

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΓΙΑΤΡΟΙ
ΚΑΙ ΓΙΑΤΡΟΙ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

*Μαρτυρίες και αποσπάσματα:
Κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια*

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ
ΙΑΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ

ΝΕΟΛΟΓΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ISBN: 978-960-404-191-6

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΓΙΑΤΡΟΙ
ΚΑΙ ΓΙΑΤΡΟΙ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

*Μαρτυρίες και αποσπάσματα:
Κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια*

Στόν αγαπημένο μου
Δάσκαλο
Νικόλαο Κονομηΐ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

Πρός τε καὶ βασιλείῃ τῷ πέμψαντι ἀπαγγείλητε
ὡς ἀνὴρ Ἕλλην, Μακεδόνων ὑπαρχος,
εὖ ὑμέας ἐδέξατο ...

Ἀλέξανδρος Α' τῆς Μακεδονίας
Ἡρόδοτος, *Ἱστορία* 5, 21, 4

*Τίνας δεῖ τιμῆς ἀξιοῦσθαι Μακεδόνας,
οἱ τὸν πλείω τοῦ βίου χρόνον οὐ παύονται
διαγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς βαρβάρους
ὑπὲρ τῆς τῶν Ἑλλήνων ἀσφαλείας;*

Πολύβιος, *Ἱστορία* 8, 35

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	17
ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	
ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ, ΣΕΙΡΩΝ, ΛΕΞΙΚΩΝ ΚΤΛ.....	23
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	
(ΚΑΙ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ)	31
Α' ΠΗΓΕΣ.....	31
I. Έλληνες συγγραφείς	31
II. Λατίνοι συγγραφείς.....	54
III. Άραβες (καί Άραβικά παραδεδομένοι) και Έβραϊοι συγγραφείς.....	57
Β' ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ.....	59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	87
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΓΙΑΤΡΟΙ

Εισαγωγικά	119
1. Αθρύτιος ό Θάσιος.....	121
2. Αλέξανδρος (Πέλλα)	142
3. Αλέξιππος (στρατός Αλεξάνδρου).....	142
4. Αμερίας ό Μακεδών	144
5. Αμύντας (Αλεξάνδρεια)	150
6. Ανθέμιος (Έδεσσα).....	158
7. Αντίοχος (Θάσος).....	159
8. Ανώνυμος (Αμφίπολη).....	161
9. Ανώνυμος (Βέροια)	162
10. Ανώνυμος (Δϊον)	163

11. Ἀνώνυμος (Πέλλα)	163
12. Ἀνώνυμος (Πύδνα)	164
13. Ἀνώνυμος (Πύδνα)	164
14. Ἄπτος (Δίον).....	165
15. Ἀριστογένης ὁ Θάσιος (Αὐλή Ἀντιγόνου Γοναῶ, Πέλλα)	166
16. Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης (Αὐλή Φιλίππου Β', Πέλλα).....	184
17. Ἀρχιγένης Φιλίππου Ἀπαμεύς (Ρώμη)	202
18. Αὐρήλιος Ἰσίδωρος, ἀρχιερεὺς καὶ ἀρχιατρός (Θεσσαλονίκη).....	203
19. C. Velleius Plato (Φίλιπποι)	205
20. Γλαυκίας (στρατὸς Ἀλεξάνδρου)	205
21. Θεόδωρος ἰητρός (Κάτω Κλεινές)	210
22. Θεόδωρος ὁ Μακεδῶν (Ρώμη).....	210
23. Κ. Τούλιος Νεικήτης ("Ἐδεσσα)	238
24. Καλλιγένης (Πέλλα, στρατὸς Φιλίππου Ε')	239
25. Καλλισθένης ὁ Ὀλύνθιος (στρατὸς Ἀλεξάνδρου).....	241
26. Γάϊος Καλπούρνιος Κολλήγας Μακεδῶν (Ἀντιόχεια Πισιδείας)	243
27. Κολλήγας (Ἀντιόχεια Πισιδείας;)	245
28. (Ποπίλλιος?) Λάλος (Βέροια).....	248
29. Λύκος ὁ Μακεδῶν (Μακεδονία, Ρώμη).....	248
30. Μακεδῶν.....	318
31. Μηνόφαντος Ἀρτεμιδώρου Μακεδῶν Ὑρκάνιος (Ἄμφισσα κ.ά.).....	324
32. Μητρόδωρος Τιμοκλέους Ἀμφιπολίτης (Ἀντιόχεια Συρίας).....	329
33. Q. Mofius Euhemerus (Φίλιπποι)	331
34. Αἴλιος Νεικόλαος Ἐδεσσαῖος ("Ἐδεσσα).....	332
35. Νικόμαχος Μαχάονος ὁ Σταγειρίτης (Στάγειρα)	333
36. Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης (Αὐλή Ἀμύντα Γ', Πέλλα).....	334
37. Οὐέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεὺς.....	340
38. Παῦλος πρεσβύτερος καὶ ἰατρός (Φίλιπποι).....	345
39. Πολύκριτος ὁ Μενδαῖος (περσικὴ Αὐλή, Σοῦσα).....	347
40. Ποπλίκιος Ἑρμείας (Βέροια)	349
41. Σερβεία ἰατρεινὴ (Θεσσαλονίκη)	349
42. Τ. Σέρβειος (Θεσσαλονίκη)	350
43. Τιμοκλείδης Διφίλου (Θάσος)	350
44. Φίλιππος (πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη)	351
45. Σέξτος Ἰούλιος Χαρίτων (Ἀμφίπολη).....	352
Διονύσιος Αἰγεὺς.....	353
Μενεσθεὺς ὁ Στρατονικεὺς	354

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΒΑΣΙΛΕΙΣ
ΦΙΛΙΑΤΡΟΙ ΚΑΙ ΕΥΡΕΤΑΙ ΦΑΡΜΑΚΩΝ

Εισαγωγικά	357
1. Αλέξανδρος Γ' ό Μακεδών	362
2. Αντίοχος Η' ό Έπιφανής Φιλομήτωρ	384
3. Άτταλος Γ' ό Φιλομήτωρ	396
4. Κλεοπάτρα Ζ'	430
5. Λυσίμαχος	462
6. Πτολεμαίος Γ' ό Εϋεργέτης	468
7. Φίλιππος ό Μακεδών (Ε';)	484

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
ΓΙΑΤΡΟΙ
ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Εισαγωγικά	491
1. Ανδρέας ό Καρύστιος (Αϋλή Πτολεμαίου Δ', Αλεξάνδρεια)	493
2. Ανδροκύδης (στρατός Αλεξάνδρου;)	495
3. Ανώνυμος [Ζήνων;] (Αϋλή Άντιγόνου Γονατά; Πέλλα)	497
4. Άπολλόδωρος (Άλεξάνδρεια;)	500
5. Απολλοφάνης Σελευκεύς τής από Πιερίας (Αϋλή Σελευκιδών, Άντιόχεια Συρίας)	503
6. Άρίσταρχος (Αϋλή Πτολεμαίου Β', Αλεξάνδρεια)	509
7. Άρτεμίδωρος (Αϋλή Πτολεμαίου Β', Αλεξάνδρεια)	510
8. Αρχίβιος (Άντιόχεια Συρίας;)	512
9. Γλαϋκος (Αϋλή Κλεοπάτρας Ζ', Αλεξάνδρεια)	514
10. Διοκλής ό Καρύστιος (Άθήνα, κ.ά.;)	515
11. Διοσκουρίδης ό Φακάς (Αϋλή Πτολεμαίου ΙΒ' και Κλεοπάτρας Ζ', Άλεξάνδρεια)	518
12. Δίφιλος ό Σίφνιος (Αϋλή Λυσιμάχου; Λυσιμάχεια Έλλησπόντου)	520
13. Δράκων [Γ'] (γιατρός Ρωξάνης)	521
14. Έρασίστρατος ό Ίουλιήτης [Κεΐος] (Άντιόχεια Συρίας, Άλεξάνδρεια)	523
15. Εϋρυφών ό Κνίδιος (Αϋλή Περδίκκα Β', Αίγαί)	548
16. Ζώπυρος ό Άλεξανδρεύς (Αϋλή Πτολεμαίου ΙΒ', Άλεξάνδρεια)	549
17. Θεσσαλός ό Κώος (Αϋλή Άρχελάου, Αίγαί;)	551
18. Ίπποκράτης ό Κώος (Αϋλή Περδίκκα Β', Αίγαί)	552

19. Ίπποκράτης [Δ'] (γιατρός Ρωξάνης)	558
20. Καφισοφῶν Φιλίππου Κῶος (Αὐλή Πτολεμαίου Δ', Ἀλεξάνδρεια)	559
21. Κλεόμβροτος (Ἀντιόχεια Συρίας)	561
22. Κράτερος Κρατέρου Ἀντιοχεύς (Αὐλή Σελεύκου Α', Ἀντιόχεια Συρίας)	564
23a. Κριτόβουλος ὁ Κῶος (Πέλλα, στρατὸς Ἀλεξάνδρου)	566
23b. Κριτόδημος ὁ Κῶος (στρατὸς Ἀλεξάνδρου)	576
24. Μένανδρος ὁ Περγαμηνός (Αὐλή Εὐμένη Β', Πέργαμος)	577
25. Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος [Ζεύς] (Αὐλή Φιλίππου Β', Πέλλα)	578
26. Νέων (Αὐλή Πτολεμαίου Γ', Ἀλεξάνδρεια)	584
27. Ξενοφάντος Σωσικράτους Ἡρακλείου (Αὐλή Πτολεμαίου Γ', Ἀλεξάνδρεια)	585
28. Ὀλυμπος (Αὐλή Κλεοπάτρας Ζ', Ἀλεξάνδρεια)	585
29. Πausανίας (στρατὸς Ἀλεξάνδρου)	587
30. Πολύδωρος ὁ Τήσιος (Αὐλή Ἀντιπάτρου, Πέλλα)	589
31. Σεραπίων (Αὐλή Πτολεμαίου ΙΓ' καὶ Κλεοπάτρας Ζ', Ἀλεξάνδρεια)	590
32. Σίμων (Αὐλή Σελεύκου Α', Ἀντιόχεια Συρίας)	591
33. Στράτιος (Αὐλή Εὐμένη Β', Πέργαμος)	592
34. Στράτων ὁ Λαμψακηνός (Αὐλή Πτολεμαίου Β', Ἀλεξάνδρεια)	593
35. Φιλάγριος (Θεσσαλονίκη)	598
36. Φίλιππος ὁ Ἄκαρνάν (Πέλλα, στρατὸς Ἀλεξάνδρου)	600
37. Φίλιππος ὁ Ἡπειρώτης (Αὐλή Ἀντιγόνου Γονατᾶ; Πέλλα)	615
38. Φίλιππος ὁ Κῶος (Αὐλή Πτολεμαίου Δ'; Ἀλεξάνδρεια)	616
39. Χρῦσερμος Ἡρακλείτου Ἀλεξανδρεύς (Αὐλή Πτολεμαίου Δ'; Ἀλεξάνδρεια)	618
40. Χρῦσιππος ὁ Ρόδιος [Κνίδιος] (Αὐλή Πτολεμαίου Β', Ἀλεξάνδρεια)	620
Ἀθηνοφάνης ὁ Ἀθηναῖος (στρατὸς Ἀλεξάνδρου)	622
Ἀθηναγόρας (Ἀλεξάνδρεια)	623
Χρῦσιππος ὁ Κνίδιος (Ἀντιόχεια; Ἀλεξάνδρεια)	625

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΙΠΠΟΪΑΤΡΟΙ

Εἰσαγωγικά	627
------------------	-----

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

15

1. Ἰορδάνης (Ἐδεσσα)	628
2. Αὐρήλιος Λύκος (Πύδνα; Δῖον;).....	629
3. Οὐαλεριανός (Πύδνα; Δῖον;)	629
4. Οὐέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεὺς.....	630
5. Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης.....	630

ZUSAMMENFASSUNG.....	635
----------------------	-----

ΠΙΝΑΚΑΣ

Πίνακας ὀνομάτων ἀρχαίων προσώπων.....	639
--	-----

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἔρευνα γενικά τῆς ἐπιστήμης στήν ἀρχαία Μακεδονία δὲν ἔχει τύχει ἕως σήμερα καμιάς ἐιδικῆς μελέτης, ἴσως ἐπειδὴ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν ἐπικεντρώνεται συνήθως στὴ δραστηριότητα ποὺ ἀναπτύχθηκε στὰ μεγάλα κέντρα τῆς Ἀρχαιότητος (π.χ. τὴν Ἀθήνα, τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴ Ρώμη) καὶ σὲ συγκεκριμένα γραμματειακὰ εἶδη (π.χ. ἔπος, δράμα, ἱστορία, φιλοσοφία), ἐνῶ ἡ ἀρχαία ἐπιστημονικὴ γραμματεία ἐξετάζεται συνήθως στὸ περιθώριο ἄλλων ἐνασχολήσεων. Βέβαια κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ ἐπιστημονικὴ γραμματεία ἔχει ὁπωσδήποτε αὐξηθεῖ, κυρίως στὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ καὶ πάλι ἡ μελέτη τῆς παραμένει προσανατολισμένη σὲ ὀρισμένους συγγραφεῖς (π.χ. στὸν Ἴπποκράτη καὶ τὸν Γαληνὸ γιὰ τὴν ἰατρικὴ, στὸν Πτολεμαῖο γιὰ τὴν Ἀστρονομία, στὸν Εὐκλείδη γιὰ τὴ Γεωμετρία κτλ.) καὶ σὲ συγκεκριμένα θέματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀφοροῦν τόσο τὰ κείμενα καθ' ἑαυτὰ (ὅπως π.χ. ἡ χειρόγραφη παράδοσή τους, οἱ ἐκδόσεις κτλ.), ὅσο ζητήματα σχέσεων ἐπιστήμης καὶ φιλοσοφίας ἢ θέματα ἐπιστημονικῆς ἠθικῆς καὶ δεοντολογίας.

Ἡ παροῦσα μελέτη ἐπικεντρώνεται σὲ μία μόνον ἐπιστήμη, τὴν ἰατρικὴ, καὶ σὲ ἓναν συγκεκριμένον γεωγραφικὸν χῶρον, τὴν ἀρχαία Μακεδονία, ἐνῶ, γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ πλήρης καὶ συγκροτημένη εἰκόνα τῆς σχέσεως τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων μὲ τὴν ἐπιστήμη τοῦ Ἀσκληπιοῦ, συμπληρωματικὰ ἐξετάζονται καὶ οἱ γιατροὶ ποὺ ἀκολούθησαν τὸν Ἀλέξανδρο στὴν ἐκστρατεία του, καθὼς καὶ ἐκεῖνοι ποὺ ἄσκησαν τὴν τέχνη τους στὶς Αὐλὲς τῶν Διαδόχων.

Πρὶν ἀπὸ τὴν πραγμάτευση τοῦ κυρίως θέματος προτάσσεται Εἰσαγωγή, στὴν ὁποία γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἰατρικὴ, λαϊκὴ καὶ ἐπιστημονικὴ, στὴν ἀρχαία Μακεδονία, καὶ τίθονται ζητήματα, ὅπως ὁ χρόνος εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὶς μακεδονικὰς πόλεις καὶ ἡ σημασία τῆς λατρείας αὐτῆς στὴ ζωὴ τους (π.χ. οἱ ἱερεῖς τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς ἐγίναν *ἐπώνυμοι* τῶν πόλεων ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β΄): ἐξετάζεται ἀκόμη ἡ στάση τῶν βασιλέων τῆς Μακεδονίας ὅσον ἀφορᾷ τὴν προώθηση τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ οἱ σχέσεις τους μὲ διάσημους γιατροὺς τῆς Ἀρχαιότητος (π.χ. μὲ τὸν Ἴπποκράτη τὸν Κῶο), τοὺς ὁποίους προσκαλοῦσαν στὴν Αὐλή τους καὶ τοὺς περιέβαλαν μὲ τὴν εὐνοιά τους. Τέλος καταγράφονται πόλεις, μέσα στὰ ὅρια τῆς ἱστορικῆς Μακεδονίας, ὅπου μαρτυρεῖται κυρίως ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἢ λατεία ὄχι μόνο τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς ἀλλὰ καὶ μελῶν τῆς οἰκογένειάς του (Ἵγυείας, Τελεσφόρου κ.ἄ.). Ἡ εὐνοϊκὴ στάση τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Ἀσκληπιὸ πιστεύεται ὅτι ἀποτελέσκει σημαντικὸ παράγοντα γιὰ τὴ διάδοση τῆς λατρείας του στὶς χώρες ποὺ κατακτήθηκαν ἀπὸ τὸν Μακεδόνα βασιλιά.

Στὴ συνέχεια ἐπιχειρεῖται ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ καταγραφή τῶν γιατρῶν ἐκείνων ποὺ εἴτε ἔφεραν τὸ προσωνύμιον *Μακεδῶν* (π.χ. Θεόδωρος ὁ Μακεδῶν, Λύκος ὁ Μα-

κεδών, Γάιος Καλπούρνιος Κολλήγας Μακεδών κ.ἄ.) είτε τῆς μακεδονικῆς πόλεως ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγονταν (π.χ. Ἀθρύτιος ὁ Θάσιος, Μητρόδωρος Τιμοκλέους Ἀμφιπολίτης, Αἴλιος Νεικόλαος Ἐδεσσαῖος, Οὐέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεὺς κ.ἄ.), ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν ἄσκησαν τὴν ἰατρικὴν στὴ Μακεδονία ἢ ὄχι, ὅπως ἐπίσης καὶ ἄλλων γιαιτρῶν ποὺ ἀπὸ ἐπιγραφὰς ἢ γραμματειακὰς πηγὰς μαρτυρεῖται ὅτι ἔδρασαν καὶ ἀπεβίωσαν στὴ Μακεδονία, χωρὶς ὅμως νὰ διασώζεται ταυτόχρονα καὶ κάποια σαφὴς πληροφορία γιὰ τὴν καταγωγή τους (οὔτε ὅμως καὶ μαρτυρία ἢ ἔνδειξη ποὺ νὰ ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ἦσαν Μακεδόνες). Ἄντιθέτα σὲ κάποιες περιπτώσεις τὸ ὄνομά τους ἢ καὶ ἄλλες ἐνδείξεις συνηγοροῦν γιὰ τὴ μακεδονικὴ καταγωγή τους. Ἡ πραγμάτευση τῶν στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν τοὺς παραπάνω γιαιτροὺς, σαράντα πέντε τὸν ἀριθμὸν, ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου κεφαλαίου.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τοὺς ἐπαγγελματίες Ἀσκληπιάδες μὲ τὴν ἰατρικὴν συνδέονται καὶ κάποιοι Μακεδόνες βασιλεῖς ἀλλὰ καὶ Διάδοχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ ὁποῖοι φέρονται στὶς ἀρχαῖες πηγὰς εἴτε ὡς συγγραφεῖς ἰατρικῶν πραγματειῶν εἴτε ὡς *εὔρεται* μεμονωμένων φαρμάκων. Ἀλλὰ καὶ στὸν ἴδιον τὸν Ἀλέξανδρον ἀποδίδεται ἡ σύνθεσις φαρμάκων, ἐνῶ στὴν ἀπόκρυφον μεσαιωνικὴν ἰατρικὴν γραμματεία τῆς Δύσεως ἀλλὰ καὶ στὴν ἀραβικὴν ἐμφανίζεται ὡς συγγραφέας ἰατρικῶν ἢ ἰατρικῶν-ἀλχημιστικῶν πραγματειῶν. Ἐπίσης κάποιος Φίλιππος Μακεδών (Φίλιππος ὁ Ε΄;) μαρτυρεῖται ὡς *εὔρετης* φαρμάκου. Ἀπὸ τοὺς Διαδόχους μὲ τὴν ἰατρικὴν κατ' ἐξοχὴν συνδέεται ὁ Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, στὸν ὁποῖον ἀποδίδεται ἡ συγγραφή ἰατρικῶν ἔργων, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον τὸ ὄνομά του συνδέεται καὶ μὲ τὴν χρῆσιν διαφόρων φαρμάκων. Ἐνας ἀρκετὰ μεγάλος ἀριθμὸς ψευδεπίγραφων προφανῶς ἔργων, παραδεδομένων Λατινικά, ἀποδίδεται στὴν Κλεοπάτρα, τελευταία βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου. Στὴ μελέτη τῶν φαρμακευτικῶν δυνάμεων τῶν φυτῶν εἶχαν στρέψει τὸ ἐνδιαφέρον τους ὁ Λυσίμαχος, στρατηγὸς τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου καὶ ἀργότερα βασιλιάς τῆς Θράκης, ὁ Ἄτταλος, τελευταῖος βασιλιάς τῆς Περγάμου, ἐνῶ ὁ Ἀντίοχος Η' ὁ Φιλομήτωρ ἐπιδόθηκε στὴ σύνθεσιν ἀντιδότην γιὰ τὰ δηλητήρια. Γιὰ ὄλους αὐτοὺς, συνολικὰ ἑπτὰ, γίνεται λόγος στὸ δεῦτερον κεφάλαιον.

Στὸ τρίτον κεφάλαιον συμπληρώνεται, κατὰ τὸ δυνατόν, ἡ εἰκόνα γιὰ τὴν ἰατρικὴν στὴν ἀρχαία Μακεδονία καὶ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ ὅπου ἐξαπλώθηκε καὶ ἐπὶ τρεῖς περὶ τοῦ αἰῶνος διατηρήθηκε ἡ κυριαρχία της μὲ τὴν καταγραφή τῶν γιαιτρῶν ἐκείνων ποὺ διαπιστωμένα δὲν ἦσαν μακεδονικῆς καταγωγῆς, ὅπως μαρτυροῦν τὰ προσωνύμια τους (π.χ. Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάν, γιαιτρὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου, Φίλιππος ὁ Ἡπειρώτης, γιαιτρὸς τοῦ Ἀντιγόνου (Γονατᾶ;), Φιλάγριος Ἡπειρώτης ἢ *Λύκιος ἀπὸ Μάκρης*, γιαιτρὸς στὴ Θεσσαλονίκη, Δίφιλος ὁ Σίφνιος, γιαιτρὸς τοῦ Λυσιμάχου), ἔδρασαν ὅμως εἴτε σὲ μακεδονικὰς πόλεις εἴτε ὑπηρετήσαν στὴν Αὐλὴ Μακεδόνων βασιλέων ἢ στὶς Αὐλὰς Διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Στὸ ἴδιον κεφάλαιον ἐξετάζονται καὶ οἱ γιαιτροὶ ἐκεῖνοι ποὺ γνωρίζουμε ἀπλῶς τὸ ὄνομά τους, χωρὶς κάποια μαρτυρία ἢ ἔνδειξη νὰ ὑποδεικνύει τὴν καταγωγή τους γενικότερα (π.χ. γιὰ τὸν Ἀνδροκύδην, γιαιτρὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν γνωρίζουμε παρὰ μόνον τὸ ὄνομά του· τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὸν Ἀρίσταρχον, γιαιτρὸν τῆς Βερενίκης, τὸν Ὀλυμπο, γιαιτρὸν τῆς Κλεοπάτρας). Φυσικὰ δὲν ἀποκλείεται κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς νὰ ἦσαν Μακεδόνες, γιὰ τὸν λόγον ὅμως ποὺ ἤδη ἐκτέθηκε δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συμπεριληφθοῦν στοὺς γιαιτροὺς τοῦ πρώτου κεφαλαίου. Συνολικὰ στὸ τρίτον κεφάλαιον γίνεται λόγος γιὰ σαράντα γιαιτροὺς.

Γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ ὁμως ἡ εἰκόνα ὅσον ἀφορᾶ τοὺς ἀρχαίους Μακεδόνες πού ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἰατρικὴ στὴν εὐρύτερη ἔννοιά της στὸ τέλος τοῦ βιβλίου καταγράφονται σὲ Παράρτημα καὶ οἱ λίγοι δυστυχῶς *ἱπποῖατροί*, πού κατάγονταν ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἢ ἔζησαν καὶ ἔδρασαν σὲ κάποια πόλη της.

Γιὰ ὅλους τοὺς γιατροὺς πού ἐντοπίστηκαν συγκεντρώνονται οἱ μαρτυρίες, γραμματειακὲς ἢ ἐπιγραφικὲς, πού ἀφοροῦν τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση ἀλλὰ καὶ τὰ ἀποσπάσματα ἔργων τους (αὐτῶν φυσικὰ πού γνωρίζουμε ὅτι ἔγραψαν συγγράμματα σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστῆμὴ τους). Ἐξετάζονται διάφορα ζητήματα πού τοὺς ἀφοροῦν, ὅπως προβλήματα σχετιζόμενα μὲ τὸ ὄνομά τους (βλ. π.χ. τὴν περίπτωση τοῦ Ἀθρυΐτου), μὲ τὴν ταύτιση μὲ ὁμώνυμους γιατροὺς καὶ τὴ χρονολόγησή τους (ὅπως π.χ. ὅσον ἀφορᾶ τὸν Θεόδωρο τὸν Μακεδόνα ἢ τὸν Ἀριστογένη τὸν Θάσιο), μὲ τὰ συγγράμματά τους (τίτλο ἢ ἀριθμὸ βιβλίων ἢ περιεχόμενο) ἢ μὲ θεωρίες πού τοὺς ἀποδίδονται, καὶ τέλος μὲ τὴ γνησιότητα τῶν ἔργων πού παραδίδονται μὲ τὸ ὄνομά τους (π.χ. τῆς Κλεοπάτρας Ζ' τῆς Αἰγύπτου). Οἱ μαρτυρίες καὶ τὰ ἀποσπάσματα μεταφράζονται, σχολιάζονται καὶ κυρίως καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ τὴν ἐπισημάνση τῶν πηγῶν τους ἢ ἀπόψεων παρόμοιων μὲ αὐτὲς πού ἐκτίθενται στὰ ἐν λόγω κείμενα. Πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ὁμως ὅτι ὅσον ἀφορᾶ τοὺς γιατροὺς ἐκείνους πού καταγράφονται κυρίως στὸ τρίτο κεφάλαιο καὶ τῶν ὁποίων σώζονται πολλὰ ἀποσπάσματα, ἢ ὑπάρχουν ἤδη συλλογὲς τῶν σωζόμενων κειμένων τους (ὅπως π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ Διοκλῆ ἢ τοῦ Ἐρασιστράτου), στὴν παρούσα μελέτη ἀξιολογοῦνται μόνον ἐκεῖνα τὰ ἀποσπάσματα πού ἀποδεικνύουν τὴ γιὰ μεγάλο διάστημα ἢ περιστασιακὴ σύνδεση τῆς ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματός τους μὲ Μακεδόνες ἡγεμόνες ἢ μὲ μακεδονικὲς πόλεις.

Μία γενικὴ παρατήρηση σχετίζεται ἐν μέρει μὲ τὸ περιεχόμενο καὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων τῆς προκείμενης μονογραφίας: Στὰ κεφάλαια αὐτὰ γίνεται λόγος καὶ γιὰ γιατροὺς οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀναμφισβήτητα σχέσεις μὲ βασιλεῖς ἢ μὲ πρόσωπα τοῦ πολὺ στενοῦ περιβάλλοντός τους, χωρὶς ὁμως στίς σωζόμενες πηγὲς νὰ μαρτυρεῖται καὶ παροχὴ ἰατρικῶν ὑπηρεσιῶν πρὸς τὰ πρόσωπα αὐτὰ ἐκ μέρους τῶν ἐν λόγω γιατρῶν. Πιστεύω ὁμως πὼς κάτι τέτοιο πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μᾶλλον δεδομένο, ἀφοῦ οἱ γιατροὶ αὐτοὶ εἴτε ζοῦσαν στὴν Αὐλὴ, ὅπως π.χ. ὁ γιατρὸς Ἀρίσταρχος πού συνήργησε στὴ δολοφονία τῆς Βερενίκης, ὁ Γλαῦκος πού ζοῦσε στὴν Αὐλὴ ἐπὶ Κλεοπάτρας Ζ' καὶ εἰδοποίησε τὸν ἱστορικὸ Δέλλιο γιὰ τὴν ἐναντίον του ἐπιβουλή, ὁ Χρῦσιππος πού συμμετεῖχε στὴ συνομωσία τῆς Ἀρσινόης κατὰ τοῦ Πτολεμαίου Β' κ.ἄ, εἴτε ἔλαβαν μέρος μαζὶ μὲ διάφορα πρόσωπα σὲ ταξίδια ἐκτὸς τῆς πρωτεύουσας τοῦ κράτους, ὅπως π.χ. ὁ γιατρὸς Ἀρτεμίδωρος πού μαζὶ μὲ τὸν ἀνώτατο κρατικὸ ὑπάλληλο Ἀπολλώνιο συνόδευσε τὴ Βερενίκη στὸ ταξίδι της στὴ Συρία, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ νυμφευθεῖ τὸν Ἀντίοχο Β', ὁ Στράτιος, στὸν ὁποῖο ὁ Εὐμένης τῆς Περγάμου ἀνέθεσε νὰ ἐπιτηρεῖ τὸν ἀδελφὸ του Ἄτταλο κατὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὴ Ρώμη, κ.ἄ. Εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ παρουσία τῶν γιατρῶν αὐτῶν κοντὰ στὰ ἐν λόγω πρόσωπα πρέπει νὰ συνδεθεῖ καὶ μὲ τὴν παροχὴ ἰατρικῶν ὑπηρεσιῶν (ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Στρατίου, ἢ ἀποστολὴ τοῦ ὁποῖου ἦταν βασικὰ πολιτικὴ).

Σὲ ἄρκετά ὁμως ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα πού ἐξετάζονται στὸ βιβλίον μνημονεύονται καὶ διάφορα ἄλλα πρόσωπα, γιατροί, στρατηγοὶ ἢ πολιτικοὶ ἄνδρες, πού δὲν ἔχουν ἀμεση σχέση μὲ τὸ ἐξειδικευμένο ἀντικείμενο τῆς παρούσας ἔρευνας: γιὰ ὅλους αὐτοὺς περιορίζομαι σὲ ὅσο τὸ δυνατόν συντομότερο σχολιασμὸ καὶ στὴν παράθεση ἐνδεικτικῆς

μόνο βιβλιογραφίας (ὅπως π.χ. ἄρθρα τῆς *RE* ἢ τοῦ *DNP* ἢ ἔγκυρων ἰατρικῶν λεξικῶν· σὲ κάποιες περιπτώσεις παραπέμπω καὶ σὲ κλασικὲς πλέον ἱστορίες τῆς ἰατρικῆς), ἐκτὸς καὶ ἂν ὑπάρχει σχετικὴ εἰδικὴ μονογραφία, κυρίως γιὰ τοὺς γιατροὺς, ὁπότε παραπέμπω σ' αὐτήν (ἢ πρακτικὴ αὐτὴ ἀκολουθεῖται γιὰ παράδειγμα στὶς συλλογὲς τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ γιατροῦ Ἡροφίλου τοῦ Χαλκηδόνιου ἀπὸ τὸν H. von Staden καὶ τοῦ Ἑρασιστράτου ἀπὸ τὸν I. Garofalo).

Ἐπίσης κατὰ τὸν σχολιασμό διαφόρων ἀπόψεων, ἐφ' ὅσον δὲν σχετίζονται ἄμεσα μὲ τοὺς γιατροὺς ποὺ ἀποτελοῦν ἀντικείμενο τῆς προκείμενης μελέτης, περιορίζομαι στὴν παράθεση τῶν χαρακτηριστικότερων σχετικῶν χωρίων καὶ γιὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη τῶν ἀπόψεων αὐτῶν παραπέμπω ἐπιλεκτικὰ στὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περιγραφή στηλῶν ἢ μνημείων, στὰ ὁποῖα βρέθηκαν χαραγμένες ἐπιγραφές ποὺ ἀφοροῦν γιατροὺς, ὅπως ἐπίσης γιὰ διάφορα τοπωνύμια, ὀνομασίες ἀντικειμένων (ποὺ δὲν σχετίζονται μὲ τὴν ἰατρικὴ), θεοτήτων, μνηῶν κτλ. ποὺ μνημονεύονται στὶς παρατιθέμενες ἐπιγραφές ἢ στὰ λοιπὰ κείμενα ποὺ ἀξιοποιοῦνται στὴν ἐργασία αὐτή.

Ὅπως καὶ ἡ μονογραφία μου γιὰ τὸν γιατρὸ Ἀρχιγένη, ἔτσι καὶ τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον δὲν θὰ ἦταν ἐφικτὸ νὰ περατωθεῖ μέσα στὸν προγραμματισμένο ἀπὸ μένα χρόνον καὶ νὰ ἔχει βιβλιογραφικὴ πληρότητα, ἂν ὁ καθηγητὴς Gundolf Keil δὲν μοῦ παρεῖχε τὴ δυνατότητα νὰ ἐργασθῶ ἐπὶ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα στὸ ὑπὸ τὴ διεύθυνσή του Institut für Geschichte der Medizin τοῦ Julius-Maximilian-Universität (Würzburg), καὶ ταυτόχρονα νὰ παραγγέλλω ὅ,τι βιβλίον ἢ ἄλλο μελέτημα ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἔρευνά μου. Σημαντικὴ ὅμως γιὰ τὴν κάλυψη βιβλιογραφικῶν ἀναγκῶν ὑπῆρξε καὶ ἡ βοήθεια τοῦ ἀγαπητοῦ συναδέλφου K.-D. Fischer, καθηγητῆ τῆς Ἱστορίας τῆς Ἰατρικῆς, τῆς ἰατρικῆς θεωρίας καὶ Ἠθικῆς στὸ Institut für Geschichte der Medizin τοῦ Johannes-Gutenberg-Universität (Mainz), ὅπως καὶ τῆς κ. Παρασκευῆς Σιδερά-Λύτρα (Göttingen). Πιὰ τὴ βοήθειά τους εἶτε στὴν ἀπόκτηση διαφόρων ἄρθρων εἶτε στὴν ἀντιμετώπιση ἄλλων προβλημάτων εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς Antonio Garza (Napoli), Δ. Ἰακώβ, Ἀ. Ρεγκάκο, Σοφία Κοτζάμπαση, Δημήτριον Χρηστίδη, Βασίλειον Φυντίκογλου, Εὐάγγελον Καρακάση καὶ Σταῦρον Φραγκουλίδη (Τμῆμα Φιλολογίας Α.Π.Θ.), Χρυσούλα Βεληγιάννη-Τερζῆ (Τμῆμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας Α.Π.Θ.), καθὼς καὶ τὸν Γεώργιον Τσοπάνογλου (Τμῆμα Ἱταλικῆς Γλώσσας καὶ Φιλολογίας Α.Π.Θ.). Τέλος θὰ ἀποτελοῦσε παράλειψη, ἂν δὲν σημειῶνα ἐδῶ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀναζήτησιν βιβλιογραφίας, κυρίως τῆς σχετικῆς μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ βιβλίου, σημαντικὴ ἦταν ἡ βοήθεια τοῦ υπεύθυνου τῆς Βιβλιοθήκης Ἀρχαιολογίας καὶ Ἱστορίας τῆς Τέχνης κ. Γεωργίου Μιλτσακάκη, ὁ ὁποῖος μὲ διευκόλυνε, ὅσο ἦταν δυνατόν, στὸν ἐντοπισμὸν διαφόρων βιβλίων καὶ περιοδικῶν.

Ἦστερα ἀπὸ πρότασιν τοῦ δασκάλου μου στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης κ. Νικολάου Χρ. Κονομῆ νὰ συμπεριληφθεῖ τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον στὰ δημοσιεύματα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ἡ ὀλομέλεια τῆς Ἀκαδημίας ὄρισε ἐπιτροπὴν γιὰ τὴν κρίσιν του, ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸν Γενικὸν Γραμματέα τῆς Ἀκαδημίας καθηγητὴ κ. Νικόλαον Μαρσάνο, τὸν καθηγητὴ κ. Νικόλαον Χρ. Κονομῆ καὶ τὸν καθηγητὴ κ. Ἀθανάσιον Καμπύλην.

Ἡ ἐπιτροπή, ἀφοῦ μελέτησε τὸ ἔργο, εἰσηγήθηκε ἐκθύμως νὰ ἐκδοθεῖ αὐτὸ στὴ σειρά *Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν*.

Πρὸς τοὺς τρεῖς σεβαστοὺς καθηγητὲς καὶ Ἀκαδημαϊκοὺς ἐκφράζω τὶς θερμὲς εὐχαριστίες μου γι' αὐτὴ τὴν τιμητικὴ γιὰ μένα εἰσήγησή τους.

Θεσσαλονίκη

ΑΙΜΙΛΙΟΣ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ, ΣΕΙΡΩΝ, ΛΕΞΙΚΩΝ ΚΤΛ.

(κατά την ανάπτυξη των συντομογραφιών ακολουθείται πιστά η ὀρθογραφία τῆς σελίδας τίτλου τῶν δημοσιευμάτων ποῦ ἀφοροῦν).

- ΑΔ = Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Ἀθήνα)
ΑΕ = Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς. Περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Ἀθήνα)
ΑΕΜΘ = Τὸ ἀρχαιολογικὸ ἔργο στὴ Μακεδονία καὶ Θράκη (Θεσσαλονίκη)
Ἀθηνᾶ = —. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας (Ἀθήνα)
ΑΙ = Ἀκαδημαϊκὴ Ἱατρικὴ. Μηνιαῖον ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα (Ἀθήνα)
Ἀρχαιολογία = —. Τριμηνιαῖο περιοδικό (Ἀθήνα)
ΒΑΑΕ = Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Ἀθήνα)
Δέλτος = —. Περιοδικὸ ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἱατρικῆς (Ἀθήνα)
ΕΒ = Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν/ΚΕΕΕΣ (Ἀθήνα)
ΕΕΦΣΠΘ = Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (Θεσσαλονίκη)
Ἑλληνικά = —. Φιλολογικόν, ἱστορικόν καὶ λαογραφικόν περιοδικὸν σύγγραμμα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (Θεσσαλονίκη)
Εὐλιμένη = —. Μελέτες στὴν Κλασικὴ Ἀρχαιολογία, τὴν Ἐπιγραφικὴ, τὴ Νομισματικὴ καὶ τὴν Παπυρολογία (Ρέθυμνο)
ΕΦΙΕ = Ἑλληνικὴ Φαρμακευτικὴ καὶ Ἱατρικὴ Ἐπιθεώρηση. Ἔρευνα καὶ Ἐνημέρωση. Περιοδικὴ ἔκδοση (Ἀθήνα)
ΚΕΕΕΣ = Κέντρον Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Ἀθήνα)
ΚΕΕΕΛΓ = Κέντρον Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Ἀθήνα)
Κέρνος = —. Διεθνῆς καὶ διεπιστημονικὴ ἐπιθεώρηση τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας (Ἀθήνα)
Μακεδονικά = —. Σύγγραμμα περιοδικὸν τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (Θεσσαλονίκη)
ΜΒ = Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη. Δημοσιεύματα τῆς Ἐταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν (Θεσσαλονίκη)
Μελετήματα = —. Κέντρον Ἑλληνικῆς καὶ Ρωμαϊκῆς Ἀρχαιότητος. Ἐθνικὸν Ἰδρυμα Ἑρευνῶν (Ἀθήνα)
ΝΕΒ = Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη (Ἀθήνα)
ΠΑΑ = Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (Ἀθήνα)
ΠΑΕ = Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας (Ἀθήνα)
Πλάτων = —. Δελτίον τῆς Ἐταιρείας Ἑλλήνων Φιλολόγων (Ἀθήνα)
Πονήματα = —. Συμβολές στὴν ἔρευνα τῆς ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν/ΚΕΕΕΣ (Ἀθήνα)
ΣΒΕ = Σειρὰ Βοηθητικῶν Ἔργων, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν/ΚΕΕΕΣ (Ἀθήνα)

- AASF/DHL = *Annales Academiae Scientiarum Fennicae/Dissertationes Humanarum Litterarum* (Helsinki)
- AAWB = *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst* (Berlin)
- AAWG = *Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-historische Klasse* (Göttingen)
- AC = *Acta Classica*. Classical Association of South Africa (Bloemfontein/South Africa)
- ActaA = *Acta Academica* (Bloemfontein/South Africa)
- Aegyptus = —. *Rivista italiana di Egiptologia e di Papirologia* (Milano)
- AGM = *Sudhoffs Archiv für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* (Wiesbaden)
- AJA = *American Journal of Archaeology* (Boston, Mass.)
- AKGWG = *Abhandlungen der Königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse* (Göttingen)
- AKM = *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* (Leipzig)
- AM = *Ars Medica*. Texte und Untersuchungen zur Quellenkunde der Alten Medizin, II. Abteilung: Griechisch- lateinische Medizin (Berlin)
- ANRW = *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung (Berlin - New York)
- AOC = *Archives de l'Orient Chrétien* (Paris)
- AÖAW = *Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften* (Wien)
- APAW = *Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philologisch-historische Klasse* (Berlin)
- APF = *Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete* (Leipzig)
- AR = *Archaeological Reports* (London)
- ARM = *Ancient Religion and Mythology* (New York)
- ATh = *Acta Theologica* (Bloemfontein/South Africa)
- Athenaeum = —. *Studi Periodici di Letteratura e Storia dell'Antiquità* (Pavia)
- AUG/GHA = *Acta Universitatis Gotoburgensis/Göteborgs Högskolas Arsskrift* (Göteborg)
- AWDÜ = *Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung* (Berlin)
- BCF = *Biblioteca di cultura filosofica* (Torino)
- BCH = *Bulletin de Correspondance Hellénique* (Paris)
- BCH/S = *Bulletin de Correspondance Hellenique/Supplementa* (Paris)
- BÉFAR = *Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome* (Rome)
- BFPPhL = *Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège* (Liège - Paris)
- BHM = *Bulletin of the History of Medicine* (Baltimore)
- BIAB = *Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare* (Sofija)
- BJ = *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande* (Kevelaer)
- BJHS = *British Journal for the History of Science* (London)
- BKPh = *Beiträge zur Klassischen Philologie* (Meisenheim am Glan)
- BLhÄ = *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*, hrsg. von Dr. A. Hirsch, τ. I-VII, Berlin - Wien ²1929-1936 (Wien - Leipzig ¹1884-1888)
- BPEC = *Bolletino del Comitato per la preparazione della Edizione nazionale dei Classici Greci e Latini* (Roma)
- BSA = *The Annual of the British School at Athens* (London)
- BSCPhA = *Berliner Studien für Classische Philologie und Archaeologie* (Berlin)

- BSt* = *Balkan Studies*. A Biannual Publication of the Institute for Balkan Studies ("Ιδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αΐμου) (Thessaloniki)
- BStA* = *Biblioteca di Studi Antiqui* (Pisa)
- BT* = *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana* (Lipsiae - Stutgardiae)
- BzA* = *Beiträge zur Altertumskunde* (Leipzig)
- ByzBulg.* = *Byzantino-Bulgarica*. Éditions de l'Académie Bulgare des Sciences (Sofija)
- CAG* = *Commentaria in Aristotelem Graeca*, edita consilio et auctoritate Academiae Literarum Regiae Borussicae (Berolini)
- CBBW* = *Centralblatt für Bibliothekswesen* (Berlin)
- CC* = *Culture et Cité*. Centre de recherche sur la Cité grecque, Université Libre de Bruxelles (Paris)
- CCAMA* = *Clavis commentariorum Antiquitatis et Medii Aevi* (Leiden - Boston - Köln)
- CCS* = *Cambridge Classical Studies* (Cambridge)
- CEA* = *Collection d'Études Anciennes* (Paris)
- CGCE* = *Coleccion Guardarrama de critica y ensayo* (Madrid)
- ChÉ* = *Chronique d'Égypte* (Bruxelles)
- CHJ* = *Cambridge Historical Journal* (Cambridge)
- CIFA* = *Collection de l'Institut Français d'Athènes* (Athènes)
- CJ-P/M* = *Centre Jean-Palmerie/Mémoires* (Saint Étienne)
- CM* = *Clio Medica*. Acta Academiae Internationalis Historiae Medicinae (Amsterdam)
- CMG* = *Corpus Medicorum Graecorum*. Editum Academiae Berolinensis, Hauniensis, Lipsiensis (Lipsiae et Berolini) από το 1947: Berolini)
- CML* = *Corpus Medicorum Latinorum*. Editum consilio et auctoritate Instituti Puschmanniani Lipsiensis (Lipsiae et Berolini) από το 1947: Editum consilio et auctoritate Instituti studii Graecoromanae antiquitatis promovendis destinati (Berolini)
- Collectanea* = — [σειρά μελετημάτων] (Hildesheim)
- CPh* = *Classical Philology* (Chicago)
- CPHS* = *Cornell Publications in the History of Science* (Ithaca - London)
- CPMA* = *Corpus Platonicum Medii Aevi*. Auspiciis Academiae Britannicae adiuvantibus Instituto Warburgiano Londinensi unitisque Academiis edidit Raymondus Klubansky (Londinii et Leidae)
- CQ* = *The Classical Quarterly* (Oxford)
- CR* = *The Classical Review* (Oxford)
- CSG* = *Collana di Studi Greci* (Napoli)
- CSHB* = *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Bonnae)
- CSVU* = *Collectio Scriptorum Veterum Upsaliensis* (Upsaliae)
- DAGR* = *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, έκδ. Ch. Daremberg - E. Saglio, Paris 1877 κ.έ. (ανάτύπ.: Graz 1969)
- DER* = *Documents, Études et Répertoires*, publiés par l'Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (Paris)
- DFG/KHF* = *Deutsche Forschungsgemeinschaft/Kommission für Humanismusforschung* (Weinheim)
- DKP* = *Der Kleine Pauly*. Lexikon der Antike, hrsg. von K. Ziegler und W. Sontheimer, τ. 1-5, München 1964-1975 (ανάτύπ.: Deutscher Taschenbuch Verlag München, 1979)
- DNP* = *Der Neue Pauly*. Enzyklopädie der Antike, hrsg. von H. Cancik und H. Schneider (Stuttgart - Weimar)
- DPhAS* = *Dissertationes Philologicae Argentoratenses Selectae* (Argentorati)
- DPhH* = *Dissertationes Philologicae Hallenses* (Hallae)
- DPJ* = *Delbrücks Preußische Jahrbücher* (Berlin)

- EAA = *Enciclopedia dell'Arte Antica Classica e Orientale* (Roma)
 EAD = *Exploration archéologique de Délos* (Paris)
 Elenchus = — [σειρά μελετημάτων] (Napoli)
 Episteme = —. *Rivista critica di storia delle scienze mediche e biologiche* (Romano Lombardo)
 ÉTh = *Études Thasiennes. École Française d'Athènes* (Paris)
 FD = *Fouilles de Delphes. École Française d'Athènes* (Paris)
 FGÄ = *Fragmentsammlung der griechischen Ärzte* (Berlin)
 FGrH = *Die Fragmente der griechischen Historiker* (έκδ. F. Jacoby)
 FHG = *Fragmenta Historicorum Graecorum* (έκδ. C. Müllerus)
 FVS = *Die Fragmente der Vorsokratiker* (έκδ. H. Diels – W. Kranz)
 Gesnerus = —. *Revue trimestrielle publiée par la Société suisse d'histoire de la médecine et des sciences naturelles* (Aarau)
 GChrS = *Die griechischen christlichen Schriftsteller* (Berlin)
 GI = Franco Montanari, *Vocabolario della Lingua Graeca (greco italiano), con la collaborazione di Ivan Garofalo e Daniela Manetti*, Torino 2004
 GO = *Geminae ortae* (Napoli)
 Gr.Gr. = *Grammatici Graeci* (Lipsiae)
 Gymnasium = —. *Zeitschrift für Kultur der Antike und humanistische Bildung* (Heidelberg)
 HA = *Handbuch der Altertumswissenschaft* (München)
 HBN/CST = *Hellenica et Byzantina Neapolitana/Collana di Studi e Testi* (Napoli)
 Hell.Chir. = *Die hellenistische Chirurgie* (Wiesbaden)
 Hellenica = —. *Recueil d'épigraphie de numismatique et d'antiquités grecques* (Paris)
 Hellenica = —. *Testi e strumenti di letteratura greca antica, medievale e umanistica* (Alessandria)
 Hermes = —. *Zeitschrift für Klassische Philologie* (Wiesbaden)
 Historia = —. *Zeitschrift für alte Geschichte* (Stuttgart)
 HKMN = *Hubers Klassiker der Medizin und Naturwissenschaften* (Bern – Stuttgart – Wien)
 HO = *Handbuch der Orientalistik* (Leiden - Köln)
 HSCPh = *Harvard Studies in Classical Philology* (Cambridge, Mass.)
 HSM = *Histoire des Sciences Médicales. Organe officiel de la Société Française d'Histoire de la Médecine* (Paris)
 Hypomnemata = —. *Untersuchungen zur Antike und ihre Nachleben* (Göttingen)
 IBS = *Institut of Balkan Studies [= IMXA]* (Θεσσαλονίκη)
 IDSMA = *Inscriptiones Daciae et Scythiae minoris antiquae* (Bucurestiis)
 IGSKA = *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien. Österreichische Akademie der Wissenschaften/Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften* (Bonn)
 Isis = —. *International Review devoted to the History of Sciences and its Cultural Influences* (Washington)
 Janus = —. *Revue internationale de l'histoire des sciences, de la médecine, de la pharmacie et de la technique* (Amsterdam)
 JCPH = *Jahrbücher für Classische Philologie* (Leipzig)
 JEA = *The Journal of Egyptian Archaeology* (London)
 JHB = *Journal of History of Biology* (Dordrecht)
 JHS = *The Journal of Hellenic Studies* (London)
 JKJG = *Jahresbericht über das Königl. Johachimsthal'sche Gymnasium* (Berlin)
 JMHB = *Jenaer medizin-historische Beiträge* (Jena)
 JÖAI = *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien* (Wien)

- KAR* = *Kunst und Alterthum am Rhein*. Führer des Rheinischen Landesmuseum Bonn, hrsg. im Auftrag des Landschaftsverbandes Rheinhland (Köln - Bonn)
- Klio* = —. Beiträge zur Alten Geschichte (Leipzig, ύστερα Berlin)
- Ktèma* = —. Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques (Strasbourg)
- Kyklos* = —. Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin an der Universität Leipzig (Leipzig)
- Κώκαλος* = —. Studi pubblicati dall'Istituto di Storia antica dell'Università di Palermo (Palermo)
- LexMA* = *Lexikon des Mittelalters* (München - Zürich)
- LG* = *Lexicographi Graeci* (Lipsiae)
- Libelli* = — [σειρά μελετημάτων] (Darmstadt)
- LIMC* = *Lexicon iconographicum mythologiae classicae*, München - Zürich 1981 κ.έ.
- Loeb* = *The Loeb Classical Library* (London-Cambridge, Mass.)
- LSJ* = *A Greek English Lexicon* by H. G. Liddel and R. Scott; Revised and Augmented [...] by H. S. Jones with a Supplement, Oxford ¹¹1997.
- MAAN* = *Memorie della Reale Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti di Napoli* (Napoli)
- MAMA* = *Monumenta Asiae Minoris antiqua*. Publications of the American Society for Archaeological Research in Asia Minor
- MAS* = *Münchener archäologische Studien* (München)
- MAV* = *Mémoires de l'Académie de Vaucluse* (Avignon)
- MCL* = *Mémoires de la classe des Lettres*, Academie Royale de Belgique (Bruxelles)
- MDAI/AA* = *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts*. Athenische Abteilung (Berlin)
- MderA* = *Medizin der Antike* (Hildesheim - Zürich - New York)
- MGG* = *Medizin, Gesellschaft und Geschichte*. Jahrbuch des Instituts für Geschichte der Medizin der Robert Bosch Stiftung (Stuttgart)
- MGO* = *Medicorum Graecorum opera quae exstant*. Editionem curavit C. G. Kühn, τ. I-XXVI, Lipsiae 1821-1833 (ανατύπ.: Hildesheim-Amsterdam 1964-1965)
- MH* = *Museum Helveticum*. Schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumwissenschaft (Basel)
- MHist.* = *Medical History* (London)
- Mnemosyne* = —. Bibliotheca Classica Batava (Lugduni Batavorum)
- Museion* = —. Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek (Wien)
- NAWG* = *Nachrichten von der Akademie der Wissenschaften in Göttingen*, Philologisch-historische Klasse (Göttingen)
- OCT* = *Oxford Classical Texts* (Oxford)
- OLD* = *Oxford Latin Dictionary* edited by P. G. W. Glare, Oxford 1982.
- OPB* = *Olms Paperbacks* (Hildesheim)
- PAS* = *Proceedings of the Aristotelian Society* (London)
- PBSR* = *Papers of the British School at Rome* (Rome)
- PFLF/UM* = *Publicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia/Università di Macerata* (Roma)
- PhA* = *Philosophia antiqua*. A Series of Monographs on Ancient Philosophy (Leiden)
- PhderA* = *Philosophie der Antike*. Veröffentlichungen der Karl-und-Gertrud-Abel-Stiftung (Stuttgart)
- Philologus* = —. Zeitschrift für das klassische Alterthum (Göttingen)
- Phoenix* = —. The Journal of the Classical Association of Canada (Toronto)
- PhU* = *Philologische Untersuchungen* (Berlin)
- PIFC* = *Publicazioni dell'Istituto di Filologia Classica*. Università degli Studi di Napoli (Napoli)
- PP* = *La Parola del Passato*. Rivista di Studi antiqui (Napoli)

- PUSE = *Publications de l'Université de Saint Étienne* (Saint Étienne)
 PWHML = *Publications of the Wellcome Historical Medical Library* (London)
 PWHMM = *Publications of the Wellcome Historical Medical Museum, New Serie* (London)
 QSGNM = *Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Medizin*. Fortsetzung des Archivs für Geschichte der Mathematik, der Naturwissenschaften und der Technik (Berlin)
 RA = *Revue Archéologique* (Paris)
 RAC = *Reallexikon für Antike und Christentum* (Stuttgart)
 RBPhH = *Revue Belge de Philologie et d'Histoire* (Bruxelles)
 RE = *Real-Encyclopädie der Classischen Altertumwissenschaft*, Pauly-Wissova (Stuttgart)
 RÉB = *Revue des Études Byzantines* (Paris)
 RÉG = *Revue des Études Grecques* (Paris)
 RhM = *Rheinisches Museum für Philologie* (Frankfurt am Main)
 RIGI = *Rivista Indo-Greco-Italica di filologia, lingua, antichità* (Napoli)
 RIL = *Rendiconti dell'Istituto Lombardo, Classe di Lettere, Scienze morali e storiche* (Milano)
 RSC = *Rivista di Studi Classici* (Torino)
 SA = *Sciences of Antiquity* (Cambridge)
 SAH = *Studien zu antiken Heiligtümern* (Heidelberg)
 SAM = *Studies in Ancient Medicine* (Leiden)
 SCBO = *Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis* (Oxonii)
 SChr = *Sources Chrétiennes* (Paris)
 SCSH = *Smith College Studies in History* (Northampton, Mass.)
 SE = *Subsidia Epigraphica*. Quellen und Abhandlungen zur griechischen Epigraphik (Hildesheim - New York)
 SEG = *Supplementum Epigraphicum Graecum* (Paris)
 SG = *Serta graeca*. Beiträge zur Erforschung griechischer Texte (Wiesbaden)
 SGLG = *Sammlung griechischer und lateinischer Grammatiker* (Berlin - New York)
 SGLGoth = *Studia graeca et latina Gothoburgensia* (Göteborg)
 SGM = *Studien zur Geschichte der Medizin*, hrsg. von der Puschmann-Stiftung an der Universität Leipzig (Leipzig)
 SIFC = *Studi italiani di filologia classica* (Firenze)
 Sileno = —. *Rivista di studi classici e cristiani* (Catania)
 SL = *Storia e Lettera*. Raccolta di Studi e Testi (Roma)
 Speculum = —. *Contributi di Filologia Classica* (Napoli)
 SPhMSE = *Sitzungsberichte der physicalisch-Medizinischen Sozietät in Erlangen* (Erlangen)
 SSH = *Série sciences humaines*. Éditions universitaires de Mons (Mons)
 SSR = *Studi di storia delle religioni* (Roma)
 SVCh = *Supplementa to Vigiliae Christianae* (Leiden)
 SVF = *Stoicorum Veterum Fragmenta* (ἐκδ. J. von Arnim)
 SWK = *Sammlung wissenschaftlicher Kommentare zu griechischen und römischen Schriftstellern* (Leipzig - Berlin)
 TAM = *Tituli Asiae Minoris collecti et editi auspiciis Academiae Litterarum Austriacae* (Vindobonae)
 T&D = *Texts and Documents*. Publications of the Institute of the History of Medicine the Johns Hopkins University (Baltimore)
 T&M = *Travaux et Mémoires*, publiés par les professeurs de l'Institut Supérieur d'études françaises et les membres étrangers de l'École. École Française d'Athènes (Paris)

- TMA = Travaux et Mémoires des anciens membres étrangers de l'École et de divers savants. École Française d'Athènes (Paris)*
- TMB = Travaux et Mémoires du Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, Collège de France (Paris)*
- TMR-G = Travaux de la Maison Renè-Ginouvé (Paris)*
- TNT = Tydskrif vir Natuurwetenskap en Tegnologie. Die Suid-Afrikanse Akademie vir Wetenskap en Kuns (Pretoria)*
- TUGAL = Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur (Leipzig)*
- TzurF = Texte zur Forschung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Darmstadt)*
- Tyche = —. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik (Wien)*
- UMS/HS = University of Michigan Studies/Humanistic Series (Ann Arbor)*
- WdF = Wege der Forschung, Wissenschaftliche Buchgesellschaft (Darmstadt)*
- WISHM = The Wellcome Institute Series in the History of Medicine (London)*
- WMF = Würzburger medizinhistorische Forschungen (Pattensen/Han.)*
- WUNT = Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament (Tübingen)*
- ŽA = Živa antika (Skopje)*
- ZPE = Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (Bonn)*
- ZSRW = Zeitschrift für Samariter- und Rettungswesen (Hamburg)*

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ
(ΚΑΙ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ)

Α΄ ΠΗΓΕΣ
I. Ἑλληνες συγγραφεῖς

Ἀδέσπ. = Ἀδέσποτα

Th. Kock, *Comicorum Atticorum Fragmenta*, τ. 3: *Novae Comoediae fragmenta*, Pars II: *Comicorum incertae aetatis fragmenta. Fragmenta incertorum poetarum*, Lipsiae 1888 = R. Kassel - C. Austin, *Poetae Comici Graeci*, τ. 8: *Adespota*, Berlin - New York 1995.

Ἀέτ. = Ἀέτιος, δοξογράφος (100 μ.Χ.)

Π. τῶν ἀρεσκ. συναγ. = *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων συναγωγῆς*: H. Diels, *Doxographi Graeci. Collegit, recensuit, prolegomenis indicibusque instruxit*, Berolini 1879 (ἀνατύπ.: *1965), σσ. 267-444.

Ἀέτ. = Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός, γιατρός (6ος αἰ. μ.Χ.)

Λόγ. ιατρ. = *Λόγος (-οι) ἰατρικός (-οί)*

1-4: A. Olivieri, *Aetii Amideni Libri medicinales I-IV* [CMG VIII/1], Lipsiae et Berolini 1935.

5-8: A. Olivieri, *Aetii Amideni Libri medicinales V-VIII* [CMG VIII/2], Berolini 1960.

9: Σ. Ζερβός, «Ἀέτιου Ἀμιδηνοῦ Λόγος ἑνατος», *Ἀθηνᾶ* 23 (1911) 265-392 (τὸ κείμενο στίς σσ. 273-390) = Σ. Ζερβός, *Ἀέτιου Ἀμιδηνοῦ Περὶ τῶν κατὰ τὸ στόμα τῆς κοιλίας παθῶν καὶ αὐτῆς τῆς κοιλίας καὶ ἐντέρων, ἥτοι Λόγος ἑνατος, πρῶτον νῦν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐκδιδόμενος* [Ἀνέκδοτοι ἀρχαῖοι Ἑλληνες ἰατροί, Τόμος πέμπτος], Ἐν Ἀθήναις 1912 (πρόκειται γιὰ ἀπλὴ ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ, ὅπου καὶ παραπέμπω).

10: Ἀνέκδοτος ἔχουν ἐκδοθεῖ μόνον πέντε κεφάλαια, παραθέματα τοῦ Ἀέτιου ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀρχιγένη· βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Ἀρχιγένης ὁ Ἀπαμεύς» (Calabro).

11: Ch. Daremberg - Ch. E. Ruelle, *Oeuvres de Rufus d'Éphèse*, Paris 1879 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1963), σσ. 85-126 καὶ 568-581.

12: Γ. Α. Κωστομοίρης, *Ἀέτιου Λόγος δωδέκατος νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθείς*, Paris 1892.

13: Σ. Ζερβός, «Ἀέτιου Ἀμιδηνοῦ Περὶ δακνόντων ζώων καὶ ἰοβόλων, ἥτοι Λόγος δέκατος τρίτος», *Ἀθηνᾶ* 18 (1906) 241-302 = Σ. Ζερβός, *Ἀέτιου Ἀμιδηνοῦ Λόγος δέκατος τρίτος, ἥτοι Περὶ δακνόντων ζώων καὶ ἰοβόλων, τὸ πρῶτον νῦν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐκδιδόμενος μετ' εἰσαγωγῆς, ἀναλύσεως, σχολίων, παρατηρήσεων* [Ἑλληνικὴ ἔκδοσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἰατρῶν συγγραφέων — Editio graeca scriptorum medicorum veterum Graecorum], Ἐν Σύρῳ 1902 (ἐκδίδεται μόνον τὸ τμήμα τοῦ λόγου ποῦ ἀφορᾶ τὰ ἰοβόλα ζῶα· ὁ πλήρης τίτλος τοῦ λόγου εἶναι: *Περὶ τῶν δακνόντων ζώων καὶ ἰοβόλων θηρίων καὶ περὶ ἐλεφαντιάσεως καὶ κνησμῶν, ψώρας, ἀλφῶν, λέπρας, λεύκης καὶ περὶ τῶν πολυχρήστων ἀντιδότων*. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ἐπίσης, ὅτι ἡ δευτέρη ἔκδοσις τοῦ λόγου αὐτοῦ, ποῦ φέρεται ὡς αὐτοτελής, δὲν εἶναι παρὰ ἀνατύπωση ἀπὸ τὴν Ἀθηνᾶ, ὅπου καὶ παραπέμπω).

[14: ανέκδοτος].

15: Σ. Ζερβός, «Αετίου Αμιδινού [sic] Λόγος δέκατος πέμπτος», *Ἀθηνᾶ* 21 (1909) 3-144.

16: S. Zervos, *Aetii Sermo sextidecimus et ultimus. Erstens aus Handschriften veröffentlicht* [= *Αετίου Περί τῶν ἐν μήτρᾳ παθῶν, ἧτοι Λόγος ἐξκαιδέκατος, τὸ πρῶτον νῦν ἐκ τῶν χειρογράφων ἐκδιδόμενος*], Leipzig 1901.

Ἄθαν. Ἀλεξανδρ. = Ἀθανάσιος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας (4ος αἰ.)

Π. σαρκ. Λόγ. = *Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου Περί τῆς σαρκώσεως τοῦ Θεοῦ Λόγος*: C. Kannengiesser, *Sur l'incarnation du Verbe* [SChr 199], Paris 1973.

Ἀθῆν. = Ἀθηναῖος Ναυκρατίτης, γραμματικὸς κ.ἄ. (περὶ τὸ 200 μ.Χ.)

Δειπνοσ. = *Δειπνοσοφισταί*: G. Kaibel, *Athenaei Naucratis Dipnosopistarum libri XV* [BT], τ. 1-2, Lipsiae 1887-1890 (ἀνατύπ.: 1965-1966).

Αἰλιαν. = Κλαύδιος Αἰλιανός, σοφιστής (2ος αἰ. μ.Χ.)

Π. ζῶων ιδιότ. = *Περί ζῶων ιδιότητος*: R. Hercher, *Claudii Aeliani De natura animalium libri XVII, Varia historia, Epistolae, Fragmenta*, τ. 1 [BT], Lipsiae 1864 (ἀνατύπ.: Graz 1971).

Ποικ. ἱστ. = *Ποικίλη ἱστορία*: Hercher, *Claudii Aeliani* [βλ. παραπάνω], τ. 2 [BT], Lipsiae 1866 (ἀνατύπ.: Graz 1971), καὶ M. R. Dils, *Claudii Aeliani Varia Historia* [BT], Leipzig 1974.

Αἴλ. Προμ. = Αἴλιος Προμῶτος, γιατρός (2ος αἰ. μ.Χ.)

Δυναμ. = *Δυναμερόν*: D. Crismani, *Manuale della salute (= Dynameron)/Elio Promoto Alessandrino. Testo critico, traduzione e note* [Hellenica 9], Alessandria 2002.

βλ. καὶ παρακάτω, στὸ λ. «Ἀνώνυμος (Αἴλιος Προμῶτος;».

Ἀλέξ. Ἀφροδ. = Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς, φιλόσοφος καὶ γιατρός (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.)

Ἱατρ. ἀπορ. καὶ φυσ. προβλ. = *Ἱατρικὰ ἀπορήματα καὶ φυσικὰ προβλήματα* βιβλία

1-2: I. L. Ideler, *Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιεύς Ἱατρικῶν ἀπορημάτων καὶ φυσικῶν προβλημάτων τὰ Α' καὶ Β'*, στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου *Physici et medici Graeci minores*, τ. 1, Berolini 1841 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1963), σσ. 3-80.

3-4: H. Usener, *Alexandri Aphrodisiensis quae feruntur problematorum liber III et IIII*, στὸ: *JKJG, womit zu der am 26. September stattfindenden öffentlichen Prüfung*, Berlin 1859, σσ. 1-38 (: ὁ Usener ἐκδίδει τὸ κείμενο ὑπὸ τὸν τίτλο: [Ἀλεξάνδρου Ἀφροδισιεύς] *Φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ ἱατρικῶν προβλημάτων Γ' καὶ Δ'*).

Ἀλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδῶν, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας (4ος αἰ. π.Χ.)

Περί τῆς τῶν ἐπτὰ βοτανῶν δυνάμεως κατ' ἀστέρα πλάνητα τὸν ἀρμόζοντα λαμβανομένων καὶ <κατὰ> τὰ ζώδια: St. Weinstock, *Catalogus codicum astrologorum Graecorum. Codices Britannicos descripsit* —, Pars altera: *Codices Londinenses, Cantabrigienses, Bibliothecarum minorum. Accedunt codices Batavi, Danenses, Sueci*, τ. 9/2, Bruxellis 1953, σσ. 129-135.

Ἀλέξ. Τραλλ. = Ἀλέξανδρος Τραλλιανός, γιατρός (6ος αἰ. μ.Χ.)

Θεραπ. = *Θεραπευτικά*: Th. Puschmann, *Alexander von Tralles. Original-text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung. Ein Beitrag zur Geschichte der Medicin*, τ. I, σ. 440-τ. II, σ. 585, Wien 1878-1879 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1963).

Ἐπιστ. π. ἐλμ. = *Ἐπιστολὴ περὶ ἐλμίνθων*: Puschmann, *Alexander von Tralles* [βλ. παραπάνω], τ. II, σσ. 586-599.

Π. ὀφθαλμ. = *Περί ὀφθαλμῶν*: Th. Puschmann, *Nachträge zu Alexander Trallianus. Fragmente aus Philumenus und Philagrius nebst einer bisher noch ungedruckten Abhandlung*

- über Augenkrankheiten. Nach den Handschriften herausgegeben und ins Deutsche übersetzt* [BSCPhA 5/2], Berlin 1886 (ἀνατύπ.: Nendeln/Liechtenstein 1975), σσ. 134-179.
- Π. πυρετ. = *Περὶ πυρετῶν*: Puschmann, *Alexander von Tralles* [βλ. παραπάνω], τ. I, σσ. 291-439.
- Ἀλέξ. Φιλαλ.** = Ἀλέξανδρος ὁ Φιλαλήθης, Ἡροφίλειος γιαντρός (1ος αἰ. π.Χ.)
Καταγραφή ἀποσπασμάτων: von Staden, *Herophilus* [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος»], σσ. 532-539.
- Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης**, φυσικὸς φιλόσοφος (καὶ γιαντρός;) (6ος/5ος αἰ. π.Χ.)
Ἀποσπάσματα: H. Diels - W. Kranz, *FVS*, τ. 1, Berlin 1951 (1903), ἀνατύπ.: Dublin - Zürich 1972, σσ. 210-216, ἀρ. 24 [14].
- Ἀμερίας ὁ Μακεδών**, γραμματικὸς καὶ γιαντρός (3ος αἰ. π.Χ.)
Γλῶσσαι (ἀποσπάσματα): O. Hoffmann, *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen 1906 (ἀνατύπ.: Hildesheim - New York 1974), σσ. 2-15· E. Degani, «Macedonian Glosses in Hesychius' *Lexicon*», *Ἑλληνικά* 35 (1984) 3-28.
- Ἀμύντας**, γιαντρός (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)
Καταγραφή ἀποσπασμάτων: M. Michler, *Die alexandrinischen Chirurgen. Eine Sammlung und Auswertung ihrer Fragmente* [Hell.Chir. 1], Wiesbaden 1968, σσ. 88-89.
- Ἀναξαγ.** = Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος, φυσικὸς φιλόσοφος (5ος αἰ. π.Χ.)
Ἀποσπάσματα: H. Diels - W. Kranz, *FVS*, τ. 2, Berlin 1952 (1903), ἀνατύπ.: Berlin - Dublin 1972, σσ. 5-44, ἀρ. 59 [46].
- Ἀνδρόμαχος ὁ πρεσβύτερος**, γιαντρός (1ος αἰ. μ.Χ.)
E. Heitsch, *Die griechischen Dichterfragmente der römischen Kaiserzeit* [AAWG, Philol.-histor. Kl., Dritte Folge, Nr. 58], τ. 2, Göttingen 1964, σσ. 7-15.
- Ἀνών.** (Αἴλ. Προμ.) = Ἀνώνυμος (Αἴλιος Προμῶτος;) (2ος αἰ. μ.Χ.)
Π. ιοβ. καὶ δηλητ. = *Περὶ ιοβόλων θηρίων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων*: S. Ihm, *Der Traktat peri tōn iobōlon theriōn kai dēlētēriōn pharmākōn des sog. Aelius Promotus. Erstedition mit textkritischem Kommentar* [SG 4], Wiesbaden 1995.
βλ. καὶ παραπάνω, λ. «Αἴλιος Προμῶτος».
- Ἀνών.** = Ἀνώνυμος, γιαντρός (1ος αἰ. μ.Χ.)
[Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] = [Διάγνῶσις περὶ τῶν ὄξεων καὶ χρονίων νοσημάτων]: I. Garofalo, *Anonymi medici De morbis acutis et chroniis. Edited with Commentary by I. G. Translated into English by B. Fuchs* [SAM 12], Leiden 1997.
- Ἀνών.** = Ἀνώνυμος, γιαντρός
Π. σφυγμ. = *Περὶ σφυγμοῦ*: Olivieri, «Frammenti» [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Ἀρχιγένης ὁ Ἀπαμεύς»], σσ. 93-110.
- Ἀνών.** = Ἀνώνυμος, γιαντρός
Περὶ τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς <καὶ> (addidi) τοῦ ἀνθρώπου: Ideler, *Physici et medici* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Ἀλέξανδρος Ἀφροδισειεύς»], τ. 1, σσ. 303-304.
- Ἀνών.** = Ἀνώνυμος
[Πίναξ]: O. Kroehnert, *Canonesne poetarum scriptorum artificum per antiquitatem fuerunt?*, Regimonti Prussorum 1897 (Diss. inaug.), σσ. 5-8 (Tabula M), καὶ σσ. 10-13 (Tabula C).
- Ἀνών.** = Ἀνώνυμος
Π. μέτρ. καὶ σταθμ. = *Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν καὶ τῶν δηλούντων αὐτὰ σημάτων*: Hultsch, *Metrol. script.*, (βλ. παρακάτω, στὸ λ. «[Γαληνός]»), τ. 1, σσ. 207-208.

Ἄνων. (Vit. Marc.) = Ἀνώνυμος (Vita Marciana)

Γένος Ἀριστοτ. = Γένος Ἀριστοτέλους: I. Düring, *Aristotle in the Ancient Biographical Tradition* [SGLGoth 5], Göteborg 1957, σσ. 96-106.

Ἄνων. (Vit. Vulg.) = Ἀνώνυμος (Vita Vulgata)

Γένος Ἀριστοτ. = Γένος Ἀριστοτέλους: Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Ἀνώνυμος (Vita Marciana)»], σσ. 131-136.

Anon. Hist. = Anonymus Historicus

Alex. hist. (e cod. Sabb.) = *Alexandri historia* (e codice Sabbaitico 29): F. Jacoby, *FGrH*, τ. 2, Leiden 1926 (ἀνατύπ.: Leiden - Köln - New York 1997), σσ. 819-822, ἀρ. 151. [Πρόκειται γιὰ συμβατική ὀνομασία τόσο τοῦ συγγραφέα ὅσο καὶ τοῦ ἔργου].

Anon. Lond. = Anonymus Londinensis (2ος αἰ. μ.Χ.)

W. H. S. Jones, *The Medical Writings of Anonymus Londinensis* [CCS], Cambridge 1947.

Ἄππιαν. = Ἄππιανὸς Ἀλεξανδρεὺς, ἱστορικός (γενν. περὶ τὸ 100 μ.Χ.)

Ῥωμ./Συρ. = Ῥωμαϊκὰ/Συριακῆ: P. Viereck - A. G. Ross - E. Gabba, *Appiani Historia romana/Syriaca*, τ. 1 [BT], Lipsiae 1939 (ἀνατύπ.: 1962).

Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος, γραμματικός (2ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: F. Jacoby, *FGrH*, τ. 2B, Leiden 1926 (ἀνατύπ.: Leiden - New York - Köln 1997) σσ. 1022-1128, ἀρ. 244.

Ἀπολλ. Κιτ. = Ἀπολλώνιος Κιτιεύς, γιατρός (1ος αἰ. π.Χ.)

Π. ἄρθρ. = *Περὶ ἄρθρων πραγματεία*: H. Schöne, *Apollonius von Kitium, Illustrierter Kommentar zu der hippokrateischen Schrift Περὶ ἄρθρων - Mit 31 Tafeln in Lichtdruck*, Leipzig 1896, καὶ J. Kollesch - Fr. Kudlien, *Apollonii Citiensis In Hippocratis De articulis commentarius. In linguam germanicam transtulerunt J. Kollesch et D. Nickel* [CMG XI/1/1], Berlin 1965.

Ἀπολλ. Μῦς = Ἀπολλώνιος Μῦς, Ἡρόφιλιος γιατρός (1ος αἰ. π.Χ.)

Καταγραφή ἀποσπασμάτων: von Staden, *Herophilus* [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος»], σσ. 540-554.

Ἄρετ. = Ἄρεταῖος ὁ Καππαδόκης, γιατρός (1ος αἰ. μ.Χ.)

C. Hude, *Aretaeus* [CMG II], Berolini 1958 (Lipsiae et Berolini 1923):

Π. αἰτ. καὶ σημ. ὄξ. παθ. = *Περὶ αἰτιῶν καὶ σημείων ὀξέων παθῶν βιβλία δύο* [CMG II, σσ. 3-35].

Π. αἰτ. καὶ σημ. χρο. παθ. = *Περὶ αἰτιῶν καὶ σημείων χρονίων παθῶν βιβλία δύο* [CMG II, σσ. 36-90].

Ὁξ. νόσ. θερ. = *Ὁξέων νόσων θεραπευτικὰ βιβλία δύο* [CMG II, σσ. 91-143].

Χρο. νόσ. θερ. = *Χρονίων νόσων θεραπευτικὰ βιβλία δύο* [CMG II, σσ. 144-170].

Ἄριστοτ. = Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης, φιλόσοφος (4ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: V. Rose, *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta* [BT], Lipsiae 1886 (ἀνατύπ.: Stuttgartiae 1967), καὶ στὸν ἴδιο, *Aristoteles pseudepigraphus*, Lipsiae 1863 (ἀνατύπ.: Hildesheim - New York 1971).

Μετεωρολ. = *Μετεωρολογικά*: F. H. Fobes, *Aristotelis Meteorologicorum libri quattuor*, Cambridge, Mass. 1919 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1967).

Π. γεν. καὶ φθ. = *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*: C. Mugler, *Aristote, Per la génération et de la corruption* [Les Belles Lettres], Paris 1966.

Π. ζώων γεν. = *Περὶ ζώων γενέσεως*: H. J. Drossaert Lulofs, *Aristotelis De generatione animalium* [SCBO], Oxford 1965.

Π. ζώων μορ. = *Περὶ ζώων μορίων*: A. L. Peck, *Aristotle, Parts of Animals. With an English Translation* [Loeb], London - Cambridge, Mass. 1968.

- Πολιτ. = Πολιτικά: W. D. Ross, *Aristotelis Politica* [SCBO], Oxonii 1957 (ἀνατύπ.: 1964).
 Π. ζῶα ιστ. = Περὶ τὰ ζῶα ἱστορία: A. L. Peck, *Aristotle, Historia animalium. With an English Translation*, τ. 1-2 [Loeb], London 1965 καὶ 1970· D. M. Balme, *Aristotle, History of Animals. Edited and Translated*, τ. 3 [Loeb], Cambridge, Mass. - London 1991.
 Π. ὕπν. καὶ ἐγρηγ. = Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως: W. D. Ross, *Aristotle. Parva naturalia* [SCBO], Oxonii 1965 (ἀνατύπ. 1970), 453b 11-458a 32.

[Ἀριστοτ.] = [Ἀριστοτέλης]

Π. θαυμ. = Περὶ θαυμασιῶν ἀκουσμάτων: I. Bekker, *Aristotelis opera*, τ. 2, Berolini 1831 (ἀνατύπ.: 1960), 830a 5-847b.

Περὶ λίθων βλ. παρακάτω, στὶς ἀραβικὲς πηγές, στὸ λ. «Aristoteles».

Προβλ. = Προβλήματα: Bekker, *Aristotelis opera*, τ. 2 [βλ. παραπάνω], 859a-967b.

Ἀριστοφ. Βυζ. = Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, γραμματικός (3ος αἰ. π.Χ.)

Ἐπιτ. = Ἀριστοφάνους τῶν Ἀριστοτέλους περὶ ζῴων ἐπιτομή, ὑποτεθέντων ἐκάστω ζῴῳ καὶ τῶν Αἰλιανῶ καὶ Τιμοθέῳ καὶ ἑτέροις τισὶ περὶ αὐτῶν εἰρημένων: S. Lambros, *Excerptorum Constantini De natura animalium libri duo. Aristophanis Historiae animalium epitome subiunctis Aeliani Timothei aliorumque eclogis* [CAG, Suppl. I/1], Berolini 1885, σσ. 1-154.

Ἄρποκρ. = Βαλέριος Ἄρποκρατίων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικός (2ος αἰ. μ.Χ.)

Λέξ. = Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων: J. J. Keaney, *Harpocration, Lexeis of the Ten Orators*, Amsterdam 1991.

Ἄρριαν. = Λεύκιος Φλάβιος Ἄρριανός, ἱστορικός καὶ φιλόσοφος (περ. 95-175 μ.Χ.)

Ἀλεξ. ἀνάβ. = Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις: A. G. Ross, *Flavii Arriani quae exstant omnia*, τ. 1: *Alexandri anabasis cum excerptis Photii ...* [BT], Lipsiae 1967.

Ἰνδ. = Ἰνδική: A. G. Ross, *Flavii Arriani Quae exstant omnia*, τ. 2: *Scripta minora et fragmenta* [BT], Lipsiae 1968, σσ. 1-73.

Ἄρχηγ. = Ἀρχιγένης ὁ Ἄπαμεύς, γιαιτρός (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)

Ἀποσπάσματα:

C. Brescia, *Frammenti medicinali di Archigene* [CSG 27], Napoli 1955: ἐκδίδονται τέσσερα κεφάλαια τοῦ ἔργου τοῦ Παύλου Αἰγινήτη, τὰ ὁποῖα στὸν κώδ. Vaticanus Palat. gr. 199 ἀποδίδονται στὸν Ἀρχιγένη·

G. L. Calabrò, «Frammenti inediti di Archigene», *BPEC N. S. 9* (1961) 67-72: ἐκδίδονται τέσσερα κεφάλαια ἀπὸ τὸν ἀνέκδοτο δέκατο λόγον τοῦ Ἀετίου, παραθέματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀρχιγένη (ἐκδίδονται μόνον ὁλόκληρα κεφάλαια ἐκ τῶν Ἀρχιγένους)·

A. Olivieri, «I. Brani greci sul polso arterioso II. Frammenti di Archigene», *MAAN 6* (1942) 120-122: ἐκδίδονται κείμενα ποὺ παραδίδονται ἀπὸ τὸν κώδ. Vaticanus Palat. gr. 199 ἐμβόλιμα σὲ διάφορα σημεῖα τῶν λόγων τοῦ Ἀετίου· μερικὰ ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ ὁ ἐκδότης τὰ ἀποδίδει ἐσφαλμένα στὸν Ἀρχιγένη.

Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνός, γιαιτρός (2ος/1ος αἰ. π.Χ.)

Καταγραφή ἀποσπασμάτων: J. Vallance «The Medical System of Asclepiades of Bithynia», *ANRW II/37/1* (1993) 711-727.

Βασίλ. Καισαρ. = Βασίλειος, ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας, ἐκκλησιαστικός συγγραφέας (4ος αἰ.)

Εἰς Ἐξαήμε. = Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας, Ὅμιλία Θ' εἰς τὴν Ἐξαήμερον: S. Giet, *Basile de Césarée, Homélie sur l'Hexaéméron* [SChr 26], Paris 1968.

Γαλην. = Γαληνός ὁ Περγαμηνός, γιατρός (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.)

C. G. Kühn, *Κλαυδίου Γαληνοῦ Ἀπαντα* / *Claudii Galeni opera omnia* [MGO I-XX], Lipsiae 1821-1833 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1964-1965).

Θεραπ. μέθ. = *Θεραπευτικὴ μέθοδος* [X 1-1021 K.]

Θρασύβ. = *Θρασύβουλος* [V 806-898 K. = G. Helmreich, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. III [BT], Lipsiae 1893 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967), σσ. 33-100]

Ὅτι ἄριστ. ἱατρ. καὶ φιλοσ. = *Ὅτι ὁ ἄριστος ἱατρός καὶ φιλόσοφος* [I 53-63 K. = I. Mueller, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. II [BT], Lipsiae 1891 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967), σσ. 1-8 = V. Boudon-Millot, *Galien*, τ. 1, Paris 2007, σσ. 283-292]

Ὅτι ταῖς τοῦ σώμ. κράσ. = *Ὅτι ταῖς τοῦ σώματος κράσεις αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις ἔπονται* [IV 767-822 K. = I. Mueller, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. II [BT], Lipsiae 1891 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967), σσ. 32-79]

Π. αἰρέσ. τοῖς εἰσαγ. = *Περὶ αἰρέσεων τοῖς εἰσαγομένοις* [I 64-105 K. = G. Helmreich, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. III [BT], Lipsiae 1893 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967), σσ. 1-32]

Π. αἰτ. συμπτ. = *Περὶ αἰτιῶν συμπτωμάτων* [VII 85-272 K.]

Π. ἀνατ. ἐγχ. = *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*

βιβλία 1-9, κεφ. 5 [II 215-731 K.]

βιβλία 9-15 [M. Simon, *Sieben Bücher Anatomie des Galen. Ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων βιβλίον θ'-ιε'*, zum ersten Male veröffentlicht nach den Handschriften einer arabischen Übersetzung des 9. Jahrh. n. Chr., ins Deutsche übertragen und kommentiert, τ. 1: Arabischer Text. Einleitung zum Sprachgebrauch, Glossar mit zwei Faksimile-Tafeln, καὶ 2: Deutscher Text, Kommentar. Einleitung zur Anatomie des Galen, Sach- und Namenregister, Leipzig 1906]

Π. ἀντιδ. = *Περὶ ἀντιδότων* [XIV 1-209 K.]

Π. ἀνωμ. δυσκρ. = *Περὶ ἀνωμάλου δυσκρασίας* [VII 733-752 K.]

Π. διαφ. πυρετ. = *Περὶ διαφορᾶς πυρετῶν* [VII 273-405 K.]

Π. διαφ. σφυγμ. = *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν* [VIII 493-765 K.]

Π. δυσπν. = *Περὶ δυσπνοίας* [VII 753-960 K.]

Περὶ τῶν προκαταρτικῶν αἰτιῶν [τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ ἔργου ἔχει χαθεῖ· γιὰ τὴ λατινικὴ μετάφρασή του βλ.: *Galeni De causis procatarteticis libellus a Nicolao Regino in sermonem latinum translatus ad codicem fidem recensuit in graecum sermonem retro vertit*: K. Bardong, CMG, Suppl. II, Lipsiae et Berolini 1937]

Περὶ φωνῆς [H. Baumgarten, *Über die Stimme. Testimonien der verlorenen Schrift Περὶ φωνῆς. Pseudo-Galeni De voce et anhelitu, Kommentar*, Göttingen 1962 (Diss. Inaug.)]

Π. ἰδ. βιβλ. = *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* [XIX 8-48 K. = I. Mueller, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. II [BT], Lipsiae 1891 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967), σσ. 91-124 = V. Boudon-Millot, *Galien*, τ. 1, Paris 2007, σσ. 133-173]

Π. Ἴπποκρ. καὶ Πλάτων. δογμ. = *Περὶ τῶν Ἴπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων* [V 181-805 K. = Ph. de Lacy, *Galeni De placitis Hippocratis et Platonis edidit, in linguam anglicam vertit, commentatus est* [CMG V/4/1/2], τ. 1 (libri I-V), Berolini 1978· τ. 2 (libri VI-IX), Berolini 1980, καὶ τ. 3 (commentarius et indices), Berolini 1984.

Π. κράσ. = *Περὶ κράσεων* [I 509-694 K. = G. Helmreich, *Galeni De temperamentis libri III* [BT], Lipsiae 1904 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1969)]

Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. = *Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων* [XI 379-XII 377 K.]

- Π. κρίσ. = *Περὶ κρίσεων* [IX 550-768 K. = B. Alexanderson, *Galenos Perì κρίσεων. Überlieferung und Text*: SGLGoth 23, Göteborg 1967]
- Π. κρίσ. ἡμ. = *Περὶ κρίσιμων ἡμερῶν* [IX 769-941 K.]
- Π. κνουμ. διαπλ. = *Περὶ κνουμένων διαπλάσεως* [IV 652-702 K.]
- Π. μαρασμ. = *Περὶ μαρασμοῦ* [VII 666-704 K.]
- Π. μελ. χολ. = *Περὶ μελαίνης χολῆς* [V 104-148 K. = W. de Boer, *Galeni De atra bile*: CMG V/4/1/1, Lipsiae et Berolini 1937, σσ. 69-93]
- Π. μυῶν ἀνατ. = *Περὶ μυῶν ἀνατομῆς* [XVIII/B', σσ. 926-1026 K. = I. Garofalo, *Galien*, τ. 7, Paris 2005, σσ. 117-209)]
- Π. πλήθ. = *Περὶ πλήθους* [VII 513-583 K.]
- Π. πτισ. = *Περὶ πτισάνης* [VI 816-831 K. = O. Hartlich, *Galeni qui fertur De ptisana libellus*: CMG V/4/2, Lipsiae et Berolini 1923, σσ. 453-463]
- Πρὸς Γλαύκ. θεραπ. = *Πρὸς Γλαύκωνα θεραπευτικά* [XI 1-146 K.]
- Πρὸς Λύκον = *Πρὸς Λύκον ὅτι μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν οὐ ἢ ἀρχῆ· "τὰ αὐξανόμενα πλείστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν"* [XVIII/A', σσ. 196-245 K. = E. Wenkebach, *Galeni adversus Lycum et adversus Iulianum libelli*: CMG V/10/3, Berolini 1951, σσ. 3-29]
- Πρὸς Πίσ. π. τῆς θηρ. = *Πρὸς Πίσωνα περὶ τῆς θηριακῆς* [XIV 210-294 K.]
- Πρὸς τοὺς π. τύπ. γράψ. = *Πρὸς τοὺς περὶ τύπων γράψαντας ἢ Περὶ περιόδων* [VII 475-512 K.]
- Π. σπέρμ. = *Περὶ σπέρματος* [IV 512-651 K.]
- Π. συμπτ. διαφ. = *Περὶ τῆς τῶν συμπτωμάτων διαφορᾶς* [VII 42-84 K. = B. Gundert, *Galeni De symptomatum differentiis*: CMG V/5/1, Berolini 2009]
- Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. = *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη* [XIII 362-1058 K.]
- Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. = *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ τόπους* [XII 378-XIII 361 K.]
- Π. συστ. ἰατρ. = *Πρὸς Πατρόφιλον περὶ συστάσεως ἰατρικῆς* [I 224-304 K.]
- Π. τάξ. ἰδ. βιβλ. = *Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων* [XIX 49-61 K. = I. Mueller, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. II [BT], Lipsiae 1891 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967), σσ. 80-90 = V. Boudon-Millot, *Galien*, τ. 1, Paris 2007, σσ. 87-102]
- Π. τοῦ προγιν. = *Περὶ τοῦ προγινώσκειν* [XIV 599-673 K. = V. Nutton, *Galeni De praecognitione edidit, in linguam anglicam vertit, commentatus est*: CMG V/8/1, Berolini 1979]
- Π. τρόμ. καὶ παλμ. καὶ σπασμ. καὶ ῥίγ. = *Περὶ τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ σπασμοῦ καὶ ῥίγους* [VII 584-642 K.]
- Π. τροφ. δυν. = *Περὶ τῶν ἐν ταῖς τροφαῖς δυνάμεων* [VI 453-748 K. = G. Helmreich, *Galeni De alimentorum facultatibus libri tres*: CMG V/4/2, Lipsiae et Berolini 1923, σσ. 199-386]
- Π. τῶν ἐν νοσήμ. αἰτ. = *Περὶ τῶν ἐν τοῖς νοσήμασιν αἰτίων* [VII 1-41 K.]
- Π. τῶν ἐν νόσ. καιρ. = *Περὶ τῶν ἐν ταῖς νόσοις καιρῶν* [VII 406-439 καὶ 440-462 K. = I. Wille, *Die Schrift Galens Perì τῶν ἐν ταῖς νόσοις καιρῶν und ihre Überlieferung*, Kiel 1960 (Inaug. Diss.)]
- Π. τῶν ἐν σφυγμ. αἰτ. = *Περὶ τῶν ἐν τοῖς σφυγμοῖς αἰτίων* [IX 1-204 K.]
- Π. τῶν ἐν τῷ Πλάτων. Τιμ. ἰατρ. εἰρημ. = *Περὶ τῶν ἐν τῷ Πλάτωνος Τιμαίῳ ἰατρικῶς εἰρημένων* [H. O. Schröder, *Galeni in Platonis Timaeum commentarii fragmenta, collegit, disposuit, explicavit*: CMG, Suppl. I], Lipsiae et Berolini 1934, σσ. 1-35]
- Π. τῶν καθ' Ἴπποκρ. στοιχ. = *Περὶ τῶν καθ' Ἴπποκράτην στοιχείων* [I 413-508 K.]
- Π. τῶν παρὰ φύσ. ὄγκ. = *Περὶ τῶν παρὰ φύσιν ὄγκων* [VII 705-732 K.]
- Π. τῶν πεπονθ. τόπ. = *Περὶ τῶν πεπονθῶτων τόπων* [VIII 1-452 K.]
- Π. φλεβοτ. θεραπ. = *Περὶ φλεβοτομίας θεραπευτικόν* [XI 250-316 K.]
- Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασίστρ. = *Περὶ φλεβοτομίας πρὸς Ἐρασίστρατον* [XI 147-186 K.]

- Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασιστρ. ἐν Ῥώμῃ = Περὶ φλεβοτομίας πρὸς Ἐρασιστρατεῖους τοὺς ἐν Ῥώμῃ [XI 187-249 K.]
- Π. φυσ. δυν. = Περὶ φυσικῶν δυνάμεων [II 1-214 K. = G. Helmreich, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. III [BT], Lipsiae 1893 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1967), σσ. 101-257]
- Π. χρ. μορ. = Περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων [[III 1-IV 366 K. = G. Helmreich, *Galenii De usu partium libri XVII*, τ. 1-2 [BT], Lipsiae 1907-1909 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1968)]
- Π. ψυχ. παθ. = Περὶ διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῶν ἐν <τῇ> ἐκάστου ψυχῇ ἰδίῳ παθῶν [V 1-103 K. = I Marquardt, *Claudii Galeni Pergameni scripta minora*, τ. I [BT], Lipsiae 1884 (ἀνατύπ.: Stuttgartiae 1967), σσ. 1-81 = W. de Boer, *De animi cuiuslibet peccatorum dignotione et curatione*: CMG V/4/1/1, Lipsiae et Berolini 1937, σσ. 1-68].
- Τέχν. ἰατρ. = Τέχνη ἰατρική [I 305-412 K. = V. Boudon, *Galien*, τ. 2, Paris 2002, σσ. 273-392]
- Τῶν Ἱπποκρ. γλ. ἐξήγ. = Τῶν Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις [XIX 62-157 K.]
- Ἵγιειν. = Ἵγιεινά [VI 1-452 K. = K. Koch, *Galenii De sanitate tuenda libri sex*: CMG V/4/2, Lipsiae et Berolini, 1923, σσ. 1-198]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. = Ἱπποκράτους Ἀφορισμοὶ καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτοὺς ὑπομνήματα ἑπτὰ [XVII/B', σ. 345-XVIII/A', σ. 195 K.]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Α' = Ἱπποκράτους Ἐπιδημιῶν Α' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα γ' [XVII/A', σσ. 1-302 K. = E. Wenkebach, *In Hippocratis Epidemiarum libr. I comm. III*, στὸν τόμο: E. Wenkebach - F. Pfaff, *Galenii in Hippocratis Epidemiarum libros I et II*: CMG V/10/1, Lipsiae et Berolini 1934, σσ. 1-151]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Β' = Ἱπποκράτους Ἐπιδημιῶν Β' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα ε' [F. Pfaff, *In Hippocratis Epidemiarum libr. II comm. V in germanicam linguam transtulit*, στὸν τόμο: E. Wenkebach - F. Pfaff, *Galenii in Hippocratis Epidemiarum libros I et II*: CMG V/10/1, Lipsiae et Berolini 1934, σσ. 155-410]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' = Ἱπποκράτους Ἐπιδημιῶν Γ' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα τρία [XVIII/A', σσ. 480-792 K. = E. Wenkebach, *In Hippocratis Epidemiarum libr. III comm. III*: CMG V/10/2/1, Lipsiae et Berolini 1936, σσ. 1-187]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' = Ἱπποκράτους Ἐπιδημιῶν ΣΤ' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα η' [XVIII/A', σσ. 793-1009 K. = E. Wenkebach - F. Pfaff, *Galenii in Hippocratis Epidemiarum librum VI commentaria I-VIII*: CMG V/10/2/2, Lipsiae et Berolini 1940, ἀνατύπ.: Berolini 1956]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ. = Τὸ Ἱπποκράτους Κατ' ἰητρεῖον βιβλίον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα γ' [XVIII/B', σσ. 629-925 K.]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. ἄρθρ. = Ἱπποκράτους τὸ Περὶ ἄρθρων βιβλίον καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα δ' [XVIII/A', σσ. 300-767]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. διαίτ. ὀξ. = Ἱπποκράτους Περὶ διαίτης ὀξέων νοσημάτων καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα τέσσαρα [XV 418-917 K. = G. Helmreich, *Galenii In Hippocratis De victu acutorum comm. IV*: CMG V/9/1, Lipsiae et Berolini 1914, σσ. 115-366]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. διαίτ. ὑγιειν. = Εἰς τὸ Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς τῶν ἰδιωτῶν Ἱπποκράτους ἢ Πολύβου ὑπόμνημα [XV 174-223 K. = I. Mewaldt, *Galenii In Hippocratis De natura hominis comm. tria*: CMG V/9/1, Lipsiae et Berolini 1914, σσ. 89 κ.ἔ.]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Προγν. = Γαληνοῦ εἰς τὸ Προγνωστικὸν Ἱπποκράτους ὑπομνήματα τρία [XVIII/B', σσ. 1-317 K. = I. Heeg, *Galenii in Hippocratis Prognosticum comm. tria*: CMG V/9/2, Lipsiae et Berolini 1915, σσ. 195-378]
- Ἵπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Προρρητ. = Γαληνοῦ εἰς τὸ Ἱπποκράτους Προρρητικὸν βιβλίον πρῶτον ὑπομνήματα τρία [XVI 489-840 K. = H. Diels, *Galenii in Hippocratis Prorrheticum I commentaria III*: CMG V/9/2, Lipsiae et Berolini 1915, σσ. 1-178]

Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ. = Γαληνοῦ εἰς τὸ Περὶ φύσιος ἀνθρώπου βιβλίον Ἴπποκράτους ὑπομνήματα τρία [XV 1-173 K. = I. Mewaldt, *Galenī In Hippocratis De natura hominis comm. tria*: CMG V/9/1, Lipsiae et Berolini 1914, σσ. 1-113]

[Γαλην.] = [Γαληνός]

Εἰσαγ. ἢ Ἴατρ. = Εἰσαγωγή ἢ Ἴατρός [XIV 674-797 K.]

Ὅρ. ἱατρ. = Ὅροι ἱατρικοί [XIX 346-462 K.]

Π. ἀρίστ. αἰρέσ. = Περὶ τῆς ἀρίστης αἰρέσεως [I 106-223 K.]

Π. ἐπιδέσμ. = Περὶ τῶν ἐπιδέσμων [XVIII/A', σσ. 768-827 = K. Schubring, *Die pseudogalenische Schrift Über die Verbände, eingeleitet, herausgegeben und überesetzt*, Kiel 1963 (Habil.schr.)]

Περὶ φωνῆς· γὰρ τὴν ἔκδοσιν ἔργου αὐτοῦ βλ. στὸ λ. «Γαληνός ὁ Περγαμηνός», στὰ σχετικὰ μὲ τὸ ὁμώνυμο γνήσιο γαληνικὸ σύγγραμμα.

Π. εὐπορ. = Περὶ εὐπορίστων [XIV 311-581 K.]

Π. κατακλ. προγν. ἐκ τῆς μαθημ. ἐπιστ. = Περὶ κατακλίσεως προγνωστικὰ ἐκ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης [XIX 529-573 K.]

Π. μέτρ. καὶ σταθμ. = Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν διδασκαλία [XIX 748-781 K. = F. Hulstsch, *Metrolologicorum scriptorum reliquiae, collegit, recensuit, partim nunc primum edidit*, τ. I [BT], Lipsiae 1864 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1971), σσ. 218-244]

Π. οὖρ. = Περὶ οὖρων ἐν συντόμῳ [XIX 601-608 K.]

Π. φιλοσ. ἱστ. = Περὶ φιλοσόφου ἱστορίας [XIX 222-345 K. = Diels, *Doxographi Graeci* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Ἀέτιος, δοξογράφος», σσ. 595-648].

Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Β' = Ἴπποκράτους Ἐπιδημιῶν Β' καὶ Γαληνοῦ εἰς αὐτὸ ὑπομνήματα ε' [XVIII/A', σσ. 313-479 K.]

Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ. = Εἰς τὸ Περὶ χυμῶν Ἴπποκράτους ὑπομνήματα γ' [XVI 1-488 K.]

Γεωπ. = Γεωπονικά (10ος αἰ.)

H. Beckh, *Geponica sive Cassiani Bassi scholastici De re rustica eclogae* [BT], Lipsiae 1895 (ἀνατύπ.: Stutgardiae et Lipsiae 1994).

Γεώργ. Σύγκ. = Γεώργιος Σύγκελλος, χρονογράφος (8ος/9ος αἰ.)

Ἐκλ. χρονογρ. = Ἐκλογή χρονογραφίας: A. A. Mosshammer, *Georgius Syncellus. Ecloga chronographica*, Leipzig 1984.

Γρηγ. Νύσσ. = Γρηγόριος, ἐπίσκοπος Νύσσης, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας (4ος αἰ.)

Πρὸς Εὐνόμ. = Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου, ἐπισκόπου Νύσσης, Πρὸς Εὐνόμιον ἀντιρρητικὸς λόγος: W. Jaeger, *Gregorii Nysseni Opera*, τ. 1, Leiden 1960, σσ. 3-311.

Δαμάσκιος, ρητοροδιδάσκαλος καὶ φιλόσοφος (5ος αἰ. μ.Χ.)

βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Θεόφιλος πρωτοσπαθάριος».

Δέλλιος (Q. Dellius), Ρωμαῖος ἱστορικός (1ος αἰ. π.Χ.)

Αποσπάσματα: F. Jacoby, *FGrH*, τ. 2B, Berlin ¹1926 (ἀνατύπ.: Leiden - Köln - New York ⁴1997), σ. 929, ἀρ. 197.

Δημόκρ. = Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης, ἀτομικὸς φιλόσοφος (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)

Αποσπάσματα: H. Diels - W. Kranz, *FVS*, τ. 2, Berlin ⁶1952 (¹1903), ἀνατύπ.: Zürich 1996, σσ. 81-230, ἀρ. 68 [55], καὶ S. Luria, *Demokrit: teksty, pervod, issledovanija*, Leningrad 1970.

Δίδυμ. = Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικὸς (1ος αἰ. π.Χ.)

Σχόλ. εἰς Δημοσθ. = Σχόλια εἰς Δημοσθένην: L. Pearson - S. Stephens, *Didymi in Demosthenem commenta* [BT], Stutgardiae 1983.

Διεύχης, γιατρός (3ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: J. Bertier, *Mnésitheos et Dieuches* [PhA 20], Leiden 1972, σσ. 226-259.

Διογ. Λαέρτ. = Διογένης Λαέρτιος, ιστορικός τῆς φιλοσοφίας (3ος αἰ. μ.Χ.)

Βίοι φιλοσ. = *Βίοι φιλοσόφων*: M. Markovich, *Diogenis Laertii Vitae philosophorum*, τ. 1: *Libri I-IX*, καὶ τ. 2: *Excerpta Byzantina et Indices*, Stutgardiae 1999· τ. 3: *Indices conf. H. Gärtner*, München 2002.

Διόδ. Σικελ. = Διόδωρος Σικελιώτης, ιστορικός (1ος αἰ. π.Χ.)

Ιστ. Βιβλιοθ. = *Ιστορική Βιβλιοθήκη*: Fr. Vogel, *Diodori Bibliotheca historica*, τ. 1-3, Lipsiae 1888, 1890 καὶ 1893 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1964)· C. Th. Fischer, τ. 4-5, Lipsiae 1906 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1964), καὶ τ. 6, Lipsiae 1867/1868 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1969).

Διοκλ. = Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, γιατρός (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα:

M. Wellmann, *Die Fragmente der sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos* [FGÄ 1], Berlin 1901, σσ. 117-207.

Ph. J. van der Eijk, *Diocles of Carystus. A collection of the fragments with translation and commentary*, τ. 1 [SAM 22]: *Text and translation*, Leiden - Boston - Köln 2000, καὶ τ. 2 [SAM 23]: *Commentary*, Leiden - Boston - Köln 2001. Εἰδικὰ γιὰ τὴν προσγραφόμενην τὸν Διοκλῆ ἐπιστολὴ βλ.: *Ἐπιστολὴ προφυλακτικὴ (πρὸς Ἀντίγονον βασιλέα)*: W. Jaeger, *Diokles von Karystos. Die griechische Medizin und die Schule des Aristoteles*, Chicago 1938 (ἀνατύπ.: Berlin 1963), σσ. 75-78 ἢ ἐπιστολὴ παραδίδεται ἔμμεσα, παρατιθέμενη στὸ ἔργο τοῦ Παύλου Αἰγινήτη: βλ. *Ἐπιτ. ἰατρ.* 1, 100 [CMG IX/1, σσ. 68, 25-72, 12]) = Διοκλ., ἀπ. 183a (Dubium) van der Eijk.

Διον. Ἄλικαρν. = Διονύσιος Ἄλικαρνασσεύς, ρητοροδιδάσκαλος καὶ ιστορικός (1ος αἰ. π.Χ.)

Πρὸς Ἀμμαῖον = *Πρὸς Ἀμμαῖον ἐπιστολή*: H. Usener - L. Radermacher, *Dionysii Halicarnasei Opuscula*, τ. V/1 [BT], Lipsiae 1899 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1965), σσ. 257-279.

Διονύσιος ὁ Θραῶξ, γραμματικός (2ος αἰ. π.Χ.)

Τέχνη = *Τέχνη Διονυσίου γραμματικοῦ*: G. Uhlig, *Dionysii Thracis Ars Grammatica*, Gr.Gr., τ. 1/1, Lipsiae 1883 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1965). Νεότερη ἐκδοσις: K. Linke, *Die Fragmente des Grammatikers Dionysios Thrax* [SGLG 3], Berlin - New York 1977, σσ. 1-77.

Διοσκουρ. = Πεδάνιος Διοσκουρίδης Ἀναζαρβεύς, γιατρός (1ος αἰ. μ.Χ.)

Π. ὕλ. ἰατρ. = *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*: M. Wellmann, *Pedanii Dioscuridis Anazarbei De materia medica libri quinque*, τ. I-III, σ. 135, Berolini 1907-1914 (ἀνατύπ.: 1958)·

Π. ἀπλ. φαρμ. = *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων*: Wellmann, *Pedanii Dioscuridis* [βλ. παραπάνω], τ. III, σσ. 149-326.

[Διοσκουρ.] = [Διοσκουρίδης]

Π. δηλητ. = *Περὶ δηλητηρίων φαρμάκων*: K. Sprengel, *Pedanii Dioscuridis* τ. II, στή σειρά: C. G. Kühn (ἐκδ.), MGO, τ. 26, Lipsiae 1830, σσ. 1-41.

Π. ἰοβ. = *Περὶ ἰοβόλων, ἐν ᾧ καὶ περὶ λυσσῶντος κυνός*: K. Sprengel, *Pedanii Dioscuridis* τ. II, στή σειρά: C. G. Kühn (ἐκδ.), MGO, τ. 26, Lipsiae 1830, σσ. 42-91.

Δίφιλος ὁ Σίφνιος, γιατρός (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Περὶ τῶν προσφερομένων τοῖς νοσοῦσι καὶ τοῖς ὑγιαίνουσι: Συλλογὴ ἀποσπασμάτων, μετάφραση στὰ Νέα Ἑλληνικά καὶ σχόλια ἀπὸ τὸν Ν. Γ. Προμπονά, *Δίφιλου τοῦ Σιφνίου Περὶ τῶν*

προσφερομένων τοῖς νοσοῦσι καὶ τοῖς ὑγιαίνουσι — Κατάλληλη διαίτα γιὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς ὑγιεῖς, Ἀθήνα 2003.

Δίων Κάσσ. = Δίων Κάσσιος, ἱστορικός (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.)

Ρωμ. ἱστ. = Ῥωμαϊκὴ ἱστορία: V. Ph. Boissevain, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt*, τ. I-III, Berolini ²1955.

Ἐμπεδ. = Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἄκραγαντῖνος, φυσικὸς φιλόσοφος (5ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: H. Diels - W. Kranz, *FVS*, τ. 1, Berlin ⁶1951 (¹1903), ἀνατύπ.: Dublin - Zürich 1972, σσ. 276-374, ἀρ. 31 [21].

Ἐπίκουρ. = Ἐπίκουρος, φιλόσοφος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Συμπ. = Συμπόσιον: Ἀποσπάσματα: H. Usener, *Epicurea* [BT], Lipsiae 1887 (ἀνατύπ.: Stuttgartiae 1966), σσ. 115-119, καὶ G. Arrighetti, *Epicuro Opere* [BCF 41], Torino ²1973 (¹1960), σσ. 183-187.

Ἐπιφ. = Ἐπιφάνιος, ἐπίσκοπος Κωνσταντίας Κύπρου (4ος αἰ.)

Πανάρ. (Π. αἰρέσ.) = Πανάριον (Περὶ αἰρέσεων): K. Holl, *Eriphanus. Ancoratus und Panarion* [GChrS 25, 31 καὶ 37], Leipzig 1915, 1922 καὶ 1933.

Π. μέτρ. = Περὶ τῶν ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ μέτρων: Hultsch, *Metrol. script.* (βλ. παραπάνω, στὸ λ. «[Γαληνός]»), τ. 1, σσ. 145-157.

Ἐρασίστρ. = Ἐρασίστρατος Ἰουλιήτης (Κεῖος), γιαντρός (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: Ivan Garofalo, *Erasistrati fragmenta* [BStA 62], Pisa 1988.

Ἐρέννιος Φίλων Βύβλιος, ἱστορικός καὶ γραμματικὸς (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)

Ἀποσπάσματα: F. Jacoby, *FGrH*, τ. 3c, Leiden 1958 (ἀνατύπ.: Leiden 1969), σσ. 802-824, ἀρ. 790.

Ἐρμιππος (; αἰ. μ.Χ.)

Π. ἀστρολ. = Περὶ ἀστρολογίας: W. Kroll - P. Viereck, (*Anonymi Christiani*) *Hermippi De astrologia dialogus* [BT], Lipsiae 1895.

Ἐρμιππος ὁ Βηρύτιος, γραμματικὸς (2ος αἰ. μ.Χ.)

Περὶ τῶν διαπρεψάντων ἐν παιδείᾳ δούλων: C. Müllerus, *FHG*, τ. 3, Parisiis 1849 (ἀνατύπ.: Frankfurt/Main 1975), σσ. 51-52 (ὁ Müllerus καταγράφει τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἐρμίππου τοῦ Βηρύτιου στὴν ἴδια ἐνότητα μὲ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἐρμίππου τοῦ Συμρναίου).

Ἐρμιππος ὁ Συμρναῖος (Καλλιμάχειος), φιλόσοφος (3ος αἰ. π.Χ.)

Περὶ Ἀριστοτέλους: C. Müllerus, *FHG*, τ. 3, Parisiis 1849 (ἀνατύπ.: Frankfurt/Main 1975), σσ. 45-46.

Ἐρμογ. = Ἐρμογένης ὁ Ταρσεύς, ρητοροδιδάσκαλος (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.)

Π. στάσ. = Περὶ τῶν στάσεων: Chr. Walz, *Rhetores Graeci ...*, τ. 3, Stuttgartiae - Tubingae - Londini - Lutetiae 1834 (ἀνατύπ.: 1968).

Ἐρωτ. = Ἐρωτιανός, γραμματικὸς καὶ γιαντρός (;) (1ος αἰ. μ.Χ.)

Τῶν παρ' Ἰπποκρ. λέξ. συν. = Τῶν παρ' Ἰπποκράτει λέξεων συναγωγή: E. Nachmanson, *Erotiani Vocum Hippocraticarum collectio cum fragmentis* [CSVU], Upsaliae 1918.

Etym. Gud. = Etymologicum Gudianum

E. A. de Stefani, *Etymologicum Gudianum quod vocatur*, fasc. 1-2 (ἄ - ζειαί), Lipsiae 1909-1920, καὶ F. G. Sturzius, *Etymologicum graecae linguae Gudianum...*, Lipsiae 1818.

Εὔδημος, γιαντρός (1ος αἰ. π.Χ./1ος αἰ. μ.Χ.)

Ἀποσπάσματα: Tecusan, *The Fragments of the Methodists*, τ. I [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Μεθοδικὴ ἱατρικὴ σχολή»] (passim).

[Εὐδοκία] = Κωνσταντίνος Παλαιοκάππας (16ος αἰ.)

Ἰωνιά: I. Flach, *Eudociae Augustae Violarium* [BT], Lipsiae 1880.

Εὐρυφ. = Εὐρυφῶν ὁ Κνίδιος, γιαντρός (5ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: Grensemann, *Knidische Medizin*, Teil I [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Κνιδιακὴ ἱατρικὴ σχολή»], σσ. 1-45 (passim).

Εὐσέβ. = Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ἐπίσκοπος Καισαρείας, ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς (περ. 260-339/340)

Βίος Κωνστ. = *Eis tōn βίον τοῦ μακαρίου Κωνσταντίνου βασιλέως*: F. Winkelmann, *Eusebii Werke*, τ. 1/1: *Über das Leben des Kaisers Konstantin* [GChrS], Berlin 1975.

Ἐκκλ. ἱστ. = *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*: G. Bardy, *Eusèbe de Césarée. Histoire ecclésiastique*, τ. 1-3 [SChr 31, 41, 55], Paris 1952, 1955, 1958.

Εὐάγγ. προπ. = *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευή*: K. Mras, *Eusebii Werke*, τ. 8: *Die Praeparatio evangelica* [GChrS, 43, 1-2], Berlin 1954-1956.

Χρον. = *Χρονικόν*: A. Schöne, *Eusebii Chronicorum canonum quae supersunt*, τ. 1-2, Berlin 1866-1875 (ἀνατύπ.: 1967).

Εὐστάθ. = Εὐστάθιος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (12ος αἰ.)

Παρεκβ. εἰς Διον. Οἰκουμ. περιήγ. = *Παρεκβολαὶ εἰς Διονυσίου περιηγητοῦ Οἰκουμένης περιήγησιν*: C. Müllerus, *Geographi Graeci minores. E codicibus recognovit prolegomenis annotatione indicibus instruxit tabulis aeri incisus illustravit*, τ. 2, Parisiis 1855 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1990), σσ. 201-407.

Παρεκβ. εἰς Ὅμ. Ἰλ. = *Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὅμηρον Ἰλιάδα*: M. van der Valk, *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes ad fidem codicis Laurentiani editi*, τ. III, Lugduni Batavorum 1979.

Ζώπ. = Ζώπυρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γιαντρός (2ος/1ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule. Sammlung der Fragmente und Darstellung der Lehre*, Berlin 1930 (ἀνατύπ.: Berlin - Zürich 1960), σσ. 205-206.

Ἠγήσανδρος ἀπὸ τοὺς Δελφούς, ποιητὴς (2ος αἰ. π.Χ.)

Ἵπομνήματα (ἀποσπάσματα): C. Müllerus, *FHG*, τ. 4, Parisiis 1851 (ἀνατύπ.: Frankfurt/Main 1975), σσ. 412-422.

Ἡρακλ. = Ἡρακλείδης ὁ Ταραντίνος, γιαντρός (2ος/1ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: A. Guardasole, *Eraclide di Taranto, Frammenti. Testo critico, introduzione, traduzione e commentario* [Speculum], Napoli 1997.

Ἡρόδικ. = Ἡρόδικος ὁ Κνίδιος, γιαντρός (4ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: Grensemann, *Knidische Medizin*, Teil I [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Κνιδιακὴ ἱατρικὴ σχολή»], σσ. 1-45 (passim).

Ἡρόφ. = Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος, γιαντρός (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: H. von Staden, *Herophilus. The Art of Medicine in Early Alexandria. Edition, Translation and Essays*, Cambridge 1989 (ἀνατύπ.: 1994).

Ἡρωδιαν. = Αἴλιος Ἡρωδιανὸς Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικὸς (2ος αἰ. μ.Χ.)

Π. καθολ. προσωδ. = *Περὶ καθολικῆς προσωδίας*: A. Lentz, *Herodiani Technici reliquiae*, τ. 1: *Praefationem et Herodiani Prosodiam Catholicam continens* [Gr.Gr. III 1, 1], Lipsiae 1867 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1965), σσ. 1-547.

Π. κλίσ. ὄνομ. = *Περὶ κλίσεως ὀνομάτων*: A. Lentz, *Herodiani Technici reliquiae*, τ. 2, 1: *Reliqua*

scripta prosodiaca pathologiam orthographica continens [Gr.Gr. III 2, 2, 1], Lipsiae 1868 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1965), σσ. 634-777.

Ἡσίοδ. = Ἡσίοδος, ἐπικός ποιητής (π. 700 π.Χ.)

Ἔργ. καὶ ἡμ. = *Ἔργα καὶ ἡμέραι*: F. Solmsen, *Hesiodi Theogonia, Opera et dies, Scutum ...* [SCBO], Oxonii 1970, σσ. 49-85.

Ἡσύχ. = Ἡσύχιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικός καὶ λεξικογράφος (5ος αἰ. μ.Χ.)

Λέξ. = *Συναγωγή πασῶν λέξεων κατὰ στοιχείον*: K. Latte, *Hesychii Alexandrini Lexicon*, τ. 1-2 (A-O), Copenhagen 1953-1966, καὶ P. A. Hansen, *Hesychii Alexandrini Lexicon*, τ. 3 (Π-Σ) [SGLG 11/3], Berlin 2005, καὶ M. Schmidt, *Ἡσύχιος. Hesychii Alexandrini Lexicon*, τ. 4 (Σ-Ω), Hallae 1862 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1965).

Ἡσύχ. = Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος (Ἰλλούστριος), ἱστορικός (6ος αἰ. μ.Χ.)

Όνοματ. = *Όνοματολόγος*: I. Flach, *Hesychii Milesii Onomatologi quae supersunt cum prolegomenis. Accedunt Appendix pseudo-hesychiana, Indices, Specimen photolithographicum cod. A* [BT], Lipsiae 1882.

Θεμίστ. = Θεμιστιος, ρητοροδιδάσκαλος καὶ φιλόσοφος (4ος αἰ. μ.Χ.)

Δεκετηρ. = *Δεκετηρικός ἢ Περὶ τῶν πρεπόντων λόγων τῷ βασιλεῖ*: H. Schenkl - G. Downey, *Themistii Orationes quae supersunt*, τ. 1 [BT], Lipsiae 1965, σσ. 215-230.

Σοφιστ. = *Σοφιστής*: Schenkl - Downey - A. F. Norman, *Themistii Orationes ...* [βλ. παραπάνω], τ. 2 [BT], Lipsiae 1971, σσ. 76-95.

Χαριστ. = *Εἰς Κωνσταντίον τὸν αὐτοκράτορα, ὅτι μάλιστα φιλόσοφος ὁ βασιλεὺς, ἢ Χαριστήριος*: Schenkl - Downey, *Themistii Orationes ...* [βλ. παραπάνω], τ. 1, σσ. 27-56.

Θεμισῶν ὁ Λαοδικεὺς, γιαντρός (1ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: F. P. Moog, *Die Fragmente des Themison von Laodikeia*, Giessen 1994 (Inaug.-Diss.).

Θέογνις ὁ Μεγαρεὺς, ἐλεγειακὸς ποιητής (6ος/5ος αἰ. π.Χ.)

Ἐλεγείαι: D. Young, *Theognis ...* [BT], Leipzig 1971, σσ. 1-85.

Θεόδ. = Θεοδόσιος Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικός (4ος αἰ. μ.Χ.)

Π. γραμματ. = *Περὶ γραμματικῆς*: K. Götting, *Theodosii Alexandrini Grammatica*, Lipsiae 1822, σσ. 1-197.

Θεόφ. πρωτοσπαθ. = Θεόφιλος πρωτοσπαθάριος, γιαντρός (7ος αἰ. μ.Χ.)

Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ. = *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς*: W. A. Greenhill, *Theophili De hominis fabrica*, Oxonii 1842.

Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. = *Θεοφίλου πρωτοσπαθαρίου καὶ Δαμασκίου Σχόλια εἰς τοὺς Ἱπποκράτους Ἀφορισμούς*: F. R. Dietz, *Apollonii Citiensis, Stephani, Palladii, Theophili, Meletii, Damascii, Ioannis, aliorum Scholia in Hippocratem et Galenum e codicibus mss. Vindobonens. Monacens. Florentin. Mediolanens. Escorialens. etc. primum graece edidit* —, τ. II, Regimonti Prussorum 1834 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1966), σσ. 236-544.

Θεόφρ. = Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος, φιλόσοφος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Π. παραλ. = *Περὶ παραλύσεως (ἀπόσπασμα)*: F. Wimmer, *Theophrasti Eresii opera quae supersunt omnia ...*, Parisiis 1866 (ἀνατύπ.: Frankfurt/M. 1964).

Π. πυρ.: *Περὶ πυρός (ἀποσπάσματα)*: V. Coutant, *Theophrastus, De igne. A Post Aristotelian View of the Nature of Fire. Edited with Introduction, Translation and Commentary*, Assen 1971.

Π. φυτ. ἱστ. = *Περὶ φυτῶν ἱστορία*: A. Hort, *Theophrastus. Enquiry into Plants*, τ. 1-2 [Loeb], London - Cambridge, Mass. 1916 (ἀνατύπ.: 1961-1968).

Θεσσαλός, γιός του Ίπποκράτη, γιατρός (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)

Πρεσβ. = Πρεσβευτικός Θεσσαλοῦ Ίπποκράτους υἱοῦ: [IX 405-428 L. = Smith, *Hippocrates, Pseudepigraphic Writings* [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Ίπποκράτης ὁ Κῶος»], σσ. 110-125].

Θουκυδ. = Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος, ἱστορικός (5ος αἰ. π.Χ.)

Ίστ. = Ίστορία: H. S. Jones - J. E. Powell, *Thucydides Historiae*, τ. 1-2 [SCBO], Oxonii ¹1900 (ἀνατύπ.: τ. 1, 1963· τ. 2, 1970).

IG = Inscriptiones Graecae

τ. II/1/2 (: *Inscriptiones Atticae*), Berolini 1916.

τ. II/3/2 (: *Inscriptiones Atticae*), Berolini 1977.

τ. IV/1 (: *Inscriptiones Epidauri*), Berolini 1929 [ἀνατύπ.: 1977].

τ. V/1 (: *Inscriptiones Laconiae et Messeniae*), Berolini 1913 [ἀνατύπ.: 1967].

τ. IX/1/3 (: *Inscriptiones Locridi occidentalis*), Berolini ²1968.

τ. X/2/1 (: *Inscriptiones Thessalonicae et viciniae*), Berolini 1972.

τ. X/2/2/1 (: *Inscriptiones Lyncestidis, Heracleae, Pelagoniae, Derriopi, Lychnidi*), Berolini 1999.

τ. XII/8 (: *Inscriptiones insularum maris Thracici*), Berolini 1909.

τ. XII, Suppl., Berolini 1939 [ἀνατύπ.: 1978].

τ. XIV (: *Inscriptiones Italiae et Siciliae additis Graecis, Galliae, Hispaniae, Britanniae, Germaniae inscriptionibus*), Berolini 1890.

(Γιὰ τίς λοιπές ἐκδόσεις ἐπιγραφῶν βλ. στὴ βιβλιογραφία [«Μελέτες»], στὰ ὀνόματα τῶν ἐκδοτῶν).

Ίουλιαν. = Ίουλιανός, βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, λόγιος (4ος αἰ.)

Μισοπάγων: C. Prato - D. Micallella, *Iulianus, Misopogon*, Roma 1979.

Ίππιατρ. = Ίππιατρικά

E. Oder - C. Hoppe, *Corpus Hippiatricorum Graecorum* [BT], τ. I-II, Stutgardiae 1971 (ed. pr. τ. I, 1924, τ. II, 1927)

Ίππιατρ. (Hipp. Berol.) [I 1-439 Oder - Hoppe]

Ίππιατρ. (Hipp. Cant.) [II 115-252 Oder - Hoppe]

Ίππιατρ. (Hipp. Paris.) [II 1-114 Oder - Hoppe]

Ίππιατρ. (Hipp. Berol. Append.) [I 440-450 Oder - Hoppe]

Ίππιατρ. (Addit. Lond.) [II 253-271 Oder - Hoppe]

Ίππιατρ. (Exc. Lugd.) [II 272-313 Oder - Hoppe]

Ίπποκρ. = Ίπποκράτης ὁ Κῶος, γιατρός (460-370 π.Χ.)

E. Littré, *Oeuvres complètes d'Hippocrate. Traduction nouvelle avec le texte grec en regard*, τ. I-X, Paris 1839-1861 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1961-1962), καὶ

W. D. Smith, *Hippocrates, Pseudepigraphic Writings. Letters - Embassy - Speech from the Altar - Decree. Edited and Translated with an Introduction* [SAM 2], Leiden - New York - København - Köln 1990.

Ἀφορισμ. = Ἀφορισμοί [IV 458-609 L.]

Ἐπιδημ. Α' = Ἐπιδημιῶν Α' [II 598-717 L.]

Ἐπιδημ. Β' = Ἐπιδημιῶν Β' [V 72-139 L.]

Ἐπιδημ. Γ' = Ἐπιδημιῶν Γ' [III 24-149 L.]

Ἐπιδημ. Δ' = Ἐπιδημιῶν Δ' [V 144-197 L.]

Ἐπιδημ. ΣΤ' = Ἐπιδημιῶν ΣΤ' [V 226-357 L.]

Ἐπιδημ. Ζ' = Ἐπιδημιῶν Ζ' [V 364-469 L.]

- Κωακ. προγν. = Κωακαί προγνώσεις [V 588-733 L.]
 Π. άγμ. = Περί άγμών [III 412-563 L.]
 Π. αίμορρ. = Περί αίμορροΐδων [VI 436-461 L.]
 Παραγγελίαι [IX 250-273 L.]
 Π. άρχ. ίητρ. = Περί άρχαίης ίητρικής [I 570-637 L.]
 Π. γον. = Περί γονής [VII 470-482 L.]
 Π. διαίτ. = Περί διαίτης [VI 466-637 L.]
 Π. διαίτ. όξ. = Περί διαίτης όξέων [II 224-377 L.]
 Περί άέρων ύδάτων τόπων [II 12-93 L.]
 Περί διαίτης ύγεινής [V 72-87 L.]
 Περί τόπων τών κατ' άνθρωπον [VI 276-349 L.]
 Π. ίερ. νούσ. = Περί ίερής νούσου [VI 352-397 L.]
 Π. νούσ. Δ' = Περί νούσων Δ' [VII 542-615 L.]
 Π. παθ. = Περί παθών [VI 208-271 L.]
 Προρρητ. = Προρρητικόν [V 510-573 (α') και IX 1-75 (β') L.]
 Π. τέχν. = Περί τέχνης [VI 2-27 L.]
 Π. φύσ. = Περί φύσων [VI 90-114 L.]
 Π. φύσ. άνθρ. = Περί φύσιος άνθρώπου [VI 32-69 L.]
 Π. φύσ. παιδ. = Περί φύσιος παιδίου [VII 486-543 L.]

[Ίπποκράτης]

- Έπιστολή Ίπποκράτους πρός Πτολεμαίον βασιλέα πώς δεί όλον τόν χρόνον πράσσοντα ύγιή διατηρεΐσθαι: J. Fr. Boissonade, *Anecdota graeca e codicibus regiis descripsit annotatione illustravit*, τ. 3, Parisiis 1831 (άνατύπ.: Hildesheim 1962), σσ. 422-428.
 Έπιστολή πρός Πτολεμαίον βασιλέα περι κατασκευής άνθρώπου: F. Z. Ermerins, *Anecdota medica graeca e Codicibus mss. exposuit*, Lugduni Batavorum 1840 (άνατύπ.: Amsterdam 1963), σσ. 277-305.
 Περί διαφοράς τροφών πρός Πτολεμαίον: A. Delatte, *Anecdota Atheniensia et alia*, τ. 2: *Textes grecs relatifs à l'histoire des sciences* [BFPhL 88], Liège - Paris 1939, σσ. 482-499.
 Περί έλληβορισμοϋ (έπιστολή) [IX 388, 3-392, 3 L. = Smith, *Hippocrates, Pseudepigraphic Writings* [βλ. παραπάνω], σσ. 98, 1-100, 1]
 Π. χυμ. = Περί χυμών [V 476-503 L.]

Ίω. Ζωναρ. = Ίωάννης Ζωναράς, ιστορικός (12ος αϊ. μ.Χ.)

Έπιτ. ίστ. = Έπιτομή ίστοριών: M. Pinderus, *Ioannis Zonarae Annales*, τ. I [CSHB], Bonnæ 1841.

[Ίω. Ζωναρ.] = [Ίωάννης Ζωναράς]

Λεξ. = Λεξικόν: I. A. H. Tittmann, *Ioannis Zonarae Lexicon*, τ. 1-2, Lipsiae 1808.

Ίω. Στοβ. = Ίωάννης Στοβαΐος, συγγραφέας άνθολογίου (5ος αϊ. μ.Χ.)

Άνθολ. = Άνθολόγιον: C. Wachsmuth - O. Hense, *Ioannis Stobaei Anthologium*, τ. 1-4, Berolini 1884-1912 (²1958).

Ίω. Τζέτζης = Ίωάννης Τζέτζης, γραμματικός (12ος αϊ. μ.Χ.)

- Έξήγ. τής Ίλιάδ. = Έξήγησις τής Ίλιάδος: Μ. Παπαθωμόπουλος, *Έξήγησις Ίωάννου γραμματικού του Τζέτζου εις τήν Όμήρου Ίλιάδα* [EB], Άθήναι, ΚΕΕΛΓ, 2007, σσ. 3-415.
 Σχόλ. εις τήν Έξήγ. τής Ίλιάδ.: Παπαθωμόπουλος, ό.π., σσ. 417-460.
 Χιλιάδες: P. A. M. Leone, *Ioannis Tzetzæ Historiae* [PIFC 1], Napoli 1968.

Ίω. Χρυσόστ. = Ίωάννης Χρυσόστομος, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας (4ος αἰ.)

Εἰς Γέν. = Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Χρυσσοστόμου, ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, Λόγοι εἰς τὴν Γένεσιν: PG 54, 581-630.

Ίώσηπ. = Φλάβιος Ίώσηπος, Ἑβραῖος ἱστορικός (1ος αἰ. μ.Χ.)

Τουδ. ἀρχαιολ. = Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία: B. Niese, *Flavii Iosephii Opera*, τ. 1-4 [BT], Lipsiae 1887-1890 (ἀνατύπ.: Berlin 1955).

Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος, ποιητὴς καὶ λόγιος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

R. Pfeiffer, *Callimachus*, τ. 2: *Hymni et Epigrammata*, Oxonii 1951.

[Καλλισθ.] = [Καλλισθένης ὁ Ὀλύμπιος], ἱστορικός καὶ γιατρός (4ος αἰ. π.Χ.)

Διήγ. Ἀλεξ. (rec. α) = Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο ... : W. Kroll, *Historia Alexandri Magni (Pseudo-Callisthenes). Recensio a, sive recensio vetusta*, Berlin 1926 (ἀνατύπ.: 1958).

Διήγ. Ἀλεξ. (rec. β) = L. Bergson, *Der griechische Alexanderroman. Rezension β*, Stockholm 1965.

Διήγ. Ἀλεξ. (rec. γ) = U. von Lauenstein, *Der griechische Alexanderroman. Rezension γ Buch I* [BKPh 4], Meisenheim/Glan 1962.

Διήγ. Ἀλεξ. (rec. λ) = H. van Thiel, *Leben und Taten Alexanders von Makedonien. Der griechische Alexanderroman nach der Handschrift L* [TzurF 13], Darmstadt 1974.

Διήγ. Ἀλεξ. (rec. κώδ. Marcianus 408) = S. Reichmann, *Das byzantinische Alexandergedicht nach dem codex Marcianus 408 herausgegeben* [BKPh 13], Meisenheim/Glan 1963.

Διήγ. Ἀλεξ. (rec. φ) = Γ. Βελουδῆς, *Ἡ φυλλάδα τοῦ Μεγαλέξαντρου. Διήγησις Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο* [NEB 39], Ἀθήνα 1977.

Διήγ. Ἀλεξ. (rec. F καὶ E) = A. Lolos - V. L. Konstantinopoulos, *Ps.-Kallisthenes: Zwei mittelgriechische Prosa-Fassungen des Alexanderromans, Teil I* (ἐκδ. Lolos)-II (ἐκδ. Konstantinopoulos) [BKPh 141 καὶ 150], Königstein/Ts. 1983.

Καρύστιος ὁ Περγαμηνός, ἱστορικός (2ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: C. Müllerus, *FHG*, τ. 4, Parisiis 1851 (ἀνατύπ.: Frankfurt/Main 1975), σσ. 356-359.

Κασσιανὸς Βάσσοιο· βλ. λ. Γεωπονικά

Κηφισόδωρος ὁ Θηβαῖος, ἱστορικός (4ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: C. Müllerus, *FHG*, τ. 2, Parisiis 1848 (ἀνατύπ.: Frankfurt/Main 1975), σσ. 85-86.

Κλεοπάτρα, βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου (1ος αἰ. π.Χ.)

Κοσμητικά (ἀποσπάσματα): H. L. E. Lüding, *Die über die medicinischen Kenntnisse der alten Ägypter berichtenden Papyri verglichen mit den medicinischen Schriften griechischer und römischer Autoren*, Leipzig 1888 (Inaug.-Diss.), σσ. 123-129 (ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸν Γαληνό, τὸν Ἀέτιο Ἀμιδηνό καὶ τὸν Παῦλο Αἰγινήτη).

Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν: στὸν [Γαλην.], Π. μέτρ. καὶ σταθμ. 10 [XIX 767, 1-771, 3 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, (βλ. παραπάνω, στὸ λ. «[Γαληνός]»), τ. 1, σσ. 233, 20-235, 9].

Κλήμ. Ἀλεξ. = Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς, ἐκκλησιαστικὸς συγγραφέας (2ος/3ος αἰ.)

Παιδαγ. = Παιδαγωγός: M. Harl - H.-I. Marrou - C. Matray - C. Mondésert, *Clement d'Alexandrie, Le pédagogue* [SChr 70, 108 καὶ 158], τ. 1-3, Paris 1960, 1965 καὶ 1970, καὶ M. Marcovich, *Clementis Alexandrini Paedagogus. Adiuvante J. C. M. van Winden* [SVChr 61], Leiden 2002.

Κνιδ. σχολή = Κνιδιακὴ ἰατρικὴ σχολή

Ἀποσπάσματα: H. Grensemann, *Knidische Medizin, Teil I: Die Testimonien zur ältesten*

knidischen Lehre und Analysen knidischer Schriften im Corpus Hippocraticum [AM II/4/1], Berlin 1975, σσ. 1-45.

Κτησ. = Κτησίας ὁ Κνίδιος, γιατρός καὶ ἱστορικός (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: F. Jacoby, *FGrH*, τ. 3, Leiden 1958 (ἀνατύπ.: 1967), σσ. 416-517, ἀρ. 688, καὶ D. Lenfant (ἐκδ.), *Ctésias de Cnide* [Les Belles Lettres], Paris 2004.

Κωνστ. Πορφυρ. = Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, αὐτοκράτορας (10ος αἰ.)

Π. ἀρετ. καὶ κακ. = *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν*: T. Büttner-Wobst - A. G. Roos, *Excerpta historica iussu imperatoris Constantini Porphyrogeniti confecta*, τ. 2: *Excerpta de virtutibus et vitiis*, τ. 2/1, Berolini 1906, τ. 2/2, Berolini 1910.

Κωνστ. Λάσκαρις = Κωνσταντῖνος Λάσκαρις (15ος αἰ.)

[*Βίος Ἀριστοτ.*] = [*Βίος Ἀριστοτέλους*]: Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Ἀνώνυμος (Vita Marciana)»], σ. 140 (: «Vita Lascaris»).

Λέων = Λέων ὁ φιλόσοφος καὶ ἰατρός (9ος αἰ. μ.Χ.)

Σύν. ἱατρ. = *Σύνοψις ἱατρικῆς*: F. Z. Ermerins, *Leonis philosophi et medici Conspectus medicinae / Λέοντος φιλοσόφου καὶ ἱατροῦ Σύνοψις ἱατρικῆς*, στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου *Anecdota medica graeca* ([βλ. παραπάνω, στὸ λ. «[Ἱπποκράτης]»), σσ. 79-221.

Λιβάν. = Λιβάνιος, ρητοροδιδάσκαλος (4ος αἰ. μ.Χ.)

Λόγ. = *Λόγοι*: R. Foerster, *Libanii Opera*, τ. 1-4 [BT], Lipsiae 1903-1908 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1963).

Λουκιαν. = Λουκιανὸς ἀπὸ τὰ Σαμόσατα, σοφιστῆς καὶ σατιρικός συγγραφέας (2ος αἰ. μ.Χ.)

M. D. Macleod, *Luciani Opera recognovit brevique adnotatione critica instruxit*, τ. 1-4 [SCBO], Oxonii 1972-1987.

Ἰκαρομ. = *Ἰκαρομένιππος ἢ Ὑπερνέφελος*: Macleod, ὁ.π., τ. 1, Oxonii 1972, σσ. 289-309.

Π. συρ. θεοῦ = *Περὶ τῆς συρίης θεοῦ*: Macleod, ὁ.π., τ. 3, Oxonii 1980, σσ. 1-25.

Π. τοῦ οἴκου = *Περὶ τοῦ οἴκου*: Macleod, ὁ.π., τ. 1, Oxonii 1972, σσ. 58-68.

Πῶς δεῖ ἱστ. συγγρ. = *Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν*: Macleod, ὁ.π., τ. 3, Oxonii 1980, σσ. 287-319.

Μαρκελλ. = Μαρκελλῖνος, γραμματικός (5ος/6ος αἰ. μ.Χ.)

Σχόλ. εἰς Ἑρμογ. Π. στάσ. = *Συριανοῦ καὶ Σωπάτρου καὶ Μαρκελλίνου εἰς Στάσεις τοῦ Ἑρμογένους*: C. Walz, *Rhetores Graeci ...*, τ. 4, Stuttgartiae - Tubingae - Londini - Lutetiae 1833 (ἀνατύπ.: 1968), σσ. 39-846.

Μαρκελλίν. = Μαρκελλῖνος, γιατρός (2ος αἰ. μ.Χ.)

Π. σφυγμ. = *Περὶ σφυγμῶν*: H. Schöne, «Markellinus' Pulslehre. Ein griechisches Anekdoton», στὸν τόμο: *Festschrift zur 49. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner*, Basel 1907, σσ. 448-472.

Μεθοδ. σχολή = Μεθοδικὴ ἱατρικὴ σχολή

Ἀποσπάσματα: M. Tecusan, *The Fragments of the Methodists. Methodism outside Soranus*, τ. 1: *Text and Translation* [SAM 24/1], Leiden - Boston 2004.

Μελέτ. = Μελέτιος, μοναχὸς καὶ γιατρός (8ος/9ος αἰ.)

Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ. = *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς*: J. A. Cramer, *Anecdota graeca e codd. manuscriptis Bibliothecarum Oxoniensium*, τ. 3, Oxonii 1836 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1963), σσ. 1-157.

Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος, γιατρός (4ος αἰ. π.Χ.)

[Ἐπιστολὴ πρὸς Φίλιππον]: R. Hercher, Ἐπιστολογράφοι Ἑλληνικοί. *Epistolographi Graeci, recensuit, recognovit, adnotatione critica et indicibus instruxit*, Parisiis 1873 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1965), σ. 399.

Μιχ. Ἴταλ. = Μιχαήλ Ἴταλικός, διδάσκαλος ἰατρικῆς, μητροπολίτης Φιλίππουπόλεως κτλ. (12ος αἰ.)

Τῶ ἱατρῶ Λειψιώτῃ: P. Gautier, *Michel Italikos. Lettres et Discours* [AOC 14], Paris 1972, σσ. 204-207.

Μνησίθεος ὁ Ἀθηναῖος, γιατρός (4ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: H. Hohenstein, *Der Arzt Mnesitheos aus Athen (Mit einer Sammlung der Fragmente)*, Jena 1935 (Inaug.-Diss.), καὶ Bertier, *Mnésithée et Dieuchès* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Διεύχης»], σσ. 152-225.

Νεόφ. Προδρομ. = Νεόφυτος Προδρομηνός, μοναχὸς καὶ γιατρός; (14ος αἰ.)

Π. βοταν. = *Νεοφύτου μοναχοῦ Προδρομηνοῦ Πρόχειρος καὶ χρήσιμος σαφήνεια καὶ συλλογὴ κατὰ στοιχεῖον περὶ βοτανῶν καὶ ἄλλων παντοίων εἰδῶν θεραπευτικῶν*: Delatte, *Anecdota Atheniensia* (βλ. παραπάνω, στὸ λ. «[Ἴπποκράτης]»), τ. 2, σσ. 279-302.

Νίκανδρ. = Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος, ποιητὴς καὶ γιατρός; (2ος αἰ. π.Χ.)

Ἀλεξ. = Ἀλεξιφάρμακα: K. Οἰκονομάκος, *Νικάνδρου Ἀλεξιφάρμακα* [EB], Ἀθῆναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν/ΚΕΕΕΣ, 2002.

Θηρ. = Θηριακά: A. S. F. Gow - A. F. Scholfield, *Nicander. The Poems and Poetical Fragments, Edited with Introduction, Translation and Notes*, Cambridge 1953, σσ. 28-93.

Ὀφιακά (ἀποσπάσματα): Gow - Scholfield, *Nicander* [βλ. παραπάνω], σ. 142.

Νικηφ. Γρηγορ. = Νικηφόρος Γρηγορᾶς, βυζαντινὸς ἱστορικός (14ος αἰ.)

Ῥωμ. ἱστ. = Ῥωμαϊκὴ ἱστορία: I. Bekker - L. Schorppen, *Nicephori Gregorae Historiae byzantinae*, τ. 1-3 [CFHB], Bonnae 1829, 1830 καὶ 1855.

Ξενοφ. = Ξενοφῶν ὁ Ἀθηναῖος, φιλόσοφος καὶ ἱστορικός (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)

Κύρ. παιδ. = Κύρου παιδεία: E. C. Marchant, *Xenophontis Opera omnia*, τ. 4 [SCBO], Oxonii 1910 (ἀνατύπ.: 1951).

Ὀλυμπιόδ. = Ὀλυμπιόδωρος Ἀλεξανδρεὺς, νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος (6ος αἰ. μ.Χ.)

Ἰπόμν. εἰς Πλάτων. Γοργ. = Σχόλια σὺν θεῶ εἰς τὸν Γοργίαν ἀπὸ φωνῆς Ὀλυμπιόδωρου τοῦ μεγάλου φιλοσόφου: L. G. Westerink, *Olympiodori in Platonis Gorgiam commentaria* [BT], Lipsiae 1970.

Ὀλυμπος, γιατρός καὶ ἱστορικός (1ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: F. Jacoby, *FGrH*, τ. 2, Leiden 1926 (ἀνατύπ.: Leiden - Köln - New York 1997), σσ. 929-930, ἀρ. 198.

Ὀρειβ. = Ὀρειβάσιος Περγαμηνός, γιατρός (4ος αἰ. μ.Χ.)

Ἰατρ. συν. = Ἰατρικαὶ συναγωγαί: J. Raeder, *Oribasii Collectionum medicarum reliquiae* [CMG VI/1/1: 1/2 2/1 καὶ 2/2, σσ. 1-180], Lipsiae et Berolini 1928, 1929, 1931 καὶ 1933 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1964).

Ἰατρ. συν. ἐκλ. = Ἰατρικῶν συναγωγῶν ἐκλογαί: J. Raeder, *Oribasii Collectionum medicarum eclogae medicamentorum* [CMG VI/2/2, σσ. 181-307], Lipsiae et Berolini 1933 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1964).

- Σύν. πρὸς Εὐστάθ. = Πρὸς Εὐστάθιον τὸν υἱὸν αὐτοῦ σύνοψις: J. Raeder, *Oribasii Synopsis ad Eusthathium* [CMG VI/3, σσ. 1-313], Lipsiae et Berolini 1926 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1964).
 Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ. = Βιβλία πρὸς Εὐνάπιον: J. Raeder, *Oribasii Libri ad Eunapium* [CMG VI/3, σσ. 315-498], Lipsiae et Berolini 1926 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1964).
 Π. μέτρ. καὶ σταθμ. = Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν ἰατρικῶν [leg. -ῶν] Ὀριβασίου σαφές, κατὰ ἐμπειρίαν δόκιμον: Hultsch, *Metrol. script.* (βλ. παραπάνω, στὸ λ. «[Γαληνός]»), τ. 1, σσ. 244-248.

Παλατ. Ἄνθολ. = Παλατινὴ Ἄνθολογία

- P. Waltz, *Anthologie Grecque, Première partie: Anthologie Palatine*, τ. 4 (: livre VII, épigr. 1-363), τ. 5 (livre VII, 364-748), καὶ τ. 7 (livre IX, 1-358) [Les Belles Lettres], Paris 1938, 1960 καὶ 1957 (ἀντίστοιχα)· E. Gougny, *Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova...*, τ. 3, Parisiis 1890.

Παλλάδ. = Παλλάδιος, γιαντρός (6ος αἰ. μ.Χ.)

- Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' = Σχόλια τῆς ἔκτης Ἐπιδημίας ἀπὸ φωνῆς Παλλαδίου σοφιστοῦ: Dietz, *Scholias in Hippocratem et Galenum* ... [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Θεόφιλος πρωτοσπαθάριος»], τ. II, σσ. 1-235.

Πάπυροι

- Βλ. στὶς «Μελέτες», στὰ λ. Edgar, *Zenon Papyri* (Caire), Edgar, *Zenon Papyri* (Mich.) καὶ Hunt - Edgar, *Select Papyri*.

Παρμεν. = Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης, φυσικὸς φιλόσοφος (6ος/5ος αἰ. π.Χ.)

- Ἀποσπάσματα: H. Diels - W. Kranz, *FVS*, τ. 1, Berlin 1951 (1903), ἀνατύπ.: Zürich 2004, σσ. 217-246, ἀρ. 28 [18].

Παῦλ. Αἰγιν. = Παῦλος ὁ Αἰγινήτης, γιαντρός (7ος αἰ. μ.Χ.)

- Ἐπιτ. ἱατρ. = Ἐπιτομὴ ἱατρικῆς: I. L. Heiberg, *Paulus Aegineta* [CMG IX/1 καὶ IX/2], Lipsiae et Berolini 1921-1924.

Παυσαν. = Παυσανίας, περιηγητῆς (2ος αἰ. μ.Χ.)

- Ἑλλάδ. περιήγ. = Ἑλλάδος περιήγησις: M. H. Rocha-Pereira, *Pausanias, Graeciae Descriptio*, τ. 1-2 [BT], Leipzig 1973-1977 (τ. 2, 21990).

Πλάτ. = Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος, φιλόσοφος (427-348/7 π.Χ.)

- I. Burnet, *Platonis Opera*, τ. 1-5 [BSCO], Oxonii 1900-1907 (ἀνατύπ.: 1962-1977)
 Πρωταγ. = Πρωταγόρας: Burnet, *Platonis Opera*, τ. 3, Oxonii 1903 (ἀνατύπ.: 1974)
 Τίμ. = Τίμαιος: Burnet, *Platonis Opera*, τ. 4, Oxonii 1902 (ἀνατύπ.: 1962)
 Φαῖδρ. = Φαῖδρος: Burnet, *Platonis Opera*, τ. 2, Oxonii 1901 (ἀνατύπ.: 1973)
 Φίληβ. = Φίληβος: Burnet, *Platonis Opera*, τ. 2, Oxonii 1901 (ἀνατύπ.: 1973)
 Χαρμ. = Χαρμίδης: Burnet, *Platonis Opera*, τ. 3, Oxonii 1903 (ἀνατύπ.: 1974)

Πλειστόνικος, γιαντρός (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

- Ἀποσπάσματα: Steckerl, *The Fragments of Praxagoras* [βλ. παρακάτω, στὸ λ. «Πραξαγόρας ὁ Κῶος»], σσ. 124-126.

Πλούταρχ. = Πλούταρχος, φιλόσοφος, βιογράφος (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)

- Ἀγισίλ. = Ἀγισίλαος: K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, τ. III/2 [BT], Lipsiae 1973 (1935), σσ. 193-246.
 Αἴτ. φυσ. = Αἴτια φυσικά: C. Hubert - M. Pohlenz, *Plutarchi Moralia*, τ. V/3 [BT], Lipsiae 1955 editio altera, addenda adiecit H. Dreher, Lipsiae 1960, σσ. 1-30 (ἀρ. 59).

- Ἀλέξ. = Ἀλέξανδρος: K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, τ. II/2 [BT], Lipsiae²1968 (1935), σσ. 152-253· corrigenda curavit H. Gärtner, Lipsiae 1994 [ἰδιαίτερο τομίδιο].
- Ἀντών. = Ἀντώνιος: K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, τ. III/1 [BT], Lipsiae²1971 (1915)· editionem correctionem cum addendis curavit H. Gärtner, Lipsiae 1996, σσ. 60-152.
- Ἀποφθ. βασιλ. καὶ στρατηγ. = Ἀποφθέγματα βασιλέων καὶ στρατηγῶν: P. D. Bernardakis – H. G. Ingenkamp, *Plutarchi Chaeronensis Moralia*, τ. 2, Academia Atheniensis, Institutum Litterarum Graecarum et Latinarum Studiis destinatum, Athenis 2009, σσ. 1-99.
- Ἀποφθ. λακων. = Ἀποφθέγματα λακωνικά: Bernardakis – Ingenkamp, *Plutarchi Chaeronensis Moralia* [βλ. παραπάνω], τ. 2, σσ. 100-197.
- Ἄρτοξ. = Ἄρτοξέρξης: K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, τ. III/1 [BT], Lipsiae²1971 (1915)· editionem correctionem cum addendis curavit H. Gärtner, Lipsiae 1996, σσ. 318-351.
- Δημ. = Δημήτριος: K. Ziegler, *Plutarchi Vitae Parallelae*, τ. III/1 [BT], Lipsiae²1971 (1915)· editionem correctionem cum addendis curavit H. Gärtner, Lipsiae 1996, σσ. 1-60.
- Ὅτι οὐδ' ἠδέως ζῆν κατ' Ἐπίκουρ. = Ὅτι οὐδ' ἠδέως ζῆν ἔστιν κατ' Ἐπίκουρον: M. Pohlenz, *Plutarchi Moralia*, τ. VI/2 [BT], Lipsiae 1950· editio altera quam curavit addendisque instruxit R. Westmann Lipsiae 1959, σσ. 124-172 (ἀρ. 73).
- Π. Ἀλεξ. τύχ. = Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς: Bernardakis – Ingenkamp, *Plutarchi Chaeronensis Moralia* [βλ. παραπάνω], τ. 2, σσ. 409-454.
- Π. Ἰσ. καὶ Ὀσίρ. = Περὶ Ἰσίδος καὶ Ὀσίριδος: Bernardakis – Ingenkamp, *Plutarchi Chaeronensis Moralia* [βλ. παραπάνω], τ. 2, σσ. 471-557.
- Πότ. τῶν ζῶων φρονιμ. = Πότερα τῶν ζῶων φρονιμώτερα, τὰ χερσαῖα ἢ τὰ ἔνδρα: C. Hubert, *Plutarchi Moralia*, τ. VI/1 [BT], Lipsiae 1954· Additamenta ad editionem correctionem collegit H. Drexler, Lipsiae 1959, σσ. 11-75 (ἀρ. 63).
- Πρὸς Κωλ. = Πρὸς Κωλώτην: M. Pohlenz, *Plutarchi Moralia*, τ. VI/2 [BT], Lipsiae 1950· editio altera quam curavit addendisque instruxit R. Westmann, Lipsiae 1959, σσ. 173-215 (ἀρ. 74).
- Π. τοῦ πότ. τὰ ψυχ. = Περὶ τοῦ πότερον τὰ ψυχῆς ἢ τὰ σώματος πάθη χεῖρονα: W. R. Paton - M. Pohlenz - W. Sieveking, *Plutarchi Moralia*, τ. III/ [BT], Leipzig²1972 (1929), σσ. 273-279 (ἀρ. 34).
- Πῶς ἂν τις διακρ. κόλ. = Πῶς ἂν τις διακρίνειε τὸν κόλακα τοῦ φίλου: P. D. Bernardakis – H. G. Ingenkamp, *Plutarchi Chaeronensis Moralia*, τ. 1, Academia Atheniensis, Institutum Litterarum Graecarum et Latinarum Studiis destinatum, Athenis 2008, σσ. 118-180.
- Συμποσ. = Συμποσιακῶν βιβλία θ': C. Hubert, *Plutarchi Moralia*, τ. IV [BT], Lipsiae²1971 (1938) || P. A. Clement - H. B. Hoffleit, *Plutarch's Moralia*, τ. VIII [Loeb], London - Cambridge Mass. 1969 || F. Fuhrmann, *Plutarque, Oeuvres morales*, τ. 9, 1 (liv. I-III) [Les Belles Lettres], Paris 1972.
- Υγιειν. παραγγέμ. = Υγιεινὰ παραγγέλματα: Bernardakis – Ingenkamp, *Plutarchi Chaeronensis Moralia* [βλ. παραπάνω], τ. 1, σσ. 299-336.
- [Πλούταρχ.] = [Πλούταρχος]
Π. τῶν ἀρεσκ. φιλοσ. = Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις φυσικῶν δογμάτων: J. Mau, *Plutarchi Moralia*, τ. V/2/1 [BT], Lipsiae 1971, σσ. 50-153 (ἀρ. 58).
- Πολύαιν. = Πολύαινος ὁ Μακεδῶν, ρητοροδιδάσκαλος (2ος αἰ. μ.Χ.)
Στρατηγήμ. = Στρατηγήματα: E. Woelfflin - J. Melber, *Polyaeni Strategematon libri VIII* [BT], Lipsiae 1887 (ἀνατύπ.: 1970).
- Πολύβ. = Πολύβιος, ἱστορικός (2ος αἰ. π.Χ.)
Ἰστ. = Ἱστορία: T. Buettner-Wobst, *Polybii Historiae*, τ. 1-4 [BT], Lipsiae 1889-1904 (ἀνατύπ.: Stuttgartiae 1962-1967).
- Πολυδ. = Ἰούλιος Πολυδεύκης, λεξικογράφος (2ος αἰ. μ.Χ.)

- Όνομαστ. = Όνομαστικόν: E. Bethe, *Pollucis Onomasticon, e codicibus ab ipso collatis denuo edidit et adnotavit*, τ. 1-3 [LG 9], Lipsiae 1930-1937 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967).
- Πολύκριτος ὁ Μενδαῖος, γιαντρός καὶ ἱστορικός; (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)
 Ἀποσπάσματα: J. Jacoby, *FGrH*, τ. 3b, Leiden 1964 (ἀνατύπ.: Leiden – New York – Köln 1993), σσ. 568-570, ἀρ. 559.
- Πραξαγ. = Πραξαγόρας ὁ Κῶος, γιαντρός (4ος αἰ. π.Χ.)
 Ἀποσπάσματα: F. Steckerl, *The Fragments of Praxagoras of Cos and his School* [PhA 8], Leiden 1958, σσ. 45-107.
Epistula: K. Schubring, «*Epistula Paraxagorae*» [sic], *AGM* 46 (1962) 295-310.
- Πτολεμ. = Κλαύδιος Πτολεμαῖος, μαθηματικός καὶ ἀστρονόμος (2ος αἰ. μ.Χ.)
 Ἀποτελ. = Ἀποτελεσματικά: W. Hübner, *Claudii Ptolemaei opera quae exstant omnia*, τ. III/1 [BT], Stutgardiae et Lipsiae 1998.
- Πρωταγ. = Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης, σοφιστής (5ος αἰ. π.Χ.)
 Ἀποσπάσματα: H. Diels - W. Kranz, *FVS*, τ. 2, Berlin 1952 (1903), ἀνατύπ.: Dublin - Zürich 1972, σσ. 253-271, ἀρ. 80 [74].
- Ροῦφ. = Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος, γιαντρός (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)
 Π. ὄνομ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ. = *Περὶ ὀνομασίας τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων*: G. Kowalski, *Rufi Ephesii De corporis humani partium appellationibus* (Όνομασίαι τῶν τοῦ ἀνθρώπου μορίων), Göttingen 1960 (Inaug.-Diss.).
Περὶ τῶν ἐν νεφροῖς καὶ κύστει παθῶν: A. Sideras, *Rufi Ephesii De renum et vesicae morbis* [CMG III/1], Berolini 1977.
- Σαπφώ, ποιήτρια (7ος/6ος αἰ. π.Χ.)
 Ἀποσπάσματα: E.-M. Voigt, *Sappho et Alcaeus, Fragmenta*, Amsterdam 1971.
- Σεραπ. = Σεραπίων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γιαντρός (2ος αἰ. π.Χ.)
 Ἀποσπάσματα: Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Ζώπυρος»], σσ. 164-168 (ἀπ. 144-152).
- Σκύλαξ ὁ Καρυανδεὺς, γεωγράφος (6ος αἰ. π.Χ.)
Περίπλους = *Περίπλους τῆς θαλάσσης τῆς οἰκουμένης Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ Λιβύης*: Müllerus, *Geographi Graeci minores* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Εὐστάθιος»], τ. 1, Parisiis 1855, σσ. 15-96.
- Σοῦδα (10ος αἰ. μ.Χ.)
 A. Adler, *Suidae Lexicon* [LG 1], Lipsiae 1928.
- Σοφοκλῆς, τραγικός ποιητής (5ος αἰ. π.Χ.)
Τριζοτόμοι (ἀποσπάσματα): S. Radt, *Tragicorum Graecorum fragmenta*, τ. 4: *Sophocles*, Göttingen 1999 (1977), ἀπ. 534(491)-536(493).
- Στέφ. Βυζ. = Στέφανος ὁ Βυζάντιος, γεωγράφος/γραμματικός (6ος αἰ. μ.Χ.)
Ἔθν. = *Ἐθνικά*: A. Meineke, *Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt*, Berlin 1849 (ἀνατύπ.: Graz 1958).
- Στέφ. φιλοσ. = Στέφανος ὁ φιλόσοφος καὶ ἱαντρός (6ος/7ος αἰ. μ.Χ.)
Ἐξήγ. εἰς Γαλην. πρὸς Γλαῦκ. Θεραπ. = *Στεφάνου τοῦ φιλοσόφου καὶ ἱαντροῦ Ἐξήγησις εἰς τὴν τοῦ πρὸς Γλαῦκωνα Γαληνοῦ Θεραπευτικήν*: Dietz, *Scholia in Hippocratem et Galenum* ... [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Θεόφιλος πρωτοσπαθάριος»], τ. I, σσ. 233-344.
Σχόλ. εἰς Ἴπποκρ. Προγν. = *Σχόλια σὺν Θεῶ εἰς τὸ Προγνωστικὸν Ἴπποκράτους ἀπὸ φωνῆς*

- Στεφάνου φιλοσόφου: Dietz, *Scholia in Hippocratem et Galenum ...* [βλ. παραπάνω, στο λ. «Θεόφιλος πρωτοσπαθάριος»], τ. I, σσ. 51-344 = J. M. Duffy (έκδ.), *In Hippocratis Prognosticum Commentaria tria* [CMG XI/1/2], Berolini 1983.
- Στράβ. = Στράβων, γεωγράφος (1ος αἰ. π.Χ./1ος αἰ. μ.Χ.)
Γεωγρ. = Γεωγραφικά: A. Meineke, *Strabonis Geographica*, τ. I-III [BT], Lipsiae 1852.
- Στράτ. = Στράτων ὁ Λαμψακηνός, φυσικός καὶ γιατρός (;) (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)
Αποσπάσματα: F. Werhli, *Straton von Lampsakos* [Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar, τ. 5], Basel - Stuttgart 1969, σσ. 12-42.
- Συριανός, φιλόσοφος (5ος αἰ. μ.Χ.)
Βλ. παραπάνω, λ. «Μαρκελλίνος, γραμματικός».
- Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός, στωϊκὸς φιλόσοφος (3ος αἰ. π.Χ.)
Αποσπάσματα: J. von Arnim, *SVF*, τ. I, Leipzig 1905 (ἀνατύπ.: Stuttgart 1968), σσ. 139-142.
- Σχόλ. εἰς Αἰσχ. Ἀγαμ. = Σχόλια εἰς Αἰσχύλου Ἀγαμέμνονα
O. L. Smith, *Scholia Graeca in Aeschylum quae exstant omnia*, Pars I [BT], Lipsiae 1976, σσ. 95-206.
- Σχόλ. εἰς Αἰσχ. Προμ. Δεσμ. = Σχόλια εἰς Αἰσχύλου Προμηθεῖα Δεσμώτην
C. J. Herington, *The Older Scholia on the Prometheus bound*, Leiden 1972.
- Σχολ. R Γαλην. = Σχολιαστῆς R Γαληνοῦ
Πρόκειται γιὰ τὸν Σχολιαστὴ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος στὸ Προγνωστικὸν τοῦ Ἱπποκράτους· τὰ σχόλια ἐκδίδονται στὸ ὑπόμνημα τῶν παράλληλων χωρίων τῆς ἐκδόσεως τοῦ παραπάνω ὑπομνήματος.
- Σχόλ. εἰς Δημοσθ. = Σχόλια εἰς Δημοσθένην
M. R. Dilts, *Scholia Demosthenica*, τ. 1-2, Lipsiae 1983-1986.
- Σχόλ. Vatic. εἰς Διον. Γραμμ. = Σχόλια Vaticana εἰς Διονυσίου Γραμματικὴν
A. Hilgard, *Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam* [Gr.Gr., τ. I/3], Lipsiae 1901, σσ. 1-586.
- Σχόλ. εἰς Θεοκρ. Εἰδ. = Σχόλια εἰς Θεοκρίτου Εἰδύλλια
K. Wendel, *Scholia in Theocritum vetera*, Lipsiae 1914 (ἀνατύπ.: Stuttgartiae 1967), σσ. 1-352.
- Σχόλ. εἰς Νικανδρ. Θηρ. = Σχόλια εἰς Νικάνδρου Θηριακὰ
A. Crugnola, *Scholia in Nicandri Theriaca cum glossis*, Milano - Varese 1971, σσ. 34-321.
- Σχόλ. D εἰς Ὅμ. Ἰλ. = Σχόλια D εἰς Ὅμηρου Ἰλιάδα
[Διδύμου], *Σχόλια παλαιὰ τε, καὶ πάνυ ὠφέλιμα εἰς τὴν τοῦ Ὁμήρου Ἰλιάδα, καὶ εἰς τὴν Ὀδύσεια. Interpretationes et antiquae, et perquam utiles in Homeri Iliada, nec non in Odyssea*, Venetiis 1521.
- Σχόλ. εἰς Ὅμηρ. Ἰλ. = Σχόλια εἰς Ὅμηρου Ἰλιάδα
H. Erbse, *Scholia Graeca in Homeri Iliadem (Scholia vetera)*, τ. II, III καὶ V, Berolini 1971, 1974 καὶ 1977 (ἀντίστοιχα).
- Σχόλ. εἰς Ὀπιαν. Ἀλιευτ. = Σχόλια εἰς Ὀπιανοῦ Ἀλιευτικά
U. C. Bussemaker, *Scholia et paraphrases in Nicandrum et Oppianum ...*, στο: F. Dübner (έκδ.), *Scholia in Theocritum*, Parisiis 1849, σσ. 260-364.
- Σχόλ. εἰς Πλάτ. Χαρμ. = Σχόλια εἰς Πλάτωνος Χαρμίδην

W. C. Greene, *Scholia Platonica*, Haverford, Pennsylvania, 1981.

Σχολ. F Όρειβ. = Σχολιαστής F Όρειβασίου

Τα σχόλια εκδίδονται στο ὑπόμνημα τῶν παράλληλων χωρίων τῆς ἐκδόσεως τοῦ Όρειβασίου (βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Όρειβάσιος Περγαμηνός»).

Σωζομ. = Σωζομενός, ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικός (5ος αἰ. μ.Χ.)

Εκκλ. ἱστ. = *Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία*: J. Bidez - G. C. Hansen, *Sozomenus, Kirchengeschichte* [GChrS 50], Berlin 1960.

Σωκράτης ὁ Ρόδιος, ἱστορικός (1ος αἰ. π.Χ.)

C. Müllerus, *FHG*, τ. 3, Paris 1849 (ἀνατύπ.: Frankfurt/Main 1975), σσ. 326-327, καὶ F. Jacoby, *FGrH*, τ. 2, Leiden 1926 (ἀνατύπ.: Leiden - Köln - New York 1997), σσ. 927-928, ἀρ. 192.

Σώπατρος, ρητοροδιδάσκαλος (4ος αἰ. μ.Χ.)

βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Μαρκελλίνος, γραμματικός».

Σωρ. = Σωρανός ὁ Ἐφέσιος, γιαντρός (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)

Ἱπποκρ. βίος = *Ἱπποκράτους βίος καὶ γένος*: J. Ilberg, *Soranus* [CMG IV], Lipsiae et Berolini 1927, σσ. 175-178.

Π. γυν. = *Περὶ γυναικείων*: Ilberg, *Soranus* [βλ. παραπάνω], σσ. 3-152.

Π. ἐπιδέσμ. = *Περὶ ἐπιδέσμων*: Ilberg, *Soranus* [βλ. παραπάνω], σσ. 159-171.

Φιλάγρ. = Φιλάγριος, γιαντρός (4ος αἰ. μ.Χ.)

Ἀποσπάσματα: Th. Puschmann, *Nachträge zu Alexander Trallianus* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Ἀλέξανδρος Τραλλιανός»], σσ. 74-129, καὶ R. Masullo, *Filagrino, Frammenti. Testo edito per la prima volta, con introduzione, apparato critico, traduzione e note* [HBN/CST 18], Napoli 1999.

Φιλόδημ. = Φιλόδημος, φιλόσοφος καὶ ποιητής (2ος/1ος αἰ. π.Χ.)

Π. μουσικ. = *Περὶ μουσικῆς*: I. Kemke, *Philodemus, De musica librorum quae exstant* [BT], Lipsiae 1884.

Φιλόξ. = Φιλόξενος ὁ Ἀλεξανδρεύς, γραμματικός (1ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: Chr. Theodoridis, *Die Fragmente des Grammatikers Philoxenos* [SGLG 2], Berlin - New York 1976.

Φιλόστρ. = Φλάβιος Φιλόστρατος, ρητοροδιδάσκαλος (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.)

Τὰ εἰς τὸν Τυαν. Ἀπολλ. = *Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον*: C. L. Kayser, *Flavii Philostrati Opera*, τ. 1 [BT], Lipsiae 1870 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1964).

Φι(υ)λότιμος, γιαντρός (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ἀποσπάσματα: Steckerl, *The Fragments of Praxagoras* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Πραξαγόρας ὁ Κῶος»], σσ. 108-123.

Φιλούμ. = Φιλούμενος, γιαντρός (2ος αἰ. μ.Χ.)

Π. ἰοβ. = *Περὶ τῶν ἰοβόλων ζῶων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς βοηθημάτων*: M. Wellmann, *Philumeni De venenentis animalibus eorumque remediis* [CMG X/1/1], Lipsiae et Berolini 1908.

Φώτιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (9ος αἰ.)

Λέξ.: Chr. Theodoridis, *Photii Patriarchae Lexicon*, τ. 1 (Α-Δ) καὶ 2 (Ε-Μ), Berlin - New York 1982 καὶ 1998, καὶ R. Porson, *Φωτίου τοῦ πατριάρχου Λέξεων Συναγωγή*, τ. 1-2, London 1822.

Βιβλιοθ. = *Βιβλιοθήκη*: R. Henry, *Photius, Bibliothéque. Texte établi et traduit* [Les Belles Lettres], τ. 1-8, Paris 1959-1977.

II. Λατινοί συγγραφείς

Anon. = Anonymus

[*De cauteriis*]: K. Sudhoff, *Beiträge zur Geschichte der Chirurgie im Mittelalter. Graphische und textliche Untersuchungen in mittelalterlichen Handschriften*, Erster Teil [SGM 10], Leipzig 1914, σσ. 80-90.

Anon. = Anonymus

Tractaculus = Tractaculus ad medicinae historiam pertinens: G. Vitelli, «*Studiorum Celsianorum particula prima*», *SIFC* 8 (1900) 449-488 (τὸ κείμενο αὐτὸ στίς σσ. 451-455).

Anon. = Anonymus

De vita Aristot. = Liber de vita et genere Aristotilis: Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Ἀνώνυμος (*Vita Marciana*)»], σσ. 151-158.

Anonymus

α') *Disputatio Platonis et Aristotelis*: H. Normann-Dorpat, «*Disputatio Platonis et Aristotelis. Ein apokrypher Dialog aus dem frühen Mittelalter*», *AGM* 23 (1930), σσ. 68-71 ἢ ἔθνικὴ παραλλαγή.

β') *De disputatione Platonis et Aristotelis. Conflictus duorum philosophorum*: Normann-Dorpat, «*Disputatio Platonis et Aristotelis*» [βλ. παραπάνω], σσ. 71-73 ἢ χριστιανικὴ παραλλαγή (χαρακτηρίζεται ὡς *epistola*).

Anon. Ambros. = Anonymus Ambrosianus (e cod. Ambros. lat. Q. 185, 13ος αἰ.)

[*De cauteriis*]: Sudhoff, *Beiträge zur Geschichte der Chirurgie* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Anonymus, [*De cauteriis*]»], σσ. 79-80.

Anon. Bamberg. = Anonymus Bambergensis (e cod. Bamberg. lat. L. III. 8/med. 1, 9ος αἰ.)

K. Sudhoff, «*Ein Bamberger historisch- propädeutisches Fragment*», *AGM* 8 (1915) 410-413.

Anon. Laurent. = Anonymus Laurentianus (μετὰ τὸν 6ο; αἰ. μ.Χ.)

Nomina auctorum medicinae = Nomina auctorum medicinae Aegyptiorum vel Graecorum et Latinorum: Wellmann, «*Geschichte, III*» [βλ. στὸ δεῦτερο μέρος τῆς βιβλιογραφίας, στίς *Μελέτες*], σσ. 367-371.

Antid. Bamberg. = Das Bamberger Antidotarium (9ος ἢ 10ος αἰ.)

H. E. Sigerist, *Studien und Texte zur frühmittelalterlichen Rezeptliteratur* [SGM 13], Leipzig 1923, σσ. 21-39 (ἀρ. 2)

Antid. Berol. = Das Berliner Antidotarium (9ος/10ος αἰ.)

Sigerist, *Rezeptliteratur* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Antid. Bamberg.»], σσ. 65-99 (ἀρ. 4).

Antid. Cant. = Das Cambridger Antidotarium (11ος αἰ.)

Sigerist, *Rezeptliteratur* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Antid. Bamberg.»], σσ. 160-167 (ἀρ. 7).

Antid. Glasg. = Das Glasgower Antidotarium (9ος/10ος αἰ.)

Sigerist, *Rezeptliteratur* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Antid. Bamberg.»], σσ. 99-160 (ἀρ. 6).

Antid. Lond. = Das Londoner Antidotarium (8ος αἰ.)

Sigerist, *Rezeptliteratur* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Antid. Bamberg.»], σσ. 17-21 (ἀρ. 1).

- Antid. Reichen.** = Das Reichenauer Antidotarium (9ος/10ος αι.)
Sigerist, *Rezeptliteratur* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Antid. Bamberg.»], σσ. 39-65 (ἀρ. 3).
- Antid. Sangall.** = Das St. Galler Antidotarium (9 αι.)
Sigerist, *Rezeptliteratur* [βλ. παραπάνω, στὸ λ. «Antid. Bamberg.»], σσ. 78-99 (ἀρ. 5).
- [Apul.] = [Apuleius]**
Herb. = *Herbarius*: E. Howald - H. E. Sigerist, *Antonii Musae De herba vettonica liber - Pseudoapulei Herbarius ...* [CML IV], Lipsiae et Berolini 1927.
- Aretin.** = Leonardus Brunnus Aretinus (1369-1444)
Aristot. vita = *Aristotilis vita incipit, ad Cardinalem S. Crucis*: Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω στὸ λ. «Ανώνυμος (Vita Marciana)»], σσ. 168-178.
- [Aristoteles]**
Epistola ad Alexandrum Magnum De conservatione sanitatis (vel: ... *De sanitate servanda*): ἔκδ. ἀρχ. ἰταλ. μεταφράσεως ἀπὸ τὸν F. Puccinotti, *Storia della medicina*, τ. 1: *Medicina antica*, Napoli 1860, Appendix, σσ. XXV-XXVI.
- Bauhini Gynaecia**
Caspar Bauhinus, *Gynaeciorum seu De mulierum affectibus commentarii Graecorum, Latinorum etc. in tres partes digesti*, Basileae 1586.
- Cael. Aurel.** = Caelius Aurelianus, γιάτρος (5ος αι. μ.Χ.)
Cel. pass. = *Celerum sive acutarum passionum libri III*: G. Bendz, *Caelii Aureliani Celerum passionum libri III. Tardarum passionum libri IV* [CML VI/1/1, σσ. 1-423], Berolini 1990.
Tard. pass. = *Tardarum sive chronicarum passionum libri V*: Bendz, ὁ.π., VI/1/1, σ. 426-VI/1/2, σ. 939.
- Caes.** = Gaius Iulius Caesar, πολιτικός, συγγραφέας κ.ἄ. (1ος αι. π.Χ.)
De bello civ. = *De bello civili*: P. Fabre, *César, La guerre civile. Texte établi et traduit*, τ. 2 (: *Livre troisième*) [Les Belles Lettres], Paris 1969.
- Cels.** = Aulus Cornelius Celsus, ιατρικός συγγραφέας (1ος αι. μ.Χ.)
De medic. = *De medicina*: F. Marx, *A. Cornelii Celsi quae supersunt* [CML I], Lipsiae et Berolini 1915 (ἀνατύπ.: Hildesheim 2002) || W. G. Spencer, *Celsus De medicina with an English Translation*, τ. 1-3 [Loeb], London - Cambridge, Mass. 1935, 1938 καὶ 1938 (τέταρτη ἀνατύπ.: τ. 1, 1971· τ. 2, 1989, καὶ τ. 3, 2002).
- C(h)alcidius**, νεοπλατωνικός φιλόσοφος (4ος/5ος αι. μ.Χ.)
Timaeus: J. H. Waszink, *Plato Latinus*, τ. 4: *Timaeus a Calcidio translatus commentarioque instructus* [CPMA], Londinii et Leidae 1962.
- Cicero** = Marcus Tullius Cicero, ρήτορας, πολιτικός καὶ φιλόσοφος (106-43 π.Χ.)
De divinat. = *De divinatione*: W. A. Falconer, *Cicero, De senectute, De amicitia, De divinatione* [Loeb], London - Cambridge, Mass. 1953, σσ. 222-539.
- Curt. Ruf.** = Quintus Curtius Rufus, ιστορικός (1ος αι. μ.Χ.)
Hist. Alex. = *Historia Alexandri*: E. Hedicke, *Quinti Curtii Rufi Historiae Alexandri Magni Macedoniae qui supersunt* [BT], Lipsiae 1931 (¹1908, ἀνατύπ.: 1919).
- Dard.** = Dardanius, συγγραφέας μετρολογικῶ ἔργου (4ος/5ος αι. μ.Χ.)
De pond. et mens. = *De ponderibus et mensuris*: H. E. Sigerist, «Early Mediaeval Medical Texts in Manuscripts of Montpellier», *BHM* 10 (1941) 37-38.

Dellius, Q., ιστορικός (1ος αἰ. π.Χ.)

Βλ. παραπάνω, στὶς ἑλληνικὲς πηγές, λ. «Δέλλιος».

Garg. Mart. = Quintus Gargilius Martialis, συγγραφέας γεωπονικοῦ ἔργου [ὅπου γινόταν πραγμάτευση καὶ ἰατρικῶν θεμάτων] (3ος αἰ. μ.Χ.)

Medic. = *Medicinae ex <h>oleribus et pomis*: V. Rose, *Plinii Secundi quae feruntur una cum Gargilii Martialis Medicina nunc primum edita* [BT], Lipsiae 1875, σσ. 129-222, καὶ B. Maire, *Gargilius Martialis, Les remèdes tirés des légumes et des fruits. Texte établi, traduit et commenté* [Les Belles Lettres], Paris 2002.

Gell. = Aulus Gellius, ἀρχαιοδίφης (2ος αἰ. μ.Χ.)

Noct. Att. = *Noctes Atticae*: P. K. Marshall, *A. Gelli Noctes Atticae*, τ. I: *Libri I-X* [SCBO], Oxonii 1968.

Hieron. = Hieronymus, ἐκκλησιαστικὸς πατέρας καὶ ιστορικός (4ος/5ος αἰ.)

De vir. illustr. = *De viris illustribus*: Κ. Σιαμάκης, *Ἱερώνυμος, De viris illustribus*, Θεσσαλονίκη 1992.

Isid. = Isidorus Hispalensis, ἐπίσκοπος Σεβίλλης, θεολόγος, ιστορικός κ.ἄ. (6ος/7ος αἰ.)

Etym. = *Etymologiae*: W. M. Lindsay, *Isidori Hispalensis episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX* [SCBO], τ. 1-2, Oxonii 1911 (ἀνατύπ.: 1966).

Iustin. = Marcus Iunianus Iustinus, ιστορικός (3ος αἰ. μ.Χ.)

Epit. Hist. Phil. Pomp. Trogi = *Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*: O. Seel, *M. Iuniani Iustini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi. Accedunt Prologi in Pompeium Trogum* [BT], Stutgardiae 1972.

Lucan. = M. Annaeus Lucanus, ποιητής (1ος αἰ. μ.Χ.)

Phars. = *Pharsalia*: C. E. Haskins, *M. Annaei Lucani Pharsalia. Edited with English Notes*, London 1887 (ἀνατύπ.: Hildesheim - New York 1971).

Macrob. = Ambrosius Theodosius Macrobius, ἀρχαιοδίφης καὶ φιλόσοφος (περὶ τὸ 400 μ.Χ.)

Saturn. = *Saturnalia*: I. Willis, *Ambrosii Theodosii Macrobiani Saturnalia* [BT], Lipsiae 1970.

Marcell. = Marcellus Empiricus, magister officiorum (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.)

De medic. = *De medicamentis*: E. Liechtenhan, *Marcelli De medicamentis liber* [CML V], Berolini 1968 (*in linguam germanicam transtulerunt Jutta Kollesch et Diethard Nickel*).

Plin. = C. Plinius Secundus, φυσιογνώστης (1ος αἰ. μ.Χ.)

Nat. hist. = *Naturalis historia*: L. Ian - K. Mayhoff, *C. Plinii Secundi Naturalis Historiae libri XXXVII*, τ. I-VI [BT], Lipsiae 1892-1909 (ἀνατύπ.: Stutgardiae 1967).

[Plin.] = [Gaius Plinius Caecilius Secundus]

De medic. = *De medicina*: A. Önnorfors, *Plinii Secundi iunioris qui feruntur De medicina libri tres* [CML III], Berolini 1964.

(Ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος ἔζησε ἀπὸ τὸ 61 ἢ 62 μ.Χ. ἕως τὸ 113 ἢ 114. Τὸ ἔργο *De medicina* ποῦ τοῦ ἀποδίδεται εἶναι ψευδεπίγραφο καὶ συντάχθηκε τὸν 4ο αἰ. μ.Χ.).

Rezeptarium Sangallense (9ος αἰ.)

J. Jörmann, *Frühmittelalterlichen Rezeptarien*, Zürich 1925 (Inaug.-Diss.), [ἀνατύπ.: Vaduz 1977], σσ. 5-37.

- Schol. Luc. *Phars.* = Scholiastae Marci Annaei Lucani *Pharsalium*
C. F. Weber, *Marci Annaei Lucani Pharsalia*, τ. 3 (*continens Scholiastas*), Lipsiae 1831.
- Scrib. Larg. = Scribonius Largus, γιαιτρός (1ος αἰ. μ.Χ.)
Compos. = *Compositiones*: S. Sconocchia, *Scribonii Largi Compositiones* [BT], Leipzig 1983.
- Suet. = Gaius Suetonius Tranquillus, ιστορικὸς-βιογράφος (2ος αἰ. μ.Χ.)
De vit. Caes. (Vesp.) = *De vita Caesarum - Divus Vespasianus*: A. W. Braithwaite, *C. Suetoni Tranquilli De vita Caesarum - Divus Vespasianus, with an Introduction and Commentary*, Oxford 1927.
- Tacit. = Cornelius Tacitus, ιστορικὸς (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)
Annal. = *Annales (ab excessu divi Augusti)*: S. Borszszak, *Cornelii Taciti libri qui supersunt*, τ. II/1 [BT]: *Ab excessu divi Augusti libri I-VI*, Stutgardiae et Lipsiae 1992.
- Tit. Liv. = Titus Livius, ιστορικὸς (1ος αἰ. π.Χ./1ος αἰ. μ.Χ.)
Ab Urbe condita: P. G. Walsh, *Titi Livi Ab Urbe condita*, τ. VI [SCBO]: *libri XXXVI-XL*, Oxonii 1999, καὶ J. Briscoe, *Titi Livi Ab Urbe condita libri XLI-XLV* [BT], Stutgardiae 1986.
- Valer. Max. = Valerius Maximus, ιστορικὸς (1ος αἰ. μ.Χ.)
Memorab. = *Factorum et dictorum memorabilium libri IX*: J. Briscoe, *Valeri Maximi Facta et dicta memorabilia*, τ. I [BT]: *Libri I-VI*, Stutgardiae et Lipsiae 1998.
- Veg. = Flavius Renatus Vegetius, συγγραφέας κτηνιατρικοῦ ἔργου κ.ἄ. (περ. 400 μ.Χ.)
Mulom. = *Digestorum artis mulomedicinae libri*: E. Lommatzsch, *Vegeti Renati Digestorum artis mulomedicinae libri. Gargili Martialis de curis boum, fragmentum* [BT], Lipsiae 1903.
- Vindic. = Vindicianus Afer, γιαιτρός (4ος αἰ. μ.Χ.)
De sem. = *De semine*: Wellmann, *Die Fragmente* [βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»], σσ. 208 κ.ἑ. = Jaeger, *Diokles von Karystos* [βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λ. «Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»], σσ. 191-198.
Gyn. = *Gynaecia*: V. Rose, *Theodori Prisciani Euporiston libri III, cum Physicorum fragmento et additamentis pseudo-Theodoreis. Accedunt Vindiciani Afri quae feruntur reliquiae* [BT], Lipsiae 1894, σσ. 426-466 || K. Sudhoff, «Ein Bamberger historisch-propädeutisches Fragment», *AGM* 8 (1915) 410-413 || J. Schipper, *Ein neuer Text der Gynaecia des Vindicianus*, Leipzig 1921 (Diss. med.).
- Vitrub. = (Marcus;) Vitrubius (Pollio;), ἀρχιτέκτονας (1ος αἰ. π.Χ.)
De archit. = *De architectura*: F. Krohn, *Vitrubius, De architectura libri decem* [BT], Lipsiae 1912.

III. Ἄραβες (καὶ Ἀραβικὰ παραδεδομένοι) καὶ Ἑβραῖοι συγγραφεῖς

[Aristoteles]

Περὶ λίθων: J. Ruska, *Das Steinbuch des Aristoteles. Mit literargeschichtliche Untersuchungen nach dem arabischen Handschrift der Bibliothèque Nationale. Herausgegeben und übersetzt*, Heidelberg 1912.

Τὸ βιβλίον στὸ ὁποῖο περιγράφονται οἱ ιδιότητες τῶν λίθων [= Λιθικά]· βλ. παρακάτω, στὸ λ. «ibn al-Mubarak».

Anon. = Anonymus

Vita Syr. I = Vita Syriaca I (e cod. Berol. Sachau 226): Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στο λ. «Ανώνυμος (Vita Marciana)»], σσ. 185-186 (αγγλική μετάφραση).

Anon. = Anonymus

Vita Syr. II = Vita Syriaca II (e cod. Vatic. syriaco 158): Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στο λ. «Ανώνυμος (Vita Marciana)»], σσ. 187-188 (αγγλική μετάφραση).

Hunain = Hunain ibn Ishaq (Johannitius), γιατρός και μεταφραστής (809-873 μ.Χ.)

Ma turgima = Risala ila 'Ali ibn Yahya fi dikr ma turgima min kutub Galinus bi-'ilmih wa-ba'd ma lam yutargam: G. Bergsträsser, *Hunain ibn Ishaq, Über die syrischen und arabischen Galen-Übersetzungen zum ersten Mal herausgegeben und übersetzt* [AKM 12/2], Leipzig 1925, άνατύπ.: Nedeln, Liechtenstein 1966 (γερμανική μετάφραση).

ibn al-Mubâarak = al-Husain ibn abi Ta'lab ibn al-Mubâarak, γιατρός (11ος αἰ. μ.Χ.)

Kitab al-Munqid min al-halaka fi daf' madarr as-sama'im al-muhlika, I. Maqâla, κεφ. 26 = M. Ullmann, «Edelsteine als Antidota. Ein Kapitel aus dem Giftbuch des ibn al-Mubâarak», *Janus* 61 (1974) 73-89 (γερμανική μετάφραση).

al-Mubashir = abu l-Wafa' al-Mubashir ibn Fâtik, λόγιος (11ος αἰ. μ.Χ.)

Kitab muchtâr al-hikam = Kitab muchtâr al-hikam wa-mahâsin al-kilam: A. Baumstark, *Syrisch-arabischen Biographien des Aristoteles. Syrische Commentare zur EΙΣΑΓΩΓΗ des Porphyrios* [Aristoteles bei den Syren vom V.-VIII. Jahrhundert I], Leipzig 1900 = Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στο λ. «Ανώνυμος (Vita Marciana)»], σσ. 197-201 (αγγλική μετάφραση του βίου του Ἀριστοτέλη).

ibn an-Nadim, λόγιος (10ος αἰ. μ.Χ.)

Kitab al-Fihrist: B. Dodge, *The Fihrist of al-Nadim: A Tenth-Century Survey of Muslim Culture*, τ. 1-2, New York - London 1970 (Έκδοση του άραβικού κειμένου) = Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στο λ. «Ανώνυμος (Vita Marciana)»], σσ. 193-195 (αγγλική μετάφραση του βίου του Ἀριστοτέλη και λατιν. μετάφρ. του καταλόγου των έργων του).

ibn al-Qifti = Djamal al-Din ... ibn al-Qifti, λόγιος (1182-1248 μ.Χ.)

Tâ'rih al-hukama': J. Lippert, *Ibn al-Qifti's Tâ'rih al-hukama'. Auf Grund der Vorarbeiten Aug. Müller's hrsg.*, Leipzig 1903 (άραβικό κείμενο/λατιν. μετάφρ. του καταλόγου των έργων του Ἀριστοτέλη).

Ταλμούδ, Βαβυλωνιακό

Der babylonischen Talmud nach den ersten zensurfreien Ausgabe unter Berücksichtigung der neueren Ausgaben und handschriftlichen Materials neu übertragen durch Lazarus Goldschmidt, τ. 12, Berlin 1936, και *The Babylonian Talmud. Seder Toharot, Translated into English with Notes, Glossary and Indices under the Editorship of Rabbi Dr. I. Epstein*, London 1948.

Ταλμούδ, Έβραϊκό

Die Tosefta [Rabinische Texte, Erste Reihe], Seder VI: Toharot, 2: Para Mikwaot, übersetzt und erklärt von Dr. Gerhard Lisowsky und Dr. Emanuel Schereschewsky, mit Beiträgen von Karl Heinrich Rengstorf, Stuttgart 1965.

ibn abi Usaibija, γιατρός (1203-1270 μ.Χ.)

Uyun al-anba' fi tabaqat al-atib-ba: A. Müller, τ. 1-2, Cairo - Königsberg 1882-1884 = Düring, *Aristotle* [βλ. παραπάνω, στο λ. «Ανώνυμος (Vita Marciana)»], σσ. 213-231 (αγγλική μετάφραση του βίου και του καταλόγου των έργων του Ἀριστοτέλη).

Β' ΜΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΑΡΘΡΑ

- Άλλαμανή-Σουρρή, «Τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Βέροιας» = Β. Άλλαμανή-Σουρρή, «Ἀπόλλωνι, Ἀσκληπιῶι, Ὑγίειαι. Ἐπιγραφικὴ μαρτυρία γιὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Βέροιας», *ΑΔ* 39 (1984), Μέρος Α' - Μελέτες, σσ. 205-231 (καὶ πίν. 90).
- Ἀμοιρίδου, Ντ. - Δ. Μαλαμίδου, «Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ ρωμαϊκὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἀμφίπολης», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) 77-83.
- Ἀνδρειωμένου, Ἀ. Κ., «Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα δυτικῆς Μακεδονίας. Πύλη Μικρᾶς Πρέσπας», *ΑΔ* 22 (1967), Μέρος Β 2 - Χρονικά, σ. 416 (καὶ πίν. 310ζ).
- Ἀνδρόνικος, Μ., *Ἀρχαῖαι ἐπιγραφαὶ Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1950.
- Ἀποστολίδης, Λέξ. Ἱπποκρ. = Π. Δ. Ἀποστολίδης, *Ἑρμηνευτικὸ λεξικὸ πασῶν τῶν λέξεων τοῦ Ἱπποκράτους*, Ἀθήνα 1997.
- Βαβρίτσας, Α. Κ., «Ἐπιγραφὲς ἀπὸ τὴν ἀρχαία Ἔδεσσα», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία IV. Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ τέταρτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 21-25 Σεπτεμβρίου 1983* [ΙΜΧΑ 204], Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 53-69.
- , «Ἀρχαία Ἔδεσσα: Σύντομο χρονικὸ τῆς ἀνασκαφῆς», στὸ: *Πρακτικὰ Α' Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου. Ἡ Ἔδεσσα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς (Ἔδεσσα 4, 5 καὶ 6 Δεκεμβρίου 1992)*, Ἔδεσσα 1995, σσ. 13-26.
- Βέης, Ν. Ἀ., «Πεντήκοντα Χριστιανικῶν καὶ Βυζαντιακῶν ἐπιγραφῶν νέαι ἀναγνώσεις», *ΑΕ* (1911) 97-107.
- Βοκοτοπούλου, «Ἡ ἐπιγραφὴ τῶν Καλινδοίων» = Ἰ. Π. Βοκοτοπούλου, «Ἡ ἐπιγραφὴ τῶν Καλινδοίων», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία IV. Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ τέταρτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 21-25 Σεπτεμβρίου 1983* [ΙΜΧΑ 204], Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 87-114.
- - Ε. Μπ. Τσιγαρίδα, «Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὰ Νέα Ρόδα Χαλκιδικῆς», *ΑΕΜΘ* 4 (1990) 455-461.
- Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.* = Ἀ. Ἰ. Βοσκός, *Ἀρχαία κυπριακὴ γραμματεία*, τ. 4: *Ἱατρικὴ, Λευκωσία* 2007.
- Βουτυρᾶς, «Λατρεία» = Ἐμμ. Βουτυρᾶς, «Ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν ἀρχαία Μακεδονία», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία V. Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ πέμπτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 10-15 Ὀκτωβρίου 1989*, τ. 1 [ΙΜΧΑ 240], Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 251-265.
- Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ. = Π. Γ. Γεννάδιος, *Λεξικὸν Φυτολογικόν, περιλαμβάνον τὰ ὀνόματα, τὴν ἰθαγένειαν καὶ τὸν βίον ὑπερδεκακισχιλίων φυτῶν, ἐν οἷς καὶ τὰ λόγῳ χρησιμότητος ἢ κόσμου καλλιεργούμενα, τῶν ὁποίων περιγράφονται καὶ ἡ ἱστορία, ἡ καλλιέργεια, τὰ προϊόντα καὶ αἱ νόσοι*, Ἐν Ἀθήναις 1914 (ἀνατύπ.: Ἀθήνα 1997).
- Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφὲς Κάτω Μακεδονίας* = Λ. Γουναροπούλου - Μ. Β. Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφὲς Κάτω Μακεδονίας (Μεταξὺ τοῦ Βερμίου ὄρους καὶ τοῦ Ἄξιου ποταμοῦ)*, τ. 1: *Ἐπιγραφὲς Βεροίας*, Ἀθήνα 1998.
- Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις* = Μ. Γ. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σωζόμενοις*, τ. 1-2, Ἀθήνησιν 1896 (ἀνατύπ.: Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ/Ἄρχεῖο Ἱστορικῶν Μελετῶν, 1988).
- Ζερβός, Σ., «Ἡ ἀνέκδοτος Γυναικολογία-Μαιευτικὴ τῆς Μητροδώρας Κλεοπάτρας», *Ἀθηνᾶ* 24 (1912) 401-409.
- Θεσσαλονίκη Φιλίππου βασιλίσσαν*. Μελέτες γιὰ τὴν ἀρχαία Θεσσαλονίκη, ἐπιμ. Π. Ἀδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη 1985.
- Καββαδίας, *Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ* = Π. Καββαδίας, *Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν* [ΒΑΑΕ 2], Ἀθήνησιν 1900.
- Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία* = Δ. Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*

- (ἀπό τοῦ 148 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου) [Ἑλληνικά. Παράρτημα 8], Θεσσαλονίκη 1955 (ἀρ. 1-1522), καὶ *Συμπλήρωμα*, Θεσσαλονίκη 1967 (ἀρ. 1523-1812).
- Καραμήτσου-Μεντεσιδῆ, Γ., *Κοζάνη, πόλη Ἐπιμιώτιδος*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Καφταντζῆς, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών* = Γ. Β. Καφταντζῆς, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών καὶ τῆς περιφέρειᾶς της (ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους μέχρι σήμερα)*, τ. 1: *Μῦθοι - Ἐπιγραφές - Νομίσματα*, Ἀθήνα 1967 (ἀνατύπ.: Θεσσαλονίκη 2009).
- Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή» = Ἀ. Δ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκῆς ἐπιγραφῆς ἔκδοσις δευτέρα», *ΑΕ* (1908).
- Κοραῆς, Ἀ., *Ἄτακτα ...*, τ. 4, Παρίσιοι 1832.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., «Καλαμίτσα (ἀρχ. Ἀντισάρα)», *ΑΔ* 25 (1970), Μέρους Β' 2 - Χρονικά 2, σσ. 397-398 (καὶ πίν. 332-333).
- , «Ἀρχαία Ἀντισάρα», *ΑΔ* 26 (1971), Μέρους Β' 2 - Χρονικά, σ. 413 (καὶ πίν. 407α-δ).
- , «Οἱ ἀποικίαι τῆς Θάσου» = Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Οἱ ἀποικίαι τῆς Θάσου στὸ Β. Αἰγαῖο. Νεώτερα εὐρήματα», στὸν τόμο: *Ἡ Καβάλα καὶ ἡ περιοχή της. Α' Τοπικὸ Συνέδριο (Καβάλα, 18-20 Ἀπριλίου 1977)*, *Πρακτικά* [ΙΜΧΑ 189], Θεσσαλονίκη 1980, σσ. 309-325.
- , «Κηπιὰ-Ἄκροβούνι», *ΑΔ* 40 (1985), Μέρους Β' - Χρονικά, σσ. 263-266.
- Κουτσοῦκος, Μ., *Μέγας Ἀλέξανδρος καὶ γεωπονικὴ ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστημονικὴ πτυχὴ τῆς ἐκστρατείας στὴν Ἀνατολή*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Κραβαρτόγιαννος, Δρ., «Οἱ Ἀμφισσεῖς τιμᾶνε τὸ γιατρὸ Μηνόφαντο. Ἐνα ἱστορικὸ ἀρχαῖο ψήφισμα τοῦ Β' αἰ. π.Χ.», περιοδ. *Σελίδες ἀπὸ τῆ Φωκίδα*, Ἄμφισσα 1977, σσ. 1-5.
- Κωστομοίρης, *Περὶ Ὀφθαλμολογίας* = Γ. Α. Κωστομοίρης, *Περὶ Ὀφθαλμολογίας καὶ Ὀτολογίας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρις Ἰπποκράτους*, Ἐν Ἀθήναις 1887.
- Λαζαρίδης, Δ. Γ., «Ἀνασκαφὴ καὶ ἔρευνα εἰς Ἀμφίπολιν», *ΠΑΕ* (1965) 47-52.
- , «Ἀμφίπολις. Τυχαῖα εὐρήματα», *ΑΔ* 21 (1966), Μέρους Β' 2 - Χρονικά, σ. 365.
- , *Ἀμφίπολις. Ἀρχαιολογικὸς ὁδηγός*, Ἀθήνα 1997 (1974).
- Λαμέρας, Γ. Κ., *Αἱ περὶ ἰατρικῆς γνώσεις τοῦ Ἀριστοτέλους*, Ἀθήναι 1962.
- Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος* = Ἰω. Λασκαράτος, *Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος στὰ πεδία τῆς ἰατρικῆς*, Ἀθήνα 1997.
- Μακαρόνας, Χ. Γ., «Ἐκ τῆς Ἐλιμείας καὶ τῆς Ἑορδαίας. Ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Κοζάνης», *ΑΕ* (1936), Παράρτημ. 10, σσ. 2-14.
- Μαυρουδῆς, «Σχόλια» = Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Σχόλια σὲ ἰατρικοῦ περιεχομένου χωρία τῆς *Ἐξηγήσεως τῆς Ἰλιάδος* τοῦ Ἰωάννη Ἱζέτζη», *Ἑλληνικά* 40 (1989) 387-402.
- , «Τὸ ἀνώνυμο ἔργο *Περὶ σφυγμοῦ* στὸν κώδικα Vaticanus Palat. gr. 199 καὶ τὸ *Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς* τοῦ Μελετιίου», *Ἑλληνικά* 41 (1990) 235-265.
- , «Ὁ Μιχαὴλ Ἰταλικὸς καὶ ὁ Γαληνὸς (*Μονωδία ἐπὶ τῷ ἀκτουαρίῳ τῷ Παντεχνῆ*)», *Ἑλληνικά* 43 (1993) 29-44.
- , «Ψευδο-γαληνικοὶ ὄροι στὸν κώδικα Vaticanus Palat. gr. 199 ἐκδεδομένοι ὡς ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρχιγένη», *ΕΕΦΣΠΘ* Περ. Β', Τεύχ. Τμ. Φιλολογίας 4 (1994) 201-223.
- , «Τὸ ψευδο-γαληνικὸ ἔργο *Ὅροι ἰατρικοὶ* καὶ ὁ κώδικας Vaticanus Palat. gr. 199», *Ἑλληνικά* 44 (1994) 319-340.
- , «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὸ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* τοῦ Γαληνοῦ», *Ἑλληνικά* 47 (1997) 349-352.
- , *Ἀρχιγένης* = Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης Φιλίππου Ἀπαμεύς. Ὁ βίος καὶ τὰ ἔργα ἐνὸς Ἑλλήνα γιατροῦ στὴν αὐτοκρατορικὴ Ρώμη* [Πονήματα 3], Ἀθήναι, Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. ΚΕΕΕΣ, 2000.
- , «Γαληνοῦ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*» = Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Ἡ τύχη, ἡ χειρόγραφη παρά-

- δοση και ἡ ἀραβικὴ μετάφραση τοῦ συγγράμματος τοῦ Γαληνοῦ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*», ΠΑΑ 77/Τεύχ. Α' (2002) 265-310.
- , «Μαντίας ὁ Ἡροφίλειος. Ὁ πρῶτος συστηματικὸς ἀρχαῖος φαρμακολόγος», *ΕΙΦΕ* 1/2 (2003) 76-78.
- , «Ὁ γιατρὸς Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνὸς καὶ ἡ σχετικὴ μ' αὐτὸν βιβλιογραφία κατὰ τοὺς τελευταίους πέντε αἰῶνες (1514-2002)», *Δέλτος* 25 (2003) 5-13.
- , «Παρατηρήσεις» = Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Παρατηρήσεις στὴν πρόσφατη ἔκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Αἰλίου Προμῶτου (:) *Περὶ τῶν ἰοβόλων θηρίων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων*», *Ἑλληνικά* 57 (2007) 29-67.
- - Κοτζάμπαση, «Μιὰ βυζαντινὴ ἰατρικὴ ἐπιστολὴ» = Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς - Σ. Κοτζάμπαση, «Μιὰ βυζαντινὴ ἰατρικὴ ἐπιστολὴ γιὰ τὴ θεραπεία τῆς ποδάγρας», *Ἑλληνικά* 57 (2007) 271-317.
- Μητρόπουλος, Κ., «Ἱατρικὰ Ἀριστοτέλους», *Πλάτων* ἔτ. ΙΣΤ' (1964) 17-61.
- Μητροπούλου, *Τυπολογία* = Ε. Μητροπούλου, *Ἡ τυπολογία τῆς θεᾶς Ὑγείας μὲ φίδι*, Ἀθήνα 1984.
- Μιτσός, Μ. Θ., «Β. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ [Ἀθήναι]», *ΑΔ* 19 (1964), Μέρος Β' 1 - Χρονικά, σ. 16.
- Μπακαλάκης, Γ., «Ἀνασκαφὴ Δίου», *ΑΔ* 19 (1964), Μέρος Β' - Χρονικά 3, σσ. 345-348.
- Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου» = Α. Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ συμβολὴ τῆς στὴν ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἰατρικῆς», στὸ ἔργο τῆς ἴδιας *Ἑλληνικὴ ἰατρικὴ παράδοση*, τ. 1: *Ἀρχαιότητα*, Ἀθήνα 1989, σσ. 87-96.
- , «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ» = Α. Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ στὴ Μακεδονία καὶ ἡ ἀρχαία καταγωγὴ τῆς», στὸ ἔργο τῆς ἴδιας *Ἑλληνικὴ ἰατρικὴ παράδοση*, τ. 1: *Ἀρχαιότητα*, Ἀθήνα 1989, σσ. 129-137.
- Μυλωνᾶς (ἐπιμ.), *Ἔργον 1981* = Γ. Ἐ. Μυλωνᾶς (ἐπιμ.), *Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1981*, Ἀθήναι 1982, σσ. 28-30.
- (ἐπιμ.), *Ἔργον 1982* = Γ. Ἐ. Μυλωνᾶς (ἐπιμ.), *Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1982*, Ἀθήναι 1983, σσ. 23-26.
- (ἐπιμ.), *Ἔργον 1984* = Γ. Ἐ. Μυλωνᾶς (ἐπιμ.), *Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1984*, Ἀθήναι 1985, σσ. 23-26.
- Ευδόπουλος, Ἰ. Κ., *Κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς σχέσεις τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς γραμματειακῆς καὶ ἐπιγραφικῆς παραδόσεως γιὰ τὴν ἀρχαία Μακεδονία* [ΜΒ 96], Θεσσαλονίκη 2006.
- Οἰκονομίδου, Μ., «Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Δίου», *ΑΔ* 19 (1964), Μέρος Β' - Χρονικά 3, σσ. 348-349.
- Οἰκονόμου, *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας* = Γ. Π. Οἰκονόμου, *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*, Ἐν Ἀθήναις 1915.
- Ὀρλάνδος (ἐπιμ.), *Ἔργον 1977* = Ἄ. Κ. Ὀρλάνδος, *Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κατὰ τὸ 1977*, Ἀθήναι 1978, σσ. 38-46.
- Παντερμαλῆς, «Λατρεῖες καὶ ἱερὰ τοῦ Δίου» = Δ. Παντερμαλῆς, «Λατρεῖες καὶ ἱερὰ τοῦ Δίου Πιερίας», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία II. Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ δεῦτερο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 19-24 Αὐγούστου 1973* [ΙΜΧΑ 155], Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 331-342.
- , «Ἀνασκαφικὰ ἔρευνα εἰς Δίου», *ΑΔ* 29 (1973-1974), Μέρος Β' 3 - Χρονικά, σσ. 697-700.
- , «Οἱ ἐπιγραφὲς τοῦ Δίου», στὸ: *Πρακτικὰ τοῦ Η' Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς*, Ἀθήνα, 3-9 Ὀκτωβρίου 1982, Ἀθήνα 1984, σσ. 271-277.
- , «Οἱ μεγάλες θέρμες τοῦ Δίου», στὸν τόμο: *Οἱ ἀρχαιολόγοι μιλοῦν γιὰ τὴν Πιερία. Καλοκαίρι 1985*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 11-16.
- , «Ἀντίγραφα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων στὴ Μακεδονία», στὸ: *Πρακτικὰ τοῦ XII Διεθνoῦς*

- Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Αθήνα, 4-10 Σεπτεμβρίου 1983, τ. 3, Αθήνα 1988, σσ. 213-216.
- , «Διον», *Αρχαιολογία* 33 (Οκτ./Νοέ./Δεκ. 1989) 6-53.
- , «Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Δίου κατὰ τὸ 1993 καὶ ἡ χάλκινη διόπτρα», *ΑΕΜΘ* 7 (1993) 195-198.
- Παξιμαδάς, Σ. Α., *Λημνία γῆ. Τὸ πρῶτο παγκοσμίως πρότυπο φαρμακευτικὸ προϊόν*, Αθήνα 2002.
- Παπαδάκης, Ν., «Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας», *Ἀθηνᾶ* 25 (1913) 430-462.
- Παπαδοπούλου Φ., «Νομός Κιλκίς», *ΑΔ* 17 (1961/1962), Μέρος Β' - Χρονικά, σσ. 207-209.
- Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, Δ., *Πέλλα, Ι. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις καὶ μαρτυρίαι*, Αθήνα 1971.
- Πελεκανίδης, «Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική» = Στ. Πελεκανίδης, «Ἡ ἔξω τῶν τειχῶν παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῶν Φιλίππων», *ΑΕ* (1955) 114-179 = Πελεκανίδης, *Μελέτες*, σσ. 333-394.
- , «Μεσαιωνικὰ Μακεδονίας», *ΑΔ* 16 (1960), Μέρος Β' - Χρονικά, σσ. 222-231.
- , *Μελέτες* = Στ. Πελεκανίδης, *Μελέτες παλαιοχριστιανικῆς καὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας* [ΙΜΧΑ 174], Θεσσαλονίκη 1977.
- Πελεκίδης, Στ., *Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης* [ΕΕΦΣΠΘ, Παράρτ. 2ου τόμου], Θεσσαλονίκη 1934.
- Πέτσας, «Ὡναὶ ἐκ τῆς Ἡμαθίας» = Φ. Μ. Πέτσας, «Ὡναὶ ἐκ τῆς Ἡμαθίας», *ΑΕ* (1961) 1-57.
- , «Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Κεντρικῆς Μακεδονίας», *ΑΔ* 23 (1968), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σσ. 325-340.
- , «Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Κεντρικῆς Μακεδονίας», *ΑΔ* 24 (1969), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σσ. 291-312.
- , «Χρονικὰ Ἀρχαιολογικὰ 1966-1967», *Μακεδονικὰ* 9 (1969) 101-224.
- , «Χρονικὰ Ἀρχαιολογικὰ 1968-1970», *Μακεδονικὰ* 15 (1975) 171-355.
- Πλάτων, Ν., «Ἔργασια διαμορφώσεως Ἀσκληπείου [Ἀθῆναι]», *ΑΔ* 18 (1963), Μέρος Β' 1 - Χρονικά, σσ. 18-22.
- Πούλιος, Β., «Θάσος», *ΑΔ* 46 (1991), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σσ. 310-312.
- Ριζάκης - Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας* = Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας (Ἐλίμεια, Ἑορδαία, Νότια Λυγκηστίς, Ὀρεσίς)*, τ. 1: *Κατάλογος Ἐπιγραφῶν*, Αθήνα 1985.
- , «Λατρεῖες στὴν Ἄνω Μακεδονία» = Α. Ριζάκης - Ἰω. Τουράτσογλου, «Λατρεῖες στὴν Ἄνω Μακεδονία. Παράδοση καὶ νεωτερισμοί», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία VI. Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ ἕκτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 15-19 Ὀκτωβρίου 1996*, τ. 2 [ΙΜΧΑ 272], Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 949-965.
- Σαδικάκης, Θ. Χ., *Ρωμαῖοι ἄρχοντες τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας*, Μέρος Β': *Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ (27 π.Χ.-284 μ.Χ.)* [ΜΒ 51], Θεσσαλονίκη 1977.
- Σβέρκος, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἄνω Μακεδονίας* = Ἡ. Κ. Σβέρκος, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἄνω Μακεδονίας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων (πολιτικὴ ὀργάνωση - κοινωνία - ἀνθρωπωνύμια)*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Σταλίδης, Κ. Γ., *Ἡ Ἁγία Τριάδα Ἐδέσσης*, Ἔδεσσα 1977.
- , «Ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἐδεσσα» = Κ. Γ. Σταλίδης, «Ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἐδεσσα κατὰ τοὺς 3ο-6ο αἰῶνες σύμφωνα μὲ τις ἀποκαλυφθεῖσες ἐπιγραφές», στό: *ΚΔ' Πανελλήνιο Ἱστορικὸ Συνέδριο, 30-31 Μαΐου - 1 Ἰουνίου 2003. Πρακτικά*, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 39-72.
- Στίκας, Ε. Γ., «Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν Ἀμφιπόλεως», *ΠΑΕ* (1977) 46-53 (καὶ πίν. 34-37).
- Τουράτσογλου, Ἰ. Π., «Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Ἡμαθίας καὶ Δυτ. Μακεδονίας», *ΑΔ* 24 (1969), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σσ. 324-326 (καὶ πίν. 333α-338δ).

- Τσακνάκης, *Ιστ. έλλ. Κτηνιατρ.* = Τ. Ά. Τσακνάκης, *Ιστορία τής έλληνικής Κτηνιατρικής*, τ. 1: *Προϊστορία - Αρχαιότητα - Βυζάντιο*, Θεσσαλονίκη 2002.
- Χαριτωνίδης, Χ. Χ., «Οί επί του Γαληνού Ιατροί και αί περί αυτών γνώμαι αυτού», *ΑΙ* έτ. 16ον/1 (1949) [Ίαν. 1952] 1-8.
- Χατζόπουλος, Μ. Β., «Η λατρεία τής θεάς Μᾶς στήν Έδεσσα», στό: *Πρακτικά Α΄ Πανελλήνιου Συμποσίου, Έ Έδεσσα και ή περιοχή τής. Ιστορία και πολιτισμός (Έδεσσα 4, 5 και 6 Δεκεμβρίου 1992)*, Έδεσσα 1995, σσ. 125-132.
- Χρυσοστόμου, «Συμβολές» = Π. Χρυσοστόμου, «Συμβολές στήν ιστορία τής ιατρικής στήν άρχαία Μακεδονία», *Εύλιμένη* 3 (2002) 99-116.
- Adamson, P. B., «The Influence of Alexander the Great on the Practice of Medicine», *Episteme* 7 (1973) 222-230.
- Adler, A., «Suidas» (1), *RE* IV/A/1 (1931) 675-717.
- Alicandri-Ciufelli, C., «Quintrino Guanciali, Il poema 'Hahnemannus' e una storia di medicina in versi», στό: *Atti del Congresso Nazionale, Bologna - Ravenna 23-24-25 Maggio 1959, a cura di V. Busacchi — Società Italiana di Storia della Medicina*, σσ. 259-286.
- Allbutt, *Greek Medicine* = T. Clifford Allbutt, *Greek Medicine in Rome*, London 1921 (άνατύπ.: New York 1970).
- Althoff, J., «Aristoteles als Medizindoxograph», στόν τόμο: van der Eijk (έκδ.), *Ancient Histories of Medicine*, σσ. 57-94.
- , «Aristoteles», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 84-87.
- Amandry, P., «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1948», *BCH* 73 (1949) 516-536 (και πίν. XXIX-XXXV).
- Ameling, W., «Ptolemaios III. Evergetes I.» (6), *DNP* 10 (2001) 537-538.
- , «Ptolemaios XIII.», *DNP* 10 (2001) 548-549.
- - D. Rathbone, «Zenon» (5), *DNP* 12/2 (2002) 749-751.
- Anastasiou - Irmer (έκδ.), *Testimonien* = A. Anastasiou - D. Irmer (έκδ.), *Testimonien zum Corpus Hippocraticum*,
 Teil I: *Nachleben der Hippokratischen Schriften bis zum 3. Jahrhundert n. Chr. unter Einschluss des Caelius Aurelianus sowie der Kompilatoren Oreibasios, Aetios aus Amida, Alexandros aus Tralleis und Paulus aus Aigina*, Göttingen 2006.
 Teil II/1: *Galen. Hippokrateszitate in den Kommentaren und im Glossar*, Göttingen 1997.
 Teil II/2: *Galen. Hippokrateszitate in den übrigen Werken Galens einschliesslich der alten Pseudo-Galenica*, Göttingen 2001.
- André, *Les noms de plantes* = J. André, *Les noms de plantes dans la Rome antique* [CEA], Paris 1985.
- Antonin, άρχιμ., *Rumeliju* = Antonin, άρχιμ., *Pojezdka v Rumeliju*, Sankt-Peterburg 1879.
- von Arnim, H., «Dionysios» (124), *RE* V/1 (1903) 975.
- Artelt, W., *Studien zur Geschichte der Begriffe „Heilmittel“ und „Gift“*. *Urzeit, Homer, Corpus Hippocraticum* [SGM 23], Leipzig 1937 (άνατύπ.: Libelli 273, Darmstadt 1968).
- Baeye, *De Macedonum sacris* = W. Baeye, *De Macedonum sacris* [DPH], Hallae 1913.
- Badian, E., «History from „Square Brackets“», *ZPE* 79 (1989) 59-70.
- Balme, D. M., «Genos and Eidos in Aristotle's Biology», *CQ* 12 (1962) 81-98.
- Bardong, «Beiträge» = K. Bardong, «Beiträge zur Hippokrates- und Galenforschung», *NAWG, Philol.- histor. Kl. - Jh.* 1942, σσ. 577-640.
- , «Pleistonikos», *RE* XXI/1 (1951) 210-212.
- , «Praxagoras» (1), *RE* XXII/2 (1954) 1735-1743.

- Beccaria, *I codici di medicina* = A. Beccaria, *I codici di medicina del periodo presalernitano (secoli IX, X E XI)* [SI. 53], Roma 1956.
- Benedum, J., «Statilios Attalos. Ein Beitrag zur medizinhistorischen Numismatik der Antike», *MHJ* 6 (1971) 264-277.
- , «Kriton» = J. Benedum, «Kriton» (7), *RE Suppl.* XIV (1974) 216-220.
- Bergmann, «Thasos» = R. Bergmann, «Über zwei griechische Reliefs und eine griechische Inschrift von Thasos», *Hermes* 3 (1869) 233-242.
- Bernet, «Philagrios» = E. Bernet, «Philagrios», *RE* XIX/2 (1938) 2103-2105.
- Berve, *Alexanderreich* = H. Berve, *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*, τ. 1-2, München 1926.
- , «Peukestas» = H. Berve, «Peukestas» (1), *RE* XIX/2 (1938) 1395-1398.
- , «Athenophanes», *RE Suppl.* IV (1924) 57.
- Bink, K. O., «Peripatos», *RE Suppl.* VII (1940) 899-949.
- Bishop, W. J., *History of Surgical Dressings*, Chesterfield 1959.
- Bloch, I., «Byzantinische Medizin», στο: *Handbuch der Geschichte der Medizin, begründet von Th. Puschmann; hrsg. von M. Neuburger und J. Pagel*, τ. 1, Jena 1902 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1971), σσ. 492-568.
- Boeckh (κ.ᾶ.), *CIG = Corpus Inscriptionum Graecarum a materia collecta ab A. Boeckhio edidit I. Franzius* [κ.ᾶ.] (Berolini 1828-1877· ἀνατύπ.: Hildesheim 1977)
- Bohec, S. le, «Les Philoi des rois Antigonides», *REG* 98 (1985) 93-124.
- Bosworth, A. B., «Errors in Arrian», *CQ N. S.* 26 (1976) 117-139.
- Boulogne, J., «Plutarque et la médecine», *ANRW* II/37/2 (1994) 2762-2792.
- Bousquet, J., «Addenda et Corrigenda», *BCH* 82 (1958) 831.
- Bowersock, G. W., *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford 1969.
- Brescia, E., *Inscrizioni greche e latine del Museo di Alessandria*, Il Cairo 1911.
- Bretzl, H., *Botanische Forschungen des Alexanderzuges*, Leipzig 1903.
- Brinkmann, J., *Die apokryphen Gesundheitsregeln des Aristoteles für Alexander den Großen in der Übersetzung des Johan von Toledo*, Leipzig 1914 (Diss. med.).
- Brodersen, K., «Hippokrates und Artaxerxes. Zu P.Oxy. 1184v, P.Berol. inv. 7094v und 21137v + 69434v», *ZPE* 102 (1994) 100-110.
- Brown, «Apollophanes und Polybios» = T. S. Brown, «Apollophanes und Polybios, Book 5», *Phoenix* 15 (1961) 187-195.
- Byl, S., «Les grands traités biologiques d'Aristote et la Collection Hippocratique», στο: R. Joly (ἐκδ.), *Corpus Hippocraticum. Actes du 2e Colloque hippocratique de Mons (22-26 septembre 1975)* [SSH 4], Mons 1977, σσ. 313-326.
- , *Recherches sur les grands traités biologiques d'Aristote: sources écrites et préjugés* [MCL 64-3], Bruxelles 1980.
- Calder - Cormack, *Monuments* = W. M. Calder - J. M. R. Cormack, *Monuments from Lycaonia, the Pisido-Phrygian Borderland, Aphrodisias* [MAMA 8], Manchester 1962.
- Capelle, «Φυσικοί» = W. Capelle, «Auf Spuren alter Φυσικοί», *Hermes* 45 (1910) 321-336.
- , «Straton» (13) = W. Capelle, «Straton» (13), *RE* IV/A/1 (1931) 278-315.
- Carney, E., «The Curious Death of the Antipatrid Dynasty», στον τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία VI. Ανακοινώσεις κατά τὸ ἕκτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 15-19 Ὀκτωβρίου 1996*, τ. 1 [IMXA 272], Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 209-216.
- Chamberlain, A. - S. Triantaphyllou, «An Obstetric Fatality from Northern Greece», στον τόμο: *Papers on Palaeopathology Presented at the 23rd Annual meeting of the Palaeopathology Association*, Durham, North Carolina, 1996, σ. 17.

- Chanotis, A. - E. Stavrianopoulou, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 1993-1994», *Κέρνος* 10 (1997) 249-314.
- Choulant, L., *Handbuch der Bücherkunde für die ältere Medicin zur Kenntniss der griechischen, lateinischen und arabischen Schriften im ärztlichen Fache und zur bibliographischen Unterscheidung ihrer verschiedenen Ausgaben, Uebersetzungen und Erläuterungen*, Leipzig ²1841 (ἀνατύπ.: Graz 1956).
- Cilliers - Retief, «The Death of Alexander» = L. Cilliers - F. Retief, «The Death of Alexander the Great», *ActaA* 31 (1999) 63-76.
- Clarke, E., «Aristotelian Concepts of the Form and Function of the Brain», *BHM* 37 (1963) 1-14.
- Clement - Hoffleit, *Plutarch*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Πιλούταρχος»).
- Cohn, L., «Amerias», *RE* I/2 (1894) 1827.
- , «Antigonos» (23), *RE* I/2 (1894) 2422.
- , «Eudocia» = L. Cohn, «Eudocia» (3), *RE* VI/1 (1907) 912-913.
- Cohn-Haft, *The Public Physicians* = L. Cohn-Haft, *The Public Physicians of Ancient Greece* [SCSH 42], Northampton, Mass. 1956.
- Colin, *Epigraphie* = M. G. Colin, *Epigraphie*, στό: FD, III/Fasc. 4, Paris 1942.
- Collart, «Sanctuaire» = P. Collart, «Le sanctuaire des dieux égyptiens à Philippes», *BCH* 53 (1929) 70-100.
- , *Philippes* = P. Collart, *Philippes, ville de Macédoine depuis ses origines jusqu'à la fin de l'époque romaine* [T&M 5], Paris 1937.
- Cormack, J. M. R., «Royal Letters in Boerea», *BSA* 40 (1939-1940) 14-16.
- , «Inscriptions from Pieria», *Klio* 52 (1970) 49-66.
- Corssen, P., «Die Schrift des Arztes Androkydes Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων», *RhM* N. F. 67 (1912) 240-263.
- Couilloud, M.-Th., *Les monuments funéraires de Rhénée* [EAD 30], Paris 1974.
- Croissant, «Hygieia» = F. Croissant, «Hygieia», *LIMC* 5/1 (1990) 554-572.
- Dagron, G. - D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie* [TMB, Monographies 4], Paris 1987.
- Danoff, Chr., «Neue Inschriften aus Bulgarien», *JÖAI* 30 (1937) 78-86.
- Daux, «Notes de lecture» = G. Daux, «Notes de lecture», *BCH* 98 (1974) 553-576.
- Dawson, W. R., «Studies in Medical-History: (a) The Origin of the Herbal. (b) Castor-oil in Antiquity», *Aegyptus* 10 (1929) 47-72.
- Dečev, D., «Edno darenie ot oblast'ta na sredna Struma», *BIAB* 13 (1939) 190-194.
- Debru, A., «Les démonstrations médicales à Rome au temps de Galien», στό: Ph. J. van der Eijk - H. F. J. Horstmannshoff - P. H. Schrijvers (έκδ.), *Ancient Medicine in its Socio-cultural Context. Paper read at the Congress Held at Leiden University, 13-15 April 1992*, τ. 1 [WISHM], Amsterdam - Atlanta 1995, σσ. 69-81.
- Degani, «Macedonian Glosses»: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀμερίας ὁ Μακεδών»).
- Deichgräber, *Empirikerschule*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ζώπυρος»).
- , «Marinus» (4), *RE* XIV/2 (1930) 1796.
- , «Menandros» (20), *RE* XV/1 (1931) 765.
- , «Menestheus» (6), *RE* XV/1 (1931) 852.
- , «Mnesitheos» (3), *RE* XV/2 (1932) 2281-2284.
- , «Moschion» = K. Deichgräber, «Moschion» (9), *RE* XVI/1 (1933) 349-350.
- , «Numisianos», *RE* XVII/2 (1937) 1398.
- , «Pelops» (5), *RE* XIX/1 (1937) 391-392.
- , «Theodoros» = K. Deichgräber, «Theodoros» (45), *RE* V/A/2 (1934) 1865-1866.

- Delorme, J., «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1949. Thasos», *BCH* 74 (1950) 333-364.
- Dessav, H., *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, Pars II., Berolini 1897.
- Deubner, O., *Das Asklepieion von Pergamon. Kurze vorläufige Beschreibung*, Berlin 1938.
- Diels, «Ueber die Excerpte von Menons Iatrika» = H. Diels, «Ueber die Excerpte von Menons Iatrika in dem Londoner Papyrus 137», *Hermes* 28 (1893) 407-434.
- , «Medizin in der Schule des Aristoteles», *DPJ* 74 (1893) 412 κ.έ.
- , *Handschriften* = H. A. Diels, *Die Handschriften der antiken Ärzte* [APAW, Philos.- histor. Kl., Jhrg. 1905-1907], Teil I, Berlin 1905· Teil II, Berlin 1906· Nachtrag I, Berlin 1907 (ἀνατύπ.: Leipzig - Amsterdam 1970).
- , «Hippokratische Forschungen V», *Hermes* 53 (1918) 57-87.
- Diepgen, P., «Zur Tradition des Pseudoapuleius», *Janus* 29 (1925) 55-70 καὶ 140-160.
- Diller, H., «Ὅψεις ἀδήλων τὰ φαινόμενα», *Hermes* 67 (1932) 14-42.
- , «Olympos» (32), *RE* XVIII/1 (1939) 324.
- , «Paccius» (4), *RE* XVIII/2 (1942) 2063.
- , «Pamphilos» = H. Diller, «Pamphilos» (28), *RE* XVIII/3 (1949) 350-351.
- , «Philippos» (49), *RE* XIX/2 (1938) 2367.
- , «Philippos» = H. Diller, «Philippos» (50), *RE* XIX/2 (1938) 2367-2368.
- , «Philoxenos» (28), *RE* XX/1 (1941) 200-201.
- , «Phylotimos», *RE* XX/1 (1941) 1030-1032.
- , «Ptolemaios» (80-82), *RE* XXIII/2 (1959) 1863.
- , «Theodotos» (24), *RE* V/A/2 (1934) 1959-1960.
- , «Thessalos» (5), *RE* VI/A/1 (1936) 165-168.
- Dittenberger, *OGIS* = W. Dittenberger (ἐκδ.), *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum*, τ. 1-2, Lipsiae 1903-1905 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1970).
- , *SIG¹* = W. Dittenberger (ἐκδ.), *Syllogae Inscriptionum Graecarum*, Lipsiae 1883.
- Dörrie, H., «Straton» (3), *DKP* 5 (1975) 393.
- Drabkin, «Mediaeval Medical Manuscripts» = M. Drabkin, «Select Pages from Mediaeval Medical Manuscripts», *BHM* 11 (1942) 409-436.
- Dräger, R., «Machaon», *DNP* 7 (1999) 622.
- Dragendorff, *Heilpflanzen* = G. Dragendorff, *Die Heilpflanzen der verschiedenen Völker und Zeiten. Ihre Anwendung, wesentlichen Bestandteile und Geschichte*, München 1967.
- Droste, M., *Die Asklepiaden. Untersuchungen zur Ikonographie und Bedeutung*, Aachen 2001.
- Düll, *Götterkulte* = S. Düll, *Die Götterkulte Nordmakedoniens in römischer Zeit. Eine kultische und typologische Untersuchung anhand epigraphischer, numismatischer und archäologischer Denkmäler* [MAS 7], München 1977.
- Dunant - Pouilloux, *Les cultes de Thasos* = Chr. Dunant - J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, τ. 2: *De 196 avant J.-C. jusqu'à la fin de l'Antiquité* [ETH 5], Paris 1958.
- Düring, *Aristotle* βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀνώνυμος» (Vita Marciana)).
- Durling, *Medical Terms* = R. J. Durling, *A Dictionary of Medical Terms in Galen* [SAM 5], Leiden - New York - Köln 1993.
- Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos* = F. Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos avec traduction et commentaire*, τ. 1/Fasc. 1: *Textes historiques*, Paris 1921, καὶ τ. 1/Fasc. 2: *Textes historiques*, Paris 1922.
- , *Inscriptions de Délos. Comptes des Hiéropes (Nos 372-498) lois ou règlements, contrats d'entreprises et devis (Nos 499-509)*, Paris 1929.

- Edelstein, *Sektion in der Antike* = L. Edelstein, *Die Geschichte der Sektion in der Antike* [QSGNM, Bd. 3 - Heft 2], Berlin 1932.
- , «Greek Medicine» = L. Edelstein, «Greek Medicine in its Relation to Religion and Magic», *BHM* 5 (1937) 201-246 [= Edelstein, *Ancient Medicine*, σσ. 205-246].
- , *Asclepius* = E. J. Edelstein - L. Edelstein, *Asclepius. A. Collection and Interpretation of the Testimonies* [T&D 2], Baltimore 1945 (ἀνατύπ.: ARM, New York 1975).
- , *Ancient Medicine* = L. Edelstein, *Ancient Medicine. Selected Papers of Ludwig Edelstein, Translations from the German by C. Lilian Temkin, Edited by O. Temkin and C. Lilian Temkin*, Baltimore 1967 (ἀνατύπ.: 1987).
- Edgar, *Zenon Papyri* (Caire) = C. C. Edgar, *Zenon papyri*, τ. 2, Le Caire 1926 (ἀνατύπ.: Hildesheim - New York 1971)· τ. 4, Le Caire 1931 (ἀνατύπ.: Hildesheim - New York 1971).
- , *Zenon Papyri* (Mich.) = C. C. Edgar, *Zenon papyri in the University of Michigan Collection* [UMS/HS 24], Ann Arbor 1931.
- , «The Stolistae of the Labyrinth», *APF* 13 (1938) 76-77.
- Edson, Ch. F., «The Antigonids, Heracles, and Beroea», *HSCPh* 45 (1934) 213-246.
- Eduards, M. W., «Ὁμήρου Ἰλιάδα. Κείμενο καὶ ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα, τ. Ε': Ραψωδίες P-Υ, μετάφρ. Μ. Καίσαρ, Θεσσαλονίκη 2003.
- Eggermont, P., *Alexander's Campaigns in Sind and Baluchistan and the Siege on the Brahmin Town of Harmatelia*, Leuven 1975.
- van der Eijk (ἐκδ.), *Ancient Histories of Medicine* = Ph. J. van der Eijk (ἐκδ.), *Ancient Histories of Medicine. Essays in Medical Doxography and Historiography in Classical Antiquity* [SAM 20], Leiden - Boston - Köln 1999.
- , *Diocles*· βλ. στή βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»).
- , «[Galen,] Therapeutics», στό: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σσ. 283-303.
- Engels, «Alexander's Death» = D. Engels, «A Note on Alexander's Death», *CPh* 73 (1978) 224-228.
- Espérandieu, «Signacula oculariorum» = E. Espérandieu, «Signacula medicorum oculariorum», *CIL* XIII/3/2, Berolini 1906, σσ. 559-610.
- Fabricius, *Pharmakologen* = G. Fabricius, *Galens Exzerpte aus älteren Pharmakologen* [AM II/2], Berlin-New York 1972.
- Fabricius, I. A., *Bibliotheca Graeca* ..., τ. XIII, Hamburgi 1729.
- Fantuzzi, M., «Nikandros» (4), *DNP* 8 (2000) 898-900.
- Fausti, D., «Helleborus», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 398.
- , «Mandragora», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 586-587.
- Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes* = D. Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes de Macédoine du IIIe au VIe siècle* [BCH/S 8], Paris 1983.
- - Sève, «La Chalcidique» = D. Feissel - M. Sève, «La Chalcidique vue par Charles Avezou (avril - mai 1914). Notes de voyage et inscriptions», *BCH* 103 (1979) 229-320.
- Fischer, K.-D., «Marcellus Empiricus», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 591-592.
- , «Ὅνπερ τρόπῳ οἱ ἰατροὶ ἐν ἀνθρώπῳ» = K.-D. Fischer, «Ὅνπερ τρόπῳ οἱ ἰατροὶ ἐν ἀνθρώπῳ», στό: Müller - Brockmann - Brunschön (ἐκδ.), *Ärzte und ihre Interpreten*, σσ. 203-224.
- , «The *Acharistum* in a Manuscript from the Library of Nicholas of Cues», στό: L. Cilliers (ἐκδ.), *Asklepios. Studies on Ancient Medicine* [AC, Suppl. 2], Bloemfontein 2008, σσ. 74-85.
- Flashar, *Aristoteles* = H. Flashar, *Aristoteles, Problemata physica, übersetzt und erläutern von* — [AWDÜ 19], Berlin 1991 (1962).
- Flemming, «[Galen,] Commentary» = Flemming, «[Galen,] Commentary», στό: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σσ. 323-354.
- Fluss, «Mestrius» (3), *RE* XV/1 (1931) 1292-1294.

- Fraser, P. M., «The Career of Erasistratus of Ceos», *RIL* 103 (1969) 518-537.
- , *Ptolemaic Alexandria* = P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1-2, Oxford 1972.
- Frede, D., «Aristoteles» (6), *DNP* 1 (1996/1999) 1134-1144.
- Fredrich, *Hippokratische Untersuchungen* = C. Fredrich, *Hippokratische Untersuchungen* [PhU 15], Berlin 1899.
- Frisch, *Die Inschriften von Ilion* = P. Frisch, *Die Inschriften von Ilion* [IGSKA 3], Bonn 1975.
- Fritz, K. von, «Nikomachos» (18), *RE* XVII/1 (1936) 462.
- Frontisi-Ducroux, F. – J.-P. Vernant, *Στό μάτι τοῦ καθρέφτη*, Μετάφρ.: Β. Μέντζου, Αθήνα 2001.
- Fuchs, R., «Die Plethora bei Erasistratos», *JCPH* 38 (1892) 679-691.
- , «Erasistratos» = R. Fuchs, «Lebte Erasistratos in Alexandria?», *RhM N. F.* 52 (1897) 377-390.
- , «Heilkunde» = R. Fuchs, «Geschichte der Heilkunde bei den Griechen», στο: *Handbuch der Geschichte der Medizin, begründet von Th. Puschmann; hrsg. von M. Neuburger und J. Pagel*, τ. 1, Jena 1902 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1971), σσ. 153-402.
- Fuhrmann, *Plutarque* βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Πλούταρχος»).
- Gaebler, *Münzen* = H. Gaebler, *Die antiken Münzen von Makedonien und Paionien*, στη σειρά: F. Imhoof-Blumer (ἐκδ.), *Die antiken Münzen Nordgriechenlands* τ. 3/2, Berlin 1935.
- Garofalo, *Erasistrati fragmenta* βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ερασίστρατος ὁ Ίουλιήτης (Κεῖος)»).
- - Leven, «Anatomie» = I. Garofalo - K.-H. Leven, «Anatomie», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 43-47.
- Garrison, *Military Medicine* = F. H. Garrison, *Notes on the History of Military Medicine*, Washington 1922 (ἀνατύπ.: Hildesheim – New York 1970).
- Gerth, «Kephisodoros» (7), *RE* XI/1 (1921) 229.
- Geyer, F., «Lysimachos» (1), *RE* XIV/1 (1928) 1-31.
- , «Perseus» (5), *RE* XIX/1 (1937) 996-1021.
- Gil, L., *Therapeia. La medicina popular en el mundo clasico* [CGCE 50], Madrid 1969.
- Giovannini, «Le statut» = A. Giovannini, «Le statut des cités de Macédoine sous les Antigonides», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία II. Ανακοινώσεις κατὰ τὸ δεύτερο διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 19-24 Αὐγούστου 1973* [IMXA 155], Θεσσαλονίκη 1977, σσ. 465-472.
- Göbel, «Menekrates» (30), *RE* XV/1 (1931) 802.
- Goedeckemeyer, A., *Geschichte des Skeptizismus*, Leipzig 1905.
- Goltz, D., *Studien zur Geschichte der Mineralnamen in Pharmazie, Chemie und der Medizin von den Anfängen bis Paracelsus* [Sudhoffs Archiv, Beiheft 14], Wiesbaden 1972.
- Gomperz, Th., *Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie*, τ. 1, Berlin 1922 (1895).
- Gorteman, «Médecins de cour» = Cl. Gorteman, «Médecins de cour dans l'Égypte du IIIe siècle avant J.-C.», *ChÉ* 32 (1957) 313-336.
- Gossen, H., «Glaukias» (9), *RE* VII/1 (1910) 1399-1400.
- , «Glaukos» (42), *RE* VII/1 (1910) 1421.
- , «Glaukos» (43), *RE* VII/1 (1910) 1421.
- , «Heras» (4), *RE* VIII/1 (1912) 529.
- , «Hikesios» (5), *RE* VIII/2 (1913) 1593-1594.
- , «Hippokrates» (16), *RE* VIII/2 (1913) 1801-1852.
- , «Hippokrates» (18), *RE* VIII/2 (1913) 1852.
- , «Krates» (18), *RE* XI/2 (1922) 1642.
- , «Krateros» (5), *RE* XI/2 (1922) 1622.
- , «Sabinus» (25), *RE* I/A/2 (1920) 1600.

- , «Serapion» (9), *RE* II/A/2 (1923) 1667-1668.
- , «Simon» = H. Gossen, «Simon» (14), *RE* III/A/1 (1927) 180.
- - F. E. Kind, «Kleophantos» (2), *RE* XI/1 (1921) 790.
- - —, «Simos» (9), *RE* III/A/1 (1927) 203.
- Gourevitch, *Le triangle hippocratique* = D. Gourevitch, *Le triangle hippocratique dans le monde gréco-romaine. Le malade, sa maladie et son médecin* [BÉFAR 251], Paris 1984.
- Graf - Ley, «Asklepios» = F. Graf - A. Ley, «Asklepios», *DNP* 2 (1997) 94-100.
- Greenwalt, «Medical Arts» = W. Greenwalt, «Macedonia's Kings and the Political Usefulness of the Medical Arts», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία IV. Ανακοινώσεις κατὰ τὸ τέταρτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 21-25 Σεπτεμβρίου 1983* [IMXA 204], Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 213-222.
- Grensemann, H., «Polybos», *RE* Suppl. XIV (1974) 428-435.
- , *Der Arzt Polybos als Verfasser hippokratischer Schriften* [AAWG, Geist. und sozialwissensch. Kl. 1968/Nr. 2], Göttingen 1968.
- , *Knidische Medizin*: βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Κνιδιακὴ ἰατρικὴ σχολή»).
- Grmek - Gourevitch, «L'école médicale» = M. D. Grmek - D. Gourevitch, «L'école médicale de Quintus et Numisianus», στὸ: G. Sabbah (ἐκδ.), *Études de médecine romaine* [CJ]-P/M 8], Saint Étienne 1988, σσ. 43-60.
- - —, «Aux sources de la doctrine médicale de Galien», *ANRW* II/37/2 (1994) 1491-1528.
- Grotefend, C. L., «Drei und siebenzig stempel römischer augenärzte», *Philologus* 13 (1858) 122-164.
- Gschnitzer, F., «Proxenos», *RE* Suppl. XIII (1973) 629-730.
- Gstirner, *Galen. Pharmazie* = F. Gstirner, *Handbuch der galenischen Pharmazie. Eine umfassende Zusammenstellung der neuen Bereitungsweisen, Prüfungsmethoden u. Wertbestimmungen der galenischen Präparate*, Berlin 1936.
- Guardasole, *Eraclide*: βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος»).
- , «Herakleides v. Tarent», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 401-402.
- Guarducci, M., «I predecessori di Asclepio», *SSR* 8 (1932) 215 κ.έ.
- , *Epigraphia Graeca* = M. Guarducci, *Epigraphia Graeca*, τ. 4: *Epigraphi sacre pagane e cristiane*, Roma 1978.
- Gudemann, A., «Theodosios» (6), *RE* V/A/2 (1934) 1935.
- Gurlt, *Gesch. der Chirurgie* = E. J. Gurlt, *Geschichte der Chirurgie und ihrer Ausübung*, τ. 1, Berlin 1898 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1964).
- Haberling, W., «Pamphilus», *BLhÄ* 4 (²1932) 486-487.
- Haeser, *Lehrbuch* = H. Haeser, *Lehrbuch der Geschichte der Medicin und der epidemischen Krankheiten*, τ. 1, Jena ³1875 (¹1845).
- Hahnemann, S., *Dissertatio historico-medica de helleborismo veterum*, Lipsiae 1812 (Diss.-Inaug.).
- Haller, *Bibliotheca botanica* = A. von Haller, *Bibliotheca botanica. Qua scripta ad rem herbariam facientia a rerum initiis recensentur*, τ. 1, Tiguri 1771 (ἀνατύπ.: Hildesheim - New York 1969).
- Hamilton, *Plutarch, Alexander* = J. R. Hamilton, *Plutarch, Alexander. A Commentary*, Oxford 1969.
- Hammond, N. G. L., *Three Historians of Alexander the Great. The so-called Vulgate Authors Diodorus, Justin and Curtius*, Cambridge 1983.
- , *Ἱστ. τῆς Μακεδονίας* = N. G. L. Hammond, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, τ. 1: *Ἱστορικὴ γεωγραφία καὶ προϊστορία*, μετάφρ. Μ. Χαλκιοπούλου κ.ά., Θεσσαλονίκη 1995.
- - Walbank, *Ἱστ. τῆς Μακεδονίας* = N. G. L. Hammond - F. W. Walbank, *Ἱστορία τῆς Μακεδονίας*, τ. 3: 336-167 π.Χ., μετάφρ. Α. Κοσματόπουλος, Θεσσαλονίκη 1995.

- Hankinson (ἐκδ.), *Galen* = R. J. Hankinson (ἐκδ.), *The Cambridge Companion to Galen*, Cambridge 2008.
- , «[Galen,] The man and his work», στο: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σσ. 1-33.
- Hanson - Green, «Soranus of Ephesus» = A. E. Hanson - M. H. Green, «Soranus of Ephesus: Methodicorum princeps», *ANRW* II/37/2 (1994) 968-1075.
- Harig, G., «Griechisch-römische Antike», στο: Mette - Winter (ἐκδ.), *Geschichte der Medizin*, σσ. 41-114.
- Harnack, *Medicinisches* = A. Harnack, *Medicinisches aus der ältesten Kirchengeschichte* [TUGAL 8], Leipzig 1892.
- Hatzopoulos, M. B., *Bull.Épigr.* (1988), σ. 441, ἀρ. 835, καὶ σσ. 444-446, ἀρ. 847.
- , *Amphipolis* = M. B. Hatzopoulos, *Actes de vente d'Amphipolis* [Μελετήματα 14], Athènes 1991.
- , *Bull.Épigr.* (1991), σσ. 500-501, ἀρ. 389.
- , *Bull.Épigr.* (1992), σ. 485, ἀρ. 321.
- , «Décret pour un bienfaiteur de la cité de Philippes», *BCH* 117 (1993) 315-326.
- , *Macedonian Institutions* = M. B. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions under the Kings*, τ. 1: *A Historical and Epigraphic Study*, καὶ τ. 2: *Epigraphic Appendix* [Μελετήματα 22], Athens 1996.
- , *La Macédoine* = M. B. Hatzopoulos, *La Macédoine. Géographie historique - Langue - Cultes et croyances - Institutions* [TMR-G], Paris 2006.
- - Loukopoulou, *Morrylos* = M. B. Hatzopoulos - L. D. Loukopoulou, *Morrylos, cité de la Crestonie* [Μελετήματα 7], Athènes 1989.
- Hausmann, U., *Kunst und Heiltum. Untersuchungen zu den Asklepiosreliefs*, Potsdam 1948.
- , *Griechische Weihreliefs*, Berlin 1960.
- Heckel, W., «Two Doctors from Cos?», *Mnemosyne* Ser. IV, 34 (1981) 396-398.
- Heintel, H., *Quellen zur Geschichte der Epilepsie. Ausgewählt, eingeleitet und erläutert* [HKMN 14], Bern - Stuttgart - Wien 1975.
- Heinimann, «Diokles» = F. Heinimann, «Diokles von Karystos und der prophylaktische Brief an König Antigonos», *MH* 12 (1955) 158-172.
- Herrmann, «Iulia Gordos» = P. Herrmann, «Zur Geschichte der Stadt Iulia Gordos in Lydien», *AÖAW* 107 (1970) 92-103.
- , «Ehrendekret von Iulia Gordos», *AÖAW* 111 (1974) 439-444.
- , *TAM*, τ. 5: *Tituli Lydiae linguis graeca et latina concripti*, Fasciculus 1: *Regio septentrionalis ob orientem vergens*, Vindobonae 1981.
- Herzog, R., «Reisebericht aus Kos», *MDAI/AA* 23 (1898) 441-461.
- Herzog, *Koische Forschungen* = R. Herzog, *Koische Forschungen und Funde*, Leipzig 1899.
- Herzog, «Thessalos von Kos» = R. Herzog, «Die Grabschrift des Thessalos von Kos», *QSGNM* 3 (1932) 54-58.
- Herzog, «Asklepios» = R. Herzog, «Asklepios», *RAC* 1 (1950) 795-799.
- , «Ein koischer Arzt» = R. Herzog, «Ein koischer Arzt am Ptolemäerhof: Kaphisophon, Sohn des Leibarztes Phillippos», *PP* 38 (1983) 61-64.
- Herzog - Klaffenbach, *Asylieurkunden* = R. Herzog - G. Klaffenbach, *Asylieurkunden aus Kos* [AAWB, Kl. für Sprach., Lit. und Kunst, Jhg. 1952, Nr. 1], Berlin 1952.
- H.(irsch), A., «Zopyros», *BLhÄ* 5 (²1934) 1049.
- Hirschfeld, «Aigai» (1-6), *RE* I/1 (1893) 944-945.
- Högemann, P., «Ktesias von Knidos», *DNP* 6 (1999) 874-875.
- Hoffmann, *Die Makedonen*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀμερίας ὁ Μακεδῶν»).
- Hogarth, D. G., «Inscriptions from Salonica», *JHS* 8 (1887) 356-375 = *Θεσσαλονίκην Φιλίππου βα-*

- σίλισσαν. Μελέτες για την αρχαία Θεσσαλονίκη, έπιμ. Π. Αδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 688-707.
- Hohenstein, *Mnesitheos*: βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών (λ. «Μνησίθεος ὁ Ἀθηναῖος»).
- Holste, Th., *Der Theriakkrämer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Arzneimittelwerbung* [WMF 5], Pattensen/Han. 1976.
- Holtzmann, «Asklepios» = B. Holtzmann, «Asklepios», *LIMC* 2/1 (1984) 863-897.
- Homolle, T., «Fouilles de Délos», *BCH* 3 (1879) 469-472.
- , «Dédicaces Déliennes» = T. Homolle, «Dédicaces Déliennes», *BCH* 4 (1880) 210-224.
- Honigmann, E., «Seleukeia Pieria» (2), *RE* II/A/1 (1921) 1184-1200.
- Hubert, *Plutarchus*: βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών (λ. «Πλούταρχος»).
- Hultsch, *Metrol. script.*: βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών (λ. «[Γαληνός]»).
- Hunger, H., *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek* [Museion. N. F. IV/1/2], Wien 1969.
- , *Βυζ. λογ.* = H. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία. Ἡ λόγια κοσμική γραμματεία τῶν Βυζαντινῶν*, τ. 2, μετάφρ. Τ. Κόλλιας κ.ά., Ἀθήνα 1992· τ. 3, μετάφρ. Γ. Χ. Μακρῆς κ.ά., Ἀθήνα 1994.
- Hunt, A. S. - C. C. Edgar, *Select Papyri*, τ. 1 [Loeb]: *Non-literary Papyri. Private Affairs*, Cambridge, Mass. 1970.
- Ieraci Bio, A. M., «Elephantiasis», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, στ. 249.
- Ihm, *Der Traktat*: βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών (λ. «Ἀνών. [Αἰλ. Προμ.;]»).
- , «Rufus v. Ephesos», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, στ. 759-761.
- , *Clavis* = S. Ihm, *Clavis commentariorum der antiken medizinischen Texte* [CCAMA 1], Leiden - Boston - Köln 2002.
- , «Asklepiades v. Bithynien», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, στ. 107-108.
- Ilberg, «Schriftstellerei, I» = J. Ilberg, «Ueber die Schriftstellerei des Klaudios Galenos», *RhM* N. F. 44 (1889) 207-239.
- , «Die Hippokratesausgaben des Artemidoros Kapiton und Dioskurides», *RhM* N. F. 45 (1890) 111-137.
- , «Schriftstellerei, II» = J. Ilberg, «Ueber die Schriftstellerei des Klaudios Galenos», *RhM* N. F. 47 (1892) 489-514.
- , «Verbände in der griechischen und römischen Heilkunde», *ZSRW* 17 (1911) 185-190.
- Jacoby, F., «Karystios», *RE* X/2 (1919) 2254-2255.
- , «Kriton» (5), *RE* XI/2 (1922) 1934-1935.
- , «Ktesias» (1), *RE* XI/2 (1922) 2032-2073.
- Jacques, J.-M., «Nicandre de Colophon poète et médecin», *Ktèma* 4 (1979) 133-149.
- Jaeger, *Diokles*: βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών (λ. «Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»).
- , *Vergessene Fragmente des Peripatetikers Diokles von Karystos nebst zwei Anhängen zur Chronologie der dogmatischen Ärzteschule* [APAW, Philos.-histor. Kl. 1938, 8, Berlin 1938, σσ. 1-46 = W. Jaeger, *Scripta minora*, τ. 2, Roma 1960, σσ. 243-265].
- , «Aristotle's Use of Medicine as Model of Method in his Ethics», *JHS* 77 (1957) 54-61 [= W. Jaeger, *Scripta minora*, τ. 2, Roma 1960, σσ. 491-509].
- Janakievski, T., «Votina ploča posvetena na Asklepij od Heraclea Lyncestis», *ŽA* 24 (1974) 251-254.
- Jarcho, S., «The Correspondence of Morgagni and Lancisi on the Death of Cleopatra», *BHM* 43 (1969) 299-325.
- Johnsson, J. W. S., «Die Muskatnuss, ein kosmetisch-erotisches Amulett. Volksmedizinische Untersuchungen», στό: *Proceedings of the Third International Congress of the History of Medicine - London, July 17th to 22nd 1922*, Antwerp 1923, σσ. 225-232.

- Jones, «An Epigram» = C. P. Jones, «An Epigram of Apollonius of Tyana», *JHS* 100 (1980) 190-194.
- , «A Family» = C. P. Jones, «A Family of Pisidian Antioch», *Phoenix* 36 (1982) 264-271.
- Jörmann, *Rezeptarien*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Rezeptarium Sangallense»).
- Jouanna, J., «Le médecin Polybe, est-il l'auteur de plusieurs ouvrages de la collection hippocratique?», *REG* 82 (1969) 552-562.
- , «Air, miasme et contagion à l'époque d'Hippocrate et survivance des miasmes dans la médecine posthippocratique», στο: S. Bazin-Tacchella - D. Quéruel - É. Samama (ἐκδ.), *Air, miasme et contagion. Les épidémies dans l'antiquité et au moyen âge*, Langres 2001, σσ. 9-28.
- Jüthner, J., *Philostratos Über Gymnastik* [SWK], Leipzig - Berlin 1909.
- Kaerst, J., «Antigonos» (7), *RE* I/2 (1894) 2419.
- Kalléris, *Les anciens Macédoniens* = J. N. Kalléris, *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique*, τ. 1-2 [CIFA 81], Athènes² 1976 (1954), ἀνατύπ.: 1988.
- Kalthoff, P., *Das Gesundheitswesen bei Aristoteles*, Berlin - Bonn 1934.
- Karo, G., *Weihgeschenke in Epidauros*, Stuttgart 1937.
- Kazarov, G. I., «Inscriptions et antiquités de la Macédoine occidentale (Régions de Mariovo et de Prilep)», *BCH* 47 (1923) 275-300.
- Kees, «Mendes», *RE* XV/1 (1931) 780-784.
- Keydell, «Naumachios» (1), *RE* XVI/2 (1935) 1974.
- Kibre, *Hippocrates Latinus* = P. Kibre, *Hippocrates Latinus. Repertorium of Hippocratic Writings in the Latin Middle Ages*, New York² 1985.
- Kind, F. E., «Kleombrotos» (5), *RE* XI/1 (1921) 679.
- , «Krateros» = F. E. Kind, «Krateros» (3), *RE* XI/2 (1922) 1622.
- , «Krateuas» (2), *RE* XI/2 (1922) 1644-1646.
- , «Kritobulos» = F. E. Kind, «Kritobulos», *RE* XI/2 (1922) 1927-1928.
- , «Kritodamos» = F. E. Kind, «Kritodamos (Kritodemos)», *RE* XI/2 (1922) 1928.
- , «Kriton» = F. E. Kind, «Kriton» (7), *RE* XI/2 (1922) 1935-1938.
- , «Leonidas (oder Leonides aus Alexandria)» (18), *RE* XII/2 (1925) 2034.
- , «Logadios», *RE* XIII/1 (1926) 990.
- , «Lykos» = F. E. Kind, «Lykos» (52), *RE* XVIII/2 (1927) 2408-2417.
- , «Mantias» = F. E. Kind, «Mantias» (4), *RE* XIV/1 (1928) 1257.
- , «Satyros» (22), *RE* II/A/1 (1921) 235.
- , «Soranos» = F. E. Kind, «Soranos», *RE* III/A/1 (1927) 1113-1130.
- , «Statilios [St(ateilios) Attalos]» (11), *RE* III/A/2 (1929) 2186.
- , «Stratios» (6), *RE* IV/A/1 (1931) 262-263.
- , «Straton» = F. E. Kind, «Straton» (19), *RE* IV/A/1 (1931) 315-317.
- , «Straton» (20), *RE* IV/A/1 (1931) 317.
- Kirchner, J., *Prosopographia Attica*, τ. 1, Berolini 1901 (ἀνατύπ.: 1966).
- Kollesch, «Zopyros» = J. Kollesch, «Zopyros», *RE* X/A (1972) 771-772.
- , «Galens Auseinandersetzung mit der Aristotelischen Samenlehre», στο: J. Wiesner (ἐκδ.), *Aristoteles. Werk und Wirkung. Paul Moraux gewidmet*, τ. 2, Berlin - New York 1987, σσ. 17-26.
- König, *Plinius, Naturkunde* = R. König, *Plinius d. Ä., Naturkunde, Lateinisch-deutsch, Herausgegeben und übersetzt* (σὲ συνεργασία μὲ διαφόρους), München 1973-1994.
- Korpela, *Medizinalpersonal* = J. Korpela, *Das Medizinalpersonal im antiken Rom. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung* [AASF/DHL 45], Helsinki 1987.
- Kroehnert, *Canones*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀνώνυμος, [Πίναξ]»).
- Kroll, «Kallisthenes» = W. Kroll, «Kallisthenes» (2), *RE* X/2 (1919) 1674-1726.

- , «Medios» (5), *RE XV/1* (1931) 106.
- , «Metrodoros» (26), *RE XV* (1932) 1482-1483.
- , «Metrodoros» (28), *RE XV* (1932) 1483.
- , «Nikandros» (11), *RE XVII/1* (1936) 250-265.
- Krug, A., *Αρχαία Ιατρική. Επιστημονική και θρησκευτική Ιατρική στην Αρχαιότητα*, μετάφρ.: Έ. Μανακίδου - Θ. Σαρτζής, Αθήνα 1997.
- Kudlien, F., «Poseidonios und die Ärzteschule der Pneumatiker», *Hermes* 90 (1962) 419-429.
- , «Pneum. Ärzte» = F. Kudlien, «Pneumatische Ärzte», *RE Suppl. XI* (1968) 1097-1108.
- , «Xenokrates» (8), *RE IX/A/2* (1967) 1529-1531.
- , «Early Greek Primitive Medicine», *CM* 3 (1968) 305-336.
- , «Drakon» (4), *DNP* 2 (1969) 160.
- , «Moschion» (4), *DKP* 3 (1969) 1435.
- , «Zenon» (12), *RE X/2* (1972) 144-146.
- , «Zenon» (13), *RE X/A* (1972) 146.
- , «Straton» (5), *DKP* 5 (1975) 393.
- , «Lepra in der Antike», στó: J. H. Wolf (έκδ.), *Aussatz, Lepra, Hansen-Krankheit. Ein Menschheitsproblem im Wandel*, Teil II.: Aufsätze, Würzburg 1986, σσ. 39-44.
- Kuhlen, F.-J., «Hiera-Mittel», *LexMA* 5 (1991) 3.
- Kühn, C. G., *Additamenta ad elenchum medicorum Graecorum*, XXVIII, Lipsiae 1837.
- Kulf, *Athenaios von Attaleia* = E. Kulf, *Untersuchungen zu Athenaios von Attaleia. Ein Beitrag zur antiken Diätetik*, Göttingen 1970 (Inaug.-Diss.).
- Kullmann, W., «Aristoteles Grundgedanken zu Aufbau und Funktion der Körpergewebe», *AGM* 66 (1982) 209-238.
- — S. Föllinger (έκδ.), *Aristotelische Biologie. Intentionen, Methoden, Ergebnisse. Akten des Symposiums über Aristoteles' Biologie von 24.-28. Juli 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung in Bad Homburg* [PhderA 6], Stuttgart 1997.
- Künzl, E., *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit* [KAR 115], Köln - Bonn ²1983 (πρώτη έκδ.: *BJ* 182, 1982, 1 κ.έ.).
- Labisch, A., «Dogmatiker», στó: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 233-234.
- , «Stadtarzt», στó: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 826-828.
- Lafond, Y., «Opus» (1), *DNP* 8 (2000) 1273.
- Lammert, «Alexanders Verwundung» = F. Lammert, «Alexanders Verwundung in der Stadt der Maller und die damalige Heilkunde», *Gymnasium* 60 (1953) 1-7.
- Lanata, G., *Medicina magica e religione popolare in Grecia fino all'età di Ippocrate*, Roma 1967.
- Lange, L., «Machaon», στó: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 579-580.
- Lemerle, P., «Inscriptions latines et grecques de Philippes», *BCH* 58 (1934) 448-483.
- , «Inscriptions latines et grecques de Philippes», *BCH* 59 (1935) 126-164.
- Lenk, «Mende» (1), *RE XV/1* (1931) 777-779.
- , «Mende» (2), *RE XV/1* (1931) 779-780.
- Leven, K.-H., «Miasma und Metadosis - antike Vorstellungen von Ansteckung», *MGG* 11 (1993) 43-72.
- (έκδ.), *Antike Medizin* = K.-H. Leven (έκδ.), *Antike Medizin. Ein Lexikon*, München 2005.
- , «Athenaios» = K.-H. Leven, «Athenaios v. Attaleia», στó: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 119-120.
- , «Chrysispos v. Knidos», στó: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 201-202.
- , «Diokles v. Karystos», στó: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 225-227.
- , «Erasistratos v. Keos», στó: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 265-267.

- , «Lepra», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 565-567.
- , «Mustio», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 634-635.
- , «Schierling», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 772-774.
- , «Stephanos v. Athen», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 828-829.
- , «Volksmedizin», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 908-909.
- Lindsay, «Medicine as viewed by Plato and Aristotle», στὸν τόμο: *Proceedings of the Third International Congress of the History of Medicine. — London, July 17th to 22th 1922, Antwerp 1923*, σσ. 182-185.
- Loewy, E., *Inschriften griechischer Bildhauer. Greek Inscriptions recording Names and Works of Ancient Sculptors*, Leipzig 1885 (ἀνατύπ.: Chicago 1976).
- Longrigg, L., «Anatomie in Alexandria in the Third Century B.C.», *BJHS* 21 (1988) 455-488.
- Lonie, I. M., «Erasistratus, the Erasistrateans and Aristotle», *BHM* 38 (1964) 426-443.
- , «The Cnidian Treatises of the *Corpus Hippocraticum*», *CQ N. S.* 15 (1965) 1-30.
- Lopez-Salvà, Mercedes, «Hippokratische Medizin und aristotelische Handlungsphilosophie: Analogien und Parallelismen», στὸν τόμο: R. Wittern - P. Pellegrin (ἐκδ.), *Hippokratische Medizin und antike Philosophie (Verhandlungen des VIII. Internationalen Hippokrates-Kolloquiums vom 23. bis 28. September 1993)* [MderA 1], Hildesheim - Zürich - New York 1996, σσ. 203-215.
- Loukopoulou, «Statuaire» = L. D. Loukopolou, «La statuaire hellénistique de Morrylos, cite de la Crestonie macedonienne», στό: *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie, Berlin 1988, Mainz 1990*, σ. 388.
- Lloyd, G. E. R., «Alcmaeon and the Early History of Dissection», *AGM* 59 (1975) 113-147.
- , «Galen and his contemporaries» = G. E. R. Lloyd, «Galen and his contemporaries», στό: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σσ. 34-48.
- Luchner, Katharina, *Philiatroi. Studien zum Thema der Krankheit in der griechischen Literatur der Kaiserzeit* [Hypomnemata 156], Göttingen 2004.
- de Lucia, R., «Mnesitheos», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 623-624.
- Lüring, *Über die mediz. Kenntnisse*: βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Κλεοπάτρα»).
- MacKinney, L. C., «„Dynamidia“ in Mediaeval Medical Literature», *Isis* 24 (1936) 400-414.
- Magnus, *Augenheilkunde* = H. Magnus, *Die Augenheilkunde der Alten*, Breslau 1901.
- Manchester, K., «Tuberculosis and Leprosy in Antiquity. An Interpretation», *MHist.* 28 (1984) 162-173.
- , «Leprosy: The Origin and Development of the Disease in Antiquity», στό: D. Gourevitch (ἐπιμ.), *Maladie et maladies: histoire et conceptualisation*, Genève 1992, σσ. 31-50.
- Manetti - Roselli, «Galeno commentatore» = D. Manetti - A. Roselli, «Galeno commentatore di Ippocrate», *ANRW II/37/2* (1994) 1529-1635.
- Marasco, «Cleopatra e gli esperimenti» = G. Marasco, «Cleopatra e gli esperimenti su cavie umane», *Historia* 44 (1995) 317-325.
- , «Médecins de cour» = G. Marasco, «Les médecins de cour à l'époque hellénistique», *REG* 109 (1996) 435-466.
- , «I medici di corte» = G. Marasco, «I medici di corte in età classica», *Sileno* anno XXIII, N. 1-2 (Genn. - Dic. 1997) 175-196.
- , «Cléopâtre et les sciences» = G. Marasco, «Cléopâtre et les sciences de son temps», στό: G. Argoud - J. Y. Guillaumin (ἐκδ.), *Sciences exactes et sciences appliquées à Alexandrie (IIIe siècle av. J.C. - Ie siècle ap. J.C.)* [PUSÉ/Memoires 16], Saint Étienne 1998, σσ. 39-53.
- , «Andreas v. Karystos», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 49.
- , «Archiattros», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 79-80.

- , «Dioskurides Phakas», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 229-230.
- , «Menekrates, gennant "Zeus"», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 604.
- , «Zopyros v. Alexandria», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 938-939.
- Massar, *Soigner et servir* = N. Massar, *Soigner et servir. Histoire sociale et culturelle de la médecine grecque à l'époque hellénistique* [CC 2], Paris 2005.
- Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides» = A. Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», στο: Ph. J. van der Eijk - E. F. J. Horstmanshoff - P. H. Schrijvers (ἐκδ.), *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context. Papers read at the Congress Held at Leiden University 13-15 April 1992*, τ. 1 [WISHM], Amsterdam - Atlanta 1995, σσ. 143-151.
- Masullo, *Filagrio*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Φιλάργιος»).
- Maxwell-Stuart, «A Medical Recipe» = P. G. Maxwell-Stuart, «A Medical Recipe of Alexander the Great?», *RSC* 24 (1976) 321-323.
- Megaw, A. H. S., «Archaeology in Greece 1965-1966», *AR* (1966) 3-24.
- Maloney, G. - R. Savoie, *Cinq cents ans de bibliographie hippocratique 1473-1982*, Québec 1982.
- Merkelbach, R., «Σωτήρ 'Arzt'», *ZPE* 8 (1971) 14.
- , *Die Hirten des Dionysos* = R. Merkelbach, *Die Hirten des Dionysos. Die Dionysos-Mysterien der römischen Kaiserzeit und der bukolische Roman des Longus*, Stuttgart 1988.
- Mesk, «Antiochos und Stratonike» = J. Mesk, «Antiochos und Stratonike», *RhM* N. F. 68 (1913) 366-394.
- Mette, A., «Die Medizin der Urgesellschaft», στο: Mette - Winter (ἐκδ.), *Geschichte der Medizin*, σσ. 1-17.
- - Winter (ἐκδ.), *Geschichte der Medizin* = A. Mette - I. Winter (ἐκδ.), *Geschichte der Medizin. Einführung in ihre Grundzüge*, Berlin 1968.
- Meyer, M., «Erfindung und Wirkung. Zum Asklepios Giustini», *MDAI/AA* 103 (1988) 119-159.
- Meyer-Steineg, Th., *Chirurgische Instrumente des Altertums. Ein Beitrag zur antiken Akiurgie* [JMHB 1], Jena 1912.
- , «Primitive Medizin, Medizin des alten Orients und des klassischen Altertums bis nach Galenos», στο: Th. Meyer-Steineg - K. Sudhoff, *Illustrierte Geschichte der Medizin*. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage hrsg. von R. Herrlinger und F. Kudlien, Paderborn 2006 (1920), σσ. 3-10 και 25-38.
- Michaud, J.-P., «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1970», *BCH* 95 (1971) 803-1067 (σσ. 944 κ.έ.: «Thessalonique»).
- Michel, *Recueil* = Ch. Michel, *Recueil d'inscriptions grecques*, Paris 1900· ανατύπωση στη σειρά SE 4, Hildesheim - New York 1976.
- Michler, M., «Vom Ursprung des Desaultverbandes», *Gesnerus* 20 (1963) 153-164.
- , *Die alex. Chirurgen*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀμύντας»).
- , «Pausanias», *RE Suppl.* XIV (1974) 372.
- Mihailov, G. (ἐκδ.), *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, τ. 4: *Inscriptiones in territorio Serdicensi et in vallibus Strymonis Nestique repertae*, Serdicae 1966.
- , *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, τ. 5: *Inscriptiones novae*, Serdicae 1997.
- Miller, «Thasos» = E. Miller, «Inscriptions grecques inédites de Thasos», *RA* 12 (1865) 139-147.
- Mionnet, *Médailles antiques* = Th. E. Mionnet, *Description de médailles antiques, grecques et romaines*, τ. 1-8, Paris 1807-1813, και Suppl. 1-9, Paris 1819-1839.
- Momigliano, A., «Una lettera a Claudio e una lettera ad Antigono Gonata», *Athenaeum* N. S. 11 (1933) 128-135.
- , «Honorati amici» = A. Momigliano, «Honorati amici», *Athenaeum* N. S. 11 (1933) 136-141.
- Montanari, F., «Amerias», *DNP* 1 (1996/1999) 589.

- , «Aristarchos», *DNP* 1 (1996/1999) 1090-1094.
- Mooren, L., *The Aulic Titulare in Ptolemaic Egypt. Introduction and Prosopography*, Brussel 1975.
- , «Die diplomatische Funktion der hellenistischen Königsfreunde», στο: E. Olshausen - H. Biller (ἐκδ.), *Antike Diplomatie* [WdF 462], Darmstadt 1979, σσ. 256-290.
- , «The Ptolemaic Curt System», *ChÉ* 60 (1985) 214-222.
- Mordtmann, J. H., «Inchriften aus Edessa» *MDAI/AA* 18 (1893) 415-419.
- Müller - Brockmann - Brunschön (ἐκδ.), *Ärzte und ihre Interpreten* = C. W. Müller - Chr. Brockmann - C. W. Brunschön (ἐκδ.), *Ärzte und ihre Interpreten. Medizinische Fachtexte der Antike als Forschungsgegenstand der Klassischen Philologie. Fachkonferenz zu Ehren von Diethard Nickel* [BzA 238], München - Leipzig 2006.
- Münzer, F., «Theodotos» (10), *RE* V/A/2 (1934) 1954-1955.
- Musti, D., «Aspetti dell'organizzazione seleucidica in Asia Minore nell III sec. a.C.», *PP* 20 (1965) 153-160.
- Neuburger, *Gesch. der Medizin* = M. Neuburger, *Geschichte der Medizin*, τ. 1-2, Stuttgart 1906-1911.
- Normann-Dorpat, «Disputatio Platonis et Aristotelis»· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Anonymus, *Disputatio*...»).
- Nutton, «The Doctor and the Oracle» = V. Nutton, «The Doctor and the Oracle», *RBPhH* 47 (1969) 37-48.
- , «The Chronology of Galen's Early Career», *CQ* N. S. 33 (1973) 158-171.
- , *Galen, On Prognosis*· βλ. παραπάνω στις πηγές, στο λ. «Γαληνός ὁ Περγαμηνός», στο ἔργο *Περὶ τοῦ προγινώσκειν* (ἔτσι παραπέμπω στὰ σχόλια τοῦ Nutton, ποὺ ὑπάρχουν στὸ δεῦτερο μέρος τῆς ἐκδόσεως).
- , «Archiatri» = V. Nutton, «Archiatri and the Medical Profession in Antiquity», *PBSR* 45 (1977) 191-226 [= V. Nutton, *From Democedes to Harvey: Studies in the History of Medicine*, London 1988, μελέτη ἀρ. 5].
- , «Andreas» (1), *DNP* 1 (1996/1999) 687.
- , «Archiattros», *DNP* 1 (1996/1999) 990-991.
- , «Artemidoros Kapiton» (8), *DNP* 2 (1997/1999) 52.
- , «Athenaios von Attaleia», *DNP* 1 (1996/1999) 200-201.
- , «Chrysippos von Knidos», *DNP* 2 (1997/1999) 1183.
- , «Dieuches» (1), *DNP* 3 (1997) 557.
- , «Diokles von Karystos», *DNP* 3 (1997) 610-613.
- , «Dioskurides Phakas» (5), *DNP* 3 (1997) 671.
- , «Diphilos von Siphnos» (6), *DNP* 3 (1997) 682.
- , «Dogmatiker» (2), *DNP* 3 (1997) 727-728.
- , «Erasistratos», *DNP* 4 (1998) 41-43.
- , «Galenos aus Pergamon», *DNP* 4 (1998) 748-755.
- , «Euryphon von Knidos», *DNP* 4 (1998) 302.
- , «Mantias» (2), *DNP* 7 (1999) 830-831.
- , «Marinos aus Alexandria» (2), *DNP* 7 (1999) 898.
- , «Menekrates aus Syrakus», *DNP* 7 (1999) 1229.
- , «Mnesitheos», *DNP* 8 (2000) 308.
- , «Moschion» (4), *DNP* 8 (2000) 413.
- , «Mustio», *DNP* 8 (2000) 558.
- , «Numisianos», *DNP* 8 (2000) 1058-1059.
- , «Pelops» (5), *DNP* 9 (2000) 511.

- , «Phylotimos», *DNP* 9 (2000) 987.
- , «Pleistonikos», *DNP* 9 (2000) 1131.
- , «Polybos (auch Polybius)» (6), *DNP* 10 (2001) 49.
- , «Praxagoras von Kos», *DNP* 10 (2001) 277-278.
- , «Quintus» = V. Nutton, «Quintus», *DNP* 10 (2001) 722.
- , «Sabinos» (1), *DNP* 10 (2001) 1189.
- , «S(tatilius) Attalus» (II/1), *DNP* 11 (2001) 922.
- , «Straton» (4), *DNP* 11 (2001) 1043-1044.
- , «Zopyros» (15), *DNP* 12/2 (2002) 836.
- , *Ancient Medicine* = V. Nutton, *Ancient Medicine* [SA 6], London – New York 2005.
- Oberhammer, «Stratonike» (1), *RE* IV/A/1 (1931) 318.
- Oder, E., «Alexippos» (7), *RE* I/2 (1894) 1467.
- Oldfather, W. A., «A Fried of Plutarch's Grandfather», *CPh* 19 (1924) 177.
- , «Skarpheia» (1), *RE* III/A/1 (1927) 460-465.
- , «Philotas» (12), *RE* XX/1 (1941) 180.
- Olerud, A., *L'idée de microcosmos et de macrocosmos dans le Timée de Platon*, Uppsala 1951.
- Opsomer, C. - R. Halleux, «La lettre d'Hippocrate à Mécène et la lettre à Antiochus», στο: I. Maz-zini - F. Fusco (ἐκδ.), *I testi di medicina latini antichi. Problemi filologici e storici. Atti del I Convegno Internazionale, Macerata - S. Severino M., 26-28 aprile 1984* [PFLF/UM 28], Roma 1985, σσ. 339-364.
- Oser-Grote, C., «Alkmaion v. Kroton», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 30.
- , «Straton von Lampsakos», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 834.
- Otto, W., «Hermeias» (1), *RE* VIII/1 (1912) 726-730.
- Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen* = G. Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen in naturgetreuen Abbildungen mit kurz erläuternden Texte. Atlas zur Pharmacopoea germanica ...*, Gera-Untermhaus, Verlag von Fr. Eugen Köhler, 1887 (ἀνατύπ.: Augsburg 1997).
- Pandermalis, D., «Inscriptions from Dion. Addenda et Corrigenda», στον τόμο: *Ancient Macedonian Studies in Honor of Ch. Edson* [IBS 158], Thessaloniki 1981, σσ. 281-294 (και πίν. 7).
- , «Macedonia», *EAA Suppl.* III (1995), σσ. 489-496.
- - Leventi, «Machaon» = D. Pantermalis - I. Leventi, «Machaon», *LIMC* 8/1 (1997) 777-780.
- Panev, A. - M. Ricl, «Nouvelles inscriptions votives de Macédoine orientale», *ZPE* 101 (1994) 139-150.
- Pansier, P., «Étude sur un manuscrit médical du XIe siècle», *MAV* 2e serie 7 (1907) 115-122.
- , «Repertorium oculariorum, I.» = P. Pansier, «Repertorium oculariorum inter Graecos Romanosque», *Janus* 10 (1905) 473-481, 523-531, 561-569 και 618-626.
- , «Repertorium oculariorum, II.» = P. Pansier, «Repertorium oculariorum inter Graecos Romanosque», *Janus* 11 (1906) 1-9 και 58-62.
- , «Catalogue des manuscrits médicaux» = P. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux des bibliothèques de France. Première Partie. Manuscrits latins des bibliothèques autres que la bibliothèque nationale de Paris», *AGM* 2 (1908) 1-46.
- , «Catalogue des manuscrits médicaux de France. IIIe Partie. Manuscrits Français», *AGM* 2 (1908) 385-403.
- Papazoglou, *Les villes de Macédoine* = F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine* [BCH/S 16], Paris 1988.
- Peek, *Griechische Versinschriften* = W. Peek, *Griechische Versinschriften*, Berlin 1955.

- , «Griechische Epigramme» = W. Peek, «Griechische Epigramme aus Pierien», *ZPE* 7 (1971) 185-186.
- , «Λειψανοθήκη» = W. Peek, «Λειψανοθήκη», *ZPE* 11 (1973) 30-31.
- Perdrizet, «Études Amphipolitaines» = P. Perdrizet, «Études Amphipolitaines», *BCH* 46 (1922) 36-57.
- Perili, L., «Da medico a lessicografo: Galeno e il Glossario ippocratico», σπό: Müller - Brockmann - Brunschöh (έκδ.), *Ärzte und ihre Interpreten*, σσ. 165-201.
- Petersen, L., *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, Pars V., Fasciculus 1, Berolini 1970.
- Petsas, «Epigraphy from Pella» = Ph. M. Petsas, «A Few Examples of Epigraphy from Pella», *BSt* 4 (1963) 155-170 [= Petsas, *Pella*, σσ. 57-82].
- , *Pella* = Ph. M. Petsas, *Pella, Alexander the Great's Capital* [IBS 182], Thessaloniki 1978.
- Petzl, G., *Die Inschriften von Smyrna: Grabschriften, postume Ehrungen, Grabepigramme* [IGSKA 23/1], Bonn 1982.
- Pezopulos, *Adnotationes* = E. A. Pezopulos, *Adnotationes criticae et grammaticae ad medicos Graecos*, Fasc. I, Athenis 1911.
- Pfeiffer, R., *Ιστορία τής Κλασσικής Φιλολογίας. Από τών αρχών μέχρι τοῦ τέλους τών ἑλληνιστικῶν χρόνων* [ΣΒΕ 1], μετάφρ. Π. Ξένος, Ἀθήναι 1972.
- Pilhofer, *Philippi* = P. Pilhofer, *Philippi*, τ. 1-2 [WUNT 119], Tübingen 2000.
- Pippidi, D. M., *Inscriptiones Histriae et viciniae* [IDSMA, Ser. altera, τ. 1], Bucurestii 1983.
- Pleket, H. W. - R. S. Stroud, *SEG* 27 (1977), σ. 78, ἀρ. 282.
- , *SEG* 28 (1978), σ. 363, ἀρ. 1261.
- , *SEG* 29 (1979), σσ. 148-149, ἀρ. 568.
- , *SEG* 30 (1980), σ. 75, ἀρ. 166.
- , *SEG* 31 (1981), σ. 151, ἀρ. 630.
- , *SEG* 32 (1982), σσ. 366-367, ἀρ. 1302, καὶ σ. 367, ἀρ. 1303.
- , *SEG* 33 (1983), σ. 193, ἀρ. 671· σσ. 193-194, ἀρ. 672, καὶ σσ. 194-195, ἀρ. 673.
- , *SEG* 34 (1984), σ. 76, ἀρ. 192.
- , *SEG* 35 (1985), σσ. 496-497.
- , *SEG* 36 (1986), σσ. 181-182, ἀρ. 620.
- , *SEG* 37 (1987), σ. 177, ἀρ. 556.
- , *SEG* 39 (1989), σσ. 193-194, ἀρ. 607 καὶ 609· σ. 196, ἀρ. 619.
- , *SEG* 40 (1990), σσ. 166-168, ἀρ. 530.
- - R. S. Stroud - A. Chaniotis - J. H. M. Strubbe, *SEG* 47 (1997), σ. 282, ἀρ. 1080.
- - R. S. Stroud - J. H. M. Strubbe, *SEG* 44 (1994), σ. 144, ἀρ. 520.
- Pljakov, Z., «Die Stadt Sandanski und das Gebiet von Melnik und Sandanski im Mittelalter», *ByzBulg.* 4 (1973) 175-201.
- Pohl, *De Graecorum medicis publicis* = R. Pohl, *De Graecorum medicis publicis*, Berolini 1905.
- Polito, «Asclepiades of Bithynia» = R. Polito, «On the Life of Asclepiades of Bithynia», *JHS* 119 (1999) 48-65.
- Poljakov, F. B., *Die Inschriften von Tralleis und Nyssa, Teil I: Die Inschriften von Tralleis* [IGSKA, Band 36, 1], Bonn 1989.
- Pollak, *Ἡ ἱατρικὴ στὴν Ἀρχαιότητα* = K. Pollak, *Ἡ ἱατρικὴ στὴν Ἀρχαιότητα. Ἑλλάδα - Ρώμη - Βυζάντιο. Ἡ ἱατρικὴ στὴ Βίβλο καὶ τὸ Ταλμούδ*, μετάφρ. Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, Ἀθήνα, Ἐκδ. Δ. Ν. Παπαδήμας, 2005.
- Pomtow, H., «Delphische Neufunde. V.», *Klio* 17 (1920) 153-203.
- Potter, P., «Miasma», σπό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 615-616.
- - B. Gundert, «H.(ippokrates) aus Kos» (6), *DNP* 5 (1998) 590-599.

- Pouilloux, *Les cultes de Thasos* = J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos*, τ. 1: *De la fondation de la cité à 196 avant J.-C.* [ETh 3], Paris 1954.
- Powell, *Collectanea Alexandrina* = I. U. Powell, *Collectanea Alexandrina. Reliquiae minores Poetarum Graecorum Aetatis Ptolemaicae 323-146 A.C. Epicorum, Elegiacorum, Lyricorum, Ethicorum. Cum Epimetris et Indice nominum*, Oxonii 1925 (ἀνατύπ.: 1970).
- Puccinotti, F., *Storia della medicina*, τ. 1: *Medicina antica*, Napoli 1860.
- Puhlmann, «Die lat. mediz. Literatur» = W. Puhlmann, «Die lateinische medizinische Literatur des frühen Mittelalters. Ein bibliographischer Versuch», *Kyklos* 3 (1930) 395-416.
- Puschmann, *Alex. Trall.* βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀλέξανδρος Τραλλιανός»).
- Radt, S. L., «Noch einmal Aischylos Niobe Fr. 162 N.² (278 M.)», *ZPE* 38 (1980) 47-56.
- , «Οἱ (αἱ etc.) περί + acc. nominis proprii bei Strabon», *ZPE* 71 (1988) 35-40.
- Raeder, «Menekrates» = J. Raeder, «Menekrates» (28), *RE* XV/1 (1931) 801.
- , «Menekrates» (29), *RE* XV/1 (1931) 802.
- , «Menon» = J. Reader, «Menon» (17), *RE* XV/1 (1931) 927.
- Ramsay, «A Noble Anatolian Family» = W. M. Ramsay, «A Noble Anatolian Family of the Fourth Century», *CR* 33 (1919) 1-9.
- Reinach, «Medicus» = S. Reinach, «Medicus», *DAGR* 3/2 (1904) 1669-1700.
- Reinach, «Inscriptions grecques» = Th. Reinach, «Inscriptions grecques», *REG* 16 (1903) 180-192.
- Retief, F. P. - L. Cilliers, «Die dood van Kleopatra», *TNT* 18/3 (1999) 100-102.
- — —, «The Death of Cleopatra», στὸ ἔργο τῶν ἰδίων *Health and Healing, Disease and Death in the Greco-Roman World* [Ath, Suppl. 7], Bloemfontein 2005.
- Reus, W. A., «Soranos», *DNP* 2 (2001) 739-741.
- Riess, «Antigonos» (24), *RE* I/2 (1894) 2422.
- Riethmüller, *Asklepios* = J. W. Riethmüller, *Asklepios. Heiligtümer und Kulte* [SAH 2/1 καὶ 2/2], Heidelberg 2005.
- Robert, J. - L. Robert, «Bulletin Épigraphique», *REG* 67 (1954) 95-193 (σ. 147, ἀρ. 165).
- , «Bulletin Épigraphique», *REG* 72 (1959) 149-283.
- , *Bull.Épigr.* 2 (1946-1947), σσ. 304-305, ἀρ. 38.
- , *Bull.Épigr.* 2 (1948), σ. 169, ἀρ. 112.
- , *Bull.Épigr.* 2 (1951), σ. 173, ἀρ. 136α.
- , *Bull.Épigr.* 3 (1956), σσ. 138-139, ἀρ. 159.
- , *Bull.Épigr.* 4 (1963), σσ. 149-150, ἀρ. 140.
- , *Bull.Épigr.* 5 (1964), σ. 185, ἀρ. 245, καὶ σ. 186, ἀρ. 253.
- , *Bull.Épigr.* 6 (1970), σ. 406, ἀρ. 359.
- , *Bull.Épigr.* 7 (1971), σ. 456, ἀρ. 402, καὶ σ. 497, ἀρ. 600.
- , *Bull.Épigr.* 9 (1980), σ. 414, ἀρ. 316.
- Robert, L., «Hellenica», *RPh* 13 (1939) 135-217 [= L. Robert, *Opera minora selecta. Épigraphie et antiquités grecques*, τ. 2, Amsterdam 1969, σσ. 1250-1370].
- , «Hyrchanis» = L. Robert, «Hyrchanis», *Hellenica* 6 (1948) 16-26.
- - M. N. Tod - E. Ziebarth, *SEG* 3 (1929), σ. 104, ἀρ. 497.
- Roca, «[Galen,] Anatomy» = J. Roca, «[Galen,] Anatomy», στὸ: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σσ. 242-262.
- Roesch, «Médecins publics» = P. Roesch, «Médecins publics dans les cités grecques», *HSM* 18 (1984) 279-293.
- Rohde, «Aelius Promotus» = E. Rohde, «Aelius Promotus», *RhM* 28 (1873) 264-290 [= Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1, σσ. 380-410].
- , «Ἔγρονε in den Biographica des Suidas», *RhM* 33 (1878) 161-200, καὶ 638, καὶ ὀ.π. 34 (1879) 620-622 [= Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1, σσ. 114-184].

- , *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig³1914 (1876: ανατύπ.: Darmstadt 1974).
- , *Kleine Schriften* = E. Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1: *Beiträge zur Chronologie, Quellenkunde und Geschichte der griechischen Literatur*, Tübingen - Leipzig 1901.
- Rose, *Aristotelis fragmenta*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Αριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης»).
- , *Aristoteles pseudepigraphus*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Αριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης»).
- Rostovtzeff, *Hellenistic World* = M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, τ. 2, Oxford 1941.
- Ruehl, F., «Alexandros und sein Arzt Philippos», *JCPH* 27 (1881) 361-364.
- Rouse, W. H. D., *Greek Votive Offerings. An Essay in the History of Greek Religion*, Cambridge 1902 (ανατύπ.: Hildesheim 1976).
- Roussel, P., «Bulletin Épigraphique», *REG* 33 (1920) 403-432.
- - Launey, ID = P. Roussel - M. Launey, *Inscriptions de Délos. Décrets postérieures a 166 a. J.-C. (Nos 1497-1524) - Dédicaces postérieures a 166 av. J.-C. (Nos 1525-2219)*, Paris 1937.
- - —, *Inscriptions de Délos. Dédicaces postérieures a 166 av. J.-C. (Nos 2220-2528) - Textes divers, listes et catalogues, fragments divers postérieures a 166 av. J.-C. (Nos 2529-2879)*, Paris 1937.
- - M. N. Tod - E. Ziebarth, *SEG* 2 (1925), σ. 75, ἀρ. 437.
- Ruge, «Stratonikeia», *RE* IV/A/1 (1931) 322-325.
- Sabbah - Corsetti - Fischer, *Bibliographie* = G. Sabbah - P.-P. Corsetti - K.-D. Fischer, *Bibliographie des textes médicaux latins. Antiquité et haut moyen âge* [CJ/P/M 6], Saint-Étienne 1987.
- Sahir, S. - R. Merkelbach, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Isnik (Nikaia)*, Teil II/3 [IGSKA 103], Bonn 1987.
- Salazar, Chr. F., «Die Verwundetenfürsorge in Heeren des griechischen Altertums», *AGM* 82 (1998) 92-97.
- , *Treatment* = Chr. F. Salazar, *The Treatment of War Wounds in Greco-Roman Antiquity* [SAM 21], Leiden - Boston - Köln 2000.
- Salviat, «Une nouvelle loi Thasienne» = F. Salviat, «Une nouvelle loi Thasienne: Institutions judiciaires et fetes religieuses a la fin du IVe siècle av. J.-C.», *BCH* 82 (1958) 193-267.
- Sarton, G., *A History of Science. Ancient Science through the Golden Age of Greece*, Harvard University Press - Cambridge 1960.
- Savalli-Lestrade, I., *Les Philoi royaux dans l'Asie hellénistique*, Genève 1998.
- Sbordone, F., «La morte di Cleopatra nei medici Greci», *RIGI* 14 (1930) 3-22 [= F. Sbordone, *Scritti di varia filologia* [GO 7], Napoli 1971, σσ. 1-32].
- Scarborough, J., «Diphilos of Siphnos and Hellenistic Medical Dietetics», *JHM* 25 (1970) 194-201.
- , «Celsus on Human Vivisection at Ptolemaic Alexandria», *CM* 11 (1976) 25-38.
- , «Criton, Physician to Trajan: Historian and pharmacist», στό: J. W. Eadie - J. Ober (ἐκδ.), *The Craft of the Ancient Historian. Essays in Honor of Chester G. Starr*, Lanham - New York - London, 1985, σσ. 387-405.
- , «Erasistratus, Student of Theophrastus?», *BHM* 59 (1985) 515-517.
- Scheele, *De Sorano medico etymologo* = L. Scheele, *De Sorano medico etymologo* [DPhAS VIII], Argentorati 1885.
- Schelenz, *Gesch. der Pharmazie* = H. Schelenz, *Geschichte der Pharmazie*, Berlin 1904 (ανατύπ. στη σειρά: OPB 20, Hildesheim 1965).
- Scherrer, G., *Verzeichniss der Handschriften der Stiftsbibliothek von St. Gallen*, Halle 1875.
- Schmidt, M., «De Philoxeno Alexandrino», *Philologus* 4 (1849) 627-644.
- Schmidt - Stählin, *Gesch. der griech. Lit.* = W. Schmidt - O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur* [HA VII/1/1], München 1929, καὶ [HA VII/2/1], München 1920.
- Schmitt, Ch. B., «Aristoteles bei den Ärzten», στόν τόμο: G. Keil - B. Moeller - W. Trusen (ἐκδ.),

- Der Humanismus und die oberen Fakultäten* [DFG/KHF, Mitteilung 14], Weinheim 1987, σσ. 239-266.
- Schöne, «Hippokratesvita» = H. Schöne, «Bruchstuecke einer neuen Hippokratesvita», *RhM* N. F. 58 (1903) 56-66.
- Schröder, H. O., «Oreibasios», *RE Suppl.* VII (1940) 798-812.
- Schubring, *Die pseudogalenische Schrift Über die Verbände* βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «[Γαληνός]», ἔργο *Περὶ ἐπιδέσμων*).
- Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums* = F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, τ. 3: *Medizin - Pharmazie - Zoologie - Tierheilkunde bis ca. 430 H.*, Leiden 1970· τ. 4: *Alchemie - Chemie - Botanik - Agrikultur bis ca. 430 H.*, Leiden 1971· τ. 5: *Mathematik bis ca. 430 H.*, Leiden 1974.
- Shaw, J. R., «Models for Cardiac Structure and Fuction in Aristotle», *JHB* 5 (1972) 355 κ.έ.
- Sherwin - White, *Ancient Cos* = S. M. Sherwin-White, *Ancient Cos. An historical study from the Dorian settlement to the Imperial period* [Hypomnemata 51], Göttingen 1978.
- Sideras, A., «Rufus von Ephesos und sein Werk im Rahmen der antiken Medizin», *ANRW* II/37/2 (1994) 1077-1253 καὶ 2036-2062 (Indices).
- Sigerist, *Rezeptliteratur*· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Antidotarium Bambergense»).
- , «Medical Literatur» = H. E. Sigerist, «The Medical Literatur of the Early Middle Ages», *BHM* 2 (1934) 26-50.
- , «Early Mediaeval Medical Texts»· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Dardanius»).
- , «Mediaeval Medical Texts» = H. E. Sigerist, «Early Mediaeval Medical Texts in Manuscripts of Vendôme», *BHM* 14 (1943) 68-113.
- , *A History of Medicine*, τ. 1: *Primitive and Archaic Medicine*, New York 1967, καὶ τ. 2: *Early Greek, Hindu and Persian Medicine*, New York 1961.
- Simon, *Anatomie des Galen*· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Γαληνός ὁ Περγαμηνός», στὸ ἔργο Π. ἀνατ. ἐγγ.).
- Singer, *Galen, On Anat. Procedures* = Ch. Singer, *Galen, On Anatomical Procedures. Περὶ Ανατομικῶν Εγχειρησῶν De Anatomicis Administrationibus. Translation of the Surviving Books with Introduction and Notes* [PWHMM N. S. 7], London 1956.
- Singer, *Galen* = P. N. Singer, *Galen. Selected Works. Translated with an Introduction and Notes*, Oxford 1997.
- Smith, *Hippocratic Tradition* = W. D. Smith, *The Hippocratic Tradition* [CPHS], Ithaca - London 1979.
- Sokolowski, F., *Lois sacrées des cités grecques* [TMA, Fasc. 18], Paris 1969.
- , *Lois sacrées des cités grecques. Supplément* [TMA, Fasc. 11], Paris 1962.
- Solmsen, F., «Griechische Philosophie und die Entdeckung der Nerven», *MH* 18 (1961) 150-197 = H. Flashar (ἐκδ.), *Antike Medizin* [WdF 221], Darmstadt 1971, σσ. 202-279.
- Spanopoulos, G., «Erasistratos der Arzt und Forscher», στὸ: *XVIIe Congrès International d'Histoire de la Médecine, Athènes - Cos, 4-14 Septembre 1960*, σσ. 546-552.
- Spencer, *Celsus*· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Celsus, Aulus Cornelius»).
- Squillace, G., «Le lettere di Menecrate/Zeus ad Agesilao di Sparta e Filippo II di Macedonia», *Κώκαλος* 46 (2000) 63-79.
- von Staden, *Herophilus*· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος»).
- , «Rupture and Continuity: Hellenistic Reflections on the History of Medicine», στὸ: van der Eijk (ἐκδ.), *Ancient History of Medicine*, σσ. 143-187.
- Stamatu, M., «Cholera», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 198-199.
- , «Diphilos von Siphnos», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 230.

- , «Xenokrates v. Aphrodisias», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 928-929.
- Stähelin, «Laodike» (13), *RE* XII/1 (1924) 701-705.
- , «Kleopatra» = Stähelin, «Kleopatra» (20), *RE* XI/1 (1921) 750-781.
- , «Kleopatra» (24), *RE* XI/1 (1921) 785-787.
- Steier, A., «Mandragoras», *RE* XIV/1 (1928) 1028-1037.
- Stein, «Stratonike» = Stein, «Stratonike» (8), *RE* IV/A/1 (1931) 319.
- Steinschneider, «Die arab. Übersetzungen» = M. Steinschneider, «Die arabischen Übersetzungen aus dem Griechischen», *CBBW*, Beiheft 12 (1893) 1-112 [= σσ. 35-150 τοῦ συγκεντρωτικοῦ τόμου μετὰ τὸν ἴδιο τίτλο, Graz 1960].
- Studel, J., *Der Verbandstoff in der Geschichte der Medizin. Ein kulturhistorischer Überblick*, Düren im Rheinland.
- Stevenson, H., *Codices manuscripti Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae*, Romae 1885.
- Strang, C., «The Perception of Heart», *PAS* 61 (1961) 239 κ.έ.
- Strömberg, *Pflanzennamen* = R. Strömberg, *Griechische Pflanzennamen* [AUG/GHA 46, 1], Göteborg 1940.
- Sudhoff, *Nachträge zu Alexander Trallianus*· βλ. παραπάνω, στή βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀλέξανδρος Τραλλιανός»).
- , *Chirurgie*· βλ. στή βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Anonymus, [De cauteriis]»).
- , «Texte» = K. Sudhoff, «Die gedruckten mittelalterlichen medizinischen Texte in germanischen Sprachen. Eine literarische Studie», *AGM* 3 (1910) 273-303.
- , «Codex medicus Hertensis» = K. Sudhoff, «Codex medicus Hertensis (Nr. 192). Handschriftstudie», *AGM* 10 (1917) 265-313.
- Susemihl, *Alexandrienerzeit* = Fr. Susemihl, *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrienerzeit*, τ. 1-2, Leipzig 1891-1892 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1965).
- , «Chrysippos von Knidos» = Fr. Susemihl, «Chrysippos von Knidos und Erasistratos», *RhM* N. F. 56 (1901) 313-318.
- Tarn - Griffith, *Hellenistic Civilisation* = W. Tarn - G. T. Griffith, *Hellenistic Civilisation*, London 3¹⁹⁵² (ἀνατύπ.: 1959).
- Tataki, *Ancient Beroea* = A. B. Tataki, *Ancient Beroea. Prosopography and Society* [Μελετήματα 8], Athens 1988.
- , *Macedonian Edessa. Prosopography and Onomasticon* [Μελετήματα 18], Athens 1994.
- , *Macedonians Abroad* = A. B. Tataki, *Macedonians Abroad. A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia* [Μελετήματα 26], Athens 1998.
- Tecusan, *The Methodists*· βλ. στή βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Μεθοδική ἰατρική σχολή»).
- Temkin, «Hippokratismus» = O. Temkin, «Geschichte des Hippokratismus im ausgehenden Altertum», *Kyklos* 4 (1932) 1-80.
- , «Late Alexandrian Medicine» = O. Temkin, «Studies on Late Alexandrian Medicine I. Alexandrian Commentaries on Galen's *De sectis ad Introducentos*», *BHM* 3 (1935) 405-430.
- , «A Historical Analysis of the Concept of Inflection», στο ἔργο τοῦ ἴδιου *The Double Face of Janus and Other Essays in the History of Medicine*, Baltimore - London 1997, σσ. 456-471.
- Theodoridis, *Philoxenos*· βλ. στή βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Φιλόξενος»).
- Teodorsson, *Commentary* = S.-T. Teodorsson, *A Commentary on Plutarch's Table Talks*, τ. 1 (Books 1-3) [SGLGoth 51], Göteborg 1989.
- Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings* = L. Thorndike - P. Kibre, *A Catalogue of Incipits of Mediaeval Scientific Writings in Latin*, Cambridge, Mass. 2¹⁹⁶³.
- Thraemer, «Asklepios» = Thraemer, «Asklepios» (2), *RE* II/2 (1896) 1642-1697.
- Thulin, «Leptines» (6), *RE* XII/2 (1925) 2074.

- Tieleman, T., «Praxagoras v. Kos», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 726-727.
- Tod, «Macedonia» = M. N. Tod, «Macedonia. VI - Inscriptions», *BSA* 23 (1918-1919) 67-97.
- Tosi, R., «Pamphilos» (6), *DNP* 9 (2000) 214-215.
- Touchais, G., «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1985», *BCH* 110 (1986) 671-756.
- Touwaide, «Lykos» = A. Touwaide, «Lykos von Makedonien» (13), *DNP* 7 (1999) 574-575.
- Treves, P., «Philippos» (63), *RE* XIX/2 (1938) 2549-2550.
- Ullmann, *Naturwissenschaften* = M. Ullmann, *Die Natur- und Geheimwissenschaften im Islam* [HO I/VI/2], Leiden 1972.
- , «Edelsteine als Antidota»· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «ibn al-Mubārak»).
- Vallance, J. T., *The Lost Theory of Asclepiades of Bithynia*, Oxford 1990 (ἀνατύπ.: 2001).
- , «Asclepiades of Bithynia»· βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνός»).
- Vallieri, W., «La morte di Cleopatra in Morgagni», στο: *Società Italiana di Storia della Medicina. Atti der XXV Congresso Nazionale di Storia della Medicina celebrazioni Morgagnane, Forlì, 17-18 Ottobre 1971/Bologna, 19 Ottobre 1971*, σσ. 343-362.
- Vatin, «Notes» = C. Vatin, «Notes d'épigraphie delphique», *BCH* 94 (1970) 675-697.
- Veligianni, «Lex sacra» = Chr. Veligianni, «Lex sacra aus Amphipolis», *ZPE* 100 (1994) 391-405.
- Vercoutre, A., «La médecine publique dans l'antiquité grecque», *RA N. S.* 39 (1880) 99-110, 231-246, 309-321 καὶ 348-362.
- Vogt, S., «[Galen,] Drugs and pharmacology», στο: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σσ. 304-322.
- Volkman, H., «Ptolemaios» (37), *RE* XXIII/2 (1959) 1760-1761.
- Vollgraff, W., «Deux inscriptions d'Amphissa», *BCH* (1901) 221-240.
- Walbank, *Philipp V* = F. W. Walbank, *Philipp V of Macedon*, Cambridge²1967 (¹1940).
- , *Polybius* = F. W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, τ. 1-3, Oxford 1957-1979.
- Walton, *Ἀσκληπιός* = A. Walton, *Ἀσκληπιός. Ἡ λατρεία τοῦ Ἑλληνα θεοῦ τῆς ἰατρικῆς, μετάφρ. Α.-Α. Μαραβέλια*, Αθήνα 2007.
- Watson, *Theriac and Mithridatium* = G. Watson, *Theriac and Mithridatium. A Study of Therapeutics* [PWHML, N. S. 9], London 1966.
- Weinreich, O., *Menekrates Zeus und Salmoneus*, Stuttgart 1933.
- Wellmann, «Medicin» = M. Wellmann, «Die Medicin bis in die zweite Hälfte des zweiten Jahrhunderts», στο: Susemihl, *Alexandrienerzeit*, τ. 1, σσ. 777-883.
- , «Die späteren Aerzte» = M. Wellmann, «Die späteren Aerzte», στο: Susemihl, *Alexandrienerzeit*, τ. 2, σσ. 414-447.
- , «Geschichte, I» = M. Wellmann, «Zur Geschichte der Medicin im Alterthume», *Hermes* 23 (1888) 556-566.
- , «Diphilos und Hikesios», *JCPH* 34 (1888) 364-368.
- , «Geschichte, II» = M. Wellmann, «Zur Geschichte der Medicin im Altertum», *JCPH* 38 (1892) 675-678.
- , «Geschichte, III» = M. Wellmann, «Zur Geschichte der Medicin im Alterthum», *Hermes* 35 (1900) 349-384.
- , «Geschichte, IV» = M. Wellmann, «Zur Geschichte der Medicin im Altertum», *Hermes* 47 (1912) 1-17.
- , «Geschichte, V» = M. Wellmann, «Beiträge zur Geschichte der Medizin im Altertum», *Hermes* 65 (1930) 322-331.
- , «Mekkios Ailianos», *RE* I/1 (1893) 488.
- , «Alexippos» (6), *RE* I/2 (1894) 1467.
- , «Amyntas» = M. Wellmann, «Amyntas» (24), *RE* I/2 (1894) 2008.

- , «Amythaon» (2), *RE* I/2 (1894) 2014.
- , «Anakreon» (2), *RE* I/2 (1894) 2050.
- , «Andreas» (11), *RE* I/2 (1894) 2136-2137.
- , «Androkydes» (1), *RE* I/2 (1894) 2149.
- , «Andromachos» (18), *RE* I/2 (1894) 2154.
- , «Antigonos» (22), *RE* I/2 (1894) 2422.
- , «Antiochos» (66), *RE* I/2 (1894) 2494.
- , «Antoninus» (16), *RE* I/2 (1894) 2572.
- , «Apollodoros» (69) = M. Wellmann, «Apollodoros» (69), *RE* I/2 (1894) 2895-2896.
- , «Apollodoros» (70) = M. Wellmann, «Apollodoros» (70), *RE* I/2 (1894) 2895.
- , «Apollodoros» (71) = M. Wellmann, «Apollodoros» (71), *RE* I/2 (1894) 2895-2896.
- , «Apollophanes» = M. Wellmann, «Apollophanes» (15), *RE* II/1 (1895) 165-166.
- , «Archedemos» (6a), *RE* Suppl. I (1903) 118.
- , «Archibios» = M. Wellmann, «Archibios» (5), *RE* II/1 (1895) 466.
- , «Archigenes», *RE* II/1 (1895) 484-486.
- , «Aristarchos» (24), *RE* II/1 (1895) 873.
- , «Aristogenes» = M. Wellmann, «Aristogenes» (5), *RE* II/1 (1895) 932-933.
- , «Aristokrates» (27), *RE* II/1 (1895) 941.
- , «Artemidoros» (34), *RE* II/1 (1895) 1332.
- , *Pneum. Schule* = M. Wellmann, *Die pneumatische Schule bis auf Archigenes in ihrer Entwicklung* [PhU 14], Berlin 1895.
- , «Asklepiades» (43), *RE* II/2 (1896) 1633-1634.
- , «Athenagoras» (10), *RE* II/2 (1896) 2021.
- , «Athenaios» = M. Wellmann, «Athenaios» (24), *RE* II/2 (1896) 2034-2036.
- , «Athryilatos» = M. Wellmann, «Athryilatos», *RE* II/2 (1896) 2072.
- , «Attalos» (25), *RE* II/2 (1896) 2179.
- , «Botrys» (4), *RE* III/1 (1897) 794.
- , *Krateuas* [AKGWG, Philol.- histor. Kl., N. F. Bd. 2/1], Göttingen 1897-1899.
- , «Chrysippos» (16) = M. Wellmann, «Chrysippos» (16), *RE* III/2 (1899) 2510-2511.
- , «Chrysippos» (17) = M. Wellmann, «Chrysippos» (17), *RE* III/2 (1899) 2511.
- , «Diagoras» (3), *RE* V/1 (1903) 311.
- , «Dieuches» (3), *RE* V/1 (1903) 480.
- , «Diokles» (53), *RE* V/1 (1903) 802-812.
- , «Dioskurides» (10), *RE* V/1 (1903) 1129-1130.
- , «Diphilos» (7), *RE* V/1 (1903) 1155.
- , «Drakon» = M. Wellmann, «Drakon» (15), *RE* V/2 (1905) 1663.
- , «Erasistratos» = M. Wellmann, «Erasistratos» (2), *RE* VI/1 (1907) 333-350.
- , «Eudemos» (17), *RE* VI/1 (1907) 904.
- , «Eudemos» = M. Wellmann, «Eudemos» (18), *RE* VI/1 (1907) 904.
- , «Eudemos» (19), *RE* VI/1 (1907) 905.
- , «Eumachos» (5), *RE* VI/1 (1907) 1073.
- , «Euryphon», *RE* VI/1 (1907) 1342-1344.
- , «Xenokrates aus Aphrodisias», *Hermes* 42 (1907) 614-629.
- , *Cornelius Celsus* = M. Wellmann, *Cornelius Celsus. Eine Quellenforschung* [PhU 23], Berlin 1913.
- Wendel, C., «Pamphilos» (25), *RE* XVIII/3 (1949) 336-349.
- , «Philoxenos» (27), *RE* XX/1 (1941) 194-200.

- Wentzel, «Amarantos» (3), *RE* I/2 (1894) 1728-1729.
- Werhli, *Straton*: βλ. στη βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Στράτων ὁ Λαμψακηνός»).
- White, K. D., «“The Base Mechanic Arts”? Some Thoughts on the Contributions of Science (Pure and Applied) to the Culture of the Hellenistic Age», σφό: P. Green (ἐκδ.), *Hellenistic History and Culture*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1993, σσ. 211-237.
- Wickersheimer, *Les manuscrits latins de médecine* = E. Wickersheimer, *Les manuscrits latins de médecine du haut moyen age dans les bibliothèques de France* [DER 11], Paris 1966.
- Wiedemann, E., «Beiträge zur Geschichte der Naturwissenschaften., III.», *SPhMSE* 37 (1905) 218-263 [= E. Wiedemann, *Aufsätze zur arabischen Wissenschaftsgeschichte*, τ. 1 (Collectanea 6/1), Hildesheim – New York 1970, σσ. 59 κ.έ.].
- von Wilamowitz-Moellendorff, U., *Antigonos von Karystos* [PhU 4], Berlin 1881 (zweite unveränderte Auflage: Berlin – Zürich 1965).
- Wilcken, U., «VII. Inschriften», *APF* 4 (1908) 237-238.
- , «Arsinoe» (25), *RE* II/1 (1895) 1281-1282.
- , «Berenike» = U. Wilcken, «Berenike» (10), *RE* III/1 (1897) 283-284.
- Wildberg, «Straton» = Ch. Wildberg, «Straton» (2), *DNP* 11 (2001) 1042-1043.
- Wirth, «Ktesias» = G. Wirth, «Ktesias», *DKP* 3 (1969) 365-367.
- Wiseman, *Stoboi* = J. Wiseman, *Stoboi: A Guide to the Excavations*, Beograd 1973.
- - D. Mano-Zissi, «Excavations at Stoboi», *AJA* 75 (1971) 395-411.
- Wittern, R., «Hippokrates», σφό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 414-416.
- , «Hippokratische Schriften/Corpus Hippocraticum», σφό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 418-420.
- Wolska-Conus, W., «Stéphanos d'Athènes et Stéphanos d'Alexandrie. Essai d'identification et de biographie», *REB* 47 (1989) 5-89.
- , «Les Commentaires de Stéphanos d'Athènes au *Prognostikon* et aux *Aphorismes* d'Hippocrate: de Galien à la pratique scolaire Alexandrine», *REB* 50 (1992) 5-86.
- Woodhead, «The State Health Service» = A. G. Woodhead, «The State Health Service in Ancient Greece», *CHJ* 10/3 (1952) 235-253.
- , *SEG* 12 (1955), σ. 92, ἀρ. 333.
- , *SEG* 17 (1960), σσ. 115-116, ἀρ. 415.
- , *SEG* 18 (1962), σσ. 210-211, ἀρ. 640.
- , *SEG* 19 (1963), σσ. 152-153, ἀρ. 440.
- , *SEG* 23 (1968), σ. 52, ἀρ. 126.
- , *SEG* 24 (1969), σ. 187, ἀρ. 538.
- Woodward, A. M., «Inscriptions from Beroea in Macedonia», *BSA* 18 (1911-1912) 133-188.
- Zervos, «War Cleopatra von Aegypten eine Ärztin?» = S. Zervos, «War Cleopatra von Aegypten eine Ärztin?», *Janus* 7 (1902) 83-88.
- Ziegler, «Polykritos» = K. Ziegler, «Polykritos» (7), *RE* XXI/2 (1952) 1760-1761.
- Ziegler, R., «Aigeai, der Asklepioskult, das Kaiserhaus der Decier und das Christentum», *Tyche* 9 (1994) 187-212.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Μαρτυρίες ειδικά για τη λαϊκή ιατρική στην αρχαία Μακεδονία δέν έχουν διασωθεί, μπορούμε όμως να υποθέσουμε με βεβαιότητα ότι και εδώ ίσχυε ό,τι και στη λοιπή Ελλάδα, δηλ. ότι η ιατρική αυτή αποτελούσε ένα μίγμα εμπειρικών διαπιστώσεων και δεισιδαιμονικών αντιλήψεων. Φυσικά οι σχετικές γνώσεις μας είναι εξαιρετικά περιορισμένες, αφού προέρχονται μόνον από περιστασιακές αναφορές διαφόρων συγγραφέων¹.

Το ίδιο θα μπορούσε να υποστηρίξει κάποιος και για την ιατρική που άσκούνταν εκεί από λιγότερο ή περισσότερο επιστημονικά καταρτισμένους γιατρούς². Οι γιατροί αυτοί ήταν είτε Μακεδόνες είτε είχαν έλθει από άλλες περιοχές της Ελλάδας (είτε είναι άδηλος για μας καταγωγής) και είχαν επιλέξει να ασκήσουν την τέχνη τους σε κάποια από τις πόλεις της Μακεδονίας (περιοδευταί, δημοσιεύοντες, ιδιώτες μόνιμα εγκατεστημένοι) ή στη μακεδονική Αύλη ή τέλος στον μακεδονικό στρατό.

I. Οι αρχαιότεροι γιατροί που μαρτυρούνται ονομαστικά στη Μακεδονία — από όσο κατέστη δυνατόν να διαπιστωθεί — είναι αυτοί που *ιάτρευσαν* στη μακεδονική Αύλη³. Οι Μακεδόνες βασιλείς επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την άσκηση της ιατρικής στην

1. Για την ιατρική στην αρχαία Ελλάδα από τους μυθικούς χρόνους έως την εποχή του Ίπποκράτη βλ. Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σσ. 62-109· Fuchs, «Heilkunde», σσ. 153-196 (όπου και έκτενης καταγραφή παλαιότερης βιβλιογραφίας)· Th. Meyer-Steineg, «Primitive Medizin, Medizin des alten Orients und des klassischen Altertums bis nach Galenos», στό: Th. Meyer-Steineg - K. Sudhoff, *Illustrierte Geschichte der Medizin*. Fünfte durchgesehene und erweiterte Auflage hrsg. von R. Herrlinger und F. Kudlien, Paderborn 52006 (1920), σσ. 3-10 (γενικά για την πρωτόγονη ιατρική) και 25-38 (για την προϊπποκρατική ιατρική)· Edelstein, «Greek Medicine», σσ. 201-246 [= Edelstein, *Ancient Medicine*, σσ. 205-246]· A. Mette, «Die Medizin der Urgesellschaft», στό: Mette - Winter (έκδ.), *Geschichte der Medizin*, σσ. 1-17· G. Harig, «Griechisch-römische Antike», στό: Mette - Winter (έκδ.), *Geschichte der Medizin*, σσ. 41-52· G. Lanata, *Medicina magica e religione popolare in Grecia fino all'età di Ippocrate*, Roma 1967· H. E. Sigerist, *A History of Medicine*, τ. 1: *Primitive and Archaic Medicine*, New York 1967, και τ. 2: *Early Greek, Hindu and Persian Medicine*, New York 1961, σσ. 11-83: «Archaic Medicine in Greece»· F. Kudlien, «Early Greek Primitive Medicine», *CM* 3 (1968) 305-336· L. Gil, *Therapeia. La medicina popular en el mundo clasico* [CGCE 50], Madrid 1969· K.-H. Leven, «Volksmedizin», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 908-909 (όπου και σχετική βιβλιογραφία), κ.ά. Ειδικότερα για τη Μακεδονία βλ. Μπίμπη-Παλασπυροπούλου, «Παραδοσιακή θεραπευτική», σσ. 129-137.

2. Πληροφορίες για τον τρόπο άσκησης της ιατρικής κατά την Αρχαιότητα άντλούμε από διάφορους συγγραφείς, ιατρικούς ή μή, και κυρίως από τὰ συγγράμματα της Ίπποκρατικής Συλλογής και του Γαληνού.

3. Για όλους τους γιατρούς που μνημονεύονται σ' αυτή, την πρώτη ένότητα της Εισαγωγής, βλ. παρακάτω, στα αντίστοιχα λήμματα.

ἐπικράτειά τους, φροντίζοντας γιὰ τὴν περίθαλψη τῶν ὑπηκόων καὶ κυρίως τοῦ στρατοῦ τους⁴. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἴπποκράτης ὁ Κῶος (460-370 π.Χ.) εἶχε σχέσεις μὲ τὸν βασιλιά Περδίκκα Β' (περ. 450/440-413 π.Χ.), τὶς ὁποῖες διατήρησαν ὁ γιός του Θεσσαλὸς καὶ ἄλλοι ἀπόγονοί του. Ὁ Δράκων (Γ'), γιὰ παράδειγμα, ὑπῆρξε γιαντρός τῆς συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρωξάνης, καὶ ὁ Ἴπποκράτης (Δ') ἐπίσης γιαντρός τῆς Ρωξάνης. Ἀκόμη μὲ τὴ μακεδονικὴ Αὐλὴ εἶναι συνδεδεμένο τὸ ὄνομα τοῦ Εὐρυφῶντα, διάσημου γιαντροῦ τῆς Κνιδιακῆς σχολῆς, ὁ ὁποῖος ἦλθε στὴ Μακεδονία μαζί μὲ τὸν λίγο νεότερό του Ἴπποκράτη γιὰ νὰ θεραπεύσει τὸν Περδίκκα, τοῦ Νικομάχου, πατέρα τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ ὁποῖος ἦταν φίλος καὶ γιαντρός τοῦ Ἀμύντα Γ' (393-370 π.Χ.)⁵, καὶ τοῦ Κριτοβούλου τοῦ Κῶου, ποὺ διετέλεσε γιαντρός τοῦ Φιλίππου Β' (359-336 π.Χ.) (ἀργότερα ἴσως καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου)⁶.

Εἶναι γνωστὰ ἐπίσης τὰ ὀνόματα διαφόρων γιαντρῶν ποὺ ἄσκησαν τὴν τέχνη τους ὡς γιαντροὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴν Ἀσία, ὅπως π.χ. ὁ Ἄνδροκύδης καὶ ὁ Φίλιππος ὁ Ἄκαρνάν⁷, τῶν στρατηγῶν του⁸, ὅπως π.χ. ὁ Ἀλέξιππος, γιαντρός τοῦ Πευκέστα, ὁ Γλαυκίας, γιαντρός τοῦ Ἡφαιστίωνα, καὶ ὁ Πausanίας, γιαντρός τοῦ Κρατεροῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν Διαδόχων του, ὅπως π.χ. ὁ Ἄνδρέας ὁ Καρύστιος, γιαντρός τοῦ Πτολεμαίου Δ' (221-204; π.Χ.), ὁ Ἀπολλοφάνης ἀπὸ τὴ Σελεύκεια Πιερία, γιαντρός τοῦ Σελεύκου Β' τοῦ Καλλινίκου (246-225 π.Χ.), καὶ ὁ Ἀριστογένης ὁ Θάσιος, γιαντρός τοῦ Ἀντιγόνου Γονατὰ (βασ. 276-239 π.Χ.).

Ἀκόμη γνωρίζουμε γιαντροὺς οἱ ὁποῖοι ἄσκησαν τὴν τέχνη τους στὴ Μακεδονία ὡς ὑπάλληλοι κάποιας πόλεως (*δημόσιοι, δημοσιεύοντες*)⁹, ὅπως ὁ ἀγνώστου ὀνόματος

4. Βλ. Greenwalt, «Medical Arts», σσ. 213-222· βλ. ἐπίσης Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σ. 222, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 104.

5. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σσ. 106-107, κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κασσάνδρου (†297 π.Χ.), τοῦ γιοῦ τοῦ Φιλίππου Δ' (†297 ἢ 296 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἀντιγόνου Δῶσωνα (222/221-179 π.Χ.), ποὺ ὅλοι τους πέθαναν ἀπὸ φυματίωση (*φθίσις*), δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄνομα κανενὸς γιαντροῦ, ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ προφανῶς τοὺς παρεῖχαν ἱατρικὲς ὑπηρεσίες· τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν περίοδο τῶν Ἀντιγονιδῶν. Βλ. καὶ E. Carney, «The Curious Death of the Antipatrid Dynasty», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία VI. Ἀνακρινώσεις κατὰ τὸ ἔκτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 15-19 Ὀκτωβρίου 1996*, τ. 1 [IMXA 272], Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 209-216.

6. Γιὰ τὸ σχετικὸ πρόβλημα βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 23a («Κριτόβουλος ὁ Κῶος») καὶ 23b («Κριτόδημος ὁ Κῶος»).

7. Ἡ κυρίως δράση τοῦ Φιλίππου συνδέεται ἀπὸ τοὺς νεότερους μελετητὲς βασικά μὲ τὸν στρατὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου, προφανῶς ἐπειδὴ μνεία τοῦ γιαντροῦ αὐτοῦ γίνεται πάντοτε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς σὲ σχέση μὲ τραυματισμοὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴν Ἀσία. Ὡστόσο ὁ Ἄκαρνάν γιαντρός πρέπει νὰ εἶχε *ἱατρεύσει* προηγουμένως, καὶ μᾶλλον γιὰ ἀρκετὰ χρόνια, στὴν Αὐλὴ τοῦ πατέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀφοῦ κατὰ τὸν Curtius Rufus «puero [sc. Alexandro] comes et custos salutis datus non regem modo, sed etiam ut alumnum eximia caritate diligebat». Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ τρίτο κεφάλαιο, λ. ἀρ. 36, «Φίλιππος ὁ Ἄκαρνάν», μαρτ. 1.

8. Οἱ γιαντροὶ αὐτοὶ προβάλλονται συνήθως ὡς γιαντροὶ τῶν στρατηγῶν, ἐπειδὴ ἡ ἄσκηση τῆς τέχνης τους συνδέεται ἀπὸ τὶς πηγές (καὶ μάλιστα ἀπὸ μοναδικὴ γιὰ τὸν καθένα τους μαρτυρία) μὲ τὰ συγκεκριμένα πρόσωπα. Αὐτὸ ὁμῶς δὲν σημαίνει ὅτι ἀποκλείεται νὰ προσέφεραν τὶς ὑπηρεσίες τους καὶ στὸν Ἀλέξανδρο ἢ γενικότερα στὸν μακεδονικὸ στρατὸ.

9. Ὁ χαρακτηρισμὸς *δημόσιος* ἢ *δημοσιεύων* προκειμένου γιὰ γιαντροὺς εἶναι σίγουρα πολὺ παλαιότερος τοῦ ὅρου *περιοδευτής*, ἀφοῦ ἐντοπίζεται στὶς πηγές ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Γιὰ τοὺς *δημοσιεύοντες* γιαντροὺς βλ. A. Vercoutre, «La médecine publique dans l'antiquité grecque», *RA N. S.* 39 (1880) 99-110, 231-246,

Θάσιος (τρίτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.), για τον οποίο όμως δεν μαρτυρείται ή πόλη στην οποία έδρασε, ο Αυρήλιος Ίσίδωρος (3ος αι. μ.Χ.), ο οποίος χρημάτισε αρχιερέας και *ἀρχιατρός* στη Θεσσαλονίκη, και ο Q. Mofius Euhemerus, πιθανότατα *δημοσιεύων* στους Φιλίππους, ή επισκέπτονταν διάφορες πόλεις (*περιοδευταί*)¹⁰, όπως ο Θάσιος Άντίοχος (2ος/3ος αι. μ.Χ.). Πιθανόν όμως οι περισσότεροι γιατροί, και αν ακόμη διέμεναν μόνιμα σε κάποια πόλη, άσκούσαν την ιατρική χωρίς ύπηρεσιακή εξάρτηση από αυτήν, όπως προφανώς ο γιατρός Άπτος από την Ήράκλεια Σιντική, ο οποίος διέμενε και απέβίωσε στο Δίον.

Ειδικότερα όσον αφορά τους Μακεδόνες γιατρούς που καταγράφονται εδώ, μόνον για σχετικά λίγους γνωρίζουμε την πόλη της καταγωγής τους, δηλ. για εκείνους που στις πηγές χαρακτηρίζονται από το πατριδωνυμικό τους· οί εν λόγω πόλεις είναι ή Θάσος (Αθρύτιος ή Θάσιος), ή Αμφίπολη (Μητρόδωρος Τιμοκλέους Αμφιπολίτης), ή Θεσσαλονίκη (Ουέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεύς), τὰ Στάγειρα (Νικόμαχος Μαχάονος ή Σταγειρίτης, Νικόμαχος ή Σταγειρίτης, Άριστοτέλης ή Σταγειρίτης), ή Μένδη (Πολύκριτος ή Μενδαίος), ή Όλυνθος (Καλλισθένης ή Όλύνθιος) και ή Έδεσσα (Αίλιος Νεικόλαος Έδεσσαίος). Επίσης από σχετική έπιγραφή προκύπτει σαφώς ότι πατρίδα του Τιμοκλείδη Διφίλου ήταν ή Θάσος («... και σύ [sc. Διόνυσε], με τη σειρά του κράτα έναν γιατρό [sc. τον Τιμοκλείδη] στη Θάσο, την πατρίδα του), ενώ στο έπιτύμβιο έπιγραμμά του Άπτου που πέθανε στο Δίον ως γενέτειρά του αναγράφεται ή Ήράκλεια Σιντική (: *έκ πατρίδος Στρυ-|μωνίδος Ήρακλείας*). Μόνον ο ευρύτερος τόπος καταγωγής, δηλ. ή Μακεδονία, δηλώνεται στα προσωνύμια του Θεοδώρου (Θεόδωρος ή Μακεδών) και του Λύκου (Λύκος ή Μακεδών)· σ' αυτούς πρέπει να συγκαταριθμηθεί και ο Μηνόφαντος, Μακεδόνας από την Ύγκανία (Μηνόφαντος Άρτεμιδώρου Μακεδών Ύγκάνιος). Τέλος για τον Αυρήλιο Ίσίδωρο γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι καταγόταν από τη Θεσσαλονίκη, αυτό όμως προκύπτει από άλλες μαρτυρίες (ή συνδυασμό μαρτυριών) και όχι από σχετικό πατριδωνυμικό.

Οί μακεδονικές πόλεις στις οποίες *ιάτρευσαν* οί Μακεδόνες γιατροί που μπορούμε να έντοπίσουμε είναι ή Έδεσσα (Άνθέμιος, Αίλιος Νεικόλαος), ή Βέροια (γιατρός άγνωστου ονόματος, [Ποπίλλιος;] Λάλος, Ποπλίκιος Έρμείας), ή Πέλλα (Θάσιος γιατρός άγνωστου ονόματος, Άριστογένης ή Θάσιος, Καλλιγένης, Νικόμαχος ή Σταγειρίτης), ή

309-321 και 348-362· Pohl, *De Graecorum medicis publicis*· Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 443-474· Woodhead, «The State Health Service», σσ. 235-253· Cohn-Haft, *The Public Physicians*· Nutton, «Archiatři», σσ. 198-206· Roesch, «Médecins publics», σσ. 279-293· A. Labisch, «Stadtarzt», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, στ. 826-828 (όπου και σχετική βιβλιογραφία), και Massar, *Soigner et servir*, σσ. 27-29 και 31-63.

10. Παρ' όλον ότι πολύ συχνά γίνεται άναφορά στους γιατρούς εκείνους που κατά την Άρχαιότητα άσκούσαν την τέχνη τους διαμένοντας κατά καιρούς σε διάφορες πόλεις με το προσωνύμιο *περιοδευταί*, και μάλιστα μεταξύ αυτών μνημονεύονται ο Δηموκλήδης ή Κροτωνιάτης και ο διάσημος Ήπποκράτης ή Κώος, ή χαρακτηρισμός *περιοδευτής* για γιατρούς έντοπίζεται για πρώτη φορά τον 2ο αι. μ.Χ. στον Γαληνό, *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 3 [XII 844, 8-9 K.] (μέσω του Κρίτωνα): *Λευκή* [sc. έμπλαστρος] *ύδατινή λεγομένη. ταύτη Μάγνος ή περιοδευτής έχρήσατο*. Σφάλλει συνεπώς ή Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σσ. 87-88, όταν δέχεται ότι «ο χαρακτηρισμός *περιοδευτής* για γιατρούς έντοπίζεται για πρώτη φορά κατά τους χριστιανικούς χρόνους στον Άθανάσιο Άλεξανδρείας». Για τους *περιοδευτές* βλ. ακόμη Fuchs, «Heilkunde», σ. 180· Cohn-Haft, *The Public Physicians*, σσ. 21-22 («Traveling Physicians»)· Pollak, *Η ιατρική στην Άρχαιότητα*, σσ. 45, 52, 78, 164 κ.έ., κ.ά.

Πύδνα (δύο αγνώστου ονόματος γιατροί), τὸ Δῖον (Ἄπτος), ἡ Θεσσαλονίκη (Αὐρήλιος Ἰσίδωρος, Τ. Σέρβειος καὶ Σερβεία ἰατρείνη, Φιλάγριος), ἡ Ἀμφίπολη (γιατρός αγνώστου ονόματος, Σέξτος Ἰούλιος Χαρίτων), ἡ Θάσος (Τιμοκλείδης Διφίλου) καὶ οἱ Φίλιπποι (Γ. Βελλήϊος Πλάτων, Q. Mofius Euhemerus, Παῦλος πρεσβύτερος καὶ ἰατρός). Ἐπίσης ἔχουν εὑρεθεῖ ἐπιγραφές μετ' ονόματα γιατρῶν καὶ σὲ ἄλλες περιοχές (ὅπως π.χ. στὶς Κάτω Κλεινές: *Θεόδωρος ἰητρός*), δὲν εἶναι γνωστὸ ὅμως ἂν στὶς περιοχές αὐτὲς ὑπῆρχε κάποιο ἀρχαῖο πόλισμα καὶ ποιό. Ἀκόμη γνωρίζουμε ονόματα Μακεδόνων γιατρῶν ἀλλὰ ὄχι καὶ τὴν πόλη στὴν ὁποία ἄσκησαν τὸ ἐπάγγελμά τους (ἢ ὁποία βέβαια δὲν πρέπει νὰ εἶναι κατ' ἀνάγκη κάποια πόλη τῆς Μακεδονίας), ὅπως π.χ. ὁ Ἀθρύτιος ὁ Θάσιος καὶ ὁ Ἀμερίας ὁ Μακεδών. Ἐπίσης γιὰ τὸν διάσημο ἀνατόμο Λύκο τὸν Μακεδόνα μαρτυρεῖται ὅτι κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς ζωῆς του ἄσκησε τὴν ἰατρικὴ στὴ Μακεδονία, ὄχι ὅμως καὶ σὲ ποιά πόλη (ἢ πόλεις) τῆς¹¹.

Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Μακεδόνων γιὰ τὴν ἰατρικὴ προκύπτει καὶ ἀπὸ τὶς μαρτυρίες πού ἔχουμε γιὰ κάποιους γιατροὺς ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἄσκησιν τῆς τέχνης τους σὲ διάφορες πόλεις τῆς Ἑλλάδας, ὅπως ὁ Μηνόφαντος πού κλήθηκε νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του στὴν Ἄμφισσα, ἀλλὰ καὶ στὸν εὐρύτερο ἀρχαῖο κόσμον, ὅπως ὁ Λύκος ὁ Μακεδών καὶ ὁ Ἀρχιγένης πού *ἰάτρευσαν*, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, ὁ δεύτερος μόνο στὴ Ρώμῃ, ἐνῶ ὁ Λύκος (στὴ Μακεδονία) καὶ στὴ Ρώμῃ· ἐπίσης ὁ Πολύκριτος ὁ Μενδαῖος διέτελεσε γιατρός στὴν περσικὴ Αὐλή.

Ἐπίσης εἶναι γνωστοὶ δύο Μακεδόνες γιατροὶ ὑπὲρ τῶν ὁποίων ἐκδόθηκαν τιμητικὰ ψήφισματα γιὰ τὴν ἰατρικὴν προσφορά τους: Ὁ Μηνόφαντος πού τιμήθηκε ἀπὸ τὸν δῆμον τῆς Ἄμφισσας γιὰ τὸν ὑποδειγματικὸν τρόπον μετ' ὁποῖο φρόντισε μόνος τοὺς κατοίκους τῆς πόλεως, καὶ ὁ Μητρόδωρος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, πού θεράπευσε μετ' ἐπιτυχία τὸν βασιλιὰ Ἀντίοχον Α' (281-261 π.Χ.) τῆς Συρίας, ὅταν αὐτὸς σὲ κάποια μάχη τραυματίσθηκε στὸν τράχηλον· γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν μέριμνά του ὑπὲρ τῆς πόλεως τοῦ Ἰλίου ὁ δῆμος ἐξέδωσε τιμητικὸν ψήφισμα γιὰ τὸν γιατρό.

Ἐδῶ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γενικότερον ἐνδιαφέρον τῶν Μακεδόνων ἡγεμόνων γιὰ τὴν ἰατρικὴν, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐγένετο λόγος παραπάνω, καὶ ἡ ἐνασχόλησις κάποιων ἀπὸ αὐτοὺς μετ' τὴν τέχνην τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ σύνδεσις τοῦ ονόματός τους μετ' τὴν ἔρευνα τῶν δηλητηριῶν ἢ τὴν *εὔρεσιν* φαρμάκων. Μεταξὺ αὐτῶν συγκαταριθμοῦνται ὁ Ἀλέξανδρος Γ' (336-323 π.Χ.), ὁ Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης (246-221 π.Χ.), ὁ Λυσίμαχος, στρατηγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἀργότερα βασιλιὰς τῆς Θράκης (306-281 π.Χ.), ἡ Κλεοπάτρα Ζ', ἡ τελευταία βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου (44-30 π.Χ.), κ.ἄ.

Τέλος στὴν ἐνότητά αὐτὴ τῆς Εἰσαγωγῆς εἶναι χρήσιμο νὰ καταγραφοῦν καὶ οἱ πόλεις τῆς λοιπῆς Ἑλλάδας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέρχονταν οἱ γιατροὶ πού προσέφεραν τὶς ὑπηρεσίες τους σὲ Μακεδόνες. Οἱ πόλεις αὐτὲς εἶναι: ἡ Κάρυστος (Ἀνδρέας, Διοκλῆς), ἡ Σίφνος (Δίφιλος), ἡ Κῶς (Ἰπποκράτης Β' καὶ Δ', Θεσσαλός, Δράκων Γ', Κριτόβουλος/Κριτόδημος), ἡ Ἰουλίδα τῆς νήσου Κέω (Ἐρασίστρατος) καὶ ἡ Ρόδος (Χρῦσιππος). Στὴν ἀπαρίθμησιν αὐτὴν πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ δύο εὐρύτερες περιοχές, ἡ Ἠπειρος (Φιλάγριος, Φίλιππος ὁ Ἠπειρώτης) καὶ ἡ Ἀκαρνανία (Φίλιππος ὁ Ἀκαρνανός). Φυσικὰ

11. Γιὰ τὸν δεύτερον τόπον, ὅπου ὁ Λύκος φέρεται νὰ διέμεινε, προφανῶς ἀσκώντας τὴν τέχνην του, βλ. στὴν ἀμέσως ἐπόμενη παράγραφον.

είναι λογικό να δεχθούμε ότι κάποιοι από τους γιατρούς άδηλης καταγωγής κατά πάσα πιθανότητα προέρχονταν και από άλλες πόλεις ή περιοχές της Ελλάδας. Επίσης από την ευρύτερη ελληνόφωνη επικράτεια, όπου είχαν οργανωθεί τα ελληνιστικά βασίλεια, πρέπει να μνημονευθεί ή Κνίδος (Εύρυφών)¹², ή Λάμψακος (Στράτων ο Λαμψακηνός) και ή Τέως (Πολύδωρος) στα μικρασιατικά παράλια, ή Σελεύκεια Πιερία (Απολλοφάνης) και ή Αντιόχεια (Κράτερος και Αρχίβιος;) στη Συρία.

II. Όσον αφορά τώρα τη λατρεία του Άσκληπιού στην αρχαία Μακεδονία αυτή πιστοποιείται μόνον από άνασκαφικά εύρηματα, κυρίως έπιγραφές, και όχι από γραμματειακές πηγές¹³. Δυστυχώς αρχαία έργα άναφερόμενα στη Μακεδονία δεν μάς έχουν παραδοθεί, ενώ οι πηγές που διασώζουν πληροφορίες για τις διάφορες λατρείες στην περιοχή αυτή είναι λίγες και άποσπασματικές. Πάντως από κανέναν αρχαίο συγγραφέα δεν γίνεται λόγος για ιερό του Άσκληπιού (*Άσκληπιείον*) στην αρχαία Μακεδονία.

Πιθανότατα ή λατρεία του Άσκληπιού είχε διαδοθεί στη Μακεδονία από αρκετά νωρίς. Άν είναι όρθή ή άποψη ότι αυτό συνέβη πριν από τη βασιλεία του Φιλίππου Β' (359-336 π.Χ.), τότε δεν άποκλείεται ο θεός της ιατρικής να ήταν γνωστός στη Μακεδονία ήδη από τον 5ο αί. π.Χ.¹⁴. Στην περίπτωση αυτή ή έν λόγω περιοχή της Ελλάδας πρέπει να είναι από τις πρώτες όπου ή λατρεία του Άσκληπιού βρήκε εύρεία άποδοχή, άφου, όπως εύκολα μπορεί να διαπιστώσει κάποιος με βάση τις σωζόμενες μαρτυρίες, τα περισσότερα Άσκληπεία τόσο στη μητροπολιτική Ελλάδα όσο και έξω από αυτήν ιδρύθηκαν από τον 4ο αί. π.Χ. και μετά (ή έστω από τότε είναι γνωστά στοιχεία για την ύπαρξή τους)¹⁵. Έξ άλλου ή λατρεία του Άσκληπιού άρχισε να διαδίδεται από την Έπίδαυρο προς τον λοιπό αρχαίο κόσμο από τον 5ο αί. π.Χ., κυρίως από το δεύτερο μισό και μετά¹⁶. Συνεπώς, άφου ιερείς και ιερά του Άσκληπιού μαρτυρούνται στη Μακεδονία με βάση αρχαιολογικά εύρηματα ήδη από τις άρχές του 4ου αί. π.Χ. (Άντισάρα κ.ά.), είναι λογικό να δεχθούμε ότι ή εισαγωγή της λατρείας του θεου είχε γίνει αρκετά πριν (φυσικά με τα υπάρχοντα στοιχεία είναι άδύνατον να γίνει ακριβέστερος χρονικός προσδιορισμός)¹⁷.

Άν και γενικά προβάλλεται ή μάλλον όρθή άποψη ότι από πολύ νωρίς οι Μακεδόνες

12. Άν και το προσώνυμο *Κνίδιος*, με το όποιο είναι γνωστός ο Εύρυφών, δεν άποτελεί άναμφισβήτητη άπόδειξη για την καταγωγή του από την Κνίδα.

13. Τα κείμενα όλων των έπιγραφών που άξιοποιούνται στην Εισαγωγή αυτή παρατίθενται στις ύποσημειώσεις, εκτός από τις πολύ σύντομες έπιγραφές που ένσωματώνονται στο κείμενό μου. Πρέπει να σημειώσω έδώ ότι για το τμήμα αυτό της Εισαγωγής ιδιαίτερα χρήσιμα μου ήταν τα άρθρα του Βουτυρά, «Λατρεία», της Veligianni, «Lex sacra», του Χρυσοστόμου, «Συμβολές», ή μονογραφία του Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, και κυρίως το δίτομο έργο του Riethmüller *Asklepios* (για τα πλήρη στοιχεία των δημοσιευμάτων αυτών βλ. στη βιβλιογραφία).

14. Βλ. Πέτσας, «Όναι εκ της Ήμαθίας», σ. 22· Άλλαμανή-Σουρή, «Το Άσκληπείο της Βέροιας», σσ. 208-209, κ.ά.

15. Βλ. Thraemer, «Asklepios», σσ. 1650-1651 και 1662-1677.

16. Βλ. Graf - Ley, «Asklepios», σσ. 95. Όσον αφορά τον 5ο αί. π.Χ. οι βέβαιες μαρτυρίες για τη λατρεία και την ύπαρξη ιερών του Άσκληπιού εκτός της Έπίδαυρου είναι λίγες· βλ. Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σσ. 244-246. Γενικά για τα ιερά του Άσκληπιού από τον 6ο αί. π.Χ. έως την εποχή των Διαδόχων βλ. Edelstein, *Asclepius*, σσ. 242-250 («Temples. Early History»).

17. Για το ζήτημα, από ποιά περιοχή έγινε ή εισαγωγή της λατρείας του Άσκληπιού στη Μακεδονία βλ. την υπόθεση της Άλλαμανή-Σουρή, «Το Άσκληπείο της Βέροιας», σ. 209.

βασιλείς υποστήριξαν τη λατρεία του Άσκληπιού στην επικράτειά τους¹⁸, ωστόσο ή αποψη αυτή βασίζεται αποκλειστικά, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, στη συνεκτίμηση διαφόρων στοιχείων και όχι σε ρητές μαρτυρίες. Την αρχαιότερη ένδειξη προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί ο πρώτος κατάλογος των *θεαροδόκων* της Έπιδαύρου (περ. 365-311 π.Χ.), όπου ο Περδίκκας Β' καταγράφεται ως *θεαροδόκος* για τη Μακεδονία (*θεαροδόκοι ... Μακεδονία Περδίκκας*)¹⁹.

Έπίσης έχει διατυπωθεί ή υπόθεση ότι οι ιερείς του Άσκληπιού έγιναν επώνυμοι άρχοντες πρώτα στην Αμφίπολη επί Φιλίππου Β', όταν αυτός κατέλαβε και ένσωμάτωσε την πόλη στο βασίλειό του (μεταξύ των έτών 360 και 350 π.Χ.), κάτι που λίγο αργότερα γενικεύθηκε στη Μακεδονία²⁰. Η υπόθεση αυτή βασίζεται στη διαπίστωση ότι οι αρχαιότερες σωζόμενες επιγραφές με ονόματα επώνυμων ιερέων του Άσκληπιού προέρχονται από την Αμφίπολη και χρονολογούνται την εποχή που αυτή περιήλθε στην κυριαρχία του Φιλίππου. Όπωςδήποτε όμως ή λατρεία του θεού πρέπει να προϋπήρχε στην πόλη και στην περιοχή (ίσως ως ιδιωτική πριν καταστεί επίσημη λατρεία της πόλεως)²¹. Τόσο έντονη και γενικευμένη υπήρξε ή λατρεία του Άσκληπιού στη Μακεδονία, ώστε, κατά τον Μ. Β. Χατζόπουλο, από την εποχή του Φιλίππου Β' και μετά, σε όλες τις πόλεις, όταν αναγράφονται επώνυμοι ιερείς χωρίς να δηλώνεται ποιού θεού ιερείς είναι, πρέπει να θεωρούμε ότι πρόκειται για ιερείς του Άσκληπιού²². Αν άληθεύει ή υπόθεση αυτή²³, τότε πρέπει να έκληφθει ως βέβαιο ότι όχι μόνο το άξίωμα του ιερέα του Άσκληπιού βρισκόταν σε ιδιαίτερη περιωπή, αλλά και ή λατρεία του θεού κατείχε ξεχωριστή θέση στην πολιτική ιδεολογία των Άργεαδών²⁴ και συνακόλουθα στην όργάνωση του κράτους τους²⁵. Ωστόσο για τη σχέση των βασιλέων της Μακεδονίας με τον Άσκληπιό έκφράζεται γενικά κάποια επιφύλαξη, επειδή άκριβώς δέν έχουν έντοπισθεί έπαρκείς μαρτυρίες για το ζήτημα αυτό²⁶.

18. Βλ. Πέτσας, «Ωνάι εκ της Ήμαθίας», σ. 22· στην ύποσημ. 3 όμως της ίδιας σελίδας καταγράφει έγγραφα (του 243 π.Χ.), στα όποια μνημονεύεται μόνον ο βασιλιάς Αντίγονος Γονατάς (276-239 π.Χ.). Για τη σχέση των Μακεδόνων βασιλέων με τον Άσκληπιό βλ. Kalléris, *Les anciens Macedoniens*, τ. 2, σ. 546, ύποσημ. 3, και κυρίως Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 174-186 («Der makedonische Asklepios und der Dynastie der Temeniden»).

19. Βλ. *IG IV/1*, άρ. 94 Ib, στίχ. 9· στον ίδιο κατάλογο όμως καταγράφονται *θεαροδόκοι* και από αρκετές μακεδονικές πόλεις. Βλ. και Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 261.

20. Βλ. Hatzopoulos - Loukopoulou, *Morrylos*, σ. 65· Μ. Β. Hatzopoulos, *Bull.Épigr.* (1992), σ. 485, άρ. 321· Veligianni, «Lex sacra», σσ. 404-405, και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 182.

21. Βλ. Veligianni, «Lex sacra», σ. 405.

22. Βλ. Hatzopoulos - Loukopoulou, *Morrylos*, σ. 65· ειδικά για τους επώνυμους ιερείς της Βεροίας βλ. Μ. Β. Hatzopoulos, *Bull.Épigr.* (1988), σ. 445, άρ. 847, και Άλλαμανή-Σουρή, «Το Άσκληπιείο της Βεροίας», σ. 231 (Έπίμετρο). Για τους επώνυμους ιερείς στις μακεδονικές πόλεις βλ. και Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, σσ. 153-154, 156, 158 και 182.

23. Βλ. όμως τις επιφυλάξεις της Άλλαμανή-Σουρή, «Το Άσκληπιείο της Βεροίας», σ. 231.

24. Βλ. Veligianni, «Lex sacra», σ. 405, όπου στην ύποσημ. 86 γίνεται λόγος για μιá έμμεση απόδειξη της κοινής καταγωγής των Άργεαδών και του Άσκληπιού: Σύμφωνα με ένα ψήφισμα (206/5 π.Χ.) από την Ζάνθο της Λυκίας ο Άσκληπιός γεννήθηκε στη Δωρίδα, αλλά και οι Άργεάδες ήταν δωρικής καταγωγής ως απόγονοι του Ήρακλη. Συνεπώς είχαν σοβαρό λόγο να προβάλουν τη λατρεία του θεού αυτού. Βλ. και τη σχετική βιβλιογραφία που καταγράφει ή Veligianni.

25. Βλ. Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 260.

26. Βλ. Greenwalt, «Medical Arts», σ. 222· βλ. επίσης Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 262.

Πιο συγκεκριμένες πληροφορίες για τη σχέση Μακεδόνων βασιλέων με τον θεό της Ιατρικής δεν υπάρχουν παρά μόνο από τον Αλέξανδρο Γ' και μετά (π.χ. για τον Αντίγονο Γονατά, τον Πτολεμαίο Ε' τον Επιφανή, τον Άτταλο Α' και τον Άτταλο Γ')²⁷. Όσον αφορά τον Αλέξανδρο είναι γνωστό ότι ο Μακεδόνας στρατηλάτης, όταν είσηλθε στους Σόλους της Κιλικίας, θυσίασε στον Άσκληπιό και προς τιμήν του έκανε πομπή στην οποία εκτός από τον στρατό του συμμετέσχε και ο ίδιος· ακόμη διοργάνωσε λαμπαδηδρομία, γυμνικούς και μουσικούς αγώνες²⁸. Επίσης στο ιερό του Άσκληπιού στη Γόρτυνα της Πελοποννήσου ο Αλέξανδρος, όπως διηγούνταν οι εντόπιοι, είχε αφιερώσει τον θώρακα και το δόρυ του. Μάλιστα κατά τον περιηγητή Πausανία (2ος αϊ. μ.Χ.) έως την εποχή του σώζονταν ο θώρακας και η αιχμή του δόρατος²⁹. Τέλος είναι γνωστή και μια μάλλον έχθρική ενέργεια του Αλεξάνδρου προς τον θεό της Ιατρικής. Όταν βρισκόταν στα Έκβάτανα, όπου συνέβη και ο θάνατος του αγαπημένου φίλου του Ήφαιστίωνα³⁰, μία από τις έκδηλώσεις της μεγάλης λύπης του υπήρξε, σύμφωνα με κάποιους ιστορικούς, και η έκ θεμελίων καταστροφή του ιερού του Άσκληπιού (του Άσκληπιού το έδος ... κατασκάψαι έκέλευσε), ενώ ο Άρριανός φαίνεται να μην δέχεται την αλήθεια αυτής της ειδήσεως, θεωρώντας ότι η έν λόγω ενέργεια δεν ταίριαζε στον χαρακτήρα του Αλεξάνδρου (τουτό γε και ούδαμῆ Αλεξάνδρω πρόσφορον), αλλά ότι κάτι τέτοιο θα έπρεπε να το περιμένει κάποιος μάλλον από έναν βάρβαρο. Πικρία του Αλεξάνδρου προς τον Άσκληπιό διακρίνεται και κατά τη συνάντησή του με πρέσβεις των Επιδαυρίων. Κατά την προέλασή του προς τη Βαβυλώνα ήλθαν σέ συνάντησή του πρεσβείες από πολλές πόλεις της Ελλάδας, ανάμεσα σ' αυτές και από την Επίδαυρο. Οι Επιδαυριοί πρέσβεις λοιπόν επέτυχαν να ίκανοποιηθούν από τον Αλέξανδρο τὰ αίτήματά τους, και επί πλέον ο Μακεδόνας βασιλιάς τους έδωσε και κάποιο ανάθημα για το ιερό του θεού στην πατρίδα τους, εκφράζοντας όμως ταυτόχρονα και τη δυσαρέσκεία του προς τον Άσκληπιό που δεν έσωσε τον φίλο του Ήφαιστίωνα, τον οποίο αγαπούσε όσο και τον έαυτό του³¹. Πάντως πιστεύεται ότι η ίδρυση του Άσκληπιείου της

27. Για τον Αντίγονο βλ. στα ψηφίσματα των Φιλίππων, της Άμφιπόλεως, της Πέλλας και της Κασσανδρείας για το Άσκληπιείο της Κώ, τη διοργάνωση των Άσκληπιείων κτλ., ενώ για τους Διαδοχούς στο τέλος της Εισαγωγής.

28. Βλ. Άρριαν., Άλεξ. ανάβ. 2, 5, 8 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 307, μαρτ. 547: *Άλεξάνδρος δέ έν Σόλοις θύσας τε τῷ Άσκληπιῷ και πομπεύσας αυτός τε και ἡ στρατιά πᾶσα, και λαμπάδα επιτελέσας και αγώνα διαθείς γυμνικόν και μουσικόν Σολεῦσι μὲν δημοκρατεῖσθαι έδωκεν*. Βλ. και Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 3, 7, 3 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 307, ύποσημ. 3, μαρτ. 547b. Βλ. ακόμη Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακή θεραπευτική», σ. 133, και Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 261. Για τη διοργάνωση από τον Αλέξανδρο των αγώνων στους Σόλους προς τιμήν του Άσκληπιού αλλά και για το ιερό του θεού στην πόλη αυτή βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 84-85 και 117, και τ. 2, σ. 384, άρ. 359.

29. Βλ. Pausan., *Έλλάδ. περιήγ.* 8, 28, 1 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 308, άρ. 548: *Λέγουσι δέ οι επιχώριοι και τάδε, ώς Άλεξάνδρος ο Φιλίππου τον θώρακα και δόρυ αναθείη τῷ Άσκληπιῷ. και ές έμέ γε έτι ο θώραξ και του δόρατος ἦν ἡ αιχμή*. Πρβ. και Pausan., *Έλλάδ. περιήγ.* 8, 28, 1 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σσ. 351-352, μαρτ. 652 (για το ιερό του Άσκληπιού στη Γόρτυνα). Βλ. ακόμη Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακή θεραπευτική», σ. 133, και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 146 και 178.

30. Για τον θάνατο του Ήφαιστίωνα στα Έκβάτανα βλ. Άρριαν., Άλεξ. ανάβ. 7, 14, 1-3. Βλ. επίσης και παρακάτω, στο πρώτο κεφ., λ. άρ. 20 («Γλαυκίας»).

31. Για τὰ δύο αυτά περιστατικά, δηλ. την καταστροφή του Άσκληπιείου των Έκβατάνων και τη συνάντηση του Αλεξάνδρου με τους πρέσβεις των Επιδαυρίων, βλ. Άρριαν., Άλεξ. ανάβ. 7, 14, 5-6 = Edelstein,

Ἀλεξανδρείας καὶ γενικὰ ἡ διάδοση τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἀνατολή ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος στὸν Ἀλέξανδρο³².

Ἐξετάζοντας στὴ συνέχεια τὰ μέχρι τώρα ἀποτελέσματα τῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνασκαφῶν διαπιστώνουμε ὅτι ἡ πρωϊμότερη λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Μακεδονία συνδέεται μᾶλλον με τὴν Ἀντισάρα, ἀρχαία πόλη κοντὰ στὴ Νεάπολη (Καβάλα). Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ ἀκρωτήριο τῆς Ἀντισάρας ἀποκαλύφθηκε ἓνα συγκρότημα δωμάτων, κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ χρησίμευαν ὡς ἀποθηκευτικοὶ χώροι, ἀφοῦ ἐκεῖ βρέθηκαν τοποθετημένα πιθάρια. Κατὰ τὴν ἀρχαιολόγο ποῦ διενήργησε τὴν ἀνασκαφὴ «τὰ κτίσματα αὐτὰ ἀνήκουν σ' ἓνα συγκρότημα Ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ», χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει ἐντοπισθεῖ καὶ κάποιος ναός. Στὸ συγκρότημα αὐτό, ποῦ πρέπει νὰ οἰκοδομήθηκε περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιὸ λατρευόταν κάποια ἄλλη θεότητα, ἀφοῦ κατὰ τὸν αἰῶνα αὐτὸν ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ δὲν ὑφίστατο ἀκόμη στὴν περιοχὴ. Μὲ βεβαιότητα πιστοποιεῖται ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς (ὡς *συμβώμου* θεοῦ) στὴν Ἀντισάρα τουλάχιστον ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἀπὸ μιὰ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή (*Ἀσκληπιῶι*) «ποῦ βρέθηκε στὸ χεῖλος ἐνὸς ἐρυθρόμορφου σκύφου»³³. Ὁ Riethmüller θίγει τὸ ἐνδεχόμενο ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ νὰ μεταφέρθηκε ἀπὸ τοὺς Παρίους ἀποίκους στὴ Θάσο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴ θασιακὴ ἀποικία Ἀντισάρα³⁴.

Ἀλλὰ καὶ στὴ Νεάπολη (Καβάλα)³⁵ πρέπει νὰ λατρευόταν ὁ θεὸς τῆς ἰατρικῆς, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ κατάλογο *θεαροδόκων* (4ος αἰ. π.Χ.) τῆς Ἐπιδαύρου (*Νεάπολις Πυθόδωρος*)³⁶ καὶ ἀπὸ νόμισμα ποῦ ἐνδεχομένως ἀπεικονίζει τὸν

Asclepius, τ. 1, σσ. 421-422, ἀρ. 821: ... ἄλλοι δέ, ὅτι καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸ ἔδος ἐν Ἐκβατάνοις κατασκάψαι ἐκέλευσε, βαρβαρικὸν τοῦτό γε, καὶ οὐδαμῆ Ἀλεξάνδρω πρόσφορον, ἀλλὰ τῇ Ξέρξου μᾶλλον τι ἀτασθαλία τῇ ἐς τὸ θεῖον καὶ ταῖς πέδαις ἅς λέγουσιν ἐς τὸν Ἑλλήσποντον καθεῖναι Ξέρξην, τιμωρούμενον δῆθεν τὸν Ἑλλήσποντον. ἀλλὰ καὶ ἐκείνο οὐ πάντῃ ἔξω τοῦ εἰκότος ἀναγεγράφθαι μοι δοκεῖ, ὡς ἐπὶ Βαβυλῶνος ἤλαυνεν Ἀλέξανδρος, ἐντυχεῖν αὐτῷ κατὰ τὴν ὁδὸν πολλὰς πρεσβείας ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος, εἶναι δὲ δὴ ἐν τούτοις Ἐπιδαυρίων πρέσβεις καὶ τούτους ὧν τε ἐδέοντο ἐξ Ἀλεξάνδρου τυχεῖν καὶ ἀνάθημα δοῦναι αὐτοῖς Ἀλέξανδρον κομίζειν τῷ Ἀσκληπιῷ, ἐπειπόντα ὅτι καίπερ οὐκ ἐπιεικῶς κέχρηται μοι ὁ Ἀσκληπιός, οὐ σώσας μοι τὸν ἑταῖρον δντινα ἴσον τῇ ἑμαυτοῦ κεφαλῇ ἦγον. Βλ. ἀκόμη Μπίμπη-Παπαστυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ», σ. 133· Βουτυράς, «Λατρεία», σσ. 261-262, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 85 καὶ 177-178 (γιὰ τὴν καταστροφὴ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἐκβατάνων), καὶ τ. 2, σ. 397, ἀρ. 447 (καταγραφή τῶν μαρτυριῶν γιὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο αὐτό)· ἐπίσης τ. 1, σ. 178 (γιὰ τὴν πρεσβεία τῶν Ἐπιδαυρίων).

32. Βλ. Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σσ. 251-252· γιὰ τὴν σχέση τοῦ Ἀλεξάνδρου μὲ τὸν Ἀσκληπιὸ βλ. ἀκόμη, ὁ.π., τ. 2, σσ. 120 καὶ 198, ὑποσημ. 12· Πέτσας, «Ὦναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σ. 22· Μπίμπη-Παπαστυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ», σ. 133, ὑποσημ. 10, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 178.

33. Πὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Οἱ ἀποικίες τῆς Θάσου», σσ. 315-316· βλ. ἀκόμη στὴν ἴδια, «Καλαμίτσα (ἀρχ. Ἀντισάρα)», *ΑΔ* 25 (1970), Μέρος Β' 2 - Χρονικὰ 2, σσ. 397-398 (καὶ πίν. 332-333)· στὴν ἴδια, «Ἀρχαία Ἀντισάρα», *ΑΔ* 26 (1971), Μέρος Β' 2 - Χρονικὰ, σ. 413 (καὶ πίν. 407α-δ). Βλ. καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 253 (ὁ συγγρ. θεωρεῖ ὅτι τὸ εὑρημα αὐτὸ τῆς Ἀντισάρας εἶναι «ἡ παλαιότερη σίγουρη μαρτυρία γιὰ τὴν ἐμφάνιση τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὸν γεωγραφικὸν χώρον ποῦ καλύπτει ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β' ἢ ἀρχαία Μακεδονία»). Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 29, 58, 77, 82, 174 ὑποσημ. 533, 220-221, 227 καὶ 364, καὶ τ. 2, σσ. 325-326, ἀρ. 41.

34. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 205 («Paros - Thasos - Antisara»), 220-221, κ.ά. Βλ. καὶ λίγο παρακάτω, στὰ σχετικὰ μὲ τὴν Θάσο.

35. Πὰ τὴν Νεάπολη βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 403-404.

36. Βλ. *IG* IV/1, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 27. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 326, ἀρ. 48.

Άσκληπιό³⁷. Επίσης στο ψήφισμα των Φιλίππων (243 π.Χ.), στο οποίο γίνεται λόγος για τη συμμετοχή της πόλεως αυτής στον πανελλήνιο έορτασμό των Μεγάλων Άσκληπιείων που για πρώτη φορά πραγματοποιήθηκαν κατά το επόμενο έτος, οι δύο άπεσταλμένοι της Κώ, ύστερα από τους Φιλίππους, θα μετέβαιναν στην Νέαν Πόλιν, προφανώς για τον ίδιο σκοπό (αν και δεν σώζεται ψήφισμα των Νεαπολιτών ανάλογο με εκείνο των Φιλιππησίων). Η πόλη των Φιλίππων καταγράφει στο ψήφισμα, μεταξύ άλλων, και την υποχρέωσή της να συνοδεύσει τους δύο Κώους ώστε να φθάσουν με ασφάλεια στη Νεάπολη (: όπως | δ' αν ασφαλώς αποσταλῶσιν εἰς Νέαν Πόλιν, τοὺς στρατηγούς συμπέμψαι αὐτοῖς | τοὺς ξένους (σ)τρατιώτας τοὺς παρὰ τῇ πόλει μισθοφοροῦντας)³⁸.

Λίγο ανατολικότερα, στην πόλη Τόπειρο, που έχει εντοπισθεί στη δυτική όχθη του Νέστου, έχουν βρεθεί νομίσματα, στα οποία απεικονίζεται ὁ Άσκληπιός σε ὄρθια στάση³⁹.

Άσκληπιεῖον ὑπῆρχε και στη Θάσο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχετικὴ ἐπιγραφή τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., στην ὁποία γίνεται λόγος γιὰ τὸν ἱερέα τοῦ θεοῦ (ἐπιμέλεσθαι τὸν ἀγορηνόμον και τὸν ἱερέα τοῦ | Άσκληπιοῦ τοὺς ἐκάστοτε ἐόντας) ἀλλὰ και γιὰ τὸ ἱερό του (ἦν δὲ μὴ ἐπιμέλονται | ὀφείλεν αὐτοὺς τῆς ἡμέρης ἐκάστης ἡμίεκτον ἱρὸν τῶι | Άσκληπιῶι)⁴⁰. Ἐν ἀληθεύει ἡ ὑπόθεση τοῦ Riethmüller ὅτι ἐνδεχομένως ἡ λατρεία τοῦ Άσκληπιοῦ εἰσήχθη στη Θάσο ἀπὸ τοὺς Παρίους που τὴν ἀποίκισαν⁴¹, τότε πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι οἱ Θάσιοι γνώρισαν τὸν θεὸ τῆς ἱατρικῆς νωρίτερα ἀπὸ ὅ,τι οἱ κάτοικοι τῆς Ἀντισάρας (ἀφοῦ ἡ Ἀντισάρα ἦταν θασιακὴ ἀποικία). Παλαιότερα εἶχε διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα στην Ἀντισάρα ἦταν προγενέστερα ἀπὸ αὐτὰ στη Θάσο που «δὲν εἶναι ἀρχαιότερα ἀπὸ τὸν 3ο π.Χ. αἰ.»⁴². Αὐτὸ ὁμως εἶναι μᾶλλον λανθασμένο, ὅπως ἀποδει-

37. Βλ. Mionnet, *Médailles antiques*, τ. 1, σ. 432, ἀρ. 8, και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 326, ἀρ. 48.

38. Σχετικὰ μετὸ ψήφισμα αὐτὸ βλ. λίγο παρακάτω, ὅπου τὰ σχετικὰ μετὸ λατρεία τοῦ Άσκληπιοῦ στοὺς Φιλίππους.

39. Βλ. Mionnet, *Médailles antiques*, Suppl. II, σ. 502, ἀρ. 1759, και Walton, *Άσκληπιός*, σ. 175. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 327, ἀρ. 53· πρβ. και τ. 1, σ. 63, ὑποσημ. 32.

40. Βλ.: Ἐπὶ Λυσιστράτου [τοῦ Α]ἰσχρονοῦ ἀρχο[ντος· τύχη ἀγαθῆ] | ἐπὶ τοῖσδε ἐκδέδοται [ὁ κῆπος ὁ] Ἡρακλέος ὁ πρὸς [τῆι πύλῃ. ὁ ἀναί]-ραρημένος τὸν κῆ[πον τὸ χωρ]ίον καθαρὸν παρέξει [τὸ περὶ τὰς] | πύλας, ὅπου ἡ κόπρος [ἐξέβάλλ]ετο. ἦν δὲ τις ἐγβάλλῃ [κὸπρον ἐς] | τὸ χωρίον, εἶναι τὸ ἄγγος τοῦ ἀναιρερημένου τὸν κῆπο[ν, τὸν δὲ] | δοῦλον μαστιγώσαντα ἀθωῶιον εἶναι. ὅπως δὲ τὸ χωρίον καθ[αρὸν] | παρέχη, ἐπιμέλεσθαι τὸν ἀγορηνόμον και τὸν ἱερέα τοῦ | Άσκληπιοῦ τοὺς ἐκάστοτε ἐόντας· ἦν δὲ μὴ ἐπιμέλονται, | ὀφείλεν αὐτοὺς τῆς ἡμέρης ἐκάστης ἡμίεκτον ἱρὸν τῶι | Άσκληπιῶι· δικάζεσθαι δὲ τοὺς ἀπολόγους ἢ αὐτοὺς ὀφείλειν | τὸν δὲ ἀναιρερημένον τῶι [ἱ]ρεῖ και τῶι ἀγορανόμωι ἕκτην ὀφείλειν | τῆς ἡμέρης. Βλ. *IG XII/8*, ἀρ. 265 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 397, μαρτ. 786. Βλ. ἀκόμη Bergmann, «Thasos», σσ. 233-242 (στὴ σ. 237 ἡ ἐπιγραφή)· Thraemer, «Asklepios», στ. 1675· Perdrietz, «Études Amphipolitaines», σ. 38, ὑποσημ. 2· Salviat, «Une nouvelle loi Thasiennne», σ. 251, και F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques* [TMA, Fasc. XVIII], Paris 1969, σσ. 209-210, ἀρ. 115 (ὅπου και προηγούμενες ἐκδόσεις). Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 201, και τ. 2, σ. 327, ἀρ. 52.

41. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 203-204, 205 και 220-221.

42. Βλ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Οἱ ἀποικίες τῆς Θάσου», σ. 316: Ἡ Κουκούλη κατέληξε στοὺς συμπεράσματα αὐτὸ ἐπειδὴ εἶχε ὑπ' ὄψιν τῆς τῆ μὴ ἀποδεκτῆ σήμερα χρονολόγησης τῆς ἐπιγραφῆς *IG XII/8*, ἀρ. 265, ἀπὸ τὸν Salviat, «Une nouvelle loi Thasiennne», σ. 251, κατὰ τὸν ὅποιον «*IG 8, 265 n'est pas antérieure selon nous à 290 av. J.-C.*».

κνύεται από την έπιγραφή που εξετάσθηκε παραπάνω αλλά και από άλλες θασιακές έπιγραφές για τις όποιες θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Σε μία έπιγραφή (4ος αι. π.Χ.), που βρέθηκε στο άρχαιο τείχος της πόλεως της Θάσου, κοντά στην πύλη προς το χωριό Παναγία, παραδίδεται ένας ιερός νόμος (*lex sacra*), στον όποιο άπαριθμούνται οι ήμέρες *αίς* ... *ούκ έξεστιν ένδεικνύε[ιν ο]ύδ'ε άπάγειν* μεταξύ αυτών συμπεριλαμβάνεται και ή ημέρα έορτασμού των Μεγάλων Άσκληπειών⁴³.

Έπί πλέον ή λατρεία του θεού και ή ύπαρξη ιερού του στο νησί αυτό πιστοποιείται και από τέσσερις σύντομες άναθηματικές έπιγραφές που βρέθηκαν στον Λιμένα και χρονολογούνται από τον 4ο αι. π.Χ. έως τη ρωμαϊκή έποχή (:). Στις δύο από αυτές δέν αναγράφεται ό ακριβής λόγος για τον όποιον έγινε το άνάθημα, σε μία είναι φανερό ότι πρόκειται για ίαση κάποιου νοσήματος που άφορούσε άνω άκρο, ένω ή τέταρτη μās παραδόθηκε σε κακή κατάσταση. Στην πρώτη λοιπόν από τις έν λόγω έπιγραφές (τέλη 4ου αι. π.Χ.) αναγράφεται άπλως το όνομα προφανώς του ευγνώμονος ιαθέντος (*Τιμαρχίδας Πυθίωνος | Άσκληπιώι*)⁴⁴, ένω από την άλλη μās έπιτρέπεται να συμπεράνουμε μόνον ότι ό θεός εισάκουσε τη δέηση του Αιλίου Παγκρατίδη (*Άσκληπιώι | έπηκόωι θε-|ώι Αίλιος Παγκρατίδης*)⁴⁵. Στην τρίτη έπιγραφή (3ος αι. π.Χ.) έκτός από το όνομα του άσθενοός που θεραπεύθηκε, καταγράφονται και τα άφιερώματα, ένα από τα όποια άποτελεί όμοίωμα χεριού (*Δικηκράτης Φίλωνος Άσκληπιώι | άνέθηκεν την χείρα και το πε-|ριραντήριον*)⁴⁶. Το άνάθημα του όμοιώματος χεριού δηλώνει ότι το μέρος του σώματος του Δικηκράτη που έπασχε και θεραπεύθηκε ήταν το ένα από τα χέρια του⁴⁷. Η τε-

43. Βλ. *Αίς ήμέραις ούκ έξεστιν ένδεικνύ[ιν ο]ύδ'ε άπάγειν* [Α]πατουρίο[ις | ε[ύ]χωλ[ήι εις πάντας θεούς, Μαιμακτηρίοις, Ποσιδείοις, όταν μολίζωμεν, Άνθεστηρίοις, | Σωτηρίοις, Διονυσίοις, Διασίοις, Ήρακλείοις τοίς μεγάλοις, Χορείοις, | Δνωδεκαθε[ί]οις, Άλεξανδρείοις, Ι.ΟΑΙΟΙΣ, Προστροπή, Θεομοφορίοις, Άσκληπειοίς τοίς μεγάλοις, | Δημητριοίς, Ήροξενίοις, Διοσκουρίοις, Κωμαίοις τοίς μεγάλοις, .ΑΜΒΟ.Ο.Σ... (κτλ.). Παραθέτω το κείμενο κατά τον F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques*. Supplement [TMA, Fasc. XI], Paris 1962, σσ. 126-129, άρ. 69. Βλ. άκόμη Salviat, «Une nouvelle loi Thasienne», σσ. 193-267 (στη σ. 195 ή έπιγραφή, και στις σσ. 251-254 τα σχετικά με τη μνεία των Μεγάλων Άσκληπειών): A. G. Woodhead, *SEG* 17 (1960), σσ. 115-116, άρ. 415. Πρβ. J. Bousquet, «Addenda et Corrigenda», *BCH* 82 (1958) 831, και J. Robert - L. Robert, «Bulletin Épigraphique», *REG* 72 (1959) 226-229, άρ. 323. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 61 και 202, και τ. 2, σ. 327, άρ. 52.

44. Βλ. *IG* XII/8, άρ. 364. Βλ. άκόμη Miller, «Thasos», σ. 140, άρ. 2· Bergmann, «Thasos», σ. 240· Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 1, σ. 331, ύποσημ. 3· Perdrizet, «Études Amphipolitaines», σ. 38, ύποσημ. 2, και Salviat, «Une nouvelle loi Thasienne», σ. 251 (ή έπιγραφή χρονολογείται περι το 320 π.Χ.). Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 200 (και ύποσημ. 683), και τ. 2, σ. 327, άρ. 52.

45. Βλ. *IG* XII/8, άρ. 366. Βλ. επίσης Perdrizet, «Études Amphipolitaines», σ. 38, ύποσημ. 2· Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 1, σ. 331, ύποσημ. 3, και Dunant - Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 2, σσ. 158-159. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 201, και τ. 2, σ. 327, άρ. 52.

46. Βλ. *IG* XII/8, άρ. 365. Βλ. επίσης Miller, «Thasos», σ. 140, άρ. 3· Bergmann, «Thasos», σ. 240· Perdrizet, «Études Amphipolitaines», σ. 38, ύποσημ. 2, και Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 1, σ. 331, ύποσημ. 3. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 200 (και ύποσημ. 683), και τ. 2, σ. 327, άρ. 52.

47. Για τα όμοιώματα-άναθήματα στον Άσκληπιό βλ. A. Krug, *Άρχαία ιατρική. Έπιστημονική και θρησκευτική ιατρική στην Άρχαιότητα*, μετάφρ.: Έ. Μανακίδου - Θ. Σαρτζής, Άθήνα 1997, σ. 145, εικ. 63 (όμοιώματα χεριών και ποδιών, άναθήματα του 4ου αι. π.Χ. στο Άσκληπειό της Κορίνθου), σ. 149, εικ. 65 (ό Άμννος άφιερώνει στον θεό το πόδι του, στο όποιο κατά μήκος της κνήμης διακρίνεται κισός. Άσκληπειό Άθηνών, άργές 4ου αι. π.Χ.), σ. 151, εικ. 68 (όμοίωμα δύο αυτιών, άνάθημα στον Άσκληπιό. Άθήνα 4ος αι. π.Χ.), κ.ά. Σχετικά με τα άφιερώματα στον Άσκληπιό, και γενικά τις προσφορές και τα άναθήματα στους θεούς, βλ. W. H. D. Rouse, *Greek Votive Offerings. An Essay in the History of Greek Religion*, Cambridge 1902 (άνατύπ.

λευταία επιγραφή είναι, όπως ήδη σημειώθηκε, κατεστραμμένη κατά το μεγαλύτερο μέρος της, αν όμως είναι όρθες οι προτεινόμενες συμπληρώσεις, τότε πρόκειται για ανάθημα του Λαμπρία Αισχρίωνος στον Απόλλωνα και τον Άσκληπιό προφανώς για κάποια θεραπεία, δική του ή συγγενικού του προσώπου ([Λαμπρ]ίας Αισχρίωνος | Α[π]όλλωνι | και Ανιώ[ι] | και Α[σκληπιῶ] | [τάς - -]αιάς και - -)⁴⁸. Σώζεται και μία ακόμη επιγραφή, η οποία πιθανόν πρέπει να χρονολογηθεί τον 2ο αι. π.Χ.· σ' αυτήν δὲν παραδίδεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὡστόσο μὲ βάση τὸ περιεχόμενό της πιστεύεται ὅτι πρόκειται γιὰ ἀνάθημα πρὸς τὸν θεὸ ἀρρώστου ποῦ θεραπεύθηκε ἀπὸ κάποια ἐσωτερικὴ νόσο ([Ἀσκλη]πιῶι? | ΟΥ.ΙΟΣ | ἰκέσιος | σπλάγ-|χνων σῶ-|στρα φέρω | κατ' ὄναρ)⁴⁹.

Ἡ θέση τοῦ Ἀσκληπιείου δὲν ἔχει ἐντοπισθεῖ, ὡστόσο ὁ Miller ὑποθέτει ὅτι αὐτὸ μᾶλλον πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴν περιοχὴ ὅπου βρέθηκαν οἱ δύο ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές, τοῦ Τιμαρχίδα Πυθίωνος καὶ τοῦ Δικηκράτη Φίλωνος⁵⁰. Ὁ Bergmann ὁμως ἐπισημαίνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο, οἱ ἐπιγραφές νὰ μεταφέρθηκαν ἐκεῖ ἀπὸ κάποιο ἄλλο μέρος τῆς ἀρχαίας πόλεως⁵¹. Ὁ Riethmüller, ἀφοῦ παραθέσει τὶς σχετικὲς ἀπόψεις μελετητῶν ποῦ ἀσχολήθηκαν μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ ἀφοῦ ἐξετάσει διαφορὲς ἐνδείξεις, καταλήγει μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ ἔρευνα γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς θέσεως τοῦ ἱεροῦ ἔχει ὀδηγηθεῖ σὲ ἀδιέξοδο⁵². Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἴδρυση τοῦ Ἀσκληπιείου ὁ Edelstein πιστεύει ὅτι αὐτὴ ἔλαβε χώρα περὶ τὸ 380 π.Χ.⁵³, καὶ λίγο ἀργότερα, μέσα στὸν ἴδιο αἰῶνα (περ. 365-311 π.Χ.), ἡ πόλη μνημονεύεται μεταξὺ τῶν *θεαρόδων* τῆς Ἐπιδαύρου (Θάσος· Ἄρτυσίλας)⁵⁴.

Ἀπὸ τὴν Ἄλυκὴ τῆς Θάσου μᾶς εἶναι γνωστὲς δύο ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές γιὰ εὐπλοία κάποιων εἴτε ναυτικῶν εἴτε ταξιδευτῶν· ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτές, ἡ ὁποία σώζεται κατεστραμμένη κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος της, ἀφιερώνεται στὸν Ἀσκληπιό

Hildesheim 1976)· G. Karo, *Weihgeschenke in Epidauros*, Stuttgart 1937· U. Hausmann, *Kunst und Heilium. Untersuchungen zu den Asklepiosreliefs*, Potsdam 1948 (κυρίως γιὰ τὶς ἀπεικονίσεις τῶν ἀναθημάτων), κ.ἄ.

48. Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τὸν Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 1, σ. 331, ὑποσημ. 3. Βλ. ἀκόμη IG XII/8, ἀρ. 367, καὶ Salviat, «Une nouvelle loi Thasienne», σ. 252. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 200 (καὶ ὑποσημ. 683), καὶ τ. 2, σ. 327, ἀρ. 52.

49. Βλ. Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 1, σσ. 331-335, ἀρ. 126, ἡ ἐπιγρ. στή σ. 332 (ὁ συγγρ. παρατηρεῖ ὅτι οἱ στίχ. 3-7 τῆς ἐπιγραφῆς —*ἰκέσιος ... κατ' ὄναρ*— συγκροτοῦν ἕναν πεντάμετρο στίχο, καὶ ἐπίσης ὅτι ἡ λέξη *σῶστρα* συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ ὅτι πρόκειται γιὰ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή συνεπεία τῆς ἰάσεως κάποιου). Βλ. ἀκόμη Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 202.

50. Βλ. «Thasos», σ. 140 (ὁ συγγρ. δὲν κάνει λόγο γιὰ τὶς δύο ἄλλες ἀναθηματικὲς ἐπιγραφές ποῦ καταγράφησαν στὴν παράγραφο αὐτή), καὶ Bergmann, «Thasos», σ. 240.

51. Βλ. «Thasos», σ. 240.

52. Βλ. *Asklepios*, τ. 1, σσ. 201-202 (ὅπου οἱ σχετικὲς ἀπόψεις τῶν E. Miller, C. Fredrich, J. Poilloux, C. Picard, M. Launay καὶ F. Salviat).

53. Βλ. *Asclepius*, τ. 2, σ. 249. Βλ. ἀκόμη Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 1, σ. 331 (: «de dieux au IVe siècle au plus tard»), καὶ Salviat, «Une nouvelle loi Thasienne», σ. 251 (: «à la fin du IVe siècle»). Ἐπίσης βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 203, ὑποσημ. 703 (πρῶτο μισὸ 4ου αἰ. π.Χ.).

54. Βλ. IG IV/1, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 31. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 327, ἀρ. 52· πρβ. καὶ τ. 1, σ. 176.

(*Ἀσκληπιῶι*)⁵⁵, ἐνῶ ἡ δευτέρα στὸν Ποσειδῶνα καὶ τὸν Ἀσκληπιό (*τῶι Ποσειδ[ῶνι] | [καὶ τῶι Ἀσκληπιῶι]*)⁵⁶.

Σὲ σαρκοφάγο πού βρέθηκε στὴν περιοχή τῶν Κ(ο)ινύρων ὑπάρχει ἐπιγραφή στὴν ὁποία μνημονεύεται κάποιος κάτοικος τῆς περιοχῆς πού ἔφερε τὸ θεοφόρον ὄνομα Ἀσκληπιάδης (*Ἀσκληπιάδης καὶ Χρῆστος | Ἀφφιάδι τῆι ἰδίαι μητρί μνή-|μης χάριν*)⁵⁷. Τὸ ἴδιο ὄνομα ἐντοπίζεται σὲ μία ἀκόμη ἐπιγραφή (... | *Ἀσκληπιάδης Πυ-|θοκλέους χαίρε*)⁵⁸, ἐνῶ σὲ μία τρίτη ὑπάρχει ὡς θηλυκό (*Ἀσκληπιάδα | Τρυφαίνης προσ-|φιλῆς [χαίρε]*)⁵⁹, κ.ά.⁶⁰.

Ἀκόμη στὴ Θάσο βρέθηκαν δύο ἀγάλματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἓνα ἀγαλματίδιο πιθανὸν τοῦ ἴδιου θεοῦ⁶¹, καθὼς καὶ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο στὸν Τελεσφόρο⁶².

Τέλος ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ καὶ μιὰ τουλάχιστον ἀσυνήθιστη διαπίστωση: Σὲ ἓναν κατάλογο ἀρχόντων τῆς Θάσου, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖται τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ, συμπεριλαμβάνεται καὶ ὁ θεὸς τῆς ἰατρικῆς ὡς *Ἀσκληπιὸς Ἀπόλλωνος*⁶³.

Ρητὴ μαρτυρία γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στοὺς Φιλίππους διασώζεται μόνο ἀπὸ τοὺς μεταχριστιανικοὺς χρόνους⁶⁴. Ἄν ὅμως εἶναι ὀρθὴ ἡ πρόταση τοῦ Χατζόπουλου γιὰ τοὺς ἐπώνυμους ἱερεῖς στίς πόλεις τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Φιλίππου Β' καὶ μετὰ, τότε ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ στὴν πόλη αὐτὴ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ χρονικὰ πολὺ παλαιότερα, ἀφοῦ κατὰ τὸν ἴδιο μελετητὴ «ἀρκετὰ δημόσια ἐγγραφὰ τῆς εἶναι χρονολογημένα μὲ βάση κάποιον ἐπώνυμο ἱερέα» (προφανῶς τοῦ Ἀσκληπιοῦ)⁶⁵.

Οἱ Φίλιπποι δὲν συμπεριλαμβάνονται στὸν κατάλογο (4ος αἰ. π.Χ.) τῶν *θεαροδόκων* τῆς Ἐπιδαύρου, ὁ Riethmüller ὅμως πιστεύει ὅτι ἡ ἀναγραφή τοῦ Δάτου (*Δάτος· Τίμανδρος*) ἀφορᾷ τοὺς Φιλίππους⁶⁶.

55. Βλ. IG XII/8, ἀρ. 583: *εὔπ[λοια τῶ - -] | Ἀσκλ[ηπιῶ - -] | τῶ - - - | σν - - - | τως - - - -*. Βλ. ἐπίσης Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 2, σ. 961, ἀρ. 1381, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 202.

56. Βλ. IG XII/8, ἀρ. 582: *εὔπλοια τῶ Ποσειδ[ῶνι] | [καὶ τῶ Ἀσκληπιῶ τῶ π- | - - - πεγασω?* Βλ. ἐπίσης Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 2, σ. 962, ἀρ. 1384, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 202.

57. Βλ. IG XII/8, ἀρ. 580. Βλ. καὶ Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 2, σ. 966, ἀρ. 1414.

58. Βλ. Dunant - Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 2, σ. 156, ἀρ. 320.

59. Βλ. Dunant - Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 2, σ. 157, ἀρ. 321.

60. Γιὰ ἄλλα θεοφόρα ὀνόματα κατοίκων τοῦ νησιοῦ βλ. IG XII/8, ἀρ. 8, 216, 306, 307, 322, 323, 414, 536 καὶ 555. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 327, ἀρ. 52.

61. Βλ. G. Touchais, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1985», *BCH* 110 (1986) 729 (γιὰ τὰ ἀγάλματα), καὶ Β. Πούλιος, «Θάσος», *ΑΔ* 46 (1991), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σσ. 311-312 (καὶ πίν. 117γ) (γιὰ τὸ ἀγαλματίδιο)· ὁ Πούλιος τὸ καταγράφει ὡς «ἀγαλμάτιο ἀνδρικής θεότητας»· ὡς ταυτιζόμενο μὲ τὸν Ἀσκληπιό τὸ καταγράφει ὁ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 327, ἀρ. 52.

62. Γιὰ τὸ ἀνάγλυφο αὐτὸ βλ. τὴ βιβλιογραφία πού καταγράφει ὁ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 327, ἀρ. 52.

63. Βλ. J. Delorme, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1949. Thasos», *BCH* 74 (1950) 356· Pouilloux, *Les cultes de Thasos*, τ. 1, σ. 331, ὑποσημ. 3· Salviat, «Une nouvelle loi thasienne», σ. 252, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 327, ἀρ. 52 (: «A(sklepios) als Archont»).
64. Γιὰ τοὺς Φιλίππους βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 405 κ.έ., κ.ά.

65. Βλ. M. B. Hatzopoulos, «Décret pour un bienfaiteur de la cité de Philippes», *BCH* 117 (1993) 320-324, καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonian Institutions*, σσ. 155 κ.έ. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 59 καὶ 181-182, καὶ τ. 2, σ. 323, ἀρ. 28 (ὅπου ὅμως ὁ συγγραφέας δηλώνει τὴν ἐπιφύλαξή του).

66. Βλ. IG IV/1, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 32· βλ. ἐπίσης Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 99, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 323, ἀρ. 28 («Thearodokos von Epidauros in Daton»).

Άρκετά βέβαιη ένδειξη για τη λατρεία του Άσκληπιού αποτελεί το ψήφισμα της πόλεως για τη συμμετοχή της στην πανελλήνια έορτή προς τιμήν του Άσκληπιού, ή όποια διοργανώθηκε για πρώτη φορά στην Κώ το 242 π.Χ. Ή σχετική μαρτυρία διασώζεται σε στήλη από λευκό μάρμαρο, ή όποια βρίσκεται στο Άσκληπιείο της Κώ και παραδίδει τὰ ψηφίσματα τριῶν μακεδονικῶν πόλεων (κατὰ τὴν ἀκόλουθη σειρά): Κασσανδρείας, Ἀμφιπόλεως καὶ Φιλίππων (τὸ ψήφισμα τῶν Φιλίππων ἀρχίζει ἀπὸ τὴν 35ῃ σειρά). Σύμφωνα μὲ τὸ σχετικὸ ψήφισμα (243 π.Χ.)⁶⁷ τὸ Άσκληπιεῖο τῆς Κώ ἔστειλε στοὺς Φιλίππους δύο ἀπεσταλμένους, τὸν ἀρχιθέωρον Ἀριστόλοχον Ζμῆνδρωνος καὶ τὸν θεωρὸν Μακαρέα Ἀράτου, οἱ ὅποιοι ἀνακοίνωσαν στοὺς Φιλιππησίους τὸν έορτασμὸ τῶν Άσκληπιείων (τὴν τε ἐπαγγελίαν τὴν τῶν Άσκληπιείων τῶν ἐν Κῳ), τὴν ἐκεχειρία καὶ ἐπὶ πλέον ἤξιουν δὲ | τὸ ἱερὸν ἄσυλον [sc. τὸ Άσκληπιεῖο τῆς Κῳ] εἶναι. Οἱ κάτοικοι τῶν Φιλίππων ἀποδέχθηκαν τὶς προτάσεις τῶν Κῳν, τοὺς εὐχαρίστησαν, ρύθμισαν διάφορα ζητήματα ποὺ ἀφοροῦσαν τοὺς θεωροὺς καὶ ὄρισαν θεαροδόκον τὸν Ἡρακλεόδωρον Ἀριστίωνος⁶⁸.

Τουλάχιστον ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ., μαρτυρεῖται στοὺς Φιλίππους ἡ τέλεση τῶν Μεγάλων Άσκληπιείων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιγραφή, στὴν ὅποια μνημονεύεται ὁ Κόϊντος Φλάβιος Ἐρμαδίων, ἀγωνοθέτης τῶν Μεγάλων Άσκληπιείων⁶⁹.

Ἐπίσης στοὺς Φιλίππους ἔχουν βρεθεῖ ἀγαλματίδια ἀπὸ τερρακότα τὰ ὅποια παριστοῦν τὸν Τελεσφόρο· τὰ ἀγαλματίδια αὐτὰ ὅμως δὲν ἐντοπίστηκαν σὲ Άσκληπιεῖο ἀλλὰ στὸ ἱερὸ αἰγυπτιακῶν θεοτήτων. Ἐπίσης βρέθηκαν καὶ δύο ἀγαλματίδια ποὺ παριστοῦν παιδιὰ καὶ μᾶλλον ἀποτελοῦν ἀφιερῶματα σὲ ἱαματικὲς θεότητες⁷⁰.

67. Βλ.: Φιλίππων. | Ἱερῶν ὑπὲρ τῆς ἐκ Κῳ θεωρίας. Γνώμη τῆς ἐκκλησίας· ἐπειδὴ ἡ πόλις ἡ Κῳν κατὰ | τὰ πάτρια καὶ κατὰ τὴν μαντείαν τὸ ἱερὸν τοῦ Άσκληπιοῦ ἀπέσταλκεν ἀρχι-|θέωρον Ἀριστόλοχον Ζμῆνδρωνος καὶ θεωρὸν μετ' αὐτοῦ Μακαρέα Ἀράτου | ἐπαγγέλλοντας τὴν τε θυσίαν τῷ Άσκληπιῷ καὶ τὴν ἐκεχειρίαν, ὅτινες ἐπέλ-|θόντες ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν οικειότητα τὴν ὑπάρχουσαν τῇ πόλει τῇ Κῳν | πρὸς τὴν πόλιν τῶν Φιλίππων καὶ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀντίγονον καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους Ἑλληνας καὶ Μακεδόνας ἐνεφάνι-|σαν καὶ ἀνενώσαντο, ἤξιουν δὲ | τὸ ἱερὸν ἄσυλον εἶναι, ἀγαθῇ τύχῃ δεδόχθαι τῇ ἐκκλησίᾳ δέχεσθαι τὴν πόλιν | τὴν τε ἐπαγγελίαν τὴν τῶν Άσκληπιείων τῶν ἐν Κῳ καὶ τὴν ἐκεχειρίαν, κα-|θὰπερ ἐπαγγέλλουσιν οἱ θεωροί, ἐπαινέσαι (δ)ὲ καὶ τὴν πόλιν τὴν Κῳν ἐπὶ ταῖς | τιμαῖς αἷς συντελεῖ τοῖς θεοῖς καὶ ἐπὶ τῇ εὐνοίᾳ τῇ τε πρὸς τὸν βασιλέα Ἀντί-|γονον καὶ τὴν πόλιν τὴν Φιλίππων καὶ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας καὶ Μακεδόνας, δοῦ-|ναι δὲ καὶ τὸ ἱερὸν τοῦ Άσκληπιοῦ τὸν ἐν Κῳ ἄσυλον, καθὰπερ καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀντίγο-|νος προαιρεῖται, δοῦναι δὲ τὸν ταμίαν τοῖς θεωροῖς ὑπὲρ τῆς πόλεως εἰς ξένια | ὅσον καὶ τοῖς τὰ Πύθια ἐπαγγέλλουσιν δίδοται ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, καλέσαι δὲ | τοὺς θεωροὺς καὶ ἐπὶ τὰ ἱερά ὑπὲρ τῆς πόλεως τὸν ἄρχοντα εἰς τὸ πρυτανεῖον τὸν | δὲ ταμίαν δοῦναι τῷ ἀρχοντὶ ὑπὲρ ἑκατέρου αὐτῶν ἀργύριον τὸ ἐκ τοῦ νόμου· ὅπως | δ' ἂν ἀσφαλῶς ἀποσταλῶσιν εἰς Νέαν Πόλιν, τοὺς στρατηγοὺς συμπέμψαι αὐτοῖς | τοὺς ξένους (στρατιώτας) τοὺς παρὰ τῇ πόλει μισθοφοροῦντας· εἶναι δὲ καὶ θεαροδόκον | [τ]ῆς ἐκ Κῳ παραγινομένης θεωρίας τὸν ὑποδεγεμένον τὴν θεωρίαν Ἡρακλεόδωρον Ἀριστίωνος. Σχετικὰ βλ. Herzog - Klaffenbach, *Asylieurkunden*, σσ. 16-17, ἀρ. 6, στίχ. 35-55, καὶ Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 54-55, ἀρ. 36 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Πρβ. Giovannini, «Le statut», σσ. 465-466 καὶ 468-469, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 258.

68. Βλ. Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 164, ἀρ. 15. Βλ. καὶ παρακάτω, τὴν παρατήρηση τοῦ Βουτυρά ὅσον ἀφορᾷ τὸ παρόμοιο ψήφισμα τῶν Κασσανδρέων.

69. Βλ. P. Lemerle, «Inscriptions latines et grecques de Philippos», *BCH* 59 (1935) 141-147, ἀρ. 41: Κό(ἴντου) Φλάβιον Ἐρ-|μαδίωνα υἱὸν | Κο(ἴντου) Φλαβίου | Ἐρμαδίωνος | τοῦ κρα(τίστου) γυμνα-|σιάρχου κα(ἰ) | ἀρχιερέως | οἱ θρησκευ-|τὲ τὸν ἴδιον | ἀγωνοθέτην | τῶν μεγάλων | Άσκληπιείων [leg. -πειῶν]. Βλ. ἀκόμη Collart, *Philippos*, σσ. 448 καὶ 451, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 60 καὶ 61, καὶ τ. 2, σ. 323, ἀρ. 28.

70. Πὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 323, ἀρ. 28 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Στὰ Κηπιὰ τοῦ Παγγαίου, ὅπου ὑπῆρχε γνωστὸ ἱερὸ τοῦ ἥρωα Αὐλωνεΐτη, ἀνακαλύφθηκε κεφάλι ἀγάλματος «γενειοφόρου ἀνδρικής μορφῆς τοῦ τύπου Ἡρακλῆ ἢ Ἀσκληπιοῦ». Ὁ ἥρωας Αὐλωνεΐτης παριστάνεται ὡς ἰππέας-κυνηγὸς καὶ συχνὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Ἀσκληπιὸ ἢ τὸν Διόνυσο ἢ ἄλλους θεοὺς (Ἀπόλλωνα, Ἡρακλῆ). Ἄν καὶ ὅλες οἱ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὲς πού βρέθηκαν στὸ ἱερὸ ἀφοροῦν ἀποκλειστικὰ τὸν ἥρωα Αὐλωνεΐτη, πιστεύεται ὅτι τὸ εὕρημα αὐτὸ ὑποδηλώνει ἐνδεχομένως τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς ἱατρικῆς στὴν περιοχὴ⁷¹.

Στὴν Ἀμφίπολη⁷² ὁ Ἀσκληπιὸς λατρευόταν ἐπίσης ἀπὸ ἀρκετὰ νωρίς, τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ., ὅπως προκύπτει ἀπὸ πέντε συμβόλαια ἀγορῶν, στὰ ὁποῖα μνημονεύονται ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ· μάλιστα ἡ μνεῖα τοῦ ἱερέα τοῦ Ἀσκληπιοῦ μεταξὺ τῶν ἐπάνυμων ἀρχόντων δηλώνει σαφῶς τὴ σημαίνουσα θέση τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ τῆς ἱατρικῆς στὴν πόλη⁷³. Ἀξίζει ἐπίσης νὰ τονισθεῖ στὸ σημεῖο αὐτό, ἄν καὶ σημειώθηκε ἤδη παραπάνω, ὅτι οἱ πρωϊμότερες γνωστὲς μαρτυρίες γιὰ ἐπάνυμους ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴ Μακεδονία εἶναι αὐτὲς πού ἐντοπίζονται στὰ συμβόλαια πού καταγράφονται στὴ συνέχεια⁷⁴. Τὰ ἐν λόγῳ συμβόλαια, πού χρονολογοῦνται στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 357 καὶ 350), εἶναι τὰ ἀκόλουθα⁷⁵:

α') Συμβόλαιο τὸ ὁποῖο συντάχθηκε περὶ τὸ 357/356, ἐπὶ ἱερέως τ-|οῦ Ἀσκληπιοῦ *Τείσωνος*, καὶ ἀφορᾷ τὴν ἀγορὰ ἀπὸ τὸν Πολυκράτη οἰκίας ἀπὸ τὴ γυναῖκα καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Σωστράτου⁷⁶.

β') Συμβόλαιο τὸ ὁποῖο συντάχθηκε περὶ τὸ 357/356, καὶ πάλι ἐφ' ἱερέως [τοῦ Ἀσκληπι]-|οῦ *Τείσωνος*, καὶ ἀφορᾷ τὴν ἀγορὰ τῆς οἰκίας τοῦ Θεοδώρου (τὸ ὄνομα τοῦ ἀγοραστή δὲν διασώζεται, πιθανότατα ὁμως λανθάνει στὸν πρῶτο στίχο)⁷⁷.

γ') Συμβόλαιο τὸ ὁποῖο συντάχθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν περ. 356 καὶ 352, ἐπὶ ἱερ(ε)ως

71. Σχετικὰ βλ. Χρ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, «Κηπιὰ-Ἀκροβούνη», *ΑΔ* 40 (1985), Μέρος Β' - Χρονικά, σ. 266· D. Pandermalis, «Macedonia», *EAA Suppl.* III (1995), σ. 494, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 323, ἀρ. 26.

72. Γιὰ τὴν Ἀμφίπολη βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 392-397.

73. Βλ. Πέτσας, «Ἔσται ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σσ. 21-22. Γιὰ τοὺς ἐπάνυμους ἱερεῖς τῆς πόλεως βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 59, 177 καὶ 180.

74. Βλ. καὶ Veligianni, «Lex sacra», σ. 404.

75. Γιὰ τὰ συμβόλαια αὐτὰ βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 175, 177 καὶ 180, καὶ τ. 2, σ. 320, ἀρ. 13.

76. Βλ.: *Τύχη ἀγαθή. Θεός. Πο[λυκ]ρ[άτ]-|ης παρὰ τῆς Σωστράτου γυ[ν]-|αικὸς καὶ τῶν παίδων τῶν Σ-|ωστράτου ἐπρίατο τὸν ἐπτ-|άκλινον καὶ τὸμ ψιλὸν καὶ | τὰ ἐξόπισθε πάντα τῆς οἰκ-|ίας καὶ τὴμ πεντά-|πουν τα[ύ]-|της ὑφελὼν πρὸς ἐντάφια το-|ῦ πατρός, δραχμῶν ὀκτακοσ-|ίων τριάκοντα δύο, ἐπὶ ἐπι-|στάτου Σπ[ά]ργ[ε]ως, ἱερέως τ-|οῦ Ἀσκληπιοῦ Τείσωνος, μη-|νὸς Ἀφρονησιῶν[ος]· ν τὰ δ ν· | ἐ τέλη ο vacat ἰ ὠ ννηται οἰσ-||οῖσι πάντα ν. Αὐτοὶ ὑπὲρ αὐ-|τῶν οἱ Σωστράτ vac [ο]ν παῖ-|δες. Μάρτυρες Αἰσχύ[λος] Ὀ[π]-|ώριος, Ποσθίων Σνάγγ[ου]. Κ-|εῖται παρὰ Μοσχίω. Βλ. Hatzopoulos, *Amphipolis*, σσ. 24-29, ἀρ. III, καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 99-100, ἀρ. 84 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).*

77. Βλ.: [Α]γαθὴ τύχη. ΠΠΕΟΣ ἐπ[ρία]-|[τ]ο τὴν οἰκίαν παρὰ Θεοδώρο[υ], | [ῆ] γείτων Κλεόδαμος, δρα[χ]-|[μῶ]ν διοχιλίων ὀκτακοσ[ίων], | [κατ]ὰ τὴν συγγραφὴν τ[ὴν παρὰ] | [...]μων. Μάρτυρες Ο[..... c 9] | [...]χας, ἐφ' ἱερέως [τοῦ Ἀσκληπι]-|[οῦ] Τείσωνος, ἐπὶ [ἐπιστάτου] | [Σπ]άργεως. Βλ. Hatzopoulos, *Amphipolis*, σσ. 30-31, ἀρ. IV, καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonians Institutions*, τ. 2, σ. 100, ἀρ. 85 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

δὲ τ[οῦ] | Ἀσκληπιοῦ Ἀνδ[ρω]-|νος, καὶ ἀφορᾷ τὴν ἀγορὰ ἀπὸ τὸν Ἀντίγονο οἰκίας (τὸ ὄνομα τοῦ ἰδιοκτήτη τῆς δὲν διασώζεται)⁷⁸.

δ') Συμβόλαιο πὺν συντάχθηκε μεταξὺ τῶν ἐτῶν 356 καὶ 352, ἐπὶ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ | Εὐαινέτου, καὶ ἀφορᾷ τὴν ἀγορὰ ἀπὸ τὸν Νικόλαον Μελαντάδου τοῦ ἀμπελιοῦ τοῦ Ἀσάνδρου⁷⁹.

ε') Συμβόλαιο πὺν συντάχθηκε τὸ 351-350, ἐπὶ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐρ-|[μαγ]όρα, βάσει τοῦ ὁποῖου ὁ Θειοχάρης Νικέα ἀγόρασε τὴν οἰκία τοῦ Θεοδώρου τοῦ Πολέμωνος⁸⁰.

Στὴν ἴδια κατηγορία μὲ τὰ παραπάνω συμβόλαια πρέπει, κατὰ τὸν Χατζόπουλο, νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ τρία ἀκόμη (4ος-3ος αἰ. π.Χ.)· στὰ δύο ἀπὸ αὐτὰ διασώζεται τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα ὅχι ὁμως καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐνῶ στὸ τρίτο δὲν διασώζεται οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα⁸¹. Ἡ πρόταση αὐτὴ τοῦ Χατζόπουλου προφανῶς βασιζέται στὴν ἀποψή του, πὺν ἐκτέθηκε λίγο παραπάνω, ὅτι μετὰ τὸν Φίλιππο Β' ὅλοι οἱ ἐπώνυμοι ἱερεῖς τῶν μακεδονικῶν πόλεων εἶναι ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ.

Στὴν Ἀμφίπολη ἀνασκάφηκε τὸ 1956 ἀπὸ τὸν Δ. Λαζαρίδη μιὰ μαρμάρινη στήλη, τῆς ὁποίας λείπει τὸ ἄνω, τὸ κάτω καὶ τὸ δεξιὸ τμήμα («ἀναφεροῦσης λατρείαν καὶ τέμενος τοῦ Ἀσκληπιοῦ»). Ἀπὸ τὸ σωζόμενο ἀριστερὸ τμήμα τῆς στήλης αὐτῆς, ἡ ὁποία χρονολογεῖται περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (ὀψωσδήποτε ὅχι μετὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου αἰ.), παραδίδεται ἓνα ἀπόσπασμα ἱεροῦ νόμου (*lex sacra*), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἀσκληπιὸ καὶ γιὰ τὴν ἐγκοίμηση (*ἐγκαθεύδειν*) στὸ ἱερό του⁸². Ἡ ἐπιγραφή αὐτὴ ἀποτελεῖ ἀναμφι-

78. Βλ.: Ἀγαθὴ τύχη. Ἐ[πι] | Σπάργεως ἐπ[ιστ]-|[ά]το, ἱερ(έ)ως δὲ τ[οῦ] | Ἀσκληπιοῦ Ἀνδ[ρω]-|νος, μηνὸς Ξαν[δι]-|κοῦ, Ἀντίγονο[ς] | ἐπρίατο παρὰ [...] | γένους, τὴν οἰ-|[κίαν] ----. Βλ. Hatzopoulos, *Amphipolis*, σσ. 31-33, ἀρ. V, καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 100-101, ἀρ. 86 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

79. Βλ.: Ἀγαθὴ τύχη. Ἐπρίατο Ν[ικό]-|λαος Μελαντάδου παρ' Ἀ-|σάνδρου ἀμπέλων πέλεθ[ρ]-|α ἔξ δραχμῶν τριακοσίων κα[ί] | εἴκοσι, ἂν γείτων ἐστὶν Κλεό[δ]-|ημος, Νίκαιος, Μενέλαος, | ἐπὶ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ | Εὐαινέτου, ἐπὶ Σπάργεως ἐ-|πιστάτου. Μάρτυρες Διο-|νύσιος, Ἐπιχάρης, Ἀπελλ-|ᾶς. Βλ. Hatzopoulos, *Amphipolis*, σσ. 33-38, ἀρ. VI, καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 101-102, ἀρ. 87 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

80. Βλ.: Ἀγαθὴ τύχη. Ἐπρίατο (Θ)ειοχάρης Νικέα π-|αρὰ Θεοδώρου τοῦ Πολέμωνος τὴν οἰκ[ί]αν, ἢ γ-|είτων Μενέας Ἀσάνδρου καὶ Θεόδωρος αὐτ-|ὸς καὶ Νικάνωρ Ἐπικράτους, χρυσῶν τριακ-|οσίων. Βεβαιωτῆς Δημόνικος Ῥίχνου. Μάρ-|τυρες Στησίλειος Ὀργεως, Ἀριστογένη-|ς Ἀστίνου, ἐπὶ ἱερέως τοῦ Ἀσκληπιοῦ Ἐρ-|[μαγ]όρα, ἐπὶ ἐπιστάτου Αἰσχύλου. Βλ. Hatzopoulos, *Amphipolis*, σσ. 43-45, ἀρ. VIII, καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 103-104, ἀρ. 89 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Βλ. ἀκόμη Walton, *Asklepios*, σ. 176· Thraemer, «Asklepios», στ. 1675, καὶ Πέτσας, «Ὡναὶ ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σσ. 21-22.

81. Γιὰ τὰ συμβόλαια αὐτὰ βλ. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 102-103, ἀρ. 88 (ἐπὶ ἱερέ-|ως Ἐρμαγόρα, ἔτ. 352-350 π.Χ.· βλ. καὶ τὴν προηγούμενη ὑπόσημ.), σ. 105, ἀρ. 91 (Ἐφ' ἱερέως Αἰσχύλου, 3ος αἰ. π.Χ.), καὶ σσ. 104-105, ἀρ. 90 (δὲν διασώζεται τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα, δεῦτερο μισὸ 4ου αἰ. π.Χ.), ἐνῶ γιὰ τὴ συμπερίληψή τους στὴν ἴδια κατηγορία μὲ τὰ προηγούμενα πέντε βλ. Hatzopoulos, *La Macédoine*, σ. 54, ὑπόσημ. 148. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 320, ἀρ. 13. Γιὰ ἄλλα συμβόλαια ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, στὰ ὁποῖα μνημονεύεται μόνο τὸ ὄνομα τοῦ ἱερέα ὅχι ὁμως καὶ τοῦ θεοῦ βλ. Hatzopoulos, *Amphipolis*, σ. 45, ἀρ. IX (Ἐπὶ Π[ολυκράτους ἱερέως], καὶ σσ. 48-49, ἀρ. X/B' (ἐ)πὶ Ἡρακλεοδώρου ἱε-|[ρέως]· γιὰ τὸ τελευταῖο αὐτὸ συμβόλαιο βλ. καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 104-105, ἀρ. 90.

82. Βλ.: [ἱερά τοί]ς θε[οί]ς. ἂν δὲ μὴ προσ-|[αγά]γη ταῦ[τα], μὴ ἐξέστω θύειν | μ[η]δ' ἐγκαθεύ[δειν] εἰς τὸ ἱερόν. | δραχμὴν τε[λείην] ἐλθόντα εἰς τὸ | [ἱ]ερὸν τὸμ βου[λό]μενον θύειν | [θ]ύειν τοῖς θε[οί]ς ἱερεῖα καί | ἄλλο τι ἂν αὐ[τὸ]ς βούληται | [ἐ]γκαθεύδειν [ταῦτα] ποιοῦντα. | θύειν καὶ τιθέν[αι] σκέλη σὺν | κωλέαις ἅμα τε [δοῦναι τῶι ἱερεῖ] | τὸ ἀργύριον ἐπιτ[έ]ξαντι αὐτῶι. | ὅς δ' ἂμ μὴ παρ[αθῆ]ν ἱεράς μοίρας | τῶι θεῶι, διπλάς [ἀποτινέτω. ἂν δὲ] | θύῃ θεῶι ἐντεμ[ενίω] ἐτέρωι, | τελεῖτω τὰ νομ[ι]ζόμενα καὶ τῶι | Ἀσκληπιῶι. θύ[ειν] καὶ

σβήτητη μαρτυρία για τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἀμφιπόλεως, ἀφοῦ σ' αὐτὴν περιγράφεται (ἢ ἔστω σίγουρα περιγραφόταν) ὅλο τὸ τελετουργικὸ ποῦ ὄφειλε νὰ τηρήσει ὁποῖος προσερχόταν γιὰ νὰ ἐπικαλεσθεῖ τὴ βοήθεια τοῦ θεοῦ. Ἐπὶ πλέον ἡ φράση ἂν δὲ] *θύη θεῶν ἐντεμ[ενίωι ἐτέρωι,] τελείτω τὰ νομ[ιζόμενα καὶ τῶι]* Ἀσκληπιῶι ἀποτελεῖ μαρτυρία γιὰ τὸ ὅτι στὸ ἴδιο ἱερὸ λατρεύονταν καὶ ἄλλοι θεοί⁸³. Γιὰ τὸ ποιοὶ θεοὶ ὑπονοοῦνται ἐδῶ μόνον ὑποθέσεις εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν, ἀξίζει ὅμως νὰ καταγραφῆ ἡ ἀποψη τοῦ R. Herzog ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. ὁ Ἀσκληπιὸς λατρευόταν στὰ ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνα ὡς δευτέρος θεός (*σύμβωμος*) καὶ σύντομα τὸν ὑποσκέλισε ἐντελῶς· αὐτὸ συνέβη τόσο στὴν Ἐπίδαυρο ὅσο καὶ στὴν Κῶ⁸⁴.

Ἡ Ἀμφίπολη μνημονεύεται στὸν κατάλογο (4ος αἰ. π.Χ.) τῶν *θεαροδόκων* τῆς Ἐπίδαυρου (*Ἀμφίπολις· Ἰάραξ*)⁸⁵, καὶ ἐπίσης σώζεται τὸ ψήφισμά της (243 π.Χ.) γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὰ Ἀσκληπίεια τῆς Κῶ⁸⁶· στὸ ἴδιο ψήφισμα οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως συμφωνοῦν μὲ τὴν προτεινόμενη ἐκεχειρία καὶ δέχονται τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ νὰ εἶναι ἄσυλο. Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς Κῶ (*ἀρχιθέωρος* καὶ *θεωρός*) εἶναι οἱ ἴδιοι ποῦ ἐπισκέφθηκαν τοὺς Φιλίππους, τὴν Πέλλα καὶ τὴν Κασσάνδρεια, πρὸς τοὺς ὁποίους πρέπει *δοῦναι δὲ καὶ | τοὺς ἄρχοντας ξένιον ... , ὅσον καὶ τοῖς τὰ Πύθια ἐπαγγέλλουσι | δίδεται θεαροδόκος* τῆς Ἀμφιπόλεως ὀρίζεται ὁ Διονύσιος Ἐπιγένοῦ.

Ἀκόμη εἶναι γνωστὸ ἓνα ἀνάθημα τῶν *πολεμάρχων* τῆς Ἀμφιπόλεως στὸν Ἀσκληπιό⁸⁷, ἐνῶ στὴν πόλη αὐτὴ βρέθηκε καὶ ἓνα μικρὸ κεφάλι ἀγάλματος ποῦ πιθανὸν

τιθέναι] | τῶι Ἀσκληπιῶι [ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τὰ] | [αὐτ]ά. ἂν δὲ μ[η -----]. Παρατίθεται τὸ κείμενο τοῦ νόμου κατὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς Veligianni, «Lex sacra», σσ. 391-405. Βλ. ἀκόμη Δ. Λαζαρίδης, «Ἀνασκαφὴ καὶ ἔρευνα εἰς Ἀμφίπολιν», ΠΑΕ (1965), σ. 47· στὸν ἴδιο, «Ἀμφίπολις. Τυχαῖα εὐρήματα», ΑΔ 21 (1966), Μέρος Β' - Χρονικά, σ. 365 (χρονολογεῖ τὴν ἐπιγραφὴ τὸν 3ο αἰ. π.Χ.)· Α. Η. S. Megaw, «Archaeology in Greece 1965-1966», AR (1966) 16, καὶ Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών*, τ. 1, σσ. 380-381, ἀρ. 606. Βλ. τέλος Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 253, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 60, καὶ τ. 2, σ. 320, ἀρ. 13.

83. Βλ. Veligianni, «Lex sacra», σσ. 399-400.

84. Βλ. Herzog, «Asklepios», σσ. 795-796. Βλ. ἀκόμη Veligianni, «Lex sacra», σ. 400, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τοὺς θεοὺς, ἡ λατρεία τῶν ὁποίων μαρτυρεῖται στὴν Ἀμφίπολη, στή σ. 401 καταγράφονται οἱ θεοὶ ποῦ λατρεύονταν ἀπὸ κοινῶν μὲ τὸν Ἀσκληπιό, καὶ στίς σσ. 401-403 ἐξετάζεται ἡ στενὴ σχέση τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Πρβ. καὶ M. Guarducci, «I predecessori di Asclepio», SSR 8 (1932) 215 κ.έ.

85. Βλ. IG IV/1, ἀρ. 94 I b, στίχ. 13. Βλ. ἀκόμη Tatakis, *Macedonians Abroad*, σ. 53, ἀρ. 66, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 175-176, καὶ τ. 2, σ. 320, ἀρ. 13.

86. Βλ.: *Ἀμφιπολιτῶν Βασιλεύοντος Ἀντιγόνου ἔτους ἐνός καὶ τεσσαρακοστοῦ, ἐπιστάτου Ξενί|ου τοῦ Ὀργέως, ἐφ' ἱερέως Λυσιμάχου. ψηφίσματα Γορταίου ἐνάτη ἐπὶ δέκα· | Ἐπει ὁ ἀποσταλεὶς ἀρχιθέωρος ὑπὸ τῆς Κῶων πόλεως Ἀριστόλοχος Ζυμέν|δρωνος καὶ μετ' αὐτοῦ θεωρὸς Μακαρεὺς Ἀράτου ἐπελθόντες ἐπὶ τὴν ἐκκλη|σίαν τὴν τε οἰκειότητα ἀνεεώσαντο τὴν ὑπάρχουσαν Κῶις πρὸς Μακε|δόνας καὶ τὴν εὐνοϊαν ἐνεφάνιζον, ἢν ἔχουσα διατελεῖ ἡ πόλις πρὸς τε | τὸμ βασιλέα Ἀντίγονον καὶ πρὸς Μακεδόνας, ἐπηγγέλοσαν δὲ καὶ τὰ Ἀσκλη|πίεια τὰ γινόμενα παρ' αὐτοῖς καὶ τὴν ἐκεχειρίαν καὶ ἤξιον τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσ|κληπιοῦ τὸ ἐν Κῶι ἄσυλον εἶναι, δεδόχθαι τῇ πόλει τῇ Ἀμφιπολιτῶν τὴν τε | ἐπαγγελίαν τῶν Ἀσκληπιέων καὶ τὴν ἐκεχειρίαν προσδέξασθαι καὶ ἐπαι|νέσαι αὐτοὺς ἐπὶ τε ταῖς τιμαῖς, αἷς συντελοῦσι τοῖς θεοῖς, καὶ ἐπὶ τῇ εὐ|νοίᾳ τῇ πρὸς τὸμ βασιλέα Ἀντίγονον καὶ πρὸς Μακεδόνας, εἶναι δὲ καὶ τὸ ἱε|ρὸν ἄσυλον, καθάπερ καὶ ὁ βασιλεὺς Ἀντίγονος προαιρεῖται. δοῦναι δὲ καὶ | τοὺς ἄρχοντας ξένιον τοῖς θεωροῖς, ὅσον καὶ τοῖς τὰ Πύθια ἐπαγγέλλουσι | δίδεται. εἶναι δὲ καὶ θεωροδόκον τῆς θεωρίας τῆς Κῶων Διονύσιον Ἐπιγένοῦ. | Ἐψηφίσθη παραπάσαις. Σχετικὰ βλ. Herzog - Klaffenbach, *Asylieurkunden*, σ. 16, ἀρ. 6, στίχ. 18-34, καὶ Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σ. 60, ἀρ. 41, καὶ στὸν ἴδιο, *La Macédoine*, σσ. 81-82. Πρβ. ἐπίσης Giovannini, «Le statut», σσ. 465-466 καὶ 468, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 258.*

87. Βλ. Καφταντζής, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών*, τ. 1, σ. 96-97, ἀρ. 14, καὶ Hatzopoulos, *Macedonian*

ἀποδίδει τὰ χαρακτηριστικά τοῦ θεοῦ⁸⁸, ὅπως ἐπίσης καὶ πέντε ἀγαματίδια ρωμαϊκῆς ἐποχῆς ποῦ παριστοῦν τὸν Τελεσφόρο⁸⁹.

Ἐντοπίζονται ὁμως καὶ ἄλλες μαρτυρίες ποῦ συνδέουν ἔμμεσα τὴν Ἀμφίπολη μὲ τὸν Ἀσκληπιό. Σὲ μία ἐπιτύμβια ἐπιγραφή (; αἰ.) μαρτυρεῖται ἕνας Ἀμφιπολίτης ποῦ ἔφερε τὸ θεοφόρον ὄνομα Ἀσκληπιάδης (Ἀσκληπιάδη Ἀπολλωνίου | Ἀμφιπολίτα χρηστὲ | χαῖρε)⁹⁰. Τὸ ἴδιο ὄνομα ὡς πατρώνυμο (Τιμωνίδης τοῦ Ἀσκληπιάδου) ἐντοπίζεται καὶ σὲ ἀναθηματικὴ (;) ἐπιγραφή τοῦ Περσέα καὶ τῶν Ἀμφιπολιτῶν στὴν Ἄρτεμη Ταυροπόλο· ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται ἴσως τὸ 179 π.Χ.⁹¹.

Μία ἄλλη μαρτυρία ἀφορᾷ τὸν Μακεδονικὸν (-νιος Powell καὶ Edelstein: -δῶν Καββαδίας) Ἀμφιπολεῖτην (1ος αἰ. μ.Χ.), συγγραφέα ἑνὸς ἀθηναϊκοῦ ὕμνου (παιᾶνα) γιὰ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὸν Ἀσκληπιό⁹².

Ἀγαματίδιο «ἀνδρὸς ἱματιοφόρου», πιθανῶς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, βρέθηκε καὶ στὸν Σοχό (Ν. Θεσσαλονίκης), κάτι ποῦ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση γιὰ λατρεία τοῦ θεοῦ στὴν περιοχὴ⁹³.

Τὸ ἀρχαιότερο εὑρημα τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης⁹⁴ ἀποτελεῖ «τὸ δεξιὸ τμήμα ἑνὸς ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου» στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγίεια, τὸ ὁποῖο χρονολογεῖται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ βρῖσκε-

Institutions, τ. 2, σ. 86, ἀρ. 64.

88. Βλ. Ὁρλάνδος (ἐπιμ.), *Ἔργον 1977*, σ. 46, καὶ Ε. Γ. Στίκας, «Ἀνασκαφὴ παλαιοχριστιανικῶν βασιλικῶν Ἀμφιπόλεως», *ΠΑΕ* (1977) 52, ὅπου σημειώνεται ὅτι πρόκειται ἴσως γιὰ κεφάλι τοῦ Διονύσου. Βλ. ὁμως Holtzmann, «Asklepios», σ. 882, ἀρ. 222, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 320, ἀρ. 13.

89. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 320, ἀρ. 13 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

90. Βλ. Boeckh, *CIG*¹, ἀρ. 2010· Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις*, τ. 2, σ. 701, ἀρ. 850, καὶ Καφαντζίης, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών*, τ. 1, σ. 426, ἀρ. 708. Πρβ. ἐπίσης Perdriet, «Études Amphipolitaines», σ. 38, ὑποσημ. 3, καὶ Veligianni, «Lex sacra», σ. 399, ὑποσημ. 35.

91. Βλ.: Βασιλεὺς Περσεὺς | βασιλέως Φιλίππου | ἀπὸ τῶν εἰς Θράκιην στρατειῶν | Ἀρτέμιδι Ταυροπόλωι. | Ὁ δῆμος ὁ Ἀμφιπολιτῶν | Ἀρτέμιδι Ταυροπόλωι | πολιταρχούντων Τιμωνίδου | τοῦ Ἀσκληπιάδου, Μεστ[ύλου] | τοῦ Μητροδώρου. Βλ. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 49-50, ἀρ. 29.

92. Βλ.: Μακεδονικὸς Ἀμφιπολεῖτης | ἐποίησεν τοῦ θεοῦ προστάξαντο[ς] | Δῆλιον εὐφάρετραν Ζηγὸς γόνον ὕμνεϊτ' ἀργυρότ[οξον] | εὐφρονη θυμῷ εὐφήμῳ γλώσση | ἐ Παιάν | ἱκτηρ[α] κλάδον ἐν παλάμῃ θέτε καλὸν ἐλαίενον κ[αί] | ἀ[γλ]αὸν ἔρνος, κοῦροι Ἀθηναίων ἐ Παιάν | . . . ὑρ 1-2 ἄμ[ε]μ[π]τος ὕμνος αἰεδοὶ Λητοῖδην ἑκατὸν | κλυτὸν . . . ὄν . . . 6-7 | ἡ Παιάν | ἐπιτάρροθον ὄγ ποτ[ε] γει[ν]ατο νοῦσων καὶ βροτέας | δύης Ἀσκληπιὸν εὐ[ρον]α κοῦρον . . . c. 3 τω ἐ Παιάν | τὸν δ' ἀνά Πηλιάδας κορυφὰς ἐδίδαξε [τέ]χνη[ν] ἢ (?) πα . . . c. 3 | (κτλ.). Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τὸν Α. G. Woodhead, *SEG* 23 (1968), σ. 52, ἀρ. 126. Βλ. ἀκόμη *IG* II/2, ἀρ. 4473 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σσ. 328-330, μαρτ. 593· Powell, *Collectanea Alexandrina*, σσ. 138-140· H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 30 (1980), σ. 75, ἀρ. 166. Πρβ. H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 34 (1984), σ. 76, ἀρ. 192, καὶ H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 35 (1985), σσ. 496-497, ἀρ. 1795. Βλ. ἀκόμη Herzog, «Asklepios», στ. 797· Καββαδίας, *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ*, σσ. 211-212· Ν. Πλάτων, «Ἔργασια διαμορφώσεως Ἀσκληπιείου [Ἀθῆναι]», *ΑΔ* 18 (1963), Μέρος Β' 1 - Χρονικά, σ. 20· Μ. Θ. Μιτσός, «Β. Ἐπιγραφικὴ Συλλογὴ [Ἀθῆναι]», *ΑΔ* 19 (1964), Μέρος Β' 1 - Χρονικά, σ. 16, καὶ Veligianni, «Lex sacra», σ. 399, ὑποσημ. 35.

93. Βλ. Φ. Πέτσας, «Χρονικά Ἀρχαιολογικά 1966-1967», *Μακεδονικά* 9 (1969) 170, ἀρ. 83 (καὶ πίν. 76δ)· Holtzmann, «Asklepios», σ. 880, ἀρ. 182, καὶ Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σ. 225, ὑποσημ. 92. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, ἀρ. 29.

94. Γιὰ τὴ Θεσσαλονικὴ βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 189-190, κ.ά.

ται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης· δυστυχώς όμως η ακριβής προέλευση του αναγλύφου αυτού, το οποίο άνηκε σε ιδιωτική συλλογή, δεν είναι γνωστή⁹⁵.

Ένδεχομένως ο επώνυμος ιερέας Νικόλαος του Πανσανίου, ο οποίος μνημονεύεται σε ψήφισμα της Θεσσαλονίκης του Ίουλίου 223 π.Χ. ήταν ιερέας του Άσκληπιού⁹⁶.

Πάντως στη Θεσσαλονίκη η λατρεία του Άσκληπιού πρέπει να κατείχε εξέχουσα θέση. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι ή μία από τις τέσσερις φυλές της Θεσσαλονίκης έφερε το όνομα Άσκληπιός, όπως μαρτυρούν δύο έπιγραφές ρωμαϊκής εποχής που βρέθηκαν στο ανατολικό μέρος της πόλεως (οι άλλες τρεις φυλές ήταν η Διονυσιάς, η Άντιγονίς και η Γναϊάς)⁹⁷.

Μία άλλη μαρτυρία πιστοποιεί την ύπαρξη Άσκληπιείου στη Θεσσαλονίκη. Πρόκειται για έπιγραφή «χαραγμένη στην μπροστινή πλευρά μαρμάρινου βάθρου με έμβαθύνσεις για δύο αγάλματα στο επάνω μέρος», και την οποία δημοσίευσε ο Π. Παπαγεωργίου σε τοπική έφημερίδα της Θεσσαλονίκης το 1905 (: έτους ανρ' Άσκληπιώι | και Ύγίαι Κλέων | Ήρακλείδου). Η έπιγραφή αυτή χρονολογείται το έτος 3/4 μ.Χ. (σύμφωνα με τη μακεδονική χρονολόγηση), και φυσικά αποτελεί απόδειξη για την ύπαρξη ιεροῦ του θεοῦ στην πόλη, τουλάχιστον «από τα πρώιμα αυτοκρατορικά χρόνια»⁹⁸.

Έπίσης στην πόλη βρέθηκαν τρία αγλαματίδια του Άσκληπιού⁹⁹, αγλαματίδιο της Ύγίειας καθώς και αγλαματίδια παιδιών (προφανώς αναθήματα)¹⁰⁰.

Με την ύπαρξη του Άσκληπιείου συνδέεται η παρουσία στη Θεσσαλονίκη θιάσου Άσκληπιαστών, όπως προκύπτει από σχετική έπιγραφική μαρτυρία (2ος/3ος αι. μ.Χ.)¹⁰¹.

Για την ύπαρξη Άσκληπιείου στα Κάλινδονια, αρχαία πόλη στη σημερινή τοποθεσία Τουμπες ή Καστέλλια Καλαμωτού (Ν. Θεσσαλονίκης)¹⁰², μαρτυρεί έπιγραφή σε μαρμαρίνη στήλη, στην οποία αναγράφονται οι επώνυμοι ιερείς του Άσκληπιού κατά

95. Βλ. U. Hausmann, *Griechische Weihreliefs*, Berlin 1960, σσ. 69 και 72 (και εικ. 41)· Φ. Πέτσας, «Αρχαιότητες και μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας», *ΑΔ* 24 (1969), Μέρος Β' - Χρονικά, σ. 292· πρβ. και στον ίδιο, «Αρχαιότητες και μνημεία Κεντρικής Μακεδονίας», *ΑΔ* 23 (1968), Μέρος Β' - Χρονικά, σ. 328· J.-P. Michaud, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1970», *BCH* 95 (1971) 944· Düll, *Götterkulte*, σ. 108, και σ. 208 σημ. 8· Holtzmann, «Asklepios», στ. 883, άρ. 250· Croissant, «Hygieia», σ. 564, άρ. 145, και Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 253. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, άρ. 32· πρβ. και τ. 1, σ. 67.

96. Βλ. *IG X/2/1*, άρ. 2· Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 1, σ. 154, και τ. 2, σ. 69, άρ. 52. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 59, και τ. 2, σ. 324, άρ. 32.

97. Βλ. *IG X/2/1*, άρ. 183 και 265 (φυλή Άσκληπιός), άρ. 184 (φυλή Άντιγονίς), άρ. 185 (φυλή Διονυσιάς) και άρ. 278 (φυλή Γναϊάς). Έπίσης βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σ. 209, ύποσημ. 132· Βουτυράς, «Λατρεία», σσ. 256 και 257, και Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 1, σσ. 121 και 159. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 60 και 81, και τ. 2, σ. 324, άρ. 32.

98. Για την έκδοση της έπιγραφής και τις λοιπές παρατηρήσεις βλ. Βουτυράς, «Λατρεία», σσ. 256-257. Ο Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, άρ. 32, σημειώνει ότι η έπιγραφή χρονολογείται τον 3ο/4ο αι. μ.Χ.

99. Βλ. Holtzmann, «Asklepios», σ. 880, άρ. 181, 183, και σ. 887, άρ. 326, και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, άρ. 32.

100. Σχετικά βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, άρ. 32 (όπου και βιβλιογραφία).

101. Βλ. *IG X/2/1*, άρ. 480. Βλ. ακόμη Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 257, και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 61 και 182, και τ. 2, σ. 324, άρ. 32. Πρβ. και Καββαδιάς, *Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ*, σ. 231.

102. Για τὰ Καλίνδονια βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 216-218, καθώς και τὴ βιβλιογραφία τῆς ἐπόμενης ὑποσημ.

χρονολογική σειρά, από τότε που ο Αλέξανδρος ενσωμάτωσε την πόλη αυτή στο βασιλείο του (ἀφ' οὗ βασιλεὺς Ἀλέξαν-δρος ἔδωκε Μακεδόσι | Καλίνδοια καὶ τὰ χωρία | τὰ περὶ Καλίνδοια). Ἡ ἐπιγραφή χρονολογείται στὰ ἔτη 335/4-306/5, καὶ σ' αὐτὴν παραδίδονται συνολικὰ τὰ ὀνόματα τριάντα ἱερέων¹⁰³.

Οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὰ Καλίνδοια εἶχαν ἐτήσια θητεία, ἐνῶ ἡ χρονολογικὴ ἀναγραφή τους στὴ στήλη δείχνει ὅτι ἦταν οἱ ἐπώνυμοι τῆς πόλεως (ἀποτελοῦσαν δηλ. τὴ βάση γιὰ τὶς ἐπίσημες χρονολογήσεις)¹⁰⁴. Μάλιστα ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ φαίνεται ὅτι εἶχε εἰσαχθεῖ σὲ ἱερὸ πού ἀρχικὰ ἦταν ἀφιερωμένο στὸν Ἀπόλλωνα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἐξεταζόμενη στήλη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἀνάθημα τοῦ ἱερέα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἱερατεύσας Ἀσκληπιῶ) Ἀγαθάνορα Ἀγάθωνος στὸν Ἀπόλλωνα (Ἀπόλλωνι ἀνέθηκεν) καὶ ὄχι στὸν θεό, οἱ ἱερεῖς τοῦ ὁποίου ἀναγράφονται. Εἶναι συχνὸ φαινόμενο ὅμως σὲ ἱερὰ τοῦ Ἀπόλλωνα νὰ εἰσάγεται καὶ ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀφοῦ μιὰ ἀπὸ τὶς ιδιότητες τοῦ Ἀπόλλωνα ἦταν καὶ ἡ θεραπευτικὴ δραστηριότητά του¹⁰⁵.

Τὰ Καλίνδοια συμπεριλαμβάνονται καὶ στὸν κατάλογο (4ος αἰ. π.Χ.) τῶν θεαροδόκων τῆς Ἐπιδαύρου (: Καλίνδοια· Παυσανίας)¹⁰⁶.

Στὴν Πέλλα, τὴν πρωτεύουσα τοῦ Μακεδονικοῦ βασιλείου ἐπὶ Τημενιδῶν (ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. καὶ μετὰ)¹⁰⁷, ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ πιστοποιεῖται ἀπὸ:

α) Ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή (4ος/3ος αἰ. π.Χ.) στὸν Ἀσκληπιό (ἢ στὸν Ἀσκληπιό καὶ τὴν Ὑγίεια)· ἀν καὶ ἡ κατάσταση τῆς ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι καλὴ, ὡστόσο πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μᾶλλον βέβαιο ὅτι στὸν πρῶτο στίχο τῆς μνημονεύονταν ὁ θεὸς τῆς ἱατρικῆς καὶ ὁ ἐπώνυμος ἱερέας του (Ἀσκληπι[- - | Ἀναξίδοτο[ς - - | Ἐπι ἱερέως [- -])¹⁰⁸.

103. Βλ.: [Ἀγαθά]νωρ Ἀγάθων[ος] | [ἱερατε]ύσας [ας] Ἀσκληπιῶι | [Ἀπόλλ]ωνι ἀνέθηκεν | [οἶδε] ἱερεῖς ἐγένοντο | [ἀφ' οὗ] βασιλεὺς Ἀλέξαν-δρος ἔδωκε Μακεδόσι | Καλίνδοια καὶ τὰ χωρία | τὰ περὶ Καλίνδοια Θαμίς-|κιαν Καμακαίαν Τριπο-|άτιν: Σίβρας Ἡροδώρου | Τρωῖλος Ἀντιγόνου | Καλλίας Ἀπολλωνίου | Ἰκκότας Γύρτου | Ἠγήσιππος Νικοξένου | Λυκοῦργος Νικάνορος | Ἀγαθάνωρ Ἀγάθωνο[ς] | Μενέλαος Μενάνδ[ρου] | Ἀντίγονος Μενάνδ[ρου] | Ἀντιμένων Μενάνδ[ρου] | Κράτιππος Εὐρυτίο[υ] | Γύλις Εὐί[ι] <ρ>υτίου | Κάνουν Ἀσσα[-]μικου | Κερτίμμας Κρίθωνο[ς] | Φιλώτας Λεων[ίδου] | Πτολέμματος Μ[.....] | Μύας Φιλίσ[κου] | Ἄμερίας Κυδί[α] | Πάσων Σκύθ[ου] | Φιλαγρος Μενά[νδρου] | Γυδίας Κρίθω[νος] | Φιλόξενος Ε[- - -] | Περδίκκας Ἀμμα[δίσκου] | Νικάνωρ Νίκω[νος] | Νικάνωρ Σώσ[ου] | Γάδδus Ἀστίων[ος] | Αντιφάνης Σώσ[ω]νος | Παρμενίων Ἀλ[- - -] | Γλαυκίας Δαβρ[εία] | Ἄρπαλος Φα[- - -]. Βλ. Βοκοτοπούλου, «Ἡ ἐπιγραφή τῶν Καλινδοίων», σσ. 87-114· Μ. Β. Hatzopoulos, *Bull. Epigr.* (1988), σ. 445, ἀρ. 847· E. Badian, «History from „Square Brackets“», *ZPE* 79 (1989) 65-66 καὶ 69-70, ἀρ. 2· Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 84-85, ἀρ. 62 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία)· βλ. ἀκόμη Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σ. 217, ὑποσημ. 27· Βουτυράς, «Λατρεία», σσ. 259-261, καὶ Hatzopoulos, *La Macédoine*, σ. 54, ὑποσημ. 150. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 59, 176 καὶ 180 (γιὰ τοὺς ἐπώνυμους ἱερεῖς), καὶ τ. 2, σ. 322, ἀρ. 19.

104. Σχετικὰ βλ. Βοκοτοπούλου, «Ἡ ἐπιγραφή τῶν Καλινδοίων», σσ. 96-98. Βλ. ἀκόμη Βουτυράς, «Λατρεία», σσ. 259-260.

105. Γιὰ τὴ σχέση Ἀπόλλωνα καὶ Ἀσκληπιοῦ βλ. παραπάνω, σ. 102.

106. Βλ. *IG* IV/1, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 13· βλ. ἐπίσης Βοκοτοπούλου, «Ἡ ἐπιγραφή τῶν Καλινδοίων», σ. 100· Tatakis, *Macedonians Abroad*, σ. 115, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 19.

107. Γιὰ τὴν Πέλλα βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 135-139.

108. Βλ. Petsas, «Epigraphy from Pella», σσ. 158-159, ἀρ. 1 [= Petsas, *Pella*, σσ. 60-62] (πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Petsas ἐκδίδει τὴν ἐπιγραφή χωρὶς καμιά συμπλήρωση, ὡστόσο στὰ σχετικὰ σχόλια του προτείνει τὶς πιθανὲς συμπληρώσεις καὶ κυρίως τοῦ πρῶτου στίχου, ὅπου θεωρεῖ πιθανότερο νὰ πρόκειται γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τῆς ἱατρικῆς καὶ ὄχι γιὰ κάποιο θεοφόρον ὄνομα). Πρβ. καὶ Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντοῦρου, *Πέλλα I. Ιστορικὴ ἐπισκόπησις καὶ μαρτυρία*, Ἀθήνα 1971, σσ. 41 καὶ 141, ἀρ. 224· A. G.

β) Ἡ πόλη συμμετεῖχε, ὅπως οἱ Φίλιπποι, ἡ Κασσάνδρεια καὶ ἡ Ἀμφίπολις, στὴν πανελληνία ἐορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἡ ὁποία διοργανώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κῶ τὸ 242 π.Χ. Στὸ σχετικὸ ψήφισμα (Αὐγουστος 243 π.Χ.) οἱ κάτοικοι τῆς Πέλλας κατέγραψαν ἀποφάσεις παρόμοιες μὲ ἐκεῖνες τῶν τριῶν παραπάνω πόλεων¹⁰⁹.

Ἐπίσης σὲ βάση ἀγάλματος σώζεται ἔμμετρη ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή στὸν Ἀσκληπιό (ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀνέκδοτη)¹¹⁰.

Στὴ Μόρρυλο, μιὰ μικρὴ πόλη στὴν κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Ἐχεδώρου στὴν Κρηστωνία (στὸ σημ. χωριὸ Ἄνω Ἀπόστολοι Κιλκίς)¹¹¹, ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἦταν ιδιαίτερα σημαντικὴ. Ἔχουν διασωθεῖ δύο ἐνεπίγραφες στήλες ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Μορρύλου (βρέθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ ἐν λόγῳ χωριοῦ), στὶς ὁποῖες εἶναι χαραγμένα ἰσάριθμα τιμητικὰ ψηφίσματα¹¹²:

α') Τιμητικὸ ψήφισμα (208/7 ἢ 207/6 π.Χ.) τῆς πόλεως τῶν Μορρυλίων γιὰ τὸν Παράμονο Σαμαγόρου, ὁ ὁποῖος ἐπελθὼν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐδεδώκει τῇ πόλει | ὡς τ<ετ>ε τῶι Ἀσκληπιῶι βοῦν ἀγελαίαν. Ἡ πόλη ἀποφάσισε ἐπαινέσαι τε αὐτὸν καὶ στεφαν[ῶ] | [σ]αι θαλλίνωι στεφάνωι, σταθῆναι δὲ τὴν | [σ]τήλην αὐτοῦ ἐν τῶι ἐπιφανεστάτωι | [τ]όπωι τοῦ Ἀσκληπιεῖου¹¹³.

Woodhead, *SEG* 24 (1969), σ. 187, ἀρ. 538· H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 39 (1989), σ. 196, ἀρ. 619· Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*, σ. 65, ὑπόσημ. 6 (ὅπου, ἀντὶ τῆς συμπληρώσεως Ἀσκληπι[ῶ]ι ποῦ θεωρεῖται πιθανὴ ὁ Petsas, προτείνεται Ἀσκληπι[ῶ]ι καὶ Ὑγείαι)· βλ. ἀκόμη Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 257 καὶ ὑπόσημ. 33· πρβ. καὶ Hatzopoulos, *La Macédoine*, σ. 54, ὑπόσημ. 154. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 179-180 καὶ 182 (γιὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Πέλλας), καὶ σ. 181 (γιὰ τὸν ἐπώνυμο ἱερέα).

109. Βλ.: Π ε λ λ α ί ω ν . | Ἐφ' ἱερέως Ἀσκληπιοδώρου, Γορπιαίου. Ἐπεὶ παραγενόμενος ἐκ Κῶ ἀρχιθέω-|ρος Ἀριστόλοχος Ζμῆνδρωνος καὶ θεωρὸς Μακαρεὺς Ἀράτου τὴν τε οἰκειό-|τητα ἀνενεώσαντο τὴν ὑπάρχουσαν Κώϊος πρὸς Μακεδόνας καὶ τὴν εὐ-|νοίαν ἀπελογίζοντο, ἦν ἔχουσα τυγχάνει ἡ πόλις ἡ Κώϊων πρὸς τὸν βασιλέα | Ἀντίγονον καὶ πρὸς Πελλαιούς καὶ τὴν λοιπὴν χώραν τὴν Μακεδόνων, καὶ ἐ-|πηγγέλλουσαν τὰ Ἀσκληπιεῖα τὰ γεινόμενα παρ' αὐτοῖς καὶ τοὺς ἀγῶνας | τοὺς ἐν τῇ πανηγύρει ἐσομένους καὶ τὴν ἐκεχειρίαν, ἠξίουσαν δὲ καὶ τὸ [I]-|ερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ τὸν ἐν Κῶι ἀσυλον εἶναι, ἔδοξε τῇ πόλει τὴν τε ἐπαγγ[ε]-|λίαν τῶν Ἀσκληπιεῖων τὴν παρὰ Κώϊων καὶ τὴν ἐκεχειρίαν προσδέξασθαι | καὶ ἐπαινέσαι αὐτοὺς ἐπὶ τε ταῖς τιμαῖς, αἷς συντελοῦσι τοῖς θεοῖς, καὶ | ἐπὶ τῇ εὐνοίᾳ τῇ πρὸς τὸν βασιλέα Ἀντίγονον καὶ πρὸς Μακεδόνας, ὑπάρ-|χειν δὲ καὶ τὴν ἀσυλίαν τῶι ἱερωῖ καθάπερ καὶ τοῖς ἄλλοις ἱεροῖς· δοῦναι δὲ κα[ι] | ξένια τοὺς ταμίας τοῖς θεωροῖς, ἃ καὶ τοῖς στεφανίτας ἀ[γῶνας] ἐπαγ-|[γ]έλλ[ο]υσι [δ]ι[δ]οται καὶ θεωροδόκον ἐλέσθαι Κώϊων. Ἡρέθη Ἴππ[..... c 10]ου. Βλ. Herzog - Klaffenbach, *Asylieurkunden*, σσ. 18-19, ἀρ. 7, καὶ Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 74-75, ἀρ. 58· βλ. ἀκόμη Giovannini, «Le statut», σσ. 465-466 καὶ 468· Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 258· Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*, σ. 65, ὑπόσημ. 6, καὶ Hatzopoulos, *La Macédoine*, σ. 54, ὑπόσημ. 154.

110. Σχετικὰ βλ. Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*, σ. 65, ὑπόσημ. 6· ἀκόμη Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 323, ἀρ. 27.

111. Πὰ τῇ Μόρρυλο βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 183-184, καὶ Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*.

112. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 179 καὶ 182 (γιὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο), καὶ τ. 2, σ. 322, ἀρ. 23 (γιὰ τὰ ψηφίσματα). Πὰ ἄλλες ἐπιγραφές ποῦ προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο, ἔχουν διασωθεῖ ὁμως σὲ κακὴ κατάσταση, βλ. Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*, σσ. 56-57, ἀρ. 3, καὶ σσ. 66-67, ἀρ. 6· H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 39 (1989), σσ. 193-194, ἀρ. 607 καὶ 609, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 23.

113. Βλ.: [E]ὔξενος Σάμου, Μένανδρος Ὀλώχου, | Νικάνωρ Παραμόνου, οἱ ἄρχοντες εἶπα[v]. | ἐπεὶ Παράμονος Σαμαγόρου ἐπὶ τῆς | Δημητρίου τοῦ Σωπάτρου στρατηγίας | ἐπελθὼν ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐδεδώκει τῇ πόλ[ει] | ὡς τ<ετ>ε τῶι Ἀσκληπιῶι βοῦν ἀγελαίαν, ἐξ ἧς καὶ ἐκ | γενομένης ἐπιγονῆς πλείονος ἐν τῶι πέ-ντε | [κ]αὶ δεκάτωι ἔτει, (ἐπὶ) τῆς Ἐπινίκου στρατηγίας, δο-|[χ]θέντος τῇ πόλει στεφανώσαι αὐτὸν θαλ-|λίνωι

β') Τιμητικό ψήφισμα (206/5 ή 205/4 π.Χ.) για τὸν Ἀλκέτα, ὁ ὁποῖος ἔκανε μεγάλες εὐεργεσίες πρὸς τὴν πόλη, ἐν δαπά-|[ναις μεγά|λαις ἐπιχορηγῶν τοῖς ἀ|φι]-|[κνουμ]έ-νοις ἐν τε τ[αῖ]ς ἐνδημίαις τῶν ἡ-|[γο]υμένων καὶ ταῖ[ς] λοιπαῖς ἐπισκενῆ-|[αι]ς διαδεχόμενος καὶ δαπανῶν ἐκ | [τοῦ ἰ]δίου. ν τῶι Ζ ν καὶ Ι ἔτει ἐπιδεξάμε-|[νο]ς τιχίσαι τὴν πόλιν μόνος χάριν τοῦ πρ[ο]-|[ν]οηθῆναι τῆς πάντων σωτηρίας ἀγα-|γεῖν τε εἰς τὴν ἀγορὰν [σῖ-τ]ον ἐποίησεν | πρὸς τε τούτοις [δ]α[π]ανῶν μεγάλως | βοῦς τε ἀγελαίας ἔδωκεν τοῖς πολέι-ταις ὡς τε τῶι θε[ῶ]ι. Γιὰ ὅλα αὐτὰ ἔδοξεν ἐπαινέ-|σαι τὸν Ἀλκέταν [ἐπὶ τε τῆι προ]νοίαι καὶ τῆι | πρὸς τοὺς π[ο]λείτας [εὐ]νοίαι καὶ στεφα-|νώσαι [αὐ]τὸν θ[α]λλ[οῦ] στε[φ]άνωι καὶ εἰ-|κόνι γραπτῆι, τεθῆναι δὲ αὐτοῦ | τὴν εἰκόνα [ἐν τῶι ἐπι]φανεστάτῳ | [τό]πωι τοῦ Ἀ[σ]κληπιείου, ἄγεσθαι δὲ | [τῆ]ν ἡμέραν αὐ[τὴν] ἐ[κ]άστου Δαι[σί]-|ου μ[η]ν[ος] ἱεράν, ὅτε Ἀλκέτας ἡρέ[θη] | εἰς μεγίστας ἀ[ρ]χὰς παρὰ τῶν πολ[ει]-|τῶν¹¹⁴.

Ὁ Σωσίας Σωσιπόλεως Ἰώριος (ἀπὸ τὴν πόλη Ἰωρον τῆς Παιονίας)¹¹⁵, ἀφίερωσε μὲ δικές του δαπάνες (ἐκ τῶν ἰδίων) ἕνα μνημεῖο στὸν Ἀσκληπιό, τὴν Ὑγίειαν καὶ τοὺς Μορρυλίους, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχετικὴ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, ποὺ βρίσκεται στὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης (: Ἀσκληπιῶ καὶ Ὑγίειᾷ καὶ Μορ-|ρυλίοις Σωσίας | Σωσιπόλεως Ἰώρι-|ος ἐκ τῶν ἰδίων)¹¹⁶.

Στὴ Μόρρυλο ἐπίσης βρέθηκαν κεφάλια ἀπὸ ἀγάλματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Ὑγίειας

στεφάνωι, τοὺς τότε ἄρχοντας μὴ ἀναδεδω-|κέναι τὸ ψήφισμα διὰ τῶν ἰδίων γραμ(μ)άτων, | [δ]εδόχθαι τῆι Μορρυλίῳ πόλει, ἐπεὶ πολίτε[ύ]-|[ε]ται πρὸς αὐτοὺς ἀμεμψιμοιρήτως, ἐπιδι-|[δ]οῦς αὐτὸν ἐν πᾶσιν τοῖς κατὰ κοινὸν συ[μ]-|[φ]έρουσιν, ἐπαινεῖσαι τε αὐτὸν καὶ στεφαν[ῶ]-|[σ]αι θαλλίνωι στεφάνωι, σταθῆναι δὲ τὴν | [σ]τήλην δι' αὐτοῦ ἐν τῶι ἐπιφανεστάτῳ | [τ]όπωι τοῦ Ἀσκληπιείου, ὅπως καὶ οἱ[ι] λοιποὶ | [τ]ῶν πολιτῶν ἐνβλέποντες ὡς ἀπονε-|μεταί τις χάρις τοῖς τοιοῦτοις ἀνδράσι[ν] | παρορμῶσιν πρὸς τὴν ὁμοίαν αἰρε[σ]ιν, ἀπο-|σταλῆι δὲ τὸ ψήφισμα εἰ[ς] τὸν μνήμονα. | vacat Ἐπεχειροτονήθη Ὑπερβερεταίου ΙΖ. Βλ. Hatzopoulos - Loukopoulos, *Morrylos*, σσ. 17-40· Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 69-70, ἀρ. 53 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία), καὶ στὸν ἴδιο, *La Macédoine*, σσ. 77-78. Βλ. ἐπίσης Φ. Παπαδοπούλου, «Νομὸς Κιλικίς», *ΑΔ* 17 (1961/1962), Μέρος Β' - Χρονικά, σ. 207· J. Robert - L. Robert, *Bull.Épigr.* 5 (1964), σ. 186, ἀρ. 253, καὶ Hammond, *Ἰστ. τῆς Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 202.

114. Ὀλόκληρη ἡ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: [- - - - -]H[. . .]ΑΣΟΥ ἐν δαπά-|[ναις μεγά|λαις ἐπιχορηγῶν τοῖς ἀ|φι]-|[κνουμ]ένοις ἐν τε τ[αῖ]ς ἐνδημίαις τῶν ἡ-|[γο]υμένων καὶ ταῖ[ς] λοιπαῖς ἐπισκενῆ-|[αι]ς διαδεχόμενος καὶ δαπανῶν ἐκ | [τοῦ ἰ]δίου· ν τῶι Ζ ν καὶ Ι ἔτει ἐπιδεξάμε-|[νο]ς τιχίσαι τὴν πόλιν μόνος χάριν τοῦ πρ[ο]-|[ν]οηθῆναι τῆς πάντων σωτηρίας ἀγα-|γεῖν τε εἰς τὴν ἀγορὰν [σῖτ]ον ἐποίησεν | πρὸς τε τούτοις [δ]α[π]ανῶν μεγάλως | βοῦς τε ἀγελαίας ἔδωκεν τοῖς πολέι-ταις ὡς τε τῶι θε[ῶ]ι. δι' ἃ δὴ ἔδοξεν ἐπαινέ-|σαι τὸν Ἀλκέταν [ἐπὶ τε τῆι προ]νοίαι καὶ τῆι | πρὸς τοὺς π[ο]λείτας [εὐ]νοίαι καὶ στεφα-|νώσαι [αὐ]τὸν θ[α]λλ[οῦ] στε[φ]άνωι καὶ εἰ-|κόνι γραπτῆι, τεθῆναι δὲ αὐτοῦ | τὴν εἰκόνα [ἐν τῶι ἐπι]φανεστάτῳ | [τό]πωι τοῦ Ἀ[σ]κληπιείου, ἄγεσθαι δὲ | [τῆ]ν ἡμέραν αὐ[τὴν] ἐ[κ]άστου Δαι[σί]-|ου μ[η]ν[ος] ἱεράν, ὅτε Ἀλκέτας ἡ-ρέ[θη] | εἰς μεγίστας ἀ[ρ]χὰς παρὰ τῶν πολ[ει]-|τῶν, ἵνα [κα]ὶ [οἱ] λοιποὶ | π[ρο]θυμότερ[οι] | γείνωνται πρὸς τὴν τῆς πόλεως φιλο[τι]-|[μ]ίαν ὀρώντες, [τὸ δὲ ψήφισμα] ἀποστα-|[λ]ῆν[αι] τε [παρὰ τῶν ἀρχόν]των τῶι μν[ῆ]-|[μ]ονι κ[αὶ] ἀναγραφῆναι εἰστήλ[η]ν | [λιθίνη]ν, τεθῆναι δὲ ἐν τῶι ἐπιφα-|νεστάτῳ τόπωι. Ἐπεχειροτο-|νῆθη [- - - - -]. Βλ. Hatzopoulos - Loukopoulos, *Morrylos*, σσ. 41-56, καὶ στὸν ἴδιο, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 70-71, ἀρ. 54 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

115. Γιὰ τὴν πόλη αὐτὴ βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σ. 337.

116. Βλ. Hatzopoulos - Loukopoulos, *Morrylos*, σσ. 63-66, ἀρ. 5 (καὶ πίν. 17). Βλ. ἀκόμη L. Robert, «Hellenica», *RPh* 13 (1939) 145, ὑποσημ. 4 [= L. Robert, *Opera minora selecta. Épigraphe et antiquités grecques*, τ. 2, Amsterdam 1969, σ. 1298]· Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, ἀρ. 1767· J. Robert - L. Robert, *Bull.Épigr.* 5 (1964), σ. 186, ἀρ. 253· Hammond, *Ἰστ. τῆς Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 202· Düll, *Götterkulte*, σ. 112, καὶ σ. 209 σημ. 33· Hatzopoulos, *La Macédoine*, σ. 22, καὶ Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σ. 337. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 23.

και πιθανότατα δύο Ασκληπιδῶν, τὰ ὅποια χρονολογούνται στὴν ἑλληνιστικὴ περίοδο (2ος αἰ. π.Χ.)¹¹⁷, ὅπως ἐπίσης και πέντε ἀγαλματίδια τοῦ Ασκληπιοῦ και τῆς Ὑγίειας¹¹⁸.

Ἡ σχέση τῆς Κασσανδρείας μετὰ τὴ λατρεία τοῦ Ασκληπιοῦ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ μόνο μετὰ βάση ἐνδείξεις¹¹⁹, ὅπως:

α') Ἡ ἀναγραφή τῆς πόλεως στὸν κατάλογο (4ος αἰ. π.Χ.) τῶν θεαροδόκων τῆς Ἐπιδαύρου (: *Ἐν Κασσανδρείᾳ Τιμοσθένης Κρίτω-|νος*)¹²⁰.

β') Ἐπιγραφές στὶς ὁποῖες οἱ ἐπώνυμοι ἱερεῖς τῆς πόλεως Λυσίμαχος Τιμησίου (ἔτ. 285/4 π.Χ.), Ἀντιλέων Ξανδικοῦ (ἔτ. 276-240 π.Χ.) και Ἄρχων (δεύτερο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ.) πιθανότατα εἶναι ἱερεῖς τοῦ Ασκληπιοῦ¹²¹.

γ') Τὸ ψήφισμα (243 π.Χ.) γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῆς πόλεως στὴν πανελλήνια ἐορτὴ πρὸς τιμὴν τοῦ Ασκληπιοῦ (τὰ *Ἀσκληπίεια*), ἡ ὁποία διοργανώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Κῶ τὸ 242 π.Χ.¹²². Ἡ εὐμενὴς ὑποδοχὴ τῆς κωακῆς ἀποστολῆς και ἡ προθυμία τῶν Κασσανδρέων νὰ τιμήσουν τὸν θεὸ τῆς ἱατρικῆς δηλώνει πιθανότατα τὴν ἀποδοχὴ τῆς λατρείας του και, προφανῶς, τὴν ὑπαρξὴ ἱεροῦ στὴν πόλη τους, ὅπως ἀποδείχθηκε ὅτι συνέβαινε και στὶς τρεῖς ἄλλες πόλεις ποὺ ἐξέδωσαν παρόμοια ψηφίσματα γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὰ *Ἀσκληπίεια* τῆς Κῶ (πρόκειται γιὰ τοὺς Φιλίππους, τὴν Ἀμφίπολη και τὴν Πέλλα)¹²³.

117. Βλ. Loukouroulou, «Statuaire», σ. 388· Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*, σσ. 70-71, ἀρ. 1, 2 (και πίν. 20-21)· Pandermalis - Leventi, «Machaon», σ. 779, και Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σ. 255 (κυρίως ὑποσημ. 22, ὅπου θίγεται και τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογήσεώς τους). Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σσ. 322-323, ἀρ. 23· ἀκόμη Hammond, *Ἰστ. τῆς Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 202, ὅπου ὁ συγγρ. κάνει ἀπλὴ μνεία δύο ἑλληνιστικῶν ἀγαλμάτων τοῦ Ασκληπιοῦ και τῆς Ἠπιόνης.

118. Βλ. Loukouroulou, «Statuaire», σ. 388· Holtzmann, «Asklepios», σ. 880 ἀρ. 174, σ. 887 ἀρ. 326· M. Meyer, «Erfindung und Wirkung. Zum Asklepios Giustini», *MDAI/AA* 103 (1988) 135, ὑποσημ. 82, και 138, και Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*, σσ. 71-73, ἀρ. 3-8. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σσ. 322-323, ἀρ. 23.

119. Πιὰ τὴν Κασσανδρεία βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 424-426.

120. Βλ. *JG* IV/1, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 41. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 20.

121. Βλ. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 45-46, ἀρ. 22, και σσ. 62-63, ἀρ. 44 (*Λυσίμαχος Τιμησίου*), σ. 63, ἀρ. 45, και σ. 64, ἀρ. 46 (*Ἀντιλέων Ξανδικοῦ*) και σσ. 65-66, ἀρ. 48 (*Ἄρχων*), ὅπου και σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 181, και τ. 2, σ. 322, ἀρ. 20.

122. Βλ.: Κ α σ σ α ν δ ρ ε ῖ α . | Οἱ στρατηγοὶ και οἱ νομοφύλακες εἶπαν· ἐπειδὴ παραγεγέννηται θεωροὶ πα-|ρά τῆς Κώων πόλεως ἐπαγγέλλοντες τὰ *Ἀσκληπίεια* και τοὺς ἀγῶνας | τοὺς συντελουμένους ἐν αὐτοῖς και τὴν ἐκεχειρίαν και ἀπολογίζονται τὴν | εὐνοίαν τῆς αὐτῶν πόλεως, ἦν ἔχουσα διατελεῖ πρὸς τε τὸμ βασιλέα Ἀν-|ντίγονον και τὴν Κασσανδρέων πόλιν και πρὸς τοὺς λοιποὺς Μακεδόνας | πάντας, και ἀξιούσιν τὸ ἱερὸν τοῦ Ασκληπιοῦ τὸ παρ' αὐτοῖς ἄσυλον εἶναι, | ἀγαθὴ τύχη δεδόχθαι τῇ βουλήι δέχεσθαι τὴν ἐπανγγελίαν τῶν Ἀσ-|κληπιείων και τοὺς ἀγῶνας και τὴν ἐκεχειρίαν και εἶναι τὸ ἱερὸν τοῦ Ασκληπι-|οῦ ἄσυλον κατὰ τὴν τοῦ βασιλέως βούλησιν, ἐπαινεῖσαι δὲ τὴμ πόλιν τῶν Κώων, | διότι διατελεῖ πρόνοιαν ποιουμένη τῶν πρὸς τοὺς θεοὺς συντελουμένων | καλῶς και ἐνδόξως και τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῇ εὐνοίαν διαφυλάσσει | πρὸς τε τὸμ βασιλέα Ἀντίγονον και τὴν ἡμετέραν πόλιν και Μακεδόνας πάν-|τας, δοῦναι δὲ τὸν ταμίαν τοῖς παραγεγεννημένοις ξένιον τὸ διάταγμα τὸ | ἐκ τοῦ νόμου, καλέσαι δὲ αὐτοὺς και εἰς τὸ ἀρχηγέτειον, τὸ δὲ ἀνάλωμα | τὸ εἰς ταῦτα δοῦναι τὸν ταμίαν. Οἶδε ἐπήγγειλαν Ἀριστόλοχος Ζμῆνδρω-|νος ἀρχιθέωρος, Μακαρεύς Ἀράτων θεωρός. Ἡ θυσία εἰς ἐνάτην σελήνην. Βλ. Herzog - Klaffenbach, *Asylieurkunden*, σσ. 15-16, ἀρ. 6, στίχ. 1-17, και Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 64-65, ἀρ. 47. Πρβ. Giovannini, «La statut», σσ. 465-466 και 468, και Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σ. 259.

123. Βλ. Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σ. 258. Φυσικὰ ἡ ἀποψη αὐτῆ τοῦ Βουτυρᾶ θὰ μποροῦσε νὰ ἐπεκταθεῖ

δ') Ἀγαματίδιο τοῦ Ἀσκληπιοῦ ποῦ βρέθηκε στὴν περιοχὴ¹²⁴.

Κοντὰ στὴν ἀρχαία Ἄφυτη (σημ. Καλλιθέα), πόλη ποῦ ἐνσωματώθηκε στὴ χώρα τῆς Κασσανδρείας¹²⁵, βρέθηκε ἓνα «θραῦσμα ἀναθηματικοῦ βωμίσκου ἢ, τὸ πιθανότερο, βάσης ἀναθήματος». Ἡ βάση αὐτὴ φυλάσσεται στὴν Ἱ. Μ. Ἀγίου Παντελεήμονος (Ἅγιον Ὅρος) καὶ παραδίδει τμῆμα ἐπιγραφῆς ποῦ ἀπὸ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς χρονολογεῖται πιθανὸν στὰ τέλη τοῦ 3ου ἢ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.· στὸν δεῦτερο στίχο τῆς ἐπιγραφῆς μπορεῖ, κατὰ τὸν Βουτυρᾶ, νὰ συμπληρωθεῖ μὲ βεβαιότητα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀσκληπιοῦ ([- - -]όδω[ρος - - -] | [- - Ἀσκ]ληπιῶι [- -])¹²⁶.

Συμπληρωματικὰ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ Ἄφυτις μνημονεύεται (4ος αἰ. π.Χ.) μεταξὺ τῶν *θεαροδόκων* τῆς Ἐπιδαύρου (Ἄφυτις· *Διόγνητος*), ἐνῶ στὴν περιοχὴ τῆς ἔχει βρεθεῖ ἐπιγραφή μὲ τὸ θεοφόρο ὄνομα *Ἀσκληπιόδωρος* (*Φοῖνιξ Ἀσκληπιόδωρου*)¹²⁷.

Στὸν Στάγειρο (Στάγειρα)¹²⁸ τῆς Χαλκιδικῆς πιστεύεται ὅτι ὑπῆρχε Ἀσκληπιεῖον, ἐπειδὴ ἐκεῖ ἄκμασε ἓνας κλάδος τῶν Ἀσκληπιαδῶν¹²⁹. Συγκεκριμένα στὴν πόλη ἔζησε κάποιος Νικόμαχος, γιὸς τοῦ Μαχάονα γιοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀπὸ τὸν Νικόμαχο αὐτόν, κατὰ κάποιες ἀρχαίες πηγές, καταγόταν ὁ Νικόμαχος, πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη¹³⁰, ἐνῶ ἀπὸ μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς μαρτυρεῖται ἐπὶ πλέον ὅτι ἀπὸ τοὺς Ἀσκληπιάδες ἦλκε τὸ γένος καὶ ἡ Φαιστίς, μητέρα τοῦ Ἀριστοτέλη¹³¹. Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ Στάγειρος ἦταν ἀποικία τῆς Ἄνδρου, ὁ Thraemer διετύπωσε τὴν ὑπόθεση, μήπως ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ μεταφέρθηκε ἀπὸ ἐκεῖ στὴν ἀποικία¹³². Βέβαια, ὅπως παραδέχεται καὶ ὁ ἴδιος, δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν του συγκεκριμένη μαρτυρία γιὰ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς στὸ νησί σὲ τόσο πρῶιμη ἐποχῇ, ὥστόσο διερωτᾶται μήπως κάποια σχετικὴ ἔνδειξη λανθάνει στὴν ὀνομασία *Παιώνιον* ἐνὸς ἀκρωτηρίου τῆς Ἄνδρου¹³³. Ἴσως ἡ παραπάνω πρόταση ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι τὰ Στάγειρα μνημονεύονται μεταξὺ τῶν *θεαροδό-*

καὶ γιὰ τίς λοιπὲς μακεδονικὲς πόλεις ποῦ ἀναγράφονται στὸν κατάλογο τῶν *θεαροδόκων* τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ κυρίως γιὰ ὅσες δὲν διασῶζονται ρητὲς μαρτυρίες γιὰ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς σ' αὐτές.

124. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 20 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

125. Γιὰ τὴν Ἄφυτη βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 428 κ.έ.

126. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σσ. 258-259.

127. Βλ. *IG IV/1*, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 24 (*θεαροδόκοι*), καὶ Feissel - Sève, «La Chalcidique», σ. 304, ἀρ. 44 (θεοφόρο ὄνομα). Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 15.

128. Γιὰ τὰ Στάγειρα βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 435-436.

129. Βλ. Thraemer, «Asklepios», στ. 1675· Πέτσας, «Ἵναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σ. 22, καὶ Petsas, «Epigraphy from Pella», σ. 159 [= Petsas, *Pella*, σ. 61].

130. Βλ. Ἐρμππος στὸν Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 6, 1· Διον. Ἀλικαρν., *Πρὸς Ἀμμαίων* 5· Σοῦδα α 3929 Adler (Ἀριστοτέλης) καὶ ν 399 Adler (Νικόμαχος). Βλ. καὶ στὸ πρῶτο κεφάλαιο, στὰ λήμματα ἀρ. 16 («Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης»), ἀρ. 35 («Νικόμαχος Μαχάονος ὁ Σταγειρίτης») καὶ ἀρ. 36 («Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης»).

131. Βλ. Ἀνών. (*Vita Marc.*), *Γένος Ἀριστοτ.* 1-2, καὶ Ἀνών. (*Vita Vulg.*), *Γένος Ἀριστοτ.* 1-2.

132. Βλ. Thraemer, «Asklepios», στ. 1675.

133. Βλ. Thraemer, «Asklepios», στ. 1675 (προφανῶς συσχετίζει τὴν ὀνομασία αὐτὴ μὲ τὸ ὄνομα *Παιώνιον*). Σχετικὰ μὲ τὸ *Παιώνιον* βλ. Σκύλαξ Καρνανδεύς, *Περίπλους* 112 [Müllerus, *Geographi Graeci minores*, τ. 1, σ. 95]: *Ἀπὸ Γεραιστοῦ ἐπὶ Παιώνιον τῆς Ἄνδρου στάδια π'* (ὅπου στὸ σχετικὸ σχόλιο σημειώνεται ὅτι ἡ ὀνομασία αὐτὴ δὲν εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἄλλου). Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι καὶ ὁ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 338, ἀρ. 138, ὅσον ἀφορᾶ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Ἄνδρο δὲν καταγράφει μαρτυρία ἀρχαιότερη τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

κων τῆς Ἐπιδαύρου τὸν 4ο αἰ. π.Χ. (: *Στάγιρα* —)¹³⁴. Ἀπὸ ὅσο γνωρίζω ὁμως ἡ ὑπαρξη Ἀσκληπιείου στὸν Στάγειρο (ἂν πράγματι ὑπῆρξε) δὲν ἐπιβεβαιώθηκε μέχρι στιγμῆς ἀπὸ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Ἐπίσης ὁ Riethmüller ὅσον ἀφορᾶ τὴν πόλη αὐτὴ δὲν κάνει λόγο γιὰ Ἀσκληπιεῖον ἢ γιὰ λατρεία τοῦ θεοῦ ἀλλὰ ἀπλῶς γιὰ ὑπαρξη Ἀσκληπιδῶν¹³⁵.

Πιθανότατα ἀπὸ τὴν Ἀντιγόνεια τῆς Κρουσιίδος (Χαλκιδική)¹³⁶ προέρχεται ἡ ἐπιγραφή (πρῶτο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ.), τὴν ὁποία ἀφιέρωσε ὁ Εὐαλκίδης, γιὸς τοῦ Λυσιστράτου, ὕστερα ἀπὸ τὸ πέρασ τῆς θητείας του στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (*Εὐαλκίδης Λυσιστράτου ἱερητεύσας Ἀσκληπιῶι*)¹³⁷, ἐνῶ στὴν περιοχὴ τῶν Νέων Ρόδων βρέθηκε κεφάλι ἀγάλματος ποῦ «πιθανότατα ἀποδίδει γενειοφόρο θεό, ἴσως τὸν Ἀσκληπιό»¹³⁸.

Ἐπίσης στὴν Ὀλυνθο¹³⁹ βρέθηκε ἀγαματίδιο τοῦ Ἀσκληπιοῦ, χρονολογούμενο τὸν 4ο αἰ. π.Χ., τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν ἀποτελεῖ ἀδιαμφισβήτητη ἀπόδειξη γιὰ τὴ λατρεία τοῦ θεοῦ στὴν πόλη. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Riethmüller, τὰ ἀγαματίδια τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγείας τοποθετοῦνταν, ἂν καὶ σχετικὰ σπάνια, σὲ θέρμες, γυμνάσια καὶ θέατρα, ἐνῶ οἱ μαρτυρίες γιὰ πρῶιμη χρῆση τῶν ἀγαματιδίων αὐτῶν στὴ διακόσμηση ἰδιωτικῶν κατοικιῶν εἶναι σποραδικές: «γιὰ τὴν κλασικὴ καὶ μέχρι τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ὑπάρχουν δύο σχετικὰ παραδείγματα, κάπως ἐπιβεβαιωμένα, στὴν Ὀλυνθο καὶ τὴ Δῆλο ...». Ἀπὸ τὰ παραπάνω προκύπτει ὅτι ὁ μελετητὴς αὐτὸς κλίνει μᾶλλον πρὸς τὴν ἄποψη ὅτι τὸ ὑπὸ συζήτηση ἀγαματίδιο πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ οἰκία καὶ ὄχι ἀπὸ λατρευτικὸ χῶρο¹⁴⁰.

Πάντως ἡ πόλη ἀναγράφεται μεταξὺ τῶν *θεαροδόκων* τῆς Ἐπιδαύρου τὸν 4ο αἰ. π.Χ. (: *Ὀλυνθος*: *Ἄρχων*)¹⁴¹.

Στὸ Δῖον¹⁴² ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ πιστοποιεῖται ἀπὸ σειρὰ ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποία καλύπτουν χρονικὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ.

134. Βλ. *IG IV/1*, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 21, ὅπου παραδίδεται μόνο τὸ ὄνομα τῆς πόλεως, ἐνῶ τὸ ὄνομα τοῦ *θεαροδόκου* λείπει· ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς διερωτᾶται, «*vacat an erasum?*». Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, ἀρ. 30.

135. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, ἀρ. 30 («*Quellen zu Asklepiaden*»): πρβ. καὶ τ. 1, σ. 175.

136. Γιὰ τὴν ἀρχαία Ἀντιγόνεια, ἡ ὁποία βρισκόταν μᾶλλον στὴν τοποθεσία τοῦ σημερ. χωριοῦ Κουλιακῆ, βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 419-421.

137. Βλ. Feissel - Sève, «*La Chalcidique*», σ. 292, ἀρ. 16· H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 29 (1979), σσ. 148-149, ἀρ. 568· J. Robert - L. Robert, *Bull.Épigr.* 9 (1980), σ. 414, ἀρ. 316· Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σ. 95, ἀρ. 81. Βλ. ἐπίσης Βουτυράς, «*Λατρεία*», σ. 259, καὶ Hatzopoulos, *La Macédoine*, σ. 54, ὑποσημ. 153. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 59, 179, 180 καὶ 181, καὶ τ. 2, σ. 320, ἀρ. 14.

138. Βλ. Γ. Βοκοτοπούλου - Ε. Μπ. Τσιγαρίδα, «*Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὰ Νέα Ρόδα Χαλκιδικῆς*», *AEMΘ* 4 (1990) 458 (πίν. 8), καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 323, ἀρ. 24.

139. Γιὰ τὴν Ὀλυνθο βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 426-427.

140. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 72-73, καὶ τ. 2, σ. 323, ἀρ. 25 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ εὐρημα αὐτό, καὶ ὅπου ἐπίσης ὁ Riethmüller δηλώνει ὅτι δὲν εἶναι βέβαιος γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν πόλη).

141. Βλ. *IG IV/1*, ἀρ. 94 Ib, στίχ. 14. Βλ. ἐπίσης Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 151, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 176, καὶ τ. 2, σ. 323, ἀρ. 25.

142. Γιὰ τὸ Δῖον βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 108-111.

π.Χ.¹⁴³ ή το αργότερο από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. έως τα μέσα περίπου του 3ου αι. μ.Χ. και είναι τα ακόλουθα:

Σε βάση αγάλματος, ή οποία πρέπει να χρονολογηθεί το αργότερο στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., διασώζεται η αρχή μιᾶς ἐπιγραφῆς:

Ἀσκ[
καὶ [

Ὁ Δ. Παντερμαλῆς, συνεκτιμώντας καὶ τὰ λοιπὰ εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς (: «τὸ μαρμάρينو κεφαλάκι» τοῦ Τελεσφόρου, «τμῆμα ἀπὸ μαρμάρينو γυναικεῖο ἀγαλματιδίον» ποῦ προέρχεται ἀπὸ ἄγαλμα τῆς Ὑγίειας), συμπλήρωσε, προφανῶς ὀρθά, τὴν πρώτη λέξη σὲ Ἀσκ[ληπιῶν ...]¹⁴⁴. Ἄν πράγματι τὸ τμῆμα τοῦ γυναικεῖου ἀγαλματιδίου ἀνῆκε σὲ ἄγαλμα τῆς Ὑγίειας, τότε εἶναι πιθανὸ στὸ βάθρο νὰ ὑπῆρχαν τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἴσως ἀπὸ αὐτὸ προέρχεται τὸ «μαρμάρينو θραῦσμα τοῦ δεξιοῦ ποδιοῦ μὲ ἱμάντες ἀπὸ τὸ σανδάλι ἑνὸς ὑπερφυσικοῦ μεγέθους ἀνδρικοῦ ἀγάλματος») καὶ τῆς Ὑγίειας, καὶ ἡ ἐπιγραφή τῆς βάσεώς του νὰ ἦταν ἡ ἀκόλουθη:

Ἀσκ[ληπιῶν
καὶ [Ὑγίαιαι.

Ἐπίσης στὶς θέρμες τοῦ Δίου, οἱ ὁποῖες οἰκοδομήθηκαν περὶ τὸ 200 μ.Χ. ὑπῆρχαν στημένα τὰ ἀγάλματα ὄλων τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀκριβέστερα στὴ βόρεια πτέρυγα τῶν θερμῶν, στὸ ἀνατολικὸ δωμάτιό της καὶ ἀνάμεσα στοὺς κατεστραμμένους ἀπὸ τὸν σεισμὸ τοίχους βρέθηκαν ποικίλου μεγέθους τεμάχια ἀγαλμάτων. Τὰ ἀγάλματα αὐτά, ποῦ εἶχαν ὕψος ἴσο περίπου μὲ τὰ 2/3 ἑνὸς μέσου ἀνθρώπου καὶ ἦταν δέκα τὸν ἀριθμὸ, πιθανότατα βρισκόνταν τοποθετημένα σὲ κόγχες τῶν τοίχων ψηλὰ ἀπὸ τὸ δάπεδο. Κατὰ τὴν πτώση τῶν τοίχων συμπαρασύρθηκαν, καὶ αὐτὸς προφανῶς εἶναι ὁ λόγος τοῦ κατακερματισμοῦ τους. Τὰ ἀγάλματα παριστοῦσαν τὸν Ἀσκληπιό, τὴ σύζυγό του Ἡπιόνη, τοὺς γιούς του Μαχάονα καὶ Ποδαλείριο, στὰ πόδια τῶν ὁποίων κάθονταν ἕνας σκύλος, καὶ τὶς κόρες του Πανάκεια, Αἴγλη, Ἄκεσῶ καὶ Ὑγίαια, ἴσως καὶ τὴν Ἰασώ. Πρόκειται γιὰ ἕνα μοναδικὸ σύνολο γλυπτῶν τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ ὁποῖο συμπληρώνεται μὲ τὰ ἀγάλματα, ἐπίσης στὶς θέρμες, τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῆς Ἄρτεμης¹⁴⁵.

143. Βλ. Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254, ὅπου σημειώνεται ὅτι τότε ἐντοπίζεται ἡ «πρῶτη βέβαιη μαρτυρία σχετικὰ μὲ τὴν ὑπαρξὴ ξεχωριστοῦ ἱεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ», καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 179.

144. Βλ. Δ. Παντερμαλῆς, «Ἀνασκαφικαὶ ἔρευναι εἰς Δίον», *ΑΔ* 29 (1973-1974), Μέρος Β' 3 - Χρονικά, σ. 699· στὸν ἴδιο, «Λατρεῖες καὶ ἱερὰ τοῦ Δίου», σσ. 336-337 (καὶ εἰκ. 5 καὶ 6)· H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 27 (1977), σ. 78, ἀρ. 282· Μυλωνᾶς (ἐπιμ.), *Ἔργον* 1982, σσ. 23-24, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 17.

145. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Δ. Παντερμαλῆς, «Οἱ μεγάλες θέρμες τοῦ Δίου», στὸν τόμο: *Οἱ ἀρχαιολόγοι μιλοῦν γιὰ τὴν Πιερίαι. Καλοκαίρι 1985*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 11-16· στὸν ἴδιο, «Ἀντίγραφα τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων στὴ Μακεδονία», στὸ: *Πρακτικὰ τοῦ XII Διεθνoῦς Συνεδρίου Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, Ἀθήνα, 4-10 Σεπτεμβρίου 1983*, τ. 3, Ἀθήνα 1988, σσ. 213-216· στὸν ἴδιο, «Δίον», *Ἀρχαιολογία* 33 (Ὀκτ./Νοέ./Δεκ. 1989) 29-34. Βλ. ἀκόμη Μυλωνᾶς (ἐπιμ.), *Ἔργον* 1981, σσ. 28-29, καὶ *Ἔργον* 1984, σ. 83· Pandermalis - Leventi, «Machaon», σσ. 778-579, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254. Ἐπίσης βλ. M. Droste, *Die Asklepiaden. Untersuchungen zur Ikonographie und Bedeutung*, Aachen 2001, σσ. 278 κ.έ.

Ἐπίσης βρέθηκε ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο στὸν Ἀσκληπιῖο καὶ τὴν Ὑγίεια, χρονολογούμενο στὴν ὕστερη αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ¹⁴⁶, καὶ ἀγαλματίδιο τῆς Ὑγίειας¹⁴⁷.

Σὲ ἐπιγραφή πού βρέθηκε στὸ Δίον καὶ χρονολογεῖται τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. παραδίδεται ἕνας παιᾶνας πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ¹⁴⁸. Πρόκειται γιὰ κείμενο πού, μὲ κάποιες ἀσημαντες διαφοροποιήσεις καὶ προσθήκες γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῆς χρήσεώς του σὲ διάφορες περιοχές, γνώρισε ἀρκετὰ μεγάλη διάδοση. Ἡ σύνταξη τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου εἶναι παλαιά, ἀφοῦ ἡ πρώτη μορφή του μαρτυρεῖται σὲ ἐπιγραφή τῶν Ἐρυθρῶν τῆς Μ. Ἀσίας¹⁴⁹, ἡ ὁποία χρονολογεῖται μεταξὺ περ. 380 καὶ 360 π.Χ. Πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο παιᾶνα πού βρέθηκε στὴν Πτολεμαῖδα τῆς Ἄνω Αἰγύπτου (97 μ.Χ.)¹⁵⁰ καὶ στὴν Ἀθήνα (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)¹⁵¹ καὶ ἦταν σὲ χρῆση ἐπὶ πεντακόσια συνεχῆ χρόνια¹⁵².

Τέλος ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν πόλη αὐτὴ πιστοποιεῖται καὶ ἀπὸ νομίσματα τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γορδιανοῦ Γ' (238-244 μ.Χ.), στὰ ὁποῖα ὁ Ἀσκληπιὸς ἀπεικονίζεται «ἐπὶ βακτηρία μέσα σὲ ἕνα ναῖσκο μὲ δίστυλη πρόσοψη»¹⁵³.

146. Βλ. Μητροπούλου, *Τυπολογία*, σ. 47, ἀρ. 26· Croissant, «Hygieia», σ. 567, ἀρ. 215. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 17. Ὁ Riethmüller (αὐτόθι) κάνει λόγο γιὰ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὲς στὸν Ἀσκληπιῖο, οἱ ὁποῖες βρέθηκαν στὸ ἱερό του, παραπέμποντας στὸν Δ. Παντερμαλῆ, «Οἱ ἐπιγραφὲς τοῦ Δίου», στὸ: *Πρακτικὰ τοῦ Ἡ' Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Ἐπιγραφικῆς*, Ἀθήνα, 3-9 Ὀκτωβρίου 1982, Ἀθήνα 1984, σσ. 271-277· ἀπὸ τίς ἐπιγραφὲς ὅμως πού καταγράφονται στὸ δημοσίευμα αὐτὸ καμιά δὲν ἀφορᾷ τὸν Ἀσκληπιῖο ἢ μέλη τῆς οἰκογενείας του, οὔτε μνημονεύεται τὸ Ἀσκληπιεῖο. Οἱ ἀναθηματικὲς ἐπιγραφὲς βρέθηκαν στὸ ἱερό τῆς Ἴσιδας καὶ εἶναι ἀφιερωμένες στὴν Ἴσιδα Λοχία καὶ τὴν Ἄρτεμη Εἰλείθυια.

147. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 17 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

148. Πὰ τὸ κείμενο τοῦ παιᾶνα αὐτοῦ βλ. Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, μαρτ. 592a· Οἰκονόμου, *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*, σσ. 8-12, ἀρ. 4· Powell, *Collectanea Alexandrina*, σσ. 137-138, καὶ Guarducci, *Epigraphia Graeca*, τ. 4, σσ. 124-125. Βλ. ἀκόμη L. Robert - M. N. Tod - E. Ziebarth, *SEG 3* (1929), σ. 104, ἀρ. 497· Παντερμαλῆς, «Λατρεῖες καὶ ἱερά τοῦ Δίου», σ. 337· Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ», σ. 134, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254.

149. Βλ. Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, μαρτ. 592 (παιᾶν Ἐρυθρῶν). Βλ. ἀκόμη Οἰκονόμου, *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*, σ. 9· Herzog, «Asklepios», στ. 796 (ἡ ἐπιγραφή τῶν Ἐρυθρῶν πού διασώζει τὸν παιᾶνα χρονολογεῖται περὶ τὸ 360 π.Χ.)· Graf - Ley, «Asklepios», στ. 96 (ἡ ἴδια ἐπιγραφή χρονολογεῖται μεταξὺ 380 καὶ 360 π.Χ.)· Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σ. 203· Guarducci, *Epigraphia Graeca*, τ. 4, σ. 124· Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ», σ. 134, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254.

150. Σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ τέλος τῆς Εἰσαγωγῆς αὐτῆς (σ. 118).

151. Βλ. *IG II/3/2*, ἀρ. 4509· ἀκόμη Herzog, «Asklepios», στ. 796· Guarducci, *Epigraphia Graeca*, τ. 4, σ. 124· Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ», σ. 134, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254.

152. Βλ. Herzog, «Asklepios», στ. 797.

153. Βλ. Παντερμαλῆς, «Λατρεῖες καὶ ἱερά τοῦ Δίου», σ. 337· ἀκόμη βλ. Mionnet, *Médailles antiques*, Suppl. III 64, 409· Walton, *Asklepiós*, σ. 176· Baege, *De Macedonum sacris*, σ. 111· Gaebler, *Münzen*, τ. III/2, σ. 61, ἀρ. 7, καὶ Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 179, καὶ τ. 2, σ. 331, ἀρ. 17. Ὁ Riethmüller, σχετικὰ μὲ τὰ νομίσματα αὐτὰ παραπέμπει καὶ στὸ ἀκόλουθο δημοσίευμα τοῦ Γ. Μπακαλάκη, «Ἀνασκαφὴ Δίου», *ΑΔ 19* (1964), Μέρους Β' - Χρονικὰ 3, σσ. 345-348. Ὁ Μπακαλάκης ὅμως κάνει δύο φορές (σσ. 347 καὶ 348) γενικὴ μόνον μνεῖα τῶν νομισμάτων πού βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ στὸ Δίον. Ἐπίσης ἡ Μ. Οἰκονομίδου, «Νομίσματα ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Δίου», *ΑΔ 19* (1964), Μέρους Β' - Χρονικὰ 3, σσ. 348-349, ἡ ὁποία παρουσιάζει τὰ παραπάνω νομίσματα δὲν ταυτίζει κανένα εἰκονιζόμενο πρόσωπο μὲ τὸν Ἀσκληπιῖο. Πρέπει νὰ ἐπισημάνω ἐδῶ ὅτι κατὰ τὸν Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 17, τὸ Δίον μνημονεύεται στὸν κατάλογο (4ος αἰ. π.Χ.) τῶν *θεαροδόκων* τῆς Ἐπιδαύρου, *IG IV/1*, ἀρ. 95, στίχ. 39· πρόκειται ὅμως γιὰ παρανόηση, ἐπειδὴ στὸν στίχο αὐτὸν δὲν μνημονεύεται ἡ μακεδονικὴ πόλη Δίον, ἀλλὰ ὁ Δίον, *θεαροδόκος* τῶν Συρακοῦσων (: *Συρακοῦσαις Δίων Ἰππαρίνου*).

Στὴ Βέροια¹⁵⁴ διάφορα ἀνασκαφικὰ εὐρήματα μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ ἱεροῦ τοῦ θεοῦ τῆς ἰατρικῆς τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ.:

Σὲ ἐπιγραφὴ (δεύτερο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ.), χαραγμένη, σὲ δύο στήλες, σὲ λευκὸ μάρμαρο καταγράφονται οἱ λογαριασμοὶ ἑννέα ἐπώνυμων ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ (γιὰ τὴν ἀκρίβεια τοῦ Ἀπόλλωνα, τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς Ὑγίειας)¹⁵⁵.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (276-239 π.Χ.) σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ μετέπειτα βασιλιᾶ Δημητρίου Β' (ὡς διαδόχου), ἡ ὁποία χρονολογεῖται τὸν Φεβρουάριο τοῦ 248 π.Χ., μὲ τὴν ὁποία ὀρίζεται ὅτι οἱ ἱερεῖς τοῦ Ἡρακλῆ θὰ ἔχουν τὶς ἴδιες ἀτέλειες μὲ τοὺς ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ¹⁵⁶.

Σύμφωνα μὲ ἐπιγραφὴ (128 π.Χ.) ὁ Μαρσύας, γιὸς τοῦ Δημητρίου, ἀφιερώνει στὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγίεια ἐνκοιμητήριον λίθινον | καὶ τὴν πρὸ τούτου ἐξέδραν, ποῦ οἰκοδομήθηκε μὲ δικά του ἔξοδα (ἐκ τοῦ ἰδίου)¹⁵⁷.

Ἀπὸ τὴ Βέροια ἐπίσης μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγίεια, τὸ ὁποῖο τοποθετεῖται χρονικὰ στοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους¹⁵⁸. Ἐπιπρόσθετα πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴν πόλη αὐτὴ ἔχει βρεθεῖ ἀνάγλυφο μὲ φίδια (ὡς γνωστὸν τὰ φίδια συνδέονται μὲ τὴν ἱαματικὴ διαδικασία στὸ Ἀσκληπιεῖο), καθὼς καὶ νομίσματα μὲ τὴν ἀπεικόνιση τῆς Ὑγίειας¹⁵⁹.

Τέλος ἀπὸ τρεῖς ἐπιγραφές μαρτυροῦνται τρεῖς ἀδελφοὶ ποῦ διετέλεσαν διαδοχικοὺς ἐπώνυμοι ἱερεῖς τοῦ Ἀσκληπιοῦ· πρόκειται γιὰ τὸν Δημήτριον Γλαυκίου, τὸν Ἀπολλωνίδην

154. Γιὰ τὴ Βέροια βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 141-148.

155. Βλ. Ἀλλαμανῆ-Σουρῆ, «Τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Βέροιας», σσ. 205-231. Ἀκόμη βλ. H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 40 (1990), σσ. 166-168, ἀρ. 530· Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 95-98, ἀρ. 82· πρβ. καὶ Hatzopoulos, *Bull. Epigr.* (1991), σσ. 500-501, ἀρ. 389· Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σσ. 119-121, ἀρ. 16, καὶ Hatzopoulos, *La Macédoine*, σ. 54, ὑπόσημ. 151. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 59, 60 καὶ 182 (ἐπώνυμοι ἱερεῖς), καὶ τ. 2, σ. 321, ἀρ. 16.

156. Βλ.: Βασιλεύοντος Ἀντιγόνου ἔτους F καὶ Λ, ἐντυχόντων | Δημητρίω τῶν κυνηγῶν Χάρτα τοῦ Νικάνορος, Ἀττύλου τοῦ | Νικάνορος ἐδόθησαν αἱ ἐπιστολαί. | ... (δύο ἐπιστολές) | (στῆχ. 14) Δημήτριος Ἀρπάλ[ω]ι χαίρειν οἱ ἱερεῖς οἱ τοῦ | Ἡρακλέους ἀτελεῖς ἔστων πάντων ὄσων καὶ οἱ | τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἔρρωσο. Ἔτους [F καὶ] Λ | [Δ]ύστρου IE. Βλ. Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 28-30, ἀρ. 8 (ἔπου καὶ βιβλιογραφία)· πρβ. στὸν ἴδιο, *La Macédoine*, σσ. 86-87. Βλ. Ἀλλαμανῆ-Σουρῆ, «Τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Βέροιας», σ. 209, ὑπόσημ. 22, καὶ Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σ. 257. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 16.

157. Βλ.: Ἔτους η' καὶ ι' | Μαρσύας Δημητρίου | Ἀπόλλωνι Ἀσκληπιῶι Ὑγίεια | τὸ ἐνκοιμητήριον λίθινον | καὶ τὴν πρὸ τούτου ἐξέδραν | κατεσκεύασεν ἐκ τοῦ ἰδίου. Γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ βλ. A. M. Woodward, «Inscriptions from Beroea in Macedonia», *BSA* 18 (1911-1912) 144-146, ἀρ. 3 (ἡ ἐπιγραφὴ στὴ σ. 145)· Ch. F. Edson, «The Antigonids, Heracles, and Beroea», *HSCP* 45 (1934) 231 καὶ ὑπόσημ. 1· Ἰ. Π. Τουράτσογλου, «Ἀρχαιότητες καὶ μνημεῖα Ἡμαθίας καὶ Δυτ. Μακεδονίας», *ΑΔ* 24 (1969), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σσ. 325-326 (καὶ πίν. 334γ), καὶ Tataki, *Ancient Beroea*, σ. 224, ἀρ. 868α. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 16.

158. Βλ. P. Amandry, «Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1948», *BCH* 73 (1949) 532 (καὶ εἰκ. 15)· Düll, *Götterkulte*, σ. 112, καὶ 209 ὑπόσημ. 35· Μητροπούλου, *Τυπολογία*, σ. 51, ἀρ. 159· Croissant, «Hygieia», σ. 566, ἀρ. 186· Hatzopoulos - Loukouroulou, *Morrylos*, σ. 65, ὑπόσημ. 8, καὶ Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σ. 257. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 67, καὶ τ. 2, σ. 321, ἀρ. 16.

159. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 16 (ἔπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

Γλαυκίου και τὸν Εὐβίστον Γλαυκίου¹⁶⁰, ἐνῶ πάλι ἐπιγραφικὰ μαρτυροῦνται τὰ θεοφόρα ὀνόματα Ἀσκληπᾶς, Ἀσκληπιάδης, Ἀσ(σ)κληπιόδωρα καὶ Ἀσ(σ)κληπιόδωρος¹⁶¹.

Ἐπίσης μιὰ ἐπιγραφή, στὴν ὁποία μαρτυρεῖται ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ (ἐπι... ἱερέως Ἀσκληπιοῦ Νικάνωρος), βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου μακεδονικοῦ τάφου τῶν Λευκαδίων, στὴν ἐπίχωση τοῦ προθαλάμου του¹⁶². Πρόκειται γιὰ τέσσερις πράξεις ἀγοραπωλησίας κτημάτων (ὠναί) ποὺ χρονολογοῦνται στὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Ἡ ἀρχαία πόλη ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται ἢ ἐν λόγῳ ἐπιγραφή πιθανότατα θὰ μπορούσε νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὴ Μίεζα (κοντὰ στὴ Νάουσα), ἀφοῦ κατὰ τὴν Παπαζογίου ἢ ἀρχαία Μίεζα τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ τῶν Λευκαδίων¹⁶³. Σημειῶνω τέλος ὅτι μεταξὺ τῶν ὀνομάτων ποὺ καταγράφονται στὴν ἐπιγραφή περιλαμβάνεται καὶ τὸ θεοφόρο ὄνομα Ἀσκληπιόδωρος (στ. I, στίχ. 6 καὶ 18)¹⁶⁴.

Στὸ χωριὸ Λευκόβρυση τῆς Ἑλμείας, κοντὰ στὴν Κοζάνη, βρέθηκε ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή (2ος αἰ. μ.Χ.) στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγία (ἰο (ή) δεῖνα Ἀσκ[ληπι[όν] | καὶ | τή-|ν Ὑ-|γε[ί]-|αν)¹⁶⁵, ὅπως ἐπίσης καὶ ἄγαλμα τῆς Ὑγίας¹⁶⁶.

Ἡ λατρεία τοῦ θεοῦ τῆς ἱατρικῆς εἶναι πολὺ πιθανὴ καὶ στὴν ἀρχαία Αἰανή¹⁶⁷, ἀφοῦ ἐκεῖ βρέθηκε ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο στὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τὴν Ὑγία¹⁶⁸.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι στὴν Ἡράκλεια τῆς Λυγκηστίδος (Μοναστήρι/ Bitola)¹⁶⁹, ὅπως καὶ στὴ Θεσσαλονίκη, μαρτυρεῖται ἐπιγραφικὰ φυλὴ μὲ τὸ ὄνομα Ἀσκληπιάς, παρ' ὅλο ποὺ στὴν πόλη αὐτὴ δὲν ἔχει διαπιστωθεῖ, τουλάχιστον μέχρι τώρα,

160. Βλ. Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σσ. 119-121, ἀρ. 16 (δεύτερο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ.): *Δημήτριος Γλαυκίου*· σσ. 145-147, ἀρ. 45 (μεταξὺ 239-229 π.Χ.): *Ἀπολλωνίδης Γλαυκίου*, καὶ σσ. 147-149, ἀρ. 46 (τρίτο τέταρτο 3ου αἰ. π.Χ.): *Εὐβίστος Γλαυκίου*. Γιὰ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογενείας αὐτῆς βλ. Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 148· βλ. καὶ σ. 446. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 181, καὶ τ. 2, σ. 321, ἀρ. 16 (γιὰ τοὺς ἐπώνυμους ἱερεῖς).

161. Βλ. Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 426 (Εὐρετήριο). Βλ. ἀκόμη Tataki, *Ancient Beroea*, σ. 119, ἀρ. 244-246, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 321, ἀρ. 16.

162. Βλ. Πέτσας, «Ὦναί ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σσ. 1-57 (ἡ ἐπιγραφή μεταξὺ τῶν σσ. 48 καὶ 49): ὁ Πέτσας τονίζει ὅτι ἡ ἐπιγραφή δὲν σχετίζεται μὲ τὸν τάφο· Hatzoroulos, *Macedonian Institutions*, τ. 2, σσ. 105-108, ἀρ. 92 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία)· στὸν ἴδιο, *La Macédoine*, σ. 54, καὶ Βουτυρᾶς, «Λατρεία», σ. 261. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 59 καὶ 180, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 22.

163. Γιὰ τὴ Μίεζα βλ. *Les villes de Macédoine*, σσ. 150-152.

164. Γιὰ τὴ γραφὴ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ μὲ δύο σ (-σσ-) βλ. τὸ σχόλιο τοῦ Πέτσα, «Ὦναί ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σσ. 13-14.

165. Βλ. Χ. Ἰ. Μακαρόνας, «Ἐκ τῆς Ἑλμείας καὶ τῆς Ἑορδαίας. Ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Κοζάνης», *ΑΕ* (1936), Παραρτημ. 10, σ. 11, ἀρ. 19· Düll, *Götterkulte*, σ. 112, σ. 209, σημ. 36· Παπαζογίου, *Les villes de Macédoine*, σ. 254, ὑποσημ. 44· Ριζάκης - Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας*, τ. 1, σσ. 24-25, ἀρ. 8, καὶ Γ. Καραμήτσου-Μεντεσιδῆ, *Κοζάνη, πόλη Ἑλμιώτιδος*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 82. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 21.

166. Βλ. Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 21 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

167. Γιὰ τὴν Αἰανὴ βλ. Παπαζογίου, *Les villes de Macédoine*, σσ. 247-248.

168. Βλ. Μητροπούλου, *Τυπολογία*, σ. 47, ἀρ. 27. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 179, καὶ τ. 2, σ. 320, ἀρ. 11· πρβ. καὶ τ. 1, σ. 179.

169. Γιὰ τὴν Ἡράκλεια βλ. Παπαζογίου, *Les villes de Macédoine*, σσ. 259-268.

ή ύπαρξη ιεροῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ¹⁷⁰. Πάντως στὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας πόλεως βρέθηκε ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο στὸν Ἀσκληπιῶ (: [E]ύχην Ἀσκλη-|[πι]ῶι Ἀσκληπι-|ἀδ[ης]), χρονολογούμενο τὸν 2ο/3ο αἰ. μ.Χ.¹⁷¹, καθὼς καὶ ἀγαλματίδιο τοῦ Τελεσφόρου ἀπὸ τετρακότα¹⁷².

Στὴν περιοχὴ τοῦ Δερριόπου, στὸ χωριὸ Τροјκρѣти (ἀνάμεσα στὰ χωριά Ćerigono καὶ Τοροῤεани) βρέθηκε βωμὸς ἀπὸ ἄσπρο μάρμαρο ποῦ παλαιότερα φυλασσόταν στὸν νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ἐνῶ σήμερα ἀπόκειται στὸ Μουσεῖο τῶν Σκοπίων (ἀρ. εὐρ. 399)· στὸν βωμὸ αὐτὸν ὑπάρχει ἐπιγραφή (3ος αἰ. μ.Χ.) στὴν ὁποία μνημονεύεται ὁ θεραπευτὴς Ἀσκληπιός (: ἐλπίδας | εὖ φορέων | Ἀσκληπιὸν | ιητήρα | θή-|κατο τῶδε οἴ-|κῳ νούσων | ἀλεξητήρα)¹⁷³.

Στὰ ἀρχαῖα Στύβερρα (Ćerigono), πάλι τοῦ Δερριόπου¹⁷⁴, βρέθηκε ἀγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, πεσμένο στὸ χῶμα κοντὰ στὴ βάση του, ἀπόδειξη προφανῶς τῆς ἐκεῖ λατρείας τοῦ θεοῦ¹⁷⁵, ὅπως ἐπίσης βωμὸς ἀφιερωμένος τὸ 208/9 μ.Χ. στὸν Ἀσκληπιῶ *Σωτήρα* (: Ἀσκληπιῶι | Σωτήρι | Φλαουία | Λύκα | ἀνέθηκεν | ἔτους Fvnt' | Αὐρηλίωι Πομπειανῶι | καὶ Δολλιανῶι Αουίτωι | τὸ Β' ὑπάτοις)¹⁷⁶.

Στὴν Πελαγονία, στὴν τοποθεσία Gradište τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Debrešte, βρέθηκε ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πιθανότατα πρὸς τὸν Ἀσκληπιῶ καὶ τὴν Ὑγίεια (ἢ πρὸς τοὺς Διοσκούρους), τὴν ὁποία ἀφιέρωσε ὁ Νικόλαος ἐπειδὴ γλύτωσε ἀπὸ κάποιο μὴ κατονομαζόμενο νόσημα (*δωτήρας σοφίης τε καὶ ὑγείης ἀνέθηκεν*) | Νικόλεως ἰδίης μνήμη[ν εὐσεβίης] | νοῦσόν τοι προφυγῶν σωτ[ήρας υ - υυ -υ] | Νικόλεως ἰδίης καὶ τεκέων [χάριτος]¹⁷⁷.

Ἀπὸ τὶς Κεραμειές (σημ. Marko Vagoš, περιοχὴ Πριλάπου)¹⁷⁸ καὶ τὴν εὐρύτε-

170. Βλ. IG X/2/2/1, ἀρ. 112 (οἱ τρεῖς ἄλλες φυλᾶς εἶναι ἡ Ἀρτεμισιάς, ἡ Ἡρακλεῖος καὶ ἡ Διονυσιάς). Βλ. H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 37 (1987), σ. 177, ἀρ. 556· Hatzopoulos, *Macedonian Institutions*, σ. 159. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 81 καὶ 183, καὶ τ. 2, σ. 322, ἀρ. 18.

171. Βλ. T. Janakievski, «Votivna ploča posvetena na Asklepij od Heraclea Lyncestis», *ŽA* 24 (1974) 251-254· Düll, *Götterkulte*, σ. 428 Erg. zum Katalog., ἀρ. 183A (ὁ Düll συζητᾷ καὶ τὴν ὑπόθεση τοῦ Janakievski ἢ ἐν λόγῳ ἐπιγραφῆς νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ θεοῦ, τὸ ὁποῖο ἴσως βρίσκεται πεντακόσια μέτρα νοτιοδυτικὰ τοῦ σημερινοῦ χώρου ἀνασκαφῶν). Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 179 καὶ 182-183, καὶ τ. 2, σ. 322, ἀρ. 18.

172. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 322, ἀρ. 18 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

173. Βλ. IG X/2/2/1, ἀρ. 302. Βλ. ἀκόμη Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 1, σ. 292, ἀρ. 257· Baegé, *De Macedonum sacris*, σσ. 111 καὶ 199· G. I. Kazarov, «Inscriptions et antiquités de la Macédoine occidentale (Regions de Mariovo et de Prilep)», *BCH* 47 (1923) 294, ἀρ. 1 (καὶ πίν. 18)· P. Roussel - M. N. Tod - E. Ziebarth, *SEG* 2 (1925), σ. 75, ἀρ. 437, καὶ Düll, *Götterkulte*, σσ. 108, καὶ 373-274 ἀρ. 200. Ὁ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, ἀρ. 31, συμπεριλαμβάνει τὸ εὔρημα αὐτὸ στὸ λήμμα ποῦ ἀφορᾷ τὰ Στύβερρα.

174. Πὰ τὰ Στύβερρα βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 298-302.

175. Βλ. IG X/2/2/1, ἀρ. 320 (εἰδικότερα σ. 150). Ὑποθέτω ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ ἀγαλμα τοῦ θεοῦ (3ος αἰ. μ.Χ.), γιὰ τὸ ὁποῖο κάνει λόγο ὁ Düll, *Götterkulte*, σσ. 108 καὶ 372 κ.έ. ἀρ. 199. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, ἀρ. 31.

176. Βλ. Düll, *Götterkulte*, σ. 108 καὶ σσ. 372 κ.έ. ἀρ. 198. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, ἀρ. 31. ἀκόμη βλ. τ. 1, σ. 179 (γιὰ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν πόλη).

177. Βλ. IG X/2/2/1, ἀρ. 287.

178. Πὰ τὶς Κεραμειές βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 291 κ.έ.

ρη περιοχή της προέρχονται τρία αναθηματικά ανάγλυφα (πρώτο μισό 3ου αι. μ.Χ.) με φίδια, εύρημα που επιτρέπει την υπόθεση για λατρεία του θεού της ιατρικής στην περιοχή¹⁷⁹.

Στό Ογερονες ὁ Ἀσκληπιὸς λατρευόταν μαζί με τὴν Ὑγίεια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχετικὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο¹⁸⁰, ἐνῶ μετὰ τὴν λατρεία τοῦ θεοῦ σχετίζεται προφανῶς καὶ ἓνα ἄλλο ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο, ὅπου παριστάνονται φίδια¹⁸¹.

Στοὺς Στόβους¹⁸² τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ἀποδεικνύουν μετὰ βεβαιότητα δεδομένη τὴν λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀφοῦ βρέθηκε ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή τοῦ 232/233 μ.Χ. στὸν Ἀσκληπιό, τὴν Ὑγίεια καὶ τὸν Τελεσφόρο (: [----- Ἀσκλη] | πιῶν καὶ Ὑγίαια | καὶ Τελεσφό-[[ρ]ωι τὰ ἀγάλματα καὶ στῦλος κτλ.)¹⁸³, ἀγαλματίδιο τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τὸ κεφάλι ἄλλου ἀγαλματιδίου του, χρονολογούμενα τὸν 3ο αἰ. μ.Χ.¹⁸⁴, ὅπως ἐπίσης καὶ νομίσματα (ἐποχῆς Βεσπασιανοῦ καὶ Τραϊανοῦ) ὅπου αὐτὸς εἰκονίζεται¹⁸⁵. Ἐπίσης ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι βρέθηκαν δέκα ὀκτῶ ἀγαλματίδια τοῦ Τελεσφόρου σὲ τάφους (ἐποχὴ Αὐγούστου) καὶ ἓνα τῆς Ὑγίειας (3ος αἰ. μ.Χ.)¹⁸⁶.

Ὁ Ἀσκληπιὸς Σωτὴρ λατρευόταν στὴν περιοχή τῶν Βαργάλων¹⁸⁷ μαζί με δύο ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας του, τὴν Ὑγίεια καὶ τὸν Τελεσφόρο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἀνάγλυφο ποῦ βρέθηκε στὸ χωριὸν Στυλενο καὶ ἦταν ἀφιερωμένο στὶς τρεῖς αὐτὲς θεότητες. Στὴν ἐπιγραφή ὁμως μνημονεύεται μόνον ὁ Ἀσκληπιὸς Σωτὴρ (: Θεῶν Σωτῆρι Ἀσκληπιῶν | Σερβελλίος Λειβερά[λις] | εὐχαριστῶν ἀνέθηκεν)¹⁸⁸.

Μία ἀκόμη ἀρχαία μακεδονικὴ πόλη ποῦ ἀπέδιδε τιμὲς στὸν θεὸ τῆς ιατρικῆς ἦταν ἡ Παροικὸπολη/Παρθικόπολη (σημ. Sandanski)¹⁸⁹, ὅπως στὸν Στόβους καὶ τὰ Βάργαλα, τὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.) ποῦ βρέθηκε ἐδῶ ἀποδεικνύει ὄχι μόνον τὴν λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἀλλὰ καὶ μελῶν τῆς οἰκογενείας του, στὴν περίπτω-

179. Βλ. Düll, *Götterkulte*, σσ. 140 καὶ 403 κ.έ. (ἀρ. 257, 258 καὶ 261), καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 36.

180. Βλ. Düll, *Götterkulte*, σσ. 108 κ.έ., καὶ 366-367, ἀρ. 186· Croissant, «Hygieia», σ. 563, ἀρ. 135, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 37.

181. Βλ. Düll, *Götterkulte*, σ. 140, καὶ σ. 405 ἀρ. 260, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 37.

182. Γὰ τὸν Στόβους βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 313-323.

183. Βλ. Wiseman, *Stoboi*, σ. 79· J. Wiseman - D. Mano-Zissi, «Excavations at Stoboi», *AJA* 75 (1971) 401-402, καὶ Düll, *Götterkulte*, σ. 107, καὶ 369 ἀρ. 193. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 39.

184. Βλ. Wiseman, *Stoboi*, σ. 79· Düll, *Götterkulte*, σ. 107, καὶ σσ. 369-370 ἀρ. 194 (καὶ πίν. 49), κ.ά. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 39· πρβ. καὶ τ. 1, σ. 183.

185. Βλ. Gaebler, *Münzen*, τ. III/2, σσ. 111 κ.έ., ἀρ. 3, 4 καὶ 6 (πίν. 21, 24, 25 καὶ 26)· Düll, *Götterkultur*, σ. 207, καὶ σ. 367 κ.έ. ἀρ. 188-191. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 39.

186. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 39 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

187. Γὰ τὰ Βάργαλα βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 339-341.

188. Βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σ. 340, ὑποσημ. 14· H. W. Pleket - R. S. Stroud - J. H. M. Strubbe, *SEG* 44 (1994), σ. 144, ἀρ. 520· A. Panev - M. Riel, «Nouvelles inscriptions votives de Macédoine orientale», *ZPE* 101 (1994) 149-150, ἀρ. 23 (καὶ πίν. 12), καὶ A. Chaniotis - E. Stavrianopoulou, «Epigraphic Bulletin for Greek Religion 1993-1994», *Κέρνος* 10 (1997) 291, ἀρ. 179. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 324, ἀρ. 33.

189. Γὰ τὴν Παροικὸπολη/Παρθικόπολη βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 371-375.

ση αυτή της Ύγείας, του Τελεσφόρου και της Πανάκειας (: Πανακίη Δεσποίνη | Σωτήρι Ασκληπιῶ | Υγία Βασιλίσση | Τελεσφόρω συ[νε]ργο[----] | Ἄντων Ἄντωνος)¹⁹⁰.

Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι στὴν Παροικόπολη ἔχει ἔρθει στὸ φῶς καὶ μιὰ ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή ἢ ὁποῖα πιθανὸν σχετίζεται μὲ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν πόλη. Κατὰ τὴν ἐπιγραφή αὐτὴ ἡ Φλαβιανὴ Φιλοκράτεια δώρησε στὸν δῆμο τῆς πόλεως δέκα χιλιάδες ἀττικὲς δραχμὲς καὶ ὄρισε ὅπως ἐκ | τῶν τόκων τ[ρ]εῖς μὲν ἡμέ-|ρας τὰς τῆς πανηγύρε-|ως πάντες ἀλείφων-|ται πολ[ε]ῖται καὶ ξέ-|νοι καὶ δοῦλοι (κτλ.). Ὁ D. Dečev, πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς, ὑποστήριξε ὅτι ἡ πανηγύρη καὶ τὸ ἄλειμμα γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος σ' αὐτὴν σχετίζονται στενὰ μὲ τὴ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν πόλη¹⁹¹, ἀποψη ποὺ ἔγινε ἀποδεκτὴ καὶ ἀπὸ ἄλλους μελετητές¹⁹².

Ἐν κατακλείδι ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὶς ἀσιατικὲς πόλεις τῶν Αἰγῶν (Κιλικία) καὶ τῆς Βεροίας (Συρία) πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ ὡς συνέπεια τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ στὶς ὁμώνυμες μακεδονικὲς πόλεις (καὶ γενικὰ στὴ Μακεδονία)¹⁹³, ἐνῶ τὸ ἴδιο μᾶλλον ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ ἀπέδιδαν στὸν Ἀσκληπιὸ οἱ Διάδοχοι τοῦ Ἀλεξάνδρου¹⁹⁴. Εἶναι γνωστὴ ἡ σχέση τῶν Ἀντιγονιδῶν (301-168 π.Χ.) μὲ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ¹⁹⁵, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ τιμὴ ποὺ ἀπέδιδαν στὸν θεὸ τῆς ἰατρικῆς οἱ Πτολεμαῖοι. Στὴν Ἀλεξάνδρεια μαρτυρεῖται Ἀσκληπιεῖο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πτολεμαίου Β' τοῦ

190. Βλ. G. Mihailov (ἐκδ.), *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, τ. 5: *Inscriptiones novae*, Serdicae 1997, σσ. 403-404, ἀρ. 5898· H. W. Pleket - R. S. Stroud - A. Chaniotis - J. H. M. Strubbe, *SEG* 47 (1997), σ. 282, ἀρ. 1080, καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 325, ἀρ. 38.

191. Βλ. D. Dečev, «Edno darenie ot oblast'ta na sredna Struma», *BIAB* 13 (1939) 190-194 (ἡ ἐπιγραφή στὶς σσ. 190-191), καὶ G. Mihailov (ἐκδ.), *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, τ. 4: *Inscriptiones in territorio Serdicensi et in vallibus Strymonis Nestique repertae*, Serdicae 1966, σσ. 251-254, ἀρ. 2265. Βλ. ἀκόμη J. Robert - L. Robert, *Bull. Epigr.* 2 (1948), σ. 169, ἀρ. 112· στοὺς ἴδιους, «Bulletin Epigraphique», *REG* 67 (1954), σ. 147, ἀρ. 165, καὶ στοὺς ἴδιους, *Bull. Epigr.* 3 (1956), σσ. 138-139, ἀρ. 159.

192. Βλ. π.χ. Z. Pljakov, «Die Stadt Sandanski und das Gebiet von Melnik und Sandanski im Mittelalter», *ByzBulg.* 4 (1973) 181.

193. Βλ. τὴ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Πέτσα, «Ἦναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σ. 22. Πὰ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῶν Αἰγῶν τῆς Κιλικίας βλ. Φιλόστρ., *Τὰ εἰς τὸν Τυαν. Ἀπολλ.* 1, 7 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 418, μαρτ. 816· Λιβάν., *Λόγ.* 30, 39 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 419, μαρτ. 817· Εὐσέβ., *Βίος Κωνστ.* 3, 56 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σσ. 419-420, μαρτ. 818· Σωζομ., *Ἐκκλ. ἰστ.* 2, 5 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 420, μαρτ. 819, καὶ Ἰω. Ζωναρ., *Ἐπιτ. ἰστ.* 13, 12C-D = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σσ. 420-421, μαρτ. 820. Ὁ ἐν Αἰγαῖς τῆς Κιλικίας Ἀσκληπιοῦ ναὸς καταστράφηκε τὸ 326 μ.Χ. μὲ διαταγὴ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου· βλ. παραπάνω τὴ μαρτ. 818, καὶ Graf - Ley, «Asclepius», στ. 97 (κατὰ τὸν Edelstein ἡ καταστροφὴ ἔλαβε χώρα τὸ 331 μ.Χ., βλ. μαρτ. 819). Βλ. ἀκόμη Κωστομοίρης, *Περὶ Ὀφθαλμολογίας*, σ. 94, ὅπου σχολιάζεται ἡ μαρτ. 816 Edelstein (παράκληση ἀσθενοῦς γιὰ ἀποκατάσταση ἐξορυχθέντος ὀφθαλμοῦ)· Herzog, «Asklepios», στ. 796, καὶ Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σσ. 148, 202, ὑποσημ. 17, 234, 238, 256, ὑποσημ. 6, καὶ 257. Βλ. καὶ Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 358, ἀρ. 218. Βλ. ἀκόμη R. Ziegler, «Aigeai, der Asklepioskult, das Kaiserhaus der Decier und das Christentum», *Tyche* 9 (1994) 187-212. Πὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Βεροίας στὴ Συρία καὶ γιὰ τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τὸ ὁποῖο βρισκόταν ἐκεῖ, βλ. Λιβάν., *Λόγ.* 30, 22-23 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 349-350, μαρτ. 646. Βλ. ἀκόμη Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σ. 256, ὑποσημ. 6.

194. Πὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Διαδόχων καὶ εἰδικότερα τῶν Πτολεμαίων στὴν Αἴγυπτο βλ. Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σσ. 251-252· Πέτσα, «Ἦναι ἐκ τῆς Ἡμαθίας», σ. 22, καὶ Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ», σ. 133, ὑποσημ. 10.

195. Βλ. Sherwin-White, *Ancient Cos*, σσ. 114 κ.έ.· βλ. καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 107.

Φιλάδελφου (285-246 π.Χ.) και του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη (246-221 π.Χ.)¹⁹⁶, ενώ ο Πτολεμαίος Ε' ο Έπιφανής (203-180 π.Χ.) ίδρυσε Άσκληπιείον στις Φιλές, στα νότια σύνορα της Αιγύπτου¹⁹⁷. Επίσης στην Πτολεμαίδα της Άνω Αιγύπτου μαρτυρείται ένα ιερό, όπου ήδη από τον 3ο αι. π.Χ. λατρεύονταν από κοινού ο Ιμhotep και ο Άσκληπιός¹⁹⁸, και ένας παιάνας στον Άσκληπιό από την ίδια περιοχή, από επιγραφή που χρονολογείται το 97 μ.Χ.¹⁹⁹. Τέλος ο Άτταλος Α' της Περγάμου (241-197 π.Χ.) κατέστησε τη λατρεία του Άσκληπιού δημόσια²⁰⁰, ενώ είναι γνωστή ή σχέση του Άττάλου Γ' (139/8-133 π.Χ.) με το Άσκληπιείο της πρωτεύουσάς του²⁰¹.

Φυσικά τόσο στην Άσία όσο και στην Άφρική η λατρεία του Άσκληπιού διαδόθηκε εύρυστα, και ο Έλληνας θεός της ιατρικής λατρευόταν είτε μόνος του είτε μαζί με μέλη της οικογενείας του (κυρίως την Ύγεια) είτε μαζί με άλλους επιχώριους θεούς είτε τέλος ταυτίσθηκε με κάποιους από αυτούς. Η καταγραφή όμως όλων αυτών υπερβαίνει το θέμα και τον σκοπό της παρούσας μονογραφίας²⁰².

196. Βλ. Αίλιαν., *Π. ζώων ιδιότ.* 16, 39 = Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 363, μαρτ. 696. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 2, σ. 399, άρ. 453.

197. Βλ. Thraemer, «Asklepios», στ. 1677. Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 86, και τ. 2, σ. 402, άρ. 467.

198. Για την ύπαρξη Άσκληπιείου στην Πτολεμαίδα της Αιγύπτου ήδη περίπου από τον 3ο αι. π.Χ. βλ. Edelstein, *Asclepius*, τ. 1, σ. 291, ύποσημ. 3, μαρτ. 513a. Βλ. και Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σ. 238 και σσ. 251-252 (όπου και βιβλιογραφία για τα ιερά της Αλεξανδρείας και γενικά της έλληνιστικής Αιγύπτου). Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σ. 86, και τ. 2, σσ. 402-403, άρ. 469.

199. Βλ. Powell, *Collectanea Alexandrina*, σ. 137· Guarducci, *Epigraphia graeca*, τ. 4, σ. 124 (ή επιγραφή χρονολογείται μεταξύ 98 και 100 μ.Χ.)· Καββαδίας, *Τò ιερόν του Άσκληπιού*, σ. 188, ύποσημ. 2· Herzog, «Asklepios», στ. 796· Μπίμπη-Παπασυροπούλου, «Παραδοσιακή θεραπευτική», σ. 134, και Βουτυράς, «Λατρεία», σ. 254 (βλ. και παραπάνω, την παρατήρηση σχετικά με τον παιάνα του Δίου). Βλ. και Riethmüller, *Asklepios*, τ. 1, σσ. 50-51 και 60, τ. 2, σσ. 402-403, άρ. 469 (ή επιγραφή που διασώζει τον παιάνα χρονολογείται το 98 μ.Χ.).

200. Βλ. Veligianni, «Lex sacra», σ. 405, ύποσημ. 83.

201. Βλ. O. Deubner, *Das Asklepieion von Pergamon. Kurze vorläufige Beschreibung*, Berlin 1938, σ. 18, και Edelstein, *Asclepius*, τ. 2, σσ. 182 και 195.

202. Για όλα αυτά, αλλά και γενικά για την καταγραφή των Άσκληπιείων και των λοιπών χώρων λατρείας του Άσκληπιού στον αρχαίο κόσμο, μπορεί πλέον ο ενδιαφερόμενος να συμβουλευθεί το πρόσφατο δίτομο έργο του J. W. Riethmüller (βλ. στη βιβλιογραφία, στίς «Μελέτες»).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΓΙΑΤΡΟΙ

Εισαγωγικά

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τοὺς γιατροὺς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι εἴτε χαρακτηρισθῶνται στὶς πηγές μὲ τὸ γενικὸ προσωνύμιον *Μακεδῶν*, ὅπως π.χ. ὁ Θεόδωρος ὁ Μακεδῶν καὶ ὁ Λύκος ὁ Μακεδῶν, ἢ μὲ τὸ προσωνύμιον τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς πόλεως ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγονταν, ὅπως π.χ. ὁ Μητρόδωρος Τιμοκλέους Ἀμφιπολίτης καὶ ὁ Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης, εἴτε μαρτυρεῖται ρητὰ ἡ ἰδιαίτερη πατρίδα τους, ὅπως π.χ. συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ γιατροῦ Ἄπτου ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια Σιντική (*ἐκ πατρίδος Στρυ-|μωνίδος Ἡρακλείας*) ἢ τοῦ Τιμοκλείδη Διφίλου ἀπὸ τῆς Θάσο («κράτα ἔναν γιατρό στή Θάσο, τὴν πατρίδα του»). Ἀκόμη συμπεριλαμβάνονται καὶ ὅσοι γιατροὶ μᾶς εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ ἐπιγραφές, βασικὰ ἐπιτύμβιες, ποὺ βρέθηκαν στὸν μακεδονικὸ χῶρο, καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν διασώζεται παρὰ μόνον τὸ ὄνομα καὶ ἡ μνεῖα τοῦ ἐπαγγέλματος τους, δηλ. χωρὶς νὰ ὑπάρχει μαρτυρία γιὰ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς τους, ὅπως συμβαίνει π.χ. γιὰ τὸν γιατρό Θεόδωρο (Κάτω Κλεινές) ἢ τὸν πρεσβύτερο καὶ γιατρό Παῦλο (Φίλιπποι). Οἱ ἐν λόγῳ γιατροὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν Μακεδόνες, σὲ κάθε περίπτωση ὅμως προφανῶς ἔζησαν καὶ ἐργάσθησαν στὶς πόλεις ἢ τὴν περιοχὴ, ὅπου ἀνακαλύφθηκε ὁ τάφος τους¹. συνεπῶς νομιμοποιούμεσθε νὰ τοὺς ἐξετάσουμε μαζὶ μὲ τοὺς ὑπόλοιπους, ποὺ μαρτυροῦνται ρητὰ ὡς Μακεδόνες², καὶ μάλιστα ἐφ' ὅσον κανένα στοιχεῖο ἢ ἔνδειξη δὲν ἀντιστρατεύεται τῇ συνεξέτασῃ αὐτῇ. Τέλος ὁ κατάλογος συμπληρώνεται καὶ ἀπὸ γιατροὺς, γνωστοὺς ἀπὸ γραμματειακὲς πηγές, ἢ μακεδονικὴ καταγωγή τῶν ὁποίων εἰκάζεται ἀπὸ διάφορες ἐνδείξεις, ὅπως συμβαίνει π.χ. στὶς περιπτώσεις τοῦ Ἀλεξίππου, τοῦ Ἀρχιγένη καὶ τοῦ Γλαυκία.

Οἱ γιατροὶ ποὺ καταγράφονται καλύπτουν χρονικὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. μὲ πρῶτον τὸν Νικόμαχο, πατέρα τοῦ Ἀριστοτέλη (δὲν ὑπολογίζω τὸν Νικόμαχο Μαχάονος ποὺ, ἂν ὄντως εἶναι ὑπαρκτὸ πρόσωπο, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀρχαιότερος ἀλλὰ μᾶλλον ἀπροσδιόριστος ἐποχῆς), τελευταῖο χρονικὰ μὲ βεβαιότητα τὸν Παῦλο, πρεσβύτερο καὶ γιατρό στοὺς Φιλίππους (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.) καὶ μερικοὺς ἄλλους καὶ ἴσως

1. Φυσικὰ οἱ πόλεις αὐτὲς δὲν ἀποκλείεται, σὲ κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, νὰ ταυτίζονται μὲ τίς γενέτειρες τῶν γιατρῶν γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος.

2. Αὐτὴ ἐξ ἄλλου ἢ ἀρχὴ ἀκολουθεῖται ἀπὸ ὄλους, ὅσοι συντάσσουν ἀνάλογες μελέτες ἢ γενικότερα ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν παρόμοια προβλήματα.

ἀκόμη νεότερο τὸν Οὐέλμο Τρύφωνος ἀπὸ τῆ Θεσσαλονίκη, ὁ ὁποῖος ἐξῆσε πιθανὸν μεταξὺ τοῦ 4ου καὶ τοῦ 12ου αἰ. μ.Χ.

Ἀπὸ τοὺς γιατροὺς αὐτοὺς κάποιοι ἄσκησαν τὴν ἰατρικὴ στὴν Αὐλὴ βασιλέων, ὅπως ὁ Ἀριστογένης ὁ Θάσιος, προσωπικὸς γιατρός τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, ὁ Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης, φίλος καὶ γιατρός τοῦ Ἀμύντα Γ', καὶ ἐνδεχομένως ὁ Ἀμύντας πού ἐξῆσε στὴν Αὐλὴ τοῦ Πτολεμαίου Β' Φιλαδέλφου· ἄλλοι μαρτυροῦνται ὡς γιατροὶ πού παρῆσαν τὶς ὑπηρεσίες τους στὸν στρατό, ὅπως ὁ Γλαυκίας καὶ ὁ Καλλισθένης, πού συμμετεῖχαν στὴν ἐκστρατεία τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, ὁ Καλλιγένης, πού κατὰ τὸν Λίβιο προφανῶς ἀκολουθοῦσε τὶς μετακινήσεις τοῦ στρατοῦ τοῦ Φιλίππου Ε', καὶ ὁ Μητρόδωρος πού θεράπευσε τὸν Ἀντίοχο Α', ὅταν αὐτὸς τραυματίσθηκε σὲ κάποια μάχη³. Ἐπίσης μεταξὺ τῶν στρατιωτικῶν γιατρῶν πρέπει νὰ συγκαταριθμηθεῖ καὶ ὁ πιθανότατα μακεδονικῆς καταγωγῆς Ἀρχιγένης, ὁ ὁποῖος, τουλάχιστον γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα, διετέλεσε γιατρός τοῦ ρωμαϊκοῦ στρατοῦ. Στὴν ὑπηρεσία μακεδονικῶν πόλεων ἦταν ὁ Αὐρήλιος Ἰσίδωρος, ἀρχίατρος στὴ Θεσσαλονίκη, καὶ πιθανὸν ὁ C. V. Plato καὶ ὁ M. Euhemerus, δημόσιοι γιατροὶ τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων, ἐνῶ ὡς ἀρχίατρος στὴν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας μαρτυρεῖται ὁ Γάιος Καλπούρνιος Κολλήγας Μακεδῶν. Ὡς περιοδευτῆς ἄσκησε τὴν τέχνη του ὁ Ἀντίοχος (Θάσιος;) καὶ πιθανὸν ὁ Μηνόφαντος Ἀρτεμιδώρου καὶ ὁ Ἀνώνυμος (Θάσιος;). Γιὰ τοὺς λοιποὺς γιατροὺς πού καταγράφονται στὸ κεφάλαιο αὐτὸ δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά μαρτυρία γιὰ τὸ ἐπαγγελματικὸ καθεστῶς τους, πιθανότατα ὅμως ἄσκησαν τὴν ἰατρικὴ ὡς ἰδιῶτες εἴτε μόνιμα ἐγκατεστημένοι σὲ κάποια πόλη εἴτε περιοδεύοντας σὲ διάφορες, χωρὶς κάποια ὑπηρεσιακὴ ἐξάρτηση ἀπὸ αὐτές.

Ἀκόμη, ὅπως ἦταν ἀρκετὰ σύνηθες κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ἀργότερα κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ, οἱ γιατροὶ πού ὑπηρετοῦσαν στὶς Αὐλές τῶν βασιλέων ἀναμιγνύονταν καὶ σὲ ζητήματα σχετιζόμενα μᾶλλον μὲ τὴν πολιτικὴ παρὰ μὲ τὴν ἐπιστῆμη τους. Ἔτσι μαρτυρεῖται ὅτι, ἀπὸ τοὺς γιατροὺς πού καταγράφονται στὸ κεφάλαιο αὐτό, ὁ Ἀμύντας ἔλαβε μέρος στὴ συνωμοσία τῆς Ἀρσινόης κατὰ τοῦ συζύγου τῆς Πτολεμαίου Β', ὁ Καλλιγένης διαδραμάτισε καθοριστικὸ ρόλο στὴ διαδοχὴ τοῦ Φιλίππου Ε' ἀπὸ τὸν Περσέα καὶ ὁ Μητρόδωρος ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη ἀξιοποίησε τὴν παρουσία του στὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν ἐπὶ Ἀντιόχου Α' καὶ Σελεύκου γιὰ νὰ προωθεῖ ὑποθέσεις τῆς πόλεως τοῦ Ἰλίου⁴.

Τέλος πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι δύο Μακεδόνες γιατροὶ, ὁ Μηνόφαντος καὶ ὁ Μητρόδωρος, γιὰ τοὺς ὁποῖους γίνεται λόγος παρακάτω⁵, τιμήθηκαν μὲ ἰσάριθμα ψηφίσματα γιὰ τὴν ἰατρικὴ προσφορά τους.

3. Φυσικὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἀσκούσαν τὸ ἐπάγγελμά τους καὶ στὶς Αὐλές τῶν ἐν λόγῳ βασιλέων (ἀπλῶς δὲν διασώζεται σχετικὴ μαρτυρία).

4. Βλ. καὶ στὸ τέλος τοῦ εἰσαγωγικοῦ σημειώματος τοῦ τρίτου κεφ., σ. 493 (ὅπου γίνεται λόγος γιὰ παρόμοιες περιπτώσεις γιατρῶν πού καταγράφονται στὸ κεφ. ἐκεῖνο).

5. Βλ. στὴν Εἰσαγωγή, σ. 90, καὶ κυρίως παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 31 καὶ 32 ἀντίστοιχα.

1. Αθρύτιος ὁ Θάσιος (2ος αἰ. μ.Χ.)

Ἡ μοναδική μνεία τοῦ Αθρύτιου ἐντοπίζεται στὸν Πλούταρχο, τοῦ ὁποῖου ἦταν φίλος⁶. αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ μνεία τοῦ Πλουτάρχου ἀποτελεῖ καὶ τὸ τεκμήριο γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ στὸν 2ο αἰ. μ.Χ. Ὁ Βοιωτὸς λόγιος στὸ ἔργο του *Συμποσιακὰ* παρουσιάζει τὸν Αθρύτιο νὰ παρεμβαίνει στὴ συζήτηση καὶ νὰ ἐκθέτει τὴν ἄποψη κάποιων, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ σώματα τῶν γυναικῶν εἶναι θερμότερα ἀπὸ ὅ,τι τῶν ἀνδρῶν, καὶ ἀκολούθως μιὰ δευτέρη ἄποψη κάποιων ἄλλων ποὺ ὑποστήριζαν ὅτι τὸ κρασὶ δὲν εἶναι θερμὸ ἀλλὰ ψυχρὸ⁷.

Σχετικὰ μὲ τὸν ἐν λόγῳ γιατρὸ ἔχουν υἱοθετηθεῖ ἀπὸ τὴν ἔρευνα ὀρισμένες ἐσφαλμένες ἀπόψεις, γιὰ τίς ὁποῖες ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ λόγος ἀμέσως παρακάτω:

α') Ὁ γιατρὸς αὐτὸς μνημονεύεται στὴ βιβλιογραφία ὡς *Αθρυίλατος*⁸, ἐνῶ στίς ἐκδόσεις τῶν *Συμποσιακῶν* ἐντοπίζεται ὡς *Αθρύτιος* (καὶ *Αουίτιος*), χωρὶς στὸ ἀντίστοιχο κριτικὸ ὑπόμνημα τὸ *Αθρυίλατος* νὰ μνημονεύεται εἴτε ὡς διαφορετικὴ γραφὴ κάποιου κώδικα εἴτε ὡς εἰκασία φιλολόγου⁹. Κατὰ τὸν Teodorsson¹⁰ τὸ *Αθρυίλατος* ἀποτελεῖ εἰκασία τοῦ Leonicus¹¹. Τὴ μορφή *Αθρυίλατος* υἱοθετεῖ, χωρὶς δυστυχῶς κάποια βιβλιογραφικὴ παραπομπή, ὁ Μ. Wellmann ποὺ εἶναι καὶ ὁ πρῶτος, ἀπ' ὅσο κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστώσω, νεότερος μελετητὴς ὁ ὁποῖος ἔγραψε σχετικὰ μ' αὐτὸν τὸν γιατρὸ¹².

β') Ὁ Wellmann¹³ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Αθρύτιος ὑπερασπίζεται τὴν ἄποψη ὅτι οἱ γυναῖκες εἶναι θερμότερες ἀπὸ τοὺς ἄνδρες (ὅσον ἀφορᾷ τὴ φυσικὴ θερμότητα). Ἄν ὁ Αθρύτιος ἦταν ὑπέρμαχος τῆς παραπάνω ἀπόψεως ἢ ὄχι, δὲν προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Πλουτάρχου, ὅπου ὁ Θάσιος γιατρὸς φέρεται νὰ τὴν ἐκθέτει, χωρὶς ὅμως ὁ ἴδιος νὰ παίρνει θέση, ἀφοῦ οὔτε ἐπιχειρηματολογεῖ ὑπὲρ αὐτῆς, ἀρκούμενος ἀπλῶς στὴν ἐκθεση τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν ὑποστηρικτῶν της (*τὴν θερμότητα πρῶτον ἀπὸ τῆς*

6. Πὰ τὸν Αθρύτιο βλ. Wellmann, «Athrylilos», στ. 2072· Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 8, ἀρ. 12, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 101, ὑπόσημ. 8 (ὄλοι τὸν μνημονεύουν ὡς Αθρυίλατο).

7. Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ δύο θέματα ἀποτελοῦν καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν *προβλημάτων Δ* καὶ *Ε* τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν *Συμποσιακῶν* (γιὰ τὰ ὁποῖα σχετικὸς λόγος θὰ γίνῃ παρακάτω).

8. Βλ. τὴ βιβλιογραφία ποὺ καταγράφεται στὴν ὑπόσημ. 6.

9. Ἡ γραφὴ *Αθρύτιος* ἀποτελεῖ διόρθωση τοῦ C. Hubert, ὁ ὁποῖος στὴν ἐκδοση τῶν *Συμποσιακῶν* στὴ ΒΤ σημειώνει (σ. 94): «10. Αουίτιος Re. cf. 651e (sed in Thracia Athrys fluvius», καὶ τὴ δευτέρη φορὰ ποὺ μνημονεύεται τὸ ἴδιο πρόσωπο (πάλι στὸ τέταρτο *πρόβλημα*, σ. 96): «14. Αθρύτιος (cf. p. 94, 10) Hu. λούιτε Τ Αουίτε Re.». Ἡ γραφὴ *Αουίτιος*, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα, προτάθηκε ἀπὸ τὸν J. Reiske, καὶ ἔγινε ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν Fuhrmann, *Plutarque*, σσ. 123 καὶ 125· βλ. καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο στὴ σ. 198, σημ. 7. Τὸ *Αθρύτιος* υἱοθετοῦν οἱ Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σσ. 230 καὶ 234. Βλ. ἐπίσης J. Boulogne, «Plutarque et la médecine», *ANRW II/37/2* (1994) 2764, καὶ κυρίως τὴν ὑπόσημ. 14.

10. Βλ. *Commentary*, σ. 332.

11. Οἱ εἰκασίες τοῦ Leonicus ὑπάρχουν σημειωμένες σὲ ἀντίτυπο τῶν *Ἠθικῶν* τοῦ Πλουτάρχου· βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 332 (σχόλιο) καὶ σ. 23 (βιβλιογραφία, λ. Leonicus).

12. Ἐξ ἄλλου ὄλοι ὄσοι μνημονεύουν, γιὰ διαφόρους λόγους, τὸν Αθρύτιο παραπέμπουν στὸν Wellmann.

13. Βλ. «Athrylilos», στ. 2072, καὶ Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 8, ἀρ. 12.

φιλότητος οἶονται δεικνύναι ...), οὔτε ἀντικρούει τὸν ἀντίλογο τοῦ Φλώρου. Ἀντίθετα τὸ ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ δική του ἀποψη εἶναι ἀναμφισβήτητο, καὶ προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὰ λεγόμενά του, μὲ τὰ ὅποια ἀποδίδει τὴν ἐν λόγῳ θεωρίαν σὲ ἄλλους γιαιτροὺς (: εἶναι τινὰς, ἔφησεν [sc. ὁ Ἀθρύϊτος], ..., οἱ ... ὑπολαμβάνουσι): τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀποψη ποὺ ἀφορᾷ τὴν ψυχρότητα τοῦ οἴνου (ἐτέρους δὲ πάλιν οἱ ... ἡγοῦνται).

Γιὰ τὸν Ἀθρύϊτο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου, δὲν εἶναι γνωστὴ καμιὰ ἄλλη πληροφορία, οὔτε γιὰ τὴ ζωὴ οὔτε γιὰ τὴν ἰατρικὴ δραστηριότητά του (κλινικὴ ἢ ἐνδεχομένως συγγραφικὴ)¹⁴.

Μαρτυρίες

1. Παραθέτω ἀμέσως παρακάτω, μεταφράζοντας καὶ σχολιάζοντας, τὸ κείμενο τοῦ τέταρτου προβλήματος τῶν Συμποσιακῶν τοῦ Πλουτάρχου, ὅπου παρουσιάζεται ὁ Ἀθρύϊτος νὰ μνημονεῦει τὶς ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὴ θερμότητα τῶν γυναικῶν καὶ τὴν ψυχρότητα τοῦ οἴνου: στὴν ἀρχὴ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ τίθενται καὶ τὰ δύο θέματα, ἐξετάζεται ὅμως μόνο τὸ πρῶτο· βλ.:

Πλούταρχ., Συμποσ. 3, 4, 650E-651E:

Πρόβλημα Δ

Πότερον ψυχρότεραι τῇ κράσει τῶν ἀνδρῶν ἢ θερμότεραι
εἰσιν αἱ γυναῖκες

Collocuntur Apollonides, Athryitus, Florus

1. Ὁ μὲν οὖν Σύλλας ταῦτ' εἶπεν. ὁ δὲ τακτικὸς Ἀπολλωνίδης ἔφη τὸν μὲν περὶ τῶν γερόντων ἀποδέχεσθαι λόγον. ἐν δὲ ταῖς γυναιξίν αὐτῷ δοκεῖν παραλελειφθαι τὸ τῆς ψυχρότητος, ἢ θερμότητος ἄκρατον ἀποσβέννυσθαι καὶ ἀποβάλλειν τὸ πλῆττον καὶ πυρῶδες. πιθανοῦ δὲ καὶ τούτου δοκοῦντος, Ἀθρύϊτος ὁ Θάσιος ἰατρὸς ἐμβαλὼν τινα τῇ συζητήσει διατριβὴν εἶναι τινὰς, ἔφησεν, οἱ τὰς γυναῖκας οὐ ψυχρὰς ἀλλὰ θερμότερας τῶν ἀνδρῶν ὑπολαμβάνουσι, ἑτέρους δὲ πάλιν οἱ τὸν οἶνον οὐ θερμὸν ἀλλὰ καὶ ψυχρὸν ἡγοῦνται.

2. Θαυμάσαντος δὲ τοῦ Φλώρου, «τὸν μὲν περὶ τοῦ οἴνου λόγον», εἶπεν, «ἀφήμι τούτῳ», δεῖξας ἐμέ· καὶ γὰρ ἐντυγχάνομεν ὀλίγαις ἡμέραις πρότερον εἰς τοῦτο διειλεγμένοι «τῶν δὲ γυναικῶν», ἔφη, «τὴν θερμότητα πρῶτον ἀπὸ τῆς φιλότητος οἶονται δεικνύναι, καταναλισκομένου τοῦ περιτώματος ὑπὸ τῆς θερμότητος, ὃ πλεονάζον εἰς τρίχας τρέπεται· δεῦτερον δὲ τῷ πλήθει τοῦ αἵματος, ὃ πηγὴ μὲν εἶναι δοκεῖ τῆς ἐν τῷ σώματι θερμότητος, ἔστι δὲ τοσοῦτον ταῖς γυναιξίν, ὥστ' αὐτὰς καταπιμπράναι καὶ περιφλέγειν, εἰ μὴ πολλαὶ καὶ ταχεῖαι συμβαίνοιν καθάρσεις. τρίτον τοῦτο τὸ περὶ τὰς ταφὰς αἰ<ρεῖ θερμότε>ρα τὰ θήλεα τῶν ἀρρένων εἶναι· λέγεται γὰρ ὑπὸ τῶν σκευωρουμένων ἴτα μὲν¹⁵ συντίθεσθαι παρὰ δέκα νεκρῶν ἀνδρῶν ἓνα γυναικὸς καὶ συνεξάπτειν, δαδῶδες τι καὶ λιπαρὸν αὐτῶν τῆς σαρκὸς ἐχούσης, ὥσθ' ὑπέκκαυμα γίνεσθαι τῶν ἄλλων. ἔτι δ', εἰ θερμότερον τὸ γονιμώτερον, αἱ δὲ παρθέναι τῶν παιδῶν ὀργῶσι πρότερον καὶ σαλεύονται πρὸς τὸ γεννᾶν, οὐδ' αὕτη τις ἀσθενὴς ἀπόδειξις ἂν εἴη τῆς θερμότητος. ἔτι δὲ μεῖζων καὶ πιθαν-

14. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς λοιποὺς γιαιτροὺς ποὺ καταγράφονται στὸ ἀνά χεῖρας βιβλίον.

15. μὲν) νομιζόμενα: πρόκειται γιὰ εἰκασία τοῦ Hubert, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν τὴν εἰσάγει στὸ κείμενο.

νωτέρα τὸ πρὸς τὰ κρίη καὶ τοὺς χειμῶνας εὐφόρως ἔχειν· ἦττον γὰρ αἱ πλείσται ῥιγοῦσι τῶν ἀνδρῶν καὶ παντάπασιν ἱματίων ὀλίγων δέονται».

3. «Ἄλλ' ἀπ' αὐτῶν οἶμαι τούτων», ὁ Φλῶρος ἔφη, «τῶν ἐπιχειρημάτων ἐλέγχεσθαι τὸ δόγμα. πρῶτον μὲν γὰρ ἀντέχουσι τῷ ψύχει μᾶλλον, ὅτι πολλάκις τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου δυσπαθέστερόν ἐστιν. ἔπειτα μέντοι καὶ τὸ σπέρμα μὴ προγεγονέναι <τὸ παράπαν αὐταῖς φαίνεται>¹⁶ γόνιμον διὰ κατάψυξιν, ἀλλ' ὕλην μόνον καὶ τροφήν παρέχειν τῷ ἀπὸ τοῦ ἄρρενος. ἔπειτα λήγουσι τίκτουςαι πολὺ πρότερον ἢ γεννῶντες οἱ ἄνδρες. καίονται δὲ βέλτιον ὑπὸ πιμελῆς, ὃ δοκεῖ ψυχρότατον εἶναι τοῦ σώματος. ἤκιστα γοῦν οἱ νέοι καὶ γυμναστικοὶ πιμελώδεις. ἢ δ' ἔμμηνος κάθαρσις οὐ πλήθους ἀλλὰ διαφθορᾶς καὶ φαυλότητός ἐστιν αἵματος· τὸ γὰρ ἄπεπτον αὐτοῦ καὶ περιττωματικὸν οὐκ ἔχον ἴδρυσιν οὐδὲ σύστασιν ἐν τῷ σώματι δι' ἀσθένειαν ἐκπίπτει, παντάπασιν ἀμβλὺ καὶ θολερὸν ἄρρωστίᾳ τοῦ θερμοῦ γινόμενον· δηλοῖ δὲ καὶ τὸ ῥιγοῦν καὶ τὸ ὑποφρίττειν ὡς ἐπὶ πολὺ τὰς καθαιρομένας, ὅτι ψυχρὸν ἐστὶ καὶ ἄπεπτον τὸ κεινημένον καὶ ἀποχωροῦν ἐκ τοῦ σώματος. τὴν δὲ φιλότητα τίς ἂν εἴποι <ὅτι> θερμότητος οὐχὶ μᾶλλον ψυχρότητός ἐστι πάθος, ὁρῶν τὰ θερμότερα τοῦ σώματος μέρη δασυνόμενα; πάντα γὰρ ἐξωθεῖται τὰ τοιαῦτα τῷ θερμοῦ, χαράσσονται καὶ ἀναστομοῦντι τὴν ἐπιφάνειαν. ἢ δὲ λειότης πυκνότητι γέγονεν ὑπὸ ψυχρότητος, ὅτι δ' εἰσὶ πυκνότεραι τῶν ἀνδρῶν, ὧ φίλ' Ἀθρυίτε, πυθοῦ παρὰ τῶν ἔτι συναναπαυομένων γυναιξιν ἢ μύρον ἀηλιμμέναις ἢ ἔλαιον· ἀναπίμπλονται γὰρ αὐτοὶ τοῦ χρίσματος ἐν τῷ συγκαθεύδειν, κἂν μὴ θίγωσι μηδὲ προσάψωνται τῶν γυναικῶν, διὰ θερμότητα καὶ μανότητα τοῦ σώματος ἔλκοντος».

Πρόβλημα τέταρτο

Ἄν οἱ γυναῖκες εἶναι ἀπὸ ἰδιοσυγκρασία
ψυχρότερες ἢ θερμότερες ἀπὸ τοὺς ἄνδρες.

1. Αὐτὰ λοιπὸν εἶπε ὁ Σύλλας. Ὁ τακτικὸς Ἀπολλωνίδης εἶπε ὅτι ἀποδέχεται τὰ ὅσα εἰπώθησαν γιὰ τοὺς γέροντες, ὅσον ἀφορᾶ ὅμως τίς γυναῖκες ἔχει τὴ γνώμη πὼς παραλείφθηκε (νὰ γίνει λόγος γιὰ) τὸ θέμα τῆς ψυχρότητας, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας τὸ πάρα πολὺ θερμὸ καὶ ἀνέρωτο κρασί σβήνεται καὶ χάνει τὴ δύναμη καὶ τὴ φλόγα του. Ἐπειδὴ καὶ αὐτὸ φάνηκε πιθανό, ὁ Ἀθρυίτης, ὁ γιατρὸς ἀπὸ τῆ Θάσο, εἰσάγοντας στὴ συζήτηση κάποιον (νέο) θέμα¹⁷, εἶπε ὅτι ὑπάρχουν μερικοὶ οἱ ὁποῖοι θεωροῦν ὅτι οἱ γυναῖκες δὲν εἶναι ψυχρὲς ἀλλὰ θερμότερες ἀπὸ τοὺς ἄνδρες, ἐνῶ ἄλλοι πάλι ὅτι τὸ κρασί δὲν εἶναι θερμὸ ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα ψυχρό.

2. Ἐπειδὴ ὁ Φλῶρος ἔδειξε ἔκπληξη, (ὁ Ἀθρυίτης)¹⁸, δείχνοντας ἐμένα [sc. τὸν Πλούταρχο], εἶπε: «Τὴ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὸ κρασί τὴν ἀφήνω σ' αὐτόν», ἐπειδὴ πρὶν ἀπὸ λίγες ἡμέρες ἔτυχε νὰ κάνουμε λόγο γιὰ τὸ ἴδιο θέμα. «Ὅσον ἀφορᾶ τὴ θερμότητα τῶν γυναικῶν», εἶπε (ὁ Ἀθρυίτης), «θεωροῦν¹⁹ ὅτι ἀποδεικνύεται πρῶτον ἀπὸ τὸ ὅτι

16. Πρόκειται γιὰ πρόταση τοῦ Polenz ποὺ μνημονεύεται ἀλλὰ δὲν υἰοθετεῖται ἀπὸ τὸν Hubert· ἀντίθετα εἰσάγεται στὸ κείμενο ἀπὸ τοὺς Clement – Hoffleit, *Plutarch*, σ. 232.

17. Βλ. καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 123. Διαφορετικὰ ἀντιλαμβάνονται τὸ χωρίο οἱ Clement – Hoffleit, *Plutarch*, σ. 231 (: «μᾶς προκάλεσε νὰ ἀργοπορήσουμε κατὰ τὴν ἐξέταση, λέγοντας ὅτι ...»).

18. Πιὰ τὸ ὅτι ἐδῶ μιλά ὁ Ἀθρυίτης βλ. Clement – Hoffleit, *Plutarch*, σ. 231, καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 124.

19. Δηλ. οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς θεωρίας αὐτῆς.

αὐτὲς εἶναι ἄτριχες, ἐπειδὴ τὸ περίττωμα καταναλίσκεται ἀπὸ τὴ θερμότητα, τὸ ὁποῖο, ὅταν πλεονάζει, μετατρέπεται σὲ τρίχες· δεύτερον (ἀποδεικνύεται) ἀπὸ τὸ πλῆθος τοῦ αἵματος, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἡ πηγὴ τῆς θερμότητος τοῦ σώματος· αὐτὸ [sc. τὸ πλῆθος] εἶναι τόσο πολὺ στὶς γυναῖκες, ὥστε θὰ τις κατέκαιγε καὶ θὰ τις φλόγιζε²⁰, ἂν δὲν γινόταν πολλὲς καὶ συχνὲς καθάρσεις²¹. Τρίτον, αὐτὸ πού συμβαίνει κατὰ τὶς ταφὲς ἀποδεικνύει ὅτι τὰ θηλυκὰ εἶναι θερμότερα ἀπὸ τὰ ἀρσενικά· γιατί ἀπὸ αὐτοὺς πού ἀσχολοῦνται μὲ τοὺς νεκροὺς λέγεται ὅτι μαζὶ μὲ δέκα σώματα νεκρῶν ἀνδρῶν τοποθετεῖται στὴν πυρὰ ἓνα (σῶμα νεκρῆς) γυναίκα καὶ καίγεται μ' αὐτά, ἐπειδὴ ἡ σάρκα τῆς ἔχει κάτι εὐφλεκτό καὶ λιπαρό, ὥστε νὰ ἀποτελεῖ προσάναμμα γιὰ τὰ ἄλλα. Ἀκόμη, ἂν τὸ θερμότερο εἶναι καὶ γονιμότερο, καὶ οἱ παρθένες αἰσθάνονται τὴ γενετήσια ὄρμη καὶ τὴν ἐπιθυμία νὰ τεκνοποιήσουν πρὶν ἀπὸ τὰ ἀγόρια, οὔτε αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε κάποια μικρὴ ἀπόδειξη τῆς θερμότητάς τους. Ἀκόμη ὅμως μεγαλύτερη καὶ πειστικότερη (ἀπόδειξη) εἶναι τὸ ὅτι ἀντέχουν εὐκολότερα στὰ κρῦα καὶ στὶς κακοκαιρίες· γιατί οἱ περισσότερες κρῦνουν λιγότερο ἀπὸ τοὺς ἄνδρες καὶ σὲ κάθε περίπτωσι χρειάζονται λίγα ρούχα».

3. «Ἄλλω», εἶπε ὁ Φλῶρος, «νομίζω ὅτι ἡ παραπάνω ἄποψη ἀνατρέπεται μὲ τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα. Πρῶτα-πρῶτα (οἱ γυναῖκες) εἶναι περισσότερο ἀνθεκτικὲς στὸ ψῦχος, ἐπειδὴ πολλὲς φορὲς τὸ ὅμοιο πολὺ δύσκολα ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸ ὁμοίό του. Ἐπειτα ὅμως εἶναι φανερό ὅτι καὶ τὸ σπέρμα τους ἐξ ἀρχῆς δὲν εἶναι καθόλου γόνιμο λόγῳ τῆς μεγάλης ψυχρότητος, ἀλλὰ παρέχει μόνον τὴν ὕλη καὶ τὴν τροφή στὸ σπέρμα τοῦ ἀρσενικοῦ²². Ἀκόμη, σταματοῦν νὰ γεννοῦν (παιδιά) πολὺ πρὶν ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἄνδρες νὰ τεκνοποιοῦν. Καίονται ὅμως εὐκολότερα ἐξ αἰτίας τοῦ λίπους, τὸ ὁποῖο θεωρεῖται ὅτι εἶναι τὸ πρὶν ψυχρὸ ἀπὸ ὅλα τὰ συστατικὰ τοῦ σώματος· οἱ νέοι βέβαια καὶ ὅσοι γυμνάζονται εἶναι ἐλάχιστα παχεῖς. Ἡ ἔμμηνη κάθαρσις (τους) εἶναι ἀποτέλεσμα ὄχι τοῦ πλεονασμοῦ τοῦ αἵματος, ἀλλὰ τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς κακῆς ποιότητάς του· γιατί ἡ ποσότητά του πού δὲν ἔχει ὑποστεί πέψη καὶ ἀποτελεῖ περίττωμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραμείνει στὸ σῶμα καὶ νὰ ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτό, ἀποβάλλεται ἐξ αἰτίας τῆς ἀσθενικότητάς (του), ἀφοῦ κατανατᾶ παντελῶς ἀδύναμο καὶ θολὸ ἐξ αἰτίας ἐξασθενήσεως τῆς θερμότητος. Αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύει τὸ ὅτι οἱ γυναῖκες κατὰ τὴν ἔμμηνη κάθαρση αἰσθάνονται συνήθως ρίγος καὶ τρέμουν λίγο, ἐπειδὴ αὐτὸ πού κινεῖται καὶ ἀποβάλλεται ἀπὸ τὸ σῶμα εἶναι ψυχρὸ καὶ δὲν ἔχει ὑποστεί πέψη. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ μὴ ὑπαρξὴ τριχῶν (στὸ σῶμα τους), ποῖός θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑποστηρίξει ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς θερμότητος καὶ ὄχι τῆς ψυχρότητος, ὅταν βλέπει νὰ εἶναι δασύτριχα τὰ πρὶν θερμὰ μέρη τοῦ σώματος; Γιατί ὅλα τὰ παρόμοια ἐξωθοῦνται πρὸς τὰ ἔξω ἐξ αἰτίας τοῦ θερμοῦ, τὸ ὁποῖο χαράσσει καὶ προκαλεῖ ἀνοίγματα²³ στὴν ἐπιφάνεια (τοῦ σώματος)²⁴. Ἡ λειότητι (τοῦ δέρματος τῶν γυναικῶν) ἐξ αἰτίας τῆς συμπαγοῦς σάρκας τους ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὴν ψυχρότητα· γιὰ τὸ ὅτι (οἱ γυναῖκες) ἔχουν πρὶν συμπαγὴ σάρκα ἀπὸ τοὺς ἄνδρες, φίλε Ἀθρύϊτε, μάθε το ἀπὸ αὐτοὺς πού ἀκόμη πλαγιάζουν μὲ γυναῖκες, πού ἔχουν ἀλειφθεῖ μὲ μύρο ἢ μὲ λάδι·

20. Κατὰ λέξιν: «θὰ τις τύλιγε μὲ φλόγες». Βλ. καὶ Clemment – Hoffleit, *Plutarch*, σ. 233 (: «θὰ τις κατέστρεφε ὀλοκληρωτικά»).

21. Δηλ. ἔμμηνες καθάρσεις.

22. Δηλ. τοῦ ἀνδρα.

23. Δηλ. τὶς διόδους τῶν τριχῶν.

24. Δηλ. στὸ δέριμα.

γιατί αυτοί, καθώς κοιμούνται μαζί τους, έμποτίζονται από το χρίσμα, ακόμη και αν δεν αγγίζουν ούτε συννευρεθούν με τις γυναίκες αυτές, γιατί το έλκει το σώμα τους έξ αιτίας της θερμότητας και της πορώδους κατασκευής του.

Πότερον ψυχρότεραι τῆ κράσει τῶν ἀνδρῶν ἢ θερμότεραί εἰσιν αἱ γυναῖκες

Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ βλ. καὶ Macrob., *Saturn.* 7, 7, 1-12. Πρβ. καὶ Capelle, «Φυσικοί», σ. 328. Ἐπίσης βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 94 (sim. στὸν στίχ. 2)· ἀκόμη Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 230, ὑποσημ. α· Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 123, σημ. 4), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 331.

Ὁ μὲν οὖν Σύλλας

Πρόκειται γιὰ πρόσωπο ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλοῦ (ἢ τουλάχιστον ἀταύτιστο). Ὁ Teodorsson, *Commentary*, σ. 327, σημειώνει ἀπλῶς ὅτι πιθανότατα πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ πρόσωπο ποῦ χαρακτηρίζεται ὡς Σύλλας ὁ ἐταῖρος καὶ συμμετέχει στὴ συζήτηση τοῦ 3ου προβλήματος τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν *Συμποσιακῶν* (636A) κ.ά.

ὁ δὲ τακτικὸς Ἀπολλωνίδης

Για τὸν Ἀπολλωνίδη δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά μαρτυρία παρὰ μόνο αὐτὴ τοῦ Πλουτάρχου. Κατὰ τὸν Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 104, τὸ ἐπίθετο τακτικὸς δηλώνει τὸν ἄνθρωπο ποῦ δίδασκε στοὺς ἐφήβους πῶς πρέπει νὰ πολεμοῦν, μὴ χαλώντας τὴν παράταξή τους, ἀκόμη καὶ ὅταν τοὺς δίνεται ἐντολὴ νὰ κάνουν διάφορους ἐλιγμούς. Τὰ καθήκοντα ὅμως τοῦ τακτικοῦ τὰ καθορίζει μὲ σαφήνεια ὁ Ξενοφῶν, *Κύρ. παιδ.* 8, 5, 15: καὶ τὸ τακτικὸν δὲ εἶναι οὐ τοῦτο μόνον ἡγεῖτο [sc. ὁ Κύρος] εἴ τις ἐκτείνει φάλαγγα εὐπόρως δύναιτο ἢ βαθύναι ἢ ἐκ κέρατος εἰς φάλαγγα καταστήσαι ἢ ἐκ δεξιᾶς ἢ ἀριστερᾶς ἢ ὀπισθεν ἐπιφανέντων πολεμίων ὀρθῶς ἐξελιξαι, ἀλλὰ καὶ τὸ διασπᾶν ὅποτε δέοι τακτικὸν ἡγεῖτο, καὶ τὸ τιθέναι γε τὸ μέρος ἕκαστον ὅπου μάλιστα ἐν ὠφελείᾳ ἂν εἴη, καὶ τὸ ταχύνειν δὲ ὅπου φθάσαι δέοι, πάντα ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα τακτικοῦ ἀνδρὸς ἐνόμιζεν εἶναι καὶ ἐπεμελεῖτο τούτων πάντων ὁμοίως. Γιὰ τὰ πρόσωπα μὲ τὸ ὄνομα Ἀπολλωνίδης ποῦ μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Πλουτάρχο καὶ ἄλλες πηγές καὶ γιὰ τὶς προτεινόμενες ταυτίσεις βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 331. Τελικὰ ὅμως οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸ πρόσωπο αὐτὸ ποῦ παίρνει μέρος στὴ συζήτηση παραμένουν ἀσαφείς καὶ ἐλλιπέστατες.

ἐν δὲ ταῖς γυναῖξιν αὐτῶ δοκεῖν παραλελεῖσθαι τὸ τῆς ψυχρότητος

Ὁ Hubert, *Plutarchus*, σ. 94 (sim. στὸν στίχ. 8), γιὰ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἐντοπίζει παράλληλα μόνο στὰ ψευδο-ἀριστοτελικὰ *Προβλήματα* Δ' 25, 879a 33: ἔστι δὲ ὁ μὲν ἀνὴρ ξηρὸς καὶ θερμὸς, ἡ δὲ γυνὴ ψυχρὰ καὶ ὑγρὰ, καὶ ὅ.π. Δ' 28, 880a 12: οἱ μὲν ἄνδρες θερμοὶ μᾶλλον καὶ ξηροὶ τὰς φύσεις, αἱ δὲ γυναῖκες ὑγραὶ καὶ κατεψυγμέναι. Βλ. καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 123, σημ. 6), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σσ. 331-332. Βλ. καὶ Flashar, *Aristoteles*, σ. 467 (γιὰ τὸ *Πρόβλ.* Δ' 25, 879a 33). Ὁ πρῶτος γνωστὸς ἀρχαῖος συγγραφέας ποῦ ἐξέφρασε τὴν ἄποψη γιὰ τὴν ψυχρότητα τῶν γυναικῶν ἦταν ὁ Ἐμπεδοκλῆς (βλ. τὸ ἐπόμενο σχόλιο). Σημειώνω ὅμως ὅτι ἡ ἴδια ἄποψη ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Ἑρμιππο στὸν Δημόκριτο· βλ. *Π. ἀστρολ.* 2, 1, 4 κ.έ. [σ. 33, 15 κ.έ. Kroll - Viereck] = Δημόκρ., ἀπ. Β 5/2 D.-K. = 534 Luria: τούτων δὲ [sc. τῶν ζώων] τὰ μὲν ἰκανὴν εἰληφότα πέψιν ἄρρενά τε καὶ θερμότερα γέγονε, τὰ δὲ τούναντίον ὑποστάντα ἐνδεία θερμῆς πρὸς τὸ θῆλυ μετεσκεύασται. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο σχόλιο (γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη).

οἱ τὰς γυναῖκας οὐ ψυχράς, ἀλλὰ θερμότερας τῶν ἀνδρῶν ὑπολαμβάνουσι

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁ Παρμενίδης, ἀλλὰ καὶ κάποιοι ἄλλοι ποῦ στὸ σχετικὸ χωρίο δὲν κατονομάζονται, ὑποστήριξε ἀκριβῶς τὴν ἄποψη αὐτὴ ποῦ θέτει πρὸς συζήτηση ὁ Ἀθρυῖτος, ὅτι δηλ. οἱ γυναῖκες εἶναι θερμότερες ἀπὸ τοὺς ἄνδρες· βλ. Ἀριστοτ., *Π. ζῶων μορ.* Β' 2, 648a 25 =

Παρμεν., άπ. Α 52 D.-Κ.: ἔνιοι γάρ τὰ ἔνυδρα τῶν πεζῶν θερμότερά φασι εἶναι, λέγοντες ὡς ἐπανισοί τὴν ψυχρότητα τοῦ τόπου ἢ τῆς φύσεως αὐτῶν θερμότης, καὶ τὰ ἀναίμα τῶν ἐναίμων καὶ τὰ θήλεα τῶν ἀρρένων, οἷον Παρμενίδης τὰς γυναῖκας τῶν ἀνδρῶν θερμότερας εἶναι φησι καὶ ἔτεροί τινες, ὡς διὰ τὴν θερμότητα καὶ πολυαιμουσίας γινομένων τῶν γυναικείων, Ἐμπεδοκλῆς δὲ τούναντίον. Βλ. ἀκόμη τὸ ἀκόλουθο χωρίο, ὅπου γίνεται μνεία καὶ τῶν δύο ἀντικρουόμενων ἀπόψεων, Ἀριστοτ., Π. ζῶων γεν. Δ' 1, 765b 23: ἔτι εἰ πάσα πέψις ἐργάζεται θερμῷ, ἀνάγκη [καί] τῶν ζῶων τὰ ἄρρενα τῶν θηλέων θερμότερα εἶναι· διὰ γὰρ ψυχρότητα καὶ ἀδυναμίαν πολυαιμειῖ κατὰ τόπους τινὰς τὸ θῆλυ μᾶλλον, καὶ ἔστιν αὐτὸ τούναντίον σημεῖον ἢ δι' ἡνπερ αἰτίαν οἴονται τινες τὸ θῆλυ θερμότερον εἶναι τοῦ ἄρρενος, διὰ τὴν τῶν καταμηνίων πρόεσιν. τὸ μὲν γὰρ αἷμα θερμόν, τὸ δὲ πλείον ἔχον μᾶλλον, ὑπολαμβάνουσι δὲ τοῦτο γίνεσθαι τὸ πάθος δι' ὑπερβολὴν αἵματος καὶ θερμότητος, ὡς περ ἐνδεχόμενον αἷμα εἶναι πᾶν ὁμοίως ... Βλ. ἐπίσης Hubert, *Plutarchus*, σ. 94 (sim. στὸν στίχ. 2)· Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 230, ὑπόσημ. α, καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 332. Βλ. καὶ Flashar, *Aristoteles*, σ. 467.

οἱ τὸν οἶνον οὐ θερμὸν ἀλλὰ ψυχρὸν ἡγοῦνται
Τὸ ζήτημα αὐτὸ ἐξετάζεται στὸ ἐπόμενο πρόβλημα (Ε).

Θαυμάσαντος δὲ τοῦ Φλώρου

Πρόκειται γιὰ τὸν Lucius Mestrius Florus (δεύτερο μισὸ 1ου αἰ. μ.Χ.), ἐξέχοντα Ρωμαῖο καὶ φίλο τοῦ Πλουτάρχου· βλ. H. Dessau, *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, Pars II., Berolini 1897, σ. 370, ἀρ. 380, καὶ L. Petersen, *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, Pars V., Fasciculus 1, Berolini 1970, σσ. 268-269, ἀρ. 531· ἀκόμη Fluss, «Mestrius» (3), *RE XV/1* (1931) 1292-1294, καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 327.

καταναλισκομένου τοῦ περιττώματος ὑπὸ τῆς θερμότητος, ὃ πλεονάζον εἰς τρίχας τρέπεται
Βλ. Ἀριστοτ., Π. ζῶων γεν. Β' 6, 744b 24: ἐκ δὲ τῶν περιττωμάτων ὅσα καὶ νεῦρα καὶ τρίχας, ἔτι δ' ὄνυχας καὶ ὀπλάς καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα [sc. ἢ φύσις συνίστησιν]· ὁ.π. Ε' 3, 783a 27: ὀλιγοθερμοὶ γὰρ ὄντες καὶ οὐ πέττοντες τὴν τροφήν πολὺ περίττωμα ἔχουσιν, αἱ δ' ἄκανθαι καὶ αἱ τρίχες καὶ τὰ τοιαῦτα γίνονται ἐκ περιττώματος· ὁ.π. 786b 4: εἰ γὰρ αἱ τροφαὶ αἰτίαι τῆς μεταβολῆς, εὐλόγως αἱ ποικίλαι τροφαὶ παντοδαπώτερας ποιοῦσι τὰς κινήσεις καὶ τὰ περιττώματα τῆς τροφῆς, ἐξ ὧν καὶ τρίχες καὶ πτερά καὶ δέρματα γίνεται· Π. ζῶα ἰστ. Η' 2, 582b 35, κ.ά. Βλ. Humbert, *Plutarchus*, σ. 94 (sim. στὸν στίχ. 20)· ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 12, σημ. 1), καὶ κυρίως Teodorsson, *Commentary*, σ. 333.

δεύτερον δὲ τῷ πλήθει τοῦ αἵματος

Πὰ τίς γυναῖκες ὡς πολύαιμα ὄντα βλ. Ἀριστοτ., Π. ζῶα ἰστ. Γ' 19, 521a 26: μάλιστα δὲ καὶ τῶν θηλέων ζῶων γυνὴ πολύαιμον· βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 333. Πὰ τὸ πλήθος ὡς ὄρο τῆς ἀρχαίας ἰατρικῆς βλ. τὸ γαληνικὸ ἔργο *Περὶ πλήθους* [VII 513-583 K. = σσ. 26-79 Otte]. Τὸ οὖσ. αὐτὸ δηλώνει τὴν ὑπερβολικὴ συγκέντρωση αἵματος (ἢ ἄλλων χυμῶν) στὰ αἰμοφόρα ἄγγεα, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πρόκληση διαφόρων νοσηρῶν καταστάσεων. Βλ. ἀκόμη Γαλην., Π. πλήθ. 6 [VII 537, 12-16 K. = σ. 44, 3-5 Otte] = Ἐρασίστρ., ἀπ. 161, στίχ. 3-5 Garofalo: ἐν ἄλλω μὲν γὰρ [sc. συγγράμματι] οὐδὲ ἐπεχείρησε [sc. Ἐρασίστρατος] πλήθους εἰπεῖν σημεῖα. προσχῶμεν οὖν αὐτοῦ τοῖς ῥήμασι. πρῶτον μὲν ἐν οἷς ἤτις ποτὲ ἔστιν ἢ γένεσις τῆς πληθώρας φησίν, οὕτως γὰρ αὐτὸς ὀνομάζει τὸ κατὰ τὰς φλέβας πλήθος. Πὰ τὸν ὄρο πληθώρα βλ. Durling, *Medical Terms*, σ. 270, λ. πληθώρα, πληθωρία, πληθωρικὸς καὶ πληθωρικῶς, καὶ R. Fuchs, «Die Plethora bei Erasistratos», *JCPH* 145 (1892) 679-691.

ὃ [sc. τὸ αἷμα] πηγὴ εἶναι δοκεῖ τῆς ἐν τῷ σώματι θερμότητος

Πὰ τὸ αἷμα ὡς πηγὴ τῆς θερμότητος τοῦ σώματος βλ. Ἀριστοτ., Π. ζῶα ἰστ. Γ' 19, 520b 23, κ.ά., καὶ Πλάτ., *Τίμ.* 79d: πᾶν ζῶον αὐτοῦ τάντος περὶ τὸ αἷμα καὶ τὰς φλέβας θερμώτατα ἔχει, οἷον ἐν ἑαυτῷ πηγὴν τινα ἐνοῦσαν πυρός· βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 333. Στὰ παραπάνω χωρία

πρέπει να προστεθεί και τὸ σχόλιο τοῦ Γαληνοῦ στὸν *Τίμαιον*, Π. τῶν ἐν τῷ Πλάτων. Τιμ. ἰατρ. εἶρημ. 3, 18 [CMG, Suppl. I, σσ. 23, 14-24, 28], καθὼς και τὰ ἀκόλουθα, Ἀριστοτ., Π. ζῶων μορ. Β' 10, 656b 5: ἐκκόπτεται γὰρ ἡ τῆς ἐν τῷ αἵματι θερμότητος κίνησις τὴν αἰσθητικὴν ἐνέργειαν· Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ. 1, 34 [XV 84, 3-4 K. = CMG V/9/1, σ. 44, 20-22]: διὰ γὰρ τὴν ἑαυτοῦ θερμότητα τὸ γεννηθὲν αἷμα κατὰ τὸ ἕαρ ἐρυθρὰν τε τὴν χροὰν ἐργάζεται τοῦ παντὸς σώματος, κ.ἄ.

ἔστι δὲ τοσοῦτον [sc. τὸ αἷμα] ταῖς γυναιξίν, ὥστ' αὐτὰς καταπιμπράναι καὶ περιφλέγειν, εἰ μὴ πολλαὶ καὶ ταχεῖαι συμβαίνοιν καθάρσεις

Ἡ ἄποψη ὅτι οἱ γυναῖκες εἶναι πολυαίμες ἀλλὰ καὶ θερμότερες ἀπὸ τοὺς ἄνδρες, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο συμβαίνουν οἱ καθάρσεις τους (ἔμμηνα) ἀποδίδεται στὸν Παρμενίδη· βλ. Ἀριστοτ., Π. ζῶων μορ. Β' 2, 648a 25 = Παρμεν., ἀπ. Α 52 D.-K.: ἐνιοὶ γὰρ τὰ ἐνυδρα τῶν πεζῶν θερμότερά φασι εἶναι ... καὶ τὰ θήλεα τῶν ἀρρένων, οἷον Παρμενίδης τὰς γυναικᾶς τῶν ἀνδρῶν θερμότερας εἶναι φησι καὶ ἕτεροὶ τινες, ὡς διὰ τὴν θερμότητα καὶ πολυαιμούσαις γινομένων τῶν γυναικείων, καὶ Π. ζῶων γεν. Δ' 1, 765b 19-35 (κυρίως 23-24: ὑπολαμβάνουσι δὲ τοῦτο γίνεσθαι τὸ πάθος [sc. ἡ τῶν καταμηνίων πρόεσις] δι' ὑπερβολὴν αἵματος καὶ θερμότητος). Βλ. Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 124, σημ. 3), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σσ. 333-334.

εἰ θερμότερον τὸ γονιμώτερον

Τὴν ἴδια ἄποψη ὁ Πλούταρχος τὴν ἐκθέτει καὶ στὸ ἐπόμενο πρόβλημα, *Συμποσ.* 3, 5, 652D: ἔτι δὲ τὸ μὲν θερμὸν γόνιμον. Πρβ. ἀκόμη Ἀριστοτ., Π. ζῶων γεν. Β' 3, 736b 33-35: πάντων μὲν γὰρ ἐν τῷ σπέρματι ἐνυπάρχει, ὅπερ ποιεῖ γόνιμα εἶναι τὰ σπέρματα, τὸ καλούμενον θερμὸν· ὁ.π. Β' 3, 737a 3-5· Θεόφρ., Π. πυρ. 5: καὶ ἡ γόνιμος ἐν τοῖς ζώοις καὶ φυτοῖς θερμότης, κ.ἄ. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 95 (sim. στὸν στίχ. 6)· ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 124, σημ. 5), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 334.

τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου δυσπαθέστερόν ἐστιν

Βλ. [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Γ' 8, 872a 10: τὸ οἰκείον ὑπὸ τοῦ οἰκείου ἐστὶν ἀπαθές, καὶ τὸ ὁμοίως διακείμενον, τὰ δὲ ἐναντία τῶν ἐναντίων ἐστὶν αἰσθητικώτατα· βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 95 (sim. στὸν στίχ. 15). Ὡστόσο σὲ προηγούμενα χωρία τῶν *Συμποσιακῶν* διατυπώνεται διαφορετικὴ ἄποψη· βλ. *Συμποσ.* 3, 2 (648D καὶ 649E)· βλ. Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 125, ὑπόσημ. 1. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅμως ὅτι στοὺς Προσωκρατικούς ἐντοπίζονται καὶ οἱ δύο ἀπόψεις, δηλ. ὅτι τὰ ὅμοια ἐπιδροῦν στὰ ὁμοιά τους ὅπως ἐπίσης καὶ ὅτι αὐτὸ συμβαίνει μόνο μεταξὺ τῶν ἐναντίων, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης πιστεῦει (Π. γεν. καὶ φθ. 324a 15-24) ὅτι ἀμφότερα δ' ἐστὶν ἀληθῆ. Σχετικὰ βλ. Teodorsson, *Commentary*, σσ. 334-335. Βλ. ἀκόμη Flashar, *Aristoteles*, σ. 442.

ἀλλ' ὕλην μόνον καὶ τροφήν παρέχειν [sc. τὸ σπέρμα τῆς γυναικός] τῷ ἀπὸ τοῦ ἄρρενος

Πρόκειται γιὰ ἀριστοτελικὴ ἄποψη ποὺ ἐκτίθεται στὸ Π. ζῶων γεν. Α' 19-21, 727b-729b, καὶ κυρίως 729a 10: τὸ μὲν ἄρρεν παρέχεται τό τε εἶδος καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, τὸ δὲ θῆλυ τὸ σῶμα καὶ τὴν ὕλην, καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἀπὸ τὸν Πνευματικὸ γιαιτρὸ Ἀθήναιο στὸν Γαλην., Π. σπέρμ. 2, 2 [IV 612, 3-6 K.], τὸν Πλούταρχ., Π. Ἰσ. καὶ Ὀσίρ. 374F, κ.ἄ.· πρβ. καὶ [Πλούταρχ.], Π. τῶν ἀρεσκ. φιλοσόφ. Ε' 5, 905B-C. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 95 (sim. στοὺς στίχ. 17 κ.ἑ.)· ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 125, σημ. 2), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σσ. 335-336.

καίονται δὲ βέλτιον ὑπὸ πιμελῆς, ὃ δοκεῖ ψυχρότατον εἶναι τοῦ σώματος

Πρβ. [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Η' 4, 887b 25: ἡ δὲ πιμελὴ θερμὸν, ἂν μὴ δίνυρος· ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ πιμελὴ εἶναι ψυχρὴ μόνον ὅταν εἶναι δίνυρος· Γαλην., Π. κράσ. 2, 4 [I 607, 17-18 K. = σ. 62, 11-12 Helmr.]: πιμελὴ μὲν γὰρ αἶε διὰ ψῦξιν ἕξεως γίγνεται. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 95 (sim. στὸν στίχ. 20)· ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 125, σημ. 3), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 336 (ὅπου ὅμως ὅλα τὰ χωρία ποὺ παρατίθενται

ἀφοροῦν τὴν ἀποψη ὅτι τὸ λιπαρὸν εἶναι θερμόν). Πρβ. καὶ Flashar, *Aristoteles*, σ. 493. Ἡ ἀποψη ὅτι τὸ λίπος εἶναι ψυχρὸ δὲν ἐντοπίζεται ρητὰ σὲ ἄλλους συγγραφεῖς, παρὰ μόνο στὸ χωρίο τοῦ Πλουτάρχου ποῦ ἐξετάζεται ἐδῶ.

ἡ δ' ἔμμηνος κάθαρσις οὐ πλήθους ἀλλὰ διαφθορᾶς καὶ φαυλότητός ἐστιν αἵματος· τὸ γὰρ ἄπεπτον αὐτοῦ καὶ περιττωματικόν

Γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι ἡ διαταραχὴ στὴ φυσιολογικὴ κατάστασις τοῦ αἵματος ἔχει ὡς συνέπεια γιὰ τίς γυναικες τὴν ἔμμηνο ρύση, ὥστε νὰ καθαρισθοῦν ἀπὸ αὐτό, βλ. Ἀριστοτ., *Π. ζῶων γεν.* Α' 20, 728a 22-25: *ὡσπερ οὖν ἐν ταῖς κοιλίαις διὰ τὴν ἀπεψίαν γίνεται διάρροια, οὕτως ἐν ταῖς φλεψίν αἱ τ' ἄλλαι αἰμορροῖδες καὶ ἡ τῶν καταμηνίων ρύσις· καὶ γὰρ αὕτη αἰμορροῖς ἐστίν, ἀλλὰ ἐκεῖναι μὲν διὰ νόσον, αὕτη δὲ φυσικὴ, καὶ ὅ.π.* Β' 4, 738a 24-38. Προφανῶς γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὸ αἷμα τῆς ἔμμηνου καθάρσεως χαρακτηρίζεται *περίττωμα* ἐπίσης ἀπὸ τὸν Ἀριστοτ., *Π. ζῶων γεν.* Α' 19, 727a 2: *Ὅτι μὲν οὖν ἐστὶ τὰ καταμήνια περίττωμα ... φανερόν*. ὅ.π. Β' 4, 739a 7: *Ὅταν δ' ἔλθῃ τὸ σπέρμα ἀπὸ τοῦ ἄρρενος τῶν σπέρμα προἰεμένων, συνίστησι τὸ καθαρώτατον τοῦ περιττώματος — τὸ γὰρ πλείστον ἄχρηστον καὶ ἐν τοῖς καταμηνίοις ἐστὶν ὑγρὸν <ὄν>, ...*, κ.ἄ. Πρβ. καὶ τὰ χωρία ποῦ σημειώνει ὁ Hubert, *Plutarchus*, σ. 96 (sim. στοὺς στίχ. 1 κ.ἔ.)· βλ. ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 125, σημ. 4), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 336.

οὐκ ἔχον ἴδρυσιν οὐδὲ σύστασιν ἐν τῷ σώματι

Βλ. Ἀριστοτ., *Π. ζῶων γεν.* Α' 20, 728b 18: *ἀναγκαῖον γὰρ ἐν τῷ τοιοῦτῳ γίνεσθαι πλείστην περίττωσιν. ἔτι δὲ οὐδὲ τὰ τοιαῦτ' ἔχει ἐν τῷ σώματι μέρη εἰς ἃ τρέπεται ἡ περίττωσις, ὡσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις. Τὰ χωρία ποῦ προσκομίζει ὁ Teodorsson, *Commentary*, σ. 337, δὲν ἔχουν ἀμεση σχέση μετὰ τὴν ἀποψη ποῦ ἐκτίθεται ἐδῶ (ἀφοροῦν κυρίως τῇ δημιουργίᾳ τοῦ περιττώματος).*

παντάπασι ἀμβλὺ καὶ θολερὸν τῇ ἄρρωστίᾳ τοῦ θερμοῦ γιγνόμενον· δηλοῖ δὲ τὸ ῥιγοῦν ... ἐκ τοῦ σώματος

Πρβ. Ἀριστοτ., *Π. ζῶων γεν.* Α' 19, 726b 31-34: *ἐπεὶ δ' ἀναγκαῖον καὶ τῷ ἀσθενεστέρῳ γίγνεσθαι περίττωμα πλεῖον καὶ ἥττον πεπεμμένον, τοιοῦτον δ' ὄν ἀναγκαῖον εἶναι αἱματώδους ὑγρότητος πλήθος, ἀσθενέστερον δὲ τὸ ἐλάττονος θερμότητος κοινωνοῦν κατὰ φύσιν*, κ.ἄ. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Teodorsson, *Commentary*, σ. 337.

ὁρῶν τὰ θερμότατα τοῦ σώματος μέρη δασυνόμενα;

Γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι ἡ πυκνὴ τριχοφυΐα εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς θερμότητος τῶν διαφορῶν μορίων τοῦ σώματος, καὶ μάλιστα γιὰ τὸ ὅτι ὅσο θερμότερο εἶναι τὸ μόριο τόσο πυκνότερη ἡ τριχοφυΐα, βλ. Γαλην., *Τέχν. ἰατρ.* 10 [I 332, 2-9 K. = σ. 302, 1-8 Boudon]: *Τῆς μὲν οὖν θερμοτέρας ὡς πρὸς τὴν οἰκείαν συμμετρίαν καρδίας σημεία, τὰ μὲν ἀχώριστά τε καὶ οἰκεία, μέγεθος ἀναπνοῆς καὶ σφυγμοῦ τάχος καὶ πυκνότης ἐστίν, εὐτολμία τε καὶ τὸ πρὸς τὰς πράξεις ἄσκιον. εἰ δὲ ἐπὶ πλείστον ἦκει θερμότητος, ὀξύθυμία τε καὶ μανιώδης θρασύτης. ἔστι δὲ καὶ λάσιος αὐτοῖς ὁ θώραξ, καὶ μάλιστα τὰ στέρνα, καὶ τῶν καθ' ὑποχόνδριον ὅσα τούτοις πλησίον. Γιὰ ἄλλα σχετικὰ χωρία, ἀλλὰ καὶ γιὰ χωρία στὰ ὁποῖα γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀντίθετη περίπτωσις, βλ. Μαυρουδῆς, «Σχόλια», σσ. 388-390. Πρβ. καὶ τὰ χωρία ποῦ καταγράφει ὁ Hubert, *Plutarchus*, σ. 96 (sim. στοὺς στίχ. 10 κ.ἔ.), καὶ τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνει ὁ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 198 (σχόλ. στή σ. 125, σημ. 5). Βλ. καὶ Teodorsson, *Commentary*, σσ. 337-338.*

πάντα γὰρ ἐξωθεῖται τὰ τοιαῦτα τῷ θερμῷ χαράσσονται καὶ ἀναστομοῦντι τὴν ἐπιφάνειαν

Γιὰ τὴν ἀποψη ὅτι ἡ θερμότητα τῆς κράσεως τῶν ἀνδρῶν ἔχει ὡς συνέπεια τὸ ἀραιὸν δέρμα (προφανῶς μετὰ τὴν ἐκφραση αὕτη νοεῖται ἡ χάλασις τῶν πόρων) καὶ ἀκολούθως τὴν τριχοφυΐα πρβ. Ἴπποκρ., *Ἀφορισμ.* 5, 69 [IV 560, 8-9 L.]: *ἀτὰρ καὶ τὸ δέρμα ἀραιὸν ἔχουσι [sc. οἱ ἄνδρες], δηλοῖ δὲ τοῦτο ἡ θριξ· Ἀριστοτ., Π. ζῶων γεν.* Α' 20, 728b 27: *καὶ ἀραιουμένων ἐκατέρων τῶν πλησίον τόπων ἐξανθεῖ ἡ τῆς ἡβης τρίχωσις*. Κλήμ. Ἀλεξ., *Παιδαγ.* 3, 3, 19, 2: *Ἐηρότερα γὰρ φύσει καὶ θερμό-*

τερα τὰ δασέα τῶν ψιλῶν ἐστίν· διὸ καὶ τὰ ἄρρενα τῶν θηλειῶν καὶ τὰ ἔνορχα τῶν ἐκτομιῶν καὶ τὰ τέλεια τῶν ἀτελῶν δασυτέρα τέ ἐστὶ καὶ θερμότερα. Σχετικά βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 338.

ἡ δὲ λειότης πυκνότητι γέγονεν ὑπὸ ψυχρότητος

Πὰ τὴν πυκνότητα τοῦ δέρματος τῶν γυναικῶν ἐξ αἰτίας τῆς ψυχρότητάς τους, ἡ ὁποία προκαλεῖ τὴν συστολὴν τῶν πόρων, πρβ. Ἀλέξ. Ἀφροδ., *Ἱατρ. ἀπορ. καὶ φυσ. προβλ.* 1, 6 [I 7, 15-17 Ideler]: Διὰ τί δὲ καὶ ἄτριχες; γυναικες μὲν ὡς ψυχραὶ πυκνοὺς ἔχουσι τοὺς πόρους τοῦ σώματος· τὸ γὰρ ψυχρὸν πηλτικόν. καὶ οὐκ ἔχουσιν ὁδὸν αἱ τρίχες πρὸς ἔξοδον. Βλ. καὶ Hubert, *Plutarchus*, σ. 96 (sim. στοὺς στίχ. 10 κ.έ.)· Fuhrmann, *Plutarque*, σσ. 198-199 (σχόλ. στή σ. 125, σημ. 6), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 338.

2. Σχετικά μὲ τὸ πέμπτο πρόβλημα ποῦ ἔπεται ὁ C. Hubert (ἐκδότης τῶν *Συμποσιακῶν* στή ΒΤ) σημειώνει ὅτι συζητοῦν ὁ Ἀθρυῖτος, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Φλῶρος²⁵. αὐτὸ ὅμως εἶναι ἐσφαλμένο, ἐπεὶ ἀπὸ κανένα χωρίο τοῦ ἐξεταζόμενου κειμένου δὲν προκύπτει ἄμεση συμμετοχὴ τοῦ Ἀθρυῖτου. Εἶναι βέβαια σαφές ὅτι ἡ σχετικὴ συζήτηση προκλήθηκε ἐξ ἀφορμῆς δικῆς του παρεμβάσεως²⁶ καὶ ὅτι ὁ Θάσιος γιατρὸς παρίστατο κατὰ τὴν ἐξέταση τοῦ προβλήματος, ὁ ἴδιος ὅμως παρέμεινε ἀπλὸς ἀκροατῆς τῶν λεγομένων²⁷. Ὡστόσο, ἐπεὶ τὸ πρόβλημα *Εἰ ψυχρότερος τῆ δυνάμει ὁ οἶνος* τέθηκε ἀπὸ τὸν Ἀθρυῖτο καὶ ἡ ἀνάπτυξή του ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο λύση τῆς (ἐνδεχόμενης) ἀπορίας τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ, τὸ παραθέτω μεταφράζοντας καὶ σχολιάζοντας το, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο πρόβλημα· βλ.:

Πλούταρχ., *Συμποσ.* 3, 5, 651F-653B:

Πρόβλημα Ε

Εἰ ψυχρότερος τῆ δυνάμει ὁ οἶνος

Collocuntur Athryitus, Plutarchus, Florus

1. «Οὐ μὴν ἀλλὰ τὸ μὲν περὶ τῶν γυναικῶν», ἔφη, «καὶ πρὸς τοῦναντίον ἀνδρικῶς ἐπικεχέριται. τὸν δ' οἶνον ἐπιθυμῶ μαθεῖν ὁπόθεν ὑπόνοιαν ὑμῖν τοῦ ψυχρὸς εἶναι παρέσχεν». «οἶε γάρ», ἔφην ἐγώ, «τοῦτον ἡμέτερον εἶναι τὸν λόγον;» «ἀλλὰ τίνας», εἶπεν, «ἐτέρους;» «μέμνημαι μὲν οὖν», ἔφην ἐγώ, «καὶ Ἀριστοτέλους ἐντυχῶν οὐ νεωστὶ λόγῳ περὶ τούτου τοῦ προβλήματος ἀλλ' ἱκανῶς πάλαι. διείλεκται δὲ καὶ Ἐπίκουρος ἐν τῷ Συμποσίῳ πολλοὺς λόγους, ὧν τὸ κεφάλαιόν ἐστιν ὡς ἐγῶμαι τοιόνδε. φησὶ γὰρ οὐκ εἶναι θερμὸν αὐτοτελῶς τὸν οἶνον, ἀλλ' ἔχειν τινὰς ἀτόμους ἐν αὐτῷ θερμοσιᾶς ἀποτελεστικὰς ἐτέρας δ' αὐ ψυχρότητος. ὧν τὰς μὲν ἀποβάλλειν, ὅταν εἰς τὸ σῶμα παραγένηται, τὰς δὲ προσλαμβάνειν ἐκ τοῦ σώματος, ἕως ἂν ἔχουσι κράσεως ἡμῖν ἢ φύσεως ὁμιλήση, ὡς τοὺς μὲν ἐκθερμαίνεσθαι τοὺς δὲ τοῦναντίον πάσχειν μεθυσκομένους».

2. «Ταῦτ'», εἶπεν ὁ Φλῶρος, «ἄντικρυς εἰς τὸν Πύρρωνα διὰ τοῦ Πρωταγόρου φέρει ἡμᾶς· δῆλον γὰρ ὅτι καὶ περὶ ἐλαίου καὶ περὶ γάλακτος μέλιτός τε καὶ ὁμοίως τῶν ἄλλων διεξιόντες ἀποδρασόμεθα τὸ λέγειν περὶ ἐκάστου, ὁποῖον τῆ φύσει ἐστίν, μίξεισι ταῖς

25. Ὁμοίως καὶ οἱ Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 236 (πρβ. καὶ σ. 237, ἀγγλικὴ μετάφραση).

26. Βλ. στὴν ἀρχὴ τοῦ τέταρτου προβλήματος.

27. Τὸ θέμα σχετικά μὲ τὸ κρασί εἶχε συζητηθεῖ μὲ τὸν Ἀθρυῖτο καὶ τὸν Πλούταρχο καὶ λίγες μέρες πρὶν, ὅπως καθίσταται σαφές στὸ προηγούμενο πρόβλημα· βλ. Πλούταρχ., *Συμποσ.* 3, 4, 651A. Βλ. καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 333.

πρὸς ἄλληλα καὶ κράσεις ἕκαστον γίνεσθαι φάσκοντες. ἀλλὰ σὺ πῶς ἐπιχειρεῖς <εἰς> τὸ ψυχρὸν εἶναι τὸν οἶνον;» «οὕτως <ὡς>», ἔφην, «ὑπέδυν τότε προσηναγκασμένος αὐτοσχεδιάσαι. πρῶτον δ' ἐπήει μοι τὸ γινόμενον ὑπὸ τῶν ἰατρῶν· τοῖς γὰρ ἐκκελυμένοις καὶ τόνου τινὸς δεομένοις κατὰ τὰς ἀρρωστίας στομάχου θερμὸν μὲν οὐδὲν προσφέρουσι, οἶνον δὲ δίδόντες βοηθοῦσιν. ὡς δ' αὐτως καὶ τὰς ῥύσεις καὶ ἐφιδρώσεις οἶνω καταπαύουσι, ὡς οὐδὲν ἦττον ἀλλὰ καὶ μᾶλλον τῆς χιόνος ἰστάντι καὶ κρατύνοντι τῷ ψύχειν καὶ περιστέλλειν φερομένην τὴν ἕξιν. εἰ δὲ φύσιν καὶ δύναμιν εἶχεν θερμαντικὴν, ὅμοιον ἦν οἶμαι χιόνι πῦρ καὶ καρδιωγμῷ ἂν προσφέρειν ἄκρατον. ἔπειτα τὸν μὲν ὕπνον οἱ πλείστοι περιψύξει γίνεσθαι λέγουσιν καὶ ψυκτικὰ [καὶ] τὰ πλείστα τῶν ὑπνωτικῶν φαρμάκων ἐστίν, ὡς ὁ μανδραγόρας καὶ τὸ μηκώνιον· ἀλλὰ ταῦτα μὲν σφόδρα καὶ βία πολλῇ συνωθεῖ καὶ πήγνυσιν, ὁ δ' οἶνος ἡρέμα καταψύχων ἴσθησι μεθ' ἡδονῆς καὶ ἀναπαύει τὴν κίνησιν ἐν τῷ μᾶλλον καὶ ἦττον οὔσης πρὸς ἐκεῖνα τῆς διαφορᾶς. ἔτι δὲ τὸ μὲν θερμὸν γόνιμον· εὐροῖαν γὰρ ἡ ὑγρότης ἴσχει καὶ τόνον τὸ πνεῦμα καὶ δύναμιν ὑπὸ τῆς θερμότητος ἐξοργῶσαν· οἱ δὲ πίνοντες πολὺν ἄκρατον ἀμβλύτεροι πρὸς τὰς συνουσίας εἰσὶν καὶ σπεύρουσιν οὐθὲν εἰς γένεσιν ἰσχυρὸν οὐδὲ κεκρατημένον, ἀλλ' ἐξίτηλοι καὶ ἀτελεῖς εἰσὶν αἱ πρὸς τὰς γυναικας ὀμιλῖαι αὐτῶν διὰ φαυλότητα καὶ κατάψυξιν τοῦ σπέρματος. καὶ μὴν ὅσα πάσχουσιν ἄνθρωποι ὑπὸ κρύους, πάντα συμβαίνει τοῖς μεθυσκομένοις, τρόμοι, βαρῦτητες, ὠχριάσεις, σάλοιοι τοῦ περι τὰ γυῖα πνεύματος, ἀσάφεια γλώττης, ἔντασις τῶν περι τοῖς ἄκροις νεύρων καὶ ἀπονάρκησις· τοῖς δὲ πλείστοις εἰς πάρεσιν αἱ μέθαι τελευτῶσιν, ὅταν ἐκπλήξη παντάπασιν καὶ κατασβέσῃ τὸ θερμὸν ὁ ἄκρατος. ἰώνται γε μὴν τὰς περι τὸ σῶμα τῶν μεθυσκομένων καὶ κραιπαλῶντων κακώσεις εὐθύς μὲν ὡς εἶοικε περιστολῇ καὶ κατακλίσει συνθάλλοντες, μεθ' ἡμέραν δὲ λουτρῷ καὶ ἀλείμματι καὶ σιτίοις, ὅσα μὴ ταράττοντα τὸν ὄγκον ἅμα πράως ἀνακαλεῖται τὸ θερμὸν ὑπὸ τοῦ οἶνου διεσπασμένον καὶ πεφυγαδευμένον ἐκ τοῦ σώματος».

«Ὅμως δ'», εἶπον, «ἐν τοῖς φαινομένοις καὶ ὁμοιότητος ἀδήλους ἐξιχνεύωμεν καὶ δυνάμεις. οὐδὲν δὲ περὶ τῆς μέθης δεῖ διαπορεῖν, ὁποῖόν ποτ' ἐστίν· ὡς γὰρ εἶοικεν †<μάλιστα τὰ μὲν φύσιν ἔχουσιν οἱ πρεσβῦται ψυχράν,>†²⁸ μάλιστα δ', ὡς εἰρήκαμεν, εἰοίκασι τοῖς πρεσβύταις οἱ μεθύοντες· διὸ καὶ πρωιαίτατα γηρῶσιν οἱ φίλοινοι· τοὺς δὲ πολλοὺς αὐτῶν καὶ φαλακρώσεις ἄωροι καὶ πολιαὶ πρὸ ἡλικίας ἔχουσιν· πάντα δὲ ταῦτα δοκεῖ θερμότητος ἐνδεία καταλαμβάνειν τὸν ἄνθρωπον. ἔτι τοίνυν τὸ ὄξος οἶνου τινός ἐστι φύσις καὶ δύναμις· οὐδὲν δὲ τῶν σβεστηρίων ὄξους πυρὶ μαχιμώτερον, ἀλλὰ μάλιστα πάντων ἐπικρατεῖ καὶ συμπιέζει τὴν φλόγα δι' ὑπερβολὴν ψυχρότητος. καὶ τῶν ἄλλων δὲ καρπῶν τοῖς οἰνώδεσι μᾶλλον ὡς ψυκτικοῖς χρωμένους τοὺς ἰατροὺς ὀρώμεν ὥσπερ ῥόαις καὶ μήλοις. αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ μέλιτος φύσιν οὐχὶ πρὸς ὄμβριον ὕδωρ καὶ χιόνα συμμιγνύοντες οἰνοποιοῦσι, τοῦ ψυχροῦ τὸ γλυκὺ διὰ συγγένειαν εἰς τὸ αὐστηρόν, ὅταν κρατήσῃ, φθείροντος; οἱ παλαιοὶ δ' οὐχὶ διὰ τοῦτο τῶν ἐρπετῶν τὸν δράκοντα καὶ τῶν φυτῶν τὸν κιττὸν ἀνέθεσαν τῷ θεῷ καὶ καθιέρωσαν ὡς τινος ψυχρᾶς καὶ κρυώδους <κυρίῳ> δυνάμεως; ἐὰν δ', ὅτι τὸ κώνειον ἐπιπινόμενος ἰᾶσθαι δοκεῖ πολὺς ἄκρατος, οἰῶνται τοῦτο θερμότητος εἶναι τεκμήριον, ἡμεῖς αὐτὸ φήσομεν ἀναστρέψαντες, ὅτι συγκραθὲν αὐτῷ τοῦτο φάρμακον ἀνιάτόν ἐστιν καὶ καθάπαξ ἀποκτείνει τοὺς πίνοντας. ὥστε μηδὲν μᾶλλον εἶναι δοκεῖν τῷ ἀντιπράττειν

28. Ὁ Hubert σημειώνει χάσμα στὸ κείμενο· γιὰ τὴν πιθανὴ αὐτὴ προσθήκη βλ. Clement – Hoffleit, *Plutarch*, σ. 241, ὑπόσημ. 2.

θερμὸν ἢ τῷ συνεργεῖν ψυχρόν, εἴ γε δὴ ψυχρότητι τὸ κώνειον οὐκ ἄλλη τινὶ φύσει καὶ δυνάμει μᾶλλον πιθανόν ἐστὶν ἀναιρεῖν τοὺς πίνοντας».

Πρόβλημα πέμπτο

Ἄν τὸ κρασί εἶναι περισσότερο ψυχρὸ
ὡς πρὸς τὴ δύναμή του.

1. «Ἀλλὰ ὅμως», εἶπε (ὁ Φλῶρος)²⁹, «τὸ θέμα τῶν γυναικῶν τὸ ἔχουμε ἀντιμετωπίσει ὡς ἄνδρες ὅσον ἀφορᾶ καὶ τὴν ἀντίθετη ἐκδοχὴ του³⁰. Σχετικὰ μὲ τὸ κρασί ἐπιθυμῶ νὰ μάθω, ἀπὸ ποῦ σὰς δημιουργήθηκε ἡ ὑπόνοια ὅτι εἶναι ψυχρὸ». «Νομίζεις λοιπόν», εἶπα [sc. ἐγὼ = ὁ Πλούταρχος], «ὅτι ἐγὼ πρέπει νὰ μιλήσω γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα;» «Ἀλλὰ ποιὸς ἄλλος;», εἶπε (ὁ Φλῶρος). «Θυμᾶμαι λοιπόν», εἶπα ἐγὼ [= ὁ Πλούταρχος], ὅτι πρὶν ἀπὸ καιρὸ ἐπесе τυχαῖα στὰ χέρια μου ἕνας λόγος³¹ τοῦ Ἀριστοτέλη σχετικὰ μὲ τὸ πρόβλημα αὐτό, ἀλλὰ πολὺ παλιά. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἐπίκουρος στὸ *Συμπόσιόν* του συζητᾶ πολλὰ ζητήματα, ἢ περίληψη τῶν ὁποίων, κατὰ τὴν ἀποψή μου, εἶναι ἡ ἐξῆς: Ὑποστηρίζει λοιπὸν ὅτι τὸ κρασί δὲν εἶναι θερμὸ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ ἐμπεριέχει ὀρισμένα ἄτομα ποὺ προξενοῦν θερμότητα καὶ ἄλλα πάλι ψυχρότητα· ἀπὸ αὐτά (τὰ ἄτομα) ἄλλα τὰ ἀποβάλλει, ὅταν εἰσέρχεται στὸ σῶμα, ἐνῶ ἄλλα τὰ προσλαμβάνει ἀπὸ τὸ σῶμα ἀνάλογα μὲ τὴν κράση ἢ τὴ φύση μας, ὥστε ἄλλοι νὰ θερμαίνονται ὑπερβολικὰ καὶ ἄλλοι νὰ παθαίνουν τὸ ἀντίθετο, ὅταν μεθοῦν.

2. «Αὐτά», εἶπε ὁ Φλῶρος, «μᾶς ὀδηγοῦν μέσῳ τοῦ Πρωταγόρα κατ' εὐθείαν στὸν Πύρρωνα. Γιατὶ εἶναι φανερὸ ὅτι, ἂν μιλήσουμε καὶ γιὰ τὸ λάδι καὶ γιὰ τὸ γάλα καὶ γιὰ τὸ μέλι καὶ ὁμοίως γιὰ τὰ ὑπόλοιπα, θὰ ἀποφύγουμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸ κάθε ἕνα, τί λογῆς εἶναι ἀπὸ τὴ φύση του, λέγοντας ὅτι τὸ κάθε ἕνα (ἀπὸ αὐτά) δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ μεταξὺ τους μίξη καὶ τὴ συνένωσή (τους). Ἐσὺ ὅμως μὲ ποιὸν τρόπο³² ἐπιχειρηματολογεῖς ὑπὲρ τοῦ ὅτι τὸ κρασί εἶναι ψυχρὸ;» «Μὲ τὸν ἴδιο», εἶπα, «στὸν ὁποῖο βασίσθηκα καὶ τότε, ὅταν ἤμουν ἀναγκασμένος νὰ αὐτοσχεδιάσω. Ἀρχικὰ μοῦ ἦρθε κατὰ νοῦν αὐτὸ ποὺ κάνουν οἱ γιατροί. Σ' αὐτοὺς ποὺ εἶναι ἐξασθενημένοι καὶ ἔχουν ἀνάγκη κάποια τόνωση, στίς περιπτώσεις στομαχικῶν ἐνοχλημάτων, δὲν προσφέρουν τίποτε θερμὸ, ἀλλὰ τοὺς ἀνακουφίζουν προσφέροντάς τους κρασί. Ὅμοίως μὲ κρασί σταματοῦν τὶς διάρροιες καὶ τὶς ἐφιδρώσεις, ἐπειδὴ ὄχι λιγότερο ἀλλὰ πολὺ περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸ χιόνι,

29. Κατὰ τοὺς Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 237, αὐτὸς ποὺ μιλά στὴν ἀρχὴ τοῦ προβλήματος αὐτοῦ εἶναι ὁ Φλῶρος, ὁ ὁποῖος ἔχει τὸν λόγο στὴν τελευταία ἐνότητα τοῦ προηγούμενου προβλήματος καὶ φαίνεται ὅτι συνεχίζει τὸν λόγο του («continued Florus»). Ὅμοίως καὶ ὁ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 126, μὲ τὸν τρόπο ποὺ μεταφράζει τὸ σχετικὸ χωρίο φαίνεται πὼς δέχεται ὅτι ἐξακολουθεῖ τὴν ὁμιλία του ὁ ἴδιος ὁμιλητής, δηλ. ὁ Φλῶρος. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ. Τέλος ὁ Hubert, *Plutarchus*, σ. 96, σημειώνει ὅτι αὐτοὶ ποὺ συμμετέχουν στὴ συζήτηση τοῦ πέμπτου προβλήματος εἶναι ὁ Ἀθρύτιος, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Φλῶρος. Μόνον ὁ Teodorsson, *Commentary*, σ. 339, ὑποθέτει ὅτι ὁμιλητὴς στὴν ἀρχὴ τοῦ πέμπτου προβλήματος εἶναι ὁ Ἀπολλωνίδης, καὶ μάλιστα προτείνει τὸ ὄνομά του νὰ προστεθεῖ στὸ κείμενο, δηλαδή: <ὁ δ' Ἀπολλωνίδης> οὐ μὴν ἀλλὰ ...

30. Δηλ. τὴν κοινῶς παραδεκτὴ. Βλ. ἐπίσης Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 237 (: «Τώρα βέβαια, συνέχισε ὁ Φλῶρος, ἔχουμε κάνει μιὰ ἀνδρική ἐπίθεση καὶ πρὸς τὶς δύο πλευρὰς τῆς συζητήσεως ποὺ ἀφορᾶ τὶς γυναῖκες ...»), καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 126 (: «Κατὰ τὰ λοιπὰ, συμπέρανε, ὅτι ἀφορᾶ τὸ θέμα τῶν γυναικῶν ἐπίσης ὑπερασπισθήκαμε τὴν ἀντίθετη ἀποψη ὡς ἄνδρες»).

31. Ἕνα κείμενο, ἕνα ἔργο.

32. Δηλ. μὲ ποιά αἰτιολογία, μὲ ποιά στοιχεῖα.

αυτό ισορροπεί και ενισχύει με τὸ νὰ ψύχει και νὰ δυναμώνει τὸν ταλαιπωρημένο ὄργανισμό. Ἄν ὅμως εἶχε φύση και δράση θερμαντική, θὰ ἦταν, νομίζω, παρόμοιο με τὸ νὰ ρίχνεις φωτιά στὸ χιόνι και νὰ προσφέρεις ἀνέρωτο κρασί σέ (περίπτωση) καρδιακοῦ πόνου. Ἐπειτα οἱ περισσότεροὶ ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ ὕπνος εἶναι ἀποτέλεσμα ψύξεως, και τὰ περισσότερα ὑπνωτικά φάρμακα προκαλοῦν ψύξη, ὅπως ὁ μανδραγόρας και τὸ μηκόνιο. Ἀλλὰ αὐτὰ βαραίνουν και παγώνουν τὸν ὄργανισμό ὑπερβολικά και με μεγάλη ἔνταση, τὸ κρασί ὅμως προκαλώντας σιγά-σιγά ψύξη σταματᾷ εὐχάριστα και καταπραῦνει τὴν ἀναστάτωση, ἐπειδὴ ἡ διαφορά του (ἀπὸ ἐκεῖνα) βρίσκεται κυρίως στὴ δράση του. Ἐπὶ πλέον τὸ θερμὸ εἶναι γόνιμο. Γιατὶ ἡ ὑγρότητα εἶναι πιὸ εὐρευστη, ἐνῶ τὸ πνεῦμα ἀποκτᾷ ἔνταση και ἰσχύ μεγάλη ἐξ αἰτίας τῆς θερμότητας. Αὐτοὶ ὅμως ποὺ πίνουν πολὺ ἀνέρωτο κρασί ἔχουν μικρότερη διάθεση γιὰ τὴ συνουσία, και τὸ σπέρμα τους δὲν εἶναι ἰκανὸ γιὰ τεκνοποίηση οὔτε εἶναι ἰσχυρό, ἀλλὰ οἱ ἐπαφές τους με τὶς γυναῖκες εἶναι ἀνεπαρκεῖς και χωρὶς ἀποτέλεσμα ἐξ αἰτίας τῆς κακῆς καταστάσεως και τῆς ὑπερβολικῆς ψυχρότητας τοῦ σπέρματός τους. Καὶ βέβαια ὅσα ὑποφέρουν οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ τὸ κρῦο, ὅλα αὐτὰ ἐμφανίζονται και στοὺς μεθυσμένους, δηλ. τρέμουλο, βάρος, ὠχρότητα, ἀναταραχὲς τοῦ πνεύματος τῶν σπλάγγων³³, διαταραχὴ τῆς ὁμιλίας, ἔνταση τῶν νεύρων τῶν ἄκρων³⁴ και νάρκωση μέχρι ἀναισθησίας· στοὺς περισσότερους ἡ μέθη ἔχει ὡς συνέπεια τὴν παράλυση, ὅταν τὸ ἀνέρωτο κρασί ἀπομακρύνει ἐντελῶς και σβήσει τὴ (ζωτική) θερμότητα. Ἐξ ἄλλου τὶς κακουχίες τοῦ σώματος τῶν μεθυσμένων και αὐτῶν ποὺ ἐπιδίδονται στίς κραιπάλες τὶς θεραπεύουν ἀμέσως, ὅπως φαίνεται, με τὸ νὰ τοὺς θερμαίνουν σκεπάζοντάς τους και βάζοντάς τους νὰ ξαπλώσουν, ἐνῶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἡμέρα με λουτρό, με ἀλοιφές και με τροφές, ὅσες δὲν δημιουργοῦν διαταραχὴ στὸν ὄργανισμό, ἐπανερχεται ἀμέσως με ὁμαλὸ τρόπο ἡ θερμότητα ποὺ εἶχε διαλυθεῖ ἀπὸ τὸ κρασί και ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα».

«Ἀλλά», εἶπα, «ἄς ἀνιχνεύσουμε στὰ φαινόμενα τὶς μὴ φανερὲς ὁμοιότητες και τὶς ιδιότητες. Δὲν χρειάζεται ὅμως νὰ ἐκφράζουμε καμιά ἀπορία, γιὰ τὸ τί τέλος πάντων εἶναι (ἡ μέθη)· γιατί ὅπως φαίνεται <ἀφ' ἑνός οἱ γέροντες ἔχουν ψυχρὴ φύση>, ἀφ' ἑτέρου, ὅπως εἶπαμε, οἱ μεθυσμένοι μοιάζουν πάρα πολὺ με τοὺς γέροντες· γι' αὐτὸ και ὅσοι ἀγαποῦν τὸ κρασί γερνοῦν πάρα πολὺ πρόωρα· οἱ περισσότεροὶ μάλιστα ἀπὸ αὐτοὺς ἀποκτοῦν φαλάκρα και ἄσπρα μαλλιά πρὶν ἀπὸ τὴ (φυσιολογική) ἡλικία. Ὅλα αὐτὰ πιστεύεται ὅτι συμβαίνουν στὸν ἄνθρωπο ἐξ αἰτίας ἐλλείψεως τῆς θερμότητας. Ἀκόμη λοιπὸν τὸ ξίδι ἔχει τὴ φυσικὴ ιδιότητα κάποιου εἶδους κρασιοῦ· τίποτε ὅμως δὲν εἶναι ἀποτελεσματικότερο ἀπὸ τὸ ξίδι στὸ νὰ σβήνει τὴ φωτιά, ἀλλὰ κυριαρχεῖ σ' αὐτὴν περισσότερο ἀπὸ ὅλα και κατακαθίζει τὴ φλόγα ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερβολικῆς ψυχρότητάς του. Βλέπουμε και τοὺς γιατροὺς ἀπὸ τοὺς ἄλλους καρποὺς νὰ χρησιμοποιοῦν ὡς ψυκτικούς κυρίως αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τὶς ιδιότητες τοῦ κρασιοῦ, ὅπως εἶναι τὰ ρόδια και τὰ μήλα. Ἐπίσης δὲν παρασκευάζουν κρασί ἀναμιγνύοντας τὸ ἴδιο τὸ μέλι με νερὸ τῆς βροχῆς και χιόνι, ἐπειδὴ τὸ ψυχρὸ, ὅταν ἐπικρατήσῃ, μεταβάλλει ἐξ αἰτίας τῆς συγγένειας τὸ γλυκὸ σὲ ξηρό; Ἀλλὰ γι' αὐτὸν τὸν λόγον και οἱ παλαιοὶ δὲν ἀπέδωσαν ἀπὸ τὰ ἔρπετα τὸ φίδι και ἀπὸ τὰ φυτὰ τὸν κισσὸ στὸν θεὸ και δὲν τοῦ τὰ ἀφιέρωσαν, σὰν στὸν κύριον κάποιας

33. Ἐμπνευματώσεις;

34. Ποδάγρα; (βλ. Μαυρουδῆς - Κοτζάμπαση, «Μιὰ βυζαντινὴ ἱατρικὴ ἐπιστολή», σσ. 296 κ.έ.).

ψυχρής και παγωμένης δυνάμεως; Ἄν ὁμως φαίνεται ὅτι τὸ πολὺ ἀνέρωτο κρασί ἐξουδετερώνει τὸ κώνειο, ὅταν πίνεται ὕστερα ἀπὸ ἐκεῖνο, (καί) αὐτὸ τὸ θεωροῦν ἀπόδειξη θερμότητας, ἐμεῖς πάλι θὰ ὑποστηρίξουμε ἀντίθετα, πὼς αὐτὸ [sc. τὸ κρασί], ὅταν ἀναμιχθεῖ μ' ἐκεῖνο [sc. τὸ κώνειο], γίνεται θανατηφόρο φάρμακο καὶ σκοτώνει ἀμέσως ἐκείνους ποὺ τὸ πίνουν. Συνεπῶς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὅτι (τὸ κρασί) δὲν εἶναι περισσότερο θερμὸ ἐπειδὴ ἀντιμάχεται ἀπὸ ὅ,τι ψυχρὸ ἐπειδὴ αὐξάνει τὴν ἐνέργεια (τοῦ κωνείου)³⁵, ἂν καὶ βέβαια εἶναι πιθανότερο τὸ κώνειο νὰ προκαλεῖ τὸν θάνατο σὲ ὄσους τὸ πίνουν ἐξ αἰτίας τῆς ψυχρότητας καὶ ὄχι κάποιας ἄλλης φυσικῆς ιδιότητάς του».

Εἰ ψυχρότερος τῆ δυνάμει ὁ οἶνος

Γιὰ τὸ πρόβλημα αὐτὸ βλ. καὶ Macrobo., *Saturn.* 7, 6, 1-13· πρβ. καὶ Capelle, «Φυσικοί», σ. 328. Ἀκόμη βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 96 (sim. στὸν στίχ. 21)· ἐπίσης Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 237, ὑποσημ. α, καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 126, ὑποσημ. 1. Γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου δύναιμις ὅσον ἀφορᾶ τὰ φαγητὰ καὶ τὰ ποτὰ γίνεται λόγος στὸ γαληνικὸ σύγγραμμα *Π. τροφ. δυν.* (δύναιμις = ιδιότητα, δράση; θερμαντικὴ, ξηραντικὴ, θρεπτικὴ, ἀλλοιωτικὴ κτλ.).

Γιὰ τὸ οὐσ. δύναιμις ὡς συνώνυμο τοῦ «φαρμάκου» βλ. Durling, *Medical Terms*, σ. 134, λ. δύναιμις (: «a medicine»), καὶ παρακάτω, λ. ἀρ. 15 («Ἀριστογένης ὁ Θάσιος»).

«οἶει γάρ», ἔφην ἐγώ, «τοῦτον ἡμέτερον εἶναι τὸν λόγον;»

Ἦδη πρὶν ἀρχίσει ἡ πραγματεύση τοῦ θέματος σχετικὰ μὲ τὴν ψυχρότητα τῶν γυναικῶν, ὁ Ἀθρυίτιος εἶχε δηλώσει ὅτι τὸ ζήτημα τοῦ κρασιοῦ πρέπει νὰ τὸ ἀναπτύξει ὁ Πλούταρχος. Βλ. στὸ προηγούμενο πρόβλημα.

καὶ Ἀριστοτέλους ἐντυχῶν οὐ νεωστὶ λόγῳ περὶ τούτου τοῦ προβλήματος ἀλλ' ἰκανῶς πάλαι

Τὴν ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν ψυχρότητα τοῦ κρασιοῦ τὴ γνωρίζουμε μέσω τοῦ Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 4, 12 [XI 657, 10-12 K.] = Ἀριστοτ., ἀπ. 222 Rose: καὶ διὰ τοῦτο καλῶς ἔλεγεν Ἀριστοτέλης αὐτό, τὸ μὲν οἰκεῖον τοῦ οἴνου θερμὸν ψυχρὸν ὑπάρχειν, τὸ δ' ἐπικτητον θερμόν. Ὡστόσο στὰ ψευδο-ἀριστοτελικά προβλήματα ἐντοπίζεται ἡ ἀντίθετη ἀποψη· βλ. [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Γ' 5, 871a 28-b 31: *Διὰ τί οἱ οἰνόφυλγες τρέμουσι, καὶ μᾶλλον ὄσω ἂν ἀκρατοποτῶσι; ἔστι δὲ ὁ μὲν οἶνος θερμαντικόν ... ὦν γὰρ θερμός ...* ὁ.π. Γ' 6, 871b 32 κ.ε.: *Διὰ τί οἱ μεθύοντες θερμοῦ ὄντος τοῦ οἴνου δύσριγοί εἰσι ...* ὁ.π. Γ' 14, 873a 4-14. Γ' 23, 874b 4-5: *ὁ δ' οἶνος τῆ θερμότητι τῆ αὐτοῦ μαραίνει τὴν φυσικὴν θερμότητα*· Γ' 26, 874b 23-875a 28 (passim), κ.ἄ. Βλ. ἀκόμη Hubert, *Plutarchus*, σ. 97 (sim. στὸν στίχ. 4)· ἐπίσης Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 237, ὑποσημ. β, καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 126, ὑποσημ. 3. Βλ. τέλος Flashar, *Aristoteles*, σσ. 439-441, 445, 450 καὶ 452 (ἀντίστοιχα γιὰ τὸ ψευδο-ἀριστοτελικά προβλήματα ποὺ μνημονεύονται παραπάνω).

διεἰλεκται δὲ καὶ Ἐπίκουρος ἐν τῷ Συμποσίῳ πολλοὺς λόγους ... φησὶ γὰρ οὐκ εἶναι θερμὸν αὐτοτελῶς τὸν οἶνον, ἀλλ' ἔχειν τινὰς ἀτόμους ἐν αὐτῷ θερμοσίας ἀποτελεστικὰς ἐτέρας δ' αὐ ψυχρότητος ... πάσχειν μεθυσκομένους

Βλ. Πλούταρχ., *Πρὸς Κωλ.* 1109E-F = Ἐπίκουρ., *Συμπ.* ἀπ. 58 Usener = 21, 1 Arrighetti: Ὅρα δὴ ἂ περὶ τοῦ οἴνου τῆς θερμότητος ἐν τῷ Συμποσίῳ Πολύαινον αὐτῷ διαλεγόμενον Ἐπίκουρος πεποίηκε· λέγοντος γὰρ «Οὐ φῆς εἶναι, ὦ Ἐπίκουρε, τὰς ὑπὸ τοῦ οἴνου διαθερμοσίας;» ὑπέλαβε † «τίς σε τὸ καθόλου θερμαντικόν † ἀποφαίνεσθαι τὸν οἶνον εἶναι;» καὶ μετὰ σμικρὸν «φαίνεται μὲν γὰρ δὴ τὸ καθόλου οὐκ εἶναι θερμαντικὸς ὁ οἶνος, τοῦδε δὲ τινος ὁ τοσοῦτος εἶναι θερμαντικὸς ἂν ῥηθῆιη. Βλ. ἀκόμη Πλούταρχ., ὁ.π. 1109F = Ἐπίκουρ., *Συμπ.* ἀπ. 59 Usener = 21, 2 Arrighetti, καὶ

35. Βλ. ἐπίσης Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 243, καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 129.

στον ἴδιο, ὁ.π. 1110A = Ἐπίκουρ., *Συμπ.* ἀπ. 60 Usener = 21, 3 Arrighetti. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 97 (sim. στον στίχ. 6)· ἐπίσης Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 237, ὑποσημ. c, καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 126, σημ. 4), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σσ. 332 καὶ 340 (ὅπου σχολιάζεται κυρίως ἡ ἔκφραση ἀτόμους ... θερμασίας ἀποτελεστικός).

ἄντικρυς εἰς τὸν Πύρρωνα διὰ τοῦ Πρωταγόρου φέρει ἡμᾶς

Βλ. τὰ σχετικὰ σχόλια τῶν Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 237, ὑποσημ. d, τοῦ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 125, σημ. 5), καὶ τοῦ Teodorsson, *Commentary*, σ. 341.

τοῖς γὰρ ἐκλελυμένοις καὶ τόνου τινὸς δεομένοις κατὰ τὰς ἀρρωστίας στομάχου θερμὸν μὲν οὐδὲν προσφέρουσιν, οἶνον δὲ διδόντες βοηθοῦσιν

Πὰ τὴν ἄποψη ὅτι τὸ κρασί ἀποτελεῖ τονωτικὸ τοῦ στομάχου βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 7, 1 [XII 9, 8-9 K.]: ῥωννύναι δὲ βουλόμενος τὸν στόμαχον οἴνω κεκραμένω· Ὁρειβ., *Ἱατρ. συν. ἐκλ.* 54, 4 [CMG VI/2/2, σ. 216, 32-33]: ὕστερον δὲ κεκμηκός τοῦ στομάχου οἶνον δοτέον· Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 9, 3 [II 421, 18-19 Puschm.]: ὁμοίως δὲ καὶ τὸν στόμαχον οἴνω μηλίνω καταβρεκτέον (στὸ κεφ. *Περὶ δυσεντερίας*)· Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 9, 2 [σ. 278, 8-9 Ζερβ.]: Τὸ δὲ ποτόν, οἶνον κερρὸν σύμμετρον τῷ πλήθει (στὸ κεφ. *Περὶ τῶν ὑπὸ μελαινης χολῆς ἐνοχλουμένων τὸν στόμαχον*· Ἡροδότου)· Γεωπ. 8, 2 [σ. 216, 17-18 Beckh]: ἐπιθήδειος δὲ ὁ οἶνος στομαχικοῖς καὶ πλευριτικοῖς· ὁ.π. 8, 12 [σ. 218, 18-19 Beckh]: Οὗτος ὁ οἶνος στόμαχον ῥωννυσι, ἐρυγγάνειν ποιῶν, καὶ τὰς ὀρέξεις ἐγείρων, κ.ἄ. Πὰ τὸ κρασί ὡς τονωτικὸ βλ. ἀκόμη Plin., *Nat. hist.* 23, 38 [IV 12, 10-12 Ian - Mayhoff] (στόμαχος) καὶ 23, 50 [IV 16, 18-17, 1 Ian - Mayhoff] (καρδία) καὶ Αθην., *Δειπνοσ.* 1, 17, 10d· γιὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ παραδείγματα βλ. Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 127, ὑποσημ. 1, καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 342.

ὡς δ' αὐτως καὶ τὰς ῥύσεις καὶ ἐφιδρώσεις οἴνω καταπαύουσιν

Τὸ οὖσ. ῥύσις στὴν ἱατρικὴ ἀνάλογα μὲ τὰ συμφραζόμενα δηλώνει εἴτε τὴν αἱμορραγία (π.χ. ῥύσις αἵματος ἐκ ῥινῶν) εἴτε τὴ διάρροια (ῥύσις κοιλίας). Στὸ προκειμένο χωρίο δὲν εἶναι σαφὲς γιὰ ποῖο εἶδος ῥύσεως πρόκειται, διαπιστώνεται ὁμως ὅτι τὸ κρασί ἐνδείκνυται τόσο γιὰ τὴν παύση τῆς αἱμορραγίας ὅσο καὶ τῆς διάρροιας. Γιὰ τὴ δράση τοῦ κρασιοῦ στὴν παύση τῆς αἱμορραγίας ἀπὸ πληγὲς ἀλλὰ καὶ τῆς διάρροιας βλ. Σχόλ. εἰς Ὁμ. Ἰλ. Λ 624 [III 241, 48-52 Erbse]: ῥύσις γὰρ αἵματος λειποθυμίαν ἐργάζεται· ὁ οὖν μέλας οἶνος παχύνων τοὺς χυμοὺς καὶ τὴν ἐπίρρυσιν τοῦ αἵματος τὴν ἐπὶ τὸ τραῦμα παχύνει καὶ στέλλει· ὅθεν καὶ τοῖς κοιλιακοῖς προσάγουσι διὰ τὸ εἶργειν τὸ ὑγρόν. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 98 (sim. στους στίχ. 3 κ.έ.)· ἐπίσης Teodorsson, *Commentary*, σ. 342. Εἰδικότερα τὸ κρασί συνιστάται σὲ περιπτώσεις διάρροιας εἴτε ὅταν πίνεται (μόνο ἢ μὲ ἄλλα ὑλικά) εἴτε ὅταν ἀποτελεῖ συστατικὸ κλύσματος· βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 6, 1 [XI 812, 17-18 K.]: ὥστε καὶ διάρροιαν ἰᾶται σὺν οἴνω πινόμενα [sc. τὰ φύλλα τῆς ἀγχούσης]· ὁ.π. 7, 1 [XII 31, 8-9 K.]: ἀλλὰ διάρροίας καὶ δυσεντερίας ὠφελεῖ [sc. τὸ δαφνοειδές] μετ' οἴνου πινόμενον· Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 1, 5 [CMG VIII/1, σ. 32, 8]· *Ἱππιατρ.* (Hipp. Cant.) 26, 2 [II 163, 20 κ.έ. Oder - Horpe]: *Κλυστήρ εἰς διάρροιαν. Οἶνον μέλανα μεθ' ὕδατος ...* Βλ. ἐπίσης τὸ χωρίο τῶν ὀμηρικῶν σχολίων ποὺ μνημονεύθηκε παραπάνω, καὶ Ἀρετ., *Χρον. νοῦσ. θερ.* 2, 7 [CMG II, σ. 166, 18-19]: οἶνοι τῶν κάρτα στυφόντων [sc. χρῆ πιπίσκειν ἐς στῦψιν]. Πὰ τὴν ἄποψη ὅτι ἐφιδρώσεις οἴνω καταπαύουσιν βλ. Plin., *Nat. hist.* 23, 50 [IV 16, 18-17, 1 Ian - Mayhoff]· βλ. ἐπίσης Hubert, *Plutarchus*, σ. 98 (sim. στους στίχ. 3 κ.έ.), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 342. Ἡ ἀντίθετη ἄποψη, δηλ. ἡ ἐφιδρωτικὴ δράση τοῦ κρασιοῦ, ἐντοπίζεται ἀρκετὲς φορές, ἤδη στὰ συγγράμματα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς· βλ. Ἱπποκρ., *Ἐπιδημ. Ζ'* 80 [V 436, 4-5 L.]: ἐβδομαῖος ἐδόκει χαλάσειν μεθ' ἰδρωτός· ροφήματα προσέφερετο, οἶνον, βότρυν ἐξ ἡλίου· Γαλην., *Ἰγμειν.* 4, 4 [VI 247, 5-6 K. = CMG V/4/2, σ. 109, 4-6]: συμπτέπει γὰρ τοὺς ἡμιπέπτους χυμοὺς ὁ οἶνος, εἴπερ τι καὶ ἄλλο, καὶ ἰδρωτάς καὶ οὖρα προτρέπει, κ.ἄ.

καὶ περιστέλλειν φερομένην τὴν ἕξιν

Τὸ οὖσ. ἕξις στὸ προκείμενο χωρίο χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ κατάσταση στὴν ὁποία βρίσκεται τὸ σῶμα, ἢ *διάθεσις* του· γι' αὐτὸ καὶ τὸ μεταφράζω ὡς «ὀργανισμός». Βλ. καὶ *GI*, λ. ἕξις (*sistema, organismo, corpo*).

εἰ δὲ φύσιν καὶ δύναμιν εἶχεν θερμαντικὴν, ὁμοιον ἦν οἴμαι χιόνι πῦρ καὶ καρδιωγμῶ ἂν προσφέρειν ἄκρατον

Καρδιωγμός εἶναι ὁ πόνος τοῦ στόματος τῆς γαστρὸς, δηλ. τοῦ στομάχου. Σχετικά βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. 4, 17 [XVII/B', σ. 677, 1-3 K.]: ὁ δὲ καρδιωγμὸς δῆξις ἐστὶ καρδίας, τούτέστι τοῦ στόματος τῆς γαστρὸς· ὠνόμαζον γὰρ οἱ παλαιοὶ καὶ τοῦτο καρδίαν ὁ.π. 4, 65 [XVIII/B', σ. 745, 11-15 K.]: Ὅτι μὲν οὖν οὐ μόνον τὸ σφύζον ἐξ ἑαυτοῦ κατὰ φύσιν σπλάγγνον, ἀλλὰ καὶ τὸ στόμα τῆς γαστρὸς οἱ παλαιοὶ καρδίαν ὠνόμαζον ... Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Προγν. 3, 30 [XVIII/B', σ. 286, 1-11 K. = CMG V/9/2, σ. 360, 16-24]· Ρουφ., Π. ὄνομ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ. 95 [σ. 51-52 Kowalski]: Τὸ δὲ ὑπὸ τῶ στήθει κοῖλον στόμα κοιλίας· οἱ δὲ προκάρδιον, οἱ δὲ καρδίαν ὠνόμαζον, καὶ τοὺς πόνους τοὺς ἐνταῦθα καρδιωγμοὺς καὶ καρδιαγίας· Ἱπποκρ., Π. νοῦσ. Δ' 40 [VII 560, 12-14 L.]· Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 7, 1 [II 245, 4-5 Puschm.]: Τὸ στόμα τῆς γαστρὸς, ὃ δὴ καὶ στόμαχον, οἱ δὲ καρδίαν τῶν παλαιῶν ὠνόμασαν· Ἀέτ., Λόγ. ἱατρ. 9, 1 [σ. 273, 19-20 Ζερβ.]· Παῦλ. Αἰγίν., Ἐπιτ. ἱατρ. 3, 12 [CMG IX/1, σ. 152, 2-4]· Στέφ. φιλοσ., Ἐξήγ. εἰς Γαλην. πρὸς Γλαύκ. Θεραπ. [I 338, 20-22 Dietz]· Θεόφ. πρωτοσπαθ., Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. 4, 17 [II 395, 12-19 Dietz]· ὁ.π. 4, 65 [II 425, 11-17 Dietz]· Ἐρωτ., Τῶν παρ' Ἱπποκρ. λέξ. συν. Κ 4 [σ. 47, 14-20 Nachmanson]: καρδιώσσειν· καρδίαν ἐκάλουν οἱ παλαιοὶ καὶ τὸ τῆς γαστρὸς στόμα, ὃν καὶ στόμαχον κοινῶς καλοῦμεν ... Σοῦδα κ 366 Adler (καρδία), καὶ σ 1136 Adler (στόμαχος). Πὰ τὰ νοσήματα τῆς καρδιάς, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἀρχαίων, βλ. Ἀνών., [Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] 10 [σ. 72, 1-80, 20 Garofalo]: Περὶ συγκοπῶν· Ἀρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. ὄξ. παθ. 2, 3 [CMG II, σ. 21, 27-23, 12]: Περὶ συγκοπῆς, καὶ Ὀξ. νοῦσ. θερ. 2, 3 [CMG II, σ. 126, 3-130, 29]: Θεραπεία καρδιακῶν· [Γαλην.], Ὅρ. ἱατρ. 265 [XIX 420, 15-421, 3 K.] (καρδιακὴ διάθεσις)· [Γαλην.], Εἰσαγ. ἢ Ἱατρ. 13 [XIV 735, 3-14] (καρδιακὴ διάθεσις)· Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 7, 6 [II 279, 18-283, 9 Puschm.]: Περὶ καρδιακῆς διαθέσεως· Ἀέτ., Λόγ. ἱατρ. 9, 1 [σ. 273, 1-276, 9 Ζερβ.]· Περὶ καρδιακῶν· Παῦλ. Αἰγ., Ἐπιτ. ἱατρ. 3, 34 [CMG IX/1, σ. 220, 1, 221, 3]: Περὶ τῶν τῆς καρδιάς παθῶν. Γιὰ τὴν χρῆσιν τοῦ κρασιοῦ σὲ καρδιακοὺς βλ. Ἱπποκρ., Ἐπιδημ. Β' 5, 18 [V 130, 21-132, 1 L.], καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 342. Ἀκόμη βλ. Ἀρετ., Ὀξ. νοῦσ. θερ. 2, 3 [CMG II, σ. 128, 12-30], κ.ά.· [Γαλην.], Π. εὐπορ. 3 [XIV 532, 3-4 K.]: Πρὸς καρδιακοὺς. Φακὴν σὺν σπατητοῖς [leg. πατη-] φοῖνιξι καὶ οἴνω Μενδησίω πότισσον ἐψητόν· Ἀθῆν., Δειπνοσ. 1, 17, 10d: τοῖς γοῦν καρδιακοῖς μετὰ οἴνου σιτώδες ἀναμίσγουσί τι πρὸς κατοχὴν τῆς δυνάμεως· Ἀέτ., Λόγ. ἱατρ. 2, 34 [CMG VIII/1, σ. 167, 11-12]: ὁ οἶνος καρδιακοῖς δίδεται εἰς ποτόν, κ.ά.

Ἐπειτα τὸν μὲν ὕπνον οἱ πλείστοι περιψύξει γίνεσθαι λέγουσιν

Γιὰ τὴν πρόκληση τοῦ ὕπνου ὡς συνέπεια ψύξεως (τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ, τούτέστι τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ τοῦ ἐν τῷ σώματι θερμοῦ ἢ τοῦ ἐν τῷ αἵματι θερμοῦ) βλ. Ἀριστοτ., Π. ὕπν. καὶ ἐγρηγ. 455b 34 κ.έ.· εἰδικότερα βλ. ὁ.π. 457b: ἐστὶ δ' οὐκ εὐλογον τὸν μὲν ὕπνον εἶναι κατάψυξιν, τὰ δ' αἷτια τοῦ καθέυδειν θερμά, καὶ [Πλούταρχ.], Π. τῶν ἀρεσκ. φιλοσ. 909D 8 = Ἐμπεδ., ἀπ. Α 85 D.-K: Ἐμπεδοκλῆς τὸν μὲν ὕπνον κατὰ ψύξιν τοῦ ἐν τῷ αἵματι θερμοῦ σύμμετρον γίνεσθαι. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 98 (sim. στὸν στίχ. 7)· ἀκόμη Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 127, σημ. 2), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 342. Βλ. ἐπίσης Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. Β' 3 [XVIII/B', σ. 457, 10-12 K.]: γίνεσθαι δὲ ὁ τοιοῦτος ὕπνος ἐπὶ ψύξει τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ, τούτέστι τοῦ ἐγκεφάλου· [Γαλην.], Εἰσαγ. ἢ Ἱατρ. 13 [XIV 741, 13-15 K.]· [Γαλην.], Π. φιλοσ. ἰστ. 128 [XIX 339, 1-12 K. = σ. 646, 11-17 Diels]· Θεόφ. πρωτοσπαθ., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. 2, 3 [II 297, 22-23 Dietz], κ.ά.

καὶ ψυκτικὰ τὰ πλείστα τῶν ὑπνωτικῶν φαρμάκων ἐστίν, ὡς ὁ μανδραγόρας καὶ τὸ μηκόνιον
 Πὰ τὴν ψυκτικὴν δράση γενικὰ τῶν ὑπνωτικῶν φαρμάκων βλ. Γαλην., Π. αἰτ. συμπτ. 1, 8 [VII
 143, 13-144, 2 K.]: τοιαῦτα γοῦν ἐστί καὶ τὰ φάρμακα πάντα τὰ τ' ὄντως ὑπνωτικὰ καὶ ὅσα καλεῖται
 μὲν οὕτως, ἐργάζεται δ' οὐχ ὕπνον, ἀλλὰ κῶμά τε καὶ κάρον καὶ νάρκην παντὸς τοῦ σώματος, ὅσα
 μὲν οὖν ὑγραινέει μόνον, ὑπνωτικὰ δεόντως ὀνομάζεται· τὰ ψύχοντα δὲ οὐκ ὀρθῶς οὐθ' ὕπνον
 οὐτ' ἀνωδυνίαν ἐπιφέρειν ἂν λέγοιντο, ἀλλ' ἀντὶ μὲν ὕπνου κῶμα καὶ κάρον, ἀντὶ δὲ τῆς ἀνωδυνίας
 ἀναισθησίαν ἢ δυσαισθησίαν διὰ τὴν ὑπερβολὴν τῆς ψύξεως. Εἰδικότερα γὰρ τὰ δύο ὑπνωτικὰ ποῦ
 μνημονεύονται στὸ χωρίο αὐτὸ βλ.:

(1) Πὰ τὸν μανδραγόρα, Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 4, 75 [II 233, 11-237, 10 Wellm.]· εἰδικότερα
 γὰρ τὴν ὑπνωτικὴν καὶ ἀναισθητικὴν δράση τῶν διαφόρων μερῶν του (ρίζας, φλοιοῦ κ.ἄ.) βλ. αὐτό-
 θι [II 235, 6-9 Wellm.]: ἔνιοι δὲ καθέψουσιν οἶνω τὰς ρίζας ἄχρι τρίτου καὶ διυλίσαντες ἀποτίθενται,
 χρώμενοι ἐπὶ τῶν ἀγρυπνούντων καὶ περιοδυνάντων κνάθω ἐνὶ καὶ ἐφ' ὧν βούλονται ἀναισθησίαν
 τεμονόμενων ἢ καιομένων ποιῆσαι, καὶ αὐτόθι [II 236, 9-12 Wellm.]: σκευάζεται δὲ καὶ δίχα ἐψησε-
 ως οἶνος ἐκ τοῦ φλοιοῦ τῆς ρίζης [sc. τοῦ μανδραγόρου]· δεῖ δὲ ἐμβάλλειν μνάς τρεῖς εἰς μετρητὴν
 οἴνου γλυκέος διδόναι τε ἐξ αὐτοῦ κνάθους τρεῖς τοῖς μέλλουσι τέμνεσθαι ἢ καίεσθαι, ὡς προείρη-
 ται. Πρβ. καὶ Θεοφρ., Π. φυτ. ἱστ. 9, 9, 1 καὶ Plin., Nat. hist. 25, 150 [IV 165, 12-13 Ian - Mayhoff].

Πὰ τὸν μανδραγόρα καὶ τὰ εἶδη του βλ. καὶ Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 345-346, λ. Mandragora
 (Mandragora officinalis), καὶ Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 597, λ. Mandragora (M. vernalis, officinarum, au-
 tumnalis, praecox). Βλ. ἀκόμη Α. Steier, «Mandragoras», *RE XIV/1* (1928) 1028-1037, καὶ D. Fausti, «Mandra-
 gora», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 586-587. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Teodorsson, *Commentary*, σ. 343.

(2) Πὰ τὸ μηκόνιον (καὶ -νειον) βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 4, 64 [II 219, 17-221, 21 Wellm.],
 ὅπου ὁ ὀρισμὸς καὶ ὁ τρόπος παρασκευῆς του (αὐτόθι [II 221 10-13 Wellm.]): ἔνιοι μὲν οὖν τὰς
 κωδύας [sc. τῆς μήκωνος] μετὰ τῶν φύλλων κόπτοντες ἐκθλίβουσι διὰ πιεστήρος καὶ τρίβοντες
 ἐν θυῖα ἀναπλάττουσι τροχίσκους· καλεῖται δὲ τὸ τοιοῦτο μηκόνιον, ἀδρανέστερον δὲ τοῦ ὀποῦ.
 Εἰδικότερα γὰρ τὴν ὑπνωτικὴν δράση (α') τῶν φύλλων καὶ τῶν κωδῶν τῆς μήκωνος βλ. αὐτόθι
 [II 219, 3-5 Wellm.]: κοινὴ δὲ αὐτῶν [sc. τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς μήκωνος] δύναμις ψυκτικὴ, ὅθεν
 τὰ φύλλα καὶ αἱ κωδύαι καθεψηθεῖσαι ἐν ὕδατι καὶ προσαντλούμεναι ὑπνοποιοῦσι· καὶ πίνεται δὲ
 πρὸς ἀγρυπνίαν τὸ ἀφέψημα· (β') τοῦ σπέρματος βλ. αὐτόθι [II 219, 14-17 Wellm.]: τὸ δὲ σπέρμα
 τῆς μελαίνης μήκωνος ... καταπλάσσεται δὲ ἐπὶ τῶν ἀγρυπνούντων μετὰ ὕδατος ἐπὶ τοῦ μετώπου
 καὶ τῶν κροτάφων, ἐνώ (γ') γὰρ τὴν ὑπνωτικὴν δράση τοῦ ὀποῦ βλ. αὐτόθι [II 219, 17-19 Wellm.]:
 ὁ δὲ ὀπός [sc. τῆς μήκωνος] καὶ αὐτὸς ψύχων ἐπὶ πλέον ... ἀνωδυνός ἐστί καὶ ὑπνοποιοός· αὐτόθι
 [II 220, 5-6 Wellm.]: προστεθείς δέ [sc. ὁ ὀπός τῆς μήκωνος] δακτυλίῳ ἀντὶ βαλανίου ὕπνον ποι-
 εῖ, καὶ αὐτόθι [II 221, 4-5 Wellm.]: Μνησίδημος δὲ μόνην αὐτοῦ [sc. τοῦ ὀποῦ τῆς μήκωνος] εἶναι
 χρῆσιν τὴν κατὰ ὄσφρησιν εἰς ὕπνον ἀρμόζουσαν· πρβ. καὶ Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 10, 1 [XIII
 365, 1-2 K.]: τίς γὰρ οὐκ οἶδε κώνειον ἢ μηκόνειον ψύχοντα;

Πὰ τὴν μήκωνα καὶ τὰ διάφορα εἶδη της βλ. καὶ Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medicinal-Pflanzen*, σσ. 462-
 466, λ. Papaver Rhoeas, καὶ σσ. 467-473, λ. Papaver somniferum· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xlv-xlvi, λ. Papaver
 [rhoeas]· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 249-250, λ. Papaver somniferum (καὶ ἄλλα εἶδη μήκωνος), καὶ σ. 250,
 λ. Papaver Rhoeas· André, *Les noms de plantes*, σ. 156, λ. mecon, καὶ σ. 188, λ. papaver, καὶ Durling, *Medical
 Terms*, σ. 235, λ. μήκων (Papaver somniferum, κ.ἄ.).

ἀλλὰ ταῦτα μὲν σφόδρα καὶ βίαια πολλῇ συνωθεῖ καὶ πήγνυσι

Πρβ. Ἀριστοτ., Π. ὕπν. καὶ ἐγρηγ. 456b 29: τὰ ὑπνωτικὰ πάντα γὰρ καρθηβαρίαν ποιεῖ, ... μή-
 κων, μανδραγόρας, οἶνος, αἶραι. Βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 343.

ἔτι δὲ τὸ μὲν θερμὸν γόνιμον· εὐροίαν γὰρ ἢ θερμότης ἴσχει καὶ τόνον τὸ πνεῦμα καὶ δύναμιν
 ὑπὸ τῆς θερμότητος ἐξοργῶσαν

Βλ. Ἀριστοτ., Π. ζώων γεν. Β' 3, 736b 34: ὅπερ ποιεῖ γόνιμα εἶναι τὰ σπέρματα, τὸ καλούμενον
 θερμόν. τοῦτο δ' οὐ πῦρ ... ἀλλὰ τὸ ἐμπεριλαμβανόμενον ἐν τῷ σπέρματι καὶ ἐν τῷ ἀφρώδει πνεῦμα

καὶ ἡ ἐν τῷ πνεύματι φύσις. Βλ. καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο τοῦ Teodorsson, *Commentary*, σ. 343. Βλ. ἐπίσης Hubert, *Plutarchus*, σ. 98 (sim. στοὺς στίχ. 14 κ.έ.), Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 127, σημ. 3), καὶ παραπάνω τὸ σχετικὸ σχόλιο στὸ τέταρτο πρόβλημα.

οἱ δὲ πίνοντες πολὺν ἄκρατον ἀμβλύτεροι πρὸς τὰς συνουσίας εἰσὶν ... ἀλλ' ἐξίτηλοι καὶ ἀτελεῖς εἰσὶν αἱ πρὸς τὰς γυναῖκας ὁμιλῖαι αὐτῶν διὰ φαυλότητα καὶ κατάψυξιν τοῦ σπέρματος

Ὁ Πλούταρχος στὸ ἕκτο πρόβλημα τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν Συμποσιακῶν, κάνοντας λόγο περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου πολυποσίας (623 D-F), σημειώνει, βλ. Συμποσ. 1, 6, 623E: «τὴν δὲ ἡμέραν ἐκ τοῦ πότου καθεύδων» ἔστι δ' ὅτε «καὶ τὴν ἐφεξῆς» διὸ καὶ πρὸς τὰς συνουσίας ἀργότερος ἦν, ὁξὺς δὲ θυμοειδῆς ἄπερ ἔστι σωματικῆς θερμότητος. Ἡ ἄποψη ὅτι οἱ μέθυστοι ἔχουν πρόβλημα μὲ τὴ συνουσία ἐντοπίζεται καὶ στὸν [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Γ' 11, 872b 15-21: Διὰ τί οἱ μεθύοντες ἀφροδισιάζειν ἀδύνατοί εἰσίν; ... ὁ.π. Γ' 33, 875b 39-876a 14, ἐνῶ γιὰ τὸ μὴ γόνιμο σπέρμα τους βλ. στὸ ἀμέσως ἐπόμενο σχόλιο. Βλ. ἐπίσης Hubert, *Plutarchus*, σ. 98 (sim. στὸν στίχ. 16) καὶ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 127, σημ. 4). Στὰ ψευδο-ἀριστοτελικά προβλήματα ὁμως ἐντοπίζεται καὶ ἡ ἀντίθετη ἄποψη· βλ. [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Λ' 1, 953b 29-31: ὁ δὲ οἶνος πολὺν [sc. ἀφρὸν ποιεῖ], καὶ μᾶλλον ὁ μέλας τοῦ λευκοῦ, ὅτι θερμότερος καὶ σωματωδέστερος· καὶ διὰ τοῦτο ὁ τε οἶνος ἀφροδισιακοὺς ἀπεργάζεται. Βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 344. Ἐπίσης γιὰ τὰ μνημονεύμενα ψευδο-ἀριστοτελικά προβλήματα βλ. Flashar, *Aristoteles*, σσ. 443-444, 454 καὶ 711-722 (εἰδικότερα σ. 719) ἀντίστοιχα.

οἱ δὲ πίνοντες πολὺν ἄκρατον ... σπεύρουσιν οὐδὲν εἰς γένεσιν ἰσχυρὸν οὐδὲ κεκρατημένον

Πρβ. [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Γ' 4, 871a 23-26: Διὰ τί τῶν οἰνοφλύγων τὸ σπέρμα οὐ γόνιμον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ; ἢ ὅτι ἡ κρᾶσις τοῦ σώματος ἐξύγρανται; τὰ δὲ ὑγρά σπέρματα οὐ γόνιμα, ἀλλὰ τὰ συνεστώτα καὶ πάχος ἔχοντα. Βλ. ἐπίσης Hubert, *Plutarchus*, σ. 98 (sim. στοὺς στίχ. 16 κ.έ.)· ἀκόμη Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 127, σημ. 5). Βλ. καὶ Flashar, *Aristoteles*, σ. 439. Κατὰ τὸν Teodorsson, *Commentary*, σ. 344, τὸ κεκρατημένον σημαίνει πεπεμμένον. Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτῆ ὁμως δὲν τεκμηριώνεται ἀπὸ κανένα ἀπὸ τὰ χωρία ποὺ ἐπικαλεῖται ὁ Teodorsson, ἀλλὰ εἶναι ἐντελῶς λανθασμένη. Στὸ χωρίο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὴ μὴ ἰκανότητα τοῦ σπέρματος πρὸς τεκνογονία, καὶ ἔτσι τὸ ἀντιλαμβάνονται οἱ Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 239 (: «the semen they emit is not at all strong and efficient for procreation»), καὶ ὁ Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 127 (: «... et n'émettent qu'une substance inconsistante et stérile»).

καὶ μὴν ὅσα πάσχουσιν ἄνθρωποι ὑπὸ κρύους, πάντα συμβαίνει τοῖς μεθυσκομένοις, τρόμοι, βαρῦτητες, ὠχριάσεις, σάλιοι τοῦ περι τὰ γυῖα πνεύματος, ἀσάφεια γλώττης, ἔντασις τῶν περι τοῖς ἄκροισιν νεύρων καὶ ἀπονάρκησις

Ὁ Πλούταρχος στὸ τρίτο βιβλίο τῶν Συμποσιακῶν, ἐξετάζοντας τὸ πρόβλημα Διὰ τί γυναῖκες ἤκιστα μεθύσκονται, τάχιστα δ' οἱ γέροντες, σημειώνει ὅτι στοὺς γέροντες παρουσιάζονται σωματικὰ συμπτώματα παρόμοια μὲ αὐτὰ ποὺ ἐμφανίζουν οἱ μεθυσμένοι· βλ. Πλούταρχ., Συμποσ. 3, 3, 650 D-E: ἄνευ δὲ τούτων ἰδεῖν ἔστι τὰ συμπτώματα τῆς μέθης τὴν τῶν γερόντων φύσιν ἐξ ἑαυτῆς ἔχουσιν· ἔστι γὰρ συμπτώματα μέθης ἐπιφανέστατα, τρόμοι μὲν ἄρθρων, ψελλισμοὶ δὲ γλώσσης, πλεονασμοὶ δὲ λαλιᾶς ὀξύτητες δ' ὀργῆς, ληθαί τε καὶ παραφοραὶ διανοίας. Γιὰ τὸν τρόμον τῶν οἰνοφλύγων βλ. καὶ [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Γ' 5, 871a 27 κ.έ.: Διὰ τί οἱ οἰνοφλυγες τρέμουσι, καὶ μᾶλλον ὅσω ἂν ἄκρατοποτώσιν; ..., καὶ ὁ.π. Γ' 26, 874b 22 κ.έ.· πρβ. καὶ 875b 5. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 98 (sim. στὸν στίχ. 21)· ἀκόμη Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 127, σημ. 6), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σσ. 344-345. Ἐπίσης βλ. Flashar, *Aristoteles*, σσ. 439-441 καὶ 452.

τοῖς δὲ πλείστοις εἰς πάρεσιν αἱ μέθαι τελευτώσιν, ὅταν ἐκπλήξη παντάπασιν καὶ κατασβέση τὸ θερμὸν ὁ ἄκρατος

Γιὰ τὴν πάρεσιν (παράλυση) ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν κατάψυξιν ἢ τὴν πόση ἀνέρωτου κρασιοῦ βλ. Θεόφρ., *Π. παραλ.* (ἀπ. 11 Wimmer): Ὅτι ὑπὸ καταψύξεώς φησιν, ὡς κοινῶ λόγῳ φάναι

τὴν παράλυσιν γίνεσθαι, καὶ Ἀδέσπ. ἀπ. 106 Kock = 101 Kassel - Austin· σχετικὰ βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 345. Γιὰ τὴν ιδιότητα τοῦ κρασιοῦ νὰ σβῆνει τὴ φυσικὴ θερμότητα (ζωτικὴ θερμότητα, ἔμφυτον θερμόν) βλ. [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Γ' 23, 874b 3-4: ὁ δ' οἶνος τῇ θερμότητι τῇ αὐτοῦ μαραίνει τὴν φυσικὴν θερμότητα· Γ' 29, 875b 5-8, καὶ Ἀλέξ. Ἀφροδ., *Ἱατρ. ἀπορ. καὶ φυσ. προβλ.* 1, 17 [I 9, 30-36 Ideler]· σχετικὰ βλ. Teodorsson, *Commentary*, σσ. 345-346. Βλ. ἀκόμη [Ἀριστοτ.], *Προβλ.* Γ' 5, 871a 35-b 3: ἡ σβεννυμένου τοῦ κατὰ φύσιν θερμοῦ ... συμβαίνει δὲ τοῦτο καὶ τοῖς τῷ ἀκράτῳ οἴνω χρωμένοις· ὦν γὰρ θερμός τις, ὅταν ὑπερτείνηται τῇ δυνάμει τῇ τοῦ σώματος οἰκείᾳ θερμότητι μινύμενος, ἀποσβέννυσιν αὐτό. σβεσθέντος δὲ καὶ ψυχθέντος τοῦ σώματος συμβαίνει τοὺς τρόμους γίνεσθαι. Βλ. καὶ Flashar, *Aristoteles*, σσ. 439-441 καὶ 453. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι σχετικὰ μὲ τὸ ἐκπλήξη ... κατασβέση ὁ Teodorsson, *Commentary*, σ. 345, ἐπισημαίνει ἕνα χωρίο τοῦ Πλουτάρχου ὅπου ἐντοπίζεται ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν ρημάτων, ὄχι ὁμοῦς σὲ σχέση μὲ τὸ κρασί ἀλλὰ μὲ τὸν ἦχο τῆς σάλπιγγας, βλ. *Πότ. τῶν ζῶων φρονιμ.* 973D: οἱ δὲ πλείστοι τὰς σάλπιγγας εἶκαζον ἐκπλήξαι τὴν ἀκοήν, τῇ δ' ἀκοῇ συγκατασβέσθαι τὴν φωνήν. Τὸ δεῦτερο κείμενο ποῦ παραθέτει ὁ Teodorsson, σχολιάζοντας τὸ ἐκπλήξη τοῦ παραπάνω χωρίου προέρχεται ἀπὸ τὰ ψευδο-ἀριστοτελικά *Προβλήματα* Γ' 29, 875b: αἱ ἀποπληξίαι ... τάχιστα μετὰ τοὺς πότους γίνονται· ὁ Teodorsson συσχετίζει προφανῶς τὸ ἐκπλήξη μὲ τὸ δεῦτερο συνθετικὸ τοῦ οὐσ. ἀποπληξία. Καθίσταται λοιπὸν σαφές ὅτι τὸ (ἐκ)πλήττω δὲν χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸν Πλούταρχο μὲ τὴν ἔννοια τῆς πλήξεως (τῆς πληγῆς), ἀλλὰ δηλώνει τὴν ἀπομάκρυνση, τὴν ἐξαφάνιση (τοῦ ζωτικοῦ θερμοῦ στὸ ἐξεταζόμενο χωρίο τῶν *Συμποσιακῶν* καὶ τῶν ψευδο-ἀριστοτελικῶν *προβλημάτων* ἢ τῆς φωνῆς καὶ τῆς ἀκοῆς στὸ πλουτάρχειο χωρίο τοῦ *Πότ. τῶν ζῶων φρονιμ.*). Βλ. καὶ LSJ, στὸ λ. Ἔτσι ἀντιλαμβάνονται τὸ χωρίο τόσο οἱ Clement - Hoffleit, *Plutarch*, σ. 241, ὅσο καὶ ὁ Fuhrmann, *Plutarch*, σ. 128.

ἰώνται γε μὴν τὰς περὶ τὸ σῶμα τῶν μεθυσκομένων καὶ κραιπαλῶντων κακώσεις εὐθύς μὲν ὡς ἔοικε περιστολῇ καὶ κατακλίσει συνθάλλοντες, μεθ' ἡμέραν δὲ λουτρῶ καὶ ἀλείμματι καὶ σιτίσι, ὅσα μὴ ταραττοντα τὸν ὄγκον ἄμα πράως ἀνακαλεῖται τὸ θερμόν ὑπὸ τοῦ οἴνου διεσπασμένον καὶ πεφυγαδευμένον ἐκ τοῦ σώματος

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς κραιπάλης βλ. Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ.* Ε' 5 [XVIII/B', σσ. 788, 16-789, 2 K.]: κραιπάλας δ' ὅτι πάντες οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι τὰς ἐξ οἴνου βλάβας τῆς κεφαλῆς εὐδηλον· οὕτως γοῦν ἔνιοι καὶ τὴν ἐτυμολογίαν ἐποιήσαντο τῆς προσηγορίας ἀπὸ τοῦ κάρηνον πάλλεσθαι γεγονένα φάσκοντες· Ἀέτ., *Λόγ. Ἱατρ.* 4, 51 [CMG VIII/2, σ. 392, 23-24]: Καὶ τὰς ἐξ οἴνου δὲ γιγνομένας ἀπεψίας, ἃς κραιπάλας καλοῦσι, κ.ἀ., ἐνῶ γιὰ τὴν θεραπευτικὴ φροντίδα τῶν κραιπαλῶντων βλ. Ἀέτ., αὐτόθι [CMG VIII/2, σσ. 392, 23-393, 4]: *Περὶ κραιπάλης. Φιλουμένου·* τὸ ἴδιο κείμενο τοῦ Φιλουμένου ὁ Ἀέτιος τὸ παραθέτει καὶ στὸν ἑνατο λόγον του, βλ. *Λόγ. Ἱατρ.* 9, 25 [σ. 325, 4-21 Ζερβ.]. Βλ. ἐπίσης Ἀέτ., *Λόγ. Ἱατρ.* 4, 50 [CMG VIII/2, σσ. 391, 20-392, 22] καὶ 9, 23-24 [σσ. 317, 9-325, 3 Ζερβ.], ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση γενικὰ τῆς ἀπεψίας (μία ἀπὸ τίς αἰτίες τῆς ὁποίας εἶναι καὶ ἡ ὑπερβολικὴ οἰνοποσία). Εἰδικότερα γιὰ τίς θεραπευτικὰς ὑποδείξεις ποῦ καταγράφονται στὸ σχολιαζόμενο χωρίο τῶν *Συμποσιακῶν* βλ.: α') *κατακλίσει*, βλ. Ἀέτ., *Λόγ. Ἱατρ.* 4, 51 [CMG VIII/2, σ. 392, 26]: *καὶ ἡσυχάζειν ἐπὶ κλίνης κελεύοντες·* β') *σιτίσις*, ὅσα μὴ ταραττοντα τὸν ὄγκον, βλ. στὸν ἴδιο, αὐτόθι [CMG VIII/2, σ. 393, 1-2]: *τροφὰς προσάξομεν εὐχνομέτερας καὶ μᾶλλον ἐμψυχούσας·* πρβ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. Ἱατρ.* 2, 120 [I 193, 1-6 Wellm.]: *κράμβη ἡμερος εὐκοίλιος ἀκρόζεστος ... καὶ τὰς ἐκ κραιπάλης δὲ καὶ οἴνων κακίας σβέννυσιν ἐπιλαμβανομένη·* γ') *μεθ' ἡμέραν δὲ λουτρῶ*, βλ. Ἀέτ., *Λόγ. Ἱατρ.* 4, 51 [CMG VIII/2, σ. 393, 3-4]: *ἄριστον δ' ἐπὶ τούτων μετὰ λουτρῶν ἢ τοῦ ἀψινθίου οἴνου πόσις·* ἐπίσης Πλουτάρχ., *Ἵγιειν. παραγγέλι.* 131C: *ἡ δὲ θερμολοσία ... ὠφελεῖ πρὸς ὑγίειαν, ἐνδόσιμα τῇ πέψει καὶ μαλακτικὰ παρέχουσα.* Βλ. ἀκόμη Ἀριστοτ., *Μετεωρολ.* 379b 23: *ἡ τροφή συμπέττεται καὶ διὰ λουτρῶν*, βλ. Teodorsson, *Commentary*, σ. 346.

ὅσα μὴ ταράττοντα τὸν ὄγκον

Τὸ οὖσ. ὄγκος στὸ προκείμενο χωρίο σημαίνει τὸν ὄργανισμό· βλ. Fuhrmann, *Plutarch*, σ. 128 (: «l'organisme»), καὶ Clement – Hoffleit, *Plutarque*, σ. 241 (: «the system», ὅπου ὁμως ἀντὶ τῆς γραφῆς ὄγκον προκρίνεται ἢ γραφῆ ὄγγον).

ἐν τοῖς φαινομένοις καὶ ὁμοιότητας ἀδήλους ἐξιχνεύωμεν καὶ δυνάμεις

Πρβ. Ἀναξαγ., ἀπ. Β 21a D.-K.: ὄψις ἀδήλων τὰ φαινόμενα. Τὸ ἴδιο ἀπόφθεγμα ἀποδίδεται στὸν Δημόκρ., ἀπ. Α 111 D.-K. = 81 Luria (: τῆς μὲν τῶν ἀδήλων καταλήψεως τὰ φαινόμενα [sc. κριτήριο]), ἀλλὰ καὶ στὸν γιατρό Διοκλῆ τὸν Καρύστιο, βλ. [Πλούταρχ.], *Π. τῶν ἀρεσκ. φιλοσ.* 910f = Διοκλ., ἀπ. 56b van der Eijk: Διοκλῆς δέ φησιν ὄψις ἀδήλων τὰ φαινόμενα. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ van der Eijk, *Diocles*, τ. 2, σ. 123. Βλ. ἀκόμη Ἴπποκρ., *Π. τέχν.* 11 [VI 20, 2-3 L.]: ὅσα γὰρ τὴν τῶν ὀμμάτων ὄψιν ἐκφεύγει, ταῦτα τῇ τῆς γνώμης ὄψει κεκράτηται (καὶ Δημόκρ., ἀπ. Β 11 D.-K. = 83 Luria): Γαλην., *Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασιστρ. ἐν Ῥώμῃ* 6 [XI 226, 5-7 K.] = Ἐρασίστρ., ἀπ. 33 Garofalo: εἴπερ οὖν, ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος [sc. ὁ Ἐρασίστρατος] βούλεται, τοῖς ἐναργῶς φαινομένοις χρηστέον ἐστὶν εἰς τὴν τῶν ἀδήλων πίστιν· Πλούταρχ., *Πρὸς Κωλ.* 1124B 8: οἱ τὰ φαινόμενα τῶν ἀδήλων πίστιν ἔχειν φάσκουσιν, κ.ἀ., καὶ H. Diller, «Ὅψις ἀδήλων τὰ φαινόμενα», *Hermes* 67 (1932) 14-42. Βλ. ἐπίσης τὴ βασικὴ ἄποψη τῶν Δογματικῶν-Λογικῶν γιατρῶν, οἱ ὅποιοι δίδασκαν ὅτι μὲ στοιχεῖο τὴν ἐνδειξιν ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ καθορίσουν τὰ ἀδηλα· ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐκτίθεται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ στὸ σύγγραμμά του *Π. αἰρέσ. τοῖς εἰσαγ.*, βλ. π.χ. ὁ.π. 5 [I 76, 15-77, 3 K. = Gal. scr. min. III 10, 14-19]: Τοιαῦτα μὲν δὴ καθόλου πρὸς ἀλλήλους ἀμφισβητοῦσιν ἐμπειρικοὶ τε καὶ δογματικοὶ. ἐν μέρει δὲ πολλὰ καθ' ἕκαστον αὐτῶν, οἷον ἐν ταῖς περὶ τῆς εὐρέσεως τῶν ἀφανῶν ζητήσεσι, τῶν μὲν [sc. Δογματικῶν] τὴν ἀνατομὴν καὶ τὴν ἐνδειξιν καὶ τὴν διαλεκτικὴν θεωρίαν ἐπαινούντων ὄργανα γὰρ αὐτοῖς ταῦτα τῶν ἀδήλων θηρατικά.

μάλιστα δ', ὡς εἰρήκαμεν, εὐόκασι τοῖς πρεσβύταις οἱ μεθύοντες

Βλ. *Συμποσ.* 3, 3, 650B-E· γιὰ τὸ σχετικὸ χωρίο (ἄνευ δὲ τούτων ... παραφοραὶ διανοίας), ὅπου καταγράφονται τὰ συμπτώματα ποὺ ἐμφανίζονται οἱ μεθυσμένοι βλ. παραπάνω, σ. 137· βλ. ὁμως καὶ τὴ συνέχεια τοῦ χωρίου αὐτοῦ (αὐτόθι, 650E): ὧν τὰ πολλὰ καὶ περὶ τοὺς ὑγιαίνοντας ὄντα πρεσβύτας ὀλίγησ ῥοπῆς δεῖται καὶ σάλου τοῦ τυχόντος· ὥστε μὴ γένεσιν ἰδίων ἀλλὰ κοινῶν ἐπίτασιν συμπτωμάτων γίνεσθαι τὴν μέθην τῷ γέροντι· τεκμήριον δὲ τούτου τὸ μὴθὲν εἶναι γέροντι νέου μεθυσθέντος ὁμοιότερον. Βλ. καὶ Hubert, *Plutarchus*, σ. 99 (sim. στὸν στίχ. 12).

τοὺς δὲ πολλοὺς αὐτῶν [sc. τῶν φιλοίνων] καὶ φαλακρώσεις ἄωροι καὶ πολιαὶ πρὸ ἡλικίας ἔχουσιν, πάντα δὲ ταῦτα δοκεῖ θερμότητος ἐνδεία καταλαμβάνειν τὸν ἄνθρωπον

Γιὰ τὴν ἄποψη ὅτι ἡ ἔλλειψη θερμότητος ἢ ὑγρότητος θερμῆς ἀποτελεῖ γενικά (ὄχι μόνο στοὺς φιλοίνους) αἰτία φαλακρώσεως βλ. Ἀριστοτ., *Π. ζώων γεν.* Ε' 3, 783b 18-19: αἴτιον δὲ τοῦ πάθους [sc. τοῦ φαλακροῦσθαι] ἐνδεία ὑγρότητος θερμῆς, τοιοῦτον δὲ μάλιστα τῶν ὑγρῶν τὸ λιπαρόν· Πλούταρχ., *Αἴτ. φυσ.* 31, 919C: Πότερον, ὥσπερ ἐν τοῖς πολυπόταις γίνεται φαλάκρωσις, ὑπὸ θερμότητος τοῦ οἴνου τὸ ὑγρὸν ἐξατμίζοντος; Γιὰ τὴν πολιότητα βλ. Ἀριστοτ., *Π. ζώων γεν.* Ε' 4, 784a 31-33: ἡ δὲ δι' ἡλικίαν τῶν τριχῶν πολιότης γίνεται δι' ἀσθένειαν καὶ ἐνδειαν θερμότητος. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 99 (sim. στὸν στίχ. 14)· ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 199 (σχόλ. στή σ. 128, σημ. 2), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 346. Στὴν Ἴπποκρατικὴ Συλλογὴ ὁμως σχετικὰ μὲ τὴν φαλάκρωσιν προβάλλεται ἡ ἀντίθετη αἰτιολογία, βλ. Ἴπποκρ., *Π. φύσ. παιδ.* 20 [VII 510, 1-10 L.]: Ὅκόσοι δὲ φαλακροὶ γίνονται, οὗτοι δὴ φλεγματοδέες εἰσι· καὶ ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτέων ἅμα τῇ λαγνείῃ κλονεόμενον καὶ θερμαινόμενον τὸ φλέγμα, προσπίπτον πρὸς τὴν ἐπιδερμίδα καίει τῶν τριχῶν τὰς ρίζας, καὶ ἐκρέουσιν αἱ τρίχες· οἱ δὲ ἐνούχοι διὰ τοῦτο οὐ γίνονται φαλακροὶ, ὅτι σφέων οὐ γίνεται κίνησις ἰσχυρὴ, οὐδὲ θερμαινόμενον τὸ φλέγμα ἐν τῇ λαγνείῃ καίει τῶν τριχῶν τὰς ρίζας. αἱ δὲ πολιαὶ διὰ τοῦτο γίνονται, ὅτι ἐν πολλῷ χρόνῳ δικνευμένου τοῦ ὑγροῦ ἐν τῷ ἄνθρωπῳ, ἀποκρίνεται τὸ λευκότατον καὶ πίπτει πρὸς τὴν ἐπιδερμίδα· καὶ ἡ θριξὶ λευκότερην ἰκμάδα ἔλκουσα

ἡ ἐν τῷ πρὶν χρόνῳ λευκοτέρη γίνεται. Στὴν ἡλικία καὶ τῇ μεγάλῃ θερμότητι ἀποδίδει τὴν πτώση τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς καὶ ὁ Γαληνός, *Τέχν. Ιατρ.* 7 [I 324, 15-16 K. = σ. 293, 4-5 Boudon]: *προϊόντων δὲ ταῖς ἡλικίαις φαλακροῦνται, καὶ μᾶλλον γε οἱ ἐπὶ πλέον θερμοί.* Ἐπίσης ἡ ξηρότητα, ἡ ἀπώλεια τοῦ χυμοῦ ποῦ τρέφει τὶς τρίχες καὶ ἡ ἔνδεια ἢ ἡ κακὴ ποιότητα (φαυλότης) ὑγρῶν, τρεῖς δηλ. αἰτίες ποῦ προκαλοῦν φαλάκρωση, εἶναι συνέπεια τῆς θερμότητος· βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ.* 2, 6 [I 634, 18 K. = σ. 79, 3-4 Helmr.]: *ἡ δὲ γε φαλάκρωσις ἐπὶ ξηρότητι.* *Θεραπ. μέθ.* 14, 18 [X 1015, 10-11 K.]: *τελέως μὲν ἀπολουμένου τοῦ τρέφοντος χυμοῦ τὰς τρίχας ἡ φαλάκρωσις γίνεται, καὶ Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 2 [XII 381, 14-17 K.]: *τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ταῖς θριξίν ἤτοι δι' ἔνδειαν ὑγρῶν, ὑφ' ἧν τρέφεσθαι πεφύκασιν, ἢ διὰ φαυλότητα φθειρεσθαι συμβαίνει. δι' ἔνδειαν μὲν ὑγρῶν ἡ φαλάκρωσις γίνεται.*

οὐδὲν δὲ τῶν σβεσθηρίων ὄξους πυρὶ μαχιμώτερον, ἀλλὰ μάλιστα πάντων ἐπικρατεῖ καὶ συμπίεζει τὴν φλόγα δι' ὑπερβολὴν ψυχρότητος

Βλ. Θεόφρ., *Π. πυρ.* 25: *τὸ ὄξος σβεστικώτερον τοῦ ὕδατος καὶ διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν θερμότερον ὢν τῶν λοιπῶν.* Πὰ τὸ ὄξος ὡς ψυχρόν βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 4, 12 [XI 657, 15-18 K.] = Ἀριστοτ., ἀπ. 222 Rose: *λεπτομερέστερον γὰρ ἐστὶ τὸ ὄξος ὀμφακος χυλοῦ, καὶ δὴ καὶ ἡ αἴσθησις τῷ λόγῳ μαρτυρεῖ διενήνοχε γὰρ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄξους ἐμψυξις τῆς ἀπὸ τοῦ χυλοῦ τῶν ὀμφακῶν τῷ σφοδρῷ καὶ ἐπιμίκτῳ Διοσκουρ., Π. ὕλ. Ιατρ.* 5, 13 [III 14, 23 Wellm.]: *ὄξος ψύχει καὶ στυφει.* Plin., *Nat. hist.* 2, 132 [I 176, 5-6 Ian - Mayhoff] καὶ 23, 54 [IV 18, 4-5 Ian - Mayhoff]· Gell., *Noct. Att.* 17, 8, 14, καὶ Θεόφρ., *Π. πυρ.* 59. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 99 (sim. στοὺς στίχ. 18 κ.έ.)· ἀκόμη Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 128, ὑποσημ. 3, καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 347. Πρβ. ἀκόμη Ἰπποκρ., *Π. γον.* 4 [VII 476, 1-4 L.]: *ὥσπερ εἴ τις ἐπὶ φλόγα οἶνον ἐπιχέει, συμβαίνει πρῶτα μὲν ἐξαῖσσειν τὴν φλόγα καὶ αὐξεσθαι δι' ὀλίγου πρὸς τὴν ἐπίχυσιν τοῦ οἴνου, ἔπειτα λήγειν* γὰρ τὴν δρᾶση τοῦ κρασιοῦ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπόσβεση τῆς φυσικῆς θερμότητος βλ. παραπάνω, σ. 137, τὸ σχόλιο στὸ χωρίο τοῖς δὲ πλείστοις εἰς πάρεσιν ...

καὶ τῶν ἄλλων δὲ καρπῶν τοῖς οἰνώδεσι μᾶλλον ὡς ψυκτικοῖς χρωμένους τοὺς Ιατροὺς ὀρώμεν ὥσπερ ῥόαις καὶ μήλοις

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ῥόα ὁ Διοσκουρίδης δὲν τὴν περιγράφει ὡς ψυκτικὴν ἀλλὰ ἀντίθετα ὡς θερμασίαν ποσὴν ἐγγεννώσα περὶ στόμαχον καὶ πνευματοῦσα (*Π. ὕλ. Ιατρ.* 1, 110 [I 104, 1-2 Wellm.]), διευκρινίζοντας μόνον ὅτι ἡ δὲ οἰνώδης μέσην ἔχει δύναμιν [sc. θερμαντικὴν κ.ά.] (αὐτόθι [I 104, 4-5 Wellm.]). Ὁμοίως στὰ μήλα (γενικά) δὲν ἀποδίδει ψυκτικὴς ιδιότητες, βλ. *Π. ὕλ. Ιατρ.* 1, 115 [I 107, 5-109, 12 Wellm.]. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Teodorsson, *Commentary*, σ. 347, ὅπου ἐπίσης δὲν ἐντοπίζεται κάποιο χωρίο σχετικὸ μὲ τὴν παραπάνω ἄποψη.

αὐτὴν δὲ τὴν τοῦ μέλιτος φύσιν οὐχὶ πρὸς ὄμβριον ὕδωρ καὶ χιόνα συμμιγνύοντες οἰνοποιοῦσι, τοῦ ψυχροῦ τὸ γλυκὺ διὰ συγγένειαν εἰς τὸ αὐστηρόν, ὅταν κρατήσῃ, φθείροντος;

Πὰ τὴν μίξη τοῦ μέλιτος μὲ νερό (ὕδρομελι) βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. Ιατρ.* 5, 9 [III 13, 6-7 Wellm.]: *σκευάζεται δὲ* [sc. τὸ ὑδρομελι] *πρὸς μέλιτος ἐν μέρος δύο ὕδατος ὀμβρίου παλαιοῦ μεμειγμένον, ἐνῶ γιὰ τὴν ἀνάμιξη μέλιτος καὶ χιονιοῦ βλ. Γεωπ.* 8, 28, 3 [σ. 225, 2-5 Beckh]: *οἱ δὲ χιόνα καθ' ἑαυτὴν μέλιτι μιγνύουσι ... ὀνομάζουσι δὲ αὐτὸ χιονόμελι.* Τέλος γιὰ τὴν παρασκευὴ οἴνου ἀπὸ μέλι βλ. [Ἀριστοτ.], *Π. θαυμ.* 832a 5: *ἐν Ἰλλυριοῖς φασὶ τοὺς Ταυλαντίους καλουμένους ἐκ τοῦ μέλιτος ποιεῖν οἶνον.* Σχετικὰ βλ. Teodorsson, *Commentary*, σσ. 347-348· ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σσ. 199-200 (σχόλ. στὴ σ. 128, σημ. 5). Πὰ τὴν ἄποψη ὅτι τὸ γλυκὸ μειώνει τὴν δρᾶση τοῦ ψυχροῦ (ὅπως ὑποστηρίζεται ὅτι εἶναι τὸ κρασί) βλ. καὶ Πλούταρχ., *Συμποσ.* 3, 7, 656A: *τῶν δ' ἰατρῶν τινὰς λέγει τοὺς πλέον πίνοντας κελεύειν <ἐμείν>, εἶθ', ὅταν μέλλωσι καθεύδειν ἄρτον εἰς μέλι καταβάσαντας ἐμφαγεῖν ἔδοσαν. εἴ τι οὖν αἱ γλυκύτητες ἀμβλύνουσι ἄκρατον, εἰκότως ὁ νέος οἶνος οὐ μεθύσκει, πρὶν ἂν ἡ γλυκύτης μεταβάλλῃ, καὶ ὁ π.* 4, 6, 672B. Βλ. καὶ Hubert, *Plutarchus*, σ. 100 (sim. στὸν στίχ. 1).

οί παλαιοί δ' οὐχὶ διὰ τοῦτο τῶν ἔρπετῶν τὸν δράκοντα καὶ τῶν φυτῶν τὸν κιττὸν ἀνέθεσαν τῷ θεῷ καὶ καθιέρωσαν ὡς τινος ψυχρᾶς καὶ κρυώδους κυρίῳ δυνάμεως;

Ὁ Διόνυσος καὶ ὁ Ποσειδῶνας προβάλλονται ὡς κύριοι τῆς ὑγρᾶς καὶ γονίμου ἀρχῆς στὸ πέμπτο βιβλίο τῶν Συμποσιακῶν, βλ. 5, 3, 675F: ἐδόκει δ' ἡμῖν μηδὲν εἶναι παράλογον· ἀμφοτέρω γὰρ οἱ θεοί [sc. ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Διόνυσος] τῆς ὑγρᾶς καὶ γονίμου κύριοι δοκοῦσιν ἀρχῆς εἶναι, ἐνῶ γιὰ τὴν ψυχρὴ φύση τοῦ κισσοῦ βλ. ὀ.π. 3, 1, 647A: ὁ δὲ Διόνυσος οὐ μόνον τῷ τὸν οἶνον εὐρεῖν, ἰσχυρότατον φάρμακον καὶ ἡδιστον, ἰατρὸς ἐνομίσθη † μέτριος, ἀλλὰ καὶ τῷ τὸν κιττὸν ἀντιτατόμενον μάλιστα τῇ δυνάμει πρὸς τὸν οἶνον εἰς τιμὴν προαγαγεῖν καὶ στεφανοῦσθαι διδάξει τοὺς βακχεύοντας ὡς ἦττον [ὑπὸ τοῦ οἶνου] ἀνιῶντο, τοῦ κιττοῦ κατασβεννύντος τὴν μέθην τῇ ψυχρότητι, καὶ ὀ.π. 3, 2, 649A-B. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 100 (sim. στὸν στίχ. 3)· ἐπίσης Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 200 (σχόλ. στή σ. 128, σημ. 6), καὶ Teodorsson, *Commentary*, σ. 348.

ὅτι τὸ κώνειον ἐπιπινόμενος ἰᾶσθαι δοκεῖ πολὺς ἄκρατος

Γιὰ τὸν ἄκρατον οἶνον ὡς ἀντίδοτο τοῦ κωνείου Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 78 [II 240, 4 Wellm.]: βοηθεῖται δέ [sc. αὐτὸς ποὺ ἤπιε κώνειο] ἀκράτῳ Plin., *Nat. hist.* 25, 152 [IV 166, 5-7 Ian - Mayhoff], καὶ ἐπίσης Πλούταρχ., *Πῶς ἂν τις διακρ. κόλ.* 61B καὶ *Π. τοῦ πότ. τὰ ψυχ.* 509D-E. Βλ. Hubert, *Plutarchus*, σ. 100 (sim. στὸν στίχ. 5)· πρβ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Teodorsson, *Commentary*, σ. 349. Στὰ παραπάνω χωρία πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ ἀκόλουθα: βλ. Νίκανδρ., *Ἄλεξ.* 195-196: Τὸν μὲν τ' ἢ λίπεος κορέοις ἢ ἀμιγέος οἴνης, | ὄφρα κεν ἐξερύγησι κακὴν καὶ ἐπώδυνον ἄτην, καὶ 198: πολλὰκι δ' ἢ οἴνης ἀμιγῆ πόσιν· Ἀνών. [Αἴτλ. Προμ.], *Π. ἰοβ. καὶ δηλητ.* 60 [σ. 71, 25-27 Ihm]: ἢ πέπερι μετ' οἴνου ἀκράτου λείον, ἢ ἀψινθίου (leg. ἀψίνθιον)³⁶ μετὰ ἀκράτου, ἢ κινάμωμον σὺν ἀκράτῳ δίδου πιεῖν [Διοσκουρ.], *Π. δηλητ.* 11: καὶ τότε, ὡς ἐπὶ τὸ μέγιστον βοήθημα, ἐπὶ τὴν ἀκρατοποσίαν παραγινώμεθα· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 5, 42 [CMG IX/1, σ. 32, 7-8]. Ἐπιπινόμενα βοηθήματα χαρακτηρίζονται διάφορα φαρμακευτικὰ σκευάσματα ἢ κρασὶ τὰ ὅποια ἐνδείκνυται νὰ πίνονται ὕστερα ἀπὸ φαγητὸ ἢ ποτὸ ποὺ δημιούργησε κάποιο ὀργανικὸ πρόβλημα· βλ. Ἰπποκρ., *Π. παθ.* 61 [VI 268, 18-20 L.]: Ὅσα τῶν σιτίων ἢ φύσαν ἢ καῦμα ἢ δῆξιν παρέχει ἢ πλησμονὴν ἢ στρόφον, οἶνος ἐπιπινόμενος ἄκρητος ἀπαλλάσσει τῶν τοιούτων· Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 35 [II 48, 3-4 Wellm.]: ὠφελεῖ καὶ ἐλεφαντιῶντας βρωθεῖσα [sc. ἢ καλαμίνθη] ἐπιπινόμενου ὄρρου γάλακτος = Διοσκουρ., *Π. ἀπλ. φαρμ.* 1, 195 [III 225, 2-4 Wellm.]. ὀ.π. 4, 142 [II 286, 3-4 Wellm.]: ταύτης τὰ φύλλα καὶ ὁ καρπός [sc. τῆς τραχεῖας μίλακος] θανασίμων ἐστὶν ἀντίδοτα προπινόμενα καὶ ἐπιπινόμενα· ὀ.π. 5, 27 [III 22, 4-5 Wellm.]: χρήσιμος δέ [sc. ὁ ῥοδίτης] πρὸς στομάχου πόνον καὶ πέψεις ἐπιπινόμενος· *Π. ἀπλ. φαρμ.* 1, 25 [III 161, 1-3 Wellm.]: ἐπιπινόμενα δὲ μέθην σβεννύει Κενταυρείου τοῦ λεπτοῦ ἀπόζεμα ... Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν. ἐκλ.* 142, 7 [CMG VI/2/2, σσ. 301, 38-302, 1]· Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 6, 43 [CMG VIII/2, σ. 185, 19-20], κ.ά. Γιὰ τὸ κώνειο βλ. τὴ βιβλιογραφία ποὺ καταγράφεται παρακάτω, στή σ. 398. Πρβ. καὶ παρακάτω, σ. 219, γιὰ τὰ προπινόμενα βοηθήματα.

ὥστε μηδὲν μᾶλλον εἶναι δοκεῖν τῷ ἀντιπράττειν θερμὸν ἢ τῷ συνεργεῖν ψυχρόν, εἴ γε δὴ ψυχρότητι τὸ κώνειον οὐκ ἄλλῃ τινὶ φύσει καὶ δυνάμει μᾶλλον πιθανόν ἐστιν ἀνααιρεῖν τοὺς πίνοντας· Βλ. Fuhrmann, *Plutarque*, σ. 200 (σχόλ. στή σ. 129, σημ. 1).

36. Γιὰ τὴ διόρθωση αὐτὴ βλ. Μαυρουδῆς, «Παρατηρήσεις», σ. 59.

2. Ἀλέξανδρος (Πέλλα) (πρῶτο μισὸ 5ου αἰ. μ.Χ.)

Γιὰ τὸν γιατρὸ Ἀλέξανδρο πληροφορούμαστε ἀπὸ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή, ἡ ὁποία βρέθηκε στὴν παλαιοχριστιανικὴ Πέλλα, ἀπὸ τὸ χαρακτηριστικὸ σχῆμα κάποιων γραμμάτων τῆς χρονολογεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 5ου αἰ. μ.Χ.³⁷ καὶ διασώζει τὸ ἀκόλουθο ἐξαιρετικὰ σύντομο κείμενο³⁸:

Μημό-
ριον
Ἀλε-
ξάνδ[ρ]-
ου ἰατρ[ρ]-
οῦ.

Μνημεῖο τοῦ γιατροῦ Ἀλεξάνδρου.

Μημόριον

Γιὰ τὴ χρήση τοῦ οὐσιαστικοῦ *μημόριον* στὶς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές ἐνδεικτικὰ βλ. Σταλίδης, «Ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἑδεσσα», σσ. 62-64.

3. Ἀλέξιππος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ἀλέξιππος, πιθανότατα μακεδονικῆς καταγωγῆς³⁹, μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Πλούταρχο ὡς γιατρὸς τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὑπῆρξε ἀποδέκτης εὐχαριστήρι-
ας ἐπιστολῆς ἐκ μέρους τοῦ Μακεδόνα στρατηλάτη, ὅταν ἔσωσε τὸν Πευκέστα ἀπὸ κά-
ποια μὴ κατονομαζόμενη ἀσθένεια⁴⁰.

37. Βλ. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 102 καὶ ὑποσημ. 16 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ χρονολόγησή της).

38. Βλ. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 102 (ἐκδοση τῆς ἐπιγραφῆς) καὶ σ. 113 (σχετικὰ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ γιατροῦ)· ὁ συγγρ. πιθανολογεῖ ὅτι ὁ γιατρὸς αὐτὸς «δὲν ὀνομάστηκε ἔτσι κατὰ τύχη. Ἡ ἐπιτύμβια πλάκα του προέρχεται ἀπὸ νεκροταφεῖο τῆς παλαιοχριστιανικῆς Πέλλας, ὅπου ἐντοπίστηκε καὶ τὸ ΒΔ. νεκροταφεῖο τῆς ἑλληνιστικῆς Πέλλας καὶ τὸ ὁποῖο βρίσκεται ἀμέσως δυτικὰ τοῦ λόφου τοῦ Ἀνακτόρου, ὅπου γεννήθηκε ὁ Μ. Ἀλέξανδρος».

39. Βλ. Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 231, ἀρ. 81. Ὁ Μ. Wellmann, «Alexippos» (6), *RE* I/2 (1894) 1467, καὶ ὁ Berne, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, ὑποσημ. 1, καὶ τ. 2, σ. 21, ἀρ. 43, δὲν σημειώνουν τίποτε γιὰ τὴν καταγωγή τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ. Βλ. ἐπίσης Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 90· Greenwalt, «Medical Arts», σ. 217, ὑποσημ. 22· Marasco, «I medici di corte», σ. 194, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105.

40. Βλ. Πλούταρχ., *Ἀλεξ.* 41, 6. Στὰ *Ἱππιατρ.* (Hipp. Paris.) 460 [II 65, 15-66, II Oder - Hoppe], παρατίθεται ἓνα φάρμακο *Ἀλεξίππου πρὸς πᾶσαν βῆχα Χειρῶνειον*. Ὁ Ε. Oder, «Alexippos» (7), *RE* I/2 (1894) 1467, πιστεύει ὅτι ὁ Ἀλέξιππος αὐτός, ἐπειδὴ ἦταν *ἰπποϊατρός*, πρέπει νὰ θεωρηθεῖ διαφορετικὸ πρόσωπο ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο γιατρὸ τὸν ὁποῖο μνημονεύει ὁ Πλούταρχος. Αὐτὸ ὁμως δὲν ἀποτελεῖ ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα, ἀφοῦ εἶναι διαπιστωμένο ὅτι στὰ *Ἱππιατρικά* παρατίθενται καὶ φάρμακα γιατρῶν, τὰ ὁποῖα ὑποδεικνύ-

Ἐπειδὴ ὁ Πλούταρχος σὲ προηγούμενο χωρίο τοῦ κεφαλαίου, στὸ ὁποῖο κάνει λόγο γιὰ τὴν ἴαση τῆς ἀσθενείας αὐτῆς, καταγράφει τὸ παράπονο τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὸν Πευκέστα, ὅτι, ἐνῶ σὲ ἄλλους ἔγραψε ὅτι τὸν δάγκωσε ἀρκούδα, τὸν ἴδιο δὲν τὸν πληροφοροῦσε γιὰ τὸ ἀτύχημά του⁴¹, ὁ Βερνε δέχεται ὅτι ἡ ἀσθένεια ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ Ἀλέξιππος θεράπευσε τὸν Πευκέστα ἦταν τὸ δῆγμα τῆς ἀρκούδας⁴². Κάτι τέτοιο ὅμως δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Πλουτάρχου, οὔτε ἡ ἔκφραση *σωθέντος ἔκ τινος ἀσθενείας* εἶναι δυνατὸν νὰ παραπέμπει σὲ δῆγμα ζώου⁴³. Αντίθετα ἡ διατύπωση τοῦ πλουτάρχου κειμένου μᾶς κατευθύνει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ δῆξις τοῦ Πευκέστα ἀπὸ τὴν ἀρκούδα καὶ ἡ νόσος ἀπὸ τὴν ὁποία τὸν θεράπευσε ὁ γιατρός Ἀλέξιππος εἶναι δύο διαφορετικὰ περιστατικά. Σὲ μεταγενέστερο ὅμως δημοσίευμα ὁ Βερνε φαίνεται ὅτι μετέβαλε τὴν παραπάνω ἄποψή του, ἀφοῦ γράφει ὅτι⁴⁴ «κατ' αὐτὸν τὸν χρόνο συνέβη ὁ τραυματισμὸς του ἀπὸ μιὰ ἀρκούδα κατὰ τὸ κυνήγι καὶ πιθανὸν ἓνα νόσημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὸν θεράπευσε ὁ γιατρός Ἀλέξιππος». Ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖο συνέβησαν τὰ δύο αὐτὰ περιστατικά, δηλ. τὸ δῆγμα τῆς ἀρκούδας καὶ τὸ νόσημα, πρέπει κατὰ τὸν ἴδιο μελετητὴ νὰ τοποθετηθοῦν στὸ ἔτος 324 (μετὰ τὸν Φεβρουάριο)⁴⁵.

Μαρτυρία

Πλούταρχ., Ἀλέξ. 41, 6:

Πευκέστα δὲ σωθέντος ἔκ τινος ἀσθενείας, ἔγραψε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] πρὸς Ἀλέξιππον τὸν ἱατρὸν εὐχαριστῶν.

Ὅταν ὁ Πευκέστας σώθηκε ἀπὸ κάποια ἀρρώστια, ἔγραψε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] ἐπιστολὴ στὸν γιατρὸ Ἀλέξιππο εὐχαριστῶντας τον.

Πευκέστα

Ὁ Πευκέστας, γιὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀπὸ τὴ Μιέζα ὑπῆρξε κοντὰ στὸν Ἀλέξανδρο πιθανὸν ὡς ἀξιωματικὸς τῆς προσωπικῆς φρουρᾶς του. Γιὰ τὴ δράση καὶ τὴ σταδιοδρομία τοῦ

εταὶ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὰ ἀντίστοιχα νοσήματα ζώων· βλ. π.χ. τὴν περίπτωση τοῦ Ουέλμου Τρύφωνος (βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 37). Γιὰ τὸ ἐν λόγω περιστατικὸ βλ. καὶ Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», σ. 89, καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 27-28 (ὅπου υποστηρίζεται λανθασμένα ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔγραψε ἐπιδοκιμάζοντας «τὴ θεραπεία πού ἐφάρμοσε ὁ γιατρός Ἀλέξιππος», ἐνῶ στὴν πραγματικότητα δὲν ἐπρόκειτο γιὰ τίποτε ἄλλο ἀπὸ ἓνα ἀπλὸ εὐχαριστήριον γράμμα — αὐτὸ καὶ μόνο προκύπτει ἀπὸ τὸ σχετικὸ κείμενο).

41. Βλ. Πλούταρχ., Ἀλέξ. 41, 4: *Πευκέστα μὲν ἔγραψε μεμφόμενος, ὅτι δηχθεὶς ὑπ' ἄρκτου τοῖς μὲν ἄλλοις ἔγραψεν, αὐτῷ οὐκ ἐδήλωσεν. «ἀλλὰ νῦν γε», φησί, «γράφον τε πῶς ἔχεις, καὶ μὴ τίνες σε τῶν συγκυνηγετούντων ἐγκατέλιπον, ἵνα δίκην δῶσι».* Βλ. καὶ Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», σ. 89.

42. Βλ. Βερνε, *Alexanderreich*, τ. 2, σσ. 21-22, ἀρ. 43.

43. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια ὁ Ἀλέξιππος νὰ ἦταν ὁ γιατρός πού ἀσχολήθηκε καὶ μὲ τὴν ἴαση τοῦ δῆγματος, κάτι τέτοιο ὅμως δὲν μαρτυρεῖται.

44. Βλ. Βερνε, «Peukestas», στ. 1395.

45. Βλ. Βερνε, «Peukestas», στ. 1395. Ὁ Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σ. 108, δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἀναθεωρημένη ἄποψη τοῦ Βερνε (RE), γι' αὐτὸ καὶ σχολιάζει αὐτὴ πού ἐκτίθεται στὸ *Alexanderreich*, τ. 2, σσ. 21-22, ἀρ. 43.

Πευκέστα βλ. Berve, *Alexanderreich*, τ. 2, σσ. 318-319, ἀρ. 634· στὸν ἴδιο, «Peukestas», στ. 1395-1398· Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σ. 108, κ.ἄ.

ἔγραψε πρὸς Ἀλέξιππον

Ὁ Ἀλέξανδρος συνήθιζε νὰ στέλνει ἐπιστολὲς στοὺς φίλους του καὶ τοὺς στρατηγοὺς τοῦ στρατεύματός του γιὰ διάφορα ζητήματα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχετικὲς μνεῖες κυρίως τοῦ Πλουτάρχου. Γιὰ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀλεξάνδρου γενικά, καὶ ἰδιαίτερα γι' αὐτὴ πού ἀφοροῦσε ἰατρικὰ ζητήματα, βλ. παρακάτω, στὸ δεῦτερο κεφ., στὸ λ. ἀρ. 1 («Ἀλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδῶν»). Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἀλέξιππο βλ. Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σ. 108.

4. Ἀμερίας ὁ Μακεδῶν (3ος αἰ. π.Χ.)

Ἀπὸ τὸν Ἀθήναιο τὸν Ναυκρατίτη (2ος αἰ. μ.Χ.) μνημονεύεται ὁ Ἀμερίας ὁ Μακεδῶν ὡς συγγραφέας *Ῥιζοτομικοῦ*, καὶ παρατίθεται ἡ ἄποψή του γιὰ τὴ γένεση τοῦ φυτοῦ *λυχνίς*. Κατὰ τὸν Ἀμερία τὸ φυτὸ αὐτὸ φύτευσε στὰ λουτρά τῆς Ἀφροδίτης, ὅπου αὐτὴ πλύθηκε, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε κοιμηθεῖ μὲ τὸν Ἥφαιστο· ἀκολούθως καταγράφονται τὰ μέρη ὅπου εὐδοκιμοῦσε ἡ ἀρίστη *λυχνίς*⁴⁶.

Οἱ *ρίζοτόμοι* ἀρχικὰ ἀσχολοῦνταν ἀποκλειστικὰ μὲ τὴ συλλογὴ ριζῶν γιὰ μαγικοὺς ἢ ἰατρικοὺς σκοποὺς· ὁ τίτλος *Ῥιζοτομικόν* (ἢ *Ῥιζοτομικὰ* ἢ *Περὶ ριζοτομικῆς* ἢ *Περὶ ριζοτομικῶν*) δήλωνε τὸ βιβλίον, ὅπου οἱ *ρίζοτόμοι* κατέγραφαν τὶς παρατηρήσεις τους γιὰ τὶς ιδιότητες τῶν ριζῶν. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ὁμως οἱ δύο ὅροι ἔγιναν εὐρύτεροι, καὶ τὰ ριζοτομικὰ ἔγιναν συνώνυμα τῶν βοτανικῶν-φαρμακευτικῶν συγγραμμάτων. Ἐνας ἀπὸ τοὺς διασημότερους γιαιτροὺς τῆς Ἀρχαιότητος, ὁ ὁποῖος ἔγραψε σύγγραμμα ὁμότιτλο μὲ αὐτὸ τοῦ Ἀμερία, εἶναι ὁ Κρατεῦας ὁ ρίζοτόμος (2ος/1ος αἰ. π.Χ.), στὸ ἔργο τοῦ ὁποῖου στηρίχθηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ὁ Διοσκουρίδης (1ος αἰ. μ.Χ.) γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*, βλ. Σχόλ. εἰς Νικάνδρ. *Θηρ.* 681a [σ. 252, 14-16 Crugnola]: *Κρατεῦας ἐν τῷ Ῥιζοτομικῷ*, καὶ M. Wellmann, *Krateuas* [AKGWG, Philol.-histor. Kl., N. F. Bd. II/1], Göttingen 1897-1899· F. E. Kind, «Krateuas» (2), *RE* XI/2 (1922) 1645, κ.ἄ. Ἄλλοι συγγραφεῖς ἔργων μὲ ἴδιο ἢ παρόμοιο περιεχόμενο εἶναι ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.), βλ. Σχόλ. εἰς Νικάνδρ. *Θηρ.* 647b [σ. 241, 19-20 Crugnola] = Διοκλ., ἀπ. 204 van der Eijk· βλ. καὶ van der Eijk, *Diocles*, τ. 1, σ. XXXIV (κατάλογος τῶν ἔργων) καὶ τ. 2, σσ. 389-390 (σχόλια στὸ ἀπ.)· ὁ Διονύσιος ὁ Ἴτυκαῖος (; αἰ.), βλ. Στεφ. Βυζ., *Ἔθν.*, λ. *Ἴτύκη*: *Διονύσιος ὁ Ἴτυκαῖος Ῥιζοτομικῶν πρῶτῳ*, καὶ Σχόλ. εἰς Νικάνδρ. *Θηρ.* 520a [σ. 204, 1-2 Crugnola]· ὁ Εὐμαχος ὁ Κορκυραῖος (1ος αἰ. π.Χ./1ος αἰ. μ.Χ.), βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 15, 28, 681e: *Εὐμαχος δ' ὁ Κορκυραῖος ἐν Ῥιζοτομικῷ*· βλ. καὶ M. Wellmann, «Eumachos» (5), *RE* VI/1 (1907) 1073· ὁ Ἀνακρέων (; αἰ.), βλ. Σχόλ. εἰς Νικάνδρ. *Θηρ.* 597c [σ. 226, 1-3 Crugnola]: *τοῦτο δὲ συμυρνεῖον καὶ κόψειον καλοῦσίν τινες, ὡς Ἀνακρέων ἐν τῷ Περὶ ριζοτομικῆς*, καὶ M. Wellmann, «Anakreon» (2), *RE* I/2 (1894) 2050· ὁ Μικίων (πρὶν ἀπὸ τὸ 70 π.Χ.)· βλ. Wellmann, «Geschichte, I», σ. 563, ὑποσημ. 3), βλ. Σχόλ. εἰς Νικάνδρ. *Θηρ.* 617a [σ. 232, 3 Crugnola]: *Μικίων δὲ ἐν τῷ Περὶ ριζοτομικῶν*, κ.ἄ. Μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ *ρίζοτόμος* εἶναι γνωστοὶ καὶ κάποιοι ἄλλοι γιαιτροί, χωρὶς ὁμως νὰ μαρτυρεῖται σχετικὸ σύγγραμμά τους, π.χ. ὁ Ἐπαινέτης ὁ ρίζοτόμος (ἀρχ. 1ου αἰ. π.Χ.), βλ. Ἀνών. (Αἴλ. Προμ.), *Π. ἰοβ. καὶ δηλητ.* 53 [σ. 68, 18-20 Ihm]: ἄλλο· *ζωμὸν μωσχειῶν λιπαρῶν κρεῶν ὡς πλείεστα [-ον?]*

46. Γιὰ τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα βλ. στὸ τέλος τοῦ λήμματος αὐτοῦ.

σὺν πηγάνῳ πινέτω καὶ ἐμείτω, ὡς Ἐπαινέτης ὁ ριζοτόμος· ὁ Ἀντώνιος ὁ ριζοτόμος, βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 2, 1 [XII 557, 3 K.]: Τροχίσκος πρὸς κεφαλαλίαν Ἀντωνίου ριζοτόμου, καὶ ὁ Φαρνάκης ὁ ριζοτόμος, βλ. Γαλην., ὁ.π. 8, 7 [XIII 204, 1-2 K.]: Ἡπατική θαυμαστή, ἢ Φαρνάκης ὁ ριζοτόμος παθῶν ἐχρήσατο. Ἀκόμη ὁ Εὐστάθιος Θεσσαλονίκης μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὰ ριζοτομικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ποδαλερίου, βλ. Παρεκβ. εἰς Ὁμ. Ἰλ. N 830 [III 563, 8-10 van der Valk]: καὶ Ποδαλεῖριος ... ἰατρός γὰρ ἦν ριζοτόμος τὰ πολλὰ, ἐνῶ ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος γιὰ τὰ παρόμοια ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἐπιμενίδη, βλ. Βίοι φιλοσ. 1, 112: ἀλλὰ λόγον τινα ἐκπατήσῃ [sc. λέγουσι τὸν Ἐπιμενίδην] ἀσχολούμενον περὶ ριζοτομίαν. Τέλος ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἔγραψε δράμα μὲ τὸν τίτλο Ῥιζοτόμοι, ἀπ. 534 (491)-536 (493) Radt).

Βέβαια ὁ Ἀμερίας εἶναι περισσότερο γνωστός ὡς γραμματικός παρά ὡς γιατρός⁴⁷. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι τόσο στὴν Ἀρχαιότητα ὅσο καὶ στοὺς βυζαντινοὺς χρόνους τονίζεται ἡ στενὴ σχέση πού ὑφίσταται μεταξὺ τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς γραμματικῆς. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἀκόλουθο χωρίο ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα σχόλια στὴν Γραμματικὴν τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός (2ος αἰ. π.Χ.)⁴⁸, ὅπου σημειώνεται: *ἰατρική ..., ἥς ἀδελφή ἐστὶν ἡ γραμματική*⁴⁹. Ἡ ἴδια ἄποψη προβάλλεται καὶ ἀπὸ τὸν γραμματικὸ Θεοδοσίο (4ος αἰ. μ.Χ.)⁵⁰. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἀμερία ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι γιατροὶ οἱ ὁποῖοι ἀσχολήθηκαν καὶ μὲ τίς δύο αὐτὲς τέχνες· γιὰ παράδειγμα, ὁ Σωρανὸς ὁ Ἐφέσιος (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.), πού εἶναι γνωστός κυρίως γιὰ τὸ σύγγραμμά του *Περὶ γυναικείων παθῶν*, σύμφωνα μὲ τὸν μοναχὸ καὶ γιατρὸ Μελέτιο (8ος/9ος αἰ.) *ἐτυμολογίας μᾶλλον μορίων καὶ ὀνομάτων ἐν τῷ περὶ φύσεως ἀνθρώπου συντάγματι αὐτοῦ, ὡς γραμματικὸς ἢ φιλόσοφος συνετάξατο*⁵¹. Ἐπίσης μὲ τὴν ἰατρικὴ καὶ τὴ γραμματικὴ ἀσχολήθηκε ὁ Πάμφιλος (1ος αἰ. μ.Χ.)⁵², ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ σύγγραμμά του μὲ τὸν τίτλο *Περὶ βοτανῶν* (ἔξι βιβλία) *εὐδηλὸς ἐστὶν καὶ αὐτῶν ὧν*

47. Μόνον ὡς λεξικογράφου τὸν καταγράφουν ὁ Degani, «Macedonian Glosses», σ. 35, καὶ ἡ Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 234, ἀρ. 97, ὅπως καὶ ὅλοι οἱ μελετητὲς πού μνημονεύονται στὴ σ. 149, ὑποσημ. 69.

48. Γιὰ τὴ Γραμματικὴ τοῦ Διονυσίου βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λ. «Διονύσιος ὁ Θραῶς», ἐνῶ γιὰ τὰ ἀρχαῖα σχόλια στὸ λ. «Σχόλια Vaticana εἰς Διονυσίου Γραμματικὴν». Βλ. ἀκόμη R. Pfeiffer, *Ἱστορία τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν μέχρι τοῦ τέλους τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων* [Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. ΚΕΕΕΣ. Σειρὰ βοηθητικῶν ἔργων 1], μετάφρ. Π. Ξένου, Ἀθῆναι 1972, σσ. 316-324.

49. Βλ. Σχόλ. Vatic. εἰς Διον. Γραμμ. [Gr.Gr., τ. I/3, σ. 158 Hilgard]. Γιὰ τὴ σχέση τῆς ἰατρικῆς μὲ τὴ γραμματικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία βλ. καὶ ὅσα σημειώνει ὁ Temkin, «Late Alexandrian Medicine. I», σ. 418.

50. Βλ. Θεοδόσ., Π. γραμμ. [σ. 21, 21-22 Götting]: *ταύτης δὲ τῆς ἰατρικῆς ἐστὶν ἀδελφὴ ἡ γραμματικὴ κατὰ τὰς διαφοράς*. Γιὰ τὸν Θεοδοσίο βλ. A. Gudeman, «Theodosios» (6), *RE V/A/2* (1934) 1935.

51. Βλ. Μελέτ., Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ. (προοίμιον) [III 1, 21-23 Cramer]. Πρέπει ὅμως νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι στὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Μελετίου δὲν παραδίδεται τὸ ὄνομα Σωρανὸς ἀλλὰ Σωκράτης. Ἡ διόρθωση τοῦ ὀνόματος ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν Scheele, *De Sorano medico etymologo*, σσ. 19 [195] καὶ 22 [198], μὲ βάση διάφορα στοιχεῖα, καὶ ἐπιπροσθέτως τὴ μεταγενέστερη μαρτυρία τοῦ Ἰωάννη Τζέτζη· συγκεκριμένα ὁ βυζαντινὸς λόγιος σημειώνει στὸ προοίμιό τῆς Ἐξήγ. τῆς Ἰλιάδ. [σ. 3, 15-4, 1 Παπαθωμόπουλος]: *ἄλλοι δὲ τῆς ἐτυμολογίας ἐπεμελήθησαν, καθάπερ καὶ ἡ Σαπφώ, ἐνῶ στὰ σχόλιά του πού ἐπισυνάπτει στὴν Ἐξήγησιν, κάνοντας προφανῶς σαφέστερο τὸ περιεχόμενο τοῦ παραπάνω χωρίου, γράφει, Σχόλ. εἰς τὴν Ἐξήγ. τῆς Ἰλιάδ. [σ. 418, 1-3 Παπαθωμόπουλος]: Πολλοὶ τῆς Ὀμηρικῆς ἐτυμολογίας ἐπεμελήθησαν* Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης οἱ φιλόσοφοι, Σ ω ρ α ν ὁ ς, Ἡρωδιανός, Φιλόξενος (κτλ.). Βλ. καὶ Scheele, *De Sorano medico etymologo*, σ. 15 [191]. Ἀκόμη βλ. Kind, «Soranos», σ. 1117.

52. Γιὰ τὸν Πάμφιλο βλ. Fuchs, «Heilkunde», σ. 358· Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 374· W. Haberling, «Pamphilus», *BLhA* 4 (1932) 486-487· C. Wendel, «Pamphilos» (25), *RE XVIII/3* (1949) 336-349· πρβ. καὶ Diller, «Pamphilos», σ. 350-351, καὶ R. Tosi, «Pamphilos» (6), *DNP* 9 (2000) 214-215. Βλ. καὶ X. X. Χαριτωνίδης, «Οἱ ἐπὶ τοῦ Γαληνοῦ ἰατροὶ καὶ αἱ περὶ αὐτῶν γνώμαι αὐτοῦ», *AI*, ἔτος 16ον/1 (149) [Ἰαν. 1952] 7.

γράφει γραμματικός ὦν καὶ μῆθ' ἑωρακῶς τὰς βοτάνας ὑπὲρ ὧν διηγείται⁵³ (ὁ Πάμφιλος περιέγραψε τὰ βότανα καὶ τὴν ἰατρικὴν χρῆσιν τους, δὲν ἀσχολήθηκε ἀπλῶς μὲ τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὀνομασιῶν τους)⁵⁴, ἐνῶ ὁ Γαληνὸς παραθέτει ἓνα φάρμακο Ἀμαράντου Γραμματικοῦ πρὸς ποδαλγικούς, ᾧ καὶ αὐτὸς ἐχρήσθη⁵⁵, ἓνα ἄλλο ἄκοπον τὸ τοῦ Γλυτοῦ⁵⁶, ὡς Φιλόξενος ὁ γραμματικὸς⁵⁷, καὶ ἓνα ἀκόμη πρὸς ἀλγῆματα ὀδόντων καὶ οὐλων καὶ

53. Βλ. Γαλην., Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 6, Προσίμιον [XI 793, 16-18 Κ.]. Γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Παμφίλου καὶ γιὰ τὸν τρόπο συντάξεώς του βλ. καὶ L. Perilli, «Da medico a lessicografo: Galeno e il Glossario iprocratico», στό: Müller - Brockmann - Brunschön (ἐκδ.), *Ärzte und ihre Interpreten*, σσ. 178-179. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμην ὑπόσημ.

54. Βλ. Γαλην., Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 6, Προσίμιον [XI 792, 11-18 Κ.] (ὁ Γαληνὸς, ἀφοῦ κάνει λόγο γιὰ τὴν ἀλφαβητικὴν κατάταξιν τῶν βοτανῶν ἀπὸ τὸν Πάμφιλον, συνεχίζει): ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν εἰς τε μύθων γραῶν τινὰς ἐξετράπετο καὶ τινὰς γοητείας Αἰγυπτίας ληρώδεις ἅμα τισὶν ἐπῳδαῖς, ἅς ἀναιρούμενοι τὰς βοτάνας ἐπιλέγουσι. καὶ δὴ κέχρηται πρὸς περίεργα καὶ ἄλλας μαγγανείας οὐ περιέρχουσιν μόνον, οὐδ' ἔξω τῆς ἰατρικῆς τέχνης, ἀλλὰ καὶ ψευδεῖς ἀπάσας. ἡμεῖς δὲ οὔτε τούτων οὐδὲν οὔτε τὰς τούτων ἔτι ληρώδεις μεταμορφώσεις ἐροῦμεν.

55. Βλ. Γαλην., Π. ἀντιδ. 2, 17 [XIV 208, 14-209, 8 Κ.]. Γιὰ τὸν Ἀμάραντο (ποῦ ἔζησε μετὰ τὸν Ιούβα τῆς Μαυριτανίας καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν Γαληνὸν) βλ. Wentzel, «Amarantos» (3), *RE* I/2 (1894) 1728-1729, ὅπου ὁ συγγρ. ἀποδίδει τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα στὸν γραμματικὸν αὐτόν.

56. Τὸ παραδεδομένον *Γλυτοῦ* διορθῶνται σιωπηρὰ καὶ ὄχι εὐστοχα ἀπὸ τὸν M. Schmidt, «De Philoxeno Alexandrino», *Philologus* 4 (1849) 629, σὲ *γλυτοῦ*. Τῇ διορθώσῃ αὐτὴ τὴν υἱοθετεῖ καὶ ὁ Theodoridis, *Philoxenos*, σ. 387, ἀπ. 691 (βλ. καὶ κριτ. ὑπόμν.). Ἡ ἔκφρασις ὅμως *φάρμακον τὸ τοῦ + γεν. οὐσ.* δὲν χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσῃ φάρμακο ποῦ ἐφαρμόζεται σὲ κάποιο μέρος τοῦ σώματος (π.χ. στὸν γλυτό), ὅπως φαίνεται νὰ πιστεύει ὁ Schmidt, ἢ ποῦ ἀφορᾷ κάποιο νόσημα. Ἀντίθετα μὲ τὴν ἔκφρασιν αὐτὴ δηλώνεται φάρμακο ποῦ ἔχει συνθεθεῖ ἀπὸ κάποιον γιαντρός, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἐκφέρεται κατὰ γενικὴν· βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 4, 7 [XII 752, 12-13 Κ.]: ἄλλο [sc. φάρμακον] τὸ τοῦ *Νεαπολίτου* ποιεῖ καὶ πρὸς τὰς μεγίστας ἐπιφοράς (Γάιος *Νεαπολίτης*)· αὐτόθι [XII 753, 3-4 Κ.]: *Φαιὸν τὸ τοῦ Ὀλυμπιονίκου ἐπιγραφόμενον* ποιεῖ πρὸς τὰς μεγίστας περιωδονίας· αὐτόθι [XII 764, 12-13 Κ.]: τὸ τοῦ *Ναυκρατίτου* πρὸς <πάσας τὰς *adendum?*> διαθέσεις φάρμακον ἐπιτετευγμένον· ὁ.π. 7, 12 [XIII 1025, 3 Κ.]: ἄλλο τὸ τοῦ *Ἀλιέως* φάρμακον ἐπιτετευγμένον· ὁ.π. 9, 2 [XIII 245, 3 Κ.]: τὸ τοῦ *Ἰδιώτου* φάρμακον ἐπιτετευγμένον· Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 1, 4 [XIII 392, 12-13 Κ.]: ἔχει δὲ δηλονότι καὶ τὸ ἡμέτερον τοῦτο φάρμακον ὅσα περ καὶ τὸ τοῦ *Μινασαίου*· ὁ.π. 2, 5 [XIII 499, 15 Κ.]: καὶ τὸ τοῦ *Μαχαιρίωνος* [sc. φάρμακον], κ.ἄ. Ἐξ ἄλλου ἢ ἔκφρασις «φάρμακον τοῦ χ (= γεν. κύρ. ὄνομ.) ὡς χ (= ὄνομ.)» δηλώνει δύο πρόσωπα, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνέθεσε τὸ σχετικὸ φάρμακο καὶ τὸ δεύτερο τὸ τροποποίησε· βλ. π.χ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 4, 8 [XII 765, 14 Κ.]: *Διάρροδον Νείλου, ὡς Ἀνδρέας πρὸς περιωδονίας*· αὐτόθι [XII 776, 10-11 Κ.]: *Ἄλλως ὁ Φοῖνιξ Ἀπολλωνίου, ὡς Ἄρειος Ἀσκληπιάδειος*· αὐτόθι [XII 782, 15 Κ.]: *Ἐνστακτον Πακκίου, ὡς Θεμισῶν*· ὁ.π. 9, 2 [XIII 239, 8-9 Κ.]: *Πότμημα πρὸς σπληνικούς Ἀντιπάτρου, ὡς Νείλος*, κ.ἄ.

57. Βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 7, 13 [XIII 1036, 14-1037, 4 Κ.]. Γιὰ τὸν γραμματικὸν Φιλόξενον βλ. Theodoridis, *Philoxenos* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στό λ. «Φιλόξενος»). Ὁ Θεοδωρίδης γνωρίζει τὸ χωρίον αὐτὸ τοῦ Γαληνοῦ, τὸ ὁποῖο συμπεριλαμβάνει μετὰ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φιλοξένου (ἀπ. 691) τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζει «*Sprugia*». Σχολιάζοντας ὁμοῦς τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα (*Philoxenos*, σσ. 79-80) σημειώνει ὅτι αὐτὸ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ μᾶλλον στὸν χειρουργὸν Φιλόξενον (περ. 150/100 π.Χ.), ὁ ὁποῖος μνημονεύεται συχνὰ ἀπὸ τὸν Γαληνὸν στό σύγγραμμά του *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη* (βλ. καὶ τὸ κριτ. ὑπόμν. στό ἀπ. 691: «Φιλόξενος] fort. medicus»). Σημειώνει ἀκόμη ὁ Θεοδωρίδης ὅτι ὁ H. Diller, «Philoxenos» (28), *RE* XX/1 (1941) 200-201, ἀφήνει τὸ ζήτημα ἀναπάντητο, ἐνῶ ὁ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σσ. 58-60, δὲν συμπεριλαμβάνει τὸ συζητούμενον χωρίον μετὰ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ χειρουργοῦ Φιλοξένου. Στὰ παραπάνω θὰ μπορούσε κάποιος νὰ παρατηρήσει: Ὁ Θεοδωρίδης ἀθετεῖ τὸ φαρμακολογικὸν περιεχομένον ἀπόσπασμα τοῦ γραμματικοῦ Φιλοξένου, ἐπειδὴ προφανῶς δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν σχέση γραμματικῆς καὶ ἰατρικῆς, ποῦ ἐπισημαίνεται ἐδῶ, καὶ ἐπίσης ἐπειδὴ δὲν γνωρίζει περιπτώσεις ἀνάλογες μὲ τοῦ γραμματικοῦ Φιλοξένου, δηλ. γραμματικῶν ποῦ ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἰατρικὴν ἢ τὸ ἀντίστροφο. Ἡ μνεῖα ὁμοῦς ὄλων τῶν χωρίων τῶν σχετικῶν μὲ τὴν ἐνασχόλησιν γραμματικῶν καὶ μὲ τὴν ἰατρικὴν πιστεύω ὅτι αἶρει κάθε ἐπι-

πολλά τοῦ Ἀριστοκράτους γραμματικοῦ⁵⁸. Ἐπίσης κατὰ τὸν Ἱερώνυμο (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.) ὁ γραμματικὸς Φλάβιος, ποὺ ἔζησε ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, ἔγραψε ἓνα ἔμμετρο ἱατρικὸ ἔργο μὲ τὸν τίτλο *De medicinalibus*⁵⁹. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γαληνός, παράλληλα μὲ τὴν ἱατρικὴ, ἀσχολήθηκε μὲ φιλοσοφικὲς, λεξικογραφικὲς καὶ γραμματικὲς μελέτες, ὅπως προκύπτει τόσο ἀπὸ ποικίλες παρατηρήσεις, διάσπαρτες στὰ συγγράμματά του, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν καταγραφή σχετικῶν εἰδικῶν ἔργων του στὸ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*⁶⁰. Τέλος ὁ γιατρός Λειψιώτης προσφωνεῖται ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Ἰταλικό (12ος αἰ.) μὲ μιὰ ἔκφραση ἀποδεικτικὴ τῆς ἐνασχολήσεώς του μὲ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ γραμματικὴ: *Φιλοσοφώτατέ μοι καὶ γραμματικώτατε ἱατρῶν*⁶¹. Ἀξίζει ἀκόμη νὰ καταγραφεῖ ἐδῶ ἡ ἀμηχανία ποὺ εἶναι ἐκδηλησθῆ διατύπωση τοῦ λήμματος τῆς *Σούδας* δ 1140 Adler, ἃν ὁ γραμματικὸς Διογενειανὸς *Ἡρακλείας ἐτέρας, οὐ τῆς Πόντου*, πρέπει νὰ διαχωρισθεῖ ἢ ὄχι ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο γιατρὸ *ἐκ τῆς Ἀλβάνης Ἡρακλείας τῆς ἐν Καρίᾳ*. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ λήμματος δὲν θεωρεῖ ἀσυμβίβαστες αὐτὲς τὶς δύο ἐνασχολήσεις, τοῦ γραμματικοῦ δηλ. καὶ τοῦ γιατροῦ, ἀπὸ τὸ ἴδιο πρόσωπο⁶². Συνεπῶς τὸ ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἄμερῖα τοῦ Μακεδόνα εἶχε διασπασθεῖ καὶ στὶς δύο αὐτὲς τέχνες, τὴν ἱατρικὴ καὶ τὴ γραμματικὴ, δὲν ἦταν κάτι τὸ σπάνιο, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀπόλυτα φυσικὸ καὶ ἀναμενόμενο, ἀφοῦ μάλιστα κατὰ τὸν ἀρχαῖο Σχολιαστὴ ἐπρόκειτο γιὰ ἀδελφῆς τέχνες⁶³.

φύλαξη γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματος στὸν γραμματικὸ Φιλόξενο (ἢ στὸν γνωστὸ ἢ ἔστω σὲ κάποιον ἄλλον ὁμώνυμο). Τέλος σημειώνω ὅτι ὀρθῶς δὲν ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ οὔτε ὁ Diller, στὸ ἄρθρο του γιὰ τὸν γιατρὸ Φιλόξενο, οὔτε ὁ Michler, στὶς σχετικὲς μὲ τὸν γιατρὸ αὐτὸν ἐνότητες τῆς μελέτης του γιὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χειρουργοὺς, ἀφοῦ τὸ συζητούμενο ἀπόσπασμα δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸν Φιλόξενο αὐτόν.

58. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 5 [XII 879, 3-8 K.]. Γιὰ τὸν Ἀριστοκράτη βλ. M. Wellmann, «Aristokrates» (27), *RE* II/1 (1895) 941.

59. Βλ. Hieron., *De vir. illustr.* 80, κ.ἀ. βλ. καὶ Harnack, *Medicinisches*, σ. 46 [10].

60. Βλ. Γαλην., *Π. ἰδ. βιβλ.* 20 [XIX 48, 8-16 K. = Gal. scr. min. II, σ. 124, 6-17 = σ. 173, 5-15 B.-M.]: *Τὰ τοῖς γραμματικοῖς καὶ ῥήτορσι κοινὰ. ...*

61. Βλ. Μιχ. Ἰταλ., *Τῶ ἱατρῷ Λειψιώτῃ* [σ. 204, 2 Gautier]: ἐπίσης βλ. αὐτόθι [σ. 204, 3-205, 1 G.]: *σὺ δὲ πρῶτος καὶ μόνος ἐν ἱατροῖς ὁ γραμματικώτατος*: αὐτόθι [σ. 205, 11-12 G.]: *τὰ μὲν γὰρ οἶδας ὡς ἱατρός, τὰ δὲ ὡς γραμματικός*: αὐτόθι [σ. 205, 17-18 G.]: *Ὅρας, φιλοσοφωτάτη ψυχῇ, ὅπως γραμματικεύομαι πρὸς σὲ τὸν γραμματικώτατον*: βλ. ἀκόμη αὐτόθι [σ. 205, 8-9 G.]: *ἐπίστασαι ... καὶ τὰ τοῦ Ἡρωδιανοῦ καὶ τὰ τοῦ Τρύφωνος*.

62. Βλ. *Σοῦδα* δ 1140 Adler: *Διογενειανός, Ἡρακλείας ἐτέρας, οὐ τῆς Πόντου, γραμματικός, γεγονὼς καὶ αὐτὸς ἐπὶ Ἀδριανοῦ βασιλείῳ, ἐπιστατέον δὲ μήποτε ἐστὶν ὁ ἐκ τῆς Ἀλβάνης Ἡρακλείας τῆς ἐν Καρίᾳ ἱατρός, ἦν γὰρ οὗτος παντοῖος λόγος*: οὐ γὰρ εἶρον ῥητῶς τὸ ἐξ Ἡρακλείας αὐτὸν εἶναι τῆς ἐν Πόντῳ, ἀλλ' οὕτω παρά τισι δεδοξασται. *Ἔστι δὲ αὐτοῦ βιβλία ταῦτα*: *Λέξις παντοδαπὴ κατὰ στοιχεῖον ἐν βιβλίῳ ε'* ...

63. Πρβ. ἀκόμη Ἑρωτιαν., *Τῶν παρ' Ἱπποκρ. λέξ. συν.* 31, 7 [σ. 4, 21-23 Nachmanson]: *παρὰ ταύτην γέ τοι τὴν αἰτίαν πολλοὶ τῶν ἐλλογίμων οὐκ ἱατρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ γραμματικῶν ἐσπούδασαν ἐξηγήσασθαι τὸν ἄνδρα* [sc. τὸν Ἱπποκράτην]: Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 2, 37* [XVII/A', σ. 974, 15-16 K. = CMG V/10/2/2, σ. 103, 28]: *ὡς γραμματικοὶ δὲ μᾶλλον ἢ ὡς ἱατροὶ ἐξηγεῖσθαι προαιρουμένοις*: Ὀλυμπιόδ., *Υπόμν. εἰς Πλάτων. Γοργ.* 4, 2, 17: *τὸ γὰρ περὶ λόγους καταγίνεσθαι καὶ γραμματικῆς ἐστὶ καὶ ἱατρικῆς, κ.ἀ.* Ἀξίζει ἴσως νὰ σημειωθοῦν ἐδῶ καὶ οἱ περιπτώσεις δύο πολὺ γνωστῶν γιατρῶν, οἱ ὁποῖοι ἦταν ταυτόχρονα καὶ ἱστορικοί. Ὁ ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι ὁ Κτησίας ὁ Κνίδιος (5ος/4ος αἰ. π.Χ.) ποὺ ἔγραψε τὰ ἔργα: *Περσικά, Περίοδος, Ἰνδικά, Περὶ τῶν κατ' Ἀσίαν φόρων* (ἐκφράσθηκε ἡ ὑπόθεση ὅτι ἐνδεχομένως οἱ τρεῖς τελευταῖοι τίτλοι δηλώνουν τμήματα τῶν *Περσικῶν*): βλ. Wirth, «Ktesias», σ. 366: βλ. καὶ στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Κτησίας ὁ Κνίδιος». Ὁ δευτέρος εἶναι ὁ Στατίλιος Κρίτων, ἀρχίατρος τοῦ Τραϊανοῦ μέχρι τὸ 113 μ.Χ., ὁπότε καὶ πέθανε: ἔγραψε *Γετικά* (ἱστορία τῆς ἐκστρατείας τοῦ Τραϊανοῦ κατὰ τῶν Δακῶν): βλ. Kind, «Kriton»,

Ὁ Hoffmann⁶⁴, καταγράφοντας τὸ ἀπόσπασμα τοῦ *Ῥιζοτομικοῦ* ποῦ ἐξετάζεται ἐδῶ, δὲν κάνει σαφῶς λόγο γιὰ ἐνασχόληση τοῦ Ἀμερία μὲ ἰατρικά (φαρμακολογικά) θέματα, οὔτε ἐξηγεῖ, πῶς αὐτός, ἐνῶ βασικά θεωρεῖται γραμματικός, ἔγραψε ἕνα τόσο ἐξειδικευμένο ἰατρικὸ σύγγραμμα. Πιστεύει ὅτι τὸ *Ῥιζοτομικὸν* γράφτηκε μέσα στὸ πλαίσιο τῶν γραμματικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Ἀμερία, ὡστόσο αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο (ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ παραδείγματα τῶν γραμματικῶν ποῦ καταγράφηκαν παραπάνω). Ἐξ ἄλλου, ὅπως παραδέχεται καὶ ὁ Γερμανὸς μελετητής, σ' αὐτὸ τὸ σύντομο ἀπόσπασμα δὲν περιέχεται καμιά γραμματικὴ παρατήρηση. Ἀντίθετα πρέπει νὰ ἐπισημάνω ὅτι ἐδῶ ἐντοπίζονται δύο στοιχεῖα ποῦ συνδέουν τὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα, καὶ προφανῶς καὶ ὁλόκληρο τὸ *Ῥιζοτομικὸν* τοῦ Ἀμερία, μὲ ἀνάλογοι περιεχομένου ἔργα. Πρῶτα-πρῶτα σημειώνω ὅτι ἡ καταγραφή τῶν περιοχῶν ὅπου εὐδοκιμεῖ κάποιον φυτὸς⁶⁵, ἢ τῆς περιοχῆς (ἢ τῶν περιοχῶν) ἀπὸ ὅπου προέρχονται οἱ καλύτερες ποικιλίες του⁶⁶, ἀποτελεῖ σχεδὸν κανόνα στὶς περιγραφές τοῦ Διοσκουρίδου στὸ *Περὶ ὕλης ἰατρικῆς*. Ἐπίσης ἡ γνώση ἐκ μέρους τοῦ Ἀμερία ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀρίστην, προφανῶς γιὰ φαρμακευτικὴ χρῆση, λυχνίδα δείχνει ὅτι κατεῖχε τὶς ιδιότητές της. Τέλος μυθολογικὲς ἀναφορὲς γιὰ τὴ γένεση διαφόρων φυτῶν ἢ δένδρων ἢ λουλουδιῶν ὑπάρχουν στὰ *Γεωπονικά* πρὶν ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν καθαρὰ γεωπονικῶν πληροφοριῶν γι' αὐτά⁶⁷. Συνεκτιμώντας λοιπὸν ὅλα τὰ παραπάνω, καὶ παρ' ὅλο ποῦ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ σύντομο καὶ τὸ μοναδικὸ γνωστὸ τοῦ *Ῥιζοτομικοῦ*, θεωρῶ ὅτι εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ περιεχόμενό του πρέπει νὰ ἦταν παρόμοιο μᾶλλον μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν λοιπῶν γνωστῶν ὁμότιτλων συγγραμμάτων παρὰ μὲ τὶς *Γλῶσσες*⁶⁸.

Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ σύνθεση τῆς βιοεργογραφίας τοῦ Ἀμερία εἶναι δυστυχῶς ἐλάχι-

στ. 1935: Benedum, «Kriton», στ. 217· J. Scarborough, «Criton, Physician to Trajan: Historian and pharmacist», στὸ: J. W. Eadie - J. Ober (ἐκδ.), *The Craft of the Ancient Historian. Essays in Honor of Chester G. Starr*, Lanhaam - New York - London 1985, σσ. 387-405, καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 17 καὶ 312-316. Παρόμοια ἐνδιαφέροντα εἶχε καὶ ἕνας τρίτος, ὄχι τόσο γνωστὸς γιαιτρός, ὁ Ἐρμογένης Χαριδήμου ἀπὸ τὴ Σμύρνη, ὁ ὁποῖος *συνέγραψε δὲ βιβλία ἰατρικά μὲν ὀβ', ἱστορικά δὲ περὶ Ζμύρνης α' β'...* βλ. G. Petzl, *Die Inschriften von Smyrna: Grabschriften, postume Ehrungen Grabepigramme* [IGSKA 23/1], Bonn 1982, σσ. 237-239, ἀρ. 536, καὶ Wellmann, «Geschichte, II», σ. 677· Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σσ. 426-427, κ.ἄ.

64. Βλ. *Die Makedonen*, σσ. 5-6.

65. Βλ. ἐνδεικτικὰ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 137 [I 208, 17-18 Wellm.]: *γγυγίδιον φύεται μὲν τὸ πλείστον ἐν Κιλικίᾳ τε καὶ Συρίᾳ*· ὁ.π. 3, 5 [II 9, 2 Wellm.]: *γεννᾶται [sc. ἢ γλυκύρριζα] πλείστη ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Πόντῳ*· ὁ.π. 3, 6 [II 11, 5-7 Wellm.]: *πλεονάζει δὲ [sc. τὸ κενταύριον τὸ μέγα] ἐν Λυκίᾳ καὶ ἐντὸς τῆς Πελοποννήσου*· ὁ.π. 3, 22 [II 28, 7 Wellm.]: *γίνεται δὲ [sc. ἢ ἀλόη] ἐν τῇ Ἰνδίᾳ πλείστη*, κ.ἄ.

66. Βλ. ἐνδεικτικὰ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 155 [I 221, 12 Wellm.]: *κάρδαμον δοκεῖ κάλλιστον εἶναι τὸ ἐν Βαβυλῶνι*· ὁ.π. 3, 23 [II 30, 9-11 Wellm.]: *ἀψίνθιον γνώριμος ἢ πόα. ἔστι δὲ αὐτοῦ βέλτιον τὸ ἐν Πόντῳ καὶ Καππαδοκίᾳ γεννόμενον ἐν ὄρει τῷ καλουμένῳ Ταύρω*· ὁ.π. 3, 25 [II 35, 10-11 Wellm.]: *ὑσσωπος πόα γνώριμος ... ἀρίστη δὲ ἢ ἐν Κιλικίᾳ γεννωμένη*. Βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 1, 14 [XIV 68, 2-3 K.]: *ἔνιοι δ' αὐτὴν [sc. τὴν τρωγλοδύτην σμύρναν] ὀνομάζουσι Μιναιάν ἀπὸ χωρίου καθ' ὃ γεννᾶσθαι φασὶ τὴν καλλίστην*

67. Βλ. *Γεωπ.* 11, 2 [σσ. 327, 1-328, 10 Beckh]: *Περὶ δάφνης. Ἱστορία*· ὁ.π. 11, 6 [σ. 330, 4-14 Beckh]: *Περὶ μνρσίνης. Ἱστορία*· ὁ.π. 11, 17 [σσ. 335, 10-336, 7 Beckh]: *Περὶ ῥόδου. Ἱστορία*· ὁ.π. 11, 19 [σσ. 338, 16-339, 4 Beckh]: *Περὶ κρίνου. Ἱστορία*, κ.ἄ.

68. Οἱ Schmidt - Stählin, *Gesch. der griech. Lit.*, τ. VII/2/1, σ. 289, κάνουν λόγο γιὰ κάποιον Ἀμέριο (Amerios), ὁ ὁποῖος ἔγραψε «ein pharmakologisches Onomastikon», ἐννοώντας προφανῶς τὸν ἐν λόγῳ Ἀμερία.

στα⁶⁹. Η χρονολόγησή του είναι άβέβαιη (πρέπει να έζησε κατά την αλεξανδρινή εποχή και μάλλον πριν από τον γραμματικό Ἀρίσταρχο από τη Σαμοθράκη (περ. 217/216-144 π.Χ.)⁷⁰, και δυστυχώς τα δύο μαρτυρημένα συγγράμματά του, δηλ. τὸ *Ῥιζοτομικόν* και τὸ γραμματικὸ πὸν ἔφερε τὸν τίτλο *Γλῶτται*⁷¹, ἔχουν χαθεῖ. Ἀπὸ τὸ πρῶτο σύγγραμμα σώζεται μόνον τὸ ἀπόσπασμα πὸν παρατίθεται και σχολιάζεται ἀμέσως παρακάτω, ἐνῶ ἀπὸ τὸ δεύτερο γνωρίζουμε ἀρκετὲς γλῶσσες⁷².

Μαρτυρία - Ἀπόσπασμα

1a. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 15, 28, 681f:

Περὶ δὲ τῆς λυχνίδος λέγων Ἀμερίας ὁ Μακεδῶν ἐν τῷ Ῥιζοτομικῷ φησιν ἀναφῦναι αὐτὴν ἐκ τῶν Ἀφροδίτης λουτρῶν ὅτε Ἡφαίστω συγκοιμηθεῖσα ἢ Ἀφροδίτῃ λούοιτο. εἶναι δ' ἀρίστην ἐν Κύπρῳ και Λήμνῳ, ἔτι δὲ Στρογγύλῃ και Ἔρουκι και Κυθήροις.

Κάνοντας λόγο γιὰ τὴ λυχνίδα ὁ Ἀμερίας ὁ Μακεδῶν στὸ *Ῥιζοτομικόν* του λέει ὅτι αὐτὴ φύτρωσε ἀπὸ τὰ λουτρά τῆς Ἀφροδίτης, ὅταν ἢ Ἀφροδίτῃ λούσθηκε, ἀφοῦ κοιμήθηκε μὲ τὸν Ἡφαιστο. Ἡ καλύτερη ὄλων βρίσκεται⁷³ στὴν Κύπρο και τὴ Λῆμνο, και ἐπίσης στὴ Στρογγύλη, στὸν Ἔρουκα και τὰ Κύθηρα.

1b. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 2, 2, 154:

Ἡ λυχνὶς ἐκ τῶν Ἀφροδίτης λουτρῶν φύεται, ὅτε Ἡφαίστω συγκοιμηθεῖσα λούεται, Ἀμερίας φησίν.

Ὁ Ἀμερίας λέει ὅτι ἢ λυχνίδα φυτρώνει ἀπὸ τὰ λουτρά τῆς Ἀφροδίτης, ὅταν λούζεται ἀφοῦ κοιμηθεῖ μὲ τὸν Ἡφαιστο.

Περὶ δὲ τῆς λυχνίδος

Πρόκειται γιὰ ποῶδες φυτὸ πὸν ἀπαντᾶται σὲ περισσότερα ἀπὸ τριάντα εἶδη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα εἶναι ἐτήσια και ἄλλα πολυετῆ· γιὰ τὴ λυχνίδα κάνουν λόγο ὁ Θεόφραστος, *Π. φυτ. ἰστ.* 6, 8, 3 = Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 15, 24, 679c-d, ὁ Διοσκουρίδης, *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 100 [II 111, 15-112, 2 Wellm.] (*λυχνὶς στεφανωματικὴ*), ὁ.π. 3, 101 [II 112, 3-6 Wellm.] (*λυχνὶς ἀργία*), και ὁ.π. 4, 130 [II 275,

69. Βλ. και L. Cohn, «Amerias», *RE* I/2 (1894) 1827· Hoffmann, *Die Makedonen*, σσ. 2-3· Kallérís, *Les anciens Macédoniens*, τ. 1, σσ. 60-61· τ. 2, σ. 365, ἀρ. 2, και σ. 468, ἀρ. 2· F. Montanari, «Amerias», *DNP* 1 (1996/1999) 589, κ.ἄ.

70. Γιὰ τὸν Ἀρίσταρχο βλ. ἐνδεικτικὰ F. Montanari, «Aristarchos», *DNP* 1 (1996/1999) 1090-1094.

71. Αἰξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι σύγγραμμα μὲ τὸν τίτλο *Γλῶτται* ἔγραψε και ὁ ἐπίσης γιατρός (;) Νικάνδρος ὁ Κολοφώνιος (2ος αἰ. π.Χ., συγγραφέας τῶν περίφημων *Θηριακῶν* και *Ἀλεξιφαρμάκων*)· βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 3, 110d: *Νικάνδρος δ' ὁ Κολοφώνιος ἐν ταῖς Γλώσσαις τὸν ἄζυμον ἄρτον καλεῖ δάρατον*. Βλ. W. Kroll, «Nikandros» (11), *RE* XVII/1 (1936) 253, και M. Fantuzzi, «Nikandros» (4), *DNP* 8 (2000) 898-899 (ὅπου ὁ συγγρ. ἐπισημαίνει και τὰ προβλήματα πὸν συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα *Νικάνδρος*).

72. Τίς «μακεδονικὲς γλῶσσες» τοῦ Ἀμερία, οἱ ὁποῖες ἔχουν ἐνσωματωθεῖ στὸ *Λεξικόν* τοῦ Ἡσυχίου, συγκέντρωσε και σχολίασε ὁ E. Degani (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λῆμμα), ἐνῶ τίς ὁμηρικὲς γλῶσσες του ἐξέδωσε ὁ O. Hoffmann (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λῆμμα). Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀμερία ἐντοπίζονται στὸν γραμματικὸ Ἡρωδιανό, στὸν Ἀθήναιο κ.ἄ.

73. Φύεται.

5-276, 6 Wellm.] (*ἀντίρρινον, οἱ δὲ ἀνάρρινον, οἱ δὲ καὶ ταύτην λυχνίδα ἀγρίαν ἐκάλεσαν*), κ.ἄ. Ὁ Διοσκουρίδης ὁμως δὲν σημειώνει τίποτε γιὰ τοὺς τόπους, ὅπου εὐδοκιμοῦσε ἡ λυχνίς.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 629-630, λ. Λυχνίς Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 49· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 207, λ. Lychnis (διάφορα εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 149, λ. lychnis, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 227, λ. λυχνίς (*Lychnis coronaria*).

ἀναφῆναι αὐτήν ... λούοιτο

Ἡ ἱστορία αὐτῆ δὲν ἐντοπίζεται σὲ ἄλλον ἀρχαῖο συγγραφέα.

ἔτι δὲ *Στρογγύλη καὶ Ἔρυνκι καὶ Κυθήροις*

Ἡ *Στρογγύλη* εἶναι τὸ σημερινὸ Στρόμπολι, ἐνῶ ὁ Ἔρυνξ ὄρος τῆς Σικελίας· βλ. Στράβ., *Γεωγρ.* 6, 2, 5: *οἰκεῖται δὲ καὶ ὁ Ἔρυνξ λόφος ὑψηλός*· Πολυβ., *Ἰστ.* 1, 55: *Ἔρυνξ ἔστι μὲν ὄρος παρὰ θάλατταν τῆς Σικελίας*. Στὸ ὄρος αὐτὸ ὑπῆρχε καὶ ὁμώνυμη πόλις· βλ. Θουκυδ., *Ἰστ.* 6, 2 καὶ 46· Πολυβ., *Ἰστ.* 1, 55· Ἡρωδιαν., *Π. κλίσ. ὄνομ.* 3, 2 [Gr.Gr. III 2, 2, 1, σ. 342, 21-22], κ.ἄ. Ὡς Ἐρύκη μνημονεύει τὴν πόλιν ὁ Ἡρωδιαν., *Π. καθολ. προσωδ.* 3, 1 [Gr.Gr. III 1, 1, σ. 317, 1]: *Ἐρύκη: Σικελικὴ πόλις*.

5. Ἀμύντας

(4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Πατὸς πιθανότατα μακεδονικῆς καταγωγῆς (ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ὄνομά του), γιὰ τὸν ὁποῖον ὁμως δὲν γνωρίζουμε παρὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα. Ἡ συζήτηση γιὰ τὸν Ἀμύντα βασίζεται σὲ δύο κείμενα. Τὸ πρῶτο, πού εἶναι καὶ τὸ προβληματικότερο, προέρχεται ἀπὸ τὸν Σχολιαστὴ τῶν *Εἰδυλλίων* τοῦ Θεοκρίτου, καὶ σ' αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ κάποιον Ἀμύντα πού μαζί μὲ τὸν γιατρὸ Χρῦσιππο συμμετεῖχαν στὴ συνωμοσία τῆς Ἀρσινόης κατὰ τοῦ Πτολεμαίου Β' Φιλαδέλφου (*ἐπιβουλεύουσιν δὲ ταύτην εὐρών [sc. ὁ Πτολεμαῖος] καὶ σὺν αὐτῇ Ἀμύνταν καὶ Χρῦσιππον τὸν Ῥόδιον ἰατρόν, τούτους μὲν ἀνείλεν ...*)⁷⁴.

Μὲ βάση τὸ κείμενο αὐτὸ ὁ E. J. Gurlt ὑποστήριξε ὅτι ὁ Ἀμύντας πού μνημονεύεται στὸ ψευδογαληνικὸ ἔργο *Περὶ τῶν ἐπιδέσμων* ὡς εὐρετῆς τοῦ ἐπιδέσμου πού ὀνομάζεται *χάραξ* ἦταν γιατρός, ἔζησε «περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.» στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ πρέπει μᾶλλον νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο γιατρὸ πού τιμωρήθηκε μὲ θάνατο, ἐπειδὴ συμμετεῖχε σὲ συνωμοσία τῆς Ἀρσινόης κατὰ τοῦ συζύγου τῆς βασιλιά Πτολεμαίου Φιλαδέλφου (285-246 π.Χ.)⁷⁵. Ἐπειδὴ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὴν Ἀρχαιότητα οἱ συνωμότες ἐπέδωκαν νὰ καθιστοῦν συμμετόχους τοὺς τοὺς γιατροὺς τῶν ἡγεμόνων, θεωρεῖται πολὺ πιθανὸ ὁ Ἀμύντας νὰ ἦταν προσωπικὸς γιατρός τοῦ Πτολεμαίου. Συνεπῶς κατ' ἀρχὴν φαίνεται λογικὸ δύο γιατροὶ τῆς Αὐλῆς νὰ συμμετεῖχαν στὴ συνωμοσία.

74. Ὁλόκληρο τὸ σχετικὸ χωρίο παρατίθεται καὶ μεταφράζεται στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 40 («Χρῦσιππος ὁ Ῥόδιος (Κνίδιος)»).

75. Βλ. *Gesch. der Chirurgie*, τ. 1, σσ. 302 καὶ 310 (ὅπου ὁ Gurlt καταγράφει τὸν Ἀμύντα ὡς Ῥόδιον· πρβ. καὶ τὴ μεταγενέστερη διορθωτικὴ πρόταση τοῦ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 328, ὑπόσημ. 1· σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 40 («Χρῦσιππος ὁ Ῥόδιος (Κνίδιος)»). Πρβ. ἐπίσης Wellmann, «Amyntas», στ. 2008, καὶ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 131. Γιὰ τὴ συνωμοσία τῆς Ἀρσινόης βλ. καὶ Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 347 (ἡ συνωμοσία ἐγίνετο περὶ τὸ 280 π.Χ.), δηλ. στὶς ἀρχὲς τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. καὶ ὄχι στὰ τέλη του, ὅπως σημειώνουν ὁ Gurlt καὶ ὁ Michler), καὶ σ. 369.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ ἓνα σχόλιο σχετικὰ μὲ τὴ φράση *καὶ σὺν αὐτῇ Ἀμύνταν καὶ Χρῦσιππον τὸν Ῥόδιον ἰατρὸν*. Ὅπως εἶναι διατυπωμένο τὸ κείμενο, ἡ αἰτιατικὴ *ἰατρὸν* φαίνεται νὰ χαρακτηρίζει μόνον τὸ δεύτερο ἀπὸ τὰ δύο πρόσωπα ποὺ μνημονεύονται στὴν παραπάνω πρόταση, δηλ. τὸν Χρῦσιππο⁷⁶.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἀμύντα, ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ ἀρχαίου Σχολιαστῆ τοῦ Θεοκρίτου δὲν προκύπτει ὅτι ἦταν γιατρός (ἢ αἰτ. ἐνικ. *ἰατρὸν* δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρίζει καὶ τὰ δύο πρόσωπα ποὺ μνημονεύονται πρὶν)⁷⁷. Ὡστόσο ὡς τέτοιον τὸν δέχεται ὁ Gurlt, ταυτίζοντάς τον ὅπως ἤδη σημειώθηκε, μὲ τὸν μνημονευόμενο ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ ψευδο-γαληνικοῦ *Περὶ τῶν ἐπιδέσεων*, ὁ Wellmann τὸν διαχωρίζει ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο εὐρετῆ τριῶν τρόπων ἐπιδέσεως (δεχόμενος ἔστω ἔμμεσα τὴν ἰατρικὴ ἰδιότητά του)⁷⁸, ἐνῶ ὁ κατ' ἐξοχὴν μελετητὴς τῆς ἀλεξανδρινῆς ἰατρικῆς Michler⁷⁹ δηλώνει τὴν ἀδυναμία του νὰ διατυπώσει κάποια συγκεκριμένη πρόταση. Δυστυχῶς κανεὶς ἀπὸ τοὺς μελετητὲς αὐτοὺς δὲν ἐκθέτει τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους θεωρεῖ τὸν ἐν λόγῳ Ἀμύντα γιατρός· ἀκόμη, ὁ Michler, ὁ ὁποῖος δὲν εἶναι βέβαιος, ἂν ὁ ἐδῶ ἐξεταζόμενος Ἀμύντας πρέπει νὰ διακριθεῖ ἀπὸ αὐτὸν ποὺ μνημονεύεται στὸ *Περὶ τῶν ἐπιδέσεων*, δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν ἰατρικὴ ἰδιότητά του (διότι, ἂν δὲν τὴ θεωροῦσε πιθανή, δὲν θὰ συζητοῦσε καὶ θὰ ἀπέκλειε ρητὰ τὸ θέμα τῆς ταύτισεως τῶν δύο προσώπων). Ἄν ὅμως καὶ οἱ δύο συνεργοὶ τῆς Ἀρσινόης ἦταν γιατροί, τότε πιθανὸν τὸ συζητούμενο χωρίο πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἀκολούθως: *καὶ σὺν αὐτῇ Ἀμύνταν καὶ Χρῦσιππον τὸν Ῥόδιον ἰατρούς*. Ὑπὲρ τῆς παραπάνω προτάσεως συνηγορεῖ καὶ ἡ χειρόγραφη παράδοση, ὅπως αὐτὴ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τρεῖς κώδικες τοῦ 14ου αἰ., τὸν Vaticanus gr. 1825, τὸν Vaticanus gr. 42 καὶ τὸν Ambrosianus gr. 390, ὅπου τὸ χωρίο *καὶ σὺν αὐτῇ Ἀμύνταν καὶ Χρῦσιππον τὸν Ῥόδιον ἰατρὸν* παραδίδεται ὡς ἀκολούθως: ... *Ἀμύνταν καὶ Χρῦσιππον τοὺς ἰατρούς*⁸⁰. Ἄν ἀληθεύει ἡ πρόταση αὐτή, τότε ὄχι μόνον τεκμηριώνεται ἡ ἰατρικὴ ἰδιότητα τοῦ Ἀμύντα, ἀλλὰ καὶ ὡς τόπος δράσεως του πρέπει μὲ βεβαιότητα πλέον νὰ ἐκληφθεῖ ἡ Ἀλεξάνδρεια.

Τὸ δεύτερο κείμενο ὅπου μνημονεύεται ὁ Ἀμύντας εἶναι τὸ ψευδο-γαληνικὸ σύγγραμμα *Περὶ τῶν ἐπιδέσεων*. Κατὰ τὸν Wellmann ὁ χρόνος στὸν ὁποῖον πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ ὁ γιατρός αὐτὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀριστεῖ ἐπακριβῶς, σὲ κάθε περίπτωση ὅμως «δὲν ἔζησε πρὶν ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. π.Χ.»· ἔτσι ὁ Ἀμύντας αὐτὸς πρέπει νὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ τὸν μνημονευόμενο ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο Σχολιαστῆ τοῦ Θεοκρίτου μὲ βάση κυρίως χρονολογικὰ κριτήρια⁸¹. Ὡστόσο ὁ Wellmann δὲν ἐκθέτει, ποιά εἶναι τὰ χρονολογικὰ κριτήρια ποὺ ἐπιβάλλουν τὴ διάκριση αὐτή. Ὁ Michler δὲν προσκομίζει κανένα ἐπιχείρημα

76. Σχετικὰ μὲ τὸν Χρῦσιππο καὶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς *Ῥόδιον* (Σχολιαστῆς) καὶ *Κνίδιον* (διορθωτικὴ πρόταση τοῦ Wellmann), βλ. στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 40 («Χρῦσιππος ὁ Ῥόδιος (Κνίδιος)»).

77. Δὲν ἔχω ἐντοπίσει ἀνάλογο παράδειγμα, ὅπου παράθεση σὲ ἐνικό ἀριθμὸ ἀφορᾷ δύο πρόσωπα.

78. Βλ. «Amyntas», στ. 2008: «ἐπίσης δὲν ἔχει καμιά σχέση [sc. ὁ Ἀμύντας ποὺ ἔγραψε τρόπους ἐπιδέσεων] μὲ τὸν Ἀμύντα ποὺ μνημονεύεται στὰ σχόλια τοῦ Θεοκρίτου 17, 128, καὶ ὁ ὁποῖος ἔλαβε μέρος σὲ συννομοσία κατὰ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου».

79. Βλ. Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 131.

80. Σχετικὰ βλ. στὴν ἔκδοση τοῦ Wendel (σ. 324, στίχ. 16, κριτ. ὑπόμν.) καὶ Gorteman, «Médécins de cour», σσ. 324-325. Βλ. ἐπίσης Marasco, «Médécins de cour», σ. 449, ὑπόσημ. 63, ὁ ὁποῖος δὲν θεωρεῖ πιθανὸν ὁ Ἀμύντας νὰ ὑπῆρξε γιατρός τῆς Αὐλῆς (καὶ προφανῶς οὔτε γιατρός, ἀφοῦ κατὰ τὸ κείμενο τοῦ Σχολιαστῆ—ὅπως ὑπάρχει στὴν ἔκδοση— ἡ ἰδιότητα αὐτὴ ἀποδίδεται μόνον στὸν Χρῦσιππο).

81. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Wellmann, «Amyntas», στ. 2008.

οὔτε ὑπὲρ οὔτε κατὰ τῆς προτάσεως αὐτῆς τοῦ Wellmann, καὶ ἀρκεῖται νὰ δηλώσει τὴν ἀδυναμία του νὰ υἱοθετήσῃ τὴ μία ἢ τὴν ἄλλη ἄποψη, σημειώνοντας ἀπλῶς ὅτι «τὸ ζήτημα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κριθεῖ μὲ βεβαιότητα, ἢ προσωπικότητά του [sc. τοῦ Ἀμύντα] ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει στὸ σκοτάδι, καὶ οἱ σχετικὲς μαρτυρίες δείχνουν ἀπλῶς ὅτι πρέπει νὰ εἶχε κατευθύνῃ τὰ ἐνδιαφέροντά του στὴν Ἐπιδεσμολογία»⁸².

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀμύντα παραδίδονται τέσσερα ἀποσπάσματα πού ἀφοροῦν ἰσάριθμους τρόπους ἐπιδέσεως· τὰ τρία ἀπὸ αὐτὰ ἀποτελοῦν παραθέματα στὸ ψευδογαληνικὸ ἔργο *Περὶ τῶν ἐπιδέσεων*⁸³ καὶ τὸ ἓνα στὸ σύγγραμμα τοῦ Ὀρειβασίου *Ἱατρικαὶ συναγωγαί*. Ὑπὲρ τῆς ἀποδόσεως καὶ τῶν τεσσάρων παραπάνω κειμένων στὸ ἴδιο πρόσωπο συνηγορεῖ ἡ διαπίστωση, ὅτι ὅλα ἀφοροῦν τὴν τεχνικὴ τῆς ἐπιδέσεως. Ἐπειδὴ μάλιστα ἡ Ἐπιδεσμολογία ἦταν ἰδιαίτερα προσφιλὴς στοὺς γιαιτροὺς πού ἀσχολοῦνταν μὲ τὰ τραύματα, ὁ Wellmann χαρακτηρίζει τὸν ἐν λόγῳ Ἀμύντα «χειρουργόν»⁸⁴. Ἐνδεχομένως ὁμως περισσότερο δίκιο νὰ ἔχει ὁ Michler, ὁ ὁποῖος ἐπισημαίνει ὅτι τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα δὲν εἶναι «καθαρὰ» χειρουργικά⁸⁵, ἀλλὰ ὅτι πρέπει νὰ ἐκκληφθοῦν ὡς τέτοια μὲ τὴ γενικὴ ἔννοια πού εἶχε ὁ ὅρος στὴν Ἀρχαιότητα⁸⁶. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸ ὅτι ἀρκετοὶ ἀρχαῖοι γιαιτροὶ πού ἀσχολήθηκαν μὲ τοὺς ἐπιδέσμους καὶ ἔγραψαν σχετικὸ σύγγραμμα, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἀποκλειστικὰ «χειρουργοί»· χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἐπ' αὐτοῦ ἀποτελεῖ ἡ περίπτωση τοῦ Σωρανοῦ τοῦ Ἐφέσιου⁸⁷.

Πάντως τὸ γεγονός ὅτι ὅλα τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Ἀμύντα ἀφοροῦν εἴδη ἐπιδέσεων, μᾶς ἐπιτρέπει τὴ διατύπωση τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἐνδεχομένως ὁ γιαιτρὸς αὐτὸς ἔγραψε σύγγραμμα μὲ αὐτὸ τὸ εἰδικὸ περιεχόμενο (καὶ τίτλο *Περὶ ἐπιδέσεων*).

Ἀποσπάσματα

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα ἀφορᾷ τὴν ἐπίδεση τῆς μύτης σὲ περιπτώσεις τραυματισμῶν καὶ καταγμάτων, καὶ παραδίδεται σὲ δύο παραλλαγές· βλ.:

82. Βλ. *Die alex. Chirurgen*, σ. 131.

83. Τὸ ὄνομα τοῦ γιαιτροῦ αὐτοῦ παραδίδεται μόνο σὲ γενικὴ, *Ἀμύντου*. Ὁ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σσ. 88-89 (καταγραφὴ ἀποσπασμάτων) καὶ σ. 166 («Personenregister»), σημειώνει ὅτι ἡ ὀνομαστικὴ του μπορεῖ νὰ εἶναι *Ἀμύντας* καὶ *Ἀμύντης* («Amyntas = Amentes»). Πρβ. τὸ ἀνάλογο *Λεωνίδας* καὶ *Λεωνίδης*: βλ. F. E. Kind, «Leonidas (oder Leonides aus Alexandria)» (18), *RE XII/2* (1925) 2034. Πρέπει νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα τῶν κεφαλαίων αὐτῶν δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο κατὰ τὴν ἔκδοση τοῦ Kühn· βλ. ὁμως τὴν ἔκδοση τοῦ Schubring, τὸ κείμενο τῆς ὁποίας παραθέτω.

84. Βλ. «Amyntas», στ. 2008. Σημειώνω ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς δὲν ἐντοπίζεται σὲ καμιὰ ἀρχαία πηγή (σὲ σχέση φυσικὰ μὲ τὸν Ἀμύντα).

85. Βλ. *Die alex. Chirurgen*, σ. 88: «Keine vollchirurgischen Zeugnisse».

86. Βλ. *Die alex. Chirurgen*, σσ. 88-89: «Allgemeinchirurgische Zeugnisse».

87. Ἀπὸ τὸν Σωρανό, τοῦ ὁποῖου γνωστότερη εἶναι ἡ ἐνασχόληση μὲ τὴ Γυναικολογία, προέρχεται ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρτιότερα συγγράμματα τῆς Ἀρχαιότητος σχετικὰ μὲ τὴν Ἐπιδεσμολογία (βλ. Σωρανό, *Περὶ ἐπιδέσεων* [CMG IV, σσ. 159-171]). Πᾶ ἄλλους ἀρχαίους γιαιτροὺς, τῶν ὁποῖων σώζονται τρόποι ἐπιδέσεως ἢ ὀνομασίες ἐπιδέσεων, δυστυχῶς ἔχουμε στὴ διάθεσή μας ἐλάχιστα ἢ καθόλου στοιχεία, ὡστε νὰ μπορούμε νὰ καθορίσουμε μὲ ἀσφάλεια τὶς εἰδικότερες ἱατρικὲς ἐνασχολήσεις τους (μὲ τὴ Χειρουργικὴ, τὴν Παθολογία κτλ.). Συνεπῶς πρέπει νὰ ἐκλάβουμε ὡς πιθανότερο τὸ ἐνδεχόμενο, ἀρκετοὶ γιαιτροὶ, χωρὶς ἀποκλειστικὴ ἐνασχόληση μὲ τὴ Χειρουργικὴ καὶ μέσα στὰ πλαίσια τῶν γενικότερων ἐνδιαφερόντων τους, νὰ ἀσχολήθηκαν καὶ μὲ τὴν Ἐπιδεσμολογία, π.χ. ὁ Ὀρειβάσιος, ὁ ὁποῖος ἀφιερώνει στὴν τεχνικὴ τῆς ἐπιδέσεως τὸ βιβλίο 48 τῶν *Ἱατρικῶν συναγωγῶν* του [CMG VI/2/1, σσ. 262-291].

1a. [Γαλην.], Π. ἐπίδεσμ. 58 [XVIII/A', σσ. 805, 13-806, 8 K. = σσ. 55-56 Schubring]⁸⁸:

Ἀ μ ύ ν τ ο υ χ ά ρ α ξ. Ἀρχή κατ' ἰνίου, τὸ σπείραμα λοξῶς ἐπὶ κορυφήν, βρέγμα, μεσόφρυον, εἴτ' ἐκ πλαγιῶν τῆς ῥινός παρὰ μέγαν κανθὸν ἐπ' εὐθείας ἐπὶ παρακείμενον πτερύγιον ῥινός, ἐπὶ χαλινόν, εἴθ' ὑπ' ἀνθερεῶνα καὶ ὑπὸ λοβὸν ὠτὸς ἐπὶ ἰνίου, ἀπὸ ἰνίου λοξῆ παρὰ κορυφήν καὶ ἐπὶ βρέγμα, ἀντικειμένη τῇ πρώτῃ ἐπὶ μεσόφρυον, ὡς κατ' αὐτοῦ χίασμα γίγνεσθαι, καὶ ἐκ πλαγιῶν τῆς ῥινός ἀντικειμένη τῇ πρώτῃ ἐπὶ χαλινόν, εἴθ' ὑπ' ἀνθερεῶνα καὶ ὑπὸ λοβὸν ὠτὸς ἀντικειμένου, εἴτ' ἐπὶ ἰνίου, ἀπὸ ἰνίου μετωπιαία καὶ ὑπὸ <λοβὸν ὠτὸς καὶ ἐπὶ> τὸ ὕψωμα τῆς ῥινός, εἴθ' ὑπὸ λοβὸν ὠτὸς ἀντικειμένου καὶ ἐπὶ ἰνίου. ταύτῃ τῇ ἐπίδεσει ἔνιοι καὶ γενειάδα προστιθέασιν, ἀρμόζει δὲ ἐφ' ὧν μεσόφρυον καὶ τὸ τῆς ῥινός ὕψωμα συνεπιδησαι θέλομεν.

Χάρακας τοῦ Ἀμύντα. Ἀρχή (τῆς ἐπίδεσεως) ἀπὸ τὸ ἰνίο. Ὁ ἐπίδεσμος φέρεται λοξὰ στὴν κορυφή (τῆς κεφαλῆς), τὴ βρεγματικὴ χώρα, τὸ μεσόφρυον, ἔπειτα ἀπὸ τὰ πλάγια τῆς μύτης, δίπλα ἀπὸ τὸν ἔσω κανθό, κατ' εὐθείαν στὸ παρακείμενο πτερύγιο τῆς μύτης, στὴ γωνία τῶν χειλιῶν, ἔπειτα κάτω ἀπὸ τὸ πηγούνι καὶ κάτω ἀπὸ τὸν λοβὸ τοῦ αὐτιοῦ στὸ ἰνίο, ἀπὸ τὸ ἰνίο λοξὰ δίπλα ἀπὸ τὴν κορυφή καὶ στὴ βρεγματικὴ χώρα, ἀντίθετα μὲ τὴ πρώτη περιέλιξη στὸ μεσόφρυον, σχηματίζοντας πάνω σ' αὐτὸ χίασμα, καὶ ἀπὸ τὰ πλάγια τῆς μύτης ἀντίθετα μὲ τὴν πρώτη (περιέλιξη) στὴ γωνία τῶν χειλιῶν. Ἐπειτα κάτω ἀπὸ τὸ πηγούνι καὶ κάτω ἀπὸ τὸν λοβὸ τοῦ ἀντίθετου αὐτιοῦ, ἔπειτα στὸ ἰνίο, ἀπὸ τὸ ἰνίο στὸ μέτωπο καὶ κάτω ἀπὸ τὸν λοβὸ τοῦ αὐτιοῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὸ ὕψωμα τῆς μύτης. Ἐπειτα κάτω ἀπὸ τὸν λοβὸ τοῦ ἀντίθετου αὐτιοῦ καὶ (πάλι) στὸ ἰνίο. Στὴν ἐπίδεση αὕτη κάποιοι προσθέτουν καὶ (τὴν ἐπίδεση ποὺ λέγεται) γενειάδα· ἐφαρμόζεται σ' αὐτοὺς ποὺ θέλουμε νὰ ἐπίδεσουμε μαζὶ τὸ μεσόφρυον καὶ τὸ ὕψωμα τῆς μύτης.

Ἀμύντου χάραξ

Πὰ τὸν χάρακα βλ. ἐπίσης Σωρ., Π. ἐπίδεσμ. 17 [CMG IV, σ. 162, 16-20]· βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο σχόλιο, σχετικὰ μὲ τὴν προσηγορίαν αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐπίδεσεως.

Ἀρχὴ ἀπ' ἰνίου (κτλ.)

Πρόκειται γιὰ σπειροειδῆ ἐπίδεση, δηλ. γιὰ διαδοχικὲς περιελίξεις τοῦ ἐπίδεσμου, κατὰ τὶς ὁποῖες κάθε στροφή ἐπικαλύπτει κατὰ τὸ 1/3 τὴν προηγούμενη. Πὰ τὸν τρόπο ἐφαρμογῆς καὶ τὴν ὕλην τῶν διαφόρων ἐπίδεσμων ἀλλὰ καὶ τὰ εἶδη τους βλ. [Γαλην.], Π. ἐπίδεσμ. 2 [XVIII/A', σ. 773, 3 κ.έ. K.]: Ἐπανάγωμεν δὲ τὸν λόγον ἐπὶ τὴν τῶν ἐπίδεσμων τε καὶ ἐπίδεσεως τεχνολογίαν· καὶ δὴ ἐν τρόποις ἴδωμεν τίνι διαφέρουσιν ἀλλήλων οἱ ἐπίδεσμοι, ὕλη, σχέσει, μήκει, πλάτει, κατασκευῇ ... Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὀνομασίαν τῶν ἐπίδεσμων βλ. [Γαλην.], Π. ἐπίδεσμ. 4 [XVIII/A', σσ. 776, 12-777, 16 K.]: Τῶν δὲ ἐπίδεσεων αἱ μὲν, ὡς ἔμπροσθεν εἶπον, εἰσὶν ἀπλαῖ, αἱ δὲ ποικίλαι. καὶ τούτων αἱ μὲν ἀπὸ τῶν ἐπιδεομένων μερῶν ἔτυχον τῆς προσηγορίας, αἱ δὲ ἀπὸ τοῦ συμβεβηκότος, ἄλλαι δὲ κατὰ μεταφορὰν τῆς πρὸς τὰ ζῶα ἐμφερείας. ἀπὸ μὲν οὖν τόπων ἐπιδεομένων ὀφθαλμός, ῥίς, βουβωνίσκος καὶ αἱ ταῦται παραπλήσια· ἀπὸ δὲ ζῶων καρκίνος, ἰέραξ, κριός, λαγωγός, χελώνη· ἀπὸ δὲ τῶν συμβεβηκότων ὡς χάραξ ἢ τε ἐξευγμένη καὶ ἀπεζυγμένη, σκεπαστραί, σειραὶ καὶ αἱ ταῦται ὅμοιαι. τῶν δὲ ἐπίδεσεων τούτων αἱ μὲν αὐτὸ τοῦτο ἐπίδεσεις εἰσὶν, ὡς θόλος, βασιλικός, σκάφιον, διάκρισις. αἱ δὲ εἰσὶν ἐπίδεσεις ἅμα καὶ βρόχοι ὡς λαγωγός μετ' ὧτων καὶ βουκολίσκος καὶ οἱ τούτοις ὅμοιοι· ἔτι τῶν ἐπίδεσεων αἱ μὲν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ἐπιδέονται, αἱ δὲ ἀπὸ δυοῖν, αἱ δὲ ἀπὸ μιᾶς καὶ δυοῖν ἀρχῶν· ἔτι

88. Βλ. καὶ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 88, Ἀμύντ. ἀπ. 1a.

τῶν ἐπιδέσεων αἱ μὲν μερῶν τινῶν εἰσιν ἴδιαι ἐπ' ἄλλων μὴ ἀρμόζουσαι, αἱ δὲ κοιναὶ καὶ πρὸς ἄλλα μέρη· ἔτι τῶν ἐπιδέσεων αἱ μὲν προσθοφανεῖς εἰσι μόνα τὰ ἐμπρόσθια τοῦ ἀνθρώπου ἐπιδεδεμένα δεικνύοντες, οἱ δὲ ὀπισθοφανεῖς, ἄλλοι ὁμοιοφανεῖς ἐπίσης καὶ τὰ ἐμπρόσθια καὶ τὰ ὀπίσθια δεικνύοντες καὶ ταῦτα ὅτι μὲν ὁμογενῆ ὅτι δὲ ἑτερογενῆ· σαφὴ δ' ἔσται ταῦτα ἐν τῷ τὰς κατὰ μέρος ἐπιδέσεις δεικνύεσθαι. Τὸ ἴδιο θέμα (εἶδη, ὀνομασίες κτλ. τῶν ἐπιδέσεων) ἀφορᾷ καὶ τὸ κεφάλαιο τοῦ γιατροῦ Ἡλιοδώρου (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.), τὸ ὁποῖο παρατίθεται ἀπὸ τὸν Ὁρειβάσιο, *Ἱατρ. συν.* 48, 20 [CMG VI/2/1, σ. 273, 13-274, 19]. Γιὰ τὴν ἀρχαία Ἐπιδησιολογία βλ. τὰ σχόλια τοῦ Schubring, καὶ ἀκόμη J. Ilberg, «Verbände in der griechischen und römischen Heilkunde», *ZSRW* 17 (1911) 185-190· W. J. Bishop, *History of Surgical Dressings*, Chesterfield 1959· J. Steudel, *Der Verbandstoff in der Geschichte der Medizin. Ein Kulturhistorischer Überblick*, Düren am Rheinland 1964, κ.ἄ.

παρὰ μέγαν κανθόν

Κανθός ὀνομάζεται ἡ γωνία τοῦ ὀφθαλμοῦ· μέγας κανθός ὀνομάζεται ἡ γωνία πρὸς τὴ μύτη, ἐνῶ μικρός κανθός ἡ ἔξωτερικὴ γωνία τοῦ ὀφθαλμοῦ. Γιὰ τὸν μεγάλο κανθὸ βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ.* κ. τόπ. 5, 2 [XII 820, 5-7 K.]: *Περὶ αἰγίλωπος. Ὅμοιον ἀποστήματι μικρῶ γίνεται τι, μεταξὺ τοῦ τε τῆς ῥινός ὁστοῦ καὶ τοῦ μεγάλου κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν κανθοῦ ...*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 190, λ. κανθός.

ἐπὶ παρακείμενον πτερύγιον ῥινός

Πτερύγια ὀνομάζονται τὰ μέρη τῆς μύτης ποῦ βρίσκονται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ ἀκρορρινίου· βλ. Ροῦφ., *Π. ὄνομ.* τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ. 35 [σ. 30 Kowalski]: *τὸ δὲ πέρας τοῦ ὁστώδους ὑψώματος [sc. τῆς ῥινός] τὸ ἔνθεν καὶ ἔνθεν πτερύγια· Πολυδ., Ὀνομαστ. 2, 80: καὶ τὰ μὲν ἔξωθεν τοῦ σφαιρίου [sc. τῆς ῥινός] ἐκατέρωθεν ἀπῆναι ἢ πτερύγια.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 278, λ. πτερύγιον.

ἐπὶ χαλινόν

Ἡ γωνία τῶν χειλιῶν, τοῦ στόματος· βλ. καὶ τὴ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ Schubring, *Die pseudogalenische Schrift Über die Verbände*, σ. 32 («Mundwinkel»).

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 335, λ. χαλινός.

εἶθ' ὑπ' ἀνθερεῶνα

Μὲ τὸν ὄρο ἀνθερεῶν δηλώνεται ἡ κάτω σιαγόνα, καὶ κυρίως τὸ πηγούνι, ἐνῶ σὲ μεταγενέστερα κείμενα ὁ ὄρος αὐτὸς μπορεῖ νὰ σημαίνει τὸν αὐχένα ἢ τὸν λαιμό.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 55, λ. ἀνθερεῶν.

τὸ σπείραμα

Κατὰ τὸ Etym. Gud., σ. 508, 24, τὸ ρ. σπείρω σημαίνει ἐλίσσω· συνεπῶς τὸ σπείραμα στὰ ἐπιδησιολογικὰ κείμενα πρέπει νὰ δηλώνει τὴ (λινὴ) ταινία τοῦ ἐπιδέσμου ποῦ τυλίγεται γύρω ἀπὸ ἓνα τραυματισμένο ἢ ἑξαρθρωμένο μέλος (σχετικὴ ἔρμηνεῖα λείπει ἀπὸ τὸ LSJ, στὸ λ.). Γιὰ ἀπλὴ μνεῖα τοῦ ὄρου σπείραμα βλ. [Γαλην.], *Π. ἐπιδέσμ.* 14 [XVIII/A', σ. 788, 3 K.]· ὁ.π. 15 [XVIII/A' σ. 788, 13 K.]· ὁ.π. 17 [XVIII/A', σ. 789, 13 καὶ 18 K.], κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 296, λ. σπείραμα.

ἔνιοι καὶ γενειάδα προστιθέασιν

Ἡ γενειάς εἶναι τρόπος ἐπιδέσεως τῆς κάτω γνάθου· σχετικὰ βλ. Σωρ., *Π. ἐπιδέσμ.* 26 [CMG IV, σ. 164, 7-13], καὶ Ὁρειβ., *Ἱατρ. συν.* 48, 20 [CMG VI/2/1, σ. 274, 5]: *γενειάς ἢ περὶ τὸ γένειον κυκλοτερῆς περιείλησις.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 101, λ. γενειάς.

τὸ τῆς ῥινός ὑψωμα

Πρβ. καὶ Σωρ., *Π. ἐπιδέσμ.* 11 [CMG IV, σ. 161, 8-14] (ῥίν:) *Θέντες τὴν ἀρχὴν κατὰ τοῦ ὑψώ-*

ματος τῆς ρίνος ... ἐφ' ὧν τὸ ὑψωμα τῆς ρίνος ἐπιδέσεως χρήζει· ὁ.π. 24 [CMG IV, σ. 163, 24-32: (περικεφαλαία:) ... καὶ σιμῆν [sc. τὴν ἐπέιλησιν] κατὰ τοῦ ὑψώματος τῆς ρίνος ἀγαγόντες ...· πρβ. καὶ ὁ.π. 12 [CMG IV, σ. 161, 15-20] (ἰέραξ ἢ ἀετός:) ... ἐφ' ὧν σὺν τοῖς μυζωτήρσιν καὶ τὸ μεσόφρυον ἐπιδῆσαι θέλομεν, καὶ ὁ.π. 13 [CMG IV, σ. 161, 21-25] (ἡμίρομβος ἐπὶ ρίνος:) ... ἐφ' ὧν τοὺς μυζωτήρας θέλομεν ἐπιδῆσαι· [Γαλην.], Π. ἐπιδέσμ. 33 [XVIII/A', σ. 796, 12-13 K.]· ὁ.π. 48 [XVIII/A', σσ. 800, 16-801, 1 K.]· ὁ.π. 67 [XVIII/A', σ. 810, 10-11 K.], κ.ἄ.

1b. [Γαλην.], Π. ἐπιδέσμ. 61 [XVIII/A', σσ. 807, 14-808, 2 K. = σ. 58 Schubring]⁸⁹:

Χάραξ Ἀμύντου ἐπὶ ρίνος εἰς τὰ πλάγια διαστρεφομένης. Ἀρχὴ κατ' ἰνίου. τὸ σπείραμα ἐπ' εὐθείας ἐπὶ κορυφήν, βρέγμα, μεσόφρυον, κανθὸν μέγαν, ἐκ πλαγίων τῆς ρίνος ὑπὸ τὸ σφαιρίον, εἶθ' ὑπὸ λοβὸν ὠτὸς ἀντικειμένου καὶ ὑπὲρ τὸ σφαιρίον ρίνος, εἶθ' οὕτως ὑπὸ λοβὸν ὠτὸς, ἐπὶ ἰνίου, ἀπὸ ἰνίου μετωπιαία.

Χάρακας τοῦ Ἀμύντα γιὰ περίπτωση μύτης ποῦ ἔχει στροφὴ πρὸς τὰ πλάγια. Ἀρχὴ (τῆς ἐπιδέσεως) ἀπὸ τὸ ἰνίον. Ὁ ἐπίδεσμος φέρεται κατευθεῖαν στὴν κορυφή (τοῦ κεφαλοῦ), τὴ βρεγματικὴ χώρα, τὸ μεσόφρυον, τὸν μεγάλο κανθό, ἀπὸ τὰ πλάγια τῆς μύτης κάτω ἀπὸ τὸ ἀκρορρίνιον, ἔπειτα κάτω ἀπὸ τὸν λοβὸ τοῦ ἀντίθετου αὐτιοῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὸ ἀκρορρίνιον, ὕστερα μὲ τὸν ἴδιον τρόπο κάτω ἀπὸ τὸν λοβὸ τοῦ αὐτιοῦ, στὸ ἰνίον, ἀπὸ τὸ ἰνίον μετωπιαία⁹⁰.

Στὰ δύο παραπάνω ἀποσπάσματα (δηλ. στὰ 1a καὶ 1b) ἐκτίθενται ἰσάριθμες παραλλαγές τοῦ ἴδιου βασικοῦ τρόπου ἐπιδέσεως, βλ. Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 88.

τῆς ρίνος ὑπὸ σφαιρίον

Σφαιρίον τῆς ρίνος ὀνομάζεται ἡ ἄκρη τῆς μύτης, τὸ ἀκρορρίνιον· βλ. Ροῦφ., Π. ὄνομ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ. 38 [σ. 31 Kowalski]: τὸ δὲ ἄκρον τῆς ρίνος σφαιρίον· Πολυδ., Ὀνομαστ. 2, 80: τὸ δ' ἀκρορρίνιον ὄλον σφαιρίον.

2. Στὸ ἐπόμενο ἀπόσπασμα περιγράφεται ἡ ἐπίδεση τοῦ θώρακα μὲ ἓναν εἰδικὸ ἐπίδεσμο, ὁ ὁποῖος ἔχει χρῆση παρόμοια μὲ ἐκεῖνον ποῦ ὀνομάζεται *μασχαλιστήρ*· βλ.:

[Γαλην.], Π. ἐπιδέσμ. 89 [XVIII/A', σ. 818, 8-17 K. = σ. 71 Schubring]⁹¹:

Ἀμύντου θώραξ. Ἀρμόζει μὲν ἐφ' ὧν καὶ ὁ μασχαλιστήρ. ἐπιτελεῖται δὲ οὕτως ἐπιτελέσαντες τὸν ἀπὸ δύο ἀρχῶν καταφράκτην, <τὸ> μετὰ πολλὰς ἐγκυκλίους περιβάλλειν ἐπινεμήσεις τῷ θώρακι, ὥστε σκεπάσαι μέχρις ὀμφαλοῦ, τότε τὰς ἀρχὰς πρὸς ἀλλήλας ἀμματίζομεν τὸν λύκον ποιοῦντες βρόχον, ἀπάγοντές τε τὰ λειπόμμενα τῶν ἀρχῶν ἐπὶ δεξιὰν καὶ ἀριστερὰν λαγόναν ὑποβύομεν ταῖς ἐγκυκλίους ἐπινεμήσεσιν τὰ πέρατα ἐῶντες κρεμάσθαι ὡσανεὶ τετραδακτυλιαία τὸ μήκος ὄντα, ἵνα αὐτῶν ἢ ὄψις ὡσανεὶ θώρακος κροσσοὶ γένηται.

Θώρακας τοῦ Ἀμύντα. Ἐνδείκνυται στὶς ἴδιες περιπτώσεις στὶς ὁποῖες καὶ ὁ μασχα-

89. Βλ. καὶ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 88, Ἀμύντ. ἀπ. 1b.

90. Δηλ. ἐπιτελεῖται μιὰ μετωπιαία στροφὴ τοῦ ἐπίδεσμου. Βλ. καὶ Schubring, *Die pseudogalenische Schrift Über die Verbände*, σ. 34.

91. Βλ. καὶ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 88, Ἀμύντ. ἀπ. 2.

λιστήρ. Ἐκτελεῖται ὡς ἐξῆς: Ἄφου ἐκτελέσουμε τὸν μὲ δύο ἄκρες καταφράκτην⁹², δηλ. τὸ νὰ καλύψουμε τὸν θώρακα μετὰ ἀπὸ πολλὰς περιελίξεις (τοῦ ἐπίδεσμου), οὕτως ὥστε νὰ τὸν σκεπάσουμε μέχρι τὸν ὄμφαλό, τότε δένουμε κόμπο τὶς ἄκρες (τοῦ ἐπίδεσμου) δημιουργώντας τὸν βρόχο ποὺ ὀνομάζεται *λύκος*, καὶ τραβώντας τὰ ὑπόλοιπα τῶν ἄκρων στὸν δεξιὸ καὶ ἀριστερὸ λαγόνα, τοποθετοῦμε τὶς ἄκρες κάτω ἀπὸ τὶς κυκλικὰς περιελίξεις, ἀφήνοντας τες νὰ κρέμονται σὲ μῆκος τεσσάρων δακτύλων, σὰν νὰ εἶναι κροσσοὶ τοῦ θώρακα.

Βλ. καὶ Ὅρειβ., *Ἱατρ. συν.* 48, 48 [CMG VI/2/1, σ. 284, 15-29]: *Θώραξ. ...*

Ἀρμόζει ἐφ' ὧν καὶ ὁ μασχαλιστήρ

Μασχαλιστήρ ὀνομάζεται προφανῶς ὁ ἐπίδεσμος ποὺ διέρχεται κάτω ἀπὸ τὶς μασχάλες γιὰ τὴ σταθεροποίηση τῶν ἀντίστοιχων πλευρῶν. Δυστυχῶς περιγραφή αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐπίδεσεως δὲν διασώζεται. Πρβ. Σχόλ. εἰς *Αἰσχ. Προμ. Δεσμ.* 71: *ἀλλὰ βάλε καὶ περὶ τὰς πλευράς αὐτοῦ μασχαλιστήρας, καὶ αὐτόθι: μασχαλιστήρας: δεσμά· ἐπίσης Σοῦδα λ 282 Adler: Λέπαδνα: οἱ μασχαλιστήρες τῶν ἵππων. ἢ στηθιαῖοι λῶροι.* Κατὰ τὸν Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 88, ὁ *μασχαλιστήρ* εἶναι ἓνα εἶδος καταφράκτης, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπιδένεται ἡ περιοχὴ μέχρι τὸ ἐπιγαστρίο.

τὸν ἀπὸ δύο ἀρχῶν καταφράκτην

Ὁ καταφράκτης εἶναι τρόπος ἐπίδεσεως ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν ἐπίδεση τοῦ θώρακα· βλ. καὶ [Γαλην.], *Π. ἐπίδεσμ.* 85 [XVIII/A', σ. 816, 4-817, 6 K.]: *ὼνόμασται μὲν ἀπλῶς οὕτως ἀπὸ τοῦ ἐμπερῆς εἶναι τοῖς παρὰ Ῥωμαίοις θώραξιν, οὓς καταφράκτας καλοῦσιν. εὐθετεῖ δὲ ἐφ' ὧν ἐπιδησαι θέλομεν τὰ περὶ τὰς κλειδάς μέρη καὶ ὠμοπλάτην ἢ στέρνον ἢ μετάφρενον ἢ πλευράς (ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφή τοῦ τρόπου ἐπίδεσεως)· ὁ.π. 92 [XVIII/A', σ. 819, 15 K.].* Βλ. καὶ M. Michler, «Vom Ursprung des Desaultverbandes», *Gesnerus* 20 (1963) 157-160.

μετὰ πολλὰς ἐγκυκλίους περιβάλλειν ἐπινεμήσεις

Ὁ ὄρος *ἐγκύκλιος ἐπινεμήσεις* στὴν Ἐπιδεσμολογία δηλώνει τὴν κυκλικὴ ἐπίδεση, τὴν περιέλιξη τοῦ ἐπίδεσμου γύρω ἀπὸ τὴν περιοχὴ ποὺ πρέπει νὰ σταθεροποιηθεῖ. Βλ. καὶ Schubring, *Die pseudogalenische Schrift Über die Verbände*, σ. 42 (: «kreisformige Anlegungen»).

τὸν λύκον ποιοῦντες βρόχον

Γιὰ τὸν βρόχο ποὺ ὀνομάζεται *λύκος* βλ. Γαλην., *Π. χρ. μορ.* 7, 14 [III 574, 3-5 K. = I 417, 6-7 Helmtr.]: Ὅρειβ., *Ἱατρ. συν.* 48, 7 [CMG VI/2/1, σ. 265, 6-19], κ.ἄ. Ἡ πραγμάτευση τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον δένονταν οἱ χειρουργικοὶ βρόχοι ἀποτελοῦσε συνήθως τμήμα συγγράμματος ([Γαλην.]) ἢ ἐνότητας (Ὅρειβ.) μὲ θέμα τὴν Ἐπιδεσμολογία. Σώζεται μία μόνο μαρτυρία γιὰ αὐτοτελὲς σχετικὸ ἔργο· βλ. [Γαλην.], *Π. ἐπίδεσμ.* 38 [XVIII/2, σ. 798, 6-8 K.]: *ἐπιτελεῖται δ' οὕτως ὁ βρόχος ὁ καλούμενος βουκολικός ἢ δι' ἀγκυλωμάτων, <ὡς ἐν> (addidi) συντόμῳ ἐν τῷ περὶ βρόχων ἐκδεδώκαμεν πολλάκις.* Βλ. καὶ Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Ὁ Μιχαὴλ Ἰταλικὸς καὶ ὁ Γαληνός (*Μονωδία ἐπὶ τῷ ἄκτουαρίῳ τῷ Παντεχνῆ*)», *Ἑλληνικά* 43 (1993) 41.

3. Τὸ τελευταῖο ἀπόσπασμα ἀφορᾷ ἐπίσης τὴν ἐπίδεση τῆς μύτης καὶ τοῦ ματιοῦ καὶ φέρει τὴν ὀνομασίαν *χάραξ*· παραδίδεται ἀπὸ τὸν γιατρὸ Ὅρειβάσιο (4ος αἰ. μ.Χ.), στὸ

92. Δηλ. τὸν ἐπίδεσμο ποὺ ἔχει δύο ἄκρες· βλ. Schubring, *Die pseudogalenische Schrift Über die Verbände*, σ. 42.

48ο βιβλίο τῶν *Ίατρικῶν συναγωγῶν* του, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν τεχνικὴ τῶν βρόχων καὶ τὴν Ἐπιδεσμολογία· βλ.:

Ὅρειβ., *Ίατρ. συν.* 48, 31 [CMG VI/2/1, σ. 278, 14-31]⁹³:

Ἀμύντου χάραξ. Ἐπὶ τετελειωμένῳ τῷ ἀπλῷ ὀφθαλμῷ ἔχει ὁ τοῦ Ἀμύντου χάραξ περισσὴν κυκλοτερῆ περιεῖλησιν ἀπ' ἰνίου γινομένην ὑπὸ λοβούς ὧτων κατὰ μέσης τῆς ῥινός, πάλιν τοῦ ἄμματος κατὰ τὰ ἀπολήγοντα τοῦ βρέγματος γινομένου. εὐθετεῖ δ' ἐφ' ὧν ὀφθαλμὸν ἄμα καὶ ῥίνα ἐπιδηῆσαι θέλομεν. ἐπὶ τῶν πλαγίων τοῦ τῆς ῥινός ὀστώδους, ἐφ' ὧν οἱ λεγόμενοι αἰγίλωπες καὶ ἀγγίλωπες γίνονται, τοῦ ἐτέρου μέρους ἐπιδεομένου, ἐπίδεσει χρῶμαι τοιαύτη. δεῖ δὲ πρὸς τὴν ἐπίδεσιν τελαμωνίδιον λαβεῖν ὡς δακτυλιαῖον τῷ πλάτει, μήκει ἰκανὸν ἐξαρκέσαι πρὸς τὴν ἐπίδεσιν, ἔπειτα τὴν ἀρχὴν τάξει κατὰ τὸν τῆς κορυφῆς τόπον, ἀπὸ δὲ τῆς κορυφῆς καὶ τοῦ βρέγματος ἀγαγεῖν λοξὴν καταβολὴν ὡς ἐπὶ τὸ μέτωπον ἐκ πλαγίων τοῦ τῆς ῥινός ὀστώδους, εἴτ' ἐπὶ χαλινόν, ἀπὸ τοῦ χαλινοῦ ὑπὸ τὸν ἀνθερεῶνα, ἀπὸ τοῦ ἀνθερεῶνος ἐπὶ τὸν αὐχένα, εἴτ' ἐπ' ἰνίον, ἀπ' ἰνίου κυκλοτερῆ μετωπιαῖαν περιεῖλησιν ἐπιτελέσαι, καὶ τότε τῇ κατ' ἰνίον κυκλοτερῆ περιεῖλησιν ἐπεμβαλεῖν τὸ τοῦ τελαμωνιδίου πέρας, ἢ κάτωθεν ἄνω ἢ ἄνωθεν κάτω, ἔπειτα τὰς ἀρχὰς ἀμματίσαι πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὸν τῆς κορυφῆς τόπον.

Χάρακας τοῦ Ἀμύντα. Ὅταν περατωθεῖ ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ ἀπλοῦ ὀφθαλμοῦ, πάνω του περιελίσσεται ὁ χάρακας τοῦ Ἀμύντα, πολλές φορές καὶ κυκλικά ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἰνίο κάτω ἀπὸ τοὺς λοβούς τῶν αὐτιῶν στὴ μέση τῆς μύτης, καὶ πάλι τὸ δέσιμό του⁹⁴ γίνεται στὴν ἀπόληξη τοῦ βρέγματος. Ἡ ἐπίδεση αὐτὴ ἐνδείκνυται στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες πού θέλουμε νὰ ἐπίδῃσουμε ταυτόχρονα τὸ μάτι καὶ τὴ μύτη. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ πλάγια μέρη τοῦ ὀστέινου τμήματος τῆς μύτης, στὰ ὁποῖα παρουσιάζονται οἱ λεγόμενοι αἰγίλωπες καὶ ἀγγίλωπες, ἀφοῦ ἐπιθεθεῖ τὸ ἄλλο μέρος, χρησιμοποιοῦ ἐπίδεση παρόμοια (μὲ τὴν ἀκόλουθη). Γιὰ τὴν ἐπίδεση αὐτὴ πρέπει νὰ πάρουμε ἕναν μικρὸ ἐπίδεσμο, πλατὺ περίπου ἕνα δάκτυλο καὶ τόσο μακρὺ ὅσο νὰ εἶναι ἀρκετὸς γιὰ τὴν ἐπίδεση, ἔπειτα (πρέπει) νὰ ἀρχίσουμε ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ, ἔπειτα ἀπὸ τὴν κορυφὴ καὶ τὸ βρέγμα νὰ κατεβάσουμε (τὸν ἐπίδεσμο) λοξὰ μέχρι πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο ἀπὸ τὰ πλάγια τοῦ ὀστέινου τμήματος τῆς μύτης, ὕστερα στὴ γωνία τῶν χειλιῶν, ἀπὸ τὴ γωνία τῶν χειλιῶν κάτω ἀπὸ τὸ πηγούνι, ἀπὸ τὸ πηγούνι στὸν αὐχένα, ὕστερα στὸ ἰνίο, ἀπὸ τὸ ἰνίο (πρέπει) νὰ ἐκτελέσουμε κυκλικὴ μετωπιαία ἐπίδεση καὶ τότε, στὴν κυκλικὴ ἐπίδεση τοῦ ἰνίου, νὰ ἐπισυνάψουμε τὴν ἄκρη τοῦ ἐπιδέσμου ἢ ἀπὸ κάτω (πρὸς τὰ) ἐπάνω ἢ ἀπὸ ἐπάνω (πρὸς τὰ) κάτω καὶ ἔπειτα νὰ δέσουμε τὶς ἄκρες του στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ.

Στὴν πραγματικότητα ἡ ἐπίδεση αὐτὴ προσομοιάζει μὲ ἐκεῖνες πού περιγράφονται στὰ ἀπ. 1a καὶ 1b, μὲ μόνη διαφορὰ ὅτι μὲ τὸν ἐν λόγῳ χάρακα ἔχουμε διεύρυνση τοῦ πεδίου ἐπίδεσεως· βλ. Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 89 (ὅπου ἡ ἐπίδεση αὐτὴ χαρακτηρίζεται «Monokel-Nasenverband»).

ἐπὶ τετελειωμένῳ τῷ ἀπλῷ ὀφθαλμῷ

Γιὰ τὸν τρόπο ἐπίδεσεως πού ὀνομάζεται ἀπλοῦς ὀφθαλμός βλ. Ὅρειβ., *Ίατρ. συν.* 48, 29

93. Βλ. καὶ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 89, Ἀμύντ. ἀπ. 3.

94. Δηλ. τὸ δέσιμο τῶν ἄκρων του.

[CMG VI/2/1, σσ. 277, 34-278, 4]· πρβ. και ὁ.π. 48, 30 [CMG VI/2/1, σ. 278, 5-13] (Διπλοῦς ὀφθαλμός). Πρβ. και Σωρ., Π. ἐπίδεσμ. 16 [CMG IV, σ. 162, 10-15] (μονομερῆς ὀφθαλμός), και ὁ.π. 21 [CMG IV, σ. 163, 6-12] (διμερῆς ὀφθαλμός).

οἱ λεγόμενοι αἰγίλωπες και ἀγγίλωπες

Πρόκειται για δύο ὄχι σπάνιες ὀφθαλμικὲς παθήσεις. Ὁ αἰγίλωψ εἶναι ἔλκος τοῦ ὀφθαλμοῦ, συρρίγιο ποῦ προκαλεῖ δακρύρροια. Γιὰ τὸν αἰγίλωπα βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 5, 2 [XII 820, 5-8 K.]: *Περὶ αἰγίλωπος. Ὅμοιον ἀποστήματι μικρῷ γίνεται τι μεταξύ τοῦ τε τῆς ῥινὸς ὁστοῦ και τοῦ μεγάλου κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν κανθοῦ, και συρρήγνυται δὲ πολλάκις εἰς τὸν κανθόν, ὡς δυσθεράπευτον γενέσθαι φθάνειν* [Γαλην.], Π. εὐπορ. 2, 4 [XIV 414, 17-19 K.]. Ἀλέξ. Τραλλ., Π. ὀφθαλμ. [σ. 144, 15-22 Puschm.]. Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ. 7, 87 [CMG VIII/2, σσ. 331, 30-334, 11], και ὁ.π. 7, 88 [CMG VIII/2, σ. 334, 12-28]. Πρβ. και [Γαλην.], Εἰσαγ. ἢ Ἰατρ. 16 [XIV 767, 17-18 K.]. Βλ. ἀκόμη Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 5, 1-2 [XII 819, 17-822, 15 K.], ὅπου καταγράφονται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ φάρμακα πρὸς αἰγίλωπας (ἀλλὰ και πρὸς ἀγγίλωπας), καθὼς και διάφοροι γιατροὶ ποῦ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν φαρμακευτικὴν θεραπεία τῆς νόσου. Γιὰ τὸν ἀγγίλωπα βλ. [Γαλην.], Ὅρ. ἰατρ. 362 [XIX 438, 7-10 K.]: *Ἀγγίλωψ ἐστὶν ἐπανάστασις τῷ μεγάλῳ κανθῷ ὑγροῦ συλλογῆν ἔχουσα, ἀσύντητος ἢ συντητημένη. εἰρηται δὲ ἀγγίλωψ ἀπὸ τοῦ ἐγγύς εἶναι τοῦ ὀφθαλμοῦ· ὡψ μὲν γάρ ἐστὶν ὀφθαλμός, τὸ δὲ ἄγγι ἐγγύς*. Ἀλέξ. Τραλλ., Π. ὀφθαλμ. [σ. 144, 23-24 Puschm.], και Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ. 7, 89 [CMG VIII/2, σ. 335, 1-11].

Βλ. ἐπίσης Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 575-577 (αἰγίλωψ, ἀγγίλωψ), και Durling, *Medical Terms*, σ. 10, λ. αἰγίλωψ.

ἐπίδεσει χρωμαὶ τοιαύτη

Τὸ χρωμαὶ («χρησιμοποιοῦ») ἀναφέρεται πιθανότατα στὸν Ὀρειβάσιο (ἢ στὴν πηγὴ του) και ὄχι στὸν Ἄμύντα. Ἐξ ἄλλου ἡ περιγραφὴ τοῦ χάρακα τοῦ Ἄμύντα φαίνεται νὰ τελειώνει μὲ τὴν φράση *εὐθετεῖ δ' ἐφ' ὧν ὀφθαλμὸν ἄμα και ῥίνα ἐπίδησαι θέλομεν*.

τελαμωνίδιον λαβεῖν

Ὁ ὄρος τελαμωνίδιον χρησιμοποιεῖται για νὰ δηλώσει πιθανότατα τὸν στενὸ και μικροῦ μήκους ἐπίδεσμο. Σχετικὰ βλ. Ὀρειβ., Ἰατρ. συν. 48, 20 [CMG VI/2/1, σ. 273, 20-21]: *ὧν τὰ πέρατα τῷ στενῷ τελαμωνιδίῳ τῷ λεγομένῳ καταλήμματα συνέχομεν* ὁ.π. 48, 28 [CMG VI/2/1, σ. 277, 11-12]: *προπαρασκευάσαι δεῖ δύο τελαμωνίδια μικρὰ ὡς διδακτυλαῖα τῷ πλάτει, μήκει αὐτάρκη πρὸς τὴν χρεῖαν, και ἄλλον τελαμῶνα μείζονα, τῷ πλάτει και τῷ μήκει ἰκανὸν ἐξαρκέσαι πρὸς τὴν ἐπίδεσιν* (κ.ἄ. στὸ ἴδιο κεφάλαιο).

6. Ἀνθέμιος (Ἔδεσσα) (5ος/6ος αἰ. μ.Χ.)

Ὁ Ἀνθέμιος μνημονευόταν σὲ ἐπιγραφὴ ποῦ ὑπῆρχε χαραγμένη σὲ ἐπιτύμβια στήλη, ἡ ὁποία βρισκόταν στὴν Ἴ. Μονὴ τῆς Ἁγίας Τριάδος στὴν Ἔδεσσα. Ἡ στήλη αὐτὴ, ποῦ σήμερα δὲν σώζεται, εἶχε χρονολογηθεῖ τὸν 5ο/6ο αἰ. μ.Χ.⁹⁵. βλ.:

95. Βλ. Antonin, ἀρχμ., *Rumeliju*, σ. 214, ἀρ. 5 (πίν. 4 και 5): Ν. Α. Βέης, «Πεντήκοντα Χριστιανικῶν και Βυζαντιακῶν ἐπιγραφῶν νέαι ἀναγνώσεις», *ΑΕ* (1911), σ. 106, ἀρ. 46· Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes*, σ. 47, ἀρ. 31· Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109, και Σταλίδης, «Ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἔδεσσα», σ. 62.

†

Μημόριον Δροσερίας
κ(αί) Εύδοξίας κ(αί) Άνθε-
μίου ειατροῦ κ(αί) τῆς συμ-
βίου αὐτοῦ Σοφίας†.

Μνημεῖο τῆς Δροσερίας καὶ τῆς Εὐδοξίας καὶ τοῦ γιατροῦ Άνθεμίου καὶ τῆς συζύ-
γου του Σοφίας.

μημόριον

Βλ. παραπάνω στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 2 («Άλέξανδρος (Πέλλα)»), σ. 142.

7. Άντίοχος (Θάσος) (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.)

Σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή τῆς Θάσου, ἡ ὁποία χρονολογεῖται στὸν 2ο/3ο αἰ. μ.Χ., μνη-
μονεύεται ὁ γιατρὸς Άντίοχος. Παρ' ὄλο πού στὸ κείμενο δὲν κατονομάζεται ὁ Άντίοχος
ρητὰ ὡς γιατρός, ἡ ιδιότητά του αὐτὴ προκύπτει ἀναμφίβολα τόσο ἀπὸ τὸν χαρακτηρι-
σμό του ὡς *σωτήρος* (βλ. σχετικὰ στὰ σχόλια) ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ ἐπιγράμ-
ματος, στοὺς ὁποίους ὑποτίθεται ὅτι ὁ ἴδιος κάνει ἔμμεσα λόγο γιὰ τὸ ἐπάγγελμά του
(*οὔνεκα καὶ νούσων | στυγερῶν πολλοὺς ἐσά|ωσα*). Μάλιστα ἀπὸ τὸ ἐπίγραμμα προκύ-
πτει καὶ μία ἐπὶ πλέον πληροφορία, ὅτι ὁ Άντίοχος ἦταν *περιοδευτής*, γιατρὸς δηλ. πού
ἀσκοῦσε (ἢ πού ἄσκησε γιὰ προφανῶς μεγάλο διάστημα) τὴν ἰατρική, περιερχόμενος δι-
άφορους τόπους (*ὅς πολλῶν ἀνδρῶν εἶ|δον ἄστεα καὶ νόον ἐγ|ν<ω>ν*)⁹⁶.

Ἐνα βασικὸ ζήτημα πού σχετίζεται μὲ τὸν Άντίοχο εἶναι ἂν τὸ ΣΩΤΗΡΑΝ ἀπο-
τελεῖ τμῆμα τοῦ ὀνόματός του ἢ χαρακτηρισμό, ὁ ὁποῖος μάλιστα θὰ ἦταν καὶ δηλω-
τικὸς τοῦ ἐπαγγέλματός του. Ἡδη ὁ πρῶτος ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς Th. Reinach⁹⁷ ἐξέ-
δωσε τὸ ΣΩΤΗΡΑΝ ὡς *Σωτήραν*. Ὁ R. Merkelbach⁹⁸, ἀφοῦ καταγράψει τὶς δυνατότη-
τες ὁ γιατρὸς αὐτὸς νὰ ὀνομαζόταν *Άντίοχος Σωτηρᾶς* (ὅπως δέχεται ὁ Peck) ἢ *Άντίοχος*
Σωτήρ (ὅπως προτείνουν ὁ Fredrich καὶ οἱ J. καὶ L. Robert)⁹⁹, προτείνει ἕνα τρίτο ἐνδε-
χόμενο, δηλ. ὁ γιατρὸς νὰ ὀνομαζόταν ἀπλῶς *Άντίοχος* καὶ τὸ ΣΩΤΗΡΑΝ νὰ πρέπει νὰ
γραφτεῖ μὲ μικρὸ τὸ πρῶτο γράμμα του· στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ *σωτήραν* ἰσοδυναμεῖ μὲ
τὸ *ιατρόν*. Ὑπὲρ τῆς προτάσεώς του προσκομίζει ἕνα σχετικὸ παράδειγμα ἀπὸ ἕνα ἐπί-
γραμμα τῆς Κιλικίας, στὸ ὁποῖο ἡ γιατρὸς *Άμμειν* χαρακτηρίζεται *σώτειρα* (: *Ὁβριμον*
ιητήρα καὶ Άμμειν τὴν σώτειραν ...). Ὁ Daux¹⁰⁰ ἐπίσης δέχεται ὅτι σὲ ἕναν περιοδευτὴ
γιατρὸ πού ἔσωσε πολλοὺς ἀνθρώπους ἀξίζει τὸ προσωνύμιο *σωτήρ* καὶ φαίνεται νὰ θε-

96. Γιὰ τοὺς περιοδευτὲς γιατροὺς στὴν Ἀρχαιότητα βλ. στὴν Εἰσαγωγή, σ. 89, ὑποσημ. 10.

97. Βλ. «Inscriptions grecques», σ. 181, ἀρ. 2.

98. Βλ. «Σωτήρ "Arzt"», *ZPE* 8 (1971) 14.

99. Σ' αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθεῖ καὶ ὁ Reinach.

100. Βλ. «Notes de lecture», σ. 569.

ωρεῖ ὀρθή τὴν πρόταση τοῦ Merkelbach, καταλήγοντας καὶ ὁ ἴδιος στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ γιατροῦ πρέπει νὰ ἦταν ἀπλῶς Ἀντίοχος (δηλ. τὸ Ἀντίοχον σωτήραν πρέπει νὰ τὸ καταλάβει κάποιος ὡς «τὸν γιατρὸ Ἀντίοχο»)¹⁰¹.

Ἐπεὶ τῆς θασιακῆς καταγωγῆς του (ἢ τῆς μόνιμης ἐγκαταστάσεως τῆς οἰκογενείας του στὴ Θάσο;) συνηγοροῦν δύο ἐνδείξεις: Πρῶτον τὸ γεγονός ὅτι πέθανε σὲ ἄλλο μέρος (ἄλλη φαρμαχθεῖς) ἀλλὰ μεταφέρθηκε καὶ τάφηκε στὴ Θάσο (Θασίων δέ με δέξατο γέα), καὶ δεύτερον ὅτι, ὅπως συνάγεται ἀπὸ τοὺς στίχους τῆς ἐπιγραφῆς, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν τὸ ἐπίγραμμα, στὴ Θάσο πρέπει νὰ κατοικοῦσε ἡ οἰκογένειά του (ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα του, ἡ σύζυγος καὶ ὁ γιός του)¹⁰². Διαφορετικά, δὲν προκύπτει, τουλάχιστον ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, λόγος γιὰ τὴ μεταφορὰ καὶ ταφὴ τοῦ Ἀντίοχου στὸ ἐν λόγω νησί. Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθη¹⁰³:

Ἀντίοχον σωτήραν
 ὄρατε, ὅς ἐνθάδε κείμε,
 ὅς πολλῶν ἀνδρῶν εἶ-
 δον ἄστεα καὶ νόον ἐγ-
 5 ν<ω>ν, οὐνεκα καὶ νούσων
 στυγερῶν πολλοὺς ἐσά-
 ωσα, ἄλλη φαρμαχθεῖς,
 Θασίων δέ με δέξατο γέ-
 α¹⁰⁴.

Ἀντίοχος καὶ Καλλιγόνῃ
 Ἀντιόχῳ υἱῷ καὶ Πρωτόκ-
 τητος υἱός καὶ Ἀρτεμιδώ-
 ρα σύμβιος Ἀντιόχῳ μνείας χ(άριν).

Βλέπετε τὸν Ἀντίοχο σωτήρα¹⁰⁵, ὁ ὁποῖος εἶμαι θαμμένος ἐδῶ, ποῦ εἶδα πόλεις πολλῶν ἀνθρώπων καὶ γνώρισα τίς βουλές τους καὶ ἀπὸ τίς ἀδυσώπητες ἀσθένειες ἔσωσα πολλούς, σὲ ἄλλη χώρα ἀφοῦ πέθανα ἀπὸ δηλητήριο, μὲ δέχθηκε ἡ γῆ τῶν Θασίων.

101. Ἐπισημαίνω ὅτι ὡς Ἀντίοχο Σωτήρα (Antiochos Sotēr) μνημονεύει τὸν γιατρὸ αὐτὸν καὶ ἡ Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σσ. 428 καὶ 429, χωρὶς ὅμως νὰ διατυπώνει κάποιο σχετικὸ σχόλιο, ἀν δηλ. τὸ Sotēr τὸ ἐκλαμβάνει ὡς τμῆμα τοῦ ὀνόματος τοῦ γιατροῦ ἢ ὡς χαρακτηρισμὸ του.

102. Βλ. καὶ Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ. 101, ὑπόσημ. 8.

103. Πὰ τὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ βλ. IG XII/8, ἀρ. 450 Α· βλ. ἐπίσης Peek, *Griechische Versinschriften*, σ. 152, ἀρ. 627, καὶ Daux, «Notes de lecture», σσ. 568-569, ἀρ. 4, καὶ εἰκ. 7. Βλ. ἀκόμη Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σσ. 429-430. Βλ. καὶ παραπάνω, τίς ὑπόσημ. 97 καὶ 98.

104. Οἱ στίχοι τῆς κυρίως ἐπιγραφῆς συγκροτοῦν τοὺς ἀκόλουθους τέσσερις δακτυλικούς ἐξαμέτρους· ἐνδεικτικὰ βλ. Daux, «Notes de lecture», σ. 568:

Ἀντίοχον σωτήραν | ὄρατε, ὅς ἐνθάδε κείμε,
 ὅς πολλῶν ἀνδρῶν εἶδον ἄστεα καὶ νόον ἐγ|ν<ω>ν,
 οὐνεκα καὶ νούσων | στυγερῶν πολλοὺς ἐσά|ωσα,
 ἄλλη φαρμαχθεῖς, | Θασίων δέ με δέξατο γέ|α.

105. Δηλ. τὸν γιατρὸ.

Ὁ Ἀντίοχος καὶ ἡ Καλλιγόνη στὸν γιό τους Ἀντίοχο, καὶ ὁ γιός του Πρωτόκτητος καὶ ἡ σύζυγός του Ἀρτεμιδώρα στὸν Ἀντίοχο μνήμης χάριν.

Ἀντίοχον σωτήραν | ὄρατε, ὃς ἐνθάδε κείμει

Γιὰ παρόμοια ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, στὰ ὁποῖα φέρεται νὰ μιᾶ ὁ ἴδιος ὁ νεκρός, βλ. Παλατ. Ἀνθολ. 7, 176: *Οὐχ ὅτι με φθίμενον κήδος λίπεν, ἐνθάδε κείμει | γυμνὸς ὑπὲρ γαίης πυροφόροιο νέκυσ ...* 7, 179: *Σοὶ καὶ νῦν ὑπὸ γῆν, ναὶ δέσποτα, πιστὸς ὑπάρχω | ὡς πάρος, εὐνοίης οὐκ ἐπιληθόμενος ...* 7, 254: *Κρῆς γενεάν Βρόταχος Γορτύνιος ἐνθάδε κείμει | ...* βλ. ἀκόμη 7, 268· 7, 273· 7, 288· 7, 309· 7, 316· 7, 341· 7, 359· 7, 368· 7, 371· 7, 516· 7, 525, κ.ά.

ὃς πολλῶν ἀνδρῶν εἶδον ἄστεα καὶ νόον ἔγ|ν<ω>ν

Πρόκειται γιὰ τὸν περίφημο ὀμηρικό στίχο, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς Ὀδυσσεΐας α 3: *πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἶδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω* (μὲ δύο μικρὲς προσαρμογές γιὰ τὴν ἐνσωμάτωσή του στὸ ἐπίγραμμα). Βλ. καὶ Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σσ. 427-428 (: «L'expérience du monde»).

ἐκ νοῦσων στυγερῶν πολλοὺς ἐσάωσα

Πρβ. [Σιμωνίδης] στὴν Παλατ. Ἀνθολ. 7, 508, στίχ. 3-4: *ὃς [sc. ὁ γιατρός Πανσανίας] πλείστοις κρυεραῖσι μαραινομένοις ὑπὸ νόσοις | φώτας ἀπέστρεψεν Φερσεφόνης θαλάμων· IG XIV 1879: πολλοὺς τε σώσας [sc. ὁ γιατρός Νικομήδης] φαρμάκοις ἀνωδύνοις, κ.ά. Πρβ. καὶ παρακάτω, στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 14 («Ἄπτος»): *πολλοὺς ἀνθρώπους | σώσαντος, ... | ἐκ τε νόσων χαλεπῶν | καὶ ἀνειρηῶν ὀδυνάων*. Βλ. καὶ Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σσ. 418 καὶ 428-434 (: «L'ambition du médecin et ses succès»).*

ἄλλη φαρμαχθεῖς

Βλ. LSJ, λ. *φαρμάσσω* = «δηλητηριάζω». Ἡ σημασία αὐτὴ τοῦ *φαρμάσσω* εἶναι ἡ μόνη ποὺ ταιριάζει στὰ συμφραζόμενα τοῦ ἐπιγράμματος. Βλ. ἐπίσης Reinach, «Inscriptions grecques», σ. 181, καὶ Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σ. 430, ὑπόσημ. 48, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ τρόπος θανάτου (*φαρμαχθεῖς*) τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ δὲν εἶναι σαφής, χωρὶς ὅμως νὰ διατυπώνεται διαφορετικὴ ἐρμηνεία τοῦ *φαρμάσσω* ἀπὸ αὐτὴ ποὺ ἐπισημαίνω παραπάνω. Βλ. καὶ Roussel - Launey, *ID*, σσ. 342-344, ἀρ. 2532, I, A, στίχ. 3-5: *ἐπὶ τοὺς δόλωι φονεύ-|σαντας ἢ φαρμακεύ-|σαντας τὴν τα-|λαίπωρον ἄωρον Ἡράκλεαν, καὶ στίχ. 7-9· ὁ.π. I B, στίχ. 4-7 καὶ 9-12· II, στίχ. 3-6: ἐπὶ τοὺς δ[όλωι] | φον[εύσαντα]ς ἢ φαρμακεύσαν-|ντα[ς τὴν ταλα]ίπωρον ἄωρον Μαρ-|θίνην, καὶ στίχ. 8-9*. Βλ. καὶ M.-Th. Couilloud, *Les monuments funéraires de Rhénée* [EAD 30], Paris 1974, 485, I.

8. Ἀνώνυμος (Ἀμφίπολη) (2ος αἰ. μ.Χ.)

Στὴν Ἀμφίπολη ἀνασκάφηκε τάφος, ὁ ὁποῖος μὲ βάση τὰ νομίσματα ποὺ βρέθηκαν σ' αὐτὸν χρονολογεῖται τὸν 2ο αἰ. μ.Χ., ἐνῶ τὰ λοιπὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ὑποδεικνύουν ὅτι πρέπει νὰ ἀνῆκε σὲ γιατρό. Συγκεκριμένα στὸν τάφο βρέθηκε «ἓνα χάλκινο διπλὸ ἱατρικὸ ἐργαλεῖο μὲ τὴ θήκη του —ὑπάλειπτρον— κυαθυσκομήλη»¹⁰⁶. Ὡστόσο

106. Βλ. Ντ. Ἀμοιρίδου - Δ. Μαλαμίδου, «Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὸ ρωμαϊκὸ νεκροταφεῖο τῆς Ἀμφίπολης», *ΑΕΜΘ* 12 (1998) 78-80 (καὶ εἰκ. 5), καὶ Χρυσόστομου, «Συμβολές», σ. 108.

δὲν ἐντοπίσθηκε κάποια ἐπιτύμβια ἐπιγραφή, καὶ ἔτσι τὸ ὄνομα τοῦ γιαιτροῦ αὐτοῦ δὲν μᾶς εἶναι γνωστό.

Σχετικὰ μὲ τὸ ἐργαλεῖο ποὺ βρέθηκε στὸν τάφο πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ *ὑπάλειπτρον* δὲν ἀποτελοῦσε ἀποκλειστικὰ ἱατρικὸ ἐργαλεῖο, ἀλλὰ χρησιμοποιοῦνταν καὶ ἀπὸ ἄλλους «τεχνίτες», π.χ. τοὺς ζωγράφους. Τὸ ἐργαλεῖο αὐτὸ (*μήλη* μὲ τὸ ἓνα ἄκρο της ἀποπλατυσμένο) στὴν ἱατρικὴ χρησιμοποιοῦνταν κυρίως γιὰ τὴν ἐπάλειψη ἀλοιφῶν· ἐπίσης σ' αὐτὸ τυλιγόταν ἔριο γιὰ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν ἰχώρων ἀπὸ πληγὲς ἢ τραύματα· βλ. Ἐρωτιαν., *Τῶν παρ' Ἱπποκρ. λέξ. συν.* Μ 26 [σ. 61, 17-18 Nachmanson]: *μήλην: οὕτω καλεῖ τὴν μηλωτίδα. ἦν γὰρ ἡμεῖς μήλην καλοῦμεν, αὐτὸς ὑπάλειπτρον καλεῖ*· Γαλην., *Τῶν Ἱπποκρ. γλ. ἐξήγ.* [XIX 148, 10-11 K.]: *ὑπάλειπτρον: ἐλασματίον ᾧ ἂν τις ὑπαλείψαιτο τοὺς ὀφθαλμούς· Θεραπ. μέθ. 6, 3 [X 404, 11 K.]· Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. ἄρθρ. 2, 43 [XVIII/A', σ. 475, 4 K.]· Παῦλ. Αἰγίν., Ἐπιτ. ἱατρ. 4, 54 [CMG IX/1, σ. 378, 19], κ.ἄ. Τὸ ἴδιο ἐργαλεῖο δηλωνόταν καὶ μὲ τοὺς ὄρους *σπαθομήλη* καὶ *πλατυμήλη*· βλ. Th. Meyer-Steinieg, *Chirurgische Instrumente des Altertums. Ein Beitrag zur antiken Akiurgie* [JMHB 1], Jena 1912, σ. 28.*

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐργαλεῖο ποὺ καταγράφεται ὡς *κναθσκομήλη* (ὁ ὄρος, ἂν ὑπῆρχε, θὰ ἔπρεπε νὰ ὀρθογραφηθεῖ ὡς *κναθισκ-*), πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι αὐτὸ δὲν χαρακτηρίζεται μονολεκτικὰ στὰ ἀρχαῖα ἱατρικὰ κείμενα. Ἡ ὀνομασία του, ἀπ' ὅσο κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστώσω, εἶναι πάντοτε περιφραστικὴ, *κναθίσκος (τῆς) μήλης*· βλ. Γαλην., *Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. ΣΤ' 2, 4 [XVII/A', σ. 902, 4 K. = CMG V/10/2/2, σ. 63, 2]: τῷ κναθίσκῳ τῆς μήλης· Τῶν Ἱπποκρ. γλ. ἐξήγ.* [XIX 122, 14 K.]: *μήλης τῷ πλάτει: τῷ κναθίσκῳ τῆς ὀφθαλμικῆς μήλης· Ἄετ., Λόγ. ἱατρ. 8, 43 [CMG VIII/2, σ. 460, 10-11]: ἐμβεβλήσθω δὲ κοχλιαρίῳ ἢ κναθίσκῳ μήλης τὸ προσαγόμενον· αὐτόθι [CMG VIII/2, σ. 462, 23-24]· Παῦλ. Αἰγίν., Ἐπιτ. ἱατρ. 6, 12 [CMG IX/1, σ. 55, 12-13]: τὸν κναθίσκον τῆς μήλης κατὰ τὸ ὄξυ ὑποβάλλομεν· ὅ.π. 6, 28 [CMG IX/1, σ. 66, 12-13]· ὅ.π. 6, 40 [CMG IX/1, σ. 81, 7], κ.ἄ. Βλ. καὶ E. Künzl, *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit* [KAR 115], Köln - Bonn 21983 (πρώτη ἔκδ.: *Bf* 182, 1982, 1 κ.έ.), σσ. 27-28 (στὴ σ. 27 καταγράφει τὴν *κναθσκομήλην* [sic], χρησιμοποιώντας καὶ αὐτὸς ὄρο μὴ παραδεδομένο στὰ ἀρχαῖα κείμενα). Ἀκόμη βλ. Gurlt, *Gesch. der Chirurgie*, σ. 511 (γιὰ διάφορα εἶδη τῆς *μήλης*).*

9. Ἀνώνυμος (Βέροια)

(; αἰ.)

Σὲ τμῆμα κατεστραμμένης μαρμάρινης στήλης ποὺ βρέθηκε στὴ Βέροια, ἦταν χαραγμένο ἐπίγραμμα ποὺ ἀφοροῦσε κάποιον γιαιτρό, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου δυστυχῶς δὲν σώζεται. Τὸ τμῆμα τοῦ ἐπιγράμματος ποὺ ἔχει διατηρηθεῖ¹⁰⁷ εἶναι τὸ ἀκόλουθο¹⁰⁸:

[- -] νης δ' ἐπὶ τέρμα καὶ
εὐλογίας νοῦσων ἰάματα δείξας
[- -] Αἰοὶ τέχνης ἔλιπε.

107. Ἡ ὀρθότερα ποὺ ἦταν διατηρημένο ἕως τουλάχιστον τὸ 1939, ἀφοῦ ἔκτοτε ἀγνοεῖται· βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑποσημ.

108. Βλ. Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφὲς Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σσ. 360, ἀρ. 407, ὅπου καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν εὑρεση τῆς στήλης αὐτῆς. Τὴ σύνδεση τῆς ἐπιγραφῆς μὲ κάποιον γιαιτρό ὑποστήριξε ὁ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109, καὶ κυρίως ὑποσημ. 74.

[- -]νης δ' ἐπὶ τέρμα

Πιθανότατα τὸ]νης πρέπει νὰ συμπληρωθεῖ σὲ τέχ]νης, ὁπότε πρέπει νὰ σημαίνει ὅτι ὁ γιατρός αὐτὸς ἦταν ἄριστος κάτοχος τῆς τέχνης του· βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο σχόλιο (κυρίως τὸ δευτέρου μέρους του).

ἐπὶ τέρμα

Ἡ ἔκφραση ἐπὶ τέρμα δηλώνει συνήθως τὸ τέρμα τοῦ ἐπίγειου βίου· βλ. Σχόλ. D εἰς Ὅμ. Ἰλ. X 60: ἐπὶ γήραος οὐδῶ. Ἐπὶ τῇ τοῦ γήραος ἐξόδῳ, ἐπὶ τῷ τέρματι· Σχόλ. εἰς Αἰσχ. Ἀγαμ. 781c: ἐπὶ τέρμα νωμᾶ: ἐπὶ τέρμα] ἐπὶ τέλος ἄξιον αὐτῶ· Παλατ. Ἀνθολ., App. (Epiigr. sepul.) 372: Πόπλιο[ν ... γή]ραος ἐπὶ τέρμα μολόντα, κ.ἄ. Βλ. καὶ Σχόλ. εἰς Ὀππιαν. Ἀλιευτ. 2, 631: Τέρμα. τέλος βίου· ζωῆς. Ἀκόμη ἡ ἔκφραση αὐτὴ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει εἴτε τὴν κατοχὴ ἄριστης γνώσεως ἐκ μέρους γιατροῦ (παντοίης σοφίης ἐπὶ τέρμα), βλ. Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σ. 423, ὑποσημ. 25 καὶ 26, εἴτε τὴν κατάκτηση κάθε ἀρετῆς, σχετικὰ βλ. παρακάτω, σ. 244.

νοῦσων ἰάματα

Βλ. Σχόλ. εἰς Νικάνδρ. Θηρ. 896b [σ. 309, 5 Crugnola]: μειλίγματι νοῦσων· ἰάματα νοῦσων.

10. Ἀνώνυμος (Δῖον)

(1ος αἰ. μ.Χ.)

Στὸ Δῖον, στὸ οἰκοδομικὸ τετράγωνο τῆς ὑδραυλῆς, ἀνακαλύφθηκε ἓνα κολποσκόπιο/διόπτρα (*speculum matricis*) τὸ ὁποῖο ἀνήκε προφανῶς σὲ κάποιον γιατρό πού ἀσκοῦσε τὴν τέχνην του στὴν πόλη αὐτὴ καί, μεταξύ τῶν ἐνδιαφερόντων του, περιλαμβάνόταν καὶ ἡ Γυναικολογία. Ἡ διόπτρα ὑπέστη κάποια βλάβη καὶ «πιθανῶς ἀνέμενε ... τὴν ἐπισκευὴ τῆς στὸ μεγάλο ἐργαστήρι τοῦ τομέα τῆς ὑδραυλῆς»¹⁰⁹.

11. Ἀνώνυμος (Πέλλα)

(τρίτο τέταρτο 4ου αἰ. π.Χ.)

Σὲ «τμήμα ἐνεπίγραφης βάσης ἐπιτύμβιας στήλης» πού βρέθηκε στὴν ἑλληνιστικὴ Πέλλα σώζεται τμήμα κατεστραμμένης ἐπιγραφῆς. Ἄν ἡ συμπλήρωση τῆς ἀρχῆς τοῦ μοναδικοῦ σωζόμενου στίχου εἶναι ὀρθή, τότε πρόκειται γιὰ τὸ μνημεῖο γιατροῦ πού καταγόταν ἀπὸ τὴ Θάσο καὶ πέθανε στὴν Πέλλα¹¹⁰. βλ.:

[— Θ]άσιον, λαοῖς ἰατρόν.

109. Σχετικὰ βλ. Δ. Παντερμαλῆς, «Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Δίου κατὰ τὸ 1993 καὶ ἡ χάλκινη διόπτρα», *AEMΘ* 7 (1993) 195-198. Πὰ τὰ διάφορα εἶδη τῆς διόπτρας βλ. Gurlt, *Gesch. der Chirurgie*, σσ. 514-515.

110. Βλ. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 100 (ἔκδοση): γενικά γιὰ τὴν ἐπιγραφὴ αὐτὴ βλ. στὸν ἴδιο, ὁ.π., σσ. 99-102 (τὰ ὅσα ὁμως ὁ συγγρ. ὑποστηρίζει στὴ σ. 101 σχετικὰ μὲ τις τιμὲς πού ἀποδόθηκαν στὸν γιατρό αὐτόν, τὴν προσφορὰ πρὸς τὴν πόλη καὶ τις ἀρετὲς του εἶναι ἀπολύτως ὑποθετικὰ· τὰ σχετικὰ παράλληλα σὲ ἐπιτύμβιες ἐπιγραφὲς ἄλλων γιατρῶν δὲν ἀποτελοῦν ἐγγύηση ὅτι τὰ παραπάνω ἐγκώμια ὑπῆρχαν στὰ ἐπιγράμματα ὄλων τῶν γιατρῶν).

λαοῖς ἰατρὸν

Ὁ ἐκδότης τῆς ἐπιγραφῆς (Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 101) ὑποθέτει, προφανῶς μετὰ βάσιν τὴν ἔκφραση *λαοῖς ἰατρὸν*, ὅτι ὁ ἐν λόγῳ γιαιτρός διετέλεσε *δημοσιεύων*. Κάτι τέτοιο ὅμως δὲν εἶναι ἀπαραίτητο, ἀφοῦ γιὰ τὸν Ἱπποκράτη ὁ ὁποῖος *σῶετο λαῶν | ἔθνεα* (Παλατ. Ἀνθολ. 9, 53), δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά πληροφορία ὅτι ἄσκησε τὴν τέχνην του ὡς δημόσιος γιαιτρός κάποιας πόλεως. Πιθανότερο θεωρῶ ὁ γιαιτρός τῆς ἐξεταζόμενης ἐπιγραφῆς νὰ ὑπῆρξε περιοδευτής, ὅτι δηλ. τὸ οὖσ. *λαοῖς* πρέπει νὰ σημαίνει μᾶλλον τοὺς κατοίκους πολλῶν περιοχῶν, στοὺς ὁποῖους ὁ ἐν λόγῳ γιαιτρός προσέφερε τίς ὑπηρεσίες του, παρὰ ἐκείνους μιᾶς πόλεως, ὅπου αὐτὸς κατεῖχε τὴ θέση τοῦ δημόσιου γιαιτροῦ. Γιὰ τοὺς *δημοσιεύοντες* γιαιτροὺς βλ. στὴν Εἰσαγωγή (σ. 88, ὑποσημ. 9). Γιὰ τὴν ἔκφραση *σῶετο λαῶν | ἔθνεα* [sc. ὁ Ἱπποκράτης] βλ. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 100, ὑποσημ. 7¹¹¹.

12. Ἀνώνυμος (Πύδνα) (4ος αἰ. π.Χ.)

Στὴν Πύδνα ἀνακαλύφθηκε ὁ τάφος ἑνὸς γιαιτροῦ, στὸν ὁποῖο ὑπῆρχαν ἱατρικὰ ἐργαλεῖα καὶ σκευὴ, ὅπως σιδερένια ἐργαλεῖα (τανάλια, μαχαιρίδια), χάλκινα ἐργαλεῖα (σμίλη, σπάτουλα), χάλκινη σικύα κ.ἄ. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ὅμως δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄνομα τοῦ γιαιτροῦ, ὁ ὁποῖος μετὰ βάσιν τὰ κτερίσματα πρέπει νὰ ἀπεβίωσε ἐπὶ Ἀλεξάνδρου Γ' (336-323 π.Χ.) ἢ ἐνδεχομένως καὶ ἀργότερα¹¹².

13. Ἀνώνυμος (Πύδνα) (4ος αἰ. π.Χ.)

Μετὰ ἀφορμὴ τῆς θεραπείας μιᾶς γυναίκα στὴν Πύδνα μαρτυρεῖται κάποιος γιαιτρός ποὺ προφανῶς ἀσκούσε ἐκεῖ τὸ ἐπάγγελμά του¹¹³. Δυστυχῶς οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ γιαιτροῦ οὔτε ἄλλα στοιχεῖα γι' αὐτὸν μᾶς εἶναι γνωστά.

111. Σημειῶνω ἀκόμη ὅτι σὲ ἐπιγραφή, χαραγμένη σὲ σαρκοφάγο, ποὺ βρέθηκε στὴ Θάσο, στὴν τοποθεσία Ἀλυκὴ, διαβάζουμε: *IG XII/8*, ἀρ. 602, στ. 5: [- υ υ - σ?]ορὸν ἰητρὸς [θ]εσμὸν πολὺθρηνον? Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἐπιγραφή παραδίδεται ὑπερβολικὰ κατεστραμμένη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθεῖ ἂν τὸ ἰητρὸς ἀφορᾷ πρόσωπο ποὺ ἀσκούσε τὸ ἐν λόγῳ ἐπάγγελμα, καὶ σ' αὐτὸν ἦταν ἀφιερωμένη ἡ ἐπιγραφή, ἢ ἂν ἐντάσσεται σὲ διαφορετικὰ συμφραζόμενα (π.χ. μεταφορικὴ χρῆση). Βλ. καὶ Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις*, τ. 2, σσ. 767-768, ἀρ. 1417 (287).

112. Βλ. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105.

113. Βλ. A. Chamberlain - S. Triantaphyllou, «An Ostetric Fatality from Northern Greece», στὸν τόμο: *Papers on Palaeopathology Presented at the 23rd Annual Meeting of the Palaeopathology Association*, Durham, North Carolina 1996, σ. 17. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105, ὑποσημ. 33 (ὅπου βέβαια ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ γιαιτροῦ ὡς «ὀρθοπεδικοῦ» ἀποτελεῖ ἀναχρονιστικὴ χρῆση ἐκ μέρους τοῦ συγγραφέα).

14. Ἄπτος (Δῖον) (3ος ἢ 2ος αἰ. π.Χ.)

Τὸν γιατρὸ αὐτὸν ἀφορᾷ ἐπίγραμμα τὸ ὁποῖο εἶναι χαραγμένο σὲ ἐπιτύμβια στήλη πού βρέθηκε στὸ Δῖον. Σύμφωνα μὲ τὸ παραπάνω ἐπίγραμμα ὁ Ἄπτος καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια Σιντική (ἐκ πατρίδος Στρυ-|μωνίδος Ἡρακλείας), ἦταν γιατρὸς καὶ θεράπευσε πολλοὺς ἀνθρώπους· τὸ Δῖον, ὅπου ἄσκησε εὐδοκίμως τὸ ἐπάγγελμά του, μνημονεύεται ὡς ἡ δευτέρα πατρίδα του. Τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ὡς ἀκολούθως¹¹⁴:

Ἄπτου τήνδ' ἔσορᾶς,
παροδεῖτα, λειψανοθήκην,
πολλοὺς ἀνθρώπους
σώσαντος, εἰς ὅσον ἔζη,
ἔκ τε νόσων χαλεπῶν
καὶ ἀνειρηῶν ὀδυνάων.
αὐχῶ δ' ἐκ πατρίδος Στρυ-
μωνίδος Ἡρακλείας,
καὶ δευτέρας δὲ Δείου
δι' ἀρετὴν τέχνης¹¹⁵.

Ὁδοιπόρε, βλέπεις ἐδῶ τὴ λειψανοθήκη τοῦ Ἄπτου, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του ἔσωσε πολλοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ βαριά νοσήματα καὶ ἀπὸ ὀδυνηροὺς πόνους. Καυχῶμαι γιὰ τὴν πατρίδα μου τὴν Ἡράκλεια τοῦ Στρυμόνα καὶ γιὰ τὴ δευτέρα (πατρίδα μου) τὸ Δῖον ἐξ αἰτίας τῆς εὐδόκιμης ἀσκήσεως τῆς τέχνης μου (σ' αὐτήν).

Λειψανοθήκη

Κατὰ τὸν Peek, «Λειψανοθήκη», σ. 31, πρόκειται γιὰ λέξη πού συναντᾶται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ καὶ χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τῶν λέξεων νεκροθήκη, ὀστοθήκη, σωματοθήκη.

114. Παραθέτω τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸν D. Pantermalis, «Inscriptions from Dion. Addenda et Corrigenda», στὸν τόμο: *Ancient Macedonian Studies in Honor of Charles Edson* [IBS 158], Thessaloniki 1981, σσ. 291-292 (καὶ πίν. 7): βλ. ἀκόμη Peek, «Λειψανοθήκη», σ. 31· J. M. R. Cormack, «Inscriptions from Pieria», *Klio* 52 (1970) 58-59, ἀρ. 10· Peek, «Griechische Epigramme», σσ. 185-186, ἀρ. 2· H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 31 (1981), σ. 151, ἀρ. 630· J. Robert - L. Robert, *Bull.Épigr.* 7 (1971), σ. 456, ἀρ. 402, καὶ Tatakis, *Macedonians Abroad*, σσ. 110-111, ἀρ. 1. Βλ. ἐπίσης Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σ. 430· Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σ. 368, ὑποσημ. 9, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109.

115. Κατὰ τὸν Peek, «Griechische Epigramme», σ. 186, «Das Epigramm ... war also folgendermassen zu drucken»:

Ἄπτου τήνδ' ἔσορᾶς, | παροδεῖτα, λειψανοθήκην,
πολλοὺς ἀνθρώπους | σώσαντος, εἰς ὅσον ἔζη,
ἔκ τε νόσων χαλεπῶν | καὶ ἀνειρηῶν ὀδυνάων.
αὐχῶ δ' ἐκ πατρίδος Στρυ|μωνίδος Ἡρακλείας,
καὶ δευτέρας δὲ Δείου | δι' ἀρετὴν τέχνης·

βλ. καὶ στὸν ἴδιο, «Λειψανοθήκη», σ. 31.

πολλοὺς ἀνθρώπους σώσαντος, εἰς ὅσον ἔζη, ἕκ τε νόσων χαλεπῶν

Βλ. τὰ παράλληλα χωρία παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 7 («Ἀντίοχος»), σ. 161.

ἕκ τε νόσων χαλεπῶν

Γιὰ τὴν ἔκφραση χαλεπὴ νόσος (ἢ χαλεπὸν νόσημα) βλ. Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 5, 133 [CMG VIII/2, σ. 109, 18-19]: *χαλεπὴν ὑπογράφει τὴν νόσον*: αὐτόθι [CMG VIII/2, σ. 109, 27], κ.ἀ. Ὀρειβ., *Ἱατρ. συν.* 45, 28 [CMG VI/2/1, σ. 184, 3], καὶ *Ἱατρ. συν. ἐκλ.* 39, 2 [CMG VI/2/2, σ. 138, 27-28]: *νόσοι χαλεπαὶ συμβαίνουσιν*: Παλλάδ., *Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 5, 7 [II 135, 31 Dietz], κ.ἀ. Ἱππιατρ. (Hipp. Cant.) 80, 18 [CHG II 220, 7-8 Oder - Hoppe], κ.ἀ.

καὶ ἀνειρωγῶν ὀδυνῶν

Γιὰ τὴν ἔκφραση ἀνιαρὰ ὀδύνη βλ. Θεόφιλ. πρωτοσπαθ., *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* 2, 7: *ὀδύνας ἀνιαρὰς ἐπάγει*, καὶ ὁ.π. 2, 8: *ἀνιαρὰς ὀδύνας τοῖς ἐμφραχθεῖσιν ἐπιφέρει*: Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 2 [II 3, 10-12 Puschm.], καὶ ὁ.π. 8, 2 [II 371, 7-8 Puschm.]: πρβ. καὶ ὁ.π. 1, 17 [I 617, 6-7 Puschm.], κ.ἀ.

ἐκ πατρίδος Στρυμωνίδος Ἡρακλείας

Γιὰ τὴν Ἡράκλεια τοῦ Στρυμόνα (Σιντική) βλ. Papazoglou, *Les villes de Macédoine*, σσ. 368-371.

15. Ἀριστογένης ὁ Θάσιος (3ος αἰ. π.Χ.)

Προσωπικὸς γιαιτρὸς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Μακεδονίας Ἀντιγόνου Γονατᾶ (βασ. 276-239 π.Χ.)¹¹⁶, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ φράση *ἰατρευσεν Ἀντιγόνῳ τῷ ἐπικληθέντι Γονατᾶ τῆς Σούδας*¹¹⁷.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν καταγωγή τοῦ Ἀριστογένη στὶς σχετικὲς ἀρχαῖες μαρτυρίες διαπιστώνεται κάποια σύγχυση. Συγκεκριμένα στὴ *Σούδα* παραδίδονται δύο λήμματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ἓνα ἀφορᾶ τὸν γιαιτρὸ Ἀριστογένη τὸν Κνίδιο, ἐνῶ τὸ ἄλλο τὸν Ἀριστογένη τὸν Θάσιο. Καὶ οἱ δύο συνδέονται μὲ τὸν Ἀντίγονο Γονατᾶ, ἀφοῦ ὁ Ἀριστογένης ὁ Κνίδιος *ἰατρευσεν Ἀντιγόνῳ τῷ ἐπικληθέντι Γονατᾶ*, ἐνῶ ὁ ὁμώνυμος Θάσιος ἔγραψε *Ἐπιτομὴν φυσικῶν βοηθημάτων πρὸς Ἀντίγονον*¹¹⁸.

Ὁ Wellmann υἱοθετεῖ τὴν ἄποψη παλαιότερων μελετητῶν (Olearius, Meibon) ὅτι

116. Βλ. Wellmann, «Aristogenes», σσ. 932-933· βλ. ἀκόμη Reinach, «Medicus», σ. 1671· Fuchs, «Heilkunde», σ. 319· Marasco, «Médecins de cour», σ. 437· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 151-152, κ.ἀ.

117. Ἡ ἔκφραση αὐτὴ δηλώνει ὅτι ὁ Ἀριστογένης ὑπηρέτησε στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου, σὲ ἀντιδιαστολή μὲ τὴν ἀπλῶς συγχρονιστικὴ ἔκφραση ποὺ χρησιμοποιεῖται πάλι στὴ *Σούδα* π.χ. γιὰ τὸν Ἀρχιγένη: *ἐπὶ Τραϊανοῦ ἰατρεύσας* (*Σούδα* α 4107 Adler = Ἡσύχ., *Ὀνοματ.*, ἀπ. 120 Flach) καὶ τὸν Σωρανό: *ἰατρεύσας ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ τῶν βασιλέων* (*Σούδα* σ 851 Adler = Ἡσύχ., *Ὀνοματ.*, ἀπ. 761 Flach). Πρβ. καὶ E. Rohde, «Ἐγένετο in den Biographica des Suidas», *RhM* 33 (1878) 161-200 καὶ 638, καὶ ὁ.π. 34 (1879) 620-622 [= Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1, σσ. 114-184]. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ἀριστογένη μὲ τὸν Γονατᾶ βλ. καὶ ὅσα σημειώνονται παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 3 («Ἀνώνυμος (Ζήνων;)»), καθὼς καὶ στὸ λ. ἀρ. 10 («Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»), γιὰ τὴν ἀπόδοση ἀπὸ κάποιους μελετητὲς στὸν Ἀριστογένη τῆς *Ἐπιστολῆς προφυλακτικῆς πρὸς Ἀντίγονον*, ἢ ὁποῖα παραδίδεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Διοκλῆ.

118. Βλ. *Σούδα* α 3911 Adler = μαρτ. 1a (*Κνίδιος*), καὶ *Σούδα* α 3910 Adler = μαρτ. 1b (*Θάσιος*).

σίγουρα πρόκειται για ένα και τὸ αὐτὸ πρόσωπο¹¹⁹, δὲν ἀποσαφηνίζει ὅμως ἂν τὸ προσωνύμιο *Κνίδιος* ποὺ τοῦ ἀποδίδει ἀφορὰ τὴν ἰατρικὴ σχολὴ στὴν ὁποία ἀνήκε ἢ τὴν πόλη ὅπου διέμεινε γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα ἢ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του¹²⁰.

Τὴν ἀποψη αὐτὴ ὅσον ἀφορὰ τουλάχιστον τὴν ταύτιση τῶν προσώπων καὶ ποὺ πιθανότατα ἀνταποκρίνεται στὴν ἀλήθεια, δέχεται, ἀκολουθώντας τὸν Wellmann, καὶ ὁ Fr. Susemihl ποὺ θεωρεῖ τὸν Ἀριστογένη Κνίδιο στὴν καταγωγή¹²¹. Ὁ Fraser ἐπίσης θεωρεῖ πιθανὴ τὴ συζητούμενη ταύτιση, ἀφοῦ μνημονεύει τὴν περίπτωση τοῦ Ἀριστογένη ὡς παρόμοια μὲ ἐκείνη τοῦ γιατροῦ Χρυσίππου (4ος/3ος αἰ. π.Χ.): ἔτσι γιὰ τὰ δύο προσωνύμια, *Κνίδιος* καὶ *Θάσιος* μὲ τὰ ὁποία χαρακτηρίζεται ὁ Ἀριστογένης, παρατηρεῖ: «τὸ τελευταῖο [sc. τὸ Θάσιος] εἶναι στὴν πραγματικότητα τὸ ἐθνικὸ (= πατριδωνυμικὸ) του, καὶ τὸ προηγούμενο [sc. τὸ Κνίδιος] δηλώνει τὴν προσήλωσή του στὴν Κνιδιακὴ σχολή»¹²². Ἀκολουθῶς κατὰ ἀνάλογο τρόπο ἀντιμετωπίζει καὶ τὸ ζήτημα τοῦ Χρυσίππου ποὺ μαρτυρεῖται βέβαια ὡς *Ῥόδιος*, θεωρεῖται ὅμως *Κνίδιος*: τὸ προσωνύμιο *Ῥόδιος* ἀφορὰ τὴν καταγωγή τοῦ Χρυσίππου, ἐνῶ τὸ *Κνίδιος* τὴν ἰατρικὴ σχολὴ στὴν ὁποία ἀνήκε¹²³.

Ἀξίζει νὰ προστεθεῖ ἐδῶ καὶ ἓνα ἐπὶ πλέον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς θασιακῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀριστογένη, τὸ ὁποῖο προκύπτει, ἔστω ἔμμεσα, ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν τίτλων τῶν ἔργων τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ μὲ ὁμότιπλα ἔργα ποὺ συνδέονται μὲ τὴν Κνιδιακὴ ἰατρικὴ σχολή¹²⁴. Ἀπὸ τὴ σύγκριση αὐτὴ συνάγεται, κατὰ τὸν Wellmann¹²⁵, τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀριστογένης τελοῦσε ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν ἰατρικῶν θεωριῶν τῆς Κνίδου. Συνεπῶς εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο χαρακτηρίσθηκε *Κνίδιος*¹²⁶, ὁπότε ἀναγκαστικὰ τὸ *Θάσιος* δηλώνει τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του.

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀποδόσεως στὸ ἴδιο πρόσωπο δύο διαφορετικῶν προσωνυμίων, ἀπὸ τὰ ὁποία τὸ ἓνα ἀφορὰ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του καὶ τὸ ἄλλο τὸν τόπο ὅπου αὐτὸ

119. Βλ. «Medicin», σ. 783, ὑπόσημ. 36· βλ. ἐπίσης στὸν ἴδιο, «Aristogenes», στ. 932, καὶ «Geschichte, V», σ. 323, ὑπόσημ. 1.

120. Πιθανότερο ὅμως φαίνεται ὅτι κλίνει πρὸς τὸ τελευταῖο ἐνδεχόμενο· ἐξ ἄλλου στὰ παραπάνω μελετήματά του κάνει λόγο γιὰ τὸν «Aristogenes von Knidos» καὶ γιὰ τὸν «Aristogenes aus Knidos». Πρβ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.

121. Βλ. «Chrysiippos von Knidos», σ. 315 («Aristogenes von Knidos», καὶ κυρίως τὴν ὑπόσημ. 6 τῆς ἴδιας σελίδας). Βλ. ἀκόμη Gorteman, «Médecins de cour», σ. 315, ὑπόσημ. 3 («Aristogène de Cnide»). Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 319, ὅπου, ἀφοῦ σημειώσει ὅτι ὁ Ἀριστογένης κατάγεται ἀπὸ τὴν Κνίδο, παρατηρεῖ ὅτι «ὁ Σουΐδας τὸν ὀνομάζει Θάσιον». Τὴν ταύτιση αὐτὴ τὴ δέχονται, ἀπὸ ὅσο κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστώσω, ὅλοι οἱ μελετητές.

122. Βλ. *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 503, σημ. 49.

123. Βλ. *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 347 (: «the term [sc. Κνίδιος] means 'a member of the Cnidian school'»): βλ. ἐπίσης Gorteman, «Médecins de cour», σσ. 324-325· Marasco, «Médecins de cour», σ. 449· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 56-57, κ.ἀ. Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 40 («Χρυσίππος ὁ Ῥόδιος (Κνίδιος)»).

124. Ὅσον ἀφορὰ τὰ ἔργα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς ποὺ ἔχουν κνιδιακὴ προέλευση ἔχουν διατυπωθεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς ποικίλες καὶ διϊστάμενες μεταξύ τους ἀπόψεις· φυσικὰ ἐδῶ θίγω τὸ θέμα αὐτὸ μόνο σὲ σχέση μὲ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστογένη ποὺ ὁ Wellmann πιστεύει ὅτι ἀπηχοῦν ἐπιδράσεις τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τῆς Κνίδου.

125. Βλ. «Geschichte, V», σ. 323.

126. Ἦ καὶ γιὰ τὴν ἀμάρτυρη ἀλλὰ ὄχι ἀπίθανη αἰτία νὰ διέμεινε γιὰ κάποιο χρονικὸ διάστημα στὴν Κνίδο. Ἐξ ἄλλου θεωρῶ μᾶλλον ἀπίθανο ὅλοι οἱ γiatροὶ τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τῆς Κνίδου ποὺ εἶναι γνωστοὶ μόνον ὡς *Κνίδιοι* νὰ κατάγονταν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν πόλη αὐτή.

παρέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα ασκώντας το επάγγελμά του, σημειώνω εδώ τις περιπτώσεις α') του διαπρεπούς γιατρού Ἡροδίκου (5ος/4ος αἰ. π.Χ.), ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται ὡς *Σηλυμβριανός*, βλ. Anon. Lond. IX 20-36 [σ. 48 Jones] = Ἡρόδικ., ἀπ. 8α, στίχ. 1 Grensemann, ἀλλὰ καὶ ὡς *Κνίδιος*, βλ. Anon. Lond. IV 31-V 34 [σ. 32-34 Jones] = Ἡρόδικ., ἀπ. 8, στίχ. 16 Grensemann· γιὰ τὴ σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία βλ. Grensemann, *Knidische Medizin*, τ. 1, σ. 14-15· βλ. ἀκόμη Πλάτ., *Πρωταγ.* 316d = Ἡρόδικ., ἀπ. 8α/4 Grensemann: καὶ ὁ νῦν ἔτι ὦν οὐδενὸς ἦττον σοφιστῆς Ἡρόδικος ὁ Σηλυμβριανός, τὸ δὲ ἀρχαῖον Μεγαρεύς· β') τοῦ γιατροῦ Φιλωνίδη (1ος αἰ. π.Χ.) (Φιλωνίδης ὁ Σικελός = Φιλωνίδης ὁ Σικελός ὁ ἀπὸ Ἐννης = Φιλωνίδης Δυρραχηνός = Philonidis Catinensis)· βλ. Wellmann, «Geschichte, I», σ. 563-564 (ὄπου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραπάνω ταύτιση, ὑποστηρίζεται ἡ καταγωγή τοῦ γιατροῦ Φιλωνίδη ἀπὸ τὸ Δυρράχιο), καὶ γ') τοῦ Στεφάνου τοῦ Ἀθηναίου (6ος/7ος αἰ. μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μὲ τὸν Στέφανο τὸν Ἀλεξανδρέα· βλ. W. Wolska-Conus, «Stéphanos d'Athènes et Stéphanos d'Alexandrie. Essai d'identification et de biographie», *REB* 47 (1989) 5-89· στὸν ἴδιο, «Les Commentaires de Stéphanos d'Athènes au Prognostikon et aux Aphorismes d'Hippocrate: de Galien à la pratique scolaire Alexandrine», *REB* 50 (1992) 5-86, καὶ K.-H. Leven, «Stephanos v. Athen», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σ. 828-829. Γιὰ τὴ σύγχυση ὅσον ἀφορᾷ βιογραφούμενο πρόσωπο καὶ τὴ διάσπαση τῶν πληροφοριῶν ποὺ σχετίζονται μ' αὐτὸ σὲ δύο διαδοχικὰ λήμματα, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὰ πρόσωπα, βλ. πάλι στὴ *Σοῦδα* σ 851 Adler = Ἡσύχ., *Ὀνοματ.*, ἀπ. 761 Flach: *Σωρανὸς Μενάνδρου καὶ Φοίβης, Ἐφέσιος ἰατρός, διατρίψας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἐν τῇ Ῥώμῃ δὲ ἰατρεύσας ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ τῶν βασιλέων, βιβλία τε συντάξας πλεῖστα καὶ κάλλιστα, καὶ Σοῦδα* σ 852 Adler = Ἡσύχ., *Ὀνοματ.*, ἀπ. 762 Flach: *Σωρανὸς Ἐφέσιος, ἰατρός νεώτερος, γυναικεῖα βιβλία δ', βίους ἰατρῶν καὶ αἰρέσεις καὶ συντάγματα βιβλία ι' καὶ ἄλλα διάφορα.* Γιὰ τὴ διπλὴ αὐτὴ ἀναφορὰ τοῦ Σωρανοῦ στὴ *Σοῦδα*, ἡ ὁποία στὴν πραγματικότητα ἀφορᾷ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο βλ. Scheele, *De Sorano medico etymologo*, σ. 3[179]-7[183], καὶ Kind, «Soranos», σ. 1114-1115· Hanson - Green, «Soranus of Ephesus», σ. 981· πρβ. καὶ σ. 982-988. Ἀντίθετα ὁ W. A. Reus, «Soranus», *DNP* 2 (2001) 739, ἐκφράζεται πολὺ ἐπιφυλακτικὰ γιὰ τὴν ταύτιση αὐτῆ, τὴν ὁποία θεωρεῖ ἀναπόδεικτη. Βλ. ἐπίσης καὶ τὴν περίπτωσιν τοῦ ἱστορικοῦ Ξενοφῶντα τοῦ Ἀθηναίου, γιὰ τὸν ὁποῖον ἐπίσης ὑπάρχουν στὴ *Σοῦδα* δύο λήμματα (ξ 47 καὶ 48 Adler)¹²⁷.

Ἀπὸ τὴ συνεκτίμησις λοιπὸν ὄλων ὅσων ἐκτέθηκαν παραπάνω μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε μὲ μεγάλη βεβαιότητα ὅτι καὶ τὰ δύο λήμματα τῆς *Σοῦδας* ἀφοροῦν τὸ ἴδιο πρόσωπο, τὸν Θάσιον γιατρὸ Ἀριστογένη.

Τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀριστογένη ἀφοροῦσαν τὴν Ἀνατομικὴ, τὴ Φυσιολογία, τὴ Φαρμακολογία, τὴ Διαιτητικὴ, τὴν Ὑγιεινὴ καὶ ἐνδεχομένως καὶ ἄλλους τομεῖς τῆς ἰατρικῆς· ἔγραψε, κατὰ τὴ *Σοῦδα*, εἴκοσι τέσσερα βιβλία (μονόβιβλα ἔργα)¹²⁸, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μνημονεύονται τὰ ἀκόλουθα:

Περὶ διαίτης (ἓνα βιβλίον), *Περὶ δυνάμεων*¹²⁹ (ἓνα βιβλίον), *Περὶ δακέτων*¹³⁰ (ἓνα βιβλίον), *Περὶ σπέρματος* (ἓνα βιβλίον), *Ὑγιεινῶν*¹³¹ (ἓνα βιβλίον), *Ἐπιστολικά*, δηλ. ἰατρικῆς

127. Πρβ. καὶ Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 211: *Μενέλαος Ἀραβαίου Πελαγῶν, Ἀθηναῖος* (4ος αἰ. π.Χ.): καταγόταν ἀπὸ τὴν Πελαγονία, ἀλλὰ τιμῆθηκε ὡς πρόξενος στὴν Ἀθήνα. Σὲ ἐπιγραφή τοῦ Ἰλίου ἀποκαλεῖται *Ἀθηναῖος*· ὁ.π., σ. 441: *Τιμόλαος Μακεδῶν ἢ Λαρισσαῖος* (4ος αἰ. π.Χ.), συγγραφέας *Τρωϊκῶν*, κ.ἄ.

128. Γιὰ τὸ περιεχόμενον τῆς λέξεως *βιβλίον* βλ. παρακάτω, τὰ σχόλια στὴ μαρτ. 1b (σ. 170).

129. Γιὰ τὴ διορθωτικὴ αὐτῆ πρότασις τοῦ Fuchs βλ. παρακάτω, στὰ σχόλια στὴ μαρτ. 1b.

130. Γιὰ τὸν τονισμὸ τῆς λέξεως αὐτῆς βλ. παρακάτω, στὰ σχόλια στὴ μαρτ. 1b.

131. Γιὰ τὴ διορθωτικὴ αὐτῆ πρότασις μου βλ. παρακάτω, στὰ σχόλια στὴ μαρτ. 1b.

πραγματείες σὲ ἐπιστολική μορφή, *Ἐπιτομή φυσικῶν βοηθημάτων πρὸς Ἀντίγονον*, δηλ. συλλογὴ μαγικῶν θεραπευτικῶν μέσων¹³².

Ι. Μαρτυρίες

1a. *Σοῦδα* α 3911 Adler = Ἡσύχ., *Ὀνοματ.* 93 Flach:

Ἀριστογένης, Κνίδιος ἰατρός, δούλος Χρυσίππου τοῦ φιλοσόφου. ἰάτρευσεν Ἀντιγόνω τῷ ἐπικληθέντι Γονατᾶ.

Ὁ Ἀριστογένης, γιάτρος τῆς Κνιδιακῆς σχολῆς, δούλος τοῦ φιλοσόφου Χρυσίππου, ὑπῆρξε γιάτρος τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ ἐπονομαζόμενου Γονατᾶ.

Κνίδιος ἰατρός

«Γιάτρος τῆς Κνιδιακῆς σχολῆς»: ἔτσι πρέπει νὰ νοηθεῖ ἡ ἔκφραση *Κνίδιος ἰατρός*, ἂν εἶναι ὀρθή ἢ παραπάνω ἐρμηνεία (βλ. σ. 167). Βλ. καὶ τὴν ἀνάλογη ἔκφραση ποῦ ἀφορᾷ τὸν γιάτρο Χρυσίππο, Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 7, 186: *γένετο δὲ καὶ ἄλλος Χρυσίππος Κνίδιος ἰατρός* (πρόκειται γιὰ τὸν Χρυσίππο, πατέρα τοῦ Χρυσίππου ποῦ διετέλεσε γιάτρος τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου· βλ. τὸ σχετικὸ σχόλιο παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 40).

δούλος Χρυσίππου

Σχετικὰ μὲ τὴν ταύτιση τοῦ Χρυσίππου ὑπάρχει τὸ ἀκόλουθο πρόβλημα. Στὴν ἔκδοση τῆς *Σοῦδας* ἀπὸ τὴν A. Adler γίνεται ἀποδεκτὴ ἢ παραδεδομένη γενικὴ τοῦ φιλοσόφου μετὰ ἀπὸ τὴ γραφὴ *Χρυσίππου*. Ἐπίσης ὁ Flach στὴν ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ *Ὀνοματολόγου* τοῦ Ἡσύχιου τοῦ Μιλήσιου (6ος αἰ. μ.Χ.) διατηρεῖ τὴ γραφὴ τοῦ φιλοσόφου, ὅπως καὶ στὴν *Ἰωνιά*, τὸ προσηραφόμενο στὴν αὐτοκράτειρα Εὐδοκία τῆ Μακρεμβολίτισσα ἔργο (11ος αἰ., βλ. Cohn, «Eudocia», στ. 912-913), ἢ σύνταξη τοῦ ὁποῖου ὁμως εἶναι ἀποδεδειγμένα μεταγενέστερη (16ος αἰ.), βλ. [Εὐδοκία], *Ἰωνιά* 142 Flach. Στὸ κριτ. ὑπόμν. τῆς ἐκδόσεως τοῦ *Ὀνοματολόγου* ὅσον ἀφορᾷ τὴ γραφὴ *φιλοσόφου* ὁ Flach σημειώνει: «ιατροῦ pro φιλ. corr. Reinesius; de Cnidio enim medico agitur». Ἐπισημαίνω ἐπίσης ὅτι ὁ Wellmann, «Medicin», σ. 783, ὑπόσημ. 35, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ γραφὴ τοῦ φιλοσόφου ἀποτελεῖ προσθήκη βυζαντινοῦ ἀντιγραφέα, ὀφειλόμενη σὲ ἀγνοια, ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἀριστογένη ὡς δούλου ὁ ἴδιος μελετητὴς πιστεύει (αὐτό-θι) ὅτι «ἢ ἀδιασταύρωτη σημείωση, ὅτι αὐτός [sc. ὁ Ἀριστογένης] ὑπῆρξε δούλος τοῦ Χρυσίππου, προέρχεται ἐδῶ [sc. στὸ λ. τῆς *Σοῦδας*] ἀπὸ τὸν Ἑρμιππο τὸν Βηρύτιο *Περὶ τῶν διαπρεψάντων ἐν παιδείᾳ δούλων*». Ἐπὶ πλέον ὁ Wellmann, «Geschichte, III», σ. 372, δέχεται ὅτι ὁ Χρυσίππος μὲ τὸν ὁποῖο φέρεται ὅτι συνδεόταν ὁ Ἀριστογένης ἦταν ὁ γιάτρος Χρυσίππος (ὁ δάσκαλος τοῦ Ἐρασιστράτου) καὶ ὁ Ἀριστογένης ὑπῆρξε μαθητὴς καὶ ὄχι δούλος του. Ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 319, ἐπίσης σημειώνει ὅτι ὁ Ἀριστογένης ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Κνίδιου γιάτρο Χρυσίππου· ἀντί-θετα πιστεύει ὅτι γιὰ χρονολογικοὺς λόγους ὁ Ἀριστογένης δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπῆρξε δούλος τοῦ στωϊκοῦ φιλοσόφου Χρυσίππου (ποῦ γεννήθηκε περὶ τὸ 280 π.Χ.). Ἀπὸ τὰ ὅσα γράφει ὁ Fuchs προκύπτει ὅτι κατ' αὐτὸν πρέπει νὰ ἔγινε κάποια σύγχυση στὴ *Σοῦδα* (= Ἡσύχιου) ἀνάμεσα στὸν γιάτρο Χρυσίππο καὶ στὸν ὁμώνυμο στωϊκὸ φιλόσοφο.

1b. *Σοῦδα* α 3910 Adler = Ἡσύχ., *Ὀνοματ.* 92 Flach:

Ἀριστογένης Θάσιος, ἰατρός, ἔγραψε βιβλία κδ'· ἐκρίθη δὲ Περὶ διαίτης ἔν, Περὶ δυνά-

132. Εἰδικότερα γιὰ τοὺς τίτλους καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων αὐτῶν βλ. παρακάτω, τὰ σχόλια στὴ μαρτ. 1b.

μεων¹³³ α', *Περὶ δακέτων α'*, *Περὶ σπερμάτος α'*, *Ἵγιεινῶν*¹³⁴ α', *Ἐπιστολικά*, *Ἐπιτομή*¹³⁵ φυσικῶν βοηθημάτων πρὸς Ἀντίγονον.

Ὁ Ἀριστογένης ἀπὸ τῆ Θάσο, γιατρός, ἔγραψε εἴκοσι τέσσερα βιβλία (ἔργα), ἀπὸ τὰ ὅποια σημαντικότερα θεωρήθηκαν τὰ ἀκόλουθα: *Περὶ διαίτης* ἓνα βιβλίο, *Περὶ φαρμάκων* ἓνα βιβλίο, *Περὶ τῶν ζώων ποῦ δαγκώνουν* ἓνα βιβλίο, *Περὶ σπέρματος* ἓνα βιβλίο, *Ἵγιεινὰ* ἓνα βιβλίο, *Ἐπιστολικές πραγματείες*, *Ἐπιτομή μαγικῶν θεραπευτικῶν μέσων πρὸς τὸν Ἀντίγονο*.

ἔγραψε βιβλία κδ'

Ὁ ὅρος *βιβλίον* εἶναι δυνατόν νὰ ἐκληφθεῖ ὡς συνώνυμος μὲ τὸ *σύγγραμμα*, μόνο στὴν περίπτωση μονόβιβλων συγγραμμάτων. Αὐτὸ φαίνεται νὰ ἰσχύει γιὰ τὸν Ἀριστογένη, ἀφοῦ γιὰ ὅσα συγγράμματά του δηλώνεται ἡ ἔκτασή τους, αὐτὴ περιορίζεται σὲ ἓνα μόνο βιβλίο.

περὶ διαίτης

Ὁ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 323, πιστεύει ὅτι τὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἀπηχοῦσε κνιδιακὴ ἐπίδραση, καὶ τὸ συγκρίνει μὲ τὸ «ἐπίσης ἐπηρεασμένο ἀπὸ τὴν κνιδιακὴ διδασκαλία ψευδο-ἱπποκρατικὸ σύγγραμμα *Περὶ διαίτης* [VI 466-637 L.]». Σχετικὰ μὲ τὸ *Περὶ διαίτης* τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς βλ. Th. Gomperz, *Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie*, τ. 1, Berlin ⁴1922 (¹1895), σσ. 236, 256 καὶ 257· Fredrich, *Hippokratische Untersuchungen*, σσ. 81 κ.έ.· πρβ. ὁμως I. M. Lonie, «The Cnidian Treatises of the Corpus Hippocraticum», *CQ* N. S. 15 (1965) 5, κ.ἄ.

περὶ δυνάμεων [-ως ed.] α'

Κατὰ τὸν Fuchs, «Heilkunde», σ. 319, ἡ παραδεδομένη γεν. ἐνικὸ *δυνάμεως* στὸν ἐξετάζομενο τίτλο πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *δυνάμεων*· ὁ ἴδιος μελετητὴς σημειώνει ἐπίσης ὅτι τὸ σύγγραμμα αὐτὸ ἦταν φαρμακολογικὸ περιεχομένου («über Arzneimittel»). Οἱ δύο παραπάνω ἀπόψεις τοῦ Fuchs εἶναι πιθανότατα ὀρθές καὶ τεκμηριώνονται ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ οὐσ. *δύναμις* στὴν ἱατρικὴ γραμματεία. Τὸ οὐσ. *δύναμις* λοιπὸν στὴ γραμματεία αὐτὴ ἔχει ποικίλες σημασίες ἀνάλογα μὲ τὰ συμφραζόμενα. Στὴ Φαρμακολογία χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμο τοῦ «φαρμάκου», ἐνῶ στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ, ὡς τίτλος ἢ μέρος τίτλου, δηλώνει σύγγραμμα σὲ ὁποῖο καταγράφονται φάρμακα. Γιὰ τὴν *δύναμιν* = «φάρμακον» βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 5, 24 [XI 780, 3 κ.έ.]· ὁ.π. 6, 5 [XI 867, 18-868, 2 K.]· *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 2 [XII 404, 16 κ.έ. K.]: ἄλλο [sc. φάρμακον]: *αὕτη ἢ δύναμις πασῶν ἐστὶ βελτίων, ποιούσα καὶ πρὸς ρεούσας τρίχας ...*· ὁ.π. 3, 1 [XII 624, 15 κ.έ. K.]: *Τέσσερας ἐπὶ τὰς εἴκοσι δυνάμεις ὠτικάς ἐφεξῆς ἀλλήλων ἔγραψεν ὁ Ἀνδρόμαχος ...*· ὁ.π. 3, 1 [XII 633, 17 κ.έ. K.]: *Αἱ ὑπὸ Ἀσκληπιάδου γεγραμμέναι δυνάμεις ὠτικάι ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἐκτός, κ.ἄ.*¹³⁶. Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ οὐσ. *δύναμις* σὲ τίτλους φαρμακολογικῶν συγγραμμάτων βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 13 [XIII 416, 15 κ.έ. K.]: *Μέμνηται δὲ αὐτοῦ καὶ ὁ Ἡρᾶς ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν φαρμάκων, ὃ τινὲς μὲν ἐπιγράφουσι Νάρθηκα, τινὲς δὲ Τόμον τῶν δυνάμεων*· ὁ.π. 1, 15 [XIII 427, 13 κ.έ. K.]: *κατὰ τὸ βιβλίον, ὃ ἐπιγράφει [sc. ὁ Ἀνδρόμαχος ὁ νεώ-*

133. *δυνάμεων* correxit Fuchs: *δυνάμεως* ed. (βλ. παρακάτω, στὰ σχόλια στὴ μαρτ. αὐτῆ).

134. *Ἵγιεινῶν α'* scripsi: *Ἵγιεινὸν α'* ed. (γιὰ τὴν διορθωτικὴ αὐτὴ πρόταση βλ. παρακάτω, στὰ σχόλια στὴ μαρτ. αὐτῆ).

135. *Ἐπιτομή* scripsi: *Ἐπιτομήν* ed.

136. Πρβ. καὶ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 10, 1 [XIII 321, 1-2 K.]: *Ὅτι μὲν νεφριτικὰς ἀντιδότους τε καὶ δυνάμεις ὀνομάζουσιν ὅσαι νεφροῦς πάσχοντας ὠφελοῦσιν* (λατιν. μετάφρ.: «Quod nephriticas antidotos et compositiones appellant quae renibus affectis conferunt»).

τερος] *Δυνάμεις πρὸς τὰ ἐκτός*, κ.ἄ. Πιθανότατα τὸν τίτλο *Δυνάμεις* (*Περὶ δυνάμεων*;) ἔφερε καὶ ἓνα φαρμακολογικὸ περιεχομένου σύγγραμμα τοῦ Ἡροφίλειου γιатρῶ Μαντία· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 8, 3 [XIII 162, 15-163, 6 K.]: ἄλλη ἐκ τῶν *Μαντίου Δυνάμεων Ἀτταλική ...* Βλ. καὶ Wellmann, «Medicin», σ. 825· Kind, «Mantias», στ. 1257, καὶ V. Nutton, «Mantias» (2), *DNP* 7 (1999) 830, ὅπου ὁ συγγρ. κάνει λόγο γιὰ τὸ σύγγραμμα αὐτό, ἀποδίδοντας τὸν τίτλο του στὰ Γερμανικά ὡς «Über Arzneimittelheilkunde». Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 134, λ. *δύναμις* («a medicine»). Ἐπίσης ἀπὸ τῆ σημασία αὐτὴ καὶ χρῆση τοῦ οὐσ. *δύναμις* (= φάρμακο) προέκυψε καὶ ὁ τίτλος *Δυναμερόν* ποὺ δηλώνει ἔργο στὸ ὁποῖο καταγράφονται ποικίλα φάρμακα, ὅπως μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε μὲ ἀσφάλεια ἀπὸ δύο τουλάχιστον συγγράμματα ποὺ φέρουν τὸν παραπάνω τίτλο: Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Αἴλιο Προμῶτο (2ος αἰ. μ.Χ.· σχετικὰ βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Αἴλιος Προμῶτος»), ἐνῶ τὸ δεύτερο ἀπὸ τὸν βυζαντινὸ γιатρῶ Νικόλαο Μυρεψό (13ος/14ος αἰ.) καὶ μᾶς εἶναι γνωστὸ μέχρι σήμερα κυρίως ἀπὸ τὴ λατινικὴ μετάφρασή του (τὸ σύνολο τοῦ πρωτότυπου ἑλληνικοῦ κειμένου παραμένει ἀνέκδοτο)· βλ. Hunger, *Βυζ. λογ.*, τ. 3, σ. 142. Βλ. ἀκόμη Ἀέτ., *Λόγ. ιατρ.* 3, 115 [CMG VIII/1, σ. 305, 6-7]: *εἶδρον δὲ ἐγὼ τὴν γραφὴν ταύτην ἐν δυναμερῶ ἀπὸ Ῥώμης μοι κοιμισθέντι*· Παλλάδ., *Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 3, 22 [II 98, 20-22 Dietz]: *μη γὰρ ὡς ἔτυχε τοῖς δυναμεροῖς καταπίστευε· ὡσπερ γὰρ ἄλλοις πολλοῖς, οὕτω καὶ Ἀπολλωνίῳ τοῦπίκλῆν Μυτὶ γέγραπται δυναμερά*· Λέων. *ιατρ.*, *Σύν. ιατρ.* 4, 1 [σ. 153, 5-6 Ermerins]: *φέρεται δὲ βοηθήματα περὶ αὐτῶν* [sc. τῶν ὀζαινῶν] *ἐν τοῖς δυναμεροῖς πλεῖστα*· ὅ.π. 4, 11 [σ. 157, 25-27 Erm.]· ὅ.π. 5, 22 [σ. 185, 1-2 Erm.]· ὅ.π. 7, 10 [σ. 209, 24-26 Erm.], κ.ἄ. Δὲν ἀποκλείεται βέβαια σὲ κάποιες περιπτώσεις ὁ χαρακτηρισμὸς *δυναμερόν* νὰ ἀναφέρεται ἀπλῶς στὸ φαρμακολογικὸ περιεχόμενο κάποιου συγγράμματος, ὁ πραγματικὸς τίτλος τοῦ ὁποῖου νὰ εἶναι διαφορετικὸς, ὅπως π.χ. συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Μυός, τοῦ ὁποῖου εἶναι γνωστὰ δύο φαρμακολογικά ἔργα, τὸ *Περὶ μύρων* καὶ τὸ *Περὶ εὐπορίστων*· δηλ. στὴν περίπτωση τοῦ γιатρῶ αὐτοῦ ἡ ἔκφραση *γέγραπται δυναμερά* πιστεύω ὅτι σημαίνει «ἔγραψε συγγράμματα φαρμακολογικὸ περιεχομένου». Πρβ. καὶ τὸν τίτλο *Dynamidia* ἢ *De dynamidiis* μεσαιωνικῶν λατινικῶν συλλογῶν φαρμάκων, ὅπως π.χ. στὸν κώδικα Vindoc. lat. 109 (11ος αἰ.), φ. 87r: (Pseudo-) *Galenī Liber de dynamidiis. Hec est dynamīdie demonstratio omnium medicamentorum que ad artis medicine scientiam pertinet* (βλ. Sigerist, «Mediaeval Medical Texts», σ. 81), καὶ στὸν ἴδιο κώδικα, φ. 98r: ... *Incipit liber dinamidiī, id est farmaceuticon diversis auctoribus coartatum singula antidota*. Γι' αὐτὰ τὰ λατινικά συμπληματικά ἔργα καὶ τὴ μεγάλη διάδοσή τους στὴ Δύση βλ. ἐνδεικτικὰ L. C. MacKinney, «„Dynamidia“ in Mediaeval Medical Literature», *Isis* 24 (1936) 400-414. Βλ. ἀκόμη K.-D. Fischer, «The *Acharistum* in a Manuscript from the Library of Nicholas of Cues», στὸ: L. Cilliers (ἐκδ.), *Asklepios. Studies on Ancient Medicine* [AC, Suppl. 2], Bloemfontein 2008, σ. 79.

Ὁ Wellmann μνημονεύει τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ τὸν τίτλο *Περὶ δυνάμεως*, ὅπως δηλ. παραδίδεται στὴ *Σοῦδα* (βλ. «Aristogenes», στ. 932), ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν τίτλο *Περὶ δυνάμεων*, μεταφράζοντάς τον ὁμως ὡς ἀκολουθῶς: «über die Heilkraft der Arzneien gegen die Gifte (*Περὶ δυνάμεων* sc. τῶν φαρμάκων)» (βλ. «Geschichte, V», σ. 323)¹³⁷. ἀκόμη ὁ Wellmann ὑποστηρίζει ὅτι ἡ γεν. *δυνάμεως* (ἢ *-ων*) ἀναφέρεται στὰ φάρμακα (καὶ ὄχι ὅτι ἡ ἴδια ἢ λέξι σημαίνει φάρμακο), ἀφοῦ, ὅπως ἦδη σημειώθηκε, ὁ τίτλος κατὰ τὴ γνώμη του εἶναι *Περὶ δυνάμεως (-ων)* [sc. φαρμάκων]. Ἐπίσης

137. Πιστεύω ὅτι ὁ Wellmann αὐτὴ τὴ δεύτερη φορά δὲν ἔγραψε *δυνάμεων* ἀντὶ τοῦ παραδεδομένου *δυνάμεως* διορθώνοντας σιωπηρὰ τὴν πτώση καὶ τὸν ἀριθμὸ, ἀλλὰ κατὰ κάποιον τρόπο «ἐκ παραδρομῆς», ἐπειδὴ ἡ γεν. πληθ. τοῦ οὐσ. αὐτοῦ, ὅπως καὶ τοῦ οὐσ. *φάρμακον*, εἶναι συνηθέστερη ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη πτώση τοῦ ἑνικ. στοὺς τίτλους τῶν ἱατρικῶν συγγραμμάτων. Ἐξ ἄλλου, ἂν διόρθωνε σιωπηρὰ ἀλλὰ συνειδητὰ, τότε θὰ μετέφραζε συνεπέστερα καὶ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου· ἐπισημαίνω ὁμως ὅτι τὸ *Περὶ δυνάμεων ...* τὸ μεταφράζει «über die Heilkraft ...» (καὶ ὄχι über die Heilkräfte ..., ὅπως θὰ ἦταν ἡ ἀκριβὴς ἀπόδοση αὐτῆς τῆς μορφῆς τοῦ τίτλου).

ό Wellmann έντελώς αυθαίρετα, δηλ. χωρίς να έχει έντοπίσει κάποιο παράλληλο στην ιατρική γραμματεία, σημειώνει ότι ό συζητούμενος τίτλος σημαίνει «Σχετικά με τη θεραπευτική δράση των φαρμάκων κατά των δηλητηρίων» (ίσως επειδή ό Άριστογέννης έγραψε σύγγραμμα και για τὰ ιοβόλα ζώα).

Στὰ όσα εκτέθηκαν παραπάνω σχετικά με τη μορφή του τίτλου αλλά και τὸ περιεχόμενο του έργου αυτού του Άριστογένη θὰ μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει τὰ ακόλουθα: α') Άν πράγματι πρέπει να διατηρήσουμε τὴν παραδεδομένη στή *Σοῦδα* γεν. ένικ. *δυνάμεως* (ἢ ἔστω να υιοθετήσουμε τὴ γεν. πληθ. -ων) και να έννοήσουμε ως διευκρινιστικό συμπλήρωμα του τίτλου τὴ γεν. πληθ. *φαρμάκων*, όπως προτείνει ό Wellmann, τότε τὸ μόνο γνωστό έργο που έχει κάπως παρόμοιο τίτλο (στὸν όποιο περιέχονται οι λέξεις *δύναμις* και *φάρμακον*) είναι τὸ γαληνικό *Περὶ κράσεως και δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων*, τὸ περιεχόμενο του όποίου σχετίζεται γενικά με τὴς ιδιότητες και τὴ θεραπευτικὴ δράση τῶν ἀπλῶν φαρμάκων (δὲν περιορίζεται δηλ. στην καταγραφή τῆς δράσεως τῶν φαρμάκων σὲ συγκεκριμένες ἢ τόσο εξειδικευμένες περιπτώσεις, όπως προτείνει ό Wellmann για τὸ σύγγραμμα του Άριστογένη). β') Άν τὸ περιεχόμενο του έργου ἦταν αυτό που δέχεται ό Wellmann, τότε ό τίτλος του θὰ ἦταν ὡπωσδήποτε διαφορετικός· γι' αυτό ό Γερμανός μελετητής δὲν έντοπίζει κανένα έργο που να πραγματεύεται τὸ θέμα τῶν δηλητηρίων και να φέρει αυτόν τὸν τίτλο (οὔτε *Περὶ δυνάμεως* οὔτε *Περὶ δυνάμεως [ἢ -ων] φαρμάκων*). Μάλιστα τὰ παραδείγματα που προσκομίζει δὲν έχουν καμιά σχέση με τὴ μορφή του τίτλου του έργου του Άριστογένη, βλ. «Geschichte, V», σ. 323, ὑποσημ. 3, και φυσικά δὲν ὑποστηρίζουν τὴν πρότασή του· δειγματοληπτικά σημειώνω ότι ένας ἀπὸ τὸς τίτλους που επικαλεῖται ἀφορὰ έργο του Έρασιστράτου και είναι ό ακόλουθος: *Περὶ δυνάμεων και θανασίμων*. Ό I. Garofalo, εκδότης τῶν ἀποσπασμάτων του Έρασιστράτου, σημειώνει για τὸ περιεχόμενο του έργου (*Erasistrati fragmenta*, σ. 56): «Quest' opera trattava dei farmaci (dynameis) e dei veleni (thanasima) e relativi antidoti». Ακόμη στὰ ἀπ. 270-283 τῆς εκδόσεώς του, τὰ όποια κατά τὴ γνώμη του προέρχονται ἀπὸ τὸ *Περὶ δυνάμεων και θανασίμων*, γίνεται λόγος και για φάρμακα και νοσήματα που δὲν έχουν καμιά σχέση με τὰ δηλητήρια, π.χ. για τὴ μὴ χρήση του μανδραγόρα *ἐπὶ ὠταλγίας και ὀφθαλμιῶντων* (ἀπ. 270), για φάρμακα κατά τῶν ἐλκῶν του προσώπου (ἀπ. 272), για τὴ χρήση του φυτοῦ *σκάνδιξ* (= εἶδος λαχάνου) σὲ κάποια νοσήματα, όπως στομαχικά, ἡπατικά κ.ά. (ἀπ. 273), κτλ. (προφανῶς ἡ ένότητα του έρασιστράτειου έργου, ὅπου καταγράφονταν τὰ φάρμακα αυτά, ἀντιστοιχοῦσε στὸ *Περὶ δυνάμεων* ... του τίτλου). γ') Τόσο ἑλλειπτικοὶ τίτλοι, ὅσο αυτός που προτείνει ό Wellmann δὲν έντοπίζονται στην ιατρικὴ γραμματεία· ἀντίθετα οι σωζόμενοι τίτλοι παραπέμπουν σαφῶς στὸ περιεχόμενο του σχετικού έργου και δὲν ἀπαιτεῖται τέτοια συλλογιστικὴ για τὴν κατανόησή τους. Συνεπῶς ἡ πρόταση του Fuchs φαίνεται ὀρθότερη, επειδὴ ἀφ' ένός ἡ διόρθωσή του ὑποστηρίζεται ἀπὸ πολλά παράλληλα και ἀφ' ἑτέρου ὁ ἀποκαταστημένος τίτλος, χωρίς να ἀπαιτεῖται να έννοήσουμε ὅ,τιδήποτε, δηλώνει σαφῶς τὸ περιεχόμενο του ἐξεταζόμενου συγγράμματος του Άριστογένη, ότι δηλ. πρόκειται για ἕνα γενικό φαρμακολογικό έργο.

περὶ δακέτων α'

Τὸ ἐπίθ. *δακετός* μαρτυρεῖται στὰ ἀρχαία κείμενα και ὡς *δάκετος*, με τὴν ἴδια περίπου συχνότητα· ἀπὸ τὸς εκδότες τῶν σχετικῶν έργων γίνονται ἀποδεκτῆς ὡς ὀρθῆς και οι δύο διαφοροποιήσεις ὡς πρὸς τὴ θέση του τόνου· για τὸν τύπο *δακετός* βλ. Αἰλιαν., *Π. ζῶων ιδιότη.* 10, 49 = Νίκανδρ., *Όφιακά*, ἀπ. 31 Gow - Scholfield, κ.ά.· Έρέννιος Φίλων, ἀπ. F. 2, 90· Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 15 [XIV 193, 3 K]: *Φύσει νενομίσθαι πρὸς τῶν δακετῶν φόβους· Πρὸς Πίσ. π. τῆς θηρ.* 5 [XIV 231, 1 K]: *τῶν δακετῶν θηρίων* Πτολεμ., *Άποτελ.* 4, 9, 10: *ἀπὸ δακετῶν ιοβόλων*, κ.ά.· για τὸν τύπο *δάκετος* βλ. Αἰλιαν., *Π. ζῶων ιδιότη.* 1, 57: *ἐτέρων δακέτων και φαλαγγίων*, κ.ά. Βλ. και λίγο παρακάτω, στὸ σχόλιο αυτό, τὸς τίτλους σχετικῶν έργων. Σημειώνω ακόμη ότι ό εκδότης του έργου του Εὔσεβιου *Εὐαγγελικὴ προπαρασκευὴ* διατηρεῖ και τὴς δύο γραφῆς. βλ. ὀ.π. 1, 10 (*δακετῶν*) και 2, 1 (*δακέτων*). Επίσης στὸ Φώτιο, στὸ Λεξικό, *Λέξ.* φ 637, ὑπάρχει ἡ γραφή *δακέτων*, ἐνῶ

στη Βιβλιοθήκη 221, 179b 26 ή γραφή *δακετών*. Βλ. τέλος και *LSJ*, λ. *δακετόν* και *δάκος*, και *GI*, στο λ. *δακετός* (: *τὸ δακετόν ἢ δάκετον*). Συνεπώς ή παραδεδομένη γραφή πρέπει να γίνει αποδεκτή, παρ' ὄλο πού ὁ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 323, τή διορθώνει (;) σιωπηρά σέ *δακετών* (βλ. ὅμως «Aristogenes», στ. 932). Σύγγραμμα μέ τόν τίτλο *Περί δακετών* ἔγραψε ὁ γιατρός Ἄνδρέας ὁ Καρύστιος, 3ος αἰ. π.Χ. (βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 7, 90, 312d κ.ά.), ἐνώ ὁ Θεόφραστος (4ος αἰ. π.Χ.) ἔγραψε *Περί δακέτων καί βλητικῶν*, δηλ. «Γιά τὰ ζῶα πού δαγκώνουν καί γιά τὰ ζῶα πού τσιμποῦν» (βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 7, 95, 314b-c = Θεόφρ., ἀπ. 178 Wimmer, κ.ά.), καί ὁ Σώστρατος (1ος αἰ. π.Χ.) *Περί βλητῶν καί δακέτων* (βλ. Σχολ. εἰς Νικάνδρ. *Θηρ.* 764a [σ. 276, 2 Crugnola]). Ἐπίσης συγγράμματα μέ τὸ ἴδιο θέμα, ἀλλά χρησιμοποιώντας ἀντί τῶν ἐπιθέτων *βλητός* καί *δακετός* τὸ γενικῆς σημασίας ἐπίθετο *ιοβόλος*, πού δηλώνει τὰ ζῶα πού μέ τὸ τσιμπημα ἢ τὸ δάγκωμά τους ἐναποθέτουν στὸν ἄνθρωπο ἢ τὰ ζῶα τὸν *ión*, ἔγραψαν πολλοὶ ἀρχαῖοι γιατροί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους σημειῶνω ἐνδεικτικὰ τὸν Φιλούμενο (2ος; αἰ. μ.Χ.), *Περί τῶν ιοβόλων ζῶων καί τῶν ἐν αὐτοῖς βοηθημάτων*, τὸν Ἀνώνυμο [Αἴλιο Προμῶτο;] (2ος αἰ. μ.Χ.), *Περί τῶν ιοβόλων θηρίων καί δηλητηρίων φαρμάκων*, τὸν βυζαντινὸ γιατρὸ Ἀέτιο Ἀμιδηνό (6ος αἰ. μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε τὸν 13ο *λόγον* τοῦ συγγράμματός του *Βιβλία ἱατρικὰ* στὰ ιοβόλα ζῶα καί τὰ δηλητήρια, κ.ά. Βλ. καί Wellmann, «Geschichte, V», σ. 323, ὑπόσημ. 2.

περί σπέρματος α'

Τὸ σύγγραμμα αὐτό, κατὰ τὸν Wellmann, «Geschichte, V», σ. 323, ἔχει ἓνα καθαρὰ κνιδιακὸ θέμα καί παραπέμπει στὸ σύγγραμμα *Περί γονῆς* [VII 470-482 L.], πού περιλαμβάνεται βέβαια στὴν Ἱπποκρατικὴ Συλλογή, προέρχεται ὅμως σύμφωνα μέ κάποιους μελετητὲς ἀπὸ Κνίδιο γιατρό. Σημειῶνω τέλος ὅτι συγγράμματα μέ τίτλο *Περί σπέρματος* ἔγραψαν ὁ Σφαῖρος ὁ Βοσποριανός, 3ος αἰ. π.Χ. (βλ. Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 7, 177 = Σφαῖρος, ἀπ. 620 von Arnim· πρβ. καί Διογ. Λαέρτ., ὁ.π. 7, 159 = Σφαῖρος, ἀπ. 626 von Arnim), ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Φιλαλήθης, 1ος αἰ. π.Χ. (βλ. *Vindic.*, *De sem.* 1 [σ. 208 Wellm. = σ. 191 Jaeger] = Ἡρόφ., ἀπ. 191 von Staden = Ἀλέξ. Φιλαλ., ἀπ. 9 von Staden: Alexander amator veri<tatis> (supplevi) appellatus, discipulus Asclepiadis, libro primo de semine), ὁ Σωρανός ὁ Ἐφέσιος, 1ος/2ος αἰ. μ.Χ. (βλ. *Π. γυν.* 1, 12 [CMG IV, σ. 9, 18]· τὸ σύγγραμμα αὐτὸ τοῦ Σωρανοῦ παραδίδεται μέ τὸν ἐναλλακτικὸ τίτλο *Περί ζωογονίας*, βλ. ὁ.π. 1, 14 [CMG IV, σ. 10, 22]) (ἢ *Περί σπέρματος καί ζωογονίας*, βλ. Kind, «Soranos», στ. 1126), ὁ Γαληνός, 2ος/3ος αἰ. μ.Χ. [IV 512-651 K.], καί ἐνδεχομένως καί ἄλλοι.

Υγιειῶν [-νὸν ed.] α'

Ὁ Wellmann, «Geschichte, V», σσ. 323-324, ὅπως ἡ Adler, καταγράφει τὸ ἔργο αὐτὸ ὡς *Υγιεινόν*, ἐνῶ σὲ προγενέστερα δημοσίευματά του τὸ μνημόνευε μέ τὸν τίτλο *Υγιεινά*, βλ. «Medicin», σ. 783, ὑπόσημ. 36, καί «Aristogenes», στ. 932. Ἐπίσης ὁ Flach, στὴν ἔκδοση τοῦ *Ὀνοματολόγου*, ὅσον ἀφορᾷ τὸ λῆμμα αὐτό, σημειῶνει ὅτι ὁ Gutschmid εἶχε προτείνει τὴ διόρθωση τῆς γραφῆς *Υγιεινόν* σὲ *Υγιειῶν* (βλ. κριτ. ὑπόμν.), πρόταση τὴν ὁποία ἡ Adler δὲν μνημονεύει στὸ ἀντίστοιχο κριτ. ὑπόμν. στὴν ἔκδοση τῆς *Σούδας*. Πιθανότατα ὁ ὀρθὸς τίτλος εἶναι *Υγιεινά*, καί τὸ σχετικὸ λῆμμα τῆς *Σούδας* πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ *Υγιειῶν α'* (δηλαδή: «Υγιειῶν [sc. ζητημάτων] ἓνα βιβλίον»), ὅπως δηλ. εἶχε προτείνει ὁ Gutschmid. Τὸ ἐπίθετο *υγιεινός* ὡς τίτλος συγγράμματος ἀπαντᾷται μόνο στὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ· βλ. τὰ ὁμότιπλα ἔργα τοῦ Διοκλῆ τοῦ Καρύστιου (*Υγιεινά πρὸς Πλείσταρχον*, σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 10), τοῦ Ἐρασιστράτου (ἀπ. 153-167 Garofalo) καί τοῦ Γαληνοῦ [VI 1-452 K. = CMG V/4/2, σσ. 1-198]. Ἀκόμη πρβ. καί τὶς μνείες τοῦ καθενὸς βιβλίου τῶν *Υγιειῶν* τοῦ Γαληνοῦ (*Υγιειῶν λόγος Α'*, *Υγιειῶν λόγος Β'*, κτλ.)· ἴσως δηλ. ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ *Υγιεινόν* νὰ προήλθε ἀπὸ τὴν ὁμόηχη γεν. πληθ.

ἐπιστολικά

Πὰ τὴν ἱατρικὴ ἐπιστημονικὴ ἐπιστολογραφία βλ. τὴν ἐξαιρετικὰ συνοπτικὴ ἀνασκόπηση

τοῦ Wellmann, «Geschichte, V», σσ. 324-325, καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 105-109 (ὅπου καὶ κατάλογος ἰατρικῶν ἐπιστολικῶν πραγματειῶν).

Ἐπιτομή φυσικῶν βοηθημάτων πρὸς Ἀντίγονον

Βλ. Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 51, ὑπόσημ. 30, γιὰ τὸν Ἀριστογένη καὶ τὸ ἔργο του αὐτό, καὶ σσ. 46-51, γενικὰ γιὰ τὸν ὄρο *φυσικός* (καὶ κυρίως γιὰ τὰ *φυσικὰ φάρμακα* καὶ τὰ *φυσικὰ βοηθήματα* στὴν ἰατρικὴ γραμματεία). Βλ. καὶ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 324 (ὅπου ὁ τίτλος μεταφράζεται ὡς «Abriss der magischen Mittel»). Γιὰ τὴ διευκρίνιση τοῦ ὄρου *φυσικός* (-ά) βλ. καὶ *Σοῦδα* α 4647 Adler: Ἀφρικανός, ὁ Σέκτος χρηματίας φιλόσοφος, Λίβυς, ὁ τοὺς Κεστοὺς γεγραφῶς ἐν βιβλίοις κδ'. εἰσὶ δὲ οἰονεὶ φυσικά, ἔχοντα ἐκ λόγων τε καὶ ἐπαοιδῶν καὶ γραπτῶν τινῶν χαρακτῆρων ἰάσεις τε καὶ ἀλλοίων ἐνεργειῶν. Γιὰ τὸν ὄρο *βοήθημα* βλ. παρακάτω, σ. 182.

Ἐπίσης μαρτυροῦνται καὶ διάφορα ἰατρικὰ ἔργα, προσγραφόμενα σὲ ἄλλους γιατροὺς, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται πρὸς τὸν «Ἀντίγονον» ἢ πρὸς τὸν «Ἀντίγονον βασιλέα», χωρὶς ὅμως νὰ προσδιορίζεται γιὰ ποῖον ὁμώνυμο βασιλιά πρόκειται· βλ. π.χ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 10 («Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»).

2a. Plin., *Nat. hist.* 29 (Ind.) [I 100, 15-17 Ian - Mayhoff]:

MEDICIS. Botrye, Apollodoro, Archedemo, Aristogene, Xenocrate ...

Γιατροί. Βότρυς, Απολλόδωρος, Ἀρχέδημος, Ἀριστογένης, Ξενοκράτης ...

Ὁ Ἀριστογένης μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Πλίνιο μεταξὺ τῶν μὴ Λατίνων συγγραφέων (*externis*), ἔργα τῶν ὁποίων χρησιμοποίησε γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ εἰκοστοῦ ἔνατου βιβλίου τῆς *Naturalis historia*, τὸ ὁποῖο θέμα του ἔχει τὰ φάρμακα ποὺ συντίθενται ἀπὸ ζωικὰ συστατικά (*continentur medicinae ex animalibus*).

Botrye

Πατὴρ ποὺ ἔζησε τὸ ἀργότερο κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ἀφοῦ εἶναι γνωστὸς ἤδη στὸν Πλίνιο (ἔγραψε περὶ τὸ 77 μ.Χ.). Ἐπίσης ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τίς πηγές τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Φαρμακίωνα (ἔγραψε κατὰ τίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.), ὁ ὁποῖος γνωρίζει ἓνα φάρμακο τοῦ Βότρυος κατὰ τῆς αἰμορραγίας τῶν αὐτιῶν. Βλ. M. Wellmann, «Botrys» (4), *RE* III/1 (1897) 794.

Apollodoro

Πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸν γιατρὸ Ἀπολλόδωρο τὸν ἰολόγο ποὺ ἔζησε στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ἔγραψε σχετικὰ μὲ τὰ ἰοβόλα ζῶα καὶ τὰ δηλητήρια (οἱ τίτλοι τῶν συγγραμμάτων του μόνον ὑποθετικὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκατασταθοῦν)· τὰ ἔργα του αὐτὰ ἀπέτελεσαν βασικὴ πηγή γιὰ τοὺς μεταγενέστερους γιατροὺς ποὺ ἀσχολήθηκαν μὲ παρόμοια θέματα. Βλ. Wellmann, «Apollodoros», σσ. 2895-2896, καὶ στὸν ἴδιο, «Medicin», σσ. 784-785.

Archedemo

Γιὰ τὸν Ἀρχέδημο δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά ἄλλη μαρτυρία. Ὁ M. Wellmann, «Archedemos» (6a), *RE* Suppl. I (1903) 118, γνωρίζει μόνον ἓναν Ἀρχέδημο *ἵπποτρόφον*, ὁ ὁποῖος συνέθεσε ἓνα *μάλαγμα πωλικόν*· βλ. *Ἱππιατρ.* (*Hipp. Berol.*) 130, 14, 1 [CHG I 403, 19-23 Oder - Hoppe]: *Ἀρχεδήμου <ἵπποτρόφου σκευασία> μάλαγμα πωλικόν. ...*

Xenocrate

Ὁ γιατὸς Ξενοκράτης ὁ Ἀφροδισιεύς (ἐποχὴ Αὐγούστου; 1ος αἰ. μ.Χ.), ἔγινε γνωστὸς κυρίως γιὰ τὰ σύγγραμμά του *Περὶ τῆς ἀπὸ (τοῦ ἀνθρώπου καὶ Wellmann) τῶν ζῴων ὠφελείας καὶ*

Περὶ τῆς ἀπ' ἐνύδρων τροφῆς (ἴσως μέρος εὐρύτερου ἔργου, *Περὶ τῆς ἀπὸ τῶν ζώων τροφῆς*). Βλ. M. Wellmann, «Xenokrates aus Aphrodisias», *Hermes* 42 (1907) 614-629· F. Kudlien, «Xenokrates» (8), *RE IX/A/2* (1967) 1529-1531· M. Stamatou, «Xenokrates v. Aphrodisias», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 928-929, καὶ Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σσ. 409-410, κ.ᾶ.

2b. Plin., *Nat. hist.* 30 (Ind.) [I 104, 1-3 Ian - Mayhoff]:

MEDICIS. Botrye, Apollodoro, Menandro, Archedemo, Aristogene, Xenocrate ...

Γιατροί. Βότρυς, Ἀπολλόδωρος, Μένανδρος, Ἀρχέδημος, Ἀριστογένης, Ξενοκράτης ...

Στὸ τριακοστὸ βιβλίον τῆς *Naturalis historia*, τὸ ὁποῖο ἔχει ἴδιο θέμα μὲ τὸ προηγούμενο (καταγράφονται τὰ ὑπόλοιπα φάρμακα ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἴδια ζῶα, *medicinae ex animalibus reliquae prioris libri*), μνημονεύεται καὶ πάλι ὡς μία ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ Πλινίου καὶ ὁ Ἀριστογένης.

Menandro

Γιὰ τὸν γιατρὸ Μένανδρο ποὺ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Πλίνιο μόνο στὸν πίνακα αὐτὸν δὲν ἔχῃ ἐντοπίσει κάποια πληροφορία· βλ. K. Deichgräber «Menandros» (20), *RE XV/1* (1931) 765.

Γιὰ τοὺς λοιποὺς γιατροὺς βλ. στήν προηγούμενη μαρτ.

3a. Plin., *Nat. hist.* 33 (Ind.) [I 111, 37-42 Ian - Mayhoff]:

Qui de medicina metallica scripserunt: Heraclide, Andrea, Diagora, Botrye, Archedemo, Dionysio, Aristogene, Democle.

Αὐτοὶ ποὺ ἔγραψαν σχετικά μὲ τὴν ἰατρικὴ ποὺ χρησιμοποιεῖ μέταλλα: Ἡρακλείδης, Ἀνδρέας, Διαγόρας, Βότρυς, Ἀρχέδημος, Διονύσιος, Ἀριστογένης, Δημοκλῆς.

Ὁ Ἀριστογένης μνημονεύεται καὶ στὸν κατάλογο τοῦ τριακοστοῦ τρίτου βιβλίου τῆς *Naturalis historia* μεταξὺ τῶν μὴ Λατίνων συγγραφέων οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν γιὰ φάρμακα μὲ συστατικά μέταλλα (*metallorum naturae*). Πρβ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* [III 2, 9-11 Wellm.]: *ἐν τούτῳ [sc. τῷ βιβλίῳ] τελευταίῳ ὑπάρχοντι τῆς ὄλης πραγματείας διαλεξόμεθα περὶ οἴνων καὶ τῶν καλουμένων μεταλλικῶν ...*, καὶ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 2 [XIII 369, 11-13 K.]: *αἱ δὲ ὕλαι τῶν φαρμάκων, αἱ μὲν ἀπὸ φυτῶν εἰσιν, αἱ δὲ ἀπὸ μετάλλων, αἱ δ' ἀπὸ ζώων.*

Heraclide

Πρόκειται γιὰ τὸν διάσημο Ἐμπειρικὸ γιατρὸ Ἡρακλείδη τὸν Ταραντῖνο (2ος/1ος αἰ. π.Χ., ἄκμασε στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.), τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ὁποίου συνέλεξε ἡ A. Guardasole (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος»). Βλ. ἀκόμη A. Guardasole, «Herakleides v. Tarent», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 401-402, καὶ Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σσ. 411-412.

Andrea

Γιὰ τὸν Ἀνδρέα βλ. παρακάτω, στό τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 1 («Ἀνδρέας ὁ Καρύστιος»).

Diagora

Ὁ Διαγόρας ὁ Κύπριος ἔζησε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἐρασίστρατο (330/320-260/250 π.Χ.), ὁ ὁποῖος μνημονεῖ γνῶμη του (ἂν καὶ ὁ Wellmann διορθώνει τὸ σχετικὸ κείμενο τοῦ Διοσκουρίδη, *Π. ὕλ. ἱατρ.* 4, 64 [II 220, 18-221, 3 Wellm.], κατὰ τρόπο ὥστε νὰ δηλώνεται τὸ ἀντίθετο· βλ. καὶ Ἐρασίστρ., ἀπ. 270 καὶ 271 Garofalo (: *Ἐρασίστρατον ... Διαγόρας φησὶν Wellm.: Ἐρασίστρατος*

... *Διαγόραν φησίν codd.*). Βλ. και Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5. Κατά τὸν Ἑρωτιανὸ ἐρμήνευσε τὴν ἱπποκρατικὴ λέξιν *περόνη*, ἐνῶ ἀπὸ τὸ λατινικὸ κείμενο τοῦ Ὀρειβασίου (V 80) τοῦ ἀποδίδεται ἓνα *διάρροδον κολλύριον*. Κατὰ τὸν Wellmann ἀσχολήθηκε μὲ τὴ Φαρμακολογία (τὴ δράση τῶν φαρμάκων), ὄχι ὅμως σὲ ἰδιαίτερο σύγγραμμα ἀλλὰ περιστασιακὰ στὰ θεραπευτικῶν περιεχομένου ἔργα του. Βλ. Wellmann, «Medicin», σ. 785· στὸν ἴδιο, «Diagoras» (3), *RE V/1* (1903) 311· Fuchs, «Heilkunde», σ. 352· Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 363, καὶ Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σσ. 598-600.

Botrye

Σχετικὰ μὲ τὸν γιατρὸ αὐτὸν βλ. παραπάνω, στή μαρτ. 2a.

Archedemo

Σχετικὰ μὲ τὸν γιατρὸ αὐτὸν βλ. παραπάνω, στή μαρτ. 2a.

Dionysio

Μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ εἶναι γνωστοὶ ἄρκετοὶ γιατροὶ (ἢ τουλάχιστον δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα γιὰ σαφῆ διάκρισή τους), πιστεύεται ὅμως ὅτι ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸν Ἀλεξανδρινὸ γιατρὸ Διονύσιο, τὸν ὁποῖον ὁ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 128, τὸν θεωρεῖ ἀπροσδιόριστος ἐποχῆς, δέχεται ὅμως ὅτι σίγουρα ἔζησε πρὶν ἀπὸ τὸν Κέλσο (ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ ἔργο του μεταξὺ τῶν ἐτῶν 25 καὶ 35 μ.Χ.) καὶ τὸν Σκριβάνιο Λάργο (ἔγραψε περὶ τὸ 45 μ.Χ.). Ὡστόσο ἡ δράση τοῦ Διονυσίου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ τὸν 1ο αἰ. π.Χ., ἀφοῦ ἡ *ἐμπλαστρός* του ἦταν ἤδη γνωστὴ στὸν Ἡρᾶ τὸν Καππαδόκη καὶ τὸν Θεόδοτο· λεπτομερέστερα γιὰ τὴ σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία βλ. Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 276 (κυρίως ὑπόσημ. 174), ὅπου καὶ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν γιατρῶν μὲ τὸ ὄνομα *Διονύσιος* βλ. καὶ Tecusan, *The Methodists*, σσ. 53-59 (ὅπου καὶ κατάλογος τῶν *Διονυσίων*).

Democle

Γιὰ τὸν Δημοκλῆ δὲν ἔχω ἐντοπίσει καμιά ἄλλη μαρτυρία (ἐκτὸς ἀπὸ τὶς μνείες τοῦ μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Πλινίου).

3b. Plin., *Nat. hist.* 34 (Ind.) [I 115, 4-9 Ian - Mayhoff]:

Qui de medicina metallica scripserunt: ... Botrye, Archedemo, Dionysio, Aristogene, Democle ...

Αὐτοὶ ποὺ ἔγραψαν σχετικὰ μὲ τὴν ἱατρικὴ ποὺ χρησιμοποιοῦν μέταλλα: ... Βότρως, Ἀρχέδημος, Διονύσιος, Ἀριστογένης, Δημοκλῆς ...

Μία ἀκόμη φορὰ μνημονεύεται ὁ Ἀριστογένης μεταξὺ τῶν πηγῶν τοῦ Πλινίου, στὸ τριακοστὸ τέταρτο βιβλίον τῆς *Naturalis historia*, μεταξὺ τῶν συγγραφέων ποὺ ἔγραψαν φάρμακα μὲ βασικὸ συστατικὸ τους τὸν χαλκὸ (*aeris metalla*).

Γιὰ τοὺς γιατροὺς ποὺ καταγράφονται στή μαρτ. αὐτῆ βλ. παραπάνω, στίς μαρτ. 2a καὶ 3a.

3c. Plin., *Nat. hist.* 35 (Ind.) [I 118, 13-18 Ian - Mayhoff]:

Qui de metallica medicina scripserunt: ... Botrye, Archedemo, Dionysio, Aristogene, Democle...

Αὐτοὶ ποὺ ἔγραψαν σχετικὰ μὲ τὴν ἱατρικὴ ποὺ χρησιμοποιοῦν μέταλλα: ... Βότρως, Ἀρχέδημος, Διονύσιος, Ἀριστογένης, Δημοκλῆς ...

Για τελευταία φορά μνημονεύεται ο Αριστογένης στον πίνακα των πηγών του Πλινίου για τη συγγραφή του τριακοστού πέμπτου βιβλίου της *Naturalis historia*. Πρέπει όμως να διευκρινισθεί εδώ ότι σε κανένα από τα βιβλία του έργου αυτού, για τα όποια ο Αριστογένης κατονομάζεται ως πηγή, δεν έντοπιζεται κείμενο που να αποδίδεται στον Θάσιο γιατρό.

Για τους γιατρούς που καταγράφονται στη μαρτ. αυτή βλ. παραπάνω, μαρτ. 2a και 3a.

II. Άποσπάσματα

4. Cels., *De medic.* 5, 18, 27 [CML I, σ. 199, 20-24]:

Ad spissa autem Aristogenis fit ex his: sulphuris P. denarii I; resinae terebenthinae, nitri spumae, et ex scilla partis interioris, plumbi eloti, singulorum P. denarii II; turis fuliginis P. denarii VIII; ficus aridae quam pinguisissimae, sebi taurini, singulorum P. denarii VIII; cerae P. denarii XII; iridis Macedonicae P. denarii VI; sesami fricti acetabulum.

Για τα μέρη (του σώματος) που έχουν σκληρυνθεί, (φάρμακο) του Αριστογένη, συντίθεται από τα ακόλουθα: ένα δηνάριο θείου· ρητίνη τερεβινθίνης, άφρο νίτρου, έντεριώνη σκίλλας, μόλυβδο πλυμένο, δύο δηνάρια από το κάθε ένα· όκτώ δηνάρια αιθάλη θυμιάματος· συκιά ξερή ή λιπαρή και ταύρειο λίπος, όκτώ δηνάρια από το κάθε ένα· δώδεκα δηνάρια κερι· έξι δηνάρια μακεδονική ίριδα, ένα όξύβαφο τριμμένο σουσάμι.

ad spissa (πρός σκληρία)

Το spissa μονολεκτικά θα ήταν δυνατόν να μεταφρασθεί *σκληρία*: σημειώνω όμως ότι ουσ. spissum (ούδ.) με τη σημασία αυτή δεν καταγράφεται στα λεξικά, παρά μόνο επίθ. spissus, -a, -um (: πυκνός, στερεός, συμπαγής). Συνελώς στο προκείμενο χωρίο πρέπει να δεχθούμε είτε ότι το ουδέτερο του επίθετου χρησιμοποιείται ως ουσ., δηλ. αντιστοιχεί προς το άρχαιοελληνικό *σκληρία*, είτε ότι το spissa είναι επίθ. και παραλείπεται το ουσ. που προσδιορίζει, δηλ. αντιστοιχεί προς το άρχαιοελληνικό *έσκληρυμμένα*. Πάντως και στις δύο περιπτώσεις το νόημα του χωρίου παραμένει το ίδιο. Βλ. και Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. 29 (: «Again, for the hard parts there is the emollient of Aristogenes ...»). Για φάρμακα προς *σκληρίας* βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 14 [XIII 926, 14-15 K.]: *άλλη διαφορητική βρογχοκήλων, ή Κλήμης Σεργάριος έθεραπέυθη, και προς σκληρίας*: αυτόθι [XIII 930, 14-15 K.]: *προς σκληρίας δέ μίσγεται άμμωνιακού θυμιάματος ...*. Όρειβ., *Σύν. προς Ευστάθ.* 3, 173 [CMG VI/3, σ. 109, 21-25]. Άέτ., *Λόγ. Ιατρ.* 9, 32 [σ. 352, 3-4 Ζερβ.]: *και τῶ δια μέλιτος τῶ προς σκληρίας στομάχου*. ό.π. 15, 15 [σ. 87, 11-12 Ζερβ.]. ό.π. 15, 24 [σ. 122, 16 Ζερβ.]. ό.π. 16, 83 [σ. 131, 13 Ζερβ.]. ό.π. 16, 88 [σ. 135, 19-20 Ζερβ.], κ.ά. Ακόμη έπισημαίνω ότι ή επίθ. μετοχή *έσκληρυμμένος, -η, -ον* χρησιμοποιείται κάποιες φορές προσδιορίζοντας τα μέρη του σώματος που έχουν σκληρυνθεί, όπως π.χ. τα βλέφαρα, τους μύς, τα νεύρα, τα άρθρα, τον σπλήνα, τον μηρόν κτλ., ενώ άλλες χωρίς μνεία του συγκεκριμένου μέρους που πάσχει από σκλήρυνση, βλ. Άέτ., *Λόγ. Ιατρ.* 15, 14 [σ. 56, 2 Ζερβ.]: *μαλάσσει δέ τα όπωσοῦν έσκληρυμμένα*. Όρειβ., *Ιατρ. συν.* 6, 5 [CMG VI/1/1, σ. 157, 29]: *Υπνος άνίησι τα συντεταμένα και μαλάσσει τα έσκληρυμμένα*. 7, 18 [CMG VI/1/1, σ. 217, 20-21]: *Έγχαράσσομεν μέρη του σώματος τα φλεγμαίνοντα και τα έσκληρυμμένα*. *Σύν. προς Ευστάθ.* 3, 13 [VI/3, σ. 65, 19]: *πάντα τα έσκληρυμμένα κατατίτρησι* [sc. ή Πόλλητος γεράνειος], κ.ά. Τέλος σημειώνω ότι ένδεχομένως ύστερα από το ad spissa θα ήταν δυνατόν να έννοηθεί το corroga, με βάση τα ακόλουθα αντίστοιχα παραδείγματα από τη χρήση της μετοχής *έσκληρυμμένα*: βλ. Γαλην., *Π. κράσ. και δυν. άπλ. φαρμ.* 5, 9

[XI 737, 17-18 K.]: *πλάτους δ' ὑπάρχοντος οὐ μικροῦ κατὰ τὸ μᾶλλον τε καὶ ἦττον ἐν τοῖς ἐσκληρυνμένοις σώμασιν*. Ἄετ., *Λόγ. ἰατρ.* 15, 3 [σ. 11, 14-15 Ζερβ.]: *διὰ τῶν μαλασσόντων δηλονότι τὰ ἐσκληρυνμένα σώματα φαρμάκων*· αὐτόθι [σ. 12, 8-9 Ζερβ.]: *Μαλακτικά μὲν οὖν ἐστὶ τῶν ἐσκληρυνμένων σωμάτων*, κ.ἄ.· κυρίως ἀπὸ τὸ παραπάνω χωρίο τοῦ Γαληνοῦ καθίσταται σαφές ὅτι μὲ τὸ οὐσ. *σῶμα* δὲν δηλώνεται τὸ σύνολο τοῦ ἀνθρώπινου σώματος ἀλλὰ μόνον τὸ μέρος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο ἔχει σκληρυνθεῖ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 293, λ. *σκληρία*.

sulphuris

Γιὰ τὸ *θεῖον* (κν. θειάφι) βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 107 [III 77, 13-78, 15 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴ διαλυτικὴ δράση του βλ. αὐτόθι [III 77, 16-78, 1 Wellm.]: *θερμαίνει δὲ τὸ προειρημένον καὶ διαφορεῖ καὶ πεπαίνει ταχέως*.

Βλ. ἀκόμη Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lvi, λ. Sulphur, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 177-178, λ. *θεῖον*.

denarii

Τὸ *δηνάριον* (σύμβ. *) ἦταν μέτρο βάρους, ἴσο μὲ 4 περίπου γραμμάρια καὶ ἀντιστοιχοῦσε μὲ τὴν ἑλληνικὴν *δραχμὴν* (σύμβ. <). Βλ. καὶ σ. 215 (δραχμή).

Βλ. καὶ Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxx, λ. Denarius, drachma.

resinae terebenthinae

Ἡ *τερεβινθίνη ρητίνη* ἢ *τερμινθίνη ρητίνη* ἢ *ρητίνη τερεβινθίνης* εἶναι ρητίνη τοῦ δένδρου *τέρμινθος* ἢ *τερέβινθος* (κν. κοκκορεβυθιά)· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 71 [I 67, 19-24 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴ μαλακτικὴ δράση τῆς ρητίνης αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ κάθε ρητίνης, βλ. αὐτόθι [I 68, 8-9 Wellm.]: *ἐστὶ δὲ πᾶσα ρητίνη θερμαντικὴ, μαλακτικὴ, διαλυτικὴ, ἀνακαθαριστικὴ, καὶ αὐτόθι* [I 68, 15-16 Wellm.]: *μείγνυται δὲ καὶ ἐμπλάστροις καὶ μαλάγμασι καὶ ἀκόποις*.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 783-791, λ. Πιστακιά (εἰδικότερα σ. 783)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lvii, λ. Terebinthus· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 65-66, λ. Terpentin· André, *Les noms de plantes*, σ. 256, λ. terebinthus, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 310, λ. *τερεβινθίνη, τερμίνθινος καὶ τέρμινθος* (Pistacia Terebinthus).

nitri spumae

Ὁ *ἀφρός νίτρον* ἢ *ἀφρόνιτρον* εἶναι εἶδος μὴ καθαρῆς σόδας (ἀνθρακικὸ ἄλας τοῦ νατρίου) σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν καθαρὴ ποῦ ὀνομάζεται *ἄνθος νίτρον*· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 113 [III 83, 11-84, 16 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [III 84, 2-3 Wellm.]: *μείγνυται [sc. τὸ νίτρον] καὶ διαφορητικαῖς καὶ ἐπισπαστικαῖς καὶ λεπρικοῖς ἐμπλάστροις*.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 365, λ. Natron· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. liii, λ. Sal: (2) Spuma nitri, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 87-88, λ. *ἀφρόνιτρον*.

ex scilla partis interioris

Πολυετὲς φυτὸ ποῦ ἀπαντᾶται σὲ ὀγδόντα περίπου εἶδη. Γιὰ τὴν *σκίλλαν* (κν. σκιλλοκρέμυδο) βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 171 [I 237, 15-239, 12 Wellm.]. Χρῆση τῆς *πρὸς σκληρίας* δὲν καταγράφεται ἀπὸ τὸν Διοσκουρίδη, ἀν καὶ πρέπει νὰ ἔχει μαλακτικὴ δράση, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ μίξη τῆς σὲ *περιπλάσματα* καὶ *ἐγχρίσματα*, ὅπως ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴ χρῆση τῆς *πρὸς μάλαξιν κοιλίας*¹³⁸.

138. Πρέπει νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις *ἀπλῶν φαρμάκων*, ὅπως ἐπὶ τοῦ προκειμένου συμβαίνει μὲ τὴν *σκίλλαν*, ἐνῶ αὐτὰ ἀποτελοῦν συστατικὰ διαφόρων φαρμακευτικῶν σκευασμάτων, δὲν ὑπάρχει καταγεγραμμένη ρητὰ θεραπευτικὴ δράση τους γιὰ τὸ νόσημα ἢ τὰ νοσήματα γιὰ τὰ ὁποῖα συνιστᾶται κάποιο συγκεκριμένον σκεῦασμα. Ἔτσι μὲ ἀφορμὴ τὴν *σκίλλαν* διεκρινίζω ὅτι, σὲ ὅσες περιπτώσεις δὲν διατυπῶνω σχόλιο γιὰ τὴν ἐξειδικευμένην θεραπευτικὴν δράση φυτοῦ ἢ μετάλλου κτλ. σὲ σχέση μὲ κάποια νόσο, αὐτὸ σημαίνει ὅτι στὸ οἰκεῖο λήμμα τοῦ Διοσκουρίδη δὲν καταγράφεται τέτοια δράση. Σὲ ἄλλες

Βλ. ακόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 347, λ. Meerzwiebel (*Scilla maritima*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 900, λ. Σκίλλα· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. liii-liv, λ. Scilla· Gstyrner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 446-447, λ. Scilla· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 123-124, λ. Scilla maritime (στή σ. 124 κ.ἄ. εἶδη)· πρβ. καὶ σσ. 115 καὶ 133· André, *Les noms de plantes*, σσ. 229-230, λ. scilla, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 292, λ. σκίλλα (*Urginea maritima*). Ὁ Lüring, *Über die medic. Kenntnisse*, σ. 123, μεταφράζει τὴ σκίλλα ὡς «θαλασσοκρέμμυδο» («Meerzwiebel»).

plumbi eloti

Γιὰ τὸν πεπλυμένον μόλυβδον βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 81 [III 53, 6-54, 11 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴ μαλακτικὴ δράση τοῦ βλ. αὐτόθι [III 54, 4 Wellm.]· *δύναται δέ* [sc. ὁ πεπλυμένος μόλυβδος] *στύφειν, ψύχειν, παρεμπλάττειν, μ α λ ἄ τ τ ε ι ν*. Βλ. καὶ σ. 234.

Βλ. ακόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 362, λ. Blei (*Plumbum*)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlviiii, λ. Plumbum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 239, λ. μόλυβδος.

turis fuliginis

Γιὰ τὴ διαδικασία παρασκευῆς τῆς αἰθάλης λιβανωτοῦ (θυμιάματος) ἀπὸ τεμάχια τοῦ φυτοῦ λίβανος βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 68 [I 64, 3-17 Wellm.]. Γενικὰ ὁ λίβανος *δύναται ... τὰ κοίλα τῶν ἑλκῶν πληροῦν καὶ ἀπουλοῦν καὶ κολλᾶν τὰ ἔναιμα τ ρ ὰ ὕ μ α τ α, αἰμορραγίαν τε πᾶσαν καὶ τὴν ἐκ μηνίγγων ἐπέχειν*, βλ. αὐτόθι [I 62, 8-11 Wellm.]. Τὸ φαρμακευτικὸ αὐτὸ ὕλικό εἶναι γνωστὸ ἐπίσης ὡς αἰθάλη λίβανου ἢ αἰθάλη θυμιάματος. Βλ. καὶ σσ. 403, 416, 425 καὶ 479.

Βλ. ακόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 104-108, λ. Boswellia Carterii· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 202-203, λ. Βοσουελλία· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxix, λ. Libanotos (*Boswellia Carteri*) καὶ σ. lviii, λ. Tus, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 221-222, λ. λίβανος (τὸ δένδρο), καὶ σ. 222, λ. λιβανωτός.

ficus aridae quam pinguisissimae

Γιὰ τὴ συκὴ καὶ τὴν ἰατρικὴν χρῆσιν τῶν σύκων, τοῦ ὀποῦ, τοῦ χυλοῦ, τῶν ὀλύνθων, τῶν φύλλων καὶ τῆς κονίας τῆς βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 128 [I 117, 11-120, 11 Wellm.], ὅπου ἐπισημαίνεται γενικὰ ἡ μαλακτικὴ δράση τους, λόγῳ τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν συστατικὸ καταπλασμάτων· πρβ. αὐτόθι [I 118, 4-5 Wellm.]· *καταπλαττόμενα δέ* [sc. τὰ σύκα] *ἐφθὰ λεία διαφορεῖ σκληρίας*· αὐτόθι [I 118, 19-20 Wellm.]· *ποδαγρικοίς τε καταπλάσμασι χρήσιμος* [sc. ὁ ὀπός] *μετὰ τηλίνου ἀλεύρου καὶ ὄξους*· αὐτόθι [I 119, 11-12 Wellm.]· *οἱ δὲ ὄλυνθοι ... ἐφθοὶ καταπλασθέντες πᾶσαν συστροφὴν καὶ χοιράδας ἐκμαλάσσουσιν*, κτλ.

Βλ. ακόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 239, λ. Feige (*Ficus carica*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 924-941, λ. Συκὴ· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxiii, λ. Ficus· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 172, λ. Ficus carica· βλ. καὶ σσ. 172-175· André, *Les noms de plantes*, σ. 104, λ. ficus, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 303, λ. συκῆ.

sebi taurini

Γιὰ τὸ λίπος τοῦ ταύρου βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 76 [I 153, 11-154, 3 Wellm.]· προφανῶς ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ ἐξ αἰτίας τῆς θερμαντικῆς καὶ στυπτικῆς δράσεώς του· βλ. αὐτόθι [I 157, 11-12 Wellm.]· *δύναμιν δὲ ἔχει τὰ στέατα πάντα θερμαντικὴν. τὸ μέντοι ταύρειον στύφει ποσῶς*.

cerae

Γιὰ τὰ εἶδη καὶ τὴ χρῆσιν τοῦ κεριοῦ στὴν ἰατρικὴ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 83 [I 167, 10-168, 17 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴ μαλακτικὴ δράση τοῦ βλ. αὐτόθι [I 168, 14-15 Wellm.]· *δύναμιν δὲ ἔχει πᾶς κηρός θερμαντικὴν, μ α λ α κ τ ι κ ῆ ν, πληρωτικὴν τε μετρίως*.

περιπτώσεις ὁμῶς σημειῶν ὄλες ἢ μερικὲς μόνον ἀπὸ τὶς γενικὲς ιδιότητες (π.χ. θερμαντικὴ, στυπτικὴ) κάποιου φαρμακευτικοῦ ὕλικου, ἐφ' ὅσον θεωρῶ ὅτι τὸ ὕλικό αὐτὸ ἀποτελεῖ συστατικὸ συγκεκριμένου φαρμάκου ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῶν ιδιοτήτων τοῦ αὐτῶν.

Βλ. ακόμη Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxvi, λ. Cera, και Durling, *Medical Terms*, σ. 202, λ. κηρός. Βλ. ακόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 327-328, λ. Biene (Honig und Wachs).

iris Macedonicae

Τὰ συνηθέστερα εἶδη τῆς ἱριδος (γένους πού περιλαμβάνει ἑκατὸ περίπου εἶδη) μὲ φαρμακευτικὴ χρῆσις εἶναι ἡ ἰλλυρικὴ, ἡ μακεδονικὴ καὶ ἡ λυβικὴ· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 1 [I 5, 14-7, 15 Wellm.]. Ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἱριδος δύναμιν δὲ ἔχουσι ... *θερμαντικὴν, λεπτυντικὴν* (αὐτόθι [I 6, 10 Wellm.])· καὶ τὸ ἀπόζεμα δὲ αὐτῶν πρὸς γυναικειάς πυρίας μαλάσσουν τοὺς τόπους καὶ ἀναστομοῦν (αὐτόθι [I 7, 5-6 Wellm.])· ἀκόμη μαλάσσουν δὲ χοιράδας καὶ σκιρρώματα παλαιὰ ἐφθαί καταπλασθεῖσαι (αὐτόθι [I 7, 9-10 Wellm.]). Κατὰ τὸν Γεννάδιο (βλ. παρακάτω, στή βιβλιογραφία) στή Φαρμακολογία χρησιμοποιεῖται κυρίως ἡ Ἴρις ἢ Φλωρεντιανὴ πού ταυτίζεται μὲ τὴν Ἰλλυρικὴ ἱριδα (κν. «κρίνο») τοῦ Διοσκουρίδου. Βλ. καὶ σσ. 320-321 ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ φυτὸ ἄκορον (*Iris pseudoacorus*).

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 370-374, λ. *Iris florentina*· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 438-440, λ. Ἴρις· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxvii, λ. *Iris*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 137-138, λ. *Iris* (ὅπου διάφορα εἶδη τοῦ φυτοῦ)· βλ. καὶ τὴν παρατήρησις τοῦ Dragendorff ὕστερα ἀπὸ τὸ λ. *Iris florentina*· André, *Les noms de plantes*, σ. 133, λ. *iris*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 185, λ. *iris*.

sesami fricti

Τὸ σήσαμον εἶναι ἐτήσιο φυτὸ πού ἀπαντᾶται σὲ δέκα εἶδη· ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἑννέα εἶναι ἰθαγενῆ τῆς Ἀφρικῆς, ἐνῶ τὸ δέκατο, πού φύεται στὴν ἰνδικὴ χερσόνησο καὶ στὴν περιοχὴ τοῦ Εὐφράτη, εἶναι τὸ σήσαμον τῶν ἀρχαίων. Ὁ Διοσκουρίδης, στὸ οἰκεῖο λῆμμα, δὲν καταγράφει καμιά πληροφορία οὔτε γιὰ τοὺς τόπους, ὅπου εὐδοκιμεῖ τὸ φυτὸ, οὔτε τὸ περιγράφει· ἀρκεῖται μόνον στὴν ἀπαρίθμησις τῶν θεραπευτικῶν ἐφαρμογῶν του· βλ. *Π. ὕλ. ἱατρ.* 2, 99 [I 174, 8-16 Wellm.]· ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ προφανῶς λόγῳ τῆς διαλυτικῆς δράσεώς του· βλ. αὐτόθι [I 174, 9-10 Wellm.]· *καταπλασθέν δέ [sc. τὸ σήσαμον] διαφορεῖ τὰς ἐν νεύροις παχύτητας*.

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 591-597, λ. *Sesamum indicum*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 359, λ. *Sesam*· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 866-869, λ. Σήσαμον (*Sesamum*)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. liv, λ. *sesamum* (*S. Indicum*)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 613, λ. *Sesamum indicum* (κ.ἄ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 237, λ. *sesamum* (-mon), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 289, λ. *σήσαμον*.

acetabulum

Τὸ acetabulum (ὀξύβαφον) εἶναι μέτρο χωρητικότητος καὶ ἰσοῦται μὲ τὸ 1/4 τῆς κοτύλης ἢ τὸ 1/8 τῆς λίτρας, δηλ. 63 κυβ. ἑκατ.

Βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxxvi, λ. *Acetabulum*.

5. Γαλην., Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασίστρ. ἐν Ῥώμῃ 2 [XI 197, 8-12 K.]:

Καὶ τί θαυμαστὸν Ἐρασίστρατον ἐπεσθαι τὰ πάντα Χρυσίππῳ τῷ Κνιδίῳ, προηρημένον ἀποστῆναι τοῦ φλεβοτομεῖν ὡσπερ κάκεϊνος; οὕτω δὲ καὶ Ἀριστογένης καὶ Μήδιος, οἳ τ' ἄλλοι πάντες οἱ ἀπὸ τοῦ Χρυσίππου φαίνονται ποιοῦντες.

Καὶ τί τὸ παράξενο ὁ Ἐρασίστρατος νὰ ἀκολουθεῖ σὲ ὅλα τὸν Χρυσίππο τὸν Κνίδιο, ἐπιλέγοντας νὰ ἀπορρίψει τὴ φλεβοτομία, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἐκεῖνος; Τὸ ἴδιο φαίνονται νὰ κάνουν καὶ ὁ Ἀριστογένης καὶ ὁ Μήδιος, καὶ ὅλοι οἱ ὑπόλοιποι μαθητὲς τοῦ Χρυσίππου.

Ἐρασίστρατον

Βλ. Ἐρασίστρ., ἀπ. 62A Garofalo.

Γιὰ τὸν Ἐρασίστρατο βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 14 («Ἐρασίστρατος ὁ Ἰουλίτης (Κεῖος)»).

Χρυσίππῳ τῷ Κνίδίῳ

Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸν Χρυσίππο, δάσκαλο τοῦ Ἐρασιστράτου, καὶ ὄχι γιὰ τὸν ὁμώνυμο γιατρὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου (γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 40). Γιὰ τὸν δάσκαλο τοῦ Ἐρασιστράτου βλ. στὸ τέλος τοῦ τρίτου κεφ. (σ. 625).

προηρημένον ἀποστήναι τοῦ φλεβοτομεῖν

Βλ. Γαλην., Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασίστρ. 2 [XI 150, 18-151, 9 Κ.]: *ἡ δ' αἰτία γὰρ αὐτῶν δι' ἦν οὐκ ἐχρήτο* [sc. ὁ Ἐρασίστρατος] *φλεβοτομία ... δοκεῖ γὰρ αὐτῶν οὐδενὶ τὰ αὐτά, καὶ τὸ πάντων δεινότατον, ὅτι μὴδ' αὐτοῖς τοῖς συμφοιτηταῖς μὲν τοῦ Ἐρασιστράτου, μαθηταῖς δὲ Χρυσίππου τοῦ Κνιδίου, οὐπερ δὴ πρῶτον τὸ δόγμα τοῦτ' ἦν, μὴ χρῆσθαι φλεβοτομία, καὶ Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασίστρ. ἐν Ῥώμῃ 9 [XI 245, 6-8 Κ.]: οὕτως ἄρα προκειμένον ἐστὶν αὐτῷ* [corr. Wellmann, «Geschichte, III», σ. 376, ὑποσημ. 3: *αὐτό ed.*] [sc. Ἐρασιστράτῳ] *διαφυλάττειν αἰεὶ τὸ τοῦ Χρυσίππου καὶ μὴ φλεβοτομία χρῆσθαι ...* Γαλην., *Θεραπ. μέθ.* 5, 15 [X 377, 4-6 Κ.]· πρβ. καὶ αὐτόθι [X 379, 1-3 Κ.]. Βλ. καὶ Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 138-139, 153 καὶ 331, γιὰ τὴν ἀποψη τοῦ Χρυσίππου κατὰ τῆς φλεβοτομίας, καὶ σσ. 140, 153, 154, 163 καὶ 331 γιὰ τὴν ἀρνητικὴ ἀποψη τοῦ Ἐρασιστράτου γιὰ τὸ ἴδιο θέμα· βλ. ἀκόμη Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 80 καὶ 196.

Μήδιος

Γιατρός τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., μαθητὴς τοῦ Χρυσίππου καὶ θεῖος τοῦ Ἐρασιστράτου (ἀδελφὸς τῆς μητέρας του). Ἀπὸ τὰ ἔργα του σώζονται ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα. Ὑπῆρξε πολέμιος τῆς φλεβοτομίας, ὅπως ὁ Χρυσίππος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος. Βλ. Wellmann, «Medicin», σ. 782, καὶ W. Kroll, «Medios» (5), *RE XV/1* (1931) 106. Πὰ τὴν ἀπόρριψη τῆς φλεβοτομίας ὡς θεραπευτικοῦ βοηθήματος ἐκ μέρους τοῦ Μήδιου βλ. καὶ Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 331.

οἱ τ' ἄλλοι ἅπαντες οἱ ἀπὸ τοῦ Χρυσίππου

Ἀπὸ τοὺς μαθητὲς τοῦ Χρυσίππου γνωρίζουμε ὀνομαστικά ἀρκετοὺς, ὅπως π.χ. τὸν Μητροδόωρο, τρίτο σύζυγο τῆς Πυθιάδας, κόρης τοῦ Ἀριστοτέλη, καὶ δάσκαλο τοῦ Ἐρασιστράτου, τὸν Μήδιο, τὸν Ἐρασίστρατο, τὸν Ἀριστογένη κ.ἄ. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο ἀπ.

6. Γαλην., Π. φλεβοτ. *θεραπ.* 2 [XI 252, 13-253, 1 Κ.]:

Τούτων γάρ τοι τὸ ἕτερον ὁ Κνίδιος Χρυσίππος ἔπαθεν ἐξελὼν παντάπασι φλεβοτομίαν τῶν βοηθημάτων τῶν ἱατρικῶν. ἠκολούθησαν δ' αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ Μήδιός τε καὶ Ἀριστογένης ἔνδοξοι καὶ αὐτοὶ παρ' Ἑλλῆσι γενόμενοι. τούτων δ' ἔτι¹³⁹ μᾶλλον ὁ Ἐρασίστρατος εἰς δόξαν ἀρθεῖς λαμπροτάτην ἐφύλαξε τὴν Χρυσίππου γνώμην.

Τὸ δεύτερο ἀπὸ αὐτὰ συνέβη στὸν Χρυσίππο τὸν Κνίδιο, ἐπειδὴ ἐξέβαλε ἐντελῶς τὴ φλεβοτομία ἀπὸ τὰ ἱατρικὰ βοηθήματα· τὸν ἀκολούθησαν ὁμως καὶ οἱ μαθητὲς του Μήδιος καὶ Ἀριστογένης, ποὺ καὶ αὐτοὶ ὑπῆρξαν διάσημοι μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ αὐτοὺς κατ' ἐξοχίην ὁ Ἐρασίστρατος, ποὺ γνώρισε πάρα πολὺ μεγάλη δόξα, παρέμεινε πιστὸς στὴν ἀποψη τοῦ Χρυσίππου.

Βλ. Ἐρασίστρ., ἀπ. 62B Garofalo.

τούτων γάρ τοι τὸ ἕτερον

Βλ. Γαλην., Π. φλεβοτ. *θεραπ.* 2 [XI 252, 10-13 Κ.]: *διὸ καὶ μισήσειεν ἂν τις ἦτοι τὴν πανουσγίαν τῶν μιαρῶν σοφιστῶν, ὅταν γινώσκοντες ὅτι ψεύδονται, ἐπιτεχνάζονται ἐπιθυμία*

139. ἔτι Garofalo: ἐπὶ Kühn.

καινοτομίας, ἢ τὴν δοξοσοφίαν, ὅταν ἀγνοοῦντες τὰ χρησιμώτατα, κατασκευάζουσι τῷ λόγῳ τάναντία. Τὸ τούτων γάρ τοι τὸ ἕτερον τοῦ ἐξεταζόμενου ἀποσπάσματος ἀναφέρεται στὴν δοξοσοφίαν τοῦ εὐρύτερου γαληνικοῦ χωρίου.

τῶν βοηθημάτων

Ὁ ὅρος *βοήθημα* στὴν ἰατρικὴ γραμματεία εἶχε εὐρεία σημασία καὶ δήλωνε γενικὰ κάθε θεραπευτικὸ μέσο ἢ θεραπευτικὴ διαδικασία. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ τὸ ἔργο τοῦ Πνευματικοῦ γιαιτροῦ Ἀντύλλου (πρῶτο μισὸ 2ου αἰ. μ.Χ.) *Περὶ βοηθημάτων*, τὸ ὁποῖο συγκροτοῦνταν ἀπὸ τέσσερα τμήματα ποὺ ἔφεραν τοὺς ἀκόλουθους ἐπὶ μέρους τίτλους: *Περὶ τῶν ἐξωθεν προσπιπτόντων βοηθημάτων* (: *περὶ δρώπακος, περὶ σιναπισμοῦ, περὶ ὑποθυμιαμάτων, περὶ ὄσφραντῶν, περὶ κολλυρίων κ.ἄ.*), *Περὶ (τῶν) κενουμένων βοηθημάτων* (: *ποῖα τῶν ἐν τοῖς μέρεσιν ἀγγεῖα διαιρετέον, περὶ ἀρτηροτομίας, περὶ κατασχασμοῦ, περὶ σικύας, περὶ βδελλῶν κ.ἄ.*), *Περὶ (τῶν) προσφερομένων βοηθημάτων* (: *τροφαι συνεχῶς νοσοῦσι καὶ σκευασαίαι αὐτῶν, περὶ διακλύσματος, περὶ ποτοῦ κ.ἄ.*) καὶ *Περὶ (τῶν) ποιουμένων βοηθημάτων* (: *περὶ κατακλίσεως, περὶ ἡσυχίας, περὶ ἀσιτίας, περὶ ἀναφωνήσεως, περὶ περιπάτου κ.ἄ.*)· γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Ὀρειβ., *Ίατρ. συν.* 4-10 [CMG VI/1/1, σ. 93, 1-CMG VI/1/2, σ. 79, 19] (*passim*). Ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μᾶς εἶναι γνωστὰ δύο κυρίως συγγράμματα μὲ τὸν τίτλο *Περὶ βοηθημάτων*· τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Ἀντύλλου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε λόγος, καὶ τὸ δεύτερο τὸ ἐκτενέστατο σύγγραμμα τοῦ ἰδρυτῆ τῆς Πνευματικῆς ἰατρικῆς σχολῆς Ἀθηναίου ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια (δεύτερο μισὸ 1ου αἰ. π.Χ.). Ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῶν δύο αὐτῶν ἔργων μᾶς παρέχεται ἡ δυνατότητα νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὸ περιεχόμενο τοῦ ὅρου *βοήθημα*. Ὁ Kudlien, «*Pneum. Ärzte*», στ. 1100, σημειώνει ὅτι τὸ *Περὶ βοηθημάτων* ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τίτλο συγγραμμάτων τῆς Πνευματικῆς σχολῆς, ἐνῶ ὁ Kulf, *Athenaios von Attaleia*, σ. 9, ἐπισημαίνει ὅτι τὸν τίτλο αὐτὸν φέρουν συγγράμματα στὰ ὁποῖα γίνεται μιὰ συνολικὴ πραγμάτευση τῆς ἰατρικῆς. Βλ. καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Γαληνοῦ μὲ ἀφορμὴ τὸ ἔργο τοῦ Ἀθηναίου, *Π. τῶν καθ' Ἱπποκρ. στοιχ.* 1, 6 [I 457, 13-15 K.]: *σχεδὸν οὐδεὶς τῶν νεωτέρων ἰατρῶν οὕτως ἄπαντα τὸν κατὰ τὴν ἰατρικὴν τέχνην ἐξειργάτο λόγον ὡς Ἀθηναίος*. Βλ. τέλος καὶ τὸ ἔργο τοῦ Φιλουμένου *Περὶ τῶν ἰοβόλων ζῶων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς βοηθημάτων*, ὅπου μὲ τὸν ὄρο *βοηθήματα* ἐπίσης νοοῦνται ποικίλα φάρμακα, ἀντίδοτα, καταπότια, ἐμπλαστρα, ἐπιθέματα, φλεβοτομία, κατασχασμοὶ δηγμάτων κτλ.

Ἡ φλεβοτομία γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος στὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα ἀνήκει στὰ *κενούμενα βοηθήματα*.

7. Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ.* 2, 6 [XV 135, 15-136, 4 K. = CMG V/9/1, σσ. 69, 30-70, 5]:

Οὐδεὶς δ' ἄλλος εἶπεν ἰατρὸς ὀκτῶ φλέβας ἀπὸ <τῆς> κεφαλῆς ἐπὶ τὰ κάτω τοῦ σώματος ἤκειν οὔτε τῶν ἥττον οὔτε τῶν μᾶλλον ἀκριβῶς ἀνατεμνόντων, οὐ Διοκλῆς, οὐ Πραξαγόρας, οὐκ Ἐρασίστρατος, οὐ Πλειστόνικος, οὐ Φιλότιμος, οὐ Μνησίθεος, οὐ Διεύχης, οὐ Χρῦσιππος, οὐκ Ἀριστογένης¹⁴⁰ ἢ Μήδειος¹⁴¹ ἢ Εὐρυφῶν, οὐκ ἄλλος τις ἰατρὸς τῶν ἀρχαίων.

Κανένας ἄλλος γιαιτροὺς ὅμως δὲν ὑποστήριξε ὅτι ἀπὸ τὸ κεφάλι καταλήγουν στὰ

140. Γιὰ τὴ γραφὴ αὐτὴ βλ. λίγο παρακάτω, τὸ σχετικὸ σχόλιο.

141. Ἡ γραφὴ *Μήδειος* υἱοθετεῖται ἀπὸ τοὺς ἐκδότες ὄχι μόνο τοῦ Γαληνοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν γιαιτρῶν ποὺ μνημονεύονται στὸ ἐξεταζόμενο κείμενο καὶ ἔχει γίνει ἰδιαίτερη ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τους. Τὸ *Μήδιος* παραδίδεται ἀπὸ τοὺς κώδικες LV, καὶ ἐπίσης προκρίνεται ἀπὸ τὸν Wellmann, «*Medicin*», σ. 815, ὑποσημ. 214· ὡστόσο ὁ ἴδιος μελετητὴς στὴν ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Διοκλῆ, ἡ ὁποία δημοσιεύθηκε λίγο ἀργότερα, διατηρεῖ στὸ προκείμενο χωρίο τὴ γραφὴ *Μήδειος*.

κάτω μέρη του σώματος όκτώ φλέβες, ούτε από αυτούς που ασχολήθηκαν με μικρότερη έπιμέλεια με τις ανατομές ούτε από αυτούς που ασχολήθηκαν έπιμελέστερα, ούτε ό Διοκλής, ούτε ό Πραξαγόρας, ούτε ό Έρασίστρατος, ούτε ό Πλειστόνικος, ούτε ό Φιλότημος, ούτε ό Μνησίθεος, ούτε ό Διεύχης, ούτε ό Χρύσιππος, ούτε ό Άριστογένης ή ό Μήδειος ή ό Εύρυφών, ούτε κάποιος άλλος από τους άρχαίους γιατρούς.

ούδεις δ' άλλος είπεν ίατρός

Δηλ. κανείς έκτός από εκείνους έναντίον των όποιών ό Γαληνός άσκει κριτική στο χωρίο που προηγείται. Βλ. και Wellmann, «Medicin», σ. 815, ύποσημ. 214.

ού Διοκλής

Βλ. Διοκλ., άπ. 28 Wellmann = 19 van der Eijk.

Γιά τον Διοκλή βλ. παρακάτω, στο τρίτο κεφ., λ. άρ. 10 («Διοκλής ό Καρύστιος»).

ού Πραξαγόρας

Βλ. Πραξαγ., άπ. 6 Steckerl.

Ό Πραξαγόρας ό Κώος ύπήρξε ένας από τους σημαντικότερους γιατρούς της Άρχαιότητας και ή δράση του τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ. Υπήρξε δάσκαλος του Έροφίλου και διαπρεπής έκπρόσωπος της ίατρικής σχολής της Κώ. Άσχολήθηκε με την Άνατομική, τη Διαιτητική, τη Θεραπευτική, τη θεωρία των χυμών και άλλους επί μέρους τομείς της ίατρικής. Τα άποσπάσματα των έργων του συγκέντρωσε ό F. Steckerl, ενώ μία ίατρικού περιεχομένου έπιστολή που παραδίδεται με τό όνομά του την εξέδωσε ό K. Schubring (βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών, λ. «Πραξαγόρας ό Κώος»). Βλ. άκόμη K. Bardong, «Praxagoras» (1), *RE XXII/2* (1954) 1735-1743· V. Nutton, «Praxagoras von Kos», *DNP 10* (2001) 277-278, και T. Tieleman, «Praxagoras v. Kos», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, στ. 726-727.

ούκ Έρασίστρατος

Βλ. Έρασίστρ., άπ. 19 Garofalo.

Γιά τον Έρασίστρατο βλ. παρακάτω, στο τρίτο κεφ., λ. άρ. 14 («Έρασίστρατος ό Τουλιήτης (Κείος)»).

ού Πλειστόνικος

Γιατρός (4ος/3ος αι. π.Χ.), μαθητής του Πραξαγόρα. Άσχολήθηκε με την Άνατομική, τη θεωρία των χυμών, τη δύναμιν των τροφών και τη Φαρμακολογία, ενώ άπέριπτε τη φλεβοτομία. Για τα άποσπάσματα των έργων του βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών, λ. «Πλειστόνικος». (Τα άποσπάσματα του Πλειστονίκου και του Φυλοτίμου, όταν οι δύο αυτοί γιατροί μνημονεύονται μαζί με τον δάσκαλό τους Πραξαγόρα, ό Steckerl τα καταγράφει μόνο στην ένότητα που άφορά τον Πραξαγόρα). Βλ. άκόμη Wellmann, «Medicin», σ. 781· K. Bardong, «Pleistonikos», *RE XXI/1* (1951) 210-212, και V. Nutton, «Pleistonikos», *DNP 9* (2000) 1131.

ού Φιλότημος

Έζησε τον 4ο/3ο αι. π.Χ. και ύπήρξε μαθητής του Πραξαγόρα. Άσχολήθηκε με τη θεωρία των χυμών, τη Διαιτητική, την Τραυματολογία κ.ά. Για τα άποσπάσματα των έργων του βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών, λ. «Φι(υ)λότιμος». Βλ. άκόμη Wellmann, «Medicin», σσ. 780-781· H. Diller, «Phylotimos», *RE XX/1* (1941) 1030-1032· V. Nutton, «Phylotimos von Kos», *DNP 9* (2000) 987· βλ. και Μαυρουδής, *Άρχιγένης*, σ. 246 (στην ύποσημ. 68 σχετική βιβλιογραφία).

ού Μνησίθεος

Βλ. Μνησίθ., άπ. 10 Hohenstein = 7 Bertier.

Έζησε πιθανότατα στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Άσχολήθηκε ιδιαίτερα με τη Διαιτητική,

τὴν Παθολογία, μὲ ζητήματα διατροφῆς τῶν νηπίων, μὲ τὴ μέθη κ.ἄ. Γιὰ τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων του βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Μνησίθεος ὁ Ἀθηναῖος». Βλ. ἀκόμη V. Nutton, «Mnesitheos», *DNP* 8 (2000) 308, καὶ R. de Lucia, «Mnesitheos», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 623-624.

οὐ Διεύχης

Βλ. Διεύχ., ἀπ. 4 Bertier.

Ἡ δράση τοῦ Διεύχη τοποθετεῖται κατὰ πᾶσα πιθανότητα στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.· δὲν εἶναι γνωστὸς ὁ τίτλος κανενὸς ἔργου του, γνωρίζουμε ὅμως ὅτι ἔγραψε θεραπευτικὰ συγγράμματα, καθὼς καὶ ὅτι ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἀνατομικὴ καὶ τὴ θεωρία περὶ φύσεως σώματος (ἀκριβέστερα μὲ τὴν κρᾶσιν τῶν τεσσάρων ποιότητων), ἐνῶ ἀπέρριπτε, ὅπως καὶ ὁ Πλειστόνικος, τὴ φλεβοτομία. Γιὰ τὰ ἀποσπάσματά του βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Διεύχης». Βλ. ἐπίσης M. Wellmann, «Dieuches» (3), *RE* V/1 (1903) 480, καὶ V. Nutton, «Dieuches» (1), *DNP* 3 (1997) 557.

οὐκ Ἀριστογέννης

Ἡ γραφὴ Ἀριστογέννης στὸ προκείμενο χωρίο ἀποτελεῖ διόρθωση τοῦ Rosenbaum ἀντὶ τῆς παραδεδομένης γραφῆς Ἀντιγένης. Ἄν ἡ παραπάνω πρόταση εἶναι πράγματι ὀρθή, τότε τὸ χωρίο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὰ ἀνατομικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀριστογέννη. Τὴ διόρθωση δέχονται ὁ Wellmann, «Aristogenes», στ. 933 (ὁ ὁποῖος ὅμως σὲ παλαιότερο δημοσίευμά του ἀσπαζόταν τὴν παραδεδομένη γραφή, βλ. «Medicin», σ. 815, ὑποσημ. 214), ὁ Susemihl, «Chrysippos von Knidos», σ. 315, ὑποσημ. 6, ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 319, ὅπως ἐπίσης καὶ οἱ ἐκδότες τῶν ἀποσπασμάτων ὅλων τῶν γιαιτρῶν ποῦ μνημονεύονται στὸ γαληνικὸ κείμενο ποῦ σχολιάζεται ἐδῶ.

ἡ Εὐρυφῶν

Βλ. Εὐρυφ., ἀπ. 28 Grensemann.

Γιὰ τὸν Εὐρυφῶντα βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 15 («Εὐρυφῶν ὁ Κνίδιος»).

16. Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης (384-322 π.Χ.)

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης¹⁴² μαθήτευσε κοντὰ στὸν πατέρα του Νικόμαχο καὶ ὅτι εἶχε ἀξιόλογη κατάρτιση στὴν ἰατρικὴ. Ἐξ ἴσου γνωστὸ εἶναι ὅμως —καὶ σ' αὐτὸ δὲν ἀντιτίθεται καμιά ἀρχαία μαρτυρία— ὅτι ὁ Μακεδόνας σοφὸς δὲν ἄσκησε τὴν ἰατρικὴ ὡς ἐπάγγελμα, ἀλλὰ τὶς σχετικὲς γνώσεις του τὶς ἀξιοποίησε στὰ βιολογικοῦ περιεχομένου συγγράμματά του¹⁴³, τὰ ὁποῖα ὅπωςδήποτε ἐπηρέασαν τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀρχαί-

142. Γιὰ τὸν βίο, τὴ δράση καὶ τὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλη ἐνδεικτικὰ βλ. D. Frede, «Aristoteles» (6), *DNP* 1 (1996/1999) 1134-1144, καὶ J. Althoff, «Aristoteles», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 84-87 (ὅπου καὶ ἐπιλογὴ νεότερης βιβλιογραφίας).

143. Πρόκειται γιὰ τὰ ἀκόλουθα: *Περὶ ζῶων μορίων*, *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι*, *Περὶ ζῶων γενέσεως*, *Περὶ κινήσεως ζῶων* καὶ *Περὶ ζῶων πορείας*. Βλ. ἀκόμη S. Byl, «Les grands traités biologiques d'Aristote et la Collection Hippocratique», στὸ: R. Joly (ἐκδ.), *Corpus Hippocraticum. Actes du 2e Colloque hippocratique de Mons (22-26 septembre 1975)* [SSH 4], Mons 1977, σσ. 313-326, καὶ στὸν ἴδιο, *Recherches sur les grands traités biologiques d'Aristote: sources écrites et préjugés* [MCL 64-3], Bruxelles 1980.

ας Ιατρικής¹⁴⁴. Ειδικότερα οί παρατηρήσεις του για τὰ ὄργανα τῶν ζῶων καὶ τὶς λειτουργίες τους χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τοὺς γιατροὺς, ἀφοῦ ἐξ ἄλλου καὶ οἱ παρατηρήσεις τῶν γιατρῶν ποὺ ἀφοροῦσαν τὴν Ἀνατομία καὶ τὴ Φυσιολογία ἦταν ἀποτέλεσμα ἐρευνῶν κατὰ κύριο λόγο σὲ ζῶα¹⁴⁵. ἀκολούθως οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ἐφαρμόζονταν ἀναλογικὰ στοὺς ἀνθρώπους¹⁴⁶.

Ὁ G. Sarton συνοψίζει μὲ χαρακτηριστικὸ τρόπο τὴ σχέση τοῦ Μακεδόνα σοφοῦ μὲ τὴν Ιατρική¹⁴⁷: «Ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐνδιαφέρθηκε γιὰ τὴν Ιατρική, ἀλλὰ κάποιοι γιατροὶ ἐπέδειξαν ἔντονο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὶς ἐπιστημονικὲς μεθόδους του, καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ὁ Ἀριστοτέλης ἄσκησε μιὰ ὀρισμένη ἐπιρροή στὴν ἐξέλιξη τῆς Ιατρικῆς, ὅπως βεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἐμφάνιση τῆς Δογματικῆς σχολῆς».

Ὁ Linsay ἐκφράζει μιὰ κάπως διαφοροποιημένη ἄποψη σὲ σχέση μὲ τὸν G. Sarton, δεχόμενος ὅτι Ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψε καὶ ἐργασίες ἀμιγῶς Ιατρικοῦ περιεχομένου, καὶ ἐπίσης ὑποστηρίζει ὅτι οἱ Ιατρικὲς γνώσεις τοῦ Μακεδόνα σοφοῦ ἦταν σαφῶς πιὸ συγκροτημένες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Πλάτωνα¹⁴⁸: «Οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν Ιατρική δὲν μᾶς εἶναι γνωστὲς, καθὼς οἱ σχετικὲς ἐργασίες του ἔχουν χαθεῖ. Ἐκανε τόσο ὀξείες παρατηρήσεις γιὰ προβλήματα συγγενικὰ μὲ τὴν Ιατρική κατὰ τὴν πραγμάτευση ζητημάτων ποὺ ἀφοροῦσαν τὰ κατώτερα ζῶα, ὥστε μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι ὅτι οἱ Ιατρικὲς ἀπόψεις του πρέπει νὰ ἦταν περισσότερο συγκροτημένες καὶ πιὸ πρακτικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Πλάτωνα. Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε σπουδαῖος σὲ πολλοὺς τομεῖς, ἀλλὰ σὲ κανέναν σημαντικότερος ἀπὸ ὅ,τι στὴ Βιολογία». Εἶναι λοιπὸν ἀπολύτως κατανοητὸς ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο σὲ ὅλες τὶς ἱστορίες τῆς Ιατρικῆς ὑπάρχει μιὰ ἐνότητα ἀφιερωμένη στὸν Ἀριστοτέλη¹⁴⁹.

144. Βλ. ἐνδεικτικὰ Jaeger, *Diokles*, σσ. 186 κ.έ. («Diokles und die medizinische Schule des Peripatos», καὶ εἰδικότερα τὴν ἀκόλουθη ἐνότητα τοῦ ἴδιου κεφαλαίου: «Die medizinische Wissenschaft in der Schule des Aristoteles»).

145. Μὲ μόνη ἐξαίρεση τὶς ἀνατομὲς σὲ ἀνθρώπους, ζωντανοὺς καὶ νεκροὺς, ποὺ διενήργησαν στὴν Ἀλεξάνδρεια ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος, καὶ ἐκτὸς ἀπὸ κάποιες ἄλλες μεμονωμένες περιπτώσεις· σχετικὰ βλ. Edelstein, *Sektion in der Antike*, σσ. 85 [135], 89 [139], 91 [141], καὶ 102[152]-106 [156], καὶ Garofalo - Leven, «Anatomie», στ. 43-47.

146. Σχετικὰ βλ. π.χ. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγγ.* 1, 2 [Π 219, 8-224, 12 Κ.] (γιὰ τὶς ἀνατομικὲς ὁμοιότητες τοῦ πιθήκου μὲ τὸν ἄνθρωπο καὶ γιὰ τὴ χρησιμότητα τῶν ἀνατομικῶν διαπιστώσεων ἐπὶ ζῶων παραπλησίον ἀνθρώπῳ). Βλ. καὶ Edelstein, *Sektion in der Antike*, σσ. 100 [150]-102 [152].

147. Βλ. G. Sarton, *A History of Science. Ancient Science through the Golden Age of Greece*, Harvard University Press - Cambridge 1960, σ. 561 («Aristotle the Physician»).

148. Βλ. Linsay, «Medicine as viewed by Plato and Aristotle», στὸν τόμο: *Proceedings of the Third International Congress of the History of Medicine. — London, July 17th to 22th 1922*, Antwerp 1923, σ. 185.

149. Βλ. ἐνδεικτικὰ Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σσ. 213-223· Gurlt, *Gesch. der Chirurgie*, τ. 1, σσ. 293-295· Fuchs, «Heilkunde», σσ. 282-284, κτλ. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὴ βιολογία καὶ τὴν Ιατρική βλ. P. Kalthoff, *Das Gesundheitswesen bei Aristoteles*, Berlin - Bonn 1934· C. Strang, «The Perception of Heart», *PAS* 61 (1961) 239 κ.έ.· D. M. Balme, «Genos and Eidos in Aristotle's Biology», *CQ* 12 (1962) 81-98· E. Clarke, «Aristotelian Concepts of the Form and Function of the Brain», *BHM* 37 (1963) 1-14· F. Solmsen, «Griechische Philosophie und die Entdeckung der Nerven», *MH* 18 (1961) 150-197 = H. Flashar (ἐκδ.), *Antike Medizin* [WdF 221], Darmstadt 1971, σσ. 202-279 (γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη σσ. 231-247)· Ἰ. Κ. Λαμέρας, *Αἱ περὶ Ιατρικῆς γνώσεις τοῦ Ἀριστοτέλους*, Ἀθῆναι 1962· Κ. Μητρόπουλος, «Ἰατρικὰ Ἀριστοτέλους», *Πλάτων ἔτ. ΙΣΤ'* (1964) 17-61· I. M. Lonie, «Erasistratos, the Erasistrateans and Aristotle», *BHM* 38 (1964) 426-443· J. R. Shaw, «Models for Cardiac Structure and Fuction in Aristotle», *JHB* 5 (1972) 355 κ.έ.· W. Kullmann,

Παρόμοια είναι και η άποψη του W. Jaeger¹⁵⁰, ο οποίος πιστεύει ότι ο Αριστοτέλης «διαδραμάτισε στην ιατρική επιστήμη της εποχής του έναν ιστορικά σημαντικότερο ρόλο»¹⁵¹.

Αυτή η γνώση της ιατρικής αξιοποιήθηκε από τον Αριστοτέλη, εκτός των άλλων, και ως «μοντέλο μεθόδου» στα ήθικα συγγράμματά του¹⁵².

Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι με προτροπή του Αριστοτέλη ο μαθητής του Μένων συνέταξε ένα έργο, όπου παρουσίαζε το σύνολο των ιατρικών γνώσεων έως την εποχή του και το οποίο αποτέλεσε τον πυρήνα του κειμένου που σήμερα είναι συμβατικά γνωστό ως Anonymus Londinensis¹⁵³. Σχετικά με τον ακριβή τίτλο του συγγράμματος του Μένωνα μόνον υποθέσεις είναι δυνατόν να διατυπωθούν· κατά τον H. Diels το έργο κυκλοφόρησε με το όνομα του Αριστοτέλη ως *Αριστοτέλους Ιατρικά Μενώνεια* (κατ' αναλογία με τα *Ηθικά Ευδήμεια*) και πρέπει να ταυτισθεί με εκείνο που καταγράφεται στους καταλόγους των συγγραμμάτων του Αριστοτέλη με τον τίτλο *Ιατρικά*¹⁵⁴.

Αυτή η στενή σχέση του Αριστοτέλη με την ιατρική αντικατοπτρίζεται και σε μεσαιωνικά ιατρικού ή ιατρικού-φιλοσοφικού περιεχομένου ψευδεπίγραφα έργα¹⁵⁵, αλλά και σε έργα των νεότερων χρόνων¹⁵⁶.

«Aristoteles' Grundgedanken zu Aufbau und Funktion der Körpergewebe», *AGM* 66 (1982) 209-238 (όπου και σχετική βιβλιογραφία): J. Kollesch, «Galens Auseinandersetzung mit der Aristotelischen Samenlehre», στο: J. Wiesner (έκδ.), *Aristoteles. Werk und Wirkung. Paul Moraux gewidmet*, τ. 2, Berlin - New York 1987, σσ. 17-26· Mercedes Lopez-Salvà, «Hippokratische Medizin und aristotelische Handlungsphilosophie: Analogien und Parallelismen», στον τόμο: R. Wittern - P. Pellegrin (έκδ.), *Hippokratische Medizin und antike Philosophie (Verhandlungen des VIII. Internationalen Hippokrates-Kolloquiums vom 23. bis 28. September 1993)* [MderA 1], Hildesheim - Zürich - New York 1996, σσ. 203-215· βλ. και τον τόμο W. Kullmann - S. Föllinger (έκδ.), *Aristotelische Biologie. Intentionen, Methoden, Ergebnisse. Akten des Symposiums über Aristoteles' Biologie von 24.-28. Juli 1995 in der Werner-Reimers-Stiftung in Bad Homburg* [PhderA 6], Stuttgart 1997· J. Althoff, «Aristoteles als Medizindoxograph», στον τόμο: van der Eijk (έκδ.), *Ancient Histories of Medicine*, σσ. 57-94, κ.ά. Για απόψεις του Αριστοτέλη όσον αφορά ειδικά τη Φυσιολογία των γυναικών βλ. και F. Frontisi-Ducroux - J.-P. Vernant, *Στό μάτι του καθρέφτη*, Μετάφρ.: Β. Μέντζου, Αθήνα 2001, σσ. 132-138 (: «VI. Ο Αριστοτέλης και η έμμηνορροία»). Βλ. ακόμη H. Diels, «Medizin in der Schule des Aristoteles», *DPJ* 74 (1893) 412 κ.έ.· Ch. B. Schmitt, «Aristoteles bei den Ärzten», στον τόμο: G. Keil - B. Moeller - W. Trusen (έκδ.), *Der Humanismus und die oberen Fakultäten* [DFG/KHF, Mitteilungen 14], Weinheim 1987, σσ. 239-266. Βλ. και παραπάνω, ύποσημ. 142.

150. Βλ. *Diokles*, σ. 225.

151. Αντίθετη είναι η άποψη του Fredrich, *Hippokratische Untersuchungen*, σ. 79, την οποία ο Jaeger συζητά με συντομία και φυσικά απορρίπτει.

152. Βλ. W. Jaeger, «Aristotle's Use of Medicine as Model of Method in his Ethics», *JHS* 77 (1957) 54-61 [= W. Jaeger, *Scripta minora*, τ. 2, Roma 1960, σσ. 491-509].

153. Για το έργο αυτό βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών, στο λ. Βλ. και Diels, «Ueber die Excerpte von Menons Iatrika», σσ. 407-434.

154. Βλ. παρακάτω, στις μαρτυρίες για τη συγγραφή από τον Αριστοτέλη ιατρικών έργων. Βλ. και Diels, «Ueber die Excerpte von Menons Iatrika», σ. 407, ύποσημ. 2 (όπου γίνεται λόγος και για άλλους πιθανούς τίτλους του έργου και ταυτίσεις με συγγράμματα που μνημονεύονται σε αρχαίους καταλόγους έργων του Αριστοτέλη): επίσης Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 241-244.

155. Όπως π.χ. στον κώδ. Turin. F. V. 25 (14ος αι.), φ. 260r (: Aristotilis)· βλ. Drabkin, «Mediaeval Medical Manuscripts», σ. 431.

156. Έτσι, στο ποίημα του Quintino Guanciali (1811-1883), το οποίο τιτλοφορείται *Hahnemannus, seu de Homoeopathia nova medica Scientia libri octo* και τυπώθηκε στη Napoli το 1840, και ειδικότερα στους

Παρ' ὄλο λοιπὸν ποὺ ὁ Ἀριστοτέλης δὲν στράφηκε πρὸς τὴν ἰατρικὴ οὔτε ἐπικέντρωσε σ' αὐτὴν τὸ κύριο ἐνδιαφέρον του, σὲ μεταγενέστερους χρόνους τοῦ ἀποδόθη-
καν ποικίλες καθαρὰ ἰατρικὲς ἀπόψεις ἢ διάφορα φάρμακα.

I. Μαρτυρίες

α') Γιὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὴν ἰατρικὴ

1a. Ἀνών. (Vit. Marc.), *Γένος Ἀριστοτ.* 2 [Düring, Aristotle, σ. 96, 12-13]:

Πατρόθεν ἄρα τῷ Ἀριστοτέλει καὶ ἐκ τῆς ἀνέκαθεν γενεᾶς ἡ περὶ φυσιολογίαν καὶ ἰατρικὴν ἔξις.

Συνεπῶς στὸν Ἀριστοτέλη ἡ τάση γιὰ τὴν ἐνασχόληση μὲ τὴν ἔρευνα τῆς φύσεως καὶ τὴν ἰατρικὴ ὑπῆρχε (κληρονομημένη) ἀπὸ τὸν πατέρα του καὶ ἀπὸ τοὺς ἀπάτατους προγόνους του.

ἐκ τῆς ἀνέκαθεν γενεᾶς

Δηλ. τοὺς ἀπάτατους προγόνους του, καὶ ἀκριβέστερα τὸν Μαχάονα Ἀσκληπιοῦ (βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 35, «Νικόμαχος Μαχάονος ὁ Σταγειρίτης», καὶ λ. ἀρ. 36, «Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης»). Βλ. καὶ στὸ ἀπ. 1b: a ... propria prima generatione.

ἡ περὶ φυσιολογίαν ... ἔξις

Τὸ οὐσ. *φυσιολογία* ἐδῶ δηλώνει τὴν ἐνασχόληση μὲ τὴν ἔρευνα καὶ τὴ μελέτη τῆς φύσεως καὶ δὲν σχετίζεται μὲ τὸ *φυσιολογικὸν μέρος* τῆς ἰατρικῆς (τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τὴν *χρεία*ν καὶ τὶς φυσιολογικὲς λειτουργίες τῶν μερῶν καὶ τῶν ὀργάνων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος). Ἐξ ἄλλου ὁ ὅρος *φυσιολογία* γιὰ δήλωση *μέρους* τῆς ἀρχαίας ἰατρικῆς δὲν ἐντοπίζεται στὰ σχετικὰ κείμενα: ὁ χρησιμοποιούμενος (καὶ μάλιστα ἐξαιρετικὰ σπάνια) ὅρος εἶναι *φυσιολογικὸν μέρος*: βλ. [Γαλην.], *Εἰσαγ. ἢ Ἰατρ.* 7 [XIV 689, 3-7 K.]: *Μέρη ἰατρικῆς τὰ μὲν πρῶτὰ ἐστὶ τό τε φυσιολογικὸν καὶ τὸ αἰτιολογικὸν ἢ παθολογικὸν καὶ τὸ ὑγιεινὸν καὶ τὸ σημειωτικὸν καὶ τὸ θεραπευτικὸν. Ἀθήναιοι δὲ ἀντὶ τοῦ σημειωτικοῦ τὸ ὑλικὸν τάττει, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ θεραπευτικῷ· ἐπίσης [Γαλην.], Ὀρ. ἰατρ. 11 [XIX 351, 12-14 K.]. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 49, ὑπόσημ. 23, καὶ σ. 53, ὑπόσημ. 43, ὅπου καταγράφονται τὰ σχετικὰ χωρία τῶν ἀρχαίων πηγῶν καὶ βιβλιογραφία.*

Γιὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Ἀριστοτέλη μὲ τὴ *φυσιολογία* βλ. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 4, 14 [XI 664, 4-9 K.]: *ἀλλ' οἷ γε περὶ Θεόφραστον καὶ Ἀριστοτέλην τὴν τ' ἐμπειρίαν ἐπὶ πλέον ἐκτείναντες καὶ διὰ τὴν ἐν τῇ φυσιολογίᾳ γυμνασίαν ἀκριβέστερον ἅπαντα διαρθρώσαντες, ἄλλα τε τοιαῦτα πολλὰ καὶ περὶ τῶν οἴνων ἡμᾶς ἐδίδαξαν, ὡς ὁμοίον τι τοῖς ἡμῶν αὐτῶν πάσχειν σώμασιν.* Βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. τῶν καθ' Ἴπποκρ. στοιχ.* 1, 5 [I 449, 2-4 K.]: *ὅτι δὲ καὶ τὰς τῆς φυσιολογίας ἀρχάς, ὡς Ἀριστοτέλης ἔλεγε, καὶ τὰς τῆς ἰατρικῆς, ὡς Ἴπποκράτης φησὶν ..., ὅπου γίνεται σαφὴς διάκριση ἀνάμεσα στὴν *φυσιολογίαν* καὶ τὴν *ἰατρικὴν*, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὸ χωρίο τῆς*

στίχ. 231-509 στοὺς ὁποίους γίνεται σύντομη ἐκθεση τῆς ἱστορίας τῆς ἰατρικῆς, μνημονεύεται ὁ Ἀριστοτέλης (στίχ. 274: Aristothelis) μαζὶ μὲ τὸν Ἴπποκράτη, τὸν Ἀσκληπιάδη τὸν Βιθυνό, τὸν Θεμίσιωνα τὸν Λαοδικέα, τὸν Ἀρεταῖο τὸν Καππαδόκη, τὸν Σωφρανὸ τὸν Ἐφέσιο καὶ τὸν Γαληνό (βλ. στίχ. 250-276): σχετικὰ μὲ τὸν συγγραφέα καὶ τὸ ποίημα αὐτὸ βλ. C. Alicandri-Ciuffelli, «Quintrino Guanciali, Il poema 'Hahnemannus' e una storia di medicina in versi», στὸ: *Atti del XVI Congresso Nazionale, Bologna - Ravenna 23-24-25 Maggio 1959*, a cura di V. Busacchi - Società Italiana di Storia della Medicina, σσ. 259-286.

Vita Marciana. Ακόμη αξίζει να σημειωθεί ότι η *φυσιολογία* της Vita Marciana αποδίδεται ως *φιλοσοφία* στον λατινικό βίο (βλ. μαρτ. 1b).

1b. Anon., *De vita Aristot.* 2 [Düring, *Aristotle*, σ. 151]:

Itaque habitus fuit quidem ei [sc. Aristoteli] circa philosophiam et medicinam a patre et propria prima generatione.

Συνεπώς υπήρχε σ' αυτόν [sc. τὸν Ἀριστοτέλη] ἡ ἔφεση γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴν ἰατρική, (κληρονομημένη) ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ ἀπὸ τὴν πρώτη (: ἀπώτατη) γενιά του.

propria prima generatione

Βλ. στὴν προηγούμε. μαρτ.: ἐκ τῆς ἀνεκαθεν γενεᾶς, ὅπου καὶ σχετικό σχόλιο.

2. Ἀρριαν., Ἀλεξ. ἀνάβ. 7, 27 [= Düring, *Aristotle*, σ. 297]:

Πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα οἶδα ἀναγεγραμμένα ὑπὲρ τῆς Ἀλεξάνδρου τελευτῆς, καὶ φάρμακον ὅτι ἐπέμφθη παρὰ Ἀντιπάτρου Ἀλεξάνδρῳ καὶ ἐκ τοῦ φαρμάκου ὅτι ἀπέθανε· καὶ τὸ φάρμακον ὅτι Ἀριστοτέλης μὲν Ἀντιπάλτρω ἐξεῦρε δεδοικῶς ἤδη Ἀλέξανδρον Καλλισθένους ἔνεκα, Κάσσανδρος δὲ ὁ Ἀντιπάλτρου ἐκόμισεν.

Γνωρίζω ὅτι ἔχουν γραφεῖ καὶ ἄλλα πολλὰ σχετικά μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ ὅτι στάλθηκε στὸν Ἀλέξανδρο κάποιο φάρμακο ἀπὸ τὸν Ἀντίπατρο καὶ ὅτι πέθανε ἐξ αἰτίας τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ· καὶ ὅτι τὸ φάρμακο τὸ συνέθεσε βέβαια ὁ Ἀριστοτέλης γιὰ χάρη τοῦ Ἀντιπάλτρου, ἐπειδὴ φοβόταν ἤδη τὸν Ἀλέξανδρο ἐξ αἰτίας τοῦ Καλλισθένη, τὸ πῆγε ὅμως (στὸν Ἀλέξανδρο) ὁ Κάσσανδρος, γιὸς τοῦ Ἀντιπάλτρου.

Τὸ χωρίο αὐτό, χωρὶς νὰ παρέχει συγκεκριμένες πληροφορίες γιὰ τὸ εἶδος τοῦ φαρμάκου καὶ τὸν τρόπο συνθέσεως καὶ σκευασίας του, ἀποτελεῖ ἐπίσης μία μαρτυρία γιὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Ἀριστοτέλη, ἔστω περιστασιακά, μὲ τὴν ἰατρική. Γιὰ τὸ περιστατικό τῆς δηλητηριάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου κάνουν λόγο καὶ οἱ ἀκόλουθοι συγγραφεῖς:

α') Plin., *Nat. hist.* 30, 16 [IV 474, 17-18 Ian - Mayhoff] = Düring, *Aristotle*, σ. 296: cum id [sc. venenum] dandum Alexandro Magno Antipater mitteret, memoria dignum est, magna Aristotelis infamia excogitatum·

β') Πλούταρχ., Ἀλέξ. 77, 3 = Düring, *Aristotle*, σ. 296: οἱ δ' Ἀριστοτέλην φάσκοντες Ἀντιπάλτρω σύμβουλον γεγενῆσθαι τῆς πράξεως καὶ ὅλως δι' ἐκείνου κομισθῆναι τὸ φάρμακον·

γ') Δίων Κάσσ., *Ῥωμ. ἱστ.* 78, 7 [III 381, 1-2 Boissvain] = Düring, *Aristotle*, σ. 297: ὅτι συναίτιος τῷ Ἀλεξάνδρῳ τοῦ θανάτου Ἀριστοτέλης γεγενῆσθαι ἔδοξε·

δ') Ἰω. Ζωναρ., *Ἐπιτ. ἱστ.* 4, 14 = Düring, *Aristotle*, σ. 297: καὶ τὸν Ἀριστοτέλην Ἀντιπάλτρω σύμβουλον γενέσθαι τῆς πράξεως καὶ δι' ἐκείνου κομισθῆναι τὸ φάρμακον.

Πρβ. ἀκόμη Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 10, 10, καὶ Διόδ. Σικελ., *Ἱστ. Βιβλιοθ.* 17, 118, 1.

Γιὰ τὴν «ἀπόκρυφη» ἱστορία τῆς δηλητηριάσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη βλ. καὶ Jaeger, *Diokles*, σσ. 63-64. Ἡ θεωρία τῆς δηλητηριάσεως ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ ἀρκετοὺς νεότερους μελετητές, οἱ ὅποιοι προσπάθησαν νὰ προσδιορίσουν τὸ φάρμακο (στρυχνίνη, ἄρσενικό, ἀπροσδιόριστη οὐσία), δεχόμενοι μάλιστα καὶ τὴν ἀνάμιξη τοῦ Ἀριστοτέλη στὴν πράξη αὐτή· γιὰ τὴν ἀνασκόπηση τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας βλ. Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 254 κ.έ.

β') Πιά τήν κατάταξη τοῦ Ἀριστοτέλη μεταξύ τῶν Λογικῶν γιαιτρῶν

Στὸν κώδικα Parisinus lat. 7028 (10ος; αἰ.), φφ. 1r-4r, παραδίδεται ἕνας *Tractaculus ad medicinae historiam pertinens*, ὅπου μεταξύ τῶν Δογματικῶν/Λογικῶν γιαιτρῶν καταγράφεται ὡς ὁμότεχνός τους καὶ ὁ Ἀριστοτέλης: βλ.:

3. Anon., *Tractaculus* [σ. 455 Vitelli]:

Subsequenti autem tempore facti sunt rationabiles et potentes medici, id est Dioclesis, Prossagoras, Erofilus, Erasistratus, Asclepiades, Athenaeus, Aristotelis et reliqui. Quorum libri manifesti sunt.

Κατὰ τὸν χρόνο ὅμως ποὺ ἀκολούθησε ἔδρασαν Λογικοὶ καὶ σημαντικοὶ γιαιτροί, δηλ. ὁ Διοκλῆς, ὁ Πραξαγόρας, ὁ Ἡρόφιλος, ὁ Ἐρασίστρατος, ὁ Ἀσκληπιάδης, ὁ Ἀθήναιος, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ λοιποί. Τὰ συγγράμματα αὐτῶν εἶναι πασίγνωστα¹⁵⁷.

Βλ. καὶ τὸ κείμενο τοῦ Anon. Bamberg. [σ. 411 Sudhoff] = Ἡρόφ., ἀπ. 16a von Staden, ὅπου παραλείπεται τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ἀντίθετα προστίθενται ἔξι ἄλλα ὀνόματα γιαιτρῶν: *subsequente autem tempore facti sunt rationabiles potentes medici Diocles, Praxagoras, Herophilus, Erasistratus, Asclepiades, Athenaeus, Agathinus, Ariston, Archigenes, Herodotus, Philumenus, Antyllus* (παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τὸν von Staden).

Subsequenti autem tempore

Δηλ. κατὰ τοὺς χρόνους μετὰ τὸν Ἱπποκράτη.

rationabiles et potentes medici

Πρόκειται γιὰ τοὺς λεγόμενους Δογματικούς ἢ Λογικούς γιαιτρούς, σφοδρούς πολέμιους τῆς Ἐμπειρικῆς Ιατρικῆς σχολῆς, οἱ ὅποιοι σὲ ἀρχαίους καταλόγους γιαιτρῶν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Γαληνὸ παρουσιάζονται ὅτι συγκροτοῦν σχολή, ὅπως ἡ Ἐμπειρική, ἡ Μεθοδική καὶ ἡ Πνευματική. Ὡστόσο εἶναι σαφές ὅτι οἱ γιαιτροὶ αὐτοὶ δὲν ἀκολουθοῦσαν ἐνιαία διδασκαλία, ὅπως οἱ ὁπαδοὶ τῶν τριῶν σχολῶν ποὺ προαναφέρθηκαν. Στους κόλπους τῆς Δογματικῆς σχολῆς περιλαμβάνονται διάφοροι γιαιτροὶ με σημαντικὲς διαφωνίες μεταξύ τους, ἐνῶ συνεκτικὸ δεσμὸ τους ἀποτελεῖ ἡ στάση ἐναντι τοῦ Ἱπποκράτη (ποὺ στοὺς σχετικούς καταλόγους μνημονεύεται ὡς *αἵρεσιάρχης* τῶν *Δογματικῶν*) καὶ ἡ βασικὴ ἄποψή τους ὅτι ἡ Ιατρικὴ μπορεῖ νὰ ἐξελιχθεῖ μετὰ τὴ λογικὴ θεωρία (*διὰ τοῦ λόγου*). Ὁ ὅρος *δογματικὴ αἵρεσις* καθιερώθηκε ὀριστικὰ μᾶλλον στὶς ἀρχές τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. Βλ. von Staden, *Herophilus*, σσ. 58-59· V. Nutton, «Dogmatiker (2)», *DNP* 3 (1997) 727-728, καὶ Th. Labisch, «Dogmatiker», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 233-234.

Dioclesis

Γιὰ τὸν Διοκλῆ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ. λ. ἀρ. 10 («Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»).

Prossagoras

Γιὰ τὸν Πραξαγόρα βλ. παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, σ. 183.

Erofilus

Ἴσως ὁ διασημότερος γιαιτρός (330/320-260/250 π.Χ.) τῆς ἀλεξανδρινῆς Ιατρικῆς σχολῆς καὶ ὁ πρῶτος ἀρχαῖος γιαιτρός ποὺ διενήργησε ἀνατομὴ σὲ ἀνθρώπινο πτώμα. Ἀσχολήθηκε με πολλοὺς τομεῖς τῆς Ιατρικῆς, ὅπως ἡ Ἀνατομική, ἡ Παθολογία, ἡ Σφυγμολογία κτλ. Τὰ ἀποσπά-

157. Τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν τὸ γνωρίζουν οἱ ἐκδότες τοῦ Διοκλῆ (Ph. van der Eijk), τοῦ Πραξαγόρα (Steckerl), τοῦ Ἡροφίλου (H. von Staden) καὶ τοῦ Ἐρασιστράτου (I. Garofalo).

σματα από τὰ ἔργα του συνέλεξε ὁ H. von Staden (βλ. στή βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος»).

Asclepiades

Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀσκληπιάδη τὸν Βιθυνό (2ος/1ος αἰ. π.Χ.), ποῦ ἔδρασε στή Ρώμη ἴσως ἀπὸ τὸ 91 π.Χ. καὶ μετὰ καὶ θεωρεῖται ὡς ὁ γιατρός ποῦ ἐπέβαλε τὴν ἑλληνικὴ ἰατρικὴ στή ρωμαϊκὴ κοινωνία. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ Διαιτητικὴ, τὴ Γυμναστικὴ, τὴν Ὑδροθεραπεία, τὴν Παθολογία, τὴ Χειρουργικὴ κτλ. Ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστὴς τῆς περιφημῆς θεωρίας τῶν *πόρων* καὶ τῶν *ὄγκων* (Στερεοπαθολογία). Γνωρίζουμε εἴκοσι περίπου τίτλους ἔργων του. Βλ. Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Ὁ γιατρός Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνὸς καὶ ἡ σχετικὴ μ' αὐτὸν βιβλιογραφία κατὰ τοὺς τελευταίους πέντε αἰῶνες (1514-2002)», *Δέλτος* 25 (2003) 5-13, καὶ S. Ihm, «Asklepiades v. Bithynien», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 107-108. Γιὰ τὴν πρόταση τοῦ Polito γιὰ μιὰ πολὺ πρώιμη χρονολόγηση τοῦ Ἀσκληπιάδη καὶ γιὰ τὴν (ὑποθετικὴ) σύνδεσή του μὲ τὸν γιατρὸ Ἀνδρέα τὸν Καρύστιο βλ. «Asclepiades of Bithynia», σσ. 48-66.

Athenaeus

Πατὴρ ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια τῆς Παμφυλίας, ὁ ὁποῖος περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. ἴδρυσε τὴν Πνευματικὴ ἰατρικὴ σχολή. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ στωϊκοῦ φιλοσόφου Ποσειδωνίου τοῦ Ἀπαμεία. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀθηναίου σώζονται ἀρκετὰ ἀποσπάσματα ποῦ ἀφοροῦν τὴ Φυσιολογία, τὴν Ἐμβρυολογία, τὴ Διαιτητικὴ, τοὺς σφυγμοὺς, τοὺς πυρετοὺς κτλ. Γνωρίζουμε ἕνα μόνον τίτλο ἔργου του, τοῦ ἔκτενου (τριάντα τουλάχιστον βιβλία) *Περὶ βοθημάτων*. Γιὰ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸν Ἀθηναίο βλ. παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 22 («Θεόδωρος ὁ Μακεδών»), σ. 211.

γ') Γιὰ τὴ συγγραφὴ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη ἔργων ἰατρικοῦ περιεχομένου

4a. Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 5, 25 [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 7 = Düring, *Aristotle*, σσ. 47-48]:

103. Ἀνατομῶν α' β' γ' δ' ε' ς' ζ'

104. Ἐκλογή ἀνατομῶν α'

...

110. Ἰατρικὰ β'

4b. Ἡσύχ., *Ὄνοματ.* [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σσ. 14-18 = Düring, *Aristotle*, σσ. 85-88]:

93. *Περὶ ἀνατομῶν ς'* (Düring : ζ' Rose)

...

98. *Περὶ ἰατρικῆς β'*

...

167. *Περὶ ἰατρικῆς ζ'*

καὶ μεταξὺ τῶν ψευδεπίγραφων καταγράφεται τὸ ἔργο

188. *Ἀνατομὴ ἀνθρώπου.*

4c. Πτολεμ. φιλοσ. [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σσ. 21-22] (ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀραβα ibn an-Nadim, *Kitab al-Fihrist* = ibn al-Qifti, *Tabaqat al-hukama*)¹⁵⁸:

158. Βλ. Rose, *Aristoteles pseudepigraphus*, σσ. 18-19, καὶ Steinschneider, «Die arab. Übersetzungen», σ. 33 [71].

70. Προβλήματα ιατρικά

71. Περί διαίτης α'

...

92. Περί Ιατρικής

4d. Πτολεμ. φιλοσ. [Düring, *Aristotle*, σσ. 225 καὶ 230] (ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἄραβα ibn abi Usaibija):

48. Ἀνατομῶν ζ'

...

99. Περί Ιατρικής

Οἱ κατάλογοι αὐτοὶ τῶν ἔργων ποὺ ἀποδίδονται στὸν Ἀριστοτέλη ἀνάγονται στὴν καταγραφή τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο τὸν Ρόδιο (1ος αἰ. π.Χ.)· βλ. Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 1: *Ex Andronici Rhodii Indice librorum Aristotelis* (: ἀκολουθοῦν οἱ κατάλογοι ποὺ παραδίδονται στὰ ἔργα τοῦ Διογένη Λαερτίου, τοῦ Ἡσυχίου Μιλησίου καὶ τοῦ φιλοσόφου Πτολεμαίου).

5. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ. 1, 2 [XV 25, 15-26, 5 K. = CMG V/9/1, σσ. 15, 25-16, 2]:

Ὡσπερ γε πάλιν εἰς τὰς τῶν παλαιῶν ἰατρῶν δόξας ἐθέλοις ἰστορῆσαι, πάρεστί σοι τὰς τῆς ἰατρικῆς συναγωγῆς ἀναγνῶναι βίβλους ἐπιγεγραμμένας μὲν Ἀριστοτέλει ὁμολογουμένας δὲ ὑπὸ τοῦ Μένωνος, ὃς ἦν μαθητῆς αὐτοῦ, γεγράφθαι, διὸ καὶ Μενώνεια προσαγορεύουσιν ἔνιοι ταυτὶ τὰ βιβλία. δῆλον δὲ ὅτι καὶ ὁ Μένων ἐκεῖνος ἀναζητήσας ἐπιμελῶς τὰ διασφύζόμενα κατ' αὐτὸν ἔτι τῶν παλαιῶν ἰατρῶν βιβλία, τὰς δόξας αὐτῶν ἐκείθεν ἀνελέξατο.

Ὅπως πάλι ἂν θέλεις νὰ κάνεις μιὰ ἱστορική ἀνασκόπηση τῶν ἀπόψεων τῶν παλαιῶν γιαιτρῶν, ὑπάρχουν γιὰ νὰ διαβάσεις τὰ βιβλία τοῦ συγκεντρωτικοῦ ἰατρικοῦ συγγράμματος, τὰ ὁποῖα στὸν τίτλο τους φέρουν βέβαια τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη, εἶναι παραδεκτὸ ὅμως ὅτι ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὸν Μένωνα, ὁ ὁποῖος ἦταν μαθητῆς του, καὶ γι' αὐτὸ μερικοὶ τὰ βιβλία αὐτὰ τὰ ἀποκαλοῦν Μενώνεια. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Μένων ἐκεῖνος, ἀφοῦ ἐρεύνησε μὲ ἐπιμέλεια τὰ βιβλία τῶν παλαιῶν γιαιτρῶν, τὰ ὁποῖα σώζονταν ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴ του, ἐρανίσθηκε ἀπὸ αὐτὰ τὶς ἀπόψεις τους.

Ἀριστοτ., ἀπ. 373 Rose.

τὰς τῆς ἰατρικῆς συναγωγῆς ἀναγνῶναι βίβλους ἐπιγεγραμμένας μὲν Ἀριστοτέλει ὁμολογουμένας δὲ ὑπὸ τοῦ Μένωνος, ὃς ἦν μαθητῆς αὐτοῦ, γεγράφθαι, διὸ καὶ Μενώνεια προσαγορεύουσιν ἔνιοι ταυτὶ τὰ βιβλία

Ὁ Rose, *Aristoteles pseudepigraphus*, σσ. 385-386, πιστεύει ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ ποὺ συνέταξε ὁ Μένων, ἔφερε ὅμως τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη, ταυτίζεται μὲ τὰ ἰατρικὰ συγγράμματα ποὺ μνημονεῦνται στοὺς καταλόγους τοῦ Διογένη Λαέρτιου (*Ἰατρικὰ β'*), τοῦ Ἡσυχίου (*Περί ἰατρικῆς ζ'*), ἀλλὰ καὶ μέσῳ τοῦ Πτολεμαίου στὰ ἔργα τῶν Ἀράβων ibn al-Qifti (*Προβλήματα ἰατρικά*) καὶ Hadschi Khalfa (*Περί ἰατρικῆς ε'*). Μάλιστα ὁ ibn al-Qifti φαίνεται ὅτι γνωρίζει καὶ ἓνα ἀκόμη ἰα-

τρικό σύγγραμμα πού συνδέεται με τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ τίτλος τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται στὰ Λατινικά ὡς «De universo medicinae sensu, ἰατρικός, liber I» ἢ «De universa medicina liber I, iatrice inscriptus, i.e. περί ἰατρικῆς α'». Ἐπίσης στὴν ἀραβικὴ μετάφραση τοῦ ψευδο-ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος *Sirr al-asrar* (Secretum secretorum) περιέχεται ἓνα ἐκτενὲς τμήμα ἰατρικοῦ (διαιτητικοῦ) περιεχομένου, ἐνῶ σὲ σύμμικτο κώδικα τῆς Τεχεράνης παραδίδεται κείμενο, στὸ ὁποῖο γίνεται πραγμάτευση «τῆς ἀπόψεως τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴ θέση τῆς ἰατρικῆς μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν»· σχετικὰ βλ. Steinschneider, «Die arab. Übersetzungen», σσ. 79[117]-81[119], καὶ Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 3, σ. 51· βλ. καὶ σσ. 49-50. Τέλος σημειώνω ὅτι ὁ Steinschneider, «Die arab. Übersetzungen», σ. 87 [125], καταγράφει ἓνα κτηνιατρικοῦ περιεχομένου ἔργο πού προσγράφεται στὸν Ἀριστοτέλη καὶ παραδίδεται σὲ τουρκικὴ μετάφραση (ἀπὸ τὰ Ἀραβικά). Πρβ. καὶ τὰ ἀριστοτελικά (ψευδο-ἀριστοτελικά) συγγράμματα πού ὁ Sezgin καταγράφει στὴν ἐνότητα «Zoologie - Tierheilkunde»· βλ. *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 3, σσ. 349-352. Βλ. καὶ ὑποσημ. 159.

ὁμολογουμένως δὲ ὑπὸ τοῦ Μένωνος, ὃς ἦν μαθητὴς αὐτοῦ, γεγράφηται
Γιὰ τὸν Μένωνα βλ. Raeder, «Menon», στ. 927.

6α. Ἄνων. (Vita Marc.), Γέν. Ἀριστοτ. 4 [Düring, Aristotle, σ. 97]:

Ἔως μὲν οὖν ἔτι νέος ἦν [sc. ὁ Ἀριστοτέλης], τὴν τῶν ἐλευθέρων ἐπαιδεύετο παιδεῖαν, ὡς δηλοῖ τὰ γεγραμμένα αὐτῷ Ὀμηρικὰ ζητήματα ... καὶ τὰ Ἰατρικὰ προβλήματα καὶ τὰ Φυσικὰ προβλήματα ἐν ἑβδομήκοντα βιβλίοις ὄντα.

Ὅταν λοιπὸν ἦταν ἀκόμη νέος [sc. ὁ Ἀριστοτέλης] ἔλαβε τὴν παιδεία τῶν ἐλεύθερων (πολιτῶν), ὅπως καθιστοῦν φανερὸ τὰ γραμμένα ἀπὸ αὐτὸν Ὀμηρικὰ ζητήματα ... τὰ Ἰατρικὰ προβλήματα καὶ τὰ Φυσικὰ προβλήματα πού σώζονται σὲ ἑβδομήντα βιβλία.

τὴν τῶν ἐλευθέρων ἐπαιδεύετο παιδεῖαν

Βλ. Πλάτ., *Πρωτ.* 312b: τούτων γὰρ σὺ ἐκάστην οὐκ ἐπὶ τέχνῃ ἔμαθες, ὡς δημιουργὸς ἐσόμμενος, ἀλλ' ἐπὶ παιδείᾳ, ὡς τὸν ἰδιώτην καὶ τὸν ἐλεύθερον πρέπει· Διόδ. Σικελ., *Ἰστ. Βιβλιοθ.* 13, 27, 2: ποῖος γὰρ τόπος τοῖς ξένοις βάσιμος εἰς παιδεῖαν ἐλευθέριον τῆς Ἀθηναίων πόλεως ἀνηρημένης; Φιλόδημ., *Π. μουσ.* [σ. 13 Kemke]: καὶ τὴν ἐννομόν τε καὶ σπουδαζομένην μουσικὴν πρῶτα μὲν φησιν [sc. ὁ Διογένης] ἔνεκα τῆς πρὸς τὸ θεῖον συνταχθῆναι τειμῆς, ἔπειτα τῆς τῶν ἐλευθέρων παιδείας, κ.ἄ.

ὡς δηλοῖ τὰ γεγραμμένα αὐτῷ Ὀμηρικὰ ζητήματα

Πρόκειται γιὰ τὸ χαμένο ἔργο Ἀπορήματα Ὀμηρικά. Βλ. Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 5, 26 [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 7 = Düring, Aristotle, σ. 48]: 118. Ἀπορημάτων Ὀμηρικῶν α' β' γ' δ' ε' ζ'· Ἡσύχ., *Ὀνοματ.* [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 14 = Düring, Aristotle, σ. 86]: 106. Ἀπορημάτων Ὀμηρικῶν ζ', καὶ Πτολεμ. φιλοσ. [Düring, Aristotle, σ. 231] (ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀραβὰ ibn abi Usaibija): 98. Ἀπορημάτων Ὀμηρικῶν, ἐν ι' βιβλίοις (καὶ Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 22, στίχ. 91: (ἀπορήματα Ὀμηρικά) ι').

τὰ Ἰατρικὰ προβλήματα καὶ τὰ Φυσικὰ προβλήματα ἐν ἑβδομήκοντα βιβλίοις ὄντα

Ὁ Düring συσχετίζει α') τὰ Ἰατρικὰ προβλήματα μὲ τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα, πού μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Ἡσύχ., *Ὀνοματ.* [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 17 = Düring, Aristotle, σ. 88]: 167. *Περὶ ἰατρικῆς ζ'*, καὶ τὸν Πτολεμ. φιλοσ. [Düring, Aristotle, σ. 228] (ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀραβὰ ibn abi Usaibija): 81. *Προβλήματα <κατὰ σποράδην> ἰατρικά ε', καὶ β')* τὰ Φυσικὰ προβλήματα μὲ τὰ ἀκόλουθα συγγράμματα, πού καταγράφονται ἀπὸ τὸν Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 5, 21 [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 7 = Düring, Aristotle, σ. 48]: 120. *Φυσικῶν κατὰ στοιχεῖον λη', τὸν Ἡσύχ.,*

Όνοματ. [Rose, *Aristotelis fragmenta*, σ. 17 = Düring, *Aristotle*, σ. 88]: 168. *Συμμίκτων ζητημάτων οβ', ὡς φησιν Εὐκαιρος ὁ ἀκουστής αὐτοῦ, καὶ τὸν Πτολεμ. φιλοσ.* [Düring, *Aristotle*, σ. 288] (ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἄραβα ibn abi Usaibija): 76. *Προβλημάτων ζη'.*

6b. Κωνστ. Λάσκαρις, [Βίος Ἀριστοτ.] [Düring, *Aristotle*, σ. 140]:

Ὅτι νέος ὢν Ἀριστοτέλης συνέθηκε διάλογον τῶν ποιητῶν ... καὶ ἰατρικὰ καὶ φυσικὰ ἐν ο' βιβλίοις.

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν νέος συνέθεσε διάλογο τῶν ποιητῶν ... καὶ ἰατρικὰ καὶ φυσικὰ (συγγράμματα) σὲ ἑβδομήντα βιβλία.

6c. Anon. *De vita Aristot.* 40 [Düring, *Aristotle*, σ. 156]:

Composuit autem [sc. Aristoteles] et medicinalia problemata et physica problemata in LXX libris existentia.

Συνέθεσε ὁμως [sc. ὁ Ἀριστοτέλης] καὶ ἰατρικὰ προβλήματα καὶ φυσικὰ προβλήματα πού σώζονται σὲ ἑβδομήντα βιβλία.

II. Ἀποσπάσματα

Καταγράφω στὴ συνέχεια ἀποσπάσματα ἰατρικοῦ περιεχομένου, τὰ ὁποῖα στὴ χειρόγραφη παράδοση φέρονται συνδεδεμένα μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη¹⁵⁹:

7. Σὲ μιὰ συλλογὴ συνταγῶν πού παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Vindobonensis medicus gr. 18 (14ος αἰ.)¹⁶⁰ καὶ ἀποδίδεται σὲ κάποιον βυζαντινὸ γιαιτρὸ Κάλλιστο¹⁶¹, παραδίδεται ἡ ἀκόλουθη ἀντίδοτος· βλ.:

159. Στὴν ἐνόητη αὐτὴ συμπεριλαμβάνω κατὰ βάση μόνον τὰ νέα στοιχεῖα πού συνδέουν τὸν Ἀριστοτέλη μὲ τὴν ἰατρική, ἐνῶ γιὰ τὰ λοιπὰ παραπέμπω στὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία. Γιὰ κείμενα ἰατρικοῦ περιεχομένου πού συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη βλ. V. Rose (ἐκδ.), *Aristoteles pseudepigraphus*, Lipsiae 1863 (ἀνατύπ.: Hildesheim 1971), σσ. 384-390 (: «LI. Ἰατρικά»)· Rose (ἐκδ.), *Aristotelis fragmenta*, σσ. 255-257 (: «XLI. Ἰατρικά»). Γιὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ψευδο-ἀριστοτελικὸ ἔργο *Τὸ βιβλίον τῆς περιγραφῆς τῶν συμπαθητικῶν ιδιοτήτων τῶν λίθων*, τὰ ὁποῖα παρατίθενται στὸ πρῶτο μέρος τοῦ 26ου κεφαλαίου τοῦ 1ου Maqalat (μέρους) τοῦ συγγράμματος *Kitab al-Munqid* (Τὸ βιβλίον τῆς σωτηρίας) τοῦ Ἄραβα ibn al-Mubarak (ἔγραψε τὸ ἔργο του τὸ 488/1095), βλ. Ullmann, «Edelsteine als Antidota», σσ. 73-89, ὅπου ἐξετάζεται καὶ ἡ σχέση τοῦ ἔργου αὐτοῦ μὲ τὸ ἐπίσης ψευδο-ἀριστοτελικὸ *Περὶ λίθων* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν ἀραβικῶν πηγῶν, λ. [Aristoteles] καὶ «ibn al-Mubarak»). Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη *Περὶ ζῶων γενέσεως*, στὰ ὁποῖα ἐκτίθενται ἀπόψεις του γιὰ τὸ σπέρμα, παραδίδονται στὸ *De semine* (Fragmentum Bruxellense) τοῦ Vindicianus (4ος αἰ. μ.Χ.)· βλ. σσ. 208 κ.έ. Wellmann = σσ. 191-198 Jaeger. Γιὰ τὴν παράδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ βλ. καὶ Beccaria, *I codici di medicina*, σ. 110. Ἐπίσης στὴ συλλογὴ κειμένων γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐπιληψίας κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα περιλαμβάνεται καὶ σχετικὸ κείμενο τοῦ Ἀριστοτέλη· βλ. H. Heintel, *Quellen zur Geschichte der Epilepsie. Ausgewählt, eingeleitet und erläutert* [HKMN 14], Bern - Stuttgart - Wien 1975, σ. 18. Τέλος σημειῶν ὅτι ἀπόψεις καὶ κείμενα τοῦ Ἀριστοτέλη ἐντοπίζονται καὶ σὲ συγγράμματα διαφόρων γιαιτρῶν, ἢ συγκέντρωση ὁμως ὅλων αὐτῶν, ἢ συγκριτικὴ ἐξέτασή τους μὲ τὴν ἄμεση παράδοση τῶν ἔργων ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι ἐραυσιμένα καθὼς καὶ ἡ λειτουργία τους στὰ ἰατρικὰ συγγράμματα στὰ ὁποῖα εἶναι ἐνσωματωμένα, θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενο ἰδιαίτερης μονογραφίας.

160. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸν βλ. H. Hunger, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek* [Museion. N. F. IV/1/2], Wien 1969, σσ. 63-64.

161. Ἡ ἀπόδοση τοῦ ἔργου στὸν Κάλλιστο γίνεται ἀπὸ μεταγενέστερο χέρι.

κώδ. Vindobonensis med. gr. 18, φ. 59v:

Ἀντίδοτος Ἀριστοτέλους¹⁶², ἐνεργοῦσα πρὸς παντοίας φλεγμονὰς τὰς ἐντὸς καὶ ἐμπνευματώσεις καὶ ἀνορεξίας καὶ πρὸς πυρέσσοντας καὶ κοιλιακοὺς καὶ βήσσοντας ἄμμεως οὐγγίας β', μαστίχης σπέρματος, μαράθρου, ἀλόης, ζιγγιβέρεως, μηλοκυδωνίων, ἀμυγδάλων πικρῶν ἀνά οὐγγίας γ', μέλιτος τὸ ἄρκοῦν ἢ δόσις κυάμου τὸ μέγεθος.

Ἀντίδοτο τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸ ὁποῖο εἶναι δραστικὸ σὲ κάθε εἶδους ἐσωτερικὲς φλεγμονές, σὲ συλλογὴ ἀέρα (στὸ στομάχι), σὲ ἀνορεξίες, σ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν πυρετό, στοὺς κοιλιακοὺς καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ βήχουν· δύο οὐγγιές ἄμμι, σπέρμα μαστίχας, μάραθρο, ἀλόη, ζιγγίβερι, κυδώνια καὶ πικρὰ ἀμύγδαλα, ἀπὸ τὸ καθένα τρεῖς οὐγγιές, (καί) ὅσο μέλι ἀπαιτεῖται. Ἡ (κάθε) δόση νὰ εἶναι ὅση τὸ μέγεθος ἐνὸς κυάμου¹⁶³.

ἐμπνευματώσεις

Ὁ ὄρος ἐμπνευμάτωσις δηλώνει τὴ συλλογὴ ἀέρα κυρίως στὸ στομάχι, μὲ ἀποτέλεσμα συνήθως διαταραχὲς στὴν πέψη· βλ. Γαλην., Π. αἰτ. συμπτ. 3, 6 [VII 240, 9-16 K.]: κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐν τοῖς ζώοις οὔτε ταῖς ἐσχάταις ἀτονίαις τῆς θερμασίας, οὐθ' ὅταν ἰσχυρῶς εὐρωστῆ, κατὰ δὲ τὰς μεταξὺ τούτων ἀπογεννάται τὸ φυσῶδες περιττώμα. καὶ τοῦτο διὰ μὲν τοῦ στόματος ἐκκρινόμενον ἐρυγὴν ἐργάζεται, διὰ δὲ τοῦ κάτω πέρατος ἦτοι ψοφοῦσαν ἦτοι ἀψοφον φύσαν· ἐπειδὴν δὲ μὴδ' ἐτέροις ἐκφέρεται, τὴν ἐμπνευμάτωσιν ὀνομαζομένην ἀποτελεῖ, σύμπτωμα γαστρὸς ἀτονουσίας ἐκκρίνειν τὸ περιττωματικόν τε καὶ ὀμιχλῶδες πνεῦμα· βλ. ἀκόμη [Γαλην.], Ὁρ. ἰατρ. 258 [XIX 419, 8-11 K.]: Ἐμπνευμάτωσις ἐστὶν ὅταν πλεῖον πνεῦμα γενόμενον κατέχηται ἐν στομάχῳ καὶ διατείνῃ αὐτὸν καὶ τὴν κοιλίαν μετ' αὐτοῦ, ὥστε καὶ ἐμποδίζεσθαι τὴν τῆς τροφῆς οἰκονομίαν. Ἐμπνευμάτωσις ὁμοίως εἶναι δυνατόν νὰ συμβαίνει καὶ σὲ ἄλλα ὄργανα ἢ σημεῖα τοῦ σώματος, π.χ. στὸν ὄμφαλό, βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 3 [XII 449, 4-5 K.] (πρὸς ὄμφαλοῦ ἐμπνευμάτωσιν), στὸ κῶλον, βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 9, 4 [XIII 281, 17 K.]: καταπαστὸν πρὸς τὰς τοῦ κῶλου ἐμπνευματώσεις. ..., στὴ μήτρα, βλ. Γαλην., ὀ.π. 7, 6 [XIII 973, 11-12 K.] (πρὸς τὰς τῶν μητρῶν ἐμπνευματώσεις). Βλ. ἀκόμη [Γαλην.], Π. εὐπορ. 3 [XIV 521, 1 κ.έ. K.]: Πρὸς ἀπεψίαν καὶ ἐμπνευματώσεις στομάχου. ...· αὐτόθι [XIV 525, 12 κ.έ. K.]: Πρὸς κοιλίας στρόφους καὶ ἐμπνευματώσεις. ..., κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 154, λ. ἐμπνευμάτωσις.

κοιλιακοὺς

Κοιλιακοὶ χαρακτηρίζονται στὴν ἀρχαία ἰατρικὴ γραμματεία ὅσοι πάσχουν γενικὰ ἀπὸ ἐνοχλήματα τῆς κοιλιακῆς χώρας· βλ. Ἄρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 2, 7 [CMG II, σσ. 74, 3-75, 7]: Περὶ κοιλιακῆς διαθέσεως, καὶ Χρον. νοῦσ. θερ. 2, 7 [CMG II, σσ. 165, 23-167, 2]: Θεραπεία κοιλικῶν, ὅπου (σ. 165, 23-25) δίνεται ὁ ἀκόλουθος ὀρισμὸς τῶν κοιλικῶν: Ἦν τῶν σιτίων ἀκρατῆς ἢ κοιλίῃ ἔη, διαρρέῃ δὲ ἢ τροφῆ ἀπεπτος, ἄτρεπτος, ὠμὴ καὶ μὴδὲν ἐς τὸν ὄγκον ἀνήη, κοιλιακοὺς τούσδε κικλήσκομεν· Ἀρχιγ. στὸν Παῦλ. Αἰγίν. Ἐπιτ. ἰατρ. 3, 40 [CMG IX/1, σσ. 229 κ.έ.], κατὰ τὸν κώδ. Vatic. Palat. gr. 199 = [σ. 23, 4 Brescia]: Ξηρίον πρὸς κοιλιακοὺς διὰ πείρας· Ἄετ., Λόγ. ἰατρ. 9, 35 [σ. 359, 1-365, 5 Ζερβ.]: Περὶ κοιλιακῆς διαθέσεως, ἐκ τῶν Ἀρχιγένους· Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 9, 3 [II 429, 28-431, 12 Puschm.]: αὐτόθι [II 431, 13-433, 3 Puschm.], καὶ αὐτόθι [II 433, 14-25 Puschm.].

ἄμμεως

Ἄμ(μ)ι εἶναι φυτὸ ποὺ ἐνδημεῖ στὴν Ἀφρικὴ (Ἄμμι τὸ Κοπτικόν)· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ.

162. In marg. sin.: ἡ ἀριστοτέλους.

163. Ἡ νὰ εἶναι ὅση τὸ βάρος ἐνὸς κυάμου· βλ. καὶ παρακάτω, τὸ σχετικὸ σχόλιο (σ. 196).

3, 62 [II 73, 6-74, 3 Wellm.]: πρβ. αὐτόθι [II 73, 11-12 Wellm.]: *δύναμιν ἔχει καὶ τοῦτο* [sc. τὸ ἄμι] *θερμαντικὴν, πυρωτικὴν, ξηραντικὴν ...*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 333, λ. Ammei (Ammi majus): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 52, λ. Ἄμμι· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 488, λ. Ammi majus· André, *Les noms de plantes*, σ. 14, λ. ami, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 36, λ. ἄμμι (Carum copticum).

οὐγγίας β'

Ἡ οὐγγία ἢ οὐγκία (uncia librae) εἶναι μέτρο βάρους καὶ ἰσοῦται μὲ τὸ ἓνα δωδέκατο τῆς λίτρας (περ. 336 γραμμάρια), δηλ. μὲ εἴκοσι ὀκτῶ γραμμάρια.

Βλ. καὶ Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxx, λ. Libra (Uncia librae).

μαστίχης σπέρματος

Ἡ μαστίχα εἶναι ρητίνη δένδρου (τῆς σχίνου), γεννᾶται δὲ καλλίστη καὶ πλείστη ἐν Χίῳ τῇ νήσῳ· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 70 [I 67, 9-18 Wellm.]: πρβ. καὶ αὐτόθι [I 67, 9-11 Wellm.]: *χρησιμεύουσα πρὸς αἵματος ἀναγωγὰς καὶ πρὸς παλαιὰν βήχα πινομένη. ἔστι δὲ εὐστόμαχος, ἐρευκτική.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 346, λ. Mastix (Pistacia lentiscus): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 783-791, λ. Πιστακιά (εἰδικότερα γιὰ τὸ εἶδος τῆς σχίνου ποῦ εὐδοκμεῖ στὴ Χίο βλ. σσ. 784-785: *χιακή ἢ μαστιχοφόρος σχίνος*): Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxix, λ. Lentiscus· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 396, λ. Pistacia Lentiscus (πέντε εἶδη): André, *Les noms de plantes*, σ. 155, λ. mastiche, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 231, λ. μαστίχη.

μαράθρου

Γιὰ τὸ μάραθ(ρ)ο βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 70 [II 81, 1-16 Wellm.]: πρβ. αὐτόθι [II 81, 4-7 Wellm.], ὅπου καταγράφονται δύο δράσεις του (διουρητικόν, καῦσον στομάχου παραιτεῖται) ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν τουλάχιστον ἀνακουφιστικὲς γιὰ τὰ νοσήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐνδείκνυται τὸ παραπάνω ἀντίδοτο τοῦ Ἀριστοτέλη.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 338-339, λ. Fencel (Foeniculum vulgare): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 639, Μάραθρον τὸ κοινόν (Foeniculum vulgare): Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 491-492, λ. Foeniculum vulgare (στὴ σ. 492 ἔξι ἀκόμη εἶδη μαράθρου): André, *Les noms de plantes*, σ. 154, λ. marathrum καὶ marathum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 230, λ. μάραθρον.

ἀλόης

Ἡ ἀλόη εἶναι ποώδες, πολυετὲς καὶ θαμνώδες φυτό, ποῦ ἀπαντᾶται σὲ 180 περίπου εἶδη. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 22 [II 28, 1-30, 8 Wellm.]: εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [II 29, 6-8 Wellm.]: *δύναμιν δ' ἔχει στυπτικὴν, ξηραντικὴν, [ὑπνωτικὴν] πυκνωτικὴν τῶν σωματῶν κοιλίας τε λυτικὴν καὶ στομάχου ἀποκαθαρικὴν.*

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 37-43, λ. Aloe socotrina (succotrina): Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 332-333, λ. Aloe (Aloe vulgaris): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 44-46, λ. Ἀλόη· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 13-16, λ. Aloe· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xviii, λ. Aloe· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 117, λ. Aloe vera (στὶς σσ. 117-118 διάφορα εἶδη ἀλόης): André, *Les noms de plantes*, σ. 11, λ. aloe, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 33-34, λ. ἀλόη (Aloe vera).

ζιγγίβερως

Φυτό (κν. πιπερόριζα) ποῦ ἐνδύει κυρίως στὴν Ἀραβία· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 160 [I 226, 5-16 Wellm.], καὶ στὸν ἴδιο, αὐτόθι [I 226, 13-16 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει* [sc. τὸ ζιγγίβερι] *θερμαντικὴν, πεπτικὴν, μαλακτικὴν κοιλίας ἐπιεικῶς, εὐστόμαχον.* Τὸ ζιγγίβερι αὐτὸ πρέπει νὰ διαχωρισθεῖ ἀπὸ ἓνα εἶδος κιναμώμου ποῦ φέρει τὸ ἴδιο ὄνομα· βλ. Διοσκουρ., ὅ. π. 1, 14 [I 19, 20-22 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 674-680, λ. Zingiber officinale· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 342, λ. Ingwer (Zingiber officinale): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 403 κ.έ., λ. Ζιγγίβερι (Zingiber): Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lx, λ. Zingiber· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 141-142, λ. Zingiber officinale

(και άλλα ένδεκα είδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 279, λ. zingiberi, zinziber, και Durling, *Medical Terms*, σσ. 173-174, λ. ζγγίβερι.

μηλοκυδωνίων

Μηλοκυδώνια ονομάζονταν τὰ σημερινὰ κυδώνια, και μηλέα κυδώνιος (ἢ -νία) ἢ κυδωνία. Τὰ κυδώνια (ώμά, ψημένα), τὸ ἀφέψημά τους, ὁ οἶνος ποὺ παραγόταν ἀπὸ αὐτὰ και τὰ ἄνθη τῆς κυδωνιάς εἶχαν εὐρεία θεραπευτικὴ ἐφαρμογὴ· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 115 [I 107, 10-108, 14 Wellm.]· βλ. ἐπίσης αὐτόθι [I 107, 10-11 Wellm.]· τὰ δὲ κυδώνια εὐστόμαχα, οὐρητικά —ὀπτηθέντα δὲ προσηνέστερα γίνεται—, χρήσιμα κοιλιακοῖς και δυσεντερικοῖς ... (στίχ. 12-14) και τὸ ἀπόβρεγμα δὲ αὐτῶν ἀρμόζει τοῖς στόμαχον ἢ κοιλίαν ρευματιζομένοις ἐν ποτῶ ... (I 107, 19-108, 2 Wellm.): τὰ δὲ ὡμά καταπλάσμασι μείγνυται πρὸς στέγνωσιν κοιλίας, στομάχου ἀνατροπὴν και πύρωσιν ...

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 354, λ. Quitte (*Cydonia vulgaris*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 578-579, λ. Κυδωνέα· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 274, λ. *Cydonia vulgaris*, και Durling, *Medical Terms*, σ. 236, λ. μήλον.

μέλιτος τὸ ἀρκοῦν

Γιὰ τὸ μέλι βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 82 [II 165, 16-167, 9 Wellm.]· πρβ. και αὐτόθι [II 166, 11 Wellm.]· κινεῖ δὲ και οὔρα, και βηξιν ἀρμόζει. Βλ. και σσ. 381 και 471.

ἀμυγδάλων πικρῶν

Γιὰ τὶς θεραπευτικὲς χρήσεις τῆς πικρᾶς ἀμυγδάλης και τῶν καρπῶν τῆς βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 123 [I 112, 11-113, 17 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὶς θεραπευτικὲς ιδιότητες τῶν πικρῶν ἀμυγδάλων βλ. αὐτόθι [I 113, 2-7 Wellm.]· ἐσθιόμενα δὲ ἐστὶν ἀνώδυνα, μαλακτικὰ κοιλίας ... και βηξι και κόλου ἐμπνευματώσει.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 345, λ. Mandel (*Amygdalus communis*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 101-107, λ. Ἀμυγδαλή· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 282-283, *Amygdalus amara*· André, *Les noms de plantes*, σσ. 14-15, λ. amygdala, -ae, και Durling, *Medical Terms*, σσ. 38-39, λ. ἀμύδαλα, τά = ἀμυγδάλη, ἢ.

ἢ δόσις κύαμου τὸ μέγεθος

Ἐδῶ προφανῶς γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἑλληνικὸν κύαμον (κν. κουκί), βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 105 [I 179, 1-180, 7 Wellm.]· Ὁ κύαμος ὅμως ἦταν και μέτρο ὕγρῶν και ξηρῶν (mensura ὄχι pondus)· τὸ μέγεθός του ἀντιστοιχοῦσε σὲ βάρος δύο ὀβολῶν. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μνεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ κύαμου, στοὺς ἀρχαίους γιαιτροὺς γίνεται λόγος γιὰ τὸν Αἰγυπτιακὸν κύαμον, τὸ μέγεθος τοῦ ὁποῖου ἀντιστοιχεῖ σὲ βάρος ἐνάμισον ὀβολου ἢ κατ' ἄλλους τεσσάρων ὀβολῶν, γιὰ τὸν Ἀλεξανδρινὸν κύαμον, τὸ μέγεθος τοῦ ὁποῖου ἀντιστοιχεῖ σὲ βάρος τριῶν ὀβολῶν (ὁ Ἄττικὸς ὀβολός εἶναι ἴσος μὲ 0,72 γραμμάρια, ὁ Ῥόδιος ἴσος μὲ 0,54 γραμμ. και ὁ Αἰγυπτιακὸς ἴσος μὲ 1,02 γραμμ.). Βλ. και [Γαλην.], *Π. μέτρ. και σταθμ.* 15-18 [XIX 780, 2 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 243, 11-12]: Τὸ δὲ τοῦ Αἰγυπτιακοῦ κύαμου [sc. τὸ μέγεθος] ἔχει ὀβολὸν και ἡμισον. Βλ. ἀκόμη Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σσ. 75, 81, κ.ά. Βλ. και παρακάτω, σ. 428 (*fabae Aegyptiae magnitudo*).

Γιὰ τὸν κύαμον ὡς μέτρο ὕγρῶν και ξηρῶν, τὴν ἀντιστοιχία τῶν διαφόρων κύαμων μὲ τὸν ὀβολόν, τὰ εἶδη τῶν ὀβολῶν και τὸ κατὰ προσέγγιση βάρος τους σὲ γραμμάρια βλ. Αποστολίδης, *Λέξ. Ἱπποκρ.*, σ. 440, λ. κύαμος (β'), και σ. 523, λ. ὀβολός.

8. Στὸν κώδικα Vaticanus Palatinus gr. 199 (13ος αἰ.)¹⁶⁴ παραδίδεται ἓνα ἀνώνυμο ἔργο *Περὶ σφυγμοῦ*¹⁶⁵. στὸ φ. 198ν τοῦ κώδικα αὐτοῦ, στὴν ἀριστερὴ ὠα, ὑπάρχει ἓνα σχόλιο, ὅπου μνημονεύεται μιὰ ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὸν σφυγμό· βλ.:

164. Γιὰ τὸν κώδικα βλ. H. Stevenson, *Codices manuscriptorum Palatini Graeci Bibliothecae Vaticanae, Romae* 1885, σσ. 90-101.

165. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Τὸ ἀνώνυμο ἔργο *Περὶ σφυγμοῦ* στὸν κώδικα Vaticanus

Ἀνών., Π. σφυγμ. [κώδ. Vaticanus Palat. gr. 199, φ. 198v (in marg. sin.) = σσ. 118-119 Olivieri]¹⁶⁶:

Λέγεται καὶ ἄλλο<ς>¹⁶⁷ (ἄλλως?)· σφυγμός ἐστιν ἄψευδής¹⁶⁸ τῶν ἐν βάθει κεκρυμένων¹⁶⁹ καὶ τῶν ἀφανῶν προφήτης¹⁷⁰ καὶ τῶν ἀδήλων ἔλεγχος¹⁷¹ ἐν ἀρμονικῇ¹⁷² τῇ κινήσει καὶ μαντικῇ πληγῇ διάθεσιν ἀόρατον διαγορεύων. μέρος δὲ σφυγμοῦ κινήσεις καὶ γένος τὸ αὐτό¹⁷³. καλεῖ δὲ Ἀριστοτέλης γένος σφυγμοῦ ἐν, τὴν κινήσειν, μέρη δὲ δύο, τὴν τε διαστολὴν καὶ συστολὴν· τοῦτο γάρ, ἂν βούλη, εὐρήσεις ἐν τῷ δ' βιβλίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου σαφὲς περὶ τούτων¹⁷⁴, ἐνθα ὅπου περὶ φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ ἰατρικῶν προβλημάτων δηλονότι διδάσκει σαφὲς περὶ πάντων τούτων.

Λέγεται¹⁷⁵ καὶ ἄλλος [sc. ὀρισμός]· ὁ σφυγμός εἶναι ἀψευδὴς ἀγγελιοφόρος τῶν ὄσων εἶναι κρυμμένα στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σώματος καὶ προφήτης ὄσων εἶναι (ἀκόμη) ἀφανῆ καὶ ἔλεγχος τῶν ἀδήλων, περιγράφοντας μὲ λεπτομέρεια μὲ τὴν ἀρμονικὴ κίνηση καὶ τὴ μαντικὴ πληγῆ του νόσημα ποῦ ἀκόμη δὲν ἐκδηλώθηκε· μέρος τοῦ σφυγμοῦ (εἶναι) ἢ κίνηση, καὶ γένος τὸ ἴδιο¹⁷⁶. ὁ Ἀριστοτέλης κατονομάζει ἓνα «γένος» τοῦ σφυγμοῦ, τὴν κίνηση, καὶ δύο μέρη, τὴ διαστολὴ καὶ τὴ συστολή· αὐτὴ τὴν ἄποψη, ἂν ἐπιθυμεῖς, θὰ τὴ βρεῖς ἐκτεθειμένη μὲ σαφήνεια στὸ τέταρτο βιβλίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου (Ἀφροδισία), ὅπου αὐτὸς κάνει λόγο γιὰ τὶς ἀπορίες ποῦ ἀφοροῦν φυσικὰ ζητήματα καὶ γιὰ ἰατρικὰ προβλήματα καὶ διδάσκει μὲ σαφήνεια σχετικὰ μὲ ὅλα αὐτά.

Λέγεται καὶ ἄλλο<ς> (ἄλλως?)

Ἡ φράση αὐτὴ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ μεταφρασθεῖ: «Λέγεται [= Ὑπάρχει] καὶ ἄλλος [sc. ὀρισμός] ἢ, ἂν προκριθεῖ ἡ δευτέρη διορθωτικὴ πρόταση, «Λέγεται καὶ διαφορετικά»· πρβ. [Γαλιν.], Ὅρ. ἰατρ. 9 [XIX 350, 11-18 K.]: Ἱπποκράτης ἐν τῷ Περὶ τέχνης ὠρίσατο τὴν ἰατρικὴν οὕτως. ... ἄλλως. ἰατρικὴ τέχνη ἐστὶ ... ὁ.π. 216 [XIX 407, 13-15 K.]: Τεταγμένος σφυγμός ἐστιν ... ἢ ἄλλως. τεταγμένος ὁ κατὰ περίοδον ἴσος, κ.ἄ.

ἐν τῷ δ' βιβλίῳ τοῦ Ἀλεξάνδρου σαφὲς περὶ τούτων, ἐνθα ὅπου περὶ φυσικῶν ἀπορημάτων καὶ ἰατρικῶν προβλημάτων

Πρόκειται γιὰ τὸ τετράβιβλο σύγγραμμα ποῦ ἀποδίδεται στὸν Ἀλέξανδρο Ἀφροδισία

Palat. gr. 199 καὶ τὸ Περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου κατασκευῆς τοῦ Μελετίου», Ἑλληνικά 41 (1990) 235-240.

166. Γιὰ τὸ κείμενο ποῦ ἀκολουθεῖ βλ. καὶ Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Τὸ ψευδο-γαλινικὸ ἔργο Ὅροι ἰατρικοί καὶ ὁ κώδικας Vaticanus Palat. gr. 199», Ἑλληνικά 44 (1994) 319-340 (τὸ πρῶτο τμῆμα τοῦ κειμένου αὐτοῦ, σφυγμός ἐστιν ... διαγορεύων, ποῦ ταυτίζεται μὲ τὸν 110ο ψευδο-γαλινικὸ ὄρον, ἐπανεκδίδεται στὴ σ. 331).

167. ἄλλο<ς> supplevi (vel ἄλλως corrigendum?): ἄλλο cod. et Oliv(ieri).

168. ἀψευδής cod.: ἀειδής leg. Oliv.

169. κεκρυμένων cod.: κριναμένων leg. Oliv.

170. προφήτης cod.: προφάσεων leg. Oliv.

171. ἔλεγχος cod.: ἐλέγχων leg. Oliv.

172. ἀρμονικῇ cod.: ἀρμονία leg. Oliv.

173. τὸ αὐτὸ correxi: τῷ αὐτῷ cod. et Oliv.

174. σαφὲς περὶ τούτων fortasse delendum (dittogr.?).

175. Ἡ παράδοση τοῦ σχολίου εἶναι προβληματικὴ, καὶ ἰδιαίτερα ἡ τελευταία ἡμπερίοδος· γι' αὐτὸ καὶ ἡ μετάφραση ποῦ παρατίθεται ἀμέσως παρακάτω εἶναι κάπως ἐλεύθερη, ἀλλὰ πάντως πιστὴ στὸ νόημα τοῦ κειμένου.

176. Δηλ. πάλι ἡ κίνηση· βλ. καὶ ἀμέσως παρακάτω τὴ μνημονευόμενὴ ἀριστοτελικὴ ἄποψη, ὅπου σημειώνεται ὅτι γένος τοῦ σφυγμοῦ εἶναι ἡ κίνηση, καὶ μέρη ἢ συστολή καὶ ἡ διαστολή, δηλ. καὶ πάλι κίνηση.

(2ος/3ος αἰ. μ.Χ.) καὶ φέρει τὸν τίτλο *Ἱατρικὰ ἀπορήματα καὶ φυσικὰ προβλήματα* (Ideler) ἢ *Φυσικὰ ἀπορήματα καὶ ἱατρικὰ προβλήματα* (Usener) (γιὰ τὶς ἐκδόσεις τοῦ βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λ. «Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεύς»). Ὡστόσο οὔτε στὸ τέταρτο βιβλίον οὔτε καὶ σὲ κανένα σημεῖο ὁλόκληρου τοῦ ἐν λόγω ἔργου τοῦ ὁ Ἀλέξανδρος μνημονεύει ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη σχετικὰ μὲ τοὺς σφυγμούς· τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη ἐντοπίζεται μίαν μόνον φορά σὲ σχέση μὲ τὴν ἀτμίδα· βλ. *Ἱατρ. ἀπορημ. καὶ φυσ. προβλ.* [σ. 37, 25-27 Usener].

9. Anon., [*De cauteriis*] [σ. 82 Sudhoff] ¹⁷⁷:

Ad capitis dolorem et maniacis

[Aristoteles]

Ad dolorem capitis et maniacis incenditur sic: retro tribus digitis ab utraque auricula cum cauterio lato et una in anteriori parte cum cauterio rotundo, †quantum a naso extenditur manus.

Κατὰ τοῦ πόνου τοῦ κεφαλιοῦ καὶ γιὰ ὅσους πάσχουν ἀπὸ μανία [Ἀριστοτέλης]

Κατὰ τοῦ πόνου τοῦ κεφαλιοῦ καὶ γιὰ ὅσους πάσχουν ἀπὸ μανία ὁ καυτηριασμός γίνεται ὡς ἐξῆς: Τρία δάκτυλα πίσω ἀπὸ τὸ κάθε αὐτὴ μὲ πλατὺ καυτήριον καὶ ἓνα στὴ μπροστινὴ πλευρὰ μὲ στρογγυλὸ καυτήριον, †(ἀπὸ τόση ἀπόσταση) ὅσο ἐκτείνεται τὸ χέρι ἀπὸ τὴ μύτη¹⁷⁸.

Καυτηριασμός τῆς κεφαλῆς σὲ περίπτωση κεφαλαλγίας μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Ἀρχηγ. στὸν Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 6, 50 [CMG VIII/2, σ. 191, 3 καὶ 21-24]: *Κοινὴ θεραπεία κεφαλαλγίας καὶ ἡμικράρας ἐκ τῶν Ἀρχιγένους. ... ἐχρήσαντο δὲ τινες ἐπὶ κεφαλαίας καὶ καύσει βαθεῖα*, κ.ἄ. Καυτηριασμοὶ ὑποδεικνύονταν καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα νοσήματα, ὅπως σὲ κοιλιακοὺς, βλ. Ἀέτ., ὁ.π. 9, 35 [σ. 362, 10-12 Ζερβ.]: *εἰ μέντοι τὰ προειρημένα βοηθήματα μὴ ἐνέγκοιεν εἰς ἀπόλυσιν τῆς διαθέσεως, καύσις παραλαμβάνεσθω* σὲ ρευματικὰ νοσήματα, βλ. Ἀέτ., ὁ.π. 12, 25 [σ. 48, 7-8 Ζερβ.]: *καίειν δὲ χρὴ καθόλου ἐπὶ τῶν τοὺς πόδας ρευματιζομένων τοὺς παρὰ τὰ σφυρὰ ἐκάτερα ἐξωθέν τε καὶ ἐνδοθεν τοῦ ποδὸς τόπους*· σὲ δημιουργία κηρίου στὸ κεφάλι, βλ. Ἀέτ., ὁ.π. 15, 11 [σ. 33, 15-17 Ζερβ.]: *εἶτα καυτηρίοις σιδηροῖς καίειν κατὰ κύκλον τὰ χεῖλη τῆς διαιρέσεως, μὴ ἀπτομένου τοῦ τῆς κεφαλῆς ὀστοῦ*, κ.ἄ. Γιὰ θεραπευτικοὺς καυτηριασμούς βλ. ἀκόμη Anon. Ambros., [*De cauteriis*] (σ. 79 Sudhoff): *Cauteria et setones multa corpori procreant beneficia ...* (ἀκολουθεῖ ἀπαρίθμηση νοσημάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁ καυτηριασμός ἔχει εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα), καὶ Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 191-192 (: «§ 100. Das Brennen der verschiedensten Körperstellen»).

III. Ἔργα παραδεδομένα μόνον Λατινικά

10. Ἀπὸ τὸν πρῶτον Μεσαίωνα (9ος αἰ.) σώζεται ἓνας ἀπόκρυφος διάλογος ἀνάμεσα στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη· ὁ διάλογος ἀφορᾷ διάφορα ἱατρικὰ θέματα (στοι-

177. Βλ. Sudhoff, *Chirurgie*, σ. 81, ὅπου ὁ κατάλογος τῶν κωδικῶν ποὺ παραδίδουν τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ καθὼς καὶ ἄλλα παρόμοια, ὅπως ἐπίσης καὶ τὶς ἀντίστοιχες ἀπεικονίσεις (: «Lateinische illustrierte Brennstellentexte»).

178. Βλ. καὶ Sudhoff, *Chirurgie*, σ. 107 (cod. e Museo 19 [cod. Bodl. lat. 19], 15ος αἰ.): *dolor capitis et maniacus* (Aristoteles).

χεΐα, χυμούς, φλεβοτομία κτλ.), τὰ ὁποῖα ἀναπτύσσουν οἱ δύο φιλόσοφοι, καὶ παραδίδεται σὲ δύο παραλλαγές, μία «ἐθνική» [= ἰδωλολατρική]¹⁷⁹ καὶ μία «χριστιανική»¹⁸⁰.

11. Στὸν Ἀριστοτέλη προσγράφονται διάφορα ἔργα ἱατρικοῦ περιεχομένου, τὰ ὁποῖα ἀπῆρθευσε πρὸς τὸν μαθητὴ του Ἀλέξανδρο τὸν Μακεδόνα· πρόκειται γιὰ τὰ ἀκόλουθα:

1. Ἐξὶ ἐπιστολές πού ὑποτίθεται ὅτι σώζονται μόνο σὲ λατινικὴ μετάφραση, καὶ μία ἀκόμη, πάλι σὲ λατινικὴ μετάφραση, πού χαρακτηρίζεται *Liber* ἀλλὰ καὶ *Epistola*¹⁸¹:

α') *Aristoteles, Epistola ad Alexandrum Magnum De conservazione sanitatis* ἢ *Aristoteles, Epistola ad Alexandrum Magnum De sanitate servanda*¹⁸².

Inc. Cum humanum corpus sit corruptibile.

179. Βλ. Normann-Dorpat, «Disputatio Platonis et Aristotelis», σσ. 68-71 (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Anonymus, Disputatio ...»).

180. Βλ. Normann-Dorpat, «Disputatio Platonis et Aristotelis», σσ. 71-73. Γιὰ τὶς δύο αὐτὲς παραλλαγές τοῦ διαλόγου βλ. καὶ Puhlmann, «Die lat. mediz. Literatur», σ. 411.

181. Ἐνδεχομένως μερικές ἀπὸ τὶς ἐπιστολές αὐτὲς νὰ παρουσιάζουν μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐξάρτηση τοῦ κειμένου τους ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἀποτελοῦν μέρη εὐρύτερου (ψευδο-ἀριστοτελικοῦ) ἔργου, ὅπως ἐπίσης εἶναι πιθανὸν τὸ ἴδιο νὰ ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ λοιπὰ συγγράμματα πού ἀποδίδονται στὸν Ἀριστοτέλη καὶ ἀπαριθμοῦνται στὴ συνέχεια· ὡστόσο κάτι τέτοιο οὔτε σημειώνεται ἀπὸ τοὺς μελετητὲς πού κατέγραψαν τὰ ἔργα αὐτὰ οὔτε καθίσταται φανερό ἀπὸ τὶς σχετικὲς περιγραφές στοὺς καταλόγους. Πάντως, ὅπως καὶ ἂν ἔχει τὸ πρᾶγμα, οἱ ἐπιστολές καὶ τὰ ἄλλα κείμενα πού συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ καταγράφονται ἐδῶ ἔχουν φθάσει ὡς ἐμᾶς μέσῳ ἀνεξάρτητης χειρόγραφης παραδόσεως, ὁπότε, παρὰ τὶς παραπάνω ἐπιφυλάξεις, νομιμοποιούμεστε νὰ τὰ ἀπαριθμήσουμε ὡς αὐτοτέλη. Εἶναι εὐνόητο ὅτι οἱ μεταξὺ τους σχέσεις εἶναι δυνατόν νὰ διευκρινισθοῦν μόνον ὕστερα ἀπὸ ἐμπεριστατωμένη μελέτη τῶν σχετικῶν χειρογράφων. Ἐπισημαίνω ἐπίσης ὅτι εἶναι γνωστὴ ἡ μετάφραση σὲ μεσαιωνικὰ Γαλλικὰ δύο ἐπιστολῶν τοῦ Ἀριστοτέλη πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο· ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς παραδίδεται στὸ χφ. Paris. Biblioth. Nation. - Fond francais. 20.040 (13ος αἰ.), φφ. 150-156, καὶ ἡ δεύτερη στὸ χφ. 2045 (15ος αἰ.), φφ. 138-141. Δυστυχῶς οἱ σχετικὲς περιγραφές εἶναι ἐξαιρετικὰ σύντομες, καὶ γι' αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθεῖ, ἂν ταυτίζονται μὲ κάποιες ἀπὸ τὶς Λατινικὰ παραδεδομένες ἐπιστολές πού καταγράφονται ἐδῶ· βλ. P. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux de France, IIIe Partie. Manuscrits Français», AGM 2 (1909) 387.

182. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 6 (κῶδ. Paris. lat./B. de l'Arsenal, 708, 19ος αἰ., φ. 231r-v): *Epistola Aristotelis ad Magnum Alexandrum*, καὶ Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 303: *Epistola Aristotelis ad Magnum Alexandrum*. Βλ. καὶ Diels, *Handschriften*, II, σ. 19: *Epistula ad Alexandrum De sanitate servanda* (στὸ σχετικὸ λήμμα ὁμως καταγράφονται καὶ ἄλλες ἐπιστολές). Βλ. ἀκόμη J. Brinkmann, *Die apokryphen Gesundheitsregeln des Aristoteles für Alexander den Großen in der Übersetzung des Johan von Toledo*, Leipzig 1914 (Diss. med.), καὶ F. Puccinotti, *Storia della Medicina*, τ. 1: *Medicina antica*, Napoli 1860, σσ. XXV-XXVI: «Volgarizzamento antico d'un pseudonimo bizantino, intitolato Aristotelis Epistola ad Alexandrum M. De conservazione sanitatis» (μετάφραση τῆς ἐπιστολῆς στὰ μεσαιωνικὰ Ἰταλικά). Πρβ. καὶ Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 79: *Alexander, De divisione et signis corporis. Inc. Alexander in hoc tractatu vult corpus sit corruptibile* (ὅπου ὁμως τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν συσχετίζεται μὲ τὴν ἐπιστολὴ πού ἐξετάζεται ἐδῶ, ἀλλὰ ἀπλῶς σημειώνεται ὅτι πιθανὸν ἀποτελεῖ ἱατρικοῦ περιεχομένου ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ψευδο-ἀριστοτελικὸ *Secretum secretorum*). Γιὰ τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς βλ. καὶ Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Παραδοσιακὴ θεραπευτικὴ», σσ. 136-137· τὴν ἀποψὴ τῆς ἐπαναλαμβάνει ὁ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 19, ὑπόσημ. 2. Ὑγιεινὰ παραγέματα τοῦ Ἀριστοτέλη (τοῦ Ἰπποκράτη τοῦ Γαληνοῦ κ.ἄ.) γιὰ κάθε μῆνα τοῦ ἔτους ὑπάρχουν καὶ σὲ γερμανικὸ Kalendar τοῦ 15ου αἰ.· βλ. Sudhoff, «Texte», σ. 294, ἀρ. 56.

Κατὰ τὸν I. Bloch πρόκειται γιὰ κείμενο ποῦ πρωτοσυντάχθηκε κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ ἀκολούθως μεταφράσθηκε στὰ Λατινικά¹⁸³.

β') *Epistola Aristotelis regi magno Alexandro De observatione humani corporis*¹⁸⁴.

Des. Utere ut supra dictum est valere.

γ') *Aristoteles, Epistula ad Alexandrum (metrica)*¹⁸⁵

Inc. Estas si fuerit prope sint spectacula limphe.

δ') *Aristoteles, Epistola ad Alexandrum*¹⁸⁶

Inc. Aristoteles Alexandro bene agere misisti mihi.

ε') *Auctoritates epistole Aristotelis ad Alexandrum*¹⁸⁷

Inc. Aristoteles Alexandro bene agere persuadet.

ς') *Aristoteles, De regimine sanitatis*¹⁸⁸

Inc. Aristoteles autem scribens Alexandro Magno ait.

Τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν χαρακτηρίζεται στὸν τίτλο του ἐπιστολῆ, ὡστόσο ἀπὸ τὸν τρόπο ποῦ ἀρχίζει μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἶχε μᾶλλον ἐπιστολικὴ μορφή.

ζ-1) *Liber moralium de regimine dominorum qui alio nomine dicitur Secretum secretorum editus ab Aristotele ad Alexandrum regem et discipulum dicti Aristotelis*¹⁸⁹;

ζ-2) Τὸ ἴδιο κείμενο παραδίδεται καὶ σὲ ἕμμετρῃ μορφή:

*Epistola intitulata secreta secretorum Aristotelis metrica composita sed extracta ex prosa ipsius Aristotelis. Prologus ... per metra distinxit socius socio Johanni Nicolaus*¹⁹⁰

Inc. Doctus Aristotelis fertur scripsisse potenti

Magno qui vivendi cura tuetur ...

Des. nec sanctum canibus nec porcis complue gemmas.

183. Βλ. «Byzantinische Medizin», σ. 558, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ μετάφραση τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς στὰ μεσαιωνικὰ Ἰταλικά (βλ. προηγ. ὑπόσημ.). Βλ. ἀκόμη Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 486.

184. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 6 (κῶδ. Montpell. lat. 317, 14ος αἰ., φ. 12r-v), καὶ Diels, *Handschriften*, II, σ. 19. Προφανῶς ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ, ὅπως καὶ ἄλλα κείμενα, συνδέεται μὲ τὸ ψευδο-ἀριστοτελικὸ ἔργο *Secretum secretorum*, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη φράση ποῦ ἐπισυνάπτεται στὸ τέλος τοῦ κυρίως κειμένου τῆς ἐπιστολῆς: *Explicit tractatus de secretis secretorum Aristotelis*.

185. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 514.

186. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 135.

187. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 135.

188. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 135. Πρβ. καὶ τὸ ἱπποκρατικὸ σύγγραμμα *Περὶ διαίτης ὑγιεινῆς* [V 72-87 L.].

189. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 6 (κῶδ. Besancon lat. 431, 14ος αἰ., φ. 5r κ.έ.). Βλ. καὶ Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 291, ὅπου καταγράφεται ἓνα ἀπόσπασμα ἱατρικοῦ περιεχομένου ἀπὸ τὸ ἔργο: *Aristoteles, Secretum secretum* [leg. *secretorum*], τὸ ὁποῖο *Inc. Cum de utilitate corporis hominis olim tractaremus*. Βλ. ἀκόμη Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 6 (κῶδ. Tours 792, 14ος αἰ., φ. 180r-v): *Liber Aristotelis de regenda sanitate. Inc. Cum de utilitate humani corporis olim tractaremus*, καὶ Diels, *Handschriften*, II, σ. 19 (κῶδ. Reims 867, 14ος αἰ., φ. 1r κ.έ.).

190. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 32 (κῶδ. Paris. lat./B. de l'Arsenal, 873, 15ος αἰ., φφ. 213-218).

2. Διάφορα άλλα έργα¹⁹¹:α') *Medicina Aristotelis ad Alexandrum (?)*¹⁹²*Inc. Cum Dei benedictione sumo de succo maligranati.*β') *Aristoteles, De diaeta*¹⁹³*Inc. Quanto Alexander**Des. cum dei auxilio bonum fiet.*γ') *Aristoteles, De lapide ... ad Alexandrum*¹⁹⁴*Inc. Alexander scire debes quod sicut in plantis.*δ') *Aristoteles, Doctrina ad Alexandrum regem*¹⁹⁵*Inc. Ars ista multotiens repetitur in hoc seculo secundum dicta.*ε') *Monita Aristotelis ad Alexandrum Magnum*¹⁹⁶.IV. *Rezeptarium Sangallense*

12. Στην ανώνυμη συλλογή ιατρικών συνταγών, ή οποία παραδίδεται από τον κώδικα Sangallensis (Stiftsbibliothek) lat. 14, 9ος αι., φφ. 337-354¹⁹⁷, ύστερα από τον πίνακα περιεχομένων (φ. 337: *Incipiunt capitula*), τὸ κείμενο ἀρχίζει (φ. 339) με τὴν ἀκόλουθη δήλωση σὰν νὰ πρόκειται γιὰ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη [σ. 10, 1-2 Jörmann]¹⁹⁸:

In Christi nomine.

Incipiunt dicta quem [*leg. quae*] Aristotelis archeter [*leg. archiater*] dictavit.

191. Δὲν ἀποκλείεται καὶ τὰ ἔργα αὐτά (ἢ κάποιο ἀπὸ αὐτά) νὰ εἶχε ἐπιστολική μορφή. Ἀκόμη κατὰ τὴν ἀραβικὴ παράδοση ὁ Ἀριστοτέλης ἔγραψε γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο ἓνα βιβλίο ἀλχημιστικοῦ περιεχομένου, ἀπαντώντας σὲ σχετικὰ ἐρωτήματα τοῦ μαθητῆ του (ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε προηγουμένως καταγράψει τὶς ἀπορίες του σὲ σύγγραμμα ποῦ εἶχε στείλει στὸν δάσκαλό του), βλ. Ullmann, *Naturwissenschaften*, σ. 157 (: *Der Brief des grossen Schatzes Gottes*), ἐνῶ γιὰ τρία ἄλλα παρόμοιου περιεχομένου ἔργα ποῦ ἐπίσης ἀπευθύνονται πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο βλ. Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 4, σ. 102 (ἀρ. 1, 4 καὶ 7): ἀκόμη βλ. στὸν ἴδιο, ὁ.π., τ. 5, σσ. 418-419.

192. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 291.

193. Βλ. Diels, *Handschriften*, II, σ. 19 (κῶδ. Edinburg. Adv. Library A. 6. 29, 15ος αι., ἀρ. 1). Πρβ. καὶ τὸ ἱατρικὸ (διαιτητικὸ) περιεχομένου τμήμα ποῦ περιέχεται στὴν ἀραβικὴ μετάφραση τοῦ ψευδο-ἀριστοτελικοῦ *Sirr al-asrar* (Secretum secretorum): σχετικὰ βλ. παραπάνω, σ. 192.

194. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 79. Γιὰ τὸ ψευδεπίγραφο ἔργο *Περὶ λίθων* βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν ἀραβικῶν πηγῶν, λ. «[Aristoteles]» καὶ «ibn al-Mubâarak». Βλ. ἀκόμη Ullmann, *Naturwissenschaften*, σσ. 105-110, καὶ στὸν ἴδιο, «Edelsteine als Antidota», σσ. 73-89.

195. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 144.

196. Βλ. Sudhoff, «Texte», σ. 285, ἀρ. 28, ὅπου σημειώνεται μόνον ὅτι πρόκειται γιὰ ἱατρικὸ περιεχομένου πραγματεία, χωρὶς ὅμως εἰδικότερη ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενό της (ὀλόκληρος ὁ κώδικας παραδίδει ποικίλου περιεχομένου ἱατρικὰ ἔργα).

197. Γιὰ τὸν κώδικα αὐτὸν βλ. G. Scherrer, *Verzeichniss der Handschriften der Stiftsbibliothek von St. Gallen*, Halle 1875, σσ. 19-20, καὶ Beccaria, *I codici di medicina*, σσ. 364-368 (στὴ σ. 368 βιβλιογραφία γιὰ τὸν κώδικα).

198. Τὸ κείμενο ἐκδίδεται στὶς σσ. 5-37. Βλ. ἀκόμη Jörmann, *Rezeptarien*, σσ. 78-79 (εἰδικότερα σ. 78: «es [sc. das Rezeptarium] beginnt also mit einer Fälschung», δηλ. τὴν ἀπόδοσή του στὸν Ἀριστοτέλη), καὶ Beccaria, *I codici di medicina*, σ. 367.

V. Dicta Aristotelis

13. Στὸν κώδικα Bonnensis (Universitätsbibliothek) lat. 218, 11ος αἰ., φ. 81ν, παραδίδεται ἓνα σύντομο, ἀνέκδοτο κείμενο ἱατρικοῦ περιεχομένου, τὸ ὁποῖο ἀποδίδεται στὸν Ἀριστοτέλη¹⁹⁹. βλ.:

Dicta Aristotelis.

Inc. Fleotomorum incisiones cum cautela fieri oportet

Des. latere aceto perfuso.

Τέλος πρέπει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι στὰ *Ἱππιατρικά* (Hippiatrica Cantabrigiensia) ἐντοπίζονται ἐνσωματωμένα κεφάλαια ἀπὸ τὸ ἀριστοτελικὸ σύγγραμμα *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορία*²⁰⁰.

17. Ἀρχιγένης Φιλίππου Ἀπαμεύς (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.)

Ὁ γιατρός Ἀρχιγένης δὲν μαρτυρεῖται στὶς ἀρχαῖες πηγές ρητὰ ὡς μακεδονικῆς καταγωγῆς, ὡστόσο ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς συνηγοροῦν οἱ ἀκόλουθες ἐνδείξεις: Πρῶτα-πρῶτα τὸ ὄνομά του ὅπως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του (Φίλιππος) εἶναι μακεδονικά. Δεύτερον καταγόταν ἀπὸ μία πόλη, στὴν ὁποία εἶχαν ἐγκατασταθεῖ τόσο πολλοὶ Μακεδόνες στρατιῶτες, ὥστε μετωνόμασαν τὴν πόλη Πέλλα, σὲ ἀνάμνηση τῆς ὁμώνυμης μακεδονικῆς πρωτεύουσας²⁰¹. ἀργότερα ὁ Σέλευκος Α' Νικάτωρ (312-281 π.Χ.), ἓνας ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔδωσε στὴν πόλη τὸ ὄνομα Ἀπάμεια, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ σύζυγό του (ἢ κατ' ἄλλη πηγὴ τὴ μητέρα του) Ἀπάμα²⁰².

Στὴν πόλη αὐτὴ γεννήθηκε ὁ Ἀρχιγένης (ἢ ἔστω ἀπὸ αὐτὴ εἶλκε τὴν καταγωγὴν του) περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.²⁰³. Ἀπὸ τοὺς δασκάλους του στὴν ἱατρικὴ γνωρίζουμε μόνον ἓναν, τὸν Ἀγαθῖνο τὸν Λακεδαιμόνιο (ἂν καὶ δὲν ἀποκλείεται καὶ ὁ πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη νὰ ἦταν γιατρός, ὁπότε αὐτὸς θὰ ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος δάσκαλός του)²⁰⁴. Τὴν τέχνην του ὁ Ἀπαμέας γιατρός τὴν ἄσκησε στὴ Ρώμη, ὅπου εἶχε σχέσεις καὶ μὲ τὴν αὐτοκρατορικὴ Αὐλή· ἐπίσης γιὰ κάποια χρονικὴ περίοδο τῆς ζωῆς του χρημάτισε καὶ στρατιωτικὸς γιατρός (*Ἀρχιγένης ὁ στρατόπεδον θεραπεύων*). Ἀνῆκε στὴν Πνευματικὴ ἱατρικὴ σχολή, καὶ μάλιστα στὴν ἰδιαίτερη κατεύθυνσή της, τὴν Ἐκλεκτικὴ ἢ Ἐπισυνθετικὴ, τὴν

199. Βλ. Beccaria, *I codici di medicina*, σσ. 204-207 (περιγραφή τοῦ κώδικα) καὶ σ. 206 (Ἀριστοτέλης).

200. Σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ Παράρτημα γιὰ τοὺς Ἱπποιάτρους μακεδονικῆς καταγωγῆς (σσ. 630-633).

201. Βλ. Στραβ., *Γεωγρ.* 16, 2, 10: ἢ τε δὴ πόλις [sc. ἢ Ἀπάμεια] ... ἐκαλεῖτο δὲ καὶ Πέλλα ποτὲ ὑπὸ τῶν πρώτων Μακεδόνων διὰ τὸ τοὺς πλείστους τῶν Μακεδόνων ἐνταῦθα οἰκῆσαι τῶν στρατευομένων, τὴν δὲ Πέλλαν ὡσπερ μητρόπολιν γεγενῆσθαι τῶν Μακεδόνων, τὴν Φιλίππου καὶ Ἀλεξάνδρου πατρίδα. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 3, ὑπόσημ. 5.

202. Βλ. Στραβ., *Γεωγρ.* 16, 2, 4 (Ἀπάμα, σύζυγος Σελεύκου)· Στέφ. Βυζ., *Ἐθν.*, στὸ λ. Ἀπάμεια (Ἀπάμα, μητέρα Σελεύκου). Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 3, ὑπόσημ. 5.

203. Γιὰ τὸν βίο, τὰ ἔργα τοῦ Ἀρχιγένη καθὼς καὶ θέματα πού σχετίζονται μὲ τὴν παράδοση καὶ τίς πηγές τοῦ ἔργου τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ γιατροῦ βλ. Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*.

204. Βλ. παρακάτω στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 44 («Φίλιππος»).

όποια είχε ιδρύσει ο δάσκαλός του Άγαθίνος ο Λακεδαιμόνιος, πάντοτε μέσα στα πλαίσια της Πνευματικής σχολής και έναρμονισμένη με τις αρχές της. Ο Αρχιγένης πέθανε μάλλον στη Ρώμη περί τα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του 2ου αι. μ.Χ. σε ηλικία 63 ετών. Διακρίθηκε κυρίως στη Χειρουργική και τη Φαρμακολογία. Ως συγγραφέας υπήρξε ιδιαίτερα παραγωγικός, όπως μαρτυρούν οι σωζόμενοι —ή αποκαταστημένοι εν μέρει υποθετικά— τίτλοι έργων του, τα οποία κάλυπταν πολλούς τομείς της Ιατρικής και από τα οποία γνωρίζουμε μόνον αποσπάσματα. Τα συγγράμματά του χρησιμοποιήθηκαν από αρκετούς μεταγενέστερους γιατρούς, τον Γαληνό, τον Φιλούμενο, τον Ανώνυμο (Αίλιος Προμώτος;), τον Όρειβάσιο, τον Αλέξανδρο Τραλλιανό, τον Αέτιο Αμιδηνό, τον Παύλο Αίγινήτη κ.ά.· με βάση τις μαρτυρίες αυτών μπορούμε να καταρτίσουμε τον ακόλουθο κατάλογο έργων του Αρχιγένη: *Περί σφυγμών* (έν μέγα βιβλίον), *Περί τής τών πυρετών σημειώσεως* (δέκα βιβλία), *Επιτομή <τής Περί τής τών πυρετών σημειώσεως>* (ένα βιβλίο), *Περί τόπων πεπονθότων* (τρία βιβλία), *Περί τύπων* (ένα βιβλίο), *Περί τών έν ταίς νόσοις καιρών* (δύο βιβλία), *<Όξειών νόσων παθολογικόν>* (τουλάχιστον δύο βιβλία), *Χρονίων νόσων παθολογικόν* (τουλάχιστον δύο βιβλία), *Περί τών κατά γένος φαρμάκων* (τουλάχιστον δέκα πέντε βιβλία), *Περί καστορίου χρήσεως* (ένα βιβλίο), *Περί τής δόσεως του έλλεβόρου ή Περί του έλλεβορίζειν* (ένα βιβλίο), *<Όξειών νόσων θεραπευτικά>* (τουλάχιστον δύο βιβλία), *Χρονίων νόσων θεραπευτικά* (τουλάχιστον δύο βιβλία), *Χειρουργούμενα* (περισσότερα από δύο βιβλία) και *Σύνοψις τών Χειρουργουμένων* (τουλάχιστον δύο βιβλία). Επίσης έγραψε ένδεκα έπιστολικές πραγματείες, από τις οποίες έχουν διασωθεί κάποια στοιχεία μόνο για πέντε: *Έπιστολή προς Μάρσον <περί άνακτήσεως μνήμης βεβλαμμένης>*, *Έπιστολή <προς ? περί ύστερικής πνιγός?>*, *Έπιστολή προς Μάρσον περί μελαγχολίας*, *Έπιστολή προς Άρίστωνα <περί ισχιάδος?>* και *Έπιστολή προς Άττικόν <περί τών έν κύστει έλκώσεων?>*²⁰⁵.

18. Αύρηλιος Ίσιδωρος, άρχιερέυς και άρχιατρός (3ος αι. μ.Χ.)

Πληροφορίες για τον Αύρηλιο Ίσιδωρο άντλούμε από έπιγραφές τής Θεσσαλονίκης²⁰⁶. Έτσι διαπιστώνουμε ότι άνήκε στην όνομαστή οικογένεια τών Μαρεινιανών τής πόλεως αυτής. Υπήρξε άρχιερέας τής Θεσσαλονίκης και άρχιατρός τὸ 249 μ.Χ. (ή λίγο πριν). Επίσης χρημάτισε δύο φορές άρχιερέας μετά τὸ 249 μ.Χ. (βλ. IG X/2/1, άρ. 176: *Αύρηλιου Ίσιδώρου του αξιολογωτάτου δις άρχιερέως*). Η σύζυγός του όνομαζόταν

205. Η έκδοση τών αρχαίων μαρτυριών για τον Αρχιγένη και τών αποσπασμάτων τών έργων του έτοιμάζεται. Αποσπάσματα έργων του Αρχιγένη, παραδεδομένα έμμεσα, έχουν έκδοθει από τον C. Brescia, τη G. L. Calabro και τον A. Olivieri (για τα σχετικά δημοσιεύματα βλ. στη βιβλιογραφία τών πηγών, στὸ λ. «Αρχιγένης ο Άπαμεύς»). Για τήν έσφαλμένη απόδοση στὸν Αρχιγένη αποσπασμάτων που δέν προέρχονται από τὸ έργο του βλ. Αίμ. Δ. Μαυρουδής, «Ψευδο-γαληνικοί όροι στὸν κώδικα Vaticanus Palat. gr. 199 έκδομένοί ως αποσπάσματα του Αρχιγένη», *ΕΕΦΣΠΘ* Περ. Β', Τεύχ. Τμ. Φιλολογίας 4 (1994) 201-223.

206. Βλ. IG X/2/1, άρ. 149· άρ. 163, και άρ. 176 (στη σ. 168 του τόμου αυτού παρατίθεται σχετικό γεναλογικό δένδρο).

Αύρηλία Φιλωτέρα και ήταν *ἀρχιέρια* (βλ. IG X/2/1, ἀρ. 176: *Αύρηλιαν | Φιλωτέραν τήν | ἀξιολογωτάτην | ἀρχιέριαν, γυναιῖκα Αύρηλίου Ἰσιδώ|ρου*)²⁰⁷.

Τὰ ἀξιώματά του ὡς *ἀρχιερέα* καὶ *ἀρχιατροῦ* μνημονεύονται σὲ ἐπιγραφή πάνω σὲ βωμὸ πού ἀφιέρωσε, ἴσως τὸ 250 μ.Χ., πρὸς τιμὴν τοῦ ἐγγονοῦ του Μαρεινιανοῦ Φιλίππου, ἱερέα κατὰ τὸ ἔτος 248 μ.Χ. τοῦ θεοῦ Φούλβου· βλ. IG X/2/1, ἀρ. 163, στίχ. 24-27:

...
*Αύρήλιος Ἰσί-
 δωρος ἀρχιερεὺς
 καὶ ἀρχιατρός
 τὸν ἐγγονον.*

... ὁ Αὐρήλιος Ἰσιδωρος, ἀρχιερέας καὶ ἀρχίατρος, πρὸς τιμὴν τοῦ ἐγγονοῦ του.

ἀρχιερεὺς

Γιὰ γιατροὺς οἱ ὁποῖοι ταυτόχρονα ἦταν καὶ ἱερεῖς κάποιου θεοῦ βλ. τὶς ἀκόλουθες περιπτώσεις: α') Μηνόδωρος, γιατρός καὶ ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ (Φρυγία)· βλ. Nutton, «The Doctor and the Oracle», σ. 41. β') Ἀσκληπιάδης Ἀπελλᾶ, ἀρχιατρός καὶ ἱερεὺς θεοῦ Μεγάλου (Ὀδησός/Βάρνα)· βλ. Chr. M. Danoff, «Neue Inschriften aus Bulgarien», *JÖAI* 30 (1937) 84-86. Βλ. καὶ Nutton, «Archiatri», σ. 224, ἀρ. 79, ὅπου καὶ ἐπὶ πλέον σχετικὴ βιβλιογραφία (ὁ Nutton σημειώνει ὅτι ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε στὴν Ἔδεσσα). γ') Κρίτων (Γάιος Στατίλιος Κρίτων), ἀρχιατρός καὶ ἱερεὺς Ἀνακτόρων (= Καβείρων)· βλ. Benedum, «Kriton», στ. 218.

ἀρχιατρός

Ὁ τίτλος τοῦ *ἀρχιάτρου* (ἢ *ἀρχιατροῦ*) ἐμφανίζεται στοὺς γιατροὺς τῆς Αὐλῆς τῶν Σελευκιδῶν. Πρῶτος γνωστός ἀρχίατρος εἶναι ἐνδεχομένως ὁ Ἀπολλοφάνης ἀπὸ τὴ Σελεύκεια Πιερία, προσωπικὸς γιατρός τοῦ Ἀντιόχου Γ' (γιὰ τὸν Ἀπολλοφάνη βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 5), καὶ μὲ βεβαιότητα ὁ Κράτερος ὁ Ἀντιοχεύς (βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 22). Ὁ τίτλος δινόταν εἴτε σὲ προσωπικοὺς γιατροὺς βασιλέων εἴτε σὲ δημόσιους γιατροὺς. Γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ τίτλου κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ βλ. Nutton, «Archiatri», σσ. 191-226· στὸν ἴδιο, «Archiatros», *DNP* 1 (1996) 990-991· G. Marasco, «Archiatros», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 79-80. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Αρχιγένης*, σσ. 23-24, γιὰ τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιάτρου καὶ τὶς κατηγορίες τῶν γιατρῶν στοὺς ὁποίους ἀπονεμόταν κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ κυρίως ἐποχὴ, καὶ σ. 23, ὑποσημ. 92, ὅπου καταγράφεται σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. ἀκόμη Herrmann, «Julia Gordos», σ. 97, ὑποσημ. 18.

207. Βλ. ἐπίσης Στ. Πελεκίδης, *Ἀπὸ τὴν πολιτεία καὶ τὴν κοινωνία τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης*. (Ἐπιγραφικὴ μελέτη) [ΕΕΦΣΠΘ, Παράρτ. 2ου τόμου], Θεσσαλονίκη 1934, σσ. 62-63, ἀρ. 19, εἰκ. 28· Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 29, ἀρ. 236· Nutton, «The Doctor and the Oracle», σ. 41· Θ. Χ. Σαδικάκης, *Ρωμαῖοι ἄρχοντες τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας*, Μέρος Β': *Ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ* (27 π.Χ.-284 μ.Χ.) [MB 51], Θεσσαλονίκη 1977, σ. 181, καὶ Nutton, «Archiatri», σ. 223, ἀρ. 65. Βλ. ἐπίσης Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 108. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ σημειῶν ὅτι ὁ «γιατρός Δαμιανός (5ος/6ος αἰ. μ.Χ.)», γιὰ τὸν ὁποῖον κάνει λόγο ὁ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109, δὲν εἶναι γιατρός πού ἔδρασε στὴ Θεσσαλονίκη· πρόκειται γιὰ τὸν ἅγιο Δαμιανὸ πού χαρακτηρίζεται ὡς *ἰατρός* σὲ τοιχογραφία τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Γεωργίου (Ροτόντα)· σχετικὰ βλ. Δημίτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 2, σ. 591 (351), ἐπιγρ. ἀρ. 713, καὶ Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes*, σσ. 105-106, ἀρ. 110, III, 2 (σ. 106: «Les saints médecins Kosmas et Damianos ...»).

19. C. Velleius Plato (; αϊ.)

Ὁ C. Velleius Plato (Γ. Βελλήϊος Πλάτων) ἦταν γιὸς τοῦ Γαίου καὶ καταγόταν ἀπὸ τῆ Βολτινία φυλῆ. Ἔζησε στοὺς Φιλίππους, ὅπως πληροφοροῦμαστε ἀπὸ σχετικὴ ἐπιγραφή²⁰⁸:

C(aius) Velleius Plato dec(urio)
L(ucius)
Philipp(is) sibi et
C(aio) Velleio C(aii) f(ilio) Vol(tinia) Plato[ni]
] medico an(norum) XXXVI h(ic) s(itus) e(st).

Ὁ Γάϊος (ἢ Λούκιος) Βελλήϊος Πλάτων, βουλευτὴς στοὺς Φιλίππους, στὸν ἑαυτό του καὶ στὸν Γάϊο Βελλήϊο Πλάτωνα, γιὸ τοῦ Γαίου ἀπὸ τῆ Βολτινία (φυλῆ), γιατρό, ἐτῶν τριάντα ἕξι· αὐτὸς εἶναι θαμμένος (ἐδῶ).

Κατὰ τὸν Κανατσούλη, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 36, ἀρ. 307, πιθανόν ὁ C. V. Plato ὑπηρέτησε ὡς δημόσιος γιατρός τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων (*δημοσιεύων*). Γιὰ τοὺς *δημοσιεύοντες* γιατροὺς βλ. στὴν Εἰσαγωγή (σ. 88, ὑποσημ. 9).

20. Γλαυκίας (4ος αἰ. π.Χ.)

Πατὴρ ὁ ὁποῖος φρόντισε τὸν Ἡφαιστίωνα κατὰ τὴν τελευταία ἀσθένειά του στὰ Ἐκβάτανα. Γιὰ τὸ σχετικὸ περιστατικὸ διασώζονται δύο μαρτυρίες ποὺ δὲν συμπίπτουν ἐντελῶς μεταξύ τους.

Κατὰ τὸν Ἀρριανό, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος βρισκόταν στὰ Ἐκβάτανα καὶ συμμετεῖχε σὲ διάφορες ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις, ἀρρώστησε ὁ Ἡφαιστίων· ὁ ἱστορικὸς ὅμως περιορίζεται στὴν ἀόριστη αὐτὴ ἀναφορά, χωρὶς νὰ μᾶς παρέχει κάποια ἐπὶ πλέον πληροφορία γιὰ τὸ εἶδος τῆς νόσου. Συμπληρώνει μόνο ὅτι κατὰ τὴν ἑβδομῆ ἡμέρα ὁ ἀσθενὴς βρισκόταν σὲ ἄσχημη κατάσταση καὶ ὅτι πέθανε πρὶν τὸν προλάβει ζωντανὸ ὁ Ἀλέξανδρος. Ὑπεύθυνος γιὰ τὸ αἰφνίδιο τέλος τοῦ Ἡφαιστίωνα θεωρήθηκε ὁ γιατρός Γλαυκίας (= Γλαῦκος)²⁰⁹, καὶ γι' αὐτὸ ὁ Ἀλέξανδρος διέταξε νὰ τὸν κρεμάσουν. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ θε-

208. Βλ. P. Lemerle, «Inscriptions latines et grecques de Philippes», *BCH* 58 (1934) 472-274, ἐπιγρ. ἀρ. 9 (καὶ εἰκ. ἀρ. 9). Βλ. ἀκόμη Collart, *Philippes*, σ. 271, ὑποσημ. 3· Pilhofer, *Philippi*, τ. 2, σσ. 327-328, ἀρ. 322, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 108.

209. Ὅλοι οἱ μελετητὲς δέχονται ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα διαφέρουν ἐλάχιστα, ἀφορῶν τὸ ἴδιο πρόσωπο. Βλ. H. Gossen, «Glaukias» (9), *RE* VII (1910) 1399-1400· ὁ ἴδιος, «Glaukos» (42), *RE* VII/1 (1910) 1421, πιστεύει ὅτι ὁ γιατρός ποὺ φρόντισε τὸν Ἡφαιστίωνα ὀνομαζόταν *Γλαυκίας* καὶ ὅτι ὁ Πλούταρχος λανθασμένα τὸν κατέγραψε ὡς *Γλαῦκον*, καὶ Berve, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, καὶ τ. 2, σ. 112, ἀρ.

ραπευτικό άτοπημα του γιατρού, τὸ ὁποῖο ἀπέβη μοιραῖο γιὰ τὸν Μακεδόνα στρατηγὸ, ὁ Ἄρριανὸς καταγράφει δύο ἐκδοχές· σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη ὁ γιατρός τοῦ χορήγησε κάποιον φάρμακο πού δὲν ἐνδεικνυόταν, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὴν ἄλλη τὸν εἶδε νὰ πίνει πολὺ κρασί καὶ δὲν τὸν ἐμπόδισε²¹⁰.

Ἀπὸ τὴ δεύτερη πηγή, δηλ. τὴ σχετικὴ διήγηση τοῦ Πλουτάρχου, προκύπτει ὅτι ὁ Γλαῦκος (= Γλαυκίας) ἔκανε στὸν Ἡφαιστίωνα κάποιες διαιτητικὲς ὑποδείξεις, ὥστε νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸν πυρετὸ πού τὸν ταλαιπωροῦσε (χωρὶς ὅμως νὰ γίνεταί λόγος γιὰ τὴν αἰτιολογία τοῦ πυρετοῦ). Μόλις ὁ γιατρός ἔφυγε γιὰ νὰ πάει στὸ θέατρο, ὁ Μακεδόνας στρατηγός, πού προφανῶς δὲν εἶχε πρόθεση νὰ ἀκολουθήσει τίς συμβουλές τοῦ Γλαύκου, οἷα δὲ νέος καὶ στρατιωτικὸς οὐ φέρων ἀκριβῆ δίαιταν, ἔφαγε ὑπερβολικὴ ποσότητα φαγητοῦ, ἕναν ὀλόκληρο πετεινὸ, καὶ ἤπιε πολὺ παγωμένο κρασί, μὲ συνέπεια ἡ κατάστασή του νὰ χειροτερεύσει καὶ σὲ λίγο νὰ πεθάνει. Ὁ Ἀλέξανδρος τότε, ὑπερβολικὰ λυπημένος καὶ ἔξαλλος γιὰ τὴν ἀπώλεια τοῦ φίλου του, διέταξε νὰ σταυρώσουν τὸν γιατρό²¹¹.

Κατὰ τὸν Berge²¹² ἡ διήγηση τοῦ Πλουτάρχου βασιζέται μᾶλλον σὲ μιὰ παράδοση πού ἀπηχοῦσε ἕνα πνεῦμα κατὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐνῶ ἀντίθετα δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο ὁ Ἄρριανὸς νὰ καταγράφει τὴν ἐπίσημη ἐκδοχὴ ἢ ὅποια δικαίως τὴν ἐνέργεια τοῦ ὑπερβολικὰ λυπημένου βασιλιᾶ κατὰ τοῦ γιατροῦ πού ἀμέλησε τὸ καθήκον του.

Μαρτυρίες

1. Ἄρριαν., Ἀλεξ. ἀνάβ. 7, 14, 1-4:

Ἐν Ἐκβατάνοις δὲ θυσίαν τε ἔθυσεν Ἀλέξανδρος, ὡσπερ αὐτῷ ἐπὶ ξυμφοραῖς ἀγαθαῖς νόμος, καὶ ἀγῶνα ἐπετέλει γυμνικόν τε καὶ μουσικόν, καὶ πότοι αὐτῷ ἐγίνοντο παρὰ τοῖς ἐταῖροις. καὶ ἐν τούτῳ Ἡφαιστίων ἔκαμε τὸ σῶμα· ἐβδόμη τε ἡμέρα ἤδη ἦν αὐτῷ τῆς νόσου καὶ λέγουσι τὸ μὲν στάδιον πλήρες εἶναι· παίδων γὰρ ἀγῶν ἦν ἐκείνη τῇ ἡμέρᾳ γυμνικός· ἐπεὶ δὲ ἐξηγγέλλετο Ἀλεξάνδρῳ ὅτι κακῶς ἔχοι Ἡφαιστίων, ὁ δὲ παρ' αὐτὸν ἐλθὼν σπουδῆ οὐκέτι ζῶντα κατέλαβεν· ἔνθα δὴ καὶ ἄλλοι ἄλλα ἀνέγραψαν ὑπὲρ τοῦ πένθους τοῦ Ἀλεξάνδρου· μέγα μὲν γενέσθαι αὐτῷ τὸ πένθος, πάντες τοῦτο ἀνέγραψαν, τὰ δὲ πραχθέντα ἐπ' αὐτῷ ἄλλοι ἄλλα, ὡς ἕκαστος ἢ εὐνοίας πρὸς Ἡφαιστίωνα ἢ φθόνου εἶχεν ἢ καὶ πρὸς αὐτὸν Ἀλέξανδρον. ὧν οἱ τὰ ἀτάσθαλα ἀναγράψαντες οἱ μὲν εἰς κόσμον φέρει<ν> μοι δοκοῦσιν οἰηθῆναι Ἀλεξάνδρῳ ὅσα ὑπεραλγήσας ἔδρασεν ἢ εἶπεν ἐπὶ τῷ πάντων δὴ ἀνθρώπων φιλάτῳ, οἱ δὲ ἐς αἰσχύνην μᾶλλον τι ὡς οὐ πρόποντα οὐτ' οὖν βασιλεῖ οὔτε Ἀλεξάνδρῳ, οἱ μὲν, τὸ πολὺ μέρος τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἐρριμμένον ἐπὶ τοῦ σώματος τοῦ ἐταίρου ὀδύρεσθαι οὐδ' ἐθέλειν ἀπαλλαγῆναι, πρὶν γε δὴ πρὸς βίαν ἀπηνέχθη πρὸς

228 (Γλαυκίας), καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105 (Γλαῦκος ἢ Γλαυκίας). Βλ. ἀκόμη Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 90 (Γλαυκίας)· Reinach, «*Medicus*», σ. 1689· Garrison, *Military Medicine*, σ. 44 (Γλαῦκος)· Greenwalt, «*Medical Arts*», σ. 217, ὑποσημ. 22 (Γλαυκίας)· Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 286, ἀρ. 7 (Γλαυκίας). Ὅσον ἀφορὰ τὴν παράδοση τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ βλ. καὶ τίς ἀνάλογες περιπτώσεις τοῦ Νυμφόδοτου/Νυμφόδωρου, τοῦ Νηλέα/Νειλέα, τοῦ Θρασεᾶ/Θαρσεᾶ/Θαρρία κ.ἄ.

210. Βλ. μαρτ. 1.

211. Βλ. μαρτ. 2α.

212. Βλ. *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 112, ἀρ. 228, καὶ Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σ. 200.

τῶν ἐταίρων· οἱ δέ, τὴν τε ἡμέραν ὄλην καὶ τὴν νύκτα ὄλην ἐρρίφθαι ἐπὶ τῷ σώματι· οἱ δέ καί, τὸν ἰατρὸν Γλαυκίαν ὅτι ἐκρέμασε, καὶ τοῦτο[ν] ὡς ἐπὶ φαρμάκῳ κακῶς δοθέντι, οἱ δέ, ὅτι οἴνου περιεῖδεν ἐμπλησθέντα θεωρῶν αὐτός ...

Στὰ Ἐκβάτανα ὁ Ἀλέξανδρος καὶ θυσία προσέφερε, ὅπως τὸ συνήθιζε γιὰ τὰ εὐτυχή συμβάντα, καὶ τέλεσε ἀθλητικὸ καὶ μουσικὸ ἀγῶνα καὶ ἔλαβε μέρος σὲ συμπόσια μὲ τοὺς ἐταίρους. Καὶ τότε (ἀκριβῶς) ἀρρώστησε ὁ Ἡφαιστίων· ἦταν ἤδη ἑπτὰ ἡμέρες ἀρρωστος, καὶ λένε ὅτι τὸ στάδιο ἦταν γεμᾶτο, γιατί ἐκείνη τὴν ἡμέρα γίνονταν ἀθλητικὸς ἀγῶνας παίδων. Ὄταν λοιπὸν ἀνακοινώθηκε στὸν Ἀλέξανδρο ὅτι ὁ Ἡφαιστίων ἦταν σὲ κακὴ κατάσταση, ἔσπευσε γρήγορα νὰ τὸν δεῖ, ἀλλὰ δὲν τὸν βρῆκε ζωντανό. Σχετικὰ μ' αὐτὸ οἱ διάφοροι (ἱστορικοί) ἔγραψαν διαφορετικὰ ὅσον ἀφορᾷ τὸ πένθος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὅτι τὸ πένθος του ἦταν μεγάλο, αὐτὸ τὸ κατέγραψαν ὅλοι, ἐνῶ ὅσα συνέβησαν ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ὁ κάθε ἕνας τὰ ἔγραψε καὶ διαφορετικὰ, ἀνάλογα μὲ τὴν εὐνοϊκὴ διάθεση ἢ τὸν φθόνου πού αισθανόταν πρὸς τὸν Ἡφαιστίωνα ἢ καὶ πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Ἀλέξανδρο. Ἀπὸ αὐτοὺς ὅσοι ἔγραψαν τίς ὑπερβολές του, ἄλλοι μοῦ φαίνεται ὅτι σκέφθηκαν πῶς τιμοῦν τὸν Ἀλέξανδρο ὅσα ἔπραξε ἢ εἶπε ἐξ αἰτίας τοῦ πάρα πολὺ μεγάλου πόνου γιὰ τὸν ἄνθρωπο πού ἀγαποῦσε περισσότερο ἀπὸ ὅλους, ἄλλοι μᾶλλον ὅτι τὸν ντροπιάζουν καθὼς δὲν ἀρμόζουν οὔτε σὲ βασιλιά οὔτε στὸν Ἀλέξανδρο· ἄλλοι (λένε) ὅτι κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἐκείνης τῆς ἡμέρας ὀδυρόταν πεσμένος πάνω στὸ σῶμα τοῦ φίλου του καὶ ὅτι δὲν ἠθελε νὰ ἀποχωρισθεῖ ἀπὸ αὐτόν, ἕως ὅτου τὸν ἀπομάκρυναν μὲ τὴ βία οἱ ἐταῖροι. Ἄλλοι (λένε) ὅτι ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα καὶ τὴ νύκτα παρέμενε πεσμένος πάνω στὸ σῶμα (τοῦ Ἡφαιστίωνα)· ἄλλοι ἐπὶ πλεον ὅτι κρέμασε τὸν γιατρὸ Γλαυκία, καὶ αὐτὸ (τὸ ἔπραξε) ἐπειδὴ χορήγησε κακῶς κάποιο φάρμακο (στὸν Ἡφαιστίωνα), καὶ ἄλλοι ἐπειδὴ τὸν εἶδε νὰ πίνει πολὺ κρασί καὶ ἀδιαφόρησε.

καὶ ἐν τούτῳ Ἡφαιστίων ἔκαμε τὸ σῶμα

Λεπτομέρειες γιὰ τὴ νόσο τοῦ Ἡφαιστίωνα δὲν καταγράφονται οὔτε ἀπὸ τὸν Ἀρριανὸ οὔτε ἀπὸ τὸν Πλούταρχο (βλ. μαρτ. 2α), ὁπότε εἶναι ἀδύνατη ὁποιαδήποτε ὑπόθεση γιὰ τὴν ταύτισή της. Πρβ. καὶ Hammond – Walbank, *Ιστ. τῆς Μακεδονίας*, τ. 3, σ. 116.

ἐβδόμη τε ἡμέρα ἦν αὐτῷ τῆς νόσου

Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ ἐβδόμη ἡμέρα εἶναι μία ἀπὸ τίς κρίσιμες ἡμέρες γιὰ τὴν πορεία γενικὰ τῶν νόσων· βλ. Γαλην., *Π. κρισ. ἡμ.* 1, 3 [IX 781, 17-19 K.]: *τίς γὰρ ἢ τὴν ἐβδόμην, ἢ τὴν ἐνδεκάτην, ἢ τὴν τεσσαρεσκαίδεκάτην, ἢ τὰς ἄλλας τὰς ὁμοίας οὐκ εἶπε κρίσιμους; Κρίσιμη ἡμέρα θεωρεῖται ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποία, ἐνῶ ἡ νόσος βρίσκεται στὴν ἀκμὴ της, ἐκδηλώνονται οἱ περισσότερες καὶ πιὸ κρίσιμες μεταβολές πού στὴ συνέχεια θὰ καθορίσουν τὴν ἐξέλιξή της. Κατὰ τὸν Γαληνό, Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ. 2, 13 [XVII/B', σ. 470, 1-2 K.]: ἡ μὲν κρίσις ὀξύρροπος ἐστὶν ἐν νόσῳ μεταβολὴ πρὸς ὑγείαν ἢ θάνατον, καὶ Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Προγν. 3, 1 [XVIII/B', σ. 231, 5-10 K. = CMG V/9/2, σ. 329, 3-7]: ἡ γὰρ κατὰ τὰ νοσήματα κρίσις ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις μετενῆκεται, σημαίνουσα τὴν ὀξύρροπον ἐν νόσῳ μεταβολὴν γινομένην κατὰ τέτταρας τρόπους· ἢ γὰρ ἀπαλλάττονται τῶν νοσημάτων εὐθέως ἢ μεγάλην μεταβολὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον ἰσχυοῦν ἢ ἀποθνήσκουσιν εὐθέως ἢ χεῖρους γίνονται πολλῶ. Συνήθως ὁμως οἱ νόσοι πού κρίνονται κατὰ τὴν ἐβδομὴ ἡμέρα ἔχουν εὐτυχὴ κατάληξη· βλ. Γαλην., *Π. κρισ. ἡμ.* 1, 2 [IX 775, 10-12 K.]: τὸ γὰρ ἐν τοσοῦτοις ἔτεσι καὶ τὴν ἐβδόμην ἐωρᾶσθαι κρίνουσαν, πολλάκις τε ἅμα καὶ τελείως καὶ πιστῶς καὶ ἀκινδύνως καὶ σαφῶς καὶ προδήλως καὶ χρηστῶς· αὐτόθι [IX 775, 17-776, 2 K.]: πολλαὶ μὲν γὰρ αἱ κατὰ τὴν*

ἐβδόμη κρινόμεναι νόσοι τελέως τε ἅμα καὶ ἀσφαλῶς καὶ ἀκινδύνως καὶ σαφῶς καὶ εὐσήμως καὶ ἀγαθῶς· Στέφ., Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Προγν. 1, 4 [I 73, 32-74, 1 Dietz = CMG XI/1/2, σ. 58, 4-7]: ἕτεροι δὲ λέγουσι θεῖον εἰρηκέναι τὸν Ἱπποκράτην τὰς κρισίμους ἡμέρας· ὅτι δεῖ προγινώσκειν τὰς κρισίμους ἡμέρας, διὰ τί ἡ μὲν τετάρτη κρίνει, ἡ δὲ πέμπτη οὐ κρίνει, ἡ δὲ ἕκτη κρίνει μὲν, ἐπὶ κακῶ δέ, καὶ ἡ ἑβδόμη κρίνει, ἀλλ' ἐπ' ἀγαθῶ, κ.ἄ. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ μοιραία ἡμέρα γιὰ τὸν Ἡφαιστίωνα ἦταν ἡ ἑβδομη ἡμέρα τῆς νόσου του. Ἀντίθετα κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς νόσου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ποὺ προκλήθηκε ὅταν κολύμπησε στὰ παγωμένα νερὰ τοῦ Κύδνου, σύμφωνα μὲ ἀνώνυμα παραδεδομένο κείμενο (Anon. Hist., Alex. hist. [e cod. Sabb.]), ὁ Μακεδόνας βασιλιάς γενόμενος ἐβδομαῖος ἀπεγνώσθη, δηλ. συνέβη μιὰ τόσο μεγάλη μεταβολὴ στὴν ἔως τότε κατάστασιν τῆς υγείας του, ὥστε οἱ γιατροὶ θεώρησαν ὅτι ἔφθασε τὸ τέλος του. Ἀποδείχθηκε ὅμως ὅτι ἡ κρίσις αὐτὴ ποὺ ἐκδηλώθηκε κατὰ τὴν ἑβδομη ἡμέρα τῆς νόσου σημαίνει τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸ νόσημα. Γιὰ πλήρες κείμενο αὐτὸ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο, κεφ., λ. ἀρ. 36 («Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάν»).

ἐνθα δὴ καὶ ἄλλοι ἄλλα ἀνέγραψαν ὑπὲρ τοῦ πένθους τοῦ Ἀλεξάνδρου

Δυστυχῶς οἱ διάφοροι συγγραφεῖς, πηγές τοῦ Ἀρριανοῦ, ποὺ μνημονεύονται στὸ παραπάνω κείμενο ἀόριστα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπισθοῦν. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο σχόλιο.

τὰ δὲ πραχθέντα ἐπ' αὐτῷ ἄλλοι ἄλλα, ὡς ἕκαστος ἡ εὐνοίας πρὸς τὸν Ἡφαιστίωνα ἢ φθόνου εἶχεν ἢ καὶ πρὸς αὐτὸν Ἀλέξανδρον

Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ὅσα λέγονται στὴ συνέχεια, καθίσταται σαφές ὅτι ὁ Ἀρριανὸς διαπίστωσε μεγάλη ἀσυμφωνία στὶς πηγές του. Κατὰ τὸν ἱστορικὸ αὐτὸν (Ἀλεξ. ἀνάβ., προοίμιον 2) γιὰ κανένα ἄλλο πρόσωπο δὲν γράφτηκαν τόσο πολλὰ καὶ τόσο ἀντιφατικὰ πράγματα· πάντως γνωρίζουμε ὅτι φιλικὰ διακείμενοι πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο ἱστορικοὶ ἦταν ὁ Πτολεμαῖος ὁ Λάγου, ὁ Καλλισθένης ὁ Ὀλύθιος, ὁ Ἀριστόβουλος ἀπὸ τὴν Κασσάνδρεια κ.ἄ., ἐνῶ ἐχθρικοὶ πρὸς αὐτὸν ἦταν ὁ Ἐπιππος ὁ Ὀλύθιος, ὁ Κλείταρχος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τοῦ ἔργου Νικοβούλη κ.ἄ.

τοῦτο[ν] ὡς ἐπὶ φαρμάκῳ κακῶς δοθέντι, οἱ δὲ ὅτι οἴνου περιεῖδεν ἐμπλησθέντα θεωρῶν αὐτός...

Βλ. καὶ τὴ μαρτ. 2a, ὅπου ὡς μία ἀπὸ τὶς δύο μὴ ἐνδεικνυόμενες ἐνέργειες τοῦ ἀσθενοῦς Ἡφαιστίωνα μνημονεύεται ἡ ὑπερβολικὴ πόση παγωμένου κρασιοῦ.

2a. Πλούταρχ., Ἀλέξ. 72, 1-3:

Ὡς δ' ἤκεν [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] εἰς Ἐκβάτανα τῆς Μηδίας καὶ διώκησε τὰ κατεπείγοντα, πάλιν ἦν ἐν θεάτροις καὶ πανηγύρεσιν, ἅτε δὴ τρισχιλίων αὐτῷ τεχνιτῶν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος ἀφιγμένων. Ἔτυχε δὲ περὶ τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας Ἡφαιστίων πυρέσσω· οἷα δὲ νέος καὶ στρατιωτικὸς οὐ φέρων ἀκριβῆ δίαιταν, ἀλλ' <ἅμα> τῷ τὸν ἰατρὸν Γλαῦκον ἀπελθεῖν εἰς τὸ θέατρον περὶ ἄριστον γενόμενος καὶ καταφαγῶν ἀλεκτρούνα ἐφθὸν καὶ ψυκτῆρα μέγαν ἐκπιῶν οἴνου, κακῶς ἔσχε καὶ μικρὸν διαλιπῶν ἀπέθανε. τοῦτ' οὐδενὶ λογισμῷ τὸ πάθος Ἀλέξανδρος ἠνεγκεν, ἀλλ' εὐθύς μὲν ἵππους τε κείραι πάντας ἐπὶ πένθει καὶ ἡμιόνους ἐκέλευσε, καὶ τῶν πέριξ πόλεων ἀφείλε τὰς ἐπάλλξεις, τὸν δ' ἄθλιον ἰατρὸν ἀνεσταύρωσεν...

Ὅταν λοιπὸν ἔφθασε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] στὰ Ἐκβάτανα τῆς Μηδίας καὶ τακτοποίησε τὰ κατεπείγοντα ζητήματα, πάλι ἀσχολήθηκε μὲ τὶς θεατρικὲς παραστάσεις καὶ τὴ διοργάνωση ἑορτῶν, ἐπειδὴ εἶχαν ἔλθει γι' αὐτὸν τρεῖς χιλιάδες ἠθοποιοὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Ἔτυχε τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες νὰ ἔχει πυρετὸ ὁ Ἡφαιστίων· αὐτὸς καθὼς ἦταν νέος καὶ στρατιωτικὸς δὲν τηροῦσε αὐστηρὴ διατροφή, ἀλλὰ μόλις ὁ γιατρός Γλαῦκος ἔφυγε γιὰ τὸ

θέατρο, αφού ζήτησε πρόγευμα και έφαγε έναν ψητό πετεινό και ήπιε ένα μεγάλο αγγείο παγωμένο κρασί, αισθάνθηκε άσχημα και ύστερα από λίγο πέθανε. Ο Άλέξανδρος δέν μπόρεσε να υποφέρει λογικά αυτή τη συμφορά, αλλά αμέσως διέταξε να κουρέψουν όλα τα άλογα και τα μουλάρια σε ένδειξη πένθους, και γκρέμισε τις επάλξεις των γύρω πόλεων, ενώ τον δύστυχο γιατρό τον σταύρωσε ...

οἷα δὲ νέος καὶ στρατιωτικὸς οὐ φέρων ἀκριβῆ διαίταν

Για την αναγκαιότητα της τήρησης ακριβούς διαίτης κατά την πορεία της θεραπείας διαφόρων νοσημάτων βλ. Γαλην., *Π. κρισ. ήμ.* 1, 1 [IX 770, 1-2 K.]: *τάχ' ἂν ἐφ' οὕτως ἀκριβῆ διαίτη κατασταίη παντάπασιν· Θεραπ. μέθ.* 6, 6 [X 488, 12 K.]. ὁ.π. 7, 7 [X 497, 9-10 K.]. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 9, 1 [XIII 236, 12-13 K.]: *τότε τῷ διὰ σκαμμωνίας καὶ ἀκριβοῦς διαίτης αὐτοῦς ἀκτέον· Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ.* 5, 129 [CMG VIII/2, σ. 104, 24]: *δαίτα δὲ ἔστω λεπτή καὶ ἀκριβῆς ...*, κ.ά.

καταφαγῶν ἀλεκτρυόνα ἐφθόν καὶ ψυκτῆρα μέγαν ἐκπιῶν οἴνου

Για την επιβλαβή επίδραση της κρεωφαγίας και της οίνοποσίας σε πυρέσσοντες αρρώστους βλ. Άλέξ. Τραλλ., *Π. πυρετ.* 2 [I 319, 4-6 Puschm.]: *θερμοτέροις γὰρ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εὐρίσκονται καταχρησάμενοι βρώμασι τε καὶ πόμασι καὶ οἴνοις πλείοσι καὶ παλαιότεροις καὶ λιπαροῖς κρέασι*, καὶ ὁ.π. 3 [I 329, 18-21 Puschm.] (ἀπὸ τὸ κεφ. *Περὶ συγκοπῆς τῆς ἐν πυρετοῖς γινομένης*): *ἀπεψία γὰρ τέως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ προηγούνται συνεχεῖς καὶ ἀργαῖαι καὶ ἀκαίρων λουτρῶν χρήσεις καὶ ὀσπρίων καὶ ὀπωρῶν καὶ κρεῶν πλησμονὴ οἴνου τε παχυτέρου κατὰχρησις*. Για τις ποικιλίες των οίνων που ενδείκνυνται σε περιπτώσεις πυρεσσόντων αλλά και για ὅσες ἀντενδείκνυνται βλ. Άλέξ. Τραλλ., *Π. πυρετ.* 3 [I 333, 19-28 καὶ 335, 22-337, 5 Puschm.].

Ο ψυκτήρας ήταν αγγείο ποικίλης χωρητικότητας, χρησιμοποιούμενο για την ψύξη του κρασιού. Βλ. Πολυδ., *Όνομαστ.* 6, 99, 3, καὶ 10, 74, 10. Βλ. ἀκόμη Άλαμανή-Σουρή, «Τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Βέροιας», σσ. 221-222, καὶ Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σ. 199.

2b. Ἴω. Ζωναρ., *Ἐπιτ. ἰστ.* 4, 14:

Ἐν Ἐκβάταιοις δὲ γενομένου αὐτοῦ [sc. τοῦ Ἀλεξάνδρου] ὁ Ἡφαιστίων ἐπύρετε καὶ ἐξ ἀκολάστου διαίτης τῆς νόσου κρατυνθείσης ἐξέλιπεν. οὐκ ἦνεγκεν οὖν λογισμῶ τὸ πάθος Ἀλέξανδρος, ἀλλὰ τὸν μὲν ἰατρὸν ἀνεσταύρωσεν, ἵππους δὲ κείραι καὶ ἡμίονους προσέταξε, καὶ τὰς ἐπάλξεις περιεῖλε τῶν πόλεων, καὶ μουσικὴν καὶ αὐλοῦς ἐν τῷ στρατοπέδῳ πολὺν χρόνον κατέπαυσε.

Όταν βρισκόταν [sc. ὁ Άλέξανδρος] στὰ Ἐκβάτανα, ὁ Ἡφαιστίων ἦταν ἐμπύρετος καὶ ἐξ αἰτίας ὑπερβολικοῦ φαγητοῦ, ἀφοῦ ἐπῆλθε ἐπιδείνωση τῆς νόσου, ἀπεβίωσε. Ο Άλέξανδρος δέν ὑπέμεινε λογικά τὴ συμφορά, ἀλλὰ τὸν γιατρό τὸν σταύρωσε, ἐνῶ διέταξε νὰ κουρέψουν τὰ ἄλογα καὶ τὰ μουλάρια, καὶ γκρέμισε τὶς ἐπάλξεις τῶν πόλεων, καὶ γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀπαγόρευσε τὴ μουσικὴ καὶ τὸ παίξιμο τῶν αὐλῶν στὸ στρατόπεδο.

ἵππους δὲ κείραι καὶ ἡμίονους προσέταξε

Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου μᾶς εἶναι γνωστὴ μόνον ἀπὸ τὶς μαρτ. 2a-b. Πρόκειται γιὰ ἔθιμο γνωστὸ ἤδη ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. βλ. Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σ. 200, ὅπου σημει-

ώνεται ότι οι δύο αρχαιότεροι συγγραφείς οι οποίοι το καταγράφουν είναι ο Ήρόδοτος, που μνημονεύει το έθιμο αυτό σε σχέση με τους Πέρσες, και ο Εύριπίδης, που κάνει σχετικό λόγο στην *Άλκηστη*.

21. Θεόδωρος ιητρός (2ος/3ος αι. μ.Χ.)

Σε μαρμάρινη επιτύμβια στήλη που βρέθηκε στις Κάτω Κλεινές (Ν. Φλώρινας) και φυλάσσεται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης υπάρχει πολύστιχη επιγραφή²¹³, κατεστραμμένη κατά το μεγαλύτερο τμήμα της· η επιγραφή αυτή, σύμφωνα με την τελευταία έκδοσή της, έχει ως ακολούθως²¹⁴:

... CCI — -----
 [.]αγχων — αὐτῶ . και Δα . η ---
 [ἀποθανού — ση νύμφη ΔΝΩ — ΙΑ - ; -
 [.] ΡΩΤΕΟΝ — γένε vac. τ' αὐτὸς Ἀλεξά-
 [νδ]ρω θε — οειδῖ . και ζώοις ΠΡΙΑ
 [..] ὁμοῦ — θέτο σῆμ' ἐπὶ τύ[μβῳ]
 [...]ριδίκη — τε θυγατρὶ ἐῆ φρεσὶ
 [..] ΑΕΙΔΥΠΗ — γαμβρῶ τε ιητρῶ [Θ-]
 εοδώρω σοφῶ ἀνδρὶ vac.

Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ σωζόμενο κείμενο τῆς παραπάνω ἐπιγραφῆς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαχθεῖ κάποια πληροφορία γιὰ τὴν ἰατρικὴ δραστηριότητα τοῦ Θεοδώρου (ἂν βέβαια καταγραφόταν κάτι τέτοιο)· πάντως πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι ὁ γιατρός αὐτὸς χαρακτηρίζεται ὡς «σοφὸς ἀνήρ», ἔκφραση ποὺ μᾶλλον δηλώνει ὅτι ἦταν ἄριστος κάτοχος τῆς τέχνης του.

22. Θεόδωρος ὁ Μακεδών (δεύτερο μισὸ 1ου αι. π.Χ.)

Γιατρός τῆς Πνευματικῆς ἰατρικῆς σχολῆς. Ἡ δράση του τοποθετεῖται στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ πρώτου προχριστιανικοῦ αἰώνα, καὶ ἡ χρονολόγησή του βασίζεται στὴν ταύτισή του μὲ τὸν Θεόδωρο τὸν ὁποῖον μνημονεύει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος ὡς μα-

213. Γιὰ τὴν περιγραφή τῆς στήλης βλ. Ριζάκης - Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας*, τ. 1, σσ. 144-145.

214. Βλ. Ριζάκης - Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 145, ἀρ. 157 (καὶ πίν. 59) (ἐπίσης στὶς σσ. 145-146 σχολιασμὸς τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς καὶ σχολιασμὸς ἀπὸ ἀρχαιολογικὴ σκοπιὰ), καὶ στοὺς ἴδιους, «Λατρεῖες στὴν Ἄνω Μακεδονία», σ. 956, καὶ εἰκ. 7 (μὲ ἀφορμὴ τῆς λατρείας τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴ βορειοδυτικὴ Μακεδονία). Ἡ ἐπιγραφή εἶχε ἐκδοθεῖ καὶ παλαιότερα ἀπὸ τὸν Ν. Γ. Παπαδάκι, «Ἐκ τῆς Ἄνω Μακεδονίας», *Ἀθηνᾶ* 25 (1913) 438, ἀρ. 22Α. Βλ. ἐπίσης Σβέρκος, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἄνω Μακεδονίας*, σ. 92, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 106.

θητή του γιατροῦ Ἀθηναίου ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια²¹⁵. Ἡ ταύτιση τοῦ Θεοδώρου αὐτοῦ μετὸν ὁμώνυμο Μακεδόνα γιατρὸ ὑποστηρίχθηκε ἤδη ἀπὸ τὸν I. A. Fabricius²¹⁶ καὶ ἀπὸ τὸν C. G. Kühn²¹⁷, καὶ ἀκολούθως τὴν ἀσπασθήκαν ὅλοι οἱ μελετητές²¹⁸, ἄσχετα ἀπὸ τὸ τί ὑποστηρίζουν γιὰ τὸ θέμα τῆς χρονολογήσεώς του. Ὁ K. Deichgräber χρονολογεῖ λανθασμένα τὸν Θεόδωρο τὸν Μακεδόνα στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.²¹⁹, ἔχοντας ὑπ' ὄψιν του τὴν παλαιότερη ἀποψη, σύμφωνα μετὴν ὁποία ὁ Ἀθηναῖος, ὁ δάσκαλος τοῦ Θεοδώρου καὶ ἰδρυτῆς τῆς Πνευματικῆς σχολῆς, ἔζησε τὸν πρῶτο μεταχριστιανικὸ αἰῶνα²²⁰. Νεότερη ἔρευνα ὁμως καὶ ἀξιοποίηση στοιχείων, ποὺ δὲν ἔτυχαν τῆς προσοχῆς προηγουμένων μελετητῶν, ἀπέδειξαν ὅτι ὁ Ἀθηναῖος ἄκμασε μᾶλλον περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.²²¹ καὶ ἐπίσης ὅτι ἡ δράση τοῦ ἄμεσου μαθητῆ τοῦ Θεοδώρου πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ χρονικὰ στὸν ἴδιο αἰῶνα²²². Ὁ τόπος δράσεως (Ρώμη) τοῦ Θεοδώρου δὲν μαρτυρεῖται στὶς ἀρχαῖες πηγές²²³.

Ὁ Θεόδωρος, μετὰ βία τὶς σωζόμενες μαρτυρίες, πρέπει νὰ ὑπῆρξε ιδιαίτερα παραγωγικὸς συγγραφέας. Μαρτυροῦνται ἑβδομήντα ἕξι (ος') βιβλία του²²⁴, ἀλλὰ κανένας τίτλος συγγράμματός του. Ὁ τρόπος ὁμως μετὸν ὁποῖον γίνονται οἱ παραπομπές στὸ ἔργο του καὶ οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται μόνο στὰ βιβλία καὶ ὄχι στὸν τίτλο συγγράμ-

215. Γιὰ τὸ σχετικὸ κείμενο βλ. στὸ τέλος τοῦ λήμματος (I. Μαρτυρία).

216. Βλ. *Bibliotheca Graeca* ..., τ. XIII, Hamburgi 1729, σ. 433.

217. Βλ. *Additamenta ad elenchum medicorum Graecorum*, XXVIII, Lipsiae 1837, σ. 4.

218. Βλ. Rohde, «Aelius Promotus», σ. 270, ὑπόσημ. 3 [= Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1, σ. 387, ὑπόσημ. 3]· Wellmann, *Pneum. Schule*, σ. 13· Fuchs, «Heilkunde», σ. 361· Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866, κ.ἄ. Ἡ Ihm, *Der Traktat*, σ. 117, ὑπόσημ. 67, ἀφοῦ καταγράψει μετὰ ἐξαιρετικὰ μεγάλη συντομία τὶς ἀπόψεις τοῦ Rohde καὶ τοῦ Wellmann, ἡ ἴδια ἀποφεύγει νὰ πάρει θέση· ἐπὶ πλέον ἡ Ihm σημειώνει ὅτι γιὰ τὸν Deichgräber ἡ ταύτιση τοῦ Θεοδώρου, μαθητῆ τοῦ Ἀθηναίου, μετὸν Θεόδωρο ποὺ μνημονεύει ὁ Φιλούμενος, εἶναι ἀβέβαιη (: «Für Deichgräber ... dagegen ist dieses unsicher»). Ὁ Deichgräber ὁμως, ἀφοῦ καταγράψει τὰ χωρία τοῦ Φιλουμένου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ καὶ τοῦ Ἀετίου Ἀμιδηνοῦ, τὰ ὁποῖα ἀποδίδονται στὸν Θεόδωρο, καὶ ἀφοῦ παρατηρήσει ὅτι ἓνα κείμενο ποὺ ὁ Ἀέτιος ἀποδίδει στὸν Θεόδωρο, ὁ Παῦλος Αἰγινήτης τὸ καταγράφει ὡς ἀρχιγένειο, καταλήγει («Theodoros», στ. 1866): «Allem Anschein nach ist der an diesen Stellen genannte T.(heodoros) identisch mit dem gleichnamigen Schüler des Begründers der pneumatischen Schule Athenaios ...».

219. Βλ. Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866. Τὴν ἀποψή του ἔχουν ὑπ' ὄψιν τους καὶ υἰοθετοῦν ὁ Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 59, ἀρ. 547, καὶ ἡ Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 325, ἀρ. 6. Πρβ. καὶ Wellmann, *Pneum. Schule*, σ. 13, ὅπου φαίνεται ὅτι τὸν τοποθετεῖ στὸν 1ο αἰ. μ.Χ., ἀφοῦ τότε χρονολογεῖ καὶ τὸν Ἀθηναῖο (ὁ.π., σ. 8: «in die Zeit des Claudius»· πρβ. καὶ σ. 5), καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 361 (σὲ συνδυασμὸ μετὰ τῆ σ. 359). Ἀκόμη βλ. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 108 (ἀπλή μνεία).

220. Γιὰ τὴν ἐσφαλμένη χρονολόγηση τοῦ Ἀθηναίου βλ. ἐνδεικτικὰ Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 335· Wellmann, *Pneum. Schule*, σ. 8· στὸν ἴδιο, «Athenaios», στ. 2034· Fuchs, «Heilkunde», σ. 360· Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 265 (γεννήθηκε ἐπὶ Τιβερίου καὶ ἄκμασε ἐπὶ Κλαυδίου)· H. Diels, «Hippokratische Forschungen V», *Hermes* 53 (1918) 74, ὑπόσημ. 1 (ἀρχές 1ου αἰ. μ.Χ.), κ.ἄ.

221. Βλ. Fr. Kudlien, «Poseidonios und die Ärzteschule der Pneumatiker», *Hermes* 90 (1962) 419-429· στὸν ἴδιο, «Pneum. Ärzte», στ. 1097, καὶ Kulf, *Athenaios von Attaleia*, σ. 1. Πρβ. καὶ V. Nutton, «Athenaios von Attaleia» (6), *DNP* 2 (1997/1999) 200, (τὸν 1ο αἰ. π.Χ. χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἡ τοποθέτησή του στὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.), καὶ K.-H. Leven, «Athenaios v. Attaleia», στί: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 119 (ἴδια ἀποψη).

222. Βλ. Kudlien, «Pneum. Ärzte», στ. 1097.

223. Ἐπισημαίνω πάντως ὅτι ἡ Ρώμη ἦταν ἡ πόλη, ὅπου πρωτοεμφανίσθηκε ἡ Πνευματικὴ ἰατρικὴ σχολὴ καὶ ὅπου εἶναι ἀποδεκτὸ ὅτι ἄσκησαν τὴν ἰατρικὴ οἱ περισσότεροι ἐκπρόσωποί της.

224. Βλ. ἀπ. 5.

ματος, μᾶς κατευθύνει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πιθανότατα ὁ Θεόδωρος ἔγραψε ἕνα ἔκτενές πολὺβιβλο ἔργο, ἀποτελούμενο ἀπὸ ἑβδομήντα ἕξι τουλάχιστον βιβλία²²⁵. Ἀπὸ τὸ ἔργο του, ποὺ ἔχει χαθεῖ, σώζονται μόνον ἀποσπάσματα στὸν Φιλούμενο, τὸν Ἀνώνυμο [Αἴλιο Προμῶτο;], τὸν Ἀλέξανδρο Τραλλιανὸ καὶ τὸν Λέτιο Ἀμιδηγόν· ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ πιστοποιεῖται ἡ ἑνασχόληση τοῦ Θεοδώρου κατ' ἐξοχὴν μὲ τὴ Φαρμακολογία (γιὰ τὸ εἰδικότερο περιεχόμενο τῶν ἀποσπασμάτων αὐτῶν γίνεται λόγος ἀμέσως παρακάτω).

I. Μαρτυρία

1. Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 2, 103:

Θεόδωροι δὲ γεγόνασιν εἴκοσι ... ἑπτακαιδέκατος ἰατρός Ἀθηναίου μαθητής.

Ὑπῆρξαν εἴκοσι (διαπρεπεῖς) Θεόδωροι ... ὁ δέκατος ἑβδομος ἦταν ἰατρός, μαθητής τοῦ Ἀθηναίου.

Ἀθηναίου μαθητής

Πρόκειται γιὰ τὸν ἰατρό Ἀθήναιο ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια τῆς Παμφυλίας, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 16 («Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης»), σ. 190.

II. Ἀποσπάσματα

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μακεδόνα συνδέονται ἀρκετὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα· ἀπὸ αὐτὰ κάποια προέρχονται χωρὶς ἀμφιβολία ἀπὸ αὐτόν, ἐνῶ γιὰ μερικὰ ἄλλα ἐκφράζονται ἐπιφυλάξεις (οἱ ὁποῖες σχολιάζονται κάθε φορὰ κατὰ τὴν παράθεση τοῦ ἀποσπάσματος ποὺ ἀφοροῦν)²²⁶:

2. Φιλούμ., *Π. ἰοβ.* 4 [CMG X/1/1, σσ. 8, 31-9, 1]²²⁷:

Ἐκ τοῦ οὐδ' Θεοδώρου· τοῖς δεδηγμένοις ὑπὸ κυνὸς λελυσηκότος περιάπτε χαμελαίας ρίζαν. ὡς θαναμαστῶ χρωῶ²²⁸.

225. Πρβ. τὰ ἑβδομήντα βιβλία τῶν *Ἱατρικῶν Συναγωγῶν* τοῦ Ὀρειβασίου. Βλ. καὶ λίγο παρακάτω, τὸ σχόλιο στὸ ἀπ. 2.

226. Ὅπως ἤδη σημειώθηκε, κατὰ τὸν Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866, ὅλα τὰ ἀποσπάσματα ποὺ παραδίδονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ «Θεοδώρου» στὰ ἔργα τοῦ Φιλουμένου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ καὶ τοῦ Λετίου Ἀμιδηγοῦ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μακεδόνα.

227. Βλ. καὶ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866.

228. Δὲν εἶναι βέβαιο, ἂν τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ· βλ. αὐτόθι [CMG X/1/1, σ. 9, 1-5]: <ἄλλο> πρὸς λυσοδοήκτους ὥστε μὴ ἐμπεσεῖν εἰς τὸ ὑδροφοβικὸν πάθος· τᾶφρός [leg. ἄνθρωπος] ὁ δηχθεῖς τὴν ἰδίαν σκιὰν θεωρῶν, ὡς ἔθος ἐπὶ ὑγαινότων, οὐ μὴ ληφθῆ τῷ πάθει. πρόγνωσις τοῦ πάσχοντος, εἰ ζήσεται. ποιήσον αὐτὸν ἀτενίσαι εἰς κάτοπτρον, καὶ ἂν ἑαυτὸν ἐπιγνῶ, ζήσεται· ἂν δὲ μὴ, οὐ· τοῦτο ἀπαράβατον [: «ἄλλο (sc. βοήθημα) γι' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν δαγκωθεῖ ἀπὸ λυσσασμένο σκύλο, ὥστε νὰ μὴν περιπέσουν στὸ ὑδροφοβικὸ πάθος (: νὰ μὴν γίνουν ὑδροφοβικοί). Ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει δαγκωθεῖ, ἂν δεῖ τὴ σκιά του, ὅπως συνηθίζουν οἱ ὑγιεῖς, δὲν θὰ καταληφθεῖ ἀπὸ τὸ (ὑδροφοβικὸ) πάθος. Πρόγνωση αὐτοῦ ποὺ πάσχει (ἀπὸ ὑδροφοβία), ἂν θὰ ζήσει. Κάνε τον νὰ κοιτάξει σὲ ἕναν καθρέφτη, καὶ ἂν ἀναγνώρισει τὸν ἑαυτό του, θὰ ζήσει· ἂν ὅμως ὄχι, δὲν θὰ ζήσει»].

Από τὸ ἑβδομηκοστὸ τέταρτο [sc. βιβλίῳ] τοῦ Θεοδώρου. Σ' αὐτοὺς ποὺ ἔχουν δαγκωθεί ἀπὸ λυσσασμένο σκύλο βάλε ὡς φυλακτὸ ρίζα χαμελαίας· νὰ τὴ χρησιμοποιεῖς ὡς μέσο ποὺ δρᾷ μὲ τρόπο θαυμαστό.

ἐκ τοῦ οὐδ' Θεοδώρου

Ὁ τρόπος τῆς παραπομπῆς ποὺ ἐφαρμόζεται στὴν προκείμενη περίπτωση ἀπὸ τὸν Φιλούμενο ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Τραλλιανό (βλ. παρακάτω, ἀπ. 8 καὶ 9), δηλ. ἡ μνεία μόνο τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ βιβλίου καὶ ὄχι καὶ τοῦ τίτλου τοῦ συγγράμματος, σημαίνει ὅτι ὁ Θεόδωρος ἔγραψε ἓνα μόνον, προφανῶς ἐκτενέστατο, σύγγραμμα (ἀφοῦ μνημονεύονται ἑβδομήντα ἔξι τουλάχιστον βιβλία του) καὶ ὅτι οἱ δύο παραπάνω γιατροί, θεωρώντας το γνωστό, τουλάχιστον στοὺς ὁμοτέχνους τους, ἀρκοῦνται σ' αὐτὸν τὸν μὴ πλήρη τρόπο παραπομπῆς. Ὡστόσο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ καὶ τὸ ἐνδεχόμενο ὁ Φιλούμενος καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανὸς νὰ γνώριζαν τὰ παρατιθέμενα χωρία τοῦ Θεοδώρου ἑμμεσα, ἐνῶ ὁ γιατρός, τὸ ἔργο τοῦ ὁποίου χρησιμοποίησαν ὡς ἄμεση πηγή τους, παραθέτοντας γιὰ πρώτη φορὰ κείμενο (-α) τοῦ Μακεδόνα γιατροῦ νὰ μνημόνευε καὶ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου, ἀπὸ τὸ ὅποιο τὰ ἐραυρίζονταν. Πρβ. καὶ τὴν ἀνάλογη παραπομπή ποὺ ἀφορᾷ τὸν Ἀθηναῖο ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια, Γαλην., Π. σπέρμ. 2, 1 [IV 604, 9-11 K.]: *καὶ μὲν γε καὶ μείζον ἔτι τοῦ γε κατὰ τὸ ἑβδομον βιβλίον, ὅπερ ἐστὶ περὶ σπέρματος, αὐτῷ προσομολογεῖ ὁ Ἀθηναῖος, οὐκ οἶδ' ὅπως οὐκ αἰσθάνεται· ἂν καὶ ὁ Γαληνὸς δὲν μνημονεύει τὸν τίτλο τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἀθηναίου, μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε μὲ βεβαιότητα ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ *Περὶ βοηθημάτων*, τὸ μοναδικὸ ἔργο ποῦ, ἀπὸ ὅσο γνωρίζουμε, ἔγραψε ὁ Ἀθηναῖος (ὁπότε ὁ Περγαμηνὸς γιατρός κρίνει μᾶλλον περιττὸ νὰ μνημονεύσει τὸν τίτλο, ἀφοῦ δὲν ὑφίσταται ἐνδεχόμενο συγχύσεως). Πρβ. ὅμως τὸν διπλὸ τρόπο παραπομπῆς ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, μνημονεύοντας ἄποψη τοῦ Ἱπποκράτη, ἢ ὅποια ἐκτίθεται στὸ *Περὶ ὀκταμήνων*: Πρῶτα σημειώνει τὴ σειρά τοῦ συγγράμματος στὴν Ἱπποκρατικὴ Συλλογή (*ἐν τῷ τριακοστῷ ὀγδόῳ* [sc. βιβλίῳ]) —προφανῶς μὲ τὴ διάταξή της ποὺ εἶχε ὑπ' ὄψιν του—, καὶ ἀκολούθως δὲν θεωρεῖ περιττὸ νὰ καταγράψει καὶ τὸν τίτλο του· βλ. Vindic., *De sem.* 5 [σ. 271, 7-11 Wellm. = σ. 195 Jaeger = Διοκλ., ἀπ. 40, στίχ. 66-70 van der Eijk]: *Diocles his assertionibus respondens ait: in libro trigesimo octavo Hippocrates, quem graece περὶ ὀκταμήνων appellamus, suo testimonio affirmavit ... (ἀνάδρομη μετάφραση τοῦ Jaeger: Διοκλῆς δὲ πρὸς ταῦτα ἀντειπὼν φησιν· ἐν τῷ τριακοστῷ ὀγδόῳ, ὃ Περὶ ὀκταμήνων ἐπιγράφεται, Ἱπποκράτης αὐτὸς μαρτυρῶν ...).**

περίαπτε

Γιὰ τὰ *περίαπτα* ἢ *περιάμματα*, μαγικά μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦνται, τυλιγμένα γύρω ἀπὸ κάποιο μέρος τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ κρεμασμένα ἀπλῶς ὡς φυλακτά, προληπτικά ἢ γιὰ τὴν ἴαση διαφόρων νοσημάτων, βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 2, 2 [XII 573, 5-576, 5 K.]: *τοῦ αὐτοῦ Ἀρχιγένοῦς περίαπτα πρὸς κεφαλαγίαν·* 5, 5 [XII 874, 7-12 K.]. 9, 2 [XIII 256, 7-10 K.]. [Γαλην.], Π. εὐπορ. 1, 1 [XIV 321, 1-16 K.], κ.ἄ.· Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 15 [I 567, 10 κ.έ. Puschm.]. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Αρχιγένης*, σ. 50, ὑποσημ. 26· σσ. 236-237, 283, 303 καὶ 307.

χαμελαίας ρίζαν

Ἡ *χαμελαία* εἶναι θαμνώδες φυτὸ (κν. λυκονουρά)· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 4, 171 [II 320, 1-10 Wellm.] (*χαμελαία*), καὶ ὁ.π. 4, 172 [II 320, 11-322, 4 Wellm.] (*θυμελαία ἢ χαμελαία*).

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 1029, λ. Χαμελαία, καὶ σσ. 241-242, λ. Δαφνοειδές (*Δαφνοειδές ἢ χαμελαία*)· πρβ. καὶ σ. 425, λ. Θυμελαία· André, *Les noms de plantes*, σ. 61, λ. *chamelaea*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 337, λ. *χαμελαία*.

3. Φιλούμ., Π. ιοβ. 4 [CMG X/1/1, σ. 9, 5-10]²²⁹:

Ἐκ δὲ τοῦ ξγ' Θεοδώρου· κυνοδηκτικὴ Κράτητος, δι' ἧς δοκιμασίας ἐν τῇ θεραπείᾳ εὐρίσκειται ὁ ἰός ἐν τῷ οὖρῳ τοῦ δηχθέντος· ἰοῦ ξυστοῦ, ἀλὸς ἀνὰ δραχμὰς δ', στέατος μοσχείου δραχμὰς ἰβ' καθ' ἓν καὶ ὁμόσε τρίψας χρῶ, ἐμπάσσωσιν εἰς σπληνίον. φύλασσε δὲ τοῦ κάμνοντος <τὸ> οὖρον ἐν ὑαλίῳ ἀγγεῖῳ καὶ εὐρήσεις ἐν αὐτῷ τὴν πείραν τοῦ φαρμάκου.

Ἀπὸ τὸ ἐξηκοστὸ τρίτο [sc. βιβλίῳ] τοῦ Θεοδώρου ἀντίδοτο τοῦ Κράτη γιὰ τὰ δαγκώματα τῶν σκύλων, μὲ τὴ χρήση τοῦ ὁποίου κατὰ τὴν θεραπεία, τὸ δηλητήριον [sc. τοῦ σκύλου] ἐντοπίζεται στὸ οὖρο αὐτοῦ ποῦ ἔχει δαγκωθεῖ. Ξυσμένη σκουριά χαλκοῦ καὶ ἀλάτι, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα τέσσερις δραχμῆς, δώδεκα δραχμῆς λίπος μόσχου, ἀφοῦ τὰ τρίψεις τὸ κάθε ἓνα χωριστὰ καὶ (ὑστερα) ὅλα μαζί, χρησιμοποίησέ τα, ἀπλώνοντάς τα σὲ ἓνα (λινό) πανί²³⁰. Φύλαξε τὰ οὖρα τοῦ πάσχοντος²³¹ σὲ ἓνα γυάλινο δοχεῖο καὶ θὰ διαπιστώσεις μέσα σ' αὐτὸ τὴ δράση τοῦ φαρμάκου.

κυνοδηκτικὴ Κράτητος

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Κράτη, ποῦ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ τοῦ Θεοδώρου γιὰ τὸ προκείμενο φάρμακο, ὁ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866, σημειώνει ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀγνωστος ἀπὸ ἀλλοῦ, καὶ διερωτᾶται μήπως πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο γιατρὸ ποῦ μνημονεύεται στὴν Παλατ. Ἀνθολ. 9, 125. Ὁ H. Gossen, «Krates» (18), RE XI/2 (1922) 1642, ὁμοίως δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Φιλουμένου, καὶ γνωρίζει μόνον τὸν Κράτη, μνεῖα τοῦ ὁποίου γίνεται στὴν Παλατινὴ Ἀνθολογία.

Ἡ κυνοδηκτικὴ [sc. ἀντίδοτος] εἶναι ἐξειδικευμένο φάρμακο μόνον γιὰ δῆγματα ἀπὸ λυσσασμένο σκύλο, κάτι ποῦ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Κράτης εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ τὰ ἰοβόλα ζῶα καὶ εἶχε γράψει σχετικὸ ἔργο (ἢ σχετικὴ ἐνότητα σὲ εὐρύτερο σύγγραμμα). Ὁ χαρακτηρισμὸς κυνοδηκτικός (-ἢ ἀντίδοτος ἢ -κὸν φάρμακον) δὲν ἐντοπίζεται ἄλλη φορὰ στὴν ἱατρικὴ (οὔτε καὶ τὴ λουπὴ) γραμματεία· στίς περιπτώσεις ποῦ ὑποδεικνύεται θεραπευτικὴ ἀγωγή γιὰ ἄτομα ποῦ ἔχουν δαγκωθεῖ ἀπὸ σκύλο γίνεται λόγος γιὰ φάρμακα ποῦ ἐνδείκνυνται α') ἐπὶ κυνοδήκτων, βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 1, 16 [XIII 437, 15-16 K.]: περὶ δὲ τοῦ τὴν ἐμπλαστρον ταύτην ἐπ' ἀνθρωποδήκτων καὶ κυνοδήκτων ἀρμόττειν· Φιλούμ., Π. ιοβ. 5 [CMG X/1/1, σ. 9, 20]: ἐπὶ δὲ τῶν κυνοδήκτων, κ.ἀ.· β') πρὸς κυνοδήκτους, βλ. [Γαλην.], Π. εὐπορ. 3 [XIV 573, 16 K.]: Πρὸς κυνοδήκτους. Κνίδης σπέρμα ...· Ἀέτ., Λόγ. ἱατρ. 15, 14 [σ. 53, 10 Ζερβ.]: Ὅρειβ., Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ. 3, 71 [CMG VI/3, σ. 432, 3], κ.ἀ., καὶ γ') πρὸς κυνόδηκτα (= πρὸς δῆγματα κυνῶν), βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 1, 16 [XIII 432, 2-3 K.]: ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς ἀνθρωπόδηκτα, κυνόδηκτα ...· ὁ.π. 2, 22 [XIII 558, 2-3 K.]: ὁ.π. 5, 2 [XIII 781, 1 K.], κ.ἀ.· Φιλούμ., Π. ιοβ. 5 [CMG X/1/1, σ. 10, 7], κ.ἀ.

ἰοῦ ξυστοῦ

Ὁ ἰός τοῦ χαλκοῦ, δηλ. ἡ «σκουριά τοῦ χαλκοῦ», εἶναι τὸ στρώμα τῆς ὀξειδώσεως χάλκινων ἀντικειμένων, ἢ «πρασινάδα» ποῦ δημιουργεῖται σ' αὐτά. Γιὰ τὸν τρόπο παρασκευῆς τοῦ ἰοῦ ξυστοῦ βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 5, 79 [III 49, 4-16 Wellm.], ὅπου δὲν καταγράφεται βέβαια εἰδικὴ

229. Βλ. καὶ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866.

230. Ἐννοεῖται ὅτι στὴ συνέχεια τὸ τεμάχιο τοῦ λινοῦ ὑφάσματος μὲ τὸ φαρμακευτικὸ σκεῦασμα ἀπλωμένο πάνω του θὰ ἐπιθεθεῖ στὸ σημεῖο τοῦ σώματος ποῦ ἔχει δαγκωθεῖ ἀπὸ τὸν σκύλο.

231. Δηλ. αὐτοῦ ποῦ δαγκώθηκε.

δράση τοῦ *ιοῦ* αὐτοῦ κατὰ τῶν κυνοδήκτων, σημειώνεται ὁμως (αὐτόθι [III 51, 19-52, 2 Wellm.]) ὅτι *δύναται ... πᾶς ἰός ... τραύματα ἀφλέγμαντα τηρεῖν*. Βλ. καὶ σ. 403.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 363-364, λ. Kupfer· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xvi-xvii, λ. Aes Cyprium, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 184, λ. *ἰός* (C).

ἄλός

Πὰ τὰ ποικίλα εἶδη *ἀλάτων* (ὄρυκτόν, ἀμμωνιακόν καὶ θαλάσσιον) καὶ τὴν ἱατρικὴν χρῆση τους βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 5, 109 [III 79, 14-82, 3 Wellm.]. Ἀποτελοῦν συστατικὸ τῆς κυνοδηκτικῆς ἀντιδότης ποῦ σχολιάζεται ἐδῶ, ἐπειδὴ (αὐτόθι [III 80, 4-7 Wellm.]) *δύναμιν δὲ ἔχουσι κοινῶς οἱ προειρημένοι ἄλες ὄντες πολύχρηστοι στυπτικὴν τε καὶ σμηκτικὴν καὶ ἀποκαθαριστικὴν καὶ διαχυτικὴν, ἔτι δὲ κατασταλτικὴν καὶ ἐσχαρωτικὴν, τῶ μᾶλλον καὶ ἦττον διαφέροντες· εἰδικότερα* (αὐτόθι [III 81, 8 Wellm.]): *θηριοδήκτους τε βοηθοῦσι*. Βλ. καὶ σ. 222.

Βλ. καὶ Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. lii-liii, λ. Sal.

ἀνὰ δραχμάς δ'

Τὸ βάρος τῆς *δραχμῆς* (σύμβ. <) ἰσοῦται μὲ 4 περίπου γραμμάρια. Ἡ *δραχμὴ* ὡς μέτρο βάρους χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμη μὲ τὸ δηνάριο. Βλ. καὶ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 8, 3 [XIII 160, 16-17 K.]: *πρόδηλον δ' ὅτι δραχμὴν λέγομεν νῦν ἐν τοῖς τοιούτοις ἅπαντες ὅπερ Ῥωμαῖοι δηνάριον ὀνομάζουσιν*. Βλ. καὶ σ. 178 (denarius).

Βλ. καὶ Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxx, λ. Denarius, Drachma.

ὁ ἰός ἐν τῷ οὖρῳ

Μὲ τὸ οὖσ. *ἰός* δηλώνεται τὸ δηλητήριο τῶν ἰοβόλων ζώων· βλ. Φιλοῦμ., *Π. ἰοβ.* 16 [CMG X/1/1, σ. 22, 16-17] (*ἰός ἀσπίδος καὶ βασιλίσκου*)· ὀ.π. 24 [CMG X/1/1, σ. 30, 17] (*ἰός ὕδρου*)· ὀ.π. 25 [CMG X/1/1, σ. 31, 22] (*ἰός δρυῖνου*), κ.ά· Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 15 [XIV 194, 4 K.]: *Πρὸς θηρίων μὲν πάντων ἰὸν ἐρπετῶν*· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 50 [CMG IX/1, σ. 261, 25-26]: *καὶ διὰ ἰὸν ἐξωθεν ἔκ τινος ἰοβόλου προσπίπτοντα, κ.ἄ.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 184, λ. *ἰός* (B) [poison].

σπληνίον

Τεμάχιο λινοῦ ὑφάσματος (γάζα) ποῦ ἐπιτίθεται σὲ τραῦμα (συνήθως τὸ ὑφασμα αὐτὸ ἔχει ἀποτισθεῖ μὲ κάποιο φάρμακο ἢ ἐπάνω του ἔχει ἀπλωθεῖ κάποια ἀλοιφή). Βλ. καὶ Φώτ., *Λέξ.* σ. 531: *Σπληνιον: οὐ τὸ φάρμακον ἀλλὰ τὸ ὀθόνιον*.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 297, λ. *σπληνίον*.

τὴν πείραν τοῦ φαρμάκου

Βλ. Αἰλ. Προμ., *Δυναμ.* 13, 13 [σ. 66, 11-12 Crismani]: *πείραν δὲ τοῦ φαρμάκου, εἰ βούλοιο λαμβάνειν*. Πρβ. καὶ Πλούταρχ., *Πότ. τῶν ζῴων φρονιμ.* 973E: *πείραν ὑπνωτικοῦ*· Ἄνων. [Αἰλ. Προμ.], *Π. ἰοβ. καὶ δηλητ.* 10 [σσ. 47, 38-48, 1 Ihm]: *καὶ γνώση τὴν ἐνέργειαν*.

4. Φιλοῦμ., *Π. ἰοβ.* 5 [CMG X/1/1, σ. 10, 11-12]²³²:

*Ἐκ δὲ τῶν Θεοδώρου· ὕδς κόπρον κατακαύσας καὶ ἀναλύσας ἐλαίῳ ἐπιτίθει· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ καὶ πράσον τούτῳ μίσειν*²³³.

232. Βλ. καὶ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866.

233. Ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἀπ. 2, δὲν εἶναι σαφές, ἂν τὸ κείμενο ποῦ ἀκολουθεῖ ὕστερα ἀπὸ τὴν παρεμβολὴ τοῦ Φιλομένου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ συνέχεια τοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Θεοδώρου· βλ. αὐτόθι [CMG X/1/1, σ. 10, 13-15]: *ἄλλο· ἄνηθον ξηρὸν κατακαύσας πλήρωσον τὸ δῆγμα, καὶ πεμπταῖον λύσας εὐρήσεις καθαρὸν. ἄλλο· φύλλα κράμβης, ἰὸν χαλκοῦ, πῆγανον καὶ ἄλας ἐπιτίθει* [: «ἄλλο [sc. φάρμακο]· ἀφοῦ καύσεις καλὰ ξερὸ ἄνηθο, γέμισε τὸ δάγκωμα (δηλ. τὴν οὐλὴ τοῦ δαγκώματος, ποῦ προφανῶς πρέπει στὴ

Ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Θεοδώρου· ἀφοῦ καύσεις καλὰ κοπριά χοίρου καὶ ἀφοῦ τὴν ἀναμίξεις μὲ λάδι, χρησιμοποίησέ τὴν ὡς ἐπίθεμα· κατὰ τὴ γνώμη μου εἶναι καλὸ στὸ φάρμακο αὐτὸ νὰ ἀναμιγνύει κάποιος καὶ πράσο.

Πρόκειται γιὰ φάρμακο ποῦ ἀφορᾶ κυνοδήκτους καὶ ἀνθρωποδήκτους.

ὕος κόπρον

Πὰ τὶς θεραπευτικὲς ιδιότητες διαφόρων εἰδῶν κόπρου (*κυνείας, ἀνθρωπείας, λυκείας* κ.ἄ.) καὶ τὴ χρήση τους στὴν ἰατρικὴ βλ. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 10, 2 [XII 290, 16-308, 9 K.] (λείπει μνεία τῆς κόπρου τοῦ χοίρου). Στὸν Διοσκουρίδη ὁμοίως ἐντοπίζεται καταγραφὴ διαφόρων εἰδῶν κόπρου, βλ. *Π. ὕλ. ἱατρ.* 2, 80 [I 161, 19-164, 5 Wellm.], καὶ μεταξὺ αὐτῶν μόνον ἐκείνης τοῦ ἀγρίου χοίρου, βλ. αὐτόθι [I 162, 18-163, 1 Wellm.].

ἐλαίω

Γενικὰ γιὰ τὸ ἔλαιον ποῦ παράγεται ἀπὸ τὶς ἐλιές, τὰ εἶδη καὶ τὴν ἰατρικὴν χρῆσιν τοῦ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 30 [I 33, 19-35, 26 Wellm.]. Πὰ τὸ *ὀμφάκινον ἢ ὠμοτριβὲς ἔλαιον* βλ. παρακάτω, σ. 219, καὶ γιὰ τὸ *παλαιὸν* βλ. παρακάτω, σ. 416.

Πρβ. ἐπίσης Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 351-352, λ. *Oelbaum* (*Olea europaea*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 263-295, λ. Ἐλαία· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 525-526, λ. *Olea europaea* (κ.ἄ. εἶδη), καὶ André, *Les noms de plantes*, σσ. 176-177, λ. *Olea*.

ἐμοί

Ἄν τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρου τελειώνει στὸ *ἐπιτίθει*, ὅπως μᾶλλον πρέπει νὰ συμβαίνει, τότε μὲ τὸ *ἐμοί* δηλώνεται ὁ Φιλούμενος (ἐκτὸς καὶ ἂν δεχθούμε, κάτι ποῦ τὸ θεωρῶ λιγότερο πιθανό, ὁ Θεόδωρος νὰ εἶχε ἐρανισθεῖ τὸ φάρμακο ἀπὸ μὴ κατονομαζόμενη πηγὴ καὶ νὰ προσέθεσε καὶ τὴ δική του ἀποψη γιὰ τὴν ἀρτιότερη σύνθεσή του).

5. Φιλούμ., *Π. ἰοβ.* 36 [CMG X/1/1, σ. 39, 1-5]²³⁴:

Φρῦνος. Ὁ δὲ Θεόδωρος ἐν τῷ ος' αὐτοῦ συγγράμματι περὶ φρύνου τῆς τε ἰδέας καὶ τῆς φύσεως ἡμῖν ἐξηγούμενος οὕτως λέγει· ὁ φρῦνος βατράχου εἶδος εἶναι μοι δοκεῖ, ὑδρόβιον δὲ τὸ ζῶον καὶ <ἐκ> τῆς λιμνοβίου φύσεως μεταβεβληκὸς ἐπὶ τὸ χερσόβιον.

Φρῦνος. Ὁ Θεόδωρος στὸ ἑβδομηκοστὸ ἕκτο σύγγραμμά του²³⁵, ἐξηγώντας μας τὴ μορφή καὶ τὴ φύση τοῦ φρύνου, λέει τὰ ἀκόλουθα· «ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ὁ φρῦνος εἶναι ἓνα εἶδος βατράχου· τὸ ζῶο αὐτὸ ἦταν ὑδρόβιο καὶ ἀπὸ ζῶο ποῦ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ζοῦσε στὶς λίμνες ἔχει μεταβληθεῖ σὲ ζῶο ποῦ ζεῖ στὴν ξηρά».

ὁ δὲ Θεόδωρος ἐν τῷ ος' αὐτοῦ συγγράμματι

βλ. τὸ σχόλιο στὸ ἀπ. 2, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν παρόμοια ἔκφραση *ἐκ τοῦ οδ' Θεοδώρου*.

Στὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Ἀετίου δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου, εἶναι ὅμως σαφὴς ἡ ἐξάρτησή του ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο κείμενο τοῦ Μακεδόνα γιαιτροῦ (προφανῶς μέσῳ τοῦ

συνέχεια νὰ ἐπιδεθεῖ), καὶ ὅταν τὸ λύσεις ὑστερα ἀπὸ πέντε μέρες θὰ τὸ βρεῖς καθαρό (: ὑγιές). ἄλλο· βάλε ὡς ἐπίθεμα φύλλα κράμβης, ἰὸ χαλκοῦ, πήγανο καὶ ἀλάτι»].

234. βλ. καὶ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866.

235. Βιβλίο;

Φιλουμένου)· βλ. *Αέτ., Λόγ. ιατρ.* 13, 36 [σ. 288, 21-24 Ζερβ.]: *Περὶ φρύνου. φρῦνος εἶδος βατράχου ἐστίν, ἐκ τῆς λιμνοβίου δὲ φύσεως μεταβεβηκῶς ἐπὶ τὴν χερσόβιον*

(: «Σχετικά με τὸν φρῦνο. Ὁ φρῦνος εἶναι ἓνα εἶδος βατράχου, ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπὸ ζῶο ποῦ ἀπὸ τὴ φύση του ζοῦσε στὶς λίμνες, ἔχει μεταβληθεῖ σὲ ζῶο ποῦ ζεῖ στὴν ξηρά»).

Τὰ κεφάλαια *περὶ φρύνου* τοῦ ψευδο-Διοσκουρίδη, *Π. δηλητ.* 31, καὶ τοῦ Παύλου Αἰγινήτη, *Ἐπιτ. ιατρ.* 5, 36 [CMG IX/2, σσ. 29, 25-30, 5], δὲν σχετίζονται μετὰ τὰ λοιπὰ χωρία ποῦ παρατίθενται ἐδῶ (μάλιστα τὸ κείμενο τοῦ Παύλου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ψευδο-Διοσκουρίδη).

6. Ἀνών. (Αἴλ. Προμ.), *Π. ἰοβ. καὶ δηλητ.* 51 [σ. 67, 5-13 Ihm]²³⁶.

Ἄλλη [sc. ἀντίδοτος πρὸς δηλητήρια] Ἀντιγόνου τοῦ Νικαέως ἦν ἐκέκμητο [leg. ἐκέχητο]²³⁷ καὶ Θεόδωρος ὁ Μακεδών· μίλτου Λημνίας δραχμᾶς ς', ἀρκευθίδων δραχμᾶς η' λειῶν ἀναλάμβανε ἐλαίῳ. ἐπὶ δὲ τῆς χρείας ἀπὸ βαλανείου {κοχλ. β'} παρέχε καρύου Ποντικοῦ τὸ μέγεθος μετὰ ὑδρομέλιτος <κοχλ. β'> προπίνειν. τὸ φάρμακον, μηδεμιάς δηλητηριώδους οὐσίας ὑποκειμένης, κατὰ χώραν μένει· ἐπειδὴν δέ τι τῶν θανασίμων εὔρεθει ἔχον, ναυτίαν κινεῖ καὶ ἐμείν ἀναγκάζει, ὥστε τὸ δοθὲν δηλητήριον συνεξεμείσθαι τῇ ἀντιδότῳ. τινὲς δὲ τῶν ἀρκευθίδων τὸ διπλοῦν τῆς Λημνίας βάλλουσι καὶ μετ' ἐλαίου ὀμφακίνου ἀναλαβόντες χρῶνται.

Ἄλλο [sc. ἀντίδοτο κατὰ τῶν δηλητηρίων] τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Νικαέα, τὸ ὁποῖο εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ Μακεδών. Ἐξὶ δραχμῆς κόκκινο χῶμα τῆς Λήμνου, ὅκτῳ δραχμῆς ἀρκευθίδες, ἀφοῦ τὰ τρίψεις, ἀνακάτεψέ τα μετὰ λάδι. Ὅταν πρόκειται νὰ τὸ χρησιμοποιήσεις [sc. τὸ φάρμακο], βγαίνοντας ἀπὸ τὸ λουτρό, δώσε πρὶν ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο νὰ πιεῖ (ὁ ἐνδιαφερόμενος) ποσότητα ὅση τὸ μέγεθος τοῦ Ποντικοῦ καρύου μαζί με δύο κουταλιὲς ὑδρομέλι. Ὅταν δὲν ὑπάρχει (στὸ σῶμα) καμιά δηλητηριώδης οὐσία, τὸ φάρμακο παραμένει χωρὶς νὰ ἐνεργήσει· ὅταν ὅμως βρεθεῖ νὰ ὑπάρχει κάποια ἀπὸ τὶς θανατηφόρες οὐσίες, προκαλεῖ ναυτία καὶ δημιουργεῖ τὴν ἀνάγκη γιὰ ἔμετο, μετὰ ἀποτελεσματὶ μαζί με τὸ ἀντίδοτο νὰ ἐξεμείται καὶ τὸ δηλητήριον ποῦ χορηγήθηκε. Κάποιοι βάζουσι τὶς ἀρκευθίδες σὲ διπλάσια ποσότητα ἀπὸ τὸ κόκκινο χῶμα τῆς Λήμνου καὶ ἀφοῦ τὰ ἀνακάτεψουσι μετὰ ἀγουρέλαιο, τὸ χρησιμοποιοῦν [sc. τὸ φάρμακο].

ἄλλη [sc. ἀντίδοτος πρὸς δηλητήρια] Ἀντιγόνου τοῦ Νικαέως ἦν ἐκέκμητο [leg. ἐκέχητο] καὶ Θεόδωρος ὁ Μακεδών

Τὴν ἀντίδοτον αὐτὴν, τὴν ὁποία γινώριζε καὶ χρησιμοποιοῦσε ὁ Θεόδωρος ὁ Μακεδών, τὴν εἶχε συνθέσει ὁ Ἀντίγονος ὁ Νικαεύς. Πρόκειται γιὰ ἓνα φάρμακο ποῦ χρησιμοποιοῦνταν προφυλακτικὰ ἀλλὰ καὶ θεραπευτικὰ κατὰ τῶν δηλητηρίων καὶ τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσε ὁ βασι-

236. Σχετικά με τὸ πρόβλημα τῆς ἀποδόσεως στὸν Αἴλιο Προμῶτο τοῦ ἀνώνυμου παραδεδομένου ἔργου *Περὶ τῶν ἰοβόλων θηρίων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων* (ὁ τίτλος αὐτὸς ἐπίσης εἶναι ὑποθετικὸς) βλ. Μαυρουδῆς, «Παρατηρήσεις», σσ. 29-35. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα βλ. Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866· ὁ Deichgräber σημειώνει ὅτι αὐτὸς ποῦ παραθέτει τὸ κείμενο τοῦ Θεοδώρου εἶναι ὁ Ἀρχιγένης, ἀκολουθώντας τὴν ἐσφαλμένη ἀποψη τοῦ E. Rohde, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει τὸ ἀνώνυμο παραδεδομένο ἔργο *Περὶ τῶν ἰοβόλων θηρίων καὶ δηλητηρίων φαρμάκων* στὸν Ἀπαμεία γιατρό· βλ. Rohde, «Aelius Promotus», σσ. 264-273 [= Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1, σσ. 380-390]· γιὰ τὴν ἀναίρεση τῆς ἀπόψεως τοῦ Rohde βλ. Μαυρουδῆς, *Αρχιγένης*, σσ. 387-390.

237. Γιὰ τὴν διόρθωση αὐτὴ βλ. Μαυρουδῆς, «Παρατηρήσεις», σσ. 55-56.

λιάς Νικομήδης τῆς Βιθυνίας, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Γαληνός. Ἡ σύγκριση τῶν σχετικῶν κειμένων τοῦ Ἄνων. (Αἰλ. Προμ.;) καὶ τοῦ Γαληνοῦ, ἀποδεικνύει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο φάρμακο· βλ. Γαλην., Π. ἀντιδ. 2, 8 [XIV 147, 3-12 K.]: Ἀντίδοτος προφυλακτικῆ διδομένη. Ἄρκευθίδος δραχμᾶς β', Λημνίας σφραγίδος δραχμᾶς β' καὶ διώβολον. ταῦτα τρίψας καὶ ἀναλαβῶν ἐλαίῳ ἀποτίθου. ἐπὶ δὲ τῆς χρήσεως καρύου Ποντικοῦ τὸ μέγεθος μεθ' ὕδρομέλιτος καὶ κιάθων β' προπίνειν. ταύτη Νικομήδης ὁ βασιλεὺς ἐχρήτο, εἴ ποτε ὑπόπτους εἶχε τοὺς κεκληκότας. τὸ μὲν οὖν φάρμακον, μηδεμιᾶς τοιαύτης δυνάμεως ὑποκειμένης, κατὰ χώραν μένει. ἐπὶ δὲ τι τῶν θανασίμων δοθῆ, ναυτίαν κινεῖ, καὶ ἐμῆν ἀναγκάζει, ὥστε τὸ δοθὲν δηλητήριον ἐκκρίνεται τῇ ἀντιδότῳ. Ἡ ταύτιση αὐτῆ τῶν δύο κειμένων σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν χρήση τοῦ φαρμάκου ἀπὸ τὸν Νικομήδη τῆς Βιθυνίας βοηθᾶ στὴν, ἔστω κατὰ προσέγγιση, χρονολόγησι τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Νικαέως στὴν ἐποχὴ κάποιου ἀπὸ τοὺς ὁμώνυμους βασιλεῖς, πιθανὸν τοῦ Νικομήδη Β' τοῦ Ἐπιφανῆ (τέλη 2ου αἰ. π.Χ.) ἢ τοῦ Νικομήδη Γ' τοῦ Φιλοπάτορα (πρῶτο μισὸ 1ου αἰ. π.Χ.), ἢ ἔστω λίγο πρίν. Πὰ τοὺς γιατροὺς μὲ τὸ ὄνομα Ἀντίγονος καὶ τίς προτεινόμενες ταυτίσεις καὶ χρονολογήσεις τοὺς βλ. Rohde, «Aelius Promotus», σ. 270 [= Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1, σ. 387]· M. Wellmann, «Antigonos» (22), *RE I/2* (1894) 2422· L. Cohn, «Antigonos» (23), *RE I/2* (1894) 2422· Riess, «Antigonos» (24), *RE I/2* (1894) 2422· S. Sahir - R. Merkelbach, *Katalog der antiken Inschriften des Museums von Isnik (Nikaia)*, Teil II/3 [IGSKA, τ. 103], Bonn 1987, σ. 81. Ἡ Ihm, *Der Traktat*, σ. 117, ὑποσημ. 67, δὲν λαμβάνει θέση σχετικά μὲ τὴν χρονολόγησι ἢ τὴν ταύτιση τοῦ Ἀντιγόνου.

μίλτου Λημνίας

Γιὰ τὴν Λημνίαν μίλτον ἢ Λημνίαν γῆν ἢ Λημνίαν σφραγίδα βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 97 [III 67, 14-68, 8 Wellm.]: ἡ δὲ Λημνία λεγομένη γῆ ἐστὶν ἕκ τινος ὑπονόμου ἀντρώδους ἀναφερομένη καὶ μειγνυμένη αἵματι αἰγείῳ, ἦν οἱ ἐκεῖ ἄνθρωποι ἀναπλάσσοντες καὶ σφραγιζόμενοι εἰκόνι αἰγός σφραγίδα καλοῦσιν. δύναμιν δὲ ἔχει ἀντίδοτον θανασίμων ἐξόχως πινομένη σὺν οἴνῳ, καὶ προλημφθεῖσα <δὲ> ἐξεμείσθαι ἀναγκάζει τὰ δηλητήρια. ἀρμόζει δὲ καὶ πρὸς τὰς τῶν θανασίμων ἰσόβλων πληγὰς καὶ δῆξει. μίγνυται δὲ καὶ ἀντιδότοις. χρώνται δὲ τινες καὶ εἰς τελετὰς αὐτῆ.

Βλ. ἀκόμη Σ. Α. Παξιμαδάς, *Λημνία γῆ. Τὸ πρῶτο παγκοσμῶς πρότυπο φαρμακευτικὸ προϊόν*, Ἀθήνα 2002, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 238, λ. μίλτος.

δραχμᾶς ς'

Γιὰ τὴν δραχμὴν βλ. παραπάνω, σ. 215.

ἄρκευθίδων

Ἄρκευθις ὀνομάζεται ὁ καρπὸς τῆς ἄρκεύθου (ποῦ εἶναι ἀκανθώδης θαμνοειδῆς κέδρος). Βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 75 [I 74, 16-75, 8 Wellm.]: τὰ δύο εἶδη τῆς ἄρκεύθου (μεγάλῃ καὶ μικρά) ποῦ καταγράφει ὁ Διοσκουρίδης ταυτίζονται μὲ τὴν ἄρκευθον τὴν μακρόκαρπον (*Juniperus macrocarpa*) καὶ τὴν ὀξύκεδρον (*J. oxycedrus*): εἰδικὰ γιὰ τίς ἄρκευθίδες βλ. αὐτόθι [I 75, 1-8 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 359, λ. Wachholder (*Juniperus communis*): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 142-144, λ. Ἄρκευθος: Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 264-267, λ. *Juniperus*: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 70, λ. *Juniperus communis* (στὶς σσ. 70-71 κ.ἄ. εἶδη): André, *Les noms de plantes*, σ. 22, λ. *arceutis*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 73-74, λ. ἄρκευθις καὶ ἄρκευθος (*Juniper*, *Juniperus macrocarpa*).

καρύου Ποντικοῦ

Κάρυα Ποντικά εἶναι τὰ κοινῶς λεγόμενα «λεπτοκάρυα» ἢ «φουντούκια»: βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 125 [I 114, 20-115, 7 Wellm.]. Τὸ Ποντικὸν κάρυον ὅμως ἀποτελεῖ καὶ μέτρο «ὄγκου», τὸ μέγεθος τοῦ ὁποίου εἶναι ἴσο μὲ διάφορα βάρη: βλ. [Γαλην.], Π. μέτρ. καὶ σταθμ. 8 [XIX 764, 6 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 231, 19]: Τὸ Ποντικὸν κάρυον κέρατια ἡ' Ὀρειβ., Π. μέτρ. καὶ σταθμ. 23 [Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 245, 13]: Τὸ Ποντικὸν κάρυον κέρατα ἡ', καὶ στὸν ἴδιο, *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 2, 58 [CMG VI/3, 50, 11]: τὸ Ποντικὸν κάρυον ἔχει ὀβολοὺς ις' [Γαλην.], Π. μέτρ.

καὶ σταθμ. 15 [XIX 779, 18 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 243, 9]: Τοῦ δὲ Ποντικῶ [sc. καρύ-
ον τὸ μέγεθος ἄγει] δραχμὴν α', κ.ἄ.

Γιὰ τὸ Ποντικὸν κάρνον βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 471-474, λ. Καρύαι (ειδικότερα σ. 471),
καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 193, λ. *καρύα* καὶ *κάρνον*. Πρβ. ἐπίσης Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 161, λ.
Carya (ἑπτὰ εἶδη), καὶ André, *Les noms de plantes*, σ. 52, λ. *carya* καὶ *caryon*.

μετὰ ὑδρομέλιτος

Βλ. παρακάτω, σ. 226, τὸ σχόλιο σχετικὰ μὲ τὸ μελίκρατον. Βλ. καὶ σσ. 324 καὶ 429.

κοχλιαρίων β'

Τὸ *κοχλιαρίον*, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι δηλώνει τὸ κουτάλι, ἀποτελεῖ καὶ μέτρο ὑγρῶν· κατὰ τὸ
ψευδο-γαληνικὸ *Π. μέτρ. καὶ σταθμ.* 7, 12 [XIX 760, 8 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 229, 1]:
τὸ *κοχλιαρίον* δηνάριον ἦτοι στάγιον ἐν ἡμῖσι (γιὰ τὸ δηνάριον βλ. παραπάνω, σ. 178). Ἐπισημαίνω
ὁμῶς ὅτι, στὸ ἴδιο ἔργο, παραδίδονται καὶ ἄλλες ἀντιστοιχίες τοῦ *κοχλιαρίου*, ὅπως π.χ. ὁ.π. 10, 19
[XIX 769, 5 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 235, 9]: *κοχλιαρίον* ἔχει *δραχμὴν α'*, κ.ἄ.

προπίνειν

Τὸ *προπίνειν* (*προποτίζειν*, *προποτισμός* κ.ἄ.) ἀποτελεῖ συχνὴ ὑπόδειξη τῶν ἀρχαίων γιαιτρῶν,
ὅσον ἀφορᾷ κυρίως τὴ λήψη φαρμάκων ποῦ δροῦν κατὰ τῶν δηλητηρίων ἢ τῶν ἰοβόλων ζώων· βλ.
π.χ. [Διοσκουρ.], *Π. δηλητ.* 7: *χρησώμεθα δὲ προποτισμῶ ὀριγάνω*, καὶ [Διοσκουρ.], *Π. ἰοβ.*, προοί-
μιον: *χρώμεθα ... καὶ προποτισμοῖς*, κ.ἄ. Ὁ *προποτισμός* ὁμῶς ὄχι μόνον φαρμάκων ἀλλὰ καὶ ἄλλων
πομάτων (ὑδατος, οἴνου κτλ.) συνιστάται σὲ διάφορα νοσήματα, π.χ. βλ. Ἄρετ., Ὁξ. *νοῦσ. θερ.* 2,
5 [CMG II, σ. 133, 29]: *προπίνειν δὲ κυμίνου ἢ πηγάνου ἀφεψήματος*· Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ.
Π. διαίτ. ὑγιειν. 20 [XV 203, 9-10 K. = CMG V/9/1, σ. 103, 14]: *Λουσάμενον θερμῶ προπίνειν ἀξι-
οῖ πόματος ἀκρατεστερόν*· Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. *Π. διαίτ. ὄξ.* 21 [XV 472, 1-2 K. = CMG V/9/1, σ.
142, 24-25]: *οὐ χρὴ ἐπὶ πλέον δίδοναι, ἀλλὰ προπίνειν πρὸ τοῦ ροφήματος*· Ἄετ., Λόγ. *ιατρ.* 9, 25 [σ.
325, 17-18 Ζερβ.]: *ἄριστον δὲ εἴ τις ἀψινθίτην ἐπὶ πλείους ἡμέρας προπίνειν μετὰ τὸ λουτρόν* (κραι-
πάλη)· ὁ.π. 9, 26 [σ. 327, 21-22 Ζερβ.]: *καὶ ὀλιγοποσία μὲν καὶ τὸ μὴ προπίνειν μὴδ' ἐν μέσῃ τροφῇ
ποτὸν δίδοναι* (κοιλία ἐπεχομένη), κ.ἄ. Πρβ. καὶ παραπάνω, σ. 141, γιὰ τὰ ἐπιπνόμενα βοηθήματα.

ἐλαίου ὀμφακίνου

Γενικὰ γιὰ τὸ ἔλαιον ποῦ παρασκευάζεται ἀπὸ τὴς ἐλιές καὶ τὴ χρῆση του στὴν ἰατρικὴ βλ.
παραπάνω, σ. 216. Ὀμφάκινον χαρακτηρίζεται τὸ ἔλαιο ποῦ παράγεται ἀπὸ ἄγουρες ἐλιές (ἀγου-
ρέλαιο)· λέγεται ἐπίσης ὠμοτριβές καὶ εἶναι πρὸς τὴν ἐν ὑγιείᾳ χρῆσιν ἄριστον· βλ. Διοσκουρ., *Π.
ἔλ. ἰατρ.* 1, 30 [I 33, 19-34, 17 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ὀμφακίνου ἐλαίου κατὰ τῶν
δηλητηρίων βλ. αὐτόθι [I 34, 8-9 Wellm.]· *δίδεται δὲ καὶ πρὸς τὰ θανάσιμα συνεχῶς πινόμενον καὶ
ἐξεμούμενον*. Βλ. καὶ σ. 416 (παλαιὸν ἔλαιον).

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 251, λ. *ὀμφάκινος*, η, ον.

7. Αἶλ. Προμ., Δυναμ. 62 [σ. 164, 10-17 Crismani]:

Ἄλλο. τὸ χρυσοῦν μάλαγμα ὃ ἐδεξάμην παρὰ Ἀττάλου· κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ ξυγγράμ-
ματι ζ' Θεοδώρου. ἔστι δὲ πρὸς ἀλγήματα νεύρων καὶ σπᾶσματα· ἐὰν δὲ ἐθέλης καὶ
ἀκόπῳ αὐτῷ χρᾶσθαι, ἄνιε μετὰ κυπρίνου μύρου <ἦ> ἱρίνου²³⁸. κολοφωνίας οὐγγίας ζ', τε-
ρεβινθίνης οὐγγίας ζ', κηροῦ οὐγγίας ζ', πίσης ὑγρᾶς δραχμᾶς ιβ', ὀποπάνακος δραχμᾶς
δ', χαλβάνης δραχμᾶς δ', στυπτηρίας ὑγρᾶς δραχμᾶς ις', ἀλὸς ἄνθους δραχμᾶς ις'· τρίβε
στυπτηρίαν, ὀποπάνακα, ἀλὸς ἄνθος ὡς γλοιῶδες γενέσθαι, τὰ δὲ τηκτὰ σὺν τῇ χαλβάνῃ
κατέρρα κατὰ τῶν ἐν τῇ θυῖα καὶ ἀνελόμενος χρῶ· ποιεῖ καὶ ἐπὶ πάσης φλεγμονῆς.

238. μετὰ κυπρίνου μύρου <ἦ> ἱρίνου scripsi: μετὰ κυπρίνου, μύρου ἱρίνου Crismani.

Ἄλλο. Τὸ «χρυσὸ μάλαγμα» τὸ ὁποῖο μοῦ δόθηκε ἀπὸ τὸν Ἄτταλο· βρίσκεται καὶ στὸ ἕκτο σύγγραμμα²³⁹ τοῦ Θεοδώρου. Ὡφελεῖ στοὺς πόνους τῶν νεύρων καὶ στὶς θλάσεις. Ἄν θέλεις νὰ τὸ χρησιμοποήσεις καὶ ὡς «ἄκοπον», διάλυσέ το μὲ κύπρινο ἢ Ἴρινο μῦρο. (Συντίθεται ἀπό:) ἕξι οὐγγιῆς κολοφωνία, ἕξι οὐγγιῆς τερεβινθίνη, ἕξι οὐγγιῆς κερὶ, δώδεκα δραχμῆς ρευστῆ ρητίνη, τέσσερις δραχμῆς ὀποπάνακα, τέσσερις δραχμῆς χαλβάνη, δέκα ἕξι δραχμῆς ὑγρῆ στυπτηρία, δέκα ἕξι δραχμῆς «ἄνθος ἀλατιοῦ». Ἀνακάτωνε τὴ στυπτηρία, τὸν ὀποπάνακα καὶ τὸ «ἄνθος τοῦ ἀλατιοῦ» μέχρις ὅτου γίνουν παχύρρευστα· αὐτὰ ποὺ λυώνουν μαζί μὲ τὴ χαλβάνη ρίξ' τα πάνω σ' αὐτὰ ποὺ βρίσκονται στὸ γουδι καί, ἀφοῦ πάρεις τὸ φάρμακο, χρησιμοποίησέ το. Εἶναι δραστικὸ καὶ σὲ κάθε εἶδος φλεγμονῆ.

τὸ χρυσοῦν μάλαγμα

Τὸν χαρακτηρισμὸν μαλάγιατος ὡς χρυσοῦ τὸν ἐντόπισα μία ἀκόμη φορὰ στὸν Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 7, 7 [XIII 987, 9-12 K.] (πρόκειται γιὰ μάλαγμα πρὸς ἀρθριτικούς ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἄνδρομάχου τοῦ νεωτέρου). Ἕνα ἄλλο μάλαγμα πρὸς σπληνικούς χαρακτηρίζεται χρυσοῖζον βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 9, 2 [XIII 245, 15-18 K.] (ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ νεωτέρου)· βλ. καὶ *Τηπειτρ.* (Hipp. Berol.) 130, 8 [CHG II 402, 16-18 Oder – Hoppe].

παρὰ Ἀττάλου

Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸν Μεθοδικὸ γιατρὸ Ἄτταλο (2ος αἰ. μ.Χ.), μαθητὴ τοῦ Σωρανοῦ· ἐπειδὴ ὁ Ἄτταλος ἦταν μεταγενέστερος τοῦ Θεοδώρου (ἀκόμη καὶ ἂν γίνεῖ ἀποδεκτὴ ἡ χρονολόγησις τοῦ Μακεδόνα γιτροῦ στὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.), μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι πηγὴ (ἄμεση ἢ ἔμμεση) τοῦ Ἀττάλου ὑπῆρξε τὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρου. Πὰ τὸν Ἄτταλο βλ. M. Wellmann, «Attalos» (25), *RE* II/2 (1896) 2179· F. E. Kind, «Statilius [St(ateilius)] Attalos» (11), *RE* III/A/2 (1929) 2186· J. Benedum, «Statilius Attalos. Ein Beitrag zur medizinhistorischen Numismatik der Antike», *MHJ* 6 (1971) 264-277· Nutton, «Archiatrī», σ. 221, ἀρ. 41, καὶ R. J. Hankinson, «[Galen,] The man and his work», στό: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σ. 30, σημ. 49.

κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ ξυγγράμματι σ' Θεοδώρου

Βλ. τὸ σχετικὸ σχόλιο παραπάνω, σ. 213.

πρὸς ἀλγήματα νεύρων

Τὰ ἀλγήματα τῶν νεύρων εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα νόσου ἢ τραυματισμοῦ, ἐνῶ μερικὲς φορὲς ἡ αἰτιολογία τους δὲν εἶναι φανερῆ. Βλ. παρακάτω, σ. 418, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τοὺς *νευροτρότους*. Ἀκόμη βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 6, 9 [XIII 906, 5-6 K.]: ἀγαθὴ δέ [sc. ἡ Αἰγυπτία ἔμπλαστρος] καὶ πρὸς πόνους νεύρων καὶ μυῶν τοὺς δίχα φανεράς αἰτίας γινομένους· ὁ.π. 7, 16 [XIII 1047, 13 K.]: Ποιεῖ μὲν οὖν ἅπαντα [sc. τὰ ἄκοπα] πρὸς νεύρων πόνους, κ.ἄ.

σπάσματα

Σπάσμα (ἢ ρήγμα κατὰ τοὺς νεωτέρους ἰατρούς) ὀνομάζεται ἡ θλάσις, δηλ. ἡ ρήξις τῶν μυϊκῶν ἰνῶν, χωρὶς ὅμως λύσις τῆς συνεχείας τοῦ δέρματος. Βλ. Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ.* 3, 31 [XVIII/B', 882, 9-12 K.]: τὰ δὲ σπάσματα περὶ τὰς Ἰνας γίνεται τῶν μυῶν ἐπὶ πλέον ταθείσας, ὡς ἰνίας ραγῆναι, καὶ καλοῦσιν ἰδίως οἱ νεώτεροι τῶν ἰατρῶν τὰ τοιαῦτα παθήματα ρήγματα. Φάρμακα πρὸς σπάσματα (καὶ ρήγματα) ἐντοπίζονται σὲ ἀρκετὰ χωρία τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γαληνοῦ καὶ ἄλλων γιαιτρῶν.

ἀκόπων αὐτῶ χραῖσθαι

Πὰ τὸν ὄρισμὸ τοῦ ἀκόπου βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 7, 11 [XIII 1005, 5-1006, 2 K.]: Τὴν τῶν ἀκόπων φαρμάκων ἐπαγγελίαν ἐνδείκνυται καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα αὐτῶν. κόπους δ' ὀνομάζουσιν οἱ ἄνθρωποι τὰς ἐκ τῶν πολλῶν ἢ σφοδρῶν κινήσεων γιγνομένης διαθέσεις τοῖς σώμασιν, ἧτοι γ' ὄλοις ἢ κατὰ τὰ μᾶλλον πονήσαντα μόρια. λυπηραὶ δ' εἰσὶν αἱ διαθέσεις αὐταί, μάλιστα μὲν τοῖς κινουμένοις, ἤδη δὲ καὶ τοῖς ἡσυχάζουσιν, ὅσαι σφοδρότεραι. ὕστερον δὲ καὶ τοῖς ἰατροῖς ἐθίσθη, καὶ μὴ πρὸς κόπους ἢ τὸ φάρμακον ὑπ' αὐτῶν συγκείμενον, ἀλλ' ἧτοι πρὸς ὀδύνην χρονίζουσαν ἐν τῷ βᾶθει τοῦ σώματος ἢ δισκινήσιαν ἢ δισαισθησίαν ἢ σκληρότητα μορίου ἢ τάσιν ἢ ὄγκον σκιρρώδη καλεῖν ὁμοίως, ἄκοπα καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα, μόνον ἐὰν ἔχη τὴν καθ' ὑγρότητα σύστασιν ὁμοίαν τοῖς ἀκόποις, ἧτις ἐστὶ παραπλησία ταῖς ὑγραῖς κηρωταῖς, ὁποῖαις καὶ τῶν ἐξαρθρημάτων τε καὶ καταγμάτων χρώμεθα (ἀκολουθοῦν καὶ ἄλλες διευκρινίσεις σχετικὰ μὲ τὰ ἄκοπα). Βλ. ἀκόμη Γαλην., ὁ.π. 7, 11-13 [XIII 1005, 5-1058, 10 K.]: *Περὶ ἀκόπων* (ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ νεωτέρου, τοῦ Ἄνδρομάχου τοῦ νεωτέρου, τοῦ Κρίτωνα, τοῦ Διοσκουρίδη, τοῦ Ἡρᾶ τοῦ Καππαδόκη καὶ τοῦ Δαμοκράτη τοῦ Ἀθηναίου). Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου ἄκοπον βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 353 (: «Mittel gegen Schwäche»). Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 280, κ.ά.

κυπρίνου μύρου

Πὰ τὴν παρασκευὴ τοῦ κυπρίνου μύρου (ἐλαίου) βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 55 [I 50, 23-51, 9 Wellm.]: εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 51, 20-24 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει θερμαντικὴν, μαλακτικὴν, ἀναστομωτικὴν, ἀρμόζουσαν τοῖς περὶ μήτραν καὶ νεῦρα πάθεισι ... καὶ κατάγμασι ... μείγνυται δὲ καὶ μαλάγμασι ... καὶ ἀκόποις.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 215, λ. *κύπρινον* [sc. μῦρον].

<ἦ> ἱρίνου

Πὰ τὸ ἱρίνον μῦρον (ἐλαίον) βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 56 [I 51, 25-52, 17 Wellm.]: τὸ μῦρον αὐτὸ κατὰ τὸν Διοσκουρίδη (αὐτόθι [I 52, 18 Wellm.]) *δύναμιν ... ἔχει μαλακτικὴν, καὶ ἐπίσης* (αὐτόθι [I 52, 20 Wellm.]) *ἀρμόζει φλεγμοναῖς.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 185, λ. *ἱρίνος*.

κολοφωνίας

Πρόκειται γιὰ ρητίνην (ὕγρα πιτυῖνη καὶ πευκίνη) ἢ ὁποῖα καὶ ἀπὸ Κολοφῶνος <δὲ> πάλαι ποτὲ ἐκομίζετο, ἐνθεν καὶ τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχε Κολοφωνία κληθεῖσα (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 71 [I 68, 19-69, 1 Wellm.]). Ἡ κολοφωνία, ὅπως καὶ οἱ λοιπὲς ρητίνες, *μείγνυται δὲ καὶ ἐμπλάστροις καὶ μαλάγμασι καὶ ἀκόποις* (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 71 [I 68, 15-16 Wellm.]): ὅλες οἱ ρητίνες *εὐχρηστοῦσι ... εἰς τε τὰ εὐώδη τῶν μαλαγμάτων καὶ ἄκοπα* (αὐτόθι [I Wellm.]).

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 208, λ. *κολοφωνία* [sc. ρητίνη].

τερεβινθίνης

Πὰ τὴν τερεβινθίνην βλ. παραπάνω, σ. 178, ἐνῶ γιὰ τὴ μίξη τῆς ρητίνης αὐτῆς σὲ μαλάγματα καὶ ἄκοπα βλ. στὸ ἀμέσως προηγούμενο σχόλιο.

κηροῦ

Πὰ τὸν κηρὸν βλ. παραπάνω, σ. 179. Προφανῶς ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ γιὰ τὴν θερμαντικὴν καὶ μαλακτικὴν ιδιότητά του (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 83 [I 168, 14]).

πίσσης ὑγράς

Ἡ ὑγρὰ πίσσα ταυτίζεται κατὰ τὸν Διοσκουρίδη μὲ τὴ ρητίνην τοῦ πεύκου καὶ ὄχι μὲ τὴν πίσσα, ὅπως ὑποστηρίζεται πολλὰς φορές ἐσφαλμένα· βλ. *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 72 [I 70, 15-16 Wellm.]: *πίσσα ἢ μὲν ὑγρά, ἦν ἔνιοι κῶναν καλοῦσι, συνάγεται μὲν ἐκ τῶν λιπαρωτάτων ξύλων πεύκης καὶ πίτυος. Αὐτὸ ποῦ σήμερα ἀποκαλοῦμε πίσσα, ὃ Διοσκουρίδης τὸ ἀποκαλεῖ ἄσφαλλον.*

Βλ. ακόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 353, λ. Pech (Pix), και Durling, *Medical Terms*, σ. 268, λ. πίττα («pitch»), οι όποιοι όμως αποδίδουν έσφαλμένη σημασία στο ούσ. πίσσα.

όποπάνακος

Ό όπός εκ πάνακος ή όποπάναξ είναι όπός της ρίζας του φυτού πάνακες (ή πάναξ). Με την όνομασία πάνακες ήταν γνωστά κατά την Αρχαιότητα διάφορα φυτά (πάνακες *Ήράκλειον*, *Άσκληπί<ει>ον* και *Χειρώνιον*) που είχαν έφαρμογή σε πολλές ιατρικές χρήσεις: βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 3, 48 [II 61, 3-63, 16 Wellm.]: πάνακες *Ήράκλειον*, και αυτόθι [II 63, 1-6 Wellm.]: *άρμόζει προς ... σπάσματα, ρήγματα ... μείγνυται δέ και άκόποις.*

Βλ. ακόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 352, λ. Panax: Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 748, λ. Πάνακες: Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlv, λ. Panaces: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 495, λ. Oporanax Chironium: βλ. και σ. 368: André, *Les noms de plantes*, σ. 179, λ. oropanax, και σσ. 186-187, λ. panacea και panaces, και Durling, *Medical Terms*, σ. 254, λ. όποπάναξ (Oporanax hispidus).

χαλβάνης

Πρόκειται για τη ρητίνη του φυτού νάρθηξ ή γαλβανοφόρος (οικογ. σκιαδανθών), το όποιο φύτεται στη Συρία (*όπός έστι νάρθηκος έν Συρία γεννωμένου*), έτσι όμως όνομάζεται ή ρητίνη και άλλων φυτών της ίδιας οικογένειας. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 3, 83 [II 99, 8-100, 17 Wellm.]: πρβ. αυτόθι [II 99, 14-15 Wellm.]: *δύναμιν δέ έχει θερμαντικήν και πυρωτικήν, έπισπαστικήν, διαφορητικήν, και (στίχ. 17-18) πίνεται δέ προς σπάσματα.*

Βλ. ακόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 218, λ. Γάλαβνον: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 496, λ. Ferula communis (στις σσ. 495-497 διάφορα είδη του φυτού): βλ. και σ. 496, λ. Narthex, και Durling, *Medical Terms*, σ. 335, λ. χαλβάνη (Ferula galbaniflua). Πρβ. και André, *Les noms de plantes*, σ. 170, λ. Narthex.

στυπτηρίας ύγρās

Η στυπτηρία (κν. στύψη) είναι μεταλλική σκόνη που περιέχει χαλκό, άλουμίνιο και βιτριόλι. Είδη στυπτηρίας υπάρχουν πολλά, αλλά στην ιατρική χρησιμοποιούνταν τρία, ή *σχιστή*, ή *στρογγύλη* και ή *ύγρά*, *άριστη δέ ύπάρχει ή σχιστή*. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 5, 106 [III 75, 13-77, 12 Wellm.]: πρβ. αυτόθι [III 76, 15 Wellm.], όπου γίνεται λόγος για την *θερμαντικήν* και *στυπτικήν* δράση των στυπτηριών.

Βλ. ακόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 361, λ. Alaun (Στυπτηρία): Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xviii-xix, λ. Alumen (Aluminium sulphate and silicate [= θεϊκό άλας του άλουμινίου και πυριτικό άλας]), και Durling, *Medical Terms*, σσ. 301-302, λ. *στυπτηρία* (= άλουμίνιο ή σιδηρούχο θεϊκό άλας). Πρβ. και Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 274-283, λ. Liquor Aluminiumi acetici. Ό André, *Les noms de plantes*, σ. 251, καταγράφει ένα όμώνυμο φυτό (styrteria herba).

άλός άνθους

Κατά τον Διοσκουρίδη το «άνθος του άλατιού», δηλ. το καθαρότερο άλας (salinarum sinceritas, Πλίν.), *καταρεί μόν <έν> τῷ Νείλω ποταμῷ, έφίσταται δέ λίμναις τισί* (*Π. ύλ. ιατρ.* 5, 112 [III 82, 10-11 Wellm.]). *Μείγνυται και έμπλάστροις* (αυτόθι [III 83, 2 Wellm.]), όπως επίσης και *άκόποις* (αυτόθι [III 83, 5 Wellm.]).

Βλ. και σ. 215 (άλες).

8. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 15 [I 559, 18-561, 1 Puschm.]²⁴⁰:

Περί θεραπείας [sc. επιληπτικού] εκ του δευτέρου [sc. βιβλίου] Θεοδώρα ο υ. Επι-

240. Ό Wellmann, *Pneum. Schule*, σ. 13, ύποσημ. 3, ό Fuchs «Heilkunde», σ. 361, κ.ά. προσγράφουν το άπόσπασμα αυτό στον Θεόδωρο τον Μακεδόνα: ό Puschmann όμως (*Alex. Trall.*, τ. 1, σ. 559, ύποσημ. 4) άμφιβάλλει και σημειώνει: «Άν αυτό πρέπει να συνδεθεί με τον Θεόδωρο Πρισκιανό ή τον Θεόδωρο Μοσχίωνα ή με κάποιον άλλο, λιγότερο γνωστό γιατρό με το ίδιο όνομα, δέν μπορεί να εξακριβωθεί». Ό Puschmann φαίνεται να μίν έχει ύπ' όψιν του τον Θεόδωρο τον Μακεδόνα. Ό Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866, δέν καταγράφει το άπόσπασμα αυτό.

ληπτικού δὲ καταπεσόντος ἀπὸ τῶν μεγάλων δακτύλων τῶν ποδῶν αὐτοῦ αἷμα ἀποξύσας χρίσον αὐτοῦ τὰ χεῖλη καὶ τὸ μέτωπον καὶ παρ' αὐτὰ ἀναστήσεται²⁴¹.

Σχετικά μὲ τὴν θεραπεία [sc. ἐπιληπτικού] ἀπὸ τὸ δεύτερο [sc. βιβλίο] τοῦ Θεοδώρου. Ὅταν κάποιος ἐπιληπτικὸς πέσει κάτω, ἀφοῦ τρυπήσεις τὰ μεγάλα δάκτυλα τῶν ποδιῶν του καὶ πάρεις αἷμα, ἄλειψε τὰ χεῖλη καὶ τὸ μέτωπό του, καὶ ἀμέσως θὰ σηκωθεί.

Ἐπιληπτικοῦ δὲ καταπεσόντος

Προφανῶς ἐννοεῖ τὴν πτώση τοῦ ἀσθενοῦς συνεπεία τῆς ἐπιληπτικῆς κρίσεως, γιὰ τὴν ὁποία βλ. Ἰπποκρ., Π. ἱερ. νοῦσ. 12 [VI 382, 19-384, 1 L.]: Ὅσοι δὲ ἤδη ἐθάδες εἰσὶ τῇ νοῦσῳ, προγιγνώσκουσιν ὀκτόταν μέλλουσι λήψεσθαι, καὶ φεύγουσιν ἐκ τῶν ἀνθρώπων, ἦν μὲν ἐγγὺς αὐτῶν ὁ οἶκος ἔη, οἴκαδε, ἦν δὲ μὴ, ἐς τὸ ἐρημότατον, δηρὸν μέλλουσιν ὄψεσθαι αὐτὸν ἐλάχιστοι πεσόντα ... τὰ δὲ παιδάρια [sc. τὰ ἐπιληπτικά] τὸ μὲν πρῶτον πίπτουσιν ὅπῃ ἂν τύχῃσι ὑπὸ ἀηθίης· ὅταν δὲ πλεονάκις κατάληπτοι γένωνται, ἐπειδὴν προαίσθωνται, φεύγουσι παρὰ τὰς μητέρας· Ἄρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. ὄξ. παθ. 1, 5 [CMG II, σ. 3, 12-22]: κατέπεσον γοῦν τινες [sc. ἐπιληπτικοί] ὑπὸ προφάσιος ἐξ ἀθυμίας ... (στίχ. 21-22) καὶ ἐξαναστάντες ἐκδιηγούνται, ὡς ὑπὸ τευ ἐξ ἐπιβουλῆς παταχθέντες· αὐτόθι [CMG II, σ. 4, 5-6]: πολλοῖσι δὲ φόβος ἐστὶ ὡς ἐπιόντος θηρίου, ἢ σκίης φαντασίῃ, καὶ οὕτω κατέπεσον, καὶ Ὁξ. νοῦσ. θερ. 1, 5 [CMG II, σ. 106, 17-18]: ὀκόσα δὲ ἴδια καταπτώσιος ἄκεα, τάδε νῦν φράσω.

9. Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 15 [I 563, 17-24 Puschm.]:

Ἐκ τοῦ νη' βιβλίου Θεοδώρου· Μοσχίωνος πρὸς ἐπιληπτικούς²⁴². σταφίδος ἀγρίας δραχμὰς η', καστορίου δραχμὰς δ', ὀποῦ πευκεδάνου δραχμὰς β', πυρέθρου δραχμὰς β'. τὴν σταφίδα κόψον καὶ εἰς κύστιν προβατείαν ἢ αἰγείαν τοῦ οὔρου ἔτι ὄντος καθεὶς ποιήσον ὑπόξηρανθῆναι, εἶτα κόψας καὶ σήσας τοῖς ἄλλοις πρόσμιγε καὶ δίδου μετὰ μελικράτου πρὸς δύναμιν.

Ἀπὸ τὸ πεντηκοστὸ ὄγδοο βιβλίο τοῦ Θεοδώρου (φάρμακο τοῦ) Μοσχίωνα γιὰ ἐπιληπτικούς. Ὀκτὼ δραχμὲς ἄγρια σταφίδα, τέσσερις δραχμὲς καστόριο, δύο δραχμὲς ὀποῦ πευκεδάνου, δύο δραχμὲς πυρέθρο. Ἀφοῦ τεμαχίσῃς τὴ σταφίδα καὶ τὴ βάλεις μέσα σὲ κύστη προβάτου ἢ κατσίκας, ἐνῶ περιέχει ἀκόμη τὰ οὔρα, στέγνωσέ τὴν ἐλαφρά, ἔπειτα, ἀφοῦ τὴν τρίψῃς καὶ τὴν κοσκινίσῃς, ἀνάμιξέ τὴν μὲ τὰ ἄλλα (ὕλικά) καὶ δίνε τὴν μὲ μελικράτο ἀνάλογα μὲ τὴ δύναμη (τοῦ ἀσθενοῦς).

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀποσπασμα αὐτὸ πρέπει ἐν πρώτοις νὰ ἐκτεθεῖ τὸ πρόβλημα τῆς ἀποδόσεώς του ἢ ὄχι στὸν Θεόδωρο τὸν Μακεδόνα· γι' αὐτὸ ἀμέσως παρακάτω συζητοῦνται διάφορες σχετικὲς προτάσεις. Ὁ Puschmann (*Alex. Trall.*, τ. 1, σ. 562, ὑπόσημ. 3) σημειώνει ὅτι «ὁ Reinesius ὑπέθεσε ὅτι τὸ ὄνομα Μοσχίων παρενεβλήθη ἀπὸ κάποιον μεταγενέστερο ἀντιγραφέα καὶ ὅτι

241. Ἡ θεραπευτικὴ ὑπόδειξη τοῦ Ἀπολλωνίου ποῦ ἀκολουθεῖ δὲν ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ παραπάνω ἀποσπάσματος τοῦ Θεοδώρου, ἀλλὰ εἶναι παράθεμα στοῦ ἔργο τοῦ Ξενοκράτη τοῦ Ἀφροδισία (τοῦτο παρὰ Ξενοκράτη), ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατέστερη χρονολόγησι πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (βλ. ὁμοῦ καὶ σ. 174).

242. Πὰ τὴ μορφή αὐτὴ τοῦ τίτλου τοῦ ἀποσπάσματος βλ. ὅσα ἀναπτύσσονται ἀμέσως παρακάτω, στὸ πρῶτο σχόλιο.

στην πραγματικότητα στο προκείμενο χωρίο γίνεται λόγος για τὸν Θεόδωρο Πρισκιανό· ὡστόσο πρόκειται γιὰ ἕναν ἰσχυρισμὸ τὸν ὁποῖο ἀργότερα σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Daum (ἐπιστ. 51, σ. 137) τὸν ἀνακάλεσε. Ὁ Γαληνὸς μνημονεύει ἕναν γιαντὸ Μοσχίωνα ὡς συγγραφέα συγγράμματος περὶ κοσμητικῶν (XII 416 K.) καὶ ὡς ἀναθεωρητὴ τῶν ἔργων τοῦ Ἀσκληπιάδῃ (VIII 758 K.). Ὁ Πλίνιος (XIX 26) σημειώνει ὅτι ὁ Ἕλληνας Μοσχίων ἔγραψε μιὰ μονογραφία *Περὶ ῥαφάνου* (*De raphano*). Ἐπίσης ὁ Puschmann θεωρεῖ ἀμφίβολη τὴν ταύτιση τοῦ γιαντροῦ αὐτοῦ μὲ τὸν Μοσχίωνα, συγγραφέα τοῦ ἔργου *Περὶ γυναικείων παθῶν* (ἐκδ. Dewez, 1793), χωρὶς ὡστόσο νὰ κάνει κάποιον συσχετισμὸ τοῦ ἐξεταζόμενου ἀποσπάσματος μὲ τὸν Θεόδωρο τὸν Μακεδόνα. Ὁ V. Rose (βλ. Fuchs, «Heilkunde», σ. 361· πρβ. καὶ Wellmann, *Pneum. Schule*, σ. 13, ὑπόσημ. 3) ὁμῶς θεωρεῖ ὅτι μὲ τὴν ἔκφραση *Θεοδώρου Μοσχίονος* (Ἀλέξ. Τραλλ.) δηλώνεται ἕνα πρόσωπο, ὁ Θεόδωρος Μοσχίων, τὸν ὁποῖο ταυτίζει μὲ τὸν Muschion, μεταφραστὴ στὰ Λατινικὰ τοῦ γυναικολογικοῦ συγγράμματος τοῦ Σωρανοῦ. Ὁ Wellmann (*Pneum. Schule*, σ. 13, ὑπόσημ. 3) θεωρεῖ πιθανὴ τὴ διόρθωση τῆς γραφῆς *Μοσχίονος* σὲ *Μακεδόνας*, ὁπότε ὑποστηρίζει ὅτι τὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ στὸν Θεόδωρο τὸν Μακεδόνα· ἀπορρίπτει ἀκόμη τὸν συσχετισμὸ τοῦ Θεοδώρου (πὺ μνημονεύεται στὸ χωρίο αὐτό) μὲ τὸν σκεπτικὸ Θεοδᾶ καὶ σημειώνει ὅτι ὁ γιαντὸς Θεόδωρος «σίγουρα εἶναι διαφορετικὸ πρόσωπο». Ἡ θέση τοῦ Fuchs, «Heilkunde», σ. 361, εἶναι κάπως ἑλλιπῶς διατυπωμένη, ἀφοῦ δὲν καθιστᾶ σαφές, ἂν τὸν ἐν λόγῳ Θεόδωρο τὸν ταυτίζει μὲ τὸν ὁμώνυμο Μακεδόνα γιαντὸ· πάντως θεωρεῖ ὅτι στὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα καταγράφονται τὰ ὀνόματα δύο διαφορετικῶν γιαντρῶν, τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ Μοσχίωνα (: «ἐπειδὴ τόσο ὁ Θεόδωρος ὅσο καὶ ὁ Μοσχίων κατονομάζονται ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο (Τραλλιανό) ὡς ἀξίопιστοι (γιαντροί) γιὰ τὴν ἐπιληψία, δὲν μπορῶ νὰ πῶ σὲ ποιὸν πραγματικὰ ἀνήκει τὸ φάρμακο»). Ὁ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866, συμπεριλαμβάνει τὸ κείμενο αὐτὸ μεταξὺ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ἐν λόγῳ Μακεδόνα γιαντροῦ. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικὸς ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖον ἀντιλαμβάνεται τὴ σχέση τῶν τριῶν γιαντρῶν, δηλ. τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, τοῦ Θεοδώρου καὶ τοῦ Μοσχίωνα: «Ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανὸς I 563 P.(uschmann) ἀπὸ τὸ 58ο βιβλίο (τοῦ Θεοδώρου παραθέτει) μιὰ συνταγὴ τοῦ Μοσχίωνα κατὰ τῆς ἐπιληψίας. Αὐτὴ ἡ σύνθεση δείχνει ὅτι ὁ Θεόδωρος ὑπῆρξε κατὰ κύριο λόγο φαρμακολόγος». Ἄν ἔχει δίκιο ὁ Deichgräber, τότε τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα ὄντως προέρχεται ἀπὸ σύγγραμμα τοῦ Θεοδώρου καὶ ἐπὶ πλέον γνωρίζουμε καὶ μιὰ πηγὴ του. Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπὸν κάποιος ὄλα τὰ παραπάνω θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει τὰ ἀκόλουθα: α') Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μοσχίωνα (Muschion, Muscio, Mustio) δὲν συνδέεται κανένα ἄλλο σύγγραμμα παρὰ μόνον ἡ λατινικὴ μετάφραση τοῦ *Περὶ γυναικείων* τοῦ Σωρανοῦ· βλ. ἐνδεικτικὰ V. Nutton, «Moschion» (4), *DNP* 8 (2000) 413· στὸν ἴδιο, «Mustio», *DNP* 8 (2000) 558, καὶ K.-H. Leven, «Mustio», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 634-635. β') Ἡ παραπεμπτικὴ ἔκφραση πὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀλέξανδρος Τραλλιανὸς στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ εἶναι ἴδια μὲ τὴν προηγούμενη παραπομπὴ του στὸν Θεόδωρο, καὶ ἐπίσης ἴδια μὲ τὶς σχετικὲς παραπομπὲς τοῦ Φιλουμένου (μὴ μνεῖα τίτλου συγγράμματος, ἀλλὰ καταγραφή μόνου τοῦ βιβλίου καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέα). γ') Εἰδικότερα ὁ μεγάλος ἀριθμὸς πὺ χαρακτηρίζει τὸ βιβλίο (58ο), ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα, παραπέμπει μᾶλλον στὸ ἀγνώστου τίτλου ἔργο τοῦ Θεοδώρου τοῦ Μακεδόνα. δ') Κανένα ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα πὺ ἀποδίδονται στὸν Θεόδωρο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ γυναικολογικὸ σύγγραμμα πὺ ἀποδίδεται στὸν Muscio. ε') Τὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ συνδεθεῖ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μοσχίωνα τοῦ διορθωτῆ, τὸν ὁποῖον ὁ Deichgräber, «Moschion», στ. 349-350, τὸν χρονολογεῖ μεταξὺ τοῦ Ἀσκληπιάδῃ τοῦ Βιθυνοῦ καὶ τοῦ Ἀσκληπιάδῃ τοῦ Φαρμακίωνα, ἐνῶ ὁ F. Kudlien, «Moschion» (4), *DKP* 3 (1969) 1435, τὸν 1ο αἰ. π.Χ. Ἐπὶ πλέον εἶναι μαρτυρημένη ἡ ἐνασχόληση τοῦ Μοσχίωνα τοῦ διορθωτῆ μὲ τὴ Φαρμακολογία. Μὲ βάση λοιπὸν τὰ παραπάνω σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Deichgräber ὅτι ὁ Θεόδωρος στὸ 58ο βιβλίο τοῦ συγγράμματός του παραθέτει συνταγὴ τοῦ Μοσχίωνα, ἡ προβληματικὴ παραπομπὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ —κατὰ

τὴν ἔκδοσιν τοῦ Puschmann— θὰ μπορούσε νὰ διορθωθεῖ ὡς ἑξῆς: Ἐκ τοῦ νη' βιβλίου Θεοδώρου Μοσχίωτος πρὸς ἐπιληπτικούς. Ὑπὲρ τῆς προτάσεως αὐτῆς συνηγορεῖ καὶ τὸ ἀκόλουθον χωρίον, ὅπου διαπιστώνεται τρόπος παραπομπῆς παρόμοιος μὲ αὐτὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ· βλ.:

Ἀλέξανδρος Τραλλιανός,
Θεραπ. 1, 15 [I 563, 17 Puschm.]:

Ἀνδρόμαχος ὁ νεώτερος
στὸν Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 8, 2
[XIII 30, 9 K.]:

Ἐκ τοῦ νη' βιβλίου Θεοδώρου.
Μοσχίωτος
πρὸς ἐπιληπτικούς.

ἀρτηριακῇ
ἢ ἐκ τῶν Ἀφρόδα,
ἢ Μοσχίωτος.

σταφίδος ἀγρίας

Ἡ ἄγρια σταφίδα φύλλα μὲν ἔχει ὡσπερ ἀμπέλου ἀγρίας ἐπεσχισμένα, καυλία ὀρθά, μέλανα· τὸ δὲ ἄνθος φέρει ἰσάτει ὁμοίον, τὸν δὲ καρπὸν ἐν θυλακίαις χλωροῖς ὡσπερ ἐρεβίνθου ..., καὶ ταυτίζεται μὲ τὸ φυτὸ Δελφίνιον ἢ ἀγρία σταφίς (κν. ψειροβότανον, ἀγριοσταφίδα κ.ἄ.)· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 152 [II 296, 16-298, 2 Wellm.], ὅπου ὁμως δὲν γίνεται λόγος γιὰ χρῆσιν τῆς σὲ ἐπιληπτικούς.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 242-243, λ. Δελφίνιον (Delphinium Staphisagria)· Dragendorff, Heilpflanzen, σ. 226, λ. Delphinium Staphisagria (στὶς σσ. 226-227 κ.ἄ. εἶδη δελφίνιου)· André, Les noms de plantes, σ. 248, λ. staphis, καὶ Durling, Medical Terms, σ. 298, λ. σταφίς («a plant»).

καστορίου

Τὸ καστόριον ἦταν ἓνα ἔνδοξον δὲ καὶ πολὺχρηστον φάρμακον, τὸ ὁποῖο παρασκευαζόταν ἀπὸ τοὺς ὄρχεις τοῦ ζώου κάστωρ· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 24 [I 129, 17-130, 6 Wellm.]· Γαλην., Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 11, 1 [XII 337, 3-341, 6 K.], κ.ἄ. Ὁ Διοσκουρίδης δὲν καταγράφει δράσιν τοῦ καστορίου εἰδικά γιὰ ἐπιληπτικούς, πρβ. ὁμως αὐτόθι [I 129, 11-16 Wellm.]· ἀνακαλεῖται δέ [sc. ὁ τοῦ κάστωρος ὄρχις] καὶ τοὺς ληθαργικούς καὶ τοὺς ὀπωσθήποτε καταφερομένους ἐμβρεχόμενος σὺν ὄξει καὶ ῥοδίνῳ, καὶ ὀσφραϊνόμενος καὶ ὑποθυμῶμενος δὲ τὰ αὐτὰ ποιεῖ ἀρμόζει καὶ τρόμοις καὶ σπασμοῖς καὶ παντὶ τῷ νευρῶδει πινόμενός τε καὶ συγχιόμενος, καὶ καθόλου θερμαντικὴν ἔχει τὴν δύναμιν.

Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, Ἀρχιγένης, σσ. 95-98, ὅπου τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀρχιγένειο σύγγραμμα Περί καστορίου χρήσεως. Ἀκόμη βλ. Spencer, Celsus, τ. 2, σ. xxv, λ. Castoreum, καὶ Durling, Medical Terms, σ. 194, λ. καστόρειον, -ριον.

ὀποῦ πευκεδάνου

Μὲ τὸ ὄνομα πευκέδανον εἶναι γνωστὰ ἑκατὸ περίπου εἶδη ποωδῶν καὶ θαμνωδῶν φυτῶν πιθανότατα ὁ Διοσκουρίδης κάνει λόγο γιὰ τὸ πευκέδανον τὸ φαρμακευτικὸν ἢ πευκέδανον τὸ κρητικόν (φυτὸ παρόμοιον μὲ τὸ μάραθο)· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 78 [II 90, 6-92, 11 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [II 91, 10-11 Wellm.]· ἀρμόζει δέ [sc. ὁ ὀπὸς τοῦ πευκεδάνου] σὺν ὄξει καὶ ῥοδίνῳ καταχρίόμενος ληθαργικοίς, φρενιτικοίς, σκοτωματικοίς, ἐπιληπτικοίς.

Βλ. ἀκόμη Magnus, Augenheilkunde, σ. 356, λ. Saufenchel (Peucedanum officinale)· Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 767-768, λ. Πευκέδανον· Dragendorff, Heilpflanzen, σ. 497, λ. Peucedanum officinale (στὶς σσ. 497-498 κ.ἄ. εἶδη)· André, Les noms de plantes, σ. 195, λ. peucedanum [-non], καὶ Durling, Medical Terms, σ. 266, λ. πευκέδανον.

πυρέθρου

Ποῶδες φυτό. Ὁ Διοσκουρίδης καταγράφει τὴν ἰατρικὴν χρῆσιν μόνον τῆς ρίζας του· βλ. Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 73 [II 85, 1-8 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 816-817, λ. Πύρεθρον· Dragendorff, Heilpflanzen, σ. 673, λ.

Anacyclus Pyrethrum (στις σσ. 673-674 κ.ἄ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 212, λ. pyrethrum [-on], και Durling, *Medical Terms*, σσ. 279-280, λ. πύρεθρον (Anacyclus Pyrethrum).

δίδου μετὰ μελικράτου

Τὸ μελίκρατον ἢ ὑδρόμελι σύμφωνα μετὸν Διοσκουρίδην (*Π. ὕλ. ἱατρ.* 5, 9 [III 13, 6-9 Wellm.]) σκευάζεται δὲ πρὸς μέλιτος ἐν μέρος δύο ὕδατος ὀμβρίου παλαιοῦ μειγνυμένων καὶ ἡλιαζομένων. οἱ δὲ πηγαῖον μείζαντες ἀφέψουσιν εἰς τὸ τρίτον καὶ ἀποτίθενται. Γενικὰ γιὰ τὸ μελίκρατο καὶ τὴ δράση του βλ. Διοσκουρ., αὐτόθι [III 12, 15-13, 13 Wellm.], ὅπου ἐπισημαίνεται [III 12, 15-16 Wellm.] ὅτι τὴν αὐτὴν τῶ οἰνομέλιτι δύναμιν κέκτηται. Τὸ μελίκρατον χρησιμοποιεῖται εἴτε μὴ ἀφηψημένον εἴτε ἀφηψημένον εἴτε ἀμέσως μόλις παρασκευασθῆ εἴτε παρασκευάζεται καὶ φυλάσσεται γιὰ μελλοντικὴ χρῆση (ἀποθετόν)· βλ. Διοσκουρ., αὐτόθι [III 12, 15-20 Wellm.]. Βλ. ἀκόμη Ὁρειβ., *Ἰατρ. συν.* 5, 14 [CMG VI/1/1, σσ. 128, 26-129, 29]: Ἐκ τῶν Γαληνοῦ, *Περὶ μελικράτου*. Βλ. καὶ σ. 324.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 233, λ. μελίκρατον, καὶ σσ. 317-318, λ. ὑδρόμελι (ὅπου σημειώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ ὄρο μεταγενέστερο ἀντὶ τοῦ μελικράτου).

πρὸς δύναμιν

Γιὰ τὴν ἐκφραση αὐτὴ, ποῦ ἐντοπίζεται συχνὰ στὰ ἱατρικὰ κείμενα γιὰ νὰ δηλώσει ὅτι ἡ δόση τοῦ φαρμάκου ποῦ χορηγεῖται πρέπει νὰ ρυθμίζεται ἀνάλογα μετὴ φυσικὴ κατάσταση τοῦ ἀσθενοῦς, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 3, 1 [II 3, 11-12 Wellm.]: καὶ καθόλου πρὸς τὰ ἐντὸς πάντα πάθη ἀρμόζει [sc. τὸ ἀγαρικόν] πρὸς δύναμιν καὶ ἡλικίαν διδόμενον· Φιλοῦμ., *Π. ἰοβ.* 16 [CMG X/1/1, σ. 22, 25-26]: τὴν Ἡρακλεωτικὴν ὀρίγανον, εἴτε ξηρὰν εἴτε χλωράν, λεάνας πρὸς δύναμιν δίδου μετ' οἴνου· Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 7, 3 [XIII 70, 1-2 K.]: ... ἀναλάμβανε τὴ χαλβάνη καὶ τὴ ρήτινη καὶ τῶ ὀπίω καὶ τῶ στύρακι δίδονται πρὸς δύναμιν· Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 3, 25 [CMG VIII/1, σ. 280, 26-27]: ἡ δὲ δόσις [sc. τῆς σκαμμωνίας] γράμματα β' ἢ πλέον ἢ ἔλαττον πρὸς δύναμιν· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 7, 5 [CMG IX/2, σ. 282, 1-2]: τρίψας δίδου κοχλιάριον α' [sc. τοῦ καθαρσίου] ἢ πρὸς δύναμιν, κ.ἄ.

10. Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 6, 91 [CMG VIII/2, σ. 236, 11-12]²⁴³:

Ἄλλο [sc. φάρμακο] Θεοδώρου²⁴⁴ πρὸς δυσωδίαν μυκτῆρων. ἀμώμου, σμύρνης, ρόδων ξηρῶν <ἴσα> λεάνας καὶ μετὰ ναρδίνου μύρου ἀνέσας χρῶ.

Ἄλλο [sc. φάρμακο] τοῦ Θεοδώρου γιὰ τὴν δυσάρεστη ὀσμή τῶν μυκτῆρων. Ἄφου τρίψεις ἄμωμο, σμύρνα καὶ ξηρὰ ρόδα σὲ ἴση ποσότητα καὶ ἀφου τὰ διαλύσεις μετὰ νάρδινο μύρο, χρησιμοποιήσε τα.

Πρβ. καὶ τὸ παρόμοιο φάρμακο τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Μυδὸς στὸν Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 3, 3 [XII 686, 16-687, 3 K.] = Ἀπολλ. Μῦς, ἀπ. 22 von Staden: Ἀπολλωνίου πρὸς τὰς ἐν μυκτῆρσι διαθέσεις ἐκ τοῦ πρώτου τῶν Εὐπορίστων. Πρὸς τὰς ἐν μυκτῆρσιν ἐλκώσεις καὶ σηπεδόνας καὶ ὀσμάς. ...

ἀμώμου

Μικρὸς θάμνος (θαμνίσκος), τὸ ξύλο τοῦ ὁποῖου εἶναι εὐώδες ἰκανῶς, ὅπως καὶ τὸ σπέρμα:

243. Βλ. ἐπίσης Fuchs, «Heilkunde», σ. 361, καὶ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866. Ὁ Fuchs (αὐτόθι) σημειώνει ὅτι παράθεμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Θεοδώρου ἐντοπίζεται στὸν Ἀέτιο, *Λόγ. ἱατρ.* 4, 1, 36, προφανῶς ὁμοσχεύεται γιὰ λάθος, ἀφου κάτι τέτοιο δὲν ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ σχετικοῦ κειμένου· σὲ κενά κεφάλαια τοῦ τέταρτου λόγου τοῦ Ἀετίου δὲν μνημονεύεται τὸ ὄνομα τοῦ Θεοδώρου.

244. Θεοδώρου] μαγίστρου add. P^a.

βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 15 [I 20, 18-21, 20 Wellm.]. Προφανῶς ἀποτελεῖ συστατικό τοῦ παραπάνω φαρμάκου ἐξ αἰτίας τῆς εὐώδους ὀσμῆς του.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 333, λ. Amomum (Cardamon, Amomum Cardamomum): Γεννάδιος *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 110-111, λ. Ἄμωμον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxv, λ. Cardamomum· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 144, λ. Amomum Cardamom (στis σσ. 144-146 κ.ἄ. εἶδη ἀμώμου)· André, *Les noms de plantes*, σ. 14, λ. amomum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 40, λ. ἄμωμον (Nepaul Cardamon, Amomum subulatum).

σμύρνης

Ἡ σμύρνα δάκρυόν ἐστι δένδρου γεννωμένου ἐν Ἀραβίᾳ, ὁμοίου τῇ Αἰγυπτιακῇ ἀκάνθη, οὗ ἐγκοπτομένου ἀπορρεῖ τὸ δάκρυον εἰς ὑπεστρωμένας ψιάθους, τὸ δὲ τῷ στελέχει περιπήγνυται ...· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 64 [I 57, 6-9 Wellm.], ἐνῶ γενικὰ γιὰ τὴν σμύρναν βλ. αὐτόθι [I 57, 6-59, 9 Wellm.]· γιὰ τὴ χρήση τῆς σμύρνης κατὰ τῆς δυσωδίας βλ. αὐτόθι [I 58, 21-22 Wellm.]· καὶ πρὸς δυσωδίαν στόματος διαμασάται, πρὸς δὲ μασχαλῶν μετὰ στυπτηρίας ὑγρᾶς διαχρίεται. Βλ. καὶ παρακάτω, σσ. 229, 452 καὶ 481 (σμύρνη τρωγλίτις), καὶ σ. 405.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 349, λ. Myrrhen (Balsamodendron Myrrha, Σμύρνα)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 169, λ. Βαλσαμόδενδρον, καὶ σσ. 169-170, λ. Βάλσαμον· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 312-315, λ. Myrrha· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxii, λ. Balsamum· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 367, λ. Commiphora Myrrha· βλ. καὶ σσ. 367-369· André, *Les noms de plantes*, σ. 167, λ. myrrha, καὶ σ. 242, λ. smyrna, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 294-295, λ. σμύρνα (Balsamodendron Myrrha).

ρόδων ξηρῶν

Γιὰ τὰ ρόδα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 91 [I 90, 1-17 Wellm.], ὅπου ὁμως δὲν γίνεται λόγος γιὰ τὴν εὐώδη ὀσμὴ τους καὶ τὴ χρήση τους σὲ φάρμακα παρόμοια μὲ αὐτὸ τοῦ Θεοδώρου. Πρβ. ὁμως τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ροδίδες, ἀρωματικό σκεῦασμα ποῦ περιγράφεται στὴ συνέχεια (αὐτόθι [I 90, 18-91, 10 Wellm.]) καὶ χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τὶς γυναῖκες γιὰ νὰ ἐξαλείψει τὴν τῶν ιδρώτων δυσωδίαν (αὐτόθι [I 91, 8 Wellm.]).

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 551-557, λ. Rosa centifolia· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 355, λ. Rose· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 832-846, λ. Ροδῆ (κν. Τριανταφυλλιά)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. li, λ. Rosa· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 281, λ. Rosa (στis σσ. 281-282 κ.ἄ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σσ. 219-220, λ. rosa, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 284, λ. ρόδον. Πρβ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 30 (ρόδον, κυνόροδον).

μετὰ ναρδίνου μύρου

Τὸ νάρδιον μύρον δὲν παρασκευάζεται ἀπὸ τὴν νάρδον, ὅπως ἐσφαλμένα θεωροῦν πολλοί, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ φύλλα τοῦ μαλαβάθρου, τὸ ὁποῖο τὸ ταυτίζουν μὲ τὴν Ἰνδική νάρδο, πλανώμενοι ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ὀσμὴν ἐμφερείας· κατὰ τὸν Διοσκουρίδη ὁμως ἴδιον γάρ ἐστι γένος φυόμενον ἐν τοῖς Ἰνδικοῖς τέλμασι· σχετικὰ βλ. *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 12 [I 16, 12-17, 6 Wellm.]. Γιὰ τὸ νάρδινο μύρο καὶ τὴν παρασκευὴν του βλ. Διοσκουρ., ὁ.π. 1, 62 [I 56, 19-57, 2 Wellm.]· νάρδιον δὲ μύρον ποικίλως σκευάζεται διὰ τοῦ μαλαβαθρίνου φύλλου καὶ δίχα τούτου ...

Γιὰ τὸ μαλαβάθρον βλ. Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 345, λ. Malabrathum (!)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 157, λ. Piper Sirium· André, *Les noms de plantes*, σσ. 151-152, λ. malobat(h)rum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 228, λ. μαλαβάθρον.

11. Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 8, 49 [CMG VIII/2, σ. 476, 2-4]²⁴⁵:

Θεοδῶρου πρὸς τὰ ἐν παρισθμίσις ἔλκη καὶ ἐν οὖλοις καὶ αἰδοίοις καὶ πρὸς ση-

245. Βλ. Fuchs, «Heilkunde», σ. 361, ὅπου ὑπάρχει παραπομπὴ στὸ ὄγδοο βιβλίον τοῦ Ἀετίου, κεφ. 46. Ἡ ἴδια λανθασμένη παραπομπὴ ἀναγράφεται καὶ ἀπὸ τὸν Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866, ὅπου «διευκρινίζεται» ὅτι πρόκειται γιὰ καταγραφὴ φαρμάκου ποῦ ἀφορᾷ ἀσθένεια τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς («gegen eine Haarkrankheit»). Στὸ προμνημονεύμενο ὁμως βιβλίον τοῦ Ἀετίου ἐντοπίζεται μία μόνο μνεῖα τοῦ Θεοδώρου, ὄχι στὸ κεφάλαιο 46 (ὅπου καταγράφονται *Διάχριστοι στοματικά, ἢ τε διὰ μόρων ἢ διὰ ροιῶν ἢ*

πεδόνας και άνθρακας. στυπτηρίας σχιστής, σανδαράκης, σμύρνης τρωγλίτιδος ίσα, χρω ξηρω.

(Φάρμακο του) Θεοδώρου για τὰ ἔλκη τῶν ἀμυγδαλῶν, τῶν οὐλῶν καὶ τῶν αἰδοίων καὶ γιὰ σήψεις καὶ ἀνθρακες. (Πάρε) ἴση ποσότητα σχιστής στυπτηρίας, σανδαράκης καὶ σμύρνης τρωγλίτιδας· νὰ χρησιμοποιεῖς [sc. τὸ φάρμακο] ὡς σκόνη.

τὰ ἐν παρισθμίσις ἔλκη

Παρίσθμια ἢ ἀντιάδες ὀνομάζονται οἱ «ἀμυγδαλές»· βλ. Ρουφ., Π. ὄνομ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ. 64 [σ. 40 Kowalski]: παρίσθμια δὲ καὶ ἀντιάδες καὶ μῆλα, τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ φαρυγγίου σαρκώδη καὶ ἀδενοειδῆ· [Γαλην.], Εἰσαγ. ἢ Ἱατρ. 11 [XIV 713, 6-11 K.], κ.ἄ. Γιὰ τὰ νοσήματα τῶν παρισθμίων βλ. Ἄρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. ὄξ. παθ. 1, 9 [CMG II, σσ. 10, 25-12, 10]: Περὶ τῶν κατὰ τὰ παρίσθμια ἑλκῶν, καὶ Ὁξ. νοῦσ. θερ. 1, 9 [CMG II, σ. 113, 1-26]: Θεραπεία τῶν κατὰ τὴν φάρυγγα λοιμικῶν παθῶν· Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 6, 8 [XII 972, 11 κ.έ. K.]: Κοινὸν φάρμακον κίονος καὶ παρισθμίων. ... Ἄετ., Λόγ. ἱατρ. 8, 48 [CMG VIII/2, σσ. 469, 8-471, 26]: Περὶ τῶν ἐν τοῖς παρισθμίσις φλεγμονῶν ἐκ τῶν Φιλουμένου, καὶ 8, 49 [CMG VIII/2, σσ. 471, 27-476, 21]: Περὶ τῶν ἐν παρισθμίσις ἐσχαρωδῶν καὶ λοιμικῶν ἑλκῶν, κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 261, λ. παρίσθμιον, τό.

σηπεδόνας

Βλ. Πολυδ., Ὀνομαστ. 4, 207: σηπεδῶν [sc. ἐστὶ] ἔλκους νομῆ λευκοῦ ὑπώχρου δυσώδους· μάλιστα δ' ἐνοχλεῖ τῷ στόματι, ὡς ἐστ' ὅτε καὶ τοὺς ὀδόντας καὶ τὰ ὀστὰ ἀφιστάναι, γίνεται δὲ καὶ ἐπὶ μηρῶν καὶ ἄλλων μερῶν, καὶ Ἡσύχ., Λέξ. σ. 512: σηπεδῶν· σήψις.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 288, λ. σηπεδῶν, ἦ.

ἀνθρακας

Ὁ ἀνθραξ ἢ ἀνθράκωσις εἶναι ἔλκος ἐσχαρωδες μετὰ νομῆς καὶ ρεύματος καὶ βουβῶνος ἐνίστε καὶ πυρετῶν γινομένων περὶ τὸ ἄλλο πᾶν σῶμα, ἐστὶ δὲ ὅτε καὶ περὶ ὀφθαλμούς, βλ. [Γαλην.], Εἰσαγ. ἢ Ἱατρ. 16 [XIV 777, 8-11 K.]. Βλ. καὶ [Γαλην.], Ὀρ. ἱατρ. 384 [XIX 442, 1-5 K.]: Ἀνθραξ ἐστὶν ὄγκος ἑλκώδης ἐκ τοῦ μελαγχολικότερου σαπέντος αἵματος. ἢ ἄλλως· ἀνθραξ ἐστὶν ἔλκος ἐσχαρωδες ἅμα πολλῇ τῶν περὶ σωμάτων φλογώσει, ὁ [leg. ὁ] ἐκ θερμῆς μέντοι πυρότητος, παχείας δὲ κατὰ τὴν σύστασιν ὕλης ἔχει τὴν γένεσιν. Εἰδικότερα γιὰ τὴν αἰτία προκλήσεως τῆς νόσου αὐτῆς βλ. Γαλην., Π. κράσ. 1, 4 [I 530, 9-12 K. = σ. 14, 8-10 Helmr.]: καὶ μὴν ἀνθρακας ἐν τούτῳ γενέσθαι διηγεῖται [sc. ὁ Ἱπποκράτης], σαπέντων δηλονότι τῶν ἐν τῷ σώματι περιττωμάτων καὶ τινὰς ἰχώρας θερμοῦς καὶ ὑγροῦς ἀμέτρως γεννησάντων· Π. μελ. χολ. 4 [V 116, 8-10 K. = CMG V/4/1/1, σ. 77, 10-12]: ὅταν δὲ ἅμα πυρετῶ γένηται τι τοιοῦτον [sc. παχυνόμενον τε καὶ ξηραίνόμενον τὸ πλεονάζον τοῦ μελαγχολικοῦ χυμοῦ], τὸν ὀνομαζόμενον ἀνθρακα γεννᾷ τὸ κατασκήψαν εἰς τὸ δέρμα τοῦ μελαγχολικοῦ χυμοῦ· Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 15 [XIII 854, 15 κ.έ. K.]: Ὁρειβ., Ἱατρ. συν. 43, 43 [CMG VI/2/1, σσ. 103, 25-104, 3]: Ἄετ., Λόγ. ἱατρ. 7, 32 [CMG VIII/2, σσ. 279, 20-283, 2]: Περὶ ἀνθράκων Σεβήρου, καὶ ὁ.π. 16, 92 [σ. 140, 1-6 Zerβ.]: Θεραπεία τῶν ἐν τῇ μήτρᾳ ἀνθρακωδῶν ἑλκῶν· Παῦλ. Αἰγίν., Ἐπιτ. ἱατρ. 4, 25 [CMG IX/1, σσ. 346, 1-347, 21] (γενικὰ γιὰ τὸν ἀνθρακα), καὶ ὁ.π. 3, 22 [CMG IX/1, σσ. 182, 5-183, 6]: Περὶ ἀνθρακώσεως καὶ καρκινωμάτων (τῶν ὀφθαλμῶν), κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 55, ἀνθραξ, ὁ.

διὰ καρῶν ἢ δι' ὄμφακος καὶ αἱ παραπλήσια) ἀλλὰ στὸ 49, ὅπου παρατίθεται ἡ συνταγὴ τοῦ Θεοδώρου γιὰ τὰ ἔλκη τῶν παρισθμίων.

στυπτηρίας σχιστής

Για τὴν *στυπτηρίαν* βλ. παραπάνω, σ. 222. Εἰδικότερα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 106 [III 76, 19-20 Wellm.]: *ἴσχουσι δὲ [sc. αἱ στυπτηρία]* καὶ *σηπεδόνας καὶ αἰμορραγίας, οὐλά < τε> πλαδῶντα στέλλουσι*, καὶ λίγο παρακάτω στὴν ἴδια ἐνότητα [III 77, 10-12 Wellm.]: *ἐπουλίσι τε καὶ σταφυλαῖς καὶ παρισθμίσις ἐπιτήδειοι [sc. αἱ στυπτηρία]* καὶ *στόματι*, καὶ πρὸς ὕτα καὶ αἰδοῖα *σὺν μέλιτι ἐπίχριστοι*.

σανδαράκης

Σανδαράκη (ἡ -*χη*) ὀνομάζεται τὸ θειοῦχο ἄρσενικό. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 105 [III 74, 14-75, 12 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴ θεραπευτικὴ δράση τῆς ἐπὶ τῶν ἐλκῶν βλ. αὐτόθι [III 75, 6-7 Wellm.]: *ἀρμόζει δὲ καὶ πρὸς τὰ ἐν ῥίσι καὶ στόματι ἔλκη*. Πρβ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 104 [III 74, 1-13 Wellm.] (*ἀρσενικόν*), καὶ εἰδικότερα αὐτόθι [III 74, 1-2 Wellm.]: *ἀρσενικόν κατὰ τὰ αὐτὰ γεννᾶται μέταλλα τῇ σανδαράκη*.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 362, λ. Arsenik (Sandaraca)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. liii, λ. Sandaraca, καὶ σσ. xxi-xxii, λ. Auripigmentum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 286, λ. *σανδαράχη*.

σμήρνης τρωγλίτιδος

Γιὰ τὴν *σμήρναν* γενικὰ βλ. παραπάνω, σ. 227. Εἰδικὰ γιὰ τὴ *σμήρνα* ποὺ μνημονεύεται ἐδῶ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 64 [I 57, 12-14 Wellm.]: *πρωτεύει δὲ ἡ Τρωγλοδυτικὴ, καλουμένη ἀπὸ τῆς γεννώσης αὐτὴν χώρας, ὑπόχλωρος οὖσα καὶ δηκτικὴ, διαυγής*. Βλ. καὶ σσ. 452 καὶ 481.

χρῶ ξηρῶ

Ξηρὰ ὀνομάζονται τὰ φάρμακα ποὺ χρησιμοποιοῦνται σὲ ξηρὴ κατάσταση, συνήθως κονιορτοποιημένα, καὶ *ξηρίον* εἶναι ἡ σκόνη ποὺ ἐπιπάσσει τα τραύματα γιὰ τὰ ἀποξηράνει. Ὡστόσο ὁ ὄρος *ξηροκολλύριον* δὲν δηλώνει παρόμοιο φάρμακο, ἀλλὰ εἶναι «μια παχύρρευστη ἀλοιφή γιὰ τὰ μάτια».

Γιὰ τοὺς ὄρους *ξηρίον* καὶ *ξηροκολλύριον* βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 247.

12. *Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ.* 12, 1 [σ. 26, 14-17 Κωστομοίρης]²⁴⁶.

Μάλαγμα ἰσχιαδικόν, ᾧ Θεόδωρος τὸν ἴδιον πατέρα ἐθεράπευσε μὴ δυνάμενον ἀνακῦσαι διὰ τὴν ὀδύνην. κηροῦ, πίσηςς ὑγρᾶς, στυπτηρίας ὑγρᾶς ἴσα. τήξας τὰ τηκτὰ ἐπίχρεε τῇ στυπτηρίᾳ λειωθείσῃ σὺν ὄξει καὶ ἀναμαλάξας χρῶ.

Μάλαγμα γιὰ ἰσχιαδικούς, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Θεόδωρος θεράπευσε τὸν πατέρα του, ὁ ὁποῖος δὲν μποροῦσε νὰ ἀνασηκωθεί ἀπὸ τοὺς πόνους. (Πάρε) ἴση ποσότητα κηριοῦ, ὑγρῆς²⁴⁷ ρητίνης, ὑγρῆς στυπτηρίας. Ἀφοῦ λειώσεις αὐτὰ ποὺ λειώνουν, χύσε τα πάνω στὴ στυπτηρία, ἀφοῦ τὴ διαλύσεις μὲ ξύδι, καὶ ἀφοῦ τὰ ζυμώσεις (ἄλα μαζί), νὰ τὸ χρησιμοποιεῖς [sc. τὸ μάλαγμα].

κηροῦ

Γιὰ τὸ κερὶ βλ. παραπάνω, σ. 179, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὶς δράσεις του (*θερμαντικὴν, μαλακτικὴν, πληρωτικὴν*) ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ συστατικὸ μάλαγμάτων.

246. Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 361 (*Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ.* 12, 5), καὶ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866, ὅπου σημειώνεται ὅτι στὸ παραπάνω κεφάλαιο παραδίδεται «ἓνα μάλαγμα κατὰ τῆς ἰσχιάδας, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Θεόδωρος θεράπευσε τὸν πατέρα του». Ὅμως τὸ πέμπτο κεφάλαιο τοῦ δωδέκατου λόγου τοῦ Ἀετίου τιτλοφορεῖται: *Τὶς αἰτία τῶν ρευματιζομένων μορίων* [σσ. 32, 13-33, 2 Κωστομοίρης].

247. Δηλ. ρευστῆς.

πίσης ὑγρᾶς

Γιὰ τὴν ὑγρὰν πίσσαν (δηλ. τὴ ρητίνη τοῦ πεύκου) βλ. παραπάνω, σ. 221, ἐνῶ γιὰ τὴ μαλακτικὴ δράση της πρβ. Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 72 [I 70, 23-25 Wellm.]: *κηρῶ δὲ ἴσῳ μιγεῖσα ... καὶ σκληρίας δακτυλίου διαφορεῖ.*

στυπτηρίας ὑγρᾶς

Γιὰ τὴν *στυπτηρίαν* γενικὰ βλ. τὸ σχόλιο στὴ σ. 222, ἐνῶ γιὰ τὴν ὑγρὰν βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 5, 106 [III 76, 12-14 Wellm.]. Οἱ θεραπευτικὲς ιδιότητες ἄλλων τῶν μορφῶν τῆς *στυπτηρίας* (*σχιστή*, *στρογγύλη*, *ὑγρὰ*) περιγράφονται ὡς ὅμοιες (δραστικότερη ὅμως ἀπὸ τὴν *στρογγύλην* εἶναι ἡ *σχιστή*). Ἡ *στυπτηρία* ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ παραπάνω σκευάσματος προφανῶς ἐξ αἰτίας τῆς θερμαντικῆς δράσεώς της (βλ. αὐτόθι [III 76, 15 Wellm.]). Βλ. καὶ σ. 229.

13. Ἀέτ., *Λόγ. ιατρ.* 13, 46²⁴⁸

(Τὸ τμήμα ποῦ ἀφορᾷ τὰ δηλητήρια εἶναι ἀνέκδοτο).

14. Ἀέτ., *Λόγ. ιατρ.* 14, 24²⁴⁹

(Ὁ λόγος εἶναι ἀνέκδοτος).

15. Ἀέτ., *Λόγ. ιατρ.* 14, 48²⁵⁰:

Πρὸς σκώληκας ἐν ἔλκεσι. σκώληκας δὲ ἀναιρεῖ τοὺς ἐν τοῖς ἔλκεσι γιγνομένους ἀρνόγλωσσον λεῖον καταπλασσομένον, συκῆς ἀγρίας τέφρα καταπλασσομένη, καλαμίνθης χυλὸς συνεχῶς προσαγόμενος. Θεόδωρος δὲ φησι ψιμμυθίου καὶ πολίου ἴσα λεάνας σὺν πίσση ὑγρᾶ κατάχριε. τινὲς ἀντὶ ψιμμυθίου ἀψίνθιον βάλλουσι. πτύελοι ἀνθρώπου νήστεως μοτοὺς βρέχων ἐπιτίθει· ἀναιρεῖ γὰρ καὶ τοὺς ἐν ὧσι σκώληκας καὶ οὐλὰς ὁμόχρους ποιεῖ.

Γιὰ τὰ σκουλήκια (ποῦ δημιουργοῦνται) στὰ ἔλκη. Τὰ σκουλήκια ποῦ δημιουργοῦνται στὰ ἔλκη τὰ σκοτώνει ἀρνόγλωσσο ποῦ καταπλάσσεται λειωμένο, τέφρα ἄγριας συκιάς καταπλασσομένη, χυλὸς καλαμίνθης ὅταν ἐπιβάλλεται συνεχῶς. Ὁ Θεόδωρος λέει κατάχριε ἴση ποσότητα ψιμμυθίου καὶ πολίου μαζί με ὑγρῆ²⁵¹ ρητίνη. Κάποιοι ἀντὶ γιὰ ψιμμύθιο βάζουν ἀψίνθιο. Ἀφοῦ βρέξεις ἐπίδεσμοις με πτύελα νηστικοῦ ἀνθρώπου, βάζε τα ὡς ἐπίθεμα· γιὰτὶ αὐτό (τὸ ἐπίθεμα) σκοτώνει καὶ τὰ σκουλήκια ποῦ δημιουργοῦνται στὰ αὐτὰ καὶ κάνει τίς οὐλὲς νὰ ἔχουν τὸ ἴδιο χρῶμα (με τὸ ὑπόλοιπο δέρμα).

Πρὸς σκώληκας ἐν ἔλκεσι. ...

Τὸ ἴδιο φάρμακο παραδίδεται καὶ ἀπὸ τὸν Παῦλο Αἰγινήτη ἀλλὰ με τὸ ὄνομα τοῦ Ἀρχιγένη· βλ. *Ἐπιτ. ιατρ.* 4, 42 [CMG IX/1, σ. 361, 17-22]: *Πρὸς σκώληκας ἐλκῶν. Πρὸς τοὺς ἐν ἔλκεσι γινωμένους σκώληκας τὸ μὲν πρῶτόν ἐστι παῦσαι τὴν ὑγρότητα καὶ τὴν σηπεδόνα τὴν ἐργαζομένην*

248. Βλ. καὶ Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866 («gegen Vergiftungen»). Ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 361, δὲν γνωρίζει τὸ ἀπόσπασμα αὐτό.

249. Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 361· ἐπίσης Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866 («Mittel gegen Bruch»).

250. Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 361· ἐπίσης Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866 («gegen vermes in ulceribus»). Βλ. καὶ Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ιατρ.* 4, 42 [CMG IX/1, σ. 361, 17-12] (sim.).

251. Ρευστή.

αυτούς· ἀναιρεί δὲ τοὺς σκώληκας κοινῶς μὲν ἅπαντα τὰ πρὸς τοὺς ἐν ὧσὶ σκώληκας ἀναγεγραμμένα· πρὸς δὲ τοὺς ἐν τοῖς ἔλκεσι, Ἀρχιγένους φησὶν, ψιμύθιον καὶ πόλιον ἴσα σὺν πίσση ὑγρᾷ κατάρχει. Βλ. Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866.

ἀρνόγλωσσον

Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ ποὺ κοινῶς ὀνομάζεται «πεντάνευρο»· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 126 [I 198, 3-200, 15 Wellm.]. Ἀπὸ τίς θεραπευτικὲς ιδιότητές του ἐκείνη ποὺ δικαιολογεῖ τὴν ἀνάμιξή του στὸ φάρμακο αὐτὸ εἶναι ὅτι τὰ φύλλα ... πρὸς ... ἀκάθαρτα ἔλκη ἀρμόζει (βλ. αὐτόθι [I 199, 5-7 Wellm.]).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 359, λ. Wegerich (*Plantago major*)· Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 145-146, λ. Ἀρνόγλωσσον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xlvii-xlviii, λ. *Plantago*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 618-619, ὅπου καταγράφονται διάφορα εἶδη ἀρνολγώσσου (*Plantaginaceae*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 26, λ. *arnoglossos*, *arnoglossa*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 74, λ. ἀρνόγλωσσον (*Plantago major*).

καλαμίνθης

Εἶναι γνωστὰ σαράντα περίπου εἶδη καλαμίνθης· γι' αὐτὸ ὁ Γεννάδιος (βλ. στὴ βιβλιογραφία), πιστεύει ὅτι τὰ τρία εἶδη τοῦ φυτοῦ ποὺ περιγράφει ὁ Διοσκουρίδης, Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 35 [II 46, 13-47, 8 Wellm.], εἶναι δυσπροσδιόριστα. Κάποια εἶδη καλαμίνθης εἶναι γνωστὰ μὲ τίς κοινὲς ὀνομασίες ἀγριορρίγανη, φλισκοῦνη, ἀγριοβασιλικὸς κτλ. Ἡ καλαμίνθη ἐξουδετερώνει τὰ σκουλήκια ποὺ δημιουργοῦνται στὰ ἔλκη· βλ. Διοσκουρ., αὐτόθι [II 48, 9-10 Wellm.]: καὶ σκώληκας τοὺς ἐν ὧσὶ κτείνει ὁ χυλὸς ἐνσταζόμενος.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σ. 452, λ. καλαμίνθη· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 578-579, λ. *Calamintha* (διάφορα εἶδη καλαμίνθης, καὶ εἰδικότερα τὸ λ. *Calamintha Nepeta*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 44, λ. *calamintha et calaminthe*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 189, λ. καλαμίνθη = καλάμινθος (μίνθα). Πρβ. καὶ Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 342, λ. *Katzenminze* (*Nepeta italica*).

ψιμμυθίου

Τὸ ψιμμύθιον (ποὺ στὶς ἐκδόσεις ἐντοπίζεται καὶ ὡς ψιμύθιον ἢ ψιμίθιον) εἶναι ὁ λευκὸς μόλυβδος (βασικὸς ἀνθρακικὸς μόλυβδος). Γιὰ τὸν τρόπο παρασκευῆς καὶ τὴν ἰατρικὴν χρῆσιν του βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 88 [III 61, 5-62, 17 Wellm.] (καταγράφονται μόνο πολὺ γενικὲς ιδιότητές του, ἐμπλαστική, μαλακτική, κατουλωτική κ.ἄ.). Βλ. καὶ σ. 416.

Βλ. ἀκόμη Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xlviii, λ. *Plumbum*: (4) *Cerussa* (ψιμύθιον), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 342, λ. ψιμύθιον = ψίμυθος («white lead»).

πόλιον

Ποῶδες πολυετὲς φυτὸ (κν. ἀμάραντο, τῆς ἀγάπης τὸ βοτάνι, παναγιόχορτο) μὲ φαρμακευτικὴν χρῆσιν· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 110 [II 121, 6-122, 5 Wellm.]. Τὸ πόλιον τοῦ Διοσκουρίδη ταυτίζεται μὲ τὸ Τεύκριον τὸ πόλιον.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 353, λ. *Polei* (*Mentha Pulegium*)· Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 956-957, λ. Τεύκριον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xlviii-xlix, λ. *Polium* (*Teucrium polium*)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 569, λ. *Teucrium Polium*· βλ. καὶ σσ. 269-270: διάφορα εἶδη πολίου· André, *Les noms de plantes*, σ. 203, λ. *polium* [-on], καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 271-272, λ. πόλιον (*Teucrium Polium*).

πίσση ὑγρᾷ

Γιὰ τὴν πίσσαν βλ. παραπάνω, σ. 221.

τινὲς ἀντὶ ψιμμυθίου ἀψίνθιον βάλλουσι

Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ προκύπτει ὅτι ὁ Ἄετιος γινώριζε τὸ ἐν λόγῳ φάρμακο μὲσω διαφορετικῶν πηγῶν (τινὲς) καὶ ἔτσι εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ διαπιστώσει αὐτὴ τὴν τροποποίηση στὴ σύνθεσή του.

ἀψίνθιον

Ποῶδες φυτὸ, γνωστὸ καὶ σήμερα μὲ τὴν ἴδια ὀνομασία (ἢ ἀψιθιά ἢ ἀψιφιά)· βλ. Διοσκουρ.,

Π. ὕλ. *ιατρ.* 3, 23 [Π 30, 9-33, 7 Wellm.] (ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ διάφορα εἶδη τοῦ ἀψινθίου)· πρβ. αὐτόθι [Π 30, 12 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, θερμαντικὴν, ...*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 335, λ. Beifuss (Artemisia)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 164-166, λ. Ἀψίνθιον (Artemisia)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xv, λ. Absinthium· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 677, λ. Artemisia Absinthium (στὶς σσ. 677-680 κ.ἄ. εἶδη τοῦ φυτοῦ)· André, *Les noms de plantes*, σ. 1, λ. absinthium, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 88-89, λ. ἀψίνθιον (Artemisia Absinthium).

μοτούς

Οἱ μοτοὶ συνίστανται ἀπὸ ξεφτισμένα τεμάχια ὑφάσματος, συνήθως λινοῦ, καὶ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν θεραπεία ἐλκῶν καὶ τραυμάτων· βλ. Γαλην., *Ἰπποκρ. Κατ' ἰητρ.* 2, 30 [XVIII/B', σ. 808, 15-16 K.]: *ἡ δ' αἰμορραγίαν ἐνθέντες ὀθόνας τιλάς, ἅς ὀνομάζουσι μοτούς· Ὅρειβ., Ἰατρ. συν.* 9, 22 [CMG VI/1/2, σ. 24, 25-26]: *μοτοὶ δὲ πρὸς πάσας τὰς ἐμβροχὰς οἱ ἐξ ὀθονίων καθαρῶν ἐπιτήδειοι· Ἡσύχ., Λέξ.* μ 1718: *μότα· τὰ πληροῦντα τὴν κοιλίην τῶν τραυμάτων ῥάκη, κ.ἄ. Πὰ τὰ εἶδη τῶν μοτῶν βλ. [Γαλην.], Εἰσαγ. ἡ Ἰατρ.* 20 [XIV 795, 5-6 K.]: *μοτῶν δὲ εἶδη πέντε· στρεπτός, ζυστός, τιλτός, ἔλλυχνιωτός, πριαπισκωτός.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 239, λ. μοτός.

16. Ἀέτ., *Λόγ. ιατρ.* 16, 48 [σσ. 67, 6-68, 9 Ζερβ.]²⁵²:

Ἄλλο ἐκ τῶν Θεοδώρου πρὸς τὸν κακοήθη [sc. καρκίνον]. σποδοῦ Κυπρίας πεπλυμένης καὶ ἐξηραμμένης²⁵³, μολύβδου πεπλυμένου καὶ κεκαυμένου, ῥόδων χυλοῦ ἀνά γο δ', ἥτοι οὐγγίας δ'· ἀναλάμβανε καὶ χρῶ μετὰ ῥοδίνου· τοῦτο παρηγορητικώτατόν ἐστιν. εἰ δὲ πολλὴ καὶ νομώδης εἶη ἡ διάβρωσις, θαυμαστόν ὅπως δραστικῶς βοηθεῖ, ὡς καὶ πολλακίς ἀπιστηθῆναι ὅτι ἦν κακόηθες. †ἀπέδειξε²⁵⁴ τοῦτο εἰς Ἀδριανοῦ²⁵⁵ οἴνου, τουτέστι στύφοντος, εὐώδους, παλαιοῦ ξέστας κ' βρέχε· ῥοδὸς βυρσοδεψικοῦ ξέστας β', κυπαρίσσου σφαιρίων²⁵⁶ λίτραν α', κηκίδος ὀμφακίτιδος, κασίας ἀνά γο. στ', ἥτοι οὐγγίας στ'· <ταῦ>τα ὅλα θλασθέντα βρέχε ἐπὶ ἡμέρας γ', τῇ δὲ τετάρτῃ ἔψε μέχρι τρις ἢ τετράκις ζέση καὶ κίνει σπάθη κυπαρισσίνῃ· εἶτα τὰ μὲν ἐκθλιβέντα ῥίπτει, ἔψε δὲ τὸν χυλὸν ἕως μέλιτος σύστασιν λάβη, καὶ τότε ἐν ὑελίνῳ ἀγγεῖῳ ἀποτίθει. χρῶ δὲ ἀκράτῳ μὲν τῷ φαρμάκῳ ἐπὶ τῶν νεμομένων, οἴνω ποτὲ εἰ παχύτερον γένηται ἐνυγραίνων αὐτό, μάλιστα εἰ ἐπὶ γυναικείου κόλπου τοιαύτη διάθεσις προσγένηται, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ὀδυνῶν παρηγορητικόν ἐστι, γάλακτι ὀνειὶ ἀνιέμενον· τοῦτο καὶ τὰς ἄλλας νομὰς ἀφλεγμάντως ἰᾶται καὶ ὧτα χρονίως καὶ μυξωδῶς πυορροοῦντα καὶ οὖλα μυδῶντα καὶ δυσεντερίας, καὶ δυσεπούλωτα ἄγει εἰς οὐλὴν μετρίως ἐπιτεινόμενον καὶ μέτρῳ ἀνιέμενον, οὐ γὰρ ἀπειθήσει τὰ

252. Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 361 (ὅπου σημειώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ 49ο κεφάλαιο τοῦ δέκατου ἔκτου λόγου)· ἐπίσης Deichgräber, «Theodoros», στ. 1866.

253. ἐξηραμμένης Χαριτωνίδης (διόρθωση πάνω στὸ προσωπικὸ ἀντίτυπο τοῦ ποῦ βρίσκεται Σπουδ. Κλασ. Φιλολογίας, Α.Π.Θ.): ἐξηραμένης ed.

254. Στὸ σημεῖο αὐτὸ εἶτε ὑπάρχει χάσμα εἶτε τὸ πρόβλημα τοῦ κειμένου ὀφείλεται σὲ παρανόηση τοῦ ἐκδότη.

255. Ἀδριανοῦ Χαριτωνίδης (Ὅρθα ὁ Χαριτωνίδης υἱοθετεῖ τὴν γραφὴν Ἀδριανοῦ οἴνου, ποῦ παραδίδεται ἀπὸ κάποιον κώδικα Berolinensis (ἀπὸ τὸ κριτ. ὑπόμν. τοῦ Ζερβοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ καταλάβει κάποιος γιὰ ποῖον ἀπὸ τοὺς κώδικες Berolinenses ποῦ μνημονεύονται πρόκειται): Ἀδριανὸν ed. Βλ. καὶ τὴν ὑπόσημ. 253.

256. σφαιρίων corr. exi: σφαιρίου ed. Πὰ τὴν ἀναγκαιότητα διορθώσεως τῆς γεν. ἐνικ. σφαιρίου σὲ γεν. πληθ. βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 74 [I 74, 2 κ.ἔ. Wellm.]: ἀλλὰ καὶ στὰ διάφορα φαρμακευτικὰ σκευάσματα τὰ σφαιρία μνημονεύονται πάντοτε σὲ πληθ. ἀριθμό. Πὰ τὴν ἀνάλογη περίπτωση τοῦ οὖς. φύλλον βλ. Μαυρουδῆς, «Παρατηρήσεις», σ. 41.

ἡμερα τῶν ἑλκῶν ὧ πείθεται τὰ θηριώδη. χρῆ δὲ μὴ πρότερον ἄγειν εἰς οὐλὴν τὰ ἔλκη, ἕως ἢ σύμπασα σκληρία διαλυθῆ πῆ μὲν μοτοῖς συμπεπτικοῖς²⁵⁷, πῆ δὲ σπληνίους, οἷά ἐστιν ἢ Σεραπίωνος μηλίην καὶ ἢ Ἰκεσίου καὶ ἢ πανάκεια²⁵⁸. ἐχρησάμην δὲ αὐτός ποτε ἐν τοῖς τῆς ἀνέσεως καιροῖς τῇ θηριακῇ, ἀνέσας αὐτὴν γάλακτι καὶ ῥοδίῳ, καὶ δι' ἐρίου μαλακοῦ τῷ ἔλκει προσαγαγὼν καὶ ποτιζὼν αὐτὴν μετὰ γλυκέος· μεγάλα γὰρ ἐπ' αὐτῶν δύνανται καὶ πρὸς τὰ ἰοβόλα ζῶα καὶ πρὸς τὰ δηλητήρια φάρμακα αἱ ἀντίδοτοι· καὶ χρῶ ταύταις καταφρονῶν τῶν χλευαζόντων, ἀπειρῶν ὄντων τῆς φύσεως τοῦ συμβαίνοντος.

Ἄλλο [sc. φάρμακο] ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Θεοδώρου γιὰ τὸν κακοῆθη [sc. καρκίνο]. (Πάρε) πλυμένη καὶ στεγνωμένη κυπριακὴ σποδὸ, μόλυβδο πλυμένο καὶ καμένο, ἐκχύλισμα ἀπὸ τριαντάφυλλα, ἀπὸ τὸ καθένα τους γο δ', δηλ. τέσσερις οὐγγιές, διάλυσέ τα καὶ χρησιμοποίησέ τα μὲ ροδέλαιο· αὐτό [sc. τὸ φάρμακο] εἶναι ἰδιαίτερα ἀνακουφιστικό. Ἄν ὅμως ἡ διάβρωση εἶναι ἐκτεταμένη καὶ ἑλκωμένη, εἶναι ἀξιοθαύμαστο τὸ πόσο δραστικά ἐνεργεῖ, ὥστε πολλὰ φορὲς διατυπώθηκε ἀμφιβολία ὅτι (τὸ ἑλκος) ἦταν κακοῆθες. τὰπέδειξετ' αὐτὸ σὲ εἴκοσι ξέστες παλαιοῦ εὐώδους Ἀδριανοῦ κρασιοῦ, δηλ. στυφοῦ, κατάβρεχε· δώδεκα ξέστες βυρσοδεψικοῦ ροός, ἓνα λίτρο σφαιρία κυπαρισσιοῦ, ἄγουρες κηκίδες καὶ κασσία ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα γο στ', δηλ. ἕξι οὐγγιές· ὅλα αὐτά, ἀφοῦ τὰ συνθλίψεις, καταβρέχε τα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρες, ἐνῶ τὴν τέταρτη βράσε τα, ἕως ὅτου πάρουν τρεῖς ἢ τέσσερις βράσεις, καὶ ἀνακάτευσέ τα μὲ ἓνα κυπαρισσίνο ξύλο· ὕστερα πέταξε αὐτὰ πού ἔχεις συνθλίψει, τὸν χυλὸ ὅμως βράσε τον μέχρις ὅτου γίνῃ πηχτὸς ὅπως τὸ μέλι, καὶ τότε ἀποθήκευσέ τον σὲ ἓνα γυάλινο δοχεῖο. Χρησιμοποίησε τὸ φάρμακο ἀδιάλυτο σ' αὐτοὺς πού ἔχουν ἑλκος, σὲ κάποιες περιπτώσεις διαλύοντάς το μὲ κρασί, ἂν ἔγινε πιὸ παχύρρευστο, καὶ κυρίως ὅταν ἐμφανισθεῖ τέτοιο νόσημα στὸν γυναικεῖο κόλπο. Ἀλλὰ

257. συμπεπτικοῖς coggexi: συμπεπτικοῖς ed. Τὸ λανθασμένο καὶ ἀκατανόητο συμπεπτικοῖς πρέπει μὲ βεβαιότητα νὰ διορθωθεῖ σὲ συμπεπτικοῖς. Τὸ ἐπιθ. συμπεπτικός στὴν ἱατρικὴ γραμματεία δηλώνει συνήθως τὸ βοήθημα πού συντελεῖ στὴν πέψη (δηλ. τὴ διάλυση τῶν τροφῶν). Ὡστόσο ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου *Εἰσαγωγή ἢ Ἱατρὸς*, κάνουντας λόγο γιὰ τὰ εἶδη τῶν φαρμάκων πού ἐπιτίθενται ἐξωτερικά (τῆς δὲ πρὸς τὰ ἐκτὸς φαρμακείας εἶδη), καταγράφει καὶ ἓνα εἶδος τέτοιων φαρμάκων πού τὰ χαρακτηρίζει *συμπεπτικά* (δ.π. 15 [XIV 763, 15-16 K.]), καὶ λίγο παρακάτω σημειώνει (αὐτόθι [XIV 764, 10-11 K.]): *συμπεπτικά δέ* [sc. φάρμακα] *τὰ διὰ ῥητίνης καὶ χαλβάνης καὶ ἀμμωνιακοῦ θυμιάματος*. Ἄν καὶ δὲν ἔχω ἐντοπίσει χωρίο, στὸ ὁποῖο νὰ διευκρινίζονται ἐπακριβῶς οἱ σημασίες τοῦ *συμπεπτικός*, ὑποθέτω ὅτι στὶς περιπτώσεις ἐκεῖνες ὅπου πρόκειται γιὰ φάρμακο πού ἐπιτίθεται ἐξωτερικά, ὅπως στὸ ἐξεταζόμενο κείμενο τοῦ Θεοδώρου (ὅπου ὁ *συμπεπτικός μοτὸς* χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ διαλυθεῖ ἡ *σκληρία* τοῦ ἑλκους), τὸ ἐπιθ. αὐτὸ σημαίνει τὸ φάρμακο ἢ τὸ ἱατρικὸ βοήθημα γενικότερα πού «προκαλεῖ διάλυση τῆς *σκληρίας*» ἢ πού «μαλακώνει τὴν *σκληρίαν*» τοῦ ἑλκους, τοῦ τραύματος κτλ. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.

258. Ἄν καὶ ἡ σύνταξη στὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι κάπως προβληματικὴ, μπορούμε νὰ ὑποστηρίξουμε μὲ βεβαιότητα ὅτι τὸ νόημά του εἶναι τὸ ἀκόλουθο: *Στοὺς μοτούς ἢ στὰ σπληνία*, πρὶν αὐτὰ καλύψουν τὰ ἔλκη, πρέπει νὰ ἀπλωθεῖ κάποια ἀπὸ τίς τρεῖς *ἐμπλάστρους* πού μνημονεύονται στὴ συνῆχεια καὶ πού ἔχουν μαλακτικὲς καὶ διαλυτικὲς ιδιότητες (βλ. τὰ σχετικὰ σχόλια). Βλ. π.χ. [Γαλην.], *Εἰσαγ. ἢ Ἱατρ.* 20 [XIV 795, 4-5 K.]: *ἐφ' ὧν καὶ μοτὰ χρῆ προῦποτιθέναι διάβροχα τοῖς ἀρμόζουσι*. Ἱπποκρ. Π. *ἀγμ.* 27 [III 510, 5-6 L.]: *ἐπὶ δὲ αὐτὸ τὸ ἑλκος ἱκανὸν σπληνίον τῇ λευκῇ κηρωτῇ κεχρισμένον*. Π. *αἰμορρ.* 3 [VI 440, 1 L.]: *σπληνία ἐλαιώσας προστίθει*, κ.ἄ. Ἀπὸ τὸ ἐξεταζόμενο ὅμως κείμενο τοῦ Θεοδώρου, ὅπως παραδίδεται, λείπει ἀκριβῶς ἢ ὑπόδειξη ἢ ἡ περιγραφή αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Ἡ ἐν λόγω παράλειψη ἐνδέχεται νὰ ὀφείλεται στὸν ἐξαιρετικὰ ἐλλειπτικὸν λόγον πού παρατηρεῖται συχνότατα στὰ ἱατρικὰ κείμενα (προφανῶς κάποιες διαδικασίες θεωροῦνταν αὐτονόητες γιὰ τοὺς γιατροῦς)· ἂν ὅμως στὸ προκείμενο χωρίο δὲν ἰσχύει αὐτό, τότε μεταξύ τῶν λέξεων *σπληνίους* καὶ *οἷα* ἔχει ἐκπέσει κείμενο.

ὅμως ἀνακουφίζει καὶ τὶς ἄλλες ὀδύνες, διαλυμένο μὲ γάλα ὄνου. Τὸ φάρμακο αὐτὸ θεραπεύει καὶ τὰ λοιπὰ σηπεδονώδη ἔλκη χωρὶς νὰ προκαλεῖ φλεγμονή, καὶ τὰ αὐτιά μὲ χρόνια καὶ μυξώδη πυόρροια, καὶ τὰ σηπόμενα οὖλα καὶ τὶς δυσεντερίες, καὶ ἐπουλῶνει τὰ δυσεπούλωτα (ἔλκη), ὅταν ἀπλώνεται πάνω τους μὲ μέτρο καὶ ἀφήνεται μὲ μέτρο· γιατί δὲν θὰ ἀντισταθοῦν τὰ ἡμερα ἔλκη σ' αὐτό [sc. τὸ φάρμακο], στὸ ὅποιο ὑποχωροῦν τὰ θηριώδη (ἔλκη). Πρέπει ὅμως νὰ μὴν ἐπουλωθοῦν προηγουμένως τὰ ἔλκη, πρὶν διαλυθεῖ κάθε σκληρία τους, σὲ κάποιες περιπτώσεις μὲ μοτοὺς μαλακτικούς, σὲ ἄλλες μὲ γάζες²⁵⁹, ὅπως γιὰ παράδειγμα εἶναι τὸ μήλινο (ἔμπλαστρο) τοῦ Σεραπίωνα καὶ τοῦ Ἴκεσίου καὶ ἡ πανάκεια. Κάποιες φορές στὸ στάδιο τῆς βελτιώσεως (τοῦ νοσήματος) χρησιμοποίησα καὶ τὴ θηριακή, ἀφοῦ τὴν ἀραίωσα μὲ γάλα καὶ ροδέλαιο, καὶ τὴν ἔθεσα πάνω στὸ ἔλκος μὲ μαλακὸ μαλλὶ καὶ τὴ διέβρεχα μὲ γλυκὸ κρασί. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ὠφελοῦν πάρα πολὺ καὶ τὰ ἀντίδοτα κατὰ τῶν δηλητηριωδῶν ζώων καὶ κατὰ τῶν δηλητηρίων. Καὶ νὰ τὰ χρησιμοποιεῖς, μὴ δίνοντας σημασία σ' ὅσους τὰ χλευάζουν, γιατί δὲν ἔχουν πείρα τῆς φύσεως αὐτοῦ ποῦ συμβαίνει²⁶⁰.

σποδοῦ Κυπρίας

Κυπρία σποδὸς ὀνομάζεται τὸ ὀξειδίου κυπριακοῦ χαλκοῦ. Πρβ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 75 [III 42, 3-11 Wellm.], καὶ αὐτόθι [III 42, 12-43, 18 Wellm.] (πλύση).

Βλ. ἀκόμη Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xvi, λ. *Aes Cyprium*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 297, λ. *σποδός*.

μολύβδου πεπλυμένου καὶ κεκαυμένου

Γιὰ τὸν τρόπο πλύσεως τοῦ μολύβδου βλ. παραπάνω, σ. 179 (*plumbi eloti*), ἐνῶ γιὰ τὴν καύση του βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 81 [III 54, 12-55, 9 Wellm.].

ρόδων χυλοῦ

Σχετικὰ μὲ τὰ ρόδα καὶ τὸν χυλό τους βλ. παραπάνω, σ. 227.

ἀνά γο δ', ἤτοι οὐγγίας δ'

Πιθανότατα αὐτὴ ἡ ἐπεξήγηση τῆς συντομογραφίας ἀποτελεῖ προσθήκη κάποιου ἀντιγραφέα (βλ. καὶ λίγο παρακάτω, ὅπου ἐντοπίζεται ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἐπεξήγηση). Τὸ γο ἢ *Γο* ἀποτελεῖ τὴ συντομογραφία τῆς οὐγγίας (ἢ οὐγκ-). Γιὰ τὴν οὐγγίαν βλ. παραπάνω, σ. 195.

μετὰ ροδίνου

Πρόκειται γιὰ τὸ *ρόδινον μῦρον*, γιὰ τὸ ὅποιο βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 43 [I 42, 7-43, 18 Wellm.]. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 227 (*ρόδον*).

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 284, λ. *ρόδινος*, η, ον.

εἰς Ἀδριανὸν [-νοῦ Χαριτων.] οἴνου, τουτέστι στύφοντος

Γιὰ τὸν Ἀδριανὸν οἶνον, ποῦ ὀφείλει τὴν ὀνομασία του στὸν τόπο παραγωγῆς του, δηλ. τὴν περιοχή τοῦ ποταμοῦ Ἀδρία, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 6 [III 8, 3-9 Wellm.]: ὁ δὲ Ἀδριανός [sc. οἶνος]... ὁ δὲ Πραιτυτιανός, καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν κατ' Ἀδριανὸν κομιζόμενος τόπων, καὶ Plin., *Nat. hist.* 14, 67, 5 [II 485, 1-6 Ian - Mayhoff]: *mox ab intimo sinu maris Adriana*. Γιὰ τὴ στύφουσα ιδιότητα τοῦ Ἀδριανοῦ οἴνου βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 6 [III 8, 3-7 Wellm.]: ὁ δὲ Ἀδριανός [sc. οἶνος] καὶ ὁ Μαμερτίνος, γεννώμενος δὲ ἐν Σικελίᾳ, κατ' ἴσον εἰσὶν ἀδρομερεῖς, μετρίως στύφοντες, καὶ τάχιον παλαιοῦνται, ἤττον δὲ τοῦ νευρώδους ἄπτονται διὰ τὸ ἐν αὐτοῖς λείον.

259. Μεταφραστικὴ συμπλήρωση e.g.: «ὅπου θὰ ἔχει ἀπλωθεῖ κάποιο φάρμακο ποῦ διαλύει τὶς σκληρίες».

260. Προφανῶς τῆς δράσεως τῶν ἀντιδῶτων αὐτῶν.

Βλ. και Pezopoulos, *Adnotationes*, σσ. 42-43 (στις σσ. 42 κ.έ. καταγράφονται «Nomina vinorum a locis, quibus gignuntur ...»).

ξέστας κ'

Μέτρο χωρητικότητας ίσο με μιάμισυ λίτρα ή δέκα όκτώ ούγγιες· βλ. Όρειβ., *Π. μέτρ. και σταθμ.* 5 [Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 244, 19]: *ό ξέστης έχει λίτραν α' C*, και ό.π. 7 [Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 244, 21]: *ή λίτρα έχει ούγγιās ιβ'·* [Γαλην.], *Π. μέτρ. και σταθμ.* 5 [XIX 762, 16 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 230, 20]: *ό ξέστης έχει λίτραν α' ήμισυ*, και ό.π. 7 [XIX 763, 2 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 230, 22]: *ή λίτρα έχει ούγγιās ιβ'·* κ.ά. Ό Spencer (βλ. στή βιβλιογραφία) σημειώνει ότι ό ξέστης είναι μέτρο χωρητικότητας ίσο με τó 1/2 περίπου τής λίτρας, δηλ. 500 κυβ. έκατ.

Βλ. και Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxxvi, λ. sextarius.

ρόος βυρσοδεπικου

Γιά τόν βυρσοδεπικόν ρούν βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 1, 108 [I 101, 5-8 Wellm.]: *ρούς ό επί τά ύψα, όν ένιοι έρυθρόν καλούσι, καρπός έστι τής καλουμένης βυρσοδεπικής ρόος, ήτις ώνομάσθη έκ τού τούς βυρσοδέσας αύτ ή χρ ήσθαι είς τήν στύψιν τών δερμάτων* (πρόκειται για θαμνώδες φυτό, κν. «σουμάκι»).

Βλ. άκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 851-853, λ. Ρούς (ειδικότερα για τόν βυρσοδεπικόν βλ. σσ. 851-852)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 397-398, λ. Rhus coriaria, Sumach (στις σσ. 398-400 κ.ά. είδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 218, λ. rhus, και Durling, *Medical Terms*, σσ. 284-285, λ. ρούς (sumach).

κυπαρίσσου σφαιρίου [leg. -ίων]

Γιά τó κυπαρίσσι και τήν ιατρική χρ ήση τών σφαιρίων του βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 1, 74 [I 73, 23-74, 15 Wellm.], και αύτόθι [I 74, 5-6 Wellm.]: *μαλάττει δέ [sc. τά σφαιρία] και σκληρίας κοπέντα μετά σύκου*.

Βλ. άκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 337, λ. Cypresse· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 584-587, λ. Κυπάρισσος· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxix, λ. Cupressus· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 71, λ. Cupressus (τέσσερα είδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 82, λ. cupressus, και Durling, *Medical Terms*, σσ. 214-215, λ. κυπάρισσος. Πρβ. και Strömberg, *Heilpflanzen*, σ. 127 (κυπάρισσος).

κηκίδος όμφακίτιδος

Κηκίς όνομάζεται ό καρπός τής κηκιδοφόρου δρυός· όμφακίτις είναι ή άγουρη κηκίς που είναι δραστικότερη από εκείνη που έχει ώριμάσει· βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 1, 107 [I 100, 9-101, 4 Wellm.]· πρβ. αύτόθι [I 101, 3-4 Wellm.]: *και καθόλου όπου τι δει στύψαι ή στήσαι ή άναξηράναι, παραλαμβάνεσθαι άρμόζει τήν χρ ήσιν αύτών*.

Βλ. άκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 253-261, λ. Δρυς· πρβ. και σ. 504, λ. Κηκίδες, και Durling, *Medical Terms*, σ. 201, λ. κηκίς.

κασίας

Γιά τήν *κασ(σ)ίαν* βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 1, 13 [I 17, 7-18, 14 Wellm.]· ειδικότερα βλ. αύτόθι [I 18, 8-9 Wellm.]: *άρμόζει δέ είς ... μαλάγματα*. Κατά τόν Γεννάδιο (βλ. στή βιβλιογραφία) ή κασσία τού Διοσκουρίδη είναι τó φυτόν κιν(ν)άμωμον ή κασσία (κν. κανέλλα). Βλ. και παρακάτω, σ. 321 (κιννάμωμον).

Βλ. άκόμη Pabst (έκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 144-150, λ. Cassia acutifolia, και σσ. 180-184, λ. Cinnamomum Cassia· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 361, λ. Zimmt (Laurus cinnamomum)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 476-478, λ. Κασσία· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 103-104, λ. Cinnamomum· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xxvi-xxvii, λ. Cinnamomum· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 239, λ. Cinnamomum Cassia· βλ. επίσης σσ. 238-241 (διάφορα είδη κινναμώμου) και σσ. 301-304 (διάφορα είδη κασσίας)· André, *Les noms de plantes*, σ. 52, λ. casia, και Durling, *Medical Terms*, σσ. 193-194, λ. κασία (cassia, Cinnamomum iners).

Έψε μέχρι τρίς ή τετράκις ζέση

Βλ. και Διοσκουρ., *Π. ύλ. ιατρ.* 2, 70 [I 144, 16 Wellm.]: *μετά τó ζέσαι δις ή τρίς·* ό.π. 2, 76 [I

154, 17-18 Wellm.]: *καὶ σύζεσον τρίς*. *Ἄετ.*, *Λόγ. ἰατρ.* 2, 96 [CMG VIII/1, σ. 186, 1]: *πάλιν ἔψε μετὰ τὸ δις ἢ τρίς ζέσαι τὸ γάλα*. *δ.π.* 2, 250 [CMG VIII/1, σ. 242, 14]: *καὶ μάλλον τρίς ἐψηθέντες*. *δ.π.* 2, 264 [CMG VIII/1, σ. 251, 17]: *ἐψῶντες δις ἢ τρίς ἐν ὕδατι καλλίστῳ*, κ.ἄ. *Πρβ.* καὶ *Διοσκουρ.*, *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 87 [III 58, 12-13 Wellm.]: *ἐνιοὶ δὲ ὄξει ἢ οἴνῳ σβεννύντες αὐτὴν ἐπὶ τρεῖς πάλιν καίουσιν*.

γάλακτι ὄνειψ

Πὰ τὸ ὄνειον γάλα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 70 [I 143, 14-15 Wellm.]: *τὸ μέντοι ὄνειον καὶ βόειον καὶ ἵππειον εὐκοιλιώτερα καὶ ταρακτικά γίνεται (ἢ μυεῖα τοῦ ὄνειου γίνεται στὸ λ. γάλα)*. *Πρβ.* καὶ *Magnus, Augenheilkunde*, σ. 314, λ. *Milch*.

ὠτα χρονίως καὶ μυξιδῶς πυορροοῦντα

Πὰ αὐτιά πού πυορροοῦν ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλες ἀσθένειές τους βλ. τὴ σχετικὴ ἐνότητα στὸ ἔργο τοῦ Γαληνοῦ Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 3, 1 [XII 599, 1-664, 9 K.].

οὐλα μυδῶντα

Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 5, 5 [XII 887, 1 κ.έ. K.]*: *Τὸ Τιμοκράτους ὀδοντότριμμα. πρὸς οὐλα πλαδῶντα, μυδῶντα, αἰμασσομένα. ... Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 11 [XIII 826, 4 κ.έ. K.]*: *ἡ κορακίνη σφραγίς. ποιεῖ πρὸς παρισθμίαν φλεγμονὰς καὶ κεχαλασμένας κιονίδας, οὐλα μυδῶντα, ... Ἄετ.*, *Λόγ. ἰατρ.* 8, 31 [VIII/2, σ. 443, 20-21]: *ἄλλο πρὸς σειομένους ὀδόντας καὶ οὐλα μυδῶντα. ... Παῦλ. Αἰγίν.*, *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 35 [CMG IX/1, σ. 222, 8-10]: *ἐπιτετευγμένον φάρμακον, ὡς ἂν ἀπιστηθῆναι, πρὸς τε τὰς ἐν μασθοῖς νομάς καὶ ὠτα πυορροοῦντα καὶ οὐλα μυδῶντα καὶ δυσεντερίας ...*, κ.ἄ.

δυσεντερίας

Ἡ δυσεντερία ἐστὶν ἔλκωσις ἐντέρων μετὰ φλεγμονῆς καὶ ἀποκρίσεως αἱματωδῶν ἢ τρυγωδῶν. ἢ γε καὶ ἀπολυμάτων μετὰ τοῦ δάκνεσθαι καὶ ἀλγεῖν τὴν κοιλίαν καὶ τὰ ἔντερα, βλ. [Γαλην.], *Ὅρ. ἰατρ.* 269 [XIX 421, 18-422, 3 K.]. *Δυσεντερικοὺς ἐκείνους εἰώθασιν οἱ παλαιοὶ καλεῖν, ἐφ' ὧν οὐδὲ ἡπάρ ἐστὶ πεπονθὸς οὐδ' ἄλλο τι μόνιον, ὅπερ τὴν διάθεσιν ταύτην ἐργάζεται, ἀλλ' αὐτῶν μόνων ἐστὶ τῶν ἐντέρων ἔλκωσις, ἣτις ἀμελουμένη καὶ νομήν, ἔσθ' ὅτε καὶ σῆψιν ἀποτελεῖν πέφυκε καὶ κίνδυνον ἀπωλείας ἐπιφέρειν τῷ κάμνοντι*, βλ. *Ἀλέξ. Τραλλ.*, *Θεραπ.* 9, 3 [II 415, 3-7 Puschm.] (ἢ πραγματέυση τῆς νόσου στίς σσ. 415, 1-439, 12 Puschm.)· βλ. ἀκόμη *Ἀρετ.*, *Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ.* 2, 9 [CMG II, σσ. 75, 26-79, 14]: *Περὶ δυσεντερίας*. *Γαλην.*, *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 9, 5 [XIII 288, 7-306, 15 K.]*: *Περὶ δυσεντερικῶν*. *Ὁρειβ.*, *Ἰατρ. συν. ἐκλ.* 54 [CMG VI/2/2, σσ. 216, 11-219, 37]: *Περὶ δυσεντερικῶν*. *Ἄετ.*, *Λόγ. ἰατρ.* 9, 40 [σσ. 373, 6-376, 20 Ζερβ.]: *Περὶ δυσεντερίας Ἀρχιγένους*, καὶ *Παῦλ. Αἰγίν.*, *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 42 [CMG IX/1, σσ. 232, 22-235, 23]: *Περὶ δυσεντερίας*.

Βλ. καὶ Durling, Medical Terms, σ. 135, λ. *δυσεντερία* καὶ *δυσεντερικός*.

δυσεπούλωτα ἄγει εἰς οὐλήν

Πὰ τὴν ἔκφραση ἄγει εἰς οὐλήν (ἢ εἰς οὐλήν ἄγει) βλ. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 5, 16 [XI 757, 11-13 K.]: *τὰ τοιαῦτα φάρμακα ... εἰς οὐλήν ἄγει τὰ ἔλκη*. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 10, 2 [XIII 343, 13-14 K.]*: *ὥστε καὶ τὸ ἔλκος εἰς οὐλήν ἄγειν*. *δ.π.* 6, 16 [XIII 937, 10-11 K.]: *καὶ τοὺς κόλπους παρακολλᾷ καὶ εἰς οὐλήν ἄγει*. *Ἄετ.*, *Λόγ. ἰατρ.* 1, 368 [CMG VIII/1, σ. 133, 10]: *καὶ εἰς οὐλήν ἄγει τὰ κακοήθη*. *εἰδικότερα βλ. τὸν Παῦλ. Αἰγίν.*, *Ἐπιτ. ἰατρ.* 4, 45 [CMG IX/1, σσ. 364, 22-366, 17]: *Περὶ τῶν οὐλῆς δεομένων ἔλκων*, κ.ἄ.

οὐ γὰρ ἀπειθήσει τὰ ἡμέρα τῶν ἐλκῶν ὧ πείθεται τὰ θηριώδη

Πὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ θηριώδους ἔλκους βλ. Ἄετ., *Λόγ. ἰατρ.* 16, 42 [σ. 60, 7-8 Ζερβ.]: *Οἱ δὲ ἀρχαῖοι τὸ καρκινῶδες ἔλκος καὶ κακοήθες προσηγόρευσαν καὶ θηριώδες ὅπως προκύπτει ἀπὸ τῆ συνέχεια τοῦ χωρίου αὐτοῦ, οἱ χαρακτηρισμοὶ κακοήθες καὶ θηριώδες προέκυψαν ἀπὸ τῆ σύγκριση τῶν ἐν λόγῳ ἔλκων μὲ τὰ ἀγρία θηρία, [αὐτόθι, σ. 60, 13-14 Ζερβ.] ἀπὸ τῶν ἀγρίων θηρῶν καὶ κακοήθων ζώων*. *Πὰ τὰ ἔλκη αὐτὰ βλ. ἀκόμη Διοσκουρ.*, *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 117 [II 267, 12-13 Wellm.]. *δ.π.* 4, 134 [II 280, 5-6 Wellm.]. *δ.π.* 5, 6 [III 9, 10-11 Wellm.]. *Ὁρειβ.*, *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 3, 35 [CMG

VI/3, σ. 79, 8-10], κ.ά. Τὸν χαρακτηρισμὸ ἐλκῶν ὡς ἡμέρων δὲν τὸν ἐντόπισα σὲ κάποιο ἄλλο χωρὶο τῶν ἐκδεδομένων ἱατρικῶν κειμένων, ὡστόσο ὁ παραπάνω ὄρισμός τοῦ *θηριώδους ἔλκου* καθιστᾶ σαφῆ καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ *ἡμερον* (ἔλκος).

πῆ μὲν μοτοῖς ..., πῆ δὲ σπληνίσις

Γιὰ τὸν *μοτὸν* βλ. παραπάνω, σ. 232, ἐνῶ γιὰ τὸ *σπληνίον* βλ. ἐπίσης παραπάνω, σ. 215. Πρβ. καὶ Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 7, 92 [CMG VIII/1, σ. 338, 29-31]: *ἐπιπάσσοντα δὲ τὸ ξηρίον σκέπειν μοτοῖς καὶ σπληνίω· μοτοφύλακι <δὲ> χρηστέον τινὶ τῶν διὰ ψιμυθίου· συνεργεῖ γὰρ καὶ τῆ ἀπουλώσει· Παῦλ. Αἰγίν., Ἐπιτ. ἱατρ.* 6, 93 [CMG IX/2, σ. 147, 23-25]: *εἰ δὲ μὴ, μοτοῖς χρησώμεθα. καὶ σπληνας διαφόρους παρασκευάσαντες πρὸς τὴν ῥοπήν τοῦ ὑπερέχοντος ὀστοῦ τοὺς μείζονας καὶ παχυτέρους παραθήσομεν, κ.ά.*

ἡ Σεραπίωνος μηλίνη

Ἡ ἔμπλαστρος αὐτὴ συντέθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Σεραπίωνα τὸν Ἀλεξανδρέα (2ος αἰ. π.Χ.), ὄπαδὸ τοῦ Φιλίνου τοῦ Κῶου (μέσα 2ου αἰ. π.Χ.) καί, σύμφωνα μὲ κάποιες πηγές, πραγματικὸ ἰδρυτὴ τῆς Ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς σχολῆς. Γιὰ τὸν Σεραπίωνα βλ. H. Gossen, «Serapion» (9), *RE II/A/2* (1923) 1667-1668, ἐνῶ γιὰ τὰ ἀποσπάσματά του βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λ.: βλ. ἀκόμη Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 344. Γιὰ τὴν *μηλίνην ἔμπλαστρον* τοῦ Σεραπίωνα βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 4 [XIII 883, 8-884, 10 K.] (σ. 883, 14: *πρὸς πᾶσαν σκληρίαν*) = *Deichgräber, Empirikerschule*, ἀπ. 150 (σ. 167) (μέσω τοῦ Κρίτωνα)· ὀ.π. 2, 8 [XIII 509, 14-511, 3 K.]: *Μηλίνη Σεραπίωνος τραυματικὴ καὶ διαλυτικὴ, πυκτικὴ, πάγχρηστος* = *Deichgräber, Empirikerschule*, ἀπ. 150 (σ. 167) (μέσω τοῦ Ἀνδρομάχου τοῦ νεωτέρου), καὶ Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 15, 15 [σ. 88, 17-89, 15 Ζερβ.]: *Μηλίνη Σεραπίωνος. τραυματικὴ, διαλυτικὴ πάσης σκληρίας ... Μήλινα ἔμπλαστροι ἔχουν συντεθεῖ καὶ ἀπὸ ἄλλους γιαιτρούς, π.χ. ἀπὸ τὸν Ἡρακλεῖδη τὸν Ταραντῖνο βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 2, 7 [XIII 507, 14 κ.έ. K.] = Ἡρακλ., ἀπ. 21 Guardasole), τὸν Ἡρᾶ τὸν Καππαδόκη (βλ. ὀ.π. 2, 10 [XIII 511, 4 κ.έ. K.]), τὸν Ἀνδρόμαχο τὸν νεώτερο (βλ. ὀ.π. 2, 7 [XIII 505, 5 κ.έ. K.]), τὸν Κρίτωνα (βλ. ὀ.π. 2, 11 [XIII 515, 13 κ.έ. K.]), κ.ά. Τέλος πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἔμπλαστρο αὐτὸ ὀφείλει τὴν ὀνομασία στὸ χρῶμα του· σχετικὰ βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 11 [XIII 824, 2-4 K.]: *Ὅσπερ δ' ἔμπλάστρους ἀπὸ τῆς χροῶς, ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τῆς κατὰ δύναμιν ἐπαγγελίας, ὀνόμασαν ἔνιοι τῶν ἱατρῶν μηλίνας καὶ λευκάς καὶ φαιὰς καὶ κίρρας ...* βλ. ἀκόμη ὀ.π. 2, 6 [XIII 503, 8-18 K.] (γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὀποῖο κατὰ τὴν παρασκευὴ τοῦ ἔμπλάστρου προκύπτει τὸ *μήλινον* χρῶμα).

ἡ Ἴκεσίου

Πρόκειται γιὰ *μέλαινα ἔμπλαστρον*, εὑρετῆς τῆς ὀποίας ὑπῆρξε ὁ Ἐρασιστράτειος γιαιτρός Ἴκέσιος (ἀρχὲς 1ου αἰ. π.Χ.)· γιὰ τὴ σύνθεση καὶ σκευασία τοῦ ἔμπλάστρου, τὸ ὀποῖο πιθανότατα ἀναγραφόταν στὸ ἔργο τοῦ Ἴκεσίου *Περὶ ὕλης*, βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 2 [XIII 780, 16 κ.έ. K.] (σ. 781, 1-2: *σκληρίας διαχέουσα*) [μέσω τοῦ Ἡρᾶ]· ὀ.π. 5, 3 [XIII 787, 12 κ.έ. K.] (μέσω τοῦ Κρίτωνα)· ὀ.π. 5, 5 [XIII 809, 15 κ.έ. K.] (μέσω Ἀνδρομάχου τοῦ νεωτέρου), καὶ ὀ.π. 5, 6 [XIII 811, 18 κ.έ. K.] = Ἡρακλ., ἀπ. 1 Guardasole. Βλ. καὶ Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 15, 14 [σ. 58, 5-59, 14 Ζερβ.]. Γιὰ τὸν Ἴκέσιο βλ. H. Gossen, «Hikesios» (5), *RE VIII/2* (1913) 1593-1594· βλ. ἀκόμη Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 347-348.

ἡ πανάκεια

Πανάκεια ὀνομαζόταν μία ἀπὸ τὶς κόρες τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀλλὰ καὶ ἓνα βότανο· βλ. Θεόφρ., *Π. φυτ. ἰστ.* 9, 15, 7. Ἐπίσης τὸ οὐσ. αὐτὸ δῆλωνε φάρμακο ποὺ θεράπευε κάθε νόσημα, ἀργότερα ὁμως χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ χαρακτηρίσει φάρμακα μὲ ἀποτελεσματικὴ δράση ἀλλὰ μόνο γιὰ κάποια ἢ κάποιες ἀσθένειες· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ.* 7, 2 [XIII 54, 16 κ.έ. K.]: *Ἄλλη πανάκεια Μιθριδάτειος φωνασκουμένοις πρὸ τῶν ἀγῶνων καὶ μετὰ τοὺς ἀγῶνας· Π. ἀντιδ.* 2, 1 [XIV

111, 9-112, 7 K.]: Αντίδοτος πανάκεια δι' αϊμάτων, ἢ χρωμαί, πλείστην ἐπαγγελίαν ἔχουσα, ἐκ τῶν Ἀφροδά (κατὰ δηλητηρίων)· Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ. 15, 14 [σ. 56, 14-58, 4 Ζερβ.] (σ. 56, 17: αὐτὴ πρὸς νομάς ποιεῖ καὶ κακοήθη· σ. 57, 1-2: ἰδίως δ' ἐνεργεῖ πρὸς τὰς τῶν μαστῶν σκληρίας καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς καρκινώματα, καὶ σ. 57, 4-6: παντὶ δὲ ἔλκει ἐπιτιθεῖσα κἄν ἢ τῶν ἀγρίων, πραότερον εὐθὺς ποιήσει καὶ τοὺς πόνους ἡπιωτέρους)· ὀ.π. 15, 15 [σ. 90, 23-91, 3 Ζερβ.]· ὀ.π. 16, 47 [σ. 66, 1-2 Ζερβ.], κ.ἄ. Πὰ τὸ φυτὸ πανάκεια βλ. παραπάνω, σ. 222 (πάνακες).

ἐν τοῖς ἀνέσεως καιροῖς

Ἡ ἄνεσις ἀποτελεῖ τμήμα τῶν καιρῶν, δηλ. τῶν ἐξελικτικῶν σταδίων κάποιας νόσου. Κατὰ τὸν Γαληνὸ ὁ γιατρός πού συνέδεσε τὴν ἄνεσιν μὲ τοὺς καιροὺς ἦταν ὁ Ἀρχιγένης, ὁ ὁποῖος ὀνόμασε μὲ τὸν ὄρο αὐτὸν τὸ τέλος τοῦ τέταρτου καιροῦ, δηλ. τῆς παρακμῆς. Ἐνῶ κατὰ τὸν Γαληνὸ οἱ καιροὶ εἶναι τέσσερις, ἀρχή, ἀνάβασις, ἀκμή καὶ παρακμή, ὁ Ἀρχιγένης ἐκλαμβάνει ὡς πρῶτον καιρὸν τὴν ἀρχὴν καὶ ὡς δευτέρον τὴν ἀκμὴν (παραλείπει δηλ. τὴν ἀνάβασιν), καὶ ἐπίσης ἄνεσιν ὀνομάζει τὸ τελευταῖον τῆς παρακμῆς. Ἄλλ' ἐκεῖνος φαύλως γε πράττει, νομίζων αὐτὴν ἕτερον εἶναι καιρὸν ἰδέα τινὶ διαφέροντα τῆς παρακμῆς (βλ. Γαλην., Π. τῶν ἐν νόσ. καιρ. 5 [VII 424, 6-9 K. = σ. 37, 9-15 Wille]). Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, Ἀρχιγένης, σσ. 156-158.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 54, λ. ἄνεσις.

ἐχρησάμην ... τῇ θηριακῇ

Ἡ θηριακὴ αὐτὴ συντέθηκε γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν βασιλιὰ τοῦ Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ', ἀλλὰ στὴν Ἀρχαιότητα διασημότερη ὑπῆρξε ἢ τροποποιημένη ἀπὸ τὸν Ἀνδρόμαχο τὸν πρεσβύτερο, ἀρχίατρο τοῦ Νέρωνα· βλ. Γαλην., Π. ἀντιδ. 1, 1 [XIV 2, 12-16 K.]: πάντα δ' οὖν αὐτὰ μίξας ὁ Μιθριδάτης ἐν ἐποίησε φάρμακον, ἐλπίσας ἕξειν ἀρωγὸν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὀλεθρίοις. ὕστερον δὲ Ἀνδρόμαχος ὁ Νέρωνος ἀρχίατρος, ἔνια μὲν προσθεῖς, ἔνια δὲ ἀφελῶν, ἐποίησε τὴν θηριακὴν ὀνομαζομένην ἀντίδοτον ... Σχετικὰ μὲ τὴν θηριακὴν βλ. τὰ ἔργα τοῦ Γαληνοῦ *Περὶ ἀντιδότων*, *Πρὸς Πίσωνα περὶ τῆς θηριακῆς* καὶ τὸ ψευδο-γαληνικὸ *Περὶ θηριακῆς πρὸς Παμφιλιανόν*, καθὼς καὶ τὴ σχετικὴ μονογραφία τοῦ G. Watson, *Theriac and Mithridatium* (βλ. στὴ βιβλιογραφία). Σημειῶνω ὅτι ὡς θηριακὴ χαρακτηρίζεται καὶ ἓνα φάρμακο πού ἡ σύνθεσή του ἀποδίδεται στὸν Ἀντίοχο Η' τὸν Φιλομήτορα, βασιλιὰ τῆς Συρίας, πρόκειται ὁμως γιὰ ἓνα ἐντελῶς διαφορετικὸ σκεῦασμα· σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ δεύτερο κεφ., λ. ἀρ. 2 («Ἀντίοχος Η' ὁ Ἐπιφανῆς Φιλομήτωρ»).

23. Κ. Ἰούλιος Νεικήτης (ἀρχές 3ου αἰ. μ.Χ.)

Τὸ ὄνομα τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ μνημονεύεται σὲ ἓναν «μαρμάρينو ἐπιτύμβιο ἑλλαδικῶ» βωμὸ μὲ συμφυῆ βάση καὶ ἐπίθημα». Ὁ βωμὸς ἀνακαλύφθηκε στὸ νησί τοῦ Ἁγίου Ἀχιλλεῖου στὴν ἡμιορειπωμένη ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ «σήμερα χρησιμοποιεῖται ὡς βάση τῆς Ἁγίας Τράπεζας τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Πύλης».

Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἐξῆς²⁶¹:

261. Πὰ τὴν περιγραφὴ αὐτὴ τοῦ μνημείου καὶ τὴν ἐπιγραφὴ βλ. Ριζάκης - Τουράτσογλου, *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας*, τ. 1, σσ. 151-152 (παραθέτω τὴν ἐπιγραφὴ κατὰ τὴν ἔκδοση τῶν δύο αὐτῶν μελετητῶν). Ἡ ἐπιγραφὴ εἶχε ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὴν Α. Κ. Ἀνδρειωμένου, «Ἀρχαιοῦτες καὶ μνημεῖα δυτικῆς Μακεδονίας. Πύλη Μικρᾶς Πρέσπας», *ΑΔ 22* (1967), Μέρος Β' 2 - Χρονικά, σ. 416, καὶ πίν. 310ζ. Μνείες τῆς ἐπίσης γίνονται ἀπὸ τοὺς J. Robert - L. Robert, *Bull. Epigr.* (1970), σ. 406, ἀρ. 359, καὶ ἀπὸ τὸν Φ. Πέτσα, «Χρονικά

Κ. Ίούλιος Νει-
κήτης ἰατρός·
ἥρωα
χαίρε.

Κ. Ίούλιος Νεικήτης, γιατρός· ἥρωα, χαίρε.

Γιὰ τὸν γιατρό αὐτὸν δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά ἄλλη πληροφορία.

24. Καλλιγένης (3ος/2ος αἰ. π.Χ.)

Πατὴρ τοῦ Φιλίππου Ε' (222/1-179 π.Χ.), πιθανότατα μακεδονικῆς καταγωγῆς²⁶². Ἡ δράση του πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μᾶλλον στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. π.Χ., ἀφοῦ κατὰ τὸν Ρωμαῖο ἱστορικὸ Τίτο Λίβιο ὁ Καλλιγένης ὑπῆρξε γιατρός τοῦ Φιλίππου κατὰ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του (179 π.Χ.)²⁶³. Στὸ σχετικὸ κείμενο τοῦ Λιβίου ὁμως δὲν καταγράφεται καμιά σαφῆς πληροφορία οὔτε γιὰ τὴ νόσο τοῦ βασιλιᾶ οὔτε γιὰ τὴ θεραπεία ποῦ τοῦ ἐφάρμοσε ὁ γιατρός· ἔτσι σχετικὰ μὲ τὸν Καλλιγένη ὡς βασικὴ πληροφορία πρέπει νὰ θεωρηθοῦν τὰ ὅσα λέει ὁ Λατίνος ἱστορικὸς γιὰ τὴν ἀνάμιξή του στὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς ὑπὲρ τοῦ Περσέα. Αὐτὴ ἀκριβῶς ὁμως ἡ ἀνάμιξή του καὶ οἱ σχέσεις του μὲ διάφορα πρόσωπα δηλώνουν πιθανότατα ὅτι ὁ Καλλιγένης ἀσκοῦσε τὴν τέχνη του ὄχι μόνο στὸν στρατὸ ἀλλὰ καὶ στὴν Αὐλὴ τοῦ Φιλίππου Ε'.

Μαρτυρία

Tit. Liv., *Ab Urbe cond.* 40, 56, 8-11:

Ab Demetriade profectus [sc. Philippus] Thessalonicae plurimum temporis moratus fuerat; inde cum Amphipolin venisset, gravi morbo est implicitus. Sed animo tamen aegrum magis fuisse quam corpore constat; curisque et vigiliis, cum identidem species et umbrae insontis interempti filii agitent, cum diris exstinctum esse execrationibus alterius. †Tamen admoneri† potuisset Antigonus, si aut ^{*264} aut statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi praeerat, non exspectata morte regis, a primis desperationis notis nuntios per dispositos equos, ita ut convenerat, misit ad Perseum, et mortem regis in adventum eius omnes, qui extra regiam erant, celavit.

Ἀρχαιολογικά 1968-1970», *Μακεδονικά* 15 (1975) 311, ἀρ. 194. Βλ. ἐπίσης Σβέρκος, *Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς Ἄνω Μακεδονίας*, σσ. 91-92, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109.

262. Βλ. Tatakis, *Macedonians Abroad*, σ. 336, ἀρ. 12.

263. Βλ. παρακάτω τὴ σχετικὴ μαρτυρία, καὶ Walbank, *Philipp V*, σ. 253.

264. Tamen ad regnum admoveri potuisset Antigonus, si aut adfuisse aut statim] Μὲ βάση τὶς διαφορὲς προτάσεις ποῦ μνημονεύονται στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Walsh (σ. 341) παρατίθεται ἐδῶ αὐτὴ ἡ e.g. ἀποκατάσταση τοῦ χωρίου, ἡ ὁποία πιστεύω ὅτι ἀνταποκρίνεται τουλάχιστον στὸ νόημα τοῦ εὐρύτερου χωρίου.

Προελαύνοντας από τη Δημητριάδα [sc. ο Φίλιππος] άργοπόρησε πολύ χρόνο στη Θεσσαλονίκη. Στη συνέχεια όταν έφθασε στην Αμφίπολη, προσβλήθηκε από σοβαρό νόσημα, αλλά όμως είναι γνωστό ότι υπήρξε άσθενής μάλλον στην ψυχή παρά στο σώμα. Και με άγωνία και άγρυπνίες, ενώ τον καταδίωκαν οι συχνές όπτασίες και τὸ φάντασμα τοῦ άθώου δολοφονημένου γιοῦ του, έσβησε²⁶⁵, έκστομίζοντας τρομερές κατάρες κατά τοῦ άλλου (γιοῦ του). Έν τούτοις ὁ Αντίγονος θά μπορούσε νά προωθηθεῖ στη βασιλεία, είτε αν ήταν παρών είτε αν ὁ θάνατος τοῦ βασιλιᾶ είχε γίνει γνωστός άμέσως²⁶⁶. Ὁ γιατρός Καλλιγένης, ὁ ὁποῖος είχε τήν εὐθύνη τῆς θεραπείας του, χωρίς νά περιμένει τὸν θάνατο τοῦ βασιλιᾶ, με τὰ πρώτα συμπτώματα ὅτι ἡ περίπτωσή του ἦταν χωρίς έλπίδα, έστειλε άγγελιοφόρους στὸν Περσέα²⁶⁷ μέσω σταθμῶν με έφεδρικούς ἵππους, ὅπως τὸ είχε κανονίσει, και μέχρι τήν άφιξή του κράτησε κρυφὸ τὸν θάνατο τοῦ βασιλιᾶ από ὅλους, ὅσοι βρίσκονταν έξω από τὸ παλάτι.

Γιὰ τὴν άσθένεια, τὸ περιστατικὸ τῆς διαδοχῆς τοῦ Φιλίππου και τὴν ανάμιξη τοῦ Καλλιγένη βλ. Walbank, *Philipp V*, σσ. 253-254, και Hammond – Walbank, *Ιστ. τῆς Μακεδονίας*, τ. 3, σσ. 509-511.

gravi morbo est implicitus

Δὲν παρέχεται κανένα στοιχείο για τὴν ταύτιση τῆς νόσου, ὡστόσο από τὰ ὅσα λέγονται στη συνέχεια προκύπτει ὅτι, τουλάχιστον κατά τὸν Λίβιο, έπρόκειτο μάλλον για ψυχικὴ διαταραχή (ἢ για ἕναν συνδυασμὸ σωματικῆς και ψυχικῆς νόσου).

cum identidem species et umbrae insontis interempti filii agitent

Ὁ Δημήτριος, γιὸς τοῦ Φιλίππου Ε', παρέμενε αἰχμάλωτος στη Ρώμη για αρκετὰ χρόνια και ὅταν επέστρεψε στη πατρίδα του, προκάλεσε τὴν ὑποψία τοῦ πατέρα του για φιλορρωμαϊκὴ στάση. Ὁ Φίλιππος με τὴν παρακίνηση τοῦ Περσέα έβαλε νά τὸν δολοφονήσουν (πιθανὸν τὸ 180 π.Χ.)· σχετικά βλ. Walbank, *Philipp V*, σσ. 252-253 και 335, και στὸν ἴδιο, *Polybius*, τ. 3, σ. 257.

Antigonus

Γιὰ τὸν Αντίγονο, γιὸ τοῦ Έχεκράτη, μέλος τοῦ βασιλικοῦ οἴκου και αντίζηλο τοῦ Περσέα στη διαδοχή, βλ. Hammond – Walbank, *Ιστ. τῆς Μακεδονίας*, τ. 3, σσ. 510-511· ἀκόμη βλ. J. Kaerst, «Antigonos» (79), *RE I/2* (1894) 2419· Walbank, *Philipp V*, σσ. 252-253, και Tatakis, *Macedonians Abroad*, σ. 246, άρ. 176.

misit ad Perseum

Βασιλιᾶς τῆς Μακεδονίας (179-168 π.Χ.)· ένδεικτικὰ βλ. F. Geyer, «Perseus» (5), *RE XIX/1* (1937) 996-1021, και Tatakis, *Macedonians Abroad*, σ. 406, άρ. 66.

265. Πέθανε.

266. Μεταφράζω τὴν περίοδο αὐτὴ με βάση τὴν e.g. ἀποκατάστασή της, τὴν ὁποία έκθέτω στην ὑπόσημ. 264.

267. Ὁ ὁποῖος βρισκόταν στη Θράκη.

25. Καλλισθένης ὁ Ὀλύνθιος (4ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Καλλισθένης καταγόταν ἀπὸ τὴν Ὀλυνθο τῆς Χαλκιδικῆς (γεννήθηκε περὶ τὸ 370 π.Χ.) καὶ ἦταν γιὸς τοῦ Δημοτίμου καὶ τῆς Ἀριμνήστης, ἀδελφῆς τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη μαζὶ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο τὸν ὁποῖο ἀκολούθησε στὴν ἐκστρατεία του στὴν Ἀσία. Πέθανε μὲ βίαιο θάνατο τὸ 327 π.Χ. ἐπειδὴ χλεύασε τὸν Ἀλέξανδρο, ἐκφράζοντας τὴν ἀντίθεσή του στὸ θέμα τῆς προσκυνήσεως (καὶ ἀκολούθως κατηγορήθηκε γιὰ συνωμοσία)²⁶⁸.

Ὁ Καλλισθένης πιστεύεται ὅτι ὑπῆρξε συγγραφέας ἐνὸς ἀνατομικοῦ συγγράμματος, τὸ ὁποῖο δυστυχῶς δὲν ἔχει διασωθεῖ· εἰδικότερα στὸ ἔργο αὐτὸ πραγματευόταν τὴν ἀνατομία τοῦ ὀφθαλμοῦ²⁶⁹. Ὁ Haeser σημειώνει ὅτι ὁ Καλλισθένης συνέγραψε καὶ βοτανολογικὸ σύγγραμμα²⁷⁰, πιθανότατα ὁμῶς πρόκειται γιὰ σύγχυση μὲ τὶς σχετικὲς ἐνότητες τοῦ ἔργου *Ἀλεξάνδρου πράξεις*, στὸ ὁποῖο ὁ Ὀλύνθιος λόγιος δὲν περιορίσθηκε στὴν ἐξιστόρηση τῶν κατορθωμάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἀλλὰ στὶς πολλὲς παρεκβάσεις ποὺ ἔκανε κατέγραψε πληροφορίες γιὰ τὴ Γεωγραφία, τὴ Ζωολογία, τὴ Βοτανικὴ κτλ. τῶν περιοχῶν ποὺ κατέκτησε ὁ Μακεδόνας στρατηλάτης²⁷¹.

Μαρτυρία - Ἀπόσπασμα

Chalcidius, *Timaeus* 246 [σσ. 256, 14-257, 15 Waszink]:

Demonstranda igitur oculi natura est, de qua cum plerique alii tum Alcmaeo Crotoniensis, in physicis exercitatus quique primus exectionem aggredi est ausus, et Callisthenes, Aristotelis auditor, et Herophilus multa et praeclara in lucem protulerunt: duas esse angustas semitas quae a cerebri sede, in qua est sita potestas animae summa et principalis, ad oculorum cavernas meent naturalem spiritum continentes; quae cum ex uno initio eademque radice progressae aliquantisper coniunctae sint in frontis intimis, separatae bivii specie perveniunt ad oculorum concavas sedes, qua superciliarum obliqui tramites porriguntur, sinuataeque illic tunicarum gremio naturalem humorem recipiente globos complent munitos tegmine palpebrarum, ex quo appellantur orbis. Porro quod ex una sede progrediantur luciferae semitae, docet quidem sectio principaliter, nihilo minus tamen intellegitur ex eo quoque, quod uterque oculus moveatur una nec alter sine altero moveri queat. Oculi porro ipsius continentiam in quattuor membranis seu tunicis nota-

268. Γιὰ τὸν Καλλισθένη βλ. Kroll, «Kallisthenes», στ. 1674-1726. Ὡς γιὰ τὸν στρατεύματος τοῦ Ἀλεξάνδρου μνημονεῖ τὸν Καλλισθένη ὁ Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 90.

269. Βλ. Pansier, «Repertorium oculo-rum, I», σ. 524 (λ. «Callisthene»: «avait écrit sur la structure de l'oeil»). Γιὰ μιὰ γενικὴ μνεία τοῦ ἀνατομικοῦ αὐτοῦ συγγράμματος βλ. Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 224 (: «über Anatomie»): Fuchs, «Heilkunde», σ. 285 (: «über Anatomie»), καὶ Kroll, «Kallisthenes», στ. 1684, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ἀμφίβολο, ἂν πράγματι ὁ Καλλισθένης ἔγραψε ἰδιαίτερο σύγγραμμα γιὰ τὴν ἀνατομία τοῦ ὀφθαλμοῦ (*De natura oculi*).

270. Βλ. *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 224 (: «über Botanik»).

271. Βλ. καὶ Kroll, «Kallisthenes», στ. 1684.

verunt disparili soliditate; quarum differentiam proprietatemque si quis persequi velit, maiorem proposita materia suscipiet laborem.

Πρέπει λοιπόν να εξηγήσουμε τη φύση του ματιού, για την οποία, μαζί με πολλούς άλλους, ο Άλκμαίων ο Κροτωνιάτης που είχε μαθητεύσει κοντά σε φυσικούς και ήταν ο πρώτος που τόλμησε να επιχειρήσει έκτομή, και ο Καλλισθένης, ακροατής²⁷² του Αριστοτέλη, και ο Ήρόφιλος έφεραν στο φώς πολλά και εξαιρετικά στοιχεία: Υπάρχουν δύο στενοί πόροι που περιέχουν το φυσικό πνεύμα²⁷³, οι όποιοι από την έδρα του έγκεφάλου, όπου βρίσκεται η υπέρτατη και κύρια δύναμη της ψυχής, οδηγούν στις κόγχες των ματιών. Οι πόροι αυτοί, ενώ έκκινούν από κοινή αφητηρία και από την ίδια ρίζα, προχωρούν για λίγο ένωμένοι στο έσώτατο τμήμα του μετώπου, φθάνουν χωριστοί, σαν δύο δρόμοι, στις κοίλες έδρες²⁷⁴ των ματιών, στο σημείο που εκτείνονται (= καταλήγουν)²⁷⁵ οι καμπύλες γραμμές των φρυδιών, και, εκεί, όπου η δημιουργούμενη κοιλότητα των χιτώνων δέχεται το φυσικό υγρό, γεμίζουν (με πνεύμα;)²⁷⁶ τους βολβούς (του ματιού), που προστατεύονται από το κάλυμμα των βλεφάρων και γι' αυτό όνομάζονται κύκλοι. Έτσι λοιπόν το ότι οι πόροι που μεταφέρουν το φώς εκκινούν από κοινή έδρα, κατά κύριο λόγο βέβαια το δείχνει η ανατομή, αλλά γίνεται έξ ίσου κατανοητό και από το έξη: και τα δύο μάτια κινούνται ταυτόχρονα, και δέν μπορούμε να κινήσουμε το ένα χωρίς το άλλο. Έπεσήμαναν άκομη την κατασκευή του ίδιου του ματιού από τέσσερις μεμβράνες ή χιτώνες διαφορετικής σταθερότητας²⁷⁷. αν κάποιος θελήσει να διερευνήσει τη διαφορά και την ιδιαιτερότητά τους, θα αναλάβει έναν μόχθο μεγαλύτερο από το υλικό που έχει έκτεθει (έδω)²⁷⁸.

Alcmaeo Crotoniensis, in physicis exercitatus

Άλκμαίων, άπ. Α 10 D.-Κ.

Ο Άλκμαίων ο Κροτωνιάτης (6ος/5ος αι. π.Χ.), φυσικός φιλόσοφος, ύπηρξε πρωτοπόρος στην έρευνα της λειτουργίας των αισθητηρίων όργάνων, και ύποστήριζε ότι το κύριο όργανο του ανθρώπινου σώματος είναι ο έγκεφαλος (άπ. Α 5 D.-Κ.: *άπάσας δέ τας αισθήσεις συνηρηθήσθαι πως προς τον έγκεφαλον*). Τις έρευνές του για τη λειτουργία του όφθαλμού τις πραγματοποίησε στο σχετικό όργανο της αίγός. Το σύγγραμμα όπου κατέγραψε τα πορίσματα των φυσιολογικών μελετών του έφερε τον τίτλο *Περί φύσεως*: για τα σωζόμενα αποσπάσματα βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών, στο λ. Σχετικά με τον Άλκμαίωνα βλ. G. E. R. Lloyd, «Alcmaeon and the Early History

272. Υποθέτω ότι το auditor του λατινικού κειμένου αντιστοιχεί στο αρχαιοελληνικό *άκουστής*: βλ. Στέφ. Βυζ., *Έθν.*, λ. *Δυρράχιον*: ... *Άσκληπιάδης άκουστάς έσχε Τίτον Αύφίδιον Σικελόν και Φιλωνίδην Δυρραχηρόν* ...

273. Πρόκειται για το λεγόμενο *φυσικόν πνεύμα* (spiritus naturalis). Προφανώς με τον όρο semita (πόρος) ύπονοούνται τα όπτικά νεύρα: βλ. και Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 98.

274. Δηλ. στις κόγχες.

275. Έσωτερικά, δηλ. στον μεγάλο κανθό.

276. Βλ. και von Staden, *Herophilus*, σ. 204.

277. Δηλ. πυκνότητας, ή όποια άφορά την κατασκευή τους.

278. Έννοεί ότι ή λεπτομερής μελέτη της δομής των χιτώνων του ματιού άπαιτεί μεγαλύτερο μόχθο από αυτόν που κατέβαλαν οι κατονομαζόμενοι έρευνήτες προκειμένου να καταλήξουν στο συμπεράσματα που έχουν έκτεθει στο σχολιαζόμενο κείμενο.

of Dissection», *AGM* 59 (1975) 113-147, και C. Oser-Grote, «Alkmaion v. Kroton», στό: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, στ. 30 (δπου και βιβλιογραφία). Βλ. και Μαυρουδής, *Αρχιγένης*, σ. 47, ύποσημ. 12 (περι τὸ τέλος). Ειδικότερα γιά τήν ἀνατομία τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀπὸ τὸν Ἀλκμαίωνα βλ. Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 98-99.

Herophilus

Ἡρόφ., ἀπ. 86 von Staden

Τόσο ὁ Ἡρόφιλος ὄσο και κάποιοι ἀπὸ τοὺς ὀπαδοὺς του ἀσχολήθηκαν μὲ τήν ἀνατομία τοῦ ὀφθαλμοῦ και γενικότερα μὲ τήν Ὀφθαλμολογία. Σχετικά μὲ τὸν Ἡρόφιλο βλ. ἀπ. 84-89 von Staden. Πὰ τὸ σύγγραμμά του *Περὶ ὀφθαλμῶν* βλ. ἀπ. 20 = 260 von Staden. Ἐπίσης ὁ Ἡροφίλειος γιαιτρός Δημοσθένης ὁ Φιλαλήθης (πρῶτο μισὸ 1ου αἰ. μ.Χ.) ἔγραψε σύγγραμμα μὲ τὸν τίτλο Ὀφθαλμικός· βλ. von Staden, *Herophilus*, σσ. 573-574. Γενικά γιά τήν ἐνασχόληση τῶν γιαιτρῶν μὲ τήν Ὀφθαλμολογία (Ανατομία, Φυσιολογία, Παθολογία και Θεραπευτική) ἀπὸ τήν ἀλεξανδρινή ἐποχή και μετὰ βλ. Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 203 κ.έ. Βλ. ἀκόμη Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 148 (γιά τήν ἐνασχόληση τοῦ Ἡροφίλου μὲ τήν Ὀφθαλμολογία) και σσ. 162 και 428-429 (γιά τήν ἐνασχόληση τοῦ Δημοσθένη τοῦ Φιλαλήθη μὲ τήν Ὀφθαλμολογία και γιά τὸ σχετικό σύγγραμμά του).

duas esse angustas semitas quae a cerebri sede

Βλ. Γαλην., *Π. αἰτ. συμπτ.* 1, 2 [VII 88, 17-89, 2 K.] = Ἡρόφ., ἀπ. 85 von Staden: *δοκεῖ δέ μοι τὸ ἀπ' ἔγκεφάλου καταφερόμενον ἐπὶ τὸν ὀφθαλμὸν νεῦρον, ὃ δὴ και πόρον ὀνομάζουσιν οἱ περὶ Ἡρόφιλον, ὅτι τούτου μόνον φανερόν ἐστι τὸ τρήμα, πνεύματος ὑπάρχειν ὁδὸς αἰσθητικοῦ· Π. ἰδ. βιβλ. 4, 32 [XIX 30, 2-4 K. = Gal. scr. min. II 108, 13-14 = σ. 152, 17-18 B.-M.]: και περὶ τῶν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς νεύρων, ἃ καλοῦσιν Ἡρόφιλός τε και Εὔδημος πόρους, κ.ἄ.*

a cerebri sede, in qua est sita potestas animae summa et principalis

Ἐννοεῖ τὸ λογιστικὸν ἢ ἡγεμονικὸν τῆς ψυχῆς.

Oculi porro ipsius continentiam in quattuor membranis seu tunicis notaverunt disparili soliditate

Πὰ τοὺς τέσσερις χιτῶνες τοῦ ματιοῦ βλ. Ροῦφ., *Π. ὄνομ. τῶν τοῦ ἀνθρ. μορ.* 153 [σσ. 73, 1-75, 3 Kowalski] (1. κερατοειδής, 2. ῥαγοειδής ἢ χοριοειδής, 3. ἀραχνοειδής ἢ ἀμφιβληστροειδής ἢ ὑαλοειδής, και 4. φακοειδής ἢ κρυσταλλοειδής). Βλ. ἀκόμη Ἡρόφ., ἀπ. 87 von Staden (1. κερατοειδής, 2. ῥαγοειδής ἢ χοριοειδής), ἀπ. 88 von Staden (1. κερατοειδής, 2. χοριοειδής, 3. ἀραχνοειδής) και ἀπ. 89 von Staden (ἀραχνοειδής ἢ ἀμφιβληστροειδής ἢ ὑαλοειδής).

26. Γάϊος Καλπούρνιος Κολλῆγας Μακεδῶν (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.)

Ὁ γιαιτρός Γάϊος Καλπούρνιος Κολλῆγας ἦταν γόνος ὀνομαστῆς μακεδονικῆς οἰκογενείας και χριστιανός (;) ὅπως μαρτυρεῖ τὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμά του, ἐκτὸς ἀπὸ γιαιτρός, ὑπῆρξε ρήτορας και φιλόσοφος. Πέθανε στήν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας σὲ ἡλικία τριάντα ἐτῶν, ἐκεῖ ὄπου προφανῶς κατεῖχε και τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρχιαιτροῦ (ὡς δημοσιεύων).

Τὸ μνημεῖο τοῦ τὸ κατασκεύασε ὁ πατέρας τοῦ Γ. Καλπούρνιος Μακεδῶν, καὶ σ' αὐτὸ χαράχθηκε τὸ ἀκόλουθο ἐπίγραμμα²⁷⁹:

Γ. Καλπ. Κολλήγαν Μακεδόνα βουλευτὴν ἄνδρα ἀξιόλο[γον] ἥρωα?
 ὃς ἐγένετο ἐν πάσῃ ἀρετῇ ὡς φησιν ὁ ἀρχαῖ[ος] ποιητής?
 ῥήτορα ἐν τοῖς δέκα Ἀθηναίων πρώτοις κλ[ήρον] ἔχοντα?
 φιλόσοφον τὰ Πλάτωνος καὶ Σωκράτους ἔτι ἀ[ίρου]μενον?
 ἀρχιατρὸν ἐν λόγοις καὶ ἔργοις τὰ Ἴπποκράτους το[λμήσαντα];
 γενόμενον ἐν ἀνθρώποις ἔτη τριάκοντα καὶ ἡμ[έρας] ...
 Θεοῦ προνοία καὶ ἱερῶν ἀγγέλων συνοδίᾳ με[τοικήσαντα]
 εἰς [ο]ὐρανὸν ἐξ ἀνθρώπων, θᾶττον ἢ ἔδει τοὺς γ[ειναμένους];
 καταλιπόντα, τὸν [πῆλ]ινο[ν] χιτῶνα ἐνταυθοῖ περιδυσάμενον,
 κατασκευάσας τὸ ἡρῶον τῷ γλυκυτάτῳ καὶ πο[θινο]τάτῳ
 καὶ [θεοφιλε]στάτῳ τέκνῳ] Γ. Καλπούρνιος Μ[ακεδῶν].

Τὸν Γαῖο Καλπούρνιο Κολλήγα Μακεδόνα, βουλευτὴ, ἄνδρα ἀξιόλογο, ἥρωα, ὁ ὁποῖος διέπρεψε σὲ κάθε ἀρετῇ, ὅπως λέει ὁ ἀρχαῖος ποιητής, ῥήτορα ποῦ συμπεριλαμβάνεται στοὺς δέκα πρώτους Ἀθηναίους, καὶ ἀκόμη φιλόσοφο ποῦ ἀσπάζεται τὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Σωκράτη, ἀρχίατρο, ποῦ μὲ λόγια καὶ ἔργα ἄσκησε τὴν τέχνη τοῦ Ἴπποκράτη²⁸⁰, ποῦ ἔζησε ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους τριάντα χρόνια καὶ ἡμέρες ..., ποῦ μὲ τὴν πρόνοια τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ συνοδεία τῶν ἱερῶν ἀγγέλων μετοίκησε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους στὸν οὐρανό, ποῦ ἐγκατέλειψε τοὺς γονεῖς γρηγορότερα ἀπὸ ὅσο ἔπρεπε, ποῦ περιβλήθηκε ἐδῶ τὸν πῆλινο χιτῶνα, κατασκεύασε τὸ μνημεῖο στὸ γλυκύτατο καὶ ποθεινότατο καὶ ἀγαπημένο ἀπὸ τὸν θεὸ τέκνο τοῦ ὁ Γαῖος Καλπούρνιος Μακεδῶν.

ὃς ἐγένετο ἐν πάσῃ ἀρετῇ ὡς φησιν ὁ ἀρχαῖ[ος] ποιητής?

Ἡ ἔκφραση ὃς ἐγένετο ἐν πάσῃ ἀρετῇ δὲν ἐντοπίζεται ἐπακριβῶς σὲ κανέναν ποιητὴ· πρβ. ὁμῶς Διόδ. Σικελ., *Ιστ. Βιβλιοθ.* 9, 1, 1: ἀθλητὴς ἐγένετο πάσης ἀρετῆς = Κωνστ. Πορφυρ., *Π. ἀρετ. καὶ κακ.* 1, 217, 9· *Παλατ. Ανθολ.*, App. (Epigr. sepul.) 42: Ἐνθάδε τὸν πάσης ἀρετῆς ἐπὶ τέρμα μολόντα Εὐθύκριτον· ὁ.π. 7, 43: Ἐνθάδε τὴν πάσης ἀρετῆς ἐπὶ τέρμα μολοῦσαν Φαναγόραν· ὁ.π. 7, 501, 1· *IG II/2*, ἀρ. 12151, 3: Ἐνθάδε τὴν πάσης ἀρετῆς ἐπὶ τέρμα μολοῦσαν Μνησαρέτην, κ.ἄ. Πρβ. καὶ σ. 163.

ῥήτορα ἐν τοῖς δέκα Ἀθηναίων πρώτοις κλ[ήρον] ἔχοντα?

Μὲ τὴν πρόταση αὐτὴ γίνεται ἀναφορὰ στὸν «κανόνα» τῶν δέκα διαπρεπέστερων Ἀθηναίων ρητόρων· βλ. Kroehnert, *Canones*, σσ. 6 (Tab. M) καὶ 12 (Tab. C). Γιὰ τὸν «κανόνα» ποῦ δημοσίευσε ὁ Kroehnert βλ. καὶ Schmidt - Stählin, *Gesch. der griech. Lit.*, τ. VII/1/1, σ. 762.

φιλόσοφον τὰ Πλάτωνος καὶ Σωκράτους ἔτι ἀ[ίρου]μενον?

Προφανῶς ὁ Γ. Καλπ. Κολλήγας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ, ἀσχολοῦνταν καὶ μὲ τὴν πλατωνικὴ

279. Παραθέτω τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸν Ramsay, «A Noble Anatolian family», σσ. 2-5, ἀρ. 1. Βλ. ἐπίσης H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 32 (1982), σσ. 366-367, ἀρ. 1302, καὶ Jones, «A Family», σσ. 264-269 (ἡ ἐπιγραφὴ στὴ σ. 264). Βλ. ἀκόμη P. Roussel, «Bulletin Épigraphique», *REG* 33 (1920) 427· Jones, «An Epigram», σ. 194, ὑποσημ. 54· Nutton, «Archiatri», σ. 219, ἀρ. 25, καὶ Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109. Βλ. καὶ ἀμέσως παρακάτω, τὸ λ. ἀρ. 27 («Κολλήγας»).

280. «Ποῦ γινώριζε καλά τὰ δόγματα τοῦ Ἴπποκράτη» (Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 415, ὑποσημ. 88).

φιλοσοφία και μάλιστα σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε ἡ ἐνασχόλησή του αὐτὴ νὰ μνημονεύεται ἐπαινετικά στὸ ἐπίγραμμα. Ὁ Jones, «An Epigram», σ. 194, ὑποσημ. 54, πιστεύει ὅτι μᾶλλον δὲν πρόκειται γιὰ ἐπίγραμμα ποῦ ἀφορᾷ νεκρὸ χριστιανὸ ἀλλὰ νεοπλατωνικό. Νεοπλατωνικό θεωρεῖ τὸν ἐν λόγω γιατρὸ καὶ ὁ Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 415, σημ. 88.

ἀρχιατρὸν ἐν λόγοις καὶ ἔργοις τὰ Ἱπποκράτους το[λμήσαντα]?

Μὲ τὴν ἔκφραση ἐν λόγοις καὶ ἔργοις ὑπονοεῖται προφανῶς τὸ διδακτικὸ/συγγραφικὸ καὶ τὸ κλινικὸ ἔργο τοῦ Γ. Κ. Κολλῆγα. Γιὰ τὸν τίτλο ἀρχιατρός βλ. παραπάνω, τὸ σχετικὸ σχόλιο στὸ λ. ἀρ. 18 («Αὐρήλιος Ἰσίδωρος»). Ὁ Γαῖος Καλπούρνιος Κολλῆγας σύμφωνα μὲ τὸ ἐπίγραμμα ἦταν ρήτορας, φιλόσοφος καὶ γιατρός· κατὰ τὸν G. W. Bowersock, *Greek Sophists in the Roman Empire*, Oxford 1969, σσ. 66-69, ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν τῶν τριῶν τεχνῶν ἦταν ἰδιαίτερα συχνὸς κυρίως κατὰ τὴ λεγόμενη Δεύτερη Σοφιστικὴ· μάλιστα οἱ γιατροὶ ἦταν ἐκεῖνοι ποῦ ἐπιθυμοῦσαν ἰδιαίτερα νὰ παρουσιάζονται καὶ ὡς διανοοῦμενοι. Βλ. καὶ Pleket - Stroud (βλ. παραπάνω ὑποσημ. 279), σ. 367.

27. Κολλῆγας (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.)

Στὸ Ὄrkenez, δέκα πέντε χλμ. νοτιοανατολικά τῆς Ἀντιόχειας τῆς Πισιδίας, βρέθηκε ἐπιγραφή μὲ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα ποῦ ἀφορᾷ τὸν Κολλῆγα, γιὸ τοῦ Γ. Καλπουρνίου Μακεδόνα καὶ ἀδελφὸ τοῦ Γαῖου Καλπουρνίου Κολλῆγα Μακεδόνα²⁸¹. Ὁ Κολλῆγας ἦταν γιατρός ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του, καὶ πέθανε εἰκοσαετῆς (*εἰκοστὸν ἄγοντα ἔτος*). Τὸ ἐπιτύμβιο τοῦ τὸ ἀφιέρωσε ἡ μητέρα του Μάγνα· βλ.²⁸²:

[Κ]ολλῆγαν, μάκαρός τε
Μακηδόνος ἠδ' ἱεροῖο
βλαστὸν Κολλῆγου,
ἀρετῆς θάλος ἀθανάτοι[ο],
τὸν νέον ἀμβρόσιον μνή-
[μ]η συνέφυνε παλαιοῖς.
[μ]ήτηρ δ' εὐώδειν δυσαρ[ι]-
[τ]οτόκειά τε Μάγνα
[ᾧ] γεν[έ]τη κάσει τε μέλο[ς]
[π]αρακάτθετο ἠδύ,
[τ]ὸν σοφὸν ἱητρὸν εἰκο[σ]-
τὸν ἄγοντα ἔτος²⁸³.

281. Στὴν Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας βρέθηκε ἡ ἐπιτύμβια πλάκα τοῦ Γαῖου Καλπούρνιου Κολλῆγα Μακεδόνα, γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. παραπάνω, λ. ἀρ. 26.

282. Παρατίθεται τὸ κείμενο κατὰ τὸν Jones, «A Family», σ. 269 (ὅπου καὶ μετάφραση τῆς ἐπιγραφῆς στὰ Ἀγγλικά)· βλ. ἀκόμη Calder - Cormack, *Monuments*, σ. 71· Ramsay, «A Noble Anatolian Family», σσ. 5-9, καὶ Peek, *Griechische Versinschriften*, σ. 176, ἀρ. 692.

283. Οἱ στίχοι τοῦ ἐπιγράμματος ἀνὰ δύο συγκροτοῦν δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους· βλ. π.χ. Jones, «A Family», σ. 269;

Τὸν Κολλῆγα, τὸν βλαστὸ τοῦ εὐλογημένου Μακεδόνα καὶ τοῦ ἱεροῦ Κολλῆγα, τὸ τέκνο τῆς αἰώνιας ἀρετῆς, τὸν νεαρὸ ἀθάνατο, ἢ μνήμη τὸν κατέστησε ἀχώριστο μὲ τοὺς παλαιούς (θεούς). Ἀλλὰ ἡ μητέρα του Μάγνα, ποὺ γέννησε εὐκολα (τὰ παιδιά της) ἀλλὰ (καί) δυστυχημένη μητέρα ἀριστων γιῶν, τοποθέτησε τὸ γλυκὸ μέλος του²⁸⁴ κοντὰ στὸν πατέρα του καὶ στὸν ἀδελφὸ, τὸν σοφὸ γιατρὸ [sc. τὸν Κολλῆγα] ποὺ βρισκόταν στὸ εἰκοστὸ ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ ἐπιγράμματος αὐτοῦ, δηλ. ποιὸς εἶναι ὁ νεκρὸς στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο, ἔχει προκαλέσει διαφωνίες μεταξὺ τῶν μελετητῶν του. Κατὰ τὸν Ramsay (1919), τὸ ἐπίγραμμα τὸ ἀφιέρωσε στὸν γιό της ἢ Μάγνα, χήρα τοῦ Γ. Καλπούρνιου Κολλῆγα (αὐτοῦ ποὺ ἀφιέρωσε τὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα στὸν ἄλλο γιό τους, Γ. Καλπούρνιο Κολλῆγα Μακεδόνα, βλ. λ. ἀρ. 26). Αὐτὸς ὁ νεότερος γιὸς τοῦ Κολλῆγα καὶ τῆς Μάγνας ὀνομαζόταν ἐπίσης *Κολλῆγας* (βλ. Ramsay, «A Noble Anatolian Family», σ. 5), ἐνῶ τὸ *Ἀμβρόσιος* ἦταν πιθανὸν τὸ δεῦτερο ὄνομά του (δ.π., σ. 6). Μὲ τὸν Ramsay συμφωνεῖ ὅσον ἀφορᾷ τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ ὡς *Κολλῆγας* καὶ ὁ P. Roussel, «Bulletin Épigraphique», REG 33 (1920) 427 (δὲν σχολιάζει ὁμως τὸ *ἄ(Ἀ)μβρόσιος*).

Οἱ Calder - Cormack (1962) ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ ἐπιτύμβιο εἶναι ἀφιερωμένο σὲ δύο πρόσωπα, στὸν γιό τῆς Μάγνας καὶ στὸν ἀδελφὸ του· ὁ γιὸς (ποὺ πέθανε πρόσφατα) ἦταν ὁ Ἀμβρόσιος, ὁ νεαρὸς γιατρὸς, ποὺ στὸ κείμενο χαρακτηρίζεται ὡς *βλαστὸς* τοῦ Κολλῆγα (= τοῦ Γ. Καλπούρνιου Μακεδόνα, συζύγου τῆς Μάγνας), καὶ ὁ ἀδελφὸς του ἦταν ὁ Κολλῆγας (= ὁ Γ. Καλπούρνιος Κολλῆγας Μακεδῶν τοῦ λ. ἀρ. 26). Σχετικὰ βλ. Calder - Cormack, *Monuments*, σ. 71.

Τέλος ὁ Jones (1982) συμφωνεῖ βασικὰ μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Ramsay, δέχεται ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μνημονεύεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἐπιτυμβίου (*Κολλῆγαν*) καὶ ὅτι ὁ Μακεδῶν (στίχ. 2: *Μακηδόνος*) καὶ ὁ Κολλῆγας (στίχ. 3: *Κολλῆγου*) εἶναι ἀντίστοιχα ὁ πατέρας καὶ ὁ παπποῦς του. Ἀκόμη ὁ Jones ὑποστηρίζει ὅτι τὸ *Ἀμβρόσιος* δὲν εἶναι κύριο ὄνομα, ὅπως δέχονται ὁ Ramsay καὶ οἱ Calder - Cormack, ἀλλὰ ἐπίθετο, *ἄμβρόσιος*, καὶ σημαίνει «ἀθάνατος», ἐπισημαίνοντας βέβαια ὅτι γιὰ τὴ σημασία αὐτὴ δὲν ἐντοπίζεται παράλληλο (βλ. Jones, «A Family», σσ. 269-270). Τὴν ἄποψη τοῦ Jones δέχονται οἱ H. W. Pleket - R. S. Stroud, SEG 32 (1982), σ. 367, ἀρ. 1303, καὶ πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὴν ὀρθότερη ἐρμηνεία. Πάντως, ὅπως καὶ ἂν πρέπει νὰ κατανοηθεῖ τὸ ἐπίγραμμα ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενό του, εἶναι σαφὲς ὅτι σ' αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ ἕναν ἀκόμη γόνο τῆς σημαντικῆς αὐτῆς μακεδονικῆς οἰκογενείας, ὁ ὁποῖος ἀσκούσε τὴν τέχνη τοῦ Ἀσκληπιοῦ (καὶ σ' αὐτὸ ὁμοφωνοῦν οἱ μελετητὲς ποὺ μνημονεύθηκαν παραπάνω).

μάκαρος

Κατὰ τὸν Ramsay, «A Noble Anatolian Family», σ. 5, ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Γ. Καλπούρνιου Κολλῆγα ὡς *μάκαρος* σημαίνει ὅτι αὐτὸς ἦταν ἤδη νεκρὸς, ὅταν ἀπεβίωσε ὁ γιὸς του (προφανῶς ὁ μελετητὴς αὐτὸς δέχεται ὅτι μὲ τὸ *Μακηδόνος* δηλώνεται ὁ Γάϊος Καλπούρνιος Μακεδῶν, συντάκτης τοῦ προηγούμενου ἐπιγράμματος)· βλ. ἐπίσης στὸν ἴδιο, δ.π., σ. 6, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ

[Κ]ολλῆγαν, μακαρός τε | Μακηδόνος ἡδ' ἱεροῖο
βλαστὸν Κολλῆγου, | ἀρετῆς θάλος ἀθανάτοι[ο],
τὸν νέον ἀμβρόσιον μνή- | [μ]η συνέφυνε παλαιοῖς·
[μ]ήτηρ δ' εὐώδειν δυσαρ[ι]σ- | [τ]οτόκειά τε Μάγνα
[ῶ] γεν[ε]τη κάσει τε μέλο[ς] | [π]αρακάτθετο ἡδύ,
[τ]ὸν σοφὸν ἱητρὸν εἰκο[σ]- | τὸν ἄγοντα ἔτος.

βλ. καὶ τὴ λοιπὴ βιβλιογραφία ποὺ καταγράφεται στὴν ἀμέσως προηγούμενη ὑποσημ.
284. Δηλ. τὸ ἀγαπημένο σῶμα του.

τή χρήση τῶν οὐσιαστικῶν *μακαρίτης, μακάριος* καὶ *μάκαρ* στὴ θύραθεν καὶ τὴ χριστιανικὴ γραμματεία. Ὁ Ramsay δέχεται ὅτι τὸ *μάκαρ* ἀποτελεῖ ποιητικὴ *variatio* τοῦ ἐπιθέτου *μακάριος* μὲ τὴ χριστιανικὴ σημασία του. Βλ. ὅμως καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Jones, «A Family», σ. 269, ὑποσημ. 38. Ἦδη σὲ προηγούμενο δημοσίευσμά του ὁ Jones εἶχε ὑποστηρίξει ὅτι τὸ ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα ποῦ ἀφορᾷ τὸν Γ. Καλπούρνιο Κολλῆγα Μακεδόνα (λ. ἀρ. 26) δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ χριστιανικοῦ ἀλλὰ νεοπλατωνικοῦ περιεχομένου, βλ. «An Epigram», σ. 194, ὑποσημ. 54· προφανῶς τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ ἐπιτύμβιο τοῦ νεότερου ἀδελφοῦ του, τὸ ὁποῖο ἐξετάζεται ἐδῶ. Βλ. καὶ σσ. 244-245 (σχόλιο στὸν στίχο: *φιλόσοφον τὰ Πλάτωνος ...*).

θάλος

Τὸ οὐσ. αὐτὸ χρησιμοποιεῖται μόνο γιὰ νεαρὰ πρόσωπα καὶ σημαίνει «τέκνον», «βλαστός», βλ. *LSJ*, στὸ λ.

τὸν νέον ἀμβρόσιον μνήμη συνέφυνε παλαιοῖς

Ὁ Ramsay, «A Noble Anatolian Family», σ. 5, ἐξέτασε τὸ ἐνδεχόμενο ἢ ἔκφραση αὐτὴ νὰ σημαίνει «τὸν νεαρὸ ἀθάνατο» («the young immortal»), ὡστόσο τελικὰ κατέληξε στὴν ἄποψη ὅτι τὸ *ἀμβρόσιος* δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ δεύτερο ὄνομα τοῦ Κολλῆγα («This is some temptation to regard Ambrosios as a second name of the young deceased Kollegas»). Κατὰ τὸν Jones, «A Family», σ. 270, ὅμως ὀρθότερη εἶναι ἡ πρώτη ἐρμηνεῖα τοῦ Ramsay. Ἐπίσης ὁ Ramsay, «A Noble Anatolian Family», σ. 6, πιστεύει ὅτι τὸ *παλαιοῖς* δηλώνει τοὺς προγενέστερους ἀνθρώπους, τοὺς προγόνους τοῦ νεκροῦ, οἱ ὁποῖοι ἔπαιζαν κάποιον ἱστορικὸ ρόλο στὴν περιοχὴ ὅπου ζοῦσε ἢ οἰκογένειά τους. Ἀντίθετα ὁ Jones, «A Family», σ. 270, ὑποστηρίζει ὅτι, ἀφοῦ ἡ ἔκφραση *τὸν νέον ἀμβρόσιον* πρέπει νὰ σημαίνει «ἕναν νέον ἀθάνατο» («a new immortal») (, μὲ τὸ *παλαιοῖς* πρέπει νὰ νοηθοῦν οἱ «παλαιοὶ θεοί».

εὐώδειν

Τὸ ἐπίθ. *εὐώδιν*, *-ινος*, *ὁ*, *ἡ*, δηλώνει τὴ γυναῖκα ποῦ γεννᾷ εὐκόλα, βλ. *LSJ*, στὸ λ. Βλ. καὶ Jones, «A Family», σσ. 269-270 (σ. 269: «blessed in children»).

δυσσαριστοτόκεια

Γιὰ τὸ ἐπίθ. αὐτὸ βλ. Ὅμηρ., *Ἰλ.* Σ 54: *ὦ μοι ἐγὼ δειλῆ, ὦ μοι δυσσαριστοτόκεια*, καὶ τὸ σχόλιο τοῦ M. W. Edwards, *Ὅμηρον Ἰλιάδα. Κείμενο καὶ ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα*, τ. Ε': *Ραψωδίες P-Y*, μετάφρ. Μ. Καῖσαρ, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 273-274. Βλ. ἀκόμη Ramsay, «A Noble Anatolian Family», σ. 6, καὶ Jones, «A Family», σ. 269 (: «δυστυχησμένη μητέρα ἄριστων γιῶν»).

μέλος ... ἡδὺ

Ὁ Ramsay, «A Noble Anatolian Family», σ. 6, πιστεύει ὅτι τὸ *μέλος ἡδὺ* εἶναι δυνατόν δηλώνει τὸ ἔμμετρο ἐπίγραμμα («might indicate the metrical epitaph») ποῦ ἡ Μάγνα ἐπέγραψε στὸν τάφο τοῦ γιοῦ της, ἐπισημαίνοντας ταυτόχρονα ὅτι, ἂν οἱ λέξεις ἐκληφθοῦν μὲ τὴν σημασία αὐτή, τότε φαίνεται νὰ ὑπάρχει κάποια ἀδυναμία στὴ συγκρότηση τοῦ στίχου· τὴν πρόταση αὐτὴ υἰοθετοῦν καὶ οἱ Calder – Cormack, *Monuments*, σ. 71 («deposited a sweet lay (this metrical epithaph»)). Ἀντίθετα ὁ Jones, «A Family», σ. 269, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν μετάφραση ποῦ παραθέτει, ἔχει τὴν ἄποψη ὅτι σημαίνει τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ποῦ θάφτηκε δίπλα στὸν πατέρα καὶ τὸν ἀδελφὸ του («placed his sweet limbs beside his father and brother»).

28. (Ποπίλλιος;) Λάλος
(133 μ.Χ.)

Πατρός πού μνημονεύεται σὲ ἐπιτύμβιο μνημείο (σαρκοφάγος), τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὴ Βέροια καὶ χρονολογεῖται τὸν Φεβρουάριο τοῦ 133 μ.Χ. Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή εἶναι ἢ ἀκόλουθη²⁸⁵:

Λάλος ἰατρὸς Σ[ω]τήριν τὴν ἑαυ-
τοῦ γυναῖκα καὶ [τοῦ]ς γονεῖς ἑαυτοῦ
καὶ τὰ παιδιά ζῶντα μνήμης χάριν.
vac ἔτους ΔΕΡ Δύστρου.

Ὁ γιαιτρός Λάλος στὴ Σωτηρία τὴ γυναῖκα του καὶ στοὺς γονεῖς του καὶ στὰ παιδιά του πού εἶναι ἀκόμη στὴ ζωὴ μνήμης χάριν ἔτος 133 (μηνός) Δύστρου.

Σ[ω]τήριν τὴν ἑαυ- | τοῦ γυναῖκα

Σ[ω]τήριν = Σωτήριον· πρόκειται γιὰ ὑποκοριστικὸ τοῦ ὀνόματος Σωτηρία· βλ. Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 310.

29. Λύκος ὁ Μακεδών
(2ος αἰ. μ.Χ.)

Πὰ τὸν Λύκο δὲν εἶναι γνωστὰ παρὰ ἐλάχιστα μόνο βιογραφικὰ στοιχεῖα²⁸⁶. Τὸ προσωνόμιο *Μακεδών* δηλώνει βέβαια τὸν εὐρύτερο τόπο τῆς καταγωγῆς του, ἢ γενέτειρά του ὅμως μᾶς εἶναι ἄγνωστη²⁸⁷. Ὁ Μ. Wellmann²⁸⁸, βασιζόμενος σὲ ἕναν ἀνώνυμο κατάλογο γιαιτρῶν πού παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Laurentianus lat. plut. 73, 1 (11ος αἰ.), φφ. 142v-143r, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ κάποιον γιαιτρὸ Lupus Peloris (*Lupus pelobi cod.*)²⁸⁹, ἐπιχειρεῖ νὰ συνδέσει τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα μὲ τὸν γιαιτρὸ Πέλοπα, δάσκαλο τοῦ Γαληνοῦ ὅταν αὐτὸς σπούδαζε ἱατρικὴ στὴ Σμύρνη.

Διεξοδικότερα μὲ τὸ ἐν λόγω ζήτημα ἀσχολήθηκε ὁ F. E. Kind²⁹⁰, ὁ ὁποῖος κατ' ἀρχὴν θεώρησε δελεαστικὴ τὴν παραπάνω ἄποψη καὶ ἐπὶ πλέον παραδέχθηκε ὅτι γιὰ τὴν

285. Βλ. Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 310, ἀρ. 326. Βλ. ἀκόμη Tataki, *Ancient Beroea*, σ. 211, ἀρ. 786, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109.

286. Γενικά γιὰ τὸν Λύκο βλ. Wellmann, «Geschichte, III», σσ. 383-384· Fuchs, «Heilkunde», σ. 315· Kind, «Lykos», σσ. 2408-2417· Grmek - Gourevitch, «L'école médicale», σσ. 46, 50 καὶ 54· Touwaide, «Lykos», σσ. 574-575 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία)· Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 357, ἀρ. 41· Roca, «[Galen,] Anatomy», σσ. 243 καὶ 257, κ.ἄ.

287. Σχετικὰ βλ. παρακάτω, μαρτ. 1 καὶ 3.

288. Βλ. «Geschichte, III», σσ. 367-371 καὶ 383-384.

289. Πὰ τὸ σχετικὸ χωρίο βλ. Anon. Laurent., *Nomina auctorum medicinae* [σ. 369 Wellmann]. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 40. Βλ. ἀκόμη Polito, «Asclepiades of Bithynia», σσ. 48 κ.ἑ.

290. Βλ. «Lykos», σσ. 2408-2409.

άποδοχή της δεν υπάρχει κανένα χρονικό κώλυμα. Ωστόσο ο Kind διατύπωσε κάποιες ένστάσεις οι οποίες καθιστούν μάλλον αμφίβολη την ταύτιση που πρότεινε ο Wellmann. Είναι όπωσδήποτε περιεργο το γεγονός ότι ο Γαληνός σε κανένα σημείο του έργου του δεν κάνει λόγο για τη συγγένεια αυτή. Ο Περγαμηνός γιατρός δηλώνει ότι μετέβη για σπουδές στη Σμύρνη εξ αιτίας του Πέλοπα, για να ακούσει δηλ. τὰ μαθήματά του, τὸν Λύκο ὅμως δὲν τὸν γνώρισε ἐκεῖ, οὔτε ὁ Πέλοπας τοῦ ἔκανε λόγο γι' αὐτόν. Ἄν συνέβαινε κάτι τέτοιο, ὁ Γαληνός μάλλον θὰ τὸ κατέγραφε, καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἔκανε τόσο διεξοδικὲς ἀναφορὲς στὸ ἔργο τοῦ Λύκου καὶ τὸν συσχέτισε μὲ ἄλλους γιατροὺς, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἔδρασαν κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.· ἀντίθετα σημειώνει ὅτι ποτὲ παλαιότερα δὲν εἶχε ἀκούσει γιὰ τὸν Λύκο καί, ἐνῶ ταξίδεψε πολὺ γιὰ νὰ γνωρίσει ὅλους τοὺς μαθητὲς τοῦ Κοῖντου (καὶ ὁ Λύκος μαρτυρεῖται ὡς μαθητὴς του), ποτὲ δὲν ἄκουσε κάτι γι' αὐτόν καὶ ποτὲ δὲν ἔφθασε στὰ χέρια του σύγγραμμά του, παρὰ μόνον ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό του. Ἄν λοιπὸν ὁ Λύκος ἦταν γιὸς τοῦ Πέλοπα, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς ἀγαπημένους δασκάλους τοῦ Γαληνοῦ, αὐτὸς σίγουρα θὰ τὸ γνώριζε καὶ μὲ κάποια ἀφορμὴ θὰ τὸ μνημόνευε. Βέβαια, σημειώνει ὁ Kind, θὰ μπορούσε νὰ σκεφθεῖ κάποιος ὅτι ὁ πατέρας καὶ ὁ γιὸς εἶχαν, γιὰ κάποια αἰτία, διακόψει τὶς σχέσεις τους καὶ ὁ ἕνας δὲν ἔκανε λόγο γιὰ τὸν ἄλλο. Οὔτε ὅμως καὶ στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὁ Γαληνός θὰ εἶχε λόγο νὰ ἀποσιωπήσει τὴ συγγενεία τους (τὸ ὅτι θὰ τὴν γνώριζε, ἂν ὑφίστατο, αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ δεδομένο). Τέλος ὁ Kind ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Λύκος καὶ ἕνας ἄλλος γιατρός ποὺ μνημονεύεται μὲ παρεφθαρμένο τὸ ὄνομά του, τὸ ὁποῖο ὅμως θὰ μπορούσε νὰ ἦταν Πέλοπας, ἐντοπίζεται στὰ *Γυναικεία* τοῦ Vindicianus²⁹¹. οἱ δύο αὐτοὶ γιατροὶ (Λύκος καὶ Πέλοπας), ὅπως καὶ μερικοὶ ἄλλοι, ἀπαριθμοῦνται ὡς μεγάλοι ἀνατόμοι. Ἐπομένως καταλήγει ὁ Kind δὲν ἀποκλείεται, μὲ βάση αὐτὸ τὸ στοιχεῖο, στὸν κατάλογο τῶν γιατρῶν τοῦ κώδικα Laurentianus νὰ μπορούμε νὰ διαβάσουμε τὸ ὄνομα τοῦ Πέλοπα (Pelops). Ωστόσο ὅλες οἱ παραπάνω ἐνδείξεις καὶ οἱ σχετικοὶ συλλογισμοὶ εἶναι πολὺ ἀσθενεῖς, καὶ ἔτσι ἡ ὑπόθεσις τῆς ταυτίσεως τοῦ γιατροῦ Πέλοπα μὲ τὸν πατέρα τοῦ Λύκου καθίσταται στὸ σύνολό της μάλλον αμφίβολη²⁹². Στὰ ὅσα ἐπισημαίνει ὁ Kind θὰ ἤθελα νὰ παρατηρήσω ἐπὶ πλέον ὅτι ὄχι μόνο δὲν ἔχουμε στὴ διάθεσή μας καμιὰ μαρτυρία ὅτι ὁ πατέρας τοῦ Λύκου ἦταν γιατρός, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πούθεν δὲν προκύπτει ὅτι ὁ Πέλοπας τοῦ Anon. Laurent. ποὺ φέρεται ὡς πατέρας τοῦ Λύκου ἦταν γιατρός. Συνεπῶς ἡ παραπάνω πρόταση τοῦ Wellmann ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει μιὰ ἀναπόδεικτη ὑπόθεσις.

Ἐνα δεῦτερο θέμα ποὺ ἀφορᾷ τὸν Λύκο καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο ἐντοπίζονται στὶς πηγὲς κάποιες ἐνδείξεις εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ἱατρικῆς σχολῆς στὴν ὁποία αὐτὸς ἀνήκε. Κατὰ τὴν παλαιότερη ἄποψη ὁ Λύκος συγκαταριθμοῦνταν στοὺς Ἐμπειρικοὺς γιατροὺς μὲ βάση κάποια χωρία τοῦ Γαληνοῦ, τὰ ὁποῖα μάλλον εἶχαν ἐρμηνευθεῖ λανθασμένα. Ὅπως ὅμως

291. Βλ. Vindician., *Gyn.* [σσ. 427-429 Rose] (lupio et pilupio: κώδδ. Paris. lat. 11218, φ. 16r, καὶ Vatic. Regin. 1004, φ. 94v). Βλ. ἀκόμη Vindic., *Gyn.*, praef. [σσ. 427-428 Sudhoff] = Ἡρόφ., ἀπ. 64a von Staden (Lycu, Erasistrato, Pelope)· Vindic., *Gyn.*, praef. [σ. 13 Schipper] = Ἡρόφ., ἀπ. 5b von Staden (Lupo et Erasistrato, Pelope)· Vindic., *Gyn.*, praef. I [σ. 464 Rose] = Ἡρόφ., ἀπ. 199 von Staden (Lupo et Pelope von Staden: lupi et pilupio κώδ. Paris. lat. 11219, φ. 210r).

292. Κανείς ἀπὸ ὄσους ἔχουν γράψει γιὰ τὸν Πέλοπα δὲν τὸν συνδέει, τουλάχιστον ἀπ' ὅσο γνωρίζω, μὲ συγγενικὴ σχέση μὲ τὸν Λύκο. Βλ. ἐπίσης Touwaide, «Lykos», στ. 574.

παράτηρησε ο Kind, σ' αὐτὰ δὲν ἐντοπίζεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ Λύκος ἦταν Ἐμπειρικός ἀλλὰ ὅτι ἐξήγησε τὸν Ἱπποκράτη ὡς Ἐμπειρικός²⁹³. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ παράδειγμα στὸ ἀκόλουθο χωρίο²⁹⁴: ὥστε πάλιν ἐτέρῳ τρόπῳ τοὺς περὶ Κοῖντον καὶ Λύκον ὡς φρονιμωτέρους ἐκείνου [sc. τοῦ Σαβίνου] ἀποδεκτέον ἐστίν, ὅτι μηδ' ἐπεχείρησαν εἰπεῖν τι περὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ' ὡς Ἐμπειρικοί²⁹⁵ τὰς ἐξηγήσεις ἐποίησαντο. Ἐδῶ κατονομάζονται ὁ ἱπποκρατικός γιατρός Κοῖντος καὶ ὁ μαθητὴς τοῦ Λύκος, οἱ ὁποῖοι εἶναι σαφές ὅτι δὲν κατατάσσονται στοὺς Ἐμπειρικούς· ἀπλῶς ὁ Γαληνὸς ἐπισημαίνει ὅτι οἱ δύο αὐτοὶ γιατροὶ δὲν ἀσχολήθηκαν ὅπως ἔπρεπε (προφανῶς, ὅπως θὰ ἀνέμενε κάποιος ἀπὸ αὐτοῦς) μὲ τὰ νοσήματα ποὺ ὁ ἴδιος ἔθιξε προηγουμένως, ἀλλὰ ἐπιχείρησαν νὰ τὰ ἀντιμετωπίσουν σὰν νὰ ἦταν Ἐμπειρικοὶ γιατροὶ²⁹⁶.

Σὲ ἓνα, μόνον Ἀραβικὰ παραδεδομένο, τμήμα τοῦ ὑπομνήματός του στὸ ἕκτο βιβλίο τῶν ἱπποκρατικῶν *Ἐπιδημιῶν* ὁ Γαληνὸς μᾶς πληροφορεῖ σχετικὰ μὲ τὸν Λύκο ὅτι «δὲν γνώρισα τὸν ἄνδρα αὐτὸν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του. Πατρίδα του ἦταν ἡ Μακεδονία, καὶ κατοικοῦσε ἐκεῖ συνεχῶς. ... Τελικὰ ὕστερα ἄκουσα τὸ ὄνομα τοῦ Λύκου καὶ ἔμαθα ὅτι ἦταν στὴ Ρώμη καὶ ἀργότερα πέθανε»²⁹⁷. Κατὰ τὸ παραπάνω κείμενο ὁ Λύκος ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμά του στὴν πατρίδα του τὴ Μακεδονία, χωρὶς ὅμως νὰ καθορίζεται ἡ πόλη ὅπου διέμενε (ἢ οἱ πόλεις, ἂν ἦταν *περιοδευτής*)· στὴ Μακεδονία πέρασε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του, συνεπῶς καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς δράσεώς του. Ακολουθῶς, μᾶλλον γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα, ἔζησε στὴ Ρώμη. Ἄν πέθανε ἐκεῖ ἢ ἂν αὐτὸ συνέβη, ἀφοῦ ἐπέστρεψε στὴν πατρίδα του, δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐξεταζόμενο γαληνικὸ κείμενο.

Στὸ ἐξεταζόμενο χωρίο δὲν γίνεται καθόλου λόγος γιὰ τὴ μαθητεία τοῦ Λύκου κοντὰ στὸν ἱπποκρατικὸν γιατρὸ Κοῖντο, ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, ἔζησε στὴ Ρώμη καὶ στὴ συνέχεια στὴ Πέργαμο²⁹⁸. Ἐπίσης ὁ Γαληνὸς στὰ χωρία τῶν συγγραμμάτων του, ὅπου κατονομάζει τὸν Λύκο ὡς μαθητὴ τοῦ Κοῖντου²⁹⁹, δὲν σημειώνει κάτι γιὰ τὴν πόλη στὴν ὁποία διέμενε ὁ Κοῖντος, ὅταν μαθήτευσε κοντὰ του ὁ Μακεδόνος γιατρός. Βέβαια μαρτυρεῖται ὅτι καὶ οἱ δύο γιατροὶ ἔζησαν γιὰ κάποιο διάστημα στὴ Ρώμη, ἀπὸ ὅσο ὅμως γνωρίζουμε ὁ Κοῖντος βρισκόταν ἐκεῖ κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς δράσεώς του, ἐνῶ ὁ Λύκος μᾶλλον λίγο πρὶν πεθάνει (αὐτὸ τουλάχιστον προκύπτει ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Γαλη-

293. Βλ. «Lykos», στ. 2416-2417.

294. Βλ. Γαλην., *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ'* 1, 4 [XVII/A', σ. 515, 3-7 K. = CMG V/10/2/1, σ. 21, 25-28]· βλ. καὶ ἀπ. 54.

295. *ἐμπειρικός* Kühn· βλ. ὅμως τὴν ἀντιστοιχὴ λατιν. μετάφρ.: «sed ut Empirici interpretationes fecerint».

296. Μὲ παρόμοια τρόπο πρέπει νὰ γίνον κατανητὰ καὶ τὰ ἀκόλουθα χωρία, Γαλην., *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ'* 1, 4 [XVII/A', σ. 506, 12-16 K. = CMG V/10/2/1, σ. 16, 11-16]· δ.π. 1, 70 [XVII/A', σ. 726, 12-14 K. = CMG V/10/2/1, σ. 154, 13-15]· *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ.*, Προοίμιον [XVII/B', σ. 562, 1-7 K.]. Πρβ. ὅμως [Γαλην.], *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Π. χυμ.* 1, 7 [XVI 82, 12-14 K.]. Ὁ Touwaide, «Lykos», στ. 574, σημειώνει, προφανῶς ὄχι ὀρθά, ὅτι ὁ Γαληνὸς κατονομάζει τὸν Λύκο ὡς Ἐμπειρικό. Βλ. καὶ Grmek - Gourevitch, «L'École médicale», σ. 48.

297. Βλ. Γαλην., *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* [CMG V/10/2/2, σ. 287, 11-22] (Μεταφράζω τὸ χωρίο ἀπὸ τὰ Γερμανικά)· βλ. καὶ μαρτ. 1 καὶ 3.

298. Γιὰ τὸν Κοῖντο βλ. παρακάτω, σ. 255.

299. Σχετικὰ βλ. παρακάτω, τὴ μαρτ. 2, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ λοιπὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα καταγράφονται στὰ σχόλια ποὺ ἀφοροῦν τὴ μαρτυρία αὐτή, καὶ στὰ ὁποῖα ὁ Λύκος μνημονεύεται ὡς μαθητὴς τοῦ Κοῖντου.

νοῦ, τὸ ὁποῖο ἤδη σχολιάσθηκε). Ἄν πράγματι ἡ μαρτυρία τοῦ Γαληνοῦ εἶναι ὀρθή, τότε πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι, ὅταν ὁ Λύκος βρισκόταν στὴ Ρώμη, ὁ Κόϊντος εἶχε πρὸ πολλοῦ πεθάνει³⁰⁰. Ἐξ ἄλλου λογικότερο εἶναι νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Λύκος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Κοϊντου ὅταν βρισκόταν σὲ νεαρὴ ἡλικία καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ (μακροχρόνια) ἀσκησι τοῦ ἐπαγγέλματός του στὴ Μακεδονία παρὰ πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Δυστυχῶς οὔτε καὶ γιὰ τὸν Κόϊντο ἔχουμε τὴ δυνατότητα νὰ καθορίσουμε μὲ ἀκρίβεια τὸ χρονικὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο παρέμεινε στὴ Ρώμη πρὶν μεταβεῖ στὴν Πέργαμο. Πάντως ὁ Μ. Grmek καὶ ἡ D. Gourevitch πιστεύουν ὅτι ὁ γιατρὸς αὐτὸς ταξίδεψε (καὶ διέμεινε) στὴ Ρώμη ἐπὶ Ἀδριανοῦ, δηλ. «μετὰ τὸ 117 καὶ πρὶν τὸ 138 μ.Χ.»³⁰¹.

Συνεπῶς ἡ σχολιαζόμενη γαληνικὴ μαρτυρία μᾶς διαφωτίζει ὅσον ἀφορᾷ τοὺς δύο τόπους δράσεως τοῦ Λύκου (ἕναν εὐρύτερο γεωγραφικὸ χῶρο, τὴ Μακεδονία, καὶ μιὰ πόλη ἔξω ἀπὸ τὸν χῶρο αὐτόν, τὴ Ρώμη), ἀπὸ τὴ σειρά ὅμως μὲ τὴν ὁποία μνημονεύονται οἱ τόποι αὐτοὶ δημιουργεῖται πρόβλημα ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνο τῆς γνωριμίας τοῦ Λύκου μὲ τὸν δάσκαλό του. Φυσικὰ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο ὁ Γαληνὸς πού, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος παραδέχεται, γνώριζε ἐλάχιστα στοιχεῖα γιὰ τὸν Λύκο³⁰², νὰ μᾶς παρέχει ἔλλιπεις ἢ καὶ ἐσφαλμένες πληροφορίες γι' αὐτόν, δηλ. θὰ ἦταν δυνατόν ὁ Λύκος νὰ εἶχε κάνει κατὰ τὴ νεότητά του καὶ ἄλλα ταξίδια, π.χ. στὴ Ρώμη ἢ τὴν Πέργαμο, ἢ ἀκόμη οἱ δύο τόποι δράσεως τοῦ Λύκου νὰ μνημονεύονται μὲ ἀντίστροφη σειρά ἀπὸ αὐτὴν πού ἴσχυε στὴν πραγματικότητα. Αὐτὸ τὸ δεύτερο ἐνδεχόμενο μοῦ φαίνεται πολὺ πιθανό, καὶ μάλιστα ἂν ἀληθεύει ἡ ὑπόθεση ὅτι ὁ Λύκος πέθανε πρὶν τὸ 180 μ.Χ.³⁰³: Ἄφου ὁ Γαληνὸς βρισκόταν στὴ Ρώμη κατὰ τὰ χρονικὰ διαστήματα 164-168 ἢ 162-166 (πρῶτὴ ἐπιδημία) καὶ στὴ συνέχεια μετὰ τὸ 169 μ.Χ. (δεύτερη ἐπιδημία)³⁰⁴ καὶ ἂν πράγματι ὁ Λύκος μετέβη στὴ Ρώμη λίγο πρὶν πεθάνει, εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι ὁ Περγαμηνὸς γιατρὸς θὰ εἶχε γνωρίσει ἢ θὰ τοῦ ἦταν εὐκολότερο νὰ συλλέξει περισσότερες καὶ σαφέστερες πληροφορίες γιὰ τὸν Λύκο. Κάτι τέτοιο ὅμως ὄχι μόνον δὲν συνέβη, ἀλλὰ ὁ Γαληνὸς πρωτάκουσε γιὰ τὸν γιατρὸ αὐτόν μόνο ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό του³⁰⁵. Ἄρα εἶναι λογικότερο νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Λύκος διέμεινε στὴ Ρώμη κατὰ τὴν πρώτη περιόδου τῆς σταδιοδρομίας του καὶ ὅτι τότε μαθήτευσε κοντὰ στὸν Κόϊντο πού ἐπίσης ἀσκοῦσε τὴν

300. Ἡ δράσι τοῦ Κοϊντου τοποθετεῖται μετὰ τῶν ἐτῶν 120 καὶ 145 μ.Χ., καὶ ἐντοπιζεται, ὅπως εἰπῶθηκε πρῶτα στὴ Ρώμη καὶ ἔπειτα στὴν πατρίδα του· βλ. Nutton, «Quintus», στ. 722. Κατὰ τοὺς Grmek - Gourevitch, «L'École médicale», σ. 49, ὁ Κόϊντος πρέπει νὰ ἀπεβίωσε περὶ τὸ 145 μ.Χ.

301. Βλ. Grmek - Gourevitch, «L'École médicale», σ. 49.

302. Βλ. τὰ χωρία πού καταγράφονται παρακάτω, στίς μαρτ. 1, 3 καὶ 11.

303. Βλ. Touwaide, «Lykos», στ. 574. Ἡ πρόταση αὐτὴ συμφωνεῖ μὲ τὴν παλαιότερη τοῦ Bardong, «Beiträge», σ. 638, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τὸ σύγγραμμα *Πρὸς Λύκον* ... γράφτηκε μετὰ τὸ 177 καὶ 180 μ.Χ.: συνεπῶς εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Μακεδόνος γιατρὸς εἶχε πεθάνει τουλάχιστον πρὶν ἀπὸ τὸ 180, ἀφου ἔξ ἄλλου ὁ ἴδιος ὁ Γαληνὸς μᾶς πληροφορεῖ ρητὰ ὅτι ἔλαβε γνώση τῶν ἔργων τοῦ Λύκου μόνον μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ. Βλ. ὅμως καὶ παρακάτω, σ. 262.

304. Σχετικὰ μὲ τὰ χρονικὰ διαστήματα τῆς παραμονῆς τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη βλ. Ilberg, «Schriftstelleri», I, σσ. 209 καὶ 228 (πρῶτὴ ἐπιδημία), καὶ σσ. 211 καὶ 229 (δεύτερη ἐπιδημία)· Bardong, «Beiträge», σ. 633 (πρῶτὴ ἐπιδημία) καὶ σσ. 633 κ.έ. (δεύτερη ἐπιδημία)· V. Nutton, «The Chronology of Galen's Early Career», CQ 33 (1973) 158-161 (πρῶτὴ ἐπιδημία: 162-μετὰ τὸ Σεπτεμβρίου 166 καὶ 167 μ.Χ.), καὶ στὸν ἴδιο, «Galenus aus Pergamon», DNP 4 (1998) 748-749.

305. Βλ. παραπάνω, σ. 250.

ιατρική στην ίδια πόλη. Για συνάντηση τών δύο ανδρών στη Ρώμη κάνουν λόγο και οι M. Grmek και D. Gourevitch³⁰⁶.

Πιθανότατα ὁ Λύκος πρέπει νὰ συγκαταριθμηθεῖ στοὺς γιατροὺς τῆς Λογικῆς-Δογματικῆς σχολῆς. Ρητὲς σχετικὲς μαρτυρίες δὲν ὑπάρχουν, ὑπὲρ αὐτοῦ ὅμως συνηγοροῦν διάφορες ἐνδείξεις ποὺ ἐντοπίζονται στὰ γαληνικά συγγράμματα. Κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὰ ὅσα ἀναπτύχθηκαν ἀμέσως παραπάνω προκύπτει ὅτι ὁ Λύκος δὲν ἦταν Ἐμπειρικός³⁰⁷. Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἐνδείξεις ποὺ τὸν συνδέουν μὲ τοὺς Δογματικοὺς ὡς πρώτη μπορεῖ νὰ ἐπικαλεσθεῖ κάποιος τὸ ὅτι ὁ Λύκος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ ἰπποκρατικοῦ γιατροῦ Κοῖντου, μαζὶ μὲ τὸν ὁποῖον ὁ Γαληνὸς τὸν μνημονεύει ἀρκετὲς φορές³⁰⁸, μάλιστα σύμφωνα μὲ τὸν Περγαμηνὸ γιατρὸ ὁ Λύκος δήλωνε ὅτι κατὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν Ἀφορισμῶν *ἔγραφε* τὶς ἐξηγήσεις τοῦ δασκάλου του³⁰⁹. Εἶναι γνωστὸ ὅτι στοὺς ἀρχαίους καταλόγους τῶν Λογικῶν-Δογματικῶν γιατρῶν ὁ Ἴπποκράτης ἀπαριθμεῖται πρῶτος στὴ σειρὰ ὡς *αἰρεσιάρχης* τους³¹⁰. Ἀκόμη εἶναι πιθανὸν ὁ ἴδιος ὁ Λύκος νὰ προέβαλε τὸν ἑαυτὸ του ὡς ὁπαδὸ τοῦ Ἴπποκράτη, καὶ αὐτὸ ἐξηγεῖ τὸν χαρακτηρισμὸ του ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ὡς *νόθον τῆς Ἴπποκράτους αἰρέσεως*³¹¹. Μία ἀκόμη σχετικὴ ἐνδειξη ἀποτελεῖ ἡ δήλωση τοῦ Γαληνοῦ ὅτι ὁ Μακεδόνας γιατρὸς κατὰ τὴν ἐρμηνεία ἰπποκρατικῶν συγγραμμάτων χρησιμοποιοῦσε συνδυαστικὰ τὸν *λόγον* καὶ τὴν *πεῖραν*, δηλ. τὴ μέθοδο ποὺ ἦταν ἀποδεκτὴ ἀπὸ τοὺς Δογματικοὺς καὶ ἐν πρώτοις ἀπὸ τὸν Ἴπποκράτη³¹². Τέλος ὁ Kind ἐπισημαίνει ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ Λύκου σὲ γενικὲς γραμμὲς μᾶλλον προσεγγίζουν ἀντίστοιχες τοῦ Ἐρασιστράτου ποὺ ἐπίσης θεωρεῖται Λογικός³¹³.

Τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τοῦ Λύκου εἶχε ἐπικεντρωθεῖ στὴν Ἀνατομική, καὶ εἰδικότερα στὸ σκέλος της ποὺ ἀφοροῦσε τὴ Μυολογία³¹⁴. ἂν καὶ ὁ Γαληνὸς τόσο στὸ *Π. ἀνατ. ἐγχ.* ὅσο καὶ στὸ *Π. μυῶν ἀνατ.* σχολιάζει λεπτομερῶς τὶς σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Λύκου, δυστυχῶς οὔτε τὸν τίτλο τοῦ ἔργου μνημονεύει οὔτε μᾶς παρέχει στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀποκατάστασή του. Ἔως σήμερα μὲ βάση τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα γνωρίζαμε ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀνατομία τῶν μυῶν ὁ Λύκος ἀσχολήθηκε καὶ μὲ ἄλλα σχετικὰ ζητήματα, ὅπως π.χ. τὴν ἀνατομία τῆς μήτρας καὶ τὸν σχηματισμὸ τοῦ ἐμβρύου σ' αὐτήν (ἴσως ἐξετάζοντας συνδυαστικὰ τὴν ἀνατομία της καὶ τὴ σύλληψη ἢ τὴ διαμόρφωση τοῦ ἐμβρύου),

306. Βλ. «Aux sources de la doctrine médicale de Galien», ANRW II/37/2 (1994), σ. 1522. Τὴν ἀποψὴ τους ἀσπάζεται καὶ ὁ Touwaide, «Lykos», στ. 574.

307. Βλ. παραπάνω, σσ. 249-250.

308. Βλ. παραπάνω, σ. 250, ὑποσημ. 299.

309. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 6.

310. Ἐνδεικτικὰ βλ. [Γαλην.], *Εἰσαγ. ἢ Ἴατρ.* 4 [XIV 683, 6-8 K.]: *Προέστησαν δὲ τῆς μὲν λογικῆς αἰρέσεως Ἴπποκράτης Κῶος, ὃς καὶ αἰρεσιάρχης ἐγένετο καὶ πρῶτος συνέστησε τὴν λογικὴν αἶρεσιν.*

311. Βλ. μαρτ. 5. Βλ. ἀκόμη Smith, *Hippocratic Tradition*, σ. 155 (: «Lycus, 'the bastard of the Hippocratic sect'»).

312. Γιὰ τὰ σχετικὰ χωρία βλ. παρακάτω, στίς μαρτ. 6 καὶ 7 ποὺ ἀφοροῦν τὴ σχολὴ τοῦ Λύκου.

313. Βλ. «Lykos», στ. 2417, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Λύκος στὴν πραγματικότητα ἀποτελεῖ «ἓνα ἀτυχεῖ παράδειγμα τῆς ἀλεξανδρινῆς-δογματικῆς σχολῆς». Βλ. καὶ τὰ σχόλια ποὺ ἀφοροῦν τὶς μαρτ. 5, 6 καὶ 7. Βλ. ἐπίσης Touwaide, «Lykos», στ. 574 («Anatom dogmatischer Ausrichtung»), καὶ Ihm, *Clavis*, σ. 158 («kein Empiriker, sonder Dogmatiker und den Erasistrateern nahestehend», υἱοθετεῖ τὴν ἀποψὴ τοῦ Kind).

314. Βλ. παρακάτω, τὶς μαρτ. 8, 9, 10, καὶ τὰ ἀπ. 16-35.

ὅπως συνάγεται ἀπὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Vindicianus (4ος αἰ. μ.Χ.)³¹⁵. Τῆ μαρτυρία αὐτὴ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ τὴ συνδέσει κάποιος καὶ μὲ γυναικολογικὰ-μαιευτικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Μακεδόνα γιατροῦ, ἂν στὸ σχετικὸ κείμενο δὲν γινόταν ρητὴ ἀναφορὰ στὴν Ἀνατομικὴ. Ἀκόμη ἀπὸ ἄλλα χωρία τοῦ Γαληνοῦ προκύπτει ὅτι ὁ Λύκος, προφανῶς πάντοτε στὰ πλαίσια τῶν ἀνατομικῶν μελετῶν του, ἀσχολήθηκε μὲ τὶς φλέβες καὶ τὶς ἀρτηρίες³¹⁶, τοὺς νεφροὺς³¹⁷ καὶ τοὺς ὄρχεις³¹⁸ (μᾶλλον σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς φλέβες καὶ τὶς ἀρτηρίες πού καταλήγουν σ' αὐτούς). Τέλος ὁ Γαληνὸς μᾶς πληροφορεῖ μὲ ἐπικριτικὴ διάθεση ὅτι ὁ Λύκος στὰ ἀνατομικὰ βιβλία του δὲν περιορίσθηκε στὰ ὅσα διαπίστῳνε διενεργώντας ἀνατομίες, ἀλλὰ στὶς σχετικὲς περιγραφές του ἀναμίγνυε καὶ διάφορα ἄλλα, θεωρητικὰ ζητήματα, καὶ ἐπίσης ἔκανε λόγο καὶ γιὰ κάποια νοσήματα³¹⁹.

Ἄν καί, ὅπως ἤδη ἐπισημάνθηκε, οὔτε ὁ Γαληνὸς οὔτε κανεὶς ἄλλος συγγραφέας μνημονεύει τίτλο ἀνατομικοῦ συγγράμματος (ἢ συγγραμμάτων)³²⁰ τοῦ Λύκου, οἱ πλημμελεῖς γνώσεις μας σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ συμπληρώθηκαν ἐν μέρει ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ γαληνικοῦ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, ὅπως παρουσιάσθηκε συμπληρωμένο στὴν τελευταία ἔκδοσή του. Ἄν καὶ σ' αὐτὸ ἐπίσης δὲν καταγράφεται κανεὶς τίτλος, εἶναι σαφές ὅτι τὰ ἀνατομικὸ περιεχομένου βιβλία τοῦ Λύκου πού συμπεριλήφθηκαν στὴ σχετικὴ ἐπιτομὴ τοῦ Γαληνοῦ συγκροτοῦσαν ἐνιαῖο σύγγραμμα (βλ. καὶ παρακάτω, μαρτ. 12), ἀπὸ τὸ ὁποῖο προφανῶς προέρχονται τὰ γνωστὰ σὲ μᾶς ἀνατομικὰ ἀποσπάσματα τοῦ

315. Βλ. παρακάτω, ἀπ. 40.

316. Βλ. παρακάτω, τὰ ἀπ. 36 καὶ 38.

317. Βλ. παρακάτω, τὰ ἀπ. 37 καὶ 38.

318. Βλ. παρακάτω, ἀπ. 39.

319. Πρβ. καὶ τὴ μαρτ. 7 (βλ. καὶ ἀπ. 17· πρβ. μαρτ. 13), ὅπου ὁ Γαληνὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Λύκος καὶ ... λογικὰς ζητήσεις ἀνέμιξε τοῖς ἐξ ἀνατομῆς φαινομένοις, καὶ στὴ συνέχεια τοῦ χωρίου ὅτι ἐτι τε πρὸς τοῦτοις ὅτι περὶ παθῶν ἐποιήσατο λόγους πολλοὺς ... Πιθανότατα ἢ κατηγορία αὐτὴ τοῦ Γαληνοῦ κατὰ τοῦ Λύκου δὲν εὐσταθεῖ· ὅσον ἀφορᾷ τὸ τμῆμα τῆς κατηγορίας ὅτι ὁ Λύκος στὶς ἀνατομικὲς περιγραφές του καὶ ... λογικὰς ζητήσεις ἀνέμιξε, ἐπισημαίνω καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γαληνὸς δὲν περιορίζεται πάντοτε στὰ ὅσα βλέπει κατὰ τὶς ἀνατομίες, ἀλλὰ κάνει λόγο καὶ γιὰ τὰ λόγῳ θεωρητὰ ἀγγεῖα, ἐνῶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ δεῦτερο μέρος τῆς κατηγορίας, ὅτι δηλ. ὁ Λύκος σὲ ἀνατομικὸ βιβλίο καὶ περὶ παθῶν ἐποιήσατο λόγους πολλοὺς, ὁ Γαληνὸς ἀποφεύγει νὰ μᾶς πληροφορήσει, ἂν τὰ πάθη αὐτὰ σχετίζονταν μὲ τὰ κάθε φορὰ ἀνατεμνόμενα ὄργανα (καὶ ἐνδεχομένως τὶς ἀλλοιώσεις τους, κάτι πού δὲν θὰ ἦταν τόσο ἄσχετο μὲ τὴν Ἀνατομικὴ). Σημειῶνω τέλος ὅτι δὲν εἶναι σπάνιο σὲ κάποια ἱατρικὴ πραγματεία μὲ συγκεκριμένο θέμα νὰ ἀναπτύσσονται περιστασιακὰ καὶ ἄλλα παρεμφερῆ ζητήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα κανονικὰ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεῖ λόγος σὲ σύγγραμμα διαφορετικοῦ περιεχομένου· βλ. π.χ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 2 [XII 821, 2-5 K.]: ὁ δ' Ἀρχιγένης ὀλίγων μνημονεύσας ἐφεξῆς αὐτῶν ἔγραψε τὴν διὰ χειρουργίας αὐτῶν [sc. τῶν αἰγιλώπων] θεραπείαν, καίτοι τῆς πραγματείας οὐ χειρουργικῆς ἀλλὰ {τῶν} (delevi) περὶ τῶν κατὰ γένος φαρμάκων οὔσης.

320. Κατὰ τὸν Roca ὁ Λύκος ἔγραψε τρία διαφορετικὰ ἀνατομικὰ ἔργα, ἓνα, προφανῶς γενικοῦ περιεχομένου, ἀνατομικὸ σύγγραμμα (βλ. «[Galen.] Anatomy», σ. 243: «a book on Anatomy», καὶ σ. 259, σημ. 12), μιὰ ἱστορία τῆς Ἀνατομικῆς (βλ. ὁ.π., σ. 243: «a history of Anatomy», καὶ σ. 259, σημ. 13) καὶ ἓνα ἐκτενὲς σύγγραμμα γιὰ τὴν ἀνατομία τῶν μυῶν (βλ. ὁ.π., σ. 259, σημ. 12: «also ... a large work on the anatomy of the muscles»). Ἐπισημαίνω ἀκόμη ὅτι ὁ Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 249, σημειώνει ὅτι ὁ Λύκος συνέγραψε εἴκοσι ἔργα («zwanzig Schriften») γιὰ τὴν Ἀνατομικὴ, προφανῶς ὁμῶς συγγέει τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ μὲ τὸ εἰκοσάβιβλο ἀνατομικὸ σύγγραμμα τοῦ Μαρίνου· τὰ ἔργα τῶν δύο παραπάνω γιατρῶν τὰ μνημονεύει ὁ Γαληνὸς μαζὶ στὸ *Π. ἰδ. βιβλ.*, στὴν ἐνόητα ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὰ συγγράμματα πού εἶναι χρήσιμα γιὰ τὴν ἀνατομικὴ κατάρτιση τῶν γιατρῶν (βλ. παρακάτω, σ. 317). Ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 315, ἔχει ὑπ' ὄψιν του μόνο «ein anatomisches Lehrbuch π. μυῶν (Ueber die Muskeln)», ἐνῶ ὁ Touwaide, «Lykos», σ. 575, κάνει λόγο γιὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Λύκου μὲ τὴν Ἀνατομικὴ σημειώνοντας ὅτι ἔγραψε «die Anatomie» (δηλ. σὰν νὰ πρόκειται γιὰ τίτλο).

Λύκου. Τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα τοῦ Μακεδόνα γιатροῦ, ποῦ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ δέκα ἐννέα βιβλία, ὁ Γαληνὸς τὸ συνόψισε σὲ δύο βιβλία³²¹.

Ὁ δεύτερος τομέας στὸν ὁποῖο εἶχε στραφεῖ ὁ Λύκος ἦταν ὁ ὑπομνηματισμὸς τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων³²², ὅπως τῶν *Ἀφορισμῶν* (κατὰ τὸν Γαληνὸ, τὴ βασικὴ πολεμικὴ του ὁ Λύκος τὴν ἐστρεψε κατὰ τοῦ ἀφορισμοῦ *τὰ ἀύξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν*)³²³, τοῦ δευτέρου βιβλίου τῶν *Ἐπιδημιῶν*³²⁴, τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν *Ἐπιδημιῶν*³²⁵, τοῦ ἔκτου βιβλίου τῶν *Ἐπιδημιῶν*³²⁶, τοῦ *Περὶ χυμῶν*³²⁷ καὶ ἴσως καὶ ἄλλων³²⁸. Καθένα ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα αὐτὰ τοῦ Λύκου δὲν διασώζεται οὔτε μαρτυρεῖται ὁ τίτλος του.

I. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ³²⁹

α') Μαρτυρίες γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Λύκου

1. Γαλην., *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* [CMG V/10/2/2, σ. 287, 10-13]³³⁰:

321. Γιὰ τὸ σχετικὸ χωρίο βλ. παρακάτω, σσ. 317-318.

322. Γιὰ τὸν Λύκο ὡς ὑπομνηματιστὴ τοῦ Ἱπποκράτη βλ. ἐπίσης Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 64-67 κ.ά.· Flemming, «[Galen,] Commentary», σ. 346, ὅπου γίνεται μιὰ γενικὴ μόνο ἀναφορὰ στὸν Λύκο ὡς ἐξηγητὴ ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων, καὶ σ. 346 καὶ σ. 354, σμμ. 93, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Λύκος καὶ ὁ Κόϊντος, ὡς ὑπομνηματιστὲς τοῦ Ἱπποκράτη, ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἐρμηνεία ἰδίων λέξεων καὶ χωρίων, κ.ά. Βλ. ἀκόμη Touwaide, «Lykos», στ. 575· Manetti - Roselli, «Galeno commentatore», σσ. 1582-1588, κ.ά.

323. Βλ. μαρτ. 43-48. Βλ. καὶ Ihm, *Clavis*, σ. 158 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία). Ἀκόμη βλ. Lloyd, «Galen and his contemporaries», σ. 37, καὶ σ. 46, σμμ. 9. Ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 315, κάνει λόγο γιὰ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου γενικὰ γιὰ τοὺς *Ἀφορισμούς*. Ὑπόμνημα στοὺς *Ἀφορισμούς* ἔγραψε καὶ ὁ δάσκαλος τοῦ Λύκου Κόϊντος· βλ. Grmek - Gourevitch, «L'école médicale», σ. 46· Nutton, «Quintus», στ. 722, κ.ά.

324. Βλ. μαρτ. 49. Βλ. καὶ Ihm, *Clavis*, σ. 159.

325. Βλ. μαρτ.-ἀπ. 50-56. Βλ. καὶ Ihm, *Clavis*, σ. 159.

326. Βλ. μαρτ.-ἀπ. 57-68 (πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ ἐκτενέστερο ὑπόμνημα ποῦ ἔγραψε ὁ Λύκος γιὰ ἱπποκρατικὸ σύγγραμμα). Βλ. καὶ Ihm, *Clavis*, σσ. 159-160. Μὲ τὸν ὑπομνηματισμὸ τῶν *Ἐπιδημιῶν* ἀσχολήθηκε καὶ ὁ Κόϊντος· βλ. Grmek - Gourevitch, «L'école médicale», σσ. 46 καὶ 47· Nutton, «Quintus», στ. 722, κ.ά.

327. Βλ. ἀπ. 69-70 (οἱ μαρτυρίες αὐτὲς παραδίδονται στὸ σχετικὸ ψευδο-γαληνικὸ ὑπόμνημα τὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται στὸ σωζόμενο *Corpus Galenicum*). Βλ. καὶ Ihm, *Clavis*, σ. 160.

328. Γιὰ τὸ ἐνδεχόμενον νὰ ὑπομνημάτισε τὸ *Περὶ φύσιος ἀνθρώπου* καὶ τὸ *Προρρητικόν* βλ. ὅσα σημειώνει ἡ Ihm, *Clavis*, σσ. 160-161 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία). Πάντως θεωρῶ ὅτι μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τεκμηριωθεῖ ἰκανοποιητικὰ ἡ ἀποψη γιὰ συγγραφή ἀπὸ τὸν Λύκο ὑπομνημάτων στὰ δύο παραπάνω ἱπποκρατικὰ συγγράμματα.

329. Στὴν κατάταξη τόσο τῶν κειμένων ποῦ μᾶς παρέχουν βιογραφικὲς πληροφορίες γιὰ τὸν Λύκο ὅσο καὶ τῶν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὰ ἔργα του ἀκολουθῶ κατὰ βάση τις ἀρχὲς ποῦ υἱοθετεῖ ὁ H. von Staden στὴν ἐκδοσὴ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡροφίλου. Ἔτσι πρέπει νὰ ἐπισημάνω ὅτι σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις τὸ ἴδιο χωρίο ἢ τμῆμα του παρατίθεται δύο φορές (σπανιότατα τρεῖς), κάθε φορὰ ὅμως γιὰ διαφορετικὸ λόγο, δηλ. ὡς βιογραφικὴ μαρτυρία ἢ μαρτυρία γιὰ κάποιο ἔργο τοῦ Λύκου ἀλλὰ καὶ ὡς ἀπόσπασμα ἀπὸ κάποιο ἔργο του. Διευκρινίζω ἐπίσης ὅτι ὡς μαρτυρίες γιὰ τὴ συγγραφή ἔργων ἐκ μέρους τοῦ Λύκου καταγράφω μόνον τὰ χωρία ἐκεῖνα, στὰ ὁποῖα ἐντοπίζεται τὸ οὐσ. βιβλίον (ἢ κάποια συνώνυμη ἔκφρασή του), ἐνῶ γιὰ ἀρκετὰ χωρία εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφασίσει κάποιος ποῦ πρέπει νὰ τὰ κατατάξει, ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὰ παρέχονται μόνον μερικὲς πολὺ γενικὲς πληροφορίες, π.χ. ἀναφορὲς στὴ μέθοδο μὲ τὴν ὁποῖα ὁ Λύκος σχολίασε τοὺς ἱπποκρατικοὺς *Ἀφορισμούς* ἢ ἄλλα ἱπποκρατικὰ ἔργα, στὶς παρανοήσεις διδασκαλιῶν τοῦ Ἱπποκράτη ἢ σὲ διάφορα ἄλλα ἐρμηνευτικὰ καὶ ἐπιστημονικὰ σφάλματα ποῦ διέπραξε ὁ Μακεδόνας γιатρός.

330. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνον στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

Ἵσον ἀφορᾶ ἐμένα, ὅπως εἶπα σὲ ἓνα ἄλλο χωρίο, δὲν γνῶρισα τὸν ἄνδρα αὐτόν [sc. τὸν Λύκο] κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του. Πατρίδα του ἦταν ἡ Μακεδονία, καὶ κατοικοῦσε ἐκεῖ συνεχῶς ...

Βλ. καὶ παρακάτω, μαρτ. 3.

Βλ. ἐπίσης παρακάτω, μαρτ.-ἀπ. 12, 15, 37, 38, 50, 58 καὶ 68, ὅπου ὁ Λύκος χαρακτηρίζεται ὡς Μακεδών.

β') Μαρτυρίες γιὰ τὸν δάσκαλο τοῦ Λύκου

2. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Αφορισμ., Προοίμιον [XVII/B', σ. 562, 1-3 Κ.]:

Θαυμάζω δὲ κἀνταῦθα τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ Λύκου γράφοντος μὲν, ὡς φησιν, ἐξηγήσεις Κοῖντου τοῦ διδασκάλου.

Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁμως θαυμάζω τὴν ἀσυνέπεια τοῦ Λύκου, ὁ ὁποῖος γράφει, ὅπως λέει, τίς ἐξηγήσεις τοῦ δασκάλου του Κοῖντου ...

Βλ. καὶ παρακάτω, μαρτ. 6 καὶ 45.

Βλ. ἐπίσης παρακάτω μαρτ.-ἀπ. 6, 11, 12, 14 (= 36), 15, 34, 45, 46, καὶ 64· πρβ. ἐπίσης 41, 53 καὶ 54 (Κοῖντος-Λύκος).

Κοῖντου τοῦ διδασκάλου

Ὁ Κοῖντος ὑπῆρξε ἀπὸ τοὺς διασημότερους γιатροὺς τῆς ἐποχῆς του· ἡ δράση του τοποθετεῖται στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (πιθανὸν μεταξὺ 120 καὶ 145 μ.Χ.). Ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Μαρίνου καὶ ἦταν ἱπποκρατικός. Ἀσκήσε τὴν ἰατρικὴ στὴ Ρώμη καὶ στὴ συνέχεια στὴν Πέργαμο. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἀνατομικὴ, τὴ Φαρμακολογία καὶ τὴν ἐξήγησιν ἱπποκρατικῶν ἔργων. Δὲν ἔγραψε συγγράμματα. Μαθητὲς του ὑπῆρξαν ἀρκετοὶ γνωστοὶ γιатροὶ τῆς Ἀρχαιότητος, ὅπως ὁ Σάτυρος, γιатρὸς στὴν Πέργαμο, ὁ Αἰφικιανός, ὁ Νουμισιανός, ὁ Ἀντιγένης, ὁ Λύκος ὁ Μακεδών καὶ σίγουρα καὶ ἄλλοι, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων δὲν μᾶς εἶναι γνωστά. Βλ. Grmek - Gourevitch, «L'école médicale», σσ. 43-50, καὶ Nutton, «Quintus», στ. 722. Βλ. καὶ σ. 259.

γ') Μαρτυρίες γιὰ τὴν (εὐρύτερη) περιοχὴ καὶ τὴν πόλη ὅπου ἄσκησε τὴν ἰατρικὴ ὁ Λύκος

3. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' [CMG V/10/2/2, σ. 287, 10-13 καὶ 20-22]³³¹:

Ἵσον ἀφορᾶ ἐμένα, ὅπως εἶπα σὲ ἓνα ἄλλο χωρίο, δὲν γνῶρισα τὸν ἄνδρα αὐτόν [sc. τὸν Λύκο] κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του. Πατρίδα του ἦταν ἡ Μακεδονία, καὶ κατοικοῦσε ἐκεῖ συνεχῶς. ... Τελικὰ ὕστερα ἄκουσα τὸ ὄνομα τοῦ Λύκου καὶ ἔμαθα ὅτι ἦταν στὴ Ρώμη καὶ ἀργότερα πέθανε.

331. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

Βλ. και παραπάνω, μαρτ. 1.

Σχετικά με τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ βλ. παραπάνω, τὰ σχόλια στὶς σσ. 250-252. Πάντως οἱ πληροφορίες ποὺ παραδίδονται ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Γαληνοῦ ἀνταποκρίνονται μᾶλλον περισσότερο στὴν ἀλήθεια ἀπὸ ἐκεῖνες τῶν δύο ἐπόμενων ἀποσπασμάτων, ποὺ συνδέουν τὴ δράση τοῦ Λύκου με τὴν Ἀλεξάνδρεια.

Ὅσον ἀφορᾷ ἐμένα, ὅπως εἶπα σὲ ἓνα ἄλλο χωρίο, δὲν γνόρισα τὸν ἄνδρα αὐτόν [sc. τὸν Λύκο] κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του.

Βλ. παρακάτω, μαρτ. 11 (: ἀλλ' οὐκ ἦν ὄνομα Λύκῳ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἠνίκ' ἔζη) και 12.

Πατρίδα του ἦταν ἡ Μακεδονία

Βλ. και παραπάνω, μαρτ. 1 και τὸ σχετικὸ σχόλιο (*Μακεδών*).

4a. *Vindic., Gyn., praef.* [σ. 13 Schipper]:

Maioribus enim auctoribus hoc est prioribus in Alexandria agentibus medicinam id est Rufo et Philippo, Lupo et Erasistrato, Pelope et Erophiilo, Hyprocrate et Apollonio et ceteris anathomicis licuit mortuos exenterare.

Γιατὶ στοὺς πρεσβύτερους συγγραφεῖς, δηλ. στοὺς προγενέστερους, οἱ ὅποιοι ἄσκησαν τὴν ἱατρικὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια, δηλ. στὸν Ροῦφο και τὸν Φίλιππο, τὸν Λύκο και τὸν Ἐρασίστρατο, τὸν Πέλοπα και τὸν Ἡρόφιλο, τὸν Ἴπποκράτη και τὸν Ἀπολλώνιο και στοὺς λοιποὺς ἀνατόμους, δόθηκε ἡ ἄδεια νὰ ἀνατέμνουν νεκρούς³³².

in Alexandria agentibus

Ἡ μαρτυρία αὐτὴ κρίνεται ἀναξίοπιστα κατὰ ἓνα τουλάχιστον μέρος της, ἀφοῦ μόνο γιατὸν Ροῦφο, τὸν Ἡρόφιλο, τὸν Ἐρασίστρατο και ἐνδεχομένως τὸν Ἀπολλώνιο (: Ἀπολλώνιος ὁ Μῦς ἢ ὁ Ἐμπειρικὸς ἢ ὁ Ἐρασιστράτειος ἀπὸ τὴ Μέμφιδα) ὑπάρχουν μαρτυρίες και ἀπὸ ἄλλες πηγές οἱ ὁποῖες ἐπιβεβαιώνουν ὅτι εἶχαν σχέσεις με τὴν Αἴγυπτο· βλ. von Staden, *Herophilus*, σ. 60 (σχόλιο στὰ ἀπ. 5a-b). Ἐπὶ πλέον ὁ von Staden, ὁ.π., σ. 60, ὑποσημ. 40, ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Ροῦφος, ἂν και ἐπισκέφθηκε τὴν Αἴγυπτο, δὲν ἀνήκει στὸν κύκλο τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἀνατόμων· ὁ Ἀπολλώνιος, ἂν ταυτισθεῖ με τὸν ὁμώνυμο Μεμφίτη γιατρό, θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ἀσκήσει τὴν ἱατρικὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὁ Φίλιππος, ἂν ταυτισθεῖ με τὸν Φίλιππο τὸν Ἐμπειρικὸ, ὁμοίως θὰ εἶχε τὴ δυνατότητα ἀσκήσεως τῆς τέχνης του στὴν πόλη αὐτὴ (ὡστόσο δὲν εἶναι γνωστὸς ὡς ἀνατόμος). Γιὰ τὸν Ἴπποκράτη ὁμως, τὸν Πέλοπα και τὸν Λύκο ὄχι μόνον δὲν εἶναι γνωστὴ κάποια σχετικὴ μαρτυρία, ἀλλὰ τὰ πρόσωπα αὐτὰ δὲν συνδέονται οὔτε με τὴν ἀσθενέστερη ἐνδειξη με τὴν πρωτεύουσα τῶν Πτολεμαίων. Βλ. και ἀμέσως παρακάτω, τὰ σχόλια ποὺ ἀφοροῦν τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ μνημονεύονται στὸ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα. Γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς Ἀνατομικῆς στὴν Ἀλεξάνδρεια βλ. ἐνδεικτικὰ Edelstein, *Sektion in der Antike*, σσ. 52[102]-53[103], 85[135]-86[136], κ.ά.· J. Scarborough, «Celsus on Human Vivisection at Ptolemaic Alexandria», *CM* 11 (1976) 25-38· L. Longrigg, «Anatomie in Alexandria in the Third Century B.C.», *BJHS* 21 (1988) 455-488· von Staden, *Herophilus*, σσ. 138-153, κ.ά. Γιὰ μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση γενικὰ τῆς ἐξελίξεως τῆς ἀρχαίας Ἀνατομικῆς βλ. Garofalo - Leven, «Anatomie», στ. 43-47 (στ. 47: βιβλιογραφία).

Rufo

Γιατρός τοῦ 1ου/2ου αἰ. μ.Χ. Ἐδρασε στὴ Ρώμη ἐπὶ Τραϊανοῦ, διακρίθηκε γιατὶς ἐκλεκτικὲς

332. Κατὰ λέξη: «νὰ βγάζουν τὰ ἐντερα», «νὰ ξεκοιλιάζουν».

τάσεις του και ασχολήθηκε με την Ανατομική και κυρίως με την Παθολογία· έγραψε συγγράμματα για διάφορα νοσήματα, καθώς και ύπομνήματα σε ιπποκρατικά έργα. Βλ. Α. Sideras, «Rufus von Ephesos und sein Werk im Rahmen der antiken Medizin», *ANRW* II/37/2 (1994) 1077-1253 και 2036-2062 (Indices)· S. Ihm, «Rufus v. Ephesos», στο: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 759-761, κ.ά.

Philippo

Ἡ πρόταση τοῦ von Staden πού ἐκτέθηκε παραπάνω (Φίλιππος ὁ Ἐμπειρικός) εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν ὑποθετική. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ νὰ προσδιορισθεῖ γιὰ ποιόν Φίλιππο πρόκειται· γιὰ τοὺς ὁμώνυμους γιатρούς βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 44 («Φίλιππος»), καὶ στὸ δεῦτερο κεφ., λ. ἀρ. 7 («Φίλιππος ὁ Μακεδών»).

Erasistrato

Πρβ. καὶ Ἐρασίστρ., ἀπ. 17 Garofalo. Γιὰ τὸν Ἐρασίστρατο βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 14 («Ἐρασίστρατος ὁ Ἰουλιήτης (Κεῖος)»).

Pelope

Διάσημος ἀνατόμος (πρῶτο μισὸ 2ου αἰ. μ.Χ.) τῆς ἱατρικῆς σχολῆς τῆς Σμύρνης, μαθητῆς τοῦ Κοῖντου καὶ τοῦ Νουμισιανοῦ καὶ δάσκαλος τοῦ Γαληνοῦ. Δογματικὸς γιатρὸς. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἀνατομική, τὴ Φαρμακολογία, τὸν ὑπομνηματισμὸ ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων καὶ πιθανότατα καὶ μὲ ἄλλους τομεῖς τῆς ἱατρικῆς. Βλ. K. Deichgräber, «Pelops» (5), *RE* XIX/1 (1937) 391-392, καὶ V. Nutton, «Pelops» (5), *DNP* 9 (2000) 511. Βλ. καὶ Ihm, *Clavis*, σσ. 181-182. Γιὰ τὸν Πέλοπα καὶ τὴν ὑποτιθέμενη σχέση του μὲ τὸν Λύκο βλ. παραπάνω, σσ. 248-249.

Erophilo

Βλ. Ἡρόφ., ἀπ. 5b von Staden. Γιὰ τὸν Ἡρόφιλο βλ. παραπάνω, σσ. 189-190.

Apollonio

Ὁ γιатρὸς πού μνημονεύεται στὸ χωρίο αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθεῖ μὲ βεβαιότητα· κατὰ τὸν von Staden, *Herophilus*, σ. 60, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι εἴτε ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ἐμπειρικός (γιὰ τὸν ὁποῖον ἐγινε ἤδη λόγος) εἴτε ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Μῦς (βλ. von Staden, ὁ.π., σσ. 540-554) εἴτε ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Μεμφίτης.

4b. Vindic., *Gyn.*, praef. [σσ. 417-418 Sudhoff]:

Maioribus nostris in Alexandria medicinam agentibus, Rufo scilicet et Philippo, Lyco, Erasistrato, Pelope et Erofilo, Ypocrate et Apollonio placuit mortuorum [sc. corpora] scrutari, ut scirent unde et quomodo morirentur, quod ipsa humanitas prohibet facere, eo quod ipsis scrutantibus omnia manifesta atque adaptato essent.

Στοὺς πρεσβύτερους μας πού ἄσκησαν τὴν ἱατρικὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια, δηλ. στὸν Ροῦφο καὶ τὸν Φίλιππο, τὸν Λύκο, τὸν Ἐρασίστρατο, τὸν Πέλοπα καὶ τὸν Ἡρόφιλο, τὸν Ἱπποκράτη καὶ τὸν Ἀπολλώνιο, ἐπιτράπηκε νὰ ἀνατέμνουν σώματα νεκρῶν, γιὰ νὰ μάθουν ἀπὸ ποιά αἰτία καὶ μὲ ποιόν τρόπο πέθαναν, κάτι τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ ἀνθρωπισμὸς ἀπαγορεύει νὰ πράττει κάποιος, ἀπὸ τότε πού ὅλα εἶναι ἐναργῆ καὶ ἀποκαλυμμένα στοὺς ἴδιους τοὺς ἀνατόμους.

Γιὰ τὰ πρόσωπα πού μνημονεύονται στὸ παραπάνω κείμενο βλ. τὰ σχόλια στὴ μαρτ. 4a.

Erasistrato

Ὁ Garofalo δὲν καταγράφει τὸ ἀπόσπασμα αὐτό.

Erofilo

Βλ. Ἡρόφ., ἀπ. 5a = 64a von Staden.

δ') Μαρτυρίες γιὰ τὴν ἰατρικὴ σχολὴ στὴν ὁποία ἀνήκε ὁ Λύκος
5. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVII/A', σ. 507, 2-4 K. = CMG
V/10/2/1, σ. 17, 7-8]:

*Ἴσως οὖν ἄμεινόν ἐστι Λύκῳ μὲν συγγινώσκειν ὡς νόθῳ τῆς Ἱπποκράτους
αἰρέσεως ἐν οἷς ἂν ἀμαρτάνων φαίνεται.*

Ἴσως λοιπὸν εἶναι καλύτερο νὰ συγχωρήσουμε τὸν Λύκο γι' αὐτὰ στὰ ὁποία φαίνε-
ται νὰ σφάλει, ἐπειδὴ δὲν εἶναι γνήσιος ὁπαδὸς τῆς σχολῆς τοῦ Ἱπποκράτη.

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 53.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, εἶναι πιθανὸν ὁ ἴδιος ὁ Λύκος νὰ θεωροῦσε τὸν
ἐαυτὸ του ὡς ὁπαδὸ τοῦ Ἱπποκράτη (ἔτσι μόνον ἐξηγεῖται ὁ χαρακτηρισμὸς νόθος ποῦ τοῦ ἀπο-
δίδει ὁ Γαληνός), ἐπισημαίνω ὅτι καὶ ὁ δάσκαλος τοῦ Λύκου Κοῖντος ἦταν ἱπποκρατικός· ὁπαδὸς
τοῦ μεγάλου Κώου γιαιτροῦ ἦταν, ὡς Δογματικός, καὶ ὁ Πέλοπας ποῦ δίδασκε στὴ Σμύρνη (βλ.
παραπάνω τὸν συσχετισμὸ ἀνάμεσα στὸν Πέλοπα καὶ τὸν Λύκο ποῦ προτείνει ὁ Wellmann). Βλ.
καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σ. 155: «Lycus, 'the bastard of the Hippocratic sect'» (βλ. καὶ τὴ
λατιν. μετάφρ. ποῦ παραθέτει ὁ Kühn: «notho Hippocratis sectae aemulo»); ἐπίσης ὁ Smith, ὁ.π.,
σ. 73, παρατηρεῖ ὅτι «ὁ Γαληνὸς εἶχε πολὺ μεγαλύτερη μανία γιὰ τὸν Λύκο, τὸν αἰρετικό, παρὰ γιὰ
τοὺς μὴ πιστοὺς (ὁπαδοὺς), οἱ ὁποῖοι ποτὲ δὲν εἶχαν ἐκθέσει τὸ ἱερὸ δόγμα».

6. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ., Προοίμιον [XVII/B', σσ. 561, 1-562, 10 K.]:

*Ἐν τῷ τρίτῳ τῶν εἰς τοὺς Ἀφορισμοὺς ὑπομνημάτων τῷδε περὶ τῶν κατὰ τὰς ὥρας τε
καὶ ἡλικίας Ἱπποκράτει γεγραμμένων ἐξηγησόμεθα. μάλιστα μὲν οὖν ὅσον ἐν αὐτοῖς ἀσα-
φές ἐστι σαφηνίζοντες, ἔργον γὰρ τοῦτο ἴδιον ἐξηγήσεως, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπόδειξιν
ἐκάστου τῶν ὀρθῶς εἰρημένων προστιθέντες, ἐπειδὴ καὶ τοῦτ' ἐστὶν ἔθος ἐν τοῖς ὑπομνή-
μασιν γίνεσθαι. θαυμάζω δὲ κἀνταῦθα τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ Λύκου γράφοντος μὲν, ὡς φη-
σιν, ἐξηγήσεις Κοῖντου τοῦ διδασκάλου, μηδενὶ δὲ τῶν κατὰ τὰς ὥρας καὶ τὰς ἡλικίας εἰρη-
μένων προσθέντος πίστιν ἀποδεικτικὴν, ἀλλ' εἰς ἐμπειρίαν καὶ τήρησιν ἀναπέμ-
ψαντος ἅπαντα, καίτοι γ' ἄλλους πολλοὺς ἀφορισμοὺς ἐξηγούμενος αὐτὸς ἐπισκεπτε-
ται λογικῶς ὑπὲρ τῆς ἐν αὐτοῖς ἀληθείας, οὐκ ἀρκοῦμενος μόνῃ τῇ πείρᾳ. ὅτι δ' οὐ
δυνατὸν ἐστὶ μόνῃ τῇ πείρᾳ τοιαύτην ἀθροῖσαι θεωρίαν Ἱπποκράτης τε αὐτὸς ἐνδείκνυται
τοῦτο καὶ προῖόντος³³³ ἐπιδειχθήσεται τοῦ λόγου.*

Σ' αὐτὸ τὸ τρίτο ὑπόμνημα στοὺς Ἀφορισμοὺς θὰ ἐξηγήσουμε ὅσα ἔγραψε ὁ
Ἱπποκράτης γιὰ τὶς ἐποχές (τοῦ ἔτους) καὶ γιὰ τὶς ἡλικίες, κυρίως βέβαια ἀποσαφηνί-
ζοντας ὅ,τι ἀσαφές ὑπάρχει σ' αὐτοὺς (τοὺς ἀφορισμοὺς), ἐπειδὴ αὐτὸς εἶναι ὁ καθαυτὸ
σκοπὸς τῆς ἐξηγήσεως, ἀλλὰ ὁμως προσθέτοντας καὶ τὴν ἀπόδειξη γιὰ τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ

333. *προῖόντος* correxi coll. transl. lat. (: «id et ipse ostendit Hippocrates et in orationis processu demonstrabitur»); *προδόντος* ed.

ἐκεῖνα πού ἔχουν εἰπωθεῖ ὀρθά, γιατί καί αὐτό συνηθίζεται νά γίνεται στά ὑπομνήματα. Καί σ' αὐτό τὸ σημεῖο ὁμως θαυμάζω τὴν ἀσυνέπεια τοῦ Λύκου, ὁ ὁποῖος γράφει, ὅπως λέει, τίς ἐξηγήσεις τοῦ δασκάλου τοῦ Κοῖντου, χωρὶς νά προσθέτει ἀποδεικτικά ἐπιχειρήματα σὲ τίποτε ἀπὸ ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ γιὰ τίς ἐποχές καί τίς ἡλικίες, ἀλλὰ ὅλα τὰ ἀνάγει στὴν ἐμπειρία καί τὴν τήρηση, ἂν καί αὐτὸς ἐξηγώντας πολλοὺς ἄλλους ἀφορισμοὺς ἐρευνᾷ τὴν ἀλήθεια τους μὲ τὴ λογικὴ μέθοδο, χωρὶς νά ἀρκεῖται σὲ μόνη τὴν πείρα. Ὅτι ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ Ἴπποκράτης νά συγκρότησε τέτοιου εἶδους θεωρία μόνον μὲ τὴν πείρα, αὐτὸ καί ὁ ἴδιος τὸ καθιστᾷ φανερό καί θὰ ἀποδειχθεῖ καθὼς θὰ προχωρᾷ ἡ συζήτηση.

Βλ. καί παρακάτω, μαρτ. 45· βλ. καί μαρτ. 2.

Λύκου γράφοντος μὲν, ὡς φησιν, ἐξηγήσεις Κοῖντου τοῦ διδασκάλου

Πὰ τὸν Κοῖντο ὡς ὑπομνηματιστὴ τῶν *Αφορισμῶν* βλ. Grmek - Gourevitch, «L'école médicale», σ. 46· Nutton, «Quintus», στ. 722, κ.ἄ. Γενικά γιὰ τὸν Κοῖντο καί τοὺς μαθητές του βλ. παραπάνω, σ. 255.

περὶ τῶν κατὰ τὰς ὥρας τε καὶ ἡλικίας Ἴπποκράτει γεγραμμένων

Βλ. Ἴπποκρ., *Αφορισμ.* 1, 2 [IV 458, 10-11 L.]: *Ἐπιβλέπειν οὖν δεῖ καὶ χώραν, καὶ ὥρην καὶ ἡλικίην, καὶ νούσους, ἐν ἧσι δεῖ, ἢ οὐ·* ὁ.π. 1, 15 [IV 466, 16 L.]: *σημεῖον αἱ ἡλικίαι, καὶ αἱ ἀθληταί·* ὁ.π. 1, 17 [IV 468, 1-2 L.]: *δοτέον δέ τι καὶ τῷ ἔθει, καὶ τῇ ὥρῃ, καὶ τῇ χώρῃ, καὶ τῇ ἡλικίῃ,* καὶ ὁ.π. 2, 34 [IV 480, 7-9 L.]: *Ἐν τῆσι νούσοισιν ἧσσον κινδυνεύουσιν, οἷσιν ἂν οἰκείῃ τῆς φύσιος, καὶ τῆς ἔξιος, καὶ τῆς ἡλικίης, καὶ τῆς ὥρης ἢ νούσος ἢ μᾶλλον ...* Βλ. καί Ἴπποκρ., *Περὶ ἀέρων ὑδάτων τόπων* [II 12-93 L.].

μηδενὶ δὲ τῶν κατὰ τὰς ὥρας καὶ τὰς ἡλικίας εἰρημένων προσθέντος πίστιν ἀποδεικτικὴν

Πρβ. Γαλην., *Π. συστ. ἰατρ.* 7 [I 250, 16 K.]: *εἴ τίς ἐστὶν ἀποδεικτικὴ μέθοδος·* ὁ.π. 12 [I 266, 7 K.]: *ὑποβαλόντι τὴν σκέψιν ἀποδεικτικῆ μεθόδῳ·* *Π. χρ. μορ.* 12, 6 [IV 21, 3 K. = II 196, 10 Helmr.]· *Π. ψυχ. παθ.* 2, 1 [V 61, 17 K. = Gal. scr. min. I 48, 2-3 = CMG V/4/1/1, σ. 43, 7]· 2, 2 [V 62, 8 K. = Gal. scr. min. I 48, 10-11 = CMG V/4/1/1, σ. 43, 19], κ.ἄ. Ἴσως ἡ κατηγορία τοῦ Γαληνοῦ ὅτι ὁ Λύκος στίς ἐξηγήσεις του δὲν προσέθεσε πίστιν ἀποδεικτικὴν νά ἀποτελεῖ μία ἀκόμη ἔνδειξη γιὰ τὴ σχολὴ τοῦ Λύκου. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀποδεικτικῆς μεθόδου θὰ ἦταν ἀναμενόμενη μόνον ἀπὸ Δογματικὸν γιαντρό, ἐνῶ ἡ ἀπόρριψή της ἀπὸ Ἐμπειρικὸν θὰ ἀποτελοῦσε φυσιολογικὴ ἐνέργεια. Συνεπῶς τὸ ὅτι ὁ Γαληνὸς θεωρεῖ ἀνωμαλίαν ἐκ μέρους τοῦ Λύκου τὸ ὅτι αὐτὸς δὲν ἐνίσχυσε τίς ἐξηγήσεις του μὲ πίστιν ἀποδεικτικὴν δηλώνει ἔμμεσα ὅτι τὸν θεωρεῖ Δογματικὸν.

εἰς ἐμπειρίαν καὶ τήρησιν ἀναπέμψαντος ἅπαντα

Πὰ τοὺς ἐμπειρικοὺς ὁρους *ἐμπειρία* καὶ *τήρησις* (ἢ *αὐτοψία*) βλ. Deichgräber, *Empirikerschule*, σσ. 291-297.

ἐπισκέπτεται λογικῶς ... οὐκ ἀρκούμενος μόνῃ τῇ πείρᾳ

Σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα παρατηρεῖ ὁ Γαληνὸς στὸ χωρίο αὐτό, ὁ Λύκος κατὰ τὸν σχολιασμὸ ἱπποκρατικῶν ἀπόψεων δὲν ἀκολουθοῦσε ἐνιαία μέθοδο· ἄλλοτε ἐπιχειροῦσε νά τεκμηριώσῃ τίς ἐρμηνεῖες του μόνον μὲ τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὴν τήρησιν, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐξήγησιν ἄλλων ἀφορισμῶν κατέφευγε στὴ συνδυαστικὴ ἀξιοποίηση τῆς λογικῆς μεθόδου (λογικῶς) καὶ τῆς πείρας. Αὐτὴ τὴ δευτέρη μέθοδο τὴν ἐφάρμοσε ὁ Λύκος καὶ στὸ ἀνατομικὸ σύγγραμμά του, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ μαρτ. 7 (βλ. ἀμέσως παρακάτω)· στὸ ἐν λόγω σύγγραμμά ὁ Μακεδὼνας γιαντρός δὲν περιορίσθηκε στὸ νά περιγράψῃ ἀπλῶς τὰ ὅσα ἐβλεπε κατὰ τὴ διενέργεια τῶν ἀνατομῶν,

ἀλλὰ θέλησε νὰ συμπληρώσει τὶς ἐμπειρικὲς διαπιστώσεις του καὶ μὲ λογικοὺς συλλογισμοὺς. Ὅπως ἦδη σημειώθηκε, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου αὐτῆς ἀποτελεῖ βασικὴ μεθοδολογικὴ διδασκαλία τῶν Δογματικῶν ὅσον ἀφορᾷ τὴ συγκρότηση τῆς ἱατρικῆς (καὶ τῆς ἐπιστήμης γενικότερα). Χαρακτηριστικὴ ἐπ' αὐτοῦ εἶναι ἡ φιλονικία τοῦ Δογματικοῦ γιαιτροῦ Πέλοπα, δασκάλου τοῦ Γαληνοῦ, καὶ τοῦ Ἐμπειρικοῦ Φιλίππου, τὴν ὁποία κατέγραψε ὁ Γαληνὸς στὸ μόνον ἐν μέρει σωζόμενο ἔργο του *Περὶ τῆς ἱατρικῆς ἐμπειρίας* καὶ τῆς ὁποίας χαρακτηριστικὴ μνεία κάνει στὸ Π. ἰδ. βιβλ. 2, 4 [XIX 16, 15-18 K. = Gal. scr. min. II 97, 16-20 = σ. 140, 22-26 B.-M.]: τὸ δὲ τρίτον [sc. βιβλίον = τὸ *Περὶ τῆς ἱατρικῆς ἐμπειρίας*], ἠνίκα Πέλοψ μετὰ Φιλίππου τοῦ ἐμπειρικοῦ διελέχθη δυοῖν ἡμερῶν, τοῦ μὲν Πέλοπος, ὡς μὴ δυναμένης τῆς ἱατρικῆς δι' ἐμπειρίας μόνης συστήναι, τοῦ Φιλίππου δ' ἐπιδεικνύντος δύνασθαι. Βλ. καὶ [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ.* 1, 7 [XVI 83, 1-3 K.]: κατ' ἐμὴν δὲ δόξαν καὶ διὰ τῆς ἐμπειρίας καὶ διὰ λόγου εὐρεῖν τὰ πάντα εἰ οἶόν τέ ἐστίν.

7. Γαλην., Π. μυνών ἀνατ. 1, 2 [XVII/B', σ. 927, 3-5 K. = σ. 118, 13-16 G.]:

Ἐμῆκύνθη δὲ τὸ τοῦ Λύκου βιβλίον, ὅτι τε μακρότερον ἐρμηνεύει πάντα καὶ ὅτι λογικὰς ζητήσεις ἀνέμιξε τοῖς ἐξ ἀνατομῆς φαινομένοις.

Τὸ βιβλίον ὁμοῦς τοῦ Λύκου ἔλαβε μεγάλη ἔκταση, καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἐρμηνεύει ἐκτενέστερα³³⁴ καὶ ἐπειδὴ στὰ ὅσα εἶναι φανερά ἀπὸ τὴν ἀνατομὴ ἀνέμιξε καὶ θεωρητικὰς ἀναζητήσεις.

Βλ. καὶ παρακάτω, μαρτ.-ἀπ. 13 καὶ 17.

Ἐμῆκύνθη δὲ τὸ τοῦ Λύκου βιβλίον, ὅτι τε μακρότερον ἐρμηνεύει πάντα

Πρβ. καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Γαληνοῦ ὅσον ἀφορᾷ τοὺς πλατυασμοὺς τοῦ Λύκου κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἱπποκρατικῶν Ἀφορισμῶν· βλ. παρακάτω, ἀπ. 68.

λογικὰς ζητήσεις

Βλ. Γαλην., Π. τῶν πεπονθ. τόπ. 1, 4 [VIII 35, 2-3 K.]: ὅσα μὲν εἰς λογικὴν ἀνάγεται ζήτησιν, ἰδίᾳ καταλιπεῖν· ὁ π. 2, 10 [VIII 130, 12-13 K.]: λογικὴ μᾶλλον ἢ ζήτησίς ἐστίν ἢπερ εἰς τὰς ἰάσεις χρήσιμος· Ὑγιειν. 1, 4 [VI 10, 13 K. = CMG V/4/2, σ. 7, 10]· Θεραπ. μέθ. 14, 19 [X 1018, 11 K.], κ.ἄ.· πρβ. καὶ Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Προγν. 3, 39 [XVIII/B', σ. 311, 3-4 K. = CMG V/9/2, σ. 375, 16] (λογικὴ θεωρία).

τοῖς ἐξ ἀνατομῆς φαινομένοις

Βλ. Γαλην., *Τέχν. ἱατρ.* 19, 7 [I 354, 12 K. = σ. 333, 8-9 B.]: ἢ τε τῶν ἐξ ἀνατομῆς φαινομένων γινώσκῃ· Π. τῶν καθ' Ἴπποκρ. στοιχ. 1, 9 [I 481, 8-10 K.]: καὶ μέντοι καὶ ὅπως ἐγίνωσκεν ὁ Ἴπποκράτης ὑπὲρ ἀπάντων τῶν ἐξ ἀνατομῆς φαινομένων, ἰδίᾳ μοι γέγραπται· Π. φυσ. δυν. 1, 15 [II 59, 1 K. = Gal. scr. min. III 144, 3-4]: πῶς οὖν ἔχει τὸ φαινόμενον ἐκ τῆς ἀνατομῆς; Π. ἀνατ. ἐγχ. 1, 4 [II 236, 6-7 K.]: μηδεπώποτε δὲ ἑωρακόσι μηδὲν τῶν ἐξ ἀνατομῆς φαινομένων, κ.ἄ.· Π. χρ. μορ. 2, 2 [III 91, 14 K. = I 66, 25 Helmr.], κ.ἄ.

334. Προφανῶς ἐννοεῖ «πλατυάζοντας», δηλ. εἴτε ἀναπτύσσοντας τὰ διάφορα θέματα περισσότερο ἀπὸ ὅσο θὰ ἦταν ἀπαραίτητο, εἴτε κἀνοντας λόγο καὶ γιὰ ἄλλα ζητήματα ποῦ μᾶλλον δὲν εἶχαν ἄμεση σχέση μὲ τὸ κάθε φορὰ ἐξεταζόμενο.

II. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

i) Ανατομικά

α') Μαρτυρίες

8. Γαλην., *Π. ανατ. έγχ.* 1, 3 [Π 227, 10-228, 3 Κ.]:

Μάλιστα δέ με προϋτρεψαν [sc. οί φίλοι] ιδία γράψαι τήν ανατομήν ταύτην αὐτήν καθ' αὐτήν [sc. τῶν μυῶν], ἐπειδὴ Λύκου τι σύγγραμμα νῦν ἡμῖν ἐκομίσθη, μικροῦ δεῖν εἰς πεντακισχιλίους στίχους ἐκτεταμένον, ἐν τοῖς πλείστοις αὐτῶν ἐσφαλμένον ...

Κυρίως ὁμως μὲ προέτρεψαν [sc. οί φίλοι] νὰ γράψω ιδιαίτερο σύγγραμμα μόνο γιὰ τήν ανατομή αὐτή [sc. τῶν μυῶν], ἐπειδὴ τώρα ἔφθασε στὰ χέρια μου κάποιο σύγγραμμα τοῦ Λύκου, τὸ ὁποῖο ἔχει ἔκταση κατὰ τι μικρότερη ἀπὸ πέντε χιλιάδες στίχους, ποῦ στὸ μεγαλύτερο μέρος του εἶναι λανθασμένο

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 16.

μάλιστα δέ με προϋτρεψαν [sc. οί φίλοι]

Κατὰ τὸν Γαληνὸ πολλὰ ἔργα του γράφτηκαν ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ (ἢ ἀξίωση ἢ παράκληση) φίλων του. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ περιλαμβάνονται καὶ δύο ιδιαίτερα σημαντικὰ γιὰ τήν κατάρτιση τοῦ καταλόγου τῶν γνήσιων συγγραμμάτων τοῦ Περγαμηνοῦ γιατροῦ· πρόκειται γιὰ τὸ *Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἰδίων βιβλίων* [XIX 49-61 Κ. = Gal. scr. min. II, σσ. 80-90 = σσ. 87-102 Β.-Μ.], ποῦ γράφτηκε ὕστερα ἀπὸ ἀξίωση τοῦ Εὐγενιανοῦ, καὶ τὸ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* [XIX 8-48 Κ. = Gal. scr. min. II, σσ. 91-124 = σσ. 133-173 Β.-Μ.], ποῦ γράφτηκε ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ Βάσσου. Ἐπίσης τὰ δύο σύγγραμματα τοῦ Γαληνοῦ ἐναντίον τοῦ Λύκου γράφτηκαν κατὰ παράκληση φίλων· γιὰ τὸ *Πρὸς Λύκον ὅτι μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν οὗ ἡ ἀρχή· «τὰ αὐξανόμενα πλείστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμὸν»* βλ. Γαλην., *Πρὸς Λύκον* 1 [XVIII/A', σ. 198, 6-10 Κ. = CMG V/10/3, σ. 4, 13-17], ἐνῶ γιὰ τὸ *Περὶ τῶν ἀγνοηθέντων τῶ Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομάς* βλ. Γαλην., *Π. ἰδ. βιβλ.* 3 [XIX 21, 18-22, 3 Κ. = Gal. scr. min. II, σ. 101, 17-20 = σ. 144, 19-25 Β.-Μ.]. (Τὰ σχετικὰ παραδείγματα εἶναι πολλὰ).

ιδία γράψαι τήν ανατομήν ταύτην αὐτήν καθ' ἑαυτήν [sc. τῶν μυῶν]

Πρόκειται γιὰ τὸ σύγγραμμα *Περὶ μυῶν ἀνατομῆς* [XVIII/B', σσ. 926-1026 Κ. = σσ. 117-206 G.], ἡ συγγραφὴ τοῦ ὁποῖου τοποθετεῖται κατὰ τὴ δεῦτερη παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη, καὶ εἰδικότερα κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὸ 169 καὶ τὸ 180 μ.Χ.· βλ. Ilberg, «Schriftstellerei, II», σσ. 499 καὶ 513, καὶ Bardong, «Beiträge», σ. 633.

Λύκου τι σύγγραμμα νῦν ἡμῖν ἐκομίσθη

Προφανῶς ἐννοεῖται τὸ ανατομικὸ σύγγραμμα τοῦ Λύκου, ὁ τίτλος τοῦ ὁποῖου δὲν μαρτυρεῖται. Ἄν τὸ νῦν χρησιμοποιεῖται κυριολεκτικὰ, τότε τὸ σύγγραμμα αὐτὸ τοῦ Λύκου περιῆλθε στὴν κατοχὴ τοῦ Γαληνοῦ, ὅταν αὐτὸς ἔγραφε τὸ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*. Τὸ ἐν λόγῳ γαληνικὸ ἔργο γράφτηκε γιὰ πρώτη φορὰ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 164 καὶ 168 (ἢ 162 καὶ 166), δηλ. κατὰ τὴν πρώτη παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη (βλ. Ilberg, «Schriftstellerei, I», σ. 228, καὶ «Schriftstellerei, II», σ. 512, καὶ Bardong, «Beiträge», σ. 633) καὶ χάθηκε (βλ. Γαλην., *Π. ανατ. έγχ.* 1, 1 [Π 215, 1-216, 9 Κ.]), ἐνῶ τὸ σωζόμενον ἄρχισε νὰ γράφεται κατὰ τὴ δεῦτερη παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη, δηλ. μετὰ τὸ 169 (βλ. Ilberg, «Schriftstellerei, I», σ. 229, καὶ Bardong, «Beiträge», σ. 633). Ὡστόσο φαίνεται ὅτι τὸ νῦν στὸ ἐξεταζόμενο χωρίο μᾶλλον χρησιμοποιεῖται

γιά να δηλωθεί ότι το ανατομικό σύγγραμμα του Λύκου περιήλθε στην κατοχή του Γαληνού σχετικὰ πρόσφατα, ἀφοῦ ὁ γιατρός αὐτός τὸ μνημονεύει ἤδη στὸ *Περὶ μυῶν ἀνατομῆς* (XVIII/A', σσ. 926, 7-927, 7 K. = σσ. 118, 8-119, 1 G.) ποὺ γράφτηκε πρὶν ἀπὸ τὴ δευτέρη συγγραφή τοῦ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων* (βλ. Ilberg, «Schriftstellerei, II», σ. 513, καὶ Bardong, «Beiträge», σ. 633). Ὁ Γαληνὸς λοιπὸν εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ κρίνει τὸ βιβλίον τοῦ Λύκου, καθὼς ἔγραφε τὸ δικό του ἀνατομικὸ σύγγραμμα, ὡστόσο ἀπέφυγε νὰ κάνει κάτι τέτοιο συστηματικὰ, ἐπεὶ δ' ἐν τῇ προκειμένη πραγματείᾳ [sc. *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*] *περὶ τῶν ἐξ ἀνατομῆς φαινομένων ὁ λόγος ἐστίν, οὐ τοῦ κρίνειν ἀλήθειαν δογμάτων* (βλ. *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 7, 4 [II 598, 11-13 K.]). Ἔτσι λίγο ἀργότερα (βλ. Ilberg, «Schriftstellerei, II», σ. 513) ἔγραψε ἰδιαίτερο σύγγραμμα, τὸ μὴ σωζόμενο *Περὶ τῶν ἀγνοηθέντων τῶ Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομάς*, ὅπου ἀσκοῦσε δριμύεια πολεμικὴ κατὰ τοῦ Λύκου. Κατὰ τὸν Touwaide, «Lykos», σ. 574, ὁ Γαληνὸς ἔλαβε γνώση τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λύκου (ποὺ πέθανε πρὶν τὸ 180 μ.Χ.) λίγο πρὶν τὸ 186 μ.Χ.

9. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 6 [II 449, 3-5 K.]:

Καίτοι τό γε Λύκου βιβλίον ἐπὶ τὴν ὠμοπλάτην ἔφασκε κατασπᾶσθαι τὴν κεφαλὴν ὑπ' αὐτοῦ, μήτε τὸ νεῦρον ἐγνωκότος τοῦ γράψαντος αὐτό ...

Ἄν καὶ βέβαια τὸ βιβλίον τοῦ Λύκου ἔλεγε ὅτι ἀπὸ αὐτόν [sc. τὸν μῦ] ἔλκεται τὸ κεφάλι πρὸς τὴν ὠμοπλάτη, ὡστόσο ἐκεῖνος ποὺ τὸ ἔγραψε οὔτε τὸ νεῦρον αὐτὸ γινώριζε ...

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 21.

10. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 7 [II 458, 16-459, 2 K.]:

Ἐθαύμαζον οὖν, ὅπως ὁ Λύκος οὗτος, οὗ νῦν εἰς τὸ μέσον ἤκει τὰ βιβλία μετὰ τὸν θάνατον, ἐν τῇ τῶν μυῶν ἀνατομῇ μίαν οἶδε μόνην ἐξ αὐτῶν συζυγίαν ...

Ἀποροῦσα λοιπὸν, πῶς αὐτὸς ἐδῶ ὁ Λύκος, τὰ βιβλία τοῦ ὁποίου ἦρθαν στὸ προσκήνιο τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό του, κατὰ τὴν ἀνατομὴ τῶν μυῶν ἐντόπισε μίαν μόνο συζυγίαν ἀπὸ αὐτοῦς [sc. τοὺς μῦς] ...

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 24.

οὗ νῦν εἰς τὸ μέσον ἤκει τὰ βιβλία μετὰ τὸν θάνατον

Βλ. καὶ μαρτ. 11.

11. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 10 [II 470, 1-12 K.]:

Ἐσφαλμένοι δ' εἰσὶ περὶ αὐτόν [sc. τὸν μῦν], ὡς καὶ περὶ πολλοὺς ἄλλους, οἱ τὰς τῶν μυῶν ἀνατομάς γράψαντες, ὡσπερ καὶ αὐτὸς ὁ Λύκος, οὗ νῦν ἐκομίσθη τινὰ τῶν ἀνατομικῶν βιβλίων, ὃν οὐκ ἔθεασάμην μὲν ἐγὼ ζῶντα, καίτοι πᾶσι τοῖς Κοῖντου μαθηταῖς συγγενόμενος, καὶ μῆθ' ὁδοῦ μῆκος ὀκνήσας μήτε πλοῦν. ἀλλ' οὐκ ἦν ὄνομα Λύκῳ³³⁵ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν, ἤνικ' ἔζη· νυνὶ δ' ἀποθανόντος αὐτοῦ βιβλίων τινὰ περιφέρεται σπουδαζόμενα. περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων, οἷς οὐκ ἐνέτυχον, οὐδὲν ἔχω φάναι, τὰς δ'

335. Τὸ *Λύκῳ* ἀποτελεῖ διόρθωση τοῦ Simon, *Anatomie des Galen*, τ. 2, σ. 336, σημ. 576, ἀντὶ τῆς γραφῆς *Λύκου* (Kühn).

ἀνατομάς, ἃς γοῦν ἄχρι νῦν ἀνέγνων, ἀμαρτήματα ἐχούσας εὔρον πολλά. ἀλλ', ὅπερ ἔφη, οὐ πρόκειται μοι τοὺς πρεσβυτέρους ἐξελέγχειν, ὅτι μοι πάρεργον.

Ἔχουν κάνει σφάλματα σχετικά μ' αὐτόν [sc. τὸν μῦ], ὅπως καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους, αὐτοὶ ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴν ἀνατομία τῶν μυῶν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Λύκος, κάποια ἀνατομικὰ βιβλία τοῦ ὁποίου τώρα ἔφθασαν (στὰ χέρια μου)· αὐτὸν ὅμως ἐγώ, ὅταν ζοῦσε, δὲν τὸν συνάντησα ποτέ, ἂν καὶ συναναστράφηκα μὲ ὄλους τοὺς μαθητὲς τοῦ Κοῖντου, χωρὶς νὰ διστάσω³³⁶ οὔτε γιὰ τὴ μεγάλη ἀπόσταση οὔτε γιὰ τὸ ταξίδι μὲ πλοῖο. Ἀλλὰ ὁ Λύκος δὲν ἦταν γνωστὸς στοὺς Ἕλληνες, ὅσο ἦταν ζωντανός· τώρα ὅμως ποὺ πέθανε, κάποια ἀπὸ τὰ βιβλία του κυκλοφοροῦν καὶ μελετοῦνται. Σχετικὰ λοιπὸν μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔπεσαν στὰ χέρια μου, δὲν μπορῶ νὰ μιλήσω, στὰ ἀνατομικὰ ὅμως, ποὺ διάβασα μέχρι τώρα, βρήκα νὰ ὑπάρχουν πολλὰ λάθη. Ἀλλὰ, ὅπως ἀκριβῶς εἶπα, δὲν ἔχω πρόθεση νὰ ἀσκίσω ἔλεγχο στοὺς προγενέστερούς μου, παρὰ μόνον περιστασιακά.

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 28.

ὡς καὶ περὶ πολλοὺς ἄλλους, οἱ τὰς ἀνατομὰς τῶν μυῶν γράψαντες

Ὁ Γαληνὸς στὴν εἰσαγωγή τοῦ συγγράμματός του *Περὶ μυῶν ἀνατομῆς* καταγράφει τοὺς σημαντικότερους γιατροὺς ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴν ἀνατομία τῶν μυῶν· βλ. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 1, 1 [XVIII/A', σσ. 926, 1-5 K. = σ. 118, 2-6 G.]: *Μυῶν ἀνατομὴν ἀμέμπτως μὲν οὐδεὶς ἔγραψεν, ἀκριβέστερον δὲ μᾶλλον μὲν Μαρῖνος τῶν ἄλλων· ἀλλ' ἐπειδὴ μήτε δι' ἐνὸς βιβλίου μήθ' ἐξῆς ὑπὲρ ἀπάντων διήλθεν, εὐδοκίμησεν εἰκότως ἢ τοῦ Πέλοπος καὶ τοῦ Λύκου καὶ Αἰλιανοῦ τῶν μυῶν ἀνατομῆ.*

ὃν οὐκ ἔθεασάμην ἐγὼ ζῶντα, καίτοι πᾶσι τοῖς Κοῖντου μαθηταῖς συγγενόμενος

Πὰ τὸν Κόιντο καὶ τοὺς μαθητὲς του βλ. παραπάνω, σ. 255. Βλ. καὶ μαρτ. 12: ἀπὸ τοὺς ἄλλους μαθητὲς τοῦ Κοῖντου, τοὺς ὁποίους προσπάθησα νὰ τοὺς ψάξω ἐπιμελῶς καὶ νὰ τοὺς βρῶ ὄλους.

ννὶ δ' ἀποθανόντος αὐτοῦ βιβλία τινὰ περιφέρεται σπονδαζόμενα

Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο ἀπ. Πρβ. καὶ μαρτ. 10: *ἐθαύμαζον οὖν, ὅπως ὁ Λύκος οὗτος, οὗ νῦν εἰς τὸ μέσον ἦκει τὰ βιβλία μετὰ τὸν θάνατον.*

περὶ μὲν οὖν τῶν ἄλλων, οἷς οὐκ ἐνέτυχον, οὐδὲν ἔχω φάναι

Ὁ Γαληνὸς σημειώνει ἐδῶ ὅτι θὰ ἐκφράσει γνώμη μόνον γιὰ τὰ ἀνατομικὰ συγγράμματα τοῦ Λύκου, γιατί μόνον αὐτὰ ἀπέκτησε καὶ διάβασε. Φυσικὰ ἢ δήλωσή του αὐτὴ δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ἔλαβε γνώση, προφανῶς ἀργότερα, καὶ ἄλλων συγγραμμάτων τοῦ Μακεδόνα γιατροῦ, ἀφοῦ στὸν Γαληνὸ ὀφείλουμε τὴ γνώση μας γιὰ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Λύκου σὲ ἱπποκρατικὰ ἔργα, καὶ ἀκόμη ἀφοῦ ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιἱπποκρατικῆς στάσεως τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ ὁ Γαληνὸς ἔγραψε ἐναντίον του ἰδιαίτερο σύγγραμμα (*Πρὸς Λύκον ὅτι μηδὲν ἠμάρτηται ...*).

12. Γαλην., *Π. ἀνατ.* ἐγχ. 14 [II 168 Simon]³³⁷:

Καὶ ὅταν τὸ πρᾶγμα ἔχει ἔτσι μὲ τὰ συγγράμματα αὐτά, τότε, ἀπὸ τοὺς ἄλλους μαθητὲς τοῦ Κοῖντου, τοὺς ὁποίους προσπάθησα νὰ τοὺς ψάξω ἐπιμελῶς καὶ νὰ τοὺς βρῶ

336. Ἐννοεῖται «νὰ ψάξω νὰ τοὺς βρῶ» ἢ «νὰ πάω πρὸς συνάντησή τους».

337. Τὸ δέκατο τέταρτο βιβλίο τοῦ *Π. ἀνατ.* ἐγχ. ἀνήκει σ' ἐκεῖνα ποὺ σώζονται μόνον στὰ Ἀραβικὰ (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

όλους, δὲν χρειάζεται νὰ μνημονεύσω κανέναν ἄλλον, παρὰ μόνο τὸν Σάτυρο καὶ τὸν Πέλοπα. Πολὺ κατώτερος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δύο εἶναι ὁ Μακεδόνας Λύκος, τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει [= κυκλοφορεῖ] ἓνα βιβλίον γιὰ τὴν Ἀνατομία, καὶ τὸ ὁποῖο αὐτὸν τὸν καιρὸ βρίσκεται στὰ χέρια πολλῶν ἀνθρώπων. Ἐπίσης αὐτὸς εἶναι ἓνας ἄνδρας ποὺ ὅταν ζοῦσε δὲν ἦταν πολὺ γνωστὸς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἂν δὲν ὑπῆρχε ἐκεῖνο [sc. τὸ βιβλίον του γιὰ τὴν Ἀνατομία], θὰ τὸν παρέλειπα ἐντελῶς συνειδητὰ καὶ δὲν θὰ ἔκανα λόγο γι' αὐτόν. Γιατὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰ συγγράμματα αὐτὰ τοῦ Λύκου, τὰ ὁποῖα στὶς ἡμέρες μας τὰ εἶδα νὰ βρίσκονται στὴν κατοχὴ πολλῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἐντελῶς σαφές ὅτι συγκροτήθηκαν μὲ βάση τὰ συγγράμματα τοῦ Μαρίνου, μόνο ποὺ αὐτὰ εἶναι γεμᾶτα ἀπὸ λάθη καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν πληρότητά τους παρουσιάζουν περισσότερες ἐλλείψεις ἀπὸ ὅ,τι τὰ συγγράμματα τοῦ Μαρίνου.

ἀπὸ τοὺς ἄλλους μαθητὲς τοῦ Κοῖντου τοὺς ὁποῖους προσπάθησα νὰ τοὺς ψάξω ἐπιμελῶς καὶ νὰ τοὺς βρῶ ὅλους

Γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ Κοῖντου βλ. παραπάνω, σ. 255. Βλ. καὶ μαρτ. 11.

τὸν Σάτυρο καὶ τὸν Πέλοπα

Ὁ Σάτυρος ἄκμασε κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. στὴν Πέργαμο. Ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Κοῖντου καὶ δάσκαλος τοῦ Γαληνοῦ. Ασχολήθηκε μὲ τὴν Ἀνατομικὴ, τὴ Φαρμακολογία καὶ τὸν ὑπομνηματισμὸ ἱπποκρατικῶν ἔργων. Βλ. F. E. Kind, «Satyros» (22), *RE* II/A/1 (1921) 235. Γιὰ τὸν Πέλοπα βλ. παραπάνω, σ. 257.

Ἐπίσης αὐτὸς εἶναι ἓνας ἄνδρας ποὺ ὅταν ζοῦσε δὲν ἦταν πολὺ γνωστὸς μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων
Βλ. καὶ τὴν προηγ. μαρτ.

εἶναι ἐντελῶς σαφές ὅτι συγκροτήθηκαν μὲ βάση τὰ συγγράμματα τοῦ Μαρίνου

Στὸ χωρίο αὐτὸ ὁ Γαληνὸς μᾶς κάνει γνωστὴ μιὰ βασικὴ πηγὴ τοῦ Λύκου γιὰ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἀνατομικοῦ ἔργου του. Πρβ. ἐπίσης μαρτ. 59, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐξάρτηση τοῦ Λύκου κατὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ ἔκτου βιβλίου τῶν *Ἐπιδημιῶν* ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο ὑπόμνημα τοῦ Μαρίνου, καὶ τὸ ἀπ. 63, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀλληλεξάρτηση διαφόρων γιατρῶν, μεταξὺ αὐτῶν τοῦ Λύκου καὶ τοῦ Μαρίνου, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐρμηνεῖα χωρίου τοῦ ἴδιου βιβλίου τῶν *Ἐπιδημιῶν*.

Ὁ Μαρίνος ὑπῆρξε διάσημος ἀνατόμος, ὁ σημαντικότερος μετὰ τὸν Ἡρόφιλο καὶ τὸν Ἐρασίστρατο, ὁ ὁποῖος μὲ τὰ συγγράμματά του ἄσκησε οὐσιαστικὴ ἐπίδραση στὸν Γαληνὸ. Ἔδρασε κατὰ τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. (περὶ τὸ 120) στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Κοῖντου καὶ τοῦ Ἀντιγένη καὶ σύγχρονος τοῦ Νουμισιανοῦ. Ἐγραψε κυρίως συγγράμματα ἀνατομικοῦ περιεχομένου, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ἀποτελούμενο ἀπὸ εἴκοσι βιβλία, ὁ Γαληνὸς τὸ συνόψισε σὲ τέσσερα. Ἐγραψε ἐπίσης γιὰ τὴν ἀνατομὴ τῶν μυῶν καὶ ἓνα ὑπόμνημα στοὺς ἱπποκρατικὸς *Ἀφορισμοὺς* καὶ στὸ *Ἐπιδημιῶν ΣΤ'* (βλ. παρακάτω, μαρτ. 59 καὶ ἀπ. 63). Βλ. K. Deichgräber, «Marinus» (4), *RE* XIV/2 (1930) 1796, καὶ V. Nutton, «Marinos aus Alexandria» (2), *DNP* 7 (1999) 898.

13. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 1, 1-2 [XVIII/B', σσ. 926, 3-927, 4 K. = σ. 118, 5-14 G.]:

... εὐδοκίμησεν εἰκότως ἢ τοῦ Πέλοπος καὶ τοῦ Λύκου καὶ Αἰλιανοῦ τῶν μυῶν ἀνατομῆ. ... ὁ δὲ Λύκος ἔν μείριστον βιβλίον ἐγράψατο περὶ αὐτῶν ... ἐμῆκύνθη δὲ τὸ τοῦ Λύκου βιβλίον, ὅτι τε μακρότερον ἐρμηνεύει πάντα ...

... ὅπως ἦταν φυσικὸ εἶχε ἀποδοχὴ ἢ ἀνατομὴ τῶν μυῶν τοῦ Πέλοπα, τοῦ Λύκου

καὶ τοῦ Αἰλιανοῦ. ... Ὁ Λύκος ἔγραψε γι' αὐτοὺς ἓνα ὁλόκληρο βιβλίον ... τὸ βιβλίον ὅμως τοῦ Λύκου ἔλαβε μεγάλη ἔκταση, καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἐρμηνεύει ἐκτενέστερα ...

Βλ. καὶ ἀπ. 7 καὶ 17.

Ἀλλ' ἐπειδὴ μήτε δι' ἑνὸς βιβλίον μήθ' ἐξῆς ὑπὲρ ἀπάντων διήλθεν [sc. ὁ Μαρῖνος]

Γιὰ τὸν Μαρῖνο βλ. τὰ σχόλια στὴν προηγούμενη μαρτ.

ἢ τοῦ Πέλοπος

Γιὰ τὸν Πέλοπα βλ. παραπάνω, σ. 257.

καὶ Αἰλιανῷ

Ὁ Μέκκιος Αἰλιανός (πρῶτο μισὸ 2ου αἰ. μ.Χ.) ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Γαληνοῦ. Ἡ πόλη ποὺ ἔδρασε εἶναι ἄγνωστη, ἴσως ὅμως γιὰ κάποιο διάστημα ἄσκησε τὸ ἰατρικὸ ἐπάγγελμα στὴ Ρώμη. Τὸ κύριο ἐνδιαφέρον του εἶχε ἐπικεντρωθεῖ τὴν Ἀνατομικὴ, ὡστόσο τὸ μόνο σύγγραμμα ποὺ συνδέεται μὲ τὸ ὄνομά του ἦταν *ἡ ἐπιτομὴ τῶν τοῦ πατρὸς ἀνατομικῶν συγγραμμάτων*, ὅπου γινόταν λόγος καὶ γιὰ τὴν ἀνατομὴ τῶν μυῶν. Βλ. M. Wellmann, «Mekkios Ailianos» (12), *RE* I/1 (1893) 488.

14. Γαλην., *Ἐπιτομὴ εἰς Ἱπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ.* 2, 6 [XV 136, 14-16 K. = CMG V/9/1, σ. 70, 13-15]:

Ἀλλὰ καὶ τῶν Κοῖντου μαθητῶν ἔστιν ἀνατομικὰ συγγράμματα, καθάπερ τὰ Σατύρου τε τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου καὶ Λύκου ...

Ἐπάρχουν ὅμως ἀνατομικὰ συγγράμματα καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Κοῖντου, ὅπως (εἶναι) τὰ συγγράμματα τοῦ δασκάλου μου Σατύρου καὶ τοῦ Λύκου.

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 36.

τῶν Κοῖντου μαθητῶν ἔστιν ἀνατομικὰ συγγράμματα

Γιὰ τοὺς μαθητὲς τοῦ Κοῖντου βλ. παραπάνω, σ. 255.

καθάπερ τὰ Σατύρου τε τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου καὶ Λύκου ...

Στὸ χωρίο αὐτὸ δὲν γίνεται μνεῖα ἀφ' ἑνὸς τῶν συγγραμμάτων τῶν μαθητῶν τοῦ Κοῖντου καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ Σατύρου καὶ τοῦ Λύκου, ἀφοῦ οἱ δύο τελευταῖοι γιατροὶ ὑπῆρξαν διαπρεπεῖς μαθητὲς τοῦ πρώτου. Συνεπῶς πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι μὲ τὸ *καθάπερ* εἰσάγεται πρόταση στὴν ὁποία γίνεται λόγος δειγματοληπτικὰ γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἀνατομικὴ συγγράμματα δύο μαθητῶν τοῦ Κοῖντου (πρβ. καὶ παρακάτω, μαρτ. 41). Γιὰ τὸν Σάτυρο βλ. παραπάνω, σ. 264.

15. Γαλην., *Π. ἰδ. βιβλ.* 3, 17 [XIX 22, 11-16 K. = Gal. scr. min. II 102, 2-8 = σ. 145, 7-13 B.-M.]:

... ἠξίωσάν τινες τῶν ἀξιολόγων ἰατρῶν ἐν προεδρίᾳ καθεζόμενοι μὴ κατατρίβειν μετὸν χρόνον, ἀλλ' ἐπειδὴ Λύκος ὁ Μακεδὼν, Κοῖντου μαθητὴς γεγονῶς ἀνδρὸς ἀνατομικωτάτου, τὰ μέχρι τῶν καθ' ἑαυτὸν εὑρημένα πάντα ἔγραψεν, ἐάσαντα τοὺς ἄλλους μόνον τὰ πρὸς ἐκείνου γεγραμμένα τοῖς ἐμοῖς ἀντεξετάσαι ...

... κάποιοι από τους αξιόλογους γιατρούς που κάθονταν στα πρώτα έδρανα³³⁸ μου ζήτησαν να μην σπαταλώ τον χρόνο, αλλά, επειδή ο Λύκος ο Μακεδών, που υπήρξε μαθητής του Κοίντου, άνδρα μεγάλου γνώστη της Ανατομικής, κατέγραψε όλα όσα ανακαλύφθηκαν μέχρι την εποχή του, αφού αφήσω κατά μέρος τους άλλους, να εξετάσω σε αντιπαραβολή με τα δικά μου μόνο τα όσα έχει γράψει εκείνος.

Από το απόσπασμα αυτό, εκτός από τη μαρτυρία για τη συγγραφή από τον Λύκο ανατομικού συγγράμματος, άντλούμε και μια γενική αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα πληροφορία για τις πηγές που χρησιμοποίησε κατά τη συγκρότηση του έργου αυτού, ότι δηλ. ο Λύκος συμπεριέλαβε, προφανώς συνοπτικά, όλες τις μέχρι την εποχή του ανατομικές γνώσεις. Με την ευκαιρία αυτή σημειώνω ότι κατά την Αρχαιότητα το πρώτο γνωστό ανατομικό έργο το συνέγραψε ο γιατρός Διοκλής ο Καρύστιος (4ος/3ος αι. π.Χ.)· βλ. Γαλην., *Π. ανατ. έγχ.* 2, 1 [II 281, 14-282, 4 K.] = Διοκλ., άπ. 23 Wellmann = 17 van der Eijk.

Για τις δημόσιες επιδείξεις και όμιλίες του Γαληνού έντοπίζονται μαρτυρίες στα συγγράμματά του· εκτός από το χωρίο που εξετάζεται εδώ, βλ. Γαλην., *Π. φλεβοτ. προς Έρασιστρ. έν Ρώμη* 1 [XI 194, 6-17 K.]: *συνέβη γάρ πως έν εκείνω τῷ χρόνω καθ' έκάστην ήμέραν είς τά προβαλλόμενα λέγειν έν πλήθει ... Π. ίδ. βιβλ. 3, 13 [XIX 21, 6-9 K. = Gal. scr. min. II 101, 3-6 = σ. 144, 8-9 B.-M.]: άγανακτουόντες δ' οί φίλοι παρεκάλουν με δημοσία δείξει κατά τι τών μεγάλων άκουστηρίων ... Π. ανατ. έγχ. 8, 5 [II 677, 1-5 K.]: και μέντοι γε και δημοσία έθεάσασθε τούτο δεικνύμενον ... Π. τών πεπονθ. τόπ. 3, 2 [VIII 143, 12-15 K.]: έγώ δ' έργω διεδειξάμην έν επιδείξεσιν τε δημοσίαις ..., κ.ά. Επίσης ο Γαληνός μάς πληροφορεί ότι έκανε και κάποιες ανατομικές επιδείξεις σε περιορισμένο αριθμό προσώπων, δηλ. μόνον ένώπιον του Φλαβίου Βοηθού και κάποιων άλλων διαπρεπών Ρωμαίων, τούς όποιους και κατονομάζει· βλ. *Π. ανατ. έγχ.* 1, 1 [II 218, 3-14 K.], και *Π. του προγιν.* 5 [XIV 627, 12 κ.έ. K. = CMG V/8/1, σ. 96, 15 κ.έ.]. Για τη δημόσια εξέταση τών ανατομικών απόψεων του Λύκου από τον Γαληνό βλ. και Lloyd, «Galen and his contemporaries», σσ. 37-38, ένώ γενικά για τις δημόσιες ιατρικές επιδείξεις στη Ρώμη κατά τον 2ο αι. μ.Χ. βλ. A. Debru, «Les démonstrations médicales à Rome au temps de Galien», στό: Ph. J. van der Eijk - H. F. J. Horstmanshoff - P. H. Schrijvers (έκδ.), *Ancient Medicine in its Socio-Cultural Context. Papers read at the Congress Held at Leiden University, 13-15 April 1992*, τ. 1, Amsterdam - Atlanta 1995, σσ. 69-81. Βλ. ακόμη Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 526, σημ. 159 (γενικά για τις δημόσιες ιατρικές άκροάσεις κατά την Αρχαιότητα).*

II. Άποσπάσματα³³⁹

(γενικά για τις ανατομικές περιγραφές του Λύκου)

16. Γαλην., *Π. ανατ. έγχ.* 1, 3 [II 227, 10-228, 3 K.]:

338. Έτσι άντιλαμβάνεται το χωρίο και ο Singer, *Galen*, σ. 10 (: «who were sitting in the front-row»), και όχι «προέδρεναν», όπως άλλοι.

339. Για την κατάταξη τών ανατομικών άποσπασμάτων του Λύκου, ή όποία άκολουθει, έλαβα υπ' όψιν μου κατ' έξοχην τη σειρά με την όποία έκτίθενται τά αντίστοιχα θέματα στα γαληνικά συγγράμματα *Π. ανατ. έγχ.* και *Π. μυών ανατ.*· επίσης οι χαρακτηρισμοί τών μυών ή ομάδος μυών για τούς όποιους γίνεται λόγος προέρχονται κατά βάση από τά δύο παραπάνω έργα (θεώρησα όρθότερο να άκολουθήσω την πρακτική αυτή, παρά να βασίσω την κατάταξη μου σε άντίστοιχες άπόψεις της σύγχρονης Ανατομικής). Σημειώνω τέλος ότι με την έπιχειρούμενη κατάταξη άνασυντίθεται, κατά ένα τουλάχιστον μέρος της, κυρίως ή περί Μυολογίας διδασκαλία του Λύκου.

Μάλιστα δέ με προϋτρεψαν [sc. οί φίλοι] *ιδία γράψαι τήν ἀνατομήν ταύτην αὐτήν καθ' αὐτήν* [sc. τῶν μυῶν], *ἐπειδὴ Λύκου τι σύγγραμμα νῦν ἡμῖν ἐκομίσθη, μικροῦ δεῖν εἰς πεντακισχιλίους στίχους ἐκτεταμένον, ἐν τοῖς πλείστοις αὐτῶν ἐσφαλμένον, ἄχρι καὶ τοῦ παραλελείφθαι μῦς οὐκ ὀλίγους. ἀλλὰ τό γε ἡμέτερον, ἐν ᾧ τήν ἀνατομήν αὐτήν πεποιήμεθα, μεγέθει μὲν ὡς τρίτον ἐστὶν ἴσως ἐκείνου μόριον, ἅπαντας δὲ τοὺς μῦς διδάσκει, μετὰ τοῦ καὶ προσεπιμεμνησθαι τοῦ Λύκου, πολλῶν μὲν μυῶν ἐνεργείας ἀγνοήσαντος, ἐνίας [-ους?]³⁴⁰ δ' ὅλως παρελθόντος. ὑπάρχει μὲν δὴ τῷ βουληθέντι κάξ ἐκείνου τοῦ βιβλίου γυμνάζεσθαι, πίθηκον ἀνατέμνοντι.*

Κυρίως ὅμως μὲ προέτρεψαν [sc. οί φίλοι μου] νὰ γράψω ιδιαίτερο σύγγραμμα μόνο γιὰ τὴν ἀνατομὴ αὐτὴ [sc. τῶν μυῶν], ἐπειδὴ τώρα ἔφθασε στὰ χέρια μου κάποιο σύγγραμμα τοῦ Λύκου, τὸ ὁποῖο ἔχει ἕκταση κατὰ τι μικρότερη ἀπὸ πέντε χιλιάδες στίχους, ποὺ στὸ μεγαλύτερο μέρος του εἶναι λανθασμένο, μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἔχουν παραλειφθεῖ ὄχι λίγοι μῦες. Τὸ δικό μας [sc. σύγγραμμα] ὅμως στὸ ὁποῖο ἔχουμε ἐκθέσει τὴν ἀνατομὴ αὐτὴ, ὡς πρὸς τὸ μέγεθος εἶναι ἐνδεχομένως τὸ ἕνα τρίτο ἐκείνου, περιέχει ὅμως τὴ διδασκαλία ὅλων τῶν μυῶν, καὶ ἐπὶ πλέον κάνει μνεῖα καὶ τοῦ Λύκου, ὁ ὁποῖος ὄχι μόνο ἀγνόησε τίς ἐνέργειες πολλῶν μυῶν, ἀλλὰ κάποιες τίς (ἢ ὀρθότερα: κάποιους τοὺς)³⁴¹ παρέβλεψε ἐντελῶς. Ὑπάρχει λοιπὸν ἡ δυνατότητα σ' ὅποιον τὸ ἐπιθυμεῖ νὰ ἐξασηθεῖ καὶ μ' ἐκείνο τὸ βιβλίον, ἀνατέμνοντας (ταυτόχρονα) καὶ πίθηκο.

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 8.

Ἀπὸ τὸ παραπάνω γαληνικὸ χωρίο ἀντλοῦμε γενικὲς μόνο πληροφορίες γιὰ τὸ περιεχόμενο καὶ κυρίως γιὰ τὰ σφάλματα καὶ τίς παραλείψεις τοῦ συγγράμματος τοῦ Λύκου (: *ἐν πλείστοις ἐσφαλμένον, παραλελείφθαι μῦς οὐκ ὀλίγους, πολλῶν μὲν μυῶν ἐνεργείας ἀγνοήσαντος, ἐνίας [-ίους?] δ' ὅλως παρελθόντος*).

Λύκου τι σύγγραμμα νῦν ἡμῖν ἐκομίσθη, μικροῦ δεῖν εἰς πεντακισχιλίους στίχους ἐκτεταμένον
Πρβ. καὶ μαρτ. 7, 13 καὶ ἀπ. 17.

ἀλλὰ τό γε ἡμέτερον, ἐν ᾧ τήν ἀνατομήν αὐτήν πεποιήμεθα

Πρόκειται γιὰ τὸ γαληνικὸ σύγγραμμα *Περὶ μυῶν ἀνατομῆς* [XVIII/B', σσ. 926-1026 K. = σσ. 118-209 G.].

πίθηκον ἀνατέμνοντι

Γιὰ τὴν ἀνατομὴ τῶν πίθηκων καὶ τὴν ἀναλογικὴ χρησιμοποίησι τῶν σχετικῶν πορισμάτων στὸν ἄνθρωπο βλ. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 1, 2 [II 219, 8-224, 12 K.]· ὁ.π. 3, 5 [II 384, 10-386, 12 K.]· ὁ.π. 4, 2 [II 423, 5 κ.έ. K.]· ὁ.π. 6, 1 [II 532, 5 κ.έ. K.], κ.ά.

340. Πιθανότατα τὸ ἐνίας (δηλ. ἐνεργείας) πρέπει νὰ διορθωθεῖ σὲ ἐνίους (δηλ. μῦς), ἐπειδὴ στὸ χωρίο αὐτό, ὅπως εἶναι ἐκδεδομένο, ἡ φράση *πολλῶν μὲν μυῶν ἐνεργείας ἀγνοήσαντος* ταυτίζεται νοηματικὰ μὲ τὴν ἀμέσως ἐπόμενη *ἐνίας δ' ὅλως παρελθόντος*. Ἄν ὅμως υἰοθετηθεῖ ἡ προτεινόμενη διόρθωση, τότε ἀφ' ἐνὸς ἐξαλείφεται ἡ ταυτολογία καὶ ἀφ' ἑτέρου βελτιώνεται τὸ νόημα τοῦ κειμένου, ἀφοῦ γίνεται σαφές ὅτι ὁ Λύκος «ὄχι μόνο ἀγνόησε τίς ἐνέργειες πολλῶν μυῶν, ἀλλὰ κάποιους (μῦς) τοὺς παρέβλεψε ἐντελῶς». Βλ. καὶ λίγο παραπάνω στὸ ἴδιο ἀπ.: *ἄχρι καὶ τοῦ παραλελείφθαι* [sc. ὑπὸ τοῦ Λύκου] *μῦς οὐκ ὀλίγους*.

341. Σύμφωνα μὲ τὴν προτεινόμενη διόρθωση.

17. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 1, 1-2 [XVIII/B', σσ. 926, 2-927, 7 K. = σσ. 118, 3-119, 1 G.]:
Ἄλλ' ἐπειδὴ μήτε δι' ἑνὸς βιβλίου μήθ' ἑξῆς ὑπὲρ ἀπάντων διήλθεν [sc. ὁ Μαρίνος], εὐδοκίμησεν εἰκότως ἢ τοῦ Πέλοπος καὶ τοῦ Λύκου καὶ Αἰλιανοῦ τῶν μυῶν ἀνατομῆ. ... ὁ δὲ Λύκος ἐν μέγιστον βιβλίον ἐγράψατο περὶ αὐτῶν ... ἐμηκύνθη δὲ τὸ τοῦ Λύκου βιβλίον, ὅτι τε μακρότερον ἐρμηνεύει πάντα καὶ ὅτι λογικὰς ζητήσεις ἀνέμιξε τοῖς ἐξ ἀνατομῆς φαινομένοις· ἔτι τε πρὸς τούτοις ὅτι περὶ παθῶν ἐποιήσατο λόγους πολλούς, ὧν ἕνια κατ' οὐδὲν ὑκείωται ταῖς τῶν μυῶν ἀνατομαῖς.

Ἀλλὰ ἐπειδὴ οὔτε σὲ ἓνα βιβλίον οὔτε στὴ συνέχεια [sc. τοῦ ἀνατομικοῦ συγγράμματός του] ἔκανε λόγο [sc. ὁ Μαρίνος] γιὰ ὅλους (τοὺς μῦς), ὅπως ἦταν φυσικὸ εἶχε ἀποδοχὴ ἢ ἀνατομῆ τῶν μυῶν τοῦ Πέλοπα, τοῦ Λύκου καὶ τοῦ Αἰλιανοῦ. ... Ὁ Λύκος ἔγραψε γι' αὐτοὺς ἓνα ὁλόκληρο βιβλίον ... τὸ βιβλίον ὅμως τοῦ Λύκου ἔλαβε μεγάλη ἔκταση, καὶ ἐπειδὴ ὅλα τὰ ἐρμηνεύει ἐκτενέστερα καὶ ἐπειδὴ στὰ ὅσα εἶναι φανερά ἀπὸ τὴν ἀνατομῆ ἀνέμιξε καὶ θεωρητικὰς ἀναζητήσεις· ἀκόμη, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτά, ἐπειδὴ ἔκανε πολλὰς ἀναφορὰς σὲ νοσήματα, κάποια ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν σχετίζονται κατὰ κανένα τρόπο μὲ τὶς ἀνατομὰς τῶν μυῶν.

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 7 καὶ 13.

Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ περιέχεται ἢ ἐπὶ πλέον πληροφορία ὅτι ὁ Λύκος δὲν περιορίσθηκε μόνον στὴν ἀνατομικὴ περιγραφή τῶν μυῶν, ἀλλὰ ὅτι ταυτόχρονα συνεξέτασε καὶ διάφορα νοσήματα, τὰ ὁποῖα ὅμως, κατὰ τὸν Γαληνὸ, δὲν εἶχαν καμιά σχέση μὲ τὴν καθαυτὴ ἀνατομικὴ μελέτη.

Μαρίνος

Πα τὸν Μαρίνο βλ. παραπάνω, σ. 264.

ἢ τοῦ Πέλοπος

Πα τὸν Πέλοπα βλ. παραπάνω, σ. 257.

καὶ Αἰλιανοῦ

Πα τὸν Αἰλιανὸ βλ. παραπάνω, σ. 265.

καὶ ὅτι λογικὰς ζητήσεις ἀνέμιξε τοῖς ἐξ ἀνατομῆς φαινομένοις

Βλ. τὸ σχόλιο στὴ μαρτ. 6 (γιὰ τὴν ἱατρικὴ σχολὴ τοῦ Λύκου).

18. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 1, 6 [XVIII/B', σ. 928, 8-11 K. = σ. 119, 20-23 G.]:

Ἐπιμνησθῆναι δέ με καὶ τῶν εἴ τι παρέλιπεν ἢ οὐκ ἀκριβῶς εἶπεν ὁ Λύκος ἠξίωσαν, ἐπειδὴ σαφέστατά τε καὶ κάλλιστα πάντων οὗτος ἀνατετιμηκέναι μῦς πεπίστευται.

Μοῦ ζήτησαν ἀκόμη νὰ ἐπισημάνω ἂν ὁ Λύκος παρέλειψε κάτι ἢ δὲν τὸ διατύπωσε μὲ ἀκρίβεια· γιὰ τὴν ὑπὲρ ἢ ἄποψη ὅτι αὐτὸς ἔχει κάνει ἀνατομῆ τῶν μυῶν λεπτομερέστερα καὶ πολὺ καλύτερα ἀπὸ ὄλους.

ἐπιμνησθῆναι δέ με καὶ τῶν εἴ τι παρέλιπεν ἢ οὐκ ἀκριβῶς εἶπεν ὁ Λύκος ἠξίωσαν
 Πρβ. καὶ τὰ σχόλια στὶς μαρτ. 8 καὶ 16 (γιὰ τὴ συγγραφὴ ἔργων).

ἐπειδὴ σαφέστατά τε καὶ κάλλιστα πάντων οὗτος ἀνατετιμηκέναι μῦς πεπίστευται

Πρβ. ὅμως Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 1, 1 [XVIII/B', σσ. 926, 1 κ.έ. K. = σ. 118, 2 κ.έ. G.]: *Μυῶν ἀνατομὴν ἀμέμπτως μὲν οὐδεὶς ἔγραψεν, ἀκριβέστερον δὲ μᾶλλον μὲν Μαρίνος τῶν ἄλλων. Βλ. καὶ*

μαρτ. 7, 13 και άπ. 24. Πάντως παρά την κρίση αυτή του Γαληνού φαίνεται ότι ή κρατούσα άποψη μεταξύ των γιατρών ήταν (πεπίστευται) ότι αυτός που είχε άσχοληθεί έπιτυχέστερα από τους άλλους με την άνατομή των μυών ήταν ο Λύκος.

[Μύες που κινούν τὸ κεφάλι]³⁴²

19. Γαλην., Π. μυών άνατ. 8, 27 [XVIII/B', σσ. 948, 15-949, 5 Κ. = σ. 137, 3-11 G]:

Τούτων άπάντων των μικρών μυών ὅσοι τήν διάρθρωσιν έστεφανώκασι τής κεφαλής, ὡσπερ χορός έν κύκλω περικείμενος, δύο μόνους οίδεν ὁ Λύκος, άγνοεί δέ τους άλλους άπαντας, ὡσπερ και τους ὀπισθεν ὀκτώ του ίνιου, οὗς κοινούς εῳφαμεν εῳναι τραχήλου και κεφαλής· αλλά τούτους μεν οὐκ ήδυνήθη χωρίσαι των ραχιτών, τους λοιπούς δέ υπό τούτους κατακεκρυμμένους εῳκότως οὐκ εῳγνω.

Από όλους αυτούς τους μικρούς μύς, που περιβάλλουν σαν στεφάνι τή διάρθρωση του κεφαλιού, ως χορός τοποθετημένος κυκλικά, ο Λύκος γνωρίζει δύο μόνο, άγνοεί όμως όλους τους άλλους, όπως και τους ὀκτώ ὀπίσθιους που βρίσκονται στο ίνιο, οι ὁποιοί είπαμε ότι εῳναι κοινοί για τον τράχηλο και τὸ κεφάλι. Αλλά αυτούς δέν μπόρεσε να τους ξεχωρίσει από τους ραχιαίους, ενώ τους υπόλοιπους που εῳναι έντελῶς καλυμμένοι από αυτούς εῳλογα δέν τους έντόπισε.

Για τους μύς που εῳναι κοινοί για τον τράχηλο και τὸ κεφάλι (μύες του κεφαλιού και ὠμορραχιαίοι) βλ. και Γαλην., Π. άνατ. έγχ. 4, 7 [II 459, 7-9 Κ.]: *φαίνονται γάρ έναργῶς ὁμοίως πάσαι τῷ τὰς τρεῳς συζυγίας άνατέμνοντι των κοινών τραχήλῳ τε και τῇ κεφαλῇ μυών, και ὀ.π. 4, 9 [II 465, 1-5 Κ.].*

20. Γαλην., Π. μυών άνατ. 8, 9-10 [XVIII/B', σ. 943, 8-12 Κ. σ. = 132, 15-19 G.]:

Τὸ δ' οῳεσθαι τῷ μήκει τής κλειδός εῳμφύεσθαι παντί τήν άπ' ίνιου μοῳραν αυτού [sc. του δευτέρου των κεφαλήν κινούντων μυών], οὐ μικρόν τι περι τὸ φαινόμενον εῳσφαλμένον εῳστίν. εῳρηται δ' υπό του Λύκου τούτο και άλλων τινών ένδόξων άνδρῶν.

Τὸ να θεωρεῳ όμως κάποιος ότι ή από του ίνιου (έρχόμενη) μοῳρα αυτού [sc. του δευτέρου από τους μύς που κινούν τὸ κεφάλι] εῳμφύεται σε ὅλο τὸ μήκος τής κλειδας, δέν άποτελεῳ μικρὸ σφάλμα ὅσον άφορα αυτό που φαίνεται (κατά την άνατομή). Αυτό εῳχει ὑποστηριχθεῳ από τον Λύκο αλλά και από κάποιους άλλους διάσημους άνδρες.

Βλ. και Γαλην., Π. άνατ. έγχ. 4, 6 [II 446, 9-16 Κ.]· πρβ. και ὀ.π. 4, 9 [II 465, 7-8 Κ.].

21. Γαλην., Π. άνατ. έγχ. 4, 6 [II 448, 12-449, 8 Κ.]:

Μάτην γάρ αν επέπρακτο τούτο τῇ φύσει, καιτίοι γ' οὐδέν ποιούση μάτην, άνάγειν

342. Τα άπ. 19 και 20 άποτελοῳν τμήματα του κεφαλαίου *Περί των τήν κεφαλήν κινούντων μυών* του γαληνικού έργου *Π. μυών άνατ.*, τα άπ. 21, 22 και 23 προέρχονται από τὸ κεφ. του *Π. άνατ. έγχ.* που θέμα του εῳχει τους «μύς του μετώπου και του τραχήλου και εκείνους εκείνους που κινούν τὸ κεφάλι» (βλ. και Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 104), ενώ τὸ άπ. 24 από τὸ ίδιο έργο από τὸ κεφ. με θέμα «τέσσερις μικροί μύες στο πίσω μέρος του κεφαλιού και στους πρώτους δύο σπονδύλους» (βλ. και Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 109).

ἐπὶ τὴν κεφαλὴν μῦν, αὐτάρκως ἀνατείνασθαι τῆς ὠμοπλάτης δυναμένης, εἰ κατωτέρω τελευτήσῃ, διὰ τε τὸ κινεῖσθαι πλησίον τῆς ῥάχως αὐτὴν ἐπὶ τούτων τῶν ζώων, ἀξιόλογόν τε τὸ μῆκος εἶναι τῷ τραχήλῳ. τέταρτον μαρτύριον τοῦ τὴν ὠμοπλάτην ὑπ' αὐτοῦ κινεῖσθαι τὸ καθήκειν νεῦρον εἰς αὐτὸν ἐξ ἐγκεφάλου, καὶ εἴ τις ἐκεῖνο τέμῃ, τὴν εἰρημένην τῆς ὠμοπλάτης παραλύεσθαι κίνησιν, οὐ τὴν τῆς κεφαλῆς. καίτοι τό γε Λύκου βιβλίον ἐπὶ τὴν ὠμοπλάτην ἔφασκε κατασπᾶσθαι τὴν κεφαλὴν ὑπ' αὐτοῦ, μήτε τὸ νεῦρον ἐγνωνκότος τοῦ γράψαντος αὐτό, μήτ' ἄλλο τῶν εἰρημένων μηδέν. ἀλλὰ γὰρ οὔτε πρόκειται μοι διελέγχειν οὔτε Λύκον οὔτ' ἄλλον τῶν πρεσβυτέρων οὐδένα, πλὴν εἰ πάρεργον.

Πατὶ αὐτὸ θὰ εἶχε δημιουργηθεῖ μάταια ἀπὸ τῆ φύσεως, ἂν καὶ αὐτὴ τίποτε δὲν πράττει μάταια, δηλ. νὰ κατευθύνει (ἐναν) μῦ πρὸς τὸ κεφάλι³⁴³, ἐνῶ ἡ ὠμοπλάτη ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀνασηκῶνεται σὲ ἰκανοποιητικὸ βαθμὸ, ὅταν καταλήξει στὸ κατώτερο σημεῖο, ἐπειδὴ στὰ ζῶα αὐτά [sc. στοὺς πιθήκους] κινεῖται κοντὰ στὴ ῥάχη, καὶ τὸ μῆκος τοῦ τραχήλου εἶναι ἄρκετὰ μεγάλο. Τέταρτη ἀπόδειξη ὅτι ἡ ὠμοπλάτη κινεῖται ἀπὸ αὐτόν [sc. τὸν μῦ] εἶναι τὸ ὅτι κατέρχεται σ' αὐτόν νεῦρο ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο, καὶ ἂν κάποιος τὸ κόψει, παραλύεται ἡ κίνηση τῆς ὠμοπλάτης γιὰ τὴν ὁποία ἔχει γίνεαι λόγος, καὶ ὄχι (ἡ κίνηση) τοῦ κεφαλιοῦ. Ἄν καὶ βέβαια τὸ βιβλίον τοῦ Λύκου ἔλεγε ὅτι ἀπὸ αὐτόν [sc. τὸν μῦ] ἔλκεται τὸ κεφάλι πρὸς τὴν ὠμοπλάτη, ὥστόσο ἐκεῖνος πού τὸ ἔγραψε οὔτε τὸ νεῦρο αὐτὸ γνῶριζε οὔτε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὰ ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ. Ἀλλὰ βέβαια δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ ἀσκήσω ἔλεγχο οὔτε στὸν Λύκο οὔτε σὲ κάποιον ἄλλο ἀπὸ τοὺς παλαιότερους, παρὰ μόνον περιστασιακά.

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 9.

μάτην γὰρ ἂν ἐπέπρακτο τοῦτο τῇ φύσει, καίτοι γ' οὐδὲν ποιούση μάτην

Πρόκειται γιὰ ἄποψη πού ἐντοπίζεται ἤδη στὸν Ἀριστοτέλη, βλ. Πολιτικά Α' 1, 1253a 9: οὐθὲν γὰρ, ὡς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ, καὶ 1256b 20-21· Π. ζώων γεν. Β' 6, 744a 37-38: ἐπεὶ δ' οὐθὲν ποιεῖ περίεργον οὐδὲ μάτην ἢ φύσις. Πρβ. ἀκόμη Π. ζώων γεν. Β' 4, 739b 20: ἡ δὲ φύσις οὐδὲν ποιεῖ περίεργον. Βλ. καὶ Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 155. Ἀκόμη βλ. καὶ παρακάτω, σχόλ. στὸ ἀπ. 38 (: ὁ μηδὲν ἐργαζόμενος εἰκῆ δημιουργός).

ἀνάγειν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν μῦν, αὐτάρκως ἀνατείνασθαι τῆς ὠμοπλάτης δυναμένης ...

Γιὰ τοὺς μῦς αὐτοὺς βλ. Γαλην., Π. μυῶν ἀνατ. 7 [XVIII/B', σσ. 938, 8-940, 16 K. = σσ. 128, 6-130, 10 G.]: *Περὶ τῶν τὴν ὠμοπλάτην κινούντων μυῶν*· πρβ. καὶ ὁ.π. 6 [XVIII/B', σσ. 936, 10-938, 7 K. = σσ. 126, 8 - 128, 5 G.]: *Περὶ τῶν εἰς τὰς ὠμοπλάτας ἐκ³⁴⁴ τῆς κεφαλῆς ἐμφυομένων μυῶν*.

τέταρτον μαρτύριον τοῦ τὴν ὠμοπλάτην ὑπ' αὐτοῦ [sc. τοῦ μύος] κινεῖσθαι

Πρόκειται γιὰ τὸν μῦ πού ὀνομάζεται τραπεζοειδής (trapezoideus): βλ. Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 106 (trapezius). Ὁ τραπεζοειδής εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς ὠμορραχιαίους μῦς.

22. Γαλην., Π. ἀνατ. ἐγχ. 4, 6 [II 449, 10-17 K.]:

Καὶ γὰρ καὶ τῶν κινούντων τὴν γένυν μυῶν ὁ Λύκος παρέλιπε μίαν συζυγίαν τὴν

343. Δηλ. νὰ κατευθύνει ἓναν (μῦ) πρὸς τὸ κεφάλι] πρβ. αὐτόθι [II 448, 7-9 K.]: *τρίτον ἐπὶ τῆς εἰρημένοις, ὅτι τοῖς μακροτραχήλοις ζῴοις οὐδ' ἄν α β α ἰ ν ε ἰ πρὸς τὴν κεφαλὴν ὁ μῦς οὔτος*.

344. Σημειῶνω ὅτι σὲ ἀνάλογες ἐκφράσεις ἐναλλάσσονται οἱ προθέσεις ἀπὸ καὶ ἐκ. Πρβ. καὶ τὴ λατιν. μετάφρ.: «De musculis qui a capite in scapulas inferuntur».

ἔνδον ἐν τῷ στόματι, καθάπερ καὶ τοὺς πλατεῖς μῦς τοὺς κατὰ τὸν τράχηλον ἅμα τοῖς εἰρημένοις ἠγνόησε. πολὺ δὲ πλεῖω τῶν ἐξῆς εἰρησομένων ἀγνοεῖ, τὰ μὲν οὖν αὐτὸς μόνος, τὰ δ' ἅμα τοῖς ἄλλοις, ἃ παρακαλῶ κρίνειν τοὺς ἐντυγχάνοντας τοῖσδε τοῖς γράμμασιν, αὐτόπτας γιγνομένους τῶν ἀνατομῶν.

Καὶ βέβαια καὶ ἀπὸ τοὺς μῦς ποὺ κινοῦν τὴν κάτω σιαγόνα ὁ Λύκος παρέλειψε μία συζυγία, αὐτὴ ποὺ βρίσκεται στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ στόματος, ὅπως ἀκριβῶς, ταυτόχρονα μὲ αὐτοὺς ποὺ μνημονεύθηκαν, ἀγνόησε καὶ τοὺς πλατεῖς μῦς ποὺ βρίσκονται στὸν τράχηλο. Πολὺ περισσότερο ὁμως ἀγνοεῖ ὅσα θὰ ἐκτεθοῦν στὴ συνέχεια, ἄλλα μόνον αὐτὸς, ἄλλα μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους (ἀνατόμους), τὰ ὁποῖα προτρέπω νὰ τὰ κρίνουν ἐκεῖνοι ποὺ θὰ πάρουν στὰ χέρια τους αὐτὰ ἐδῶ τὰ βιβλία, παρακολουθώντας μὲ τὰ ἴδια τους τὰ μάτια τίς ἀνατομὲς (ὅταν ἐκτελοῦνται).

καὶ τῶν κινούντων τὴν γένυν μῦν παρέλιπε μίαν συζυγίαν τὴν ἔνδον ἐν τῷ στόματι

Γιὰ τοὺς μῦς ποὺ κινοῦν τὴν κάτω σιαγόνα βλ. Γαλην., Π. μῦν ἀνατ. 5 [XVIII/B', σσ. 933, 12-935, 2 K. = σσ. 124, 4-126, 7 G.]: *Περὶ τῶν τὴν κάτω γένυν κινούντων μῦν*, ἐνῶ γιὰ τὴ συζυγία τῶν μῦν ποὺ βρίσκονται μέσα στὴ στοματικὴ κοιλότητα βλ. αὐτόθι [XVIII/B', σ. 935, 3-15 K. = σ. 125, 6-20 G.]: *Περὶ τῆς τρίτης συζυγίας τῆς κλειούσης* [sc. τὴν κάτω γένυν]. Πρόκειται γιὰ τοὺς μῦς ποὺ ὀνομάζονται πτερυγοειδεῖς (ἔσω καὶ ἔξω), βλ. Singer, Galen, *On Anat. Procedures*, σ. 107. Γιὰ τοὺς μῦς ποὺ βρίσκονται μέσα στὸ στόμα βλ. καὶ ἀπ. 32.

καὶ τοὺς πλατεῖς μῦς τοὺς κατὰ τὸν τράχηλον

Γιὰ τοὺς μῦς τοῦ τραχήλου βλ. Γαλην., Π. μῦν ἀνατ. 8 [XVIII/B', σσ. 941, 1-949, 5 K. = σσ. 130, 11-137, 11 G.]: *Περὶ τῶν τὴν κεφαλὴν κινούντων μῦν* (ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τοὺς κοινούς μῦς τοῦ κεφαλοῦ καὶ τοῦ τραχήλου), καὶ ὁ.π. 14 [XVIII/B', σσ. 962, 5-964, 14 K. = σσ. 144, 12-146, 17 G.]: *Περὶ τῶν <τὸν> τράχηλον κινούντων μῦν*.

τὰ μὲν οὖν αὐτὸς μόνος, τὰ δ' ἅμα τοῖς ἄλλοις

Γιὰ τοὺς συγγραφεῖς ἀνατομικῶν συγγραμμάτων, στὰ ὁποῖα γινόταν πραγμάτευση (καί) τῆς ἀνατομίας τῶν μῦν, βλ. παραπάνω, σ. 263 (μαρτ. 11).

τοὺς ἐντυγχάνοντας τοῖσδε τοῖς γράμμασιν

Δηλ. τὰ βιβλία τοῦ συγγράμματος *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*. Τὸ οὖς γράμμα μπορεῖ νὰ δηλώνει: α') γενικὰ τὰ συγγράμματα (τὸ συγγραφικὸ ἔργο): βλ. Γαλην., Π. φυσ. δυν. 1, 14 [II 51, 14-15 K. = Gal. scr. min. III 138, 18-19]: *τοῖς [γὰρ] Ἀσκληπιάδου γράμμασιν εἰ τις ἐπιμελῶς ὀμιλήσειε*. ὁ.π. 2, 4 [II 88, 14-15 K. = Gal. scr. min. III 165, 12-13]: *εἰ γὰρ τις ὀμιλήσειε τοῖς Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου γράμμασι*. β') μονόβιβλο σύγγραμμα: βλ. Γαλην., Π. συστ. ἰατρ. 18 [I 300, 14-15 K.]: *εἴρηται δὲ κἀν τῷ περὶ τῆς λεπτινούσης διαίτης γράμματι*. γ') πολύβιβλο σύγγραμμα: βλ. Γαλην., Π. συστ. ἰατρ. (προοίμιο) [I 227, 1-6 K.]: *δύο ταῦτα ξυνέθηκα γράμματα· τὸ μὲν ἕτερον ... διηρέθη δὲ διὰ τὸ μέγεθος εἰς δύο βιβλία*. δ') βιβλίον, μέρος πολύβιβλου συγγράμματος: βλ. Γαλην., Π. ἀνατ. ἐγγ. 4, 10 [II 469, 7-9 K.]: *ὑπὲρ θατέρου μύος, ἐκ τῆς πλαγίας ἀποφύσεως τοῦ πρώτου σπονδύλου τὴν ἔκφυσιν ἔχοντος, κατὰ τὸ πέμπτον εἰρήσεται γράμμα* (δηλ. στὸ πέμπτο ἀπὸ τὰ δέκα πέντε βιβλία τοῦ Π. ἀνατ. ἐγγ.).

23. Γαλην., Π. ἀνατ. ἐγγ. 4, 6 [II 451, 10-13 K.]:

Ἀρθέντων δὲ καὶ τούτων [sc. τῶν ρομβοειδῶν μῦν], εἰ μὲν ἀμελῶς σκοποῖο, καθάπερ ὁ Λύκος, ἐπιτεταμένους δόξεις ὀπισθεν ὄλω τῷ τραχήλῳ τοὺς ραχίτας ὀνομαζομένους ὄραν μῦς ...

Ἀφοῦ ἀνασηκώσεις καὶ αὐτούς [sc. τοὺς ρομβοειδεῖς μῦς], ἂν βέβαια τοὺς ἐξετάσεις ἐπιπόλαια, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Λύκος, θὰ σοῦ φανεῖ ὅτι βλέπεις τοὺς μῦς ποὺ ὀνομάζονται ραχιαῖοι νὰ ἐκτείνονται στὸ πίσω μέρος, σὲ ὀλόκληρο τὸν τράχηλο ...

Ἀρθέντων δὲ καὶ τούτων [sc. τῶν ρομβοειδῶν μυῶν]

Ἀκριβέστερα πρόκειται γιὰ τὴν κεφαλικὴ μοῖρα τῶν ρομβοειδῶν μυῶν· βλ. Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 107 (rhomboideus, pars capitis).

τοὺς ραχίτας ὀνομαζομένους ὄρᾶν μῦς ...

Γιὰ τοὺς ραχίτες μῦς βλ. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 23 [XVIII/B', σσ. 991, 6-992, 3 K. = σ. 175, 4-19 G.]: *Περὶ τῶν ραχίτων μυῶν.*

24. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 7 [II 458, 16-459, 5 K.]:

Ἐθαύμαζον οὖν, ὅπως ὁ Λύκος οὗτος, οὗ νῦν εἰς τὸ μέσον ἤκει τὰ βιβλία μετὰ τὸν θάνατον, ἐν τῇ τῶν μυῶν ἀνατομῇ μίαν οἶδε μόνην ἐξ αὐτῶν συζυγίαν, τῷ πρώτῳ σπονδύλῳ συνάπτουσαν τὴν κεφαλὴν. ὅτι μὲν γὰρ ἅπαντες παρεῖδον τὸν πρῶτον σπόνδυλον, αὐτὰ τὰ νῦν εἰρημένα σαφῶς ἐνεδείξατο, καὶ σὺν αὐτοῖς, ὅταν ἀνατέμνωμεν τὰ νεῦρα, δειχθήσεται.

Ἀποροῦσα λοιπόν, πῶς αὐτὸς ἐδῶ ὁ Λύκος, τὰ βιβλία τοῦ ὁποῖο ἦρθαν στὸ προσκήνιο τώρα, ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατό του, κατὰ τὴν ἀνατομὴ τῶν μυῶν ἐντόπισε μία μόνο συζυγία ἀπὸ αὐτούς [sc. τοὺς μῦς], ἢ ὁποία (συζυγία) συνδέει τὸ κεφάλι μὲ τὸν πρῶτο σπόνδυλο. Ὅτι βέβαια ὄλοι παρέβλεψαν τὸν πρῶτο σπόνδυλο, τὸ ἔδειξαν μὲ σαφήνεια αὐτὰ ποὺ τώρα ἔχουν εἰπωθεῖ, καὶ θὰ ἀποδειχθεῖ καὶ μὲ αὐτὰ ποὺ θὰ ποῦμε, ὅταν διενεργοῦμε τὴν ἀνατομὴ τῶν νεύρων.

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 10.

μίαν οἶδε μόνην ἐξ αὐτῶν συζυγίαν, τῷ πρώτῳ σπονδύλῳ συνάπτουσαν τὴν κεφαλὴν

Γιὰ τὶς συζυγίες τῶν μυῶν ποὺ κινοῦν τὸ κεφάλι βλ. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 7 [II 454, 13-455, 3 K.], καὶ *Π. μυῶν ἀνατ.* 8 [XVIII/B', σ. 941, 8-15 K. = σσ. 130, 11-137, 11 G.], ἐνῶ γιὰ τοὺς μῦς ποὺ συνάπτουν τὸ κεφάλι μὲ τὸν πρῶτο σπόνδυλο βλ. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 8, 16-25 [XVIII/B', σσ. 945, 12-948, 12 K. = σσ. 134, 12-137, 1 G.]: *εἰδικότερα βλ., π.χ., σ. 946, 7-9 K. = σ. 135, 4-6 G.: ὑπόκειται δὲ τούτῳ μῦς ἕτερος μικρὸς ἐκ τοῦ τῆς κεφαλῆς ἰνίου καταφυόμενος εἰς τὸν πρῶτον σπόνδυλον, καὶ σ. 948, 11-12 K. = σσ. 136, 23-137, 1 G.: ἢ μὲν ἕτερα συνάπτουσα τῇ κεφαλῇ τὸν πρῶτον σπόνδυλον, ἢ δ' ἕτερα τούτῳ τὸν δεύτερον.*

[Μῦες ποὺ ἐκφύονται ἀπὸ τὸ κεφάλι καὶ ἐμφύονται στὴν ὠμοπλάτη]³⁴⁵

25. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 6, 5-6 [XVIII/B', σ. 937, 7-11 K. = σ. 127, 7-11 G.]:

Τὸ δ' ἔργον αὐτῶν [sc. τῶν εἰς τὰς ὠμοπλάτας ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐμφυομένων μυῶν] *οὐχ ὡσπερ οἶται Λύκος ἅμα πολλοῖς ἐξαπατώμενος· οὐ γὰρ κατασπῶσιν ἐπ' ὠμοπλάτας τὴν κεφαλὴν, ἀλλ' ἐκείνας ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ἀνελκουσιν. ἀποδείκνυται δὲ τοῦτο διὰ τῶν ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων.*

345. Τὰ ἀπ. 25 καὶ 26 προέρχονται ἀπὸ τὸ γαληνικὸ *Π. μυῶν ἀνατ.*, ἀπὸ τὸ κεφάλαιο ποὺ τιτλοφορεῖται *Περὶ τῶν εἰς τὰς ὠμοπλάτας ἐκ τῆς κεφαλῆς ἐμφυομένων μυῶν.*

Ἡ λειτουργία αὐτῶν [sc. τῶν μυῶν ποῦ ἐκφύονται ἀπὸ τὸ κεφάλι καὶ ἐμφύονται στὶς ὠμοπλάτες] δὲν εἶναι ἐκείνη ποῦ νομίζει ὁ Λύκος ὁ ὁποῖος ἔχει ἐξαπατηθεῖ μαζί με πολλοὺς ἄλλους· γιατί δὲν τραβοῦν τὸ κεφάλι πρὸς τὶς ὠμοπλάτες, ἀλλὰ ἔλκουν ἐκείνες πρὸς τὸ κεφάλι. Αὐτὸ ἀποδεικνύεται μετὰ τὴν διενέργεια τῆς ἀνατομῆς.

Βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 6 [II 447, 4-449, 3 K.]· πρβ. καὶ ὁ.π. 4, 10 [II 471, 12-18 K.].

26. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 6, 8 [XVIII/B', σ. 938, 5-7 K. = σ. 128, 2-5 G.]:

Ἡ χρεία δ' αὐτοῦ [sc. τοῦ τένοντος] τῆς ὠμοπλάτης τὴν βάσιν κατ' εὐθὺ ἀνέλκει τῆς κεφαλῆς, οὐδὲ τοῦτον οἱ περὶ τὸν Λύκον ἐγνωσαν τὸν τένοντα [<οὔτε> τὸν τ. G.].

Ἡ χρησιμότητα αὐτοῦ [sc. τοῦ τένοντα] εἶναι νὰ ἔλκει πρὸς τὰ πίσω τὴν βάση τῆς ὠμοπλάτης, κατ' εὐθείαν πρὸς τὸ κεφάλι, ἀλλὰ ὁ Λύκος δὲν γνώριζε οὔτε αὐτὸν τὸν τένοντα.

Πὰ τὴν ἀκρίβεια πρόκειται γιὰ *συζυγία* λεπτῶν μυῶν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς βάσεως τῆς ὠμοπλάτης καταλήγει εἰς τένοντα λεπτόν.

Πὰ τὸν τένοντα ποῦ ἔλκει τὴν ὠμοπλάτη βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 6 [II 541, 4-7 K.]. Πὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου *τένων* στὴν ἀρχαία ἱατρικὴ βλ. Ἡσύχ., *Λέξ.* τ 485: *τένοντες*: τὰ διατεταγμένα νεῦρα, ἀπὸ κεφαλῆς ἕως τῶν ποδῶν· Φώτ., *Λέξ.* τ 577: *τένοντας*: τραχήλους: τὰ διατεταγμένα νεῦρα, καὶ Εὐστάθ., *Παρεκβ. εἰς Ὁμ.* Ἰλ. K 456 [III 110, 3-4 van der Valk]: *τένοντες* δὲ καὶ ἐνταῦθα τὰ ὀπισθεν τοῦ τραχήλου παχέα νεῦρα.

οἱ περὶ τὸν Λύκον

Ἡ ἔκφραση *οἱ περὶ + χ* (= αἰτ. κυρ. ὄνομ.) εἶναι δυνατόν, ἀνάλογα μετὰ τὰ συμφραζόμενα στὰ ὁποῖα εἶναι ἐνταγμένη, νὰ δηλώνει εἴτε μόνο τὸ ἴδιο τὸ πρόσωπο (π.χ. *οἱ περὶ Λύκον* = ὁ Λύκος) εἴτε τοὺς ἄμεσους ἢ ἔμμεσους μαθητὲς του. Σχετικὰ βλ. S. L. Radt, «*Noch einmal Aischylos Niobe Fr. 162 N.2 (278 M.)*», *ZPE* 38 (1980) 47-56, καὶ στὸν ἴδιο, «*Οἱ (αἰ etc.) περὶ + acc. nominis proprii bei Strabon*», *ZPE* 71 (1988) 35-40. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 31-33, ὅπου ἐξετάζεται ἡ κατὰ περίπτωσιν σημασία τῆς ἐκφράσεως *οἱ περὶ (τόν) Ἀρχιγένην*. Στὸ προκείμενο χωρίο πιθανότατα μετὰ τὴν ἔκφραση *οἱ περὶ Λύκον* ἐννοεῖται μόνον ὁ Λύκος (ὅπως εἶναι ἡ συνήθης σημασία τῆς ἐκφράσεως· ἐπὶ πλέον ἐπισημαίνω ὅτι ὁ Γαληνὸς σὲ κανένα σημεῖο τοῦ ἔργου δὲν κάνει λόγο γιὰ μαθητὲς τοῦ Λύκου μετὰ διατύπωση, ἡ ὁποία νὰ ἐπιτρέπει καὶ τὴν ἐρμηνεία τῆς ἐκφράσεως ποῦ ἐξετάζεται ἐδῶ πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση). Ἡ ἴδια παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ ἄλλες παρόμοιες ἐκφράσεις, π.χ. *οἱ περὶ (τόν) Σαβῖνον*.

[Μύες ποῦ κινοῦν τὴν ὠμοπλάτη]³⁴⁶

27. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 10 [II 466, 12-17 K.]:

Ἀποτμηθέντων δὲ τούτων τῶν μυῶν [sc. τῶν συναπτόντων αὐτὴν (τὴν κεφαλὴν) τῷ στέρνῳ καὶ τῇ κλειδί], ἐπὶ τοὺς τῆς ὠμοπλάτης ἐνεσσι μεταβαίνειν· δύο μὲν κατὰ ῥάχιν, οὓς μόνους τὴν ὠμοπλάτην ἀπάγειν εἰς τοῦπίσω φαιμέν, ὡς ὁ Λύκος τῶν ἄλλων αὐτῆς ὠλιγόρησε κινήσεων, ἕτερον δὲ τρίτον ἀπὸ μὲν τοῦ πρώτου σπονδύλου τὴν ἔκφυσιν ἔχοντα ...

346. Τὰ ἀπ. 27 καὶ 28 προέρχεται ἀπὸ τὸ γαληνικὸ *Π. ἀνατ. ἐγχ.*, ἀπὸ τὸ κεφ. ποῦ ἀφορᾷ τοὺς «μῦς ποῦ κινοῦν τὴν ὠμοπλάτη» (βλ. καὶ Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 115), ἐνῶ τὰ 29 καὶ 30 ἀπὸ τὸ κεφάλαιο *Περὶ τῶν τὴν ὠμοπλάτην κινούντων μυῶν τοῦ Π. μυῶν ἀνατ.*

Ἀφοῦ λοιπὸν γίνεῖ ἡ ἀνατομὴ τῶν μυῶν αὐτῶν [sc. αὐτῶν ποὺ συνάπτουν τὸ κεφάλι μὲ τὸ στέρνο καὶ τὴν κλεῖδα], μποροῦμε νὰ μεταβοῦμε στοὺς μῦς τῆς ὠμοπλάτης (ὑπάρχουν) λοιπὸν δύο ραχιαῖοι μῦες, ποὺ ὑποστηρίζουμε ὅτι μόνοι αὐτοὶ ἔλκουν τὴν ὠμοπλάτη πρὸς τὰ πίσω, ἐπειδὴ ὁ Λύκος ἔδειξε μικρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἄλλες κινήσεις τῆς [sc. τῆς ὠμοπλάτης], καὶ ἕνας ἄλλος τρίτος (μῦς) ποὺ ἐκφύεται ἀπὸ τὸν πρῶτο σπόνδυλο

Βλ. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 7, 8 [XVIII/B', σ. 940, 11-16 K. = σ. 130, 5-10 G.]: *ἀπάγει μὲν οὖν ἕκαστος αὐτῶν ὀπίσω τὴν ὠμοπλάτην, ἀλλ' ὁ μὲν πρότερον ῥηθεὶς σὺν τῷ κατασπᾶν, ὁ δὲ δεύτερος ὡς ἐπὶ τὸν τράχηλον ἀνέλκων· εἰ δ' ἄμφω ταθεῖεν, ὀπίσω πρὸς τὴν ῥάχιν, ἀπάγουσιν ὅλην τὴν ὠμοπλάτην ἐπὶ τοὺς ἑπτὰ τοῦ θώρακος σπονδύλους τοὺς πρώτους, οἷς καὶ παρατέτα[ν]ται.*

δύο μὲν κατὰ ῥάχιν [sc. μῦες], οὓς μόνους τὴν ὠμοπλάτην ἀπάγειν εἰς τοῦπίσω φαμέν
Πρόκειται γιὰ τοὺς ρομβοειδεῖς μῦς· βλ. Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 115 (rhomboides).

ἕτερον δὲ τρίτον [sc. μῦν] ἀπὸ μὲν τοῦ πρώτου σπονδύλου τὴν ἐκφυσὶν ἔχοντα
Βλ. Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 115, ὅπου σημειώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν μῦ ποὺ ὀνομάζεται atlantoscapularis, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ὑπάρχει στὸν ἄνθρωπο.

28. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 10 [II 470, 1-3 K.]:
Ἐσφαλμένοι δ' εἰσὶ περὶ αὐτόν [sc. τὸν μῦ], ὡς καὶ περὶ πολλοὺς ἄλλους, οἱ τὰς τῶν μυῶν ἀνατομὰς γράψαντες, ὥσπερ καὶ αὐτὸς ὁ Λύκος ...

Ἔχουν κάνει σφάλματα σχετικὰ μ' αὐτόν [sc. τὸν μῦ], ὅπως καὶ γιὰ πολλοὺς ἄλλους, αὐτοὶ ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴν ἀνατομία τῶν μυῶν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ἴδιος ὁ Λύκος ...

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 11.

ἐσφαλμένοι δ' εἰσὶ περὶ αὐτόν

Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Λύκος ἀσχολήθηκε μὲ τὸν μῦ ποὺ ἐκφύεται ἀπὸ τὸν πρῶτο σπόνδυλο (δηλ. τὸν atlantoscapularis anterior, βλ. Singer, *Galen, On Anat. Procedures*, σ. 117), καὶ ὅτι κατὰ τὴν περιγραφὴ τοῦ μυὸς αὐτοῦ διέπραξε σφάλματα. Πὰ τὸν μῦ αὐτὸν ὁμοίως βλ. τὸ σχόλιο στὸ ἀπ. 27.

οἱ τὰς ἀνατομὰς τῶν μυῶν γράψαντες

Πὰ τοὺς συγγραφεῖς ἔργων μὲ θέμα τὴν ἀνατομία τῶν μυῶν βλ. παραπάνω, σ. 263 (μαρτ. 11)· πρβ. καὶ σ. 268 (ἀπ. 18).

29. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 7, 2-3 [XVIII/B', σ. 939, 4-10 K. = σσ. 128, 20-129, 6 G.]:

Ἔστι δὲ σαρκώδης τε καὶ ἥκιστα πλατὺς ὁ μῦς οὗτος [sc. ὁ ἐκ τοῦ πρώτου σπονδύλου τὴν ἐκφυσὶν ἔχων] καὶ προσάγει τὴν ὠμοπλάτην τοῖς πλαγίοις μέρεσι τοῦ τραχήλου. τούτου τοῦ μυὸς οὐ τὴν ἐνέργειαν μόνην ὁ Λύκος ἠγνόησεν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκφυσὶν τε καὶ τὴν κατάφυσιν οἰόμενος ἄρχεσθαι μὲν αὐτὸν ἀπὸ τῶν στιλοειδῶν τοῦ κρανίου ἐκφύσεων, ἤκειν δ' ἐπὶ τὸ ἀκρώμιον.

Αὐτὸς ὁ μῦς [sc. ποὺ ἐκφύεται ἀπὸ τὸν πρῶτο σπόνδυλο]³⁴⁷ εἶναι σαρκώδης καὶ ἐλά-

347 Δηλ. ὁ atlantoscapularis anterior.

χιστα πλατύς καὶ ἔλκει τὴν ὠμοπλάτη πρὸς τὰ πλάγια μέρη τοῦ τραχήλου. Αὐτοῦ τοῦ μυὸς ὁ Λύκος δὲν ἀγνόησε μόνο τὴ δράση ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκφυση καὶ τὴν κατάφυσή του, νομίζοντας ὅτι αὐτὸς ἔχει τὴν ἀρχὴν του στὶς στιλοειδεῖς ἐκφύσεις τοῦ κρανίου καὶ ὅτι καταλήγει στὸ ἀκρώμιο.

Βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 10 [II 469, 16-18 K.].

ἀπὸ τῶν στιλοειδῶν τοῦ κρανίου ἐκφύσεων

Γιὰ τὶς ἐκφύσεις αὐτὲς βλ. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 12 [τ. 2, σ. 183 Simon] = Ἡρόφ., ἀπ. 90 von Staden, καὶ ὁ.π. 11 [τ. 2, σσ. 61-62 Simon] = Ἡρόφ., ἀπ. 91 von Staden (πρόκειται γιὰ χωρίο ἀπὸ τὸ μόνο Ἀραβικὰ παραδεδομένο τμήμα τοῦ *Π. ἀνατ. ἐγχ.*).

30. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 7, 6 [XVIII/B', σ. 940, 5-10 K. = σσ. 129, 18-130, 3 G.]:

Οἱ δ' ὑπόλοιποι δύο μῦες, οὓς μόνους οἶεται Λύκος τὴν ὠμοπλάτην κινεῖν, ὁ μὲν ἐπιπολῆς ἐξ ἀπάντων ἐκφυόμενος τῶν τοῦ θώρακος σπονδύλων εἰς τὸ κάτω μέρος ἐμφύεται τῆς ράχεως αὐτῆς, ὁ δὲ ὑπ' αὐτῷ κείμενος ἐκφύεται μὲν ἐκ τῶν ἑπτὰ τοῦ θώρακος σπονδύλων, καὶ προσέτι τῶν ἐν τῷ τραχήλῳ πέντε ...

Ἀπὸ τοὺς δύο ὑπόλοιπους μῦς, ποὺ ὁ Λύκος νομίζει ὅτι αὐτοὶ μόνοι κινοῦν τὴν ὠμοπλάτη, αὐτὸς ποὺ εἶναι ἐπιφανειακὸς ἐκφύεται ἀπὸ ὅλους τοὺς θωρακικοὺς σπονδύλους καὶ ἐμφύεται στὸ κάτω μέρος τῆς ράχεως τῆς³⁴⁸. Ὁ μῦς ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπὸ αὐτὸν ἐκφύεται ἀπὸ τοὺς ἑπτὰ θωρακικοὺς σπονδύλους καὶ ἐπὶ πλέον ἀπὸ τοὺς πέντε τραχηλικούς ...

Βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 6 [II 447, 4-449, 3 K.].

[Μῦες ποὺ κινοῦν τὸν ὀφθαλμό]³⁴⁹

31. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 4, 2-3 [XVIII/B', σ. 933, 5-11 K. = σσ. 123, 14-124, 3 G.]:

Τῶν δ' ἄλλων τῶν τεττάρων [sc. μυῶν] ὁ μὲν ἀνατείνειν αὐτόν [sc. τὸν ὀφθαλμόν], ὁ δὲ καθέλκειν, ὁ δὲ τῇ ρίνι προσάγειν, ὁ δ' ἐκτὸς ἐπισπᾶσθαι πέφυκεν ὡς ἐπὶ τὸν μικρὸν κανθόν. ὅσοι δ' ὡσπερ καὶ Λύκος οὐχ ἕξ, ἀλλὰ πέντε νομίζουσιν εἶναι τοὺς μῦς τούσδε, ἀμαρτάνουσιν οὐ περὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ἐνεργειῶν γνῶσιν.

Ἀπὸ τοὺς ἄλλους τέσσερις μῦς ὁ ἕνας ἔχει ἐκ φύσεως τὴν ἰκανότητα νὰ τὸν ἔλκει [sc. τὸν ὀφθαλμό] πρὸς τὰ ἐπάνω, ὁ ἄλλος νὰ τὸν τραβᾷ πρὸς τὰ κάτω, ὁ ἄλλος νὰ τὸν πλησιάζει πρὸς τὴ μύτη, ὁ ἄλλος νὰ τὸν ἔλκει πρὸς τὰ ἔξω πρὸς τὸν μικρὸ κανθόν. Ὅσοι ὁμως ὅπως καὶ ὁ Λύκος θεωροῦν ὅτι οἱ μῦες αὐτοὶ δὲν εἶναι ἕξι ἀλλὰ πέντε, σφάλλουν ὄχι μόνον ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀριθμὸν τους ἀλλὰ καὶ τὴ γνῶση τῶν ἐνεργειῶν τους.

Γιὰ τοὺς μῦς γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὸ χωρίο αὐτὸ βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 5 [II 443, 10-444, 13 K.].

348 Πρόκειται δηλ. γιὰ τὴ ράχη τῆς ὠμοπλάτης: βλ. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 4, 6 [II 447, 5 K.]: *πέφηνεν ὁ μῦς οὗτος ἐμπεφυκῶς τῇ ράχει τῆς ὠμοπλάτης.*

349. Προέρχεται ἀπὸ τὸ κεφάλαιο *Περὶ τῶν κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν μυῶν* τοῦ γαληνικοῦ *Π. μυῶν ἀνατ.*

[Μύες πού κινούν τήν κάτω σιαγόνα]³⁵⁰

32. Γαλην., Π. μυῶν ἀνατ. 5, 5 [XVIII/B', σ. 935, 11-15 K. = σ. 125, 15-20 G.]:

Ἔνιοι μὲν οὖν αὐτούς [sc. τοὺς ἐντὸς τοῦ στόματος μῦς] μέρος τι τῶν κροταφιδῶν εἶναι νομίζουσι, ὡσπερ καὶ Μαρῖνος, ἔνιοι δὲ ἀποχωρίζουσι ἰδίᾳ, καθάπερ Αἰλιανὸς καὶ Πέλοψ. ὁ Λύκος δ' ὄλως ἀγνοήσας αὐτούς ἐπιτιμᾷ τοῖς τέτταρας εἶναι λέγουσι τοὺς κροταφίτας.

Μερικοὶ θεωροῦν ὅτι αὐτοὶ [sc. οἱ μῦες πού βρίσκονται μέσα στὸ στόμα] ἀποτελοῦν κάποιο τμῆμα τῶν κροταφιδῶν (μυῶν), ὅπως καὶ ὁ Μαρῖνος, κάποιοι ὅμως τοὺς διαχωρίζουν ἐντελῶς (ἀπὸ αὐτούς), ὅπως ἀκριβῶς ὁ Αἰλιανὸς καὶ ὁ Πέλοπας. Ὡστόσο ὁ Λύκος, ἐπειδὴ τοὺς ἀγνόησε παντελῶς, κατηγορεῖ αὐτούς πού ὑποστηρίζουν ὅτι οἱ κροταφίτες (μῦες) εἶναι τέσσερις.

Βλ. καὶ ἀπ. 22, ὅπου μὲ ἀφορμὴ τοὺς μῦς πού κινούν τὸ κεφάλι ὁ Γαληνὸς ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Λύκος παρέλειψε μία συζυγία μυῶν πού κινούν τήν κάτω σιαγόνα, καὶ συγκεκριμένα αὐτὴ πού βρίσκεται μέσα στὸ στόμα.

μέρος τι τῶν κροταφιδῶν

Γιὰ τοὺς κροταφίτες μῦς βλ. Γαλην., Π. ἀνατ. ἐγχ. 4, 2 [II 421, 18-422, 6 K.], καὶ ὁ.π. 4, 4 [II 435, 16-443, 9 K.].

Μαρῖνος

Γιὰ τὸν Μαρῖνο βλ. παραπάνω, σ. 264.

Αἰλιανὸς

Γιὰ τὸν Αἰλιανὸ βλ. παραπάνω, σ. 265.

Πέλοψ

Γιὰ τὸν Πέλοπα βλ. παραπάνω, σ. 257.

[Μῦες πού βρίσκονται κάτω ἀπὸ τίς κλειδες]³⁵¹

33. Γαλην., Π. μυῶν ἀνατ. 21, 3-4 [XVIII/B', σ. 956, 4-12 K. = σ. 172, 3-12 G.]:

Περὶ τούτων τῶν μυῶν [sc. περὶ τῶν ὑπὸ ταῖς κλεισί] τῆς ἐνεργείας ἔνιοι μὲν ἀποροῦσι τῶν ἀνατομικῶν, ἔνιοι δὲ τὴν ὠμοπλάτην οἶονται προσάγεσθαι <τῇ πλευρᾷ>, καθάπερ ὁ Λύκος ἐπὶ γε τῶν ἄλλων ζῶων ὅσα κλεις οὐκ ἔχει· καὶ γὰρ καὶ νομίζει συμφύεσθαι τοὺς μῦς τούτους τῇ ἀγκυροειδεῖ τῆς ὠμοπλάτης ἀποφύσει μέγιστα σφαλλόμενος, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων τε καὶ τῶν κλεις ἐχόντων ζῶων οὐδὲ τοῦτο δυνάμενος εἰπεῖν, τὴν ὡς συνδέσμου χρεῖαν αὐτοῖς ἀνατίθησιν· οὐ μὴν οὕτω γε ἔχει τὸ ἀληθές ...

Ὅσον ἀφορᾷ τῇ λειτουργίᾳ τῶν μυῶν αὐτῶν [sc. αὐτῶν πού βρίσκονται κάτω ἀπὸ τίς κλειδες] κάποιοι ἀνατόμοι ἀδυνατοῦν νὰ τὴν προσδιορίσουν, κάποιοι ὅμως θεωροῦν ὅτι ἡ ὠμοπλάτη κινεῖται ἀπὸ αὐτούς πρὸς τὴν πλευρά, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Λύκος καὶ γιὰ τὰ

350. Τὸ ἀπ. 32 ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ἐνότητος *Περὶ τῆς τρίτης συζυγίας τῆς κλειούσης* [sc. τὴν κάτω γένυν] (δηλ. τῆς τρίτης συζυγίας τῶν μυῶν πού κινούν τήν κάτω σιαγόνα καὶ συντελοῦν στὸ κλείσιμο τοῦ στόματος) τοῦ κεφαλαίου *Περὶ τῶν τὴν κάτω γένυν κινούντων μυῶν* τοῦ γαληνικοῦ Π. μυῶν ἀνατ. Γιὰ τίς λοιπές συζυγίες τῶν μυῶν πού κινούν τήν κάτω σιαγόνα γίνεται λόγος στὴν ἀμέσως προηγούμενη ἐνότητα τοῦ ἴδιου κεφαλαίου. Κατὰ τὸν Γαληνὸ κάποιοι ἀνατόμοι θεωροῦσαν τοὺς μῦς αὐτοὺς μέρος τῶν κροταφιδῶν, ἐνῶ προφανῶς κάποιοι ἄλλοι ὄχι.

351. Πρόκειται γιὰ τμῆμα τοῦ κεφαλαίου *Περὶ τῶν ὑπὸ ταῖς κλεισί μυῶν* τοῦ γαληνικοῦ Π. μυῶν ἀνατ.

ἄλλα ζῶα ὅσα δὲν ἔχουν κλεῖδες· γιατί βέβαια θεωρεῖ ὅτι οἱ μύες αὐτοὶ συμφύονται στήν ἀγκυροειδῆ ἀπόφυση τῆς ὠμοπλάτης, διαπράττοντας μέγιστο λάθος. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ὅμως καὶ γιὰ τὰ ζῶα ποὺ ἔχουν κλεῖδες, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει οὔτε αὐτό, ἀποδίδει σ' αὐτούς (τοὺς μύς) τὴ λειτουργία τοῦ συνδέσμου· ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀλήθεια ...

Γιὰ τὴ λεγόμενη ἀγκυροειδῆ ἀπόφυση βλ. Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 1, 11 [Π 274, 18-275, 1 Κ.]· ὁ.π. 3, 3 [Π 360, 4-5 Κ.]· ὁ.π. 4, 10 [Π 471, 1-4 Κ.], κ.ἄ.

[Μύες ποὺ κινοῦν τὴ διάρθρωση τοῦ ἰσχίου]³⁵²

34. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 30 [XVIIII/B', σ. 1000, 6-14 Κ. = σ. 183, 8-17 G.]:

Δέκα μὲν εἰσι μύες οἱ τὴν κατ' ἰσχίον διάρθρωσιν κινοῦντες, ἐσφάλησαν δὲ οὐ σμικρὰ περὶ αὐτούς οἱ τε ἄλλοι τῶν ἀνατομικῶν ἀνδρῶν καὶ ὁ τοῦ Κοῖντου μαθητῆς Λύκος πέντε νομίζων ὑπάρχειν αὐτούς, ἔσωθεν μὲν τρεῖς, ἔξωθεν δὲ δύο· τῶν δ' ἄλλων πέντε παρέλιπε μὲν τρεῖς, ὑπήλλαξε δὲ δύο, τὴν τε ἐνέργειαν ἀγνοήσας αὐτῶν καὶ τῇ θέσει μόνη προσεσχηκῶς· ἅμα γὰρ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν τοῖς κινουσί τὴν κατὰ γόνυ διάρθρωσιν ἐπίκεινται τῷ μηρῷ. ἔχει δ' οὐχ ὡς ὁ Λύκος οἶεται τὰ ληθές, ἀλλ' ὡς ἡμεῖς ἐροῦμεν.

Ἐπάρχουν δέκα μύες οἱ ὅποιοι κινοῦν τὴ διάρθρωση τοῦ ἰσχίου, σχετικὰ μ' αὐτούς ὅμως διέπραξαν ὄχι μικρὸ λάθος καὶ ἄλλοι ἀνατόμοι ἀλλὰ καὶ ὁ μαθητῆς τοῦ Κοῖντου Λύκος, θεωρώντας ὅτι αὐτοὶ εἶναι πέντε, ἀπὸ μέσα τρεῖς, ἀπὸ ἔξω δύο· ἀπὸ τοὺς λοιποὺς πέντε παρέλειψε τρεῖς καὶ δύο τοὺς θεώρησε διαφορετικούς, μὴ δίνοντας σημασία στὴ λειτουργία τους καὶ ἐνδιαφερόμενος μόνο γιὰ τὴ θέση τους. Γιατὶ βρίσκονται πάνω στὸν μηρὸ μαζὶ μὲ ὄλους τοὺς ἄλλους ποὺ κινοῦν τὴ διάρθρωση τοῦ γόνατος. Ἡ ἀλήθεια ὅμως δὲν εἶναι ὅπως τὴ νομίζει ὁ Λύκος, ἀλλὰ ὅπως θὰ τὴν ἐκθέσουμε ἐμεῖς.

βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγχ.* 2, 10 [Π 328, 13 κ.έ. Κ.]· ἀκόμη ὁ.π. 2, 4 [Π 292, 20 κ.έ. Κ.]· ὁ.π. 2, 6 [Π 306, 1 κ.έ. Κ.]· ὁ.π. 3, 10 [Π 401, 3 κ.έ. Κ.], κ.ἄ.

[Μύες ποὺ κινοῦν τὴ διάρθρωση τοῦ γόνατος]³⁵³

35. Γαλην., *Π. μυῶν ἀνατ.* 31, 1 [XVIII/B', σ. 1007, 9-13 Κ. = σ. 190, 2-7 G.]:

Ἐννέα μύες εἰσὶν οἱ τὴν κατὰ γόνυ κινοῦντες διάρθρωσιν, οὐχ ὡς ὁ Λύκος οἶεται δέκα σὺν πολλοῖς καὶ ἄλλοις ἀνατομικοῖς ἀνδράσιν, ἀγνοῶν ἕνα μὴν ὄλον, ὑπὲρ οὗ τελευταῖον ποιήσομαι τὸν λόγον, ἔξαπατώμενος ὑπὸ τε τοῦ καθήκοντος εἰς τὸν ἐντὸς [τοῦ γόνατος] κόνδυλον τοῦ μηροῦ ...

Οἱ μύες ποὺ κινοῦν τὴ διάρθρωση τοῦ γόνατος εἶναι ἐννέα, ὄχι δέκα ὅπως νομίζει ὁ Λύκος μαζὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ἀνατόμους, ἀγνοώντας ἕναν ὀλόκληρο μῦ, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ κάνω λόγο στὸ τέλος, παραπλανώμενος (ὁ Λύκος) καὶ ἀπὸ αὐτόν (τὸν μῦ) ποὺ φθάνει στὸν ἐσωτερικὸ κόνδυλο τοῦ μηριαίου ὀστοῦ [τοῦ γόνατος] ...

352. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο *Περὶ τῶν τὴν κατὰ τὸ ἰσχίον διάρθρωσιν κινούντων μυῶν* τοῦ γαληνικοῦ *Π. μυῶν ἀνατ.*

353. Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ κεφάλαιο *Περὶ τῶν κινούντων τὴν κατὰ γόνυ διάρθρωσιν* τοῦ γαληνικοῦ *Π. μυῶν ἀνατ.*

Γιὰ τοὺς μῦς ποὺ κινοῦν τὴ διάρθρωση τοῦ γόνατος βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀνατ. ἐγγ.* 2, 10 [Π 329, 16 κ.έ. Κ.].

[Φλέβες ποὺ ἔχουν τὴν ἀρχὴ τους στὸ κρανίο]³⁵⁴

36. Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ.* 2, 6 [XV 136, 14-137, 2 Κ. = CMG V/9/1, σ. 70, 13-17]:

Ἄλλὰ καὶ τῶν Κοῖντου μαθητῶν ἔστιν ἀνατομικὰ συγγράμματα, καθάπερ τὰ Σατύρου τε τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου καὶ Λύκου. τούτων οὖν ἀπάντων καὶ πρὸς τούτοις ἄλλων πολλῶν ἀνατομὰς γεγραφότων οὐδεὶς οἶδε τέσσαρα ζεύγη φλεβῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ὀρμᾶσθαι.

Ἐπάρχουν ὁμῶς ἀνατομικὰ συγγράμματα καὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Κοῖντου, ὅπως (εἶναι) τὰ συγγράμματα τοῦ δασκάλου μου Σατύρου καὶ τοῦ Λύκου. Ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς καὶ ἐπὶ πλέον ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ποὺ ἔγραψαν ἀνατομικὰ συγγράμματα κανεὶς δὲν γνωρίζει τέσσαρα ζεύγη φλεβῶν νὰ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ κεφάλι.

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 14.

ἀλλὰ καὶ τῶν Κοῖντου μαθητῶν ἔστιν ἀνατομικὰ συγγράμματα
Γιὰ τὸν Κόιντο καὶ τοὺς μαθητές του βλ. παραπάνω, σ. 255.

καθάπερ τὰ Σατύρου τε τοῦ ἡμετέρου διδασκάλου
Γιὰ τὸν Σάτυρο βλ. παραπάνω, σ. 264.

πολλῶν ἄλλων ἀνατομὰς γεγραφότων
Γιὰ τοὺς συγγραφεῖς ἀνατομικῶν συγγραμμάτων βλ. παραπάνω, σ. 263.

οὐδεὶς οἶδε τέσσαρα ζεύγη φλεβῶν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ὀρμᾶσθαι
Βλ. Γαλην., *Π. Ἴπποκρ. καὶ Πλάτων. δογμ.* 6, 3 [V 527, 17-18 Κ. = CMG V/4/1/2, σ. 378, 36]:
τὰ δ' ἀπὸ τῆς κεφαλῆς καταφέρεσθαι λεγόμενα τέτταρα ζεύγη φλεβῶν Ἰπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. φύσ. ἀνθρ. 2, 6 [XV 134, 5-6 Κ. = CMG V/9/1, σ. 69, 8-9]: *πρὸς τοὺς τολμήσαντας εἰπεῖν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς εἰς τὸ σῶμα τέσσαρα ζεύγη φλεβῶν κατιέναι· αὐτόθι [XV 134, 17-135, 4 Κ. = CMG V/9/1, σ. 69, 18-21]: εἰ δέ τις ἐκφεύγη τὴν κρίσιν ταύτην, οὐ μόνον ὀκτῶ φλέβας ... ὀνομάζουσιν, καὶ αὐτόθι [XV 135, 15-17 Κ. = CMG V/9/1, σ. 69, 30-70, 1]: οὐδεὶς δ' ἄλλος εἶπεν ἰατρὸς ὀκτῶ φλέβας ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐπὶ τὰ κάτω τοῦ σώματος ἤκειν, κ.ἄ.*

[Νεφροί]³⁵⁵

37. Γαλην., *Π. φύσ. δυν.* 1, 17 [Π 70, 7-16 Κ. = Gal. scr. min. III 152, 13-23]:

Πάλιν οὖν, τὸ τρίτον τῷ σωτήρι, τὴν χειρίστην ἀπασῶν δόξαν ἐξευρημένην [δὲ] νῦν

354. Γιὰ τίς φλέβες καὶ τίς ἀρτηρίες ὁ Γαληνὸς ἔκανε λόγο στὸ *Π. ἀνατ. ἐγγ.*, στὸ δέκατο τρίτο βιβλίον σύμφωνα μὲ τὴν ἀραβικὴ μετάφραση, ἢ στὸ δωδέκατο τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου σύμφωνα μὲ τὴν καταγραφή τῶν περιεχομένων τοῦ συγγράμματος ἀπὸ τὸν ἴδιο (τὸ ἕνατο βιβλίον, κεφ. 5, ἕως καὶ τὸ δέκατο πέμπτο σώζονται μόνο στὰ Ἀραβικά): σχετικὰ βλ. Μαυρουδῆς, «Γαληνοῦ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*», σ. 392 κ.έ. Τὸ θέμα ὁμῶς τῆς ἀνατομίας τῶν φλεβῶν καὶ τῶν ἀρτηριῶν ὁ Γαληνὸς τὸ πραγματεύθηκε καὶ στὸ μονόβιβλο *Περὶ φλεβῶν καὶ ἀρτηριῶν ἀνατομῆς*.

355. Γιὰ τοὺς νεφροὺς ὁ Γαληνὸς κάνει λόγο στὸ ἕκτο βιβλίον τοῦ *Π. ἀνατ. ἐγγ.*

ὕπο Λύκου τοῦ Μακεδόνας, εὐδοκιμοῦσαν δὲ διὰ τὸ καινὸν ἤδη λέγωμεν. ἀπεφίνατο γὰρ δὴ ὁ Λύκος οὗτος, ὥσπερ ἐξ ἀδύτου τινὸς χρησμὸν ἀποφθεγγόμενος, περίττωμα τῆς τῶν νεφρῶν θρέψεως εἶναι τὸ οὔρον. ὅτι μὲν οὖν αὐτὸ τὸ πινόμενον ἅπαν οὔρον γίνεταί, πλήν εἴ τι μετὰ τῶν διαχωρημάτων ὑπῆλθεν ἢ εἰς ἰδρώτας ἀπεχώρησεν ἢ εἰς τὴν ἄδηλον διαπνοήν, ἐναργῶς ἐνδείκνυται τὸ πλῆθος τῶν καθ' ἐκάστην ἡμέραν οὔρουμένων.

Πάλι λοιπὸν, γιὰ νὰ τὰ κάνουμε ὅλα τέλεια, ἄς ἐκθέσουμε (καί) τὴ χειρότερη ἀποψη ἀπὸ ὅλες, ποὺ προτάθηκε τώρα ἀπὸ τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα, καὶ ποὺ γνωρίζει μεγάλη φήμη γιὰ τὰ ὅσα πρωτάκουστα (προβάλλει). Ἀπεφάνθη λοιπὸν ὁ ἐν λόγῳ Λύκος, σὰν νὰ ἀνακοινώνει χρησμὸ (παρμένο) ἀπὸ κάποιο ἄδυτο, ὅτι τὸ οὔρο εἶναι τὸ περίττωμα τῆς θρέψεως τῶν νεφρῶν. Ὅτι λοιπὸν αὐτὸ ποὺ πίνεται γίνεται στὸ σύνολό του οὔρο, ἐκτὸς ἂν κάποια ποσότητα ἀποβλήθηκε μὲ τὰ κόπρανα ἢ ἀπομακρύνθηκε μὲ τὸν ἰδρῶτα ἢ μὲ τὴν ἄδηλη ἀναπνοή, αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύει μὲ σαφῆ τρόπο ἢ ποσότητα τῶν (ύγρῶν) ποὺ οὔρεται κάθε ἡμέρα.

Πρβ. ὀ.π. [II 71, 5 κ.έ. K. = Gal. scr. min. III 153, 4 κ.έ.]: ὥσθ' ὁ Λύκος οὗτ' ἀληθῆ φαίνεται λέγων ... (σχόλια στὴν ἀποψη τοῦ Λύκου).

Τὸ ἀπόσπασμα αὐτό, ὅπως καὶ τὸ ἐπόμενο, δὲν εἶναι σαφές, ἂν προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀνατομικὰ βιβλία τοῦ Λύκου ἢ ἂν ἀποτελεῖ τμῆμα ἄλλου συγγράμματος διαφορητικοῦ περιεχομένου (π.χ. ἀνάλογου μὲ τὰ γαληνικὰ *Περὶ φυσικῶν δυνάμεων* ἢ *Περὶ χρείας μορίων*). Ἐπειδὴ ὁμως ὁ Γαληνὸς κάνει ρητὰ καὶ πολλὰς φορὲς λόγο γιὰ ἐνασχόληση τοῦ Λύκου μόνο μὲ τὴν Ἀνατομικὴ καὶ τὸν ὑπομνηματισμὸ ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Λύκος στὰ ἀνατομικὰ βιβλία του ἔκανε λόγο καὶ γιὰ ἄλλα ζητήματα, ὄχι ἀμιγῶς ἀνατομικῆς φύσεως (βλ. ἀπ. 17), πιστεύω ὅτι τὰ ἐξεταζόμενα δύο ἀποσπάσματα πρέπει μᾶλλον νὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἀνατομικὰ βιβλία του. Ἴσως δηλ. ὁ Μακεδόνας γιαιτρός ἔθιξε τὸ θέμα τῆς λειτουργίας τῶν νεφρῶν καὶ τῆς δημιουργίας τῶν οὔρων κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἀνατομία τῶν ὀργάνων αὐτῶν. Βλ. καὶ Touwaide, «Lykos», στ. 575. Ἀκόμη βλ. παρακάτω, σσ. 317-318.

τρίτον τῷ σωτήρι

Βλ. Πλάτ., *Φίληβ.* 66d, *Χαρμίδ.* 167a 9, κ.ά. Βλ. καὶ Σχόλ. εἰς Πλάτ. *Χαρμ.* 167a 9: τὸ τρίτον τῷ σωτήρι. παροιμία τρίτον τῷ σωτήρι, ἐπὶ τῶν τελείως τι πραττόντων. Οἱ ἄλλες δύο θεωρίες ποὺ μνημονεύθηκαν προηγουμένως —πρὶν δηλ. παρατεθεῖ ἡ ἀποψη τοῦ Λύκου— εἶναι αὐτὲς τῶν Ἀσκληπιαδεῶν καὶ τῶν Ἐρασιστρατεῶν γιαιτρῶν.

περίττωμα τῆς τῶν νεφρῶν θρέψεως εἶναι τὸ οὔρον

Βλ. καὶ Γαλην., *Π. χρ. μορ.* 5, 5 [III 362, 6-7 K. = I 265, 13-14 Helmr.]: *Λοιποῦ δ' ὄντος ἔτι τοῦ λεπτοῦ καὶ ὑδατώδους περιττώματος, ὃ προσαγορεύομεν οὔρον ...* ὀ.π. 5, 7 [III 374, 2-5 K. = I 273, 24-26 Helmr.]. ὀ.π. 5, 10 [III 383, 12-384, 4 = I 280, 23-281, 11 Helmr.], κ.ά.

εἰς τὴν ἄδηλον ἀναπνοήν

Ὁ ὄρος ἄδηλος ἀναπνοή χρησιμοποιεῖται στὸ χωρίο αὐτὸ ὡς συνώνυμος μὲ τὸν συνηθέστερο ὄρο διαπνοή ἢ ἄδηλος διαπνοή, καὶ δηλώνει τὴν ἀναπνοή ποὺ συντελεῖται ἀπὸ τοὺς ἀδήλους πόρους· βλ. Θεόφ. πρωτοσπ., *Π. τῆς τοῦ ἀνθρ. κατασκ.* 3, 11: *Τὸ δὲ τῆς εἰσπνοῆς καὶ τῆς ἐκπνοῆς σύνθετον ἀποτέλεσμα ἀναπνοή ὀνομάζεται· διαπνοή δέ, ἢ ἐν ὅλῳ τῷ σώματι διὰ τῶν ἀρτηριῶν γινομένη εἰσπνοή, καὶ ἐκπνοή διὰ τῶν ἀδήλων πόρων.* Πὰ τὴν ἄδηλον διαπνοήν βλ. καὶ Γαλην., *Π. τῶν καθ' Ἱπποκρ. στοιχ.* 1, 7 [I 474, 1-2 K.]: *ρεῖ δὲ κατὰ τε τὰς αἰσθητὰς ἐκκρίσεις καὶ προσέτι κατὰ τὴν ἄδηλον καλουμένην διαπνοήν· Π. μελ. χολ.* 2 [V 107, 7-11 K. = CMG V/4/1/1, σσ. 72, 26-73, 1]: *εὐλογον γὰρ*

δήπου κάκ τοῦ ποτοῦ συναναφέρεσθαι τι τῷ γεννηθέντι κατὰ τὸ ἦπαρ αἵματι, τὴν ἔκκρισιν λαμβάνον ὑστερον, οὐ μόνον διὰ τῶν οὔρων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν ιδρώτων καὶ κατὰ τὴν καλουμένην ἀδηλον αἰσθήσει διαπνοήν· ὁ.π. 4 [V 117, 7-9 K.]: ἀλλ' ὅσα μὲν τῶν τοιούτων λεπτομερεστέρας οὐσίας ἐστὶ, διεξέρχεται τὸ δέρμα, τινὰ μὲν κατὰ τὴν ἀδηλον αἰσθήσει διαπνοήν, ἔνια δὲ αἰσθητῶς, καθάπερ οἱ ιδρώτες, κ.ἄ.

38. Γαλην., Π. χρ. μορ. 5, 6 [III 366, 14-367, 2 K. = I 268, 21-26 Helmr.]:

Εἰ γὰρ δὴ περίττωμα τῆς τῶν νεφρῶν θρέψεώς ἐστὶ τὸ οὔρον —εἰς τοσοῦτον γὰρ ἀγνοίας ἦκεν ὁ Μακεδὼν Λύκος, ὡς καὶ τοῦτο προσίεσθαι— τί δὴ ποθ' οὕτω μεγάλας ἀρτηρίας καὶ φλέβας εἰς μικρὰ σώματα τῶν νεφρῶν ὁ μηδὲν ἐργαζόμενος εἰκῆ δημιουργὸς ἐνεφύσησεν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν.

Ἄν λοιπὸν τὸ οὔρο εἶναι τὸ περίττωμα τῆς θρέψεως τῶν νεφρῶν —γιατὶ σὲ τέτοιο σημεῖο ἀγνοίας ἔφθασε ὁ Λύκος ὁ Μακεδὼν, ὥστε ἀκόμη καὶ αὐτὸ νὰ ἀσπάζεταιται— εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐξηγήσει κάποιος, γιατί ὁ δημιουργὸς ποῦ τίποτε δὲν πράττει μάταια δημιουργήσῃ τόσο μεγάλας ἀρτηρίες καὶ φλέβες στὰ μικρὰ σώματα τῶν νεφρῶν.

τί δὴ ποθ' οὕτω μεγάλας ἀρτηρίας καὶ φλέβας εἰς μικρὰ σώματα τῶν νεφρῶν

Βλ. καὶ Γαλην., Π. χρ. μορ. 5, 5 [III 364, 4-16 K. = I 266, 24-267, 10 Helmr.]: αὐτίκα γοῦν, ἴν' ἐντεῦθεν ἀρξώμεθα τοῦ λόγου δεικνύντες, ὡς ἐξελέγχουσι τὰς μοχθηρὰς τῶν ἐνεργειῶν ὑπολήψεις αἱ τῆς χρείας τῶν μορίων ζητήσεις, οὐκ ἂν ἔχοι λέγειν οὔτ' Ἐρασίστρατος, οὔτ' ἄλλος τις, ὅς ἂν ἠγγῆται πνεῦμα μόνον ἐν ἀρτηρίαις περιέχεσθαι, τὴν χρείαν τοῦ μεγέθους τῶν εἰς τοὺς νεφροὺς ἐμφυόμενων ἀρτηριῶν. εἰ γὰρ δὴ τὰς φλέβας μόνον ἐκαθαίρουσιν οἱ νεφροί, καὶ διὰ τοῦτ' εἰς αὐτούς, καίτοι μικροὺς ὄντας, μέγιστα καταφύονται, τὰς ἀρτηρίας οὐκ ἐχρήν ὁμοίως ταῖς φλεψὶν εἶναι μεγάλας, ἀλλὰ τάχα μὲν οὐδ' ὄλως ἐμφύεσθαι τοῖς νεφροῖς, εἰ δὲ μή, ἀλλὰ μικροτάτας γε καὶ δυσθεωρήτους παντάπασιν, ὡσπερ καὶ τὰ νεύρα· ὁ.π. 14, 7 [IV 169, 9 κ.έ. K. = II 300, 6 κ.έ. Helmr.]· ὁ.π. 14, 9 [IV 180, 8 κ.έ. K. = II 313, 21 κ.έ. Helmr.]· ὁ.π. 14, 13 [IV 202, 6 κ.έ. K. = II 330, 18 κ.έ. Helmr.]· Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 1, 6 [XVII/A', σ. 836, 17 κ.έ. K. = CMG V/10/2/2, σ. 26, 14 κ.έ.], κ.ἄ.

ὁ μηδὲν ἐργαζόμενος εἰκῆ δημιουργὸς ἐνεφύσησεν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν

Βλ. καὶ παραπάνω, ἀπ. 21 (τὸ σχόλιο γιὰ τὴν φύσιν).

[Γεννητικὰ ὄργανα]³⁵⁶

39. Γαλην., Π. ἀνατ. ἐγχ. 12 [II 102 Simon]³⁵⁷:

Ὅλοι οἱ ἀνατόμοι, μὲ ἐξαίρεση τὸν Λύκο, συμφωνοῦν ἀπόλυτα ὅτι (καί) τὰ θηλυκὰ ζῶα ἔχουν ὄρχεις. Καὶ ἐπίσης συμφωνοῦν ὅτι οἱ φλέβες καὶ οἱ ἀρτηρίες ποῦ ἔρχονται

356. Τὸ θέμα τοῦ δωδέκατου βιβλίου τοῦ γαληνικοῦ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων* στὴ σωζόμενη ἀραβικὴ μετάφρασή του εἶναι ἡ ἀνατομὴ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων. Ὡστόσο στὴν περιγραφή τοῦ περιεχομένου τῶν δέκα πέντε βιβλίων τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ, τὴν ὁποία παραθέτει ὁ Γαληνὸς στὸ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων*, σημειώνεται ὅτι ἡ πραγμάτευση τῆς ἀνατομῆς τῶν ἐν λόγῳ ὀργάνων γινόταν στὸ δέκατο πέμπτο βιβλίο τοῦ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτό, καθὼς καὶ γιὰ ἄλλα ποῦ σχετίζονται τόσο μὲ τὸ μὴ σωζόμενο ἑλληνικὸ κείμενο (ἀπὸ τὸ ἔνατο βιβλίο, κεφ. 5 ἕως τὸ τέλος τοῦ συγγράμματος, δέκατο πέμπτο βιβλίο) ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀραβικὴ μετάφρασή του, βλ. Μαυρουδῆς, «Γαληνοῦ *Περὶ ἀνατομικῶν ἐγχειρήσεων*», 265-310.

357. Τὸ δωδέκατο βιβλίο τοῦ Π. ἀνατ. ἐγχ. ἀνήκει σ' ἐκεῖνα ποῦ σώζονται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

πρὸς αὐτούς [sc. τοὺς ὄρχεις] ἐκφύονται, ἀπὸ τὰ ἴδια ἀκριβῶς σημεῖα, ἀπὸ ὅπου καὶ στὰ ἀρσενικά ζῶα, μόνο πού αὐτὲς οἱ φλέβες καὶ οἱ ἀρτηρίες στὰ θηλυκὰ ζῶα εἶναι πάρα πολὺ βραχύτερες ἀπὸ ὅ,τι στὰ ἀρσενικά.

Ὅλοι οἱ ἀνατόμοι, μὲ ἐξάιρεση τὸν Λύκο, συμφωνοῦν ἀπόλυτα ὅτι (καί) τὰ θηλυκὰ ζῶα ἔχουν ὄρχεις

Ἀπὸ ὅσο κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστώσω, ὁ πρῶτος γιατρὸς πού διατύπωσε τὴν ἄποψη ὑπάρξεως ὄρχεων στὰ δύο πλάγια τῆς μήτρας ἦταν ὁ Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος, πού πραγματεύθηκε τὸ ζήτημα αὐτὸ στὸ τρίτο βιβλίον τοῦ ἀνατομικοῦ συγγράμματός του· βλ. Γαλην., Π. σπέρμ. 2, 1 [IV 596, K. = Ἡρόφ., ἀπ. 60b von Staden: *ἐπιπεφύκασι δὲ τῇ μήτρᾳ καὶ δίδυμοι ἐκ τῶν πλαγίων, ἐξ ἑκατέρου μέρους, ἐπ' ὀλίγον διαφέροντες τῶν τοῦ ἄρρενος (κτλ.)*].

40. Vindic., Gyn., praef. 1 [σ. 464 Rose]³⁵⁸:

Quomodo in utero materno contenemur vel portemur cum sit artis medicinae Grecis auctoribus placuit <exponere>† ... interpretationem nobis hanc†³⁵⁹ prioribus in virtute domini agentibus medicina<m> Lupo et Pelope Erofilo et Erasistrato Υρρο<crate> et Apollon<io> et ceteris anatomicis licuit discutere.

Οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀποφάσισαν νὰ ἐκθέτουν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περιεχόμαστε μέσα στὴ μήτρα τῆς μητέρας μας ἢ φερόμαστε, ἀπὸ τότε πού αὐτὸ³⁶⁰ ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τῆς ἱατρικῆς τέχνης †... σὲ ἐμᾶς τὴν ἐρμηνεῖα αὐτῆ† μὲ τὴ χάρις τοῦ Θεοῦ, σὲ προγενέστερους μας πού ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἱατρική, στὸν Λύκο καὶ στὸν Πέλοπα, στὸν Ἡρόφιλο καὶ στὸν Ἐρασίστρατο, στὸν Ἴπποκράτη καὶ στὸν Ἀπολλώνιο καὶ σὲ ἄλλους ἀνατόμους ἐπιτράπηκε νὰ κάνουν ἀνατομές³⁶¹.

Quomodo in utero contenemur vel portemur ...

Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ κάποια ἰδιαίτερη ἐνασχόληση τοῦ Λύκου, ἴσως γιὰ

358. Τὸ κείμενο τοῦ Vindicianus κατὰ τὸν κώδ. Paris. lat. 11219, 9ος αἰ.· τὸ παραθέτω ἀκολουθώντας ἐν μέρει τὴν ἀποκατάσταση τοῦ von Staden.

359. Συμπλήρωση e.g.: interpretationem nobis hanc <licet disputare, e temporibus illis, in quibus> prioribus, in virtute domini, agentibus medicina<m> ... licuit discutere. Ὁ von Staden, *Herophilus*, σ. 370, κατὰ τὴν μετάφραση τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ (σχολιάζοντάς το σὲ σχέση μὲ τὸν Ἡρόφιλο) διαπράττει δύο σημαντικά ὀλισθήματα: πρῶτον συνδέει συντακτικὰ τὸ licuit discutere μὲ τὸ interpretationem nobis hanc, καὶ δεύτερον παρανοεῖ τὸ discutere, μεταφράζοντας το ὡς «συζητῶ (discuss)». Τὸ licuit discutere ὁμως σχετίζεται συντακτικὰ μὲ τὸ prioribus ... agentibus medicina<m>, ἐνῶ τὸ discutio (dis-quatatio) σημαίνει «διαρρηγνύω», «διαιρῶ». Ἔτσι ἡ μετάφραση τοῦ von Staden εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου λανθασμένη: «We can discuss this explanation, since, by the grace of God, earlier people practised medicine, namely Lycos, Pelops, Herophilus, Erasistratus, Hippocrates, Apollonius, and the rest of the Anatomists». Ἀλλὰ στὸ σχολιαζόμενο κείμενο ὁ Vindicianus δὲν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὸ θέμα τοῦ ἐμβρύου στὴ μήτρα ἄρχισε νὰ συζητεῖται ἀφ' ὅτου κάποιοι ἄρχισαν νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἱατρική, ἀλλὰ ἀπὸ τότε πού κάποιοι γιατροὶ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν Ἀνατομική.

360. Αὐτὸ τὸ θέμα = ἡ σύλληψη;

361. Τὸ discutere χρησιμοποιεῖται συνήθως γιὰ νὰ δηλώσει κάποια μᾶλλον βίαιη ἐνέργεια τεμαχισμού (βλ. τὴν προποηγ. ὑποσημ.), στὸ προκείμενο χωρίο ὁμως εἶναι σαφές ὅτι σχετίζεται μὲ τὴ διενέργεια ἀνατομῶν· ἴσως τὸ συγκεκριμένο ρῆμα χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλωθεῖ ἡ βιαιότητα τῆς ἀνατομῆς τῶν ζωντανῶν ἐγκληματιῶν. Βλ. καὶ παραπάνω, ἀπ. 4a, πού καὶ αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸν Vindicianus: licuit mortuos exenterare (γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἄδεια ἐκτελέσεως ἀνατομῶν στὴν Ἀλεξάνδρεια).

τῆ συνδυαστικῆ ἐξέταση τῆς ἀνατομίας τῆς μήτρας καὶ τῆς συλλήψεως (ἢ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐμβρύου σ' αὐτήν;). Κάτι τέτοιο πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πολὺ πιθανόν, ἀφοῦ κατὰ τὸν Γαληνὸ (βλ. μαρτ. 7 κ.ά.) ὁ Λύκος δὲν εἶχε περιορισθεῖ μόνο σὲ ἀνατομικὲς παρατηρήσεις, ἀλλὰ σὲ πολλὰ περιπτώσεις συζητοῦσε καὶ ἄλλα ζητήματα ποὺ δὲν σχετίζονταν ἄμεσα μὲ τὴν καθαυτὸ περιγραφικὴ Ἀνατομικὴ. Βλ. καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρησι στοὺ ἀπ. 17.

cum sit artis medicinae

Γιὰ τὴ σύλληψη γίνεται λόγος ἀπὸ τὸν Ἡρόφ., ἀπ. 198 von Staden (δηλ. στοὺ ἀμέσως προηγούμενο ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡροφίλου ποὺ καταγράφει ὁ von Staden).

Pelope

Γιὰ τὸν Πέλοπα βλ. παραπάνω, σ. 257.

Erofilo

Βλ. Ἡρόφ., ἀπ. 199 von Staden.

Γιὰ τὸν Ἡρόφιλο βλ. παραπάνω, σσ. 189-190.

Erasistrato

Ὁ Γαροφαλο δὲν καταγράφει τὸ ἀπ. αὐτό. Γιὰ τὸν Ἐρασίστρατο βλ. παραπάνω, σσ. 523 κ.έ.

ii) Ὑπομνήματα στὴν Ἱπποκρατικὴ Συλλογὴ

Γενικὲς μαρτυρίες

41. Γαλην., Π. τάξ. ἰδ. βιβλ. 3, 6-11 [XIX 57, 3-58, 7 K. = Gal. scr. min. II 86, 18-87, 19 = σσ. 98, 6-99, 5 B.-M.]:

Φθάσαντος δ' ἀποθανεῖν ἐμοῦ, πρὶν ἐξηγήσασθαι τὰ κυριώτατα τῶν Ἱπποκράτους συγγραμμάτων, ἔξουσιν οἱ βουλόμενοι τὴν γνώμην <γνώναι> αὐτοῦ καὶ τὰς ἡμετέρας μὲν, ὡς εἴρηται, πραγματείας ἅμα τοῖς ἤδη γεγονόσιν ὑπομνήμασι καὶ τῶν ἐξηγησαμένων γε τὸν ἄνδρα τοῦ τε διδασκάλου Πέλοπος <καὶ> εἴ ποῦ τι καὶ τῶν Νουμισιανοῦ ἔχοιεν — ἔστι δ' ὀλίγα τὰ διασφζόμενα — καὶ πρὸς τούτοις τὰ τε Σαβίνου καὶ Ρούφου τοῦ Ἐφεσίου. Κόϊντος δὲ καὶ οἱ Κοϊντου μαθηταὶ τὴν Ἱπποκράτους γνώμην οὐκ ἀκριβῶς ἐγνώκασι, διὸ καὶ πολλαχόθι τὰς ἐξηγήσεις οὐκ ὀρθῶς ποιοῦνται. Λύκος δὲ ἐνίοτε καὶ προσεγκαλεῖ τῷ Ἱπποκράτει καὶ φησὶ ψεύδεσθαι τὸν ἄνδρα μὴ γινώσκων αὐτοῦ τὰ δόγματα· καίτοι τὰ γε τοῦ Λύκου βιβλία φανερώς πάντα γέγονεν. ὁ δ' ἡμέτερος διδάσκαλος Σάτυρος — τούτῳ γὰρ πρώτῳ συγγενόμενοι μετὰ ταῦτ' ἠκούσαμεν Πέλοπος — οὐ τὰς αὐτὰς ἐξηγήσεις ἐποίηίτο τῷ Λύκῳ τῶν Ἱπποκρατείων βιβλίων. ... ἡμεῖς οὖν ἐτέρως μὲν ἔμπροσθεν ἀκηκοότες Σατύρου τὰς ἐξηγήσεις Κοϊντου, μετὰ χρόνον δ' ὕστερον ἀναγνόντες τινὰ τῶν τοῦ Λύκου κατέγνωμεν ἀμφοτέρων ὡς οὐκ ἀκριβῶς ἐγνώκων τὴν Ἱπποκράτους γνώμην.

Ἄν ὁμως πεθάνω, πρὶν προφθάσω νὰ γράψω ἐξηγήσεις γιὰ τὰ βασικότερα συγγράμματα τοῦ Ἱπποκράτη, αὐτοὶ ποὺ θέλουν νὰ γνωρίσουν τίς ἀπόψεις του θὰ ἔχουν (στὴ διάθεσή τους), ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ, καὶ τίς δικές μου πραγματείες μαζί μὲ τὰ ὑπομνήματα ποὺ ἤδη ἔχω γράψει καὶ ἐκεῖνα ὅσων ἔγραψαν ἐρμηνεῖες στὸν ἄνδρα, δηλ.³⁶²

362. Πιστεύω ὅτι οἱ φράσεις «καὶ ἐκεῖνα ὅσων ἔγραψαν ἐξηγήσεις στὸν ἄνδρα» καὶ «τὰ ἔργα τοῦ διδασκάλου μου Πέλοπα ... Ρούφου Ἐφεσίου» δὲν δηλώνουν δύο διαφορετικὲς ὁμάδες ἐξηγητῶν τοῦ Ἱπποκράτη, ἀλλὰ ὅτι ἡ δευτέρη ἀποτελεῖ ἐπεξήγησι στὴν πρώτη. Βλ. καὶ λατιν. μετάφρ.: «Et eorum quidem qui virum

τὰ ἔργα τοῦ δασκάλου μου Πέλοπα καὶ ἂν ἔχουν ἐνδεχομένως καὶ κάποιο ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Νουμισιανοῦ —εἶναι βέβαια λίγα αὐτὰ ποὺ διασώζονται— καὶ ἐπὶ πλέον τὰ ἔργα τοῦ Σαβίνου καὶ τοῦ Ρούφου τοῦ Ἐφεσίου. Ὁ Κόϊντος ὁμοίως καὶ οἱ μαθητὲς τοῦ Κοῖντου δὲν κατανόησαν ὀρθὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ Ἱπποκράτη, καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο σὲ πολλὰ σημεῖα δὲν δίνουν τὶς ὀρθὲς ἐρμηνεῖες· ὁ Λύκος μάλιστα κάποιες φορές κατηγορεῖ τὸν Ἱπποκράτη καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ἄνδρας ψεύδεται, μὴν κατανοώντας τὶς θεωρίες του· ἂν καὶ βέβαια ὅλα τὰ βιβλία τοῦ Λύκου ἔχουν γίνεи γνωστά. Ὁ δάσκαλός μου Σάτυρος —σ' αὐτὸν πρῶτον μαθήτευσά καὶ ὕστερα ἄκουσα τὸν Πέλοπα— δὲν ἐξηγοῦσε τὰ ἱπποκρατικά συγγράμματα κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὸν Λύκο. ... Ἐμεῖς λοιπὸν ἔχοντας ἀκούσει παλαιότερα ἀπὸ τὸν Σάτυρο τὶς ἐρμηνεῖες τοῦ Κοῖντου, ὅταν ἀργότερα, ὕστερα ἀπὸ τὴν πάροδο κάποιου χρόνου, διαβάσαμε μερικὰ ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Λύκου, καταλογίσαμε καὶ στοὺς δύο ὅτι δὲν κατανόησαν ὀρθὰ τὴ διδασκαλία τοῦ Ἱπποκράτη.

καὶ τῶν ἐξηγησαμένων δὲ τὸν ἄνδρα

Γενικὰ γιὰ τοὺς ὑπομνηματιστὲς ἱπποκρατικῶν ἔργων, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Λύκου, βλ. Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 65-73, 130-134, 143-147, κ.ά. Πὰ τοὺς Ἐμπειρικοὺς γιατροὺς ποὺ ὑπομνημάτισαν εἴτε ὁλόκληρὴ τὴν Ἱπποκρατικὴ Συλλογὴ εἴτε μόνο κάποια ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς βλ. παρακάτω, σ. 300.

τά τε τοῦ διδασκάλου Πέλοπος

Πὰ τὸν Πέλοπα βλ. παραπάνω, σ. 257.

καὶ τῶν Νουμισιανῶν

Ἀνατόμος στὴν Κόρινθο καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια [;] (πρῶτο μισὸ 2ου αἰ. μ.Χ.), μαθητὴς τοῦ Κοῖντου. Ἐγγράψε πολυάριθμα συγγράμματα πραγματευόμενος ζητήματα Ἀνατομικῆς, καθὼς καὶ ἐξηγήσεις ἱπποκρατικῶν ἔργων. Μεταξὺ τῶν διαπρεπῶν μαθητῶν του συγκαταλέγονται ὁ γιός του Ἡρακλειανός, ὁ Πέλοπας καὶ ἴσως ὁ Γαληνός. Βλ. K. Deichgräber, «Numisianos», *RE* XVII/2 (1937) 1398· Grmek - Gourevitch, «L'école médicale», σσ. 50-54 καὶ V. Nutton, «Numisianos», *DNP* 8 (2000) 1058-1059.

τά τε Σαβίνου

Ἱπποκρατικὸς γιατρός (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.). Ἀσχολήθηκε μὲ τὸν ὑπομνηματισμὸ πολλῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων. Ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Μητροδώρου καὶ τοῦ Στρατονίκου. Βλ. H. Gossen, «Sabinus» (25), *RE* I/A/2 (1920) 1600, καὶ V. Nutton, «Sabinus» (1), *DNP* 10 (2001) 1189.

καὶ Ρούφου τοῦ Ἐφεσίου

Πὰ τὸν Ρούφο βλ. παραπάνω, σσ. 256-257.

Κόϊντος δὲ καὶ οἱ Κοῖντου μαθηταὶ

Ὁ Κόϊντος μαρτυρεῖται ὅτι ὑπομνημάτισε τὰ ἀκόλουθα ἱπποκρατικά ἔργα: *Προρρητικὸν I*, *Ἀφορισμοὶ* καὶ *Ἐπιδημῖαι (A', B', Γ' καὶ ΣΤ')*, ἐνῶ ὁ μαθητὴς του Λύκος τοὺς *Ἀφορισμοὺς*, τὶς *Ἐπιδημῖες (B', Γ' καὶ ΣΤ')* καὶ τὸ *Περὶ χυμῶν*· βλ. καὶ παραπάνω, σ. 259. Πὰ τὸν Κόϊντο καὶ τοὺς μαθητὲς του βλ. παραπάνω, σ. 255.

eum explanarunt, tum praeceptoris mei Pelopis, tum et Numisiani ... et Rufi Ephesii», καὶ Singer, *Galen*, σ. 27: «and also, among previous Hippocratic commentators, the works of my teacher Pelops and if possible those of Numisianus ... and of Rufus of Ephesus». Πρβ. καὶ παραπάνω, σ. 265 (ἀπ. 14).

ἀκηκοότες Σατύρου

Πατὸν Σάτυρο βλ. παραπάνω, σ. 264.

42. Γαλην., *Πρὸς Λύκον* 1 [XVIII/A', σ. 197, 12-14 K. = CMG V/10/3, σ. 4, 3-5]:

... τάχα ἂν ἴσως εὐλαβέστερον ἐνεκάλουν Λύκῳ πρὶν γνῶναι τὰ στοιχεῖα τῆς Ἱπποκράτους τέχνης ἐπιχειροῦντι τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ γράφειν ἐξηγήσεις.

... ἐνδεχομένως θὰ κατηγοροῦσα ἐπιφυλακτικότερα τὸν Λύκο, ὁ ὁποῖος πρὶν γνωρίσει τὰ στοιχειώδη τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἱπποκράτη ἐπιχειρεῖ νὰ γράψῃ ἐξηγήσεις στὰ συγγράμματά του. ...

Βλ. καὶ Anastasiou – Irmer, *Testimonien*, Teil II/2, σ. 266.

Ὑποθέτω ὅτι ὁ Γαληνὸς στὸ χωρίο αὐτό, ἂν καὶ παίρνει ἀφορμὴ ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τοῦ Λύκου κατὰ τῶν Ἀφορισμῶν, κάνει μνεῖα γενικὰ γιὰ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Λύκου σε ἱπποκρατικὰ ἔργα, ὅπως νομιμοποιούμεστε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴ φράση *ἐπιχειροῦντι τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ γράφειν ἐξηγήσεις*: ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Λύκος δὲν ὑπομνημάτισε μόνο τοὺς Ἀφορισμοὺς.

Ἀφορισμοί

Μαρτυρίες

43. Γαλην., *Πρὸς Λύκον* 1 [XVIII/A', σσ. 196, 9-198, 5 K. = CMG V/10/3, σσ. 3, 10-4, 13]:

Λύκος τοίνυν ἔγραψε μὲν ἐξηγητικὰ τῶν Ἱπποκράτους Ἀφορισμῶν ὑπομνήματα, λωβᾶται δὲ τοῖς δόγμασι τάνδρος ἐκατέρωθεν, οἷς τε ψέγει καὶ οἷς ἐπαινεῖν τινα τῶν ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων οἶεται καὶ δι' ὧν ἀντιλέγει ἐπιχειρεῖ. τὰ τε γὰρ ἐπαινούμενα Λύκου φαντάσματά ἐστιν, οὐχ Ἱπποκράτους δόγματα, δι' ὧν τε ἀντιλέγει, δῆλός ἐστι μὴδὲ τὰ στοιχεῖα τῆς Ἱπποκράτους τέχνης ἐπιστάμενος. ... Λύκος δὲ εἰς τοσοῦτον ἄρα τῆς Ἱπποκράτους τέχνης ἀμαθής ἐστιν, ὥστ' ἐγώ —θεοὺς ἅπαντας ἐπόμνυμι— τὰς πρώτας τῶν εἰς τοὺς Ἀφορισμοὺς ὑπομνημάτων αὐτοῦ ἐξηγήσεις ἀναγνοὺς [ἀφορισμῶν] οὐκέθ' ὑπέμεινα τὸ λοιπὸν τοῦ βιβλίου γνῶναι τοσοῦτον <δοκοῦντος> τῆς γνώμης ἀμαρτάνειν τοῦ παλαιοῦ.

Ὁ Λύκος λοιπὸν ἔγραψε ὑπομνήματα μὲ τὰ ὅποια ἐρμηνεύει τοὺς Ἀφορισμοὺς τοῦ Ἱπποκράτη, κακοποιεῖ ὅμως τὶς διδασκαλίες τοῦ ἀνδρα διπλά, καὶ μὲ τὰ ὅσα κατηγορεῖ καὶ μὲ τὰ ὅσα νομίζει ὅτι ἐπικροτεῖ κάποια ἀπὸ τὰ ὅσα λέει αὐτός [sc. ὁ Ἱπποκράτης] καὶ μὲ ὅσα ἐπιχειρεῖ νὰ τοῦ ἀντεῖπει. Γιατὶ ὅσα ἐπαινεῖ εἶναι φαντασίες τοῦ Λύκου, ὄχι διδασκαλίες τοῦ Ἱπποκράτη, καὶ ἀπὸ ἐκεῖνα μὲ τὰ ὅποια ἀντιλέγει γίνεται φανερόν ὅτι δὲν γνωρίζει οὔτε τὰ στοιχειώδη τῆς ἱπποκρατικῆς ἐπιστήμης. ... Ὁ Λύκος συνεπῶς ἔχει τόσο μεγάλη ἄγνοια τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ἱπποκράτη, ὥστε ἐγώ —ὀρκίζομαι σὲ ὅλους τοὺς θεοὺς— ὅταν διάβασα τὶς πρώτες ἐξηγήσεις τῶν ὑπομνημάτων του στοὺς Ἀφορισμοὺς, δὲν ἄντεχα πλέον νὰ λάβω γνώση τοῦ ὑπόλοιπου βιβλίου, ἐπειδὴ θεώρησα ὅτι σφάλλει πάρα πολὺ ὅσον ἀφορὰ τὴν ἀποψη τοῦ παλαιοῦ [sc. τοῦ Ἱπποκράτη]³⁶³.

363. Βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 1, Προοίμιον [XVII/A', σ. 794, 4-7 = CMG V/10/2/2, σ. 4, 1-4]: καὶ διὰ τοῦτο ὑπονοεῖν αὐτοὶ τὴν Ἱπποκράτους γραφὴν εἶναι τήνδε τινά, κἂν ἀπεδειξάμεν αὐτοὺς, εἴ γε μετὰ τὴν ἐπανάρθωσιν ἐώρων διδάσκοντάς τι χρήσιμόν τε ἅμα καὶ τῆς γνώμης ἐχόμενον τοῦ παλαιοῦ.

Παρ' ὄλο πού ὁ Γαληνός κάνει λόγο γιά ὑπομνήματα τοῦ Λύκου στοὺς ἵπποκρατικοὺς *Ἀφορισμοὺς*, ἡ κριτικὴ τοῦ Περγαμηνοῦ γιατροῦ ἐπικεντρώνεται μόνον σὲ ἓνα, αὐτὸν πού ἀφορᾷ καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ συγγράμματος *Πρὸς Λύκον* ὅτι *μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν οὐδ' ἡ ἀρχή*: «τὰ αὐξανόμενα πλείστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν». Ἐπισημαίνω ἀκόμη ὅτι στὸ παραπάνω κείμενο, ἀλλὰ καὶ στὰ λοιπὰ πού παρατίθενται στὴ συνέχεια καὶ ἀφοροῦν τὸν ὑπομνηματισμὸ ἀπὸ τὸν Λύκο τῶν *Ἀφορισμῶν* (μαρτ. 43-48), δὲν καταγράφεται αὐτολεξεῖ οὔτε κατὰ τὸ νόημα κάποια συγκεκριμένη ἄποψη τοῦ Μακεδόνα γιατροῦ. Στὶς ἐν λόγῳ μαρτυρίες μᾶς παρέχεται κατ' ἀρχὴν ἡ βασικὴ πληροφορία γιά τὴν πολεμικὴ τοῦ Λύκου κατὰ τῶν *Ἀφορισμῶν*, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὸν Γαληνὸ ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς μὴ ὀρθῆς κατανοήσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἴπποκράτη. Ἔτσι τόσο ἡ θετικὴ ὅσο καὶ ἡ ἀπορριπτικὴ κριτικὴ τοῦ Λύκου δὲν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο παρὰ ἀποκύημα τῆς φαντασίας του (*φαντάσματα*) καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀγνοίας του (*εἰς τοσοῦτον ... ἀμαθῆς ἐστίν*) [μαρτ. 43]. Γιὰ τὴν ἀσυνεπῆ ἐρμηνευτικὴ μέθοδο τοῦ Λύκου ὅσον ἀφορᾷ γενικὰ τοὺς *Ἀφορισμοὺς* κάνει λόγο ὁ Γαληνός στὴ μαρτ. 45, στὴ μαρτ. 44 ἐξειδικεύει τὴν κριτικὴ του στὴν ἐρμηνευτικὴ στάση τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ σχετικὰ μὲ ἓνα συγκεκριμένο ἀφορισμὸ, γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου ὁ Λύκος ἀλλὰ καὶ ἄλλοι *οὐκ ὀρθῶς ἐνεκάλεσαν* τὸν Ἴπποκράτη, ἐνῶ στὶς μαρτ. 46-48 ὁ Περγαμηνὸς γιατρός ἐπισημαίνει τὴ μὴ κατανόηση τῆς ἐννοίας τοῦ *ἐμφύτου θερμοῦ* μὲ ἀποτέλεσμα τὴ λανθασμένη ἐρμηνεῖα ἀπὸ τὸν Λύκο καὶ ἄλλους γιατροὺς.

44. Γαλην., *Ἐπιμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ.* 1, 14 [XVII/B', σσ. 414, 12-415, 6 K.]:

Ταῦτα ἀρκεῖ τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσιν εἰς νόησιν τε καὶ πίστιν ὧν Ἴπποκράτης ἔγραψεν. ὅσοι δὲ οὐκ ὀρθῶς ἐνεκάλεσαν αὐτῶ, καθάπερ καὶ Λύκος, ἐν ὄλον πρὸς ἐκείνους ὑπ' ἐμοῦ γέγραπται βιβλίον ἀπολογούμενον ὑπὲρ ὧν ἐπηρεάζουσιν τὸν ἀφορισμὸν. ἐπιγέγραπται δὲ τὸ βιβλίον Πρὸς Λύκον ὅτι μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν, οὐδ' ἡ ἀρχή: «τὰ αὐξανόμενα πλείστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν». ἐδόθη δέ μοι τὸ τοῦ Λύκου βιβλίον ἥδη γεγραμμένων τῶν ὑπ' ἐμοῦ ὑπομνημάτων. ὅθεν αὐτὸς μὲν τούτοις ἐνέθηκα τήνδε τὴν ῥῆσιν οὐκ οὔσαν ἐν τοῖς προεκδοθεῖσιν· ἰδίᾳ δὲ καθ' ἕτερον βιβλίον ἀπελογησάμην ὑπὲρ ὧν ἐνεκάλεσεν Ἴπποκράτης.

Αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ γιὰ φυσιολογικοὺς ἀνθρώπους ὥστε νὰ κατανοήσουν καὶ νὰ ἐμπιστευθοῦν αὐτὰ πού ἔγραψε ὁ Ἴπποκράτης. Ὅσοι ὅμως τὸν κατηγόρησαν ἐσφαλμένως, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Λύκος, ἐναντίον τους ἔχει γραφεῖ ἀπὸ μένα ἓνα ὀλόκληρο βιβλίον, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ ἀπολογία γιὰ ὅσα (αὐτοί) καταδικάζουν τὸν ἀφορισμὸ. Τὸ βιβλίον φέρει τὸν τίτλο *Ἐναντίον τοῦ Λύκου* ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα σφάλμα ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀφορισμὸ, ἡ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου εἶναι «στὰ ὄντα πού αὐξάνονται ὑπάρχει πολὺ περισσότερο τὸ ἔμφυτο θερμό». Τὸ βιβλίον τοῦ Λύκου ἔφθασε στὰ χέρια μου ὅταν εἶχα ἤδη γράψει τὰ ὑπομνήματά μου. Γι' αὐτὸ τὰ λόγια αὐτὰ τὰ παρενέβαλα σ' αὐτὰ (τὰ βιβλία), ἐνῶ δὲν ὑπῆρχαν σ' ἐκεῖνα πού ἐκδόθηκαν προηγουμένως. Ἰδιαιτέρως ὅμως γι' αὐτὰ πού κατηγόρησε τὸν Ἴπποκράτη ἀπολογήθηκα σὲ ἓνα ἄλλο βιβλίον.

ἐδόθη δέ μοι τὸ τοῦ Λύκου βιβλίον ἥδη γεγραμμένων τῶν ὑπ' ἐμοῦ ὑπομνημάτων.

Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίον τοῦ Λύκου, στὸ ὁποῖο αὐτὸς σχολίαζε τοὺς *Ἀφορισμοὺς* καὶ τὸ ὁποῖο ἦλθε στὰ χέρια τοῦ Γαληνοῦ, ἀφοῦ ὁ Περγαμηνὸς γιατρός εἶχε γράψει τὰ σχετικὰ ὑπομνήματά του. Ἐπειδὴ τὰ γαληνικά ὑπομνήματα στὸ ἵπποκρατικὸ ἔργο *Ἀφορισμοὶ* γράφτηκαν (δεύτερη

«ἔκδοση») κατὰ τὸν Ilberg, «Schriftstellerei, I», σσ. 230-231, πρὶν ἀπὸ τὴς πραγματείας *Περὶ κρίσιμων ἡμερῶν* καὶ *Περὶ κρίσεων* πού δὲν εἶχαν γραφτεῖ κατὰ τὴν πρώτη «ἔκδοση» τοῦ ὑπομνήματος στοὺς *Ἀφορισμούς* (σχετικὰ βλ. Ilberg, «Schriftstellerei, III», σ. 195), δηλ. κατὰ τὴ δευτέρα παραμονὴ τοῦ Γαληνοῦ στὴ Ρώμη, καὶ συγκεκριμένα μᾶλλον περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (161-180 μ.Χ.), πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Γαληνὸς ἔλαβε γνώση τοῦ ἐν λόγῳ συγγράμματος τοῦ Λύκου μεταξὺ τῶν ἐτῶν 175 καὶ 180 μ.Χ. Ἡ τελικὴ μορφή («Schlussredaction») τοῦ βιβλίου τοποθετεῖται χρονικὰ μετὰ τὸ ὑπόμνημα στὸ *Κατ' ἰητρεῖον*. Ὁ Bardong, «Beiträge», σ. 637, πιστεύει ὅτι ἡ πρώτη «ἔκδοση» τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Γαληνοῦ στοὺς *Ἀφορισμούς* ὁλοκληρώθηκε περὶ τὸ 176 μ.Χ. καὶ δημοσιεύθηκε πρὶν ἀπὸ τὰ ἔργα *Περὶ κρίσιμων ἡμερῶν* καὶ *Περὶ κρίσεων* ἢ δευτέρα «ἔκδοση» τῶν ὑπομνημάτων στοὺς *Ἀφορισμούς* δημοσιεύθηκε λίγο ἀργότερα (177 μ.Χ.), ὕστερα ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα στὸ *Κατ' ἰητρεῖον*, καὶ σ' αὐτὴ συμπεριλήφθηκαν καὶ οἱ συζητούμενες προσθήκες. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴς παραπάνω ἀπόψεις ἔρχεται ἡ γνώμη τοῦ Touwaide, «Lykos», στ. 574, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Γαληνὸς ἔλαβε γνώση τῶν συγγραμμάτων τοῦ Λύκου «erst kurz vor 186» (ὁ Touwaide δὲν ἐπιχειρηματολογεῖ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς, οὔτε παραπέμπει σὲ σχετικὴ βιβλιογραφία). Βλ. καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 130-131, ὅπου ὁ συγγρ. σημειώνει ὅτι ὁ Γαληνὸς ἔκανε τὴν πρώτη γενικὴ μνεῖα καὶ ἄσκησε τὴν πρώτη κριτικὴ του στὸ ἐν λόγῳ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου «χωρὶς νὰ ἔχει χρησιμοποιήσει ἢ νὰ ἔχει στὰ χέρια του τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου»· πιστεύει μάλιστα ὅτι «αὐτὸς [δηλ. Γαληνός] εἶδε τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου, ἢ πιθανότατα ἓνα τμῆμα του, μόνον ἀρκετὰ ἀργότερα, ἀφοῦ εἶχε περατώσει τὸ δικό του ...». Βλ. καὶ τὸ ἀμέσως ἐπόμενο σχόλιο. Γιὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου κατὰ τῶν ἱπποκρατικῶν *Ἀφορισμῶν* καὶ εἰδικότερα κατὰ τοῦ ἀφορισμοῦ *τὰ ἀύξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν* βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 48.

οὐκ οὔσαν ἐν τοῖς προεκδοθεῖσιν

Ὁ Bardong, «Beiträge», σ. 617, ὑποσημ. 1, ἐπιχειρεῖ νὰ ἐξηγήσει τὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Γαληνοῦ, ἀποσαφηνίζοντας τὸν ὄρο *προεκδίδω* (*προεκδοθεῖσιν*). Δευτέρα ἔκδοσις τοῦ ὑπομνήματος στοὺς ἱπποκρατικούς *Ἀφορισμούς* δὲν εἶναι γνωστὴ οὔτε ἀπὸ τὸν Γαληνὸ οὔτε ἀπὸ ἄλλη πηγὴ· γι' αὐτὸ ὁ Bardong πιστεύει ὅτι ὁ ὄρος *ἔκδοσις* (δευτέρα ἔκδοσις) δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοιά του. Πιθανότατα λοιπὸν ὁ Γαληνός, ἀφοῦ ἔγραψε τὸ σύγγραμμά του, ἐτοίμασε λίγα ἀντίτυπα γιὰ τοὺς φίλους του. Ὁ ἴδιος σημείωνε προφανῶς διάφορες προσθήκες ἢ βελτιώσεις στὸ δικό του ἀντίτυπο καί, ὅταν ἔπρεπε νὰ κάνει νέα ἀντίγραφα, χρησιμοποίησε αὐτὸ τὸ διορθωμένο καὶ ἐπαυξημένο κείμενο. Ὁ Bardong πιστεύει ὅτι τὰ γνωστὰ χειρόγραφα πού παραδίδουν τὸ ὑπόμνημα τοῦ Γαληνοῦ στοὺς *Ἀφορισμούς* περιέχουν αὐτὴ τὴ βελτιωμένη μορφή τοῦ ἔργου. Γιὰ τὴ μεταγενέστερη προσθήκη τοῦ Γαληνοῦ ὅσον ἀφορᾷ τὸ σχετικὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου βλ. καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σ. 131.

ἰδίᾳ δὲ καθ' ἕτερον βιβλίον ἀπελογησάμην ὑπὲρ ὧν ἐνεκάλεσεν Ἴπποκράτει.

Δηλ. στὸ *Πρὸς Λύκον* ὅτι *μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν οὐ ἢ ἀρχή*: «τὰ ἀύξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν». Βλ. καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 129-135 καὶ 145.

45. Γαλην., *Ἐπιτομὴ εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ., 3, Προοίμιον* [XVII/B', σσ. 561, 1-562, 6 K.]:

Ἐν τῷ τρίτῳ τῶν εἰς τοὺς Ἀφορισμούς ὑπομνημάτων τῷδε περὶ τῶν κατὰ τὰς ὥρας τε καὶ ἡλικίας Ἴπποκράτει γεγραμμένων ἐξηγησόμεθα. ... θαυμάζω δὲ κἀνταῦθα τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ Λύκου γράφοντος μὲν, ὡς φησιν, ἐξηγήσεις Κοῖντου τοῦ διδασκάλου ... καίτοι γ' ἄλλους πολλοὺς ἀφορισμοὺς ἐξηγούμενος αὐτὸς ...

Σ' αὐτὸ τὸ τρίτο ὑπόμνημα στοὺς *Ἀφορισμούς* θὰ ἐξηγήσουμε ὅσα ἔγραψε ὁ Ἴπποκράτης γιὰ τὴς ἐποχῆς (τοῦ ἔτους) καὶ γιὰ τὴς ἡλικίας. ... Καὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁμως θαυ-

μάζω τὴν ἀσυνέπεια τοῦ Λύκου, ὁ ὁποῖος γράφει, ὅπως λέει, τὶς ἐξηγήσεις τοῦ δασκάλου τοῦ Κοῖντου ... ἂν καὶ αὐτὸς ἐξηγώντας πολλοὺς ἄλλους ἀφορισμοὺς ...

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 2 καὶ 6.

θαυμάζω δὲ κἀνταῦθα τὴν ἀνωμαλίαν τοῦ Λύκου γράφοντος μὲν, ὡς φησιν, ἐξηγήσεις Κοῖντου τοῦ διδασκάλου

Πρβ. καὶ ἀπ. 51: αὗται μὲν αἱ ἐκ τοῦ Προρρητικοῦ ῥήσεις ὑπὸ τοῦ Λύκου προσεγράφησαν, ὡς εἰρηκότος οὕτως Κοῖντου κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ προκειμένου Πυθίωνος.

46. Γαλην., Π. τῶν Ἱπποκρ. καὶ Πλάτ. δογμ. 8, 7 [V 704, 14-705, 2 K. = CMG V/4/1/2, σ. 526, 6-10]:

Μηκύνειν δ' οὐ χρή περὶ τῆς γνώμης αὐτοῦ [sc. Ἱπποκράτους] κατὰ τόνδε τὸν λόγον, τοὺς μὲν Ἀφορισμοὺς ἐξηγησαμένου μου δι' ὑπομνημάτων ἑπτὰ, βιβλίον δ' ἄλλο γεγραφότος πρὸς <τὸν?> τοῦ Κοῖντου μαθητὴν Λύκον, ὃς οὐ νοήσας ὁποῖόν τι τὸ ἔμφυτον θερμὸν ὁ Ἱπποκράτης βούλεται, ἀντεῖπε πρὸς τοὺς εἰρημένους ἀρτίως ἀφορισμοὺς.

Δὲν χρειάζεται λοιπὸν νὰ πῶ περισσότερα σχετικά μὲ τὴ γνώμη του [sc. τοῦ Ἱπποκράτη] στὸ βιβλίον αὐτό, ἀφοῦ τοὺς Ἀφορισμοὺς τοὺς ἐξήγησα σὲ ἑπτὰ ὑπομνήματα, ἐνῶ ἔχω γράψει ἕνα ἄλλο βιβλίον ἐναντίον τοῦ μαθητῆ τοῦ Κοῖντου, τοῦ Λύκου, ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ δὲν κατανόησε πῶς ἀντιλαμβάνεται ὁ Ἱπποκράτης τὸ ἔμφυτον θερμό, μίλησε ἐναντίον τῶν ἀφορισμῶν γιὰ τοὺς ὁποῖους ἔχει γίνει λόγος πρὸ ὀλίγου.

κατὰ τόνδε τὸν λόγον

Δηλ. στὸ ὄγδοο βιβλίον τοῦ συγγράμματος *Περὶ τῶν Ἱπποκράτους καὶ Πλάτωνος δογμάτων*. Τὸ οὐσ. λόγος, σὲ ἀνάλογα συμφραζόμενα, δηλώνει συνήθως βιβλίον πολύβιβλου συγγράμματος, βλ. ἐνδεικτικὰ Γαλην., Π. χρ. μορ., ὅπου τὰ δέκα ἑπτὰ βιβλία τοῦ ἔργου χαρακτηρίζονται, ἀπὸ τμῆμα τῆς χειρόγραφης παραδόσεως, *λόγοι* (α', β', γ' κτλ.)· ὁμοίως τὰ ἔξι βιβλία τῶν Ἰγυεινῶν καὶ τὰ τέσσερα βιβλία τῆς σφυγμολογικῆς πραγματείας *Περὶ διαφορᾶς σφυγμῶν* καὶ τὰ ἰσάριθμα τῆς πραγματείας *Περὶ διαγνώσεως σφυγμῶν*. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ πολὺβιβλα συγγράμματα ἄλλων γιατρῶν, π.χ. τοῦ Ἀετίου τοῦ Ἀμιδηνοῦ.

τοὺς μὲν ἀφορισμοὺς ἐξηγησαμένου μου δι' ὑπομνημάτων ἑπτὰ

Βλ. Γαλην., Π. ἰδ. βιβλ. 9 [XIX 35, 3 K. = Gal. scr. min. II 112, 13 = σ. 160, 13-14 B.-M.]: *τά γε εἰς τοὺς Ἀφορισμοὺς ὑπομνήματα, καὶ αὐτόθι [XIX 35, 16-17 K. = Gal. scr. min. II 112, 28-113, 1 = σ. 161, 1 B.-M.]: ἔστι δὲ τὰ μὲν [sc. ὑπομνήματα] εἰς τοὺς Ἀφορισμοὺς ἑπτὰ.*

βιβλίον δ' ἄλλο γεγραφότος πρὸς <τὸν?> τοῦ Κοῖντου μαθητὴν Λύκον

Πρόκειται γιὰ τὸ γαληνικὸ σύγγραμμα *Πρὸς Λύκον* ὅτι μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν οὐ ἢ ἀρχή· «τὰ ἀξανάμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν».

47. Γαλην., Ἰπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 4, 18 [XVII/B', σσ. 178, 15-179, 10 K. = CMG V/10/2/2, σ. 225, 12-23]:

Ὅταν οὖν αὐτῶν τὸ μὲν αὐξήσῃ τε καὶ ῥώσῃ, τὸ δὲ καθέλη τε καὶ μαράνη, πῶς οὐκ ἂν τις εὐλόγως φαίη καθ' ἕνα χρόνον ἐξ ὕπνου θερμότερον ἅμα καὶ ψυχρότερον ἑαυτοῦ γεγενῆσθαι τὸ σῶμα; ταῦτα δὲ οὐδὲ γινώσκουσι τὴν ἀρχὴν οἱ πολλοὶ τῶν ἐξηγησαμένων τὰ Ἱπποκράτους

βιβλία. μάθοις δ' ἂν οὕτως ἔχον ὃ λέγω καθ' ὃν ἐγκαλεῖ Λύκος λόγον ἐν Ἀφορισμοῖς αὐτῶ γράψαντι, «τὰ ἀυξανόμενα πλεῖστον ἔχειν τὸ ἔμφυτον θερμόν». ἀλλ' ὅτι γε δι' ἄγνοϊαν ὧν ὁ Ἴπποκράτης ὀρθῶς ἔγραψε περὶ τῆς κατὰ τὰς θερμοσίας διαφορᾶς ἐπηρεάζειν αὐτὸν ἐτόλμησε, δι' ἐνὸς ὄλου βιβλίου δέδεικται <μοι> τὴν ἐπιγραφὴν ἔχοντος Ὅτι μὴδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμόν, οὐ ἢ ἀρχή· «τὰ ἀυξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν».

Ὅταν λοιπὸν τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ἀυξηθεῖ καὶ δυναμώσῃ, ἐνῶ τὸ ἄλλο συρρικνωθεῖ καὶ μαρᾶζώσῃ, πῶς δὲν θὰ ὑποστήριζε κάποιος εὖλογα ὅτι κατὰ τὴν ἴδια στιγμή τὸ σῶμα γίνεται ἀπὸ τὸν ὕπνο ταυτόχρονα θερμότερο καὶ ψυχρότερο τοῦ ἑαυτοῦ του; Αὐτὰ δὲν τὰ γνωρίζουν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ ἐκείνους ποῦ ἔχουν ἐξηγήσει τὰ συγγράμματα τοῦ Ἴπποκράτη. Θὰ μάθεις ὅτι αὐτὸ ποῦ λέω ἔχει ἔτσι, δηλ. γιὰ ποιά αἰτία ὁ Λύκος κατηγορεῖ τὸν Ἴπποκράτη ἐπειδὴ ἔγραψε στοὺς Ἀφορισμοὺς «στὰ ὄντα ποῦ ἀυξάνονται ὑπάρχει πολὺ περισσότερο τὸ ἔμφυτο θερμό». Ἀλλὰ ὅτι αὐτὸς ἐξ αἰτίας ἀγνοίας τόλμησε νὰ ἀπορρίψει ὅσα ὁ Ἴπποκράτης σωστὰ ἔγραψε σχετικὰ μὲ τὴν διαφορὰ τῆς θερμότητος, τὸ ἔχω ἀποδείξει μὲ ἓνα ὀλόκληρο βιβλίον ποῦ φέρει τὸν τίτλον: Ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα σφάλμα ὅσον ἀφορᾶ τὸν ἀφορισμόν, ἢ ἀρχὴν τοῦ ὁποῖου εἶναι· «στὰ ὄντα ποῦ ἀυξάνονται ὑπάρχει πολὺ περισσότερο τὸ ἔμφυτο θερμό».

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σσ. 66-67.

θερμότερον ἄμα καὶ ψυχρότερον ἑαυτοῦ γεγονέναι τὸ σῶμα;

Πρβ. Γαλην., Π. τῶν ἐν νόσ. καιρ. 1 [VII 409, 4-6 K. = σ. 6, 10-12 Wille]: τὸ σῶμα θερμότερον ἑαυτοῦ γίνεσθαι πυρετώδει θερμοσία.

ἐν Ἀφορισμοῖς αὐτῶ γράψαντι, «τὰ ἀυξανόμενα πλεῖστον ἔχειν τὸ ἔμφυτον θερμόν»

Βλ. Ἴπποκρ., Ἀφορισμ. 1, 14 [IV 466, 8 L.]. Βλ. καὶ τὸ σχόλιον στὸ ἀπ. 43.

48. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 4, 26 [XVII/B', σσ. 203, 4-204, 4 K. = CMG V/10/2/2, σ. 239, 1-15]:

Ὅτι διττὸν οἶδε κατὰ τὸ σῶμα τῶν ζῶων τὸ θερμόν ὁ Ἴπποκράτης, ἕτερον μὲν ὅπερ αὐτὸς «ἔμφυτον» ὀνομάζει, τὴν οὐσίαν ἔχον ἐν <τῶ> αἵματι τε καὶ ἐν τοῖς ἐναίμοις σπλάγχνοις, ἕτερον δὲ δριμύν καὶ δακνώδες καὶ πυρῶδες, ἐν ᾧ γένει καὶ ὁ πυρετός ἐστίν, ἐν πολλοῖς ἤδη τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ δέδεικται. γέγραπται δέ μοι καὶ καθ' ἐν ὑπόμνημα τελέως περὶ τοῦδε, καθ' ὃ τὴν ἐπιγραφὴν ἐποίησάμην Ὅτι μὴδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμόν, οὐ ἢ ἀρχή· «τὰ ἀυξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν». ἀπολογοῦμαι δ' ἐν αὐτῶ ὑπὲρ τοῦ Ἴπποκράτους, λύων τὰ Λύκου πρὸς τὸν ἀφορισμόν ἐγκλήματα καὶ δεικνύς διὰ τὴν τῶν ἀρίστων δογμάτων ἀγνοϊαν ἐπηρεάζοντα τῶ Ἴπποκράτει τὸν Λύκον. ἀλλὰ ταύτης γε τῆς θερμοσίας τὴν διαφορὰν οὔτε Λύκος οὔτ' ἄλλος τις ἢ Ἐρασιστράτειος ἢ Ἡροφίλειος ἢ Ἐμπειρικός ἐγίνωσκε καὶ διὰ τοῦτο κακῶς ἐξηγήσαντο πάμπολλα τῶν ὑφ' Ἴπποκράτους γεγραμμένων.

Ὅτι ὁ Ἴπποκράτης γνωρίζει ὅτι ἢ θερμότητα τῶν ζῶων εἶναι δύο εἰδῶν, ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ ὀνομάζει ἔμφυτο, τὸ ὁποῖο ἔχει τὴν ὑπόστασίν του στὸ αἷμα καὶ στὰ ἔναιμα σπλάγχνα, καὶ τὸ ἄλλο τὸ ὁποῖο εἶναι δριμύ, δακνώδες καὶ θερμὸ σὰν φωτιά, καὶ σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία συγκαταλέγεται καὶ ὁ πυρετός, ἔχει καταστῆ φανερὸ σὲ πολλὰ

συγγράμματά του. Σχετικά όμως μ' αυτό (τὸ θέμα) ἔχω γράψει καὶ ἐγὼ ἐξαντλητικὰ σὲ ἓνα σύγγραμμα, τὸ ὁποῖο τιτλοφόρησα: Ὅτι δὲν ὑπάρχει κανένα σφάλμα ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀφορισμὸ, ἢ ἀρχὴ τοῦ ὁποίου εἶναι· «στὰ ὄντα ποὺ αὐξάνονται ὑπάρχει πολὺ περισσότερο τὸ ἔμφυτο θερμό». Σ' αὐτὸ ἀπολογουμαι ὑπὲρ τοῦ Ἱπποκράτη, ἀνασκευάζοντας τὰ σφάλματα ποὺ ἔκανε ὁ Λύκος ὅσον ἀφορᾷ τὸν ἀφορισμὸ αὐτὸν καὶ ἀποδεικνύοντας ὅτι ὁ Λύκος πολεμᾷ τὸν Ἱπποκράτη ἐπειδὴ ἀγνοεῖ τις καλύτερες θεωρίες του. Ἀλλὰ τὴ διαφορά αὐτῆς τῆς θερμότητος δὲν τὴ γνωρίζει οὔτε ὁ Λύκος οὔτε κανένας ἄλλος εἴτε ὁπαδὸς τοῦ Ἐρασιστράτου εἴτε ὁπαδὸς τοῦ Ἡροφίλου εἴτε Ἐμπειρικός, καὶ γι' αὐτὸ ἐρμήνευσαν μὲ λανθασμένο τρόπο πάρα πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔγραψε ὁ Ἱπποκράτης.

Βλ. καὶ Anastasiou – Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 67.

Ὅτι διττὸν οἶδε κατὰ τὸ σῶμα τῶν ζῶων τὸ θερμὸν ὁ Ἱπποκράτης, ἕτερον μὲν ὅπερ αὐτὸς «ἔμφυτον» ὀνομάζει, τὴν οὐσίαν ἔχον ἐν τῷ αἵματι τε καὶ ἐν τοῖς ἐναίμοις σπλάγχνοις, ἕτερον δὲ δριμύ καὶ δακνώδες καὶ πυρῶδες ἐν ᾧ γένηται καὶ ὁ πυρετός ἐστιν

Πιὰ τὸ ἔμφυτον θερμὸν βλ. Ἱπποκρ., *Αφορισμ.* 1, 14 [IV 466, 8 καὶ 9-10 L.]: Τὰ αὐξανόμενα πλείστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμὸν ... γέρονται δὲ ὀλίγον τὸ θερμὸν, καὶ ὁ.π. 1, 15 [IV 466, 15 L.]: τὸ γὰρ ἔμφυτον θερμὸν πλείστον ἔχει. Πιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ τῶν πυρετῶν ὡς δακνωδῶν βλ. Ἱπποκρ., *Ἐπιδημ.* ΣΤ' 1, 14 [V 274, 4 L.]: Πυρετοί, οἱ μὲν δακνώδεις τῇ χειρὶ ...

δακνώδες

Ὅταν ὁ γιατρός ἀκουμπήσει τὸ χέρι του, στὸ μῦρον τοῦ σώματος, ὅπου ὑφίσταται αὐτὸ τὸ θερμὸν, τοῦ δίνεται ἡ ἐντύπωση τοῦ δῆγματος· σ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν αἴσθησις ὀφείλεται καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς δακνωδῶδες.

τὴν οὐσίαν ἔχον ἐν τῷ αἵματι καὶ ἐν τοῖς ἐναίμοις σπλάγχνοις

Πιὰ τὴ θερμότητα τοῦ αἵματος καὶ τῶν ἐναίμων σπλάγχμων βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ.* 1, 9 [I 569, 16-570, 2 K. = σ. 38, 17-20 Helmg.]: τὸ δ' αἷμα πάλιν αὐτὸ παρὰ τῆς καρδίας ἔχει τὴν θερμασίαν. φύσει γὰρ ἐκεῖνο τὸ σπλάγχνον ἀπάντων ἐστὶ τῶν τοῦ ζῴου μορίων ἐναιμότατόν θ' ἅμα καὶ θερμότερον, ἐφεξῆς δ' αὐτῷ τὸ ἥπαρ, κ.ἄ.

ἢ Ἐρασιστράτειος

Πιὰ τοὺς Ἐρασιστράτειους γιατροὺς βλ. Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σσ. 4-5 (καταγράφονται ὀκτώ γιατροί: Στράτων, Ἀπολλώνιος Μεμφίτης, Χρύσιππος, Ἰκέσιος κ.ἄ.), ἐνῶ γιὰ τοὺς Ἐρασιστράτειους ποὺ δροῦσαν στὴ Ρώμη κατὰ τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. βλ. Γαληνὸ, *Περὶ φλεβοτομίας πρὸς Ἐρασιστράτειους τοὺς ἐν Ρώμῃ* [XI 187-249 K.].

ἢ Ἡροφίλειος

Ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους Ἡροφίλειους γιατροὺς μᾶς εἶναι γνωστοὶ ὀνομαστικὰ δέκα ὀκτώ (: Ἀνδρέας, Βακχεῖος ἀπὸ τὴν Τανάγρα, Δημήτριος ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια, Μαντίας, Χρύσερμος, Ζεῦξις κ.ἄ.), ἐνῶ ὁ Γαληνὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι Ἡροφίλειοι γιατροὶ δροῦσαν ἕως τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. (χωρὶς ὁμως νὰ μνημονεύει κάποιον ὀνομαστικὰ). Τὶς μαρτυρίες σχετικὰ μ' αὐτοὺς καὶ τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων τους τὰ κατέγραψε ὁ von Staden, *Herophilus*, σσ. 445-578.

ἢ Ἐμπειρικός

Στοὺς ὁπαδοὺς τῆς Ἐμπειρικῆς ἱατρικῆς σχολῆς μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ συγκαταριθμήσουμε δέκα ἐννέα γιατροὺς (: Φιλίνος ὁ Κῶος, Σεραπίων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος κ.ἄ.), γιὰ τοὺς ὁποίους βλ. Deichgräber, *Empirikerschule*, σσ. 163-219 (ἔκδοση μαρτυριῶν καὶ ἀποσπασμάτων).

Αποσπάσματα από τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου στοὺς Ἀφορισμοὺς τοῦ Ἱπποκράτη παρατίθενται καὶ σχολιάζονται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ στο ἔργο του *Πρὸς Λύκον* ὅτι *μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμόν, οὐ ἢ ἀρχή· «τὰ ἀύξανόμενα πλείστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν»*. Τὸ ἔργο αὐτὸ μὲ μετάφραση καὶ σχόλια θὰ ἐκδοθεῖ σὲ ἰδιαίτερο τόμο. Γιὰ χωρία τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου, ὅπου μνημονεύεται ὁ παραπάνω ἀφορισμὸς σὲ σχέση μετὰ τὴν κριτικὴ τοῦ Λύκου ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπεράσπιση τοῦ περιεχομένου του ἀπὸ τὸν Γαληνὸ βλ. Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/2, σσ. 63-65· βλ. ἀκόμη ὁ.π., σσ. 65-68.

Ἐπιδημιῶν Β'

49. Γαλην., *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* [CMG V/10/2/2, σσ. 378, 32-379, 9]³⁶⁴:

Ἵσχυριζομαι ὅτι αὐτὸς [sc. ὁ Λύκος] γιὰ τὴν ἐξήγησιν μιᾶς ρήσεως χρειάστηκε 1400 στίχους, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ πιστέψῃ. Καὶ μεῖς πράγματι διαπιστώσαμε ὅτι τὸ ἔπραξε, καὶ συγκεκριμένα στο πέμπτο μέρος τοῦ ὑπομνήματός του σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἱπποκρατικῆς ρήσεως ποὺ ἀρχίζει ἔτσι: *τὰς φωνὰς οἱ τρηχέας φύσει ἔχοντες* (: «αὐτοὶ ποὺ ἐκ φύσεως ἔχουν τὴ φωνὴ βραχνή»). Σ' αὐτὴ τὴν ἐξήγησιν δὲν παραλείπει τίποτε ποὺ θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κάποιος, ἂν ἤθελε νὰ γράψῃ ἓνα βιβλίον γιὰ τὴ φωνή.

βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 209.

Μὲ βάση τὸ χωρίο αὐτὸ ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Λύκος ἔγραψε ὑπόμνημα καὶ γιὰ τὸ δεύτερο βιβλίον τῶν ἱπποκρατικῶν *Ἐπιδημιῶν*· βλ. Manetti - Roselli, «Galeno commentatore», σ. 1587· Ihm, *Clavis*, σ. 159, καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 205. Βέβαια τὸ παραπάνω χωρίο προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Γαληνοῦ στο ἕκτο βιβλίον τῶν *Ἐπιδημιῶν*, καὶ ἡ φράσις «στο πέμπτο μέρος τοῦ ὑπομνήματός του σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἱπποκρατικῆς ρήσεως» φαίνεται νὰ ἀναφέρεται στο *Ἐπιδημιῶν ΣΤ'* (ἀφοῦ τίποτε διαφορετικὸ δὲν προκύπτει ἀπὸ τὰ ὅσα λέγονται προηγουμένως ἀπὸ τὸν Γαληνὸ)· ἐξ ἄλλου οὔτε στο ἀπόσπασμα ποὺ παρατίθεται ἐδῶ οὔτε στο εὐρύτερο χωρίο γίνεται μνεία τοῦ *Ἐπιδημιῶν Β'*. Ἦδη ὁμως ὁ Wenkebach ἐπεσήμανε ὅτι ἡ ρήσις *τὰς φωνὰς οἱ τρηχέας φύσει ἔχοντες* προέρχεται ὄχι ἀπὸ τὸ ἕκτο ἀλλὰ ἀπὸ τὸ δεύτερο βιβλίον τῶν *Ἐπιδημιῶν* [1, 8: V 80, 1 L.]· βλ. καὶ Γαλην., *Ἐπιδημ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Β'* 1, 10 [XVII/A', σ. 310, 2 K. = CMG V/10/1, σ. 180, 29-30]. Θὰ ἦταν δυνατόν λοιπὸν νὰ υποθέσῃ κάποιος ὅτι εἴτε κατὰ τὴν μετάφρασιν ἀπὸ τὰ Ἑλληνικὰ στὰ Ἀραβικὰ εἴτε ἐξ αἰτίας κακῆς παραδόσεως τῆς ἀραβικῆς μεταφράσεως ἐξέπεσε κείμενο ἀπὸ τὸ ἐξεταζόμενο χωρίο, καὶ ὡς συνέπεια δημιουργήθηκε τὸ πρόβλημα ποὺ ἐκτέθηκε παραπάνω (νὰ γίνῃ δηλ. λόγος γιὰ τὸ ὑπόμνημα στο ἕκτο βιβλίον τῶν *Ἐπιδημιῶν* καὶ τὸ παρατιθέμενο παράδειγμα νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ δεύτερο). Ἄν λοιπὸν δεχθοῦμε ὅτι ἰσχύει ἡ ὑπόθεσις αὐτή, τότε πιθανὸν τὸ πρόβλημα τοῦ κειμένου πρέπει νὰ ἐντοπισθεῖ μετὰ τὴ λέξιν «βιβλίον», δηλ.: «... καὶ συγκεκριμένα στο πέμπτο μέρος τοῦ ὑπομνήματός του [sc. τοῦ Λύκου] σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον † ... † κατὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ἱπποκρατικῆς ρήσεως ποὺ ἀρχίζει ἔτσι ...». Τὸ νόημα τοῦ κειμένου ποὺ ἔχει ἐκπέσει θὰ μπορούσε νὰ εἶναι

364. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικὰ (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

τὸ ἐξῆς: «... βιβλίο, <ὅπως ἐπίσης καὶ στὸ δεύτερο βιβλίο τῶν *Ἐπιδημιῶν*> κατὰ τὴν ἐξήγηση ...». Πὰ τὸ εὐρύτερο γαληνικὸ κείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ἡ πληροφορία αὐτή, βλ. παρακάτω, ἀπ. 68· ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ καθίσταται σαφὲς ὅτι, ὅταν ὁ Γαληνὸς κάνει λόγο γιὰ τὴν ἔκταση τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Λύκου στὸ *Ἐπιδημιῶν ΣΤ'*, δὲν παραθέτει ὡς παραδείγματα σχετικὰ χωρία, ἀλλὰ σημειώνει μόνον γενικὰ τὴν ἔκταση τῶν ἐξηγήσεων του δηλώνοντας ἀπλῶς τὴ θέση τῶν ἀντίστοιχων ρήσεων στὴν ἀρχή, τὴ μέση ἢ τὸ τέλος τοῦ συγγράμματος. Ἀντίθετα εἶναι λογικὸ, ἂν προσκόμιζε ἓνα μόνον παράδειγμα σχολιασμοῦ ρήσεως τοῦ *Ἐπιδημιῶν Β'* ἀπὸ τὸν Λύκο, νὰ παρέθετε τὴ σχετικὴ ρήση (ὅπως δηλ. συμβαίνει στὸ ἐξεταζόμενον κείμενο).

Ὅποιος ἀκούει ὅτι αὐτὸς [sc. ὁ Λύκος] γιὰ τὴν ἐξήγηση μιᾶς ρήσεως χρειάστηκε 1400 στίχους, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ πιστέψει.

Βλ. τὸ σχόλιο τοῦ Pfaff, στὴν ἔκδοση τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος, τὸ ὁποῖο παραδίδεται μόνον στὰ Ἀραβικά, σ. 378, ὑποσημ. 6, καθὼς καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 209, ὑποσημ. 2. Πὰ τοὺς ἐκτενεῖς σχολιασμοὺς τοῦ Λύκου βλ. καὶ ἀπ. 68. Πρβ. καὶ ἀπ. 66.

Σ' αὐτὴ τὴν ἐξήγηση δὲν παραλείπει τίποτε πού θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κάποιος, ἂν ἤθελε νὰ γράψει ἓνα βιβλίο γιὰ τὴ φωνή

Ἀπὸ τὴν Ἀρχαιότητα μαρτυρεῖται μόνον ἓνα ἱατρικὸ σύγγραμμα *Περὶ φωνῆς*, γραμμένο ἀπὸ τὸν Γαληνὸ, τὸ ὁποῖο ὅμως δὲν διασώθηκε· ἔτσι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαπιστωθεῖ ἂν ὁ Γαληνὸς σ' αὐτὸ μνημόνευε ὀνομαστικὰ τὸν Λύκο ἢ ἂν παρέθετε καὶ σχολίαζε κάποια ἄποψη του σχετικὰ μὲ τὴ φωνή. Τὸ σύγγραμμα *Περὶ φωνῆς (De voce et anhelitu)* πού ἔχει παραδοθεῖ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Περγαμηνοῦ γιατροῦ εἶναι ψευδεπίγραφο· βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Γαληνὸς ὁ Περγαμηνός» καὶ «[Γαληνός]».

Ἀπὸ τὸν Ὀρειβάσιο παραδίδεται μιὰ ἐνότητα δέκα τριῶν κεφαλαίων τὰ ὁποῖα ὅλα προέρχονται κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἐκ τῶν Λύκου· βλ. *Ἱατρ. συν.* 8, 25-37 [CMG VI/1/1, σσ. 278, 1-288, 13]³⁶⁵. Στὸ κεφ. 28, στὸ ὁποῖο γίνεται λόγος γιὰ τοὺς κλυσμοὺς ἐπ' εἰλεοῦ (ὅ.π. 8, 28 [CMG VI/1/1, σσ. 283, 15-284, 17]), σημειώνεται (σ. 284, 5-6) ὅτι καὶ ὁ γέ υφ' Ἱπποκράτους λαπαρὸς εἰλεὸς καλούμενος οὗτός ἐστιν. Ἐπειδὴ ἡ ἔκφραση λαπαρὸς εἰλεὸς (εἰλεοῦ λαπαροῦ) ἐντοπίζεται στὸ δεύτερο βιβλίο τῶν *Ἐπιδημιῶν* (6, 26 [V 136, 21 L.]), θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι ὁ γιατρὸς-συγγραφέας τοῦ κειμένου αὐτοῦ, δηλ. ὁ «Λύκος», ὑπομνημάτισε τὸ παραπάνω ὑποκρατικὸ σύγγραμμα. Ὁ Deichgräber πιστεύει ὅτι τὸ ἐν λόγῳ κεφάλαιο (ὅπως καὶ τὸ σύνολο τῆς ἐνότητας τῶν κεφαλαίων γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος ἐδῶ) προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἐμπειρικὸ γιατρὸ Λύκο τὸν Νεαπολίτη (1ος αἰ. π.Χ.): βλ. Ἐμπειρ. Σχολή, ἀπ. 262 (σ. 205). Ἀντίθετα ὁ H. O. Schröder, «Oreibasios», *RE Suppl.* VII (1940) 808, ὑποθέτει ὅτι ὁ Λύκος πού ἀποτελεῖ πηγή τοῦ Ὀρειβασίου ἔζησε τὸν 2ο αἰ. μ.Χ., ἄρα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα. Βλ. καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρηση τῶν Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 214, ὑποσημ. 2 (καὶ στὴ σ. 529, ὅπου στὸν Namenindex καταγράφουν τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ τόσο στὸ λ. Lykos aus Makedonien ὅσο καὶ στὸ λ. Lykos aus Neapel).

365. Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι ἀπὸ τὰ κεφάλαια τῆς ἐνότητας αὐτῆς ρητὰ ἀποδίδεται στὸν Λύκο μόνον τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ δέκα τρία, δηλ. τὸ κε' (βλ. Ὀρειβ., *Ἱατρ. συν.* 8, 25 [CMG VI/1/1, σ. 278, 1]: Ἐκ τῶν Λύκου· ἔλαι κλυσμών ἐπὶ δυσεντερίας)· εἶναι ὅμως ἀποδεκτὸ ἀπὸ μερίδα μελετητῶν ὅτι ὅλα ὅσα ἀκολουθοῦν (μέχρι τὸ λζ') προέρχονται ἀπὸ τὸν «Λύκο», ἐνῶ τὸ κεφ. λη' εἶναι ἐρασιμμένο ἐκ τῶν *Μνησιθέου*.

Σὲ ἓνα ἄλλο κεφάλαιο (Ὅτι τινὰς δέον κλύζειν οὐ κλύζουσιν) τῆς ἴδιας ἐνότητος, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος παραπάνω, ἐντοπίζεται ἡ ἀκόλουθη φράση: *Ἱπποκράτης ὀνομάζει περριροῦν τι διαχώρημα* (βλ. Ὀρειβ., *Ἱατρ. συν.* 8, 36 [CMG VI/1/1, σ. 287, 14]). Ὁ χαρακτηρισμὸς *περρίρρους* ἐντοπίζεται ἐπίσης στὸ δεύτερο βιβλίον τῶν *Ἐπιδημιῶν* 3, 11 [V 114, 4-5 L.]: *καὶ ὑπῆλθεν ὑπόγλισχρον τῇ ἐνδεκάτῃ, τὸ δέ τι περρίρρουν χολῶδες*, ὅπως καὶ στὰ ἀκόλουθα χωρία: *Ἐπιδημ. Α' 13, 4* [II 692, 7-8 L.]: *πολλὰ διήλθε μετὰ περριροῦν χολῶδες*· *Γ' 17, 16* [III 146, 10-11 L.]: *πολλὰ κόπρανα διήλθε ξὺν περριρόω πολλῶ*· *Ζ' 83* [V 438, 19-20 L.]: *ὕγρὸς περρίρροος*, καὶ *Κωακ. προγν.* 629 [V 730, 6-7 L.]: *Ἐν φαρμακείῃσιν ἐν περριρῶ λεπτόν συχνῶς αἷμα ἐκτεκόμενον, φλαῦρον*. Γιὰ τὰ χωρία αὐτὰ βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 498, ὑπόσημ. 3. Τὸ ἐν λόγῳ κεφάλαιο τοῦ Ὀρειβασίου ὁ Deichgräber τὸ ἀποδίδει, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο, στὸν Λύκο τὸν Νεαπολίτη, ἐπίσης ὑπομνηματιστὴ τοῦ Ἱπποκράτη, ἐνῶ οἱ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 498 (κείμενο), καὶ σ. 529 (Namenindex), τὸ καταγράφουν μεταξὺ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ ὁμώνυμου Μακεδόνα γιατροῦ.

Θίγω τὸ πρόβλημα στὸ σημεῖο αὐτὸ, ἐπειδὴ καὶ οἱ δύο ἱπποκρατικοὶ ὄροι *λαπαρὸς εἰλεὸς* καὶ *περρίρρους* (*περρίρρουν διαχώρημα*) ποὺ μνημονεύονται στὸ κείμενο τοῦ «Λύκου» ἐντοπίζονται ὁ πρῶτος στὸ δεύτερο βιβλίον τῶν *Ἐπιδημιῶν*, ἐνῶ ὁ ἄλλος καὶ στὸ δεύτερο βιβλίον τοῦ ἴδιου συγγράμματος, γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγραψε πιθανότατα ὑπόμνημα ὁ Λύκος ὁ Μακεδών. Κατακλείω αὐτὸ τὸ διευκρινιστικὸ σημεῖωμα μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι εἶναι πράγματι ἐξαιρετικὰ δυσχερὲς νὰ ἀποφασίσει κάποιος σὲ ποιὸν ἀπὸ τοὺς δύο ὁμώνυμους γιατροὺς πρέπει νὰ ἀποδώσει ὄχι μόνον τὰ δύο ἀποσπάσματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε λόγος ἐδῶ ἀλλὰ καὶ ἄλλα. Πάντως ὁ Deichgräber ἀποδίδει στὸν Λύκο τὸν Νεαπολίτη ὅλα τὰ κείμενα ποὺ παραδίδουν μὲ τὸ ὄνομα μόνον τοῦ «Λύκου» ὁ Ὀρειβάσιος καὶ ὁ Παῦλος ὁ Αἰγινήτης· βλ. Ἐμπεῖρ. Σχολή, ἀπ. 258, 259, 261, 262, 263 καὶ 264 [σσ. 204-205 Deichgräber]³⁶⁶.

Ἐπιδημιῶν Γ'

Μαρτυρία

50. Γαλην., *Ἐπίμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ'* 1, 4 [XVII/A', σ. 502, 3-5 K. = CMG V/10/2/1, σ. 14, 4-5]:

Λαβὼν γὰρ ἔναγχός τι τῶν εἰς τὸ προκείμενον βιβλίον ὑπὸ Λύκου τοῦ Μακεδόνοιο ὑπομνημάτων γεγονότων ...

Παίρνοντας πρόσφατα (στὰ χέρια μου) κάποιο ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα γιὰ τὸ προκείμενο βιβλίον [sc. τὸ *Ἐπιδημιῶν Γ'*] ...

βλ. τὸ ἐπόμε. ἀπ. 51.

366. Παρόμοια διαφωνία ὑπάρχει καὶ γιὰ τὴν πατρότητα τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ «Λύκου», τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν γλῶσσες στὸ γαληνικὸ σύγγραμμα *Τῶν Ἱπποκράτους γλωσσῶν ἐξήγησις* σχετικὰ βλ. Kind, «Lykos», στ. 2416.

Ἀποσπάσματα

51. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVII/A', σ. 502, 3-15 K. = CMG V/10/2/1, σ. 14, 4-17]:

Λαβῶν γὰρ ἔναγχός τι τῶν εἰς τὸ προκείμενον βιβλίον ὑπὸ Λύκου τοῦ Μακεδόνα ὑπομνημάτων γεγονότων εὗρον ἐν τῇ τοῦ Πυθίωνος ἐξηγήσει τρεῖς ῥήσεις ἐκ τοῦ Προρρητικοῦ γεγραμμένας, ὧν ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης κατὰ λέξιν οὕτως ἔλεγεν· «αἱ τρομώδεες, ἀσαφές, ψηλαφώδεες παρακρούσεις πάνυ φρενιτικάι, ὡς καὶ Διδυμάρχῳ ἐν Κῶ». ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας ὡδε· «τὰ τρομώδεα γενόμενα ἐφιδρώσι φιλυπόστροφα». καὶ ἡ τρίτη δὲ κατὰ τήνδε τὴν λέξιν ἐγέγραπτο· «τὰ [δ'] ἐπὶ ταραχώδεσιν ἀγρύπνοις οὖρα ἄχροα, μέλασιν ἐναιωρούμενα, παρακρουστικά». αὗται μὲν αἱ ἐκ τοῦ Προρρητικοῦ ῥήσεις ὑπὸ τοῦ Λύκου προσεγράφησαν, ὡς εἰρηκότος οὕτως Κοῖντου κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ προκειμένου Πυθίωνος.

Παίρνοντας πρόσφατα (στὰ χέρια μου) κάποιο ἀπὸ τὰ ὑπομνήματα ποὺ γράφτηκαν ἀπὸ τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα γιὰ τὸ προκείμενο βιβλίον [sc. τὸ Ἐπιδημιῶν Γ'], στὴν ἐξήγηση (τῆς περιπτώσεως) τοῦ Πυθίωνα βρήκα τρεῖς ῥήσεις ἀντιγραμμένες ἀπὸ τὸ Προρρητικόν, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὅσον ἀφορᾶ τὴν πρώτη ἔλεγε κατὰ λέξιν τὰ ἀκόλουθα· «Οἱ παρακρούσεις ποὺ συνοδεύονται ἀπὸ τρόμο, σύγχυση καὶ κινήσεις σὰν νὰ ψηλαφεῖ κάποιος κάτι ἀποτελοῦν ἔνδειξη ἔντονης φρενιτίδας, ὅπως συνέβη καὶ στὸν Διδύμαρχο, στὴν Κῶ». Ὅσον ἀφορᾶ τὴ δευτέρα (ἔλεγε) τὰ ἐξῆς· «Ὅσα (νοσήματα) κατέληξαν σὲ τρέμουλο εἶναι ὑποπτα γιὰ ὑποτροπὴ μὲ ἐφίδρωση». Καὶ ἡ τρίτη ἔχει γραφεῖ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο· «Γ' αὐτοὺς ποὺ παραμένουν ἀγρυπνοὶ μὲ (διανοητικὴ) σύγχυση τὰ ἄχρωμα καὶ μὲ μαῦρα ἐναιωρήματα οὖρα ἀποτελοῦν ἔνδειξη παρακρούσεως». Αὐτὲς λοιπὸν οἱ ῥήσεις τοῦ Προρρητικοῦ προστέθηκαν ἀπὸ τὸν Λύκο, σὰν νὰ τίς εἶχε πει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Κόϊντος ἐξηγώντας τὴν περίπτωση τοῦ ἐν λόγῳ Πυθίωνα.

Πρβ. καὶ αὐτόθι [XVII/A', σ. 502, 15 κ.έ. K. = CMG V/10/2/1, σ. 14, 18 κ.έ.]: Πρῶτον μὲν οὖν οὐδ' ἐφαρμόττει τοῖς νῦν εἰρημένοις ἐπὶ τοῦ Πυθίωνος ἢ τοῦ Προρρητικοῦ ῥήσις. ... (σχόλια τοῦ Γαληνοῦ).

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 435-436· ἀκόμη ὁ.π., Teil I, σ. 216.

Σχολιάζεται ἓνα τμῆμα τῆς περιπτώσεως τοῦ ἀσθενοῦς Πυθίωνα, στὴ Θάσο, καὶ συγκεκριμένα τὸ χωρίο, Ἴπποκρ., Ἐπιδημ. Γ' 1, 1 [III 24, 5-28, 6 L.]: ... Τρίτη τὰ αὐτά. τετάρτη ἀπὸ κοιλής ὀλίγα, ἄκρητα, χολώδεα, διήλθεν. πέμπτη πάντα παρωξύνθη· τρόμοι παρέμενον· ὕπνοι λεπτοί· κοιλή ἔσθη. ἕκτη πτύελα ποικίλα, ὑπέρυθρα. ἑβδόμη στόμα παρειρύσθη· ὀγδόη πάντα παρωξύνθη· τρόμοι δὲ πάλιν παρέμενον· οὖρα δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν καὶ μέχρι τῆς ὀγδῆς λεπτά, ἄχροα· ἐναιωρήματα εἶχον ἐπινέφελον. δεκάτη ἴδρωσεν· πτύελα ὑποπέποντα· ἐκρίθη· οὖρα ὑπόλεπτα περὶ κρίσιν. μετὰ δὲ κρίσιν, τεσσαράκοντα ἡμέρησιν ὕστερον, ἐμπύημα περὶ ἕδρην· καὶ στραγγουριώδης ἐγένετο ἀπόστασις. Βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVII/A', σ. 486, 8-487, 2 K. = CMG V/10/2/1, σ. 4, 11-21]. Τὸ ἐδῶ παρατιθέμενο ἀπόσπασμα τοῦ Λύκου ἀποτελεῖ μέρος τοῦ σχολίου τοῦ Γαληνοῦ σ' αὐτὸ τὸ ἱπποκρατικὸ χωρίο.

λαβῶν γὰρ ἔναγχος

Κατὰ τὸν Ilberg, «Schriftstellerei, I.», σ. 236, τὸ ὑπόμνημα στὸ τρίτο βιβλίον τῶν ἱπποκρατικῶν Ἐπιδημιῶν γράφτηκε μετὰ ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα στὸ Προρρητικόν καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα στὸ Ἐπιδημιῶν ΣΤ' (χωρὶς ὁμως ἀκριβέστερο χρονικὸ προσδιορισμὸ· πάντως ἀπὸ τοὺς συ-

σχετισμούς με τὸν χρόνο συγγραφῆς ἄλλων ἔργων πρέπει μᾶλλον νὰ τὸ τοποθετεῖ ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου). Ὁ Bardong, «Beiträge», σ. 639, χρονολογεῖ τὸ γαληνικὸ ὑπόμνημα στὸ 'Επιδημιῶν Γ' μετὰ ἀπὸ τὰ Ὑγιεινά (ἀκριβέστερα ἢ συγγραφὴ του ἐντάσσεται μεταξὺ τῶν ἀκόλουθων ἔργων: ὑπόμνημα στὸ Προρρητικόν, Περὶ τῶν ἐν ταῖς τροφαῖς δυνάμεων, Περὶ εὐχυμίας καὶ κακοχυμίας τροφῶν, Ὑγιεινά, ὑπόμνημα στὸ 'Επιδημιῶν Γ', ὑπόμνημα στὸ 'Επιδημιῶν ΣΤ'), δηλ. μετὰ τὸ 180, ἴσως τὸ 186/7 μ.Χ. Πὰ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Γαληνοῦ καὶ τοῦ Λύκου στὸ τρίτο βιβλίον τῶν ἱπποκρατικῶν 'Επιδημιῶν βλ. καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 162 κ.έ.

ἐν τῇ τοῦ Πυθίωνος ἐξηγήσει

βλ. Ἰπποκρ., 'Επιδημ. Γ' 1, 1 [III 24, 3 L.]: Πυθίων, ὃς ᾄκει παρὰ Γῆς ἱερόν, καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἰπποκρ. 'Επιδημ. Γ' 1, 1 [XVII/A', σ. 480, 1-2 = CMG V/10/2/1, σ. 1, 4-5]· ἐπίσης 'Επιδημ. Γ' 17, 3 [III 112, 14 L.]: Ἐν Θάσῳ Πυθίωνα, ὃς κατέκειτο ὑπεράνω τοῦ Ἡρακλείου, καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἰπποκρ. 'Επιδημ. Γ' 3, 78 [XVII/A', σ. 752, 3-4 = CMG V/10/2/1, σ. 169, 12-13].

τρεις ῥήσεις ἐκ τοῦ Προρρητικοῦ γεγραμμένας

Τὶς τρεῖς αὐτὲς ῥήσεις ὁ Λύκος τις δανείσθηκε ἀπὸ τὸ Προρρητικόν κατὰ τὸν ὑπομνηματισμὸ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν 'Επιδημιῶν. Πὰ τὴν ἀξιοποίηση ἀπὸ τὸν Λύκο χωρίων τοῦ Προρρητικοῦ (καὶ τῶν Κωακῶν προγνώσεων) κατὰ τὸν σχολιασμὸ τῶν 'Επιδημιῶν βλ. καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 65 καὶ 162.

ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης οὕτως ἔλεγεν

βλ. Ἰπποκρ., Προρρητ. 1, 34 [V 518, 9-10 L.]: Αἱ τρομώδεις, ἀσαφές, ψηλαφώδεις παρακρούσεις, πάννυ φρενιτικά, ὡς καὶ τῷ Διδυμάρχῳ ἐν Κῶ. βλ. ἀκόμη Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἰπποκρ. Προρρητ. Α' 2, 55 [XVI 685, 1-6 K. = CMG V/9/2, σ. 96, 13-17], καὶ αὐτόθι [XVI 683, 11-14 K. = CMG V/9/2, σ. 95, 21-24]· ἐπίσης βλ. Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 439.

ἐπὶ δὲ τῆς δευτέρας ᾧδε

βλ. Ἰπποκρ., Προρρητ. 1, 105 [V 542, 3 L.]: Τὰ τρομώδεα, σπασμώδεα γενόμενα, ἐφιδρώσι φιλυπόστροφα. Ἐπίσης βλ. Κωακ. προγν. 18, 342 [V 656, 18-19 L.]: Τὰ τρομώδεα, σπασμώδεα γενόμενα, ἐφιδροῦσι φιλυπόστροφα.

καὶ ἡ τρίτη κατὰ τήνδε τὴν λέξιν ἐγγράφητο

Ἡ τρίτη ῥῆσις δὲν ἐντοπίζεται ἀκριβῶς ὅπως μνημονεύεται στὸ κείμενο τοῦ ὑπομνήματος στὸ τρίτο βιβλίον τῶν 'Επιδημιῶν· βλ. Ἰπποκρ., Προρρητ. 1, 32 [V 518, 4 L.]: οὐρα ἐξέρυθρα, ἀκατάστατα, ἐναιωρούμενα, παρακρουστικά, καὶ ὁ.π. 1, 37 [V 520, 1-3 L.]: ἄλλως τε καὶ ἢ ἐναιωρηθῆ τι τῷ οὐρῳ, καὶ ὅσα ἄλλα κατ' αὐτὸ γίνονται παρακρουστικά σημεῖα. Οἱ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 435, ταυτίζουν αὐτὴ τὴν τρίτη ῥῆσις μετὰ τὴν ἀκόλουθη: Ἰπποκρ., Προρρητ. 1, 4 [V 510, 7-512, 1 L.]: Τὰ ἐπὶ ταραχώδεσιν ἀγρύπνοισιν οὐρα ἄχροα, μέλασιν, ἐνηρωρημένα, ἐφιδρώντα, φρενιτικά.

αὐταὶ μὲν αἰ ἐκ τοῦ Προρρητικοῦ ῥήσεις ὑπὸ τοῦ Λύκου προσεγράφησαν, ὡς εἰρηκότος οὕτως Κοῖντου κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ προκειμένου Πυθίωνος

Πρβ. καὶ ἀπ. 45: τοῦ Λύκου γράφοντος μὲν, ὡς φησιν, ἐξηγήσεις Κοῖντου τοῦ διδασκάλου.

52. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἰπποκρ. 'Επιδημ. Γ' 1, 4 [XVII/A', σσ. 504, 8-505, 15 K. = CMG V/10/2/1, σσ. 15, 17-16, 10]:

Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Λύκος ἐξηγούμενος τὴν «ἐπινέφελον» φωνὴν οὐκ ἐτόλμησεν εἰπεῖν δηλοῦσθαι πρὸς αὐτῆς τὸ μέλαν. ἐκ περιττοῦ τε οὖν ταῦτα προσέθηκεν, εἰ χρὴ λέγειν ἐκ περιττοῦ τὰ μὴ μόνον ἄχρηστα πρὸς τὸ προκείμενον, ἀλλὰ καὶ παντάπασιν ψευδῆ, παρέλιπέ τε τα κυριώτατα τῶν ὑφ' Ἰπποκράτους εἰρημένων ἐπισκέπτεσθαι, τίς μὲν ἢ τῶν τρό-

μων ἐστι διάθεσις, ὅστις δ' ὁ πεπονθὼς τόπος ἐπὶ ταῖς τρομώδεσι χερσίν, ἢ πόθεν τὰ ποικίλα πτύσματα τὰ πολλὰ τούτοις ἐπόμενα, περὶ ὧν ἐγὼ διήλθον. ὅλως γὰρ οὐδὲν τούτων ἐπισκεψάμενος ἑαυτῷ προὔβαλεν ὡς ζήτημα τὸ μηδ' ὅλως ὄν ζήτημα κατὰ λέξιν οὕτως· «τῆ ἑβδόμῃ ἡμέρῃ τὸ στόμα παρειρύσθη». καὶ δοκεῖ ἡ ἱστορία αὕτη μαχομένη εἶναι τῆ ἀποφάσει τῆ οὕτως ἐν Ἀφορισμοῖς ἐχούσῃ· «ἐν μὴ διαλείποντι πυρετῷ, ἦν χεῖλος ἢ ρίς ἢ ὀφθαλμὸς ἢ ὄφρυς διαστραφῆ, ἢ μὴ βλέπη, ἢ μὴ ἀκούη, <ἤδη> ἀσθενέος ἐόντος <τοῦ σώματος> ἢ ὅ,τι ἂν τούτων γένηται, ἐγγὺς ὁ θάνατος». αὕτη ἢ τοῦ Λύκου ῥῆσις ἑαυτῷ προβαλόντος ὡς ζήτημα τὸ μηδ' ὅλως ἔχον ἀμφιβολίαν. ἐν μὲν γὰρ τοῖς Ἀφορισμοῖς εἶρηκεν «ἤδη ἀσθενέος ἐόντος <τοῦ σώματος>», ὁ Πυθίων δ' οὐκ ὦν ἀσθενῆς παρειρύσθη τὸ στόμα. καὶ μέντοι καὶ λύων, ὃ προὔβαλεν αὐτὸς ὁ Λύκος, οὐδὲν ἄλλο εἶπεν εἰς τὴν λύσιν αὐτοῦ <πλήν> τοῦδε τοῦ νῦν ὑπ' ἐμοῦ λελεγμένου. τὸ μὲν οὖν πρόδηλον ὄν ὡς ζήτημα προὔβαλεν, οὐδὲν δὲ τῶν ἄλλων, ἃ χρήσιμα τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης, ἐζήτησεν, οὔτε τίς ἦν ἡ διάθεσις τῷ Πυθίῳ, δι' ἣν ἐγένετο τὰ προγεγραμμένα συμπτώματα, <οὔτε> τίς τῶν τόπων ἢ τίνες ἐπεπόνθησαν. ...

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Λύκος, ἐξηγώντας τὸν ὄρο «ἐπινέφελος», δὲν τόλμησε νὰ πεῖ ὅτι μὲ αὐτὸν δηλώνεται τὸ «μαῦρο». Ἐκ περισσοῦ λοιπὸν προσέθεσε αὐτά, ἂν πρέπει νὰ χαρακτηρίζουμε ἐκ περισσοῦ αὐτὰ πού ὄχι μόνο εἶναι ἄχρηστα ὅσον ἀφορᾶ τὸ συζητούμενο θέμα, ἀλλὰ καὶ ὀλοκληρωτικὰ ψευδῆ, καὶ παρέλειψε νὰ ἐξετάσει τὰ πιὸ σπουδαῖα ἀπὸ ὅσα ἔχει πεῖ ὁ Ἱπποκράτης, τί εἶδους (νοσηρή) κατάσταση εἶναι τὸ τρέμουλο, ποιὸ εἶναι τὸ μόριο [sc. τοῦ σώματος] πού νοσεῖ στὴν περίπτωση πού τρέμουν τὰ χέρια ἢ ἀπὸ πού προέρχονται τὰ πολλὰ πτύελα πού ἀκολουθοῦν αὐτό (τὸ σύμπτωμα, ζητήματα) γιὰ τὰ ὁποῖα ἐγὼ ἔκανα λόγο. Χωρὶς λοιπὸν νὰ ἐξετάσει καθόλου τίποτε ἀπὸ αὐτά, προέβαλε γι' αὐτὸν ὡς πρόβλημα αὐτὸ πού καθόλου δὲν ἀποτελεῖ πρόβλημα (γράφοντας) κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς· «Τὴν ἑβδομῇ ἡμέρᾳ στράβωσε τὸ στόμα του», καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἀφήγησις αὕτη ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ συμπέρασμα τὸ ὁποῖο στοὺς Ἀφορισμοὺς ἔχει ὡς ἐξῆς· «Σὲ μὴ διαλείποντα πυρετῷ ἂν στραβώσῃ τὸ χεῖλος ἢ ἡ μύτη ἢ τὸ μάτι, ἢ τὸ φρύδι, ἢ ἂν (ὁ ἀσθενῆς) χάσῃ τὴν ὄραση ἢ τὴν ἀκοή του, ἐνῶ τὸ σῶμα του ἤδη εἶναι ἐξασθενημένο, ἢ συμβεῖ ὁποιοδήποτε ἀπὸ (τὰ συμπτώματα) αὐτά, ὁ θάνατος εἶναι κοντά». Αὐτά εἶναι τὰ λόγια τοῦ Λύκου ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὡς πρόβλημα κάτι γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ὑπάρχει καμιά ἀπολύτως ἀμφιβολία· γιὰ τὸ στοὺς Ἀφορισμοὺς ἔχει πεῖ· «ἐνῶ τὸ σῶμα εἶναι ἤδη ἐξασθενημένο», ὁ Πυθίων χωρὶς νὰ εἶναι ἀσθενῆς παρέλυσεν τὸ στόμα του. Καὶ ὁμως δίνοντας τὴ λύση, σ' αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ὁ Λύκος ἔθεσε ὡς πρόβλημα, γιὰ τὴ λύση του δὲν εἶπε τίποτε διαφορετικὸ ἀπὸ αὐτὸ πού τώρα ἔχω πεῖ ἐγώ. Αὐτὸ λοιπὸν πού εἶναι ὀλοφάνερο, τὸ ἔθεσε ὡς πρόβλημα, καὶ δὲν ἐρεῦνησε τίποτε ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα, πού εἶναι χρήσιμα στὴν ἰατρικὴ πράξι, οὔτε ποιά ἦταν ἡ σωματικὴ κατάσταση τοῦ Πυθίωνα, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας προκλήθησαν τὰ συμπτώματα πού ἔχουν σημειωθεῖ παραπάνω, οὔτε ποιὸ μέρος ἢ ποιὰ μέρη τοῦ σώματος εἶχαν νοσήσει ...

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 117· ἀκόμη βλ. ὁ.π., Teil I, σ. 216.

ἐπινέφελον φωνήν

Σχολιάζεται τὸ χωρίο, Ἱπποκρ., *Ἐπιδημ. Γ'* 1, 1 [III 28, 1-3 L.]: οὖρα δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν καὶ μέ-

χρη τῆς ὀγδόης λεπτά, ἄχροα· ἐναιώρημα εἶχον ἐπινέφελον· βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVII/A', σ. 486, 12-14 K. = CMG V/10/2/1, σ. 4, 16-18] (γιά τὸ εὐρύτερο χωρίο στὸ ὁποῖο ἐντάσσεται ἡ φράση αὐτὴ βλ. τὰ σχόλια στὸ ἀπ. 51). Βλ. ἀκόμη Ἴπποκρ., Ἐπιδημ. Γ' 1, 3 [III 42, 8-9 L.], 2, 5 [III 48, 10 καὶ 18 L.]: ἐπίσης Κωακ. προγν. 34, 564 [V 712, 7-12 L.]: οὖρον ἐν πυρετῷ λευκὴν ἔχον καὶ λείην ὑπόστασιν ἰδρῦμένην ... ἐπινέφελον ὑπέρυθρον, καὶ Ἀφορισμ. 4, 71 [IV 526, 13-14 L.]: ἐπινέφελον ἴσχει τὸ οὖρον τῆ τετάρτῃ ἐρυθρόν = Γαλην., Π. δυσπν. 3, 9 [VII 934, 14-15 K.]. Βλ. καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 65 καὶ 162, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Λύκος κατὰ τὸν σχολιασμό τῶν Ἐπιδημιῶν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Προρρητικόν, χρησιμοποίησε καὶ τὸ ἔργο Κωακαὶ προγνώσεις. Σχετικὰ μὲ τὸν ὄρο ἐπινέφελος βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVII/B', σσ. 493, 10-494, 9 K. = CMG V/10/2/1, σ. 8, 8-23]: Οὐ μὴν οὐδὲ τῶν ἐξηγησαμένων τὸ προκείμενον βιβλίον [sc. τὸ Ἐπιδημιῶν Γ'] ἐζητήσέ τις, ὁποῖον εἶναι βούλεται τὸ ἐπινέφελον οὖρον ὁ Ἴπποκράτης. ἐγὼ τοίνυν ἅ μοι δοκεῖ ζητήσαντι περὶ αὐτοῦ λέγειν οὐκ ὀκνήσω· τὸ τῆς νεφέλης ὄνομα κατὰ μεταφορὰν ἀπὸ τοῦ περιέχοντος ἡμᾶς ἀέρος ἐπὶ τῶν οὖρων εἰώθησιν οἱ ἰατροὶ λέγειν, εἴτε τοῦ Ἴπποκράτους πρώτου τὴν προσηγορίαν τήνδε κατὰ τινος ἰδέας ἐναιωρημάτων ἢ οὖρων εἴτε καὶ ἄλλου τινὸς <πρὸ> αὐτοῦ θεμένου. ὥσπερ οὖν ἐν τῷ περιέχοντι ποτὲ μὲν ζοφώδης γίνεται κατάστασις, πεπυκνωμένου νεφέλαις μελαίναις αὐτοῦ, ποτὲ δὲ <λαμπρὸν> ἀκριβῶς καὶ ἀνέφελον φαίνεται, ποτὲ δὲ καὶ διεσπασμένα τινὲς ὄρωνται κατ' αὐτὸ νεφέλαι καὶ λέγεται τῆνικαῦτα τὸ περιέχον ἐπινέφελον, ἐν ᾧ καιρῷ καὶ τὴν χροιάν τῶν νεφελῶν οὔτε μέλαιναν ἀκριβῶς οὔτε λαμπρὰν ὄρωμεν, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ τούτων, οὕτω μοι δοκεῖ καὶ οὖρον καὶ ἐναιώρημα καλεῖν ἐπινέφελον ὁ Ἴπποκράτης, ὃ μῆτε λευκὸν ἐστὶ τὴν χροιάν μῆτ' ἤδη μέλαν ἀκριβῶς, ἀλλ' ἐν τῷ μεταξύ τούτων. Βλ. ἀκόμη Ἐρωτιαν., Τῶν παρ' Ἴπποκρ. λέξ. συν. Ε 14 [σ. 36, 3-6 Nachmanson]: ἐπαιωρημα ἐπινέφελον, καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 217.

τῇ ἐβδόμῃ ἡμέρᾳ τὸ στόμα παρειρῦσθη

Βλ. Ἴπποκρ., Ἐπιδημ. Γ' 1, 1 [III 26, 3 L.]: ἐβδόμῃ, στόμα παρειρῦσθη.

τῇ ἀποφάσει

Βλ. Γαλην., Π. ἀνατ. ἐγγ. 7, 16 [II 648, 4-5 K.]: προπετεῖς ἀποφάσεις ποιουμένων ὑπὲρ ὧν οὐδέποτε ἔθεάσαντο· Π. κυουμ. διαπλ. 1 [IV 653, 3-4 K.]: ὥσπερ ἔνιοι καθολικὰς ἀποφάσεις ἐκ τῶν ἅπαξ ἢ δις ὀφθέντων ποιησάμενοι· Π. κρισ. ἡμ. 2, 12 [IX 890, 6-7 K.]: ὅταν οὖν ἐπὶ τῇ τελευτῇ μὲν τοῦ βιβλίου καθόλου ποιούμενος τὴν ἀπόφασιν εἶποι· Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 1, 19 [XI 413, 15-16 K.]: συνεκινδύνευσά περὶ τὴν ἀπόφασιν· ὁ.π. 2, 13 [XI 493, 6-7 K.]: οὐδεμίαν ἀπόδειξιν εἰπεῖν ἔχει τῆς ἀποφάσεως, κ.ἄ.

ἐν μὴ διαλείποντι πυρετῷ ... ἐγγὺς ὁ θάνατος

Βλ. Ἴπποκρ., Ἀφορισμ. 4, 49 [IV 520, 5-8 L.]: Ἐν μὴ διαλείποντι πυρετῷ, ἦν χεῖλος, ἢ ὄφρυς, ἢ ὀφθαλμός, ἢ ῥίς διαστραφῆ, ἦν μὴ βλέπη, ἦν μὴ ἀκοῦη, ἀσθενέος ἐόντος τοῦ κάμνοντος, ὃ,τι ἂν τούτων γένηται, ἐγγὺς ὁ θάνατος· βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ. 49 [XVII/B', σ. 729, 5-8 K.]. Ἀκόμη βλ. Ἴπποκρ., Ἀφορισμ. 7, 74 [IV 604, 1-3 L.], καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἀφορισμ. 48-50 [XVII/B', σσ. 728, 9-730, 14 K.]. Διαλείπων ὀνομάζεται ὁ πυρετὸς ποὺ αὐξάνεται ὑπερβολικὰ, διατηρεῖται ὑψηλὸς γιὰ μερικὲς ὥρες καὶ στὴ συνέχεια ὑποχωρεῖ γρήγορα καὶ κάποτε ἐντελῶς, ἐπανερχεται ὁμως περιοδικά. Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ διαλείποντος πυρετοῦ βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Α' 1, 24 [XVIII/A', σ. 69, 5-7 K. = CMG V/10/1, σ. 38, 21-23]: διαλείποντας γὰρ ἐκείνους ὀνομάζειν <εἰώθεν> ἰδίως πυρετούς, ὅσοι μετὰ τὴν ἀκμὴν ἀπυρεξίαν τινὰ φέρουσιν· Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Α' 3, 2 [XVIII/A', σ. 219, 14-220, 5 K. = CMG V/10/1, σ. 111, 10-13]: οὕτω δὲ καὶ διαλείποντας, ἐνίοτε μὲν ἐκείνους μόνους ὀνομάζουσι τοὺς εἰς ἀπυρεξίαν παυομένους, ἐνίοτε δὲ τοὺς μὴ παυομένους μὲν εἰς ἀπυρεξίαν, ἀξιολόγους δὲ μεταβολὰς ποιουμένους τῶν κατὰ μέρος παροξυσμῶν εἰς ἀρχὴν τε καὶ ἀνάβασιν, ἀκμὴν τε καὶ παρακμὴν. Γιὰ τὰ εἶδη τῶν διαλείπόντων πυρετῶν βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 1, 29 [XVIII/A', σ. 889, 13-14

K. = CMG V/10/2/2, σ. 56, 16-17]: και τῶν διαλειπόντων τὸν μὲν τριταῖον, τὸν δὲ ἀμφημερινόν, τὸν δὲ τεταρταῖον. Ἀντίθετος τοῦ διαλείποντος εἶναι ὁ συνεχῆς πυρετός· βλ. Γαλην., Π. κρίσι. 2, 6 [IX 664, 7-8 K. = σ. 141, 6-7 Alexanderson]: συνεχῆ μὲν δὴ πυρετὸν ὀνομάζω τὸν εἰς ἀπυρεξίαν, πρὶν τελέως λυθῆναι, μὴ παυόμενον, ὅταν δὲ μὴ παρακμὴ τις αἰσθητὴ φαίνεται, καὶ Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 1, 29 [XVII/A', σ. 889, 14-17 K. = CMG V/10/2/2, σ. 56, 17-19]: καὶ τῶν συνεχῶν τὸν μὲν ἡμιτριταῖον, τὸν δὲ καύσωδη, τὸν δὲ κρημνώδη, τὸν δὲ τυφώδη, τὸν δὲ λοιμώδη, τὸν δὲ ἐλώδη, τὸν δὲ ἡπίαλον.

<ἤδη> ἀσθενέος ἐόντος <τοῦ σώματος>

Βλ. Ἱπποκρ., Ἀφορισμ. 4, 49 [IV 520, 6-7 L.]: ἀσθενέος ἐόντος τοῦ κάμνοντος· βλ. καὶ κριτ. ὑπόμν. ἀρ. 17, ὅπου σημειώνονται οἱ κώδικες ποῦ παραδίδουν τὴ γραφὴ σώματος.

τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης

Γιὰ τὴν ἔκφραση αὐτὴ βλ. Γαλην., Π. αἰρέσι. τοῖς εἰσαγ. 6 [I 79, 13 = Gal. scr. min. III 12, 13-14]: ἀλλ' ἤδη καὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης πολλὰ μετακοσμεῖν· Π. ἀνατ. ἐγγ. 2, 3 [II 289, 8 K.]: ἐπ' αὐτῶν δὲ τῶν ἔργων τῆς τέχνης· Π. μελ. χολ. 1 [V 104, 1-2 K. = CMG V/4/1/1, σ. 71, 2-3]: Περὶ μελαίνης χολῆς ἔνιοι μὲν ἐπὶ πλείον, ἢ ὡς ἐν τοῖς ἔργοις τῆς ἰατρικῆς τέχνης ἐστὶ χρήσιμον· Π. κρίσι. ἡμ. 1, 13 [IX 839, 14-15 K.]: Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ. 1, 4 [XVIII/B', σ. 660, 18 K.]: ὁ.π. 3, 33 [XVIII/B', σ. 894, 15-16 K.]: Ἀλέξ. Τραλλ., Π. πυρετ. [I 289, 5 Puschm.]: οὐ μόνον ἐν τοῖς τέχνῃς τοῖς ἔργοις, κ.ἄ.

ἢ διάθεσις

Διάθεσις ὀνομάζεται ἢ κατάστασις τοῦ σώματος, ἢ ὅποια μπορεῖ νὰ εἶναι ὑγιεινὴ ἢ νοσηρὰ (ἢ νοσώδης) ἢ οὐδετέρη. Βλ. Γαλην., Τέχν. ἰατρ. 3 [I 313, 15-17 K. = σ. 282, 1-5 B.] (ὅπου γίνεται λόγος γι' αὐτὲς τὶς τρεῖς διαθέσεις τοῦ σώματος)· Θρασύβ. 12 [V 826, 6-7 K. = Gal. scr. min. III 47, 19] (ὑγιεινὴ διάθεσις)· Π. συστ. ἰατρ. 14 [I 271, 15-272, 2 K.] (νοσώδης διάθεσις), κ.ἄ. Βλ. ἐπίσης Γαλην., Π. συστ. ἰατρ. 11 [I 260, 4-6 K.]: Ἡ μὲν οὖν θεραπευτικὴ μέθοδος ἐκ τῆς τῶν ὑγιαίνοντων τε καὶ νοσούντων σωμάτων ἄρχεται διαθέσεως· Π. συμπτ. διαφ. 1 [VII 42, 6-43, 1 K. = CMG V/5/1, σ. 198, 7-9]: ἅπανα γὰρ οὖν διάθεσις σώματος ἐξισταμένη τοῦ κατὰ φύσιν ἥτοι νόσημά ἐστιν ἢ αἰτία νοσήματος ἢ σύμπτωμα νοσήματος, ὅπερ ἔνιοι τῶν ἰατρῶν ἐπιγέννημα καλοῦσιν· Π. κρίσι. 1, 7 [IX 574, 10-12 K. = σ. 84, 19-21 Alexanderson]: ἐκάστου γὰρ τῶν μορίων τοῦ σώματος τὸ περίττωμα τὴν ὑπάρχουσαν αὐτῷ διάθεσιν ἐνδείκνυται, πεπεμμένον μὲν ὑγιεινὴν, ἀπεπτον δ' ὑπάρχον νοσεράν, κ.ἄ.

οὔτε τίς τῶν τόπων ἢ τίνες ἐπεπόνθησαν

Σχετικὰ μὲ τὴ σημασίαν τοῦ τόπου στὴν ἀρχαία ἰατρικὴ βλ. Γαλην., Π. τῶν πεπονθ. τόπ. 1, 1 [VIII 1, 1-5 K.]: Τόπους ὀνομάζουσι τὰ μόρια τοῦ σώματος οὐχ οἱ νεώτεροι μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν παλαιῶν ἰατρῶν οὐκ ὀλίγοι, σπουδάζουσι τε διαγινώσκειν τὰ κατ' αὐτοὺς πάθη, διότι καὶ τὴν θεραπείαν ὑπαλλάττεσθαι συμβαίνει κατὰ τὰς διαφορὰς αὐτῶν. Γιὰ ἄλλα σχετικὰ χωρία καὶ τὴ νεότερη βιβλιογραφία βλ. Μαυρουδῆς, Ἀρχιγένης, σσ. 71-78 (ὅπου τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀρχιγένειο σύγγραμμα Περὶ τόπων πεπονθότων).

53. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVIII/A', σσ. 505, 16-507, 6 K. = CMG V/10/2/1, σσ. 16, 11-17, 10]:

Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τῆς φλεβοτομίας ὡς παραλελειμμένης ἐπεσημῆνατο [sc. ὁ Λύκος], χυμῶν δὲ καὶ κράσεων οὐ μόνον νῦν, ἀλλ' οὐδὲ κατ' ἄλλην τιν' ἐξήγησιν ἀρρώστων ἢ καταστάσεων ἐμνημόνευσεν, ἃ μάλιστα ἐχρῆν ἐπισκοπεῖσθαι τὸν ἐξηγούμενον Ἱπποκράτειον βιβλίον, ὡσπερ καὶ εἴ τις Ἀσκληπιάδειον ἐξηγοῖτο, πόρους καὶ ὄγκους ἀναρμὰ τε στοιχεῖα καὶ τὴν πρὸς τὸ λεπτομερὲς φορὰν ἐστὶν αὐτῷ ρητέον· εἰς ταύτας γὰρ τὰς ἀρχὰς ἐκεῖνος

ἀνάγει τὰ πάντα. θερμὸν δὲ καὶ ψυχρὸν καὶ ξηρὸν καὶ ὑγρὸν Ἱπποκράτης αἰτιᾶται, καθάπερ τὸ περιέχον [an τὸ περιεχόμενον?] ³⁶⁷ ἐν τοῖς τῶν ζώων σώμασιν. οὕτω δὲ καὶ τέταρτος χυμοὺς ἀλλήλων τὴν κρᾶσιν διαφέροντας αἰτίους εἶναι φησι τῆς θ' ὑγείας καὶ τῶν νοσημάτων, τῆς μὲν ὑγείας, ὅταν συμμετρῶς ἔχῃ πρὸς ἀλλήλους, τῶν νοσημάτων δ', ὅταν πλεονάζωσιν ἢ ἐλλείπωσιν ἢ μεταστῶσιν ἐξ οἰκείας χώρας εἰς ἀλλοτρίαν. εἰς ταύτας γοῦν τὰς ἀρχὰς καὶ οἱ πρὸ Λύκου καὶ Κοῖντου τῶν Ἱπποκράτους ἐξηγησάμενοι τι βιβλίον Ἐμπειρικοὶ πάντ' ἀνάγειν πειρῶνται ... ἴσως οὖν ἄμεινόν ἐστι Λύκῳ μὲν συγγινώσκειν ὡς νόθῳ τῆς Ἱπποκράτους αἰρέσεως ἐν οἷς ἂν ἀμαρτάνων φαίνεται, πλὴν εἴ τις αὐτῷ τοῦτο μέφοιτο τὸ γράφειν ἐξηγήσεις μὴ δυνάμενον ὑποκρίνασθαι τὸ δρᾶμα.

Ἄλλὰ οὔτε γιὰ τὴ φλεβοτομία ἔκανε λόγο [sc. ὁ Λύκος] σὰν νὰ εἶχε παραλειφθεῖ, οὔτε τοὺς χυμοὺς καὶ τὶς κράσεις μνημόνευσε, ὄχι μόνο τώρα ³⁶⁸ ἀλλὰ καὶ σὲ καμιά ἄλλη ἐρμηνεία ἀρρώστων ἢ καταστάσεων, πράγματα τὰ ὅποια κυρίως ἔπρεπε νὰ ἐξετάσει αὐτὸς ποὺ ἐξηγεῖ ἱπποκρατικὸ βιβλίον, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ἂν κάποιος ἐξηγοῦσε βιβλίον τοῦ Ἀσκληπιάδη ἔπρεπε νὰ κάνει λόγο γιὰ τοὺς πόρους, τοὺς ὄγκους καὶ τὰ ἄναρμα στοιχεῖα καὶ τὴ φορά τους πρὸς τὸ ἀραιό· γιὰ ἐκεῖνος ἀνάγει τὰ πάντα σ' αὐτὲς τὶς ἀρχές. Ὁ Ἱπποκράτης θεωρεῖ ὡς αἷτια τὸ θερμὸ, τὸ ψυχρὸ, τὸ ξηρὸ καὶ τὸ ὑγρὸ, ὅπως ἀκριβῶς καὶ αὐτὸ ποὺ περιέχεται μέσα στὰ σώματα τῶν ζώων ³⁶⁹. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο λέει ὅτι καὶ τέσσαρις χυμοί, παρουσιάζοντας μεταξύ τους διαφορὰς κατὰ τὴν ἀνάμιξή τους, εἶναι οἱ αἰτίες τῆς ὑγείας καὶ τῶν νοσημάτων, τῆς ὑγείας ὅταν βρίσκονται σὲ συμμετρία μεταξύ τους, τῶν νοσημάτων ὅταν πλεονάζουν ἢ μειώνονται ἢ μετακινηθοῦν ἀπὸ τὸ ὄργανό τους σὲ ὄργανο ἄλλο (χυμοῦ). Σ' αὐτὲς λοιπὸν τὶς ἀρχές καὶ οἱ Ἐμπειρικοὶ γιατροί, οἱ προγενέστεροι τοῦ Λύκου καὶ τοῦ Κοῖντου, ποὺ ἐξήγησαν κάποιον βιβλίον τοῦ Ἱπποκράτη, ἐπιχειροῦν νὰ ἀνάγουν τὰ πάντα ... ἴσως λοιπὸν εἶναι καλύτερο νὰ συγχωρήσουμε τὸν Λύκο γι' αὐτὰ στὰ ὅποια φαίνεται νὰ σφάλλει, ἐπειδὴ δὲν εἶναι γνήσιος ὁπαδὸς τῆς σχολῆς τοῦ Ἱπποκράτη, ἐκτὸς καὶ ἂν κάποιος τὸν κατηγοροῦσε γι' αὐτό, ὅτι ὑποκρίνεται πῶς παίζει δρᾶμα ³⁷⁰, ἀφοῦ δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ γράφει ὑπομνήματα.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 216.

Τὸ κείμενο αὐτό, ἀπὸ τὸ ὅποιο πληροφοροῦμαστε βασικὲς παραλείψεις τοῦ Λύκου κατὰ τὸν ὑπομνηματισμὸ τῶν Ἐπιδημιῶν (Γ') καὶ ὄχι κάποιο ἐξειδικευμένο σχόλιο ἢ ἀποψή του, εἶναι μέρος τοῦ γαληνικοῦ σχολίου ποὺ ἀφορᾷ τὴν περίπτωσιν τοῦ Πυθίωνα· γιὰ τὸ σχετικὸ ἱπποκρατικὸ χωρίο βλ. τὰ σχόλια στὸ ἀπ. 51. Μάλιστα ὁ Γαληνὸς ἐπισημαίνει ὅτι ἡ πρακτικὴ αὐτὴ τοῦ Λύκου δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴν περίπτωσιν τοῦ Πυθίωνα ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἀρρώστων ἢ παθολογικῶν καταστάσεων. Τὸ μεγαλύτερο μεθοδολογικὸ λάθος τοῦ Λύκου ἦταν τὸ ὅτι ἐπιχειροῦσε νὰ ἐξηγήσει τὰ

367. Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 55: *Αἷμα δὲ πλεονάζειν ἀπεπτότερον καὶ ὀρρωδέστερον ἐνδείκνυται τὸ ἐρυθρὸν οὖρον, ἐν ταῖς φλεψὶ δηλονότι περιεχόμενον.*

368. Δηλ. στὴν περίπτωσιν τοῦ Πυθίωνα.

369. Πιθανὸν ὑπονοεῖ τὸ *ἐμφυτον θερμόν*. Πρβ. καὶ λατιν. μετάφρ.: «*quemadmodum ambientem aërem in animalium corporibus*».

370. *ὑποκρίνασθαι τὸ δρᾶμα*) *agat fabulam* (transl. lat.). Πρβ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVII/B', σ. 506, 14-16 = CMG V/10/2/1, σ. 17, 1-2]: *καθάπερ ἐν δράματι φυλάττοντες ἔνιοι τὴν οἰκείαν ὑπόκρισιν τοῦ περικειμένου προσώπου.*

νοσήματα, όπως ήταν καταγεγραμμένα στα σχετικά ιστορικά, χωρίς να λαμβάνει υπ' όψιν βασικές αρχές της ιπποκρατικής φυσιολογίας και παθολογίας (χυμοί, κράσεις, έμφυτον θερμόν).

κράσεων

Κράσεις είναι ή μίξη τών τεσσάρων ποιότητων· στο βασικό αυτό θέμα ο Γαληνός έχει αφιερώσει τὸ συγκροτούμενο ἀπὸ τρία βιβλία σύγγραμμά του *Περὶ κράσεων* (βλ. στή βιβλιογραφία τών πηγών, λ. «Γαληνός ὁ Περγαμνός»). Βλ. καὶ λίγο παρακάτω, τὸ σχόλιο στὸ χωρίο: *θερμόν δὲ καὶ ψυχρόν ...*

καταστάσεων

Ἡ κατάσταση εἶναι ἰατρικὸς ὄρος συνώνυμος μὲ τὴν *διάθεσιν*· βλ. Γαλην., *Ἵγιειν.* 3, 7 [VI 201, 8-10 K. = CMG V/4/2, σ. 89, 13-14]: *αὐταὶ μὲν δὴ τρεῖς εἰσιν, εἴτε καταστάσεις σώματος εἴτε διαθέσεις εἶθ' ὅ,τι βούλεται τις ὀνομάζειν*. Βλ. ἀκόμη στὸν ἴδιο, ὁ.π. 1, 5 [VI 18, 8-9 K. = CMG V/4/2, σ. 10, 16-18]: *τὴν δὲ τοιαύτην κατάστασιν, ἐν ἧ μὴτε ὀδυνώμεθα μὴτε ἐν ταῖς κατὰ τὸν βίον ἐνεργείαις ἐμποδιζόμεθα, καλοῦμεν ὑγείαν*· Π. *Ἵπποκρ. καὶ Πλάτων. δογμ.* 5, 2 [V 434, 6-7 K. = CMG V/4/1/2, σ. 296, 20-21]: *οὐκ ἐπαινώ δὲ νόσον ὀνομάζοντα τὴν τοιαύτην κατάστασιν*· *Θρασύβ.* 7 [V 815, 6-7 = Gal. scr. min. III 39, 15-16]: *ὡς ἂν οὐκ ἀσφαλῆ τε καὶ μὴπω πεπηγυῖαν κεκτημένος τὴν ὑγιεινὴν κατάστασιν, κ.ἄ.*

εἰ τις Ἀσκληπιάδειον ἐξηγεῖτο

Ἐξηγήσεις βιβλίων τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Βιθυνοῦ δὲν εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ἀλλοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ὁ ὁποῖος ἔγραψε δύο συγγράμματα, σχολιάζοντας ἀπόψεις τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ· βλ. Γαλην., Π. *ιδ. βιβλ.* 11 [XIX 38, 6-8 K. = Gal. scr. min. II, σ. 115, 1-4 = σ. 163, 4-7 B.-M.]: *Περὶ τῶν Ἀσκληπιάδη προσηκόντων*. Ὅκτῳ μὲν *Περὶ τῶν Ἀσκληπιάδου δογμάτων ἐπιγεγραμμένα, μικρὸν δὲ ἄλλο τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον Περὶ οὐσίας τῆς ψυχῆς κατὰ Ἀσκληπιάδην*. Πρὶν ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ὁ γιατρός Μοσχίων ὁ διορθωτής (1ος αἰ. π.Χ./1ος αἰ. μ.Χ.) «διόρθωσε» τοὺς σχετικὸς μὲ τοὺς σφυγμοὺς ὀρισμοὺς τοῦ Ἀσκληπιάδη, πράξη ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας τοῦ δόθηκε τὸ προσωνύμιο *διορθωτής*· βλ. Deichgräber, «Moschion», 349-350· ἐπίσης Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 283.

πόρους καὶ ὄγκους ἄναρμά τε στοιχεῖα καὶ τὴν πρὸς τὸ λεπτομερὲς φορὰν ἐστὶν αὐτῷ ῥητέον. εἰς ταῦτας γὰρ τὰς ἀρχὰς ἐκεῖνος ἀνάγει τὰ πάντα.

Γιὰ τὴ σχετικὴ διδασκαλία τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Βιθυνοῦ βλ. τὴ μονογραφία τοῦ J. T. Vallance, *The Lost Theory of Asclepiades of Bithynia*, Oxford 1990, ἀνατύπ.: 2001 (ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία), καὶ τοῦ ἴδιου «Asclepiades of Bithynia», σσ. 693-727. Γιὰ τὸν Ἀσκληπιάδη βλ. παραπάνω, σ. 190.

θερμόν δὲ καὶ ψυχρόν καὶ ξηρόν καὶ ὑγρόν Ἵπποκράτης αἰτιάται, καθάπερ τὸ περιέχον [αὐτὸ περιεχόμενον?] ἐν τοῖς τῶν ζώων σώμασιν.

Βλ. Ἵπποκρ., Π. *φύσ. ἀνθρ.* 3 [VI 38, 10-14 L.]: *Καὶ πάλιν γε ἀνάγκη ἀποχωρεῖν ἐς τὴν ἐωυτοῦ φύσιν ἕκαστον, τελευτῶντος τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου, τὸ τε ὑγρὸν πρὸς τὸ ὑγρὸν καὶ τὸ ξηρὸν πρὸς τὸ ξηρὸν καὶ τὸ θερμόν πρὸς τὸ θερμόν καὶ τὸ ψυχρὸν πρὸς τὸ ψυχρόν*· Π. *ἀρχ. ἰητρ.* 1 [I 570, 1-3 L.]: *Ὅκοσοι ἐπεχείρησαν περὶ ἰητρικῆς λέγειν ἢ γράφειν, ὑπόθεσιν σφίσις αὐτέοισιν ὑποθέμενοι τῷ λόγῳ, θερμόν ἢ ψυχρόν ἢ ὑγρὸν ἢ ξηρὸν ...*, καὶ Γαλην., Π. *κράσ.* 1, 1 [I 509, 1-7 K. = σ. 1, 1-7 Helmr.]: *Ὅτι μὲν ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ καὶ ξηροῦ καὶ ὑγροῦ τὰ τῶν ζώων σώματα κέκρται καὶ ὡς οὐκ ἴση πάντων ἐστὶν ἐν τῇ κράσει μοῖρα, παλαιοῖς ἀνδράσιν ἰκανῶς ἀποδέδεικται φιλοσόφων τε καὶ ἰατρῶν τοῖς ἀρίστοις· εἰρηται δὲ καὶ πρὸς ἡμῶν ὑπὲρ αὐτῶν τὰ εἰκότα δι' ἑτέρου γράμματος, ἐν ᾧ περὶ τῶν καθ' Ἵπποκράτην στοιχείων ἐσκοπούμεθα (πρόκειται γιὰ τὸ ἔργο *Περὶ τῶν καθ' Ἵπποκράτην στοιχείων*, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. στή βιβλιογραφία τῶν πηγών, λ. «Γαληνός ὁ Περγαμνός»).*

ἐν τοῖς τῶν ζώων σώμασιν.

Μὲ τὸ οὐσ. ζῶων νοοῦνται γενικὰ τὰ ἔμβια ὄντα· βλ. Γαλην., Π. *τῶν καθ' Ἵπποκρ. στοιχ.* 1, 5

[I 452, 13-453, 4 K.]: *μη τοίνυν μηδ', επειδή και κατά τὰ τῶν ζῶων σώματα τῶν τεσσάρων στοιχείων...* Π. κρᾶσ. 2, 4 [I 608, 16-18 K. = σσ. 62, 27-63, 3 Helmr.] Π. φυσ. δυν. 2, 8 [II 124, 16-125, 1 K. = Gal. scr. min. III 191, 23-26], κ.ἄ.

οὕτω δὲ καὶ τέτταρας χυμοὺς ἀλλήλων τὴν κρᾶσιν διαφέροντας αἰτίους εἶναι φησι τῆς θ' ὑγείας καὶ τῶν νοσημάτων, τῆς μὲν ὑγείας, ὅταν συμμέτρως ἔχωσι πρὸς ἀλλήλους, τῶν νοσημάτων δ', ὅταν πλεονάζωσιν ἢ ἐλλείπωσιν ἢ μεταστῶσιν ἐξ οἰκείας χώρας εἰς ἀλλοτρίαν.

Βλ. Ἱπποκρ., Π. φύσ. ἀνθρ. 4 [VI 38, 19-40, 6 L.]: *Τὸ δὲ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἐν ἐωυτῷ αἷμα καὶ φλέγμα καὶ χολὴν ξανθὴν τε καὶ μέλαιναν, καὶ ταῦτ' ἐστὶν αὐτέψ ἢ φύσις τοῦ σώματος, καὶ διὰ ταῦτα ἀλγείει καὶ ὑγιαίνει. ὑγιαίνει μὲν οὖν μάλιστα, ὁκόταν μετρίως ἔχη ταῦτα τῆς πρὸς ἀλλήλα κρήσιος καὶ δυνάμιος καὶ τοῦ πλήθεος, καὶ μάλιστα μεμιγμένα ἢ ἀλγείει δὲ ὁκόταν τι τουτέων ἔλασσον ἢ πλεον ἢ ἢ χωρισθῇ ἐν τῷ σώματι καὶ μὴ κεκρημένον ἢ τοῖσι ξύμπασιν.* Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, «Σχόλια», σσ. 396-397.

ἢ μεταστῶσιν [sc. οἱ χυμοί] ἐξ οἰκείας χώρας εἰς ἀλλοτρίαν

Βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. διαίτ. ὄξ. 4, 59 [XV 836, 3-4 K. = CMG V/9/1, σ. 323, 21-22]: *Προσδοκῆσειεν ἂν τις ἄνω γεγονέαι μετᾶστασιν τῶν ἐν τοῖς σκέλεσι χυμῶν, ἥτις ἐν ταῖς παρόδοις πνιγώδη τὸν ἀνθρώπον ἐποίησεν* ὁ.π. 4, 64 [XV 845, 10-13 K. = CMG V/9/1, σ. 328, 17-20]: *τὴν δὲ μετᾶστασιν ἐτέρων ἴσχειν ἀρχὴν παροξυσμῶν τε καὶ πόνων, ὡς δεῖσθαι πάλιν ἄλλου χρόνου πρὸς τὴν πέψιν τὸν τόπον τοῦ σώματος, εἰς ὃν ἢ μετᾶστασις ἐγένετο τῶν λυπούντων χυμῶν* Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 3, 45 [XVII/B', σ. 112, 9-12 K. = CMG V/10/2/2, σ. 185, 15-17]: *ἐξ ἄλλων τόπων εἰς ἄλλους διαδοχαὶ γίνονται νοσημάτων κατὰ μετᾶστασιν τῶν ποιοῦντων αὐτὰ χυμῶν ἥτοι διὰ πόνον τινὰ τοῦ μέρους τοῦ σώματος, εἰς ὃ μεθιστάμενοι κατασκήπτουσιν ...*, κ.ἄ.

ἐξηγησάμενοι τὸ βιβλίον Ἐμπειρικοῦ

Γιὰ τὰ ὑπομνήματα σὲ συγγράμματα τῆς Ἱπποκρατικῆς Συλλογῆς, τὰ ὁποῖα γράφτηκαν ἀπὸ γιατροῦς τῆς Ἐμπειρικῆς ἰατρικῆς σχολῆς, βλ. Deichgräber, *Empirikerschule*, σσ. 220-249 (: «Die Hippokrateserklärung der Empiriker»).

54. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 4 [XVIII/A', σσ. 514, 11-515, 7 K. = CMG V/10/2/1, σ. 21, 16-28]:

Ἰκανῶς γὰρ ἤδη μοι καὶ τὰ περὶ τοῦ τρόμου μεμῆκνται παρὰ τὴν ἐμὴν προαίρεσιν ἐν ἐξηγητικῷ βιβλίῳ. τῷ βουλομένῳ δ' ἀκριβῶς ὑπὲρ ἀπάντων τῶν εἰρημένων συμπτωμάτων ἐκμαθεῖν τῆς τε διαγνώσεως καὶ τῆς γενέσεως ἔξεστιν ἀναγινώσκειν τὸ βιβλίον, ἐν ᾧ τελέως ὑπὲρ ἀπάντων αὐτῶν διήλθον, ἐπεὶ τοι καὶ περὶ λυγγὸς καὶ βηχὸς καὶ πταρμού καὶ τινῶν ἐτέρων τοιοῦτων κινήσεων ἐμοὶ μὲν ἐν τοῖς <περὶ> τῶν συμπτωμάτων αἰτίων διώρισται τὰς τε διαγνώσεις καὶ τὰς διαφορὰς τῶν κινήσεων καὶ τὰς αἰτίας αὐτῶν ὑφ' ὧν γίνονται διελθόντι. τοῖς δὲ περὶ τὸν Σαβίνον ἐν ἅπασιν τοῖς τοιοῦτοις ἢ μείζον ἢ μείον τι παρῶπται, ὥστε πάλιν ἐτέρῳ τρόπῳ τοὺς περὶ τὸν Κόϊντον καὶ Λύκον ὡς φρονιμωτέρους ἐκείνων ἀποδεκτέον ἐστίν, ὅτι μηδ' ἐπεχειρήσαν εἰπεῖν τι περὶ τῶν τοιοῦτων, ἀλλ' ὡς Ἐμπειρικοὶ τὰς ἐξηγήσεις ἐποίησαντο.

Ἦδη ἔχω πραγματευθεῖ τὰ σχετικὰ μὲ τὸ τρεμούλιασμα πολὺ ἐκτενῶς, παρὰ τὴ θέλησή μου, σὲ ἕνα ἐξηγητικὸ βιβλίον (ὅπως τὸ προκειμένο)³⁷¹. Ὅποιος θέλει νὰ μάθει

371. Ὁ Γαληνὸς ἐννοεῖ ὅτι, ἐνῶ σχολιάζει χωρὶο τοῦ Ἐπιδημῶν Γ', ἤδη ἔχει κάνει λόγο, ἐκτενέστερο ἀπὸ ὅσο ἴσως θὰ εἶχε θέση σὲ ἕνα ὑπόμνημα, γιὰ ἕνα μόνο νόσημα, τὸν τρόμον (τρόμοι παρέμενον [Ἱπποκρ.])· πράγματι ὁ Περγαμηνὸς γιατρός ἄρχισε νὰ ἐκθέτει τίς ἀπόψεις του γιὰ τὸν τρόμον (καὶ σὲ σχέση μ' αὐτὸν γιὰ

λεπτομερῶς γιὰ ὅλα τὰ συμπτώματα πού ἀναφέρθηκαν καὶ γιὰ τὴ διάγνωση καὶ τὴν πρόκλησή τους ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ διαβάσει τὸ βιβλίο, στὸ ὁποῖο ἔκανα λόγο γιὰ ὅλα αὐτὰ ἐξαντλητικά· ἐπειδὴ καὶ γιὰ τὸν λόξυγγα, τὸν βήχα, τὸ φτάρνισμα καὶ κάποιες ἄλλες παρόμοιες κινήσεις ἔχω δώσει σαφεῖς ἐξηγήσεις στὰ (βιβλία τοῦ συγγράμματος) σχετικὰ μὲ τὶς αἰτίες πού προκαλοῦν τὰ συμπτώματα καὶ πραγματεύθηκα καὶ τὶς διαγνώσεις καὶ τὶς διαφορὲς τῶν κινήσεων καὶ τὶς αἰτίες ἀπὸ τὶς ὁποῖες προκαλοῦνται. Ὁ Σαβίνος ὅμως ὅλα αὐτὰ τὰ ἔχει παραμελήσει, ἄλλα περισσότερο, ἄλλα λιγότερο, ὥστε πάλι, κατὰ διαφορετικὸ τρόπο, πρέπει νὰ παραδεχθῶμε ὡς συνετότερους τὸν Κόϊντο καὶ τὸν Λύκο, ἐπειδὴ δὲν ἐπιχείρησαν νὰ ποῦν τίποτε σχετικὰ μ' αὐτὰ, ἀλλὰ ἔδωσαν τὶς ἐξηγήσεις τους ὡς Ἐμπειρικοί.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 216.

Πρόκειται γιὰ μέρος τοῦ γαληνικοῦ σχολίου στὸ ἰπποκρατικὸ χωρίο πού ἀφορᾶ τὴν περίπτωση τοῦ Πυθίωνα· βλ. τὰ σχόλια στὸ ἀπ. 51. Καὶ στὸ ἀπόσπασμα αὐτό, ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ προηγούμενο, δὲν καταγράφεται κάποια συγκεκριμένη ἄποψη τοῦ Λύκου παρὰ μόνο ἡ γενικὴ πληροφορία ὅτι οἱ ἔρμηνεῖς του ἦταν καθαρὰ ἐμπειρικές. Ἀκριβέστερα, ὁ Γαληνὸς πιθανὸν δὲν ἐννοεῖ ὅτι ὁ Κόϊντος καὶ ὁ Λύκος δὲν ἀσχολήθηκαν μὲ τὰ νοσήματα πού μνημονεύονται παραπάνω, ἀλλὰ ἀπλῶς ὅτι ἀπέφυγαν τὶς θεωρητικὲς ἐξηγήσεις ὅσον ἀφορᾶ τὴν αἰτιολογία τους κτλ. Ἡ ἔρμηνεία αὐτὴ τεκμηριώνεται ἀπὸ τὴν τελευταία πρόταση τοῦ παρατιθέμενου χωρίου (: ἀλλ' ὡς Ἐμπειρικοὶ τὰς ἐξηγήσεις ἐποίησαντο), ἡ ὁποία δὲν ἐπιτρέπει ἀμφιβολία γιὰ ἐνασχόληση μὲ τὰ κατονομαζόμενα νοσήματα.

τὰ περὶ τοῦ τρόμου ... ἐν ἐξηγητικῶ βιβλίῳ

Βλ. Γαλην., *Περὶ τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ σπασμοῦ καὶ ρίγους* [VII 584-642 K.]. Γιὰ τὴν αἰτία προκλήσεως τοῦ τρόμου βλ. ὁ.π. 3 [VII 586, 6 κ.έ. K.]: Ὁ τρόμος μὲν οὖν γίνεται τῆς ὀχούσης καὶ κινούσης τὸ σῶμα δυνάμει ἀρρωστία ...

περὶ λυγγὸς καὶ βήχος καὶ πταρμοῦ ... ἐν τοῖς <περὶ> τῶν συμπτωμάτων αἰτίων διώρισται

Βλ. Γαλην., *Π. αἰτ. συμπτ.* 2, 1 [VII 147, 1-4 K.]: Σπασμὸς δὲ καὶ τρόμος καὶ παλμὸς καὶ ρίγος καὶ φρίκη καὶ λυγγὸς καὶ βήχες, ἐρυγαὶ τε καὶ πταρμοὶ καὶ σκορδινισμοὶ καὶ χάσματα καὶ τρισμοὶ κοινὸν μὲν ἅπαντα γένος ἔχει κίνησιν πλημμελῆ· αὐτόθι [VII 148, 4-9 K.]. ὁ.π. 2, 6 [VII 196, 11-14 καὶ 199, 3 κ.έ. K.], κ.ἄ.

ἐν τοῖς <περὶ> τῶν συμπτωμάτων αἰτίων διώρισται

Πρόκειται γιὰ ἀναφορὰ στὸ περιέχομενο τοῦ συγγράμματος *Περὶ αἰτίων συμπτωμάτων*, ἀλλὰ ὄχι γιὰ μνεία τοῦ ἀκριβοῦς τίτλου του· γι' αὐτὸ τὸ *περὶ* πρέπει νὰ γραφτεῖ μὲ μικρὸ τὸ ἀρχικὸ γράμμα του (στὴν ἔκδοση [CMG] εἶναι κεφαλαῖο).

τοῖς δὲ περὶ τὸν Σαβίνον

Γιὰ τὴν ἔκφραση αὐτὴ βλ. παραπάνω, σχόλιο στὸ ἀπ. 26, σ. 273 (ἡ ἔκφραση *περὶ τὸν Λύκον*). Γιὰ τὸν Σαβίνον βλ. παραπάνω, σ. 283.

τὸν παλμόν, τὸν σπασμόν, τὸ ρίγος) ἀπὸ τὴ σ. 508, 5 K., καὶ στὴ σ. 514, 11-12 K., κατανοώντας ὅτι ἔχει ἤδη μακρηγορήσει ἐκτενέστερα ἀπὸ ὅσο θὰ ἔπρεπε στὰ πλαίσια τοῦ συγκεκριμένου ὑπομνήματος, περατώνει αὐτὸν τὸν τόσο ἐξειδικευμένο λόγο, παραπέμποντας τοὺς ἐνδιαφερόμενους στὴν εἰδικὴ μονογραφία του *Περὶ τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ σπασμοῦ καὶ ρίγους*.

τούς περι τὸν Κόϊντον καὶ Λύκον

Γιὰ τὴν ἔκφραση αὐτὴ βλ. παραπάνω, σχόλιο στὸ ἀπ. 26, σ. 273 (ἡ ἔκφραση περι τὸν Λύκον).
Γιὰ τὸν Κόϊντο βλ. παραπάνω, σ. 255.

55. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 5 [XVII/A', σσ. 533, 16-534, 5 K. = CMG V/10/2/1, σ. 32, 11-17]:

Αἷμα δὲ πλεονάζειν ἀπεπτότερον καὶ ὀρρωδέστερον ἐνδείκνυται τὸ ἐρυθρὸν οὖρον, ἐν ταῖς φλεψὶ δηλονότι περιεχόμενον, ὅσαι καθ' ἡπάρ τ' εἰσὶ καὶ τὰ μέσα τοῦ σώματος, ὡσπερ γε καὶ ξανθὴν χολὴν τὰ πυρρὰ καὶ <μέλαιναν τὰ> μέλανα. πόθεν οὖν ἐπήλθεν ἄλλοις τέ τισι καὶ τοῖς περι Λύκον ἀποδέξασθαι τοῦ γράψαντος ἐν <τῷ> Προρρητικῷ <τάδε>· «κώφωσις καὶ οὔρα ἐξέρυθρα ἀκατάστατα, ἐναιωρηθέντα, παρακρουστικά, τοῖς τοιοῦτοις ἴκτεροῦσθαι κακόν»;

Τὸ κόκκινο οὖρο ἀποτελεῖ σημεῖο ὅτι πλεονάζει αἷμα ὑδατῶδες καὶ ἐξαιρετικὰ λεπτόρρευστο, τὸ ὁποῖο σαφῶς περιέχεται στὶς φλέβες, ὅσες βρίσκονται στὸ ἥπαρ καὶ στὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα τοῦ σώματος, ὅπως ἀκριβῶς τὰ ξανθὰ (οὔρα ὅτι πλεονάζει) ξανθὴ χολή καὶ τὰ μαῦρα (ὅτι πλεονάζει) μαῦρη. Ἀπὸ ποῦ λοιπὸν προέκυψε καὶ σὲ κάποιους ἄλλους καὶ στὸν Λύκο νὰ ἐγκρίνουν αὐτὸν ποῦ ἔγραψε στὸ Προρρητικὸν τὰ ἐξῆς· «Ἡ κώφωση καὶ τὰ πολὺ κόκκινα οὔρα, χωρὶς ἴζημα, μὲ ἐναιωρήματα, ἀποτελοῦν ἐνδειξη παρακρούσεως· σ' αὐτούς [sc. τοὺς ἀρρώστους] εἶναι κακὸ νὰ ἐμφανισθεῖ ἴκτερος»;

Πρβ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 18 [XVII/A', σσ. 560, 6 κ.έ. K. = CMG V/10/2/1, σσ. 47, 16-48, 1], ὅπου μνημονεῦνται χωρὶς νὰ κατονομάζονται τινὲς δὲ τῶν ἐξηγητῶν, προφανῶς μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Λύκος· βλ. τινὲς δὲ τῶν ἐξηγητῶν διὰ τὸ ρύησαι κατὰ τὴν εἰκοστὴν καὶ τετάρτην ἡμέραν τὴν γαστέρα, τὸν θάνατον αὐτῷ γεγονέναι φασί, παρατιθέμενοι τὸ ἐκ τοῦ Προρρητικῷ κατὰ λέξιν οὕτως ἔχον· «κώφωσις καὶ οὔρα ἐξέρυθρα, ἀκατάστατα, ἐναιωρηθέντα, παρακρουστικά. τοῖς τοιοῦτοις ἴκτεροῦσθαι κακόν». τούτους ἀφώνους <μέν>, αἰσθανομένους δὲ συμβαίνει. Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 438.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil II/1, σ. 438.

Σχολιάζεται τὸ ἱπποκρατικὸ χωρίο, Ἐπιδημ. Γ' 1, 2 [III 32, 2-34, 6 L.]: Ἐρμοκράτην, ὃς κατέκειτο παρὰ τὸ καινὸν τεῖχος, πῦρ ἔλαβεν. ἤρξατο δὲ ἀλλογέειν κεφαλὴν, ὀσφύν· ὑποχονδρίου ἔντασις λαπαρῶς· γλῶσσα δὲ ἀρχομένη ἐπεκαύθη· κώφωσις αὐτίκα. ὕπνοι οὐκ ἐνήσαν· διψῶδης οὐ λίην· οὔρα παχέα, ἐρυθρὰ· κείμενα οὐ καθίστατο· ἀπὸ δὲ κοιλίης οὐκ ὀλίγα ξυγκεκαυμένα διήει. πέμπτη, οὔρησε λεπτά, εἶχεν ἐναιώρημα, οὐχ ἴδρυτο. ἐς νύκτα παρέκρουσεν. ἕκτη, ἴκτεριῶδης. πάντα παρωξύνθη· οὐ κατενόει. Βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 1, 6 [XVII/A', σ. 528, 4-11 K. = CMG V/10/2/1, σ. 29, 1-7].

αἷμα δὲ πλεονάζειν ἀπεπτότερον καὶ ὀρρωδέστερον ἐνδείκνυται τὸ ἐρυθρὸν οὖρον

Βλ. [Γαλην.], Π. οὔρ. [XIX 604, 14-16 K.]: πάλιν τὸ ἐρυθρὸν οὖρον γίνεταί ἀπὸ πλείστου αἵματος καταβαπτομένου τοῦ οὔρου, τοῦτο δὲ γίνεταί καὶ περι τῶν φλεγμονῶν.

ξανθὴν χολὴν τὰ πυρρὰ

Βλ. [Γαλην.], Π. οὔρ. [XIX 604, 11-14 K.]: τὸ δὲ πυρρὸν ἀπεπτον μὲν ὑπάρχει κατὰ τὴν σύστασιν, ξηρότητα δὲ πολλὴν σημαίνει· εἰ δὲ καὶ πάχος ἔχει, πυρετόν. τὰ δὲ πολλὰ τῶν οὔρων εὐχερῶς χρώννυνται ἀπὸ χολῆς.

καὶ <μέλαιναν τὰ> μέλαινα

Βλ. [Γαλην.], Π. σφρ. [XIX 604, 16-605, 2 K.]: τὸ δὲ μέλαν οὖρον γίνεταί ἢ διὰ τὸ καθαίρεσθαι καὶ ἐκριπτέισθαι τὸν μελαγχολικὸν χυμὸν ἢ δι' ὑπερόπτησιν τοῦ αἵματος.

τοῖς περὶ Λύκον

Γιὰ τὴν ἔκφραση αὐτὴ βλ. παραπάνω, σχόλιο στὸ ἀπ. 26, σ. 273.

«κώφωσις καὶ οὖρα ἐξέρυθρα ἀκατάστατα, ἐναιωρηθέντα, παρακρουστικά, τοῖς τοιοῦτοις ἰκτεροῦσθαι κακόν».

Βλ. Ἴπποκρ., Προρρητ. 1, 32 [V 518, 3-5 L.]: Κώφωσις καὶ οὖρα ἐξέρυθρα, ἀκατάστατα, ἐναιωρούμενα, παρακρουστικά· τοῖσι τοῦτέοισιν ἰκτεροῦσθαι κακόν, καὶ Κωακ. προγν. 6, 194 [V 626, 6-8 L.]· πρβ. καὶ Ἐπιδημ. Γ' 1, 2 [III 38, 3-6 L.]: Τούτῳ κώφωσις διὰ τέλεος παρέμενε· οὖρα ἢ παχέα καὶ ἐρυθρά, οὐ καθιστάμενα, ἢ λεπτά καὶ ἄχροα, καὶ ἐναιώρημα ἔχοντα.

56. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 3, 72 [XVII/A', σ. 726, 10-14 K. = CMG V/10/2/1, σ. 154, 11-15]:

Ἐμοὶ μὲν οὖν διὰ ταῦτ' ἔδοξεν ἄξιον εἶναι ζητήσεως τὸ περὶ τῆς τῶν χαροπῶν ὀφθαλμῶν χροιάς. τῶν δ' ἐξηγησαμένων τὸ βιβλίον οἱ μὲν Ἐμπειρικοὶ καὶ σὺν αὐτοῖς καὶ ὁ Λύκος ὡσπερ ἄλλα πολλὰ καὶ τοῦτο χωρὶς τοῦ ζητῆσαι τὴν αἰτίαν παρίαισι³⁷².

Γι' αὐτοὺς τοὺς λόγους μοῦ φάνηκε ὅτι εἶναι ἄξιο ἔρευνας τὸ ζήτημα τοῦ χρώματος τῶν γαλάζιων ματιῶν. Ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἐξήγησαν τὸ βιβλίον οἱ Ἐμπειρικοὶ καὶ μαζί μὲ αὐτοὺς καὶ ὁ Λύκος, ὅπως πολλὰ ἄλλα παραλείπουν καὶ αὐτὸ χωρὶς νὰ ἀναζητήσουν τὴν αἰτία του.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 216.

Σχολιάζεται τὸ ἱπποκρατικὸ χωρίο, Ἐπιδημ. Γ' 3, 14 [III 96, 4-98, 5 L.]: Εἶδος δὲ τῶν φθινωδῶν ἦν, τὸ λεῖον, τὸ ὑπόλευκον, τὸ φακῶδες, τὸ ὑπέρυθρον, τὸ χαροπὸν, λευκοφλεγματῖαι· πτερυγῶδες· καὶ γυναικες, οὕτω· τὸ μελαγχολικόν τε καὶ ὕφαιμον· οἱ καῦσοι καὶ τὰ φρενιτικά καὶ τὰ δυσεντεριώδεα τούτων ἤπτετο. τεινεσμοὶ νέοισι φλεγματώδεσιν. μακρὰι διάρροιαὶ καὶ τὰ δριμέα διαχωρήματα καὶ λιπαρὰ πικροχόλοισιν. Βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 3, 70 [XVII/A', σ. 722, 2-8 K. = CMG V/10/2/1, σ. 151, 14-20].

τὸ περὶ τῆς τῶν χαροπῶν ὀφθαλμῶν χροιάς

Βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. Γ' 3, 70 [XVII/A', σ. 723, 8 κ.έ. K. = CMG V/10/2/1, σ. 152, 16-21]: καὶ μὴν καὶ περὶ τῶν χαροπῶν καὶ ὅλως περὶ τῶν κατὰ τοὺς ὀφθαλμοὺς χρωμάτων ἔμαθες ἐν τοῖς Περὶ κράσεων ... πρῶτον μὲν γάρ, <εἰ> τοὺς χαροποὺς λεγομένους ὀφθαλμοὺς ὁποῖοί τινές εἰσιν ἐννοῆσαι χρή ... Ὅτι ταῖς τοῦ σώμ. κράσ. 7 [IV 797, 1-2 K. = Gal. scr. min. II 56, 8-10]: τοῖς δὲ χαροπὸν, <ἐνιοὺς δ' αἰγυπὸν, ὃ ἦθους> βελτίστου σημείον [ἔστι], κ.ἄ.

τῶν δ' ἐξηγησαμένων τὸ βιβλίον οἱ μὲν Ἐμπειρικοὶ

Βλ. Ἐμπερ. Σχολή, ἀπ. 347 Deichgräber (σ. 241, ὅπου καὶ οἱ παρατηρήσεις ποὺ ἀφοροῦν τὸ κριτικὸ ὑπόμνημα). Γιὰ τοὺς Ἐμπειρικοὺς γιατροὺς ποὺ ἔγραψαν ὑπομνήματα στὸ τρίτο βιβλίον τῶν ἱπποκρατικῶν Ἐπιδημιῶν βλ. Deichgräber, *Empirikerschule*, σσ. 228-241 (ἀπ. 334-347).

372. Βλ. καὶ τὸ κριτ. ὑπόμν. τοῦ Wenkebach: παρίαισι Cognarius: εἰς παρατήρησιν codd. et Wenkebach: παρίαισι Kühn: παρατρέχουσιν? Deichgräber.

Ἐπιδημιῶν ΣΤ'

Μαρτυρίες

57. Γαλην., *Ἑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 4, 14 [CMG V/10/2/2, σσ. 286, 27-287, 10]³⁷³:

Διάβασα τὸ ἕβδομο μέρος³⁷⁴ ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ βιβλίου [sc. τοῦ ἔκτου τῶν *Ἐπιδημιῶν*] τοῦ Ἱπποκράτη καὶ διαπίστωσα ὅτι διαβάζει [sc. ὁ Λύκος] τὴν ἀρχὴ τοῦ χωρίου αὐτοῦ ὡς ἀκολουθῶς ...

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 64.

58. Γαλην., *Ἑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* [CMG V/10/2/2, σσ. 378, 15-379, 1]³⁷⁵:

Γιὰ τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα εἶναι ἀρκετὸ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἐρμήνευσε τὴ ρῆση αὐτὴ στὴν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου ἀπὸ τὰ ὑπομνήματά του, στὰ ὁποῖα ἐξηγεῖ αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ ἔκτου βιβλίου [sc. τοῦ ἔκτου βιβλίου τῶν *Ἐπιδημιῶν*].

Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 68.

59. Γαλην., *Ἑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 5, 14 [CMG V/10/2/2, σσ. 287, 22-288, 4]³⁷⁶:

Ἐπειδὴ εἶδα ὅτι οἱ ἄνθρωποι προτιμοῦσαν τὰ βιβλία του [sc. τοῦ Λύκου] ἐξ αἰτίας τῆς σαφοῦς καὶ εὐκόλα κατανοητῆς ἐρμηνείας του, ἀπόκτησα τὰ βιβλία του, καὶ ἐπειδὴ διαπίστωσα ὅτι αὐτὸς στὸ σύνολο τῆς ἐρμηνείας του ἀκολουθοῦσε αὐτὰ ποῦ ἐξέθετε ὁ Μαρῖνος, διάβασα τόσο τὰ δικά του ὑπομνήματα στὰ βιβλία τοῦ Ἱπποκράτη ὅσο καὶ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Μαρίνου, ἔτσι γνώρισα τὸν τρόπο ἐργασίας τοῦ Λύκου, καὶ ὅτι αὐτὸς ἀκολουθοῦσε στὰ ὑπομνήματά του τὸν Μαρῖνο· καὶ αὐτό³⁷⁷ ἀπέδειξε ἐπίσης ὅτι ὀλόκληρη ἢ σχολὴ του στὰ ὑπομνήματά της ἀκολουθοῦσε τὸν Μαρῖνο. Ἡ διαφορὰ στὶς πραγματεύσεις τῶν δύο ἐγκεῖται μόνο στὴν ἔκταση· ἐπειδὴ οἱ πραγματεύσεις τοῦ Λύκου εἶναι ἐκτενέστερες ἀπὸ ἐκεῖνες τοῦ Μαρίνου.

Προφανῶς ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου στὸ ἕκτο βιβλίο τῶν *Ἐπιδημιῶν*. Καταλήγω στὸ συμπέρασμα αὐτό, ἐπειδὴ α') ὁ Μαρῖνος ἔγραψε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀνατομικὸ σύγγραμμά του, ὑπόμνημα στὸ βιβλίο αὐτό, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀπ. 63, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀλληλεξάρτηση τοῦ Λύκου, τοῦ Μαρίνου κ.ἄ. κατὰ τὴν ἐξήγηση συγκεκριμένης ρήσεως, καὶ

373. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

374. Βιβλίο;

375. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

376. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

377. Δηλ. ἡ συγκριτικὴ ἀνάγνωση.

β') τὸ ἐδῶ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα ἐντάσσεται μέσα στὸ εὐρύτερο κείμενο, στὸ ὁποῖο ὁ Γαληνὸς κάνει λόγο γιὰ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου στὸ *Ἐπιδημιῶν ΣΤ'*.

Ἀποσπάσματα

60. Γαλην., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 30 [XVII/A', σσ. 956, 12-957, 2 K. = CMG V/10/2/2, σ. 93, 19-24]:

Οὐ μόνον «ἐξ οἶων <ἐς οἶα> καὶ ἄλλαι» γεγραμμένον εὐρίσκομεν, ἀλλὰ καὶ «ἐξ οἶων οἶα ἀλλοιοῦσι» καὶ «ἐξ οἶων οἶα ποιοῦσι» καὶ τὴν μὲν πρώτην γραφὴν οἱ τε παλαιοὶ τῶν ἐξηγητῶν ἴσασι καὶ Ροῦφος, τὴν δ' «ἐξ οἶων οἶα ἀλλοιοῦσιν» οἱ περὶ Σαβῖνον καὶ Διοσκουρίδην, τὴν δ' «ἐξ οἶων οἶα ποιοῦσιν» οἱ περὶ τὸν Λύκον. ἔστι δὲ τῆς παλαιᾶς γραφῆς ἡ διάνοια καθολικόν τι διδάσκουσα, τῶν δ' ἄλλων <τὸ> ἐν μέρει.

Ἐντοπίζουμε ὄχι μόνον τὴ γραφὴ *ἐξ οἶων <ἐς οἶα> καὶ ἄλλαι*, ἀλλὰ καὶ *ἐξ οἶων οἶα ἀλλοιοῦσι* καὶ *ἐξ οἶων οἶα ποιοῦσι* τὴν πρώτη γραφὴ τὴ γνωρίζουν οἱ παλαιοὶ ἐξηγητὲς καὶ ὁ Ροῦφος, ἐνῶ τὴν *ἐξ οἶων οἶα ἀλλοιοῦσι* ὁ Σαβῖνος καὶ ὁ Διοσκουρίδης, καὶ τὴν *ἐξ οἶων οἶα ποιοῦσιν* ὁ Λύκος. Τὸ περιεχόμενο τῆς παλαιᾶς γραφῆς διδάσκει κάτι τὸ γενικό, ἐνῶ τῶν ἄλλων τὸ μερικό.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 234.

Σχολιάζεται τὸ χωρίο, *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 14 [V 284, 5-7 L.]: *Αἱ διαδέξεις τῶν ὑποχονδρίων, ἐξ οἶων ἐς οἶα καὶ ἄλλαι καὶ τῶν σπλάγγνων τῶν φλεγμονῶν οἶα δύνανται, εἴτ' ἐξ ἥπατος σπληνί, καὶ τάναντία καὶ ὅσα τοιαῦτα.* Βλ. καὶ Γαλην., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 30 [XVII/A', σ. 956, 9-11 K. = CMG V/10/2/2, σ. 93, 15-18].

«ἐξ οἶων <ἐς οἶα> καὶ ἄλλαι» γεγραμμένον εὐρίσκομεν

Τὴ γραφὴ αὐτὴ τὴν ἔχουν ὑπ' ὄψιν τοὺς οἱ παλαιοὶ ἐξηγηταὶ τοῦ ἔργου, ποὺ δὲν κατονομάζονται, καὶ ὁ Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος. Βλ. καὶ *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 14 [V 284, 5 L.], κριτ. ὑπόμν. Πρβ. καὶ *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 6, 5 [V 326, 5-6 L.]: *Αἱ ναρκώσεις οἶαι. ἐξ οἶων καὶ οἶαι ᾧ τὸ ἰσχύον ...* Γιὰ τὸν Ροῦφο βλ. παραπάνω, σσ. 256-257.

«ἐξ οἶων οἶα ἀλλοιοῦσι»

Πρόκειται γιὰ τὴ γραφὴ ποὺ γνωρίζουν ὁ Σαβῖνος καὶ ὁ Διοσκουρίδης. Βλ. καὶ *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 14 [V 284, 5 L.], κριτ. ὑπόμν. Γιὰ τὸν Σαβῖνο βλ. παραπάνω, σ. 283. Ὁ Διοσκουρίδης ποὺ μνημονεύεται ἐδῶ δὲν εἶναι ὁ γνωστὸς φαρμακολόγος (Πεδάνιος Διοσκουρίδης) ἀλλὰ ὁ Ἡροφίλειος γιαιτρὸς Διοσκουρίδης ὁ Φακάς, ὑπομνηματιστὴς ἱπποκρατικῶν ἔργων, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὸν 1ο αἰ. π.Χ.· σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 11.

«ἐξ οἶων οἶα ποιοῦσι»

Τὴ γραφὴ αὐτὴ εἶχε ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Λύκος. Βλ. καὶ *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 14 [V 284, 5 L.], κριτ. ὑπόμν.

οἱ περὶ τὸν Λύκον

Γιὰ τὴν ἔκφραση αὐτὴ βλ. παραπάνω, σχόλιο στὸ ἀπ. 26, σ. 273.

61. Γαλην., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 34 [XVII/A', σσ. 966, 6-967, 2 K. = CMG V/10/2/2, σ. 98, 13-25]:

Τινὲς δ' ἐπὶ τῶν <τὴν> καλουμένην ρυάδα³⁷⁸ κατ' ὀφθαλμὸν ἐχόντων τὸν λόγον τοῦτον αὐτῷ γεγονέναι φασίν, ὡσπερ καὶ ὁ Λύκος, ὃς ἀποτείνας μακρὸν λόγον ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν εἰς ὑπερώαν φησὶ διήκειν πόρον ἐκκενοῦντα ταύτη τὸ κατ' αὐτοὺς γεννώμενον περίττωμα. κείσθαι δὲ τὸν πόρον τοῦτον παρὰ τὸν μείζω κανθὸν καὶ γίνεσθαι ρυάδα³⁷⁹ κατὰ τρόπους τρεῖς, ἤτοι τοῦ πόρου μύσαντός πως ἢ φραχθέντος ἢ τοῦ περιττώματος πολλοῦ συλλεγομένου κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν, ὡς ὑπερχεισθαί τι, μὴ δεχομένου πᾶν αὐτὸ τοῦ πόρου διὰ φυσικὴν στενότητα, καὶ κατὰ τρόπον ἄλλον, ὅταν οὐλὴ κατὰ τὸν κανθὸν γενομένη τυφλώσῃ τὸν πόρον, ἣν καὶ μετὰ τὰς ἐκτομὰς τῶν ἐγκανθίδων γίνεσθαι φησὶ καὶ ἄλλως ἐλκωθέντος τοῦ τόπου. ταύτην μὲν οὖν ἀνίατον εἶναι, τὰς δ' ἄλλας ἰασίμας, ἀντισπώντων ἡμῶν εἰς φάρυγγα.

Κάποιοι ἰσχυρίζονται ὅτι αὐτός [sc. ὁ Ἴπποκράτης] ἔχει κάνει ἐδῶ λόγο γι' αὐτοὺς ποῦ πάσχουν ἀπὸ τὴν ὀφθαλμικὴ νόσο ποῦ λέγεται ρυάδα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Λύκος, ὁ ὁποῖος μακρηγορώντας λέει ὅτι ἀπὸ τὰ μάτια (ξεκινᾶ) ἕνας πόρος (καί) καταλήγει στὴν ὑπερώα, ἐκκενώνοντας σ' αὐτὴν τὸ περίττωμα ποῦ δημιουργεῖται σ' αὐτά (τὰ μάτια). Ὅτι ὁ πόρος αὐτὸς βρίσκεται κοντὰ στὸν μεγάλο κανθὸ καὶ ὅτι ρυάδα δημιουργεῖται κατὰ τρεῖς τρόπους, ἢ ἐπειδὴ ὁ πόρος συσπάσθηκε κατὰ κάποιο τρόπο ἢ βούλωσε ἢ ἐπειδὴ συλλέγεται πολὺ περίττωμα στὸ μάτι, σὰν νὰ ἔχει χυθεῖ κάτι σὲ μεγάλη ποσότητα, καὶ ὁ χῶρος δὲν τὸ χωρᾶ ὅλο αὐτὸ ἐξ αἰτίας τῆς φυσικῆς στενότητάς του καὶ κατὰ (ἕναν) ἄλλο τρόπο, ὅταν δημιουργηθεῖ οὐλὴ στὸν κανθὸ καὶ φράξῃ τὸν πόρο, ἢ ὁποῖα (οὐλὴ) λέει ὅτι δημιουργεῖται καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν (ἐγχειρητικὴ) ἀφαίρεση τῶν ἐγκανθίδων καὶ ὅταν γιὰ ἄλλη αἰτία δημιουργηθεῖ ἔλκος στὴν περιοχὴ. Ὅτι αὐτὴ εἶναι ἀνίατη, ἐνῶ οἱ ἄλλες ἰασίμας, ἀφοῦ ἀπομακρύνουμε πρὸς τὸν φάρυγγα (τὴ νοσογόνο ὕλη)³⁸⁰.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 234.

Σχολιάζεται τὸ χωρίο, Ἴπποκρ., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 16 [V 284, 14-286, 2 L.]: Ὁμμάτων ρωδῶων, ἣν ἄλλως φαίνεται ξυμφέρειν, ἀντισπᾶν ἐς φάρυγγα, καὶ ὅπη ἔρευξις λυσιτελεῖ καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Βλ. καὶ Γαλην., *Ἰπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 36 [XVII/A', σ. 965, 1-10 K. = CMG V/10/2/2, σ. 98, 1-3]. Σημειῶνω ὅτι τὸ χωρίο αὐτὸ στὴν ἐκδοση τοῦ Kühn διαχωρίζεται σὲ δύο λήμματα: α') Οἷον ὁμμάτων ρωδῶων, ἣν ἄλλως φαίνεται συμφέρειν, ἀντισπᾶν εἰς φάρυγγα [XVII/A', σ. 965, 1-3 K.] (ἀκολουθεῖ ἡ ἐξήγησις [XVII/A', σ. 965, 4-8 K.]), καὶ β') καὶ ὅπη ἔρευξις λυσιτελεῖ καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα [XVII/A', σ. 965, 9-10 K.] (ἀκολουθεῖ ἡ ἐξήγησις [XVII/A', σ. 965, 11 κ.έ. K.]).

ἐπὶ τῶν τὴν καλουμένην ρυάδα κατ' ὀφθαλμὸν ἐχόντων

Ἡ ρυάς εἶναι νόσημα τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ ὁποῖο προκαλεῖ συνεχῆ ροὴ δακρῶων, καὶ ρυαδικοὶ ὀνομάζονται ὅσοι πάσχουν ἀπὸ τὸ νόσημα αὐτό· βλ. [Γαλην.], *Ὅρ. ἰατρ.* 357 [XIX 437, 13-14 K.]: Ροιάς [leg. Ρυ-] ἐστὶ τῆς ἐγκανθίου σαρκὸς δαπάνησις ἢ τὸ δάκρυον ἀπορρέει, καὶ Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 90 [CMG VIII/2, σ. 335, 12-16]: Περὶ ρυάδων ὀφθαλμῶν. ρυάδες ὀφθαλμοὶ λέγονται, ὅταν ἐξ ἐλκώσεως ἢ πτερυγίου ἀφαιρέσεως, ἢ ἐγκανθίδος ἐκ βάσεως, ὁ κανθὸς ὅλος ἀρθῆ καὶ στέγειν μὴ δύνηται τὸ ἐπιφερόμενον δάκρυον, ἀλλὰ κατὰ τῶν μῆλων ρέη. συμβαίνει δὲ τοῦτο ἐνίοτε καὶ ἐπὶ τῶν κακῶς θεραπευομένων αἰγιλώπων. λέγονται δὲ ρυάδες καὶ διὰ τοὺς συνεχεῖς ρευματισμοὺς τῶν ὀφθαλμῶν

378. ρυάδα scripsi: ροιάδα ed.

379. ρυάδα scripsi: ροιάδα ed.

380. Δηλ. τὰ χρόνια τῶν ὀφθαλμῶν ρεύματα.

δακρυρροούντες αεί. Βλ. ακόμη Γαλην., *Θεραπ. μέθ.* 14, 16 [X 1002, 13-15 K.]: *ἐκ ταύτου δὲ τοῦ γένους εἰσὶ καὶ αἱ κατὰ τὸν μέγαν κανθὸν ρυάδες, ἡ μειωθέντος ἐπὶ πλέον ἢ τελῶς ἀπολλυμένου τοῦ κανθοῦ· Ἀλέξ. Τραλλ., Π. ὀφθαλμ.* 1 [σ. 148, 3-6 Puschm.]: *Περὶ ἔγκανθίδος καὶ ρυάδος. ...* Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 22 [CMG IX/1, σ. 178, 18-28]: *Περὶ ἔγκανθίδων καὶ ρυάδων. Ἡ ἔγκανθις ὑπεραύξησις ἐστὶ τοῦ φυσικοῦ κατὰ τὸν μέγαν κανθὸν σαρκίου, ἡ δὲ ρυὰς αὐτοῦ μείωσις, κ.ἄ.* Βλ. καὶ λίγο παρακάτω, λεπτομερέστερα γιὰ τὶς αἰτίες ποὺ προκαλοῦν τὴ ρυάδα.

Βλ. ακόμη Durling, *Medical Terms*, σ. 285, λ. ρυὰς, ἡ.

ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν εἰς ὑπερώαν φησὶ διήκειν πόρον ἐκκενοῦντα ταύτη τὸ κατ' αὐτοὺς γεννώμενον περιττώμα.

Βλ. Γαλην., *Π. χρ. μορ.* 11, 17 [III 920, 17-921, 4 K. = II 169, 16-20 Helmr.]: *καὶ μὲν γε καὶ περὶ τῶν τρημάτων τῆς ρινόσ, ἃ κοινὰ πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστὶν αὐτῇ διήκοντα καθ' ἑκάτερον μέρος ἄχρι τοῦ μεγάλου κανθοῦ, σὺν τῇ τῶν ἄλλων τῶν κατ' ὀφθαλμοὺς ἐξηγήσει μορίων ἔμπροσθεν εἴρηται· Θεραπ. μέθ.* 5, 3 [X 316, 15-16 K.]: *ἐπὶ δὲ τῶν κατ' ὀφθαλμοὺς καὶ ὧτα καὶ ὑπερώαν διὰ ρινῶν ἢ παροχέτευσις, κ.ἄ.* Πρβ. καὶ Γαλην., *Π. αἰτ. συμπτ.* 3, 11 [VII 262, 9-12 K.]: *εἴτε γὰρ ἐκ ρινῶν εἴτ' ἐξ ὧτων, εἴτ' ἐξ ὑπερώας, εἴτ' ἐξ ὀφθαλμῶν ... εἴτ' ἐξ ὅτου δὴ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐκκρίνοιτό τι.*

παρὰ τὸν μείζω κανθὸν

Βλ. παραπάνω, σ. 154.

γίνεσθαι ρυάδα κατὰ τρόπους τρεῖς

Γιὰ τὶς αἰτίες προκλήσεως τῆς ρυάδος, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν ταυτίζονται σὲ ὅλους τοὺς γιατροὺς ποὺ κάνουν σχετικὸ λόγο, βλ. στὶς πηγές ποὺ καταγράφονται παραπάνω, στὸ σχόλιο στὸ χωρίο: *ἐπὶ τῶν τὴν καλουμένην ρυάδα ...*

μετὰ τὰς ἐκτομάς τῶν ἔγκανθίδων

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς ἔγκανθίδος βλ. Γαλην., *Π. τῶν παρὰ φύσ. ὄγκ.* 17 [VII 732, 5-6 K.]: *ἔγκανθις δὲ καὶ αὕτη παρὰ φύσιν μὲν τις ὄγκος ἐν τοῖς μεγάλοις γίνεται κανθοῖς, ἐστὶ δ' οὐ τῶ παντὶ γένει παρὰ φύσιν· Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ.* 7, 63 [VIII/2, σ. 316, 10-19]: *Περὶ ἔγκανθίδος, κ.ἄ.* Γιὰ τὴν πλημμελῆ ἐκτέλεση τῆς χειρουργικῆς ἐπεμβάσεως γιὰ ἀφαίρεση τῆς ἔγκανθίδος, ἡ ὁποία ἔχει ὡς συνέπεια τὴν πρόκληση ρυάδος, βλ. στὸ προηγούμενο σχόλιο καὶ ἐπὶ πλέον Γαλην., *Π. χρ. μορ.* 10, 11 [III 810, 16- 811, 2 K. = II 91, 25-28 Helmr.]: *οἱ δὲ τινες ἐν ταῖς τῶν ἔγκανθίδων χειρουργίαις ἀποτέμνοντες αὐτοῦ πλέον ἢ προσῆκεν ἐκρεῖν ἐπέτρεψαν ταύτη τοῖς περιττώμασι, καὶ καλοῦσι μὲν τὸ πάθημα ροιάδα [leg. ρυὰς; cf. transl. lat. ryadem].*

ταύτην μὲν οὖν ἀνίατον εἶναι, τὰς δ' ἄλλας ἰασίμας, ἀντισπώντων ἡμῶν εἰς φάρυγγα

Γιὰ νὰ γίνεῃ κατανοητὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ χωρίου αὐτοῦ βλ. Γαλην., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 34 [XVII/A', σ. 965, 11-14 K. = CMG V/10/2/2, σ. 98, 4-7]: *Ἐν τι τῶν κατ' εἶδος ἀντισπαστικῶν βοθημάτων τοῦτ' ἐστὶ συμβουλευόντος ἡμῖν αὐτοῦ [sc. τοῦ Ἱπποκράτους] τὰ χρόνια τῶν ὀφθαλμῶν ρεύματα μετὰγειν ἀντισπώντας ἐπὶ φάρυγγα διὰ φαρμάκων δηλονότι δριμύων.*

62. Γαλην., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 36 [CMG V/10/2/2, σσ. 102, 32-103, 13]³⁸¹:

Ἡ γραφὴ αὐτῆ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ λέξη ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο γράμματα (Alef καὶ Dhal = idh = οὐ) —καὶ ἡ συνήθης εἶναι χωρὶς ταυτόχρονη προσθήκη ἑνὸς Alef (idha, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοῦ που) —, εἶναι ἡ γραφὴ ἡ ὁποία βρίσκεται

381. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

στά παλαιὰ χειρόγραφα. Ὅσον ὁμως ἀφορᾷ τὸν Λύκο, προσέθεσε στὰ δύο γράμματα ἕνα τρίτο, τὸ Alef (συνεπῶς idha = πού), οὕτως ὥστε συνέδεσε ὀλόκληρη αὐτὴ τὴν ἔκφραση μὲ αὐτὸ πού προηγείται. Εἶπε ὅτι τὴν ἐν λόγῳ ἔκφραση τοῦ Ἴπποκράτη πρέπει νὰ τὴν κατανοήσῃ κάποιος ὡς ἐξῆς, ὅτι δηλ. αὐτὸς ὑπομνήσκει ἐκεῖνα πού εἶχε πεῖ προηγουμένως, ὅταν περιέγραφε τὸ πρόσωπο, ὅτι πρέπει νὰ γίνουν ἀποδεκτὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὄψη, ἢ ὁποῖα γίνεται φανερὴ ἀπὸ τὴν ὁμορφιὰ τῶν ἐνδείξεων (*εὐσημείη*), καὶ μάλιστα στὸ «σοβαρὸν» νόσημα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ φυσικὴ κατάσταση, καὶ ὄχι στὸ ἐλαφρὺ. Καὶ σ' αὐτὸ ἀποσκοποῦσε ὁ Ἴπποκράτης μὲ τὴν προσθήκη (τῆς ἐκφράσεως) *παρὰ τὸ μέγα πού*.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 234.

Ἡ γραφὴ αὐτὴ, κατὰ τὴν ὁποῖα ἡ λέξις ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο γράμματα (Alef καὶ Dhal = idh = οὐ) — καὶ ἡ συνήθης εἶναι χωρὶς ταυτόχρονη προσθήκη ἐνὸς Alef (idha, τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπόδοσις τοῦ πού)

Τὸ παραπάνω ἀπόσπασμα ἀποτελεῖ, σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοσις, τμῆμα τοῦ γαληνικοῦ σχολίου στὸ ἀκόλουθο χωρίο, Ἴπποκρ., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 17 [V 286, 7-8 L.]: *Ἐπὶ τοῖσι μεγάλοισι κακοῖσι πρόσωπον ἦν ἢ χρηστόν, σημεῖον χρηστόν· ἐπὶ δὲ τοῖσι μικροῖσι τάναντία σημαῖνον εὐσημείη, κακόν, στὸ ὁποῖο ὁμως δὲν ὑπάρχει ἡ γραφὴ οὐ ἢ πού (ἡ μνεῖα τῶν γραφῶν οὐ ὡς idh καὶ πού ὡς idha ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ σχολίου τὸ γνωρίζουμε μόνον ἀπὸ τὴν ἀραβικὴ μετάφρασί του)· βλ. καὶ Γαλην., *Ἰπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 36 [CMG V/10/2/2, σ. 101, 20-22]. Ἀντίθετα ἡ γραφὴ οὐ ἐντοπίζεται στὸ χωρίο, Ἴπποκρ., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 18 [V 286, 7-8 L.]: *Παρὰ τὸ μέγα, οὐ ἢ γυνὴ ὀπισθεν τοῦ Ἡρώου, ἰκτεριώδεις ἐπιγενομένου, τὸ ὁποῖο σχολιάζοντας ὁ Γαληνὸς σημειώνει, Ἰπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 37 [XVIII/A', σ. 974, 10-14 K. = CMG V/10/2/2, σ. 103, 25-27]: *Εἶτε τῆς προγεγραμμένης ῥήσεως ἐστὶ τέλος [τὸ παρὰ τὸ μέγα οὐ] τοῦτο <τὸ> λεξείδιον, εἶτε <τῆς ἐπιγεγραμμένης ἀρχῆ> τόπου <τέ> τινος δηλωτικόν ...**

63. Γαλην., *Ἰπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 4, 11 [CMG V/10/2/2, σσ. 212, 27-213, 2]³⁸²:

Ἐπίσης ὁ Μαρίνος καὶ ὁ Λύκος καὶ κάποιοι ἄλλοι ἀπὸ τὴ σχολὴ τοῦ Κοῖντου καὶ τοῦ Νουμισιανοῦ ἐξήγησαν τὸ χωρίο, καὶ στὰ περισσότερα πού ἐξέθεσαν, ἐπαναλαμβάνει ὁ ἕνας τὸν ἄλλο.

ὁ Μαρίνος

Πὰ τὸν Μαρίνο βλ. παραπάνω, σ. 264.

κάποιοι ἄλλοι ἀπὸ τὴ σχολὴ τοῦ Κοῖντου

Πὰ τὸν Κοῖντο καὶ τοὺς μαθητὲς του βλ. παραπάνω, σ. 255, καὶ σ. 259, ὡς ὑπομνηματιστὴ ἱπποκρατικῶν ἔργων.

καὶ τοῦ Νουμισιανοῦ

Πὰ τὸν Νουμισιανὸ βλ. παραπάνω, σ. 283.

ἐξήγησαν τὸ χωρίο

Πρόκειται γιὰ τὸ ἀκόλουθο χωρίο, Ἴπποκρ., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 4, 8 [V 308, 17-18 L.]: *Ἵδωρ ἀφε-*

382. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

ψηθὲν τὸ μὲν ὡς δέχεται τὸν ἡέρα, τὸ δὲ μὴ ἐμπλεον εἶναι καὶ ἐπίθημα ἔχειν. Βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 4, 11 [CMG V/10/2/2, σ. 207, 22-24].

στὰ περισσότερα πού ἐξέθεσαν, ἐπαναλαμβάνει ὁ ἕνας τὸν ἄλλο

Πρβ. καὶ μαρτ. 12, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἐξάρτηση τοῦ ἀνατομικοῦ συγγράμματος τοῦ Λύκου ἀπὸ τὸ ἀντίστοιχο τοῦ Μαρίνου.

64. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 4, 14 [CMG V/10/2/2, σσ. 286, 27-287, 10]³⁸³:

Ἀφοῦ προσκομίσαμε τόσο πολλὰ γιὰ τὴν ἐξήγηση τῆς σημασίας αὐτῶν τῶν λέξεων, αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀρκετά, ὥστόσο τίποτε δὲν μὲ ἐμποδίζει νὰ μνημονεύσω καὶ τὴ γραφὴ τοῦ Λύκου, ἐνὸς μαθητῆ τοῦ Κοῖντου. Ἐγὼ ὅμως δὲν γνωρίζω κανέναν, ὁ ὅποιος ἔχει μεταβάλλει τὴ γραφὴ αὐτῆ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Λύκο. Μετέβαλε λοιπὸν τὴν ἀρχὴ τοῦ χωρίου αὐτοῦ σύμφωνα μὲ τὴν τόλμη τὴν ὁποία ὁ ἄνδρας αὐτὸς ἔχει στὴν ἀλλαγὴ ἀρχαίων γραφῶν, ὅπως φρόντιζαν νὰ κάνουν ὁ Διοσκουρίδης καὶ ὁ Καπίτων. Διάβασα τὸ ἑβδομο μέρος (βιβλίο;) ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Λύκου σ' αὐτὸ τὸ τμήμα τοῦ βιβλίου τοῦ Ἱπποκράτη καὶ διαπίστωσα ὅτι διαβάζει [sc. ὁ Λύκος] τὴν ἀρχὴ τοῦ χωρίου αὐτοῦ ὡς ἀκολουθῶς: «Τὸ νερὸ ὑποδεικνύει τὴ γλῶσσα», καὶ ἔπειτα γράφει στὸ ὑπόμνημά του κατὰ λέξη: «Ὅταν ὁ Ἱπποκράτης στὸ χωρίο αὐτὸ λέει ὅτι τὸ νερὸ ὑποδεικνύει τὴ γλῶσσα, μ' αὐτὸ δὲν ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι τὸ νερὸ ὑποδεικνύει τὴ γλῶσσα [: τὸ χρῶμα της:] καὶ ταυτόχρονα τὰ οὖρα, ἀλλὰ εἶναι ξεκάθαρο ὅτι θεωρεῖ πῶς αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀπόδειξη καὶ γιὰ τοὺς δύο χυμοὺς πού ἐπικρατοῦν στὸ σῶμα». Αὐτὲς εἶναι οἱ λέξεις τοῦ Λύκου.

Βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 4, 14 [CMG V/10/2/2, σσ. 287, 10-288, 25] (σχόλια τοῦ Γαληνοῦ στὶς παραπάνω ἀπόψεις τοῦ Λύκου ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἐξηγητῶν τοῦ Ἱπποκράτη).

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 57 (: Διάβασα ... ὡς ἀκολουθῶς).

Σχολιάζεται τὸ χωρίο, Ἱπποκρ., Ἐπιδημ. ΣΤ' 5, 8 [V 318, 5-8 L.]: *Γλῶσσα οὖρον σημαίνει χλωραὶ γλῶσαι χολῶδες· τὸ δὲ χολῶδες ἀπὸ πίονος· ἐρυθραὶ δὲ ἀφ' αἵματος· μέλαινα δὲ ἀπὸ μελαίνης χολῆς· αὐαὶ δὲ ἀπὸ ἐγκαύσιος λιγνῶδες καὶ μητρώον μορίου· λευκαὶ δὲ ἀπὸ φλέγματος.* Βλ. καὶ Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 5, 14 [XVII/B', σ. 269, 12-16 K. = CMG V/10/2/2, σ. 284, 7-11].

Ὁ Διοσκουρίδης

Πρόκειται γιὰ τὸν Διοσκουρίδη Φακά, γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 11.

καὶ ὁ Καπίτων

Ὁ γιατρὸς Ἀρτεμίδωρος Καπίτων ἔζησε ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ ἐπεξεργάσθηκε μιὰ ἔκδοση τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων, πιθανὸν ἔχοντας ὡς βάση τὴν ἐργασία τῶν προηγούμενων ἐξηγητῶν. Ὁ Γαληνὸς τὸν μνημονεύει ἀρκετὲς φορές, μάλιστα καὶ σὲ σχέση μὲ τὰ βιβλία τῶν Ἐπιδημιῶν (Α', Γ' καὶ ΣΤ')· βλ. M. Wellmann, «Artemidoros» (34), *RE* II/1 (1895) 1332· V. Nutton, «Artemidoros Karipiton» (8), *DNP* 2 (1997/1999) 52 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Γιὰ τὴν ἔκδοση τοῦ

383. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

Ἴπποκράτη βλ. ἐνδεικτικὰ J. Ilberg, «Die Hippokratesausgaben des Artemidoros Kapiton und Dioskurides», *RhM N. F.* 45 (1890) 111-137. Πὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Ἀρτεμιδώρου γενικὰ μὲ τὴν Ἴπποκρατικὴ Συλλογὴ βλ. καὶ Smith, *Hippocratic Tradition*, σσ. 234-240, κ.ά.

65. Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 4, 15 [CMG V/10/2/2, σ. 289, 12-13 καὶ 18-24]³⁸⁴:

Ὁ Λύκος γράφει: *ποτοῦ ὑγρότης, σύντηξις* (: «ὑγρότητα τοῦ ποτοῦ, διάλυσις [sc. τῆς σάρκας]). ... Τὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς ρήσεως ὅλοι σχεδὸν τὸ ἔχουν γράψει κατὰ ἕναν καὶ τὸν αὐτὸν τρόπο: *οὔρον ὁμόχρουν σώματι καὶ πόματι* (: «Τὸ χρῶμα τοῦ οὔρου εἶναι ἴδιο μὲ τὸ χρῶμα τοῦ σώματος καὶ μὲ τὸ χρῶμα τοῦ ποτοῦ»). Ὁ Λύκος ἔχει παραλείψει τὸ *ὡς* καὶ ἀντὶ γι' αὐτὸ ἀρκεῖται νὰ γράψει *καὶ ἔσωθεν ἰόν*³⁸⁵. Ποιὰ εἶναι ἡ διαφορὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔκφραση (αὐτῇ) τὴν ἀντιπαρέρχομαι σὲ ὅλα τὰ ὑπομνήματά μου.

Στὸ ἀπόσπασμα αὐτό, ὅπως καὶ στὸ ἐπόμενο, σχολιάζεται τὸ ἀκόλουθο χωρίο, Ἴπποκρ., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 5, 9 [V 318, 9-10 L.]: *Οὔρον ὁμόχρουν βρώματι καὶ πόματι, καὶ τῶν ἔσωθεν ὅπου τοῦ ὑγροῦ ξύντηξις*. Βλ. ὁμως τὴ μορφή τοῦ κειμένου ποῦ εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 5, 15 [CMG V/10/2/2, σ. 288, 37-38]: *οὔρον ὁμόχρουν σώματι καὶ πόματι καὶ ὡς ἔσωθεν ἰόν, ποτοῦ ὑγρότης, σύντηξις* (καὶ τὸ ἀντίστοιχο κριτ. ὑπόμν.).

Ποιὰ εἶναι ἡ διαφορὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔκφραση (αὐτῇ) τὴν ἀντιπαρέρχομαι σὲ ὅλα τὰ ὑπομνήματά μου

Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τοῦ Γαληνοῦ σχετικὰ μὲ τὶς διαφορὲς μορφὲς τῆς ἐκφράσεως καὶ *ὡς ἔσωθεν ἰόν* ποῦ φαίνεται ὅτι εἶχαν ὑπ' ὄψιν τους οἱ διάφοροι ἐξηγητὲς τοῦ χωρίου, *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* [CMG V/10/2/2, σ. 289, 24 κ.έ.]: Μὲ τὴν ἀπαρίθμηση τῆς διαφορᾶς τῶν ἐκφράσεων στὸ χωρίο αὐτὸ δὲν εἶχα σκοπὸ [sc. νὰ ἀσχοληθῶ] καὶ δὲν ἤλπιζα καμιά ὠφέλεια γι' αὐτὸν ποῦ τὴ γνωρίζει, ἀλλὰ μ' αὐτὸ ἤθελα νὰ πῶ μόνο ὅτι ἐγὼ τὴν προσπερνῶ. Ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν διαφορὰ ποῦ ἀλλάζει τὸ νόημα, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι εἶμαι ἀναγκασμένος, ἂν καὶ δὲν τὸ ἐπραξα γιὰ καμιά σχεδὸν ἄλλη ρήσι, νὰ ἀπαριθμῶ ὅλες τὶς περιπτώσεις [= ὅλες τὶς διαφοροποιήσεις τῆς ἐκφράσεως;], ἐπειδὴ ἡ ρήσι αὐτῇ εἶναι πολὺ σκοτεινὴ καὶ ἀμφίβολη καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταλήξει κάποιος σὲ σαφῆ κρίσι. Ἔτσι εἶμαι ἀναγκασμένος στὸ σχόλιό μου γι' αὐτὴ τὴ ρήσι νὰ ἀντιπαραθέσω τὶς ἐρμηνεῖες ὄλων τῶν ὑπομνηματιστῶν, ἂν καὶ στὰ ὑπομνήματά μου στὴν πραγματεία *Περὶ ἀγμῶν καὶ ἄρθρων*³⁸⁶ καὶ στὸ *Προγνωστικὸν* καὶ στὰ ὑπόλοιπα γνήσια συγγράμματα τοῦ Ἴπποκράτη δὲν βασιζομαι στὰ δικά τους ὑπομνήματα.

66. Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 4, 15 [CMG V/10/2/2, σ. 291, 26-37]³⁸⁷:

Στὸν Λύκο ἀντίθετα, ὁ ὁποῖος στὶς ἐξηγήσεις του εἶναι ἐκτενέστερος καὶ λεπτομε-

384. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

385. Ἀντὶ δηλ. καὶ *ὡς ἔσωθεν ἰόν*.

386. Πὰ τὸν τίτλο αὐτὸν βλ. καὶ Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* 2, 46 [XVII/A', σ. 1002, K. = CMG V/10/2/2, σ. 119, 6-8]: *οὕτως μὲν <ἀν> εἰ σύγγραμμα ἔγραψεν ὁ Ἴπποκράτης ὁμοίως τῷ Περὶ ἀγμῶν καὶ ἄρθρων καὶ Προγνωστικῶ καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς τοιοῦτοις*.

387. Τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

ρέστερος, μπορεί κάποιος να αποκαλύψει εύκολα τὰ λάθη. Ἐδῶ³⁸⁸ ὁμως αὐτὸς ἐντελῶς ὀλοφάνερα ἔχει γράψει τὸ κείμενο σαφέστερα καὶ κατανοητότερα ἀπὸ ὃ,τι συνήθως καὶ δὲν ἔχει καταστρέψει τίποτε. Αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύει τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενο τοῦ Λύκου συμφωνεῖ πλήρως μὲ τὸ δικό μου κείμενο. Γράφει: *Οὔρον ὁμόχρουν σώματι καὶ πόματι καὶ ὡς ἔσωθεν ἰόν, ποτοῦ ὑγρότης, σύντηξις* (: «Τὸ χρῶμα τοῦ οὔρου εἶναι ἴδιο μὲ τὸ χρῶμα τοῦ σώματος καὶ μὲ τὸ χρῶμα τοῦ ποτοῦ, καὶ αὐτὸ ἔρχεται ἀπὸ μέσα, ἢ ὑγρότητα τοῦ ποτοῦ, ἢ διάλυση [sc. τῆς σάρκας]»). Ἐπειτα λέει ὅτι ὁ Ἴπποκράτης μὲ τὴν ἔκφραση αὐτὴ θέλει μόνο νὰ δηλώσει τὴ δυνατότητα ὅτι τὸ οὔρο δείχνει τὰ δύο εἶδη τῶν χυμῶν τοῦ σώματος, δηλ. τῶν χυμῶν ποῦ γεννῶνται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ποτοῦ καὶ τῶν χυμῶν (ποῦ γεννῶνται ἀπὸ) τὴν κατάσταση τοῦ σώματος.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 234.

Στὸν Λύκο ἀντίθετα, ὁ ὁποῖος στὶς ἐξηγήσεις του εἶναι ἐκτενεστερος καὶ λεπτομερέστερος, μπορεῖ κάποιος νὰ ἀποκαλύψει εύκολα τὰ λάθη

Γιὰ τὸ μῆκος τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Λύκου βλ. καὶ ἀπ. 68.

ἢ διάλυση [: τῆς σάρκας]

Ὁ ὅρος ποῦ ὑπάρχει στὸ ἱπποκρατικὸ κείμενο εἶναι *σύντηξις*· γιὰ τὴν ἐρμηνεία του βλ. [Γαλην.], *Ἐπίδημ. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ.* 2, 25 [XVI 289, 14-16 K.]: *ἢ μὲν κυρίως λεγομένη σύντηξις γίνεται τὸ πολὺ διὰ τὸν πυρετὸν κακοήθη, τηκομένης τῆς πιμελῆς ἢ καὶ σαρκὸς τῆς ἀπαλῆς.*

67. Γαλην., *Ἐπίδημ. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπίδημ. ΣΤ'* 5, 27 [CMG V/10/2/2, σσ. 308, 25-309, 8]³⁸⁹:

Ἐχω πεῖ ἤδη ὅτι οἱ περισσότεροι ἐξηγητὲς γνωρίζουν μόνο τὴ γραφὴ, τὴν ἐξήγηση τῆς ὁποίας μόλις προηγουμένως (ἐξέθεσα), καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: *Ψῦξις τὰ κατὰ κοιλίην σκληρύνει* (: «Τὸ ψῦχος κάνει τὴν κοιλιά σκληρῆ»). Τὴ γραφὴ ποῦ τώρα μνημονεύσαμε, στὴν ὁποία ἀντὶ *ψῦξις* ὑπάρχει *μίξις*, ὁ Λύκος τὴν ἐξηγεῖ κατὰ λέξη ἔτσι: «Ἡ ῥῆση αὐτὴ εἶναι ὀρθὴ καὶ ἀληθινὴ· ἐπειδὴ ἐμεῖς αὐτὸ τὸ ἔχουμε παρατηρήσει καὶ τεκμηριώσει». Ἐπίσης ὁ Λύκος μὲ τίς ἐκτενεῖς διαλέξεις του ἐνώπιον μεγάλων ἀκροατηρίων δὲν ἐπέτυχε νὰ μὲ δυσφημίσει ὅσον ἀφορᾶ αὐτὰ ποῦ ἐγὼ εἶχα ἀποσαφηνίσει. Ἐπειδὴ αὐτὸς δὲν μπόρεσε οὔτε μία φορὰ νὰ καθορίσει τίς αἰτίες ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ἢ συνουσία (*μίξις*) καθιστᾶ τὸ σῶμα ξηρὸ, ἀλλὰ ἐξήγησε ἀπλῶς, (καὶ) αὐτὸ εἶναι φανερό, ὅτι τὸ πρᾶγμα ἔχει ἔτσι. Ἐπὶ πλέον ἔκανε τὸ σφάλμα ὅτι στηρίχθηκε στὶς παρατηρήσεις καὶ τὴν πείρα του χωρὶς κάποιο περιορισμό.

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 234.

Ἐχω πεῖ ἤδη ὅτι οἱ περισσότεροι ἐξηγητὲς γνωρίζουν μόνο τὴ γραφὴ, τὴν ἐξήγηση τῆς ὁποίας μόλις προηγουμένως (ἐξέθεσα), καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ ἀκόλουθη: ... «Τὸ ψῦχος κάνει τὴν κοιλιά σκληρῆ»

Βλ. Ἴπποκρ., *Ἐπίδημ. ΣΤ'* 5, 15 [V 320, 4-6 L.]: *Ψῦξις τὰ κατὰ κοιλίην σκληρύνει· μίξις τὰ κατὰ*

388. Δηλ. στὸ χωρίο ποῦ ὑπομνηματίζεται.

389. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνο στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

τήν γαστέρα σκληρύνει. Βλ. και Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 5, 27 [CMG V/10/2/2, σ. 306, 20]: Ψύξις τὰ κατὰ κοιλίην σκληρύνει.

Τῆ γραφῆ πού τώρα μνημονεύσαμε, στήν ὁποία ἀντί ψύξις ὑπάρχει μίξις

Βλ. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 5, 27 [CMG V/10/2/2, σ. 308, 22-24]: συμπεπληρωμένου δ' ἡμῖν ἤδη τοῦ λόγου παντός ἐπὶ τῇ προτέρᾳ γραφῇ, μεταβῶμεν ἐφ' ἑτέρας τὰς ὑπογεγραμμένας. Μίξις τὰ κατὰ τήν γαστέρα σκληρύνει.

Ἐπίσης ὁ Λύκος μὲ τις ἐκτενεῖς διαλέξεις του ἐνώπιον μεγάλων ἀκροατηρίων δὲν ἐπέτυχε νὰ μὲ δυσοφημίσει ὅσον ἀφορᾷ αὐτὰ πού ἐγὼ εἶχα ἀποσαφηνίσει.

Τὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι κάπως προβληματικὸ ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατανόησή του. Κατὰ τὸν Γαληνὸ ὁ Λύκος ἔκανε δημόσιες διαλέξεις, ὅπου παρουσίαζε τις ἀπόψεις του γιὰ διάφορα ἰατρικὰ ζητήματα. Στὸ ἐξεταζόμενο χωρίο σημειώνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐξήγηση τοῦ παραπάνω χωρίου τοῦ Ἐπιδημίων ΣΤ' ὁ Μακεδόνας γιαντρός ἔλαβε θέση ἀντίθετη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Γαληνοῦ, καὶ ἐπειδὴ προφανῶς ἡ ἔρμηνεία του ἦταν λανθασμένη, αὐτὸ συνετέλεσε στήν αὐξηση τῆς φήμης τοῦ Γαληνοῦ. Ὁ Γαληνὸς ὅμως σὲ κανένα σημεῖο τῶν ἔργων του δὲν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Λύκος γνώριζε τὰ συγγράμματά του, καὶ φυσικὰ οὔτε ὅτι ὑποστήριζε κάποια διαφορετικὴ ἀποψη ἔχοντας ὑπ' ὄψιν αὐτόν· μάλιστα, ἂν ὁ Περγαμηνὸς γιαντρός ἔγραψε τὸ ὑπόμνημά του στὸ ἔκτο βιβλίον τῶν Ἐπιδημίων περὶ τὸ 189 μ.Χ. (βλ. Bardong, «Beiträge», σ. 639), τότε εἶναι ἀδύνατον ὁ Λύκος νὰ ἀσκοῦσε κριτικὴ σὲ κάποια γαληνικὴ ἀποψη ἢ γενικὰ νὰ λάμβανε ἀντίθετη θέση.

Ἐπὶ πλέον ἔκανε τὸ σφάλμα ὅτι στηρίχθηκε στὶς παρατηρήσεις καὶ τὴν πείρα του χωρὶς κάποιο περιορισμὸ

Σχετικὰ μὲ τις ἔρμηνειες τοῦ Λύκου, τις βασισμένες στήν πείρα, βλ. καὶ σ. 250.

68. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' [CMG V/10/2/2, σσ. 378, 15-379, 1]³⁹⁰:

Γιὰ τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα εἶναι ἀρκετὸ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἐρμήνευσε τὴ ρῆση αὐτὴ στήν ἀρχὴ τοῦ δευτέρου ἀπὸ τὰ ὑπομνήματά του, στὰ ὁποῖα ἐξηγεῖ αὐτὸ τὸ τμῆμα τοῦ ἔκτου βιβλίου. Ὅταν λέω αὐτό, γίνεται ἀμέσως φανερό, ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ ἀποσαφηνίσει τὸ ζήτημα μὲ λίγα λόγια. Ἐπειδὴ εἶναι συνήθειά του κατὰ τὴν ἐξήγηση τῶν ρήσεων πού βρίσκονται στήν ἀρχὴ τοῦ κάθε βιβλίου νὰ χάνεται σὲ ὑπέρμετρο πλατυασμὸ. Οἱ ἐξηγήσεις τῶν ρήσεων (πού βρίσκονται) στὴ μέση περίπτου τοῦ βιβλίου εἶναι κάπως ἐκτενεστέρες ἀπὸ τὸν μέσο ὄρο. Ἡ ἐξήγηση τῶν ρήσεων πού ἀκολουθοῦν ἔπειτα βρίσκονται στὸν μέσο ὄρο. Ὅτι ἀκολουθεῖ, τὸ πραγματεῦται μόνον μὲ συντομία, τις ρήσεις (πού βρίσκονται) στὸ τέλος τοῦ βιβλίου (τις πραγματεῦται) τόσο σύντομα, ὥστε τὸν βρίσκουμε κάποιες φορές στήν κατακλειδα τῆς ἐξηγήσεώς του μιὰ ρῆση νὰ τὴν ἐξηγεῖ σὲ ἕκταση δέκα μόλις ὁμηρικῶν στίχων. Στὴν ἀρχὴ τῶν ὑπομνημάτων του δὲν μπορεῖ νὰ συγκρατηθεῖ, οὕτως ὥστε μιὰ μόνον ρῆση τοῦ Ἴπποκράτη τὴν ἐξηγεῖ σὲ ἕκταση 300 ἢ 400 ἢ 500 στίχων ἐκείνων τῶν ποιημάτων³⁹¹. Κάποιες φορές ὑπερβαίνει ἀκόμη καὶ αὐτὸ τὸ μέτρο, καὶ γιὰ κάποια ρῆση βρίσκουμε μιὰ ἐξήγηση χιλίων στίχων. Ὅποιος ἀκούει ὅτι αὐτός [sc. ὁ Λύκος] γιὰ τὴν ἐξήγηση μιᾶς ρήσεως χρειάστηκε 1400 στίχους, δὲν μπορεῖ νὰ τὸ πιστέψει. Καὶ μεῖς πράγματι διαπιστώσαμε ὅτι τὸ ἔπραξε, καὶ συγκεκριμένα στὸ πέμπτο μέρος τοῦ ὑπομνήματός του σ' αὐτὸ τὸ βιβλίον κατὰ τὴν ἐξήγηση τῆς ἱπποκρατικῆς

390. Τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος σώζεται μόνον στὰ Ἀραβικά (μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά).

391. Δηλ. τῶν ὁμηρικῶν.

ρήσεως πού ἀρχίζει ἔτσι: τὰς φωνὰς οἱ τρηχέας φύσει ἔχοντες (: «αὐτοὶ πού ἐκ φύσεως ἔχουν βραχνή φωνή»). Σ' αὐτὴ τὴν ἐξήγηση δὲν παραλείπει τίποτε πού θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κάποιος, ἂν ἤθελε νὰ γράψει ἓνα βιβλίον γιὰ τὴ φωνή.

Βλ. καὶ ἀπ. 58 (: *Γὰ τὸν Λύκο ... ἕκτου βιβλίου*) καὶ 49 (: *Ὅποιος ἀκούει ... γιὰ τὴ φωνή*).

Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 234.

Γὰ τὸν Λύκο τὸν Μακεδόνα εἶναι ἀρκετὸ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἐρμήνευσε τὴ ρήση αὐτὴ Πρόκειται γιὰ τὸ ἀκόλουθο χωρίο, Ἴπποκρ., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 6, 14 [V 330, 2-8 L.] = Γαλην., *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ'* [CMG V/10/2/2, σσ. 376, 40-377, 6]³⁹²: *Τὴν ἀπὸ κεφαλῆς ὀστέων φύσιν, ἔπειτα νεύρων, καὶ φλεβῶν, καὶ σαρκῶν, καὶ τῶν ἄλλων χυμῶν, καὶ τῶν ἄνω καὶ τῶν κάτω κοιλιῶν, καὶ γνώμης, καὶ τρόπων, καὶ τῶν κατ' ἐνιαυτὸν γινομένων, ὧρη τινὶ τὸ ἐπὶ πρῶταίτερον τοῦ ἔτεος, οἷον ἐξανθήματα καὶ τὰ τοιαῦτα, ὅμοιον τοῖσι καθ' ἡμέρην πρῶταίτερον λαμβανομένοισιν, ἢ ὀψαίτερον. ὡσαύτως τὸ ἐπίχολον καὶ ἔναιμον σῶμα μελαγχολικόν, μὴ ἔχον ἐξαρύσιας.*

τὴν ἐξηγεῖ σὲ ἕκταση 300 ἢ 400 ἢ 500 στίχων ἐκείνων τῶν ποιημάτων.

Γιὰ τίς ἐκτενεῖς ἐξηγήσεις τοῦ Λύκου βλ. καὶ ἀπ. 49. Πρβ. καὶ ἀπ. 66.

Περὶ χυμῶν

69. [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ.* 1, 24 [XVI 197, 11-198, 6 K.]³⁹³:

Κάκιστον δὲ πάντων ὁ Λύκος ἠρμηνεύσατο [sc. τὴν ἔρριψιν]. οὗτος γὰρ εἰς Ἴπποκράτην κακῶς διακειμένος πάντα αὐτοῦ <τὰ>³⁹⁴ νοήματα καὶ πάσας τὰς ρήσεις ἀπιθάνως ἐξηγήσατο. ... ἀλλὰ τίς φέρει τὴν τοῦ Λύκου τοῦ Μακεδόνοιο ἀσέλγειαν καὶ τὴν τοῦ Ἀρτεμιδώρου ἀμάθειαν καὶ τὴν τῶν ἄλλων πολυλαλίαν καὶ ἀπιθάνους λόγους; ἵνα δὲ μήτε ἡμεῖς ἔνοχοι τυγχάνομεν ὄντες τῆς αὐτῆς ἀμαρτίας, λέγωμεν τί ποτε σημαίνει παρὰ τῷ Ἴπποκράτει τὸ τῆς ἔρριψεως ὄνομα.

Χειρότερα ἀπὸ ὅλους τὴν ἐρμήνευσε [sc. τὴν ἔρριψιν] ὁ Λύκος. Γιατὶ ἔχοντας ἐχθρική διάθεση πρὸς τὸν Ἴπποκράτη ὅλες τίς ἔννοιες καὶ ὅλα ὅσα ἐκεῖνος εἶπε αὐτὸς τὰ ἐρμήνευσε μὲ τρόπο μὴ πειστικό ... ἀλλὰ ποιός μπορεῖ νὰ ὑποφέρει τὴν αἰσχύρη τοῦ Λύκου καὶ τὴν ἀμάθεια τοῦ Ἀρτεμιδώρου καὶ τὴ φλυαρία καὶ τὰ ἀπίθανα λεγόμενα τῶν ἄλλων [sc. ἐξηγητῶν]; Ἐμεῖς ὁμως γιὰ νὰ μὴ γίνουμε κατὰ συγκυρία ἔνοχοι τοῦ ἴδιου σφάλματος, ἂς ἐξηγήσουμε τί σημαίνει στὸν Ἴπποκράτη ὁ ὄρος ἔρριψις.

ἔρριψιν

Ἀπὸ τὸν συγγραφέα τοῦ ὑπομνήματος σχολιάζεται ἡ ἀκόλουθη ἱπποκρατικὴ φράση, *Π. χυμ.* 4 [V 480, 9 κ.έ. L.]: *τὴν ἔρριψιν καὶ τὸν ἀύασμόν ...* Βλ. καὶ [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ.* 1, 24 [XVI 195, 14 κ.έ. K.]. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ὄρου ἔρριψις βλ. [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ.*

392. Στὴν ἐκδοσὴ τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος δὲν παρατίθεται τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ ἱπποκρατικοῦ χωρίου ἀλλὰ ἡ γερμανικὴ μετάφρασή του ἀπὸ τὰ Ἀραβικά.

393. Εἶναι γνωστὸ ὅτι τὸ σωζόμενο γαληνικὸ ὑπόμνημα στὸ *Π. χυμ.* εἶναι ψευδεπίγραφο, καὶ μάλιστα ἔχει χαλκευθεῖ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως. Οἱ πληροφορίες ὁμως πού ἐντοπίζονται σ' αὐτὸ εἶναι γενικὰ ἀποδεκτές· περισσότερα γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 161, ὑπόσημ. 96.

394. Addidi.

1, 24 [XVI 199, 7-15 K.]: *ιστέον οὖν τὴν ἔρριψιν νῦν ὀνομάζεσθαι τὸ μὴ δύνασθαι κατακεῖσθαι ζῶντος τρόπον, ἀλλὰ καθάπερ νεκρὸν καὶ ἀψυχὸν σῶμα καταφέρεισθαι. ... ἀλλὰ τὸ καταβεβλήσθαι δίκην ἀψύχου σώματος, ὅταν πᾶς ὁ τόνος τελειῶς ἐκκελυμένος ἐστί καὶ ἀπόλωλε, τοῦτο ἐρρίφθαι λέγεται τὸ σῶμα καὶ ἔρριψις τὸ πάθος. Βλ. καὶ Ἐρωτ., *Τῶν παρ' Ἴπποκρ. λέξ. συν. Ε 6* [σ. 35, 9-10 Nachmanson]: *ἔρειψις· πτώσις· καὶ ἐρείπειν τὸ καταπεσεῖν. οὕτω κείται καὶ τὸ ἐξήρειπεν* (στὸ ὑπόμνημα τοῦ Nachmanson, ὅπου ὑπάρχουν παραπομπές στὰ ἱπποκρατικά ἔργα, στὰ ὁποῖα ἐντοπίζονται οἱ σχολιαζόμενες λέξεις, προκειμένου γιὰ τὴν ἔρριψιν γίνεται μία μόνο μνεία ποῦ ἀφορᾷ τὸ χωρίο τοῦ Π. χυμ. ποῦ ἐξετάζεται ἐδῶ).*

τὴν τοῦ Ἀρτεμιδώρου ἀμάθειαν

Γιὰ τὸν Ἀρτεμίδωρο Καπίτωνα βλ. παραπάνω, σσ. 309-310.

καὶ τὴν τῶν ἄλλων πολυλαλίαν καὶ ἀπιθάνους λόγους

Ὁ Γαληνὸς μνημονεύει τρεῖς ομάδες ἐξηγητῶν τοῦ Ἴπποκράτη, ποῦ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἔρμηνεία τοῦ ὄρου ἔρριψις· τὴν πρώτην ομάδα ἀπαρτίζουν ὁ Γλαυκίας ὁ Ταραντίνος, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντίνος καὶ ὁ Ἐμπειρικός γιαιτρός Ζεῦξις³⁹⁵, τὴν δευτέραν ὁ Ρουφὸς ὁ Ἐφέσιος καὶ ὁ Σαβίνος, καὶ τὴν τρίτην ὁ Ἀρτεμίδωρος Καπίτων καὶ ὁ Νουμισιανός. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτῶν δὲν κατανόησαν ὀρθὰ τὴν φωνὴν ταύτην οὔτε ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνὸς οὔτε ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, βλ. [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ. 1, 24* [XV 196, 5-198, 1 K.]: *οἱ παλαιοὶ καὶ νεώτεροι τῶν Ἴπποκράτους ἐξηγητῶν μὴ νοήσαντες τί ποτε σημαίνει τὸ ὄνομα τῆς ἐρρίψεως, πολλὰ μὴ πρεπόντως εἰρήκασιν [...] καὶ μὴν οὐδὲ Ἀσκληπιάδης οὐδὲ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος [ἀπ. 192 Wellmann = 77 van der Eijk] καλῶς τὴν φωνὴν ταύτην κατέλαβον (Wellmann: -βεν Kühn) ῥήθη<σαν> (Wellmann: ῥήθη Kühn) γὰρ μὴ εἶναι τοῦτο σύμπτωμα τῆς δυνάμεως καὶ σωματικόν, ἀλλὰ τῆς διανοίας καὶ ψυχικόν. Ἐκεῖνος ὅμως ποῦ, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Γαληνοῦ, ὅπως αὐτὴ ἐκτίθεται στὸ ἐδῶ ἐξεταζόμενο ἀπόσπασμα, ἐρμήνευσε τὸν ὄρο «ἔρριψις» κάκιστον πάντων ἦταν ὁ Λύκος.*

70. [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ. 3, 34* [XVI 484, 4-5 K.]:

Λύκος δὲ οὐκ οἶδα ὅπως καὶ αὐτὸς περὶ τῆς ῥήσεως ταύτης διαλέγεται.

Ὁ Λύκος, δὲν ξέρω μὲ ποῖο τρόπο, κάνει λόγο καὶ αὐτὸς γιὰ τὴ ῥήση αὐτή.

Πρόκειται γιὰ τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Π. χυμ. 20 [V 502, 5-9 L.]: *Τὰ παρὰ τὸ οὖς οἷσιν ἀμφὶ κρίσιν γενόμενα μὴ ἐκπυήσει, τούτου λαπασσομένου, ὑποστροφή γίνεται καὶ κατὰ λόγον τῶν ὑποστροφῶν τῆς ὑποστροφῆς γενομένης, αὐθις αἴρεται καὶ παραμένει, ὡσπερ αἱ τῶν πυρετῶν ὑποστροφαί, ἐν ὁμοίῃ περιόδῳ· ἐπὶ τούτοις ἐλπίς ἐς ἄρθρα ἀφίστασθαι. Βλ. καὶ [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ. 3, 34* [XVI 483, 8-13 K.]. Ὡς σχολιαστὲς τοῦ μνημονεύονται οἱ δύο Ταραντῖνοι γιαιτροὶ Γλαυκίας καὶ Ἡρακλείδης, ὁ Σαβίνος, ὁ Σάτυρος, ὁ Αἰφικιανός, ὁ Λύκος καὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι διαφέρουσι ... σχεδὸν ἅπαντες πρὸς ἀλλήλους ... ἐν τε τῇ γραφῇ καὶ ἐν τῇ ἐξηγήσει (βλ. [Γαλην.], *Υπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Π. χυμ. 3, 34* [XIV 484, 2 κ.έ. K.]).*

III. Συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ κατὰ τοῦ Λύκου

Ὁ ἴδιος ὁ Γαληνὸς μαρτυρεῖ ὅτι ἔγραψε τρία συγγράμματα ἐναντίον τοῦ Λύκου πρόκειται γιὰ τὰ ἀκόλουθα:

1. *Περὶ τῶν ἀγνοηθέντων τῷ Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομάς* (χαμένο)

395. Ὅχι ὁ Ἡροφίλειος· πρβ. καὶ von Staden, *Herophilus*, σ. 531.

α') Γαλην., Π. ιδ. βιβλ. 3, 15 [XIX 21, 16-22, 3 K. = Gal. scr. min. II 101, 14-20 = σ. 144, 19-25 B.-M.]:

Ἀναγκασθεὶς οὖν ὑπὸ τῶν φίλων καὶ δείξας δημοσίᾳ πολλαῖς ἡμέραις ἑμαυτὸν μὲν οὐδὲν ἐψευσμένον, ἡγνοηκότας δὲ πολλὰ τοὺς ἔμπροσθεν, ἔγραψα παρακληθεὶς ὑπ' αὐτῶν ὑπομνήματα τῶν δειχθέντων τε καὶ λεχθέντων, ἐπιγέγραπται δὲ ταῦτα <Περὶ> τῶν ἀγνοηθέντων τῷ Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομὰς διὰ τήνδε τὴν αἰτίαν.

Ἐπειδὴ ἀναγκάσθηκα ἀπὸ τοὺς φίλους μου καὶ ἀπέδειξα δημόσια ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὅτι ἐγὼ δὲν ἔχω πεῖ κανένα ψέμα, ἐνῶ οἱ προηγούμενοι ἀπὸ μένα (γιατροί) εἶχαν ἀγνοήσει πολλὰ, ἔγραψα ὕστερα ἀπὸ παράκλησίν τους σύγγραμμα καὶ γιὰ ὅσα ἐπέδειξα καὶ γιὰ ὅσα εἶπα, καὶ αὐτό, γι' αὐτὸν τὸν λόγο, φέρει τὸν τίτλο *Σχετικὰ μὲ ὅσα ὁ Λύκος ἀγνόησε κατὰ τὶς ἀνατομὰς*³⁹⁶.

ἀναγκασθεὶς οὖν ὑπὸ τῶν φίλων καὶ δείξας δημοσίᾳ

Ὁ Mueller ὀβελίζει τὸ καί· γιὰ τὴ μὴ ἀναγκαιότητα τοῦ ὀβελισμοῦ βλ. Αἰμ. Δ. Μαυρουδῆς, «Κριτικὲς παρατηρήσεις στὸ *Περὶ τῶν ἰδίων βιβλίων* τοῦ Γαληνοῦ», *Ἑλληνικά* 47 (1997) 351-352. Γιὰ τὶς δημόσιες ἐπιδείξεις τοῦ Γαληνοῦ βλ. παραπάνω, σ. 266.

<Περὶ> τῶν ἀγνοηθέντων τῷ Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομὰς

Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ δὲν σώζεται. Σύμφωνα μὲ τὸν Ilberg, «Schriftstellerei, II», σσ. 503-504 καὶ 513, γράφτηκε κατὰ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, δηλ. ἴσως λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 180 μ.Χ., ἐνῶ κατὰ τὸν Kind, «Lykos», στ. 2414, τὸ ἐν λόγῳ σύγγραμμα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γράφτηκε πολὺ πρὶν τὸ 192 μ.Χ. Τὸ περιεχόμενό του μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴ μνεῖα αὐτῆ τοῦ Γαληνοῦ καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν περίληψή του ποὺ περιέχεται στὸ ἔργο τοῦ Hunain ibn Ishâq, στὸ ὁποῖο ὁ Ἄραβας γιατρός καταγράφει τὶς ἀραβικὲς καὶ συριακὲς μεταφράσεις γαληνικῶν συγγραμμάτων. Ὁ Hunain γνωρίζει τὸ ἔργο, δὲν τὸ ἔχει δεῖ ὅμως· πάντως μᾶς παρέχει τὴν ἐπὶ πλέον πληροφορία ὅτι ἦταν τετράβιβλο· βλ. *Ma turqima* 29 [σσ. 17-18 Bergsträsser]: «Τὸ σύγγραμμα *Σχετικὰ μὲ αὐτὰ ποὺ ὁ Λύκος ἀγνόησε ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἀνατομική*. Γιὰ τὸ σύγγραμμα αὐτὸ λέει [sc. ὁ Γαληνός] ὅτι τὸ ἔχει συνθέσει σὲ τέσσερα βιβλία. Ὅσον ὅμως ἀφορᾷ ἐμένα δὲν τὸ ἔχω δεῖ καὶ δὲν ἔχω ἀκούσει τίποτε σχετικὰ μ' αὐτό, ὅτι δηλ. κάποιος τὸ ἔχει δεῖ»· βλ. καὶ Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 3, σ. 134, ἀρ. 134. Γιὰ τὸ σύγγραμμα αὐτὸ βλ. ἐπίσης Fuchs, «Heilkunde», σ. 315, κ.ἄ.

β') Γαλην., Π. ιδ. βιβλ. 4, 40 [σ. 154, 5-7 B.-M.]:

Προσετέθη δὲ τούτοις ὕστερον ἕκ περιουσίας περὶ τῶν ἡγνοημένων Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομὰς βιβλία τέτταρα.

Σ' αὐτὰ [sc. τὰ βιβλία] προστέθηκαν ἀργότερα ἐπὶ πλέον τὰ τέσσερα βιβλία σχετικὰ μὲ ἐκεῖνα ποὺ ὁ Λύκος εἶχε ἀγνόησει κατὰ τὶς ἀνατομὰς.

2. Τὸ δίβιβλο σύγγραμμα στὸ ὁποῖο ὁ Γαληνός ἐξέθετε τὴ διαφωνία του μὲ ἀνατομικὲς ἀπόψεις τοῦ Λύκου.

Γαλην., Π. ιδ. βιβλ. 4, 40 [σ. 154, 7-9 B.-M.]:

Καί τινά μετὰ ταῦτα ὕστερον ἐγράφη δύο [sc. βιβλία] περὶ τῶν διαπεφωνημένων μοι πρὸς Λύκον ἐν τοῖς ἀνατομικοῖς συγγράμμασιν.

396. Δηλ.: κατὰ τὴ διενέργεια τῶν ἀνατομῶν.

Και ακόμη αργότερα, ύστερα από αυτά, έγραψα δύο βιβλία σχετικά με τη διαφωνία μου με τὸν Λύκο γιὰ τὰ ὅσα ἐκθέτει στὰ ἀνατομικὰ συγγράμματά του.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ σύγγραμμα αὐτὸ μέχρι σήμερα ἦταν γνωστὴ μόνο ἡ ἀκόλουθη, καὶ μᾶλλον ἀκατανόητη, μαρτυρία τοῦ Hunain ὁ ὁποῖος, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ *Περὶ τῶν ἀγνοηθέντων τῶ Λύκῳ κατὰ τὰς ἀνατομίας*, μνημονεύει καὶ ἓνα ἀκόμη σύγγραμμα τοῦ Γαληνοῦ ποὺ σχετίζεται μετὴν πολεμικῆ του κατὰ τοῦ Μακεδόνα γιατροῦ· βλ. *Ma turgima* 30 [σ. 18 Bergsträsser]: «Τὸ σύγγραμμά του Σχετικὰ μετὰ αὐτὸ, στὸ ὁποῖο αὐτὸς [sc. ὁ Γαληνός] ἀποκλίνει ἀπὸ τὸν Λύκο. Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ, ὅπως λέει [sc. ὁ Γαληνός], τὸ ἔχει συνθέσει σὲ δύο βιβλία. Δὲν τὸν ἔχω δεῖ καὶ δὲν γνωρίζω κανέναν ποὺ νὰ τὸ εἶδε». Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σχετικὸ κριτικὸ ὑπόμνημα τοῦ Bergsträsser, ἡ ἀντίστοιχη περιγραφή στὸν *ibn abi Usaibija* συμπληρώνεται ὡς ἀκολούθως: «... στὸ ὁποῖο αὐτὸς ἀποκλίνει <σὲ σχέση μετὴν Ἀνατομικῆ> ...». Ὁ Bergsträsser ὁμως, ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι τὸ ἐν λόγω ἔργο δὲν ταυτίζεται μετὰ κάποιο ἀπὸ τὰ δύο γνωστὰ (μέχρι πρό τινας) συγγράμματα ποὺ ἔγραψε ὁ Γαληνός κατὰ τοῦ Λύκου, δὲν τὸ συμπεριέλαβε μεταξὺ τῶν ἔργων ποὺ μετέφρασε ἢ εἶχε καθ' ὀιονδήποτε τρόπο ὑπ' ὄψιν του ὁ Hunain (βλ. στὸν Register τῆς ἐκδόσεως τοῦ Bergsträsser, σσ. 46-48). Ἀντίθετα ὁ Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 3, σ. 134 (ἀρ. 135), πιστεύει ὅτι μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὸ σύγγραμμα *Πρὸς Λύκον ὅτι μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν οὗ ἡ ἀρχή· «τὰ αὐξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν»* (παραπέμπει στὴν ἔκδοση τοῦ Kühn). Ὁ Sezgin ὁμως παραβλέπει ὅτι τὸ προβληματικὰ καταγεγραμμένον σύγγραμμα κάνει λόγο γιὰ ἐπιστημονικὲς διαφορὰς ἀνάμεσα στὸν Λύκο καὶ τὸν Γαληνόν, ἐνῶ τὸ πολεμικὸν σύγγραμμα τοῦ Γαληνοῦ σχετικὰ μετὸν ἀφορισμὸν ποὺ ἀφορᾷ τὸ *ἔμφυτον θερμόν* θέμα του ἔχει διαφωνίες τοῦ Λύκου μετὸν Ἱπποκράτη κατὰ κύριον λόγον καὶ μόνον ὡς συνέπεια αὐτοῦ διαφωνίας τοῦ Γαληνοῦ μετὸν Λύκο· ἐπισημαίνω ἀκόμη ὅτι τὸ σύγγραμμα αὐτὸ εἶναι μονόβιβλο, ἐνῶ τὸ σχετικὸν μετὴν ἀνατομικῆ διαφωνία τοῦ Περγαμηνοῦ γιατροῦ πρὸς τὸν Λύκο συγκροτοῦνταν ἀπὸ δύο βιβλία. Μὲ βάση ὁμως τὸ χωρίον τοῦ *Π. ἰδ. βιβλ.* ποὺ παρατίθεται παραπάνω τεκμηριώνονται ἀναμφισβήτητα οἱ μαρτυρίες τοῦ Hunain καὶ τοῦ *ibn abi Usaibija* γιὰ ἓνα δεῦτερον ἔργο, ὅπου ὁ Γαληνός ἀσκοῦσε πολεμικῆ κατὰ τῶν ἀνατομικῶν ἀπόψεων τοῦ Λύκου.

3. *Πρὸς Λύκον ὅτι μηδὲν ἡμάρτηται κατὰ τὸν ἀφορισμὸν οὗ ἡ ἀρχή· «τὰ αὐξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν»*

Γαλην., *Π. ἰδ. βιβλ.* 9, 13 [XIX 37, 2-4 K. = Gal. scr. min. II 113, 21-23 = σ. 162, 3-5 B.-M.]:

... καὶ τὸ πρὸς Λύκον περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ, οὗ ἡ ἀρχή· «τὰ αὐξανόμενα πλεῖστον ἔχει τὸ ἔμφυτον θερμόν».

... καὶ τὸ βιβλίον ἐναντίον τοῦ Λύκου σχετικὰ μετὸν ἀφορισμὸν, ἡ ἀρχή τοῦ ὁποῖου εἶναι: «στὰ ὄντα ποὺ αὐξάνονται ὑπάρχει πολὺ περισσότερον τὸ ἔμφυτον θερμόν».

πρὸς Λύκον περὶ τοῦ ἀφορισμοῦ

Στὸ προκειμένον χωρίον ὁ Γαληνός δὲν παραπέμπει στὸν τίτλον τοῦ συγγράμματος ἀλλὰ κάνει μᾶλλον ἀναφορὰ στὸ περιεχόμενό του. Τὸ ἔργο αὐτὸ κατὰ τοῦ Λύκου εἶναι γνωστὸ, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, ἀπὸ τὴν ἄμεση παράδοσιν. Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ.-ἀπ. 43-48. Ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 315, σημειώνει ὅτι τὸ σύγγραμμα αὐτὸ τοῦ Γαληνοῦ ἀφοροῦσε γενικὰ τὴν ἀπορριπτικὴν κριτικὴν τοῦ Λύκου γιὰ τοὺς ἀφορισμούς (καὶ ὄχι μόνον γιὰ ἓναν συγκεκριμένον ἀφορισμὸν, ὅπως καὶ συμβαίνει) [: «Gegen Lykos zum Beweise, dass in den Aphorismen nichts verfehlt ist»]. Βλ. ἀκόμη Kind, «Lykos», στ. 2415, ὅπου ἡ συγγραφὴ τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοποθετεῖται περὶ τὸ 182 μ.Χ.

Κατὰ τὸν Bardong, «Beiträge», σ. 638, τὸ *Πρὸς Λύκον* ... γράφηκε μετὰ τὸ ὑπόμνημα στὸ *Περὶ χυμῶν* καὶ πρὶν ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα στὸ *Κατ' ἰητρῆιον*, δηλ. μετὰ τῶν ἐτῶν 177 καὶ 180 μ.Χ. Βλ. καὶ Anastasiou - Irmer, *Testimonien*, Teil I, σ. 48, καὶ Teil II/2, σ. 68.

IV. Ἐπιτομὴ τῶν ἀνατομικῶν βιβλίων τοῦ Λύκου (χαμένο)

Παρὰ τὴν πολεμικὴ πού ὁ Γαληνὸς ἄσκησε στὶς ἀνατομικὲς ἀπόψεις τοῦ Λύκου, ἐν τούτοις μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ἔκανε μιὰ ἐπιτομὴ τῶν ἀνατομικῶν βιβλίων του (ὅπως δηλ. ἀκριβῶς καὶ τοῦ Μαρίνου, τὸν ὁποῖο θαυμάζε)· βλ.:

Γαλην., Π. *ιδ.* βιβλ. 4, 8-9 [XIX 25, 5-10 K. = Gal. scr. min. II 104, 9-15 = σ. 147, 13-19 B.-M.]:

Τὰ μὲν οὖν ἀναγκαῖα τῆς ἀνατομικῆς θεωρίας ταῦτ' ἐστίν, ἐπὶ δὲ τοῖς ἀναγκαίοις ἄλλα χρήσιμα καὶ ταυτὶ γέγραπται. τῶν Μαρίνου βιβλίων ἀνατομικῶν εἴκοσιν ὄντων ἐν τέτταρσιν ἡμετέροις ἐπιτομῇ, καθάπερ καὶ τῶν Λύκου πάντων ἐν δυοῖν. ὑπογράψω δ' αὐτῶν ἐκάστου τὰ κεφάλαια.

Τὰ ἀπαραίτητα λοιπὸν γιὰ τὴ θεωρία τῆς ἀνατομικῆς εἶναι αὐτά, ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα ἔχουν γραφεῖ καὶ ἄλλα χρήσιμα, τὰ ἀκόλουθα: ἐπιτομὴ ἀπὸ μένα σὲ τέσσερα (βιβλία) τῶν εἴκοσι ἀνατομικοῦ περιεχομένου βιβλίων τοῦ Μαρίνου, ὅπως ἐπίσης καὶ ὄλων (τῶν ἀνατομικῶν βιβλίων) τοῦ Λύκου σὲ δύο (βιβλία)· θὰ καταγράψω στὴ συνέχεια τὰ κεφάλαια τοῦ καθενὸς ἀπὸ αὐτά (τὰ βιβλία).

(μόνο στὴν τελευταία ἔκδοση)

Γαλην., Π. *ιδ.* βιβλ. 4, 34-37 [σ. 153, 4-23 B.-M.]:

ἐν οἷς δὲ τὴν τοῦ Λύκου ἀνατομικὴν πραγματείαν ἐπέτεμον ἐν [ἐν del.?] δύο βιβλίοις, τὸ μὲν πρῶτον ἐννέα τῶν ἐκείνου βιβλίων ἐπιτομὴν ἔχει· πρῶτου μὲν ἐγκεφάλου, δευτέρου δὲ τῶν ἀπ' αὐτοῦ τε καὶ τῶν μηνίγγων νεύρων καὶ τρίτου τῶν ἀπὸ τοῦ νωτιαίου καὶ <τετάρτου> τῶν τοῦ ὀφθαλμοῦ καὶ πέμπτου βρόγχου κεφαλῆς· ἔκτου δ' ἐπ' αὐτῶν πλεύμονος ἐπὶ τεθνεῶτος ζῶου καὶ μετ' αὐτὸ πλεύμονος ἐπὶ ζῶντος ζῶου· καρδίας δὲ ὀγδόου καὶ διαφράγματος ἐννάτου. τὸ δὲ δευτέρον τῆς ἐπιτομῆς τῶν Λύκου βιβλίων ἀνατομικῶν περιέχει δέκα βιβλίων ἐπιτομὴν αὐτοῦ τῶν ἐπιγεγραμμένων· ἥπατος μὲν πρῶτου, δευτέρου δὲ ἐν ᾧ τὴν ἀνατομὴν ἔγραψε ἐπίπλου καὶ σπληνός, καὶ τρίτου νεφροῦ, καὶ τετάρτου κύστεως καὶ αἰδοίου, καὶ πέμπτου μήτρας, καὶ ἔκτου τῆς ἐγκύμονος μήτρας ἐπὶ τεθνεῶτος ζῶου· ἑβδόμου δὲ ἐπ' αὐτῆς [leg. -ῶν?] ἐμβρύου ζῶντος, εἴτ' ὀγδόου νεκροῦ τοῦ ἐμβρύου καὶ μετὰ ταῦτα τῶν ὄρχεων· εἴτα <τῶν> μυῶν.

Σ' ἐκεῖνα στὰ ὁποῖα ἔκανα τὴν ἐπιτομὴ τοῦ ἀνατομικοῦ συγγράμματος τοῦ Λύκου, σὲ δύο βιβλία, τὸ πρῶτο περιέχει τὴ σύνοψη τῶν ἐννέα βιβλίων του· τοῦ πρῶτου (πού περιέχει τὴν ἀνατομὴ) τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ δευτέρου τῶν νεύρων πού ἔχουν τὴν ἀρχή τους σ' αὐτὸν καὶ στὶς μηνίγγες καὶ τοῦ τρίτου ἐκείνων πού ἔχουν τὴν ἀρχή τους στὸν νωτιαῖο μυελό, τοῦ τέταρτου τῶν νεύρων τοῦ ματιοῦ καὶ τοῦ πέμπτου τῆς τραχείας τοῦ ἔκτου, ὕστερα ἀπὸ αὐτά, (πού περιέχει τὴν ἀνατομὴ) τοῦ πνεύμονος νεκροῦ ζῶου καὶ τοῦ ἐπόμενου [= τοῦ ἔβδομου] τοῦ πνεύμονος ζωντανοῦ ζῶου, τοῦ ὀγδοοῦ τῆς καρδιάς καὶ τοῦ ἑνατοῦ τοῦ διαφράγματος. Τὸ δεύτερο βιβλίο τῆς ἐπιτομῆς (μου) τῶν ἀνατομικῶν βιβλίων τοῦ Λύκου περιέχει τὴ σύνοψη δέκα βιβλίων πού τοῦ ἀποδίδονται· τοῦ πρῶτου (πού περιέχει τὴν ἀνατομὴ) τοῦ ἥπατος, τοῦ δευτέρου πού εἶναι αὐτὸ στὸ ὁποῖο

ἔγραψε τὴν ἀνατομὴ τοῦ ἐπίπλου καὶ τῆς σπλήνας, τοῦ τρίτου τοῦ νεφροῦ, τοῦ τέταρτου τῆς κύστεως καὶ τοῦ αἰδοίου, τοῦ πέμπτου τῆς μήτρας, τοῦ ἕκτου τῆς μήτρας ἐγκύμονος νεκροῦ ζώου, καὶ τοῦ ἑβδομοῦ, ὕστερα ἀπὸ αὐτό, τοῦ ζωντανοῦ ἐμβρύου, ἀκολούθως τοῦ ὄγδοου τοῦ νεκροῦ ἐμβρύου, καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτά [= τοῦ ἔνατου βιβλίου] τῶν ὄρχεων ὕστερα [= τοῦ δέκατου βιβλίου] (ὅπου ἔγραψε τὴν ἀνατομὴ) τῶν μυῶν.

τὰ μὲν οὖν ἀναγκαῖα τῆς ἀνατομικῆς θεωρίας ταῦτ' ἐστίν

Πὰ τὰ συγγράμματα αὐτά, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἀνατομικὰ βιβλία τοῦ Λύκου, βλ. Γαλην., *Π. ιδ. βιβλ.* 4 [XIX 23, 9-30, 4 K. = Gal. scr. min. II 102, 20-108, 14 = σσ. 145, 26-154, 15 B.-M.]: *Περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀνατομικὴν θεωρίαν.*

τῶν Μαρίνου βιβλίων ἀνατομικῶν εἴκοσιν ὄντων ἐν τέτταρσιν ἡμετέροις ἐπιτομῇ

Πὰ τὸν Μαρῖνο βλ. παραπάνω, σ. 264. Πὰ τὴν ἐπιτομὴ ἀπὸ τὸν Γαληνὸ τοῦ εἰκοσάβιβλου ἀνατομικοῦ συγγράμματός του βλ. *Π. ιδ. βιβλ.* 4, 10-33 [XIX 25, 10-30, 4 K. = Gal. scr. min. II 104, 14-108, 14 = σσ. 147, 16-153, 4 B.-M] (πλήρης περιγραφή τῆς ἐπιτομῆς ὑπάρχει μόνο στὴν τελευταία ἐκδοση).

τῶν Λύκου πάντων ἐν δυοῖν

Πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Γαληνός, παρὰ τὴ δριμεία κριτικὴ ποὺ ἀσκεῖ στὸν Λύκο, θεωρεῖ τὰ ἀνατομικὰ ἔργα τοῦ Μακεδόνα γιατροῦ *χρήσιμα* γιὰ τὴν κατάρτιση τῶν γιατρῶν σ' αὐτὸν τὸν τομέα τῆς ἰατρικῆς· αὐτὸς προφανῶς εἶναι καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖον ἀπὸ τὰ συγγράμματα τῶν προγενέστερων τοῦ γιατρῶν ἐπιλέγει νὰ συνοψίσει μόνο τὰ ἔργα τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ Λύκου. Πὰ τὴν ἐπιτομὴ αὐτὴ τῶν βιβλίων τοῦ Λύκου ἀπὸ τὸν Γαληνὸ βλ. Roca, «[Galen,] Anatomy», σ. 243, καὶ σ. 259, σημ. 14. Flemming, «[Galen,] Commentary», σ. 351, σημ. 36, κ.ά.

Πὰ τὸ ἀνατομικὸ σύγγραμμα τοῦ Λύκου καὶ τὴν ἐπιτομὴ του βλ. καὶ Hunain, *Ma turgima* 23 [σ. 16 Bergsträsser]: «Τὸ σύγγραμμα *Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιτομὴ τῶν βιβλίων τοῦ Λύκου γιὰ τὴν Ἀνατομικὴ*. Τὸ σύγγραμμα αὐτὸ λέει [sc. ὁ Γαληνός] ὅτι τὸ ἔχει συνθέσει σὲ δύο βιβλία. Πὰ τὸ σύγγραμμα αὐτὸ ἰσχύει τὸ ἴδιο ὅπως καὶ γιὰ τὸ προηγούμενο [sc. τὴν ἐπιτομὴ τοῦ ἔργου τοῦ Μαρίνου]· δὲν τὸ ἔχω δεῖ καὶ δὲν γνωρίζω τίποτε ἀπὸ αὐτό».

30. Μακεδῶν

(πρὶν ἀπὸ τὸν 1ο; αἰ. μ.Χ.)

Ὁ Γαληνὸς παραθέτει (μέσω τοῦ Ἀνδρομάχου τοῦ νεωτέρου) ἓνα *οὐρητικὸν φάρμακο* τὸ ὁποῖο ἔχει συντεθεῖ ἀπὸ ἓναν γιατρὸ ὀνομαζόμενον *Μακεδόνα*. Ἀπὸ τὸ κείμενο δὲν καθίσταται σαφές, ἂν τὸ *Μακεδῶν* εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ ἢ ἂν ἀπλῶς ἀποτελεῖ προσωνύμιο, τὸ ὁποῖο δηλώνει τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του, ἐνῶ τὸ κυρίως ὄνομά του ἐξέπεσε ἢ, γιὰ κάποιον λόγο, παραλείφθηκε. Δυστυχῶς ἐπειδὴ ὁ γιατρὸς αὐτὸς μνημονεύεται μία μόνο φορά, δὲν μᾶς παρέχεται ἡ δυνατότητα νὰ διαπιστώσουμε μὲ βεβαιότητα, τί ἀκριβῶς ἰσχύει. Πάντως πιθανότερο θεωρῶ τὸ δεύτερο ἐνδεχόμενον μὲ βάση τίς ἀνάλογες περιπτώσεις ἑξὶ γιατρῶν ποὺ καταγράφονται πάλι ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ὁ ἓνας ὡς *Βηρύτιος*³⁹⁷,

397. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 9, 5 [XIII 303, 11-12 K.]: *τροχίσκος ἀρωματικὸς κοιλιακοῖς, δυσεντερικοῖς, ὁ τοῦ Βηρυτίου καλούμενος, φάρμακον ἐπιτετευγμένον.*

ὁ δεύτερος ὡς *Θηβαῖος*³⁹⁸, ὁ τρίτος ὡς *Μασσαλιώτης*³⁹⁹, ὁ τέταρτος ὡς *Ναυκρατίτης*⁴⁰⁰, ὁ πέμπτος ὡς *Νεαπολίτης*⁴⁰¹ καὶ ὁ τελευταῖος ὡς *Χαλκιδεύς*⁴⁰². Ἐπειδὴ ὅσον ἀφορᾷ τὸν *Βηρύτιον* καὶ τὸν *Νεαπολίτην* μαρτυροῦνται τὰ πλήρη ὀνόματά τους, δηλ. *Στράτων ὁ Βηρύτιος*⁴⁰³ καὶ *Γάιος Νεαπολίτης*⁴⁰⁴, ὁ *Μασσαλιώτης* ταυτίζεται μὲ τὸν γιατρό Δημοσθένη τὸν *Μασσαλιώτη*, γιὰ τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος στὴ συνέχεια τοῦ ἴδιου χωρίου, ὅπου προηγουμένως αὐτὸς μνημονεύεται ἀπλῶς μὲ τὸ ἐπίθετο τὸ δηλωτικὸ τῆς καταγωγῆς του⁴⁰⁵, καὶ ὁ *Θηβαῖος* πρέπει κατὰ πᾶσα πιθανότητα νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν *Τέρακα* τὸν *Θηβαῖο*⁴⁰⁶, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι καὶ στὶς δύο ἄλλες περιπτώσεις ποὺ καταγράφονται, δηλ. τοῦ *Μακεδόνο* καὶ τοῦ *Ναυκρατίτου*, πρόκειται γιὰ προσωνύμια καὶ ὄχι γιὰ κύρια ὀνόματα⁴⁰⁷. Ἐξ ἄλλου οἱ ἀποδόσεις κειμένων στὸν *Νεαπολίτη* ἀλλὰ καὶ στὸν *Γάιο Νεαπολίτη*, στὸν *Μασσαλιώτη* ἀλλὰ καὶ στὸν *Δημοσθένη Μασσαλιώτη* ποὺ ἐντοπίζονται σὲ κείμενα τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ *Φαρμακίωνα* (στὸν *Γαληνὸ*) μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνουμε ὅτι, ὅταν ὁ Ἀσκληπιάδης παρέθετε τὰ κείμενα τῶν γιατρῶν αὐτῶν στὸ ἔργο του, παρέπεμπε μὲ αὐτὸν τὸν διπλὸ τρόπο (ἄλλοτε πλήρη καὶ ἄλλοτε ἑλλειπτικὸ), ἐπειδὴ προφανῶς γιὰ τὸν χρήστη τοῦ ἔργου του δὲν ὑφίστατο περίπτωση παρανοήσεως⁴⁰⁸. Τὸν ἴδιο τρόπο παραπομπῆς ἀκολουθοῦσαν πιθανότατα καὶ ἄλλοι γιατροί⁴⁰⁹. Ὅταν ὁμοῦς ὁ *Γαληνὸς* μὲ τὴ σειρά του χρησιμοποίησε τὰ ἔργα τοῦ Ἀσκληπιάδου κ.ἄ. καὶ προέβη σὲ ἐπιλεκτικὴ παράθεση ἀποσπασμάτων, σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶχαν ἤδη ἐνσωματωθεῖ κείμενα προγενέστερων γιατρῶν (οἱ ὁποῖοι σ' αὐτὰ μνημονεύονταν ἑλλειπτικά), τότε προέκυψαν προ-

398. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 8* [XII 489, 1-6 K.]: *ἡ τοῦ Θηβαίου πρὸς ἀχώρας καθύγρου. ...*

399. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 15* [XIII 855, 8-17 K.]: *ἡ τοῦ Μασσαλιώτου [sc. ἔμπλαστρος]. ταύτην ἐξέθηκε τῇ πόλει πρὸς τὴν δύναμιν. ...*

400. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 4, 7* [XII 764, 12-18 K.]: *τὸ τοῦ Ναυκρατίτου πρὸς διαθέσεις φάρμακον ἐπιτετευγμένον. ...*

401. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 4, 7* [XII 752, 12-753, 2 K.]: *ἄλλο τὸ τοῦ Νεαπολίτου ποιεῖ καὶ πρὸς τὰς μεγίστας ἐπιφορὰς ... Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 7, 6* [XIII 976, 8-16 K.]: *ἄλλο τὸ τοῦ Νεαπολίτου, ἐσκευάσθη Ἀκυλίᾳ Σκεουνδίλλῃ ... ὁ.π. 7, 12* [XIII 1020, 11-1021, 2 K.]: *ἄλλο τὸ τοῦ Νεαπολίτου φάρμακον ἐπιτετευγμένον ἰσχυραδικοῖς ... αὐτόθι* [XIII 1030, 5-11 K.]: *Ἄλλο τὸ τοῦ Νεαπολίτου, Ἀγρίππᾳ συντετέθη ...*

402. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 4* [XIII 803, 9-804, 5 K.]: *ἡ τοῦ Χαλκιδέως [sc. ἔμπλαστρος]. κολλητικὴ ἀφλέγμαντος ...* (Φυσικὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλες περιπτώσεις παρόμοιες μὲ τὶς ἔξι ποὺ καταγράφονται ἐδῶ).

403. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 4, 8* [XII 749, 3-4 K.]: *τὸ Βηρύτιον ἐπιγραφόμενον, ᾧ ἐχρήσατο Στράτων ὁ Βηρύτιος*. Βλ. καὶ F. E. Kind, «Straton» (20), *RE IV/A/1* (1931) 317.

404. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 11* [XIII 830, 6-8 K.]: *Γαίου Νεαπολίτου, ψιμυθίου, ἀκακίας, γλαυκίου, ὀπίου, ἐκάστου τὸ ἴσον. γλυκεῖ ἀναλάμβανε, κατάχρησιν συνεχῶς*.

405. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 15* [XIII 856, 5-7 K.]: *παρὰ Δημοσθένει τῷ Μασσαλιώτῃ τῷ τε <τὸ> (addidi) φάρμακον συντεθέντι [συνθέντι legendum] ἐλαίου ἔχει κοτύλας δύο*. Ὁ von Staden, *Herophilus*, σσ. 574-575, θεωρεῖ ἀβέβαιο, ἂν ὁ Ἡροφίλειος γιατρός Δημοσθένους ὁ Φιλαλήθης (ἢ καὶ ἄλλοι γιατροὶ μὲ τὸ ὄνομα αὐτό) πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Δημοσθένη τὸν *Μασσαλιώτη*. Ἔτσι στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοσθένου τοῦ *Φιλαλήθου* δὲν συμπεριλαμβάνει τὸ ἐν λόγω κείμενο.

406. Βλ. *Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 11* [XIII 829, 1 κ.ε. K.]: *Τροχίσκοι κίρροι Τέρακος Θηβαίου ἢ [sc. ὡς legendum] διὰ τῶν ἀλικακάβων. ...*

407. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ βέβαια τὸ λήμμα, στὸ ὁποῖο γίνεται λόγος γιὰ τὸν *Μακεδόνα*, καταχρηστικά τιτλοφορεῖται μὲ τὸ ἐθνικὸ, ἐπειδὴ ἀγνοοῦμε τὸ κύριον ὄνομα τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ.

408. Ὅλα σχεδὸν τὰ παραδείγματα ποὺ ἐξετάζονται ἐδῶ προέρχονται ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιάδου τὸν *Φαρμακίωνα*.

409. Ὅπως π.χ. ὁ Ἀνδρόμαχος ὁ νεώτερος (*Μακεδῶν, Θηβαῖος*).

βλήματα ταυτίσεως τῶν προσώπων, παρόμοια μὲ τὰ ἐξεταζόμενα ἐδῶ. Πάντως ὁ,τιδήποτε καὶ ἂν συμβαίνει ὁ γιατρός, τὸν ὁποῖο ἀφορᾶ τὸ λήμμα αὐτό, πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ μακεδονικῆς καταγωγῆς.

Μαρτυρία - Ἀπόσπασμα

Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 10, 1 [XIII 324, 1-12 K.]:

<Ἄλλο>⁴¹⁰ πρὸς τὰς ἐν κύστει διαθέσεις, οὐρητικὸν⁴¹¹ ἀπὸ Μακεδόνοσ, καὶ πρὸς ἥπατικούς, ὕδρωπικούς, ἰκτερικούς, νεφριτικούς καὶ πάντα τὰ περὶ τὴν κύστιν συμπτώματα, θρύπτει λίθους. Ἀκόρου δραχμὰς ν', φοῦ δραχμὰς κε', νάρδου Κελτικῆς δραχμὰς κδ', δαύκου σπέρματος δραχμὰς κβ', κινναμώμου δραχμὰς λβ', μήου δραχμὰς ιστ', ἄσαρου δραχμὰς κδ', πετροσελίνου δραχμὰς ιστ', ὀποβαλσάμου δραχμὰς ιστ', καὶ τοῦ καρποῦ τὸ αὐτό, κρόκου δραχμὰς κδ', σμύρνης δραχμὰς κ', γλυκείας ρίζης δραχμὰς ιστ', νάρδου Ἰνδικῆς δραχμὰς ιστ', κασσίας δραχμὰς ιβ', ἄμωμου δραχμὰς ιστ', σταφίδος δραχμὰς η', τραγακάνθης δραχμὰς θ'. τὰ ξηρὰ ἀναλαμβάνων μέλιτι, τὴν τραγάκανθαν οἴνω Ἀμιναιῶ βρέχων, δίδου καρῦου Ποντικῆ τοῦ μέγεθος, μετ' οἴνου κυάθων τεσσάρων, πυρέσσουσιν ἐν μελικράτῳ.

Ἄλλο (πότῆμα συντεθειμένο) ἀπὸ τὸν Μακεδόνα⁴¹² γιὰ τὰ νοσήματα τῆς κύστεως, διουρητικὸ, καὶ γι' αὐτοὺς ποὺ πάσχουν ἀπὸ ἥπατικά νοσήματα, γιὰ ὕδρωπικούς, ἰκτερικούς, γι' αὐτοὺς ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ παθήσεις τῶν νεφρῶν, καὶ γιὰ ὅλα τὰ συμπτώματα ποὺ ἀφοροῦν τὴν κύστη, (ἐπίσης) θρύπτει τοὺς λίθους. (Συντίθεται ἀπό:) πενήντα δραχμὲς ἄκορο, εἴκοσι πέντε δραχμὲς φοῦ, εἴκοσι τέσσερις δραχμὲς κελτικὴ νάρδο, εἴκοσι δύο δραχμὲς σπέρμα δαύκου, τριάντα δύο δραχμὲς κιννάμωμο, δέκα ἕξι δραχμὲς μήο, εἴκοσι τέσσερις δραχμὲς ἄσαρο, δέκα ἕξι δραχμὲς πετροσελίνο, δέκα ἕξι δραχμὲς ὀποβάλλισμα, καὶ ἴση ποσότητα καρποῦ (τοῦ βαλσάμου), εἴκοσι τέσσερις δραχμὲς κρόκο, εἴκοσι δραχμὲς σμύρνα, δέκα ἕξι δραχμὲς γλυκὸρριζα, δέκα ἕξι δραχμὲς ἰνδικὴ νάρδο, δώδεκα δραχμὲς κασσία, δέκα ἕξι δραχμὲς ἄμωμο, ὀκτῶ δραχμὲς σταφίδα, ἐννέα δραχμὲς τραγάκανθα. Ἀφοῦ ἀναμίξεις τὰ ξηρὰ (ὕλικά) μὲ μέλι, καὶ μουσκέψεις τὴν τραγάκανθα μὲ ἀμιναιῶ κρασί, νὰ χορηγεῖς (φάρμακο) μεγέθους Ποντικῆ καρῦου μὲ τέσσερις κυάθους κρασιοῦ, ἐνῶ σ' ὅσους ἔχουν πυρετὸ μὲ μελόνερο.

ἀκόρου

Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ *Iris pseudacorus* καὶ ἀνήκει στὸ ἴδιο γένος μὲ τὴν Ἴριδα

410. Addidi coll. transl. lat. (βλ. στὸ τέλος τοῦ σχολίου αὐτοῦ). Πρὸς ὑποστήριξη τῆς προτεινόμενης δι-ορθώσεως πρέπει νὰ ἐπισημάνω τὰ ἀκόλουθα: Ἡ ἐνότητα, στὴν ὁποία ἐντάσσεται τὸ φάρμακο αὐτό, ἀρχίζει ὡς ἀκολούθως, Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 1 [XIII 322, 14 κ.έ. K.]: *Αἱ ὑπ' Ἀνδρομάχου γεγραμμένα νεφρι-τικαί* [sc. ἀντίδοτοι ἢ δυνάμεις] *πρὸς τὰς ἐν νεφροῖς καὶ κύστει διαθέσεις*. Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ φάρμακα ποὺ καταγράφονται στὴ συνέχεια χαρακτηρίζεται ὡς *πότῆμα*, καὶ τὰ τέσσερα φάρμακα ποὺ ἀκολουθοῦν, πρὶν πα-ρατεθεῖ τὸ σκεῦασμα τοῦ Μακεδόνα, εἰσάγονται μὲ τὴ δήλωση ἄλλο [sc. πότῆμα]. Βλ. καὶ τὴ λατινικὴ μετά-φραση τῆς φράσεως ποὺ εἰσάγει τὸ *πότῆμα* τοῦ Μακεδόνα: «*alia* [sc. *potio*] *ad vesicae affectiones, urinam ciens* ...».

411. *Correxī* (μὲ βάση τὴν προηγούμενη συμπλήρωση): -*κα* ed.

412. Πρβ. λατιν. μετάφρ.: «*a Macedone*».

Ίλλυρική (κν. ἀγριόκρινος)· ἡ ρίζα τοῦ ἀκόρου ἔχει εὐρεία φαρμακευτικὴ χρῆση, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 2 [I 7, 16-8, 12 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 8, 6-8 Wellm.]· *πινόμενον δὲ τὸ ἀπόζεμα οὕρα κινεῖ, ἀρμόζον πρὸς πλευρᾶς πόνους καὶ θώρακος καὶ ἤπατος, στρόφους, ῥήγματα, σπάσματα, σπληνῆνα <τε> τήκει*. Βλ. καὶ σ. 180.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σ. 36, λ. Ἄκορον, καὶ σσ. 438-440, λ. Ἴρις· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 138, λ. *Iris Pseudacorus* (στὶς σσ. 137-138 κ.ἄ. εἶδη τοῦ φυτοῦ)· André, *Les noms de plantes*, σ. 4, λ. *acorum* [-on] (*Iris pseudoacorus*), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 27, λ. *ἀκορον* (*Iris pseudoacorus*).

φοῦ

Πὰ τὸ φοῦ, ποῦ εἶναι γνωστὸ καὶ ὡς ἀγρία νάρδος (βαλεριάνα), βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 11 [I 15, 12-16, 11 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 16, 6 Wellm.]· *δύναται δὲ θερμαίνειν, οὕρα κινεῖν ξηρὰ ποτιζομένη*. [sc. ἡ ρίζα τοῦ φοῦ].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 691-692, λ. Νάρδος· εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀγρίαν νάρδον ἢ φοῦ βλ. σ. 692· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 682-696, λ. *Valeriana*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 644, λ. *Valeriana Dioscoridis* (Phu)· στὶς σσ. 643-645 κ.ἄ. εἶδη, καὶ André, *Les noms de plantes*, σ. 198, λ. *phu*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 334, λ. *φοῦ = ἀγρία νάρδος*.

νάρδου Κελτικῆς

Βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 7 [I 11, 8-12, 21 Wellm.], ὅπου γίνεται λόγος κυρίως γιὰ δύο εἶδη νάρδου, τὴ Συριακὴ καὶ τὴν Ἰνδική, καὶ συμπληρωματικὰ καὶ γιὰ ἓνα τρίτο, τὴ Σαμφαριτική, ἐνὼ ὄ.π. 1, 9 [I 13, 24-14, 5 Wellm.], καταγράφεται ἓνα τέταρτο εἶδος ἢ ὀρεινὴ, τῆς ὁποίας ποιεῖ δὲ ἡ ρίζα πρὸς ὅσα καὶ ἡ Κελτικὴ νάρδος. Ἡ Κελτικὴ εἶναι θαμνώδες φυτὸ ποῦ φέεται ἐν ταῖς κατὰ Λιγυρίαν Ἄλπεσιν ... καὶ ἐν τῇ Ἰστρίᾳ, γνωστὴ καὶ σήμερα μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 8 [I 12, 22-13, 23 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴ δράση τῆς βλ. αὐτόθι [I 13, 18-22 Wellm.]· *δύναται δὲ ὅσα καὶ ἡ Συριακὴ, διουρητικώτερα καὶ εὐστομαχωτέρα <οὔσα>. ὠφελεῖ δὲ καὶ τὰς περὶ ἤπαρ φλεγμονὰς καὶ ἰκτερικοὺς καὶ πνευματώσεις στομάχου μετὰ ἀφεψήματος ἀνιθίου πινομένη, ὁμοίως καὶ σπλήνα καὶ τὰ περὶ τὴν κύστιν καὶ νεφροῦς*. Βλ. καὶ τὸ ἀμέσως προηγούμενο σχόλιο (γιὰ τὸ φοῦ)· ἀκόμη βλ. σ. 323 (νάρδος Ἰνδικῆ).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 351, λ. *Narde*· Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 691-692, Νάρδος, καὶ σ. 692, λ. *Ναρδόσταχυς ὁ μεγανθῆς*· Maxwell-Stuart, «*A Medical Recipe*», σσ. 322-323· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlv, λ. *Nardum*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 644, λ. *Valeriana celtica* (*Nardos Keltike*), καὶ σ. 645, λ. *Nardostachys Jatamansi* (στὶς σσ. 643-645: «*Valerianeae*»)· André, *Les noms de plantes*, σ. 170, λ. *nardum et nardus*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 242-243, λ. *νάρδος* (*Nardostachys Jatamansi*), καὶ 243, λ. *ναρδόσταχυς*.

δαύκου σπέρματος

Κν. καρτό· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 3, 72 [II 83, 1-84, 5 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [II 83, 12-13 Wellm.]· *πάντων δὲ ἐστὶ τὸ σπέρμα θερμαντικόν. πινόμενον <δὲ> ἐμμήνων καὶ ἐμβρύων καὶ οὔρων ἀγωγόν*.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 238-239, λ. *Δαῦκος*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 500, λ. *Daucus carota* (στὴν ἴδια σελ. κ.ἄ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 87, λ. *daucus* [-cos], καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 109-110, λ. *δαῦκος*.

κινναμώμου

Μὲ τὴν ὀνομασία *κιν(ν)αμωμον* εἶναι γνωστὸ ἓνα γένος ἀειθαλῶν δένδρων τῶν τροπικῶν χωρῶν (ἐστὶ πλείονα εἶδη)· ὁ φλοιὸς ἐνὸς ἀπὸ τὰ εἶδη αὐτὰ εἶναι ἡ γνωστὴ καννέλα. Βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 14 [I 18, 15-20, 17 Wellm.], ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὶς διάφορες ποικιλίες τοῦ δένδρου αὐτοῦ· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 20, 6 Wellm.]· *δύναμιν δὲ ἔχει πᾶν κινάμωμον θερμαντικὴν, οὕρητικὴν, καὶ αὐτόθι [I 20, 11-12 Wellm.]· ποιεῖ δὲ καὶ πρὸς ... ὕδρωπας, νεφρίτιδα, δυσουρίας*. Βλ. καὶ σ. 235 (κασσία).

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 507-508, λ. *Κιννάμωμον*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xxvi-xxvii, λ.

Cinnamomum· André, *Les noms de plantes*, σ. 67, λ. cinnamomum, και Durling, *Medical Terms*, σ. 203, λ. κιννάμωμον (Cinnamomum Cassia).

μήου

Τὸ μήον (μήον Ἀθαμαντικόν) εἶναι ποῶδες πολυετές φυτὸ ποῦ εὐδοκιμεῖ στὴν Εὐρώπη, κατὰ τὸν Διοσκουρίδην κυρίως στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἰσπανία. Οἱ ρίζες του εἶχαν εὐρεία χρῆση στὴν ἱατρικὴ καὶ τὴν κτηνιατρικὴ· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 3 [I 8, 13-9, 9 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 9, 1-3 Wellm.]· αἴτινες [sc. αἱ ρίζαι τοῦ μήου] ἀποζεσθεῖσαι μεθ' ὕδατος ἢ καὶ λείαι δίχα ἐψησεως ποθεῖσαι τὰ στεγνὰ περὶ κύστιν καὶ νεφροὺς πάθη παρηγοροῦσι καὶ δυσουρίαις ἀρμόζουσι, καὶ αὐτόθι [I 9, 7-8 Wellm.]· παίδων δὲ καταπλασθέντος <τοῦ> ἐφηβαίου οὔρα ἄγουσιν.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 665, λ. Μήον τὸ ἀθαμάντιον· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 493, λ. Meum athamanticum· André, *Les noms de plantes*, σσ. 160-161, λ. meum, miun, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 237, λ. μήον (Meum athamanticum).

άσάρου

Φυτὸ μὲ φύλλα ὅμοια μὲ τοῦ κισσοῦ· ὀνομάζεται ἐπίσης ἀγρία νάρδος. Εἶναι ποῶδες καὶ πολυετές καὶ ἀνήκει στὴν τάξη τῶν Ἀριστολοχιωδῶν. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 10 [I 14, 6-15, 11 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 15, 6-7 Wellm.]· δύναμις δὲ αὐτῶν [sc. τῶν ριζῶν τοῦ ἀσάρου] οὐρητικὴ, θερμαντικὴ, ἀρμόζουσα ὑδρωπικοῖς.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 1052, λ. Ἄσαρον τὸ Εὐρωπαϊκόν· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 185, λ. Asarum europaeum (στὴν ἴδια σελ. κ.ἄ. εἶδη ἀσάρου)· André, *Les noms de plantes*, σ. 27, λ. asarum [-on], καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 80, λ. ἄσαρον (Asarum europaeum).

πετροσελίνου

Κν. μαϊντανός· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 3, 66 [II 77, 8-13 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [II 77, 9-13 Wellm.]· σπέρμα δὲ εἰκόσ ἄμει, εὐωδέστερον δὲ καὶ δριμύτερον καὶ ἀρωματίζον, οὐρητικόν, ἐμμήνων ἀγωγόν, ἀρμόζον ... πρὸς τε πλευρᾶς πόνους καὶ νεφρῶν καὶ κύστεως ἐν ποτῶ λαμβανόμενον. μίγνυται δὲ καὶ οὐρητικαῖς καὶ ἀντιδότοις.

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 474-480, λ. Peroselinum sativum· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 767, λ. Πετροσελίνον τὸ ἡμερον (Peroselinum sativum)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 488, λ. Petroselinum sativum· André, *Les noms de plantes*, σ. 195, λ. petroselinum [-on], καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 266, λ. πετροσελίνον (Petroselinum sativum).

ὀποβαλάμου ... καὶ τοῦ καρποῦ

Δηλ. ὁ ὀπός καὶ ὁ καρπὸς τοῦ δένδρου ποῦ ὀνομάζεται βάλσαμον, γεννώμενον ἐν μόνῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. Ἀπὸ τὸ δένδρο αὐτὸ ὁ ὀπός (ὀποβάλαμον) ποῦ λαμβάνεται μὲ ἐγχάραξη, ὁ καρπὸς (καρποβάλαμον) καὶ λεπτὰ τεμάχια τοῦ ξύλου (ξυλοβάλαμον) εἶχαν εὐρεία ἐφαρμογὴ στὴ Φαρμακολογία· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 19 [I 24, 3-26, 11 Wellm.] (ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ διουρητικὴ δράση τους, σ. 26, 1-3: ὁ δὲ καρπὸς πινόμενος ἀρμόζει ... δυσουροῦσι, καὶ σ. 26, 6-9: τὸ δὲ ξύλον ... οὔρα τε ἄγει).

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 89-93, λ. Balsamodendron Myrrha· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 169, λ. Βαλαμοδένδρον, σ. 334, λ. Balsamum, καὶ σ. 360, λ. Weihrauchbaum (Balsamodendron Orobalsamum)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 169, λ. Βαλαμοδένδρον, καὶ σσ. 169-170, λ. Βάλσαμον· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 27-44, λ. Balsamum Copaive κ.ἄ· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 368, λ. Commiphora Orobalsamum (στὶς σσ. 367-370 κ.ἄ. εἶδη βαλαμοδένδρων)· André, *Les noms de plantes*, σ. 33, λ. balsamum, σ. 51, λ. carpobalsamum, καὶ σ. 179, λ. orobalsamum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 90, λ. βάλσαμον (Balsamodendron orobalsamum), σ. 193, λ. καρποβάλαμον, καὶ σ. 254, λ. ὀποβάλαμον.

κρόκου

Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ ποῦ καὶ σήμερα φέρει τὴν ἴδια ὀνομασίαν καὶ χρησιμοποιεῖται σὲ φαρμακευτικὰ σκευάσματα, ὡς βαφή, ὡς ἄρτυμα κτλ. Τὰ ἀποξηραμένα ἄνθη του ἀποτελοῦν τὸν «κρόκο» τοῦ ἐμπορίου, ἢ «σαφράν» (Ἀραβ.) ἢ «ζαφορά». Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 26 [I 29,

9-31, 10 Wellm.], όπου σημειώνεται (αυτόθι [I 30, 11-31, 3 Wellm.]) ὅτι δύναμιν δὲ ἔχει πεπτικήν, μαλακτικήν, ὑποστυφουσαν, οὐρητικήν ... μείγνυται δὲ καὶ τοῖς πρὸς τὰ ἐντός [sc. πάθη] ποτήμασι χρήσιμως· ἀκόμη (αυτόθι [I 31, 10 Wellm.]) καὶ ἡ ρίζα δὲ αὐτοῦ πινομένη σὺν γλυκεῖ οὖρα κινεῖ.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 355, λ. Safran (Crocus sativus)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 565-566, λ. Κρόκος· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 139, λ. Crocus sativus (στὴν ἴδια σελ. κ.ἄ. εἶδη κρόκου)· André, *Les noms de plantes*, σ. 79, λ. crocus, i, crocum, i, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 212, λ. κρόκος (Crocus sativus).

σμύρνης

Γιὰ τὴν σμύρναν βλ. παραπάνω, σ. 227.

γλυκείας ρίζης (γλυκυρρίζης)

Ἡ γλυκυρρίζα, ποῶδες, πολυετές καὶ βαθύρριζο φυτό (τὸ κν. γλυκορρίζι), γεννᾶται πλεῖστη ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ Πόντῳ. Ἡ ρίζα τῆς ἔχει πολλὰς φαρμακευτικὰς χρήσεις. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 3, 5 [II 8, 11-10, 4 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [II 9, 10-12 Wellm.]· ἀρμόζει δὲ [sc. τὸ χύλισμα τῆς γλυκυρρίζης] καὶ πρὸς καῦσον στομάχου καὶ πρὸς τὰ ἐν θώρακι καὶ ἥπατι ψωριάσεις τε κύστεως καὶ νεφρίτιδας πινομένοι μετὰ γλυκέος. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 470.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 358, λ. Süssholz (Glycyrrhiza glabra)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 225-227, λ. Γλυκύρριζα· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 214-219, λ. Glycyrrhiza· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 319, λ. Glycyrrhiza glabra· André, *Les noms de plantes*, σ. 112, λ. glycyrrhiza, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 104, λ. γλυκύρριζα (Glycyrrhiza glabra).

νάρδου Ἰνδικῆς

Νάρδου ἐστὶ γένη δύο· ἢ μὲν γὰρ τις καλεῖται Ἰνδική ἢ δὲ Συριακή, οὐχ ὅτι ἐν Συρίᾳ εὕρεται, ἀλλ' ὅτι τοῦ ὄρους ἐν ᾧ γεννᾶται τὸ μὲν πρὸς Συρίαν τέτραπται τὸ δὲ πρὸς Ἰνδοὺς ... (βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 7 [I 11, 8-12, 21 Wellm.])· εἰδικότερα καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῆς νάρδου (αὐτόθι [I 12, 11-15 Wellm.]) δύναμιν δὲ ἔχουσι ... οὐρητικήν ... βοηθοῦσι δὲ ... ἥπατικοῖς τε καὶ ἰκτερικοῖς καὶ νεφριτικοῖς.

Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 321 (νάρδος Κελτικῆ), ὅπου καὶ βιβλιογραφία γενικὰ γιὰ τὴν νάρδον.

κασσίας

Γιὰ τὴν κασσίαν βλ. παραπάνω, σ. 235. Γιὰ τὴν δράση τῆς ὅσον ἀφορᾶ τὰ νοσήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος στὸ ἀπόσπασμα αὐτό, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 13 [I 18, 8-11 Wellm.]· ἀρμόζει δὲ ... πρὸς τὰς ἐντός φλεγμονὰς πάσας ποθειῖσα καὶ πρὸς νεφροῦς.

ἄμωμου

Γιὰ τὸ ἄμωμον βλ. παραπάνω, σ. 226. Εἰδικότερα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 15 [I 21, 13-14 Wellm.]· ποθὲν δὲ τὸ ἀφέψημα αὐτοῦ ἀρμόζει ἥπατικοῖς, νεφριτικοῖς, ποδαγρικοῖς.

τραγακάνθης

Γιὰ τὴν τραγάκανθαν, τῆς ὁποίας στὴν Ἑλλάδα φύονται τριάντα τρία εἶδη, καὶ γιὰ τὸ δάκρυόν τῆς (δηλ. τὸ τραγακάνθινο κόμμι) ποῦ ἔχει φαρμακευτικὰς κ.ἄ. χρήσεις βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 3, 20 [II 25, 10-26, 8 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [II 26, 5-8 Wellm.]· καὶ πίνεται δὲ ἀποβραχεῖσα ἐν γλυκεῖ δραχμῆς μίᾳς πλῆθος πρὸς νεφρῶν ὀδύνην καὶ κύστεως δῆξιν, μιγέντος αὐτῇ κέρατος ἐλαφείου κεκαυμένου καὶ πεπλυμένου ἢ στυπτηρίας σχιστῆς ὀλίγης. Ἡ τραγάκανθα ποῦ μνημονεύει ὁ Διοσκουρίδης ταυτίζεται μὲ τὸν «ἀστράγαλο τὸν στενόφυλλο» (*Astragalus angustifolius*).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 359, λ. Traganth (*Astragalus ereticus*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 156-157, λ. Ἀστράγαλος· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 632-636, λ. Tragacantha· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 322, λ. *Astragalus aristatus* (στὶς σσ. 322-324 κ.ἄ. εἶδη τοῦ φυτοῦ)· André, *Les noms de plantes*, σ. 262, *tragacantha* καὶ *tragacant(h)um*· πρβ. καὶ σ. 29, λ. *astragalus*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 312, λ. *τραγάκανθα* (*Astragalus Parnassii* καὶ *creticus*) καὶ *τραγάκανθος*, ἢ.

οἴνω Ἀμιναίῳ

Πὰ τὴν προέλευση τοῦ κρασιοῦ αὐτοῦ δὲν ἔχω ἐντοπίσει κάποιο στοιχείο.

καρύου Ποντικοῦ

Πὰ τὸ Ποντικὸν κάρυον βλ. παραπάνω, σ. 218.

κύαθων

Ὁ κύαθος ἦταν μέτρο χωρητικότητας ὑγρῶν, ἴσο μὲ τὸ 1/6 τῆς κοτύλης ἢ μὲ τὸ 1/12 τοῦ ξέστη, δηλ. ἴσος μὲ 42 κυβ. ἑκατ.· βλ. [Γαλην.], Π. μέτρ. καὶ σταθμ. 10 [XIX 769, 8 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 235, 12]: ἔστι δὲ ὁ κύαθος κοτύλης τὸ στ'. Βλ. καὶ Ἀποστολίδης, *Λέξ. Ἱπποκρ.*, σ. 440, λ. κύαθος (0, 0456 τῆς λίτρας).

Βλ. καὶ Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxxvi, λ. Cyathus.

ἐν μελικράτῳ

Πὰ τὸ μελίκρατον ἢ ὑδρόμελι καὶ τὴ δράση του βλ. παραπάνω, σ. 226. Ὁ Διοσκουρίδης ἐπισημαίνει (Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 9 [III 12, 15-16 Wellm.]) ὅτι τὴν αὐτὴν τῷ οἰνομέλιτι δύναμιν κέκτηται. Ἀνάμεσα στὶς ιδιότητες τοῦ οἰνομέλιτος εἶναι καὶ τὸ ὅτι συντελεῖ στὴν ἀποβολὴ τῶν οὖρων, βλ. ὁ.π. 5, 8 [III 12, 6 Wellm.]: τὸ δὲ μέσον [sc. οἰνόμελι] εὐκοιλιον, οὐρητικόν. Πρβ. καὶ Ὀρειβ., *Ἱατρ. συν.* 5, 25 [CMG VI/1/1, σ. 141, 8-14]: Οἰνομέλιτος σκευασία. Βλ. ἐπίσης παρακάτω, σ. 429 (ex aqua mulsā).

31. Μηνόφαντος Ἀρτεμιδώρου Μακεδῶν Ὑρκάνιος (2ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ γιατρός Μηνόφαντος, Μακεδόνας ἀπὸ τὴν Ὑρκανία, πῆγε στὴν Ἄμφισσα ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση τῆς πόλεως (μεταπεμφθεὶς ὑπὸ τὰς πόλιος μετὰ πρεσβείας), γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴν ἰατρικὴ φροντίδα τῶν κατοίκων τῆς (δημοσιεύων)⁴¹³. Ὁ Μηνόφαντος μὲ τὶς γνώσεις του ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν θεῶν ἄσκησε μὲ ἰδιαίτερη εὐσυνειδησία καὶ ἀποτελεσματικότητα τὸ ἔργο του· γι' αὐτὸ ἀπολάμβανε τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ τῆς ἰδιαίτερης ἐκτίμησως τῶν Ἀμφισσέων. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως αὐτῆς ὁμῶς κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκεῖ διαμονῆς του ἐκτίμησαν ὄχι μόνον τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ Μηνοφάντου ὡς γιατροῦ, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀξιοπρεπῆ καὶ σώφρονα τρόπο τῆς ζωῆς του· αὐτὴ τὴ συμπεριφορὰ του τὴν ἔκριναν ἀντάξια τῆς πόλεώς τους, τοῦ ἐπαγγέλματός του καὶ τῆς ἡλικίας του. Γι' αὐτὸ, ὅταν γιὰ προσωπικοὺς λόγους ποὺ δὲν μνημονεύονται στὴν ἐπιγραφή (εἶνεκεν δὲ τῶν ποτι πεπτωκότων αὐτῷ πραγμάτων) ὁ Μηνόφαντος ἔπρεπε νὰ ἀχωρήσει ἀπὸ τὴν Ἄμφισσα, οἱ κάτοικοί τῆς ἀποφάσισαν νὰ τοῦ ἐκφράσουν τὶς εὐχαριστίες καὶ τὴν εὐαρέσκειαν γιὰ τὶς ὑπηρεσίες ποὺ προσέφερε στὴν πόλιν τους, νὰ τοῦ διαθέσουν τιμητικὴ συνοδεία γιὰ νὰ ταξιδέψει σὲ ὁποιοδήποτε μέρος ἐπιθυμοῦσε καί, τὸ κυριότερο, νὰ ἐκδώσουν ψήφισμα, στὸ ὁποῖο νὰ ἀναγράφονται τὰ παραπάνω ἀλλὰ καὶ οἱ τιμὲς ποὺ ἀπένειμαν στὸν ἐν λόγῳ γιατρὸ καὶ στοὺς ἀπογόνους του (προξενίαν,

413. Πὰ κάποιες ἰδιαίτερα σύντομες μνεῖες τοῦ Μηνοφάντου βλ. Robert, «Hyrcanis», σ. 16· Woodhead, «The State Health Service», ἀρ. 73· Cohn-Haft, *The Public Physicians*, σ. 50, καὶ σ. 82, ἀρ. 43· Roesch, «Médecins publics», σσ. 282 καὶ 283, καὶ Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 469, ἀρ. 5. Βλ. ἀκόμη Massar, *Soigner et servir*, σσ. 35, 44, 45, 84 καὶ 145. Γιὰ τοὺς δημοσιεύοντες γιατροὺς βλ. στὴν Εἰσαγωγή, σ. 88, ὑποσημ. 9.

ισοπολιτείαν, γὰς καὶ οἰκίας ἔγκτησιν, ἐπινομίαν, ἀσφάλειαν πολέμου καὶ εἰράνας κτλ.). Αποφασίσθηκε ἀκόμη, ὕστερα ἀπὸ ἐπιθυμία τοῦ ἴδιου τοῦ τιμώμενου γιατροῦ (καθάπερ καὶ αὐτὸς ὁ Μηνόφαντος ἀμὲ παρεκάλεσε), νὰ ἀποσταλεῖ ἀντίγραφο τοῦ ψηφίσματος στὴν πόλιν τῆς Σκάρφειας. Ἐπὶ πλέον οἱ Ἀμφισσεῖς ἔστειλαν ἀντίγραφο καὶ πρὸς τὴν πόλιν τῶν Ὀπουντίων⁴¹⁴.

Αὐτὸ τὸ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ψήφισμα εἶναι τὸ ἀκόλουθο⁴¹⁵:

(προηγούνται τρεῖς στίχοι μὲ τὸ τέλος κάποιου ἄλλου ψηφίσματος)

Ἀγαθᾶ]ι τύχαι

- 5 Ἀμφισσέων οἱ ἄρχοντες καὶ ἡ πόλις Σκαρφέων τοῖς ἀρχόντοις
καὶ τᾶ βουλᾶ] καὶ τᾶ πόλει χαίρειν. Τῶν δεδομένων τιμῶν ὑπὸ
τᾶς π[ό]λι]ο]ς ἀμ]ῶν Μηνόφάντῳ Ἀρτεμιδώρου Μακεδόνι Ὑρκάνιῳ
τὸ ἀντίγραφο]ν ἐξαπεστάλακαμεν ποτὶ τὰν ἡμετέραν πόλι]ν
καθάπερ] κα[ί] α[ὐ]τὸς ὁ Μηνόφαντος ἀμὲ παρεκάλεσε. Μηνὸς Ἀμ[ῶ]-
10 νο]ς [ἔ]κτα ἐπ' εἰκάδι. — [Ν]ομογράφων. Ἐπειδὴ Μηνόφαντος Ἀρτεμι[δώ]-
ρου] Μακεδῶν Ὑρκάνιος ἰατρός, μεταπεμφθεὶς ὑπὸ τᾶς πόλιος
μετὰ πρεσβείας καὶ ἐργολαβήσας μόνος τὸ ἰατρικὸν ἔργον,
τῶ]ν αἰεὶ ἐπιπτόντων ἀρρωστημάτων φιλοτέχνως ἐπιμε[λό]-
15 εὐ]νοίας σφῆζειν το[ὺς] κινδυνεύοντας ἀνέγκλητ(ο)ς ἐγενήθη, [τὰν
ἐγχει]ρισθεῖσαν αὐτῷ πίστιν περὶ τᾶς κοινᾶς σωτηρίας ἐφ' ἴσου καὶ (π)οθ'
ἄπ]αντας εὐνοϊκῶς διαφυλάξας, τὰν τε κατὰ τὸν βίον ἀναστροφὰν
πά]ντα τὸν τᾶς παρεπιδαμίας χρόνον εὐτακτον καὶ σώφρονα παρέσ[χε]-
20 καθ'] ἑαυτὸν ἀλικίας, εἵνεκεν δὲ τῶν ποτιπεπτωκότων αὐτῷ π[ο]λ-
λῶν πραγμά]των χωρι[ζ]όμενος ἐκ τᾶς πόλιος ἀμῶν ἐποιήσατο πόθ[ο]δον
ποτὶ τὸ]ν δᾶμον ἀσπαζόμενος κοινῶς πάντας διελέγη τ[ε]
μετὰ] πάσας εὐνοίας, — αὐτοῦ φροντίδα ποιήσασθαι τὰν κ[α]θη-
κουσ]αν δεδόχθαι τῷ δάμῳ ἐπαινεῖσαι τε αὐτὸν ἐπὶ τ[ῷ] πόνῳ
25 τ[ῷ] ἐς δύναμιν καὶ δόμεν αὐτῷ συμπαραπομ[π]οὺς ἀσ[τ]οὺς
παραπέμψοντας αὐτὸν μετ' ἀσ[φ]α[λ]είας ἐν οὓς κα προα[ι]ρήται τόπους.

414. Πὰ τὰ ποικίλα ζητήματα ποὺ ἀνακύπτουν ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή ἢ γιὰ τὴν ἐρμηνεία διαφόρων ἀναφορῶν ποὺ ἴσως διαφωτίζουν τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράση τοῦ Μηνόφαντος, ὄχι μόνον στὴν Ἀμφισσα ἀλλὰ καὶ γενικότερα, θὰ γίνῃ λόγος στὰ σχόλια (παραλείπω τὰ καθαρὰ ἀρχαιολογικῆς φύσεως σχόλια).

415. Πὰ τίς ἐκδόσεις τῆς ἐπιγραφῆς βλ. IG IX/1/3, σ. 110. Βλ. ἀκόμη W. Vollgraff, «Deux inscriptions d'Amphissa», BCH 25 (1901) 234-240, ἀρ. Π· Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», σσ. 159-194. Τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς, κατὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Κεραμόπουλου, ἀναδημοσιεύεται μὲ νεοελληνικὴ μετάφραση καὶ κάποια σχόλια ἀπὸ τὸν Δρ. Κραβαρτόγιαννο, «Οἱ Ἀμφισσεῖς τιμᾶνε τὸν γιατρὸ Μηνόφαντο. Ἐνα ἱστορικὸ ἀρχαῖο ψήφισμα τοῦ Β' αἰ. π.Χ.», περιοδ. Σελίδες ἀπὸ τῆ Φωκίδα, Ἀμφισσα 1977, σσ. 1-5. Βλ. ἀκόμη Cohne-Haft, *The Public Physician*, σ. 82, ἀρ. 43 (μνεία τῆς ἐπιγραφῆς)· I. Κ. Ξυδόπουλος, *Κοινωνικὲς καὶ πολιτιστικὲς σχέσεις τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς γραμματειακῆς καὶ ἐπιγραφικῆς παραδόσεως γιὰ τὴν ἀρχαία Μακεδονία* [MB 96], Θεσσαλονίκη 2006, σ. 180, ὑποσημ. 481, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 48-49 καὶ 137-138.

ἐξαποστείλ]αι δὲ καὶ τὰς δεδομένας αὐτῷ προξενίας τὸ ἀντίγρ[α-
 φον τύχ]αι ἀγαθῶι ποτὶ τὰν πόλιν τῶν Σκαρφέων ἔ[τι δὲ] καὶ ποτὶ τὰ[ν
 τῶν Ὀπουντίων. — Ἀμφισσεῖς ἔδωκαν Μηνοφάντῳ Ἀρτε[μι-
 30 δ]ώρου Μακεδόνι Ὑρκανίῳ αὐτῷ καὶ ἐγγόνοις προξενίαν, ἰσο-
 πολι]τείαν, γὰς καὶ οἰκίας ἐγκτησιν, ἐπινομίαν καὶ ἀσφάλει-
 αν πολ]έμου καὶ εἰράνας καὶ τᾶλλα τίμια πάντα, ὅσα καὶ τοῖς ἄλ-
 λοις] προξένοις καὶ εὐεργέταις τὰς πόλιος ὑπάρχει. Βουλαρχέοντος
 Ἀ]ντιγένεος τοῦ Βίωνος. [ἔγγυος]ος [Μν]άσω[νος] (ἢ Θρ]άσω[νος]).

Μὲ τὴν εὖνοια τῆς τύχης.

Οἱ ἄρχοντες τῶν Ἀμφισσέων καὶ οἱ πολῖτες χαιρετοῦν τοὺς ἄρχοντες τῶν Σκαρφέων καὶ τὴ βουλή καὶ τοὺς πολῖτες. Τὸ ἀντίγραφο τῶν τιμῶν ποῦ ἡ πόλη μας ἔχει ἀπονείμει στὸν Μηνοφάντο, γιὸ τοῦ Ἀρτεμιδώρου, Μακεδόνα ἀπὸ τὴν Ὑρκανία, τὸ ἔχουμε στείλει στὴν πόλη σας στὶς εἴκοσι ἕξι τοῦ μηνὸς Ἀμμῶνος, ἀκριβῶς ὅπως μᾶς παρακάλεσε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μηνοφάντος. —

Ὑστερα ἀπὸ πρόταση τῶν νομογράφων. Ἐπειδὴ ὁ γιατρός Μηνοφάντος, γιὸς τοῦ Ἀρτεμιδώρου, Μακεδόνας ἀπὸ τὴν Ὑρκανία, προσκλήθηκε στὴν πόλη μας μὲ πρεσβεία (ποῦ στάλθηκε πρὸς αὐτόν) καὶ ἀναλαμβάνοντας μόνος τὴν ἰατρικὴ περίθαλψη, ἀντιμετωπίζοντας μὲ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐπιστήμη του⁴¹⁶ τὰ νοσήματα ποῦ κάθε φορὰ ἐνέσκηπταν καὶ προσπαθώντας ὅσο ὁ ἴδιος μπορούσε καὶ μὲ τὴ βοήθεια τῶν θεῶν νὰ σώζει αὐτοὺς ποῦ κινδύνευαν, ὑπῆρξε ἄμεμπτος, μὴ προδίδοντας τὴν ἐμπιστοσύνη (τῆς πόλεως) ὅσον ἀφορᾶ τὴν ὑγεία τῶν πολιτῶν της, φερόμενος κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ μὲ εὐνοϊκὴ δι-
 ἄθεση πρὸς ὅλους, καὶ (ἐπειδὴ) καθ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὴν πόλη μας ἐπέδειξε συμπεριφορὰ ἀξιοπρεπῆ καὶ σώφρονα, ἀντάξια καὶ τῆς πόλεως καὶ τοῦ ἐπαγγέλματός του ἀλλὰ καὶ τῆς ἡλικίας του, ἀποχωρώντας ἀπὸ τὴν πόλη μας ἐξ αἰτίας πολλῶν γεγονότων ποῦ τοῦ ἔτυχαν (ξαφνικά:) πῆγε στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου ἀποχαι-
 ρετώντας ὅλους ἀνεξαιρέτως καὶ μίλησε (μαζί τους) πολὺ φιλικά, — ὁ δήμος ἀποφάσισε νὰ φροντίσει γι' αὐτὸν ὅπως εἶχε καθῆκον καὶ νὰ τοῦ ἐκφράσει τὴν εὐαρέσκειά του γιὰ τὸ ἔργο ποῦ ἐπιτέλεσε μὲ ὅλη τὴ δύναμή του καὶ νὰ τοῦ δώσει ὡς συνοδοὺς πολῖτες, οἱ ὅποιοι θὰ τὸν συνοδεύσουν μὲ ἀσφάλεια⁴¹⁷ σὲ ὅποιους τόπους θὰ ἤθελε· ἐπίσης νὰ στεί-
 λει ἀντίγραφο τῆς προξενίας ποῦ τοῦ ἔχει ἀπονεμηθεῖ, μὲ τὴν εὖνοια τῆς τύχης, στὴν πόλη τῶν Σκαρφέων καὶ ἐπὶ πλέον στὴν πόλη τῶν Ὀπουντίων. — Οἱ Ἀμφισσεῖς ἀπέ-
 νειμαν στὸν Μηνοφάντο, γιὸ τοῦ Ἀρτεμιδώρου, Μακεδόνα ἀπὸ τὴν Ὑρκανία, σ' αὐτόν καὶ στοὺς ἀπογόνους του προξενία, ἰσοπολιτεία, δικαίωμα γιὰ ἀπόκτηση γῆς καὶ οἰκίας, χώρους βοσκῆς, ἀσφάλεια σὲ καιρὸ πολέμου καὶ εἰρήνης καὶ ὅλες τίς λοιπὲς τιμὲς ποῦ ἀπολαμβάνουν οἱ ἄλλοι πρόξενοι καὶ εὐεργέτες τῆς πόλεως. Ἐπὶ προέδρου τῆς Βουλῆς Ἀντιγένη τοῦ Βίωνα...

ἡ πόλις Σκαρφέων

Ἡ Σκάρφεια, ἦταν σημαντικὴ πόλη τῶν ἀνατολικῶν Λοκρῶν, εὐρισκόμενη δέκα περίπου

416. Ἔτσι ἀποδίδω τὸ φιλοτέχνως· βλ. καὶ LSJ, στὸ λ. φιλοτεχνία καὶ φιλότεχνος.

417. Ὡστε νὰ μεταβεῖ μὲ ἀσφάλεια· βλ. καὶ IG V/1, ἀρ. 1428, κ.ἀ.

χλμ. ανατολικά τῶν Θερμοπυλῶν· βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 186 κ.έ., καὶ Oldfather, «Skarpheia» (1), *RE* III/A/1 (1927) 460-465.

Μηνοφάντῳ Ἀρτεμιδώρου Μακεδόνι Ὑρκανίῳ

Τὸ Ὑρκάνιον πεδῖον ἦταν περιοχὴ στὴ Λυδία τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἔλαβε τὴν ὀνομασία τῆς ἀπὸ τοὺς Ὑρκανούς πού ἔφεραν ἐκεῖ οἱ Πέρσες (κυρίως ὁ Κῦρος ὁ Μέγας τὸ 546 π.Χ.) ὡς ἐργάτες ἢ δούλους. Ἡ Λυδία περιῆλθε ἐπὶ Ἀλεξάνδρου στὴν κυριαρχία τῶν Μακεδόνων, καὶ ἀργότερα ὁ Ἀντίοχος Α΄ ἐγκατέστησε ἐκεῖ παλαίμαχους Μακεδόνες στρατιῶτες. Οἱ κάτοικοι τοῦ Ὑρκανίου πεδίου ὀνομάζονταν Μακεδόνες Ὑρκανοὶ ἢ Μακεδόνες Ὑρκάνιοι· προφανῶς δὲν ἦταν ὅλοι τοὺς μακεδονικῆς καταγωγῆς, ἀσχετὰ ἀν θεωροῦνταν ὡς τέτοιοι. Βλ. ἐνδεικτικὰ Robert, «Hyrcanis», σσ. 16-18. Κατὰ τὸν Κεραμόπουλο, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 171, ἴσως ὁ Μηνοφάντος νὰ μὴν ἦταν (γνήσιας) μακεδονικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ νὰ καταγόταν ἀπὸ τοὺς παλαιούς κατοίκους τῆς περιοχῆς· βασικὸ ἐπιχείρημα τοῦ Κεραμόπουλου ἀποτελεῖ ἡ ἄποψή του ὅτι τόσο τὸ ὄνομα τοῦ Μηνοφάντου ὅσο καὶ τοῦ πατέρα του «εἶνε ἥκιστα μακεδονικά».

τὸ ἀ]ντί[γ]ραφο[ν] ἐξαπεστάλκαμεν ποτὶ τὰν ἡμετέραν πόλι[ν | καθάπερ] κα[ἰ] α[ὐ]τὸς ὁ Μηνοφάντος ἀμὲ παρεκάλεσε

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ ἀντίγραφο τοῦ ψηφίσματος στάλθηκε στὴ Σκάρφεια, καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς στίχ. 28-29, καὶ στὸν Ὀποῦντα ὕστερα ἀπὸ παράκληση τοῦ Μηνοφάντου. Κατὰ τὸν Κεραμόπουλο αὐτὸ εἶναι ἐνδεικτικὸ τῆς κενοδοξίας τοῦ γιατροῦ, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμοῦσε νὰ γίνῃ εὐρύτερα γνωστὴ ἢ εὐδόκιμη ὑπηρεσία του στὴν Ἀμφισσα, καὶ ἔτσι τρόπον τινὰ νὰ διαφημισθεῖ. Ἐπίσης τὸ ὅτι ζήτησε τὰ ἀντίγραφα νὰ ἀποσταλοῦν σὲ δύο συγκεκριμένους πόλεις, τὴ Σκάρφεια καὶ τὸν Ὀποῦντα, ὑποδηλώνει ἴσως ὅτι σ' αὐτὲς κυρίως ὁ γιατρός ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμά του, καὶ ἀπὸ μία ἀπὸ αὐτὲς προσκλήθηκε στὴν Ἀμφισσα· γιὰ ὅλα τὰ παραπάνω βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 185· βλ. καὶ στ. 172-173 (σχετικὰ μὲ τὸ ἀντίγραφον). Βλ. καὶ ψηφισμα στίχ. 27-29, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῆς παρακλήσεως αὐτῆς τοῦ Μηνοφάντου.

Μηνὸς Ἀμ[ῶνο]ς

Ὁ μῆνας Ἀμῶν ἀντιστοιχοῦσε στὸν Ἰούνιο· βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 173-174.

ἰατρός μεταπεμφθεὶς ὑπὸ τὰς πόλιος μετὰ πρεσβείας

Ὁ Μηνοφάντος προσκλήθηκε στὴν Ἀμφισσα ἐπίσημα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔκφραση *μεταπεμφθεὶς ... μετὰ πρεσβείας*. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἦταν πράγματι καλὸς γιατρός καὶ ὅτι ἡ φήμη του ἦταν διαδεδομένη σὲ κάποια ἀρκετὰ εὐρεῖα περιοχὴ. Πιθανότατα κατοικοῦσε σὲ μία ἀπὸ τὶς δύο πόλεις πού μνημονεύονται στὸ ψηφισμα, καὶ ἔτσι ἦταν γνωστὸς καὶ στὴν Ἀμφισσα. Βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 174-178 (κυρίως στ. 178).

Γιὰ τὴν ἔκφραση *ἰατρός μεταπεμφθεὶς ὑπὸ τὰς πόλιος* βλ. καὶ D. M. Pippidi, *Inscriptiones Histriae et viciniae* [IDSMA, Ser. altera, τ. 1], Bucurestiis 1983, σσ. 112-115, ἀρ. 26: *Διοκλῆς Ἀρτεμιδώρου Κυζικη-Ἰνός ἰατρός μεταπεμφθεὶς ὑπὸ τοῦ| [δ]ήμου ...*

ἐργολαβήσας μόνος τὸ ἰατρικὸν ἔργον

Ἀπὸ τὸν στίχο αὐτὸν προκύπτει ὅτι, κατὰ τὸν χρόνο πού ὁ Μηνοφάντος ἀσκοῦσε τὴν ἰατρικὴ στὴν Ἀμφισσα, ἦταν ὁ μόνος γιατρός τῆς πόλεως. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἐκφράσεις, ὅπως στίχ. 15-16: [τὰν | ἐγχει]ισθεῖσαν αὐτῷ πίστιν περὶ τὰς κοινὰς σωτηρίας, καὶ στίχ. 17: ἀπαντας εὐνοϊκῶς διαφυλάξας. Συνεπῶς κατ' ἐκείνη τὴ χρονικὴ περίοδο πρέπει νὰ μὴν ὑπῆρχε στὴν Ἀμφισσα ἄλλος γιατρός, οὔτε δημοσιεύων οὔτε ιδιώτης· βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 176-177. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο σχόλιο.

τῶν αἰεὶ ἐμπιπτόντων ἀρρωστημάτων

Ἡ πρόσκληση τοῦ Μηνοφάντου στὴν Ἄμφισσα φαίνεται ὅτι δὲν ἔγινε ἐξ αἰτίας κάποιας αἰφνίδιας ἐπιδημίας ἀλλὰ σὲ μιὰ συνηθισμένη χρονικὴ περίοδο. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὴ διαπίστωση ὅτι στὸ ψήφισμα ὄχι μόνον δὲν γίνεται λόγος γιὰ κάτι τέτοιο, ἀλλὰ ἀντίθετα δηλώνεται ὅτι ὁ γιατρός εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὰ νοσήματα πού κάθε φορὰ παρουσιάζονταν (δηλ. τὰ συνήθη)· βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», σ. 177. Ἡ παραπάνω ἐπισήμανση μπορεῖ νὰ ἀξιοποιηθεῖ καὶ ὡς μία ἐπὶ πλέον ἔνδειξη γιὰ τὸ ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς παραμονῆς του στὴν Ἄμφισσα ὁ Μηνόφαντος ἦταν ὁ μοναδικὸς γιατρός τῆς πόλεως, δὲν ὑπῆρξε δηλ. κάποια ἔκτακτη ἀνάγκη πού ὑπαγόρευσε τὴν πρόσκληση καὶ κάποιου ἐπὶ πλέον γιατροῦ (ἐνισχύει δηλ. τὸ περιεχόμενο τῆς φράσεως: *ἐργολαβήσας μόνος τὸ ἰατρικὸν ἔργον*).

τὰν τε κατὰ τὸν βίον ἀναστροφὰν | πᾶ]ντα τὸν τὰς παρεπιδαμίας χρόνον εὐτακτον καὶ σώφρονα παρέσ[χε | τ]ο κα(τ) ἄξιαν τὰς τε πόλιος καὶ τοῦ ἐπιταδεύματος ἐτι δὲ καὶ τὰς | καθ'] ἑαυτὸν ἀλικίας
 Βλ. ἐπίσης τὸ ψήφισμα τῶν κατοίκων τῶν Δελφῶν γιὰ τὸν γιατρό Φιλῶτα ἀπὸ τὴν Ἄμφισσα (1ος αἰ. π.Χ.): *Ἐπεὶ Φιλῶτας Νίκωνος Ἀμφισσεὺς ἰατρός ἐπι[δ]ημῶν πλείονα χρόνον ἐν τῇ πόλει ἡμῶν ...|... τὴν τε ἀναστροφήν εὐσχήμονα καὶ πρέπουσ[α]ν [καὶ παντὶ τρόπῳ ἄξιαν τῆ]ς τέχνης ποιεῖται*. Βλ. Colin, *Épigraphie*, σσ. 41-43, ἀρ. 58· ἐπίσης C. Vatin, «Notes d'épigraphie delphique», *BCH* 94 (1970) 680-681, ἀρ. 3, καὶ Gourevitch, *Le triangle hippocratique*, σ. 423. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 514, ὑπόσημ. 81. Παρόμοιες ἐκφράσεις ἐντοπίζονται καὶ στίς IG V/1, ἀρ. 1145 (Γῦθειον): *[ἐπεὶ Δαμιάδας -- κ]λεος Λακεδαιμόνιος ἰατ[ρ]ός ... διετῆ χρόνον ἀ-[ναστρεφό]μενος παρ' ἀμὲ ἐν τε τῇ τέχνῃ τὰ δίκαι-| [α ἐποίησ]ε τοῖς χρεῖαν ἔχουσιν, IG XII Suppl., ἀρ. 249 (Ἄνδρος): 1 Ἡρώϊδου τοῦ Νέωνος ἰατροῦ | ... 4 ἐπειδὴ Ἡρώϊδης Νέωνος ἀνὴρ ἀγαθός | ὑπάρχων ... | 7 [ἐ]πέδωκεν ἑαυτὸν ἐπὶ τὴν ἰατρικὴν τέ-|χνην καὶ τὴν τε προσ[κ]αρτέρησιν ἐπο[ι]-|ήσατο φιλόπονον καὶ τὴν ἀναστροφήν | εὐσχήμονα καὶ τῆς [τ]έχνης ἄξιαν καὶ | τῆς ἡμετέρας πόλεως ...*, κ.ἄ. Ὁ Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 172, μὲ βάση τὴν ἔκφραση (κατ') *ἄξιαν ... ἐτι δὲ καὶ τὰς | καθ'] ἑαυτὸν ἀλικίας* ὑποθέτει ὅτι ὁ Μηνόφαντος κατὰ τὸν καιρὸ τῆς παραμονῆς του στὴν Ἄμφισσα πιθανὸν ἦταν στὴν ἡλικία τῶν 50-60 ἐτῶν.

συμπαραπομποὺς

Κατὰ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Μηνοφάντου ἀπὸ τὴν Ἄμφισσα ἀποφασίσθηκε νὰ τὸν συνοδεύσουν κάποιοι πολῖτες (*συμπαραπομποί*) ὡς μία ἀκόμη τιμητικὴ ἐκδήλωση πρὸς τὸν γιατρό, καὶ μάλιστα μέχρι τὸν τόπο ὅπου τελικὰ θὰ διέμενε. Ὅπως δηλ. αὐτὸς προσκλήθηκε μὲ πρεσβεία, ἔτσι ἐπιβαλλόταν νὰ ἀποχωρήσει μὲ συνοδεία. Ὁ Κεραμόπουλος, ἂν καὶ ἐπισημαίνει ὅτι ἡ τιμὴ αὐτὴ θὰ ἦταν ὀρθὸ νὰ ἀποδίδεται τόσο σὲ ταραγμένους χρόνους ὅσο καὶ σὲ καιρὸ εἰρήνης, διατυπώνει τὴν ὑπόψια ὅτι μᾶλλον τὴν *συμπαραπομπήν* ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιλογή τῶν πολιτῶν πού θὰ συμμετεῖχαν σ' αὐτὴν τὴν εἶχε ζητήσει ὁ ἴδιος Μηνόφαντος, ὅπως ἀκριβῶς εἶχε ὑποβάλει τὴν παράκληση νὰ ἀποσταλεῖ ἀντίγραφο τοῦ ψηφίσματος σὲ δύο πόλεις. Ὁ τελικὸς προορισμὸς τοῦ γαιτροῦ, ἂν καὶ δὲν καταγράφεται στὸ ψήφισμα, πρέπει νὰ ἦταν ἡ Σκάρφεια ἢ ὁ Ὀποῦς. Βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 183-184.

τὰς δεδομένας αὐτῷ προξενίας

Βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 185, καὶ κυρίως F. Gschnitzer, «Proxenos», *RE Suppl.* XIII (1973) 629-730.

καὶ ποτὶ τὰ[ν] | τῶν Ὀπουντίων

Σημαντικὴ πόλη τῆς ἀνατολικῆς Λοκρίδας, γιὰ τὴν ὁποία βλ. Κεραμόπουλος, «Ἀμφισσαϊκὴ ἐπιγραφή», στ. 185 κ.ἑ., καὶ Y. Lafond, «Opus» (1), *DNP* 8 (2000) 1273.

32. Μητρόδωρος Τιμοκλέους Αμφιπολίτης (3ος αι. π.Χ.)

Ὁ γιατρός Μητρόδωρος, γιός τοῦ Τιμοκλέα, καταγόταν ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη. Σὲ κάποια μάχη τραυματίσθηκε στὸν τράχηλο ὁ βασιλιάς Ἀντίοχος Α΄ τῆς Συρίας (281-261 π.Χ.), καὶ ὁ Μητρόδωρος τὸν θεράπευσε χωρὶς νὰ θέσει σὲ κίνδυνο τὴ ζωὴ του (*ἀκινδύνως*). Ἀπὸ τὰ παραπάνω μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ γιατρός αὐτὸς ὑπηρετοῦσε στὸν στρατὸ τοῦ βασιλιά, ὅταν συνέβη ὁ τραυματισμὸς του, ἐνῶ ἡ μνεία τῶν ὑπηρεσιῶν του καὶ πρὸς τὸν Σέλευκο καθιστᾶ σαφές ὅτι ὁ Μητρόδωρος πρέπει νὰ θεωρηθεῖ γενικὰ γιατρός τῆς Αὐλῆς τῶν δύο παραπάνω βασιλέων⁴¹⁸.

Ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιτυχοῦς θεραπείας τοῦ Ἀντιόχου⁴¹⁹ ἀλλὰ καὶ τῆς φροντίδας του πρὸς τὴν πόλη τοῦ Ἰλίου (*καὶ εὐνοίας τῆς εἰς ... τὸν δῆμον*) ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος τοῦ Ἰλίου ἀποφάσισε νὰ τιμήσει τὸν Μητρόδωρο καὶ ἐξέδωσε τὸ ἀκόλουθο ψήφισμα (περ. 275-269; π.Χ.)⁴²⁰:

- Ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος ἐπέσταλκεν, ὅτι τραυματίας γενόμενος ἐν τῇ μάχῃ εἰς τὸν τράχηλον*
- 4 *θεραπευθεῖν ὑπὸ Μητροδώρου τοῦ ἱατροῦ ἀκινδύνως, ἐφέσταλκεν <δὲ> περὶ αὐτοῦ καὶ Μελέαγρος ὁ στρατηγὸς προορώμενος τὸ τῆς πό-*
- 8 *λεως συμφέρον. δεδόχθαι τῇ βουλῇ καὶ τῷ δῆμῳ. ἐπαινέσαι μὲν Μητρόδωρον Τιμοκλέους Αμφιπολίτην ἀρετῆς ἔνεκεν καὶ*
- 12 *εὐνοίας τῆς εἰς τοὺς βασιλέας*

418. Γιὰ τὸν Μητρόδωρο βλ. W. Kroll, «Metrodoros» (26), *RE XV/2* (1932) 1482 (θίγει τὸ ζήτημα τῆς ταυτίσεως τοῦ Ἐρασιστράτειου γιατροῦ Μητροδώρου, τρίτου συζύγου τῆς κόρης τοῦ Ἀριστοτέλη Πυθιάδος καὶ μαθητῆ τοῦ Χρυσίππου τοῦ Κνιδίου (4ος/3ος αι. π.Χ.), μὲ τὸν ὁμώνυμο Ἀμφιπολίτη γιατρό· ὑπὲρ τῆς ταυτίσεως αὐτῆς εἶχε ἤδη ἐπιχειρηματολογήσει ὁ Wellmann, ὁ Kroll ὁμοῦ δὲν τὴν υἰοθετεῖ), καὶ στὸν ἴδιο, «Metrodoros» (28), *RE XV/2* (1932) 1483. Βλ. ἀκόμη Reinach, «Medicus», σ. 1690· Wellmann, «Geschichte, V», σ. 327, ὅπου ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται μεταξὺ 275 καὶ 269 π.Χ. (ὁ Wellmann, συνδυάζοντας στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ταύτιση ποὺ προτείνει, ὑποθέτει ὅτι ὁ Μητρόδωρος πρέπει νὰ γεννήθηκε περὶ τὸ 330 π.Χ.)· Rostovtzeff, *Hellenistic World*, τ. 2, σ. 1090· Gorteman, «Médecins de cour», σ. 315, ὑποσημ. 3· Woodhead, «The State Health Service», ἀρ. 63· Cohn-Haft, *Public Physicians*, σ. 76, ἀρ. 7· Brown, «Apollonophanes and Polybius», σσ. 190-191· Roesch, «Médecins publics», σ. 287· Mastrocinque, «Les médecins de Séleucides», σσ. 146-147· Marasco, «Médecins de cour», σσ. 440 καὶ 441-442· Tataki, *Macedonian Abroads*, σ. 57, ἀρ. 91, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 57, 108, 110, 151, 153-154 καὶ 227.

419. Ὁ Rostovtzeff, *Hellenistic World*, τ. 2, σ. 1090, σημειώνει ὅτι ὁ τραυματισμὸς συνέβη «in a battle in Asia Minor about 270 B.C.».

420. Παραθέτω τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τὸν Frisch, *Die Inschriften von Ilion*, σσ. 100-102, ἀρ. 34 (στὴ σ. 101 μετάφρασή της στὰ Γερμανικά). Βλ. ἀκόμη Boeckh (ἐκδ.), *CIIG* 3596· Michel, *Recueil*, σσ. 394-395, ἀρ. 526· Dittenberger, *OGIS*, σσ. 344-345, ἀρ. 220. Βλ. καὶ τὶς δύο προηγούμενες ὑποσημ. (μνείες τῆς ἐπιγραφῆς). Βλ. καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 103-105.

- Ἀντίοχον καὶ Σέλευκον καὶ τὸν
 δῆμον, εἶναι δὲ αὐτὸν καὶ πρόξε-
 νον καὶ εὐεργέτην τῆς πόλεως.*
- 16 *δεδοσθαι δ' αὐτῶι καὶ πολιτείαν
 καὶ ἔγκτησιν καὶ ἔφοδον ἐπὶ τὴν
 βουλὴν καὶ τὸν δῆμον πρῶτωι
 μετὰ τὰ ἱερά. ἐξεῖναι δ' αὐτῶι καὶ*
- 20 *εἰς φυλὴν καὶ φρατρίαν ἣν ἂν βού-
 ληται εἰσελθεῖν -----*

Ἐπειδὴ ὁ βασιλιάς Ἀντίοχος ἔστειλε ἐπιστολὴ ὅτι, ὅταν κατὰ τὴ μάχη τραυματίσθη-
 κε στὸν τράχηλο, θεραπεύθηκε ἀπὸ τὸν γιατρό Μητρόδωρο χωρὶς νὰ διατρέξει κίνδυνο,
 καὶ ἐπίσης (ἐπειδὴ) ἔστειλε ἐπιστολὴ γι' αὐτὸν καὶ ὁ στρατηγὸς Μελέαγρος ποὺ προνο-
 εῖ γιὰ τὸ συμφέρον τῆς πόλεως, ἡ βουλὴ καὶ ὁ δῆμος ἔχουν ἀποφασίσει νὰ ἐκφράσουν
 τὸν ἔπαινό τους στὸν Μητρόδωρο, γιὸ τοῦ Τιμοκλῆ ἀπὸ τὴν Ἀμφίπολη, γιὰ τὴν ἰκανό-
 τητά του⁴²¹ καὶ τὴ φροντίδα του πρὸς τοὺς βασιλεῖς Ἀντίοχο καὶ Σέλευκο καὶ πρὸς τὸν
 δῆμο· νὰ θεωρεῖται ἐπίσης πρόξενος καὶ εὐεργέτης τῆς πόλεως· νὰ τοῦ δοθεῖ τὸ δικαίω-
 μα τοῦ πολίτη καὶ τὸ δικαίωμα κατοχῆς (οἴκου καὶ γῆς) καὶ εἰσόδου στὴ βουλὴ καὶ τὸν
 δῆμο, πρῶτος ὕστερα ἀπὸ τὰ ἱερά· νὰ ἔχει ἀκόμη τὴ δυνατότητα νὰ γίνεῖ μέλος σὲ ὅποια
 φυλὴ καὶ φρατρία θὰ ἐπιθυμοῦσε -----.

Ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος

Ἄν καὶ παλαιότερα εἶχαν διατυπωθεῖ διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ προσώπου
 αὐτοῦ, σήμερα εἶναι πλέον ἀποδεκτὸ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Ἀντίοχο Α'. Βλ. τὴ βιβλιογραφία τῶν
 ὑποσημ. 418 καὶ 419.

Μελέαγρος ὁ στρατηγὸς

Γιὰ τὸν Μελέγρο, στρατηγὸ τοῦ Ἑλλησπόντου, βλ. Frisch, *Die Inschriften von Ilion*, σ. 101·
 βλ. ἐπίσης ὁ.π., σσ. 92-100, ἐπιγρ. ἀρ. 33. Βλ. ἀκόμη D. Musti, «Aspetti dell'organizzazione seleu-
 cidica in Asia Minore nell'III sec. a. C.», *PP* 20 (1965) 159-160.

Σέλευκον

Πρεσβύτερος γιὸς τοῦ Ἀντίοχου Α', ὁ ὁποῖος συμβασίλευσε μὲ τὸν πατέρα του μεταξὺ τῶν
 ἐτῶν 275 καὶ 269 π.Χ.· βλ. Frisch, *Die Inschriften von Ilion*, σσ. 101 καὶ κυρίως 102.

καὶ εὐνοίας τῆς εἰς ... τὸν δῆμον

Προφανῶς ὁ Μητρόδωρος ἀξιοποιοῦσε τὴν παραμονή του στὴ βασιλικὴ Αὐλὴ καὶ τὴν εὐνοια
 ποὺ ἀπολάμβανε ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς, ὥστε νὰ προωθεῖ τὰ συμφέροντα τῆς πόλεως τοῦ Ἰλίου, μὲ
 τὴν ὁποία τὸν συνέδεαν κατὰ πᾶσα πιθανότητα κάποιο δεσμοί (ἴσως ἦταν ἡ πόλη ὅπου ἀσκοῦσε
 τὴν ἰατρικὴ πρὶν μεταβεῖ στὴν Αὐλὴ). Βλ. καὶ τὶς ἀνάλογες περιπτώσεις τοῦ Καφισοφῶντα καὶ τοῦ
 Μενάνδρου τοῦ Περγαμηνοῦ (βλ. στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 20 καὶ 24 ἀντίστοιχα).

εἶναι δὲ αὐτὸν καὶ πρόξε | νον καὶ εὐεργέτην τῆς πόλεως.

Γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ προξένου βλ. παραπάνω, στὸ λ. ἀρ. 31 («Μηνόφαντος Ἀρτεμιδώρου
 Μακεδῶν Ὑρκάνιος»).

421. Βλ. καὶ Frisch, *Die Inschriften von Ilion*, σ. 101 («Tüchtigkeit»).

33. *Q. Mofius Euhemerus* (1ος ἢ 2ος αἰ. μ.Χ.)

Πιθανότατα διετέλεσε δημόσιος γιατρός τῶν Φιλίππων⁴²². Μαρτυρεῖται σὲ λατινικὴ ἐπιγραφή τῆς πόλεως αὐτῆς (στὴ σχετικὴ βιβλιογραφία καταγράφεται ὑποθετικὴ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς). Ὁ *Q. Mofius Euhemerus* ἀφιερώνει στὴ θεὰ Ἴσιδα, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ τῆς, ἓναν βωμὸ καὶ τέσσερα ἐδώλια γιὰ τὴ σωτηρίαν τῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων⁴²³.

Ἡ σχετικὴ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἐξῆς⁴²⁴:

Isidi Reg(inae) sac(rum).
ob honor(em) divin(ae)
domus pro salute
colon(iae) Iul(iae) Aug(ustae) Philippiens(is)
Q. Mofius Euhemer(us)
medicus ex imperio
p(ecunia) s(ua) p(osuit) idem subselia IIII
loco adsig(nato) d(ecreto) d(ecurionum).

Στὴ βασίλισσα Ἴσιδα ἀνάθημα. Τιμῆς ἔνεκεν στὸν θεϊκὸ οἶκο ὑπὲρ σωτηρίας τῆς ἀποικίας Ἰουλίας Αὐγούστας Φιλιππησίας ὁ Κ. Μόφιους Εὐήμερος, γιατρός, ὕστερα ἀπὸ διαταγὴ (τῆς θεᾶς) κατασκεύασε μὲ δικά του ἔξοδα (βωμὸ) καὶ ὁ ἴδιος (ἐπίσης) τέσσερα ἐδώλια σὲ τόπο ποὺ δόθηκε μὲ ψήφισμα τῶν βουλευτῶν.

Πὰ τὸν γιατρὸ αὐτὸν δὲν εἶναι γνωστὸ κανένα ἄλλο στοιχεῖο· γιὰ τὸ *nomen gentis Mofius* βλ. Tod, «Macedonia», σ. 97, καὶ Collart, «Sanctuaire», σ. 85.

ob honor(em) divin(ae) | domus

«Τιμῆς ἔνεκεν στὸν θεϊκὸ οἶκο», δηλ. στὸν αὐτοκρατορικό. Ὁ Collart, «Sanctuaire», σ. 84, παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἔκφρασις *domus divina* ἐμφανίζεται σὲ ἐπιγραφή τῶν χρόνων τοῦ Κλαυδίου ἢ τοῦ Νέρωνα, ἐνῶ εἶναι εὐρέως διαδεδομένη περὶ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ. Ἡ διαπίστωση αὕτη ἀποτελεῖ μιὰ ἔνδειξη γιὰ τὴ χρονολόγησις τῆς ἐπιγραφῆς.

colon(iae) Iul(iae) Aug(ustae) Philippiens(is)
Δηλ. τῶν Φιλίππων.

ex imperio [sc. deae = Isis]

Ἐκφραση ποὺ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν *ex iussu* ἢ ἀπλῶς *iussu*. βλ. Tod, «Macedonia», σ. 97.

422. Πὰ τοὺς *δημοσιεύοντες* γιατροὺς βλ. Εἰσαγωγή, σ. 88, καὶ ὑποσημ. 9.

423. Βλ. Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 104, ἀρ. 957.

424. Βλ. Tod, «Macedonia», σσ. 95-97, ἀρ. 21· Collart, «Sanctuaire», σσ. 82-87, ἀρ. 7, καὶ στὸν ἴδιο, *Philippes*, σ. 271, ὑποσημ. 3· Pilhofer, *Philippi*, τ. 2, σσ. 132-134, ἀρ. 132.

34. Αἴλιος Νεικόλαος Ἐδεσσαῖος
(246 μ.Χ.)

Ὁ Ἐδεσσαῖος γιατρός Αἴλιος Νεικόλαος δωρίζει στή θεά Μᾶ τή δούλη του Ἑρμιόνη, κόρη τῆς Τερτίας, στήν ὁποία προηγουμένως ἔδωσε τήν ἐλευθερία της. Ἡ σχετική ἐπιγραφή εἶναι χαραγμένη σέ κολώνα πού βρέθηκε στήν περιοχή Λόγγος Ἐδέσσης· βλ.⁴²⁵:

Ἀγαθῆ τύχῃ
Αἴλιος Νεικόλαος
Ἐδεσσαῖος ἰατρός
δωροῦμαι καὶ κα-
5 ταγράφω θεᾷ Μᾶ
ἀνεικήτῳ κοράσι-
ον ὀνόματι Ἑρμι-
όνῃν τῶν ἐκ παι-
δίσκης Τερτίας ἧς [Τερτιάσης ed. pr.]
10 φθάνων αὐτὸς
ἠλευθέρωσα οὐ καὶ
τὰς καταγραφὰς ἔδω-
κα δι' ἐπιμελητοῦ Κλ(αυδίου)
Ἀσκληπιοδώρου· ὃς
15 δ' ἂν βουληθῆ ἀπο-
σπάσαι αὐτὸ δώσει
τῷ ταμείῳ ΕΦ'.

Μὲ τὴν εὐνοία τῆς τύχης. Ὁ Αἴλιος Νεικόλαος Ἐδεσσαῖος, γιατρός, δωρίζω καὶ καταγράφω στήν ἀνίκητη θεᾷ Μᾶ (ἕνα) κοράσιο μὲ τὸ ὄνομα Ἑρμιόνη, ἕνα ἀπὸ τὰ τέκνα τῆς δούλης Τερτίας, ἀφοῦ προηγουμένως τὸ ἠλευθέρωσα, καὶ κατέγραψα αὐτὸ τὸ γεγονός διὰ τοῦ ἐπιμελητῆ Κλαυδίου Ἀσκληπιοδώρου. Ὅποιος θὰ θελήσει νὰ τὸ ἀπομακρύνει, νὰ πληρώσει στὸ ταμεῖο (τοῦ ἱεροῦ τῆς θεᾶς) 5.500 (δηνάρια).

καταγράφω

Κατὰ τὸν Μ. Β. Hatzopoulos, *Bull. Épigra.* (1988), σ. 441, ἀρ. 835, ἡ ἀνάγνωση καταγραφὴν

425. Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τοὺς Η. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 36 (1986), σσ. 181-182, ἀρ. 620 (ὅπου σημειώνεται ὅτι ἡ ἐπιγραφή εἶναι ἀχρονολόγητη). Βλ. ἀκόμη Α. Κ. Βαβρίτσας, «Ἐπιγραφὲς ἀπὸ τῆν ἀρχαία Ἐδεσσα», στὸν τόμο: *Ἀρχαία Μακεδονία IV. Ἀνακοινώσεις κατὰ τὸ τέταρτο διεθνὲς Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 21-25 Σεπτεμβρίου 1983* [IMXA 204], Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 60-62, ἀρ. 5· στὸν ἴδιο, «Ἀρχαία Ἐδεσσα: Σύντομο χρονικὸ τῆς ἀνασκαφῆς», στό: *Πρακτικὰ Α' Πανελληνίου Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου. Ἡ Ἐδεσσα καὶ ἡ περιοχή της. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς (Ἐδεσσα 4, 5 καὶ 6 Δεκεμβρίου 1992)*, Ἐδεσσα 1995, σ. 23· Μ. Β. Hatzopoulos, *Bull. Épigra.* (1988), σ. 441, ἀρ. 835· Α. Β. Tataki, *Macedonian Edessa. Prosopography and Onomasticon* [Μελετήματα 18], Athens 1994, σσ. 30-31, ἀρ. 10 (ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται τὸ 246 μ.Χ.): Σταλίδης, «Ὁ Χριστιανισμὸς στήν Ἐδεσσα», σ. 53. Βλ. καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109.

που υπάρχει σε προηγούμενες εκδόσεις της επιγραφής είναι λανθασμένη, αφού στη στήλη παραδίδεται το *καταγράφω*.

θεᾷ Μᾶ

Γιὰ τὴ θεὰ Μᾶ (= Μητέρα) στὴν Ἔδεσσα βλ. Μ. Β. Χατζόπουλος, «Ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Μᾶς στὴν Ἔδεσσα», στό: *Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου Συμποσίου. Ἡ Ἔδεσσα καὶ ἡ περιοχή της. Ἱστορία καὶ πολιτισμός (Ἔδεσσα 4, 5 καὶ 6 Δεκεμβρίου 1992)*, Ἔδεσσα 1995, σσ. 125-132· Ριζάκης - Τουράτσογλου, «Λατρείες στὴν Ἄνω Μακεδονία», σσ. 954-955, κ.ἄ.

35. Νικόμαχος Μαχάονος ὁ Σταγειρίτης (; αἰ. π.Χ.)

Κατὰ τὴ *Σοῦδα*⁴²⁶, ὑπῆρξε κάποιος γιατρός, συνονόματος τοῦ πατέρα τοῦ Ἀριστοτέλη· αὐτὸς ὁ προγενέστερος Νικόμαχος ἦταν γιὸς τοῦ Μαχάονα, γιοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ (*Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ υἱός*)⁴²⁷, καὶ ἐπίσης Σταγειρίτης. Ἀπόγονος αὐτοῦ τοῦ γιατροῦ ἦταν ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη⁴²⁸.

Δυστυχῶς γι' αὐτὸν τὸν πρῶτο Νικόμαχο δὲν εἶναι γνωστὴ καμιὰ ἄλλη πληροφορία· ἂν ὅμως πράγματι ἦταν γιὸς τοῦ Μαχάονα (ὁ ὁποῖος ἐζήσε τὴν ἐποχὴ τῶν Τρωϊκῶν), τότε πρόκειται γιὰ κάποιον ἀπώτατο πρόγονο τοῦ Νικομάχου, πατέρα τοῦ Ἀριστοτέλη. Πρέπει πάντως νὰ δεχθοῦμε ὅτι αὐτὴ ἡ σύνδεση τοῦ γένους τοῦ Νικομάχου μὲ τὸν Μαχάονα πιθανότατα εἶναι ἐπινοημένη, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναδειχθεῖ τόσο ἡ ἀρχαιότητα τοῦ γένους ὅσο καὶ ἡ σχέση μὲ τὸν ἀρχηγέτη καὶ θεὸ τῆς ἰατρικῆς ἐν προκειμένῳ τοῦ Νικομάχου καὶ τελικὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀριστοτέλη⁴²⁹.

Μαρτυρία

Σοῦδα ν 399 Adler = Düring, *Aristotle*, σ. 265:

Νικόμαχος ἰατρός, καὶ αὐτὸς Σταγειρίτης, Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ υἱός· ἐξ οὗ κατήγετο Νικόμαχος, ὁ πατὴρ Ἀριστοτέλους τοῦ φιλοσόφου, καὶ αὐτὸς ἰατρός. ἔγραψεν ἰατρικῶν [I-?] βιβλία ζ', καὶ φυσικῶν [Φ-?] α'.

Νικόμαχος γιατρός, καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὰ Στάγειρα, γιὸς τοῦ Μαχάονα, γιοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἀπὸ αὐτὸν καταγόταν ὁ Νικόμαχος, πατέρας τοῦ φιλοσόφου Ἀριστοτέλη, καὶ αὐτὸς ἰατρός. Ἐγραψε [sc. ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη] *ἰατρικά* [I-;] σὲ ἕξι βιβλία καὶ *φυσικά* [Φ-;] σὲ ἓνα βιβλίον.

426. Βλ. παρακάτω, τὴ σχετικὴ μαρτυρία.

427. Βλ. καὶ λ. ἀρ. 36, μαρτ. 1 καὶ 4· πρβ. μαρτ. 2, 5a κ.ἄ.

428. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο λήμμα (ἀρ. 36).

429. Μὲ βάση βέβαια τὴν πληροφορία αὐτὴ ἡ ἀπώτατη καταγωγή τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀριστοτέλη συνδέεται μὲ τὴ Θεσσαλία, ἀφοῦ ὁ Ἀσκληπιὸς στὴν *Ἰλιάδα* παρουσιάζεται ὡς ἓνας Θεσσαλὸς φύλαρχος. Στὶς μαρτυρίες ποὺ συνδέουν τὸν Νικόμαχο αὐτὸν μὲ τὸν Ἀσκληπιὸ μὲσφ τοῦ Μαχάονα, καθὼς καὶ σ' ἐκεῖνες κατὰ τίς ὁποῖες ὄχι μόνον ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη ἀλλὰ καὶ ἡ μητέρα του καταγόταν ἀπὸ τὸν θεὸ τῆς ἰατρικῆς, βασιζέται ἡ ἄποψη ὅτι στὰ Στάγειρα ὑπῆρχε ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· σχετικὰ βλ. στὴν Εἰσαγωγή, σ. 109.

Βλ. καὶ παρακάτω, λ. ἀρ. 36 («Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης»).

Νικόμαχος ἰατρός, ... Μαχάονος

Ὁ Μαχάων, ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο γιουὺς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, μνημονεύεται ἤδη στὴν *Ἰλιάδα* καὶ θεωρεῖται ὁ πατέρας τῆς Χειρουργικῆς. Βλ. R. Dräger, «Machaon», *DNP* 7 (1999) 622· L. Lange, «Machaon», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 579-580, κ.ἄ. Βλ. καὶ Pandermalis - Leventi, «Machaon», σσ. 777-780.

Μνεῖα τοῦ Νικομάχου, γιοῦ τοῦ Μαχάονα, καὶ τῆς καταγωγῆς του ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό, χωρὶς ὅμως νὰ σημειώνεται ρητὰ ὅτι ἦταν γιαντρός, γίνεται καὶ στὰ δύο ἀκόλουθα κείμενα:

α') Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 6, 1, 1 = Düring, *Aristotle*, σ. 29.

Βλ. τὴ μαρτ. 1 τοῦ ἐπομένου λήμματος.

β') Σοῦδα α 3929 Adler = Düring, *Aristotle*, σ. 82.

Βλ. τὴ μαρτ. 4 τοῦ ἐπομένου λήμματος.

36. Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Νικόμαχος, πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη, ὑπηρετήσε ὡς γιαντρός στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀμύντα Γ' (393-370 π.Χ.), χωρὶς νὰ εἶναι γνωστὲς γι' αὐτὸν κάποιες ἄλλες πληροφορίες. Κατὰ τὴ μαρτυρία τῆς Σοῦδας ἔγραψε *Ἱατρικῶν βιβλία ς' καὶ Φυσικῶν βιβλίον α' 430*.

Μαρτυρίες

1. Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 6, 1, 1 = Düring, *Aristotle*, σ. 29:

Ὁ δὲ Νικόμαχος ἦν ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, καθά φησιν Ἐρμιππος ἐν τῷ Περί Ἀριστοτέλους· καὶ συνεβίου Ἀμύντα τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ <ἐν> ἱατροῦ καὶ φίλου χρεῖα.

Ὁ Νικόμαχος καταγόταν ἀπὸ τὸν Νικόμαχο τοῦ Μαχάονα, γιοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, σύμφωνα μὲ ὅσα λέει ὁ Ἐρμιππος στὸ ἔργο του *Σχετικὰ μὲ τὸν Ἀριστοτέλη*· καὶ ζοῦσε στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀμύντα, βασιλιᾶ τῶν Μακεδόνων, τοῦ ὁποῖου ἦταν γιαντρός καὶ στενὸς φίλος.

Ὁ δὲ Νικόμαχος ἦν ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάονος

Βλ. παραπάνω, λ. ἀρ. 35. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο στὴν ἀμέσως ἐπόμενη μαρτυρία.

καθά φησιν Ἐρμιππος ἐν τῷ Περί Ἀριστοτέλους

Πρόκειται γιὰ τὸν Ἐρμιππο τὸν Καλλιμάχειο ἀπὸ τὴ Σμύρνη (3ος αἰ. π.Χ.). Σχετικὰ μὲ τὸ

430. Βλ. μαρτ. 3. Γιὰ τὸν Νικόμαχο βλ. K. von Fritz, «Nikomachos» (18), *RE* XVIII/1 (1936) 462. Βλ. ἀκόμη Fuchs, «Heilkunde», σ. 282 (σημειώνεται ὅτι ὁ Νικόμαχος διετέλεσε γιαντρός τοῦ Ἀμύντα Β'): Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 117· Berve, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, ὑπόσημ. 1· Tataki, *Macedonians Abroad*, σ. 175, ἀρ. 6· Marasco, «I medici di corte», σσ. 189 (Ἀμύντας Β') καὶ 195-196, κ.ἄ.

Περὶ Ἀριστοτέλους βλ. καὶ Müllerus, *FHG*, τ. 3, σσ. 45-46· τὸ ἀπ. πού παρατίθεται ἐδῶ εἶναι τὸ ὑπ' ἀρ. 41 (σ. 45).

συνεβίου Ἀμύντα τῷ Μακεδόνων βασιλεῖ
 Βλ. καὶ Εἰσαγωγή, σ. 88.

2. Διον. Ἀλικαρν., *Πρὸς Ἀμμαῖον* 5, 1 = Düring, *Aristotle*, σ. 252:

Ἀριστοτέλης πατὴρ μὲν ἦν Νικομάχου τὸ γένος καὶ τὴν τέχνην ἀναφέροντος εἰς Μαχάονα τὸν Ἀσκληπιοῦ, μητὴρ δὲ Φαισιτίδος ἀπογόνου τινὸς τῶν ἐκ Χαλκίδος τὴν ἀποικίαν ἀγαγόντων εἰς Στάγειρα.

Ὁ Ἀριστοτέλης πατέρα του εἶχε τὸν Νικόμαχο, ὁ ὁποῖος ἀνήγε τὸ γένος καὶ τὴν τέχνη του στὸν Μαχάονα, γιὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἐνῶ μητέρα του ἦταν ἡ Φαισιτίς, ἀπόγονος κάποιου ἀπὸ τοὺς Χαλκιδεῖς πού ἀποίκισαν τὰ Στάγειρα.

Ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεῆς δὲν μαρτυρεῖ γιὰ σχέση πατέρα καὶ γιοῦ ἀνάμεσα στὸν Μαχάονα καὶ τὸν πρεσβύτερο Νικόμαχο (λ. ἀρ. 35), ἀλλὰ σημειώνει ἀπλῶς ὅτι ὁ Νικόμαχος, πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη, εἶλκε τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὸν Μαχάονα. Βλ. καὶ παρακάτω, τὸ σχόλιο στῆ μαρτ. 5a. Βλ. καὶ Düring, *Aristotle*, σ. 267.

3. Σοῦδα α 399 Adler = Düring, *Aristotle*, σ. 265:

Νικόμαχος ἰατρός, καὶ αὐτὸς Σταγειρίτης, Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ υἱός· ἐξ οὗ κατήγετο Νικόμαχος, ὁ πατὴρ Ἀριστοτέλους τοῦ φιλοσόφου, καὶ αὐτὸς ἰατρός. ἔγραψεν [sc. ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη] ἰατρικῶν [I- ?] βιβλία ζ', καὶ φυσικῶν [Φ- ?] α'.

Νικόμαχος γιαντρός, καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὰ Στάγειρα, γιὸς τοῦ Μαχάονα, γιοῦ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· ἀπὸ αὐτὸν καταγόταν ὁ Νικόμαχος, ὁ πατέρας τοῦ φιλοσόφου Ἀριστοτέλη, καὶ αὐτὸς γιαντρός. Ἐγραψε [sc. ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη] ἰατρικά [I-;] σὲ ἕξι βιβλία καὶ φυσικά [Φ-;] σὲ ἓνα βιβλίον.

ἔγραψεν ἰατρικῶν [I- ?] βιβλία ζ'

Σχετικὰ μὲ τὸ οὐσ. *ιατρικός* (-ά) στὶς ἐκφράσεις πού ἐντοπίζονται στὶς πηγές καὶ δηλώνουν τὸ συγγραφικὸ ἔργο γιαντρῶν, καὶ εἰδικότερα ὅσον ἀφορᾶ τὴν παραπάνω ἔκφραση τῆς Σοῦδας ἐπισημαίνω τὶς ἀκόλουθες τρεῖς δυνατότητες ἐρμηνείας τῆς:

i) *ἔγραψε ἰατρικῶν βιβλία* (x)· ἡ πιθανότερη ἴσως σημασία τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ δηλωτικὴ συγγράμματος, στὸ ὁποῖο γίνονταν πραγμάτευση ποικίλων θεμάτων (ἢ τῶν σημαντικότερων ἢ περισσότερων ἀλλὰ ἐν περιλήψει) ἀπὸ ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἰατρικῆς· ἐπρόκειτο δηλ. γιὰ σύγγραμμα γενικῆς ἰατρικῆς, τὸ ὁποῖο συγκροτοῦνταν ἀπὸ (x) βιβλία. Ἐτσι ἀντιλαμβάνονται ὁ Rose κ.ἄ. τοὺς τίτλους *Ἰατρικά* καὶ *Περὶ ἰατρικῆς* πού συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοτέλη ἀπὸ Ἑλληνας καὶ Ἀραβες συγγραφεῖς (βλ. σχόλ. στὶς σσ. 191-192). Στὴν περίπτωσή αὐτὴ δὲν ἀποκλείεται νὰ πρόκειται γιὰ τίτλο, ὁπότε πρέπει νὰ γραφτεῖ μὲ κεφαλαῖο τὸ ἀρχικὸ γράμμα (*Ἰατρικά*). Σύγγραμμα μὲ τίτλο *Ἰατρικά* ἔγραψε ὁ Ἐρέννιος Φίλων (βλ. Στέφ. Βυζ., *Ἔθν.*, λ. *Δυρράχιον*: ... καὶ Ἐρέννιος Φίλων ἐν τοῖς Ἰατρικοῖς *Δυρραχηνὸν ἀναγράφει Φιλωνίδην*· βλ. ὁμοίως Ἐρένν. Φίλ., ἀπ. 53 [Jacoby, *FGrH*, τ. 3c, σ. 824, ἀπ. 53]: *ἐν τοῖς Ἰατροῖς*), καὶ ὁ Ἄρατος (βλ. Πολυδ., *Ὀνομαστ.* 2, 38: *λέγει δὲ πού καὶ Ἄρατος ἐν τοῖς Ἰατρικοῖς*), ἐνῶ τὸ ἔργο τοῦ Θεοφάνη Νόν-

νου (Χρυσοβαλάντη) *Σύνοψις ἐν ἐπιτομῇ τῆς ἰατρικῆς ἀπάσης τέχνης*, κατὰ τὸν Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 418, παραδίδεται καὶ μὲ τὸν τίτλο *Ἰατρικόν*. Παρόμοιου περιεχομένου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ καὶ τὸ ἔργο μὲ τίτλο *Περὶ ἰατρικῆς*, τὸ ὁποῖο συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀκρώνα τοῦ Ἀκραγαντίνου (*Σοῦδα* α 1026 Adler)· πρβ. καὶ [Γαληνός], *Εἰσαγωγή ἢ Ἰατρός*. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐκφορὰ τοῦ τίτλου κατὰ γενικὴ πρβ. καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ Γαληνοῦ *Ἵγιεινῶν λόγοι ἐξ* (= Ἵγιεινά), *Τῶν πρὸς Γλαύκωνα θεραπευτικῶν βιβλία δύο* (= *Θεραπευτικὰ πρὸς Γλαύκωνα*).

ii) Μία ἄλλη σημασία θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὅτι *ἔγραψε ἰατρικῶν* [sc. ζητημάτων] *βιβλία* (x) = «... ἔγραψε γιὰ διάφορα ἰατρικὰ ζητήματα βιβλία (x)», ἢ, μὲ ἄλλα λόγια, ὅτι ἔγραψε κάποιον ἀριθμὸ αὐτοτελῶν ἔργων (μονοβίβλων ἢ καὶ πολυβίβλων), στὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ ὁποῖα πραγματευόταν κάποιον ἰδιαίτερο θέμα, ὅπως π.χ. σημειώνεται γιὰ τὸν Ἐρασίστρατο (*Σοῦδα* ε 2896 Adler: *ἔγραψε ἰατρικὰ βιβλία θ'*).

iii) Μία τρίτη σημασία, ἴσως ὅμως ἢ λιγότερο πιθανή, θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ὅτι *ἔγραψε ἰατρικὰ βιβλία* (x), δηλ. ὅτι ἔγραψε διάφορα βιβλία στὰ ὁποῖα γινόταν πραγμάτευση διαφορετικῶν θεμάτων, ὅλα μαζὶ ὅμως ἀπάρτιζαν ἓνα ἐνιαῖο ἔργο, ὅπως π.χ. συμβαίνει μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Παύλου Αἰγινήτη (*Σοῦδα* π Adler: *ἔγραψεν ἰατρικὰ βιβλία διάφορα*), γιὰ τὸν ὁποῖο γνωρίζουμε ὅτι ἔγραψε ἑπτὰ βιβλία μὲ διαφορετικὰ θέματα, ὅλα μαζὶ ὅμως συναποτελοῦν τὸ σύγγραμμα *Ἐπιτομὴ ἰατρικῆς* (ὁ τίτλος δὲν εἶναι βέβαιος).

φυσικῶν [Φ- ?] α'

Γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ ὄρου *φυσικός* βλ. ὅσα σημειώνονται γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστογένη τοῦ Θάσιου *Ἐπιτομὴ φυσικῶν βοηθημάτων πρὸς Ἀντίγονον* (βλ. παραπάνω, λ. ἀρ. 15).

4. *Σοῦδα* α 3929 Adler = Düring, *Aristotle*, σ. 82:

Ἀριστοτέλης, υἱὸς Νικομάχου καὶ Φαιστιάδος. ὁ δὲ Νικόμαχος ἰατρός ἦν τοῦ τῶν Ἀσκληπιαδῶν γένους, ἀπὸ Νικομάχου τοῦ Μαχάονος, ἐκ Σταγείρων ...

Ἀριστοτέλης, γιὸς τοῦ Νικομάχου καὶ τῆς Φαιστιάδος. Ὁ Νικόμαχος ἦταν γιάτρος ἔλκοντας τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν, ἀπὸ τὸν Νικόμαχο, γιὸ τοῦ Μαχάονα, ἀπὸ τὰ Στάγειρα ...

Τὸ ὄνομα τῆς μητέρας τοῦ Ἀριστοτέλη παραδίδεται ὡς *Φαιστιὰς* καὶ ὡς *Φαιστις*. Γιὰ τὸν τύπο *Φαιστιὰς* βλ. ἀκόμη μαρτ. 10, ἐνῶ γιὰ τὸν τύπο *Φαιστις* βλ. μαρτ. 2, 5a, b, c (;), 11. Σὲ συριακὸ βίο ἢ μητέρα τοῦ Ἀριστοτέλη κατονομάζεται προφανῶς λανθασμένα καὶ ὡς *Παρυσάτιδα* (βλ. παρακάτω, μαρτ. 8).

5a. Ἀνών. (*Vita Marc.*), *Γένος Ἀριστοτ.* 1-2 [Düring, *Aristotle*, σ. 96]:

Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος πόλεως μὲν ἦν Σταγείρων, ... υἱὸς δὲ Νικομάχου καὶ Φαιστιδός, ἀμφοῖν ἀπὸ Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καταγομένων, ὡς δηλοῖ τὸ εἰς αὐτὸν ἐπίγραμμα.

*Φαιστιδός ἦν μητρός καὶ Νικομάχου γενετῆρος
τῶν Ἀσκληπιαδῶν διὸς Ἀριστοτέλης.*

... ὁ δὲ γε Νικόμαχος ἰατρός ἦν Ἀμύντου τοῦ Μακεδόνων βασιλέως τοῦ Φιλίππου πατρός ...

Ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Σταγείρων ... καὶ ἦταν

γιός του Νικομάχου και της Φαιστίδος, που και οι δύο τους κατάγονταν από τον Μαχάονα, γιό του Άσκληπιού, όπως φανερώνει το επίγραμμα που αναφέρεται σ' αυτόν:

Ὁ θεϊκὸς Ἀριστοτέλης εἶχε μητέρα τὴ Φαιστίδα
καὶ πατέρα τὸν Νικόμαχο οἱ ὅποιοι ἦταν Ἀσκληπιάδες.

... ὁ Νικόμαχος ἦταν γιατρὸς τοῦ Ἀμύντα, βασιλιᾶ τῶν Μακεδόνων καὶ πατέρα τοῦ Φιλίππου ...

υἱὸς δὲ Νικομάχου καὶ Φαιστίδος, ἀμφοῖν ἀπὸ Μαχάονος τοῦ Ἀσκληπιοῦ καταγομένων

Στὸ χωρίο αὐτὸ δὲν γίνεται μνεία τοῦ παλαιότερου Νικομάχου, ἀλλὰ μόνο τοῦ Νικομάχου, πατέρα τοῦ Ἀριστοτέλη (ὅπως δηλ. καὶ στὴ μαρτ. 2). Ἡ ἐπὶ πλέον πληροφορία τοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι πῶς, ὄχι μόνον ὁ πατέρας τοῦ Μακεδόνα σοφοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ μητέρα του καταγόταν ἀπὸ τὸν Μαχάονα (βλ. καὶ μαρτ. 5c). Προφανῶς ὁ Μαχάων πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ὁ ἀπώτερος πρόγονός τους, ἀπὸ δύο κλάδους τοῦ ὁποῖου κατάγονταν κατὰ τὸν βίον ὁ Νικόμαχος καὶ ἡ Φαιστίς. Βλ. καὶ Düring, *Aristotle*, σ. 267. Σχετικὰ μὲ τὴν ἀναγωγή τοῦ γένους γιατροῦ στὸν Ἀσκληπιὸ βλ. καὶ Γαλην., *Θεραπ. μέθ.* 1, 3 [X 28, 8-9 K.]: *καὶ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ [sc. τοῦ Ἡροφίλου] Πραξαγόραν τὸν ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ*. Βλ. ἀκόμη Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 499, σημ. 26.

ὡς δηλοῖ τὸ εἰς αὐτὸν ἐπίγραμμα
βλ. Παλατ. Ἀνθολ. 7, 49 (Ἀδέσποτον).

5b. Ἀνών. (*Vita vulg.*), *Γένος Ἀριστοτ.* 1-2 [Düring, *Aristotle*, σ. 131]:

Ὁ Ἀριστοτέλης τὸ μὲν γένος ἦν Μακεδῶν, πόλεως δὲ Σταγειρίων, υἱὸς Νικομάχου, ἱατροῦ Ἀμύντα τοῦ τῶν Μακεδόνων βασιλέως ... μητρὸς δ' ἦν Φαιστίδος· ἀμφότεροι δ' οὗτοι ὁ τε Νικόμαχος καὶ ἡ Φαιστίς τὸ γένος εἶχον ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ. μαρτυρεῖ δὲ τούτοις τὸ εἰς τὸν Ἀριστοτέλην εἰρημένον ἐπίγραμμα τοῦτον ἔχον τὸν τρόπον.

*Φαιστίδος ἦν μητρὸς καὶ Νικομάχου γενετῆρος
τῶν Ἀσκληπιαδῶν διὸς Ἀριστοτέλης.*

Ὁ Ἀριστοτέλης κατὰ τὸ γένος ἦταν Μακεδόνας, ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Σταγειρίων, γιός τοῦ Νικομάχου, ὁ ὅποιος ἦταν γιατρὸς τοῦ βασιλιᾶ τῶν Μακεδόνων Ἀμύντα ... μητέρα του ἦταν ἡ Φαιστίδα· καὶ οἱ δύο αὐτοί, ὁ Νικόμαχος καὶ ἡ Φαιστίδα, κατάγονταν ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό. Αὐτὸ τὸ ἀποδεικνύει τὸ ἐπίγραμμα ποῦ ἀναφέρεται στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸ ὅποιο ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ὁ θεϊκὸς Ἀριστοτέλης εἶχε μητέρα τὴ Φαιστίδα
καὶ πατέρα τὸν Νικόμαχο οἱ ὅποιοι ἦταν Ἀσκληπιάδες.

ἀμφότεροι δ' οὗτοι ὁ τε Νικόμαχος καὶ ἡ Φαιστίς τὸ γένος εἶχον ἀπὸ Ἀσκληπιοῦ.

Στὸ παραπάνω χωρίο ἡ ἀναγωγή τοῦ γένους τοῦ Νικομάχου καὶ τῆς Φαιστίδος δὲν γίνεται στὸν Μαχάονα ἀλλὰ στὸν ἴδιο τὸν Ἀσκληπιό (τὸ ὄνομα τοῦ Μαχάονα παραλείπεται), παρ' ὅλο ποῦ οἱ συντάκτες καὶ τῶν δύο βίων ἐπικαλοῦνται τὴν ἴδια μαρτυρία.

5c. Anon., *De vita Aristot.* 1-2 [Düring, *Aristotle*, σ. 151]:

Aristotelis philosophus de gente quidem fuit Macedo, de patria vero Stagiritanus....

filius autem fuit Nicomachi et Festie [Festidis *legendum*], ambobus a Machaone Asclepiade descendentibus, sicut designat epigramma quod fuit in ipso sic dicens:

Festide fuit matre et Nicomacho genitore,
qui descenderunt ab Esculapio, insignis Aristotiles.

...

Nicomachus autem medicus fuit Aminti, regis Macedonum, patris Philippi ...

Ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης κατὰ τὸ γένος ὑπῆρξε Μακεδόνας, καὶ πατρίδα του ἦταν τὰ Στάγειρα. ... ἦταν γιὸς τοῦ Νικομάχου καὶ τῆς Φαιστίδος, πού καὶ οἱ δύο τους καταγόταν ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιάδη Μαχάονα, ὅπως καθιστᾶ φανερὸ τὸ ἐπίγραμμα γι' αὐτόν, τὸ ὁποῖο λέει τὰ ἑξῆς:

Ὁ διάσημος Ἀριστοτέλης εἶχε μητέρα τὴ Φαιστίδα
καὶ πατέρα τὸν Νικόμαχο, οἱ ὁποῖοι καταγόταν ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό.

...

Ὁ Νικόμαχος ἦταν γιαιτρὸς τοῦ Ἀμύντα, βασιλιᾶ τῶν Μακεδόνων (καί) πατέρα τοῦ Φιλίππου.

ambobus a Machaone Asclepiade descendentibus

Τὸ χωρίο αὐτό, μαζὶ μὲ τὸ 5a, εἶναι τὰ μοναδικά, σύμφωνα μὲ τὰ ὁποῖα καὶ οἱ δύο (*ἀμφοῖν*, ambobus) γονεῖς τοῦ Ἀριστοτέλη ἀνάγουν τὴν καταγωγή τους στὸν Μαχάονα. Ἰστοσόσο στὸ ἐπίγραμμα, στὴ μορφή πού τὸ ἐπικαλεῖται ὡς μαρτυρία ὁ ἀνώνυμος συντάκτης τοῦ βίου, γίνεται λόγος γιὰ καταγωγή τους ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό (ab Esculario· βλ. καὶ 5b: ἀπὸ Ἀσκληπιού), ὅπως δηλ. μαρτυροῦν γιὰ τοὺς γονεῖς τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ οἱ μαρτ. 8 καὶ 12. Ἐπισημαίνω ἐδῶ ὅτι στὴ μαρτ. 10 σημειώνεται μόνο ὅτι ἡ Φαιστίδα «καταγόταν ἀπὸ Ἀσκληπιάδες», ἐνῶ στίς μαρτ. 2 καὶ 4 δὲν γίνεται καμιά σύνδεση τοῦ γένους της μὲ τὸν θεὸ τῆς ἱατρικῆς· μάλιστα στὴ μαρτ. 2 καταγράφεται ἀπλῶς ὅτι ἦταν ἀπόγονος Χαλκιδέως ἀποίκου.

Aminti, regis Macedonum, patris Philippi ...

βλ. καὶ μαρτ. 1, 5a-b, 7, 11 καὶ 12.

6. Ἰω. Τζέτζης, *Χιλιάδες* 11, 849 [σ. 417, στ. 718-720 Leone = Düring, *Aristotle*, σ. 266]:

*Οἱ ἱατροὶ δὲ λέγονται καταχρηστικώτερος
Ἀσκληπιάδαι σύμπαντες ἀπὸ τῆς τέχνης τούτων⁴³¹,
καθὼς καὶ ὁ Νικόμαχος, πατὴρ Ἀριστοτέλους.*

Οἱ γιαιτροὶ ὀνομάζονται ἐντελῶς καταχρηστικά
ὄλοι Ἀσκληπιάδες ἐξ αἰτίας τῆς τέχνης τους,
ὅπως καὶ ὁ Νικόμαχος, πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη.

431. *τούτων* Leone: *τοίας* Düring. Ἄν προκριθεῖ ἡ γραφή πού παραδίδεται ἀπὸ τμῆμα τῆς χειρόγραφης παραδόσεως καὶ τὴν ὁποία υἱοθετεῖ ὁ Düring, τότε τὸ χωρίο θὰ μεταφρασθεῖ: «ἐξ αἰτίας τοῦ εἶδους τῆς τέχνης τους».

Οἱ ἰατροὶ δὲ λέγονται καταχρηστικωτέρως
 Ἀσκληπιάδαι σύμπαντες ἀπὸ τῆς τέχνης τούτων

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν γιατρῶν ὡς Ἀσκληπιαδῶν μαρτυρεῖται ἤδη στὸν Θεόγγη (6ος/5ος αἰ. π.Χ.), 1, 432-433: *εἰ δ' Ἀσκληπιάδαις τοῦτο γ' ἔδωκε θεός, | ἰᾶσθαι κακότητα καὶ ἀτηρὰς φρένας ἀνδρῶν*. Ὁ Πλάτων χαρακτηρίζει ὡς Ἀσκληπιάδην τὸν Ἱπποκράτη· βλ. *Φαῖδρ.* 270c: ΦΑΙ. *Εἰ μὲν Ἱπποκράτει γε τῷ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τι πιθέσθαι*.

7. Aretin., *Aristot. vita* [Düring, *Aristotle*, σ. 169]⁴³²:

Aristotiles philosophus ex oppido fuit nomine Stagira ... Patrem vero habuit Nicomachum medicinae professorem artis. Genus paternum in Machaonem Esculapii filium continuata certissimaque secessione referebat. Ipse vero Nicomachus apud Amyntam, Macedoniae regem, Philippi patrem, et medici et amici locum obtinens, multum et gratia et opibus in regno potuerat.

Ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης καταγόταν ἀπὸ μιὰ πόλη μὲ τὸ ὄνομα Στάγειρα. ... Πατέρα εἶχε τὸν Νικόμαχο, καθηγητὴ τῆς ἰατρικῆς. Τὸ γένος ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα του ἀναγόταν στὸν Μαχάονα, γιὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ μὲ συνεχῆ καὶ ἀδιαμφισβήτη διαδοχῆ. Ὁ ἴδιος λοιπὸν ὁ Νικόμαχος διαμένοντας κοντὰ στὸν Ἀμύντα, βασιλιά τῶν Μακεδόνων (καὶ) πατέρα τοῦ Φιλίππου, ὡς γιατρὸς καὶ φίλος, εἶχε μεγάλη ἰσχὺ στὸ βασίλειο τόσο ἐξ αἰτίας τοῦ κύρους ὅσο καὶ τοῦ πλοῦτου του.

8. Anon., *Vita syr. I* [Düring, *Aristotle*, σ. 185]⁴³³:

(3) Πατέρας του [sc. τοῦ Ἀριστοτέλη] ἦταν ὁ Νικόμαχος, τὸ ὄνομα τῆς μητέρας του ἦταν Παρυσάτιδα. Καὶ οἱ δύο οἰκογένειες, καὶ τοῦ πατέρα του καὶ τῆς μητέρας του, κατὰγονταν ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό.

9. Anon., *Vita syr. II* [Düring, *Aristotle*, σ. 187]⁴³⁴:

(1) Ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε γιὸς τοῦ Νικομάχου, ἑνὸς γιατροῦ ἀπὸ τὰ Στάγειρα, πόλη στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας.

10. ibn an-Nadim, *Kitab al-Fihrist* [Düring, *Aristotle*, σ. 193]⁴³⁵:

(2) Ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν ὁ γιὸς τοῦ Νικομάχου, γιοῦ τοῦ Μαχάονα, ἀπὸ τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν ποὺ ἀνακάλυψαν τὴν ἰατρικὴ στοὺς Ἕλληνας.

(3) ... τὸ ὄνομα τῆς μητέρας του ἦταν Φαιστιὰς καὶ καταγόταν ἀπὸ Ἀσκληπιάδες. Ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἴδιος [sc. ὁ Ἀριστοτέλης] καταγόταν ἀπὸ μιὰ ἑλληνικὴ πόλη ὀνομαζόμενῃ Στάγειρα, καὶ ὁ πατέρας του Νικόμαχος ἦταν γιατρὸς τοῦ Φιλίππου, πατέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου.

432. Ὁ Leonardo Bruno Aretino (Arezzo 1369-1444) ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ στὴ Φλωρεντία, γραμματέας τοῦ πάπα Ἰννοκέντιου Ζ' καὶ τῶν τεσσάρων παπῶν μετὰ ἀπὸ αὐτόν. Ἐγραψε τὸν *Bion* τοῦ Ἀριστοτέλη περὶ τὸ 1430. Σχετικὰ βλ. Düring, *Aristotle*, σ. 168.

433. Ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Düring.

434. Ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Düring.

435. Ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Düring.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἦταν γιὸς τοῦ Νικομάχου, γιοῦ τοῦ Μαχάονα, ἀπὸ τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιδῶν. Στὸ χωρίο αὐτό, προφανῶς ἀπὸ κάποια σύγχυση, ὁ πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη παρουσιάζεται ὡς γιὸς τοῦ Μαχάονα (sic). Πρβ. καὶ μαρτ. 12.

ὁ πατέρας του Νικόμαχος ἦταν γιατρός τοῦ Φιλίππου, πατέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου
Ὁ Νικόμαχος μαρτυρεῖται μόνον ὡς γιατρός τοῦ Ἀμύντα Γ'· βλ. μαρτ. 1, 5a-c, 7, 11 καὶ 12.

11. al-Mubashir, *Kitab mukhtar al-hikam* [Düring, *Aristotle*, σ. 197]⁴³⁶:

(1) ... Τὸ ὄνομα τοῦ πατέρα του [sc. τοῦ Ἀριστοτέλη] ἦταν Νικόμαχος, τὸ ὁποῖο σημαίνει «πολεμιστὴς ἢ κατακτητὴς».

(2) Ὁ Νικόμαχος ἦταν γιατρός ... Τὸ ὄνομα τῆς μητέρας του [sc. τοῦ Ἀριστοτέλη] ἦταν Φαισιτίς. Ὁ πατέρας του ἦταν γιατρός τῆς Αὐλῆς τοῦ Ἀμύντα, πατέρα τοῦ Φιλίππου, πατέρα τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ πατέρας αὐτοῦ [sc. τοῦ Νικομάχου] ἦταν γιὸς τοῦ Μαχάονα, καὶ ἡ γραμμὴ τοῦ γένους του ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πατέρα του ἀναγόταν στὸν Ἀσκληπιό.

12. ibn abi Usaibija, *Tabaqat al-atibba* [Düring, *Aristotle*, σ. 214]⁴³⁷:

(2) Ὁ Νικόμαχος, πατέρας τοῦ Ἀριστοτέλη, ζοῦσε ὡς γιατρός κοντὰ στὸν Ἀμύντα, πατέρα τοῦ Φιλίππου, καὶ ὁ Φίλιππος αὐτὸς ἦταν ὁ πατέρας τοῦ βασιλιᾶ Ἀλεξάνδρου. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Νικομάχου ἀνήγε τὴν καταγωγὴ τῆς στὸν Ἀσκληπιό. Ὁ Ἀσκληπιὸς ἦταν πατέρας τοῦ Μαχάονα, καὶ ὁ Μαχάων πατέρας τοῦ Ἀσκληπιοῦ (! : τοῦ Νικομάχου?). Ἡ οἰκογένεια τῆς μητέρας του Φαισιτίδος ἐπίσης καταγόταν ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιό.

Ὁ Ἀσκληπιὸς ἦταν πατέρας τοῦ Μαχάονα, καὶ ὁ Μαχάων πατέρας τοῦ Ἀσκληπιοῦ (! : τοῦ Νικομάχου?).

Προφανῶς στὴ φράση αὐτὴ ἔχει γίνεи κάποιο λάθος εἴτε στὸ κείμενο τοῦ Usaibija εἴτε κατὰ τὴ μετάφραση ἀπὸ τὰ Ἀραβικὰ στὰ Ἀγγλικά. Πρβ. καὶ μαρτ. 10.

37. Οὐέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεὺς (; αἰ. μ.Χ.)⁴³⁸

Στὴν ἵππιατρικὴ συλλογὴ ποὺ εἶναι γνωστὴ ὡς *Hippiatrica Cantabrigiensia*⁴³⁹ παραδίδεται ἓνα κεφάλαιο τὸ ὁποῖο ἀφορᾶ τὴ θεραπεία τῶν ἀσκαρίδων· κατὰ τὴ δήλωση

436. Ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Düring.

437. Ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Düring.

438. Ἀφοῦ οἱ κύριοι συγγραφεῖς τῶν *Ἱππιατρικῶν* ἔζησαν τὸν 4ο αἰ. μ.Χ. καὶ μαρτυροῦνται στενὲς σχέσεις τοὺς μὲ ἱπποῖατροὺς καὶ γιατροὺς τῆς ἐποχῆς τοὺς, καὶ ἐπίσης ἐπειδὴ οἱ λοιποὶ ἱπποῖατροί, οἱ ὁποῖοι μὲ βάση τοὺς συγγραφεῖς τοῦ 4ου αἰ. συγκρότησαν τίς ἱππιατρικὲς συλλογὲς ποὺ σώζονται μέχρι σήμερα, ἔζησαν σὲ μεταγενέστερο χρόνο, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Οὐέλμος ἔζησε μεταξύ 4ου καὶ 12ου αἰ. (βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.).

439. Ἡ συμβατικὴ ὀνομασία *Hippiatrica Cantabrigiensia* ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ συλλογὴ αὐτὴ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδ. Cantabr. coll. Emanuelis 3, 19 [C] τοῦ 12ου αἰ., καὶ Londin. Sloan. 745 [L] τοῦ 13ου αἰ. Σημειῶν ὅτι οἱ E. Oder καὶ C. Horpe ἔχουν διαπιστώσει ὅτι τὰ χειρόγραφα τῶν *Ἱππιατρικῶν* διασώζονται τρία κορροα, τὰ *Hippiatrica Berolinensia* (παραδίδονται ἀπὸ τὸν κώδ. Berol. Phillipp. 1538 [B] τοῦ 9ου αἰ.), τὰ *Hippiatrica Parisina* (παραδίδονται ἀπὸ τὸν κώδ. Paris. graec. 2323 [M] τοῦ 11ου αἰ.), καὶ τὰ *Hippiatrica*

του συγγραφέα του ἐν λόγῳ κεφαλαίου σ' αὐτὸ ἐκτίθενται ἀπόψεις τοῦ Θεσσαλονικέα γιατροῦ Οὐέλμου, γιοῦ τοῦ Τρύφωνα. Πιθανότατα ὁ γιατρὸς Οὐέλμος εἶχε καὶ ἵππιατρικὰ ἐνδιαφέροντα (ἐνδεχομένως ἐπειδὴ ἐξέτρεφε ἵππους γιὰ προσωπικὴ χρῆση)⁴⁴⁰. στὴν περίπτωση αὐτὴ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι παρασκεύασε τὸ ἐν λόγῳ φάρμακο γιὰ ἀνθρώπους, ἐξ αἰτίας ὅμως τῶν ἵππιατρικῶν ἐνδιαφερόντων του διαπίστωσε τὴ θεραπευτικὴ δράση του καὶ στὰ ζῶα⁴⁴¹. Αὐτὴ ἀκριβῶς τὴ διπλὴ χρησιμότητα τοῦ φαρμάκου τὴν πληροφορήθηκε ἀπὸ τὸν Οὐέλμο ὁ ἵπποίατρος (καὶ συμπλητῆς τῆς συλλογῆς;) ⁴⁴², ὁ ὁποῖος τὸ μνημονεύει καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἐνδεχομένως τὸ τροποποίησε κάπως, προτάσσοντας τὴ θεραπευτικὴ δράση του κατὰ τῶν ἀσκαρίδων τῶν τετραπόδων, ἀφοῦ αὐτὴ τὸν ἐνδιέφερε κατὰ κύριο λόγο.

Μαρτυρία - Ἀπόσπασμα

Ἱππιατρ. (Hipp. Cant.) 70, 8 [CHG II, σ. 204, 10-26 Oder - Horpe]:

Περὶ ἀσκαρίδων, ποιεῖ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων. Παρὰ Οὐέλμου Τρύφωνος Θεσσαλονικέως ἱατροῦ ἡμῖν ὑποτιθεμένης γνώσεως ἐμάνθανον, ὅτι πρὸς τὰ γινόμενα ἐν τῷ ἥπατι τῶν ζῶων θηρία πλατέα, ἃ γίνεται οὐ μόνον ἐν τῷ ἥπατι, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ἐπὶ τῷ στομάχῳ, καὶ οὐ μόνον ἐν τοῖς τετραπόδοις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων, ὠφέλιμον ἰκανῶς μὲν καὶ ἡ τοῦ ἐλαίου προσφορά καὶ τὸ πρίσμα τοῦ ἐλέφαντος λελειωμένον καὶ ὕδατι χλιαρῷ ἐγχυματιζόμενον, ὁμοίως καὶ ἐλαφείου κέρατος πρίσματα, καὶ μελάνθιον δέ, ὃ μελάσπερμόν τινες καλοῦσιν, τὸ τοῖς ἄρτοις ἐπιπασσόμενον. Ἐλμίνθιος βοτάνη κοπεῖσα καὶ συγχιρομένη ἐξαιρέτως ποιεῖ, καὶ τὰ τῶν περσικῶν φύλλα ὁμοίως ἐγχυματιζόμενα. εὐχ[α]ρηστότατον δέ ἐστὶν καὶ ἐπιτιθέμενον κατὰ τῆς κοιλίας μετὰ ἐμβροχῆς ὑδρέλαιον συνεχῶς ἀποδιωχθήσονται γάρ, ὥστε μὴ εἰς τοὺς ἄνω πόρους χωρεῖν, ἀλλ' ἐπὶ ἔδραν κατιέναι. οὐ μόνον γάρ τὰς ἔλμινθας διὰ τοῦ στόματος λέγεται ἢ ἐκ ῥινῶν προχωρεῖν, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ δι' ὠτων καὶ ὀφθαλμῶν.

Σχετικὰ μὲ τὶς ἀσκαρίδες, εἶναι ἀποτελεσματικὸ καὶ στοὺς ἀνθρώπους. Ἀπὸ πληροφορία πού τέθηκε στὴ διάθεσή μου ἀπὸ τὸν Θεσσαλονικέα γιατρὸ Οὐέλμο, γιὸ τοῦ

Cantabrigiensia, καθὼς ἐπίσης τὰ Additamenta Londinensia (παραδίδονται ἀπὸ τὸν κώδ. Lond. Sloan. 745) καὶ τὰ Excerpta Lugdunensia (παραδίδονται ἀπὸ τὸν κώδ. Lugd. Vossianus 50 [V] τοῦ 15ου αἰ.).

440. Γιατροὶ πού ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἐκτροφή ἢ τὴ φροντίδα ἵππων εἶναι π.χ. οἱ ἀκόλουθοι, πρὸς τοὺς ὁποῖους ἀπευθύνονται ἐπιστολὲς τοῦ ἵπποίατροῦ Ἀψύρτου: α') Ἀσκληπιάδης Μειδίου Κλαζομένιος, βλ. *Ἱππιατρ.* (Hipp. Berol.) 37, 1-2 [CHG I 197, 6-24 Oder - Horpe] (*Περὶ χορδαψοῦ*), καὶ εἰδικότερα σ. 197, 9: *ἵπποτροφοῦντά σε βούλομαι εἰδέναι ...*, β') Στατίλιος Στέφανος, βλ. *Ἱππιατρ.* (Hipp. Berol.) 42, 1 [CHG I 210, 12-211, 6 Oder - Horpe] (*Περὶ αἵματος διὰ τῆς ἔδρας ἐκφερομένου*), καὶ εἰδικότερα, σ. 210, 15-17: *ἐγραψάς μοι ἐπερωτῶν, πῶς δεῖ βοηθεῖσθαι τῶν ἵππων τοὺς αἷμα ἀποκρίνοντας διὰ τῆς ἔδρας καὶ τῆς οὐρήσεως, καὶ γ')* Ἦγησαγόρας, βλ. *Ἱππιατρ.* (Hipp. Berol.) 69, 1-2 [CHG I 268, 15-269, 22 Oder - Horpe] (*Περὶ ψώρας*), καὶ εἰδικότερα σ. 268, 18: *ἵπποτροφοῦντά σε ἀναγκαῖον εἰδέναι*. Φυσικὰ δὲν ἦταν ἀπαραίτητο κάποιος γιατρὸς νὰ εἶχε ἀπαραίτητα (καὶ) ἵππιατρικὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν οἱ συνταγές του ἀπὸ ἵπποιάτρούς· βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.

441. Βλ. λίγο παρακάτω, στὰ σχόλια (στὴ λ. *ἱατροῦ*), γιὰ φάρμακα γιατρῶν πού ἐνδεικνυόταν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ σὲ ζῶα.

442. Δὲν εἶναι σαφές ἂν ἡ δήλωση αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν συμπλητῆ τῆς συλλογῆς ἢ ἀπὸ κάποιον ἄλλο προγενέστερό του ἵπποίατρο, ὁ ὁποῖος συμπεριλαμβάνεται στὶς πηγές του.

Τρύφωνα, ἔμαθα ὅτι κατὰ τῶν πλατιῶν ζυφίων ποῦ βρίσκονται στὸ ἥπαρ τῶν ζῶων, τὰ ὁποῖα δὲν δημιουργοῦνται μόνο στὸ ἥπαρ ἀλλὰ μερικές φορές καὶ στὸ στομάχι, καὶ ὄχι μόνο στὰ τετράποδα ἀλλὰ καὶ στοὺς ἀνθρώπους, ὠφελεῖ σὲ ικανοποιητικὸ βαθμὸ καὶ ἡ χρησιμοποίησις λαδιοῦ⁴⁴³ καὶ τὸ ρίνισμα (τοῦ ὄστου;) τοῦ ἐλέφαντα τριμμένο καὶ χορηγούμενο μὲ χλιαρὸ νερό, ὁμοίως καὶ ρινίσματα ἀπὸ κέρατο ἐλαφιοῦ, καὶ μελάνθιο, τὸ ὁποῖο κάποιοι τὸ ὀνομάζουν μελάσπερμον, τὸ ὁποῖο πασπαλίζεται πάνω στὰ ψωμιά. Ἐξαιρετικὰ δραστικὴ εἶναι ἡ ἐλμίνθιος βοτάνη ἀφοῦ κοπανισθεῖ καὶ τεθεῖ ὡς ἐπίθεμα (στὴν κοιλιά);, καὶ τὰ φύλλα τῶν περσικῶν (δροῦν) ὁμοίως ἐπιτιθέμενα. Πάρα πολὺ ἀποτελεσματικὸ στὴ χρήση του εἶναι καὶ τὸ ὑδρέλαιον, ὅταν ἐφαρμόζεται συνεχῶς στὴν κοιλιά ὡς ἐμβροχή· γιατί θὰ ἀποδιωχθοῦν [sc. οἱ ἀσκαρίδες], ὥστε νὰ μὴν προχωρήσουν πρὸς τοὺς ἄνω πόρους [= τοῦ δέρματος;], ἀλλὰ νὰ κατεβοῦν πρὸς τὴν ἔδρα. Γιατὶ λέγεται ὅτι οἱ ἔλμινθες δὲν ἐξέρχονται μόνον ἀπὸ τὸ στόμα ἢ ἀπὸ τὴ μύτη, ἀλλὰ μερικές φορές καὶ ἀπὸ τὰ αὐτιά καὶ τὰ μάτια.

Περὶ ἀσκαρίδων

Βλ. Γαλην., *Τῶν Ἱπποκρ. γλ. ἐξήγ.* [XIX 86, 6-7 K.]: *ἀσκαρίδες. Ἐλμινθες ἰσχναὶ καὶ μικραὶ ἐν τῷ ἀπευθυσμένῳ ἐντέρω γεννώμεναι*. Ἀλέξ. Τραλλ., *Ἐπιστ. π. ἐλμ.* [II 587, 13-16 Puschm.]: *πρῶτον τοίνυν ὑμᾶς εἰδέναι δεῖ, ὡς τριττὸν εἰρήκασιν οἱ παλαιοὶ τῶν ἐλμίνθων εἶδος, ἐν μὲν τὸ μικρὸν πάνυ καὶ λεπτὸν, ὃ καλεῖν εἰώθασιν ἀσκαρίδας, δευτέρον δὲ τούτων στρογγύλον καὶ τρίτον ἄλλο τὸ τῶν πλατειῶν*. Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 9, 37 [σσ. 366, 1-370, 16 Ζερβ.] (*περὶ ἐλμίνθων*) καὶ 9, 38 [σσ. 370, 17-371, 25 Ζερβ.] (*περὶ ἀσκαρίδων*). Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 4, 57 [CMG IX/1, σσ. 381, 25-382, 11] (γιὰ τὰ εἶδη τῶν ἐλμίνθων) καὶ αὐτόθι [CMG IX/1, σσ. 386, 25-387, 25] (γιὰ τὶς ἀσκαρίδες), κ.ἄ.

ποιεῖ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ φάρμακον αὐτό, ἡ ἀρχικὴ χρῆσις τοῦ ὁποῖου ἦταν μᾶλλον γιὰ ἀνθρώπους, στὰ *Ἱππιατρικά* ἐντοπίζονται, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις, φάρμακα γιὰ τὰ ὁποῖα σημειώνεται ὅτι αὐτὰ ὠφελοῦν ὄχι μόνο τὰ ζῶα ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀνθρώπους· βλ.: *Ἱππιατρ.* (Hipp. Berol.) 55, 1 [CHG I 242, 15-16 Oder - Horpe]: *τοῦτο* [sc. τὸ φάρμακον ἀπὸ τὴ ρίζα τῆς ἀλθαίας, τὸ ὁποῖο ἀποτρέπει τὴ φθορὰ τῶν τριχῶν] *ποιεῖ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων, ἐπὶ ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν*. ὁ.π. 103, 7 [CHG I 355, 8-9 Oder - Horpe]: *ποιεῖ δὲ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων πρὸς πάντα κόπον τοῦτο* [sc. τὸ φάρμακον, δηλ. ἡ ἐμβροχὴ πρὸς κεφαλαλγίας ἵππων]. ὁ.π. 129, 53 [CHG I 398, 17-18 Oder - Horpe]: *ποιεῖ δὲ τοῦτο* [sc. τὸ θερμαντικὸν προπότισμα] *καὶ ἐπὶ ἀνθρώποις τοῖς ἀπὸ πολλοῦ ψύχους τὰ ἰσχία πεπονθόσιν*. ὁ.π. 130, 1 [CHG I 400, 16-17 Oder - Horpe]: *ἀνιέμενον δὲ* [sc. τὸ μάλαγμα τὸ διὰ βδελλίου] *κυπρίνω ποιεῖ <καί?> πρὸς τὰς ψύξεις τῶν ἀνθρώπων*. *Ἱππιατρ.* (Hipp. Cant.) 35, 5 [CHG II 168, 25-26 Oder - Horpe]: *ἡ δὲ τοῦ κορυδαλοῦ* [sic] *θεραπεία ἀρμόζει καὶ ἀνθρώποις νεφρικοῖς* [νεφρι<τι>κοῖς?]. *Ἱππιατρ.* (Exc. Lugd.) 111 [CHG II 299, 1-3 Oder - Horpe]: *Περὶ βόας ἂν λοιμώσσοσιν. ... τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπους ποιεῖ*, κ.ἄ. Βλ. καὶ Veg., *Mulom.* I praef. 6 [σ. 13, 8-10 Lommatzsch]: *adhibitibus etiam mulomedicis et medicis non omissis (nam mulomedicinae doctrina ab arte medicinae non adeo in multis discrepat sed in plerisque consentit)*. βλ. Fischer, «Ὅνπερ τρόπῳ οἱ ἰατροὶ ἐν ἀνθρώπῳ», στὸ: Müller - Brockmann - Brunschön (ἐκδ.), *Ärzte und ihre Interpreten*, σ. 203, ὑπόσημ. 5 καὶ 6.

ἰατροῦ

Πὰ *ἰατρούς* (ὄχι *ἵπποῖατρούς*) θεραπευτικὲς ὑποδείξεις τῶν ὁποίων καταγράφονται στὰ

443. Γιὰ τὸν λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο τὴν ἔκφραση *ἡ τοῦ ἐλαίου προσφορά* τὴ μεταφράζω «ἡ χρησιμοποίησις τοῦ λαδιοῦ», βλ. παρακάτω, τὸ σχόλιο στὸ χωρίο αὐτό.

Ίππιατρικά βλ.: Στράτων (ὁ θηριακός) (3ος αἰ. π.Χ.), *Ίππιατρ.* (Hipp. Cant.) 71, 25 [CHG II 212, 1-5 Oder - Horpe]· Ἡρακλείδης Ταραντίνος (2ος/1ος αἰ. π.Χ.), *Ίππιατρ.* (Hipp. Cant.) 67, 3 [CHG II 199, 4-11 Oder - Horpe] = Ἡρακλ., ἀπ. 22 Guardasole· Ἀμυθίων (πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀνδρόμαχο τὸν νεώτερο, 1ος αἰ. μ.Χ.), βλ. *Ίππιατρ.* (Hipp. Cant.) 31, 2 [CHG II 167, 1 Oder - Horpe], βλ. καὶ Wellmann, «Amythaon» (2), *RE I/2* (1894) 2014· Διοσκουρίδης ὁ Ἀναζαρβεύς (1ος αἰ. μ.Χ.), *Ίππιατρ.* (Add. Lond.) 26 [CHG II 258, 16-21 Oder - Horpe]· Γαληνός (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.), *Ίππιατρ.* (Exc. Lugd.) 79 [CHG II 293, 18-20 Oder - Horpe], κ.ά· Ὀρειβάσιος (4ος αἰ. μ.Χ.), *Ίππιατρ.* (Hipp. Cant.) 50, 5 [CHG II 243, 11-16 Oder - Horpe], κ.ά. Πὰ τὴ χρήση ἀπὸ τοὺς ἰπποιατροὺς φαρμάκων καὶ θεραπευτικῶν μεθόδων ποὺ ἀφοροῦν ἀρρώστιες τῶν ἀνθρώπων γιὰ ἀντιμετώπιση ἀσθενειῶν τῶν ζῶων βλ. καὶ Fischer, «Ὅνπερ τρόπῳ οἱ ἱατροὶ ἐν ἀνθρώπῳ», στό: Müller - Brockmann - Brunschön (ἐκδ.), *Ärzte und ihre Interpreten*, σσ. 203-224.

πρὸς τὰ γινόμενα ἐν τῷ ἥπατι τῶν ζῶων θηρία πλατέα

Μὲ τὸν ὄρο ζῶα ἐδῶ ἐννοοῦνται ὄχι μόνον τὰ τετράποδα ἀλλὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ κειμένου (οὐ μόνον ἐν τοῖς τετραπόδοις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων).

καὶ οὐ μόνον ἐν τοῖς τετραπόδοις, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων,

Γιὰ διάφορα νοσήματα ποὺ ἐμφανίζονται κατὰ τὸν ἴδιο ἢ παρόμοιο τρόπο στὰ ζῶα καὶ στοὺς ἀνθρώπους βλ. *Ίππιατρ.* (Hipp. Cant.) 93, 13 [CHG II 232, 10-12 Oder - Horpe]: *συγγενικὸν μὲν τὸ ἀσθενὲς πάθος [sc. τῶν ποδῶν] ὡς ἐπὶ τῶν ποδαλγικῶν ἀνθρώπων καὶ ὡς ἐπὶ τῶν γλαυκῶν ἵππων· Ίππιατρ.* (Exc. Lugd.) 48 [CHG II 286, 1-2 Oder - Horpe]: *Ἐπιληψία γίνεται ἐν τοῖς ζώοις καθάπερ καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις.* Βλ. ἐπίσης Veg., *Mulom.* II 16, 1 [σ. 113, 5 κ.έ. Lommatzsch]: *Suffusio sicut hominum, ita iumentorum impedit visum.*

ὠφέλιμον ἰκανῶς μὲν καὶ ἡ τοῦ ἐλαίου προσφορά

Βλ. Ἀλέξ. Τραλλ., *Ἐπιστ. π. ἐλμ.* [II 591, 28-29 Puschm.]: *ἄριστα δὲ ποιεῖ τὸ ἔλαιον, εἴ ἔστι χαμαιμήλινον· τὸ λάδι αὐτό, κατὰ τὸν Ἀλέξανδρο, δὲν πρέπει νὰ τὸ πιεῖ κάποιος, ἀλλὰ νὰ διαποτισθοῦν μὲ αὐτὸ ῥάκη καὶ νὰ τεθοῦν ὡς ἐπίθεμα στὴν κοιλιά, στὴν περιοχὴ τοῦ ἥπατος· καὶ στὴν περίπτωσι αὐτὴ χρησιμοποιεῖται τὸ ρῆμα προσφέρομαι, βλ. αὐτόθι [II 593, 1-2 Puschm.]: ῥάκη δὲ προσφερέσθω [sc. τὸ ἔλαιον] μὴ πάνυ θερμῷ. Ὁ ὄρος προσφορά, ποὺ ἀπαντᾶται στό σχολιαζόμενο κείμενο τοῦ Οὐέλμου, χρησιμοποιεῖται στὰ ἱατρικὰ κείμενα γιὰ νὰ δηλώσει: α') τὴ χορήγηση γενικὰ φαρμάκων (φαρμάκων προσφορά, βοηθημάτων προσφορά), β') τὴ χορήγηση φαγητῶν καὶ ποτῶν (σιτίων προσφορά), καὶ γ') τὴ χρήση ἐξωτερικά, σὲ διάφορα μέρη τοῦ σώματος, ποικίλων σκευασμάτων, βλ. Γαλην., *Π. μαρασμ.* 7 [VII 692, 15-18 K.]: *κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐν ᾧ πρῶτα τὰ γνωρίσματα σαφῆ τῶν ἐκτικῶν πυρετῶν ἐστί, καὶ ἡ τῶν ἐξωθεν ἐπιτιθεμένων ψυχόντων φαρμάκων προσφορά χρήσιμος ὑπάρχει κατ' αὐτῆς [sc. τῆς καρδίας] ἐπιτιθεμένων· ὁ.π. 7 [VII 697, 12-698, 5 K.]. Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἱητρ. 3, 35 [XVIII/B', σ. 915, 10-11 καὶ 16-17]: καὶ γὰρ ταῖς ἀνατρίψεσι καὶ ταῖς πιττώσεσι καὶ ταῖς τῶν θερμαινόντων φαρμάκων προσφοραῖς πλεονεκτεῖ ... καὶ τὴν τῶν θερμαινόντων φαρμάκων προσφοράν, ἐν ᾧ γένηται καὶ ἡ πίττωσις ἐστίν· Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 8, 1 [II 321, 21-22 Puschm.]: καὶ διὰ τινὰ ψυχούσας προσφοράς, οἷον ἐπιθεμάτων τινῶν ψυχρῶν ἢ ὑδάτων κατάχρησιν. Συνεπῶς μὲ τὴν ἔκφρασι ἡ τοῦ ἐλαίου προσφορά τοῦ κειμένου τοῦ Οὐέλμου εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ δηλώνεται εἴτε ἡ ἐπάλειψη (ἢ ἴσως καὶ ἡ ἐμβροχή) μὲ λάδι (ὅπως δηλ. καὶ στό κείμενο τοῦ Ἀλεξάνδρου) εἴτε ἡ πόση του. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν στὴ μετάφρασι υἰοθετῶ τὸν γενικὸ ὄρο «χρησιμοποίησι».**

καὶ τὸ πρίσμα τοῦ ἐλέφαντος λελειωμένον καὶ ὕδατι χλιαρῷ ἐγχυματιζόμενον

Βλ. Ἀλέξ. Τραλλ., *Ἐπιστ. π. ἐλμ.* [II 599, 1 Puschm.]: *καὶ τὸ ῥίνημα τοῦ ἐλέφαντος διδόμενον. Στὸ ἀντίστοιχο χωρίο τοῦ Οὐέλμου ἀντὶ διδόμενον γράφει ἐγχυματιζόμενον· τὸ ἐγχυματίζω (-ομαι) ὁμως, τουλάχιστον μὲ τὴ συνήθη σημασία του (χύνω φάρμακο μέσα σὲ κάποιο ὄργανο,*

θεραπεύω με ἔγχυση), δὲν εἶναι τὸ ἀναμενόμενο ρῆμα στὴν περίπτωση αὐτή, ἀφοῦ στὸ ἥπαρ ποῦ νοσεῖ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐγχυματισθεῖ τὸ φάρμακο (φάρμακο ἐγχυματίζεται συνήθως στὴ μύτη καὶ στὰ αὐτιά). Συνεπῶς πρέπει ἢ νὰ δοθεῖ στὸν ἄρρωστο νὰ τὸ πιεῖ (ὅπως συμβαίνει μετὰ τὴν ἴδια θεραπευτικὴ ὑπόδειξη στὸν Ἀλέξανδρο Τραλλιανό) ἢ νὰ τεθεῖ ὡς ἐπίθεμα στὴν κοιλιά του, ὅπως συμβαίνει μετὰ τὰ ἄλλα βοθηήματα. Μετὰ βάση λοιπὸν τὸ διδόμενον τοῦ Ἀλεξάνδρου μεταφράζω τὸ ἐγχυματιζόμενον ὡς «χορηγούμενον». Βλ. ὁμως καὶ λίγο παρακάτω, τὴν παρατήρηση στὸ χωρίο: καὶ τῶν περσικῶν φύλλα ὁμοίως ἐγχυματίζόμενα.

Γιὰ τοὺς ὄρους ἔγχυμα καὶ ἐγχυματίζω βλ. Durling, *Medical Terms*, σ. 140, στὰ λ.

καὶ μελάνθιον

Τὸ μελάνθιον εἶναι ποῶδες φυτὸ μετὰ ἀρκετὰ ποικιλίες καὶ χρήσεις· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 79 [Π 92, 12-93, 15 Wellm.], ἐνῶ γιὰ τὴν χρῆση του στὴν θεραπεία τῶν ἐλμίνθων βλ. αὐτόθι [Π 93, 9-10 Wellm.]: ἐκτινάσσει δὲ καὶ ἔλμινθας στοργγύλας καταπλασθέντος τοῦ ὀμφαλοῦ μετ' ὕδατος. Βλ. ἀκόμη Ἀλέξ. Τραλλ., *Ἐπιστ. π. ἐλμ.* [Π 597, 6-7 Puschm.]: μελάνθιον ὕδατι λειωθὲν καὶ ἐπικαταπλασθὲν κατὰ τοῦ ὀμφαλοῦ ὁμοίως ποιεῖ [sc. ἔλμινθας ἐκβάλλει]· πρβ. καὶ αὐτόθι [Π 597, 28-29 Puschm.]: οἶνον καὶ ἄλευρον ἐψήσας σὺν μελανθίῳ κατάπλαττε· Ὅρειβ., *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ.* 4, 89 [CMG VI/3, σ. 475, 17-18]: μελάνθιον οὐκ ἐσθιόμενον μόνον, ἀλλὰ καὶ καταπλασσομένον τῆς γαστρὸς ἔξωθεν [sc. ἰκανὸν ἀποκτεῖναι ἔλμινθας], κ.ἄ.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 357, λ. Schwarzkümmel (Nigella sativa)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 644, λ. Μελάνθιον· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 222, λ. Nigella sativa (σσ. 222-223 κ.ἄ. εἶδη)· Spencer, Celsus, τ. 2, σ. xxxiv, λ. Git, Nigella sativa· André, *Les noms de plantes*, σ. 172, λ. nigella, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 233, λ. Μελάνθιον (Nigella Sativa).

ἐλμίνθιος βοτάνη κοπεῖσα καὶ συγχρισμένη ἐξαιρέτως ποιεῖ

Πρβ. Ἀλέξ. Τραλλ., *Ἐπιστ. π. ἐλμ.* [Π 595, 25-26 Puschm.]: καὶ ἐλμινθοβότανον τρίψας πότιζε.

Βλ. καὶ Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 303, λ. Ἐλμινθοβότανον. Ὁ Puschmann στὴν γερμανικὴ μετάφραση τοῦ παραπάνω χωρίου μεταφράζει τὴν ἐλμίνθιον βοτάνην ὡς «Wurmkraut». Ὁ Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 254, θεωρεῖ ὅτι τὸ *Sisymbrium Sophia* εἶναι τὸ ἴδιο μετὰ τὸ Wurmkraut.

καὶ τὰ τῶν περσικῶν φύλλα ὁμοίως [sc. ποιεῖ] ἐγχυματίζόμενα

Πρβ. Ὅρειβ., *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ.* 4, 89 [CMG VI/3, σ. 475, 18-19]: περσικῆς λεῖα φύλλα κατὰ τὴν κοιλίαν τιθέμενα. *Μηλέα Περσική* (Malus persica) εἶναι εἶναι ἡ ροδακινιά, καὶ *Περσικόν* τὸ ροδάκινο. Καὶ στὸ χωρίο αὐτὸ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ ρήματος ἐγχυματίζω εἶναι προβληματικὴ. Εἶναι εὐκόλα ἀντιληπτὸ ὅτι τὰ φύλλα τῶν περσικῶν εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐγχυματισθοῦν, ἐκτὸς ἂν προηγουμένως ὑποδεικνυόταν κάποια ἐπεξεργασία τους καὶ, φυσικά, ἂν στὸ πάσχον ὄργανο ἦταν δυνατὸν νὰ γίνῃ ἐγχυση. Ἀλλὰ στὴν προκειμένη περίπτωση, κατὰ τὴν ὁποία ὁ γιατρός πρέπει νὰ ἀπομακρύνῃ τὶς ἀσκαρίδες ἀπὸ τὸ ἥπαρ, τὸ φάρμακο εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐγχυθεῖ στὸ ὄργανο αὐτό. Στὴν ἴδια θεραπευτικὴ ὑπόδειξη στὸν Ὅρειβάσιο τὰ περσικὰ φύλλα τοποθετοῦνται ὡς ἐπίθεμα στὴν κοιλιά. Πιθανολογῶ ὅτι κατ' ἀναλογίαν καὶ στὸ κείμενο τοῦ Οὐέλμου τὰ περσικὰ φύλλα, ἀφοῦ ἀποκλείεται ἡ ἐγχυσή τους στὸ ἥπαρ, πρέπει ἢ νὰ χορηγηθοῦν ὡς ποτὸ ἢ, τὸ πιθανότερο, ἀφοῦ δὲν ὑποδεικνύεται κάποια κατεργασία τους, νὰ τεθοῦν ὡς ἐπίθεμα, ὅπως δηλ. προτείνεται καὶ ἀπὸ τὸν Ὅρειβάσιο. Γιὰ τὸ ὅτι ὁ ὄρος ἔγχυμα εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνει καὶ κάτι στερεὸ ποῦ ἐπιτίθεται σὲ κάποιο μέρος τοῦ σώματος συνηγορεῖ καὶ τὸ ἀκόλουθο παράδειγμα ἀπὸ τὸν Ἡσύχιον, *Λέξ.* ε 367: ἐγχύματα· πλακούντων εἶδος.

Βλ. ἀκόμη André, *Les noms de plantes*, σ. 193, λ. persicus, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 265, λ. περσικά, τὰ.

ὥστε μὴ εἰς τοὺς ἄνω πόρους χωρεῖν

Βλ. Ἀλέξ. Τραλλ., *Ἐπιστ. π. ἐλμ.* [Π 593, 3-7 Puschm.]: πικρῶν γὰρ οὐ δεῖ θεραπεύειν οὐδενί

τὴν κάτω γαστέρα· τὸναντίον γὰρ ἀναδρομοῦνται οἱ ἔλμινθες μᾶλλον ἐν τούτοις ἄνω, καὶ ὀ.π. [II 593, 23-24 Puschm.]: ἀλλὰ πολλάκις καὶ δι' ἀπορίαν τροφῆς αὐτῶν τῶν ἐντέρων εἰς τοσοῦτον ἤψαντο, ὥστε καὶ διὰ τοῦ δέρματος αὐτοῦ ὀφθῆναι διεξιόντας [sc. τοὺς ἔλμινθας].

μετὰ ἐμβροχῆς ὑδρέλαιον

Γιὰ τὸ ὑδρέλαιον βλ. Γαλην., Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 2, 25 [XI 534, 2-5 K.]: εἰρήσεται δὲ καὶ νῦν εἰς τοσοῦτον, εἰς ὅσον δεῖ τοῖς παροῦσιν· ἐλαίω γὰρ ἀνακοπτόμενον ὕδωρ, ὡς τὸ καλούμενον ὑδρέλαιον ἐργάσασθαι ... Ὁρειβ., Σύν. πρὸς Εὐστάθ. 1, 33 [CMG V/3, σ. 26, 1-4]: Περὶ ὑδρέλαιου, κ.ἄ. Ἡ ἐμβροχὴ εἶναι θεραπευτικὴ διαδικασία κατὰ τὴν ὁποία διατηροῦμε ὑγρὸ κάποιο πάσχον μέρος τοῦ σώματος, μὲ τὴν ἐπίθεση βρεγμένων ἐρίων ἢ ὀθονίων· βλ. Ὁρειβ., Ἱατρ. συν. 9, 22 [CMG VI/1/2, σ. 24, 6-26]: Ἐκ τῶν Ἀντύλλου. περὶ ἐμβροχῶν· Ἄετ., Λόγ. ἱατρ. 3, 174 [CMG VIII/1, σ. 346, 3-12]: Περὶ ἐμβροχῶν. Ἐμβροχὴ διαφέρει καταιονήσεως, ὅτι ἐπίμονον ἔχει τὴν ἐκ τοῦ προσαγομένου βοηθήματος ὠφέλειαν· ἢ γὰρ ἔριον ἢ ῥάκη βρέχοντες, ἐπιτίθεμεν τοῖς πεπονηθόσι μορίοις μετὰ τὴν καταίονησιν· καταπλασμάτων μὲν οὖν ἐλάττονα δύναμιν ἔχει ... Κατὰ τὴν ἐμβροχὴν χρησιμοποιεῖται ἔλαιον (θερμὸ ἢ ψυχρὸ, ρόδινο, πηγάνινο, ὀμφάκινο, μυρσίνινο κ.ἄ.), οἶνος, οἶνέ-λαιο, οἶνορρόδινο κ.ἄ.

38. Παῦλος πρεσβύτερος καὶ ἱατρός (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.)

Σὲ πλάκα ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, σπασμένη σὲ ἔξι τεμάχια, ἡ ὁποία βρέθηκε στοὺς Φιλίππους, ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη ἐπιτύμβια ἐπιγραφή κάποιου Παύλου, πρεσβυτέρου καὶ γιατροῦ τῆς πόλεως τῶν Φιλίππων⁴⁴⁴:

Κοιμητήριον Παύ[λου]
πρεσβ(υτέρου) καὶ ἱατροῦ
Φιλιππησίων.

Κ(ύρι)ε Ἰ(ησοῦ) Χ(ριστ)ῆ ὁ Θ(εὸ)ς ὁ ποιήσας
5 ἀπὸ τῶν μὴ ὄντων εἰ(ς)
εἶναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆ(ς)
κρίσεως μὴ μνησθῆς
τῶν ἁμαρτιῶν μου· ἐλ[ε]-
ησόν με.

Κοιμητήριον τοῦ Παύλου, πρεσβυτέρου καὶ γιατροῦ τῶν κατοίκων τῶν Φιλίππων. Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεός, ποῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος μᾶς ἔφερες στὴ ζωὴ, κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς κρίσεως μὴν θυμηθεῖς τίς ἁμαρτίες μου· ἐλέησέ με.

444. Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τὸν Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes*, σσ. 200-201, ἀρ. 237. Βλ. ἀκόμη Πελεκανίδης, «Παλαιοχριστιανικὴ βασιλική», σσ. 162-164, ἀρ. 1 [= Πελεκανίδης, *Μελέτες*, σσ. 379-380, ἀρ. 1]· J. Robert - L. Robert, *Bull. Épigra.* 4 (1963), σσ. 149-150, ἀρ. 140· A. G. Woodhead, *SEG* 19 (1963), σσ. 152-153, ἀρ. 440· Pilhofer, *Philippi*, τ. 1, σσ. 118 καὶ 141, καὶ τ. 2, σσ. 95-96, ἀρ. 100. Βλ. καὶ Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ. 102, ὑποσημ. 16.

Κοιμητήριον

Βλ. Πελεκανίδης, «Παλαιοχριστιανική βασιλική», σ. 163 [= Πελεκανίδης, *Μελέτες*, σσ. 379-380], όπου σημειώνεται ότι ἡ λέξις *κοιμητήριον* χρησιμοποιεῖται ὡς συνώνυμη μετὰ τῆς λέξεως *θήκη*, *καμάρα*, *μεμόριον*, *μνήμα*, *μνημεῖον* κτλ.

πρεσβ(υτέρου) καὶ ἱατροῦ | Φιλιππησίων

Εἶναι γνωστοὶ ἄρκετοὶ κληρικοὶ ποὺ ἀσκοῦσαν ταυτόχρονα καὶ τὴν ἱατρικὴν. Ἀπὸ ἐπιγραφὴ τῶν Τράλλεων τῆς Μ. Ἀσίας εἶναι γνωστὸς ὁ Ἀναστάσιος, διάκονος καὶ γιατρός· βλ. F. B. Poljakov, *Die Inschriften von Tralleis und Nyssa*, Teil I: *Die Inschriften von Tralleis* [IGSKA, Band 36, 1], Bonn 1989, σσ. 199-200, ἀρ. 244: *ὑπὲρ εὐχῆς | Ἀναστασίου δια-|κόνου Ἀλεξανδρέ-|ως κὲ ἱατροῦ*), ἐνῶ σὲ ἐπιγραφὴ τῆς Κιλικίας διαβάζουμε: *Θεόδορος [sic] διάκονος κὲ ἱατρός*· βλ. G. Dagron - D. Feissel, *Inscriptions de Cilicie* [TMB, Monographies 4], Paris 1987, σσ. 195-196, ἀρ. 116, καὶ Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes*, σ. 201 (ὅπου μνεῖα τῶν δύο αὐτῶν ἐπιγραφῶν)· ἐπίσης H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 28 (1978), σ. 363, ἀρ. 1261. Βλ. ἀκόμη Πελεκανίδης, «Παλαιοχριστιανική βασιλική», σ. 164 [= Πελεκανίδης, *Μελέτες*, σ. 380], ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιὰ περιπτώσεις κληρικῶν ποὺ ἀσκοῦσαν καὶ κάποιο ἐπάγγελμα, ὅπως π.χ. τοῦ γιατροῦ, τοῦ ζωγράφου καὶ τοῦ ἀργυροκόπου, γενικὰ ὁμως θεωρεῖ ὅτι στὴν «Ἀρχαία Ἐκκλησία» εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις ποὺ κληρικοὶ ἔχουν σχέση μετὰ τὰ διάφορα ἐπάγγελα. Ἐπ' αὐτοῦ πρέπει νὰ παρατηρήσω ὅτι ἡ διαπίστωση τοῦ Πελεκανίδη μᾶλλον δὲν ἰσχύει ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἱατρικὴν, ἀφοῦ μᾶς εἶναι γνωστὰ ὄχι λίγα ὀνόματα κληρικῶν οἱ ὁποῖοι παράλληλα μετὰ τὰ ἱερατικά καθήκοντά τους προσέφεραν καὶ ἱατρικὲς ὑπηρεσίες. Σημειῶνω λοιπὸν ὅτι ὁ γιατρός Ἀρχιγένης (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.) γνωρίζει καὶ χρησιμοποιεῖ μίαν *ἀντίδοτον* πρὸς λιθιῶντας ἐνὸς συγχρόνου τοῦ *Ἰουλιανοῦ διακόνου* καὶ γιατροῦ· μάλιστα, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ἀρχιγένης, τὴν *ἀντίδοτον* αὐτὴ τοῦ τῆ χορήγησε πολλὰς φορὰς ὁ ἴδιος ὁ Ἰουλιανός (βλ. Μαυρουδῆς, *Αρχιγένης*, σ. 320). Ὁ γιατρός Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός (6ος αἰ. μ.Χ.) παραθέτει ἕνα φάρμακο κάποιου ἐπισκόπου Δοάρων (ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ τὸν μνημονεύει πρέπει ὁ ἐπίσκοπος αὐτός, ποὺ δὲν κατονομάζεται, νὰ ἦταν ἐν ζωῇ, ὅταν γραφόταν ὁ δωδέκατος *λόγος* τοῦ Ἀετίου), βλ. *Λόγ. ἱατρ.* 12, 67 [σ. 126, 3-7 Κωστομ.]: *Ἄλλη ἀντίδοτος ποδαγκρῆ διὰ πείρας διδομένη τὸν ἐνιαυτὸν κατὰ τὸν ἐπίσκοπον Δοάρων* (τὰ Δοάρα ἦταν ἐπισκοπὴ ἀρχικὰ τῆς μητροπόλεως Τυάνων καὶ ἀργότερα τῆς μητροπόλεως Μωκισσοῦ), ὅπως ἐπίσης καὶ ἕνα *Θυμίαμα ροδάτον ἐπισκόπου Παμφύλου*, βλ. *Λόγ. ἱατρ.* 16, 151 [σ. 171, 19-27 Ζερβ.] (ἡ γεν. *Παμφύλου* καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν δηλώνει τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου ἀλλὰ τὸν τίτλο τῆς ἐπισκοπῆς· πρόκειται δηλ. γιὰ τὴν ὑποκειμένη στὴ μητρόπολιν Ἡρακλείας ἐπισκοπὴ Παμφύ(ι)λου· σφάλλει ὁ Diller, «Pamphilos», σ. 351, ὅταν τὸ *θυμίαμα ροδάτον* ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κῶδ. Βονοπ. gr. 1808 τοῦ 15ου αἰ., φ. 33, τὸ ἀποδίδει σὲ «κάποιον ἐπίσκοπο Πάμφιλο»). Ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος μᾶς παρέχει πληροφορίες γιὰ δύο κληρικοὺς-γιατροὺς: α') τὸν ἱερέα Ζηνόβιο, *πρεσβύτερον τῆς κατὰ Σιδῶνα ἐκκλησίας*, ποὺ ἔζησε ἐπὶ Διοκλητιανοῦ, βλ. Εὐσέβ., *Ἐκκλ. ἱστ.* 8, 13, 3 κ.ά., καὶ Harnack, *Medicinisches*, σσ. 44[8]-45[9], καὶ β') τὸν ἐπίσκοπο Λαοδικείας Θεόδοτο (ἔτ. 305), βλ. Εὐσέβ., *Ἐκκλ. ἱστ.* 7, 32, 23, καὶ Harnack, *Medicinisches*, σ. 45[9]. Ὁ Ἐπιφάνιος Κωνσταντίας (Κύπρου) καταγράφει ἕναν μὴ κατονομαζόμενον ἐπίσκοπο στὴν περιοχὴ τῆς Τιβεριάδας, βλ. *Πανάρ. (Π. αἰρέσ.)* 30, 4, καὶ Harnack, *Medicinisches*, σσ. 45[9]-46[10]. Ἀπὸ τὸν Ἰερώνυμο διασώζεται ἡ μαρτυρία γιὰ τὴν ἱατρικὴν γνῶσιν τοῦ Βασιλείου, ἐπισκόπου Ἀγκύρας (335-360;), βλ. Hieron., *De vir. illustr.* 89· *Σοῦδα* β 151 Adler καὶ Harnack, *Medicinisches*, σ. 47[11], ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄμεση παράδοσιν γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας Ἀνδρέας (485) ὄχι μόνον ἀσχολεῖτο μετὰ τὴν ἱατρικὴν πράξιν, ἀλλὰ ἔγραψε καὶ μίαν ἱατρικὴν πραγματεία, βλ. Diels, *Handschriften*, II, σ. 14. Ἐπίσης κληρικοὶ γιατροὶ μαρτυροῦνται καὶ στὴ Λατινικὴ Ἐκκλησία, ὅπως π.χ. ὁ ἐπίσκοπος Εὐσέβιος (309/310), βλ. Harnack, *Medicinisches*, σ. 47[11], ὁ πρεσβύτερος Διονύσιος (3ος ἢ 4ος αἰ.), βλ. Dittenberger, *CIG*, ἀρ. 9669· Korpela, *Medizinalpersonal*, σ. 206, ἀρ. 283, κ.ά. Φυσικὰ ὑπάρχουν μαρτυρίες ὥστε ὁ κατάλογος αὐτὸς νὰ καταστῆ ἐκτενέστερος, κατὰ τέτοιο ὁμως δὲν ἀπαιτεῖται στὰ πλαίσια τοῦ σχολιασμοῦ τῆς ἐξεταζόμενης ἐπιγραφῆς.

ὁ ποιήσας | ἀπὸ τῶν μὴ ὄντων εἰ(ς) | εἶναι

Πρβ. Πελεκανίδης, «Παλαιοχριστιανική βασιλική», σ. 164 [= Πελεκανίδης, *Μελέτες*, σ. 380] (ὅπου σημειώνει ὅτι «παρόμοιαι εὐχαὶ κυρίως τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας εἶναι συχνόταται εἰς ἐπιτυμβίους πλάκας»), καὶ Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes*, σ. 201. Ἡ φράση αὐτὴ βέβαια δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴ νεκρώσιμη ἀκολουθία, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τμήμα εὐχῆς τῆς Θείας Λειτουργίας (π.χ. βλ. στὴ Λειτουργία τοῦ Ἰω. Χρυσοστόμου)· ἐπίσης ἐντοπίζεται καὶ σὲ διάφορα συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως στὸν Ἀθανάσ. Ἀλεξανδρείας, *Π. σαρκ. τοῦ Λόγου* 3, 1, 11: ὁ Θεός, ὁ πάντα κτίσας καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι, τὸν Βασίλ. Καισαρείας, *Εἰς Ἐξαήμε.* 8, 7, 12: Πάντα προστάγματι Θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραχθέντα, τὸν Γρηγόρ. Νύσσης, *Κατὰ Ἐννομ.* 2, 270, 5, τὸν Ἰω. Χρυσόστ., *Εἰς Γένεσ.* 2, 4 [PG 53, 31, 17] καὶ 3, 3 [PG 53, 35, 9], κ.ἄ.

μὴ μνησθῆς | τῶν ἀμαρτιῶν μου· ἐλ[έ]-|ησόν με.

Ἡ διόρθωση ἀπὸ τὸν Πελεκανίδη τῆς (εὐχετικῆς) ὑποτακτικῆς στὴ μετοχὴ ἀορίστου *μνησθεις* («ἐν τῷ λίθῳ: ΜΝΗΣΘΗΣ») δὲν εἶναι ἀπαραίτητη· ἀρκεῖ στὴν ἔκδοση τῆς ἐπιγραφῆς μετὰ τὸ μου νὰ τεθεῖ κόμμα ἢ ἄνω τελεία, ὅπως δηλ. ἐκδίδει τὸ κείμενο ὁ Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes*, σ. 201· βλ. καὶ A. G. Woodhead, *SEG* 19 (1968), σ. 152, ἀρ. 440.

39. Πολύκριτος ὁ Μενδαῖος (5ος/4ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Πολύκριτος καταγόταν ἀπὸ τὴ Μένδη τῆς Πελλήνης (Χαλκιδική)⁴⁴⁵ καί, κατὰ τὴ μοναδικὴ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου, ὑπηρέτησε ὡς γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἄρταξέρξη Β' τοῦ Μνήμονα (405-358 π.Χ.). Οἱ συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες ὁ Πολύκριτος βρέθηκε στὴν Περσία μάς εἶναι ἄγνωστες. Κατὰ τὸν Fuchs⁴⁴⁶, «γιὰ τὸν Πολύκριτο ἀπὸ τὴ Μένδη μποροῦμε νὰ ποῦμε μόνο ὅτι ἀσκοῦσε τὴν ἰατρικὴ ὡς αἰχμάλωτος στὴν περσικὴ Αὐλὴ κατὰ τὸ ἴδιο διάστημα μὲ τὸν Κτησία». Ὅταν ὁ Κόνων ἀπὸ τὴν Κύπρο, ὅπου διέ-

445. Τὸ Μενδαῖος δηλώνει τὴν καταγωγή τοῦ Πολυκρίτου ἀπὸ τὴ Μένδη ποὺ πιθανότατα εἶναι ἡ ὁμώνυμη πόλη τῆς Χαλκιδικῆς· βλ. Σκύλαξ, *Περίπλους* 66 [Müllerus, *Geographi Graeci minores*, τ. 1, σ. 52]: Μένδη, Ἄφυτις, ...· Στράβων, *Γεωγρ.* 7α, 1, 27: ἔχει δὲ πόλεις τέσσαρας· Ἄφυτιν, Μένδην, Σκιώνην, Σάνην· Φώτ., *Λέξ.* μ 276: Μένδη· ἢ ἐν Πελλήνῃ πόλις· καὶ Μενδαῖος ἄνθρωπος· Σοῦδα μ 593: Μένδη· πόλις μία τῶν ἐν Πελλήνῃ, Μένδα, καὶ ὁ.π. μ 592: Μενδαῖος· ὁ ἀπὸ τῆς Μένδης. Ἐπισημαίνω ἀκόμη ὅτι στὴν Αἴγυπτο ὑπῆρχε πόλη μὲ τὸ ὄνομα Μένδης, ὁ πολίτης τῆς ὅμως ἀποκαλοῦνταν Μενδήσιος· βλ. Στέφ. Βυζ., *Ἐθν.*, Μένδης· πόλις Αἰγύπτου παρὰ τὴν Λύκων πόλιν. ... ὁ πολίτης Μενδήσιος καὶ Μενδησία τὸ θηλυκόν. λέγεται καὶ Μενδίτης, καὶ Φώτ., *Λέξ.* μ 276. Βλ. π.χ. Σοῦδα β 482 Adler (Βῶλος Μενδήσιος). Σημειῶνω τέλος ὅτι ὁ Ἰώσηπος μνημονεῦει μιὰ πόλη Μένδη στὴν Παλαιστίνη (;), δὲν νομίζω ὅμως ὅτι ὁ ἐν λόγῳ γιατρός πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ τὴν πόλη αὐτή· βλ. Ἰώσηπ., *Ιουδ. ἀρχαιολ.* 10, 74-75: Νεχαῦς ὁ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεὺς ἐγείρας στρατιὰν ἐπὶ τὸν Εὐφράτην ἤλασε ποταμὸν Μήδους πολεμήσων καὶ τοὺς Βαβυλωνίους, οἱ τὴν Ἀσσυρίων κατέλυσαν ἀρχὴν· τῆς γὰρ Ἀσίας βασιλεῦσαι πόθον εἶχε· γενομένου δ' αὐτοῦ κατὰ Μένδην πόλιν, ἣν δ' αὐτῆ τῆς Ἰωσίου βασιλείας, μετὰ δυνάμεως εἶργεν αὐτὸν διὰ τῆς ἰδίας ποιέσθαι χώρας τὴν ἐπὶ τοὺς Μήδους ἔλασιν. Τέλος ἔνα μικρὸ πόλισμα μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα στὴν περιοχὴ τῆς Αἴνου καταγράφει ὁ Πασανίας. Γιὰ τὴ Μένδη τῆς Χαλκιδικῆς βλ. Lenk, «Mende» (1), *RE* XV/1 (1931) 778-779, καὶ Papazoglou, *Les villes de Macedoine*, σσ. 428-429, ἐνῶ γιὰ τὴ Μένδη τῆς Θράκης βλ. Lenk, «Mende» (2), *RE* XV/1 (1931) 779-780· τέλος γιὰ τὴν αἰγυπτιακὴ Μένδης βλ. Kees, «Mendes», *RE* XV/1 (1931) 780-784.

446. Βλ. «Heilkunde», σ. 193. Βλ. καὶ Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 88, ὁ ὁποῖος σημειώνει ἀπλῶς ὅτι ὁ Πολύκριτος ἦταν γιατρός στὴν περσικὴ Αὐλή.

μενε ύστερα από τη ναυμαχία στους Αίγους ποταμούς, έστειλε τὸ 399/98 π.Χ.⁴⁴⁷ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πέρση βασιλιά, ἔδωσε ἐντολὴ στὸν κομιστὴ της νὰ τὴν παραδώσει εἴτε μέσω τοῦ Ζήνωνα ἀπὸ τὴν Κρήτη εἴτε μέσω τοῦ γιατροῦ Πολυκρίτου ἀπὸ τὴ Μένδη· ἂν καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ἀπουσίαζαν, τότε ὁ κομιστὴς ἔπρεπε νὰ τὴν παραδώσει στὸν ἐπίσης γιατρὸ Κτησία τὸν Κνίδιο⁴⁴⁸. βλ.:

Πλούταρχ., Ἄρτοξ. 21, 1-2:

Ἐξέβαλε δέ [sc. ὁ Ἄρτοξέρξης] καὶ τῆς θαλάττης Λακεδαιμονίους, Κόνωνι τῷ Ἀθηναίῳ μετὰ Φαρναβάζου στρατηγῷ χρησάμενος. ὁ γὰρ Κόνων διέτριβε μὲν ἐν Κύπρῳ μετὰ τὴν ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς ναυμαχίαν, οὐ τὴν ἀσφάλειαν ἀγαπῶν, ἀλλὰ τὴν τῶν πραγμάτων μεταβολὴν ὡσπερ ἐν πελάγει τροπὴν περιμένων. ὁρῶν δὲ καὶ τοὺς ἑαυτοῦ λογισμοὺς δυνάμεως καὶ τὴν βασιλέως δύνανμιν ἀνδρὸς ἔμφρονος δεομένην, ἔπεμψεν ἐπιστολὴν βασιλεῖ περὶ ὧν διεννοεῖτο. καὶ ταύτην ἐκέλευσε τὸν κομίζοντα μάλιστα μὲν ἀποδοῦναι διὰ Ζήωνος τοῦ Κρητὸς ἢ Πολυκρίτου τοῦ Μενδαίου· τούτων δ' ἦν ὁ μὲν Ζήνων ὄρχηστής, ὁ δὲ Πολύκριτος ἰατρός· ἂν δ' οὐτοὶ μὴ παρῶσι, διὰ Κτησίου τοῦ ἱατροῦ.

Ἐκδίωξε λοιπὸν [sc. ὁ Ἄρταξέρξης] καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα τοὺς Λακεδαιμονίους, χρησιμοποιώντας ὡς στρατηγὸ τὸν Κόνωνα τὸν Ἀθηναῖο μαζί με τὸν Φαρνάβαζο. Ὁ Κόνων ὕστερα ἀπὸ τὴ ναυμαχία στους Αἰγους ποταμούς διέμενε βέβαια στὴν Κύπρο, ὄχι ἐπειδὴ ἐπιθυμοῦσε τὴν ἀσφάλεια, ἀλλὰ ἐπειδὴ περίμενε τὴ μεταβολὴ τῶν πραγμάτων, ὅπως τὴ μεταβολὴ τῶν ἀνέμων στὴ θάλασσα. Βλέποντας ὁμως ὅτι τὰ σχέδιά του (γιὰ νὰ ἐκπληρωθοῦν) χρειάζονταν στρατὸ καὶ ἡ στρατιωτικὴ δύναμη τοῦ βασιλιά χρειάζονταν ἕναν λογικὸ ἄνθρωπο, ἔστειλε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν βασιλιά σχετικά με τὶς σκέψεις του⁴⁴⁹. Διέταξε τὸν κομιστὴ της νὰ τὴν παραδώσει (στὸν βασιλιά) ὅπωςδήποτε μέσω τοῦ Ζήωννα ἀπὸ τὴν Κρήτη ἢ τοῦ Πολυκρίτου ἀπὸ τὴ Μένδη· ἀπὸ αὐτοὺς ὁ Ζήνων ἦταν χορευτὴς (παντομίμας), ἐνῶ ὁ Πολύκριτος γιατρός. Ἄν αὐτοὶ δὲν ἦταν παρόντες (στὴν Αὐλή), τότε νὰ τὴν παραδώσει) μέσω τοῦ γιατροῦ Κτησία.

Ἐξέβαλε δέ [sc. ὁ Ἄρτοξέρξης] καὶ τῆς θαλάττης Λακεδαιμονίους, Κόνωνι τῷ Ἀθηναίῳ μετὰ Φαρναβάζου στρατηγῷ χρησάμενος

Πρόκειται γιὰ τὴ ναυμαχία τῆς Κνίδου (394 π.Χ.).

διὰ Κτησίου τοῦ ἱατροῦ

βλ. καὶ Κτησ.: Jacoby, *FGrH*, τ. 3c, ἀρ. 688, μαρτ. 7d.

Γιὰ τὸν Κτησία βλ. F. Jacoby, «Ktesias» (1), *RE* XI/2 (1922) 2032-2073, καὶ P. Högemann,

447. βλ. ἐπίσης Ziegler, «Polykritos», στ. 1761, καὶ Wirth, «Ktesias», στ. 366.

448. Γιὰ τὸ ἐνδεχόμενο ὁ γιατρός Πολύκριτος ὁ Μενδαῖος νὰ εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο με τὸν ὁμώνυμο ἱστορικὸ, καταγόμενο ἐπίσης ἀπὸ τὴ Μένδη, βλ. τὰ ὄσα παρατηρεῖ ὁ Ziegler, «Polykritos», στ. 1761 (κατὰ τὸν Ziegler «ἡ ταύτιση ὁμως δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατη, ἂν βέβαια ὁ Πολύκριτος ἔφθασε σὲ βαθύτατο γῆρας»). βλ. καὶ Jacoby, *FGrH*, τ. 3b, σσ. 568-570, ἀρ. 559 (τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἱστορικοῦ Πολυκρίτου καὶ ἡ μαρτυρία γιὰ τὸν γιατρὸ· συγκεκριμένα τὸ χωρίο τοῦ Πλούταρχου ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ καταγράφεται ὡς μαρτ. 1). Πάντως ὁ Ziegler, κάνοντας λόγο γιὰ τὰ δύο (;) παραπάνω πρόσωπα, δὲν σημειώνει τίποτε σχετικά με τὴν ταύτιση τῆς Μένδης (εἴτε ἐπειδὴ ἀδυνατεῖ νὰ ὑποστηρίξει κάποια ὑπόθεση εἴτε ἐπειδὴ θεωρεῖ αὐτονόητη τὴν καταγωγὴ τους ἀπὸ τὴ γνωστότερη ὁμώνυμη πόλη, δηλ. τὴ Μένδη τῆς Χαλκιδικῆς).

449. Δηλ. τὰ σχέδιά του.

«Ktesias», *DNP* 6 (1999) 784-785. Σημειώνω ότι είναι γνωστοί και άλλοι Έλληνες γιατροί που ίατρειναν στην περσική Αύλη, όπως π.χ. ο Δημοκίδης ο Κροτωνιάτης (Δαρείος Α') και ο Απολλωνίδης ο Κώος (Άρταξέρξης Α' ο Μακρόχειρ)· βλ. Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 88. Για τον Κτησία βλ. και παραπάνω, σ. 147, ύποσημ. 63.

40. Ποπλίκιος Έρμείας (2ος αἰ. μ.Χ.)

Από έπιγραφή που βρέθηκε στη Βέροια σε έπιτύμβιο βωμό «μετ' επικράνου και βάσεως» (ο βωμός σε δεύτερη χρήση ένσωματώθηκε στο τείχος της πόλεως) μαρτυρείται ο γιατρός Έρμείας· τον βωμό τον έστησε για τα παιδιά του Ποπλίκιο Ρούφο και Ποπλικία Σεμπρώνιλλα, αλλά και για τη γυναίκα του Αιλία Ρουφείνη και τον έαυτό του· βλ.⁴⁵⁰:

Χαίρετε
Ποπλικίους
Ρούφω και Σεμ-
πρωνίλληι τοίς τέ-
κνοις και Αιλία
Ρουφείνηι τήι
γυναικί και έαυτῶ
Έρμείας ίατρός.

Χαίρετε. Για τους Ποπλικίους Ρούφο και Σεμπρώνιλλα τα παιδιά του και την Αιλία Ρουφείνη τη γυναίκα και τον έαυτό του ο γιατρός Έρμείας.

Ο γιατρός Έρμείας μάς είναι γνωστός και από άλλη έπιγραφή σε έπιτύμβιο μνημείο (Ν. Νικομήδεια) για τον άπελεύθερό του Κάστορα· βλ. Κανατσούλης, *Μακεδονική προσωπογραφία*, σσ. 131-132· Tataki, *Ancient Beroea*, σ. 262, άρ. 1120, και Γουναροπούλου - Χατζόπουλος, *Έπιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σ. 329.

41. Σερβεία ίατρείνη (2ος αἰ. μ.Χ.)

Ίατρείνη στη Θεσσαλονίκη, συγγενής του Σερβείου, για τον όποιο γίνεται λόγος στο έπόμενο λήμμα⁴⁵¹.

450. Παραθέτω το κείμενο κατά τους Γουναροπούλου - Χατζόπουλο, *Έπιγραφές Κάτω Μακεδονίας*, τ. 1, σσ. 328-329, άρ. 360. Βλ. ακόμη Μ. Ανδρόνικος, *Άρχαία έπιγραφαι Βεροίας*, Θεσσαλονίκη 1950, σσ. 26-27, άρ. 3· Α. G. Woodhead, *SEG* 12 (1955), σ. 92, άρ. 333· έπίσης J. Robert - L. Robert, *Bull. Épigr.* 2 (1951), σ. 173, άρ. 136α· Κανατσούλης, *Μακεδονική προσωπογραφία*, σσ. 131-132, άρ. 1197, και *Συμπλήρωμα*, σ. 42· Tataki, *Ancient Beroea*, σ. 504, άρ. 1120α, και Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109.

451. Βλ. Κανατσούλης, *Μακεδονική προσωπογραφία*, σ. 144, άρ. 1291, και Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ.

Πὰ τὸ οὖσ. *ιατρ(ε)ίνη* βλ. Γαλην., Π. τῶν πεπονθ. τόπ. 6, 5 [VIII 414, 6-8 K.]: *ἐγὼ δὲ θεασάμενος πολλὰς γυναῖκας ὑστερικάς, ὡς αὐταὶ τε σφᾶς ὀνομάζουσιν αἱ τ' ἰατρίναι πρότεραι* αὐτόθι [VIII 424, 17-425, 2 K.]: *ὁμολογεῖ δὲ τούτοις καὶ τὰ κατὰ τὴν μήτραν φαινόμενα σημεῖα ταῖς ἀπτομέναις ἀκριβῶς ἰατρίναις*· Λέων, *Σύν. ἰατρ.* 6, 16 [σ. 199, 7-8 Ermerins]: *καὶ δεῖ ἐπιτρέπειν τῇ ἰατρίνῃ σημειοῦσθαι*· ὀ.π. 6, 21 [σ. 203, 3-5 Ermerins]: *Ἄτρητοι γυναῖκες λέγονται ... καὶ ταύτας τιτρώσκουσιν αἱ ἰατρίναι*, κ.ἄ. Ὁ τύπος *ιατρείνη* ἀπαντᾶται σὲ ἐπιγραφές.

42. Τ. Σέρβειος (2ος αἰ. μ.Χ.)

Μνημονεύεται σὲ ἐπιγραφή πάνω σὲ σαρκοφάγο, ἡ ὁποία βρέθηκε στὴ Θεσσαλονίκη· τὸ ἀποκατεστημένο κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς εἶναι τὸ ἀκόλουθο⁴⁵²:

Σερ[β]ε[ί]α[ι]α[τ]ρεῖνη
Τ. Σέρβ[ε]ι[ος] ἰα[τ]ρό[ς]
καὶ Σ[ερβεία ἢ γυνή] κ(α)[ι]
τ[οῖς] τ(έ)[κνοις ζῶντες?]
μ[ν]ήμης χάριν.

Στὴ γιατρὸ Σερβεία ὁ γιατρὸς Τίτος Σέρβειος καὶ ἡ γυναῖκα του Σερβεία καὶ στὰ παιδιὰ τους (ζῶντες;) χάριν μνήμης.

Πὰ τὰ πρόσωπα ποὺ μνημονεύονται στὴν ἐπιγραφή αὐτή, καὶ εἰδικότερα γιὰ τοὺς δύο γιατρούς, δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά ἄλλη πληροφορία.

43. Τιμοκλείδης Διφίλου (Θάσος) (ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ)

Σὲ ἐπιγραφή τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ποὺ βρέθηκε στὴ Θάσο τὸ 1962 καὶ τῆς ὁποίας δημοσιεύθηκε μόνο μετάφραση στὰ Γαλλικά (τὸ ἑλληνικὸ κείμενο, ἀπ' ὅσο μπόρεσα νὰ διαπιστώσω, παραμένει ἀκόμη ἀνέκδοτο), μνημονεύεται ὁ Θάσιος γιατρὸς Τιμοκλείδης Διφίλου· πρόκειται γιὰ μύστη τοῦ Διονύσου, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε στὸν θεὸ ἕναν ναό⁴⁵³. Δυστυχῶς ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς δὲν προκύπτει καμιά πληροφορία ποὺ νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἰατρικὴ δράση τοῦ Τιμοκλείδη. Παραθέτω σὲ νεοελληνικὴ

109. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.

452. Βλ. D. G. Hogarth, «Inscriptions from Salonica», *JHS* 8 (1887) 373-374 = *Θεσσαλονικὴν Φιλίππου βασιλισσᾶν. Μελέτες γιὰ τὴν ἀρχαία Θεσσαλονίκη, ἐπιμ. Π. Ἀδάμ-Βελένη*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 705-706, καὶ Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 1, σ. 503, ἀρ. 521. Βλ. ἀκόμη Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 144, ἀρ. 1290, καὶ Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ. 109.

453. Βλ. Merkelbach, *Die Hirten des Dionysos*, σ. 19, καὶ Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ. 101, ὑπόσημ. 8.

μετάφραση τμήματα από τη σχετική επιγραφή, στα όποια παρέχονται πληροφορίες για τὸν γιατρό⁴⁵⁴:

«Πὰ σένα ἕνας ὑπαίθριος ναὸς ποὺ μέσα του ὑπάρχει βωμός, καὶ εἶναι σκεπασμένος με κληματαριά, ἀρχηγὲ τῶν Μαινάδων, ἕνα ὠραῖο ἄντρο, πάντοτε πράσινο, ἰδοὺ, Διόνυσε Βάκχε, αὐτὸ ποὺ ἴδρυσε ὁ Τιμοκλείδης, γιὸς τοῦ Διφίλου· καὶ γιὰ τοὺς μνημένους εἶναι οἶκος σεβάσμιος

...

(σοῦ τὸν) ἀφιέρωσε πανευτυχῆς ὁ μύστης σου· καὶ σύ, με τὴ σειρά σου, κράτα ἕναν γιατρὸ στὴ Θάσο, τὴν πατρίδα του, φύλαξέ τον σῶο καὶ ἀβλαβῆ, ἐσὺ ποὺ ἐπανέρχεσαι πάντα νέος ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο⁴⁵⁵».

Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Merkelbach, *Die Hirten des Dionysos*, σ. 19, ὑπόσημ. 11-17, γιὰ διάφορες ἐκφράσεις τοῦ ἐπιγράμματος αὐτοῦ.

44. Φίλιππος (πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη) (1ος αἰ. μ.Χ.)

Σχετικὰ με τὸν πατέρα τοῦ γιατροῦ Ἀρχιγένη⁴⁵⁶ ἡ Ἰωνιὰ μᾶς παραδίδει τὴν πληροφορία ὅτι ἦταν γιατρός⁴⁵⁷. Ἐπειδὴ ὁμως ἡ ἱατρικὴ ιδιότητα τοῦ πατέρα τοῦ Ἀρχιγένη μαρτυρεῖται ἀπὸ ἕνα μόνο, πολὺ μεταγενέστερο καὶ ψευδεπίγραφο κείμενο, τὴν Ἰωνιά, καὶ κυρίως ἐπειδὴ αὐτὴ βασιζέται κατὰ μεγάλο μέρος στὴ Σοῦδα⁴⁵⁸, ὅπου ὁ Φίλιππος δὲν χαρακτηρίζεται ὡς γιατρός, ἢ πρόσθετη αὐτὴ πληροφορία ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀμφίβολη. Ὡστόσο, παρὰ τίς παραπάνω ἐπιφυλάξεις, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο ὅ ἐν λόγῳ Φίλιππος νὰ ἦταν πράγματι γιατρός, ἀφοῦ συνήθως οἱ γιατροὶ ἦταν γιοὶ γιατρῶν⁴⁵⁹. Τὸν Φίλιππο, πατέρα τοῦ Ἀρχιγένη, δέχονται ὡς γιατρὸ ἀρκετοὶ μελετητές⁴⁶⁰. Πάντως παραμένει ἀκόμη ἀδιευκρίνιστο τὸ ζήτημα, ἂν ὡς πατέρας του πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὁ «φαρμακολόγος» Φίλιππος ἢ ὁ Φίλιππος, συγγραφέας τοῦ ἔργου *Περὶ μα-*

454. Μετάφραση ἀπὸ τὰ Γαλλικά (ὅπως τὴν παραθέτει ὁ Merkelbach, *Die Hirten des Dionysos*, σ. 19).

455. ἐσὺ ποὺ ἐπανέρχεσαι πάντα νέος ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο] Βλ. τὸ σχόλιο τοῦ Merkelbach, *Die Hirten des Dionysos*, σ. 19: «Der thasische Arzt versteht also Dionysos als den Gott, der von Jahr zu Jahr wiederkehrt».

456. Πὰ τὸν Ἀρχιγένη βλ. παραπάνω, στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 17.

457. Βλ. παρακάτω, τὴ σχετικὴ μαρτυρία.

458. Πὰ τὴν Ἰωνιά βλ. Cohn, «Eudocia», στ. 912-913· A. Adler, «Suidas» (1), *RE IV/A/1* (1931) 716-717· Hunger, *Bz. log.*, τ. 2, σ. 434, καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 1, ὑπόσημ. 1.

459. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 4-6 (κυρίως σ. 4, ὑπόσημ. 9, ὅπου παραδείγματα γιὰ γιατροὺς ποὺ ἦταν γιοὶ γιατρῶν).

460. Ὡς γιατρὸ δέχονται τὸν Φίλιππο, πατέρα τοῦ Ἀρχιγένη (εἴτε ταυτίζοντάς τον με κάποιον γνωστὸ πρόσωπο εἴτε ὄχι), οἱ: Wellmann, *Pneum. Schule*, σ. 19, ὑπόσημ. 2· στὸν ἴδιο, «Archigenes», στ. 484 (ταυτίζει, με ἐπιφύλαξη, τὸν πατέρα τοῦ Ἀρχιγένη με τὸν φαρμακολόγο Φίλιππο)· Neuburger, *Gesch. der Medizin*, τ. 1, σ. 334, καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 363 (δέχονται ὅτι ὁ φαρμακολόγος Φίλιππος εἶναι ὁ πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη)· Schmidt - Stählin, *Gesch. der griech. Lit.*, τ. VII/II/1, σ. 909 (δέχονται ὅτι ὁ πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη ἦταν γιατρός, δὲν κάνουν ὁμως λόγο γιὰ τὴν ταύτισή του), κ.ἄ.

ρασμοῦ (ἂν βέβαια οἱ γιατροὶ αὐτοὶ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν δύο διαφορετικὰ πρόσωπα), ἐνῶ κατὰ τὸν Wellmann ὁ πατέρας του θὰ μπορούσε νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Φίλιππο τὸν Μακεδόνα, πού μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ὡς εὐρετῆς μιᾶς ἀντιδότου ἀμβροσίας (δηλ. ὁ Φίλιππος, πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη [Σοῦδα, Ἰωνιά], ὁ «φαρμακολόγος» Φίλιππος [Γαληνός] καὶ ὁ Φίλιππος ὁ Μακεδὼν [Γαληνός] κατὰ τὸν Wellmann κατὰ πᾶσα πιθανότητα ταυτίζονται)⁴⁶¹. Πάντως ὁ Γαληνὸς σὲ κανένα χωρίο τοῦ ἔργου του, οὔτε καὶ ἐκεῖ ὅπου καταγράφει παρόμοιες ἐνασχολήσεις τους, δὲν κάνει λόγο γιὰ συγγενικὴ σχέση τοῦ Ἀρχιγένη μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς Φιλίππους πού μνημονεύει (κάτι πού προφανῶς θὰ τὸ σημειῶνε, ἂν ἴσχυε). Συμπερασματικά, δέχομαι ὡς πολὺ πιθανὸν τὸ ἐνδεχόμενον ὁ πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη νὰ ἦταν πράγματι γιατρός, ἀλλὰ ἐπίσης θεωρῶ ὅτι δὲν εἶναι ἀπαράιτητο νὰ ταυτίζεται μὲ κάποιον ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς Φιλίππους (ἢ εἰδικότερα μὲ τοὺς Φιλίππους πού μνημονεύει ὁ Γαληνός).

Μαρτυρία

1a. Σοῦδα α 4107 Adler:

Ἀρχιγένης Φιλίππου, Ἀπαμεὺς Συρίας, ἱατρός ...

Ἀρχιγένης, γιὸς τοῦ Φιλίππου, ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια τῆς Συρίας, γιατρός ...

1b. [Εὐδοκία], Ἰωνιά 143 Flach:

Περὶ Ἀρχιγένουσ. Ἀρχιγένης, ἱατρός, Φιλίππου υἱὸς τοῦ ἱατροῦ, Ἀπαμεὺς Συρίας ...

Σχετικὰ μὲ τὸν Ἀρχιγένη. Ἀρχιγένης, γιατρός, γιὸς τοῦ γιατροῦ Φιλίππου, ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια τῆς Συρίας ...

Δὲν καταγράφω ἀποσπάσματα ἐξ αἰτίας τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μὲ τὸ πρόσωπο αὐτό.

45. Σέξτος Ἰούλιος Χαρίτων (Ἀμφίπολη)

(1ος αἰ. μ.Χ.)

Στὴν Ἀμφίπολη, «ἐξω ἀπὸ μία γωνία τοῦ τείχους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς», βρέθηκε ἕνας συλημένος τάφος ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Ὅπως πληροφορούμαστε ἀπὸ ἐπιγραφή τοῦ ὑπερθύρου, ἡ ὁποία χρονολογεῖται τὸ 74 μ.Χ., ἐδῶ ἦταν θαμμένος ὁ γιατρός Σέξτος Ἰούλιος Χαρίτων⁴⁶². βλ. ⁴⁶³:

461. Βλ. Wellmann, *Pneum. Schule*, σ. 165. Γιὰ τὴ συζήτηση πού ἀφορᾶ τοὺς «Φιλίππους» πού μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ βλ. Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 4-8. Γιὰ τὸν «Φίλιππο τὸν Μακεδόνα» καὶ τίς ἄλλες προτάσεις γιὰ τὴν ταύτισή του βλ. παρακάτω, σὺν δεῦτερο κεφάλαιο, λ. ἀρ. 7.

462. Γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Δ. Λαζαρίδης, *Ἀμφίπολις. Ἀρχαιολογικὸς ὁδηγός*, Ἀθήνα² 1997, σ. 72 (1974, σ. 85): «Ὁ τάφος τοῦ γιατροῦ», καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 108. Ἐκδοσὴ τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς δὲν μνημονεύει οὔτε ὁ Λαζαρίδης οὔτε ὁ Χρυσοστόμου.

463. Παραθέτω τὴν ἐπιγραφή κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Καφταντζῆ, *Ἱστορία τῆς πόλεως Σερρών*, τ. 1, σ. 397,

Ἔτους β.κ.ς. Σέξκτος Ἰούλιος
 Χαρίτων, ἰατρός, κα[μάρα
 ἐπ[όε]ι ἐα[υ]τῶ.

Ἔτος 74. Ὁ Σέξτος Ἰούλιος Χαρίτων, γιάτρος, κατασκεύασε τὸ μνημεῖο γιὰ τὸν ἐαυ-
 τὸ του.

Σέξκτος

Ἔτσι ἐκδίδει τὸ ὄνομα τοῦ γιάτροῦ ὁ Καφταντζής, ἐνῶ ὁ Λαζαρίδης τὸν μνημονεύει ὡς
 Σέξτον.

κα[μάρα | ἐπ[όε]ι ἐα[υ]τῶ

Γιὰ τὸ οὖς. καμάρα ὡς συνώνυμο τοῦ μνημείου βλ. παραπάνω, σ. 346, σχόλιο στὸ κοιμητή-
 ριον (λ. ἀρ. 38: «Παῦλος πρεσβύτερος καὶ ἰατρός»).

Κατακλείοντας τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐπισημαίνω ὅτι ἔχω ἐντοπίσει καὶ δύο ἀκόμη γιά-
 τρούς, γιὰ τοὺς ὁποίους ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαπιστωθεῖ μὲ βεβαιότητα ὁ τό-
 πος καταγωγῆς τους, ἂν δηλ. πρόκειται γιὰ πόλη τῆς Μακεδονίας ἢ γιὰ ὁμώνυμη πόλη
 εὐρισκόμενη σὲ ἄλλη περιοχὴ· πάντως θεωρῶ ἀρκετὰ πιθανὴ τὴ μακεδονικὴ καταγωγὴ
 τους· πρόκειται γιὰ τοὺς ἀκόλουθους:

Διονύσιος Αἰγεύς
 (μεταξὺ 3ου καὶ 1ου αἰ. π.Χ.)

Γιὰ τὸν Διονύσιο εἶναι γνωστὴ μία μόνο μαρτυρία, προερχόμενη ἀπὸ τὸν πατριάρ-
 χη Φώτιο, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι διάβασε τὸ βιβλιδάριον τοῦ Διονύσιου μὲ τίτλο
 Δικτυακά καὶ παραθέτει τὸν κατάλογο τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου αὐτοῦ⁴⁶⁴. Ὁ Διονύσιος
 δὲν μαρτυρεῖται ρητὰ ὡς γιάτρος, θεωρεῖται ὁμως ὡς τέτοιος μὲ βάση τὰ θέματα, πραγ-
 μάτευση τῶν ὁποίων γινόταν στὸ παραπάνω ἔργο. Ὁ Goedeckemeyer⁴⁶⁵ τὸν ταυτίζει
 μὲ τὸν Μεθοδικὸ γιάτρο Διονύσιο ποὺ ἔζησε τὸν 1ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ ἀντίθετα ὁ H. von
 Arnim⁴⁶⁶ τὸν θεωρεῖ «ἐμπειρικὸ γιάτρο καὶ σκεπτικὸ φιλόσοφο». Ὁ Deichgräber⁴⁶⁷ θε-

ἀρ. 619, ὅπου καὶ ἄλλες προτάσεις ἀναγνώσεως τῶν δύο τελευταίων στίχων. Κατὰ τὸν Καφταντζή (αὐτόθι)
 «ἡ ἐπιγραφή ἀνάγεται στὸ ἔτος 26 π.Χ. (BKC = 122-148)».

464. Βλ. Φώτ., Βιβλιοθ. 185, 189b = Deichgräber, *Empirikerschule*, σσ. 336-340.

465. Βλ. *Geschichte des Skeptizismus*, Leipzig 1905, σσ. 237-238.

466. Βλ. «Dionysios» (124), *RE* V/1 (1903) 975.

467. Βλ. *Empirikerschule*, σσ. 335-336.

ωρεῖ καὶ τὶς δύο παραπάνω προτάσεις ἐπισημαίνει καὶ ἀναπόδεικτες καὶ ἐπισημαίνει τὴ συχνότητα μὲ τὴν ὁποία ἀπαντᾶται τὸ ὄνομα *Διονύσιος*. Κατὰ τὸν Γερμανὸ μελετητὴ τὸ μόνον ποῦ μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει κάποιος εἶναι «ὅτι ὁ συγγραφέας τῶν *Δικτυακῶν* γνώριζε τὴν Πνευματικὴ σχολή». Ὁ H. von Staden⁴⁶⁸, ἀφοῦ κάνει μιὰ γενικὴ ἐπισκόπηση τῆς βιβλιογραφίας καὶ ἀναλύσει τὸ περιεχόμενο τῶν *Δικτυακῶν*, συμπεραίνει ὅτι «αὐτοὶ οἱ ὑπαινεγμοὶ στὴ φύση τῆς ἐργασίας τοῦ Διονυσίου καθιστοῦν ἀμφίβολο ὅτι ὁ συγγραφέας ὑπῆρξε ἕνας Ἐμπειρικός τῆς πρώιμης ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, παρ' ὅλο ποῦ ἡ διαλεκτικὴ πορεία του φαίνεται νὰ ἔχει σχέση μὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀντιδογματικὲς στρατηγικὲς τῶν Ἐμπειρικῶν». Τὴν ἀποψη τοῦ von Staden ἀσπάζεται ἡ Tecusan⁴⁶⁹.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πόλη, ἀπὸ τὴν ὁποία καταγόταν ὁ ἐν λόγῳ Διονύσιος, δηλ. τὶς Αἰγές, δυστυχῶς αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθεῖ⁴⁷⁰, ὄχι μόνον ἐπειδὴ ὁ Φώτιος δὲν μᾶς παρέχει καὶ κάποια ἄλλη διευκρινιστικὴ πληροφορία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐπὶ πλέον λόγο ὅτι κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ὑπῆρχαν *Αἰγαὶ πόλεις πολλαὶ* (στὴ Μακεδονία, τὴν Κιλικία, τὴ Λυδία κ.ά.)⁴⁷¹.

Μενεσθεὺς ὁ Στρατονικεὺς (πρὶν ἀπὸ τὸν Ἑρωτιανό, 1ος αἰ. μ.Χ.)

Πὰ τὸν Μενεσθέα εἶναι γνωστὴ μὲ βεβαιότητα μιὰ μόνον μαρτυρία, αὐτὴ τοῦ Ἑρωτιανοῦ (1ος αἰ. μ.Χ.), ὁ ὁποῖος παραθέτει τὴν ἐρμηνεία τοῦ Στρατονικέα γιαιτροῦ στὴν ἵπποκρατικὴ λέξη *ἄμβην*⁴⁷². Ἐνδεχομένως ὁμοῦς ὁ γιαιτρος αὐτὸς πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Μενεσθέα, ἕνα φάρμακο τοῦ ὁποῖου πρὸς τὰς ἐν δακτυλίῳ ῥαγάδας παραθέτει ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακίων (1ος αἰ. μ.Χ.)⁴⁷³.

Ἐπειδὴ τὸ *Στρατονικεὺς* εἶναι δυνατὸν νὰ δηλώνει τὸν πολίτη εἴτε τῆς Στρατονί-

468. Βλ. «Rupture and Continuity: Hellenistic Reflections on the History of Medicine», στό: Ph. J. van der Eijk (ἐκδ.), *Ancient Histories of Medicine. Essays in Medical Doxography and Historiography in Classical Antiquity* [SAM 20], Leiden – Boston – Köln 1999, σσ. 177-187 (τὸ παραπάνω χωρίο στὴ σ. 181).

469. Βλ. *The Methodists*, σ. 58.

470. Ὅλοι οἱ μελετητὲς ποῦ μνημονεύθηκαν παραπάνω ἀρκοῦνται νὰ σημειώσουν ἀπλῶς ὅτι ὁ Διονύσιος καταγόταν ἀπὸ τὶς Αἰγές, χωρὶς νὰ διατυπώνουν κάποια ἀποψη γιὰ τὴν ταύτιση τῆς πόλεως αὐτῆς.

471. Βλ. Στέφ. Βυζ., *Ἔθν.: Αἰγαὶ πόλεις πολλαὶ. Κιλικίας, Μακεδονίας, ἧτις καὶ μηλοβότειρα ἐλέγετο, τῆς Θρακῆσιαν χερρονήσου, καὶ ἡ ἐν Μυρρίνῃ ἐν τῇ Αἰολίδι, καὶ Λυδίας καὶ Λοκρίδος καὶ Αἰτωλίας καὶ Εὐβοίας, ἃς Ὀμηρος ἐν τῷ ν'. τὸ ἔθνικόν ἀπὸ μὲν τοῦ διουλλάβου Αἰγαῖος, ἀπὸ δὲ τοῦ τριουλλάβου εὔρηται καὶ οὕτως Αἰγεάτης*. Βλ. καὶ Hirschfeld, «Αἰγαί» (1-6), *RE* I/1 (1893) 944-945.

472. Βλ. Ἑρωτ., *Τῶν παρ' Ἴπποκρ. λέξ. συν.* Α 103 [σ. 23, 8-13 Nachmanson]: *ἄμβην: ... Μενεσθεὺς δὲ ὁ Στρατονικεὺς τὴν ἔρεισιν*. Πρβ. καὶ Ἑρασιστρ., ἀπ. 72 Garofalo.

473. Βλ. Ἀσκληπ. Φαρμακ. στὸν Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 11 [XIII 830, 14-831, 1 K.]: *Μενεσθέως πρὸς τὰς ἐν δακτυλίῳ ῥαγάδας, ποιεῖ <δὲ καὶ?> πρὸς νομάς. ... Δυστυχῶς στὸ χωρίο αὐτὸ ὁ Ἀσκληπιάδης καταγράφει ἀπλῶς τὸ ὄνομα τοῦ γιαιτροῦ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐρανίζεται τὴ συνταγὴ αὐτὴ, χωρὶς κάποιο ἄλλο διευκρινιστικὸ προσωνύμιο*. Ὁ K. Deichgräber, «Menestheus» (6), *RE* XV/1 (1931) 852, κάνει λόγο γιὰ ἕναν γιαιτρό Μενεσθέα ποῦ μνημονεύεται «μόνον» ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιάδη, ἐνῶ φαίνεται νὰ μὴ γνωρίζει τὸν ὁμώνυμο Στρατονικέα γιαιτρό. Ἐπισημαίνω πάντως ὅτι χρονικὸ κώλυμα γιὰ τὴν ταύτιση τῶν προσώπων ποῦ μνημονεύονται στὰ δύο ἐξεταζόμενα χωρία μᾶλλον δὲν ὑφίσταται.

κης (Χαλκιδική)⁴⁷⁴ εἴτε τῆς Στρατονικείας τῆς Καρίας⁴⁷⁵ ἢ τῆς ὁμώνυμης πόλεως τῆς πρὸς τῷ Ταύρω⁴⁷⁶ καὶ ἐπειδὴ ἔλλείπουν ἄλλα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὸν Μενεσθέα, εἶναι μᾶλλον ἀδύνατον νὰ καταλήξει κάποιος σὲ βέβαιο συμπέρασμα ὅσον ἀφορᾷ τὴ γενέτειρά του. Ὡστόσο πρέπει νὰ ἐπισημάνω ὅτι γιὰ τὴν καρικὴ Στρατονικεῖα ἐντοπίζονται δύο ἐνδιαφέρουσες μαρτυρίες ποὺ τὴ συνδέουν στενὰ μὲ τοὺς Μακεδόνες· ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς προέρχεται ἀπὸ τὸν Στράβωνα, ὁ ὁποῖος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς Στρατονικείας ἦταν Μακεδόνες⁴⁷⁷, καὶ ἡ δευτέρα ἀπὸ τὸν Στέφανο Βυζάντιο ποὺ σημειώνει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ πόλη μακεδονικὴ⁴⁷⁸. Συνεπῶς θὰ μπορούσε νὰ θεωρήσει κάποιος ὅτι ὑπάρχουν ἄρκετὰ ἰσχυρὲς ἐνδείξεις ὑπὲρ τῆς μακεδονικῆς καταγωγῆς τοῦ Μενεσθέα.

474. Γιὰ τὴν Στρατονικίην βλ. Oberhummer, «Stratonike» (1), *RE IV/A/1* (1931) 318, καὶ Papazoglou, *Les villes de Macedoine*, σσ. 432-433 (ὅπου καταγράφεται καὶ ὡς Στρατονικεῖα), καὶ σσ. 419-420.

475. Γιὰ τὴν καρικὴ Στρατονικεῖα βλ. Ruge, «Stratonikeia», *RE IV/A/1* (1931) 322-325. Βλ. καὶ παρακάτω, τὶς ὑποσημ. 477 καὶ 478.

476. Βλ. Στράβ., *Γεωγρ.* 14, 2, 25: Στρατονικεῖα ἢ πρὸς τῷ Ταύρω καλουμένη.

477. Βλ. Στράβ., *Γεωγρ.* 14, 2, 25: Στρατονικεῖα δ' ἐστὶ κατοικία Μακεδόνων.

478. Βλ. Στέφ. Βυζ., *Ἔθν.* 586: Στρατονικεῖα, πόλις Μακεδόνων πλησίον Καρίας. κέκληται δὲ ἀπὸ Στρατονίκης τῆς Ἀντιόχου γυναικός. ὁ πολίτης Στρατονικεύς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΒΑΣΙΛΕΙΣ ΦΙΛΙΑΤΡΟΙ ΚΑΙ ΕΥΡΕΤΑΙ ΦΑΡΜΑΚΩΝ

Εισαγωγικά

Ἡ ένασχόληση διαφόρων ἡγεμόνων μὲ τὴν ἰατρικὴ δὲν ἦταν κάτι σπάνιο κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα, κυρίως βέβαια —ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε— κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους¹. Πὰ μερικοὺς τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιστῆμη τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ ἡ ένασχόλησή τους μ' αὐτὴν μπορεῖ νὰ τεκμηριωθεῖ μὲ βεβαιότητα ἀπὸ τίς μαρτυρίες ἀξιόπιστων πηγῶν, ὅπως συμβαίνει στὴν περίπτωση τοῦ Μιθριδάτη ΣΤ' τοῦ Εὐπάτορα, βασιλιᾶ τοῦ Πόντου (112-63 π.Χ.)² ἢ τοῦ Ἀττάλου Γ' τοῦ Φιλομήτορα τῆς Περγάμου (139/138-133 π.Χ.)³. Σὲ ἄλλες περιπτώσεις ὅμως ἡ ένασχόληση αὐτῆ εἶτε εἶναι πολὺ ἀμφίβολη, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς βασίλισσας Κλεοπάτρας τῆς Αἰγύπτου (51-30 π.Χ.)⁴, εἶτε πρόκειται γιὰ σαφῶς μεταγενέστερο ἐπινόημα, ὅπως συμβαίνει στὶς περιπτώσεις τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων Αὐγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.), Τιβερίου (14-37 μ.Χ.), Βεσπασιανοῦ (69-79), Τίτου (79-81 μ.Χ.), Ἀδριανοῦ (117-138), Ἀντωνίνου τοῦ Πίου (138-161), Βαλεριανοῦ (253-258), κ.ἄ., ἀφοῦ καμιά σύγχρονή τους μαρτυρία δὲν τοὺς ἀποδίδει σχετικὲς γνώσεις⁵.

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα σὲ ἰατρικὰ κείμενα, ἐπώνυμα καὶ ἀνώνυμα, διαπιστώνεται ἡ ἀπόδοση στοὺς αὐτοκράτορες αὐτοὺς τῶν ἀκόλουθων φαρμάκων:

Τὸ ὄνομα τοῦ Αὐγούστου συνδέεται μὲ τὴ χρήση τονωτικοῦ φαρμάκου⁶, ἀλλὰ καὶ μὲ κάποιο βότανο ποὺ πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ αὐτόν (*αὐγουστέα*)⁷.

1. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 202.

2. Βλ. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 1 κ.έ. [XIV 106, 1 κ.έ. Κ.]: *Περὶ τῶν Μιθριδατείων τε καὶ ἄλλων τινῶν Ἀνδρομάχου ἀντιδότην*. ... Βλ. Watson, *Theriac and Mithridatium* (βλ. στὴ βιβλιογραφία): ἀκόμη Pollak, *Ἡ ἰατρικὴ στὴν Ἀρχαιότητα*, σσ. 239-240.

3. Βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, τὸ οἰκεῖο λ., ἀρ. 3.

4. Βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, τὸ οἰκεῖο λ., ἀρ. 4.

5. Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 5 («Λυσίμαχος»), τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἀνακάλυψη βοτανῶν ἀπὸ ἡγεμόνες, στρατηγούς κτλ. (σσ. 462-463).

6. Βλ. [Apu.] *Herb.* [CML IV, σσ. 220-221]: *Praesidium pastillorum, auxilium sanitatis, quod utebatur imperator Augustus* (βλ. καὶ τὰ *sim.* ποὺ καταγράφουν οἱ ἐκδότες): ἐπίσης βλ. P. Diepgen, «Zur Tradition des Pseudoaruleius», *Janus* 29 (1925) 68: Ὁ Diepgen, κάνοντας λόγο γιὰ τὴν παράδοση τοῦ *De herbarum virtutibus* (*Herbarium*) τοῦ ψευδο-Ἀπουληίου, σημειώνει ὅτι στὸν κώδικα Vindob. lat. 93 [E] τοῦ 13ου αἰ., «zwischen Kap. 130 (basilisca) und 131 (mandragora) ist fol. 117r ein Rezept des Kaisers Augustus».

7. Σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, τὸ λ. ἀρ. 5 («Λυσίμαχος»), σ. 463.

Ὁ Τιβέριος φέρεται ὡς εὐρετῆς ἑνὸς τροχίσκου με δρᾶση κατὰ τῶν ἐρπίτων⁸.

Στὸν Βεσπασιανὸ ἀποδίδεται ἓνα ἀντίδοτο, χωρὶς ὅμως νὰ καταγράφονται τὰ νοσήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐνδείκνυται (ἴσως ἐπρόκειτο γιὰ *πάγχρηστον*)⁹, ἀλλὰ καὶ δύο θαυματουργικὲς θεραπείες γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω.

Μὲ τὴ σύνθεση *μαλάγματος* γιὰ ποδαγρικούς καὶ ἀρθριτικούς συνδέεται τὸ ὄνομα τοῦ Τίτου ἀπὸ τὸν σύγχρονό του γιαντρὸ Ἀσκληπιάδῃ τὸν Φαρμακίωνα, πού τὸ συμπεριέλαβε στὸ τέταρτο βιβλίον τοῦ συγγράμματός του, τὸ ὁποῖο περιεῖχε φάρμακα πού ἐφαρμόζονται ἐξωτερικά¹⁰.

Ὁ Ἀδριανὸς φέρεται ὡς εὐρετῆς ἑνὸς ὀφθαλμικοῦ φαρμάκου (κολλύριου)¹¹ καὶ ἐπίσης ἑνὸς περίφημου ἀντιδότου (*antidotum Adriani, Confectio Hadriani, Adrianum, medicamen*) πού συντελοῦσε στὴ θεραπεία πολλῶν ἀσθενειῶν (σὲ στοματικούς, νεφρικούς, σπληνικούς, πυρέσσοντες, ἰσχυαδικούς, σὲ ὀδονταλγίες κτλ.)· τὸ ἀντίδοτο αὐτὸ καταγράφεται με ἀρκετὲς παραλλαγὲς σὲ μεσαιωνικὰ λατινικὰ ἀντιδοτάρια¹².

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ Πίου εἶναι γνωστὸ ἐπίσης ἓνα κολλύριον¹³.

8. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 12 [XIII 836, 7-9 K.]: *πρὸς ἔρπητας* [sc. τροχίσκος] ὁ *Τιβερίου Καίσαρος*. ...

9. Βλ. *Antid. Glasg.* [σ. 108 Siger.]: *LIII. Antidotum Vespasiani*. Βλ. καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 184.

10. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 10, 3 [XIII 360, 1-11 K.]: *Τοῦ αὐτοῦ* [sc. τοῦ Ἀσκληπιάδῃ τοῦ νεωτέρου]. ἄλλο *μάλαγμα* τὸ διὰ τῶν *δαδίων, Τίτου Καίσαρος, ποδαγρικοίς, ἀρθριτικοίς, καὶ πάσαν σκληρίαν μαλάττει* ... Σημειῶν ἀκόμη ὅτι ὁ Παῦλος Αἰγινήτης γνωρίζει ἓναν *Τιτιανὸν πεσσόν*, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ διαπιστωθεῖ ἂν συνδέεται με τὴν παράδοση πού ἀποδίδει τὴν εὐρεση φαρμάκων στὸν αὐτοκράτορα Τίτον· γιὰ τὸν *πεσσόν* αὐτὸν βλ. Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 68 [CMG IX/1, σ. 286, 18]: *ἰδιαίτερος δέ* [sc. *πεσσός* *μαλακτικός*] ὁ *Τιτιανός*, καὶ ὁ.π. 7, 24 [CMG IX/2, σ. 396, 13-15]: Ὁ *Τιτιανός, μαλακτικός* [sc. *πεσσός*].

11. Βλ. Αἰέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 117 [CMG VIII/2, σ. 395, 10-13]: *Κολλύριον ἢ διαθήκη ἐπικαλούμενον τοῦ Χρυσοχόου, ὃ κατέλιπεν ἀποθνήσκων τῷ Ἐφεσίων ἱερῷ, ὥστε τοὺς ὑπὸ τῶν ἰατρῶν καταλιμπανομένους ἐν τῷ ἱερῷ ὑγιάζεσθαι εὐρέθη δὲ ὑπὸ Ἀδριανοῦ καίσαρος*. Βλ. ἐπίσης Pansier, «*Repertorium oculo-rum, I.*», σ. 475 (λ. «*Adrianus imperator*»): «*Il est l'inventeur d'un collyre*», καὶ Κωστομοίρης, *Περὶ Ὀφθαλμολογίας*, σσ. 94-95.

12. Βλ. *Antid. Lond.* [σ. 17 Sigerist]: *Confectio Hadriani*· *Antid. Bamberg.* [σ. 32 Siger.]: *XLI. Antidotum Atriani* καὶ *XLII. Antidotum Atriani*· *Antid. Reichen.* [σ. 40 Siger.]: *Item Adrianum ad eadem quod supra*· *Antid. Berol.* [σ. 69 Siger.]: *X. Antidotum adriano utilissimo*· *Antid. Sangall.* [σσ. 77-78 Siger.]: *Incipit antidotum adrianum qui est optimum multis infirmis*· *Antid. Glasg.* [σ. 142 Siger.]: *Medicamen quod dicitur Gallieni, tribuni Largi, caesaris Adriani, quod accepit Thifon he dictas condivi virtutes* (στὸ Ἀντιδοτᾶριον αὐτὸ τὸ ἐν λόγῳ φάρμακο, με διάφορες παραλλαγές, παρατίθεται συνολικὰ ὀκτῶ φορές). Βλ. καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σσ. 169, 183 καὶ 184 (ὅπου ἀποδίδει τὸ φάρμακο στὸν αὐτοκράτορα Ἀδριανό). Βλ. ἀκόμη Beccaria, *I codici di medicina*, σσ. 304 (*Antidotum Adriani optimum, quod facit ad omnes desperationes mortis*) καὶ 327 (*Antidotum Adrianum maiorem, qui facit ad omnes desperationes mortis*)· Sigerist, «*Mediaeval Medical Texts*», σ. 101, καὶ Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 109. Ἴσως ἐδῶ πρέπει νὰ γίνῃ ἓνα σύντομο σχόλιο γιὰ τὸν ἀνακόλουθο τρόπο με τὸν ὁποῖον τὸ φάρμακο πού μνημονεύεται στὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ παραπάνω χωρία συνδέεται καὶ με τρία ἄλλα πρόσωπα, πρῶτα με τὸν Γαληνό (129-216; μ.Χ.), ὕστερα με τὸν Σκριβώνιο Λάργγο (ἔγραψε τὸ ἔργο του περὶ τὸ 45 μ.Χ.) καὶ τέλος με τὸν Thifon (ὁ Sigerist πιστεύει ὅτι στὸ Thifon λανθάνει τὸ ὄνομα τοῦ Τρύφωνα τοῦ νεωτέρου, δασκάλου τοῦ Λάργγου). Βλ. καὶ Marcell., *De medic.* 20, 115 [CML V, σ. 360, 13 κ.έ.], ὅπου πρὶν ἀπὸ τὴν καταγραφή τῆς συνθέσεως τοῦ φαρμάκου σημειώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ *Antidotum Hadriani, quo utebatur Caeser Augustus*. ... ἂν ὁ φερόμενος ὡς εὐρετῆς εἶναι ὁ αὐτοκράτορας Ἀδριανός, τότε ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρήστη εἴτε ἔχει γίνῃ κάποια σύγχυση, ὄχι σπάνια σὲ τέτοιου εἶδους ἐκφράσεις, εἴτε ὁ κατονομαζόμενος Καίσαρ Αὐγουστος πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πρόσωπο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν Ὀκταβιανὸ Αὐγουστο. Πάντως ὁ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 17, ὑπόσημ. 1, πιστεύει ὅτι τὸ σκεῦασμα αὐτὸ πού παραθέτει ὁ Μάρκελλος ἐντάσσεται στὴν παράδοση πού προβάλλει τὸν Ἀδριανὸ ὡς εὐρετῆ φαρμάκου, ταυτίζει δηλ. τὸν ἐδῶ μνημονομένο Ἀδριανὸ με τὸν ὁμώνυμο αὐτοκράτορα.

13. Βλ. Αἰέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 9 [CMG VIII/2, σ. 262, 17-19]: *τινὲς γὰρ ἐπὶ πλείον τῶ Ἀντωνίνου κολλυρίῳ χρῆσάμενοι μετὰ τῆς προσθήκης τῶν ὀδυνῶν καὶ τὴν ὀπτικὴν ἠδίκησαν δύναμιν* στὸν ἴδιο, ὁ.π. 7, 87 [CMG

Στὸν αὐτοκράτορα Βαλέριο (Βαλεριανό) ἀποδίδεται ἓνα ἀντίδοτο, χωρὶς ὅμως νὰ καταγράφονται οἱ ἀσθένειες γιὰ τίς ὁποῖες ἐνδείκνυται (ἴσως ὅμως νὰ εἶναι *πάγχρηστον* (*pancristo*), ὅπως καὶ τὸ ἀμέσως προηγούμενο ἀπὸ αὐτό¹⁴.

Φυσικὰ ὁ κατάλογος αὐτὸς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπαυξηθεῖ μὲ ὀνόματα καὶ ἄλλων ἡγεμόνων, ὅπως π.χ. τοῦ Νεχεψῶ¹⁵, τοῦ Λαοδίκου¹⁶ κ.ἄ.¹⁷, κρίνω ὅμως ὅτι τὰ παρατιθέμενα παραδείγματα εἶναι ἄρκετά, ὥστε νὰ καταδειχθεῖ ἱκανοποιητικὰ ἡ ἐπινοημένη σύνδεση διαφόρων διάσημων προσώπων κυρίως μὲ τὴν εὔρεση φαρμάκων.

Θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ ὑποθέσει κάποιος, μᾶλλον μὲ ἀσφάλεια, ὅτι διάφορα φάρμακα συνδέθηκαν μὲ τὰ ὀνόματα τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν¹⁸, ἀλλὰ καὶ ἄλλων προσώπων γνωστῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ τους, γιὰ νὰ τοὺς δοθεῖ κῦρος ἰσότημο μὲ ἐκεῖνο τῶν φαρμάκων, ἢ εὔρεση τῶν ὁποίων ἀπὸ παλαιότερα χρόνια ἀποδιδόταν στὸν Ἀλέξανδρο, τὸν Πτολεμαῖο κ.ἄ. Ἐνα δεῦτερο ἐνδεχόμενο ἐπίσης εἶναι, τὰ παραπάνω φάρμακα κατ' ἀρχὴν νὰ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὰ πρόσωπα πού φέρονται ὡς εὔρετές τους, καὶ ἀκολούθως τὰ πρόσωπα αὐτά, εἴτε ἀπὸ παρανόηση εἴτε σκοπίμως, νὰ θεωρήθηκαν ὅτι πραγματικὰ ἐπινόησαν τὴ σύνθεση τῶν φαρμάκων. Πάντως εἶναι βέβαιο ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι οἱ γιατροὶ κατὰ τὴν ἀναγραφὴ διαφόρων σκευασμάτων τους φρόντιζαν νὰ σημειώνουν ποιά γνωστὰ πρόσωπα τὰ εἶχαν χρησιμοποιήσει ἢ καὶ τὰ χρησιμοποιοῦσαν, προφανῶς

VIII/2, σ. 332, 5-7] καὶ 7, 103 [CMG VIII/2, σ. 360, 9-12]. Ἐνῶ ὁ Λέτιος χαρακτηρίζει τὸ κολλύριο αὐτὸ ὡς τὸ *Ἀντωνίνου κολλύριον*, μὲ διατύπωση δηλ. πού ἐπιτρέπει νὰ δεχθοῦμε τὸν Ἀντωνίνο ὡς εὔρετὴ του, ὁ πολὺ μεταγενέστερός του Νικόλαος Μυρεψός (13ος/14ος αἰ.), ἀφ' ἐνὸς τὸ ὀνομάζει *Antoninus*, ἀφ' ἑτέρου σημειώνει (*Δυναμ.* [λατιν. μετάφρ.]): *Collyrium pelarium, quod Antoninus dicitur, quod usus est Appolonatius Syrus, probatum ab imperatore Antonino*. Βλ. ἐπίσης Pansier, «*Repertorium oculariorum, I.*», σ. 478 (λ. «*Antoninus*»). Ἐπισημαίνω ἀκόμη ὅτι ὁ Γαληνὸς γνωρίζει ἓνα φάρμακο καὶ τοῦ γιατροῦ Ἀντωνίνου τοῦ Κῶου (πρῶτο μισὸ; 1ου αἰ. μ.Χ.), βλ. π.χ. *Π. ἀντιδ.* 2, 11 [XIV 168, 11-169, 1 K.] (μέσφ τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Φαρμακίωνα)· γιὰ τὸν γιατρὸ αὐτὸν βλ. M. Wellmann, «*Antoninus*» (16), *RE I/2* (1894) 2572. Πάντως, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι λογικὸ νὰ δεχθοῦμε ὅτι φάρμακα πού σὲ κάποιες περιπτώσεις μνημονεύονται ἀπλῶς ἢ παρατίθενται μόνο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ εὔρετῆ τους καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ ὄνομα γνωστοῦ προσώπου, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ συγγραφέας ἔχει ἤδη κάνει ἀκριβέστερο λόγο καὶ σὲ ἄλλα χωρία τοῦ ἔργου του (δίνοντας δηλ. περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ταύτισή του), πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν στὸ πρόσωπο αὐτό. Βλ. καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 184.

14. Βλ. *Antid. Bamb.* [σ. 35 Sigerist]: *Antidotum Valerii*. Βλ. καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 184. Σημειῶν ἐδῶ ὅτι καὶ σὲ κάποιον βασιλέα Κωνσταντίνο, προφανῶς στὸν πρῶτο βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ἀποδίδεται ἀπὸ ἓναν ἀπὸ τοὺς κώδικες πού παραδίδουν τὸ ἔργο τοῦ Παύλου Αἰγινήτη ἢ σύνθεσις ἐνὸς *σάπωνος*: βλ. *Ἐπιτ. ἱατρ.* 7, 13 [CMG IX/1, σ. 327, 9-12]: *Σάπων Κωνσταντίνου* (κριτ. ὑπόμν.: *κωνσταντίνου* AB: *κωνσταντίνου βασιλέως* F). Βλ. ἐπίσης *Antid. Bamb.* [σ. 38 Sigerist]: *Sapone Constantini*, καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σσ. 169 καὶ 185.

15. Βλ. Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 15, 13 [σ. 42, 17 κ.έ. Ζερβ.]: *Ἡ ἐστία ἰσόψηφος τῶ ὀνόματι ἦτοι δραχμ. φιστ' . ἔστι δὲ Νεχεψῶ τοῦ βασιλέως. ...*

16. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 3, 1 [XII 626, 5 κ.έ. K.]: *Ἦτικὴ Λαοδίκου βασιλέως. ...*

17. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 14 [XIII 929, 10-14 K.]: *ἄλλη* [sc. διαφορητικὴ ἐμπλαστρος] *Κοδάμου ἢ Νικομήδους* [correcti coll. transl. lat.: *Νικοδήμου* ed.] *βασιλέως. ...* (πιθανὸν πρόκειται γιὰ κάποιον ἀπὸ τοὺς ὁμώνυμους βασιλεῖς τῆς Βιθυνίας): *Antid. Lond.* [σ. 20 Sigerist]: *Emplastrum quem adinuinit Bartholomaeus rex Persarum*, καὶ *Antid. Reich.* [σ. 61 Sigerist]: *Implastrum quod invenit Bartholomaeus rex Persarum*, κ.ἄ.

18. Πὰ τὴ σύνδεση φαρμάκων μὲ βασιλεῖς, ὡς εὔρετές ἢ χρῆστες τους, βλ. καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σσ. 184-185.

για να τὰ διαφημίσουν¹⁹. Άρκετὰ τέτοια διαπρεπῆ ἄτομα ποὺ φέρονται ὡς ἀσθενεῖς γιὰ χάρη τῶν ὁποίων ἐσκευάσθη κάποιο φάρμακο ἢ ποὺ τὸ χρησιμοποιοῦσαν ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικῆς δράσεώς του μᾶς εἶναι γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Σκριβωνίου Λάργου, τοῦ Μαρκέλλου τοῦ Ἐμπειρικοῦ κ.ἄ. Φυσικὰ οἱ γιατροὶ φρόντιζαν νὰ μνημονεύουν κυρίως τοὺς αὐτοκράτορες, ὅπως τὸν Αὐγουστο (27 π.Χ.-14 μ.Χ.), στὴ διάθεση τοῦ ὁποίου ἔθεσε δύο θηριακὲς ὁ Αἴλιος Γάλλος²⁰, τὸν Τιβέριο (14-37 μ.Χ.), γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ γιατρὸς Φιλωνίδης ἀπὸ τὴν Κατάνη συνέθεσε ἓνα κωλικὸν φάρμακο²¹, τὸν Νέρωνα (57-68 μ.Χ.), ποὺ χρησιμοποιοῦσε τὴν περίφημη θηριακὴ ποὺ ὀνομαζόταν *Γαλήνη*, φάρμακο ποὺ συνέθεσε ὁ γιατρὸς Ἀνδρόμαχος ὁ πρεσβύτερος, ἔχοντας ὡς βάση τὸ παρόμοιο φάρμακο τοῦ Μιθριδάτη²², ἓνα πεπτικὸ φάρμακο (oxyrorium)²³, καὶ ἓνα ἀντίδοτο ποὺ τοῦ παρασκεύασε ὁ γιατρὸς Ἀνδρόμαχος ὁ νεώτερος καὶ τὸ ὁποῖο τὸν προφύλασσε ἀπὸ τὰ πάντα²⁴, τοὺς αὐτοκράτορες Μᾶρκο Αὐρήλιο (161-180 μ.Χ.) καὶ Σεπτίμιο Σεβήρο (193-211 μ.Χ.), γιὰ τοὺς ὁποίους ὁ Γαληνὸς ἐσκεύαζεν τὴ θηριακὴ²⁵, καὶ τὸν Αὐρηλιανό (270-275 μ.Χ.) ποὺ φέρεται ὅτι χρησιμοποιοῦσε

19. Ἀνάλογο σκοπὸ ἐξυπηρετοῦσε καὶ ἡ σύνταξη ποικίλων ἔργων ἢ ἐπιστολικῶν πραγματειῶν ποὺ ἀπευθύνονταν σὲ διάφορους ἡγεμόνες, ὅπως π.χ. στὸν «Ἀντίγονο», στὸν «Πτολεμαῖο» κ.ἄ. Πρβ. καὶ Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 375, σημ. 4.

20. Βλ. *Π. ἀντιδ.* 2, 1 [XIV 114, 3-115, 1 K.]: *Ἀντίδοτος Αἰλίου Γάλλου, ἧ Καίσαρ συμφώνως, ταύτη καὶ Χάρμη ἐχρήσατο ...*, καὶ μία ἀκόμη τὴν ὁποία *Γάλλος παραγενόμενος ἐκ τῆς Ἀραβίας ἔδωκε Καίσαρι*, βλ. δ.π. 2, 14 [XIV 189, 7-190, 3 K.], καὶ 2, 17 [XIV 203, 2-14 K.]. Βλ. καὶ Watson, *Theriac and Mithridatium*, σ. 16. Πιθανὸν τὸ ἴδιο πρόσωπο ἀφοροῦν καὶ τὰ ἀκόλουθα δύο σκευάσματα τοῦ Scrib. Larg., *Compos.* 31 [σ. 26, 1 Sconocchia]: *Bene facit et hoc medicamentum, quod Augustus usus est*, καὶ δ.π. 177 [σ. 84, 8-10 Sc.]: *Antidotus Marciani medici ... haec Augusto Caesari componebatur*.

21. Βλ. Marcell., *De medic.* 28, 38 [CML V, σ. 514, 27 κ.έ.]: *Conpositio coliaces ex libro Philonidis quae etiam Tiberio Caesari conponebatur, ...*

22. Βλ. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 1, 6-7 [XIV 32, 11-45, 3 K.], ὅπου παρατίθεται ἡ ἔμμετρα γραμμένη θηριακὴ τοῦ Ἀνδρομάχου τοῦ πρεσβυτέρου καὶ ἡ μεταφορὰ τῆς σὲ πεζὸ λόγῳ ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ Ἀνδρομάχου τὸν νεώτερο, ὅπως ἐπίσης καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Γαληνοῦ. Γιὰ τὴ νεότερη ἔκδοση τοῦ κειμένου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν E. Heitsch βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ἀνδρόμαχος ὁ πρεσβύτερος».

23. Βλ. Marcell., *De medic.* 20, 84 [CML V, σ. 348, 35]: *Oxyrorium mirum Neronianum*, καὶ αὐτόθι [CML V, σ. 350, 9-10]: *Hoc est oxyrorium, quod Nero utebatur ad digestionem*.

24. Βλ. *Π. ἀντιδ.* 2, 9 [XIV 155, 10-158, 3 K.]: *Ἀντίδοτος ἑκατονταμίγματος, ἧ χρώμαι, ἦν ἐσκεύασα Καίσαρι πρὸς πάντα, ἰδίως δὲ πρὸς τὰ θανάσιμα ...* Βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 7, 7 [XIII 987, 4 K.]: *μάλαγμα Βακχείου, ᾧ Καίσαρ ἐχρήσατο*. Ὁ Βακχείος ὁ Ἡροφίλειος ἔζησε τὸν 3ο αἰ. π.Χ., τὸ φάρμακό του ὁμοίως τὸ παραθέτει ὁ Ἀνδρόμαχος ὁ νεώτερος (καὶ μέσῳ αὐτοῦ ὁ Γαληνός), ὅποτε ὁ *Καίσαρ* πρέπει ἴσως νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Νέρωνα, ἀρχίατρος τοῦ ὁποίου διετέλεσε ὁ Ἀνδρόμαχος. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν δύο αὐτῶν φαρμάκων στὸν ἐν λόγῳ Ἀνδρόμαχο βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 143, 189 καὶ 241 (γιὰ τὸ πρῶτο φάρμακο), καὶ σσ. 141 καὶ 188 (γιὰ τὸ δεύτερο φάρμακο).

25. Βλ. *Π. ἀντιδ.* 2, 17 [XIV 201, 9-14 K.]: *Θηριακὴ ἧ ἐχρήσατο Μᾶρκος ὁ αὐτοκράτωρ ...* (ὁ Γαληνὸς ὡς *Μᾶρκον ἢ Μᾶρκον Ἀντωνίνον ἢ Ἀντωνίνον* μνημονεῖ τὸν Μᾶρκο Αὐρήλιο, βλ. τὴ σειρά τῶν αὐτοκρατόρων, δ.π. 1, 13 [XIV 64, 6-65, 3 K.]- δ.π. 1, 1 [XIV 3, 9-10 K.]: *ὡς ὁ καθ' ἡμᾶς γενόμενος αὐτοκράτωρ Αὐρήλιος Ἀντωνίνος [= ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος], καὶ αὐτόθι [XIV 65, 6-9 K.]: ὡστε τοῦ νῦν ὄντος ἡμῶν αὐτοκράτορος Σεβήρου, κελεύσαντος αὐτῷ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὄν ἐσκεύαζον Ἀντωνίνῳ συνθεῖναι τὴν ἀντίδοτον*. Πάντως τὸ χωρίο τοῦ Γαλην. *Π. ἀντιδ.* 1, 1 [XIV 3, 17-4, 1 K.]: *αὐτοὶ δ' ἡμεῖς ἴσμεν κατὰ τὸν Ἀντωνίνον [= Μᾶρκον Αὐρήλιον], ὅς τὸ μὲν πρῶτον εἰς ἀσφάλειαν αὐτοῦ κατασκευάζων [sc. τὴν θηριακὴν] ἐκάστης ἡμέρας, ὅσον Αἰγυπτίου κυάμου μέγεθος ἐλάμβανεν* δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀντωνίνος παρασκεύαζε τὸ φάρμακο, ἀλλὰ, ὅπως προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὴ συνέχεια τοῦ χωρίου, ἐκεῖνος ποὺ τὸ ἐτοίμαζε γιὰ τὸν αὐτοκράτορα ἦταν ὁ ἀρχίατρος Δημήτριος καὶ στὴ συνέχεια ὁ Γαληνός (βλ. αὐτόθι [XIV 4, 13-5, 2 K.]).

ένα αντίδοτο το οποίο του ενίσχυε τις σωματικές δυνάμεις, εξαλείφοντας τους πόνους από ολόκληρο το σώμα²⁶. Επίσης σε σχέση με ποικίλα φάρμακα μνημονεύονται ονόματα συζύγων ή συγγενών αυτοκρατόρων (όπως π.χ. η Λιβία, η Μεσσαλίνα, η Αντωνία, η Οκταβία)²⁷ ή άλλων σημαντικῶν προσώπων (ἢ τουλάχιστον γνωστῶν στὴν περιοχή ὅπου ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμά του ὁ γιατρός πού τοὺς μνημονεύει)²⁸.

Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διαφήμιση τῶν φαρμάκων καὶ τὰ οἰκονομικὰ ὠφέλη τῶν γιατρῶν, πού προέκυπταν ἀπὸ τὴ σύνδεση ἑνὸς φαρμάκου μὲ τὸ ὄνομα κάποιου ἡγεμόνα, φαίνεται ὅτι ἦταν εὐρέως διαδεδομένη καὶ ἡ ἀντίληψη πὼς ἡ κατοχὴ ἱατρικῶν γνώσεων προσέδιδε κύρος σὲ κάποιον μὴ γιατρό, καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου σὲ ἕναν ἡγεμόνα· ἡ διαπίστωση αὐτὴ τεκμηριώνεται σαφῶς ἀπὸ τὴν περίπτωσι τοῦ Βεσπασιανοῦ. Κατὰ τὸν Σουητώνιο, ὁ Βεσπασιανὸς ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἀνήλθε στὸν θρόνο κατὰ ἀπαίτησι τοῦ στρατοῦ, καὶ ὄχι μὲ διαδοχὴ, δὲν διέθετε ἐξ ἀρχῆς τὸ μεγαλεῖο τῶν προηγούμενων αυτοκρατόρων. Διάφορα περιστατικὰ ὅμως συνετέλεσαν ὥστε ὁ αὐτοκράτορας νὰ ἀναπληρῶσει τὸ γόητρο πού τοῦ ἔλειπε καὶ νὰ ἀποκτήσει ἐντυπωσιακὴ φήμη. Ἐνα ἀπὸ τὰ περιστατικὰ αὐτὰ συνδέεται μὲ τὴν ἱατρικὴ, καὶ συγκεκριμένα μὲ δύο θαυματουργικὲς θεραπειές. Μιὰ ἡμέρα, ἐνῶ βρισκόταν στὴν Ἀλεξάνδρεια, τὴν ὥρα πού καθόταν στὴν ἔδρα τοῦ στοῦ δικαστήριου, παρουσιάσθησαν ἐνώπιόν του δύο ἀπλοὶ ἄνθρωποι, ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν τυφλὸς καὶ ὁ ἄλλος χωλός, καὶ τοῦ ἀνακοίνωσαν τὴν ἀκόλουθη ὑπόδειξι τοῦ Σάραπη: Ὁ θεὸς ἐμφανίσθηκε στοῦ ὄνειρό τους καὶ τοὺς ἀνήγγειλε ὅτι γιὰ νὰ θεραπευθοῦν πρέπει νὰ παρουσιασθοῦν στὸν αὐτοκράτορα καὶ νὰ τοῦ τὸ ζητήσουν· ἂν ὁ Βεσπασιανὸς ἀπλώσει τὶς παλάμες του, ὅπου θὰ ἔχει προηγουμένως βάλει τὸ σάλιο του, στὰ μάτια τοῦ τυφλοῦ, αὐτὸς θὰ ἀναβλέψει, καὶ ἂν ἀγγίξει τὸν χωλὸ μὲ τὸ πόδι του, αὐτὸς θὰ περπατήσῃ καὶ πάλι φυσιολογικά. Ὁ αὐτοκράτορας, παρὰ τὴν ἀρχικὴ δυσπιστία του, ὑποχωρώντας στὶς προτροπὲς φίλων του (*hortantibus amicis*), ἀκολούθησε

26. Βλ. *Antid. Bamb.* [σ. 25 Siger.]: XIII. Antidotum qui facit ad fortitudinem, sive ad dolorem totius corporis, que utebatur Aurelianus Imperator. Βλ. καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 184.

27. Βλ. Γαλην., Π. *συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 7 [XII 768, 15-16 K.]: *κολλύριον, ᾧ ἐχρήσατο Φλώρος ἐπὶ Ἀντωνίας τῆς Δρούσου μητρός, παρ' ὀλίγον ὑπὸ τῶν ἄλλων ἱατρῶν πηρωθείσης*. *Scr. Larg., Compos.* 59 [σ. 35, 10 Sc.]: *hoc Octavia Augusti soror usa est*. ὁ.π. 60 [σ. 35, 21-23 Sc.]: *nam Messalina dei nostri Caesaris hoc [sc. remedium] utitur*. ὁ.π. 70 [σ. 39, 15 Sc.]: *hoc Augusta semper compositum habuit*. ὁ.π. 175 [σ. 83, 6-8 Sc.]: *Sed multo magis emplastri huius vis facit, quod Augusta propter eiusmodi casus habuit compositum et multis profuit*. ὁ.π. 268 [σ. 115, 4-6 Sc.]: *Acopum ad perfrictionem. ... hoc Augusta utebatur*. ὁ.π. 271 [σ. 116, 12 Sc.]: *Acopum, quo fere Augusta et Antonia usae sunt*. *Antid. Reichen.* [σ. 64 Siger.]: *Unguentum pentamiron quem utebatur Lybia Augusta*. *Marcell., De medic.* 13, 1 [CML V, σ. 226, 8-9]: *Hoc Octavia Augusti soror usa est*. ὁ.π. 13, 4 [CML V, σ. 226, 19-21]: *Augustam constat hoc usam Messalinam, deinde aliorum caesarum matrimonia hoc dentificio usa sunt*. ὁ.π. 15, 6 [CML V, σ. 248, 22-24]: *hoc Livia Augusta semper compositum habuit*. ὁ.π. 35, 6 [CML V, σ. 588, 5 κ.έ.]: *Acopum ad perfrictionem ... , hoc Augusta Livia utebatur*. ὁ.π. 35, 9 [CML V, σ. 590, 1-2]: *Acopum, quo fere semper Livia Augusta et Antonia usae sunt*, κ.ά.

28. Βλ. π.χ. Γαλην., Π. *συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 7, 2 [XIII 56, 13-18 K.]: *Ἀσκληπιάδης ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἐντὸς οὐτως ἔγραψεν πρὸς κατάρρους, ᾧ ἐχρήσατο Κόμων ὁ φιλόσοφος· ὠφελεῖ παραχρήμα*. ὁ.π. 9, 6 [XIII 311, 9-10 K.]: *πρὸς φίμους καὶ τὰ ἐν ἔδρα τοῦ Εἰκοδότου, ἐν ᾧ Ἀστάϊνος ἐθεραπεύθη*. ὁ.π. 10, 1 [XIII 324, 17-18 K.]: *πρὸς λιθιῶντας [sc. νεφριτικὴ ἀντίδοτος], ὡς Βάσσα ἡ Μαρίου ἐθεραπεύθη*. ὁ.π. 10, 2 [XIII 339, 3-4 K.]: *ταύτη [sc. τῇ δυνάμει] ἐχρησάμην πρὸς ἀνασκευὴν ἐπὶ Φροντίνου*, κ.ά. Π. *συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 14 [XIII 926, 14-927, 2 K.]: *διαφορητικὴ βρογχοκλήλων, ἣ Κλήμης Σερτώριος ἐθεραπεύθη*. ὁ.π. 7, 12 [XIII 1027, 11-1029, 8 K.]: *ἄλλο Πομπηίου Σαβίνου, ἐπιγράφεται πολυτελές. ἐσκευάσθη Ἀβουρνίῳ Οὐάλεντι*. ὁ.π. 7, 13 [XIII 1036, 6-14 K.]: *ἄλλο ἄσκοπον ᾧ Ἀρούντιος Ἀκύλας ἐθεραπεύθη*, κ.ά.

τις υποδείξεις του Σάραπη, και τὰ ἀποτελέσματα ἦταν ἀκριβῶς αὐτὰ πού εἶχε προείπει ὁ θεός²⁹. Εἶναι φανερό ὅτι τόσο ἡ ἐπιλογή τοῦ χώρου τελέσεως τοῦ «θαύματος» ὅσο καὶ ἡ ἐντολὴ πού δόθηκε εἰδικὰ ἀπὸ τὸν Σάραπη ἦταν προσεκτικὰ σχεδιασμένα, ἀφοῦ οἱ θεραπευτικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ θεοῦ κυρίως γιὰ παθήσεις τῶν ὀφθαλμῶν ἦταν πασίγνωστες καὶ ἀφοροῦσαν τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὀράσεως ὄχι μόνο ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ ζώων³⁰.

Στὴ συνέχεια καταγράφονται Μακεδόνες βασιλεῖς³¹, γιὰ τοὺς ὁποίους διασώζονται ἀρχαῖες μαρτυρίες ὅτι εἴτε ἐκδήλωσαν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἰατρικὴ εἴτε πειραματίστηκαν μὲ τὴν θεραπευτικὴ ἢ θανατηφόρο δρᾶση διαφόρων οὐσιῶν εἴτε τέλος συνέθεσαν φάρμακα καὶ συνέγραψαν σχετικὰ συγγράμματα³².

1. Ἀλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδῶν (356-323 π.Χ.)

Ἦδη στὴν Ἀρχαιότητα ἦταν διαδεδομένη ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἔτρεφε ἰδιαιτέρη ἀγάπη γιὰ τὴν ἰατρικὴ, καὶ ὅτι αὐτὸ ἀσφαλῶς ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὁ Μακεδόνας βασιλιάς δὲν εἶχε ἐκδηλώσει θεωρητικὴ μόνον ἀγάπη γιὰ τὴν ἐπιστὴμὴ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἄρεσε νὰ βοηθᾷ τοὺς ἄρρωστους φίλους του, καὶ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν τοὺς πρότεινε θεραπευτικὲς ἀγωγὲς ἢ τοὺς συνιστοῦσε διάφορες δίαιτες. Ἡ ἰδιαίτερη ἀγάπη τοῦ Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴν ἰατρικὴ (*φιλιατρειν*), κατὰ τὸν

29. Γιὰ τὸ περιστατικὸ αὐτὸ βλ. Suet., *Vit. Caes. (Vespas.)* 7, 2-3· βλ. ἀκόμη Tacit., *Annal.* 4, 81. Ἐξ αἰτίας τῆς θεραπείας τοῦ τυφλοῦ, ἡ ὁποία περιγράφεται ἐδῶ, ὁ Pansier συμπεριλαμβάνει τὸν Βεσπασιανὸν στὸν κατάλογο τῶν ἀρχαίων *ὀφθαλμικῶν*· βλ. «*Repertorium oculoarium*, II», σ. 61 (λ. «*Vespasianus*»). Πρβ. καὶ τὴν ἴση τοῦ τυφλοῦ ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ μὲ τὸν πηλὸ πού ἔφτιασε μὲ τὸ σάλιο του (Ἰω. 9, 1-7). Προφανῶς ἡ σύνθεση τοῦ ἀντιδότου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἐγίνε λόγος παραπάνω, ἀποδόθηκε στὸν Βεσπασιανὸν σὲ μεταγενέστερο χρόνο.

30. Κατὰ τὸν Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 5, 76, ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρέας (γενν. περὶ τὸ 350 π.Χ.), ὅταν ἀπώλεσε τὴν ὄρασή του στὴν Ἀλεξάνδρεια, θεραπεύθηκε *παρὰ τοῦ Σαράπιδος*. Πάλι στὴν Ἀλεξάνδρεια ἀπὸ τὸν ἴδιο θεὸ πραγματοποιήθηκε καὶ μιὰ παρόμοια γνωστὴ θεραπεία, μόνο πού αὐτὴ τὴ φορὰ ἀφοροῦσε ἕνα ἄλογο. Ὁ Αἰλιανός, *Π. ζῶων ἰδιότ.* 11, 31, ἀφηγεῖται ὅτι, ὅταν κάποιος ἄλογο, ἐξαιρετικῆς ὁμορφιάς καὶ μεγάλων προσόντων, τυφλώθηκε στὸν δεξιὸ ὀφθαλμὸ, ὁ ἰδιοκτήτης του Ληναῖος παρακάλεσε τὸν Σάραπη γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ὀράσεως τοῦ ἀγαπημένου ζώου του. Ὁ θεὸς ἀνταποκρίθηκε στὴν ἰκεσία του. Στὴν περίπτωση μάλιστα αὐτὴ εἶναι γνωστὴ καὶ ἡ θεραπεία τὴν ὁποία ὑπέδειξε: *δίδωσιν* [sc. ὁ Σάραπις] *ἴασιν μὴ καταιονεῖν μὲν τὸν ὀφθαλμόν, πυριάσει δὲ αὐτὸν ἀλεαίνειν μεσοῦσης ἡμέρας ἐν τῷ τοῦ νεῶ περιβόλῳ*. Μία ἀκόμη ἴση ὀφθαλμικῆς παθήσεως μὲ ὑπόδειξη τοῦ Σάραπη καταγράφει ὁ Αἴλιος Προμῶτος· ἡ ἴση ἀφορᾷ τὸν βασιλιὰ «Πτολεμαῖο» (βλ. παρακάτω, σ. 479). Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἕνα ὀφθαλμικὸ φάρμακο, γνωστὸ ὡς *φανίον σαραπιακόν*· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 7 [XII 755, 17-756, 4 K.].

31. Μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ «Μακεδόνες βασιλεῖς» δὲν ἐννοῶ τοὺς βασιλεῖς μόνο τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ τοὺς Μακεδόνες στρατηγούς τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ ὁποῖοι μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατό του ἀναγορεύθηκαν βασιλεῖς τῶν διαφόρων κρατῶν πού δημιουργήθηκαν.

32. Ἄλλες ἀπὸ τὶς μαρτυρίες αὐτὲς ἀνταποκρίνονται στὴν πραγματικότητα, ἄλλες παρουσιάζουν μᾶλλον μεγεθυμένο τὸ ἐνδιαφέρον κάποιων ἡγεμόνων γιὰ τὴν ἰατρικὴ, ἐνῶ ἄλλες ἀποτελοῦν σαφῶς μεταγενέστερα ἐπινοήματα. Φυσικὰ στὴν παρούσα μελέτη λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, σὲ ὅποια ἀπὸ τὶς τρεῖς αὐτὲς κατηγορίες καὶ ἂν ἀνήκουν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀνταπόκρισή τους στὴν ἀλήθεια, συνετέλεσαν στὴ διαμόρφωση τῆς φήμης γιὰ ἐνασχόληση τῶν προσώπων αὐτῶν μὲ τὴν ἰατρικὴ.

Πλούταρχο³³, ήταν αποτέλεσμα της μαθητείας του κοντά στον Άριστοτέλη και τεκμηριώνεται κυρίως από τις, γνήσιες ή προσγραφόμενες σ' αυτόν, επιστολές, οι οποίες αποτέλεσαν μία από τις πηγές του Χαιρωνέα συγγραφέα³⁴.

Ο Άλέξανδρος λοιπόν συνήθιζε να στέλνει επιστολές στους φίλους του και τους στρατηγούς του στρατεύματός του σχετικά με διάφορα ζητήματα. Δυστυχώς οι επιστολές που είχε υπ' όψιν του ο Πλούταρχος δεν σώζονται· από εκείνες στις οποίες θίγονταν ιατρικά θέματα μάς είναι γνωστή μόνο μία, αυτή που έστειλε στον γιατρό Πausanία, όταν πρόκειτο να έλλεβορίσει τον Κράτερο³⁵. Επίσης μάς είναι γνωστή και η ευχαριστήρια επιστολή προς τον γιατρό Άλέξιππο που θεράπευσε τον Πευκέστα³⁶. Ο Πλούταρχος όμως δεν καταγράφει λεπτομερέστερα στοιχεία για το περιεχόμενο των δύο παραπάνω επιστολών, και κυρίως αυτής προς τον Pausanία, όποτε δεν μάς παρέχεται ή δυνατότητα να κρίνουμε την άρτιότητα των σχετικων γνώσεων του Άλεξάνδρου.

Η πληροφορία για την αξιοποίηση από τον Άλέξανδρο στην πράξη των θεωρητικων ιατρικων γνώσεων του επαναλαμβάνεται από τον βυζαντινό ιστορικό Ίωάννη Ζωναρά (12ος αϊ.), ό οποίος όμως απλώς την έρανίζεται από τον Πλούταρχο³⁷.

Ενώ ή γενικόλογη άναφορά των δύο αυτών συγγραφέων (Πλουτάρχου, Ίωάννη Ζωναρά) στις ιατρικές γνώσεις του Άλεξάνδρου δίνει την έντύπωση ότι ό Μακεδόνας βασιλιάς ήταν πράγματι κάτοχος της επιστήμης του Άσκληπιού σε μεγάλο βαθμό, με λίγα λόγια ότι δεν ύστερούσε από τους γιατρούς της εποχής του, κάτι τέτοιο μάλλον δεν τεκμηριώνεται από την αντικειμενική εξέταση των στοιχείων που παραθέτουν οι άρχαιοι συγγραφείς. Στη συνέχεια θα εξετασθούν τα βασικά χωρία, τα όποια ύποτίθεται ότι στοιχειοθετούν την αξιοσημείωτη ιατρογνωσία του Άλεξάνδρου.

Έχει ύποστηριχθεί ότι ό Άλέξανδρος ήταν εξαίρετος γνώστης της ιατρικής διαητικής, έπειδή κατά τον Πλούταρχο³⁸ ήν δέ και γαστρος έγκρατέστατος, και τούτ' άλλοις τε πολλοίς έδήλωσε και τοίς προς Άδαν λεχθείσιν, ήν έποίησατο μητέρα και Καρίας βασίλισσαν απέδειξεν. ως γάρ εκείνη φιλοφρονουμένη πολλά μὲν ύψα καθ' ήμέραν απέστειλεν αύτῷ και πέμματα, τέλος δέ τους δοκούντας είναι δεινοτάτους όψοποιους και άρτοποιούς, έφη τούτων μηδενός δείσθαι· βελτίονας γάρ όψοποιους έχειν ύπό του παιδαγωγ-

33. Βλ. Πλούταρχ., Άλέξ. 8, 1 (= μαρτ. 1a). Βλ. επίσης Diels, «Ueber die Excerpte von Menons Iatrika», σ. 408· Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σ. 20· Maxwell-Stuart, «A Medical Recipe», σ. 321· Greenwalt, «Medical Arts», σ. 219· Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Η έκστρατεία του Μεγάλου Άλεξάνδρου», σσ. 88-89· Λασκαράτος, *Μέγας Άλέξανδρος*, σσ. 18 κ.έ.· Marasco, «I medici di corte», σσ. 193-194, κ.ά.

34. Ο Πλούταρχος κάνει λόγο για περισσότερες από τριάντα επιστολές του Άλεξάνδρου και προσώπων με τα όποια αυτός άλληλογραφούσε· από τα λεγόμενά του είναι σαφές ότι είχε στη διάθεσή του ένα corpus των επιστολών αυτών, τις όποιες προφανώς τις θεωρούσε γνήσιες και τις χρησιμοποιούσε ως πηγές του. Από τους νεότερους μελετητές άλλοι θεώρησαν τις επιστολές αυτές γνήσιες, ενώ άλλοι τις άπέρριψαν ως νόθες· για τη σχετική συζήτηση βλ. Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σσ. lix-lx, όπου και σχετική βιβλιογραφία. Για τις επιστολές του Άλεξάνδρου ως πηγή για τις ιατρικές γνώσεις του βλ. και Greenwalt, «Medical Arts», σ. 219. Βλ. και Kalleris, *Les anciens Macédoines*, τ. 1, σσ. 61-62.

35. Λεπτομερέστερα βλ. παρακάτω, στο τρίτο κεφ., λ. άρ. 29 («Pausanias»).

36. Βλ. στο πρώτο κεφ., λ. άρ. 3 («Άλέξιππος»).

37. Βλ. μαρτ. 1b.

38. Βλ. Πλούταρχ., Άλέξ. 22, 7-10.

γού Λεωνίδου³⁹ δεδομένους αὐτῶ, πρὸς μὲν τὸ ἄριστον νυκτοπορίαν⁴⁰, πρὸς δὲ τὸ δεῖπνον ὀλιγαριστίαν⁴¹ [: «Ἦταν ἐπίσης καὶ πάρα πολὺ ἐγκρατῆς ὅσον ἀφοροῦσε τὸ φαγητό, καὶ αὐτὸ τὸ κατέστησε φανερὸ καὶ μὲ πολλὰς ἄλλες ἐνέργειές του, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ ὅσα εἶπε πρὸς τὴν Ἄδα, τὴν ὁποία ἐκτιμοῦσε ὡς μητέρα καὶ τὴν κατέστησε βασίλισσα τῆς Καρίας. Ὅταν ἐκείνη ἀπὸ φιλόφρονα διάθεση τοῦ ἔστελνε κάθε ἡμέρα πολλὰ φαγητὰ καὶ γλυκίσματα καὶ τέλος αὐτοὺς ποὺ θεωροῦνταν ὅτι ἦταν οἱ καλύτεροι μάγειροι καὶ ἀρτοποιοί, εἶπε ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κανέναν ἀπὸ αὐτοὺς. Γιατί ἔχει καλύτερους μάγειρες, τοὺς ὁποίους τοῦ ἔχει δώσει ὁ παιδαγωγὸς του Λεωνίδα, δηλ. ἀντὶ γὰρ τὸ πρωῖνὸ γεῦμα τῆ νυκτερινῆ πορείας, καὶ ἀντὶ γὰρ τὸ δεῖπνο τὸ ἐλαφρὸν πρωῖνόν»]. Ὡστόσο ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ προκύπτει ἀπλῶς ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ἦταν ἐγκρατῆς ὅσον ἀφορᾶ τὸ φαγητό καὶ ὅτι ἀντὶ γὰρ τὰ πολλὰ φαγητὰ, προφανῶς γιὰ λόγους ὑγείας, προτιμοῦσε τὴν ὀλιγαριστίαν καὶ τὸν νυκτερινὸ περίπατο. Εἶναι σαφὲς ὅμως ὅτι κάτι τέτοιο δὲν ἀποτελεῖ ἐξειδικευμένη ἰατρικὴ γνώση οὔτε προϋποθέτει ἀπαραίτητα ἰατρικὴ μαθητεία⁴². Ἐξ ἄλλου στὴν ἀπάντησή του πρὸς τὸν ἴδιον ἔδωσε στὴν Ἄδα δὲν συνδέει τὴν ἀποψὴ του γιὰ τὴ διαίτα μὲ τὴν ἰατρικὴ ἀλλὰ μὲ τὴν ἐκπαίδευσή του κοντὰ στὸν παιδαγωγὸ Λεωνίδα. Συνεπῶς τὸ ὅτι οἱ διαιτητικὲς αὐτὲς ὑποδείξεις ἐγίναν στὸν Ἀλέξανδρο ὄχι ἀπὸ γιατρὸ ἀλλὰ ἀπὸ τὸν παιδαγωγὸ του, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ἐπρόκειτο γιὰ γνώσεις ἐξειδικευμένες· ἡ χρησιμότητά τῆς ἐγκράτειας στὸ φαγητό, τῆς νυκτοπορίας καὶ τῆς ὀλιγαριστίας (= ὀλιγοσιτίας;) τὸ βράδυ προφανῶς ἀποτελοῦσαν γνώσεις εὐρῶς διαδεδομένες.

39. Γιὰ τὸν Λεωνίδα βλ. Berve, *Alexanderreich*, τ. 2, σσ. 235-236, ἀρ. 469, καὶ Hamilton, *Plutarch, Alexander*, σσ. 14 καὶ 66.

40. Τὴν νυκτοπορίαν ὡς ὑπόδειξη γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ὑγείας (*ὑγιεινὸν παράγγελμα*) δὲν τὴ συνιστᾶ κανεὶς ἀρχαῖος γιατρός (τουλάχιστον ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ σωζόμενα καὶ ἐκδεδομένα ἔργα τῆς σχετικῆς γραμματείας). Ἀντίθετα συνιστᾶται ὁ περίπατος εἴτε κατὰ τὸν χρόνο ποὺ ὑφίστανται διάφορα νοσήματα εἴτε κατὰ τὴν ἀποθεραπεία τους, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ κάποια ἀσθένεια, π.χ. ἀμέσως μετὰ ἀπὸ τὸν ὕπνο ἢ πρὶν ἀπὸ αὐτόν, ὕστερα ἀπὸ τὸ φαγητό κτλ. Γιὰ τὰ θεραπευτικὰ ἢ βοηθητικὰ γιὰ τὴ θεραπεία ἀποτελέσματα τοῦ περιπάτου ἢ γιὰ τὴ συμβολή του στὴ διατήρηση τῆς ὑγείας, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς διαφόρους τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ περιπατεῖ κάποιος (*μετὰ συνεντάσεως τῶν σκελῶν, μετὰ τοῦ τὰς πτέρνας ἀπερεῖδειν, ἐπ' ἄκρων τῶν δακτύλων* κτλ.) ἀλλὰ καὶ γιὰ τίς περιοχὲς ὅπου πρέπει νὰ περιπατεῖ (*οἱ ἀνώμαλοι περίπατοι*, δηλ. σὲ ἀνώμαλο ἔδαφος, *οἱ ἐν πεδίῳ, οἱ ἐν μαλακῇ γῆ, οἱ παρὰ θάλασσαν* κτλ.) ἀνάλογα μὲ τὸν θεραπευτικὸ σκοπὸ ποὺ ἐπιδιώκει, βλ. Ἀντυλλος στὸν Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 6, 21 [CMG VI/1/1, σσ. 177, 8-179, 27]-βλ. καὶ τὸ παρόμοιο περιεχομένου κεφάλαιο τοῦ ἴδιου συγγραφέα ποὺ ἀφορᾶ τὸν δρόμον (*ὁ δρόμος σύντομος ὢν περίπατος*), Ἀντυλλος στὸν Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 6, 22 [CMG VI/1/1, σσ. 179, 28-180, 20].

41. Ὁμοίως ἡ ὀλιγαριστία δὲν ἐντοπίζεται ὡς διαιτητικὴ ὑπόδειξη σὲ ἰατρικὰ κείμενα. Ἀρκετὰ συχνὰ ὅμως συνιστᾶται γενικὰ ἡ ὀλιγοσιτία/ὀλιγοτροφία (ὅπως ἐπίσης ἡ ὀλιγοποσία καὶ ἡ ὕδροποσία)· σχετικὰ βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 8 [XII 790, 13-14 K.]: *ἀρμόζει ὀλιγοσιτία, ὀλιγοποσία, ὕδροποσία*: ὁ.π. 8, 4 [XIII 168, 8 K.]: *ὀλιγοσιτία τε καὶ ὀλιγοποσία τῇ πρώτῃ χρήσθωσαν* πρβ. *Π. φλεβοτ. πρὸς Ἐρασιστρ. ἐν Ρώμῃ* 8 [XI 240, 12-13 K.]: *ἀσιτίαις τε καὶ ὀλιγοποσίαις καὶ λουτροῖς*· ἐπίσης [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 1, 5 [XIV 343, 10 K.]: *ἀρμόζει ὀλιγοσιτία καὶ ὕδροποσία*: Ἀρετ., *Χρον. νόσθ. θερ.* 1, 2 [CMG II, σ. 147, 27]: *ὀλιγοποσίῃ* (codd.: *ὀλιγοσιτίῃ* Wellmann) καὶ *ὕδροποσίῃ*: Σωραν., *Π. γυν.* 2, 49 [CMG IV, σ. 88, 23]: *ἐπ' ὀλιγοποσίας* (codd.: *ὀλιγοσιτίας Bendz*) καὶ *ὕδροποσίας*, κ.ἄ.

42. Ὁ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 22-23, πιστεύει ὅτι «ὁ Ἀλέξανδρος, ποὺ ἦταν, κατὰ τὸν Πλούταρχο, πολὺ ἐγκρατῆς, εἶχε ἐπομένως ἀπόλυτη συνείδηση τῆς ἀναγκαιότητάς της [δηλ. τῆς διαίτας], ὡς ρυθμιστικοῦ παράγοντα τῆς ὑγείας του». Ἀκόμη ὅμως καὶ ἂν δεχθούμε ὅτι κάτι τέτοιο ἴσχυε, δὲν συνεπάγεται ὅπωςδήποτε ἰατρικὲς γνώσεις τοῦ ἐπιπέδου ἐκείνων ποὺ ἐκτίθενται στὴν Ἱπποκρατικὴ Συλλογὴ, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Λασκαράτος (στὴν εὐρύτερη πραγμάτευσή του σχετικὰ μὲ τίς διαιτητικὲς γνώσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, βλ. π.χ. ὁ.π., σσ. 23-24).

Ἐπὶ πλέον θὰ μπορούσε κάποιος νὰ ἀμφισβητήσῃ τουλάχιστον τὸ περιεχομένο τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴ βασίλισσα τῆς Καρίας: Ἄν ὄντως ὁ Μακεδόνας στρατηλάτης ἔδωσε τὴν ἀπάντησιν αὐτῇ, τὸ ἔκανε μᾶλλον γιὰ νὰ δηλώσῃ γενικὰ τὴν ἐγκράτειά του στὸ φαγητό, καὶ ὄχι κυριολεκτώντας, ἢ ἡ πραγματικὴ ἀπάντησιν μεταβλήθηκε καὶ ὠραιοποιοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ἱστορικούς. Γιὰ τὴ σκέψη αὐτὴ τὴν ἀφορμὴ μᾶς παρέχει πάλι ὁ Πλούταρχος, ὁ ὁποῖος στὸ ἔργο του *Περὶ τῆς Ἀλεξάνδρου τύχης ἢ ἀρετῆς* σημειώνει⁴³: Ἄλλ' Ἀλέξανδρος ἡρίστα μὲν ὄρθρου καθεζόμενος, ἐδείπνει δὲ πρὸς ἐσπέραν βαθεῖαν, ἔπινε δὲ θύσας τοῖς θεοῖς ... [: «Ἀλλὰ ὁ Ἀλέξανδρος προγευματίζε τὰ χαράματα καθισμένος, ἐνῶ δειπνοῦσε ἀργὰ τὸ βράδι καὶ ἔπινε ἀφοῦ θυσίαζε στοὺς θεοὺς»]. Στὸ χωρίο αὐτό, σὲ ἀντίθεσιν μὲ τὸ παραπάνω ἐξεταζόμενο τοῦ βίου τοῦ Ἀλεξάνδρου, δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἀποχὴ ἀπὸ τὸ ἄριστον, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, καὶ ἐπίσης δὲν διατυπώνεται καμιά παρατήρησις γιὰ λιτὸ δεῖπνο.

Μὲ βάση ἓνα δεύτερο χωρίο, πάλι τοῦ ἴδιου συγγραφέα, ὁ Ἀλέξανδρος παρουσιάζεται ἀπὸ νεότερο μελετητὴ νὰ ἀποφεύγει, γιὰ λόγους ὑγιεινῆς διατροφῆς, τὴ βρώσιν θαλασσιῶν⁴⁴: Αὐτὸς μὲν οὖν καὶ ὄψων ἐγκρατῆς ἦν, ὥστε καὶ τὰ σπανιώτατα [πολλάκις] τῶν ἀπὸ θαλάττης αὐτῷ κομιζομένων ἀκροδρῶν⁴⁵ καὶ ἰχθύων ἐκάστῳ διαπεμπόμενος τῶν ἐταίρων, πολλάκις ἐαυτῷ μόνῳ μηδὲν καταλείπει [: «Αὐτὸς λοιπὸν (sc. ὁ Ἀλέξανδρος) ἦταν ἐγκρατῆς καὶ ὅσον ἀφοροῦσε τὸ φαγητό του, μὲ ἀποτέλεσμα, ὅταν τοῦ ἔφερναν μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ σπάνια θαλασσινὰ ὄστρακα καὶ ψάρια, ἐπειδὴ τὰ ἔστειλε στοὺς διάφορους φίλους του, πολλὰς φορὰς γιὰ τὸν ἑαυτό του νὰ μὴν ἀφήνῃ τίποτε»]. Μὲ ἀφορμὴ τὸ χωρίο αὐτὸ ἔχει πλασθεῖ μιὰ ὁλόκληρη θεωρία γιὰ γνώσιν ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου τῆς διατροφικῆς ἀξίας τῶν διαφόρων ψαριῶν, καὶ ὑποστηρίχθηκε ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Μακεδόνας βασιλιάς δὲν ἔτρωγε τὰ ὄστρακα καὶ τὰ ψάρια ἐπειδὴ ἦταν ἐπιβλαβῆ (καὶ αὐτὰ τὰ ἐπιβλαβῆ ἐδέσματα τὰ ἔστειλε στοὺς φίλους του!)⁴⁶. Ἡ μόνη ὁμως πληροφορία ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ πλουτάρχειο χωρίο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπαναβεβαίωσιν τῆς ἐγκρατείας του στὸ

43. Βλ. Π. Ἀλεξ. τύχ. 2, 6, 338D. Τὴν ἀπάντησιν αὐτὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὴν ἐντοπιζοῦμε σχεδὸν ἀπαράλλακτῃ τρεῖς ἀκόμη φορὰς στὸν Πλούταρχο, Ὑγιειν. παραγγέλλ. 127B: Λέγεται δὲ καὶ Ἀλέξανδρον εἰπεῖν τοὺς τῆς Ἰθάκης ὄψοποιούς ἀποπεμψάμενον ὡς ἔχει βελτίονα [ἀγειν] αἰεὶ σὺν αὐτῷ, πρὸς μὲν τὸ ἄριστον τὴν νυκτοπορίαν, πρὸς δὲ τὸ δεῖπνον τὴν ὀλιγαριστίαν· Ἀποφθ. βασιλ. καὶ στρατηγ. 180A: Τῆς δὲ τῶν Καρῶν βασιλείουσης Ἰθάκης ὄψα καὶ πέμματα παρεσκευασμένα περιττῶς διὰ δημιουργῶν καὶ μαγείρων φιλοτιμουμένης αἰεὶ πέμπειν πρὸς αὐτὸν ἔφη κρείττονας ἔχειν αὐτὸς ὄψοποιούς, πρὸς μὲν ἄριστον τὴν νυκτοπορίαν πρὸς δὲ δεῖπνον τὴν ὀλιγαριστίαν, καὶ Ὅτι οὐδ' ἠδέως ζῆν κατ' Ἐπίκουρ. 1099C: ὅπου καὶ Ἀλέξανδρος ἀπέωσατο τῆς Ἰθάκης τοὺς μαγείρους αὐτὸς εἰπὼν ἔχειν ἀμείνονα ὄψοποιούς, πρὸς μὲν ἄριστον τὴν νυκτοπορίαν πρὸς δὲ δεῖπνον τὴν ὀλιγαριστίαν, καὶ μία φορὰ στὸν Ἰω. Στοβ., Ἀνθολ. 4, 37, 8, 127B: Λέγεται δὲ καὶ Ἀλέξανδρον εἰπεῖν τοὺς τῆς Ἰθάκης ὄψοποιούς ἀποπεμψάμενον, ὡς ἔχει βελτίονα αἰεὶ σὺν αὐτῷ, πρὸς μὲν τὸ ἄριστον τὴν νυκτοπορίαν, πρὸς δὲ τὸ δεῖπνον τὴν ὀλιγαριστίαν.

44. Βλ. Πλούταρχ., Ἀλέξ. 23, 9-10. Πρβ. καὶ ὁλόκληρο τὸ κεφ. 23.

45. Ἀκροδρῶνα χαρακτηρίζονται καρποὶ ποὺ ἔχουν τραχὺ ἢ σκληρὸ κέλυφος, ὅπως τὰ βελανίδια, τὰ κάστανα κ.ά. βλ. Γεωπ. 10, 74 [σ. 309, 20-22 Beckh]: ἀκροδρῶνα δὲ καλεῖται, ὅσα ἐξωθεν κέλυφος ἔχει, οἷον ροῖα, πιστάκια, κάστανα, καὶ ὅσα ξυλώδη τὸν καρπὸν ἐξωθεν ἔχει. Ἐδῶ μὲ τὴν ἔκφρασιν τῶν ἀπὸ θαλάσσης αὐτῷ κομιζομένων ἀκροδρῶν προφανῶς χαρακτηρίζονται τὰ διάφορα ὄστρακοειδῆ.

46. Ὁ Λασκαρῆτος, Μέγας Ἀλέξανδρος, σσ. 23-24, σφάλλει πιστεύοντας πῶς ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος «ἀπέφευγε μερικὰ εἶδη φαγητῶν, ὅπως τὰ ψάρια καὶ τὰ θαλασσινὰ»· μάλιστα ἐπιχειρεῖ νὰ συνδέσῃ τὴν ἀποφυγὴν αὐτὴ μὲ τὴν (δηθεν) γνώσιν ἐκ μέρους τοῦ Ἀλεξάνδρου ἱπποκρατικῶν ἀπόψεων, παρόμοιων μὲ αὐτὰς ποὺ ἐκτίθενται στὸ *Περὶ διαίτης* καὶ ἄλλα ἔργα! (στὴν πραγματικότητά

φαγητό, είναι ότι ο Αλέξανδρος φρόντιζε τόσο για τους φίλους του, ώστε προτιμούσε να στέλνει σ' αυτούς τα ψάρια, και μάλιστα πολλές φορές χωρίς να κρατά τίποτε για τον έαυτό του (αυτό πιστεύω ότι επιθυμούσε να τονίσει ο Πλούταρχος).

Με τις «διαιτητικές» γνώσεις του Αλεξάνδρου σχετίζεται και ένα ακόμη χωρίο του Πλούταρχου⁴⁷: *διό ταῖς λιποθυμίαις ἔγγιστα θανάτου συνελαινώμενος ἐξαιρουμένης αὐτῆς, ὅμως ἀνέλαβε, καὶ διαφυγῶν τὸν κίνδυνον, ἔτι δ' ἀσθενῆς ὢν καὶ πολὺν χρόνον ἐν διαίτῃ καὶ θεραπείαις ἔχων αὐτόν, ἔξω θορυβοῦντας ὡς ἦσθετο ποθοῦντας αὐτὸν ἰδεῖν τοὺς Μακεδόνας, λαβὼν ἰμάτιον προῆλθε* [: «Γι' αυτό, ἐνῶ τὴν ἀφαιροῦσαν [sc. τὴν αἰχμὴ τοῦ βέλους], ἔφθασε στὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου λιποθυμώντας, συνῆλθε ὅμως καὶ ἀφοῦ ξεπέρασε τὸν κίνδυνο, ἂν καὶ ἦταν ἀκόμη ἀσθενῆς ὑπὸ διαίτα καὶ θεραπείες, ἐπειδὴ ἀντιλήφθηκε ὅτι ἔξω θορυβοῦσαν οἱ Μακεδόνες ἐπιθυμώντας νὰ τὸν δοῦν, ἀφοῦ φόρεσε ἕνα ἰμάτιο, βγήκε»]. Ὁ Αλέξανδρος κατὰ τὴν πολιορκία τῶν Μαλλῶν (χειμῶνας 326/325 π.Χ.) στὴν Ἰνδία τραυματίσθηκε τόσο σοβαρὰ ὥστε ἔφθασε στὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου. Τελικὰ διέφυγε τὸν κίνδυνο, ἀλλὰ ἦταν ὑποχρεωμένος γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα νὰ ἀκολουθήσει κάποια θεραπευτικὴ ἀγωγή καὶ τὴν κατάλληλη διαίτα. Με βάση τὸ χωρίο αὐτὸ ὑποστηρίχθηκε ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Αλέξανδρος ὑπέβαλε στὸν ἑαυτό του τὴν ἐνδεικνύμενη θεραπεία⁴⁸. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Πλούταρχου δὲν συνάγεται ὅτι τὴ διαίτα τὴν καθόρισε ὁ Αλέξανδρος, παρὰ μόνον ὅτι αὐτὸς ἦταν ἀσθενῆς γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο ἀκολουθοῦσε συνδυασμένα μιὰ ὀρισμένη διαίτα καὶ κάποια ἴσως φαρμακευτικὴ θεραπεία, τὶς ὁποῖες λογικότερο εἶναι νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὶς εἶχαν καθορίσει οἱ γιατροὶ τοῦ στρατεύματός του.

Ἴσως κάποιες εἰδικότερες ἰατρικὲς (ὑγεινολογικὲς) γνώσεις νὰ ἀπαιτοῦσε ἡ ἀκόλουθη ἐνέργεια τοῦ Αλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Διόδωρο Σικελιώτη, ὕστερα ἀπὸ τὴ μάχη στὰ Ἄρβηλα (331 π.Χ.) διέταξε τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ στρατεύματός του ἀπὸ τὴν περιοχὴ⁴⁹, *συλλογισάμενος δὲ τὴν μέλλουσαν ἔσσεσθαι φθορὰν τοῦ περιέχοντος ἀέρος διὰ τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν*. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ἀναχώρησε γρήγορα ἀπὸ τὴν περιοχὴ καὶ πῆγε στὴ Βαβυλώνα. Ἄν καὶ τὸ *συλλογισάμενος* ὑποδεικνύει πρωτοβουλία τοῦ Αλεξάνδρου, ὥστόσο κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει, τὴν παραπάνω ἐνέργεια νὰ τοῦ τὴν ὑπέδειξε κάποιος ἀπὸ τοὺς γιατροὺς ποὺ τὸν συνόδευαν. Ἄν οἱ ἱστορικοὶ ἀγνοοῦσαν τὴν ὑπόδειξη αὐτή, εἶναι φυσικὸ τὸ ὅτι ἀπέδωσαν τὴν ἐν λόγῳ ὑγεινολογικὴ ἐκτίμηση στὸν ἴδιο τὸν Αλέξανδρο⁵⁰. Πάντως πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Ἀρριανός, στὴν ἐνότητα τοῦ

ὁ Λασκαράτος ἀναπτύσσει ἐδῶ τὴν ἄποψη τῆς Μπίμπης-Παπασπυροπούλου, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Αλεξάνδρου», σσ. 90 καὶ 91).

47. Βλ. Πλούταρχ., *Ἀλέξ.* 63, 12-13. Γιὰ τὸν τραυματισμὸ τοῦ Αλεξάνδρου στὴν πολιορκία τῶν Μαλλῶν βλ. καὶ παρακάτω στὸ τρίτο κεφ., στὰ λ. ἀρ. 23a («Κριτόβουλος ὁ Κῶος») καὶ ἀρ. 23b («Κριτόδημος ὁ Κῶος»).

48. Βλ. Ὁ Λασκαράτος, *Μέγας Αλέξανδρος*, σ. 25, στὰ πλαίσια τῆς προσπάθειάς του νὰ ἀποδείξει ὅτι ὁ Αλέξανδρος εἶχε πλήρη γνώση τῆς διαίτας (καὶ ὡς θεραπευτικοῦ μέσου), ὑποστηρίζει ὅτι «ὁ ἴδιος ὑπέβαλλε τὸν ἑαυτό του στὴν κατάλληλη διαίτα (καὶ θεραπευτικὴ ἀγωγή)!», ἐνῶ βέβαια ἀνάμιξή του στὸν καθορισμὸ τῆς διαίτας ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει δὲν συνάγεται ἀπὸ τὸ παραπάνω χωρίο τοῦ Πλούταρχου.

49. Βλ. *Ἱστορ. Βιβλιοθ.* 17, 64, 3 (= μαρτ. 3).

50. Ὁ Λασκαράτος, *Μέγας Αλέξανδρος*, σσ. 20-21, πιστεύει ὅτι ὁ Αλέξανδρος ἀπομάκρυνε «σχετικὰ σύντομα» τὸν στρατὸ του ἀπὸ τὰ Ἄρβηλα, «ἐπειδὴ φοβόταν τὴ 'μόλυνση' τοῦ ἀέρα ἀπὸ τὰ πτώματα, ποὺ εἶχε παρὰ ταῦτα θάψει». Λογικότερο ὅμως εἶναι νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Αλέξανδρος δὲν φοβήθηκε τὴ μόλυν-

έργου του, όπου κάνει λόγο για τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴ μάχη τῶν Ἀρβήλων μέχρι τὴν ἀναχώρηση τοῦ Ἀλεξάνδρου γιὰ τὴ Βαβυλώνα, δὲν σημειώνει τίποτε ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀνησυχία του γιὰ τὸν κίνδυνο μολύνσεως τοῦ ἀέρα⁵¹, ἐνῶ ἡ μαρτυρία τοῦ Curtius Rufus⁵² γιὰ τὸν λόγο τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ στρατοῦ ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Διοδώρου: *Ingruentibus deinde morbis, quos odor cadaverum totis iacentium campis vulgaverat, maturius castra movit [sc. Alexander] [*: «Ἐπειτα, ἐπειδὴ ἐνέσκηψαν νοσήματα, τὰ ὁποῖα εἶχε ἐξαπλώσει ἡ δυσωδία τῶν πτωμάτων ποὺ κείτονταν σὲ ὅλες τὶς πεδιάδες, μετακίνησε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] γρήγορα τὸ στρατόπεδό του». Συνεπῶς, ἂν περιγράψει μὲ ἀκρίβεια τὸ γεγονός ὁ Curtius Rufus, ὁ Ἀλέξανδρος μᾶλλον δὲν ἀντελήφθη ἐγκαίρως τὸν κίνδυνο καὶ ἔφυγε ἀφοῦ ἄρχισε ἡ διάδοση τῶν νοσημάτων⁵³.

Ὁ Ἀλέξανδρος φαίνεται νὰ γνῶριζε ἢ τὸ πιθανότερο νὰ εἶχε μιὰ γενικὴ πληροφόρηση γιὰ τὶς θεραπευτικὲς (ὅπως καὶ τὶς θανατηφόρες) ιδιότητες τοῦ ἔλλεβόρου. Γι' αὐτὸ, ὅταν ὁ γιατρός Πausanίας ἐπρόκειτο νὰ χορηγήσει ἔλλεβόρο στὸν ἄρρωστο Κρατερό, ὁ βασιλιάς ἔσπευσε νὰ δώσει στὸν γιατρὸ ὁδηγίες γιὰ τὴ χρῆση τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ, ἢ μήπως νὰ τοῦ συστήσει ἀπλῶς νὰ εἶναι ἰδιαίτερα προσεκτικός; Ἐξ ἄλλου πρόκειται γιὰ τόσο ἐξειδικευμένες γνώσεις, ὥστε πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μᾶλλον ἀπίθανο νὰ τὶς κατεῖχε κάποιος μὴ γιατρός, ἢ ἕνας *φιλιάτρος* νὰ τὶς γνῶριζε καλύτερα ἀπὸ γιατρό⁵⁴.

Ἀκόμη γίνεται λόγος καὶ γιὰ κάποιες γνώσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου, οἱ ὁποῖες ἀφοροῦν τὴ χειρουργικὴ τῶν τραυμάτων καὶ τὴν Ἐπιδεσμολογία, καὶ ὑποστηρίζεται ὅτι, ὅταν ὁ Μακεδόνας βασιλιάς τραυματίσθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 332 π.Χ. στὴν πολιορκία τῆς Γάζας, ἔδωσε ὁ ἴδιος ὁδηγίες στοὺς γιατροὺς του, πῶς νὰ σταματήσουν τὴν αἱμορραγία καὶ μὲ ποιὸν τρόπο νὰ ἐπιδέσουν τὸ τραῦμα του⁵⁵. Δυστυχῶς ὁμως καὶ ἡ ἔρμηνεῖα αὐτῆ βασιζέται σὲ μᾶλλον ἐσφαλμένη κατανόηση τοῦ σχετικοῦ χωρίου τοῦ Curtius Rufus, ὁ ὁποῖος σημειώνει⁵⁶: *Ipse [sc. Alexander], ne oris quidem colore mutato, suppressi sanguinem et vulnus obligari iussit [*: «Ὁ ἴδιος [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] χωρὶς κἂν νὰ ἀλλάξει τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου του, διέταξε νὰ σταματήσουν τὴν αἱμορραγία καὶ νὰ ἐπιδέσουν τὸ τραῦμα». Ὁ Curtius Rufus σαφῶς δὲν μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τίποτε ἄλλο, παρὰ

ση τοῦ ἀέρα ἀπὸ τὰ θαμμένα σώματα τῶν νεκρῶν στρατιωτῶν του, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ πτώματα τῶν στρατιωτῶν τοῦ ἔχθρου, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν σημειώνεται ἂν θάφτηκαν, καὶ τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν Ἀρριανό, *Ἀλεξ. ἀνάβ.* 3, 15, 6, ἀνέρχονταν ἐς *τριάκοντα μυριάδας*. Βλ. καὶ παρακάτω, τὸ σχόλιο στὴ μαρτ. 3.

51. Βλ. *Ἀλεξ. ἀνάβ.* 3, 15, 5-16, 3.

52. Βλ. *Hist. Alex.* 5, 1, 11.

53. Πρβ. καὶ τὰ ὅσα σημειώνει ὁ Ἰω. Ζωναρᾶς, *Ἐπιτ. ἰστ.* 4, 12, σχετικὰ μὲ τὶς ἀπώλειες τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου σὲ ἀνθρώπινες ζωές: *Πολλοὶ μὲν οὖν κατὰ τὰς μάχας αὐτῷ [sc. τῷ Ἀλεξάνδρῳ] συνέπεσον κίνδυνοι καὶ νεανικοῖς ἀπῆντησε τραύμασι, τὴν δὲ πλείστην φθορὰν τῆς στρατιᾶς ἀπορίαι τῶν ἀναγκαίων καὶ δυσκρασίου τοῦ περιέχοντος [sc. ἀέρος] ἀπειργάσαντο*. Ἐπίσης ὁ ἴδιος συγγραφέας γράφει ὅτι κατὰ τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν Ἰνδία (*Ἐπιτ. ἰστ.* 4, 14), αὐτὸς δέ [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] *πεζῆ πορευόμενος εἰς ἐσχάτην ἀπορίαν κατήντησε καὶ πλῆθος τοσοῦτον ἀπώλεσεν ὥστε τῆς στρατιᾶς μὴδὲ τὸ τέταρτον ἐκ τῆς Ἰνδικῆς ἀνακομισθῆναι διὰ νόσους καὶ πονηρὰς διαίτας καὶ καύματα καὶ λιμόν*.

54. Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 29 («Πausanίας»).

55. Βλ. Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 25 (: «ἔδωσε διαταγὰς καὶ ὁδηγίες στοὺς γιατροὺς, ὑποδεικνύοντας τὸν τρόπο ἐπίσχεσης τῆς αἱμορραγίας καὶ ὀρθῆς ἐπίδεσης τοῦ τραύματός του χωρὶς ἐπιβράδυνση!») καὶ 57-60.

56. Βλ. *Hist. Alex.* 4, 6, 18.

μόνον για τὸ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος διατήρησε τὴν ψυχραιμία του καὶ ἔδωσε ἐντολὴ προφανῶς στὸν γιατρό του Φίλιππο τὸν Ἀκαρνάνα ποὺ ἦταν παρὼν νὰ τὸν περιποιηθεῖ καταλλήλως. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Φίλιππος ἦταν ἰκανότατος γιατρός, καὶ μᾶλλον δύσκολα θὰ μπορούσε νὰ παραδεχθεῖ κάποιος ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος γνῶριζε καλύτερα ἀπὸ τὸν Φίλιππο πῶς ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθεῖ ἡ ἐπέμβαση⁵⁷. Ἐξ ἄλλου ἕνας πολεμιστὴς δὲν ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι κάτοχος ἰατρικῶν γνῶσεων γιὰ νὰ κατανοήσει ὅτι μιὰ ἀκατάσχετη αἱμορραγία μπορεῖ νὰ ἀποβεῖ μοιραία γιὰ τὴ ζωὴ του.

Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπὸν ἐπισημαίνω ὅτι πιθανότατα τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς «γνώσεις» ποὺ ἐκτέθηκαν παραπάνω θὰ πρέπει νὰ τὶς ἐκλάβουμε ὡς ἀπόψεις εὐρέως δι-αδεδομένες κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, χωρὶς βέβαια νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ καὶ τὸ ἐνδεχόμενο, κάποιες ἀπὸ αὐτὲς ὁ Μακεδόνας βασιλιάς νὰ τὶς κατεῖχε σὲ κάπως ἐπιστημονικότερο ἐπίπεδο σὲ σχέση μὲ ἄλλους συγχρόνους του μὴ γιατρούς, ἀκριβῶς ἐξ αἰτίας τῆς μαθητείας του κοντὰ στὸν Ἀριστοτέλη. Στὴν ἴδια κατηγορία γνῶσεων πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν ἐπίσης καὶ διάφορες ὑποδείξεις τοῦ Ἀλεξάνδρου πρὸς τοὺς στρατιῶτες του, ὅπως π.χ. νὰ μὴν πίνουν ὑπερβολικὴ ποσότητα νεροῦ κατὰ τὴ διέλευση τῆς ἐρήμου τῆς Γεδρωσίας, ἢ νὰ μὴν ρυπαίνουν τὸ νερὸ τῶν ρυακιῶν ἀπὸ ὅπου ἔπιναν ἢ νὰ ἀποφεύγουν τὴ βρώση κάποιων καρπῶν κτλ.⁵⁸. Ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια, τὰ ὁποῖα ἐπιχειρεῖται νὰ παρουσιασθοῦν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς «ἐξαιρετικῆς ἰατρικῆς κατάρτισης» τοῦ Ἀλεξάνδρου, πιθανότατα δὲν ἀποτελοῦν τίποτε περισσότερο ἀπὸ κοινὲς ἐμπειρικὲς διαπιστώσεις· διαφορετικὰ πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ ὑποδείξεις τῶν γιατρῶν ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὸν μακεδονικὸ στρατό. Φυσικὰ οἱ σχετικὲς διαταγὲς πρὸς τὸ στράτευμα δίνονταν ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο (ἢ ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἀλεξάνδρου)⁵⁹. Μάλιστα τόσο οἱ ἰατρικὲς γνώσεις τοῦ Ἀλεξάνδρου ὅσο καὶ ἡ ποιότητά τους καθίστανται περισσότερο ἀμφίβολες, ἂν τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν του, ὅπου κατ' ἐξοχίαν βασίσθηκε ὁ Πλούταρχος, δὲν εἶναι γνήσιο, ὅπως ὑποστηρίζει μερίδα μελετητῶν⁶⁰. Ἀλλὰ καὶ τὸ φιλιατρεῖν δὲν δη-

57. Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 36 («Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάν»).

58. Ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα παρόμοια ὁ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 40-42, ἐπιχειρεῖ νὰ τὰ παρουσιάσει ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἰατρικῶν γνῶσεων τοῦ Ἀλεξάνδρου.

59. Γιὰ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἡ βεβιασμένη προσπάθεια νὰ ἀποδοθοῦν στὸν Ἀλέξανδρο ἀνύπαρκτες γνώσεις, τόσο ἀπὸ ἀρχαίους συγγραφεῖς ὅσο καὶ ἀπὸ νεότερους μελετητές, σημειῶνω ἐδῶ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος φέρεται νὰ ἀπαγόρευσε στοὺς στρατιῶτες νὰ τρῶν κάποιον καρπὸ ὁποῖος ἐν τῇ κοιλίᾳ δηγμὸν ἐμποιεῖ καὶ δυσεντερίαν, δι' ὃ Ἀλέξανδρος ἀπεκήρυξε μὴ ἐσθίειν (Θεόφρ., Π. φυτ. ἰστ. 4, 4, 5). Ὁ καρπὸς αὐτὸς ταυτίζεται ἀπὸ κάποιους νεότερους μελετητὲς μὲ τὸ μάγκο· σχετικὰ βλ. Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 41-42. Τὸ ἐνδεχόμενο νὰ γνῶριζε ὁ Ἀλέξανδρος τὶς ιδιότητες τοῦ μάγκο —ἢ ἔστω μόνο τὸ φρούτο αὐτό— δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ εὐκόλα ἀποδεκτό. Βέβαια εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ διάφοροι ἐπιστήμονες ποὺ συνόδευαν τὸν Ἀλέξανδρο στὴν ἐκστρατεία μελετοῦσαν τὴ χλωρίδα καὶ τὴν πανίδα τῶν περιοχῶν ἀπὸ ὅπου περνοῦσαν καὶ κατέγραφαν τὶς παρατηρήσεις τους, καὶ προφανῶς ἀξιοποιοῦσαν σχετικὲς πληροφορίες τῶν ἐντοπίων· αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια τὴ διεύρυνση τῶν γνῶσεων γιὰ τὰ φαρμακευτικὰ φυτὰ καὶ συνακόλουθα τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας Φαρμακολογίας· βλ. ἐνδεικτικὰ H. Bretzl, *Botanische Forschungen des Alexanderzuges*, Leipzig 1903· Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 2, κ.ἄ. Κάτι τέτοιο ὅμως διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδίδονται ὅλες αὐτὲς οἱ γνώσεις ἀποκλειστικὰ τὸν Ἀλέξανδρο.

60. Κάπως διαφορετικὴ ἀλλὰ πάντως, κατὰ τὴ γνώμη μου, ἀδικαιολόγητη καὶ ἀτεκμηρίωτη εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Greenwalt, «Medical Arts», σ. 219, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν οἱ ἐπιστολές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀντλεῖ ὁ Πλούταρχος, ἦταν γνήσιες ἢ ὄχι, δικαίως («with good reason») ὁ Ἀλέξανδρος φημιζόταν στὴν Ἀρχαιότητα γιὰ τὶς ἰατρικὲς γνώσεις του.

λώνει τόσο έμπεριστατωμένη γνώση τής ιατρικής όσο θεωρούν και προβάλλουν νεότεροι μελετητές⁶¹.

Έπίσης πιστεύω ότι ή σχέση του Άλεξάνδρου με την ιατρική, για την όποία γίνεται λόγος σέ βυζαντινούς συγγραφείς (Άέτιο Άμιδηνό, Ίωάννη Ζωναρά), καθώς και ή χαλκευμένη στή λατινική Δύση παράδοση ιατρικών συγγραμμάτων, συνδεδεμένων με τó όνομα του Άλεξάνδρου (ή του Άλεξάνδρου και του Άριστοτέλη), έχει την άρχή της κατά κύριο λόγο στίς σχετικές μνείες του Πλουτάρχου.

Τέλος άξίζει νά γίνει έδω λόγος και για την προσπάθεια, μάλλον κάποιων κολάκων του περιβάλλοντος του Άλεξάνδρου, νά συνδεθεί τó όνομά του όχι μόνο με την έπιστημονική αλλά και τή μαγική ή άκριβέστερα την *έξ ένυπνίων* ιατρική, στήν όποία ύπόκειται θείκή διαμεσολάβηση. Όταν ó στρατηγός και άργότερα πρώτος βασιλιάς τής Αιγύπτου Πτολεμαίος πολεμούσε στή μάχη τής Άρματηλιάς (Ίνδία), οί *βάρβαροι* έπέτυχαν νά τόν πληγώσουν με κάποιο σιδερένιο όπλο, έμβαπτισμένο σέ θανατηφόρο δηλητήριο (*φάρμακου θανασίμου δυνάμει*). Τότε, σύμφωνα με τόν Διόδωρο Σικελιώτη⁶², άποκαλύφθηκε στόν Άλέξανδρο κατά τόν ύπνον ή θεραπεία του Πτολεμαίου: Του παρουσιάσθηκε ένα φίδι (*δράκων*) πού κρατούσε στό στόμα του ένα βότανο και ταυτόχρονα, με κάποιο τρόπο, του έκανε γνωστή τήν *φύσιν* και τήν *δύναμιν* του βοτάνου όπως έπίσης και τήν περιοχή όπου αυτό φυόταν. Ο Άλέξανδρος άναζήτησε τó φυτό, τó βρήκε και *τρίψας τó τε σώμα του Πτολεμαίου κατέπλασε και πιείν δούς ύγιή κατέστησε*.

Ο Curtius Rufus⁶³ καταγράφει τó παραπάνω συμβάν σχεδόν κατά τόν ίδιο τρόπο, σημειώνοντας επί πλέον μόνον ότι ó Άλέξανδρος είδε τó όνειρο καθώς κοιμόταν σέ κλίνη δίπλα στόν τραυματισμένο Πτολεμαίο· έπίσης όσον άφορά τή θεραπευτική διαδικασία δέν κάνει λόγο για *κατάπλασμα* και *πόμα* αλλά μόνο για τοποθέτηση του βοτάνου στό τραύμα (*vulnere imposuit*): Πρώτα έξαλείφθηκε ó πόνος και άκολούθως, σέ σύντομο χρονικό διάστημα, έπήλθε ή ίαση.

Άφήγηση όχι του περιστατικού αλλά μόνον του όνείρου έντοπίζεται και στόν Κικέρωνα⁶⁴, με δύο επί πλέον πληροφορίες (σέ σχέση με τούς προηγούμενους)· ή πρώτη είναι ότι τó φίδι πού παρουσιάσθηκε στόν Άλέξανδρο, καθώς αυτός είχε άποκοιμηθεί καθισμένος στό προσκέφαλο του φίλου του, ήταν εκείνο πού είχε στό σπίτι της και φρόντιζε ή μητέρα του Όλυμπιάδα (*draco is, quem mater Olympias alebat*), και ή δεύτερη ότι ή θεραπευτική υπόδειξη εφαρμόσθηκε όχι μόνο για τόν Πτολεμαίο αλλά και για πολλούς στρατιώτες πού πληγώθηκαν κατά τόν ίδιο τρόπο.

Ένώ ó Διόδωρος, ó C. Rufus και ó Κικέρων κάνουν λόγο για τήν εμφάνιση του φίδιου στό όνειρο του Άλεξάνδρου, ó Πομπήιος Τρόγος (κατά τή σύνοψη του Ίουστίνου)⁶⁵

61. Σχετικά με τήν σημασία του *φιλιατρειν* βλ. τó σχόλιο στή μαρτ. 1.

62. Βλ. *Ιστορ. Βιβλιοθ.* 17, 103, 3-8.

63. Βλ. *Hist. Alex.* 9, 25-28· ó τραυματισμός συνέβη κατά τήν πολιορκία μιās πόλεως τής επικράτειας του βασιλιά Sambus. Κατά τόν Άρριανό, *Άλεξ. ανάβ.* 6, 16, 3, ή πόλη του βασιλιά Σάμβου πού παραδόθηκε στόν Άλέξανδρο ήταν ιδιαίτερα σημαντική (*ήντινα μητρόπολιν είχε ή Σάμβου χώρα*) και λεγόταν *Σινδίμανα*.

64. Βλ. *De divinat.* 2, 66 (ó Κικέρων μνημονεύει τó όνειρο ανεξάρτητα από τά ιστορικά γεγονότα και σέ έντελώς διαφορετικά συμφραζόμενα, δηλ. ούτε σέ σχέση με τόν Άλέξανδρο ούτε σέ σχέση με τόν Πτολεμαίο, αλλά κάνοντας λόγο για τά προφητικά όνειρα).

65. Βλ. *Iust., Epit. Hist. Phil. Pomp. Trogi* 12, 10, 3.

σημειώνει απλώς ότι κατά τη μάχη στην περιοχή μιᾶς μὴ κατονομαζόμενης πόλεως τοῦ βασιλιᾶ Ambis (cum venisset ad urbem Ambis regis)⁶⁶, ὅπου οἱ ἐχθροὶ χρησιμοποιοῦσαν δηλητηριασμένα δόρατα, τραυματίσθηκαν πολλοὶ στρατιῶτες, μεταξύ αὐτῶν καὶ ὁ Πτολεμαῖος. Τότε ὑποδείχθηκε στὸν βασιλιά (δὲν δηλώνεται ἀπὸ ποιόν ἢ μὲ τί τρόπο) ἕνα βότανο, ἀντίδοτο τοῦ δηλητηρίου· τὸ βότανο αὐτὸ χορηγήθηκε ὡς ποτό, in potu (προφανῶς τὸ ἐκχύλισμά του), στὸν Πτολεμαῖο, καὶ ὁ στρατηγὸς ἀμέσως (statim) ἀνάρρωσε· μὲ τὸ ἴδιο φάρμακο σώθηκε καὶ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν στρατιωτῶν (maiorque pars exercitus hoc remedio servata).

Ἡ ἀφήγηση αὐτὴ θὰ μπορούσε νὰ διακριθεῖ σὲ δύο μέρη, στὸ καθ' αὐτὸ ἱστορικὸ καὶ στὸ ἐπινοημένο. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφισβητηθεῖ ὅτι ὁ Πτολεμαῖος πράγματι τραυματίστηκε ἀπὸ δηλητηριασμένα ὄπλα, ὅπως φυσικὰ καὶ ἄλλοι στρατιῶτες ποὺ ἔλαβαν μέρος στὴν ἴδια μάχη. Ὡστόσο ἡ λοιπὴ διήγηση τοῦ περιστατικοῦ ποὺ ἐμπλέκει μὲ τρόπο ὑπερφυσικὸ τὸν Ἀλέξανδρο εἶναι σίγουρα δημιούργημα τῆς φαντασίας κάποιου. Ἦδη στὸν Διόδωρο Σικελιώτῃ ἐντοπίζεται μία φράση, ἡ ὁποία ἔδωσε τὴν ἀφορμὴν σὲ νεότερους ἱστορικοὺς νὰ διατυπώσουν τὴν ἄποψη γιὰ ποιόν λόγο ἐπινοήθηκε ἡ ἱστορία⁶⁷. Ἰδιον γὰρ τι καὶ παράδοξον συνέβη γενέσθαι περὶ τὸν Πτολεμαῖον, ὃ τινες εἰς θεῶν πρόνοιαν ἀνέπεμπον. ἀγαπώμενος γὰρ ὑφ' ἀπάντων διὰ τε τὴν ἀρετὴν καὶ ὑπερβολὴν τῆς εἰς πάντας εὐεργεσίας, οἰκείας τῆς φιλανθρώπου βοθηείας ἔτυχεν [: «Γιατὶ μὲ τὸν Πτολεμαῖο συνέβη νὰ λάβει χώρα κάτι ἰδιαίτερο καὶ παράξενο, τὸ ὁποῖο κάποιοι τὸ ἀπέδωσαν στὴν πρόνοια τῶν θεῶν. Ἐπειδὴ τὸν ἀγαποῦσαν ὅλοι καὶ γιὰ τὴν ἀνδρεία του καὶ γιὰ τίς πάρα πολὺ μεγάλες εὐεργεσίες του πρὸς ὅλους, τοῦ χορηγήθηκε βοήθεια ἀνάλογη μὲ τὴν φιλανθρωπία του»]. Ἔτσι ὁ Ν. G. L. Hammond⁶⁸ ὑποθέτει ὅτι ἐπινοητὴς αὐτοῦ τοῦ μέρους τοῦ περιστατικοῦ εἶναι ὁ ἱστορικὸς Κλείταρχος, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμοῦσε νὰ καταδείξει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν εὐνοια τῶν θεῶν πρὸς τὸν προστάτη του Πτολεμαῖο. Σύμφωνα ὁμως μὲ τὸν P. Eggermont⁶⁹ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο νὰ πρόκειται γιὰ λίγο μεταγενέστερο ἐπινοήμα (στὸ ὁποῖο ἐπίσης ἐμπλέκεται ὁ Κλείταρχος), καὶ ἡ ὅλη ἱστορία νὰ δημιουργήθηκε στὴν Ἀλεξάνδρεια μὲ σκοπὸ τὴν ἐξύψωση τοῦ γοήτρου τοῦ ἡδὴ βασιλιᾶ Πτολεμαίου.

Πράγματι μὲ τὴν διήγηση αὐτὴ ἡ ἴαση τοῦ Πτολεμαίου συνδεόταν ἀφ' ἑνὸς μὲ τὴν πρόνοια τῶν θεῶν μέσῳ τῆς ὑπερφυσικῆς ὑποδείξεως (ἴσως ἀκόμη καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ φιδιοῦ νὰ ἦταν ἐσκεμμένη, ἀφοῦ εὐκόλα θὰ μπορούσε νὰ ἀνακαλέσει συνειρμικὰ στὴ μνήμη τῶν συγχρόνων τὸν ὄφι τοῦ Ἀσκληπιοῦ)⁷⁰ καὶ ἀφ' ἑτέρου μὲ τὴν φροντίδα τῆς πραγματοποιήσεώς της ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀλέξανδρο⁷¹.

Ἡ ἐξέταση τοῦ παραπάνω περιστατικοῦ ἀξίζει νὰ τελειώσει μὲ τὴν ἄποψη τοῦ

66. Ἡ διατύπωση αὐτὴ μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἐπρόκειτο μᾶλλον γιὰ τὴν πρωτεύουσα τοῦ Σάμβου. Βλ. καὶ παραπάνω, ὑποσημ. 63.

67. Βλ. *Ιστορ. Βιβλιοθ.* 17, 103.

68. Βλ. *Three Historians of Alexander the Great. The so-called Vulgate Authors, Diodorus, Justin and Curtius*, Cambridge 1983, σσ. 67, 155 καὶ 287. Βλ. καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 32.

69. Βλ. *Alexanders' Campaigns in Sind and Baluchistan and the Siege on the Brahmin Town of Harmatelia*, Leuven 1975, σσ. 112-113. Βλ. καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 39.

70. Πὰ τὴν σχέση τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῶν Διαδόχων μὲ τὴν λατρεία τοῦ Ἀσκληπιοῦ βλ. στὴν Εἰσαγωγή.

71. Πάντως στὸ κείμενο κανενὸς ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς ποὺ ἀφηγοῦνται τὸ περιστατικὸ αὐτὸ δὲν ἐντοπίζεται κάποια ἐνδειξὴ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε γνώσεις σχετικὰ μὲ τὰ δηλητήρια καὶ τὰ ἀντιδότα τους, ὅπως πιστεύει ὁ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 32 (: «... ἦταν γνώστης δηλητηρίων καὶ ἀντιδότηων»).

Στράβωνα πού τὸ γνωρίζει καὶ τὸ καταγράφει μὲ συντομία⁷². Ὁ γεωγράφος δὲν ἀμφισβητεῖ τὴ χρήση θεραπευτικοῦ βοτάνου στὸν συζητούμενο τραυματισμό, πιστεύει ὅμως ὅτι τὸ βότανο αὐτὸ δὲν ἀποκαλύφθηκε στὸν βασιλιά μὲ ὄνειρο ἀλλὰ ὅτι τοῦ τὸ ὑπέδειξε κάποιος πού γνώριζε τὶς ιδιότητές του⁷³: *εἰκὸς δέ τινα μνηῦσαι τῶν εἰδότηων. τὸ δὲ μυθῶδες προσετέθη κολακείας χάριν*⁷⁴.

Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο εἶναι ἀναμφισβήτητο εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος φρόντιζε γιὰ τὴν ὑγειονομικὴ περίθαλψη τῶν στρατιωτῶν του καὶ γιὰ τὴν ἐπαρκῆ προμήθεια σὲ φάρμακα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχετικὲς μαρτυρίες. Εἶναι γνωστὸ ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία στὶς Ἰνδίες φρόντισε νὰ προμηθευθεῖ *φαρμάκων δ' ἰατρικῶν ἑκατὸν τάλαντα. ταῦτα μὲν οὖν διέδωκε τοῖς στρατιώταις*⁷⁵.

Ἀκολούθως καταγράφονται οἱ μαρτυρίες, πού ὑποτίθεται ὅτι πιστοποιοῦν τὴν ἰατρογνωσία τοῦ Ἀλεξάνδρου, φάρμακα πού φέρεται νὰ συνέθεσε καὶ ἰατρικὰ συγγράμματα πού τοῦ προσγράφονται ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ λατινικὴ καὶ τὴν ἀραβικὴ γραμματεία.

I. Μαρτυρίες

α') Γιὰ τὶς «ἰατρικὲς γνώσεις»
(*φιλιατρεῖν*) τοῦ Ἀλεξάνδρου

1a. Πλούταρχ., Ἀλέξ. 8, 1 [= Düring, Aristotle, σ. 285]:

Δοκεῖ δέ μοι καὶ τὸ φιλιατρεῖν Ἀλεξάνδρῳ προστρίψασθαι μᾶλλον ἐτέρων Ἀριστοτέλης. οὐ γὰρ μόνον τὴν θεωρίαν ἠγάπησεν, ἀλλὰ καὶ νοσοῦσιν ἐβοήθει τοῖς φίλοις καὶ συνέταττε θεραπείας τινὰς καὶ διαίτας, ὡς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν λαβεῖν ἔστιν.

Ἀκόμη ἔχω τὴ γνώμη ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης συνετέλεσε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον

⁷² Ἐνα δεῦτερο ὄνειρο πού σχετίζεται μὲ νόσο εἶναι ἐκεῖνο πού ὁ Ἀλέξανδρος εἶδε, ὅταν ἦταν ἄρρωστος ὁ Κρατερός· σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 29 («Παυσανίας»).

⁷³ Βλ. Γεωγρ. 15, 2, 7· κατὰ τὸν Στράβωνα τὸ περιστατικὸ συνέβη στὴ Γεδρωσία (*ἐν δὲ τοῖς Ὀρίταις τὰ τοξεύματα χρίσθαι θανασιμοῖς φαρμάκοις ἔφασαν*). Βλ. καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 32-33.

⁷⁴ Πὰ τὶς προσπάθειες ταυτίσεως τοῦ βοτάνου αὐτοῦ βλ. Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 35-38. Ὅλες ὅμως οἱ προτάσεις εἶναι ἀμφίβολες, ἐπειδὴ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς πού μνημονεύουν τὸ περιστατικὸ δὲν δίνει περιγραφὴ τοῦ βοτάνου, ἀλλὰ οὔτε καὶ περιγράφει τὸν τρόπο δράσεως τοῦ φαρμάκου πού παρασκευάσθηκε ἀπὸ αὐτό. Μιὰ ἐπὶ πλέον δυσκολία προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἀσάφεια τῶν διηγήσεων σχετικὰ μὲ τὴν περιοχὴ ὅπου ἔλαβε χώρα ἡ μάχη. Πὰ τὸ ὄνειρο τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ ὁποῖο σχετίζεται μὲ τὴ σωτηρία τῆς ζωῆς τοῦ Πτολεμαίου, βλ. καὶ Greenwalt, «Medical Arts», σ. 220.

⁷⁵ Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἀποψη γιὰ τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς ἀνθρώπου διαιωνίσθηκε ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνες. Σημειῶνω ἐδῶ ἕνα σχετικὸ παράδειγμα πού ἐντοπίζεται στὸ ἔργο τοῦ Levinus Lemnius *De miraculis occultis naturae libri IV*, Francoforti 1658, σ. 189, ὅπου σημειώνεται ὅτι τὰ ἐνδύματα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχαν μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐχάριστη ὀσμὴ πού δὲν ὀφειλόταν βέβαια στὴν ἐπάλειψη ἀρωμάτων ἀλλὰ σὲ μιὰ ἐμφυτὴ σωματικὴ ἐκροή (: Sic memoriae proditum est, Alexandri Macedonum regis vestes gratissimo odore fuisse perfusas, non quidem adscititio aliquo externoque suffitum, sed a genuino ac naturali caloris nativi effluvio): σχετικὰ βλ. J. W. S. Johnsson, «Die Muskatnuss, ein kosmetisch-erotisches Amulett. Volksmedizinische Untersuchungen», στὸ: *Proceedings of the Third International Congress of the History of Medicine - London, July 17th to 22nd 1922*, Antwerp 1923, σ. 229.

⁷⁶ Βλ. Διοδ. Σικελ., *Ἰστ. Βιβλιοθ.* 17, 95, 4· πρβ. καὶ Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 9, 3, 21, βλ. ἐπίσης Τσακνᾶκης, *Ἰστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σ. 114· Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 42· Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 106, ὑποσημ. 47, κ.ἄ.

ώστε ο Ἀλέξανδρος νὰ ἐκδηλώσει ἀγάπη γιὰ τὴν ἰατρικὴ. Γιατὶ δὲν ἀγάπησε μόνο τὴ θεωρητικὴ κατάρτιση, ἀλλὰ ἐπίσης βοήθοῦσε τοὺς φίλους του ὅταν ἦταν ἄρρωστοι καὶ ὄριζε κάποιες θεραπείες καὶ δίαιτες, ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κάποιος ἀπὸ τὶς ἐπιστολές του.

καὶ τὸ φιλιατρεῖν

Τὸ νὰ εἶναι κάποιος *φιλιάτρος* δὲν σημαίνει οὔτε στὴν Ἀρχαιότητα οὔτε καὶ κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ὅτι ἦταν γιατρός ἢ ὅτι εἶχε ἐξειδικευμένες γνώσεις ἰατρικῆς. Συνήθως ἔτσι χαρακτηρίζοταν ὁποῖος ἐκδήλωνε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἐπιστὴμὴ αὐτὴ, εἶχε κάπως περισσότερες σχετικὲς γνώσεις ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπίσης εἶχε τὴ δυνατότητα, ὅταν ὑπῆρχε ἀνάγκη, καὶ κυρίως ὅταν δὲν ἦταν παρὼν γιατρός, νὰ ἐφαρμόσει ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτὸ του ἀπλὲς θεραπείες. Φυσικὰ *φιλιάτρος* μπορεῖ νὰ χαρακτηρίζοταν καὶ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀπλῶς εἶχε θεωρητικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἰατρικὴ, χωρὶς νὰ ἀσχολεῖται μ' αὐτὴν στὴν πράξη καθ' οἷονδήποτε τρόπο. Ἔτσι ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Κιτιεύς (1ος αἰ. π.Χ.) στὸ ὑπόμνημά του στὸ ἰπποκρατικὸ *Περὶ ἄρθρων*, τὸ ὁποῖο συνέταξε περὶ τὸ 70 π.Χ. ὕστερα ἀπὸ προτροπὴ τοῦ Πτολεμαίου Β' τοῦ Αὐλητῆ (80-51 π.Χ.) ἢ τοῦ Πτολεμαίου τῆς Κύπρου (80-58 π.Χ.), ἀδελφοῦ τοῦ Αὐλητῆ, προσφωνεῖ τὸν βασιλιὰ ὡς ἀκολουθῶν, *Υπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Π. ἄρθρ. 1, 3* [σ. 1, 4-5 Schöne = CMG XI/1/1, σ. 1, 3-4]: *Θεωρῶ <ν> φιλιάτρως διακειμένον σε, βασιλεῦ Πτολεμαῖε, καὶ ἡμᾶς δὲ σὺ ὁρῶν προθύμως τὰ ὑπὸ σου προσταχθέντα διαπρασσομένους, κ.ά.* (γιὰ τὴ συζήτηση ὅσον ἀφορᾷ τὴν ταύτιση τοῦ Πτολεμαίου βλ. τὰ ὅσα σημειώνει ὁ Schöne στὸν πρόλογο τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλωνίου, σσ. xxiv-xxv· βλ. ἀκόμη Wellmann, «Die späteren Aerzte», σσ. 440-441· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 536, σημ. 223· von Staden, *Herophilus*, σ. 456, καὶ Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σ. 81, καὶ κυρίως τὴν ὑπόσημ. 17, καὶ σσ. 435-436). Ὁ Πλούταρχος δὲν θεωρεῖ γιατρὸ μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου οὔτε τὸν Μιθριδάτη, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ βασιλιὰ αὐτοῦ ἦταν στενὰ συνδεδεμένο μὲ τὴν ἔρευνα τῶν δηλητηρίων καὶ τὴ σύνθεση τῆς περίφημης *Μιθριδατείου ἀντιδότου*: τὸν δέχεται μᾶλλον ὡς ἕναν *φιλιάτρον* ποὺ ἀπέκτησε τὶς γνώσεις του μόνο μὲ τὴν πείρα· βλ. *Πῶς ἂν τις διακρ. κόλ. 58A 3: Μιθριδάτη δὲ τῷ βασιλεῖ φιλι-α-τροῦντι καὶ τεμείν ἔνιοι καὶ καῦσαι παρέσχον αὐτοὺς τῶν ἐταίρων, ἔργῳ κολακεύοντες οὐ λόγῳ. μαρτυρεῖσθαι γὰρ ἐμπειρίαν ἐδόκει πιστευόμενος ὑπ' αὐτῶν.* Ὁ γιατρός Μαρκελλίνος (2ος αἰ. μ.Χ.) κάνει σαφῆ διαχωρισμὸ μεταξὺ τοῦ *ιατροῦ* καὶ τοῦ *φιλιάτρον*, *Π. σφυγμ. 1* [σ. 455, στίχ. 3 Schöne]: *ἢ τοῦ ἱατροῦ ἢ τοῦ φιλιάρου εἶναι δόξαν ἀγαπῶν, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ Γαληνός, Ὑγιειν. 4, 5* [VI 269, 9 κ.έ. K. = CMG V/4/2, σ. 118, 31-34]: *ἐν ἐκείνῃ μὲν γὰρ [sc. τῇ θεραπευτικῇ πραγματείᾳ] αὐτοῖς μόνοις διαλέγομαι τοῖς ἱατροῖς, ἐνταυθοῖ δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἀπασιν, οὓς ὀνόματι κοινῶ προσαγορεύουσιν ἔνιοι φιλιάρους, ἐν τοῖς πρώτοις δηλονότι μαθήμασι γεγονότας, ὡς γεγυμνάσθαι τὴν διάνοιαν.* Ἡ διάκριση τοῦ *φιλιάτρον* ἀπὸ τὸν *ιατρὸν* εἶναι ἀκόμη σαφέστερη στὸ ἔργο τοῦ Ὁρειβασίου (4ος αἰ. μ.Χ.), τὸ ὁποῖο ἔγραψε ὕστερα ἀπὸ παράκληση τοῦ σοφιστῆ Εὐναπίου· βλ. *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ. 1* (Προοίμιον) [CMG VI/3, σ. 317, 2-27]: *Ἐξ ὧν ἡμῖν διελέχθης, Εὐνάπιε κράτιστε καὶ λογιώτατε, δῆλος γέγονας ἰάσεις βουλόμενος ἐκμαθεῖν ὅσων οἶόν τε νοσημάτων ἀπλάς καὶ εὐπορίστους, αἷς χρήσαιο ἂν ἐν τε ὁδοιπορίαις καὶ κατ' ἀγρούς καὶ ὅπουδῆποτε μὴ παρόντος ἱατροῦ, ῥαδίως καὶ ὠφελίμως τοῖς ἐξαιφνης προσπίπτουσιν ἀνθιστάμενος, καὶ μάλιστα τοῖς δι' ὀξύτητα πολλὴν μηδὲ ἀναβολὴν ἐπιδεχομένους, μήτε ὄργανον τινὸς μήτε σκεύους ἱατρικοῦ προσδεθηθεὶς μηδενὸς δυσπορίστου. ... τῶν γὰρ ἐν ἱατρικῇ πραγματείᾳ ὅσα μὲν ἰκανῆς δεῖται θεωρίας καὶ τῆς ἐπὶ τῶν ἔργων ἀσκήσεως, ταῦτα ἴδια τοῦ τεχνίτου μόνου, τὰ δ' εὐμεταχείριστα καὶ τοῖς φιλιατροῦσιν ἐφικτά. σὺ δὲ πλέον ἢ προσήκει τοῖς φιλιάρου ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῆς τέχνης ἐλήλυθας αὐτόθι* [CMG VI/3, σ. 318, 4-7] (μνεία τῆς σχετικῆς πραγματείας τοῦ Ρούφου τοῦ Ἐφέσιου πρὸς τοὺς ἰδιώτας), καὶ αὐτόθι [CMG VI/3, σ. 318, 7 κ.έ.] (γιὰ

τὸν τρόπο συντάξεως τοῦ δικοῦ του ἔργου, τὸ ὁποῖο ἔγραψε *στοχαζόμενος τῆς τε σῆς* [sc. τοῦ Εὐναπίου] *καὶ τῆς τῶν παραπλησίως σοι φιλιατρούντων ἕξεως*). Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι σὲ κάποιες περιπτώσεις τὸ οὐσ. *φιλιάτρος* θὰ μπορούσε νὰ ἐκληφθεῖ ὅτι ἔχει κάπως πιὸ ἐξειδικευμένη σημασία, ἴσως καὶ νὰ ταυτίζεται μὲ τὸ *ιατρός*. Ὁ Γαληνὸς στὸ ἔργο του *Πρὸς τοὺς περὶ τύπων γράσαντας* χρησιμοποιεῖ τὸ *φιλιάτρος* γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τοὺς μελετητὲς τῶν *τύπων* τῶν πυρετῶν· εἶναι σαφὲς ὅτι ἡ μελέτη αὐτὴ συνιστᾷ μιὰ ἐξειδικευμένη ἐνασχόληση· βλ. *Πρὸς τοὺς π. τύπ. γράψ.* 1 [VII 477, 1-2 K.]: *εἰ δὲ τις καὶ φιλόπονος εἴη καὶ φιλιάτρος*· ἔτσι πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι στὸ ἐξεταζόμενο χωρίο τὸ *φιλιάτρος* σημαίνει ἐκεῖνον ποὺ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱατρικὴ ἔρευνα (στὴ λατιν. μετάφρ. ἀποδίδεται ὡς «*medicinae studiosus*»). Παρόμοια εἶναι ἡ σημασία τοῦ οὐσ. αὐτοῦ καὶ στὸ *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 19 [XIII 455, 14 K.]: *Δεῖ δὲ μετὰ τούτων τοὺς φιλιήτρος ἔχειν ...* (λατιν. μετάφρ.: «*medicis*»)· ὁ.π. 7, 8 [XIII 988, 10 K.]: *τοῖς σφόδρα φιλιήτροισιν* (λατιν. μετάφρ.: «*medicinae cultoribus*»)· ὁ.π. 7, 16 [XIII 1047, 9 K.]: *Ὅντος δὲ πολλοῦ τοῖς φιλιήτροις λόγου* (λατιν. μετάφρ.: «*medicinae studiosi*»), κ.ἄ. Τέλος σημειώνω ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ φαρμακολογικὰ συγγράμματα τοῦ γιατροῦ Δαμοκράτη τοῦ Ἀθηναίου (1ος αἰ. μ.Χ.) ἔφερε τὸν τίτλο *Φιλιάτρος* (βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 7, 2 [XIII 40, 6-7 K.]: *γράφων οὕτως ἐν τῷ βιβλίῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ Δαμοκράτους Φιλιάτρος*). Πρβ. καὶ Katharina Luchner, *Philiatroi. Studien zum Thema der Krankheit in der griechischen Literatur der Kaiserzeit* [Hypomnemata 156], Göttingen 2004.

προστρίψασθαι μᾶλλον ἐτέρων Ἀριστοτέλης.

Βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 16 («Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης», καὶ κυρίως τὴν ψευδεπίγραφη, ἱατρικοῦ περιεχομένου, ἀλληλογραφία τοῦ Ἀριστοτέλη πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο).

ὡς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν λαβεῖν ἔστιν

Πρβ. γιὰ παράδειγμα τὴν ἐπιστολὴν ποὺ ἀπέστειλε ὁ Ἀλέξανδρος πρὸς τὸν γιατρὸ Πausanία σχετικά μὲ τὸν ἔλλαβορισμὸ τοῦ στρατηγοῦ Κρατεροῦ (βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 29).

1b. Ἴω. Ζωναρ., *Ἐπιτ. ἱστ.* 4, 8:

Καὶ τῆς ἱατρικῆς δὲ οὐ τὸ θεωρητικὸν μετῆι μόνον [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] ἀλλὰ καὶ τὴν πράξιν αὐτήν.

Καὶ δὲν ἀσχολοῦνταν [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] μόνο μὲ τὸ θεωρητικὸ μέρος τῆς ἱατρικῆς ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν (ιατρικὴν) πράξιν.

Εἶναι σαφὲς ὅτι ὁ Ζωναρᾶς ἀντλεῖ τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ μία ἀπὸ τῆς πηγῆς του γιὰ τὸ τμήμα τοῦ ἔργου ποὺ ἀφορᾷ τὸν Ἀλέξανδρο (βλ. app. font.). Βλ. καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 19, ὑποσημ. 2.

2. Πλούταρχ., *Ἀλέξ.* 41, 6

Πρόκειται γιὰ τὸ χωρίο ποὺ ἀφορᾷ τὸν ἔλλαβορισμὸ τοῦ Κρατεροῦ ἀπὸ τὸν γιατρὸ Πausanία, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 29 («Πausanίας»).

3. Διόδ. Σικελ., *Ἰστ. Βιβλιοθ.* 17, 64, 3:

Ἀλέξανδρος δὲ μετὰ τὴν νίκην θάψας τοὺς τετελευτηκότας ἐπέβαλε τοῖς Ἀρβήλοις καὶ πολλὴν μὲν εὐρεν ἀφθονίαν τῆς τροφῆς, οὐκ ὀλίγον δὲ κόσμον καὶ γάζαν βαρβαρικὴν, ἀργυρίου δὲ τάλαντα τρισχίλια. συλλογισάμενος δὲ τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι φθορὰν τοῦ περιέχοντος ἀέρος διὰ τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν εὐθύς ἀνέζευξε καὶ κατήντησε μετὰ πάσης τῆς δυνάμεως εἰς Βαβυλῶνα.

Ὁ Ἀλέξανδρος ὕστερα ἀπὸ τὴ νίκη του, ἀφοῦ ἔθαψε τοὺς νεκροὺς, μπῆκε στὰ Ἄρβηλα καὶ βρῆκε μεγάλη ἀφθονία τροφίμων, καὶ ὄχι λίγα πολύτιμα ἐνδύματα⁷⁶ καὶ βαρβαρικό θησαυρό⁷⁷ καὶ τρεῖς χιλιάδες τάλαντα ἀργυρίου⁷⁸. Ἐπειδὴ ὁμως ἔλαβε ὑπ' ὄψιν του τὴ μόλυνση τοῦ περιβάλλοντος ἀέρα ποὺ μποροῦσε νὰ συμβεῖ ἐξ αἰτίας τοῦ πληθους τῶν νεκρῶν, ἀναχώρησε ἀμέσως καὶ ἔφθασε μὲ ὅλη τὴ στρατιωτικὴ δύναμή του στὴ Βαβυλῶνα.

συλλογισάμενος δὲ τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι φθορὰν τοῦ περιέχοντος ἀέρος διὰ τὸ πλῆθος τῶν νεκρῶν

Ἡ περιγραφή αὐτὴ θυμίζει τὴ μόλυνση τοῦ ἀέρα, τὴν ὁποία πολὺ παλαιότερα ὁ Ἐμπεδοκλῆς θεώρησε ὡς αἰτία νοσηρότητας τῶν κατοίκων τοῦ Σελινοῦντα. Κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιο (*Βίοι φιλοσ.* 8, 70 = Ἐμπεδ., ἀπ. 1 D.-K.), στὸν Σελινοῦντα τῆς Σικελίας εἶχε ἐνσκήψει λοιμὸς ποὺ ὀφειλόταν στὶς ἀναθυμιάσεις τοῦ γειτονικοῦ ποταμοῦ· ἐξ αἰτίας αὐτοῦ οἱ κάτοικοι πέθαιναν, ἐνῶ ἐπὶ πλέον οἱ γυναῖκες δὲν μποροῦσαν νὰ γεννήσουν. Τὴν αἰτία τοῦ κακοῦ ὑποψιάσθηκε ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ ὁποῖος ἐξέτρεψε τὰ νερά δύο ἄλλων ποταμῶν πρὸς τὸ μολυσμένο ποτάμι· ἔτσι τὰ νερά του καθαρίσθηκαν, καὶ ἡ νόσος ἐξαλείφθηκε. Κάτι παρόμοιο ἔπραξε ὁ Ἐμπεδοκλῆς (πρβ. ἀπ. 14 D.-K.) καὶ στὴν πατρίδα του, τὸν Ἀκράγαντα, ὅπου δημιουργήθηκε ἐξαιρετικὰ νοσηρὴ ἀτμόσφαιρα, μᾶλλον ἐξ αἰτίας τῆς παρατεταμένης ἀπνοίας· στὴν περίπτωσι αὐτῇ ὁ φιλόσοφος διέταξε νὰ ἀνοίξουν μιὰ ὀπή στοὺς βράχους ποὺ βρισκόνταν στὸ βόρειο μέρος τῆς πόλεως, ὥστε νὰ πνεύσει ἀπὸ ἐκεῖ ὑγιεινὸς ἀνεμὸς καὶ νὰ καθαρῖσει τὴν ἀτμόσφαιρα. Σχετικὰ βλ. καὶ Pollak, *Ἡ ἱατρικὴ στὴν Αρχαιότητα*, σσ. 118-119· βλ. ἀκόμη Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 101 καὶ 336. Γιὰ τὴ μνεία τῆς πρώτης ἐνέργειας τοῦ Ἐμπεδοκλῆ βλ. ἐπίσης Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», σ. 89, ὑποσημ. 7, ὅπου ἡ συγγρ. παρανοεῖ τὴν ἀρχαία πηγὴ καὶ ἀποδίδει στὸν Ἐμπεδοκλῆ τὴν ἀντίθετη ἐνέργεια ἀπὸ ἐκείνη στὴν ὁποία προέβη («γιὰ νὰ προλάβει τὴν μετάδοσι λοιμῶδους νοσήματος ἔφραξε μὲ ψηλὸ φράχτη τὴ στενὴ δίοδο μεταξὺ δύο βουνῶν»), καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 20-21. Σαφέστερη ἐκφρασι τῆς ἀπόψεως γιὰ τὴ διάδοσι τῆς μόλυνσεως μέσῳ τοῦ ἀέρα ἐντοπίζεται στὸ ἱπποκρατικὸ *Περὶ φουσῶν* 5 [VI 96, 12-19 L.]: *Ὅτι μὲν οὖν μεγάλη κοινωνὴ ἅπασι τοῖσι ζῴοισι τοῦ ἥερος ἐστίν, εἴρηται μετὰ τοῦτο τοίνυν εὐθέως ρητέον, ὅτι οὐκ ἄλλοθεν ποθεν εἰκὸς ἐστὶ γίνεσθαι τὰς ἀρρωστίας μάλιστα, ἢ ἐντεῦθεν, ὅταν τοῦτο ἢ πλέον, ἢ ἔλασσον, ἢ καὶ ἄθροώτερον, ἢ μεμιασμένον νοσηροῖσι μιάσμασιν, ἐς τὸ σῶμα ἐσέλθῃ. περὶ μὲν οὖν ὄλου τοῦ πρήγματος ἀρκέει μοι ταῦτα. μετὰ δὲ ταῦτα πρὸς αὐτὰ τὰ ἔργα τῶ λόγῳ πορευθεῖς, ἐπιδείξω τὰ νοσήματα τούτου ἀπόγονά τε καὶ ἔκγονα πάντα ἔδοντα· ὁ.π. 6 [VI 98, 2-3 L.]: Ὅ μὲν οὖν κοινὸς πυρετὸς διὰ τοῦτο τοιοῦτός ἐστιν, ὅτι πνεῦμα τῶντὸ πάντες ἔλκουσιν, καὶ λίγο παρακάτω, στὸ ἴδιο κεφ. [VI 98, 10-13 L.]: Ὅκόταν μὲν οὖν ὁ ἀήρ τοιοῦτοῖσι χρωσθῆ μιάσμασιν, ἃ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει πολέμιά ἐστιν, ἀνθρωποὶ τότε νοσέουσιν· ὅταν δὲ ἐτέρῳ τινὶ ἔθνει ζῶων ἀνάρμοστος ὁ ἥρ γένηται, κείνα τότε νοσέουσιν. Ἐπίσης ἡ διαφθορὰ ἀέρος ἢ ἡ τροπὴ ἀέρος προβάλλεται ὡς αἰτία τοῦ λοιμοῦ ἀπὸ τὸν Γαλην., *Π. διαφ. πυρετ.* 1, 6 [VII 289, 13 κ.έ. K.]: Κατὰ δὲ τὰς λοιμῶδεις καταστάσεις ἢ εἰσπνοὴ μάλιστα αἰτία. γίνεται μὲν γάρ ποτε καὶ διὰ τοὺς ἐν τῷ σώματι χυμοὺς ἐπιτηδεῖους πρὸς σῆψιν ὑπάρχοντας, ὅταν ἀφορμὴν τινὰ βραχειῶν ἐκ τοῦ περιέχοντος εἰς ἀρχὴν πυρετοῦ λάβῃ τὸ ζῶον· ὡς τὰ πολλὰ δὲ ἐκ τῆς ἀναπνοῆς ἀρχεται τοῦ περὶξ ἀέρος ὑπὸ σηπεδονῶδους ἀναθυμιάσεως μιανθέντος. ἢ δὲ ἀρχὴ τῆς σηπεδόνος ἦτο πλῆθος τι νεκρῶν*

76. Βλ. καὶ Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 5, 1, 10: pretiosae vestes.

77. Βλ. καὶ Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 5, 1, 10: regia supellectile ditique gaza repleta (ἐννοεῖ προφανῶς τὸν βασιλικὸ θησαυρό).

78. Βλ. Ἀρριαν., *Ἀλεξ. ἀνάβ.* 3, 15, 5: τὰ χρήματα δὲ ἐγκατελήφθη καὶ ἡ κατασκευὴ πᾶσα ...

έστι μὴ καυθέντων, ὡς ἐν πολέμοις εἴωθε συμπίπτειν· ἢ ἐκ τελμάτων τινῶν, ἢ λιμνῶν ἀναθυμιάσεως ὥρα θέρους· ἔστι δ' ὅτε κατάρχει μὲν ἄμετρος θερμασία τοῦ περιέχοντος, ὡς ἐπὶ τοῦ καταλαβόντος Ἀθηναίουσ λιομοῦ, καθά φησιν ὁ Θουκυδίδης ... [Γαλην.], Ὅρ. ἰατρ. 153 [XIX 391, 14-392, 4 K.], κ.ἄ. Βλ. ἀκόμη Pollak, *Ἡ ἱατρικὴ στὴν Ἀρχαιότητα*, σ. 357· Ο. Temkin, «A Historical Analysis of the Concept of Inflection», στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου *The Double Face of Janus and Other Essays in the History of Medicine*, Baltimore - London 1997, σσ. 456-471· K.-H. Leven, «Miasma und Metadosis - Antike Vorstellungen von Ansteckung», *MGG* 11 (1993) 43-72· J. Jouanna, «Air, miasme et contagion à l'époque d'Hippocrate et survivance des miasme dans la médecine posthippocratique», στὸ: S. Bazin-Tacchella - D. Quéruel - É. Samama (ἐκδ.), *Air, miasme et contagion. Les épidémies dans l'antiquité et au moyen âge*, Langres 2001, σσ. 9-28· P. Potter, «Miasma», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 615-616 (ὄπου καὶ ἐπὶ πλέον βιβλιογραφία), κ.ἄ.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴ χρήση τῆς μετοχῆς *συλλογισάμενος* σὲ ἀνάλογα συμφραζόμενα βλ. Σωρ., Ἴπποκρ. βίος 7 [CMG V, σ. 176, 16-17]: *συλλογισάμενος δέ [sc. Ἴπποκράτης] τὴν νόσον ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν ἤξειν*.

β') Γιὰ τὴν καταγραφή (συγγραφή;) ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο φαρμάκων ἢ ἄλλων θεραπευτικῶν ὑποδείξεων

4) Τὸ περιεχόμενο κάποιων ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὶς ὁποῖες εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ Πλούταρχος.

Τὴν ἄποψη αὐτὴ ὑποστήριξε ὁ Greenwalt, «Medical Arts», σ. 220.

5) Τὸ γεγονός ὅτι διασώθηκε τὸ ὀφθαλμικὸ φάρμακο (*στίμι*) τὸ ὁποῖο παραδίδεται ἀπὸ τὸν Ἀέτιο καὶ ἀποδίδεται στὸν Ἀλέξανδρο (βλ. παρακάτω, ἀπ. 6).

Βλ. Greenwalt, «Medical Arts», σ. 220. Σημειῶνω ὁμως ὅτι ὅλα τὰ παραπάνω τὰ θεωρῶ ἐξαιρετικὰ ἀμφίβολα.

II. Ἀποσπάσματα

6. Ὀφθαλμικὸ φάρμακο

Στὸ ἔβδομο βιβλίον τοῦ συγγράμματος τοῦ γιατροῦ Ἀετίου τοῦ Ἀμιδινοῦ (6ος αἰ. μ.Χ.) παραδίδεται ἓνα ὀφθαλμικὸ φάρμακο (*στίμι*) τὸ ὁποῖο ἐνδείκνυται γιὰ ὄσους ὑποφέρουν ἀπὸ συνεχῆ δακρύρροια καὶ φλεγμαίνουσι τὰ βλέφαρά τους μὲ ἀποτέλεσμα τὴν πτώση τῶν τριχῶν· τὸ φάρμακο αὐτὸ ἀποδίδεται στὸν βασιλιὰ Ἀλέξανδρο, ὁ ὁποῖος πιστεύεται ὅτι πρέπει μᾶλλον νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο⁷⁹. βλ.:

Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 90 [CMG VIII/2, σ. 336, 10-16]:

Στίμι πρὸς τοὺς ῥυαδικοὺς τὸ Ἀλεξάνδρου βασιλέως πάνυ καλόν, ποιεῖ καὶ ἐπὶ τῶν πτίλων βλεφάρων. γῆς ἀμπελίτιδος, κρόκου, νάρδου Κελτικῆς ἴσα, κόψας φύρα τῶ

79. Βλ. καὶ Maxwell-Stuart, «A Medical Recipe», σσ. 321-323· ἀκόμη Greenwalt, «Medical Arts», σ. 220. Ἀπὸ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία βλ. Pansier, «Repertorium ocularium, I.», σ. 477 (λ. «Alexander rex»).

μέλιτι καὶ βαλῶν ἐν χυτρίδιῳ καὶ πωμάσας πώματι τρήμα [τρήμα<τα>]⁸⁰ ἔχοντι καὶ χρίσας, τίθει ἐπ' ἀνθράκων καὶ μὴ ρίπιζε· ὅταν δὲ μηκέτι ἀτμός ζοφώδης διὰ τῶν τρημάτων ἀναβαίνοι, ἄρον ἐκ τοῦ πυρός καὶ ἕα ψυγῆναι, ἔπειτα κόψας, σήσας καὶ λεάνας χνοωδέστατα, χρῶ στιμμίζων.

Στίμμι τοῦ βασιλιᾶ Ἀλεξάνδρου πολὺ καλὸ γιὰ ὅσους πάσχουν ἀπὸ συνεχῆ δακρύρροια, ὠφελεῖ καὶ στὰ βλέφαρα ποὺ πάσχουν ἀπὸ πτίλωση. Ἀφοῦ κονιορτοποιήσεις ἴση ποσότητα γῆς ἀμπελίτιδας, κρόκου καὶ κελτικῆς νάρδου, ἀνακάτεψέ τα μὲ τὸ μέλι, καὶ ἀφοῦ τὰ βάλεις σὲ μιὰ μικρὴ χύτρα καὶ τὴν κλείσεις μὲ καπάκι ποὺ ἔχει τρύπα [τρῦπες?] καὶ καλύψεις τὸ καπάκι μὲ πηλό⁸¹, τοποθέτησέ τὴν πάνω σὲ κάρβουνα καὶ μὴ τὰ κάνεις ἀέρα. Ὅταν πλέον δὲν βγαίνει ἀπὸ τὶς τρύπες σκοῦρος ἀτμός, πάρτην ἀπὸ τὴ φωτιά καὶ ἄφησέ τὴν νὰ κρυώσει. Ἐπειτα ἀφοῦ κονιορτοποιήσεις, κοσκινίσεις καὶ κάνεις λεῖο σὰν χνούδι (τὸ περιεχόμενον τῆς χύτρας), χρησιμοποίησέ το βάφοντας μαῦρα τὰ βλέφαρα.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν παράδοση τοῦ παραπάνω φαρμακευτικοῦ σκευάσματος τοῦ Ἀλεξάνδρου διευκρινίζω ὅτι αὐτὸ παραδίδεται ἐνσωματωμένο στὸ κεφάλαιο τοῦ Ἀετίου τὸ ὁποῖο φέρει τὸν τίτλο *Περὶ ῥυάδων ὀφθαλμῶν* (*Λόγ. ἰατρ.* 7, 90 [CMG VIII/2, σ. 335, 12]). Σὲ τμῆμα τῆς χειρόγραφης παραδόσεως ὁ τίτλος ἔχει τὴν ἀκόλουθη μορφή: *Περὶ ῥυάδων ὀφθαλμῶν καὶ στίμμι πρὸς τοὺς ῥυαδικούς Ἀλεξάνδρου βασιλέως* (βλ. κριτ. ὑπόμν.). Βλ. καὶ Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 41 [CMG VIII/2, σ. 295, 10-12]: *κάλλιστον δ' ἐπ' αὐτῶν ξηρίον τὸ ἐπιγεγραμμένον Ἀλεξάνδρου βασιλέως, διὰ κρόκου καὶ <νάρδου> Κελτικῆς καὶ ἀμπελίτιδος γῆς σκευαζόμενον.*

Ἐπίσης πρὶν ἀπὸ τὸν εἰδικότερο σχολιασμὸ τοῦ ἀποσπάσματος αὐτοῦ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ προκαταρκτικὴ παρατήρηση. Τὸ *στίμμι* ἀποτελοῦσε μεταλλικὸ χρωστικὸ ὑλικό, ποὺ χρησιμοποιοῦνταν κυρίως γιὰ τὸν καλλωπισμὸ τῶν ματιῶν τῶν γυναικῶν, ἀλλὰ καὶ γιὰ θεραπευτικούς σκοπούς. Τὸ φάρμακο ὅμως ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ἀλέξανδρο χαρακτηρίζεται *στίμμι*, χωρὶς τὸ ὑλικὸ αὐτὸ νὰ καταγράφεται μεταξὺ τῶν συστατικῶν του· ἐπίσης τὸ *στίμμι* (γιὰ τὴ σύνθεσή του βλ. στὸ ἐπόμενο σχόλιο) δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴ μίξη τῆς ἀμπελίτιδας γῆς, τοῦ κρόκου καὶ τῆς κελτικῆς νάρδου. Ἀκόμη, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου τονίζεται ἡ δράση τοῦ φαρμάκου ὅσον ἀφορᾶ δύο ὀφθαλμικὲς παθήσεις, στὸ τέλος τοῦ κειμένου, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ χρῆση του, δηλώνεται μόνον ἡ χρώση τῶν βλεφάρων (*στιμμίζων*). Προφανῶς λοιπὸν τὸ ἐξεταζόμενον σκευάσμα χαρακτηρίζεται *στίμμι* καταχρηστικά (ἀφοῦ δὲν περιέχει τὸ ὑλικὸ αὐτό), πιθανὸν ἐπειδὴ ἔχει τὸ ἴδιο χρωστικὸ ἀποτέλεσμα μὲ ἐκεῖνο, καὶ ἀπὸ τοὺς σύγχρονους μελετητὲς θεωρεῖται *κολλύριον* ἐξ αἰτίας τῆς θεραπευτικῆς δράσεώς του στὶς δύο κατονομαζόμενες ὀφθαλμικὲς νόσους· βλ. Pansier, «Repertorium oculo-rum, I.», σ. 477 («collyre»)· Maxwell-Stuart, «A Medical Recipe», σ. 321 («eye-salve»), κ.ἄ.

Στίμμι

Τὸ *στίμμι* εἶναι αἰγυπτιακὴ λέξη, βλ. Πολυδ., *Ὄνομαστ.* 5, 101: *καὶ ἡ στίμμις παρ' Ἰωνι ἐν Ὀμφάλῃ* (TGF, σ. 736. 25 N2), καὶ κριτ. ὑπόμν.: *στίμμις ἡ εἰς τὰ ὄμματα χρήσιμος, Αἰγυπτίων μὲν ἐστὶ φωνή ..., ποὺ δηλώνει μιὰ χρωστικὴ οὐσία, κονιορτοποιημένο ἀντιμόνιο* (Durling, βλ. παρακάτω, στὴ βιβλιογραφία) ἢ θεϊκὸ ἀντιμόνιο (Spencer, βλ. παρακάτω, στὴ βιβλιογραφία). Βλ. καὶ

80. Στὸ ἐξεταζόμενον χωρίο ὁποσδήποτε ὑπάρχει κάποιο σφάλμα στὴν παράδοσή του· ἐνῶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει ἡ ὑπόδειξη ὅτι τὸ καπάκι τῆς χύτρας πρέπει νὰ ἔχει μιὰ τρύπα (*πώματι τρήμα ἔχοντι*), λίγο παρακάτω γίνεται λόγος γιὰ τὸν καπνὸ ποὺ βγαίνει διὰ τῶν τρημάτων.

81. Φυσικὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τρύπα.

Γαλην., *Π. κράσ. και δυν. άπλ. φαρμ.* 9, 3 [XII 236, 8-12 K.]· [Ιω. Ζωναρ.], *Λεξ.*, σ 1677, 23: *στίμμι. είδος βάμματος, κ.ά.* Ό Διοσκουρίδης, *Π. ύλ. ίατρ.* 5, 84 [III 55, 20-56, 17 Wellm.], τὸ καταγράφει ὡς *στίβι* καὶ σημειώνει ὅτι (αὐτόθι [III 56, 3-6 Wellm.]) *δύναμιν δὲ ἔχει ... ἀπουλωτικὴν ἑλκῶν καὶ καθαρτικὴν ῥυπαριῶν καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς ἑλκῶν.* Ὡς *στίμ(μ)ι* καὶ *στίβι* μνημονεύει τὸ φάρμακο αὐτὸ ὁ Πλίνιος, *Nat. hist.* 33, 101 [V 139, 20 Ian - Mayhoff]: *stimi appellat, alii stibi.* Βλ. ἀκόμη Ὀρειβ., *Ίατρ. συν.* 13, λ. *στίμι* [CMG VI/1/2, σ. 176, 3-11]· *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 2, 56 [CMG VI/3, σ. 49, 11-13]· Ἀέτ., *Λόγ. ίατρ.* 2, 73 [CMG VIII/1, σ. 176, 3-5]· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ίατρ.* 7, 3 [CMG IX/2, σ. 262, 24-25], κ.ά. Τὸ ἀντίστοιχο ῥῆμα εἶναι *στιμμίζω* καὶ σημαίνει «βάφω τὰ βλέφαρα μαῦρα», «τὰ μαυρίζω μὲ στίμμι»· βλ. *LSJ*, λ. *στιβίζομαι, στιμμίζω*, καὶ *GI*, λ. *στίμμι ἢ στίμι, στιμ(μ)ίζω* καὶ *στίμμισμα.* Ὁ Maxwell-Stuart, «A Medical Recipe», σ. 321, μεταφράζει τὸ *στίμμι* ὡς «The excellent eye-salve of King Alexander».

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 29 καὶ 368, λ. *Stibium*· πρβ. καὶ σ. 14· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. Iv, λ. *Stibium*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 299, λ. *στίμμι.*

πρὸς τοὺς ῥυαδικοὺς

Γιὰ τὴ *ῥυάδα* καὶ τοὺς *ῥυαδικοὺς* βλ. παραπάνω, σσ. 306-307.

ἐπὶ τῶν πτίλων βλεφάρων

Πτίλος χαρακτηρίζεται αὐτὸς ποὺ πάσχει ἀπὸ *πτίλωσιν*· πρβ. Γαλην., *Π. κράσ. και δυν. άπλ. φαρμ.* 7, 11 [XII 62, 7-8 K.]· *χρῶνται δὲ τοῖς δριμυτέροις μὲν [sc. φαρμάκοις] ἐπὶ τε τῶν πτίλων ὀνομαζομένων βλεφάρων*· ὁ.π. 8, 16 [XII 103, 14-17 K.] (πτίλα βλέφαρα), κ.ά. Ἡ *πτίλωσις* εἶναι ὀφθαλμικὸ νόσημα κατὰ τὸ ὁποῖο δημιουργεῖται φλεγμονὴ καὶ οἴδημα στὰ ἄκρα τῶν βλεφάρων καὶ πέφτουν οἱ βλεφαρίδες· πρβ. Γαλην., *Θεραπ. μέθ.* 14, 17 [X 1004, 8-10 K.]· *ὀφίαισις δὲ καὶ ἀλωπεκία καὶ ἡ πτίλωσις ἐκ τοῦ γένους ἐστὶ τῶν νοσημάτων, ἐν οἷς ἀπόλωλέ τι τῶν κατὰ φύσιν*· ὁ.π. 14, 18 [X 1014, 12-14 K.]· Ἀλεξ. Τραλλ., *Π. ὀφθαλμ.* 1 [σσ. 146, 26-148, 2 Puschm.], κ.ά.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 278, λ. *πτίλος* καὶ *πτίλωσις*, ἡ.

γῆς ἀμπελίτιδος

Πρόκειται γιὰ εἶδος *γῆς* (χώματος) ποὺ ὑπῆρχε στὴ Σελεύκεια τῆς Συρίας· ἡ καλύτερη ἀμπελίτιδα γῆ ἦταν ἡ *μέλαινα*· βλ. Διοσκουρ., *Π. ύλ. ίατρ.* 5, 160 [III 107, 7-16 Wellm.]· εἰδικότερα γιὰ τὴν ὀφθαλμικὴ χρῆση τῆς βλ. αὐτόθι [III 107, 13-14 Wellm.]· *παραλαμβάνεται δὲ καὶ πρὸς κ α λ λ ι β λ ε φ α ρ α καὶ βαφὰς τριχῶν.*

Βλ. ἀκόμη Maxwell-Stuart, «A Medical Recipe», σσ. 321-322 (: μὲ βάση τὸν Πλίνιο πιστεύει ὅτι πρόκειται γιὰ κάποιο εἶδος ἀσφάλτου), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 102, λ. *γῆ ἀμπελίτις* (δὲν προτείνει κάποια ταύτιση οὔτε κάνει λόγο γιὰ τὴ σύνθεσή της).

κρόκου

Γιὰ τὸν *κρόκον* βλ. παραπάνω, σ. 322. Ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει τὴ χρῆση τοῦ κρόκου σὲ ὀφθαλμικὴ πάθηση, βλ. *Π. ύλ. ίατρ.* 1, 26 [I 31, 1-2 Wellm.]· *ῥεῦμά τε ὀφθαλμῶν ἐπιχρίομενος [καὶ ἐγχριόμενος] [sc. ὁ κρόκος] στέλλει σὺν γάλακτι γυναικείῳ.*

νάρδου Κελτικῆς

Γιὰ τὴν *Κελτικὴν νάρδον* βλ. παραπάνω, σ. 321 (ὅπου λόγος λόγος καὶ γενικὰ γιὰ τὴν νάρδον). Ὁ Διοσκουρίδης δὲν καταγράφει θεραπευτικὴ δράση τῆς γιὰ ὀφθαλμικὰ νοσήματα, σημειώνει ὁμως (*Π. ύλ. ίατρ.* 1, 8 [I 13, 18 Wellm.]) ὅτι *δύναται δὲ ὅσα καὶ ἡ Συριακὴ [sc. νάρδος].* Πράγματι στὸ προηγούμενο λήμμα τοῦ ἴδιου ἔργου του ὁ Ἀναζαρβέας γιαιτρός σημειώνει, *Π. ύλ. ίατρ.* 1, 7 [I 12, 17-18 Wellm.]· *ποιοῦσι [sc. ἡ Ἰνδικὴ καὶ ἡ Συριακὴ νάρδος] καὶ πρὸς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς μυθήσεις τῶν βλεφάρων, στύφουσαι καὶ δασύνουσαι τὰς βλεφαρίδας.*

πωμασας πώματι τρήμα [τρήμα<τα>?] ἔχοντι καὶ χρίσας

Στὸ κείμενο γίνεται λόγος γιὰ τὸν πωματισμὸ τῆς χύτρας καὶ τὴν ἐπάλειψή της· παρ' ὅλο

πού ἐδῶ ἡ διατύπωση τοῦ Διοσκουρίδη εἶναι ἐλλειπτική, πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὸ νόημα τοῦ χωρίου εἶναι τὸ ἐξῆς: Ἀφοῦ τοποθετηθεῖ τὸ καπάκι στὴ χύτρα, πρέπει νὰ ἀλείψουμε μὲ πηλὸ τὸ σημεῖο ἐπαφῆς του μὲ τὴ χύτρα ἀλλὰ καὶ τὸ πάνω μέρος του, ὥστε τὸ κλείσιμο νὰ εἶναι ἀεροστεγές· ἀνοικτὴ πρέπει νὰ παραμείνει μόνον ἡ ὀπή (ὀπές;) τοῦ καπακιου γιὰ νὰ βγαίνει ὁ ἀτμός καὶ ἐπίσης νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα ὁ γιατρός νὰ ἐλέγχει τὸ χρῶμα τοῦ ἀτμοῦ. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο ἡ δοτικὴ πηλῶ εἶναι δυνατὸν νὰ σημαίνει εἴτε ὅτι γιὰ τὸν γιατρό ἦταν εὐνόητο τὸ ὑλικὸ μὲ τὸ ὁποῖο θὰ γινόταν ἡ χρίσις εἴτε ὅτι δὲν εἶχε ιδιαίτερη σημασία τὸ εἶδος τοῦ πηλοῦ. Ἔτσι στὸ ἔργο τοῦ Διοσκουρίδη ἐντοπίζονται ἀνάλογα χωρία, σὲ ἄλλα ἀπὸ τὰ ὁποῖα γίνεται ἀπλῶς λόγος γιὰ περιχρίση τοῦ στόματος τοῦ ἀγγείου, ὅπως π.χ. Π. ὕλ. *ιατρ.* 5, 88 [III 61, 19 Wellm.]: τὸ δὲ στόμα αὐτοῦ [sc. τοῦ ἀγγείου] πωμάσαντες καὶ περιχρίσαντες· ὁ.π. 5, 75 [III 44, 7-9 Wellm.]: καὶ περιπλάσας τὸ πῶμα κατατετηγμένον συνεχέσιν ὀπαῖς δὸς εἰς κάμινον κεραμεικὴν <ὀπτᾶν>, καὶ ὁ.π. 5, 81 [III 54, 20-55, 1 Wellm.]: οἱ δὲ εἰς κύθραν ὠμὴν βαλόντες τὰ πέταλα, ὡς εἴρηται, ἐν καμίνῳ ἐντιθέασιν ἢ ἐπὶ ἐσχάρας, περιπλάσαντες τὸ πῶμα καὶ ὀλίγην δόντες ἀναπνοήν, σὲ ἄλλα γιὰ χρίση μὲ πηλὸ, ὅπως π.χ. Π. ὕλ. *ιατρ.* 2, 16 [I 127, 6-7 Wellm.]: <καί> περιχρίεται πηλῶ τὸ πῶμα τῆς χύτρας καὶ ὀπτᾶται ἐν καμίνῳ, καὶ Π. ἀπλ. *φαρμ.* 1, 56 [III 173, 4-6 Wellm.]: δεῖ δὲ πωμάσαντα τὴν χύτραν καὶ περιπλάσαντα πηλῶ τιτράναι κατὰ μέσον τὸ πῶμα καὶ οὕτως δέχεσθαι εἰς τὴν εὐρυχωρίαν τοῦ ὠτός τὸν ἀτμόν, καὶ σὲ ἓνα μόνον ὑποδεικνύεται ὅτι ὁ πηλὸς πρέπει νὰ εἶναι κεραμεικός, Π. ὕλ. *ιατρ.* 5, 76 [III 45, 7-8 Wellm.]: πωμασθεῖσα δὲ ἡ κύθρα καὶ περιπλασθεῖσα πηλῶ κεραμεικῶ δίδεται εἰς κάμινον. Βλ. ἀκόμη Ἀέτ., *Λόγ. ιατρ.* 15, 15 [σ. 78, 1-2 Ζερβ.]: χύτραν καινήν λαβὼν χρίσον ἐξῶθεν ὄλην πηλῶ κεραμεικῶ καὶ ξήραινε· στὸν ἴδιο, ὁ.π. 15, 16 [σ. 103, 1-5 Ζερβ.]: καίε δὲ τὰς ἀσπίδας ἐν χύτρα προχρίσας ὄλην τὴν χύτραν ἐξῶθεν εἰς πάχος κεραμεικῶ πηλῶ ... πωμάσας ἀσφαλῶς τὸ πῶμα καταλιπὼν ἐν αὐτῷ δύο ἢ τρεῖς τρύπας, ὑπόκαιε μέχρι οὗ ὁ ἀναφερόμενος ἀτμός καθαρὸς γένηται, κ.ἄ.

Τὸ ἴδιο φάρμακο, ἀποδιδόμενον ἐπίσης στὸν Ἀλέξανδρο, παρατίθεται καὶ ἀπὸ τὸν Νικόλαο Μυρεψό (13ος/14ος αἰ.) καὶ τὸν Ἄραβα γιατρό Μεσουέ (10ος/11ος αἰ. μ.Χ.)⁸².

7. Ἀντίδοτος πικρά

Στὸ *Antidotarium Cantabrigiense*⁸³, μεταξὺ τῶν λοιπῶν σκευασιῶν, ὑπάρχει καὶ μία ἀντίδοτος πικρά ἡ ὁποία συντέθηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο⁸⁴ καὶ ἐνδείκνυται γιὰ ἀρκετὲς καὶ σημαντικὲς ἀσθένειες· βλ.:

Antid. Cant. [σ. 164, 7-11 Sigerist]:

Antidotum pigra magni Alexandri Macedonici, quod est ad capitis dolorem, ad caliginem oculorum et ad epilepticos et epar et splen vel ad desparationem stomachi et ad elephantiosos. Rp. hec: crocum, cinamum, spicam, asarum, cassiam, mastice, xylobalsamum, carprobalsamum, squinantum, sucus absintii — ℞ III, aloë ℞ XXI, mel dispumatatum quod sufficit, dabis autem bibere ℞ I.

Ἀντίδοτο πικρὸ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα, τὸ ὁποῖο (ὠφελεῖ) σὲ πόνου τῆς κεφαλῆς, σὲ ἀμαύρωση τῶν ὀφθαλμῶν καὶ σὲ ἐπιληπτικούς, ἥπαρ, σπλῆνα καὶ σὲ διαταραχὴ τοῦ στομάχου καὶ σ' αὐτοὺς ποὺ πάσχουν ἀπὸ ἐλεφαντίαση. (Τὸ φάρμα-

82. Βλ. Pansier, «Repertorium oculariorum, I.», σ. 477 (τὸ ἑλληνικὸ κείμενο τοῦ Νικολάου Μυρεψοῦ εἶναι ἀνέκδοτο· συνήθως χρησιμοποιεῖται ἡ λατινικὴ μετάφρασή του).

83. Τὸ Ἀντιδοτάριο αὐτὸ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα *Cantabrigiensis* (Biblioth. Univ.) G. g. V. 35 (1567), 11ος αἰ., φφ. 427v-431v· βλ. Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 160.

84. Βλ. καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σσ. 170 καὶ 184.

κο) συντίθεται από τὰ ἐξῆς: κρόκο, κινάμωμο, ναρδόσταχυν, ἄσαρο, κασσία, μαστίχα, ξυλοβάλαμο, καρποβάλαμο, ἄνθος σχοίνου, ἐκχύλισμα ἀψινθίου τεσσεράμισυ οὐγγιές (ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα), ἐντεκάμισυ οὐγγιές ἄλογη, μέλι ποῦ ἔχει ἀφρὸ ὅσο εἶναι ἀρκετό. Θὰ δώσεις νὰ πιεῖ (ὁ ἀσθενής) μισή οὐγγιά.

Antidotum pigra

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀντιδότου (γενικά) βλ. Γαλην., Π. ἀντιδ. 1, 1 [XIV 1, 2-8 K.]: *Τὰς ἰωμένας τὰ πάθη δυνάμεις οὐκ ἐξώθεν ἐπιτιθεμένας, ἀλλ' εἴσω τοῦ σώματος λαμβανομένας ἀντιδότους ὀνομάζουσιν οἱ ἰατροί. τρεῖς δ' αὐτῶν εἰσιν αἱ πᾶσαι διαφοραί. τινὲς μὲν γὰρ ἔνεκα τῶν θανασίμων προσφέρονται φαρμάκων, τινὲς δὲ τῶν ἰοβόλων ὀνομαζομένων θηρίων, τινὲς δὲ τοῖς ἐκ φαύλης διαιτήτης γιγνομένοις πάθεσιν ἀρήγουσιν, καὶ ὁ.π. 2, 6 [XIV 135, 12-16 K.]: Καλεῖν μὲν οὖν ἔθος ἐστὶ τοῖς νεωτέροις ἰατροῖς ἀντιδότους οὐ μόνον ὅσα πρὸς τὰ θανάσιμα φάρμακα διδόναι, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ τῶν ἰοβόλων θηρίων δῆγματα, καὶ προσέτι πάθη, καὶ μάλιστα χρόνια, κατὰ τι τῶν σπλάγχων, ἢ ἀποστήματα. Πικρὰ ὀνομάζεται ἡ ἀντιδοτος, βασικὸ συστατικὸ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἄλογη βλ. Γαλην., Θεραπ. μέθ. 7, 11 [X 515, 15-516, 3 K.]: *χρῆ τοίνυν ἔχειν τὴν καλουμένην ἤδη πρὸς ἀπάντων τῶν ἰατρῶν πικράν, ἐσκευασμένην διττῶς, ἐξ ἀπλῆς τε καὶ πεπλυμένης ἄλογης. μίγνυται δὲ αὐτῇ κινναμώμου τε καὶ ξυλοβαλασάμου καὶ ἄσαρου καὶ νάρδου στάχυος καὶ κρόκου καὶ Χίας μαστίχης. ἔστωσαν δὲ ἐξ μὲν τούτων ἐκάστου δραχμαί, μόνης δὲ τῆς ἄλογης ἑκατόν.* Βλ. ἀκόμη Γαλην., Ὑγιειν. 6, 10 [VI 429, 1 κ.έ. K. = CMG V/4/2, σ. 188, 13 κ.έ.]: *καὶ διὰ τοῦτ' ἐπενοήθη καλῶς ἡ καλουμένη πικρὰ ..., καὶ Π. τῶν πεπονηθ. τόπ. 4, 2 [VIII 224, 1-3 K.]: λέγω δὲ διὰ τῆς ἄλογης, ὃ προσαγορεύουσιν ἔνιοι μὲν ἱερὰν πικράν, ἔνιοι δὲ ἀπλῶς πικράν. Πικραὶ ἀντιδοτοὶ εἶχαν συντεθεῖ ἢ χρησιμοποιοῦνταν ἀπλῶς ἀπὸ ἀρκετοῦς γιατροῦς γιὰ ποικίλα νοσήματα. Γιὰ τὴν ἄλογη, τίς θεραπευτικὴς χρήσεις τῆς καὶ τῆ σχετικῆ βιβλιογραφία βλ. καὶ σ. 195.**

Rp. hec

Δηλ. R(eci)p(it) haec. Ἐπακριβῶς ἡ ἀντίστοιχη ἀρχαιοελληνικὴ ἔκφραση εἶναι: *λαμβάνει*, δηλ. τὸ φάρμακο συντίθεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα ὑλικά· βλ. ἐνδεικτικὰ Γαλην., Π. ἀντιδ. 1, 15 [XIV 88, 10-11 K.]: *τέσσαρας μὲν τὰς πάσας δραχμάς ἡ ἀντιδοτος λαμβάνει τῆς χαλκίτεως.* Ἄλλες συνώνυμες λατινικὲς ἐκφράσεις εἶναι οἱ ἀκόλουθες, Scrib. Larg., *Compos.* 23 [σ. 23, 10 Sc.]: *accipit ... haec*· ὁ.π. 219 [σ. 97, 11 Sc.]: *habet ... haec*, καὶ ὁ.π. 24 [σ. 23, 18-19 Sc.]: *componitur ... ex his*. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 403.

ad caliginem oculorum

Μᾶλλον πρόκειται γιὰ ὀφθαλμικὸ νόσημα ποῦ προκαλοῦσε ἀμβλυωπία ἐξ αἰτίας ἀμαυρώσεως. Ἀμαύρωση προκαλοῦν ἀρκετὰ νοσήματα, ὅπως ἡ *μυδρίασις* ([Γαλην.], *Ὅρ. ἰατρ.* 340: XIX 435, 4-5 K.), ἡ *φθίσις* τοῦ ὀφθαλμοῦ (ὁ.π. 341: XIX 435, 6-7 K.), καὶ ἡ *ἀτροφία* (ὁ.π. 342: XIX 435, 8-9 K.), ἐνῶ δυσχέρεια στὴν ὄραση προκαλεῖ τὸ *γλαύκωμα* (ὁ.π. 344: XIX 435, 13-14 K.), ἐξ αἰτίας μεταβολῆς τῶν κατὰ φύσιν ὑγρῶν εἰς τὸ *γλαυκόν*, καὶ παντελῆ ἀπώλειά τῆς τῶν *ὑπόχυμα* (ὁ.π. 363: XIX 438, 11-16 K.), ἐξ αἰτίας πήξεως τοῦ *ὕδατῶδους ὑγροῦ*. Γιὰ τὴν ἀμβλυωπία (ποῦ εἶναι *ἀμυδρότης τοῦ ὀράν*) καὶ τὴν ἀμαύρωση (ποῦ εἶναι ὁ παντελής ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ *παραποδισμὸς τοῦ ὀράν*) καὶ τίς αἰτίες τοὺς ποῦ εἶναι ἐν μέρει κοινές βλ. Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 49 [CMG VIII/2, σσ. 303, 9-304, 6]: *Περὶ ἀμβλυωπίας*, καὶ ὁ.π. 7, 50 [CMG VIII/2, σσ. 304, 7-306, 28]: *Περὶ ἀμαυρώσεως*.

ad desparationem stomachi

Τὸν ὄρο *desparatio* δὲν τὸν ἔχω ἐντοπίσει οὔτε στὰ λεξικά οὔτε στὰ ἐκδεδομένα λατινικά κείμενα (ιατρικά ἢ μὴ). Ἐπίσης ὁ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 202, στὸν κατάλογο τῶν νοσημάτων ποῦ καταρτίζει στὸ τέλος τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀντιδοταρίων παραλείπει τὸ *ad desparationem stomachi*. Ὁ πλησιέστερος ὄρος ποῦ ἀπαντᾶται μία μόνο φορὰ στὸν Βιτρούβιο (*De archit.* 2, 9)

είναι ὁ *disparatio*, «χωρισμός». Π' αὐτὸν τὸν λόγο τὸν μεταφράζω γενικὰ ὡς «στομαχική διαταραχή». Ἄν βέβαια εἶναι ὀρθή ἡ γραφή *ad distemperancia sthomachi* ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Montpellier (Faculté de Médecine) lat. 185 (γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. λίγο παρακάτω, σ. 382), στὸ *distemperancia* θὰ μπορούσε νὰ λανθάνει τὸ *distemperatio* (ἢ «δυσκρασία»). Οὔτε ὁμως καὶ ὁ ὄρος αὐτὸς ἐντοπίζεται στὰ λεξικά· ἐκτὸς καὶ ἂν πρόκειται γιὰ ἀθησαύριστη λέξη, χρησιμοποιούμενη μόνο στὰ μεσαιωνικά γιαιτροσόφια ποὺ στὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τους εἶναι ἀνέκδοτα. Ἐπισημαίνω πάντως ὅτι ἡ *δυσκρασία* προκαλεῖ στομαχικὲς διαταραχάς· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 8, 3 [XIII 140, 15-17 K.]: *ἀλλ' ὁ γε καλούμενος ὑπὸ τῶν πολλῶν ὑπτασιασμός τοῦ στομάχου γίνεται μὲν καὶ κατὰ δυσκρασίαν ἠντιναοῦν ἄνευ κακίας ὑγρῶν ...* = Ἄετ., *Λόγ. ἱατρ.* 9, 9 [σ. 287, 7-8 Ζερβ.]. Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 7, 8 [II 303, 20 κ.έ. Puschm.]. 9, 2 [II 397, 5 κ.έ. Puschm.]. 9, 3 [II 429, 29-31 Puschm.]. Ἄετ., *Λόγ. ἱατρ.* 9, 10 [σ. 291, 6-8 Ζερβ.]. Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 37 [CMG IX/1, σ. 225, 2-3]. Στέφ., *Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Προγν.* 1, 8 [I 97, 27-31 Dietz = CMG XI/1/2, σ. 94, 8-12], κ.ἄ.

ad elephantiosos

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ νοσήματος αὐτοῦ (ἐλέφας) βλ. Γαλην., *Ὀρ. ἱατρ.* 296 [XIX 428, 3-6 K.]: *Ἐλέφας ἐστὶ πάθος παχὺ τὸ δέρμα καὶ ἀνώμαλον παρασκευάζον καὶ πελιδνὸν τὸ χρῶμα καὶ τὰ λευκὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀναβιβρώσκειται δὲ χειρῶν καὶ ποδῶν τὰ ἄκρα καὶ ἰχῶρα ἀφήσει πελιδνὸν καὶ δυσώδη. Οἱ πάσχοντες ἀπὸ τὴν ἀσθένεια αὐτὴ χαρακτηρίζονται ἐλεφαντιῶντες (ἢ τὸν ἐλέφαντα πάσχοντες/νοσοῦντες). Σχετικὰ μὲ τις αἰτίες, τὰ συμπτώματα, τις συνέπειές της καὶ τὴν προτεινόμενη θεραπευτικὴ ἀγωγή βλ. Ἄρετ., *Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ.* 2, 13 [CMG II, σσ. 85, 16-90, 22], καὶ *Χρον. νοῦσ. θερ.* 2, 13 [CMG II, σσ. 167, 27-170, 24]. Γαλην., *Π. μελ. χολ.* 4 [V 116, 4-8 K. = CMG V/4/1/1, σ. 77, 7-10]. *Π. τῶν ἐν νοσημ. αἰτ.* 7 [VII 29, 16-30, 6 K.]. *Π. τῶν π. φύσ. ὄγκ.* 14 [VII 727, 14-728, 1 K.]. *Π. ἀνωμ. δυσκρ.* 1 [VII 733, 1-8 K.]. *Π. τῶν ἐν σφυγμ. αἰτ.* 4, 25 [IX 202, 8-14 K.]. *Πρὸς Γλαύκ. θεραπ.* 2, 12 [XI 139, 3-140, 17 K.], ἐνῶ θεραπευτικὲς ὑποδείξεις ἐντοπίζονται στὰ συγγράμματα τοῦ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 3 [XII 827, 1 κ.έ. K.]: *Πρὸς τὰς ὀχθῶδεις διαθέσεις καὶ τοὺς ἐπὶ τοῦ προσώπου κνησμούς καὶ ἀρχὴν ἐλεφαντιάσεως.* τοῦ Ὀρειβ., *Ἱατρ. συν.* 6, 27 [CMG VI/1/1, σ. 183, 22-26], 8, 47 [CMG VI/1/1, σ. 300, 1-7], 45, 27-28 [CMG VI/1/1, σσ. 182, 20-190, 36], τοῦ Ἄετ., *Λόγ. ἱατρ.* 6, 16 [CMG VIII/2, σσ. 156, 24-157, 5], 8, 6 [CMG VIII/2, σσ. 407, 22-408, 3], 12, 66 [σσ. 114, 15-115, 6 Ζερβ.], 12, 67 [σσ. 121, 10-122, 13 Ζερβ.], τοῦ Παύλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 4, 1 [CMG IX/1, σσ. 317, 1-321, 26], κ.ἄ.*

Βλ. καὶ Α. Μ. Ieraci Bio, «Elephantiasis», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 249 (ὄπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

crocum

Γιὰ τὸν κρόκον (σαφράν) βλ. παραπάνω, σ. 322. Γιὰ τὴ χρήση του σὲ ὀφθαλμικὲς παθήσεις βλ. σ. 377.

cinamum

Γιὰ τὸ κιν(ν)άμμωμον, τοῦ ὁποῖου ἐστὶ πλείονα εἶδη, βλ. παραπάνω, σ. 321. Γιὰ τὴ δράση του σὲ νοσήματα τοῦ ἥπατος πρβ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 14 [I 20, 11 Wellm.]: *ποιεῖ δέ [sc. πᾶν κιν(ν)άμμωμον] καὶ πρὸς βήχας, κατάρρους, ὕδρωπας*. Βλ. καὶ σ. 235 (στὴν παρατήρηση σχετικὰ μὲ τὴν κασσία).

spicam

Πρόκειται γιὰ τὸν στάχυν τῆς Συριακῆς ἢ τῆς Ἰνδικῆς νάρδου, ἀφοῦ ὁ Διοσκουρίδης, κἀνοντας λόγο γιὰ τὰ διάφορα εἶδη τῆς νάρδου, ἀφ' ἐνὸς συνεξετάζει σὲ ἐνιαῖο λῆμμα τὰ δύο αὐτὰ εἶδη καὶ ἀφ' ἑτέρου καταγράφοντας τὴν φαρμακευτικὴν χρήση τους δὲν σημειώνει τὴν ἐξαίρεση κάποιου τμήματός τους (π.χ. κορμοῦ, φύλλων, στάχυος κτλ.)· σχετικὰ βλ. παραπάνω, σ. 323.

Ἀντίθετα στὰ σχετικὰ μὲ τὴν Κελτική νάρδο σημειώνει (Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 8 [I 13, 3-4 Wellm.]) ὅτι μόνων δὲ τῶν καυλῶν ἐστὶ καὶ τῶν ριζῶν ἢ χρήσις καὶ ἡ εὐωδία, ἐνῶ γιὰ τὴν ὀρεινὴ ὑποδεικνύει τὴν χρῆση μόνου τῆς ρίζας, ὁ.π. 1, 9 [I 14, 4-5 Wellm.]: *ποιεῖ δὲ ἡ ρίζα πρὸς ὅσα καὶ ἡ Κελτικὴ νάρδος, παρουσιάζοντας τὴν δράση τῆς ὁμοία μὲ ἐκείνην τῆς Κελτικῆς.*

Βλ. ἀκόμη André, *Les noms de plantes*, σ. 245, λ. *spica*.

cassiam

Γιὰ τὴν *κασ(σ)ίαν* βλ. παραπάνω, σ. 235. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ νοσήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐνδείκνυται τὸ ἀντίδοτο τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει θεραπευτικὴ δράση τῆς κασσίας μόνου γιὰ τὰ ὀφθαλμικά: βλ. Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 13 [I 18, 8-9 Wellm.]: *ἀρμόζει δὲ εἰς τὰ πρὸς ὁξυδερκίαν ὀφθαλμικά καὶ τὰ μαλάγματα.*

mastiche

Γιὰ τὴν *μαστίχα* βλ. παραπάνω, σ. 195. Πρβ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 70 [I 67, 10-11 Wellm.]: *ἐστὶ δὲ εὐστόμαχος, ἐρευκτική.*

xylobalsamum, caryobalsamum

Σχετικὰ μὲ τὸ *βάλσαμον* βλ. παραπάνω, σ. 322. Ὁ Διοσκουρίδης μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ὀφθαλμικὴν χρῆση μόνου τοῦ ὀποβαλσάμου, βλ. Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 9 [I 25, 18 Wellm.]: *σμήχων τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις.*

squinantum (squinanthos, scoenanthos)

Ὁ *σχ(ο)ῖνος* εἶναι *δένδρον γνώριμον*: βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 70 [I 66, 13-67, 18 Wellm.]· ἡ ρητίνη του εἶναι *εὐστόμαχος*, βλ. αὐτόθι [I 67, 10 Wellm.]. Βλ. καὶ παραπάνω σ. 195 (μαστίχα).

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 213, λ. Βροῦλον (*Juncus*), σ. 946, λ. Σχίνος, καὶ σσ. 783-791 (εἰδικ. σσ. 783-784), λ. Πιστακία: Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxvii, λ. *Juncus, schoenon* [= «βουῖρο»]: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 112, λ. *Juncus* (διάφορα εἶδη σχοίνου): André, *Les noms de plantes*, σ. 134, λ. *juncus*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 309, λ. *σχοῖνος* [= «βουῖρο»].

sucus absintii

Γιὰ τὸ *ἀψίνθιον* βλ. παραπάνω, σ. 231. Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ἐκχυλίσματός του στὰ νοσήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος στὸ κείμενο ποὺ σχολιάζεται ἐδῶ, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 3, 23 [II 31, 11-16 Wellm.]: *καὶ ὁ ὑπατιμισμὸς δὲ αὐτοῦ τοῦ ἀφεψήματος πρὸς ὠταλγίαν ἀφεψόμενον τε σὺν γλυκεῖ κατάπλασμα ὀφθαλμῶν περιόδυνόντων ἐστί. καταπλάσσεται δὲ καὶ πρὸς ὑποχόνδρια καὶ ἡπαρ καὶ στόμαχον ἐπάνω χρονίως πάσχοντα συνεκλειούμενον κηρωτῇ Κυπρίνῃ, πρὸς δὲ στόμαχον ῥοδίνῃ· ἀρμόζει δὲ καὶ σπληνικοῖς καὶ ὑδρωπικοῖς μιγέντων αὐτῶ σῦκων καὶ νίτρου καὶ αἰρίνου ἀλεύρου.*

aloe

Γιὰ τὴν *ἀλόην* βλ. παραπάνω, σ. 195. Στὸ ἀντίδοτο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἡ ἀλόη χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν στομαχικὴν δράση τῆς: βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 3, 22 [II 29, 6-9 Wellm.]: *δύναμιν δ' ἔχει ... στομάχου ἀποκαθαρικὴν κοχλιαρίων δυνεῖν πλήθος μεθ' ὕδατος ψυχροῦ ἢ γαλακτώδους πινομένη.*

mel dispumatum

Γιὰ τὸ *μέλι* γενικὰ βλ. παραπάνω, σ. 196, ἐνῶ γιὰ τὸ Ἄττικὸν μέλι βλ. παρακάτω, σ. 471. Κατὰ τὸν Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 2, 82 [I 166, 14-15 Wellm.], τὸ ὠμόν μέλι εἶναι *φυσῶδες κοιλίας καὶ βηχὸς ἐρεθιστικόν, ὅθεν ἐξηφρισμένῳ δεῖ χρῆσθαι* (τὸ ἀπηφρισμένον καὶ τὸ ἐξηφρισμένον χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐναλλακτικοὶ ὄροι γιὰ νὰ δηλώσουν τὸ μέλι ποὺ ἔχει ἀφρό).

Τὸ ἴδιο ἀντίδοτο ἐντοπίζεται καὶ σὲ διαφορὲς ἄλλες λατινικὲς συλλογὲς ἱατρικῶν συνταγῶν· ἐνδεικτικὰ σημειῶνῶ τις ἀκόλουθες δύο ποὺ παραδίδονται ἀπὸ τοὺς κώδικες:

α') Montpellier (Faculté de Médecine) lat. 185 (10ος/11ος αί.), φ. 164v⁸⁵:

Antidotum pigra Alexandri Macedoni, qui facit ad capitis dolorem, ad chaligines oculorum, ad epar, ad splen et ad distemperancia sthomiachi

β') Oxoniensis (Coll. Corp. Christi) 189 (11ος-12ος αί.), φφ. 1-(5)⁸⁶:

Antidotum pigra magni Alexandri.

...

8. Στο χφ. Innsbr. (Univ. Biblioth.) lat. 652 (12ος αί.), φφ. 76v κ.έ., παραδίδεται μία συλλογή συνταγών οι οποίες αφορούν διάφορα μέρη του σώματος και ποικίλα νοσήματα⁸⁷. μεταξύ αυτών παραδίδεται και μία

Probatio Alexandri magni
ad matrem suam Olimpiam.

Δυστυχώς το περιεχόμενο της Probatio δεν καταγράφεται· το φάρμακο όμως που έπεται είναι γυναικολογικού περιεχομένου (Ad infirmitatem mulierum post partum ...), και προφανώς παρόμοιο είναι και το σκεύασμα του Αλεξάνδρου, το οποίο εξ άλλου άπευθύνεται σε γυναίκα (τή μητέρα του).

III. Επίσης με το όνομα του Αλεξάνδρου έχει παραδοθεί στα Έλληνικά αλλά και σε λατινική μετάφραση το ιατρικό (ή μάλλον ιατρικο-μαγικό) έργο με θέμα τις έπτά ιέρεις βοτάνες και τις ιδιότητές τους, τις οποίες άντλούν από τους αντίστοιχους έπτά πλανήτες· βλ.:

α') έλληνικό κείμενο⁸⁸:

Αλεξάνδρου βασιλέως Περί τής τών ζ' βοτανών δυνάμεως κατ' άστέρα πλάνητα τόν άρμόζοντα λαμβανομένων και <κατά> τά ζώδια.

Τούτων δέ έκάστη δύναμιν είληφε τοιάνδε ...

β') λατινική μετάφραση⁸⁹:

Tractatus septem herbarum Alexandri magni.

Inc. Hic septem herbas et ipsarum septem virtutes habemus quas recipiunt a septem planetis

Des. frumento vel ordeo et morando utere eis.

*Explicit libellus septem herbarum septem planetarum*⁹⁰.

85. Η έν λόγω συλλογή συνταγών παραδίδεται στα φφ. 162r-165v· βλ. Wickersheimer, *Les manuscrits latins de médecine*, σσ. 48-49 («Medicamenta»). Για το περιεχόμενο του παραπάνω κώδικα βλ. επίσης P. Pansier, «Étude sur un manuscrit médical du XIe siècle», *MAV 2e serie 7* (1907) 115-122· Sigerist, «Early Mediaeval Medical Texts», σσ. 27-40 (ό Sigerist σημειώνει, ό.π., σσ. 38-40, ότι στα φφ. 154v-165v παραδίδεται ένα Antidotarium), και Beccaria, *I codici di medicina*, σσ. 135-138.

86. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 110.

87. Βλ. Sudhoff, «Texte», σ. 276.

88. Για την έκδοση του κειμένου αυτού βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών, λ. «Αλέξανδρος Γ' ό Μακεδών».

89. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 4, και Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 624 (κατά τόν κώδ. Montpellier lat. 277, 15ος αί., φ. 36r-v).

90. Οι Thorndike - Kibre καταγράφουν και άρκετά άλλα λατινικά έργα που άποδίδονται στον Αλέξανδρο, στα όποία γίνεται πραγμάτευση είτε άλχημιστικών (βλ. *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 79: Ale-

IV. Ακόμη, στην άραβικη γραμματεία τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶναι συνδεδεμένο μετὰ τὸ ἀκόλουθο σύγγραμμα:

Πρόκειται γιὰ ἓνα ἱερακοσόφιον μετὰ τίτλο *Kitab al-Gawarih wa-'ulun al-bazdara*, στὴν εἰσαγωγή τοῦ ὁποῖου ὑποτίθεται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος συνομιλεῖ μετὰ τοὺς «σοφοὺς» γιὰ θέματα σχετικὰ μετὰ γεράκια (ἐκπαίδευση, νοσήματα καὶ τραυματισμοὶ τῶν γερακιῶν, κυνήγι μετὰ τὰ πουλιὰ αὐτά).

Ὁ Ullmann περιγράφει τὴν πορεία τῆς γενέσεως τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ὡς ἐξῆς⁹¹: Ὁ χαλίφης al-Mahdī ἀνέθεσε στὸν Adham ibn Mhuriz al-Bahili νὰ συντάξει ἓνα βιβλίον γιὰ τὸ κυνήγι μετὰ γεράκια, συνοψίζοντας σ' αὐτὸ τὶς σχετικὰς γνώσεις Περσῶν, Τούρκων, Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων. Ἀργότερα ὁ al-Gitrif ibn Qudama al-Gassani, ἐκπαιδευτὴς γερακιῶν καὶ ἄλλων ἀρπακτικῶν πτηνῶν, ὁ ὁποῖος παρέσχε τὶς ὑπηρεσίες του στοὺς χαλίφης Hisam (105-125 Ἐγ./724-743 μ.Χ.) καὶ al-Walid (κυβέρνησε μετὰ τὸ 126 Ἐγ./744 μ.Χ.), ἐπεξεργάσθηκε ἐκ νέου τὸ βιβλίον. Μία ἀκόμη ἐπεξεργασία ὑπέστη τὸ βιβλίον ἀπὸ τὸν al-Haggag ibn Haitama ποὺ ἐξῆσε τὴν ἐποχὴ τοῦ χαλίφης Harun ar-Rasid (170-193 Ἐγ./786-809 μ.Χ.). Καμιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς μορφές τοῦ συγγράμματος δὲν ἔχει παραδοθεῖ· ὡστόσο ἀπὸ τὴν τελευταία ἐπεξεργασμένη μορφή προέκυψαν δύο συντομευμένες παραλλαγές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ πρώτη εἶναι γνωστὴ ὡς «ἡ παραλλαγή τοῦ al-Haggag» (ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ τελευταίου Ἀραβὰ ποὺ ἐπεξεργάσθηκε τὸ ἀρχικὸ κείμενον), καὶ ἡ ἄλλη ὡς «ἡ παραλλαγή τοῦ Ἀλεξάνδρου» («die Iskandar-Version»), ἡ ὁποία ὀνομάσθηκε ἔτσι ἐξ αἰτίας τῆς εἰσαγωγῆς ποὺ προτάθηκε στὸ κείμενον, ὅπου, ὑποτίθεται, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν συνομιλεῖ γιὰ σχετικὰ ζητήματα μετὰ τοὺς «σοφοὺς» (ὡς συντάκτης τῆς παραλλαγῆς φέρεται κάποιος abu Bakr ibn Yusuf al As'ari, ποὺ ἐξῆσε τὸν 10ο αἰ. καὶ γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν εἶναι γνωστὸ κανένα ἄλλο στοιχεῖο)⁹².

Βλ. καὶ στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 18 («Ἴπποκράτης ὁ Κῶος»), ὅπου καταγράφονται δύο ἐπιστολές, τὶς ὁποῖες ὑποτίθεται ὅτι ἔγραψε ὁ Ἴπποκράτης πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο.

xander Macedo, Interpretatio epistolae. *Inc.* Alexander in epistola de arte solis tractans, στ. 193: Epistola Alexandri ad Aristotelem. *Inc.* Carissime magister, quem habeo amantissimum ..., στ. 1244: Epistola Alexandri imperatoris. *Inc.* Quidam breviter dicunt quod ars derivata est ex creatione, κ.ἄ.) εἴτε ἄλλων θεμάτων (ὅπως π.χ. βλ. Thorndike – Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 1431: Alexander, Ad Dindimum regem Bracmanorum de philosophia. *Inc.* Sepius ad aures meas fando pervenit rationem vite nostre, στ. 1427: Epistola Alexandri Magni ad Aristotelem De situ Indiae. *Inc.* Semper memor (sum) tui etiam inter dubia, κ.ἄ.), γιὰ τὰ ὁποῖα ὁμοῦς δὲν θὰ γίνῃ λόγος ἐδῶ, ἀφοῦ τὸ περιεχόμενον τους δὲν σχετίζεται μετὰ τὸ θέμα τοῦ ἀνα χεῖρας βιβλίου. Πρβ. ἀκόμη Thorndike – Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 1067: Epistula de itinere Alexandri ad paradisum, στ. 1360: Chronica Alexandri Magni. *Inc.* Rex quidam ingeniosus et peritus in astrologia, κ.ἄ.

91. Βλ. Ullmann, *Naturwissenschaften*, σσ. 44-45.

92. Γιὰ περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν δομὴν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (ἀκριβέστερα τοῦ κειμένου Adham/ al-Gitrif) καὶ γιὰ τὶς πηγές του (μᾶλλον «ἀπόκρυφα» ἔργα) βλ. στὸν Ullmann, ὅ.π. Βλ. ἀκόμη Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 3, σ. 352 (καταγράφει τὸ ἔργο στὴν ἐνότητα ποὺ ἀφορᾷ τὴν Κτηνιατρικὴ καὶ τὴ Ζωολογία). Γιὰ ἄλλα συγγράμματα ἀλχημιστικοῦ, ἀστρολογικοῦ κτλ. περιεχομένου, τὰ ὁποῖα στὴν ἄραβικὴ παράδοση προσγράφονται στὸν Ἀλέξανδρο, βλ. Ullmann, *Naturwissenschaften*, σσ. 157 καὶ 288, καὶ Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 5, σ. 418.

2. Αντίοχος Η' ὁ Ἐπιφανῆς Φιλομήτωρ (2ος/1ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ἀντίοχος Η' (βασ. 125-96 π.Χ.) ἐφεῦρε μιὰ θηριακὴ, ἢ ὁποῖα μᾶς διασώζεται σὲ ἔμμετρη μορφή καὶ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ ἀρχαιότερο φάρμακο ποῦ εἶναι γνωστὸ μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτόν⁹³. Ὁ Γαληνὸς γνωρίζει καὶ παραθέτει τὴ θηριακὴ τοῦ Ἀντιόχου ἀπὸ δύο πηγές, μέσῳ τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρᾶ τοῦ Καππαδόκη (1ος αἰ. π.Χ.)⁹⁴ καὶ μέσῳ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀσκληπιάδῃ τοῦ νεωτέρου ἢ Φαρμακίωνα (1ος αἰ. μ.Χ.)⁹⁵. Ἐνῶ ὁ Ἡρᾶς δὲν σημειώνει ἀπὸ ποῦ γνωρίζει τὸ φάρμακο τοῦ Ἀντιόχου (δηλ. ἂν ἀντλεῖ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ κάποιο σύγγραμμα τοῦ βασιλιᾶ ἢ ἂν τὸ παραθέτει χρησιμοποιοῦντας τὸ ἔργο κάποιου ἄλλου συγγραφέα), ὁ Ἀσκληπιάδης δηλώνει ὅτι τὸ ἔχει ἐρανισθεῖ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Εὐδήμου, ὁ ὁποῖος ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμο Μεθοδικὸ γιατρὸ ποῦ τὸ 23 μ.Χ. ἔλαβε μέρος στὴ δολοφονία τοῦ Δρούσου⁹⁶.

Μὲ τὴν ἐν λόγῳ θηριακὴ συνδέονται τὰ ἀκόλουθα δύο προβλήματα, δηλ. ποιὸς Ἀντίοχος ὑπῆρξε ὁ εὐρετὴς τῆς, καὶ ποιὸς ἀπέδωσε ἔμμετρα τὴ σύνθεση καὶ τὴ σκευασία τῆς.

Παλαιότεροι μελετητές εἶχαν ὑποστηρίξει ὅτι εὐρετὴς τῆς θηριακῆς αὐτῆς ὑπῆρξε

93. Ἡ ὀνομασία *θηριακὴ* ὀφείλεται στὸ ὅτι τὸ φάρμακο αὐτὸ, ὅπως καὶ ὅλα τὰ παρόμοια, συντέθηκε ἀρχικὰ γιὰ τὴν προφύλαξη ἀπὸ τὰ ἰοβόλα θηρία· βλ. καὶ Köpfig, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 20), σσ. 296-298. Τὸ περιφίημο φάρμακο τοῦ Μιθριδάτῃ δὲν χαρακτηρίζεται *θηριακὴ* ἀλλὰ *ἀντίδοτος*· βλ. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 1 [XIV 107, 4 κ.έ. Κ.]: *Ἀντίδοτος Μιθριδάτειος πρὸς τὰ θανάσιμα ἰδίως ποιούσα, καὶ πρὸς τὰ ἐντὸς πάθη πάντα*· αὐτόθι [XIV 106, 1 κ.έ. Κ.]: *Περὶ τῶν Μιθριδατείων τε καὶ ἄλλων τινῶν Ἀνδρομάχου ἀντιδότων* ὁ.π. 2, 2 [XIV 115, 5 κ.έ. Κ.]: *Περὶ τῆς Μιθριδατείου ἀντιδότου ὡς Δαμοκράτης*, κ.ἄ. Μία μόνο φορὰ στὸ γαληνικὸ *Περὶ ἀντιδότων* τὸ φάρμακο αὐτὸ καταγράφεται ὡς *θηριακὴ*· βλ. *Π. ἀντιδ.* 2, 9 [XIV 154, 9 κ.έ. Κ.]: *Μιθριδάτου θηριακὴ. Ταῦτη ὁ βασιλεὺς Μιθριδάτης αἰεὶ ἐχρῆτο προφυλακτικῆς χάριν θανασίμου ...* Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ ἂν ἰσχύει πράγματι ὁ παραπάνω χαρακτηρισμὸς γιὰ τὸ φάρμακο τοῦ Μιθριδάτῃ, αὐτὸ δὲν ἀναιρεῖ τὴν προηγούμενη παρατήρησι σχετικὰ μὲ τὴ θηριακὴ τοῦ Ἀντιόχου. Τὸ Μιθριδάτειο σίγουρα συντέθηκε ἀρκετὰ ἀργότερα, ἀφοῦ ὁ Μιθριδάτῃς γεννήθηκε τὸ 132 π.Χ. καὶ βασιλεύσε (ἀρχικὰ μαζὶ μὲ τὴ μητέρα του) ἀπὸ τὸ 120 ἕως τὸ 63 μ.Χ. Ὑποθέτω ὅτι μὲ τὴ μελέτη τῶν δηλητηρίων θὰ ἀσχολήθηκε σὲ ἀρκετὰ μεγάλη ἡλικία, ἴσως ὄχι πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου ἢ τὴν ἀρχὴ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Ὁ Watson, *Theriac and Mithridatium*, σ. 13, θεωρεῖ τὴ θηριακὴ τοῦ Ἀντιόχου ἀκόμη παλαιότερη, ἐπειδὴ τὴν ἀποδίδει στὸν Ἀντίοχο Γ' (223-187 π.Χ.). Βέβαια δὲν ἀποκλείεται ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ ὡς *θηριακὴ* νὰ εἶναι μεταγενέστερος. Γιὰ τὰ ἀντίδοτα, τὴ θηριακὴ καὶ τὸ Μιθριδάτειο φάρμακο βλ. καὶ S. Vogt, «[Galen,] *Drugs and pharmacology*», στὸ: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σσ. 312-314. Πρβ. καὶ Th. Holste, *Der Theriakkrämer. Ein Beitrag zur Frühgeschichte der Arzneimittelerwerbung* [WMF 5], Pattensen/Han. 1976.

94. Βλ. παρακάτω, ἀπ. 1b.

95. Βλ. παρακάτω, ἀπ. 1a.

96. Ὁ Μεθοδικὸς Εὐδήμος ὑπηρέτησε στὴν Αὐλὴ τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου (14-37 μ.Χ.) ὡς γιατρὸς τῆς Λιβίας, συζύγου τοῦ Δρούσου τοῦ νεότερου, γιοῦ τοῦ Τιβερίου (ὑπῆρξε ἐραστὴς τῆς Λιβίας). Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ Φαρμακολογία (ἔγραψε σχετικὸ σύγγραμμα, ὁ τίτλος τοῦ ὁποῖου δὲν εἶναι γνωστός) καὶ τὴ Νοσολογία (ὑδροφοβία, μελαγχολία, καρδιακὴ νόσος)· βλ. Wellmann, «Eudemos», στ. 904. Βλ. ἐπίσης Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 58· Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 246, καὶ Tecusan, *The Methodists*, σσ. 59-60. Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα εἶναι γνωστοὶ ἕνας ἀνατόμος στὴν Ἀλεξάνδρεια (μᾶλλον νεότερος σύγχρονος τοῦ Ἐρασιστράτου), βλ. M. Wellmann, «Eudemos» (17), *RE VI/1*(1907) 904, καὶ ἕνας ἀκόμη γιατρὸς, δάσκαλος τοῦ Γαληνοῦ στὴν Πέργαμο, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀσχοληθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὴ Χειρουργικὴ· βλ. M. Wellmann, «Eudemos» (19), *RE VI/1*(1907) 905. Βλ. ἀκόμη von Staden, *Herophilus*, σσ. 62-63.

ὁ Ἀντίοχος Γ' (223-187 π.Χ.), βασιζόμενοι στή μαρτυρία τοῦ Πλινίου ὅτι *hac theriace Magnus Antiochus rex adversus omnia venenata usus traditur*⁹⁷. Ἡ ἐν λόγῳ ἄποψη προέκυψε ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ μελετητὲς αὐτοὶ θεώρησαν ὅτι τὸ Magnus δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται σὲ ἄλλον βασιλιά παρὰ μόνο στὸν Ἀντίοχο Γ' πού εἶναι γνωστὸς μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ *Μέγας*⁹⁸. Ὁ Watson ὑποστηρίζει ὁμοίως τὴν πατρότητα τοῦ Ἀντιόχου Γ' ὅσον ἀφορᾷ τὸ παραπάνω φάρμακο, δεχόμενος ὡς ὀρθὴ τὴ μαρτυρία τοῦ Πλινίου· σημειώνει βέβαια ὅτι ὁ Γαληνὸς κάνει λόγο γιὰ κάποιον Ἀντίοχο, πού θὰ μπορούσε νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Ἀντίοχο Γ' ἢ μὲ κάποιον ἄλλο ὁμώνυμο βασιλιά, τὸ τελικὸ συμπέρασμά του ὅμως εἶναι ὅτι «ὁ Ἀντίοχος ὁ Φιλομήτωρ εἶναι ἕνα πρόσωπο μὴ γνωστὸ ἀπὸ ἄλλου»! Ἐπὶ πλέον παρατηρεῖ ὅτι ἡ θηριακὴ, ὅπως τὴν παραθέτει ὁ Γαληνός (μέσω τοῦ Ἡρᾶ καὶ τοῦ Ἀσκληπιάδη), διαφέρει ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Πλινίου⁹⁹.

Ὁ Nutton¹⁰⁰ ὁμοίως δέχεται ὅτι τὸ ἐν λόγῳ φάρμακο ἔχει κάποια σχέση μὲ τὸν Ἀντίοχο Γ' (καὶ ὄχι μὲ τὸν Ἀντίοχο Η') καὶ μάλιστα ὡς χρήστη καὶ ὄχι ὡς εὑρετὴ του. Θεωρεῖ πολὺ πιθανὸν ὅτι τὸ φάρμακο μᾶλλον τὸ συνέθεσε ὁ ἀρχίατρος Ἀπολλοφάνης, ὁ ὁποῖος εἶχε ὑπηρετήσει γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα στὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν¹⁰¹.

Γιὰ τὴν ἀπάντηση στὸ ζήτημα αὐτὸ σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐπισήμανση πού ἔγινε λίγο παραπάνω, ὅτι δηλ. ὁ Γαληνὸς γνωρίζει τὸ ἴδιο φάρμακο μέσω δύο διαφορετικῶν πηγῶν, μία προγενέστερη τοῦ Πλινίου (Ἡρᾶς ὁ Καππαδόκης) καὶ μία σχεδὸν σύγχρονη του (Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακίων), πού καὶ οἱ δύο τὸ ἀποδίδουν στὸν Ἀντίοχο τὸν Φιλομήτορα. Ἐπειδὴ πράγματι τὸ Μέγας (Magnus) ἦταν τὸ προσωνύμιο τοῦ Ἀντιόχου Γ', πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι εἴτε ὁ Πλίνιος ἔκανε κάποια σύγχυση κατὰ τὴν καταγραφή εἴτε τὸ Magnus δὲν χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ αὐτὸν τόσο ἐξειδικευμένα (δηλ. ὡς ἐπίθετο ἀποδιδόμενο σὲ συγκεκριμένο πρόσωπο), ἀλλὰ ἀπλῶς χαρακτήρισε ἔτσι τὸν βασιλιά (ὅποτε μᾶλλον πρέπει νὰ ἐκδοθεῖ ὡς *magnus* καὶ ὄχι *Magnus*)¹⁰². Πάντως εἶναι πλέον ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ εὑρετὴς τῆς ἐξεταζόμενης θηριακῆς εἶναι ὁ βασιλιάς πού μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Γαληνὸν¹⁰³. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Watson πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι

97. Βλ. παρακάτω, ἀπ. 1b.

98. Βλ. π.χ. Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 126· Watson, *Theriac and Mithridatium*, σ. 13, κ.ά. Ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 319, σημειώνει ὅτι ὁ Πλίνιος κάνει λόγο γιὰ τὸν Ἀντίοχο Γ', ὁ ἴδιος ὅμως θεωρεῖ πιθανότερο νὰ πρόκειται γιὰ τὸν Ἀντίοχο Η'· βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.

99. Βλ. Watson, *Theriac and Mithridatium*, σ. 13, καὶ κυρίως ὑπόσημ. 6 (: «Galen calls it an *antidotes theriake*, devised by Antiochos Philometor, a person not known otherwise»).

100. Βλ. *Ancient Medicine*, σ. 152.

101. Γιὰ τὸν Ἀπολλοφάνη βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 5 («Ἀπολλοφάνης Σελευκεὺς τῆς ἀπὸ Πιερίας»).

102. Βλ. καὶ παρακάτω, ἀπ. 1e.

103. Τὴν ἀπόδοση τῆς εὐρέσεως τῆς θηριακῆς αὐτῆς στὸν Ἀντίοχο Η' τὸν Φιλομήτορα δέχονται οἱ von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53· G. Kaibel, *GGA* 162 (1900) 64-65· Fuchs, «Heilkunde», σ. 319· J.-M. Jacques, «Nicandre de Colophon poète et médecin», *Ktéma* 4 (1979) 141-142· Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5· Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 122, 202 καὶ 245· Tecusan, *The Methodists*, σσ. 59 καὶ 339· Massar, *Soigneur et servir*, σ. 239, κ.ά. Βλ. καὶ König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 20), σ. 297, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Πλίνιος ἀπὸ λάθος συγχέει τὸν Ἀντίοχο τὸν Μέγα μὲ τὸν πραγματικὸ εὑρετὴ τοῦ φαρμάκου Ἀντίοχο τὸν Ἐπιφανῆ Φιλομήτορα. Ὁ Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 356, ἴσως ἀπὸ κάποια σύγχυση γράφει ὅτι μὲ τὰ φάρμακα καὶ τὰ δηλητήρια ἀσχολήθηκε ὁ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανῆς πού πέθανε τὸ 164 π.Χ. (βασιλ. 175-164 π.Χ.). Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 395 (ἀπ. 1e, σχόλιο σχετικὰ μὲ τὴ γραφή *Magnus, m-*). Μὲ τὸ ὄνομα *Ἀντίοχος* εἶναι γνω-

ο μελετητής αυτός διαπράττει ένα βασικό σφάλμα, δὲν λαμβάνει δηλ. ὑπ' ὄψιν του τὸ γεγονός ὅτι ὁ Πλίνιος δὲν παραθέτει ἐπακριβῶς τὸ κείμενο, ἀφοῦ, ἂν μὴ τι ἄλλο, παραβιάζει τὴν ἔμμετρη μορφή τοῦ φαρμάκου, πού καὶ ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ ὅτι εἶδε. Ἐπίσης τὸ φάρμακο δὲν διαφέρει στὰ περισσότερα συστατικά του ἀπὸ ἐκεῖνο πού παραθέτουν ὁ Ἡρᾶς καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης· ἐξ ἄλλου τέτοιες ἢ καὶ μεγαλύτερες τροποποιήσεις στὴ σύνθεση φαρμάκων ἀπὸ διάφορους γιατροὺς δὲν εἶχαν ὡς συνέπεια ἀπαραίτητα καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ὀνομασίας του ἢ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς πατρότητάς του (δηλ. τὴν ἀποσύνδεση ἀπὸ ἀπὸ αὐτὸν πού τὸ συνέθεσε πρῶτος)¹⁰⁴.

Δὲν κρίνω ἄσκοπο νὰ σημειώσω ἐδῶ ὅτι καὶ ἀπὸ τὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο στὸ *Π. ἀντιδ.* 2, 14 — ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν προέρχεται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ἢ εἶναι ἐμβόλιμο— προκύπτει ὅτι ὁ συντάκτης του, πού γνώριζε τὸ κείμενο τοῦ Πλινίου, δὲν θεώρησε ὅτι ὁ Λατίνος φυσιολόγος κάνει λόγο γιὰ φάρμακο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο πού παρατίθεται στὴ συνέχεια (τοῦ *Π. ἀντιδ.*) μέσῳ τοῦ Ἡρᾶ καὶ τοῦ Ἀσκληπιάδη, οὔτε φυσικὰ ἐξέλαβε τὸν Ἀντίοχο πού μνημονεύει ὁ Πλίνιος ὡς πρόσωπο διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο Φιλομήτορα¹⁰⁵.

Τὸ δεύτερο πρόβλημα σχετίζεται μὲ τὴν ἔμμετρη παράδοση τῆς θηριακῆς. Κάποιοι μελετητὲς ὑποστήριξαν ὅτι ἡ θηριακὴ ἔχει γραφτεῖ σὲ ἔμμετρη μορφή ἀπὸ τὸν Εὐδημό¹⁰⁶, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Φαρμακίωνα (δηλ.: Εὐδημος → Ἀσκληπιάδης Φαρμακίων → Γαληνός). Ἡ ἄποψη αὐτὴ βασίσθηκε στὴ λανθασμένη ἐρμηνεία τοῦ περιεχομένου τῆς ἀκόλουθης φράσεως πού χρησιμοποίησε ὁ Ἀσκληπιάδης πρὶν ἀπὸ τὴν

στοὶ οἱ ἀκόλουθοι δύο γιατροί: α') Ἀντίοχος (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.), βλ. M. Wellmann, «Antiochos» (66), *RE* I/2 (1894) 2494 (εἶναι ἀμφίβολο ἂν ταυτίζεται μὲ τὸν ἐπόμενον), καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 321, καὶ β') Πάκιος Ἀντίοχος (πρῶτο μισὸ 1ου αἰ. μ.Χ.), βλ. H. Diller, «Paccius» (4), *RE* XVIII/2 (1942) 2063, καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 321, ὑποσημ. 325. Βλ. καὶ Ph. J. van der Eijk, «[Galen,] Therapeutics», στό: Hankinson (ἐκδ.), *Galen*, σ. 303, σημ. 63.

104. Βλ. π.χ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 7 [XII 763, 13-16 K.]: ἄλλο χλωρὸν Ζωΐλου ὀφθαλμικοῦ. ... καὶ λίγο παρακάτω [XII 763, 16-764, 3 K.]: ἄλλο ἐν ἄλλαις γραφαῖς ἔχει οὕτω, Ζωΐλου τὸ χλωρὸν. ... αὐτόθι [XII 765, 14-766, 2 K.]: Διάρροδον Νείλου, ὡς Ἀνδρέας πρὸς περιωδυνίας. ... ἐν ἄλλῳ [sc. ἀντιγράφῳ]... (δηλώνεται μιὰ διαφοροποίηση τῆς ποσότητος ἐνὸς συστατικοῦ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀντίγραφα· ἡ διαφοροποίηση αὐτὴ μπορεῖ βέβαια νὰ ὀφείλεται σὲ λάθος ἀνάγνωση, ἐνδέχεται ὅμως νὰ ἔγινε ἐσκεμμένα ἀπὸ κάποιον γιατρό, κάτοχο τοῦ χειρογράφου): δηλ. στὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρόκειται γιὰ φάρμακο πού συνέθεσε ὁ Νεῖλος καὶ ἦταν γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομά του, ὁ Ἀνδρέας ὅμως ἐπέφερε ὀρισμένες, κατὰ τὴ γνώμη του, βελτιωτικὰς τροποποιήσεις, καὶ παρόμοια ἔπραξε ἐνδεχομένως ἓνας ἀκόμη γιατρός· αὐτόθι [XII 776, 10-16 K.]: Ἄλλως ὁ Φοῖνιξ Ἀπολλωνίου, ὡς Ἄρειος Ἀσκληπιάδειος ἐνέγραψεν ἐν ταῖς ἰδίαις συναγωγαῖς τῶν φαρμάκων ... ὁ.π. 5, 3 [XII 829, 14-830, 2 K.]: Ἀπολλωνίου [sc. φάρμακον] ὡς Χαρίζενος. ... αὐτόθι [XII 835, 13-836, 11 K.]: Σωκρατίωνος ἐφθῆ. ... (σ. 836, 7 K.) ἐν ἄλλαις συναγωγαῖς ἔχει οὕτω. ... βλ. ἐπίσης τὰ σχόλια τοῦ Γαληνοῦ γιὰ τὶς διαφορὰς παραλλαγὰς τῆς Ἰσίδος ἐμπλάστρου, *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 2 [XIII 774, 7-777, 6 K.] (βλ. καὶ σ. 777, 1-2 K.: τὴν μέντοι συμμετρίαν τῶν συντιθεμένων αὐτὴν ἀπλῶν φαρμάκων σχεδὸν ἅπαντες ἴσην γεγράφασιν), ἀλλὰ καὶ τὶς τρεῖς παραλλαγὰς τοῦ Πολυαρχίου μαλάγματος, *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 8, 5 [XIII 186, 14-187, 9 K.] (1. Τὸ Πολυαρχίου ἐκ τῆς ἐπιστολῆς πρὸς πάντα τὰ ἐντὸς μάλαγμα, 2. ἡ δευτέρα γραφή, 3. ὡς δὲ ἐγώ), καὶ τὶς δύο τοῦ Ἀνδρωνίου τροχίσκου, καὶ *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 11 [XIII 825, 13-826, 1 K.] (1. Ἀνδρωνίου ἐπιγεγραμμένος, 2. παρὰ δὲ τῷ Ἡρακλείδῃ οὕτως ἔχει) (τέτοια παραδείγματα ἐντοπίζεται μὲ ἰδιαιτέρα μεγάλη συχνότητα στὰ φαρμακολογικὰ συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ).

105. Σχετικὰ μὲ τὸ κείμενο γιὰ τὸ ὅποιο γίνεται λόγος ἐδῶ βλ. στὴν ἀρχὴ τῆς μαρτ. 1α.

106. Βλ. π.χ. Thraemer, «Asklepios», στ. 1688· G. Kaiibel, *GGA* 162 (1900) 64-65· Wellmann, «Eudemos», στ. 905, καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5.

παράθεση του φαρμάκου: Ἄλλη τῶν παρ' Εὐδήμου ἐμμέτρως ἀναγεγραμμένη, θηριακὴ Ἀντιόχου τοῦ Φιλομήτορος, ἧς ἡ ἀρχὴ ἦδε. Προφανῶς ἡ παρανόηση προέκυψε ἐπειδὴ στὴν ἔκδοση τοῦ Kühn (τὴ μοναδικὴ μέχρι σήμερα ἔκδοση τοῦ ἔργου) ὑπάρχει κόμμα μετὰ ἀπὸ τὸ ἀναγεγραμμένη (ἡ ἴδια παρανόηση διαπιστώνεται καὶ στὴ λατινικὴ μετάφραση ποὺ παρατίθεται στὴν ἔκδοση τοῦ Kühn: «Alia ab Eudemo versibus conscripta, theriaca ...»). Τὸ παρ' Εὐδήμου ὁμως δὲν σχετίζεται μὲ τὸ ἐμμέτρως ἀναγεγραμμένη, δηλ. δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Εὐδημος ἀπέδωσε ἔμμετρα τὸ πεζὸ κείμενο τοῦ Ἀντιόχου, ἀλλὰ δηλώνει ἀπλῶς τὴν πηγὴ τοῦ Ἀσκληπιάδη. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ τεθεῖ κόμμα καὶ μετὰ ἀπὸ τὴ γεν. Εὐδήμου¹⁰⁷. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ θεωρεῖται ὡς ἡ ὀρθότερη¹⁰⁸. Ἐπισημαίνω ἀκόμη ὅτι κατὰ τὸν Gargilius Martialis ἡ θηριακὴ αὐτὴ ἀφιερώθηκε στὸ Ἀσκληπιεῖο ἔμμετρα (in versibus) ἀπὸ τὸν Ἀντιόχο (ἡ διατύπωση τοῦ ἐν λόγῳ συγγραφέα πιστεύω ὅτι δὲν ἐπι-
 τρέπει διαφορετικὴ ἐρμηνεία)¹⁰⁹.

107. Ἔτσι ἐκδίδει τὸ χωρίο αὐτὸ καὶ ἡ Tecusan, *The Methodists*, σ. 339, ἀπ. 115, στίχ. 1 (βλ. καὶ τὴν ἀγγλικὴν μετάφραση ἀπὸ τὴν ἴδια: «Another [sc. theriac], from those of Eudemus, ...»).

108. Βλ. π.χ. Herzog, *Koische Forschungen*, σ. 203, ὑποσημ. 1· M. Wellmann, «Antiochos» (31), *RE I/2* (1894) 2483 (τὸ ἄρθρο ἀφορᾷ τὸν Ἀντιόχο Η'), κ.ἀ. Ὁ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 245, ἀμφιβάλλει ἔντονα γιὰ τὸ ἂν ἡ ἔμμετρον ἀπόδοσις τοῦ φαρμάκου προέρχεται ἀπὸ τὸν Εὐδημο, ἐνῶ ἡ Tecusan, *The Methodists*, σ. 339, ἀπ. 115, ρητὰ δὲν δέχεται τὸν Εὐδημο ὡς τὸ πρόσωπο ποὺ ἀπέδωσε ἔμμετρα τὴ θηριακὴ. Φυσικὰ δὲν θὰ ἦταν πρωτοφανές, ἂν ὁ Εὐδημος εἶχε καταγράψει ἔμμετρα τὸ σὲ πεζὸ λόγῳ γραμμένο φάρμακο τοῦ Ἀντιόχου· κάτι τέτοιο ὁμως δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ ἐν λόγῳ κείμενο, οὔτε ὑπάρχει κάποια μαρτυρία ὅτι ὁ Εὐδημος ἔγραφε τὰ φάρμακά του σὲ ἔμμετρο λόγῳ. Σημειῶν ὁμως τὴν περίπτωση τοῦ γιαιτροῦ Σερβιλίου Δαμοκράτη τοῦ Ἀθηναίου (Ιος αἰ. μ.Χ.) ποὺ ἔγραψε τὰ φαρμακολογικὰ ἔργα του ἔμμετρα καὶ μάλιστα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ἐνσωμάτωσε καὶ τὰ παραθέματά του· μετὰ αὐτῶν περιλαμβάνεται καὶ τὸ ἀντίδοτο τοῦ Μιθριδάτη. Πάντως μὲ βᾶση τὴν ἔμμετρον μορφή τῆς θηριακῆς αὐτῆς ὑποστηρίχθηκε ἡ, μᾶλλον ἐσφαλμένη, ἀποψη ὅτι ὁ Εὐδημος ἔγραψε φαρμακολογικὸ σύγγραμμα μὲ παρόμοιο τρόπο· βλ. π.χ. G. Kaibel, *GGA* 162 (1900) 64, καὶ Wellmann, «Eudemos», στ. 904. Σχετικὰ ὁμως μ' αὐτὸ πρέπει νὰ παρατηρήσω ὅτι ἀφ' ἑνὸς δὲν διασώζεται καμιά ἄλλη σχετικὴ μαρτυρία, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ γεγονός ὅτι ὁ Εὐδημος παρέθετε κάποιο φάρμακο σὲ ἔμμετρον μορφή δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξη ὅτι ὁλόκληρο τὸ σύγγραμμα ἦταν γραμμένο κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο· γιὰ παράδειγμα, ὁ Γαληνὸς στὸ *Π. ἀντιδ.* παραθέτει ἔμμετρα μόνον τὰ ἀντίδοτα ποὺ εἶναι γραμμένα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο (ὅπως π.χ. ἡ θηριακὴ τοῦ Ἀνδρομάχου τοῦ πρεσβυτέρου), ἀλλὰ τὸ δικό του κείμενο εἶναι γραμμένο σὲ πεζὸ λόγῳ· τὴν ἴδια πρακτικὴ ἀκολουθεῖ καὶ στὸ *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.*, παραθέτοντας σκευάσματα ἀπὸ τὰ ἔμμετρα γραμμένα ἔργα τοῦ Δαμοκράτη. Ἐπισημαίνω τέλος ὅτι ὁ Γαληνὸς δὲν κατονομάζει τὸν Εὐδημο μετὰ τῶν γιαιτρῶν ποὺ χρησιμοποίησαν μέτρο γιὰ νὰ διαφυλάξουν τὰ φάρμακά τους ἀλώβητα ἀπὸ ξένες, ἀνεπιθύμητες ἐπεμβάσεις, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν δοσολογία τῶν ὑλικῶν· βλ. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 1, 5 [XIV 31, 17-32, 9 K.] (κατονομάζονται μόνο οἱ: Κλαύδιος Μενεκράτης, Ἀνδρομάχος ὁ πρεσβύτερος καὶ Δαμοκράτης). Ὁ Kaibel, ὁ.π., σ. 64, ἐπειδὴ, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ὑποστηρίζει τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐδήμου σὲ ἔμμετρον μορφή, ὑποθέτει ὅτι τὸ δνομα τοῦ γιαιτροῦ αὐτοῦ λανθάνει στὴ φράση *καὶ ἄλλοι τινές* (*Π. ἀντιδ.* 1, 5 [XIV 36, 6 K.]), μὲ τὴν ὁποία ὁ Γαληνὸς περατώνει τὴν ἀπαρίθμηση τῶν γιαιτρῶν ποὺ ἔγραψαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Τὸ ἰσχυρότερο ὁμως ἐπιχείρημα ἐναντίον τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ Εὐδημος ἦταν αὐτὸς ποὺ ἀπέδωσε ἔμμετρα τὴν θηριακὴν τοῦ Ἀντιόχου ἀποτελεῖ ἡ διαπίστωση (κάτι ποὺ δὲν ἐπισημάνθηκε μέχρι σήμερα) ὅτι ἡ ἔμμετρον μορφή τῆς θηριακῆς ἦταν ἤδη γνωστὴ στὸν Ἡρᾶ ποὺ ἔζησε πρὶν ἀπὸ τὸν Εὐδημο· κατὰ τὸν Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 6, 9 [XII 989, 7-11 K.]: *πλείονα δὲ βιβλία συνέθεσαν ὁ τε Ἀντώνιος Μούσας καὶ μετ' αὐτὸν Ἀσκληπιάδαι δύο καὶ μετ' αὐτοὺς Κρίτων. Ἄλλ' οὗτοι μὲν οἱ τρεῖς μετὰ τὸν Ἀνδρομάχον γεγόνασιν, Ἡρᾶς δὲ ἐμπροσθεν Ἀνδρομάχου καὶ μετ' αὐτὸν Μούσας τε καὶ Μενεκράτης.* Ὁ Μούσας, ὡς γνωστὸν, ὑπῆρξε γιαιτρὸς τοῦ Αὐγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.), ἐνῶ κατὰ τὸ παρᾶπάνω χωρίο ὁ Ἡρᾶς ἔζησε πρὶν ἀπὸ τὸν Μούσα.

109. Γιὰ τὸ σχετικὸ κείμενο βλ. παρακάτω, ἀπ. 1ε.

Ἀποσπάσματα

1α. Γαλην., Π. ἀντιδ. 2, 14 [XIV 183, 6-10 K.] (μέσω τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Φαρμακίωνα)¹¹⁰ = Μεθοδ. σχολή, ἀπ. 115 Tecusan:

Φάρμακα πρὸς ἐchioδήκτους, ἐν οἷς καὶ ἡ Ἀντιόχου θηριακὴ περιέχεται, ἦν Πλίνιος φησι παρὰ πυλῶν Ἀσκληπιείου¹¹¹ ἀναγεγράφθαι.

(ἀκολουθεῖ ἡ παράθεση ἄλλων φαρμάκων [σσ. 183, 11-184, 17 K.]

αὐτόθι [XIV 185, 1-186, 9 K.]:

Ἄλλη τῶν παρ' Εὐδήμου, ἐμμέτρως ἀναγεγραμμένη, θηριακὴ Ἀντιόχου τοῦ Φιλομήτορος, ἧς ἡ ἀρχὴ ἦδε¹¹².

Ἴησιν μάθε τήνδε πρὸς ἐρπετά, ἦν Φιλομήτωρ

Νικήσας, πείρα κέκρικεν Ἀντίοχος.

Τὰ δὲ τῆς σκευασίας ἔχει οὕτως:

Μῆου ἀπὸ ρίζης ὀλκὴν διδραχμιαίαν ὀρύξας,
 Σὺν τῷ δ' ἐρπύλλου κλῶνας ἰσορρέπέας,
 Σὺν δ' ὀπὸν ἐκ πάνακος στήσας ἴσον ἠδὲ τριφύλλου
 Καρπὸν ὅσον δραχμῆς σταθμὸν ἄγοντα δίδου,
 Ἄνισου, μαράθρου τε καὶ ἄμμιος ἠδὲ σελίνου
 Ἐξ ἐνὸς ἐν πληρῶν σπέρματος ὀξύβαφον,
 Σὺν δ' ὀρόβου λείου δύο ὀξύβαφ' ἔμπασ' ἀλεύρου.
 Πάντα δ' ὁμοῦ Χίω νέκταρι συγκεράσας
 Κυκλοτερεῖς ἀνάπλασσε τροχούς, ἰσότητι μερίζων,
 Ἡμιδραχμοῖο ῥοπῆς ὄφρ' ἂν ἕκαστος ἔχη.
 Χίω δ' ἐγκεράσας τάδε μίγματα, πικρὸν ἐχίδνης,
 Ἡμίσεως δραχμῆς¹¹³ ἰὸν ἀποσκεδάσεις.
 Τῷ δὲ ποτῷ καὶ δεινὰ φαλάγγια, καὶ σκολιοῖο
 Σκορπίου ἐκφεύξη κέντρα φέροντ' ὀδύνας.

Τὰ δὲ κατὰ μέρος ἐστὶ ταῦτα: μῆου ρίζης, ἐρπύλλου, ὀποπάνακος ἀνὰ δραχμὰς β', τριφύλλου σπέρματος δραχμὴν α', ἀνίσου, μαράθρου, ἄμμεως, σελίνου σπέρματος ἀνὰ ὀξύβαφον, ἀλεύρου ὀροβίνου λεπτοτάτου ὀξύβαφα β', οἴνου παλαιοῦ εἰς ἀνάληψιν ὅσον ἐξαρκεῖ· ἀνάπλασσε τροχίσκους, καὶ ξήρανε ἐν σκιᾷ, καὶ δίδου τριώβολον μετ' οἴνου κυάθων γ'.

Φάρμακα γι' αὐτοὺς ποῦ δαγκώνονται ἀπὸ ἐχίδνα, στὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ θηριακὴ τοῦ Ἀντιόχου, ἡ ὁποία λέει ὁ Πλίνιος ὅτι εἶναι γραμμένη κοντὰ στίς πύλες τοῦ Ἀσκληπιείου.

...

110. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 122, 143 καὶ 198· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 238-239.

111. -πιείου; correxi coll. transl. lat. (: «in foribus aedis Aesculapii»): -πιού ed.

112. Ὁ Herzog, *Koische Forschungen*, σ. 203, ὑπόσημ. 1, ὑποθέτει ὅτι πρὶν ἀπὸ τὸ κείμενο ποῦ ἀκολουθεῖ «am Kopf der Stele stand wohl die Weihinschrift Βασιλεὺς Ἀντίοχος Ἐπιφανῆς Φιλομήτωρ Καλλίνικος Ἀσκληπιῶ ἀνέθηκε. Darunter folgte das Epigramm: Ἴησιν μάθε ...»

113. δραχμῆς Tecusan: -ἦν Kühn.

Ἄλλη θηριακὴ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Φιλομήτορα, ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Εὐδήμου, γραμμὴν ἔμμετρα, ἡ ἀρχὴ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ ἐξῆς¹¹⁴:

Μάθε αὐτὴ τὴν θεραπεία γιὰ τὰ ἔρπετά, τὴν ὁποία προέκρινε μὲ τὴν πείρα του ὁ Φιλομήτωρ, ἀφοῦ ἐπιβίωσε.

Τὰ ὑλικά τῆς σκευασίας τῆς εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ἀφοῦ ἐξορύξεις ρίζα μῆου βάρους δύο δραχμῶν, καὶ (πάρεις) ἴσου βάρους κλαδιὰ ἐρπύλλου, καὶ ὀπὸ πάνακα ἴσου βάρους καὶ σπέρματα τριφυλλιοῦ βάρους μίας δραχμῆς, ἄνισο, μάραθρο, ἄμμι καὶ σέλινο, γεμίζοντας μὲ σπέρματα τοῦ καθενὸς ἓνα ὀξύβαφο, πρόσθεσε καὶ δύο ὀξύβαφα λεπτὸ ὀρόβινο ἀλεύρι· ἀφοῦ τὰ ἀνακατέψεις ὄλα μαζὶ μὲ χιώτικο κρασί, πλάσσε στρογγυλοὺς τροχίσκους, χωρίζοντας [sc. τὸ μίγμα] σὲ ἴσα μέρη, ὥστε ὁ καθένας τους νὰ ζυγίζει μισὴ δραχμῆ. Αὐτὰ τὰ μίγματα [= τοὺς τροχίσκους] ἀφοῦ τὰ διαλύσεις σὲ μισὴ δραχμῆ χιώτικου κρασιοῦ, θὰ ἀπομακρύνεις τὸ θανατηφόρο δηλητήριο τῆς ἔχιδνας. Πίνοντάς τα θὰ γλυτώσεις καὶ ἀπὸ τὰ φοβερὰ φαλάγγια καὶ ἀπὸ τὰ τσιμπήματα τοῦ φαρμακεροῦ σκορπιοῦ ποὺ προκαλοῦν πόνους.

Τὰ συστατικά μὲ τὴ σειρά εἶναι τὰ ἀκόλουθα: ρίζα μῆου, ἔρπυλλος, ὀπὸς πάνακα, ἀπὸ τὸ καθένα δύο δραχμές, σπέρμα τριφυλλιοῦ μία δραχμῆ, ἄνισο, μάραθρο, ἄμμι, σέλινο, ἓνα ὀξύβαφο σπέρμα ἀπὸ τὸ καθένα, δύο ὀξύβαφα πάρα πολὺ λεπτὸ ὀρόβινο ἀλεύρι, παλαιὸ κρασί ὅσο εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀνάμιξή τους· πλάθε τροχίσκους καὶ ξήρανέ τους στὴ σκιά· νὰ χορηγεῖς τρεῖς ὀβολοὺς ἀπὸ αὐτοὺς μὲ τρεῖς κυάθους κρασιοῦ.

ἡ Ἀντιόχου θηριακὴ περιέχεται, ἦν Πλίνιος φησι παρὰ πυλῶν Ἀσκληπείου ἀναγεγράφθαι.

Ὁ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 126, διερωτᾶται, μήπως πρόκειται γιὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ρώμης (ὑποθέτω ἐπειδὴ στὸ παραπάνω χωρίο δὲν διευκρινίζεται γιὰ ποιοῦ συγκεκριμένο ἱερὸ τοῦ θεοῦ πρόκειται· βλ. καὶ ἀπ. 1e)· ὁ Πλίνιος ὁμοίως στὸ κείμενό του σαφῶς κάνει λόγο γιὰ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Κω (βλ. ἀπ. 1c καὶ 1d). Βλ. ἐπίσης König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 20), σ. 297, καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 245.

Γιὰ μιὰ ἄλλη περίπτωση φαρμάκου ποὺ ἦταν ἐπίσης γραμμένο μέσα σὲ ἱερὸ, καὶ συγκεκριμένα τῆς ἐμπλάστρου ποὺ ἔφερε τὴν ὀνομασία Ἴσις, βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 2 [XIII 776, 17-19 K.]: ἐν ἑτέροις δ' [sc. ἰατροῖς] ἄν εὗροις γεγραμμένην ἐκ τῶν ἀδύτων εἶναι καὶ τήνδε [sc. τὴν Ἴσιδα] κατὰ τὸ Ἠφαίστειον ἐν Αἰγύπτῳ. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 348-349. Πρβ. ἐπίσης καὶ τὴν περίπτωση τοῦ ἀκόλουθου ἀντιδότου, «τὸ ὁποῖο λέγεται ὅτι ἀνακαλύφθηκε στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ»· βλ. *Antid. Glasg.* [σ. 115 Sigerist]: *Antidotum, qui in templo escolapium inventus est dicitur*. Βλ. ἐπίσης σσ. 358 καὶ 409.

114. Ἀγγλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὴν Tecusan (ἀπὸ τὴ φράση αὐτὴ καὶ μετὰ).

Ἄλλη τῶν παρ' Εὐδήμου, ἐμμέτρως ἀναγεγραμμένη, θηριακὴ Ἀντιόχου τοῦ Φιλομήτορος, ἥς ἡ ἀρχὴ ἦδε.

Ἐπισημαίνω ὅτι ἡ ἀγγλικὴ μετάφρασις τοῦ παραπάνω χωρίου ἀπὸ τὴν Tecusan δὲν εἶναι ἐντελῶς ὀρθή: «Another [sc. theriac], from those of Eudemus, versified and inscribed on stone: the theriac of Antiochus Philometor, which begins like this: ...». Δηλ. τὸ ἀναγεγραμμένη τοῦ ἀρχαίου κειμένου τὸ ἀποδίδει «inscribed on stone», ἐπειδὴ ἡ Tecusan προφανῶς ἔχει ὑπ' ὄψιν τῆς τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Πλινίου (βλ. μαρτ. 1c): *incisam in lapide*. Τὸ ἀναγεγραμμένη ὁμῶς ἐδῶ δὲν σημαίνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ θηριακὴ ἦταν γραμμένη ἐμμετρα σὲ ἰατρικὸ σύγγραμμα (τοῦ Ἀντιόχου [;] ἢ ἄλλου γιαιτροῦ ἀπὸ τὸ ὁποῖο τὴ δανεῖσθηκε ὁ Εὐδημος). Βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 4, 9 [XI 560, 12-14 K.]: *ἄμεινον γάρ ἐστιν αὐτοὺς πρῶτως ὧν λέγουσι πειραθέντας οὕτως ἡμῖν τε συμβουλεύειν ἔν τε τοῖς βίβλοις ἀναγράφειν* Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 8 [XII 487, 1-4 K.]: *Τὸν δὲ τέταρτον λόγον ἐπὶ τῇ τῶν ἀχώρων θεραπείᾳ κατὰ λέξιν οὕτως ἔγραψεν* [sc. ὁ Κρίτων]. *ἐπεὶ δὲ τῶν ἀναγεγραμμένων πρὸς ἀχώρας τὰ πολλὰ ξηραίνει τε καὶ μᾶλλον ὀδύνην ἐπιφέρει* ὁ.π. 2, 1 [XII 503, 1-3 K.]: *τούτῳ τὴν κεφαλὴν κατάντλει καὶ μετὰ ταῦτα καταπλάσσει τοῖς πρὸς ταῦτα ἀναγεγραμμένοις* [sc. φαρμάκοις] ὁ.π. 4, 7 [XII 756, 13-14 K.]: *ἀναγέγραπται δὲ τοῦτο* [sc. τὸ πάγχρηστον κολλύριον] *ἐν τοῖς δακνηροῖς κολλυρίοις* ὁ.π. 5, 3 [XII 838, 8-10 K.]: *Φιλώτου λειχηνικὸν ἐπιτετευγμένον χωρὶς ἐλκώσεως ἀπαλλάττει, ἐδόθη ὑπὸ Φιλώτου τοῦ ἑταίρου· διὰ στίχων ἀναγέγραπται* (προφανῶς στὸ σχετικὸ σύγγραμμα τοῦ Φιλώτα), κ.ἄ.

μήνου ἀπὸ ρίζης

Γὰ τὸ μῆον βλ. παραπάνω, σ. 322 (σημειῶνω ἐδῶ ὅτι ὅσον ἀφορᾷ τὸ φυτὸ αὐτὸ ὁ Διοσκουρίδης καταγράφει τὴν φαρμακευτικὴν χρῆσιν μόνον τῶν ριζῶν του).

ὀλκὴν δραχμιαίαν

Γὰ τὴν δραχμὴν βλ. παραπάνω, σ. 215. Βλ. καὶ σ. 178 (*δηνάριον* = *δραχμή*).

ἐρπύλλου κλώνας

Πρόκειται γιὰ φυτὸ ποῦ εὐδοκιμοῦσε στὴ Σικυῶνα καὶ τὴν Ἀθήνα (Υμηττό). Πῆρε τὴν ὀνομασίαν αὐτὴ, ἐπειδὴ ἔρπει στὸ ἔδαφος. Ὁ ἄγριος ἔρφυλλος θεωροῦνταν πρὸς τὴν ἐν ἰατρικῇ χρῆσιν ἐπιτηδειότερος τοῦ κηπευτοῦ· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 38 [II 50, 7-51, 11 Wellm.]: γιὰ τὴν χρῆσιν του κατὰ τῶν ἐρπετῶν βλ. αὐτόθι [II 51, 5-7 Wellm.]: *ὠφελεῖ ... καὶ πρὸς ἐρπετὰ πινόμενός τε καὶ καταπλασσομένους*.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 310-311, λ. Ἐρφυλλος· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 582, λ. *Thymus vulgaris* [= *Herpyllus*]· André, *Les noms de plantes*, σ. 122, λ. (h)erpyllus [-os], (h)erpyllum [-on]· πρβ. καὶ σ. 260, λ. *thymum* (3), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 167, λ. *ἐρφυλλος* (*Thymus sibthorpii*). Πρβ. καὶ Gstyrner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 531-535, λ. *Thymus*.

ὀπὸν ἐκ πάνακος

Γὰ τὸν ὀπὸν ἐκ πάνακος (*ὀποπάνακα*) βλ. παραπάνω, σ. 222. Τὰ διάφορα εἶδη τοῦ φυτοῦ πάναξ χρησιμοποιοῦνταν ὡς ἐπουλωτικά καὶ ὡς δραστικά κατὰ τῶν ἰοβόλων ζώων· βλ. α') Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 48 [II 61, 3-63, 16 Wellm.]: *πάνακες Ἡράκλειον· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι* [II 63, 14-15 Wellm.]: *ὁ δὲ καρπὸς αὐτοῦ ... σὺν ἀριστολοχείᾳ δὲ πρὸς τὰ ἰοβόλα ἀρμόζει* β') ὁ.π. 3, 49 [II 63, 17-64, 7 Wellm.]: *πάνακες Ἀσκληπίειον· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι* [II 64, 3-5 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει εὐθετον τὸ ἄνθος καὶ ὁ καρπὸς ... καὶ πρὸς ἐρπετὰ πινόμενα σὺν οἴνῳ καὶ συναλειφόμενα ἐλαίῳ, καὶ γ')* *πάνακες Χειρώνιον· βλ. ὁ.π. 3, 50* [II 64, 8-12 Wellm.]: *εἰδικότερα αὐτόθι* [II 64, 11-12 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει ἡ ρίζα πρὸς ἐρπετὰ πινόμενη· καὶ ἡ κόμη δὲ ἐπιπλασσομένη πρὸς τὰ αὐτὰ ποιεῖ*.

ἀνίσσου

Τὸ ἄνισσον (καὶ ἄνησσον) εἶναι τὸ κν. λεγόμενον γλυκάνισο. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 56

[Π 69, 8-70, 6 Wellm.]: ειδικότερα βλ. αυτόθι [Π 69, 10-70, 1 Wellm.]: *ἀρμόζει δὲ* [sc. τὸ ἄνησσον] *πρὸς τε τὰ ἰοβόλα τῶν ζώων καὶ πρὸς ἐμπνευματώσεις.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 334, λ. Anis (Pimpinella Anisum): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 125-126, λ. Ἄνισον, καὶ σ. 126, λ. Ἄνησσον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xx, λ. Anesum (Pimpinella anisum)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 489-490, λ. Pimpinella Anisum· André, *Les noms de plantes*, σ. 17, λ. anesum et anisum (ἄνησ(σ)ον), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 56, λ. ἄνισον (Pimpinella anisum).

τριφύλλου σπέρματος

Τὸ *τριφύλλον* ποὺ μνημονεύει ὁ Διοσκουρίδης πρέπει κατὰ τὸν Γεννάδιο (βλ. παρακάτω, στὴ βιβλιογραφία) νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸ φυτὸ Τρίφυλλον τὸ Ἀλεξανδρινόν, ποὺ εἶναι ἓνα εἶδος τριφυλλιοῦ ποὺ εὐδοκιμεῖ στὴν Αἴγυπτο, τὴ Συρία καὶ τὴν Κύπρο (τὸ τριφύλλι ποὺ εὐδοκιμεῖ στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἓνα εἶδος *Μηδικῆς πόας*)¹¹⁵. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 109 [Π 119, 14-121, 5 Wellm.]: ὁ Διοσκουρίδης ἀποδίδει δράση κατὰ τῶν ἰοβόλων ζώων τόσο στὰ φύλλα τοῦ τριφυλλιοῦ αὐτοῦ ὅσο καὶ σὲ ὁλόκληρο τὸ φυτὸ (βλ. αυτόθι [Π 120, 12-121, 1 Wellm.]: *ἀρήγει δὲ καὶ θηριοδῆκτοις σὺν ὀξυμέλιτι τὰ φύλλα πινόμενα. ἰστόρησαν δὲ τινες ὅτι ὄλου τοῦ θάμνου καὶ τῆς ῥίζης τὸ ἀφέψημα καὶ τῶν φύλλων καταντλούμενον ἐπὶ τῶν ἐρπετοδῆκτων παραιτεῖται τοὺς πόρους, καὶ χρησιμοποίηση στὰ ἀντίδοτα μόνο τῆς ῥίζας του* (βλ. αυτόθι [Π 121, 5 Wellm.]: *μείγνυται δὲ αὐτῆς [-οῦ? = τοῦ τριφύλλου]*¹¹⁶ *ἢ ῥίζα καὶ ἀντιδότοις.*

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 967-969, λ. Τριφύλλιον (Trifolium)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 314, λ. Trifolium latinum (Trif. alexandrinum) (στὴν ἴδια σελ. διάφορα εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 264, λ. trifolium, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 314, λ. Τριφύλλιον καὶ Τρίφυλλος.

ἄμμιος

Γιὰ τὸ *ἄμμι* βλ. παραπάνω, σσ. 194-195. Γιὰ τὴ χρήση του στὰ ἀντίδοτα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 62 [Π 73, 11-13 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει καὶ τοῦτο θερμαντικὴν, πυρωτικὴν, ξηραντικὴν, ποιοῦσαν πρὸς ... θηριοδῆκτους πινόμενον σὺν οἴνῳ.*

σέλινου

Γιὰ τὸ *σέλιον* βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 64 [Π 75, 16-77, 7 Wellm.]: *ειδικότερα γιὰ τὴ δράση του κατὰ τῶν δηλητηριῶν καὶ τῶν ἰοβόλων βλ. αυτόθι [Π 76, 2-77, 7 Wellm.]: καὶ τὸ ἀφέψημα δὲ αὐτοῦ καὶ τῶν ῥιζῶν πινόμενον ἀντιπάσχει θανασίμοις φαρμάκοις καὶ ἐμέτους κινεῖ κοιλίαν τε ἐπέχει. τὸ δὲ σπέρμα ἐστὶν οὐρητικώτατον, βοηθοῦν καὶ θηριοδῆκτοις καὶ τοῖς λιθάργυρον πεπωκόσι πνευμάτων τέ ἐστι διαλυτικόν. μείγνυται δὲ καὶ ἀνωδύνοις καὶ θηριακαῖς καὶ βηχικαῖς χρῆσιμῶς.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 357-358, λ. Sellerie (Apium graveolens)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 862-864, λ. Σέλιον τὸ βαρύοσμον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xx, λ. Apium, apium graveolens· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 487, λ. Apium graveolens· André, *Les noms de plantes*, σσ. 20-21, λ. apium (ἀρ. 1), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 287, λ. σέλιον.

ὀξύβαφον

Βλ. παραπάνω, σ. 180 (acetabulum = *ὀξύβαφον*).

ὀρόβου ... ἀλεύρου

Ὁ *ὀροβος*, τὸ κν. ρόβι, εἶναι μικρὸς θάμνος, ἀπὸ τὰ σπέρματα τοῦ ὁποῖου γίνεται τὸ *ὀρόβινον*

115. Γιὰ τὴν *Μηδικὴν πόαν* βλ. παρακάτω, στὸ Παράρτημα, σ. 632.

116. Κατὰ τὸ *LSJ* τὸ ἐν λόγῳ οὐσ. στὸν Διοσκουρίδην ἐντοπίζεται ὡς γένους θηλυκοῦ. Αὐτὸ ὁμοῦ δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ σχετικὸ λήμμα (ἐπισημαίνω ὅτι σὲ ὅλα τὰ λήμματα τοῦ *Π. ὕλ. ἰατρ.* οἱ ὀνομασίες τῶν φυτῶν κτλ. βρίσκονται στὴν ὀνομαστικὴ τοῦ ἐνικοῦ)· βλ. *τριφύλλον· οἱ δὲ μιννανθές, οἱ δὲ ἀσφάλτιον, οἱ δὲ κνήκιον, οἱ δὲ ὀξύφυλλον καλοῦσι ...* Ἀπὸ κανένα χωρίο τοῦ λήμματος αὐτοῦ δὲν προκύπτει τὸ θηλ. γένος τοῦ ἐξεταζόμενου οὐσ., ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ποὺ προτείνεται νὰ διορθωθεῖ.

ἄλευρον, ὃ καὶ πρὸς τὴν ἰατρικὴν ἀρμόζει χρῆσιν· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 108 [I 182, 13-183, 15 Wellm.].· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 183, 10-11 Wellm.]: *φυραθείς δέ* [sc. ὁ ὄροβος] *σὺν οἴνῳ κυνόδηκτα καὶ ἐχεόδηκτα καὶ ἀνθρωπόδηκτα θεραπεύει καταπλασσομένοις.*

Βλ. ἐπίσης Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 736-737, λ. Ὀροβος ὁ κοινός· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 331, λ. *Ervum Ervilia* (*Vicia* *Erv.*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 182, λ. *orobus*· πρβ. καὶ σ. 271, λ. *vicia*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 255-256, λ. ὀρόβινος, η, ον, λ. ὀρόβιον, καὶ λ. ὄροβος (*Vicia Ervilia*).

φαλάγγια

Γὰ τὰ φαλάγγια, δηλ. ἓνα εἶδος δηλητηριώδους ἀράχνης, τὰ δῆγματά τους καὶ τὴν ἐνδεικνυόμενην θεραπευτικὴ ἀντιμετώπιση βλ. Νίκανδρ., *Θηρ.* 715 κ.έ. (φαλάγξ) καὶ 752 κ.έ. (φαλάγγιον)· Φιλοῦμ., *Π. ἰοβ.* 15 [CMG X/1/1, σσ. 18, 22-21, 10]: *Φαλαγγίων πόσα γένη, καὶ βοηθήματα πρὸς ταῦτα* (βλ. καὶ *sim.*)· Ἀνών. [Αἴλ. Προμ.], *Π. ἰοβ.* 16 [σ. 53, 16-54, 26 Ihm]: *Περὶ φαλαγγίων καὶ ἀραχνῶν* (βλ. καὶ Ihm, *Der Traktat*, σσ. 92-98), κ.ἄ.

σκολιοῖο σκορπίου

Γὰ τὸν σκορπιό, τοὺς σκορπιοπλήκτους καὶ τὴν θεραπεία τους βλ. Νίκανδρ., *Θηρ.* 769 κ.έ.· Φιλοῦμ., *Π. ἰοβ.* 14 [CMG X/1/1, σσ. 17, 1-18, 21]: *Πρὸς σκορπίου πλήγμα περίαπτα καὶ ἀντιπαθῆ πρὸς τὸ αὐτό* (βλ. καὶ *sim.*)· Ἀνών. [Αἴλ. Προμ.], *Π. ἰοβ.* 15 [σ. 51, 15-53, 15 Ihm]: *Περὶ σκορπιοπλήκτων* (βλ. καὶ Ihm, *Der Traktat*, σσ. 91-92), κ.ἄ.

1b. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 17 [XIV 201, 15-203, 2 K.] (μέσω τοῦ Ἡρᾶ)¹¹⁷:

Ἀντίδοτος ἄλλη ποιούσα πρὸς τὰ αὐτά, λίαν καλῶς.

*Ἴησιν μάθε τήνδε πρὸς ἔρπετά, ἦν Φιλομήτωρ
Νικήσας, πείρα κέκρικεν Ἀντίοχος.*

*Μήου ἀπὸ ρίζης ὀλκὴν δραχμιαίαν ὀρύξας,
[...]*

Σκορπίου ἐκφεύξη κέντρα φέροντ' ὀδύνας.

Ἡ αὐτὴ ἠκριβωμένη ταῖς συσταθμίαις· μήου Κρητικοῦ δραχμᾶς β', τριφύλλου σπέρματος δραχμᾶς β', ἔρπυλλου ξηροῦ δραχμᾶς δ', μαράθρου δραχμᾶς δ', ἄμμιως δραχμᾶς δ', σελίνου σπέρματος δραχμᾶς δ', ὀροβίνου ἀλεύρου δραχμᾶς η', λεία ποιήσας, ἀναλάμβανε οἴνω *Χίω*, καὶ ποίει τροχίσκους τριωβολιαίους, καὶ δίδου ἓνα μετ' οἴνου.

Ἄλλο ἀντίδοτο ποῦ δρᾶ ἐναντίον τῶν ἰδίων [sc. τῶν ἔρπετῶν], πολὺ ἀποτελεσματικά¹¹⁸.

...

Τὸ ἴδιο ἀντίδοτο μὲ ἐπακριβεῖς τὶς ἀναλογίες βάρους [sc. τῶν συστατικῶν]: δύο δραχμᾶς μῆο κρητικό, δύο δραχμᾶς σπέρμα τριφυλλιοῦ, τέσσερις δραχμᾶς ξηρὸ ἔρπυλλο, τέσσερις δραχμᾶς μάραθρο, τέσσερις δραχμᾶς ἄμμι, τέσσερις δραχμᾶς σπέρμα σελίνου, ὀκτῶ δραχμᾶς ὀρόβινο ἀλεύρι, ἀφοῦ τὰ λειώσεις, ἀνακάτεψέ τα μὲ χιώτικο κρασί καὶ κάνε τροχίσκους βάρους τριῶν ὀβολῶν (ὁ καθένας), καὶ δίνε ἓναν μαζὶ μὲ κρασί.

117. Βλ. Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 122, 143, 185 καὶ 244. Βλ. καὶ Tecusan, *The Methodists*, σ. 59, ὅπου ὁ Ἡρᾶς καταγράφεται ὡς «the Empiricist Herog». Ἐπισημαίνω ὁμως ὅτι ὁ Deichgräber, στὴ μονογραφία του γιὰ τὴν Ἐμπειρικὴ σχολή (*Empirikerschule*, βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν) δὲν συμπεριλαμβάνει τὸν Ἡρᾶ μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τῆς σχολῆς αὐτῆς (ὑποθέτω μὴ θεωρώντας ἐπαρκῆ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα).

118. Μεταφράζω μόνον τὰ χωρία στὰ ὁποῖα τὰ δύο παραθέματα (τοῦ ἴδιου φαρμάκου) ἀποκλίνουν.

Για τὰ φαρμακευτικά ὑλικά πού καταγράφονται στό χωρίο αὐτό βλ. παραπάνω, ἀπ. 1α.

1c. Plin., *Nat. hist.* 20, 264 [III 379, 18-380, 7 Ian - Mayhoff]¹¹⁹:

Et discessu<ri> ab hortensiis unam conpositionem ex his clarissimam subteximus adversus venenata animalia incisam in lapide versibus Coi in aede Aesculari: serpylli duum denariorum pondus, oppopanacis et m<e>i tantundem singulorum, trifolii seminis pondus denarii, anesi et feniculi seminis et ammi et apii denarium senum e singulis generibus, ervi farinae denarium XII. haec tusa cribrataque vino quam possit excellenti digeruntur in pastillos victoriati ponderum. ex his singuli dantur ex vini mixti cyathis ternis. hac theriace Magnus [m-?]¹²⁰ Antiochus rex adversus omnia venenata usus traditur aspide excepta.

Καί ἀφήνοντας τὰ φυτὰ πού καλλιεργοῦνται στόν κήπο παραθέτω μιὰ πασίγνωστη σύνθεση ἀπό αὐτὰ κατὰ τῶν ἰοβόλων ζώων, ἡ ὁποία εἶναι χαραγμένη ἔμμετρα πάνω σέ λίθο στόν ναό τοῦ Ἀσκληπιοῦ στήν Κῶ: Δύο δηνάρια ἔρπυλλο, ὀποπάνακα καί μῆο ἀπό τὸ κάθε ἓνα ἄλλη τόση ποσότητα, ἓνα δηνάριο σπέρμα τριφυλλιοῦ, γλυκάνισο, σπέρμα μαράθου, ἄμμι, σέλινο ἀπό τὸ κάθε ἓνα ἓξι δηνάρια, δώδεκα δηνάρια ὀρόβινο ἀλεύρι. Αὐτὰ ἀφοῦ λυθοῦν καί κοσκινισθοῦν, νὰ ζυμωθοῦν μὲ ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερο κρασί σέ πατίλλιες βάρους ἑνὸς βικτοριάτου¹²¹. Ἡ κάθε μία ἀπὸ αὐτὲς νὰ χορηγεῖται διαλυμένη σέ τρεῖς κιάθους κρασιοῦ. Παραδίδεται ὅτι τὴ θηριακὴ αὐτὴ τὴν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ βασιλιάς Ἀντίοχος ὁ Μέγας¹²² ἐναντίον ὄλων τῶν ἰοβόλων μὲ ἐξάιρεση τὴν ἀσπίδα.

Πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλον σχολιασμό πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ Πλίνιος δὲν καταγράφει τὸν Ἀντίοχο ὡς εὐρετὴ ἀλλὰ ὡς χρήστη τοῦ φαρμάκου (usus [*sc. fuisse*]), καί μάλιστα δὲν εἶναι ἀπόλυτα βέβαιος οὔτε γιὰ τὸ δεύτερο (traditur). Ἴσως τὸν Πλίνιο ἔχει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 126, θεωρώντας ὄχι βέβαιη ἀλλὰ πιθανὴ τὴ σύνθεση τῆς θηριακῆς αὐτῆς ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀντίοχο («wahrscheinlich selbst [*sc. Antiochos*] bereitetete»). Βλ. παραπάνω, σ. 385, τὴν ἀποψη τοῦ Nutton σχετικὰ μὲ τὴν πατρότητα καί τὴ χρήση τῆς θηριακῆς αὐτῆς.

incisam in lapide versibus Coi in aede Aesculari

Πὰ ἄλλη περίπτωση συνταγῆς γραμμμένης σέ ἱερὸ βλ. παραπάνω, ἀπ. 1α (σχόλια).

serpylli, oppopanacis, m<e>i seminis, trifolii seminis, anesi et feniculi seminis et ammi et apii ... ervi farinae

Πὰ τὰ φαρμακευτικά ὑλικά πού καταγράφονται στό χωρίο αὐτό βλ. παραπάνω, ἀπ. 1α, ὅπου γίνεται λόγος καί γιὰ τὴ δράση τους κατὰ τῶν ἰοβόλων.

victoriati ponderum

Τὸ victoriatum ἦταν ρωμαϊκὸ νόμισμα ἴσο μὲ τὸ 1/2 τοῦ δηναρίου ἢ τῆς δραχμῆς.

119. Βλ. καί Fuchs, «Heilkunde», σσ. 319-320 (στὴ σ. 320 γερμανικὴ μετάφραση τοῦ τμήματος τοῦ κειμένου, ὅπου καταγράφονται τὰ συστατικά τοῦ φαρμάκου).

120. Βλ. καί κριτ. ὑπόμν. Σχετικὰ μὲ τὴν ἴδια γραφὴ βλ. καί στό ἀπ. 1ε.

121. Βλ. ἀπ. 1ε, ὅπου σημειώνεται ὅτι τὸ ἓνα βικτοριάτο ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐνάμισυ σκρίπουλο.

122. Ἡ ὁ μέγας Ἀντίοχος.

hac theriace Magnus [m-?] Antiochus rex adversus omnia venenata usus traditur aspidem excerpta

Γιὰ τὴν ἀπαρίθμηση τῶν ἰοβόλων ζώων βλ. τὰ ἔργα τῶν Νίκανδρ., *Θηρ.*: [Διοσκουρ.], *Π. ἰοβ.*: Φιλοῦμ., *Π. ἰοβ.*: Ἀνών. [Αἴλ. Προμ.], *Π. ἰοβ. καὶ δηλητ.*, καθὼς καὶ τὶς σχετικὲς ἐνότητες τῶν συγγραμμάτων τῶν Ὅρειβ., *Ἱατρ. συν. ἐκλ.* 117-126 [CMG VI/2/2, σσ. 291, 1-295, 31], Ἀετ., *Λόγ. ἱατρ.* 13 [σ. 264-292 Ζερβ.], Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 5, 1-26 [CMG IX/2, σσ. 5, 1-23, 20], κ.ἄ. Εἰδικὰ γιὰ τὴν ἀσπίδα βλ. Νίκανδρ., *Θηρ.* 157 κ.έ.: [Διοσκουρ.], *Π. ἰοβ.* 17· Φιλοῦμ., *Π. ἰοβ.* 16 [CMG X/1/1, σσ. 21, 11-22, 28], καὶ Ἀετ., *Λόγ. ἱατρ.* 13, 22 [σ. 280, 20-282, 13 Ζερβ.].

1d. [Plin.], *De medic.* 3, 37 [CML III, σ. 98, 1-9]:

Non omittenda theriaca qua Antiochus rex adversus omnes serpentes utebatur praeter aspidem. quae adeo probata est experimentis ut Coi in templo Aesculapii incisa sit in lapide. quam sic componi oportet. oropanaxi serpulli mei singulorum binae drachmae, trifolii seminis pondus denarii unius, anethi et feniculi seminis et amuli et apii singulorum pondus denariorum senum, ervi farinae pondus denariorum duodecim. haec singula trita cribrata, deinde mixta ex vino teruntur et digeruntur in pastillos ponderis victoriati, deinde in vaso vitreo ponuntur. cum utendi necessitas venit, singuli pastilli dantur ex vino mixti cyathis tribus.

Δὲν πρέπει νὰ παραλειφθεῖ καὶ ἡ θηριακὴ ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ βασιλιάς Ἀντίοχος ἐναντίον ὄλων τῶν ἐρπετῶν ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀσπίδα. Αὐτὴ τόσο ἐλέγχθηκε μὲ τὴν πείρα, ὥστε εἶναι χαραγμένη στὸ ἱερὸ τοῦ Ἀσκληπιοῦ στὴν Κῶ πάνω σὲ πέτρα. Πρέπει νὰ συντίθεται ὡς ἐξῆς· οποπάνακα, ἔρφυλλο, μῆο ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα δύο δραχμές, σπέρμα τριφυλλιοῦ βάρους ἑνὸς δηναρίου, ἄνησο καὶ σπέρμα μαράθου, ἄμυλο καὶ σέλινο ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα ἕξι δηνάρια, δώδεκα δηνάρια ὀρόβινο ἀλεύρι. Αὐτὰ ἀφοῦ λυθοῦν καὶ κοσκινισθοῦν ἓνα-ἓνα, ἔπειτα, ἀφοῦ ἀναμιχθοῦν μὲ κρασί, ζυμώνονται καὶ γίνονται παστίλλιες βάρους ἑνὸς βικτοριάτου¹²³, ἀκολούθως τοποθετοῦνται σὲ γυάλινο δοχεῖο. Ὅταν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν, νὰ χορηγεῖται μιὰ παστίλλια διαλυμένη σὲ τρεῖς κυάθους κρασιοῦ.

Γιὰ τὰ φαρμακευτικὰ ὑλικά ποὺ καταγράφονται στὸ χωρίο αὐτὸ βλ. παραπάνω, ἀπ. 1a. Ἐπισημαίνω ὅτι ἐδῶ ἐντοπιζεται μία μόνο διαφορά ὅσον ἀφορᾷ τὴ σύσταση τοῦ φαρμάκου: ἀντὶ ἄμμι (ammi) καταγράφεται ἄμυλον (amuli), πιθανότατα ὁμως νὰ πρόκειται γιὰ ἀντιγραφικὸ λάθος. Τὸ ἴδιο συστατικὸ μνημονεύεται καὶ στὸ ἀπ. 1e.

Γιὰ τὸ ἄμυλον, ποὺ σκευάζεται ... ἐκ πυροῦ σητανίου καθαροῦ, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὑλ. ἱατρ.* 2, 101 [I 175, 9-176, 8 Wellm.], ὅπου ὁμως δὲν μνημονεύεται δράση του κατὰ τῶν ἰοβόλων.

1e. Garg. Mart., *Medic.* [σ. 176, 9-23 Rose = σ. 51 Maire]:

Atque ut serpylli potentiam intellegas, subdidi theriacam in templo Aesculapii ab Antiocho, rege Syriae, versibus dedicatam, in qua non levem meruit portionem. est autem compositio haec: trifolii scripuli VI, oropanaxi scripuli VI, serpylli scripuli VI, anesi scripuli XII, feniculi scripuli XII, amuli scripuli XII, apii seminis scripuli XII, ervi farinae

123. Βλ. ἀπ. 1e, ὅπου σημειώνεται ὅτι τὸ ἓνα βικτοριάτο ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐνάμισυ σκρίπουλο.

uncia I; haec simul trita vino quam potest optimo colliguntur et in pastillos victoriati ponderis scripuli IS digeruntur. ex his singuli dantur ex vino mixti cyathis tribus. hac theriaca magnus¹²⁴ Antiochus semper est usus adversum toxica et potiones malas et animalia venenata, cui quantum debuerit ex eo licet colligere quod testimonii sui arbitrum medicinae deum fecerit.

Αλλά για να κατανοήσεις τη δύναμη του έρπυλλου, παραθέτω παρακάτω τη θηριακή που αφιερώθηκε έμμετρα από τον Άντιόχο, βασιλιά της Συρίας, στο ιερό του Άσκληπιού, στην οποία (θηριακή) βρίσκεται (ο έρπυλλος) σε όχι ευτελή αναλογία. Η σύνθεση (της θηριακής) είναι ή ακόλουθη: έξι σκρίπουλα τριφύλλι, έξι σκρίπουλα όπο-πάνακα, έξι σκρίπουλα έρπυλλο, δώδεκα σκρίπουλα άνησο, δώδεκα σκρίπουλα μαρά-θο, δώδεκα σκρίπουλα άμυλο, δώδεκα σκρίπουλα σπέρμα σελίνου, μία ούγγιά όρόβινο άλεύρι. Αυτά, αφού λειωθούν με κρασί όσο το δυνατόν καλύτερο, συλλέγονται (= γίνονται μιá έναία μάζα;) και χωρίζονται σε παστίλλιες βάρους ενός βικτοριάτου, δηλ. ένα-μισυ σκρίπουλου. Από αυτές χορηγείται μία διαλυμένη σε τρεις κύαθους κρασιού. Αυτή (τη θηριακή) τη χρησιμοποιούσε πάντοτε ο μέγας Άντιόχος κατά των δηλητηρίων, των επικίνδυνων ποτών και των δηλητηριωδών ζώων· για το πόση άξία είχε γι' αυτόν μπο-ρεί να το καταλάβει κάποιος από αυτό, δηλ. από το ότι έκανε τον θεό της ιατρικής κριτή της μαρτυρίας του.

theriacam in templo Aesculapii ab Antiocho rege Syriae versibus dedicatam

Στο χωρίο αυτό πρέπει να γίνουν δύο παρατηρήσεις: α') δέν διευκρινίζεται σε ποió Άσκληπιείο ανατέθηκε ή σύνθεση της θηριακής, όπως δηλ. και στο άπ. 1a (ένω στα άπ. 1c-d δη-λώνεται ότι πρόκειται για το Άσκληπιείο της Κώ), και β') δηλώνεται σαφώς ότι ή θηριακή αφιε-ρώθηκε από τον Άντιόχο.

serpylli ...

Γιά τα φαρμακευτικά ύλικά που καταγράφονται στο χωρίο αυτό βλ. παραπάνω, άπ. 1a. Ή μόνη, διαφορά, δηλ. ή γραφή *amuli* αντί *άμμι* όφείλεται μάλλον στην έξάρτηση του κειμένου αυτού από τον [Plin.], *De medic.*, βλ. το προηγ. άπ.

scripuli

Πρόκειται για μέτρο βάρους που αντιστοιχεί στο άρχαιοελληνικό γράμμα και είναι ίσο με 1, 16 γραμμάρια· βλ. Isid., *Etym.* 16, 25, 12 = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 2, σ. 112, 18-21: *Scripulus sex siliquarum pondere constat. hic apud Graecos gramma vocatur. scripulus autem dicitur per diminutionem a lapillo brevi qui scrupus vocatur.* Βλ. και Dard., *De pond. et mens.* [σ. 38 Sigerist]: *Scripulus recipit gramma una.*

Βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxx, λ. scripulum.

hac theriaca magnus Antiochus semper est usus

Στο προκείμενο χωρίο το *magnus* όρθά εκδίδεται από τον Rose με μικρό το άρχικό γράμμα του, αφού δέν πρόκειται για τον Άντιόχο τον Μέγα. Αντίθετα ή τελευταία εκδότρια του κειμένου προκρίνει τη γραφή *Magnus*· βλ. και στη σ. 37 της εκδόσεώς της, όπου σχολιάζοντας τη γραφή

124. *magnus* Rose: *Magnus Maire*· βλ. παρακάτω, το σχετικό σχόλιο. Κατά το κριτ. ύπόμν. της Maire ό κώδ. O (= Berolin. Phillip. 1870 του 11ου/12ου αι.) αντί της φράσεως *hac theriaca Magnus Antiochus* πα-ραδίδει το ακόλουθο κείμενο: *hac theriaca ex eo conficitur que Magnus Antiochus.*

Antiocho (rege Syriae), παραθέτει διάφορες απόψεις για την ταύτιση του Ἀντίοχου· ἡ ἴδια φαίνεται ὅτι προκρίνει τὴν ταύτισή του μετὸν Ἀντίοχο Γ', ἀφοῦ υἱοθετεῖ τὴ γραφὴ Magnus, χωρὶς μάλιστα νὰ σχολιάζει καθόλου τὸ magnus τῆς ἐκδόσεως τοῦ Rose. Βλ. καὶ παραπάνω, σσ. 384-386.

Πὰ τὴν ψευδο-ἱπποκρατικὴ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν βασιλιὰ Ἀντίοχο (Antiocho rege) βλ. στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 18 («Ἱπποκράτης ὁ Κῶος»).

Σημειῶν ἀκόμη ὅτι μεταξὺ τῶν πηγῶν γιὰ ἔξι βιβλία τῆς *Naturalis historia* τοῦ Πλινίου μνημονεύεται καὶ ὁ βασιλιάς Φιλομήτωρ (Philometore rege). Ἐπειδὴ γιὰ τέσσερα ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτὰ καταγράφεται ὡς πηγὴ καὶ ὁ βασιλιάς Ἄτταλος (Attalo rege), γνωστὸς ἐπίσης ὡς Φιλομήτωρ, πιστεύω ὅτι μετὸ προσωνύμιο αὐτὸ πρέπει νὰ νοηθεῖ ὁ Ἀντίοχος ὁ Φιλομήτωρ· διαφορετικὰ θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ Πλίνιος γιὰ τὰ ἴδια βιβλία μνημονεύει στὸν κατάλογο τῶν πηγῶν του δύο φορές τὸν ἴδιο συγγραφέα μετὰ ἰσάριθμες διαφορετικὲς διατυπώσεις, κάτι ποὺ δὲν φαίνεται λογικὸ καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν ἐντοπίζεται παράλληλο. Οἱ μνεῖες τοῦ Ἀντίοχου τοῦ Φιλομήτορα δὲν ἀφοροῦν ἰατρικὰ ζητήματα καὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

α') θαυμαστὰ εἶδη διαπλάσεων:

Plin., *Nat. hist.* 8 (Ind.) [I 22, 45 κ.έ. Ian - Mayhoff]: De elephantis (γίνεται λόγος γιὰ διάφορα ζῶα), καὶ αὐτόθι [I 25, 34-40 I. - M.]: externis ... Philometore rege

β') χαρακτηριστικὰ τῶν πτηνῶν:

Plin., *Nat. hist.* 10 (Ind.) [I 29, 35-36 I. - M.]: continentur volucrum naturae, καὶ αὐτόθι [I 33, 20-26 I. - M.]: externis ... Philometore rege

γ') καρποφόρα δένδρα:

Plin., *Nat. hist.* 14 (Ind.) [I 45, 14-15 I. - M.]: continentur frugiferae arbores, καὶ αὐτόθι [I 46, 42-45 I. - M.]: externis ... Philometore rege

δ') χαρακτηριστικὰ τῶν καρποφόρων δένδρων:

Plin., *Nat. hist.* 15 (Ind.) [I 47, 25-27 I. - M.]: continentur naturae frugiferarum arborum, καὶ αὐτόθι [I 49, 16-19 I. - M.]: externis ... Philometore rege

ε') χαρακτηριστικὰ τῶν δένδρων ποὺ καλλιεργοῦνται¹²⁵:

Plin., *Nat. hist.* 17 (Ind.) [I 53, 23-25 I. - M.]: continentur sativarum arborum naturae, καὶ αὐτόθι [I 55, 5-9 I. - M.]: externis ... Philometore rege

ς') χαρακτηριστικὰ τῶν καρπῶν:

Plin., *Nat. hist.* 18 (Ind.) [I 55, 29-30 I. - M.]: continentur naturae frugum, καὶ αὐτόθι [I 58, 1-4 I. - M.]: externis ... Philometore rege.

3. Ἄτταλος Γ' ὁ Φιλομήτωρ (2ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ἄτταλος Γ' ὁ Φιλομήτωρ ποὺ βασιλεύσε στὴν Πέργαμο ἀπὸ τὸ 139/138 ἕως τὸ 133 π.Χ., ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος βασιλιάς τῆς καὶ κληροδότησε τὸ κράτος του στοὺς Ρωμαίους. Μιὰ ἀπὸ τὶς προσφιλεῖς του ἀσχολίες ἦταν νὰ καλλιεργεῖ ὁ ἴδιος στὸν κήπο του ποικίλα δηλητηριώδη φυτὰ (ύοσκύαμον, ἐλλέβορον, ἀκόνιτον, δορύκνιον κ.ά.) καὶ νὰ μελετᾷ τὴν φαρμακευτικὴ δρᾶσή τους. Ἀκολούθως τὰ ἀναμίγνυε μετὰ ἄλλα μὴ δηλητη-

125. Δηλ. τῶν ἡμερῶν.

ριώδη, συνθέτετε διάφορα σκευάσματα και, κατά τη μαρτυρία του Ίουστίνου (Πομπηίου Τρόγου), τὰ ἔστελνε στους φίλους του ὡς δῶρο¹²⁶.

Τὸ ἔργο τοῦ Ἀττάλου τὸ γνῶριζε καὶ τὸ χρησιμοποίησε ὁ νεότερος σύγχρονός του γιαντρός Μαντίας ὁ Ἡροφίλειος, πὺ πιστεῦεται ὅτι ἔζησε καὶ ἄσκησε τὴν ἰατρικὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια¹²⁷. Ἐπειδὴ ὁ Μαντίας θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ἕνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους ἀρχαίους φαρμακολόγους, θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι ἡ χρῆση ἀπὸ μέρους του τοῦ ἔργου τοῦ Περγαμηνοῦ βασιλιᾶ ἀποτελεῖ ἔνδειξη γιὰ τὴν ἀξία του. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γαληνὸς φαίνεται ὅτι ἔχει θετικὴ γνώμη γιὰ τὸν Ἀτταλο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν κριτικὴ του γιὰ τὴν *λευκὴν ἐμπλαστρον* (καὶ *κρεῖττον αὐτοῦ* [sc. τοῦ φαρμάκου] *θαυμάζοιμεν ἄν, εἴ τι δύναται τῶν ὁμοειδῶν συντεθῆναι*)¹²⁸.

1. Μαρτυρίες

α') Γιὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Ἀττάλου μὲ τὰ δηλητήρια καὶ τὰ ἀντίδοτά τους

1. Πλούταρχ., *Δημ.* 20:

Ἄτταλος δ' ὁ Φιλομήτωρ ἐκήπενε τὰς φαρμακώδεις βοτάνας, οὐ μόνον ὑοσκύαμον καὶ ἐλλέβορον, ἀλλὰ καὶ κώνειον καὶ ἀκόνιτον καὶ δορύκνιον, αὐτὸς ἐν τοῖς βασιλείοις σπεύρων καὶ φυτεύων, ὅπους τε καὶ καρπὸν αὐτῶν ἔργον πεπονημένος εἰδέναι καὶ κομίζεσθαι καθ' ὥραν.

Ὁ Ἀτταλος ὁ Φιλομήτωρ καλλιεργοῦσε στὸν κήπο του τὰ δηλητηριώδη βότανα, ὄχι μόνον ὑοσκύαμο καὶ ἐλλέβορο, ἀλλὰ καὶ κώνειο καὶ ἀκόνιτο καὶ δορύκνιο, σπέρνοντας καὶ φυτεύοντας τα ὁ ἴδιος στὰ ἀνάκτορα¹²⁹, ἔχοντας κάνει ἔργο του τὸ νὰ γνωρίζει τοὺς ὅπους καὶ τὸν καρπὸ τους καὶ νὰ τοὺς συλλέγει στὴν ὥρα τους.

126. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 1, 2 καὶ 5. Βλ. ἀκόμη von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53· Fuchs, «Heilkunde», σ. 320· Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 356· Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5· Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 127· Tarn - Griffith, *Hellenistic Civilisation*, σσ. 307-308· Jaeger, *Diokles*, σ. 82, ὑπόσημ. 1· Watson, *Theriac and Mithridatum*, σ. 13· Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 202· Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 360, σημ. 31 (γενικὰ γιὰ τὰ φαρμακολογικὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Ἀττάλου)· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 179, 191 230 καὶ 240, κ.ἀ. Ἐπισημαίνω ὅτι εἶναι γνωστός καὶ ἕνας ἀκόμη γιαντρός μὲ τὸ ὄνομα Ἀτταλος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Μεθοδικοῦ γιαντροῦ Σωρανοῦ (ὁ Σωρανὸς ἔδρασε ἐπὶ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ) καὶ εἶναι γνωστός στὸν Γαληνὸ· βλ. *Θεραπ. μέθ.* 13, 15 [X 910, 1-2 K.]: *ὁ μὲν σὺν θεραπεύων αὐτὸν ἦν εἷς τῶν Σωρανοῦ μαθητῶν, Ἀτταλος τοῦνομα*. Συνεπῶς στὸν Ἀτταλο αὐτὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποδοθοῦν φάρμακα πὺ συνδέονται μὲ τὸν ὁμώνυμο βασιλιᾶ τῆς Περγάμου, ἐπειδὴ σὲ ἄλλες περιπτώσεις κατονομάζεται ρητὰ ἡ βασιλικὴ ιδιότητα τοῦ εὐρετῆ τους, ἐνῶ σὲ ἄλλες τὰ φάρμακα τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ πηγὲς προγενέστερες τοῦ Μεθοδικοῦ Ἀττάλου. Γι' αὐτὸν τὸν Ἀτταλο (2ος αἰ. μ.Χ.) βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ. (σ. 220). Ἐναν ὁμώνυμο ὀφθαλμικὸ γιαντρὸ μνημονεύουν οἱ Pansier, «*Repertorium oculo-rorum*, I.», σ. 523 (λ. «T. J. Attalus»), καὶ Espérandieu, «*Signacula oculo-rorum*», σ. 576, ἀρ. 91. Προφανῶς τὰ φάρμακα πὺ χαρακτηρίζονται Ἀτταλικά σχετίζονται μὲ τὸν Ἀτταλο τῆς Περγάμου (καὶ ὄχι μὲ ἄλλον ὁμώνυμο γιαντρὸ). Βλ. καὶ τὴν ἀνάλογη περίπτωση τῶν φαρμάκων πὺ ἀπὸ τὸν Γαληνὸ καταγράφονται ὡς «Ἀσκληπιάδεια» διὰ τὸ ἀναφέρεσθαι εἰς τὸν Βιθυνὸν Ἀσκληπιάδην (τὸν διασημότερο δηλ. φορέα τοῦ ὀνόματος ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἰατρικὴ)· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 7, 6 [XIII 973, 12-13 K.]. Γιὰ τὰ φάρμακα πὺ προέρχονται ἀπὸ ἄλλους ὁμώνυμους γιαντροὺς (π.χ. τὸν Ἀσκληπιάδην τὸν Φαρμακίωνα) ὁ Γαληνὸς χρησιμοποιεῖ διαφορετικοὺς τρόπους παραπομπῆς. Βλ. καὶ σ. 402.

127. Γιὰ τὸν Μαντία βλ. παρακάτω, στὰ σχόλια στὸ ἀπ. 13.

128. Βλ. ἀπ. 14a (περὶ τὸ τέλος).

129. Στους κήπους τῶν ἀνακτόρων.

Ὁ Πλούταρχος ἐγκωμιάζοντας τὶς ἐπιλογές καὶ τὶς ἐνασχολήσεις τοῦ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητῆ σημειώνει (Δημ. 20): ἐκ περιουσίας ὑπάρχειν βουλόμενος ἐπὶ τὰς χρείας, τῆς δὲ περὶ τὰς ναῦς καὶ τὰ μηχανήματα μεγαλουργίας καὶ καθ' ἡδονὴν τινα τοῦ θεωρεῖν ἀπλήστως ἔχων· εὐφυῆς γὰρ ὢν καὶ θεωρητικὸς οὐκ εἰς παιδιὰς οὐδ' εἰς διαγωγὰς ἀχρήστους ἔτρεψε τὸ φιλότεχνον, ὥσπερ ἄλλοι βασιλεῖς ἀυλοῦντες καὶ ζωγραφοῦντες καὶ τορευόντες. Ἀκολουθῶς μνημονεύει ὀνομαστικὰ βασιλεῖς ποῦ ἐπιδόθηκαν σὲ μάταιες ἀσχολίες καὶ μεταξὺ αὐτῶν περιλαμβάνει καὶ τὸν Ἄτταλο. Βλ. καὶ Jaeger, *Diokles*, σ. 82, ὑπόσημ. 1. Γιὰ τὴν ἐνασχόληση τοῦ Ἀττάλου μὲ τὴ μελέτη τῶν δηλητηρίων βλ. ἐπίσης von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53, καὶ Massar, *Soigneur et servir*, σσ. 234-235.

ὕοσκύαμον

Ὁ ὕοσκύαμος εἶναι ποῶδες φυτό, ἐτήσιο ἢ πολυετές (ἐννέα εἶδη), δηλητηριῶδες, μὲ ποικίλες κοινές ὀνομασίες. Ὁ Διοσκουρίδης καταγράφει δύο εἶδη, σημειώνοντας ὅτι ἀμφότεροι δὲ οὗτοι μανιώδεις ὑπάρχουσι καὶ καρωτικοί, δύσχρηστοι, βλ. Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 68 [II 224, 4-227, 3 Wellm.]. Γιὰ τὸν ὕοσκύαμο βλ. ἐπίσης Ἄνων. [Αἴλ. Προμ.], Π. ἰοβ. καὶ δηλητ. 66 [σ. 72, 29-73, 7 Ihm], καὶ Ihm, *Der Traktat*, σσ. 130-131 (sim.).

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 344-346, λ. *Hyoscyamus niger*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 335, λ. *Bilsenkraut* (*Hyoscyamus niger*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 985-986, λ. Ὑοσκύαμος· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 233-236, λ. *Hyoscyamus*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxvi, λ. *Hyoscyamus [niger]*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 589-590, λ. *Hyoscyamus niger* (στὶς ἴδιες σσ. καὶ ἄλλα εἶδη ὕοσκύαμου)· André, *Les noms de plantes*, σ. 127, λ. *hyoscyamos [-us]* (-um, -i), καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 318-319, λ. ὕοσκύαμος.

ἐλλέβορον

Βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 148 [II 290, 3-292, 3 Wellm.] (ἐλλέβορος λευκός), καὶ δ.π. 4, 149 [II 292, 4-10 Wellm.] (σησαμοειδές τὸ μέγα δ <οί> ἐν Ἀντικύρῳ ἐλλέβορον καλοῦσι). Γιὰ τὶς θεραπευτικὲς ἐφαρμογές καὶ τὸν τρόπο χρήσεως τοῦ ἐλλεβόρου βλ. παρακάτω, τὰ σχόλια στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 29 («Παυσανίας»).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 351, λ. *Nieswurz* (*Helleborus niger* καὶ *viridis*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 302, λ. Ἐλλέβορος· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 222, λ. *Helleborus niger* (στὶς σσ. 221-222 διάφορα εἶδη ἐλλεβόρου)· André, *Les noms de plantes*, σ. 94, λ. *elleborus*, -i, *elleborum*, -i, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 149-150, λ. ἐλλέβορος.

κώνειον

Τὸ κώνειον εἶναι ποῶδες φυτό, διαιτητὸς, καὶ ἐξαιρετικὰ δηλητηριῶδες (κν. βρωμόχορτο). Κώνειον ὀνομάζεται καὶ τὸ χύλισμα τῆς κόμης του (χυλίζεται δ' ἄκρα ἢ κόμη πρὸ τοῦ ξηρανθῆναι τὸ σπέρμα), ἐνῶ ἡ πῶα καὶ ἡ κόμη χρησιμοποιοῦνται καὶ ὡς καταπλάσματα. Τὸ κώνειο ἔχει πολλὰς ἐφαρμογές εἰς τὴν ὑγίαινην χρῆσιν, ἀλλὰ εἶναι καὶ φθαρτικόν· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 78 [II 239, 7-240, 14 Wellm.]. Γιὰ τὸ κώνειο καὶ τὴ δηλητηρίαση ἀπὸ αὐτοῦ βλ. Νίκανδρ., *Ἀλεξ.* 186-206· Ἄνων. [Αἴλ. Προμ.], Π. ἰοβ. καὶ δηλητ. 63 [σ. 71, 14-28 Ihm]· βλ. καὶ Ihm, *Der Traktat*, σ. 128 (sim.).

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 175-179, λ. *Cicuta virosa*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 356, λ. *Schierling* (*Conium maculatum*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 590-591, λ. Κώνειον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxvi, λ. *Cicuta* (*Conium maculatum*)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 487, λ. *Cicuta virosa* (στὴν ἴδια σελ. τέσσερα ἀκόμη εἶδη τοῦ φυτοῦ)· André, *Les noms de plantes*, σ. 73, λ. *conium [-ion]*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 216-217, λ. *κωνεῖον* (*Conium maculatum*). Γιὰ μὴ σύντομη ἀνασκόπηση τῆς χρήσεως τοῦ κωνεῖου ὡς φαρμάκου καὶ ὡς δηλητηρίου κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα βλ. K.-H. Leven, «Schierling», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 772-774 (ὄπου καὶ βιβλιογραφία).

ἀκόνιτον

Φυτό ποῶδες, διαιτητὸς ἢ πολυετές (κοσμητικὸ, φαρμακευτικὸ, δηλητηριῶδες), τοῦ ὁποῦ

είναι γνωστά δέκα οκτώ είδη. Για τις χρήσεις του άκονίτου βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 76 [II 237, 11-238, 7 Wellm.] (άκόνιτον) και δ.π. 4, 77 [II 238, 8-239, 6 Wellm.] (άκόνιτον ἔτερον). Για τὸ άκόνιτον βλ. άκόμη Άνών. [Αἰλ. Προμ.], Π. ἰοβ. και δηλητ. 53 [σσ. 67, 33-68, 21 Ihm], και Ihm, *Der Traktat*, σσ. 118-120 (sim.).

Βλ. άκόμη Pabst (έκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 29-32, λ. *Aconitum ferox*, και σσ. 32-33, λ. *Aconitum heterophyllum*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 332, λ. *Aconit (Aconitum)*· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 35-36, λ. Άκόνιτον· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 7-9, λ. *Aconitum*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 224-226 (διάφορα είδη άκονίτου)· André, *Les noms de plantes*, σ. 4, λ. *aconitum*, και Durling, *Medical Terms*, σ. 26, λ. άκόνιτον (*Aconitum Anthora*).

δορύκνιον

Πρόκειται για ποώδες, πολυετές φυτό με φαρμακευτικές χρήσεις· γενικά για τὸ δορύκνιον βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 74 [II 233, 1-10 Wellm.]· ειδικότερα βλ. αὐτόθι [II 233, 9-10 Wellm.]· *δοκεῖ δὲ και τοῦτο ὑπνωτικὸν εἶναι, πλεονασθὲν δὲ ἀναιρεῖν*. Για τὸ δορύκνιον βλ. άκόμη Άνών. [Αἰλ. Προμ.], Π. ἰοβ. και δηλητ. 58 [σσ. 69, 21-29 Ihm], και Ihm, *Der Traktat*, σσ. 122-123 (sim.).

Βλ. άκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 251-252, λ. Δορύκνιον· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 316, λ. *Dorycnium* (τρία είδη δορυκνίου· βλ. και τή σχετική παρατήρηση του Dragendorff, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ προβληματικό, ἂν κάποιο από τὰ είδη αὐτά πρέπει νὰ ταυτισθεῖ με τὸ μνημονευόμενο από τὸν Διοσκουριδῆ)· André, *Les noms de plantes*, σ. 90, λ. *dorycnion*, και Durling, *Medical Terms*, σ. 133, λ. *δορύκνιον (Convolvulus oleaeifolius)*.

2. Γαλην., Π. ἀντιδ. 1, 1 [XIV 2, 3-7 K.]¹³⁰:

Ὅ γάρ τοι Μιθριδάτης οὔτος, ὥσπερ και ὁ καθ' ἡμᾶς Ἄτταλος, ἔσπευσεν ἐμπειρίαν ἔχειν ἀπάντων σχεδὸν τῶν ἀπλῶν φαρμάκων, ὅσα τοῖς ὀλεθρίοις ἀντιτέτακται, πειράζων αὐτῶν τὰς δυνάμεις ἐπὶ πονηρῶν ἀνθρώπων, ὧν θάνατος κατέγνωστο.

Γιατὶ βέβαια ὁ Μιθριδάτης αὐτός, ὅπως και ὁ βασιλιάς μας Ἄτταλος, φρόντισε νὰ ἀποκτήσει ἐμπειρία ὄλων σχεδὸν τῶν ἀπλῶν φαρμάκων, ὅσα ἀποτελοῦν ἀντίδοτο στὰ δηλητήρια, δοκιμάζοντας τις ιδιότητές τους σὲ κακούργους ποὺ εἶχαν καταδικασθεῖ σὲ θάνατο.

Στὸ χωρίο αὐτὸ ἡ πληροφορία για τὸν Ἄτταλο παρέχεται με ἔμμεσο τρόπο, ἀφοῦ ἡ καθαυτὴ ἀναφορὰ γίνεται στὴ σχετικὴ δραστηριότητα τοῦ Μιθριδάτη.

Ὅ γάρ τοι Μιθριδάτης οὔτος

Πρόκειται για τὸν βασιλιά τοῦ Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ' Εὐπάτορα, ἡ ἐνασχόληση τοῦ ὁποῖου με τὰ δηλητήρια ὑπῆρξε πασίγνωστη στὴν ὕστερη Αρχαιότητα· σχετικὰ βλ. Watson, *Theriac and Mithridatium* (passim).

ἀπάντων σχεδὸν τῶν ἀπλῶν φαρμάκων

Ἀπλᾶ φάρμακα ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους γιατροὺς τὰ διάφορα μεμονωμένα ὕλικά, ὅπως τὸ νερό, τὸ ξύδι, τὰ ποικίλα φυτά, διάφορα μεταλλικά και ζωικά ὕλικά τὰ ὁποῖα χρησιμοποιούνταν στὴ Θεραπευτικὴ εἴτε μόνον τους εἴτε ὡς συστατικά σύνθετων φαρμάκων κτλ. Για τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἀπλοῦ φαρμάκου βλ. Γαλην., Π. κρᾶσ. και δυν. ἀπλ. φαρμ. 1, 1 [XI 380, 5-8 K.]· τὸ δὲ ἀπλοῦν φάρμακον ὠνόμασαι μὲν και αὐτὸ κατὰ τὴν πρὸς τὸ σύνθετον ἀντίθεσιν, ἔστι δὲ τὸ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἔχον ἐλικρινῶς. Γι' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὰ φάρμακα ὁ Γαληνὸς κάνει ἐκτενὴ λόγο

130. Πρβ. και Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 111, ὑποσημ. 19.

στο ένδεκάβιβλο σύγγραμμά του *Περὶ κράσεως καὶ δυνάμεως τῶν ἀπλῶν φαρμάκων*. Τῆ σημασία τῆς γνώσεως τῶν ιδιοτήτων τῶν ἀπλῶν φαρμάκων ἐπισημαίνει καὶ ὁ Διοσκουρίδης στὸν πρόλογο τοῦ συγγράμματός του *Περὶ ἀπλῶν φαρμάκων*, ἀπευθυνόμενος στὸν Ἀνδρόμαχο τὸν πρεσβύτερο, ἀρχιατρὸν τοῦ Νέρωνα· βλ. *Π. ἀπλ. φαρμ.* 1 (προοίμιο) [III 153, 3-13 Wellm.]: *Ἡ τῶν ἀπλῶν φαρμάκων παράδοσις, τιμιώτατε Ἀνδρόμαχε, τῆς τῶν ποικίλων ἀποδεκτοτέρα πέφυκεν, οὐ μόνον διὰ τὸ εὐπαρακολούθητον ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ εὐπόριστον, καὶ διὰ τὸ αὐτῶν τῶν προσφερομένων ἐκάστου τὴν δύναμιν φανερὰν ὑπάρχειν τοῖς προσφερομένοις καὶ χρωμένοις, ἀπολελυμένην καὶ ἀνεπίμεικτον ἐτέρου γένους ὑπάρχουσαν, λαμβάνεσθαι τε ῥαδίως ἐξ αὐτῆς τὸ ὡς πρὸς τὰ πάθη κατάλληλον, ὅπερ ἐπὶ τῶν ποικιλωτέρων οὐχ ὄραται γινόμενον φαρμάκων ἀναφέρεται γὰρ ἐπ' ἐκείνων οὐκ ἐπὶ τὰς κατὰ μέρος τῶν μειγνυμένων ἐνεργείας ἢ δύναμιν, ἐπὶ δὲ τὴν ἐκ τῆς μίξεως ἀνεκκλήθητον ἀλληλουχίαν.* Ὁ Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 349, μὲ ἀφορμὴ τὸ χωρίο αὐτό, χαρακτηρίζει τὸν Ἄτταλο τῆς Περγάμου, ὅπως καὶ τὸν Μιθριδάτη, ἐνθουσιώδεις μελετητὲς τῶν δηλητηρίων καὶ τῶν ἀντιδότην τους.

3. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 10, 1 [XII 250, 16-251, 5 K]¹³¹:

Παραπλήσια δὲ τῷ Ξενοκράτει καὶ ἄλλοι τινὲς ἔγραψαν περὶ ζῶων, ἐξ ὧν καὶ αὐτὸς ὁ Ξενοκράτης ἐξεγράψατο τὰ πλεῖστα. πόθεν γὰρ ἂν ἠπόρησε τοσούτων τε καὶ τοιούτων πραγμάτων αὐτὸς πειραθῆναι; ὁ γοῦν ἡμέτερος γενόμενός ποτε βασιλεὺς Ἄτταλος ἐλάττονα φαίνεται γράφων, καίτοι φιλοτιμώτατα σχῶν περὶ τὴν τῶν τοιούτων πείραν.

Σχετικὰ μὲ τὰ ζῶα καὶ κάποιοι ἄλλοι ἔγραψαν παραπλήσια μὲ τὸν Ξενοκράτη, ἀπὸ τοὺς ὁποίους καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ξενοκράτης ἀντέγραψε τὰ περισσότερα. Γιατί ἀπὸ ποῦ θὰ μπορούσε αὐτὸς νὰ ἔχει ἐμπειρία τόσο πολλῶν καὶ τέτοιου εἶδους πραγμάτων; Ὁ πάλαι ποτὲ βασιλιάς μας Ἄτταλος φαίνεται ὅτι ἔγραψε λιγότερα, ἂν καὶ εἶχε ἐπιδείξει πάρα πολὺ μεγάλη φιλοτιμία γιὰ νὰ ἀποκτήσει τὴν ἐμπειρία παρόμοιων (φαρμάκων).

παραπλήσια δὲ τῷ Ξενοκράτει καὶ ἄλλοι τινὲς ἔγραψαν περὶ ζῶων

Γιὰ τὸν Ξενοκράτη βλ. παραπάνω, σ. 174. Ὑλικά προερχόμενα ἀπὸ ζωϊκοὺς ὀργανισμοὺς καταγράφει ὁ Διοσκουρίδης σὲ τμῆμα τοῦ δευτέρου βιβλίου τοῦ βασικοῦ φαρμακολογικοῦ ἔργου του· βλ. *Π. ὕλ. ἱατρ.* 2, 1-81 [I 121, 1-165, 15 Wellm.]. Ἐπίσης ὁ Γαληνὸς σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν συγγραμμάτων του (κυρίως τῶν φαρμακολογικῶν) κάνει λόγο γιὰ χρῆση μεμονωμένων ζωϊκῶν ὑλικῶν ἀπὸ διάφορους γιατροὺς, ἀλλὰ, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ξενοκράτη, δὲν μνημονεύει κανέναν ἄλλον ποῦ νὰ ἔγραψε αὐτοτελὲς ἔργο μὲ θέμα τὰ ὑλικά αὐτά. Ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ μνεία τοῦ Ἀρχιγένη, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ μοναδικὴ μαρτυρία τοῦ Γαληνοῦ, ἔγραψε μονογραφία γιὰ τὴ χρῆση ἐνὸς καὶ μόνο ζωϊκοῦ φαρμάκου, τοῦ *καστορίου*, τὸ ὁποῖο παρασκευάζεται ἀπὸ τοὺς ὄρχεις τοῦ ζώου *κάστωρ*· βλ. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 11, 1 [XII 337, 3-5 K.]· βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 95-98. Πάντως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Γαληνὸς ἀφιέρωσε ἓνα μεγάλο τμῆμα τοῦ ἔργου γιὰ τὶς κράσεις τῶν φαρμάκων στὰ ζωϊκὰ ὑλικά, βλ. *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 10, 2-11, 1 [XII 253, 9-369, 11 K.]. Σημειῶνω ἀκόμη ὅτι συγγραφεῖς ποῦ ἔγραψαν γιὰ τὴν χρησιμοποίηση ζωϊκῶν ὑλικῶν στὴ σύνθεση φαρμάκων καταγράφει καὶ ὁ Πλίνιος στοὺς πίνακες τῶν συγγραφέων ποῦ χρησιμοποίησε ὡς πηγές του· βλ. *Plin., Nat. hist.* 28 (Ind.) [I 95, 47-96, 20 Ian - Mayhoff], 29 (Ind.) [I 100, 3-19 Ian - Mayhoff], καὶ 30 (Ind.) [I 103, 37-104, 6 Ian - Mayhoff], ἐνῶ ἰδιαίτερο σύγγραμμα γιὰ φάρμακα ποῦ συντίθενται ἀπὸ τέτοια ὑλικά ἔγραψε ὁ μεταγενέστερος Λατίνος γιατρός *Sextus Placitus Papiensis* (5ος; αἰ. μ.Χ.) μὲ τίτλο *Liber medicinae ex animalibus*. Γιὰ τὰ πιὸ συχνὰ χρησιμοποι-

131. Πρβ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 111, ὑποσημ. 19.

ούμενα στη Φαρμακολογία ζωϊκά υλικά βλ. και Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σσ. 105-106, ἐνώ για τὴ χρήση τέτοιου εἶδους υλικῶν σὲ ὀφθαλμικά φάρμακα βλ. Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 314-332.

4. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 13 [XIII 416, 9-17 K.]¹³²:

Τοῦτο τὸ φάρμακον [sc. ἡ λευκὴ ἔμπλαστρος] οὐ τῶν ὑπ' ἐμοῦ πρώτου συντεθέντων ἐστίν, ἀλλ' ἤδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος ἡμῶν τῶν Περγαμηνῶν Ἀττάλου σπουδάσαντος ἀνδρὸς περὶ φάρμακα παντοῖα ...

Αὐτὸ τὸ φάρμακο [sc. τὸ λευκὸ ἔμπλαστρο] δὲν συμπεριλαμβάνεται σ' ἐκεῖνα ποὺ ἐγὼ πρώτος συνέθεσα, ἀλλὰ ἤδη (συντέθηκε) πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὸν Ἀττάλο, τὸν βασιλιά μας τῶν κατοίκων τῆς Περγάμου, ἄνδρα ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ κάθε εἶδους φάρμακο ...

τοῦτο τὸ φάρμακον

Πρόκειται γιὰ τὴν *λευκὴν ἔμπλαστρον*, γιὰ τὴν ὁποία βλ. παρακάτω, ἀπ. 14a-e.

5. Iust., *Epit. Hist. Phil. Pomp. Trogi* 36, 4, 3-4 [σ. 250, 10-13 Seel]:

Omissa deinde regni administratione hortos fodiebat [sc. Attalus], gramina serebat et noxia innoxiiis permiscebat, eaque omnia veneni succo confecta velut peculiare munus amicis mittebat.

Ἐπειτα, ἀφοῦ ἐγκατέλειψε [sc. ὁ Ἀττάλος] τὴ διοίκηση τοῦ βασιλείου, καλλιεργοῦσε κήπους, φύτευε βότανα, ἀναμίγνυε βλαβερὰ μὲ ἀβλαβῆ, καὶ ὅλα αὐτὰ κατεργασμένα μὲ ὀπὸ δηλητηριώδη τὰ ἔστελνε στοὺς φίλους του ὡς ἐξαίρετο δῶρο.

Τὸ μόνο ἐπὶ πλέον στοιχεῖο ποὺ ἐντοπίζεται στὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι ὅτι ὁ Ἀττάλος δώριζε στοὺς φίλους του τὰ δηλητήρια ποὺ προέκυπταν ἀπὸ τοὺς πειραματισμοὺς του.

β') Γιὰ τὴ συγγραφὴ ἱατρικοῦ περιεχομένου ἔργων

6. Ρητὴ μαρτυρία γιὰ τὴ συγγραφὴ ἀπὸ τὸν Ἀττάλο ἱατρικοῦ περιεχομένου συγγράμματος, στὸ ὁποῖο πραγματεύθηκε τὰ σχετικὰ μὲ τὶς δραστικὲς ιδιότητες τῶν βοτάνων καὶ κατέγραψε τὶς συνθέσεις τῶν φαρμάκων ποὺ παραδίδονται μὲ τὸ ὄνομά του, ἐντοπίζεται στὸν Γαληνό, βλ. μαρτ. 3:

Ὁ γοῦν ἡμέτερος γενόμενός ποτε βασιλεὺς Ἀττάλος ἐλάττονα φαίνεται γράφων.

Ἐπίσης πιστεύεται ὅτι τὸν βασιλιά Ἀττάλο μνημονεύει ὁ Πλίνιος στοὺς καταλόγους τῶν πηγῶν ποὺ χρησιμοποίησε γιὰ τὴ σύνταξη τῶν ἀκόλουθων βιβλίων τῆς *Naturalis historia*:

132. Βλ. καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5, ὑπόσημ. 8. Πρβ. ἀκόμη Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 111, ὑπόσημ. 19.

7a. Plin., *Nat. hist.* 28 (Ind.) [I 94, 30-31 Ian - Mayhoff]: continentur medicinae ex animalibus, καὶ αὐτόθι [I 96, 3-8 Ian - Mayhoff]: Externis ... Theophrasto, Lysimacho, Attalo, Xenocrate

περιέχονται φάρμακα ἀπὸ ζῶα (sc. ἀπὸ ζωϊκὰ ὑλικά)

Ξένοι (συγγραφεῖς) ... Θεόφραστος, Λυσίμαχος, Ἄτταλος, Ξενοκράτης.

7b. Plin., *Nat. hist.* 31 (Ind.) [I 104, 7-8 Ian - Mayhoff]: continentur medicinae ex aquatilibus, καὶ αὐτόθι [I 105, 44-51 Ian - Mayhoff]: Externis ... Menandro comoedo, Attalo, Sallustio

περιέχονται φάρμακα ἀπὸ ὑδρόβια ζῶα

Ξένοι (συγγραφεῖς) ... Μένανδρος κωμικός, Ἄτταλος, Σαλλούστιος.

8. Plin., *Nat. hist.* 33 (Ind.) [I 109, 9-10 Ian - Mayhoff]: continentur metallorum naturae, καὶ αὐτόθι [I 111, 35-43 Ian - Mayhoff]: Externis ... Mneside, Attalo medico, Xenocrate item.

περιέχονται τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν μετάλλων

Ξένοι (συγγραφεῖς) ... Μνησίδης, Ἄτταλος γιατρός, ἐπίσης ὁ Ξενοκράτης.

Ὁ Ἄτταλος τῶν παραπάνω τριῶν ἀναγραφῶν ταυτίζεται (ἢ τουλάχιστον συσχετίζεται) ἀπὸ νεότερους μελετητές μὲ τὸν ὁμώνυμο βασιλιὰ τῆς Περγάμου, βλ. π.χ. Fuchs, «Heilkunde», σ. 320. Ὑποθέτω ὅτι κατέληξαν στὸ συμπέρασμα αὐτὸ γιὰ δύο λόγους, ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς δὲν εἶναι γνωστὸς κανένας γιατρός μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ πρὶν ἀπὸ τὸν Πλίνιο, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Πλίνιος γνωρίζει τὸ ἔργο τοῦ βασιλιᾶ Ἀττάλου. Πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημάνω ὅτι σὲ προηγούμενα βιβλία ὁ Λατῖνος φυσιογνώστης χαρακτηρίζει τὸν Ἄτταλο βασιλιὰ (Attalo rege), ἐνῶ στὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τοὺς τρεῖς καταλόγους ποὺ παρατίθενται ἐδῶ δύο φορές μνημονεύεται ἀπλῶς τὸ ὄνομα Ἄτταλος, ἐνῶ τὴν τρίτη ὁ Ἄτταλος χαρακτηρίζεται ὡς γιατρός. Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι ὁ Πλίνιος ἔχει ὑπ' ὄψιν του καὶ κάποιον ἄλλον Ἄτταλο, ἄγνωστο σὲ μᾶς καὶ γιὰ τὸν ὁποῖον δὲν διασώζεται καμιὰ ἄλλη μαρτυρία. Παρ' ὅλα αὐτὰ πιστεύω ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν βασιλιὰ Ἄτταλο τῆς Περγάμου, ἐπειδὴ ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὴ χρήση ζωϊκῶν ὑλικῶν στὴ Φαρμακολογία τεκμηριώνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς μαρτ. 3· δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἄλλοῦ μόνον ἢ μελέτη ἀπὸ αὐτὸν τῶν ἰδιοτήτων τῶν μετάλλων ἢ τῶν λεγόμενων μεταλλικῶν φαρμάκων. Βλ. καὶ σ. 397, ὑποσημ. 126.

II. Ἀποσπάσματα

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀττάλου ἔχουν διασωθεῖ τὰ ἀκόλουθα φάρμακα:

9. Cels., *De medic.* 5, 19, 11 [CML I, σ. 202, 26-29]¹³³:

Est igitur ad vulnera Attal<i>um [sc. emplastrum], quod habet: squamae aeris P. denarii XVI; <turis> fuliginis P. denarii XV; hammoniacy tantundem; resinae terebinthinae liquidae P. denarii XXV; sebi taurini tantundem; aceti heminas tres, olei sextarium.

Ἐπάρχει λοιπὸν γιὰ τὰ τραύματα τὸ Ἀτταλικὸ [sc. ἐμπλαστρο], τὸ ὁποῖο περιέχει

133. Βλ. ἐπίσης von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 63· Fuchs, «Heilkunde», σ. 320, καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5, ὑποσημ. 8. Ὁ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 127, χωρὶς κάποια παραπομπὴ στὸν Κέλσο, σημειώνει ὅτι ὁ Ἄτταλος ἀνακάλυψε ἓνα ἐμπλαστρο γιὰ τὰ τραύματα (ἐννοεῖ ὅμως προφανῶς αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος ἐδῶ).

[= συντίθεται από]: δέκα ἔξι δηνάρια ἀπολεπίσματα χαλκοῦ, δέκα πέντε δηνάρια αἰθάλη λιβάνου, ἴση ποσότητα ἀμμωνιακό, εἴκοσι πέντε δηνάρια ὑγρῆ ρητίνη τερεβινθίνης, ἴση ποσότητα λίπος ταύρου, τρεῖς ἡμίνες ξύδι, ἕναν ξέστη λάδι.

quod habet

Πρόκειται γιὰ ἔκφραση συνώνυμη μετὴν *recipit* (ἀρχ. Ἑλλ. λαμβάνει). Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 379.

squamae aeris

Λεπίδες χαλκοῦ ὀνομάζονται τὰ λεπτὰ τεμάχια (ἀπολεπίσματα) ποὺ ἀποκόπτονται ὅταν σφυρηλατεῖται ὁ χαλκός· οἱ καλύτερες *λεπίδες* εἶναι αὐτὲς τοῦ Κυπριακοῦ χαλκοῦ· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 78 [III 47, 8-49, 3 Wellm.]. Γιὰ τὴν στυπτικὴ καὶ ἐπουλωτικὴ δράση, ὅπως καὶ γιὰ τὶς λοιπὲς ιδιότητες τοῦ χαλκοῦ, γιὰ τὶς ὁποῖες αὐτὸς ἀποτελεῖ συστατικὸ ἐμπλάστρου, βλ. αὐτόθι [III 47, 12-13 Wellm.]. Βλ. καὶ σ. 214 (*ὶὸς ξυστός*).

Βλ. καὶ Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xvi-xvii, λ. *Aes Cyprium* (χημικά, κατὰ τὸν Spencer, πρόκειται γιὰ «μέλαν ὀξειδίου τοῦ χαλκοῦ»).

turis fuliginis

Γιὰ τὴν *αἰθάλην λιβανωτοῦ* (θυμιάματος), βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., σ. 179· ἡ αἰθάλη *δύναμιν δὲ ἔχει ... ἀνακαθαρτικὴν ἐλκῶν καὶ πληρωτικὴν κοιλωμάτων* (βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 68 [I 64, 18-20 Wellm.]). Βλ. ἐπίσης σσ. 416, 425 καὶ 479.

hammoniacy

Πρόκειται γιὰ τὸν ὀπὸ φυτοῦ ποὺ φύεται *ἐν τῇ κατὰ Κυρήνην Λιβύῃ* καὶ ἀνήκει στὸ γένος *Νάρθηξ*. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 84 [II 100, 18-102, 4 Wellm.].· γιὰ τὶς ιδιότητες τοῦ ἀμμωνιακοῦ, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ἐνδεικνύται ἡ ἀνάμιξή του στὰ ἐμπλάστρα ποὺ ἐπιτίθενται στὰ τραύματα (*τραυματικὰ ἐμπλάστρα*), βλ. αὐτόθι [II 101, 7-8 Wellm.]. Συνηθέστερα χρησιμοποιεῖται στὴν ἀρχαία Φαρμακολογία τὸ *ἀμμωνιακὸν θυμίαμα*.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 333, λ. *Ammoniacum*· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 53, λ. *Ἀμμωνιακόν*, σ. 261, λ. *Δώρημα*· πρβ. καὶ σσ. 693-696, λ. *Νάρθηξ*· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 270-273, λ. *Linimentum ammoniatum*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 497, λ. *Dorema ammoniacum*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xix-xx, λ. *Ammoniacum*· πρβ. καὶ δ.π., σ. liii, λ. *Sal (3)*· André, *Les noms de plantes*, σ. 116, λ. (h)ammoniacum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 36-38, λ. *ἀμμωνιακόν*.

resinae terebenthinae liquidae

Βλ. παραπάνω, σ. 178. Ἡ ρητίνη τῆς τερεβινθίνης χρησιμοποιεῖται στὸ ἐμπλάστρο ἐξ αἰτίας τῶν ιδιοτήτων τῆς (*θερμαντικὴ, μαλακτικὴ, διαλυτικὴ, ἀνακαθαρτικὴ*)· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 71 [I 68, 8-9 Wellm.].

sebi taurini

Γιὰ τὸ λίπος τοῦ ταύρου βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., σ. 179, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ θερμαντικὴ καὶ στυπτικὴ δράση του, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων προφανῶς χρησιμοποιεῖται στὸ ἐμπλάστρο τοῦ Ἀττάλου.

heminas

Ἡ *hemina* (ἡμίνα) εἶναι μέτρο χωρητικότητας ὑγρῶν καὶ στερεῶν, ἴση μετὸ μισὸ τοῦ ξέστη ἢ τὸ 1/4 τοῦ λίτρου (250 κυβ. ἑκατ.). Ἀντιστοιχεῖ ἐπακριβῶς στὴν ἑλληνικὴ κοτύλη· βλ. *Isid., Etymol.* 16, 26 = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 2, σ. 122, 17: *eminam demonstrat, quam Graeci cotilam vocant, sē συνδυασμὸ μετὸ χωρίο [Ἀνών.], Π. μέτρ. καὶ σταθμ.* [Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 208, 6-7]: *κοτύλη δὲ ἐστὶ τὸ ἡμισυ τοῦ ξέστου*. Βλ. καὶ σ. 423.

Βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxvi, λ. *Sextarius (Hemina sextarii)*.

sextarium

Γιὰ τὸν sextarium (ξέστην) βλ. παραπάνω, σ. 235.

10. Cels., *De medic.* 6, 6, 5 [CML I, σ. 262, 14-20]:

*Attalium quoque ad idem [sc. inflammationem oculorum] est, maxime ubi multa pituita profluit: castorei P. denarii —; aloes P. denarii =; croci P. denarii I; murrae P. denarii II; lyci P. denarii III; cadmiae curatae P. denarii VIII; stibis tantundem, acaciae suci P. denarii XII; Quod <cum> cummis quid hoc non habet, liquidum in puxidicula servatur. Theodotus vero huic compositioni adiecit papaveris lacrimae combustae P. denarii —; aeris combusti et eloti P. denarii II; nucleos palmularum combustos P. denarii X; cummis P. denarii XII*¹³⁴.

Ἀτταλικό [sc. κολλύριο]¹³⁵ ἐπίσης γιὰ τὸ ἴδιο (νόσημα) [sc. τὴ φλεγμονὴ τῶν ὀφθαλμῶν], κυρίως γιὰ τὰ σημεῖα ὅπου ρέει πολὺ φλέγμα: 1/12 τοῦ δηναρίου καστόριο, 1/6 τοῦ δηναρίου ἀλόη, ἓνα δηνάριο κρόκο, ὀκτῶ δηνάρια σμύρνα, τρία δηνάρια λύκιο, ὀκτῶ δηνάρια ἤδη ἔτοιμη καδμεία, ἴση ποσότητα στίμμι καὶ δώδεκα δηνάρια χυλὸ ἀκακίας. Καὶ ὅταν αὐτό (τὸ μίγμα) δὲν περιέχει κόμμι, διατηρεῖται σὲ ὑγρὴ κατάσταση σὲ ἓνα μικρὸ δοχεῖο. Ὁ Θεόδοτος ὅμως στὴ σύνθεση αὐτὴ προσέθεσε καὶ 1/12 τοῦ δηναρίου ψημένο ὀπὸ παπαρούνας, δύο δηνάρια καμένο καὶ πλυμένο χαλκό, δέκα δηνάρια καμένα κουκούτσια χουρμάδων, δώδεκα δηνάρια κόμμι.

ad idem

Ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἔκφραση πρὸς τὸ αὐτό [sc. νόσημα] (πρὸς τὰ αὐτά, πρὸς τὰ τοιαῦτα)· βλ. ἐνδεικτικὰ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 1 [XII 422, 17 K.]: ἄλλο πρὸς τὰ αὐτά· ὁ.π. 7, 1 [XIII 29, 9-10 K.]: ἀρτηριακὴ ... πρὸς τὰ αὐτά ποιούσα· ὁ.π. 9, 5 [XIII 289, 12 K.]: ἄλλη ἢ διὰ τῶν ὀπωρῶν πρὸς τὰ αὐτά· *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 12 [XII 836, 2-3 K.]: ἄλλος [sc. τροχίσκος] πρὸς τὰ αὐτά ποιῶν· *Π. ἀντιδ.* 2, 17 [XIV 201, 15 K.]: Ἀντίδοτος ἄλλη ποιούσα πρὸς τὰ αὐτά, κ.ἄ.

ad idem [sc. inflammationem oculorum] est, maxime ubi multa pituita

Γιὰ τὴ φλεγμονὴ τῶν ὀφθαλμῶν βλ. Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 5 [CMG VIII/2, σ. 257, 13-24]: *Περὶ τῆς ἐπὶ πλήθει γιγνομένης φλεγμονῆς καὶ χημώσεως ἐν ὀφθαλμοῖς, Σεβήρου σοφιστοῦ. ...*· ὁ.π. 7, 12 [CMG VIII/2, σ. 264, 16-24]: *Περὶ τῶν γάλα ἐγχυματιζόντων τοὺς φλεγμαίνοντας ὀφθαλμούς. ...*, κ.ἄ. Στὴν πραγματεύση τῆς ἐπιρρεοῦσης ὕλης στοὺς ὀφθαλμούς, δηλ. τῶν διαφόρων διεφθαρμένων χυμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ τὸ φλέγμα, εἶναι ἀφιερωμένο ὀλόκληρο τὸ δεῦτερο βιβλίον τοῦ *Περὶ ὀφθαλμῶν* (σσ. 158-179 Puschm.) τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ. Ἡ ροὴ ὄλων αὐτῶν χυμῶν πρὸς κάποιο σημεῖο τοῦ σώματος, ἐπὶ τοῦ προκειμένου πρὸς τοὺς ὀφθαλμούς, χαρακτηρίζεται ὡς *ρεῦμα* (βλ. Γαλην., *Ὀρ. ἰατρ.* 328 [XIX 433, 13-14 K.]), ἐνῶ ἡ συλλογὴ καὶ παραμονὴ τῶν χυμῶν στὸ σημεῖο ὡς *ρευματισμός* ([Γαλην.], *Π. κατακλ. προγν. ἐκ τῆς μαθημ. ἐπιστ.* 11 [XIX 560, 15-16 K.]).

Βλ. καὶ Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 267-268 (inflammatio).

134. Γιὰ τὰ σύμβολα τῶν σταθμῶν ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἀπ. αὐτὸ βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. lxx-lxxvii.

135. Βλ. στὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας πρὶν ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν φαρμάκων αὐτῶν, Cels., *De medic.* 6, 2 [CML I, σ. 261, 29-32]: *Multa autem multorumque auctorum collurgia ad id [sc. ad inflammationem oculorum] apta sunt. ... Ego nobilissima exequar.*

denarii

Γιὰ τὸ δηνάριον βλ. παραπάνω, σ. 178.

castorei

Γιὰ τὸ καστόριον βλ. παραπάνω, σ. 225.

aloes

Γιὰ τὴν ἀλόην βλ. παραπάνω, σ. 195. Γιὰ τὶς ὀφθαλμικὲς χρήσεις τῆς βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 22 [II 29, 19-30, 1 Wellm.]: αἶρει καὶ πελιώματα καὶ ὑπόπια σὺν μέλιτι ψωροφθαλμίας τε καὶ κανθῶν κνησμούς παρηγορεῖ, καὶ αὐτόθι [II 30, 4-6 Wellm.]: φάγγυται δὲ καὶ εἰς τὰ ὀφθαλμικά ἐπὶ καθαροῦ καὶ διαπύρου ὀστράκου, μεταβαλλόμενον μύστρω, μέχρι ἂν ὀμαλῶς πυρωθῇ.

croci

Γιὰ τὸν κρόκον βλ. παραπάνω, σ. 322. Ὁ κρόκος ἔχει δύναμιν εἰδικὰ κατὰ τῆς ροῆς ρεύματος πρὸς τὸν ὀφθαλμό, καὶ γι' αὐτὸν προφανῶς τὸν λόγο ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ φαρμάκου· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 26 [I 31, 1-2 Wellm.]: ρεῦμά τε ὀφθαλμῶν ἐπιχρίομενος [καὶ ἐγγχρίομενος] στέλλει σὺν γάλακτι γυναικείῳ.

murrae

Γιὰ τὴν σμύρναν βλ. παραπάνω, σ. 227. Πρβ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 64 [I 59, 5-7 Wellm.], ὅπου σημειώνεται γιὰ τὴ σμύρνα ὅτι πληροὶ καὶ τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ἔλκη καὶ καθαίρει τὰ λευκώματα καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις καὶ τραχώματα σμῆχει.

lyci

Θαμινῶδες φυτὸ μὲ ἀγκάθια (δένδρον ἐστὶν ἀκανθῶδες = πυξάκανθα), τὸ ὁποῖο χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς κοσμητικόν. Τὸ φυτὸ ποῦ μνημονεύει ὁ Διοσκουρίδης μὲ τὴν ὀνομασία λύκιον ταυτίζεται μὲ τὸ λύκιον τὸ κοινόν («λουτσία»): βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 100 [I 91, 11-92, 27 Wellm.]. Τὸ λύκιο (αὐτόθι [I 92, 9-12 Wellm.]) δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις καθαίρει ... καὶ τὰ παλαιὰ ρεύματα θεραπεύει.

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 543-545, λ. Rhamnus Frangula (ὁ ράμνος τοῦ Διοσκουρίδη ταυτίζεται μὲ τὸ *Lycium europaeum*): Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 337-338, λ. Dorn (Rhamnus/Λύκιον, πυξάκανθα): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 624, λ. Λύκιον: Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xl-xli, λ. *Lycium* (Rhamnus infectorius): Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 588, λ. *Lycium mediterraneum* (στὴν ἴδια σελ. καὶ ἄλλα εἶδη λυκίου, καὶ σσ. 412-414 διάφορα εἶδη ράμνου): André, *Les noms de plantes*, σ. 149, λ. *lycium*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 226, λ. *λύκιον* (Rhamnus petiolaris), καὶ σ. 282, λ. *ράμνος* (*Lycium europaeum*).

cadmiae curatae

Γενικὰ γιὰ τὴν καδμεία (δηλ. τὸν ὀρυκτὸ ψευδάργυρο)¹³⁶ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 74 [III 37, 11-40, 13 Wellm.], ἐνῶ γιὰ τὸν τρόπο παρασκευῆς τῆς, δηλ. τοῦ ὀξειδίου τοῦ ψευδαργύρου (zink oxide), βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 74 [III 38, 15-39, 1 Wellm.]: γεννᾶται δὲ ἡ καδμεία ἐκ τοῦ χαλκοῦ καμινευομένου, προσιζανούσης τῆς λιγνύος τοῖς τοίχοις τῶν καμίνων καὶ τῇ κορυφῇ· εἰσὶ δ' αὐτῶν κεραῖαι σιδηραῖ, παμμεγέθει, ἀκεστίδες ὑπὸ τῶν μεταλλουργῶν καλούμεναι, κατὰ κορυφὴν συνηγμένα πρὸς τὸ κατέχεσθαι καὶ ἐφιζάνειν τὰ ἀναφερόμενα σώματα ἀπὸ τοῦ χαλκοῦ, ἅπερ αἰεὶ καὶ προσιζάνοντα ἐπισωματοῦται ... κατὰ τὸν ἴδιο συγγραφέα, αὐτόθι [III 37, 11-12 Wellm.] καλύτερη καδμεία εἶναι ἡ Κυπρία, ἐπικαλουμένη δὲ βοτρυίτις, ἐνῶ χρησιμεύει ... πρὸς μὲν τὰ ὀφθαλμικά φάρμακα ἢ βοτρυίτις καὶ ἢ ὄνυχις καλουμένη (αὐτόθι [III 38, 7-8 Wellm.]).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 368-369, λ. Zink: Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxiii, λ. Cadmia [terra], καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 187-188, λ. καδμεία (cadmia, calamine).

136. Βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxiii, λ. Cadmia [terra] («Zink ores»).

stibis

Γιὰ τὸ *στίμι* βλ. παραπάνω, σ. 376. Πρβ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 84 [III 56, 4-6 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει παρεμπλαστικήν, στυπτικήν, ψυκτικήν, σταλτικήν ... καθαρτικήν ῥυπαριῶν καὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς ἑλάκων.*

acaciae suci

Πιστεύεται ὅτι ὁ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 101 [I 92, 28-93, 24 Wellm.], κάνει λόγο γιὰ τὴν ἀκακία ἢ ὁποία σήμερα εἶναι γνωστή μετὰ τὴν ὀνομασία Ἄκακία ἢ Ἀραβική, ὁ χυλὸς τῆς ὁποίας (αὐτόθι [I 93, 8-9 Wellm.]) *ἀρμόζει ... πρὸς τὰ ὀφθαλμικά.*

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 17-21, λ. Acacia Catechu, καὶ σσ. 22-28, λ. Acacia Senegal' Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 332, λ. Akazie (Robinia Pseud. Acacia) Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 27-29, λ. Ἀκακία ἢ ἀραβική (στὶς σσ. 26-33 γίνεται λόγος γιὰ διάφορα εἶδη ἀκακίων) Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xv-xvi, λ. Acacia, Acacia Arabica' Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 290, λ. Acacia vera (: ἡ ἀκακία τοῦ Διοσκουρίδη, καὶ στὶς σσ. 290-294, διάφορα εἶδη ἀκακίων) André, *Les noms de plantes*, σ. 2, λ. acacia (στὰ σχετικὰ μετὰ τὸ πρῶτο εἶδος ἀκακίας), καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 25-26, λ. ἀκακία (Acacia arabica).

cummis

Τὸ κόμμι χρησιμοποιεῖται πολὺ συχνὰ στὴ σύνθεση φαρμάκων, χωρὶς νὰ δηλώνεται τὸ δένδρο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται· αὐτὸ ἴσως νὰ συμβαίνει, ἐπειδὴ γιὰ τὰ σχετικὰ φάρμακα ἀπαιτεῖται ἀπλῶς μιὰ κολλώδης οὐσία, χωρὶς νὰ ἔχει ἰδιαιτέρη σημασία τὸ εἶδος τοῦ *κόμμεως* (κόμμι ἐξαγόταν ἀπὸ τὴν ἀκακία, τὴν ἀμυγδαλιά, τὴν κοκκυμηλέα κτλ., γιὰ τὰ ὁποία βλ. στὸν Διοσκουρίδη, στὰ οἰκεία λήμματα· βλ. ἀκόμη Durling (βλ. παρακάτω, στὴ βιβλιογραφία) ὅπου καταγράφονται τὸ *Ἀραβικόν*, τὸ *Θηβαϊκόν* καὶ τὸ *λευκόν κόμμι*). Ὁ Spencer (βλ. παρακάτω, στὴ βιβλιογραφία), μετὰ ἀφορμὴ τὴ μνεῖα τοῦ ὕλικου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Κέλσο, σημειώνει ὅτι δὲν προσδιορίζεται (συνήθως) ἡ προέλευσή του· παρατηρεῖ ὅμως ὅτι χρησιμοποιεῖται συχνὰ μαζὶ μετὰ τὸ κόμμι καὶ τὸ ἐκχύλισμα τῆς ἀκακίας. Στὴν προκειμένη περίπτωσι λοιπὸν ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ κόμμι ποῦ ἐξάγεται ἀπὸ τὴν ἀκακία, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 101 [I 93, 6-7 Wellm.]: *καὶ τὸ κόμμι δὲ ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκάνθης γεννᾶται.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 340, λ. Gummi (ὅπου ὁ συγγρ. κάνει λόγο μόνο γιὰ τὴν *σαρκοκόλλαν*, ἐνῶ παραπέμπει, μεταξὺ ἄλλων καὶ στὸ κείμενο τοῦ Κέλσου ποῦ σχολιάζεται ἐδῶ) Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 226-230, λ. Gummi arabicum' Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxix, λ. Cummis' André, *Les noms de plantes*, σ. 2, λ. acacia (ὅπου στὸ δεῦτερο εἶδος τῆς ἀκακίας μνημονεύεται καὶ ἡ ὀνομασία *acacia gummifer*), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 208, λ. *κόμμι*.

Theodotus

Γιατρός, ἡ δράσις τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται ἀόριστα πρὶν ἀπὸ τὸν Κέλσο· βλ. H. Diller, «Theodotos» (24), *RE V/A/2* (1934) 1959-1960. Ἀφοῦ ὅμως γνώριζε ἤδη τὸ παραπάνω σκεῦασμα τοῦ Ἀττάλου, ὡς *terminus post quem* γιὰ τὸν χρόνον τῆς δράσεώς του πρέπει νὰ ὀρίσουμε τὸ 139/138 π.Χ., μετὰ ἄλλα λόγια τὰ ὅρια τῆς ζωῆς του θὰ μπορούσαν νὰ ὀρισθοῦν κατὰ προσέγγισιν μεταξὺ τοῦ ἔτους αὐτοῦ καὶ τοῦ χρόνου συγγραφῆς τοῦ ἔργου τοῦ Κέλσου (περ. 35 μ.Χ.).

paraveris lacrimae

Γιὰ τὸν ὀπὸ τῆς μήκωνος ἀλλὰ καὶ γενικὰ γιὰ τὸ φυτὸ αὐτὸ βλ. παραπάνω, σ. 136, ἐνῶ εἰδικὰ γιὰ τὴ χρῆσις τοῦ ὀποῦ στὴ φλεγμονὴ τῶν ὀφθαλμῶν βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 64 [II 220, 2-3 Wellm.]: *ἐπὶ δὲ φλεγμονῆς ὀφθαλμῶν σὺν λεκίθῳ ὡσὺ ὀπτῆ καὶ κρόκῳ*. Βλ. καὶ σ. 481.

aeris combusti et eloti

Ὁ *κεκαυμένος χαλκός* παρασκευάζεται (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 76 [III 45, 5-16 Wellm.]) *ἐκ τῶν ναυτίλων ἤλων συντιθεμένων ἐν ὠμῇ κύθρῳ, ὑποπασσομένου θείου μετὰ ἄλων ἴσων καὶ ἐπιπασσομένου ἐναλλάξ· πωμασθεῖσα δὲ ἡ κύθρα καὶ περιπλασθεῖσα πηλῷ κεραμικῷ δίδεται εἰς κάμινον ἄχρι ἂν οὐ τελειῶς ὀπτῆθῃ. ... μετὰ δὲ τὸ καῖναι πάλιν τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν ἐπὶ τρίς, ἔπειτα ἀπο-*

τίθενται. πρωτεύει δὲ ὁ ἐν Μέμφιδι καίόμενος, ἔπειτα ὁ ἐν Κύπρῳ. Ἡ πλύση του γίνεται κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μὲ τὴν πλύση τῆς καδμείας, ἡ ὁποία ὁμοίως παράγεται ἀπὸ τὸν χαλκὸ (Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 5, 74 [III 40, 11-13 Wellm.], πλύση καδμείας)· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 5, 76 [III 46, 3-4 Wellm.]: πλύνεται δὲ ὡς ἡ καδμεία τετράκις τῆς ἡμέρας ἀλλασσομένου τοῦ ὕδατος, ἄχρι μηδεμίαν ἐπίσθηται λάμπη. Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει μόνο καθαριστικὴ χρῆση του, αὐτόθι [I 45, 17-46, 1 Wellm.]: δύναται δὲ ... σμῆχειν τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς [sc. ἔλκη]. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 403.

nucleos palmularum combustos

Γιὰ τὴν ἱατρικὴ χρῆση τῶν πυρήνων τῶν φοινίκων βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἱατρ. 1, 109 [I 102, 22-25 Wellm.]: οἱ δὲ πυρήνες τῶν φοινίκων καίονται ἐν ὠμῇ χύτρᾳ καθάπερ καὶ τὰ ἄλλα πάντα, εἶτα σβεσθέντες οἴνω πλύνονται καὶ εἰς ἀντίσποδα. εὐθετοῦσι δὲ εἰς καλλιβλέφαρα, κἂν μὴ αὐτάρκως καῶσι, πάλιν τὸ αὐτὸ γίνεται.

Βλ. καὶ Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 352, λ. Palme (Phoenix dactylifera).

11. Plin., *Nat. hist.* 28, 24 [IV 283, 15-16 Ian - Mayhoff]¹³⁷:

Attalus adfirmat, scorpiōne viso si quis dicat „duo“, cohiberi nec vibrare ictus.

Ὁ Ἄτταλος ἰσχυρίζεται ὅτι, ἂν κάποιος βλέποντας σκορπιὸ πεῖ «δύο», αὐτὸς σταματᾷ καὶ δὲν ρίχνει τὸ δηλητήριον [= δὲν δαγκώνει].

scorpiōne viso

Τὴ μνεία αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀποτροπῆς τοῦ δῆγματος τοῦ σκορπιοῦ δὲν τὴν ἐντόπισα ἀλλοῦ. Γιὰ «μαγικούς» (ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄλλους) τρόπους ἀντιμετώπισης τῶν δηγημάτων τῶν σκορπιῶν ἢ ἀποφυγῆς τους βλ. Φιλοῦμ., Π. ἰοβ. 14 [CMG X/1/1, σσ. 17, 1-18, 21]: Πρὸς σκορπιῶν πληγμὰ περιαιπτα καὶ ἀντιπαθῆ πρὸς τὸ αὐτό.

12. Plin., *Nat. hist.* 32, 87 [V 79, 3-5 Ian - Mayhoff]¹³⁸:

Andreas ad lepras cancri cinere cum oleo usus est, Attalus thynni adipe recenti.

Ὁ Ἄνδρέας κατὰ τῆς λέπρας χρησιμοποίησε τέφρα καβουριοῦ μὲ λάδι, ὁ Ἄτταλος φρέσκο λίπος τόννου.

Andreas

Ἴσως ὁ Ἄνδρέας ὁ Καρύστιος, γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 1.

ad lepras

Γιὰ τὴ λέπρα βλ. Ὀρειβ., *Ἱατρ. συν. ἐκλ.* 78 [CMG VI/2/2, σσ. 250, 23-251, 23]: Περὶ λέπρας καὶ ψώρας: Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 4, 2 [CMG IX/1, σσ. 321, 27-323, 14]· Λέων, *Σύν. ἱατρ.* 7, 15 [σ. 213, 1-5 Ermerins], κ.ἄ.

Γιὰ τὴ λέπρα κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα βλ. K. Manchester, «Tuberculosis and Leprosy in Antiquity. An Interpretation», *MHist.* 28 (1984) 162-173· στὸν ἴδιο, «Leprosy: the Origin and Development of the Disease in Antiquity», στό: D. Gourevitch (ἐπιμ.), *Maladie et maladies: histoire et conceptualisation*, Genève 1992, σσ. 31-50· F. Kudlien, «Leprosy in der Antike», στό: J. H. Wolf (ἐκδ.), *Aussatz, Lepra, Hansen-Krankheit. Ein Mensheitsproblem im Wandel*, Teil II.: Aufsätze, Würzburg 1986, σσ. 39-44· K.-H. Leven, «Lepra», στό: Leven

137. Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 320.

138. Βλ. ἐπίσης Fuchs, «Heilkunde», σ. 320, καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5, ὑπόσημ. 8.

(έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 565-567, στή σ. 567 και άλλη βιβλιογραφία (ό συγγρ. τήν ταυτίζει με τήν ἐλεφαντίαση, γιά τήν ὁποία βλ. παραπάνω, σ. 380), κ.ἄ.

cancri cinere

Γιά τή θεραπευτική δράση τῆς τέφρας τοῦ καβουριοῦ (μόνης ἢ σέ συνδυασμὸ μεῖ ἄλλα ὑλικά) βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 10 [I 125, 15-19 Wellm.].

thygni

Πρόκειται γιά τὸ ψάρι θύννος (κν. τόννος). Γιά τή χρήση τοῦ τόννου στήν ἰατρική βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 31 [I 132, 1-6 Wellm.]: ὁ δὲ ὠμοτάριχος λεγόμενος σάρξ ἐστὶ θύννου τεταριχουμένου κτλ.: οἱ τρεῖς χρήσεις τοῦ ποῦ καταγράφει ὁ Διοσκουρίδης ἀφοροῦν τὰ δῆγματα τοῦ *πρηστήρος*, τῶν κυνῶν καθὼς καὶ τῆ *δριμυφαγία*, ὅχι ὅμως τῆ *λέπρα*: βλ. καὶ στὸν ἴδιο, *Π. ἀπλ. φαρμ.* 2, 124 [III 303, 24-304, 2 Wellm.]· [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 2, 1 [XIV 394, 4 K.] (γιά τῆ χολῆ τοῦ θύννου), κ.ἄ. Γιά τή θρεπτική ἀξία τοῦ βλ. Γαλην., *Π. τροφ. δυν.* 3, 31 [VI 728, 9 κ.ἔ. K. = CMG V/4/2, σ. 373, 7 κ.ἔ.].

13. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 8, 3 [XIII 162, 14-6 K.] (μέσω τοῦ Ἀσκληπιάδῃ τοῦ Φαρμακίωνα)¹³⁹:

μετὰ δὲ τὴν προγεγραμμένην ἱερὰν Θεμίσωνος ἀντίδοτον ὁ Ἀσκληπιάδης ἐτέραν οὕτως ἔγραψεν· ἄλλη ἐκ τῶν Μαντίου δυνάμεων [leg. Δυν-?]¹⁴⁰ Ἄ τ τ α λ ι κ ῆ . ποιεῖ στομαχικοῖς καὶ ἀπορρίπτουσι τὴν τροφήν, ποιεῖ χολερικοῖς, κοιλιακοῖς, δυσεντερικοῖς. τὰ δὲ τῆς σκευασίας ἔχει οὕτω. κρόκου δραχμὰς β', νάρδου δραχμὰς β', ὕοσκυάμου σπέρματος δραχμὴν α', ἀλόης οὐγγίαν α', βαλαυστίου οὐγγίαν α', τραγάκανθῆς οὐγγίαν α', πεπέρεως λευκοῦ οὐγγίαν α', ἀκακίας οὐγγίαν α', ῥήου Ποντικοῦ οὐγγίαν α', ῥόδου Συριακοῦ τοῦ ἐπὶ τὰ ὄψα οὐγγίαν α', ῥόδων χυλῶ ἀφεψημένων ἐν οἴνῳ αὐστηρῶ ἀναλαβῶν, ποιεῖ τροχίσκους ἀνὰ δραχμὴν α'. τὴν δὲ τραγάκανθαν προεμβρέξας τῷ χυλῶ ἔνου.

(ἀκολουθοῦν, σσ. 163, 6-164, 4 K., σχόλια τοῦ Γαληνοῦ σχετικά μετὰ τὴν θεραπευτικὴν δύναμιν τοῦ φαρμάκου: Τοῦτο τὸ φάρμακον οὐδὲν ἔοικε τῷ προγεγραμμένῳ ...)

Ὑστερα ἀπὸ τὸ ἱερὸ ἀντίδοτον τοῦ Θεμίσωνα, ποῦ ἔχει καταγραφεῖ προηγουμένως¹⁴¹, ὁ Ἀσκληπιάδης ἔγραψε ἄλλο ὡς ἐξῆς· ἄλλο [sc. ἀντίδοτον] τοῦ Ἀττάλου, ἀπὸ τὸ ἔργο *Δυνάμεις* τοῦ Μαντία. Ὁφελεῖ τοὺς στομαχικοὺς καὶ αὐτοὺς ποῦ ἐξεμοῦν τὴν τροφήν, ὠφελεῖ αὐτοὺς ποῦ πάσχουν ἀπὸ τῆ χολῆ, τοὺς κοιλιακοὺς, τοὺς δυσεντερικοὺς. Ὁ τρόπος παρασκευῆς τοῦ¹⁴² [sc. τοῦ ἀντιδότου] εἶναι ὁ ἀκόλουθος· δύο δραχμῆς κρόκου, δύο δραχμῆς νάρδου, μία δραχμὴ σπέρμα ὕοσκυάμου, μία οὐγγία ἀλόη, μία οὐγγία βαλαύστιο, μία οὐγγία τραγάκανθα, μία οὐγγία λευκὸ πιπέρι, μία οὐγγία ἀκακία, μία οὐγγία ῥῆο ἀπὸ τὸν Πόντο, μία οὐγγία συριακὸ ροῦ τοῦ ἐπὶ τὰ ὄψα, ἀφοῦ τὰ ἀνακατέψαι σὲ ἐκχύλισμα ῥόδων ποῦ ἔχουν βράσει σὲ κρασί ξηρὸ, κατασκευάζει τροχίσκους βά-

139. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 133 καὶ 196.

140. Σχετικὰ μετὰ τὸν πιθανὸ τίτλο τοῦ φαρμακολογικοῦ συγγράμματος τοῦ Μαντία βλ. παραπάνω, σ. 171 καὶ παρακάτω, σ. 410.

141. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 8, 3 [XIII 158, 14 κ.ἔ. K.].

142. Συνήθως ἡ ἀναγραφὴ τῶν φαρμάκων ποῦ παρασκευάζονται ἀπὸ πολλὰ ὑλικά διακρίνεται σὲ δύο μέρη, τὴν *σύνθεσιν*, ὅπου καταγράφονται τὰ ὑλικά καὶ ἡ ποσότητά τους, καὶ τὴν *σκευασίαν*, δηλ. τὸν τρόπο κατεργασίας καὶ ἀναμίξεως τῶν ὑλικῶν αὐτῶν· σχετικὰ βλ. Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 28-29 («σύνθεσις»), καὶ σ. 29 («σκευασία»).

ρους μιᾶς δραχμῆς ὁ κάθε ἕνας· τὴν τραγάκανθα βάλτην στὸ ἐκχύλισμα, ἀφοῦ προηγουμένως τὴ μουσκέψεις.

ἱερὰν ἀντίδοτον

Αἱ *ἱεραὶ ἀντίδοτοι* ἦταν φάρμακα μὲ πολλές (καὶ ἐνδεχομένως κάποιες «μαγικές», «ἀνατιολόγητες») ιδιότητες, καὶ γι' αὐτὸ ἢ χρῆση τους ἐνδεικνυόταν σὲ μεγάλο ἀριθμὸ νοσημάτων· σχετικὰ βλ. Edelstein, «Greek Medicine», σσ. 201-246 [= Edelstein, *Ancient Medicine*, σσ. 205-246] (εἰδικὰ γιὰ τὴ σύνθεση τῶν *ἱερῶν* βλ. στή σ. 231 τοῦ συγκεντρωτικοῦ τόμου). Ἡ μεγάλη ἐκτίμησις γιὰ τὴ δράση καὶ τὸ θεραπευτικὸ εὖρος τῶν φαρμάκων αὐτῶν διατηρήθηκε μέχρι τουλάχιστον τὴν πρώιμη βυζαντινὴ ἐποχὴ, καὶ αὐτὸ καθίσταται σαφὲς ἀπὸ τὰ ὅσα σημειώνει ὁ γιατρὸς Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνὸς τὸν 6ο αἰ. μ.Χ. μὲ ἀφορμὴ σχολίό του γιὰ τὴν *ἱερά* τοῦ Ἀρχιγένη· ἀφοῦ ἀπαριθμήσει ἄρκετὰ νοσήματα γιὰ τὰ ὁποῖα αὐτὴ ἐνδείκνυται, περατῶνει τὸν λόγο ὡς ἀκολούθως: *ἀλλ' οὐκ ἐγκώμιον πρόκειται ὑπεξελεθεῖν τῆς μὴ μάτην κληθείσης ἱεράς* (βλ. Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 3, 115 [CMG VIII/1, σ. 304, 23-24]). Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 117-118. Τέτοιες ἀντιδότους συνέθεσαν ἄρκετοὶ γιατροί, ὅπως π.χ. ὁ Θεμίσων ὁ Λαοδικεὺς, ὁ Ἀντίπατρος, ὁ Ἀνδρόμαχος ὁ νεώτερος, ὁ Ἀρχιγένης ὁ Ἀλαμεύς, ὁ Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος, ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακίων, ὁ Ἰούστος, ὁ Γαληνὸς κ.ἄ. Σημειῶνω ἀκόμη ὅτι ὁ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 170, μὲ ἀφορμὴ τῆς ἱερᾶς ἀντιδότους ποὺ μνημονεύονται ἢ καταγράφονται σὲ μεσαιωνικὰ λατινικὰ ἀντιδοτάρια (*Rezeptarien*) ἐπιχειρεῖ νὰ διευκρινίσει τὴν αἰτία τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν φαρμάκων αὐτῶν ὡς *ἱερῶν*: Κατ' ἀρχὴν ἐπισημαίνει ὅτι ἡ προέλευσις τοῦ χαρακτηρισμοῦ τοὺς εἶναι ἀδηλῆ. Ἡ ἀρχαιότερη ἀπόπειρα ἐρμηνείας τοῦ ἐντοπίζεται στὸν Σκριβώνιο Λάργο, ὁ ὁποῖος μὲ ἀφορμὴ τὴν *ἱερά* (*antidotus hiera*) τοῦ Πακκίου Ἀντιόχου, γιατροῦ τοῦ Τιβερίου, σημειώνει, *Compos.* 99 [σ. 52, 12-16 *Sconocchia*]: *hoc nomen enim tribuit ei propter duas causas, ut existimo: unam, ne nomen eius verum dicendo ostenderet, quae esset (dicitur enim a quibusdam picra, quia amara est, a quibusdam diacolocynthidos); alteram, quo magis sub tanta specie nominis commendaret medicamentum.* Οἱ δύο αὐτὲς ἐρμηνεῖες ὁμοῦ μᾶλλον δὲν κρίνονται πειστικέες, καὶ γι' αὐτὸ στὴ συνέχεια ὁ Sigerist συζητᾷ τὴν ἀποψη τοῦ Ch. Daremberg ἢ ὁποῖα τοῦ φαίνεται πιθανότερη. Ὁ Γάλλος μελετητὴς ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Γαληνὸς καταγράφει δύο ἐμπλαστρα τὰ ὁποῖα προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἡφαίστου στὴ Μέμφιδα τῆς Αἰγύπτου καὶ γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο χαρακτηρίζονται *ἱερά*, βλ. *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 2, 12 [XIII 518, 6-9 K.] (*καθὰπερ τὴν ἐνδοξοτάτην τῶν κισσῶν, ἣν ὀνομάζουσι διὰ δικτάμνου, τῶν ἱερῶν ὀνομαζομένων καὶ αὐτῆν, ὡσπερ ἡ Ἴσις, ἐπειδὴ φασινα αὐτὰς ἐκ τῶν ἱερῶν τῶν ἐν Αἰγύπτῳ κομισθῆναι*), ὁ.π. 5, 2 [XIII 777, 2-6 K.] (*ὥστε καὶ ἡ προγραφὴ [sc. τῆς ἐμπλάστρου] διάφορος ἢ, μὴ δόξης ἐτέραν εἶναι καὶ ἐτέραν τὴν τ' ἐκ τῶν ἀδύτων ἱερὰν καὶ τὴν Ἑρμῶνος τοῦ ἱερογραμματέως καὶ τὴν Ἐπιγόνου· ἅπαντα γὰρ ταῦτα προσαγορεύεται [sc. ἡ Ἴσις]*) καὶ ὁ.π. 5, 4 [XII 804, 6-805, 15 K.] (*ἢ διὰ δικτάμνου ἱερά*). Ἔτσι ὁ Daremberg διατυπώνει τὴν ὑπόθεσιν, μήπως ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς κάποιων φαρμάκων προέκυψε ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ χρῆσιν τῶν ἴδιων ἢ παρόμοιων ποὺ γίνονταν στὰ ἱερά διαφόρων θεοτήτων. Πὰ τὴν *ἱερὰν* βλ. ἀκόμη F.-J. Kuhlen, «Hiera-Mittel», *LexMA* 5 (1991) 3.

Θεμίσωνος

Ὁ Θεμίσων ὁ Λαοδικεὺς (ἀπὸ τῆ Λαοδίκεια τῆς Συρίας) ἔδρασε στὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πηγῆς κατονομάζεται ὡς ὁ γιατρὸς ποὺ ἔθεσε τῆς πρώτες θεωρητικὲς ἀρχὲς τῆς Μεθοδικῆς σχολῆς. Ἐγραψε: *Περὶ περιοδικῶν πυρετῶν, Περὶ ὀξέων παθῶν, Περὶ χρονίων παθῶν*, δέκα τουλάχιστον ἱατρικὲς ἐπιστολικὲς πραγματεῖες κ.ἄ. Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Θεμίσωνα ἐξέδωσε ὁ F. P. Moog (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λ.).

ὁ Ἀσκληπιάδης

Πρόκειται γιὰ τὸν γιατρὸ Ἀσκληπιάδην τὸν Φαρμακίωνα ἢ Φαρμακευτὴ ἢ νεώτερο, ἢ δράση

του οποίου τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 1ου αι. μ.Χ., και η συγγραφή των φαρμακολογικών συγγραμμάτων του στις τελευταίες δεκαετίες του αιώνα αυτού. Έγραψε: *Θηριακά, Γυναικεία, Περί τῶν ἐκτὸς φαρμάκων* (πέντε βιβλία) και *Περί τῶν ἐντὸς φαρμάκων* (πέντε βιβλία). Βλ. M. Wellmann, «Asklepiades» (43), *RE* II/2 (1896) 1633-1634· ἀκόμη Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 306-309 (στὴ σ. 306, ὑπόσημ. 276, και ἄλλη βιβλιογραφία).

ἐκ τῶν Μαντίου

Ὁ Ἡροφίλειος γιατρός Μαντίας (περ. 165-90 π.Χ.) ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους φαρμακολόγους τῆς Ἀρχαιότητος. Ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Ἡρακλείδου τοῦ Ταραντίνου. Γνωρίζουμε τοὺς τίτλους δύο φαρμακολογικῶν ἔργων του, *Περί δυνάμεων* (*Δυνάμεις*;) και *Φαρμακοπώλης ὁ κατ' ἰητρείου*. Βλ. Kind, «Mantias», στ. 1257· τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Μαντία τὰ κατέγραψε ὁ von Staden, *Herophilus*, σσ. 515-518. Βλ. ἀκόμη Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 248-249, και στὸν ἴδιο, «Μαντίας ὁ Ἡροφίλειος. Ὁ πρῶτος συστηματικὸς ἀρχαῖος φαρμακολόγος», *ΕΙΦΕ* I/2 (2003) 76-78. Στὸ προκείμενο χωρίο ὁ Μαντίας δηλώνεται ὡς ἡ πηγή τοῦ Ἀσκληπιάδου.

Δυνάμεων

Γιὰ τὴ σημασία τοῦ οὗς. *δύναμις* σὲ σχέση με τὴ Φαρμακολογία, και εἰδικότερα γιὰ τὴ χρήση του σὲ τίτλους φαρμακολογικῶν συγγραμμάτων, βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 15 («Ἀριστογένης ὁ Θάσιος»), σσ. 170-172.

χολερικοῖς

Κατὰ τὸν Ἀέτιο, *Λόγ. ἱατρ.* 9, 12 [σ. 296, 21-25 Ζερβ.], *Χολέρα λέγεται ὅταν ἐξ ἀπεψιῶν πλειόνων ἔμετος χολωδῶν και κνισωδῶν γένηται ἐπιμένων ἐφεξῆς ἡμέρας πλείους, και ἡ κάτω δὲ κοιλία ὁμοίως τὰ αὐτὰ διαχωρῆ, δίψος τε παρακολουθῆ και ἐφίδρωσις και τῶν σφυγμῶν ἐκκοπή και τῶν μυῶν τῶν ἐν χερσὶ και ποσὶ και μάλιστα τῶν ἐν ταῖς γαστροκνημῖαις συνολκῆ και τάσις (γιὰ τὴν πραγμάτευση τῶν σχετικῶν με τὴ νόσο βλ. αὐτόθι [σσ. 296, 19-299, 2 Ζερβ.])· βλ. ἀκόμη Ἄρετ., *Π. αἰτ. και σημ. ὄξ. παθ.* 2, 5 [CMG II, σσ. 24, 14-25, 8], και Ὁξ. *νοῦσ. θερ.* 6, 4 [CMG II, σσ. 130, 30-132, 32]· Ὁρειβ., *Ἱατρ. συν. ἐκλ.* 52 [CMG VI/2/2, σσ. 213, 23-214, 22]· *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ.* 3, 11 [CMG VI/3, σσ. 404, 26-405, 18]· Ἀλέξ. *Τραλλ.*, *Θεραπ.* 8, 1 [II 321, 1-335, 3 Puschm.]· Παῦλ. *Αἰγίν.*, *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 39 [CMG IX/1, σσ. 228, 17-229, 24]· *Λέων ἱατρ.*, *Σύν. ἱατρ.* 5, 7 [σ. 173, 7-11 Ermerins].*

Βλ. και M. Stamatu, «Cholera», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 198-199.

κοιλιακοῖς

Γιὰ τοὺς κοιλιακοὺς βλ. παραπάνω, σ. 194.

δραχμάς

Γιὰ τὴν *δραχμὴν* βλ. παραπάνω, σ. 215.

δυσεντερικοῖς

Γιὰ τὴ δυσεντερία και τοὺς πάσχοντες ἀπὸ τὴ νόσο αὐτὴ βλ. παραπάνω, σ. 236.

κρόκου

Γιὰ τὸν *κρόκον* βλ. παραπάνω, σ. 322.

νάρδου

Ὁ Διοσκουρίδης μνημονεύει διάφορα εἶδη νάρδου (βλ. παραπάνω, σ. 321), πιθανότατα ὁμως στὸ προκείμενο σκεῦασμα δὲν ἔχει σημασία ποῖο εἶδος θὰ χρησιμοποιηθεῖ, ἀφοῦ ὅλα τὰ εἶδη τῆς νάρδου *βοηθοῦν* σὲ περίπτωση ναυτίας (δηλ. στομαχικῶν διαταραχῶν)· βλ. αὐτόθι [I 12, 13-14 Wellm.]: *βοηθοῦσι δὲ και ναυτίαις σὺν ὕδατι ψυχρῶ πινόμεναι και καρδιωμοῖς και ἐμπνευματικοῖς.*

ὕσκυάμου

Γιὰ τὸν *ὕσκυάμον* βλ. παραπάνω, σ. 398.

ούγγιαν

Γιά τήν ούγγιαν βλ. παραπάνω, σ. 195.

άλόης

Γιά τήν αλόην βλ. παραπάνω, σ. 195. Ἡ αλόη δύναμιν δ' ἔχει ... κοιλίας τε λυτικὴν καὶ στομάχου ἀποκαθαρτικὴν κοχλιαρίων δυνεῖν πλήθος μεθ' ὕδατος ψυχροῦ ἢ γαλακτώδους πινομένη (Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 22 [II 29, 6-9 Wellm.]).

βαλαύστιον

Βαλαύστιον ὀνομάζεται τὸ ἄνθος τῆς ἄγριας ρόας (ροιάς), δηλ. τῆς ροδιάς. Βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 111 [I 104, 25-105, 4 Wellm.]: βαλαύστιόν ἐστιν ἄνθος ἀγρίας ρόας. εἶδη δὲ ἐστὶν αὐτοῦ πλείονα· εὐρίσκεται γὰρ καὶ λευκὸν καὶ πυρρὸν καὶ ροδόχρουν· εἴκει δὲ κυτίνω ρόας. χυλίζεται δὲ ὡς καὶ ἡ ὑποκιστίς. δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, ποιούσα πρὸς ἅ καὶ ἡ ὑποκιστίς καὶ ὁ κύτινος, καὶ στόν ἴδιο, δ.π. 1, 97 [I 88, 4-6 Wellm.] (ὑποκιστίς = κύτινος): δύναμιν δὲ ἔχει ... ποιούσαν πρὸς κοιλιακοὺς, δυσεντερικοὺς.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 847-849, λ. Ῥοιά ἢ κοινή (εἰδικότερα γιὰ τὸ βαλαύστιον βλ. σ. 848)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 463, λ. *Punica Granatum* (φυτό: *Rhoa*, *Rhoia*/ ἄνθος: *Kytinos*, *Balaustion*/ καρπός: *Sidion*), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 89, λ. βαλαύστιον· πρβ. καὶ σ. 284, λ. ρόα.

τραγακάνθης

Γιά τήν τραγάκανθαν βλ. παραπάνω, σ. 323.

πεπέρεως λευκοῦ

Γιά τὸ πιπέρι καὶ τὰ εἶδη του βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 159 [I 224, 12-226, 4 Wellm.], ἐνῶ εἰδικὰ γιὰ τὸ λευκὸ βλ. αὐτόθι [I 225, 3-4 Wellm.]. Πρβ. καὶ αὐτόθι [I 225, 7 Wellm.], γιὰ τήν πεπτική καὶ οὐρητική δύναμιν, καὶ [I 225, 14-15 Wellm.], ὅπου σημειώνεται ὅτι στρόφους λύει [sc. τὸ πέπερι] πινόμενον μετὰ δάφνης φύλλων ἀπαλῶν.

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 492-496, λ. *Piper nigrum*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 353, λ. Pfeffer (*Piper nigrum*)· Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 755-757, λ. Πέπερι· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlvii, λ. *piper*, *piper nigrum*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 154, λ. *Piper nigrum* (στὶς σσ. 154-159 διάφορα εἶδη πιπεριοῦ: «*Piperaceae*»)· André, *Les noms de plantes*, σ. 200, λ. *piper*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 262-263, λ. πέπερι (*Piper nigrum*).

ἀκακίας

Γιά τήν ἀκακία βλ. παραπάνω, σ. 406. Μία ἀπὸ τὶς θεραπευτικὲς δράσεις τῆς ἀκακίας ἀφορᾷ τοὺς κοιλιακοὺς· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 101 [I 93, 12-13 Wellm.]: κοιλίαν τε ρέουσιν ἐπέχει πινόμενος καὶ ἐγκλυζόμενος [sc. ὁ χυλὸς τῆς ἀκακίας].

ῥήου Ποντικοῦ

Πρόκειται γιὰ ποῶδες, πολυετὲς φυτό (ῥήον ἢ ῥᾶ), τὸ ὁποῖο γεννᾶται ἐν τοῖς ὑπὲρ Βόσπορον τόποις, ὅθεν καὶ κομίζεται (κν. «ραβέντι»)· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 2 [II 3, 14-4, 15 Wellm.]. ἔκτος ἀπὸ τὶς ἄλλες θεραπευτικὲς δράσεις του, τὸ ῥήον ποιεῖ δὲ πινόμενον πρὸς ἐμπνευματώσεις στομάχου, ἀτονίαν, ἀλγημα παντοῖον ... δυσεντερίας, κοιλιακὰς διαθέσεις (αὐτόθι [II 4, 5-10 Wellm.]).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 354, λ. *Phabarber* (*Rheum raponticum*)· Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 823-824, λ. Ῥήον· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 427-431, λ. 427-431, λ. *Rheum*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 189-190, λ. *Rheum* (διάφορα εἶδη. εἰδικότερα βλ. στή σ. 190 τὴ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Dragendorff)· André, *Les noms de plantes*, σ. 216, λ. *reum Ponticum*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 283, λ. ῥήον = ῥᾶ.

ῥοός Συριακοῦ τοῦ ἐπὶ τὰ ὄψα

Γιά τὸν ῥοῦν ἐπὶ τὰ ὄψα, τὸν καρπὸν δηλ. τῆς βυρσοδεψικῆς ῥοός (κν. χρυσόξυλο, σουμάκι) βλ. παραπάνω, σ. 235. Εἰδικότερα, σὲ σχέση μὲ τὰ νοσήματα ποῦ μνημονεύονται στὸ ἐξεταζόμε-

νο απόσπασμα, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 108 [I 101, 14-15 και 19-21 Wellm.]: *δυσεντερίας τέ ἐστιν ἔγκλυσμα και πόμα και ἐγκάθισμα ... και ὁ καρπὸς δὲ τὰ αὐτὰ ποιεῖ, ἀρμόζων ἐν προσοψήμασι κοιλιακοῖς και δυσεντερικοῖς.*

14a. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 13 [XIII 414, 15-416, 17 K.] (μέσω τοῦ Ἡρᾶ;)¹⁴³:

Λευκή [sc. ἔμπλαστρος] ἢ διὰ τοῦ λευκοῦ πεπέρεως ὡς Ἄτταλος και Ἡρᾶς ὠφελεῖ γερόντων ἔλκη και ἀπαλοχρώτων και πᾶν ἔλκος ἰᾶται, ὅσα ὑγρότερα και δυσεπούλωτα και ἀποσύρματα, ὡς ἀποκρέμασθαι τὸ δέρμα, ἐνίοτε μελαινόμενον, <ὡς?>¹⁴⁴ ἐπ' ὠλεκράνου και ἀντικνημίου και γόνατος, ἐφ' ὧν οὐδὲ σάρξ, ἀλλ' ὁ περιόστιος ὑμὴν ὑπόκειται μόνος. γέγονε τοίνυν πάντα ἐφεξῆς καταλέγοντι τὸ φάρμακον ἐκ τῶνδε συκείμενον. λιθαργύρου μὲν και ψιμυθίου, λίτρας ἑκατέρου σταθμῶ, δυοῖν δὲ λιτρῶν ἐλαίου μέτρῳ. καλεῖται γὰρ ὑπὸ Ῥωμαίων ὁμωνύμως ὁ λιτραῖος σταθμὸς τῶν στερρῶν σωμάτων τῷ λιτραίῳ μέτρῳ τῶν ὑγρῶν, ὃ πάμπλου καθ' ὄλην τὴν πόλιν ἐστίν, ἐξ ὕλης κερατίνης γιγνόμενον¹⁴⁵. ἐπὶ τούτοις δὲ τοῦ κηροῦ μὲν ἡμίλιτρον τῷ σταθμῶ, τριῶν δὲ οὐγγιῶν τῆς τερμινθίνης ῥητίνης, λιβανωτοῦ δὲ ἦτοι τοῦ ἡμίσεος ἢ τοῦ ἴσου ταύτῃ, και στυπτηρίας μὲν ἐξ δραχμῶν, τριῶν δὲ τοῦ πεπέρεως. ἢ δὲ ἔψησις εὐδηλος ἀπ' ἀρχῆς μὲν ἐσομένων τῶν μεταλλικῶν ἐν ἡλίῳ, μέχρι τοῦ γενέσθαι τελῶς ἀμόλυντον ἢ και βραχὺ σκληρότερον. ἐμβαλλομένων δὲ τηνικαῦτα κηροῦ και ῥητίνης, εἴθ' ὅταν ἐνωθῇ πάντα, τοῦ λιβανωτοῦ μὲν πρῶτον, ἐπ' αὐτῷ δὲ τῆς στυπτηρίας τε και τοῦ πεπέρεως. ἐμβάλλειν δὲ χρὴ τὸ ῥοδιακὸν καλούμενον ψιμύθιον, εἰ βούλοιτό τις πάνυ λευκὴν τὴν ἔμπλαστρον γενέσθαι. ἀλλὰ και κατὰ τὴν πάλαι μὲν Δικαιαρχίαν ὀνομαζομένην, νυνὶ δὲ Ποτιόλους, ἐνιοὶ τῶν σκευαζόντων τὸ ψιμύθιον ὁμοίως τῷ ῥοδιακῷ λευκὸν εἰθῶσι ποιεῖν. ὅτι δὲ ἐν ἡλίῳ τε χρὴ σκευάζειν τὴν ἔμπλαστρον, ὕδατός τε μίγνυειν, ὡς λευκοτέραν τε ἅμα και ψυκτικωτέραν γενέσθαι, λέλεκται πρόσθεν. εἰ δ' ἐπουλωτικωτέραν ἐθέλοι τις αὐτὴν ἐργάσασθαι, τοῦ μὲν ὕδατος οὐδ' ὅλως μικτέον ἐστὶ, δι' ἐλαίου δὲ παλαιοῦ μόνον σκευαστέον οὐγγίας β'. ἤμισυ, ἀλλὰ και τρεῖς ἐμβάλλονται. τοῦτο τὸ φάρμακον οὐ τῶν ὑπ' ἐμοῦ πρῶτου συντεθέντων ἐστίν, ἀλλ' ἤδη πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὑπὸ τοῦ βασιλεύσαντος ἡμῶν τῶν Περγαμηνῶν Ἀττάλου σπουδάσαντος ἀνδρὸς περὶ φάρμακα παντοῖα, και σύγκειται λόγῳ τῷ προειρημένῳ και κρεῖττον αὐτοῦ θαυμάζομεν ἄν, εἴ τι δύναται τῶν ὁμοειδῶν συντεθῆναι, μέμνηται δὲ αὐτοῦ και ὁ Ἡρᾶς ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν φαρμάκων, ὃ τινὲς μὲν ἐπιγράφουσι *Νάρθηκα*, τινὲς δὲ *Τόμον* [Fabricius¹⁴⁶: *τόνον Kühn*] *δυνάμεων* [an *Τόμον* <τῶν> *δυνάμεων*?]¹⁴⁷, ἀξιῶν τὸ μὲν ἔλαιον εἶναι παλαιόν, ὕδατος δ' αὐτῷ μίγνυσθαι τὸ ἴσον ἢ ἡμισυ. τὰ δ' ἄλλα τῆς συμμετρίας, ὡς ὑπ' ἐμοῦ γέγραπται.

(σσ. 417, 11-419, 14 K.: σχόλια τοῦ Γαληνοῦ γιὰ τὴν θεραπευτικὴν δρᾶση τοῦ φαρμάκου, ὅπως ἐπίσης και κάποια σχόλια ποῦ ἀποτελοῦν κριτικὴ σὲ ἀπόψεις τοῦ Ἡρᾶ).

143. Βλ. ἀκόμη von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53· Fuchs, «Heilkunde», σ. 320· Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5, ὑπόσημ. 8· βλ. και Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 136 και 244, ὃ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἡρᾶ. Βλ. και λίγο παρακάτω, τὸ πρῶτο σχόλιο στὸ ἀπ. αὐτό.

144. Ἡ προσθήκη αὐτὴ πιστεύω ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ καταστῆ σαφὲς ὅτι τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν ἀποτελοῦν παραδείγματα.

145. Δηλ. τὸ λιτραῖον μέτρον.

146. Βλ. και Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 183, ὑπόσημ. 8, και σ. 184.

147. Πρβ. και Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 16 [XIII 441, 8-9 K.]: και Ἡρᾶς μὲν ἐν ἔγραψεν βιβλίον τῶν *δυνάμεων*. Βλ. και τὴν προηγ. ὑπόσημ.

Λευκό [sc. ἔμπλαστρο] μὲ λευκὸ πιπέρι, σύμφωνα μὲ τὸν Ἄτταλο καὶ τὸν Ἡρᾶ. Εἶναι ὠφέλιμο στὰ ἔλκη τῶν γερόντων καὶ αὐτῶν ποὺ ἔχουν τρυφερὴ ἐπίδερμιδα, καὶ θεραπεία κάθε ἔλκος ἀπὸ αὐτὰ ποὺ εἶναι ὑγρότερα καὶ ἐπουλώνονται δύσκολα, ὥστε τὸ δῆμα νὰ κρεμᾷ¹⁴⁸, καὶ κάποιες φορές νὰ μαυρίζει, ὅπως συμβαίνει στὸ ὠλέκρανο, στὸ ἀντικνήμιο καὶ στὸ γόνατο, στὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει σάρκα, ἀλλὰ μόνον ὁ περισστέος ὑμένας. Τὸ φάρμακο λοιπόν, γιὰ νὰ τὰ ἀπαριθμήσω ὅλα μὲ τὴ σειρά, συντίθεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα (ὕλικά): λιθάργυρο καὶ ψιμύθιο μία λίτρα ἀπὸ τὸ καθένα, δύο λίτρες λάδι. Γιατὶ ἀπὸ τοὺς Ῥωμαίους ὀνομάζεται μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα ἢ λίτρα ποὺ εἶναι τὸ μέτρο (βάρους) τῶν στερεῶν μὲ τὴ λίτρα ποὺ εἶναι τὸ μέτρο (ὄγκου) τῶν ὑγρῶν, ἢ ὁποῖα (λίτρα ὡς μέτρο ὄγκου) ὑπάρχει σὲ μεγάλο ἀριθμὸ σ' ὀλόκληρη τὴν πόλη¹⁴⁹, κατασκευασμένη ἀπὸ κεράτινη ὕλη. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ μισὴ λίτρα κερὶ, τρεῖς οὐγγιῆς ρητίνη τερεβινθίνης, λιβανωτὸν εἴτε στὴ μισή εἴτε σὲ ἴση ποσότητα μὲ αὐτὴ [sc. τὴ ρητίνη τερεβινθίνης], ἕξι δραχμῆς στυπτηρία, τρεῖς πιπέρι. Ὁ τρόπος τοῦ βρασμοῦ τοὺς εἶναι ἀπλός: πρῶτα-πρῶτα ἀφήνονται στὸν ἥλιο¹⁵⁰ τὰ μεταλλικά (συστατικά)¹⁵¹, μέχρις ὅτου (τὸ μίγμα τοὺς) πῆξει ἐντελῶς ἢ καὶ γίνεи κάπως σκληρότερο. Τότε ἀφοῦ προστεθοῦν τὸ κερὶ καὶ ἡ ρητίνη, ἀφοῦ ἀναμιχθοῦν ὅλα, ὕστερα προστίθεται πρῶτα ὁ λιβανωτὸς καὶ ὕστερα ἡ στυπτηρία καὶ τὸ πιπέρι. Πρέπει νὰ βάζει κάποιος (στὸ μίγμα) τὸ ψιμύθιο ποὺ ὀνομάζεται ροδιακό, ἂν ἐπιθυμεῖ τὸ ἔμπλαστρο νὰ γίνεи πολὺ λευκό. Ἀλλὰ καὶ στὴν πόλη ποὺ παλιὰ ὀνομαζόταν Δικαιοαρχία, ἐνῶ τώρα Ποτίοιοι, κάποιιοι ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ παρασκευάζουν τὸ ψιμύθιο συνηθίζουν νὰ τὸ κάνουν λευκὸ ὅπως τὸ ροδιακό. Τὸ ὅτι τὸ ἔμπλαστρο πρέπει νὰ παρασκευάζεται στὸν ἥλιο, καὶ σ' αὐτὸ νὰ ἀναμιγνύεται νερό, ὥστε νὰ γίνεи πιὸ λευκὸ καὶ ταυτόχρονα νὰ προκαλεῖ περισσότερη ψύξη, ἔχει εἰπωθεῖ προηγουμένως. Ἄν ὁμως κάποιος θέλει νὰ τὸ κάνει νὰ ἔχει ισχυρότερη ἐπουλωτικὴ δράση, δὲν πρέπει νὰ ἀναμίξει σ' αὐτὸ καθόλου νερό, ἀλλὰ πρέπει νὰ τὸ παρασκευάσει ἀφοῦ ἀναμίξει διόμισι, ἀκόμη καὶ τρεῖς οὐγγιῆς παλαιοῦ λαδιοῦ. Αὐτὸ τὸ φάρμακο δὲν συμπεριλαμβάνεται σ' ἐκεῖνα ποὺ ἐγὼ πρῶτος συνέθεσα ἀλλὰ ἤδη (συντέθηκε) πρὶν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἀπὸ τὸν Ἄτταλο, τὸν βασιλιά μας τῶν κατοίκων τῆς Περγάμου, ἀνδρα ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ κάθε εἶδους φάρμακο, καὶ ἔχει συντεθεῖ μὲ βάση τὴν ἀναλογία ποὺ προαναφέρθηκε, καὶ θὰ ἀπορούσαμε, ἂν κάποιιο ἀπὸ τὰ παρόμοια (φάρμακα)¹⁵² θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ συντεθεῖ καλύτερα ἀπὸ αὐτό: τὸ μνημονεύει καὶ ὁ Ἡρᾶς στὸ φαρμακολογικὸ ἔργο του, τὸ ὁποῖο κάποιιοι τὸ τιτλοφοροῦν *Νάρθηκα*, καὶ κάποιιοι *Τόμον τῶν δυνάμεων*, ἀξιῶνοντας τὸ λάδι νὰ εἶναι παλαιό, καὶ μ' αὐτὸ νὰ ἀναμιχθεῖ ἴση ποσότητα νεροῦ ἢ ἡ μισή. Τὰ ὑπόλοιπα ποὺ ἀφοροῦν τὴ σύνθεση (τοῦ φαρμάκου) εἶναι ὅπως ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ ἐμένα¹⁵³.

Βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 4 (: τοῦτο τὸ φάρμακον ... παντοῖα).

Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ δὲν γίνεи κατὰ λέξη παράθεση τῆς *λευκῆς ἐμπλάστρου*, ἀφοῦ εἶναι

148. Νὰ «σακκουλιάζει».

149. Δηλ. τὴ Ρώμη.

150. Κατὰ λέξη: «βράζουν στὸν ἥλιο».

151. Δηλ. ὁ λιθάργυρος καὶ τὸ ψιμύθιο.

152. Δηλ. τὰ ἔμπλαστρα.

153. Ἐννοεῖ, ὅπως τὰ ἔχει καταγράψει ὁ ἴδιος παραπάνω.

σαφές ὁ Γαληνὸς παρεμβάλλει σχόλιά του. Γι' αὐτὸ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἐδῶ καταγράφεται ἀπλῶς ἡ σύνθεση καὶ ἡ σκευασία τοῦ φαρμάκου, καθὼς καὶ οἱ ἀσθένειες γιὰ τίς ὁποῖες ἐνδείκνυται σύμφωνα μὲ τὸν Ἄτταλο, ἀλλὰ δὲν πρόκειται γιὰ τὴν ἐκείνου λέξιν. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 136. Παρόμοια πρακτικὴ ἀκολουθεῖ ὁ Γαληνὸς καὶ σὲ ἀρκετὲς ἄλλες περιπτώσεις. Ἀπὸ τὴν ἔκφραση ὡς Ἄτταλος καὶ Ἡρᾶς μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Γαληνὸς εἶτε γνωρίζει τὸ ἔμπλαστρο τοῦ Ἀττάλου μέσω τοῦ Ἡρᾶ, εἶτε ὅτι ἔχει στὴ διάθεσή του τόσο τὸ κείμενο τοῦ Περγαμηνοῦ βασιλιᾶ ὅσο καὶ τοῦ Ἡρᾶ καὶ μὲ αὐτὰ τὰ δύο ὡς βάση συγκροτεῖ τὸ δικό του κείμενο (βλ. ἀνάλογα παραδείγματα, Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 1 [XIV 108, 9 κ.έ. Κ.]: Ἄλλως ἢ *Μιθριδάτειος* [sc. ἀντίδοτος] ὡς Ἀντίπατρος καὶ Κλεόφαντος ... Ἄετ., *Λόγ. ἱατρ.* 6, 3 [VIII/2, σσ. 128, 6 κ.έ.]: *Περὶ ληθάργου κατὰ τῶν Ἀρχιγένους καὶ Ποσειδωνίου*. ... ὁ.π. 6, 4 [VIII/2, σσ. 131, 16 κ.έ.]: *Περὶ κατοχῆς καὶ καταλήψεως ἐκ τῶν Ἀρχιγένους καὶ Ποσειδωνίου*. ..., κ.ἄ. ὁ.π. 16, 42 [σ. 60, 1 κ.έ. Ζερβ.]: *Περὶ τῶν ἐν μαστοῖς καρκινωμάτων ἐκ τῶν Ἀρχιγένους καὶ Λεωνίδου*. ... ὁ.π. 16, 50 [σ. 69, 1 κ.έ. Ζερβ.]: *Περὶ τῶν ἐπεχομένων ἐμμήνων ἐκ τῶν Ρούφου καὶ Ἀσπασίας*, κ.ἄ.). Αὐτὴ τὴ δεύτερη ἀποψη υἱοθετεῖ ὁ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 136, ἀποδίδοντας τὸ σχολιαζόμενο κείμενο, μὲ τὴ μορφή πού παραδίδεται, στὸν Γαληνό, καὶ μὴ καταγράφοντάς το μεταξὺ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡρᾶ (ὁ.π., σ. 184)¹⁵⁴. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωσιν αὕτη ὁπωσδήποτε τὰ ὅσα γράφει ὁ Γαληνὸς προέρχονται ἐν μέρει ἀπὸ τὸν Ἡρᾶ. Πάντως κατὰ τὴ γνώμη μου ὁ Γαληνὸς, παρὰ τὰ λεγόμενά του, πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖ ἄμεσα μόνον τὸ ἔργο τοῦ Ἡρᾶ, ἀφοῦ σὲ κανένα σημεῖο τῶν συγγραμμάτων του δὲν ἀφήνει νὰ νοηθεῖ ὅτι κάποιον ἔργο τοῦ Ἀττάλου σωζόταν μέχρι τὴν ἐποχὴ του· ἐξ ἄλλου ὅλα τὰ κείμενα τοῦ βασιλιᾶ πού παραθέτει τὰ γνωρίζει ἔμμεσα, δηλώνοντας κάθε φορὰ τὴν πηγὴ του.

Λευκὴ ἢ διὰ τοῦ λευκοῦ πεπέρεως

Γιὰ τίς λευκὲς ἐμπλάστρους γενικὰ βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 12 [XIII 409, 14-414, 14 Κ.]: *Περὶ τῶν διὰ λιθαργύρου καὶ ψιμυθίου σκευαζομένων λευκῶν ἐμπλάστρων*, καὶ ὁ.π. 15-19 [XIII 427, 6-457, 8 Κ.]: *Περὶ τῶν ἄλλων λευκῶν ἐμπλάστρων*.

καὶ ἀπαλοχρῶτων

Ἀπαλόχρωτες ὀνομάζονται αὐτοὶ πού ἔχουν ἰδιαίτερα ἀπαλό (τρυφερό) δέρμα, καὶ τέτοιοι εἶναι κυρίως οἱ γυναῖκες, τὰ παιδιά καὶ οἱ εὐνοῦχοι· βλ. *Ὀρειβ.*, *Ἱατρ. συν. ἐκλ.* 98, 16 [CMG VI/2/2, σ. 278, 15-24]: *Λευκὴ ἐμπλάστρος ἀπουλωτικὴ πρὸς τοὺς ἀπαλόχρωτας καὶ γυναῖκας, ἔτι δὲ καὶ εὐνοῦχος καὶ παιδιά* ... *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 3, 34 [CMG VI/3, σ. 77, 4-8]: *Πρὸς ἀπαλόχρωτας καὶ δυσελκεῖς*. ... *Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ.* 3, 18 [CMG VI/3, σσ. 408, 31-409, 9]: *Πρὸς ἔλκη ἐπιπόλαια καὶ παρατρίμματα* ... *καὶ ἀπαλόχρωτας*· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 4, 46 [CMG IX/1, σ. 368, 1-5]: *Πρὸς τὰ τῶν γυναικῶν κακοήθη ἔλκη καὶ τῶν ἄλλως ἀπαλοχρῶτων*. ..., κ.ἄ.

καὶ πᾶν ἔλκος ἰᾶται, ὅσα ὑγρότερα καὶ δυσεπούλωτα

Γιὰ τὰ ὑγρά καὶ δυσεπούλωτα ἔλκη βλ. Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 7, 10 [XII 54, 2-4 Κ.]: *Ἰθὺν τὰ δι' ὑγρότητα πολλὴν ἔλκη δυσεπούλωτα θαυμαστικῶς ὀνίνησιν*· *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 4, 1 [XIII 661, 4-6 Κ.]: *ἐπιτηδειότατον δὲ φάρμακον ἔλκεσι δυσεπούλωτοις δι' ὑγρότητα καὶ τὸ διφρυγὲς ὀνομαζόμενον*· ὁ.π. 6, 2 [XIII 665, 8-11 Κ.]: *Πῶς δεῖ χρῆσθαι τοῖς εἰρημένους ἄρτι ξηροῖς φαρμάκοις ἐπὶ τῶν δυσεπούλωτων τε καὶ κακοήθων ἐλκῶν*. *Ἀναγκαῖόν ἐστι τὰ τοιαῦτα τῶν ἐλκῶν ὑγρότητος εἶναι μεστὰ μοχθηρᾶς*, κ.ἄ.

154. Μὲ τὸν Ἡρᾶ συνδέει ὁ Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 136 καὶ 184, τὸ κείμενο πού ἀκολουθεῖ (*Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 13 [XIII 416, 17-423, 3 Κ.]), καὶ τὸ ὁποῖο ἐπίσης, ὅπως εὐκόλα μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κάποιος, ἀποτελεῖ μιὰ σύνθεση ἀπὸ χωρία ἢ ἀπόψεις τοῦ Ἡρᾶ (ὁ ὁποῖος παραθέτει Ἄτταλο) καὶ τοῦ Γαληνοῦ.

ἀποσύρματα

Απόσυρμα ονομάζεται τὸ ἀπολέπισμα τοῦ δέρματος, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ ἀμυχή, ἡ ὄχι βαθειὰ λύση τῆς συνεχείας τοῦ δέρματος. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 16 [XIII 399, 15-17 K.]: *πρόδηλον δ' ὅτι κνήσασαι καὶ ἀποσύρμασι καὶ συνελόντι φάναι μικροῖς ἔλκεσιν ἀρμόττει τὸ τοιοῦτον φάρμακον* [sc. ἡ διὰ λιθαργύρου καὶ ὑδρελαίου σκευαζομένη ἐμπλάστρος]· ὁ.π. 1, 17 [XIII 442, 10-13 K.]: *Ἐν τῇ τρίτῃ Μαρκέλλῃ κατὰ τὸ τέλος ἔγραψε* [sc. ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακίων] *λευκάς ἐμπλάστρους, μίαν μὲν ἧς τὴν ἐπαγγελίαν φησὶν εἶναι πρό<ς>¹⁵⁵ τὰ πυρίκαυτα καὶ ἀποσύρματα καὶ χρώτας ἀπαλούς, ἣν ἄκεσιν ὀνομάζεσθαι φησὶν*· ὁ.π. 1, 19 [XII 455, 15 K.]: *Λευκὴν καλὴν ἐμπλάστρον εἰς ἀποσύρματα*· ὁ.π. 2, 10 [XII 511, 16-17 K.]: *ἀρμόζει δὲ ἐπὶ ἀποσυρμάτων καὶ παντὸς ἔλκουσ παλαιοῦ, κ.ἄ.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 67, λ. ἀπόσυρμα.

λιθαργύρου

Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 87 [III 57, 15-61, 4 Wellm.], ὅπου σημειώνεται ὅτι ἡ μὲν τις [sc. λιθάργυρος] ἐκ τῆς μολυβδίτιδος καλουμένης ἄμμου γεννᾶται, χωνευομένης ἄχρι τῆς τελείας ἐκπύρωσεως, ἡ δὲ ἐξ ἀργύρου, ἡ δὲ ἐκ μολύβδου, καὶ αὐτόθι [III 58, 7-9 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει στυπτικὴν, μαλακτικὴν, ψυκτικὴν, παρεμβλαστικὴν, κοιλωμάτων πληρωτικὴν, σταλτικὴν τῶν ἐκσαρκούντων καὶ ἀπουλωτικὴν.*

Βλ. ἀκόμη Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlviiii, λ. Plumbum (3): Spuma argenti (λιθάργυρος), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 222, λ. λιθάργυρος («lead monoxide»).

ψιμυθίου

Πὰ τὸ ψιμύθιον βλ. παραπάνω, σ. 231. Προφανῶς ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ ἐμπλάστρου, ἐπειδὴ κατὰ τὸν Διοσκουρίδην (*Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 88 [III 62, 18-21 Wellm.]) *δύναμιν ... ἔχει ψυκτικὴν, ἐμπλαστικὴν, μαλακτικὴν, πληρωτικὴν, λεπτυντικὴν, ἔτι δὲ πρῶως κατασταλτικὴν ὑπεροχῶν καὶ κατουλωτικὴν, μειγνύμενον κηρωταῖς καὶ λιπαραῖς ἐμπλάστροις καὶ τροχίσκοις.*

δυοῖν δὲ λιτρῶν ἐλαίου μέτρῳ

Πρβ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 8 [XIII 894, 4-8 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 217, 13-17]: *Ἐγὼ γοῦν ἐν τῇ Ῥώμῃ τὴν τοῦ ἐλαίου καλουμένην λίτραν, ἡ διὰ τῶν κατατετημημένων κέρατων μετροῦσιν, ἔστησά ποτε βουλόμενος μαθεῖν ὅπόσον ἔχειν σταθμὸν τοῦ βάρους, εὔρον δὲ καὶ ταῖς σταθμικαῖς δέκα οὐγγίαις ἴσας τὰς μετρικὰς τοῦ ἐλαίου ἰβ', καὶ ὁ.π. 4, 14 [XIII 760, 5-7 K.]: ὀνομάζω δὲ νῦν λίτραν ἐλαίου καὶ ὄξους τὴν Ῥωμαϊκὴν, ἣτις ἐστὶν οὐγγίων τῶν ἰδίων δεκαδύο. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο σχόλιο.*

καλεῖται γὰρ ὑπὸ Ῥωμαίων ὀμωνύμως ὁ λιτραῖος σταθμὸς τῶν στερρῶν σωμάτων τῷ λιτραίῳ μέτρῳ τῶν ὑγρῶν, ὃ πάμπλου καθ' ὅλην τὴν πόλιν ἐστίν, ἐξ ὕλης κερατίνης γιγνόμενον

Ἡ ἀπλή μνεῖα τῆς λίτρας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ποσότητα ὑλικῶν ποῦ ἀπαιτοῦνταν γιὰ τὴ σύνθεση κάποιων φαρμάκων, χωρὶς τὴ διευκρίνιση ἃν πρόκειται γιὰ μετρικὴ ἢ σταθμικὴ λίτρα, φαίνεται ὅτι προκαλοῦσε σύγχυση στοὺς γιατροὺς, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ σκευάσουν τὰ φάρμακα αὐτά· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 8 [XIII 894, 8-12 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 217, 17-21]: *Διὸ γράφειν ἔχρη ἐπιμελέστερον ἐν ταῖς φαρμακίταισι βίβλοις τοὺς ἰατροὺς, ὁποῖας τινὰς κελεύουσι βάλλεσθαι τὰς οὐγγίας ἢ τὰς λίτρας τῶν ὑγρῶν φαρμάκων, πότερα τὰς μετρικὰς ἢ τὰς σταθμικὰς*· πρβ. καὶ στὸν ἴδιο, ὁ.π. 1, 16 [XIII 435, 11-14 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 211, 16-17]: *Ἔοικεν οὖν καὶ ὁ Ἡρᾶς ὅταν κοτύλην γράφῃ, τὸ μὲν ἡμῖς τοῦ ξέστου σημαίνει· ἦτοι δὲ τὰς θ' δηλοῦσιν οὐγγίας ἐκ τοῦ λιτραίου κέρατος ἢ τὰς δέκα, τοῦτο γὰρ ἄδηλον, καὶ 1, 17 [XIII 443, 8-12 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 211, 19-22]: *Τοῦτο τὸ φάρμακον ὀλίγον ἔχει ἔλαιον ὡς πρὸς τὴν τῶν**

155. Πρό<ς> scripsi coll. transl. lat. (: «ad ambusta»): πρό ed.

μεταλλικῶν ἀναλογίαν, ἐάν τις ὑπόθῃται τὴν κοτύλην ἔχειν οὐγγίας θ' ῥωμαϊκὰς τὰς καταγεγραμμένας ἐν τοῖς συνήθεισι κέρασι λιτραίοις, καὶ αὐτόθι [XIII 445, 11-13 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 212, 3-4]: ἢ μὲν γὰρ λίτρα δραχμὰς στ' ἔχει πρὸς ταῖς ἐνενήκοντα, τὸ δὲ ἡμίλιτρον ὀκτώ καὶ μ'.

κηροῦ

Γιὰ τὸν κηρὸν βλ. παραπάνω, σ. 179. Πρβ. καὶ Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 2, 83 [I 168, 14-15 Wellm.]: δύναμιν δὲ ἔχει πᾶς κηρὸς θερμαντικὴν, μαλακτικὴν, πληρωτικὴν τε μετρίως.

τερμινθίνης ῥητίνης

Γιὰ τὴν τερμινθίνην ῥητίνην βλ. παραπάνω, σ. 178. Πρβ. καὶ Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 71 [I 68, 8-9 Wellm.]: ἔστι δὲ πᾶσα ῥητίνη θερμαντικὴ, μαλακτικὴ, διαλυτικὴ, ἀνακαθαριστικὴ.

λιβανωτοῦ

Γιὰ τὸ φυτὸ λίβανος ἢ λιβανωτὸς βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 68 [I 61, 15-65, 4 Wellm.], ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ εἶδη τοῦ λιβάνου καὶ τὴν παρασκευὴ ἀπὸ αὐτὸν ποικίλων φαρμακευτικῶν ὑλῶν· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 62, 8-10 Wellm.]: δύναται δέ [sc. ὁ λίβανος] στύφειν, θερμαίνειν, ἀποκαθαίρειν τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις καὶ τὰ κοῖλα τῶν ἐλκῶν πληροῦν καὶ ἀπουλοῦν καὶ κολλᾶν τὰ ἔναιμα τραύματα. Βλ. καὶ σ. 179 (αἰθάλη λιβανωτοῦ), καὶ σ. 425 (μάννα λιβανωτοῦ).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 360, λ. Weihrauchbaum (*Balsamodendrom Orobalsamum*)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 366, λ. *Boswellia Bhaujiana* (*Libanos, Libanotis*), καὶ André, *Les noms de plantes*, σ. 144, λ. *libanotis, libanotos* καὶ *libanus*.

στυπτηρίας

Γιὰ τὴ στυπτηρίαν βλ. παραπάνω, σ. 222. Πρβ. καὶ Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 5, 106 [III 76, 15-20 Wellm.]: δύναμιν δὲ ἔχουσι [sc. αἱ στυπτηρία] θερμαντικὴν, στυπτικὴν ... ἴσχυοσι δὲ καὶ σηπεδόνας καὶ αἱμορραγίας.

πεπέρεως

Γιὰ τὸ πιπέρι βλ. παραπάνω, σ. 411. Πρβ. καὶ Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 2, 159 [I 225, 7-8 Wellm.], ὅπου σημειώνεται ὅτι τὸ πιπέρι δύναμιν ἔχει θερμαντικὴν, ... ἐπισπαστικὴν, διαφορητικὴν.

τὸ ῥοδιακὸν καλούμενον ψιμύθιον

Βλ. Γαλην., Π. *συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 1 [XII 707, 17-708, 6 K.]: καλεῖται δὲ παρὰ τῶν ἰατρῶν τὰ τοιαῦτα κολλύρια λιβιανὰ καὶ κύκνοι, διὰ μὲν τὴν χροᾶν λευκὴν οὖσαν, ὡς οἱ κύκνοι, κρατοῦντος ἐν αὐτοῖς ἀμύλου τε καὶ γῆς Σαμίας καὶ ψιμυθίου τοῦ Ῥοδιακοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἄλλως ἄριστον τοῦτο καὶ τῇ χροᾷ λευκότερόν τε καὶ κουφότερον καὶ λεπτομερέστερον τῶν ἐν τῷ ἑτέρῳ τινὶ χωρίῳ γινόμενων. Βλ. καὶ σ. 231.

κατὰ τὴν πάλαι μὲν Δικαιαρχίαν ὀνομαζομένην, νυνὶ δὲ Ποτιόλους

Βλ. [Γαλην.], Π. ἀντιδ. 1, 2 [XIV 9, 7-11 K.]: τίνα δὲ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν Ἰταλίαν τὰ μὲν αὐτοφυῶς γεννᾶται, τὰ δὲ κατασκευάζεται, καθάπερ ἐν Δικαιαρχίᾳ τῇ νῦν καλουμένῃ Ποτιόλοις, ἰὸς καὶ ψιμύθιον καὶ χαλκὸς καὶ λεπίς χαλκοῦ καὶ ἄλλα τινά, κατὰ δὲ τὴν Ῥώμην αὐτὴν ἢ λιθάργυρος. Πρβ. καὶ Ὅρειβ., *Ἰατρ. συν.* 13, ψ, λ. ψιμύθιον [CMG VI/1/2, σ. 180, 1-29] (εἰδικότερα σ. 180, 20-29).

ἐλαίου παλαιοῦ

Γενικὰ γιὰ τὸ ἔλαιον καὶ τὴν ἰατρικὴν χρῆσιν του βλ. παραπάνω, σ. 216. Εἰδικότερα γιὰ τὸ παλαιὸν βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 30 [I 34, 2-6 Wellm.]: τὸ δὲ λιπαρώτατον καὶ παλαιὸν εἰς τὴν τῶν <χαλαστικῶν> φαρμάκων χρῆσιν εὐθετον. κοινῶς δὲ πᾶν ἔλαιον θερμαντικὸν ἔστι καὶ μαλακτικὸν τῆς σαρκός, δυσπερίψυκτα φυλάσσειν τὰ σώματα καὶ ἐτοιμότερα πρὸς τὰς ἐνεργείας ποιοῦν. Βλ. καὶ σ. 219 (ὀμφάκινον).

οὐγγίας

Γιὰ τὴν οὐγγίαν βλ. παραπάνω, σ. 195.

ὁ Ἡρᾶς ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν φαρμάκων, ὃ τινὲς μὲν ἐπιγράφουσι Νάρθηκα, τινὲς δὲ Τόμον [Fabricius: *τόνον Kühn*] <τῶν> δυνάμεων ...

Ὁ Ἡρᾶς ὁ Καππαδόκης (1ος αἰ. π.Χ.) ὑπῆρξε διαπρεπὴς γιατρός καὶ ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴ Φαρμακολογία· τὸ σχετικὸ σύγγραμμά του ἔφερε τὸν τίτλο *Νάρθηξ ἢ Τόμος τῶν δυνάμεων*. Βλ. H. Gossen, «Heras» (4), *RE VIII/1* (1912) 529, καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 278-280 (στίχ. σ. 278, ὑπόσημ. 180, σχετικὰ μὲ τὴ συζήτηση ποῦ ἀφορᾷ τὸ πρόβλημα χρονολογήσεως τοῦ Ἡρᾶ).

τὰ δ' ἄλλα τῆς συμμετρίας

Τὸ οὖσ. *συμμετρία* δηλώνει τὴν ποσότητα ἢ τὴν ἀναλογία τῶν συστατικῶν κάποιου φαρμάκου, καὶ τελικὰ τὴ σύνθεσή του· βλ. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 8, 6 [XII 98, 7-8 K.]: ἡ δὲ *συμμετρία τῆς πόσεως δραχμῆς μιᾶς τὸ πλῆθος* [sc. τοῦ περικλυμένου] *σὺν οἴνῳ*· *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 8 [XII 482, 5-7 K.]: *παραπλήσιον δὲ αὐτῷ τὴν δυνάμιν ἐστὶ καὶ τὸ γεγραμμένον ὑπ' αὐτοῦ* [sc. τοῦ Κρίτωνος] *κατὰ τήνδε τὴν συμμετρίαν*· ὁ.π. 6, 3 [XII 913, 6-7 K.]: *ὃ γε μὴν Ἡρᾶς ἐν τῇ συμμετρίᾳ τοῦ φαρμάκου καὶ τοῦτο προσέγραψεν*, κ.ἄ. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 28.

14b. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 14 [XIII 419, 15-420, 5 K.]¹⁵⁶:

Περὶ τῆς Ἀτταλικῆς Ἀνδρομάχου [leg. Ἡρᾶ]¹⁵⁷ *λευκῆς ἐξήγησις καὶ σύνθεσις, ὅτι ἦσσαν βλάπτει τοὺς λυσοδοήκτους καὶ τοὺς νευροτρότους. αἱ δ' ἐλαίου νέου καὶ ὕδατος σκευαζόμεναι λευκαί, χωρὶς τοῦ τὸ πέπερι καὶ τὸν λιβανωτὸν λαβεῖν, ἀδικοῦσι μεγάλως τὰ δηχθέντα μόρια, κἄν βραχύτατον ἰώδους ἔχη τὸ τοῦ δακόντος ζῶου σίαλον. ἦττον δ' ἐκείνων ἀπασῶν ἢ Ἀτταλικῆ βλάπτειν πέφυκε τῷ τὴν τερμινθίνην ἐμβάλλεσθαι καὶ τὸ ἐλαιον τὸ παλαιὸν καὶ τὸν λιβανωτὸν καὶ τὸ πέπερι.*

(ἀκολουθεῖ ἡ παράθεση καὶ ὁ σχολιασμός χωρίων· πρβ. καὶ XIII 428, 4 K. || 431, 11-13 K. || 436, 10 K. || 437, 17 K. || 438, 15 K. || 439, 9 K. || 444, 11-19 K. || 445, 18-446, 19 K. : πρόκειται γιὰ χωρία τοῦ Ἡρᾶ σχετικὰ μὲ τὸ ἔμπλαστρο αὐτό (τὰ ὁποῖα δὲν ἀποτελοῦν παραθέματα ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Ἀτάλου) καὶ σχετικὰ σχόλια τοῦ Γαληνοῦ· ἐπίσης παρατίθενται καὶ ἄλλα λευκὰ ἔμπλαστρα, καὶ μὲ ἀφορμὴ αὐτὰ γίνεται μνεῖα καὶ τοῦ Ἀτταλικοῦ ἔμπλάστρου).

Ἑρμηνεία καὶ σύνθεση τοῦ λευκοῦ Ἀτταλικοῦ ἔμπλάστρου τοῦ Ἡρᾶ, ὅτι δηλ. βλάπτει λιγότερο αὐτοὺς ποὺ ἔχουν δαγκωθεῖ ἀπὸ λυσσασμένο σκύλο καὶ αὐτοὺς ποὺ ἔχουν τραυματισθεῖ στὰ νεῦρα. Τὰ λευκὰ ἔμπλαστρα ποὺ παρασκευάζονται μὲ πρόσφατο λάδι, χωρὶς νὰ περιέχουν τὸ πιπέρι καὶ τὸν λιβανωτό, βλάπτουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ μέρη (τοῦ σώματος) ποὺ ἔχουν δαγκωθεῖ, ἀκόμη καὶ ἂν τὸ σάλιο τοῦ ζῶου ποὺ τὰ δάγκωσε ἔχει ἐλάχιστο δηλητήριο. Ἀπὸ ὅλα ἐκεῖνα τὰ ἔμπλαστρα λιγότερο βλάπτει τὸ Ἀτταλικὸ ἐξ αἰτίας τῆς φύσεώς του¹⁵⁸, ἐπειδὴ σ' αὐτὸ προστίθενται ἡ τερμινθίνη, τὸ παλαιὸ λάδι, τὸν λιβανωτὸ καὶ τὸ πιπέρι.

Περὶ τῆς Ἀτταλικῆς Ἀνδρομάχου [leg. Ἡρᾶ]

Ἡ διόρθωση τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀνδρομάχου σὲ Ἡρᾶ εἶναι ἀπαραίτητη, ἐπειδὴ στὴν ἐνό-

156. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 136 καὶ 184, ὁ ὁποῖος συμπεριλαμβάνει τὸ κείμενο αὐτὸ στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρᾶ. Προφανῶς τὸ ἴδιο χωρίο ἔχει ὑπ' ὄψιν του ὁ von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53, ὅταν σημειώνει ὅτι ὁ Γαληνὸς γνωρίζει τὸ Ἀτταλικὸ ἔμπλαστρο μέσῳ τοῦ Ἀνδρομάχου.

157. Γιὰ τὴ διόρθωση αὐτὴ βλ. λίγο παρακάτω, στὸ σχετικὸ σχόλιο.

158. Ακριβέστερα, ἐξ αἰτίας τῶν ὕλικῶν, τῆς συνθέσεώς του.

τητα αὐτῆ τοῦ Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 1, 13-14 [XIII 416, 15-427, 5 K.] ὁ Γαληνὸς σχολιάζει τὴν Ἀτταλικὴν ἔμπλαστρον, ὅπως τὴν παραθέτει, προφανῶς μὲ ἀρκετὲς τροποποιήσεις ὁ Ἡρᾶς στὸ ἔργο του *Νάρθηξ* (ἢ *Τόμος τῶν δυνάμεων*). "Ἐστὶ στήν ἐξήγησιν τοῦ φαρμάκου σχολιάζονται ἀπόψεις ἀποκλειστικὰ τοῦ Ἡρᾶ (βλ. σ. 420, 14-16 K.: καὶ πυρίκαυτα δὲ τὴν ἔμπλαστρον ταύτην ἰᾶσθαί φησιν ὁ Ἡρᾶς ἀνιεμένην ῥοδίνῳ ἢ μυρσίῳ ἢ μυρρίῳ· σ. 421, 9-10 K.: καὶ δηχθεῖσιν αὐτὴν ὁ Ἡρᾶς ἀρμόττειν φησίν· σ. 421, 14-16 K.: ἔστι δὲ καὶ τοῖς ἰόνθοις τὸ φάρμακον χρήσιμον ὡς καὶ τοῦτο ἔγραψεν ὁ Ἡρᾶς ἀληθεύων· σ. 422, 7-9 καὶ 11-14 K.). Ἐξ ἄλλου, ὅπως δηλώνεται σαφῶς στὸ κείμενο τοῦ Γαληνοῦ, τὰ φάρμακα ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀνδρομάχου παρατίθενται ἀμέσως μετὰ, Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 1, 15 [XIII 427, 6 κ.έ. K.]. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 136 καὶ 187.

Ἀνδρομάχου

Πρόκειται γιὰ τὸν γιατρὸ Ἀνδρόμαχο τὸν νεώτερο ποὺ ἔζησε στὴ Ρώμῃ τὸν 1ο αἰ. μ.Χ., καὶ ἡ ἀκμὴ του τοποθετεῖται στὸ δεῦτερο μισὸ τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ. Διετέλεσε ἀρχίατρος τοῦ Νέρωνα ὅπως καὶ ὁ πατέρας του Ἀνδρόμαχος ὁ πρεσβύτερος. Ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴ Φαρμακολογία. Τὸ σχετικὸ ἔργο του ἔφερε πιθανότατα τὸν τίτλο *Περὶ φαρμάκων σκευασίας*. Βλ. M. Wellmann, «Andromachos» (18), *RE I/2* (1894) 2154.

λυσοδήκτους

Γιὰ τοὺς λυσοδήκτους βλ. ἐνδεικτικὰ Φιλοῦμ., Π. ἰοβ. 1-4 [CMG X/1/1, σσ. 1, 5-10, 5]· Ἀνών. [Αἴλ. Προμ.], Π. ἰοβ. καὶ δηλητ. 35-36 [σ. 59, 32-61, 35 Ihm], κ.ἄ.

νευροτρότους

Ὁ ὅρος *νευρότροτος* δηλώνει αὐτὸν ποὺ ἔχει τραυματισθεῖ στὰ νεῦρα ἢ τοὺς τένοντες· στὰ τραύματα αὐτὰ καὶ στὴ θεραπευτικὴ ἀντιμετώπισή τους εἶναι ἀφιερωμένο ὁλόκληρο τὸ τρίτο βιβλίον τοῦ γαληνικοῦ *Περὶ συνθέσεως φαρμάκων τῶν κατὰ γένη* [XIII 562-651 K.].

κᾶν βραχύτατον ἰώδους ἔχη τὸ τοῦ δακόντος ζώου σίαλον

Πρόκειται γιὰ τὸν ἰόν, δηλ. τὸ δηλητήριον, τῶν ἰοβόλων ζώων· βλ. παραπάνω, σ. 215.

δι' ἐλαίου νέου καὶ ὕδατος ...

Γιὰ τὰ ὑλικά ποὺ ἀποτελοῦν συστατικὰ τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ (*ἐλαιον, πέπερι, λιβανωτῶν, τερμινθίνη*) βλ. στὸ ἀπ. 14a.

14c. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 1, 17 [XIII 446, 17-448, 1 K.] (μέσω τοῦ Ἀσκληπιάδῃ τοῦ νεωτέρου)¹⁵⁹:

Ἀμέλει καὶ αὐτὸς Ἀσκληπιάδης, ἐφεξῆς τῆδε τῆ νῦν εἰρημένη γράφων αὐτὴν ἐκείνην τὴν διὰ τοῦ λευκοῦ πεπέρεως, οὐκ ὀνομάζει Ἀτταλικὴν ἀλλὰ Παμφίλειον, ἀγνοῶν, ὡς οἶμαι, τὸν πρῶτον αὐτὴν εὐρόντα, προσθεῖς δὲ τοῦνομα τοῦ χρωμένου τε καὶ δόντος αὐτῶ. τὴν δ' οὖν ἐπαγγελίαν αὐτῆς κατὰ λέξιν οὕτως ἔγραψεν. ἄλλη [sc. ἔμπλαστρος], Π α μ φ ἰ - λ ε ἰ ο ν λεγομένη, φάρμακον ἐπιτετευγμένον. ποιεῖ πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ δυσασθη, ἄνθρακας, ἐπιπυκτίδας, ἀχώρας, ψωρώδεις διαθέσεις, κόλπους παρακολλᾶ, ποιεῖ πρὸς ἀποστήματα, κονδυλώματα καὶ σχεδὸν πολυχρηστότερόν ἐστι τὸ φάρμακον. συγκεῖσθαι δ' αὐτὸ φησιν ἐκ ψιμυθίου μὲν καὶ λιθαργύρου καὶ κηροῦ καὶ τερμινθίνης καὶ τῶν δύο κοτυλῶν τοῦ ἐλαίου κατὰ τὰ αὐτὰ τῶ Ἡρᾶ, καὶ πρὸς τούτοις ἔτι τῆς σχιστῆς στυπτηρίας καὶ τοῦ λευκοῦ πεπέρεως, ὕδατος δὲ οὐ μέμνηται κατὰ τὴν σκευασίαν, ἀλλ' οὐδέ τι τοῦ λιβανωτοῦ.

159. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 136 καὶ 197. Ἀκόμη βλ. von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53 (: «pamphilion»).

τινές δ' οὐ πέντε καὶ εἴκοσι <δραχμάς τοῦ λιβανωτοῦ> (supplevi)¹⁶⁰ βάλλουσιν, ἀλλὰ τὸ ἥμισυ, καὶ μέντοι γε καὶ περὶ τοῦ ὕδατος· γράψας γὰρ ἐλαίου παλαιοῦ κοτύλας δύο βάλλεσθαι μετὰ ταῦτα προσέγραψεν ὕδατος κοτύλας δύο ἢ κοτύλην μίαν. ἐγὼ δὲ καὶ χωρὶς ὕδατος ἐσκεύασα τὸ φάρμακον πάνυ πολλάκις καὶ βέλτιον εἰς πάντα τὰλλα γιγνόμενον φαίνεται, πλὴν ἐπὶ τῶν ἀπαλοχρώτων. ἄμεινον γὰρ ἐπὶ τούτων ἐστὶ τὸ προσειληφὸς ὕδωρ καὶ μάλισθ', ὅταν ὑποφλεγμαίνῃ τὰ ἔλκη.

Μάλιστα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀσκληπιάδης, ὕστερα ἀπὸ αὐτό (τὸ ἔμπλαστρο) γιὰ τὸ ὁποῖο τώρα ἔγινε λόγος, καταγράφοντας ἐκεῖνο τὸ ἴδιο ποῦ σκευάζεται μὲ τὸ λευκὸ πιπέρι, δὲν τὸ ὀνομάζει Ἀτταλικὸ ἀλλὰ Παμφίλειο, ἀγνοώντας, κατὰ τὴ γνώμη μου, αὐτὸν ποῦ πρῶτος τὸ συνέθεσε, προσθέτοντας ὅμως τὸ ὄνομα αὐτοῦ ποῦ τὸ χρησιμοποίησε καὶ τοῦ τὸ ἔδωσε. Τὴ θεραπευτικὴ δράση του τὴν κατέγραψε κατὰ λέξη ὡς ἑξῆς: Ἄλλο [sc. ἔμπλαστρο], ποῦ ὀνομάζεται Παμφίλειο, φάρμακο ἀποτελεσματικὸ. Ὡφελεῖ στὰ παλαιὰ καὶ δυσκολοθεράπευτα (ἔλκη), τοὺς ἄνθρακες, τὶς ἐπινυκτίδες, τοὺς ἀχώρες, τὶς ψωριάσεις, συγκολλεῖ τὰ ἔλκη, ὠφελεῖ στὰ ἀποστήματα, τὰ κονδυλώματα, (καί) χρησιμοποιοῦται τὸ φάρμακο γιὰ ὄλα σχεδόν (τὰ νοσήματα). Λέει [sc. ὁ Πάμφιλος;] ὅτι συντίθεται ἀπὸ ψιμύθιο, λιθάργυρο, κερὶ, τερμινθίνη, καὶ ἀπὸ τὶς δύο κοτύλες λάδι, ὅπως ἀκριβῶς ὁ Ἡρᾶς, καὶ ἐπὶ πλέον ἀπὸ τὴ σχιστὴ στυπτηρία καὶ τὸ λευκὸ πιπέρι. Κατὰ τὴν παρασκευὴ ὅμως (τοῦ φαρμάκου) δὲν κάνει λόγο γιὰ τὸ νερό, ἀλλὰ οὔτε καν γιὰ τὸν λιβανωτό. Κάποιοι δὲν βάζουν εἴκοσι πέντε <δραχμὲς λιβανωτοῦ> ἀλλὰ τὸ μισό, ἀκόμη καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὸ νερό. Ἀφοῦ ἔγραψε [sc. ὁ Πάμφιλος;] νὰ προστεθοῦν δύο κοτύλες παλαιὸ λάδι, ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ ἔγραψε ἐπὶ πλέον δύο κοτύλες νερό, ἢ μία κοτύλη. Ἐγὼ παρασκεύασα τὸ φάρμακο πάρα πολλὰς φορὲς καὶ χωρὶς νερό, καὶ φαίνεται νὰ γίνεται καλύτερο γιὰ ὄλα τὰ ἄλλα (νοσήματα), ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ ἔχουν τρυφερὸ δέρμα· γιὰτὶ γι' αὐτοὺς εἶναι καλύτερο τὸ φάρμακο στὸ ὁποῖο ἔχει προστεθεῖ νερό, καὶ μάλιστα ὅταν τὰ ἔλκη ἔχουν (κάποια) μικρὴ φλεγμονή.

Ὅπως καὶ σὲ προηγούμενη περίπτωση (ἀπ. 14a), ἔτσι καὶ ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ κατὰ λέξη παράθεμα (αὐτὴ τὴ φορά ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παμφίλου μέσῳ τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Φαρμακίωνα), ὅπως προκύπτει σαφῶς ἀπὸ τὸ κείμενο. Μάλιστα ὁ Ἀσκληπιάδης συγκρίνει τὴν *λευκὴν ἔμπλαστρον* τοῦ Ἀττάλου, ὅπως τὴν παραθέτει ὁ Ἡρᾶς, μὲ τὴν *Παμφίλειον* = *Ἀτταλικήν*. Ἄν λοιπὸν ὁ Γαληνὸς παραθέτει τὸ κείμενο τοῦ Ἀσκληπιάδη αὐτολεξεί (κατὰ λέξιν), τότε στὰ χωρία συ-

160. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει σίγουρα ἐκπέσει τμήμα τοῦ κειμένου, στὸ ὁποῖο δηλωνόταν τὸ μέτρο βάρους καὶ τὸ εἶδος τοῦ ὕλικου ποῦ ἀντιστοιχεῖ στὸ πέντε καὶ εἴκοσι. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παρατίθεται τὸ φάρμακο δὲν βοηθᾷ στὸν ἐντοπισμὸ τοῦ ὕλικου ποῦ ἔχει ἐκπέσει. Ὑποθέτω ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν *λιβανωτὸν* ποῦ μνημονεύεται ἀμέσως πρὶν. Ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορεῖ τὸ ἀκολουθοῦ κείμενο τοῦ Γαληνοῦ, ὅπου παρατίθεται τὸ ἴδιο λευκὸ ἔμπλαστρο τοῦ Ἀττάλου, τροποποιημένο ἐν μέρει ἀπὸ τὸν Ἀνδρόμαχο τὸν νεώτερο: *τὰ μὲν ἄλλα τὰ αὐτὰ πάντα ἔχουσαν τῇ διὰ τοῦ λευκοῦ πεπέρεως Ἀτταλικῆ. πρόκειται δὲ αὐτῇ ταῦτα τὰ δύο, ὄρχεως βοτάνης δραχμαὶ ἡ', στρουθίου οὐγγαίαι δύο* (Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόμ. 1, 15 [XIII 430, 7-9 K.]). Συνεπῶς τὰ ὑπόλοιπα συστατικὰ τῆς *λευκῆς* τοῦ Ἀνδρόμαχου πρέπει νὰ εἶναι τὰ ἴδια μὲ τῆς Ἀτταλικῆς. Ἀπὸ αὐτὰ μόνο γιὰ ἓνα ὀρίζεται ποσότητα εἴκοσι πέντε δραχμῶν, γιὰ τὸν *λιβανωτὸν*. Συνεπῶς ὁ Γαληνός, σχολιάζοντας τὸ (κακῶς) ὀνομαζόμενον Παμφίλειο φάρμακο ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Πάμφιλος (;) κατὰ τὴν παρασκευὴ τοῦ φαρμάκου δὲν μνημονεύει τὸν *λιβανωτὸν*, κάποιοι ἄλλοι ὅμως δὲν βάζουν εἴκοσι πέντε δραχμὲς λιβανωτὸ ἀλλὰ τὴ μισὴ ποσότητα (κτλ.).

γκειῖσθαι δ' αὐτό φησιν (XIII 447, 7-8 K.), οὐ μέμνηται κατὰ τὴν σκευασίαν (XIII 447, 11-12 K.), γράφας γὰρ ... μετὰ ταῦτα προσέγραψεν (XIII 447, 14-16 K.) ἐννοεῖται ὁ Πάμφιλος, ἐνῶ στὸ χωρὶο ἐγὼ δὲ καὶ χωρὶς ὕδατος ἐσκεύασα (XIII 447, 16 K.) ἐννοεῖται ὁ Ἀσκληπιάδης. Ὡστόσο δὲν θεωρῶ καθόλου ἀπίθανο τὸ ἐνδεχόμενο ὁ Γαληνός, παρὰ τὴ δῆλωσή του ὅτι θὰ παραθέσει πιστὰ τὴν *Παμφίλειον*, νὰ παραβίασε τὴ δέσμευσή του. Ἡ σκέψη αὐτὴ βασίζεται στὴ διαπίστωση ὅτι ἀκριβῶς τέτοιου εἴδους σχόλια ἐντοπίζονται καὶ στὸ ἀπ. 14a. Ἄν αὐτὸ ἀληθεύει, τότε πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ ἐγὼ στὴ φράση *ἐγὼ δὲ καὶ χωρὶς ὕδατος ...* ἀντιστοιχεῖ μᾶλλον στὸ ὄνομα τοῦ Γαληνοῦ, ἐνῶ στὶς τρεῖς ἄλλες περιπτώσεις εἶναι μᾶλλον δυσπροσδιόριστο (ἢ καὶ ἄδηλο) ἂν πρόκειται γιὰ τὸν Πάμφιλο ἢ τὸν Ἀσκληπιάδη.

συγκεῖσθαι δ' αὐτό φησιν ἐκ ψιμυθίου μὲν καὶ λιθαργύρου καὶ κηροῦ ...

Γιὰ τὰ ὑλικά ποὺ ἀποτελοῦν συστατικά τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ (*λιθαργύρον, ψιμύθιον, λευκὸν κηρόν, τερμινθίνην, λιβανωτόν, στυπτηρία σχιστή, πέπερι, παλαιὸν ἔλαιον*), βλ. στὸ ἀπ. 14a, ἐνῶ γιὰ τὴν κοτύλην βλ. σσ. 403 (hemina) καὶ 423.

Παμφίλειον

Ὁ Ἀσκληπιάδης χρησιμοποίησε ὡς πηγὴ τοῦ τὸ ἔργο τοῦ Παμφίλου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε σύγχρονός του, ὅπως προκύπτει ἐξ ἄλλου ἀπὸ τὴ φράση *προσθεῖς δὲ τοῦνομα τοῦ χρωμένου καὶ δόντος αὐτῶ*. Γιὰ τὸν Πάμφιλο βλ. παραπάνω, σ. 145.

τὴν ἐπαγγελίαν αὐτῆς

Ὁ ὄρος *ἐπαγγελία* χρησιμοποιεῖται συνήθως γιὰ τὴ δῆλωση τῆς θεραπευτικῆς δράσεως, τῆς ἀποτελεσματικότητος κάποιου φαρμάκου· Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 1*, 16 [XIII 434, 7-9 K.]: *εὐδηλον δ' ὅτι μεγάλας ἐπαγγελίας τὸ προκειμένον ἐπαγγέλλεται φάρμακον, ἐκ τοῦ προσειληφέναι τὴν τε σμύρναν καὶ τὸν ἐλάφειον μυελόν, καὶ Πρὸς Πίσ. π. τῆς θηρ. 2* [XIV 214, 11-14 K.]: *καὶ γὰρ ἐστὶν ὡς ἀληθῶς, παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἅπασιν ἐνδοξότατον* [sc. φάρμακον = ἡ θηριακὴ], *διὰ τε τὸ ἄπταιστον τῆς ἐπαγγελίας καὶ διὰ τὸ δυνατὸν τῆς ἐνεργείας*. βλ. ἀκόμη στὸν ἴδιο, *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1*, 1 [XII 547, 15-16 K.], 2, 2 [XII 585, 9-10 K.], 3, 1 [XII 629, 6-9 K.], 4, 5 [XII 725, 3-5 K.], 8, 3 [XIII 160, 6-8 K.], κ.ἄ. Προκειμένου γιὰ βιβλίον τὸ οὐσ. *ἐπαγγελία* εἶναι δηλωτικὸ τοῦ περιεχομένου του· βλ. Γαλην., *Π. ἰδ. βιβλ., Προοίμιον* [XIX 8, 7-9, 1 K. = Gal. scr. min. II 91, 7-10 = σ. 134, 8-11 B.-M.]: *ὠνούμενον δὲ τινος ὡς ἐμόν* [sc. τὸ βιβλίον] *ὑπὸ τοῦ ξένου τῆς ἐπιγραφῆς κινήθει τις ἀνὴρ τῶν φιλολόγων ἐβουλήθη γνῶναι τὴν ἐπαγγελίαν αὐτοῦ*.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 159, λ. *ἐπαγγελία* καὶ *ἐπάγγελμα*.

φάρμακον ἐπιτετευγμένον

Δηλ. φάρμακο ἀποτελεσματικὸ, μὲ δοκιμασμένο ἀποτέλεσμα· βλ. Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 169-174 («Die Distribution des Terminus ἐπιτετευγμένον φάρμακον»). Βλ. καὶ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1*, 2 [XII 403, 6-7 K.] = Ἡρακλ., ἀπ. 30, στίχ. 19 Guardasole (σ. 145), ὅπου ἡ φράση Ὁρθωνος Σικελοῦ *ἐπιτετευγμένον* [sc. φάρμακον] μεταφράζεται: «farmaco di provata efficacia».

ποιεῖ πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ δυσαλθῆ [sc. ἔλκη]

Γιὰ τοὺς χαρακτηρισμοὺς τῶν ἐλκῶν ὡς παλαιῶν καὶ δυσαλθῶν βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 2*, 13 [XIII 526, 6-7 K.]: *ἄλλη, φάρμακον ἐπιτετευγμένον, ποιεῖ πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ δυσαλθῆ* [sc. ἔλκη]· ὁ.π. 5, 4 [XIII 804, 6-8 K.]: *Ἡ διὰ δικτάμνου ἱερά, δύναμις θαυμαστικῆ. Πρὸς νεύρων καὶ μυῶν διακοπὰς καὶ περιθλάσεις. ποιεῖ καὶ πρὸς τὰ παλαιὰ καὶ δυσαλθῆ* = Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 15, 14 [σ. 66, 7-9 Ζερβ.], κ.ἄ.

ἄνθρακας

Γιὰ τὸν *ἄνθρακα* βλ. παραπάνω, σ. 228.

ἐπινυκτίδας

Κατὰ τὸν Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 4, 9 [CMG IX/1, σ. 330, 1-12], *αἱ ἐπινυκτίδες ἐλκῦδριά εἰσιν*

ἀπὸ ταύτομάτου ἐξανθοῦντα, φλυκταινοειδῆ, ὑπέρυθρα, ὧν ἐκρυγνυμένων ἰχώρ ὑφαιμος ἀπορρεῖ. ταῦτα τῆς μὲν ἡμέρας οὐ πάνυ ἐνοχλεῖ, νυκτὸς δὲ ἐπώδυνά ἐστι μᾶλλον ἢ κατὰ τὸ ἔλκος ... Βλ. ἀκόμη Ὅρειβ., *ΐατρ. συν.* 44, 17 [CMG VI/2/1, σ. 133, 6-13]: *Ἐκ τῶν Ῥούφου. Περί ἐπινυκτίδος*, κ.ἄ. Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 163, λ. ἐπινυκτίς.

ἀχώρας

Γιὰ τοὺς ἀχώρες βλ. παρακάτω, στὸ ἴδιο κεφ., στὸ λ. ἀρ. 4 («Κλεοπάτρα»), σ. 447.

ψωρώδεις διαθέσεις

Γιὰ τὴν ψώρα βλ. Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 4, 2 [CMG IX/1, σσ. 321, 27-323, 14]: *Περί λέπρας καὶ ψώρας. Τούτων τῶν παθῶν ἐκάτερον τραχυσμός ἐστι τῆς ἐπιφανείας μετὰ κνησμοῦ καὶ ἀποψήξεως σωμάτων ἐκ μελαγχολικοῦ χυμοῦ τὴν γένεσιν ἔχων· ἀλλ' ἢ μὲν λέπρα διὰ βάρους ἐπινέμεται τὸ δέρμα κυκλοτερώς μετὰ τοῦ φολιδοειδῆς ἀφιέναι λεπίδας, ἢ δὲ ψώρα ἐπιπολαιότερα τέ ἐστι καὶ ποικίλως ἐσχηματισμένη καὶ πιτυρώδη ἀφήσει σώματα ...* βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. τῶν παρὰ φύσ. ὄγκ.* 13 [VII 727, 11-13 K.] [Γαλην., *Εἰσαγ. ἢ ΐατρ.* 13 [XIV 758, 10-14 K.]: *Ὅρ. ἰατρ.* 352 [XIX 437, 3-4 K.]: *Ὅρειβ., ΐατρ. συν. ἐκλ.* 78, 1-4 [CMG VI/2/2, σσ. 250, 23-251, 3]: *Περί λέπρας καὶ ψώρας*, κ.ἄ. Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 343, λ. ψωρίασις = ψώρα.

κόλπους παρακολλᾶ

Βλ. Γαλην., *Πρὸς Γλαύκ. θεραπ.* 2, 10 [XI 125, 1-3 K.]: *Ὅταν δ' ἐπὶ πλέον ἀκόλλητον ἢ τὸ δέρμα τοῖς ὑποκειμένοις σώμασι, κόλπον ὀνομάζουσι τὸ τοιοῦτον πάθος = Ὅρειβ., ΐατρ. συν.* 44, 12 [CMG VI/2/1, σ. 125, 28-29] = Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 4, 48 [CMG IX/1, σ. 368, 24-25]: *Ὅτε τὸ παρακείμενον δέρμα τοῖς ἔλκεσιν ἐπὶ πλέον ἀκόλλητον ἢ τοῖς ὑποκειμένοις σώμασιν, κόλπον τὸ τοιοῦτον πάθος ὀνομάζουσι* στή συνέχεια (αὐτόθι [CMG IX/1, σσ. 368, 27-371, 3]) περιγράφονται τὰ συμπτώματα τῆς δημιουργίας κόλπου καὶ ὑποδεικνύεται ἡ χειρουργικὴ καὶ ἡ διὰ φαρμάκων θεραπεία του. Γιὰ τὴν ἔκφραση *κόλπους παρακολλᾶ* βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 2, 14 [XIII 527, 4-5 K.]: 4, 13 [XIII 735, 11-13 K.]: 5, 4 [XIII 803, 9-11 K.]: 6, 16 [XIII 936, 7-11 K.]: *Ὅρειβ., ΐατρ. συν.* 44, 12 [CMG VI/2/1, σσ. 125, 27-129, 4]: *Ἐκ τῶν Γαληνοῦ. Περί κόλπων καὶ συρίγγων*, κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 208, λ. κόλπος (2).

ἀποστήματα

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἀποστήματος βλ. [Γαλην.], *Ὅρ. ἰατρ.* 387 [XIX 442, 10-11 K.]: *Ἀπόστημα ἐστὶ μεταβολὴ σωμάτων ἐκ φλεγμονῆς εἰς πῦον* βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. παρὰ φύσ. ὄγκ.* 3 κ.έ. [VII 715, 1 κ.έ. K.]: *Πρὸς Γλαύκ. θεραπ.* 2, 9 [XI 115, 17 κ.έ. K.], κ.ἄ.

κονδυλώματα

Κονδύλωμα ἐστὶ στολίδος ἐπανάστασις φλεγμονὴν γὰρ ὑπομείνασαι αἰ περι τὸ στόμα τῆς ὑστέρας στολίδες κονδυλοῦνται καὶ σκληρύνονται, καὶ ἐκτροφὴν τινα ἐπιφέρουσι τοῖς τόποις καὶ παχυσμών ..., βλ. Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 16, 118 [σ. 155, 21-30 Ζερβ.]: *Περί κονδυλωμάτων, Ἀσπασίας*: Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 75 [CMG IX/1, σ. 294, 1-26]: *Περί ραγάδων καὶ κονδυλωμάτων καὶ αἰμορροῖδων*, ὅπου ὁμως τὸ μόνο ποῦ σημειώνεται γιὰ τὰ κονδυλώματα εἶναι ὅτι δημιουργοῦνται ἀπὸ τίς χρόνιες ραγάδες (αὐτόθι, σ. 294, 13-15).

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 208-209, λ. κονδύλωμα.

14d. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 15 [XIII 430, 6-14 K.] (μέσω τοῦ Ἄνδρομάχου τοῦ νεωτέρου)¹⁶¹:

Λευκὴ ἄλλη [sc. ἔμπλαστρος]. *ἐτέραν δ' ἐφεξῆς τῆδε γράφει* [sc. ὁ Ἄνδρομάχος

161. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 136 καὶ 187 (κατὰ τὸ βιβλίον, ὃ ἐπιγράφει δυνάμεις πρὸς τὰ ἐκτός).

ο νεώτερος] τρίτην, τὰ μὲν ἄλλα τὰ αὐτὰ πάντα ἔχουσαν τῇ διὰ τοῦ λευκοῦ πεπέρεως Ἀτταλικῇ. πρόσκειται δὲ αὐτῇ ταῦτα τὰ δύο, ὄρχεως βοτάνης δραχμαὶ ἡ', στρουθίου οὐγγία δύο, ὕδωρ δὲ οὐδ' ὄλως ἐμβάλλει τῷ φαρμάκῳ τούτῳ καὶ τοῦ λιβανωτοῦ τὰς ε' καὶ εἴκοσι δραχμὰς ἀξιοὶ βάλλειν οὐ προσγράψας, ὡς ὁ Ἡρᾶς εἴωθεν. ἔνιοι δὲ δέκα καὶ δύο καὶ εἴκοσι βάλλουσι, ἐλαίου μέντοι κἀνταῦθα δύο κοτύλας μίγνυσι, τὴν αὐτὴν ἀσάφειαν καταλιπὼν ἢς ἐμπροσθεν ἐμνημόνευσα.

Ἄλλο λευκὸ [sc. ἐμπλαστρο]. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὸ γράφει [sc. ὁ Ἀνδρόμαχος ὁ νεώτερος] ἓνα ἄλλο, τρίτο, τὸ ὁποῖο κατὰ τὰ λοιπὰ ἔχει ἀκριβῶς τὰ ἴδια (συστατικά) μὲ τὸ Ἀτταλικὸ πὺ σκευάζεται μὲ λευκὸ πιπέρι. Σ' αὐτὸ ὅμως ὑπάρχουν ἐπὶ πλέον τὰ ἀκόλουθα δύο, δηλ. ὀκτὼ δραχμὲς τοῦ βοτάνου πὺ ὀνομάζεται ὄρχις καὶ δύο οὐγγίαι στρουθίου, ἐνῶ στὸ φάρμακο αὐτὸ δὲν βάζει [sc. ὁ Ἀνδρόμαχος] καθόλου νερὸ καὶ ἀπαιτεῖ νὰ προστεθοῦν οἱ εἴκοσι πέντε δραχμὲς τοῦ λιβανωτοῦ, ἂν καὶ δὲν τις ἔχει γράψει ἐπὶ πλέον, ὅπως συνήθιζε ὁ Ἡρᾶς. Κάποιοι βέβαια προσθέτουν τριάντα δύο δραχμὲς (λιβανωτοῦ), ὅμως καὶ ἐδῶ¹⁶² ἀναμιγνύει δύο κοτύλες λάδι, ἀφήνοντας τὴν ἴδια ἀσάφεια (στὴ σύνθεσή του), γιὰ τὴν ὁποία ἔκανα λόγο προηγουμένως.

τὰ μὲν ἄλλα τὰ αὐτὰ πάντα ἔχουσαν τῇ διὰ τοῦ λευκοῦ πεπέρεως Ἀτταλικῇ
Προφανῶς πρόκειται γιὰ παραλλαγή τοῦ Ἀτταλικοῦ ἐμπλάστρου. Γιὰ τὰ ὑλικά πὺ ἀποτελοῦν συστατικά του, βλ. στὸ ἀπ. 14a, ἐνῶ γιὰ τὴν κοτύλην βλ. σσ. 403 (hemina) καὶ 423.

ὄρχεως βοτάνης

Ἄρχις ὀνομάζεται τὸ ποώδες φυτὸ πὺ σήμερα εἶναι γνωστὸ ὡς «σερνικοβότανο», καὶ περὶ ταύτης δὲ ἱστορεῖται τὴν μὲν μείζονα ρίζαν ὑπ' ἀνδρῶν ἐσθιομένην ἀρρενογονεῖν, τὴν δὲ ἐλάττονα ὑπὸ γυναικῶν θηλυγονεῖν, Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 126 [Π 136, 4-137, 8 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 741-742, λ. Ἄρχις Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 148-150, λ. Orchis (διάφορα εἶδη τοῦ φυτοῦ)· βλ. καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Dragendorff, ὁ.π., σσ. 149-150 (μετὰ τὸ λ. Orchis pyramidalis)· André, *Les noms de plantes*, σ. 180, λ. orchis, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 256, λ. orchis.

δραχμαὶ ... οὐγγία

Γιὰ τὴν δραχμὴν καὶ τὴν οὐγγίαν βλ. παραπάνω, σσ. 215 καὶ 195 ἀντίστοιχα.

στρουθίου

Πρόκειται γιὰ φυτὸ (κν. σαπουνόχορτο) τὸ ὁποῖο ἔχει καθαριστικὲς ιδιότητες καὶ τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσαν κυρίως γιὰ τὸν καθαρισμὸ τῶν ἐρίων, εἶχε ὅμως καὶ διάφορες θεραπευτικὲς ιδιότητες· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 163 [I 227, 13-228, 7 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 357, λ. Seifenkraut (*Saponaria officinalis*)· Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 105· πρβ. καὶ σ. 37· Γεννάδειος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 859-860, λ. Σαπωνόφυτον· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 206-207, λ. *Saponaria officinalis*· André, *Les noms des plantes*, σ. 251, λ. struthium (-tium), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 301, λ. στρουθίου.

14e. Ὁρειβ., *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 3, 4 [CMG VI/3, σ. 62, 1-10]:

Ἀτταλικὴ λευκὴ [sc. ἐμπλαστρος] ποιοῦσα πρὸς ἔλκη γερόντων καὶ ἀπαλοχρώτων καὶ τῶν ἐχόντων ὑγρὰ τὰ ἔλκη· καὶ ἀντικνήμια ἰᾶται καὶ ἀποσύρματα κάλλιστα καὶ γονάτων ἐφ' ὧν ὁ περισσότερο γυμνός ἐστίν. λιθαργύρου δραχμὰς ρ', ψιμυθίου

162. Δηλ. σ' αὐτὸ τὸ φάρμακο.

δραχμάς ρ', κηροῦ λευκοῦ δραχμάς ν', τερμινθίνης δραχμάς κε', λιβανωτοῦ οὐγγίας γ' (οἱ δὲ οὐγγίας δ'), στυπτηρίας σχιστῆς δραχμάς ζ', πεπέρεως δραχμάς γ', ἐλαίου παλαιοῦ κοτύλας β', ὕδατος κοτύλας β'. ἔψε τὰ μεταλλικὰ ἐν ἡλίῳ μέχρις ἀμολύντου, καὶ οὕτω [an είτα legendum?] βαλὼν κηρὸν καὶ ῥητίνην <καί?> ἐνώσας ἐπίβαλλε τὸν λιβανωτὸν μὲν πρῶτον, δευτέραν δὲ στυπτηρίαν καὶ τελευταῖον τὸ πέπερι. τινὲς δ' ἀντὶ πεπέρεως κύπερον βάλλουσιν.

Ἄτταλικὸ λευκὸ [sc. ἔμπλαστρο] ποῦ ὠφελεῖ στὰ ἔλκη τῶν γερόντων καὶ σ' αὐτοὺς ποῦ ἔχουν τρυφερὴ ἐπίδερμιδα καὶ ποῦ ἔχουν ὑγρὰ ἔλκη· θεραπεύει ἄριστα καὶ τὰ ἀντικνήμια καὶ τὰ ἀποσύρματα καὶ τὰ γόνατα, ὁ περιόστεος ὑμένας τῶν ὁποίων εἶναι γυμνός. Ἐκατὸ δραχμὲς λιθάργυρο, ἑκατὸ δραχμὲς ψιμύθιο, πενήντα δραχμὲς λευκὸ κερὶ, εἴκοσι πέντε δραχμὲς τερμινθίνη, τρεῖς οὐγγιᾶς λιβανωτό (ἄλλοι τέσσερις οὐγγιᾶς), ἔξι δραχμὲς σχιστὴ στυπτηρία, τρεῖς δραχμὲς πιπέρι, δύο κοτύλες παλαιὸ λάδι, δύο κοτύλες νερό. Ἄφησε τὰ μεταλλικὰ (ὕλικὰ) στὸν ἥλιο, μέχρις ὅτου (τὸ μίγμα τους) στεγνώσει ἐντελῶς¹⁶³, καὶ ἔτσι (ὑστερα); ἀφοῦ προσθέσεις τὸ κερὶ καὶ τὴ ρητίνην καὶ τὰ ἀναμίξεις, πρόσθεσε σ' αὐτὰ πρῶτον τὸν λιβανωτό, δευτέρῃ τὴ στυπτηρία καὶ τελευταῖο τὸ πιπέρι. Κάποιοι ἀντὶ γιὰ πιπέρι βάζουν κύπερο.

Γιὰ τὰ ὕλικὰ ποῦ ἀποτελοῦν συστατικὰ τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ (λιθάργυρον, ψιμύθιον, λευκὸν κηρὸν, τερμινθίνη, λιβανωτὸν, στυπτηρία σχιστή, πέπερι, παλαιὸν ἐλαιον) βλ. στὸ ἀπ. 14a. Γιὰ τὴν κύπερον ποῦ σὲ παραλλαγή τῆς συνθέσεως τοῦ φαρμάκου χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ πεπέρεως βλ. λίγο παρακάτω.

ἀποσύρματα

Γιὰ τὰ ἀποσύρματα βλ. παραπάνω, σ. 415.

δραχμάς

Γιὰ τὴν δραχμὴν βλ. παραπάνω, σ. 215.

οὐγγίας

Γιὰ τὴν οὐγγίαν (οὐγκ-) βλ. παραπάνω, σ. 195.

κοτύλας

Ἡ κοτύλη εἶναι μέτρο ὑγρῶν, ἴση μὲ τὴ λατινικὴ hemina (ἡμίνα), δηλ. 250 κυβ. ἑκατ. Σχετικὰ βλ. παραπάνω, σ. 403 (hemina). Βλ. ἀκόμη Ἀνών., Π. μέτρ. καὶ σταθμ. 3 [Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 208, 8-9]: τὸ δὲ ὀξύβαφον τέταρτόν ἐστι κοτύλης (τὸ ὀξύβαφον = 63 κυβ. ἑκατ.). Γιὰ τὴν κοτύλην καὶ τὶς διάφορες ἀντιστοιχίες τῆς βλ. καὶ Ἀποστολίδης, *Λέξ. Ἱπποκρ.*, σσ. 430-431, στὸ λ.

μέχρις ἀμολύντου

Ἡ ἔκφραση αὕτη σημαίνει ὅτι τὸ μίγμα πρέπει νὰ στεγνώσει μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀπαιφθεῖ ἐντελῶς ἢ ὑγρασία του, ὥστε, ἂν τὸ πιάσει κάποιος μὲ τὰ χέρια του, νὰ μὴν λερωθεῖ ἢ ἂν τοποθετηθεῖ κάπου, νὰ μὴν ἀφήνει κηλίδα· βλ. καὶ *GI*, στὸ λ. ἀμολυντος. Συνεπῶς σφάλει ὁ Puschmann (βλ. λίγο παρακάτω, στὸ σχόλιο αὐτό), ὅταν σχετικὴ ἔκφραση ποῦ ἐντοπίζεται στὸ ἔργο τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ τὴ μεταφράζει: «bis alle Unreinigkeiten entfernt sind». Γιὰ τὴν ἔκφραση αὕτη βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 8 [XII 488, 15-16 K.]: ἔψε ἐλαιον, ἄλας, ψιμύθιον, μέχρις ἀμολύντου· ὁ.π. 5, 3 [XII 846, 4-5 K.]: τὰ τηκτὰ ἔψε λαμπροτέρῳ πυρὶ μέχρις ἀμολύ-

163. Γιὰ τὴν ἔκφραση αὕτη βλ. λίγο παρακάτω, τὸ σχετικὸ σχόλιο (μέχρις ἀμολύντου).

ντου· Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 2, 17 [XIII 538, 12-13 K.]: *ἐπίβαλλε πίσσαν, κηρόν, ρητίνην καὶ ἐψήσας μέχρις ἀμολύντου ἐπίπασσε χαλβάνην* κ.ἄ. Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 3, 7 [II 123, 11 Puschm.]: *κίνει ἐψῶν μαλακῶ πυρὶ μέχρις ἀμολύντου*, κ.ἄ.

κύπερον

Ἡ κύπε(ι)ρος εἶναι ποῶδες φυτό (ἀπαντᾶται σὲ ἑπτακόσια περίπου εἶδη), γνωστὸ καὶ σήμερα μὲ τὴν ἴδια ὀνομασίαν· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 4 [I 9, 10-10, 10 Wellm.]: γὰρ τὴν θεραπευτικὴν δρᾶσιν τῆς στὰ ἔλκη βλ. αὐτόθι [I 10, 7-8 Wellm.]: *ποιεῖ δὲ καὶ τοῖς ἐνστομίοις ἔλκεσι καὶ νεμομένοις ξηρὰ λεῖα*.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 587-588, λ. Κύπειρος (Cyperus)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxvii, λ. *Iuncus quadratus*, *Cyperus longus*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 90-92, λ. *Cyperus* (διάφορα εἶδη κύπερου)· κατὰ τὸν Dragendorff ὁ Διοσκουρίδης γνῶριζε τὸν *Cyperus rotundus* καὶ τὸν *Cyperus officinalis*· André, *Les noms de plantes*, σ. 85, λ. *cyperus* καὶ *cyperum*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 215, λ. *κύπερος* (*Cyperus rotundus*).

15. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 2, 14 [XIII 525, 16-526, 6 K.] (μέσω τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ νεωτέρου)¹⁶⁴:

Ἄλλη [sc. ἔμπλαστρος] ἢ πυρίκαυτος λεγομένη, ἐκ τῶν Ἀτταλικῶν δυναμένων, φάρμακον ἐπιτετευγμένον. ἐλαίου κοτύλην α', στυπτηρίας σχιστῆς, μάννης λιβανωτοῦ¹⁶⁵, λιθαργύρου, χαλβάνης ἀνά δραχμὴν α', κηροῦ δραχμὰς κδ', ἀγχούσης δραχμὰς η', μυελοῦ ἐλαφίου, στέατος ὑείου, ἰοῦ, ψιμυθίου ἀνά δραχμὰς β', ὠν τριῶν τὸ χλωρόν, τὰ τηκτὰ κατὰ τῶν ξηρῶν [sc. ἐπίβαλλε]¹⁶⁶, καὶ χρῶ ποτὲ μὲν ἀνιεμένῳ τῷ φαρμάκῳ, ποτὲ δὲ ἀκράτῳ.

Ἄλλο [sc. ἔμπλαστρο] ποῦ ὀνομάζεται πυρίκαυτο, ἀπὸ τὰ φάρμακα τοῦ Ἀττάλου, φάρμακο ἀποτελεσματικόν. Μία κοτύλη λάδι, στυπτηρία σχιστή, μάννα λιβανωτοῦ, λιθάργυρο, χαλβάνη, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα μία δραχμὴ, εἴκοσι τέσσερις δραχμὲς κερι, ὀκτὼ δραχμὲς ἀγχουσα, μυελὸ ἐλαφίου, λίπος χοίρου, ἰό, ψιμύθιο, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα δύο δραχμὲς, τὸ ἀσπράδι τριῶν αὐγῶν· (πρόσθεσε) τὰ ὑγρὰ στὰ ξερὰ (στερεά)¹⁶⁷, καὶ νὰ χρησιμοποιεῖς τὸ φάρμακο ἄλλοτε διαλυμένο καὶ ἄλλοτε αὐτούσιο.

ἢ πυρίκαυτος λεγομένη

Πρόκειται γιὰ ἐπουλωτικὴν ἔμπλαστρον ἢ ὁποία προφανῶς ἔλαβε τὴν ὀνομασίαν αὐτὴ

164. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 137 καὶ 197 (κατὰ τὸ τρίτον τῶν ἐκτός, ἃ Μαρκέλλας ἐπιγράφει).

165. *μάννης λιβανωτοῦ scripsi: μάννης, λιβανωτοῦ ed.*

166. Μετὰ ἀπὸ τὴν γεν. ξηρῶν φαίνεται νὰ ὑπάρχει χάσμα, ὥστόσο προκρίνεται ἀπλῶς γιὰ μιὰ ἐξαιρετικὰ περιληπτικὴ ἔκφραση· βλ. π.χ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 2, 14 [XIII 528, 17-529, 1 K.]: *ἐλαίου μυρσίνου τὸ αὐτάρκες. τὰ τηκτὰ κατὰ τῶν ξηρῶν καὶ μαλάξας ἐπιμελῶς ποιεῖ τροχίσκους*. Ἡ πλήρης διατύπωση σὲ ἀνάλογα συμφραζόμενα εἶναι ἢ ἀκόλουθη, βλ. αὐτόθι [XIII 526, 10-14 K.]: *κόπτε τοὺς μυελοὺς ἐπιμελῶς καὶ τῆκε μετὰ τῶν τηκτῶν ... καὶ διῦλίσας εἰς ἕτερον ἀγγεῖον ἕα ψυγῆναι καὶ ἀναξύσας ἐπίβαλλε τοῖς ξηροῖς καὶ ἀνελόμενος χρῶ· αὐτόθι [XIII 528, 7-8 K.]: τὴν δὲ ἄσβεστον καὶ τὸ ψιμύθιον λείωσον καὶ τούτοις ἐπίβαλλε τὰ τηκτὰ*, κ.ἄ.

167. Προφανῶς πρέπει νὰ γίνῃ ξεχωριστὰ ἢ κατεργασία τῶν ξερῶν ὑλικῶν καὶ ξεχωριστὰ ἐκείνων ποῦ λειώνουν, καὶ στὴ συνέχεια νὰ ἀκολουθήσῃ ἢ ἀνάμειξί τους.

ἐπειδὴ ὠφελεῖ στὰ ἐγκαύματα· πρβ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 1, 14 [XIII 420, 14-16 καὶ 421, 1-9 K.]. Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 4, 11 [CMG IX/1, σ. 331, 1-29], κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 281, λ. *πυρίκαυστον* καὶ *πυρίκαυτον*.

ἐκ τῶν Ἀτταλικῶν δυνάμεων

Γιὰ τὴ σημασία τοῦ οὐσ. *δύναμις* στὴ Φαρμακολογία βλ. παραπάνω, λ. ἀρ. 15 («Ἄριστογένης ὁ Θάσιος»), σσ. 170-172.

κοτύλην

Γιὰ τὴν *κοτύλην* ἢ *ἡμίαν* (*hemina*) βλ. παραπάνω, σσ. 403 καὶ 423.

στυπτηρίας σχιστῆς

Γιὰ τὴν *στυπτηρίαν* βλ. παραπάνω, σ. 222, ἐνῶ γιὰ τὴ χρήση τῆς στὴ θεραπεία τῶν *πυρिकाύτων* ἐλκῶν βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 106 [III 77, 6-7 Wellm.]: καὶ *πυρिकाύτων* σὺν ὕδατι καταχρίμεναι [sc. αἱ *στυπτηρία*] <βοήθημα> [sc. ἔστι].

μάννης λιβανωτοῦ

Μάννα κατὰ τὸν Διοσκουρίδην εἶναι οἱ κόκκοι τῆς ρητίνης τοῦ λιβάνου, γιὰ τὸν ὅποιον βλ. *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 68 [I 63, 21-64, 2 Wellm.]. Ἡ μάννα ἔχει τὴν ἴδια θεραπευτικὴ δράση μὲ τὸν λιβανωτό (λίβανο), γιὰ τὸν ὅποιον βλ. παραπάνω, σ. 416, ὅπου καταγράφονται οἱ ιδιότητές του ποὺ συντελοῦν τὴν ἐπούλωση τραυμάτων.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 638, Μάννα λιβανωτοῦ· André, *Les noms de plantes*, σ. 154, λ. *manna* (μάννα λιβάνου), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 230, λ. *μάννα*, ἢ/μάννα λιβάνου («κόνις ἢ κόκκοι τοῦ λιβάνου»). Βλ. καὶ παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., τὴ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸν λιβανόν (σ. 179).

λιθαργύρου

Γιὰ τὴν *λιθάργυρον* καὶ τὶς πολλὲς ιδιότητές τῆς στὴν ἐπούλωση τῶν ἐλκῶν βλ. παραπάνω, σ. 415. Π' αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς ιδιότητες χρησιμοποιοῦνταν καὶ στὰ *πυρίκαυτα* ἔλκη.

χαλβάνης

Γιὰ τὴν *χαλβάνην* βλ. παραπάνω, σ. 222. Πρβ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 83 [II 99, 14-15 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει θερμαντικὴν καὶ πυρωτικὴν, ἐπισπαστικὴν, διαφορητικὴν*.

κηροῦ

Γιὰ τὸν *κηρόν* βλ. παραπάνω, σ. 179, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὶς ιδιότητές του ποὺ συντελοῦν στὴ θεραπεία ἐλκῶν καὶ τραυμάτων.

ἀγχούσης

Γιὰ τὴν *ἀγχουσαν*, τῆς ὁποίας ὁ Διοσκουρίδης καταγράφει τρία εἶδη, βλ. *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 23-25 [II 187, 10-189, 13 Wellm.]: πιθανὸν ἐδῶ γίνεται λόγος γιὰ τὴν πρώτη ἀγχουσα, ἀφοῦ αὐτῆς ἔστι *δὲ ἡ ῥίζα στυπτικὴ, ποιοῦσα πρὸς κατακαύματα καὶ παλαιὰ ἔλκη ἐναφεψομένη κηρῶ καὶ ἐλαίῳ* (αὐτόθι [II 188, 6-7 Wellm.]).

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 13, λ. Ἀγχουσα· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 562, λ. *Alkanna tinctoria* (*Anchusa tinct.*), καὶ σσ. 561-562 (διάφορα εἶδη τοῦ φυτοῦ)· André, *Les noms de plantes*, σ. 16, λ. *anchusa* (1), καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 8, λ. *ἀγχουσα* (*Anchusa tinctoria*).

μυελοῦ ἐλαφίου

Ὁ μυελὸς τοῦ ἐλαφιοῦ κατὰ τὸν Διοσκουρίδην εἶναι ὁ *κράτιστος* γιὰ ἰατρικὴ χρῆση· βλ. *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 77 [I 158, 13-159, 7 Wellm.], ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ εἶδη τῶν μυελῶν ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἰατρικὴ, ἐνῶ ἐπισημαίνεται (αὐτόθι [I 158, 19-20 Wellm.]) ὅτι *ἅπαντες δὲ* [sc. οἱ μυελοὶ] *εἰσὶ μαλακτικοί, ἀραιωτικοί, θερμαντικοί, πληρωτικοί ἐλκῶν*.

στέατος ὑείου

Γιὰ τὸν τρόπο παρασκευῆς τοῦ χοιρείου στέατος βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 76 [I 151, 23-

152, 13 Wellm.], και αὐτόθι [I 157, 21-23 Wellm.], ὅπου σημειώνεται ὅτι ὕειον δὲ ... καὶ πυρκαυτοὶς ἀρμόζει.

ιοῦ [sc. ξυστοῦ]

Βλ. παραπάνω, σ. 214. Ὁ Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 79 [III 52, 2-3 Wellm.], κάνει λόγο γιὰ τὴ χρήση τοῦ ἰοῦ γενικὰ στὰ τραύματα (: τραύματα ἀφλέγμαντα τηρεῖν, <τὰ παλαιὰ> ἀπουλοῦν ἔλκη σὺν ἐλαίῳ καὶ κηρῶ).

ψιμυθίου

Πὰ τὸ ψιμύθιον βλ. παραπάνω, σ. 231, ἐνῶ γιὰ τὴ χρήση του γενικὰ στὰ τραύματα βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 5, 88 [III 62, 18-21 Wellm.], ὅπου καταγράφονται διάφορες θεραπευτικὲς ιδιότητές του, δύο ἀπὸ τίς ὁποῖες εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὲς γιὰ τὴ θεραπεία τῶν πυρκαυτῶν, ἡ πληρωτικὴ καὶ ἡ κατουλωτικὴ.

ὠῶν τριῶν τὸ χλωρόν

Πὰ τὴ χρήση τοῦ αὐγοῦ στὴ Φαρμακολογία βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 2, 50 [I 136, 14-137, 8 Wellm.]: εἰδικότερα τὸ δὲ λευκὸν αὐτοῦ ὠμόν <ὄν> ... κατακαύματά τε οὐκ ἐᾶ φλυκταινοῦσθαι παραχρήμα ἐπιχρισθέν (αὐτόθι [I 136, 20-137, 1 Wellm.]).

ποτὲ μὲν ἀνιεμένῳ τῷ φαρμάκῳ, ποτὲ δὲ ἀκράτῳ

Πὰ τὴ χρήση τῶν φαρμάκων ἀνιεμένων ἢ ἀκράτων βλ. Γαλην., Π. συνθ. *φαρμ. κ. γέν.* 4, 13 [XIII 747, 8-9 K.]: ὁ.π. 7, 12 [XIII 1010, 10-11 K.]: αὐτόθι [XIII 1014, 3-4 K.], κ.ἄ. Στὸ χωρίο αὐτὸ δὲν δηλώνεται τὸ διαλυτικὸ ὑγρὸ πού πιθανότατα ἐνδέχεται νὰ ἦταν κάποιο μῦρον βλ. π.χ. Γαλην., Π. συνθ. *φαρμ. κ. γέν.* 1, 14 [XIII 420, 15-16 K.]: ἀνιεμένην [sc. τὴν Ἀτταλικὴν] ῥοδίνῳ ἢ μυρσίῳ ἢ μυρρίῳ: αὐτόθι [XIII 421, 7-8 K.]: ἀνεθεῖσα δὲ [sc. ἡ διὰ τοῦ πεπέρεως λευκῆ] ἐν ἐλαίῳ μυρσίῳ: αὐτόθι [XIII 527, 9-10 K.]: ἔστι δὲ καὶ ἐδρική ἀγαθή [sc. ἄλλη Παμφίλειος λεγομένη] ἀνιεμένη ῥοδίνῳ ἢ μυρσίῳ, κ.ἄ. Ἄλλα ὑλικά πού χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὴ διάλυση φαρμάκων ἦταν διάφορα ἔλαια, τὸ ὄξος, τὸ βούτυρον, ὁ μυελὸς καὶ φυσικὰ τὸ νερό. Ὅταν κάποιο φάρμακο συνιστᾶται νὰ χρησιμοποιηθεῖ κατὰ περίπτωσιν εἴτε διαλυμένο εἴτε αὐτούσιο, παραλείπεται ὁμως στὴ σχετικὴ καταγραφή ἡ δήλωση τοῦ διαλυτικοῦ μέσου, πρέπει νὰ υποθέσουμε εἴτε ὅτι δὲν ἔχει σημασία μὲ τί θὰ διαλυθεῖ τὸ φάρμακο (νερό, μῦρο κ.ἄ.) εἴτε ὅτι ὁ γιατρός πού θὰ τὸ χρησιμοποιήσει γνωρίζει τί ἀκριβῶς πρέπει νὰ κάνει.

16. Marcell., *De medic.* 22, 20 [CML V, σ. 384, 12-24]¹⁶⁸:

Attali regis medicamentum, quod facit praecipue ad iocineris vitia et ad auriginem et ad aquam intercutem et ad lienosos et ad praecordiorum inflationem et ad pectoris dolorem et ad eos, qui colorem luridum habent. Conficitur sic: Croci denarii X, nardi Indici denarii II, cassiae denarii II, myrrae denarius I, cinnami denarius I, scoeni floris denarius I, costi uncia I. Haec seorsum contunduntur et cribrantur, deinde ex singulis eorum supra dicta pondera sumuntur [in unum] et in unum melle mixta colliguntur atque in pyxide argentea reponuntur. Inde datur, cum opus est, fabae Aegyptiae magnitudo cum mulsi cyathis tribus, si sine febre fuerint qui sumpturi sunt; si febricitabunt, ex aqua mulsa dabitur. Prodest etiam calculosis haec compositio, sed ad omnes causas ieiunis et maxime digestis opportune dari debet.

168. Βλ. ἐπίσης von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53, καὶ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 127, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Ἄτταλος συνέθεσε φάρμακο κατὰ τοῦ ἰκτέρου.

Φάρμακο τοῦ βασιλιᾶ Ἀτάλου, τὸ ὁποῖο ὠφελεῖ κυρίως σὲ βλάβες τοῦ ἥπατος, σὲ ἴκτερο, σὲ ὑδρωπικούς, σὲ σπληνικούς, σὲ ἐμπνευμάτωση τοῦ διαφράγματος, σὲ πόνους τοῦ στήθους καὶ σὲ ἐκείνους ποὺ ἔχουν ὠχρὸ χρῶμα. Σκευάζεται ὡς ἐξῆς: Δέκα δηνάρια κρόκο, δύο δηνάρια ἰνδική νάρδο, δύο δηνάρια κασσία, ἓνα δηνάριο σμύρνα, ἓνα δηνάριο κιννάμωμο, ἓνα δηνάριο ἄνθος σχοίνου καὶ μία οὐγγία κόστο. Αὐτὰ τὰ ὑλικά κοπανίζονται χωριστὰ καὶ κοσκινίζονται, ἔπειτα οἱ προαναφερθεῖσες ποσότητες τοῦ καθενὸς ἀπὸ αὐτὰ συγκεντρώνονται καὶ ἀναμειγνύονται μὲ μέλι σὲ ἓνα (μίγμα) ποὺ ἀποτίθεται σὲ ἓνα μικρὸ ἀργυρὸ ἀγγεῖο. Ἀπὸ ἐκεῖ, ὅταν παραστῆ ἀνάγκη, λαμβάνεται μέγεθος αἰγυπτιακοῦ κυάμου μὲ τρεῖς κυάθους οἰνομέλιτος, ἂν αὐτοὶ ποὺ θὰ λάβουν τὸ φάρμακο δὲν ἔχουν πυρετό· ἂν ἔχουν πυρετό, τὸ παίρνουν μὲ ὑδρόμελι. Αὐτὸ τὸ φάρμακο ὠφελεῖ ἀκόμη ἐκείνους οἱ ὁποῖοι πάσχουν ἀπὸ λιθίαση, καὶ ἐπίσης πρέπει νὰ χορηγεῖται σὲ ὄλες τὶς περιπτώσεις (= σὲ ὅλα τὰ νοσήματα), ἐνδεδειγμένως μὲ ἄδειο στομάχι καὶ ἰδιαιτέρως μετὰ τὴν πέψη.

facit praecipue ad iocineris vitia

Πὰ τὰ νοσήματα τοῦ ἥπατος βλ. Ἀρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. ὄξ. παθ. 2, 7 [CMG II, σσ. 26, 28-28, 7]: *Περὶ τῶν κατὰ τὸ ἥπαρ ὀξέων παθῶν*. Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 1, 13 [CMG II, σσ. 53, 27-55, 28]: *Περὶ ἥπατος*, ἐνῶ γιὰ τὴν θεραπεία τους βλ. στὸν ἴδιο, Ὁξ. νοῦσ. θερ. 2, 6 [CMG II, σσ. 134, 18-136, 3]: *Θεραπεία τῶν κατὰ τὸ ἥπαρ ὀξέων παθῶν*, καὶ Χρον. νοῦσ. θερ. 1, 13 [CMG II, σσ. 160, 9-161, 12]: *<Θεραπεία ἥπατος>*. Βλ. ἀκόμη [Ἀνών.], [Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] 32 [σσ. 170, 11-178, 12 Garofalo]: *Περὶ ἥπατος φλεγμονῆς*, καὶ ὁ.π. 34 [σσ. 186, 6-188, 16 Garofalo]: *Περὶ ἥπατος σκίρρου*, κ.ἄ.

ad auruginem

Πὰ τὸν ἴκτερο βλ. Ἀρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 1, 15 [CMG II, σσ. 57, 4-60, 3]: *Περὶ ἰκτέρου*. [Ἀνών.], [Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] 33 [σσ. 178, 13-186, 5 Garofalo]: *Περὶ ἰκτέρου*, κ.ἄ.

ad aquam intercute

Βλ. Ἀρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 2, 1 [CMG II, σσ. 62, 1-65, 16]: *Περὶ ὑδρωπος*. [Ἀνών.], [Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] 45 [σσ. 224, 16-236, 8 Garofalo]: *<Περὶ ὑδρωπος>*, κ.ἄ.

ad lienosos

Πὰ τὴν αἰτιολογία καὶ τὰ συμπτώματα τῶν σπληνικῶν βλ. Ἀρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 1, 14 [CMG II, σσ. 55, 29-57, 3]: *Περὶ σπληνός*, ἐνῶ γιὰ τὴν θεραπεία στὸν ἴδιο, Χρον. νοῦσ. θερ. 1, 14 [CMG II, σσ. 161, 13-23]: *Θεραπεία σπληνός*. [Ἀνών.], [Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] 35 [σσ. 188, 17-190, 9 Garofalo]: *Περὶ σπληνός φλεγμονῆς*, καὶ ὁ.π. 36 [σσ. 190, 10-192, 15 Garofalo]: *<Περὶ σπληνός σκίρρου>*, κ.ἄ.

ad praecordiorum inflationem

Βλ. Ἀέτ., Λόγ. ἱατρ. 9, 27 [σ. 331, 1 κ.ἑ. Ζερβ.]: *Μαρκιανοῦ διαβροχὴ ἐπὶ τῶν ἀπὸ νόσου ἐμπνευμάτωση ἐχόντων περὶ τὸ διάφραγμα ἢ τὰ ἔντερα καὶ βορβορυγμὸν περὶ τὰ σπλάγχνα. ... (ὅπου ἡ ἐμπνευμάτωση τοῦ διαφράγματος δὲν μνημονεύεται ὡς νόσος ἀλλὰ ὡς μιὰ νοσηρὴ κατάσταση συνεπεία κάποιας ἀρρώστιας).*

ad pectoris dolorem

Οἱ ὀδύνες τοῦ στήθους δὲν συνδέονται πάντοτε μὲ συγκεκριμένο νόσημα· βλ. Ἴπποκρ., Π. διαίτ. ὄξ. 18, 26 [II 368, 7-9 L.]: *καὶ γὰρ ὀδύνης τῆς κατὰ πλευρὴν καὶ στήθεα καὶ μετάφρενον παρηγορικόν ἐστὶ τὸ λουτρόν (γιὰ τοὺς περιπνευμονικούς)*. Ἐπιδημ. Δ' 1, 1 [V 144, 6 L.]: *πλευροῦ ὀδύνη καὶ στήθεος κατ' ἴξιν ἀριστεροῦ (σὲ ἀδιάγνωστη ἀρρώστια)*. Ἐπιδημ. ΣΤ' 7, 11 [V 342, 10-12

L.]: *Tῶν ὀδυνῶν καὶ ἐν πλευρῆσι καὶ στήθει καὶ τοῖσιν ἄλλοισι τὰς ὥρας, εἰ μέγα διαφέρουσι, καταμαθητέον, ὅτι, ὅταν βέλτιον ἰσχωσιν, αὐτὶς κάκιον ἰσχοσιν οὐχ ἀμαρτάνοντες*. Προρρητ. 1, 70 [V 526, 14-15 L.]: *Ὁδύνη ἐς στήθος ἰδρυθεῖσα σὺν νωθρότητι κακόν*. Ἀφορισμ. 6, 5 [IV 564, 4-5 L.], κ.ἄ.

ad eos, qui colorem luridum habent.

Ἐπειδὴ τὸ ὠχρὸ χρῶμα τοῦ ἀσθενοῦς δὲν συνδέεται μὲ κάποια συγκεκριμένη νόσο, ἴσως ἐδῶ ὑπονοεῖται ἡ καχεξία, ἀφοῦ *ξυμπάντων ὁμοῦ παθέων καχεξίῃ τροπή· ἅπασαι γὰρ αἱ νοῦσοι τῆδε ἀπότοκοι*. Ἔνα ἀπὸ τὰ συμπτώματα τῆς καχεξίας εἶναι καὶ ἡ ὠχρότητα· βλ. Ἀρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 1, 16 [CMG II, σσ. 60, 4-61, 23]: *Περὶ καχεξίης· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [CMG II, σσ. 60, 7-9]: καὶ ἔξις μὲν κακὴ σχέδιος ξυνη πάντων, καὶ ξυμπτώματα πολλά, καὶ οὖνομα τόδε ξύμβολον· ἰσχνότης δὲ ἢ ὠχρος ἢ οἶδος καὶ εἴ τι ἕτερον πρόσκαιρον ἀνὰ τὸ σῶμα*. [Ἀνών.], [Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] 44 [σσ. 222, 2-224, 15 Garofalo]: <Περὶ καχεξίας>, κ.ἄ.

Croci

Γιὰ τὸν κρόκον βλ. παραπάνω, σ. 322, ὅπου καταγράφονται καὶ κάποιες γενικὲς ιδιότητές του, ὅπως πεπτική, μαλακτικὴ κ.ἄ., γιὰ τὶς ὁποῖες προφανῶς ἀποτελεῖ συστατικὸ τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ.

nardi Indici

Γιὰ τὴν Ἰνδικὴν νάρδον βλ. παραπάνω, σ. 323. Καὶ τὰ δύο εἶδη τῆς νάρδου (ινδική, συριακή), κατὰ τὸν Διοσκουρ., Π. ἕλ. ἰατρ. 1, 7 [I 12, 13-15 Wellm.], *βοηθοῦσι δὲ ... καὶ ἐμπνευματικοῖς ἥπατικοῖς τε καὶ ἰκτερικοῖς*.

cassiae

Γιὰ τὴν κασ(σ)ίαν βλ. παραπάνω, σ. 235. Πρβ. καὶ ὅσα σημειώνονται στὴ σ. 321 (*κιννάμωμον*).

myrrae

Γιὰ τὴ σμύρναν βλ. παραπάνω, σ. 227. Ἡ σμύρνα λαμβάνεται δὲ ἀντὶ καταποτίου μέγεθος κύαμου πρὸς βῆχα χρόνιον καὶ ὀρθόπνοιαν καὶ πλευρᾶς καὶ πόνον θώρακος (Διοσκουρ., Π. ἕλ. ἰατρ. 1, 64 [I 58, 14-16 Wellm.]).

cinnami

Γιὰ τὸ *κιν(ν)άμωμον* βλ. παραπάνω, σ. 321, ὅπου καταγράφονται γενικὲς ιδιότητές του (θερμαντικὴ, οὐρητικὴ) ἀλλὰ καὶ εἰδικὴ πρὸς ὑδρωπας.

scoeni floris

Γιὰ τὸν *σχ(ο)ῖνον* βλ. παραπάνω, σ. 381. Γιὰ τὴν ὠφέλεια ποῦ παράσχει ἡ χορήγησή του σὲ ὑδρωπικούς βλ. Διοσκουρ., Π. ἕλ. ἰατρ. 1, 17 [I 23, 10-11 Wellm.]: [*δίδοται*] *ὑδρωπιώσι τε καὶ σπᾶσμασι μετὰ ἴσῳ πεπέρεως δραχμῆς μιᾶς ὀλκῇ πρὸς ἡμέρας τινὰς*.

costi

Ποῶδες, πολυτετὲς φυτὸ ποῦ σήμερα ὀνομάζεται «βάλσαμο» ἢ «καρνοφύλλι»· βλ. Διοσκουρ., Π. ἕλ. ἰατρ. 1, 16 [I 21, 21-22, 18 Wellm.]. Ὁ κόστος (ἀραβικὸς, ἰνδικὸς, συριακός) ἐνδείκνυται σὲ πόνους τοῦ στήθους καὶ σὲ ἐμπνευματώσεις, βλ. αὐτόθι [I 22, 9-10 Wellm.]: *καὶ πρὸς θώρακος πόνους καὶ σπᾶσματα καὶ ἐμπνευματώσεις μετ' οἴνου καὶ ἀψινθίου [sc. πινόμενος]*.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 343, λ. *Kostwurz* (*costus arabicus*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 541, λ. *Κόστος*· πρβ. καὶ σ. 19, λ. Ἀθανασία· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxviii, λ. *Costus*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 146, λ. *Costus speciosus* (στὴν ἴδια σελ. καὶ ἄλλα εἶδη τοῦ φυτοῦ), καὶ σ. 685, λ. *Saussurea Lappa*· André, *Les noms de plantes*, σ. 76, λ. *costum* καὶ *costus*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 210, λ. *κόστος* (*Saussurea Lappa*).

fabae Aegyptiae magnitudo

Ὁ Αἰγυπτιακὸς κύαμος (*fabae Aegyptia*) ἀντιστοιχεῖ στὸ βάρος 1,1/2 ὀβολοῦ, δηλ. 0, 99 γραμμαρία (ὁ ἕνας ὀβολὸς ἀντιστοιχεῖ σὲ βάρος 0, 66 γραμμαρίων), βλ. [Γαλην.], Π. μέτρ. καὶ

σταθμ. 15 [XIX 780, 2 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 243, 11-12]: Τοῦ δὲ Αἰγυπτιακοῦ κυάμου [sc. τὸ μέγεθος] ἔχει ὀβολὸν καὶ ἥμισυ. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 196.

Βλ. καὶ Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxx (obolus).

cum mulsī

Γιὰ τὸ οἰνόμελι, δηλ. μίγμα μελιοῦ καὶ κρασιοῦ, βλ. παραπάνω, σ. 324.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 250, λ. οἰνόμελι.

cyathis tribus

Γιὰ τὸν κύαθον βλ. παραπάνω, σ. 324.

ex aqua mulsā

Γιὰ τὸ ὑδρόμελι, τὸ ὁποῖο εἶναι μελίκρατον ἀποθετόν, δηλ. παρασκευάζεται καὶ ἀποθηκεύεται πρὶν χρησιμοποιηθεῖ (ἀποκτᾶ ἔτσι τὶς ιδιότητες τοῦ δευτερίᾳ οἴνου), βλ. Διοσκουρ., *Π. ἕλ. ἰατρ.* 5, 9 [III 12, 20-13, 3 Wellm.] καὶ παραπάνω, σσ. 226 καὶ 324.

Prodest etiam calculosis haec compositio

Ἄν καὶ δὲν κατονομάζονται τὰ ὄργανα τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, στὰ ὁποῖα ἔχουν δημιουργηθεῖ λίθοι, θὰ μπορούσε νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ τοὺς νεφροὺς καὶ τὴν κύστη· σχετικὰ βλ. τὸ ἔργο τοῦ Ρούφου τοῦ Ἐφέσιου *Περὶ τῶν ἐν νεφροῖς καὶ κύστει παθῶν* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ρούφος ὁ Ἐφέσιος»), ὅπου καὶ ἐξαντλητικὴ παράθεση σχετικῶν κεφαλαίων ἢ χωρίων ἀπὸ ἄλλους συγγραφεῖς.

Ὁ «βασιλιάς Ἄτταλος» καταγράφεται ἀπὸ τὸν Πλίνιο ὡς πηγὴ του (*Attalo rege*) σὲ ἕξι, μὴ ἰατρικοῦ περιεχομένου, βιβλία τῆς *Naturalis historia*, στὰ ὁποῖα γίνεται πραγμάτευση τῶν ἀκόλουθων θεμάτων:

α') γιὰ διάφορα ζῶα:

Plin., *Nat. hist.* 8 (Ind.) [I 22, 45 κ.έ. Ian - Mayhoff]: continentur de elephantis ... (καὶ διάφορα ἄλλα ζῶα), καὶ αὐτόθι [I 25, 34-40, 1 I. - M.]: externis ... Attalo rege

β') γιὰ τὰ εἶδη τῶν ἐντόμων:

Plin., *Nat. hist.* 11 (Ind.) [I 34, 1-3 I. - M.]: Continentur insectorum animalium genera, καὶ αὐτόθι [I 39, 14-21 I. - M.]: externis ... Attalo rege

γ') γιὰ τὰ καρποφόρα δένδρα:

Plin., *Nat. hist.* 14 (Ind.) [I 45, 14-15 I. - M.]: continentur frugiferae arbores, καὶ αὐτόθι [I 46, 42-47, 1 I. - M.]: externis ... Attalo rege

δ') γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν καρποφόρων δένδρων:

Plin., *Nat. hist.* 15 (Ind.) [I 47, 25-27 I. - M.]: continentur naturae frugiferarum arborum, καὶ αὐτόθι [I 49, 16-20 I. - M.]: externis ... Attalo rege

ε') γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν δένδρων ποὺ καλλιεργοῦνται¹⁶⁹:

Plin., *Nat. hist.* 17 (Ind.) [I 53, 23-25 I. - M.]: continentur sativarum arborum naturae, καὶ αὐτόθι [I 55, 5-9 I. - M.]: externis ... Attalo rege

ς') γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν καρπῶν:

Plin., *Nat. hist.* 18 (Ind.) [I 55, 29-30 I. - M.]: continentur naturae frugum, καὶ αὐτόθι [I 58, 1-4 I. - M.]: externis ... Attalo rege.

169. Δηλ. τῶν ἡμερῶν.

4. Κλεοπάτρα Ζ' (69-30 π.Χ.)

Πρόκειται για την κόρη του Πτολεμαίου ΙΒ' του Νέου Διονύσου (Αύλητῆ)¹⁷⁰. Ὑπῆρξε ἑρωμένη του Ρωμαίου στρατηγού Ἄντωνίου καὶ τελευταία βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου (51-30 π.Χ.). Μὲ τὸ ὄνομά της ἦταν γνωστὴ στὴν Ἀρχαιότητα μιὰ φαρμακολογικὴ συλλογὴ ποὺ ἔφερε τὸν τίτλο *Κοσμητικόν*.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου αὐτοῦ σημειῶνω ὅτι ὁ Γαληνὸς τὸν μνημονεύει ὡς *Κοσμητικόν* (βλ. παρακάτω, ἀπ. 5, 6α καὶ 7): μίᾳ μόνο φορᾷ στὸ ψευδογαληνικὸ *Π. μέτρ. καὶ σταθμ.* τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς «Κλεοπάτρας» καταγράφεται ὡς *Κοσμητικά* (βλ. παρακάτω, ἀπ. 10). Προκρίνω τὴν πρώτη μορφή τοῦ τίτλου, ὅχι μόνο ἐπειδὴ μαρτυρεῖται περισσότερες φορές, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἐπὶ πλέον λόγο ὅτι ἀπὸ τὰ παραθέματα καὶ τὶς ἀναφορὲς τοῦ Γαληνοῦ σ' αὐτὸ προκύπτει ὅτι μᾶλλον πρέπει νὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἓνα βιβλίον, νὰ ἦταν δηλ. *μονόβιβλον* (: *Κοσμητικόν βιβλίον*). Πάντως καὶ ὁ πληθ. *Κοσμητικά* θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀποτελεῖ τίτλο βιβλίου, κυρίως βέβαια ἂν αὐτὸς εἶχε τὴν ἀκόλουθη μορφή: *Κοσμητικῶν* [sc. φαρμάκων] *βιβλίον* (ἀπὸ τὴν ὁποία ἴσως σὲ παραπεμπτικὲς ἐκφράσεις προέκυπτε τὸ *Κοσμητικά*). Τὸν τίτλο *Κοσμητικόν* προκείμενου γιὰ τὸ βιβλίον τῆς «Κλεοπάτρας» δέχεται καὶ ὁ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 201. Ἀντίθετα, τὸ ἀντίστοιχο ἔργο τοῦ Κρίτωνα πρέπει νὰ τιτλοφοροῦνταν *Κοσμητικά*, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς παραπομπὲς τοῦ Γαληνοῦ σ' αὐτό· βλ. Fabricius, ὁ.π., σ. 192.

Τὸ ἔργο αὐτὸ σωζόταν τουλάχιστον ἕως τὴν ἐποχὴ τοῦ Κρίτωνα, ἀρχιάτρου τοῦ Τραϊανοῦ (ὁ Κρίτων πέθανε τὸ 113 μ.Χ.)¹⁷¹. Ὁ Κρίτων μάλιστα χρησιμοποίησε σὲ τέτοιο βαθμὸ τὸ προσγραφόμενον στὴν Κλεοπάτρα *Κοσμητικόν*, οὕτως ὥστε ὁ Γαληνὸς παρέμπει μόνο στὸν γιατρὸ αὐτόν¹⁷². Πάντως εἶναι ἀρκετὰ περιεργὸ τὸ ὅτι ὁ Περγαμηνὸς γιατρός δὲν σχολιάζει πουθενὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς Κλεοπάτρας ὡς ψευδεπίγραφο (ἀντίθετα δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ ἀποδέχεται ὡς γνήσιο).

170. Γιὰ τὴν Κλεοπάτρα βλ. ἐνδεικτικὰ Stähelin, «Kleopatra», στ. 750-781, ἐνῶ γιὰ τὴν ἐνασχόλησή της μὲ τὴν ἰατρικὴ βλ. Massar, *Soigner et servir*, σσ. 58, 61, 62, 152, 178, 230 καὶ 244-247, καθὼς καὶ τὴ βιβλιογραφία τῶν ὑποσημ. 171, 173-177.

171. Ὁ Κρίτων ἐζήσῃε στὴ Ρώμη τὸν 1ο/2ο αἰ. μ.Χ. καὶ διετέλεσε ὡς τὸν θάνατό του προσωπικὸς γιατρός τοῦ Τραϊανοῦ· ἀκολούθησε τὸν αὐτοκράτορα στὴν ἐκστρατεία του κατὰ τῶν Δακῶν, τὴν ἱστορία τῆς ὁποίας καὶ συνέγραψε. Σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα τὸ ἐνδιαφέρον του εἶχε ἐπικεντρωθεῖ κυρίως στὴ Φαρμακολογία. Ἔγραψε: *Περὶ (ἀπλῶν) φαρμάκων* (:), σὲ πέντε βιβλία. *Κοσμητικά*, σὲ τέσσερα βιβλία, κ.ἄ. Βλ. F. Jacoby, «Kriton» (5), *RE* XI/2 (1922) 1934-1935· Kind, «Kriton», στ. 1935-1938· Benedum, «Kriton», στ. 216-220· Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 190-192, καὶ Μαυρουδῆς, *Αρχιγένης*, σσ. 312-316. Βλ. ἐπίσης παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., σ. 147, ὑποσημ. 63. Ὁ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128, κάνοντας λόγο γιὰ τὸ *Κοσμητικόν* τῆς Κλεοπάτρας, σημειώνει ὅτι προσωπικοὶ γιατροὶ τῆς χρημάτισαν ὁ Διοσκουρίδης Φακάς καὶ «ἴσως» ὁ Κρίτων!

172. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 3 [XII 445, 18-446, 5 K.] (= μαρτ. 4). Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδη τὸν Ταραντῖνο, τὴν Κλεοπάτρα καὶ τὸν Κρίτωνα, καὶ ἄλλοι ἔγραψαν *κοσμητικὰ φάρμακα*, ἀπ' ὅσο εἶναι γνωστὸ ὅμως ὅχι σὲ ἰδιαίτερα συγγράμματά τους ἀλλὰ μᾶλλον σὲ μιὰ ἐνόητη εὐρύτερου περιεχομένου ἔργου τους, ὅπως π.χ. ὁ Ἀρχιγένης στὸ σύγγραμμά του *Περὶ τῶν κατὰ γένος φαρμάκων* γιὰ τὰ ὀνόματά τους βλ. στὴ μαρτ. 4 (σχόλιο). Ἐπίσης μεταξὺ τῶν συγγραφέων ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Βιθυνοῦ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε τὸ *μονόβιβλο Περὶ ἀλωπεκίας*, καὶ τοῦ Σωρανοῦ τοῦ Ἐφέσιου ποὺ ἔγραψε ἐπίσης γιὰ τὴν ἀλωπεκία ἀλλὰ μᾶλλον σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ δύο γνωστὰ φαρμακολογικὰ συγγράμματά του.

Πρέπει να σημειωθεί όμως ότι όλοι σχεδόν οι νεότεροι μελετητές δεν δέχονται την Κλεοπάτρα ως συγγραφέα του έργου. Ο Fuchs¹⁷³ απορρίπτει το ένδεχομένο αυτό, ωστόσο παραδέχεται ότι ο συντάκτης του έργου ήταν καλός γνώστης του αντικειμένου που πραγματεύθηκε. Την Κλεοπάτρα ως συγγραφέα του *Κοσμητικού* αρνείται και ο Η. L. E. Lüring¹⁷⁴. Ο G. Fabricius¹⁷⁵, αφού επισημάνει το ενδιαφέρον ήγεμόνων των ελληνιστικών χρόνων για τη Φαρμακολογία, ακόλουθως δεν φαίνεται να αμφισβητεί τη χρονολόγηση του *Κοσμητικού* στα χρόνια της Κλεοπάτρας, πιστεύει όμως αφ' ενός ότι η βασίλισσα δεν είναι αυτή που συνέθεσε τα εν λόγω φάρμακα (και αυτό το θεωρεί αυτονόητο) και αφ' ετέρου ότι δεν είναι άπιθανο ή συλλογή αυτή να συγκροτήθηκε από κάποιον από τους γιατρούς της βασιλικής Αύλης. Φυσικά κανείς μελετητής δεν υιοθετεί την άποψη ότι η Κλεοπάτρα υπήρξε γιατρός. Ο μόνος, από όσο κατέστη δυνατόν να διαπιστώσω, που υποστηρίζει την άποψη ότι η βασίλισσα της Αιγύπτου ήταν γιατρός και μάλιστα διακεκριμένη είναι ο Σ. Ζερβός, ο οποίος χωρίς να ασχοληθεί καθόλου με το ζήτημα της γνησιότητας των διαφόρων έργων που προσγράφονται σ' αυτήν, τα αποδέχεται όλα ως γνήσια¹⁷⁶. Φυσικά οι απόψεις του ελέγχονται άβιαστα ως παντελώς ατεκμηρίωτες.

Κατά τον Μεσαίωνα αναπτύχθηκε στη Δύση μια απόκρυφη γραμματεία, με την οποία αποδόθηκαν στη βασίλισσα αυτή διάφορα συγγράμματα, από τα οποία τα σχετικά με την ιατρική αφορούν είτε γενικά τα γυναικεία νοσήματα (*Gynaecia*) είτε συγκεκριμένα φάρμακα (*De pessis* ή *De pessariis*)¹⁷⁷, ενώ κάτι ανάλογο παρατηρείται και στην άραβική γραμματεία¹⁷⁸.

Σημειώνω τέλος ότι διαδεδομένη ήταν στην Αρχαιότητα και η άποψη ότι η Κλεοπάτρα πειραματιζόταν με τα δηλητήρια σε καταδικασμένους εγκληματίες ή έκανε ανατομικές έρευνες¹⁷⁹, ενώ ο τρόπος του θανάτου της, τον οποίο, ως γνωστόν, προκάλεσε

173. Βλ. «Heilkunde», σ. 321. Μάλιστα ο Fuchs, με αφορμή το θέμα της πατρότητας του *Κοσμητικού*, θίγει και το έπινοημένο ζήτημα, που προβάλλεται από ψευδεπίγραφα κείμενα (έπιστολές), ότι ο Σωρανός ο Έφέσιος (1ος/2ος αι. μ.Χ.) είχε έρωτικές σχέσεις με την Κλεοπάτρα. Για το ίδιο θέμα βλ. επίσης Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 183 (όπου οι έπιστολές αυτές χαρακτηρίζονται «Skandalbriefe»), και Hanson – Green, «Soranus of Ephesus», σσ. 986-987 (όπου προβάλλεται και κάποια έρμηνεία για τη δημιουργία της φήμης αυτής και της σχετικής αρχαίας φιλολογίας).

174. Βλ. *Über die medic. Kenntnisse*, σ. 122. Μάλιστα ο Lüring πιστεύει ότι τα *κοσμητικά φάρμακα* που παραδόθηκαν με το όνομα της Κλεοπάτρας έχουν προέλευση ανατολίτικη, και πιθανότατα αιγυπτιακή.

175. Βλ. *Pharmakologen*, σ. 202.

176. Βλ. Zervos, «War Cleopatra von Aegypten eine Ärztin?», σσ. 83-88, και στὸν ίδιο, «Η ανέκδοτος Γυναικολογία-Μαιευτική της Μητροδώρας Κλεοπάτρας», *Άθηνά* 24 (1912) 401, όπου έντολίζονται εκφράσεις όπως, «Δέν θά περιγράψω ένταύθα τὸ ιατρικόν έργον Κλεοπάτρας τής Αιγύπτου ... και τήν μεγίστην πρὸς τήν ιατρικὴν έφεσιν», «Και δέν έξήσκησε μὲν δημοσία τὸ έπάγγελμα ή βασίλισσα ιατρός», «Ότι όμως ή βασίλισσα Κλεοπάτρα ήν ιατρός, καταγινόμενη μετὰ πολλοῦ τὸυ ζήλου εἰς τὰ τὸυ φύλου αὐτῆς νοσήματα, ότι είχε βαθείας φαρμακολογικὰς γνώσεις, τούτο νομίζω άναμφισβήτητον», κ.ά.

177. Για τὰ συγγράμματα αὐτὰ βλ. παρακάτω, ένότητα II. Βλ. και Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 548, σμ. 306.

178. Σχετικά βλ. παρακάτω, ένότητα IV.

179. Βλ. παρακάτω, μарт. 2a-b και 3, και ένότητα III. Βλ. και von Haller, *Bibliotheca botanica*, τ. 1, σ. 53· Zervos, «War Cleopatra von Aegypten eine Ärztin?», σ. 87· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 244-245, κ.ά.

ή ἴδια μὲ τὸ τσίμπημα ἐνὸς φιδιοῦ (ἀσπίδος) ἀπασχόλησε ἀρκετοὺς ἀρχαίους γιατροὺς ἀλλὰ κίνησε καὶ τὸ ἐνδιαφέρον νεότερων μελετητῶν¹⁸⁰.

I. Μαρτυρίες

α') Γιὰ τὴν «ιατρικὴ ἰδιότητα» τῆς Κλεοπάτρας

1. Anon. Laurent., *Nomina auctorum medicinae* [σ. 368, 1-12 Wellmann]:
Escolarius ... Hermes Trismegistus, Manetho, Nechepso, Cleopatra regina

Ἀσκληπιὸς ... Ἑρμῆς Τρισμέγιστος, Μανέθων, Νεχεψώ, βασίλισσα Κλεοπάτρα

Πρόκειται γιὰ κατάλογο γιατρῶν, στὸν ὁποῖο ἡ ἀπαρίθμηση ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιὸ καὶ τελειώνει στὸν Κλεόφαντο (οἱ γιατροὶ συμπεριλαμβάνονται στὸν κατάλογο μὲ τρόπο ἄτακτο, ἀφοῦ οἱ καταγράφονται χωρὶς νὰ ἀκολουθεῖται οὔτε ἀλφαβητικὴ οὔτε χρονολογικὴ σειρά). Ὁ Wellmann, «Geschichte, III», σ. 367, πιστεύει ὅτι ὁ κατάλογος δὲν ἀποκλείεται νὰ συντάχθηκε τὸν 7ο αἰ. μ.Χ., χρονολογώντας τὸν νεότερο καταγραφόμενο γιατρὸ τὸν 6ο αἰ. μ.Χ.· τὴν πρόταση αὐτὴ ὅμως καθιστᾷ ἰδιαίτερα ἐπισημὰ ἡ μνεῖα στὸν κατάλογο δύο γιατρῶν ἄγνωστων ἀπὸ ἄλλου, καὶ συνενῶς ἀχρονολόγητων. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 40. Ἀκόμη βλ. Polito, «Asclepiades of Bithynia», σ. 49 κ.έ.

β') Γιὰ τὴν ἐνασχόληση τῆς Κλεοπάτρας μὲ τὴν ἰατρικὴ

i. Γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Κλεοπάτρας γιὰ τὴν Ἑμβρυολογία

2a. Βαβυλωνιακὸ Ταλμούδ, *Niddah* 30b¹⁸¹:

(σ. 439) Εἶπαν στὸν ραββῖνο Ἰσμαήλ [sc. οἱ ἀντίπαλοί του]: Κάποτε συνέβη αὐτό, ὅτι δηλ. γίνονταν πειράματα μὲ τὶς σκλάβες τῆς Κλεοπάτρας, βασίλισσας τῆς Ἀλεξανδρείας, οἱ ὁποῖες ἦταν καταδικασμένες ἀπὸ τὴν κυβέρνησι σὲ θάνατο, καὶ διαπιστώθηκε ὅτι [ἡ

180. Βλ. Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 5, 19 [CMG IX/1, σ. 20, 21-24] (πρόκειται γιὰ τὸ κεφ.: *Περὶ κεράστου καὶ ἀσπίδος*): ταύτη φασὶ τὴν βασιλίδα Κλεοπάτραν, ἡνίκα τὸν Ἀντώνιον νικῆσας Αὐγουστος ἠβούλετο λαβεῖν αὐτήν, ἀνελεῖν ἑαυτὴν ὑποβαλοῦσαν τῷ θηρίῳ [sc. τῇ ἀσπίδι] τὸν ἀριστερὸν μαστὸν καὶ δηχθεῖσα ὑπ' αὐτοῦ· ὀξύτατον γὰρ οὕτως ἐπάγει τὸν θάνατον. Γιὰ τὸν τρόπο θανάτου τῆς Κλεοπάτρας βλ. Γαλην., *Πρὸς Πισ. π. τῆς θηρ.* 8 [XIV 233, 6 κ.έ. Κ.] (*Περὶ Κλεοπάτρας θανάτου ἀκριβῆς ἱστορία*). Ἐπίσης βλ. F. Sbordone, «La morte di Kleopatra nei medici greci», *RIGI* 14 (1930) 1-20 [= F. Sbordone, *Scritti di varia filologia*, Napoli 1971, σ. 1-32]· S. Jarcho, «The Correspondence of Morgagni and Lancisi on the Death of Cleopatra», *BHM* 43 (1969) 299-325· W. Vallieri, «La morte di Cleopatra in Morgagni», στό: *Società Italiana di Storia della Medicina. Atti der XXV Congresso Nazionale di Storia della Medicina celebrazioni Morgagnane, Forli, 17-18 Ottobre 1971/Bologna, 19 Ottobre 1971*, σ. 343-362· Marasco, «Cleopatra e gli esperimenti», σ. 319 κ.έ.· F. P. Retief - L. Cilliers, «Die dood van Kleopatra», *TNT* 18/3 (1999) 100-102, καὶ στοὺς ἴδιους, «The Death of Cleopatra», στό ἔργο τῶν ἰδίων *Health and Healing, Disease and Death in the Greco-Roman World* [Ath, Suppl. 7], Bloemfontein 2005, σ. 79-88. Βλ. ἐπίσης Fuchs, «Heilkunde», σ. 318· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 537, σημ. 231· Michler, *Die alex. Chirurgen*, σ. 106· K. D. White, «"The Base Mechanic Arts?" Some Thoughts on the Contribution of Science (Pure and Applied) to the Culture of the Hellenistic Age», στό: P. Green (ἐκδ.), *Hellenistic History and Culture*, Berkeley - Los Angeles - Oxford 1993, σ. 233, κ.ά.

181. Μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά. Σημειῶνω ὅτι στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ Ταλμούδ διαπιστώνονται διάφορες μικρὲς ἀποκλίσεις στό περιεχόμενο τοῦ κειμένου ποῦ ἐξετάζεται ἐδῶ, οἱ ὁποῖες ὅμως βασικὰ δὲν ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ γενικὸ πνεῦμα τῆς ἀφηγήσεως.

ἐξέλιξη]¹⁸² καὶ σ' αὐτὰ καὶ σ' ἐκεῖνα [sc. στὰ ἀρσενικά καὶ τὰ θηλυκὰ ἔμβρυα] ἐπιτυχανόταν (: ἦταν πλήρης) κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴ πρώτη [ἡμέρα].

Αὐτός [sc. ραββίνος Ἰσμαήλ] τοὺς ἀπάντησε: Ἐγὼ σὰς φέρνω ἀπόδειξη ἀπὸ τὴν Τορά, καὶ σεῖς μοῦ προσκομίζετε ἀπόδειξη ἀπὸ ἄφρονες. — Ποιὰ «ἀπόδειξη ἀπὸ τὴν Τορά»;

...

(σ. 440) Ἐπ' αὐτοῦ ὁ ραββίνος Ἰσμαήλ τοὺς εἶπε:

Κάποτε συνέβη αὐτό, ὅτι δηλ. γίνονταν πειράματα μὲ τις σκλάβες τῆς Ἑλληνίδας βασίλισσας Κλεοπάτρας, οἱ ὁποῖες ἦταν καταδικασμένες ἀπὸ τὴν κυβέρνησις σὲ θάνατο, καὶ διαπιστώθηκε ὅτι [ἡ ἐξέλιξη] ἐπιτυχανόταν (: ἦταν πλήρης) στὰ ἀρσενικά κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴ πρώτη καὶ στὰ θηλυκὰ κατὰ τὴν ὀγδοηκοστὴ πρώτη [ἡμέρα].

Αὐτοὶ [sc. οἱ ἀντίπαλοί του] τοῦ ἀποκρίθηκαν: Κανεὶς δὲν προσκομίζει ἀπόδειξη ἀπὸ ἄφρονες.

Σημειῶνω ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ παραπάνω χωρίου στὴν ἀγγλικὴ μετάφρασις τοῦ Ταλμουδ ἔχει ὡς ἀκολουθῶς: «Ἐπὶ πλέον αὐτοὶ [sc. οἱ ἀντίπαλοί του] εἶπαν στὸν ραββίνο Ἰσμαήλ: Μιὰ ἱστορία κάνει λόγο γιὰ τὴν Κλεοπάτρα, βασίλισσα τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅτι, ὅταν οἱ σκλάβες τῆς καταδικάζονταν σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ βασιλικὸ δικαστήριον, ...».

Βλ. καὶ τὸ σχόλιο στὸ ἀπ. 2b.

2b. Ἑβραϊκὸ Ταλμουδ, *Tosefta Niddah* 4, 17¹⁸³:

Εἶπε ὁ ραββίνος Ἰσμαήλ: Εἶναι γεγονὸς μὲ τὴν Κλεοπάτρα, βασίλισσα τῶν Ἀλεξανδρινῶν, ὅτι αὐτὴ [κάθε φορά]¹⁸⁴ τις σκλάβες τῆς, ποὺ ἦταν καταδικασμένες ἀπὸ τὸν βασιλιά σὲ θάνατο, ἐπέτρεπε νὰ τις παίρνουν καὶ νὰ τις ἀνατέμνουν, καὶ ὅτι τὸ ἀρσενικὸ [ἔμβρυο] βρισκόταν πληρὲς [ὅσον ἀφορὰ τὴ διαμόρφωσίν του] κατὰ τὴν τεσσαρακοστὴ πρώτη ἡμέρα, τὸ θηλυκὸ ὁμοῦ κατὰ τὴν ὀγδοηκοστὴ πρώτη.

Τότε αὐτοὶ [sc. οἱ ἀντίπαλοί του] τοῦ εἶπαν: Ἀπὸ αὐτὸ δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ προσκομίσει ἀπόδειξη. Ἀπὸ ποῦ ὁμοῦ μπορεῖ κάποιος νὰ [τὴν] προσκομίσει; Ἀπὸ μιὰ [sc. γυναῖκα] ἢ ὁποῖα γιὰ πρώτη φορὰ συνευρίσκεται μὲ τὸν ἄνδρα τῆς ἢ ἀπὸ μιὰ, ὁ ἄνδρας τῆς ὁποῖας ἐπέστρεψε ἀπὸ μακρινὴ χώρα.

Ἀκολουθοῦν (καὶ στὰ δύο κείμενα, δηλ. τὰ 2a-b) σχόλια τῶν ραββίνων γιὰ τὸν διαφορετικὸ χρόνο τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ ἐμβρύου στὴ μήτρα [σὲ ὑποσημειώσεις τὰ σχόλια τῶν μεταφραστῶν, δηλ. τῶν G. Lisowsky - E. Schereschewsky (γερμαν. μετάφρ. *Tosefta*), I. Epstein (ἀγγλ. μετάφρ. *Niddah*) καὶ L. Goldschmidt (γερμ. μετάφρ. *Niddah*)]. Κατὰ τὸν Epstein (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, σ. 209, ὑποσημ. 7) τὸ περιστάτικὸ αὐτὸ «ἔχει τὴν ἀρχὴν του σὲ ἕναν μῦθο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖον ἡ Κλεοπάτρα πρὶν ἀπὸ τὴ διάπραξιν τῆς αὐτοκτονίας τῆς δοκίμαζε διάφορες μορφὰς θανατώσεως στοὺς σκλάβους τῆς». Ἄν καὶ ἡ Κλεοπάτρα δὲν μνημονεύεται ὡς αὐτὴ ποὺ διενεργοῦσε τὰ πειράματα, οἱ μελετητὲς δέχονται ὅτι ἀπὸ τὰ κείμενα αὐτὰ προ-

182. Τὰ κείμενα μέσα στὶς ἀγκύλες ἀποτελοῦν ἐπεξηγήσεις τοῦ μεταφραστῆ στὰ Γερμανικά.

183. Μεταφράζω ἀπὸ τὰ Γερμανικά.

184. Τὰ κείμενα μέσα στὶς ἀγκύλες ἀποτελοῦν ἐπεξηγήσεις τοῦ μεταφραστῆ στὰ Γερμανικά.

κύπτει ἀφ' ἐνός τὸ σχετικὸ ἐνδιαφέρον τῆς βασίλισσας καὶ ἀφ' ἑτέρου ἢ συμμετοχῆ τῆς στὰ πειράματα (βλ. π.χ. Epstein, σ. 209, ὑποσημ. 14, ὅπου σχετικὰ μὲ τὴ διερεύνηση τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐμβρύου σημειώνεται: «in the Cleopatra test both were found»).

Στὶς δύο αὐτὲς πραγματεῖες (Ταλμούδ, *Niddah* 30b καὶ *Tosefta Niddah* 4, 17) παραδίδεται, ὅπως ἤδη σημειώθηκε, ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἔδινε ἐντολές, ἢ ἐπέτρεπε, νὰ ἐκτελοῦνται ἀνατομὲς σὲ ζωντανὲς ἔγκυες σκλάβες τῆς, καταδικασμένες γιὰ διάφορα ἐγκλήματα, μὲ σκοπὸ νὰ μελετηθοῦν τὰ στάδια διαμορφώσεως τοῦ ἐμβρύου. Αὐτὸ τὸ ὑποτιθέμενο ἐνδιαφέρον τῆς Κλεοπάτρας ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη τὴν ἀνατομὴ τῶν ζωντανῶν ἐγκληματιῶν ποὺ διενεργοῦσαν ὁ Ἡρόφιλος καὶ ὁ Ἐρασίστρατος ὕστερα ἀπὸ ἄδεια τοῦ Πτολεμαίου Β'. Γιὰ τὴν ἀπόδοση παράλληλων ἱστοριῶν σὲ διαφορετικὰ πρόσωπα βλ. καὶ τὶς περιπτώσεις τοῦ Ἰπποκράτη ποὺ διέγινωσε τὸν ἔρωτα τοῦ Περδίκκα πρὸς τὴν Φίλα, παλλακίδα τοῦ πατέρα του, καὶ τοῦ Ἐρασιστράτου ποὺ ὁμοίως διέγινωσε τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀντιόχου πρὸς τὴ Στρατονίκη, τὴ νεαρὴ σύζυγο τοῦ πατέρα του. Βλ. καὶ Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 361, σημ. 34.

ii. Γιὰ τὴν ἐνασχόληση τῆς Κλεοπάτρας μὲ τὰ δηλητήρια

3. Πλούταρχ., *Ἀντών.* 71:

Κλεοπάτρα δὲ φαρμάκων θανασίμων συνῆγε παντοδαπὰς δυνάμεις, ὧν ἐκάστης τὸ ἀνώδυον ἐλέγχουσα, προὔβαλλε τοῖς ἐπὶ θανάτῳ φρουρουμένοις. ἐπεὶ δ' ἑώρα τὰς μὲν ὠκυμόρους τὴν ὀξύτητα τοῦ θανάτου δι' ὀδύνης ἐπιφερούσας, τὰς δὲ πραοτέρας τάχος οὐκ ἐχούσας, τῶν θηρίων ἀπεπειρᾶτο, θεωρουμένης αὐτῆς ἕτερον ἑτέρῳ προσφερόντων. ἐποίει δὲ τοῦτο καθ' ἡμέραν· καὶ σχεδὸν ἐν πᾶσι μόνον εὔρισκε τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος ἄνευ σπασμοῦ καὶ στεναγμοῦ κάρων ὑπνώδη καὶ καταφορὰν ἐφελκόμενον, ἰδρῶτι μαλακῶ τοῦ προσώπου καὶ τῶν αἰσθητηρίων ἀμαυρώσει, παραλυομένων ῥαδίως καὶ δυσχεραϊνόντων πρὸς τὰς ἐξεγέρσεις καὶ ἀνακλήσεις ὥσπερ οἱ βαθέως καθεύδοντες.

Ἡ Κλεοπάτρα συγκέντρωνε ὅλων τῶν εἰδῶν τὰ δηλητήρια, (καί) τὰ χορηγοῦσε στοὺς φυλακισμένους μελλοθανάτους, δοκιμάζοντας πόσο ἀνώδυνο ἦταν τὸ κάθε ἕνα. Ἐπειδὴ ἔβλεπε αὐτὰ ποὺ εἶχαν ταχεῖα δράση νὰ προκαλοῦν γρήγορο θάνατο μὲ πόνο, ἐνῶ ἐκεῖνα ποὺ ἦταν ἡπιότερα δὲν ἐνεργοῦσαν γρήγορα, δοκίμαζε νὰ ἀποκτήσει γνῶση (τῶν δηλητηρίων) τῶν ἄγριων ζώων, παρατηρώντας (τοὺς ἀνθρώπους τῆς) νὰ ἐκθέτουν κάθε (κατάδικο) σὲ διαφορετικὸ (ζῶο). Αὐτὸ τὸ ἔπραττε κάθε ἡμέρα. Διαπίστωνε, σχεδὸν σὲ κάθε περίπτωσι, ὅτι μόνον τὸ δάγκωμα τῆς ἀσπίδας προξενοῦσε βαρὺ ὕπνο καὶ λήθαργο χωρὶς σπασμούς καὶ βογκητά, μὲ λίγο ἰδρῶτα στὸ πρόσωπο καὶ συσκότιση τῶν αἰσθήσεων, καθὼς (αὐτοὶ ποὺ δαγκώθηκαν ἀπὸ τὴν ἀσπίδα) παρέλυαν ἀνώδυνα καὶ εἶχαν δυσχέρεια στὸ νὰ σηκωθοῦν ἢ νὰ ἀνακτήσουν τὶς αἰσθήσεις, ὅπως ἀκριβῶς αὐτοὶ ποὺ κοιμοῦνται βαθιά.

δυνάμεις

Γιὰ τὸν ὄρο *δύναμις* στὴν ἱατρικὴ γραμματεία καὶ εἰδικότερα στὴ Φαρμακολογία βλ. παραπάνω, σσ. 170-172.

προὔβαλλε τοῖς ἐπὶ θανάτῳ φρουρουμένοις

Πρβ. καὶ τοὺς πειραματισμοὺς στὶς σκλάβες ποὺ κυοφοροῦσαν, ὅπως ἐπίσης καὶ τὶς ἀνατομὲς τοῦ Ἡροφίλου καὶ τοῦ Ἐρασιστράτου σὲ ζωντανοὺς καταδίκους.

τὸ δῆγμα τῆς ἀσπίδος

Για τις συνέπειες του δήγματος της άσπιδος βλ. Φιλούμ., Π. ιοβ. 16 [CMG X/1/1, σσ. 21, 25-22, 9]: *παρέπεται δὲ νάρκα, ἀχρίασις προσώπου, καταψυξις, χάσμαι συνεχεῖς, βλεφάρων ἐπιμύσεις, τραχήλου παρέγκλισις, καρηβάρια, νωθρία, καταφορά ὑπνώδης, σφυγμὸς ἀμετάβλητός, πρὸς τέλει δὲ σπασμὸς· ὁ δὲ θάνατος ἐν ὥραις δύο ἢ τρισὶν ἐπὶ τῆς χερσαίας [sc. ἀσπίδος], ἐπὶ δὲ τῆς χελιδονίας ἔτι καὶ συντομώτερον ...* Ἄετ., Λόγ. ἱατρ. 13, 22 [σσ. 280, 20-282, 13]: *Περὶ ἀσπιδοδήκτων, κ.ἄ.*

γ') Για τὴ συγγραφὴ ἀπὸ τὴν Κλεοπάτρα ἱατρικῶν ἔργων

4. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 3 [XII 445, 18-446, 5 K.]:

Ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ Ἡρακλείδου καὶ Κλεοπάτρας, ὅσοι τ' ἄλλοι μετ' αὐτοὺς ἐν τῷ μεταξὺ γεγόνασιν ἱατροί, φάρμακα πάντα συνήθροισεν ὁ Κρίτων· πρὸς ἐκεῖνον οὖν ἀναπέμπω τοὺς βουλομένους μελασμούς τε καὶ ξανθίσεις τριχῶν ὅσα τ' ἄλλα τοιαῦτα μανθάνειν.

Ἀλλὰ καὶ τὰ φάρμακα τοῦ Ἡρακλείδη καὶ τῆς Κλεοπάτρας, καὶ ὄλων τῶν ἄλλων γιατρῶν ποὺ ἔζησαν στὸ ἐνδιάμεσο διάστημα, ὅλα τὰ συγκέντρωσε ὁ Κρίτων· σ' ἐκεῖνον λοιπὸν παραπέμπω αὐτοὺς ποὺ θέλουν νὰ μάθουν γιὰ τὸ μαύρισμα καὶ τὸ ξάνθισμα τῶν τριχῶν καὶ γιὰ ὅσα ἄλλα παρόμοια.

τὰ τοῦ Ἡρακλείδου

Πρόκειται γιὰ τὸν γιατρὸ Ἡρακλείδη τὸν Ταραντῖνο (2ος/1ος αἰ. π.Χ.), ὁ ὁποῖος φέρεται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ ὡς ὁ πρῶτος συγγραφέας *Κοσμητικῶν*. Ἄνηκε στὴν Ἐμπειρική ἱατρικὴ σχολή, καὶ θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ἐκπροσώπους τῆς. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Ἀνατομική, τὴ Φαρμακολογία καὶ τὴ Θεραπευτική. Ἐγραψε ἀρκετὰ φαρμακολογικὰ συγγράμματα, ὅπως *Τῶν ἐκτὸς Θεραπευτικῶν, Τῶν ἐντὸς Θεραπευτικῶν κ.ἄ., Περὶ θηρίων*, ὑπομνήματα σὲ ὅλα τὰ ἱπποκρατικὰ ἔργα κ.ἄ. Τὰ ἀποσπάσματά του ἐξέδωσε ἡ Alessia Guardasole (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ἡρακλείδης ὁ Ταραντίνος»).

ὅσοι τ' ἄλλοι μετ' αὐτοὺς ἐν τῷ μεταξὺ γεγόνασιν ἱατροί

Στὴν ἐνότητα αὕτῃ τοῦ Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 1-8 [XII 385, 11-497, 5 K.], ὅπου καταγράφονται τὰ *κοσμητικὰ φάρμακα*, καὶ εἰδικότερα στὰ παραθέματα ἀπὸ τὰ *Κοσμητικὰ* τοῦ Κρίτων, μνημονεύονται τὰ ἀκόλουθα ὀνόματα γιατρῶν: α') Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 1 [XII 401, 4-403, 14 K.]: *Περὶ τῶν ὑπὸ Κρίτωνος γεγραμμένων πρὸς ἀλωπεκίας. ...* (μνημονεύονται ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντίνος, ὁ Μόσχος, ὁ Ὀρεστίνος καὶ ὁ Ὅθων [Ὀρθων Guardasole] ὁ Σικελός· β') ὁ.π. 1, 2 [XII 435, 8-439, 3 K.]: *Τὰ ὑπὸ Κρίτωνος γεγραμμένα φάρμακα διαφυλακτικὰ τριχῶν καὶ ἀύξειτικὰ καὶ προφυλακτικὰ τῆς ρύσεως αὐτῶν. ...* (μνημονεύονται ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντίνος καὶ ὁ Ἀνδρόμαχος ὁ νεώτερος· γ') ὁ.π. 1, 4 [XII 453, 13-455, 3 K.]: *Ψίλωθρα τὰ ὑπὸ Κρίτωνος γεγραμμένα κατὰ λέξιν οὕτως. ...* (μνημονεύονται ὁ Πάρις ὁ ὄρχηστής καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντίνος), καὶ γ') ὁ.π. 1, 8 [XII 484, 4-492, 5 K.]: *Ὁ πρῶτος λόγος τοῦ Κρίτωνος ἐπὶ τῆ τῶν ἀχώρων θεραπείᾳ. ...* (μνημονεύονται ὁ Δαμοκράτης, ὁ Λεύκιος, ὁ Ὑγινοῦς καὶ ὁ Θηβαῖος). Ἄλλοι συγγραφεῖς *κοσμητικῶν φαρμάκων* ποὺ μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ (ἄμεσα ἢ ἔμμεσα) εἶναι οἱ: Ἡρᾶς, Ἀρχιγένης, Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνός, Σωρανός, Ροῦφος καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Μῦς. Παρόμοια φάρμακα ἔγραψε ἐπίσης ὁ ἴδιος ὁ Γαληνός ὅπως καὶ ἄλλοι γιατροὶ ποὺ μνημονεύονται ἀνω-νύμως (*διδάσκαλοι, φίλοι ἱατροί*).

πάντα συνήθροισεν ὁ Κρίτων

Ὁ Γαληνός, παρὰ τὴ δήλωσή του ὅτι ὁ Κρίτων κατέγραψε στὰ *Κοσμητικὰ* του παρόμοια φάρμακα ὄλων τῶν γιατρῶν ποὺ ἔζησαν μετὰ ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδη, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς

Κλεοπάτρας, και ότι όλα αυτά ο ενδιαφερόμενος έχει τη δυνατότητα να τα βρει στο σύγγραμμα αυτό του Κρίτωνα, στις τρεις περιπτώσεις που καταγράφει φάρμακα της βασίλισσας, εισάγει τα σχετικά παραθέματα με εκφράσεις, όπως ακριβώς στις περιπτώσεις κατά τις οποίες κάνει άμεση χρήση του έργου κάποιου συγγραφέα (πρόκειται για τα σχετικά κείμενα που εξετάζονται εδώ, άπ. 5, 6α και 7). Ωστόσο παρά τη διαπίστωση αυτή, επειδή ο ίδιος ο Περγαμηνός γιατρός επισημαίνει ρητά ότι όλα (πάντα) τα κοσμητικά φάρμακα της Κλεοπάτρας περιέχονται στο όμοθεμο έργο του Κρίτωνα και σ' αυτό μόνο παραπέμπει τον ενδιαφερόμενο (όχι και στο δικό της, έστω συμπληρωματικά) και ακόμη επειδή σε κανένα σημείο του έργου του δεν κάνει λόγο ούτε υπονοεί την ύπαρξη του Κοσμητικού της Κλεοπάτρας κατά την εποχή του, θεωρείται πιθανότερο ότι και στις τρεις εν λόγω περιπτώσεις πρόκειται για παραθέματα μέσω του Κρίτωνα. Την άποψη αυτή διατύπωσε ο Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 201-202, επικαλούμενος μόνο τον τρόπο με τον οποίο εισάγονται τα κείμενα αυτά. Παρ' όλα αυτά όμως ο εν λόγω μελετητής δεν συμπεριέλαβε κανένα από τα κείμενα της Κλεοπάτρας στα άποσπάσματα του Κρίτωνα· βλ. *Pharmakologien*, σ. 192. Τέλος σημειώνω ότι την έμμεση χρήση (μέσω του Κρίτωνα) του έργου της Κλεοπάτρας από τον Γαληνό δέχεται και ο Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 365, ύποσημ. 23.

II. Έργα και άποσπάσματα

Με το όνομα της Κλεοπάτρας συνδέονται τα ακόλουθα, κατά γενική παραδοχή ψευδεπίγραφα, κείμενα.

1) Κοσμητικόν

Άποσπάσματα από τα προσγραφόμενα στην Κλεοπάτρα Κοσμητικόν, ήταν γνωστά στον Γαληνό, όπως ειπώθηκε, μέσω του όμοτιτλου έργου του Κρίτωνα, ο οποίος έκανε εύρεια χρήση τους, χωρίς πιθανότητα να δηλώνει πάντοτε την πηγή του. Ένδεχομένως όταν ο Γαληνός έγραψε το *Περί συνθέσεως φαρμάκων τών κατά τόπους*¹⁸⁵, το Κοσμητικόν είτε δεν σώζονταν πλέον είτε, το πιθανότερο, δεν του ήταν προσιτό, και γι' αυτό ο Περγαμηνός γιατρός περιορίστηκε στην έμμεση χρήση του (προφανώς ή δήλωσή του ότι ολόκληρο σχεδόν το εν λόγω έργο της Κλεοπάτρας περιέχεται στο αντίστοιχο του Κρίτωνα έγινε για να δικαιολογήσει τη μη αναγκαιότητα άμεσης αξιοποίησής)¹⁸⁶.

5. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 1 [XII 403, 15-405, 11 K.]¹⁸⁷:

Περί τών υπό Κλεοπάτρας γεγραμμένων εν τῷ Κοσμητικῷ. εν τῷ Κλεοπάτρας Κοσμητικῷ πρὸς ἄλωπεκίας γέγραπται φάρμακα κατὰ τὴν αὐτῆς ἐκείνης λέξιν, ᾧδὲ πως ἔχουσιν Πρὸς ἄλωπεκίας.

σανδαράχην λειώσας ἀναλάμβανε ἰξῶ δρυῖνων, ὡς ὅτι πλείστῳ, καὶ προεκνιτρώσας, ἔμπλασσε εἰς ὀθόνιον καὶ ἐπιτίθει.

ἐγὼ δὲ [sc. ὁ Κρίτων; ὁ Γαληνός;] καὶ νίτρου ἀφρῶ προσέμιξα τὰ προειρημένα καὶ ἐνήργησεν καλῶς.

185. Το σύγγραμμα αυτό γράφτηκε κατά τη δεύτερη ἐπιδημία του Γαληνού στη Ρώμη και μάλιστα ὕστερα από το 193 μ.Χ.· βλ. Ilberg, «Schriftstellerei, I.», σσ. 228 και 229.

186. Πά το σχετικό χωρίο βλ. παραπάνω, μαρτ. 4. Σημειώνω εδώ ότι ο Stähelin, «Kleopatra», στ. 751, πιστεύει ότι το χωρίο του M. C. Fronto, *Aur. Eloqu.* 5, 5, 3: Tum se maiore cura quam Cleopatram reginam ornari, comptius quam Laidem formosam, αποτελεί μία έμμεση αναφορά στο Κοσμητικόν.

187. Βλ. επίσης Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5, ὕποσημ. 10, και Fabricius, *Pharmakologien*, σ. 201. Γερμανική μετάφραση από τον Lüiring, *Über die medic. Kenntnisse*, σσ. 123-125.

ἄλλο. σκίλλης δραχμὴν α', ἔλλεβόρου λευκοῦ δραχμὴν α', λεία ποιήσας σὺν ὄξει καὶ ξυρήσας καὶ προεκνιτρώσας κατάχριε.

ἄλλο. νάπυος δραχμὴν α', καρδάμου δραχμὴν α', λεία μετ' ὄξους ἐπιτίθει, προξυρήσας καὶ ἐκνιτρώσας τὸν τόπον, βέλτιον δὲ κατασχάζειν.

ἄλλο. φλοιοῦ καλάμου δραχμὴν δ', ἀφρονίτρου δραχμὰς δ', πίση ὑγρᾶ ἀναλαβὼν χρώ. συνεχῶς δὲ ἐπιξύρα τὸν τόπον καὶ τάχιστα τριχοφυήσει, ἔτι δὲ καὶ προσανάτριβε ὀθονίω.

ἄλλο. μυῶν κεφαλὰς συναπόθλα ἀνατρίβων.

ἄλλο. μύχοδα λεία κατάχριε ὀθονίω ἐφαιμάξας τὸν τόπον.

ἄλλο. ἀμύγδαλα πικρὰ σὺν τοῖς λεπύροις καύσας, τρίψον μετ' ὄξους καὶ μέλιτος καὶ τὸν τόπον ἐφαιμάσων τῇ ἀνατρίψει κατάχριε. ποίει δὲ τοῦτο συνεχῶς καὶ ἀναξύρα τὸν τόπον, καὶ ταχέως τρίχες ἀναβήσονται.

ἄλλο. αὕτη ἢ δύναμις πασῶν ἐστί βελτίων, ποιοῦσα καὶ πρὸς ρεούσας τρίχας, σὺν ἐλαίω ἢ μύρω ἐνιεμένη καὶ τοῖς ἐν ἀρχῇ μαδαριῶσιν ἢ εἰς φαλακρότητα ἐμπίπτουσιν, ἐστί δὲ θαυμασίος. μυῶν τῶν κατοικιδίων κεκαυμένων μέρος α', ἀμπελίνου ῥάκουσ κεκαυμένου μέρος ἕν, ἵππειων ὀδόντων κεκαυμένων μέρος ἕν, στέατος ἀρκτείου μέρος ἕν, μυελοῦ ἑλαφείου μέρος α', καλάμου φλοιοῦ μέρος ἕν, ταῦτα ξηρὰ (ἀπ' αὐτῶν τὰ ξηρὰ?)¹⁸⁸ λειούσθω καὶ προσμιγνομένου μέλιτος ἱκανοῦ, ἕως ἄν σχῆ ἢ μέλιτος πάχος, τριβέσθω καὶ μιγνυέσθω τὸ στέαρ καὶ ὁ μυελὸς τακέντα, καὶ ἀποτιθέσθω εἰς πυξίδα χαλκῆν τὸ φάρμακον καὶ ἀνατριβέσθω ἢ ἄλωπεκία, μέχρις οὗ ἀνατριχοφυήσῃ. ὁμοίως δὲ καὶ αἱ ῥέουσαι τρίχες καθ' ἡμέραν ὑποχρίεσθωσαν.

(σ. 405, 11-17 Κ., ἀκολουθεῖ σχόλιό τοῦ Γαληνοῦ:)

καὶ τούτων τῶν φαρμάκων καὶ τῶν ἐφεξῆς γραφησομένων οὐ χαλεπὸν διακρίναι τὰ τε δριμύτερα καὶ ἰσχυρότερα καὶ τὰ μαλακώτερα καὶ ἀσθενέστερα, μεμνημένους ὧν κατ' ἀρχὰς εἶπον [sc. ἐγὼ = ὁ Γαληνός] ...

Σχετικὰ μὲ αὐτὰ ποὺ ἔχουν γραφτεῖ ἀπὸ τὴν Κλεοπάτρα στὸ Κοσμητικόν. Στὸ Κοσμητικόν τῆς Κλεοπάτρας ἔχουν γραφτεῖ φάρμακα γιὰ τὶς ἄλωπεκίες (τὰ ὁποῖα παρατίθενται ἐδῶ) σύμφωνα μὲ τὴ φρασεολογία τῆς ἴδιας, ἢ ὁποῖα εἶναι (περίπου) ἢ ἀκόλουθη. Κατὰ τῶν ἄλωπεκιῶν.

Ἀφοῦ κονιορτοποιήσεις σανδaráχη, ἀνάμιξέ την μὲ ἰξὸ βελανιδιάς, ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο, καὶ ἀφοῦ προηγουμένως ἀλείψεις μὲ νίτρο (τὴν περιοχὴ ὅπου ἐντοπίζεται ἡ ἄλωπεκία), τύλιξε τὸ φάρμακο σὲ ἕνα πανί καὶ βάλε το ὡς ἐπίθεμα.

188. Ἡ πρόταση γιὰ τὴ διόρθωση αὕτη βασίζεται στὸ ἀκόλουθο σκεπτικό: Τὰ ὑλικά ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ φαρμάκου διακρίνονται σὲ ξηρὰ καὶ σὲ μὴ ξηρὰ, δηλ. σὲ τηκτὰ. Στὴν πρώτη φάση τῆς σκευασίας τοῦ φαρμάκου ἀπὸ τὰ καταγραφόμενα ὑλικά γίνεται ἡ ἐπεξεργασία μόνον τῶν ξηρῶν, δηλ. ὄλων ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λίπος τῆς ἀρκούδας καὶ τὸν μυελὸ τοῦ ἑλαφιοῦ, καὶ ἀναμιγνύονται μὲ μέλι. Κατὰ τὴ δεύτερη φάση τῆς σκευασίας στὸ μίγμα ποὺ ἤδη ἐτοιμάσθηκε προστίθενται σὲ ρευστὴ κατάσταση (τακέντα) τὸ λίπος καὶ ὁ μυελὸς τοῦ ἑλαφιοῦ. Εἶναι σαφὲς ὅτι σύμφωνα μὲ τὸ ἐκδοδομένο κείμενο τὸ ταῦτα ἀναφέρεται στὸ σύνολο τῶν φαρμακευτικῶν ὑλικῶν ποὺ καταγράφονται παραπάνω καὶ ἐπίσης, μὲ τὰ συμφοραζόμενά του, δηλώνει ὅτι ὅλα μαζί θὰ τύχουν ἐπεξεργασίας στὴ συνέχεια. Ἀπὸ τὴ μελέτη ὁμως τοῦ συνόλου τοῦ ἀποσπάσματος καθίσταται φανερό ὅτι δὲν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Συνεπῶς ἡ διόρθωση τοῦ ταῦτα σὲ τούτων (γεν. διαρ.) τὰ ξ., κρίνεται ἀπαραίτητη. Πᾶ τὴ διάκριση συστατικῶν φαρμάκων σὲ ξηρὰ καὶ τηκτὰ καὶ τὴν κατ' ἀρχὴν ξεχωριστὴ ἐπεξεργασία τους βλ. π.χ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 5, 5 [XII 870, 11-12 Κ.]: ὄξει ἀναλάμβανε τὰ ξηρὰ, εἶτα ἐπίβαλλε τὰ τηκτὰ καὶ ἀνελόμενος χρώ· ὁ.π. 9, 3 [XIII 259, 12-14 Κ.]: τὰ ξηρὰ κόπτε καὶ σῆθε λεπτοτάτω κοσκίνω. τὰ δὲ τηκτὰ τήκεται καὶ ψύχεται καὶ τοῖς ξηροῖς ἐπιβάλλεται· ὁ.π. 10, 2 [XIII 347, 8 Κ.]: τὰ τηκτὰ τήκε, τὰ δὲ ξηρὰ κόπτε, κ.ἄ.

Ἐγώ [= ὁ Κρίτων; ὁ Γαληνός;] σ' αὐτὰ πού μνημονεύθηκαν προηγουμένως ἀνέμιξα ἐπὶ πλέον καὶ ἀφρόνιτρο καὶ ἔδρασε ἀποτελεσματικά¹⁸⁹.

ἄλλο. μία δραχμὴ σκίλλα, μία δραχμὴ λευκὸ ἑλλέβορο· ἀφοῦ τὰ πολτοποιήσεις με ξύδι καὶ ἀφοῦ ξυρήσεις καὶ ἀλείψεις προηγουμένως με νίτρο (τὴν περιοχὴ ὅπου ἐντοπίζεται ἡ ἀλωπεκία), ἐπάλειψέ την.

ἄλλο. μία δραχμὴ σινάπι, μία δραχμὴ κάρδαμο, ἀφοῦ τὰ πολτοποιήσεις με ξύδι, βάζε τα ὡς ἐπίθεμα, ἀφοῦ προηγουμένως ξυρήσεις καὶ ἀλείψεις τὴν περιοχὴ με νίτρο· καλύτερο ὁμως εἶναι νὰ τὴ χαράσσεις (με μαχαίριδιο).

ἄλλο. τέσσερις δραχμὲς φλοιὸ καλαμιοῦ, τέσσερις δραχμὲς ἀφρόνιτρο, ἀφοῦ τὰ ἀναμίξεις με ρευστὴ ρητίνη, χρησιμοποίησέ τα. Ζύριζε τὴν περιοχὴ (τῆς ἀλωπεκίας) συνεχῶς καὶ θὰ βγάλει τρίχες πάρα πολὺ γρήγορα, καὶ ἐπὶ πλέον τρίβε τὴν με ἓνα πανί.

ἄλλο. σύνθιβε μαζί κεφάλια ποντικῶν καὶ τρίβε (τὴν ἀλωπεκία).

ἄλλο. ἐπάλειψε κονιορτοποιημένα μυόχοδα με ἓνα πανί, ἀφοῦ προκαλέσεις μάτωμα τῆς περιοχῆς.

ἄλλο. ἀφοῦ καύσεις πικρὰ ἀμύγδαλα με τὰ τσόφλια τους, ἀνακάτεψέ τα με ξύδι καὶ μέλι, καί, ἀφοῦ τρίβοντας προκαλέσεις μάτωμα τῆς περιοχῆς, ἐπάλειψέ τα. Αὐτὸ κάνε το συνεχῆ καὶ ξύριζε τὴν περιοχὴ, καὶ οἱ τρίχες θὰ φυτρώσουν γρήγορα.

ἄλλο. αὐτὸ τὸ φάρμακο εἶναι τὸ καλύτερο ἀπὸ ὅλα, εἶναι ἀποτελεσματικὸ καὶ στὴν περίπτωσι πού πέφτουν οἱ τρίχες (ἀπὸ τὸ κεφάλι), ὅταν χρησιμοποιεῖται με λάδι ἢ μῦρο, καὶ σ' αὐτοὺς πού πέφτουν οἱ τρίχες ἀπὸ τὰ βλέφαρα ἢ πού ἀρχίζουν νὰ γίνονται φαλακροί· ἔχει θαυμαστὰ ἀποτελέσματα· ἓνα μέρος καμένα ποντίκια πού ζοῦν στὰ σπῖτια, ἓνα μέρος καμένο ἀμπέλινο ράκος, ἓνα μέρος καμένα δόντια ἀλόγου, ἓνα μέρος λίπος ἀρκούδας, ἓνα μέρος μυελὸ ἑλαφιοῦ, ἓνα μέρος φλοιὸ καλαμιοῦ. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ ξερά¹⁹⁰ νὰ τριφθοῦν καὶ ἀφοῦ προστεθεῖ ἀρκετὸ μέλι, νὰ ἀνακατευθοῦν μέχρις ὅτου (τὸ μῖγμα) γίνεαι παχύρρευστο σὰν μέλι, καί (τότε) νὰ προστεθοῦν, ἀφοῦ λειωθοῦν, τὸ λίπος καὶ ὁ μυελός, καὶ τὸ φάρμακο νὰ τοποθετηθεῖ σὲ χάλκινο δοχεῖο, καὶ νὰ τρίβεται (με αὐτὸ) ἡ ἀλωπεκία ἕως ὅτου ἀρχίσουν νὰ ξαναβγαίνουν τρίχες. Ἐπίσης καὶ τὰ μέρη ἀπὸ ὅπου πέφτουν οἱ τρίχες, νὰ ἀλείφονται λίγο κάθε ἡμέρα (με τὸ φάρμακο αὐτὸ).

πρὸς ἀλωπεκίας

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τῆς ἀλωπεκίας βλ. [Γαλην.], *Ἔρ. ἰατρ.* 314 [XIX 431, 8-9 K.]: *Ἀλωπεκία ἐστὶ μεταβολὴ τοῦ χρώματος ἐπὶ τὸ λευκότερον, δι' ἣν χρονίζουσιν αἱ τρίχες ριζόθεν ἀποπίπτουσι, ἐνῶ γιὰ τὴν παθολογία (διὰ μοχθηρίαν χυμῶν), τὴν αἰτιολογία τοῦ ὀνόματος (οὕτως ὀνομάσθησαν, ὅτι συνεχῶς γίνονται ταῖς ἀλώπεξιν), καὶ γιὰ τὴν θεραπευτικὴ ἀγωγή βλ. Γαλην., Π. *συνθ. φαρμ.* κ. τόπ. 1, 1 [XII 381, 11 κ.έ. K.]· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 1 [CMG IX/1, σσ. 129, 1-130, 10], κ.ά.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 35, λ. ἀλωπεκία καὶ λ. ἀλωπεκίασις.

σανδαράχην

Γιὰ τὴν *σανδαράχην* βλ. παραπάνω, σ. 229 (ἔνωση ἀρσενικοῦ με θεῖο/θειοῦχο ἀρσενικό), ἐνῶ γιὰ τὴν χρῆσι τῆς στῆς θεραπείας τῆς ἀλωπεκίας βλ. Διοσκουρ., Π. *ἕλ. ἰατρ.* 5, 105 [III 75, 3-4 Wellm.]: *θεραπεύει δὲ καὶ ἀλωπεκίας ἀναλημφθεῖσα ρητίνη.*

189. Θεωρῶ πιθανότερο ὅτι ἡ πρότασι αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν Γαληνό.

190. Μεταφράζω με βάση τὴν σχετικὴ διορθωτικὴ πρότασι.

ἰξῶ δρυίνω

Πρόκειται γὰ τὸν ἰξὸν ποὺ παρασιτεῖ κυρίως στὴ βελανιδιὰ ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα δένδρα καὶ θάμνους· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 89 [II 103, 14-104, 14 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 432-433, λ. ἰξία (Viscum), κυρίως σ. 433· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 182, λ. *Loranthus europaeus* (βλ. καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Dragendorff)· πρβ. καὶ σ. 685 (*Atractylis gummifera*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 134, λ. *ixia* καὶ *ixion*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 184, λ. *ἰξός* (*Loranthus europaeus*).

νίτρου ἀφρῶ

Γιὰ τὸν ἀφρόν τοῦ νίτρου (ἀφρόνιτρον) βλ. παραπάνω, σ. 178.

σκίλλης

Γιὰ τὴ σκίλλαν βλ. παραπάνω, σ. 178.

ἐλλεβόρου λευκοῦ

Γιὰ τὸν λευκὸ ἐλλέβορο βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 148 [II 290, 3-292, 3 Wellm.]. Γιὰ τὴ χρῆση γενικὰ τοῦ ἐλλεβόρου στὴν ἰατρικὴ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 29 («Παυσανίας»).

νάπυος

Nāpu εἶναι τὸ γνωστὸ σινάπι (*σίνηπι* ἢ *vāpu*), γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 154 [I 220, 4-221, 11 Wellm.], ἐνῶ γιὰ τὴ δράση του κατὰ τῆς ἀλωπεκίας βλ. αὐτόθι [I 221, 2-3 Wellm.]: *θεραπεύει καὶ ἀλωπεκίας καταπλασθέν.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 358, λ. *Senf* (*Sinapis arvensis*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 875-876, λ. Σίναπι· Gstirner, *Galen. Pharmazie*, σσ. 488-494, λ. *Sinapis*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. liv, λ. *Sinapis alba, nigra*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 256, λ. *Brassica nigra* (*Sinapis nigra*)· στίς σσ. 254-257 κ.ἄ. εἶδη· André, *Les noms de plantes*, σ. 240, λ. *sinapis*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 242, λ. *vāpu = σίναπι*, καὶ σ. 290, λ. *σίναπι* (*Sinapis alba*).

καρδάμου

Γιὰ τὸ κάρδαμο βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 155 [I 221, 12-222, 11 Wellm.]· πρβ. αὐτόθι [I 222, 7 Wellm.]: *τρίχας τε ρεούσας ἐπέχει.*

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 464-465, λ. Κάρδαμον· André, *Les noms de plantes*, σ. 49, λ. *cardamum*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 191, λ. *κάρδαμον* (*Lepidium sativum*).

φλοιοῦ καλάμου

Γιὰ τὰ εἶδη τῶν καλάμων γενικὰ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 85 [I 81, 4-17 Wellm.]· γιὰ τὴ χρῆση τοῦ φλοιοῦ τους στὴ θεραπεία τῶν ἀλωπεκιῶν βλ. αὐτόθι [I 81, 13-15 Wellm.]: *ὁ δὲ φλοιὸς ἀλωπεκίας θεραπεύει καεῖς καὶ μετ' ὄξους καταπλασθεῖς.*

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 34-36, λ. *Acorus Calamus*, καὶ σσ. 109-113, λ. *Calamus Draco*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 336, λ. *Calmus* (*Acorus Calamus*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 452-453, λ. Κάλαμος· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 102, λ. *Acorus Calamus* (*A. aromaticus*)· στὴν ἴδια σελ. κ.ἄ. εἶδη· André, *Les noms de plantes*, σ. 45, λ. *calamus*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 189-190, λ. *κάλαμος*.

πίση ὑγρᾶ

Γιὰ τὴν ὑγρὰν πίσσαν, δηλ. τὴ ρητίνη τοῦ πεύκου, βλ. παραπάνω, σ. 221.

ἀναλαβῶν

Τὸ ἀναλαμβάνω χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν εἰδικὴ σημασίᾳ τοῦ «ἀναμιγνύω»· βλ. ἐνδεικτικὰ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 2 [XII 401, 14-15 K.]: *ἐχίνων θαλασσίων τὰ ὄστρακα κατακάυσας καὶ ὕδατι ἀναλαβῶν κατὰτριβε τοὺς τόπους*· αὐτόθι [XII 403, 11-14 K.]: *ὀνύχων αἰγείων κεκαυμένων τῆς σποδοῦ, θαψίας χυλοῦ ..., ἐκάστου τὸ ἴσον τρίψας ἐπιμελῶς ἀναλάμβανε αἰγεία χολῆ*· αὐτόθι [XII 404, 7-8 K.]: *φλοιοῦ καλάμου δραχμῆς δ', ἀφρόνιτρον δραχμῆς δ' πίση ὑγρᾶ ἀναλαβῶν χρῶ, κ.ἄ.*

μυῶν κεφαλᾶς

Πιὰ τὴ χρήση τῶν (κατοικιδίων) μυῶν γενικὰ στὴ Θεραπευτικὴ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 80 [I 143, 1-4 Wellm.].

μύχοδα

Πιὰ τὰ *μύχοδα*, δηλ. τὴν κόπρο τῶν ποντικῶν, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 80 [I 163, 12-15 Wellm.].· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 163, 12-13 Wellm.]: *μυῶν <δὲ> [sc. ἡ κόπρος] λεία σὺν ὄξει ἄλωπεκίας καταχρισμένη θεραπεύει.*

ἐφαιμάξας τὸν τόπον

Πιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικὸ τὸ φάρμακο, πρέπει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπάλειψή του ὁ γιατρός νὰ τρίψει ἔντονα τὸ κεφάλι, ὥστε τὸ δέρμα νὰ ἐρεθισθεῖ καὶ νὰ ματώσει (προφανῶς ἐλαφρά). Ἡ ἔντονη τριβὴ στὸ σημεῖο, ὅπου ὑπάρχει ἡ ἄλωπεκία, μέχρις ὅτου ματώσει ἢ δημιουργήσει φυλκταινες, ἀποτελεῖ συχνὴ ὑπόδειξη· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 2 [XII 407, 1-3 K.]: ἢ *ξυρήσας [sc. τὰς ἄλωπεκίας] καὶ σμήξας ἀφρονίτρω καὶ ἀλκυσνίω μετὰ δριμέος ὄξους ἀνάτριβε, μέχρις ἀν αἰμάξῃ, εἶτα κατάχριε· ὁ.π.* 1, 2 [XII 408, 17-19 K.], κ.ἄ.· βλ. καὶ ὁ.π. 1, 1 [XII 406, 7-9 K.]: τὰς δὲ *βαθείας [sc. ἄλωπεκίας] ἀνάτριβε ... μέχρις ἀναξασμοῦ·* αὐτόθι [XII 406, 11-12 K.]: *φυλκταινώσας τὴν ἄλωπεκίαν*, κ.ἄ. Πρβ. ἀκόμη Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 11, 1 [XII 348, 4-5 K.]: *ἀνάτριβοντες αὐτάς [sc. τὰς συκώσεις] ὡς αἰμάξαι.*

ἀμύγδαλα πικρὰ σὺν τοῖς λεπύροις

Πιὰ τὰ πικρὰ ἀμύγδαλα βλ. παραπάνω, σ. 196.

μαδαριῶσιν

Μαδάρωσις εἶναι ἡ νόσος κατὰ τὴν ὁποία πέφτουν οἱ τρίχες τῶν βλεφάρων· Ἀλέξ. Τραλλ., *Π. ὄφθαλμ.* 1 [σ. 146 Puschm.]: *Περὶ μαδαρώσεως καὶ πτιλώσεως. Καὶ ἡ μαδάρωσις καὶ ἡ πτιλώσις πάθος ἐστὶ τοῦ ταρσοῦ τῶν βλεφάρων, ἡ μὲν μαδάρωσις αὐτὴ μόνη τριχῶν, ἡ δὲ διὰ ῥεῦμα ἢ δι' ἄλωπεκίαν·* βλ. ἀκόμη [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 2, 4 [XIV 413, 5-9 K.]. Ἄετ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 80 [VIII/2, σσ. 328, 6-329, 10]· Παῦλ. Αἰγ., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 22 [CMG IX/1, σ. 178, 1-9], κ.ἄ.

μυῶν τῶν κατοικιδίων

Πιὰ τοὺς κατοικιδίους μῦς βλ. λίγο παραπάνω.

ἀμπελίνου ῥάκους

Τὸ οὖσ. *ῥάκος* στὴν ἰατρικὴ δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα «κουρέλι», ἀλλὰ δηλώνει τεμάχιο ὑφάσματος, συνήθως λινό (*ῥάκος λινού* = τεμάχιο λινοῦ πανιοῦ), ποὺ χρησιμοποιεῖται μὲ διαφόρους τρόπους στὴν ἰατρικὴ πράξη· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 2, 1 [XII 502, 7-8 K.]: ἢ *καὶ ῥάκος εἰς ῥόδινον ἀποβάπτων ἐπιτίθει· ὁ.π.* 4, 8 [XII 794, 16-17 K.]: ... *σὺν ὕδατι εἰς ῥάκος ἀναλαβὼν κατάπλασε*, κ.ἄ.· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 62 [CMG IX/1, σ. 278, 2]: ... *ἔπειτα εἰς ῥάκος ἰσχυρὸν ἐμπλάσσεται· ὁ.π.* 6, 84 [CMG IX/2, σ. 126, 19]: *εἶτα τὸ ὀστέον ὅσον τάχος ἐκπρίζει λινοῦν ῥάκος περιθείς· ὁ.π.* 6, 90 [CMG IX/2, σ. 141, 13-14]: *μετὰ δὲ τὴν χειρουργίαν ῥάκος ἀπλοῦν λινοῦν, ὅσον τὸ μέγεθος τοῦ τραύματος*, κ.ἄ. Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁμως τὸ *ἀμπελίνου ῥάκος* καμένο ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ ὑλικά συνθέσεως τοῦ φαρμάκου. Ἡ βασικὴ δυσκολία γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς προκύπτει κυρίως ἀπὸ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ *ῥάκου* ὡς *ἀμπελίνου*. Δυστυχῶς δὲν ἔχω ἐντοπίσει κανένα χωρίο ποὺ νὰ ἐπιτρέπει νὰ διατυπωθεῖ ἔστω καὶ μία στοιχειώδης ἐρμηνεία. Ὁ Lüding, *Über die medic. Kenntnisse*, σ. 124, ἐπίσης ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσει τὸ χωρίο καὶ περιορίζεται νὰ τὸ μεταφράσει ὡς «Weinlumpen?». Τὶς ιδιότητες τοῦ *ῥάκου* ὡς ὑλικοῦ χρησιμοποιούμενου στὴ Φαρμακολογία τίς καταγράφει μόνον ὁ Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 7, λ. ῥάκος [CMG IX/2, σ. 255, 22-25]: *ῥάκος κεκαυμένον τὸ μὲν ἐξ ἐρίων ὁμοίαν ἐκείνοις ἔχει κεκαυμένους δύναμιν, τὸ δὲ λινοῦν καίόμενον μὲν ἔτι λεπτομερῆ καπνὸν ἐκδίδωσιν, ὡς καὶ κατάρρους ἐκφράττειν καὶ ταῖς τῆς*

ύστερας ἀρμόττειν ἀναδρομαῖς, ἥδη δὲ καθὲν ἐγγύς ἐστιν ἐρίῳ τὴν δύναμιν. Πρβ. καὶ τὴν ἔκφραση Κιλικίου ράκος (= τεμάχιο ἀπὸ ὕφασμα κατασκευασμένο στὴν Κιλικία;), Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 2 [XII 403, 1 K.]: *κιλικίου ράκος κεκαυμένου* (βλ. καὶ Ἡρακλ., ἀπ. 30 Guardasole: «panno cilicio bruciato»). Ἀέτ., Λόγ. ἰατρ. 6, 55 [CMG VIII/2, σ. 201, 5]· πρβ. καὶ Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 69, 17 [CHG I 274, 9 Oder - Hoppe].

ἰπείων ὀδόντων

Ὁ Διοσκουρίδης κάνει λόγο γιὰ διαφόρους ἔλας ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἄλογα καὶ χρησιμοποιοῦνται στὴ Θεραπευτική, ὅπως *αἶμα* (βλ. Π. ἕλ. ἰατρ. 2, 79 [I 161, 12-13 Wellm.]), *ἄφοδος* (βλ. ὀ.π. 2, 80 [I 163, 1-2 W.]), *λειχῆνες* (βλ. ὀ.π. 2, 43 [I 134, 11-13 W.]), *γάλα* (βλ. ὀ.π. 2, 70 [I 143, 14-15 W.]), *πιτύα* (βλ. ὀ.π. 2, 75 [I 150, 14-15 W.]), *στέαρ* (βλ. ὀ.π. 2, 76 [I 154, 3 W.]), *τυρός* (βλ. ὀ.π. 2, 71 [I 146, 10-12 W.]), ὄχι ὅμως καὶ γιὰ τοὺς ὀδόντες.

στέατος ἀρκτείου

Γιὰ τὸ *ἄρκ(τ)ειον στέαρ* βλ. Διοσκουρ., Π. ἕλ. ἰατρ. 2, 76 [I 151, 23-152, 13 Wellm.] (πῶς θεραπεύεται, δηλ. πῶς καθαρίζεται)· αὐτόθι [I 156, 1-15 Wellm.] (πῶς γίνεται εὐώδης τὸ ὀρνίθειον καὶ τὸ χήνειον στέαρ· τῷ δὲ αὐτῷ τρόπῳ ἀρωματιστέον καὶ τὸ ὕειον καὶ ἄρκειον καὶ τὰ ὁμοία)· γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ἀρκτείου στέατος στὴν θεραπεία τῶν ἀλωπεκιῶν βλ. αὐτόθι [I 158, 5-6 Wellm.]: τὸ δὲ ἄρκειον δοκεῖ τριχοφυεῖς εἶναι ἀλωπεκιῶν καὶ χιμετλιῶσιν ἀρμόζει.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 298, λ. *στέαρ*.

μυελῶ ἔλαφείου

Γιὰ τὸν μυελὸν τῆς ἐλάφου βλ. παραπάνω, σ. 425. Πρβ. καὶ Διοσκουρ., Π. ἕλ. ἰατρ. 1, 77 [I 158, 19-20 Wellm.], γιὰ τίς γενικὲς ιδιότητες τῶν μυελῶν.

εἰς πυξίδα χαλκῆν

Ἀρχικὰ ἡ *πυξίς* δῆλωνε κιβώτιο ἀπὸ ξύλο πύξου· ἐδῶ ὅμως τὸ οὐσ. αὐτὸ δηλώνει ἓνα μικρὸ χάλκινο ἀγγεῖο, χρησιμοποιούμενο ἀπὸ γιατροὺς γιὰ τὴ φύλαξη φαρμάκων. Βλ. καὶ παρακάτω, ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἀργυρὴ πυξίδα, γιὰ παρόμοια χρῆση.

6α. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 2 [XII 432, 12-434, 2 K.]¹⁹¹:

Περὶ τῶν ἐν τῷ Κλεοπάτρας Κοσμητικῶ γεγραμμένων. καὶ τὰ γεγραμμένα κατὰ τὸ Κλεοπάτρας Κοσμητικὸν αὐτοῖς ὀνόμασιν οὕτως ἔχει·

πρὸς τὸ τρίχας γεννήσαι ἐν τῇ κεφαλῇ. καλάμων ἀπαλῶν τὰς ρίζας κόψας χύλισον καὶ μνίας ἐν πολταρίῳ φρύξας μίξον, καὶ στέαρ ἄρκειον καὶ ἔλαιον κέδρινον καθ' ἐν τρίχας καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ μίξας δὸς καταχρίεσθαι· ἵνα δὲ τὴν ὀσμὴν ἀπαμβλύνης, μίξον οἶνον ἢ γλυκὺ.

ἄλλο, γεγραμμένον οὐ μετὰ πολλὰ τοῦ πρόσθεν, ὧδέ πως κατὰ λέξιν·

πρὸς τριχοφυίαν. λινόσπερμα ξηρὸν κατάκαυσον σὺν τῇ λινοκαλάμῃ καὶ τρίχας σὺν ἐλαίῳ σησαμίνῳ κατάχριε.

ἄλλο κατωτέρω γεγραμμένον ὡδί πως·

πρὸς τρίχας ρεούσας. γῆν κιμωλίαν ἀδροτάτην βρέξον οἶνῳ αὐστηρῷ καὶ μῶρων χυλῷ τοσοῦτῳ ὅσον συμπιεῖν μόνον, καὶ πρόσβαλλε ὡς λειοτάτου ὑοσκυάμου ὀξύβαφον, εἶτα ἀναπλάσας τροχίσκους καὶ ξηράνας ἐν σκιᾷ ἀπόθου εἰς ἀγγεῖον κεραμεοῦν καινόν.

191. Βλ. ἐπίσης Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5, ὑποσημ. 10, καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 201. Πρβ. Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128. Γερμανικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Lüiring, *Über die medic. Kenntnisse*, σσ. 126-127.

ἐπὶ δὲ τῆς χρήσεως διεις ὕδατι καταχρίεσθαι κέλευε. εἶτα, ὅταν ξηρανθῆ, ἐκκλυζέσθω δι' ἡμερῶν ε'. τὸ αὐτὸ ποιεῖ. ἔτι δὲ ποιεῖ καὶ πρὸς τὰ ἐν τῷ προσώπῳ καὶ τραχήλῳ λειχηνώδη.

ἄλλη [sc. δύναμις?] αὔξουσα ταχέως καὶ δασύνουσα καὶ μελαίνουσα. λάδανον λέανον μετ' ἐλαίου καὶ γλυκέος οἴνου καὶ ποιήσας <εἰς μέλιτος>¹⁹² πάχος τοῦτο κατάχριε προσηζάμενος.

καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν ἕτερον γέγραπται φάρμακον κατὰ λέξιν οὕτως.

πρὸς ῥύσιν τριχῶν τὴν χωρὶς νόσου γιγνομένην. κράμβην ξηρὰν λείαν μεθ' ὕδατος κατὰπλασσε ἢ λωτοῦ ῥίζαν ὁμοίως.

Σχετικὰ μὲ τὰ ὅσα εἶναι γραμμένα στὸ Κοσμητικὸν τῆς Κλεοπάτρας. Καὶ αὐτὰ πού εἶναι γραμμένα στὸ Κοσμητικὸν τῆς Κλεοπάτρας ἔχουν ὡς ἐξῆς αὐτολεξεί·

Πιὰ νὰ φυτρώσουν τρίχες στὸ κεφάλι. Ἀφοῦ κόψεις τις ρίζες μαλακῶν καλαμιῶν, βγάλε τὸ ἐκχύλισμά τους, καὶ ἀφοῦ ψήσεις μύγες σὲ ἓνα δοχεῖο, ἀνάμιξέ τις. Καὶ ἀφοῦ ἀναμίξεις λίπος ἀρκούδας καὶ κέδρινο λάδι, καί (στὴ συνέχεια) ἀφοῦ τὰ ἀναμίξεις ὅλα μαζί, δώσε το [sc. τὸ φάρμακο] νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς κατάχρισμα. Πιὰ νὰ ἐλαττώσεις ὁμως τὴ μυρωδιά του, ἀνάμιξέ το μὲ κρασί ἢ μὲ μούστο.

Ἄλλο, γραμμένο ὄχι πολὺ παρακάτω ἀπὸ τὸ προηγούμενο, τὸ ὁποῖο αὐτολεξεί ἔχει περίπου ὡς ἐξῆς¹⁹³.

Πιὰ νὰ φυτρώσουν τρίχες. Κάψε ξερὸ σπόρο λιναριοῦ μαζί μὲ τὸ καλάμι τοῦ λιναριοῦ καὶ ἀφοῦ τὰ κονιορτοποιήσεις ἀναμιγνύοντας σησαμέλαιο, ἐπάλειφε (τὸ κεφάλι).

Ἄλλο πού εἶναι γραμμένο παρακάτω περίπου ὡς ἐξῆς¹⁹⁴.

Πιὰ τις τρίχες πού πέφτουν. Γῆ κιμωλία πάρα πολὺ σκληρὴ κατὰβρεξέ την μὲ κρασί στυφὸ καὶ μὲ χυλὸ μούρων τόσο μόνον ὅσο μπορεῖ νὰ ἀπορροφήσει καὶ πρόσθεσε ἓνα ὀξύβαφο ὑοσκύαμο ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερα πολτοποιημένον¹⁹⁵. Στὴ συνέχεια, ἀφοῦ πλάσσεις τροχίσκους καὶ τοὺς στεγνώσεις στὴ σκιά, τοποθέτησέ τους σὲ ἓνα καινούριο κεραμικὸ ἀγγεῖο. Ὅταν πρόκειται νὰ τοὺς χρησιμοποιήσεις, ἀφοῦ τοὺς διαλύσεις μὲ νερό, δώσε ἐντολὴ νὰ ἐπαλείφεται (τὸ κεφάλι). Ὑστερα ὅταν στεγνώσει (τὸ κατάχρισμα), ἄς ξεπλυθεῖ. Κάνε τὸ ἴδιο γιὰ πέντε ἡμέρες. Ἐπίσης (τὸ φάρμακο αὐτό) εἶναι ἀποτελεσματικὸ καὶ γιὰ τις λειχήνες τοῦ προσώπου καὶ τοῦ τραχήλου.

Ἄλλο φάρμακο πού αὐξάνει γρήγορα, κάνει πυκνὸς καὶ μαυρίζει (τις τρίχες). Ἀνακάτεψε λάδανον μὲ λάδι καὶ γλυκὸ κρασί καί, ὅταν τὸ κάνεις παχύρρευστο ὅπως τὸ μέλι, ἐπάλειφε (τὸ κεφάλι), ἀφοῦ προηγουμένως τὸ καθαρῖσεις.

Καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγα [sc. φάρμακα τὰ ὁποῖα ὁ Κρίτων παραλείπει] ὑπάρχει ἓνα ἄλλο φάρμακο, γραμμένο αὐτολεξεί ὡς ἐξῆς¹⁹⁶.

Πιὰ πτώση τριχῶν πού συμβαίνει χωρὶς (νὰ ὑπάρχει) κάποιο νόσημα. Ἀφοῦ πολτοποιήσεις μὲ νερὸ ξερὸ λάχανο, βάλτο ὡς κατὰπλασμα, ἢ ρίζα λωτοῦ κατὰ παρόμοιο τρόπο.

192. Addidi coll. transl. lat.: «ac ad mellis crassitiam redactam ...».

193. Προσθήκη-διευκρίνιση τοῦ Κρίτωνα.

194. Προσθήκη-διευκρίνιση τοῦ Κρίτωνα.

195. Προφανῶς μὲ τὴν ἔκφραση ὡς *λειστάτου ὑοσκυάμου ὀξύβαφον* ἐννοεῖ ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερα πολτοποιημένο ὑοσκύαμο (φυτὸ), τόσο ὥστε νὰ εἶναι σὲ ρευστὴ κατάσταση, ἀφοῦ τὸ *ὀξύβαφον* ἦταν μέτρο ὄγκου ὑγρῶν. Βλ. ὁμως παρακάτω, ἀπ. 6b, ὅπου σὲ φάρμακο τῆς Κλεοπάτρας γιὰ τις τρίχες πού πέφτουν τὸ ἀντίστοιχο συστατικὸ εἶναι σπέρμα ὑοσκυάμου (*ὑοσκυάμου σπέρματος λειστάτου*).

196. Προσθήκη-διευκρίνιση τοῦ Κρίτωνα.

Και τὰ γεγραμμένα κατὰ τὸ Κλεοπάτρας Κοσμητικὸν αὐτοῖς ὀνόμασιν οὕτως ἔχει
Βλ. τὴ σχετικὴ παρατήρηση παραπάνω, σ. 435 (σχόλιο: πάντα συνήθροισεν ὁ Κρίτων).

καλάμων ἀπαλῶν τὰς ρίζας

Γιὰ τὸν κάλαμον βλ. παραπάνω, σ. 439.

μυίας

Γιὰ τὶς μύγες ὡς συστατικὸ φαρμάκων βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 1 [XII 419, 9 K.]· αὐτόθι [XII 420, 8-9 K.]· ὁ.π. 4, 8 [XII 793, 13 K.], κ.ἄ.

πολταρίω

Τὸ οὖσ. αὐτὸ σημαίνει εἴτε τὸν πολτό, βλ. π.χ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 92 [I 172, 10-12 Wellm.]: *ἀθήρα ... ἔστι δὲ ῥόφημα ὡσπερ πολτάριον ὑγρὸν παιδίοις ἀρμόζον*, καὶ Παῦλ. Αἰγίν., Ἐπιτ. ἰατρ. 7, 3 [CMG IX/2, σ. 188, 13-14]: *Ἀθήρα πολτάριον ἔστι ῥοφηματώδες ἐκ τῆς ἀληλεσμένης ζειᾶς ἢ ἀπὸ σίτου σκευαζόμενον παιδίοις ἀρμόζον· ποιεῖ δὲ καὶ εἰς κατάπλασμα*, εἴτε κάποιου εἶδους δοχεῖο, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ στὴ φωτιά, βλ. π.χ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 9, 4 [XIII 280, 11-12 K.]: *βαλῶν εἰς πολτάριον καινόν, ἔψε ἕως λειφθῆ τὸ τρίτον* (λατ. μετάφρ.: «coniicito in vasculum ponum ...»), καὶ [Γαλην.], Π. εὐπορ. 2, 6 [XIV 422, 5-7 K.]: *πορφύρας ἢ κήρυκας βαλῶν*¹⁹⁷ *εἰς πολταρίδιον δὸς εἰς κάμινον ὀπτηθῆναι καὶ λειάνας μετὰ μέλιτος χρῶ*. Προφανῶς στὸ παραπάνω κείμενο τοῦ Κοσμητικῆ τοῦ πολτάριον πρέπει νὰ μεταφρασθεῖ ὡς δοχεῖο.

στέαρ ἄρκτειον

Βλ. τὸ σχετικὸ σχόλιο στὸ προηγούμενο ἀπόσπασμα (σ. 441).

ἐλαιον κέδρινον

Τὸ λάδι αὐτὸ παρασκευάζεται ἀπὸ τὴν *κεδρίαν*, δηλ. τὴ ρητίνη τοῦ κέδρου· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 77 [I 77, 16-23 Wellm.].

Γιὰ τὸν κέδρο καὶ τὴ φαρμακευτικὴ χρῆση του (γενικά) βλ. Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 337-338, λ. Ceder (Cedrus libanotica)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 70, λ. Juniperus Oxycedrus (στὶς σσ. 70-71 κ.ἄ. εἶδη)· Spencer, Celsus, τ. 2, σ. xxv, λ. Cedrus (Juniper communis)· André, *Les noms de plantes*, σ. 54, λ. cedrus καὶ cedris, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 198, λ. *κεδρία*, καὶ σσ. 198-199, λ. *κέδρινος*, *κεδρίς* καὶ *κέδρος*.

λινόσπερμα σὺν τῇ λινοκαλάμῃ

Λινόσπερμα καὶ *λινόσπερμον* εἶναι ὁ σπόρος τοῦ λιναριοῦ, ἐνῶ *λινοκαλάμη* εἶναι ὁ κορμὸς τοῦ φυτοῦ (ἢ καλαμιά)· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 103 [I 177, 5-17 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 411-413, λ. *Linum usitatissimum*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 339, λ. Flachs (Linum usitatissimum)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 615-621, λ. *Λίνον*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 342, λ. *Linum usitatissimum* (σσ. 341-342: *Linaceae*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 147, λ. *linum*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 224, λ. *λινοκαλάμη*, *λινόσπερμα* καὶ *λινόσπερμον*.

ἐλαίω σήσαμίνω

Πρόκειται γιὰ τὸ λάδι τοῦ σουσαμιοῦ, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ Διοσκουρίδης σημειώνει ἀπλῶς ὅτι παρασκευάζεται ὅπως τὰ *προειρημένα*, δηλ. τὸ ἀμυγδάλινον, τὸ βαλάνινον κτλ., καὶ ὅτι ἔχει ιδιότητες παρόμοιες μὲ ἐκεῖνες τοῦ βαλανίνου· βλ. Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 34 [I 38, 13-15 Wellm.].

Σχετικὰ μὲ τὸ φυτὸ *σήσαμον*, τὴ φαρμακολογικὴ χρῆση του καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία βλ. παραπάνω, σ. 180. Βλ. ἀκόμη Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 99 [I 174, 15-16 Wellm.], ὅπου σημειώνεται ὅτι *γίνεται δὲ καὶ ἐλαιον ἐξ αὐτοῦ, ὃ οἱ ἐν Αἰγύπτῳ χρῶνται*, χωρὶς ὅμως εἰδικότερη ἀναφορὰ στὴ χρῆση του αὐτῆ (πρβ. καὶ τὴν

197. *βαλῶν correxi coll. transl. lat.* (: «in ollulam conjice»): *λαβῶν ed.*

άποψη του Lüring για την ανατολίτικη, και πιθανότατα αιγυπτιακή, προέλευση των *κοσμητικῶν φαρμάκων* της Κλεοπάτρας, παραπάνω, σ. 431, ύποσημ. 174).

γῆν Κιμωλίαν

Ἡ *Κιμωλία* γῆ εἶναι λευκὸ ἀργιλώδες χῶμα ἀπὸ τὴν Κίμωλο· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 156 [III 105, 13-21 Wellm.].

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 203, λ. *Κιμωλία*, ἦ.

μόρων χυλῶ

Πὰ τὰ *μόρα*, δηλ. τὸν καρπὸ τοῦ δένδρου ποῦ λέγεται *μορέα* ἢ *συκάμινον*, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 126 [I 115, 8-116, 7 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 670-676, λ. *Μορέα*: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 171-172, λ. *Morus* (διάφορα εἶδη *μόρων* ἀπαντῶνται 1200 περίπου εἶδη (*Moraceae*): βλ. καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρηση τοῦ Dragendorff): Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. lvi-lvii, λ. *Sycaminus* (1: *Morus nigra*): André, *Les noms de plantes*, σ. 164, λ. *morum* καὶ *morus arbor*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 239, λ. *μορέα*, ἢ (*μόρον*) [*Morus nigra*].

ύοσκάμιον

Πὰ τὸν *ύοσκάμιον* βλ. παραπάνω, σ. 398.

όξύβαφον

Πὰ τὸ *όξύβαφον* βλ. παραπάνω, σ. 180.

τὰ ἐν προσώπῳ καὶ τραχήλῳ λειχηνώδη

Βλ. [Γαλην.], *Όρ. ἰατρ.* 297 [XIX 428, 7-8 K.]: *Λειχίν ἐστι τραχύτης ἐπιφανείας μετὰ πολλοῦ κνημοῦ*: [Γαλην.], *Εἰσαγ. ἠ Ἰατρ.* 13 [XIV 757, 18-758, 8 K.]: Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 3 [XII 824, 3-9 K.]: αὐτόθι [XII 830, 7-846, 15 K.]: Όρειβ., *Ἰατρ. συν. ἐκλ.* 77, 2-5 [CMG VI/2/2, σ. 250, 10-22]: Άέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 8, 16 [CMG VIII/1, σσ. 422, 6-428, 21]: Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 4, 3 [CMG IX/1, σσ. 323, 15-324, 20], κ.ά.

λάδανον

Τὸ λάδανον παραγόταν ἀπὸ ἓνα εἶδος τοῦ φυτοῦ *κίσθος* (*λήδον*), τὸ ὁποῖο ταυτίζεται μὲ τὸν Κρητικὸν Κίστον (κν. «λαδανιά», «λουβιδιά»): γὰ τὸν κίσθο καὶ τὰ εἶδη του βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 97 [I 87, 1-88, 12 Wellm.]. Πὰ τὸν τρόπο παρασκευῆς τοῦ λάδανου βλ. αὐτόθι [I 88, 12-21 Wellm.], ἐνῶ γὰ τὴ δράση του κατὰ τῆς πτώσεως τῶν τριχῶν βλ. αὐτόθι [I 88, 23-24 Wellm.]: *Ἰσθσι δὲ τὰς ρεούσας τρίχας μίγνεν οἴνω καὶ σμύρνη καὶ μυρσινίνῳ ἔλαιῳ.*

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 512-513, λ. *Κίστος*: Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxviii, λ. *Ladanum*: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 446-447, λ. *Cistus* (διάφορα εἶδη κίσθου: *Cistaceae*), ὅπου σημειώνεται ὅτι τὸ λάδανον παράγεται ἀπὸ τὸ εἶδος *Cistus hypocistis*, ἐνῶ ὁ *κίσθος* τοῦ Διοσκουρίδη ταυτίζεται μὲ τὸν *Cistus monspeliensis*: André, *Les noms de plantes*, σ. 68, λ. *cisthos*, καὶ σ. 137, λ. *ladanum*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 204, λ. *κίστος*, καὶ σσ. 220-221, λ. *λήδανον* (λάδανον).

κράμβην

Πρόκειται γὰ τὸ λάχανο, γὰ τὸ ὁποῖο βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 120 [I 193, 1-194, 11 Wellm.], καὶ εἰδικότερα αὐτόθι [I 194, 1-2 Wellm.]: *Ἰσχει δὲ καὶ ῥύσιν τῶν ἐν κεφαλῇ τριχῶν.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 343, λ. *Kohl* (*Brassica oleracea*): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 547-551, λ. *Κράμβη*: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 254, λ. *Brassica oleracea* (στis σσ. 254-257 διάφορα εἶδη κράμβης): André, *Les noms de plantes*, σσ. 37-38, λ. *brassica*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 210, λ. *κράμβη* (*Brassica cretica*).

λωτοῦ ῥίζαν

Ό *λωτός* ποῦ μνημονεύεται ἐδῶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ ὁμώνυμο δένδρο, ἀλλὰ πρόκειται γὰ πῶδες φυτὸ (ἴσως τὸ ὀνομαζόμενο ἀγριοτριφύλλι) ποῦ χρησιμοποιεῖται ὡς τροφή τῶν ζῶων. Ό

Διοσκουρίδης μνημονεύει τὸν λωτὸ αὐτὸν μὲ τὴν ἐναλλακτικὴ ὀνομασίαν *τρίφυλλον* (λωτός ... ὃν ἔνιοι *τρίφυλλον* καλοῦσι)· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 110 [II 263, 5-8 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 342, λ. Hornklee (Lotus sativus)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 630-631, λ. Λωτός· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 314, λ. *Trifolium fragiferum* (στὴν ἴδια σελ. κ.ἄ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σσ. 147-148, λ. lotos [-us], καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 227, λ. λωτός (*Trifolium fragiferum*), καὶ σ. 314, λ. *τρίφυλλος* (καὶ *τρίφύλλιον*).

6b. Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 6, 56 [CMG VIII/2, σ. 205, 1-9]:

(πρόκειται γιὰ τὸ κεφάλαιο *Περὶ ῥεουσῶν τριχῶν*)

*Κλεοπάτρα δέ φησί· πρὸς τὰς ῥεούσας τρίχας· χρῶ τούτῳ· γῆν κιμωλίαν ἀδρό-
τάτην βρέξον οἴνω αὐστηρῶ καὶ μόρων χυλῶ τοσοῦτον ὅσον συμπιεῖν μόνον καὶ πρόσβα-
λε ὑοσκυάμου σπέρματος λειοτάτου τὸ ἀρκοῦν καὶ συλλεάνας ἀνάπλασε τροχίσκον καὶ
ξηράνας ἐν σκιᾷ ἀπόθου εἰς ἀγγεῖον κεράμινον καινόν. ἐπὶ δὲ τῆς χρήσεως διεῖς ὕδατι
σμάσθαι κέλευε, εἶτα ὅταν ξηρανθῆ ἐκκλυέσθω. καὶ δι' ἡμερῶν ε' τὸ αὐτὸ ποιεῖ. χρῶ δὲ
αὐτῶ ἐπὶ τῶν θερμότερων κεφαλῶν. ποιεῖ καὶ πρὸς τὰ ἐν προσώπῳ καὶ τραχήλῳ λειχηνώδη.*

Ἡ Κλεοπάτρα λέει γιὰ τὶς τρίχες ποὺ πέφτουν· χρησιμοποίησε αὐτὸ (sc. τὸ ἀκό-
λουθο φάρμακο)· γῆ κιμωλία πάρα πολὺ σκληρὴ κατὰβρεξέ την μὲ κρασί στυφὸ καὶ μὲ
χυλὸ μούρων τόσο μόνο ὅσο μπορεῖ νὰ ἀπορροφήσει καὶ πρόσθεσε σπέρμα ὑοσκυάμου,
πάρα πολὺ καλὰ τριμμένο, ὅση ποσότητα εἶναι ἀρκετὴ, καὶ, ἀφοῦ τὰ ἀναμείξεις ὅλα μαζί,
πλάσσε τροχίσκο καί, ἀφοῦ τὸν στεγνώσεις στὴ σκιά, τοποθέτησέ τον σὲ ἕνα καινούριο
κεραμικὸ ἀγγεῖο. Ὅταν πρόκειται νὰ τὸν χρησιμοποιήσεις, ἀφοῦ τὸν διαλύσεις μὲ νερό,
δῶσε ἐντολὴ νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς καθαριστικὸ. Ὑστερα ὅταν στεγνώσει (τὸ καθαρι-
στικὸ)¹⁹⁸, ἄς ξεπλυθεῖ. Κάνε τὸ ἴδιο γιὰ πέντε ἡμέρες. Τὸ φάρμακο νὰ τὸ χρησιμοποιεῖς στὰ
κεφάλια ποὺ εἶναι θερμότερα. Εἶναι ἀποτελεσματικὸ καὶ γιὰ τὶς λειχῆνες τοῦ προσώπου
καὶ τοῦ τραχήλου.

Γιὰ τὰ ὑλικά ποὺ ἀποτελοῦν τὰ συστατικά τοῦ φαρμάκου καθὼς καὶ γιὰ τὰ νοσήματα στὰ
ὁποῖα ἐνδείκνυται βλ. παραπάνω, στὸ ἀπ. 6a.

χρῶ δὲ αὐτῶ ἐπὶ τῶν θερμότερων κεφαλῶν

Δηλ. στὰ κεφάλια ποὺ ἡ κράση τους εἶναι περισσότερο θερμὴ ἀπὸ τὸ φυσιολογικὸ. Ἐπι-
σημαίνω ὅτι μία ἀπὸ τὶς αἰτίες τῆς *φαλακρώσεως* εἶναι καὶ ἡ αὐξημένη θερμότητα τοῦ κεφαλιοῦ·
σχετικὰ βλ. στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 1 («Ἀθρύτιος ὁ Θάσιος»), σσ. 139-140. Πιθανότατα αὐτὴ ἡ τε-
λευταία παρατήρηση προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Ἀέτιο. Πρβ. καὶ Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 6, 61 [CMG
VIII/2, σ. 209, 13-14]: *ἐπὶ δὲ τῶν εὐψυκτον ἐχόντων τὴν κεφαλὴν.*

7. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 8 [XII 492, 6-493, 12 K.]¹⁹⁹:

Περὶ τῶν ὑπὸ Κλεοπάτρας γεγραμμένων πρὸς ἀχῶρας ἐν τῷ Κοσμητικῷ. καὶ τὰ τῆ

198. Δηλ. ὅταν τὸ καθαριστικὸ στεγνώσει πάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ κεφαλιοῦ, ὅπου ἔχει ἐπιχρισθεῖ.

199. Βλ. ἐπίσης Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5, ὑπόσημ. 10, καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 201, ὑπόσημ.
4. Πρβ. καὶ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128. Γερμανικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Lüding, *Über die medic.
Kenntnisse*, σσ. 128-129.

Κλεοπάτρα πρὸς ἀχώρας γεγραμμένα ἐφεξῆς εἰρήσεται κατὰ τὴν ἐκείνης αὐτῆς λέξιν Πρὸς ἀχώρας.

τήλει λεπτή ἐφθῆ, μέλανος τεύτλου χυλῶ βεβρεγμένη, ἐκκλυζέσθω ἢ κεφαλή, ἢ τεύτλου ἀφεψήματι ἢ γῆ κιμωλία βεβρεγμένη. τούτοις ἐκκλυσασμένη, καταχρίεσθω μυρσίνη λεία μετ' οἰνελαιίου, ἄνωθεν δὲ ἐπιτιθέσθω φύλλα τεύτλου.

ἄλλο πρὸς τοὺς λίαν ἐλκώδεις [sc. ἀχώρας]. ψιμμυθίου πεφρυγμένου δραχμᾶς β', λιβάνου δραχμᾶς β', θείου δραχμῆν α', λεία ποιήσας μετ' ἐλαιίου κατάχριε.

ἄλλο καὶ πρὸς πίτυρα ποιοῦν. νίτρου, χαλκάνθου ἀνά δραχμῆν α' λειώσας ἔλαιον κατάχριε καὶ ἔγχριε.

ἄλλο πρὸς ἀχώρας. σμύρναν καὶ μυρσίνης λευκῆς χλωρὰ φύλλα λεία ἐν οἴνῳ λειώσας κατάχριε·

ἢ γῆ κιμωλία φωσθείση σὺν οἴνῳ μέλανι κατάχριε·

ἢ ψιμμυθίου καὶ μολυβδαίνης ἴσον ἐκάστου, σὺν μυρσίνῳ λειώσας κατάχριε·

ἢ θείου ἀπύρου δραχμᾶς στ', λιβάνου ἄρρενος δραχμῆν α', στυπτηρίας σχιστῆς, σταφίδος ἀγρίας, εὐζώμου, νίτρου ἀφροῦ ἀνά δραχμῆν α', χαλκάνθους δραχμῆν α', πηγάνου κλωνία τρία, λειώσας, ὄξος βάλε σύμμετρον καὶ δάφνινον ἔλαιον ἢ μύρσινον ἢ κρόκινον ἢ παλαιὸν ἔλαιον καὶ ποιήσας λιπαρὰν κατάχριε, προαποσμήξας τῷ σμήγματι τούτῳ.

σμήγμα. ὑσσώπου χοίνικα α', θέρμων χοίνικας β', πτισάνης χοίνικα α', ἐρεγμοῦ χοίνικα α', σίκου ἀγρίου ρίζης δραχμᾶς δ', ταῦτα λειώσας μίξον καὶ δίδου σμήχεσθαι.

τὸ δ' αὐτὸ ποιεῖ καὶ πρὸς λέπραν καὶ πρὸς ἰόνθους.

Σχετικὰ μὲ τὰ ὅσα ἔχουν γραφεῖ ἀπὸ τὴν Κλεοπάτρα στὸ Κοσμητικὸν γιὰ τοὺς ἀχώρες. Καὶ ὅσα ἔχουν γραφεῖ γιὰ τοὺς ἀχώρες ἀπὸ τὴν Κλεοπάτρα θὰ εἰπωθοῦν²⁰⁰ στὴ συνέχεια ἐπακριβῶς μὲ τὴ φρασεολογία τῆς. Κατὰ τῶν ἀχώρων.

Νὰ πλύνεται τὸ κεφάλι μὲ βρασμένη λεπτὴ τήλη, ἢ ὁποῖα ἔχει μουσκευτεῖ μὲ χυλὸ μαύρου τεύτλου· ἢ μὲ ἀφέψημα τεύτλου ἢ μὲ μουσκεμένη κιμωλία γῆ· ἀφοῦ πλυθεῖ μὲ αὐτὰ (τὸ κεφάλι), νὰ ἐπαλείφεται μὲ μυρσίνη ποῦ ἔχει πολτοποιηθεῖ μὲ οἰνέλαιο, καὶ νὰ τοποθετοῦνται ἀπὸ πάνω φύλλα τεύτλου.

Ἄλλο γιὰ τοὺς ἀχώρες ποῦ ἔχουν πολλὰ ἔλκη. Δύο δραχμῆς ψημένο ψιμμύθιο, δύο δραχμῆς λιβάνι, μία δραχμὴ θεῖο, ἀφοῦ τὰ πολτοποιήσεις μὲ λάδι, ἐπάλειφε (τοὺς ἀχώρες).

Ἄλλο ποῦ δρᾶ καὶ κατὰ τῆς πιτυρίδας. Ἀφοῦ κονιορτοποιήσεις νίτρο καὶ χάλκανθο, μία δραχμὴ ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα, ἄλειφε (πρῶτα τοὺς ἀχώρες) μὲ λάδι καὶ (ἔπειτα) ἐπάλειφέ (τοὺς μὲ τὸ φάρμακο)²⁰¹.

Ἄλλο γιὰ τοὺς ἀχώρες. Ἀφοῦ πολτοποιήσεις μέσα σὲ κρασί σμύρνα καὶ φρέσκα φύλλα λευκῆς μυρσίνης, ἐπάλειφε (τοὺς ἀχώρες)·

ἢ μὲ ψημένη κιμωλία γῆ καὶ μὲ μαῦρο κρασί ἐπάλειφε (τοὺς ἀχώρες)·

ἢ, ἀφοῦ πολτοποιήσεις μὲ λάδι ἀπὸ μυρσίνη ἴση ποσότητα ψιμμύθιο καὶ μολύβδαινα, ἐπάλειφε (τοὺς ἀχώρες)·

ἢ ἕξι δραχμῆς ἄψητο θεῖο, μία δραχμὴ ἄρσενικό λιβάνι, στυπτηρία σχιστή, ἄγρια σταφίδα, εὐζώμο, ἀφρόνιτρο, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα μία δραχμὴ, μία δραχμὴ χάλκανθο, τρία

200. Δηλ. θὰ γραφοῦν.

201. Βλ. καὶ τὴ γερμ. μετάφρ. τοῦ Lüding, *Über die medic. Kenntnisse*, σ. 128.

κλωνάρια πήγανο, ἀφοῦ τὰ πολτοποιήσεις, βάλε ὅσο ξύδι ἀπαιτεῖται καί (ὁμοίως) λάδι δάφνινο ἢ ἀπὸ μυρσίνη ἢ ἀπὸ κρόκο ἢ παλαιὸ λάδι καί, ἀφοῦ τὸ κάνεις λιπαρό (sc. τὸ μίγμα), ἐπάλειφε (τὸ κεφάλι), ἀφοῦ προηγουμένως τὸ καθαρίσεις μὲ τὸ ἀκόλουθο «καθαριστικό».

«Καθαριστικό». Ἐναν χοίνικα ὕσσωπο, δύο χοίνικες θέρμους, ἕναν χοίνικα πτισάνη, ἕναν χοίνικα τεμαχισμένα κουκιά, τέσσερις δραχμὲς ρίζα πικραγουριάς. Αὐτὰ ἀφοῦ τὰ πολτοποιήσεις (τὸ κάθε ἕνα χωριστά;), ἀνάμιξέ τα καὶ δώσε τα νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς καθαριστικό.

Τὸ ἴδιο (φάρμακο) εἶναι ἀποτελεσματικὸ καὶ κατὰ τῆς λέπρας καὶ τῶν ἰόνθων²⁰².

ἀχώρας

Ἀχώρ ὀνομάζεται ἔν τι τῶν ἐν τῷ δέρματι τῆς κεφαλῆς γιγνομένων παθῶν, ... ἐκ μὲν τοῦ γένους τῶν παρὰ φύσιν ὄγκων ὑπάρχων, ἰδίας δὲ ἐξαιρέτου προσηγορίας τυχῶν, ἐπὶ τῇ τῶν συμπτωμάτων ἰδιότητι λεπτοῖς γὰρ πάνυ τρήμασι κατατιτράται, νοτίδα λεπτήν ἔχουσιν ὑγρότητος ἀτρέμα γλίσχρου, βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ κ. τόπ. 1, 8 [XII 463, 15-464, 3 K.] (στὶς σσ. 463, 1-496, 5 K. καταγράφονται ποικίλα φάρμακα γιὰ τὴ νόσο αὐτή). Βλ. ἀκόμη Ὀρειβ., Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ. 4, 12 [CMG VI/3, σσ. 443, 22-444, 17] (Περὶ ἀχώρων καὶ κηρίων)· Ἀλέξ. Τραλλ., Θεραπ. 1, 8 [I 463, 1-24 Puschm.]· Ἀέτ., Λογ. ἰατρ. 6, 68 [CMG VIII/2, σσ. 216, 17-220, 7], κ.ά.· Παῦλ. Αἰγιν., Ἐπιτ. ἰατρ. 3, 3 [CMG IX/1, σσ. 135, 19-136, 17], κ.ά.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 88, λ. ἀχώρ.

Καὶ τὰ τῇ Κλεοπάτρᾳ πρὸς ἀχώρας γεγραμμένα ἐφεξῆς εἰρήσεται κατὰ τὴν ἐκείνης αὐτῆς λέξιν Βλ. τὴ σχετικὴ παρατήρηση, παραπάνω, σ. 435 (σχόλιο: πάντα συνήθροισεν ὁ Κρίτων).

τῆλει

Πὰ τὴν τῆλη (κν. μοσχοσίταρο) καὶ τὸ ἄλευρο ποῦ παρασκευάζεται ἀπὸ αὐτὴν βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 102 [I 176, 9-177, 4 Wellm.].· ἐιδικότερα βλ. αὐτόθι [I 176, 15-16 Wellm.]: σμήχει δὲ καὶ τρίχας καὶ πίτυρα καὶ ἀχώρας τὸ ἀπόθλιμμα ἐψηθείσης αὐτῆς [sc. τῆς τῆλεως] ἐν ὕδατι.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 965-966, λ. Τριγωνίσκος (Trigonella)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 316, λ. Trigonella Foenum graecum· André, *Les noms de plantes*, σ. 256, λ. telis, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 311, λ. τῆλις (Trigonella Foenum-graecum).

μέλανος τεύτλου χυλῶ

Πὰ τὸ τεύτλον (ἢ σεύτλον), μέλαν καὶ λευκόν, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 2, 123 [I 195, 8-196, 2 Wellm.], ὅπου ὅμως δὲν καταγράφει χρῆση του γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀχώρων (ἀλλὰ μόνον γιὰ τὴν πιτυρίαση καὶ τὴν ἄλωπεκία).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 346, λ. Mangold (Beta vulgaris)· Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 957-960, λ. Τεύτλον τὸ κοινόν· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 196, λ. Beta vulgaris (στὴν ἴδια σελ. κ.ά. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σσ. 35-36, λ. beta, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 311, λ. τεύτλον (Beta maritima).

γῆ Κιμωλία

Πὰ τὴν Κιμωλίαν γῆν βλ. παραπάνω, σ. 444.

μυρσίνη λεία

Πρόκειται γιὰ τὸ φυτὸ ποῦ σήμερα ὀνομάζεται μυρτιά· γιὰ τὰ δύο εἶδη τῆς (λευκὸν καὶ μέλαν) καθὼς καὶ γιὰ τὴν φαρμακευτικὴ δράση τῆς βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 112 [I 105, 5-106, 20

202. Ἡ ἐπισημάνση αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται ἀποκλειστικά στὸ σμήγμα ἀλλὰ στὴ δράση τοῦ ἀμέσως προηγούμενου φαρμάκου.

Wellm.]· ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ φυτοῦ ἢ ἀπὸ τὰ ἐκχυλίσματά τους γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀχώρων ὁ Διοσκουρίδης μνημονεύει μόνον τὸν οἶνον ποῦ παρασκευάζεται ἀπὸ τὸν καρπὸ τῆς μυρσίνης, βλ. αὐτόθι [I 105, 16-22 Wellm.]: *καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς [sc. τῆς μυρσίνης] δὲ γινόμενος οἶνος ἐκθλιβέντος τοῦ καρποῦ καὶ ἐπὶ ποσὸν ἀφεψηθέντος ... σμήχει δὲ καὶ πίτυρα καὶ ἀχώρας καὶ ἐξανθήματα τρίχας τε βεούσας ἐπέχει.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 349, λ. Murthe (Murthus communis)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 687-689, λ. Μύρτος· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 468-469, λ. Myrtus communis (στὶς σσ. 468-469 κ.ἄ. εἶδη μυρσίνης)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xliii, λ. Myrtus· André, *Les noms de plantes*, σ. 165, λ. murtus, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 241, λ. *μυρσίνη = μυρρίνη* (Murtus communis).

μετ' οἶνελαίου

Πρόκειται γιὰ μῆγμα οἴνου καὶ ἐλαίου, γιὰ τὸ ὁποῖο ὅμως ὁ Διοσκουρίδης δὲν κάνει λόγο, ὅπως γιὰ ἄλλα ἀνάλογα (π.χ. τὸ *μελίκρατον*, τὸ *οἰνόμελι*). Σημειῶν ἀκόμη ὅτι, ἐνῶ τὸ *οἶνελαίον* μνημονεύεται συχνὰ ἀπὸ γιατροὺς, στὰ σωζόμενα ἱατρικὰ κείμενα δὲν ἐντοπίζονται ὑποδείξεις γιὰ τὴν ἀναλογία τῶν δύο συστατικῶν του· προφανῶς ὅμως γιὰ τὴ σκευασία τοῦ *οἶνελαίου* τηροῦνταν κάποιες ἀναλογίες τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαίου, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο χωρίο, [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 3 [XIV 507, 14 K.]: *ἀλλὰ τὴν σκευασίαν τοῦ οἶνελαίου ἀκριβῶς σκευάσας.*

ψιμμυθίου

Γιὰ τὸ ψιμμύθιον βλ. παραπάνω, σ. 231.

λίβανου

Γιὰ τὸ φυτὸ *λίβανος* (ἢ *λιβανωτός*) βλ. παραπάνω, σ. 416. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 179 (γιὰ τὴν *αἰθάλη*). Εἰδικότερα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 68 [I 62, 15-16 Wellm.]: *ἀχώρας δὲ σὺν νίτρῳ σῶμενος ἰᾶται [sc. ὁ λίβανος].*

θείου

Γιὰ τὸ *θεῖον* γενικὰ βλ. παραπάνω, σ. 178· γιὰ τὸ *ἄπυρον* βλ. παρακάτω, σ. 449.

δραχμᾶς

Γιὰ τὴν *δραχμὴν* βλ. παραπάνω, σ. 215.

πρὸς πίτυρα

*Πιτύροις ὅμοια ἀπὸ τοῦ τῆς κεφαλῆς δέρματος ἀποπίπτει πολλακίς ἐνίοις κνωμένοις καὶ διὰ τοῦτο πιτυρίασιν ὀνομάζουσιν οἱ ἱατροὶ τὸ σύμπτωμα τοῦτο, γιγνόμενον ὑπὸ μοχθηρῶν ἰχώρων οὓς ἐκδαπανῆσαι σκοπὸς ἐστὶ τοῖς ἰωμένοις αὐτό· ἔτσι ὀρίζει ὁ Γαληνὸς τὴν πιτυρίασιν στὸ *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 6 [XII 459, 6-10 K.], καὶ στὴ συνέχεια καταγράφει σχετικὰ φάρμακα [XII 459, 10-463, 14 K.]. Βλ. ἀκόμη Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 4 [I 457, 15-459, 10 Puschm.]· Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 6, 66 [VIII/2, σσ. 213, 10-215, 23]· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 3 [CMG IX/1, σσ. 134, 15-135, 2], κ.ἄ.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 269, λ. *πιτυρίασις = πίτυρον*, καὶ *πίτυρον*.

νίτρον ἀφροῦ

Γιὰ τὸν *ἀφρόν νίτρον* ἢ *ἀφρόνιτρον* βλ. παραπάνω, σ. 178.

χαλκάνθου

Γιὰ τὸ *χαλκανθὲς* ἢ *χάλκανθον* βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 5, 98 [III 68, 9-69, 13 Wellm.]. Πρόκειται εἴτε γιὰ ἐρυθρὸ ὀξειδιο τοῦ χαλκοῦ (Spencer), εἴτε γιὰ θεϊκὸ χαλκό, κν. γαλαζόπετρα (Lüring).

Βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xvi-xvii, λ. Aes Cyprium, (4) Flos aeris ἢ Chalcanthus («red oxide of copper»), καὶ Lüring, *Über die medic. Kenntnisse*, σσ. 128 καὶ 129: «Kupfervitriol» (γερμ. μετάφρ. δύο χωρίων τοῦ ἐξεταζόμενου ἀποσπάσματος τῆς Κλεοπάτρας). Σφάλλει ὁ Durling, *Medical Terms*, σσ. 335-336, λ. *χαλκάνθη*, καὶ σ. 336, λ. *χάλκανθον*, ταυτίζοντάς το μὲ τὸ *χρυσάνθεμον = βούφθαλμον*.

σμύρναν

Για την *σμύρναν* βλ. παραπάνω, σ. 227.

μολυβδαίνης

Πρόκειται για μεταλλικό φάρμακο (πιθανόν θειούχος μόλυβδος). Βλ. και Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 5, 85 [III 56, 18-57, 10 Wellm.], όπου όμως η ιδιότητά του που σημειώνεται εκεί είναι αντίθετη με αυτή που απαιτείται για τη θεραπεία των αχώραων, βλ. αυτόθι [III 57, 9-10 Wellm.]: *ταῖς μέντοι σηκτικαῖς οὐχ ἀρμόζει δυνάμεσι.*

Βλ. και Durling, *Medical Terms*, σσ. 238-239, λ. *μολύβδαινα*.

σὺν μυρσίνῳ

Για την παρασκευή του μυρσινίνου ελαίου χρησιμοποιούνται τὰ ἀπαλὰ φύλλα τῆς μελαίνης *μυρσίνης ἀγρίας ἢ ἡμέρον*· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 1, 39 [I 40, 1-10 Wellm.]· ειδικότερα βλ. αυτόθι [I 11-12 Wellm.]: *δύναμις δὲ αὐτοῦ στυπτική, σκληρυντική· διὸ καὶ ποιεῖ μειγνύμενον ἀπουλωτικαῖς καὶ πρὸς πυρίκαυτα, ἀχῶρας, πίτυρα.* Για την *μυρσίνην* βλ. λίγο παραπάνω, σ. 447.

θείου ἀπύρου

Τὸ *θεῖον* (κ. θειάφι), εἴτε *ἄπυρον* εἴτε *πεπυρωμένον*, ἔχει εὐρεία ἰατρικὴ ἐφαρμογή (ἄριστον ἡγητέον τὸ *ἄπυρον*)· σχετικὰ βλ. παραπάνω, σ. 178.

λίβανου ἄρρενος

Ὁ Διοσκουρίδης δὲν κάνει λόγο γιὰ *ἄρρενα λίβανον*. Βλ. ὅμως σ. 448.

στυπτηρίας σχιστῆς

Για τὴ *σχιστὴν στυπτηρίαν* (κν. στύψη) βλ. παραπάνω, σ. 222.

σταφίδος ἀγρίας

Για τὴν *ἀγρίαν σταφίδαν* βλ. παραπάνω, σ. 225.

εὐζώμου

Πρόκειται για τὸ φυτό πὸν σήμερα ὀνομάζεται «ρόκα»· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 2, 140 [I 210, 5-14 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 382-383, λ. *Εὐζωμον τὸ ἡμερον*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxii, λ. *Eruca*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 257, λ. *Eruca sativa*· André, *Les noms de plantes*, σ. 97, λ. *eruca*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 170, λ. *εὐζωμον* (*Eruca sativa*).

πηγάνου

Για τὸ φυτό αὐτὸ, ἡ κοινὴ ὀνομασία τοῦ ὁποίου εἶναι «ἀπήγανος», βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 3, 45 [II 57, 1-59, 12 Wellm.], όπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ *ῥρειον καὶ ἄγριον* καὶ γιὰ τὸ *ἡμερον* πῆγανον· ειδικότερα βλ. αυτόθι [II 58, 17-59, 1 Wellm.]: *ὁ δὲ χυλὸς [sc. τοῦ πηγάνου] ... βοηθεῖ ... καὶ ἀχῶρας σὺν ὄξει καὶ ψιμυθίῳ καὶ ῥοδίνῳ καταχρισόμενος.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 354, λ. *Raute* (*Ruta graveolens*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 853, λ. *Ῥυτή*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. li, λ. *Ruta*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 351-352, λ. *Ruta graveolens* (στὴ σ. 352 κ.ἀ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σσ. 221-222, λ. *ruta*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 267, λ. *πήγανον* (*Ruta graveolens*).

δάφνινον ἔλαιον

Τὸ λάδι αὐτὸ παρασκευάζεται βασικὰ ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς δάφνης, τὶς *δάφνιδες*· σχετικὰ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 1, 40 [I 40, 15-41, 7 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Durling, *Medical Terms*, σ. 110, λ. *δάφνη* καὶ *δάφνινος, η, ον*. Γενικὰ γιὰ τὴ δάφνη καὶ τὶς ἰατρικὲς χρήσεις τῆς βλ. Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 406-407, λ. *Laurus nobilis*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 344, λ. *Lohrbeer* (*Laurus nobilis*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 239-241, λ. *Δάφνη*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 245, λ. *Laurus nobilis*, καὶ André, *Les noms de plantes*, σσ. 86-87, λ. *daphne*, καὶ σσ. 140-141, λ. *laurus*.

Wellm.]· από τὰ διάφορα μέρη τοῦ φυτοῦ ἢ ἀπὸ τὰ ἐκχυλίσματά τους γιὰ τὴ θεραπεία τῶν ἀχώρων ὁ Διοσκουρίδης μνημονεύει μόνον τὸν οἶνον ποῦ παρασκευάζεται ἀπὸ τὸν καρπὸ τῆς μυρσίνης, βλ. αὐτόθι [I 105, 16-22 Wellm.]: *καὶ ὁ ἐξ αὐτῆς [sc. τῆς μυρσίνης] δὲ γινόμενος οἶνος ἐκθλιβέντος τοῦ καρποῦ καὶ ἐπὶ ποσὸν ἀφεψηθέντος ... σμήχει δὲ καὶ πίτυρα καὶ ἀχωρας καὶ ἐξανθήματα τρίχας τε ρεούσας ἐπέχει.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 349, λ. Murthe (Murthus communis)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 687-689, λ. Μύρτος· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 468-469, λ. Myrtus communis (στὶς σσ. 468-469 κ.ἄ. εἶδη μυρσίνης)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xliii, λ. Myrtus· André, *Les noms de plantes*, σ. 165, λ. murtus, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 241, λ. *μυρσίνη* = *μυρρίνη* (Murtus communis).

μετ' οἰνελαιου

Πρόκειται γιὰ μίγμα οἴνου καὶ ἐλαιου, γιὰ τὸ ὁποῖο ὅμως ὁ Διοσκουρίδης δὲν κάνει λόγο, ὅπως γιὰ ἄλλα ἀνάλογα (π.χ. τὸ *μελίκρατον*, τὸ *οἰνόμελι*). Σημειῶν ἀκόμη ὅτι, ἐνῶ τὸ *οἰνέλαιον* μνημονεύεται συχνὰ ἀπὸ γιατροὺς, στὰ σωζόμενα ἱατρικὰ κείμενα δὲν ἐντοπίζονται ὑποδείξεις γιὰ τὴν ἀναλογία τῶν δύο συστατικῶν του· προφανῶς ὅμως γιὰ τὴ σκευασία τοῦ *οἰνελαιου* τηροῦνταν κάποιες ἀναλογίες τοῦ οἴνου καὶ τοῦ ἐλαιου, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο χωρίο, [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 3 [XIV 507, 14 K.]: *ἀλλὰ τὴν σκευασίαν τοῦ οἰνελαιου ἀκριβῶς σκευάσας.*

ψιμμυθίου

Γιὰ τὸ *ψιμμύθιον* βλ. παραπάνω, σ. 231.

λίβανου

Γιὰ τὸ φυτὸ *λίβανος* (ἢ *λιβανωτός*) βλ. παραπάνω, σ. 416. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 179 (γιὰ τὴν *αἰθάλη*). Εἰδικότερα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 68 [I 62, 15-16 Wellm.]: *ἀχωρας δὲ σὺν νίτροω σώμμενος ἰᾶται [sc. ὁ λίβανος].*

θείου

Γιὰ τὸ *θεῖον* γενικὰ βλ. παραπάνω, σ. 178· γιὰ τὸ *ἄπυρον* βλ. παρακάτω, σ. 449.

δραχμάς

Γιὰ τὴν *δραχμὴν* βλ. παραπάνω, σ. 215.

πρὸς πίτυρα

*Πιτύροις ὁμοια ἀπὸ τοῦ τῆς κεφαλῆς δέρματος ἀποπίπτει πολλακίς ἐνίοις κνωμένοις καὶ διὰ τοῦτο πιτυρίασιν ὀνομάζουσιν οἱ ἱατροὶ τὸ σύμπτωμα τοῦτο, γιγνόμενον ὑπὸ μοχθηρῶν ἰχώρων οὐς ἐκδαπανῆσαι σκοπὸς ἐστὶ τοῖς ἰωμένοις αὐτό· ἔτσι ὀρίζει ὁ Γαληνὸς τὴν πιτυρίαση στὸ *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 6 [XII 459, 6-10 K.], καὶ στὴ συνέχεια καταγράφει σχετικὰ φάρμακα [XII 459, 10-463, 14 K.]. Βλ. ἀκόμη Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 4 [I 457, 15-459, 10 Puschm.]· Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 6, 66 [VIII/2, σσ. 213, 10-215, 23]· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 3 [CMG IX/1, σσ. 134, 15-135, 2], κ.ἄ.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 269, λ. *πιτυρίασις* = *πίτυρον*, καὶ *πίτυρον*.

νίτροω ἀφροῦ

Γιὰ τὸν *ἀφρὸν νίτροω* ἢ *ἀφρόνιτρον* βλ. παραπάνω, σ. 178.

χαλκάνθου

Γιὰ τὸ *χαλκανθῆς* ἢ *χάλκανθον* βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 5, 98 [III 68, 9-69, 13 Wellm.]. Πρόκειται εἴτε γιὰ ἐρυθρὸ ὀξειδίου τοῦ χαλκοῦ (Spencer), εἴτε γιὰ θεϊκὸ χαλκὸ, κν. γαλαζόπετρα (Lüring).

Βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. xvi-xvii, λ. Aes Cyprium, (4) Flos aeris ἢ Chalcanthus («red oxide of copper»), καὶ Lüring, *Über die medic. Kenntnisse*, σσ. 128 καὶ 129: «Kupfervitriol» (γερμ. μετάφρ. δύο χωρίων τοῦ ἐξεταζόμενου ἀποσπάσματος τῆς Κλεοπάτρας). Σφάλλει ὁ Durling, *Medical Terms*, σσ. 335-336, λ. *χαλκάνθη*, καὶ σ. 336, λ. *χάλκανθον*, ταυτίζοντάς το μὲ τὸ *χρυσάνθεμον* = *βοῦφθαλμον*.

σμύρναν

Γιά τήν σμύρναν βλ. παραπάνω, σ. 227.

μολυβδαίνης

Πρόκειται για μεταλλικό φάρμακο (πιθανόν θειούχος μόλυβδος). Βλ. και Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 5, 85 [III 56, 18-57, 10 Wellm.], ὅπου ὁμως ἡ ιδιότητά του ποῦ σημειώνεται ἐκεῖ εἶναι ἀντίθετη μὲ αὐτή ποῦ ἀπαιτεῖται γιά τή θεραπεία τῶν ἀχώρων, βλ. αὐτόθι [III 57, 9-10 Wellm.]: *ταῖς μέντοι σημητικαῖς οὐχ ἀρμόζει δυνάμει.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σσ. 238-239, λ. *μολύβδαινα*.

σὺν μυρσίῳ

Γιά τήν παρασκευὴ τοῦ μυρσίνου ἐλαίου χρησιμοποιοῦνται τὰ ἀπαλὰ φύλλα τῆς μελαίνης μυρσίνης ἀγρίας ἢ ἡμέρου· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 1, 39 [I 40, 1-10 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [I 11-12 Wellm.]: *δύναμις δὲ αὐτοῦ στυπτική, σκληρυντική· διὸ καὶ ποιεῖ μειγνύμενον ἀπουλτικαῖς καὶ πρὸς πυρίκαυτα, ἀχωρας, πίτυρα.* Γιά τήν *μυρσίνην* βλ. λίγο παραπάνω, σ. 447.

θείου ἀπύρου

Τὸ *θεῖον* (κ. *θειάφι*), εἴτε *ἄπυρον* εἴτε *πεπυρωμένον*, ἔχει εὐρεία ἰατρικὴ ἐφαρμογή (*ἄριστον ἡγητέον τὸ ἄπυρον*)· σχετικὰ βλ. παραπάνω, σ. 178.

λιβάνου ἄρρενος

Ὁ Διοσκουριδὴς δὲν κάνει λόγο γιά *ἄρρενα λίβανον*. Βλ. ὁμως σ. 448.

στυπτηρίας σχιστῆς

Γιά τὴ *σχιστὴν στυπτηρίαν* (κν. *στύψη*) βλ. παραπάνω, σ. 222.

σταφίδος ἀγρίας

Γιά τήν *ἀγρίαν σταφίδαν* βλ. παραπάνω, σ. 225.

εὐζώμου

Πρόκειται γιά τὸ φυτὸ ποῦ σήμερα ὀνομάζεται «ρόκα»· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 2, 140 [I 210, 5-14 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 382-383, λ. *Εὐζωμον τὸ ἡμερον*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxii, λ. *Eruca*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 257, λ. *Eruca sativa*· André, *Les noms de plantes*, σ. 97, λ. *eruca*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 170, λ. *εὐζωμον* (*Eruca sativa*).

πηγάνου

Γιά τὸ φυτὸ αὐτό, ἢ κοινὴ ὀνομασία τοῦ ὁποῖου εἶναι «ἀπήγανος», βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 3, 45 [II 57, 1-59, 12 Wellm.], ὅπου γίνεται λόγος γιά τὸ *ὄρειον καὶ ἄγριον* καὶ γιά τὸ *ἡμερον* πήγανον· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [II 58, 17-59, 1 Wellm.]: *ὁ δὲ χυλός [sc. τοῦ πηγάνου] ... βοηθεῖ ... καὶ ἀχωρας σὺν ὄξει καὶ ψιμυθίῳ καὶ ροδίῳ καταχρίομενος.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 354, λ. *Raute* (*Ruta graveolens*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 853, λ. *Ῥυτή*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. li, λ. *Ruta*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 351-352, λ. *Ruta graveolens* (στὴ σ. 352 κ.ἀ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σσ. 221-222, λ. *ruta*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 267, λ. *πήγανον* (*Ruta graveolens*).

δάφνινον ἔλαιον

Τὸ λάδι αὐτὸ παρασκευάζεται βασικὰ ἀπὸ τοὺς καρποὺς τῆς δάφνης, τὶς *δαφνίδες*· σχετικὰ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 1, 40 [I 40, 15-41, 7 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Durling, *Medical Terms*, σ. 110, λ. *δάφνη* καὶ *δάφνινος*, *η, ον*. Γενικὰ γιά τὴ δάφνη καὶ τὶς ἰατρικὲς χρήσεις τῆς βλ. Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 406-407, λ. *Laurus nobilis*· Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 344, λ. *Lohrbeer* (*Laurus nobilis*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 239-241, λ. *Δάφνη*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 245, λ. *Laurus nobilis*, καὶ André, *Les noms de plantes*, σσ. 86-87, λ. *daphne*, καὶ σσ. 140-141, λ. *laurus*.

νησιν, οὕτω καὶ τοῖς πλουσίοις χρή γράφειν ἡμᾶς φάρμακα· Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 3, 8 [XIII 635, 16 κ.έ.]: *Περὶ τῶν πολυτελῶν σκευασιῶν τῶν πρὸς νευροτρότους φαρμάκων*, κ.ἄ.· Φιλοῦμ., Π. ἰοβ. 10 [CMG X/1/1, σ. 14, 25-27]: *Ζήνων δὲ Ὁ λαοδικεὺς μετὰ τὴν ἑαυτοῦ θηριακὴν ἀντίδοτον, ἦν ἐγὼ ἐνθάδε οὐ παρέθηκα, διὰ τὸ πολυτελὲς τῆς σκευασίας*, κ.ἄ.

κόστου

Γιὰ τὸ φυτὸ *κόστος* βλ. παραπάνω, σ. 428. Γιὰ τὴ σημηκτικὴ (καθαριστικὴ) ιδιότητα τοῦ κόστου πρβ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 16 [I 22, 13-14 Wellm.]: *καθαίρει δὲ καὶ ἔφηλιν καταχρισθεῖς*.

σμύρνης τρωγλίτιδος

Γενικὰ γιὰ τὴ σμύρνα βλ. παραπάνω, σ. 227. Ἡ *Τρωγλοδυτικὴ* (ἢ *Τρωγλίτις*) *σμύρνα* γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος ἐδῶ *πρωτεύει* ὄλων τῶν σμυρνῶν· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 64 [I 57, 12-14 Wellm.]: *κοινὴ ιδιότης ὄλων τῶν σμυρνῶν εἶναι ἡ σημηκτικὴ δράσις τους (αὐτόθι [I 59, 1-9 Wellm.], passim)*. Βλ. καὶ παραπάνω, σσ. 229, 405 καὶ 481.

ἴρεως

Γιὰ τὴν ἴριδα καὶ τὰ εἶδη τῆς βλ. παραπάνω, σ. 180. Ὅλα τὰ εἶδη τῆς ἴριδας (ἰλλυρικὴ, μακεδονικὴ, λυβικὴ) ἔχουν καθαριστικὴς ιδιότητες, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 1 [I 7, 12-14 Wellm.]: *φακοὺς τε καὶ ἐφήλεις ἀποκαθαίρουσι σὺν ἔλλεβόρῳ λευκῷ διπλασίονι καὶ μέλιτι καταχρισθεῖσαι* (γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει στὸ κείμενο ἀκριβέστερος προσδιορισμός).

ναρδοστάχυος

Γιὰ τὸν *ναρδόσταχυν* καὶ γενικὰ γιὰ τὴν *νάρδον* βλ. παραπάνω, σ. 321. Βλ. ἀκόμη, σ. 323. (ἰνδικὴ *νάρδος*) καὶ σ. 380 (*spica*).

φύλλου

Δὲν πρόκειται οὔτε γιὰ φύλλο τοῦ ἀμώμου (ποὺ προηγεῖται) οὔτε τῆς κασσίας (ποὺ ἔπεται), ἀλλὰ πιθανότατα γιὰ τὸ φύλλο τοῦ *μαλαβάθρου*. Βλ. λίγο παραπάνω, στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ (τὸ σχόλιο σχετικὰ μὲ τὸ *πολυτελές*)· βλ. ἀκόμη Lüring, *Über die medic. Kenntnisse*, σ. 129 (λατιν. μετάφρ. τοῦ κειμένου: «folii malabathri», καὶ γερμ. μετάφρ.: «Malabathron»). Γιὰ τὸ φύλλο τοῦ *μαλαβάθρου* βλ. καὶ Γαλην., Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ. 7, 12 [XII 66, 15-16 K.]: *Περὶ μαλαβάθρου Μαλαβάθρου φύλλον νάρδου στάχυϊ παραπλήσιόν ἐστι τὴν δύναμιν*.

Σχετικὰ μὲ τὸ *μαλάβαθρον* βλ. παραπάνω, σ. 227, ἐνῶ γιὰ τὸ φύλλον του βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xli, λ. *Malabathrum*, καὶ André, *Les noms le plantes*, σ. 105, λ. *folium* (2). Βλ. καὶ σ. 460 (*folium*).

κασσίας

Γιὰ τὴν *κασ(σ)ίαν*, βλ. παραπάνω, σ. 235. Βλ. καὶ Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 113 [I 18, 9 Wellm.], ὅπου γίνεται λόγος γιὰ καθαριστικὴ ιδιότητα τοῦ φυτοῦ αὐτοῦ (*φακοὺς τε αἶρει μετὰ μέλιτος καταχρισμένη*).

σχοίνου ἄνθους

Γιὰ τὸ *ἄνθος τοῦ σχ(ο)ίνου* βλ. παραπάνω, σ. 381.

μυροβαλάνου

Τὸ *μυροβάλανον* εἶναι δένδρο (στὸ γένος τῶν *μυροβαλάνων* περιλαμβάνονται ὀγδόνητα περὶπου εἶδη), ἀειθαλές, ὁ καρπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι στυπτικός, βαφικός καὶ φαρμακευτικός. Ὁ Διοσκουριδῆς μνημονεῖ μόνον τὴν *Ἀραβικὴν μυροβάλανον* ἢ ὁποία εἶναι παρόμοια μὲ τὸν *φοίνικα*· βλ. Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 109 [I 102, 3-5 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 685, λ. *Μυροβάλανος*: Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 479, λ. *Terminalia Chebula* (*Mirobalanus* Cheb.· στίς σσ. 479-480 καταγράφονται κ.ἄ. εἶδη *μυροβαλάνου*): André, *Les noms de plantes*, σ. 167, λ. *myrobalanum*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 241, λ. *μυροβάλανος* = *βάλανος μυρσική*.

νίτρου άφροϋ

Γιά τόν άφρόν του νίτρου (άφρόνιτρον) βλ. παραπάνω, σ. 178.

9. Παϋλ. Αίγιν., *Επιτ. Ιατρ.* 3, 2 [CMG IX/1, σ. 132, 2-15]:

*Εκ τών Κλεοπάτρας [ούλοποιών]*²⁰⁶.

Προαποσμηξάμενος τήν κεφαλήν σπονδυλίου ρίζη χριέσθω τās τρίχας μετά άκράτου. άλλο· ξυρήσας τήν κεφαλήν και σμήξας λαβών στροβίλιον νέον κατάκαυσον, έως γένηται σποδός, και έμβαλών εις θυϊαν λείου παρεπιχέων μύρον μύρσινον άχρι μέλιτος πάχους και ούτως άλειφε τήν κεφαλήν.

άλλο· μύρτων και σεύτλου τó ίσον χρῶ μετ' έλαιου σμώμενος.

άλλο· κηκίδας κ', άδιάντου δραχμάς β'· χριε θαλάσση άχρι μέλιτος πάχους, προσμήξας δέ τήν τρίχα ούρω ή κονία και άποκλύσας θερμῶ ύδατι χριέσθω τῶ φαρμάκῳ επί ήμέρας β', συσχόντα δέ αυτό τῇ τρίτῃ άποπλύνειν τε και ξηράναντα άλείφειν μυρσίνω. τούτο άπαλήν και ούλην και μέλαιναν ποιεί τήν τρίχα, ούλοτέρα δέ έσται, εάν προξυρήσας χριση.

Από τὰ φάρμακα τῆς Κλεοπάτρας [αὐτὰ πού κάνουν τὰ μαλλιά σγουρά].

Αφοϋ προηγουμένως καθαρίσεις τó κεφάλι, άλειφε τίς τρίχες με ρίζα σπονδυλίου και άνέρωτο κρασί.

Άλλο· αφοϋ ξυρήσεις τó κεφάλι και τó καθαρίσεις, και αφοϋ πάρεις ένα φρέσκο στροβίλιο (κουκουνάρι), κάψτο έντελῶς, μέχρι να γίνει στάχτη, και αφοϋ τó βάλεις σε ένα γουδί, κοπάνισέ το χύνοντας μύρο από μυρσίνη, μέχρις ότου γίνει (τó μίγμα) παχύρρευστο όπως τó μέλι, και έτσι [δηλ. όπως είναι παχύρρευστο] άλειφε τó κεφάλι.

Άλλο· χρησιμοποίησε ίση ποσότητα καρπών μυρτιάς και τεύτλου, αφοϋ καθαρίσεις (τó κεφάλι) με λάδι²⁰⁷.

Άλλο· είκοσι κηκίδες, δύο δραχμές άδιάντο, ανάμιξέ τα με θαλασσινό νερό, έως ότου γίνει (τó μίγμα) παχύρρευστο όπως τó μέλι. Προηγουμένως άλειψε τίς τρίχες με ούρο ή κονία, και αφοϋ τίς πλύνεις με ζεστό νερό, άλειφέ τες με τó φάρμακο για δύο ήμέρες. Τήν τρίτη ήμέρα όμως (πρέπει) να πλύνεις αυτόν (στον όποιο τó άλείφεις)²⁰⁸ και, αφοϋ τόν στεγνώσεις, να τόν άλείψεις με λάδι από μυρσίνη. Αυτό κάνει τήν τρίχα άπαλή, σγουρή και μαύρη· θα γίνει όμως σγουρότερη, αν χρησιμοποίησεις (τó φάρμακο), αφοϋ προηγουμένως ξυρήσεις (τó κεφάλι).

ούλοποιών

Γιά τὰ ούλοποιά φάρμακα βλ. Γαλην., *II. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 1, 3 [XII 445, 4-10 K.]: *περι δέ τῆς ούλοποιήσεως τριχῶν ᾠδε. ...* Άέτ., *Λόγ. Ιατρ.* 6, 61 [VIII/2, σ. 209, 7-8], κ.ά.

206. Μνεία του χωρίου από τους Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128, και Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 548, σημ. 306· πρβ. και Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 5. Γερμανική μετάφραση από τόν Lüiring, *Über die medic. Kenntnisse*, σσ. 125-126.

207. Έννοεί ότι πρώτα πρέπει ό γιατρός να καθαρίσει με λάδι τó κεφάλι του ανθρώπου πού επιθυμεί να άποκτήσει σγουρά μαλλιά και άκολούθως πρέπει να τó έπαλείψει με τó φάρμακο πού παρασκευάστηκε από τούς καρπούς τῆς μυρτιάς και από τὰ τεύτλα.

208. Δηλ. τόν άσθενή, και άκριβέστερα τó κεφάλι του άσθενή.

σπονδυλίου ρίζη

Τὸ σπονδύλιον [καὶ σφον-] εἶναι φυτὸ ποῶδες (δηλητηριῶδες)· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 76 [II 88, 9-89, 10 Wellm.]. Τὸ σφονδύλιον ποῦ μνημονεύει ὁ Διοσκουριδῆς ταυτίζεται μὲ τὸ φυτὸ Ἡράκλειον τὸ σφονδύλιον.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 414, λ. Ἡράκλειον· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 499, λ. *Heracleum Spondylium*· André, *Les noms de plantes*, σ. 244, λ. *sphondylium (spondilium)*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 308, λ. *σφονδύλιον (Heracleum sphondylium)*.

στροβίλιον νέον

Στρόβιλοι καὶ στροβίλια ὀνομάζονται κυρίως οἱ καρποὶ («κουκουνάρες») τοῦ πεύκου· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 69 [I 66, 4-12 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 916, λ. Στρόβιλος· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 65, λ. *Pinus silvestris (Strobuli pini)*, καὶ σ. 67, λ. *Pinus Pinea (Strobili κ.ἀ. ὀνομασίες)*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 301, λ. *στροβίλιον* καὶ λ. *σρόβιλος (Pinus Cembra)*.

μύρον μύρσινον [μ. μυρσίνινον]

Ὁ Διοσκουριδῆς στὴν ἐνότητα ποῦ ἀφορᾷ τὴν παρασκευὴ τῶν μύρων δὲν κάνει λόγο γιὰ *μυρσίνινον μύρον* μνημονεύει μόνον τὸ ὁμώνυμο ἔλαιον, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. παραπάνω, σ. 449.

μύρτων

Μύρτων ὀνομάζεται ὁ καρπὸς τῆς μυρσίνης, γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 112 [I 105, 8-16 Wellm.]. Βλ. καὶ σ. 447.

Βλ. ἀκόμη Durling, *Medical Terms*, σσ. 241-242, λ. *μύρτων*. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 448 τὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν *μυρσίνη*.

σεύτλου

Πὰ τὸ *σεῦτλον* ἢ *τεῦτλον* βλ. παραπάνω, σ. 447.

κηκίδας

Πὰ τίς *κηκίδες* βλ. παραπάνω, σ. 235.

ἀδιάντου

Πρόκειται γιὰ τὸ κοινῶς ὀνομαζόμενο «πολυτρίχι» (*πολύτριχον*)· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 134 [II 278, 6-281, 2 Wellm.] (ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ χρῆση τοῦ κατὰ τῆς πιτυριάσεως, τῆς ἀλωπεκίας καὶ τῶν ἀχώρων ὄχι ὅμως καὶ γιὰ δράση τοῦ *οὐλοποιητικῆ* τῶν τριχῶν).

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 14, λ. Ἀδιάντον· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 53, λ. *Adiantum Capillus Veneris*· André, *Les noms de plantes*, σ. 5, λ. *adiantum [-on]*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 9, λ. *ἀδιάντος (Adiantum Capillus-veneris)*.

θαλάσση

Πὰ τὴ χρῆση τοῦ θαλασσινοῦ νεροῦ στὴ Φαρμακολογία καὶ γενικὰ στὴ Θεραπευτικὴ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 11 [III 13, 20-14, 16 Wellm.].

κονία

Μᾶλλον πρόκειται γιὰ ἀλκαλικὴ σκόνη ποῦ χρησιμοποιοῦνταν καὶ ὡς καθαριστικὸ ἀντὶ γιὰ σαποῦνι. Ἡ κονία παρασκευαζόταν ἀπὸ τὴν τέφρα διαφόρων ξύλων (*κονία ἀπὸ ξύλων, κονία κληματίνη, κονία συκίνης*), χρησιμοποιοῦνταν ὅμως καὶ ἡ *κονία ἀσβέστου*, ἢ *πιλοποιητικῆ* *κονία* κ.ἀ. Ἡ *στακτὴ κονία* ἢ ἀπλῶς *κονία* ἦταν τὸ διάλυμα τῆς τέφρας σὲ νερό· βλ. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 4 3 [XI 629, 16-629, 10 K.], καὶ ὁ.π. 7, 10 [XII 35, 3-6 K.]: *Κονία. τὸ οἶον περίπλυμα τῆς τέφρας οὕτως ὀνομάζεται. ρυπτικωτάτη δ' ἐστὶ καὶ ξηραντικωτάτη πασῶν ἢ ἐκ τῆς συκίνης τέφρας καὶ τῶν τιθυμᾶλλον ...*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 209, λ. *κονία* («ἀλκαλικὸ ὑγρὸ χρησιμοποιούμενο γιὰ πλύσιμο»).

10. [Γαλην.], Π. μέτρ. καὶ σταθμ. [XIX 767, 1-771, 3 K.] = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σσ. 233, 20-236, 19 = *Ἱππιατρ.* (Hipp. Berol. Append. 3) [I 442, 6-444, 16 Oder - Hoppe]²⁰⁹:

Ἐκ τῶν Κλεοπάτρας Κοσμητικῶν περὶ σταθμῶν καὶ μέτρων²¹⁰.

1. Ἡ μνᾶ, ὄνομα σταθμοῦ, ἔχει οὐγγίας ις', δραχμὰς ρκη', γράμματα τπδ', ὀβολοὺς ψξη', θέρμους ,αρνβ', κεράτια ,βτδ', χαλκοὺς ,ςρμδ'. Ἡ Ἀττικὴ μνᾶ ἔχει οὐγγίας ιβ' S, δραχμὰς ρ', γράμματα τ', ὀβολοὺς χ', θέρμους ζ', κεράτια ,αω', χαλκοὺς ,δω' [ἄλλοι ,γχ']. Ἡ Πτολεμαϊκὴ μνᾶ ἔχει οὐγγίας ιη', δραχμὰς ρμδ', γράμματα υλβ', ὀβολοὺς ωξδ', θέρμους ,ααζς', κεράτια ,βφγβ', χαλκοὺς ,ςζιβ'.

2. Ἡ λίτρα ἔχει οὐγγίας ιβ', δραχμὰς ας', γράμματα σπη', ὀβολοὺς φος', θέρμους ωξδ', κεράτια ,αψη', χαλκοὺς ,δχη' [ἦ, γχη'].

3. Ἡ οὐγγία ἔχει δραχμὰς η', γράμματα κδ', ὀβολοὺς μη', θέρμους οβ', κεράτια ρμδ', χαλκοὺς τπδ'. καλεῖται δὲ ἡ οὐγγία τετράσσαρον Ἰταλικόν.

4. Ἡ δραχμὴ ἔχει γράμματα γ', ὀβολοὺς ς', θέρμους θ', κεράτια ιη', χαλκοὺς μη'.

5. Τὸ Ἰταλικόν δηνάριον ἔχει δραχμὴν α'.

6. Δραχμὴ δὲ καὶ ἄλλη ὁμωνύμως καλεῖται Αἰγυπτιακὴ, ἥτις ἔκτον μέρος ἐστὶ τῆς Ἀττικῆς δραχμῆς ἄγουσα ὀβόλον α'.

7. Τὸ γράμμα ἔχει ὀβολοὺς β', θέρμους γ', κεράτια ς', χαλκοὺς ις'.

8. Ὀβολὸς ἔχει θέρμον α' S, κεράτια γ', χαλκοὺς η'.

9. Τὸ ἡμιώβολον ἔχει κεράτιον α' S, χαλκοὺς δ'.

10. Θέρμος ἔχει κεράτια β', χαλκοὺς ε' καὶ τριτημόριον [ἦ χαλκοὺς γ'].

11. Ἀττικόν δὲ ἡμιώβολον ἐτέρου ἡμιωβόλου τέσσαρα πέμπτα.

12. Τὸ κεράτιον ἔχει Ἀττικοὺς χαλκοὺς β' καὶ χαλκοῦ [ἐτέρου] δύο τρίτα [ἦ δύο πέμπτα].

13. Χαλκοὺς ἔχει ἡμιωβόλου τὸ δ' ὥστε τοὺς τέσσαρας χαλκοὺς ἄγειν ἡμιώβολον.

14. Ὁ στατήρ ἄγει δραχμὰς δ'. καλοῦσι δὲ αὐτὸν τετράδραχμον.

15. Καὶ τὸ διπούντιον δὲ ὁμοίως ἄγει δραχμὰς δ'.

16. Καὶ τὸ βασιλικόν κάρυον ὁμοίως ἄγει δραχμὰς δ'.

17. Χήμη ἢ μεγάλη ἔχει δραχμὰς γ' καὶ ἡ μικρὰ δραχμὰς β'.

18. Ἀσσάριον ἔχει δραχμὰς β'.

19. Κοχλιάριον ἔχει δραχμὴν α'.

20. Ὁ κύαθος ἔχει δραχμὰς ι' ἢ οὐγγίαν α' καὶ οὐγγίας τεταρτημόριον, γράμματα λ', ὀβολοὺς ξ', θερμούς α', κεράτια ρπ', χαλκοὺς υπ'. ἔστι δὲ ὁ κύαθος κοτύλης τὸ ἕκτον.

209. Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ βάση σύμφωνα μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ Hultsch. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τῆς Κλεοπάτρας βλ. Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128· Lüring, *Über die medic. Kenntnisse*, σ. 122· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 548, σμ. 306, κ.ἄ.

210. Στὸ κείμενο ποὺ παρατίθεται παρακάτω ἀντικαθιστῶ τὰ σύμβολα μὲ τὶς ὀνομασίες τῶν μέτρων καὶ τῶν σταθμῶν. Ἐξ ἄλλου στίς ἐκδόσεις ὑπάρχει ἀσυνέπεια ὅσον ἀφορᾷ τὸ ζήτημα αὐτό, καὶ συνεπῶς δὲν θεωρῶ ἄσκοπο νὰ ἀποκαταστήσω τὴν ὁμοιομορφία τουλάχιστον στὰ πλαίσια τῆς ἀνά χεῖρας μονογραφίας.

21. Ἡ κοτύλη μέτρῳ μὲν ἔχει κυάθους ς', σταθμῶ δὲ δραχμὰς ξ', οὐγγίας ζ' καὶ S, γράμματα ρπ', ὀβολοὺς τξ', θέρμους φμ', κεράτια ,απ', χαλκοῦς ,βωπ'.

22. Τὸ τρυβλίον τὸ αὐτὸ μέτρον χωρεῖ τῇ κοτύλῃ· ἔχει γὰρ μέτρῳ μὲν κυάθους ς', σταθμῶ δὲ δραχμὰς ξ'.

23. Ὁ ξέστης μέτρῳ μὲν ἔχει κοτύλας β', σταθμῶ δὲ δραχμὰς ρκ'. καλεῖται δὲ παρὰ Αἰγυπτίοις ὁ ξέστης ἴνιον.

24. Τὸ ὀξύβαφον ἔχει μέτρῳ μὲν κοτύλης τέταρτον, κύαθον α' S, σταθμῶ δὲ δραχμὰς ιε'.

25. Ἡ κόγχη ἢ μεγάλη τὸ αὐτὸ μέτρον σφίξει τῷ ὀξυβάφῳ· ἔχει γὰρ μέτρῳ μὲν κύαθον α' S, σταθμῶ δὲ δραχμὰς ιε'. ἢ δὲ ἐλάττων κόγχη ἔχει μέτρῳ μὲν ἡμικύαθον, σταθμῶ δὲ δραχμὰς ε'.

26. Μύστρον τὸ μέγα ἔχει κοτύλης τὸ ἑκκαιδέκατον, ὃ γίνεται δραχμαὶ γ' S τέταρτον. τὸ δὲ μικρότερον κοτύλης τὸ κβ", ὃ γίνεται δραχμαὶ δύο, γράμματα β', κεράτιον α' καὶ κερατίου τὸ ἐνδέκατον.

27. Ὁ χοῦς ἔχει μέτρῳ μὲν κοτύλας Ἀττικὰς ιβ', ξέστας δὲ ς', χοίνικας δὲ δ', σταθμῶ δὲ ἔχει ὁ χοῦς δραχμὰς ψκ'.

28. Ὁ χοϊνιξ ἔχει μέτρῳ μὲν κοτύλας Ἀττικὰς γ', σταθμῶ δὲ δραχμὰς ρπ'.

29. Ἐν δὲ τοῖς Γεωργικοῖς εὔρον τὴν κοτύλην † τρίτον ἢ τέταρτον ξέστου· τὸν δὲ χοῦν ξεστῶν θ', κοτυλῶν δὲ ιβ'· καὶ τὸν ἀμφορέα ξεστῶν λς', κοτυλῶν μη'· τὸν δὲ μετρητὴν ξεστῶν οβ', κοτυλῶν ρς'· τὸν δὲ μέδιμνον ξεστῶν ρβ', κοτυλῶν ρλς'.

30. Ὁ δὲ κατὰ Σύρους μετρητὴς ξεστῶν ς', Ἰταλικῶν ρκ'.

31. Τὸ τρυβλίον καὶ τὸ ὀξύβαφον ὁμοίως ἔχουσι κοτύλης τὸ δ"· ὁ δὲ κύαθος κοτύλης τὸ ς"²¹¹.

Στὸ Κοσμητικὸν τῆς Κλεοπάτρας ἦταν προσαρτημένο καὶ αὐτὸ τὸ μετρολογικὸ κείμενο, προφανῶς γιὰ νὰ διευκολύνει τοὺς χρήστες τοῦ συγγράμματος στὴν παρασκευὴ τῶν φαρμάκων. Τὸ παραθέτω ἐδῶ γιὰ νὰ δοθεῖ μιὰ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα γιὰ τὴν ἀποσπασματικὴ ἔστω παράδοση τοῦ Κοσμητικοῦ, δὲν νὰ τὸ μεταφράζω ὅμως, ἐπειδὴ στὴν πραγματικότητα ἢ μετάφρασή του δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μὲ ἀντικατάσταση τῶν ἑλληνικῶν ἀριθμῶν μὲ ἀραβικοὺς ποὺ θὰ δηλώνουν τὰ γραμμάτια. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀντιστοιχία τῶν ἀρχαίων σταθμῶν μὲ τὰ σύγχρονα δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη ὁμοφωνία (ὁπότε, ὅταν δὲν δηλώνεται σαφῶς γιὰ ποιο μέτρο πρόκειται, δηλ. ἀττικὸ, αἰγυπτιακὸ, συριακὸ, ἰταλικὸ κτλ., ὅλοι οἱ σχετικοὶ ὑπολογισμοὶ εἶναι ἐσφαλμένοι εἴτε ἀφοροῦν σταθμὰ εἴτε μέτρα χωρητικότητος ὑγρῶν ἢ ξηρῶν, παρατήρηση ποὺ ἤδη διατύπωσε ὁ Γαληνός).

211. Τὸ χωρίο Ἐν δὲ τοῖς Γεωργικοῖς... κοτύλης τὸ ἕκτον προφανῶς δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν Κλεοπάτρα (ἢ ἔστω ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ συντάκτη αὐτοῦ τοῦ μετρολογικοῦ κειμένου).

2) *Gynaecia*²¹²α') *Cleopatra, Cura omnium causerum (casuum?) matricis*²¹³*Inc. Ad mamillarum dolorem terram et axungiam**Des. et dabis vivere [leg. bibere] usque qum sanat.*β') *Cleopatra, prol. Gynaecia*²¹⁴*Inc. Desideranti tibi filia karissima et habere volenti commentarium curationis mulierum. Incipit signa de humorosa matrice*

Βλ. και παρακάτω ε'.

γ') *Cleopatra, Gynecia (capitula selecta, ut videtur)*²¹⁵.*Inc. Matrici et ventri lignum mirte incensum ...*δ') *Cleopatra, Fisticum de gunicia (sic)*²¹⁶*Inc. Menstrua adducere ex aromatibus*ε') *Cleopatra, Gynecia*²¹⁷*Inc. Signa humorose matricis. Oculorum dolor ...*

Βλ. και παραπάνω β'.

στ') *Cleopatra, Liber Geneciae*²¹⁸*Inc. Theodotae pante medica reginarum Cleopatrae et Tarsenoe singula medicinalis*

Σημειώνω ακόμη ότι στον κώδ. Strozzi lat. 88 (13ος/14ος αι.) παραδίδεται, μεταξύ άλλων, και μιὰ συλλογή κειμένων που αφορούν τὴ Γυναικολογία και ἀποδίδεται στὴ βασιλίτσα Κλεοπάτρα²¹⁹.

212. Ο Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128, ἀφοῦ κάνει μιὰ γενικὴ μόνο μνεία τῆς «ἐνασχολήσεως» τῆς Κλεοπάτρας μὲ τὴ Γυναικολογία, ἐπισημαίνει ὅτι σχετικὲς συνταγὲς τῆς ὑπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Caspar Wolf *Gynaeciorum sive de mulierum affectibus commentarii*, Basileae 1586. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Wolf βλ. Sabbah - Corsetti - Fischer, *Bibliographie*, σ. 58. Πρβ. και Lüring, *Über die medic. Kenntnisse*, σ. 122, ὅπου ὁ συγγρ. μνημονεύει «die ihr [sc. Kleopatra] zugeschriebene gynäkologische Schrift τὰ γενέσια».

213. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 12· Beccaria, *I codici di medicina*, σσ. 191 και 197· ἐπίσης βλ. σ. 404, και Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 53. Ὁ Sigerist, «Mediaeval Medical Texts», σσ. 106-107, δὲν σημειώνει τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα τοῦ ἔργου, ἐνῶ τὸ καταγράφει ὡς *Tractatus de cura omnium causerum matricis*.

214. Βλ. Beccaria, *I codici di medicina*, σσ. 116, 120, 240 και 279· βλ. ἐπίσης σ. 411, και Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 403.

215. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 852.

216. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 12· Beccaria, *I codici di medicina*, σ. 191, και Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 869.

217. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 1502 (*Signa humorose matricis. ...*), και στ. 1505 (*Signum humorose matricis. ...*)· γιὰ τὸ δεῦτερο κείμενο βλ. και Beccaria, *I codici di medicina*, σ. 240.

218. Βλ. Beccaria, *I codici di medicina*, σ. 279, και Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 1570. Κατὰ τὸν Sigerist, «Medical Literatur», σ. 47, πρόκειται γιὰ μιὰ ἐνότητα κειμένων γυναικολογικοῦ περιεχομένου, τὰ ὅποια στὸν κώδικα Laurent. plut. 73, 1, παραδίδονται ὕστερα ἀπὸ τὸν Herbarius τοῦ ψευδο-Ἀπουληίου και ἀποδίδονται στὴν Κλεοπάτρα.

219. Βλ. Sigerist, «Medical Literatur», σ. 48, δὲν σημειώνεται ὅμως ἀν ἡ συλλογὴ αὐτὴ ταυτίζεται μὲ

3) *De pennis / De pessariis*

α') *Cleopatra, De pessariis*²²⁰ ἢ *De pennis Cleopatre*²²¹
Inc. Primum quemadmodum pessaria fiunt ...

β') *Cleopatra, De pessariis*²²²
Inc. Quemadmodum pessaria fiant ...

Στὸ *Antidotarium* τοῦ Reichenau²²³ παραδίδεται ἓνα *pessarium*, ἡ σύνθεση τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται στὴ βασίλισσα Κλεοπάτρα, καὶ τὸ ὁποῖο κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀποτελεῖ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ *De pessariis*: βλ.:

Antidotarium Reichen., φ. 17v [σ. 65 Sigerist]:

Pessarium ad concipiendum a Cleopatra regina inventum pro regis successionem, quae causa filiorum per annos plurimos laborabat. †Postea Cleopatra castimoniale hoc adinvenit. †Experimentatum est. Recipit hec: storace calamites dr. II, medulla ceruina dr. VIII, adipos leonis dr. VII, adipos taurinos unc. I, adipos anserinos dr. VII, folium dr. II, gliconu dr. II, cera punica dr. XII. Cum oleo nardino tempera et cum adipos [leg. -pe] et cera conficis et uteris.

Πεσσὸς γιὰ σύλληψη (τέκνου)²²⁵, ὁ ὁποῖος ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὴ βασίλισσα Κλεοπάτρα γιὰ τὴ διαδοχὴ τοῦ βασιλιά, ἡ ὁποία κοπίαζε πάρα πολλὰ χρόνια γιὰ νὰ ἀποκτήσει γιούς. † Ὑστερα ἀπὸ λίγο χρόνο ἡ Κλεοπάτρα ἀνακάλυψε ἐπὶ πλέον αὐτὸ τὸ ἀγνευτικό. † Εἶναι δοκιμασμένος [sc. ὁ πεσσός]. Περιέχει τὰ ἑξῆς: Στύρακα καλαμίτη²²⁶ δύο δραχμές, ἑννέα δραχμές μυελὸ ἐλαφιοῦ, ἑπτὰ δραχμές λίπος λεονταριοῦ, μιὰ οὐγγιά λίπος ταύρου, ἑπτὰ δραχμές λίπος χήνας, δύο δραχμές φύλλα νάρδου, δύο δραχμές γλήχωνα, δώδεκα δραχμές φοινικικὸ κερί. Διάλυσέ τα μὲ νάρδινο μύρο, καὶ μὲ λίπος καὶ κερί τὰ ζυμώνεις καὶ τὰ χρησιμοποιοεῖς.

Σύμφωνα μὲ τὸ χωρίο ποὺ προτάσσεται στὴ συνταγὴ ὑποτιθεται ὅτι ἡ Κλεοπάτρα προσπαθοῦσε νὰ γεννήσει ἀρσενικὸ παιδί καὶ γι' αὐτὸ ἐφεύρε τὸ φάρμακο αὐτό. Ὁ Sigerist, *Rezeptliteratur*,

κάποιο ἀπὸ τὰ λοιπὰ ὁμόθεμα ἔργα ποὺ ἀποδίδονται στὴν Κλεοπάτρα: πάντως οἱ Thorndike - Kibre δὲν ἔχουν ὑπ' ὄψιν τους τὸν κώδικα αὐτόν.

220. Βλ. Diels, *Handschriften*, τ. II, σ. 23· Sigerist, «*Mediaeval Medical Texts*», σ. 105· Beccaria, *I codici di medicina*, σσ. 191, 197 καὶ 280· βλ. ἐπίσης σ. 428, καὶ Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 1120.

221. Βλ. Pansier, «*Catalogue des manuscrits médicaux*», σ. 12· Sigerist, «*Mediaeval Medical Texts*», σ. 105 (κατὰ τὸν κώδικα Vindoc. lat. 175/I τοῦ 11ου αἰ., φ. 99v).

222. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 1190. Πρβ. καὶ Sigerist, «*Medical Literature*», σ. 47.

223. Παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Augiensis CXX (Karlsruhe, Badische Landesbibliothek), φφ. 1r-18r (9ος/10ος αἰ.)· βλ. Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 39. Βλ. καὶ Sabbah - Corsetti - Fischer, *Bibliographie*, σ. 34 (ὅπου καταγράφεται ὡς *Antidotarium Augiense*).

224. Ἡ πρόταση αὐτὴ ἔρχεται σὲ πλήρῃ ἀντίθεση μὲ τὸ ὑπόλοιπο κείμενο, μέσα στὸ ὁποῖο παραδίδεται.

225. Ὁ ἀκριβὴς ἀρχαιοελληνικὸς ὄρος εἶναι *πεσσός συλληπτικός*: βλ. παρακάτω τὸ σχετικὸ σχόλιο (*ad concipiendum*).

226. Δηλ. φυλαγμένον σὲ κοιλότητά καλαμιοῦ· βλ. καὶ παρακάτω, τὸ σχετικὸ σχόλιο.

σ. 183, θεωρεί ότι πρόκειται για δημιούργημα παρόμοιο με την απόκρυφη γραμματεία, σύμφωνα με την οποία ή βασίλισσα είχε έρωτικές σχέσεις με τον γιατρό Σωρανό (βλ. και παραπάνω). Βλ. και το ακόλουθο *antidotum* για γυναίκες που δεν μπορούν να γεννήσουν άρσενικό παιδί, κώδ. Monspell. lat. H 185 (άρχ. 11ου αι.), φ. 98r: *Antidotum qui facit ad mulierem, qui filium non potes<t> substinere in utero. ...*· σχετικά βλ. Sigerist, «Early Mediaeval Medical Texts», σ. 30.

Pessarium

Οι *πεσσοί* ήταν φάρμακα τα οποία χρησιμοποιούνταν μόνο για τα νοσήματα της μήτρας (*Πεσσοί δὲ μόνῃ μὲν ὑστέρα προστίθενται*, Όρειβ.). Τα ὕλικά ἀπὸ τὰ ὅποια συντίθενται ποικίλλουν ἀνάλογα μὲ τὴ δράση τους (μαλακτική, στυπτική, ἀναστομωτική), ἐνῶ ὁ τρόπος παρασκευῆς καὶ τοποθετήσεώς τους *εἰς τὸ στόμιον τῆς ὑστέρας* εἶναι κοινός· βλ. Όρειβ., *Ύατρ. συν.* 10, 25 [CMG VI/1/2, σσ. 67, 32-68, 17] = Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 7, 24 [CMG IX/2, σσ. 394, 19-395, 18] (στὴ συνέχεια τοῦ κεμένου τοῦ Παύλου καταγράφονται καὶ ἄλλοι πεσσοί). Γιὰ τοὺς πεσσοὺς καὶ τὴ χρήση τους βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. κρᾶσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 11, 1 [XII 332, 8-12 K.]· πρβ. καὶ ὁ.π. 5, 20 [XI 769, 7 K.]· *Ἐπιτ. ἱατρ.* 7, 24 [XVII/A', σ. 901, 14-15 K. = CMG V/10/2/2, σ. 62, 21-22]· *Ἐπιτ. ἱατρ.* 5, 36 [XVII/B', σ. 826, 7 K.]· Όρειβ., *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 9, 49 [CMG VI/3, σ. 307, 13]· *Ἐπιτ. ἱατρ.* 16, 53 [σ. 75, 11-77, 10 Ζερβ.]· ὁ.π. 16, 61 [σ. 84, 22-28 Ζερβ.]· ὁ.π. 16, 62 [σ. 88, 4-21 Ζερβ.]· ὁ.π. 16, 64 [σ. 91, 22-23 Ζερβ.]· ὁ.π. 16, 67 [σ. 103, 11-104, 5 Ζερβ.]· καὶ ὁ.π. 16, 79 [σ. 126, 5-22 Ζερβ.], κ.ἄ. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 3.

ad concipiendum

Γιὰ τοὺς *συλληπτικούς πεσσοὺς* βλ. *Ἐπιτ. ἱατρ.* 16, 34 [σ. 47, 13-50, 26 Ζερβ.]: *Πόματα, πεσσοί καὶ ὑποθυμιάματα συλληπτικά*, καὶ Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 7, 24 [CMG IX/2, σ. 396, 19-23]. Ὁ Σωρανός (*Π. γυν.*), ἐνῶ καταγράφει πεσσοὺς γιὰ διάφορες περιπτώσεις, δὲν κάνει λόγο σὲ κανένα σημεῖο τοῦ ἔργου του γιὰ τοὺς *συλληπτικούς*.

Experimentatum est

Ἐκφραση ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὶς ἀκόλουθες ἀρχαιοελληνικές· α') *διὰ πείρας*· βλ. ἐνδεικτικὰ [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 3 [XIV 524, 9 K.]: Ἄλλο σπληνικὸν *διὰ πείρας*· αὐτόθι [XIV 532, 10 K.]: Ἐτερον *θαυμάσιον διὰ πείρας*, κ.ἄ.· *Ἐπιτ. ἱατρ.* 3, 107 [CMG VIII/1, σ. 299, 17]: ἄλλο *διὰ πείρας πολλῆς καὶ αὐτό*, κ.ἄ.· Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 4, 6 [CMG IX/1, σ. 328, 9]: Ἄλλο *πρὸς ἀλφὸν λευκὸν διὰ πείρας*, κ.ἄ., ἢ β') *πεπειράται*· βλ. Αλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 4 [I 459, 9-10 Puschm.]: *πρὸς δὲ τὰς ὑγροτέρας πιτυριάσεις ἄλμη ἀπόκλυζε ἢ θερμὸν ἀποβρέγματι· πεπειράται γάρ*. Βλ. καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 50-51 (: «Nichtliterarische Bezeugung der πείρα»).

storace calamites

Ὁ *στύραξ δάκρυόν ἐστι δένδρον τινὸς ὁμοίου κυδωνία*· τὸ δενδρίλιο αὐτό (κν. ἀγριοκυδωνία, στουράκι κ.ἄ.), ποὺ ἔφερε τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὸ δάκρυόν του, εὐδοκίμοιζε κυρίως στὴ Μ. Ἀσία καί, ὅταν χαράσσεται, ἐκκρίνει ρητίνη ποὺ εἶχε μυρεψική καὶ φαρμακευτικὴ χρῆση· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 66 [I 59, 14-60, 17 Wellm.]. Ὁ Διοσκουρίδης μνημονεύει τὴ θεραπευτικὴ δράση του σὲ τρεῖς νόσους γυναικῶν, αὐτόθι [I 60, 9-10 Wellm.]: *ἀρμόζει καὶ πρὸς τὰς ἐν ὑστέρα μύσεις καὶ σκληρίας, ἔμμηνα τε ἄγει πινόμενος καὶ προστιθέμενος*. Ὁ *στύραξ καλαμίτης* δὲν μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Διοσκουρίδη, ἐνῶ ἀντίθετα ἐντοπίζεται ἀρκετὲς φορὲς στὰ ἀντιδοτάρια ποὺ ἐκδίδει ὁ Sigerist (βλ. *Rezeptliteratur*, σ. 218, Index, λ. storace), ὅπως ἐπίσης καὶ στὸν Ἀλέξανδρο Τραλλιανό (βλ. αὐτόθι). Κατὰ τὸν Γεννάδιο, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 923, πρόκειται γιὰ τὸν *στύρακα* ποὺ φυλασσόταν «ἡμίρρευτος ἐντὸς τεμαχίων καλάμου, ὅτε καὶ ὀνομάζετο *στύραξ καλαμίτης*, *St. calamita*».

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 617-621, λ. *Styrax Benzoin*· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 923-924, λ. *Στύραξ*· Galen, *Pharmazie*, σσ. 524-528, λ. *Styrax*· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lvi, λ. *Styrax*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 522, λ. *Styrax* (διάφορα εἶδη *στύρακος*: *Styraceae*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 252, λ. *styrax*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 302, λ. *στύραξ* (*storax*).

medulla ceruina

Γιὰ τὸν ἐλάφειον μυελὸν βλ. παραπάνω, σ. 425.

adipes leonis

Ὁ Διοσκουρίδης τὸ καταγράφει στὴν ἐνότητα ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὰ στέατα, σημειώνοντας ὅτι τὸ λεόντειον στέαρ πρέπει νὰ παρασκευάζεται ὅπως τὸ ταύρειον, βλ. *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 76 [I 154, 2-3 Wellm.], καὶ παρακάτω [I 157, 11-14 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει τὰ στέατα πάντα θερμαντικὴ· τὸ μέντοι ταύρειον στύφει ποσῶς καὶ τὸ βόειον καὶ τὸ μόσχειον, καὶ τὸ λεόντειον δὲ ἀναλογεῖ τούτοις.* Πρβ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 298, λ. στέαρ.

adipes taurinos

Γιὰ τὸ ταύρειον στέαρ βλ. παραπάνω, σ. 179.

adipes anserinos

Τὸ χήνειον στέαρ (ὅπως καὶ τὸ ὀρνίθειον) εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐνδεικνυόμενο γιὰ παθήσεις τῆς μήτρας· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 76 [I 151, 8-11 Wellm.]: *στέαρ πρὸς μὲν τὰ περὶ μήτραν ἀρμόζει τὸ νεαρὸν χήνειον ἢ ὀρνίθειον καὶ δίχα ἄλων τεθεραπευμένον, πολέμιον δὲ ὑστέρα τὸ ἠλισμένον καὶ τὸ τῷ χρόνῳ μεταβεβληκὸς εἰς δριμύτητα, καὶ αὐτόθι [I 158, 3-5 Wellm.]: χήνειον δὲ καὶ ὀρνίθειον πρὸς <τε> τὰ γυναικεῖα ... ἀρμόζει.*

folium

Τὸ folium ποὺ μνημονεύεται πολὺ συχνὰ ὡς συστατικὸ φαρμάκων στὴ λατινικὴ ἰατρικὴ γραμματεία ταυτίζεται ὄχι μόνο μὲ τὸ φύλλο τοῦ μαλαβάθρου ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ φύλλο τῆς νάρδου (Nardenblatt)· βλ. ἐνδεικτικὰ Marcell., *De medic.* 1, 1 [CML V, σ. 77, ὅπου ἡ γερμανικὴ μετάφραση τῆς J. Kollesch καὶ τοῦ D. Nickel). (Ἐξαιροῦνται φυσικὰ οἱ περιπτώσεις ἐκείνες, στὶς ὁποῖες ὀρίζεται ρητὰ γιὰ ποιῶ φυτοῦ ἢ δένδρου φύλλα πρόκειται). Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 452.

Βλ. καὶ André, *Les noms de plantes*, σ. 105, λ. folium (1).

gliconu

Γλήχων ἢ βλήχων ὀνομάζεται τὸ κν. «φλισκοῦνι»· γιὰ τὴν πόα αὐτὴ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 31 [II 40, 13- 41, 13 Wellm.]: *εἰδικὰ γιὰ τὴν χρῆση τῆς στὴ Γυναικολογία βλ. αὐτόθι [II 40, 14 Wellm.]: ποθεῖσα δὲ ἔμμηνα καὶ δεύτερα καὶ ἔμβρυα ἄγει.*

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 409-411, λ. Ἡδύσομος, καὶ εἰδικότερα σ. 409 (Ἡδύσομος ὁ Γλήχων [M. Pulegium])· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlii, λ. Mentha (3: M. Pulegium)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 584-585, λ. Mentha Pulegium (Glechon)· André, *Les noms de plantes*, σ. 112, λ. glechon, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 104, λ. γλήχων (Mentha Pulegium).

cera punica

Γιὰ τὸν κηρὸν γενικὰ βλ. παραπάνω, σ. 179, ὅπου ὅμως γίνεται ἰδιαίτερη μνεία μόνο τοῦ Κρητικοῦ καὶ τοῦ Ποντικοῦ κηροῦ. Ἡ μόνη χρῆση ποὺ καταγράφει ὁ Διοσκουρίδης καὶ σχετίζεται μὲ τὶς γυναῖκες εἶναι ὅτι *οὐκ ἔα τυροῦσθαι ἐπὶ τῶν τιθηνουσῶν τὸ γάλα* (*Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 83 [I 168, 16-17 Wellm.]).

oleo nardino

Γιὰ τὸ νάρδινον μύρον (ἢ ἔλαιον) βλ. παραπάνω, σ. 227.

Σημειῶνω ἀκόμη ὅτι στὴ συλλογὴ γυναικολογικοῦ περιεχομένου ἔργων ποὺ συγκρότησε ὁ C. Bauhinus μὲ τὸν τίτλο *Gynaecia*²²⁷, παρατίθεται ἓνα pessarium, γιὰ τὸ

227. Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ βλ. L. Choulant, *Handbuch der Bücherkunde für die ältere Medicin zur Kenntniss der griechischen, lateinischen und arabischen Schriften im ärztlichen Fache und zur bibliographischen*

όποιο σημειώνεται ότι το ανακάλυψε ο Έρασίστρατος και το χρησιμοποιούσε ή βασίλισσα, πού, κατά τον Garofalo, ταυτίζεται με την Κλεοπάτρα²²⁸. βλ.:

Gynaecia I 59:

fortius pessarium ad tumorem et impetum vulvae, quod Erasistratus fecit, quo utebatur regina, et laudabatur magnifice. ...

Δραστικότερος πεσσός για όγκο και προσβολή της μήτρας, τον οποίο συνέθεσε ο Έρασίστρατος, τον χρησιμοποιούσε ή βασίλισσα, και έπαινοῦνταν (ἀπό αὐτήν) πάρα πολύ. ...

Προφανώς ή προτεινόμενη ταύτιση είναι ὀρθή, ἀφοῦ ή εὔρεση και ή χρήση πεσσῶν ἀλλά και ή συγγραφή σχετικῶν ἔργων συνδέεται με την ὁμώνυμη βασίλισσα της Αιγύπτου· ἐξ ἄλλου τὸ φάρμακο αὐτὸ παρατίθεται στὸ δεύτερο βιβλίο τῶν *Γυναικείων* τῆς Κλεοπάτρας²²⁹.

4) *De secretis mulierum*

*Cleopatra, De secretis mulierum*²³⁰

Inc. Hic oriuntur plura dubia circa mulierum secreta ...

III. Απόσπασμα πού δὲν ἐντάσσεται σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔργα
Στὸν κώδικα Montecass. lat. 69 (9ος αἰ.) παραδίδεται με τὸ ὄνομα τῆς Κλεοπάτρας ἓνα ἀντίδοτο κατὰ τῶν δηλητηρίων· βλ.²³¹:

Antidotum Cleopatrae reginae ad Theodotem.

Βλ. καὶ στὴν ἐπόμενη ἐνότητα.

IV. Στὴν ἀραβικὴ γραμματεία ἐντοπίζονται ἀρκετὲς μνῆες τῆς Κλεοπάτρας σὲ σχέση με τὴν ἰατρικὴ ἢ διάφορες μαγικο-ἰατρικὲς πρακτικὲς. Ὅπως σημειώνει ὁ F. Sezgin, ή Κλεοπάτρα εἶναι γνωστὴ στοὺς Ἄραβες γιὰ τὴν ἐνασχόλησή της με τὶς δύο παραπάνω ἐπιστῆμες, καὶ μάλιστα ὁ Yahya an-Nahwi κάνει λόγο γι' αὐτὴν στὴν ἱστορία του τῆς ἰατρικῆς²³².

Κάποιο ἰατρικὸ σύγγραμμά της μνημονεύει ὁ γιαιτρός al-Biruni (10ος αἰ.) στὸ *Kitab as-Saidana*, χωρὶς ὅμως νὰ καταγράψει τὸν τίτλο του (*Kitab Qulubatra*)²³³.

Ὁ γιαιτρός ibn Wahs Chijjah στὸ ἀποδιδόμενο σ' αὐτὸν *Kitab as-Sumūm wat-*

Unterscheidung ihrer verschiedenen Ausgaben, Uebersetzungen und Erläuterungen, Leipzig ¹1841 (ἀνατύπ.: Graz 1956), σσ. 419-420. Κατὰ τὸν Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128, στὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Bauhinus παρατίθενται ποικίλα γυναικολογικὰ κείμενα τῆς Κλεοπάτρας.

228. Βλ. Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σ. 172.

229. Βλ. Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σσ. 172-173. Τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν παρατίθεται ἐδῶ στὸ σύνολό του οὔτε φυσικὰ σχολιάζεται περισσότερο, ἐπειδὴ εἶναι σαφὲς ὅτι πρόκειται γιὰ σκεῦασμα τοῦ Έρασιστράτου, τὸ ὁποῖο ἀπλῶς εἶχε ὑπ' ὄψιν της καὶ χρησιμοποιοῦσε ή Κλεοπάτρα.

230. Βλ. Thorndike - Kibre, *Mediaeval Scientific Writings*, στ. 624.

231. Βλ. Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128, καὶ Beccaria, *I codici di medicina*, σ. 294.

232. Βλ. Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 3, σσ. 54-55.

233. Βλ. Sezgin, *Gesch. des arab. Schrifttums*, τ. 3, σ. 55.

tiryaqāt κάνει λόγο (καί παραθέτει αποσπάσματα;) για την ένασχόληση της Κλεοπάτρας με τὰ δηλητήρια καί για τὴ συγγραφή ἀπὸ αὐτὴν σχετικοῦ ἔργου²³⁴.

Ἀφροδισιακὰ φάρμακα ἀπὸ τὸ ὁμόθεμο βιβλίον τῆς βασίλισσας τῆς Αἰγύπτου παραθέτει ὁ Qusta ibn Luqma († 820 μ.Χ.) στὸ ἔργο του *Kitab al-Quwa wa-d-daʿf* (Τὸ βιβλίον σχετικὰ μὲ τὴ δύναμη καί τὴν ἀδυναμία/ἀτονία)²³⁵.

Ὁ ibn al-Gazzar († 1004 μ.Χ.), στὸ ἔργο του *Kitab al-ʿTimad fi l-adwiya al-mufrada* (Ἡ ἀξιοπιστία τῶν ἀπλῶν φαρμάκων, Λατιν.: *Adminiculum* ἢ *Liber Fiduciae*), χρησιμοποιεῖ μεταξὺ ἄλλων ὡς πηγὴ του καί τὴν Κλεοπάτρα²³⁶.

Ἀκόμη ἦταν γνωστὴ στοὺς Ἄραβες καί ἡ τελευταία ἐνότητα τοῦ *Κοσμητικοῦ* ποὺ ἀφοροῦσε τὰ ἱατρικὰ μέτρα· φαίνεται ὅτι οἱ Ἄραβες γιατροὶ χρησιμοποιοῦσαν τρία κυρίως παρόμοια ἔργα, δηλ. τῆς Κλεοπάτρας, τοῦ ψευδο-Γαληνοῦ καί τοῦ Ὀρειβασίου²³⁷.

Τέλος σημειώνω ὅτι μὲ τὸ ὄνομα τῆς τελευταίας αὐτῆς βασίλισσας τῆς Αἰγύπτου συνδέεται ἡ ἔρευνα φυλακτῶν καί ἐλιξηρίων²³⁸ καθὼς καί ἀρκετῶν ἀλχημιστικοῦ περιεχομένου συγγραμμάτων²³⁹.

5. Λυσιμάχος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Λυσιμάχος, ποὺ ὑπῆρξε στρατηγὸς τοῦ Ἀλεξάνδρου καί μετὰ τὸ 306 π.Χ. βασιλείας τῆς Θράκης²⁴⁰, πιθανὸν ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἔρευνα τῆς θεραπευτικῆς δράσεως τῶν βοτάνων, καί μάλιστα μαρτυρεῖται ὅτι ἀνακάλυψε τὸ φυτὸ ἐκεῖνο ποὺ ἔφερε τὸ ὄνομά του, δηλ. τὴν *Λυσιμάχειον* (βοτάνην)²⁴¹. Ἐπειδὴ στὴν Αὐλὴ του ἄσκησε μᾶλλον τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὀ γνωστὸς γιατρὸς Δίφιλος ὁ Σίφνιος²⁴², θὰ μπορούσε κάποιος νὰ διατυπώσῃ τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἔφεση (;) τοῦ Λυσιμάχου γιὰ τὴν ἱατρικὴ ὀφειλόταν ἀκριβῶς στὸ ὅτι βρισκόταν κοντὰ τοῦ ἑνὸς διαπρεπῆς γιατροῦ.

Κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς διάφορα βότανα, δένδρα, ἄνθη κτλ. ἔλαβαν τὴν ὀνομασίαν τους ἀπὸ πρόσωπα μὲ τὰ ὀποῖα συνδέεται εἴτε ἡ δημιουργία τους, ὀπως π.χ. ἡ δάφνη ποὺ προῆλθε

234. Βλ. Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128.

235. Βλ. Ullmann, *Medizin*, σσ. 127-128 (: «Das Buch der Cleopatra über Aphrodisiaca»).

236. Βλ. Ullmann, *Medizin*, σσ. 268-269.

237. Βλ. Ullmann, *Medizin*, σ. 319.

238. Βλ. E. Wiedemann, «Beiträge zur Geschichte der Naturwissenschaften, III.», *SPhMSE* 37 (1905) 236 [= E. Wiedemann, *Aufsätze zur arabischen Wissenschaftsgeschichte*, τ. 1 (Collectanea VI/1), Hildesheim - New York 1970, σ. 75].

239. Βλ. Ullmann, *Naturwissenschaften*, σσ. 180 κ.έ. (ὀπου κάνει λόγο καί γιὰ ἑλληνικά παραδεδομένα ἀλχημιστικά ἔργα ἢ ἀποσπάσματα ποὺ προσγράφονται στὴν Κλεοπάτρα), 248, 364, 366-367 καί 410. Βλ. ἀκόμη Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128.

240. Γιὰ τὸν Λυσιμάχον ἐνδεικτικὰ βλ. Geyer, «Lysimachos» (1), *RE* XIV/1 (1928) 1-31.

241. Βλ. παρακάτω μαρτ. 9· ἐπίσης βλ. Fuchs, «Heilkunde», σ. 319· Marasco, «Médecins de cour», σ. 437, ὑπόσημ. 3, κ.ά.

242. Γιὰ τὸν Δίφιλον τὸν Σίφνιον βλ. παρακάτω, στὸ τρίτον κεφ., λ. ἀρ. 12.

από τη μεταμόρφωση της ομώνυμης κόρης²⁴³, είτε ή ανακάλυψή τους. Σ' αυτή τη δεύτερη κατηγορία ανήκουν, εκτός από το Λυσιμάχειο, και αρκετά άλλα βότανα, από τα οποία όμως καταγράφω στη συνέχεια μόνον εκείνα που ή εύρεσή τους σχετίζεται με ήγεμόνες, στρατηγούς ή πρίγκηπες²⁴⁴:

Άλκιβιάδειον. Πρόκειται για το φυτό *Άγχουσα*, την εύρεση του οποίου κάποιοι απέδιδαν στον Αθηναίο στρατηγό Άλκιβιάδη. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 4, 23 RV [II 187, 11-12 Wellm.]: *Άγχουσα· οἱ δὲ κατάγχουσα, οἱ δὲ Λιβυκὴ, οἱ δὲ ἀρχιβδέλλιον, οἱ δὲ Ἀλκιβιάδειον*, καὶ ὄ.π. 4, 24 [II 188, 14-189, 1 Wellm.]: *Άγχουσα ἑτέρα, ἣν ἔνιοι Ἀλκιβιάδειον ἢ ὄνοχειλὲς ἐκάλεσαν*. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 134.

Αύγουστέα. Ονομάσθηκε ἔτσι ἀπὸ τὸν Αὐγουστο. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 3, 124 RV [II 134, 12-13 Wellm.]: *λευκόιον· οἱ δὲ βασιλείον, ... οἱ δὲ αὐγουστέα*. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Βερενίκειον. Δὲν εἶναι γνωστὸ ποιά φερώνυμη πριγκήπισσα (ἢ βασίλισσα) ἀνακάλυψε τὸ φυτό αὐτό. Βλ. Ἡσύχ., *Λέξ.* β 528 *Βερενίκιον· εἶδος βοτάνης*. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135, ὅπου σημειώνεται ὅτι τὸ ὄνομα Βερενίκη ἔφερε ἢ σύζυγος τοῦ Πτολεμαίου Γ' Εὐεργέτη. Γιὰ τὴν σχέση τοῦ βασιλιᾶ αὐτοῦ μετὰ τὴν ἰατρικὴ βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 6.

Γεντιανή. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 3, 3 [II 4, 16-5, 1 Wellm.]: *γεντιανή· δοκεῖ μὲν ὑπὸ πρώτου εὐρήσθαι Γέντιδος, τοῦ Ἰλλυριῶν βασιλέως, ἀφ' οὗ καὶ τὴν προσωνυμίαν ἔσχηκεν*. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Εὐπάτοριος. Πιστεύεται ὅτι ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὸν Μιθριδάτη ΣΤ' Εὐπάτορα, ὅπως καὶ ἡ Μιθριδάτειος. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 4, 41 [II 198, 13-199, 12 Wellm.]. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Καλιγούλειος (Caligularis). Εὐρετὴς τῆς θεωρεῖται ὁ Καλιγούλας. Βλ. [Apul.], *Herb.* 4 [CML IV, σ. 33, 26]. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Μιθριδάτειος. Ἡ εύρεσή τῆς, ὅπως καὶ ἡ εύρεση τῆς Εὐπατορίου, συνδέεται μετὰ τὸν βασιλιᾶ τοῦ Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ' Εὐπάτορα. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 3, 111 RV [II 122, 11-12 Wellm.]: *σκόρδιον· οἱ δὲ σκόρβιον, ... οἱ δὲ Μιθριδάτιος*. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Πολεμώνιον. Ἔλαβε τὴν ὀνομασία ἀπὸ τὸν βασιλιᾶ Πολέμωνα τῆς Καππαδοκίας, ὁ ὁποῖος τὸ ἀνακάλυψε. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 4, 8 [II 174, 5-6 Wellm.]: *Πολεμώνιον· οἱ δὲ Φιλεταίριον, Καππάδοκες δὲ χιλιόδυναμον καλοῦσι*, καὶ ὄ.π. 4, 8 RV [II 174, 17-18 Wellm.]. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Τιβεριάς. Ἡ ὀνομασία τῆς συνδέεται μετὰ τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριο. Βλ. Νεόφ. Προδρομ., *Π. βοταν.* [II 299, 1 Delatte]: *Τιβεριὰς τὸ ἄγριον κάρδαμον*. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Φιλεταίριον. Ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὸν βασιλιᾶ Φιλέταιρο τοῦ Πόντου. Βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ιατρ.* 4, 28 [II 191, 7-8 Wellm.]: *ὠκιμοειδές· οἱ δὲ καὶ ταύτην ἔχιον καλοῦσιν ἢ Φιλεταίριον*, καὶ ὄ.π. 4, 28 RV [II 191, 17-18 Wellm.]. Βλ. καὶ Strömberg, *Pflanzennamen*, σ. 135.

Ἐπίσης ἀρκετὰ ἄλλα φυτὰ ἔλαβαν τὴν ὀνομασία τους ἀπὸ θεοῦς, ἥρωες, διάφορα πρόσωπα τῆς Μυθολογίας κτλ.· γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Strömberg, *Pflanzennamen*, σσ. 99-102, 128-129 καὶ 129-30.

Μαρτυρίες

Τὰ κείμενα πού παρατίθενται στὴ συνέχεια ἀφοροῦν μόνο τὴν ὀνομασία τοῦ βο-

243. Βλ. σχετικὰ παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 4 («Ἄμερίας ὁ Μακεδών»).

244. Ἐπισημαίνω ὅμως ὅτι ἡ σύνδεση τῶν βοτάνων πού καταγράφονται ἐδῶ μετὰ διάφορα πρόσωπα δὲν εἶναι πάντοτε ρητὴ στὶς πηγές, ἀλλὰ οἱ συσχετισμοὶ ἔχουν προταθεῖ ἀπὸ νεότερους μελετητές. Ὅλα τὰ βότανα γιὰ τὰ ὁποῖα γίνεται λόγος στὴ συνέχεια καταγράφονται ἀπὸ τὸν Strömberg, στὸ μνημονεύμενο ἔργο του, στὸ κεφ. «X. Nach hohen Persönlichkeiten, Kaisern, Fürsten usw.» (σσ. 134-136).

τάνου, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἐνδειξη ὅτι σ' αὐτὰ ἐμπεριέχονται ἰατρικὲς ἀπόψεις τοῦ Λυσιμάχου.

1. Πρὶν ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν λοιπῶν μαρτυριῶν ἐπισημαίνω ὅτι ὁ Πλίνιος, στὸν κατάλογο τῶν μὴ Λατίνων συγγραφέων ποὺ χρησιμοποίησε ὡς πηγές του γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ 28ου βιβλίου τῆς *Naturalis historia* καὶ στὸ ὁποῖο continentur medicinae ex animalibus, μνημονεύει καὶ κάποιον Λυσίμαχο· βλ.:

Plin., *Nat. hist.* 28 (Ind.) [I 96, 3-7 Ian - Mayhoff]:

Externis Democrito, Apollonio qui et Mys, Meleto, Artemone, Sextilio Antaeo, Homero, Theophrasto, Lysimacho, Attalo.

Ξένοι. Δημόκριτος, Ἀπολλώνιος ὁ καὶ Μῦς, Μελέτ(ι)ος, Ἀρτέμων, Σεξτίλιος Ἀνταῖος, Ὁμηρος, Θεόφραστος, Λυσίμαχος, Ἄτταλος.

Ἄν πράγματι ὁ Ἄτταλος τοῦ χωρίου αὐτοῦ ταυτίζεται μὲ τὸν ὁμώνυμο Περγαμηνὸ βασιλιά, τότε πιθανότατα θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι καὶ ὁ Λυσίμαχος ποὺ καταγράφεται πρὶν ἀπὸ αὐτὸν εἶναι ὁ βασιλιάς τῆς Θράκης, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται λόγος ἐδῶ²⁴⁵.

2. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 4, 3 [II 170, 3-13 Wellm.]:

Λυσιμάχειος· καυλοὺς ἀνίησι πηχυαίους ἢ καὶ μείζονας, λεπτοὺς, θαμνώδεις, ὧν παρὰ τὰ γόνατα φύλλων λεπτῶν ἐκφύσεις, παραπλησίων τοῖς τῆς Ἰτέας, στυφόντων ἐν τῇ γεύσει. ἄνθος πορφυροῦν ἢ χρυσοειδές. φύεται ἐν τόποις ἐλώδεσι καὶ παρὰ τὰ ὕδατα.

ἀρμόζει δὲ ὁ χυλὸς τῶν φύλλων στυπτικός ὧν πρὸς αἵματος ἀναγωγὰς καὶ δυσεντερίας, πόμα καὶ ἔγκλυσμα, ῥοῦν τε γυναικίον ἴστησιν ἐν προσθέτῳ, καὶ πρὸς τὰς ἐκ μυκτῆρων αἱμορραγίας ἐμφρασσομένη ἢ πόα ἀρμόζει· ἔστι δὲ καὶ τραυματικὴ καὶ ἰσχαιμος. θυμιαθεῖσα δὲ δριμύτατον ἔχει τὸν καπνόν, ὥστε καὶ ἐρπετὰ διώκειν καὶ μύας ἀποκτείνειν.

Λυσιμάχειο (βότανο). Βγάζει βλαστοὺς μῆκους ἐνὸς πῆχυ ἢ καὶ μεγαλύτερους, λεπτοὺς, θαμνώδεις, κοντὰ στοὺς κόμπους τῶν ὁποίων βλασταίνουν λεπτὰ φύλλα, τὰ ὁποῖα εἶναι παρόμοια μὲ τῆς ἰτιάς καὶ στυφὰ στὴ γεύση. Τὸ ἄνθος του εἶναι πορφυρὸ ἢ ἔχει χρῶμα παρόμοιο μὲ τοῦ χρυσοῦ. Φυτρώνει σὲ ἐλώδεις τόπους καὶ κοντὰ σὲ νερά.

Ὁ χυλὸς τῶν φύλλων του, ὁ ὁποῖος εἶναι στυπτικός, ἐνδείκνυται σὲ αἱμοπτύσεις καὶ σὲ δυσεντερίες, ὡς ποτὸ καὶ ὡς κλύσμα, σταματᾷ ἐπίσης τὸν γυναικίον ροῦ (ὅταν προστεθεῖ) σὲ πεσσοῦ²⁴⁶, ἐνῶ τὸ φυτὸ ἐνδείκνυται καὶ σὲ αἱμορραγίες τῶν μυκτῆρων, ὅταν κάποιος τοὺς φράξει μ' αὐτό. Εἶναι κατάλληλο καὶ γιὰ τραύματα καὶ γιὰ παύση αἱμορραγιῶν. Ὅταν καεῖ ὡς θυμίαμα, βγάζει πάρα πολὺ καπνὸ, ὥστε καὶ τὰ ἐρπετὰ ἀπομακρύνει καὶ τὶς μύγες ἐξολοθρεύει.

Λυσιμάχειος ...

Πρόκειται γιὰ γένος ποὺ περιλαμβάνει ἐξήντα περίπου εἶδη φυτῶν. Κατὰ τὸν Γεννάδιο (βλ.

245. Ἐπισημαίνω πάντως ὅτι ἓνας γιατρός Λυσίμαχος ὁ Κῶος ἐζησε τὸν 1ο αἰ. π.Χ. (περὶ τὸ 30 π.Χ. κατὰ τὸν Wellmann)· βλ. «Geschichte, V», σ. 329, καὶ Sherwin-White, *Ancient Cos*, σσ. 105 καὶ 281.

246. Δηλ. ὅταν ἀποτελεῖ συστατικὸ πεσσοῦ.

στή βιβλιογραφία) τὸ Λυσιμάχειο βότανο ποὺ περιγράφει ὁ Διοσκουρίδης ταυτίζεται εἴτε μὲ τὸ Λύθρον τὸ ἰτεόμορφον εἴτε μὲ τὸ Λύθρον τὸ ὑσωπόφυλλον· ἐπίσης ἓνα εἶδος τοῦ Λυσιμαχίου βοτάνου ὀνομάζεται *ἐφήμερον*.

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 629, λ. Λυσιμάχιον ἢ Λυσιμάχειον, σ. 624, λ. Λύθρον, καὶ σ. 398, λ. Ἐφήμερον· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 512-513, λ. *Lysimachia* (ἔξι εἶδη τοῦ φυτοῦ)· εἰδικότερα βλ. σ. 513, λ. *Lysimachia atropurpurea*· πρβ. καὶ σ. 482, λ. *Epilobium angustifolium* (= *Lysimachia Chamaenerion*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 150, λ. *lysimachia*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 227, λ. *Λυσιμάχειος* (*Lysimachia vulgaris*).

αἷματος ἀναγωγὰς

Γιὰ τὴν ἀναγωγή τοῦ αἵματος, δηλ. τὴν αἰμόπτυση, καὶ τὶς αἰτίες τῆς βλ. [Γαλην.], *Εἰσαγ. ἢ Ἰατρ.* 13 [XIV 742, 13-18 K.]: *αἰτία δὲ αἵματος ἀναγωγῆς τρεῖς· ἢ γὰρ κατ' ἀνάβρωσιν τῶν ἀγγείων, παραρρέοντος τοῦ αἵματος εἰς τὴν τραχειᾶν ἀρτηρίαν, ἀνάγεται διὰ τοῦ στόματος, ἢ διὰ δύναμιν ῥήξεως γενομένης, ἢ δι' ἀσθένειαν καὶ ἀτονίαν τῶν ἀγγείων οὐ στεγόντων, ἀλλ' ἀνεστομωμένων διαπηδῶντος τοῦ αἵματος*. Βλ. ἀκόμη Ἄρετ., *Π. αἰτ. καὶ σημ. ὄξ. παθ.* 2, 2 [CMG II, σσ. 16, 29-21, 26]: *Περὶ αἵματος ἀναγωγῆς*· Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 5, 5 [II 187-209 Puschm.]: *Περὶ αἵματος ἀναγωγῆς*, κ.ἄ. Σημειῶνω ὅτι σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἀναγωγῆς τοῦ αἵματος ὁ Ἐρασίστρατος συνέγραψε εἰδικὴ μονογραφία· βλ. Ἐρασίστρ., ἀπ. 227-239 Garofalo. Βλ. καὶ [Ἀνών.], [*Διαγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.*] 26 [σσ. 140, 15-148, 15 Garofalo]: *Περὶ αἰμοπτυκῶν*.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 41, λ. ἀναγωγή.

δυσεντερίας

Γιὰ τὴν *δυσεντερίαν* βλ. παραπάνω, σ. 236.

ῥοῦν τε γυναικείον

Ὁ *γυναικείος ῥοῦς* εἶναι ἡ παρατεταμένη ἔμμηνη κάθαρση, καὶ μάλιστα ὅταν τὸ αἷμα εἶναι πολὺ περισσότερο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ ρέει φυσιολογικά, ἐνῶ σὲ κάποιες περιπτώσεις ὁ ῥοῦς δὲν εἶναι μόνον *αἱματώδης* ἀλλὰ *λευκός* καὶ *ὕδατώδης* κ.ἄ.· ἡ αἰτία αὐτῆς τῆς ἀνωμαλίας εἶναι ὁ *ρευματισμός* τῆς μήτρας· βλ. Σωραν., *Π. γυν.* 3, 11 [CMG IV, σσ. 122, 1-124, 6]: *Περὶ γυναικείου ῥοῦ*. Βλ. ἀκόμη [Γαλην.], *Ὀρ. ἰατρ.* 301 [XIX 429, 1-13 K.]: Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν. ἐκλ.* 148 [CMG VI/2/2, σσ. 306, 19-307, 7]: *Πρὸς ῥοῦν γυναικείον*· Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 16, 63 [σ. 89, 1-20 Ζερβ.]: *Περὶ γυναικείου ῥοῦ, ἐκ τοῦ [τῶν?] Ἀρχιγένους*, κ.ἄ.· Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 63 [CMG IX/1, σσ. 278, 23-279, 25]: *Περὶ γυναικείου ῥοῦ*, κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 285, λ. *ῥοῦς γυναικείος* (*menses muliebres*).

πρόσθετον

Πρόσθετον ἢ *πρόσθεμα* ὀνομάζεται ἐναλλακτικὰ ὁ πεσσός, ἴσως ἐπειδὴ ἡ τοποθέτησή του στὴ μήτρα χαρακτηρίζεται ὡς *πρόσθεσις*· βλ. Σωρ., *Π. γυν.* 3, 2 [CMG IV, σ. 108, 9-10]: *πεσσῶν ἀπεριέργων πρόσθεσιν * * καὶ μαλακτικωτέρους πεσσούς προστίθου*. Ἀκόμη *πρόσθετα* θεωροῦνται διάφορα ἀπλᾶ φάρμακα τὰ ὁποῖα εἰσάγονται στὸν γυναικεῖο κόλπο γιὰ νὰ γίνῃ διάγνωση τῶν γυναικῶν ποὺ ἔχουν δυνατότητα νὰ συλλάβουν· βλ. Σωρ., *Π. γυν.* 1, 9 [CMG IV, σ. 24, 20-23]: *μάλιστα δὲ προσέχει [sc. ὁ Διοκλῆς] (Διοκλ., ἀπ. 179 Wellm. = 172 van der Eijk) σημειώσῃ τῇ διὰ τῶν προσθέτων, οἷον ῥήτινης, πηγάνου, σκόρδου, καρδάμου, κοριάνδρου· εἰ μὲν γὰρ ἡ ποιότης προστεθέντων αὐτῶν μέχρι τοῦ στόματος ἀναφέροιο, δύνασθαί φησιν συλλαμβάνειν αὐτάς, εἰ δὲ μή, τούναντίον*.

ἔστι δὲ καὶ τραυματικὴ

Προφανῶς ὁ γενικὸς χαρακτηρισμὸς *τραυματικὴ* ἐξειδικεύεται στὶς μαρτ. 5, 7 καὶ 8, ὅπου σημειώνεται ὅτι *τραύματα* κολλᾶ. Γιὰ τὶς τραυματικὲς ἐμπλάστρους βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 2, 21 [XIII 551, 13 κ.ε. K.]: *Περὶ τῶν κολλητικῶν ἐμπλάστρων. ἔνιοι ταύτας ἐναίμους τε καὶ*

τραυματικὰς ὀνομάζουσιν ἔργον δ' αὐτῶν ἐστὶ, συμφῦσαι τε καὶ κολλῆσαι τὰς διηρημένας σάρκας, ὡς εἰς τὴν ἀρχαίαν ἔνωσιν ἀχθῆναι τὸ μόριον. ...

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 312, λ. τραυματικός.

καὶ ἰσχαιμος

Ἰσχαιμα ὀνομάζονται τὰ ἐμπλαστρα ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ φαρμακευτικὰ σκευάσματα ποῦ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν παύση τῆς αἱμορραγίας, βλ. [Γαλην.], *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 3, 3 [XII 695, 7 κ.έ. K.]: ἰσχαιμος ἢ χρωμαί. ...· αὐτόθι [XII 695, 10 κ.έ.]: ἰσχαιμος ἢ μεγάλη. ..., κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 186, λ. ἰσχαιμος. Συνώνυμη εἶναι ἡ ἔκφραση ἔναιμα φάρμακα· βλ. Durling, ὁ.π., σσ. 155-156, λ. ἔναιμα [sc. φάρμακα].

3. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 85 RV [II 245, 13-17 Wellm.]:

περδίκιον· οἱ δὲ λυσιμάχειον, οἱ δὲ σιδηρίτιν, οἱ δὲ ἐλξίνην, οἱ δὲ χαλκίς ...

Περδίκιο [sc. βότανο]· ἄλλοι (τὸ ὀνομάζουσι) λυσιμάχειο, ἄλλοι σιδηρίτιδα, ἄλλοι ἐλξίνη, ἄλλοι χαλκίδα ...

Βλ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 85 [II 245, 7-246, 9 Wellm.] (ἐλξίνη).

4. Plin., *Nat. hist.* 25, 72 [IV 140, 3-7 Ian - Mayhoff]²⁴⁷:

Invenit et Lysimachus quae ab eo nomem retinet, celebrata Erasistrato. folia habet salicis viridia, florem purpureum, fruticosa ramulis erectis, odore acri. gignitur in aquis. vis eius tanta est, ut iumentis discordantibus iugo inposita asperitatem cohibeat.

Καὶ ὁ λυσιμάχος ἀνακάλυψε ἐκεῖνο τὸ βότανο, ποῦ πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ αὐτόν, τὸ ὁποῖο ἐγκωμιάζεται ἀπὸ τὸν Ἐρασίστρατο. Ἔχει φύλλα πράσινα ὅπως τῆς ἰτιάς, ἄνθος πορφυρό, εἶναι θαμνώδες, μὲ ἀνορθωμένα μικρὰ κλαδιά καὶ δριμεῖα ὀσμὴ. Φύεται σὲ ὑγροὺς τόπους. Ἡ δύναμή του εἶναι τόση, ὥστε, ἂν τοποθετηθεῖ σὲ ὑποζύγια ποῦ ἀντιδροῦν στὸν ζυγὸ, νὰ συγκρατεῖ τὴν ἀντίδρασή τους.

Invenit et Lysimachus

Στὸ 24ο βιβλίο, κεφφ. 8 κ.έ., τῆς *Naturalis historia* τοῦ Πλινίου γίνεται λόγος γιὰ βότανα, ἡ εὕρεση ἢ ἡ ὀνομασία τῶν ὁποίων συνδέεται μὲ θεοὺς, ἥρωες, βασιλεῖς κ.ἄ.

celebrata Erasistrato

Τὸ κείμενο τοῦ Ἐρασιστράτου, στὸ ὁποῖο ὁ γιατρὸς αὐτὸς ἔκανε λόγο γιὰ τὴ λυσιμάχειο δὲν διασώζεται. Τὸ ἔρασιστράτειο ἀπ. 276 Garofalo (: «Lysimachia, Lythrum Salicaria») δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Πλινίου.

Γιὰ τὴ λυσιμά(ε)ιο βλ. ἀκόμη Plin., *Nat. hist.* 25, 100 [IV 149, 17-18 Ian - Mayhoff]· ὁ.π. 26, 131 [IV 219, 11-12 I. - M.], 26, 141 [IV 222, 16-17 I. - M.] καὶ 26, 147 [IV 224, 12-13 I. - M.]. Γιὰ τὴν ἀνακάλυψή της ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο βασιλιά τῆς Θράκης βλ. καὶ μαρτ. 9.

5. Γαλην., *Π. κράσ. καὶ δυν. ἀπλ. φαρμ.* 7, 11 [XII 64, 12-17 K.]:

Περὶ λυσιμαχίου. λυσιμάχιος ἐπικρατοῦσαν ἔχει τὴν στυπτικὴν ποιότητα, δι' ἣν

247. Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 319 (μνεία τοῦ χωρίου).

καὶ τραύματα κολλᾶ καὶ τὰς ἐκ μυκτῆρων αἰμορραγίας ἴστησιν ἐμπλασσομένη²⁴⁸, καὶ τῶν ἄλλων δὲ αἰμορραγιῶν ἴσχυαιμόν ἐστι φάρμακον, αὐτὴ τε καὶ ὁ χυλὸς αὐτῆς, ἔτι καὶ μᾶλλον καὶ πινομένη δυσεντερίας τε καὶ αἵματος ἀναγωγὰς καὶ ῥοὺν γυναικεῖον ἰᾶται.

Σχετικὰ μὲ τὸ Λυσιμάχειο (βότανο). Τὸ Λυσιμάχειο (βότανο) ἔχει σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ τῆ στυπτικῆ ιδιότητά του²⁴⁹, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας καὶ τραύματα ἐπουλῶνει καὶ παύει τὶς αἰμορραγίες τῶν μυκτῆρων, ὅταν τοποθετηθεῖ ὡς ἐμπλαστρο, καὶ ἐπίσης εἶναι φάρμακο πού σταματᾶ καὶ τὶς ἄλλες αἰμορραγίες²⁵⁰, καὶ τὸ ἴδιο (τὸ βότανο) ἀλλὰ καὶ ὁ χυλὸς του καί, ἀκόμη περισσότερο, ὅταν πίνεται, θεραπεύει τὶς δυσεντερίες καὶ τὶς αἰμοπτύσεις καὶ τὸν γυναικεῖο ροῦ.

Πὰ τὰ νοσήματα πού μνημονεύονται στὸ κείμενο αὐτό, βλ. παραπάνω, μαρτ. 2.

αὐτὴ τε καὶ ὁ χυλὸς αὐτῆς, ἔτι τε μᾶλλον καὶ πινομένη
Ὁρθότερη μᾶλλον εἶναι ἡ στίξη τοῦ χωρίου στὴν ἔκδοση τοῦ Ἀετίου (βλ. μαρτ. 7), ὅπου τὸ κόμμα τίθεται ὄχι μετὰ ἀπὸ τὸ αὐτῆς, ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ τὸ μᾶλλον.

6. Ὁρειβ., *Ἱατρ. συν.* 11, λ. *Λυσιμάχειος* [CMG VI/1/2, σ. 118, 31-34]²⁵¹:

Λυσιμάχειος καυλοὺς ἀνήσει πηχυαίους καὶ μείζονας, λεπτούς, θαμνώδεις, ὧν παρὰ τὰ γόνατα φύλλων λεπτῶν ἐκφύσεις, παραπλησίων τοῖς τῆς Ἰτέας, στυφόντων ἐν τῇ γεύσει. ἄνθος πυρρὸν ἢ χρυσοειδές. φύεται ἐν τόποις ἐλώδεσι καὶ παρὰ τὰ ὕδατα.

Τὸ Λυσιμάχειο (βότανο) βγάζει βλαστοὺς μήκους ἐνὸς πῆχυ καὶ ἀκόμη πιὸ μεγάλους, λεπτούς, θαμνώδεις, κοντὰ στοὺς κόμπους τῶν ὁποίων βλασταίνουν λεπτὰ φύλλα, τὰ ὁποῖα εἶναι παρόμοια μὲ τῆς ἰτιάς καὶ στυφὰ στὴ γεύση. Τὸ ἄνθος του εἶναι κοκκινοκίτρινο ἢ ἔχει χρῶμα παρόμοιο μὲ τοῦ χρυσοῦ. Φυτρώνει σὲ ἐλώδεις τόπους καὶ κοντὰ σὲ νερά.

7. Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 1, 262 [CMG VIII/1, σ. 106, 8-12]:

Λυσιμάχειος ἐπικρατοῦσαν ἔχει τὴν στυπτικὴν ποιότητα, δι' ἣν καὶ τραύματα κολλᾶ καὶ τὰς ἐκ μυκτῆρων αἰμορραγίας ἴστησιν ἐμπλασσομένη· καὶ τῶν ἄλλων δὲ αἰμορραγιῶν ἴσχυαιμόν ἐστι φάρμακον αὐτὴ τε καὶ ὁ χυλὸς αὐτῆς ἔτι καὶ μᾶλλον, ὥστε καὶ πινομένος καὶ ἐνιέμενος δυσεντερίας τε καὶ αἵματος ἀναγωγὰς καὶ ῥοὺν γυναικεῖον ἰᾶται.

Τὸ Λυσιμάχειο (βότανο) ἔχει σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ τῆ στυπτικῆ ιδιότητά του, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας καὶ τραύματα ἐπουλῶνει καὶ τὶς αἰμορραγίες τῶν μυκτῆρων σταματᾶ, ὅταν τεθεῖ ὡς ἐμπλαστρο· καὶ τὶς ἄλλες αἰμορραγίες σταματᾶ καὶ τὸ ἴδιο (τὸ βότανο) καὶ ἀκόμη περισσότερο ὁ χυλὸς του, ὥστε καὶ ὅταν πίνεται καὶ ὅταν χρησιμοποιεῖται σὲ κλύσμα θεραπεύει τὶς δυσεντερίες καὶ τὶς αἰμοπτύσεις καὶ τὸν γυναικεῖο ροῦ.

248. Correxii coll. transl. lat. (: «emplastri modo illata»): ἐμπλασσομένος ed.

249. Προφανῶς σὲ σχέση μὲ τὶς λοιπὲς ιδιότητές του.

250. Δηλ. τὶς αἰμορραγίες σὲ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος.

251. Βλ. καὶ Fuchs, «Heilkunde», σ. 319 (μνεῖα τοῦ χωρίου).

Γιὰ τὰ νοσήματα πού μνημονεύονται στὸ κείμενο αὐτὸ βλ. παραπάνω, μαρτ. 2.

8. Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 7, 3 [CMG IX/2, σ. 239, 11-13]:

Λυσιμάχιον ἐπικρατοῦσαν ἔχει τὴν στυπτικὴν δύναμιν· ὅθεν τραύματά τε κολλᾷ καὶ ἰσχαϊμός ἐστιν αὐτῆ τε καὶ ὁ χυλός καὶ δυσεντερικούς ὠφελεῖ πινομένη τε καὶ ἐνιεμένη.

Τὸ Λυσιμάχιο (βότανο) ἔχει σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ τῆ στυπτικῆ ιδιότητά του· γι' αὐτὸ καὶ τραύματα ἐπουλώνει καὶ σταματᾷ αἱμορραγίες καὶ τὸ ἴδιο (τὸ βότανο) καὶ ὁ χυλός του· ὠφελεῖ καὶ τοὺς δυσεντερικούς καὶ ὅταν πίνεται καὶ ὅταν χρησιμοποιεῖται σὲ κλύσμα.

Γιὰ τὰ νοσήματα πού μνημονεύονται στὸ κείμενο αὐτὸ, βλ. παραπάνω, μαρτ. 2.

9. Ἡσύχ., *Λέξ.* λ 1444: *λυσιμάχειος βοτάνη εὐρεθείσα ὑπὸ Λυσιμάχου.*

Λυσιμάχειο· βότανο πού ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὸν Λυσιμάχο.

Γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς εὐρέσεως τοῦ βοτάνου αὐτοῦ στὸν Λυσιμάχο βλ. καὶ μαρτ. 4.

6. Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης (246-221 π.Χ.)

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Γ' Εὐεργέτη²⁵² συνδέονται ὄχι ἀπλῶς φάρμακα ἀλλὰ καὶ ἰατρικὰ συγγράμματα. Ὁ κρατικὸς ἀξιωματοῦχος (magister officiorum) Μάρκελλος ὁ Ἐμπειρικός (4ος/5ος αἰ. μ.Χ.) πού ἄκμασε περὶ τὸ 400 μ.Χ.²⁵³ καὶ ἀσχολήθηκε περὶ τὸ 408 μ.Χ. ὡς *φιλιάτρος*²⁵⁴ μὲ τὴ σύνταξη ἑνὸς φαρμακολογικοῦ ἐγχειριδίου (ἀπευθυνόμενο πρὸς τοὺς γιούς του) διασώζει δύο συνθέσεις φαρμάκων, τὶς ὁποῖες ἀποδίδει στὸν βασιλιᾶ Πτολεμαῖο, καὶ μάλιστα σημειώνοντας ὅτι τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἐρανισμένο ἀπὸ τὰ σχετικὰ βιβλία τοῦ Εὐεργέτη. Ἐπίσης ἀπὸ ἄλλες πηγές ὁ Πτολεμαῖος φέρεται ὡς εὐρετὴς ἐμπλάστρου καὶ ἑνὸς καθαρτικοῦ φαρμάκου²⁵⁵, ὡς χρήστης τριῶν φαρμάκων²⁵⁶, καὶ ὡς παραλήπτης ἑπτὰ ψευδο-ἱπποκρατικῶν ἔργων (ἐπιστολικῶν ἰατρικῶν πραγματειῶν κ.ἄ.)· στὰ φάρμακα καὶ στὰ ἔργα αὐτὰ δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ Πτολεμαίου δὲν παραδίδεται τὸ διευκρινιστικὸ προσωνύμιο Εὐεργέτης, ἐπειδὴ ὁμοῦ

252. Γιὰ τὸν Πτολεμαῖο Γ' βλ. ἐνδεικτικὰ A. Ameling, «Ptolemaios III. Evergetes I.», (6), *DNP* 10 (2001) 537-538.

253. Γιὰ τὸν Μάρκελλο βλ. ἐνδεικτικὰ K.-D. Fischer, «Marcellus Empiricus», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 591-592 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

254. Γιὰ τοὺς *φιλιάτρος* βλ. ὅσα σημειώνονται στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 1 («Ἀλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδών»), στὰ σχόλια στῆ μαρτ. 1 (σσ. 372-373).

255. Βλ. παρακάτω, ἐνότητα III 1 καὶ 2.

256. Βλ. παρακάτω, ἐνότητα IV 1, 2 καὶ 3.

ένασχόληση με την ιατρική δὲν μαρτυρεῖται γιὰ ἄλλον ὁμώνυμο βασιλιά, ὅλα αὐτὰ τὰ καταγράφω στὸ τέλος τοῦ λήμματος ποὺ ἀφορᾷ τὸν Εὐεργέτη²⁵⁷.

I. Μαρτυρία γιὰ τὴ συγγραφή ἱατρικῶν ἔργων

1. Βλ. παρακάτω, τὸ ἀπ. 2.

(ex libris Ptolomaei regis, qui Evergetes appellatus est).

II. Ἀποσπάσματα

2. Τὸ πρῶτο φάρμακο ποὺ παραθέτει ὁ Μάρκελλος ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν λεγόμενων *στοματικῶν*, καὶ εἶναι αὐτὸ ὡς πηγὴ τοῦ ὁποῖου κατονομάζονται τὰ βιβλία τοῦ Πτολεμαίου· βλ.:

Marcell., *De medic.* 14, 47 [CML V, σ. 242, 2-13]²⁵⁸:

Compositio, quae dicitur stomatice. Facit ad tossillas et uvas tumentes et ad vulnera et ulcera in auriculis vetera, excepta ex libris Ptolomaei regis, qui Evergetes appellatus est. Accipit haec: Suci ex moris facti et in sole cocti S unum semis, glycerizae suci * II, corticis lyciae * S, myrrae troglodytis * I, aluminis fissi * I, nardi Indici * S, mellis Attici cyathos III, vini Malei cyathum I. Quae arrida sunt seorsum teruntur et in unum cum vino temperantur, deinde passum his admiscetur et coquuntur omnia in cinere calido, donec mellis spissitudinem habeant. Non oportet autem ignorare utiles esse arteriam inbicillam habentibus gestationes, deambulationes, corporis vocisque exercitationes, contraria autem balnea et omnia, quae videntur caput implere vel umores excitare.

Σύνθεση (: φάρμακο) ποὺ λέγεται στοματική. Ὡφελεῖ σὲ ἐξοιδημένες ἀμυγδαλές καὶ σταφυλὴ, σὲ τραύματα καὶ παλαιὰ ἔλκη τῶν αὐτιῶν, ἐρανισμένο ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ βασιλιά Πτολεμαίου, τοῦ ἐπονομαζομένου Εὐεργέτη. Συντίθεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα (ύλικά): ἐνάμισυ σεξτάριο χυλὸ μούρων, ποὺ ἔχει βράσει σὲ πολὺ θερμὸ ἥλιο, δύο δηνάρια χυλὸ γλυκόρριζας, μισὸ δηνάριο φλοιὸ λυκίου, ἓνα δηνάριο τρωγλοδυτικὴ σμύρνα, ἓνα δηνάριο σχιστὴ στυπτηρία, μισὸ δηνάριο ἰνδικὴ νάρδο, τέσσερις κυάθους ἄττικὸ μέλι, ἓναν κύαθο μαλεῖνὸ (;) κρασί. Τὰ ὑλικά, τὰ ὁποῖα εἶναι ξηρά, τρίβονται ξεχωριστὰ καὶ ὅλα μαζὶ ἀναμιγνύονται μὲ κρασί, ἔπειτα ἀναμιγνύεται ἐπὶ πλέον κρασί ἀπὸ σταφίδες, καὶ ὅλα τὰ ὑλικά βράζονται σὲ ζεστὴ στάχτη, ἕως ὅτου ἀποκτήσουν τὴν πυκνότητα τοῦ

257. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Πτολεμαίου IB' τῆς Αἰγύπτου ἢ τοῦ Πτολεμαίου τῆς Κύπρου ἀπὸ τὸν Ἀπολλώνιο Κιτιέα ὡς *φιλιάτρου* δὲν ὑποδηλώνει ἐνασχόληση μὲ τὴν ἱατρική, ἀλλὰ μάλλον ἀπλῶς κάποιο γενικότερο ἐνδιαφέρον τοῦ βασιλιά, τὸ ὁποῖο πρέπει, μὲ βάση τὰ γνωστὰ στοιχεῖα, νὰ δεχθοῦμε ὅτι περιορίσθηκε στὴν προτροπὴ του πρὸς τὸν γιατρὸ νὰ γράψει τὸ γνωστὸ ὑπόμνημα στὸ ἱπποκρατικὸ *Περὶ ἄρθρων* (γιὰ τὸ σχετικὸ χωρίο ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ Ἀπολλωνίου βλ. παραπάνω, σ. 372). Γιὰ τοὺς γιατροὺς μὲ τὸ ὄνομα Πτολεμαῖος βλ. H. Diller, «Ptolemaios» (80-82), *RE* XXIII/2 (1959) 1863, καὶ Fabricius, *Pharmakologen*, σ. 228. Βλ. καὶ ὅσα παρατηρεῖ ὁ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σσ. 122-125, γιὰ τοὺς φορεῖς τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ μὲ ἀφορμὴ τὸν Πτολεμαῖο τὸν Ἐρασιστράτειο. Βλ. ἀκόμη Pansier, «Repertorium oculo-rum, II», σ. 4.

258. Στὸ κεφ. 14 τοῦ ἔργου τοῦ Μάρκελλου καταγράφονται φάρμακα ποὺ ἀφοροῦν παθήσεις τῆς σταφυλῆς, τοῦ λάρυγγα, τῆς τραχείας, καὶ ἐπίσης εἶναι δραστικὰ κατὰ τῆς βραχνάδας. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ στὸν Πτολεμαῖο Εὐεργέτη βλ. καὶ Pansier, «Repertorium oculo-rum, II», σ. 4 («Ptolema(e)us»).

μέλιτος. Δέν πρέπει όμως νά άγνοεῖ κάποιος, ὅτι γιά ἐκείνους πού ἔχουν κάποιο νόσημα στήν τραχεῖα (άρτηρία) ὠφελοῦν ὁ περίπατος μέ φορεῖο, ἡ πεζοπορία καί οἱ ἀσκήσεις τοῦ σώματος καί τῆς φωνῆς. Ἀντίθετα ἐπικίνδυνα εἶναι τὸ λουτρό καί ὄλα ὅσα φαίνονται ὅτι πληροῦν τήν κεφαλή (μέ ὑγρά;) ἢ ὅτι προξενοῦν ἔκκριση ὑγρῶν.

Compositio, quae dicitur stomatice

Στοματικά ὀνομάζονται τὰ φάρμακα πού χρησιμοποιοῦνται γιά τίς παθήσεις τοῦ στόματος· σ' αὐτά εἶναι ἀφιερωμένο ὁλόκληρο τὸ ἔκτο βιβλίο τοῦ γαληνικοῦ συγγράμματος *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* [XII 894-1007 K.]· εἰδικότερα στὰ κεφφ. 1-5 [XII 900, 7-928, 12 K.] γίνεται λόγος γενικά γιά τὰ φάρμακα αὐτά· στὸ κεφ. 6 [XII 929, 3-947, 16 K.] καταγράφονται διάφορα στοματικά φάρμακα καί τέλος στὰ κεφφ. 7-9 [XII 953, 9-1006, 7 K.] καταγράφονται φάρμακα γιά συγκεκριμένες στοματικές παθήσεις. Βλ. καί Fabricius, *Pharmakologien*, σσ. 131-132.

Facit ad tossillas

Γιά τὰ πάθη τῶν ἀμυγδαλῶν (*παρισθμίων*) βλ. παραπάνω, σ. 228.

uvas tumentes

Γιά τήν σταφυλήν βλ. Ἄρετ., *Π. αἰτ. καί σημ. ὀξ. παθ.* 1, 8 [CMG II, σ. 9, 26-28] (*Περὶ τῶν κατὰ τήν κιονίδα παθῶν*): *Τὸ ἀπὸ τῆς ὑπερώης ἐκκρεμές σῶμα στερρόν μεσηγνῶ τῶν παρισθμίων κίων καὶ γαργαρεῶν καλέεται σταφυλή γὰρ πάθεός ἐστι οὐνομα·* στή συνέχεια τοῦ χωρίου αὐτοῦ [CMG II, σσ. 9, 28-10, 24] γίνεται λόγος γιά τήν αἰτιολογία καί τὰ συμπτώματα τῶν κατὰ τήν κιονίδα παθῶν, ἐνῶ γιά τὴν θεραπεία τους βλ. στὸν ἴδιο, *Ὁξ. νοῦσ. θερ.* 1, 8 [CMG II, σσ. 111, 23-112, 27]: *Θεραπεία τῶν κατὰ τήν κιονίδα παθῶν*, κ.ἄ.

ulcera in auriculis

Τὸ φάρμακο αὐτό, ἂν καὶ χαρακτηρίζεται *στοματικόν*, χρησιμοποιεῖται ἐπίσης γιά παθήσεις πού ἐμφανίζονται καί σὲ ἄλλα μέρη τοῦ σώματος (αὐτιά).

suci ex moris

Γιά τὰ μόρα βλ. παραπάνω, σ. 444. Εἰδικότερα, γιά τὴν χρῆση τοῦ χυλοῦ τους σὲ φλεγμονές τῶν ἀμυγδαλῶν βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 126 [I 115, 11-12 Wellm.]: *μιγέντος δὲ αὐτῶ [sc. τῶ χυλῶ τῶν μόρων] ὀλίγου μέλιτος ποιεῖ πρὸς ρεύματα καὶ νομάς καὶ παρίσθμια φλεγμαίνοντα.* Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὡς ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὸ γιά τὴν θεραπεία τῶν στοματικῶν παθῶν θεωροῦνταν ἓνα φάρμακο, γνωστὸ ὡς *τὸ διὰ μόρων στοματικόν*, γιά τὸ ὁποῖο βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 6, 6 [XII 929, 3-14 K.], καί τὸ ὁποῖο ὁ Γαληνὸς τὸ γνωρίζει μέσῳ τοῦ Ἡρᾶ τοῦ Καππαδόκη (στὸ ἴδιο κεφ. παρατίθενται καί ἄλλες παραλλαγές τοῦ φαρμάκου).

S unum semis

Γιά τὸν sextarium, σύμβ. S (*ξέστην*) βλ. παραπάνω, σ. 235.

glycerizae suci

Γιά τὴν γλυκύριζαν βλ. παραπάνω, σ. 323· τὸ φυτὸ αὐτό, ὅταν μασᾶται, θεραπεύει στοματικά πάθη, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 5 [II 10, 1-2 Wellm.]: *ἐστὶν ... καὶ στοματικόν [sc. φάρμακον] διαμασώμενον.*

* (= δηνάρια) Π

Γιά τὸ δηνάριον βλ. παραπάνω, σ. 178. Βλ. καί σ. 215 (δραχμή).

corticis lyciae

Γιά τὸ λύκιον βλ. παραπάνω, σ. 405· εἰδικότερα γιά χρήσεις του, ὅπως αὐτὲς στὶς ὁποῖες

ένδεικνυται τὸ στοματικὸν τοῦ Πτολεμαίου, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. Ιατρ.* 1, 100 [I 92, 11-12 Wellm.]: *ποιεῖ καὶ πρὸς ... παρίσθημα, οὐδ' αὖτε εἰλωμένα καὶ διερρωγότα χεῖλη.*

myrrae troglodytis

Γιὰ τὴν *Τρωγλοδυτική* (ἢ *Τρωγλίτιδα*) *σμύρναν* βλ. παραπάνω, σσ. 229 καὶ 452· βλ. ἀκόμη σ. 227 (γενικὰ γιὰ τὴ σμύρνα). Πρβ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. Ιατρ.* 1, 64 [I 58, 11 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχει [sc. ἡ σμύρνα] θερμαντικὴν, καρωτικὴν, κολλητικὴν, ξηραντικὴν· αὐτόθι [I 58, 24-25 Wellm.]: τὰ τεθλασμένα ὄψα ... ἰᾶται, καὶ αὐτόθι [I 58, 26-59, 1 Wellm.]: καὶ τὰ πυορροῦντα τῶν ὤτων καὶ φλεγμαίνοντα σὺν μηκωνίῳ καὶ καστορίῳ καὶ γλαυκίῳ [sc. ἰᾶται].*

aluminis fissi

Γιὰ τὸ *alumen fissum* (στυπτηρία σχιστή) βλ. παραπάνω, σ. 229. Βλ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. Ιατρ.* 5, 106 [III 77, 10-13 Wellm.]: *ἐπουλίσι τε καὶ σταφυλαῖς καὶ παρισθημίοις ἐπιτήδειοι [sc. αἱ στυπτηρία] καὶ στόματι, καὶ πρὸς ὄψα καὶ αἰδοῖα σὺν μέλιτι ἐπίχριστοι.* Βλ. καὶ σ. 222.

nardi Indici

Γιὰ τὴν *Ἰνδικὴν νάρδον* βλ. παραπάνω, σ. 323. Πρβ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. Ιατρ.* 1, 7 [I 12, 11 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχουσι [sc. τὰ δύο γένη τῆς νάρδου, ἡ Συριακὴ καὶ ἡ ἰνδική] θερμαντικὴν, ξηραντικὴν.* Βλ. καὶ σ. 321.

mellis Attici

Γιὰ τὸ *μέλι* γενικὰ βλ. παραπάνω, σ. 196. Τὸ *Ἄττικὸν μέλι*, καὶ εἰδικὰ τὸ *Ἰμῆττιον*, θεωροῦνταν τὸ καλύτερο ὄλων· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. Ιατρ.* 2, 82 [I 165, 16-167, 9 Wellm.], ὅπου γίνεταί λόγος καὶ γιὰ τὸ μέλι ποῦ παράγεται σὲ διάφορες ἄλλες περιοχές. Βλ. καὶ σ. 381 (*μέλι ἀπηρισμένον*).

vini Malei

Γιὰ τὸ κρασί αὐτὸ δὲν ἔχω ἐντοπίσει κανένα στοιχεῖο.

gestationes

Γιὰ τὴν θεραπευτικὴ ἐπίδραση τῆς κινήσεως (αἰώρας) τοῦ σώματος κατὰ τὴ μεταφορὰ (*gestatio*) διὰ *φορείου* ἢ *καθέδρας* ἢ *χειραμάξης* βλ. Ἡρόδοτος στὸν Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 6, 25 [CMG VI/1/1, σ. 182, 15-26]. Βλ. ἐπίσης Cels., *De medic.* 2, 15 [CML I, σσ. 85, 22 κ.έ.]· ἀκόμη ὁ.π. 2, 14 [CML I, σσ. 83, 21 κ.έ.]· Plin., *Nat. hist.* 28, 54 [IV 294, 5 κ.έ. Ian - Mayhoff]. Πρβ. καὶ Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 6, 23 [CMG VI/1/1, σσ. 180, 21-182, 7]: *Περὶ αἰώρας (: ἡ ἐπὶ κλίνης [sc. αἰώρα], ἡ ἐν φορείῳ, ἡ ἐπὶ ζεύγους, ἡ ἐπὶ νηός: καὶ τῆς ἐπὶ νηός δ' ἡ μὲν τις οὐριοδρομούσης, ἡ δ' ἐρεσομένης).*

deambulationes

Στὰ εἶδη τῶν *πεζοποριῶν* ὡς *ιατρικῶν βοηθημάτων* περιλαμβάνονται ὁ *περίπατος*, βλ. Ἄντυλλος στὸν Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 6, 21 [CMG VI/1/1, σσ. 177, 8-179, 27]: *Ἐκ τῶν Ἀντύλλου, περὶ περιπάτου, ἐκ τοῦ δ' λόγου τοῦ Περὶ ποιουμένων βοηθημάτων, καὶ ὁ δρόμος*, βλ. Ἄντυλλος στὸν Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 6, 22 [CMG VI/1/1, σσ. 179, 28-180, 20]: *Περὶ δρόμου, ἐκ τῶν Ἀντύλλου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.*

corporis ... exercitationes

Γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο πρέπει κάποιος νὰ ἐκτελεῖ τις σωματικὲς ἀσκήσεις, ὥστε νὰ μὴν προκληθεῖ κάποια βλάβη στὴν ὑγεία του ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο, βλ. Γαλην., στὸν Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 6, 11 [CMG VI/1/1, σσ. 164, 15-165, 15]: *Ἐκ τῶν Γαληνοῦ, περὶ γυμνασιῶν* ὁ.π. 6, 12 [CMG VI/1/1, σσ. 165, 16-166, 4]: *Τίς καιρὸς γυμνασίου* ὁ.π. 6, 14 [CMG VI/1/1, σσ. 167, 13-169, 13]: *Περὶ τῶν εἰδῶν γυμνασιῶν καὶ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, κ.ά.*

vocis ... exercitationes

Γιὰ τὴν θεραπευτικὴ ἀξία τῶν φωνητικῶν ἀσκήσεων ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ συμβολὴ τους στὴ δι-

ατήρηση τῆς υγείας βλ. Ἄντυλλος στὸν Ὀρειβ., *Ἱατρ. συν.* 6, 7 [CMG VI/1/1, σσ. 158, 30-159, 2]: *Περὶ λαλιᾶς, τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου*· ὁ.π. 6, 8 [CMG VI/1/1, σ. 159, 3-27]: *Περὶ ἀναφωνήσεως, τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ δ' λόγου*· ὁ.π. 6, 9 [CMG VI/1/1, σσ. 159, 28-160, 10]: *Τίς ὁ τῆς ἀναφωνήσεως τρόπος· τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ δ' λόγου*, καὶ ὁ.π. 6, 10 [CMG VI/1/1, σσ. 160, 11-164, 14]: *Ἐκ τῶν Ἄντυλλου, περὶ ὑγιεινῆς ἀναφωνήσεως*.

3. Τὸ δεῦτερο φάρμακο ποὺ ὁ Μάρκελλος ἀποδίδει στὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο, χωρὶς ὅμως τῆ φορὰ αὐτῆ νὰ σημειώνει καὶ τὸ προσωνόμιο Εὐεργέτης²⁵⁹, εἶναι ἓνα ἐμπλάστρο²⁶⁰ γιὰ τὴν ποδάγρα καὶ ἄλλα νοσήματα· τοῦ ἐμπλάστρου αὐτοῦ λέγεται ὅτι εὐρετῆς ἦταν ὁ Πτολεμαῖος²⁶¹· βλ.:

Marcell., *De medic.* 36, 72 [CML V, σ. 620, 1-27]:

Confectio emplastrī, quod rex Ptolemaeus invenisse dicitur. Accipit haec: Sevi taurini remissi colatique atque in pastillos coacti p V, resinae frixae p V, medullae cervinae — VI, suci mentae — II, suci mentastri — II, suci feniculi — II, suci marruvii — II, suci hyoscyami — II, suci plantaginis maioris — II, suci lapathi — II, specularis cocti et quam minutissime triti p I. Quibus in ordinem praeparatis sevim et medulla lento igni in vasculo aeneo remittentur; tum resina conminuta atque trita sensim in sevim supermittetur, ut simul liquefacta permiscere se possint; deinde in mortarium marmoreum diligenter colata mutabuntur, quae adhuc tepentia diligentissime conterentur. Quae cum densa esse coeperint, dum adhuc calida erunt ita, ut calor sustineri manibus possit, sucos supra scriptarum herbarum superfundes et iterum diligentissime teres et priusquam penitus desinat calor praeparatum de speculari pulverem mittes. Itaque omnia simul mixta et diutissime trita atque ad summam levitatem redacta in vitreo vasculo reponentur. Hoc emplastrum utile his rebus: ad podagram et nervorum dolores contractionesque, ad luxa vel fracta, ad pusulas omnes, ad duritias omnes, praecipue ad mammarum vitia, ad cancrumata, ad glandulas, ad vulnera omnia quolibet modo impressa vel vetusta vel recentia, ad lumborum et ilii dolorem, ad scapularum dolorem, ad phtisicos ita, ut emplastrum hoc inducant et caldam aquam mulsam bibant, ad dentium dolorem, ad gingivarum cancrumata, ad capitis et oculorum dolores, ita ut emplastrum dolentibus oculis superponatur, ad membrorum dolores contusionesque. Ad omnia omnino, praecipue ad podagram et ad nervorum offensiones placandas res saluberrima est.

Σύνθεση ἐμπλάστρου, τὸ ὁποῖο λέγεται ὅτι ἀνακάλυψε ὁ βασιλιὰς Πτολεμαῖος. Σύντιθεται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα (ὕλικά): πέντε λίτρες λειωμένο λίπος ταύρου, στραγγι-

259. ἴσως νὰ τὸ παραλείπει ὡς εὐνόητο, ἀφοῦ ἤδη τὸ μνημόνευσε τὴν πρώτη φορὰ ποὺ παρέθεσε φάρμακό του.

260. Τὸ οὐσ. ἐμπλάστρος ἐντοπίζεται στὰ ἱατρικὰ κείμενα κυρίως ὡς γένος θηλυκοῦ.

261. Ἀξίζει νὰ προσεχθεῖ ἐδῶ ὅτι, ἐνῶ τὴν πρώτη φορὰ ὁ Μάρκελλος ἀναφέρει ὅτι ἡ στοματικὴ σύνθεση προέρχεται ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ Πτολεμαίου, δηλ. δὲν ἀμφιβάλλει γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς εὐρέσεως τοῦ φαρμάκου σ' αὐτόν, τῆ δευτέρῃ φορὰ φαίνεται νὰ μὴν ἔχει τὴν ἴδια βεβαιότητα, καὶ γι' αὐτὸ διευκρινίζει ὅτι «λέγεται» ὅτι τὸ φάρμακο συντέθηκε ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο. Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι μὲ τὴν ποδάγρα συνδέεται καὶ τὸ ὄνομα ἐνός ἄλλου βασιλιᾶ τῆς Αἰγύπτου, τοῦ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου (282-246 π.Χ.), στὸν ὁποῖον ὁ Ἐρασίστρατος εἶχε ὑποσχεθεῖ νὰ παρασκευάσει ἓνα ποδαγρικό μάλαγμα· σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 14 («Ἐρασίστρατος ὁ Ἰουλιήτης (Κεῖος)»).

σμένο καὶ ἐπεξεργασμένο σὲ πασιλλίες, πέντε λίτρες ψημένη ρητίνη, ἕξι οὐγγιές μυελὸ ἐλαφιοῦ, δύο οὐγγιές χυλὸ (ἡμερης) μίνθης, δύο οὐγγιές χυλὸ ἄγριας μίνθης, δύο οὐγγιές χυλὸ μαράθου, δύο οὐγγιές χυλὸ πρασίου, δύο οὐγγιές χυλὸ ὕοσκυάμου, δύο οὐγγιές χυλὸ ἀρνογλώσσου λογχοειδοῦς (μεγάλου), δύο οὐγγιές χυλὸ λαπάθου καὶ μιὰ λίτρα ψημένου καὶ ὅσο τὸ δυνατόν λεπτότερα κονιορτοποιημένου μαρμαρυγία. Ἄφου αὐτὰ προετοιμαστοῦν μὲ τὴ σειρά, τὸ λίπος καὶ ὁ μυελὸς ἀφήνονται νὰ λειώσουν πάνω σὲ σιγανὴ φωτιά μέσα σὲ ἕνα χάλκινο ἀγγεῖο· ἔπειτα ἡ ρητίνη, κομματιασμένη καὶ τριμένη καλά, ρίχνεται λίγη-λίγη πάνω στὸ λίπος, οὕτως ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν (τὰ ὑλικά) αὐτὰ νὰ ἀναμιχθοῦν μεταξύ τους σὲ ὑγρὴ κατάσταση. Ἐπειτα αὐτά, ἐπιμελῶς στραγγισμένα, μεταγγίζονται σὲ ἕνα μαρμάρينو γουδι καί, ἐνῶ εἶναι ἀκόμη χλιαρά, κοπανίζονται ἐπιμελῶς. Ὄταν ἀρχίσουν νὰ γίνονται σκληρὰ καὶ ἐν ὅσῳ εἶναι ἀκόμη τόσο ζεστά, ὅσο ἡ θερμότητά τους νὰ εἶναι ἀνεκτὴ ἀπὸ τὰ χέρια, χύνει κάποιος (μέσα σ' αὐτά) τοὺς χυλοὺς ἀπὸ τὰ βότανα ποὺ προαναφέρθηκαν, τὰ τρίβει πάλι πολὺ ἐπιμελῶς καὶ προσθέτει, πρὶν ἢ θερμότητα ἐξαλειφθεῖ ἐντελῶς, τὴν ἤδη ἐτοιμασμένη σκόνη τοῦ μαρμαρυγία. Ἔτσι ἀναμιγμένα ὅλα μαζί τὰ συστατικά τρίβονται γιὰ πολλὴ ὥρα καὶ ἀφου ἔχουν γίνει ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ λεία, τοποθετοῦνται σὲ ἕνα γυάλινο δοχεῖο. Τὸ ἔμπλαστρο αὐτὸ εἶναι ὠφέλιμο γιὰ τὰ ἀκόλουθα νοσήματα: ποδάγρα, πόνους καὶ σπασμοὺς τῶν νεύρων, ἐξαρθήματα ἢ κατάγματα, κάθε εἶδους φλύκταινες, κάθε εἶδους σκληρίες, ἰδιαίτερα σὲ νοσήματα τῶν μαστῶν, καρκινώματα, ἀμυγδαλές, ὅλα τὰ εἶδη τραυμάτων, μὲ ὅποιον τρόπο καὶ ἂν ἔχουν προκληθεῖ, τόσο τὰ παλαιὰ ὅσο καὶ τὰ πρόσφατα, πόνους τοῦ ἰσχίου καὶ τῆς λαγόνος, πόνου τῶν ὠμοπλατῶν, σὲ φθισικοὺς κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπο, νὰ ἐπιθέτουν τὸ ἔμπλαστρο αὐτὸ καὶ νὰ πίνουν ζεστὸ ὑδρόμελι, σὲ πόνο τῶν δοντιῶν, σὲ καρκινώματα τῶν οὐλῶν, σὲ πόνους τοῦ κεφαλιοῦ καὶ τῶν ματιῶν κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπο, τὸ ἔμπλαστρο νὰ ἐπιτίθεται στοὺς ὀδυνώμενους ὀφθαλμοὺς, σὲ πόνους καὶ μῶλωπες τῶν μελῶν τοῦ σώματος. Γιὰ ὅλα γενικά [sc. τὰ νοσήματα], ἰδιαίτερα ὁμως γιὰ τὴν ποδάγρα καὶ γιὰ νὰ θεραπεύει²⁶² τὰ τραύματα τῶν νεύρων, εἶναι φάρμακο ἀποτελεσματικότερο²⁶³.

sevi taurini

Γιὰ τὸ λίπος τοῦ ταύρου βλ. παραπάνω, σ. 179. Ἡ χρῆση τοῦ λίπους αὐτοῦ στὸ ἐν λόγῳ ἔμπλαστρο ἐνδείκνυται ἐξ αἰτίας τῆς θερμαντικῆς καὶ στυπτικῆς ιδιότητάς του· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 2, 76 [I 157, 11-12 Wellm.].

resinae frixae

Γιὰ τὴν τεχνικὴ καύσεως τῆς ρητίνης βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 71 [I 69, 17-70, 14 Wellm.], ἐνῶ γιὰ τὴ χρῆση τῆς στὰ ἔμπλαστρα βλ. αὐτόθι [I 68, 15 Wellm.]: *μείγνυται δὲ καὶ ἐμπλάστροις καὶ μαλάγμασι.*

262. Ἄν καὶ τὸ *placo* συνήθως σημαίνει «καταπραῦνω», «σβύνω», «ἡρεμῶ», στὸ προκείμενο χωρίο πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι σημαίνει «θεραπεύω», καὶ μάλιστα ἀποτελεσματικά· διαφορετικά (ἂν δηλ. ἡ δράση τοῦ φαρμάκου περιορίζεται μόνο στὴν καταπραῦνση τῶν τραυμάτων) ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς *συνθέσεως* αὐτῆς τοῦ Πτολεμαίου ὡς *saluberrima* εἶναι μᾶλλον ἀτυχής. Βλ. καὶ τὴ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ χωρίου ἀπὸ τοὺς J. Kollesch καὶ D. Nickel (σ. 621): «und um Verletzungen an den Sehnen zu heilen».

263. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια: «σωτηριωδέστατο». Βλ. καὶ λίγο παρακάτω, τὸ σχετικὸ σχόλιο.

medullae cervinae

Για τὸν μυελὸν τοῦ ἐλαφιῦ βλ. παραπάνω, σ. 425, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὶς ιδιότητες γενικὰ τῶν μυελῶν ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν συστατικὸ ἐμπλάστρων.

suci mentae

Ἡ μίνθη ταυτίζεται μὲ τὸν ἡδύοσμον (ἡδύοσμον. οἱ δὲ μίνθην), δηλ. τὸν δυόσμο· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 3, 34 [Π 45, 6-46, 12 Wellm.].· πρβ. καὶ αὐτόθι [Π 45, 6-7 Wellm.]: *δύναμιν ἔχον θερμαντικὴν, στυπτικὴν, ξηραντικὴν.*

Βλ. ἀκόμη Pabst (ἐκδ.), *Köhler's Medizinal-Pflanzen*, σσ. 440-445, λ. *Mentha piperita*· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 667, λ. Μίνθα ἢ Μίνθη, καὶ σσ. 409-410, λ. Ἠδύοσμος· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlii, λ. *Mentha Dragendorff*, *Heilpflanzen*, σ. 583, λ. *Mentha piperita* καὶ *Mentha viridis* (στὶς σσ. 583-585 καταγράφονται κ.ἄ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 159, λ. *menta*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 238, λ. *μίνθη* (*Mentha viridis*).

suci mentastri

Κατὰ τὸν Spencer (βλ. στὴ βιβλιογραφία), τὸ mentastrum δηλώνει εἴτε τὸ φυτὸ καλαμίνθη (τοῦ Διοσκουρίδη) εἴτε τὴν ἄγρια μίνθη (= ἄγριον ἡδύοσμον). Ὑπὲρ τῆς δεύτερης ἐκδοχῆς βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 3, 34 RV [Π 45, 13 Wellm.]: *ἡδύοσμον ἄγριον· Ῥωμαῖοι μένταστρουμ.*

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 409-410, λ. Ἠδύοσμος· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlii, λ. *Mentha* (4. *Mentastrum*)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 584, λ. *Mentha silvestris* (*Menthastrum*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 159, λ. *mentastrum*.

suci feniculi

Για τὸ μάραθ(ρ)ον βλ. παραπάνω, σ. 195. Για τὴ χρήση του σὲ παθήσεις τῶν ὀφθαλμῶν βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 3, 70 [Π 81, 8-10 Wellm.]: *ὁ δὲ χυλὸς [sc. τοῦ μαράθρου] ... εἰς τὰ ὀφθαλμικά, ὅσα πρὸς ὀξυδερκίαν, σκευάζεται χρησίμως.*

suci marruvii

Για τὸ πράσιον, ποῶδες φυτὸ ποὺ ἀπαντᾶται σὲ τριάντα περίπου εἶδη, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 3, 105 [Π 116, 10-117, 8 Wellm.]. Για τὴ θεραπευτικὴ δράση τοῦ πρασίου σὲ σχέση μὲ τὰ νοσήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐνδείκνυται τὸ ἐμπλαστρο τοῦ Πτολεμαίου βλ. αὐτόθι [Π 117, 6-18 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σσ. 333-334, λ. *Andorn* (*Marrubium vulgare*)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 806, λ. Πράσιον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xlii, λ. *Marrubium*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 571-572, λ. *Marrubium vulgare* (στὴ σ. 572 κ.ἄ. εἶδη)· André, *Les noms de plantes*, σ. 155, λ. *marrubium*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 273, λ. *πράσιον* (*Marrubium vulgare*).

suci hyoscyami

Για τὸν ὑοσκύαμον βλ. παραπάνω, σ. 398. Βλ. ἐπίσης Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 4, 68, ὅπου σημειώνεται ὅτι *ἀρμόζει ... εἰς κολλύρια ἀνώδυνα* [Π 226, 4-5 Wellm.], *πρὸς τε ὀφθαλμῶν φλεγμονάς* [Π 226, 7 Wellm.], *εἰς ρεῦμα ὀφθαλμῶν καὶ περιωδυνίαν* [Π 226, 9 Wellm.], *πρὸς ποδάγρας* [Π 226, 11-12 Wellm.], *πρὸς πάντα πόνον* [Π 226, 17 Wellm.], καὶ ὅτι *ὀδονταλγίας ἐστὶ διάκλυσμα* [Π 227, 3 Wellm.].

suci plantaginis maioris

Για τὸ ἀρνόγλωσσον βλ. παραπάνω, σ. 231. Για τὴν ὀφθαλμικὴ χρήση του βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 2, 126 [I 200, 2-4 Wellm.]: *καὶ πρὸς ... ὀφθαλμίας ἐνσταζόμενος ὁ χυλὸς καὶ κολλυρίοις μισγόμενος.*

suci lapathi

Ὁ Διοσκουρίδης καταγράφει ἀρκετὰ εἶδη λαπάθου, ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνηθέστερα εἶναι ἡ ὀξαλίδα (ξυνολάπαθο) καὶ τὸ κοινὸ λάπαθο· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 2, 114 [I 188, 3-190, 3 Wellm.].

βλ. καὶ αὐτόθι [I 189, 15-16 Wellm.]: *παρηγοροῦσι δέ* [sc. αἱ ρίζαι τοῦ λαπάθου] *καὶ ὀδονταλγίας ἐψόμεναι ἐν οἴνῳ καὶ διακλυζόμεναι.*

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 333, λ. Ampfer (*Rumex Patientia*): Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 599-600, Λάπαθον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxxviii, λ. *Lapatium* (*Rumex acetosella*): Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 190, λ. *Rumex Patientia* (στὶς σσ. 190-191 κ.ἄ. εἶδη): André, *Les noms de plantes*, σσ. 137-138, λ. *lapathum*· πρβ. καὶ σσ. 220-221, λ. *rumex*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 218, λ. *λάπαθον* (*Rumex patientia*).

specularis

Ἐννοεῖται *lapis specularis*· πρόκειται γιὰ διαφανῆ λίθο, κυρίως μαρμαρυγία ἢ γύψο· βλ. *OLD*, στὸ λ. *specularis*, is, e, καὶ D. Goltz, *Studien zur Geschichte der Mineralnamen in Pharmazie, Chemie und der Medizin von den Anfängen bis Paracelsus* [Sudhoffs Archiv, Beiheft 14], Wiesbaden 1972, σ. 173: «... *lapis specularis*, welches der beste Gips sein soll».

ad podagram

Γιὰ τὴν ὀρισμὸ τῆς ποδάγρας, τὶς αἰτίες καὶ τὴ σχετικὴ θεραπευτικὴ ἀγωγὴ, καθὼς καὶ γιὰ μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῶν ἀρχαίων πηγῶν γιὰ τὴ νόσο αὐτή, βλ. Μαυρουδῆς - Κοτζάμπαση, «Μιὰ βυζαντινὴ ἰατρικὴ ἐπιστολή», σσ. 371-317.

nervorum dolores contactionesque

Contactiones nervorum εἶναι οἱ σπασμοί, αἱ *συνολκαὶ τῶν νεύρων*· βλ. Γαλην., *Π. τῶν πεπονηθ. τόπ.* 3, 8 [VIII 169, 4-6 K.]: *οὐδὲ γὰρ οὐδ' αὐτοὶ τῶν συνδετικῶν νεύρων πάθος εἶναι φασι τὸν σπασμόν, ἢ τὴν παράλυσιν, ἀλλὰ τῶν προαιρετικῶν*· αὐτόθι [VIII 172, 12-173, 4 K.] (καταγράφονται οἱ αἰτίες τοῦ σπασμοῦ). Βλ. καὶ τὸ γαληνικὸ σύγγραμμα *Περὶ τρόμου καὶ παλμοῦ καὶ σπασμοῦ καὶ ῥίγους* [VII 584-642 K.].

ad duritias

Γιὰ τὴν *σκληρίαν* βλ. παραπάνω, σ. 177.

praecipue ad mammarum vitia

Γιὰ τὰ νοσήματα τῶν μαστῶν βλ. *Αἰέτ., Λόγ. ἰατρ.* 16, 37 [σσ. 54, 15-56, 6 Ζερβ.] (*φλεγμονή*)· ὁ.π. 16, 38 [σ. 56, 7-28 Ζερβ.] (*σκληρυνομένη φλεγμονή*)· ὁ.π. 16, 39 [σ. 57, 1-27 Ζερβ.] (*ἀπόστημα*)· ὁ.π. 16, 40 [σσ. 58, 1-59, 11 Ζερβ.] (*σύρριγξ, νομή*)· ὁ.π. 16, 41 [σ. 59, 12-24 Ζερβ.] (*φαγεδαϊνικὰ ἔλκη*), κ.ἄ.

ad cancrumata

Πιθανότατα ἐννοεῖ γενικὰ τὰ καρκινώματα ποῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανισθοῦν σὲ ὅποιο-δήποτε μέρος τοῦ σώματος· οἱ ἀρχαῖοι πάντως εἶχαν τὴν ἄποψη ὅτι ὁ συνηθέστερος τόπος τὸν ὅποιο προσέβαλε ἢ νόσος ἦταν οἱ μαστοί· βλ. *Αἰέτ., Λόγ. ἰατρ.* 16, 52 [σ. 60, 1-16 Ζερβ.]: *Ἡ τῶν καρκινωδῶν ὄγκων γένεσις συνεχέστατα γίνεται περὶ τοὺς μαστούς, μᾶλλον δὲ ἀνδρῶν ἀλίσκονται τῷ πάθει αἱ γυναῖκες, εὐσάρκους τε καὶ μεγάλους ἔχουσαι τοὺς τιθούς. οἱ δὲ ἀρχαῖοι τὸ καρκινῶδες ἔλκος καὶ κακότηδες προσηγόρευσαν καὶ θηριῶδες καρκινῶδες μὲν κατὰ μεταφορὰν τῶν καρκίνων ζῶων, καὶ γὰρ εἰσι τραχέα καὶ ἀπηνῆ τῇ σκληρότητι τὰ ζῶα ταῦτα, καὶ εἴ τις λάβειντο τοῖς χεῖλεσιν εἰσι δυσασπαστα, παραπλήσιος δὲ καὶ ὁ καρκινῶδης ὄγκος, ἀντίτυπος ὑπάρχων καὶ ὀχθῶδης καὶ διὰ τοῦτο δυσίατος ἢ καὶ ἀνίατος· θηριῶδης δὲ καὶ κακοήθης προσαγορεύεται ἀπὸ τῶν ἀγρίων θηρῶν καὶ κακοήθων ζῶων, καὶ γὰρ δυσπαθὲς τὸ πάθος καὶ τῇ θεραπείᾳ ἀγριαίνόμενον καὶ τῇ χειρουργίᾳ παροξυνόμενον.*

ad glandulas

Τὸ οὖσ. *glandula* χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει γενικὰ τοὺς ἀδένες, καὶ εἰδικότερα τὰ *παρίσθμια*, δηλ. τὶς ἀμυγδαλές, γιὰ τὰ πάθη τῶν ὁποίων βλ. παραπάνω, σ. 228 (σχόλιο: τὰ ἐν *παρίσθμιοις ἔλκη*). Ὅτι στὸ προκείμενο χωρίο τὸ *glandula* πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ μὲ τὴν ἐξειδικευμέ-

νη σημασία *παρίσθια* τὸ δέχονται καὶ οἱ J. Kollesch καὶ D. Nickel στὴ γερμ. μετάφρ. τοῦ χωρίου αὐτοῦ τοῦ Μαρκέλλου (τ. 2, σ. 621).

ad vulnera omnia quolibet modo inpressa vel vetusta vel recentia

Ὁ διαχωρισμὸς τῶν ἐλκῶν σὲ *πρόσφατα* καὶ *παλαιὰ* προκειμένου νὰ ἐφαρμοσθεῖ ἡ κατάλληλη θεραπεία εἶναι συνήθης στὴν ἀρχαία ἰατρικὴ πρακτικὴ· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 5, 11 [XIII 824, 12-14 K.]: *Τροχίσκοι Ἀσκληπιάδου. τροχίσκοι πολύχρηστοι Ἀριστάρχου Ταρσέως. ποιεῖ πρὸς ἔλκη πρόσφατα καὶ παλαιὰ*· βλ. ἀκόμη στὸν ἴδιο, ὁ.π. 4, 7 [XIII 717, 5-8 K.] (*παλαιὰ ἔλκη*)· ὁ.π. 5, 2 [XIII 778, 11-13 K.] (*παλαιὰ ἔλκη*)· Ὀρειβ., *Σύν. πρὸς Εὐστάθ.* 3, 35 [CMG VI/3, σ. 79, 28-31]: *Πρὸς ἔλκη παλαιὰ*· Ἀέτ., *Λόγ. ἰατρ.* 1, 46 [CMG VIII/1, σ. 42, 14]: *ἐστὶ δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἐλκῶν προσφάτων τε ἅμα καὶ παλαιῶν ἴαμα*· 15, 15 [σ. 73, 17 Ζερβ.]: *Ποιεῖ δὲ πρὸς ἔλκη πρόσφατα καὶ παλαιὰ, κ.ἄ.*

ad lumborum et ilii dolorem

Στὰ πάθη τῶν ἀρθρώσεων εἶναι ἀφιερωμένος ὁλόκληρος ὁ 12ος λόγος τοῦ Ἀετίου· βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός».

ad pthisicos

Φθίσις ἐστὶν ἑλκωσις τοῦ πνεύμονος ἢ θώρακος ἢ φάρυγγος, ὥστε βήχας παρακολουθεῖν καὶ πυρετοὺς βληχροὺς καὶ συντήκεσθαι τὸ σῶμα ([Γαλην.], *Ὀρ. ἰατρ.* 260 [XIX 419, 15-17 K.]). Βλ. ἀκόμη Ἀρετ., *Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ.* 1, 8 [CMG II, σσ. 47, 13-49, 7]: *Περὶ φθίσιος, καὶ Χρον. νούσ. θερ.* 1, 8 [CMG II, σσ. 159, 15-160, 8]: <Θεραπεία φθίσιος>.

et caldam aquam mulsam bibant

Πὰ τὸ *μελίκρατον* = *ὕδρὸμελι* βλ. παραπάνω, σσ. 226, 324 καὶ 429· πρβ. καὶ σ. 140.

ad dentium dolorem

Πὰ τοὺς πόνους τῶν ὀδόντων καὶ τὰ φάρμακα γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή τους βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 3 [XII 855-893 K.].

ad gingivarum cancrumata

Τὴν ἀσθένεια αὐτὴ τῶν οὐλῶν δὲν τὴν ἐντόπισα σὲ κανένα ἄλλο ἰατρικὸ κείμενο. Οἱ ἀρχαῖοι γιατροὶ κάνουν λόγο γιὰ ἡπιότερα πάθη τους καὶ συνήθως σὲ σχέση μετὰ τὰ δόντια· βλ. ἐνδεικτικὰ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 5 [XII 853, 5 κ.έ. K.].

ad capitis et oculorum dolores

Πὰ τίς κεφαλαλγίες καὶ τίς ἐνδεικνύμενες θεραπευτικὲς ὑποδείξεις βλ. ὅσα γράφει ὁ Γαληνὸς στὸ *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 2, 1-3 [XII 498-598 K.] (πρόκειται γιὰ ὁλόκληρο τὸ δεῦτερο βιβλίο), ἐνῶ στὰ *ὀφθαλμικὰ πάθη* καὶ τὰ σχετικὰ φάρμακα εἶναι ἀφιερωμένο ἐπίσης ἓνα ὁλόκληρο βιβλίο, τὸ τέταρτο βιβλίο τοῦ ἴδιου γαληνικοῦ συγγράμματος (4, 1-8 [XII 696-803 K.]).

ad nervorum offensiones

Σὲ ὅσους ὑποφέρουν ἀπὸ τραύματα τῶν νεύρων, δηλ. τοὺς *νευροτρώτους*, καὶ τὴν θεραπεία τους εἶναι ἀφιερωμένο ὁλόκληρο τὸ τρίτο βιβλίο τοῦ γαληνικοῦ συγγράμματος *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* [XIII 562-651 K.]. Βλ. καὶ σ. 220.

res saluberrima

Τὸν χαρακτηρισμὸ φαρμάκου ὡς *σωτηριωδέστατου* τὸν ἔχω ἐντοπίσει μία μόνο φορὰ ἀκόμη προκειμένου γιὰ τὸν *ὀπὸν τῆς μήκωνος*· βλ. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 10 [XIV 248, 9-12 K.]: *ὁ δὲ ὀπὸς τῆς μήκωνος ὅτι μὲν ἀναιρετικὸς μόνος ποθεῖς οὐδεὶς ἀγνοεῖν μοι δοκεῖ. οὗτος δὲ μετ' ἄλλων τινῶν σκευασθεὶς τοῖς νοσοῦσι βοηθεῖ πολλάκις, ὡς σωτηριωδέστατον αὐτοῖς εἶναι φάρμακον.*

III. Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ «(βασιλιᾶ) Πτολεμαίου», χωρὶς ὅμως ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ (εἴτε χρονικὸ εἴτε μὲ κάποιον προσωνύμιον), παραδίδονται στὰ Λατινικά:

1. Μιὰ συνταγὴ γιὰ τὴ σύνθεση ἐμπλάστρου, εὐρετῆς τοῦ ὁποῖου φέρεται ὁ βασιλιᾶς Πτολεμαῖος.

Στὸν κώδικα Rouen. lat. 1407 (O. 55) τοῦ 11ου αἰ., στὸ φ. 127ν διαβάζουμε²⁶⁴:

CCCCVIII. Emplastrum quem invenit Tholomeus rex.

Δυστυχῶς πρόκειται γιὰ κείμενο ἀνέκδοτο, καὶ ἔτσι δὲν μᾶς παρέχεται ἡ δυνατότητα νὰ διαπιστώσουμε, ἂν τὸ ἐμπλάστρο αὐτὸ ταυτίζεται μὲ τὸ προηγούμενο (κάτι ποῦ εἶναι πολὺ πιθανό).

2. Ἕνα καθαρτικὸ φάρμακο²⁶⁵ τοῦ Πτολεμαίου (στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν παραδίδεται ὁ χαρακτηρισμὸς rex)²⁶⁶.

Βλ. κώδ. Parisin. (Biblioth. Nation.) lat. 11218 (9ος αἰ.), φ. 64r:

L. Confeccio Tolomei ...

IV. Ἀκόμη διάφορα φάρμακα συνδέονται μὲ τὸν ἴδιο (:) βασιλιᾶ Πτολεμαῖο ὄχι ὅμως ὡς εὐρετὴ ἀλλὰ ὡς χρήστη τους²⁶⁷. βλ.:

1. κολλύριο

Γαλιν., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 4, 7 [XII 779, 6-12 K]²⁶⁸:

Κολλύριον ἀρμάτιον ἐπιγραφόμενον, ᾧ ἐχρήσατο Πτολεμαῖος ὁ βασιλεύς, σμηκτικόν, οὐλὰς ἀποσμήχει. ἔστι δὲ καὶ ὄξυδερκικόν καὶ τραχωματικόν ἀγαθόν. χαλκοῦ κεκαυμένου καὶ πεπλυμένου δραχμὰς ἡ', ἀμμωνιακοῦ θυμιάματος δραχμὰς ἡ', λίθου αἱματίτου δραχμὰς ἡ', φλοιοῦ λιβάνου δραχμὰς ἡ', κόμμεως δραχμὰς ἡ', ὕδατι ὀμβρίῳ [sc. ἀναλάμβανε]²⁶⁹. ἢ χρήσις δι' ὕδατος, ἐν ἄλλαις γραφαῖς ἔχει καὶ ἰοῦ δραχμὰς β'.

264. Βλ. Wickersheimer, *Manuscripts latins de médecine*, σ. 165 (στὶς σσ. 159-169 παραδίδεται μιὰ ἐνόητα ποικίλων θεραπευτικῶν ὑποδείξεων, ἡ ὁποία περιγράφεται ὑπὸ τὸν τίτλο: *Medicinalia varia*).

265. Βλ. Wickersheimer, *Manuscripts latins de médecine*, σσ. 108-109. Τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ καθαρτικὸ, παρ' ὅλο ποῦ αὐτὸ δὲν δηλώνεται στὸ σχετικὸ δημοσίευμα, μπορούμε νὰ τὸ ὑποθέσουμε ἀπὸ τὸ ὅτι περιλαμβάνεται στὸ ἔργο *Liber confectioarius catharticoorum diversorum*.

266. Βλ. Wickersheimer, *Les manuscrits latins de médecine*, σ. 109 (δυστυχῶς καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ περιγραφή τοῦ σχετικοῦ καταλόγου εἶναι ἰδιαίτερα συνοπτικὴ, καὶ ἔτσι δὲν εἶναι σαφὲς ἂν καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ πρόκειται γιὰ τὸν βασιλιᾶ). Τέλος στὸν κώδικα *Vindocinensis latinus* 109 (11ος αἰ.), φ. 102ν, διαβάζουμε: *Antidotum potentissimum Mitridatis regis qui regnavit apud Grecos in Egyptum Ptolomei temporibus*: βλ. Wickersheimer, ὁ.π., σσ. 179-180 (στὴν καταγραφή τῶν περιεχομένων ἐνός *Liber dynamidii*).

267. Γιὰ φάρμακα, ἡ χρήση τῶν ὁποίων συνδέεται μὲ βασιλεῖς, συγγενικά τους πρόσωπα κτλ., βλ. παραπάνω, σσ. 359-361.

268. Βλ. καὶ C. L. Grotefend, «Drei und siebenzig stempel römischer augenärzte», *Philologus* 13 (1858) 154-πρβ. καὶ Pansier, «Repertorium oculariorum, II.», σ. 4 (λ. «Ptolema(e)us»), ὅπου ἐσφαλμένα σημειώνεται ὅτι τὸ φάρμακο τὸ παραθέτει ὁ Λέτιος.

269. Προφανῶς ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ τοῦ ἀρχαίου κειμένου ἔχει παραλειφθεῖ, γιὰ λόγους βραχυλογίας ἡ λέξη ἀναλάμβανε. Βλ. καὶ τὴ λατιν. μετάφρ.: «e x c i p e aqua pluviali». Βλ. Γαλιν., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 4, 7 [XII 748, 8 K.]: ἀναλάμβανε ὕδατι ὀμβρίῳ. ἢ χρήσις δι' ὡσὺ· αὐτόθι [XII 752, 8-9 K.], κ.ἄ., ἀλλὰ καὶ αὐτόθι [XII 759, 15 K.]: ... κόμμεως δραχμὰς ἡ'. ὕδατι ὀμβρίῳ. ἢ χρήσις δι' ὡσὺ· αὐτόθι [XII 760, 1-2 K.]: αὐτόθι [XII 783, 10-11 K.]: ὕδατι ὀμβρίῳ. ἢ χρήσις δι' ὕδατος, κ.ἄ. πολλά.

Κολλύριο πού επιγράφεται *ἀρμάτιον*, τὸ ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ βασιλιάς Πτολεμαῖος καὶ τὸ ὁποῖο εἶναι καθαριστικό, καθαρίζει τὶς οὐλές, ἐπίσης ἐνισχύει τὴν ὄραση καὶ εἶναι ἀποτελεσματικό κατὰ τοῦ τραχώματος. Ὄκτῳ δραχμῆς χαλκὸ καμένο καὶ πλυμένο, ὀκτῳ δραχμῆς ἀμμωνιακὸ θυμίαμα, ὀκτῳ δραχμῆς αἱματίτη λίθου, ὀκτῳ δραχμῆς φλοιὸ λιβάνου, ὀκτῳ δραχμῆς κόμμι, (διάλυσέ τα) μὲ νερὸ τῆς βροχῆς. Ἡ χρῆση του γίνεται μὲ νερό²⁷⁰. Σὲ ἄλλες ἀναγραφές του (τὸ φάρμακο) περιέχει καὶ δύο δραχμῆς ἰό (χαλκοῦ).

κολλύριον ἀρμάτιον ἐπιγραφόμενον

Τὸν χαρακτηρισμὸ αὐτὸν δὲν τὸν ἐντόπισα ἀλλοῦ προκειμένου γιὰ φάρμακο.
Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 207, λ. *κολλύριον*.

σημηκτικόν, οὐλὰς ἀποσμήχει

Ἡ ἔκφραση *οὐλὰς ἀποσμήχει* εἶναι συχνή, ὅταν πρόκειται νὰ δηλωθεῖ ἡ δράση σημηκτικῶν κολλυρίων· βλ. ἐνδεικτικὰ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 7 [XII 761, 10-12 K.]: *Ἀνίκητος ἀστήρ πρὸς περιωδυνίας ... καὶ οὐλὰς ἀποσμήχει*· αὐτόθι [XII 762, 1-4 K.]: *Λιβιανὸν ἐπιγραφόμενον πρὸς φλυκτίδας ... καὶ οὐλὰς ἀποσμήχει*· Ἄετ., *Λόγ. ἰατρ.* 7, 116 [VIII/2, σ. 391, 9-10]: *Κολλύριον διὰ κέρρατος Ἀσκληπιάδου. πρὸς ἔλκη φλυκτίδας καὶ οὐλὰς ἀποσμήχει*· Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 2 [II 33, 24-26 Puschm.]: *τοῦτο τὸ κολλούριον ... καὶ οὐλὰς ἀποσμήχει*· αὐτόθι [II 37, 2 Puschm.]: *Ὅσα τῶν σημηκτικῶν πέφυκεν οὐλὰς ἀποσμήχειν, κ.ἄ.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 294, λ. *σημηκτικός*.

ὄξειδερκικόν καὶ τραχωματικόν

Ὄξειδερκικὰ ὀνομάζονται τὰ κολλύρια πού ὀξύνουν τὴν ὄραση· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 7 [XII 779, 13-17 K.] (τὸ διὰ τοῦ αἱματίτου ὄξειδερκικόν)· αὐτόθι [XII 784, 12-16 K.] (*κολλύριον Ἰάλλου ὄξειδερκικόν*), κ.ἄ. Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ τραχώματος βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 2 [XII 709, 1-4 K.]: *Οὐσῶν δὲ δυσιάτων τῶν εἰρημένων διαθέσεων, ὑπερβάλλουσι χαλεπότητι προσγεγόμεναι τῶν βλεφάρων αἰ τραχύτητες, ὑφ' ὧν καὶ κατὰ τὰς ὀφθαλμίας οἱ χιτῶνες τῶν ὀφθαλμῶν ὀδυνῶνται κοπτόμενοι. Τραχωματικά εἶναι τὰ κολλύρια πού χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς νόσου αὐτῆς*· βλ. Γαλην., *ὀ.π.* 4, 7 [XII 773, 8-15 K.]· αὐτόθι [XII 775, 6-14 K.] (*αἱματίτινον Συνέρωτος τραχωματικόν ἀγαθόν*)· αὐτόθι [XII 775, 14-776, 2 K.] (τοῦ *Ἰέρακος τραχωματικόν*), κ.ἄ.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 313, λ. *τράχωμα καὶ τραχωματικός*.

χαλκοῦ κεκαυμένου καὶ πεπλυμένου

Βλ. παραπάνω, σ. 406. Βλ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 76 [III 45, 17-46, 1 Wellm.]: *δύναται δὲ ... ἀνακαθαίρειν ἔλκη καὶ ἀπουλοῦν, σμήχειν τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς*.

ἀμμωνιακοῦ θυμιάματος

Γιὰ τὸ ἀμμωνιακὸν θυμίαμα βλ. παραπάνω, σ. 403· εἰδικὰ γιὰ τὴν ὀφθαλμικὴ χρῆση του βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 84 [II 101, 14-15 Wellm.]: *σμήχει δὲ τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς λευκώματα καὶ τραχύτητας βλεφάρων τῆκει*.

λίθου αἱματίτου

Γιὰ τὸν αἱματίτην λίθον βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 126 [III 94, 1-95, 8 Wellm.], ὁ ὁποῖος

270. Ἡ φράση αὐτὴ σημαίνει ὅτι, ὅταν τὸ φάρμακο (κολλύριο) πρόκειται νὰ χρησιμοποιηθεῖ, πρέπει νὰ διαλύεται μὲ νερό· βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 4, 7 [XII 779, 11-12 K.]: *ἢ χρῆσις δι' ὕδατος*· αὐτόθι [XII 780, 11 K.]· αὐτόθι [XII 783, 10-11 K.], κ.ἄ. Πρβ. καὶ *ὀ.π.* 5, 3 [XII 828, 12-13 K.]: *χρηστέον λίνου σπέρματι λεανθέντι μεθ' ὕδατος*· ἀκόμη *ὀ.π.* 4, 7 [XII 779, 5 K.]: *ἢ χρῆσις ὕδαρῆς*.

σχετικά με τη μίξη του σε όφθαλμικά φάρμακα σημειώνει (αυτόθι [III 94, 9-10 Wellm.]) ότι γίνεται δε και κολλούρια και άκόνια έξ αυτού πρὸς τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς πάθη ἐπιτήδεια.

Βλ. καὶ Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 362, λ. Blutstein, καὶ σσ. 362-363, λ. Eisen.

φλοιὸν λιβάνου

Γιὰ τὸν λιβάνον γενικά βλ. παραπάνω, σ. 416. Εἰδικότερα γιὰ τὸν φλοιὸν λιβάνου βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 68 [I 62, 9-15 Wellm.], ἐνῶ γιὰ τὴν ὀφθαλμική δράση του βλ. αὐτόθι [I 63, 18-20 Wellm.]: ποιεῖ καὶ πρὸς οὐλάς <τὰς> ἐν ὀφθαλμοῖς καὶ κοιλώματα καὶ ῥυπαρίας. φωχθεῖς δὲ καὶ πρὸς ψωροφθαλμίας ποιεῖ. Βλ. ἀκόμη σσ. 179, 403 καὶ 425.

κόμμεως

Γιὰ τὸ κόμμι βλ. τὸ σχετικὸ σχόλιο παραπάνω, σ. 406. Ὁ Διοσκουρίδης μνημονεύει ἀρκετὰ δένδρα (ἀκακία, ἀμυγδαλή, κοκκυμηλέα κ.ἄ.), ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐξάγεται κόμμι, θεραπευτικὲς ιδιότητες ὁμως σὲ ὀφθαλμικὲς παθήσεις καταγράφει μόνο ὅσον ἀφορᾷ τὸ κόμμι τῆς κερασιάς· βλ. *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 113 [I 106, 22-24 Wellm.]: τὸ δὲ κόμμι τῶν κεράσων ... ὀξυδερκίαν καὶ ὄρεξιν ποιεῖ.

Ὁ Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 340, λ. Gummi, πιστεύει ὅτι μὲ τὸ οὖσ. κόμμι (προκειμένου γιὰ ὀφθαλμικὸ φάρμακο) δηλώνεται ἡ σαρκοκόλλα (*Sarcocolla*).

ιοῦ

Ἐδῶ πρόκειται γιὰ τὸν ἰὸν κάποιου μετάλλου (χαλκοῦ, θείου, σιδήρου). Ὁ συνηθέστερα χρησιμοποιούμενος ἐξ αἰτίας τῆς ἰσχυρῆς δράσεως του εἶναι ὁ ἰὸς τοῦ χαλκοῦ (ἡ πρασινάδα τοῦ χαλκοῦ)· γι' αὐτὸ, ὅταν χρησιμοποιεῖται τὸ οὖσ. αὐτὸ χωρὶς διευκρινιστικὸ χαρακτηρισμὸ, δεχόμεστε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἰὸν τοῦ χαλκοῦ. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 214. Γιὰ τὴν ὀφθαλμική χρῆση του βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 5, 79 [III 51, 19-52, 10 Wellm.]: δύναται δὲ πᾶς ἰὸς στύφειν, θερμαίνειν, ἀποσμᾶν τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς οὐλάς καὶ λεπτύνειν.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 184, λ. ἰὸς (c) (= «πρασινάδα τοῦ χαλκοῦ»).

2. κολλύριο

Πρόκειται γιὰ φάρμακο τὸ ὁποῖο ἀποκαλύφθηκε στὸν Πτολεμαῖο κατὰ τοὺς ὕπνους ἀπὸ τὸν θεὸ Σάραπη· ὁ Πτολεμαῖος μὲ τὴ σειρὰ του ἀνακοίνωσε τὴ σύνθεση τοῦ φαρμάκου στὸν Νεχεψῶ πού τὸν θεράπευσε μ' αὐτό· βλ.:

Αἴλ. Προμ., *Δυναμ.* 96 [σ. 188, 15-18 Crismani]:

Ἄλλο· κολλύριον Θεοδότιον καλούμενον †σωσιπολωστ̄ εἰκοσάεδρον, χρισθὲν [I. χ<α>ρ-] ὑπὸ τοῦ κυρίου Σαράπιδος Πτολεμαίῳ βασιλεῖ κατὰ τοὺς ὕπνους, δι' οὗ ἔθεραπεύθη ὑπὸ Νεχεψῶ προφήτου καὶ ἀνέθηκεν ἀναγεγραμμένον ἐν Μέμφιδι, καὶ ἐν τῷ μεγάλῳ Σαραπίῳ καὶ ἐν τῷ Κανώβῳ. ἡ δὲ στήλη καὶ ἡ κατασκευὴ ἔγκειται ἐν τῷ μεγάλῳ Δυναμερῷ, ἡ δὲ σύνθεσις ἦδε· καδμείας κεκαυμένης καὶ πεπλυμένης δραχμᾶς λβ', κρόκου Κωρυκίου δραχμᾶς δ', ῥόδων ὄνυχισθέντων ἀπαλῶν δραχμᾶς κη', σμύρνης τρωγλίτιδος δραχμᾶς δ', στίμειως κεκαυμένου δραχμᾶς ρ', λυκίου Ἰνδικοῦ δραχμᾶς δ', ὀπίου Θηβαϊκοῦ δραχμᾶς δ', ἀλόης δραχμᾶς δ', ναρδοστάχου δραχμᾶς δ', ψιμυθίου πεπλυμένου δραχμᾶς δ', ἰοῦ σκώληκος δραχμᾶς δ', κηκίδων ὀμφακίνων δραχμᾶς δ', ἐβενίνου ῥινήματος δραχμᾶς δ', καστορίου δραχμᾶς δ', χαλκίτειος ὀπτῆς δραχμᾶς δ', παμφόλυγος δραχμᾶς δ', μέλανος Ἰνδικοῦ δραχμᾶς δ', λιβάνου ἄρρενος δραχμᾶς δ', σαρκοκόλλης δραχμᾶς δ', ἀκακίας κίρρας δραχμᾶς ρ', κομμείως λευκοῦ δραχμᾶς ρ', ὕδωρ ὄμβριον. ὕδατι δὲ ῥόδων ἔγχριε.

Ἄλλο κολλύριο πού ὀνομάζεται «θεοδότιο» †σωσιπολωστ̄ ἀποτελούμενο ἀπὸ εἴκοσι συστατικά, τὸ ὁποῖο δόθηκε ἀπὸ τὸν κύριο (= θεὸ) Σάραπη στὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο

καθώς κοιμόταν, με τὸ ὁποῖο θεραπεύθηκε ἀπὸ τὸν προφήτη Νεχεψῶ καὶ καταγραμμένο τὸ ἀφιέρωσε στὴ Μέμφιδα, στὸ μεγάλο Σαραπεῖο καὶ στὸν Κάνωβο. Τὸ φάρμακο καὶ ἡ *σκευασία* του περιέχονται στὸ μεγάλο *Δυναμερόν*. Ἡ σύνθεσή του εἶναι ἡ ἀκόλουθη: τριάντα δύο δραχμὲς ψημένη καὶ τριμένη καδμεία, τέσσερις δραχμὲς Κωρύκιο κρόκο, εἴκοσι ὀκτῶ δραχμὲς «ὄνυχες» ἀπὸ τριαντάφυλλα, τέσσερις δραχμὲς σμύρνα τρωγλίτιδα, ἑκατὸ δραχμὲς καμένο στίμι, τέσσερις δραχμὲς ἰνδικὸ λύκιο, τέσσερις δραχμὲς θηβαϊκὸ ὄπιο, τέσσερις δραχμὲς ἀλόη, τέσσερις δραχμὲς ναρδόσταχυ, τέσσερις δραχμὲς πλυμένο ψιμύθιο, τέσσερις δραχμὲς «ἰὸ σκωλήκων», τέσσερις δραχμὲς ἄγουρες κηκίδες, τέσσερις δραχμὲς ρίνημα ἐβένου, τέσσερις δραχμὲς καστόριο, τέσσερις δραχμὲς ψημένη χαλκίτη, τέσσερις δραχμὲς πομφόλυγα, τέσσερις δραχμὲς μαῦρο Ἰνδικό, τέσσερις δραχμὲς ἀρσενικὸ λιβάνι, τέσσερις δραχμὲς σαρκοκόλλα, τέσσερις δραχμὲς κίτρινη ἀκακία, ἑκατὸ δραχμὲς λευκὸ κόμμι, νερὸ βρόχινο. Νὰ τὸ ἐγγχρίεις με ροδόνερο.

Θεοδότιον

Τὸ συγκεκριμένο φάρμακο χαρακτηρίζεται ἔτσι ἐπειδὴ ὑποδείχθηκε στὸν Πτολεμαῖο ἀπὸ τὸν θεό, καὶ ὄχι ἐπειδὴ συντέθηκε ἀπὸ τὸν γιατρὸ Θεόδοτο. Πρβ. καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ *θεοδώρητον* (δὲν εἶναι ὅμως σαφὲς πάντοτε, ἂν ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς δηλώνει τὴ σχέση φαρμάκου με κάποιον θεὸ ἢ με τὸν γιατρὸ Θεοδώρητο). Ἀπὸ τὸν Λέτιο, στὸ ἑβδομο βιβλίον τοῦ συγγράμματός του, τὸ ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένο στὴν πραγμάτευση τῆς Ὀφθαλμολογίας, μνημονεύεται σὲ πολλὰ χωρία ἓνα *θεοδότιον κολλύριον* τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται ὡς *θεοδότιον Σεβήρου* (ἢ *Σεβήρου θεοδότιον*)· βλ. ἐνδεικτικὰ *Αἰτ., Λόγ. ἰατρ.* 7, 29 [VIII/2, σ. 275, 2]· ὁ.π. 7, 35 [CMG VIII/2, σ. 286, 9]· ὁ.π. 7, 36 [CMG VIII/2, σ. 287, 28-29], κ.ἄ. Γιὰ τὴν *θεοδώρητον ἀντίδοτον* βλ. ἐπίσης ἐνδεικτικὰ Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 3, 46 [CMG IX/1, σ. 253, 7]· ὁ.π. 3, 48 [CMG IX/1, σ. 257, 4], κ.ἄ. Γιὰ τὸν γιατρὸ Θεόδοτο, βλ. παραπάνω, σ. 406.

εἰκοσάεδρον

Τὸ φάρμακο μᾶλλον χαρακτηρίζεται ἔτσι, ἐπειδὴ ἡ ἀρχικὴ σύνθεσή του ἦταν ἀπὸ εἴκοσι ὕλικά. Βλ. καὶ Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 9 [XIV 155, 10-158, 3 K.]: *Ἀντίδοτος ἑκατονταμίγματος ...*, κ.ἄ.

ὑπὸ τοῦ κυρίου Σαράπηδος

Γιὰ τὴ σχέση τοῦ Σάραπη με τὴ θεραπεία τῶν ὀφθαλμικῶν παθήσεων βλ. καὶ παραπάνω, σσ. 361-362.

ἡ δὲ στήλη

Στὸ προκείμενο χωρίο τὸ οὖσ. *στήλη* δηλώνει κάτι ποῦ εἶναι γραμμένο πάνω σὲ στήλη, καὶ τελικὰ τὸ ἴδιο τὸ ἀναγεγραμμένο.

ἐν τῷ μεγάλῳ Δυναμερῶ

Σχετικὰ μετὸ *Δυναμερόν* ὡς τίτλο ἰατρικῶν συγγραμμάτων καθὼς καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενό τους βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 15 («Ἀριστογένης ὁ Θάσιος»), σ. 171.

καδμείας κεκαυμένης καὶ πεπλυμένης

Γιὰ τὴν *καδμείαν* βλ. παραπάνω, σ. 405. Γιὰ τὴν χρῆση τῆς καδμείας σὲ ὀφθαλμικὰ φάρμακα βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 74 [III 38, 7-8 Wellm.]: *χρησιμεύει δὲ πρὸς μὲν τὰ ὀφθαλμικὰ φάρμακα ἢ βοτρυτίς καὶ ἢ ὄνυχις καλουμένη.*

κρόκου Κωρυκίου

Γενικὰ γιὰ τὸν κρόκον βλ. παραπάνω, σ. 322. Ὁ *Κωρύκιος κρόκος* θεωροῦνταν *κράτιστος ἐν*

ιατρική χρήση (Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 26 [I 29, 9 Wellm])· γενικά ὁ κρόκος ρεῦμά τε ὀφθαλμῶν ἐπιχρίομενος [καὶ ἐγχριόμενος] στέλλει σὺν γάλακτι γυναικείῳ (αὐτόθι [I 31, 1-2 Wellm.]).

ρόδων ὀνυχισθέντων ἀπαλῶν

Γιὰ τὰ ρόδα καὶ τὴν χρῆση τοῦ ὀνυχός των (ὅπερ ἐστὶ τὸ λευκὸν τὸ ἐν τῷ φύλλῳ) βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 99 [I 90, 1-91, 10 Wellm.]· εἰδικότερα τὰ ρόδα (αὐτόθι [I 90, 7-8 Wellm.]) ποιεῖ δὲ τῶν ξηρῶν ἐψηθέντων ἐν οἴνῳ τὸ ἀπόθλιμμα πρὸς ἄλγημα κεφαλῆς, ὀφθαλμῶν, καὶ ἐπίσης (αὐτόθι [I 90, 14 Wellm.]) καίεται δὲ καὶ εἰς τὰ καλλιβλέφαρα. Βλ. καὶ σ. 227.

σμίρνης τρωγλίτιδος

Γιὰ τὴν σμίρναν βλ. παραπάνω, σ. 227. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρῆση τῆς σὲ ὀφθαλμικὲς παθήσεις βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 64 [I 59, 5-7 Wellm.]· πληροὶ καὶ τὰ ἐν ὀφθαλμοῖς ἔλκη καὶ καθαίρει τὰ λευκώματα καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κοραῖς καὶ τραχώματα σμήχει. Βλ. καὶ σσ. 229 καὶ 452.

σίμειως κεκαυμένου

Γιὰ τὸ σίμι(μ)ι βλ. παραπάνω, σ. 376, ὅπου γίνεται λόγος εἰδικὰ γιὰ τὴν χρῆση τοῦ σὲ ὀφθαλμικὲς παθήσεις.

λυκίου Ἰνδικοῦ

Γιὰ τὸ λύκιον βλ. παραπάνω, σ. 405, ἐνῶ γιὰ τὸ Ἰνδικὸν λύκιον βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 100 [I 92, 19-27 Wellm.]· γιὰ τὸ Ἰνδικὸν λύκιον ὁ Διοσκουρίδης δὲν καταγράφει ὀφθαλμικὴ χρῆση, ἐνῶ γιὰ τὸ λύκιον, ὃ ἔνιοι πυξάκανθα καλοῦσι, σημειώνει (αὐτόθι [I 92, 9-11 Wellm.]): δύναμις δὲ ἔχει στυπτικὴν καὶ τὰ ἐπισκοτοῦντα ταῖς κόραις καθαίρει, ψωριάσεις τε τὰς ἐπὶ τῶν βλεφάρων καὶ κνησμούς καὶ τὰ παλαιὰ ρεύματα θεραπεύει.

ὀπίου Θηβαϊκοῦ

Γιὰ τὴν μήκωνα καὶ τὸ ὀπιον, δηλ. τὸν ὀπὸ τῆς μήκωνος, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 4, 64 [II 218, 6-221, 21 Wellm.], ὅπου ὅμως δὲν γίνεται λόγος γιὰ Θηβαϊκὸν ὀπιον· πάντως ὁ ὀπὸς ποιεῖ ... ἐπὶ δὲ φλεγμονῆς ὀφθαλμῶν σὺν λεκίθῳ ὡστὶ ὀπτῆ καὶ κρόκῳ (αὐτόθι [II 219, 21-220, 3 Wellm.]), καὶ φώνγνυται δὲ εἰς τὰ ὀφθαλμικὰ ἐπ' ὄστράκου καινοῦ, ἕως ἂν μαλακὸς καὶ κερρότερος φανῆ (αὐτόθι [II 220, 17-18 Wellm.]). Βλ. καὶ σ. 406· πρβ. καὶ σ. 136.

ἀλόης

Γιὰ τὴν ἀλόην βλ. παραπάνω, σ. 195. Ἡ ἀλόη κατὰ τὸν Διοσκουρίδην (Π. ὕλ. *ιατρ.* 3, 22 [II 29, 19-30, 1 Wellm.]) αἶρει καὶ πελιώματα καὶ ὑπόπια σὺν μέλιτι ψωροφθαλμίας τε καὶ κανθῶν κνησμούς παρηγορεῖ, ἐνῶ (αὐτόθι [II 30, 4-8 Wellm.]) φώνγνυται δὲ καὶ εἰς τὰ ὀφθαλμικὰ ἐπὶ καθαροῦ καὶ διαπύρου ὄστράκου ...

ναρδοστάχου

Γιὰ τὴν νάρδον (καὶ τὸν ναρδοστάχυν) βλ. παραπάνω, σ. 321. Γιὰ τὶς θεραπευτικὲς ιδιότητες τῶν δύο εἰδῶν τῆς νάρδου σὲ ὀφθαλμικὲς παθήσεις βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 1, 7 [I 12, 17-21 Wellm.]· ποιοῦσι καὶ πρὸς τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς μυδῆσεις τῶν βλεφάρων, στύφουσαι καὶ δασύνουσαι τὰς βλεφαρίδας ... ἀποτίθενται δὲ εἰς τὰ ὀφθαλμικὰ ἐν ἀγγεῖῳ καινῷ ἀκωνήτῳ λειοτριβηθεῖσαι σὺν οἴνῳ καὶ ἀναπλασθεῖσαι. Βλ. καὶ σ. 380 (spica).

ψιμυθίου πεπλυμένου

Γιὰ τὸ ψιμύθιον βλ. παραπάνω, σ. 231.

ιοῦ σκώληκος

Γιὰ τὸν ἰὸν σκώληκος, δηλ. χαλκὸ εἴτε ὀρυκτὸ εἴτε σκευαστὸν σὲ μορφή σκουληκιῶν, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. *ιατρ.* 5, 79 [III 50, 18-51, 18 Wellm.]· εἰδικότερα βλ. αὐτόθι [III 51, 19-52, 1 Wellm.]· δύναται δὲ πᾶς ἰὸς στύφειν, θερμαίνειν, ἀποσμᾶν τὰς ἐν ὀφθαλμοῖς οὐλάς καὶ λεπτύνειν,

δάκρυον ἄγειν, νομάς ἴσχειν, καὶ αὐτόθι [III 52, 6-7 Wellm.]: ἱκανῶς δὲ καὶ βλέφαρα λεπτύνουσι σὺν μέλιτι ἐγχυρίομενοι.

κηκίδων ὀμφακίνων

Γιὰ τὶς κηκίδες βλ. παραπάνω, σ. 235.

ἐβενίνου ρινήματος

Γιὰ τὴν ἔβενον, τῆς ὁποίας κρατίστη ἢ Αἰθιοπική, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 98 [I 89, 6-28 Wellm.], ὅπου καταγράφεται κυρίως ἡ ὀφθαλμική δράση της.

καστορίου

Γιὰ τὸ καστόριον βλ. παραπάνω, σ. 225.

χαλκίτεως ὀπτῆς

Χαλκίτις εἶναι ἡ ὀρυκτὴ στυπτηρία· βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 99 [III 69, 14-70, 20 Wellm.]· ἢ χαλκίτις (αὐτόθι [III 69, 17-18 Wellm.]) δύναμιν δὲ ἔχει ... τῶν περὶ κανθούς καὶ ὄμματα ἀποκαθαρτικῆν, καὶ ἀκόμη (αὐτόθι [III 70, 2-4 Wellm.]) κεκαυμένη δὲ πρὸς τὰ ὀφθαλμικά μᾶλλον χρησιμεύει λεία σὺν μέλιτι, τετυλωμένα βλέφαρα καὶ τραχέα ἀποτήκουσα.

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 336, λ. χαλκίτις. Βλ. καὶ στὸ λ. στυπτηρία (σ. 222).

πομφόλυγος δραχμάς δ'

Πομφόλυξ εἶναι γενικά ἡ σκουριά καὶ οἱ λοιπὲς ἀκαθαρσίαι ποῦ ἀποβάλλονται κατὰ τὴν κατεργασία τῶν μετάλλων (γιὰ καθαρισμὸν τους). Ὁ Διοσκουρίδης, Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 75 [III 40, 14-44, 2 Wellm.], κάνει λόγο γιὰ τὴν λευκὴν καὶ τὴν Κυπρίαν πομφόλυγα, ἐνῶ τὰ σχετικὰ μέταλλα ποῦ καταγράφει εἶναι ὁ χαλκός, ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος καὶ ὁ μόλυβδος. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 405 (καθμεία).

Βλ. ἐπίσης Durling, *Medical Terms*, σ. 273, λ. πομφόλυξ, ὅπου σημειώνεται ὅτι πρόκειται γιὰ ὀξειδιο τοῦ ψευδαργύρου (zink oxide).

μέλανος Ἰνδικοῦ δραχμάς δ'

Γιὰ τὸ μέλαν Ἰνδικόν, δηλ. τὸ ἔκβρασμα ὄν τῶν Ἰνδικῶν καλάμων (κν. λουλάκι), ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ βαφικόν Ἰνδικόν, τὸ ὁποῖο εἶναι ἐπανθισμὸς πορφύρας, ἐπαιωρούμενος τοῖς χαλκείοις, βλ. Διοσκουρίδης, Π. ὕλ. ἰατρ. 5, 92 [III 64, 8-14 Wellm.].

Βλ. ἀκόμη Durling, *Medical Terms*, σ. 233, λ. μέλαν Ἰνδικόν (indigo). Πρβ. καὶ Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 432, λ. Ἰνδικοφόρος (Ἰνδικοφόρος ἢ βαφική/Indigofera tinctoria)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 317-318 (Indigofera tinctoria κ.ἄ. εἶδη), καὶ André, *Les noms de plantes*, σ. 131, λ. indicum (Indigo).

λίβανου ἄρρενος δραχμάς δ'

Γενικά γιὰ τὸν λίβανον βλ. παραπάνω, σ. 416, ἐνῶ γιὰ τὴν θεραπευτικὴν δράση του σὲ ὀφθαλμικὲς παθήσεις βλ. στὸ σχετικὸ σχόλιο στὸ ἀμέσως προηγούμενο ἀπ. (σ. 479). Βλ. καὶ σ. 449.

σαρκοκόλλης

Πρόκειται γιὰ δάκρυον δένδρου γεννωμένου ἐν τῇ Περσίδι, εἰκὸς λιβανωτῶ λεπτῶ, ὑπόκιρρον, ἔμπικρον τῇ γεύσει, βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 3, 85 [III 102, 5-10 Wellm.]· ἢ σαρκοκόλλα δύναμιν δὲ ἔχει ... ἐφεκτικὴν τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς ρευμάτων.

Βλ. ἀκόμη Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 323, λ. Astragalus Sarcocolla· André, *Les noms de plantes*, σ. 227, λ. sarcocolla, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 287, λ. σαρκοκόλλα (περσικὸ κόμμι, Astragalus fasciculifolius). Πρβ. καὶ Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 156-157, λ. Ἀστράγαλος.

ἀκακίας κιρρᾶς

Γιὰ τὴν ἀκακίαν βλ. παραπάνω, σ. 406. Κατὰ τὸν Διοσκουρ., Π. ὕλ. ἰατρ. 1, 101 [I 93, 8-11 Wellm.], ἀρμόζει δὲ ὁ χυλός [sc. τῆς ἀκακίας] πρὸς τὰ ὀφθαλμικά ... καὶ προπτώσεις δὲ ὀφθαλμῶν καθίστησιν κτλ.

κομμέως λευκοῦ

Γιὰ τὸ κόμμι βλ. παραπάνω, σ. 406.

ὕδατι δὲ ρόδων ἔγχριε.

Προφανῶς ἐννοεῖται τὸ ροδόνερο. Γιὰ τὰ ρόδα βλ. παραπάνω, σ. 227.

3. Στὸ Ἀντιδοτάριο τοῦ Reichenau (Reichenauer Antidotarium) ποὺ παραδίδεται ἀπὸ τὸν κώδικα Augiensis lat. 120 τοῦ 9ου/10ου αἰ., φφ. 1r-18r, παρατίθεται μιὰ *ἱερὰ ἀντίδοτος*²⁷¹, τὴν ὁποία χρησιμοποιοῦσε ὁ βασιλιάς Πτολεμαῖος· βλ.:

Antid. Reichen., φ. 5r [σφ. 46-47 Sigerist]:

Antidotum gera quod utebatur Ptolomeus imperator, id est logadion quod nobis proditum est ad <omnem> (addendum?)²⁷² antiquam passionem, id est maniacia et omne quod ex melancholea contingit ...

Ἰερὸ ἀντίδοτο τὸ ὁποῖο χρησιμοποιοῦσε ὁ αὐτοκράτορας Πτολεμαῖος, δηλ. λογάδιον ποὺ δόθηκε σὲ μᾶς γιὰ (κάθε) χρόνιο νόσημα, δηλ. γιὰ τὴ μανία καὶ γιὰ κάθε τι ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μελαγχολία ...

Δὲν παραθέτω καὶ δὲν σχολιάζω τὸ φάρμακο αὐτό, ἐπειδὴ ὑπάρχουν σοβαρὲς ἐνδείξεις ὅτι συντέθηκε πιθανότατα κατὰ τοὺς μεταχριστιανικοὺς χρόνους. Φυσικὰ καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ φάρμακα ποὺ συνδέονται μὲ τὰ ὀνόματα τῶν ἡγεμόνων εἶναι μᾶλλον βέβαιο ὅτι δὲν ἔχουν καμιὰ σχέση μ' αὐτούς· τὸ ἐν λόγῳ φάρμακο ὁμως παρατίθεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν γιατρὸ Φιλάγριο (4ος αἰ. μ.Χ.)²⁷³ καὶ στὴ συνέχεια ἀπὸ τὸν Ἀέτιο Ἀμιδινό (6ος αἰ. μ.Χ.) στὴν ἐνότητα τῶν *ἱερῶν ἀντιδότων* καὶ ἀποδίδεται στὸν Λογάδιο (*ἱερὰ Λογαδίου*)²⁷⁴, καὶ ἔτσι μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ σειρὰ μεταγενέστερων ἰατροσοφίων. Δυστυχῶς γιὰ τὸν εὔρετή του δὲν διασώθηκε καμιὰ πληροφορία, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὄνομά του. Πάντως καὶ ἀπὸ τὸ παράδειγμα τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ γίνεται σαφὴς ἡ τάση νὰ συνδέονται διάφορα φάρμακα μὲ διαπρεπῆ πρόσωπα, ἀκόμη καὶ ἂν πρὸς τὸν σκοπὸ αὐτὸν ἀπαιτοῦνται μεγάλοι ἀναχρονισμοί.

Ὅπως εἰπώθηκε ἀμέσως παραπάνω, ἡ ἱερὰ τοῦ Λογαδίου παραδίδεται τόσο σὲ ἑλληνικὰ ὅσο καὶ λατινικὰ γραμμένα ἰατροσόφια, ὅπου ἐντοπίζονται καὶ ἄλλα φάρμακα τοῦ Λογαδίου²⁷⁵. Ἡ ἔμμεση παράδοση τοῦ φαρμάκου στὴ Δύση παρουσιάζει ἀρκετὸ ἐνδιαφέρον, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς καταγραφές του στὰ ἀκόλουθα ἀντιδοτάρια: Antid. Sangall. [σ. 82 Siger.]: Incipit antidotum gira logadion, καὶ Antid. Glasg. [σ. 107 Siger.]: Antidotum qui vocatur locadio. Στὸ Antid. Reichen. καὶ στὸ Antid. Glasg. ὁ Λογάδιος,

271. Γιὰ τὶς ἀντιδότους ποὺ χαρακτηρίζονται *ἱεραὶ* βλ. παραπάνω, σ. 409.

272. Μόνον μὲ τὴν προσθήκη αὐτὴ εἶναι δυνατόν νὰ κατανοηθεῖ μὲ σαφήνεια τὸ χωρίο.

273. Βλ. Φιλάγρ., ἀπ. 49 Masullo: Falgaricus [= Filagrius] alias Falgorices ait: Iuvat ad epilepsiam gera Archigenis et gera logodion, καὶ ἀπ. 217a Masullo: Hiera logodion secundum descriptionem Philagrii. Μέχρι τώρα πιστευόταν ὅτι ἡ ἱερὰ τοῦ Λογαδίου παρατίθεται μὲ βεβαιότητα γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἀέτιο, βλ. π.χ. τὴν ὑπόσημ. 274. Ὡστόσο ὕστερα ἀπὸ τὴ διαπίστωσή μου ὅτι ἦταν ἤδη γνωστὴ στὸν Φιλάγριο, μποροῦμε μὲ βεβαιότητα νὰ τοποθετήσουμε τὴν εὔρεση τοῦ φαρμάκου τὸ ἀργότερο περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. μ.Χ.

274. Βλ. Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 3, 313 [CMG VIII/1, σ. 302, 18-26]. Βλ. καὶ F. E. Kind, «Logadios», *RE XIII/1* (1926) 990 (ὅπου ὁμως δὲν παρέχεται καμιὰ ἄλλη πληροφορία, παρὰ μόνον ὅτι ἡ ἱερὰ τοῦ Λογαδίου παρατίθεται ἀπὸ τὸν Ἀέτιο)· Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 184, κ.ἄ.

275. Βλ. Diels, *Handschriften*, τ. II, σ. 58, καὶ Sigerist, *Rezeptliteratur*, σ. 183.

εύρετης τῆς ἱερᾶς αὐτῆς, χαρακτηρίζεται Μεμφίτης (Αἰγύπτιος)· βλ. Antid. Reichen. [σ. 51 Siger.]: Antidotum geralogadium memfitu (δηλ. τοῦ Λογαδίου τοῦ Μεμφίτη) [ἡ παράθεση τοῦ φαρμάκου τελειώνει μὲ τὴ φράση: Dictata atque probata a Theoctisto medico], καὶ Antid. Glasg. [σ. 114 Siger.]: Antidotum gira luccadion filii Rofot di menfito civitate in Egypto (δηλ. ... τοῦ Λογαδίου, γιοῦ τοῦ Rofot τοῦ Μεμφίτη ...). Στὸ Antid. Bamberg. ὁμως συνδέεται μὲ κάποιον γιατρὸ Θεόδωρο· βλ. ὅ.π. [σ. 31 Siger.]: Antidotum hiera logadiu Theodori medici. Ὁ Sigerist²⁷⁶ πιστεύει ὅτι τὸ χωρίο αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἀποκατασταθεῖ ὡς ἐξῆς: Antidotum hiera Logadii Theodosii medici, ὅποτε κατ' αὐτὸν τὸ Λογάδιος ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ὀνόματος τοῦ γιατροῦ Θεοδοσίου (sic, leg. Θεοδώρου)²⁷⁷, τὸν ὁποῖο χρονολογεῖ στὸν 4ο αἰ. μ.Χ. Στὴ συνέχεια κάνει λόγο γιὰ τὶς λοιπὲς ἀναφορὲς τοῦ ὀνόματος τοῦ Λογαδίου στὰ μεσαιωνικὰ ἀντιδοτάρια καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐξεταζόμενο ζήτημα θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ἀποσαφηνισθεῖ μόνο μὲ τὴ μελέτη τῶν Ἑλληνικὰ παραδεδομένων ἀποσπασμάτων τοῦ Λογαδίου.

Γιὰ τὴν ψευδεπίγραφη παραδόση ἱατρικῶν ἔργων πρὸς τὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο βλ. στὸ τρίτο κεφ., λ. ἀρ. 18 («Ἱπποκράτης ὁ Κῶος»).

7. Φίλιππος ὁ Μακεδῶν (Ε΄ ;) (; αἰ.)

Ἀπὸ τὸν Γαληνὸ μᾶς εἶναι γνωστὸ ἓνα φάρμακο (*ἀμβροσία*) κατὰ τῶν δηλητηρίων, τῶν δηγμάτων τῶν ἰοβόλων ζώων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν νοσημάτων, ἡ εὕρεση τοῦ ὁποῖου ἀποδίδεται στὸν «Φίλιππο τὸν Μακεδόνα». Σχετικὰ μὲ τὴν ταύτιση τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἔχουν διατυπωθεῖ, ἀπ' ὅσο κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστώσω, τέσσερις προτάσεις· μὲ τὶς τρεῖς ἀπὸ αὐτὲς προτείνονται συγκεκριμένα πρόσωπα, ἐνῶ ἡ ἄλλη συνεξετάζει ἓναν κύκλο προσώπων, τὰ ὁποῖα ταυτίζει σὲ ἓνα.

Πρῶτος ὁ Wellmann, κάνοντας λόγο γιὰ τοὺς γιατροὺς μὲ τὸ ὄνομα Φίλιππος πὺ μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Γαληνὸ²⁷⁸, ἐξέφρασε τὴν ὑπόθεση, μήπως ὁ πατέρας τοῦ Ἀρχιγένη Φίλιππος (*Σοῦδα*), ὁ φαρμακολόγος Φίλιππος (Γαληνός) καὶ ὁ Φίλιππος ὁ Μακεδῶν (Γαληνός) πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο²⁷⁹. ἡ ἄποψή του ὁμως εἶναι ἐντελῶς ὑποθετική, ἀφοῦ δὲν ἐντοπίζει ἔστω κάποια ἔνδειξη πὺ νὰ τὴν ὑποστηρίξει.

Ὁ Diller, ἐξετάζοντας τὸ ἴδιο θέμα, συμπεραίνει ὅτι «ὁ Φίλιππος ὁ Μακεδῶν, ἓνα ἀντίδοτο τοῦ ὁποῖου παραθετεῖ ὁ Γαληνός XIV 149, εἶναι μᾶλλον κάποιος ἀπὸ τοὺς ὁμώνυμους Μακεδόνες βασιλεῖς»²⁸⁰. Ὁ Diller δὲν προέκτεινε περισσότερο τὸν συλλογι-

276. Βλ. *Rezeptliteratur*, σ. 184.

277. Ὁ Sigerist, προφανῶς ἐκ παραδρομῆς, ἀντὶ Θεοδώρου γράφει Θεοδοσίου.

278. Μὲ τὸ ὄνομα Φίλιππος εἶναι γνωστοὶ τρεῖς τουλάχιστον γιατροί, πὺ ἐξῆσαν τὸν 1ο/2ο αἰ. μ.Χ.· βλ. Diller, «Philippos», στ. 2367-2370.

279. Βλ. *Pneum. Schule*, σ. 19, ὑπόσημ. 2. Βλ. καὶ παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 44 («Φίλιππος»).

280. Βλ. «Philippos», στ. 2368.

σμό του, όμως η σκέψη του ήταν κατά βάση όρθη, αφού η δράση του σκευάσματος προς τὰ θανάσιμα τῶν φαρμάκων ἐναρμονίζεται πλήρως προς τοὺς φόβους ἐνὸς ἡγεμόνα γιὰ δηλητηρίαση, κυρίως ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός του.

Ὁ Watson ὑποστήριξε ὅτι ἴσως ὁ Φίλιππος, μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου συνδέεται τὸ ὑπὸ συζήτηση φάρμακο, πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν βασιλιὰ τῆς Μακεδονίας Φίλιππο Ε' (222/1-179 π.Χ.), χωρὶς ὅμως καὶ αὐτὸς νὰ ἐκθέτει σχετικὴ ἐπιχειρηματολογία²⁸¹. Ἴσως βέβαια θὰ μπορούσε νὰ σκεφθεῖ κάποιος ὅτι τὰ ἀντίδοτα πρὸς τὰ θανάσιμα τῶν φαρμάκων γνώρισαν μεγάλη διάδοση κυρίως ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. π.Χ. καὶ μετὰ, ὁπότε εἶναι λογικὸ ἢ ἐν λόγῳ ἀμβροσία νὰ σχετίζεται μὲ κάποιον μεταγενέστερο Μακεδόνα βασιλιὰ, ὅπως ὁ Φίλιππος Ε'.

Τέλος ἡ Massar²⁸², κάνοντας λόγο γιὰ τὴν ἀμβροσίαν, ἐκφράζει τὴν ἄποψη ὅτι ὁ Φίλιππος τοῦ ἐξεταζόμενου χωρίου ταυτίζεται χωρὶς ἀμφιβολία μὲ ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο ἀκόλουθους βασιλεῖς τῆς Μακεδονίας, τὸν Φίλιππο Β' ἢ τὸν Φίλιππο Ε'.

Φυσικὰ ἢ σύνδεση τῆς ἀμβροσίας μὲ τὸ ὄνομα τοῦ «Φιλίππου τοῦ Μακεδόνα» δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκη ὅτι πράγματι τὸ φάρμακο ἐφευρέθηκε ἀπὸ αὐτόν (ἂν ὄντως πρόκειται γιὰ βασιλιά). εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ τὸ συνέθεσε κάποιος ἀπὸ τοὺς γιατροὺς τῆς Αὐλῆς κατ' ἐντολήν του, ἀργότερα νὰ ἦταν γνωστὸ ὡς φάρμακο ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ Φίλιππος καὶ τέλος νὰ προέκυψε αὐτὴ ἡ συντομευμένη ἔκφραση, ἢ ὁποία δίνει τὴν ἐσφαλμένη ἐντύπωση ὅσον ἀφορᾷ τὸν εὔρετὴ τῆς ἀμβροσίας. Πάντως ἐνασχόληση μὲ τὴν ἰατρικὴ δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὶς ἀρχαῖες πηγές γιὰ κανέναν ὁμώνυμο βασιλιὰ τῆς Μακεδονίας, οὔτε βέβαια καὶ γιὰ τὸν Φίλιππο Ε'.

Ἡ ἀμβροσία αὐτὴ συντίθεται στὸ σύνολό της ἀπὸ φυτικὰ ὑλικά (εἴκοσι ἕνα τὸν ἀριθμὸ), σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ μεταγενέστερα (ἂν ὄντως αὐτὴ πρέπει νὰ χρονολογηθεῖ στὸν 2ο αἰ. π.Χ.) ἀντίδοτα, ποὺ περιέχουν, τουλάχιστον τὰ γνωστότερα καὶ φερόμενα ὡς ἀποτελεσματικότερα, καὶ ζωϊκὰ ὑλικά. Ὅπως καθίσταται φανερὸ ἀπὸ τὸν σχολιασμὸ ποὺ ἀκολουθεῖ, γιὰ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὑλικά αὐτὰ μεταξὺ τῶν δραστικῶν ἰδιοτήτων τους (ὡς ἀπλῶν φαρμάκων) μαρτυρεῖται δράση εἴτε κατὰ τῶν ἰοβόλων εἴτε κατὰ τῶν δηλητηρίων εἴτε τέλος καὶ γιὰ τὰ δύο, ἐνῶ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ (σέσελι) δρᾷ θεραπευτικὰ πρὸς πάντα τὰ ἐντὸς, ὅπως καὶ ἡ ἴδια ἢ ἀμβροσία ποὺ ποιεῖ καὶ πρὸς τὰς ἐντὸς διαθέσεις.

Μαρτυρία - Ἀπόσπασμα

Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 8 [XIV 149, 10-150, 2 K.]:

Ἀμβροσία Φιλίππου Μακεδόνα πρὸς τὰ θανάσιμα τῶν φαρμάκων, καὶ παντὸς ἰοβόλου πληγῆν. ποιεῖ καὶ πρὸς τὰς ἐντὸς διαθέσεις. στύρακος, χαλβάνης, πεπέρωσ λευκοῦ καὶ μακροῦ, καὶ κινναμώμου ἀνὰ δραχμὰς β', σελίνου σπέρματος, ἀνίσου, σχοίνου ἄνθους, κόστου, κυμίνου Αἰθιοπικοῦ, σεσέλεως, κύφεως, ῥήου Ποντικοῦ, καρδαμώμου,

281. Βλ. *Theriac and Mithridatium*, σ. 23. Ὁ Watson φαίνεται ὅτι διατυπώνει τὴν πρότασή του αὐτῇ, ὑποθέτοντας ὅτι ὁ Φίλιππος Ε' λάμβανε γιὰ τὴν προστασία του κάποιο φάρμακο ἀνάλογο μὲ τὴν *θηριακὴν* ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ σύγχρονός του Ἀντίοχος Γ' ὁ Μέγας τῆς Συρίας (ὁ Watson πιστεύει ὅτι ὁ Ἀντίοχος ποὺ μνημονεύεται στὸ γαληνικὸ *Π. ἀντιδ.* πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Ἀντίοχο Γ' καὶ καὶ ὄχι μὲ τὸν Ἀντίοχο Η' τὸν Φιλομήτορα· σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 2).

282. Βλ. *Soigner et servir*, σ. 237.

ἀμώμου, νάρδου, σμύρνης, κασσίας ἀνά δραχμὰς δ', πυρήνων καθαρῶν φοινίκων, καὶ κάρυων τῆς σαρκὸς ἀνά δραχμὰς στ', κρόκου δραχμὰς η', σταφίδας ἐκγιγαρισμένας ιβ', μέλιτος Ἄττικοῦ τὸ αὐταρκές. συντίθει κατὰ τρόπον.

Ἀμβροσία τοῦ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνα κατὰ τῶν φαρμάκων ποὺ προκαλοῦν θάνατο²⁸³ καὶ κατὰ τοῦ δήγματος κάθε δηλητηριώδους ζώου. Εἶναι ἀποτελεσματικὴ καὶ στὰ ἐσωτερικὰ νοσήματα. Στύρακα, χαλβάνη, πιπέρι λευκὸ καὶ μακρὸ καὶ κιννάμωμο, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα δύο δραχμές· σπέρμα σελίνου, ἄνισο, ἄνθος σχοίνου, κόστο, αἰθιοπικὸ κύμινο, σέσели, κύφι, ρῆο ἀπὸ τὸν Πόντο, κάρδαμωμο, ἄμωμο, νάρδο, σμύρνα, κασσία, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα τέσσερις δραχμές· καθαρισμένα κουκούτσια χουρμάδων καὶ ψίχα καρυδιῶν, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα ἕξι δραχμές· ὀκτὼ δραχμές κρόκο, δώδεκα ξεφλουδισμένες σταφίδες· ἄττικὸ μέλι ὅσο εἶναι ἀπαραίτητο. Παρασκευάσε το κατὰ τὸν τρόπο ποὺ προαναφέρθηκε²⁸⁴.

Ἀμβροσία

Τὴν ἀκριβῶς σημαίνει ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ φαρμάκου ὡς ἀμβροσία δὲν μαρτυρεῖται σὲ κανένα ἱατρικὸ ἢ ἄλλο κείμενο. Ὁ Spenser, *Celsus*, τ. 2, σ. xix, μὲ ἀφορμὴ ἓνα φάρμακο ποὺ παραθέτει ὁ Κέλσος καὶ ἐπίσης χαρακτηρίζεται ὡς ambrosia, ὑποθέτει ὅτι τὸ ἀντίδοτο ὀνομάσθηκε ἔτσι ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιτυχοῦς δράσεώς του στὴν προφύλαξη τῆς ζωῆς αὐτοῦ ποὺ τὸ χρησιμοποιεῖ. Βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 4, 11 [VIII 292, 5-7 K.]: ἐδίδουν δὲ καὶ πίνειν αὐτῷ φάρμακα, τὴν τε Μιθριδάτειον ὀνομαζομένην ἀντίδοτον, ἀμβροσίαν τε καὶ ἀθανασίαν καὶ θηριακὴν. *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 7, 2 [XIII 64, 7-9 K.]: Φθισικοῖς πότιμα [I. πότη-], ᾧ χρῶμαι τὸ παρὰ Ῥιπάλου ἐν πολλοῖς χρήσιμον, *Μηνοδώριος καὶ ἀμβροσία, ποιεῖ πρὸς περιοδικούς πυρετούς*. [Γαλην.], *Π. εὐπορ.* 2, 10 [XIV 159, 10-11 K.]: Ἀμβροσία Ἀρχιβίου ἱερά, πρὸς πάντα τὰ ἐντὸς ποιοῦσα, ἢ χρῶμαι. Πρβ. καὶ τοὺς χαρακτηρισμοὺς ἀθανασία, Γαλην., *Υγιειν.* 5, 6 [VI 341, 11-13 K. = CMG V/4/2, σ. 147, 20-22]: ἀνίκητος, Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 2 [XIII 879, 1-2 K.]: βασιλικόν, *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 8, 5 [XIII 184, 6 K.]: θεσπεσιανή, ὁ.π. 7, 5 [XIII 99, 17 K.]: νεκτάρειος, ὁ.π. 8, 7 [XIII 203, 9 K.], κ.ἄ.

πρὸς τὰς ἐντὸς διαθέσεις

Δηλ. γιὰ τὶς ἀσθένειες ποὺ ἐκδηλώνονται στὰ ἐσωτερικὰ ὄργανα τοῦ ἀνθρώπου· ὁ ἐναλλακτικὸς ὄρος εἶναι πρὸς τὰ ἐντὸς πάθη· βλ. καὶ τὰ σχετικὰ συγγράμματα τοῦ Ἡρακλείδη τοῦ Ταραντίνου *Τῶν ἐκτὸς θεραπευτικὰ καὶ τῶν ἐντὸς θεραπευτικὰ*. Γιὰ τὸν ὄρο διάθεσις βλ. παραπάνω, σ. 297.

στύρακος

Γιὰ τὸν στύρακα βλ. παραπάνω, σ. 459. Βλ. ἐπίσης Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 1, 66 [I 60, 7-13 Wellm.], ὅπου καταγράφονται ἀρκετὰ ἐσωτερικὰ νοσήματα γιὰ τὰ ὁποῖα ἐνδείκνυται ὁ στύρακος.

χαλβάνης

Γιὰ τὴν χαλβάνην βλ. παραπάνω, σ. 222. Ἡ χαλβάνη ἀποτελεῖ ἀντιφάρμακο γιὰ τὸ τοξικόν, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 3, 83 [II 99, 18-19 Wellm.]: ἀντιπάσχει δὲ καὶ τοξικῶ σὺν οἴνω καὶ σμύρνη ποθεισα, ἀπομακρύνει τὰ ἰοβόλα καὶ προφυλάσσει ἀπὸ τὰ δήγματα τους, βλ. αὐτόθι [II 100, 3-4 Wellm.]: θηρία τε διώκει θυμωμένη τούς τε συγχρισμένους ἀδήκτους τηρεῖ. Ὁ Διοσκουρίδης κάνει λόγο γιὰ χρῆση τῆς καὶ σὲ ἀρκετὰ ἐσωτερικὰ νοσήματα.

283. Δηλ. τῶν δηλητηριῶν.

284. Βλ. καὶ λατιν. μετάφρ.: «componito in modum superiorem». Βλ. καὶ παρακάτω, τὸ σχετικὸ σχόλιο γιὰ τὴν ἐκφραση αὐτή.

πεπέρεως λευκοῦ καὶ μακροῦ

Γιὰ τὸ πιπέρι καὶ τὶς ποικιλίες του βλ. παραπάνω, σ. 411. Ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 159 [I 225, 10 Wellm.], τὸ πιπέρι καὶ θηριοδῆκτοις ἀρήγει, ἀλλὰ ἔχει θεραπευτικὴ ἐφαρμογή καὶ σὲ ἀρκετὰ ἐντὸς πάθη (αὐτόθι).

κινναμώμου

Γιὰ τὸ κιν(ν)άμμωμον βλ. παραπάνω, σ. 321, ἐνῶ γιὰ τὴ δράση ὡς ἀντίδοτο βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 14 [I 20, 8-9 Wellm.]: καὶ ἰοβόλοις θηρίοις καὶ θανασίμοις ἀρμόζει, ἀλλὰ καὶ σὲ ἀρκετὰ ἐσωτερικὰ νοσήματα. Βλ. καὶ παραπάνω, σσ. 235 καὶ 428.

σελίνου σπέρματος

Γιὰ τὸ σέλινον βλ. παραπάνω, σ. 391. Κατὰ τὸν Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 64 [II 76, 2-3 Wellm.], καὶ τὸ ἀφέψημα δὲ αὐτοῦ καὶ τῶν ριζῶν πινόμενον ἀντιπάσχει θανασίμοις φαρμάκοις, καὶ αὐτόθι [II 76, 4-7 Wellm.]: τὸ δὲ σπέρμα [sc. τοῦ σελίνου] ἐστὶν οὐρητικώτερον, βοηθοῦν καὶ θηριοδηκτοῖς καὶ τοῖς λιθάργγυρον πεπωκόσι ... μείγνυται δὲ καὶ ἀνωδύνοις καὶ θηριακαῖς καὶ βηχικαῖς χρησίμωσι.

άνισου

Γιὰ τὸ ἄνισον (γλυκάνισο) βλ. παραπάνω, σ. 390. Τὸ φυτὸ αὐτὸ ἀρμόζει δὲ πρὸς τε τὰ ἰοβόλα τῶν ζώων (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 56 [II 69, 10-70, 1 Wellm.]), ἀλλὰ καὶ σὲ κάποια ἐσωτερικὰ νοσήματα.

σχοίνου ἄνθους

Γιὰ τὸ ἄνθος τοῦ σχ(ο)ίνου βλ. παραπάνω, σ. 381. Ὁ σχοῖνος, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς λοιπὲς δράσεις του, μείγνυται δὲ καὶ εἰς ἀντιδότους (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 17 [I 23, 9 Wellm.]).

κόστου

Γιὰ τὸ φυτὸ κόστος βλ. παραπάνω, σ. 428. Γιὰ τὴ δράση τοῦ κόστου κατὰ τῶν ἰοβόλων βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 16 [I 22, 8-9 Wellm.]: πινόμενος δὲ ἐχεοδῆκτοις βοηθεῖ οὐγγιῶν δυεῖν πλήθος, καὶ γιὰ τὴ χρῆση του στὰ ἀντίδοτα βλ. αὐτόθι [I 22, 14 Wellm.]: μείγνυται δὲ καὶ μαλάγμασι καὶ ἀντιδότοις.

κυμίνου Αἰθιοπικοῦ

Γιὰ τὸ Αἰθιοπικὸ κύμινο (σῆμ. ἀπλῶς «κύμινο») βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 59 [II 71, 6-72, 3 Wellm.], ὅπου κάνει λόγο γιὰ τὸ Αἰθιοπικὸν καὶ τὸ Αἰγύπτιον κύμινον. Γενικὰ τὸ κύμινο (αὐτόθι [II 71, 13-14 Wellm.]) δίδεται ... θηριοδῆκτοις δὲ σὺν οἴνω.

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 344, λ. Kümmel (Carum carvi)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 580-581, λ. Κύμινον τὸ ἡμερον· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxix, λ. Cuminum καὶ σ. xxxiv, λ. Git· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σσ. 499-500, λ. Cuminum, Cyminum (στὴ σ. 500 καταγράφονται δύο ἀκόμη εἶδη κυμίνου)· André, *Les noms de plantes*, σ. 81, λ. cuminum, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 214, λ. κύμινον.

σεσέλεως

Γιὰ τὸ σέσελι, ποῶδες φυτὸ ποῦ εὐδοκιμεῖ στὶς εὐκρατές χώρες, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 53 [II 67, 1-68, 10 Wellm.]. Ἡ δραστηκότητά του εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐρεῖα, ὥστε πρὸς τὰ ἐντὸς πάντα ποιεῖ (αὐτόθι [II 67, 8 Wellm.]).

Βλ. ἀκόμη Magnus, *Augenheilkunde*, σ. 354, λ. Ricinus (Wunderbaum)· Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 864-865, λ. Σέσελι ἢ Σέσελις (ὅπου ὁμως δὲν καταγράφεται κάποια κοινὴ ὀνομασία)· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 499, λ. Tordylium officinale· André, *Les noms de plantes*, σ. 237, λ. seselis, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 288, λ. σέσελι (Tordylium officinale).

κύφως

Κύφι εἶναι τὸ λεγόμενον «αἰγυπτιακὸ θυμίαμα» βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 25 [I 28, 18-29,

8 Wellm.]: *Κύφι θυμιάματός ἐστι σκευασία κεχαρισμένη θεοῖς· χρώνται δὲ αὐτῷ κατακόρως οἱ ἐν Αἰγύπτῳ ἱερεῖς· μείγνυται δὲ καὶ ἀντιδότοις.*

Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 216, λ. κύφι.

ῥήου Ποντικοῦ

Πὰ τὸ Ποντικὸν ῥήον (ραβέντι) βλ. παραπάνω, σ. 411. Τὸ ῥήον ποιεῖ πινόμενον δὲ πρὸς ... θηρίων δῆγματα (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 3, 2 [II 4, 5-10 Wellm.]).

καρδαμώμου

Τὸ κάρδαμμον εἶναι ποῶδες ἀρωματικὸ φυτό, βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 6 [I 10, 14-11, 7 Wellm.], τὸ ὅποιο (αὐτόθι [I 11, 4 Wellm.]) *σκορπιοπλήκτοις καὶ πᾶσι τοῖς ἰοβόλοις ἀρμόζει.*

Βλ. ἐπίσης Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σ. 465, λ. Καρδάμμον τὸ κοινόν (*Cardamomum vulgare* ἢ *Elettaria Cardamomum*)· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xxv, λ. *Cardamomum*· André, *Les noms de plantes*, σ. 49, λ. *cardamomum*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 191, λ. *καρδάμμον* (*Elettaria cardamomum*).

ἄμωμον

Πὰ τὸ ἄμμον βλ. παραπάνω, σ. 226. Πὰ τὴν χρῆση του σε φάρμακα κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ἰοβόλων ζῶων ἀλλὰ καὶ ὡς συστατικὸ ἀντιδότων βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 15 [I 21, 10-11 Wellm.]: *σκορπιοπλήκτους τε μετ' ὠκίμου καταπλασθέν ὠφελεῖ, καὶ αὐτόθι [I 21, 14-15 Wellm.]: μείγνυται δὲ καὶ ἀντιδότοις.*

νάρδου

Πὰ τὴν νάρδον βλ. παραπάνω, σ. 321 (κυρίως τὴν κελτική καὶ ἰνδική νάρδο). Κατὰ τὸν Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 7 [I 12, 19 Wellm.], καὶ τὰ δύο εἶδη τῆς νάρδου *μείγνυται δὲ καὶ ἀντιδότοις*. Βλ. ἐπίσης σ. 323.

σμύρνης

Πὰ τὴν σμύρναν βλ. παραπάνω, σ. 227. Ἡ σμύρνα ἐνδείκνυται γιὰ πολλὰς ἐντὸς διαθέσεις (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 64 [I 58, 11-59, 9 Wellm.]).

κασσίας

Πὰ τὴν κασ(σ)ίαν βλ. παραπάνω, σ. 235. Ἡ κασσία *καὶ ἐχιοδήκτοις βοηθεῖ πινομένη καὶ πρὸς τὰς ἐντὸς φλεγμονὰς πάσας ποθεῖσα* (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 13 [I 18, 10-11 Wellm.]).

πυρήνων καθαρῶν φοινίκων

Πὰ τὴν χρῆση τῶν πυρήνων τῶν φοινίκων στὴ Φαρμακολογία βλ. παραπάνω, σ. 407. Πρβ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 109 [I 102, 26 Wellm.]: *δύναμιν δὲ ἔχουσι στυπτικήν, παρεμπλαστικήν (ἀποτελεσματικὴ γιὰ τὴν ἴαση τῶν δηγμάτων).*

καρῶν τῆς σαρκός

Πὰ τὰ κάρνα καὶ τὰ εἶδη τους βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 125 [I 114, 1-115, 7 Wellm.]. Πὰ τὴν σάρκα τῶν καρῶν ὡς ἀντιφάρμακο τῶν δηλητηρίων, βλ. αὐτόθι [I 114, 3-5 Wellm.]: *καὶ θανασίμων φαρμάκων ἀντιφάρμακον [sc. τὰ κάρνα] προβρωθέντα σὺν ἰσχάσι καὶ πηγάνῳ, καὶ ὡς φάρμακο δραστικὸ κατὰ τῶν δηγμάτων τῶν ἰοβόλων, βλ. αὐτόθι [I 114, 7-8 Wellm.]: μετὰ δὲ κρομμύσου καὶ ἄλός καὶ μέλιτος πρὸς κυνόδηκτα καὶ ἀνθρωπόδηκτα ποιεῖ.*

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 471-474, λ. Καρύα· Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. xliv, λ. *Nuces*· Dragendorff, *Heilpflanzen*, σ. 168, λ. *Corylus* (ὅπου καταγράφονται κ.ἄ. εἶδη καρῶν· βλ. καὶ τὴν παρατήρηση τοῦ Dragendorff στὸ τέλος τῶν σχετικῶν λημμάτων)· André, *Les noms de plantes*, σ. 52, λ. *caryon*, καὶ σσ. 172-173, λ. *nux*, καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 193, λ. *κάρνον*.

σταφίδας ἐκγιγαρισμένας

Πὰ τὶς σταφίδες βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 5, 3 [III 3, 10-21 Wellm.] (*σὺν τοῖς γιγάρτοις καὶ χωρὶς <τῶν> γιγάρτων*), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴν χρῆση τους σὲ ἀρκετὰ ἐσωτερικὰ νοσήματα.

μέλιτος Ἀττικού

Γιὰ τὸ μέλι γενικὰ βλ. παραπάνω, σ. 196, καὶ εἰδικὰ τὸ Ἀττικὸ σ. 471. Ἀπὸ τίς χρήσεις τοῦ μέλιτος ποὺ μνημονεύει ὁ Διοσκουρίδης μία μόνον ἀφορὰ συγκεκριμένο δηλητήριο· βλ. *Π. ὕλ. ἱατρ.* 2, 82 [I 166, 11-13 Wellm.]: *ἀρμόζει ... καὶ πρὸς μηκωνίου πόσιν μετὰ ροδίνου θερμὸν λαμβανόμενον.*

συντίθει κατὰ τρόπον

Ἡ ἔκφραση αὐτὴ ἐντοπίζεται ἀρκετὰ συχνὰ στὸ τέλος τῆς καταγραφῆς τῶν συστατικῶν κάποιου φαρμάκου, ὅταν παραλείπεται ἡ περιγραφή τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον αὐτὰ ἀναμιγνύονται, καὶ σημαίνει ὅτι ἡ *σκενασία* γίνεται «μὲ τὸν συνηθισμένο τρόπο», «ὡς συνήθως», «ὅπως ἔχει ἤδη εἰπωθεῖ», «ὅπως ἔχει ἤδη δηλωθεῖ», «κατὰ παρόμοιο τρόπο μὲ τὰ προηγούμενα φάρμακα», κτλ. Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 3 [XII 838, 5 K.] (λατιν. μετάφρ.: «pro consuetudine composito»)· αὐτόθι [XII 845, 12 K.] (λατιν. μετάφρ.: «pro more composito»)· *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 2, 14 [XIII 527, 2-3 K.] (λατιν. μετάφρ.: «composito simili modo»)· ὁ.π. 6, 16 [XIII 938, 9 K.] (λατιν. μετάφρ.: «compositum sicut dixi»)· 7, 12 [XIII 1018, 11-12 K.] (λατιν. μετάφρ.: «componitur aliorum modo»), κτλ. Βλ. καὶ τίς ἀνάλογες ἐκφράσεις, Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 6, 16 [XIII 939, 3-4 K.]: *σκεύαζε κατὰ τρόπον* (λατιν. μετάφρ.: «praeparatur superiore modo»)· ἐπίσης *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 3 [XII 829, 10 K.]: *συντίθει καὶ χρῶ καθὰ προεῖρηται*· αὐτόθι [XII 845, 4 K.]: *συντίθει καθὰ προεῖρηται* ὁ.π. 5, 5 [XII 868, 16 K.]: *σκεύαζε καὶ χρῶ καθὰ προεῖρηται*· αὐτόθι [XII 869, 15 K.]· ὁ.π. 8, 2 [XII 57, 1-2 K.]· ὁ.π. 7, 4 [XIII 85, 4 K.]: *σκεύαζε καὶ δίδου καθὰ προεῖρηται* ὁ.π. 7, 5 [XIII 100, 12-13 K.], κ.ἄ. Πρβ. καὶ Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ.* 5, 3 [XII 829, 10 K.]: *χρῶ καθὰ προεῖρηται*· αὐτόθι [XII 829, 13 K.]: *χρῶ ὡς προεῖρηται*· *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν.* 7, 12 [XIII 1018, 4-5 K.]: *ἡ χρήσις δεδήλωται*, κ.ἄ.

Τὰ λοιπὰ φάρμακα ἢ οἱ ἱατρικὲς ἀπόψεις ποὺ συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα «Φίλιππος» πρέπει μᾶλλον νὰ συσχετισθοῦν μὲ τοὺς ἄλλους γιατροὺς μὲ τὸ ὄνομα αὐτό.

Ὡς κατακλείδα στὸ κεφάλαιο αὐτὸ πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι συγγραφικὴ δραστηριότητα ὅσον ἀφορᾷ τῇ μελέτῃ ζώων καὶ φυτῶν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Πλίνιο:

ι. γιὰ κάποιον βασιλιά Ἀρχέλαο (Archelao rege), πιθανότατα τὸν ὁμώνυμο βασιλιά τῆς Μακεδονίας (413-399 π.Χ.), βλ.:

α') χαρακτηριστικὰ τῶν ἐνύδρων ζώων:

Plin., *Nat. hist.* 9 (Ind.) [I 26, 8-9 Ian - Mayhoff]: continentur aquatilium naturae, καὶ αὐτόθι [I 29, 29-30 I. - M.]: externis Aristotele, Archelao rege

β') χαρακτηριστικὰ τῶν δένδρων ποὺ καλλιεργοῦνται²⁸⁵:

Plin., *Nat. hist.* 17 (Ind.) [I 53, 23-25 I. - M.]: continentur sativarum arborum naturae, καὶ αὐτόθι [I 55, 5-10 I. - M.]: externis ... Hierone rege, Philometore rege, Attalo rege, Archelao rege

γ') χαρακτηριστικὰ τῶν καρπῶν:

Plin., *Nat. hist.* 18 (Ind.) [I 55, 29-30 I. - M.]: continentur naturae frugum, καὶ αὐτόθι [I 58, 1-5 I. - M.]: externis ... Hierone rege, Philometore rege, Attalo rege, Archelao rege

δ') προέλευση τῶν πολύτιμων λίθων:

Plin., *Nat. hist.* 37 (Ind.) [I 122, 1-2 I. - M.]: continentur origo gemmarum, καὶ αὐτόθι [I 127, 26-128, 5 I. - M.]: externis ... Archelao rege.

285. Δηλ. τῶν ἡμερῶν.

ii. για τὸν Πτολεμαῖο Λάγῳ, (†283 π.Χ.), ἀρχηγέτῃ τῆς δυναστείας τῶν Πτολεμαίων τῆς Αἰγύπτου:

α') χαρακτηριστικὰ τῶν δένδρων:

Plin., *Nat. hist.* 12 (Ind.) [I 39, 30-31 I. - M.]: continentur arborum naturae, καὶ αὐτόθι [I 42, 10-20 I. - M.]: externis ... Ptolemaeo Lagi

β') σχετικὰ μὲ τὰ δένδρα ἀπὸ ξένους τόπους:

Plin., *Nat. hist.* 13 (Ind.) [I 42, 31-32 I. - M.]: continentur de peregrinis arboribus ..., καὶ αὐτόθι [I 44, 36-45, 3 I. - M.]: externis ... Ptolemaeo Lagi.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΓΙΑΤΡΟΙ ΣΤΗΝ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ

Εισαγωγικά

Από τις αρχαίες πηγές γνωρίζουμε αρκετούς γιατρούς οι οποίοι άσκησαν το επάγγελμά τους σε πόλεις της αρχαίας Μακεδονίας, όπως π.χ. στη Θεσσαλονίκη, στην Αύλη κάποιων βασιλέων, όπως π.χ. του Περδίκκα Β' και του Φιλίππου Β', στον στρατό του Αλεξάνδρου ή στις Αύλεις των Διαδόχων του. Για αρκετούς από τους γιατρούς αυτούς μας είναι γνωστή ή πόλη ή ο ευρύτερος τόπος της καταγωγής τους. Για παράδειγμα, ο Φιλάργιος *ιάτρευσε* στη Θεσσαλονίκη, γνωρίζουμε όμως ότι δεν ήταν μακεδονικής καταγωγής αλλά *Ἡπειρώτης* ή *Λύκιος ἀπὸ Μάκρης*: ο διαπρεπής γιατρός και φίλος του Αλεξάνδρου Φίλιππος καταγόταν από την Ακαρνανία: ο Ἴπποκράτης και οι απόγονοί του, που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στους Μακεδόνες από τον Περδίκκα Β' έως τη σύζυγο του Αλεξάνδρου Ρωξάνη, κατάγονταν ως γνωστόν από την Κώ: ο Ἐρασίστρατος, που άσκησε το επάγγελμά του στην Ἀντιόχεια (Σέλευκος Α', Ἀντίοχος Α') και την Αλεξάνδρεια (Πτολεμαῖος Β'), είχε γεννηθεί στην πόλη Ἰουλίδα της Κέω: ο Ἀνδρέας, γιατρός του Πτολεμαίου Δ' του Φιλοπάτορα, ήταν Καρύστιος: ο Πολύδωρος, γιατρός του Ἀντιπάτρου, ήταν Τήσιος, κτλ.¹ Ὑπάρχει όμως και ένας αριθμός γιατρών που η άσκηση του επαγγέλματός τους συνδέεται με τη Μακεδονία και τους Μακεδόνες, αλλά οι πηγές δεν μας καθιστούν γνωστό τον τόπο της καταγωγής τους (όπως π.χ. στην περίπτωση του Ἀνδροκύδη, του Ἀριστάρχου, του Παισανία). Κάποιοι από αυτούς δεν αποκλείεται να ήταν μακεδονικής καταγωγής, δυστυχώς όμως κάτι τέτοιο με τα υπάρχοντα στοιχεία δεν είναι δυνατόν να διαπιστωθεί.

Στο κεφάλαιο λοιπόν αυτό συνεξετάζονται όλοι οι γιατροί, οι οποίοι είτε διαπιστωμένα δεν είναι μακεδονικής καταγωγής είτε είναι άδηλης για μας καταγωγής, αλλά που η άσκηση του επαγγέλματός τους τους συνδέσει κατά τρόπο περιστασιακό ή μόνιμο με τη Μακεδονία και τις Αύλεις των Διαδόχων.

Ἀκόμη είναι απαραίτητο να τονισθεί εδώ ότι πρέπει να εκληφθεί ως σχεδόν βέβαιο πως οι γιατροί που *ιάτρευσαν* στην Αλεξάνδρεια —όπως ίσως και σε άλλες Αύλεις— και είχαν σχέσεις με την άρχουσα μακεδονική τάξη ήταν πολλοί περισσότεροι από όσους

1. Για όλους τους γιατρούς αυτούς θα γίνει λόγος στη συνέχεια, στα οικεία λ.

γνωρίζουμε². Όπως όμως παρατήρησε και ο H. von Staden, από τους όχι λίγους διάσημους Ἡροφιλείους γιατρούς που ἔδρασαν στην πρωτεύουσα τῶν Πτολεμαίων, για δύο μόνο ἔντοπιζεται ρητὴ μαρτυρία για τὴν παροχὴ τῶν ἰατρικῶν ὑπηρεσιῶν τους στὴν Αὐλή, γιὰ τὸν Ἀνδρέα τὸν Καρύστιο καὶ τὸν Διοσκουρίδη Φακά³. Ἀκόμη καὶ γιὰ τὸν γιατρὸ Ἡρόφιλο τὸν Χαλκηδόνιο, που ἀπολάμβανε ἰδιαίτερη ἐκτίμηση καὶ μεγάλα προνόμια γιὰ τὴν ἀσκηση τῆς ἔρευνας του ἐκ μέρους τοῦ Πτολεμαίου Β', σὲ κανένα σωζόμενο κείμενο δὲν ὑπάρχει ἔστω καὶ ὑπαινιγμὸς γιὰ τὸ ὅτι διετέλεσε γιατρὸς τοῦ βασιλιᾶ (φυσικὰ τὸ λογικότερο εἶναι νὰ τὸ δεχθοῦμε)⁴. Στους γιατροὺς ὅμως γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ γίνει λόγος στὴ συνέχεια, δὲν θὰ συμπεριληφθοῦν παρὰ μόνο ἐκεῖνοι γιὰ τοὺς ὁποίους σώζονται εἴτε ρητὲς σχετικὲς μαρτυρίες εἴτε πολὺ ἰσχυρὲς ἔνδειξεις, ὅπως προσωπικὲς σχέσεις μὲ βασιλεῖς ἢ μέλη τῆς οἰκογενείας τους⁵. ἐπίσης δὲν θὰ συμπεριληφθοῦν γιατροὶ που μνημονεύονται ἀνώνυμα, ἐκτὸς καὶ ἂν ὑπάρχει κάποια ἔνδειξη ἢ ἔχει διατυπωθεῖ κάποια πρόταση γιὰ ταῦτίσι τους, ὅπως π.χ. στὴν περίπτωση τοῦ Ζήνωνα ἢ Μένωνα⁶.

Γιὰ παράδειγμα στὸν στρατὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀσκοῦσαν τὴν τέχνην τους σίγουρα καὶ ἄλλοι γιατροί, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτούς, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων γνωρίζουμε· βλ. π.χ. τὰ ἀκόλουθα χωρία⁷:

Αnon. Hist., *Alex. hist.* [e cod. Sabb.]: *Οἱ μὲντοι γε ἰατροὶ μόγις αὐτὸν περιέσωσαν.*

Ἀρριαν., *Αλεξ. ἀνάβ.* 2, 4, 8: *καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἰατροὺς οὐκ οἶεσθαι εἶναι βιώσιμον* [sc. τὸν Ἀλέξανδρον].

Πλούταρχ., *Αλέξ.* 19, 3: *τῶν μὲν οὖν ἄλλων ἰατρῶν οὐδεὶς ἐθάρρει βοηθεῖν.*

Διόδ. Σικελ., *Ἰστ. Βιβλιοθ.* 17, 31, 4-5: *μετ' ὀλίγον δὲ εἰς ἀρρωστίαν βαρυτέραν ἐμπεσὼν καὶ χαλεπῶ πάθει συνεχόμενος συνεκάλεσε* [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] *τοὺς ἰατρούς. τῶν μὲν οὖν ἄλλων ἕκαστος δυσχερῶς εἶχε πρὸς τὴν θεραπείαν, Φίλιππος δ' ὁ Ἀκαρνάν ...*

2. Γιὰ παράδειγμα μεταξύ αὐτῶν ἴσως περιλαμβάνεται ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἐρασιστράτου Κλεόφαντος (ἄκμασε περ. 270-240 π.Χ.), διαπρεπὴς γιατρὸς που ἔζησε στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ εἶχε πάρα πολλοὺς μαθητές, τοὺς *Κλεοφαντεῖους* (βλ. H. Gossen - F. E. Kind, «Kleophantos» (2), *RE XI/1* (1921) 790), ὁ ἐπίσης διακεκριμένος γιατρὸς Ἡρων τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. (βλ. Michler, *Die alex. Chirurgen*, σσ. 108-109), κ.ἄ.

3. Βλ. von Staden, *Herophilus*, σ. 472.

4. Εὐλόγα μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι ὁ Πτολεμαῖος θὰ ζητοῦσε τίς ὑπηρεσίες τοῦ διασημότερου γιατροῦ τῆς ἐποχῆς του, ἀφοῦ μάλιστα μαρτυρεῖται ὅτι αὐτὸ ἔπραξε στὴν περίπτωση τοῦ Ἐρασιστράτου, ἐπίσης διαπρεποῦς γιατροῦ καὶ σύγχρονου μὲ τὸν Ἡρόφιλο (σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 14 («Ἐρασιστράτος ὁ Ἰουλιήτης (Κεῖος)»). Βλ. καὶ τὰ ὅσα σημειώνει ὁ von Staden, *Herophilus*, σσ. 26-28, γιὰ τὴ σχέση τοῦ Ἡροφίλου μὲ τὸ Μουσεῖο καὶ τὴν ἔνδεχόμενη οἰκονομικὴ ὑποστήριξη γιὰ τὴν ἔρευνά του ἀπὸ τοὺς δύο πρώτους Πτολεμαίους, καταλήγοντας στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἀποκλείεται ὁ γιατρὸς αὐτὸς νὰ ἀνῆκε πράγματι στὸ προσωπικὸ τοῦ Μουσείου καὶ νὰ λάμβανε κάποια ἄμεση ἢ ἔμμεση βοήθεια ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς, παρ' ὅλο πὸν αὐτὸ δὲν τεκμηριώνεται ἀπὸ καμιά γνωστὴ μαρτυρία.

5. Ὅπως π.χ. ἡ περίπτωση τοῦ Στρατίου (βλ. στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 33).

6. Βλ. παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 3.

7. Μνημονεύω ἀμέσως παρακάτω σχετικὰ χωρία μόνον ἀπὸ τὰ κείμενα που παρατίθενται στὸ κεφ. αὐτό· φυσικὰ στὶς πηγὲς ἔντοπιζονται καὶ ἄλλες γενικὲς μνείες ἰατρῶν που σχετίζονταν μὲ τὸν Ἀλέξανδρο ἢ καὶ ἄλλους Μακεδόνες· βλ. π.χ. Ἀρριαν., *Ἰνδ.* 15: *Ὅσοι δὲ ἰητροὶ Ἕλληνες, τοῦτοισιν οὐδὲν ἄκος ἐξεύρητο ὅστις ὑπὸ ὀφιοῦ δηχθεῖν Ἰνδικοῦ· ἄλλ' αὐτοὶ γὰρ οἱ Ἰνδοὶ ἰώντο τοὺς πληγέντας, καὶ ἐπὶ τῷδε Νέαρχος λέγει <ὡς> συλλελεγμένους ἀμφ' αὐτὸν εἶχεν Ἀλέξανδρος Ἰνδῶν ὅσοι ἰητρικὴν σοφώτατοι, καὶ κεκήρυκτο ἀνὰ τὸ στρατόπεδον, ὅστις δηχθεῖ, ἐπὶ τὴν σκηνὴν φοιτᾶν τὴν βασιλέως. οἱ δὲ αὐτοὶ οὔτοι καὶ τῶν ἄλλων νοῦσων τε καὶ παθῶν ἰητροὶ ἦσαν.* Γιὰ τοὺς Ἰνδοὺς γιατροὺς, στὶς ὑπηρεσίες τῶν ὁποίων προσέφευγε ὁ Ἀλέξανδρος κατὰ τὴν ἐκστρατεία του στὴν Ἰνδία, βλ. καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 44.

Ευστάθ., *Παρεκβ. εἰς Διον. Οἴκουμ. περιήγ.* 867: καὶ ἐκάθηρεν αὐτὸν Φίλιππος ὁ Ἀκαρνὰν ἰατρός, τῶν ἄλλων ἰατρῶν οὐκ οἰομένων εἶναι βιώσιμα [leg. -ον].

Ἰω. Ζωναράς, *Ἐπιτ. ἱστ.* 4, 9: Τὸ δὲ διὰ νόσον ἦν, ὅτε πρὸς τῶν ἄλλων μὲν ἀπέγνωστο [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] ἰατρῶν.

Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 3, 6, 1: Erat inter nobiles medicos ex Macedonia regem secutos Philippus ...

Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 9, 5, 24: Rege [sc. Alexandro] in tabernaculum relato, medici lignum sagittae ...

Iust., *Epit. Hist. Phil. Pomp. Trogi* 11, 8, 5: Unus erat ex medicis, nomine Philippus, qui solus remedium pollicetur.

Τὸ ἴδιο ἴσχυε καὶ γιὰ τὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν· βλ.:

Πολύβ., *Ἰστ.* 5, 56, 10: φασκόντων δὲ δεῖν τῶν ἰατρῶν ἅμα τῷ φωτὶ ποιεῖσθαι τοὺς περιπάτους ὑπὸ τὸ ψῦχος τὸν Ἀντίοχον (πρόκειται γιὰ τὸν Ἀντίοχο Γ').

Στεφ., *Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Προγν.* [I 74, 25-27 Dietz = CMG XI/1/2, σ. 58, 25-27]: καὶ ἐν μέσῳ ζωῆς καὶ θανάτου αὐτὸν τετυχηκένας, καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν οἱ ἐν τῷ παλατίῳ ἰατροὶ πρὸς τὰ νομισθέντα αὐτοῖς ἐποίησαν.

πρβ. καὶ ὁ.π. [I 74, 27-30 Dietz = CMG XI/1/2, σ. 58, 27-29]: Ἀλλὰ καὶ ἄλλοις πλείστοις ἰατροῦς ἀπὸ τῶν πόλεων μεταχειρισάμενοι καὶ ἀπὸ τῶν κωμῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἀγρῶν, καὶ μηδὲν ἰσχύσαντες ποιῆσαι ...

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν πτολεμαϊκὴ Αὐλὴ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι συνέβαινε προφανῶς κατὰ παρόμοιο, ἂν καὶ δὲν ἔχῃ ἐντοπίσει παρόμοιες γενικὲς μαρτυρίες.

Σημειῶνω τέλος ὅτι γιὰ κάποιους ἀπὸ τοὺς γιατροὺς αὐτοὺς διασώζονται μαρτυρίες ὅτι δὲν περιορίσθηκαν μόνο στὰ ἰατρικὰ καθήκοντά τους, ἀλλὰ ἔπαιξαν ἐνεργὸ ρόλο καὶ στὴ λήψη ἀποφάσεων ποὺ ἀφοροῦσαν πολιτικὰ ζητήματα, ὅπως π.χ. ὁ Διοσκουρίδης Φακᾶς ποὺ συμμετεῖχε σὲ διπλωματικὴ ἀποστολὴ (ἐνδεχομένως σὲ δύο τέτοιες ἀποστολές), ἢ ποὺ σχετίζονταν μὲ πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις, ὅπως ὁ Ἀπολλοφάνης ἀπὸ τὴ Σελεύκεια Πιερία ποὺ ἐπηρέασε τὸν Ἀντίοχο Γ' τῆς Συρίας ὥστε νὰ ματαιώσει τὴν ἐκστρατεία του στὴν Κοίλη Συρία καὶ νὰ ἐπιχειρήσει τὴν ἀνακατάληψη τῆς Σελευκείας Πιερίας⁸.

1. Ἀνδρέας ὁ Καρύστιος (†217 π.Χ.)

Ὁ Ἀνδρέας ὑπῆρξε σημαντικὸς γιατρός καὶ ἀνήκε στὴ χορεία τῶν Ἡροφιλείων (εἶναι μάλιστα ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους ὀπαδοὺς τοῦ Ἡροφίλου ποὺ γνωρίζουμε ὀνομαστικά)⁹. Ἀσχολήθηκε ιδιαίτερα μὲ τὴ Φαρμακολογία, καὶ τὸ σχετικὸ σύγγραμμά

8. Παραδείγματα γιὰ παρόμοιες δραστηριότητες γιατρῶν βλ. καὶ στὸ τέλος τοῦ εἰσαγωγικοῦ μέρους τοῦ πρώτου κεφ. (σ. 120).

9. Βλ. τὴ βιβλιογραφία ποὺ καταγράφεται στὴν ἐπὶ μ. ὑποσημ. Σφάλλει φυσικὰ ὁ Brown, «Apollorphanes and Polybius», σ. 191, θεωρώντας τὸν Ἐμπειρικὸ γιατρό (: «He belonged to the Empirical school of medicine»).

του ἔφερε τὸν τίτλο *Νάρθηξ*. Ἐγραψε ἀκόμη: *Περὶ δακέτων, Περὶ τῶν ψευδῶς πεπιστευμένων, Περὶ τῆς ἰατρικῆς γενεαλογίας* κ.ἄ.¹⁰

Παλαιότερα εἶχαν διατυπωθεῖ κάποιες ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Ἀνδρέα πού διετέλεσε γιαντρός τοῦ Πτολεμαίου Δ' μετὸν ὁμώνυμο Καρύστιο ὁμότεχνό του. Σήμερα ὁμως εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ὁ Ἀνδρέας ὁ Καρύστιος, ὁ Ἀνδρέας ὁ τοῦ Χρυσάρους καὶ ὁ Ἀνδρέας ὁ Ἡροφιλεῖος εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο¹¹.

Ὅπως εἰπώθηκε παραπάνω, ὁ Ἀνδρέας εἶναι ὁ ἓνας ἀπὸ τοὺς δύο Ἡροφιλεῖους πού διαπιστωμένα εἶχαν σχέσεις μετὰ τὸ παλάτι. Συνόδευσε τὸν Πτολεμαῖο Δ' Φιλοπάτορα (224-205 π.Χ.) στὸν τέταρτο Συριακὸ πόλεμο κατὰ τοῦ Ἀντιόχου Γ'. Φονεύθηκε τὸ 217 π.Χ. τὴν παραμονὴ τῆς μάχης τῆς Ραφίας ἀπὸ τὸν Αἰτωλὸ συνωμότη Θεόδοτο, ὁ ὁποῖος εἰσέβαλε στὴ σκηνὴ τοῦ Πτολεμαίου, μετὰ σκοπὸ νὰ δολοφονήσει τὸν βασιλιά. Μὴ βρίσκοντας ὁμως ἐκεῖνον, τραυμάτισε δύο στρατιῶτες πού κοιμοῦνταν ἐκεῖ καὶ σκότωσε τὸν γιαντρὸ Ἀνδρέα¹².

Ἡ σχέση τοῦ Ἀνδρέα μετὰ τὴν Αὐλὴ τοῦ Πτολεμαίου Δ' ἀποδεικνύεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ ἐπιστολικὴ πραγματεία *Πρὸς Σωσίβιον*, ἀποδέκτης τῆς ὁποίας ἦταν ὁ ὁμώνυμος γνωστὸς ἀξιωματοῦχος («ὑπουργός») τοῦ βασιλιά¹³.

Γ. Μαρτυρία

Πολύβ., *Ἰστ.* 5, 81, 4-6:

Ἐστοχασμένος δ' [sc. ὁ Θεόδοτος] ἐν ταῖς πρότερον ἡμέραις τῆς τοῦ βασιλέως σκηνῆς διὰ τὸ παντελῶς σύνεγγυς γίνεσθαι τοὺς ἀκροβολισμούς, ὥρμησε θρασέως ἐπ' αὐτήν, καὶ τοὺς μὲν πρῶτους πάντας διελθὼν ἔλαθε, παραπεσῶν δ' εἰς τὴν σκηνήν, ἐν ἧ χρηματίζειν

10. Γιὰ τὸν Ἀνδρέα βλ. M. Wellmann, «Andreas» (11), *REI/2* (1894) 2136-2137· στὸν ἴδιο, «Geschichte, I», σσ. 561-563· στὸν ἴδιο, «Medicin», σσ. 817-818· Fuchs, «Heilkunde», σσ. 292-293· Reinach, «Medicus», σ. 1690· Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 363-364 (: «c. 245-222 B.C.»!)· Gorteman, «Médecins de cour», σσ. 331-332· Fraeser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σσ. 369 καὶ 370-371, καὶ τ. 2, σσ. 545, σμμ. 276-277, καὶ σσ. 546-547, σμμ. 290-294· Walbank, *Polybius*, τ. 1, σ. 610· Brown, «Apollonophanes und Polybius», σσ. 191-192· von Staden, *Herophilus*, σσ. 472-477· Marasco, «Médecins de cour», σσ. 451 κ.έ., καὶ στὸν ἴδιο, «Andreas v. Karystos», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 49· Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 152, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 58, 152, 153, 188, 189, 216-217 καὶ 226. Γιὰ τὸν χρονικὸ συσχετισμὸ τοῦ Ἀνδρέα μετὰ τὸν Ἀσκληπιάδην τὸν Βιθυνὸ καὶ τὴν ἐνδεχόμενὴ συγγενικὴ σχέση μετὰ τοὺς βλ. Polito, «Asclepiades of Bithynia», σσ. 48-65. Βλ. καὶ τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.

11. Σχετικὰ μετὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. von Staden, *Herophilus*, σ. 473. Βλ. καὶ V. Nutton, «Andreas» (1), *DNP I* (1996/1999) 687 (ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ Ἀνδρέας σκοτώθηκε τὸ 215 π.Χ.).

12. Βλ. παρακάτω (μαρτυρία). Βλ. ἀκόμη Walbank, *Polybius*, τ. 1, σσ. 607-615· Fraeser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σσ. 60, 75, 179 καὶ 222, κ.ἄ.

13. Ὑποθέτω ὅτι ὁ Σωσίβιος ἦταν *φιλάτρος* καὶ ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν ἰατρικὴ ἦταν γενικότερο ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστολῆς (τὸ μοναδικὸ ἀπόσπασμά της πού σώζεται μαρτυρεῖ ὅτι αὐτὴ ἦταν γυναικολογικοῦ περιεχομένου)· βλ. Σωρ., *Π. γυν.* 4, 1 [CMG IV, σ. 131, 4-7]: Ἀνδρέας δὲ ἐν τῷ πρὸς Σωσίβιον [Wellmann, von Staden: *Σώβιον* ed.] (ἔστιν δὲ ἐπιστολικόν) τοῖς ἀπὸ Ἡροφίλου συντίθεται μόνον προσθεῖς τὸ παραλελυμένον ἔμβρυον καὶ ἰσχνόν· «τὰ γὰρ ταῦτα», φησί, «βάρος μὴ ἔχοντα δυστοκίαν ἐργάζονται». Βλ. σχετικὰ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 325 (Sosibios)· Gorteman, «Médecins de cour», σ. 332, ὑπόσημ. 1 (Σωσίβιος)· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 546, σμμ. 292 (Σωσίβιος)· von Staden, *Herophilus*, σ. 473 καὶ σ. 476, ὑπόσημ. 12 («Reading Σωσίβιον for Σώβιον»), καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 106. Πρβ. ὁμως Michler, *Die alex. Chirurgie*, σ. 44 (Ἀνδρ., ἀπ. 1 [Σώβιος]).

είωθει και δειπνεῖν ὁ βασιλεύς, πάντα τόπον ἐρευνήσας τοῦ μὲν βασιλέως ἀπέτυχε διὰ τὸ τὸν μὲν Πτολεμαῖον ἐκτὸς τῆς ἐπιφανοῦς καὶ χρηματιστικῆς σκηνῆς ποιεῖσθαι τὴν ἀνάπαυσιν, δύο δέ τινας τῶν αὐτοῦ κοιμωμένων τραυματίσας, καὶ τὸν ἰατρὸν τοῦ βασιλέως Ἀνδρέαν ἀποκτείνας, ἀνεχώρησε μετ' ἀσφαλείας εἰς τὴν ἑαυτοῦ παρεμβολὴν ...

Ἔχοντας ἐντοπίσει [sc. ὁ Θεόδοτος] κατὰ τὶς προηγούμενες ἡμέρες τὴ σκηνὴ τοῦ βασιλιᾶ, ἐπειδὴ οἱ ἀψιμαχίες λάμβαναν χώρα πάρα πολὺ κοντὰ τῆς, βάδισε μὲ θάρρος πρὸς αὐτήν, καὶ ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν προσοχὴ ὄλων ὅσοι βρίσκονταν στὴν πρώτη γραμμῇ¹⁴ διέσχισε (τὸ στρατόπεδο), ὅταν ὁμως μπῆκε στὴ σκηνή, ὅπου ὁ βασιλιάς συνήθιζε νὰ συσκέπτεται καὶ νὰ δειπνεῖ, καὶ ἐρευνήσε κάθε μέρος, δὲν βρῆκε τὸν βασιλιά, ἐπειδὴ ὁ Πτολεμαῖος ἀναπαυόταν ἔξω ἀπὸ (αὐτὴ) τὴ μεγαλοπρεπὴ καὶ πολυτελῆ σκηνή· καὶ ἀφοῦ τραυμάτισε δύο ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ κοιμοῦνταν ἐκεῖ καὶ σκότωσε τὸν Ἀνδρέα, ἰατρὸ τοῦ βασιλιᾶ, ἀποχώρησε μὲ ἀσφάλεια¹⁵ γιὰ τὸ στρατόπεδό του.

ἔστοχασμένος δ' [sc. ὁ Θεόδοτος]

Πὰ τὸν Θεόδοτο τὸν Αἰτωλὸ βλ. F. Münzer, «Theodotos» (10), *RE* V/A/2 (1934) 1954-1955· Walbank, *Polybius*, τ. 1, σ. 610· βλ. ἐπίσης Brown, «Apollonophanes und Polybius», σ. 191, ὅπου γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ἀνδρέα.

II. Ἀποσπάσματα

Τὰ χειρουργικὸ περιεχομένου ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀνδρέα τὰ ἔχει καταγράψει ὁ Michler, *Die alex. Chirurgen*, σσ. 44-45, ἐνῶ τὸ σύνολο τῶν ἀποσπασμάτων του ὁ von Staden, *Herophilus*, σσ. 475-477.

2. Ἀνδροκύδης (4ος αἰ. π.Χ.)

Γιατρὸς ἄγνωστης καταγωγῆς, γιὰ τὸν ὁποῖο τὰ σωζόμενα στοιχεῖα εἶναι ἐλάχιστα¹⁶. Πιστεύεται ὅτι διητέλεσε γιατρὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Κατὰ τὸν Πλίνιο ὁ Ἀνδροκύδης ἦταν διάσημος γιὰ τὶς γνώσεις του (*sapientia clarus*) καὶ προέτρεψε μὲ ἐπιστολὴ τὸν Ἀλέξανδρο νὰ ἀποφεύγει τὴν ὑπερβολικὴ πόση οἴνου, τὴν ὁποία θεωροῦσε ὡς αἰτία γιὰ τὴν παράφορη συμπεριφορὰ τοῦ βασιλιᾶ πρὸς τοὺς φίλους του¹⁷. Ὁ Berve¹⁸ ἐπισημαίνει

14. Πιθανότατα πρόκειται γιὰ τοὺς σκοπούς τοῦ στρατοπέδου.

15. Δηλ. χωρὶς νὰ ἀντιμετωπίσει κανέναν κίνδυνο, χωρὶς νὰ τὸν ἀντιληφθεῖ κανεὶς.

16. Πὰ τὸν Ἀνδροκύδη βλ. M. Wellmann, «Androkydes» (1), *RE* I/2 (1894) 2149· P. Corssen, «Die Schrift des Arztes Androkydes Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων», *RhM N. F.* 67 (1912) 240-263 (ειδικότερα γιὰ τὸ χωρίο τοῦ Πλινίου ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ βλ. στίς σσ. 246-248)· Berve, *Alexanderreich*, τ. 2, σσ. 37-38, ἀρ. 74, κ.ἄ.

17. Βλ. παρακάτω, τὴ σχετικὴ μαρτυρία.

18. Βλ. *Alexanderreich*, σ. 37, ἀρ. 74.

ὅτι ὁ χρόνος ποῦ στάλθηκε ἡ ἐπιστολὴ εἶναι ἀπροσδιόριστος, πιστεύει ὁμως ὅτι πρέπει μᾶλλον νὰ συντάχθηκε κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Τὸ θέμα τῆς μέθης φαίνεται ὅτι ἀπασχόλησε τὸν Ἀνδροκύδη γενικότερα, ἀφοῦ στὰ δύο ἄλλα σωζόμενα ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄδηλο ἔργο του, τὰ ὁποῖα παραθέτει ἓνα ὁ Θεόφραστος¹⁹ καὶ τὸ ἄλλο ὁ Πλίνιος²⁰, γίνεται λόγος γιὰ τὴν *ράφανον* καὶ ἄλλα φυτά, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν, κατὰ κάποιο τρόπο, *βοηθήματα* κατὰ τῆς μέθης.

Συνεπῶς μὲ βᾶση αὐτὰ τὰ, ἔστω πενιχρά, στοιχεῖα, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Ἀνδροκύδης ἔγραψε δύο τουλάχιστον ἔργα, μία ἐπιστολὴ (ἐπιστολικὴ πραγματεία;) πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο μὲ θέμα τὸ κρασί (ἢ ἴσως τὶς βλαβερὲς συνέπειες τῆς οἰνοποσίας) καὶ μία πραγματεία γιὰ τὴν *ράφανον*²¹.

Μαρτυρία - Ἀπόσπασμα

Plin., *Nat. hist.* 14, 58 [II 481, 19-482, 5 Ian - Mayhoff]:

Vino natura est hausto accendendi calore viscera intus, foris infuso refrigerandi. nec alienum fuerit commemorare hoc in loco quod Androcydes sapientia clarus ad Alexandrum Magnum scripsit, intemperantiam eius cohibens: „Vinum poturus, rex, memento bibere te sanguinem terrae. cicuta hominis venenum est, cicutae vinum“. quibus praeceptis ille si obtemperavisset, profecto amicos in temulentia non interemisset, prorsus ut iure dici possit, neque viribus corporis utilius aliud neque voluptatibus perniciosius, si modus absit.

Τὸ κρασί ἔχει τὴν ιδιότητα ὅταν πίνεται νὰ θερμαίνει ἐσωτερικὰ τὰ ὄργανα τοῦ σώματος, καὶ νὰ τὰ ψύχει ὅταν χύνεται (σ' αὐτὰ) ἐξωτερικὰ. Καὶ δὲν θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ μνημονεύσουμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ποῦ ἔγραψε ὁ Ἀνδροκύδης, διάσημος γιὰ τὴ σοφία του, πρὸς τὸν Μέγα Ἀλέξανδρο, γιὰ νὰ περιορίσει τὴν ἀσυδοσία του (στοῦ ποτό): «Ὅταν πρόκειται νὰ πιεῖς κρασί, βασιλιά, νὰ σκέπτεσαι ὅτι πίνεις τὸ αἷμα τῆς γῆς. Τὸ κώνειο εἶναι δηλητήριο γιὰ τὸν ἄνθρωπο, καὶ γιὰ τὸ κώνειο τὸ κρασί». Ἄν ἐκεῖνος εἶχε πεισθεῖ ἀπὸ τὶς παραινέσεις αὐτές, ἀναμφίβολα δὲν θὰ εἶχε σκοτώσει τοὺς φίλους του κατὰ

19. Βλ. Π. *φυτ. ἱστ.* 4, 16, 6: Ἐνια δὲ οὐ φθείρει μὲν, χεῖρω δὲ ποιεῖ ταῖς δυνάμεισι τῶν χυλῶν καὶ τῶν ὀσμῶν, οἷον ἡ *ράφανος* καὶ ἡ *δάφνη* τὴν ἄμπελον. ὀσφραίνεσθαι γάρ φασι καὶ ἔλκειν. δι' ὃ καὶ ὅταν ὁ βλαστὸς πλησίον γένηται πάλιν ἀναστρέφειν καὶ ἀφορᾶν ὡς πολεμίας οὔσης τῆς ὀσμῆς. Ἀνδροκύδης δὲ καὶ παραδείγματι τούτῳ κατεχρήσατο πρὸς τὴν βοήθειαν τὴν ἀπὸ τῆς *ραφάνου* γινομένην πρὸς τὸν οἶνον, ὡς ἐξελαύνουσαν τὴν μέθην· φεύγειν γάρ δὴ καὶ ζῶσαν τὴν ἄμπελον τὴν ὀσμῆν. αἱ μὲν οὖν φθοραὶ πῶς τε γίνονται καὶ πόσαι καὶ ποσαχῶς φανερόν ἐκ τῶν προειρημένων.

20. Βλ. *Nat. hist.* 17, 239-240 [III 132, 13-133, 11 Ian - Mayhoff]: Necant invicem inter sese umbra vel densitate atque alimenti rapina. necat et hedera vinciens — nec viscum prodest — et cytisus, neca<t>ur eo, quod halimon vocant Graeci. quorundam natura non necat quidem, sed laedit odor<u>m aut succi mixtura, ut raphanus et laurus vitem. olfactatrix enim intellegitur et tingui odore mirum in modum, ideo, cum iuxta sit, averti et recedere saponemque inimicum fugere. hinc sumpsit Androcydes medicinam contra ebrietates, raphanum mandu< >ari praecipiens. odit et caulem et olus omne, odit et corylum, ni procul absint, tristis atque aegra. nitrum quidem et alumen, marina aqua calida et fabae putamina vel ervi ultima venena sunt.

21. Ἡ συγγραφὴ τόσο ἐξειδικευμένων ἔργων δὲν ἦταν σπάνια· ἐξ ἄλλου κατὰ τὸν Πλίνιο ἔργο μὲ τὸ ἴδιο θέμα ἔγραψε καὶ ὁ γιατρός Μοσχίων· βλ. *Nat. hist.* 19, 87 [III 271, 15-16 Ian - Mayhoff]: scripsit et Moschion Graecus unum *de raphano* volumen.

τῆ διάρκειά τῆς μέθης του· γι' αὐτὸ δικαιολογούμεστε ἀπολύτως νὰ ποῦμε ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι περισσότερο ὠφέλιμο γιὰ τὴν ἐνδυνάμωση τοῦ σώματος, καὶ ἐπίσης τίποτε πιὸ βλαβερὸ γιὰ τὰ πάθη μας, ἂν λείπει τὸ μέτρο.

Vino natura est hausto accendendi calore viscera intus, foris infuso refrigerandi. nec alienum fuerit commemorare

Γιὰ τὴ φύση τοῦ κρασιοῦ βλ. τὴ σχετικὴ συζήτηση στὰ *Συμποσιακὰ* τοῦ Πλούταρχου (3, 5, 651f-653b)· βλ. καὶ παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 1 («Ἀθρύτιος ὁ Θάσιος»), σσ. 129 κ.έ.

cicuta hominis venenum est, cicutae vinum

Τὸ κρασί θεωροῦνταν κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα ἓνα δραστικὸ ἀντιφάρμακο τοῦ κωνείου· σχετικὰ βλ. Πλούταρχ., *Συμποσ.* 3, 5, 653a, καὶ παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 1 («Ἀθρύτιος ὁ Θάσιος»), σ. 141.

quibus praeceptis ille si obtemperavisset, profecto amicos in temulentia non interemisset

Ὑπανιγμὸς στὶς δολοφονίες τοῦ Κλείτου τὸ φθινόπωρο τοῦ 328 π.Χ., τὸν ὁποῖον ὁ Ἀλέξανδρος σκότωσε μὲ λόγχη (βλ. Ἄρριαν., *Ἀλεξ. ἀναβ.* 4, 8: ταύτη [sc. τῆ λόγχη] Κλείτον ἀποκτείνει, καὶ Πλούταρχ., *Ἀλέξ.* 51, 9-11), τοῦ Καλλιस्थένη τὸ 327 (Πλούταρχ., *Ἀλέξ.* 55, 9: ἀποθανεῖν δ' αὐτὸν οἱ μὲν ὑπ' Ἀλεξάνδρου κρεμασθέντα λέγουσιν), ἴσως κ.ἄ. Βλ. καὶ στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 20 («Γλαυκίας»).

3. Ἀνώνυμος (Ζήνων;) (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ἀπὸ τὸν Κέλσο μνημονεύεται ἓνας διακεκριμένος γιατρός (non ignobilis), μαθητὴς τοῦ Χρυσίππου, ὁ ὁποῖος ὑπηρετοῦσε στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου (Γονατᾶ;) καὶ ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει τὴν περίθαλψη κάποιου ἀσθενοῦς, στενοῦ φίλου τοῦ βασιλιᾶ. Δυστυχῶς ἐξ αἰτίας κακῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχει ἐκπέσει τὸ ὄνομα τοῦ γιατροῦ.

Ὁ Wellmann²² πιστεύει ὅτι ὁ μνημονευόμενος Ἀντίγονος πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Ἀντίγονο Γονατᾶ, καὶ ὅτι ὁ γιατρός, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου ἔχει ἐκπέσει εἶναι ὁ Ἀριστογένης ὁ Θάσιος²³ πού, ὡς γνωστὸν *ιάτρευσε* στὴν Αὐλὴ τοῦ Γονατᾶ καὶ ἐπὶ πλέον ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Χρυσίππου τοῦ Κνίδιου²⁴.

22. Βλ. *Cornelius Celsus*, σ. 99, ὑπόσημ. 1, ὅπου ὁ Wellmann, προεκτείνοντας τὴ σκέψη του, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀριστογένης εἶναι πιθανὸν καὶ ὁ συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀντίγονο, τὴν ὁποία ὁ Παῦλος Αἰγινήτης ἀποδίδει στὸν Διοκλῆ. Σημειῶνω ἐπίσης ὅτι ὁ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 322, πιστεύει ὅτι καὶ ὁ Φίλιππος ὁ Ἡπειρώτης, ὁ δεῦτερος γιατρός πού ἀσχολήθηκε μὲ αὐτὸ τὸ ἱατρικὸ περιστατικὸ, ἔδρασε στὴν Αὐλὴ τοῦ Γονατᾶ· συνεπῶς αὐτοῦ τοῦ βασιλιᾶ φίλος ἦταν ὁ ἀσθενής. Τὴν ταύτιση αὐτὴ πού προτείνεται ἀπὸ τὸν Wellmann δέχεται καὶ ὁ Marasco, «Médécins de cour», σ. 437. Βλ. ἀκόμη Jaeger, *Diokles*, σ. 80, ὑπόσημ. 3, καὶ Heinemann, «Diokles», σ. 172, ὑπόσημ. 65.

23. Βλ. Wellmann, «Geschichte, V», σ. 322, ὑπόσημ. 6 (: «wo [sc. in Celsus de med. III 21] sein Name ausgefallen ist»). Βλ. καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 56-57.

24. Γιὰ τὸν Ἀριστογένη βλ. στὸ πρῶτο κεφ., στὸ λ. ἀρ. 15.

Ὁ F. Marx, ἐκδότης τοῦ Κέλσου στὸ CML, προτείνει στὸ χάσμα νὰ συμπληρωθοῦν τὰ ὀνόματα εἴτε τοῦ Ζήνωνα εἴτε τοῦ Μένωνα²⁵, χωρὶς ὅμως νὰ κάνει λόγο γιὰ κάποιον συγκεκριμένο γιαντρός.

Συμπληρωματικὰ πρὸς τὴν εἰκασία τοῦ Marx πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ καὶ ἡ πρόταση τοῦ W. G. Spencer²⁶, ὁ ὁποῖος τὴ συγκεκριμενοποιεῖ κατὰ τὸ δυνατόν καὶ διατυπώνει τὴν ὑπόθεση, μήπως τὸ ὄνομα ποῦ ἔχει ἐκπέσει ἀφοροῦσε τὸν γιαντρός Ζήνωνα ποῦ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Κέλσο στὸ προοίμιο τοῦ πέμπτου βιβλίου τοῦ *De medicina*. Φαίνεται ἀκόμη ὅτι δέχεται, ἔστω μὲ ἐπιφύλαξη, τὴν ταύτιση τοῦ Ἀντιγόνου μὲ τὸν Γονατᾶ²⁷.

Μὲ βάση τις παραπάνω προτάσεις θὰ μπορούσε κάποιος νὰ διατυπώσει τις ἀκόλουθες σκέψεις. Πράγματι ὁ Κέλσος στὸ ἐν λόγω προοίμιο ἀρχίζει κάνοντας λόγο γιὰ τὰ καθαρτικὰ φάρμακα καὶ τοὺς συγγραφεῖς ποῦ ἔγραψαν γιὰ τις δυνάμεις τῶν φαρμάκων²⁸: *His multum antiqui auctores tribuerunt, et Erasistratus et ii, qui se empiricos nominarunt, praecipue tamen Herophilus deductique ab illo viro, adeo ut nullum morbi genus sine his curarent. Multaque etiam de facultatibus medicamentorum memoriae <prodiderunt>, qualia sunt vel Zenonis vel Andriae vel Apolloni, qui Mys cognominatus est* [: «Μὲ αὐτὰ ἀσχολήθηκαν ἰδιαίτερα οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς, καὶ ὁ Ἐρασίστρατος καὶ αὐτοὶ ποῦ ὀνομάζουν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς Ἐμπειρικοὺς, ἰδιαίτερα ὅμως ὁ Ἡρόφιλος καὶ οἱ μαθητὲς του, οὕτως ὥστε κανένα εἶδος νόσου δὲν θεράπευαν χωρὶς αὐτά. Καὶ ἐπίσης ἔχουν παραδώσει στοὺς μεταγενεστέρους πολλὰ γιὰ τις δυνάμεις τῶν φαρμάκων, ὅπως εἶναι ἐκεῖνα τοῦ Ζήνωνα ἢ τοῦ Ἀνδρέα ἢ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ ἐπωνομαζόμενου Μυός.]. Ἄν ὁ γιαντρός ποῦ καταγράφεται ὡς Andria (-ae) εἶναι ὁ Ἀνδρέας ὁ Καρύστιος, τότε οἱ γιαντροὶ ποῦ κατονομάζονται στὸ χωρίο αὐτό, πράγματι μνημονεύονται χρονολογικά, δηλ. Ἡρόφιλος καὶ Ἐρασίστρατος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.), Ἀνδρέας ὁ Καρύστιος (3ος αἰ. π.Χ.), Ἀπολλώνιος ὁ Μυός (1ος αἰ. π.Χ.). Συνεπῶς νομιμοποιούμεστε νὰ δεχθοῦμε ὅτι καὶ ὁ Ζήνων βρίσκεται ἀναγεγραμμένος στὴν ὀρθὴ θέση καὶ ὅτι ἡ δράση του μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ στὸν 4ο/3ο αἰ. π.Χ. Ἄν αὐτὸ εἶναι ὀρθό, τότε ὁ γιαντρός αὐτὸς θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ὑπῆρξε καὶ μαθητὴς τοῦ Χρυσίππου τοῦ Κνίδιου (περ. 300 π.Χ.) καὶ γιαντρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Γονατᾶ.

Ὅσον ἀφορᾶ τὴν ταυτότητα τοῦ ἀσθενοῦς στὸ κείμενο τοῦ Κέλσου δὲν καταγρά-

25. Βλ. Cels., *De medic.* 3, 21, 3 [CMG I, σ. 131, 2] (κριτ. ὑπομν.): «*excidit veluti Zenon, Menon*». Ὅσον ἀφορᾶ τὸν Ζήωνα ἐπισημαίνω ὅτι οἱ δύο γνωστότεροι φερώνυμοι γιαντροὶ, ὁ Ζήνων ὁ Ἡροφιλείος καὶ ὁ Ζήνων ὁ Λαοδικεὺς, ἔζησαν ὁ πρῶτος περ. 200-150 π.Χ., καὶ ὁ δεύτερος τὸ πρῶτο μισό τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. Γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς γιαντροὺς βλ. F. Kudlien, «Zenon» (12), *RE X/2* (1972) 144-146, καὶ «Zenon» (13), *RE X/A* (1972) 146. Γιὰ ἕναν τρίτο Ζήωνα, συγγραφέα μιᾶς φαρμακολογικῆς πραγματείας, θὰ γίνῃ λόγος ἀμέσως παρακάτω. Ὅσον ἀφορᾶ τὸ ὄνομα Μένων ὁ μόνος γνωστὸς γιαντρός τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. εἶναι ὁ συγγραφέας τῶν *Ἱατρικῶν* (*Ἱατρικὰ Μενώνεια*), ὁ ὁποῖος ὅμως, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ὄχι τοῦ Χρυσίππου· βλ. Raeder, «Menon», στ. 927.

26. Βλ. Celsus, τ. 1, σ. 312, ὑποσημ. 1 (ὁ Spencer ὑποθέτει ὅτι ὁ Marx ἐννοεῖ τὸ πρόσωπο ποῦ προτείνει καὶ αὐτός, ἐνῶ κάτι τέτοιο σίγουρα δὲν συμβαίνει, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ κριτικὸ ὑπόμνημά του, γιὰ τὸ ὁποῖο βλ. παραπάνω, στὴν ὑποσημ. 25).

27. Βλ. Spencer, Celsus, τ. 1, σ. 628 (Index).

28. Βλ. *De medic.* 5, Prohoem. 1 [CML I, 190, 3-8].

φεται καμιά σχετική πληροφορία. Έτσι ο Wellmann περιορίζεται να σημειώσει άοριστα ότι έπρόκειτο «για μιὰ ύψηλὰ ιστάμενη προσωπικότητα τῆς Αὐλῆς»²⁹.

Μαρτυρία

Cels., *De. medic.* 3, 21, 3 [CML I, σ. 131, 2-5]:

Ideoque <Zenon?,> non ignobilis medicus, Chrysippi discipulus, apud Antigonum regem, amicum quendam eius, notae intemperantiae, mediocriter eo morbo implicatum, negavit posse sanari.

Καί γι' αὐτὸ <Ὁ Ζήνων;>, ἕνας ὄχι ἄσημος γιατρός, μαθητῆς τοῦ Χρυσίππου στὴν Αὐλὴ τοῦ βασιλιᾶ Ἀντιγόνου, ἀρνήθηκε ὅτι κάποιος φίλος τοῦ [sc. τοῦ βασιλιᾶ], διαπιστωμένης ἀκράτειας³⁰ (ἀκολασίας), θὰ μπορούσε νὰ θεραπευθεῖ, ἂν καὶ προσβλήθηκε σὲ ἥπιο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἀσθένεια αὐτῆ [sc. τὴν ὑδρωπικία].

Chrysippi discipulus

Πρόκειται γιὰ τὸν Χρυσίππο τὸν Κνίδιο, ἕναν ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους γιατροὺς τῆς Κνιδιακῆς ἰατρικῆς σχολῆς. Ἡ ἀκμὴ του τοποθετεῖται περὶ τὸ 300 π.Χ. καὶ ἴσως λίγο μετὰ. Μὲ τὴ διδασκαλία του προσήλκυσε πολλοὺς μαθητὲς καὶ μέσῳ αὐτῶν ὁ Χρυσίππος ἄσκησε σημαντικὴ ἐπίδραση στὴν ἰατρικὴ· ὁ σημαντικότερος ἀπὸ αὐτοὺς ὑπῆρξε ὁ Ἐρασίστρατος. Ἡ πόλη στὴν ὁποία ἰάτρευσε (Ἀντιόχεια; Ἀλεξάνδρεια;) δὲν μαρτυρεῖται ρητὰ. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴν Παθολογία (π.χ. τὴν αἰτιολογία προκλήσεως τῶν πυρετῶν) καὶ τὴν Εἰδικὴ Νοσολογία (π.χ. τὸν ὑδρωπα, τὴ χολέρα κ.ἄ.), δύο τομεῖς ἰδιαίτερα προσφιλεῖς στοὺς γιατροὺς τῆς σχολῆς του. Ἀπέρριπτε τὴ φλεβοτομία καὶ συνιστοῦσε τὴ χρῆση καθαρτικῶν. Δυστυχῶς ἀπὸ τὰ συγγράμματά του σώθηκαν μόνον ἀποσπάσματα. Δὲν γνωρίζουμε τὸν τίτλο κανενὸς ἔργου του. Βλ. Wellmann, «Chrysippos», στ. 2510-2511· Susemihl, «Chrysippos von Knidos», σσ. 313-318· V. Nutton, «Chrysippos von Knidos», *DNP* 2 (1997/1999) 1183, καὶ K.-H. Leven, «Chrysippos v. Knidos», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 201-202. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 625.

mediocriter eo morbo implicatum

Ἡ ἀσθένεια τοῦ φίλου τοῦ Ἀντιγόνου δὲν κατονομάζεται σαφῶς, ἐπειδὴ ὁμως τὸ κείμενο ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ ἐντάσσεται στὴν ἐνότητα τοῦ ἔργου τοῦ Κέλσου, ὅπου γίνεται πραγματεύση τῆς ὑδρωπικίας, ὁ Wellmann, *Cornelius Celsus*, σσ. 98-99, ἐπισήμανε ὅτι οἱ περιπτώσεις τοῦ φίλου αὐτοῦ τοῦ Ἀντιγόνου καὶ τοῦ ἐπικούρειου Μητρόδωρου ποὺ μνημονεύονται προσκομίζονται ὡς παραδείγματα ἀνθρώπων ποὺ ἔπασχαν ἀπὸ τὴ νόσο αὐτῆ· ἐπὶ πλέον ὁ Wellmann (αὐτόθι) σημείωσε ὅτι ἡ ὑδρωπικία εἶναι, κατὰ τὸν Κέλσο, μιὰ ἀσθένεια, γιὰ τὴν ἴαση τῆς ὁποίας προϋπόθεση ἀποτελεῖ ἡ «μέγιστη αὐτοκυριαρχία τοῦ ἀσθενοῦς», κάτι ποὺ προφανῶς ἔλειπε ἀπὸ τὸν φίλο τοῦ Ἀντιγόνου, ὁ ὁποῖος νόσησε «wegen ihrer Unmässigkeit» (notae intemperantiae)· βλ. καὶ στὸν ἴδιο, «Geschichte, V», σσ. 322-323. Ἐπίσης στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα μᾶς παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ φίλος τοῦ Ἀντιγόνου κατέληξε νὰ νοσήσει τόσο σωματικά, δηλ. ἀπὸ τὴν ὑδρωπικία, ὅσο καὶ νοητικά, ὅπως προκύπτει τὴ μετέπειτα συμπεριφορὰ του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενα τοῦ γιατροῦ τοῦ βασιλιᾶ, ὁ ὁποῖος στὸν ἀντίλογό του πρὸς τὸν ἐπίσης γιατρὸ Φίλιππο τὸν Ἠπειρώτη ὑποστηρίζει ὅτι δὲν πρόκειται ἀπλῶς γιὰ σωματικὴ ἀλλὰ καὶ γιὰ ψυχικὴ νόσο (ἡ δι-

29. Βλ. «Geschichte, V», σ. 322.

30. Ἐννοεῖ συμπεριφορὰ χωρὶς μέτρο, ἀσύδοτη («Unmässigkeit»: Wellmann).

ατάραξη τῆς συμμετρίας τῶν χυμῶν ἀποτελεῖ αἰτία τόσο σωματικῶν νόσων, ὅπως ἡ ὑδρωπικία, ὅσο καὶ πνευματικῶν). Τελικὰ ἀποδείχθηκε ὅτι ἡ διάγνωσή του ἦταν ἡ ὀρθή· λεπτομερέστερα βλ. παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 37, «Φίλιππος ὁ Ἡπειρώτης» (ἀφοῦ τῆ θεραπείᾳ τοῦ ἀρρώστου τελικὰ τὴν ἀνέλαβε αὐτός). Πρβ. καὶ *OLD*, λ. *intemperantia*. (Βλ. καὶ στὸ προηγούμενο λήμμα, ὅπου ὁ γιατρός Ἀνδροκύδης *ad Alexandrum Magnum scripsit, intemperantiam eius cohibens*). Βλ. ἐπίσης Jaeger, *Diokles*, σ. 80, ὑποσημ. 3 (ὅπου μᾶλλον ἀπὸ κάποιο λάθος σημειώνεται ὅτι «*er [sc. der non ignobilis medicus] die Wassersucht, an der König Antigonus litt, für unheilbar erklärt*», καὶ Marasco, «*Médecins de cour*», σσ. 437 καὶ 438³¹).

4. Ἀπολλόδωρος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Κατὰ τὸν Πλίνιο ὁ γιατρός Ἀπολλόδωρος ἔγραψε ἓνα ἔργο, μὲ τὸ ὁποῖο ἔδινε συμβουλὲς στὸν Πτολεμαῖο σχετικὰ μὲ τὰ κρασιὰ ποῦ ἔπρεπε νὰ προτιμᾷ. Ἡ ἀσάφεια ὅμως τῆς μνείας του ἀπὸ τὸν Λατῖνο συγγραφέα, θέτει τὸ ζήτημα μὲ ποιὸν ἀπὸ τοὺς γνωστούς φερώνυμους γιατροὺς πρέπει νὰ ταυτισθεῖ (ἂν βέβαια πρέπει νὰ δεχθούμε τὴν ἀναγκαιότητα μιᾶς τέτοιας ταύτισης).

Ὁ Wellmann, καταγράφοντας τοὺς γιατροὺς μὲ τὸ ὄνομα Ἀπολλόδωρος, δηλ. τὸν Ἀπολλόδωρο τὸν ἰολόγο³², τὸν Ἀπολλόδωρο τὸν Κιτιέα, τὸν ὁμώνυμο Ταραντῖνο καὶ αὐτὸν ποῦ μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Πλίνιο³³, σημειώνει ὅτι ἀκόμη δὲν ὑπάρχει ὀριστικὰ διατυπωμένη ἄποψη ἂν αὐτὸς ὁ τελευταῖος θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ταυτισθεῖ μὲ κάποιον

31. Στὰ σχόλια τῶν Συριανοῦ (5ος αἰ. μ.Χ.), Σωπάτρου (4ος αἰ. μ.Χ.) καὶ Μαρκελλίνου (5ος/6ος αἰ. μ.Χ.) στὸ ἔργο τοῦ Ἑρμογένη (2ος/3ος αἰ. μ.Χ.) *Περὶ τῶν στάσεων* γίνεται λόγος σὲ δύο σημεία γιὰ κάποιον μὴ κατονομαζόμενο Ἀθηναῖο γιατρό ποῦ ὑποτίθεται ὅτι παρέσχε τὶς ἰατρικὲς ὑπηρεσίες του καὶ θεράπευσε τὸν ἀρρώστο Φίλιππο Β' τῆς Μακεδονίας· βλ. (Συριανὸς καὶ Σώπατρος καὶ) Μαρκελλίνος, *Εἰς στάσ. Ἑρμογ.* [Rhet. Gr. 4, σ. 609, 4-7 Waltz]: *αὐτίκα ἔνθα τὸν Ἀθηναῖον ἱατρὸν δημοσίᾳ κρίνει τις, ἐπειδὴ τὸν Φίλιππον ἰάσατο νοσοῦντα, καίτοι μηδενὸς ἐπισυμβάντος ὁμως ἐξ αὐτοῦ τοῦ πεπραγμένου ἰκανὴν ἔξομεν χορηγίαν εἰς ταῦτα τὰ κεφάλαια*. Τὸ σχόλιο τοῦ Μαρκελλίνου ἀφορᾷ τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Ἑρμογ. *Π. στάσ. 5* [Rhet. Gr. 3, σ. 39, 12-15 Waltz]: *τὸ πρὸς τι, ὅτι μείζον ἢ ἂ προβάλλεται οἶον, τοῦ τὰς ναῦς ἢ τὰ τεῖχη προδοῦναι τὸ ἐν σπᾶνι πάντων καταστῆσαι τῶν ἀναγκαίων, μηδενὸς καταίροντος τῶν ἐμπόρων*. Τὸ δεύτερο χωρίο τῶν σχολίων, ὅπου μνημονεύεται ἐπίσης ἀνωλύτως ὁ Ἀθηναῖος γιατρός ποῦ θεράπευσε τὸν Φίλιππο, προέρχεται καὶ πάλι ἀπὸ τὸν Μαρκελλῖνο καὶ εἶναι τὸ ἀκόλουθο, (Συριανὸς καὶ Σώπατρος καὶ) Μαρκελλίνος, *Εἰς στάσ. Ἑρμογ.* [Rhet. Gr. 4, σσ. 613, 25- 614, 4 Waltz]: *οὐ μὴν ἀλλ' ἐνίοτε χρῆσθαι καὶ τῇ ἐνστάσει πρώτη δυνάμεθα τῆς ὕλης διδούσης, ὡς ἐπὶ τοῦ τὸν Φίλιππον ἱατροῦ νοσήσαντα θεραπεύσαντος· ἐνταῦθα γὰρ οὐ μόνον τῇ ἀντιπαραστάσει ὁ δῶκων χρήσεται, ἀλλὰ καὶ ἄντικρυς ἀνελεῖν τοῦ ῥητοῦ τὴν ἐξουσίαν διὰ τῆς ἐνστάσεως πειράσεται*. Σχολιάζεται τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Ἑρμογ. *Π. στάσ. 5* [Rhet. Gr. 3, σσ. 39, 19-40, 3 Waltz]: *εἶθ' ἢ μετάληψις ἐνστάσει μὲν, εἰ ἐγχωροῖ, ὅτι οὐδὲ ἔξεστιν, ἀντιπαραστάσει δέ, ὅτι εἰ καὶ ἔξεστιν. ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τούτοις, οὐδὲ τοιαῦτα*. Ἀπὸ τῆς διατύπωσης τῶν δύο παραπάνω σχολίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ εὐρύτερου κειμένου, μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Ἀθηναῖος γιατρός, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου δὲν καταγράφεται, δὲν εἶναι ὑπαρκτὸ πρόσωπο οὔτε φυσικὰ ἀσχολήθηκε ποτὲ μὲ τὴν υγεία τοῦ Φιλίππου Β', ἀλλὰ ὅτι ἡ μνεία του ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ ὑποθετικὰ παραδείγματα ποῦ προσκομίζονται κατὰ τὸν σχολιασμὸ τοῦ κεφαλαίου *Περὶ ἀντιλήψεως* (sc. τοῦ πέμπτου κεφαλαίου τοῦ Ἑρμογενείου *Περὶ τῶν στάσεων*).

32. Βλ. «*Apollodoros*» (69), στ. 2895.

33. Βλ. «*Apollodoros*» (70), στ. 2895 (στὸ λ. αὐτὸ ὁ Wellmann συνεξετάζει τοὺς τρεῖς αὐτοὺς τελευταίους γιατροὺς). Γιὰ τὸν Ἀπολλόδωρο τὸν Κιτιέα βλ. καὶ Βοσκός, *Αρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σσ. 278-293

ἀπὸ τοὺς προηγουμένους³⁴. Ἐναν ἀκόμη Ἀπολλόδωρο ἀπὸ τῆ Λῆμνο, ὁ ὁποῖος ἀσχο-
λήθηκε μὲ γεωργικὰ ζητήματα, τὸν θεωρεῖ ὀρθὰ ὡς διαφορετικὸ πρόσωπο³⁵. Σχετικὰ μὲ
τὴν ταύτιση τοῦ Πτολεμαίου δὲν λαμβάνει θέση, σὲ ἄλλο μελέτημά του ὅμως, κάνο-
ντας λόγο γιὰ τὸν Ἑρασιστράτειο Ἰκέσιο (1ος αἰ. π.Χ.), σημειώνει ὅτι ὁ γιατρός αὐτὸς
«γνώριζε ἤδη τὰ ρωμαϊκὰ κρασιά, πού στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἦταν ἀκόμη ἄγνωστα
στοὺς Ἕλληνες γιατρούς», παραπέμποντας στοῦ χωρίου τοῦ Πλινίου πού ἐξετάζεται ἐδῶ³⁶.
Ἔτσι θὰ ἦταν δυνατόν νὰ συμπεράνει κάποιος ἔμμεσα ὅτι ὡς παραλήπτη τοῦ ἔργου τοῦ
Ἀπολλοδώρου ἐκλαμβάνει τὸν Πτολεμαῖο Α' πού βασιλεύσε ὡς τὸ 285 π.Χ. (ἢ ἴσως καὶ
τὸν διάδοχό του Πτολεμαῖο Β')³⁷.

Ἀντίθετα μὲ τὸν Wellmann ὁ Kōnig³⁸, ὑποθέτει ὅτι στοῦ ἐξεταζόμενο χωρίου ἴσως
πρόκειται γιὰ τὸν Ἀπολλόδωρο ἀπὸ τῆ Λῆμνο, ὁ ὁποῖος ἔγραψε Γεωργικά, συνδέει δηλ.
τὸ θέμα τοῦ οἴνου ἀποκλειστικὰ μὲ τῆ γεωργία. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Πτολεμαῖο (θέμα τὸ
ὁποῖο ὁ Wellmann δὲν θίγει) τὸν ταυτίζει μὲ τὸν Πτολεμαῖο Β' Φιλάδελφο (285-246 π.Χ.).

Σχετικὰ μὲ τίς παραπάνω προτάσεις θὰ μπορούσε κάποιος νὰ παρατηρήσει τὰ ἀκό-
λουθα. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Wellmann, ἂν καὶ δὲν διατυπώνει κάποιον συλλογισμό, φαίνε-
ται νὰ ἔχει δίκαιο πού θεωρεῖ πιθανὸ τὸν συσχετισμὸ (ἂν βέβαια πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ
γίνει κάτι τέτοιο) τοῦ Ἀπολλοδώρου (πού μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Πλίνιο) μόνον μὲ τοὺς
τρεις ἄλλους ὁμώνυμους γιατροὺς ἀλλὰ ὄχι καὶ μὲ τὸν Λῆμνιο συγγραφέα Γεωργικῶν.
Αὐτὸ σημαίνει ὅτι χρονικὰ τοποθετεῖ τὸν ἐδῶ ἐξεταζόμενο Ἀπολλόδωρο στὸν τρίτο
προχριστιανικὸ αἰῶνα.

Ὁ Kōnig ὅμως ἀφ' ἑνὸς δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν του ὅτι ὁ Πλίνιος χαρακτηρίζει ρητὰ
τὸν Ἀπολλόδωρο γιατρό (Apollodoros medicus), καὶ ἀφ' ἑτέρου, πού εἶναι καὶ τὸ σημα-
ντικότερο, δὲν προβαίνει σὲ κανέναν συσχετισμὸ μεταξὺ τῶν δύο προσώπων πού συν-
δέει χρονικὰ, δηλ. τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τοῦ Πτολεμαίου Β'. Ἐπισημαίνω λοιπὸν ὅτι ἡ
χρονικὴ συνύπαρξη τῶν δύο αὐτῶν προσώπων εἶναι μᾶλλον ἀδύνατη. Ὁ Ἀπολλόδωρος
ἀπὸ τῆ Λῆμνο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι δὲν μαρτυρεῖται ὡς γιατρός, ἦταν γνωστὸς στὸν
Ἀριστοτέλη (384-322 π.Χ.), ὁ ὁποῖος τὸν μνημονεύει στὰ *Πολιτικά* του³⁹. Συνεπῶς,
ἀφοῦ ὁ Πτολεμαῖος Β' βασιλεύσε ἀπὸ τὸ 285 καὶ μετὰ, θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ὁ
Ἀπολλόδωρος, ὅταν τοῦ ἔκανε τίς συστάσεις γιὰ τὸ κρασί ἦταν μᾶλλον αἰωνόβιος (ἢ
ἐνδεχομένως καὶ ἀκόμη μεγαλύτερος!).

Μὲ βάση λοιπὸν τὰ ὅσα ἐκτέθηκαν παραπάνω ὑποθέτω ὅτι ἡ ὁ μνημονευόμενος
ἀπὸ τὸν Πλίνιο Πτολεμαῖος στοῦ χωρίου αὐτὸ δὲν εἶναι ὁ Πτολεμαῖος Β' ἢ ὁ Ἀπολλόδωρος

(ἀποσπάσματα.) καὶ 623-652 (σχόλια). Βλ. ἐπίσης Marasco, «Médécins de cour», σ. 453, ὑποσημ. 90, καὶ Mas-
sar, *Soigner et servir*, σσ. 256-257.

34. Βλ. «Apollodoros» (70), στ. 2895 (: «Unentschieden muss bleiben, ob der Arzt A. ... mit einem der
Vorhergenannten identisch ist»).

35. Βλ. «Apollodoros» (71), στ. 2895-2896.

36. Βλ. «Geschichte, V», σ. 362, ὑποσημ. 1.

37. Ἡ διατύπωσή του «στὶς ἀρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.» δὲν εἶναι ἰδιαίτερα σαφής ἀπὸ χρονολογικὴ ἄποψη.

38. Βλ. *Plinius, Naturkunde* (στὰ σχόλια στοῦ βιβλίου 14), σ. 232. Βλ. καὶ Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 250.

39. Βλ. 1, 11, 1258b 39-1259a 2: *ἐπεὶ δ' ἔστιν ἐνίοις γεγραμμένα περὶ τούτων* [sc. ὅσα ἀπὸ γῆς], *οἶον
Χαρητίδη τῷ Παρίῳ καὶ Ἀπολλοδώρῳ τῷ Λημνίῳ περὶ γεωργίας καὶ ψιλῆς καὶ πεφυτευμένης, ὁμοίως δὲ καὶ
ἄλλοις περὶ ἄλλων*. Βλ. καὶ Wellmann, «Apollodoros» (71), στ. 2895-2896.

δὲν εἶναι αὐτὸς ποὺ προτείνει ὁ Kōnig. Στὴν καλύτερη περίπτωση θὰ μπορούσαμε νὰ ταυτίσουμε τὸν Πτολεμαῖο μὲ τὸν ὁμώνυμο πρῶτο βασιλιὰ τῆς Αἰγύπτου, ἢ, τὸ πιθανότερο κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸν Ἀπολλοδώρο μὲ τὸν γιατρὸ καὶ γενικότερα ἐρευνητὴ τῆς φύσεως Ἀπολλόδωρο τὸν *ιολόγον*, ποὺ ἔζησε τὸν 3ο αἰ. π.Χ. Ἡ σύσταση πρὸς τὸν Πτολεμαῖο σχετικά μὲ τὴν ποιότητα τοῦ κρασιοῦ καὶ τὴν πόση του δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀποδοθεῖ σὲ γνώστη μόνον γεωργικῶν ζητημάτων· τὸ ἴδιο ἀκριβῶς θὰ μπορούσε νὰ κάνει καὶ ἓνας γιατρός⁴⁰, καὶ μάλιστα ἓνας *ιολόγος*, ἀφοῦ, τὸ κρασί χρησιμοποιοῦνταν εὐρέως γιὰ θεραπευτικούς σκοποὺς κατὰ τοῦ *ιοῦ* τόσο τῶν *ισβόλων ζώων* ὅσο καὶ τῶν *δηλητηρίων φαρμάκων*⁴¹.

Μαρτυρία - Ἀπόσπασμα

Plin., *Nat. hist.* 14, 76 [II 648, 17-18 Ian - Mayhoff]:

Apollodorus medicus in volumine, quo suavit Ptolem<a>eo regi quae vina biberet, Italicis etiam tum ignotis, laudavit in Ponto Nasperceniten, mox Oreticum, Oeneaten, Leucadium, Ambracioten et, quod cunctis praetulit, Peperet<h>ium, sed minoris famae esse dixit, quoniam ante sex annos non placeret.

Ὁ γιατρός Ἀπολλόδωρος στὸ βιβλίο του μὲ τὸ ὁποῖο συμβούλευσε τὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο ποιά κρασιά πρέπει νὰ πίνει —τότε ἀκόμη τὰ Ἰταλικά ἦταν ἄγνωστα—, ἐπαίνεσε τὸ κρασί ἀπὸ τὴ Νασπερκηνή (;) τοῦ Πόντου, ἔπειτα (τὸ κρασί) ἀπὸ τὸν Ὠρεό, τὴν Οἰνὴ, τὴ Λευκάδα, τὴν Ἀμβρακία καὶ τὴν Πεπάρηθο, τὸ ὁποῖο ὑπερέχει ἀπὸ ὅλα, ἀλλὰ εἶπε ὅτι εἶναι λιγότερο φημισμένο, ἐπειδὴ δὲν εἶναι εὐγευστο πρὶν περάσουν ἕξι χρόνια.

Italicis etiam tum ignotis

Γιὰ τὰ Ἰταλικά κρασιά βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 1, 48, 26c κ.έ. Βλ. καὶ Pezouros, *Adnotationes*, σσ. 41-78 (passim).

Ponto Nasperceniten

Τὸ κρασί αὐτὸ (Νασπερκηνίτης; οἶνος) εἶναι ἄγνωστο ἀπὸ ἀλλοῦ ὅπως καὶ ἡ περιοχή τοῦ Πόντου (Νασπερκηνή;), ἀπὸ τὴν ὁποία πῆρε τὴν ὀνομασία του. Βλ. καὶ Kōnig, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 14), σ. 232.

Oreticum

Κατὰ τὸν Kōnig, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 14), σ. 232, πρόκειται γιὰ τὸ κρασί

40. Βλ. π.χ. Διοσκουρ., *Π. ὄλ. ἰατρ.* 5, 6 [III 5, 12-11, 14 Wellm.], καὶ κυρίως Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 5, 6 [CMG VI/1/1, σσ. 121, 22-126, 23]: *Περὶ οἴνων, ἐκ τοῦ Γαληνοῦ*, καὶ ὀ.π. 5, 7 [CMG VI/1/1, σσ. 126, 24-127, 13]: *Ἐκ τῶν Ρούφου, περὶ οἴνου· κεῖται ἐν τῷ Περὶ διαίτης ἢ Περὶ πομάτων ἐν τῷ ἰβ' λόγῳ*, καὶ Βιβλ. πρὸς Εὐνάπ. 1, 12 [VI/3, σσ. 328, 33-329, 15]: *Περὶ οἴνου δυνάμεως* Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἰατρ.* 1, 95 [CMG IX/1, σσ. 65, 14-66, 16]: *Περὶ οἴνου δυνάμεως. Χρῆ γινώσκειν τὸν πεφροντικὸτα τῆς ὑγείας καὶ περὶ οἴνου δυνάμεως. ...*, κ.ά. Στὰ παραπάνω χωρία γίνεται λόγος γιὰ τὸ κρασί κυρίως ὡς ποτὸ ποὺ πίνεται ἀπὸ ὑγιεῖς ἀνθρώπους καὶ καταγράφονται ὑποδείξεις γιὰ νὰ μὴν καταστεῖ βλαβερό· φυσικὰ τὸ ἴδιο ποτὸ ὑποδεικνύεται καὶ ὡς φάρμακο σὲ διάφορα νοσήματα.

41. Ὅπως εὐκόλα μπορεῖ νὰ διαπιστώσει κάποιος στὰ σχετικὰ ἔργα τοῦ Φιλουμένου, τοῦ Ἀνώνυμου [Αἴλιος Προμῶτος;], στὸν δέκατο τρίτο λόγον τοῦ Ἀετίου κ.ά. (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὰ οἰκεία λ.).

πού παραγόταν την εὐβοϊκή πόλη Ὠρεός (= Ἰστιαία). Τὸν χαρακτηρισμὸ Ὠρεωτικός (;) οἶνος δὲν τὸν ἔχω ἐντοπίσει, ὁ Pezouros δὲ μὴς (*Adnotationes*, σσ. 48-49) καταγράφει *Εὐβοέα ἢ Εὐβοϊκὸν οἶνον*.

Oeneatem

Πρόκειται γιὰ κρασί ἀπὸ τὴν Οἰνὴ, πόλη τῆς βόρειας Ἰκαρίας· βλ. König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 14), σ. 232. Οὐτε καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἔχω ἐντοπίσει χαρακτηρισμὸ οἶνου πού νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως αὐτῆς (Οἰνεάτην;), πράγματι ὁμοίως ὁ Ἰκάριος οἶνος ἦταν ἱακουστὸς κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα· βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 1, 55, 30b: *θανυμάζεται δὲ καὶ ὁ Ἰκάριος οἶνος, ὡς Ἄμφις*, ἐνῶ γιὰ ἄλλα σχετικὰ χωρία βλ. Pezouros, *Adnotationes*, σ. 51.

Leucadium

Ἔτσι ὀνομαζόταν τὸ κρασί πού παραγόταν στὴ Λευκάδα· βλ. König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 14), σ. 232 (ὅπου σημειώνεται ὅτι Ἀμβρακία εἶναι ἡ Ἄρτα), ἐνῶ γιὰ ἄλλα σχετικὰ χωρία βλ. Pezouros, *Adnotationes*, σ. 59.

Ambracioten

Ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτὸς ἐντοπίζεται μίᾳ μόνο φορᾶ· βλ. König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 14), σ. 232, καὶ Pezouros, *Adnotationes*, σ. 44, ὅπου ὁμοίως ἡ μοναδικὴ μαρτυρία πού καταγράφει εἶναι τὸ χωρίο τοῦ Πλινίου πού ἐξετάζεται ἐδῶ.

et quod cunctis Peparethium

Τὸ κρασί τῆς Σκοπέλου (Πεπαρήθου) προβάλλεται ὡς τὸ καλύτερο ἀπὸ αὐτὰ πού μνημονεύθηκαν παραπάνω· βλ. König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 14), σ. 232, καὶ Pezouros, *Adnotationes*, σ. 64, ὅπου καὶ ἄλλες σχετικὲς μαρτυρίες.

sed minoris famaе esse dixit quoniam ante sex annos non placeret

Πρβ. καὶ Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 1, 48, 27b: *Ὁ Νουμμετανὸς ἀκμάζει ταχὺ καὶ ἀπὸ ἐτῶν πέντε πότιμός ἐστιν*.

5. Ἀπολλοφάνης Σελευκεὺς τῆς ἀπὸ Πιερίας (3ος/2ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ἀπολλοφάνης, Ἐρασιστράτειος γιατρός, ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴ Φαρμακολογία καὶ πιθανότατα ἔγραψε σύγγραμμα μὲ τὸν τίτλο *Θηριακά*. Διετέλεσε γιατρός τοῦ Σελεύκου Β' τοῦ Καλλινίκου (246-225 π.Χ.), τοῦ Σελεύκου Γ' τοῦ Σωτήρος (225-223) καὶ τοῦ Ἀντιόχου Γ' τοῦ Μεγάλου (223-187)⁴². Ὁ Ἀπολλοφάνης καταγόταν ἀπὸ τὴν πόλη Σελεύκεια Πιερίας⁴³, ἡ ὁποία βρισκόταν στὸ βόρειο μέρος τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ὀρόντη (σὲ

42. Γιὰ τὸν Ἀπολλοφάνη βλ. Wellmann, «Medicin», σ. 822· στὸν ἴδιο, «Apollophanes», σσ. 165-166· στὸν ἴδιο, «Geschichte, V», σ. 328· Gorteman, «Médecins de cour», σ. 323· Walbank, *Polybius*, σ. 584· Brown, «Apollophanes und Polybius», σσ. 187-195· Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σ. 4 (ὅπου σημειώνεται ὅτι ἦταν πιθανὸν γιατρός μόνο τοῦ Ἀντιόχου Γ')· Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», σσ. 147-150· Marasco, «Médecins de cour», σσ. 444-446· V. Nutton, «Apollophanes» (2), *DNP* 1 (1996) 891· *Ancient Medicine*, σ. 152· Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σσ. 635-636· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 57, 59-60, 111, 113-114, 117, 119, 152, 153 καὶ 226, κ.ἄ.

43. Ἡ συζήτηση πού γίνεται γιὰ τὸ ἂν καταγόταν ἀπὸ τὴν Πιερία τῆς Μακεδονίας ἢ ὄχι εἶναι μᾶλλον ἄνευ ἀντικειμένου, ἀφοῦ ἀπὸ τὸν Πολύβιο, *Ἰστ.* 5, 58, προκύπτει μᾶλλον σαφῶς ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὴν

απόσταση 7,5 χλμ. από αυτές) και είχε ιδρυθεί από τον Σέλευκο Α' τον Νικάτορα (312-281 π.Χ.) ως λιμάνι της Αντιοχείας⁴⁴.

Η σχέση του με τους τρεις παραπάνω βασιλείς της Συρίας προκύπτει σαφώς από επιγραφή που βρέθηκε στο Άσκληπιείο της Κώ⁴⁵, ενώ η ανάμιξή του στην πολιτική και ειδικότερα στις αποφάσεις του Αντιόχου Γ' του Μεγάλου τεκμαίρεται αφ' ενός από τη στάση που έλαβε σε σχέση με τον Έρμεία, αφού για την εξόντωσή του χρησιμοποίησε την ιατρική ιδιότητά του, πιστοποιώντας την προσποιητή ασθένεια του βασιλιά⁴⁶, και αφ' ετέρου από τη δυναμική παρέμβασή του όσον αφορά τη ματαίωση της εκστρατείας κατά της Κοίλης Συρίας και την πρότασή του για κατάληψη της Σελευκείας Πιερίας⁴⁷.

Για την ιατρική κατάρτιση και δραστηριότητά του στις σωζόμενες γι' αυτόν μαρτυρίες έντοπιζεται μία μόνο γενική έγκωμιαστική αναφορά, ότι κατά την άσκηση του επαγγέλματός του έδωσε πολλές και μεγάλες αποδείξεις της έπιστημοσύνης του⁴⁸.

Αν και ο Άπολλοφάνης χρημάτισε προσωπικός γιατρός τριών Σελευκιδών βασιλέων, χαρακτηρίζεται από τον Πολύβιο ως *ιατρός* και όχι *άρχιατρός*⁴⁹. Επίσης σε δύο επιγραφές, από τις οποίες ή μία προέρχεται, όπως ήδη σημειώθηκε, από την Κώ (Άσκληπιείο)⁵⁰ και ή άλλη από την πόλη Ίουλία Γόρδο⁵¹, προκρίνονται οι γραφές *ιατρὸν* και *ιατροῦ* αντίστοιχα, ή πρώτη ως συμπλήρωση και ή δεύτερη ως διατήρηση υπάρχουσας γραφής, πριν από την οποία διαπιστώνεται απόξεση κάποιων γραμμάτων. Βέβαια ο P. Herrmann, εκδότης της επιγραφής από την Ίουλία Γόρδο, συζητᾶ τὸ ἐνδεχόμενο, ἂν στήν ἀρχικὴ μορφή της επιγραφής αυτής (πριν δηλ. απόξεσθουν γράμματα ή λέξεις από τους στίχ. 2 και 3: στὸν στίχ. 2 πριν από τὴ λέξη *ιατροῦ* και στὸν στίχ. 3 πριν από τὴ λέξη *βασιλέως*) ὑπῆρχε ή γεν. *ἀρχιατροῦ*. Αφού όμως διατυπώσει κάποιες σκέψεις για τους πιθανούς λόγους της απόξεσεως, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι μάλλον δὲν πρέπει να υιοθετηθεί ή συμπλήρωση αυτή⁵². Επίσης σε λίγο μεταγενέστερο δημοσίευμά του, κάνοντας λόγο περιστασιακά για τὸ ἴδιο ζήτημα, ὑπερασπίζεται τὴ γραφή *ιατροῦ*⁵³. τὴν ἴδια ἄποψη ἐκφράζει και στήν τελευταία ἔκδοση τῆς ἐπιγραφῆς⁵⁴.

κατεχόμενη από τον Πτολεμαίο Σελεύκεια Πιερία, και προφανώς γι' αυτόν κυρίως τὸν λόγο ἐπιχείρησε να πείσει τὸν Αντίοχο να ἀναβάλει τὴν ἐκστρατεία στήν Κοίλη Συρία και να ἐπιχειρήσει να ἀνακαταλάβει τὴ Σελεύκεια (φυσικά στὸν βασιλιά προέβαλε ως ἐπιχείρημα ὅτι ή πόλη αὐτὴ ἦταν ή *ἐστία*, ή ἱερὴ πόλη τῆς δυναστείας). Βλ. παρακάτω, μαρτ. 4.

44. Για τὴ Σελεύκεια Πιερία βλ. E. Honigmann, «Seleukeia Pieria» (2), *RE* II/A/1 (1921) 1184-1200-Walbank, *Polybius*, τ. 1, σ. 585, κ.ἄ.

45. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 1.

46. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 3.

47. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 4. Για τὸν πολιτικὸ ρόλο τοῦ Ἀπολλοφάνη βλ. ἐπίσης Wellmann, «Apollophanes», στ. 165· στὸν ἴδιο, «Geschichte, V», σ. 328· Nutton, «Archiatri», σ. 194, ὑποσημ. 13, κ.ἄ.

48. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 1.

49. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 3.

50. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 1.

51. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 2.

52. Βλ. Herrmann, «Iulia Gordos», σ. 97.

53. Βλ. «Ehrendekret von Iulia Gordos», *AÖAW* 111 (1974) 439, ὑποσημ. 2 (ή συμπλήρωση σε *ἀρχιατροῦ* χαρακτηρίζεται ως «hinfällig»).

54. Σχετικὰ βλ. παρακάτω, μαρτ. 2 (ἔκδοση τῆς ἐπιγραφῆς στοὺς *TAM*).

Τὴν ἀποψη τοῦ Herrmann ἀσπάζεται ὁ Herzog⁵⁵, ἐνῶ πειστικὴ θεωροῦν τὴ συμπλήρωση τοῦ *ιατροῦ* σὲ *ἀρχ]ιατροῦ* οἱ J. καὶ L. Robert⁵⁶, ὁ Nutton⁵⁷, ὁ ὁποῖος συμπεριλαμβάνει τὸν ἐν λόγῳ Ἀπολλοφάνη μεταξὺ τῶν βασιλικῶν ἀρχιάτρων, κ.ἄ.⁵⁸. Ἄν πράγματι πρέπει νὰ ἀποδεχθοῦμε τὴ συζητούμενη συμπλήρωση, τότε ἡ πρώτη γνωστὴ μνεῖα τοῦ τίτλου τοῦ *ἀρχιατροῦ* ἀνάγεται σὲ ἐποχὴ παλαιότερη ἀπὸ τὴ μέχρι τώρα ἀποδεκτὴ. Σημειῶνω ὅτι ὁ πρῶτος γιατρός πού εἶναι γνωστὸ μὲ βεβαιότητα ὅτι ἔφερε τὸν τίτλο αὐτὸν ἦταν ὁ Κράτερος ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ ἐπιγραφὴ τῆς Δήλου (περὶ τὸ 129 π.Χ.)⁵⁹. Πάντως ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως τοῦ Herrmann συνηγορεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ σχετικὸ κείμενο τοῦ Πολυβίου, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὸν Ἀπολλοφάνη *ιατρόν*, μαρτυρία πού δὲν τὴ συζητᾶ κανεὶς ἀπὸ τοὺς μελετητὲς πού μνημονεύθηκαν παραπάνω.

Μαρτυρίες

1. Ἐπιγραφὴ ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ (Ἀντίοχος Γ', 223-187 π.Χ.)⁶⁰:

[βα]σιλεὺς Ἀντίοχος Κώϊων [τῆ] βουλή] καὶ τῶ]ι
 [δῆ]μω]ι χαίρειν. Ἀπολλοφάνη]ν τ[ὸ]ν ἱατ[ρὸ]ν τοῦ πατρὸς ἡ]-
 [μῶ]ν] καὶ τοῦ ἀδελφοῦ γεγενημέ]νον καὶ πολλὰς καὶ μεγά]-
 [λας πεπ]οιημένον ἀποδείξεις ἐ]μπειρίας τῆς κατὰ τὴν]
 [τέχνη]ν πα]ρά τε ἐκείνοις ὄντ[α ἐν] μεγίστῃ παραγωγῇ]
 [καὶ προ]εδρίαὶ καὶ ἡμῶ]ν ὑπάρ[χοντα] συγγενῆ καὶ τρο]-
 [φέα προσεν]ηγμένον τε [μετὰ] ἐκτενείας καὶ φιλοστορ]-
 [γίας κατὰ τε] τὸν πρότερο[ν χρόνον καὶ _____
 []* [_____ τεο

Ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος χαίρει τὴ βουλή καὶ τὸν δῆμο τῶν Κώων. Τὸν Ἀπολλοφάνη, ὁ ὁποῖος διετέλεσε γιατρός τοῦ πατέρα μου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου καὶ ἔδωσε πολλές καὶ μεγάλες ἀποδείξεις τῆς ἐμπειρίας του ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἱατρικὴ ἐπιστῆμη καὶ ἀπολάμβανε ἀπὸ ἐκείνους μέγιστη ἐκτίμηση καὶ πρωτοκαθεδρία καὶ πού γιὰ μένα εἶναι συγγενῆς καὶ τροφῆας καὶ μοῦ φέρθηκε μὲ προθυμία καὶ στοργὴ καὶ παλαιότερα καὶ ...⁶¹.

55. Βλ. «Ein koischer Arzt», σ. 64, ὑπόσημ. *.

56. Βλ. *Bull.Épigr.* 7 (1971), σ. 497, ἀρ. 600.

57. Βλ. «Archiatri», σ. 194, ὑπόσημ. 13, καὶ σ. 222, ἀρ. 54.

58. Βλ. π.χ. Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», σ. 149, καὶ Marasco, «Médecins de cour», σσ. 444-446 (κυρίως σ. 446).

59. Βλ. παρακάτω, λ. ἀρ. 22. Γιὰ τὴν ἐσφαλμένη πρόταση ταυτίσεως τοῦ Ἀπολλοφάνου τοῦ Ἀπολλοφάνου Σελευκῆος τῆς ἀπὸ Πιερίας μὲ τὸν Ἀπολλοφάνη Ἀθηνοδότου ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια τοῦ Ὀρόντη βλ. τὰ ὄσα παρατηρεῖ ὁ Herrmann, «Iulia Gordos», σ. 95 (κυρίως ὑπόσημ. 13). Βλ. καὶ J. Robert - L. Robert, *Bull.Épigr.* 7 (1971), σ. 497, ἀρ. 600.

60. Βλ. Herzog, «Ein koischer Arzt», σ. 64· H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 33 (1983), σσ. 194-195, ἀρ. 673, καὶ Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 152 (δέχεται τὴ χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς περὶ τὰ ἔτη 197-192 π.Χ.).

61. Γαλλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Mastrocinque, «Les médecins de Séleucides», σ. 148.

Ο Herzog, «Ein koischer Arzt», σ. 64, χαρακτηρίζει τὸ κείμενο αὐτὸ «ἐπιστολή συστατική» καὶ ὑποθέτει ὅτι συντάχθηκε μετὰ τὸ 220 π.Χ. Βλ. καὶ σ. 505, ὑπόσημ. 60.

τ[ὸν ἰατρὸν τοῦ πατρὸς ἤ] | [μῶν]
Δηλ. τοῦ Σελεύκου Β'.

καὶ τοῦ ἀδελφοῦ
Δηλ. τοῦ Σελεύκου Γ'.

ἡμεῖν ὑπάρ[χοντα συγγενῆ
Προφανῶς δὲν πρόκειται γιὰ πραγματικὴ συγγένεια ἀλλὰ γιὰ τιμητικὴ ἀναφορά, κάτι σὺ-
νηθες κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. Πρβ. καὶ τὴν ἔκφραση φίλος, πρῶτος φίλος. Βλ. καὶ τὴν παρα-
τήρηση στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 22 («Κράτερος Κρατέρου Ἄντιοχεύς»), σ. 565.

καὶ τρο]-|[φέα
Αὐτὸς ποῦ ἀνατρέφει κάποιον, ὁ θετὸς πατέρας. Κατὰ τὸν Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», σ. 147, τὸ τροφέας στὸ προκείμενο χωρίο σημαίνει παιδαγωγός, αὐτὸς ποῦ ἔχει ἀνα-
λάβει τὴ μόρφωση κάποιου.

2. Ἐπιγραφή ἀπὸ τὴν πόλη Γόρδο [Ἰουλία Γόρδος] τῆς Λυδίας 223-187 π.Χ.)⁶²:

Διὶ Ποροττηνῶι
ὑπὲρ [5-6] ἰατροῦ
[3] βασιλέως
Ἀπολλοφάνου τοῦ Ἀπολλοφάνου
Σελευκέως τῆς ἀπὸ Πιερίας
Ἄρκεσίλα[ο]ς Ἄρκεσιλάου
ἡγεμῶν χαριστήρια.

Ὁ ἡγεμῶν Ἄρκεσίλαος, γιὸς τοῦ Ἄρκεσιλάου, εὐχαριστήριον στὸν Δία Ποροττηνὸ
ὑπὲρ τοῦ ἰατροῦ τοῦ βασιλιά, Ἀπολλοφάνη, γιοῦ τοῦ Ἀπολλοφάνη, τοῦ Σελευκέα ἀπὸ
τῆ Σελεύκεια Πιερία.

Διὶ Ποροττηνῶ
Βλ. καὶ TAM V 690 καὶ 691.

ὑπὲρ ἰατροῦ βασιλέως
Ὁ βασιλεὺς γιὰ τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος ἐδῶ εἶναι ὁ Ἄντιοχος Γ'.

Σελευκέως τῆς ἀπὸ Πιερίας
Πὰ τὴ Σελεύκεια Πιερία βλ. λίγο παραπάνω.

Ἄρκεσίλαος Ἄρκεσιλάου
Ἡγεμῶν τῆς πόλεως Γόρδου· βλ. Herzog, «Ein koischer Arzt», σ. 64, ὑπόσημ. *.

62. Βλ. P. Herrmann, TAM, τ. V: *Tituli Lydiae linguis graeca et latina concripti*, Fasciculus I: *Regio septentrionalis ob orientem vergens*, Vindobonae 1981, σ. 228, ἀρ. 689. (Ὅσον ἀφορᾷ τὸ κείμενο τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς γενικὰ ἢ μνεῖες τῆς ἢ εἰδικότερα τῆ γραφῆ ἰατροῦ βλ. παραπάνω, στὴ σχετικὴ συζήτηση τὰ μελετήματα τῶν J. Robert - L. Robert, Herzog, Mastrocinque, Marasco, καὶ Nutton).

3. Πολύβ., *Ἱστ.* 5, 56, 1-8:

Τούτων δὲ κυρωθέντων Ἀπολλοφάνης ὁ ἰατρός, ἀγαπώμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως διαφερόντως, θεωρῶν τὸν Ἑρμείαν οὐκέτι φέροντα κατὰ σχῆμα τὴν ἐξουσίαν, ἠγωνία μὲν καὶ περὶ τοῦ βασιλέως, τὸ δὲ πλεῖον ὑπώπτευε καὶ κατάφοβος ἦν ὑπὲρ τῶν καθ' αὐτόν. διὸ λαβὼν καιρὸν προσφέρει τῷ βασιλεῖ λόγον, παρακαλῶν μὴ ῥαθυμεῖν μηδ' ἀνυπονόητον εἶναι τῆς Ἑρμείου τόλμης, μηδ' ἕως τούτου περιμεῖναι μέχρις ἂν οὗ τοῖς ὁμοίοις τὰ δελφῶ παλαίῃ συμπτώμασιν. ἀπέχειν δ' οὐ μακρὰν αὐτὸν ἔφη τοῦ κινδύνου· διὸ προσέχειν ἤξιου καὶ βοηθεῖν κατὰ σπουδὴν αὐτῷ τε καὶ τοῖς φίλοις. τοῦ δ' Ἀντιόχου πρὸς αὐτὸν ἀνθολογησαμένου διότι καὶ δυσαρεστῆ καὶ φοβεῖται τὸν Ἑρμείαν, ἐκείνῳ δὲ μεγάλην χάριν ἔχειν φήσαντος ἐπὶ τῷ κηδεμονικῶς τετολμηκέναι περὶ τούτων εἰπεῖν πρὸς αὐτόν, ὁ μὲν Ἀπολλοφάνης εὐθαρσῆς ἐγένετο τῷ δοκεῖν μὴ διεψεῦσθαι τῆς αἰρέσεως καὶ διαλήψεως τῆς τοῦ βασιλέως, ὁ δ' Ἀντίοχος ἤξιον τὸν Ἀπολλοφάνην συνεπιλαβέσθαι μὴ μόνον τοῖς λόγοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις τοῖς αὐτοῦ τε καὶ τῶν φίλων σωτηρίας. τοῦ δὲ πρὸς πᾶν ἐτοιμῶς ἔχειν φήσαντος, συμφρονήσαντες μετὰ ταῦτα καὶ προβαλλόμενοι σκῆψιν ὡς σκοτωμάτων τινῶν ἐπιπεπτωκότων τῷ βασιλεῖ, τὴν μὲν θεραπείαν ἀπέλυσαν ἐπὶ τινὰς ἡμέρας καὶ τοὺς εἰθισμένους παρευακτεῖν, πρὸς δὲ τοὺς φίλους ἔλαβον ἐξουσίαν οἷς βούλοιντο κατ' ἰδίαν χρηματίζειν διὰ τὴν τῆς ἐπισκέψεως πρόφασιν.

Ἀφοῦ ἐπικυρώθηκαν αὐτές [sc. οἱ συνθήκες]⁶³ ὁ ἰατρός Ἀπολλοφάνης, τὸν ὁποῖον ὁ βασιλιάς ἀγαποῦσε ὑπερβολικά, βλέποντας τὸν Ἑρμεία νὰ ἀσκεῖ τὴν ἐξουσία χωρὶς προσχήματα, ἀγωνιοῦσε βέβαια καὶ γιὰ τὸν βασιλιά, περισσότερο ὅμως ἔτρεφε ὑποψίες καὶ ἦταν καταφοβισμένος ὅσον ἀφοροῦσε τὸν ἑαυτό του. Γι' αὐτό, μόλις βρῆκε τὴν εὐκαιρία, ἔκανε λόγο στὸν βασιλιά, παρακαλώντας τον νὰ μὴν ἀδιαφορεῖ καὶ νὰ μὴν εἶναι ἀνυποψίαστος γιὰ τὴν τόλμη τοῦ Ἑρμεία, οὔτε νὰ περιμένει μέχρι τῆ στιγμῆ πού θὰ ἀντιμετωπίσει παρόμοιες καταστάσεις μὲ τὸν ἀδελφό του. Τοῦ εἶπε ὅτι ὁ κίνδυνος δὲν βρίσκεται μακριὰ του. Γι' αὐτό τὸν προέτρεπε νὰ εἶναι προσεκτικὸς καὶ νὰ προστατεύει ἐπιμελῶς καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τοὺς φίλους του. Ὄταν σὲ ἀπάντηση ὁ Ἀντίοχος τοῦ ὁμολόγησε ὅτι καὶ δυσαρεστημένος εἶναι καὶ φοβᾶται τὸν Ἑρμεία, ἐνῶ σ' ἐκείνον [sc. τὸν Ἀπολλοφάνη] ὀφείλει μεγάλη χάρη, ἐπειδὴ τόλμησε νὰ τοῦ κάνει λόγο γι' αὐτὰ σὰν πατέρα⁶⁴, ὁ Ἀπολλοφάνης πῆρε θάρρος ἐπειδὴ θεώρησε ὅτι δὲν ἔχει κάνει λάθος ὅσον ἀφορᾷ τῇ διάθεσιν καὶ τῇ γνώμῃ τοῦ βασιλιά. Ὁ Ἀντίοχος ὅμως ζήτησε ἀπὸ τὸν Ἀπολλοφάνη νὰ τὸν βοηθήσει στὴ σωτηρία τῆ δικῆ του καὶ τῶν φίλων του ὄχι μόνο μὲ λόγια ἀλλὰ καὶ μὲ ἔργα. Ἐπειδὴ αὐτός [sc. ὁ Ἀπολλοφάνης] εἶπε ὅτι εἶναι πρόθυμος γιὰ τὸ κάθε τι, ὕστερα ἀπὸ αὐτά, ἀφοῦ συμφώνησαν καὶ προέβαλαν ὡς πρόφασιν ὅτι ὁ βασιλιάς πάσχει ἀπὸ κάποιες σκοτοδίνες, ἀπομάκρυναν γιὰ μερικὲς ἡμέρες τοὺς ὑπηρέτες καὶ αὐτοὺς πού ἐκτελοῦσαν συνήθως τακτικὴ ὑπηρεσία (κοντά του)⁶⁵, ἐνῶ στοὺς φίλους, σ' ὅσους τὸ ἐπιθυμοῦσαν, ἔδωσαν τὴ δυνατότητα νὰ τὸν συναντοῦν μόνο του μὲ τὴ δικαιολογία τῆς ἐπισκέψεως.

63. Ἀνάμεσα στὸν Ἀντίοχο καὶ τὸν Ἀρταβαζάνη (βλ. Πολύβ., *Ἱστ.* 5, 55).

64. Τὸ κηδεμονικῶς βέβαια θὰ μπορούσε νὰ μεταφρασθεῖ καὶ «προνοητικά», δηλ. προνοώντας γι' αὐτόν.

65. Δηλ. κάποιους ἀπὸ τοὺς αὐλικούς τοῦ στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀντιόχου.

θεωρῶν τὸν Ἑρμείαν οὐκέτι φέροντα κατὰ σχῆμα τὴν ἐξουσίαν
Γιὰ τὸν Ἑρμεία βλ. W. Otto, «Hermeias» (1), *RE VIII/1* (1912) 726-730.

σκοτωμάτων τινῶν ἐπιπεπτωκότων τῷ βασιλεῖ

Γιὰ τὸν ὄρισμό τῶν σκοτωματικῶν βλ. [Γαλην.], *Ἦρ. ἰατρ.* 251 [XIX 417, 10-16 K.]: Σκοτωματικοὶ καλοῦνται οἷς παρακολουθοῦσι σκοτώσεις καὶ δοκοῦσι περιφέρεισθαι αὐτοῖς τὴν κεφαλὴν μετὰ τοῦ καὶ μαρμαρυγὰς αὐτοῖς παρέπεσθαι. ἢ σκοτόδινός ἐστιν ἐπειδὴν ἅμα περιδινεῖσθαι δοκεῖ τὰ βλέπομενα ἢ τε διὰ τῆς ὄψεως αἰσθησις ἐξαίφνης ἀπολείται δοκούντων αὐτῶν σκότος περικεχύσθαι. γίνεται δὲ τοῦτο τοῦ στόματος τῆς κοιλίας ὑπὸ μοχθηρῶν χυμῶν δακνομένου. Βλ. ἀκόμη Ἄρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 1, 3 [CMG II, σσ. 37, 24-38, 11]: Περὶ σκοτωματικῶν. ἦν ζόφος τὰς ὄψιας σχῆ, καὶ δῖνος ἀμφὶ τὴν κεφαλὴν ἐλίσηται, καὶ ὠτα βομβέη, ὅκως ρεόντων καναχηδὸν ποταμῶν, ἢ οἶον ἄνεμος ἰστίοισι ἐγκυβερνέη, ἢ αὐλῶν [ἦ] καὶ συρίγγων ἐνοπή, ἢ τρισμοῦ ἀμάξης ἰαχή, ὀνομάζομεν σκότωμα τὸ πάθος. ..., καὶ Χρον. νοῦσ. θερ. 1, 3 [CMG II, σσ. 149, 9-152, 12]: Θεραπεία σκοτωματικῶν Ὀρειβ., Σύν. πρὸς Εὐστάθ. 8, 4 [CMG VI/3, σ. 247, 21-29]: Περὶ σκοτωματικῶν Ἄετ., Λόγ. ἰατρ. 6, 7 [CMG VIII/2, σσ. 134, 11-136, 17]: Περὶ σκοτωματικῶν Ἀρχιγένους καὶ Ποσειδωνίου Παῦλ. Αἰγιν., Ἐπιτ. ἰατρ. 3, 12 [CMG IX/1, σσ. 151, 22-152, 16]: Περὶ σκοτωματικῶν, κ.ἄ.

Ἀπὸ τῆ συνέχεια τοῦ ἐξεταζόμενου χωρίου τοῦ Πολυβίου προκύπτει ὅτι στὸ στρατόπεδο τοῦ Ἀντίοχου βρισκόνταν καὶ ἄλλοι γιατροί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁμως δὲν κατονομάζεται κανεὶς· βλ. ὅ.π. 5, 56, 10: *φασκόντων δὲ δεῖν τῶν ἰατρῶν ἅμα τῷ φωτὶ ποιεῖσθαι τοὺς περιπάτους ὑπὸ τὸ ψῦχος Ἀντίοχον*. Πιθανότατα ἀπὸ τὸ περιβάλλον τοῦ Ἀντίοχου ἀποφασίσθηκε τὴν ἀνακοίνωση γιὰ τὴ δῆθεν ἀσθένεια τοῦ βασιλιᾶ νὰ τὴν κάνουν ἄλλοι γιατροὶ καὶ ὄχι ὁ Ἀπολλοφάνης, γιὰ νὰ μὴ δημιουργηθοῦν ὑποψίες στὸν Ἑρμεία.

4. Πολύβ., *Ἰστ.* 5, 58, 2-4:

Διὸ καὶ συναθροίσας [sc. ὁ Ἀντίοχος Γ'] εἰς Ἀπάμειαν τὰς δυνάμεις ὑπὸ τὴν ἑαρινὴν ὥραν, ἀνέδωκε τοῖς φίλοις διαβούλιον πῶς χρηστέον ἐστὶ ταῖς εἰς Κοίλην Συρίαν εἰσβολαῖς. πολλῶν δ' εἰς τοῦτο τὸ μέρος ρηθέντων καὶ περὶ τῶν τόπων καὶ περὶ παρασκευῆς καὶ περὶ τῆς κατὰ τὴν ναυτικὴν δύναμιν συνεργείας, Ἀπολλοφάνης, ὑπὲρ οὗ καὶ πρότερον εἴπαμεν, τὸ γένος ὦν Σελευκεύς, ἐπέτεμε πάσας τὰς προειρημένας γνώμας· ἔφη γὰρ εὖηθες εἶναι τὸ Κοίλης μὲν Συρίας ἐπιθυμεῖν καὶ στρατεύειν ἐπὶ ταύτην, Σελεύκειαν δὲ περιορᾶν ὑπὸ Πτολεμαίου κρατουμένην, ἀρχηγέτιν οὖσαν καὶ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν ἐστίαν ὑπάρχουσαν τῆς αὐτῶν δυναστείας ... (ἐξακολουθεῖ ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ἀπολλοφάνη).

Γι' αὐτὸ λοιπὸν ἀφοῦ τὴν ἄνοιξη συγκέντρωσε [sc. ὁ Ἀντίοχος] τὶς δυνάμεις του στὴν Ἀπάμεια, ἔκανε μὲ τοὺς φίλους του συμβούλιο, μὲ ποιὸν τρόπο πρέπει νὰ πραγματοποιήσουν τὴν εἰσβολὴ στὴν Κοίλη Συρία. Ἀφοῦ εἰπώθηκαν πολλὰ γι' αὐτὸ τὸ ζήτημα καὶ γιὰ τοὺς τόπους καὶ γιὰ τὴν προετοιμασία καὶ γιὰ τὴ συνεργασία μὲ τὸ ναυτικό, ὁ Ἀπολλοφάνης, γιὰ τὸν ὁποῖον κάναμε λόγο καὶ προηγουμένως, καταγόμενος ἀπὸ τὴ Σελεύκεια, ἀπέρριψε⁶⁶ ὅλες τὶς προηγουμένες γνώμες· γιατί εἶπε ὅτι εἶναι ἀνόητο νὰ ἐπιθυμοῦν τὴν Κοίλη Συρία καὶ νὰ ἐκστρατεύουν ἐναντίον αὐτῆς, νὰ ἀδιαφοροῦν ὁμως γιὰ τὴ Σελεύκεια ποὺ βρίσκεται ὑπὸ τὴν κατοχὴ τοῦ Πτολεμαίου καὶ ἡ ὁποία εἶναι πρωτεύουσα καὶ σχεδόν, θὰ μπορούσε νὰ πεί κάποιος, ἀποτελεῖ τὴν ἐστία τῆς δυναστείας τους ...

66. Ἡ φράση *ἐπέτεμε πάσας τὰς προειρημένας γνώμας* δὲν πρέπει νὰ μεταφρασθεῖ ὅτι «σταμάτησε ὅλη αὐτὴ τὴν ἐπιχειρηματολογία», ἀλλὰ μάλλον ὅτι ἔλαβε θέση κατὰ ὅλων τῶν ἀπόψεων ποὺ εἶχαν ἐκτεθεῖ ἤδη μέχρι τῆ στιγμῆ ἐκείνη καὶ οἱ ὁποῖες ἦταν ὑπὲρ τῆς ἐκστρατείας στὴν Κοίλη Συρία.

ἀρχηγέτιν οὖσαν καὶ σχεδὸν ὡς εἰπεῖν ἐστὶαν ὑπάρχουσαν τῆς αὐτῶν δυναστείας

Ἡ Σελεύκεια Πιερία χαρακτηρίζεται ὡς ἡ ἐστία τῶν Σελευκιδῶν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ιδρύθηκε ἀπὸ τὸν ἀρχηγέτη τῆς δυναστείας τοῦ Σέλευκο Α΄ βλ. παραπάνω, τὴ βιβλιογραφία στὴ σ. 504, ὑποσημ. 44.

Σελεύκειαν περιορᾶν ὑπὸ Πτολεμαίου κρατουμένην

Μετὰ τὸν τρίτο Συριακὸ πόλεμο ἡ Σελεύκεια Πιερία περιήλθε στὴν κατοχὴ τοῦ Πτολεμαίου Γ΄ Εὐεργέτη (246-221 π.Χ.) γιὰ εἴκοσι ἑπτὰ χρόνια, καὶ τὴν ἐπανέκτησε τὸ 219 π.Χ. ὁ Ἀντίοχος Γ΄, ὅταν βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου ἦταν ὁ Πτολεμαῖος Δ΄ Φιλοπάτωρ (221-204; π.Χ.). Βλ. καὶ Πολύβ., *Ἱστ.* 5, 58, 10-11.

6. Ἀρίσταρχος (3ος αἰ. π.Χ.)

Πατὴρ τῆς Βερενίκης, κόρης τοῦ Πτολεμαίου Β΄ τοῦ Φιλαδέλφου. Γιὰ τὸν Ἀρίσταρχο δὲν εἶναι γνωστὸ κανένα ἄλλο στοιχεῖο⁶⁷. Ἡ Βερενίκη⁶⁸ παντρεύτηκε τὸ 252 π.Χ. (κατὰ τὸν Walbank)⁶⁹ ἢ τὸ 248/7 π.Χ. (σὲ ἡλικία τριάντα ἐτῶν κατὰ τὸν Wilcken)⁷⁰ τὸν βασιλιὰ Ἀντίοχο Β΄ τῆς Συρίας (261-246 π.Χ.), ἀφοῦ αὐτὸς εἶχε χωρίσει τὴν πρώτη σύζυγό του Λαοδίκη, ποὺ ἦταν ἀδελφὴ του ἀπὸ τὸν ἴδιο πατέρα. Ἡ Λαοδίκη σκότωσε τὸν γιό τῆς Βερενίκης, καὶ προφανῶς ἐπιχείρησε νὰ σκοτώσει καὶ τὴν ἴδια. Ἡ ἀπελπισμένη Βερενίκη, γιὰ νὰ γλυτώσει, προήλθεν ἐς τὸ πλῆθος ἰκέτις ἔλεον καὶ βοήθειαν παρὰ τῶν ἀρχομένων αἰτουμένη. Τότε οἱ δολοφόνοι ἐπέτυχαν νὰ παραπλανήσουν τὸν λαὸ ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια, παρουσιάζοντας ἕνα ἄλλο παιδί, ποὺ ἔμοιαζε μὲ τὸ δολοφονημένο, καὶ ἰσχυριζόμενοι ὅτι αὐτὸ ἦταν ὁ γιός της. Μάλιστα γιὰ νὰ τὸ διαφυλάξουν δῆθεν τοποθέτησαν γύρω του φρουρὰ ἀπὸ Γαλάτες. Ἐπίσης στὴν ἴδια τὴ Βερενίκη ἔδωσαν τὸ καλύτερο ὄχυρωμένο παλάτι (τῶν βασιλείων ὀχυρώτατον) καὶ ὄρκους γιὰ τὴν ἀσφάλειά της (καὶ ὄρους καὶ συνθήκας ἐποίησαντο). Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο, ὅπως ἀποδείχθηκε στὴ συνέχεια, παρὰ ἕνα τέχνασμα (στρατήγημα) γιὰ νὰ ἐξολοθρεύσουν καὶ τὴν ἴδια. Σύμφωνα τὴ μοναδικὴ μαρτυρία τοῦ Πολυαίνου, στὴ συνωμοσία συμμετεῖχε καὶ ὁ γιατρός τῆς Ἀρίσταρχος ποὺ ἔπεισε τὴ Βερενίκη νὰ ἀποδεχθεῖ τὴ συμφωνία μὲ τοὺς φονεῖς τοῦ γιοῦ της, γεγονός ποὺ εἶχε ὡς ἄμεσο ἀποτέλεσμα καὶ τὴ δικὴ της δόλια δολοφονία, τὸ 246 π.Χ.

67. Ὁ δεῦτερος γιατρός ποὺ εἶναι γνωστὸς μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, δηλ. ὁ Ἀρίσταρχος ὁ Ταρσεύς, ἔζησε μᾶλλον τὸν 1ο αἰ. μ.Χ. (μνημονεύεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὸν Ἀσκληπιάδη τὸν Φαρμακίωνα) καὶ γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς γιατροὺς βλ. M. Wellmann, «Aristarchos» (24), *RE* II/1 (1895) 873, καὶ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 125, ἐνῶ μόνο γιὰ τὸν ὁμώνυμο γιατρὸ τῆς Βερενίκης βλ. Mastrocinque, «Médecins des Séleucides», σ. 147· Marasco, «Médecins de cour», σ. 444, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σ. 62.

68. Γιὰ τὴ Βερενίκη βλ. Wilcken, «Berenike», στ. 283-284· Walbank, *Polybius*, τ. 1, σ. 585, κ.ἄ.

69. Βλ. Walbank, *Polybius*, τ. 1, σ. 585.

70. Βλ. Wilcken, «Berenike», στ. 283.

Μαρτυρία

Πολύαιν., *Στρατηγ.* 8, 50:

Αριστάρχου δὲ ἰατροῦ Βερενίκη συνόντος καὶ πείσαντος αὐτὴν συνθέσθαι ἢ μὲν ἐπίστευεν, οἱ δὲ [sc. οἱ τὸν παῖδα πεφονευκότες] τῷ ὄρκῳ στρατηγήματι χρησάμενοι τὴν Βερενίκην αὐτίκα προσπεσόντες ἔκτειναν.

Ἀφοῦ ὁ γιατρός Ἀρίσταρχος, ὁ ὁποῖος ζοῦσε κοντὰ στὴ Βερενίκη, τὴν ἔπεισε νὰ δεχθεῖ τὴ συμφωνία, αὐτὴ βέβαια ἔδειξε ἐμπιστοσύνη, ἐκεῖνοι ὅμως [sc. οἱ δολοφόνοι τοῦ παιδιοῦ τῆς] χρησιμοποιώντας τὸν ὄρκο ὡς στρατηγικὸ μέσο, ἀφοῦ ἐπιτέθηκαν ἀμέσως, σκότωσαν τὴ Βερενίκη.

Γιὰ τὸ σύνολο τοῦ περιστατικοῦ αὐτοῦ βλ. Πολύαιν., *Στρατηγ.* 8, 50: *Λαοδίκη*. Γιὰ τὴ Λαοδίκη, ὁμοπάτριον ἀδελφὴν τοῦ Ἀντίοχου Β', βλ. Stähelin, «Laodike» (13), *RE* XII/1 (1924) 701-705.

7. Ἀρτεμίδωρος (3ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ἀρτεμίδωρος κατοικοῦσε στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ διετέλεσε γιατρός τοῦ Ἀπολλωνίου, «ὑπουργοῦ» τοῦ Πτολεμαίου Β'⁷¹. Σύμφωνα μὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ζήνωνα⁷² ὁ Ἀρτεμίδωρος μαζὶ μὲ τὸν Ἀπολλώνιο συμμετεῖχαν στὴν ομάδα τῶν προσώπων ποὺ συνόδευσε τὴν πριγκίπισσα Βερενίκη, κόρη τοῦ Πτολεμαίου Β', τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 252 π.Χ. ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια στὴ Συρία προκειμένου νὰ νυμφευθεῖ τὸν Ἀντίοχο Β'. ἔτσι, τουλάχιστον κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς, ὁ ἐν λόγω γιατρός θὰ εἶχε θέσει τίς ἰατρικὲς ὑπηρεσίες του στὴ διάθεση τῆς μελλοντικῆς βασιλίσσας τῆς Συρίας. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὅμως ὁ Fraser ἐκφράζει τὴ μᾶλλον ὀρθὴ ἄποψη ὅτι ὁ Ἀρτεμίδωρος ὡς γιατρός ἀνώτατου ἀξιοματοῦχου τοῦ κράτους «πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἓνα εἶδος γιατροῦ τῆς Αὐλῆς»⁷³. Τὴν ἄποψη αὐτὴ υἱοθετεῖ καὶ ἡ Gorteman⁷⁴.

Ἡ ἐπιστολὴ στὴν ὁποία γίνεται λόγος γιὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ Ἀρτεμίδωρου στὴ συνοδεία τῆς Βερενίκης εἶναι ἡ ἀκόλουθη⁷⁵:

*Ἀρτεμίδωρος Ζήνωνι χαίρειν. εἰ ἔρρωσαι, εὖ ἂν ἔχοι· ἔρρωμαι δὲ καὶ ἐγὼ καὶ Ἀπολλώνιος ὑγίαιεν καὶ
τᾶλλα ἦν κατὰ γνώμην. ὅτε δέ σοι ἔγραφον, παρεγινόμεθα εἰς Σιδῶνα, συμπεπορευόμενοι τῇ βασιλίσσει*

71. Γιὰ τὸν Ἀρτεμίδωρο βλ. Massar, *Soigner et servir*, σ. 155, καὶ τὴ βιβλιογραφία ποὺ καταγράφεται στίς ὑποσημ. 73-75.

72. Πρόκειται γιὰ τὸν Ζήωνα ἀπὸ τὴν Καῦνο τῆς Καρίας, γιὰ τὸν ὁποῖο βλ. W. Ameling – D. Rathbone, «Zenon» (5), *DNP* 12/2 (2002) 749-751 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

73. Βλ. *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 370, καὶ τ. 2, σ. 546, σημ. 284-286.

74. Βλ. «Médecins de cour», σσ. 332-324.

75. Βλ. Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 2, σσ. 102-103, ἀρ. 5921.

ἕως τῶν ὁρίων, καὶ ὑπελαμβάνομεν ταχέως παρέσεσθαι πρὸς ὑμᾶς. χαριεῖ οὖμ μοι
σαυτοῦ τε ἐπιμελόμενος

ἵνα ἰγιαίνης καὶ ἡμῖν γράφων ἑάν τί σοι βούλημι γίνεσθαι ὧν ἡμεῖς δυνάμεθα. καλῶς
δ' ἄμ ποιήσῃς ἀγοράσας

ἡμῖν ἵνα ὡς ἄμ παραγενώμεθα ἔχωμεν μέλιτος τοῦ βελτίστου μετρητᾶς γ' καὶ κριθῶν
ὥστε εἰς τὰ κτήνη (ἀρτάβας) χ',

τὴν δὲ τιμὴν ἀπὸ τοῦ σησάμου καὶ τοῦ κρότωνος δοὺς εἰς ταῦτα, καὶ τῆς οἰκίας σὲ
τῆς ἐμ Φιλαδελφείᾳ

ἐπιμελόμενος, ἵνα ὡς ἄμ παραγενώμεθα καταλάβωμεν αὐτὴν ἐστεγασμένην. καὶ τὰ
ζευγάρια δὲ καὶ τὰ ἱερίαια καὶ τοὺς χῆνας

[καὶ τὰ λοιπὰ τὰ ἐνταῦθα ὡς ἂν ἐκποιήῃ πειρῶ ἐπισκοπεῖν. οὕτως γὰρ ἡμῖν μᾶλλον
ἔσται τὰ δέοντα.

καὶ τὰ γεννημάτια δὲ ἵνα τρόπῳ τινὶ συγκομισθῇ ἐπιμελές σοι ἔστω. καὶ ἑάν τι δέη εἰς
ἀνήλωμα τὸ ἀναγκαῖον δοῦναι, μὴ ὀκνήσης.

ἔρρωσο ...

Ὁ Ἀρτεμίδωρος χαιρετᾷ τὸν Ζήνωνα. Ἄν εἶσαι ὑγιής, ἔχει καλῶς· καὶ ἐγὼ εἶμαι καλά
καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ὑγιαίνει καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἐγιναν σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία μας. Ὄταν
σοῦ ἔγραφα, βρισκόμασταν στὴ Σιδῶνα, συνοδεύοντας τὴ βασίλισσα μέχρι τὰ σύνορα
καὶ ὑποθέτουμε ὅτι γρήγορα θὰ εἴμαστε κοντά σας. Θὰ χαρῶ καὶ νὰ σὲ φροντίσω γιὰ νὰ
εἶσαι ὑγιής καὶ γράφοντάς μας, ἂν θέλεις νὰ κάνουμε γιὰ σένα κάτι ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἔχου-
με τὴ δυνατότητα. Θὰ ἔκανες καλὰ ἂν ἀγόραζες γιὰ μᾶς, ὥστε μόλις φθάσουμε νὰ ἔχου-
με τρεῖς μετρητῆς ἄριστο μέλι καὶ ἑξακόσιες ἀρτάβες κριθάρι γιὰ τὰ ζῶα, δίνοντας γι'
αὐτὰ⁷⁶ τὰ χρήματα ἀπὸ τὸ σουσάμι καὶ τὸν κρότωνα καὶ φροντίζοντας γιὰ τὸ σπίτι στὴ
Φιλαδέλφεια, γιὰ νὰ τὸ βροῦμε στεγασμένο, ὅταν φθάσουμε. Καὶ τὰ ζεύγη τῶν βοδιῶν
καὶ τοὺς χοίρους πρὸς σφαγὴ καὶ τίς χῆνες καὶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα ποὺ βρίσκονται ἐδῶ [=
στὴ Φιλαδέλφεια] προσπάθησε νὰ φροντίσεις ὥστε νὰ πουληθοῦν. Ἔτσι αὐτὰ ποὺ πρέ-
πει θὰ γίνουν κατὰ τὸν καλύτερο τρόπο γιὰ μᾶς. Καὶ φρόντισε μὲ κάποιο τρόπο νὰ γί-
νει ἡ συγκομιδὴ τῶν γεννημάτων. Καὶ ἂν πρέπει νὰ δώσεις κάτι γιὰ τὰ ἀναγκαῖα ἔξοδα,
μὴν διστάσεις.

Νὰ εἶσαι καλά.

συμπορευόμενοι τῇ βασιλίῳ ἕως τῶν ὁρίων.

Βασίλισσα ἀποκαλεῖται ἡ Βερενίκη ποὺ παντρεύθηκε τὸν Ἀντίοχο τὸν Β' τῆς Συρίας· ὁ γά-
μος τοὺς συμφωνήθηκε τὸ 253 π.Χ. καὶ πραγματοποιήθηκε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 252 π.Χ. Ἐν πρώ-
τοις θὰ σκεφτόταν κάποιος ὅτι ἡ Βερενίκη ἀποκαλεῖται ἔτσι ἐξ αἰτίας τοῦ ἐπικείμενου γάμου
της· ὡστόσο ὁ Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 2, σ. 102, παρατηρεῖ ὅτι «ὁ τίτλος τῆς βασίλισσας ἀποδίδε-
ται στὴ Βερενίκη ὄχι ὡς μέλλουσα βασίλισσα τῆς Συρίας ἀλλὰ ὡς πριγκήπισσα τῆς Αἰγύπτου»,
σημειώνοντας ὅτι τὴν ἴδια ἀποψη εἶχε διατυπώσει ἤδη ὁ U. Wilcken. Βλ. καὶ παραπάνω, λ. ἀρ. 6
(«Ἀρίσταρχος»).

Πιὰ τὸν γιατρὸ Ἀρτεμίδωρο βλ. ἀκόμη Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 2, σ. 95, ἀρ. 59242 (Νοέμβριος

76. Πιὰ τὴν ἀγορὰ αὐτῶν.

- Δεκέμβριος 253 π.Χ.)· τ. 4, σσ. 15-16, αρ. 59548 (Νοέμβριος 257 π.Χ.), και σ. 20, αρ. 59555 (Αύγουστος - Σεπτέμβριος 255 π.Χ.).

μετρητάς γ'

Ὁ *μετρητής* ἦταν μέτρο ὄγκου ὑγρῶν. Ὑπῆρχαν ὁ ἀττικὸς, ὁ ρωμαϊκὸς (*amphora*) ἢ ἰταλικὸς, ὁ αἰγινητικὸς, ὁ ἐβραϊκὸς, ὁ *κατὰ Σύρους* ἢ ἀντιοχικὸς και ὁ αἰγυπτιακὸς μετρητής. Ὑποθέτω ὅτι στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀρτεμιδώρου γίνεται λόγος γιὰ τὸν τελευταῖο. Ὁ αἰγυπτιακὸς μετρητής εἶχε ἑβδομήντα δύο σεξταρίους, δηλ. τριάντα ἕξι λίτρες· βλ. [Γαλην.], *Π. μέτρ. και σταθμ.* 7 [XIX 762, 6-7 K. = Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 230, 9-10]: Ὁ *μετρητής* [sc. ἔχει] *ξέστας ἑβδομήκοντα δύο, κατὰ δὲ Σύρους ἑκατὸν εἴκοσι*. Βλ. ἀκόμη Isid., *Etym.* 16, 26, 9 (*Metreta*), και Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 101, και τ. 2, σσ. 193 (*Index Graecus*, λ. μετρητής), και σ. 245 (*Index latinus*, λ. *metreta* και *metretes Atticus*), σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν Spencer (βλ. στὴ βιβλιογραφία).

Βλ. και Spencer, *Celsus*, τ. 2, σ. lxxvi, λ. *sextarius* (= περ. ½ τῆς λίτρας).

ἀρτάβας χ'

Μέτρο ὄγκου στερεῶν. Ὑπῆρχε ἡ μηδικὴ ἢ περσικὴ ἀρτάβη, ἡ ἐβραϊκὴ, ἡ ρωμαϊκὴ και ἡ αἰγυπτιακὴ ποὺ ἦταν ἴση μὲ τὸν ἀττικὸ μετρητὴ και ἀντιστοιχοῦσε σὲ ἑβδομήντα δύο σεξταρίους· βλ. Ἐπιφ., *Περὶ τῶν ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ μέτρων* [Hultsch, *Metrol. script.*, τ. 1, σ. 146]: ... *Ἀρτάβη. τοῦτο μέτρον παρ' Αἰγυπτίοις ἐκλήθη, ὃ και μετριτής (!)· ἔστιν δὲ ἑβδομήκοντα δύο ξεστών. ἐκ πολλῆς δὲ ἀκριβείας και τοῦτο οὕτως συνήχθη.*

και τοῦ κρότωνος

Κρότων ἢ *κίκι* εἶναι θαμνώδες φυτὸ, ἀπὸ τοὺς κόκκους τοῦ ὁποῖου παρασκευαζόταν τὸ *κίκινον ἔλαιον* (κν. ρετσινόλαδο)· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 4, 161 [II 305, 9-306, 12 Wellm.]: *κίκι· οἱ δὲ σήσαμον ἄγριον, οἱ δὲ σέσελι Κύπριον, οἱ δὲ κρότωνα διὰ τὴν ὥς πρὸς τὸ ζῶον τοῦ σπέρματος ἐμφέρειαν ...*

Βλ. ἀκόμη Γεννάδιος, *Λεξ. Φυτολ.*, σσ. 573-574, λ. *Κρότων* ὁ κοινός (*Ricinus communis*)· André, *Les noms de plantes*, σ. 79, λ. *croto(n)*, και σ. 66, λ. *cici*, και Durling, *Medical Terms*, σ. 213, λ. *κροτών* (*Ricinus communis*), σ. 202, λ. *κίκι* και *κίκινος*, κ.ἄ. Βλ. ἀκόμη W. R. Dawson, «*Studies in Medical-History: (a) The Origin of the Herbal. (b) Castor-oil in Antiquity*», *Aegyptus* 10 (1929) 47-72 (τὸ καστορέλαιο, γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος στὸ ἄρθρο αὐτὸ, εἶναι τὸ ἐκχύλισμα τοῦ φυτοῦ *κίκι* και δὲν ἔχει σχέση μὲ τὸ *καστόριον* ποὺ παρασκευάζεται ἀπὸ τοὺς ὄρχεις τοῦ κάστορα).

τὰ ζευγάρια

Βλ. Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 2, σ. 102.

και τὰ ἱερεῖα

Βλ. Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 2, σ. 103.

8. Ἀρχίβιος

(3ος/2ος; αἰ. π.Χ.)

Κατὰ τὸν Πλίνιο ὁ Ἀρχίβιος φέρεται νὰ ἔγραψε μιὰ ἐπιστολὴ πρὸς κάποιον βασιλιὰ Ἀντίοχο τῆς Συρίας (ἀδιευκρίνιστο πρὸς ποιόν)⁷⁷, μὲ τὴν ὁποία ὁμως δὲν τοῦ ἔδινε ἰα-

⁷⁷ Ὁ Wellmann, «*Archibios*», στ. 466, δὲν διατυπώνει κάποια πρόταση ταύτισεως τοῦ Ἀντιόχου, ἐνῶ ὁ König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 18), σ. 298, ὑποθέτει ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ τὸν Ἀντίοχο Γ' τὸν Μέγα (223-187 π.Χ.).

τρική συμβουλή, αλλά του υποδείκνυε έναν «μαγικό» τρόπο προφυλάξεως της έσοδείας σπαρμένου χωραφιού από τις κακοκαιρίες. Πιστεύεται ότι παρείχε τις ιατρικές υπηρεσίες του στη Αύλη των Σελευκιδών⁷⁸.

Ίσως σ' αυτόν τον Αρχίβιο πρέπει να αποδοθεί ή σύνθεση μιᾶς *ιερᾶς* πού χαρακτηριζόταν *ἀμβροσία* και ήταν δραστικό αντίδοτο *πρὸς τὰ ἐντὸς πάντα*⁷⁹ (πρβ. και τὴν *ἀμβροσίαν* πού συνδέεται με τὸν Φίλιππο τὸν Μακεδόνα)⁸⁰.

Μαρτυρία - Απόσπασμα

Plin., *Nat. hist.* 18, 294 [III 224, 15-17 Ian - Mayhoff]:

Archibius ad Antiochum Syriae regem scripsit, si fictili novo obruatur rubeta rana in media segete, non esse noxias tempestates.

Ο Αρχίβιος ἔγραψε πρὸς τὸν Ἀντίοχο, βασιλιά τῆς Συρίας, ἄν ἕνας βάτραχος ταφεῖ μέσα σὲ ἕνα καινούριο πήλινο δοχεῖο στὴ μέση ἑνὸς σπαρμένου χωραφιού, ἡ κακοκαιρία δὲν τοῦ προκαλεῖ ζημιές.

Στὴν προκειμένη περίπτωση, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, ἡ συμβουλή τοῦ γιατροῦ δὲν ἀφορᾶ ἰατρικὸ ζήτημα ἀλλὰ «γεωργικόν», και συγκεκριμένα τὴν ἀντιμετώπισή του με τρόπο μαγικό. Δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο οἱ ἀρχαῖοι γιατροὶ πολλὲς φορές, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ἀμιγῶς ἐπιστημονικὲς ἐνασχολήσεις και ὑποδείξεις τους, νὰ καταγράφουν στὰ ἔργα τους και διάφορες μαγικὲς θεραπείες, *φυσικὰ φάρμακα*, ὅπως προκύπτει εἴτε ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα γιατρῶν, ὅπως π.χ. τοῦ Ἀρχιγένη, τοῦ Ἀπολλωνίου Μυός, διαφόρων ἰπποιατρῶν κ.ἄ., εἴτε ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Φιλουμένου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ, τοῦ Ἀετίου Ἀμιδηνοῦ κ.ἄ. Ἀκόμη μαρτυροῦνται και ἀρχαῖοι συγγραφεῖς οἱ ὁποῖοι συνέγραψαν συγγράμματα, στὰ ὁποῖα καταγράφονταν ἀποκλειστικὰ μαγικὰ φάρμακα, ὅπως ὁ Ἀριστογένης ὁ Θάσιος (*Ἐπιτομὴ φυσικῶν βοηθημάτων πρὸς*

78. Γιὰ τὸν Αρχίβιο βλ. Wellmann, «Archibios», στ. 466, και König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 18), σ. 298. Ὑπῆρξε και ἕνας τουλάχιστον ἀκόμη ὁμώνυμος γιατρός πού ἔζησε μεταξὺ τοῦ Μάγνου τοῦ Ἐφέσιου (ἀρχὲς 1ου αἰ. μ.Χ.) και τοῦ Ἀσκληπιάδη τοῦ Φαρμακίωνα (δευτέρου μισοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.), ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο χωρίο τοῦ Γαληνοῦ *Π. συνθ. φαρμ. κ. γέν. 5, 14* [XIII 849, 1-8 K.]: *Ἀσκληπιάδου σποδοειδῆς ἐκ τῶν Μάγνου. Ἀσβέστου δραχμὰς στ', μάννης λιβάνου δραχμὰς δ', λεπίδος δραχμὰς δ'. ἄλλως ἀσβέστου δραχμὰς ιδ', λεπίδος δραχμὰς δ', μάννης δραχμὰς δ'* (fortasse delendum; cf. supra). *ὡς δὲ Αρχίβιος λεπίδος δραχμὰς η', και μάννης δραχμὰς η', ἢ δραχμὰς δ'.* ... (ὁ Αρχίβιος αὐτὸς φέρεται νὰ ἔχει τροποποιήσει τὴ *σποδοειδῆ* τοῦ Μάγνου). Σφάλλει ὁ Wellmann, «Archibios», στ. 466, ὅταν χρονολογεῖ τὸν δευτέρου Αρχίβιο μετὰ τὸν Ἀσκληπιάδη τὸν Βιθυνό, πιστεύοντας ὅτι ὁ Ἀσκληπιάδης πού μνημονεύεται στὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι ὁ ὁμώνυμος Βιθυνὸς γιατρός. Ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Γαληνοῦ καθίσταται σαφὲς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Ἀσκληπιάδη τὸν Φαρμακίωνα· βλ. και Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 140 και 197 (: *κατὰ τὸ ε' τῶν ἐκτός, ἢ Μαρκέλλας ἐπιγράφει*). Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Βιθυνὸς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶχε χρησιμοποιήσει τὸ φάρμακο τοῦ κατὰ ἕναν περίπου αἰῶνα νεότερου τοῦ Μάγνου· ἐξ ἄλλου στὸ κείμενο, ὅπως τὸ παραθέτει ὁ Γαληνός, ὁ Αρχίβιος φέρεται νὰ ἔχει τροποποιήσει τὴ *σποδοειδῆ* τοῦ Μάγνου (ἔχι τοῦ Ἀσκληπιάδη)· ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακίων γνωρίζει και αὐτὴ και ἄλλες τροποποιήσεις τοῦ ἴδιου φαρμάκου.

79. Βλ. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 10 [XIV 159, 10-160, 2 K.]: *Ἀμβροσία Αρχιβίου ἱερὰ, πρὸς πάντα τὰ ἐντὸς ποιοῦσα, ἢ χρώμαι.* ... (μέσφ τοῦ Ἀνδρομάχου τοῦ νεωτέρου, βλ. και Fabricius, *Pharmakologen*, σσ. 143 και 189). Ὁ Wellmann, «Archibios», στ. 466, προσγράφει τὴν *ἀμβροσίαν* αὐτὴ στὸν δευτέρου Αρχίβιο (πρῶτο μισοῦ 1ου αἰ. μ.Χ.).

80. Βλ. παραπάνω, στὸ δευτέρου κεφ., στὸ λ. ἀρ. 7.

Ἀντίγονον), ὁ Βῶλος ὁ Μενδήσιος (*Φυσικά δυναμερά*), ὁ Αἴλιος Προμῶτος (*Ἱατρικά φυσικά καὶ ἀντιπαθητικά*), κ.ἄ. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 46-52.

9. Γλαῦκος (1ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Γλαῦκος ἦταν γιατρός τῆς Κλεοπάτρας, ὅπως καὶ ὁ Ὀλυμπος⁸¹, κατὰ τὴν περίοδο ποὺ αὐτὴ συζοῦσε μὲ τὸν Ἀντώνιο⁸². Ἡ μόνη πληροφορία ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὸ περιβάλλον τῆς βασιλίσσας εἶναι ὅτι προειδοποίησε τὸν ἱστορικό Δέλλιο νὰ προσέχει ἀπὸ ἐνδεχόμενη ἐχθρική ἐνέργεια τῆς Κλεοπάτρας ἐναντίον τῆς ζωῆς του.

Μαρτυρία

Πλούταρχ., *Ἀντών.* 59:

Πολλοὺς δὲ καὶ τῶν ἄλλων φίλων [sc. τοῦ Ἀντωνίου] οἱ Κλεοπάτρας κόλακες ἐξέβαλον, τὰς παροινίας καὶ βωμολοχίας οὐχ ὑπομένοντας, ὧν καὶ Μᾶρκος ἦν Σιλανὸς καὶ Δέλλιος ὁ ἱστορικός. οὗτος δὲ καὶ δεῖσαί φησιν ἐπιβουλήν ἐκ Κλεοπάτρας, Γλαύκου τοῦ ἱατροῦ φράσαντος αὐτῶ.

Καὶ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἄλλους φίλους [sc. τοῦ Ἀντωνίου], ἐπειδὴ δὲν ἀνέχονταν τὰ μεθύσια καὶ τὶς αἰσχρολογίες τους, οἱ κόλακες τῆς Κλεοπάτρας τοὺς ἔδιωξαν (ἀπὸ τὰ δεῖπνα). Μεταξὺ αὐτῶν ἦταν ὁ Μᾶρκος Σιλανὸς καὶ ὁ ἱστορικός Δέλλιος. Αὐτὸς μάλιστα λέει ὅτι φοβόταν ἐχθρική ἐνέργεια ἐναντίον του ἐκ μέρους τῆς Κλεοπάτρας, ἐπειδὴ τοῦ τὸ εἶπε (προειδοποιητικά) ὁ γιατρός Γλαῦκος.

ὧν καὶ Μᾶρκος ἦν Σιλανὸς καὶ Δέλλιος ὁ ἱστορικός

Ὁ Μ. Τούνιος Σιλανὸς (M. Iunius Silanus) εἶναι ὁ ὕπατος τοῦ ἔτους 25 π.Χ. Ὁ Δέλλιος

81. Βλ. παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 28. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ γίνεαι λόγος καὶ γιὰ τὸν Φιλῶτα ἀπὸ τὴν Ἀμφισσα, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἦταν σπουδαστὴς τῆς ἱατρικῆς στὴν Ἀλεξάνδρεια. Βέβαια ὁ Φιλῶτας δὲν μαρτυρεῖται νὰ διετελέσει γιατρός τῆς Κλεοπάτρας, συνδέεται ὅμως κατὰ κάποιον τρόπο μὲ τὸ περιβάλλον τῆς. Σύμφωνα μὲ τὸν Πλούταρχο (*Ἀντών.* 28) ὁ γιατρός αὐτὸς διηγῆθηκε στὸν Λαμπρία, *πάππον* τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι ὡς φίλος μὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς μάγειρες τοῦ παλατιοῦ προσκλήθηκε νὰ παρακολουθήσει τὴν παρασκευὴ τοῦ πολυτελέστατου δείπνου τῆς Κλεοπάτρας καὶ τοῦ Ἀντωνίου (*ἀναπεισθῆναι νέος ὧν ὑπ' αὐτοῦ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν παρασκευὴν τοῦ δείπνου θεάσασθαι*), ὅπως καὶ ἔγινε. Μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἀπέκτησε γνωριμίες στὴν Αὐλὴ καὶ ἔγινε ἓνας ἀπὸ τοὺς γιατροὺς ποὺ φρόντιζαν τὸν *πρεσβύτατον* τῶν Ἀντωνίου παιδῶν ὃν ἐκ Φουλβίας εἶχε (sc. τὸν M. Antonium Antyllum, 47/46-31 π.Χ.). Γιὰ τὸν Φιλῶτα βλ. H. Pomtow, «Delphische Neufunde. V.», *Klio* 17 (1920) 186, ἀρ. 175· Colin, *Epigraphie*, τ. III/4, ἀρ. 58· W. A. Oldfather, «A Fried of Plutarch's Grandfather», *CPh* 19 (1924) 177· στὸν ἴδιο, «Philotas» (12), *RE* XX/1 (1941) 180· Vatin, «Notes», σσ. 680-681, ἀρ. 5· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 372, καὶ τ. 2, σ. 548, σημ. 308· Marasco, «Cléopatre et les sciences», σ. 41· στὸν ἴδιο, «Médecins de cour», σσ. 454-455· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 118 καὶ 146, κ.ἄ. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 328 (λ. ἀρ. 31: «Μηνόφαντος Ἀρτεμιδώρου Μακεδῶν Ὑρκάνιος»).

82. Γιὰ τὸν Γλαῦκο βλ. H. Gossen, «Glaukos» (43), *RE* VII/1 (1910) 1421 (ὅπου ὅμως δὲν καταγράφεται γι' αὐτὸν καμιά ἄλλη μαρτυρία παρὰ μόνο ἡ πλουτάρχεια μνεῖα, γιὰ τὴν ὁποία γίνεαι λόγος ἐδῶ). Βλ. καὶ Marasco, «Médecins de cour», σ. 445.

(Q. Dellius) είναι πολιτικός και ιστορικός, αρχικά όπαδός του Άντωνίου και αργότερα του Όκταβιανού. Αυτές οι μετακινήσεις του σε διάφορες πολιτικές παρατάξεις ζημίωσαν τη φήμη του. Έγραψε ένα ιστορικό έργο για την έκστρατεία του Άντωνίου κατά των Πάρθων το 36 π.Χ. (*συγγραψας τήν επί Παρθυαίους αυτού στρατείαν, εν η παρήν και αυτός ήγεμονίαν έχων*)· βλ. Jacoby, *FGrH*, τ. 2B, σ. 929, άπ. 2.

10. Διοκλής ο Καρύστιος (4ος/3ος αι. π.Χ.)

Ο Διοκλής, από την Κάρυστο της Εύβοίας, υπήρξε από τους διασημότερους γιατρούς της εποχής του⁸³, άφου, ως γνωστόν, ήδη οι σύγχρονοί του τον άποκαλούσαν «νεότερο Ίπποκράτη» (*iuniorum Hippocratem*) και επίσης είναι ο πρώτος γνωστός γιατρός που έγραψε άνατομικό σύγγραμμα. Από τα έργα του, στα όποια πραγματεύθηκε ζητήματα από ποικίλους τομείς της ιατρικής (Άνατομική, Διαιτητική, Παθολογία, Θεραπευτική κτλ.), σώθηκαν μόνον άποσπάσματα⁸⁴.

Παλαιότερα ως μόνη πόλη, όπου *ιάτρευσε*, θεωρούνταν ή Άθήνα (έξ άλλου είναι και ο πρώτος γιατρός που έγραψε στην άττική διάλεκτο). Ωστόσο μαρτυρούνται, ή έστω στηρίζονται σε ισχυρές ένδειξεις, σχέσεις του με τη μακεδονική Αύλη.

Ήδη ο W. Jaeger, κάνοντας λόγο για το έργο του Διοκλή *Ύγεινά προς Πλείσταρχον* (γνωστό μέσω του Γαληνού, του ψευδο-Διοσκουρίδη, και του Άθηναίου), ταύτισε τον παραλήπτη του έργου αυτού με τον Πλείσταρχο, γιο του Άντιπάτρου και άδελφός του Κασσάνδρου· οι σχέσεις του Διοκλή με τον Πλείσταρχο θα μπορούσε να έχουν τη βάση τους στις έπαφές του Άριστοτέλη με τη μακεδονική Αύλη⁸⁵. Άκόμη ύποστήριξε ότι τα *Ύγεινά* συντάχθηκαν μετά το 300 π.Χ.⁸⁶.

Ο Ph. J. van der Eijk, φαίνεται ότι δέν άπορρίπτει έντελώς την ταύτιση που προτείνεται από τον Jaeger, τη θεωρεί όμως έντελώς ύποθετική⁸⁷.

Ένα δεύτερο έργο του Διοκλή, ή *Επιστολή προφυλακτική*, ένα κείμενο με *ύγεινά παραγγέλματα*, άπευθύνεται σε κάποιον βασιλιά Αντίγονο. Το έργο αυτό, ή γνησιότητα του όποίου κατά καιρούς άμφισβητήθηκε⁸⁸, είναι γνωστό μέσω του γιατρού Παύλου

83. Για τον Διοκλή βλ. M. Wellmann, «Diokles» (53), *RE* V/1 (1903) 802-812· Jaeger, *Diokles* (μονογραφία)· στον ίδιο, *Vergessene Fragmente des Peripatetikers Diokles von Karystos nebst zwei Anhängen zur Chronologie der dogmatischen Ärzteschule* [APAW, Philos.-histor. Kl. 1938, 8, Berlin 1938, σσ. 1-46 = W. Jaeger, *Scripta minora*, τ. 2, Roma 1960, σσ. 243-265]· V. Nutton, «Diokles von Karystos», *DNP* 3 (1997) 610-613· van der Eijk, *Diocles*, τ. 2, σσ. 1-17, και K.-H. Leven, «Diokles v. Karystos», στο: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 225-227.

84. Για τις έκδόσεις τους βλ. στη βιβλιογραφία των πηγών (λ. «Διοκλής ο Καρύστιος»).

85. Βλ. *Diokles*, σσ. 62 κ.έ. («Der Adressat des Ύγεινά ist Pleistarchos, der Sohn des Antipatros»).

86. Βλ. *Diokles*, σσ. 67-69 (: «Die Ύγεινά später als die Gründung von Antiocheia [300 v. Chr.]»).

87. Βλ. *Diocles*, τ. 2, σ. 323, όπου διατυπώνει την έξ ίσου ύποθετική δική του άποψη ότι το έργο είναι δυνατόν να είχε γραφτεί για κάποιον νεαρό γιατρό. Για τα *Ύγεινά* του Διοκλή βλ. και Heinimann, «Diokles», σσ. 162 κ.έ., όπου όμως δέν γίνεται λόγος για τον παραλήπτη τους.

88. Βλ. Jaeger, *Diokles*, σσ. 71 κ.έ.

Αιγινήτη (7ος αἰ. μ.Χ.). Ἡ ταυτότητα τοῦ παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς ἀπασχόλησε ἄρκετά τοὺς μελετητές· οἱ δύο Μακεδόνες βασιλεῖς, στοὺς ὁποίους θὰ ἦταν δυνατόν, μὲ βάση τὰ χρονικά ὄρια τῆς ζωῆς τοῦ Διοκλῆ, νὰ ἀπευθύνεται ἡ ἐπιστολή εἶναι εἴτε ὁ Ἀντίγονος ὁ Μονόφθαλμος (†301 π.Χ.) εἴτε ὁ Ἀντίγονος Γονατᾶς (βασ. 276-239 π.Χ.)⁸⁹.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω λοιπόν, καὶ παρὰ τὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τὰ δύο ἔργα, προκύπτει ὅτι εἴτε ὁ Διοκλῆς ἄσκησε ἔστω κατὰ καιροὺς καὶ περιστασιακὰ τὴν ἰατρικὴ καὶ σὲ ἄλλες πόλεις τῆς Ἑλλάδας εἴτε ὅτι ἡ μεγάλη φήμη του συνετέλεσε ὥστε νὰ ἀπευθυνθοῦν σ' αὐτὸν καὶ νὰ ζητήσουν τὶς συμβουλές του ὁ Πλείσταρχος καὶ ὁ Ἀντίγονος, ἄσχετα ἂν δὲν τὸν εἶχαν γνωρίσει προσωπικά⁹⁰. Σὲ κάθε περίπτωση ὁμως τεκμηριώνε-

89. Βλ. Jaeger, *Diokles*, σ. 72 (Ἀντίγονος Μονόφθαλμος ἢ Ἀντίγονος Γονατᾶς). Ὁ Jaeger πιστεύει ὅτι τὸ ἔργο αὐτὸ θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀπευθύνεται στὸν Ἀντίγονο τὸν Μονόφθαλμο, καὶ μάλιστα θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ μὲ ἀκρίβεια μετὰ τὸ 306 π.Χ., ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ Ἀντίγονος ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ βασιλιά, καὶ τοῦ 301 π.Χ., ὁπότε ἀπεβίωσε σὲ ἡλικία 80 ἐτῶν (ὁ Jaeger ἐπιχειρηματολογεῖ καὶ γιὰ τὴν στροφὴ τοῦ Διοκλῆ πρὸς τοὺς Μακεδόνες). Τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος καὶ τοῦ παραλήπτη τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἀπασχόλησε καὶ πολλοὺς ἄλλους μελετητές· πάντως ὅσον ἀφορᾷ τὸν παραλήπτη ὅλοι στρέφουν τὸ ἐνδιαφέρον τους πρὸς τοὺς δύο βασιλεῖς ποὺ προαναφέρθηκαν. Ὁ Heinemann, «Diokles», σ. 162, πιστεύει ὅτι —ἂν παραβλέψει τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητός της ἢ μὴ τῆς ἐξεταζόμενης ἐπιστολῆς καὶ μὲ βάση τὴν ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὸν ἴδιο χρονολόγησι τοῦ Διοκλῆ— τὸ ἔργο θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἀπευθύνεται στὸν Ἀντίγονο τὸν Μονόφθαλμο· τελικὰ ὁμως ἐπανερχεται στὸ θέμα τῆς γνησιότητος καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα (δ.π., σ. 172) ὅτι «Diokles wird man von der Verfasserschaft entlasten müssen». Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τῆς συντάξεως τῆς ἐπιστολῆς ἀπασχόλησε καὶ ἄρκετους ἄλλους μελετητές (ὅπως π.χ. τὸν A. Momigliano, «Una lettera e una lettera ad Antigono Gonata», *Athenaeum* N. S. 11 (1933) 128-135, ποὺ ὑποστήριξε ὅτι συντάκτης τῆς εἶναι ὁ Ἀριστογένης ὁ Θάσιος καὶ παραλήπτης τῆς ὁ Γονατᾶς)· γιὰ τὴν σχετικὴ συζήτηση, ἢ ὅποια δὲν ἔχει καταλήξει ἀκόμη σὲ ὀριστικὸ συμπέρασμα, βλ. Heinemann, «Diokles», σ. 172, ὑπόσημ. 65, καὶ κυρίως van der Eijk, *Diocles*, τ. 2, σσ. 352 κ.έ. (εἰδικότερα σ. 358, ὅπου ὁ van der Eijk καταλήγει ὅτι «δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξευρεθεῖ ἀποφασιστικὸ ἐπιχείρημα ὑπὲρ ἢ κατὰ τῆς αὐθεντικότητος· τὸ ἀπόσπασμα εἶναι καλύτερα νὰ ἀντιμετωπισθεῖ ὡς *dubium*»). Πρβ. καὶ *Ἱππιατρ.* (*Hipp. Berol.*) 97, 5 [CHG I 336, 22-337, 2 Oder - Hoppe]: *Ἱεροκλέους εἰς τὸ αὐτὸ [sc. πῶς δεῖ γραστίειν]. ἐνέτυχόν ποτε συγγράμματι Διοκλέους, δοκιμωτάτῳ προσφωνοῦντός τινι τῶν βασιλέων, Ἀντιγόνῳ οἶμαι, ὑγιεινὰ παραγγέλματα, οἷς χρώμενός τις εὐδοκίμησει.* Μιὰ παραλλαγή τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ἀπευθύνεται στὸν Ἱπποκράτη· βλ. van der Eijk, *Diocles*, τ. 2, σ. 354. Μὲ τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολῇ ταυτίζεται ἐπίσης καὶ ἡ προσγραφόμενη στὸν Ἱπποκράτη <*Epistola ad Antigonum regem*> (*Inc. Υποκράτης archiater Antigono regi scribens*), γιὰ τὴν ὁποία βλ. Sudhoff, «Codex medicus Hertensis», σσ. 302-303. Ἡ ἴδια ἐπιστολή, ἀποδιδόμενη καὶ πάλι στὸν Ἱπποκράτη, παραδίδεται μὲ τὸν τίτλο *Hippocratis epistula ad Antiochum de tuenda valetudine*, κτλ.· σχετικὰ βλ. Heinemann, «Diokles», σ. 170· βλ. ἀκόμη Sudhoff, «Codex medicus Hertensis», σ. 283. Γιὰ τὴν παράδοση τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, συνδεδεμένης μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτη, βλ. Kibre, *Hippocrates Latinus*, σσ. 145-150 (: *Ad Antiochum regem*), ὅπου στίς διάφορες παραλλαγές της μνημονεύονται ὡς παραλήπτες ὁ βασιλεὺς Ἀντίοχος (2c, 2d, 2e, 2h, 2j), ὁ βασιλεὺς Ἀντίγονος (2g), ὁ Τίτος (2j) καὶ μαζὶ ὁ Ἀντίοχος καὶ ὁ Ἀντωνίνος (2j). Ἀόριστη ἀναφορὰ γιὰ τὴν ψευδεπίγραφη γραμματεία ποὺ ἀπευθύνεται στὸν «Ἀντίγονο τῆς Μακεδονίας» κ.ἄ. κάνει ὁ Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 375, σημ. 4. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 497, ὑπόσημ. 22.

90. Ἐκτὸς βέβαια καὶ ἂν κάποιος τὰ ἀπορρίψει ὡς νόθα, κάτι ποὺ ὁμως δὲν υἰοθετεῖ κανεὶς ἀπὸ τοὺς βασικοὺς μελετητές τοῦ Διοκλῆ, δηλ. οὔτε ὁ Jaeger (ὁ ὁποῖος δέχεται τὴν γνησιότητά τους) οὔτε ὁ van der Eijk (ποὺ ἀπλῶς εἶναι ἐπιφυλακτικὸς). Ἀλλὰ καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ μελετητές ποὺ ἀσχολήθηκαν κυρίως μὲ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Διοκλῆ δὲν ἀμφισβητοῦν βασικὰ τὴν ἐποχὴ συντάξεώς της. Ἐδῶ πρέπει νὰ μνημονεύσω μία, τουλάχιστον περίεργη, ἄποψη τοῦ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 322, ὁ ὁποῖος, κάνοντας λόγο γιὰ τοὺς γιατροὺς ποὺ *ιάτρευσαν* στὴν Αὐλὴ τοῦ Γονατᾶ, καταγράφει καὶ τὸν «Diokles, ein Namensvetter, vielleicht Enkel des berühmten athenischen Arztes aus Karystos». Φυσικὰ δεῦτερος Διοκλῆς, τουλάχιστον μὲ αὐτὴ τὴν συγγενικὴ σχέση καὶ γιατρός, δὲν μαρτυρεῖται· ὁ Διοκλῆς ὁ Καρύστιος ποὺ ἔζησε κατὰ τὸν Jaeger μετὰ τῶν ἐτῶν 340 καὶ 260 π.Χ. εἶχε τὴν δυνατότητα νὰ γνωρίσει ὁ ἴδιος τὸν ἐν λόγῳ βασιλιά, ἐνῶ μαρτυρίες γιὰ

ται, ἔστω καὶ κατὰ ἔμμεσο τρόπο, ἡ ἱατρικὴ σχέση τοῦ Διοκλῆ με αὐτὲς τὶς προσωπικότητες τῆς ἐποχῆς του⁹¹. Παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω ἐδῶ ὅτι τὸ γεγονὸς πὼς ὁ Διοκλῆς ἀπευθύνεται στὸν Ἀντίγονο μὲ ἔργο πού ἔχει ἐπιστολικὴ μορφή δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα ὅτι ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενον νὰ τὸ ἔγραψε εὐρισκόμενος ἀκόμη καὶ στὴν πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου του. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ σύγχρονος τοῦ Διοκλῆ γιατρὸς Μνησίθεος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ ὁποῖος ἄσκησε τὴν τέχνη του στὴ γενέτειρά του, ὅταν προφανῶς τοῦ ζητήθηκε κάποια ἱατρικὴ συμβουλὴ γιὰ τὴν ἀνατροφή τῶν νηπίων ἀπὸ τὸν ἄρχοντα Λυκίσκο, συνέγραψε τὴν ἐπιστολικὴ πραγματεία *Ἐπιστολὴ πρὸς Λυκίσκον περὶ παιδίου τροφῆς*⁹². Ὁ παραλήπτης ταυτίζεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα μετὸν Λυκίσκο πού ἦταν ἄρχοντας στὴν Ἀθήνα τὸ ἔτος 344/3 π.Χ.⁹³.

Μαρτυρίες

Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Διοκλῆ τὰ συνέλεξαν παλαιότερα ὁ M. Wellmann (1901) καὶ πρόσφατα ὁ Ph. J. van der Eijk (2000-2001) σὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ δίτομη ἔκδοση (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»).

Εἰδικὰ γιὰ τὰ δύο ἔργα πού μνημονεύονται παραπάνω, βλ. τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα⁹⁴:

1. Ὑγιεινὰ πρὸς Πλείσταρχον

Γαλην., Π. τροφ. δυν. 1, 1 [VI 454, 11-457, 8 K. = CMG VI/4/2, σσ. 202, 14-204, 2] = Διοκλ., ἀπ. 112 Wellm. = 176 van der Eijk (*Διοκλῆς δὲ καίτοι δογματικὸς ὦν οὕτω κατὰ λέξιν ἔγραψεν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Πλείσταρχον Ὑγιεινῶν*).

[Διοσκουρ.], Π. ἰοβ., προοίμιον [σσ. 47-49 Sprengel] = Διοκλ., ἀπ. 145 Wellm. = 177

τὴν οἰκογένειά του δὲν διασώζονται (βέβαια σύμφωνα με ἄλλες χρονολογήσεις ὁ Διοκλῆς θεωρεῖται σχεδὸν σύγχρονος τοῦ Ἀριστοτέλη ἢ λίγο νεότερος, καμιά τους ὁμως δὲν βασίζεται σὲ μαρτυρίες ἀλλὰ μόνο σὲ ὑποθέσεις καὶ ἀβέβαιους χρονικοὺς συσχετισμοὺς μετὰ διάφορα πρόσωπα· βλ. καὶ van der Eijk, *Diocles*, σσ. xxxi-xxxviii).

91. Σημειῶνω ὅτι κατὰ τὴν Gorteman, «*Médecins de cour*», σ. 315, ὑποσημ. 3, ὁ Διοκλῆς ἄσκησε τὴν ἱατρικὴ «chez Antigonos Gonatas».

92. Βλ. Σχολ. Φ. Ὀρειβ. *Ἱατρ. συν.* (Lib. inc.) 37 [CMG VI/2/2, σ. 135, 18-35] = Μνησίθ., ἀπ. 37 Hohenstein = 20 Bertier.

93. Γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ Λυκίσκου βλ. K. Deichgräber, «Mnesitheos» (3), *RE XV/2* (1932) 2283, καὶ Hohenstein, *Mnesitheos*, σ. 8. Αἰξίζει ἀκόμη νὰ γίνῃ λόγος ἐδῶ καὶ γιὰ μιὰ ἀνάλογη περίπτωση πού ἀφορᾷ βέβαια πολὺ μεταγενέστερη ἐποχὴ (14ος αἰ.), ἀκολουθήθηκε ὁμως καὶ σ' αὐτὴν παρόμοια πρακτικὴ. Ὅταν κάποιος ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος, ἴσως ὁ *podestà* τῆς Χίου Ἰωάννης Ντεζοάλδιος, ἔπαθε μιὰ κρίση ποδάγρας στὴν Κωνσταντινούπολη, ζήτησε ἀπὸ τὸν γιατρὸ Ἰωάννη Καλοειδᾶ νὰ τοῦ δώσει γραπτῶς κάποιες θεραπευτικὲς ὑποδείξεις, τὶς ὁποῖες πῆρε μαζί του ἐπιστρέφοντας στὸ νησί. Τότε ὁ λογοθέτης τῆς Μητροπόλεως Χίου ἱερέας Ἰωάννης Σκυνέλλης ἀνέλαβε νὰ μεταφέρει τὸ ἐπιστημονικὸ κείμενον σὲ ἀπλούστερο καὶ κατανοητότερο λόγο· δὲν ἀρκέσθηκε ὁμως μόνο σ' αὐτό, ἀλλὰ ἐπὶ πλέον τὸ διασκεύασε σὲ ἐπιστολικὴ μορφή, ἐνῶ προφανῶς τόσο ἡ ἔδρα τοῦ *podestà* ὅσο καὶ ἡ ἔδρα τῆς μητροπόλεως ἦταν ἡ ἴδια (δηλ. τὸ πιθανότερον εἶναι νὰ τὸ παρέδωσε ὁ ἴδιος)· γιὰ τὸ ἐν λόγω ἔργο ὅπως καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα πού σχετίζονται μ' αὐτό βλ. Μαυρουδῆς - Κοτζάμπαση, «Μιὰ βυζαντινὴ ἱατρικὴ ἐπιστολή», σσ. 271-317.

94. Παραθέτω μόνο τὰ χωρία πού ἀφοροῦν τοὺς τίτλους (ἢ μέρος τῶν τίτλων) τῶν ἔργων γιὰ τὰ ὁποῖα γίνονται λόγοι, ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ παραλήπτη τους.

van der Eijk (ικανῶς δὲ ἐφώδενσεν τὸν τρόπον Διοκλῆς ἐν τῷ πρὸς Πλείσταρχον ὑπομνήματι, γράφων ταῦτα κατὰ λέξιν).

Γαλην., Π. τροφ. δυν. 1, 13 [VI 510, 17-512, 16 K. = CMG VI/4/2, σσ. 234, 19-235, 24] = Διοκλ., ἀπ. 113 Wellm. = 188 van der Eijk (Περὶ τιφῶν καὶ ὄλυρῶν καὶ ζειῶν. ... Διοκλῆς μὲν οὖν οὕτως ἔγραψεν ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Πλείσταρχον Ὑγιεινῶν, ἐν ᾧ διέρχεται καὶ τὰς τῶν σιτίων δυνάμεις).

Ἀθήν., Δειπνοσ. 7, 115, 320d = Διοκλ., ἀπ. 135 Wellm. = 225 van der Eijk (Σκόρπιος. Διοκλῆς ἐν πρώτῳ τῶν πρὸς Πλείσταρχον Ὑγιεινῶν τῶν μὲν νεαρῶν φησιν ἰχθύων ...).

Ἀθήν., Δειπνοσ. 7, 125, 324f = Διοκλ., ἀπ. 135 Wellm. = 228 van der Eijk (Διοκλῆς δ' ἐν τοῖς πρὸς Πλείσταρχον [sc. Ὑγιεινοῖς?] σκληρόσαρκον εἶναί φησι τὴν τρίγλαν).

Ἀπὸ τὸ ἴδιο ἔργο σώζονται καὶ ἀρκετὰ ἄλλα ἀποσπάσματα, σ' αὐτὰ ὅμως μνημονεύεται εἴτε μόνον ὁ κυρίως τίτλος (Ὑγιεινά)⁹⁵ εἴτε δὲν γίνεται καμιὰ δήλωση τοῦ ἔργου ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχονται⁹⁶, καὶ ἡ ἔνταξή τους στὰ Ὑγιεινά βασίζεται στὸ περιεχόμενό τους⁹⁷.

2. Ἐπιστολὴ προφυλακτικὴ πρὸς Ἀντίγονον (βασιλεῖα)

Βλ. Παῦλ. Αἰγιν., Ἐπιτ. ἱατρ. 1, 100 [CMG IX/1, σσ. 68, 25-72, 12] = Διοκλ., ἀπ. Wellm. = 183a (Dubium) van der Eijk (Διοκλέους ἐπιστολὴ προφυλακτικὴ. Διοκλῆς Ἀντιγόνῳ βασιλεῖ ...).

Τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο διόκλεια συγγράμματα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ ἔργου, ὅπου βέβαια μνημονεύεται καὶ ὁ παραλήπτης τους, δὲν μᾶς παρέχουν καμιὰ ἄλλη πληροφορία, γιὰ τὸ ζήτημα ποῦ ἐξετάζεται ἐδῶ, καὶ συνεπῶς ἡ παράθεση τῶν ἀντίστοιχων κειμένων καὶ ὁ σχολιασμός τους περιττεύει.

11. Διοσκουρίδης ὁ Φακᾶς (1ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Διοσκουρίδης, Ἡροφίλειος γιατρός, ἔζησε στὴν Ἀλεξάνδρεια στὴν Αὐλὴ τοῦ Πτολεμαίου IB' Αὐλητῆ (80-51 π.Χ.), ὁ ὁποῖος τὸν ἐκτιμοῦσε ιδιαίτερα καὶ τοῦ ἀνέθε-

95. Βλ. Ἀθήν., Δειπνοσ. 3, 74, 110b = Διοκλ., ἀπ. 116 Wellm. = 191 van der Eijk: τῆς δ' ἀπανθρακίδος Διοκλῆς ὁ Καρύστιος ἐν α' Ὑγιεινῶν οὕτως λέγων' στὸν ἴδιο, ὁ.π. 2, 57, 61c = Διοκλ., ἀπ. 119 Wellm. = 195 van der Eijk: Διοκλῆς ὁ Καρύστιος ἐν α' Ὑγιεινῶν φησιν' ὁ.π. 2, 78, 68d-f = Διοκλ., ἀπ. 120 Wellm. = 196 van der Eijk: Διοκλῆς δ' ὁ Καρύστιος ἐν α' Ὑγιεινῶν φησιν, κ.ἄ.

96. Βλ. Plin., Nat. hist. 22, 131 [III 481, 10-14 Ian - Mayhoff] = Διοκλ., ἀπ. 114 Wellm. = 189 van der Eijk: Panicum ... ad tormina: Γαλην., Π. τροφ. δυν. 1, 6 [VI 496, 3-497, 1 K. = CMG V/4/2, σσ. 225, 10-226, 4] = Διοκλ., ἀπ. 115 Wellm. = 190a van der Eijk: τοῦ γένους τῶν πυρῶν ... ἰσχυρὰ καὶ τρόφιμα, κ.ἄ.

97. Συνολικὰ ὁ Wellmann ἀποδίδει τὰ ἀπ. 112-146 (σσ. 162-188) στὸ ἔργο Ὑγιεινά πρὸς Πλείσταρχον. Ὁ van der Eijk κατατάσσει τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διοκλῆ ὄχι κατὰ ἔργο ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενό τους. Ἔτσι τὰ ἐν λόγῳ ἀποσπάσματα συμπεριλαμβάνονται στὴν ἐνότητα «Dietetics ad regimen in health» (σσ. 282-385), μέρη τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν οἱ ἀκόλουθες: «Methodology», «Hygiene an a healthy life style», «Foods and drinks: prepatation» κ.ἄ. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 546.

σε και διπλωματική αποστολή στη Ρώμη⁹⁸, ενώ είναι πιθανόν να συμμετείχε και σε δεύτερη παρόμοια αποστολή επί Πτολεμαίου ΙΓ' ⁹⁹ (τό προσωνύμιο *Ἀλεξανδρεὺς* πού αποδίδεται στὸν Διοσκουρίδη εἶναι δυνατόν νὰ δηλώνει εἴτε τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια εἴτε ἀπλῶς νὰ εἶναι συνέπεια τοῦ ὅτι ἐξήσε καὶ ἄσκησε τὴν τέχνη του στὴν πόλη αὐτή)¹⁰⁰. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴν κλινικὴ ἰατρικὴ καὶ τὴ Φαρμακολογία (τίτλοι σχετικῶν ἔργων του δὲν μαρτυροῦνται ρητά). Ἐπίσης, ὅπως καὶ ἄλλοι γιατροὶ τῆς σχολῆς του, ἀσχολήθηκε μὲ τὴν *ἐξήγησιν* τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων καὶ συνέταξε ἕνα γλωσσάριό τους σὲ ἑπτὰ βιβλία.

Μετὰ τὸν Αὐλητὴ ὁ Διοσκουρίδης χρημάτισε γιατρός τῆς κόρης του Κλεοπάτρας (βασίλ. 44-30 π.Χ.)¹⁰¹.

I. Μαρτυρίες

1. Σοῦδα δ 1206 Adler:

Διοσκουρίδης, Ἀναζαρβεὺς, ἰατρός, ὁ ἐπικληθεὶς Φακάς διὰ τοὺς ἐπὶ τῆς ὄψεως φακούς. συνῆν δὲ Κλεοπάτρα ἐπὶ Ἄντωνίου. καὶ γέγραπται αὐτῷ βιβλία κδ', τὰ πάντα ἰατρικὰ περιβόητα.

Διοσκουρίδης, ἀπὸ τὰ Ἀνάζαρβα, γιατρός, ὁ ὁποῖος ἔλαβε τὸ προσωνύμιο Φακάς ἐξ αἰτίας τῶν φακίδων πού εἶχε στὸ πρόσωπό του. Βρισκόταν στὴν ὑπηρεσία τῆς Κλεοπάτρας ἐπὶ Ἄντωνίου, καὶ ἔγραψε εἴκοσι τέσσερα βιβλία, ὅλα ἰατρικοῦ περιεχομένου καὶ πασίγνωστα.

Πρβ. καὶ Σοῦδα φ 23 Adler (Φακαῖ).

Διοσκουρίδης, Ἀναζαρβεὺς, ἰατρός, ὁ ἐπικληθεὶς Φακάς

Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Διοσκουρίδη αὐτοῦ ὡς *Ἀναζαρβεὺς* ὀφείλεται σίγουρα σὲ σύγχυση μὲ τὸν ὁμώνυμο φαρμακολόγο ἀπὸ τὰ Ἀνάζαρβα τῆς Κιλικίας, ὁ ὁποῖος ἐξήσε τὴν ἐποχὴ τοῦ Κλαυδίου (41-57 μ.Χ.) καὶ τοῦ Νέρωνα (57-68 μ.Χ.). Ἡ ἐπισήμανση αὐτὴ ἔχει γίνῃ ἤδη ἀπὸ ἀρκετὰ παλιά· βλ. Fuchs, «Heilkunde», σ. 295· Wellmann, «Die späteren Aerzte», σ. 443, ὑποσημ. 162, κ.ά.· ἐπίσης βλ. von Staden, *Herophilus*, σ. 519, ὑποσημ. 4.

γέγραπται αὐτῷ βιβλία κδ', τὰ πάντα ἰατρικὰ περιβόητα.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πληροφορία γιὰ τὸ φαρμακολογικὸ σύγγραμμα (γιὰ τὸν τίτλο τοῦ ὁποῖου

98. Βλ. Caes., *De bello civ.* 3, 109· βλ. καὶ παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 31 («Σεραπίων»).

99. Σχετικὰ βλ. παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 31 («Σεραπίων»).

100. Γιὰ σχετικὰ παραδείγματα βλ. στίς σσ. 167-168 (λ. ἀρ. 15, «Ἀριστογένης ὁ Θάσιος»). Πρβ. καὶ Δίων Κάσ., *Ῥωμ. ἱστ.* 42, 37, ὅπου οἱ μὴ κατονομαζόμενοι ἀπεσταλμένοι τοῦ Πτολεμαίου πρὸς τὸν Ἀχιλλᾶ χαρακτηρίζονται Αἰγύπτιοι (*καίπερ Αἰγυπτίους ὄντας*)· οἱ ἀπεσταλμένοι αὐτοὶ εἶναι προφανῶς ὁ Διοσκουρίδης καὶ ὁ Σεραπίων.

101. Γιὰ τὸν Διοσκουρίδη βλ. Wellmann, «Die späteren Aerzte», σσ. 443-444· στὸν ἴδιο, «Dioskurides» (10), *RE V/1* (1903) 1129-1130· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σσ. 367 καὶ 372, καὶ τ. 2, σ. 543, σημ. 268, σσ. 547-548, σημ. 303-305· von Staden, *Herophilus*, σσ. 519-522· V. Nutton, «Dioskurides Phakas» (5), *DNP 3* (1997) 671, καὶ Marasco, «Kleopâtre et les sciences», σσ. 43-44· στὸν ἴδιο, «Médecins de cour», σσ. 453-454, καὶ στὸν ἴδιο, «Dioskurides Phakas», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 229-230· Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σ. 417· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 58, 60-61, 152, 178-179 καὶ 208-209, κ.ά. Ὁ Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 128, τὸν καταγράφει, μᾶλλον ἐκ παραδρομῆς, ὡς Διονύσιο Φακά.

έχουν προταθεί διάφορες έκδοχές, για παράδειγμα μία από αυτές είναι *Περὶ ὀνομασιῶν τῶν φαρμάκων*) καὶ τὸ γλωσσάριο τῶν ἱπποκρατικῶν ἔργων δὲν διασώζεται μαρτυρία γιὰ κανένα ἄλλο ἔργο τοῦ Φακᾶ. Πιθανότατα ὁμοίως ὁ ἀριθμὸς εἴκοσι τέσσερα νὰ ἔχει προκύψει ἀπὸ συμφυρμὸ τῶν συγγραμμάτων του μὲ τὰ συγγράμματα τοῦ Διοσκουρίδου τοῦ Ἀναζαρβέα. Ὡστόσο διάφοροι μελετητὲς (Wellmann, Marasco κ.ἄ.), δέχονται ὡς ὀρθὴ τὴ μαρτυρία αὐτὴ τῆς Σούδας· βλ. καὶ von Staden, *Herophilus*, σ. 519, ὑποσημ. 4.

2. Caes., *De bello civ.* 3, 109

βλ. παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 31 («Σεραπίων»).

II. Ἀποσπάσματα

Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διοσκουρίδου Φακᾶ τὰ ἔχει καταγράψει ὁ von Staden, *Herophilus*, σ. 522.

12. Δίφιλος ὁ Σίφνιος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Γιατρὸς τοῦ Λυσιμάχου, στρατηγοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἀργότερα βασιλιᾶ τῆς Θράκης (ἔζησε: 361-281 π.Χ. καὶ βασιλεύσε: 306-281 π.Χ.)¹⁰². Πρέπει πάντως νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι ἡ μοναδικὴ μαρτυρία ποὺ συνδέει τοὺς δύο ἄνδρες δὲν κάνει ρητὰ λόγο γιὰ τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Διφίλου στὴν Αὐλὴ τοῦ Λυσιμάχου. Ἐπειδὴ ὁμοίως γιὰ νὰ δηλωθεῖ ὁ χρόνος ἀκμῆς τοῦ γιατροῦ χρησιμοποιεῖται εἰδικὰ ἡ μνηεὶα τοῦ βασιλιᾶ αὐτοῦ, καὶ ὄχι κάποιου γνωστότερου σύγχρονου ἡγεμόνα, εἶναι ἀποδεκτὸ ἀπὸ τοὺς μελετητὲς ὅτι ὁ Δίφιλος πρέπει νὰ παρεῖχε τὶς ἰατρικὲς ὑπηρεσίες του στὸν Λυσιμάχο.

Ὅπως προκύπτει τόσο ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ μοναδικοῦ μαρτυρημένου ἔργου του ποὺ ἐπιγραφόταν *Περὶ τῶν προσφερομένων τοῖς νοσοῦσι καὶ τοῖς ὑγιαίνουσι*, ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου αὐτοῦ, τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ Διφίλου ἦταν κατ' ἐξοχὴν διαιτητικά.

I. Μαρτυρία

Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 2, 35, 51a:

Πρὸς ὃν Δάφνος τίς φησιν «... ἀνὴρ ἐλλόγιμος Δίφιλος ὁ Σίφνιος, γεγονὼς κατὰ Λυσιμάχον τὸν βασιλέα, —εἰς δὲ οὗτος τῶν Ἀλεξάνδρου διαδόχων—...».

102. Γιὰ τὸν Δίφιλο βλ. M. Wellmann, «Diphilos und Hikesios», *JCPH* 34 (1888) 364-368· στὸν ἴδιο, «Diphilos» (7), *RE V/1* (1903) 1155· J. Scarborough, «Diphilos of Siphnos and Hellenistic Medical Dietetics», *JHM* 25 (1970) 194-201· Marasco, «Médecins de cour», σ. 437 («médecin de cour de Lysimaque»)· V. Nutton, «Diphilos von Siphnos» (6), *DNP* 3 (1997) 682 (δὲν κάνει λόγο γιὰ τὴ σχέση του μὲ τὸν Λυσιμάχο)· M. Stamatu, «Diphilos von Siphnos», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 230, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 221, 253-254, 259, 262 καὶ 263. βλ. ἀκόμη Rostovtzeff, *Hellenistic World*, τ. 2, σ. 1090 (: «physician to Lysimachus»), καὶ Gorteman, «Médecins de cour», σ. 315, ὑποσημ. 3 (: «Diphile de Siphnos chez Lysimaque»).

Πρὸς τὸν ὁποῖο κάποιος Δάφνος εἶπε· «... ἄνδρας λόγιος ὁ Δίφιλος ὁ Σίφνιος ἄγκμασε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ βασιλιᾶ Λυσιμάχου —ένος ἀπὸ τοὺς διαδόχους τοῦ Ἀλεξάνδρου—...».

γεγονῶς κατὰ Λυσιμάχον τὸν βασιλέα

Γιὰ τὴ σημασίαν τοῦ γεγονῶς βλ. στὸ πρῶτο κεφ., σ. 166, ὑπόσημ. 117.

II. Ἀποσπάσματα

Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ ἔργου τοῦ Διφίλου τὰ συγκέντρωσε, μετέφρασε στὰ Νέα Ἑλληνικά καὶ σχολίασε ὁ Γ. Ν. Προμπονάς (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Δίφιλος ὁ Σίφνιος»).

13. Δράκων (Γ')

(4ος αἰ. π.Χ.)

Πρόκειται γιὰ τὸν Δράκοντα, γιὸ τοῦ Ἱπποκράτη (Ε'), ὁ ὁποῖος, κατὰ τὴ μοναδικὴ μαρτυρία τῆς Σούδας, χρημάτισε γιαντρός τῆς Ρωξάνης, συζύγου τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἄλλη πληροφορία γι' αὐτὸν ὅσον ἀφορᾶ τὴν παραπάνω δραστηριότητά του δὲν εἶναι γνωστή¹⁰³.

Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 19 («Ἱπποκράτης (Δ')»).

Μαρτυρία

Σούδα δ 1497 Adler:

Δράκων, υἱῶδους Ἱπποκράτους, τοῦ διασήμου ἱατροῦ, ἀπὸ Θεσσαλοῦ· πατὴρ δὲ Ἱπποκράτους· οὗ πάλιν γέγονε Δράκων, ἱατρός καὶ αὐτός, ὃς Ρωξάνην ἰάτρευσε, συνοικοῦσαν Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι.

Δράκων, γιὸς τοῦ Θεσσαλοῦ, ἐγγονὸς τοῦ Ἱπποκράτη, τοῦ διάσημου γιαντροῦ· πατέρα τοῦ Ἱπποκράτη, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πάλι γεννήθηκε (ἄλλος) Δράκων, καὶ αὐτὸς γιαντρός, ὁ ὁποῖος προσέφερε τίς ἱατρικὲς ὑπηρεσίαις του στὴ Ρωξάνη, ἐνόσω αὐτὴ βρισκόταν μαζὶ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο τὸν Μακεδόνα.

Δράκων, υἱῶδους Ἱπποκράτους, τοῦ διασήμου ἱατροῦ, ἀπὸ Θεσσαλοῦ ... Δράκων, ἱατρός καὶ αὐτός, ὃς Ρωξάνην ἰάτρευσε, συνοικοῦσαν Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι.

Στὸ λῆμμα αὐτὸ τῆς Σούδας γίνεται λόγος γιὰ δύο γιαντροὺς μὲ τὸ ὄνομα Δράκων, πού καὶ

103. Βλ. Wellmann, «Drakon», στ. 1663· Reinach, «Medicus», σ. 1689· Herzog, «Thessalos von Kos», σ. 57· Berve, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, καὶ τ. 2, σ. 147, ἀρ. 289· Marasco, «I medici di corte», σ. 191, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105 (ἐκθεση τῶν ἀπόψεων τῶν μελετητῶν αὐτῶν γίνεται στὸ σχόλιο τοῦ λήμματος τῆς Σούδας πού ἐξετάζεται ἐδῶ). Βλ. καὶ Massar, *Soigner et servir*, σ. 179.

οι δύο ανάγουν τὸ γένος τους στὸν μεγάλο Ἴπποκράτη μέσῳ τοῦ Θεσσαλοῦ. Ὁ πρῶτος *Δράκων* ποῦ μνημονεύεται στὸ παραπάνω λήμμα εἶναι ὁ δεύτερος γιατρός μετὰ τὸ ὄνομα αὐτὸ στὴ γενεαλογικὴ διαδοχῇ (πρῶτος εἶναι ὁ ὁμώνυμος γιὸς τοῦ Ἴπποκράτη καὶ ἀδελφὸς τοῦ Θεσσαλοῦ), ἐνῶ ὁ ἄλλος *Δράκων* τοῦ λήμματος, γιὸς τοῦ (πέμπτου) Ἴπποκράτη, χαρακτηρίζεται ὡς τρίτος *Δράκων*. Ὁ Wellmann, «Drakon», στ. 1663, ὑποστήριξε ὅτι γιατρός τῆς Ρωξάνης χρημάτισε ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς δύο γιατροὺς μετὰ τὸ ὄνομα *Δράκων* (= Δράκων Β'), γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὴ *Σοῦδα*, ἐνῶ γιὰ τὸν δεύτερο *Δράκοντα* (= Δράκων Γ'), πάλι μετὰ τὴν *Σοῦδα*, σημειώνει ὅτι ὑπῆρξε προσωπικὸς γιατρός τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Ἀλλὰ κατὰ τὸ δ 1497 Adler μόνον ὁ Δράκων (Γ') *ιάτρευσε* στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου, καὶ εἰδικότερα παρεῖχε τὶς ὑπηρεσίες του στὴ Ρωξάνη· ἡ φράση *ὁ Ρωξάνην ἰάτρευσε, συνοικοῦσαν Ἀλεξάνδρῳ τῷ Μακεδόνι* ἀφορᾷ μόνον τὸν ἀμέσως προηγούμενο γιατρό, δηλ. τὸν Δράκοντα (Γ'), καὶ ὄχι ὅλους τοὺς προηγούμενους, καὶ πολὺ περισσότερο ὄχι μόνον τὸν πρῶτο ἀπὸ αὐτοῦς. Τὴν πρόταση τοῦ Wellmann φαίνεται νὰ ἀσπάζεται ὁ Marasco, «I medici di corte», σ. 191, δεχόμενος ὅτι γιατρός τῆς Ρωξάνης διετέλεσε ὁ γιὸς τοῦ Θεσσαλοῦ, δηλ. ὁ Δράκων (Β').

Ἡ παραπάνω ἄποψη ὁμως βασιζέται σὲ λανθασμένη κατανόηση τοῦ σχετικοῦ λήμματος τῆς *Σούδας* καὶ, ἀπὸ ὅσο κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστώσω, δὲν υἱοθετήθηκε ἀπὸ ἄλλους νεότερους μελετητές. Ἔτσι σὲ συμφωνία μετὰ τὴν *Σοῦδα* (καὶ ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸν Wellmann) ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 269, ὑπόσημ. 2, σημειώνει ὅτι ὁ Δράκων (Γ') φρόντιζε τὴν ὑγεία τῆς Ρωξάνης, καὶ ὁ Schöne, καταρτίζοντας τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἴπποκράτη, παραπέμπει στὸ ἐδῶ σχολιαζόμενο λήμμα τῆς *Σούδας* γιὰ τὸν Δράκοντα (Γ') (βλ. «Hippokratesvita», σ. 62)· ὁμοίως ὁ Reinach, «Medicus», σ. 1689, πιστεύει ὅτι γιατρός τῆς Ρωξάνης ἦταν ὁ Δράκων (Γ'), ὅπως καὶ ὁ Herzog, «Thesalos von Kos», σ. 57, ποῦ, ἂν καὶ συγχέει ἐν μέρει τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἴπποκράτη, δέχεται ὅτι αὐτὸς ποῦ πρόσφερε τὶς ὑπηρεσίες του στὴ Ρωξάνη ἦταν ὁ Δράκων (Γ'). Ἀκολουθῶς ὁ Berne, *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 147, ἀρ. 289, ἐξέφρασε τὴν ἄποψη ὅτι γιατρός τῆς Ρωξάνης ὑπῆρξε ὁ δεύτερος ἀπὸ τοὺς γιατροὺς τοῦ ἐπίμαχου λήμματος μετὰ τὸ ὄνομα *Δράκων*, καὶ μάλιστα σημειώνει ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν γιὸ «eines Hippokrates aus Kos». Ἀλλὰ ὁ Berne διαπράττει ἓνα σφάλμα, ἐκλαμβάνει δηλ. τὸν Ἴπποκράτην *τέταρτον* ποῦ καταγράφεται στὴ *Σοῦδα* 567 Adler ὡς γιὸ τοῦ παραπάνω Δράκοντα (Γ') (βλ. *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 185, ἀρ. 389), ἐνῶ σαφῶς πρόκειται γιὰ τὸν γιὸ τοῦ Δράκοντα (Α'), γιου τοῦ μεγάλου Ἴπποκράτη (βλ. Schöne, «Hippokratesvita», σ. 62). Τὴν ἄποψη τοῦ Berne ἀσπάζεται ὁ Χρυσσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105. Ὁ Kudlien («Drakon» (4), *DKP 2* (196) 160), ἐπίσης θεωρεῖ ὅτι γιατρός τῆς Ρωξάνης ἦταν ὁ Δράκων (Γ'), σημειώνει ὁμως ὅτι ἦταν συνονόματος μετὰ τὸν πατέρα του, Δράκοντα (Β') (: «ein D. II, angeblicher Enkel des Hippokrates von dessen Sohn Thessalos, soll einen gleichnamigen Sohn (D. III) gehabt haben, der nach der Suda Leibarzt Alexanders d. Gr. war und die Roxane geheilt hat»)· ὁ Kudlien δηλ. παραλείπει ἀπὸ τὴ διαδοχῇ τοῦ γένους τὸν Ἴπποκράτη, γιὸ τοῦ Δράκοντα (Γ') καὶ πατέρα τοῦ Δράκοντα (Δ').

Ἄν λάβει λοιπὸν κάποιος ὑπ' ὄψιν τὸ παραπάνω λήμμα τῆς *Σούδας*, καὶ ἐπικουρικὰ τὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογενείας τοῦ Ἴπποκράτη καὶ τὶς ἀπόψεις τῆς πλεοψηφίας τῶν μελετητῶν ποῦ ἐκτέθηκαν παραπάνω, μπορεῖ νὰ καταλήξῃ ἀβίαστα στὸ συμπέρασμα ὅτι αὐτὸς ποῦ παρέσχε τὶς ἰατρικὲς ὑπηρεσίες του στὴ Ρωξάνη ἦταν ὁ Δράκων (Γ')¹⁰⁴.

104. Ὁ Herzog, *Koische Forschungen*, σ. 201, δὲν εἶναι βέβαιος, ἂν ὁ «Drakon II. oder III. oder Hippokrates IV. war Arzt der Rhoxane».

14. Έρασίστρατος ὁ Ίουλήτης (Κεῖος) (330/320-260/250 π.Χ.)

Ὁ Έρασίστρατος ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ Ἡροφίλου καὶ ἕνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους γιатρούς τῆς ἐποχῆς του. Ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Πραξαγόρα τοῦ Κώου καὶ ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴ Φυσιολογία σὲ συνδυασμὸ ὅμως μὲ τὴν Ἀνατομική. Ἐπίσης ἢ Παθολογία, ἢ Διαιτητική ἀλλὰ καὶ ἄλλοι ἐπὶ μέρους τομεῖς τῆς ἰατρικῆς δὲν ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντά του. Ἀπὸ τὰ συγγράμματά του ἔχουν διασωθεῖ μόνον ἀποσπάσματα· γνωρίζουμε τοὺς ἀκόλουθους τίτλους: *Διαιρέσεις* (δηλ. σύγγραμμα Ἀνατομικῆς), *Περὶ πυρετῶν*, *Περὶ τῶν καθόλου πραγματεῖα*, *Ἵγιεινά* κτλ.¹⁰⁵

Πιθανότατα τὸ μεγαλύτερο διάστημα τῆς ζωῆς του καὶ πρῶτο τῆς ἰατρικῆς σταδιοδρομίας του πρέπει νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν¹⁰⁶, ἐνῶ τὸ δεύτερο, κατὰ τὸ ὁποῖο ἐπιδόθηκε ἰδιαίτερα στὴν ἔρευνα, συνδέεται μὲ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου, ὅπως καὶ ὁ Ἡρόφιλος, ἀπολάμβανε τὴν ἰδιαίτερη εὐνοία τοῦ Πτολεμαίου Β'. Διετέλεσε γιатρός τοῦ Σελεύκου Α' Νικάτορα (312-281 π.Χ.) καὶ τοῦ Ἀντιόχου Α' Σωτήρα (281-261 π.Χ.) τῆς Συρίας καὶ τοῦ Πτολεμαίου Β' (285-246 π.Χ.) τῆς Αἰγύπτου. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Έρασιστράτου στὴν Αὐλὴ τῆς Ἀντιοχείας μᾶς εἶναι γνωστὴ κυρίως σὲ σχέση μὲ τὴ διάγνωση τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους τοῦ τότε διαδόχου Ἀντιόχου πρὸς τὴ γυναῖκα τοῦ πατέρα του καὶ μητριά του Στρατονίκη¹⁰⁷, ἐνῶ ἡ παροχὴ τῶν ἰατρικῶν ὑπηρεσιῶν του πρὸς τὸν Πτολεμαῖο Β' προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑπόσχεσή του πρὸς αὐτὸν νὰ τοῦ παρασκευάσει ἕνα *μάλαγμα* γιὰ τὴν ποδάγρα¹⁰⁸, κυρίως ὅμως ἀπὸ τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Κέλσου, ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ βασιλιάς, δηλ. ὁ Πτολεμαῖος Β', ἔδωσε στὸν Ἡρόφιλο καὶ τὸν Έρασίστρατο ἄδεια νὰ διενεργοῦν ἀνατομὲς σὲ ζωντανούς ἐγκληματίες τοὺς ὁποίους ἐπαιρναν ἀπὸ τίς φυλακὲς τῆς Ἀλεξανδρείας¹⁰⁹. ὅπως ἤδη παρατήρησε ὁ Edelstein, τὸ

105. Γιὰ τὸν Έρασίστρατο βλ. Wellmann, «Medicin», σσ. 798-811· στὸν ἴδιο, «Erasistratos», στ. 333-350· Fuchs, «Heilkunde», σσ. 295-306· G. Spanopoulos, «Erasistratos der Arzt und Forscher», στό: *XVIIe Congrès International d'Histoire de la Médecine, Athènes - Cos, 4-14 Septembre 1960*, σσ. 546-552· P. M. Fraser, «The Career of Erasistratus of Ceos», *RIL* 103 (1969) 518-537· J. Scarborough, «Erasistratus, Student of Theophrastus?», *BHM* 59 (1985) 515-517· Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σσ. 17-22 (βιογραφικά) καὶ σσ. 22-58 (συγγράμματα, διδασκαλία)· Marasco, «Médecins de cour», σσ. 439-440· V. Nutton, «Erasistratos», *DNP* 4 (1998) 41-43· K.-H. Leven, «Erasistratos v. Keos», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 265-267· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 105-112, 175-179, 181-183, 250-252, κ.ά. Γιὰ τὴν ἀνασκευὴ τῆς παλαιότερης ἀπόψεως, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Έρασίστρατος ὑπῆρξε νεότερος τοῦ Ἡροφίλου, βλ. von Staden, *Herophilus*, σσ. 47-48. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 244-246.

106. Κατὰ τὸν Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 359, σημ. 3, ὁ Έρασίστρατος ἀπέκτησε σχέσεις μὲ τοὺς Σελευκίδες χάρις στὸν πατέρα του Κλεόμβροτο, ποὺ καὶ αὐτὸς ἰάτρεισε στὴν ἴδια Αὐλὴ. Βλ. ἐπίσης Herzog, *Koische Forschungen*, σ. 201, ὑποσημ. 2· Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», σσ. 145-146, καὶ Marasco, «Médecins de cour», σσ. 442-444. Οἱ Tarn - Griffith, *Hellenistic Civilization*, σσ. 305-306, φαίνεται ὅτι δὲν θεωροῦν ἀξιόπιστες τίς διηγήσεις σχετικὰ μὲ τὴν ὑπηρεσία τοῦ Έρασιστράτου στὴν Αὐλὴ τοῦ Σελεύκου Α'.

107. Βλ. μαρτ. 1-10.

108. Βλ. μαρτ. 11. Βλ. καὶ Tarn - Griffith, *Hellenistic Civilization*, σ. 306, ὑποσημ. 1 (ὅπου ἀπλῶς παρατίθεται ἡ ἄποψη τοῦ von Wilamowitz ὅτι ὁ Έρασίστρατος «ἐργάσθηκε καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια»).

109. Βλ. Cels., *De medic.*, Prohoem. 23 [CML I, σ. 21, 12-32] = Έρασίστρ., ἀπ. 17Α Garofalo. Βλ. καὶ Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σ. 18.

προκείμενο χωρίο εντάσσεται στην ένότητα, όπου ο Κέλσος κάνει λόγο για τις ανατομές και τις ανατομές επί των ζώντων σε σχέση μόνο με την αλεξανδρινή δογματική σχολή¹¹⁰.

I. Μαρτυρίες

α') Για την ύπηρεσία του Έρασιστράτου στην Αύλη του Σελεύκου Α' Νικάτορα και Αντιόχου Α' Σωτήρα

1. Valer. Max., *Memorab.* 5, 7:

Ceterum ut ad iucundiora cognitu veniamus, Seleuci regis filius Antiochus novercae Stratonices infinito amore correptus, memor quam improbis facibus arderet, impium pectoris volnus pia dissimulatione contegebat. itaque diversi adfectus iisdem visceribus ac medullis inclusi, summa cupiditas et maxima verecundia, ad ultimam tabem corpus eius redegerunt. iacebat ipse in lectulo moribundo similis, lamentabantur necessarii, pater maerore prostratus de obitu unici filii deque sua miserrima orbitate cogitabat, totius domus funebris magis quam regius erat voltus. sed hanc tristitiae nubem Leptinis mathematici vel, ut quidam tradunt, Erasistrati medici providentia discussit: iuxta enim Antiochum sedens, ut eum ad introitum Stratonices rubore perfundi et spiritu increbrescere, eaque egrediente pallere et † excitatiorem anhelitum subinde recipere animadvertit, curiosiore observatione ad ipsam veritatem penetravit: intrante enim Stratonice et rursus abeunte, brachium adulescentis dissimulanter adprehendendo, modo vegetiore modo languidiore pulsu venarum, comperit cuius morbi aeger esset, protinusque id Seleuco exposuit. qui carissima sibi coniuge filio cedere non dubitavit, quod in amorem incidisset, fortunae acceptum referens, quod dissimulare eum ad mortem usque paratus esset ipsius pudori imputans.

Ακολούθως ἄς ἔρθουμε νὰ γνωρίσουμε πιὸ εὐχάριστα πράγματα· ὁ Ἀντίοχος, γιὸς τοῦ βασιλιᾶ Σελεύκου, ἐπειδὴ κυριεύθηκε ἀπὸ ἔρωτα χωρὶς ὄρια γιὰ τὴ μητριά του Στρατονίκη, κατανοώντας ἀπὸ πόσο ἄνομο πάθος φλεγόταν, κάλυπτε τὴν ἀνόσια πληγὴ τοῦ στήθους μὲ εὐσεβῆ προσποίηση. Γι' αὐτὸ τὰ ἀντίθετα πάθη ποὺ περικλείονταν στὰ σπλάχνα καὶ τὸν μυελὸ τῶν ὀστέων του, δηλαδὴ ἡ ὑπέρτατη ἐπιθυμία καὶ ἡ μέγιστη ντροπὴ, εἶχαν ὀδηγήσει τὸ σῶμα του στὸν ἔσχατο μαρασμό. Ὁ ἴδιος εἶχε πέσει στὸ κρεβάτι ὅμοιος μὲ ἐτοιμοθάνατο, οἱ συγγενεῖς θρηνοῦσαν, ὁ πατέρας καταβεβλημένος ἀπὸ τὸν ὀδυρμὸ σκεπτόταν γιὰ τὸν (ἐπικείμενο) χαμὸ τοῦ μοναδικοῦ γιοῦ του καὶ γιὰ τὴ δική του στέρηση (τοῦ γιοῦ του), ὅλο τὸ σπίτι εἶχε ὄψη μᾶλλον νεκρικὴ παρά βασιλική. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ σύννεφο τῆς θλίψεως τὸ διέλυσε ἡ πρόνοια τοῦ μαθηματικοῦ Λεπτίνη ἢ, ὅπως παραδίδουν κάποιοι, τοῦ γιατροῦ Έρασιστράτου. Γιατί, καθὼς καθόταν κοντὰ στὸν Ἀντίοχο, ὥστε νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι κατὰ τὴν εἴσοδο τῆς Στρατονίκης γινόταν κατακόκκι-

110. Βλ. Edelstein, *Sektion in der Antike*, σσ. 52[102]-53[103]. Βλ. καὶ Fuchs, «Erasistratos», σσ. 382 κ.έ., ὅπου ὁ Fuchs ἐξετάζει τὰ χωρία τῶν πηγῶν ποὺ ἀποτελοῦν κατ' αὐτὸν μόνον ἐνδείξεις γιὰ τὴ δράση τοῦ Έρασιστράτου στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ἐντοπίζεται καμιά ρητὴ μαρτυρία ποὺ νὰ συνδέει τὸν γιατρὸ αὐτὸν μὲ τὴν πρωτεύουσα τῶν Πτολεμαίων ἀλλὰ οὔτε καὶ νὰ ἀποκλείει κάτι τέτοιο· ἀντίθετα ὑπάρχουν πολλοὶ λόγοι ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀπόψεως ὅτι ὁ Έρασιστράτος κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς ζωῆς του κατοικοῦσε στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ εἶχε στενὲς σχέσεις μὲ τὴ βασιλικὴ Αὐλή.

νος και ή αναπνοή του γινόταν γρηγορότερη, και όταν αυτή αποχωρούσε ότι ώχριοῦσε και ή έντονότερη αναπνοή επανερχόταν αμέσως, με πολὺ ἐπισταμένη παρατήρηση διείσδυσε στην ίδια την ἀλήθεια. Γιατί και όταν ἐμπαινε (στο δωματιό του) και όταν ἐβγαине ή Στρατονίκη, πιάνοντας τὸν βραχίονα τοῦ νεαροῦ χωρίς νὰ γίνεται ἀντιληπτός, ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι ὁ σφυγμός τῶν φλεβῶν του ἄλλοτε ἦταν ταχύτερος και ἄλλοτε ἀσθενέστερος, κατανόησε ἀπὸ ποιά ἀσθένεια ἦταν ἄρρωστος (ὁ νεαρός), και αμέσως ἐξέθεσε αὐτὸ στὸν Σέλευκο. Αὐτὸς δὲν δίστασε νὰ δώσει τὴν ἀγαπητότατη σύζυγό του στὸν γιό, ἀποδίδοντας σὲ χτύπημα τῆς μοίρας τὸ ὅτι εἶχε περιπέσει σὲ ἔρωτα, και θεωρώντας ὡς ἔνδειξη τῆς αἰδημοσύνης ἐκείνου τὸ ὅτι ἦταν ἔτοιμος νὰ κρῦψει τὸν ἔρωτά του μέχρι θανάτου.

Βλ. και Ἐρασίστρ., ἀπ. 24 Garofalo.

Κατὰ τὸν Wellmann, «Geschichte, III», σ. 380, και «Erasistratos», στ. 333, τὸ περιστατικὸ αὐτὸ με τὸν Ἀντίοχο και τὴ Στρατονίκη συνέβη τὸ 294 ἢ τὸ 293 π.Χ., ἀποψη ποὺ ἀσπάζονται ὁ Stein, «Stratonike», στ. 319 (: «294 oder 293 v. Chr.»), και ὁ Nutton, *Galen, On Prognosis*, σ. 195 (193 π.Χ.), και ὁ ἴδιος, *Ancient Medicine*, σ. 152, ὅπου ὁμως χρονολογεῖ τὸ περιστατικὸ μεταξὺ 294 και 292 π.Χ. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Valerius Maximus εἶναι ή ἀρχαιότερη σωζόμενη· σημειῶνω ὁμως ὅτι περισσότερο ἢ λιγότερο γενικόλογες ἀναφορὲς στὸ ἐν λόγω περιστατικὸ ἐντοπίζονται και σὲ ἀρκετοὺς ἄλλους συγγραφεῖς, ὅπως στὸν Γαληνό, τὸν Λουκιανό, τὸν Ἰουλιανό (τὰ σχετικὰ χωρία τους παρατίθενται στὴ συνέχεια)· πρβ. και τὴ σχετικὴ διήγηση τοῦ Μαρκελλίνου, παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 18 («Ἴπποκράτης ὁ Κῶος»). Ἐπίσης ή ἀφήγηση τοῦ ἔρωτα αὐτοῦ και ή ἀποκάλυψη του ἀπὸ τὸν Ἐρασίστρατο ἐντοπίζεται και σὲ Ἀραβες συγγραφεῖς. Ὅλα αὐτὰ τὰ χωρία τὰ σημειῶνει ὁ Heeg στὸ ὑπόμν. τῶν παράλληλων χωρίων στὴν ἔκδοση τοῦ γαληνικοῦ ὑπομνήματος στὸ *Προγνωστικὸν* τοῦ Ἴπποκράτη· βλ. παρακάτω, μαρτ. 6b. Βλ. ἀκόμη Γαλην., *Π. τοῦ προγιν.* 5 [CMG V/8/1, σ. 101, 10] (sim.)· Nutton, *Galen, On Prognosis*, σσ. 195-196, και στὸν ἴδιο, *Ancient Medicine*, σ. 362, σημ. 57, και 396, σημ. 62. Γιὰ τὸ ἴδιο περιστατικὸ βλ. ἐπίσης Reinach, «Medicus», σσ. 1689-1690, και Mesk, «Antiochos und Stratonike», σσ. 366-394 (ὅπου ἐξετάζονται συγκριτικὰ οἱ ἀφηγήσεις τοῦ Valerius Maximus, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Ἀππιανοῦ, τοῦ Λουκιανοῦ, τοῦ Ἰουλιανοῦ και τῆς Σούδας). Βλ. ἀκόμη E. Rohde, *Der griechische Roman und seine Vorläufer*, Leipzig³ 1914 (ἀνατύπ.: Darmstadt 1974), σ. 55· Brown, «Apollonphanes et Polybius», σ. 190· Görtelman, «Médecins de cour», σσ. 319-320. Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σσ. 17-18 και 19-20, κ.ἄ. Βλ. και παρακάτω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 18 («Ἴπποκράτης ὁ Κῶος»), γιὰ τὴν παρόμοια περίπτωση τοῦ ἔρωτα τοῦ Περδίκκα.

Seleuci regis filius Antiochus novercae Stratonices

Γιὰ τὴ Στρατονίκη, κόρη τοῦ Δημητρίου Πολιορκητῆ και τῆς Φίλας, βλ. Stein, «Stratonike», στ. 319-320 (ὅπου γίνεται λόγος και γιὰ τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀντιόχου πρὸς αὐτήν).

ad ultimam tabem corpus eius redegerunt

Γιὰ σωματικὴ φθορά και κατάρπωση τοῦ ἔρωτευμένου Ἀντιόχου βλ. και στίς μαρτ. 3, 4, 5 και 7· πρβ. και 6b.

deque sua miserrima orbitate cogitabat

Ἐννοεῖ προφανῶς ὅτι με τὸν θάνατο τοῦ μοναδικοῦ γιοῦ του θὰ ἔμεινε ἄτεκνος και χωρίς διάδοχο.

bracchium adulescentis dissimulanter adprehendendo, modo vegetiore modo languidiore pulsu venarum, comperit cuius morbi aeger esset

Πρβ. καί μαρτ. 8, όπου σημειώνεται ότι ὁ Ἐρασίστρατος ἔθεσε τὸ χέρι του στὸν καρπὸ τοῦ Ἀντιόχου καὶ ἐξέτασε τὸν σφυγμὸ του. Κατὰ τὴ μαρτ. 7 ὁ γιατρὸς ἀκούμπησε τὸ χέρι του στὸ στήθος τοῦ νεαροῦ καὶ διαπίστωσε ὅτι ἡ καρδιά του χτυποῦσε δυνατά, στὴ μαρτ. 10 γίνεται λόγος γιὰ συνδυαστικὴ ἐξέταση τῶν κτύπων τῆς καρδιάς καὶ τοῦ σφυγμοῦ, ἐνῶ στὴ μαρτ. 6α ὑπάρχει μόνο γενικὴ ἀναφορὰ στὴ διάγνωση μὲ ἀξιολόγηση τῶν σφυγμῶν. Τέλος στὶς μαρτ. 3 καὶ 4 διαβάζουμε ἀπλῶς γιὰ παρατήρηση τῶν συμπτωμάτων ποὺ ἐμφάνιζε ὁ Ἀντίοχος καὶ ποὺ εἶναι ἴδια μὲ ἐκεῖνα ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς ἐρωτευμένους.

sed hanc tristitiae nubem Leptinis mathematici vel, ut quidam tradunt, Erasistrati medici providentia discussit

Ἡ ἀφήγηση τοῦ Valerius Maximus εἶναι ἡ μοναδικὴ στὴν ὁποία ὁσον ἀφορᾷ τὴ διάγνωση τοῦ ἐρωτικῆς πάθους τοῦ Ἀντιόχου ἐμπλέκεται καὶ ἄλλο πρόσωπο ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ἐρασίστρατο. Ὁμοίως γιὰ τὸν μαθηματικὸ Λεπτίνη δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά ἄλλη πληροφορία παρὰ μόνο αὐτὴ ποὺ μᾶς παραδίδει ὁ Valerius Maximus: βλ. Fuchs, «Erasistratos», σ. 380· Thulin, «Leptines» (6), *RE* XII/2 (1925) 2074, καὶ Nutton, *Galen, On Prognosis*, σ. 196 (: «the mysterious Leptines»).

modo vegetiore modo languidiore pulsu venarum

Βλ. παρακάτω, μαρτ. 6c, γιὰ τὶς διαταραχὲς τοῦ σφυγμοῦ, ἐνῶ γενικὰ γιὰ τὶς διαταραχὲς στὴ συμπεριφορὰ τῶν ἐρωτευμένων βλ. μαρτ. 3, 4 καὶ 6b.

2. Plin., *Nat. hist.* 29, 5 [IV 369, 4-8 Ian - Mayhoff]:

Horum [sc. Hippocratis et Prodicī (leg. Herodici)]¹¹¹ placita Chrysippus ingenti garrulitate mutavit plurimumque et ex Chrysippo discipulus eius Erasistratus, Aristotelis filia genitus. hic Antiocho rege sanato centum talentis donatus est a rege Ptolemaeo filio eius, ut incipiamus et praemia artis ostendere.

Ὁ Χρῦσιππος τροποποίησε τὰ δόγματα αὐτῶν [sc. τοῦ Ἴπποκράτη καὶ τοῦ Ἡροδίκου] μὲ μιὰ ἀκατάσχετη πολυλογία, καὶ πολὺ περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸν Χρῦσιππο ὁ μαθητὴς του Ἐρασίστρατος, γιὸς τῆς κόρης τοῦ Ἀριστοτέλη. Αὐτός, ἐπειδὴ θεράπευσε τὸν βασιλιὰ Ἀντίοχο, ἔλαβε ὡς δῶρο ἀπὸ τὸν γιό του, βασιλιὰ Πτολεμαῖο, ἑκατὸ τάλαντα, γιὰ νὰ ἀρχίσω νὰ καταδεικνύω καὶ τὶς ἀπολαβὲς τοῦ ἐπαγγέλματος (τοῦ γιατροῦ).

Βλ. καὶ Ἐρασίστρ., ἀπ. 8 Garofalo.

Βλ. παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 21 («Κλεόμβροτος»), ὅπου, πάλι ἀπὸ τὸν Πλίνιο, ἡ θεραπεία τοῦ Ἀντιόχου δὲν ἀποδίδεται στὸν Ἐρασίστρατο ἀλλὰ στὸν πατέρα του Κλεόμβροτο. Βλ. καὶ Fuchs, «Erasistratos», σσ. 378 κ.έ.

Horum placita Chrysippus ingenti garrulitate mutavit

Πρόκειται γιὰ τὸν γιατρὸ Χρῦσιππο τὸν Κνίδιο (4ος/3ος; αἰ. π.Χ.)· βλ. παρακάτω, σ. 625.

discipulus eius Erasistratus, Aristotelis filia genitus

Ὁ Ἐρασίστρατος φέρεται ἐσφαλμένα ὡς γιὸς τῆς κόρης τοῦ Ἀριστοτέλη (τῆς Πυθιάδας). Κατὰ τὴ *Σοῦδα* ὅμως (σ 2896 Adler) ὑπῆρξε *υἱὸς Κρητοξένης, τῆς Μηδίου τοῦ ἱατροῦ ἀδελφῆς, καὶ Κλεομβρότου*. Τὴν πληροφορία τοῦ Πλινίου δὲν τὴ δέχεται ὡς ὀρθὴ κανεὶς σύγχρονος μελετητής.

111. Τὰ ὀνόματα τοῦ Ἴπποκράτη καὶ τοῦ Προδίκου ἐννοοῦνται ἐδῶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀμέσως προηγούμενης παραγράφου· γιὰ τὴ διορθωτικὴ αὐτὴ πρόταση βλ. Ἐρασίστρ., ἀπ. 8 Garofalo (σχόλιο 1).

βλ. Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σ. 17 (και κυρίως ύποσημ. 131, όπου λεπτομερής βιβλιογραφία όσον αφορά τις αρχαίες βιογραφικές πληροφορίες για τον Έρασίστρατο).

centum talentis donatus est a rege Ptolemaeo filio eius

Ό Kōnig, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στο βιβλίο 29), σ. 211, ύπολογίζει τὸ ποσὸ τῆς άμοιβῆς αὐτῆς ἴσο με 480.000 χρυσά μάρκα, ενώ ὁ Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 454, θεωρεῖ ὅτι τὰ ἑκατὸ τάλαντα ἀντιστοιχοῦν σὲ 24.375 ἀγγλικές λίρες.

Κατὰ τὸν Πλίνιο ἡ άμοιβῆ δόθηκε στὸν γιατρὸ ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο, ὁ ὁποῖος φέρεται ὡς γιὸς τοῦ Ἀντιόχου. Ἀπ' ὅσο ὁμως κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστώσω, κανεῖς στῆ σχετικῆ βιβλιογραφία δὲν διερωτᾶται, πῶς εἶναι δυνατόν ὁ τότε άγamos διάδοχος Ἀντιόχος νὰ εἶχε γιὸ, και μάλιστα βασιλιά, ὁ ὁποῖος και ἔδωσε αὐτῆ τὴν τόσο μεγάλη άμοιβῆ στὸν Έρασίστρατο. Ἐξ άλλου γιὸς τοῦ Ἀντιόχου (ἔστω και μεταγενέστερα) με τὸ ὄνομα Πτολεμαῖος δὲν εἶναι γνωστός. Για διάφορα σχόλια στο χωρίο βλ. Kōnig, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στο βιβλίο 29), σ. 211, και Έρασίστρ., άπ. 8 Garofalo (σχόλιο 2). Βλ. και παρακάτω, σ. 563.

praemia artis ostendere

Για τὴν άμοιβῆ πὸν πρέπει νὰ παίρνει ὁ γιατρὸς βλ. στο ἱπποκρατικὸ ἔργο *Παραγγελία 6* [IX 258, 5-10 L.], ὅπου ἐντοπιζεται προτροπῆ πρὸς τὸν γιατρὸ κατὰ τῆ διεκδίκηση τῆς άμοιβῆς του νὰ λαμβάνει ὑπ' ὄψιν και τὴν οικονομικῆ κατάσταση τοῦ άσθενούς· άκόμη αὐτὸς πρέπει νὰ θεραπεύει χωρὶς άμοιβῆ τοὺς άπορους κατοίκους τῆς πόλεως ὅπου άσκει τὸ ἐπάγγελμά του και τοὺς ξένους. Φυσικά ὁ γιατρὸς πρέπει νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ζεῖ ἀπὸ τὴν άμοιβῆ με τὴν άξιοπρέπεια πὸν άρμόζει στο ἐπάγγελμά του. Για τὸ μέγεθος τῶν ιατρικῶν άμοιβῶν κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα βλ. Reinach, «*Medicus*», σσ. 1693-1696· Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 453-454 (για τὶς άμοιβές τῶν δημοσιευόντων γιατρῶν)· Kōnig, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στο βιβλίο 35), σ. 317· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 36-39, κ.ά. Βλ. και λίγο παρακάτω, μαρτ. 4: οὐδ' ὁ περιώννυμος Ιατρὸς Έρασίστρατος, ἐπὶ μεγίσταις συντάξεσι Σελεύκῳ συνών.

3. Πλούταρχ., *Δημ.* 38, 2-10:

Συνέβη γάρ, ὡς ἔοικε, τὸν Ἀντιόχον έρασθέντα τῆς Στρατονίκης νέας οὔσης, ἤδη δὲ παιδίον έχούσης ἐκ τοῦ Σελεύκου, διακεισθαι κακῶς και πολλὰ ποιεῖν τῷ πάθει διαμαχόμενον, τέλος δ' ἑαυτοῦ καταγόνοντα δεινῶν μὲν ἐπιθυμεῖν, άνήκεστα δὲ νοσεῖν, κεκρατησθαι δὲ τῷ λογισμῷ, τρόπον άπαλλαγῆς τοῦ βίου ζητεῖν και παραλύειν άτρέμα και θεραπείας άμελεία και τροφῆς άποχῆ τὸ σῶμα, νοσεῖν τινα νόσον σκηπτόμενον. Έρασίστρατον δὲ τὸν Ιατρὸν αισθέσθαι μὲν οὐ χαλεπῶς έρώντος αὐτοῦ, τὸ δ' οὔτινος έρᾶ δυστόπαστον ὃν έξανευρεῖν βουλόμενον άει μὲν ἐν τῷ δωματίῳ διημερεῦειν, εἰ δὲ τις εἰσίοι τῶν ἐν ὄρᾳ μειρακίων ἢ γυναικῶν, έγκαθορᾶν τε τῷ προσώπῳ τοῦ Ἀντιόχου και τὰ συμπάσχειν μάλιστα τῆ ψυχῆ τρεπομένη πεφυκότα μέρη και κινήματα τοῦ σώματος έπισκοπεῖν. ὡς οὖν τῶν μὲν άλλων εἰσιόντων ὁμοίως εἶχε, τῆς δὲ Στρατονίκης και καθ' ἑαυτὴν και μετὰ τοῦ Σελεύκου φοιτώσης πολλάκις ἐγένετο τὰ τῆς Σαπφούς εκείνα περι αὐτὸν πάντα, φωνῆς έπίσχεσις, έρύθημα πυρῶδες, ὄψεων ὑπολείψεις, ιδρώτες ὀξει, άταξία και θόρυβος ἐν τοῖς σφυγμοῖς, τέλος δὲ τῆς ψυχῆς κατὰ κράτος ήττημένης άπορία και θάμβος και άχρίασις, ἐπὶ τούτοις προσλογιζόμενον τὸν Έρασίστρατον κατὰ τὸ εἶκός, ὡς οὐκ ἂν έτέρας έρών βασιλέως υἱὸς ἐνεκαρτέρει τῷ σιωπᾶν μέχρι θανάτου, χαλεπὸν μὲν ήγεισθαι τὸ φράσαι ταῦτα και κατεπεῖν, οὐ μὴν αλλά πιστεύοντα τῆ πρὸς τὸν υἱὸν εὐνοία τοῦ Σελεύκου παρακινδινεῦσαι ποτε και εἰπεῖν, ὡς έρωσ μὲν εἶη τοῦ νεανίσκου τὸ πάθος, έρωσ δ' άδύνατος και άνίατος· έκπλαγέντος δ' εκείνου και πυθομένου πῶς άνίατος, «ὅτι, νῆ Δία», φάναι τὸν Έρασίστρατον, «έρᾶ

τῆς ἐμῆς γυναικός». «εἴτ' οὐκ ἄν», εἶπεῖν τὸν Σέλευκον, «ἐπιδοίης, Ἐρασίστρατε, τῷ ἐμῷ παιδί φίλος ὦν τὸν γάμον, καὶ ταῦθ' ὁρῶν ἡμᾶς ἐπὶ τούτῳ μόνῳ σαλεύοντας;» «οὐδὲ γὰρ ἄν σύ», φάναι, «τοῦτο πατὴρ ὦν ἐποίησας, εἰ Στρατονίκης Ἀντίοχος ἐπεθύμησε». καὶ τὸν Σέλευκον, «εἶθε γάρ, ἑταῖρε», εἶπεῖν, «ταχὺ μεταστρέψαι τις ἐπὶ ταῦτα καὶ μεταβάλοι θεῶν ἢ ἀνθρώπων τὸ πάθος· ὡς ἐμοὶ καὶ τὴν βασιλείαν ἀφεῖναι καλὸν Ἀντίοχου περιεχομένῳ». ταῦτ' ἐμπαθῶς σφόδρα τοῦ Σελεύκου καὶ μετὰ πολλῶν δακρύων λέγοντος, ἐμβαλόντα τὴν δεξιὰν αὐτῷ τὸν Ἐρασίστρατον εἶπεῖν, ὡς οὐδὲν Ἐρασιστράτου δέοιτο· καὶ γὰρ πατὴρ καὶ ἀνὴρ ὦν καὶ βασιλεὺς αὐτὸς ἅμα καὶ ἰατρός εἶη τῆς οἰκίας ἄριστος. ἐκ τούτου τὸν Σέλευκον ἐκκλησίαν ἀθροίσαντα πάνδημον εἶπεῖν, ὅτι βούλεται καὶ διέγνωκε τῶν ἄνω πάντων τόπων Ἀντίοχον ἀποδειξάαι βασιλέα καὶ Στρατονίκην βασιλίδα, ἀλλήλοις συνοικούντας.

Πατί, ὅπως φαίνεται, ὁ Ἀντίοχος, ὁ ὁποῖος ἐρωτεύθηκε τὴ Στρατονίκη, ποῦ ἦταν νέα καὶ εἶχε ἤδη ἓνα μικρὸ παιδί ἀπὸ τὸν Σέλευκο, συνέβη νὰ αισθάνεται ἄσχημα καὶ νὰ κάνει πολλὰ προσπάθειες γιὰ νὰ καταπολεμήσει τὸ πάθος του, στὸ τέλος ὁμως νὰ κατηγορεῖ τὸν ἑαυτό του ὅτι εἶχε ἀπεχθεῖς ἐπιθυμίες, νὰ νοσεῖ ἀθεράπευτα, τὸ λογικὸ του νὰ ἔχει κατακυριευθεῖ, νὰ ψάχνει τρόπο γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ νὰ παραλύει τὸ σῶμα του σιγὰ-σιγὰ μὲ τὴν παραμέληση τῆς φροντίδας του καὶ μὲ τὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὸ φαγητό, προσποιούμενος ὅτι ὑποφέρει ἀπὸ κάποια ἀρρώστια. Ὁ γιατρός Ἐρασίστρατος ἀντιλήφθηκε, ὄχι μὲ δυσκολία, ὅτι αὐτὸς ἦταν ἐρωτευμένος· ἐπειδὴ ὁμως ἦταν δύσκολο νὰ συμπεράνει μὲ ποιὸν ἦταν ἐρωτευμένος, ἐπιθυμώντας νὰ τὸ ἀνακαλύψει, παρέμενε συνεχῶς ὀλόκληρη τὴν ἡμέρα στὸ δωμάτιο (τοῦ Ἀντίοχου)· ἂν ἔμπαινε κάποιο ἀπὸ τὰ ἀγόρια ἢ τίς γυναῖκες ποῦ ἦταν στὴν ἀκμὴ τῆς ἡλικίας τους, εἶχε στραμμένο προσεκτικὰ τὸ βλέμμα του στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀντίοχου καὶ παρατηροῦσε τὰ μέρη καὶ τίς κινήσεις τοῦ σώματος ποῦ ἐκ φύσεως συμπάσχουν περισσότερο μὲ τὰ πάθη τῆς ψυχῆς. Ὅταν λοιπὸν ἔμπαιναν (στὸ δωμάτιο) οἱ ἄλλοι, εἶχε τὴν ἴδια συμπεριφορά¹¹², ὅταν ὁμως ἔμπαινε ἡ Στρατονίκη, πολλὰ φορὲς μόνη τῆς ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Σέλευκο, τοῦ συνέβαιναν ὅλα ἐκεῖνα ποῦ περιγράφει ἡ Σαπφώ, κόμπιασμα τῆς φωνῆς, φλογισμένο κοκκίνισμα (ἀναψοκοκκίνισμα), σκοτείνιασμα τοῦ προσώπου του, ἔντονοι ἰδρώτες, ἀταξία καὶ θόρυβος στοὺς σφυγμοὺς καὶ τέλος, ὅταν ἡ ψυχὴ του εἶχε νικηθεῖ ὀλοκληρωτικὰ, ἀμηχανία, ἐκπληξη καὶ ὠχρότητα. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ὁ Ἐρασίστρατος, ὅπως ἦταν φυσικό, ἔκανε τὸν ἐπὶ πλέον συλλογισμό ὅτι, ἂν ὁ γιὸς τοῦ βασιλιᾶ ἦταν ἐρωτευμένος μὲ ἄλλη, δὲν θὰ ἐπέμενε στὸ νὰ σιωπᾷ μέχρι θανάτου· εἶχε βέβαια τὴ γνώμη ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ τὰ πεῖ αὐτὰ καὶ νὰ τὰ ἀποκαλύψει, ἐπειδὴ ὁμως ἦταν πεισμένος γιὰ τὴν εὐνοια τοῦ Σελεύκου πρὸς τὸν γιό του, κάποια στιγμή τὸ διακινδύνευσε καὶ τοῦ εἶπε ὅτι ἡ ἀρρώστια τοῦ νεαροῦ ἦταν ὁ ἔρωτας, ἔρωτας ὁμως ἀνεκπλήρωτος καὶ ἀθεράπευτος. Ἐπειδὴ ἐκεῖνος [sc. ὁ Σέλευκος] ἐξεπλάγη καὶ ζήτησε νὰ μάθει γιὰ ποιὸν λόγο ἦταν ἀθεράπευτος, ὁ Ἐρασίστρατος τοῦ ἀπάντησε, «Ἐπειδὴ, μὰ τὸν Δία, ἀγαπᾷ τὴ γυναῖκα μου»· καὶ ὁ Σέλευκος τοῦ εἶπε: «Γιατί τότε, Ἐρασίστρατε, ἀφοῦ εἶσαι φίλος μὲ τὸ παιδί μου, δὲν τοῦ παραχωρεῖς τὴ γυναῖκα σου, καὶ μάλιστα ὅταν ἀντιλαμβάνεσαι ὅτι αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο ποῦ μᾶς δημιουργεῖ τὴν ἀναστάτωση;» Ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε: «Γιατί αὐτὸ δὲν θὰ τὸ ἔκανες οὔτε ἐσύ, παρ' ὅλο ποῦ εἶσαι ὁ πατέρας του, ἂν ὁ Ἀντίοχος ἐπιθυμοῦσε τὴ Στρατονίκη». «Μακάρι, φίλε μου», εἶπε ὁ Σέ-

112. Ἀταραξία.

λευκος, «κάποιος από τούς θεούς ἢ τούς ἀνθρώπους νὰ ἔστρεφε καὶ νὰ ἄλλαζε τὸ πάθος τοῦ γρηγόρα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ· γιατί γιὰ μένα θὰ ἦταν ὀρθό, ἀκόμη καὶ τὴ βασιλεία νὰ ἐγκαταλείψω, γιὰ νὰ προστατεύσω τὸν Ἀντίοχο». Ἐνῶ ὁ Σέλευκος ἔλεγε αὐτὰ μὲ πάθος μεγάλο καὶ πολλὰ δάκρυα, ὁ Ἐρασίστρατος, ἀφοῦ μὲ τὸ δεξι χέρι τοῦ ἔπιασε τὸ δικό του [sc. τοῦ βασιλιά], τοῦ εἶπε ὅτι δὲν ἔχει καμιά ἀνάγκη τὸν Ἐρασίστρατο· γιατί αὐτὸς ποὺ εἶναι πατέρας καὶ σύζυγος καὶ βασιλιάς εἶναι συγχρόνως καὶ ἄριστος γιατρός τοῦ σπιτιοῦ του. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὸ ὁ Σέλευκος, ἀφοῦ κάλεσε σὲ συνέλευση ὅλο τὸν λαό, εἶπε ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ ἀποφάσισε νὰ καταστήσει βασιλιά ὅλων τῶν ἄνω περιοχῶν τὸν Ἀντίοχο καὶ βασίλισσα τὴ Στρατονίκη, οἱ ὁποῖοι θὰ ζήσουν μαζὶ ὡς σύζυγοι.

Βλ. καὶ Ἐρασίστρ., ἀπ. 25 Garofalo.

παραλύειν ἀτρέμα ... σκηπτόμενον

Βλ. καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο στὴ μαρτ. 1 (γιὰ τὴ σωματικὴ κατάρπτωση τοῦ ἐρωτευμένου Ἀντιόχου).

καὶ τὰ συμπάσχειν τῇ ψυχῇ τρεπομένη πεφυκότα μέρη καὶ κινήματα τοῦ σώματος ἐπισκοπεῖν

Βλ. Γαλην., Π. ψυχ. παθ. 1, 3 [V 7, 13-17 K. = Gal. scr. min. I, σ. 5, 18-23 = CMG V/4/1/1, σ. 7, 2-5]: ἔστι δὲ πάθη ψυχῆς, ἅπερ ἅπαντες γινώσκουσι, θυμὸς καὶ ὀργὴ καὶ φόβος καὶ λύπη καὶ φθόνος καὶ ἐπιθυμία σφοδρά. κατὰ δὲ τὴν ἐμὴν γνώμην καὶ τὸ φθᾶσαι πᾶν σφοδρὰ φιλεῖν ἢ μισεῖν ὅτιοῦν πρᾶγμα πάθος ἐστίν. Γενικὰ στὸ ἔργο αὐτὸ ἐξετάζονται τὰ πάθη τῆς ψυχῆς ὡς ρυθμιστικὰ τῆς καθημερινῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ σημειώνεται ὅτι ἡ βελτίωση τῆς ψυχῆς ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὀρθότερη καὶ συνετότερη συμπεριφορά. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο σχόλιο.

πολλάκις ἐγίνετο τὰ τῆς Σαπφούς ἐκεῖνα περὶ αὐτὸν πάντα, φωνῆς ἐπίσχεσις, ἐρύθημα πυρῶδες, ὄψεων ὑπολείψεις ἰδρώτες ὀξεῖς, ἀταξία καὶ θόρυβος ἐν σφυγμοῖς τέλος δὲ τῆς ψυχῆς κατὰ κράτος ἠττημένοις ἀπορία καὶ θάμβος καὶ ὠχρίασις

Βλ. Σαπφώ, ἀπ. 31 Voigt: φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν | ἔμμεν' ὄνηρ, ὅττις ἐναντιός τοι | ἰσδάνει καὶ πλάσιον ἄδν φωνεῖ- | σας ὑπακούει || καὶ γελαίσας ἱμέροεν, τὸ μ' ἢ μὲν | καρδίαν ἐν στήθεσιν ἐπτόαισεν. | ὡς γὰρ <ἐς> σ' ἴδω βρόχε' ὡς με φώναι- | σ' οὐδὲν ἔτ' εἶκει, || ἀλλὰ †καμῖ μὲν γλώσσα †ἔαγε†, λέπτον | δ' αὐτίκα χρωῖ πῦρ ὑπαδεδρόμηκεν, | ὀππάτεσσι δ' οὐδὲν ὄρημι', ἐπιβρόμ- | βεισι δ' ἄκουαι, || †έκαδε† μ' ἴδρωσ ψυχρὸς κακχέεται, τρόμος δὲ | παῖσαν ἄγρει, χλωροτέρα δὲ ποί- | ας | ἔμμι, τεθνάκην δ' ὀλίγω πιδεύης || φαίνομ' ἔμ αὐ[ται] || ἀλλὰ πᾶν τόλματον, ἐπεὶ †καὶ πένητα†

Γιὰ τίς ψυχικὲς καὶ ἄλλες διαταραχῆς ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὸν ἔρωτα, μόλις κάποιος ἀντικρῖσει τὸ ἀντικείμενο τοῦ πόθου του, καὶ κυρίως γιὰ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴ συμπεριφορὰ αὐτῶν ποὺ βιώνουν ἕναν ἔρωτα ἀνικανοποίητο, βλ. Γαλην., Π. τοῦ προγιν. 6 [XIV 631, 5-635, 9 = CMG V/8/1, σσ. 100, 15-104, 23]· Ὅρειβ., Σύν. πρὸς Εὐστάθ. 8, 8 [CMG VI/3, σσ. 249, 31-250, 9]: Περὶ τῶν ἐρώντων· Παῦλ. Αἰγιν., Ἐπιτ. ἰατρ. 3, 17 [CMG IX/1, σ. 160, 9-28]: Περὶ τῶν ἐρώντων, κ.ἄ. Βλ. καὶ Mesk, «Antiochos und Stratonike», σσ. 386-394, ὅπου ἡ ἐρωτευμένη («liebeskranke») Φαῖδρα (στὸν Ἰππόλυτον τοῦ Εὐριπίδη) συγκρίνεται μὲ τὸν Ἀντίοχο καὶ τὴ συμπεριφορὰ του. Γιὰ διάγνωση τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους τοῦ Ἀντιόχου μὲ παρατήρηση ἀπὸ τὸν γιατρὸ τῶν χαρακτηριστικῶν συμπτωμάτων τῶν ἐρωτευμένων γίνεται λόγος καὶ στὴ μαρτ. 4· πρβ. καὶ 6b-c.

τοῦ νεανίσκου τὸ πάθος

Σημειῶν ὅτι στὸ ψευδο-γαληνικὸ ἔργο Ὅροι ἰατρικοὶ τὸ πάθος ὀρίζεται ὡς παραποδισμὸς τῆς κατὰ φύσιν ἐνεργείας νοσώδης ἢ τινοσ ἢ τινων ἢ μιᾶς ἢ πάντων τῶν τῆς φύσεως ἐνεργημάτων (134 [XIX 386, 15-387, 1 K.]) καὶ διαχωρίζεται ἀπὸ τὴν νόσον (133 [XIX 386, 6-14 K.]) καὶ τὸ νόσημα (135 [XIX 387, 4-388, 3 K.]). Στὴ συνέχεια ὁμως (ὄροι 137-152 [XIX 388, 6-391, 13 K.]) οἱ

ὄροι νόσος, νόσημα καὶ πάθος χρησιμοποιοῦνται ὡς συνώνυμοι καὶ ἐπίσης στὴ λατινικὴ μετάφραση ποὺ παραθέτει ὁ Kühn μεταφράζονται μὲ τὸν κοινὸ ὄρο morbus.

4. Ἀππιαν., *Ρωμ./Συρ.* 59, 308-320 [I 408, 12-410, 10 Viereck - Roos]:

Ὁ δὲ Σέλευκος τὸν υἱὸν Ἀντίοχου, περιῶν ἔτι, τῆς ἄνω γῆς βασιλεύειν ἀπέφηνεν ἀνθ' ἑαυτοῦ. καὶ εἴ τῳ μεγαλόφρον εἶναι τόδε φαίνεται καὶ βασιλικόν, μεγαλοφρονέστερον ἔτι καὶ σοφώτερον ἤνεγκε τὸν ἔρωτα τοῦ παιδὸς καὶ τὴν εἰς τὸ πάθος αὐτοῦ σωφροσύνην. ἦρα μὲν γὰρ Ἀντίοχος Στρατονίκης, τῆς αὐτοῦ Σελεύκου γυναικός, μητριᾶς οἱ γενομένης καὶ παῖδα ἤδη τῷ Σελεύκῳ πεπονημένης, συγγινώσκων δὲ τὴν ἀθεμιστίαν τοῦ πάθους οὔτε ἐπεχειρεῖ τῷ κακῷ οὔτε προὔφερει, ἀλλ' ἐνόσει καὶ παρεῖτο καὶ ἐκὼν εἰς τὸν θάνατον συνήργει. οὐδ' ὁ περιώνυμος ἰατρός Ἐρασίστρατος, ἐπὶ μεγίσταις συντάξεισι Σελεύκῳ συνών, εἶχε τεκμήρασθαι τοῦ πάθους, μέχρι φυλάξας καθαρὸν ἐκ πάντων τὸ σῶμα εἶκασεν εἶναι τῆς ψυχῆς τὴν νόσον, ἣ δὴ καὶ ἐρρωμένη καὶ νοσοῦση τὸ σῶμα συναίσθηται. λύπας μὲν οὖν καὶ ὀργὰς καὶ ἐπιθυμίας ἄλλας ὁμολογεῖσθαι, ἔρωτα δ' ἐπικρύπτεσθαι πρὸς τῶν σωφρόνων. οὐδὲν δὲ οὐδ' ὡς τοῦ Ἀντίοχου φράζοντος αὐτῷ, λιπαροῦντι μαθεῖν ἐν ἀπορρήτῳ, παρεκαθέζετο καὶ ἐφύλασσε τὰς τοῦ σώματος μεταβολάς, ὅπως ἔχοι πρὸς ἕκαστον τῶν εἰσιόντων, ὡς δὲ εὗρεν ἐπὶ μὲν τῶν ἄλλων σβεννύμενον αἰεὶ τὸ σῶμα καὶ μαραινόμενον ὁμαλῶς, ὅτε δὲ ἡ Στρατονίκη παρῖοι πρὸς αὐτὸν ἐπισκεψομένη, τὴν μὲν γνώμην ὑπ' αἰδοῦς καὶ συνειδότης τότε μάλιστα αὐτὸν ἐνοχλούμενον καὶ σιωπῶντα, τὸ δὲ σῶμα καὶ ἄκοντος αὐτοῦ θαλερώτερον τε γινόμενον αὐτῷ καὶ ζωτικώτερον καὶ αὐθις ἀπιούσης ἀσθενέστερον, ἔφη τῷ Σελεύκῳ τὸν υἱὸν ἀνιάτως ἔχειν αὐτῷ. ὑπεραλγῆσαντος δὲ τοῦ βασιλέως καὶ ἐκβοήσαντος εἶπεν. «ἔρωσ ἐστὶ τὸ πάθος καὶ ἔρωσ γυναικός ἀλλ' ἀδύνατος». Σελεύκου δὲ θαυμάσαντος, εἴ τινα μὴ δύναται πείσαι Σέλευκος, ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεύς, ἐπὶ γάμῳ τοιοῦδε παιδός, ἵκεσὶα τε καὶ χρήμασι καὶ δωρεαῖς καὶ ὅλη τῇ τοσῆδε βασιλείᾳ, περιούση μὲν ἐς τόνδε τὸν κάμνοντα βασιλέα, δοθησομένη δὲ καὶ ἀντὶ τῆς σωτηρίας, εἴ ἤδη τις ἐθέλοι, καὶ μόνον ἀξιοῦντος μαθεῖν, τίς ἐστὶ τὸ γύναιον, ὁ Ἐρασίστρατος ἔφη. «τῆς ἐμῆς γυναικὸς ἐρᾶ». καὶ ὁ Σέλευκος, «εἴτ' ὦ γαθέ», ἔφη, «φιλίας μὲν οὕτω καὶ χαρίτων ἔχων ἐφ' ἡμῖν, ἀρετῆς δὲ καὶ σοφίας ἐν ὀλίγοις, οὐ σώσεις μοι τὸν ἄνδρα καὶ βασιλικόν, φίλου καὶ βασιλέως υἱόν, ἀτυχοῦντα καὶ σωφρονοῦντα καὶ τὸ κακὸν ἐπικρύπτοντα καὶ προτιμώμενον αὐτῷ θανάτου, ἀλλ' ὑπερόψει μὲν οὕτως Ἀντίοχον, ὑπερόψει δ' ἐπ' αὐτῷ καὶ Σέλευκον;» ὁ δ' ἀπομαχόμενος εἶπε λόγον ὡς ὡς ἄφυκτον, ὅτι «μηδ' ἂν σύ, καίπερ ὦν πατήρ, τῆς σῆς Ἀντίοχος εἰ ἦρα γυναικός, μεθῆκας ἂν αὐτῷ τὴν γυναῖκα». ἔνθα δὴ πάντας ὤμνυ τούτους βασιλικούς θεοὺς ὁ Σέλευκος, ἣ μὴν ἐκὼν ἂν καὶ χαίρων μεθεῖναι καὶ διήγημα γενέσθαι καλὸν εὐνοίας ἀγαθοῦ πατρὸς ἐς παῖδα σώφρονα καὶ ἐγκρατῆ τοῦ κακοῦ καὶ ἀνάξιον τῆς συμφορᾶς. πολλὰ τε ὁμοία ἐπενεγκῶν ἤρξατο ἄχθεσθαι, ὅτι μὴ αὐτὸς αὐτῷ γίνοιτο ἰατρός ἀτυχοῦντι, ἀλλὰ καὶ ἐς ταῦτα δέοιτο Ἐρασιστράτου. ὁ δ' ἐπεὶ κατεῖδε τὴν ὄρμην βασιλέως ἔργον ὑποφαινούσαν, οὐκ ὑπόκρισιν, ἀνεκάλυπτε τὸ πάθος καί, ὅπως αὐτὸ εὔροι κρυπτόμενον, διηγείτο, Σελεύκῳ δὲ ἡσθέντι ἔργον μὲν ἐγένετο πείσαι τὸν υἱόν, ἔργον δ' ἐπ' ἐκείνῳ τὴν γυναῖκα.

Ὁ Σέλευκος, ἐνῶ ἀκόμη ζοῦσε, ὄρισε τὸν γιό του Ἀντίοχο νὰ κυβερνᾷ ὡς ἀντιπρόσωπος του τὸ ἄνω τμήμα τῆς χώρας του¹¹³. Καὶ ἂν αὐτὸ φαίνεται σὲ κάποιον ὅτι δείχνει

113. Τὴν ἄνω Συρία. Βλ. καὶ παρακάτω, σ. 532 (σχόλιο).

μεγαλοφροσύνη και βασιλική συμπεριφορά, με ακόμη πιο μεγαλόφρονα τρόπο και μεγαλύτερη σοφία αντιμετώπισε τον έρωτα του γιού του και τη σωφροσύνη για το πάθος του. Γιατί ο Αντίοχος ήταν έρωτευμένος με τη Στρατονίκη, τη γυναίκα του ίδιου του Σελεύκου, ή οποία ήταν μητριά του και είχε ήδη γεννήσει στον Σέλευκο ένα παιδί, έχοντας όμως συνείδηση του άνομου πάθους του, ούτε επιχειρούσε κάτι κακό ούτε έκανε λόγο γι' αυτό, αλλά ήταν άρρωστος και εξαντλημένος και με τη θέλησή του συντελούσε στον θάνατό του. Ούτε ο διάσημος γιατρός Έρασίστρατος, ο οποίος βρισκόταν κοντά στον Σέλευκο με πάρα πολύ μεγάλες απολαβές, είχε καταλήξει σε συμπέρασμα για την άρρώστια, μέχρις ότου, αφού διατήρησε το σώμα του [sc. του Αντιόχου] καθαρό από τα πάντα, συμπέρανε ότι το νόσημα αφορά την ψυχή, με την οποία, και όταν είναι υγιής και όταν νοσεί, το σώμα αισθάνεται όμοια. (Συνηθίζεται βέβαια) οι σώφρονες άνθρωποι να όμολογούν τη λύπη και την όργη και άλλες επιθυμίες, ενώ τον έρωτα να μη τον φανερώνουν. Έπειδή ούτε ο Αντίοχος είπε κάτι σ' αυτόν (τον Έρασίστρατο), ενώ τον έκλιπαρούσε ότι θα το μάθει τηρώντας το απόρητο, κάθησε πλησίον του και παρατηρούσε τις μεταβολές του σώματός του, με ποιόν τρόπο συμπεριφερόταν προς τον κάθε έναν από αυτούς που έμπαιναν (στο δωμάτιό του), ώσπου ανακάλυψε ότι όσον αφορά τους άλλους το σώμα του πάντοτε άτονουσε και μαραινόταν σιγά-σιγά· όταν όμως έρχόταν προς αυτόν ή Στρατονίκη για να τον επισκεφθεί, (διαπίστωσε ο Έρασίστρατος) ότι τότε ταραζόταν πάρα πολύ ή διάνοιά του εξ αίτιας της ντροπής και της συνειδήσεως (του πάθους του) και σιωπούσε, ενώ το σώμα του και χωρίς τη θέλησή του γινόταν θαλερώτερο και ζωτικότερο και ξανά, όταν αυτή έφευγε, ασθενέστερο· είπε (λοιπόν) στον Σέλευκο ότι ο γιός του πάσχει από άνιατη νόσο. Έπειδή όμως ο βασιλιάς αισθάνθηκε υπερβολική όδύνη και έβγαλε δυνατή κραυγή, του είπε (ο Έρασίστρατος). «Η άρρώστια είναι έρωτας, έρωτας για μια γυναίκα, αλλά αδύνατον να ικανοποιηθεί». Έπειδή ο Σέλευκος άπóρησε, αν δέν μπορεί αυτός, ο Σέλευκος, ο βασιλιάς της Άσίας, να πείσει κάποια να παντρευτεί τέτοιο παιδί, με ίκεσίες και με χρήματα και με δωρεές και με όλόκληρο το τόσο μεγάλο βασίλειο, πού θα περιερχόταν σ' αυτόν τον άρρωστο βασιλιά¹¹⁴, θα δοθεί όμως (και τώρα) αντί της σωτηρίας (του Αντιόχου), αν ήδη κάποιος το επιθυμεί, έχοντας μόνο την απαίτηση να μάθει, ποιά είναι ή γυναίκα, ο Έρασίστρατος είπε. «Είναι έρωτευμένος με τη γυναίκα μου». Και ο Σέλευκος του είπε· «Ύστερα (από αυτά), καλέ μου, έχοντας τέτοια φιλία και εύγνωμοσύνη προς έμάς, έσύ πού είσαι από τους λίγους με τέτοια άρετή και σοφία, δέν θα μου σώσεις τον άνδρα και πρίγκηπα, τον γιό του φίλου και βασιλιά σου, πού βρίσκεται σ' αυτή την άτυχη κατάσταση και (όμως) είναι σώφρων και κρύβει τη συμφορά του και προτιμά για τον έαυτό του τον θάνατο· αλλά θα περιφρονήσεις έτσι τον Αντίοχο, και έκτός από αυτόν θα περιφρονήσεις και τον Σέλευκο;» Ο Έρασίστρατος ανταπαντώντας του είπε τά (άκόλουθα) λόγια, ότι αυτό είναι άπραγματοποίητο, γιατί «ούτε και σύ, παρ' όλο πού είσαι πατέρας του, αν ο Αντίοχος έρωτευόταν τη γυναίκα σου, θα του έδινες τη γυναίκα». Τότε ο Σέλευκος όρκιζόταν σ' όλους τους βασιλικούς θεούς ότι πραγματικά με τη θέλησή του και με χαρά θα του την παραχωρούσε και ότι θα γινόταν καλό παράδειγμα της εύνoίας αγαθού πατέρα προς γιό σώφρονα και πού απέχει από το κακό και είναι άνάξιος της συμφοράς. Αφού πρόσθεσε και πολλά άλλα παρόμοια,

114. Προφανώς έννοεί τον μελλοντικό βασιλιά.

ἄρχισε νὰ στενοχωριέται ἐπειδὴ δὲν μπορούσε νὰ γίνει ὁ ἴδιος γιατρὸς γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ποῦ εἶχε περιπέσει σ' αὐτὴ τὴν ἀτυχία, ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὸ χρειάζοταν τὸν Ἑρασίστρατο. Ἐκεῖνος ἐπειδὴ κατανόησε ὅτι ἡ ἔξαψη τοῦ βασιλιᾶ ὑποδήλωνε (διάθεση γιὰ) πράξη καὶ ὄχι ὑποκρισία, τοῦ ἀποκάλυψε τὸ πάθος, καὶ τοῦ διηγήθηκε πῶς τὸ ἀνακάλυψε, ἐνῶ κρατίοταν κρυφὸ. Γιὰ τὸν Σέλευκο ὅμως ποῦ εὐχαριστήθηκε ἦταν δύσκολο ἐγγχείρημα νὰ πείσει τὸν γιό του, ἀκόμη πιὸ δύσκολο ὅμως νὰ πείσει τὴ γυναῖκα του.

Βλ. καὶ Ερασίστρ., ἀπ. 26 Garofalo.

Ο δὲ Σέλευκος τὸν υἱὸν Ἀντίοχον, περιῶν ἔτι, τῆς ἄνω γῆς βασιλεύειν ἀπέφηνεν

Βλ. καὶ μαρτ. 3: *τῶν ἄνω πάντων τόπων Ἀντίοχον ἀποδείξει βασιλέα.*

οὐδ' ὁ περιώνυμος ἰατρὸς Ἑρασίστρατος, ἐπὶ μεγίσταις συντάξεσι Σελεύκῳ συνῶν

Γιὰ τὴν ἰατρικὴν ἀμοιβὴν γενικὰ ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀμοιβὴν ποῦ, κατὰ τὸν Πλίνιο, ἔλαβε ὁ Ἑρασίστρατος γιὰ τὴν θεραπεία τοῦ Ἀντιόχου βλ. παραπάνω, μαρτ. 2.

ἐνόσει καὶ παρεῖτο καὶ ἐκὼν εἰς τὸν θάνατον συνήρει

Βλ. τὴ σχετικὴ παρατήρηση στὴ μαρτ. 1 (γιὰ τὴ σωματικὴ φθορά).

μέχρι φυλάξας καθαρὸν ἐκ πάντων τὸ σῶμα

Ἐννοεῖ ἀπὸ κάθε τι βλαπτικὸ, φαγητὸ ἢ ποτό.

παρακαθέζετο καὶ ἐφύλασσε [sc. ὁ Ἑρασίστρατος] *τὰς τοῦ σώματος μεταβολὰς*

Γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸν τῆς διαγνώσεως τοῦ ἔρωτα τοῦ Ἀντιόχου, με παρατήρηση δηλ. τῆς συμπεριφορᾶς του, βλ. καὶ τὴ μαρτ. 1, 3 καὶ 6b. Βλ. καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρηση στὴ μαρτ. 1.

5. Λουκιαν., Π. *συρ.* θεοῦ 17-18:

Τοσάδε μὴν ἀμφὶ τῶν οἰκιστέων τοῦ ἱεροῦ μυθολογέουσιν. ἤδη δὲ ἐρέω καὶ τοῦ νηοῦ πέρι θεοῦς τε ὄκως ἐγένετο καὶ ὅστις μιν ἐποίησατο. λέγουσι τὸν νηὸν τὸν νῦν ἔοντα < ... >¹¹⁵, ἀλλ' ἐκεῖνον μὲν κατενεχθῆναι χρόνῳ ὕστερον, τὸν δὲ νῦν ἔοντα Στρατονίκης ἔμμεναι ποίημα, γυναικὸς τοῦ Ἀσσυρίων βασιλέως.

Δοκέει δέ μοι ἡ Στρατονίκη ἐκείνη ἔμμεναι, τῆς ὁ πρόγονος ἠρήσατο, τὸν ἠλεγξεν ἰατροῦ ἐπινοίῃ· ὡς γὰρ μιν ἡ συμφορὴ κατέλαβεν, ἀμηχανίαν τῷ κακῷ αἰσχυρῷ δοκέοντι κατ' ἡσυχίην ἐνόσσειν, ἔκειτο δὲ ἀλγέων οὐδέν, καὶ οἱ ἦ τε χροίη πάμπαν ἐτρέπετο καὶ τὸ σῶμα δι' ἡμέρης ἐμαραίνετο. ὁ δὲ ἰητρος ὡς εἶδεν μιν ἐς οὐδέν ἐμφανὲς ἀρρωστέοντα, ἔγνω τὴν νοῦσον ἔρωτα ἔμμεναι. ἔρωτος δὲ ἀφανέος πολλὰ σημήια, ὀφθαλμοὶ τε ἀσθενέες καὶ φωνὴ καὶ χροίη καὶ δακρυα. μαθὼν δὲ ταῦτα ἐποίησεν. χειρὶ μὲν τῇ δεξιῇ εἶχε τοῦ νεανίσκου τὴν καρδίην, ἐκάλεε δὲ τοὺς ἀνὰ τὴν οἰκίην πάντας· ὁ δὲ τῶν μὲν ἄλλων ἐσιόντων πάντων ἐν ἡρεμίῃ μεγάλη ἦν, ὡς δὲ ἡ μητρὶς ἀπίκετο, τὴν τε χροίην ἠλλάξατο καὶ ἰδρῶειν ἄρξατο καὶ τρόμῳ εἶχετο καὶ ἡ καρδίη ἀνεπάλλετο. τὰ δὲ γιγνόμενα ἐμφανέα τῷ ἰητρῷ τὸν ἔρωτα ἐποίηεν, καὶ μιν ὥδε ἰήσατο. καλέσας τοῦ νεανίσκου τὸν πατέρα κάρτα ὀρρωδέοντα, «Ἦδε ἢ νοῦσος», ἔφη, «ἦν ὁ παῖς ὅδε ἀρρωστέει, οὐ νόσος ἐστίν, ἀλλὰ ἀδικίη· ὅδε γάρ τοι ἀλγέει μὲν οὐδέν, ἔρωτος δὲ μιν καὶ φρενοβλαβίη ἔχει. ἐπιθυμείει δὲ τῶν οὐδαμὰ τεύξεται, φιλέων γυναῖκα ἐμήν, τὴν ἐγὼ οὐτι μετήσομαι».

115. κριτ. ὑπομν.: μὴ ἔμμεναι τὸν ἀρχὴν γεγενημένον suppl. recc.

Ὁ μὲν ὦν τοιάδε σοφίη ἐψεύδετο. ὁ δὲ αὐτίκα ἐλίσσετο, «Πρὸς τε σοφίης καὶ ἰητρικῆς, μὴ μοι παῖδα ὀλέσης· οὐ γὰρ ἐθέλων ταύτη συμφορῇ ἔσχετο, ἀλλ' οἱ ἡ νοῦσος ἀεκουσίη. τῷ σὺ μηδαμὰ ζηλοτυπέων πένθος ἐγειραὶ πάση βασιλίῃ μηδὲ ἰητρὸς ἐὼν φόνον < ... >¹¹⁶ ἰητρικῆ».

Ὁ μὲν ὦδε ἀγνῶς ὦν ἐδέετο. ὁ δὲ μιν αὐθις ἀμείβετο, «Ἄνόσια σπεύδεις γάμον ἐμὸν ἀπαιρούμενος ἡδὲ ἰητρὸν ἄνδρα βιώμενος. σὺ δὲ κῶς ἂν αὐτὸς ἔπρηξας, εἴ τοι σὴν γυναῖκα ἐπόθειεν, ἐμεῦ τάδε δεόμενος;»

Ὁ δὲ πρὸς τάδε ἔλεγεν ὡς οὐδ' αὐτὸς ἂν κοτε γυναικὸς ἐφείσατο οὐδὲ παιδί σωτηρίας ἐφθόνειεν, εἰ καὶ τι μητρικῆς ἐπεθύμειεν· οὐ γὰρ ὁμοίην συμφορὴν ἔμμεναι γαμετήν ἢ παῖδα ὀλέσαι.

Ὡς δὲ τάδε ὁ ἰητρὸς ἤκουσεν, Τί τοι», ἔφη, «ἐμὲ λίσσεαι; καὶ γὰρ τοι σὴν γυναῖκα ποθέει. τὰ δὲ ἐγὼ ἔλεγον πάντα ἔην ψεύδεα».

Πείθεται μὲν τουτέοισι, καὶ τῷ μὲν παιδί λείπει καὶ γυναῖκα καὶ βασιληῆην, αὐτὸς δὲ ἐς τὴν Βαβυλωνίην χώρην ἀπίκετο καὶ πόλιν ἐπὶ τῷ Εὐφράτῃ ἐπώνυμον ἐωντοῦ ἐποίησατο, ἐνθα οἱ καὶ ἡ τελευταῖα ἐγένετο. ὦδε μὲν ὁ ἰητρὸς ἔρωτα ἔγνω τε καὶ ἰάσατο.

Αὐτὲς εἶναι οἱ μυθολογικὲς διηγήσεις σχετικὰ μὲ τοὺς οἰκιστὲς τοῦ ἱεροῦ (τόπου). Θὰ κάνω λόγο τώρα γιὰ τὴν ἴδρυση τοῦ ναοῦ, μὲ ποιόν τρόπο κτίσθηκε καὶ ποιὸς τὸν ἔφτιαξε. Διηγοῦνται ὅτι ὁ ναὸς ποὺ ὑπάρχει σήμερα (δὲν εἶναι ἐκεῖνος ποὺ οἰκοδομήθηκε ἀρχικά)¹¹⁷, ἀλλὰ ὅτι ἐκεῖνος κατεδαφίσθηκε ὕστερα ἀπὸ (κάποιο) χρόνο, ἐνῶ ὁ τωρινὸς εἶναι δημιούργημα τῆς Στρατονίκης, συζύγου τοῦ βασιλιᾶ τῶν Ἀσσυρίων.

Μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἐκείνη ἡ Στρατονίκη, τὴν ὁποία ἐρωτεύθηκε ὁ πρόγονός της, τὸν ὁποῖο ἀποκάλυψε τὸ τέχνασμα τοῦ γιατροῦ. Γιατὶ μόλις τὸν κατέλαβε ἡ συμφορὰ, ἐπειδὴ βρισκόταν σὲ ἀμηχανία, θεωρώντας τὸ κακὸ αὐτὸ αἰσχρὸ, σιγὰ-σιγὰ ἀρρώστησε, παρέμεινε ξαπλωμένος χωρὶς ὅμως νὰ πονᾶ, καὶ τὸ χρῶμα του ἄλλαξε ἐντελῶς καὶ τὸ σῶμα του ἡμέρα μὲ τὴν ἡμέρα φθειρόταν. Ὁ γιατρὸς ὅταν τὸν εἶδε ὅτι ἦταν ἀσθενὴς χωρὶς κάποια φανερὴ αἰτία, ἀντιλήφθηκε ὅτι ἡ ἀσθένεια ἦταν ἔρωτας. Τοῦ κρυφοῦ ἔρωτα τὰ σημάδια εἶναι πολλά, δηλ. ἄτονα μάτια καὶ φωνὴ καὶ χρῶμα (τοῦ δέρματος)¹¹⁸ καὶ δάκρυα. Ὅταν τὸ ἀντιλήφθηκε, ἔκανε τὰ ἑξῆς: Ἔβαλε τὸ δεξιὸ χέρι του στὴν καρδιά τοῦ νεαροῦ καὶ κάλεσε ὅλους ὅσους βρῖσκονταν στὸ σπίτι. Αὐτὸς [sc. νεαρὸς = ὁ Ἀντίοχος], ὅταν ἔμπαιναν ὅλοι οἱ ἄλλοι, ἦταν ἐντελῶς ἡρεμος, ὅταν ὅμως ἔφθασε ἡ μητριά του, τὸ χρῶμα του ἄλλαξε καὶ ἄρχισε νὰ ἰδρώνει καὶ ἔτρεμε καὶ ἡ καρδιά του χτυποῦσε (ἄτακτα;). Αὐτὰ τὰ συμβάντα ἔκαναν στὸν γιατρὸ φανερὸ τὸν ἔρωτα, καὶ τὸν θεράπευσε ὡς ἑξῆς: Ἀφοῦ κάλεσε τὸν πατέρα τοῦ νεαροῦ, ὁ ὁποῖος ἦταν πολὺ φοβισμένος, τοῦ εἶπε: «Αὐτὴ ἡ ἀρρώστια ἀπὸ τὴν ὁποία νοσεῖ ὁ γιός σου δὲν εἶναι ἀρρώστια ἀλλὰ ἀμαρτία· γιατί δὲν αἰσθάνεται κανέναν πόνο, ἀλλὰ τὸν κυρίευσε ἔρωτας καὶ παραφροσύνη. Ἐπιθυμῶ αὐτὰ ποὺ ποτὲ δὲν θὰ ἀποκτήσει, ἀγαπώντας τὴ γυναῖκα μου, τὴν ὁποία ἐγὼ δὲν θὰ τοῦ τὴ δώσω μὲ κανένα τρόπο».

Αὐτὸς [sc. ὁ γιατρός] εἶπε ψέματα μ' αὐτὸν τὸν ἔξυπνο τρόπο. Ὁ ἄλλος ὅμως [sc. ὁ πατέρας] ἀμέσως τὸν παρακάλεσε: «Στὸ ὄνομα τῆς σοφίας καὶ τῆς ἰατρικῆς, μὴ κατα-

116. κριτ. ὑπόμν.: προξενέεις vel προξενόης recs.: προξενέειν Koene.

117. Βλ. παραπάνω, ὑποσημ. 115.

118. Δηλ. ὠχρό.

στρέψεις τὸ παιδί μου· γιατί χωρίς νὰ τὸ θέλει ἔπεσε σ' αὐτὴ τὴ συμφορά, ἀλλὰ (καί) ἡ ἀρρώστια τοῦ ἔτυχε χωρίς τὴ θέλησή του. Ἐσὺ λοιπὸν μὴ θελήσεις μὲ κανένα τρόπο ἀπὸ φθόνον γι' αὐτὸν νὰ προξενήσεις πένθος σ' ὀλόκληρο τὸ βασίλειον, οὔτε ὄντας γιαντρός (νὰ κάνεις)¹¹⁹ φόνον μὲ τὴν ἰατρική».

Ἔτσι τὸν παρακαλοῦσε αὐτὸς ἀπὸ ἄγνοια. Αὐτὸς πάλι [sc. ὁ γιαντρός] τοῦ ἀπάντησε: «Πράττεις ἀνόσια προσπαθώντας νὰ διαλύσεις τὸν γάμο μου καὶ νὰ μὲ καταστρέψεις, γιαντρὸ ἄνθρωπο. Ἐσὺ πού μοῦ ζητᾶς αὐτά, τί θὰ ἔκανες, ἂν ποθοῦσε τὴ δική σου γυναῖκα;»

Αὐτὸς τοῦ ἀνταπάντησε ὅτι ποτὲ δὲν θὰ ὑπολόγιζε τὴ γυναῖκα οὔτε θὰ φθονοῦσε τὴ σωτηρία τοῦ παιδιοῦ, ἀκόμα καὶ ἂν ἐπιθυμοῦσε τὴ μητριά (του)· γιατί δὲν εἶναι ἴδια συμφορά νὰ χάσεις τὴ γυναῖκα ἀπὸ (τὸ νὰ χάσεις) τὸ παιδί (σου).

Μόλις ἄκουσε αὐτὰ ὁ γιαντρός εἶπε: «Γιατί λοιπὸν ἰκετεύεις ἐμένα; Τὴ δική σου σύζυγο ἐπιθυμεῖ. Ὅλα ὅσα σοῦ ἔλεγα ἦταν ψέματα».

Πείθεται λοιπὸν [sc. ὁ Σέλευκος] σ' αὐτὰ καὶ ἀφήνει στὸν γιό του καὶ τὴ γυναῖκα καὶ τὴ βασιλεία· αὐτὸς πῆγε στὴ χώρα τῆς Βαβυλώνας καὶ ἔχτισε στὸν Εὐφράτῃ πόλη ὁμώνυμη μὲ αὐτόν, ὅπου καὶ ἀπεβίωσε. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ γιαντρός διεγνώσε καὶ θεράπευσε τὸν ἔρωτα.

τὸν ἤλεγξεν ἰατροῦ ἐπινοίῃ

Ὁ Λουκιανὸς στὴν ἀφήγησή του κατονομάζει μόνον τὴ Στρατονίκη ἀλλὰ οὔτε τὸν γιαντρό, ἂν καὶ τὸ ὄνομά του μαρτυρεῖται ἀπὸ προγενέστερους τοῦ συγγραφεῖς, οὔτε τὸν ἀσθενῆ· πάντως ἐκθέτει τὸ περιστατικὸ ἐκτενῶς καὶ προφανῶς γινώριζε ἐπακριβῶς τὴ σχετικὴ παράδοση.

ἔρωτος δ' ἀφανέος πολλὰ σημήια ...

Γιὰ τὰ συμπτώματα τοῦ ἔρωτα πού δὲν ἐκδηλώνεται βλ. καὶ μαρτ. 3, 4 καὶ 6b (κυρίως τὸ σχετικὸ σχόλιο στὴ μαρτ. 3).

χειρὶ μὲν τῇ δεξιῇ εἶχε τοῦ νεανίσκου τὴν καρδίην

Κατὰ τὸ χωρίο αὐτὸ ὁ γιαντρός (= ὁ Ἐρασίστρατος) παρακολουθοῦσε τοὺς κτύπους τῆς καρδιάς τοῦ Ἀντιόχου, ὅπως δηλ. καὶ στὴ μαρτ. 7 (Ἰουλιανός), σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τοῦ ὁποῖου ὁ Ἐρασίστρατος ἔβαλε τὸ χέρι του στὸ στήθος τοῦ πρίγκηπα καὶ ἐπίσης παρακολούθησε τοὺς κτύπους τῆς καρδιάς του. Βλ. καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο στὴ μαρτ. 1 (Valerius Maximus).

Πείθεται μὲν τουτέοισι ... καὶ ἡ τελευτὴ ἐγένετο.

Ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Σέλευκος ἐγκατέλειψε τὴ βασιλεία παραδίδεται μόνον ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ τοῦ Λουκιανοῦ.

Γιὰ τὸ ἴδιο περιστατικὸ ὁ Λουκιανὸς κάνει λόγο ὑπαινικτικὰ καὶ χωρίς νὰ μνημονεῖ τὸ ὄνομα τοῦ γιαντροῦ στὰ ἀκόλουθα δύο ἔργα του,

α') Ἰκαρομέν. 14-15:

Ταῦτα εἰπὼν ἐποίουν ἅμα τὰ ὑπὸ τοῦ Ἐμπεδοκλέους παρηγγελμένα· ὁ δὲ κατ' ὀλίγον ὑπαπιῶν ἐς καπνὸν ἡρέμα διελύετο. κάπειδὴ τάχιστα ἐπτερυξάμην, αὐτίκα με φῶς γε πάμπου περιέλαμψε καὶ τὰ τέως λανθάνοντα πάντα διεφαίνετο· κατακύψας γοῦν ἐς τὴν γῆν ἐώρων σαφῶς τὰς πόλεις, τοὺς ἀνθρώπους, τὰ γινόμενα, καὶ οὐ τὰ ἐν ὑπαίθρῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅποσα οἶκοι ἔπραττον οἰόμενοι λανθάνειν, Πτολεμαῖον μὲν συνόντα τῇ ἀδελφῇ, Λυσιμάχῳ δὲ τὸν υἱὸν ἐπιβουλεύοντα,

119. Βλ. παραπάνω, ὑπόσημ. 116.

τὸν Σελεύκου δὲ Ἀντίοχον Στρατονίκη διανεύοντα λάθρα τῇ μητριᾷ, τὸν δὲ Θεταλὸν Ἀλέξανδρον ὑπὸ τῆς γυναικὸς ἀναιρούμενον ...

(: «Ἀφοῦ εἶπα αὐτὰ ἔκανα ταυτόχρονα ὅσα μοῦ εἶχε ὑποδείξει ὁ Ἐμπεδοκλῆς· αὐτός, ἀφοῦ ἔφευγε λίγο-λίγο πρὸς τὰ πίσω, διαλύθηκε σὰν καπνός. Καὶ ἀφοῦ φτερούγισα πάρα πολὺ γρήγορα, μὲ περιέλουσε ἀμέσως πάρα πολὺ φῶς, καὶ ὅσα προηγουμένως δὲν τὰ ἔβλεπα, ὅλα μοῦ ἔγιναν φανερά. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔσκυψα πρὸς τὴ γῆ, ἔβλεπα μὲ εὐκρίνεια τίς πόλεις, τοὺς ἀνθρώπους, τὰ ὅσα συνέβαιναν καὶ ὄχι μόνον στὴν ὑπαιθρο, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἔκαναν στὰ σπίτια τους, νομίζοντας ὅτι δὲν τοὺς βλέπει κανένας, τὸν Πτολεμαῖο νὰ πλαγιάζει μὲ τὴν ἀδελφή του, τὸν Λυσίμαχο νὰ ἐπιβουλεύεται (τῇ ζωῇ) τοῦ γιοῦ του, τὸν γιὸ τοῦ Σελεύκου Ἀντίοχο νὰ κάνει κρυφὰ νεύματα¹²⁰ πρὸς τὴ μητριὰ του Στρατονίκη, τὸν Ἀλέξανδρο τὸν Θεσσαλὸ νὰ σκοτώνεται ἀπὸ τὴ γυναῖκα του ...»).

Ἐπισημαίνω ὅτι στὸ χωρίο αὐτὸ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἀντίοχου παρουσιάζεται ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ,τι στὰ ἀντίστοιχα κείμενα τῶν ἄλλων συγγραφέων (τὸν Σελεύκου δὲ Ἀντίοχον Στρατονίκη διανεύοντα λάθρα τῇ μητριᾷ).

β') Πῶς δεῖ ἴστ. συγγρ. 35:

Ἀλλὰ ποῦ τὸ τῆς τέχνης καὶ τὸ τῆς συμβουλῆς χρῆσιμον; οὐκ ἐς ποίησιν τῶν προσόντων, ἀλλ' ἐς χρῆσιν αὐτῶν τὴν προσήκουσαν. οἶόν τι ἀμέλει καὶ Ἴκκος καὶ Ἡρόδικος καὶ Θέων καὶ εἴ τις ἄλλος γυμναστής ἂν σοι ὑπόσχοιντο, οὐ τὸν Περδίκκαν παραλαβόντες —εἰ δὴ καὶ οὗτός ἐστιν ὁ τῆς μητριᾶς ἐραστὴς καὶ διὰ ταῦτα κατεσκληκῶς, ἀλλὰ μὴ Ἀντίοχος ὁ τοῦ Σελεύκου Στρατονικῆς ἐκείνης— ἀποφαίνειν Ὀλυμπιονίκην ...

(: «Ἀλλὰ ποῦ εἶναι χρήσιμη ἡ τέχνη καὶ ἡ συμβουλή; Ὅχι στὴ δημιουργία τῶν προσόντων ἀλλὰ στὴ σωστὴ χρῆση τους. Γιὰ παράδειγμα ὁ Ἴκκος, ὁ Ἡρόδικος, ὁ Θέων καὶ ὅποιοσδήποτε ἄλλος γυμναστής δὲν θὰ σοῦ ὑπόσχονταν ὅτι, ἀφοῦ ἀναλάβουν τὸν Περδίκκα —ἂν βέβαια αὐτὸς εἶναι ποῦ ἐρωτεύθηκε τὴ μητριὰ του καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἔγινε κάτισχνος, καὶ ὄχι ὁ Ἀντίοχος, γιὸς τοῦ Σελεύκου (ποῦ ἐρωτεύθηκε) ἐκείνη τὴ Στρατονίκη—, θὰ τὸν ἀναδείξουν Ὀλυμπιονίκη ...»).

Ὁ Ἴκκος ὁ Ταραντίνος (5ος αἰ. π.Χ.) καὶ ὁ Θέων ὁ Ἀλεξανδρεὺς (2ος αἰ. μ.Χ.), ποῦ μνημονεύονται στὸ παραπάνω χωρίο, ἦταν γνωστοὶ γυμναστές, ἐνῶ ὁ Ἡρόδικος ὁ Σηλυμβριανός (5ος αἰ. π.Χ.), γυατρὸς τῆς Κνιδιακῆς ἰατρικῆς σχολῆς, ἦταν φημισμένος κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα γιὰ τίς ἐξαντλητικὰς πεζοπορίες ποῦ ἐπέβαλλε στοὺς ἀσθενεῖς του. Σχετικὰ μὲ τὰ τρία αὐτὰ πρόσωπα βλ. J. Jüthner, *Philostratos Über Gymnastik* [SWK], Leipzig - Berlin 1909, σσ. 8-9 (Ἴκκος), 9-16 (Ἡρόδικος) καὶ 16-22 (Θέων)· στὴ σ. 8 γίνεται μνεῖα τοῦ χωρίου τοῦ Λουκιανοῦ, τὸ ὁποῖο ἐξετάζεται ἐδῶ. Ἀκόμη ἐπισημαίνω καὶ μιὰ ἀνακρίβεια στὴ διήγηση ποῦ ἐμπεριέχεται στὸ παραπάνω κείμενο, δηλ. ὅτι Περδίκκας ἐρωτεύθηκε ὄχι τὴ μητριὰ του ἀλλὰ τὴν παλλακίδα τοῦ πατέρα του· τὴ μητριὰ του ἐρωτεύθηκε ὁ Ἀντίοχος, ὅπως ὀρθὰ ὑπονοεῖται.

6α. Γαλην., Π. τοῦ προγιν. 6 [XIV 630, 15-631, 5 K. = CMG V/8/1, σ. 100, 7-14]:

Λοιπὸν οὖν ὅπερ ὑπεσχόμεν ἐφεξῆς σοι διηγῆσομαι, ἦν λέξιν καὶ προσθῆναι δεῖ τῶ παρόντι λόγῳ, μάλιστα' ἐπειδὴ καὶ τῶν σοφιστῶν ἰατρῶν ἔνιοι, ἀγνοοῦμενοι τίνι λόγῳ τὸν ἔρωτα τῆς παλλακῆς τοῦ πατρὸς Ἐρασίστρατος ἐγνώρισεν, ἔγραψαν τὰς ἀρτηρίας [τοὺς σφυγμοὺς] τοῦ νεανίσκου σφυζούσας ἐρωτικῶς ἐξευρεῖν αὐτόν, οὐκέθ' ὑπομείναντες εἰπεῖν ἐκ τῶν σφυγμῶν εὐρεθῆναι [καὶ ὅτι τῆς πατρὸς παλλακῆς]. ἐγὼ δ' ὅπως μὲν Ἐρασίστρατος ἔγνω τοῦτο λέγειν οὐκ ἔχω. ὅπως δ' αὐτὸς ἔγνω ἤδη σοι φράσω.

Στὴ συνέχεια λοιπὸν θὰ σοῦ διηγηθῶ αὐτὸ ποῦ σοῦ ὑποσχέθηκα, δηλ. αὐτὴ τὴ διήγηση τὴν ὁποία πρέπει μάλιστα νὰ προσθέσω στὸ προκείμενο ἐπιχείρημά μου, καὶ κυρίως

120. Δηλ. ἐρωτικὰ νεύματα.

ἐπειδὴ κάποιοι ἀπὸ τοὺς σοφιστὲς γιатρούς, ἀγνοώντας γιὰ ποιὸν λόγο Ὁ Ἐρασίστρατος διέγνωσε τὸν ἔρωτα (τοῦ νεαροῦ) πρὸς τὴν παλλακίδα τοῦ πατέρα του, ἔγραψαν ὅτι αὐτὸς διαπίστωσε ὅτι οἱ ἀρτηρίες τοῦ νεαροῦ πάλλονταν ἐρωτικά¹²¹, ἂν καὶ ἀκόμη δὲν τολμοῦσαν νὰ παραδεχθοῦν ὅτι αὐτὸς [sc. ὁ ἔρωτας] ἀνακαλύφθηκε μὲ βάση τοὺς σφυγμούς. Ἐγὼ δὲν μπορῶ νὰ πῶ μὲ ποιὸν τρόπο τὸ διαπίστωσε ὁ Ἐρασίστρατος· ἀμέσως ὅμως θὰ σοῦ πῶ πῶς τὸ διαπίστωσα ἐγώ.

Βλ. καὶ ἀπ. 27B Garofalo.

ἐπειδὴ καὶ τῶν σοφιστῶν ἰατρῶν ἔνιοι, ἀγνοοῦμενοι τίνι λόγῳ τὸν ἔρωτα τῆς παλλακῆς τοῦ πατρὸς Ἐρασίστρατος ἐγνώρισεν

Ὁ Nutton, *Galen, On Prognosis*, σ. 195, ὑποστηρίζει, χωρὶς ὅμως κάποια ἐπιχειρηματολογία, ὅτι ὁ Γαληνὸς στὴν καταγραφή τοῦ περιστατικοῦ αὐτοῦ συμφύρει τὶς δύο ἀφηγήσεις, δηλ. αὐτὴ πού ἀφορᾷ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀντιόχου μὲ ἐκείνην τοῦ Περδίκκα. Πράγματι αὐτὸ πρέπει νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸ, ἀφοῦ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔρωτα τοῦ Ἀντιόχου δὲν ἦταν ἡ παλλακίδα ἀλλὰ ἡ νεαρὴ σύζυγος τοῦ πατέρα του. Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 18 («Ἴπποκράτης ὁ Κῶος»), σχόλια στὴ μαρτ. 1.

ἔγραψαν τὰς ἀρτηρίας [τοὺς σφυγμούς] τοῦ νεανίσκου σφυζούσας ἐρωτικῶς

Δηλ. πάλλονταν ἔντονα καὶ ἄτακτα, ὅπως συμβαίνει στοὺς ἐρωτευμένους. Γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ἐρωτικὸς ὅσον ἀφορᾷ τὴν κίνηση τῶν ἀρτηριῶν βλ. καὶ μαρτ. 6c, ἐνῶ γιὰ τὴ διάγνωση διὰ τῶν σφυγμῶν ὅσον ἀφορᾷ τὸ συζητούμενο περιστατικὸ βλ. καὶ τὶς μαρτ. 1 καὶ 8. Βλ. καὶ τὴ σχετικὴ παρατήρηση στὴ μαρτ. 1.

ὅπως δ' αὐτὸς ἔγνω ἤδη σοὶ φράσω

Βλ. Γαλην., *Π. προγν.* 6 [XIV 631, 5-635, 9 K. = CMG V/8/1, σσ. 100, 15-104, 23]: *Παρεκλήθην μὲν εἰς τὴν ἐπίσκεψιν τῆς γυναικὸς ὡς ἀγρυπνούσης ἐν ταῖς νυξί (ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἔρωτα τῆς γυναικας αὐτῆς πρὸς τὸν χορευτὴ τοῦ θεάτρου Πυλάδη, γιὰ τὴν ταύτιση τοῦ ὁποίου βλ. Nutton, *Galen, On Prognosis*, σσ. 197-198). Βλ. καὶ Στέφ., *Σχόλ. εἰς Ἴπποκρ. Προγν.* [I 76, 28-31 Dietz = CMG XI/1/2, σ. 62, 6-11].*

6b. Γαλην., *Ἐπιθ. εἰς Ἴπποκρ. Προγν.* 1, 4 [XVIII/B', σσ. 18, 7-19, 1 K. = CMG V/9/2, σσ. 206, 13-207, 2]:

Ἐν δὲ τῷ Περὶ ἱερῆς νόσου καὶ πλείω γέγραπται πρὸς ἔλεγχον τῶν οἰομένων ὑπὸ θεῶν γίνεσθαι νοσήματα. μήτ' οὖν τὴν ἐπιληψίαν οἰώμεθα θεῖον εἶναι νόσημα μηδὲ τὸν ἔρωτα· καὶ γὰρ καὶ τοῦτόν τινες ὑπολαμβάνοντες ἀληθῆ μὲν ἔγραψαν ἱστορίαν, ὡς Ἐρασίστρατος ἐφώρασε δι' ἔρωτα τὸν τοῦ βασιλέως ἀρρωστοῦντα υἱόν. θεῖον δὲ οὐκ ἐδίδαξαν οὔθ' ὑπὸ Ἐρασιστράτου καλούμενον οὔθ' ὑπὸ Ἴπποκράτους οὔθ' ὑπὸ ἄλλου τινὸς ἰατροῦ τὸν ἔρωτα. τοὺς δ' ἤτοι καταλεπτονομένους ἢ ἀχροοῦντας ἢ ἀγρυπνοῦντας ἢ καὶ πυρέξαντας ἐπὶ προφάσεσιν ἐρωτικαῖς ἐν ἐκείνῳ τοῦ λόγου τῷ κεφαλαίῳ περιλαμβάνουσιν οἱ παλαοί, καθὸ περὶ τῶν προκαταρχόντων αἰτίων διεξέρχονται.

Στὸ *Περὶ ἱερῆς νόσου*¹²² ἔχουν γραφεῖ [sc. ἀπὸ τὸν Ἴπποκράτη] ἀκόμη περισσότε-

121. Γιὰ τὴ σημασία τῆς ἐκφράσεως σφυζούσας ἐρωτικῶς βλ. λίγο παρακάτω, τὸ σχετικὸ σχόλιο.

122. Δηλ. στὸ *Περὶ ἐπιληψίας*.

ρα πρὸς ἀντίκρουση αὐτῶν πού θεωροῦν ὅτι ἀσθένειες προκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς θεοὺς. Δὲν θεωροῦμε λοιπὸν ὅτι οὔτε ἡ ἐπιληψία εἶναι θεϊκὴ ἀρρώστια οὔτε ὁ ἔρωτας· βέβαια κάποιοι κάνοντας λόγο γι' αὐτόν [sc. τὸν ἔρωτα] κατέγραψαν μιὰ ἀληθινὴ ἱστορία, ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος ἀνακάλυψε τὸν γιὸ τοῦ βασιλιᾶ νὰ εἶναι ἀρρωστος ἐξ αἰτίας ἔρωτα, δὲν εἶπαν ὅμως ὅτι ὁ ἔρωτας ἀποκαλεῖται θεϊκός¹²³ οὔτε ἀπὸ τὸν Ἐρασίστρατο οὔτε ἀπὸ τὸν Ἴπποκράτη οὔτε ἀπὸ κάποιον ἄλλον γιατρό. Αὐτοὺς πού εἶτε ἀδυνατίζουν ὑπερβολικὰ ἢ γίνονται ὠχροὶ ἢ ἔχουν ἀϋπνίες ἢ ἀκόμη ἔχουν πυρετὸ γιὰ λόγους ἐρωτικῶν οἱ παλαιοὶ (γιατροὶ) τοὺς περιλαμβάνουν σ' ἐκεῖνο τὸ τμῆμα τῆς (ιατρικῆς) θεωρίας, στὸ ὁποῖο κάνουν λόγο γιὰ τὰ προκαταρκτικὰ αἷτια.

Βλ. καὶ Ἐρασίστρ., ἀπ. 27A Garofalo.

ἐν τῷ Περι ἱερῆς νόσου ... θεῖον εἶναι νόσημα

Γιὰ τὸ χωρίο, ὅπου ὁ συγγραφέας τῆς πραγματείας αὐτῆς ἐπιτίθεται σ' ἐκείνους πού προέβαλαν τὴ θεϊκὴ προέλευση διαφορῶν νοσημάτων καὶ εἰδικότερα τῆς ἐπιληψίας βλ. Ἴπποκρ., Π. ἱερ. νόσ. 1-5 [VI 352, 1-370, 11 L.].

ὡς Ἐρασίστρατος ... νιόν.

Βλ. Σχολ. R Γαλην. Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Προγν. 1, 4 [CMG V/9/2, σ. 206, 18] (sim.): τὸν πρὸς Εὐρυδίκη τὴν μητριάν αὐτοῦ Σελεύκου Μακεδόνων γυναῖκα. Ἡ σύζυγος τοῦ Σελεύκου μνημονεύεται ὡς Εὐρυδίκη καὶ ἀπὸ τὸν Στέφανο, βλ. μαρτ. 8.

τοὺς δ' ἦτοι καταλεπτυνομένους ἢ ἀχροοῦντας ἢ ἀγρυπνοῦντας ἢ καὶ πυρέξαντας ἐπὶ προφάσεσιν ἐρωτικαῖς

Γιὰ τὰ συμπτώματα τῶν ἐρωτευμένων ὡς μέσο διαγνώσεως τοῦ πάθους τους βλ. καὶ στίς μαρτ. 1, 3, 4 καὶ 6c. Βλ. καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο στὴ μαρτ. 1.

περὶ τῶν προκαταρχόντων αἰτίων διεξέρχονται

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ προκατάρχοντος ἢ προκαταρκτικοῦ αἰτίου βλ. [Γαλην.], Ὅρ. ἱατρ. 155 [XIX 392, 10-16 K.]: Προκαταρκτικὸν μὲν οὖν [sc. αἷτιον] ἐστὶν ὃ ποιῆσαν τὸ ἀποτελέσμα κεχώρι-σται ὡς ὁ δακῶν κύων καὶ ὁ πλήξας σκορπίος καὶ ἢ ἀπὸ τοῦ ἡλίου ἔγκαυσις ἢ τὸν πυρετὸν ἐργαζο-μένη. Ἀθήναιος δὲ ὁ Ἀτταλεὺς οὕτω φησὶν· αἷτιόν ἐστὶ τὸ ποιοῦν. τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ προκαταρκτικόν. ἄλλως· τὰ προκαταρκτικὰ αἷτια ἐστὶν ὅσα προκατάρχει τῆς ὄλης συντελείας τοῦ ἀποτελέσματος καὶ ὧν οὐδὲν προηγείται. Βλ. ἀκόμη τὸ ἀφιερωμένο στὴ διδασκαλία τῶν προκαταρκτικῶν αἰτίων, ἀλλὰ μόνο σὲ λατινικὴ μετάφραση παραδεδομένο, γαληνικὸ σύγγραμμα *De causis procatarteticis* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Γαληνὸς ὁ Περγαμηνός»).

6c. Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἴπποκρ. Προγν. 1, 8 [XVIII/B', σ. 40, 4-13 K. = CMG V/9/2, σ. 218, 17-25]:

Οὐδὲ γὰρ Ἐρασίστρατος ἰδὼν κόρακας ἢ κορώνας πετομένας ἐφώρασε τὸν ἔρωτα τοῦ νεανίσκου, οὐ μὴν οὐδ', ὡς τινες ἔγραψαν, ἐρωτικὸν σφυζουσῶν ἤσθετο τῶν ἀρτηριῶν τοῦ νεανίσκου (οὐδεὶς γὰρ ἐστὶ σφυγμὸς ἴδιος ἔρωτος ἐξαίρετος), ἀλλ' ὡπερ κάμοι ποτε ἐφάνη τῷ καρπῷ μὲν ἐπιβεβληκότι τοῦ νοσοῦντος τὴν χεῖρα, γυναικὸς δὲ τινος ὀφθείσης τῶν κατὰ τὴν οἰκίαν, αὐτίκα μὲν ἀνώμαλός τε καὶ ἄτακτος γενόμενος, ὀλίγῳ δὲ ὕστερον

123. Δηλ. θεϊκὴ ἀρρώστια.

εις τὸ κατὰ φύσιν ἐπανελθὼν ἅμα τῷ ἀναχωρῆσαι τὴν ὀφθειῖσαν. ὁ γὰρ οὕτω τρεπόμενος σφυγμὸς κοινὸν ἐνδείκνυται ταραχῶδές τι πάθος ἐν τῇ τοῦ κάμνοντος γεγενῆσθαι ψυχῇ.

Οὔτε βέβαια ὁ Ἐρασίστρατος κατανόησε τὸν ἔρωτα τοῦ νεαροῦ βλέποντας κοράκια ἢ κουροῦνες, οὔτε ὅμως, ὅπως ἔγραψαν κάποιοι, ἀντιλήφθηκε ὅτι οἱ ἀρτηρίες τοῦ νεαροῦ ἔσφυζαν μὲ τρόπο ἐρωτικό (γιατὶ δὲν ὑπάρχει ἰδιαίτερος σφυγμὸς χαρακτηριστικὸς τοῦ ἔρωτα)· ἀλλὰ ὅπως φάνηκε καὶ σὲ μένα κάποτε, ὅταν ἔβαλα τὸ χέρι μου στὸν καρπὸ τοῦ ἀσθενοῦς, μόλις ἐμφανίσθηκε κάποια ἀπὸ τὶς γυναῖκες τοῦ σπιτιοῦ, ἀφοῦ ἔγινε [sc. ὁ σφυγμὸς] ἀμέσως ἀνώμαλος καὶ ἄτακτος, ὕστερα ἀπὸ λίγο ἐπανῆλθε στὸ φυσιολογικόν, τὴν ἴδια στιγμή πού ἀναχώρησε αὐτὴ τὴν ὁποία εἶχε δεῖ [sc. ὁ ἀσθενής]. Γιατὶ ὁ σφυγμὸς πού μεταβάλλεται ἔτσι ἀποδεικνύει ὅτι στὴν ψυχὴ τοῦ ἀσθενοῦς ἔχει γεννηθεῖ κάποιο κοινὸ πάθος πού προκαλεῖ ταραχὴ.

οὐ μὴν οὐδ', ὡς τινες ἔγραψαν, ἐρωτικὸν σφυζουσῶν ἦσθετο τῶν ἀρτηριῶν τοῦ νεανίσκου
 Βλ. καὶ λίγο παραπάνω, μαρτ. 6α: καὶ τῶν σοφιστῶν ἰατρῶν ἐνιοί ... ἔγραψαν τὰς ἀρτηρίας
 [τοὺς σφυγμοὺς] τοῦ νεανίσκου σφυζούσας ἐρωτικῶς ἐξευρεῖν αὐτόν.

ἀλλ' ὡσπερ κάμοι ποτε ἐφάνη τῷ καρπῷ μὲν ἐπιβεβληκότη τοῦ νοσοῦντος τὴν χεῖρα
 Σχετικὰ βλ. μαρτ. 1 (σχόλιο: *bracchium adolescentis*...).

7. Ἰουλιανός, *Μισοπώγων* 17 [σ. 28 Prato - Micaella]:

Λέγεται τοί ποτε τὸν ἐπώνυμον τῆσδε τῆς πόλεως βασιλέα, μᾶλλον δὲ οὐπερ ἐπώνυμος ἦδε ἢ πόλις συνωκίσθη (πεποιήται μὲν γὰρ ὑπὸ Σελεύκου, τοῦνομα δὲ ἔχει ἀπὸ τοῦ Σελεύκου παιδός)· ὃν δὴ φασὶ δι' ὑπερβολὴν ἀβρότητος καὶ τρυφῆς ἐρῶντα αἰεὶ καὶ ἐρώμενον, τέλος ἄδικον ἔρωτα τῆς ἑαυτοῦ μητριᾶς ἐρασθῆναι· κρύπτειν δὲ ἐθέλοντα τὸ πάθος οὐ δύνασθαι, τὸ σῶμα δὲ αὐτῷ κατὰ μικρὸν τηκόμενον ἀφανῶς οἴχεσθαι, καὶ ὑπορρεῖν τὰς δυνάμεις, καὶ τὸ πνεῦμα ἔλαττον εἶναι τοῦ συνήθους. ἐώκει δὲ οἶμαι τὸ κατ' αὐτὸν αἰνίγματι, σαφῆ μὲν οὐκ ἐχούσης αἰτίαν τῆς νόσου, μᾶλλον δὲ οὐδὲ αὐτῆς, ἥτις ποτέ ἐστι, φαινομένης, ἐναργοῦς δὲ οὔσης τῆς περὶ τὸ μειράκιον ἀσθενείας. ἐνθάδε μέγας ἄθλος ἰατρῶ προὔτεθη τῷ Σαμίῳ τὴν νόσον, ἥτις ποτέ ἐστιν, ἐξευρεῖν. ὁ δὲ ὑπονοήσας ἐκ τῶν Ὁμήρου τίνες ποτέ εἰσιν αἱ γνιοβόροι μελεδῶναι, καὶ ὅτι πολλάκις οὐκ ἀσθένεια σώματος, ἀλλ' ἀρρωστία ψυχῆς αἰτία γίνεται τηκεδόνος τῷ σώματι, καὶ τὸ μειράκιον ὀρῶν ὑπὸ τε ἡλικίας καὶ συνηθείας οὐκ ἀναφρόδιτον, ὁδὸν ἐτράπετο τοιαύτην ἐπὶ τὴν τοῦ νοσήματος θήραν. καθίζει πλησίον τῆς κλίνης ἀφορῶν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ μειρακίου, παριέναι κελεύσας καλοῦς τε καὶ καλᾶς, ἀπὸ τῆς βασιλίδος ἀρξαμένους. ἡ δὲ ὡς ἤλθεν, ἐπισκεψομένη δῆθεν αὐτόν, αὐτίκα ἐδίδου τὰ συνθήματα τοῦ πάθους ὁ νεανίας, ἄσθμα τῶν θλιβομένων ἠφίει, ἐπέχειν γὰρ αὐτὸ κινούμενον καίπερ σφόδρα ἐθέλων οὐχ οἶός τε ἦν, καὶ ταραχὴ ἦν τοῦ πνεύματος καὶ πολὺ περὶ τὸ πρόσωπον ἐρύθημα. ταῦτα ὀρῶν ὁ ἰατρὸς προσάγει τῷ στέρνῳ τὴν χεῖρα, καὶ ἐπήδα δεινῶν ἢ καρδία καὶ ἔξω ἴετο. τοιαῦτα ἄττα ἔπασχεν ἐκείνης παρουσίας. ἐπεὶ δὲ ἀπῆλθεν, ἐπιόντων ἄλλων, ἀτρέμας εἶχε καὶ ἦν ὁμοιος τοῖς οὐδὲν πάσχουσι. συνιδῶν δὲ τὸ πάθος ὁ Ἐρασίστρατος φράζει πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ὅς ὑπὸ τοῦ φιλόπαις εἶναι παραχωρεῖν ἔφη τῷ παιδί τῆς γαμετῆς. ὁ δὲ αὐτίκα μὲν ἠρνήσατο. τελευτήσαντος δὲ τοῦ πατρὸς μικρὸν ὕστερον, ἦν πρότερον διδομένην αὐτῷ χάριν εὐγενῶς ἠρνήθη, μάλα κραταιῶς μετεδίωξεν.

Υπάρχει λοιπόν μια διήγηση για τὸν βασιλιὰ πὺ ἔχει τὸ ἴδιο ὄνομα μ' αὐτὴ τὴν πόλη¹²⁴, ἢ καλύτερα (γι' αὐτόν) τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου πῆρε ἡ πόλη αὐτὴ ὅταν συνοικίσθηκε (γιατὶ ιδρύθηκε βέβαια ἀπὸ τὸν Σέλευκο, τὸ ὄνομά της ὅμως τὸ πῆρε ἀπὸ τὸν γιὸ τοῦ Σελεύκου)¹²⁵. Λένε λοιπὸν ὅτι αὐτὸς ἐξ αἰτίας τῆς ὑπερβολικῆς πολυτέλειας καὶ τῆς φιληδονίας του ἦταν πάντοτε ἐρωτευμένος καὶ ἀντικείμενο ἔρωτα, καὶ ὅτι στὸ τέλος ἐρωτεύθηκε μὲ ἄνομο ἔρωτα τὴ μητριὰ του. (Λένε) ὅτι, ἂν καὶ ἤθελε, δὲν μπορούσε νὰ κρύψει τὸ πάθος του, ἐνῶ τὸ σῶμα του ἄρχισε σιγὰ-σιγὰ νὰ λειώνει χωρὶς φανερὴ αἰτία καὶ νὰ τὸν ἐγκαταλείπουν οἱ δυνάμεις του καὶ ἡ ἀναπνοή του νὰ εἶναι πιὸ ἀδύνατη ἀπὸ τὸ συνηθισμένο. Νομίζω ὅτι αὐτὸ πὺ τοῦ συνέβαινε ἔμοιαζε μὲ αἰνίγμα, ἐπειδὴ ἡ ἀρρώστια δὲν εἶχε ἐμφανῆ αἰτία, ἢ καλύτερα οὔτε ἡ ἴδια (ἡ ἀρρώστια) ἦταν φανερὴ τί λογῆς ἦταν, ἐνῶ ἦταν ὀρατὴ ἢ ἐξασθένηση τοῦ νεαροῦ. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἀνατέθηκε στὸν γιατρὸ ἀπὸ τὴ Σάμο ἕνας μέγας ἄθλος, νὰ ἀνακαλύψει ποιά ἦταν ἡ ἀρρώστια. Αὐτὸς ἔχοντας κατὰ νοῦν ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ποιῆς εἶναι «οἱ λῦπες πὺ κατατρῶνε τὸ σῶμα», καὶ ὅτι πολλὲς φορὲς ὄχι ἀσθένεια τοῦ σώματος ἀλλὰ νόσος τῆς ψυχῆς γίνεται αἰτία νὰ λειώνει τὸ σῶμα, καὶ βλέποντας τὸν νεαρὸ πὺ λόγῳ τῆς ἡλικίας καὶ τῆς συνήθειας δὲν ἦταν ἀνέραστος, ἀκολούθησε τὴν ἐξῆς ὁδὸ γιὰ νὰ διαγνώσει τὴν ἀρρώστια. Κάθεται κοντὰ στὸ κρεβάτι παρατηρώντας τὸ πρόσωπο τοῦ νεαροῦ, ἀφοῦ ἔχει δώσει ἐντολή νὰ ἔλθουν (ἐκεῖ) οἱ ὄμορφοι καὶ οἱ ὄμορφες¹²⁶, μὲ πρώτη τὴ βασίλισσα. Μόλις ἦλθε αὐτή, δῆθεν γιὰ νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ, ἀμέσως ὁ νεαρὸς ἄρχισε νὰ ἐκδηλώνει τὰ συμπτώματα τῆς ἀρρώστιας του, ἀνάσαινε ἀσθμαίνοντας σὰν νὰ πνιγόταν, δὲν μπορούσε νὰ συγκρατήσει τὴν ταραχὴ του, ἂν καὶ τὸ ἐπιθυμοῦσε πάρα πολὺ, διαταράχθηκε ἡ ἀναπνοή του καὶ τὸ πρόσωπο ἔγινε κατακόκκινο. Βλέποντας αὐτὰ ὁ γιατρὸς βάζει τὸ χέρι του στὸ στήθος (τοῦ νεαροῦ) καὶ (διαπιστώνει ὅτι) ἡ καρδιά του ἐξ αἰτίας τοῦ πάθους χτυποῦσε δυνατὰ καὶ πεταγόταν πρὸς τὰ ἔξω. Κάπως παρόμοια ἔπασχε, ὅταν ἐκείνη ἦταν παρούσα· μόλις ὅμως ἔφυγε, ὅταν ἦλθαν ἄλλοι, ἦταν ἡρεμος καὶ ὅμοιος μὲ ἐκείνους πὺ δὲν ὑποφέρουν ἀπὸ τίποτε. Αφοῦ ὁ Ἐρασίστρατος διέγνωσε τὴν ἀρρώστια τὴ λέει στὸν βασιλιά, καὶ ἐκεῖνος, ἐπειδὴ ἀγαποῦσε τὸ παιδί του, εἶπε ὅτι παραχωρεῖ στὸ παιδί τὴ συζυγὸ του. Αὐτὸς [sc. ὁ νεαρὸς] ἀμέσως ἀρνήθηκε· ὅταν ὅμως λίγο ἀργότερα ὁ πατέρας του πέθανε, διεκδίκησε πάρα πολὺ ἔντονα τὸ δῶρο πὺ ὅταν παλαιότερα τοῦ εἶχε προσφερθεῖ τὸ ἀρνήθηκε εὐγενικά.

Βλ. καὶ Ἐρασίστρ., ἀπ. 27C Garofalo.

ἄδικον ἔρωτα τῆς ἑαυτοῦ μητριᾶς

Ἡ σύζυγος τοῦ Σελεύκου δὲν κατονομάζεται, ὅπως συμβαίνει καὶ στὶς μαρτ. 6a, 6b καὶ 9, στὶς ὁποῖες ὅμως γίνεται ἐξαιρετικὰ σύντομη μνεία τοῦ περιστατικοῦ.

ἐνθάδε μέγας ἄθλος ἱατρῶ προὔτεθη τῷ Σαμίῳ τὴν νόσον, ἣτις ποτέ ἐστιν, ἐξευρεῖν.

Στὸ παραπάνω ἀπόσπασμα σημειώνεται ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος ἦταν Σάμιος. Ἐπισημαίνω ὅμως ὅτι δὲν ἔχω ἐντοπίσει μαρτυρία προγενέστερη τοῦ Ἰουλιανοῦ γιὰ καταγωγή τοῦ Ἐρασιστράτου

124. Δηλ. τὴν Ἀντιόχεια.

125. Δηλ. τὸν Ἀντίοχο.

126. Προφανῶς ἀπὸ τοὺς ἐνοίκους τοῦ παλατιοῦ.

ἀπὸ τῆ Σάμο. Ὁ μόνος ἄλλος συγγραφέας ποὺ χαρακτηρίζει τὸν Ἐρασίστρατο Σάμιο εἶναι ὁ κατὰ δύο (;) περίπου αἰῶνες μεταγενέστερος τοῦ Ἰουλιανοῦ Στέφανος (βλ. μαρτ. 8).

ὁ δὲ ὑπονόησας ἐκ τῶν Ὀμήρου τίνες ποτέ εἰσιν αἱ γυιοβόροι μελεδῶνας,

Ἡ ἔκφραση γυιοβόροι μελεδῶνας δὲν ἐντοπίζεται στὸν Ὀμηρο ἀλλὰ στὸν Ἡσίοδο, *Ἔργ.* καὶ ἡμ. 65-66: *καὶ χάριν ἀμφιχέαι κεφαλῇ χρυσέην Ἀφροδίτην | καὶ πόθον ἀργαλέον καὶ γυιοβόρους μελεδῶνας.*

αὐτίκα ἐδίδου τὰ συνθήματα τοῦ πάθους ὁ νεανίας, ἄσθμα τῶν θλιβομένων ἠφίει, ἐπέχει γὰρ αὐτὸ κινούμενον καίπερ σφόδρα ἐθέλων οὐχ οἶός τ' ἦν, καὶ ταραχὴ ἦν τοῦ πνεύματος καὶ πολὺ περιτὸ πρόσωπον ἐρύθημα.

Πὰ τὰ συμπτώματα τοῦ ἔρωτα καὶ τῆ βασιμένη σ' αὐτὰ διάγνωση τοῦ Ἐρασιστράτου βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 3, 4 καὶ 6α. Βλ. καὶ τῆ σχετικὴ παρατήρηση στῆ μαρτ. 1.

ταῦτα ὁρῶν ὁ ἰατρός προσάγει τῷ στέρνῳ τὴν χεῖρα, καὶ ἐπήδα δεινῶν ἢ καρδία καὶ ἔξω ἴετο

Σχετικὰ μὲ τοὺς τρόπους διαγνώσεως ἀπὸ τὸν Ἐρασίστρατο τοῦ ἔρωτα τοῦ Ἀντίοχου βλ. παραπάνω, μαρτ. 1 (σ. 526).

ὁ δὲ αὐτίκα μὲν ἠρνήσατο. τελευτήσαντος δὲ τοῦ πατρὸς μικρὸν ὕστερον, ἦν πρότερον διδομένην αὐτῷ χάριν εὐγενῶς ἠρνήθη, μάλα κραταιῶς μετεδίωξεν.

Κατὰ τὸ κείμενο ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ ὁ Ἀντίοχος ἀρνήθηκε τὴν προσφορὰ τοῦ πατέρα του καὶ συνῆψε σχέσεις (δὲν σημειώνεται ὅτι νυμφεύθηκε) μὲ τὴ Στρατονίκη μόνον μετὰ ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του. Σύμφωνα μὲ τίς μαρτ. 1, 3, 4, 5 καὶ 9 ὁ Σέλευκος παραχώρησε τὴ γυναῖκα του στὸν γιό του Ἀντίοχο καὶ ἐκεῖνος τὴ δέχθηκε καὶ τὴ νυμφεύθηκε. Μόνον ὁ Στέφανος (μαρτ. 8) καταγράφει δύο ἐκδοχές, καμιὰ ἀπὸ τίς ὁποῖες δὲν κάνει λόγο γιὰ γάμο· σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη ἀπὸ αὐτὲς μόλις ὁ Ἀντίοχος πλάγιασε μὲ τὴ γυναῖκα τοῦ πατέρα του ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὸ πάθος του γι' αὐτήν, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τὴν ἄλλη ὁ ἔρωτάς του γι' αὐτήν ἔσβησε μόλις τὴν πῆρε στὴν ἀγκαλιά του καὶ τὴ φίλησε.

8. Στέφ., Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Προγν. [I 74, 20-76, 27 Dietz = CMG XI/1/2, σσ. 58, 21-62, 4]:

Οὕτως γοῦν φασιν Ἀντίοχον τὸν υἱὸν Σελεύκου τοῦ Μακεδόνων βασιλέως, καθ' ὧν καὶ αἱ πόλεις Ἀντιόχεια καὶ Σελεύκεια ὠνομάσθησαν, τοῦτον οὖν τὸν Ἀντιόχον φασιν ἐάλωκέναι ἔρωτι πρὸς Εὐρυδίκην τὴν μητριυιὰν αὐτοῦ καὶ εἶχε τοῦτο τὸ ἐρωτικὸν πάθος ἐγκεκαλυμμένον, καὶ ἐν μέσῳ ζωῆς καὶ θανάτου αὐτὸν τετυχηκέναι, καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν οἱ ἐν τῷ παλατίῳ ἰατροὶ πρὸς τὰ νομισθέντα αὐτοῖς ἐποίησαν. ἀλλὰ καὶ ἄλλους πλείστους ἰατροὺς ἀπὸ τῶν πόλεων μεταχειρισάμενοι καὶ ἀπὸ τῶν κωμῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἀγρῶν, καὶ μηδὲν ἰσχύσαντες ποιῆσαι διὰ τὸ ἐγκατακεκρυμμένον ἔχειν τὸ πάθος, ἐγνώσθη τῷ βασιλεῖ Σελεύκῳ περὶ Ἐρασιστράτου τοῦ Σαμίου ὅτι ἄριστός ἐστιν ἰατρός, καὶ δὴ παραγενομένου τοῦ Ἐρασιστράτου πρὸς τὸν Σέλευκον διελέχθησαν περὶ τοῦ υἱοῦ. καὶ εἰσελθόντος τοῦ Ἐρασιστράτου πρὸς τὸν Ἀντιόχον ἐπέβαλε τὴν χεῖρα ἐπὶ τῷ καρπῷ τοῦ Ἀντιόχου, καὶ δὴ σφυγμολογούντος τοῦ Ἐρασιστράτου, κατὰ τινὰ τύχην τίς ἐκ τῶν ἐκεῖσε ἐστώτων ἐμνημόνευσεν Εὐρυδίκης, καὶ εὐθέως γεγόνασιν οἱ σφυγμοὶ ἄτακτοι, καὶ διέγνω ἐν ἑαυτῷ ὁ Ἐρασίστρατος ὅτι ἐρωτικῶς διάκειται πρὸς Εὐρυδίκην ὁ νεανίας, καὶ παρασιωπήσας ἐπυθάνετο λέγων ὅτι «δεῖ καὶ δεῦτερον καὶ τρίτον ἐπιστῆναι τῇ σημειώσει πρὸς ἀσφαλῆ διάγνωσιν τοῦ πάθους», καὶ εἰπὼν ἀπηλλάγη. εἶτα ἐλθὼν τῇ ἐπαύριον λέγει τινὶ τῶν μετ' αὐτοῦ ὅτι «ἡνίκα νεύσω σοι, μνημόνευσον Εὐρυδίκης». καὶ ἐπέβαλε τὴν χεῖρα ἐπὶ τῷ καρπῷ τοῦ Ἀντιόχου καὶ εὔρε τοὺς σφυγμοὺς οἰοί περ καὶ ἐν τῷ κατὰ φύσιν, καὶ δὴ σημειουμέ-

νου αὐτοῦ ἔνευσε τῷ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν Εὐρυδίκης. καὶ εὐθύς γέγονεν ἡ ἀρτηρία ἐν ταράχῳ πολλῶ καὶ ἀτάκτῳ κινήσει, καὶ διέγνω ὁ Ἐρασίστρατος ἀσφαλῶς ὅτι ἔρωτα εἶχε πρὸς Εὐρυδίκην· τίς δ' ἦν ἡ Εὐρυδίκη οὐκ ἐγίνωσκε. καὶ δὴ καὶ πάλιν εἰρηκῶς ὅτι «ἔτι δεόμεθα τῆς σημειώσεως» ἀνεχώρησεν. εἶτα εἰς ὕστερον ἑλλθὼν ὁ Ἐρασίστρατος ἔφη πρὸς τὸν Σέλευκον ὅτι, «θέλω πάσας τὰς θεραπαίνας τὰς ἐν τῷ παλατίῳ οὐσας διελθεῖν ἔμπροσθεν ἡμῶν, ἵνα τὴν ἐπιτηδειοτάτην ἐκλεξώμεθα πρὸς ὑπουργίαν τοῦ νεανίσκου, ἵνα τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐπιτασσόμενα βοηθήματα ποιῇ»· καὶ δὴ τοῦτο ἐποίησεν ὁ βασιλεὺς καὶ ἐκέλευσε πάσας διέρχεσθαι ἔμπροσθεν τοῦ Ἀντίοχου. ὁ δὲ Ἐρασίστρατος ἐσφυγμολόγει αὐτὸν καὶ παρηλθὼν αἰ θεράπαινα, καὶ οὐδεμία ἀνωμαλία γέγονεν ἐν τῇ ἀρτηρίᾳ. καὶ δὴ ἐν ἀμηχανίᾳ γεγυνώς ὁ Ἐρασίστρατος ἔφη πρὸς τὸν Σέλευκον ὅτι «οὐκ ἀπολέπειται ἄλλη θεραπαίνις ἣτις γνωρίμη ἐστὶ τῷ νεανίσκῳ;» καὶ φησὶν ὁ βασιλεὺς ὅτι «οὐκ ἀπολέλειπται ἄλλη κορασίς, εἰ μὴ τὸ γύναιόν μου». καὶ φησὶν ὁ Ἐρασίστρατος ὅτι «ἐλθέτω καὶ αὕτη». καὶ δὴ ἐρχομένης τῆς Εὐρυδίκης, ἅμα ἐθεώρησεν ὁ Ἀντίοχος, γέγονεν ἡ ἀρτηρία αὐτοῦ ἐν ἀνωμαλίᾳ· ὁ γὰρ Ἐρασίστρατος ἔμεινε σφυγμολογῶν αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. καὶ δὴθεν ἐπιστώσατο καὶ διέγνω ὅτι πρὸς τὴν Εὐρυδίκην τὴν μητρὶαν αὐτοῦ ἔρωτι ἐαλωκέναι, καὶ δὴ, φασί, πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Ἀντίοχου ἀπεφήνατο λέγων ὅτι «οἶδα τὸ νόσημα καὶ διέγνω αὐτὸ ὅπερ νοσεῖ ὁ υἱός σου, καὶ δύναμαι αὐτὸν θεραπεῦσαι, οὐ βούλομαι δέ». καὶ δὴ εὐθύς ὁ βασιλεὺς πολλὰς ὑπέσχετο καὶ τιμὰς καὶ ἀξίας δοῦναι τῷ Ἐρασιστράτῳ, ἵνα ἰάσῃται τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῆς νόσου. ὁ δὲ Ἐρασίστρατος εἶπε πάλιν τὰ αὐτά, ὅτι «διέγνω μὲν τὸ νόσημα καὶ δύναμαι αὐτὸν θεραπεῦσαι, οὐ βούλομαι δέ». καὶ δὴ τοῦτο ἐπὶ πολὺ τοῦ Ἐρασιστράτου λέγοντος ἐθυμώθη ὁ βασιλεὺς, καὶ ἀπειλὰς καὶ ἐμβριμήσεις τύραννος ὧν ἀπένεμε τῷ Ἐρασιστράτῳ, ὅτι τυχὸν «εἰ μὴ ἐθέλεις αὐτὸν θεραπεῦσαι, φονεύσω σε». καὶ φησὶν ὁ Ἐρασίστρατος, «τί ἐθυμώθης, ὦ βασιλεῦ; ὅτι τῆς γυναικός μου ἐρᾶ καὶ θέλεις δίδωμι τὴν ἐμὴν γυναῖκα ἵνα συνδιαφθάρῃ αὐτῷ· ἄκαιρον τοῦτό ἐστιν». καὶ δὴ φησὶν ὁ βασιλεὺς ὅτι, «ἐὰν τοῦτο ποιήσης καὶ δώσεις τὴν γυναῖκα σου καὶ ἰαθῇ ὁ υἱός μου, πολλὰ χρήματα δώσω σοι καὶ συγκοινωνὸς τῆς βασιλείας μου ἔσῃ». καὶ φησὶν ὁ Ἐρασίστρατος ὅτι «εἰ τῆς γυναικός σου ἦρα, παρεῖχες ἂν τῷ νεανίσκῳ ὥστε ὑγιασθῆναι αὐτόν;» ὁ δὲ βασιλεὺς μετὰ πολλοῦ ὄρκου ἐξομνύμενος ὅτι «ἐὰν τῆς γυναικός μου ἦρα, ἐδίδουν ἂν αὐτῷ ἵνα ὑγιασθῇ», καὶ τοῦτο κατασφαισάμενος ὁ Ἐρασίστρατος, λέγει πρὸς τὸν βασιλέα ὅτι «ἵνα γινώσκῃς, ὦ βασιλεῦ, τῆς γυναικός σου ἐρᾶ». καὶ δὴ εὐθέως ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς τὴν Εὐρυδίκην εἰσελθεῖν πρὸς τὸν Ἀντίοχον. καὶ τινες μὲν φασὶν ὅτι συνεφθάρῃ αὐτῇ καὶ οὕτως ἀπηλλάγη τοῦ πάθους ὁ Ἀντίοχος. ἕτεροι δὲ εἶπον ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ αὐτὴν λαβῶν καὶ περιβαλὼν καὶ καταφιλήσας ἀπηλλάγη.

Ἔτσι λοιπὸν λένε ὅτι ὁ Ἀντίοχος, ὁ γιὸς τοῦ Σελεύκου, βασιλιᾷ τῶν Μακεδόνων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πῆραν τὰ ὀνόματα οἱ πόλεις Σελεύκεια καὶ Ἀντιόχεια, αὐτὸς λοιπὸν ὁ Ἀντίοχος λένε ὅτι εἶχε κυριευθεῖ ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὴ μητρίαν τοῦ Εὐρυδίκη καὶ αὐτὸ τὸ ἐρωτικὸ πάθος τὸ εἶχε φυλάζει κρυφόν, καὶ εἶχε βρεθεῖ μεταξὺ ζωῆς καὶ θανάτου, καὶ οἱ γιατροὶ τοῦ παλατιοῦ ἀσχολήθησαν μὲ μεγάλη ἐπιμέλεια μὲ τὰ ὅσα θεώρησαν ὅτι διέγνωσαν. Ἀλλὰ ἀφοῦ προσέφυγαν καὶ σὲ ἄλλους πολὺ περισσότερους γιατροὺς ἀπὸ (ἄλλες) πόλεις καὶ κῶμες καὶ ἀπὸ ἀγροτικὰς περιοχάς, καὶ δὲν κατάφεραν νὰ ἐπιτύχουν τίποτε, ἐπειδὴ εἶχε τὸ πάθος του (ὁ Ἀντίοχος) καλὰ κρυμμένο, ὁ βασιλιάς Σέλευκος πληροφορήθηκε σχετικὰ μὲ τὸν Ἐρασίστρατο τὸν Σάμιο ὅτι εἶναι ἄριστος γιατρός. Καὶ ἀφοῦ προσῆλθε ὁ Ἐρασίστρατος στὸν Σέλευκο συζήτησαν σχετικὰ μὲ τὸν γιό του. Καὶ

ἀφοῦ μπήκε ὁ Ἐρασίστρατος στὸ δωμάτιο τοῦ Ἀντιόχου ἔβαλε τὸ χέρι του στὸν καρπὸ τοῦ Ἀντιόχου, καὶ καθὼς ὁ Ἐρασίστρατος ἐξέταζε τὸν σφυγμὸ, κατὰ τύχη κάποιος ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ παρίσταντο ἐκεῖ ἔκανε λόγο γιὰ τὴν Εὐρυδίκη, καὶ ἀμέσως οἱ σφυγμοὶ του ἔγιναν ἄτακτοι, καὶ ὁ Ἐρασίστρατος ἀντιλήφθηκε ὅτι ὁ νεαρὸς εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὴν Εὐρυδίκη. Καὶ ἀποσιωπώντας τὴ διαπίστωσή του ἔλεγε ὅτι «πρέπει νὰ παρατηρήσει τὸ σύμπτωμα καὶ δεύτερη καὶ τρίτη φορὰ γιὰ ἀσφαλῆ διάγνωση τοῦ πάθους», καὶ ἀφοῦ εἶπε αὐτὸ ἔφυγε. Ὑστερα, ἀφοῦ ἦλθε τὴν ἐπόμενη ἡμέρα, λέει σὲ κάποιον ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ ἦταν μαζί του ὅτι «Ὅταν σοῦ κάνω νόημα, κάνε λόγο γιὰ τὴν Εὐρυδίκη». Καὶ ἔβαλε τὸ χέρι του στὸν καρπὸ τοῦ Ἀντιόχου καὶ βρῆκε τοὺς σφυγμούς του νὰ εἶναι ὅπως ἀκριβῶς (εἶναι) οἱ φυσιολογικοί, καὶ ἀφοῦ τὸ παρατήρησε, ἔκανε νόημα σ' ἐκεῖνον ποὺ ἦταν μαζί του, καὶ αὐτὸς ἔκανε λόγο γιὰ τὴν Εὐρυδίκη. Καὶ ἀμέσως συνέβη στὴν ἀρτηρία μεγάλη ταραχὴ καὶ ἄτακτη κίνηση, καὶ ὁ Ἐρασίστρατος διέγνωσε μὲ ἀσφάλεια ὅτι (ὁ Ἀντιόχος) ἦταν ἐρωτευμένος μὲ τὴν Εὐρυδίκη· δὲν γνώριζε ὅμως ποιά ἦταν ἡ Εὐρυδίκη. Καὶ πάλι ἀφοῦ εἶχε πεί ὅτι «Ἀπαιτεῖται ἐπὶ πλέον παρατήρηση» ἔφυγε. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ ὁ Ἐρασίστρατος, ἀφοῦ ἐπέστρεψε ἀργότερα, εἶπε στὸν Σέλευκο ὅτι «Θέλω ὅλες οἱ ὑπέρτριες ποὺ βρίσκονται στὸ παλάτι νὰ περάσουν ἀπὸ μπροστὰ μας, γιὰ νὰ διαλέξουμε τὴν πιὸ κατάλληλη νὰ ὑπηρετήσῃ τὸν νεαρό, γιὰ νὰ παρασκευάζει τὰ φάρμακα ποὺ θὰ ὑποδεικνύουμε». Καὶ ὁ βασιλιάς ἔκανε αὐτὸ καὶ τὶς διέταξε ὅλες νὰ περάσουν μπροστὰ ἀπὸ τὸν Ἀντιόχο. Ὁ Ἐρασίστρατος παρατηροῦσε τοὺς σφυγμούς του, καὶ πέρασαν οἱ ὑπέρτριες, καὶ καμιά ἀνωμαλία δὲν συνέβη στὴν ἀρτηρία. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐρασίστρατος εἶχε βρεθεῖ σὲ ἀμηχανία εἶπε στὸν Σέλευκο ὅτι «Δὲν ἔχει ὑπολειφθεῖ ἄλλη ὑπέρτρια ποὺ εἶναι γνωστὴ τοῦ νεαροῦ;» Καὶ λέει ὁ βασιλιάς ὅτι «Δὲν ἔχει ὑπολειφθεῖ ἄλλη κοπέλα, παρὰ μόνο ἡ γυναῖκα μου». Καὶ ἀφοῦ ἦρθε ἡ Εὐρυδίκη, μόλις τὴν εἶδε ὁ Ἀντιόχος, συνέβη ἀνωμαλία στὴν ἀρτηρία του¹²⁷. Ὁ Ἐρασίστρατος βέβαια παρατηροῦσε τὸν σφυγμὸ τοῦ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μέχρι τὸ τέλος¹²⁸. Καὶ βεβαιώθηκε σίγουρα καὶ διέγνωσε ὅτι εἶχε κυριευθεῖ ἀπὸ ἔρωτα γιὰ τὴ μητριά του Εὐρυδίκη, καὶ μάλιστα, λένε, ὅτι τὸ φανέρωσε στὸν πατέρα τοῦ Ἀντιόχου λέγοντας ὅτι «Γνωρίζω τὴν ἀρρώστια καὶ διέγνωσα αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὅποιο νοσεῖ ὁ γιός σου, καὶ μπορῶ νὰ τὸν θεραπεύσω, δὲν θέλω ὅμως». Καὶ ἀμέσως ὁ βασιλιάς ὑποσχόταν νὰ δώσει στὸν Ἐρασίστρατο πολλὰς τιμὰς καὶ χρήματα, γιὰ νὰ θεραπεύσῃ τὸν γιό του ἀπὸ τὴν ἀρρώστια. Ὁ Ἐρασίστρατος ὅμως τοῦ εἶπε πάλι τὰ ἴδια, ὅτι «Διέγνωσα βέβαια τὴν ἀρρώστια καὶ μπορῶ νὰ τὸν θεραπεύσω, δὲν θέλω ὅμως». Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἐρασίστρατος τὸ ἔλεγε αὐτὸ πολλὰς φορὰς, ὁ βασιλιάς ὀργίσθηκε καί, ὄντας τύραννος, ἐξαπέλυσε κατὰ τοῦ Ἐρασιστράτου ἀπειλὰς καὶ φοβέρες, ὅτι «Ἄν τυχὸν δὲν θέλεις νὰ τὸν θεραπεύσεις, θὰ σὲ σκοτώσω». Καὶ λέει ὁ Ἐρασίστρατος, «Γιατὶ θύμωσες, βασιλιά; Ἐπειδὴ εἶναι ἐρωτευμένος μὲ τὴ γυναῖκα μου, καὶ θέλεις νὰ τοῦ δώσω τὴ γυναῖκα μου γιὰ νὰ κοιμηθεῖ μαζί του· αὐτὸ δὲν εἶναι σωστό». Καὶ λέει ὁ βασιλιάς ὅτι «Ἄν τὸ κάνεις καὶ παραχωρήσεις τὴ γυναῖκα σου καὶ γίνῃ καλά ὁ γιός μου, θὰ σοῦ δώσω πολλὰ χρήματα καὶ θὰ γίνῃς κοινωνὸς τῆς βασιλείας μου¹²⁹». Καὶ λέει ὁ Ἐρασίστρατος ὅτι «Ἄν ἦταν ἐρωτευμένος μὲ τὴ γυναῖκα σου, θὰ τὴν παραχωροῦσες στὸν νεαρό ὥστε

127. Δηλ. στὴν κίνηση τῆς ἀρτηρίας, στὸν σφυγμὸ του.

128. Τῆς παραμονῆς τῆς Εὐρυδικῆς στὸ δωμάτιο τοῦ Ἀντιόχου.

129. Δηλ. συμβασιλεύς.

νά ανακτήσει τὴν υγεία του;» Ἄφου ὁ βασιλιάς ὀρκίσθηκε μὲ πολλοὺς ὄρκους ὅτι «Ἄν ἦταν ἐρωτευμένος μὲ τὴ γυναῖκα μου, θὰ τοῦ τὴν ἔδινα γιὰ νὰ γίνει καλά», καὶ ἀφου ὁ Ἐρασίστρατος τὸ διασφάλισε αὐτό, λέει στὸν βασιλιά ὅτι «(Πρέπει) νὰ γνωρίζεις, βασιλιά, ὅτι μὲ τὴ δική σου γυναῖκα εἶναι ἐρωτευμένος». Καὶ ἀμέσως ὁ βασιλιάς κάλεσε τὴν Εὐρυδίκη νὰ πάει στὸ δωμάτιο τοῦ Ἀντιόχου. Καὶ κάποιοι λένε ὅτι πλάγιασε μὲ αὐτὴν καὶ ἔτσι ὁ Ἀντιόχος ἀπαλλάχθηκε ἀπὸ τὸ πάθος του. Ἄλλοι ὅμως εἶπαν ὅτι, ἀφου τὴν πῆρε στὴ διάθεσή του καὶ ἀφου τὴν ἀγκάλιασε καὶ τὴ φίλησε, ἀπαλλάχθηκε (ἀπὸ τὸ πάθος).

τοῦτον τὸν Ἀντιόχον φασιν ἐαλωκέναι ἔρωτι πρὸς Εὐρυδικὴν τὴν μητριαν αὐτοῦ
Ὁ Στέφανος εἶναι ὁ μόνος συγγραφέας, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Σχολ. R τοῦ Γαλην. Ὑπόμν. εἰς τὸ Προγν. Ἱπποκρ. (βλ. μαρτ. 6b) ποὺ κατονομάζει τὴ σύζυγο τοῦ Σελεύκου ὡς Εὐρυδίκη καὶ ὄχι Στρατονίκη.

καὶ πολλὴν ἐπιμέλειαν οἱ ἐν τῷ παλατίῳ ἰατροὶ πρὸς τὰ νομισθέντα αὐτοῖς ἐποίησαν. ἀλλὰ καὶ ἄλλους πλείστους ἰατροὺς ἀπὸ τῶν πόλεων μεταχειρισάμενοι καὶ ἀπὸ τῶν κωμῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἀγρῶν, καὶ μηδὲν ἰσχύσαντες ποιῆσαι

Κατὰ τὸν Στέφανο πρὶν ἀπὸ τὸν Ἐρασίστρατο μὲ τὴ διάγνωση τῆς «ἀρρώστιας» τοῦ Ἀντιόχου ἀσχολήθηκαν καὶ ἄλλοι γιατροί, ὄχι μόνον ὅσοι προσέφεραν τίς ὑπηρεσίες τους στὸ παλάτι, ἀλλὰ κλήθηκαν γιατροὶ μᾶλλον καὶ ἀπὸ τὴ λοιπὴ ἐπικράτεια τοῦ βασιλείου (ἀπὸ τῶν πόλεων, ἀπὸ τῶν κωμῶν καὶ ἀπὸ τῶν ἀγρῶν).

ἐγνώσθη τῷ βασιλεῖ Σελεύκῳ περὶ Ἐρασιστράτου τοῦ Σαμίου ὅτι ἀριστὸς ἐστὶν ἰατρός
Σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ Ἐρασιστράτου ὡς Σαμίου βλ. τὸ σχόλιο στὴ μαρτ. 7 (Τουλιανός).

καὶ δὴ σφυγμολογοῦντος τοῦ Ἐρασιστράτου
Γιὰ τὸν ὄρο σφυγμολογέω, δηλ. «ἐξετάζω τοὺς σφυγμούς», βλ. Παλλάδ., Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Ἐπιδημ. ΣΤ' 4, 8 [II 112, 29-30 Dietz]: *μὴ ἐν τῷ σφυγμολογεῖν παρεμποδίσῃ*, καὶ αὐτόθι [II 113, 13-15 Dietz]: *ἀλλ' ὡς εἴρηται ἀλλαχοῦ, μῆτε ὑπερεχέτωσαν, μῆτε ἐλλιπέτωσαν τῶν δακτύλων οἱ ὄνυχες. ἀλλὰ μὴ καὶ πάννυ εἰσὶ σκληροί, μὴ ἐμποδίσωσι σφυγμολογῆσαι, κ.ἄ.*

κατὰ τινὰ τύχην τις ἐκ τῶν ἐκεῖσε ἐστώτων ἐμνημόνευσεν Εὐρυδικῆς
Τὸ ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος ὑποψιάσθηκε τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀντιόχου πρὸς τὴν Εὐρυδίκη (Στρατονίκη) συνεπεῖα τυχαίας μνείας τοῦ ὀνόματός της μαρτυρεῖται μόνον ἀπὸ τὸν Στέφανο.

καὶ εὐθέως γεγόνασιν οἱ σφυγμοὶ ἄτακτοι
Γιὰ τὸν ὄρισμὸ τοῦ ἀτάκτου σφυγμοῦ βλ. λίγο παρακάτω.

δεῖ καὶ δεῦτερον καὶ τρίτον ἐπιστῆναι τῇ σημειώσει ... καὶ δὴ σημειομένου αὐτοῦ ἔνευσε τῷ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν Εὐρυδικῆς.

Γιὰ τὸν ὄρο σημείωσις στὴν ἀρχαία ἰατρικὴ βλ. [Γαλην.], Ὅρ. ἰατρ. 164 [XIX 394, 13-15 K.]: *Σημείωσις ἐστὶν εἶδος σημείου ἢ διὰ σημείων κατάληψις. ἢ σημείωσις σημείον ἐστὶ τό τινος ἀδήλου δηλωτικόν, καὶ ὁ.π. 165 [XIX 394, 16-395, 2 K.]* (γιὰ τὸν ὄρισμὸ τοῦ σημείου). Βλ. ἀκόμη Γαλην., Π. πλήθ. 8 [VII 555, 11-13 K.]: *μαρτύριον μὲν γὰρ τοῦτο τῆς ὀρθῆς διαγνώσεως τε ἅμα καὶ θεραπείας ἐστὶ· διαγνώσεως δέ, ἢ ὡς ἐκεῖνοι καλοῦσι, σημειώσεως ... Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Κατ' ἰητρ. 1, 1 [XVIII/B', σ. 647, 5-6 K.]: εἰκότως οὖν Ἱπποκράτης ἐκέλευσε τὰς διαγνώσεις τῶν παθῶν, ἅς καὶ σημειώσεις ὀνομάζουσιν οἱ νεώτεροι· ὁ.π. 3, 1 [XVIII/B', σ. 820, 4-6 K.]: ἀλλὰ καὶ πάσας τὰς ἐν ἰατρικῇ διαγνώσεις τῶν παθῶν, ἅς δὴ καὶ σημειώσεις ὀνομάζουσιν ὠρισμένοι τῶν διαγνωστικῶν κριτηρίων, κ.ἄ. Βλ. ἀκόμη Στέφ., Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Προγν. [I 51, 7-52, 3 Dietz = CMG XI/1/2, σ. 26,*

11-14]: *τριττή δὲ ἡ σημείωσις· ἢ γὰρ τῶν παρωχηκότων ἢ τῶν ἐνεστώτων ἢ τῶν μελλόντων· καὶ τῶν μὲν παρωχηκότων ἢ σημείωσις λέγεται ἀνάμνησις· ἢ δὲ τῶν ἐνεστώτων λέγεται διάγνωσις· ἢ δὲ τῶν μελλόντων λέγεται πρόγνωσις.*

καὶ ἐπέβαλε τὴν χεῖρα ἐπὶ τῷ κ α ρ ῶ τοῦ Ἀντίοχου καὶ εὔρε τοὺς σφυγμοὺς οἰοί περ καὶ ἐν τῷ κατὰ φύσιν

Ὁ τρόπος αὐτὸς ἐξετάσεως τῶν σφυγμῶν ὅσον ἀφορᾶ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀντίοχου μαρτυρεῖται μόνο ἀπὸ τὸν Στέφανο, ἐνῶ μὲ παρόμοιο τρόπο μαρτυρεῖται ἡ ἐξέταση ἀπὸ τὸν Valerius Maximus (μαρτ. 1, ὅπου βλ. τὸ σχετικὸ σχόλιο).

καὶ εὐθύς γέγονεν ἡ ἀρτηρία ἐν ταράχῳ πολλῶ καὶ ἀτάκτῳ κινήσει

Γιὰ τὸν ὀρισμὸ τοῦ σφυγμοῦ ὡς κίνηση (διαστολὴ καὶ συστολή) τῆς καρδιάς καὶ τῶν ἀρτηριῶν βλ. [Γαλην.], Ὁρ. *ιατρ.* 110 [XIX 375, 16-376, 11 K.] (πέντε ὀρισμοί)· Γαλην., *Π. διαφ. σφυγμ.* 4, 12 [VIII 754, 6-9 K.]: Ὁ γοῦν Ἀρχιγένης ἐξεργάσθαι δοκῶν τὸν περὶ τῶν σφυγμῶν λόγον ἐν ἐνὶ μεγάλῳ βιβλίῳ κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ τόνδε τὸν ὄρον ἔγραψε· σφυγμός ἐστι καρδίας καὶ ἀρτηριῶν διαστολὴ φυσικὴ τε καὶ συστολὴ φυσικὴ· ὁ.π. 4, 15 [VIII 757, 12-14 K.] (ὀρισμὸς Ἀσκληπιάδῃ τοῦ Βιθυνοῦ)· ὁ.π. 4, 14 [VIII 756, 18-757, 2 K.] (ὀρισμὸς Ἀθηναίου)· ὁ.π. 4, 11 [VIII 753, 17-754, 3 K.] (ὀρισμὸς Ἀγαθίνου), κ.ἄ. Γιὰ τὸν ἀτακτον σφυγμὸν ἢ τὴν ἀταξίαν σφυγμοῦ βλ. [Γαλην.], Ὁρ. *ιατρ.* 217 [XIX 407, 16-408, 2 K.]: Ἀταξία σφυγμοῦ ἐστὶν ἀκαταστασία τῆς κατὰ τοὺς σφυγμοὺς διαφοράς. οἱ δὲ οὕτως· ἀτακτος σφυγμός ἐστὶν ὁ ποτὲ μὲν πυκνότερος γινόμενος κατὰ τινὰς πληγὰς, ποτὲ δὲ ἀραιότερος. ἢ ἀτακτός ἐστιν ὁ μηδεμίαν κατὰ τὰς περιόδους τάξιν ὠζων. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Αρχιγένης*, σσ. 55-68, ὅπου τὰ σχετικὰ μὲ τὸ ἀρχιγένειο σύγγραμμα *Περὶ σφυγμῶν*.

τὰ ὑφ' ἡμῶν ἐπιτασσόμενα βοηθήματα

Γιὰ τὸν ὄρο *βοήθημα* βλ. παραπάνω, σ. 182.

Καὶ δὴ εὐθέως ἐκέλευσεν ὁ βασιλεὺς τὴν Εὐρυδίκην ... ἀπαλλάξαι τοιοῦτου πάθους καὶ πόθου. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτῆ τῆς ἱστορίας μαρτυρεῖται μόνον ἀπὸ τὸν Στέφανο.

9. Γεώργ. Συγκ., *Ἐκλ. χρονογρ.* 520, 16 [σ. 330, 13 Mosshamer]:

Ἐρασίστρατος διαφανῆς ἰατρός ἐπὶ Σελεύκου ἐγνωρίζετο, ὃς διαγνοὺς Ἀντίοχον τὸν Σελεύκου παῖδα δεινῶς νοσοῦντα δι' ἔρωτα τὸν πρὸς τὴν Σελεύκου τοῦ πατρὸς γαμετὴν θυγατέρα Δημητρίου ἐθαυμαστώθη. ὄθεν καὶ Σέλευκος τῷ πάθει περιαληγῆσας παραχωρεῖ τῷ παιδί Ἀντιόχῳ τῆς γαμετῆς.

Ὁ Ἐρασίστρατος, διάσημος γιαιτρός κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σελεύκου, ὁ ὁποῖος προκάλεσε τὸν θαυμασμό, ὅταν διέγνωσε ὅτι ὁ Ἀντίοχος, γιὸς τοῦ Σελεύκου, ἦταν ἄρρωστος ἐξ αἰτίας τοῦ ἔρωτά του πρὸς τὴ σύζυγο τοῦ πατέρα του, θυγατέρα τοῦ Δημητρίου. Π' αὐτὸ καὶ ὁ Σέλευκος, ἐπειδὴ στεναχωρήθηκε πολὺ γιὰ τὸ πάθος (αὐτό), παραχωρεῖ τὴν σύζυγό του στὸν γιό τοῦ Ἀντίοχο.

Βλ. Ἐρασίστρ., ἀπ. 2B Garofalo.

θυγατέρα Δημητρίου

Βλ. παραπάνω, μαρτ. 1 (σχόλιο: *Seleuci regis ...*).

10. Σουῦδα ε 2896 Adler = Ἡσύχ., *Ὄνοματ.*, ἀπ. 259 Flach:

Ἐρασίστρατος, Ἰουλιήτης, ἀπὸ Ἰουλιάδος πόλεως Κέω τῆς νήσου χρηματίζει οὖν

Κήιος, υἱὸς Κρητοξένης, τῆς Μηδίου τοῦ ἱατροῦ ἀδελφῆς, καὶ Κλεομβρότου. οὗτος Ἀντίοχον τὸν βασιλέα νοσοῦντα ὑπὸ τοῦ τῆς μητριᾶς Στρατονίκης πόθου ἰάσατο, εὐρῶν τὸ πάθος ἐκ τοῦ σχεῖν τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὸν παλμὸν συνεικάσαι. ὡσάκις γὰρ ἔβλεπεν ὁ Ἀντίοχος τὴν μητριᾶν αὐτοῦ τυχὸν διερχομένην ἐπάλλετο τὴν καρδίαν μάλιστα τῷ ταύτης ἔρωτι. τέθαιπται δὲ πρὸς τῷ ὄρει τῇ Μυκάλει, καταντικρῦ Σάμου. ἔγραψεν ἱατρικὰ βιβλία θ'.

Ἐρασίστρατος Ἰουλήτης, ἀπὸ τὴν πόλη Ἰουλιάδα τῆς νήσου Κέω, γι' αὐτὸ ὀνομάζεται (καί) Κήιος· ἦταν γιὸς τῆς Κρητοξένης, ἀδελφῆς τοῦ γιατροῦ Μηδίου, καὶ τοῦ Κλεομβρότου. Αὐτὸς θεράπευσε τὸν βασιλιὰ Ἀντίοχο πού ἀσθενοῦσε ἐξ αἰτίας τοῦ πόθου γιὰ τὴ μηριά του Στρατονίκη, ἀνακαλύπτοντας τὸ πάθος μὲ τὸ νὰ βάλει τὸ χέρι στὴν καρδιά του [sc. τοῦ Ἀντιόχου] καὶ νὰ συγκρίνει τὸν σφυγμὸ του. Γιατὶ ὅσες φορὲς ὁ Ἀντίοχος τύχαινε νὰ βλέπει τὴ μηριά του νὰ περνᾶ, ἡ καρδιά του χτυποῦσε ταχύτερα ἐξ αἰτίας τοῦ ἔρωτά του γι' αὐτήν. Ἔχει θαφτεῖ στὴν περιοχὴ τοῦ ὄρους τῆς Μυκάλης, ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Σάμο. Ἐγραψε ἑννέα ἱατρικὰ συγγράμματα.

Βλ. Ἐρασίστρ., ἀπ. 1Α Garofalo.

ἀπὸ Ἰουλιάδος πόλεως Κέω τῆς νήσου

Ἡ πόλη μαρτυρεῖται ὡς Ἰουλίς· βλ. Στράβ., *Γεωγρ.* 10, 5, 6: ἐκ δὲ τῆς Ἰουλίδος ὃ τε Σιμωνίδης ἦν ὁ μελοποιός ... καὶ μετὰ ταῦτα Ἐρασίστρατος ὁ ἱατρός, καὶ Στέφ. Βυζ., *Ἐθν.*, λ. Ἰουλίς, πόλις ἐν Κέω τῇ νήσῳ, ... ἀφ' ἧς Σιμωνίδης ἐστὶν ὁ μελοποιός ... καὶ Ἐρασίστρατος ἱατρός, καὶ ὡς Ἰουλιάς (Σοῦδα). Σημειῶν ὁμῶς ὅτι ὁ Flach στὴν ἐκδοσὴ τοῦ *Ὄνοματολόγου* δέχεται τὴ διόρθωσιν ἀπὸ Ἰουλιάδος σὲ Ἰουλίδος (πρότασιν τοῦ Menagius κ.ἄ.).

τῆς Μηδίου τοῦ ἱατροῦ ἀδελφῆς

Γιὰ τὸν Μήδ(ε)ιο βλ. παραπάνω, σ. 181.

εὐρῶν τὸ πάθος ἐκ τοῦ σχεῖν τὴν χεῖρα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ τὸν παλμὸν συνεικάσαι

Γιὰ τοὺς ποικίλους τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους, κατὰ τίς πηγές, ὁ Ἐρασίστρατος διέγινωσε τὸν ἔρωτα τοῦ Ἀντιόχου βλ. τὴ σχετικὴ παρατήρησιν στὴ μαρτ. 1. Σχετικὰ μὲ τὸν ὄρο πάθος στὴν ἀρχαία ἱατρικὴ βλ. παραπάνω, σ. 529.

ἔγραψεν ἱατρικὰ βιβλία θ'

Γιὰ τὸν κατάλογο τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἐρασιστράτου βλ. Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σ. 22, ὅπου καταγράφονται ἑνδεκα τίτλοι.

β') Γιὰ τὴν προσφορὰ ἱατρικῶν ὑπηρεσιῶν στὸν Πτολεμαῖο Β' Φιλάδελο

11. Cael. Aurel., *Tard. pass.* 5, 2, 50 [CML VI/1/2, σσ. 882, 33-884, 10]:

Specialiter autem veterum pertransiendo errores, vanum puto atque prolixum, quod de podagricis scripserunt, et propterea fastidiosum maxime, cum sufficiat communis materiarum memoratio suprascripta, tacitis dominis, qui nunc dicentur: Diocles libris, quos *De passionibus atque causis et curationibus* scripsit, Praxagoras tertio libro *De morbis*, Erasistratus libro, quo *De podagra* scripsit, prohibens tamen purgativa adhiberi, quae *cathartica* vocaverunt, malagma vero Ptolemaeo rege promittens, cuius scrip-

turam non edidit, quamquam quidam sibi visum Erasistrati nominent medicamen, item Herophili sectatores multi atque Asclepiades libris *Ad Erasistratum* scriptis et Heraclides Tarentinus et Themison secundo libro *Tardarum passionum* aliqua ut Methodicus, aliqua ut non Methodicus decurrens ...

Διεξερχόμενος ὁμως ειδικὰ τὶς πλάνες τῶν παλαιῶν (γιατρῶν), νομίζω μάταιο καὶ φλύαρο αὐτὸ πού ἔχουν γράψει γιὰ τοὺς ποδαγρικούς, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν ιδιαίτερα ἐξοργιστικό· ἐπειδὴ ἀρκεῖ ἡ παραπάνω γενικὴ μνεία τοῦ ὕλικου, ἀφοῦ σιωπήσουν οἱ κύριοι, οἱ ὁποῖοι θὰ μνημονευθοῦν τώρα: Ὁ Διοκλῆς στὰ βιβλία πού ἔγραψε *Σχετικὰ μὲ τὰ νοσήματα, τὶς αἰτίες καὶ τὶς θεραπείες τους*, ὁ Πραξαγόρας στὸ τρίτο βιβλίο (τοῦ συγγράμματος) *Σχετικὰ μὲ τὰ νοσήματα*, ὁ Ἐρασίστρατος στὸ βιβλίο πού ἔγραψε *Σχετικὰ μὲ τὴν ποδάγρα*, ὅπου, ἂν καὶ ἀπαγορεύει νὰ χρησιμοποιοῦνται τὰ φάρμακα πού καθαίρουν, πού (οἱ Ἕλληνες;) τὰ ἔχουν ὀνομάσει καθαρτικά¹³⁰, ὑπόσχετα ὁμως στὸν βασιλιά Πτολεμαῖο (ἕνα) μάλαγμα, τὴ σύνθεση¹³¹ τοῦ ὁποίου δὲν δημοσίευσε, ἂν καὶ κάποιοι ἕνα φάρμακο πού εἶδαν τὸ χαρακτηρίζουν ὡς (φάρμακο) τοῦ Ἐρασιστράτου· ὁμοίως πολλοὶ ὀπαδοὶ τοῦ Ἡροφίλου καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης στὰ βιβλία πού ἔγραψε *Κατὰ τοῦ Ἐρασιστράτου*, ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος καὶ ὁ Θεμίσιων στὸ δεύτερο βιβλίο (τοῦ συγγράμματός του) *Σχετικὰ μὲ τὰ χρόνια νοσήματα*, ὅπου αὐτὸς κάποια (ζητήματα) τὰ ἐκθέτει ὡς Μεθοδικὸς καὶ κάποια ὡς μὴ Μεθοδικὸς ...

Βλ. καὶ Ἐρασίστρ., ἀπ. 267 Garofalo· ἐπίσης Μεθοδ. Σχολή, ἀπ. 95 Tecusan. Τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ κεφ.: *De articulorum passione, quam Graeci arthritin vocant, et de pedum dolore, quem podagram appellant.*

Diocles libris, quos *De passionibus atque causis et curationibus scripsit*

Βλ. Διοκλ., ἀπ. 78 Wellm. = 139 van der Eijk.

Πρόκειται γιὰ ἀναφορὰ στὸ σύγγραμμα τοῦ Διοκλῆ, τὸ ὁποῖο ἔφερε τὸν τίτλο *Πάθος αἰτία θεραπεία*: γιὰ τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ αὐτὸ βλ. Διοκλ., ἀπ. 37-82 Wellmann. Ὁ van der Eijk, προφανῶς γιὰ νὰ παρακάμψει τὴ δυσκολία ἐντάξεως στὸ σύγγραμμα αὐτὸ ὅλων τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Διοκλῆ, τὰ ὁποῖα ἔχουν παθολογικὸ καὶ θεραπευτικὸ περιεχόμενο, δὲν κατατάσσει τὰ ἀποσπάσματα κατὰ ἔργο ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενό τους· γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὰ ἀποσπάσματα, ὅπου μνημονεύεται ρητὰ ἢ προέλευσή τους ἀπὸ τὸ *Πάθος αἰτία θεραπεία* ἐντοπίζονται μαζὶ μὲ τὰ λοιπὰ, ὁμοίου περιεχομένου, στὴν ἐνότητα τῶν ἀπ. 49-144 (σσ. 102-241: «Diseases»), ἐνῶ στὴν ἐνότητα τῶν ἀπ. 145-159 (σσ. 242-259: «Specific Therapeutic Measures») καταγράφονται φάρμακα πού ἐπίσης θὰ μπορούσαν νὰ ἐνταχθοῦν στὸ ἴδιο σύγγραμμα. Πρβ. καὶ παραπάνω, σ. 518.

Praxagoras tertio libro *De morbis*

Πραξαγ., ἀπ. 81 Steckerl.

Γιὰ τὸ τουλάχιστον τρίβιβλο σύγγραμμα τοῦ Πραξαγόρα τοῦ Κώου *Περὶ νοῦσων* βλ. [Ἀνών.], [Διάγν. π. ὀξ. καὶ χρόν. νοσημ.] 11 [σ. 82, 4-5 Garofalo] = ἀπ. 78 Steckerl.: *ὁ δὲ Πραξαγόρας ἐν τῇ Περὶ νοῦσων* [sc. πραγματεία]. Ἐπειδὴ ὁ Πραξαγόρας εἶχε συγγράψει ἀρκετὰ ἔργα μὲ παρόμοιο περιεχόμενο (*Πάθη αἰτίαι θεραπείαι, Αἱ διαφοραὶ τῶν ὀξέων, Νοῦσοι ἀλλότριαι, Θεραπείαι*), τὰ παθολογικοῦ περιεχομένου ἀποσπάσματα, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν δηλώνεται τὸ ἔργο ἀπὸ τὰ ὁποῖο εἶναι

130. Βλ. καὶ σχετικὸ σχόλιο.

131. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια τὴν γραφὴν του· βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 107, λ. γραφὴ φαρμάκου.

ερανισμένα, είναι αδύνατον να ένταχθουν σε κάποιο συγκεκριμένο σύγγραμμα. Γι' αυτό στο *Περὶ νούσων* εντάσσονται με βεβαιότητα δύο μόνον αποσπάσματα.

Erasisstratus libro, quo *De podagra* scripsit, prohibens tamen purgativa adhiberi, quae cathartica vocaverunt, malagma vero Ptolemaeo rege promittens, eius scripturam non edidit, quiquam quidam sibi visum Erasistrati nominent medicamen

Από το σύγγραμμα του Έρασιστράτου *Περὶ ποδάγρας* σώζονται τρία μόνον αποσπάσματα (ἀπ. 267, 268 και 269 Garofalo), ἐνῶ σ' αὐτὰ δὲν περιλαμβάνεται τὸ μάλαγμα ποῦ ὁ γιατρός ὑποσχέθηκε στὸν Πτολεμαῖο. Ὡστόσο στὸν Γαληνὸ ἐντοπίζεται σχετικὸ φάρμακο, τὸ ὁποῖο ὁμως δὲν ἀποδίδεται στὸν Έρασίστρατο τὸν Ἰουλιήτη ἀλλὰ σὲ κάποιον ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλου Έρασίστρατο τὸν Σικυώνιο. Ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ φάρμακο ποῦ παραθέτει ὁ Γαληνὸς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐκεῖνο ποῦ κατὰ τὸν Caelius Aurelianus [= Σωρανός] ὁ Έρασίστρατος ὑποσχέθηκε στὸν Πτολεμαῖο καὶ ἐπειδὴ ἡ μαρτυρία γιὰ τὸν «Έρασίστρατο τὸν Σικυώνιο» εἶναι μοναδική, πιστεύεται ὅτι στὸ γαληνικὸ χωρίο ὑπάρχει ἐνδεχομένως κάποιο σφάλμα στὴ χειρόγραφη παράδοση καὶ ὅτι μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὸ μάλαγμα τοῦ Έρασιστράτου τοῦ Ἰουλιήτη. Γενικὰ βέβαια τὸ θέμα τοῦ παραπάνω φαρμάκου εἶναι προβληματικὸ, ἀφοῦ ὁ Caelius Aurelianus [= Σωρανός] δὲν ἀμφισβητεῖ ὅτι ὁ Έρασίστρατος τὸ παρασκεύασε, ἐκφράζεται ὁμως μᾶλλον με βεβαιότητα ὅτι δὲν δημοσίευσε τὴ σύνθεσή του· παρ' ὅλα αὐτὰ σημειώνει ὅτι κάποιοι δηλώνουν ὅτι τὸ εἶδαν (= ἀνέγνωσαν τὸν τρόπο συνθέσεως καὶ σκευασίας του). Βλ. Γαλην., *Π. συνθ. φαρμ. κ. τοπ.* 10, 3 [XIII 356, 5-357, 12 K.], καὶ τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Garofalo στὸ ἀπ. 267 (ὁ Garofalo, *Erasisstrati fragmenta*, σ. 17, ὑπόσημ. 126, θεωρεῖ τὸν Έρασίστρατο τὸν Ἰουλιήτη διαφορετικὸ πρόσωπο ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο Σικυώνιο γιατρό· ὡστόσο σχολιάζοντας τὸ ἀπ. 267 γράφει ὅτι τὸ φάρμακο γιὰ τὴν ποδάγρα ποῦ ὁ Έρασίστρατος ὁ Ἰουλιήτης ὑποσχέθηκε στὸν Πτολεμαῖο εἶναι πιθανὸν τὸ ἴδιο μετὰ τὸ φάρμακο γιὰ τὴν ἴδια νόσο, τὸ ὁποῖο ὁ Γαληνὸς ἀποδίδει στὸν Σικυώνιο Έρασίστρατο). Σημειῶνω τέλος ὅτι ὁ Garofalo, *Erasisstrati fragmenta*, σ. 18, ὁ Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 362, ὑπόσημ. 5 (ἐνδεχομένως καὶ ἄλλοι), πιστεύουν ὅτι τὸ σύγγραμμα τοῦ Έρασιστράτου γιὰ τὴν ποδάγρα ἦταν ἀφιερωμένο στὸν Πτολεμαῖο. Ὁ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 328, σὲ σχέση μετὰ τὸ φάρμακο αὐτὸ κάνει λόγο γιὰ ἀνταλλαγὴ ἐπιστολῶν μεταξὺ Πτολεμαίου (Φιλαδέλφου ἢ Εὐεργέτη) καὶ Έρασιστράτου, ἐνῶ αὐτὸ δὲν προκύπτει ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Caelius Aurelianus. Παραλήπτῃς ὁμως οὔτε τοῦ φαρμάκου οὔτε τῆς ἐπιστολῆς εἶναι δυνατόν νὰ ἦταν ὁ Πτολεμαῖος Γ', ἀφοῦ κατὰ τὸν von Staden ὁ Έρασίστρατος πρέπει νὰ πέθανε περὶ τὸ 260/250 π.Χ., ἐνῶ βασιλεὺς ἀκόμη ὁ Πτολεμαῖος Β'. Ἐπίσης ἡ Gorteman, «Médecins de cour», σ. 319, τοποθετεῖ ἐσφαλμένα τὴ δράση τοῦ Έρασιστράτου στὴν Ἀλεξάνδρεια ἐπὶ τῶν δύο Πτολεμαίων ποῦ προαναφέρθηκαν. Βλ. καὶ Marasco, «Médecins de cour», σ. 443.

prohibens tamen purgativa adhiberi, quae cathartica vocaverunt

Ὡς ὑποκείμενο τοῦ vocaverunt πρέπει νὰ νοηθεῖ τὸ qui, δηλ. ὁ Διοκλῆς, ὁ Πραξαγόρας καὶ ὁ Έρασίστρατος (βλ. καὶ τὴ γερμανικὴ μετάφραση τοῦ χωρίου: «die sie kathartika gennant haben»). Διαφορετικὰ πρέπει νὰ δεχθῶμε ὅτι ἀπὸ τὴ φράση quae cathartica vocaverunt ἔχει ἐκπέσει ἡ λέξις Graeci, δηλ. quae cathartica <Graeci> vocaverunt, ὅπως ἐξ ἄλλου εἶναι καὶ ἡ συνήθης πρακτικὴ τοῦ Caelius Aurelianus: βλ. *Cel. pass.* 1, 1 [CML V/1/1, σ. 24, 3-4]: phrenas enim Graeci mentes vocaverunt: ὁ.π. 1, 9 [CML V/1/1, σ. 56, 7]: quae Graeci phantasmata vocaverunt: ὁ.π. 1, 11 [CML V/1/1, σ. 74, 10-11]: quae de cellario proferuntur, Graeci apothecion vocaverunt, κ.ἄ. πολ- λά. Τὴ δευτέρῃ ἄποψη φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ στὴ μετάφρασή της ἡ Tecusan, *The Methodists*, σ. 267 (: «what the Greeks call 'kathartika'»).

item Herophili sectatores multi

Οἱ ὄπαδοι τοῦ Ἡροφίλου, ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι, συγκροτοῦσαν μιὰ μεγάλη ομάδα διαπρεπῶν ἐπιστημόνων, οἱ ὁποῖοι, ὅπως ἴσχυε καὶ μετὰ τοὺς ὄπαδοὺς ἄλλων διάσημων γιατρῶν, παρέμειναν

(ἢ προσπαθοῦσαν νὰ παραμείνουν) πιστοὶ στὰ ἱατρικὲς διδασκαλίες, ὅπως αὐτὲς πρωτοδιατυπώθηκαν ἀπὸ τὸν δάσκαλό τους. Βλ. καὶ σ. 289.

atque Asclepiades libris *Ad Erasistratum* scriptis

Ὁ Caelius Aurelianus [= Σωρανός] εἶναι ὁ μόνος συγγραφέας ποῦ μαρτυρεῖ, σὲ δύο χωρία τοῦ ἔργου του, γιὰ σύγγραμμα τοῦ Ἀσκληπιάδη κατὰ τοῦ Ἐρασιστράτου (*Πρὸς Ἐρασιστράτον*); βλ. Vallance, «Asclepiades of Bithynia», σ. 709. Ὁ Vallance (δ.π., σ. 700) ἐπισημαίνει ὁμως ὅτι κάποιες ἀπόψεις τοῦ Ἀσκληπιάδη σχετίζονται μὲ ἀντίστοιχες θεωρίες τοῦ Ἐρασιστράτου (ὅπως π.χ. ἡ τριπλοκία τῶν ἀγγείων μὲ τὴ θεωρία τῶν μορίων [δγκων]). Βλ. ἀκόμη σσ. 190 καὶ 299.

et Heraclides Tarentinus

Ἡρακλ., ἀπ. 60 Guardasole.

Δὲν εἶναι σαφὲς σὲ ποιό σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείδη τοῦ Ταραντίνου γίνεται ἀναφορά, μὲ βάση ὁμως τὰ ὅσα σημειώνονται γιὰ τοὺς λοιποὺς γιατροὺς ποῦ μνημονεύονται στὸ ἐξετάζομενο κείμενο τοῦ Caelius Aurelianus [= Σωρανοῦ], πρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ κάποιο φαρμακολογικὸ ἢ θεραπευτικὸ ἔργο· γιὰ τὸν κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ Ἡρακλείδη βλ. Guardasole, *Eraclide*, σσ. 31-32 (φαρμακολογικά) καὶ 33 (θεραπευτικά). Παθολογικὸ ἔργο τοῦ Ἡρακλείδη δὲν μαρτυρεῖται. Βλ. καὶ σ. 175.

et Themison secundo libro *Tardarum passionum*, aliqua ut non Methodicus decurrens ...

Μεθοδ. σχολή, ἀπ. 95 Tecusan.

Πὰ τὸν Θεμίσιωνα τὸν Λαοδικέα βλ. παραπάνω, σ. 409.

Β' Ἀποσπάσματα

Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἐρασιστράτου τὰ ἐξέδωσε μὲ σχόλια ὁ I. Garofalo (βλ. βιβλιογραφία πηγῶν, λ. «Ἐρασιστράτος ὁ Ἰουλιήτης (Κεῖος)»).

15. Εὐρυφῶν ὁ Κνίδιος (5ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Εὐρυφῶν εἶναι ὁ ἀρχαιότερος καὶ διασημότερος ἐκπρόσωπος τῆς Κνιδιακῆς ἱατρικῆς σχολῆς καὶ πρεσβύτερος σύγχρονος τοῦ Ἴπποκράτη. Ἀσχολήθηκε μὲ διαφόρους τομεῖς τῆς ἱατρικῆς, ὅπως ἡ Ἀνατομικὴ καὶ ἡ Νοσολογία. Ἀπὸ τὰ ἔργα του σώθηκαν ἐλάχιστα ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ἔχει συμπεριλάβει ὁ H. Grensemann στὸν πρῶτο τόμο τοῦ ἔργου του γιὰ τὴν Κνιδιακὴ ἱατρικὴ¹³².

Κατὰ τὸν Σωρανοῦ ὁ Εὐρυφῶν συνόδευσε τὸν Ἴπποκράτη στὴ Μακεδονία, γιὰ νὰ θεραπεύσουν τὸν Περδίκκα Β' (περ. 450/440-413 π.Χ.) ἀπὸ τὴ φθίση, ἀπὸ τὴν ὁποία ὑποτίθεται ὅτι ἔπασχε· τελικὰ ὁμως ἀποδείχθηκε ὅτι τὸ πραγματικὸ πάθος τοῦ βασιλιᾶ

132. Πὰ τὸν Εὐρυφῶντα βλ. M. Wellmann, «Euryphon», *RE* VI/1 (1907) 1342-1344· Grensemann, *Knidische Medizin*, τ. 1, σσ. 1-45 ἀποσπάσματα (passim), καὶ σσ. 197-202· Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 237, καὶ V. Nutton, «Euryphon von Knidos», *DNP* 4 (1998) 302. Πὰ τὴν ἔκδοση τῶν ἀποσπασμάτων του βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Εὐρυφῶν ὁ Κνίδιος».

ἦταν ὁ ἀνικανοποίητος ἔρωτάς του πρὸς τὴ Φίλα, τὴν παλλακίδα τοῦ πατέρα του Ἀλεξάνδρου.

Μαρτυρία

Τὸ σχετικὸ κείμενο παρατίθεται παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 18 («Ἱπποκράτης ὁ Κῶος»), ἐπειδὴ σ' αὐτὸ κατὰ βάση γίνεται λόγος γιὰ τὸν Ἱπποκράτη, καὶ μόνο συμπληρωματικὰ καταγράφεται ὅτι τὸν συνόδευε καὶ ὁ Κνίδιος γιατρός Εὐρυφῶν.

16. Ζώπυρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς (2ος/1ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ζώπυρος γεννήθηκε ἴσως λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 100 π.Χ. στὴν Ἀλεξάνδρεια, ὅπου καὶ *ιάτρευσε*. Συνεπῶς ἡ ἀκμὴ τῆς δράσεώς του πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 1ου αἰ. π.Χ.¹³³. Ἀσχολήθηκε ἰδιαίτερα μὲ τὴ Χειρουργικὴ καὶ ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Κιτιέα· ἓνας δεύτερος τομέας πρὸς τὸν ὁποῖο ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον του ἦταν ἡ Φαρμακολογία. Ἀνήκε στὴν Ἐμπειρικὴ ἰατρικὴ σχολή. Ἀπὸ τὰ ἔργα του σώζονται λίγα μόνον ἀποσπάσματα, ἐνῶ δὲν εἶναι γνωστὸς κανένας τίτλος τους. Ὑπῆρξε εὐρέτης τῆς περίφημης *Ζωπυρείου ἀντιδότου*.

Χρημάτισε γιατρός τοῦ Πτολεμαίου IB' Αὐλητῆ (80-†51 π.Χ.), γιὰ τὸν ὁποῖο, κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ Κέλσου παρασκεύασε ἓνα ἀντίδοτο, τὸ ὁποῖο ὀνόμασε *ἀμβροσία*¹³⁴.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πτολεμαῖο IB' ὁ Ζώπυρος εἶχε σχέσεις καὶ μὲ τὸν βασιλιὰ τοῦ Πόντου Μιθριδάτη ΣΤ' πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηύθυνε ἐπιστολή, ἐκφράζοντας τὶς ἀντιρρήσεις του γιὰ τὴ σύνθεση τῆς λεγόμενης *Μιθριδατείου ἀντιδότου*¹³⁵.

133. Γιὰ τὸν Ζώπυρο βλ. Wellmann, «Medicin», σσ. 417 καὶ 427· στὸν ἴδιο, «Geschichte, I», σσ. 556-557· Fuchs, «Heilkunde», σσ. 312-313· Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 124· A. H.(irsch), «Zopyros», *BLhÄ* 5 (1934) 1049· Deichgräber, *Empirikerschule*, σσ. 261-262· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σσ. 362 καὶ 371, καὶ τ. 2, σσ. 535-536, σημ. 217-221· Michler, *Alex. Chirurgen*, σσ. 70-71 καὶ 113· Kollesch, «Zopyros», στ. 771-772· Marasco, «Médécins de cour», σ. 453, ὑποσημ. 90· V. Nutton, «Zopyros» (15), *DNP* 12/2 (2002) 836, καὶ G. Marasco, «Zopyros v. Alexandria», στό: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 938-939· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 188, 189, 225, 228, 237 καὶ 241-242. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 260-263. Γιὰ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ζωπύρου βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, στὸ λ.

134. Βλ. ἐπίσης Wellmann, «Die späteren Aerzte», σ. 427· Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 124· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 536, σημ. 221, καὶ Kollesch, «Zopyros», στ. 772. Πρβ. καὶ παραπάνω, στὸ δευτερο κεφ., τὴν *ἀμβροσίαν* τοῦ Φιλίππου τοῦ Μακεδόνα (λ. ἀρ. 7).

135. Βλ. Γαλην., *Π. ἀντιδ.* 2, 8 [XIV 150, 3-6 K.]: *Ἀντίδοτος Ζωπύρειος ποιεῖ πρὸς τὰ θανάσιμα τῶν φαρμάκων, καὶ παντὸς ἐρπετοῦ πληγὴν. ἐπὶ ταύτης τοιοῦτόν τι φέρεται, ὅτι Ζώπυρος δι' ἐπιστολῆς προτρέπει τὸν Μιθριδάτην εἰς ἐπίκρισιν τῆς ἀντιδότου*. Βλ. ἐπίσης Wellmann, «Die späteren Aerzte», σ. 427· Schelenz, *Gesch. der Pharmazie*, σ. 124· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 362, καὶ τ. 2, σ. 536, σημ. 220· Kollesch, «Zopyros», στ. 772, καὶ Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σ. 107.

Μαρτυρία - Απόσπασμα

Cels., *De medic.* 5, 23, 2 [CML I, σ. 210, 11-17]:

Alterum, quod Zorygus regi Ptolemaeo dicitur composuisse atque ambrosian nominasse, ex his constat: costi, turis masculi, singulorum P. * = = ; piperis albi P. * = --; floris iunci rotundi P. * II; cinnamomi P. * III; cassiae nigrae P. * IIII; croci Cilici P. * IIII = --; murrae, quam stacten nomina<n>t P. * V; nardi Indici P. * V = --. Quae singula contrita melle cocto excipiuntur; deinde ubi utendum est, id quod Aegyptiae fabae magnitudinem impleat, in potione vini diluitur¹³⁶.

Ἄλλο τὸ ὁποῖο λέγεται ὅτι ὁ Ζώπυρος συνέθεσε γιὰ τὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο καὶ τὸ ὄνόμασε ἀμβροσία, συνίσταται ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα: κόστο καὶ ἀρσενικὸ λιβάνι, ἀπὸ τὸ κάθε ἓνα 1/3 τοῦ δηναρίου, ἄσπρο πιπέρι 1/4 τοῦ δηναρίου, ἄνθη στρογγυλοῦ σχοίνου δύο δηνάρια, τρία δηνάρια κιννάμωμο, τέσσερα δηνάρια μαύρη κασσία, 4 1/4 δηνάρια κρόκο Κιλικίας, πέντε δηνάρια σμύρνα τὴν ὁποία ὀνομάζουν στακτὴ, 5 1/4 δηνάρια ἰνδικὴ νάρδο. Αὐτὰ, ἀφοῦ τριφθοῦν τὸ καθένα χωριστὰ, ρίχνονται (ὄλα μαζί) σὲ βρασμένο μέλι. Ἐπειτα, ὅταν πρέπει νὰ χρησιμοποιηθεῖ (τὸ φάρμακο), διαλύεται ἀπὸ αὐτὸ ποσότητα ἑνὸς αἰγυπτιακοῦ κύαμου σὲ ἓνα κύπελλο κρασιοῦ.

atque ambrosian nominasse

Γιὰ τὸν σχολιασμὸ τῆς ὀνομασίας τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ βλ. παραπάνω, στὸ δεῦτερο κεφ., λ. ἀρ. 7 («Φίλιππος ὁ Μακεδών»).

costi

Γιὰ τὸν κόστον βλ. παραπάνω, σ. 428. Γιὰ τὸ φυτὸ αὐτὸ ὡς συστατικὸ ἀντιδότων βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 16 [I 22, 14 Wellm.]: *μείγνυται δὲ μαλάγμασι καὶ ἀντιδότοις.*

turis masculi

Γιὰ τὸν λιβάνον βλ. παραπάνω, σσ. 416 καὶ 449 (λιβάνου ἄρρενος).

piperis albi

Γενικὰ γιὰ τὸ πιπέρι (μέλαν, λευκόν) βλ. παραπάνω, σ. 411. Εἰδικὰ γιὰ τὸ λευκὸ βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 2, 159 [I 224, 17-19 Wellm.]: *... τὸ λευκὸν πέπερι, εὐθετοῦν¹³⁷ μάλιστα εἰς τὰ ὀφθαλμικά καὶ ἀντιδότους καὶ θηριακὰς δυνάμεις.*

floris iunci rotundi

Γιὰ τὸν σχ(ο)ῖνον βλ. παραπάνω, σ. 381. Βλ. καὶ Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 17 [I 23, 9 Wellm.]: *μείγνυται δὲ καὶ εἰς ἀντιδότους.*

cinnamomi

Γιὰ τὸ κιν(ν)άμμωμον βλ. παραπάνω, σ. 321. Γιὰ τὴν εἰδικὴ χρῆση τοῦ ὡς ἀντιδότου βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 14 [I 20, 8-9 Wellm.]: *καὶ ἰοβόλοις θηρίοις καὶ θανασίμοις ἀρμόζει [sc. πᾶν κινάμμωμον].*

cassiae nigrae

Γιὰ τὴν κασ(σ)ίαν βλ. παραπάνω, σ. 235. Εἰδικὰ ἡ μέλαινα θεωροῦνταν (Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἰατρ.* 1, 13 [I 17, 14-16 Wellm.]) *μάλιστα πρὸς τὴν ἰατρικὴν τέχνην εὐθετος.*

136. Γιὰ τὰ σύμβολα τῶν σταθμῶν ποὺ ὑπάρχουν στὸ ἀπ. αὐτὸ βλ. Spencer, *Celsus*, τ. 2, σσ. lxx-lxxii.

137. Προφανῶς ἐξ αἰτίας ὀρθογραφικοῦ λάθους ἀντὶ *εὐθετοῦν* στὴν ἔκδοση ὑπάρχει *εὐθεθοῦν*.

στος άνδρας, δέν έμεινε όμως στην πατρίδα του όπως ο Πόλυβος· γιατί έζησε στην Αύλη του Άρχελάου, βασιλιά τής Μακεδονίας.

καθάπερ Πόλυβος

Γαμβρός του Ίπποκράτη· ή άκμή του τοποθετείται στο πρώτο μισό του 4ου αι. π.Χ. Ήδη από την Αρχαιότητα θεωρούνταν ως συγγραφέας κάποιων ίπποκρατικών συγγραμμάτων, όπως του *Περί φύσιος ανθρώπου*, *Περί φύσιος παιδίου*, *Περί όκταμήνων*, *Περί νόσων*· βλ. J. Jouanna, «Le médecin Polybe, est-il l'auteur de plusieurs ouvrages de la collection hippocratique?», *REG* 82 (1969) 552-562, και H. Grensemann, *Der Arzt Polybos als Verfasser hippokratischer Schriften* [AAWG, Philol.-histor. Kl. 1968], Göttingen 1968, σσ. 1-18. Γενικά για τον Πόλυβο βλ. H. Grensemann, «Polybos», *RE Suppl.* XIV (1974) 428-435· V. Nutton, «Polybos (auch Polybius)», (6), *DNP* 10 (2001) 49, και K.-H. Leven, «Polybos», στο: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 723-724.

2. [Θεσσαλός], *Πρεσβ.* [IX 418, 18-21 L. = σ. 118, 14-17 Smith]:

Έμε δέ [sc. τον Θεσσαλόν] επί Μακεδονίης έξαπέστειλε [sc. ο πατήρ = ο Ίπποκράτης], βασιλεῦσι γάρ Ήρακλειδέων, οί εκεί κατέχουσι, πατρική ξενίη ύπήρχεν ήμίν. κάγώ μέν ηην ίνα με ο πατήρ εκέλευσεν, από Θεσσαλίας, άρήξων τοίσιν εκεί.

Έμένα όμως [sc. τον Θεσσαλό] με έστειλε [sc. ο πατέρας μου] στη Μακεδονία, γιατί με τους Ήρακλειδεΐς βασιλείς, οί όποιοι κατέχουν εκεί την έξουσία, είμαστε πατροπαράδοτα φίλοι εκ φιλοξενίας· και έγώ λοιπόν πήγα εκεί από τη Θεσσαλία, επειδή με προέτρεψε ο πατέρας μου, για να βοηθήσω τους κατοίκους της.

πατρική ξενίη ύπήρχεν ήμίν

Υπονοεί τις σχέσεις του πατέρα του με τον Περδίκκα. Βλ. και παρακάτω, στο λ. άρ. 18 («Ίπποκράτης ο Κώος»).

18. Ίπποκράτης ο Κώος (460-370 π.Χ.)

Κατά τον Σωρανό ο Ίπποκράτης έξ αίτίας τής μεγάλης φήμης του κλήθηκε από τον Περδίκκα Β' (περ. 450/440-413 π.Χ.) στη Μακεδονία για να τον θεραπεύσει από τη φθίση από την όποία έπασχε¹³⁹. Ο Κώος γιατρός όμως, ό όποιος συνοδεύοταν από τον Κνίδιο γιατρό Εύρυφώντα¹⁴⁰, διέγνωσε ότι δέν έπρόκειτο για σωματικό πάθος αλλά για

139. Για τον Ίπποκράτη ή βιβλιογραφία είναι τεράστια· για μιá καταγραφή της από τό 1473 μέχρι τό 1982 βλ. G. Maloney - R. Savoie, *Cinq cents ans de bibliographie hippocratique 1473-1982*, Québec 1982. Για γενική πληροφόρηση βλ. H. Gossen, «Hippokrates» (16), *RE* VIII/2 (1913) 1801-1852· P. Potter - B. Gundert, «H.(ippokrates) aus Kos» (6), *DNP* 5 (1998) 590-599, και R. Wittern, «Hippokrates», στο: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 414-416, και στην ίδια, «Hippokratische Schriften/Corpus Hippocraticum», στο: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, σσ. 418-420, και Sherwin-White, *Ancient Cos*, σ. 278.

140. Βλ. Για τον Εύρυφώντα βλ. παραπάνω, στο λ. άρ. 15 («Εύρυφών ο Κνίδιος»).

τὸν ἀνικανοποίητο ἔρωτα τοῦ Περδίκκα πρὸς τὴ Φίλα, παλλακίδα τοῦ ἤδη πεθαμένου πατέρα του.

I. Μαρτυρίες

1. Σωρ., *Ἴπποκρ. βίος* 5 [CMG IV, σ. 176, 4-11]:

Τὴν δὲ σύμπασαν Ἑλλάδα θεραπεύων [sc. ὁ Ἴπποκράτης] ἐθανυμάσθη, ὥστε καὶ ὑπὸ Περδίκκα τοῦ Μακεδόνων βασιλέως φθισικοῦ νομισθέντος παρακληθέντα δημοσίᾳ πρὸς αὐτὸν ἐλθεῖν μετ' Εὐρυφῶντος, ὃς καθ' ἡλικίαν πρεσβύτερος ἦν αὐτοῦ, καὶ σημειώσασθαι ψυχῆς εἶναι τὸ πάθος. ἤρα γὰρ μετὰ τὸν τοῦ πατρὸς Ἀλεξάνδρου θάνατον Φίλας τῆς παλλακίδος αὐτοῦ, πρὸς ἣν δηλώσαντα τὸ γεγονός, ἐπειδὴ παρεφύλαξεν ταύτης βλεπομένης παντελῶς ἐκείνον τρέπεσθαι, λῦσαι μὲν τὴν νόσον, ἀνακτήσασθαι δὲ τὸν βασιλέα.

Θεραπεύοντας [sc. ὁ Ἴπποκράτης] ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα κέρδισε τόσο μεγάλο θαυμασμό, ὥστε νὰ προσκληθεῖ ἐπίσημως καὶ ἀπὸ τὸν βασιλιά τῶν Μακεδόνων Περδίκκα, πὺ θεωρήθηκε φθισικός, νὰ ἔλθει στὴν Αὐλὴ του μαζί μὲ τὸν Εὐρυφῶντα, ὁ ὁποῖος ἦταν μεγαλύτερος ἀπὸ αὐτὸν στὴν ἡλικία, καὶ νὰ διαπιστώσει ὅτι ἡ ἀρρώστιά του ἦταν ψυχική· γιατί μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του Ἀλεξάνδρου ἦταν ἐρωτευμένος μὲ τὴν παλλακίδα του Φίλα, πρὸς τὴν ὁποία, ἀφοῦ ἀποκάλυψε [sc. ὁ Ἴπποκράτης] τὸ γεγονός, ἐπειδὴ παρατήρησε ὅτι ἐκεῖνος [sc. ὁ Περδίκκας] ὅταν τὴν ἐβλεπε ἄλλαζε ἐντελῶς συμπεριφορά, (ἐπέτυχε) ἀφ' ἑνὸς νὰ θεραπεύσει τὴν ἀσθένεια, ἀφ' ἑτέρου νὰ συνέλθει ὁ βασιλιάς.

Κνιδ. σχολή (Εὐρυφῶν), ἀπ. 3 Grensemann.

ὥστε καὶ ὑπὸ Περδίκκα ...

Γιὰ τὸ ὅτι ὁ Ἴπποκράτης ἄσκησε τὴν ἰατρικὴ στὴν Αὐλὴ τοῦ Περδίκκα βλ. καὶ Herzog, «Thessalos von Kos», σ. 56· Greenwalt, «Medical Arts», σ. 217· Marasco, «I medici di corte», σ. 188· Massar, *Soigner et servir*, σ. 179, κ.ἄ.

ὑπὸ Περδίκκα τοῦ Μακεδόνων βασιλέως φθισικοῦ νομισθέντος παρακληθέντα δημοσίᾳ πρὸς αὐτὸν ἐλθεῖν

Σωματικὴ φθορὰ σημειώνεται καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ἀντιόχου· βλ. π.χ. παραπάνω, Ἑρασίστρ., μαρτ. 1: *ad ultiman tabem corpus redederunt*, καὶ τὸ σχετικὸ σχόλιο στὴν ἴδια μαρτ.

καὶ σημειώσασθαι ψυχῆς εἶναι τὸ πάθος. ἤρα γὰρ μετὰ τὸν τοῦ πατρὸς Ἀλεξάνδρου θάνατον Φίλας τῆς παλλακίδος αὐτοῦ.

Πρβ. καὶ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀντιόχου καὶ τῆς Στρατονίκης, παραπάνω, στὸ λ. ἀρ. 14 («Ἑρασίστρατος ὁ Ἰουλιήτης (Κεῖος)»). Γιὰ τὴ διάγνωση τῆς νόσου τοῦ Περδίκκα βλ. καὶ Reinach, «Medicus», σ. 1689. Πρβ. καὶ Wellmann, «Geschichte, III», σ. 380.

Στὸ περιστατικὸ τῆς νόσου τοῦ Περδίκκα ἀναφέρονται ὑπαινικτικὰ ὁ Λουκιανὸς καὶ ὁ γιὰ τὸν Μακελλίνος· βλ.:

α') Λουκιαν., *Πῶς δεῖ ἴστ. συγγρ.* 35 = Κνιδιακὴ σχολή, ἀπ. 8a/16 Grensemann (γιὰ τὸ σχετικὸ κείμενο, τὴ μετάφρασή του καὶ σχόλια βλ. παραπάνω, στὸ λ. ἀρ. 14 («Ἑρασίστρατος ὁ Ἰουλιήτης»), σ. 535.

β') Μακελλ., *Π. σφυγμ.* 29-32 [σ. 456 Schöne]: *Οἶον ἂν εἶ[δ]η θέαμα βασιλεὺς ἰατροῦ δεό-*

μενος ὀρέγων τὴν δεξιάν· καὶ ἂν τε καταλάβῃ τὸ κίνημα τῆς ἀρτηρίας ὁ ἰατρός, εὖρεν ὃ ἐζήτει, ἂν θ' ὑποπέσῃ μηδὲν, σημειοῦται καὶ τότε καὶ οἶδεν ἐκ τῆς ἀσφυγξίας τὸ νόσημα.

(: «Τί θέαμα θὰ ἦταν βασιλιάς πού χρειάζεται γιατρό τεντώνοντας τὸ δεξὶ χέρι του· καὶ ἂν ὁ γιατρός κατανοήσῃ τὴν κίνηση τῆς ἀρτηρίας, θὰ βρεῖ αὐτὸ πού ψάχνει, ἂν ὁμως δὲν ὑποπέσει τίποτε στὴν ἀντίληψή του, καὶ τότε ἔχει κάποιο σύμπτωμα, καὶ ἀπὸ τὴν ἔλλειψη σφυγμῶν γνωρίζει τὸ νόσημα»).

Ὁ Schöne, στὰ σχόλια πού συνοδεύουν τὴν ἔκδοσή του (στὸ κάτω μέρος τῆς σελίδας), θεωρεῖ πιθανότερο ὁ Μαρκελλίνος νὰ ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν περίπτωση τοῦ Περδίκκα, ἢ ὁποία διαγνώσθηκε ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη, παρὰ τὴν παρόμοια περίπτωση τοῦ Ἀντιόχου καὶ τῆς Στρατονίκης. Στὸ παραπάνω χωρίο πρέπει ἐπίσης νὰ ἔχει γίνει κάποιος συμφυρμὸς τῶν δύο διηγήσεων, ἀφοῦ ὡς ἀσθενὴς φέρεται βασιλιάς, προφανῶς ὁ Περδίκκας, καὶ ὄχι ὁ πρίγκηπας Ἀντιόχος· ἀκόμη πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι, ἐνῶ στὴν περίπτωση τοῦ Περδίκκα δὲν καταγράφεται στίς πηγὲς ὁ τρόπος διαγνώσεως τῆς νόσου του, στὸ ἐξεταζόμενο χωρίο τοῦ Μαρκελλίνου γίνεται λόγος γιὰ τὴ διάγνωση ἀπὸ τὴν κίνηση τῆς ἀρτηρίας (τῶν σφυγμῶν), δηλ. γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον στὴν περίπτωση τοῦ Ἀντιόχου ὁ Ἐρασίστρατος κατανόησε ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ τίποτε ἄλλο παρὰ γιὰ ἔρωτικό πάθος. Ἐπισημαίνω τέλος ὅτι ὁ ὅρος *ἀσφυγξία* ἐντοπίζεται στὰ ἐκδεδομένα ἱατρικὰ κείμενα δύο μόνο φορές, καὶ τίς δύο στὸν Μαρκελλίνο, μία φορά στὸ χωρίο πού ἐξετάζεται ἐδῶ καὶ τὴν ἄλλη στὸ ἴδιο ἔργο, στ. 401 [σ. 468 Schöne]: *φαντασίαν ἀποτελῶν παντελοῦς ἀσφυγξίας*.

2. Γαλην., *Ὅτι ἄριστ. ἰατρ. καὶ φιλοσ.* 3 [I 58, 4-10 K. = Gal. scr. min. II 5, 6-12 = σσ. 288, 18-289, 2 B.-M.]:

Καὶ μὴν εἴ τις γε ἐστὶ τοιοῦτος, ὑπερόψεται μὲν Ἀρταξέρξου τε καὶ Περδίκκου καὶ τοῦ μὲν οὐδ' ἂν εἰς ὄψιν ἀφίκοιτό ποτε, τὸν δ' ἰάσεται μὲν νοσοῦντα νόσημα τῆς Ἱπποκράτους τέχνης δεόμενον, οὐ μὴν ἀξιώσει γε διὰ παντὸς συνεῖναι, θεραπεύσει δὲ τοὺς ἐν Κρανῶνι καὶ Θάσῳ καὶ ταῖς ἄλλαις πολίχναις πένητας.

Ἀλλὰ ὁμως ἂν βέβαια ὑπάρξῃ κάποιος παρόμοιος [sc. μὲ τὸν Ἱπποκράτη], θὰ περιφρονήσῃ καὶ τὸν Ἀρταξέρξη καὶ τὸν Περδίκκα, καὶ στὸν ἕνα οὔτε θὰ παρουσιαζόταν ποτέ, ἐνῶ τὸν ἄλλο, ἂν ἦταν ἄρρωστος ἀπὸ κάποιο νόσημα πού εἶχε ἀνάγκη τὴν τέχνη τοῦ Ἱπποκράτη, θὰ τὸν θεράπευε, δὲν θὰ εἶχε ὁμως τὴν ἀπαίτηση νὰ μείνει γιὰ πάντα κοντά του, καὶ θὰ θεραπεύσει τοὺς πένητες πού κατοικοῦν στὴν Κρανῶνα καὶ τὴ Θάσο καὶ σὲ ἄλλες μικρὲς πόλεις.

εἴ τις γ' ἐστὶ τοιοῦτος

Δηλ. μὲ τὸν Ἱπποκράτη. Στὴ μαρτ. αὐτὴ ἢ σχετικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἱπποκράτη μνημονεύεται ὄχι ἄμεσα ἀλλὰ ὡς ἡ ἐνδεικνυόμενη συμπεριφορὰ γιατροῦ πού θὰ ἦταν ὁμοιος μὲ αὐτόν (δηλ. ἄριστος).

ὑπερόψεται μὲν Ἀρταξέρξου τε καὶ Περδίκκου καὶ τοῦ μὲν οὐδ' ἂν εἰς ὄψιν ἀφίκοιτό ποτε

Νύξη στὴν ἄρνηση τοῦ Ἱπποκράτη νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν πρόσκληση τοῦ Πέρση βασιλιᾶ Ἀρταξέρξη γιὰ νὰ μεταβεῖ στὴ χώρα του καὶ νὰ ἐξαλείψῃ τὸν λοιμὸ πού εἶχε προσβάλει τὸ στράτευμά του. Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ εἶναι ἀποτυπωμένο τίς ψευδοϊπποκρατικὲς ἐπιστολὲς 1-9, ἀπὸ τίς ὁποῖες παραθέτω ἐδῶ μόνο τὴν 5 [IX 316, 17-318, 3 L. = σ. 52, 1-5 Smith]: *Ἱπποκράτης ἱητρὸς Ὑστανῆ Ἑλλησπόντου ὑπάρχω χαίρειν. Πέμπε ἐς βασιλέα ὡς τάχος ὅτι καὶ προσφορῇ καὶ ἐσθῆτι καὶ οἰκῆσει καὶ πάσῃ τῇ ἐς βίον ἀρκεούσῃ οὐσίῃ χρέομαι καὶ Περσέων ὄλβῳ οὐ θέλω ἐπαύρασθαι οὐδὲ παύειν βαρβάρους ἀνθρώπους νούσων, ἐχθροὺς ἐόντας Ἑλλήνων.* Βλ. καὶ ἐπιστ. 5a. Πρβ. καὶ

K. Brodersen, «Hippokrates und Artaxerxes. Zu P.Oxy. 1184v, P.Berol. inv. 7094v und 21137v + 69434v», *ZPE* 102 (1994) 100-110.

θεραπεύσει δὲ τοὺς ἐν Κρανῶνι καὶ Θάσῳ καὶ ταῖς ἄλλαις πολίχναις πένητας

Βλ. τὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο *Ἐπιδημίας*, ὅπου μνημονεύονται διάφορες πόλεις τῆς Θεσσαλίας, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, ὅπου ὑποτίθεται ὅτι ἄσκησε τὴν τέχνην τοῦ Ὁ Ἱπποκράτης (στὴν πραγματικότητα ὅμως μᾶλλον μιὰ ομάδα Κῶων γιατρῶν).

οὐ μὴν ἀξιώσει διὰ παντὸς συνεῖναι

Βλ. στὴν ἐπόμ. μαρτ. τὸ σχετικὸ σχόλιο.

3. Σοῦδα 1 564 Adler:

Ἱπποκράτης, Κῶος, ἰατρός, Ἡρακλείδου υἱός ... διέτριψε δὲ ἐν Μακεδονίᾳ, φίλος ὢν σφόδρα τῷ βασιλεῖ Περδίκκᾳ.

Ἱπποκράτης ἀπὸ τὴν Κῶ, γιατρός, γιὸς τοῦ Ἡρακλείδου ... ἔζησε στὴ Μακεδονία, ἐπειδὴ ἦταν πολὺ στενὸς φίλος τοῦ βασιλιᾶ Περδίκκα.

διέτριψε δὲ ἐν Μακεδονίᾳ, φίλος ὢν σφόδρα τῷ βασιλεῖ Περδίκκᾳ

Ἡ πληροφορία αὐτὴ, ὅτι δηλ. ὁ Ἱπποκράτης διέμεινε στὴ Μακεδονία καὶ ὅτι εἶχε ιδιαίτερα φιλικὲς σχέσεις μὲ τὸν Περδίκκα, διαφέρει ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Σωρανοῦ, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἱπποκράτης προσκλήθηκε περιστασιακὰ ἀπὸ τὸν Μακεδόνα βασιλιά, καὶ κυρίως ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὸν Γαληνὸ, ὁ ὁποῖος, στὴν προσπάθειά του νὰ δείξει ὅτι ὁ Ἱπποκράτης δὲν εἶχε σχέσεις μὲ τυραννικοὺς ἡγεμόνες, φαίνεται νὰ ἀρνεῖται τὴν παραμονή του στὴ Μακεδονία (ἔμεινε μόνο τόσον καιρὸ ὅσος ἦταν ἀπαραίτητος γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ Περδίκκα). Βλ. καὶ λ. ἀρ. 17 («Θεσσαλὸς ὁ Κῶος»), μαρτ. 2.

4. Στέφ., *Σχόλ. εἰς Ἱπποκρ. Προγν.* [I 76, 27-28 Dietz = CMG IX/1/2, σ. 62, 5-6]:

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἱπποκράτης διέγνω τοιοῦτον πάθος ἔρωτος Περδίκκου ...

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἱπποκράτης διέγνωσε παρόμοιο ἐρωτικὸ πάθος τοῦ Περδίκκα.

πάθος

Γὰ τὸ πάθος ὡς ἰατρικὸ ὄρο βλ. παραπάνω, σ. 529.

II. Συγγράμματα (ψευδεπίγραφα)

α') Ἐπιστολὲς πρὸς τὸν Μ. Ἀλέξανδρο

Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτη εἶναι γνωστὲς δύο ἐπιστολές, παραδεδωμένες μόνο Λατινικὰ τῆς ὁποίας ὑποτίθεται ὅτι ὁ Κῶος γιατρός ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο:

1) Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὲς πραγματεύεται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐποχὴ πού πρέπει νὰ συλλέγονται τὰ διάφορα βότανα· βλ.¹⁴¹:

κῶδ. Montpellier lat. 277 (15ος αἰ.), φφ. 117-118:

141. Βλ. Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 25. Ἐνα τμήμα τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς, ἀπὸ τὸν ἴδιο κῶδικα (φ. 117ν), ἐξέδωσε ἡ Drabkin, «Mediaeval Medical Manuscripts», σ. 433 (ὅπου ὡς τίτλος τῆς ἐπιστολῆς καταγράφεται: *Epistola Yprocratis ad Alexandrum de tempore herbarum*). Πρβ. καὶ τὸ παραδεδο-

Epistola Yprocratis ad Alexandrum de tempore colligendi herbas.

Inc. Memento cavere ad herbas colligendas.

2) Ἡ δεύτερη ἐπιστολή θέμα της ἔχει τὴ δίαιτα ποῦ συμβάλλει στὴ διατήρηση τῆς ὑγείας (τὴν *ὕγιεινὴν δίαιταν*) καὶ παραδίδεται σὲ διάφορες παραλλαγές. Τὸ περιεχόμενό της ταυτίζεται σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ ἐκεῖνο τῆς ἐπίσης ψευδεπίγραφης ἐπιστολῆς τοῦ Ἀριστοτέλη πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο (*Epistola Aristotelis ad Alexandrum De conservatione sanitatis*)¹⁴². βλ. ἐνδεικτικὰ (παραλλαγή 1b)¹⁴³:

κώδ. Lond. (Mus. Brit.) Sloan. 3866, 15ος αἰ., φφ. 53r-55r:

Epistola de dieta ad Alexandrum Magnum (a rec. manu)

Hanc epistolam misit Iprocras ad Alexandrum Imperatorem.

Inc. Alexander cum corpus humanum sit corruptibile eique accidat corruptio ex oppositionem elementorum

Des. Oportet igitur observare tempora anni etatis dierum et noctium.

β') Ἐπιστολή πρὸς τὸν βασιλιὰ Ἀντίοχο

Σὲ κάποιον βασιλιὰ Ἀντίοχο¹⁴⁴, χωρὶς ἄλλον ἀκριβέστερο διευκρινιστικὸ χαρακτηρισμό, ἀπευθύνεται καὶ μιὰ ψευδοϊπποκρατικὴ ἐπιστολή· ἔχει διαπιστωθεῖ ὅμως ὅτι πρόκειται γιὰ λατινικὴ μετάφραση (μὲ ἀρκετὲς παραλλαγές) τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Διοκλῆ τοῦ Καρύστιου πρὸς τὸν Ἀντίγονο. Ὁ τίτλος τῆς ἐπιστολῆς παραδίδεται ὁμοίως μὲ διάφορες παραλλαγές¹⁴⁵. βλ. ἐνδεικτικὰ (παραλλαγή 2d)¹⁴⁶:

κώδ. Laon. (Biblioth. Munic.) lat. 420 (9ος αἰ.), 1r-4r:

Antiocho regi Yprocrates.

Inc. Eam te in hoc regnandi munere ...

Des. Ulla indigebis visitatione aut curatione medicorum. Finit epistula Coi Hypocratis medici.

γ') Ἔργα πρὸς τὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο

Στὴν ψευδεπίγραφη παράδοση τῶν ἱπποκρατικῶν συγγραμμάτων ἐντοπίζονται ἑπτὰ

μένο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔργο *Περὶ τῆς τῶν ἑπτὰ βοτανῶν δυνάμεως* (βλ. παραπάνω, στὸ δεύτερο κεφ., λ. ἀρ. 1: «Ἀλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδών»).

142. Βλ. παραπάνω, σ. 199. Σχετικὰ μὲ τίς παραλλαγές ποῦ συνδέουν αὐτὴ τὴ διαιτητικὸ περιεχομένου ἐπιστολή μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἱπποκράτη ὡς συντάκτη καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὡς παραλήπτη της βλ. Kibre, *Hippocrates Latinus*, σσ. 144-145.

143. Βλ. Kibre, *Hippocrates Latinus*, σ. 144 (ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ συγκεκριμένη παραλλαγή τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς).

144. Σὲ κάποιες παραλλαγές παραδίδεται τὸ ὄνομα Ἀντίγονος· βλ. παραλλαγές 2e καὶ g.

145. Γιὰ τίς παραλλαγές αὐτὲς βλ. Kibre, *Hippocrates Latinus*, σσ. 145-150.

146. Βλ. Kibre, *Hippocrates Latinus*, σ. 146. Βλ. ἀκόμη Pansier, «Catalogue des manuscrits médicaux», σ. 23· Puhlmann, «Die lat. mediz. Literatur», σ. 405 (καὶ βιβλιογραφία τῶν ἐκδόσεων), καὶ C. Opsomer - R. Halleux, «La lettre d'Hippocrate à Mécène et la lettre à Antiochus», στὸ: I. Mazzini - F. Fusco (ἐκδ.), *I testi di medicina latini antichi. Problemi filologici e storici. Atti del I Convegno Internazionale, Macerata - S. Severino M., 26-28 aprile 1984* [PFLF/UM 28], Roma 1985, σσ. 339-364 (κυρίως 345 κ.έ.). Βλ. ἐπίσης Sudhoff, «Texte», σ. 278 (μυσαιωνικὴ γερμ. μετάφρ.). Σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστολή αὐτὴ βλ. καὶ στὸ λ. ἀρ. 10 («Διοκλῆς ὁ Καρύστιος»).

ἔργα, τρία παραδεδομένα Ἑλληνικά καὶ τέσσερα Λατινικά, τὰ ὁποῖα ἀπευθύνονται στὸν (βασιλιά) Πτολεμαῖο¹⁴⁷. πρόκειται γιὰ τὰ ἀκόλουθα:

Ἑλληνικά

1) Ἐνα ἔργο ποῦ ἐσφαλμένα ἀποδίδεται στὸν Ἱπποκράτη καὶ ἀναφέρεται στὴ «δύναμιν» τῶν τροφῶν, μὲ τίτλο:

*Ἱπποκράτους Περὶ διαφορᾶς τροφῶν πρὸς Πτολεμαῖον*¹⁴⁸.

2) Μία ἀναμφίβολα ψευδεπίγραφη ἐπιστολὴ τοῦ Ἱπποκράτη μὲ τίτλο:

*Ἱπποκράτους ἐπιστολὴ πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*¹⁴⁹.

3) Μία δευτέρη, ὁμοίως ψευδεπίγραφη, ἐπιστολὴ τοῦ Ἱπποκράτη μὲ τίτλο:

*Ἐπιστολὴ Ἱπποκράτους πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα πῶς δεῖ τὸν ὅλον χρόνον πράσσειντα ὑγιῆ διατηρεῖσθαι*¹⁵⁰

Inc. *Ἱπποκράτης Κῶος Πτολεμαίῳ βασιλεῖ χαίρειν.*

Λατινικά

Τέσσερις ἐπιστολὲς παραδεδομένες Λατινικά, στίς ὁποῖες μόνο φαινομενικά γίνονται πραγμάτευση ἰσάριθμων ἱατρικῶν θεμάτων¹⁵¹:

4) [*Hippocrates*]¹⁵², (*Ad Ptolemeum*) *de arte prolixa* [= Ἱπποκράτης Πτολεμαίῳ περὶ τῆς μακρᾶς τέχνης]¹⁵³

5) *Hippocrates*¹⁵⁴, (*Ad Ptolemeum*) *de corpore humano* [= Ἱπποκράτης Πτολεμαίῳ περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος]¹⁵⁵

6) *Epistola Hypocratis de microcosmo ad regem Ptolomeum* [= Ἱπποκράτης Πτολεμαίῳ βασιλεῖ περὶ τοῦ μικροκόσμου]¹⁵⁶

147. Γενικὴ ἀναφορὰ στὸν «Πτολεμαῖο» ὡς παραλήπτη ψευδεπίγραφων ἔργων κάνει ὁ Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 375, σημ. 4.

148. Βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἱπποκράτης»).

149. Βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἱπποκράτης»). Βλ. καὶ Heinimann, «Diokles», σ. 171, ὑποσημ. 58.

150. Βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν (λ. «Ἱπποκράτης»). Ὁ ἐκδότης θέτει ὡς τίτλο τῆς ἐπιστολῆς τὴν προσφώνηση ποῦ ἀκολουθεῖ, ἐνῶ ὁ τίτλος μὲ τὴ μορφή ποῦ τὸν παραθέτω μαρτυρεῖται ἀπὸ τμῆμα τουλάχιστον τῆς χειρόγραφης παραδόσεως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς σημειώσεις τοῦ ἐκδότη. Βλ. καὶ τὴ δίοκλεια ἐπιστολὴ πρὸς τὸν βασιλιά Ἀντίγονο.

151. Βλ. Kibre, *Hippocrates Latinus*, σ. 153 (ὅπου καταγράφονται οἱ σχετικοὶ τίτλοι μὲ παρατήρηση γιὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν κειμένων αὐτῶν).

152. Ἡ ἐπιστολὴ παραδίδεται ἀνώνυμη.

153. Πρβ. Ἱπποκρ., *Ἀφορισμ.* 1, 1 [IV 458, 1-2 L.]: Ὁ βίος βραχύς, ἢ δὲ τέχνη μακρὴ, ὁ δὲ καιρὸς ὀξύς, ἢ δὲ πείρα σφαλερὴ, ἢ δὲ κρίσις χαλεπὴ.

154. Βλ. ὅμως: *Incipit epistula Hypocratis de similitudine mundi*.

155. Πρβ. τὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο *Περὶ τόπων τῶν κατ' ἀνθρώπον* [VI 276-349 L.], καθὼς καὶ τὴν *Ἱπποκράτους ἐπιστολὴ πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου*.

156. Δηλ. τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. καὶ τὴν ἀνώνυμη ἱατρικὴ πραγματεία *Περὶ τῆς τοῦ κόσμου κατασκευῆς <καὶ>* (addidi) *τοῦ ἀνθρώπου* [I 303-304 Ideler]: εἰδικότερα βλ. ὁ.π. 3 [I 303, 5-7 Ideler]: Ἰσαύτως καὶ ὁ ἀνθρώπος, ὁ μικρὸς κόσμος, συνέστηκεν ἐκ τεσσάρων στοιχείων. Πρβ. καὶ A. Olerud, *L'idée de microcosmos et de macrocosmos dans le Timée de Platon*, Uppsala 1951· ἀκόμη γιὰ τὴν ἀρχαία ἄποψη περὶ τοῦ μακροκόσμου καὶ τοῦ μικροκόσμου βλ. Allbutt, *Greek Medicine*, σσ. 88-89 καὶ 100.

7a) *Hippocrates, De praeparatione hominis ad Ptolemeum regem* [= Ἴπποκράτης Πτολεμαίῳ βασιλεῖ περὶ προπαρασκευῆς ἀνθρώπου]

7b) *Hippocrates, Epistola ad Ptolemeum de sanitate tuenda* [= Ἴπποκράτης Πτολεμαίῳ Περί ὑγιεινῶν ἢ Ὑγιεινὰ παραγγέλματα]¹⁵⁷.

19. Ἴπποκράτης (Δ')

(4ος αἰ. π.Χ.)

Γιὸς τοῦ Δράκοντα (Α'), προσωπικὸς γιατρὸς τῆς Ρωξάνης, Ἀργότερα δολοφονήθηκε, πιθανότατα μαζί με τὴ βασιλικὴ οἰκογένεια στὴν Ἀμφίπολη τὸ 310 π.Χ., ἀπὸ τὸν Κάσσανδρο, γιὸ τοῦ Ἀντιπάτρου¹⁵⁸. Ὁ Reinach¹⁵⁹ ἀμφισβητεῖ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Ἴπποκράτης αὐτὸς χρημάτισε γιατρὸς τῆς Ρωξάνης, καὶ ὑποστηρίζει ὅτι «πρόκειται γιὰ σφάλμα τοῦ Σουΐδα ποὺ τὸν συγχέει με ἓναν ἄλλον Ἀσκληπιάδη, τὸν Δράκοντα Γ'».

Μαρτυρία

Σουΐδα 1567 Adler:

Ἴπποκράτης τέταρτος, ὁ Δράκοντος, ἰατρός, Κῶος καὶ αὐτός, τοῦ αὐτοῦ γένους, ὃς ἰάτρευσε μὲν Ρωξάνην, ὑπὸ δὲ Κασσάνδρου τελευτᾷ, τοῦ υἱοῦ Ἀντιπάτρου. ἔγραψε καὶ αὐτὸς ἰατρικά.

Ἴπποκράτης τέταρτος, ὁ γιὸς τοῦ Δράκοντα, καὶ αὐτὸς ἀπὸ τὴν Κῶ, ἀπὸ τὸ ἴδιο γένος, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε γιατρὸς τῆς Ρωξάνης, δολοφονήθηκε ὁμως ἀπὸ τὸν Κάσσανδρο, γιὸ τοῦ Ἀντιπάτρου. Ἐγραψε καὶ αὐτὸς ἰατρικὰ συγγράμματα (ἢ: ἔγραψε καὶ αὐτὸς σύγγραμμα με τίτλο Ἰατρικά).

157. Πρβ. τὸ γαληνικὸ σύγγραμμα Ὑγιεινὰ (λατιν. μετάφρ.: *De sanitate tuenda*), καὶ τὴν πραγματεία τοῦ Πλουτάρχου Ὑγιεινὰ παραγγέλματα (λατιν. μετάφρ.: *De sanitate tuenda*). Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ (7a-b), ὅπως σημειώνει ἡ Kibre, *Hippocrates Latinus*, σ. 153, εἶναι λατινικὴ μετάφραση ἐλληνικῆς ἐπιστολῆς (πρβ. παραπάνω, σ. 557, ἐπιστ. ἀρ. 3). Ἡ Kibre, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητος, ὅπου περιγράφει τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς πρὸς τὸν Πτολεμαῖο, καταγράφει πέντε τίτλους, ὅταν κάνει λόγο γιὰ τὶς δύο τελευταῖες, σημειώνει: «Λατινικὴ μετάφραση τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου (*Epistola ad Ptolemeum de sanitate tuenda*: Kühn I clxxiii) ἀπὸ τὸν John Reuchlin (1455-1522). Ἐκδ.: Hippocrates, *De praeparatione hominis ad Ptolemaeum regem, nuper e greco in latinum traductus a Ioanne Reuchlin Phorcensi legum imperialium doctore* (Tübingen 1512· δεμένο μαζί με ἄλλες ἰατρικὲς πραγματεῖες: 1512-1657». Ἀπὸ αὐτὰ προκύπτει ὅτι οἱ δύο παραπάνω τίτλοι ἀφοροῦν τὴν ἴδια ἐπιστολή· συνεπῶς κακῶς στὸν κατάλογο τῶν ἐπιστολῶν πρὸς τὸν Πτολεμαῖο καταγράφονται πέντε τίτλοι.

158. Βλ. Berve, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, καὶ τ. 2, σ. 185, ἀρ. 389· Fuchs, «Heilkunde», σ. 269· Sherwin-White, *Ancient Cos*, σ. 104· Marasco, «Médécins de cour», σ. 436· Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 106, κ.ἀ. (γιὰ τὴν ἐκθεση τῶν ἀπόψεων τους σχετικὰ με τὸν Ἴπποκράτη ποὺ ἰάτρευσε πλησίον τῆς Ρωξάνης βλ. ἀμέσως παρακάτω, στὸ σχόλιο στὸ σχετικὸ λήμμα τῆς Σουΐδας). Βλ. καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 62 καὶ 179.

159. Βλ. Reinach, «Medicus», σ. 1689. Δὲν ἔχω ἐντοπίσει ἄλλον μελετητὴ ποὺ νὰ μνημονεύει ἢ νὰ υἰοθετεῖ τὴν ἄποψη αὐτή. Πρβ. ὁμως Herzog, *Koische Forschungen*, σ. 201, ὑπόσημ. 2.

Ίπποκράτης τέταρτος, ὁ Δράκοντος υἱός

Σχετικά με τὴν ταύτιση τοῦ Ίπποκράτη αὐτοῦ ὑπάρχει στὴν ἔρευνα κάποια σύγχυση, δηλ. ἀπὸ ποιὸν Δράκοντα καταγόταν καὶ συνεπῶς ποιά ἦταν ἡ θέση του στὴ γενεαλογία τῆς οἰκογενείας τοῦ Ίπποκράτη. Ὁ Berve, *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 185, ἀρ. 389, θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν γιὸ τοῦ Δράκοντα (Γ'), ὅτι δηλ. κατάγεται ἀπὸ τὸν Ίπποκράτη μέσῳ τῶν ἀπογόνων τοῦ Θεσσαλοῦ ὁμοίως καὶ ἡ Scherwin-White, *Ancient Cos*, σ. 104, ἀσπαζόμενη τὴν ἀποψη τοῦ Berve (στὸν ὁποῖον καὶ παραπέμπει), καὶ ὁ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 106 (παραπέμποντας στοὺς δύο προηγούμενους). Ὁ Herzog, «Thessalos von Kos», σ. 57, πιστεύει ὅτι ὁ Ίπποκράτης τέταρτος τῆς Σούδας ταυτίζεται μετὰ τὸν ὁμώνυμο γιὸ τοῦ Δράκοντα (B').

Ἀντίθετα ὀρθὰ κατανοεῖ τὸ σχολιαζόμενο λήμμα τῆς Σούδας ὁ Fuchs, «Heilkunde», σ. 269, καὶ ἐκλαμβάνει ὡς Ίπποκράτην τέταρτον τὸν γιὸ τοῦ Δράκοντα (A'), γιου τοῦ μεγάλου Ίπποκράτη. Ἐπίσης ὡς γιὸ τοῦ Δράκοντα (A') καὶ ὡς ἐγγονὸ τοῦ μεγάλου Ίπποκράτη καταγράφουν τὸν τέταρτο Ίπποκράτη ὁ Schöne, «Hippokratesvita», σ. 62 (στὸ γενεαλογικὸ δένδρο τῆς οἰκογενείας), ὁ H. Gossen, «Hippokrates» (18), *RE VIII/2* (1913) 1852, καὶ ὁ Marasco, «Médécins de cour», σ. 436, ὑποσημ. 2.

ἔγραψε καὶ αὐτὸς ἰατρικά

Γιὰ τὴ χρήση τοῦ ὄρου *ἰατρικός*, στὴν ἔκφραση *ἔγραψεν ἰατρικά*, βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 36 («Νικόμαχος ὁ Σταγειρίτης»), σσ. 335-336.

20. Καφισοφῶν Φιλίππου Κῶος (3ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ γιατρός Καφισοφῶν ἀπὸ τὴν Κῶ, ποὺ ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμά του στὴν Αὐλὴ τῶν Πτολεμαίων στὴν Ἀλεξάνδρεια, ἐκμεταλλεύθηκε τὴ θέση του γιὰ τὸ καλὸ τῆς πατρίδας του, προωθώντας τὰ συμφέροντά της ὅσο τοῦ ἦταν δυνατόν¹⁶⁰. Ἀλλὰ καὶ τὴν ἰατρικὴ τὴν ἀσκήσε μετὰ τρόπο ὑποδειγματικὸ. Γι' αὐτὸ ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὴν πόλη τῆς Κῶ τὰ ἀκόλουθα δύο ψηφίσματα, στὰ ὁποῖα ἀναγράφονται οἱ τιμὲς ποὺ τοῦ ἀποδόθηκαν καὶ ταυτόχρονα ἀποτελοῦν μαρτυρίες γιὰ τὶς σχέσεις του πιθανὸν μετὰ δύο Πτολεμαίους, τὸν Β' (ἢ Γ') καὶ τὸν Δ'.

Μαρτυρίες

1. Ἐπιγραφή (τιμητικὸ ψηφίσμα) ἀπὸ τὴν Κῶ (πρῶτο μισὸ 3ου αἰ. π.Χ.)¹⁶¹:

[ἐπειδὴ Καφισοφῶν Φιλίππου, διατρίβων παρὰ βασιλεῖ Πτολεμαίῳ]

[ἀεὶ τινος ἀγαθοῦ κ]ο[ινῶι τε καὶ ἰδίαι πᾶ]σιν

[ἔγεγονε τ]ᾶι πατρίδι παρα[ίτιος, καιρὸν] οὐδένα

160. Βλ. Herzog, «Ein koischer Arzt», σσ. 61-64· Gorteman, «Médécins de cour», σσ. 325-329· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 55-56, 112-113, 115, 116 καὶ 151, κ.ἄ. Πρβ. καὶ Sherwin-White, *Ancient Cos*, σ. 279.

161. Βλ. R. Herzog, «Reisebericht aus Kos» *MDAI/AA* 23 (1898) 447, ἀρ. 1· Herzog, *Koische Forschungen*, σ. 1, ἀρ. 1· Dittenberger, *OGIS*, τ. 1, σσ. 66-67, ἀρ. 42 (ὅπου συζητεῖται μετὰ συντομία τὸ θέμα τῆς ταυτίσεως τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου καὶ πιθανότερος θεωρεῖται ὁ Πτολεμαῖος Β')· Herzog, «Ein koischer Arzt», σσ. 63-64, καὶ H. W. Pleket - R. S. Stroud, *SEG* 33 (1983), σ. 193, ἀρ. 671.

[παραλεί]πων εἰς τὸ μηδενὸς τῶν χρη]σίμων
 [καθυ]στερεῖν τὰμ πόλιν, ὑπὲρ ὧν καὶ βασιλεὺς
 [Πτο]λεμαῖος ἔγραψε ὑπὲρ αὐτοῦ ἐν ἐπιστολαῖ
 [ἄ]ν ἔπεμψε ποτὶ τὸν δᾶμον ὑπὲρ τᾶς θυσία[ς]
 ἃς ἐξαπέσταλκε τῶι τε Ἀσκληπιῶι καὶ
 τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἀπάγοντα Καφισοφῶντα
 μετὰ τῶν συνθεῶρων, ἐμφανίζων [α]ὐτὸν ἄξιο[ν]
 ἤμεν τᾶς ἀποστολᾶς διὰ τε τὰν δόξαν καὶ
 τὰν προ[κο]π[ἄ]ν ἐν τᾷ τέχ]ναι τᾷ πατρίαι, ὄν[τα]

Ἐπειδὴ ὁ Καφισοφῶν, γιὸς τοῦ Φιλίππου, εὐρισκόμενος κοντὰ στὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο γινόταν πάντοτε γιὰ τὴν πατρίδα του αἴτιος κάποιου καλοῦ, καὶ κοινοῦ καὶ ιδιωτικοῦ γιὰ ὄλους, χωρὶς νὰ ἀμελεῖ ποτὲ καὶ νὰ καθυστερεῖ τίποτε ἀπὸ ὅσα ἦταν χρήσιμα στὴν πόλη, ἐξ αἰτίας τῶν ὁποίων καὶ ὁ βασιλιὰς Πτολεμαῖος ἔγραψε ὑπὲρ αὐτοῦ σὲ ἐπιστολὴ τὴν ὁποία ἔστειλε πρὸς τὸν δῆμο σχετικὰ μὲ τὴ θυσία ποῦ ἔχει ἀποστείλει πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, νὰ τὴν ἐκτελέσει ὁ Καφισοφῶν μαζὶ μὲ τοὺς συνθεωροὺς του, παρουσιάζοντας αὐτὸν ἄξιο τῆς ἀποστολῆς ἐξ αἰτίας τῆς φήμης καὶ τῆς προκοπῆς στὴν πατροπαράδοτη τέχνη, ὄντα ...

2. Ἐπιγραφή (τιμητικὸ ψήφισμα) ἀπὸ τὸ Ἀσκληπιεῖον τῆς Κῶ (περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου αἰ. π.Χ., πιθανὸν 220-210)¹⁶²:

[ἐπειδὴ Καφισοφῶν Φιλίππου ἰατρὸς διατρίβων παρὰ βασιλεῖ]
 [Πτολεμαίωι πρότερόν τε αἰεὶ τινος ἀγαθοῦ γέγονε παραίτιος]
 [λέγων καὶ πράττων τὰ] συμ[φέροντα τᾷ πατρίδι κατὰ τὸ δυνατόν].
 [δι' ὅπερ καὶ ἀξιωθεῖ]ς ὑπὸ τᾶ[ς πόλιος ἐπαίνου καὶ στεφάνου καὶ]
 [ἀναγγελίας καὶ τᾶν] ἄλλᾶν τιμ[ᾶν ἄν καὶ ὁ πατήρ αὐτοῦ, χρήσιμος]
 [καὶ εὐνοὺς ὦν διετέ]λει, τοῖς τε [ἐντυγχάνουσι χρεῖας παρεῖ]-
 [χρητο, εἰς ἃ αὐτὸν πα]ρεκάλουν, οὐ[δεμίαν τε προτίμασιν κατὰ τὰν]
 [τέχνην ποιούμε]νος, τὰν αὐτοῦ [ἐμπειρίαν παρεσκευάζε κοινὰν]
 [σπουδάζων περὶ π]άντας ὁμοίως τοῦ[ς πολίτας, τιμαθείς δὲ καὶ]
 [πάλιν ἀπὸ τοῦ δά]μου στεφάνωι χρυ[σέωι ἀπὸ χρυσῶν πεντήκοντα]
 [καὶ ἐπαίνωι καὶ ἄ]ναγγελίαι πολὺ προθ[υμότερον καὶ ἐκτενέσ]-
 [τερον αὐτὸν τᾷ] πατρίδι παρασκευάζε[ι, καιρὸν οὐδένα παραλεί]-
 [πων εἰς τὸ μηδε]νὸς καθυστερεῖν τῶν χρ[ησίμων τὰμ πόλιν, ἀφικνου]-
 [μένους δὲ καὶ πλ]είους τῶν πολιτᾶν ἐξ[αποσταλέντας θεωροῦς]
 [καὶ πρεσβευτὰς] ποτὶ βασιλῆ Πτολεμ[αῖον ὑποδεχόμενος μεγαλο]-
 [μερῶς ὅπως] οὖν καὶ ὁ δᾶμος φαίν[νηται καταξίως τιμῶν τὸς τὰν εὔ]-
 [νοϊαν ἀποδεικν]υμένους ἐν παντ[ὶ καιρῶι· δεδόχθαι τᾷ βουλαῖ καὶ]
 [τῶι δάμωι· τύχαι τ]ᾷ ἀγαθᾷ· ἐπ[αινέσαι τε Καφισοφῶντα ἀρετᾶς]

162. Βλ. Herzog, «Ein koischer Arzt», σσ. 63-64· H. W. Pleket - R. S. Stroud, SEG 33 (1983), σσ. 193-194, ἀρ. 672.

[Ἔνεκα καὶ εὐνοία]ς τὰς ἐς τ[ὴν πόλιν καὶ στεφανῶσαι στεφάνωι]
 [χρυσέωι ἀπὸ χρυσῶν] ὄσων [ἐκ τῶν νόμων πλείστων κυρία ἐστὶ ἅ ἐκ]-
 [κλησία δόμεν] ἡς Ξα[νθίππου εἶπε. τὰ μὲν ἄλλα καθάπερ ἔδο]-
 [ξε τῷ βουλᾷ· ὁ δὲ] ἱερο[κάρυξ τοῖς τε Διονυσίοις καὶ τοῖς Ἀσκλα]-
 [πειίοις ἀναγγειλᾶτω ὅτι ὁ δᾶμος στεφανοῖ Καφισοφῶντα Φιλίππου]

Ἐπειδὴ ὁ Καφισοφῶν, γιὸς τοῦ Φιλίππου, γιατρός, εὕρισκόμενος κοντὰ στὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο, καὶ παλαιότερα πάντοτε γινόταν αἴτιος κάποιου καλοῦ, λέγοντας καὶ πράττοντας κατὰ τὸ δυνατόν ὅσα ἦταν συμφέροντα γιὰ τὴν πατρίδα του, γι' αὐτὸν τὸν λόγο καὶ ἀφοῦ κρίθηκε ἀπὸ τὴν πόλη ἀξίος ἐπαινοῦ καὶ στεφάνου καὶ ἀναγγελίας καὶ τῶν λοιπῶν τιμῶν, τῶν ὁποίων (ἀξιῶθηκε) καὶ ὁ πατέρας του, ζοῦσε χρήσιμος καὶ εὐμενής, σ' αὐτοὺς ποὺ εἶχαν ἀνάγκη ἔδινε αὐτὰ ποὺ τὸν παρακαλοῦσαν, μὴ κάνοντας καμιά διάκριση κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς τέχνης του, ἀλλὰ τὴν ἐμπειρία του τὴν ἔθετε στὴ διάθεση ὄλων, φροντίζοντας κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ ὅλους τοὺς πολῖτες. Ἀφοῦ τιμήθηκε καὶ πάλι¹⁶³ ἀπὸ τὸν δῆμο μὲ χρυσὸ στεφάνι ἀξίας πενήντα χρυσῶν νομισμάτων καὶ μὲ ἔπαινο καὶ μὲ ἀναγγελία, ἦταν πολὺ προθυμότερος καὶ φιλικώτατος πρὸς τὴν πατρίδα του, χωρὶς νὰ ἀμελεῖ ποτὲ καὶ νὰ καθυστερεῖ τίποτε ἀπὸ ὅσα ἦταν χρήσιμα στὴν πόλη, καὶ ὅσους ἀπὸ τοὺς πολῖτες ἔφθαναν, ὅλο καὶ περισσότεροι, ποὺ στέλλονταν ὡς θεωροὶ καὶ πρεσβευτὲς πρὸς τὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο, τοὺς ὑποδεχόταν μεγαλοπρεπῶς. Γιὰ νὰ φανεῖ λοιπὸν ὁ δῆμος ὅτι τιμᾶ ἐπάξια αὐτοὺς ποὺ σὲ κάθε περίσταση τοῦ δείχνουν τὴν εὐνοία του, ἡ βουλή καὶ ὁ δῆμος ἀποφάσισε μὲ τὴν εὐνοία τῆς τύχης· νὰ ἐπαινέσει τὸν Καφισοφῶντα γιὰ τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐμενῆ διάθεσή του πρὸς τὴν πόλη καὶ νὰ τὸν στεφανώσῃ μὲ χρυσὸ στεφάνι ἀξίας τόσων χρυσῶν (νομισμάτων) ὅσο περισσότερων ἔχει τὸ δικαίωμα. ... ὁ ..., γιὸς τοῦ Ξανθίππου εἶπε· ὅλα τὰ ἄλλα (θὰ γίνουν) ὅπως ἀποφάσισε ἡ βουλή. Ὁ ἱεροκῆρυξ ἄς ἀναγγελεῖ κατὰ τὰ Διονύσια καὶ τὰ Ἀσκληπιεῖα ὅτι ὁ δῆμος στεφανώνει τὸν Καφισοφῶντα, γιὸ τοῦ Φιλίππου.

Γιὰ παρόμοια τιμητικὰ ψήφισματα ποὺ ἀφοροῦν γιατροὺς βλ. στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 32 («Μητρόδωρος Τιμοκλέους Ἀμφιπολίτης»).

Ὁ γιατρός Καφισοφῶν, γιὰ τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος στὸ ψήφισμα αὐτό, μνημονεύεται καὶ στὸν PMich. Zen. 55 (ἄνοιξη τοῦ 240 π.Χ.). Βλ. καὶ παρακάτω, στὸ λ. ἀρ. 38 («Φίλιππος ὁ Κῶος»).

21. Κλεόμβροτος (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Κλεόμβροτος, πατέρας τοῦ Ἐρασιστράτου καὶ τοῦ Κλεοφάντου, ὑπῆρέτησε ὡς γιατρός στὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν, καὶ ἀκριβέστερα τοῦ Σελεύκου Α' Νικάτορα (312-281 π.Χ.)¹⁶⁴. Ἡ ὑπηρεσία του ἐκεῖ ἦταν προγενέστερη τοῦ γιοῦ του, καὶ πιθανότατα γι'

163. Βλ. τὴ μαρτ. 1.

164. Γιὰ τὸν Κλεόμβροτο βλ. F. E. Kind, «Kleombrotos» (5), *RE* XI/1 (1921) 679. Βλ. ἀκόμη Wellmann, «Geschichte, III», σ. 380· Mesk, «Antiochos und Stratonike», σ. 368· Nutton, *Galen, On Prognosis*, σ. 196

αὐτὸν τὸν λόγο καὶ ὁ Ἐρασίστρατος κλήθηκε νὰ *ιατρεύσει* στὴν ἴδια Αὐλή, ὑπῆρξε δηλ. ἓνα χρονικὸ διάστημα, κατὰ τὸ ὁποῖο καὶ οἱ δύο προσέφεραν ἀπὸ κοινοῦ τὶς ὑπηρεσίες τους. Προφανῶς αὐτὴ εἶναι ἡ αἰτία γιὰ τὴν ὁποία ὁ Πλίνιος, κάνοντας σὲ δύο χωρία τοῦ ἔργου του λόγο γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ Ἀντιόχου Α' (ὡς διαδόχου), στὸ ἓνα τὴν ἀποδίδει στὸν Ἐρασίστρατο¹⁶⁵, ἐνῶ στὸ δεύτερο, αὐτὸ ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ, τὴν ἀποδίδει στὸν πατέρα του.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει ἴσως νὰ μνημονευθεῖ μιὰ ἀποψη τοῦ Wellmann, μὲ τὴν ὁποία ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει αὐτὴ τὴ διπλὴ ἀπόδοση τῆς ἰάσεως. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὸν Γερμανὸ φιλόλογο, τὸ περιστατικὸ γιὰ τὸ ὁποῖο γίνεται λόγος ἐδῶ, ἀρχικὰ ἦταν συνδεδεμένο μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Κλεομβρότου· σὲ μεταγενέστερη ὁμως ἐποχῇ, ὅταν ὁ Ἐρασίστρατος ἦταν πλέον διάσημος γιατρός «ἀντικατέστησε» στὴ σχετικὴ διήγηση τὸν τότε μὴ γνωστὸ πλέον πατέρα του¹⁶⁶.

Μαρτυρία

Plin., *Nat. hist.* 7, 123 [II 42, 17-43, 6 Ian - Mayhoff]:

Variarum artium scientia innuberabiles enituere, quos tamen attingi par sit florem hominum libantibus: ... Hippocrates medicina, qui venientem ab Illyriis pestilentiam praedixit discipulosque ad auxiliandum circa urbes dimisit, quod ob meritum honores illi quos Herculi decrevit Graecia. eandem scientiam [sc. praedictionis] in Cleombroto Ceo Ptolemaeus rex Megalensibus sacris donavit centum talentis servato Antiocho rege.

Ἡ γνώση διαφόρων ἐπιστημῶν ἀπέφερε τιμὲς σὲ ἀναρίθμητους ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους εἶναι σωστό, σὰν νὰ κάνουμε λόγο γιὰ τὸ ἄνθος τῆς ἀνθρωπότητας, νὰ τοὺς παρουσιάσουμε ἀκροθιγῶς: Στὴν ἰατρικὴ [sc. τιμήθηκε] ὁ Ἴπποκράτης, ὁ ὁποῖος προέβλεψε ἓναν λοιμὸ ποὺ θὰ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Ἰλλυρία καὶ ἔστειλε τοὺς μαθητές του στὶς γύρω πόλεις γιὰ νὰ προσφέρουν βοήθεια· γι' αὐτὴ τὴν εὐργεσία ἡ Ἑλλάδα ψήφισε γι' αὐτὸν τὶς ἴδιες τιμὲς ὅπως γιὰ τὸν Ἡρακλῆ. Πὰ τὴν ἴδια γνώση [sc. τῆς προγνώσεως]¹⁶⁷ ὁ βασιλιάς Πτολεμαῖος στὴ γιορτῆ Μεγαλήσια προσέφερε ἑκατὸ τάλαντα στὸν Κλεόμβροτο τὸν Κεῖο, ἐπειδὴ εἶχε σώσει τὸν βασιλιά Ἀντίοχο.

Πρβ. Ἐρασίστρ., ἀπ. 8 Garofalo.

Ἡ ἐπισήμανση γιὰ τὴ σύγχυση τῶν δύο προσώπων ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεραπεία τοῦ Ἀντιόχου

(γιὰ τὸν Κλεόμβροτο ὡς προσωπικὸ γιατρὸ τοῦ Σελεύκου), καὶ στὸν ἴδιο, *Ancient Medicine*, σ. 133 (γιὰ τὴν ὑπηρεσία τοῦ Κλεομβρότου στὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν). Βλ. ἀκόμη Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», σ. 146· Marasco, «Médecins de cour», σσ. 440-441· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 58, 107-111, 178 καὶ 181, κ.ἄ.

165. Βλ. στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 14 («Ἐρασίστρατος ὁ Ἰουλιήτης [Κεῖος]»), μαρτ. 2: στὸν Ἐρασίστρατο ἀποδίδουν τὴν θεραπεία τοῦ Ἀντιόχου Α' καὶ ὅλοι οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς ποὺ καταγράφονται στὸ λῆμμα αὐτό.

166. Βλ. «Geschichte, III», σ. 380. Πὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ βλ. καὶ Nutton, *Galen, On Prognosis*, σ. 196, ὅπου μνημονεύονται καὶ σχετικὲς ἀπόψεις ἄλλων μελετητῶν (καὶ τὴν ὑποσημ. 2 τῆς ἴδιας σελ.).

167. Τῆς ἰατρικῆς προγνώσεως.

προέρχεται από τον Wellmann, «Geschichte, III», σσ. 380-381, ο οποίος πρώτος διαπίστωσε και την ομοιότητα των δύο σχετικῶν χωρίων:

Plin., *Nat. hist.* 7, 123

[II 43, 4-6 Ian - Mayhoff]:

eandem scientiam
in Cleombroto Ceo
Ptolemaeus rex
Megalensibus sacris
donavit centum talentis
servato Antiocho rege.

Plin., *Nat. hist.* 29, 5

[IV 369, 6-8 Ian - Mayhoff]:

hic [sc. Erasistratus]
Antiocho rege sanato
centum talentis donatus est

a rege Ptolemaeo,
filio eius.

Ἔτσι ὁ Γερμανὸς μελετητῆς ὑποστήριξε ὅτι ἡ θεραπεία γιὰ τὴν ὁποία ἀμείφθηκε τόσο ἀδρά ὁ Κλεόμβροτος δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν θεραπεία τοῦ Ἀντίοχου, ποὺ πραγματοποιήθηκε ὅταν ὡς διάδοχος εἶχε ἐρωτευθεῖ τὴν Στρατονίκη (τὸ περιστατικὸ συνέβη τὸ 293 π.Χ.). Ὁ Πλίνιος ἀπλῶς συγγέει τὰ πρόσωπα, τὸν πατέρα δηλ. καὶ τὸν γιό, καὶ ἀποδίδει ἀναδρομικὰ τὸν χαρακτηρισμὸ γερστὸν Ἀντίοχο. Ἡ μόνη πληροφορία ποὺ λείπει ἀπὸ τὸ δεύτερο χωρίο εἶναι ἡ μνεία τῆς γιορτῆς κατὰ τὴν ὁποία δόθηκαν τὰ ἑκατὸ τάλαντα στὸν Ἐρασίστρατο. Βλ. ἀκόμη Wellmann, «Erasistratos», σσ. 333-334· Fuchs, «Erasistratos», σσ. 379-381, καὶ Gorteman, «Médecins de cour», σ. 320, ὑποσημ. 2.

Ptolemaeus rex

Ὁ König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 7), σ. 205, πιστεύει ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν Πτολεμαῖο Β΄ Φιλάδελο (285-246 π.Χ.), ὁ ὁποῖος τὸ 252 π.Χ. πάντρεψε τὴν κόρη του Βερενίκη μὲ τὸν Ἀντίοχο Β΄ (261-246 π.Χ.). Ἀλλὰ ὁ Κλεόμβροτος ὑπῆρξε προσωπικὸς γιάτρος τοῦ Σελεύκου Νικάτορα καὶ θεράπευσε τὸν γιό του (τότε διάδοχο) Ἀντίοχο Α΄ Σωτήρα τὸ 293 π.Χ. Εἶναι λοιπὸν μᾶλλον δύσκολο νὰ ἐξηγηθεῖ γιὰ ποιὸν λόγο ὁ Πτολεμαῖος Β΄ τῆς Αἰγύπτου, ποὺ ἀνῆλθε στὸν θρόνο ὀκτῶ περίπου χρόνια ἀργότερα, διανοήθηκε νὰ δώσει ἀμοιβή, καὶ μάλιστα τόσο ἀδρή, σὲ γιάτρο ποὺ θεράπευσε βασιλιά ἄλλης χώρας. Συγγενικὴ σχέση μὲ τὸν βασιλικὸ οἶκο τῆς Συρίας ὁ Πτολεμαῖος ἀπέκτησε, ὅπως σημειώνει καὶ ὁ König, πολὺ ἀργότερα (252 π.Χ.)· ἀλλὰ τότε δὲν ἦταν ζωντανὸς οὔτε ὁ Ἀντίοχος Α΄ (†261 π.Χ.) καὶ μᾶλλον οὔτε καὶ ὁ γιάτρος Κλεόμβροτος. Συνεπῶς ἡ ταύτιση τοῦ Πτολεμαῖου παραμένει ἀκόμη ἓνα ζητούμενο, ἀφοῦ πιθανὸν ὁ Πλίνιος συγγέει πρόσωπα καὶ χρονολογίες, ὅπως ἐξ ἄλλου διαπιστώνεται ὅπως συμβαίνει καὶ στὸ χωρίο *Nat. hist.* 29, 5 [IV 369, 4-8 Ian - Mayhoff] = Ἐρασίστρ., μαρτ. 2, ὅπου ὁ Πτολεμαῖος ἀναγράφεται ὡς γιὸς τοῦ Ἀντίοχου. Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 527.

Hippocrates medicina, qui venientem ab Illyriis pestilentiam praedixit discipulosque ad auxiliandum circa urbes dimisit

Βλ. Σωρ., *Ἱπποκρ. βίος* 7 [CMG IV, σ. 176, 13-19]: ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν Ἰλλυριῶν καὶ Παιόνων βαρβάρων γῆν λοιμοῦ κατασκήψαντος καὶ δεομένων τῶν ἐκεῖ βασιλέων πρὸς αὐτοὺς ἐλθεῖν [sc. τὸν Ἱπποκράτην], παρὰ τῶν πρέσβων τίνα ἐκεῖ τὰ πολλὰ τῶν πνευμάτων μαθῶν ἐκείνους μὲν ἀπράκτους ἀπέπεμψε, συλλογισάμενος δὲ τὴν νόσον ἐπὶ τὴν Ἀττικὴν ἤξειν, προειπῶν τὸ γενησόμενον καὶ τῶν πόλεων καὶ τῶν μαθητῶν ἐπεμελήθη.

Megalensia

Τὰ Μεγαλήσια (Megalensia) ἦταν γιορτὴ ποὺ τελοῦνταν στὴν Πέργαμο κάθε χρόνο ἀπὸ τὶς 4 ἕως τὶς 10 Ἀπριλίου πρὸς τιμὴν τῆς Κυβέλης (Magna Mater)· σχετικὰ βλ. König, *Plinius, Naturkunde* (σχόλια στὸ βιβλίο 7), σ. 205.

22. Κράτερος Κρατέρου Αντιοχεύς (2ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Κράτερος ὑπηρετήσε στήν Αὐλή τοῦ Ἀντιόχου Ζ' Σιδήτη (139/38-129 π.Χ.)¹⁶⁸ καί εἶναι ὁ πρῶτος γίατρος ποῦ εἶναι γνωστό μέ βεβαιότητα ὅτι ἔφερε τόν τίτλο τοῦ ἀρχίατροῦ¹⁶⁹. Ὑπῆρξε τροφέας καί φίλος τοῦ Ἀντιόχου Θ' (115-95 π.Χ.).

Μαρτυρίες

1. Ἐπιγραφή Δήλου, σέ μαρμάρινη βάση ἀγάλματος (περὶ τὸ 129 π.Χ.)¹⁷⁰:

*Κράτερον Κρατέρου Ἀντιοχέα τὸν τροφέα
Ἀντιόχου Φιλοπάτορος τοῦ ἐγ βασιλέως
μεγάλου Ἀντιόχου καί βασιλίσης Κλεοπάτρας,
γεγονότα δὲ καί τῶν πρώτων φίλων βασιλέως Ἀντι-
όχου καί ἀρχίατρον καί ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τῆς
βασιλίσης, Σωσίστρατος Σωσιστράτου
Σάμιος, τῶν πρώτων φίλων, ἀρετῆς ἕνεκα καί
εὐνοίας καί φιλοστοργίας τῆς εἰς ἑαυτόν,
Ἀπόλλωνα, 2ν Ἀρτέμιδι, 2ν Λητοῖ*

Φιλότεχνος Ἡρώδου Σάμιος ἐποίει.

Τὸν Κράτερο, γιὸ τοῦ Κρατέρου¹⁷¹, ἀπὸ τὴν Ἀντιόχεια, αὐτὸν ποῦ ἀνάθρεψε τὸν Ἀντίοχο τὸν Φιλοπάτορα, γιὸ τοῦ μεγάλου βασιλιᾶ Ἀντιόχου καί τῆς βασιλίσσας Κλεοπάτρας, καί ἓναν ἀπὸ τοὺς πρώτους φίλους τοῦ βασιλιᾶ Ἀντιόχου καί ἀρχίατρο καί θαλαμηπόλο τῆς βασιλίσσας, ὁ Σωσίστρατος, γιὸς τοῦ Σωσιτράτου, ἀπὸ τῆ Σάμο, ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους φίλους του, ἐξ αἰτίας τῆς ἀρετῆς καί τῆς εὐνοίας καί τῆς φιλοστοργίας πρὸς αὐτόν, (ἀφιερώνει) στὸν Ἀπόλλωνα, τὴν Ἄρτεμη, τὴ Λητοῖ.

168. Γιὰ τὸν Κράτερο βλ. Kind, «Krateros», στ. 1622· Mastrocinque, «Les médecins de Séleucides», σ. 147, καί Massar, *Soigner et servir*, σσ. 62-63, 119, 120 καί 152. Βλ. καί τὴν ἐπόμενη ὑπόσημ.

169. Βλ. Pohl, *De Graecorum medicis publicis*, σ. 26· Brown, «Apollorphanes und Polybius», σ. 191 (ὅπου ὁ Κράτερος καταγράφεται ὡς ἀρχίατρος τοῦ Ἀντιόχου Θ', ἐνῶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ μάλλον βέβαιο ὅτι ὑπηρετήσε στήν Αὐλή τουλάχιστον καί κατὰ τὴ βασιλεία τοῦ πατέρα του)· Nutton, «Archiatrī», σ. 193 καί σ. 224, ἀρ. 73, καί *Ancient Medicine*, σ. 152. Ὁ H. Gossen, «Krateros» (5), *RE XI/2* (1922) 1622, σφάλλει ὅταν κάνει λόγο καί γιὰ ἓναν δεῦτερο γίατρο μέ τὸ ὄνομα Κράτερος ποῦ ἦταν ἀρχίατρος καί ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμά του κοντὰ στὸν Ἀντίοχο Ζ'· σαφῶς πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο.

170. Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τοὺς Roussel - Launey, *ID*, τ., σσ. 44-45, ἀρ. 1547 (ὅπου καί ἀνασκόπηση τῶν διαφόρων χρονολογήσεων τῆς ἐπιγραφῆς). Βλ. ἀκόμη T. Homolle, «Dédicaces Déliennes», *BCH 4* (1880) 217-218, ἀρ. 10· E. Loewy, *Inschriften griechischer Bildhauer. Greek Inscriptions recording Names and Works of Ancient Sculptors*, Leipzig 1885 (ἀνατύπ.: Chicago 1976), σ. 205, ἀρ. 294a· Michel, *Recueil*, σσ. 843-844, ἀρ. 1158· Dittenberger, *SIG¹* ἀρ. 244· στὸν ἴδιο, *OGIS*, τ. 1, ἀρ. 256· Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, τ. 1/2, σσ. 178-179, ἀρ. 110 (στὴ σ. 179 γαλλικὴ μετάφραση τῆς ἐπιγραφῆς)· Herrmann, «Iulia Gordos», σ. 97, ὑπόσημ. 18. Βλ. καί Kind, «Krateros», στ. 1622.

171. Δηλ. τὸ ἀγάλμα του· βλ. Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, τ. 1/2, σ. 179.

τὸν τροφέα Ἀντιόχου Φιλοπάτορος

Δηλ. τοῦ Ἀντιόχου Θ'. Βλ. ἀκόμη Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, τ. 1/2, σ. 179, καὶ Roussel - Launey, *ID*, σ. 45.

τοῦ ἐγ βασιλέως μεγάλου Ἀντιόχου καὶ βασιλίσσης Κλεοπάτρας, γεγονότα

Δηλ. τοῦ Ἀντιόχου Ζ' καὶ τῆς Κλεοπάτρας Θεᾶς. Γιὰ τὴν Κλεοπάτρα, μεγαλύτερη κόρη τοῦ Πτολεμαίου ΣΤ' Φιλομήτορα, βλ. Stähelin, «Kleopatra» (24), *RE XI/1* (1921) 785-787.

τῶν πρώτων φίλων βασιλέως Ἀντιόχου

Βλ. Roussel - Launey, *ID*, σ. 45. Γιὰ τὸν τιμητικὸ τίτλο φίλος τοῦ βασιλέως στὶς Αὐλές τῶν Διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου βλ. Momigliano, «Honorati amici», σσ. 136-141 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία)· Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», σ. 147 (στὴν ὑπόσημ. 35 σχετικὴ βιβλιογραφία). Βλ. ἀκόμη S. Le Bohec, «Les Philoi des rois Antigonides», *REG* 98 (1985) 93-124. στή σ. 93, ὑπόσημ. 1, βιβλιογραφία γενικὰ γιὰ τοὺς φίλους· I. Savalli-Lestrade, *Les Philoi royaux dans l'Asie hellénistique*, Genève 1998· L. Mooren, «Die diplomatische Funktion der hellenistischen Königsfreunde», στό: E. Olshausen - H. Biller (ἐκδ.), *Antike Diplomatie* [WdF 462], Darmstadt 1979, σσ. 256-290· στὸν ἴδιο, *The Aulic Titulature in Ptolemaic Egypt. Introduction and Prosopography*, Bruxelles 1975, καὶ στὸν ἴδιο, «The Ptolemaic Curt System», *ChE* 60 (1985) 214-222, κ.ἄ. Τοῦ ἴδιου Σωσιστράτου σώζεται ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Φιλοπάτορα, στὴν ὁποία καὶ πάλι χαρακτηρίζεται ὡς ἕνας ἐκ τῶν πρώτων φίλων τοῦ βασιλιά· βλ. Homolle, «Dédicaces Déliennes», σ. 218, κ.ἄ.

ἀρχίατρον

Βλ. Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, τ. 1/2, σ. 179, καὶ Roussel - Launey, *ID*, σ. 45. Γιὰ τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιάτρον βλ. καὶ παραπάνω, σ. 204.

ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τῆς βασιλίσσης

Βλ. Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, τ. 1/2, σ. 179, καὶ Roussel - Launey, *ID*, σ. 45.

2. Εὐσέβ., *Χρον.* 1, 257¹⁷²:

Ἀντίοχος ὁ ἐν Κυζίκῳ παρὰ Κρατερῶ τῷ εὐνούχῳ τρεφόμενος διὰ δέος τοῦ Δημητρίου.

Ὁ Ἀντίοχος ὁ ὁποῖος ἀνατρεφόταν στὴν Κύζικο κοντὰ στὸν εὐνούχο Κρατερὸ ἐπειδὴ (ὁ πατέρας του) φοβόταν τὸν Δημήτριον.

Πορφ. Τύριος, ἀπ. 6, 19: Müllerus, *FHG*, τ. 3, σ. 713.

Κρατερῶ τῷ εὐνούχῳ τρεφόμενος

Στὸ χωρίο αὐτὸ δὲν καταγράφεται ἡ ἱατρικὴ ιδιότητα τοῦ Κρατεροῦ, δὲν ὑπάρχει ὁμως ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ ἐκεῖνο τῆς προηγούμενης μαρτυρίας. Ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς εὐνούχου μᾶς παρέχει μιά, ἄγνωστη ἀπὸ ἀλλοῦ, πληροφορία γιὰ τὴ σωματικὴ κατάστασή του.

172. Βλ. καὶ Kind, «Krateros», στ. 1622.

23a. Κριτόβουλος ὁ Κῶος (4ος αἰ. π.Χ.)

Πατὸς τοῦ Φιλίππου Β' καὶ ἀργότερα τοῦ Ἀλεξάνδρου Γ'¹⁷³. Ἡ πρώτη φορὰ ποῦ μνημονεύεται ὁ Κριτόβουλος εἶναι τὸ ἔτος 354 π.Χ., ὅταν κατὰ τὴ μάχη τῆς Μεθώνης ὁ Φίλιππος τραυματίσθηκε ἀπὸ ἓνα βέλος στὸ μάτι, καὶ ὁ Κῶος γιατρός τοῦ τὸ ἀφαίρεσε μὲ ἐπιτυχία· τὸ γεγονός αὐτὸ συνετέλεσε στὸ νὰ ἀποκτήσει ὁ γιατρός μεγάλη φήμη. Ἡ πληροφορία ὅμως τοῦ Πλινίου¹⁷⁴ ὅτι ἡ ἐπέμβαση δὲν ἄφησε στὸν Φίλιππο καμιὰ δυσμορφία, ἀποδείχθηκε ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβής. Ἀργότερα ὁ Κριτόβουλος ἀκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρο στὴν ἐκστρατεία του στὴν Ἀσία, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας ἐκτέλεσε μιὰ ἐπέμβαση βελουκίας¹⁷⁵ (τὴ δεύτερη ἐπέμβασή του ποῦ μαρτυροῦν οἱ πηγές). Ὅταν κατὰ τὴ μάχη τῶν Μαλλῶν (326/5 π.Χ.) ὁ Ἀλέξανδρος πληγώθηκε ἀπὸ βέλος στὸ στήθος, οἱ γιατροὶ ποῦ ἦταν παρόντες δὲν τολμοῦσαν νὰ προβοῦν στὴν ἀφαίρεσή του· τὸ μόνο ποῦ ἔκαναν, προφανῶς γιὰ νὰ διευκολύνουν τίς κινήσεις τοῦ τραυματισμένου βασιλιᾶ, ἦταν νὰ κόψουν τὸ στέλεχος τοῦ βέλους ποῦ προεξείχε ἀπὸ τὸ τραῦμα. Τὴν πλήρη ὅμως ἀφαίρεση τοῦ φονικοῦ ὄπλου δὲν τὴν ἀποτολμοῦσε κανεὶς ἀπὸ φόβο, μήπως ὁ Ἀλέξανδρος πεθάνει ἀπὸ αἱμορραγία· γιὰτὶ πίστευαν ὅτι τὸ μακρὺ βέλος εἶχε εἰσέλθει βαθειὰ στὸ σῶμα του καὶ πιθανὸν εἶχε πλήξει ζωτικὰ ὄργανα. Ὁ Κριτόβουλος, ποῦ καὶ αὐτὸς ἦταν παρών, ἀπείχε γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση, τελικὰ ὅμως νίκησε τοὺς δισταγμούς του καί, ἀφοῦ διάνοιξε τὸ τραῦμα, γιὰ νὰ καταστῆ δυνατὴ ἡ ἔξοδος τῆς ἀγκυλωτῆς αἰχμῆς τοῦ βέλους, τὸ ἀφαίρεσε μὲ ἐπιτυχία, σώζοντας τὴ ζωὴ τοῦ βασιλιᾶ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ τεθεῖ καὶ τὸ ζήτημα τῆς ταύτισεως ἢ ὄχι τοῦ Κριτόβουλου τοῦ Κῶου μὲ τὸν Κριτόδημο ποῦ ἐπίσης καταγόταν ἀπὸ τὸ ἴδιο νησί· τὸ σχετικὸ πρόβλημα ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ κάθε ἓνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς δύο γιατροὺς φέρεται, ἀπὸ διαφορετικὲς πηγές, ὡς ἐκεῖνος ποῦ ἀφαίρεσε τὸ βέλος ἀπὸ τὸ στήθος τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν πολιορκία τῶν Μαλλῶν: κατὰ τὸν Curtius Rufus πρόκειται γιὰ τὸν Κριτόβουλο, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἀρριανὸ γιὰ τὸν Κριτόδημο.

Κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Reipach¹⁷⁶ πρόκειται γιὰ δύο διακριτὰ πρόσωπα, τὸν Κριτόβουλο ποῦ χρημάτισε γιατρός τοῦ Φιλίππου Β', καὶ τὸν Κριτόδημο, ποῦ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς γιατροὺς ποῦ συμμετεῖχαν στὴν ἐκστρατεία τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Ὁ Berne, καταγράφοντας τοὺς γιατροὺς τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐπίσης θεωρεῖ τὸν Κριτόβουλο καὶ τὸν Κριτόδημο ὡς δύο σαφῶς ξεχωριστὰ πρόσωπα¹⁷⁷.

173. Βλ. Kind, «Kritobulos», στ. 1927-1928. Βλ. ἀκόμη Garrison, *Military Medicine*, σ. 44· Berne, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, καὶ τ. 2, σ. 228, ἀρ. 452· Herzog, «Thessalos von Kos», σ. 57· Lammert, «Alexanders Verwundung», σ. 3· Sherwin-White, *Ancient Cos*, σσ. 79, 262 καὶ 279· Greenwalt, «Medical Arts», σ. 217, ὑπόσημ. 22· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 52-54 καὶ 178.

174. Βλ. μαρτ. 1.

175. Βλ. μαρτ. 2.

176. Βλ. «Medicus», σ. 1689.

177. Βλ. *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79: «... die Vertreter der Koischen Schule Kritobulos (nr. 452), Kritodemos (nr. 453), ...».

Στὰ λήμματα ὁμως, πού ἀφιερώνει στὸν κάθε ἕναν ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς γιατροὺς, ἡ σχετική ἀποψή του δὲν εἶναι ἐντελῶς σαφής. Ἐτσι στὸ λήμμα πού ἀφορᾷ τὸν Κριτόβουλο ὁ Berne¹⁷⁸ σημειώνει ὅτι, ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος τραυματίσθηκε στὴ μάχη τῶν Μαλλῶν, τὸ βέλος τοῦ τὸ ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸ τραῦμα ὁ γιατρός Κριτόβουλος· σ' αὐτὴ τὴν ἀφήγηση ὁ Berne βλέπει ὅτι «ὑπόκειται μιὰ σύγχυση μὲ τὸν Κριτόδημο καὶ μιὰ ἀναλογία μὲ τὴ θεραπεία τοῦ βασιλιᾶ Φιλίππου ἀπὸ τὸν Κριτόβουλο». Παρ' ὅλα αὐτὰ ὁ ἴδιος μελετητὴς κάνει λόγο γιὰ τὸν Κριτόδημο σὲ ἰδιαίτερο λήμμα, σὰν νὰ πρόκειται γιὰ διαφορετικὸ πρόσωπο¹⁷⁹. Ἀπὸ τὰ ὅσα γράφει ὁμως φαίνεται ὅτι ὡς ὄνομα τοῦ γιατροῦ πού ἐκτέλεσε τὴν ἐπέμβαση στὸν Ἀλέξανδρο προκρίνει τὸ Κριτόδημος (χωρὶς ὁμως νὰ διευκρινίζει σαφῶς, ἂν τὸν Κριτόβουλο πού ἐκτέλεσε παρόμοια ἐπέμβαση —ἀφαίρεση βέλους— στὸν Φίλιππο τὸν θεωρεῖ διαφορετικὸ πρόσωπο).

Ὁ Kind, ἐνῶ ἀφιερώνει δύο διαφορετικὰ ἄρθρα στοὺς ὑπὸ συζήτηση γιατροὺς¹⁸⁰, στὰ σχετικά μὲ τὸν Κριτόβουλο παρατηρεῖ ὅτι αὐτὸς στὸν Ἀρριανὸ ὀνομάζεται Κριτόδημος, φαίνεται δηλ. ὅτι μᾶλλον θεωρεῖ ὀρθὸ τὸ ὄνομα Κριτόβουλος.

Ἡ Sherwin-White κάνει λόγο γιὰ τὸν Κριτόβουλο μόνο σὲ σχέση μὲ τὸν Φίλιππο Β'¹⁸¹, ἐνῶ τὸν Κριτόδημο τὸν μνημονεύει μόνο ὡς γιατρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου¹⁸². Ἀπὸ τὴ δι-ατύπωσή της, κάθε φορὰ πού κάνει λόγο γιὰ τοὺς γιατροὺς αὐτοὺς, προκύπτει ὅτι τοὺς θεωρεῖ ὡς δύο ἐντελῶς διακριτὰ πρόσωπα¹⁸³.

Ὁ W. Heckel¹⁸⁴ ταυτίζει τὰ δύο πρόσωπα καὶ ὡς ὀρθὸ προκρίνει τὸ ὄνομα Κριτόβουλος. Ἐχει τὴ γνώμη ὅτι τὸ πρόβλημα δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη ἀναγραφή τοῦ ὀνόματος τοῦ γιατροῦ ἀπὸ τὸν Ἀρριανό, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐπικαλεῖται τὴ διαπίστωση ὅτι στὸ ἔργο τοῦ ἐν λόγῳ ἱστορικοῦ ἐντοπίζονται καὶ ἄλλες ἀνακρίβειες καὶ λάθη¹⁸⁵.

Ὁ Herzog¹⁸⁶, ἐνῶ φαίνεται νὰ πιστεύει ὅτι τὸ Κριτόβουλος καὶ τὸ Κριτόδημος ἀφοροῦν τὸ ἴδιο πρόσωπο, δὲν ἀποκλείει νὰ πρόκειται καὶ γιὰ διαφορετικὰ, καὶ διερωτᾶται μήπως μὲ τὸ Κριτόβουλος δηλώνεται ὁ πατέρας καὶ μὲ τὸ Κριτόδημος ὁ ἐπίσης γιατρός γιός του¹⁸⁷.

178. Βλ. *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 228, ἀρ. 452.

179. Βλ. *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 228, ἀρ. 453 (ὅπου καὶ τοῦ ἀποδίδει τὴν ἐπέμβαση τῆς ἀφαίρεσεως τοῦ βέλους).

180. Βλ. «Kritobulos», στ. 1927-1928, καὶ «Kritodamos», στ. 1928 (ὅπου δὲν κάνει καμιά νύξη γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ ὀνόματος).

181. Βλ. *Ancient Cos*, σσ. 79, 262 καὶ 279.

182. Βλ. *Ancient Cos*, σσ. 79, 104, 262, 278 καὶ 279. Ὡς δύο διαφορετικοὺς γιατροὺς δέχεται τὸν Κριτόβουλο καὶ τὸν Κριτόδημο ὁ Χρυσστόμου, «Συμβολές», σ. 105, υἱοθετώντας τὴν ἀποψη τῆς Sherwin-White.

183. Βλ. π.χ. *Ancient Cos*, σ. 79 (: «Critobulus ..., who had much earlier won ... Another Coan doctor, Critodemus ...»).

184. Βλ. «Two Doctors from Cos?», *Mnemosyne* Ser. IV, 34 (1981) 396-398.

185. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῶν ἱστορικῶν λαθῶν ὁ Heckel ἐπικαλεῖται τὸ ἄρθρο τοῦ A. B. Bosworth, «Errors in Arrian», *CQ N. S.* 26 (1976) 117-139.

186. Βλ. «Thessalos von Kos», σ. 57 (: «Derselbe Kritobulos [nach Curtius Rufus IX 5, 25. 27], oder [sein Sohn?] Kritodamos nach Arrian. Anab. VI 11 ... heilte den Alexander»).

187. Ὡστόσο σὲ προγενέστερο δημοσίευσμά του ὁ Herzog, *Koische Forschungen*, σ. 201, ὑποσημ. 2, εἶχε ἐκφράσει σαφέστερη ἀποψη σχετικά μὲ τὴν ταύτιση τοῦ Κριτοβούλου μὲ τὸν Κριτόδημο, σημειώνοντας ὅτι κατὰ τὸν Ἀρριανὸ τὸν Ἀλέξανδρο θεράπευσε ὁ Κριτόδημος, ἐνῶ τὴν ἀναγραφή τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ

Ἡ Salazar¹⁸⁸ δέχεται μᾶλλον ὡς ὀρθὸν τὸ ὄνομα Κριτόδημος, σημειώνοντας ἀπλῶς ὅτι τὸν ἴδιο γιατρὸν ὁ Curtius Rufus τὸν ἀποκαλεῖ Κριτόβουλο.

Ὁ Marasco¹⁸⁹, ἀφοῦ κάνει μιὰ ἐξαιρετικὰ σύντομη ἀνασκόπηση τοῦ προβλήματος, φαίνεται ὅτι συντάσσεται μὲ τὴν ἄποψη τῶν μελετητῶν ποὺ βασίζονται στὸν Ἀρριανὸ καὶ προτιμοῦν «*riu correttamente*» τὸ ὄνομα Κριτόδημος.

Τέλος ἡ Massar¹⁹⁰, ἀφοῦ συζητήσει τὸ θέμα, καταλήγει στὴν πρόκριση τοῦ ὀνόματος Κριτόδημος, σημειώνοντας ὅτι πρόκειται γιὰ *lectio difficilior*, διαπίστωση ποὺ κατὰ τὴ γνώμη της συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ Ἀρριανοῦ.

Περιορίζομαι ἐδῶ στὴ μνεῖα τῶν ἀπόψεων τῶν μελετητῶν ἐκείνων ποὺ ἀσχολοῦνται καὶ μὲ τὰ δύο ὀνόματα καὶ λαμβάνουν κάποια θέση ποὺ στοχεύει στὴ λύση τοῦ προβλήματος¹⁹¹.

Ἀπὸ τὴν ἀνακεφαλαίωση τῶν ὄσων ἐκτέθησαν παραπάνω προκύπτει ὅτι τρεῖς μελετητές (Kind, Heckel, Herzog) ταυτίζουν τὰ δύο πρόσωπα (ἢ ἔστω κλίνουν πρὸς τὴν ταύτιση) ὑπὸ τὸ ὄνομα Κριτόβουλος, ἄλλοι τρεῖς (Salazar, Marasco, Massar) δέχονται τὴν ταύτιση ὑπὸ τὸ ὄνομα Κριτόδημος, καὶ τέλος ἔχουν διατυπωθεῖ τέσσερις προτάσεις (Reinach, Berve, Sherwin-White, Herzog) ποὺ δέχονται ἢ φαίνεται νὰ κλίνουν πρὸς τὸ ἐνδεχόμενο τὸ κάθε ἓνα ἀπὸ τὰ συζητούμενα ὀνόματα νὰ ἀφορᾶ καὶ διαφορετικὸ πρόσωπο.

Μὲ ἄλλα λόγια ὀριστικὴ λύση στὸ πρόβλημα δὲν ἔχει δοθεῖ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο δὲν ἐνοπιῶ τις σχετικὲς μαρτυρίες, ἀλλὰ τις κατανέμω σὲ ἓνα λῆμμα, χωρισμένο ὁμως σὲ δύο μέρη.

Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο λ. 23b («Κριτόδημος ὁ Κῶος»).

Μαρτυρίες

1. Plin., *Nat. hist.* 7, 123-124 [Π 42, 17-43, 8 Ian - Mayhoff]:

(*Variarum artium scientia innumerabiles enituere, quos tamen attingi par sit florem hominum libantibus*;) ... magna et Critobulo fama est extracta Philippi regis oculo sagitta et citra deformitatem oris curata orbitate luminis ...

(Ἡ γνώση διαφορῶν ἐπιστημῶν ἀπέφερε τιμὲς σὲ ἀναρίθμητους ἀνθρώπους, τοὺς

μὲ τὸ ὄνομα Κριτόβουλος ἀπὸ τὸν Curtius Rufus τὴν ἀποδίδει σὲ σύγχυση μὲ τὸ ὄνομα τοῦ ἐπίσης Κῶου τριηράρχου (στὸ ναυτικὸν τοῦ Ἀλεξάνδρου) *Κριτοβούλου Πλάτωνος*.

188. Βλ. «Die Verwundetenfürsorge in Heeren des griechischen Altertums», *AGM* 82 (1998) 94 (Ἀρριανός: Κριτόδημος), καὶ ὑπόσημ. 15 (Curtius Rufus: Κριτόβουλος)· κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀντιμετωπίζει τὸ πρόβλημα καὶ στὴ μονογραφία της, *Treatment*, σ. 72, καὶ ὑπόσημ. 18. Βλ. καὶ Lammert, «Alexanders Verwundung», σ. 3 (: ... der hier [sc. bei Curtius] Kritobulos, gegenüber Kritodemos bei Arrianos).

189. Βλ. «I medici di corte», σσ. 191-192.

190. Βλ. *Soigner et servir*, σσ. 53-54.

191. Φυσικὰ ὑπάρχουν καὶ διάφοροι ἄλλοι μελετητές ποὺ μνημονεύουν εἴτε τὸ ἓνα ὄνομα εἴτε τὸ ἄλλο, χωρὶς ὁμως νὰ θίγουν τὸ πρόβλημα, τὸ ὁποῖο ἐνδεχομένως δὲν ἔχουν ὑπ' ὄψιν τους. Γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ καταγραφοῦν ἐδῶ. Πάντως ἀπὸ τὰ ὅσα σημειώνονται ἐδῶ διαφαίνεται σαφέστατα ἡ ἀδυναμία τῶν μελετητῶν νὰ καταλήξουν σὲ ἓνα ὀριστικὸ συμπέρασμα ὅσον ἀφορᾶ ἀφ' ἐνὸς τὴν ταύτιση ἢ ὄχι τῶν δύο προσώπων καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν πρόκριση ὡς ὀρθοῦ τοῦ ἐνός ἀπὸ τὰ δύο παραδεδομένα ὀνόματα (ἐφ' ὅσον βέβαια πρόκειται γιὰ ἓνα πρόσωπο).

οποίους είναι σωστό, σὰν νὰ κάνουμε λόγο γιὰ τὸ ἄνθος τῆς ἀνθρωπότητας, νὰ τοὺς παρουσιάσουμε ἀκριθιγῶς;) ... καὶ ὁ Κριτόβουλος ἀπέκτησε μεγάλη φήμη ἐπειδὴ εἶχε ἀφαιρέσει ἓνα βέλος ἀπὸ τὸ μάτι τοῦ βασιλιά Φιλίππου καὶ εἶχε νοσηλεύσει τὴν ἀπώλεια τοῦ ματιοῦ χωρὶς νὰ προκαλέσει δυσμορφία στὸ πρόσωπο ...

extracta Philippi regis oculo sagitta

Γιὰ τὴν τεχνικὴ ἀφαιρέσεως τῶν βελῶν ἀπὸ τὰ τραύματα (τὸ βελουλικὸν τῆς χειρουργίας) βλ. Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 6, 88 [CMG IX/2, σσ. 129, 14-135, 5]: *Περὶ βελῶν ἐξαιρέσεως.*

Γιὰ τὸν τραυματισμὸ αὐτὸν τοῦ Φιλίππου, χωρὶς ὁμῶς μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ γιατροῦ ποὺ τὸν περιέθαλψε, βλ. καὶ τοὺς ἀκόλουθους συγγραφεῖς:

α') Δίδυμ., *Σχόλ. εἰς Δημοσθ.* 12, 40-47:

Περὶ ὧν ἔσχεν τραυμάτων ὁ Φίλιππος εἴρηται μὲν ἡμῖν ἐντελῶς· καὶ νυνὶ δ' εἰς βραχὺ ὑπομνηστέον. περὶ μὲν γὰρ τὴν Μεθώνης πολιορκίαν τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν ἐξεκόπη τοξέυματι πληγείς, ἐν ᾧ τὰ μηχανώματα καὶ τὰς χωστρίδας λεγομένας ἐφεώρα ...

(: «Σχετικὰ μὲ τοὺς τραυματισμοὺς τοῦ Φιλίππου ἔχουμε κάνει λεπτομερῆ λόγο· καὶ τώρα ὁμῶς πρέπει νὰ τοὺς ὑπενθυμίσουμε μὲ συντομία. Κατὰ τὴν πολιορκία λοιπὸν τῆς Μεθώνης ἔχασε τὸ δεξιὸ μάτι του, χτυπημένος ἀπὸ ἓνα βέλος, καθὼς ἐπιθεωροῦσε τὰ μηχανήματα καὶ τίς λεγόμενες χελῶνες ...»).

β') *Σχόλ. εἰς Δημοσθ.* 3, 43a:

Φίλιππος ἀσθενῶν] ἐπικινδύνως ἀσθενῆσαι φασὶ Φίλιππον ὅτε τὴν Μεθώνην ἐπολιόρκει, Ἀστέρος τινος στρατιώτου Μεθωναίου ἀπὸ τοῦ τείχους ἐπιγράψαντος τῷ δόρατι «Ἀστὴρ Φιλίππου θανάσιμον [ἐπι]πέμπει βέλος», εἶτα πέμψαντος καὶ κατὰ τύχην τινὰ ἐπιτυχόντος κατὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ.

(: «Φίλιππος ἀσθενῶν] λένε ὅτι ὁ Φίλιππος ἀσθένησε ἐπικίνδυνα ὅταν πολιορκοῦσε τὴν Μεθώνη, ὅταν κάποιος στρατιώτης Μεθωναῖος ὀνόματι Ἀστὴρ, ἀφοῦ ἔγραψε πάνω στὸ δόρυ του «Ὁ Ἀστὴρ στέλνει στὸν Φίλιππο θανατηφόρο βέλος», ὕστερα τὸ πέταξε ἀπὸ τὸ τείχος καὶ κατὰ τύχη τὸν πέτυχε στὸ μάτι»).

Σχόλ. εἰς Δημοσθ. 18, 124:

τὸν ὀφθαλμὸν] ἤδη ἔγνωμεν ὅτι τὸν ὀφθαλμὸν ἐπλήγη ὁ Φίλιππος ἐν τῇ Μεθώνῃ, τὴν δὲ κλεῖν ἐν Ἰλλυριοῖς, τὸ δὲ σκέλος καὶ τὴν χεῖρα ἐν Σκύθαις.

(: «τὸν ὀφθαλμὸν] ἤδη γνωρίζουμε ὅτι ὁ Φίλιππος στὴ Μεθώνη τραυματίσθηκε στὸ μάτι, στοὺς Ἰλλυριοὺς στὴν κλεῖδα, ἐνῶ στὸ σκέλος καὶ τὸ χεῖρι στοὺς Σκύθες»).

γ') *Στράβων, Γεωγρ.* 7a, 1, 22:

Ἐν δὲ τῷ πρὸ τῆς Μεθώνης πεδίῳ γενέσθαι συνέβη Φιλίππῳ τῷ Ἀμύντου τὴν ἐκκοπὴν τοῦ δεξιοῦ ὀφθαλμοῦ καταπελτικῶ βέλει κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως.

(: «Στὴν πεδιάδα μπροστὰ ἀπὸ τὴν Μεθώνη συνέβη ὁ Φίλιππος, γιὸς τοῦ Ἀμύντα, νὰ χάσει τὸ δεξιὸ μάτι του ἀπὸ βέλος ποὺ ρίχτηκε ἀπὸ καταπέλτη κατὰ τὴν πολιορκία τῆς πόλεως»), καὶ στὸν ἴδιο, *Γεωγρ.* 8, 6, 15:

παρὰ Θουκυδίδη δὲ ἐν τισὶν ἀντιγράφοις Μεθώνη φέρεται ὁμωνύμως τῇ Μακεδονικῇ, ἐν ἧ Φίλιππος ἐξεκόπη τὸν ὀφθαλμὸν πολιορκῶν.

(: «στὸν Θουκυδίδη ὁμῶς, σὲ κάποια ἀντίγραφα, ὀνομάζεται Μεθώνη, μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα μὲ τὴν μακεδονικὴ (πόλη), στὴν ὁποία ὁ Φίλιππος, πολιορκώντας τὴν, ἔχασε τὸ μάτι του»).

δ') *Αἰλιαν., Π. ζῶων ἰδιότ.* 9, 7:

Κλείσοφος δὲ καὶ τὸν ὀφθαλμὸν τὸν ἕτερον δεσμῶ κατελάμβανε, Φιλίππῳ χαριζόμενος ἐν τῇ τῆς Μεθώνης πολιορκίᾳ τὸν ἕτερον ἐκκοπέντι.

(: «Ὁ Κλείσοφος ὁμως κάλυπτε τὸ ἓνα μάτι του μὲ ἐπίδεσμο, γιὰ νὰ εἶναι εὐάρεστος πρὸς τὸν Φίλιππο ποὺ ἔχασε τὸ ἓνα (μάτι) κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Μεθώνης»).

ε') Διόδ. Σικελ., *Ἰστ. Βιβλιοθ.* 16, 34, 5:

Ἐν δὲ τῇ πολιορκίᾳ ταύτῃ [sc. τῆς Μεθώνης] συνέβη τὸν Φίλιππον εἰς τὸν ὀφθαλμὸν πληγέ- ντα τοξεύματι διαφθαρήναι τὴν ὄρασιν.

(: «Κατὰ τὴν πολιορκία αὐτή [sc. τῆς Μεθώνης] συνέβη ὁ Φίλιππος ποὺ χτυπήθηκε στὸ μάτι μὲ βέλος νὰ χάσει τὴν ὄρασή του»).

ς') Ἄρποκρ., *Λέξ.* μ 15:

Μεθώνη: Δημοσθένης Φιλιππικοῖς. λέγοι ἂν τὴν ἐν Θράκῃ, ἣν πολιορκῶν Φίλιππος ἐξεκό- πη τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν.

(: «Μεθώνη: Ὁ Δημοσθένης στοὺς Φιλιππικούς· ἐννοεῖ τὴ θρακική, τὴν ὁποία πολιορκώ- ντας ὁ Φίλιππος ἔχασε τὸ δεξιὸ μάτι του»).

ζ') Φώτ., *Λέξ.* μ 196 = Ἄρποκρ., *Λέξ.* μ 15.

η') Σοῦδα μ 434 = Ἄρποκρ., *Λέξ.* μ 15.

θ') Εὐστάθ., *Παρεκβ. εἰς Ὅμ. Ἰλ.* Β 716 [I 512, 22-24 van der Valk]:

Ὅτι Μεθώνη Φιλοκτῆτου ἐτέρα τῆς Θρακίας Μεθώνης, ἣν κατέσκαψε Φίλιππος, ἐνθα δη- λαδὴ καὶ ὁ Ἀστήρ στρατιώτης οὕτω καλούμενος τοξεύσας ἔβλαψε τὸν Φίλιππον εἰς ὀφθαλμὸν.

(: «Ἐπειδὴ ἡ Μεθώνη τοῦ Φιλοκτῆτη εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ θρακικὴ Μεθώνη, τὴν ὁποία ὁ Φίλιππος κατέστρεψε ἐκ θεμελίων, ὅπου ὡς γνωστὸν καὶ ὁ Ἀστήρ, στρατιώτης ποὺ ὀνομαζόταν ἔτσι, ἀφοῦ τόξευσε τὸν Φίλιππο τοῦ προκάλεσε βλάβη στὸ μάτι»).

Πρβ. καὶ

Θεμιστ., *Σοφιστ.* 284c:

... ὅθενπερ καὶ Φιλίππῳ ἐφωράθη τῷ Μακεδόνι πολιορκοῦντι Μεθώνην ὁ βαλὼν ἐκ τοῦ τεί- χους τοξότης. Ἀστήρ. ὄνομα ἦν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ἐγκέκαυτο ἐν τῷ βέλει.

(: «... ἀπὸ τὸ ὁποῖο κατέστη γνωστὸς καὶ ὁ τοξότης ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὸ τεῖχος χτύπησε τὸν Φίλιππο τὸν Μακεδόνα ποὺ πολιορκοῦσε τὴ Μεθώνη. Ἀστήρ. Αὐτὸ ἦταν τὸ ὄνομα τοῦ ἀνθρώ- που καὶ εἶχε γραφεῖ μὲ ἔγκαιση πάνω στὸ βέλος»).

2. Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 9, 5, 22-29:

Rege in tabernaculum relato, medici lignum sagittae corpori infixae, ita ne spicu- lum moveretur, abscedunt. Corpore deinde nudato, animadvertunt hamos inesse telo nec aliter id sine pernicie corporis extrahi posse quam ut secando vulnus auferent. Cete- rum, ne secantes profluvium sanguinis occuparet verebantur; quippe ingens telum adac- tum erat et penetrasse in viscera videbatur. **C r i t o b u l u s**, inter medicos artis eximiae, sed in tanto periculo territus, manus admovere metuebat, ne in ipsius caput parum pro- sperae curationis recideret eventus. Lacrimantem eum ac metu et sollicitudine propemo- dum exsanguem rex conspexerat: "Quid", inquit, "quodve tempus exspectas et non quam primum hoc dolore me saltem moriturum liberas? An times, ne reus sis, cum insanabi- le vulnus acceperim?" At **C r i t o b u l u s**, tandem vel finito vel dissimulato metu, hortari eum coepit, ut se continendum praeberet, dum spiculum evelleret: etiam levem corporis

motum noxium fore. Rex cum affirmasset nihil opus esse eis, qui semet continerent, sicut praeceptum erat, sine motu praebeuit corpus.

Igitur patefacto latius vulnere et spiculo evolso ingens vis sanguinis manare coepit linquique animo rex et, caligine oculis offusa, velut moribundus extendi. Cumque profluvium medicamentis frustra inhiherent, clamor simul atque ploratus amicorum oritur regem exspirasse credentium. Tandem constitit sanguis, paulatimque animum recepit et circumstantes coepit agnoscere. Toto eo die ac nocte quae secuta est armatus exercitus regiam obsedit, confessus omnes unius spiritus vivere. Nec prius recesserunt, quam compertum est somno paulisper acquiescere. Hinc certiores spem salutis eius in castra rettulerunt.

(Προηγείται ή περιγραφή του τραυματισμού του Αλεξάνδρου από βέλος μήκους δύο πήχων, το οποίο είχε διαπεράσει τον θώρακα και τον τραυμάτισε πολύ σοβαρά πάνω από τον δεξιό μαστό)¹⁹².

Αφού ο βασιλιάς μεταφέρθηκε στη σκηνή του, οι γιατροί αποκόπτουν το ξύλο¹⁹³ του βέλους που είχε σφηνωθεί γερά στο σώμα του, με τρόπο ώστε να μην κινηθεί ή αιχμή του. Έπειτα, αφού γύμνωσαν το σώμα του, παρατήρησαν ότι το βέλος είχε άγκυλωτή αιχμή και δεν θα μπορούσε να εξαχθεί χωρίς βλάβη του σώματος, εκτός και αν το τραύμα διευρυνόταν με τομή. Αλλά φοβούνταν μήπως αυτοί που θα έκτελούσαν την τομή δεν θα μπορούσαν να σταματήσουν την άθροια έκροη του αίματος, επειδή το βέλος που τον πλήγωσε ήταν πολύ μακρύ και φαινόταν να έχει διεισδύσει στα σπλάχνα. Ο Κριτόβουλος, γιατρός με εξαιρετη κατάρτιση, αλλά τρομοκρατημένος απέναντι σε τέτοιο κίνδυνο, φοβόταν να συμμετάσχει στην επέμβαση, μήπως το ανεπιτυχές αποτέλεσμα της θεραπείας καταπέσει στο κεφάλι του (στραφεί έναντίον του). Ο βασιλιάς τον είδε που έκλαιγε και ήταν σχεδόν χωρίς αίμα από φόβο και αγωνία: «Τί ή ποιά στιγμή περιμένεις», του είπε, «και δεν με ελευθερώνεις όσο το δυνατόν γρηγορότερα από αυτόν τον πόνο, αφού κοντεύω να πεθάνω; Μήπως φοβάσαι ότι μπορείς να κατηγορηθείς, επειδή δέχθηκα ένα ανίατο τραύμα;» Αλλά ο Κριτόβουλος τελικά είτε επειδή του έφυγε ο φόβος, ή επειδή τον συγκάλυψε, άρχισε να τον παρακινεί να παραμείνει ακίνητος, μέχρις ότου αποσπάσει την αιχμή· επειδή και η παραμικρότερη κίνηση του σώματος θα απέβαινε επικίνδυνη. Όταν ο βασιλιάς τον διαβεβαίωσε ότι δεν χρειαζόταν κανέναν για να τον συγκρατεί, κράτησε το σώμα του ακίνητο, όπως του είχε δοθεί έντολη.

Όταν λοιπόν το τραύμα είχε διευρυνθεί και απομακρύνθηκε η άγκυλωτή αιχμή, άρχισε να ρέει άφθονο αίμα, ο βασιλιάς λιποθύμησε, και αφού σκοτάδι κάλυψε τα μάτια του, τεντώθηκε σαν να πέθαινε. Και ενώ προσπαθοῦσαν μάταια να σταματήσουν την αιμορραγία με φάρμακα, οι φίλοι του άρχισαν να φωνάζουν και να θρηνούν, πιστεύοντας ότι ο βασιλιάς είχε έκπνεύσει. Τελικά η αιμορραγία σταμάτησε, και (ο βασιλιάς) ανέκτησε σταδιακά τις αισθήσεις του και άρχισε να αναγνωρίζει αυτούς που στέκονταν γύρω του. Ολόκληρη αυτή την ημέρα και τη νύκτα που ακολούθησε ο στρατός στεκόταν άρματωμένος μπροστά στη βασιλική σκηνή, δείχνοντας ότι όλοι ζούσαν μόνο από

192. Βλ. Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 9, 5, 9 κ.έ.

193. Δηλ. το στέλεχος του βέλους.

τὴν ἀναπνοὴ ἑνὸς ἀνθρώπου. Οὕτε ἀποχώρησαν παρὰ μόνον ἀφοῦ ἔμαθαν ὅτι κοιμήθη-
κε ἤσυχον γιὰ κάποιον διάστημα. Ἐπειτα ἐπέστρεψαν στὸ στρατόπεδο μὲ πιὸ βέβαιη τὴν
ἐλπίδα γιὰ τὴ σωτηρία του.

Corpore deinde nudato, animadvertunt hamos inesse telo nec aliter id sine pernicie corporis
extrahi posse quam ut secando vulnus augerent

Βλ. Παῦλ. Αἰγίν., *Ἐπιτ. ἱατρ.* 6, 88 [CMG IX/1, σ. 132, 1-6]: *εἰ δέ, ὡς εἰκός, ἀντιθέτους ἀκί-
δας ἔχον τὸ βέλος μὴ ἐπιδίδωσιν, ἐπιτέμνειν δεῖ κατὰ τὸν πλησίον αὐτοῦ τόπον, εἰ μὴδὲν τῶν ἀνα-
γκαίων παρακέοιτο, καὶ γυμνωθὲν τὸ βέλος βαστάζοντας ἀσκύλτως ἐξέλκειν. τινὲς δὲ καὶ καλαμί-
σκον αὐτοῦ καὶ ἀκίσια περιθέντες οὕτως αὐτὸ ἐξέλκουσιν ὑπὲρ τοῦ μὴ διαξάινεσθαι πρὸς τῶν ἀκί-
δων τὰς σάρκας.*

Μὲ ἀφορμὴ τὸν τραυματισμὸ αὐτόν, τὸν ὁποῖον ἀντιμετώπισε μὲ ἐπιτυχία ὁ γιατρός Κριτό-
βουλος, σημειώνω ὅτι στὶς ἀρχαῖες πηγὲς καταγράφονται καὶ ἄλλοι, σοβαροὶ ἢ ἐπιπόλαιοι, τραυ-
ματισμοὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅπως π.χ. στὴ μάχη τῆς Ἴσσοῦ τὸ 333 π.Χ., στὴν πολιορκία τῆς Γάζας
(332 π.Χ.), σὲ μάχη ποὺ διεξήχθη στὴ Σογδιανὴ τὸ 329 π.Χ., κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Κυροπόλεως
τὸ 329 π.Χ., ἐνὼ ἀρκετὲς φορὲς τραυματίσθηκε καὶ κατὰ τὴν ἐκστρατεία του στὶς Ἰνδίες (327-326
π.Χ.): στὴν πολιορκία τῆς πόλεως τῶν Ἀσπασίων, τῆς πόλεως τῶν Μασσάγων καὶ κατὰ τὴ μάχη
ἐναντίον τοῦ Πώρου. Γιὰ τοὺς τραυματισμοὺς αὐτοὺς βλ. Πλούταρχ., *Π. Ἀλέξ.* τύχ. 1, 2, 327Α-Β,
καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 55-106.

Τὸ ἐπίσῳδιο τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου στοὺς Μαλλοὺς περιγράφεται καὶ ἀπὸ
τοὺς ἀκόλουθους συγγραφεῖς, χωρὶς ὅμως μνεῖα τοῦ ὀνόματος τοῦ γιατροῦ ποὺ φρόντισε τὸ
τραῦμα, καὶ μάλιστα χωρὶς νὰ γίνεταὶ καθόλου λόγος γιὰ παρουσία γιατροῦ (ἂν καὶ κάτι τέτοιο
πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο):

α') Διόδ. Σικελ., *Ἰστ. Βιβλιοθ.* 17, 99, 3-5:

*Πολλὰς μὲν γὰρ εἰς τὸ κρᾶνος ἐλάμβανε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] πληγὰς, οὐκ ὀλίγας δὲ εἰς τὴν
πέλτην ἐδέχετο· τέλος δὲ τοξευθεὶς ὑπὸ τὸν μαστὸν ἔπεσεν εἰς γόνυ, κατισχυθεὶς ὑπὸ τῆς πληγῆς.
... ἐπὶ πολλὰς δὲ ἡμέρας τοῦ βασιλέως ἀσχοληθέντος περὶ τὴν θεραπείαν οἱ κατὰ τὴν Βακτριανὴν
καὶ Σογδιανὴν κατοικισθέντες Ἕλληνας ἐκ πολλοῦ μὲν τὸν ἐν τοῖς βαρβάρους κατοικισμὸν χαλεπῶς
ἔφερον ...*

(: «Δεχόταν λοιπὸν [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] πολλὰ χτυπήματα στὸ κρᾶνος του, ὄχι λίγα ὅμως καὶ
στὴν ἀσπίδα του· τελικὰ ἀφοῦ χτυπήθηκε ἀπὸ ἕνα βέλος κάτω ἀπὸ τὸν μαστό, ἔπεσε στὰ γόνατα,
ἐξασθενημένος ἀπὸ τὸ χτύπημα. ... Ἐπειδὴ ὁ βασιλιάς βρισκόταν ὑπὸ θεραπεία γιὰ πολλὰς ἡμέ-
ρες, οἱ Ἕλληνας οἱ ὁποῖοι εἶχαν μείνει στὴ Βακτριανὴ καὶ τὴ Σογδιανὴ ὡς ἔποικοι ἀπὸ πολὺ καιρὸ
ἔφεραν βαρῆως τὴν ἐγκατάστασή τους ἀνάμεσα στοὺς βαρβάρους ...»).

β') *Iust., Epit. Hist. Phil. Pomp. Trogi* 12, 9, 12-13:

*In eo proelio sagitta sub mamma traiectus [sc. Alexander] cum sanguinis fluxu deficeret,
genu posito tam diu proeliatus est, donec eum, a quo vulneratus fuerat, occideret. Curatio vulneris
gravior ipso vulnere fuit.*

(: «Κατ' αὐτὴ τὴ μάχη τραυματισμένος [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] ἀπὸ βέλος κάτω ἀπὸ τὸν μαστό,
εἶχε ἐξασθενήσει ἐξ αἰτίας τῆς αἱμορραγίας· ἀφοῦ στηρίχθηκε στὰ γόνατα, πολέμησε γιὰ τόσο
χρόνο, ἕως ὅτου σκότωσε αὐτόν ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχε τραυματισθεῖ. Ἡ θεραπεία τοῦ τραύματος
ὑπῆρξε πιὸ ἐπικίνδυνη ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ τραῦμα»).

γ') Πλούταρχ., *Ἀλέξ.* 63, 2-14:

Πρὸς δὲ τοῖς καλουμένοις Μαλλοῖς, οὓς φασιν Ἰνδῶν μαχιμωτάτους γενέσθαι, μικρὸν ἐδέησε

κατακοπήναι [sc. τὸν Ἀλέξανδρον]. ... εἷς δὲ [sc. βάρβαρος] μικρὸν ἀπωτέρω στάς, ἐφήκεν ἀπὸ τόξου βέλος οὕτως εὐτονον καὶ βίαιον, ὥστε τὸν θώρακα διακόψαν ἐμπαγήναι τοῖς περὶ τὸν μασθὸν ὀστέοις. πρὸς δὲ τὴν πληγὴν ἐνδόντος αὐτοῦ καὶ τὸ σῶμα κάμψαντος, ὁ μὲν βαλὼν ἐπέδραμε βαρβαρικὴν μάχαιραν σπασάμενος, Πευκέστας δὲ καὶ Λιμναῖος προέστησαν· ὧν πληγέντων ἐκατέρων ὁ μὲν ἀπέθανε, Πευκέστας δ' ἀντείχε, τὸν δὲ βάρβαρον Ἀλέξανδρος ἀπέκτεινε. αὐτὸς δὲ τραύματα πολλὰ λαβῶν, τέλος δὲ πληγεὶς ὑπὲρ τοῦ τραχήλου, προσήρεισε τῷ τείχει τὸ σῶμα, βλέπων πρὸς τοὺς πολεμίους. ἐν τούτῳ δὲ τῶν Μακεδόνων περιχυθέντων, ἀρπασθεὶς ἀναίσθητος ἤδη τῶν περὶ αὐτὸν ἐπὶ σκηνῆς ἐκομιζέτο. καὶ παραντίκα μὲν ὡς τεθνεῶτος ἦν λόγος ἐν τῷ στρατοπέδῳ· χαλεπῶς δὲ καὶ πολυπόνως τὸν οἰστὸν ἐκπρισάντων ξύλινον ὄντα, καὶ τοῦ θώρακος οὕτω μόλις ἀπολυθέντος, περὶ τὴν ἐκκοπὴν ἐγίνοντο τῆς ἀκίδος, ἐνδεδυκίας [ἐν] ἐνὶ τῶν ὀστέων. λέγεται δὲ τὸ μὲν πλάτος τριῶν δακτύλων εἶναι, τὸ δὲ μήκος τεσσάρων· διὸ ταῖς λιποθυμίαις ἔγγιστα θανάτου συναυανόμενος ἐξαιρουμένης αὐτῆς, ὅμως ἀνέλαβε, καὶ διαφυγὼν τὸν κίνδυνον, ἔτι δ' ἀσθενῆς ὧν καὶ πολλὸν χρόνον ἐν διαίτῃ καὶ θεραπείαις ἔχων αὐτόν, ἔξω θορυβοῦντας ὡς ἦσθετο ποθοῦντας αὐτὸν ἰδεῖν τοὺς Μακεδόνας, λαβῶν ἱμάτιον προῆλθε ...

(: «Στὴ χώρα τῶν ὀνομαζόμενων Μαλλῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους λέν ὅτι εἶναι οἱ πιὸ ἐμπειροπόμενοι ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς, παρ' ὀλίγον νὰ σκοτωθεῖ [sc. ὁ Ἀλέξανδρος]. ... ἕνας ὅμως [sc. βάρβαρος] ἀφοῦ στάθηκε λίγο μακρύτερά του, ἔριξε ἕνα βέλος μὲ τὸ τόξο του μὲ τόσο βίαιο καὶ δυναμικὸ τρόπο, ὥστε, ἀφοῦ ἔσχισε τὸν θώρακα, νὰ καρφωθεῖ στὰ κόκκαλα τῆς περιοχῆς τοῦ μαστοῦ. Καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς ἐξ αἰτίας τοῦ τραύματος ὑποχώρησε καὶ λύγισε τὸ σῶμα του, ἐκεῖνος πού τὸν χτύπησε, ἀφοῦ τράβηξε ἕνα βαρβαρικὸ μαχαίρι, ὄρμησε ἐναντίον του, ὁ Πευκέστας ὅμως καὶ ὁ Λιμναῖος στάθηκαν μπροστά του· αὐτοῦ ἀφοῦ τραυματίσθηκαν ὁ ἕνας πέθανε, ὁ Πευκέστας ὅμως προέβαλε ἀντίσταση, ἐνῶ ὁ Ἀλέξανδρος σκότωσε τὸν βάρβαρο. Αὐτὸς [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] ἀφοῦ ἔλαβε πολλὰ τραύματα, στὸ τέλος χτυπημένος μὲ ρόπαλο στὸν τράχηλο, στήριξε τὸ σῶμα του στὸ τεῖχος, βλέποντας πρὸς τοὺς ἐχθροὺς. Ταυτόχρονα περικυκλώνοντάς τον οἱ Μακεδόνες, ἀφοῦ τὸν ἄρπαξαν χωρὶς νὰ ἔχει αἴσθησι τοῦ τί συμβαίνει γύρω του, τὸν μετέφεραν στὴ σκηνή του· καὶ ἀμέσως διαδόθηκε στὸ στρατόπεδο ὅτι πέθανε. Ἀφοῦ μὲ δυσκολία καὶ πολὺ κόπο τοῦ ἔκοψαν μὲ πριόνι τὸ βέλος πού ἦταν ξύλινο, καὶ ἀφοῦ ἔτσι μὲ δυσκολία ἀπομακρύνθηκε ὁ θώρακας, ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς αἰχμῆς (τοῦ βέλους), πού εἶχε μπηχθεῖ σὲ ἕνα ὀστό. Λέγεται ὅτι τὸ πλάτος (τῆς πληγῆς) ἦταν τρία δάκτυλα, ἐνῶ τὸ μήκος τέσσερα. Γι' αὐτὸ, ἐνῶ τὴν ἀφαιροῦσαν [sc. τὴν αἰχμὴ τοῦ βέλους], ἔφθασε στὰ πρόθυρα τοῦ θανάτου λιποθυμώντας, συνῆλθε ὅμως καὶ ἀφοῦ ξεπέρασε τὸν κίνδυνο, ἂν καὶ ἦταν ἀκόμη ἀσθενῆς ὑπὸ διαίτα καὶ θεραπείες, ἐπειδὴ ἀντιλήφθηκε ὅτι ἔξω θορυβοῦσαν οἱ Μακεδόνες ἐπιθυμώντας νὰ τὸν δοῦν, ἀφοῦ φόρεσε ἕνα ἱμάτιο, βγήκε ...»).

στὸν ἴδιο, Π. Ἀλεξ. τύχ. 1, 2, 327B:

ἐν Μαλλοῖς βέλει μὲν ἀπὸ τόξου [sc. ἐπληγὴν]¹⁹⁴ τὸ στέρνον ἐνερεισθέντι καὶ καταδύσαντι τὸν σίδηρον, ὑπέρου δὲ πληγῇ παρὰ τὸν τράχηλον, ὅτε προστεθεῖσαι ταῖς τεύχεσιν αἱ κλίμακες ἐκλάσθησαν, ἐμὲ δ' ἡ Τύχη μόνον συνείρξεν οὐδὲ λαμπροῖς ἀνταγωνισταῖς, ἀλλὰ βαρβάροις ἀσήμοις χαριζομένη τηλικούτον ἔργον. εἰ δὲ μὴ Πτολεμαῖος ὑπερέσχε τὴν πέλτην, Λιμναῖος δὲ πρὸ ἐμοῦ μυρίοις ἀπαντήσας βέλεσιν ἔπεσεν, ἤρειψαν δὲ θυμῷ καὶ βίᾳ Μακεδόνες τὸ τεῖχος, ἔδει τάφον Ἀλεξάνδρου τὴν βάρβαρον ἐκείνην καὶ ἀνώνυμον κώμην γενέσθαι.

(: «στοὺς Μαλλοὺς [sc. χτυπήθηκα = ὁ Ἀλέξανδρος] στὸ στέρνο ἀπὸ βέλος πού ρίχθηκε ἀπὸ τόξο, πού σφήνωσε καὶ ἔμπηξε βαθιὰ τὴ σιδερένια αἰχμὴ του, ἐνῶ στὸν τράχηλο ἀπὸ χτύπημα ροπάλου, ὅταν ἔσπασαν οἱ σκάλες πού εἶχαμε ἀνεβάσει στὰ τεῖχη· ἐμένα μόνο δὲν βοήθησε ἡ Τύχη μὲ ἔνδοξους ἀντιπάλους ἀλλὰ μὲ ἄσημους βαρβάρους, χαρίζοντάς τους ἕνα τέτοιο κατόρ-

194. Ὑποτίθεται ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος μιλά ἀπευθυνόμενος πρὸς τὴν Τύχην· βλ. Πλούταρχ., Π. Ἀλεξ. τύχ. 1, 2, 326E: Οἶμαι δ' ἂν αὐτὸν εἰπεῖν πρὸς τὴν Τύχην τοῖς κατωρθώμασιν αὐτὴν ἐπιγράφουσαν.

θωμα. Ἄν ὅμως ὁ Πτολεμαῖος δὲν κρατοῦσε ἀπὸ πάνω μου τὴν ἀσπίδα του καὶ ὁ Λιμναῖος δὲν ἔπεφτε, ἀφοῦ χτυπήθηκε μπροστά μου ἀπὸ μύρια βέλη, καὶ οἱ Μακεδόνες δὲν καταλάμβαναν μὲ θάρρος καὶ ὄρμη τὸ τεῖχος, ἔπρεπε ἐκείνη ἡ βαρβαρική καὶ ἀνώνυμη κώμη νὰ γίνεῖ ὁ τάφος τοῦ Ἀλεξάνδρου»), καὶ

στὸν ἴδιο, Π. Ἀλεξ. τύχ. 2, 9, 341C:

ἐν Μαλλοῖς τοξεύματι διπήχει διὰ τοῦ θώρακος εἰς τὸ στήθος· ὑ<πέρω δέ τις πελάσας?> (v. αρρ. στ.) ἔλαβε [sc. πληγὴν] κατὰ τοῦ ἀχένου, ὡς Ἀριστόβουλος (ἀπ. 28a-b) ἱστορήκε.

(: «στοὺς Μαλλοὺς μὲ βέλος μήκους δύο πήχεων διὰ τοῦ θώρακα [sc. τραυματίσθηκε] στὸ στήθος, ἐνῶ πλησιάζοντάς τον κάποιος τὸν χτύπησε στὸν ἀχένα μὲ ρόπαλο, ὅπως ἔχει καταγράψει στὴν ἱστορία του ὁ Ἀριστόβουλος»).

στὸν ἴδιο, Π. Ἀλεξ. τύχ. 2, 13, 344C-345A:

Καὶ γὰρ κοπίδι τὴν κεφαλὴν διὰ τοῦ κράνου ἐπλήγη, καὶ βέλει τις ἀπὸ τόξου τὸν θώρακα διέκοψεν, οὗ τοῖς περὶ τὸν μαστὸν ἐνερείσθεντος ὁστέοις καὶ καταπαγέντος ὁ μὲν καυλὸς ἐξεῖχε βαρύνων, τῆς δ' ἀκίδος ὁ σίδηρος τεσσάρων δακτύλων εὖρος ἔσχε καὶ πέντε μῆκος. ἔσχατον δὲ τῶν δεινῶν, ὁ μὲν ἡμύνετο τοὺς κατὰ στόμα καὶ τὸν βαλόντα καὶ πελάσαι τολμήσαντα μετὰ ζήφους αὐτὸς τῷ ἐγχειριδίῳ φθάσας κατέβαλε καὶ ἐπέκτεινεν· ἐν τούτῳ δὲ τις δραμῶν ἐκ μυλῶνος ὑπέρω κατὰ τοῦ ἀχένου ὀπισθεν πληγὴν κατήνεγκεν, ἢ συνέχεε τὴν αἴσθησιν αὐτοῦ σκοτωθέντος· ἢ δ' Ἀρετὴ παρῆν, θάρρος μὲν αὐτῷ ῥώμην δὲ καὶ σπουδὴν τοῖς περὶ αὐτὸν ἐμποιοῦσα. Λιμναῖοι γὰρ καὶ Πτολεμαῖοι καὶ Λεονάτοι, καὶ ὅσοι τὸ τεῖχος ὑπερκαταβάντες ἢ ῥήξαντες ἔστησαν πρὸ αὐτοῦ, τεῖχος ἀρετῆς ἦσαν, εὐνοία καὶ φιλία τοῦ βασιλέως τὰ σώματα καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὰς ψυχὰς προβαλλόμενοι. ... ἐτρέψαντο μὲν οὖν τοὺς βαρβάρους οἱ Μακεδόνες, καὶ πεσοῦσιν αὐτοῖς ἐπικατέσκαψαν τὴν πόλιν. Ἀλεξάνδρῳ δ' οὐδὲν ἦν ὄφελος· ἤραστο γὰρ μετὰ τοῦ βέλους, καὶ τὸν κάλαμον ἐν τοῖς σπλάγχνοις εἶχε, καὶ δεσμὸς ἦν αὐτῷ καὶ ἦλος τὸ τόξευμα τοῦ θώρακος πρὸς τὸ σῶμα. καὶ σπᾶσαι μὲν ὡσπερ ἐκ ρίζης τοῦ τραύματος βιαζομένοις οὐχ ὑπήκουεν ὁ σίδηρος, ἔδραν ἔχων τὰ πρὸ τῆς καρδίας στερεὰ τοῦ στήθους· ἐκπρίσαι δὲ τοῦ δόνακος οὐκ ἐθάρρουν τὸ προὔχον, ἀλλ' ἐφοβούντο, μήπως σπαραγμῶ σχιζόμενον τὸ ὁστέον ὑπερβολὰς ἀληθόνων παράσχη καὶ ῥήξις αἵματος ἐκ βάθους γένηται. πολλὴν δ' ἀπορίαν καὶ διατριβὴν ὄρων αὐτὸς ἐπεχείρησεν ἐν χρῶ τοῦ σώματος ἀποτέμνειν τῷ ξιφιδίῳ τὸν οἰστόν. ἠτόνε δ' ἡ χεὶρ καὶ βᾶρος εἶχε ναρκῶδες ὑπὸ φλεγμονῆς τοῦ τραύματος. ἐκέλευεν οὖν ἀπτεσθαι καὶ μὴ δεδιέναι τοὺς ἀτρώτους θαρρύνων. ...».

(: «Πατὶ καὶ μὲ τσεκούρι χτυπήθηκε στὸ κεφάλι, ἀφοῦ διαπεράσθηκε τὸ κράνος του, καὶ κάποιος μὲ βέλος ποῦ ἔριξε ἀπὸ τόξο τοῦ ἔσχισε τὸν θώρακα· αὐτὸ (τὸ βέλος) εἰσχώρησε στὰ γύρω ἀπὸ τὸν μαστὸ ὅστ᾽ αὐτὸ καὶ σφηνώθηκε, ἐνῶ τὸ στέλεχός του ἐξεῖχε ἐνοχλώντας τον (τὸν Ἀλέξανδρο), καὶ ἡ σιδερένια αἰχμὴ του εἶχε πλάτος τέσσερα δάκτυλα καὶ μῆκος πέντε· καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀπὸ ὄλους τοὺς κινδύνους, (ἐνῶ) ὑπερασπιζόταν τὸν ἑαυτοῦ ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ τοῦ ἐπιτίθεντο ἀπὸ μπροστά, καὶ αὐτὸν ποῦ τὸν κτύπησε καὶ τόλμησε νὰ τὸν πλησιάσει μὲ ζήφος πρόφθασε καὶ τὸν χτύπησε μὲ τὸ μαχαίρι του καὶ τὸν σκότωσε, τὴν ἴδια στιγμή κάποιος ποῦ ἔτρεξε ἀπὸ ἕναν μύλο τοῦ κατάφερε ἀπὸ πίσω ἕνα κτύπημα μὲ ρόπαλο στὸν τράχηλο, τὸ ὁποῖο (κτύπημα) τὸν ἔκανε νὰ ἔχει σκοτοδίνη καὶ νὰ θολώσουν οἱ αἰσθήσεις του. Ἡ ἀρετὴ ὅμως ἦταν παρούσα, ἐμβάλλοντας σ' αὐτὸν θάρρος, καὶ δύναμη καὶ ζῆλο σ' ἐκείνους ποῦ ἦταν γύρω του. Πατὶ οἱ Λιμναῖοι καὶ οἱ Πτολεμαῖοι καὶ οἱ Λεονάτοι καὶ ὅσοι στάθηκαν μπροστά του, ἀφοῦ πῆδηξαν ἢ γκρέμισαν τὸ τεῖχος, ἦταν τεῖχος ἀρετῆς, ἀφοῦ προέταξαν τὰ σώματα καὶ τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ψυχὴν τους ἐξ αἰτίας τῆς ἀφοσίωσης καὶ τῆς φιλίας πρὸς τὸν βασιλιά. ... Νίκησαν λοιπὸν οἱ Μακεδόνες τοὺς βαρβάρους καί, ὅταν αὐτοὶ ἔπεσαν, κατέστρεψαν τελείως τὴν πόλιν τους. Αὐτὸ ὅμως δὲν ὠφέλησε τὸν Ἀλέξανδρο· τὸν σήκωσαν μαζὶ μὲ τὸ βέλος, καὶ εἶχε ἀκόμη στὰ σπλάγχνα του τὸ στέλεχός του, καὶ τὸ βέλος ἦταν σὰν δεσμὸς καὶ καρφὶ τοῦ θώρακα μὲ τὸ σῶμα. Καὶ ὅταν προσπάθησαν μὲ δύναμη νὰ τὸ ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τὸ βάθος τοῦ τραύματος, ἡ σιδερένια αἰχμὴ δὲν ἀνταποκρινόταν, ἔχοντας στερωθεῖ στὰ ὅστ᾽ αὐτοῦ τοῦ στήθους ποῦ βρίσκονται μπροστά ἀπὸ τὴν καρ-

διά· δὲν τολμοῦσαν ὁμως νὰ πριονίσουν τὸ μέρος τοῦ βέλους ποῦ προεξεῖχε, ἀλλὰ φοβοῦνταν, μήπως, ἂν σπάσει τὸ κόκκαλο ἀπὸ τὸν κραδασμὸ, τοῦ δημιουργήσει ὑπερβολικούς πόνους καὶ προκαλέσει ἐσωτερικὴ αἰμορραγία. Αὐτὸς βλέποντας τὴ μεγάλη ἀμηχανία καὶ τὴ χρονοτριβὴ προσπάθησε νὰ κόψει τὸ βέλος μὲ τὸ μικρὸ ξίφος σύρριζα μὲ τὸ σῶμα του· τὸ χέρι του ὁμως ἦταν ἄτονο καὶ βαρὺ σὰν ναρκωμένο ἐξ αἰτίας τῆς φλεγμονῆς τοῦ τραύματος. Διέταξε λοιπὸν ἐκείνους ποῦ δὲν εἶχαν πληγωθεῖ νὰ μὴ φοβηθοῦν καὶ νὰ τὸ ἐπιχειρήσουν. ...»).

δ') Στράβων, *Γεωγρ.* 15, 1, 33:

καὶ Μαλλοὶ μὲν παρ' οἷς ἀποθανεῖν ἐκινδύνευσεν Ἀλέξανδρος τραθεὶς ἐν ἀλώσει πολίχνης τινός.

(: «καὶ Μαλλοί, στὴν περιοχὴ τῶν ὁποίων ὁ Ἀλέξανδρος κινδύνευσεν νὰ πεθάνει, ἐπειδὴ τραυματίσθηκε κατὰ τὴν ἐκπόρθησιν κάποιας μικρῆς πόλεως»).

καὶ

ε') Ἰω. Ζωναρᾶς, *Ἐπιτ. ἰστ.* 4, 13:

Ἐν δὲ Μαλλοῖς γεγωνός, μαχιμωτάτοις οὖσιν Ἰνδῶν, μικροῦ ἐκινδύνευσεν. εἰς δ' [sc. τῶν βαρβάρων] ἀποστὰς βέλει ἐκ τόξου βαλὼν αὐτὸν τοῖς περὶ τὸν μαζὸν ὀστέοις τὸ βέλος ἐνέπειρε, καὶ οὕτως αὐτοῦ καθίκετο ἡ πληγὴ, ὡς ἐνδοῦναι τε καὶ καμφθῆναι· ὅθεν ὁ βαλὼν αὐτὸν μετὰ ξίφους ἐπέδραμε. Πευκέστας δὲ καὶ Λιμναῖος ὑπερασπίσαντες καὶ ἄμφω ἐτρώθησαν· καὶ ὁ μὲν τέθνηκε, Πευκέστας δὲ ἔτι ἡμύνετο, τὸν δὲ τρώσαντα αὐτὸν βάρβαρον ἀνείλεν Ἀλέξανδρος. πολλαχοῦ δὲ τραθεὶς, εἶτα καὶ κατὰ τοῦ τένοντος ὑπέρω βληθεὶς, τῷ τείχει προσερεισθεὶς πρὸς τοὺς βαρβάρους ἀπέβλεπεν. ἐν τοσοῦτῳ δ' ἄθροισθέντων τῶν Μακεδόνων ἀρπασθεὶς εἰς τὴν σκηνὴν ἀναίσθητῶν ἐκομίζετο. ἐνὶ δὲ τῶν ὀστέων τῆς ἀκίδος ἐμπαγείσης τοῦ δίστου ἐλκομένου ὀδύναι δριμυεῖα καὶ λειποθυμῖαι ἐγένοντο, ὡς καὶ θανεῖν ἐκείνον ἐλπίζεσθαι. ὁμως μέντοι τὸν κίνδυνον διαδράς καὶ χρόνον πλείω θεραπευόμενος εἰς θόρυβον τοὺς Μακεδόνας ἐνέβαλε ποθοῦντας ἰδεῖν αὐτόν· καὶ προῆλθεν.

(: «Ἐνῷ βρισκόταν στοὺς Μαλλοὺς, ποῦ εἶναι οἱ πιὸ ἐμπειροπόλεμοι ἀπὸ τοὺς Ἰνδοὺς, παρὰ λίγο κινδύνευσεν (νὰ φονευθεῖ). Ἕνας [sc. ἀπὸ τοὺς βαρβάρους] ἀφοῦ ἀπομακρύνθηκε (ἀπὸ τοὺς ἄλλους;), κτυπώντας τον μὲ ἓνα βέλος ἀπὸ τόξο, ξμπηξε τὸ βέλος στὰ ὀστά τῆς περιοχῆς τοῦ μαστοῦ· καὶ τόσο βαθιὰ ἦταν ἡ πληγὴ, ὥστε νὰ ὑποχωρήσει καὶ νὰ λυγίσει (τὸ σῶμα του)· γι' αὐτὸ αὐτὸς ποῦ τὸν κτύπησε τοῦ ἐπιτέθηκε μὲ ξίφος. Ὁ Πευκέστας καὶ ὁ Λιμναῖος, ἀφοῦ τὸν ὑπερασπίσθηκαν, πληγώθηκαν καὶ οἱ δύο. Καὶ ὁ ἓνας πέθανε, ὁ Πευκέστας ὁμως συνέχισε νὰ ἀμύνεται, ἐνῷ ὁ Ἀλέξανδρος σκότωσε τὸν βάρβαρο ποῦ τὸν τραυμάτισε. Ἀφοῦ τραυματίσθηκε σὲ πολλὰ σημεῖα (τοῦ σώματός του), ἐνῷ στὴ συνέχεια κτυπήθηκε καὶ στὸν τένοντα μὲ ρόπαλο, ἀφοῦ στηρίχθηκε στὸ τείχος ἔβλεπε πρὸς τοὺς βαρβάρους. Ταχύτατα ἀφοῦ συγκεντρώθηκαν οἱ Μακεδόνες τὸν ἄρπασαν καὶ τὸν μετέφεραν στὴ σκηνὴ του ἀναίσθητο. Ἐπειδὴ ἡ αἰχμὴ (τοῦ βέλους) εἶχε σφηνωθεῖ σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ὀστά, καθὼς τραβιόταν (πρὸς τὰ ἔξω), προκαλοῦνταν ἔντονοι πόνοι καὶ λειποθυμίες, ὥστε νὰ δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ἐκεῖνος μπορεῖ καὶ νὰ πεθάνει. Ἀφοῦ ὁμως διέφυγε τὸν κίνδυνο καὶ ἐπειδὴ βρισκόταν γιὰ ἄρκετὰ μεγάλο χρόνο ὑπὸ θεραπεία, προκάλεσε ἀνησυχία στοὺς Μακεδόνες οἱ ὁποῖοι ἐπιθυμοῦσαν νὰ τὸν δοῦν· (γι' αὐτὸ) καὶ παρουσιάσθηκε (μπροστὰ τους)»).

Πρβ. καὶ

Πλούταρχ., *Ἀλέξ.* 55, 9 = Καλλισθ., *Test.* 2b, 124, T. 7. 74:

ἐν αἷς δ' ἡμέραις Ἀλέξανδρος [ἐν Μαλλοῖς Ὁξυδράκαις] ἐτρώθη, περὶ τὴν Ἰνδιάν, ἀποθανεῖν [sc. Καλλισθένην] ὑπέρπαχυν γεγόμενον καὶ φθειριάσαντα.

(: «καὶ ὅτι, κατὰ τὸν καιρὸ ποῦ ὁ Ἀλέξανδρος τραυματίσθηκε στὴν Ἰνδία, πέθανε [sc. ὁ Καλλισθένης], ἀφοῦ ἔγινε ὑπερβολικὰ παχὺς καὶ ἀρρώστησε ἀπὸ φθειρίαση»).

23b. Κριτόδημος ὁ Κῶος
(4ος αἰ. π.Χ.)

Γιατρός τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου¹⁹⁵. Κατὰ τὸν Ἀρριανό, ποῦ πηγὴ γιὰ τὸ περιστατικὸ αὐτὸ κατονομάζει τὸν Πτολεμαῖο, στὴν πολιορκία τῶν Μαλλῶν (326/5 π.Χ.) ὁ Ἀλέξανδρος πληγώθηκε ἀπὸ ἓνα βέλος στὸ στήθος, πάνω ἀπὸ τὸν μαστό· τὸ βέλος εἰσήλθε στὸ σῶμα του ἀρκετὰ βαθειὰ καὶ τρύπησε ἴσως τὸν ἀντίστοιχο πνεύμονα, οὕτως ὥστε μαζὶ μὲ τὸ αἷμα ἔβγαине καὶ ἀέρας. Γιὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ βέλους καὶ τὴ σωτηρία τοῦ βασιλιᾶ ὁ Ἀρριανὸς διασώζει δύο ἐκδοχές. Κατὰ τὴν πρώτη τὸ βέλος τοῦ τὸ ἀφαίρεσε ὁ γιατρός Κριτόδημος ὁ Κῶος, ἐνῶ κατὰ τὴ δεύτερη, ἐπειδὴ τὴ στιγμὴ τοῦ τραυματισμοῦ δὲν ἦταν παρῶν κάποιος γιατρός, τὸ ἀφαίρεσε κατ' ἐντολὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου ὁ σωματοφύλακας του Περδίκκας¹⁹⁶.

Μαρτυρία

Ἀρριαν., Ἀλεξ. ἀνάβ. 6, 10-11:

Ἀλέξανδρος <δὲ> βάλλεται καὶ αὐτὸς διὰ τοῦ θώρακος ἐς τὸ στήθος τοξεύματι ὑπὲρ τὸν μαστόν, ὥστε λέγει Πτολεμαῖος ὅτι καὶ πνεῦμα ὁμοῦ τῷ αἵματι ἐκ τοῦ τραύματος ἐξεπνεῖτο. ὁ δέ, ἔστε μὲν ἔτι θερμὸν ἦν αὐτῷ τὸ αἷμα, καίπερ κακῶς ἔχων ἡμύνετο· πολλοῦ δὲ δὴ τοῦ αἵματος καὶ ἀθρόου οἷα δὴ ξὺν πνεύματι ἐκρύντος ἰλιγγός τε αὐτὸν καὶ λειποψυχία κατέσχε καὶ πίπτει αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἀσπίδα ξυννεύσας.

Ἐν τούτῳ δὲ οἱ μὲν ἔκτεινον τοὺς Ἴνδούς, καὶ ἀπέκτεινάν γε πάντας οὐδὲ γυναῖκα ἢ παῖδα ὑπελείποντο, οἱ δὲ ἐξέφερον τὸν βασιλέα ἐπὶ τῆς ἀσπίδος κακῶς ἔχοντα, οὐπω γινώσκοντες βιώσιμον ὄντα. τὸ δὲ βέλος ἐξελεύσασθαι ἐκ τοῦ τραύματος ἐπιτεμόντα τὴν πληγὴν οἱ μὲν Κριτόδημον ἀνέγραψαν, ἰατρὸν Κῶον, τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν, οἱ δὲ Περδίκκαν τὸν σωματοφύλακα, οὐ παρόντος ἐν τῷ δεινῷ ἰατροῦ, ἐγκελευσαμένου Ἀλεξάνδρου τῷ ξίφει ἐπιτεμεῖν τὴν πληγὴν καὶ κομίσασθαι τὸ βέλος. ἐν δὲ τῇ κοιμίδῃ φορὰ αἵματος πολλοῦ γίνεταί, ὥστε λειποψυχεῖσθαι αὐθις Ἀλέξανδρον καὶ οὕτω σχεθῆναι αὐτῷ τὸ αἷμα ὑπὸ τῆς λειποψυχίας.

Ὁ Ἀλέξανδρος ὅμως χτυπιέται καὶ ὁ ἴδιος στὸ στήθος ἀπὸ βέλος ποῦ διαπέρασε τὸν θώρακα (ποῦ φοροῦσε), πάνω ἀπὸ τὸν μαστό, ὥστε ὁ Πτολεμαῖος λέει ὅτι μαζὶ μὲ τὸ αἷμα ἀπὸ τὸ τραῦμα ἔβγαине καὶ ἀέρας. Αὐτὸς ὅμως, ὅσο τὸ αἷμα ἦταν ἀκόμη ζεστό¹⁹⁷, ἂν καὶ βρισκόταν σὲ κακὴ κατάσταση, ἀμυνόταν· ἐπειδὴ ὅμως τὸ αἷμα ἔρρεε πολὺ καὶ ἀκατάσχετα καὶ μάλιστα μαζὶ μὲ ἀέρα (τῶν πνευμόνων), τὸν κυρίευσε ἰλιγγος καὶ λιποθυμία καὶ ἔπεσε διπλωμένος πάνω στὴν ἀσπίδα του.

195. Βλ. Kind, «Kritodamos», στ. 1928. Βλ. ἀκόμη Berve, *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 228, ἀρ. 453· Herzog, «Thessalos von Kos», σ. 57· Lammert, «Alexanders Verwundung», σ. 1 κ.έ.· Sherwin-White, *Ancient Cos*, σσ. 79, 104, 262, 278 καὶ 279, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 53-54. Πρβ. καὶ Salazar, *Treatment*, σ. 72, ὑπόσημ. 18.

196. Βλ. καὶ στὸ προηγούμενο λ., ἀρ. 23a («Κριτόβουλος ὁ Κῶος»), μαρτ. 2.

197. Φυσικὰ καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ τραύματος.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἄλλοι σκότωναν τοὺς Ἴνδούς, καὶ τοὺς σκότωσαν ὄλους, δὲν ἄφησαν οὔτε γυναῖκα ἢ παιδί, ἐνῶ ἄλλοι πάνω σὲ μιὰ ἀσπίδα μετέφεραν μακριά (ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης) τὸν βασιλιὰ πὺ ἦταν σὲ κακὴ κατάσταση, μὴ γνωρίζοντας ἀκόμη ἂν θὰ ἐπιζοῦσε. Ἄλλοι ἔγραψαν ὅτι τὸ βέλος τὸ ἀφαίρεσε ἀπὸ τὸ τραῦμα ὁ Κριτόδημος, γιατρός ἀπὸ τὴν Κῶ, ἀπὸ τὸ γένος τῶν Ἀσκληπιαδῶν, ἀφοῦ διάνοιξε τὴν πληγὴ, ἐνῶ ἄλλοι ὁ Περδίκκας ὁ σωματοφύλακός του, ἐπειδὴ, ὅταν συνέβη τὸ κακό, δὲν ὑπῆρχε παρῶν γιατρός, ἀφοῦ ὁ Ἀλέξανδρος τὸν προέτρεψε νὰ διανοίξει μὲ τὸ ξίφος τὴν πληγὴ καὶ νὰ ἀφαιρέσει τὸ βέλος. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσή του ὁμως προέκυψε ἀκατάσχετη αἱμορραγία, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος λιποθύμησε πάλι, καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐξ αἰτίας τῆς λιποθυμίας σταμάτησε ἡ αἱμορραγία.

ἐν δὲ κομιδῇ φορὰ αἵματος πολλοῦ γίνεται

Βλ. Παῦλ. Αἰγιν., *Ἐπιτ. Ιατρ.* 6, 88 [CMG IX/2, σ. 133, 17-19]: *εἰ δὲ εἰς τὰ κενὰ τοῦ θώρακος ἢ κατάπαρσις γένηται, σωζομένης εὐρυχωρίας αἷμα διεξέρχεται, καὶ αὐτόθι [CMG IX/1, σ. 133, 24-27]: πνεύμονος δὲ τρωθέντος εὐρυχωρίας μὲν οὔσης διὰ τῆς τρώσεως ἀφρώδες αἷμα κενοῦται, μὴ οὔσης δὲ μᾶλλον ἐμείται, καὶ τὰ περὶ τράχηλον ἀγγεῖα ἐπείρεται, καὶ γλῶσσα ἑτεροχροεῖ, καὶ μέγα εἰσπνέουσιν ἐφιέμενοι τοῦ ψυχροῦ.*

24. Μένανδρος ὁ Περγαμηνός (2ος αἰ. π.Χ.)

Κατὰ τὴ Σοῦδα ὁ Περγαμηνός γιατρός Μένανδρος ζοῦσε στὴν Αὐλὴ τοῦ βασιλιᾶ Εὐμένη μαζί μὲ τὸν ἐπικό ποιητὴ Λεσχίδη καὶ τὸν συγγραφέα Πυθία¹⁹⁸. Ἡ ταύτιση τοῦ βασιλιᾶ μὲ τὸν Εὐμένη Β' (197-160/59 π.Χ.) τεκμηριώνεται ἀπὸ ἐπιγραφή πὺ χρονολογεῖται τὸ 166/5 π.Χ., σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Μένανδρος, *παρὰ τῷ βασιλεῖ Εὐμένει δ[ιατρίβων ---]*, τιμήθηκε γιὰ τὴν εὐμενῆ διάθεσή του πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀθήνας, ὅταν αὐτοὶ μετέβαιναν στὴν Πέργαμο εἴτε ὡς μέλη πρεσβείας εἴτε ὡς ἰδιῶτες¹⁹⁹.

Μαρτυρίες

1. Σοῦδα λ 311 Adler:

Λεσχίδης, ἐπῶν ποιητής· ὃς συνεστράτευσεν Εὐμένει τῷ βασιλεῖ· ὃς ἦν ἐπιφανέστατος τῶν ποιητῶν. συνῆν δὲ τούτῳ καὶ Πυθίας ὁ συγγραφεὺς καὶ Μένανδρος ἰατρός.

Λεσχίδης, ἐπικός ποιητής. Αὐτὸς συμμετεῖχε στίς ἐκστρατείες τοῦ βασιλιᾶ Εὐμένη· ἦταν ὁ πιὸ ἐπιφανὴς ἀπὸ τοὺς ποιητές (τῆς ἐποχῆς του;). Κοντὰ σ' αὐτόν [sc. τὸν Εὐμένη] ζοῦσε καὶ ὁ συγγραφέας Πυθίας καὶ ὁ γιατρός Μένανδρος.

198. Βλ. μαρτ. 1. Γιὰ τὸν Μένανδρο ὡς γιατρὸ τοῦ Εὐμένη Β' βλ. Rostovtzeff, *Hellenistic World*, τ. 2, σ. 1090· Marasco, «*Médecins de cour*», σ. 448, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 58, 114-115 καὶ 179.

199. Βλ. μαρτ. 2.

Λεσχίδης ἐπῶν ποιητής
Πρβ. Σούδα κ 2395 Adler (Κρηπιδούμενος).

Πυθίας ὁ συγγραφεὺς
Γιὰ τὸν Πυθία δὲν ἔχω ἐντοπίσει κάποιο ἄλλο στοιχείο.

2. IG II/1/2, ἀρ. 946 (ἔτ. 166/5; π.Χ.)²⁰⁰:

ἐπὶ Ἀχαιοῦ ἄρχοντος

...

Διοχάρης Ἀρτεμιδώρου Βε[ρηνικίδης εἶπεν. ἐπειδὴ -----]

Μένανδρος Περγαμῆνος τ-----]

παρὰ τῷ βασιλεῖ Εὐμένει δι[ιατρίβων -----άν-]

[δραγ]αθίαν εὐνους ὑπάρχει [κοινεῖ τε τῷ δήμῳ καὶ κατ' ἰδίαν τοῖς]

[ἀφικ]νουμένοις τῶν πολ[ιτῶν εἰς Πέργαμον -----]

[πρε]σβείαν ἢ κατ ---

[περ. 5 φι]λότιμον ἔαυ[τὸν ---

[περ. 8 που ----

Γιὰ παρόμοια τιμητικά ψηφίσματα ποὺ ἀφοροῦν γιατροὺς βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 32 («Μητρόδωρος Τιμοκλέους Ἀμφιπολίτης»).

25. Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος (Ζεὺς) (4ος αἰ. π.Χ)

Πατρὸς ποὺ προσέφερε ἴσως τὶς ὑπηρεσίες του στὸν Φίλιππο Β' (359-336 π.Χ.)²⁰¹. Παρ' ὅλο ποὺ κάτι τέτοιο προβάλλεται ὡς δεδομένο ἀπὸ σύγχρονους μελετητές, ἀπὸ τὴ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Ἀθηναίου προκύπτει ὅτι ὁ Φίλιππος μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ εἶχε σὲ ἐκτίμηση τὸν γιατρό αὐτόν (τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὴ διανοητικὴ κατάστασή του). Φυσικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκλεισθεῖ τὸ ἐνδεχόμενο περιστασιακὰ ὁ Μενεκράτης νὰ ἔδινε κάποιες ἰατρικὲς συμβουλὲς στὸν βασιλιὰ ἢ σὲ ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός του· γιατί, παρὰ τὴν προβληματικὴν κατάστασή του, πρέπει νὰ ἦταν καταρτισμένος γιατρός, ἀφοῦ μαρτυρεῖται ὅτι ἐφάρμοζε ἐπιτυχεῖς θεραπείες, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ τὴν *ἱεράν*

200. Γιὰ προηγούμενες ἐκδόσεις τῆς ἐπιγραφῆς βλ. IG II/1/2, σ. 394.

201. Γιὰ τὸν Μενεκράτη βλ. Raeder, «Menekrates», στ. 802· V. Nutton, «Menekrates aus Syrakus», *DNP* 7 (1999) 1229· O. Weinreich, *Menekrates Zeus und Salmoneus*, Stuttgart 1933· Greenwalt, «Medical Arts», σ. 217· Marasco, «I medici di corte», σσ. 189-190, καὶ στὸν ἴδιο, «Menekrates, genannt "Zeus"», στὸ: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 604. Μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα εἶναι γνωστοὶ καὶ οἱ ἀκόλουθοι δύο γιατροὶ, α') ὁ Τιβέριος Κλαύδιος Μενεκράτης ποὺ ἔζησε τὸ πρῶτο μισό τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ. (βλ. J. Raeder, «Menekrates» (28), *RE* XV/1 (1931) 801), καὶ β') ὁ Μενεκράτης ὁ Ζεοφλήτης, ἀπροσδιόριστης ἐποχῆς (βλ. Göbel, «Menekrates» (30), *RE* XV/1 (1931) 802)· ὁ Βοσκός, *Ἀρχ. κυπρ. γραμμ.*, τ. 4, σ. 389, πιστεύει ὅτι ὁ Μενεκράτης αὐτὸς πρέπει μᾶλλον νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο Συρακούσιο γιατρό. Τὰ ἀποσπάσματα φαρμακολογικοῦ περιεχομένου ποὺ παρῆται ὁ Γαληνὸς προέρχονται ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Κλαυδίου Μενεκράτη.

νόσον (ἐπιληψία)²⁰². Ὡστόσο ἀπὸ τῆ μελέτη τῶν πηγῶν προκύπτει ὅτι ἀντιμετώπιζε ἀποτελεσματικὰ καὶ ἄλλες δύσκολα ἰάσιμες νόσους (*ἱεράς νόσους*)²⁰³ καὶ ἐπὶ πλέον φρόντιζε καὶ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς καλῆς καταστάσεως τῶν ὑγιῶν ἀνθρώπων, ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Μενεκράτης τονίζει στὴν ἐπιστολὴ πού ἔστειλε πρὸς Φίλιππο Β΄ τῆς Μακεδονίας²⁰⁴.

Μαρτυρίες

1. Ἀθην., *Δειπνοσ.* 7, 33-34, 289a-f:

Ταῦτα, νῆ τὴν Ἀθηνᾶν, οὐδ' ἂν Μενεκράτης ἂν ὁ Συρακόσιος ἐξωγκώσατο ὁ Ζεὺς ἐπικαλούμενος, ὃς ἐφρόνει μέγα ὡς ὁ μόνος αἴτιος τοῦ ζῆν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τῆς αὐτοῦ ἰατρικῆς. τοὺς γοῦν θεραπευομένους ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἱεράς καλουμένας νόσους συγγράφεσθαι ἠνάγκαζεν ὅτι ὑπακούσονται αὐτῷ δοῦλοι περισωθέντες. καὶ ἠκολούθουν ὁ μὲν τις Ἡρακλέους σκευὴν ἔχων καὶ καλούμενος Ἡρακλῆς (Νικόστρατος δ' ἦν οὗτος ὁ Ἀργεῖος, ἱεράν νόσον θεραπευθεὶς ...) ... αὐτὸς δ' ὁ Ζεὺς πορφύραν ἠμφιεσμένος καὶ στέφανον χρυσοῦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχων καὶ σκῆπτρον κρατῶν κρηπίδας τε ὑποδεδεμένους περιήει μετὰ τοῦ θείου χοροῦ. καὶ ἐπιστέλλων Φιλίππῳ τῷ βασιλεῖ οὕτως ἔγραψεν

«Μενεκράτης Ζεὺς Φιλίππῳ χαίρειν.

σὺ μὲν Μακεδονίας βασιλεύεις, ἐγὼ δὲ ἰατρικῆς, καὶ σὺ μὲν ὑγιαίνοντας δύνασαι ὅταν βουληθῆς ἀπολλύναι, ἐγὼ δὲ τοὺς νοσοῦντας σῶζεις καὶ τοὺς εὐρώστους ἀνόσους οἱ ἂν ἐμοὶ πείθονται παρέχειν μέχρι γήρωσ ζῶντας. τοιγαροῦν σὲ μὲν Μακεδόνες δορυφοροῦσιν, ἐμὲ δὲ καὶ οἱ μέλλοντες ἔσεσθαι. Ζεὺς γὰρ ἐγὼ αὐτοῖς βίον παρέχω».

πρὸς ὃν ὡς μελαγχολῶντα ἐπέστελλεν ὁ Φίλιππος:

«<Φίλιππος> Μενεκράτει ὑγιαίνειν».

παραπλησίως δὲ ἐπέστελλε καὶ Ἀρχιδάμῳ τῷ Λακεδαιμονίων βασιλεῖ καὶ τοῖς ἄλλοις

202. Βλ. Σούδα μ 602 Adler: *Μενεκράτης Συρακούσιος ἰατρός. οὗτος δὲ μισθὸν μὲν οὐδένα ἐκομίζετο τῆς θεραπείας (ἐθεράπευε γὰρ τὴν ἱεράν νόσον), δούλους δὲ αὐτοῦ ἐκάλει ὁμολογεῖν τοὺς θεραπευομένους ἀπῆτει καὶ Δία ἑαυτὸν ἐκάλει, θεοὺς δὲ τοὺς ἰαθέντας ὑπ' αὐτοῦ, τιθεὶς ἐκάστῳ προσηγορίαν, τῷ μὲν Ἑρμοῦ, τῷ δὲ Ἀπολλωνος. Πάντως παρὰ τὴν ὁμοφωνία τῶν πηγῶν ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεραπεία τῆς ἐπιληψίας ἀπὸ τὸν Μενεκράτη, θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει κάποιος ὅτι τὰ παραδείγματα τῶν ἰαθέντων δείχνουν μᾶλλον ἄτομα πού ἐξακολουθοῦσαν νὰ κατατρύχονται ἀπὸ ψυχικὲς διαταραχές, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἀμφίεσή τους ὡς θεῶν καὶ ἡ συμμετοχὴ τους στὴν ἀκολουθία τοῦ θεράποντα γιατροῦ τους. Πὰ τὴν ἐπιληψία βλ. τὸ ἱπποκρατικὸ σύγγραμμα *Περὶ ἱερῆς νόσου* [VI 352-397 L.]. Βλ. ἀκόμη Ἀρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 1, 4 [CMG II, σ. 38, 26-31] (γιὰ τὴν αἰτία τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς νόσου ὡς *ἱεράς*): Ἀλεξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 15 [I 535, 17-20 Puschm.] (γιὰ τὶς διαφορὲς ὀνομασίες τῆς ἐπιληψίας), κ.ἄ.*

203. Αὐτὸ τουλάχιστον προκύπτει ἀπὸ τὴ φράση τοῦ Πλουτάρχου (*Ἀγησίλ.* 21): *τοῦ δ' ἰατροῦ Μενεκράτους, ἐπεὶ κατατυχῶν ἐν τισὶν ἀπεγνωσμέναις θεραπείαις Ζεὺς ἐπεκλήθη, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ χωρίο τοῦ Ἀθηναίου (*Δειπνοσ.* 7, 33, 289a-b = μαρτ. 1) ὅτι ὁ Μενεκράτης ἐφρόνει μέγα ὡς ὁ μόνος αἴτιος τοῦ ζῆν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενος. Ὁ πληθ. *ἱεραὶ νόσοι* (*ἱεράς νόσους*) σὲ σχέση μὲ τὶς ἐπιτυχεῖς θεραπείες τοῦ Μενεκράτη (οἱ ὁποῖες μὲ βάση τὰ παραπάνω πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι δὲν περιορίζονταν μόνο στὴν ἱεράν νόσον) ἐντοπίζεται στὸν Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 7, 33, 289a-b (= μαρτ. 1): *τοὺς γοῦν θεραπευομένους ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἱεράς καλουμένας νόσους, καὶ στὸν Εὐστάθ., Παρεκβ. εἰς Ὁμ. Ἰλ. Α 517 [III 245, 17-18 van der Valk] (= μαρτ. 3): καὶ θεραπεύων δέ, φασίν, ἱεράς νόσους ... Πὰ τὶς δύσκολα ἰάσιμες νόσους καὶ γιὰ τὸν (δυναμικὸ) χαρακτηρισμὸ τους ὡς *ἱεράν* πρβ. καὶ τὰ ὅσα σημειώνονται στὴν ἱπποκρατικὴ πραγματεία Π. *ἱερ. νόσ.* 1 [VI 352, 1-354, 4 L].**

204. Βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 7, 34, 289d (= μαρτ. 1): *καὶ τοὺς εὐρώστους ἀνόσους οἱ ἂν ἐμοὶ πείθονται παρέχειν μέχρι γήρωσ ζῶντας.*

ὅσοις ἔγραφεν, οὐκ ἀπεχόμενος τοῦ Διός, καλέσας δ' αὐτόν ποτε ἐπὶ δεῖπνον ὁ Φίλιππος μετὰ τῶν ἰδίων θεῶν συγκατέκλινε πάντας ἐπὶ τῆς μέσης κλίνης ὑψηλότατα καὶ ἱεροπρεπέστατα κεκοσμημένης καὶ τράπεζαν παραθείς, ἐφ' ἧς βωμὸς ἔκειτο καὶ τῶν ἀπὸ γῆς παντοδαπῶν ἀπαρχαί. καὶ ὁπότε τοῖς ἄλλοις παρεφέρετο τὰ ἐδώδιμα, τοῖς ἀμφὶ Μενεκράτην ἐθυμίων καὶ ἔσπενδον οἱ παῖδες, καὶ τέλος ὁ καινὸς Ζεὺς μετὰ τῶν ὑπηκόων γελώμενος θεῶν ἔφυγεν ἐκ τοῦ Συμποσίου, ὡς Ἑγήσανδρος ἱστορεῖ μνημονεύει δὲ τοῦ Μενεκράτους καὶ Ἄλεξις ἐν Μίνω.

Γι' αὐτά, μὰ τὴν Ἀθηνᾶ, δὲν θὰ ὑπερηφανευόταν οὔτε ὁ Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος, ὁ ἐπικαλούμενος Δίας, ὁ ὁποῖος καυχόταν ὅτι μὲ τὴν ἰατρικὴ του ἦταν γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ὁ μόνος αἴτιος πού ἦταν ζωντανοί. Αὐτοὺς λοιπὸν πού θεραπεύονταν ἀπὸ αὐτὸν ἀπὸ τίς ὀνομαζόμενες ἱερὲς νόσους τοὺς ἀνάγκαζε νὰ ὑπογράψουν ὅτι, ἂν διασωθοῦν, θὰ τὸν ὑπακούσουν σὰν δούλοι. Καὶ τὸν ἀκολουθοῦσαν κάποιος φορώντας τὴν ἀμφίεση τοῦ Ἡρακλῆ καὶ ἀποκαλούμενος Ἡρακλῆς (αὐτὸς ἦταν ὁ Νικόστρατος ἀπὸ τὸ Ἄργος, ὁ ὁποῖος θεραπεύθηκε ἀπὸ τὴν ἱερὴ νόσο ...). ... Ὁ ἴδιος ὁ Δίας, ντυμένος μὲ πορφύρα καὶ ἔχοντας στὸ κεφάλι χρυσὸ στεφάνι καὶ κρατώντας σκῆπτρο καὶ φορώντας στὰ πόδια ψηλὰ ὑποδήματα, τριγύριζε μὲ τὴ χορεία τῶν θεῶν.

Καὶ στέλνοντας μιὰ ἐπιστολὴ στὸν βασιλιὰ Φίλιππο τοῦ ἔγραψε κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπο:
«Ὁ Μενεκράτης ὁ Δίας χαιρετᾷ τὸν Φίλιππο.

Ἐσὺ εἶσαι βασιλιὰς τῆς Μακεδονίας, ἐγὼ ὁμως τῆς ἰατρικῆς. Ἐσύ, ὅταν θελήσεις, ἔχεις τὴ δυνατότητα νὰ ἀφανίσεις τοὺς ὑγιεῖς, ἐγὼ ὁμως μπορῶ νὰ σώζω τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ αὐτοὺς πού ἔχουν καλὴ ὑγεία, ἂν πείθονται σὲ μένα²⁰⁵, νὰ τοὺς κάνω νὰ ζοῦν χωρὶς νὰ ἀρρωστήσουν μέχρι τὰ γηρατειά τους. Ἐσένα λοιπὸν σὲ συνοδεύουν (ὡς σωματοφύλακες) οἱ Μακεδόνες (στρατιῶτες), ἐμένα ὁμως καὶ αὐτοὶ πού πρόκειται νὰ γεννηθοῦν· γιατί ἐγώ, ὡς Δίας πού εἶμαι, τοὺς παρέχω ζωή».

Πρὸς αὐτόν, σὰν νὰ ἔπασχε ἀπὸ μελαγχολία, ὁ Φίλιππος ἔστειλε ἐπιστολή:

«Ὁ Φίλιππος (εὐχεται) στὸν Μενεκράτη νὰ ἔχει τὴν ὑγεία του».

Παρόμοιες ἐπιστολὲς ἔστειλε [sc. ὁ Μενεκράτης] καὶ πρὸς τὸν βασιλιὰ τῶν Λακεδαιμονίων Ἀρχίδαμο καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους μὲ ὅσους εἶχε ἀλληλογραφία, χωρὶς νὰ παραλείπει τό (προσωνύμιο) Δίας. Ὅταν κάποτε ὁ Φίλιππος τὸν κάλεσε σὲ γεῦμα μαζὶ μὲ τοὺς θεοὺς του, τοὺς ἔβαλε ὅλους νὰ καθίσουν στὸ μεσαῖο ἀνάκλιτρο, πού ἦταν στολισμένο ψηλότερα (ἀπὸ τὰ ἄλλα) καὶ μὲ πάρα πολὺ μεγάλη ἱεροπρέπεια, καὶ παρέθεσε τραπέζι, πάνω στὸ ὁποῖο ὑπῆρχε ἕνας βωμὸς καὶ ἡ πρώτη συγκομιδὴ ἀπὸ κάθε εἶδος καρπῶν τῆς γῆς. Καὶ κάθε φορὰ πού προσφέρονταν τὰ φαγώσιμα στοὺς ἄλλους (συνδαιτημόνες), οἱ δούλοι θυμιάτιζαν καὶ ἔκαναν σπονδὲς σ' αὐτοὺς πού ἦταν γύρω ἀπὸ τὸν Μενεκράτη, καὶ στὸ τέλος ὁ νέος Δίας μαζὶ μὲ τοὺς ὑποταγμένους σ' αὐτὸν θεοὺς ἔφυγε ἀπὸ τὸ συμπόσιο περιγελόμενος, ὅπως ἐξιστορεῖ ὁ Ἑγήσανδρος· μνεῖα τοῦ Μενεκράτη κάνει καὶ ὁ Ἄλεξις στὸν Μίνωα.

Ζεὺς γὰρ ἐγὼ ὡς μόνος αἴτιος τοῦ ζῆν τοῖς ἀνθρώποις γινόμενος διὰ τῆς αὐτοῦ ἰατρικῆς
Βλ. καὶ μαρτ. 3 (Εὐστάθιος): Ζεὺς ἠθέλεν ἐπιλέγεσθαι, ὡς οἶα μόνος αἴτιος τοῦ ζῆν διὰ τὸ εὐ
ιατρεύειν.

205. Δηλ. στίς ἰατρικὲς ὑποδείξεις τοῦ Μενεκράτη.

τοὺς γοῦν θεραπευομένους ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἱεράς καλουμένας νόσους
Δὲν ἔχω ἐντοπίσει στὴν ἀρχαία ἰατρικὴ γραμματεία ἄλλη νόσο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιληψία ποὺ
νὰ χαρακτηρίζεται *ἱερά*. Βλ. ὅμως ὅσα σημειώνονται παραπάνω, στὴν ὑπόσημ. 203.

καὶ ἐπιστέλλων Φιλίππῳ τῷ βασιλεῖ οὕτως ἔγραψεν

Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ βλ. ἐπίσης R. Hercher, *Ἐπιστολογράφοι Ἑλληνικοί. Epistolographi Graeci, recensuit, recognovit adnotatione critica et indicibus instruxit* —, Parisiis 1873 (ἀνατύπ.: Amsterdam 1965), σ. 399. Ὁ Raeder, «Menekrates», στ. 802, χαρακτηρίζει τὴν ἀλληλογραφία τοῦ Μενεκράτη μὲ τὸν Φίλιππο ὡς «ἀπόκρυφη».

ὡς μελαγχολῶντα

Ὁ πλεονασμὸς τῆς μελαίνης χολῆς πιστευόταν ὅτι προκαλεῖ συσκότιση τοῦ νοῦ καὶ διάφορα ἄλλα ἐπώδυνα συμπτώματα. Στὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ἀφιερωμένο τὸ σύγγραμμα τοῦ Γαληνοῦ *Περὶ μελαίνης χολῆς* [V 104-148 K. = CMG V/4/1/1, σσ. 69-93]. Γιὰ τὴ μελαγχολία καὶ τοὺς μελαγχολικοὺς βλ. Ἄρετ., Π. αἰτ. καὶ σημ. χρον. παθ. 1, 5 [CMG II, σσ. 39, 10-41, 11]: *Περὶ μελαγχολίας*, καὶ *Χρον. νόσ. θερ.* 1, 5 [CMG II, σσ. 156, 1-159, 14]: *Θεραπεία μελαγχολίας*: Ἀλέξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 17 [I 591, 6-617, 7 Puschm.]: *Περὶ μελαγχολίας*. Ἀέτ., *Λόγ. ἱατρ.* 6, 9-10 [CMG VIII/2, σσ. 141, 11-151, 20], κ.ἄ.

παραλησιῶς δὲ ἐπέστελλε καὶ Ἀρχιδάμῳ τῷ Λακεδαιμονίων βασιλεῖ

Κατὰ τὸν Πλούταρχο ὁ Μενεκράτης παρόμοια ἐπιστολὴ ἔστειλε καὶ πρὸς τὸν Ἀγησίλαο τῆς Σπάρτης· βλ. *Ἀγησίλ.* 21: *τοῦ δ' ἱατροῦ Μενεκράτους, ἐπεὶ κατατυχῶν ἐν τισὶν ἀπεγνωσμέναις θεραπειαῖς Ζεὺς ἐπεκλήθη, φορτικῶς ταῦτῃ χρωμένου τῇ προσωνυμίᾳ, καὶ δὴ καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἐπιστεῖλαι τολμήσαντα οὕτως: "Μενεκράτης Ζεὺς βασιλεῖ Ἀγησίλαῳ χαίρειν", ἀντέγραψε: "βασιλεὺς Ἀγησίλαος Μενεκράτη ὑγιαίνειν"*· στὸν ἴδιο, *Ἀποφθ. βασιλ. καὶ στρατηγ.* 191Α, καὶ *Ἀποφθ. λακων.* 213Α. Βλ. καὶ G. Squillace, «Le lettere di Menecrate/Zeus ad Agesilao di Sparta e Filippo II di Macedonia», *Κώκαλος* 46 (2000) 63-79.

μετὰ τῶν ἰδίων θεῶν

Δηλ. μὲ τοὺς πρώην ἀσθενεῖς του, οἱ ὅποιοι τὸν ἀκολουθοῦσαν (Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 7, 33, 289b) ὁ μὲν τις Ἡρακλέους σκευὴν ἔχων καὶ καλούμενος Ἡρακλῆς ..., ἄλλος δὲ τις ὡς Ἐρμῆς χλαμύδα ἔχων καὶ κηρύκειον.

ὡς Ἡγήσανδρος ἱστορεῖ

Πρόκειται γιὰ τὸν ποιητὴ Ἡγήσανδρο ἀπὸ τοὺς Δελφούς (2ος αἰ. π.Χ.) ὁ ὁποῖος ἔγραψε *Ἑπομνήματα*. Βλ. Ἀθῆν., *Δειπνοσ.* 7, 33, 289c = Müllerus, *FHG*, τ. 4, σ. 414, ἀπ. 5.

μνημονεύει δὲ τοῦ Μενεκράτους καὶ Ἄλεξις ἐν *Μίνῳ*

Τὸ κείμενο τοῦ Ἄλεξι γιὰ τὸ ὅποιο κάνει λόγο ὁ Ἀθηναῖος δὲν διασώθηκε (δὲν ἐντοπίζεται στὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ κωμικοῦ ποιητῆ).

2. Αἰλιαν., *Ποικίλ. ἱστ.* 12, 51:

Μενεκράτης ὁ ἱατρὸς εἰς τοσοῦτον προῆλθε τύφου, ὥστε ἑαυτὸν ὀνομάζειν Δία. ἐπέστειλε δὲ ποτε ἐπιστολὴν Φιλίππῳ τῶν Μακεδόνων βασιλεῖ τοιαύτην

«Φιλίππῳ Μενεκράτης ὁ Ζεὺς εὖ πράττειν».

ἀντέγραψε δὲ καὶ ὁ Φίλιππος·

«Φίλιππος Μενεκράτη ὑγιαίνειν. συμβουλεύω σοι προσάγειν σεαυτὸν ἐπὶ τοὺς κατὰ Ἀντίκυραν τόπους».

ἤνιττετο δὲ ἄρα διὰ τούτων ὅτι παραφρονεῖ ὁ ἀνὴρ. εἰστία ποτὲ μεγαλοπρεπῶς ὁ

Φίλιππος, καὶ δὴ καὶ τοῦτον ἐπὶ θοίνῃν ἐκάλεσε, καὶ ἰδίᾳ κλίνῃν αὐτῷ ἐκέλευσε παρασκευάσθαι, καὶ κατακλιθέντι θυμιατήριον παρέθηκε, καὶ ἐθυμιάτο αὐτῷ· οἱ δὲ λοιποὶ εἰσιτῶντο, καὶ ἦν μεγαλοπρεπὲς τὸ δεῖπνον. ὁ τοίνυν Μενεκράτης τὰ μὲν πρῶτα ἐνεκαρτέρει, καὶ ἔχαιρε τῇ τιμῇ. ἐπεὶ δὲ κατὰ μικρὸν ὁ λιμὸς περιήλθεν αὐτόν, καὶ ἠλέγγετο ὅτι ἦν ἄνθρωπος, καὶ ταῦτα εὐήθης, ἐξαναστάς ἀπιὼν ᾤχετο, καὶ ἔλεγεν ὑβρίσθαι, ἐμμελῶς πάνυ τοῦ Φιλίππου τὴν ἄνοιαν αὐτοῦ ἐκκαλύψαντος.

Ὁ γιατρός Μενεκράτης ἔφθασε σὲ τέτοιο σημεῖο ὑπεροψίας, ὥστε νὰ ὀνομάζει τὸν ἑαυτό του Δία. Κάποτε μάλιστα ἔστειλε στὸν βασιλιὰ τῶν Μακεδόνων Φίλιππο τὴν ἀκόλουθη ἐπιστολή:

«Ὁ Μενεκράτης ὁ Δίας (εὐχεται) στὸν Φίλιππο νὰ εὐτυχεῖ».

Καὶ ὁ Φίλιππος τοῦ ἀπάντησε:

«Ὁ Φίλιππος (εὐχεται) στὸν Μενεκράτη νὰ εἶναι ὑγίης. Σὲ συμβουλεύω νὰ πᾶς στὴν περιοχή τῆς Ἀντίκυρας».

Συνεπῶς μὲ αὐτὰ ὑπαινισσόταν ὅτι ὁ ἄνδρας εἶναι παράφρων. Κάποτε ὁ Φίλιππος παρέθεσε ἕνα μεγαλοπρεπὲς γεῦμα, καὶ μάλιστα κάλεσε καὶ αὐτόν στὸ συμπόσιο καὶ διέταξε νὰ τοῦ ἐτοιμάσουν ξεχωριστὸ ἀνάκλιτρο καὶ ἀφοῦ ξάπλωσε, ἔβαλε δίπλα του ἕνα θυμιατὸ καὶ τὸν θυμιάζε²⁰⁶. Οἱ ὑπόλοιποι ἔτρωγαν, καὶ τὸ δεῖπνο ἦταν μεγαλοπρεπές²⁰⁷. Ὁ Μενεκράτης λοιπὸν στὴν ἀρχὴ παρέμενε ἀτάραχος καὶ χαϊρόταν γιὰ τίς τιμές. Ἐπειδὴ ὅμως σιγὰ-σιγὰ τὸν κυρίευσε ἡ πείνα, καὶ ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν ἄνθρωπος, καὶ μάλιστα ἀνόητος, ἀφοῦ σηκώθηκε ἔφυγε γρήγορα, καὶ ἔλεγε ὅτι ἐξυβρίσθηκε, ἐπειδὴ ὁ Φίλιππος μὲ πολὺ εὐπρεπῆ τρόπο ἀποκάλυψε τὴν ἀνοησία του.

συμβουλεύω σοι προσάγειν σεαυτὸν ἐπὶ τοὺς κατὰ Ἀντίκυραν τόπους

Κατὰ τὴν Ἀρχαιότητα μὲ τὸ ὄνομα Ἀντίκυρα ἦταν γνωστές, σύμφωνα μὲ τὸν Στέφανο Βυζάντιο, Ἐθν., λ. Ἀντίκυραι: πόλεις δύο, ἢ μία Φωκίδος, ὡς Δημήτριος ὁ Καλλατιανός, ἢ δὲ ἐν Μαλλιεῦσιν, ὡς Ἀπολλόδωρος. Διάσημη γιὰ τὸν ἐλλέβορο ποὺ φυόταν στὴν περιοχή τῆς ἦταν ἡ Ἀντίκυρα τῆς Φωκίδας· βλ. ἐπίσης Στράβ., Γεωγρ. 9, 3, 1 καὶ 3 (γιὰ τίς δύο ὁμώνυμες πόλεις καὶ γιὰ τὸν ἐλλέβορο τῆς Ἀντίκυρας στὴ Φωκίδα). Ὁ Διοσκουρίδης στὸ λῆμμα τὸ σχετικὸ μὲ τὸν ἐλλέβορο μνημονεύει ἀπλῶς τὴν Ἀντίκυρα ὡς τόπο ὅπου φύεται αὐτὸ τὸ θεραπευτικὸ φυτὸ, χωρὶς ὅμως ἀκριβέστερο γεωγραφικὸ προσδιορισμό· βλ. Π. ὕλ. ἱατρ. 4, 148 [Π 290, 3-292, 3 Wellm.]· εἰδικότερα, αὐτόθι [Π 291, 1 Wellm.]· πρωτεύει δὲ ὁ Ἀντικυρικός [sc. ἐλλέβορος]· πρβ. καὶ ὀ.π. 1, 149 [Π 192, 4-5 Wellm.]· σησαμοειδὲς τὸ μέγα, ὃ <οἱ> ἐν Ἀντικύρα ἐλλέβορον καλοῦσι. Βλ. καὶ Μαυρουδῆς, Ἀρχιγένης, σσ. 36-37.

3. Εὐστάθ., Παρεκβ. εἰς Ὅμ. Ἰλιάδ. Λ 517 [III 245, 10-24 van der Valk]:

Μενεκράτης οὖν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ δηλοῦται, ὁ Συρακούσιος, Ζεὺς ἠθέλεν ἐπιλέγεσθαι, ὡς οἷα μόνος αἴτιος τοῦ ζῆν διὰ τὸ εὖ ἱατρεύειν. ὃς καὶ Φιλίππῳ ἐπιστείλας προέγρα-

206. Φυσικὰ δὲν θυμιάζε ὁ ἴδιος ὁ βασιλιάς, ἀλλὰ οἱ δοῦλοι στοὺς ὁποίους ἔδινε σχετικὲς διαταγές· βλ. παρακάτω, στὸ κείμενο τοῦ Εὐσταθίου (μαρτ. 3): ἀλλὰ θυμίων [sc. ὁ Φίλιππος] διὰ τῶν παίδων καὶ σπένδων ὅσα καὶ τιτι θεῶν.

207. Δηλ. πλοισιπάροχο· βλ. παραπάνω, στὸ κείμενο τοῦ Ἀθηναίου (μαρτ. 1): καὶ τράπεζαν παραθείς [sc. ὁ Φίλιππος], ἐφ' ἧς βωμὸς ἔκειτο καὶ τῶν ἀπὸ γῆς παντοδαπῶν ἀπαρχαί.

ψε «Μενεκράτης Ζεὺς Φιλίππῳ χαίρειν», καὶ ἀλαζονευσάμενος σὺν ἄλλοις ῥήμασι καὶ ὅτι Ζεὺς ἐγὼ ἀνθρώποις βίον παρέχων, ἐσκώφητῃ εὐφύῳ, ἐπιστείλαντος Φιλίππου καὶ προσφωνήσαντος ὡς μελαγχολῶντα τὸ «Φίλιππος Μενεκράτει ὑγιαίνειν», ἤγουν φρονεῖν.

ἔπαιξε δὲ κατ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς καὶ ἐν δείπνῳ τὸ περιαδόμενον, οὐ παραθείς ἐδώδιμα, καθὰ τοῖς ἄλλοις, ἀλλὰ θυμιῶν διὰ τῶν παιδῶν καὶ σπένδων ὅσα καὶ τινι θεῶ. καὶ θεραπεύων δέ, φασίν, ἱεράς νόσους ἠνάγκαζε τοὺς ὑγιαζομένους κατατίθεσθαι, ὡς ὑπακούσονται αὐτῷ οἷα δοῦλοι περισωθέντες, καὶ τοίνυν ἠκολούθουν, ὁ μὲν τις Ἡρακλέους σκευὴν ἔχων καὶ καλούμενος Ἡρακλῆς, ἄλλος δὲ χλαμύδα εἶχε καὶ κηρύκειον καὶ πτερὰ ὡς Ἑρμῆς, καὶ τις θεραπευθεὶς Ἀπόλλων ἦν. ἐν δὲ τοῖς καὶ Ἀσκληπιοῦ τις ἀναλαβῶν στολήν συμπεριεφθείρετο, φασίν. αὐτὸς δ' ὁ Ζεὺς, πορφύραν ἡμφιεσμένος καὶ στέφανον χρυσοῦν φορῶν καὶ σκῆπτρον κρατῶν, περιήει μετὰ τοῦ θεοῦ χοροῦ. καὶ οὕτω μὲν ταῦτα.

Ὁ Μενεκράτης λοιπὸν ὁ Συρακούσιος, ὅπως δηλώνεται καὶ ἄλλοῦ, ἤθελε νὰ προσφωνεῖται Ζεὺς, ἐπειδὴ δῆθεν αὐτὸς μόνος ἦταν αἴτιος τῆς ζωῆς ἐξ αἰτίας τοῦ ὅτι ἀσκούσε μὲ ἐπιτυχία τὴν ἰατρική. Αὐτὸς ὅταν ἔστειλε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Φίλιππο ἔγραψε στὴν ἀρχή: «Ὁ Μενεκράτης Ζεὺς χαιρετᾷ τὸν Φίλιππο», καὶ ἐπειδὴ ἀποδείχθηκε ἀλαζῶν καὶ γιὰ ἄλλα λεγόμενα του καὶ ἐπειδὴ (ἔγραψε) ὅτι ἐγὼ εἶμαι Ζεὺς ἐπειδὴ δίνω στοὺς ἀνθρώπους ζωὴ, διακωμωδήθηκε μὲ εὐφυῆ τρόπο, ἀφοῦ ὁ Φίλιππος τοῦ ἔστειλε ἐπιστολὴ καὶ τὸν προσφώνησε σὰν νὰ ἔπασχε ἀπὸ μελαγχολία μὲ τὸ «Ὁ Φίλιππος (εὐχεται) στὸν Μενεκράτη νὰ εἶναι ὑγιής», δηλ. νὰ ἔχει τὰ λογικά του.

Ὁ βασιλιάς τὸν περιέπαιξε καὶ σὲ ἓνα δείπνο, σύμφωνα μὲ τὴ φήμη, μὴ παραθέτοντάς φαγητά, ὅπως στοὺς ἄλλους, ἀλλὰ βάζοντας τοὺς δούλους νὰ τὸν θυμιάζον καὶ θυσιάζοντας ὅσα καὶ σὲ κάποιον θεό. Καὶ λένε ὅτι, ἐπειδὴ θεράπευε τὶς ἱερεῖς νόσους, αὐτοὺς ποὺ ἔκανε καλὰ τοὺς ἀνάγκαζε νὰ δηλώσουν ὅτι θὰ τὸν ὑπακούσουν σὰν δοῦλοι ποὺ ἔχουν σωθεῖ. Καὶ τὸν ἀκολουθοῦσαν λοιπὸν, ἄλλος φορῶντας τὴν ἀμφίεση τοῦ Ἡρακλῆ καὶ ὀνομαζόμενος Ἡρακλῆς, ἄλλος εἶχε χλαμύδα καὶ κηρύκειον καὶ φτερὰ ὅπως ὁ Ἑρμῆς, καὶ κάποιος (ἄλλος) θεραπευμένος ἦταν ὁ Ἀπόλλωνας. Σ' αὐτοὺς λένε συμπεριλαμβανόταν καὶ κάποιος ποὺ φοροῦσε τὴν ἐνδυμασία τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Ζεὺς, ντυμένος μὲ πορφύρα καὶ φορῶντας χρυσοῦ στεφάνι καὶ κρατῶντας σκῆπτρο, περιφερόταν μαζί μὲ τὸν θεϊκὸ χορό. Καὶ αὐτὰ ἔχουν ἔτσι.

ὡς καὶ ἀλλαχοῦ δηλοῦται

Βλ. Εὐστάθ., *Παρεκβ. εἰς Ὅμ. Ἰλιάδ.* I 563 [II 810, 19-22 van der Valk]: *Πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὸν Συρακούσιον ἰατρὸν Μενεκράτην, ὃς Ζεὺς ἐπικαλούμενος ὡς μόνος αἴτιος τοῦ ζῆν ἀνθρώποις διὰ τῆς κατ' αὐτὸν τέχνης προὔβάλλετο καὶ ἐτέρους θεοῦς, ὡς ἀλλαχοῦ δεδήλωται.* Προφανῶς πηγὴ τοῦ Εὐσταθίου γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὸν Μενεκράτη πρέπει νὰ θεωρηθοῦν οἱ *Δειπνοσοφισταὶ* τοῦ Ἀθηναίου (ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ σύγκριση τῶν δύο κειμένων).

καὶ θεραπεύων δέ, φασίν, ἱεράς νόσους

Βλ. παραπάνω, τὰ σχετικὰ σχόλια στὴ σ. 579, ὑπόσημ. 202 καὶ 203.

καὶ τοίνυν ἠκολούθουν, ὁ μὲν τις Ἡρακλέους σκευὴν ἔχων ... ἐν δὲ τοῖς καὶ Ἀσκληπιοῦ τις ἀναλαβῶν στολήν συμπεριεφθείρετο, φασίν

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀκολουθία τοῦ Μενεκράτη βλ. καὶ παραπάνω, μαρτ. 1

26. Νέων
(3ος αἰ. π.Χ.)

Πατὸς τοῦ Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτη (246-221 π.Χ.), ἄγνωστος ἀπὸ ἀλλοῦ, ἐκτὸς καὶ ἄν, ὅπως παρατήρησε ὁ Edgar²⁰⁸, εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν πατέρα τοῦ Ἀγαθοβούλου, ὁ ὁποῖος ἀφιέρωσε ἕναν ἀνδριάντα τοῦ Σωσιβίου στὴν Κνίδο (ὁ Σωσιβίος ὑπῆρξε ἀνάτατος ἀξιωματοῦχος τοῦ Πτολεμαίου Δ'). Ὁ Νέων ἀπολάμβανε τῆς ιδιαίτερης εὐνοίας τοῦ Πτολεμαίου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο κείμενο (ἐπιστολὴ πού χρονολογεῖται στὶς ἀρχές τοῦ 242 π.Χ.)²⁰⁹:

[ὁ δεῖνα Ζήνωνι] χαίρειν.
εἰ ἔρρω[σαι, κα]λῶς ἄν ἔχοι·
ὕγαινον δὲ καὶ ἐγώ· περὶ
μὲν τῶν ἄλλων οὐκ ἐ-
5 δοκίμαζον ἐπιτήδειον
εἶναι γράφειν σοι. οὐ γὰρ εἶχον σαφὲς οὐθέν·
[τὰ δ]ὲ
στρωμάτια καὶ τὰς ψιλὰς
[καλ]ῶς ποιήσ[εις ἀ]γορ[άσας]
[Νέ]ωνι τῶι ἰα[τρ]ῶ[ι], ὅπ[ως]
10 [π]αραγ[ενό]μενος κομίσηται.
καὶ γὰρ ν[ῦ]ν ἐνεκάλει περὶ
τούτων· γίνωσκε δὲ καὶ
Νέωνα εὐημεροῦντα
παρὰ τῶ βασιλεῖ.
15 ἔρρωσο. ...

(Ὁ τάδε) χαιρετᾷ τὸν Ζήωνα. Ἄν εἶσαι καλά, ἔχει καλῶς· καὶ ἐγὼ ὑγιαίνω. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ ἄλλα δὲν θεώρησα κατάλληλη τῇ στιγμῇ νὰ σοῦ γράψω· γιὰτὶ δὲν εἶχα τίποτε τὸ συγκεκριμένο· θὰ κάνεις ὅμως καλὰ νὰ ἀγοράσεις τὰ σκεπάσματα τοῦ κρεβατιοῦ καὶ τοὺς τάπητες γιὰ τὸν γιατρὸ Νέωνα, γιὰ νὰ τὰ πάρει ὅταν ἔλθει. Γιατὶ καὶ τώρα σὲ κατηγοροῦσε σχετικὰ μ' αὐτά. Γνώριζε ἀκόμη ὅτι ὁ Νέων ἀπολαμβάνει τὴν εὐνοια τοῦ βασιλεῖ. Νὰ εἶσαι καλά. ...

γίνωσκε δὲ καὶ | Νέωνα εὐημεροῦντα | παρὰ τῶ βασιλεῖ

Κατὰ τὸν Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 4, σ. 37, ἢ φράση αὐτῆ «ἀνακαλεῖ (στὴ μνήμη) τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Εὐεργέτης ἔστησε ἀγαλμα τοῦ προσωπικοῦ γιατροῦ του».

208. Βλ. Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 4, σ. 37.

209. Βλ. Edgar, *Zenon Papyri*, τ. 4, σσ. 36-37, ἀρ. 59571. Πὰ τὸν Νέωνα βλ. ἐπίσης Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 370, καὶ τ. 2, σ. 546, σημ. 289· Gorteman, «Médecins de cour», σσ. 329-330· Marasco, «Médecins de cour», σσ. 449-450· Massar, *Soigner et servir*, σ. 152, κ.ἄ.

27. Ξενόφαντος Σωσικράτους Ἡρακλείος
(3ος αἰ. π.Χ.)

Πατὴρ τοῦ Πτολεμαίου Γ' (246-221 π.Χ.), ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ δυστυχῶς σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ κατεστραμμένο (ἀλλὰ μᾶλλον πειστικὰ ἀποκατεστημένο) κείμενο τῆς ἀκόλουθης ἐπιγραφῆς, ἀναγεγραμμένης σὲ βάση ἀγάλματος, τὸ ὁποῖο ὁ Πτολεμαῖος ἔστησε πρὸς τιμὴν τοῦ γιατροῦ του²¹⁰:

[Βασιλεὺς Πτολεμαῖος Πτολε]μαίου
[καὶ Ἀρσινόης θεῶν] ἀδελφῶν
Ξε[νόφαν]τον Σωσικράτους Ἡρακλείον
τὸν αὐτοῦ ἱατρὸν.

Ὁ βασιλεὺς Πτολεμαῖος, γιὸς τοῦ Πτολεμαίου καὶ τῆς Ἀρσινόης, θεῶν ἀδελφῶν, τὸν Ξενόφαντο, γιὸ τοῦ Σωσικράτη, ἀπὸ τὴν Ἡράκλεια, γιατρό του.

Ξε[νόφαν]τον Σωσικράτους Ἡρακλείον

Ὁ Fraser, *JEA* 44 (1958), σ. 112, ἀρ. 26, προτείνει «τὴ γραφὴ Ξε[νόφαν]τον (ἢ Ξε[νόκρι]τον, ἢ, ὡς λιγότερο πιθανή, Ξά[νθιπ]πον ...)»· βλ. καὶ στὸν ἴδιο, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 370, καὶ τ. 2, σ. 546, σημ. 287, ὅπου ἐπίσης προκρίνει τὴ συμπλήρωση Ξενόφαντον. Βλ. ἀκόμη E. Brescia, *Inscrizioni greche e latine del Museo di Alessandria*, Il Cairo 1911, ἀρ. 16.

28. Ὀλυμπος
(1ος αἰ. π.Χ.)

Πρόκειται γιὰ τὸν γιατρό πού, κατὰ τὸν Πλούταρχο, συμπαραστεκόταν στὴν Κλεοπάτρα, ὅταν αὐτὴ, ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Ἀντωνίου (30 π.Χ.), ἀποφάσισε νὰ δώσει τέλος στὴ ζωὴ τῆς ἀπέχοντα ἀπὸ τὸ φαγητό²¹¹. Ὁ Ὀλυμπος εἶχε καὶ ἱστοριογραφικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ συνέγραψε σχετικὸ ἔργο, πιθανὸν τὴν ἱστορία τῆς βασιλείας τῆς Κλεοπάτρας ἢ τῶν τελευταίων χρόνων τῆς²¹², ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ φράση τοῦ Πλουτάρχου *ἱστορίαν τινὰ τῶν πραγμάτων τούτων ἐκδεδωκώς*²¹³. Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτό, ὁ τίτλος τοῦ ὁποίου εἶναι ἄγνωστος, σώζεται μόνον ἓνα ἀπόσπασμα, αὐτὸ πού ἐξετάζεται ἀμέσως παρακάτω.

210. Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τὸν A. G. Woodhead, *SEG* 18 (1957), σσ. 210-211, ἀρ. 640. Βλ. ἀκόμη U. Wilcken, «VII. Inschriften», *APF* 4 (1908) 237-238 (ὅπου καὶ προγενέστερη βιβλιογραφία). Βλ. καὶ Gorteman, «Médecins de cour», σ. 329, κ.ἄ.

211. Πὰ τὸν Ὀλυμπο βλ. H. Diller, «Olympos» (32), *RE* XVIII/1 (1939) 324. Βλ. ἐπίσης Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 543, σημ. 268· Marasco, «Cleopatra e gli esperimenti», σ. 317, καὶ στὸν ἴδιο, «Médecins de cour», σσ. 455-456· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 62, 245 καὶ 247.

212. Βλ. Diller, «Olympos», στ. 324.

213. Πὰ ἄλλους γιατροὺς πού συνέγραψαν καὶ ἱστορικὰ ἔργα βλ. παραπάνω, σ. 147, ὑποσημ. 63.

Μαρτυρία

Πλούταρχ., *Αντών.* 82, 1-2:

Τοῦτον μὲν οὖν [sc. τὸν Καισαρίωνα] ὕστερον ἀπέκτεινε μετὰ τὴν Κλεοπάτρας τελευτήν. Ἀντώνιον δὲ πολλῶν αἰτουμένων θάψαι καὶ βασιλέων καὶ στρατηγῶν, οὐκ ἀφείλετο Κλεοπάτρας τὸ σῶμα Καίσαρ, ἀλλ' ἐθάπτετο ταῖς ἐκείνης χερσὶ πολυτελῶς καὶ βασιλικῶς, πᾶσιν ὡς ἐβούλετο χρῆσθαι λαβούσης. ἐκ δὲ λύπης ἅμα τοσαύτης καὶ ὀδύνης —ἀνεφλέγμηνε γὰρ αὐτῆς τὰ στέρνα τυπτομένης καὶ ἤλκωτο— πυρετῶν ἐπιλαβόντων, ἠγάπησε τὴν πρόφασιν, ὡς ἀφεξομένη τροφῆς διὰ τοῦτο καὶ παραλύσουσα τοῦ ζῆν ἀκωλύτως ἑαυτήν. ἦν δ' ἰατρὸς αὐτῇ συνήθης Ὀλυμπος, ᾧ φράσασα τάληθές ἐχρήτο συμβούλω καὶ συνεργῶ τῆς καθαιρέσεως, ὡς αὐτὸς ὁ Ὀλυμπος εἶρηκεν, ἱστορίαν τινὰ τῶν πραγμάτων τούτων ἐκδεδωκώς.

Αὐτὸν λοιπὸν [sc. τὸν Καισαρίωνα] τὸν σκότωσε ἀργότερα, ὕστερα ἀπὸ τὸν θάνατο τῆς Κλεοπάτρας. Ἄν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς βασιλεῖς καὶ στρατηγοὺς ζητοῦσαν νὰ θάψουν τὸν Ἀντώνιο, ὁ Καίσαρας δὲν πῆρε τὸ σῶμα του ἀπὸ τὴν Κλεοπάτρα, ἀλλά, θάφτηκε μὲ μεγαλοπρέπεια καὶ βασιλικές τιμές ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἴδια, πού ἔλαβε ὅλα ὅσα ἤθελε νὰ χρησιμοποιήσει (γιὰ τὴν τελετή). Ἐπειδὴ ὁμως ἀπὸ τὴν τόσο μεγάλη λύπη καὶ ὀδύνη —γιατὶ ἀπὸ τὰ χτυπήματα δημιουργήθηκε φλεγμονὴ στὰ στήθη της καὶ γέμισαν ἔλκη— τῆς παρουσιάσθηκε πυρετός, αὐτὸ τῆς φάνηκε καλὴ πρόφαση γιὰ νὰ ἀπέχει ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἀπὸ τὸ φαγητὸ καὶ νὰ πεθάνει χωρὶς νὰ τὴν ἐμποδίσει κάποιος. Βρισκόταν ἐκεῖ ὁ γιατρὸς Ὀλυμπος, φίλος της, στὸν ὁποῖο, ἀφοῦ εἶπε τὴν ἀλήθεια, τὸν χρησιμοποίησε ὡς σύμβουλο καὶ συνεργὸ στὴν καταστροφή της, ὅπως ἔχει ἀφηγηθεῖ ὁ ἴδιος ὁ Ὀλυμπος, πού ἔχει ἐκδώσει ἓνα ἱστορικὸ ἔργο γιὰ τὰ γεγονότα αὐτά.

ἐκ δὲ λύπης ... ἐκδεδωκώς.

Γιὰ τὸ χωρίο αὐτὸ βλ. καὶ τὸν ἱστορικὸ Σωκράτη, Müllerus, *FHG*, τ. 3, σσ. 326-327, καὶ Jacoby, *FGrH*, τ. 2, σσ. 927-928.

τοῦτον μὲν οὖν

Δηλ. τὸν Καισαρίωνα, τὸ παιδί πού ἡ Κλεοπάτρα ἀπέκτησε μὲ τὸν Ἰούλιο Καίσαρα. Ὁ Καισαρίων (*Πτολεμαῖος ὁ καὶ Καίσαρ θεὸς Φιλοπάτωρ Φιλομήτωρ*) γεννήθηκε τὸ 47 π.Χ. καὶ συμβασιλεύσε μὲ τὴ μητέρα του ἀπὸ τὸ 44 μέχρι τὸ 30 π.Χ. ὡς Πτολεμαῖος ΙΕ'. βλ. H. Volkmann, «Ptolemaios» (37), *RE* XXIII/2 (1959) 1760-1761, καὶ W. Ameling, «Ptolemaios XV.» (22), *DNP* 10 (2001) 550.

ὡς αὐτὸς ὁ Ὀλυμπος εἶρηκεν, ἱστορίαν τινὰ τῶν πραγμάτων τούτων ἐκδεδωκώς

βλ. Jacoby, *FGrH*, τ. 2, σσ. 929-930, ἀπ. 1.

29. Πausανίας (4ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ γιατρός Πausανίας²¹⁴ φρόντιζε τὸν στρατηγὸ Κρατερό, ἡ ἀρρώστια τοῦ ὁποίου ὅμως δὲν κατονομάζεται στὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Πλουτάρχου. Πάντως γιὰ τὴν ἀντιμετώπισή της ὁ Πausανίας ἔκρινε ὅτι πρέπει νὰ τοῦ χορηγήσει ἔλλεβορο. Ὁ Ἀλέξανδρος εἶδε σὲ ὄνειρο ὅτι ὁ στρατηγὸς του ἀσθενοῦσε, καὶ ἀνησυχώντας γιὰ τὴν υἰεία του θυσίασε στοὺς θεοὺς καὶ τὸ ἴδιο προέτρεψε νὰ κάνει καὶ ὁ Κρατερός· ἀκόμη, γνωρίζοντας προφανῶς τοὺς κινδύνους ἀπὸ τὴ χρήση τοῦ ἔλλεβορου, ἔγραψε στὸν γιατρὸ Πausανία συνιστώντας του «πῶς νὰ κάνει χρῆση τοῦ φαρμάκου».

Ὅπως εἶναι παραδεδομένο τὸ συζητούμενο χωρίο τοῦ Πλουτάρχου, ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος γνῶριζε πολὺ καλά, ἴσως καλύτερα καὶ ἀπὸ τὸν γιατρὸ, τὴ διαδικασία τῆς δόσεως τοῦ ἔλλεβορου· γι' αὐτὸ ἀφ' ἑνὸς ἀνησυχοῦσε καὶ ἀφ' ἑτέρου προέβη σὲ σχετικὲς ὑποδείξεις. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ χρῆση τοῦ φαρμάκου αὐτοῦ ἦταν ιδιαίτερα περίπλοκη, γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ ἔλλεβοριζομένου ἀπαιτοῦνταν ἐξειδικευμένες γνώσεις, τίς ὁποῖες δὲν κατεῖχαν οὔτε ὅλοι οἱ γιατροί. Ἐπομένως φαίνεται τουλάχιστον περιέργο νὰ γνῶριζε ὁ Ἀλέξανδρος τὴ χρῆση του καλύτερα ἀπὸ τὸν Πausανία. Ἴσως λοιπὸν στὸ ἐξεταζόμενο χωρίο ὁ Ἀλέξανδρος δὲν ἔκανε καθαυτὸ ἰατρικὲς ὑποδείξεις, ἀλλὰ, ἀγωνιώντας γιὰ τὸν φίλο του, ἀπλῶς συμβούλευσε τὸν γιατρὸ νὰ χρησιμοποιήσει τὸ φάρμακο μὲ μεγάλη προσοχή.

Μαρτυρία

Πλούταρχ., *Ἀλέξ.* 41, 6-7:

Κρατεροῦ δὲ νοσοῦντος ὄψιν ἰδὼν [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] καθ' ὕπνον αὐτὸς τέ τινος θυσίας ἔθυσεν ὑπὲρ αὐτοῦ κάκεινον [θῦσαι] ἐκέλευσεν. ἔγραψε δὲ καὶ Πausανία τῷ ἰατρῷ βουλομένῳ τὸν Κρατερόν ἔλλεβορίσαι, τὰ μὲν ἀγωνίων, τὰ δὲ παραινῶν ὅπως χρῆσται τῇ φαρμακείᾳ.

Ὅταν ὁ Κρατερός ἦταν ἀρρωστος, ἐπειδὴ εἶδε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] (σχετικὸ) ὄνειρο στὸν ὕπνο του καὶ ὁ ἴδιος ἔκανε κάποιες θυσίες ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἐκείνον τὸν προέτρεψε (νὰ θυσιάσει). Ἐγραψε ὅμως καὶ πρὸς τὸν γιατρὸ Πausανία ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ χορηγήσει ἔλλεβορο στὸν Κρατερό, ἀφ' ἑνὸς ἐπειδὴ εἶχε ἀγωνία, ἀφ' ἑτέρου γιὰ νὰ τὸν συμβουλεύσει πῶς νὰ κάνει χρῆση τοῦ φαρμάκου.

Κρατεροῦ δὲ νοσοῦντος ὄψιν ἰδὼν καθ' ὕπνον

Βλ. καὶ παραπάνω, στὸ δεῦτερο κεφ., λ. ἀρ. 1 («Ἀλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδών»), σχετικὰ μὲ τὸ ὄνειρο ποὺ εἶδε ὁ Ἀλέξανδρος, ὅταν εἶχε πληγωθεῖ στὴ μάχη ὁ στρατηγὸς Πτολεμαῖος. Βλ. ἀκόμη Μπίμπη-Παπασπυροπούλου, «Ἡ ἐκστρατεία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», σ. 89, καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σ. 27.

214. Γιὰ τὸν Πausανία βλ. Μ. Michler, «Pausanias» (29), *RE Suppl.* XIV (1974) 372. Βλ. ἀκόμη Berve, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, ὑπόσημ. 1, καὶ τ. 2, σ. 309, ἀρ. 616· Greenwalt, «Medical Arts», σ. 217, ὑπόσημ. 22, καὶ σ. 220· Marasco, «I medici di corte», σ. 194, καὶ Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105.

βουλομένω τὸν Κρατερὸν ἑλλεβορίσαι

Στὴν Ἀρχαιότητα ὁ ἑλλέβορος ἦταν ἓνα περίφημο φάρμακο, χρησιμοποιούμενο κυρίως γιὰ τὴ θεραπεία τῆς *μανίας*. Ὡστόσο ἡ χρῆση του, βασικὰ ὡς καθαρτικὸ φαρμάκου, ἐνδεικνυόταν γιὰ πολλὰ νοσήματα· χαρακτηριστικὴ ἐπ' αὐτοῦ εἶναι ἡ ἀποψη τῶν γιαιτρῶν Ἀντύλλου καὶ Ποσειδωνίου τὴν ὁποία παραθέτει ὁ Ἀέτ., *Λόγ. Ιατρ.* 3, 122 [CMG VIII/1, σ. 309, 25-27]: τὸ δὲ ἐξαριθμεῖν ἐφ' ὧν παθῶν εὐδόκιμὸς ἐστὶν ὁ ἑλλέβορος οὐ ῥάδιον διὰ τὸ πλῆθος, ὥστε ἄμεινον λέγειν τίνα νοσήματα πρὸς ἑλλέβορον ἀνεπιτήδεια. Π' αὐτὸν τὸν λόγο καὶ ἐπειδὴ ὁ Πλούταρχος δὲν παρέχει κάποια, ἔστω ἀδρομερῆ, περιγραφή τῆς νόσου τοῦ Πανσανία, εἶναι ἀδύνατο νὰ διατυπώσουμε γνώμη γιὰ τὸ νόσημά του. Πὰ τὸν ἑλλέβορο, τίς χρήσεις, τὸν τρόπο χορηγήσεώς του, τοὺς συγγραφεῖς ποὺ ἔγραψαν συγγράμματα *περὶ ἑλλεβορισμοῦ* καὶ τὴ νεότερη βιβλιογραφία βλ. Μαυρουδῆς, *Ἀρχιγένης*, σσ. 99-102 (ὅπου τὰ ζητήματα αὐτὰ ἐξετάζονται μὲ ἀφορμὴ τὸ ἀρχιγένειο *Περὶ τῆς δόσεως τοῦ ἑλλεβόρου ἢ Περὶ τοῦ ἑλλεβορίζειν*). Βλ. ἀκόμη D. Fausti, «Helleborus», στο: Leven (ἐκδ.), *Antike Medizin*, στ. 398 (ὅπου καὶ βιβλιογραφία). Βλ. καὶ παραπάνω, σ. 398.

ὅπως χρῆσθαι τῇ φαρμακείᾳ

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ χρῆση τοῦ ἑλλεβόρου ἀπαιτοῦσε κατάλληλη προετοιμασία τοῦ ἀρρώστου ἀλλὰ καὶ ἀκριβῆ ὑπολογισμὸ τῆς δόσεως τοῦ φαρμάκου, ὥστε αὐτὸ νὰ μὴ προκαλέσει βλάβη. Ὁ γιαιτρὸς Κτησίας ὁ Κνίδιος (5ος/4ος αἰ. π.Χ.), ποὺ χρημάτισε γιὰ κάποιο διάστημα (405-398 π.Χ.) γιαιτρὸς τοῦ Ἀρταξέρξη Β', μᾶς παρέχει τίς ἀρχαιότερες σωζόμενες πληροφορίες γιὰ τὴ χορήγηση τοῦ ἑλλεβόρου ἀλλὰ καὶ γιὰ τοὺς κινδύνους ποὺ συνεπαγόταν ἡ μὴ ὀρθὴ χρῆση του. Κατὰ τὸν Κτησία λοιπὸν τὴν ἐποχὴ τοῦ παπποῦ καὶ τοῦ πατέρα του κανεῖς γιαιτρὸς δὲν χορηγοῦσε ἑλλέβορο· οὐ γὰρ ἠπίσταντο τὴν κρᾶσιν αὐτοῦ καὶ τὸ μέτρον καὶ τὸν σταθμὸν, ὁπόσον χρῆ διδόναι· εἰ δέ τις καὶ ἐδίδου ἑλλέβορον πιεῖν, διαθέσθαι πρῶτον ἐκέλευεν ὡς μέγαν κίνδυνον μέλλοντα κινδυνεύειν, τῶν τε πινόντων πολλοὶ μὲν ἀπεπνίγοντο, ὀλίγοι δὲ περιεγίνοντο. Στὴ δικὴ του ἐποχῇ ὁμως διευκρινίζει ὅτι νῦν δὲ δοκεῖ ἀσφαλέστερον εἶναι· βλ. Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 8, 8 [CMG VI/1/1, σ. 261, 19-25] = Κτησι., ἀπ. 68 [Jacoby, *FGrH*, τ. 3, σ. 516, 15-10] = ἀπ. 8 Lenfant: *Κτησίου· περὶ ἑλλεβόρου*. Βλ. ἐπίσης S. Hahnemann, *Dissertatio historico-medica de helleborismo veterum*, Lipsiae 1812 (Diss.-Inaug.), σσ. 40-41· Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 165· Fuchs, «Heilkunde», σσ. 195-196, καὶ Grensemann, *Knidische Medizin*, τ. 1, σ. 196. Δυστυχῶς δὲν διασώζεται ἀκέραιο κανένα ἔργο τῆς ἀρχαίας ἱατρικῆς γραμματείας (ἐκτὸς ἀπὸ τὴν χωρὶς ἰδιαίτερη ἀξία ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό της 21η ψευδο-ἱπποκρατικὴ ἐπιστολὴ *Περὶ ἑλλεβορισμοῦ* [IX 388, 3-392, 3 L. = σσ. 98, 1-100, 11 Smith]), στοῦ ὁποῦ νὰ ἐκτίθεται λεπτομερῶς ἡ διαδικασία τοῦ ἑλλεβορισμοῦ. Τὴν πληρέστερη πληροφόρηση γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ τὴν ὀφείλουμε στὸν Ὀρειβάσιο (4ος αἰ. μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ἔχει ἐνσωματώσει στοῦ συγγράμματός του *Ἰατρικαὶ συναγωγαὶ* δύο ἐκτενῆ κεφάλαια ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Ἀρχιγένη *Χρονίων νόσων θεραπευτικά*: Στὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ κεφάλαια αὐτὰ περιγράφεται ἡ προετοιμασία τοῦ ἀσθενοῦς πρὶν λάβει τὸ φάρμακο, ἐνῶ στοῦ δευτέρου καταγράφονται τὰ τρία, κατὰ τὸν συγγραφέα, καλύτερα εἶδη τοῦ ἑλλεβόρου, ἐκτίθεται ὁ τρόπος παρασκευῆς τοῦ φαρμάκου καὶ σημειώνεται ἡ δοσολογία του, ἡ ὁποία ὁμως διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὸν ἀσθενῆ· βλ. Ὀρειβ., *Ἰατρ. συν.* 8, 1 [CMG VI/1/1, σσ. 247, 3-250, 25]: *Ἐκ τῶν Ἀρχιγένους· τίς ἡ προπαρασκευὴ τοῦ ἑλλεβοριζομένου· ἐκ τοῦ α' τῶν θεραπευτικῶν χρονίων*, καὶ ὁ.π. 8, 2 [CMG VI/1/1, σσ. 250, 26-253, 24]: *Περὶ ἐκλογῆς καὶ δόσεως τοῦ ἑλλεβόρου· τοῦ αὐτοῦ· ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου*. Ἀκόμη ὁ βυζαντινὸς γιαιτρὸς στὰ ἐπόμενα κεφάλαια (μέχρι τὸ θ') τοῦ ἴδιου ἔργου του παραθέτει ἀπόψεις γιὰ τὸν ἑλλεβορισμὸ, ἐραρισμένες ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Ἀντύλλου, τοῦ Κτησία καὶ τοῦ Μνησιθέου· σὲ κάποια ἀπὸ τὰ κεφάλαια αὐτὰ ἢ σὲ τμήματα κεφαλαίων γίνεται λόγος καὶ γιὰ τίς ἀνεπιθύμητες δράσεις τοῦ φαρμάκου (*πνιγμός, ἀφωνία, ἀναισθησία, λυγμός, σπασμός, συνολκίη*), οἱ ὁποῖες εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποβοῦν μοιραῖες γιὰ τὸν ἑλλεβοριζόμενο, καὶ ὑποδεικνύονται *τίνα χρῆ πράττειν* στὶς περιπτώσεις αὐτές.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν ὄρο *φαρμακεία* στοῦ ἐξεταζόμενου χωρίου δηλώνει τὸ (καθαρτικὸ) φάρμακο,

τὸν ἑλλέβορο (σὲ ἄλλα συμφραζόμενα ὁμως δηλώνει τὴν φαρμακευτικὴ ἀγωγή ἢ τὴν χρῆση τῶν φαρμάκων γενικότερα). Πὰ τὴν χρῆση αὐτῆ τοῦ ὄρου βλ. Ἀσκληπ. Φαρμακ. στὸν Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 2, 2 [XII 580, 1-2 K.]. Κρίτων στὸν Γαλην., ὁ.π. 5, 3 [XII 845, 17 K.]. Γαλην., Π. τῶν ἐν ταῖς νόσ. καιρ. 2 [VII 443, 2 K.], κ.ἄ. Βλ. ἀκόμη Durling, *Medical Terms*, σ. 324, λ. *φαρμακεία*, ἢ (: «χρῆση φαρμάκων, κυρίως καθαρτικῶν»). Σχετιζόμενο μὲ τὸν ὄρο *φαρμακεία* εἶναι καὶ τὸ ἐπίθετο *φαρμακευτής* ποῦ σημαίνει τὸν γιατρό ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται κατ' ἐξοχὴν μὲ τὴν Φαρμακολογία. Μὲ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ χαρακτηρίζεται ἕνας ἀπὸ τοὺς διαπρεπέστερους φαρμακολόγους τοῦ 1ου αἰ. μ.Χ., ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακίων ἢ Φαρμακευτής ἢ νεώτερος. Βλ. Γαλην., Π. συνθ. φαρμ. κ. τόπ. 1, 16 [XIII 441, 9 καὶ 14 K.], κ.ἄ., καὶ Ἀλεξ. Τραλλ., *Θεραπ.* 1, 15 [I 567, 11-12 Puschm.]: *Περίαπτοις δὲ τούτοις χρηστέον πρὸς τὸ πάθος [sc. τὴν ἐπιληψία], ὡς Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακευτής*. Βλ. καὶ Durling, *Medical Terms*, σ. 324, λ. *φαρμακεύς* (: «φαρμακοποιός»), *φαρμακευτής* (: «μτγν. μορφὴ τοῦ *φαρμακεύς*») καὶ *φαρμακίων* (: «φαρμακόλογος»).

30. Πολύδωρος ὁ Τήσιος (4ος αἰ. π.Χ.)

Πατρὸς τῆς Αὐλῆς τοῦ Ἀντιπάτρου (400-319 π.Χ.). Ἡ πληροφορία ποῦ καταγράφει γι' αὐτὸν ὁ Ἀθηναῖος δὲν ἀφοροῦν τίποτε σχετικὸ μὲ τὴν ἰατρικὴν, ἀλλὰ τονίζουν μόνο τὸν λιτοδίαιτο τρόπο τοῦ βίου του, παρ' ὅλο ποῦ ζοῦσε μαζὶ μὲ τὸν Ἀντίπατρο²¹⁵.

Μαρτυρία

Ἀθην., *Δειπνοσ.* 12, 71, 548e-f:

Καρύστιος δ' ὁ Περγαμηνὸς ἐν Ἱστορικοῖς Ὑπομνήμασιν «Κηφισόδωρος», φησίν, «ὁ Θηβαῖος Πολύδωρον τὸν Τήσιον ἰατρὸν Ἀντιπάρτῳ συσσιτεῖν ψιλοτάπιδα ἔχοντι κρικωτὴν καθάπερ τοὺς στρωματεῖς εὐτελεῖ, ἐφ' ἧς κατακεῖσθαι, κάδους δὲ χαλκοῦς καὶ ποτήρια ὀλίγα· γεγονέναι γὰρ ὀλιγοδίαιτον καὶ τρυφῆς ἀλλότριον».

Ὁ Καρύστιος ἀπὸ τὴν Πέργαμο στὰ *Ἱστορικὰ Ὑπομνήματα* λέει ὅτι ὁ Κηφισόδωρος ὁ Θηβαῖος (ἱστορεῖ ὅτι) μὲ τὸν Ἀντίπατρο συνέτρωγε ὁ γιατρός Πολύδωρος ἀπὸ τὴν Τέω, ὁ ὁποῖος εἶχε ἕναν εὐτελεῖ τριμμένο τάπητα, ἀποτελούμενο ἀπὸ μπαλώματα, ὅπως τὰ σκεπάσματα τοῦ κρεβατιοῦ (ποῦ κατασκευάζονται ἀπὸ πολλὰ ραμμένα κομμάτια), πάνω στὸν ὁποῖο ξάπλωνε, χάλκινα ἀγγεῖα καὶ λίγα ποτήρια· γιατί εἶχε γίνει ὀλιγοδίαιτος καὶ ἀποξενωμένος ἀπὸ τὴν πολυτέλεια.

Καρύστιος δ' ὁ Περγαμηνὸς ἐν Ἱστορικοῖς Ὑπομνήμασιν

Βλ. Müllerus, *FHG*, τ. 4, σσ. 357-558, ἀπ. 7. Βλ. καὶ F. Jacoby, «Karystios», *RE* X/2 (1919) 2254-2255.

Κηφισόδωρος», φησίν, «ὁ Θηβαῖος ...»

Βλ. Müllerus, *FHG*, τ. 2, σσ. 85-86. Βλ. καὶ Gerth, «Kephisodoros» (7), *RE* XI/1 (1921) 229.

215. Βλ. Berve, *Alexanderreich*, τ. 2, σ. 323, ἀρ. 649· Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 106, κ.ἄ.

31. Σεραπίων (1ος αἰ. π.Χ.)

Κατὰ τὴ διαμάχη τοῦ ἀνήλικου Πτολεμαίου ΙΓ' καὶ τῆς ἀδελφῆς του Κλεοπάτρας Ζ', τὴν ὅποια εἶχε ἐκθρονίσει²¹⁶, καὶ ἐνῶ ὁ στρατὸς τοῦ βασιλιᾶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ Ἀχιλλᾶ βάδιζε πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρεια, ὁ Γ. Ί. Καίσαρ συμβούλευσε τὸν Πτολεμαῖο νὰ στείλει πρέσβεις στὸν Ἀχιλλᾶ, ὥστε αὐτὸς νὰ τοῦ κάνει σαφεῖς τὶς προθέσεις του. Γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐπελέγησαν ὁ Διοσκουρίδης καὶ ὁ Σεραπίων, ποὺ καὶ οἱ δύο εἶχαν ἀποσταλεῖ καὶ παλαιότερα ὡς πρέσβεις στὴ Ρώμη καὶ ἀσκοῦσαν μεγάλη ἐπιρροὴ στὴν Αὐλὴ ἐπὶ τοῦ προηγούμενου Πτολεμαίου ΙΒ'²¹⁷. Γιὰ τὴ διαμάχη τῶν δύο ἀδελφῶν κάνει λόγο καὶ ὁ Μ. Ἀ. Λουκανὸς στὸ δέκατο βιβλίον ἔργου του *Pharsalia*. Στὰ ἀρχαῖα σχόλια τοῦ Λουκανοῦ στὸν στίχ. 468 τοῦ παραπάνω βιβλίου, σχετικὰ μὲ τὴ λέξη *satelles*, σημειώνεται ὅτι οἱ πρέσβεις, ποὺ δὲν κατονομάζονται ἀπὸ τὸν Λουκανό, ἦταν οἱ δύο σπουδαῖοι γιατροὶ Διοσκουρίδης καὶ Σεραπίων²¹⁸.

Τὸ σχόλιο αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Καίσαρα ὅτι οἱ δύο πρέσβεις πρὸς τὸν Ἀχιλλᾶ εἶχαν καὶ παλαιότερα, ἐπὶ Πτολεμαίου ΙΒ', ἀποσταλεῖ ὡς πρέσβεις στὴ Ρώμη, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε μὲ σχετικὰ μεγάλη βεβαιότητα ὅτι ὁ μνημονεῦμενος Διοσκουρίδης πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Διοσκουρίδη Φακά, γιαιτρὸ τοῦ Πτολεμαίου ΙΒ' Αὐλητῆ καὶ στὴ συνέχεια τῆς Κλεοπάτρας²¹⁹.

Γιὰ τὸν Σεραπίωνα, τὸν συμπρέσβη τοῦ Διοσκουρίδη, δὲν εἶναι γνωστὴ καμιά ἄλλη μαρτυρία παρὰ μόνο αὐτὴ τοῦ Καίσαρα. Ἄν λοιπὸν εἶναι ὀρθὴ ἡ πληροφορία τοῦ Σχολιαστῆ τοῦ Λουκανοῦ, ὁ ὅποιος χαρακτηρίζει καὶ τοὺς δυο *magnos medicos*, καὶ ἀφοῦ ὁ μνημονεῦμενος Διοσκουρίδης ταυτίζεται κατὰ πᾶσα πιθανότητα μὲ τὸν γιαιτρὸ Διοσκουρίδη Φακά, τότε καὶ ὁ Σεραπίων πρέπει μᾶλλον νὰ συγκαταριθμηθεῖ στοὺς γιαιτροὺς ποὺ προσέφεραν τὶς ὑπηρεσίες τους στὸν Πτολεμαῖο ΙΒ' καὶ γιὰ σύντομο χρονικὸ διάστημα καὶ στὸν Πτολεμαῖο ΙΓ' ἢ δράση τοῦ γιαιτροῦ αὐτοῦ ἔλαβε τέλος μὲ τὴ συμμετοχὴ του στὴν πρεσβεία πρὸς τὸν Ἀχιλλᾶ, ὁ ὅποιος τὸν φόνευσε²²⁰.

Μαρτυρίες

1. Caes., *De bello civ.* 3, 109:

A quo missi Dioscurides et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant magnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillan pervenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius venissent, priusquam audiret aut cuius rei causa missi essent cognosceret, corripit atque interfici iussit; quorum alter accepto vulnere occupatus per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est.

216. Σχετικὰ μὲ τὸν Πτολεμαῖο ΙΓ' βλ. W. Ameling, «Ptolemaios XIII.» (20), *DNP* 10 (2001) 548-549.

217. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 1.

218. Βλ. παρακάτω, μαρτ. 2.

219. Βλ. παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 11.

220. Βλ. ἐπίσης Marasco, «Médecins de cour», σσ. 453-454, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σ. 60.

Ἀπεσταλμένοι ἀπὸ αὐτόν [sc. ἀπὸ τὸν βασιλιὰ Πτολεμαῖο ΙΓ΄]²²¹ ὁ Διοσκουρίδης καὶ ὁ Σεραπίων, πού καὶ οἱ δύο εἶχαν διατελέσει πρέσβεις στὴ Ρώμη καὶ εἶχαν μεγάλη ἐπιρροή στὸν πατέρα Πτολεμαῖο²²², πῆγαν στὸν Ἀχιλλᾶ. Ἐκεῖνος, μόλις παρουσιάσθηκαν μπροστά του, προτοῦ τοὺς ἀκούσει ἢ μάθει τὴν αἰτία γιὰ τὴν ὁποία στάλθηκαν, διέταξε νὰ τοὺς συλλάβουν καὶ νὰ τοὺς σκοτώσουν. Ἀπὸ αὐτοὺς τὸν ἕνα [sc. τὸν Διοσκουρίδη;] ἀφοῦ τραυματίσθηκε, τὸν πῆραν οἱ δικοὶ του ὡς νεκρό, ὁ ἄλλος [sc. ὁ Σεραπίων;] σκοτώθηκε.

Γιὰ τὸ περιστατικὸ αὐτὸ βλ. καὶ Δίων Κάσος., *Ῥωμ. ἱστ.* 42, 37: *πυθόμενος δὲ τοῦτο ὁ Καῖσαρ, καὶ καταδείσας τὸ τε πλῆθος αὐτῶν καὶ τὰς τόλμας, ἔπεμψε τινὰς πρὸς τὸν Ἀχιλλᾶν, οὔτι γε τῷ αὐτοῦ ἀλλὰ τῷ τοῦ Πτολεμαίου ὀνόματι, κελεύοντος αὐτῷ τὴν ἡσυχίαν ἄγειν. καὶ ὃς συνιείς ὅτι οὐ τοῦ παιδὸς ἀλλ' ἐκείνου ἢ πρόσταξις ἦν, οὐχ ὅπως οὐκ ἐπήκουσεν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ προσκαταφρονήσας ὡς καὶ φοβουμένου τοὺς τε στρατιώτας συνήγαγε, καὶ πολλὰ μὲν ὑπὲρ τοῦ Πτολεμαίου πολλὰ δὲ καὶ κατὰ τοῦ Καίσαρος τῆς τε Κλεοπάτρας εἰπὼν, τέλος καὶ ἐπὶ τοὺς πεμφθέντας καίπερ Αἰγυπτίους ὄντας παρῴξυνεν αὐτούς, ὅπως τοῦ τε φόνου σφῶν ἀναπλησθῶσι καὶ εἰς ἀνάγκην ἀσπείστου πολέμου καταστῶσι.*

2. Schol. Luc. *Phars.* 10, 467-469:

... *Cogunt tamen ultima rerum | Spem pacis temptare ducem, missusque satelles | Regius ... (:)*

satelles i. legatarius BC. Celsus dicit, quod Caesar misit ad Achilam duos regios legatos scil. Dioscoridem et Serapionem, magnos medicos, quos ille non explicata commissione trucidari fecit VC.

Ὁ Κέλσος λέει ὅτι ὁ Καῖσαρ ἀπέστειλε στὸν Ἀχιλλᾶ δύο βασιλικούς πρέσβεις, δηλ. τὸν Διοσκουρίδη καὶ τὸν Σεραπίωνα, σπουδαίους γιατρούς, τοὺς ὁποίους ἐκεῖνος ἔβαλε νὰ τοὺς σφάζουν, προτοῦ ἀναπτύξουν τὸν λόγο τῆς ἀποστολῆς τους.

32. Σίμων (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Πατὸς τοῦ Σελεύκου Α΄ τοῦ Νικάτορα τῆς Συρίας (312-281 π.Χ.)²²³. Καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Σίμωνα, ὅπως καὶ τοῦ Διφίλου τοῦ Σιφνίου, δὲν μαρτυρεῖται ρητὰ ἡ ἄσκηση τῆς ἱατρικῆς στὴν Αὐλὴ τοῦ Σελεύκου, ἀλλὰ αὐτὸ συμπεραίνεται ἀπὸ τὴ συγχρονιστικὴ ἔκφραση τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιου *γένονε ... καὶ ἕτερος ἱατρός* [sc. ὁ Σίμων] *κατὰ*

221. Μὲ προτροπὴ τοῦ Καίσαρα.

222. Στὸν Πτολεμαῖο ΙΒ΄.

223. Γιὰ τὸν Σίμωνα βλ. Gossen, «Simon», στ. 180 (ὁ Gossen βασιζέται μόνο στὸ χωρίο τοῦ Διογένη Λαέρτιου, βλ. παρακάτω τὴ σχετικὴ μαρτυρία χρονολογεῖ τὸν Σίμωνα «um 320 v. Chr.»· Wellmann, «Geschichte, V», σ. 327 (πρβ. καὶ σσ. 329-331)· Gorteman, «Médecins de cour», σ. 315, ὑποσημ. 3 (: «Simon de Cos chez Séleucus I»)· Sherwin-White, *Ancient Cos*, σσ. 104-105· Mastrocinque, «Les médecins des Séleucides», σ. 143· Marasco, «Médecins de cour», σσ. 438-439· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 151 καὶ 200, κ.ἄ.

Σέλευκον τὸν Νικάτορα²²⁴. Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι πιθανὸν ὁ Σίμων αὐτὸς πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν Κῶο γιατρὸ Σίμο, ὁ ὁποῖος μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Στράβωνα, *Γεωγρ.* 14, 2: οὗτός τε δὴ ἐστὶ τῶν ἐνδόξων Κῶος ἀνὴρ καὶ Σίμος ὁ ἰατρός²²⁵.

Μαρτυρία

Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 2, 124:

Γέγονε δὲ καὶ ἄλλος Σίμων ῥητορικὰς τέχνας γεγραφῶς καὶ ἕτερος ἰατρός κατὰ Σέλευκον τὸν Νικάτορα ...

Ἐπῆρξε καὶ ἄλλος Σίμων ὁ ὁποῖος ἔχει γράψει σχετικὰ μὲ τὴν τέχνη τῆς ῥητορικῆς· καὶ ἄλλος γιατρός κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σελεύκου τοῦ Νικάτορα.

γέγονε ... κατὰ Σέλευκον τὸν Νικάτορα

Πὰ τῆ σημασία τοῦ γέγονε βλ. παραπάνω, σ. 166, ὑπόσημ. 117.

33. Στράτιος (1ος αἰ. π.Χ.)

Ὅταν ὁ Ἄτταλος ἐπισκέφθηκε τὴ Ρώμη τὸ 587 ab Urbe condita, δηλ. τὸ 168 π.Χ., ὁ ἀδελφός του Εὐμένης, βασιλιάς τῆς Περγάμου, ἔστειλε μαζί του τὸν γιατρὸ Στράτιο, γιὰ νὰ τὸν ἐπιτηρεῖ καὶ νὰ τὸν συμβουλευεῖ. Ὁ Στράτιος, κατὰ τὸν Τίτο Λίβιο, ἔφερε ἐπιτυχῶς σὲ πέρας τὴν ἀποστολὴ πού τοῦ ἀνατέθηκε. Τὰ παραπάνω συνοψίζουν καὶ τίς γνώσεις μας γιὰ τὸν γιατρὸ αὐτόν²²⁶.

Μαρτυρία

Tit. Liv., *Ab Urbe cond.* 45, 19, 7-10:

Eorum hominum, ut res docuit, Attalus erat qui, quantum spes spondisset, cuperent, ni unius amici prudens monitio velut frenos animo eius gestienti secundis rebus

224. Πρβ. καὶ παραπάνω, στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 12 («Δίφιλος ὁ Σίφνιος»).

225. Βλ. Wellmann, «Geschichte, V», σ. 327 (θεωρεῖ ὅτι τὰ χωρία τοῦ Διογένη τοῦ Λαερτίου καὶ τοῦ Στράβωνα ἀφοροῦν τὸ ἴδιο πρόσωπο): τὴν ταύτιση αὐτὴ θεωροῦν πιθανὴ ἡ Sherwin-White, *Ancient Cos*, σσ. 164-165, καὶ ὁ Marasco, «Médecins de cour», σσ. 438-439. Ἀντίθετα ὁ Gossen, «Simon», στ. 180, δὲν κάνει σχετικὴ νύξη, ἐνῶ σὲ ἄλλο λήμμα τῆς RE, γραμμμένο ἀπὸ κοινού μὲ τὸν F. E. Kind, πού ἀφορᾷ τὸν γιατρὸ Σίμον (Σίμος), καὶ πάλι δὲν συσχετίζουν τὸν Σίμον μὲ τὸν Σίμωνα· ἀκριβέστερα, τὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἀρθροῦ «Simos» (9), RE III/A/1 (1927) 203, εἶναι γραμμμένο ἀπὸ τὸν Gossen καὶ ἀφορᾷ τὸν γιατρὸ Simos πού μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Πλίνιο, ἐνῶ τὸ δεύτερο μέρος εἶναι γραμμμένο ἀπὸ τὸν Kind, καὶ σ' αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὸ χωρίο τοῦ Στράβωνα σὰν ὁ ἐκεῖ μνημονεύόμενος γιατρός νὰ εἶναι διαφορετικὸ πρόσωπο· μὲ ἄλλα λόγια δὲν ἐπιχειρεῖται κανένας συσχετισμὸς τῶν προσώπων πού μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Στράβωνα, τὸν Πλίνιο καὶ τὸν Διογένη Λαέρτιο.

226. Πὰ τὸν Στράτιο βλ. F. E. Kind, «Stratios» (6), RE IV/A/1 (1931) 262-263· Marasco, «Medecins de cour», σσ. 447-448, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 115-116.

inposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non securo Eumene Romam missus speculator rerum, quae a fratre agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset: Is ad occupatas iam aures sollicitatumque iam animum cum venisset, adgressus tempestivis sermonibus rem prope prolapsam restituit, aliis alia regna crevisse rebus dicendo: regnum eorum novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concordia, quod unus nomen regium et praecipuum capitis insigne gerat, omnes fratres regnent.

Ο Άτταλος, όπως απέδειξαν τα γεγονότα, ήταν ένας από αυτούς τους ανθρώπους που θα επιθυμούσε ό,τιδήποτε θα του υποσχόταν ή ελπίδα, αν ή σοφή συμβουλή ενός φίλου δεν είχε χαλιναγωγήσει το πνεύμα του που είχε έπαρθεί από τα αίσια γεγονότα. Ακριβώς γι' αυτό ο γιατρός Στράτιος ήταν μαζί του, σταλμένος στη Ρώμη από τον προνοητικό Εύμένη ως παρατηρητής των όσων θα έπραττε ο αδελφός του, και πιστός σύμβουλος, αν έβλεπε κάποια έκτροπη από τη νομιμοφροσύνη του. Αυτός (ο Στράτιος), ενώ είχε έρθει σε ώτα ήδη προκατειλημμένα και σε προΐδεασμένο πνεύμα, προσφέροντας τις παρατηρήσεις του την κατάλληλη στιγμή, κέρδισε μια σχεδόν χαμένη υπόθεση, υποστηρίζοντας ότι διαφορετικά βασιλεία εύδοκμοούν χάρη σε διαφορετικά πράγματα: το νέο βασίλειο αυτών [sc. των δύο αδελφών], που δεν είναι θεμελιωμένο σε μακρόχρονη ευημερία, στηρίζεται στην αδελφική όμόνοια, γιατί ένας αδελφός έφερε τον βασιλικό τίτλο και το διακριτικό έμβλημα στο κεφάλι του, κυβερνούσαν όμως όλοι οι αδελφοί.

Και στην περίπτωση του Στράτιου, όπως και αρκετών άλλων από τους γιατρούς για τους οποίους γίνεται λόγος στο ανά χειρας βιβλίο, ή σχετική πληροφορία δεν αφορά την παροχή ιατρικών υπηρεσιών αλλά την ανάμιξη του σε πολιτικές υποθέσεις. Ο Στράτιος παρέμεινε στη Ρώμη κατά τα έτη 168-167 π.Χ., ενώ ο βασιλιάς που του ανέθεσε να συνοδεύσει τον Άτταλο ήταν ο Εύμένης Β' ο Σωτήρ (197-160/59). Βλ. Korpela, *Medizinalpersonal*, σσ. 155-156.

34. Στράτων ο Λαμψακηνός (†269/8 π.Χ.)

Ο Στράτων ο Λαμψακηνός ή φυσικός ή Περιπατητικός υπήρξε, σύμφωνα με τον Διογένη τον Λαέρτιο και τη Σούδα, δάσκαλος (*καθηγήσατο*) του Πτολεμαίου Β' Φιλαδέλφου (285-246 π.Χ.), χωρίς όμως καμιά από τις δύο πηγές να καθορίζει έπακριβώς τί του δίδαξε, τη μελέτη της φύσεως γενικότερα ή μέσα στο πλαίσιο αυτό και την ιατρική, που επίσης αποτελούσε ένα από τα κύρια ενδιαφέροντα του Στράτωνα²²⁷. Πάντως θα ήταν δυνατόν να σκεφθεί κάποιος, ότι ο Στράτων ασχολήθηκε με την ιατρική και ίσως την άσκησε σε περιορισμένη κλίμακα, όπως προκύπτει από τους τίτλους σχετικών έργων του που μάς είναι γνωστοί, και ακόμη ότι ίσως το ενδιαφέρον του Πτολεμαίου για την τέχνη του Άσκληπιού να οφείλεται και στη μαθητεία του κοντά στον Στράτωνα²²⁸.

227. Για τον Στράτωνα βλ. Capelle, «Straton», σσ. 278-315· Wildberg, «Straton», σσ. 1042-1043, καθώς και τη βιβλιογραφία που καταγράφεται στις ύποσημ. 228-237.

228. Βλ και Gorteman, «Médecins de cour», σσ. 320-321.

Τὴν ἐνδεχόμενη στενότερη σχέση τοῦ Στράτωνα μετὴν ἰατρικὴ ὑποστήριξε πρῶτος, ἀπὸ ὅσο κατέστη δυνατὸν νὰ διαπιστώσω, ὁ Haeser²²⁹, ὁ ὁποῖος μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ Ἐρασιστράτου συγκαταλέγει καὶ τὸν Στράτωνα τὸν Λαμψακηνό· ἀκριβέστερα κατὰ τὸν μελετητὴ αὐτὸν ὁ Στράτων ὁ Λαμψακηνός καὶ ὁ Περιπατητικὸς ταυτίζονται, καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μετὸν ὁμώνυμο Ἐρασιστράτειο γιαντρός. Τὴν ἄποψη αὐτὴ ἀσπάζεται ὁ Allbutt²³⁰, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ κάνει πρῶτα λόγο γιὰ τὸν Στράτωνα τὸν Λαμψακηνό, ἐπισημαίνοντας διάφορα στοιχεῖα πού, κατὰ τὴ γνώμη του, δείχνουν τὴν σχέση του μετὸν Ἐρασιστράτο, στὴ συνέχεια καταγράφει τὸν ὁμώνυμο Ἐρασιστράτειο γιαντρός, σημειώνοντας ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο.

Ἀντίθετα θεωροῦν τὸν γιαντρός Στράτωνα τὸν Ἐρασιστράτειο διαφορετικὸ πρόσωπο ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο Λαμψακηνό (φυσικόν) ὁ Rohde²³¹, ὁ Wellmann²³² καὶ ὁ Fuchs²³³. Πάντως οὔτε ὁ Capelle²³⁴, ὁ Wildberg²³⁵ καὶ ὁ H. Dorie²³⁶ στὰ ἄρθρα τους γιὰ τὸν Στράτωνα τὸν Λαμψακηνό, ὅπως ἐπίσης οὔτε ὁ Wehrli²³⁷ στὴ σχετικὴ μονογραφία του, ἀλλὰ οὔτε ὁ Kind²³⁸, ὁ Kudlien²³⁹ καὶ ὁ Nutton²⁴⁰ στὰ ἄρθρα τους γιὰ τὸν Στράτωνα τὸν Ἐρασιστράτειο, οὔτε τέλος ὁ Garofalo²⁴¹, ἀπαριθμώντας τοὺς μαθητὲς τοῦ Ἐρασιστράτου, κάνουν λόγο γιὰ παρόμοια ἐνδεχόμενη ταύτιση.

Ἀνακεφαλαιώνοντας λοιπὸν τὰ παραπάνω ἐπισημαίνω ὅτι ἡ δράση καὶ τῶν δύο αὐτῶν προσώπων (δηλ. τοῦ Στράτωνα τοῦ Λαμψακηνοῦ, τοῦ Στράτωνα τοῦ Ἐρασιστρατείου) τοποθετεῖται στὸν 3ο αἰ. π.Χ., ὁπότε, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τὸν χρόνο πού ἐζησαν, φαίνεται νὰ μὴν ὑπάρχει πρόβλημα πού νὰ ἀντιστρατεύεται τὴν πιθανὴ ταύτιση

229. Βλ. *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 244. Βλ. καὶ Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 140 (ὅπου μνημονεύεται ἡ ἄποψη αὐτὴ τοῦ Haeser).

230. Βλ. *Greek Medicine*, σσ. 139-140· βλ. καὶ σσ. 141 καὶ 159.

231. Βλ. «Aelius Promotus», σ. 269, ὑπόσημ. 1 [= Rohde, *Kleine Schriften*, τ. 1, σ. 386, ὑπόσημ. 1]. Ὁ Rohde ἐπισημαίνει βέβαια ὅτι γιὰ τὸν μαθητὴ τοῦ Ἐρασιστράτου δὲν ἐντοπίζεται κανένα ἀδιαμφισβήτητο στοιχεῖο, ὥστόσο θεωρεῖ ὅτι αὐτὸς «πράγματι πρέπει νὰ διαχωρισθεῖ ἀπὸ τὸν περιπατητικὸ φιλόσοφο Στράτων».

232. Βλ. «Medicin», σ. 816, ὑπόσημ. 216· ὁ Wellmann ἐπισημαίνει ὅτι ὁ Στράτων ὁ Λαμψακηνός ἦταν πρεσβύτερος σύγχρονος τοῦ Ἐρασιστρατείου, ἡ πληροφορία ὁμοῦς τοῦ Γαληνοῦ ὅτι ὁ γιαντρός ἦταν δούλος τοῦ Ἐρασιστράτου θέτει σὲ ἀμφιβολία τὴν ταύτισή τους· βλ. καὶ στὸν ἴδιο, «Geschichte, II», σ. 675, ὅπου ὁ Wellmann, χωρὶς τὰ προηγούμενα ἴχνη ἀμφιβολίας, σημειώνει ὅτι ὁ Στράτων ὁ περιπατητικὸς (φυσικὸς) καὶ ὁ Στράτων ὁ Ἐρασιστράτειος εἶναι δύο σαφῶς διακριτὰ πρόσωπα

233. Βλ. «Heilkunde», σ. 306.

234. Βλ. «Straton», στ. 278-315.

235. Βλ. «Straton», στ. 1042-1043.

236. Βλ. «Straton» (3), *DKP* 5 (1975) 393.

237. Βλ. *Straton* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Στράτων ὁ Λαμψακηνός»).

238. Βλ. «Straton», στ. 315-317.

239. Βλ. «Straton» (5), *DKP* 5 (1975) 393.

240. Βλ. «Straton» (4), *DNP* 11 (2001) 1043-1044 (ὁ Nutton υἰοθετεῖ τὴν ἄποψη τοῦ Kind ὅτι ὁ Στράτων ὁ Ἐρασιστράτειος ταυτίζεται μετὸν ὁμώνυμο γιαντρός πού μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Φιλούμενο, τὸν Λέτιο κ.ἄ. γιαντροῦς).

241. Βλ. *Erasistrati fragmenta*, σ. 4, καὶ ὑπόσημ. 10, ὅπου ὁ Garofalo παραθέτει, ὅπως καὶ ὁ Nutton, τὴν ἄποψη τοῦ Kind, ὁ ὁποῖος ταυτίζει τὸν Στράτωνα τὸν Ἐρασιστράτειο μετὸν ὁμώνυμο γιαντρός πού μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Αἴλιο Προμῶτο, τὸν Φιλούμενο κ.ἄ., δὲν ἀποσαφηνίζει ὁμοῦς μετὰ πῶς ἄποψη συντάσσεται (ὑποθέτω ὅχι μετὰ αὐτὴ πού ταυτίζει τοὺς ἐδῶ ἐξεταζόμενους φερώνυμους γιαντροῦς).

τους. Ωστόσο ποικίλες ιατρικές απόψεις καταγράφονται στις πηγές πολύ άοριστα, αποδιδόμενες στον «Στράτωνα», χωρίς ακριβέστερο προσδιορισμό, κάτι που σε αρκετές περιπτώσεις καθιστά δύσκολη τη σύνδεσή τους με συγκεκριμένο πρόσωπο. Έπειδή όμως το όλο θέμα δεν έχει εξετασθεί λεπτομερώς (μόνο για τον Στράτωνα τον Λαμψακηνό υπάρχουν αξιόλογες μελέτες αλλά όχι και για τους ομώνυμους γιατρούς), είναι αδύνατον να διατυπωθεί όριστική γνώμη για το θέμα.

Πάντως, άσχετα από τα ζητήματα της ταυτίσεως, κανείς από τους μελετητές που ασχολήθηκαν με αυτά δεν άμφισβητεί ότι διαπιστώνονται κοινά ενδιαφέροντα ανάμεσα στον Στράτωνα τον Λαμψακηνό και στον κύκλο του Έρασιστράτου γενικότερα. Το εξειδικευμένο θεωρητικό τουλάχιστον ενδιαφέρον του Στράτωνα για την ιατρική είναι αποδεδειγμένο και παραδεκτό από όλους τους μελετητές. Έτσι, όσον αφορά τη σχέση του με τον Έρασίστρατο έπισημαίνω δειγματοληπτικά ότι η έρασιστράτεια άποψη για το την *πληθώραν* είναι έπηρεασμένη από τον Στράτωνα. Επίσης ο Λαμψακηνός έρευνητής ασχολήθηκε με τη φυσιολογία του πνεύματος, την παθολογία, τη θεραπευτική, την πρόκληση του ύπνου· ή έμβρυολογία του μάλιστα είναι βασισμένη στην ίπποκρατική διδασκαλία *Περί έβδομάδων*· ακόμη διατύπωσε και ανατομικές απόψεις (άσχετα από την όρθότητά τους), όπως π.χ. ότι οι άρτηριες των άνδρων είναι διαφορετικές από εκείνες των γυναικών²⁴². Επί πλέον το ενδιαφέρον για την ιατρική και η ένασχόλησή του με αυτήν τεκμηριώνεται και από τη συγγραφή σχετικών συγγραμμάτων²⁴³.

Μαρτυρίες

1. Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 5, 58:

Διεδέξατο δ' αυτού [sc. του Θεοφράστου] την σχολήν Στράτων Άρκεσιλάου Λαμψακηνός, ού και εν ταίς διαθήκαις έμνημόνευσεν· ανήρ έλλογιμώτατος και φυσικός έπικληθείς από του περι την θεωρίαν ταύτην παρ' όντινούν έπιμελέστατα διατετριφέναι. αλλά και καθηγήσατο Πτολεμαίου του Φιλαδέλφου και έλαβε, φασί, παρ' αυτού τάλαντα όγδοήκοντα. σχολαρχείν δέ, καθά φησιν Απολλόδωρος εν Χρονικοίς, ήρξατο τή τρίτη και είκοστή και εκατοστή Όλυμπιάδι, τής σχολής άφηγησάμενος έτη όκτωκαίδεκα. φέρεται δ' αυτού βιβλία ... Περί του πνεύματος, Περί φύσεως ανθρωπίνης, Περί ζωογονίας, Περί μίξεως, Περί ύπνου, ... Περί νόσων, Περί κρίσεων, Περί δυνάμεων, Περί των μεταλλικών, ... Περί ίλίγγου και σκοτώσεων, ... Περί τροφής και αύξήσεως, ...

Τόν διεδέχθηκε [sc. τον Θεόφραστο] στη σχολή ο Στράτων, γιός του Άρκεσιλάου, από τη Λάμψακο, για τον όποιο έκανε λόγο και στη διαθήκη του· (ύπληξε) άνδρας πε-

242. Σχετικά με τα ζητήματα αυτά βλ. τη συνοπτική παρουσίασή τους από τον Capelle, «Straton», στ. 284-314, και την C. Oser-Grote, «Straton v. Lampsakos», στο: Leven (έκδ.), *Antike Medizin*, στ. 834. Πρβ. και K. O. Brink, «Peripatos», *RE Suppl.* VII (1940) 931. Ο Wehrli, *Straton*, σσ. 69 κ.έ., κάνει λόγο για την ένασχόληση του Στράτωνα με την ιατρική, σχολιάζοντας τα σχετικά άποσπάσματα που πιστεύει ότι πρέπει να του άποδοθούν (κυρίως έξετάζει το πιθανό περιεχόμενο ιατρικών συγγραμμάτων, των οποίων μαρτυρούνται μόνον οι τίτλοι)· επίσης στη σ. 49 σημειώνει ότι ο Έρασίστρατος άσπάσθηκε ιατρικές απόψεις του Στράτωνα. Σημειώνω τέλος ότι σε όλες τις θεωρήσεις της αρχαίας έλληνικής ιατρικής γίνεται λόγος και για τον Στράτωνα τον Λαμψακηνό.

243. Για τους τίτλους αυτους βλ. παρακάτω, μαρτ. 1, και τα σχετικά σχόλια.

παιδευμένος και αποκλήθηκε φυσικός, ἐπειδὴ ἀσχολήθηκε μὲ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλον μὲ τὴν ἔρευνα αὐτή. Ἐπίσης ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου καί, λέγ., ὅτι πῆρε ὡς ἀμοιβὴ ἀπὸ αὐτὸν ὀγδόντα τάλαντα. Ὅπως λέει ὁ Ἀπολλόδωρος στὰ *Χρονικά* του, ἡ σχολαρχία του ἄρχισε τὴν ἑκατοστὴ εἰκοστὴ τρίτη Ὀλυμπιάδα²⁴⁴, καὶ διήρθε τὴ σχολὴ δέκα ὀκτὼ χρόνια. Ὡς συγγράμματά του θεωροῦνται ...

Σχετικὰ μὲ τὸ πνεῦμα, Σχετικὰ μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση, Σχετικὰ μὲ τὴ ζωογονία, Σχετικὰ μὲ τὴ μίξη, Σχετικὰ μὲ τὸν ὕπνο, ... Σχετικὰ μὲ τὶς ἀρρώστιες, Σχετικὰ μὲ τὶς κρίσεις, Σχετικὰ μὲ τὶς δυνάμεις²⁴⁵, Σχετικὰ μὲ τὰ μεταλλικὰ [sc. φάρμακα], ... Σχετικὰ μὲ τὸν ἴλιγγο καὶ τὴ σκοτοδίνη, ... Σχετικὰ μὲ τὴν τροφή καὶ τὴν αὐξηση, ...

Στράτ., ἀπ. 1 Wehrli (βιογραφικά) + ἀπ. 18 Wehrli (κατάλογος συγγραμμάτων).

καθὰ φησιν Ἀπολλόδωρος ἐν Χρονικοῖς

Bl. Jacoby, *FGrH*, τ. 2B, σσ. 1031-1032, ἀπ. 40.

Περὶ τοῦ πνεύματος

Στράτ., ἀπ. 106 Wehrli (σ. 34, καὶ σ. 72 σχόλιο). Ἀπὸ τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν διασώζεται παρὰ μόνον ὁ τίτλος του. Πάντως δεδομένων τῶν φυσιολογικῶν-ιατρικῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ Στράτωνα θὰ ἦταν λογικὸ νὰ ὑποθέσει κάποιος ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ ἦταν παρόμοιον μὲ ἐκεῖνο τοῦ ψευδο-ἀριστοτελικοῦ συγγράμματος *Περὶ πνεύματος*: βλ. Jaeger, *Diokles*, σσ. 221-224: «Die medizinische Wissenschaft in der Schule des Aristoteles», καὶ εἰδικότερα σ. 221 (ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸν Στράτωνα καὶ τὸν Ἐρασίστρατο ὡς μαθητὴ τῶν περὶ φυσιολογίας μαθημάτων τοῦ πρώτου), καὶ σ. 222 (ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὸ σύγγραμμα *Περὶ πνεύματος* — ἔργο γιατροῦ— καὶ τὴν κεντρικὴ θέση τῆς σχετικῆς διδασκαλίας στὴν περὶ φυσιολογίας σκέψη τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τοῦ γιατροῦ Διοκλῆ): ἐπίσης ὁ.π., σσ. 224-236, καὶ εἰδικότερα σ. 227, ὅπου σημειώνεται ὅτι τὸ *Περὶ πνεύματος* εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἱατρικῶν συζητήσεων τοῦ Περιπάτου. Ἡ θεωρία τοῦ πνεύματος ἀνιχνεύεται ἐπίσης στὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἐρασιστράτου, π.χ. στὴ θεωρία του γιὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρτηριῶν· βλ. τὸ σύγγραμμα τοῦ Γαληνοῦ *Εἰ κατὰ φύσιν ἐν ἀρτηρίαις αἷμα περιέχεται*, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ πολεμικὴ κατὰ τῶν σχετικῶν ἐρασιστράτειων ἀπόψεων, καὶ Garofalo, *Erasistrati fragmenta*, σσ. 38-44.

Περὶ φύσεως ἀνθρωπίνης

Στράτ., ἀπ. 100 Wehrli (σσ. 34 καὶ 71): βλ. καὶ ἀπ. 132 Wehrli (σ. 79). Πρβ. τὸ ἱπποκρατικὸν σύγγραμμα *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ἱπποκράτης ὁ Κῶος»), κ.ἄ.

Περὶ ζωογονίας

Στράτ., ἀπ. 94-99 (?) Wehrli (σσ. 32-33 καὶ σσ. 69-71 σχόλια). Ἐπισημαίνω ὅτι τὸν τίτλον αὐτὸν ἔφερε (ὡς ἐναλλακτικὸν τίτλον) τὸ ἔργο τοῦ Σωρανοῦ *Περὶ σπέρματος*. Γιὰ τὴ σχετικὴ γραμματεία βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτον κεφ., λ. ἀρ. 15 («Ἀριστογένης ὁ Θάσιος»), σ. 173.

Περὶ μίξεως,

Στράτ., ἀπ. 68 Wehrli (σ. 25, καὶ σ. 62 σχόλιο). Πρβ. τὸ σύγγραμμα τοῦ Γαληνοῦ *Περὶ κράσεως* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Γαληνὸς ὁ Περγαμηνός»).

244. Δηλ. τὸ 288/4 π.Χ.

245. Γιὰ τὸ πιθανὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου αὐτοῦ καὶ συνακόλουθα γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ ὄρου *δύναμις* βλ. παρακάτω, τὸ σχετικὸν σχόλιο.

Περὶ ὕπνου

Στράτ., ἀπ. 130-131 Wehrli (σ. 12, καὶ σ. 78 σχόλιο).

Περὶ νόσων

Στράτ., ἀπ. 102 Wehrli (σ. 34). Πρβ. τὸ ἱπποκρατικὸ ἔργο *Περὶ νόσων* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Ἱπποκράτης ὁ Κῶος»).

Περὶ κρίσεων

Στράτ., ἀπ. 104 Wehrli (σ. 34, καὶ σ. 72 σχόλιο). Σύγγραμμα *Περὶ κρίσεων* συνέγραψε καὶ ὁ Γαληνός· πρβ. καὶ τὸ ἐπίσης γαληνικὸ *Περὶ κρίσιμων ἡμερῶν* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Γαληνὸς ὁ Περγαμηνός»).

Περὶ δυνάμεων

Στράτ., ἀπ. 42-49 Wehrli (σ. 18-19, καὶ σ. 55-57 σχόλια). Ὁ Wehrli, *Straton*, σ. 18-19, κατατάσσει τὸ *Περὶ δυνάμεων* μεταξὺ τῶν ἔργων ποὺ πραγματεύονται τὰ σχετικὰ μὲ τὰ στοιχεῖα καὶ τὶς ποιότητες. Τὰ θέματα αὐτὰ εἶχαν ἀπασχολήσει διαχρονικὰ τοὺς ἀρχαίους γιатρούς, καὶ μάλιστα τοὺς ὁπαδοὺς τῆς Πνευματικῆς ἰατρικῆς σχολῆς. Σχετικὰ μὲ τὸ οὐσ. *δύναμις* βλ. καὶ παραπάνω, σ. 170.

Περὶ τῶν μεταλλικῶν

Στράτ., ἀπ. 105 Wehrli (σ. 34)· ὁ Wehrli, *Straton*, σ. 72, σημειώνει ὅτι τὸ σύγγραμμα αὐτὸ ἦταν φαρμακολογικοῦ περιεχομένου, καὶ εἰδικότερα ὅτι ἀναγράφονταν φάρμακα, τὰ συστατικὰ τῶν ὁποίων ἦταν μέταλλα· βλ. Διοσκουρ., *Π. ὕλ. ἱατρ.* 5, (Προοίμιον) [III 1, 9-11 Wellm.]: *ἐν τούτῳ [sc. τῷ βιβλίῳ] τελευταίῳ ὑπάρχοντι τῆς ὄλης πραγματείας διαλεξόμεθα περὶ οἴνων καὶ τῶν κολουμένων μεταλλικῶν.*

Περὶ ἰλίγγου²⁴⁶ καὶ σκοτώσεων

Στράτ., ἀπ. 103 Wehrli (σ. 103, καὶ σ. 72 σχόλιο). Πὰ τὸν ἰλιγγον βλ. [Ἀνών.], [Διάγν. π. ὄξ. καὶ χρον. νοσημ.] 17 [σ. 110, 5-6 Garofalo]: *τῶν σκοτωματικῶν τὴν αἰτίαν οἱ ἀρχαῖοι ἄντικρυς οὐκ ἀπέδωκαν· τὸ αὐτὸ δὲ πάθος ἐστὶν ἰλίγγω· Γαλην., Ὑπόμν. εἰς Ἱπποκρ. Ἀφορισμ. 3, 17 [XVIII/B', σ. 611, 2-6 K.]: περὶ δὲ τῶν ἰλίγγων τί δεῖ καὶ λέγειν; ἐγγὺς γὰρ οὗτοί εἰσιν ἐπιληψίας τε καὶ ἀποπληξίας· ἰλιγγος γὰρ ἐστὶ ἢ σκοτοδινία, ἥτις γίνεται ὑγροῦ μετὰ παχέος πνεύματος κενουμένου κατὰ τὴν κεφαλὴν, διὸ καὶ προηγεῖται ἐπιληψίας καὶ ἀποπληξίας.* βλ. παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 5 («Ἀπολλοφάνης Σελευκεὺς τῆς ἀπὸ Πιερίας»), σ. 508.

Περὶ τροφῆς καὶ αὐξήσεως

Στράτ., ἀπ. 101 Wehrli (σ. 34). Πρβ. τὸ γαληνικὸ ἔργο *Περὶ τροφῶν δυνάμεως* (βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Γαληνὸς ὁ Περγαμηνός»).

2. Σοῦδα σ 1185 Adler:

Στράτων, Λαμψακηνός, φιλόσοφος, Θεοφράστου γνώριμος καὶ διάδοχος, υἱὸς δὲ Ἄρκεσιλάου ἢ Ἄρκεσίου· ὃς ἐπεκλήθη φυσικός διὰ τὸ παρ' ὄντιναοῦν ἐπιμεληθῆναι τῆς φυσικῆς θεωρίας, καθηγήσατο δὲ καὶ Πτολεμαίου τοῦ ἐπικληθέντος Φιλαδέλφου. καὶ ἔγραψε βιβλία πολλά.

Στράτων, Λαμψακηνός, φιλόσοφος, μαθητῆς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοφράστου, γιὸς τοῦ Ἄρκεσιλάου ἢ Ἄρκεσία· ἀποκλήθηκε *φυσικός* γιατί ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἔρευνα τῆς

246. Ἡ γραφὴ *ἰλίγγου* ἀποτελεῖ εἰκασία τοῦ Reiske (βλ. Capelle, «Straton», σ. 280, καὶ Wehrli, *Straton*, σ. 13, στίχ. 1, κριτ. ὑπόμν., καὶ σ. 72), ἐνῶ τὰ χφφ. παραδίδουν *λιμοῦ*.

φύσεως περισσότερο από όποιονδήποτε άλλον. Ύπηρξε επίσης δάσκαλος του Πτολεμαίου του Φιλαδέλφου και έγραψε πολλά συγγράμματα.

Στράτ., άπ. 2 Wehrli.

35. Φιλάγριος (4ος αι. μ.Χ.)

Τα μοναδικά γνωστά βιογραφικά στοιχεία για τον Φιλάγριο είναι αυτά που καταγράφονται στο οίκειο λήμμα της *Σούδας*²⁴⁷. Κατά τη *Σούδα* λοιπόν ο Εϋγενάτωρ θεωρεί ότι ο Φιλάγριος καταγόταν από τη Μάκρη της Λυκίας, όπως προκύπτει όμως από στοιχεία που έντοπίσθηκαν στη μη σωζόμενη σήμερα έπιστολή του γιατρού αυτού προς τον Φιλήμονα, ο Φιλάγριος πρέπει να ήταν από την Ήπειρο. Πάντως ή σχετική καταγραφή της *Σούδας* είναι διατυπωμένη με τέτοιο τρόπο, ώστε να διαφαίνεται ότι το παραπάνω συμπέρασμα, αν και έξάγεται από λεγόμενα του ίδιου του Φιλαγρίου (ώς δέ αυτός ... φησίν), δεν μπορεί να θεωρηθεί απολύτως βέβαιο (είη αν μάλλον Ήπειρώτης): αυτό σημαίνει προφανώς ότι στην έν λόγω έπιστολή ο Φιλάγριος έκανε κάποιες νύξεις που επέτρεψαν στον Ήσύχιο τον Μιλήσιο (την πηγή της *Σούδας*) να υποθέσει την καταγωγή του Φιλαγρίου από την Ήπειρο, δεν υπήρχε όμως ρητή σχετική αναφορά.

Ακριβής χρονικός καθορισμός της δράσεως του Φιλαγρίου δεν είναι δυνατόν να γίνει με τα υπάρχοντα στοιχεία. Ήδη ο Ήσύχιος (6ος αι. μ.Χ.) περιορίζεται στο να σημειώσει απλώς ότι έζησε μετά τον Γαληνό. Σήμερα ύστερα από τη συνεκτίμηση διαφόρων στοιχείων είναι αποδεκτό ότι ο Φιλάγριος πρέπει να έζησε τον 4ο αι. μ.Χ.

Δάσκαλος του υπήρξε ο Ναυμάχιος, ενώ την τέχνη του πρέπει να την άσκησε και σε άλλα μέρη αλλά κυρίως στη Θεσσαλονίκη (*ιατρεύσας τὰ πλείστα έν Θεσσαλονίκη*).

Ο Φιλάγριος άσχολήθηκε με πολλούς τομείς της έπιστήμης του και έγραψε εβδομήντα μονόβιβλα, στα όποια πραγματευόταν διάφορα ιατρικά ζητήματα, υπόμνημα στον Ήποκράτη και αρκετά άλλα συγγράμματα. Από τα έργα του γνωρίζουμε με βεβαιότητα μερικούς μόνον τίτλους (π.χ. *Περί ποδάγρας*, *Περί ισχιάδος*), ενώ άλλοι φερόμενοι ως τίτλοι συγγραμμάτων κατά πάσα πιθανότητα δεν είναι παρά τίτλοι κεφαλαίων (π.χ. *Περί φθίσεως*, *Περί διαβήτου*, *Περί κωλικών*)²⁴⁸.

Από την έμμεση παράδοση γνωρίζουμε αρκετά μεγάλο άριθμό άποσπασμάτων από έργα του Φιλαγρίου, τα όποια έκδόθηκαν σχετικά πρόσφατα²⁴⁹.

247. Για τον Φιλάγριο βλ. Puschmann, *Nachträge zu Alexander Trallianus*, σσ. 13-14· Gurlt, *Gesch. der Chirurgie*, σσ. 492-493· Temkin, «Hippokratismus», σσ. 30-32· Neuburger, *Gesch. der Medizin*, τ. 2, σσ. 53 κ.έ· Bernet, «Philagrius», στ. 2103-2105· Masullo, *Philagrio*, σσ. 17-23 (στις σσ. 18-19 σχετικά με το θέμα της συγχύσεως του Φιλαγρίου αυτού με τον Φιλάγριο, άδελφό του Ποσειδωνίου, που έζησε κατά Ούαλεντιανόν), κ.ά.

248. Σφάλλει ή Masullo που όλα αυτά τα συμπεριλαμβάνει στον κατάλογο των έργων του Φιλαγρίου. βλ. *Filagrio*, σσ. 21-23.

249. Ήδη ο Th. Puschmann είχε έντοπίσει και έκδώσει τα άποσπάσματα του Φιλαγρίου (και του

Μαρτυρία

Σοῦδα φ 295 Adler = Ἡσύχ., Ὄνοματ. ἀπ. 825 Flach:

Φιλάγριος, Λύκιος ἀπὸ Μάκρης, ὡς εὔρηται παρὰ Εὐγενάτορι, ὡς δὲ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Φιλήμονα περὶ ἥπατος ἐσκιρρωμένου ἐπιστολῇ φησίν, ὁ Φιλάγριος εἶη ἂν μᾶλλον Ἡπειρώτης, ἰατρός, μαθητὴς Ναυμαχίου, τοῖς χρόνοις μετὰ Γαληνόν· ἰατρούσας τὰ πλείστα ἐν Θεσσαλονίκῃ, συντάξας βιβλία ἰατρικὰ μονόβιβλα μὲν οἷ, συντάγματα δὲ ἕτερα οὐκ ὀλίγα, ὑπομνηματικὸν εἰς Ἱπποκράτην.

Φιλάγριος ἀπὸ τῆ Μάκρη τῆς Λυκίας, ὅπως ἐντοπίζεται στὸν Εὐγενάτορα, ὅπως ὁμως λέει ὁ ἴδιος στὴν ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Φιλήμονα σχετικὰ μὲ τὸ ἐσκιρρωμένο ἥπαρ, ὁ Φιλάγριος πρέπει μᾶλλον νὰ ἦταν ἀπὸ τὴν Ἡπειρο, ἰατρός, μαθητὴς τοῦ Ναυμαχίου, ἔζησε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Γαληνοῦ· ἄσκησε τὸ ἰατρικὸ ἐπάγγελμα κυρίως στὴ Θεσσαλονίκη, ἔγραψε ἐβδομήντα μονόβιβλα γιὰ ἰατρικὰ θέματα, καὶ ἄλλα συγγράμματα ὄχι λίγα, (καί) ὑπόμνημα στὸν Ἱπποκράτη.

Φιλάγρ., μαρτ. 1 Masullo.

Λύκιος ἀπὸ Μάκρης

Κατὰ τὸν Bernet, «Philagrius», στ. 2109, πρόκειται γιὰ τὸ νησί Μάκρη ποῦ βρίσκεται στὶς ἀκτὲς τῆς Λυκίας.

ὡς εὔρηται παρὰ Εὐγενάτορι

Γιὰ τὸν Εὐγενάτορα δὲν ἔχω ἐντοπίσει καμιὰ ἄλλη πληροφορία παρὰ μόνον ὅτι ἦταν σοφιστὴς (Σοῦδα ε 3390 Adler: *Εὐγενάτορος: σοφιστοῦ τινος*), ἂν βέβαια πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο.

ἐν τῇ πρὸς Φιλήμονα περὶ ἥπατος ἐσκιρρωμένου ἐπιστολῇ

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ δὲν γνωρίζουμε παρὰ μόνον τὸν τίτλο της. Ὁ Φιλάγριος ἔγραψε μία τουλάχιστον ἀκόμη ἰατρικὴ ἐπιστολικὴ πραγματεία μὲ θέμα τὴν ἰσχιάδα· βλ. ἀπ. 35 Masullo: *Item in epistola sua de sciatica dixit*. Ἡ Masullo κακῶς δὲν καταγράφει τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Φιλήμονα μεταξὺ τῶν τίτλων τῶν ἔργων τοῦ Φιλαγρίου, ὅπως ἐπίσης οὔτε καὶ τὸ ὑπομνηματικὸν εἰς Ἱπποκράτην, προφανῶς ἐπειδὴ δὲν διασώζονται ἀποσπάσματά τους.

μαθητὴς Ναυμαχίου

Ὁ Keydell, «Naumachios» (1), *RE XVI/2* (1935) 1974, συζητᾷ τὴν πρόταση τοῦ E. Rohde ποῦ ταυτίζει τὸν Ναυμαχιο αὐτὸν μὲ τὸν συγγραφέα ἐνὸς παραινεντικοῦ ποιήματος, γραμμένου σὲ ἑξαμέτρους, μὲ τὸ ὅποιο ὁ συγγραφέας δίνει σὲ ἓνα κορίτσι συμβουλὲς γιὰ ὀρθὴ συμπεριφορὰ στὸν γάμο. Ἡ ἔνσταση τοῦ Keydell γιὰ τὴν προτεινόμενη ταύτιση βασίζεται σὲ χρονολογικὰ κριτήρια, ἐπειδὴ τοποθετεῖ τὸν Ναυμαχιο στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., ἐνῶ τὸν Φιλάγριο τὸ ἀργότερο στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ ἴδιου αἰῶνα. Σημειῶνω ὁμως ὅτι γιὰ τὴ χρονολόγησι τοῦ Φιλαγρίου ἔχουν διατυπωθεῖ καὶ ἄλλες ἀπόψεις ἀπὸ κάποιους μελετητές, οἱ ὅποιοι τοποθετοῦν βέβαια καὶ αὐτοὶ τὸν Φιλάγριο στὸν 4ο αἰ. μ.Χ., δὲν ἀποκλείουν ὁμως μιὰ κάπως μεταγενέστερη χρονολόγησή του, ὅπως π.χ. ὁ Temkin, «Hippokratismus», σ. 30, ὁ ὅποιος θεωρεῖ ὅτι ὁ ἰατρός αὐτὸς εἶναι

Φιλουμένου), τὰ ὅποια παραδίδονται στὸ Λατινικὰ μεταφρασμένο σύγγραμμα τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ. Γιὰ τὰ δύο αὐτὰ ἔργα (Th. Puschmann, R. Masullo) βλ. στὴ βιβλιογραφία τῶν πηγῶν, λ. «Φιλάγριος».

δυνατόν νὰ ἐξῆσε τὸ ἀργότερο περὶ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ. Ἴσως ὁμως πρέπει νὰ διερωτηθεῖ κάποιος, γιὰ ποιὸν λόγο ἐπιχειρεῖται ἡ ταύτιση τοῦ δασκάλου τοῦ Φιλαγρίου μὲ τὸν ποιητὴ Ναυμάχιο, ἀφοῦ λογικότερο θὰ ἦταν ὁ δάσκαλος γιαιτροῦ νὰ ἦταν ἐπίσης γιαιτρός. Πράγματι θὰ ἦταν τουλάχιστον πρωτοφανές, ἂν ἡ Σοῦδα [= ὁ Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος] μᾶς διέσωζε τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Φιλάργιος μαθήτευσε κοντὰ σὲ ποιητὴ πού ἔγραψε παραινέσεις σὲ κοπέλα πού ἐπρόκειτο νὰ παντρευτεῖ. Ἀλλὰ ἂν πράγματι ἐπιθυμοῦσε νὰ καταγράψει κάτι τέτοιο, σίγουρα θὰ τὸ ἔκανε μὲ τρόπο σαφέστερο. Ἡ διατύπωση ὁμως τοῦ χωρίου μᾶς ὁδηγεῖ νὰ σκεφθοῦμε γιαιτρό: Ἀφοῦ ὁ Φιλάργιος ἦταν γιαιτρός, καὶ ὁ δάσκαλός του ἦταν ὁμότεχνος (καὶ γι' αὐτὸ δὲν χρειαζόταν καμιά ἐπὶ πλέον διευκρίνιση). Συνεπῶς ὁ Ναυμάχιος πρέπει νὰ θεωρηθεῖ γιαιτρός, ἄσχετα ἀπὸ τὸ ἂν δὲν διασώζεται γι' αὐτὸν καμιά ἄλλη μαρτυρία.

ὑπομνηματικὸν εἰς Ἰπποκράτην

Πὰ τὸ ἐν λόγῳ ἔργο τοῦ Φιλαγρίου διασώζεται μόνον αὐτὴ ἡ μᾶλλον ἀσαφὴς μαρτυρία, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν προκύπτει οὔτε ἂν ὁ Φιλάργιος ἔγραψε ὑπόμνημα σὲ ἓνα μόνον ἰπποκρατικὸ σύγγραμμα ἢ σὲ περισσότερα (ἢ σὲ ὅλα;), οὔτε φυσικὰ ἢ σχολιαζόμενη ἐκφραση εἶναι δυνατόν νὰ ἐκληφθεῖ ὡς τίτλος.

36. Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάν (4ος αἰ. π.Χ.)

Διαπρεπὴς γιαιτρός πού ἦταν ἀρχικὰ στὴν ὑπηρεσία τοῦ Φιλίππου Β'²⁵⁰, ἀφοῦ κατὰ τὸν Curtius Rufus²⁵¹ φρόντιζε γιὰ τὴν ὑγεία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸν καιρὸ πού αὐτὸς ἦταν παιδί. Ἀκολούθησε τὸν Ἀλέξανδρο στὴν ἐκστρατεία του στὴν Ἀσία, ἔχοντας τὴ φήμη τοῦ ἀριστοῦ γιαιτροῦ²⁵².

Ἡ συμβολὴ του στὴ διάσωση τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ τουλάχιστον σὲ δύο περιπτώσεις πού μᾶς εἶναι γνωστές. Ὄταν ὁ Ἀλέξανδρος ἀρρώστησε, ὕστερα ἀπὸ τὸ λουτρὸ στὰ παγωμένα νερὰ τοῦ Κύδνου (τὸ 333 π.Χ.), στὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας, ὁ γιαιτρός πού τὸν θεράπευσε ἦταν ὁ Φίλιππος²⁵³. Ὅπως καὶ σὲ ἄλλες περιπτώσεις ἀσθενείας ἢ τραυματισμῶν, κανένας ἀπὸ τοὺς γιαιτροὺς τοῦ στρατεύματος δὲν τολμοῦσε νὰ προτείνει κάποια δραστικὴ θεραπεία (*τῶν μὲν οὖν ἄλλων ἰατρῶν οὐδεὶς ἐθάρρει βοηθεῖν*, Πλούταρχ. [ἀπ. 4]), φοβούμενοι τίς συνέπειες πού θὰ εἶχε γι' αὐτοὺς ὁ ἐνδεχόμενος θάνατος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Φίλιππος ὁμως δὲν μπορούσε νὰ βλέπει τὸν βασιλιά νὰ παραμένει σ' αὐτὴ τὴν οἰκτρὴ κατάσταση καὶ ἔτσι μὲ τὴ συγκατάθεσή του ἀποτόλμη-

250. Πὰ τὸν Φίλιππο βλ. F. Rühl, «Alexandros und sein Arzt Philippos», *JCPH* 27 (1881) 361-364· Haeser, *Lehrbuch*, τ. 1, σ. 90· Reinach, «Medicus», σ. 1689· Garrison, *Military Medicine*, σ. 44· P. Treves, «Philippos» (63), *RE* XIX/2 (1938) 2549-2550· Berve, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, καὶ τ. 2, σσ. 388-389, ἀρ. 788· Gorteman, «Médecins de cour», σ. 323· Greenwalt, «Medical Arts», σ. 217, ὑπόσημ. 22· Marasco, «I medici di corte», σσ. 192-193 καὶ 195-196· Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 53, 54 καὶ 150, κ.ἄ.

251. Βλ. μαρτ. 1.

252. Βλ. μαρτ. 2 [Ἀρριανός]: *τά τε ἀμφὶ ἰατρικὴν ἐς τὰ μάλιστα πιστευόμενον*, καὶ μαρτ. 1 [Curtius Rufus]: *erat inter nobiles medicos*.

253. Βλ. μαρτ. 1-9. Πὰ τὸ συμβάν αὐτὸ βλ. ἐπίσης Engels, «Alexander's Death», σσ. 225-226 καὶ 227· Cilliers - Retief, «The Death of Alexander», σ. 70· Salazar, *Treatment*, σσ. 190-191 κ.ἄ.

σε τὴ χορήγηση τῆς κατ' αὐτὸν ἐνδεικνυόμενης θεραπευτικῆς ἀγωγῆς. Ἐνῶ ὁμως ἐτοίμαζε τὸ φάρμακο, ὁ βασιλιάς ἔλαβε ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν Παρμενίωνα, μὲ τὴν ὁποία ὁ στρατηγὸς τοῦ τὸν πληροφοροῦσε ὅτι ὁ Δαρεῖος εἶχε δωροδοκῆσει τὸν Φίλιππο μὲ χρήματα γιὰ νὰ τὸν δολοφονῆσει, καὶ ἐπὶ πλέον τοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ τὴν κόρη του (ἢ τὴν ἀδελφή του) ὡς σύζυγο. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁμως, ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στὴν ἀφοσίωση τοῦ γιαιτροῦ πρὸς τὸ πρόσωπό του, τοῦ ἔδειξε τὴν ἐπιστολὴ, ἐνῶ ἔπινε τὸ φάρμακο. Ἡ ἴασή του ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἐκτίμησή του ἦταν ὀρθή.

Ἡ δευτέρη φορὰ πὺν γνωρίζουμε ὅτι ὁ Φίλιππος ἐπενέβη γιὰ τὴ σωτηρία τῆς ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἦταν ὅταν ὁ βασιλιάς πληγώθηκε στὴ μάχη τῆς Γάζας (331 π.Χ.) ἀπὸ ἓνα βέλος πὺν διαπέρασε τὸν προστατευτικὸ θώρακα πὺν φοροῦσε καὶ τὸν πλήγωσε στὸν ὤμο. Τὴν ἐπιτυχῆ βελουκία ἐκτέλεσε ὁ Φίλιππος²⁵⁴.

Μαρτυρίες

α') Γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ τὸν Φίλιππο ὕστερα ἀπὸ τὸ κολύμπι στὰ παγωμένα νερὰ τοῦ Κύδνου, στὴν Ταρσό τῆς Κιλικίας.

1. Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 3, 6, 1-16:

(Προηγεῖται ἡ περιγραφὴ τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν Ταρσό, τὸ κολύμπι στὰ παγωμένα νερὰ τοῦ Κύδνου καὶ ἡ αἰφνίδια ἀρρώστιά του)²⁵⁵.

Erat inter nobiles medicos ex Macedonia regem secutus Philippus, natione Acarnan, fidus admodum regi; puero comes et custos salutis datus non ut regem modo, sed etiam ut alumnum eximia caritate diligebat. Is non praecipit se, sed strenuum remedium afferre tantamque vim morbi potione medicata levaturum esse promisit. Nulli promissum eius placebat praeter ipsum, cuius periculo pollicebatur. Omnia quippe facilius quam moram perpeti poterat; arma et acies in oculis erant et victoriam in eo positam esse arbitrabatur, si tantum ante signa stare potuisset, id ipsum, quod post diem tertium medicamentum sumpturus esset —ita enim medicus praedixerat— aegre ferens.

Inter haec a Parmenione, fidissimo purpuratorum, litteras accipit, quibus ei denuntiabat, ne salutem suam Philippo committeret; mille talentis a Dareo et spe nuptiarum sororis eius esse corruptum. Ingentem animo sollicitudinem litterae incusserant et quiddam in utramque partem aut metus aut spes subiecerat, secreta aestimatione pensebat. „Bibere perseverem, ut, si venenum datum fuerit, ne immerito quidem, quiddam acciderit, evenisse videatur? Damnem medici fidem? in tabernaculo ergo me opprimi patiar? At satius est alieno me mori scelere quam metu nostro.“ Diu animo in diversa versato, nulli quid scriptum esset enuntiat epistolamque, sigillo anuli sui impresso, pulvino cui iucubabat subicit.

Inter has cogitationes biduo absumpto, illuxit a medico destinatus dies, et ille cum poculo in quo medicamentum diluerat intravit. Quo viso Alexander, levato corpore in cubili, epistolam a Parmenione missam sinistra manu tenens accipit poculum et hau-

254. Βλ. μαρτ. 10. Βλ. καὶ Salazar, *Treatment*, σσ. 195-196. Βλ. Χρυσοστόμου, «Συμβολές», σ. 105, ὑποσημ. 35 (γιὰ τὶς τιμὲς πὺν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπέδωσε πρὸς τὸν γιαιτρό του).

255. Βλ. Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 3, 4, 8 κ.έ.

rit interritus; tum epistolam legere Philippum iubet nec a vultu legentis movit oculos, ratus aliquas conscientiae notas in ipso ore posse deprehendere. Ille, epistola perlecta, plus indignationis quam pavoris ostendit, proiectisque amiculo et litteris ante lectum: „Rex“, inquit, „semper quidem spiritus meus ex te pependit, sed nunc vere arbitror sacro et venerabili ore trahi tuo. Crimen parracidii, quod mihi obiectum est, tua salus diluet; servatus a me vitam mihi dederis. Oro quaesoque, omisso metu patere medicamentum concipi venis; laxa paulisper animum, quem intempestiva sollicitudine amici sane fideles, sed moleste seduli turbant“.

Non securum modo haec vox, sed etiam laetum regem ac plenum bonae spei fecit. Itaque: „Si di“, inquit, „Philippe, tibi permisissent quo maxime modo velles animum experiri meum, alio profecto voluisses, sed certiore, quam expertus es, ne optasses quidem. Hac epistola accepta, tamen quod dilueras bibi; et nunc crede me non minus pro tua fide quam pro mea salute esse sollicitum“. Haec elocutus dextram Philippo offert. Ceterum tanta vis medicamenti fuit, ut, quae secuta sunt, criminationem Parmenionis adiuverint; interclusus spiritus arte meabat. Nec Philippus quicquam inexpertum omisit; ille fomenta corpori admovit, ille torpentem nunc cibi, nunc vini odore excitavit. Atque ut primum mentis compotem esse sensit, modo matris sororumque, modo tantae victoriae appropinquantis admonere non destitit. Ut vero medicamentum se diffudit in venas et sensim toto corpore salubritas percipi potuit, primum animus vigorem suum, deinde corpus quoque expectatione maturius recuperavit; quippe post tertium diem quam in hoc statu fuerat in conspectum militum venit.

Nec avidius ipsum regem quam Philippum intuebatur exercitus; pro se quisque dextram eius amplexi grates habebant velut praesenti deo.

Ἀνάμεσα στοὺς ὀνομαστοὺς γιатρούς ποὺ εἶχαν ἀκολουθήσει τὸν βασιλιά ἀπὸ τὴ Μακεδονία ἦταν ὁ Φίλιππος, τὴν καταγωγή Ἀκαρνάν, πάρα πολὺ πιστὸς στὸν Ἀλέξανδρο· ἐπειδὴ ὑπῆρξε σύντροφος καὶ φύλακας τῆς ὑγείας του ἀπὸ τὴν παιδικὴ ἡλικία του, τὸν ἀγαποῦσε μὲ ὑπερβολικὴ στοργή, ὄχι μόνο ὡς βασιλιά του, ἀλλὰ καὶ ὡς παιδί ποὺ τὸ ἀνέθρεψε. Ὑποσχέθηκε νὰ τοῦ χορηγήσει ἓνα φάρμακο ποὺ δὲν ἦταν ἐπικίνδυνο ἀλλὰ ἀποτελεσματικό, καὶ νὰ μετριάσει τὴν τόσο μεγάλη σφοδρότητα τῆς ἀρρώστιας του μὲ ἓνα θεραπευτικὸ πόμα²⁵⁶. Ἡ ὑπόσχεσή του δὲν εὐχαρίστησε κανέναν, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸν γιὰ κίνδυνο τοῦ ὁποίου εἶχε δοθεῖ ἡ ὑπόσχεση. Γιατί ὅλα μποροῦσε νὰ τὰ δεχθεῖ εὐκολότερα (ὁ βασιλιάς) ἐκτὸς ἀπὸ τὴν καθυστέρηση· τὰ ὄπλα καὶ οἱ παραταγμένοι στρατοὶ ἦταν μπρὸς στὰ μάτια του, καὶ πίστευε ὅτι ἡ νίκη ἐξαρτᾶται μόνο ἀπὸ τὴν ἰκανότητά του νὰ πάρει θέση μπροστὰ ἀπὸ τὰ λάβαρα· ἦταν δύσθυμος μόνο ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ πάρει τὸ φάρμακο ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμέρες — ἔτσι εἶχε δώσει ὁδηγίες ὁ γιатρός.

Στὸ μεταξὺ ἔλαβε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] μιὰ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸν Παρμενίωνα, τὸν πιὸ πιστὸ ἀπὸ ὅσους εἶχε γύρω του, μὲ τὴν ὁποία αὐτὸς τὸν προειδοποιοῦσε ἔντονα νὰ μὴν ἐμπιστευθεῖ τὴ σωτηρία του στὸν Φίλιππο· ὅτι εἶχε δωροδοκηθεῖ ἀπὸ τὸν Δαρεῖο μὲ χίλια τάλαντα καὶ τὴν ὑπόσχεση γάμου μὲ τὴν ἀδελφή του. Ἡ ἐπιστολὴ ἐνέβαλε στὸ μυαλό του (τοῦ Ἀλεξάνδρου) πάρα πολὺ μεγάλη ἀνησυχία, καὶ τὸ δίλημμα ποὺ τοῦ ἔβα-

256. Πόσιμο φάρμακο (per os).

ζε από τη μιὰ ὁ φόβος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἢ ἐλπίδα τὸ σκεπτόταν χωρὶς νὰ φανερώνει τὴ σκέψη του (σὲ κανέναν). «Νὰ ἐμμεῖνω νὰ πάρω τὸ φάρμακο, μὲ ἀποτέλεσμα, ἂν μοῦ ἔχει δοθεῖ δηλητήριο, νὰ φανεῖ ἴσως ὅτι ἄξιζα ὅ,τι θὰ ἔχει συμβεῖ; Νὰ μὴν ἐμπιστευθῶ τὴν ἀφοσίωση τοῦ γιατροῦ μου; Νὰ ἀνεχθῶ συνεπῶς νὰ μείνω ἄρρωστος στὴ σκηνή μου; Ἀλλὰ εἶναι καλύτερα γιὰ μένα νὰ πεθάνω ἀπὸ τὸ ἔγκλημα ἑνὸς ἄλλου παρὰ ἀπὸ τὸν φόβο μου». Ἀφοῦ εἶχε στρέψει τίς σκέψεις του σὲ διάφορες κατευθύνσεις γιὰ πολλὴ ὥρα, δὲν ἀποκάλυψε σὲ κανέναν τί τοῦ εἶχε γνωστοποιηθεῖ γραπτὰ, καὶ τοποθέτησε τὴν ἐπιστολὴ κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι στὸ ὁποῖο ξάπλωνε, ἀφοῦ πίεσε πάνω της τὴ σφραγίδα τοῦ δακτυλιδιοῦ του.

Ἀφοῦ πέρασαν δύο ἡμέρες μὲ αὐτὲς τίς σκέψεις, ξημέρωσε ἡ ἡμέρα πού εἶχε ὀριστεῖ ἀπὸ τὸν γιατρό, καὶ ἐκεῖνος [sc. ὁ Φίλιππος] μπῆκε μέσα²⁵⁷ μὲ ἓνα κύπελλο στὸ ὁποῖο εἶχε παρασκευάσει τὸ φάρμακο²⁵⁸. Μόλις τὸν εἶδε ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ (ἀνα)σηκώθηκε στὸ κρεβάτι, κρατώντας μὲ τὸ ἀριστερὸ χέρι τὴν ἐπιστολὴ²⁵⁹ πού τοῦ ἔστειλε ὁ Παρμενίων, πῆρε τὸ κύπελλο καὶ ἤπιε χωρὶς φόβο· τότε διέταξε τὸν Φίλιππο νὰ διαβάσει τὴν ἐπιστολὴ, καὶ δὲν ἀπέστρεψε τὰ μάτια του ἀπὸ τὸ πρόσωπό του ὅσο αὐτὸς διάβαζε, ἀναλογιζόμενος ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἀνακαλύψει στὸ πρόσωπο ἐκεῖνο κάποια σημάδια ἐνοχῆς συνειδήσεως. Ἐκεῖνος [sc. ὁ Φίλιππος], ἀφοῦ εἶχε διαβάσει ὀλόκληρη τὴν ἐπιστολὴ, ἔδειξε μᾶλλον ἀγανάκτηση παρὰ φόβο καί, ρίχνοντας τὸ ἱμάτιό του καὶ τὴν ἐπιστολὴ μπροστὰ στὸ κρεβάτι: «Βασιλιᾶ μου», εἶπε, «ἡ πνοή μου ἐξαρτῶνταν πάντοτε ἀπὸ ἐσένα, ἀλλὰ τώρα πιστεύω στ' ἀλήθεια ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ ἱερὸ καὶ σεβαστὸ στόμα σου. Τὸ ἔγκλημα τοῦ φόνου πού μοῦ καταλογίζεται, θὰ τὸ διαλύσει ἡ σωτηρία σου· ὅταν σωθεῖς ἀπὸ μένα, θὰ μοῦ ἔχεις δώσει ζωή. Σὲ ἱκετεύω καὶ σὲ παρακαλῶ, ἀφοῦ παραμερίσεις τὸν φόβο σου, δέξου τὸ φάρμακο νὰ μπεῖ στίς φλέβες σου· χαλάρωσε γιὰ λίγο τὸ πνεῦμα σου, τὸ ὁποῖο οἱ φίλοι σου, πραγματικὰ πιστοὶ ἀλλὰ, ἀλλοίμονο, ἐνοχλητικὰ πρόθυμοι, ταραίζουν μὲ τὸ ἄκαιρο ἐνδιαφέρον τους».

Αὐτὰ τὰ λόγια ὄχι μόνο ἀπάλλαξαν τὸν βασιλιᾶ ἀπὸ τὸν φόβο, ἀλλὰ ἐπὶ πλεόν τὸν χαροποίησαν καὶ τὸν γέμισαν καλὴ ἐλπίδα. Ὑστερα εἶπε: «Ἄν οἱ θεοί, Φίλιππε, σοῦ ἐπέτρεπαν νὰ δοκιμάσεις τὴν ψυχικὴ μου διάθεση μὲ τὸν τρόπο πού ἐσὺ ἐπιθυμεῖς περισσότερο, σίγουρα θὰ εἶχες ἐπιλέξει κάτι ἄλλο, ἀσφαλέστερο ὅμως ἀπὸ αὐτὸ πού δοκίμασες δὲν θὰ μπορούσες νὰ εἶχες εὐχηθεῖ. Γιατί ἂν καὶ ἔλαβα τὴν ἐπιστολὴ, ἤπια ὅμως τὸ φάρμακο πού εἶχες ἐτοιμάσει. Καὶ τώρα, πιστεψέ με, εἶμαι ὄχι λιγότερο ἔμφροντις νὰ ἀποδείξω τὴν πίστη σου ἀπ' ὅ,τι εἶμαι γιὰ τὴν ἀνάρρωσή μου». Ἀφοῦ εἶπε αὐτά, πρόσφερε στὸν Φίλιππο τὸ δεξιὸ χέρι του. Ἀλλὰ τόσο ἰσχυρὴ ἦταν ἡ δρᾶση τοῦ φαρμάκου, ὥστε αὐτὰ πού ἀκολούθησαν τεκμηρίωναν τὴν κατηγορία τοῦ Παρμενίωνα. Ἡ ἀναπνοὴ του παρεμποδισμένη ἔβγαине μὲ δυσκολία. Ἀλλὰ ὁ Φίλιππος δὲν ἄφησε τίποτε χωρὶς νὰ τὸ δοκιμάσει. Ἦταν ἐκεῖνος πού ἔθετε ζεστὰ ἐπιθέματα στὸ σῶμα (τοῦ βασιλιᾶ), ἐκεῖνος πού ἐνῶ ἦταν ἄτονος τὸν διήγειρε ἀπὸ τὴν ἀτονία μὲ τὴν ὀσμὴ πότε τῆς τροφῆς πότε τοῦ κρασιοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὅταν κατάλαβε ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε τίς αἰσθήσεις του, δὲν σταμάτησε οὔτε στιγμὴ νὰ τοῦ ὑπενθυμίζει πότε τὴ μητέρα καὶ πότε τίς ἀδελφές του, πότε τὴν ἐπερ-

257. Στὴ σκηνὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου.

258. Πὰ τὴν ἀκρίβεια: «διαλύσει τὸ φάρμακο».

259. Καὶ προφανῶς τείνοντάς τιν πρὸς τὸν Φίλιππο.

χόμενη νίκη του. Καθώς όμως τὸ φάρμακο ἀπλώθηκε στὶς φλέβες του [sc. τοῦ Ἀλεξάνδρου] καὶ σταδιακὰ μπορούσε νὰ γίνῃ αἰσθητὴ ἢ θεραπευτικὴ δύναμή του σὲ ὀλόκληρο τὸ σῶμα, ἀρχικὰ ἀνέκτησε τὸ σθένος τὸ μυαλό του, ἔπειτα καὶ τὸ σῶμα του, πολὺ γρηγορότερα ἀπ' ὅ,τι θὰ μπορούσε νὰ περιμένει κάποιος· καὶ ὕστερα ἀπὸ τρεῖς ἡμέρες ποὺ εἶχε περάσει σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, ἐφανίσθηκε στοὺς στρατιῶτες του.

Τὸ στράτευμα ἀτένιζε τὸν ἴδιο τὸν βασιλιὰ μὲ ὄχι μεγαλύτερη λαχτὰρα ἀπὸ ὅση τὸν Φίλιππο· κάθε ἓνας (ἄνδρας) ξεχωριστὰ ἔπιανε τὸ δεξι χέρι τοῦ γιατροῦ καὶ τὸν εὐχαριστοῦσε σὰν ἓναν παρόντα θεό²⁶⁰.

quod post diem tertium medicamentum sumpturus esset

Ἡ τρίτη ἡμέρα τῆς νόσου περιλαμβάνεται μεταξὺ τῶν κρισίμων ἡμερῶν, καὶ μάλιστα ἡ κρίσις ποὺ συμβαίνει κατὰ τὴν ἡμέρα αὐτὴ τίς πιὸ πολλές φορές ἔχει θετικὸ ἀποτέλεσμα, δηλ. ἐπιφέρει τὴν ἴαση ἀπὸ τὴν ἀρρώστια· βλ. Γαλην., Π. κρισ. ἡμ. 1, 5 [IX 791, 10-13 K.]: τὴν μὲν γὰρ ἐβδόμην καὶ πολλάκις λύειν καὶ τελῶς καὶ πιστῶς καὶ ἀγαθῶς καὶ ἀκινδύνως καὶ σαφῶς καὶ εὐσήμως, καὶ αὐτόθι [IX 792, 5-8 K.]: τῆς ἐβδόμης τὴν φύσιν ἢ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ μάλιστα μὲν μιμῆται ... (ἀκολουθοῦν ἡ 9η, ἡ 11η, ἡ 20η, ἡ 17η, ἡ 5η) καὶ μετὰ ταύτας ἢ τετάρτῃ καὶ μετὰ ταύτην ἢ τρίτῃ ...

Τὸ παραπάνω περιστατικὸ καταγράφεται καὶ ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους δύο συγγραφεῖς ἐξαιρετικὰ συνοπτικά· βλ.:

α') Anon. Hist., Alex. hist. (e cod. Sabb.):

Ἔτι δὲ ὑπάρχων ἐν τῇ Κιλικίᾳ ὀξυτάτῃ νόσῳ ἐχρήσατο δι' αἰτίαν τοιαύτην· Κύδνος ποταμὸς ἔρρει διὰ μέσης Ταρσοῦ, ἣτις ἐστὶ πόλις τῆς Κιλικίας, διαυγέστατος ἐν τῷ ὕδατι καὶ πραῦτατος ἐν τῷ ρεῖν. καύματος δὲ ὑπάρχοντος εἰσελθὼν εἰς αὐτὸν ὁ Ἀλέξανδρος ἐνήχθη ἐπὶ πλεῖον καὶ διὰ τοῦτο τῷ σπασμῷ κατεσχέθη καὶ [διὰ τοῦ] εἰς νόσον περιέστη, καὶ γενόμενος ἐβδομαῖος ἀπεγνώσθη. οἱ μέντοι γε ἰατροὶ μόγις αὐτὸν περιέσωσαν

(: «Ἀκόμη, ὅταν βρισκόταν στὴν Κιλικία περιέπεσε σὲ ὀξυτάτο νόσημα ἀπὸ τὴν ἐξῆς αἰτία· ὁ Κύδνος ποταμὸς ἔρρει διὰ μέσου τῆς Ταρσοῦ, ἡ ὁποία εἶναι πόλη τῆς Κιλικίας, μὲ διαυγέστατο νερὸ καὶ πάρα πολὺ ἡρεμὴ ροή. Ἐπειδὴ ἔκανε παρὰ πολὺ μεγάλη ζέστη, ὁ Ἀλέξανδρος, ἀφοῦ μπήκε σ' αὐτόν, κολύμπησε γιὰ πολλὴ ὥρα καὶ ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καταλήφθηκε ἀπὸ σπασμὸ καὶ ἀρρώστησε, καὶ κατὰ τὴν ἔβδομη ἡμέρα θεωρήθηκε καταδικασμένος. Οἱ γιατροὶ ὅμως τὸν ἔσωσαν μὲ δυσκολία»).

Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ὄχι μόνο δὲν κατονομάζεται ὁ Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἴαση τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀποδίδεται ἀόριστα στοὺς γιατροὺς τοῦ στρατεύματός του (οἱ μέντοι γε ἰατροὶ μόγις αὐτὸν περιέσωσαν). Γιὰ τὴ σημασία τῆς ἔβδομης ἡμέρας ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξέλιξη τῆς νόσου (καὶ γενόμενος ἐβδομαῖος ἀπεγνώσθη) βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., σ. 207.

β') Λουκιαν., Π. τοῦ οἴκου 1:

Εἶτα Ἀλέξανδρος μὲν ἐπεθύμησεν ἐν τῷ Κύδνῳ λούσασθαι καλόν τε καὶ διαυγὴ τὸν ποταμὸν ἰδὼν καὶ ἀσφαλῶς βαθὺν καὶ προσηγῶς ὀξὺν καὶ νήξασθαι ἠδὺν καὶ θέρους ὥρα ψυχρόν, ὥστε καὶ ἐπὶ προδῆλῳ τῇ νόσῳ ἦν ἐνόσησεν ἀπ' αὐτοῦ, δοκεῖ μοι οὐκ ἂν τοῦ λουτροῦ ἀποσχέσθαι

(: «Ἐπειτα ὁ Ἀλέξανδρος αἰσθάνθηκε τὴν ἐπιθυμία νὰ κολυμπήσει στὸν Κύδνο, βλέποντας τὸ ποτάμι ὁμορφο καὶ μὲ καθαρὰ νερὰ καὶ ὄχι πολὺ βαθὺ καὶ οὔτε ἰδιαίτερα ὀρμητικὸ καὶ εὐχάριστο γιὰ κολύμπι καὶ κρῦο κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ καλοκαιριοῦ· ὥστε, καὶ ἂν (ἀκόμη) τοῦ ἦταν

260. Βλ. τὴν ἀγγλικὴ μετάφρ.: «πανίσχυρο θεό».

γνωστή ἐκ τῶν προτέρων ἢ ἀρρώστια πού ὑπέστη ἐξ αἰτίας αὐτοῦ, μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν θὰ ἀπέφυγε τὸ κολύμπι ...»).

Στὸ χωρίο αὐτὸ γίνεται λόγος μόνο γιὰ τὴ νόσο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀλλὰ καμιὰ ἀναφορὰ σὲ γιατρὸ ἢ θεραπεία, ἐνῶ ὅσον ἀφορὰ τὴ φράση ἐν τῷ Κύδνῳ λούσασθαι καλὸν τε καὶ διαυγῆ τὸν ποταμὸν ἰδῶν πρβ. καὶ τὶς ἀνάλογες ἐκφράσεις στὶς μαρτ. 2 καὶ 6.

Γὰ τὸ κολύμπι τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸν Κύδνο ἀλλὰ ὄχι καὶ γιὰ τὴν ἀρρώστια του (συνεπῶς οὔτε γιὰ θεραπεία οὔτε γιὰ γιατροὺς πού τὴν ἐφάρμοσαν) κάνει λόγο ὁ

Νικηφ. Γρηγορ., *Ῥωμ. ἱστ.* 19-20:

Τὰ τε γὰρ ἄλλα περίεστιν αὐτῇ [sc. τῇ Ταρσῷ] τὰγαθὰ, καὶ Κύδνος ὁ ποταμὸς ἡσυχῆ παραρρέων, ἐν ᾧ καὶ Ἀλέξανδρον φασιν ἐκείνον τὸν μέγαν, εἰς ἐπιθυμίαν ἐκ μόνης τῆς θεᾶς ἐληλυθότα, λούσασθαι

(: «Στὴν Ταρσὸ ὑπάρχουν βέβαια καὶ ἄλλα ἀγαθὰ, καὶ ὁ ποταμὸς Κύδνος πού ρέει ἤρεμα, στὸν ὅποιον λένε ὅτι ἐκεῖνος ὁ μέγας Ἀλέξανδρος βλέποντάς τον καὶ μόνο αἰσθάνθηκε τὴν ἐπιθυμία νὰ κολυμπήσει»).

2. Ἀρριαν., *Ἀλεξ. ἀνάβ.* 2, 4, 7-11:

Ἀλέξανδρος δέ, ὡς μὲν Ἀριστοβούλῳ λέλεκται, ὑπὸ καμάτου ἐνόσησεν, οἱ δὲ ἐς τὸν Κύδνον [τὸν] ποταμὸν λέγουσι ρίψαντα νήξασθαι, ἐπιθυμήσαντα τοῦ ὕδατος, ἰδρῶντα καὶ καύματι ἐχόμενον. ὁ δὲ Κύδνος ρέει διὰ μέσης τῆς πόλεως. οἶα δὲ ἐκ τοῦ Ταύρου ὄρους τῶν πηγῶν οἱ ἀνισχουσῶν καὶ διὰ χώρου καθαροῦ ρέων, ψυχρὸς τέ ἐστι καὶ τὸ ὕδωρ καθαρὸς. σπασμῶ τε οὖν ἔχεσθαι Ἀλέξανδρον καὶ θέρμαις ἰσχυραῖς καὶ ἀγρυπνία ξυνεχεῖ· καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἰατροὺς οὐκ οἶεσθαι εἶναι βιώσιμον, Φίλιππον δὲ Ἀκαρνᾶνα, ἰατρὸν, ξυνόντα Ἀλεξάνδρῳ καὶ τὰ τε ἀμφὶ ἰατρικὴν ἐς τὰ μάλιστα πιστευόμενον καὶ τὰ ἄλλα οὐκ ἀδόκιμον ἐν τῷ στρατῷ ὄντα, καθῆραι ἐθέλειν Ἀλέξανδρον φαρμάκῳ· καὶ τὸν κελεύειν καθῆραι. τὸν μὲν δὴ παρασκευάζειν τὴν κύλικα, ἐν τούτῳ δὲ Ἀλεξάνδρῳ δοθῆναι ἐπιστολὴν παρὰ Παρμενίωνος φυλάξασθαι Φίλιππον· ἀκούειν γὰρ διεφθάρθαι ὑπὸ Δαρείου χρήμασιν ὥστε φαρμάκῳ ἀποκτεῖναι Ἀλέξανδρον. τὸν δὲ ἀναγνόντα τὴν ἐπιστολὴν καὶ ἔτι μετὰ χεῖρας ἔχοντα αὐτὸν μὲν λαβεῖν τὴν κύλικα ἐν ἧ ἦν τὸ φάρμακον, τὴν ἐπιστολὴν δὲ τῷ Φιλίππῳ δοῦναι ἀναγνῶναι. καὶ ὁμοῦ τὸν τε Ἀλέξανδρον πίνειν καὶ τὸν Φίλιππον ἀναγινώσκειν τὰ παρὰ τοῦ Παρμενίωνος. Φίλιππον δὲ εὐθύς ἐνδηλον γενέσθαι, ὅτι καλῶς οἱ ἔχει τὰ τοῦ φαρμάκου· οὐ γὰρ ἐκπλαγῆναι πρὸς τὴν ἐπιστολήν, ἀλλὰ τοσόνδε μόνον παρακαλέσαι Ἀλέξανδρον, καὶ ἐς τὰ ἄλλα οἱ πείθεσθαι ὅσα ἐπαγγέλλοιτο· σωθῆσεσθαι γὰρ πειθόμενον. καὶ τὸν μὲν καθαρθῆναι τε καὶ ραῖσαι αὐτῷ τὸ νόσημα, Φιλίππῳ δὲ ἐπιδειξαι, ὅτι πιστὸς ἐστὶν αὐτῷ φίλος, καὶ τοῖς ἄλλοις δὲ τοῖς ἀμφ' αὐτόν, ὅτι αὐτοῖς τε τοῖς φίλοις βέβαιος εἰς τὸ ἀνύποπτον τυγχάνει ὦν καὶ πρὸς τὸ ἀποθανεῖν ἐρρωμένος.

Ὁ Ἀλέξανδρος, ὅπως ἔχει εἰπωθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀριστόβουλο, ἀρρώστησε ἀπὸ τὴν κόπωση, ἄλλοι ὅμως λέν ὅτι ἔπεσε στὸν Κύδνο ποταμὸ γιὰ νὰ κολυμπήσει, ἐπειδὴ ἐνοιωσε τὴν ἐπιθυμία τοῦ νεροῦ, καθὼς ἦταν ἰδρωμένος καὶ ταλαιπωρημένος ἀπὸ τὸν καύσωνα. Ὁ Κύδνος ρέει διὰ μέσου τῆς πόλεως. Ἐπειδὴ οἱ πηγές του ἀναβλύζουν ἀπὸ τὸ βουνὸ Ταῦρος καὶ ἐπειδὴ κυλᾷ σὲ καθαρὴ περιοχὴ, καὶ κρύος εἶναι καὶ τὸ νερό του διαυγές. Καταλαμβάνεται λοιπὸν ὁ Ἀλέξανδρος ἀπὸ σπασμὸ καὶ ὑψηλὸ πυρετὸ καὶ διαρκὴ ἀγρυπνία. Καὶ ἐνῶ οἱ ἄλλοι γιατροὶ εἶχαν τὴ γνώμη ὅτι δὲν ὑπῆρχαν πιθανότητες νὰ ζήσει, ὁ γιατρὸς Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάν, πού ἦταν φίλος τοῦ Ἀλεξάνδρου, πού ὅσον ἀφορᾷ

τὴν ἰατρικὴ ἀπολάβανε πάρα πολὺ μεγάλη ἐμπιστοσύνη καὶ στὰ ὑπόλοιπα (ζητήματα) τοῦ στρατοῦ δὲν ἦταν ἄπειρος, θέλησε νὰ χορηγήσει στὸν Ἀλέξανδρο καθαρτικὸ φάρμακο· καὶ ἐκεῖνος τὸν προέτρεπε νὰ τοῦ χορηγήσει τὸ καθαρτικόν. Αὐτὸς λοιπὸν ἐτοίμαζε τὸ κύπελλο (μὲ τὸ φάρμακο)· ἐν τῷ μεταξύ δόθηκε στὸν Ἀλέξανδρο ἐπιστολὴ (σταλμένη) ἀπὸ τὸν Παρμενίωνα νὰ προφυλαχθεῖ ἀπὸ τὸν Φίλιππο· γιατί πληροφορεῖται ὅτι εἶχε διαφθαρεῖ μὲ χρήματα, ὥστε νὰ σκοτώσει μὲ δηλητήριον τὸν Ἀλέξανδρο. Αὐτὸς ἀφοῦ διάβασε τὴν ἐπιστολὴν καὶ καθὼς τὴν κρατοῦσε ἀκόμα στὰ χέρια του, πῆρε τὸ κύπελλο ποῦ περιεῖχε τὸ φάρμακο, ἐνῶ ἔδωσε στὸν Φίλιππο νὰ διαβάσει τὴν ἐπιστολὴν. Καὶ συγχρόνως ὁ Ἀλέξανδρος ἔπινε καὶ ὁ Φίλιππος διάβαζε τὰ ὅσα ἔγραψε ὁ Παρμενίων. Καὶ ἀμέσως ἔγινε φανερό ὅτι ὁ Φίλιππος ἦταν ἐντάξει σχετικὰ μὲ τὸ φάρμακο· γιατί δὲν ἔδειξε ἔκπληξη γιὰ τὴν ἐπιστολὴν, ἀλλὰ παρακάλεσε τὸν Ἀλέξανδρο μόνο γι' αὐτό, δηλ. νὰ πεισθεῖ καὶ στὰ ὑπόλοιπα ὅσα τοῦ ὑποσχόταν· γιατί ἂν πεισθεῖ, θὰ σωθεῖ. Καὶ αὐτὸς ἔλαβε τὸ καθαρτικόν καὶ ἀνακουφίσθηκε ἀπὸ τὸ νόσημα, καὶ ἀπέδειξε στὸν Φίλιππο ὅτι εἶναι πιστὸς φίλος, ἐνῶ στοὺς ἄλλους τοὺς γύρω του ὅτι καὶ γιὰ τοὺς ἴδιους τοὺς φίλους του δὲν ἐκδηλώνει τὴν παραμικρὴ ὑποψία καὶ αὐτὸς ἀντιμετωπίζει θαρραλέα τὸν θάνατο.

σπασμῷ τε οὖν ἔχασθαι Ἀλέξανδρον καὶ θέρμαις ἰσχυραῖς καὶ ἀγρυπνίᾳ ξυνεχεῖ

Γιὰ τὴν αἰτιολογία καὶ τὸ εἶδος τοῦ νοσήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου βλ. Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 108 κ.έ.

καθηρῶν ἐθέλειν Ἀλέξανδρον φαρμάκῳ

Ἡ θεραπευτικὴ ἀγωγή βασίσθηκε κυρίως σὲ καθαρτικὸ φάρμακο· δυστυχῶς οἱ πηγὲς δὲν μᾶς πληροφοροῦν τὸν λόγο γιὰ τὸν ὅποιο ὁ Φίλιππος ὁ Ἄκαρνὰν ἔκρινε ὅτι γιὰ τὴν ἴαση τοῦ νοσήματος ἀπαιτοῦνταν κάθαρση. Ἐνδεχομένως θεώρησε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ Ἀλεξάνδρου κάποιος βλαβερὸς (μοχθηρὸς) χυμὸς. Βλ. καὶ Λασκαράτος, *Μέγας Ἀλέξανδρος*, σσ. 122 κ.έ.

ἐν τούτῳ δὲ Ἀλεξάνδρῳ δοθῆναι ἐπιστολὴν παρὰ Παρμενίωνος φυλάξασθαι Φίλιππον. ἀκούειν γὰρ διεφθάρθαι ὑπὸ Δαρείου χρήμασιν ὥστε φαρμάκῳ ἀποκτεῖναι Ἀλέξανδρον.

Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Παρμενίωνα καταγράφονται στὰ ἀπ. 1-4 καὶ 6-8, ἐνῶ γι' αὐτὴν δὲν κάνει λόγο ὁ Διόδωρος Σικελιώτης (ἀπ. 5) καὶ ὁ Εὐστάθιος (ἀπ. 9).

καὶ τὸν μὲν καθαρθῆναι τε καὶ ραῖσαι αὐτῷ τὸ νόσημα

Πρβ. στὸ τέλος τῆς μαρτ. 4: *οὐ μὴν ἀλλὰ ταχέως ἀναληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ ραῖσας.*

3. Iust., *Epit. Hist. Phil. Pomp. Trogi* 11, 8, 3-8:

Cum Tarsum venisset, captus Cydni fluminis amoenitate per mediam urbem fluentis proiectis armis plenus pulveris ac sudoris in praefrigida undam se proiecit, cum repente tantus nervos eius occupavit rigor, ut interclusa voce non spes modo remedii, sed nec dilatio periculi inveniretur. Unus erat ex medicis, nomine Philippus, qui solus remedium pollicetur; sed et ipsum Parmenionis pridie a Cappadocia missae epistulae suspectum faciebant, qui ignarus infirmitatis Alexandri scripserat, a Philippo medico caveret, nam corruptum illum a Dario ingenti pecunia esse. Tutius tamen dubiae se fidei medici credere quam indubitato morbo perire. Accepto igitur poculo epistulas

medico tradidit atque ita inter bibendum oculos in vultum legentis intendit. Ut securum conspexit, laetior factus est sanitatemque quarta die recepit.

Όταν είχε φθάσει στην Ταρσό [sc. ο Άλέξανδρος], αιχμαλωτισμένος από την τερπνότητα του ποταμού Κύδνου που ρέει στη μέση της πόλεως, αφού έβγαλε τα όπλα του, κατασκοπισμένος και ιδρωμένος έπεσε στα παγωμένα νερά του· τότε ξαφνικά τόσο σφοδρό ρίγος κατέλαβε τα νεύρα του, ώστε, αφού έχασε τη φωνή του, δεν βρισκόταν όχι μόνο έλπίδα θεραπείας αλλά ούτε και διαφυγή από τον κίνδυνο. Υπήρξε ένας από τους γιατρούς, ονόματι Φίλιππος, ο οποίος μόνος (από όλους) ύποσχέθηκε (κάποιο) φάρμακο· αλλά και αυτόν (τον Φίλιππο) οι έπιστολές του Παρμενίωνα που είχαν αποσταλεί την προηγούμενη ήμερα από την Καππαδοκία τον καθιστούσαν ύποπτο, ο οποίος [sc. ο Παρμενίων], μη έχοντας γνώση της ασθeneίας του Άλεξάνδρου, του είχε γράψει να φυλάγεται από τον γιατρό Φίλιππο, επειδή εκείνος είχε διαφθαρεί από τον Δαρείο με πάρα πολλά χρήματα. Αυτός όμως (ο Άλέξανδρος) θεώρησε ότι είναι ορθότερο να έμπιστευθεί την άμφιβολη αξιοπιστία του γιατρού, παρά να χαθεί από μια άναμφίβολα (θανατηφόρα) άρρώστια. Άφου λοιπόν πήρε το κύπελλο, παρέδωσε στον γιατρό την έπιστολή, και έτσι καθώς έπινε έστρεψε τα μάτια του στο πρόσωπο αυτού που διάβαζε [sc. του Φίλιππου]. Καθώς τον παρατήρησε άφοβο, έγινε πιο χαρούμενος και σε τέσσερις ήμερες ανέκτησε την υγεία του.

Ut securum conspexit, laetior factus est sanitatemque quarta die recepit

Στο κείμενο αυτό παραδίδεται ή μοναδική πληροφορία ότι ή ασθένεια του Άλεξάνδρου διήρκεσε τέσσερις ήμερες.

4. Πλούταρχ., Άλέξ. 19, 1-10:

Έτι δέ μάλλον εθάρρησε [sc. ο Δαρείος] καταγνούς δειλίαν Άλεξάνδρου, πολύν χρόνον έν Κιλικία διατρίψαντος, ήν δ' ή διατριβή διά νόσον, ήν οι μèn εκ κόπων, οι δ' έν τῷ του Κύδνου ρεύματι λουσαμένῳ <και> καταπαγέντι προσπεσείν λέγουσι. τῶν μèn οὖν άλλων ιατρῶν οὐδεις εθάρρει βοηθείν, αλλά τόν κίνδυνον οίόμενοι πάσης ισχυρότερον είναι βοηθείας, έφοβοῦντο την εκ του σφαλῆναι διαβολήν πρὸς τοὺς Μακεδόνας· Φίλιππος δ' ο Άκαρναν μοχθηρά μèn έώρα τα περι αυτόν όντα, τῇ δέ φίλιᾳ πιστεύων, και δεινόν ήγούμενος ει κινδυνεύοντι μη συγκινδυνεύσει, μέχρι της έσχάτης πείρας βοηθῶν και παραβαλλόμενος, έπεχείρησε φαρμακεία και συνέπεισεν αυτόν ύπομείναι και πιείν, σπεύδοντα ρωσθῆναι πρὸς τόν πόλεμον. έν τούτῳ δέ Παρμενίων έπεμψεν έπιστολήν από στρατοπέδου, διακελευόμενος αὐτῷ φυλάξασθαι τόν Φίλιππον, ως ύπό Δαρείου πεπεισμένον επί δωρεαῖς μεγάλαις και γάμῳ θυγατρὸς άνελείν Άλέξανδρον. ο δέ την έπιστολήν άναγνούς και μηδενί δείξας τῶν φίλων ύπό τὸ προσκεφάλαιον υπέθηκεν. ως δέ του καιροῦ παρόντος εισηλθε μετά τῶν εταίρων ο Φίλιππος, τὸ φάρμακον έν κύλικι κομίζων, εκείνῳ μèn επέδωκε την έπιστολήν, αυτός δέ τὸ φάρμακον έδέξατο προθύμως και άνυπόπτως, ώστε θαυμαστήν και θεατρικήν την ὄψιν είναι, του μèn αναγινώσκοντος, του δέ πίνοντος, εἶθ' ἅμα πρὸς άλλήλους άποβλεπόντων οὐχ όμοίως, αλλά του μèn Άλεξάνδρου φαιδρῶ τῷ προσώπῳ και διακεχυμένῳ την πρὸς τόν Φίλιππον εὐμένειαν και πίστιν άποφαίνοντος, εκείνου δέ πρὸς την διαβολήν εξισταμένου, και ποτε μèn θεοκλυτοῦντος και πρὸς τόν οὐρανόν άνα-

τείνοντος τὰς χεῖρας, ποτὲ δὲ τῇ κλίνῃ περιπίπτοντος καὶ παρακαλοῦντος τὸν Ἀλέξανδρον εὐθυμεῖν καὶ προσέχειν αὐτῷ. τὸ γὰρ φάρμακον ἐν ἀρχῇ κρατήσαν τοῦ σώματος οἶον ἀπέωσε καὶ κατέδυσεν εἰς βάθος τὴν δύναμιν, ὥστε καὶ φωνὴν ἐπιλιπεῖν καὶ τὰ περὶ τὴν αἴσθησιν ἀσαφῆ καὶ μικρὰ κομιδῇ γενέσθαι, λιποθυμίας ἐπιπεσοῦσης. οὐ μὴν ἀλλὰ ταχέως ἀναληφθεὶς ὑπὸ τοῦ Φιλίππου καὶ ραΐσας, αὐτὸν ἐπέδειξε τοῖς Μακεδόσιν· οὐ γὰρ ἐπαύοντο πρὶν ἰδεῖν τὸν Ἀλέξανδρον ἀθυμοῦντες.

Πῆρε [sc. ὁ Δαρεῖος] ἀκόμη περισσότερο θάρρος, γιατί καταλόγισε στὸν Ἀλέξανδρο δειλία, ἐπειδὴ παρέμεινε πολὺ καιρὸ στὴν Κιλικία. Ἡ (ἐκεῖ) παραμονή του ὁμως συνέβη ἐξ αἰτίας ἀρρώστιας, ἡ ὁποία προκλήθηκε σύμφωνα μὲ κάποιους ἀπὸ κόπωση, ἐνῶ σύμφωνα μὲ κάποιους ἄλλους ἐπειδὴ λούσθηκε στὰ νερὰ τοῦ Κύδνου καὶ κρουολόγησε. Κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἄλλους γιατροὺς δὲν ἔπαιρνε τὸ θάρρος νὰ τὸν βοηθήσει, ἀλλὰ θεωρῶντας ὅτι ὁ κίνδυνος εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ κάθε βοήθεια, φοβοῦνταν τὴ συκοφαντία (τους) στοὺς Μακεδόνες ἐξ αἰτίας τῆς (πιθανῆς) ἀποτυχίας· ὁ Φίλιππος ὁμως ἀπὸ τὴν Ἀκαρνανία ἔβλεπε βέβαια ὅτι ἡ κατάστασή του [sc. τοῦ Ἀλεξάνδρου] ἦταν δυσχερής, ἐπειδὴ ὁμως εἶχε ἐμπιστοσύνη στὴ φιλία του καὶ ἐπειδὴ θεωροῦσε ἄσχημο στὸν κίνδυνο νὰ μὴ συγκινδυνεύσει (μ' αὐτόν), βοηθώντας καὶ συμπαραστεκόμενός τον μέχρι τέλους, δοκίμασε νὰ τοῦ χορηγήσει καθαρτικὸ καὶ τὸν ἔπεισε νὰ ὑποστεί (τὴ θεραπεία) καὶ νὰ τὸ πιεῖ, ἀφοῦ βιαζόταν νὰ γίνεῖ καλά γιὰ νὰ πολεμήσει. Τότε ὁ Παρμενίων τοῦ ἔστειλε ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ στρατόπεδο, προτρέποντάς τον νὰ προφυλάγεται ἀπὸ τὸν Φίλιππο, γιατί δῆθεν ἔχει πεισθεῖ ἀπὸ τὸν Δαρεῖο, μὲ ὑποσχέσεις γιὰ μεγάλες ἀνταμοιβές καὶ γάμο μὲ τὴ θυγατέρα του, νὰ σκοτώσει τὸν Ἀλέξανδρο. Αὐτός [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] ἀφοῦ διάβασε τὴν ἐπιστολὴ καὶ χωρὶς νὰ τὴ δείξει σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς φίλους του, τὴν ἔβαλε κάτω ἀπὸ τὸ μαξιλάρι. Ὅταν, καθὼς ἔφθασε ἡ ὥρα (γιὰ τὴν θεραπεία), μπῆκε μέσα ὁ Φίλιππος μὲ τοὺς ἐταίρους, φέρνοντας τὸ φάρμακο μέσα σὲ ἕνα κύπελλο, σ' ἐκείνους ἔδωσε τὴν ἐπιστολὴ, ἐνῶ αὐτὸς πῆρε τὸ φάρμακο μὲ προθυμία καὶ χωρὶς νὰ ἐκδηλώσει ὑποψία, μὲ ἀποτέλεσμα τὸ θέαμα νὰ εἶναι περίεργο καὶ θεατρικὸ, ὁ ἕνας νὰ διαβάσει, ἐνῶ ὁ ἄλλος νὰ πίνει, ὕστερα ταυτόχρονα νὰ βλέπει ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλο ὄχι ὁμως μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἀλλὰ ὁ Ἀλέξανδρος μὲ πρόσωπο χαρούμενο καὶ εὐθυμο πού ἀπεικόνιζε τὴν εὐμένεια καὶ τὴν ἐμπιστοσύνη του πρὸς τὸν Φίλιππο, ἐνῶ ἐκεῖνος ἐξοργισμένος ἀπὸ τὴ συκοφαντία, ἄλλοτε ἐπικαλοῦνταν τοὺς θεοὺς καὶ σήκωνε τὰ χέρια του στὸν οὐρανὸ, καὶ ἄλλοτε ἔπεφτε στὸ κρεβάτι καὶ παρακαλοῦσε τὸν Ἀλέξανδρο νὰ ἔχει εὐμενῆ διάθεση καὶ νὰ τὸν ἐμπιστεύεται. Γιατὶ τὸ φάρμακο ἀρχικὰ παρέλυσε τὸ σῶμα καὶ τρόπον τινὰ ἀπώθησε καὶ καταβύθισε τὴ δύναμή του, ὥστε καὶ τὴ φωνή του νὰ χάσει καὶ νὰ ἔχει ἀσαφῆ καὶ πολὺ μικρὴ αἴσθησι, ἐπειδὴ ἐπῆλθε λιποθυμία. Ἀλλὰ ἀφοῦ μὲ τὴ γρήγορη φροντίδα τοῦ Φιλίππου ἀνακουφίσθηκε²⁶¹, παρουσιάσθηκε στοὺς Μακεδόνες· γιατί δὲν σταματοῦσαν νὰ ἀνησυχοῦν πρὶν δοῦν τὸν Ἀλέξανδρο.

ἐπεχείρησε φαρμακεῖα καὶ συνέπεισεν αὐτὸν ὑπομεῖναι καὶ πιεῖν

Δὲν γίνεται ρητὰ λόγος γιὰ καθαρτικὸ, ἀλλὰ γιὰ φαρμακευτικὴν θεραπείαν πού χορηγήθηκε

261. Καλύτερευσε.

στον Αλέξανδρο από το στόμα. Βέβαια ο όρος *φαρμακεία* δηλώνει γενικά την διά φαρμάκων θεραπεία, συνηθέστερα όμως χρησιμοποιείται εξειδικευμένα για τη χρήση καθαρτικών. Βλ. και σ. 606.

5. Διόδ. Σικελ., *Ίστ. Βιβλιοθ.* 17, 31, 4-6:

Μετ' ὀλίγον δὲ εἰς ἀρρωστίαν βαρυτέραν ἐμπεσὼν καὶ χαλεπῷ πάθει συνεχόμενος συνεκάλεσε τοὺς ἰατροὺς. τῶν μὲν οὖν ἄλλων ἕκαστος δυσχερῶς εἶχε πρὸς τὴν θεραπείαν, Φίλιππος δ' Ἀκαρνάν τὸ γένος παραβόλοις καὶ συντόμοις θεραπείαις χρώμενος ἐπηγγέλατο διὰ φαρμακείας λύσειν τὴν νόσον. ἀσμένως δὲ τοῦ βασιλέως ὑπακούσαντος διὰ τὸ λέγεσθαι Δαρεῖον μετὰ τῆς δυνάμεως ἐκ Βαβυλῶνος ὠρμηκέναι ὁ μὲν ἰατρὸς δοὺς φάρμακον πιεῖν καὶ συνεργὸν λαβῶν τὴν φύσιν τοῦ κάμνοντος καὶ τὴν τύχην εὐθύς ἀπήλλαξε τῆς νόσου τὸν Ἀλέξανδρον. οὗτος μὲν οὖν παραδόξως ἐκφυγὼν τὸν κίνδυνον καὶ τὸν ἰατρὸν τιμῆσας μεγαλοπρεπῶς κατέταξεν αὐτὸν εἰς τοὺς εὐνουστάτους τῶν φίλων.

Ἵστερα ὅμως ἀπὸ λίγο ἐπειδὴ προσβλήθηκε ἀπὸ βαρύτερο νόσημα καὶ βρισκόταν σὲ ὀδυνηρὴ κατάσταση, κάλεσε τοὺς γιατροὺς του. Ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀντιμετώπιζαν δυσκολίες ὅσον ἀφορᾷ τὴν θεραπεία του, ὁ Φίλιππος ὅμως, τὴν καταγωγὴ Ἀκαρνάν, ὑποσχέθηκε νὰ θεραπεύσει τὸ νόσημα μὲ κάθαρση, ἐφαρμόζοντας παράτολμη καὶ ἐντατικὴ θεραπεία. Ἀφοῦ ὁ βασιλιάς συγκατένευσε μὲ εὐχαρίστηση, ἐπειδὴ λεγόταν ὅτι ὁ Δαρεῖος μὲ τὸν στρατό του εἶχε ἐκστρατεύσει ἀπὸ τὴ Βαβυλώνα, ὁ ἰατρὸς δίνοντάς του νὰ πιεῖ (κάποιο) φάρμακο καὶ ἔχοντας συνεργὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία τοῦ ἀρρώστου καὶ τὴν τύχη, ἀπάλλαξε ἀμέσως τὸν Ἀλέξανδρο ἀπὸ τὴν ἀρρώστια. Αὐτὸς λοιπόν, ἀφοῦ διέφυγε τὸν κίνδυνο χωρὶς νὰ τὸ περιμένει καὶ ἀφοῦ ἀπέδωσε μεγάλες τιμὲς στὸν ἰατρό, τὸν κατέταξε ἀναμέσα στοὺς πιὸ πιστοὺς φίλους του.

Ὁ Διόδωρος κάνει λόγο γιὰ τὴν ἀσθένεια τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν Ταρσό μόνο πολὺ γενικόλογα, καὶ μάλιστα δὲν μνημονεύει οὔτε τὴν αἰτία τῆς νόσου οὔτε τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Παρμενίωνα.

παραβόλοις καὶ συντόμοις θεραπείαις χρώμενος

Χαρακτηρισμὸς θεραπείας ὡς παραβόλου δὲν ἔχω ἐντοπίσει σὲ ἄλλη περίπτωση.

τὴν φύσιν τοῦ κάμνοντος

Γιὰ τὴν φύσιν τοῦ ἀσθενοῦς ὡς συνεργὸ στὴν θεραπεία βλ. Ἰπποκρ., *Ἐπιδημ. ΣΤ'* 5, 1 [V 314, 5 L.]: *Νούσων φύσεις ἰατροί.* Ἡ ἐκφραση *φύσις τοῦ κάμνοντος* ἐντοπίζεται ἰδιαίτερα συχνὰ στὰ ἱατρικὰ κείμενα· δειγματοληπτικὰ βλ. Γαλην., *Π. αἰρέσ. τοῖς εἰσαγ.* 3 [I 70, 12-14 K. = Gal. scr. min. III 5, 18-21]: *ἀλλὰ καὶ παρὰ τῆς δυνάμεως τοῦ νοσοῦντος ἕτεραν [ἔνδειξιν] εἶναι καὶ παρὰ τῆς ἡλικίας ἄλλην καὶ παρὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ τοῦ κάμνοντος φύσεως ἄλλην.* Ὑγιειν. 4, 3 [VI 241, 15-17 K. = CMG V/4/2, σ. 106, 28-29]: *ἐνίστε δὲ καὶ ἡ φύσις αὐτῆ τοῦ κάμνοντος οὐ προσίεται βοήθημα ταχέως ἐκκενῶσαι δυνάμενον, καὶ Π. τῶν πεπονθ. τόπ.* 3, 4 [VIII 146, 17 K.]: *τὴν ἡλικίαν τε καὶ φύσιν τοῦ κάμνοντος.*

6. [Καλλισθ.], *Διήγ. Ἀλεξ.* (rec. α) 2, 8:

Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὀδεύσας τὴν Κιλικίαν ἦλθεν ἐπὶ τινὰ ποταμὸν Ὠκεανὸν καλούμενον, οὗ τὸ ὕδωρ κατάρρουν ἐστὶ καὶ διαυγέστατον. ἐπεθύμει δὲ ὁ Ἀλέξανδρος ἐν αὐτῷ λούσασθαι [ὄς] καὶ ἀποδυσάμενος ἐνήλατο εἰς τὸν ποταμὸν καὶ ἀνήλθεν, τὸ δὲ λουτρὸν οὐκ ὠφέλησεν αὐτόν· εὐθύς γὰρ ἤλγησεν τὴν κεφαλὴν καὶ χαλεπῶς διέκειτο. οἱ δὲ Μακεδόνες

αὐτοῦ κατακειμένου κατεπονούντο τὰς ψυχάς, μήπως ἐπιγνοὺς Δαρεῖος τὴν νόσον αὐτοῦ ἐπιβῆ τοῖς στρατοπέδοις· καὶ γὰρ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ πάντα ἐθάρσυνεν. καὶ δὴ Φίλιππος τοῦνομα φίλτατος Ἀλεξάνδρῳ ἰατρὸς ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦς καταπότιον σώζειν αὐτόν. καὶ ὁ μὲν ἐτοιμάζει. ἐπιστολὴ δὲ δίδοται Ἀλεξάνδρῳ ὑπὸ Παρμενίωνος πεμφθεῖσα στρατηγοῦ τυγχάνοντος ὡς ἐπίσθη ὑπὸ Δαρείου Φίλιππος, ἵνα, ἐὰν λάβῃ εὐκαιρίαν, φαρμάκῳ ἀνέλῃ τὸν Ἀλέξανδρον, ἐπαγγειλάμενος δοῦναι αὐτῷ ἀδελφὴν ἰδίαν πρὸς γάμον ὀνόματι Δαδιφάρταν καὶ κοινωνὸν γενέσθαι τῆς βασιλείας. «Ὅθεν φύλασσε σεαυτὸν ἀπὸ τοῦ Φιλίππου». ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἀναγνοὺς τὴν ἐπιστολὴν οὐκ ἐταράχθη — ἦδει γὰρ τὴν γνώμην τοῦ Φιλίππου — ἔθετο δὲ <ὑπὸ τῷ> προσκεφάλαιον τὴν ἐπιστολὴν· παριῶν δὲ ὁ ἰατρὸς ἐπέδωκε τὸ πόσιμον φάρμακον Ἀλεξάνδρῳ. ὁ δὲ λαβὼν τὴν κύλικα ἐπὶ πολὺ ἐβλεψε τῷ Φιλίππῳ· ὁ δὲ Φίλιππος εἶπε. «Δέσποτα βασιλεῦ, μηδὲν φοβοῦ· ἀνέγκλητόν ἐστι τὸ φάρμακον». ὁ δὲ Ἀλέξανδρος προσθέμενος ἐξέπια τὸ φάρμακον καὶ μετὰ τὸ ποτὸν τότε δέδωκε Φιλίππῳ τὴν ἐπιστολὴν. ὁ δὲ ἀναγνοὺς τὰ κατ' αὐτοῦ γραφέντα εἶπεν· «Ἀλέξανδρε, οὐχ ὁμοίον με εὐρήσεις τοῖς ἐγγεγραμμένοις». καὶ ὁ μὲν Ἀλέξανδρος περισθεὶς τῆς νόσου περιεπλάκη τῷ Φιλίππῳ καὶ εἶπεν· «Ἐμαθεὶς οἶαν ἔχω περὶ σοῦ γνώμην· πρότερον γὰρ πιῶν τότε σοὶ ἀναδέδωκα τὴν ἐπιστολὴν, πιστεύσας ἑμαυτὸν τῷ ὀνόματι ἦδειν γὰρ ὅτι Φίλιππος κακὸν οὐκ ἐβούλετο Ἀλέξανδρον ποιεῖν». ὁ δὲ Φίλιππος εἶπεν· «Ἀλέξανδρε, νῦν κόλασον τὸν πέμψαντά σοι τὴν ἐπιστολὴν· αὐτὸς γὰρ ἐπεισέ με τοῦτο ποιῆσαι καὶ λαβεῖν τὴν Δαρείου ἀδελφὴν πρὸς γάμον. ἐμοῦ <δὲ> ἀπαρνούμενου ἴδε οἶψ' με ἐπεχείρησε πράγματι ἀπολέσαι». ταῦτα ἐξετάσας ὁ Ἀλέξανδρος καὶ εὐρῶν αἴτιον τὸν Παρμενίωνα ἐκόλασεν αὐτόν.

Ὁ Ἀλέξανδρος ἀφοῦ διέσχισε τὴν Κιλικίαν ἔφθασε σὲ κάποιον ποταμὸ πού ὀνομάζεται Ὠκεανός, τὸ νερὸ τοῦ ὁποίου εἶναι ὀρμητικὸ καὶ πάρα πολὺ καθαρό. Ὁ Ἀλέξανδρος αἰσθάνθηκε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ κολυμπήσῃ σ' αὐτόν καὶ ἀφοῦ ἔβγαλε τὰ ρούχα του πήδηξε μέσα στὸ ποτάμι καὶ (ξανα)βγήκε, ἀλλὰ τὸ κολύμπι δὲν τὸν ὠφέλησε. Γιατὶ ἀμέσως τοῦ πόνεσε τὸ κεφάλι καὶ αἰσθάνθηκε ἄσχημα. Οἱ Μακεδόνες, ἐν ὧσφ αὐτὸς ἦταν ἄρρωστος, βασανίζονταν σκεπτόμενοι, μήπως ὁ Δαρεῖος, μαθαίνοντας γιὰ τὴν ἄρρώστια του, ἐπιτεθεῖ στὸ στρατόπεδο· γιατί τὸ φρόνημά του [sc. τοῦ Ἀλεξάνδρου] ἔδινε θάρρος σὲ ὅλους. Καὶ κάποιος γιατρός, πάρα πολὺ φίλος τοῦ Ἀλεξάνδρου, μὲ τὸ ὄνομα Φίλιππος τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι θὰ τὸν σώσει δίνοντάς του ἓνα καταπότιο· καὶ αὐτὸς (ἄρχισε νὰ) τὸ ἐτοιμάζει· δίνεται ὅμως στὸν Ἀλέξανδρο ἐπιστολὴ πού στάλθηκε ἀπὸ τὸν Παρμενίωνα πού ἦταν στρατηγός, ὅτι ὁ Φίλιππος πείσθηκε ἀπὸ τὸν Δαρεῖο, ἂν βρεῖ εὐκαιρία, νὰ σκοτώσῃ τὸν Ἀλέξανδρο μὲ δηλητήριο, ὑποσχόμενος [sc. ὁ Δαρεῖος] ὅτι θὰ τοῦ δώσει σὲ γάμο τὴν ἀδελφὴν του, ὀνόματι Δαδιφάρτα, καὶ θὰ τὸν κάνει συμβασιλέα. «Συνεπῶς φυλάξου ἀπὸ τὸν Φίλιππο». Ὁ Ἀλέξανδρος ὅταν διάβασε τὴν ἐπιστολὴν δὲν ταραχθῆκε — γιατί γνώριζε τὴ διάθεση τοῦ Φιλίππου —, ἀλλὰ ἔβαλε τὴν ἐπιστολὴν κάτω ἀπὸ τὸ προσκεφάλαιόν του. Ἀφοῦ ἦρθε ὁ γιατρός ἔδωσε στὸν Ἀλέξανδρο νὰ πιεῖ τὸ φάρμακο. Αὐτὸς ἀφοῦ πήρε τὸ κύπελλο κοίταξε γιὰ πολὺ χρόνον τὸν Φίλιππο. Ὁ Φίλιππος εἶπε· «Δέσποτα βασιλεῦ, μὴν φοβᾶσαι τίποτε· τὸ φάρμακο εἶναι ἀθῶο». Ὁ Ἀλέξανδρος συμφωνώντας ἤπια ὅλο τὸ φάρμακο, καὶ ἀφοῦ τὸ ἤπια τότε ἔδωσε στὸν Φίλιππο τὴν ἐπιστολὴν. Αὐτὸς ἀφοῦ διάβασε αὐτὰ πού γράφτηκαν ἐναντίον του εἶπε· «Ἀλέξανδρε, δὲν θὰ μὲ βρεῖς ὁμοίον μὲ τὰ ὅσα εἶναι γραμμένα (στὴν ἐπιστολὴ)». Καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ἀφοῦ σώθηκε ἀπὸ τὴν ἄρρώστια

ἀγκάλιασε τὸν Φίλιππο καὶ εἶπε· «Ἐμαθες ποιά γνώμη ἔχω γιὰ σένα· γιατί ἀφοῦ πρῶτα ἦπια, ὕστερα σοῦ παρέδωσα τὴν ἐπιστολή, ἔχοντας ἐμπιστοσύνη στὸ ὄνομα· γιατί γνώριζα ὅτι Φίλιππος δὲν θὰ ἤθελε νὰ κάνει κακὸ σὲ Ἀλέξανδρο». Ὁ Φίλιππος ὁμως εἶπε· «Ἀλέξανδρε τώρα τιμώρησε αὐτὸν ποῦ σοῦ ἔστειλε τὴν ἐπιστολή· γιατί αὐτὸς μὲ ἔπεισε²⁶² νὰ κάνω αὐτὸ καὶ νὰ παντρευτῶ τὴν ἀδελφή τοῦ Δαρείου. Ἐπειδὴ ἐγὼ ἀρνήθηκα, δὲς μὲ ποιὸ πρᾶγμα προσπάθησε νὰ μὲ καταστρέψει». Ὁ Ἀλέξανδρος ἀφοῦ ἐξέτασε αὐτὰ καὶ βρῆκε ἔνοχο τὸν Παρμενίωνα τὸν τιμώρησε.

Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ὁδεύσας τὴν Κιλικίαν ἦλθεν ἐπὶ τινὰ ποταμὸν Ὠκεανὸν καλούμενον Ὠκεανὸς ἐδῶ ὀνομάζεται προφανῶς ὁ ποταμὸς Κύδνος.

φαρμάκῳ ἀνέλη τὸν Ἀλέξανδρον

Πὰ τὴ χρήση τοῦ ὄρου *φάρμακον* γιὰ τὴ δήλωση θεραπευτικοῦ μέσου ἀλλὰ καὶ δηλητηρίου βλ. W. Artelt, *Studien zur Geschichte der Begriffe „Heilmittel“ und „Gift“*. *Urzeit, Homer, Corpus Hippocraticum* [SGM 23], Leipzig 1937 (ἀνατύπ.: Libelli 273, Darmstadt 1968).

Ὁ δὲ Φίλιππος εἶπεν· «Ἀλέξανδρε, νῦν κόλασον τὸν πέμπσαντά σοι τὴν ἐπιστολήν· αὐτὸς γὰρ ἔπεισέ με τοῦτο ποιῆσαι καὶ λαβεῖν τὴν Δαρείου ἀδελφὴν πρὸς γάμον. ἐμοῦ <δὲ> ἀπαρνούμενου ἴδε οἷω με ἐπεχειρήσε πράγματι ἀπολέσαι». Ταῦτα ἐξετάσας ὁ Ἀλέξανδρος καὶ εὐρῶν αἴτιον τὸν Παρμενίωνα ἐκόλασεν αὐτόν.

Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ ἐντοπίζεται μόνο στὴ rec. α, ὅπου ὁ Παρμενίων παρουσιάζεται νὰ ἐπιθυμεῖ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Τὸ περιστατικὸ αὐτό, μὲ μνεῖα τοῦ γιατροῦ Φιλίππου, ἐξιστορεῖται καὶ στὶς ἀκόλουθες παραλλαγές (recensiones) τῆς μυθιστορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου: στὴ rec. β [σ. 41, 6-10 Bergson] γίνεται λόγος ἐξαιρετικὰ σύντομα στὸ κολύμπι τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸν Κύδνο· στὴ rec. λ [σ. 60, 29-35 van Thiel] ἡ ἐξιστὴρση τοῦ περιστατικοῦ γίνεται ὁμοίως μὲ συντομία, ἐνῶ ἐκτενέστερα στὴ rec. τοῦ κώδ. Marcianus 408 [στίχ. 2986-3059 Reichmann]· στὴ rec. φ [σ. 105, 6-109, 11 Veloudis] καὶ στὶς rec. F [σ. 230, 18-234, 24 Lolos] καὶ E [σ. 231, 17-235, 23 Lolos] τὸ περιστατικὸ τῆς Ταρσοῦ φέρεται νὰ συνέβη στὴν Αἴγυπτο, ἐνῶ τὸ κολύμπι τοῦ βασιλιᾶ σὲ *μία λίμνη κατὰ πολλὰ κρύα*. Σημειώνω τέλος ὅτι στὴ rec. γ [σ. 41, 13-15 von Lauenstein] καταγράφεται ἡ ἀφίξη τοῦ Ἀλεξάνδρου στὴν Ταρσοῦ ὄχι ὁμως καὶ τὸ κολύμπι του στὸν Κύδνο.

7. Θεμιστ., Δεκετηρ. 152d-153a:

Ἀλεξάνδρου γὰρ τοῦ Φιλίππου πρὸς τοῖς ἄλλοις οἷς ἐπεφύκει καλοῖς καὶ τοῦτο πάντων τὸ κάλλιστον ἦν ἡ περὶ τοὺς φίλους πίστις καὶ βεβαιότης, καὶ ὅτι μᾶλλον εἶλετο ἂν πολεμῶ φανῆναι δειλὸς ἢ φίλῳ ἄπιστος καὶ ἀβέβαιος. καὶ δὴ καὶ ἠρρώσκει μὲν περὶ Κιλικίαν, γραμμᾶτων δὲ αὐτῷ εἰσπεμφθέντων φυλάττεσθαι ἐκ Φιλίππου ἐπιβουλῆς τοῦ ἱατροῦ τοῦ Ἀκαρνᾶνος, συμπεπεισμένου μυρίοις ταλάντοις διαφθεῖραι φαρμάκῳ Ἀλέξανδρον, εἰσκαλεῖται εὐθύς τὸν Φίλιππον καὶ ὀρέξαντι τὴν κύλικα τοῦ φαρμάκου ἀντῶρεξε τὴν ἐπιστολήν. ἔπειτα ἄμφω θαρραλέως ὁ μὲν εἶλκε τοῦ ἐκπώματος, ὁ δ' ἐπέλεγε τὰ γεγραμμένα. ἄρά σοι δοκεῖ τὸν τοιοῦτον σκοτίσαι ῥαδίως σάλπιγγος ἡχὴ καὶ ἀλαλαγμὸς ἀνδρῶν πολλᾶκις μυρίων καὶ ὀξὺ χρεμετίζοντες ἵπποι, ὃν διαβολὴ ἐπιτιθεμένη ἐν καιρῷ οὕτω σφαλερῶ

262. Ἀκριβέστερα: «προσπάθησε νὰ μὲ πείσει».

καὶ παρὰ ἀνδρὸς εὖνου δοκοῦντος οὐκ ἐξέστησεν οὐδ' ἐξέπληξεν, ἀλλὰ διέμεεν ἄτρωτος μᾶλλον ὑπὸ κολακείας ἢ ὑπὸ σιδήρου;

Στὸν Ἀλέξανδρο, γιὸ τοῦ Φιλίππου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἄλλα καλὰ ποῦ ὑπῆρχαν ἐκ φύσεως, ὑπῆρχε καὶ αὐτὸ ποῦ ἦταν τὸ καλύτερο ἀπὸ ὅλα, ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ σταθερότητα πρὸς τοὺς φίλους του, καὶ τὸ ὅτι προτιμοῦσε μᾶλλον νὰ φανεῖ δειλὸς στοὺς ἐχθροὺς παρὰ ἄπιστος καὶ ἀσταθὴς στὸν φίλο του. Καὶ μάλιστα ἦταν ἄρρωστος στὴν Κιλικία, ὅταν τοῦ στάλθηκε ἐπιστολὴ νὰ φυλάγεται ἀπὸ ἐπίβουλη ἐνέργεια τοῦ γιατροῦ Φιλίππου τοῦ Ἀκαρνάνα, ὁ ὁποῖος εἶχε πεισθεῖ μὲ δέκα χιλιάδες τάλαντα νὰ σκοτώσει μὲ δηλητήριο τὸν Ἀλέξανδρο· καλεῖ ἀμέσως μέσα (στὴ σκηνή του) τὸν Φίλιππο καὶ σ' αὐτὸν ποῦ τοῦ ἔτεινε τὸ κύπελλο τοῦ φαρμάκου ἀντέτεινε τὴν ἐπιστολή. Ἐπειτα καὶ οἱ δύο, ὁ ἕνας ἔπινε ἀπὸ τὸ κύπελλο, ὁ ἄλλος διάβαζε τὰ ὅσα εἶχαν γραφτεῖ. Ἄραγε σοῦ φαίνεται ὅτι ὁ ἦχος σάλπιγγας καὶ ὁ ἀλαλαγμὸς πολλῶν μυριάδων ἀνδρῶν καὶ ἵπποι ποῦ χρεμετίζουν δυνατὰ μποροῦν νὰ συσκοτίσουν τὴ διάνοια ἐνὸς τέτοιου ἀνδρα, τὸν ὁποῖον ἡ διαβολή, ποῦ τοῦ τέθηκε ὑπ' ὄψιν σὲ χρονικὴ στιγμή τόσο ἐπικίνδυνη καὶ ἀπὸ ἀνδρα ποῦ θεωροῦνταν εὐμενῆς (πρὸς αὐτόν), οὔτε τὸν ἐξόργισε οὔτε τὸν ἐξέπληξε, ἀλλὰ παρέμενε ἄτρωτος στὴν κολακεία μᾶλλον παρὰ στὰ ὄπλα;

διαφθεῖραι φαρμάκῳ Ἀλέξανδρον

Πὰ τὸν ὄρο φάρμακον βλ. παραπάνω, σ. 611· βλ. ἀκόμη σσ. 588, 606 καὶ 608.

Πρβ. καὶ Θεμιστ., *Χαριστήρ*. 39c:

Ὁ δὲ Ἀλέξανδρος ἐκεῖνος Δαρείου μὲν ἐκράτει, Κύδνου δὲ ἠττήθη τοῦ ποταμοῦ ψυχροῦ ρέοντος καὶ διαυγοῦς, καὶ πολλὰ ἀνέτλη καὶ δεινὰ πολλάκις ὑπὸ ταύτης τῆς ἀκρασίας ...

(: «Ὁ Ἀλέξανδρος ἐκεῖνος κυριάρχησε ἐπὶ τοῦ Δαρείου, ἠττήθηκε ὁμως ἀπὸ τὸν Κύδνο ποταμὸ ποῦ ρεεῖ ἔχοντας νερὸ ψυχρὸ καὶ διαυγές, καὶ πολλὰς φορὰς ἔπαθε πολλὰ ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἀσυγκράτητης διαθέσεώς του ...»).

8. Ἰω. Ζωναρ., *Ἐπιτ. ἰστ.* 4, 9:

Δαρείος δὲ ἐκ Σούσων σὺν ἐξήκοντα μυριάσιν ὤρμησε, τῷ τε πλήθει τῆς στρατιᾶς ἐπηρμένος καὶ θράσος ἔχων ὡς δειλιῶντος Ἀλεξάνδρου, ὅτι ἐπὶ μακρὸν ἐκεῖνος ἐν Κιλικίᾳ διέτριβε. τὸ δὲ διὰ νόσον ἦν, ὅτε πρὸς τῶν ἄλλων μὲν ἀπέγνωστο ἰατρῶν, Φίλιππος δὲ μόνος ὁ Ἀκαρνᾶν ἐθάρσησε φαρμακεῦσαι αὐτόν. τοῦ δὲ Παρμενίωτος φθάσαντος ἐπιστεῖλαι αὐτῷ ὑπὸ Δαρείου διεφθάρθαι τὸν Φίλιππον δωρεαῖς μεγάλας καὶ ὑποσχέσεσιν, εἰ αὐτὸν ἀνέλοι, τὴν ἐπιστολήν ἐπῆλθε καὶ μηδενὶ περὶ αὐτῆς ἐκφήνας εἶχε παρ' ἑαυτῷ. ἄρτι δὲ τοῦ Φιλίππου τὴν κύλικα τοῦ φαρμάκου προσαγαγόντος αὐτῷ, αὐτὸς μὲν θαρρῶν ἐδέξατο ταύτην, ἐκεῖνῳ δὲ τὴν ἐπιστολήν ἐνεχείρισε. καὶ ὁ μὲν ἔπινεν, ὁ δὲ ἀνεγίνωσκεν, ἐνορῶντες ἀλλήλοις, ὁ μὲν Ἀλέξανδρος ἐν ὄψει χαριέσση καὶ ἰλαρᾷ, ὁ δὲ Φίλιππος ἐν περιδεεῖ καὶ τεθορυβημένῃ.

Ὁ Δαρείος ἐξόρμησε ἀπὸ τὰ Σούσα μὲ ἐξακόσιες χιλιάδες (στρατό), ἐπηρμένος ἐξ αἰτίας τοῦ πλήθους τοῦ στρατοῦ του καὶ ἔχοντας θράσος ἐπειδὴ δῆθεν ὁ Ἀλέξανδρος δειλίαζε, ἀφοῦ ἐκεῖνος παρέμεινε γιὰ μεγάλο διάστημα στὴν Κιλικία. Αὐτὸ ὁμως συνέβαινε ἐξ αἰτίας (κάποιας) νόσου. Ὅταν οἱ ἄλλοι γιατροὶ εἶχαν χάσει κάθε ἐλπίδα γ' αὐτόν, μόνος ὁ Φίλιππος ὁ Ἀκαρνᾶν τόλμησε νὰ τοῦ χορηγήσει καθαρτικό. Ἐπειδὴ ὁ

Παρμενίων πρόφθασε νὰ τοῦ ἀναγγεῖλει μὲ ἐπιστολὴ ὅτι (ὁ Φίλιππος) διεφθάρηκε ἀπὸ τὸν Δαρεῖο μὲ μεγάλες ἀμοιβές καὶ ὑποσχέσεις, ἂν τὸν φονεύσει, διάβασε τὴν ἐπιστολὴ καὶ χωρὶς νὰ τὴν κοινοποιήσει σὲ κανέναν τὴ φύλαξε. Μόλις ὅμως ὁ Φίλιππος τοῦ πρόσφερε τὸ κύπελλο μὲ τὸ φάρμακο, αὐτὸς τὸ πῆρε μὲ θάρρος καὶ σ' ἐκεῖνον ἔδωσε τὴν ἐπιστολὴ. Καὶ αὐτὸς [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] ἔπινε, ἐνῶ ἐκεῖνος διάβαζε, βλέποντας ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, ὁ Ἀλέξανδρος μὲ πρόσωπο χαρούμενο καὶ ἰλαρό, ὁ Φίλιππος μὲ φοβισμένο καὶ θορυβημένο.

9. Εὐστάθ., *Παρεκβ. εἰς Διον. Οἰκουμ. περιήγ.* 867:

... καὶ Κύδνος ὁ ἀπὸ τοῦ Ταύρου ὄρους τοῦ ὑπερκειμένου τῆς Ταρσοῦ ῥέων σκολιὸς καὶ μέσην τὴν Ταρσὸν διΐων· περὶ οὗ καὶ περαιτέρω ῥηθήσεται. ψυχρὸν δέ φασι καὶ ταχὺ τὸ ῥεῦμα τοῦ Κύδνου, καὶ ἐπικουρεῖ παχυνευροῦσι κτήνεσι καὶ ἀνθρώποις. εἰς τοῦτον, ὡς καὶ Ἀρριανὸς ἱστορεῖ, ἔρριπεν ἑαυτὸν ἰδρῶν Ἀλέξανδρος καὶ καύματι ἐχόμενος, ἐπιθυμῆσας τοῦ ὕδατος, ὀπνίκα καὶ σπασμῶ ἐσχέθη καὶ θερμαῖς ἰσχυραῖς καὶ ἀγρυπνίᾳ συνεχεῖ· ὅτε καὶ ἐκάθηρεν αὐτὸν Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάν ἰατρός, τῶν ἄλλων ἰατρῶν οὐκ οἰομένων εἶναι βιώσιμα [leg. -ον]²⁶³.

... καὶ ὁ Κύδνος ὁ ὁποῖος ῥεεῖ ἀπὸ τὸ ὄρος Ταῦρος, ποῦ βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὴν Ταρσό, καὶ διασχίζει τὴν Ταρσό, γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ γίνει λόγος καὶ παρακάτω. Λένε ὅτι τὸ ρεῦμα τοῦ Κύδνου εἶναι ψυχρὸ καὶ γρήγορο, καὶ εἶναι ὠφέλιμο σ' αὐτοὺς ποῦ ἔχουν παχιά νεῦρα, ζῶα καὶ ἀνθρώπους. Σ' αὐτόν [sc. τὸν Κύδνο], ὅπως διηγεῖται καὶ ὁ Ἀρριανός, ἔπεσε ὁ Ἀλέξανδρος, ἰδρωμένος καὶ ταλαιπωρημένος ἀπὸ ὑπερβολικὴ ζέστη, αἰσθανόμενος τὴν ἐπιθυμία τοῦ νεροῦ, ὅποτε καταλήφθηκε ἀπὸ σπασμὸ καὶ ὑψηλὸ πυρετὸ καὶ διαρκῆ ἀγρυπνία· τότε τοῦ χορήγησε καθαρτικὸ φάρμακο ὁ γιατρὸς Φίλιππος ὁ Ἀκαρνάνας, ἐνῶ οἱ ἄλλοι γιατροὶ θεωροῦσαν ὅτι δὲν θὰ ζήσει.

καὶ ἐπικουρεῖ παχυνευροῦσι κτήνεσι καὶ ἀνθρώποις

Βλ. καὶ Στράβ., *Γεωγρ.* 14, 5, 12: διαρρεῖ δ' αὐτήν [sc. τὴν Ταρσὸν] μέσην ὁ Κύδνος ... ψυχρὸν τε καὶ τραχὺ τὸ ῥεῦμά ἐστίν, ὅθεν καὶ τοῖς παχυνευροῦσι ῥοιζομένοις * καὶ κτήνεσι καὶ ἀνθρώποις ἐπικουρεῖ.

β') Πὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ βέλους ἀπὸ τὸν ὤμο τοῦ Ἀλεξάνδρου ὕστερα ἀπὸ τὸν τραυματισμὸ του κατὰ τὴν πολιορκία τῆς Γάζας.

10. Curt. Ruf., *Hist. Alex.* 4, 6, 17-20:

Sed, ut opinor, inevitabile est fatum; quippe dum inter primores promptius dimicat [sc. Alexander], sagitta ictus est, quam per loricam adactam, stantem in humero medicus eius Philippus evellit. Plurimus deinde sanguis manare coepit omnibus territis, quia non quam alte penetrasset telum, lorica obstante cognoverant. Ipse, ne oris quidem colore mutato, suppressi sanguinem et vulnus obligari iussit. Diu ante ipsa signa vel dissimulato vel victo dolore perstiterat, cum suppressus paulo ante sanguis, labente ligamento quo

263. Βλ. σ. 605, μαρτ. 2: καὶ τοὺς μὲν ἄλλους ἰατροὺς οὐκ οἶεσθαι εἶναι βιώσιμον [sc. τὸν Ἀλέξανδρον].

retentus erat, manare largius coepit, et vulnus quod tepens adhuc dolorem non moverat, frigente sanguine intumuit. Linqui deinde animo et submitti genu coepit; quem proximi exceptum in castra receperunt. Et Betis, interfectum ratus, urbem ovans victoria repetit.

Ἀλλὰ κατὰ τὴ γνώμη μου ἡ μοίρα εἶναι ἀναπόφευκτη· γιατί ἐνῶ πολεμοῦσε [sc. ὁ Ἀλέξανδρος] γενναιοτάτα ἀνάμεσα στοὺς πρῶτους, χτυπήθηκε ἀπὸ ἓνα βέλος, τὸ ὁποῖο, ἀφοῦ διαπέρασε τὸν μικρὸ θώρακα (ποῦ φοροῦσε) καὶ σταμάτησε στὸν ὤμο του, τοῦ τὸ ἀφαίρεσε ὁ γιατρός του Φίλιππος. Ἐπειτα ἄρχισε νὰ ρέει ἀφθονο αἷμα, ἐνῶ ὅλοι εἶχαν φοβηθεῖ, ἐπειδὴ ὁ θώρακας τοὺς ἐμπόδιζε νὰ γνωρίζουν σὲ τί βάθος εἶχε διεισδύσει τὸ βέλος. Ὁ ἴδιος (ὁ Ἀλέξανδρος) χωρὶς κἂν νὰ ἀλλάξει τὸ χρῶμα τοῦ προσώπου του, διέταξε νὰ σταματήσουν τὴν αἱμορραγία καὶ νὰ ἐπιδέσουν τὸ τραῦμα. Γιὰ μεγάλο διάστημα παρέμεινε (πολεμώντας) στὴ θέση του ἀκριβῶς μπροστὰ ἀπὸ τὰ λάβαρα εἴτε κρύβοντας τὸν πόνο του εἴτε νικώντας τον, ὅταν ἡ αἱμορραγία ποῦ εἶχε κατασταλεῖ λίγο πρὶν, ἄρχισε (πάλι) μεγαλύτερη, ἐπειδὴ ὁ ἐπίδεσμος μὲ τὸν ὁποῖον εἶχε ἀνασχεθεῖ, ὀλίσθαινε, καὶ τὸ τραῦμα, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε προκαλέσει ἀκόμη πόνο ἐν ὄσφ ἦταν ζεστό, πρήστηκε, καθὼς τὸ αἷμα πάγωνε. Ἐπειτα ἄρχισε νὰ χάνει τίς αἰσθήσεις του καὶ ἔπεσε στὰ γόνατά· αὐτοὶ ποῦ ἦταν κοντά του, ἀφοῦ τὸν πῆραν (στὰ χέρια τους), τὸν μετέφεραν στὸ στρατόπεδο. Καὶ ὁ Βῆτις νομίζοντας πῶς εἶχε σκοτωθεῖ ἐπέστρεψε στὴν πόλη πανηγυρίζοντας γιὰ τὴ νίκη του.

Γιὰ τὴν τεχνικὴ ἀφαιρέσεως τῶν βελῶν βλ. τὸ σχετικὸ κεφάλαιο τοῦ Παύλου Αἰγινήτη, παραπάνω, στὸ λ. ἀρ. 23a («Κριτόβουλος ὁ Κῶος»), σ. 569.

γ') Σχετικὰ μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀπὸ δηλητηρίαση
11. [Καλλισθ.], *Διήγ. Ἀλεξ.* (rec. F) 127:

*Περὶ ὅταν ἔδωσεν ὁ Βρυνοῦσης τὸ φαρμάκιν
τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐπιέ το.*

Καὶ ἐκέρασεν τὸν Ἀλέξανδρον καὶ ἐπιεν τὴν κούπαν. καὶ τόμου ἐγεύτην τὸ φαρμάκιν εἰς τὴν κούπαν, ἐψύχρανεν ὁ Ἀλέξανδρος ὄλον του τὸ κορμὶ ὡσὰν κρύσταλλον. τὴν αὐτὴν ὥραν ἐγροίκησεν ὁ Ἀλέξανδρος ὅτι τὸν ἐπότισεν τὸ φαρμάκιν καὶ εἶπεν· «Ἵ ἡγαπημένε μου ἰατρὲ Φίλιππε, νὰ ἡξεύρης ὅτι εἰς τὸ κρασὶν τῆς κούπας, ὅπου ἔπια τώρα, φαρμάκιν ἐγεύτηκα πικρόν. καὶ ποίησε τίποτε ἀπάνου μου». ὁ Φίλιππος ὡς ἤκουσεν, ἀπῆρεν τὸ στέμμα ἀπὸ τὸ κεφάλιν του καὶ ἔρριπέν το εἰς τὴν γῆν καὶ ἐκτύπησε τὸν κεφάλιν του ἀπὸ τὴν γῆν. καὶ ἐσηκώθηκεν ἐγλήγορα καὶ ἔβαλεν βοτάνια τῆς θέρμης μὲ τὸ θυμίαμα τὸν λίβανο καὶ ἐπότισαν τὸν Ἀλέξανδρον.

Καὶ ὡς ἤκουσεν ὁ Λευκανδοῦσης, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Βρυνοῦση τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, οὐδὲν ἠμπόρεσε νὰ τὸν ἰδῆ μὲ τὰ ὁμμάτιά του, καὶ ἀκούμησεν εἰς τὸ σπαθίν του καὶ ἐσφάγηκεν. ὁ Ἀλέξανδρος εἶπε τὸν Φίλιππον τὸν ἰατρὸν· «Ἦμπορεῖς νὰ μὲ βοηθήσης, Φίλιππε;». καὶ αὐτὸς τὸν ἀπεκρίθη κλαίοντας· «Ἵ τοῦ κόσμου ὀλονοῦ βασιλεῦ, ὅπου θελήσει ὁ θεός, ἐκεῖ ἔστιν καὶ ἡ θλίψη. οὐδὲν ἠμπορῶ νὰ σὲ βοηθήσω, ὅτι σὲ ἐκυρίευσεν τὸ

φαρμάκιν ὄλον σου τὸ κορμί. καὶ τόσον μοῦ ἔρχεται ἀπὸ τὸ χέρι νὰ ποιήσω νὰ ζήσης ἡμέρας τρεῖς, ὥσθε νὰ ὀρθώσης τὰ βασιλεία τοῦ κόσμου ὀλονοῦ»²⁶⁴.

Ἡ παραλλαγή F ἢ μόνη στήν ὁποία ἐντοπίζεται ἡ διήγηση αὐτή, ὅπως καὶ ἡ παρουσία τοῦ γιατροῦ Φιλίππου στίς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Σημειώνω τέλος ὅτι ὁ Φίλιππος ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς παρόντες στὸ συμπόσιο τοῦ Μηδίου τοῦ Θεσσαλοῦ, στὸ ὁποῖο παραβρέθηκε καὶ ὁ Ἀλέξανδρος· βλ. [Καλλισθ.], *Διήγ.* Ἀλεξ. (rec. a) 3, 31, 8.

37. Φίλιππος ὁ Ἡπειρώτης (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)²⁶⁵

Γιατρὸς στήν Αὐλή τοῦ Ἀντιγόνου (Γονατᾶ;). Κατὰ τὸν Κέλσο, ὁ Φίλιππος μαζὶ μὲ κάποιον ἄλλο γιατρό (Ζήνωνα;)²⁶⁶ ἀσχολήθηκαν μὲ τὴν ἀσθένεια (ὕδρωπικία) ἐνὸς φίλου τοῦ βασιλιά. Ἐνῶ ὁ ἄλλος γιατρὸς εἶχε στρέψει τὴν προσοχή του στήν ψυχικὴ ὑγεία τοῦ ἀσθενοῦς (ἐπρόκειτο γιὰ ἄνθρωπο μὲ ἀσύδοτη συμπεριφορά [intemperantia], ἡ ὁποία ἐπιβάρυνε τὴν κατάστασή του), ὁ Φίλιππος ἔδωσε μεγαλύτερη σημασία στὴ σωματικὴ ἀσθένεια. Ἀποδείχθηκε ὅμως ὅτι δίκιο εἶχε μᾶλλον ὁ ὁμότεχνός του, ἀφοῦ ἡ ψυχικὴ κατάσταση τοῦ ἀσθενοῦς ἐπιδεινωτόταν καὶ ἄρχισε νὰ τρώει τὰ φάρμακα (malagmata) ποὺ τοῦ ἐπέθεταν καὶ νὰ πίνει τὰ οὖρα του, ἐπισπεύδοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν θάνατό του.

Μαρτυρία

Cels., *De medic.* 3, 20, 3 [CML I, σ. 131, 2-12]:

(Ideoque <Zenon?> non ignobilis medicus, Chryssippi discipulus, apud Antigonom regem, amicum quendam eius, notae intemperantiae, mediocriter eo morbo implicatum, negavit posse sanari;)²⁶⁷ cumque alter medicus Epirotes Philippus se sanaturum polliceretur, respondit illum ad morbum aegri respicere, se ad animum. Neque eum res fefellit. Ille enim cum summa diligentia non medici tantummodo, sed etiam regis custodiretur, tamen malagmata sua devorando bibendoque suam urinam in exitium se praecipitavit. Inter initia tamen non difficilis curatio est, si inperata <sunt> corpori sitis, requies, inedia: at si malum inveteravit, non nisi magna mole discutitur.

264. Γιὰ τὸ κείμενο αὐτὸ προφανῶς δὲν ἀπαιτεῖται μετάφραση.

265. Γιὰ τὸν Φίλιππο βλ. H. Diller, «Philippus» (49), *RE* XIX/2 (1938) 2367· Marasco, «Médecins de cour», σ. 438, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 56-57, 152 καὶ 191. Μὲ τὴν Αὐλή τοῦ Γονατᾶ συνδέουν τὴ δράση τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ ὁ Wellmann, «Geschichte, V», σ. 322, καὶ ἡ Gorteman, «Médecins de cour», σ. 315, ὑπόσημ. 3.

266. Βλ. καὶ παραπάνω, στὸ ἴδιο κεφ., λ. ἀρ. 3 («Ἀνώνυμος (Ζήνων;):»).

267. Παραθέτω ἐδῶ καὶ τὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ κειμένου, γιατί ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ γίνουν κατανοητὰ τὰ ὅσα ἀφοροῦν τὸν γιατρό Φίλιππο τὸν Ἡπειρώτη. Κατὰ βάση ὅμως τὸ ἐπὶ πλέον κείμενο ἀφορᾶ ἄλλον γιατρό (Ζήνωνα;), γιὰ τὸν ὁποῖον γίνεται λόγος παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 3.

... Καί ὅταν ἕνας ἄλλος γιατρός, ὁ Φίλιππος ὁ Ἡπειρώτης, ὑποσχέθηκε ὅτι θὰ τὸν θεράπευε, (ὁ μαθητὴς τοῦ Χρυσίππου) ἀπάντησε ὅτι ἐκεῖνος [sc. ὁ Φίλιππος] ἀπέβλεπε στὸ νόσημα τοῦ ἀσθενοῦς, ἐνῶ ὁ ἴδιος στὸ πνεῦμα. Καί τὰ γεγονότα δὲν τὸν διέψευσαν. Γιατὶ ἐκεῖνος (ὁ ἀσθενής), ἂν καὶ παρακολουθοῦνταν μὲ πάρα πολὺ μεγάλη ἐπιμέλεια ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν γιατρὸ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν βασιλιά, ἐπέσπευσε τὸ τέλος τοῦ τρώγοντας τὰ μαλάγματα (ποῦ τοῦ ἐπέθετε ὁ γιατρός) καὶ πίνοντας τὰ οὖρα του. Στὴν ἀρχὴ ὁμως ἡ θεραπεία δὲν εἶναι δύσκολη, ἂν ἐπιβαλλόταν στὸν ἄρρωστο νὰ μὴν πίνει, νὰ εἶναι ἡρεμος καὶ ἐγκρατής. Ἀλλὰ, ἂν ἡ ἀσθένεια χρονίσει, δὲν ἐξαλείφεται παρὰ μόνο μὲ μεγάλη ταιπαιωρία.

illum ad morbum aegri respicere, se ad animum

Προφανῶς στὴν ἐξεταζόμενη περίπτωση ἡ ἀσύδοτη συμπεριφορὰ τοῦ ἀρρώστου προκάλεσε ἐπιδείνωση τοῦ σωματικοῦ νοσήματος, τὸ ὁποῖο προσπάθησε νὰ ἀντιμετωπίσει ὁ Φίλιππος ὁ Ἡπειρώτης, καὶ ταυτόχρονα καὶ σὲ συνδυασμὸ μ' αὐτὸ ψυχικὴ διαταραχὴ, στὴν ὁποία ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐπικεντρώσει τὴν προσοχὴ του ὁ γιατρός, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου ἔχει ἐκπέσει ἀπὸ τὸ κείμενο. Τὸ ὅτι συνυπῆρχε διαταραχὴ τοῦ λογικοῦ τοῦ ἀσθενοῦς προκύπτει ἀπὸ τὴ συμπεριφορὰ του, ἀφοῦ κατὰ τὴ διάρκειά τῆς θεραπείας ἔτρωγε τὰ μαλακτικὰ φάρμακα ποῦ τοῦ ἐπέθετε ὁ γιατρός καὶ ἔπινε τὰ οὖρα του. Σχετικὰ μὲ τὸ νόσημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔπασχε ὁ φίλος τοῦ βασιλιά, ἀλλὰ καὶ γενικὰ γιὰ τὸν τρόπο ζωῆς του, ὁ ὁποῖος ἐπιβάρυνε τὴν ὑγεία του, διατάραξε τὴν ψυχικὴ κατάσταση καὶ τελικὰ ἐπέφερε τὸν θάνατό του, βλ. καὶ παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 3 («Ἀνώνυμος (Ζήνων;»).

38. Φίλιππος ὁ Κῶος (3ος αἰ. π.Χ.)

Γιατρός στὴν Ἀλεξάνδρεια, πατέρας τοῦ ἐπίσης γιατροῦ Καφισοφῶντα²⁶⁸. Πρῶτὴ ἢ Gorteman, συνδυάζοντας τὴν πληροφορία γιὰ τὴ θέση τοῦ Καφισοφῶντα στὴν Αὐλὴ τοῦ Πτολεμαίου Γ' (246-221 π.Χ.) μὲ τὸ περιεχόμενο ἑνὸς παπυρικοῦ κειμένου (ἐπιστολῆς) ποῦ χρονολογεῖται τὴν ἀνοίξη τοῦ 240 π.Χ., ὑποστήριξε ὅτι καὶ ὁ Φίλιππος χρημάτισε γιατρός τῆς Αὐλῆς. Βέβαια ἀπὸ τὸ ἐν λόγω κείμενο προκύπτει μᾶλλον στενὴ σχέση ὄχι τοῦ Φιλίππου ἀλλὰ τοῦ γιοῦ του Καφισοφῶντα μὲ τὴ βασιλικὴ Αὐλὴ καὶ μεσολάβηση τοῦ Πτολεμαίου Γ' ὑπὲρ αὐτοῦ, ὄχι ὁμως γιὰ κάποιο ἰατρικὸ ζήτημα²⁶⁹. Ὡστόσο ἡ

268. Γιὰ τὸν Φίλιππο βλ. Gorteman, «Médecins de cour», σσ. 326 («médecin aulique») καὶ 328· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σσ. 369-370, καὶ τ. 2, σ. 545, σημ. 279-283· Sherwin-White, *Ancient Cos*, σσ. 103 καὶ 279 («physician at court»)· Herzog, «Ein koischer Arzt», σ. 62· Marasco, «Médecins de cour», σ. 450 («médecin de Ptolémée III»)· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 55, 151 καὶ 190, κ.ἄ. Γιὰ τὸν Καφισοφῶντα βλ. παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 20.

269. Βλ. Edgar, *Zenon Papyri* (Mich.), σσ. 126-127, ἀρ. 55 (ἀνοίξη τοῦ 240 π.Χ.). βλ. καὶ Herzog, «Ein koischer Arzt», σσ. 61-62. Τὸ κείμενο τοῦ παπύρου αὐτοῦ εἶναι τὸ ἀκόλουθο: *Φίλων Ζήνωνι χαίρειν. ... (στίχ. 11 κ.έ.) ἔγραφα δέ σοι καὶ περὶ Ἑρμοκράτου | πρότερον, διὰ τὸ ἠσθησαί σε σπεύδονθ' ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ αὐτὸς φανερόν αὐτῷ πεποικέναι καὶ σφόδρ' οἶμαι ἡμερῶν ὀλίγων ἔξω | αὐτὸν ἔσεσθαι. ἠνωχλήθησαν | δ' ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ πλείους, | ἐπέτελεσαν δὲ μάλιστα Καφισοφῶν ὁ Φιλίππου τοῦ ἰατροῦ υἱός. | καὶ τὴν ἀνάκρισιν τὴν*

άποψη αυτή έγινε αποδεκτή, από όσο κατέστη δυνατόν να διαπιστώσω, από όλους τους μελετητές. Δειγματοληπτικά σημειώνω ότι ο Fraser²⁷⁰, αφού παρατήρησε ότι ο Φίλιππος πράγματι είχε ενεργό δράση την εποχή που γράφτηκε ο πάπυρος και επίσης ότι τα όσα υποστήριξε η Gorteman μόνον έμμεσα είναι δυνατόν να συναχθούν, κατέληξε και ο ίδιος στο συμπέρασμα ότι «ο Φίλιππος δεν μαρτυρείται ρητά ως γιατρός της Αύλης, αλλά γι' αυτό ελάχιστες άμφιβολίες μπορεί να υπάρξουν». Συνεκτιμώντας λοιπόν κάποιος όλα τα παραπάνω θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι αυτή ακριβώς ή ιδιαίτερα στενή σχέση του γιού του Φιλίππου με τον Πτολεμαίο αποτελεί αρκετά ισχυρή ένδειξη για το ότι ο μονάρχης, όταν υπήρχε ανάγκη, προσέφευγε στις ιατρικές συμβουλές των δύο Κώων γιατρών. Αν μάλιστα ληφθεί υπ' όψιν ότι ο Φίλιππος ήταν μεγαλύτερος σε ηλικία, τότε πιθανότατα ή κύρια δράση του πρέπει να τοποθετηθεί επί Πτολεμαίου Β' και στις αρχές της διακυβερνήσεως του Πτολεμαίου Γ'²⁷¹.

Πιθανότατα ο Φίλιππος υπήρξε σύγχρονος και γνωστός (ή φίλος) του Καλλιμάχου του Κυρηναίου, αν βέβαια ο Φίλιππος που μνημονεύεται σε επίγραμμα του Καλλιμάχου (γενν. λίγο πριν το 300 π.Χ.) ταυτίζεται με τον Κώο γιατρό²⁷², όπως πρότεινε ο C. C. Edgar²⁷³. Τήν άποψη του υιοθετούν ο R. Pfeiffer²⁷⁴ κ.ά.²⁷⁵. Οί μελετητές που δέχονται τη συζητούμενη ταύτιση θεωρούν ότι ο Καλλιμάχος αφιέρωσε το επίγραμμα στον Φίλιππο, ακριβώς επειδή αυτός ήταν μια σημαντική προσωπικότητα της εποχής του με μεγάλη επιρροή στην Αύλη²⁷⁶.

Δεν παραθέτω στο σημείο αυτό (όπως είναι ή πρακτική που ακολουθείται στα λοιπά λήμματα) τα δύο κείμενα, δηλ. την επιστολή και το επίγραμμα, επειδή αυτά δεν αποδεικνύουν ρητά τα όσα υποστηρίζονται εδώ, αλλά απλώς παρέχουν τις σχετικές ενδείξεις και τη βάση της υποθέσεως που διατυπώνεται.

ὑπερ | αὐτοῦ γεγραμμένην, ἢ καὶ | ἐπέλυεν αὐτὸν πάντων τῶν | ἐπικληθέντων, εἶχεν ἤδη Δωσίθεος ὁ ὑπομνη-
ματογράφος, ἵνα | ὁ βασιλεὺς ἐπαναγῶνι πρὸ τοῦ | ἀφεθῆναι αὐτὸν παρὰ τὸ ἔθος εἶναι οὕτως γίνεσθαι.

270. Βλ. *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 369.

271. Πρβ. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 369, καὶ Sherwin-White, *Ancient Cos*, σ. 103, ὑπόσημ. 107.

272. Βλ. Καλλιμ., ἐπίγραμμα 46 (47) Pfeiffer: Ὡς ἀγαθὸν Πολύφαμος ἀνεύρατο τὰν ἐπαιδὰν | τῶρα μὲν: ναὶ ἴαν, οὐκ ἀμαθὴς ὁ Κύκλωψ | αἱ Μοῖσαι τὸν ἔρωτα κατισχναίνοντι, Φίλιππε: | ἢ πάνακες πάντων φάρμακον ἀ σοφία | ...

273. Βλ. Edgar, *Zenon Papyri* (Mich.), σ. 127.

274. Βλ. Βλ. τή σχετική παρατήρηση τοῦ Pfeiffer (στο ὑπόμν. που ἀκολουθεῖ τὸ ἐπίγραμμα): «3 Philiprum esse medicum Alexandrinum, in insula Co natum, cuius nomen cum nomine filii affertur in literis ad Zenonem a. 240 a. Chr. datis, P.Zen. Mich. no 55, 19 suspicatus est C. C. Edgar [Zen. Pap. in the Univ. of Michigan collection, Ann Arbor 1931, p. 127]».

275. Βλ. τή βιβλιογραφία που καταγράφεται παραπάνω, στήν ὑπόσημ. 268.

276. Διαφορετικό πρόσωπο ἀπὸ τὸν ἐδῶ ἐξεταζόμενο Φίλιππο πιστεύεται ὅτι εἶναι ὁ Φίλιππος Φιλίππου Κῶος που μνημονεύεται στίς ἀκόλουθες δύο ἐπιγραφές F. Durrbach, *Inscriptions de Délos. Comptes des Hiéropes (Nos 372-498) lois ou règlements, contrats d'entreprises et devis (Nos 499-509)*, Paris 1929, σσ. 51-67, ἀρ. 399 (ἐπιγραφή: εἰς τὴν [εἰκόνα] τοῦ ἱατροῦ Φιλίππου), καὶ Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, τ. 1, σ. 78, ἀρ. 61 (ἐπιγραφή στή βάση ἀγάλματος: Φίλιππον Φιλίππου Κῶιον | τὸν ἱατρ[ρ]ὸν ὁ δῆμο[ς] ὁ Δηλίων | ἀνέθηκεν. Βλ. καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 128-129, 143-144, 159 καὶ 161.

39. Χρύσερμος Ἡρακλείτου Ἀλεξανδρεὺς (2ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ von Staden, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔρευνά του γιὰ τὸν Ἡροφίλειο Χρύσερμο, ἀσχολήθηκε γενικότερα μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ γιατροῦ αὐτοῦ. Τὸ συμπέρασμα στὸ ὁποῖο κατέληξε εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ διακεκριμένη οἰκογένεια, ἢ καταγωγή τῆς ὁποίας ἦταν κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ τὴ Θράκη καὶ μέλη τῆς ἐντοπίζονται στὴν Ἀλεξάνδρεια ἀπὸ τὸν 3ο αἰ. π.Χ. ἕως περίπου τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., ἀνήκοντας μάλιστα στὸ περιβάλλον τῆς Αὐλῆς τῶν Πτολεμαίων. Ἀκόμη ὁ von Staden ἐπισήμανε ὅτι ὁ γιατρός τῆς ἐπιγραφῆς ποὺ ἐξετάζεται παρακάτω ἀνήκει προφανῶς στὴν ἴδια οἰκογένεια, δὲν εἶναι δυνατὸν ὅμως νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν ὁμώνυμο Ἡροφίλειο γιατρός, ἐπειδὴ ὁ πρῶτος ἔζησε τὸν 2ο αἰ. π.Χ., ἐνῶ ὁ Ἡροφίλειος ἄκμασε πιθανὸν περὶ τὰ μέσα τοῦ 1ου αἰ. π.Χ. ἢ καὶ λίγο ἀργότερα²⁷⁷.

Ὁ πρεσβύτερος αὐτὸς Χρύσερμος, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται λόγος σὲ ἐπιγραφή τῆς Δήλου, μαρτυρεῖται ὅτι κατεῖχε διάφορες θέσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπὶ τῶν ἰατρῶν στὴν Ἀλεξάνδρεια κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου ΣΤ' Φιλομήτορα (180-145 π.Χ.)²⁷⁸. Πάντως, ἄσχετα ἀπὸ τίς ἐρμηνεῖες ποὺ δίνουν οἱ διάφοροι σύγχρονοι μελετητὲς ὅσον ἀφορᾷ τίς ἀρμοδιότητες ποὺ τοῦ παρείχαν τὰ ποικίλα ἀξιώματά του, εἶναι σαφὲς ὅτι ἀνήκε στὸν στενὸ κύκλο τοῦ βασιλιά καὶ ἦταν στὴν ὑπηρεσία του· ἐπίσης κατὰ πᾶσα πιθανότητα ὁ Χρύσερμος προσέφερε στὸν Πτολεμαῖο καὶ ἰατρικὲς ὑπηρεσίες, ἔστω καὶ περιστασιακά, ἀκόμη καὶ ἂν ὁ τίτλος ἐπὶ τῶν ἰατρῶν δὲν ἦταν συνώνυμος μὲ ἐκεῖνον τοῦ ἀρχιατροῦ, ἐνδεχόμενο ποὺ βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ²⁷⁹.

Μαρτυρία

Ἐπιγρ. Δήλου, ἀρ. 1525 (180-145 π.Χ.), σὲ μαρμαρινὴ βάση ἀγάλματος²⁸⁰:

277. Πὰ ὅλα αὐτὰ βλ. von Staden, *Herophilus*, σσ. 523-526, ὅπου καὶ μνεία τῶν γνωστῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας αὐτῆς. Βλ. ἀκόμη Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 371 (ὅπου σημειώνεται ὅτι ὁ ἐδῶ ἐξεταζόμενος Χρύσερμος εἶναι ἴσως πρόγονος τοῦ Χρυσέρμου, δασκάλου τοῦ Ἡρακλείδη ἀπὸ τίς Ἐρυθρὲς καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Μυός), καὶ τ. 2, σ. 547, σμμ. 296-301.

278. Βλ. Pohl, *De Graecorum medicis publicis*, σ. 28· Rostovtzeff, *Hellenistic World*, σ. 1091· von Staden, *Herophilus*, σσ. 523-528, καὶ Nutton, «*Archiatri*», σ. 194.

279. Πὰ παράδειγμα ὁ Pohl, *De Graecorum medicis publicis*, σ. 28, συζητᾷ τὸ θέμα, ἀλλὰ τελικὰ ἐκφράζει ἀμφιβολίες γιὰ τὸ ἂν ὁ Χρύσερμος χρημάτισε προσωπικὸς γιατρός τοῦ Πτολεμαίου, ἐπειδὴ ἀδυνατεῖ νὰ διευκρινίσει τίς ἀρμοδιότητες τοῦ ἐπὶ τῶν ἰατρῶν· ὁ Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 371, δὲν ἀποκλείει τὸ ἐνδεχόμενο ὁ Χρύσερμος νὰ ἦταν ἀρχιατρός, ἐνῶ ὁ Nutton, «*Archiatri*», σ. 194 καὶ ὑποσημ. 15, συζητᾷ τὸ ζήτημα, μνημονεύει τὴν ἀποψη τοῦ Fraser καὶ φαίνεται ὅτι καὶ ὁ ἴδιος δὲν μπορεῖ νὰ καταλήξει σὲ κάποια βέβαιη πρόταση. Ὁ μελετητὴς ἐκεῖνος ποὺ δίνει μεγάλες ἀρμοδιότητες στὸν Χρύσερμο ὡς ἐπὶ τῶν ἰατρῶν εἶναι ὁ Woodhead, «*The State Health Service*», σ. 241, θεωρώντας ὅτι πρόκειται, τηρουμένων τῶν ἀναλογιών, γιὰ «ὑπουργὸ ὑγείας».

280. Τὸ κείμενο κατὰ τοὺς Roussel - Launey, *ID*, σ. 35, ἀρ. 1525 (ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία). Βλ. ἀκόμη Th. Homolle, «*Fouilles de Délos*», *BCH* 3 (1879) 470, ἀρ. 2· Dittenberger, *SIG¹*, ἀρ. 169· Michel, *Recueil*, σ. 843, ἀρ. 1154· Dittenberger, *OGIS*, τ. 1, σσ. 180-183, ἀρ. 104· Durrbach, *Choix d'inscriptions de Délos*, σσ. 151-153, ἀρ. 90. Σημειώνω ὅτι, ἐνῶ ὅλοι οἱ μελετητὲς ποὺ καταγράφονται στὴν ὑποσημ. αὐτὴ δέχονται ὅτι

*Χρύσερμον Ἡρακλείτου Ἀλεξανδρέα
τὸν συγγενῆ βασιλέως Πτολεμαίου
καὶ ἐξηγητὴν καὶ ἐπὶ τῶν ἰατρῶν
καὶ ἐπιστάτην τοῦ Μουσείου
Ἄρειος Παμφίλου Ἀθηναῖος
καλοκαγαθίας ἔνεκεν τῆς εἰς ἑαυτὸν,
Ἀπόλλωνι, Ἀρτέμιδι, Λητοῖ.*

Τὸν Χρύσερμο, γιὸ τοῦ Ἡρακλείτου, ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, συγγενῆ τοῦ βασιλιᾶ Πτολεμαίου, ἐξηγητὴ καὶ προϊστάμενο τῶν γιατρῶν καὶ προϊστάμενο τοῦ Μουσείου, ὁ Ἄρειος, γιὸς τοῦ Παμφίλου, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ τὴ χρηστὴ συμπεριφορά του πρὸς αὐτόν, (ἀφιερώνει) στὸν Ἀπόλλωνα, τὴν Ἄρτεμη καὶ τὴ Λητώ.

τὸν συγγενῆ βασιλέως Πτολεμαίου

Πρόκειται, ὅπως ἤδη εἰπώθηκε, γιὰ τὸν Πτολεμαῖο ΣΤ' τὸν Φιλομήτορα. Ὁ χαρακτηρισμὸς *συγγενῆς* δὲν δηλώνει πραγματικὴ συγγενικὴ σχέση, ἀλλὰ ἀποτελεῖ τιμητικὸ τίτλο. Πρβ. καὶ τὸν τίτλο *φίλος* (ἢ *ἐκ τῶν πρώτων φίλων*) τοῦ βασιλέως· βλ. παραπάνω, σ. 565.

καὶ ἐξηγητὴν

Τί σημαίνει ὁ τίτλος *ἐξηγητῆς* παραμένει βασικὰ ἀδιευκρίνιστος· βλ. Στράβ., *Γεωγρ.* 17, 1, 12: *τῶν δ' ἐπιχωρίων ἀρχόντων κατὰ πόλιν μὲν ὃ τε ἐξηγητῆς ἐστὶ, πορφύραν ἀμπεχόμενος καὶ ἔχων πατρίους τιμὰς καὶ ἐπιμέλειαν τῶν τῇ πόλει χρησίμων.* Ἀκόμη βλ. von Staden, *Herophilus*, σ. 524, ὑποσημ. 5 (ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία).

καὶ ἐπὶ τῶν ἰατρῶν

Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τοῦ τίτλου καὶ μὲ τίς δικαιοδοσίες αὐτοῦ ποὺ τὸν ἔφερε δὲν ἔχουν διευκρινισθεῖ ἀκόμη. Ἦδη ὁ Pohl, *De Graecorum medicis publicis*, σ. 28, ἐξέφρασε τὴν ἀμφιβολία του, ἂν ὁ *ἐπὶ τῶν ἰατρῶν* ἦταν προσωπικὸς γιατρὸς τοῦ βασιλιᾶ. Ὁ Fraeser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 373, σημειώνει, χωρὶς ὅμως νὰ καταλήγει σὲ κάποια συγκεκριμένη πρόταση, ὅτι ὁ ἐν λόγω τίτλος θὰ μπορούσε νὰ σημαίνει: ἀρχίατρος, ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων τῶν ἱατρικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Αἰγύπτου ἢ μόνου τῆς Ἀλεξανδρείας ἢ μόνου τῆς Αὐλῆς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκλείει καὶ κάποιον συνδυασμὸ τῶν παραπάνω ἀρμοδιοτήτων. Τὴν ἀποψη ὅτι τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενο τοῦ τίτλου παραμένει ἀσαφὲς νύθεται καὶ ὁ von Staden, *Herophilus*, σ. 524, ὑποσημ. 6, καὶ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ συσχετισμὸς τοῦ τίτλου αὐτοῦ μὲ τοὺς τίτλους *ἀρχίατρος* καὶ *βασιλικὸς ἰατρός* (ὡς ἀντίστοιχων) ἐπίσης εἶναι ἀβέβαιος. Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τῶν τίτλων αὐτῶν βλ. καὶ τὴ βιβλιογραφία ποὺ καταγράφει ὁ von Staden (αὐτόθι). Ἐπίσης ὁ Rostovtzeff, *Hellenistic World*, τ. 2, σ. 1091, σημειώνει ὅτι ὁ Χρύσερμος κατεῖχε κάποιες ὑψηλές βασιλικές θέσεις, θεωρεῖ ὅμως μᾶλλον δύσκολο νὰ ἀποδεχθεῖ ὅτι «αὐτὸς ἦταν προϊστάμενος τῆς βασιλικῆς ἱατρικῆς ὑπηρεσίας τόσο στὴν Ἀλεξάνδρεια ὅσο καὶ στὴν ἐπαρχία. Εἶναι βέβαιο ὅμως ὅτι κατεῖχε ὑψηλὴ θέση στὴν ἱατρικὴ ὑπηρεσία». Εἰδικότερα κάνοντας λόγο γιὰ τὸν τίτλο *ἀρχίατρος* σημειώνει, ὁ.π., τ. 2, σ. 1093, ὅτι κατὰ τὴν ἀποψὴ του ὁ τίτλος αὐτός, ποὺ μαρτυρεῖται γιὰ γιατροὺς τῶν Σελευκιδῶν, ὅπως καὶ ὁ τίτλος *ἐπὶ τῶν ἰατρῶν* κάποιων γιατρῶν τῶν Πτολεμαίων, δὲν δηλώνει μόνου τοὺς γιατροὺς τῆς Αὐλῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς γιατροὺς τῆς ἱατρικῆς ὑπηρεσίας τῶν πρωτευουσῶν καὶ τοῦ στρατοῦ.

ἡ ἐπιγραφή χρονολογεῖται ἐπὶ Πτολεμαίου ΣΤ', μόνου ὁ Nutton, «*Archiatri*», σ. 194, ὑποσημ. 15, σημειώνει: «the right date, c. 150-125, was argued at IDelos 1525». Βλ. τέλος Massar, *Soigner et servir*, σσ. 192-193.

και επιστάτην τοῦ Μουσείου

Ὁ τίτλος αὐτὸς δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ ἄλλη πηγή. Ὁ Fraeser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 316, ὑποθέτει ὅτι πρόκειται γιὰ ἀξιωματοῦχο τοῦ Μουσείου μὲ διοικητικὴς κυρίως ἀρμοδιότητες, ἐνῶ ὁ Rostovtzeff, *Hellenistic World*, τ. 2, σ. 1093, γιὰ τὸν προϊστάμενο τοῦ Μουσείου. Βλ. καὶ von Staden, *Herophilus*, σ. 524, ὑπόσημ. 7.

40. Χρῦσιππος ὁ Ῥόδιος (Κνίδιος) (4ος/3ος αἰ. π.Χ.)

Πρόκειται γιὰ τὸν Χρῦσιππο, γιὸ τοῦ διάσημου γιατροῦ Χρῦσιππου τοῦ Κνιδίου (δασκάλου τοῦ Ἐρασιστράτου), γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν εἶναι γνωστὸ τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον ὅτι διετέλεσε γιαντρός στὴν Αὐλή τοῦ Πτολεμαίου Β΄ Φιλαδέλφου (285-246 π.Χ.), καὶ ἴσως εἰδικότερα γιαντρός τῆς συζύγου του Ἀρσινόης²⁸¹. Συμετείχε στὴ συνομωσία τῆς Ἀρσινόης κατὰ τοῦ Πτολεμαίου, μαζί μὲ κάποιον Ἀμύντα²⁸² (ἡ συνομωσία χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 280 καὶ τοῦ 277 π.Χ.). Ὅταν ὁ βασιλιάς ἀνακάλυψε τὴν ἐπιβουλή κατὰ τοῦ προσώπου του, θανάτωσε τὸν γιαντρό Χρῦσιππο καὶ τὸν Ἀμύντα, ἐνῶ τὴν Ἀρσινόη τὴν ἐξόρισε στὴν Κοπτὴ τῆς Θηβαΐδας.

Ἡ πρόταση τοῦ Susemihl ὅτι ὁ Χρῦσιππος αὐτὸς ὑπῆρξε δάσκαλος τοῦ Ἀριστογένη τοῦ Θάσιου ἀποτελεῖ μιὰ ἀναπόδεικτη ὑπόθεση, στηριζόμενη σὲ αὐθαίρετους συλλογισμούς²⁸³.

Μαρτυρία

Ἡ μοναδικὴ μαρτυρία γιὰ τὸν γιαντρό αὐτὸν ἐντοπίζεται στὸν ἀρχαῖο Σχολιαστὴ τῶν *Εἰδυλλίων* τοῦ Θεοκρίτου 17, 128 [σσ. 324-325 Wendel]:

Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ συνῶκει πρότερον Ἀρσινόη ἢ Λυσιμάχου, ἀφ' ἧς καὶ τοὺς παῖδας ἐγέννησε, Πτολεμαῖον καὶ Λυσίμαχον καὶ Βερενίκην. ἐπιβουλεύουσιν δὲ ταύτην εὐρῶν καὶ σὺν αὐτῇ Ἀμύνταν καὶ Χρῦσιππον τὸν Ῥόδιον ἱατρόν, τούτους μὲν ἀνεῖλεν, αὐτὴν δὲ ἐξέπεμψεν εἰς Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος καὶ τὴν οἰκείαν ἀδελφὴν Ἀρσινόην ἔγνημε καὶ εἰσεποιήσατο αὐτῇ τοὺς ἐκ τῆς προτέρας Ἀρσινόης γενηθέντας αὐτῷ παῖδας· αὐτὴ γὰρ ἢ Φιλάδελφος ἄτεκνος ἀπέθανεν.

Μὲ τὸν Πτολεμαῖο τὸν Φιλάδελο ἀρχικὰ ἦταν παντρεμένη ἡ Ἀρσινόη, κόρη τοῦ Λυσιμάχου, μὲ τὴν ὁποία γέννησε καὶ τὰ παιδιὰ του, τὸν Πτολεμαῖο, τὸν Λυσίμαχο καὶ τὴ Βερενίκη· ἐπειδὴ ὁμως ἀνακάλυψε ὅτι ἐπιβουλευόταν τὴ ζωὴ του μαζί μὲ τὸν Ἀμύντα καὶ τὸν

281. Βλ. Wellmann, «Chrysispos» (17), στ. 2511. Βλ. ἀκόμη Susemihl, «Chrysispos von Knidos», σσ. 315-316· Gorteman, «Médecins de cour», σσ. 321-322 καὶ 323-325· Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σσ. 347 καὶ 369, καὶ τ. 2, σσ. 502-503, σημ. 45-49, καὶ σ. 545, σημ. 277, καὶ Marasco, «Médecins de cour», σσ. 448-449. Γιὰ τὴν Ἀρσινόη βλ. U. Wilcken, «Arsinoe» (25), *RE* II/1 (1895) 1281-1282, καὶ Massar, *Soigner et servir*, σσ. 57, 61-62 καὶ 110.

282. Βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 5 («Ἀμύντας»).

283. Βλ. «Chrysispos von Knidos», σ. 315. Βλ. ὁμως σ. 169 (ἀποψη τοῦ Wellmann).

γιατρός Χρυσίππο τον Ῥόδιο, αὐτοὺς τοὺς θανάτωσε, ἐνῶ ἐκείνη τὴν ἐξόρισε στὴν Κοπτὸ τῆς Θηβαΐδας καὶ παντρεύτηκε τὴν ἀδελφή του Ἀρσινόη καὶ τῆς ἔδωσε τὰ παιδιὰ πού εἶχε ἀποκτήσει ἀπὸ τὴν προηγούμενη Ἀρσινόη· γιατί αὐτὴ ἢ Φιλάδελφος πέθανε ἄτεκνη.

καὶ σὺν αὐτῇ Ἀμύνταν καὶ Χρυσίππον τὸν Ῥόδιον ἰατρόν, τούτους μὲν ἀνεΐλεν, αὐτὴν δὲ ἐξέπεμψεν εἰς Κοπτὸν τῆς Θηβαΐδος

Στὸ χωρίο αὐτὸ γίνεται λόγος γιὰ τὸν γιατρὸ Χρυσίππο τὸν Ῥόδιον καὶ ὄχι τὸν Κνίδιον. Ὡστόσο πιστεύεται ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Τὸ ἱστορικὸ τοῦ σχολιασμοῦ τῆς ἐν λόγω προτάσεως, ἀπὸ ὅσο κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστώσω, ἔχει συνοπτικὰ ὡς ἀκολούθως:

Πρῶτος ὁ Wellmann, «Geschichte, III», σ. 372, ὑπόσημ. 2, ἐπιχειρώντας τὴν ταύτιση τοῦ Χρυσίππου, διόρθωσε τὸ Ῥόδιον σὲ Κνίδιον, ἐνῶ ἀργότερα μετέβαλε γνώμη γιὰ τὴ μορφή τοῦ κειμένου καὶ πρότεινε τὴν ἀποκατάσταση τοῦ χωρίου ὡς ἐξῆς: *καὶ σὺν αὐτῇ Ἀμύνταν <τὸν Ῥόδιον> καὶ Χρυσίππον τὸν {Ῥόδιον} ἰατρόν* (βλ. «Geschichte, V», σ. 328, ὑπόσημ. 1). Καὶ οἱ δύο προτάσεις τοῦ Wellmann στόχο τους εἶχαν νὰ ταυτίσουν τὸν Χρυσίππο πού ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Θεοκρίτου μνημονεύει ὡς Ῥόδιον μὲ τὸν γιατρὸ Χρυσίππο τὸν Κνίδιο, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Διογένη Λαέρτιο, διετέλεσε γιατρός τοῦ Πτολεμαίου Β'. Τὴ διόρθωση τοῦ Wellmann ἀπὸ Ῥόδιον σὲ Κνίδιον ἀσπάζεται καὶ ὁ Susemihl, δεχόμενος ὅτι ὁ Χρυσίππος πού μνημονεύεται ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο Σχολιαστὴ τοῦ Θεοκρίτου καὶ ὁ ὁμώνυμος ἐγγονός (!) τοῦ Χρυσίππου τοῦ Κνιδίου (καὶ ὄχι ὁ γιός, ὅπως παραδίδει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος, *Βίοι φιλοσ.* 7, 186) εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο. Μάλιστα ὁ Susemihl πιστεύει ὅτι ὁ Χρυσίππος αὐτὸς πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν γιὸ τοῦ Ἀρισταγόρα καὶ ὅτι διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Αεθλίου καὶ συγγραφέας τοῦ ἔργου *Θεραπεύματα ὁρατικά*· τέλος, τὸν θεωρεῖ δάσκαλο τοῦ Ἀριστογένη τοῦ Θάσιου (γιὰ ὅλα αὐτὰ βλ. «Chrysippos von Knidos», σσ. 314-316, καὶ Διογ. Λαέρτ., *Βίοι φιλοσ.* 8, 89-90).

Ἐπισημαίνω ὁμως ὅτι τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Ῥόδιος γιατρός τοῦ Σχολιαστὴ τοῦ Θεοκρίτου εἶναι τὸ ἴδιο πρόσωπο μὲ τὸν γιὸ τοῦ πρεσβύτερου Χρυσίππου τοῦ Κνιδίου (χωρὶς ὁμως νὰ κάνει λόγο γιὰ διόρθωση τοῦ χωρίου τοῦ ἀρχαίου Σχολιαστὴ) τὴν εἶχε προτείνει ἤδη ὁ U. von Wilamowitz-Moellendorff, *Antigonos von Karystos* [PhU 4], Berlin 1881 (zweite unveränderte Auflage: Berlin - Zürich 1965), σσ. 325-326, στηριζόμενος στὴν ἀκόλουθη μαρτυρία τοῦ Διογ. Λαέρτ. *Βίοι φιλοσ.* 7, 186: *γέγονε δὲ καὶ ἄλλος Χρυσίππος Κνίδιος ἰατρός, παρ' οὗ φησιν Ἐρασίστρατος εἰς τὰ μάλιστα ὠφελῆσθαι. καὶ ἔτερος, υἱὸς τοῦ τοῦ, ἰατρός Πτολεμαίου, ὃς διαβληθεὶς περιήχθη καὶ μαστιγούμενος ἐκολάσθη*. Βλ. ἐπίσης Gorteman, «Médecins de cour», σ. 325· Wellmann, «Geschichte, V», σ. 328, ὑπόσημ. 1· στὸν ἴδιο, «Chrysippos» (17), στ. 2511· Allbutt, *Greek Medicine*, σ. 134· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 61-62, κ.ἄ.

Ὁ Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 347, φαίνεται νὰ μὴ ἀποδέχεται τὴν ἀναγκαιότητα τῶν δύο παραπάνω διορθωτικῶν προτάσεων τοῦ Wellmann καὶ ὑποστηρίζει ὅτι οἱ χαρακτηρισμοὶ Ῥόδιος καὶ Κνίδιος εἶναι δυνατόν νὰ ἀφοροῦν τὸ ἴδιο πρόσωπο· ὁ πρῶτος χαρακτηρισμὸς (Ῥόδιος) δηλώνει τὸν τόπο καταγωγῆς τοῦ Χρυσίππου, ἐνῶ ὁ δεῦτερος (Κνίδιος) τὴν ἱατρικὴ σχολὴ τῆς ὁποίας ἦταν ὁπαδός. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 503, σμμ. 49, ἐπικαλεῖται μιὰ ἀνάλογη περίπτωση πού ἀφορᾷ τὸν γιατρὸ Ἀριστογένη, μαθητὴ τοῦ Χρυσίππου, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται Θάσιος ἀπὸ τὸν τόπο τῆς καταγωγῆς του (*Σοῦδα* α 3910 Adler), ἀλλὰ καὶ Κνίδιος ὡς ὁπαδός τῆς Κνιδιακῆς ἱατρικῆς σχολῆς (*Σοῦδα* α 3909 Adler)· βλ. καὶ παραπάνω, σ. 167.

Τέλος πρέπει να γίνει λόγος και για ένα ακόμη πρόσωπο του στενοῦ περιβάλλοντος τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ ὁποῖο σαφῶς δὲν ἦταν γιατρός ἀλλὰ τὸ ἐπάγγελμά του θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ κάπως σχετικὸ μὲ τὴν ἰατρική.

Ἀθηνοφάνης ὁ Ἀθηναῖος
(4ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ἀθηνοφάνης ἦταν ὑπεύθυνος γιὰ τὸ λουτρὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ παρασκευαστῆς ἀλοιφῶν (καὶ ταυτόχρονα ἕνα εἶδος γελωτοποιοῦ)²⁸⁴. αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει, ὅπως σημειώθηκε, ὅτι ἦταν γιατρός, ἀλλὰ πάντως πρέπει νὰ κατεῖχε ἀρκετὲς σχετικὲς γνώσεις. Στὸ χωρίο τοῦ Πλούταρχου, ὅπου γίνεται λόγος γι' αὐτόν, ἐξιστορεῖται τὸ περιστατικὸ τῆς πυρπολήσεως ἐνὸς νεαροῦ στὸ λουτρό. Ὁ Ἀθηνοφάνης, προφανῶς γιὰ νὰ διασκεδάσει, ὅπως νόμιζε, τὸν Ἀλέξανδρο, πρότεινε τὴν πυρπόληση τοῦ νεαροῦ τραγουδιστῆ Στεφάνου μὲ νάφθα, ὥστε νὰ δοκιμασθεῖ ἢ ἀποτελεσματικότητά της. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτό, ποῦ εἶχε τραγικὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὸν νεαρό (μετὰ ταῦτα χαλεπῶς ἔσχεν), συνέβη στὰ Ἐκβάτανα τὸ 331 π.Χ.

Μαρτυρία

Πλούταρχ., Ἀλέξ. 35, 5-9:

Ἦν δέ τις Ἀθηνοφάνης Ἀθηναῖος τῶν περὶ ἄλειμμα καὶ λουτρὸν εἰωθότων τὸ σῶμα θεραπεύειν τοῦ βασιλέως καὶ τὴν διάνοιαν ἐμμελῶς ἀπάγειν ἐπὶ τὸ ράθυμον. οὗτος ἐν τῷ λουτρῶνι τότε παιδαρίου τῷ Ἀλεξάνδρῳ παρεστῶτος εὐτελοῦς σφόδρα καὶ γελοίου τὴν ὄψιν, ἄδοντος δὲ χαριέντως, Στέφανος ἐκαλεῖτο, «βούλει», φησὶν, «ὦ βασιλεῦ, διάπειραν ἐν Στεφάνῳ τοῦ φαρμάκου λάβωμεν; ἂν γὰρ ἄψηται τούτου καὶ μὴ κατασβεσθῆ, παντάπασις ἂν φαίην ἄμαχον καὶ δεινὴν αὐτοῦ τὴν δύναμιν εἶναι». προθύμως δὲ πως καὶ τοῦ παιδαρίου διδόντος ἑαυτὸν πρὸς τὴν πείραν, ἅμα τῷ περιαιεῖσθαι καὶ θιγεῖν ἐξήνθησε φλόγα τοσαύτην τὸ σῶμα καὶ πυρὶ κατεσχέθη τὸ πᾶν, ὥστε τὸν Ἀλέξανδρον εἰς πᾶν ἀπορίας καὶ δέους ἔλθειν. εἰ δὲ μὴ κατὰ τύχην πολλοὶ παρήσαν ἀγγελία πρὸς τὸ λουτρὸν ὕδατος διὰ χειρῶν ἔχοντες, οὐκ ἂν ἔφθασεν ἡ βοήθεια τὴν ἐπινομήν. ἀλλὰ καὶ τότε μόγις κατέσβεσαν τὸ σῶμα τοῦ παιδὸς δι' ὅλου πῦρ γενόμενον, καὶ μετὰ ταῦτα χαλεπῶς ἔσχεν.

Ἦπῃρχε κάποιος Ἀθηνοφάνης Ἀθηναῖος, ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς ποῦ συνήθως φρόντιζαν τὸ σῶμα τοῦ βασιλιᾶ ὅσον ἀφορᾶ τὴν ἐπάλειψη μὲ ἀλοιφές καὶ τὸ λουτρό, ἀλλὰ καὶ ὀδηγοῦσαν μὲ ἐπιμέλεια τὴ σκέψη του στὴν ξεγνοιασιά²⁸⁵. Αὐτὸς στὸ λουτρό, ἐνῶ βρισκόταν κοντὰ στὸν Ἀλέξανδρο ἕνας νεαρὸς ἐξαιρετικὰ ἀδύνατος καὶ μὲ ἀστεῖο πρόσωπο, ποῦ ὁμως τραγουδοῦσε μὲ χάρη, ὀνόματι Στέφανος, εἶπε: «Βασιλιᾶ, θέλεις νὰ δοκιμάσουμε

284. Γιὰ τὸν Ἀθηνοφάνη βλ. Berve, *Alexanderreich*, τ. 1, σ. 79, ὑπόσημ. 1, καὶ τ. 2, σ. 15, ἀρ. 31, καὶ στὸν ἴδιο, «Athenophanes», *RE Suppl. IV* (1924) 57 (: «Bade- und Salbemeister»). Βλ. καὶ J. Kirchner, *Prosopographia Attica*, τ. 1, Berolini 1901 (ἀνατύπ. 1966), ἀρ. 285.

285. Δηλ. τὸν διεσκέδαζε.

τὸ φάρμακο²⁸⁶ στὸν Στέφανο; Γιατί, ἂν ἀνάψει καὶ δὲν σβῆσει, θὰ ἰσχυρισθῶ ὅτι ἡ δύναμή του εἶναι ἀκαταμάχητη καὶ φοβερή». Ἀφοῦ λοιπὸν καὶ ὁ νεαρὸς προσφέρθηκε κατὰ κάποιο τρόπο πρόθυμα γιὰ τὴ δοκιμὴ, μόλις τὸν ἄλειψαν (μὲ τὸ φάρμακο) καὶ τὸν ἀκούμπησε ἡ φωτιά, τὸ σῶμα του ἔβγαλε τόσο μεγάλη φλόγα καὶ σκεπάσθηκε ὀλόκληρο ἀπὸ τὴ φωτιά, ὥστε ὁ Ἀλέξανδρος τὰ ἔχασε τελείως καὶ φοβήθηκε. Ἐὰν δὲν βρισκόνταν ἐκεῖ κατὰ τύχη πολλοὶ κρατώντας στὰ χέρια τους κανάτες μὲ νερὸ γιὰ τὸ λουτρό τους, ἡ βοήθεια²⁸⁷ δὲν θὰ πρόφθανε τὴν ἐξάπλωση (τῆς φωτιάς). Ἀλλὰ καὶ τότε μὲ δυσκολία ἔσβησαν τὸ σῶμα τοῦ νεαροῦ, ποὺ ὀλόκληρο εἶχε πάρει φωτιά, καὶ ποὺ ὕστερα ἀπὸ αὐτὰ βρισκόταν σὲ ἄσχημη κατάσταση.

διάπειραν ἐν Στεφάνῳ τοῦ φαρμάκου λάβωμεν

Γιὰ τὸν θαυμασμὸ ποὺ ἔνιωσε ὁ Ἀλέξανδρος στὴ Βαβυλῶνα βλέποντας τὴ νάφθα νὰ ρεεῖ ἀπὸ τὴ γῆ καὶ νὰ λιμνάζει στὸ ἔδαφος δημιουργώντας ἐστίες φωτιάς βλ. Πλούταρχ., Ἀλέξ. 35, 1-4.

Κατὰ τὸν V. Nutton μὲ τὶς Αὐλές τῶν Διαδόχων συνδέονταν καὶ οἱ ἀκόλουθοι γιατροί:
α') Μὲ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τοὺς Πτολεμαίους

Ἀθηναγόρας
(1ος αἰ. π.Χ.)

Ὁ Ἀθηναγόρας διετέλεσε ἀρχίατρος —πιθανόν, κατὰ τὸν V. Nutton, βασιλικὸς ἀρχίατρος²⁸⁸—, καὶ ἦταν ἐγκατεστημένος στὴν Ἀλεξάνδρεια. Μοναδικὴ μαρτυρία γι' αὐτὸν ἀποτελεῖ μιὰ ἰδιωτικὴ ἐπιστολὴ σὲ πάπυρο ποὺ βρέθηκε στὸ Φαγιούμ (Fayum) τῆς Αἰγύπτου καὶ χρονολογεῖται μεταξὺ περίπου τοῦ 100 καὶ τοῦ 50 π.Χ. Κατὰ τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ὁ Ἀθηναγόρας δίνει ἐντολὴ στοὺς *στολιστές* (αὐτοὺς ποὺ ἔντυναν τὶς μούμιες) καὶ στοὺς ἱερεῖς τοῦ Λαβυρίνθου τοῦ Φαγιούμ νὰ μὴν μουμιοποιήσουν τὸ σῶμα κάποιου βοηθοῦ του ποὺ ἔτυχε νὰ πεθάνει ἐκεῖ· τοὺς γνωστοποιεῖ ὅτι γιὰ τὴ μεταφορὰ τοῦ σώματός του ἀπὸ τὸ Φαγιούμ στὴν Πτολεμαῖδα στέλνει δύο ἀνθρώπους του καὶ ὅτι γιὰ

286. Τὴ νάφθα.

287. Προφανῶς ἡ βοήθεια ἂν ἐρχόταν ἀπὸ κάποια ἀπόσταση, ἀπὸ κάποιον ἄλλο χώρο τῶν λουτρῶν.

288. Βλ. Rostovtzeff, *Hellenistic World*, τ. 2, σσ. 1092-1093· Fraeser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 1, σ. 373, καὶ τ. 2, σ. 549, σημ. 314, καὶ Nutton, «*Archiatri*», σσ. 194 καὶ 218, ἀρ. 2. Ὁ Ἀθηναγόρας αὐτὸς μᾶλλον δὲν πρέπει νὰ ταυτισθεῖ μὲ τὸν συγγραφέα τῆς πραγματείας γιὰ τοὺς σφυγμοὺς καὶ τὰ οὖρα, γιὰ τὸν ὁποῖον βλ. M. Wellmann, «*Athenagoras*» (10), *RE* II/2 (1896) 2021.

τὸ ἴδιο ζήτημα τοὺς ἔχουν γράψει καὶ οἱ συνάδελφοί τους τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἀκριβέστερα, τὸ κείμενο τῆς ἐπιστολῆς ἔχει ὡς ἀκολούθως²⁸⁹:

Ἀθηναγόρας ὁ ἀρχίατρος τοῖς ἱερεῦσι τῶν
 ἐν τῶ[ι] Λαβυρίνθωι στολιστῶν καὶ τοῖς
 στοιλ[ισ]ταῖς χαίρειν.
 ἐπεὶ Ἡρακλείδης
 ὁ πα[ρ' ἐ]μοῦ ἐπὶ τῶν τόπων τετελεύτηκ(εν)
 καὶ ἔ[σ]τιν ἐν ταῖς παρ' ὑμῖν νεκρίαις,
 τοῦ[τ]ου δὲ χάριν πέπομφα Νικίαν καὶ Κρόκ(ον),
 καλῶς ποιήσετε προέμενοι τὸ σω-
 μάτι[ο]ν μὴθὲν πράξαντες καὶ συν-
 καταστήσατε αὐτοῖς ἕως Πτολεμαῖδος.
 γέγραφαν δὲ ὑμῖν καὶ οἱ ἀπ' Ἀλεξανδρείας
 στολ[ισ]ται περὶ αὐτοῦ. ἐπιμέεσθε δὲ
 ἐαυ[τῶ]ν ἵν' ὑγιαίνητε.
 ἔρρωσ(θε). (ἔτους) ἰδ' Ἀθὺρ κε'.

Verso:

τοῖς ἱερεῦσι τῶν στολιστῶν καὶ τοῖς στολιστα[ῖς].

Ὁ ἀρχίατρος Ἀθηναγόρας χαιρετᾷ τοὺς ἱερεῖς τῶν στολιστῶν τοῦ Λαβυρίνθου καὶ τοὺς στολιστές.

Ἐπειδὴ ὁ Ἡρακλείδης, ὁ ὑπάλληλός μου, ἀπεβίωσε στὴν περιοχὴ σας καὶ βρίσκεται στὸ νεκροταφεῖο σας, ἐξ αἰτίας αὐτοῦ ἔχω στείλει (πρὸς ἐσᾶς) τὸν Νικία καὶ τὸν Κρόκο· θὰ πράξετε καλῶς, ἂν τοὺς παραδώσετε τὸ σῶμα του χωρὶς νὰ κάνετε τίποτε (σ' αὐτό) καὶ ἂν τοὺς συνοδεύσετε μέχρι τὴν Πτολεμαῖδα. Σᾶς ἔχουν γράψει γι' αὐτόν [sc. τὸν Ἡρακλείδη] καὶ οἱ στολιστές τῆς Ἀλεξανδρείας. Νὰ φροντίζετε τοὺς ἑαυτοὺς σας γιὰ νὰ εἴσθε ὑγιεῖς. Νὰ εἴσθε καλά. ...

Verso:

πρὸς τοὺς ἱερεῖς τῶν στολιστῶν καὶ τοὺς στολιστές.

καλῶς ποιήσετε προέμενοι τὸ σωματί[ο]ν μὴθὲν πράξαντες

Δηλ. χωρὶς νὰ τοῦ ἀφαιρεθοῦν τὰ σπλάγχνα· βλ. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, τ. 2, σ. 549, σημ. 314.

β') Μὲ τὴν Ἀντιόχεια καὶ τοὺς Σελευκίδες

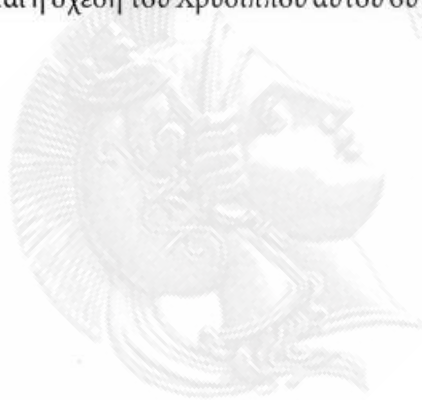
289. Βλ. A. S. Hunt - C. C. Edgar, *Select Papyri*, τ. 1 [Loeb]: *Non-literary Papyri. Private Affairs*, London - Cambridge, Mass. 1970, σσ. 292-295, ἀρ. 104· πρβ. καὶ C. C. Edgar, «The Stolistae of the Labyrinth», *APF* 13 (1938) 76-77.

Χρύσιππος ὁ Κνίδιος
(4ος/3ος; αι. π.Χ.)

Ὁ V. Nutton²⁹⁰ ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Χρύσιππος (ἀκμὴ π. 300 π.Χ.), δάσκαλος τοῦ Ἐρασιστράτου, εἶχε δεσμούς, προφανῶς ἐπαγγελματικούς, μὲ τὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν, ὅπως καὶ ὁ Κλεόμβροτος²⁹¹. Ὑποθέτω ὅτι βασιζεῖ τὴν ἀποψὴ του αὐτὴ στὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἐρασίστρατος κατὰ τὴν πρώτη περίοδο τῆς ζωῆς του *ιάτρευσε* στὴν Ἀντιόχεια, ὅποτε μαθήτευσε κοντὰ στὸν πατέρα του καὶ σὲ ἄλλους γιατροὺς τῆς πόλεως. Πάντως οὔτε ὁ Nutton παραπέμπει στὴν πηγὴ τῆς πληροφορίας του (ἂν ὑπάρχει), οὔτε κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπίσω κάποιο σχετικὸ ἀρχαῖο κείμενο.

Ἀντίθετα ὁ M. Wellmann²⁹² πιστεύει ὅτι ἡ πόλη, ὅπου ἔζησε ὁ Χρύσιππος εἶναι ἡ Ἀλεξάνδρεια, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπικαλεῖται ἀφ' ἑνὸς τὸ ὅτι ὁ γιατρός αὐτὸς εἶχε φήμη ἀνατόμου καὶ ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ γιός του εἶχε σχέσεις μὲ τὴν Αὐλὴ τοῦ Πτολεμαίου Β' ²⁹³. Ἀλλὰ καὶ γι' αὐτὴ τὴ δεύτερη πρόταση δὲν ἐντοπίζεται κάποια ἀρχαία μαρτυρία.

Συνεπῶς δὲν ἀποδεικνύεται ἡ σχέση τοῦ Χρυσίππου αὐτοῦ οὔτε μὲ τοὺς Σελευκίδες οὔτε μὲ τοὺς Πτολεμαίους²⁹⁴.

290. Βλ. Nutton, *Ancient Medicine*, σ. 133.

291. Πὰ τὸν ὅποιον βλ. παραπάνω, στὸ κεφ. αὐτό, λ. ἀρ. 21.

292. Βλ. «Chrysiippos» (16), στ. 2510. Βλ. ἐπίσης Gurlt, *Gesch. der Chirurgie*, σσ. 302-303 (δὲν σημειώνει τίποτε γιὰ τὴν πόλη ὅπου ἔζησε ὁ γιατρός αὐτός)· Massar, *Soigner et servir*, σσ. 56-58, 61, 105, 108-111, 151-152 καὶ 184. Πὰ τὸν Χρυσίππο, δάσκαλο τοῦ Ἐρασιστράτου, βλ. καὶ παραπάνω, σ. 499.

293. Βλ. παραπάνω, λ. ἀρ. 40, «Χρυσίππος ὁ Ρόδιος (Κνίδιος)» (πρόκειται γιὰ τὸν γιό του ποὺ συμμετεῖχε στὴ συνομοσία τῆς Ἀρσινόης).

294. Μὲ βάση τὸ σκεπτικὸ τοῦ Nutton θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσουμε ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ δάσκαλοι του ἦταν γιατροὶ τῆς Αὐλῆς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΜΑΚΕΔΟΝΕΣ ΙΠΠΟΪΑΤΡΟΙ

Εισαγωγικά

Πὰ τοὺς *ἰπποῖατροὺς* ποὺ κατάγονταν ἀπὸ τὴν ἀρχαία Μακεδονία ἢ ποὺ ἐξῆσαν σ' αὐτὴν δυστυχῶς οἱ γνώσεις μας εἶναι ἐλάχιστες. Ἄν καὶ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ βέβαιο ὅτι ὑπῆρχαν *ἰπποῖατροί* — ἔστω καὶ ἐμπειρικοί— γενικὰ στὴ Μακεδονία καὶ εἰδικότερα στὸν μακεδονικὸ στρατό, δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐντοπίσουμε παρὰ τρία μόνον ὀνόματα. Μαζὶ μ' αὐτοὺς συνεξετάζεται ὁ Θεσσαλονικεὺς γιατρὸς Οὐέλμος Τρύφωνος, τὸ φάρμακο τοῦ ὁποῖου γιὰ τὶς ἀσκαρίδες, ἂν καὶ προφανῶς γράφτηκε γιὰ ἀνθρώπους, περιλαμβάνεται στὴ συλλογὴ τῶν *Ἱππιατρικῶν*, ἀφοῦ ἔχει θεραπευτικὴ ἐφαρμογὴ καὶ στὰ ζῶα· ἐπίσης γίνεται μνεῖα τοῦ Ἀριστοτέλη, ἄποψις τοῦ ὁποῖου γιὰ διάφορα ζῶα ὁμοίως ἐντοπίζονται στὰ *Ἱππιατρικά*.

Δὲν εἶναι γνωστὸ τὸ ὄνομα κανενὸς *ἰπποῖατροῦ* ποὺ νὰ ὑπηρετήσε στὴν Αὐλὴ κάποιου Μακεδόνα βασιλιᾶ¹, οὔτε μαρτυρεῖται κτηνιατρικὴ ὑπηρεσία στὸν στρατὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου². Ἐπίσης γιὰ τὴ νοσηρότητα καὶ τοὺς θανάτους ζῶων τοῦ μακεδονικοῦ στρατοῦ δὲν διασώζεται στὶς πηγὲς καμιὰ λεπτομερὴς πληροφορία παρὰ μόνον κάποιες γενικὲς καὶ ἀόριστες ἀναφορὲς³. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς σιωπῆς τῶν πηγῶν εἰκάζεται⁴ ὅτι τὴ νοσηλεία τῶν ζῶων τοῦ στρατεύματος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἴσως ἀναλάμβαναν ἄτομα ποὺ εἶχαν ἐμπειρία στὴ φροντίδα τῶν ζῶων καὶ τὰ ὁποῖα, ὅταν εἶχαν νὰ ἀντιμετωπίσουν διάφορα νοσήματα, προσέτρεχαν στὶς συμβουλὲς τῶν γιατρῶν τοῦ στρατεύματος. Κτηνιατρικὴ ὑπηρεσία, ἀνάλογη μὲ τὴν ἰατρικὴ, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἄρχισε νὰ ὑφίσταται μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Πτολεμαίων, ἀφοῦ σὲ πάπυρο τοῦ 257 (ἢ τοῦ 256) π.Χ., δηλ. ἐπὶ Πτολεμαίου Β' τοῦ Φιλαδέλφου), μαρτυρεῖται εἰδικὸς φόρος, τὸ *ἰππιατρικόν*, τὸν ὁποῖον κατέβαλλαν οἱ κληροῦχοι στοὺς *ἰπποῖατροὺς* ποὺ φρόντιζαν τὰ ζῶα τους (κατ' ἄλλη ἄποψη ἐπρόκειτο γιὰ φόρο τῶν *ἰπποῖατρῶν* πρὸς τὸ κράτος). Ἄν καὶ πιθανότερο θεωρεῖται τὸ πρῶτο ἐνδεχόμενο, ὅτιδὴποτε ἀπὸ τὰ δύο καὶ ἂν ἰσχύει, ὁ φό-

1. Πὰ μιὰ γενικὴ ἐξέταση τῆς Κτηνιατρικῆς στὸν μακεδονικὸ Ἑλληνισμό βλ. Τσακνάκης, *Ἱστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σσ. 113-120 (: «Ἡ ἐξέλιξη τῆς Κτηνιατρικῆς στὸν μακεδονικὸ Ἑλληνισμό, 336-210»).

2. Βλ. Τσακνάκης, *Ἱστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σ. 114.

3. Βλ. Τσακνάκης, *Ἱστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σ. 115.

4. Βλ. Τσακνάκης, *Ἱστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σ. 116.

ρος αὐτὸς πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἀπόδειξι γιὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ λειτουργία ὀργανωμένου κτηνιατρικοῦ σώματος⁵.

Πρέπει ἴσως νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ ὅτι σαφεῖς μνεῖες ἵπποϊατρῶν —γενικὰ στὴν Ἀρχαιότητα καὶ ὄχι μόνον στὴ Μακεδονία καὶ στὰ ἑλληνιστικὰ βασίλεια— μαρτυροῦνται κυρίως ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. π.Χ. καὶ μετὰ⁶, ἡ μνεῖα ὁμως τοῦ ἱππιατρικοῦ (φόρου;) μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχθοῦμε τὴν ὕπαρξιν ἐξειδικευμένων γιατρῶν τῶν ζῶων τουλάχιστον ἀπὸ τὸν προηγούμενο (3ο) αἰῶνα⁷.

1. Ἰορδάνης (5ος-6ος αἰ. μ.Χ.)

Στὸ προαύλιο τῆς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος Βοδενῶν (Ἔδεσσα) βρέθηκε —μεταξὺ ἄλλων— καὶ μία πλάκα μὲ τὸ ἀκόλουθο ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα, στὸ ὁποῖο μνημονεύεται ὁ ἱπποίατρος Ἰορδάνης καὶ ἡ σύζυγός του⁸:

†
Μημόριον Ἰορ-
δάνου ἱπποϊατροῦ
καὶ τῆς συμβίου αὐ-
τοῦ Δημητρίας. †

Μνήμα τοῦ ἱπποϊατροῦ Ἰορδάνη καὶ τῆς συζύγου του Δημητρίας.

Ἰορδάνου

Ὁ Πελεκανίδης ἀντὶ Ἰορδάνου συμπλήρωσε Ἰουστίνου· βλ. «Μεσαιωνικά Μακεδονίας» (ὄ.π.), σ. 226. Τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Πελεκανίδη υἱοθετεῖ καὶ ὁ Σκαλίδης, «Ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἔδεσσα», σ. 64· ὁ Σταλίδης ὁμως προφανῶς κάνει κάποια σύγχυσι ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐπίγραμμα αὐτὸ, ἐπειδὴ, καταγράφοντάς το σὲ δύο διαφορετικὰ σημεῖα τοῦ δημοσιεύματός του, τὴ μία φορὰ υἱοθετεῖ τὴ γραφὴ (ἢ καλύτερα τὴ συμπλήρωσι) Ἰουστίνου (βλ. «Ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἔδεσσα», σ. 64, ὅπου ἔχει ὑπ' ὄψιν του τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Πελεκανίδη), ἐνῶ τὴ δευτέρῃ τὴ γραφὴ Ἰορδάνου, ὅπου παραπέμπει στὸν Δήμιτσα, τὸν Feissel, τὸν Πελεκανίδη καὶ στὸ δημοσίευσμά του γιὰ τὴν Ἁγία Τριάδα (βλ. ὑποσημ. 8).

5. Πὰ ὅλα αὐτὰ βλ. Τσακνάκης, *Ἰστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σσ. 119-120.

6. Βλ. Τσακνάκης, *Ἰστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σσ. 116 καὶ 120.

7. Βλ. Τσακνάκης, *Ἰστ. ἑλλ. Κτηνιατρ.*, τ. 1, σ. 120.

8. Παραθέτω τὸ κείμενο κατὰ τὸν Feissel, *Recueil des inscriptions chrétiennes*, σσ. 46-47, ἀρ. 30. Βλ. ἀκόμη Antonin ἀρχμ., *Rumeliju*, σ. 219, ἀρ. 14· J. H. Mordtmann, «Inscripfen aus Edessa», *MDAI/AA* 18 (1893) 417, ἀρ. 4· Δήμιτσα, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 1, σ. 395, ἀρ. 8· Σ. Πελεκανίδης, «Μεσαιωνικά Μακεδονίας», *ΑΔ* 16 (1960), Μέρος Β' - Χρονικά, σ. 226 (πίν. 199ε)· J. Robert - L. Robert, *Bull.Épigr.* 5 (1964), σ. 185, ἀρ. 245· Pohl, *De Graecorum medicis publicis*, σ. 63, σημ. 56· J. Robert - L. Robert, *Bull.Épigr.* 2 (1946-1947), σσ. 304-305, ἀρ. 38· Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 61, ἀρ. 562· Κ. Γ. Σταλίδης, *Ἡ Ἁγία Τριάδα Ἔδεσσα*, Ἔδεσσα 1977, σσ. 72-73, ἀρ. 9, καὶ στὸν ἴδιο, «Ὁ Χριστιανισμὸς στὴν Ἔδεσσα», σσ. 64 καὶ 68.

2. Αὐρήλιος Λύκος (; αἰ.)

Σὲ ἐπιτύμβια ἐπιγραφή πού βρέθηκε μεταξὺ τῆς Πύδνας καὶ τοῦ Δίου, κοντὰ στὰ ἐρείπια ἀρχαίου ναοῦ δωρικοῦ ρυθμοῦ, μνημονεύεται ὁ ἵπποϊατρὸς Αὐρήλιος Λύκος· τὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τοῦ τὸ ἀφιέρωσαν ἡ κόρη του Δεῖα Λουκίλα καὶ ὁ γιὸς του Οὐαλεριανός, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἦταν ἵπποϊατρός⁹:

Ἐμνήθη-
σαν τὰ τέ-
κνα Αὐρη-
λίου Λύκο-
υ τοῦ πατρὸ-
ς Δεῖα[α] Λουκ-
ίλα Οὐαλερι-
ανὸς ἵπποϊατ-
ρος υἱὸς ἵπποϊ-
άτρου μνεῖα-
ς χάριν.

Ἐνθυμήθηκαν τὸν πατέρα τους Αὐρήλιο Λύκο τὰ παιδιά του Δεῖα Λουκίλα καὶ Οὐαλεριανὸς ἵπποϊατρός, γιὸς ἵπποϊατροῦ, εἰς μνήμην του.

Γιὰ τὸν ἵπποϊατρὸ Αὐρήλιο Λύκο, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πληροφορίες πού καταγράφονται στὸ ἐπιγράμμα αὐτό, δὲν εἶναι γνωστὸ κανένα ἄλλο στοιχεῖο. Βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο λ.

3. Οὐαλεριανός (; αἰ.)

Πρόκειται γιὰ τὸν ἵπποϊατρὸν πού μᾶς εἶναι γνωστὸς μόνο ἀπὸ τὴν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή πού μνημονεύθηκε στὸ προηγούμενο λήμμα (ἀρ. 2), καὶ ὁ ὁποῖος μαζὶ μὲ τὴν ἀδελφή του ἔστησαν μνημεῖο στὸν ἐπίσης ἵπποϊατρὸν πατέρα τους¹⁰.

9. Βλ. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις*, τ. 1, σ. 146, ἀρ. 178 (γιὰ τὸν τόπο εὐρέσεως τῆς ἐπιγραφῆς βλ. σ. 145), καὶ Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, σ. 30, ἀρ. 246.

10. Βλ. Κανατσούλης, *Μακεδονικὴ προσωπογραφία*, τ. 1, σ. 113, ἀρ. 1030. Βλ. καὶ τὴ βιβλιογραφία τῆς προηγούμενης ὑποσημ.

4. Ουέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεύς (; αι.)

Στην ιππιατρική συλλογή που είναι γνωστή ως *Hippiatrica Cantabrigiensia*¹¹ παραδίδεται ἕνὰ κεφάλαιο τὸ ὁποῖο ἀφορᾷ τῇ θεραπείᾳ τῶν ἀσκαρίδων στὰ τετράποδα καὶ τοὺς ἀνθρώπους· κατὰ τὴ δήλωση τοῦ ἀνώνυμου συντάκτη (;) τῆς συλλογῆς αὐτῆς στὸ παραπάνω κεφάλαιο ἐκτίθενται ἀπόψεις τοῦ γιατροῦ Ουέλμου Τρύφωνος· γιὰ τὸ ἐν λόγω κείμενο βλ. στὸ πρῶτο κεφάλαιο, λ. ἀρ. 37.

5. Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης (384-322 π.Χ.)

Τελειώνοντας τὰ σχετικά μὲ τοὺς Μακεδόνες *ἰπποῖατροὺς* δὲν κρίνω ἄσκοπο νὰ σημειώσω ὅτι στὰ *Ἰππιατρικά* ἔχουν συμπεριληφθεῖ τὰ ἀκόλουθα κεφάλαια, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλη *Περὶ τὰ ζῶα ἱστορία*:

I. *Ἰππιατρ.* (*Hipp. Cant.*) 10, 10 [CHG II 143, 6-15]:

Ἐκ τῶν Ἀριστοτέλους *περὶ ὀχείας* [sc. ἵππων]
= Ἀριστοτ., Π. ζῶα ἱστ. E' 14, 545b 10-20:

Ἴππος ὀχεύειν ἄρχεται διέτης καὶ ὀχεύεται, ὥστε καὶ γεννᾷν. τὰ μέντοι ἔκγονα κατὰ τούτους τοὺς χρόνους ἐλάττω καὶ ἀσθενικώτερα. ὡς δὲ ἐπὶ τὸ πλεῖστον τριέτης ὀχεύει καὶ ὀχεύεται. οὗτος καὶ ἐπιδίδωσιν αἰεῖ [καὶ] ἐπὶ τὸ βέλτιον τὰ ἔκγονα γεννᾷν μέχρις ἐτῶν κ'. ὀχεύει δὲ ὁ ἵππος ἄρρην μέχρις ἐτῶν λγ', ἡ δὲ θήλεια ὀχεύεται μέχρι μ' ἐτῶν, ὥστε σχεδὸν συμβαίνει διὰ βίου γίνεσθαι τὴν ὀχείαν. ζῆ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ μὲν ἄρρην περὶ πέντε καὶ τριάκοντα ἔτη, ἡ δὲ θήλεια πλείω μ'. ἤδη δὲ τις ἐβίωσεν ἵππος ἔτη σε'.

Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη
σχετικά μὲ τὴν ὀχεία [sc. τῶν ἀλόγων].

Τὸ ἄλογο ἀρχίζει νὰ ὀχεύει (ὅταν γίνει) δύο χρόνων, καὶ (τότε ἐπίσης) ὀχεύεται, ὁπότε καὶ γεννᾷ. Ὡστόσο ὅσα γεννηθοῦν κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, εἶναι πιὸ μικρόσωμα καὶ πιὸ ἀσθενικά. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὁμως (τὸ ἄλογο) ὀχεύει καὶ ὀχεύεται (ἀφοῦ γίνει) τριῶν ἐτῶν. Αὐτὸ βελτιώνεται συνεχῶς ὅσον ἀφορᾷ τὰ ὅσα γεννᾷε μέχρι τὰ εἴκοσι χρόνια του. Τὸ ἀρσενικὸ ἄλογο ὀχεύει μέχρι τὰ τριάντα τρία χρόνια του, ἐνῶ τὸ θηλυκὸ ὀχεύεται μέχρι τὰ σαράντα χρόνια του, ὥστε τελικὰ ἡ ὀχεία πραγματοποιεῖται σχεδὸν διὰ βίου. Τὸ ἀρσενικὸ ἄλογο ζεῖ τὸ περισσότερο γύρω στὰ τριάντα πέντε χρόνια, ἐνῶ τὸ θηλυκὸ περισσότερο ἀπὸ σαράντα. Μάλιστα κάποιο ἄλογο ἔζησε ἐβδομήντα πέντε χρόνια.

Τὸ πρῶτο μισὸ τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν αὐτούσιο ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ παρακάτω στὸ ἴδιο ἔργο του, βλ. Π. ζῶα ἱστ. Z' 22, 575b 22 κ.έ.: *Ἴππος δ' ἄρχεται ὀχεύειν ὁ μὲν*

11. Γιὰ τὴ συλλογὴ αὐτὴ βλ. παραπάνω, στὸ πρῶτο κεφ., λ. ἀρ. 37 («Ουέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεύς»).

ἄρρην διετής, καὶ ἡ θήλεια διετής ὀχεύεσθαι. ταῦτα μέντοι ὀλίγα ἐστί, καὶ τὰ ἔκγονα τούτων ἐλάττω καὶ ἀσθενικώτερας ὡς δ' ἐπὶ τὸ πολὺ ἄρχονται ὀχεύειν τριετείς ὄντες, καὶ αἱ ἵπποι ὀχεύεσθαι, καὶ ἐπιδιδόασαι δ' αἰεὶ πρὸς τὸ βελτίω τὰ ἔκγονα γίνεσθαι μέχρι ἐτῶν εἴκοσιν.

Ἴππος ὀχεύειν ἄρχεται διετής καὶ ὀχεύεται, ὥστε καὶ γεννᾶν ... ὡς δὲ ἐπὶ πλείστον ὀχεύει καὶ ὀχεύεται

Διαφορετικὴ εἶναι ἡ ἀποψη τοῦ Ἀνατολίου, βλ. Ἴππιατρ. (Hipp. Berol.) 14, 7 [I 80, 20-21 Oder - Horpe]: ἔστω ὁ εἰς ὀχείαν παραλαμβανόμενος ἵππος πενταετής.

ὀχεύει δὲ ὁ ἵππος ἄρρην μέχρις ἐτῶν λγ'

Πάλι κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Ἀνατολίου, Ἴππιατρ. (Hipp. Berol.) 14, 7 [I 80, 21-22 Oder - Horpe]: καὶ πανέσθω [sc. ὁ ἵππος] τῆς ὀχείας πεντεδεκαετής.

ἡ δὲ θήλεια ὀχεύεται μέχρι μ' ἐτῶν, ὥστε σχεδὸν συμβαίνει διὰ βίου γίνεσθαι τὴν ὀχείαν

Ὅσον ἀφορᾷ τὸν χρόνο ἐνάρξεως καὶ πέρατος τῆς ὀχείας τῶν θηλυκῶν ἀλόγων (τῶν φορβάδων) ὁ Ἀνατόλιος διαφωνεῖ καὶ σ' αὐτὸ τὸ θέμα μὲ τὸν Ἀριστοτέλη, ὑποστηρίζοντας ὅτι καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἰσχύουν τὰ ἴδια χρονικὰ ὄρια ὅπως καὶ γιὰ τὰ (ἀρσενικά) ἄλογα· βλ. Ἴππιατρ. (Hipp. Berol.) 14, 7 [II 80, 22-81, 1 Oder - Horpe]: ὁ αὐτὸς δὲ χρόνος καὶ ἐπὶ τῶν θηλειῶν ὀρίσθω.

ζῆ δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὁ μὲν ἄρρην περὶ πέντε καὶ τριάκοντα ἔτη

βλ. καὶ Ἀριστοτ., Π. ζῶα ἰστ. Ζ' 22, 576a 26 κ.έ.: ζῶσι δὲ τῶν ἵππων οἱ μὲν πλείστοι περὶ ὀκτωκαίδεκα ἔτη καὶ εἴκοσιν, ἐνιοὶ δὲ πέντε καὶ εἴκοσι καὶ τριάκοντα· ἐὰν δὲ τις ἐπιμελῶς θεραπεύῃ, ἐκτείνει καὶ πρὸς τὰ πενήτηκοντα.

ἡ δὲ θήλεια πλείω μ'

Γιὰ τὴ μέγιστη ἡλικία ἔως τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ ζήσει τὸ θηλυκὸ ἄλογο (φορβάδα) δὲν γίνεται λόγος στὸ Π. ζῶα ἰστ. ζ' 22, 576a τοῦ Ἀριστοτέλη, ὥστόσο στὴ συνέχεια τοῦ παραπάνω κειμένου, τὸ ὁποῖο ὀβελίζεται (ἀπὸ τὸν L. Dittmeyer, ΒΓ), παραδίδεται τὸ ἀκόλουθο χωρίο: ὁ δὲ μακρότατος βίος τῶν πλείστων ἐστὶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τριακονταετής· ἡ δὲ θήλεια ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μὲν πέντε καὶ εἴκοσιν ἔτη, ἡδὴ δὲ τινες καὶ τετταράκοντα ἔτη βεβιώκασιν.

II. Ἴππιατρ. (Hipp. Cant.) 78, 1 [CHG II 214, 20-215, 8]:

Πῶς δεῖ γραστίζειν. Ἀριστοτέλους εἰς τὸ αὐτό

= Ἀριστοτ., Π. ζῶα ἰστ. Θ' 8, 595b 23 κ.έ.:

Οἱ ἵπποι καὶ οἱ ὄρεις καὶ οἱ ὄνοι καρποφάγα μὲν εἰσι καὶ ποοφάγα, μάλιστα δὲ πιαίνονται τῷ ποτῷ. ὡς γὰρ ἂν πίνη τὰ ὑποζύγια τὸ ὕδωρ, οὕτω καὶ παρὰ τὴν ἀπόλαυσιν ἔχει τῆς τροφῆς, καὶ ὁποῖον ἂν ἤττον δυσχεραίνῃ τῷ ποτῷ, τοῦτο μᾶλλον εὐχορτόν ἐστι. ἡ δὲ γραστίς λειοτριχεῖν ποιεῖ ὅταν ἔγκυος ἦ. ὅταν δ' ἀθέρας ἔχη σκληρούς, οὐκ ἀγαθὴ. τῆς δὲ πόας τῆς Μηδικῆς, ἣτις πρωτόκουρος, φαύλη, καὶ εἴ τι ἂν δυσῶδες ὕδωρ ἐπάγηται· ὄζει γάρ. πίνειν δ' οἱ μὲν βόες ζητοῦσι καθαρὸν, οἱ δὲ ἵπποι ὥσπερ καὶ οἱ κάμηλοι. ἡ δὲ κάμηλος πίνει ἡδίων θολερὸν καὶ παχύ. οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τῶν ποταμῶν πρότερον πίνει, εἰ μὴ συνταράξῃ.

Πῶς πρέπει κάποιος νὰ τρέφει μὲ χλωρὸ χόρτο

[sc. τὸ ἄλογό του].

Τοῦ Ἀριστοτέλους γιὰ τὸ ἴδιο θέμα.

Τὰ ἄλογα, οἱ ἡμίονοι καὶ οἱ ὄνοι τρῶν καρπούς καὶ χόρτο καὶ παχαίνουν κυρίως μὲ τὸ ποτό. Γιατὶ τὰ ὑποζύγια ὅπως πίνουν τὸ νερό, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο ἀπολαμβάνουν τὴν τροφή, καὶ ὁποῖο νερὸ τοὺς εἶναι λιγότερο δυσάρεστο στὴν πόση, τοὺς παρέχει καλύτε-

ρο χόρτο. Τὸ χλωρὸ χόρτο, ὅταν ἔχει σπόρους, κάνει [sc. τὸ ἄλογο] νὰ ἔχει λειὸ τρίχωμα. Ὅταν ὁμως (τὸ χόρτο) ἔχει σκληροὺς ἀθήρες, δὲν εἶναι καλό. Τὸ τριφύλλι, ποὺ ἔχει κοπεῖ γιὰ πρώτη φορά, εἶναι ἐπιβλαβές, καὶ μάλιστα ἂν ἔχει ποτισθεῖ μὲ κάποιο δύσοσμο νερό· γιατί μυρίζει ἄσχημα. Τὰ βόδια ψάχνουν νὰ πιοῦν νερὸ καθαρὸ, ἐνῶ τὰ ἄλογα ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ καμήλες. Ἡ καμήλα πίνει μὲ μεγαλύτερη εὐχαρίστηση νερὸ θολὸ καὶ παχύ· καὶ βέβαια δὲν πίνει νερὸ ἀπὸ ποταμούς, ἂν προηγουμένως δὲν τὸ ἀναταράξει.

Πῶς δεῖ γραστίζειν

Βλ. καὶ Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 97, 1-4 [I 335, 8 κ.έ. Oder - Horpe]: *πῶς δεῖ γραστίζειν Ἀψύρτου. ... Γράστις εἶναι τὸ χλωρὸ χόρτο, ἐνῶ τὸ γραστίζειν, δηλ. ἡ χορήγηση χλωροῦ χόρτου, κατὰ τὸν Ἀψύρτο, ἔστι ... ἀναγκαιοτάτη καὶ πρώτη θεραπεία <κατ' ἔτος>. τὸν ἵππον ἰδίᾳ στήσαντες παραβαλοῦμεν τὴν γράστιν, μηδὲν ἕτερον τῶν τρεφόντων παραβάλλοντες, ἄριστον μὲν εἶναι ταύτην πυρίνην, εἰ δὲ μὴ κριθίνην, ἣν δώσομεν μέχρις ἡμερῶν πέντε, ἀπὸ δὲ τούτων διπλασίονας ἄλλας ...*

τῆς δὲ πόας τῆς Μηδικῆς

Γιὰ τὴν μηδικὴν πόαν βλ. Διοσκουρ., Π. ὕλ. Ιατρ. 2, 147 [I 213, 12-214, 2 Wellm.]· γιὰ τὴν χρῆση τῆς στήν κτηνοτροφία βλ. αὐτόθι [I 214, 1-2 Wellm.]· *ὅλη δὲ τῇ πόα χρωῖνται οἱ κτηνοτρόφοι ἀντὶ ἀγρώστεως. Βλ. ἀκόμη Στράβ., Γεωγρ. 11, 13, 7: Καὶ τὴν βοτάνην δέ, τὴν μάλιστα τρέφουσιν τοὺς ἵππους, ἀπὸ τοῦ πλεονάζειν ἐνταῦθα ἰδίως Μηδικὴν καλοῦμεν. Ἡ μηδικὴ πόα ταυτίζεται μὲ τὸ τριφύλλι· βλ. Γεννάδιος, Λεξ. Φυτολ., σσ. 651-654, λ. «Μηδική» (γενικὰ γιὰ τὴν Μηδικὴν καὶ τὰ διάφορα εἶδη τῆς, ἐνῶ στίς σσ. 652-654 γιὰ τὴν «Μηδικὴν τὴν ἡμερον» ἢ ὅποια ταυτίζεται μὲ τὸ τριφύλλι), καὶ σσ. 967-969, λ. «Τριφύλλον». Βλ. καὶ Ἄ. Κοραῆς, Ἄτακτα ..., τ. 4, Παρίσιοι 1832, σ. 617.*

πίνειν δ' οἱ μὲν βόες ζητοῦσι καθαρὸν, οἱ δὲ ἵπποι ὡσπερ καὶ οἱ κάμηλοι. ἡ δὲ κάμηλος πίνει ἥδιον θολερὸν καὶ παχύ. οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τῶν ποταμῶν πρότερον πίνει, εἰ μὴ συνταράξει

Γιὰ τὰ ἄλογα πρβ. Σχόλ. εἰς Ὁμ. Ἰλ. Z 508 [II 217, 30-31 Erbse]: *ἐν ποταμῶ δέ, ἐπεὶ τοῖς θολεροῖς ὕδασιν ἥδεται ὁ ἵππος, καὶ Y 221b [V 36, 70-71 Erbse]: ἥδονται τοῖς ἔλεσι καὶ τοῖς θολεροῖς τῶν ὑδάτων οἱ ἵπποι.*

Τέλος στὰ Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) παρατίθεται ἡ ἀποψη τοῦ Ἀριστοτέλη σχετικὰ μὲ τὴ «σύνεση» καὶ τὴ «σωφροσύνη» τοῦ ἀλόγου ποὺ σὲ καμιά περίπτωσι δὲν δέχεται νὰ συννευρεθεῖ μὲ τὴ μητέρα του:

Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 49, 7

[I 249, 26-250, 7 Oder - Horpe]:

*κάκεινα νῆ Δία, ὅποσα φιλοκάλως
Ἀριστοτέλης ἱστορεῖ, τῇ τοῦ ζῶου
μαρτυρῶν συνέσει τε ἅμα καὶ σωφροσύνῃ,*

*καὶ ὡς ἂν τῇ μητρὶ μιχθείη.
φησὶ γοῦν ἵπποφορβὸν ἕνα τῶν ἵππων
ἐπαγαγεῖν τῇ μητρὶ,
καλύψαντα αὐτὴν ἀκριβῶς καὶ λαθεῖν
σπουδάσαντα.
τὸν δὲ μιχθῆναι μὲν ὑπ' ἀγνοίας ὀρεχθέντα,
γόνοντα δὲ πως ἐν ὑστέρω*

Ἀριστοτ., Π. ζῶα ἱστ. Θ' 47,

631a 37 κ.έ.:

*λέγεται δὲ καὶ τῷ Σκυθῶν βασιλεῖ
γενέσθαι ἵππον γενναίαν, ἐξ ἧς
ἅπαντας ἀγαθοὺς γίνεσθαι τοὺς ἵππους.
τοῦτον ἐκ τοῦ ἀρίστου βουλόμενον
γεννήσαι
ἐκ τῆς μητρὸς προσάγειν,
ἴν' ὀχεύσῃ.
τὸν δ' οὐ θέλειν. περικαλυφθείσης
δὲ λαθόντα ἀναβῆναι.
ὡς δ' ὀχεύσαντος ἀπεκαλύφθη*

κατὰ κρημνῶν ἀποτόμων ἑαυτὸν ἐπαφεῖναι, τὸ πρόσωπον τῆς ἵππου,
οὐκ ἐνεγκόντα ζῆν ἐπὶ τοιοῦτῳ ἰδόντα τὸν ἵππον φεύγειν καὶ ῥῖψαι
δυσσεβήματι. ἑαυτὸν κατὰ τῶν κρημνῶν¹².

Στὰ Ἱππιατρικὰ ἐντοπιζονται ἐπίσης τὰ ἀκόλουθα χωρία ἀπὸ τὴν ἀποδιδόμενη στὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιο ἐπιτομὴ τοῦ ἀριστοτελικοῦ Π. ζῶα ἰστ. βλ.:

α') Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 1, 13 [I 5, 17-20 Oder - Hoppe]:

Ἀριστοφάνης οὖν ὁ Βυζάντιος τὰ περὶ φύσεως ζῶων ἐπιτεμόμενος ἐκ τῶν Ἀριστοτέλους τοῦ φιλοσόφου φησὶν ἔτη ζῆν δύνασθαι ἵππον πενήκοντα καὶ πρός.

Βλ. ὁμῶς Ἀριστοφ., Ἐπιτ. [CAG Suppl. I/1, σ. 146, 7-8 Lambros]: ζῆ [sc. ὁ ἵππος] δ' ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἔτη τριάκοντα. Ἀλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης γράφει ὅτι τὸ ἄλογο εἶναι δυνατόν νὰ ζήσει καὶ μέχρι τὰ πενήντα ἔτη, ὅπως δηλ. σημειώνεται καὶ στὰ Ἱππιατρικὰ βλ. Π. ζῶα ἰστ. Z' 22, 576a 26: ζῶσι δὲ τῶν ἵππων ... ἔνιοι δὲ πέντε καὶ εἴκοσι καὶ τριάκοντα· ἐὰν δὲ τις ἐπιμελῶς θεραπεύῃ ἐκτείνει καὶ πρὸς τὰ πενήκοντα. Βλ. Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 1, 13 [I 5, 17-20 Oder - Hoppe], sim., στὸν στίχ. 17.

β') Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 33, 15 [I 172, 28-30 Oder - Hoppe]:

δεῖ γὰρ μὴν πειθεσθαι Ἀριστοτέλει, ὅς φησὶν ἵππον μόνον περιπίπτειν τῷ τῆς δυσουρίας πάθει.

Βλ. Ἀριστοφ., Ἐπιτ. [CAG Suppl. I/1, σ. 146, 5-6 Lambros]: γίνεται δὲ καὶ περὶ μόνον τὸν ἵππον δυσουρίας. Βλ. Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 33, 15 [I 172, 28-30 Oder - Hoppe], sim., στὸν στίχ. 29.

γ')

Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 49, 6
[I 249, 15-20 Oder - Hoppe]:

οὐκ ἀσυντελὲς μὲν οὖν ἴσως ἂν τινι
δόξειεν εἶναι πρὸς τὴν τοῦ συγγράμματος
πρόθεσιν τὸ καὶ τῶν ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου
Ἀριστοτέλους ἱστορηθέντων μνήμην
ἐν μέρει ποιήσασθαι, ὡς
οὐ στέαρ ἵππος ἀλλὰ πιμελὴν ἔχει

πνεύμονά τε τρίλοβον οὐκ ἔχοντα
προσπεφυκυῖαν τὴν χολήν,
κεῖσθαι γὰρ αὐτὴν παρὰ τὸ ἔντερον πολλὴν
πολλὴν καὶ δυσώδη,
καὶ ἔτι πρὸς τούτοις ὡς ἵππων καὶ ἡμίονων
ἐστίν, ὧν ὀστέον εὐρέθη ἐν τῇ καρδίᾳ¹³.

Ἀριστοφ., Ἐπιτ.
[CAG Suppl. I/1, σσ. 143, 22-144, 3
Lambros]:

διοιχθεὶς δὲ πιμελὴν ἔχει ἀλλ' οὐ στέαρ,
πιμελῶδες δὲ καὶ τὸ ἐπίπλοον.

χολὴν μὲν ἔχει,
ἀλλὰ παρὰ τὸ ἔντερον κε<χυμένη εὐρίσκεται
αὐτ>η,
λέγονται δὲ τινες ἵπποι καὶ ἡμίονοι
ὀστέον ἔχειν ἐν τῇ καρδίᾳ νεανικόν¹⁴.

12. Στὸ ἀμέσως προηγούμενο χωρίο ὁ Ἀριστοτέλης ἀφηγεῖται μιὰ παρόμοια ἱστορία ἢ ὅποια ἀφορᾷ μιὰ καμήλα (πὸ ὁμοίως ἐξαπατήθηκε νὰ ὀχεύσει μὲ τὴ μητέρα της).

13. Βλ. καὶ Ἱππιατρ. (Hipp. Berol.) 49, 6 [I 249, 15-20 Oder - Hoppe], sim., στὸν στίχ. 18.

14. Βλ. καὶ Ἀριστοφ., Ἐπιτ. [CAG Suppl. I/1, σ. 143, 22 καὶ σ. 144, 1-3 Lambros], sim.

ZUSAMMENFASSUNG

ÄRZTE IM ANTIKEN MAKEDONIEN Ärzte aus Makedonien und Ärzte im Dienste der Makedonen in der Antike Eine prosopographische Studie

Die Wissenschaftsgeschichte im antiken Makedonien ist bis heute nicht Gegenstand einer gesonderten Abhandlung gewesen, vielleicht weil das Interesse der modernen Forschung bislang sich auf die wissenschaftliche Tätigkeit, die sich in den großen Zentren der Antike (z.B. Athen, Alexandrien oder Rom) entwickelte, und auf bestimmte literarische Gattungen (z.B. Epos, Drama, Geschichtsschreibung, Philosophie) konzentrierte, während die antike wissenschaftliche Literatur eher am Rande berücksichtigt wurde. In den letzten Jahren ist zwar das Interesse an den antiken Wissenschaftstexten, hauptsächlich in der nicht griechischen Forschung, erwacht, doch auch jetzt beschränkt es sich nur auf bestimmte Autoren (z.B. Hippokrates und Galen in der Medizin, Ptolemaios in der Astronomie, Eukleides in der Geometrie etc.) oder auf bestimmte Themen, die nicht so sehr die jeweiligen Texte an sich (z.B. deren handschriftliche Überlieferung, die Ausgaben etc.), sondern das Verhältnis zwischen Wissenschaft und Philosophie oder Fragen der wissenschaftlichen Ethik betreffen.

Die vorliegende Arbeit berücksichtigt nur eine der Wissenschaften, die Medizin, und konzentriert sich auf dem makedonischen Raum, während, um ein möglichst vollständiges Bild der Beziehung der Makedonier zur Medizin zu vermitteln, sowohl die Ärzte, die Alexander dem Großen auf seinen Expeditionen folgten, als auch diejenigen, die ihre Kunst an den Höfen der Diadochen ausübten, untersucht werden.

Dem Hauptteil der Arbeit wird eine Einleitung vorausgeschickt, in der von der populären und wissenschaftlichen Medizin im antiken Makedonien die Rede ist und Themen angeschnitten werden, wie die Zeit der Einführung des Asklepios-Kultes in die makedonischen Städte und deren Bedeutung für das Leben in diesen Städten (z.B. wurden von der Zeit Philipps II. an die Asklepios-Priester zu eponymen Archonten der Städte). Die Einleitung befaßt sich auch mit der Haltung der makedonischen Könige gegenüber der Verbreitung des Asklepios-Kultes und mit ihren Beziehungen zu berühmten Ärzten (z.B. zu Hippokrates), die sie an ihren Hof einluden und förderten. Es werden schließlich die Städte (innerhalb der Grenzen Makedoniens in der historischen Zeit) aufgeführt, in denen die archäologischen Funde nicht nur den Asklepios-Kult, sondern auch den Kult von Mitgliedern seiner Familie (z.B. der Hygieia, der Telesphoros etc.) bezeugen. Die

Förderung des Asklepios-Kultes durch Alexander wird als wichtiger Grund für die Verbreitung dieses Kultes in den durch ihn eroberten Ländern betrachtet.

Anschließend werden die Ärzte aufgelistet, die den Beinamen „der Makedonier“ (z.B. Theodoros der Makedonier, Lykos der Makedonier, Gaius Calpurnius Collega der Makedonier u.a.) oder den Namen der Stadt, aus der sie stammten, führten (z.B. Athryitos aus Thasos, Metrodoros, der Sohn des Timokles, aus Amphipolis, Ailios Neikolaos aus Edessa, Ouelmos, der Sohn Tryphons, aus Thessaloniki u.a.), unabhängig davon, ob sie den Arztberuf in Makedonien ausgeübt haben. Erwähnt werden auch die Namen der Ärzte, die laut literarischen oder inschriftlichen Quellen in Makedonien gewirkt oder gestorben sind, ohne daß gesicherte Informationen über ihren Ursprungsort bestünden (aber auch ohne daß man sichere Indizien hätte, daß sie keine Makedonier sein könnten); in Einzelfällen spricht sogar ihr Name oder andere Indizien dafür, daß sie aus Makedonien stammten. Die Behandlung dieser insgesamt fünf und vierzig Ärzte stellt den Gegenstand des ersten Kapitels dar.

Mit der Medizin sind außer den Berufsärzten auch einige makedonische Könige, sowie Diadochen verbunden, von denen die Quellen berichten, daß sie Autoren medizinischer Werke oder *εὑρητάι* einzelner Medikamente gewesen sind. Selbst Alexander wird die Komposition von Medikamenten zugeschrieben, während die apokryphe Medizinliteratur des westlichen Mittelalters und der Araber ihn als Verfasser medizinischer oder medizinisch-alchemistischer Werke kennt. Ein Philipp aus Makedonien (Philipp V.?) wird ebenfalls als *εὑρητής* eines Medikaments bezeugt. Unter den Diadochen ist es Ptolemaios III. Euergetes, der mit der Medizin besonders verbunden ist; ihm wird die Abfassung medizinischer Werke zugeschrieben, während er auch mit der Benutzung verschiedener Medikamente in Verbindung gebracht wird. Eine große Zahl unechter lateinischer Werke werden Kleopatra, der letzten Königin Ägyptens, zugeschrieben. Mit der Heilkraft verschiedener Pflanzen beschäftigte sich Lysimach, Alexanders Feldherr und später König von Thrakien, Attalos, der letzte König von Pergamon, während Antiochos VIII. Philometor sich der Herstellung von Gegengiften widmete. Diese sieben Personen sind Gegenstand des zweiten Kapitels.

Im dritten Kapitel wird das Bild der Medizin in Makedonien und in den anderen Gebieten, in denen die Makedonier sich vordrangen, durch die Auflistung aller Ärzte vervollständigt, die zwar erwiesenermaßen nicht makedonischen Ursprungs gewesen sind (wie ihr Beiname beweist, z.B. Philipp aus Akarnanien, Arzt in Alexanders Heer, Philipp aus Epirus, Arzt des Antigonos [Gonatas?], Philagrios aus Epirus oder Lykios aus Insel Makre, Arzt in Thessaloniki, Diphilos aus Siphnos, Lysimachs Arzt), aber sei es in makedonischen Städten sei es am Hof makedonischer Könige oder der Diadochen gewirkt haben. Im selben Kapitel werden auch diejenigen Ärzte behandelt, von denen wir nun den Namen und nicht den Ursprung kennen (so wissen wir z.B. von Androkydes, dem Arzt Alexanders, nur seinen Namen; dasselbe gilt auch für Aristarchos, Berenikes Arzt, oder für Olympos, Kleopatras Arzt). Selbstverständlich können einige unter ihnen durchaus Makedonier gewesen sein, da wir aber keine konkreten Ursprungsangaben besitzen, wurden sie nicht in die Liste des ersten Kapitels aufgenommen. Im dritten Kapitel werden insgesamt vierzig Ärzte behandelt.

Um das Bild der Makedonier, die sich mit der Medizin in weitestem Sinn beschäf-

tigten, zu vervollständigen, werden in einem Anhang am Ende des Buches auch die wenigen Tierärzte (ἰπποῖατροί) aufgelistet, die aus Makedonien stammten oder dort gelebt und gewirkt haben.

Für alle behandelten Ärzte werden die (inschriftlichen oder literarischen) Testimonien, die ihr Leben und Wirken betreffen, sowie auch die Fragmente ihrer eventuellen medizinischen Werke gesammelt. Untersucht werden verschiedene Fragen, wie z.B. Fragen, die den Namen (so z.B. im Fall des Athryitos), ihre Identifizierung mit gleichnamigen Ärzten und ihre Datierung (vgl. den Fall des Theodoros aus Makedonien oder des Aristogenes aus Thasos), ihre Werke (Titel, Zahl der Bücher, Inhalt) oder Theorien, die ihnen zugeschrieben werden, und schließlich die Echtheit der Werke (z.B. Kleopatras VI. aus Ägypten) betreffen. Die Testimonien und Fragmente werden übersetzt und kommentiert; gleichzeitig wird versucht, deren Quellen oder ähnliche Meinungen zu identifizieren. Es sei aber hervorgehoben, daß die Fragmente der Ärzte hauptsächlich des dritten Kapitels, von denen wir eine große Anzahl von Fragmenten oder Ausgaben ihrer Werke besitzen (dies gilt z.B. von Diokles aus Karystos oder von Erasistratos aus Ioulis), nur insofern berücksichtigt werden, als sie die Ausübung des ärztlichen Berufs in Makedonien oder am Hof makedonischer Herrscher bezeugen.

Was den Inhalt der drei Kapitel betrifft, so werden darin Ärzte aufgeführt, die ohne Zweifel in Verbindung mit Königen oder mit Personen des engen königlichen Umfeldes standen, ohne daß die Quellen ausdrücklich von einer Leistung ärztlicher Dienste sprechen. Dies muß jedoch als selbstverständlich betrachtet werden, weil diese Ärzte entweder am Hof lebten – wie z.B. der Arzt Aristarch, der an Berenikes Mord mitwirkte, oder Glaukos, der an Kleopatras VI. Hof lebte und den Historiker Dellius von dem gegen ihn gerichteten Anschlag warnte, oder Chrysipp, der an Arsinoes Verschwörung gegen Ptolemaios II. teilnahm etc. – oder die königlichen Personen auf Reisen begleiteten – wie z.B. der Arzt Artemidor, der (mit Apollodoros) Berenike auf ihrer Reise nach Syrien begleitete, wo sie Antiochos II. heiraten sollte, Strattios, dem Eumenes aus Pergamon seinen Bruder Attalos während einer Rom-Reise anvertraute etc. Es ist wahrscheinlich, daß die enge Verbindung dieser Ärzte mit den königlichen Personen auch die Leistung ärztlicher Dienste umfaßte (auch in Strattios' Fall, dessen Aufgabe hauptsächlich eine politische war).

Andere Personen (Ärzte, Feldherren, Politiker), die in den Fragmenten zwar erwähnt werden, den Gegenstand der Arbeit aber nicht betreffen, werden nur knapp kommentiert; hinzugefügt werden bibliographische Hinweise, z.B. auf *RE*- oder *DNP*-Artikel, auf Medizinlexika, (in einigen Fällen) auf Medizingeschichten, oder schließlich, falls vorhanden, auf spezielle Monographien über diese Ärzte (darin folge ich H. von Stadens Sammlung der Herophilos- oder I. Garofalos Sammlung der Erasistratos-Fragmente).

Auffassungen, die mit den in Frage stehenden Ärzten in keinem direkten Zusammenhang stehen, werden unter Angabe der wichtigsten Quellen und der Sekundärliteratur nur knapp kommentiert. Diesselbe knappe Behandlung gilt auch für Stellen oder Monumenten, auf denen Inschriften, die Ärzte betreffen, überliefert werden, sowie für diverse Ortsnamen, Gegenstände (die nicht ärztlich sind), Götter oder Monate etc., die in diesen Inschriften oder den literarischen Texten vorkommen, welche in der vorliegenden Arbeit berücksichtigt werden.

ΠΙΝΑΚΑΣ ὀνομάτων ἀρχαίων προσώπων

Περιλαμβάνονται τὰ ὀνόματα ὄλων τῶν ἀρχαίων προσώπων ποὺ μνημονεύονται στὸ βιβλίον, καθὼς καὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ὅταν μνημονεύονται ἀποσυσχετισμένα ἀπὸ παρατιθέμενα χωρία τῶν ἔργων τους. Οἱ ἀριθμοὶ στὶς παρενθέσεις ἀντιστοιχοῦν σὲ ὑποσημειώσεις.

- Ἀβούρνιος Οὐάλενς, ἀσθενής, 361(28)
 Ἀγαθάνωρ Ἀγάθωνος (Καλίνδοια), ἐπώνυμος
 ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105, 105(103)
 Ἀγαθίνος ὁ Λακεδαιμόνιος, Πνευματικὸς γι-
 ατρός, 202, 203, 544
 Βλ. καὶ Agathinus
 Ἀγαθόβουλος, γιός (;) τοῦ γιαιτροῦ Νέωνα, 584
 Ἀγησίλαος, βασιλιάς τῆς Σπάρτης, 581
 Ἀγρίππας, ἀσθενής, 319(401)
 Ἄδα, βασίλισσα τῆς Καρίας, 363, 364, 365(43)
 Ἀδριανός, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 147(62),
 166(17), 168, 251, 309, 357, 358, 358(11,
 12), 397
 Βλ. ἐπίσης Adrianus, Atrianus, καὶ Hadria-
 nus
 Ἀέθλιος 621
 Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός, βυζαντινὸς γιαιτρός, 138,
 173, 203, 211(218), 212, 212(226), 216,
 226(243), 227(245), 229(246), 231, 287,
 346, 358(13), 369, 375, 376, 409, 445, 467,
 476, 477(268), 480, 483, 483(274), 502(41),
 513, 594(240)
 Ἀθανάσιος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας,
 89(10)
 Ἀθηνᾶ, θεά, 579, 580
 Ἀθηναγόρας (Ἀλεξάνδρεια), ἀρχίατρος (βασι-
 λικός;), 623-624
 Ἀθηναγόρας, γιαιτρός, συγγραφέας πραγματει-
 ας γιὰ σφυγμοὺς καὶ οὖρα, 623(288)
 Ἀθήναιος ἀπὸ τὴν Ἀττάλεια (Ἀτταλεύς), Πνευ-
 ματικὸς γιαιτρός, 127, 149(72), 182, 187,
- 189, 190, 211, 211(218, 219, 220), 212, 213,
 537, 544
 Βλ. ἐπίσης Athenaeus καὶ Athenaios
 Ἀθήναιος ὁ Ναυκρατίτης, γραμματικὸς κ.ἀ.,
 144, 149(72), 515, 578, 582(207), 583, 589
 Ἀθηνοφάνης ὁ Ἀθηναῖος, ὑπεύθυνος γιὰ τὸ
 λουτρὸ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, 622-623
 Ἀθρυΐλατος ὁ Θάσιος, γιαιτρός, 121, 121(6)
 Βλ. ἐπίσης Ἀθρυΐτος καὶ Ἀουΐτος
 Ἀθρυΐτος ὁ Θάσιος, γιαιτρός, 89, 90, 121-141,
 445, 497
 Βλ. ἐπίσης Ἀθρυΐλατος καὶ Ἀουΐτος
 Αἴγλη, κόρη τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 111
 Αἰλία Ρουφεΐνη (Βέροια), σύζυγος τοῦ γιαιτροῦ
 Ποπλικίου Ἑρμεία, 349
 Αἰλιανός, Μέκκιος, γιαιτρός, 263, 264, 265, 268,
 276
 Αἴλιος Γάλλος, γιαιτρός, praefectus Aegypti,
 360, 360(20), 478
 Αἴλιος Νεικόλαος βλ. Νεικόλαος, Αἴλιος
 Αἴλιος Παγκρατίδης (Θάσος) 96
 Αἴλιος Προμῶτος, γιαιτρός, 171, 217(236),
 362(30), 514, 594(241).
 Βλ. καὶ Ἀνώνυμος [Αἴλιος Προμῶτος;]
 Αἰσχύλος (Ἀμφίπολη), ἐπιστάτης, 101(80)
 Αἰσχύλος (Ἀμφίπολη), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ
 Ἀσκληπιοῦ, 101(81)
 Αἰσχύλος Ὀπώριος (Ἀμφίπολη) 101(76)
 Αἰφικιανός, γιαιτρός, 255, 314
 Ἄκεσῶ, κόρη τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 111
 Ἄκρων Ἀκραγαντίνος, γιαιτρός, 336
 Ἄκυλία Σεκουινδύλλα, ἀσθενής, 319(401)

- Αλέξανδρος Ἀφροδισιεύς, φιλόσοφος καὶ γιατρός, 197, 198
- Αλέξανδρος, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, πατέρα τοῦ Περδίκκα Β', 549, 553
- Αλέξανδρος Γ' ὁ Μακεδών, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 88, 88(7), 90, 93, 93(28, 29, 31), 94, 94(32), 105, 105(103), 117, 120, 137, 142, 142(38, 40), 143, 144, 164, 188, 199, 199(181), 201(191), 202, 202(201), 205, 206, 207, 208, 209, 210(214), 241, 241(268), 327, 339, 340, 359, 362(31), 362-383, 462, 468(254), 491, 492, 492(7), 493, 495, 496, 497, 520, 521, 522, 555, 555(141), 556, 556(142), 565, 566, 567, 567(187), 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 587, 600, 601, 601(254), 602, 603, 603(257), 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 613(263), 614, 615, 622, 623, 627
 Βλ. καὶ Alexander Magnus
- Αλέξανδρος ὁ Θετταλὸς 535
- Αλέξανδρος ἀπὸ τῆ Μιέζα, πατέρα τοῦ Πευκέστα, 143
- Αλέξανδρος (Πέλλα), γιατρός, 142, 159
- Αλέξανδρος Τραλλιανός, βυζαντινὸς γιατρός, 203, 211(218), 212, 212(226), 213, 224, 225, 343, 344, 404, 423, 459, 513, 598(249)
- Αλέξανδρος ὁ Φιλαλήθης, Ἡροφίλειος γιατρός, 173
 Βλ. καὶ Alexander, amator veritatis
- Αλέξιος, γιατρός τοῦ Πευκέστα, 88, 119, 142-144, 363, 363(36)
- Αλέξιος, ἵπποιατρός, 142(40)
- Ἄλεξ, κωμικὸς ποιητής, 580, 581
- Ἄλιεύς, εὐρετὴς φαρμάκου, γιατρός (;), 146(56)
- Ἀλκέτας (Μόρυλλος) 107, 107(114)
- Ἀλκιβιάδης, Ἀθηναῖος στρατηγός, 463
- Ἀλκμαίων ὁ Κροτωνιάτης, φυσικὸς φιλόσοφος καὶ γιατρός, 242, 243
 Βλ. καὶ Alcmaeo Crotoniensis
- Ἀμάραντος, γραμματικὸς καὶ γιατρός, 146, 146(55)
- Ἀμβρόσιος 246. Βλ. καὶ Κολλήγας, γιατρός
- Ἀμερίας ὁ Μακεδών, γραμματικὸς καὶ γιατρός, 90, 144-150, 463(243)
 Βλ. καὶ Ἀμέριος
- Ἀμερίας Κυδία (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Ἀμέριος, συγγραφέας φαρμακολογικοῦ Ὀνομαστικοῦ, 148(68)
 Βλ. καὶ Ἀμερίας ὁ Μακεδών
- Ἄμμειν (Κιλικία), ἱατρίνη, 159
- Ἀμυθάων, γιατρός, 343
- Ἄμυνος (Ἀθήνα) 96(47)
- Ἀμύντας Β', βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 334(430)
- Ἀμύντας Γ', βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 88, 120, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 569
 Βλ. ἐπίσης Amintus καὶ Amyntas
- Ἀμύντας (-ης;), γιατρός τοῦ Πτολεμαίου Β', 120, 150-158, 620, 620(282) 621
- Ἄμφις ὁ Ἀθηναῖος, κωμικὸς ποιητής, 503
- Ἄνακρέων, ριζοτόμος, 144
- Ἀναξίδοτος (Πέλλα) 105
- Ἀναστάσιος Ἀλεξανδρεύς (Τράλλεις), διάκονος καὶ γιατρός, 346
- Ἀνατόλιος, ἵπποιατρός, 631
- Ἄνδρέας, ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας καὶ γιατρός, 346
- Ἄνδρέας ὁ Ἡροφίλειος, γιατρός, 494.
 Βλ. ἐπίσης Ἄνδρέας ὁ Καρύστιος, Ἄνδρέας ὁ τοῦ Χρυσάρου, Andreas καὶ Andria
- Ἄνδρέας ὁ Καρύστιος, γιατρός τοῦ Πτολεμαίου Δ', 88, 90, 146(56), 173, 175, 190, 289, 386(104), 407, 491, 492, 493-495, 498
 Βλ. ἐπίσης Ἄνδρέας ὁ Ἡροφίλειος, Ἄνδρέας ὁ τοῦ Χρυσάρου, Andreas καὶ Andria
- Ἄνδρέας ὁ τοῦ Χρυσάρου, γιατρός, 494
 Βλ. ἐπίσης Ἄνδρέας ὁ Καρύστιος, Ἄνδρέας ὁ Ἡροφίλειος, Andreas καὶ Andria
- Ἄνδροκύδης, γιατρός τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, 88, 491, 495-497, 500
 Βλ. καὶ Androclydes
- Ἄνδρόμαχος ὁ νεώτερος, ἀρχίατρος τοῦ Νέρωνα, 170, 220, 221, 225, 237, 318, 319(409), 320(410), 343, 357(2), 360, 360(22, 24), 384(93), 409, 417, 417(156), 418, 419(160), 421, 422, 435, 513(79)
- Ἄνδρόμαχος ὁ πρεσβύτερος, ἀρχίατρος τοῦ Νέρωνα, 238, 360, 360(22), 387(108), 400, 418
- Ἄνδρόνικος ὁ Ρόδιος, φιλόσοφος, 191
 Βλ. καὶ Andronicus
- Ἄνδρων (Ἀμφίπολη), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 101, 101(78)
- Ἀνθέμιος (Ἐδεσσα), γιατρός, 89, 158-159

- Ἄνιος, γιὸς τοῦ Ἀπόλλωνα, 97
- Ἀνταῖος, Σεξτίλιος· βλ. Σεξτίλιος Ἀνταῖος
- Ἀντιγένης, γιατρός, 255, 264
- Ἀντιγένης (ἐσφαλμένη [:] γραφή ἀντί Ἀριστογένης), γιατρός, 184
- Ἀντιγένης Βίωνος (Ἀμφισσα), πρόεδρος τῆς Βουλῆς, 326
- Ἀντίγονος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων, 174, 360(19), 515, 516(89), 556(144)
βλ. ἐπίσης Antigonus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων· πρβ. Ἀντίγονος Γονατᾶς, Antigonos (Gonatas) καὶ Antigonus (Gonatas)
- Ἀντίγονος Γονατᾶς, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 88, 92(18), 93, 93(27), 99(67), 102(86), 106(109), 108(122), 113, 113(156), 120, 166, 166(117), 169, 336, 497, 497(22), 498, 499, 514, 516, 516(89, 90), 517, 518, 556, 557(150), 615, 615(265)
βλ. ἐπίσης Antigonos (Gonatas) καὶ Antigonus (Gonatas)· πρβ. καὶ Ἀντίγονος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων, Antigonus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων
- Ἀντίγονος Δώσων, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 88(5)
- Ἀντίγονος ὁ Μονόφθαλμος, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 516, 516(89)
- Ἀντίγονος (Ἀμφίπολη) 101, 101(78)
- Ἀντίγονος, γιὸς τοῦ Ἐχεκράτη, 240. βλ. καὶ Antigonus
- Ἀντίγονος Μενάνδρου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Ἀντίγονος ὁ Νικαεὺς, γιατρός, 217, 218
- Ἀντιλέων Ξανδικοῦ (Κασσάνδρεια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 108, 108(121)
- Ἀντιμένων Μενάνδρου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Ἀντίοχος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Συρίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων, 396, 512, 512(77), 513, 516(89), 556
βλ. καὶ Antiochus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Συρίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων
- Ἀντίοχος Α΄ Σωτήρ, βασιλιάς τῆς Συρίας, 90, 120, 327, 329, 330, 355(478), 434, 491, 504, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 534, 535, 536, 540, 541, 542, 542(128), 543, 544, 545, 553, 554, 562, 562(165), 563
βλ. καὶ Antiochus [I]
- Ἀντίοχος Β΄ Θεός, βασιλιάς τῆς Συρίας, 509, 510, 511, 563
- Ἀντίοχος Γ΄ ὁ Μέγας, βασιλιάς τῆς Συρίας, 204, 384(93), 385, 385(98, 103), 393, 395, 396, 485(281), 493, 494, 503, 503(23), 504, 505, 506, 507, 507(65), 508, 509, 512(77)
βλ. καὶ Antiochus [III]
- Ἀντίοχος Ζ΄ Σιδήτης, βασιλιάς τῆς Συρίας, 564, 564(169), 565
- Ἀντίοχος Η΄ ὁ Ἐπιφανῆς Φιλομήτωρ, βασιλιάς τῆς Συρίας, 238, 384-396, 485(281)
βλ. ἐπίσης Antiochus [VIII]· πρβ. καὶ Antiochus magnus [= Ἀντίοχος Η΄];, Antiochus rex [= Ἀντίοχος Η΄];
- Ἀντίοχος Θ΄ Φιλοπάτωρ Κυζικηνός, βασιλιάς τῆς Συρίας, 564, 564(169), 565
- Ἀντίοχος (1ος/2ος αἰ. μ.Χ.), γιατρός, 585(103)
- Ἀντίοχος (Θάσος), γιατρός, 89, 120, 159-161, 166
- Ἀντίοχος (Θάσος), πατέρας τοῦ γιατροῦ Ἀντιόχου, 160, 161
- Ἀντίοχος, Πάκκιος, γιατρός· βλ. Πάκκιος Ἀντίοχος
- Ἀντίπατρος, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 188, 491, 515, 558, 589
βλ. καὶ Antipater
- Ἀντίπατρος, γιατρός, 146(56), 409, 414
- Ἀντιφάνης Σώσωνος (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Ἄντυλλος, Πνευματικός γιατρός, 182, 345, 471, 472, 588
- Ἄντων Ἄντωνος (Παροικόπολη) 117
- Ἀντωνία, μητέρα τοῦ Δρούσου, 361, 361(27).
βλ. καὶ Antonia
- Ἀντωνίνος ὁ Κῶος, γιατρός, 358(13)
- Ἀντωνίνος ὁ Πίος, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 357, 358, 358(13), 516(89)
βλ. καὶ Antoninus [Pius]

- Αντώνιος, Ρωμαίος στρατηγός, 430, 432(180), 514, 514(81), 515, 519, 585, 586
- Αντώνιος Μούσας, γιατρός του Αύγουστου, 387(108)
- Αντώνιος ο ριζοτόμος 145
- Ανώνυμος [Αΐλιος Προμῶτος;], γιατρός, 173, 203, 212, 218, 502(41)
Βλ. καὶ Αἴλιος Προμῶτος
- Ανώνυμος (Αμφίπολη), γιατρός, 90, 161-162
- Ανώνυμος (Βέροια), γιατρός, 89, 162-163
- Ανώνυμος (Δίον), γιατρός, 163
- Ανώνυμος, ἐπίσκοπος Δοᾶρων καὶ γιατρός, 346
- Ανώνυμος (Ζήνων;), γιατρός στην Αὐλή του Ἀντιγόνου Γονατᾶ (;), 166(117), 497-500, 615, 615(266), 616
Βλ. ἐπίσης Ζήνων/Zenon (γιατρός στην Αὐλή του Ἀντιγόνου Γονατᾶ;), Ζήνων/Zenon (γιατρός μνημονευόμενος ἀπὸ τὸν Κέλσο)· πρβ. καὶ Μένων/Menon (γιατρός στην Αὐλή του Ἀντιγόνου Γονατᾶ;)
- Ανώνυμος (Θάσος), γιατρός, 88-89, 89, 120, 163-164
- Ανώνυμος (συγγραφέας τοῦ ἔργου *Νικοβούλη*) 208
- Ανώνυμος, ἐπίσκοπος Παμφί(ύ)λου καὶ γιατρός, 346
- Ανώνυμος (Πύδνα), γιατρός, 90, 164
- Ανώνυμος (Πύδνα), γιατρός, 90, 164
- Ανώνυμος, ἐπίσκοπος στην Τιβεριάδα καὶ γιατρός, 346
- Αουΐτος ὁ Θάσιος, γιατρός, 121, 121(9)
Βλ. ἐπίσης Ἀθρυΐλατος καὶ Ἀθρυΐτος
- Ἀπάμα, σύζυγος (ἢ μητέρα) τοῦ Σελεύκου Α΄, 202, 202(202)
- Ἀπελλᾶς (Αμφίπολη) 101(79)
- Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος, γραμματικός, 582, 595, 596
- Ἀπολλόδωρος, γιατρός (τοῦ Πτολεμαίου Α΄ ἢ Β;), 500-503 (ταυτίζεται μᾶλλον μὲ τὸν γιατρὸ τοῦ ἐπόμενου λ.)
- Ἀπολλόδωρος ὁ ἰολόγος, γιατρός, 174, 175, 500, 502
Βλ. καὶ Apollodorus.
- Ἀπολλόδωρος ὁ Κιτιεύς, γιατρός, 500, 500(33)
- Ἀπολλόδωρος ἀπὸ τῆ Λήμνο, συγγραφέας *περὶ γεωργίας*, 501, 501(39)
- Ἀπολλόδωρος ὁ Ταραντίνος, γιατρός, 500
- Ἀπολλοφάνης Ἀθηνόδοτου (Ἀντιόχεια Ὀρόντη) 505(59)
- Ἀπολλοφάνης ἀπὸ τῆ Σελεύκεια Πιερία, γιατρός τοῦ Σελεύκου Β΄, 88, 91, 204, 385, 385(101), 493, 503-509, 597
- Ἀπόλλων, θεός, 97, 100, 102, 102(84), 103, 105, 105(103, 105), 111, 113, 113(157), 564, 579(202), 583, 619
- Ἀπολλωνίδης Γλαυκίου (Βέροια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 113-114, 114(160)
- Ἀπολλωνίδης ὁ Κῶος, γιατρός στην Αὐλή τοῦ Ἄρταξέρξη Α΄, 349
- Ἀπολλωνίδης, *τακτικός*, 122, 123, 125, 131(29)
- Ἀπολλώνιος, ἀνώτατος ἀξιωματοῦχος («ὑπουργός») τοῦ Πτολεμαίου Β΄, 510, 511
- Ἀπολλώνιος, γιατρός (ἀταύτιστος), 256, 257, 281
Βλ. καὶ Apollonius, γιατρός (ἀταύτιστος)
- Ἀπολλώνιος, εὐρέτης φαρμάκου (*Φοῖνιξ*), γιατρός, 146(56), 386(104)
- Ἀπολλώνιος ὁ Ἐμπειρικός, γιατρός, 256, 257
- Ἀπολλώνιος ὁ Κιτιεύς, γιατρός, 372, 469(257), 549
- Ἀπολλώνιος ὁ Ἐρασιστράτειος ἀπὸ τῆ Μέμφιδα (Μεμφίτης), γιατρός, 256, 257, 289
- Ἀπολλώνιος ὁ Μῦς, Ἡροφίλειος γιατρός, 171, 223(241), 226, 256, 257, 435, 464, 498, 513, 618(277)
Βλ. καὶ Apollonius Mys
- [Ἀπουλήϊος] 357(6), 457(218)
- Ἀππιανὸς Ἀλεξανδρεὺς, ἱστορικός, 525
- Ἄπτος (Δίον), γιατρός, 89, 90, 119, 161, 165-166
- Ἄρατος ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας, ποιητής, 335
- Ἄρειος Ἀσκληπιάδειος, γιατρός, 146(56), 386(104)
- Ἄρειος Παμφίλου Ἀθηναῖος 619
- Ἄρεταῖος ὁ Καππαδόκης, Πνευματικός γιατρός, 186(156)
- Ἄριμνήστη, μητέρα τοῦ Καλλιγένη τοῦ Ὀλύθιου, 241
- Ἄρισταγόρας, πατέρας (;) τοῦ Χρυσίππου, γιατροῦ τοῦ Πτολεμαίου Β΄, 621
- Ἄρισταρχος, γιατρός τῆς Βερενίκης (συζύγου τοῦ Ἀντιόχου Β΄), 491, 509-510, 511
- Ἄρισταρχος ἀπὸ τῆ Σαμοθράκη, γραμματικός, 149, 149(70)

- Αρίσταρχος ὁ Ταρσεύς, γιατρός, 476, 509(67)
- Αριστόβουλος ἀπὸ τὴν Κασσάνδρεια, ἱστορικός, 208, 574, 605
- Αριστογένης Ἀστίνου (Ἀμφίπολη) 101(80)
- Αριστογένης ὁ Θάσιος, γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, 88, 89, 120, 133, 166-184, 336, 410, 425, 480, 497, 497(22, 24), 513, 516(89), 519(100), 596, 620, 621 (ταυτίζεται μὲ τὸν ὀμώνυμο Κνίδιο)
Βλ. ἐπίσης Ἀριστογένης ὁ Κνίδιος, Aristogenes, Aristogenes aus/von Knidos καὶ Aristogène de Cnide
- Αριστογένης ὁ Κνίδιος, γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ, 166, 166(118), 167, 167(121) (ταυτίζεται μὲ τὸν ὀμώνυμο Θάσιο)
Βλ. ἐπίσης Ἀριστογένης ὁ Θάσιος, Aristogenes, Aristogenes aus/von Knidos καὶ Aristogène de Cnide
- Αριστοκράτης, γραμματικός καὶ γιατρός, 147, 147(58)
- Αριστόλοχος Ζμένδρωνος (Κῶος), ἀρχιθέωρος, 99, 99(67), 102(86), 106(109), 108(122)
- Αριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης, φιλόσοφος (καὶ γιατρός), 88, 89, 109, 109(130), 119, 125, 127, 129, 131, 133, 145(51), 181, 184-202, 212, 241, 242, 270, 271, 329(418), 333, 333(429), 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 362, 363, 368, 369, 371, 373, 498(25), 501, 515, 516(90), 526, 556, 596, 627, 630-632
Βλ. καὶ Aristoteles
- Αριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, γραμματικός, 633
- Αρίστων, παραλήπτης ἱατρικῆς ἐπιστολῆς, 203
- Ἀρκεσίλαος Ἀρκεσιλάου, ἡγεμὼν τῆς πόλεως Ἰουλίας Ἰόρδου, 506
- Ἀρκεσίλαος (ἢ Ἀρκεσίας), πατέρας τοῦ Στράτωνα τοῦ Λαμψακηνοῦ, 595, 597
- Ἀρούντιος Ἀκύλας, ἀσθενής, 361(28)
- Ἄρπαλος (Βέροια) 113(156)
- Ἄρπαλος Φα[...] (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Ἀρριανός, Λεύκιος Φλάβιος, ἱστορικός καὶ φιλόσοφος, 93, 205, 206, 207, 208, 366, 566, 567, 567(187), 568, 568(188), 576, 600(252), 606, 613
Βλ. καὶ Arrianos
- Ἀρσινόη, ἀδελφὴ καὶ δευτέρη σύζυγος Πτολεμαίου Β', 585, 620, 621
- Ἀρσινόη ἢ Λυσιμάχου, πρώτη σύζυγος τοῦ Πτολεμαίου Β', 120, 150, 150(75), 151, 620, 621, 625(293)
- Ἀρταβαζάνης, *δυναστίης* περιοχῆς, γειτονικῆς μὲ τὴ Μηδία, 507
- Ἀρταξέρξης Α' ὁ Μακρόχειρ, βασιλιάς τῆς Περσίας, 349
- Ἀρταξέρξης Β' Μνήμων, βασιλιάς τῆς Περσίας, 347, 348, 588
- Ἀρταξέρξης (Α' ἢ Β'), βασιλιάς τῆς Περσίας ὁ ὁποῖος ζήτησε τὴν ἱατρικὴ βοήθεια τοῦ Ἴπποκράτη, 554
- Ἄρτεμη, θεά, 103, 103(91), 111, 112(146), 564, 619
- Ἄρτεμιδώρα (Θάσος), σύζυγος τοῦ γιατροῦ Ἀντιόχου, 160, 161
- Ἄρτεμίδωρος, γιατρός τοῦ Ἀπολλωνίου (ἀνώτατου ἀξιωματοῦχου τοῦ Πτολεμαίου Β'), 510-512
- Ἄρτεμίδωρος Καπίτων, ἐκδότης τοῦ Ἴπποκράτη, 309, 310, 313, 314
- Ἄρτέμων, γιατρός (:), 464
Βλ. καὶ Artemon.
- Ἄρτυσίλας (Θάσος), *θεαροδόκος*, 97
- Ἀρχέδημος, γιατρός, 174, 175, 176
Βλ. καὶ Archedemus.
- Ἀρχέδημος, *ἵπποτρόφος*, 174
- Ἀρχέλαος, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 489, 551, 551(138), 552
Βλ. καὶ Archelaus
- Ἀρχίβιος, γιατρός στὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν, 91, 512-514
Βλ. ἐπίσης Archibius· πρβ. καὶ Ἀρχίβιος, γιατρός εὐρετῆς *ἱεράς*
- Ἀρχίβιος, γιατρός (1ος αἰ. μ.Χ.), 513 (78, 79)
- Ἀρχίβιος, γιατρός εὐρετῆς *ἱεράς*, 486, 513, 513(79)
Πρβ. καὶ Ἀρχίβιος, γιατρός στὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν
- Ἀρχιγένης ὁ Ἀπαμεύς, Πνευματικός γιατρός, 90, 119, 120, 194, 198, 202-203, 213, 217(236), 230, 231, 236, 238, 253(319), 273, 346, 351, 351 (456, 460), 400, 409, 414, 430(172), 435, 465, 508, 513, 544, 588
Βλ. καὶ Archigenes

- Ἀρχίδαμος, βασιλιάς τῶν Λακεδαιμονίων, 579, 580, 581
- Ἄρχων (Κασσάνδρεια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 108, 108(121)
- Ἄρχων (Ὀλυνθος), *θεαροδόκος*, 110
- Ἄσανδρος (Ἀμφίπολη) 101, 101(79)
- Ἀσκληπιός 560
 Βλ. ἐπίσης Ἀσκληπιός, Aesculapius, Escularius καὶ Escularius
- Ἀσκληπᾶς (Βέροια) 114
- Ἀσκληπείδης Πυθοκλέους (Θάσος) 98
- Ἀσκληπιάδα Τρυφαίνης (Θάσος) 98
- Ἀσκληπιάδης (Βέροια) 114
- Ἀσκληπιάδης (Ἡράκλεια Λυγκηστίς) 115
- Ἀσκληπιάδης (Θάσος) 98
- Ἀσκληπιάδης Ἀπελλά (Ὀδησός), ἀρχιατρός καὶ ἱερεὺς θεοῦ Μεγάλου, 204
- Ἀσκληπιάδης Ἀπολλωνίου (Ἀμφίπολη) 103
- Ἀσκληπιάδης ὁ Βιθυνός, γιάτρος, 186(156), 189, 190, 224, 242(272), 271, 298, 299, 314, 397(126), 430(172), 435, 494(10), 513(78), 544, 546, 548
 Βλ. καὶ Asclepiades (Bithynus)
- Ἀσκληπιάδης Μειδίου Κλαζομένιος, γιάτρος, 341(440)
- Ἀσκληπιάδης ὁ Φαρμακίων ἢ Φαρμακευτῆς ἢ νεώτερος, γιάτρος, 170, 174, 220, 221, 224, 319, 319(408), 354, 354(473), 358, 358(10, 13), 361(28), 384, 385, 386, 387, 387(108), 388, 397(126), 408, 409, 415, 418, 419, 420, 424, 476, 478, 509(67), 513(78), 589
- Ἀσκληπιόδωρος, Κλαύδιος· βλ. Κλαύδιος Ἀσκληπιόδωρος
- Ἀσκληπιόδωρος (Πέλλα), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 106(109)
- Ἀσκληπιός, θεὸς τῆς ἱατρικῆς, 90, 91, 91(16, 17), 92, 92(18, 24), 93, 93(28, 29, 31), 94, 94(32, 33), 95, 95(38, 40), 96, 96(47), 97, 98, 98(55, 56, 61), 99, 99(67), 100, 100(76, 77), 101, 101(78, 82), 102, 102(84, 86), 103, 103(92), 104, 105, 105(103, 105, 108), 106, 106(109, 113), 107, 108, 108(122), 109, 109(133), 110, 110(140), 111, 111(143), 112, 112(146, 153), 113, 113(156, 157), 114, 115, 115(176), 116, 117, 117(193), 118, 118(202), 204, 237, 246, 333, 333(429), 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 362, 363, 370, 370(70), 389, 393, 394, 395, 432, 560, 583, 593
 Βλ. ἐπίσης Ἀσκληπιός, Aesculapius, Asklepios, Escularius καὶ Escularius
- Ἀσπασία, γιάτρος, 414, 421
- Ἀσ(σ)κληπιοδώρα (Βέροια) 114
- Ἀσ(σ)κληπιόδωρος (Βέροια) 114
- Ἀσκληπιόδωρος (Μίεζα) 114
- Ἀστάϊνος, ἀσθενής, 361(28)
- Ἀστήρ, *στρατιώτης Μεθωναῖος*, 569, 570
- Ἄτταλος Α΄, βασιλιάς τῆς Περγάμου, 93, 118
- Ἄτταλος Β΄, βασιλιάς τῆς Περγάμου, ἀδελφὸς τοῦ Εὐμένη Β΄, 592, 593
 Βλ. καὶ Attalus [II]
- Ἄτταλος Γ΄ ὁ Φιλομήτωρ, βασιλιάς τῆς Περγάμου, 93, 118, 357, 396, 396-429, 464
 Βλ. καὶ Attalus [III]
- Ἄτταλος, Μεθοδικὸς γιάτρος, μαθητῆς τοῦ Σωρανοῦ, 219, 220, 397(126)
- Ἄττικός, παραλήπτης ἱατρικῆς ἐπιστολῆς, 203
- Ἄττυλος Νικάνορος (Βέροια), κυνηγός, 113(156)
- Αὐγουστος (Ὀκταβιανός), Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 116, 174, 357, 358(12), 360, 360(20), 432(180), 463, 515
 Βλ. καὶ Augustus [Gaius Octavius]
- Αὐλωνεΐτης, ἥρωας, 100
- Αὐρηλία Φιλωτέρα (Θεσσαλονίκη), σύζυγος τοῦ ἀρχιατροῦ Αὐρηλίου Ἰσιδώρου, 204
- Αὐρηλιανός, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 360
 Βλ. καὶ Aurelianus
- Αὐρήλιος Ἰσίδωρος (Θεσσαλονίκη), ἀρχιερεὺς καὶ ἀρχιατρός, 89, 90, 120, 203-204, 245
- Αὐρήλιος Λύκος (Πύδνα; Δίον;), ἵπποιάτρος· βλ. Λύκος, Αὐρήλιος
- Αὐρήλιος Πομπειανός (Στύβερρα), ἕπατος, 115
- Αὐφίδιος, Τίτος· βλ. Τίτος Αὐφίδιος
- Ἀφρικανὸς Σέκ(σ)τος Λίβυς, φιλόσοφος, 174
- Ἀφρόδας (-οδᾶς), γιάτρος, 225, 238
- Ἀφροδίτη, θεά, 144, 149, 540
- Ἀφφιάς (Θάσος) 98
- Ἀχαιός (Ἀθήνα), ἄρχων, 578
- Ἀχιλλᾶς, στρατηγὸς τοῦ Πτολεμαίου ΙΕ΄, 519(100), 590, 591
 Βλ. καὶ Achil(l)as
- Ἀχιλλεῖος, ἅγιος, 238
- Ἄψυρτος, ἵπποιάτρος, 341(440), 632

- Βακχείος από την Τανάγρα, Ἡροφίλειος γιατρός, 289, 360(24)
- Βαλέριος (Βαλεριανός), Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 357, 359
Βλ. καὶ Valerius [= Valerianus]
- Βασίλειος, ἐπίσκοπος Ἀγκύρας καὶ γιατρός, 346
- Βάσσα ἢ Μαρίου, ἀσθενής, 361(28)
- Βάσσοσ, φίλος τοῦ Γαληνοῦ, 261
- Βελλήϊος Πλάτων, Γάϊος (Φίλιπποι), γιατρός, 90, 205
Βλ. καὶ Velleius Plato, Caius, medicus
- Βελλήϊος Πλάτων, Γάϊος (Φίλιπποι), βουλευτής, 205
Βλ. καὶ Velleius Plato, Caius, decurio
- Βερενίκη, κόρη τοῦ Πτολεμαίου Β' καὶ σύζυγος τοῦ Ἀντιόχου Β', 509, 509 (67, 68), 510, 511, 563, 620
- Βερενίκη, πριγκίπισσα ἢ βασίλισσα (ἀταύτιστη), 463
Πρβ. καὶ Βερενίκη, σύζυγος τοῦ Πτολεμαίου Γ'
- Βερενίκη, σύζυγος τοῦ Πτολεμαίου Γ', 463
- Βεσπασιανός, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 116, 357, 358, 361, 362(29)
Βλ. καὶ Vespasianus
- Βηρύτιος, γιατρός, 318, 318(397), 319
Βλ. καὶ Στράτων ὁ Βηρύτιος
- Βῆτις, διοικητὴς τῆς Γάζας, 614
Βλ. καὶ Betis
- Βιτρούβιος, Ρωμαῖος ἀρχιτέκτονας, 379
- Βοηθός, Φλάβιος· βλ. Φλάβιος Βοηθός
- Βότρυς, γιατρός, 174, 175, 176
Βλ. καὶ Botrys
- Βρόταχος Γορτύνιος Κρής 161
- Βρουνούσης (χορήγησε στὸν Μ. Ἀλέξανδρο τὸ δηλητήριο) 614
- Βῶλος ὁ Μενδήσιος, φιλόσοφος, 347(445), 514
- Γάδδυσ Ἀστίωνος (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Γάϊος, πατέρας τοῦ γιατροῦ Γαῖου Βελλήϊου Πλάτωνα, 205
Βλ. καὶ Caius
- Γάϊος Νεαπολίτης, γιατρός, 146(56), 319, 319(404)
Βλ. καὶ Νεαπολίτης
- Γάϊος Ἰούλιος Καῖσαρ· βλ. Καῖσαρ, Γάϊος Ἰούλιος
- Γάϊος Καλπούρνιος Κολλῆγας Μακεδῶν· βλ. Καλπούρνιος Κολλῆγας Μακεδῶν, Γάϊος, ἀρχίατρος
- Γάϊος Καλπούρνιος Μακεδῶν· βλ. Καλπούρνιος Κολλῆγας, Μακεδῶν
- Γάϊος Στατίλιος Κρίτων· βλ. Κρίτων, Γάϊος Στατίλιος
[Γαληνός] 156, 336, 462
- Γαληνός ὁ Περγαμηνός, γιατρός, 87(2), 127, 146, 146(54, 55, 57), 147, 158, 173, 178, 182, 182(141), 183, 186(156), 199(182), 203, 213, 218, 224, 226, 238, 248, 249, 250, 250(296), 251, 251(303, 304), 252, 253, 253(319, 320), 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 269, 273, 276, 276(350), 278(354, 355), 279, 280(356), 282, 283, 284, 285, 286, 290, 291, 293, 294, 298, 299, 300(371), 301, 305, 308, 309, 310, 312, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 336, 343, 352, 352(461), 358(12, 13), 360, 360(22, 24, 25), 372, 373, 384, 385, 386, 386(104), 387(108), 390, 391, 391(116), 397, 397(126), 399, 400, 401, 408, 409, 412, 414, 414(154), 417, 417(156), 418, 419, 419(160), 420, 421, 430, 435, 436, 436(185), 437, 438, 438(189), 448, 456, 470, 471, 476, 484, 502(40), 513, 513(78), 515, 525, 536, 547, 551, 555, 578(201), 581, 594(232), 596, 597, 598, 599
Βλ. ἐπίσης Galen καὶ Gallienus
- Γάλλος· βλ. Αἴλιος Γάλλος
- Γέντις, βασιλιάς τῶν Ἰλλυριῶν, 463
- Γεώργιος, ἅγιος 238
- Γλαυκίας, γιατρός τοῦ Ἡφαιστίωνα, 88, 93(30), 119, 120, 205-210, 497 (ταυτίζεται μὲ τὸν Γλαῦκο)
Βλ. καὶ Γλαῦκος.
- Γλαυκίας Δαυρεία (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Γλαυκίας ὁ Ταραντῖνος, Ἐμπειρικός γιατρός, 314
- Γλαῦκος, γιατρός τοῦ Ἡφαιστίωνα, 205, 205(209), 206, 208 (ταυτίζεται μὲ τὸν Γλαυκία)
Βλ. καὶ Γλαυκίας

- Γλαῦκος, γιατρός τῆς Κλεοπάτρας Ζ', 514-515
 Γλυτός, εὐρετής φαρμάκου, 146, 146(56)
 Γορδιανός Γ', Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 112
 Γυδίας Κρίθωνος (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
 Γύλις Εὐρυτίου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Δαδιφάρτα, ἀδελφή τοῦ Δαρείου, 610
 Δαμιάδας Λακεδαιμόνιος (Γύθειο), γιατρός, 328
 Δαμιανός, ἅγιος, 204(207)
 Βλ. καὶ Damianos
 Δαμοκράτης, Σερβίλιος, ὁ Ἀθηναῖος, γιατρός, 221, 373, 384(93), 387(108), 345
 Δαρεῖος Α', βασιλιάς τῆς Περσίας, 349
 Δαρεῖος Γ', βασιλιάς τῆς Περσίας, 601, 602, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613
 Βλ. ἐπίσης Dareus [III] καὶ Darius [III]
 Δάφνος, συμμετέχων στοὺς Δειπνοσοφιστές, 520, 521
 Δεῖα Λουκίλλα, κόρη τοῦ ἰπποῖατροῦ Αὐρηλίου Λύκου, 629
 Δέλλιος, Κόϊντος, Ρωμαῖος ἱστορικός, 514
 Βλ. καὶ Dellius, Quintus
 Δημητρία, σύζυγος τοῦ ἰπποῖατροῦ Ἰορδάνη, 628
 Δημήτριος Α' ὁ Πολιορκητής, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 398, 525, 544
 Δημήτριος Β', βασιλιάς Μακεδονίας, 113, 113(156)
 Δημήτριος Β', βασιλιάς τῆς Συρίας, 565
 Δημήτριος, γιός τοῦ Φιλίππου Ε', 240
 Δημήτριος ἀπὸ τὴν Ἀπάμεια (Απαμεύς), Ἡροφίλειος γιατρός, 289
 Δημήτριος, ἀρχίατρος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου, 360(25)
 Δημήτριος Γλαυκίου (Βέροια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 113, 114(160)
 Δημήτριος ὁ Καλατιανός, γεωγράφος καὶ ἱστορικός, 582
 Δημήτριος Σωπάτρου (Μόρφυλος), στρατηγός, 106(113)
 Δημήτριος ὁ Φαληρέας, πολιτικός καὶ φιλόσοφος, 362(30)
 Δημοκλήδης ὁ Κροτωνιάτης, γιατρός, 89(10), 349
- Δημοκλῆς, γιατρός, 175, 176
 Βλ. καὶ Democles
 Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης, ἀτομικὸς φιλόσοφος, 125, 464
 Βλ. καὶ Democritus
 Δημόνικος Ρίχνου (Ἀμφίπολη) 101(80)
 Δημοσθένης, Ἀθηναῖος πολιτικός καὶ ρήτορας, 570
 Δημοσθένης ὁ Μασσαλιώτης, γιατρός, 319, 319(405)
 Βλ. ἐπίσης Μασσαλιώτης· πρβ. καὶ Δημοσθένης ὁ Φιλαλήθης
 Δημοσθένης ὁ Φιλαλήθης, Ἡροφίλειος γιατρός, 243, 319(405)
 Πρβ. καὶ Δημοσθένης ὁ Μασσαλιώτης
 Δημότιμος, πατέρας τοῦ Καλλισθένη τοῦ Ὀλύνθιου, 241
 Διαγόρας ὁ Κύπριος, γιατρός, 175, 176
 Βλ. καὶ Diagoras
 Διδύμαρχος (Κῶς), ἀσθενής, 293, 294
 Διεύχης, γιατρός, 182, 183, 184
 Δικηκράτης Φίλωνος (Θάσος) 96, 97
 Διογενειανός, γιατρός, 147, 147(62)
 Διογενειανός, γραμματικός, 147, 147(62)
 Διογένης 192
 Διογένης Λαέρτιος, ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας, 145, 191, 210, 374, 591, 591(223), 592(225), 593, 621
 Διόγνητος (Ἀφυτις), *θεαροδόκος*, 109
 Διόδωρος Σικελιώτης, ἱστορικός, 366, 367, 369, 370, 606, 609
 Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, γιατρός, 139, 144, 166(117), 173, 174, 182, 182(141), 183, 189, 189(157), 213, 266, 314, 465, 497(22), 515-518, 546, 547, 556, 556(146), 596
 Βλ. ἐπίσης Diocles, Dioclesis καὶ Diokles
 Διοκλῆς ὁ Καρύστιος, γιατρός (ἐγγονὸς τοῦ προηγούμενου/μὴ μαρτυρημένο πρόσωπο [πρόταση τοῦ Wellmann]), 516(90)
 Βλ. καὶ Diokles
 Διοκλῆς Ἀρτεμιδώρου Κυζικηνός, γιατρός, 327
 Διοκλητιανός, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 147, 346
 Διονύσιος Αἰγεύς, γιατρός, 353-354
 Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς, ἱστορικός, 335
 Διονύσιος Ἐπιγένου (Ἀμφίπολη), *θεαροδόκος*, 102, 102(86)

- Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γιατρός, 175, 176
 Βλ. καὶ Dionysius
- Διονύσιος (Ἀμφίπολη) 101(79)
- Διονύσιος ὁ Θράξ, γραμματικός, 145, 145(48)
- Διονύσιος ὁ Ἰτυκαῖος, ριζοτόμος, 144
- Διονύσιος, Μεθοδικὸς γιατρός, 353
- Διονύσιος, πρεσβύτερος τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ γιατρός, 346
- Διονύσιος Φακάς, γιατρός (λανθασμένη ἀναγραφή τοῦ Schelenz, ἀντὶ Διοσκουρίδης Φακάς), 519(101)
- Διόνυσος, θεός, 89, 100, 103(88), 141, 350, 351 [Διοσκουρίδης] 217, 515
- Διοσκουρίδης, Πεδάνιος, Ἀναζαρβεὺς, γιατρός, 140, 144, 148, 150, 178, 178(138), 180, 216, 218, 221, 222, 225, 226, 227, 231, 235, 305, 323, 343, 377, 378, 381, 390, 391, 391(116), 398, 400, 405, 407, 408, 410, 415, 425, 441, 443, 445, 448, 452, 454, 459, 460, 465, 474, 479, 481, 482, 486, 489, 519, 520, 582
- Διοσκουρίδης Φακάς (Ἀλεξανδρεὺς), Ἡροφίλειος γιατρός, 305, 309, 430(171), 492, 493, 518-520, 590, 591.
 Βλ. καὶ Dioscurides
- Διόσκουροι 115
- Διοχάρης Ἀρτεμιδώρου Βερενικίδης (Ἀθήνα) 578
- Δίφιλος, πατέρας τοῦ γιατροῦ Τιμοκλείδη (Θάσος), 351
- Δίφιλος ὁ Σίφνιος, γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Λυσιμάχου, 90, 462, 462(242), 520-521, 591, 592(224)
 Βλ. καὶ Diphile de Siphnos
- Δίων Ἰππαρίνου (Συρακοῦσες), *θεαροδόκος*, 112(153)
- Δράκων [Α΄], γιατρός, γιὸς τοῦ Ἴπποκράτη, 522, 558, 559
- Δράκων [Β΄], γιατρός, ἐγγονὸς τοῦ Ἴπποκράτη (γιὸς τοῦ Θεσσαλοῦ), 521, 522, 559
 Βλ. καὶ Drakon II
- Δράκων [Γ΄], γιατρός τῆς Ρωζάνης, 88, 90, 521-522, 558, 559
 Βλ. καὶ Drakon III
- Δράκων [Δ΄], γιατρός, 522
- Δροσερία ("Ἐδεσσα) 159
- Δροῦσος (ὁ νεότερος), γιὸς τοῦ αὐτοκράτορα Τιβερίου, 384, 384(96)
- Δωσίθεος ὑπομνηματογράφος 616(269)
- Εἰκόδοτος, εὐρετὴς φαρμάκου, γιατρός (:)
 361(28)
- Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντίνος, φυσικὸς φιλόσοφος, 125, 126, 374, 534, 535
- Ἐπαινέτης ὁ ριζοτόμος 144, 145
- Ἐπίγονος, γιατρός, 409
- Ἐπίκουρος, φιλόσοφος, 129, 131, 133
- Ἐπιμενίδης ἀπὸ τὴν Κνωσσό, θεολόγος, ποιητῆς κτλ., 145
- Ἐπίνικος (Μόρρυλος), στρατηγός, 106(113)
- Ἐπιφάνιος, ἐπίσκοπος Κωνσταντίας Κύπρου, 346
- Ἐπιχάρης (Ἀμφίπολη) 101(79)
- Ἐρασίστρατος Ἰουλιήτης (Κεῖος), γιατρός, 90, 126, 139, 169, 172, 173, 175, 180, 181, 182, 183, 185(145), 189, 189(157), 252, 256, 257, 264, 280, 281, 282, 289, 336, 384(96), 434, 461, 461(229), 465, 466, 472(261), 491, 492(2, 4), 498, 499, 523-548, 553, 554, 561, 562, 562(165), 563, 594, 594(231, 232), 595, 595(242), 596, 620, 621, 625, 625(292)
 Βλ. καὶ Erasistratus· πρβ. καὶ Ἐρασίστρατος ὁ Σικυώνιος
- Ἐρασίστρατος ὁ Σικυώνιος, γιατρός, 547 [ταυτίζεται μᾶλλον μὲ τὸν ὁμώνυμο Ἰουλιήτη]
- Ἐρέννιος Φίλων Βύβλιος, ἱστορικὸς καὶ γραμματικός, 335
- Ἐρμαγόρας, (Ἀμφίπολη), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 101, 101(80, 81)
- Ἐρμαδίων, Κόϊντος Φλάβιος· βλ. Φλάβιος Ἐρμαδίων, Κόϊντος, γυμνασίαρχος καὶ ἀρχιερέας
- Ἐρμαδίων, Κόϊντος Φλάβιος· βλ. Φλάβιος Ἐρμαδίων, Κόϊντος, ἀγωνοθέτης τῶν Μεγάλων Ἀσκληπιείων
- Ἐρμείας, αὐλικὸς τοῦ Ἀντιόχου Γ΄, 504, 507, 508
- Ἐρμῆς, θεός, 579(202), 581, 583
- Ἐρμῆς Τρισμέγιστος 432
 Βλ. καὶ Hermes Trismegistus
- Ἐρμιόνη ("Ἐδεσσα), κόρη τῆς Τερτίας, δούλης τοῦ γιατροῦ Αἰλίου Νεικολάου, 332
- Ἐρμιππος ὁ Βηρύτιος, γραμματικὸς κ.ἄ., 169
- Ἐρμιππος ὁ Συμυρναῖος (Καλλιμάχειος), φιλόσοφος καὶ γραμματικὸς, 334

- Ἐρμογένης Χαριδήμου ἀπὸ τῆ Σμύρνη, γιατρὸς καὶ ἱστορικός, 147(63)
- Ἐρμογένης ὁ Ταρσεύς, ρητοροδιδάσκαλος, 500(31)
- Ἐρμοκράτης, ἀσθενής, 302
- Ἐρμοκράτης 616 (269)
- Ἐρμων ἱερογραμματεὺς, εὐρετῆς φαρμάκου, γιατρὸς (:), 409
- Ἐρωτιανός, γραμματικὸς καὶ γιατρὸς (:), 176, 354
- Εὐαίνετος (Ἀμφίπολη), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 101, 101(79)
- Εὐαλκίδης Λυσιστράτου (Ἀντιγόεια Χαλκιδικῆς), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 110
- Εὐβίσιος Γλαυκίου (Βέροια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 114, 114(160)
- Εὐγενάτωρ 598, 599
- Εὐγενειανός, φίλος τοῦ Γαληνοῦ, 261
- Εὐδημος, γιατρὸς (ἀνατόμος) στὴν Ἀλεξάνδρεια, 243, 384(96)
- Εὐδημος, γιατρὸς δάσκαλος τοῦ Γαληνοῦ, 384(96)
- Εὐδημος, Μεθοδικὸς γιατρὸς, 384, 384(96), 386, 387, 387(108), 388, 389, 390
Βλ. καὶ Eudemus
- Εὐδοκία Μακρεμβολίτισσα, αὐτοκράτειρα, 169
- Εὐδοξία (Ἔδεσσα) 159
- Εὐήμερος, Κόϊντος Μόφιος· βλ. Μόφιος Εὐήμερος, Κόϊντος
- Εὐθύκριτος 244
- Εὐκαιρος, ἀκουστής τοῦ Ἀριστοτέλη, 193
- Εὐμαχος ὁ Κορκυραῖος, ριζοτόμος, 144
- Εὐμένης Β' ὁ Σωτήρ, βασιλιάς τῆς Περγάμου, 577, 577(198), 578, 592, 593
Βλ. καὶ Eumenes [II]
- Εὐνάπιος, σοφιστής, φίλος τοῦ γιατροῦ Ὀρειβασίου, 372, 373
- Εὐξενος Σάμου (Μόρρυλος), ἄρχων, 106(113)
- Εὐριπίδης, τραγικὸς ποιητής, 210, 529
- Εὐρυδίκη [v.l. ἀντὶ Στρατονίκη], σύζυγος τοῦ Σελεύκου Α', 537, 540, 541, 542, 542(128), 543, 544
Βλ. καὶ Στρατονίκη
- Εὐρυφῶν ὁ Κνίδιος, γιατρὸς, 88, 91, 91(12), 182, 183, 184, 548-549, 552, 552(140), 553
- Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ἐπίσκοπος Καισαρείας, 172, 346
- Εὐσέβιος, ἐπίσκοπος τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας καὶ γιατρὸς, 346
- Εὐστάθιος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, 145, 580, 582(206), 583
- Ἐφιππος ὁ Ὀλύνθιος, ἱστορικός, 208
- Ζεῦξις, Ἐμπειρικὸς γιατρὸς, 314
- Ζεῦξις, Ἡροφίλειος γιατρὸς, 289, 314(395)
- Ζεὺς 103(92), 506, 527, 632
- Ζεὺς [= Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος] 579, 579(202, 203), 580, 581, 582, 583
Βλ. καὶ Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος
- Ζηνόβιος (Σιδῶνα), πρεσβύτερος καὶ γιατρὸς, 346
- Ζήνων (γιατρὸς στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ;), 492, 498, 499, 615, 615(267), 616
Βλ. ἐπίσης Ἀνώνυμος (Ζήνων;), γιατρὸς στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ(;), καὶ τὸ ἐπόμενο λ.· πρβ. καὶ Μένων/Μενοπ (γιατρὸς στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ;)
- Ζήνων, γιατρὸς (μνημονευόμενος ἀπὸ τὸν Κέλσο), 498, 498(25)
Βλ. ἐπίσης Ζήνων (γιατρὸς στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ;)
- Ζήνων ὁ Ἡροφίλειος, γιατρὸς, 498(25)
- Ζήνων ἀπὸ τὴν Καῦνο τῆς Καρίας, 510, 510(72), 511, 584, 616(269)
Βλ. καὶ Zenon
- Ζήνων ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὀρχηστὴς στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀρταξέρξη Β', 348
- Ζήνων ὁ Λαοδικεὺς, γιατρὸς, 452, 498(25)
- Ζωῖλος ὀφθαλμικός 386(104)
- Ζώπυρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Ἐμπειρικὸς γιατρὸς, 549-551
Βλ. καὶ Zopyrus
- Ἠγησαγόρας, γιατρὸς, 341(440)
- Ἠγήσανδρος ἀπὸ τοὺς Δελφούς, ποιητής, 580, 581
- Ἠγήσιππος Νικοξένου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Ἠλιόδωρος, Πνευματικὸς γιατρὸς, 154
- Ἠπίωνη, σύζυγος τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 111
- Ἠράκλεα, γυνὴ θῦμα φαρμακείας, 161

- Ἡρακλειανός, γιός τοῦ γιατροῦ Νουμισιανοῦ, γιατρός, 283
- Ἡρακλείδης, ὑπάλληλος τοῦ ἀρχιατροῦ Ἀθηναγόρα, 624
- Ἡρακλείδης ἀπὸ τῆς Ἐρυθρῆς (Ἐρυθραῖος), γιατρός, 618(277)
- Ἡρακλείδης (Κῶος), γιατρός, πατέρας τοῦ Ἱπποκράτη, 555
- Ἡρακλείδης ὁ Ταραντῖνος, Ἐμπειρικός γιατρός, 175, 237, 289, 314, 343, 386(104), 410, 430(171), 435, 486, 546, 548
βλ. καὶ Heraclides (Tarentinus)
- Ἡράκλειτος, πατέρας τοῦ γιατροῦ Χρυσέρμου, 618, 619
- Ἡρακλεόδωρος (Ἀμφίπολη), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 101(81)
- Ἡρακλεόδωρος Ἀριστίωνος (Φίλιπποι), *θεαροδόκος*, 99, 99(67)
- Ἡρακλῆς, ἥρωας, 92(24), 95(40), 100, 113, 113(156), 562, 579, 580, 581, 583
βλ. καὶ Hercules
- Ἡρᾶς ὁ Καππαδόκης, γιατρός, 170, 176, 221, 237, 384, 385, 386, 387(108), 392, 392(117), 412, 412(143, 147), 413, 414, 414(154), 415, 417, 417(156), 418, 419, 422, 435, 470
βλ. καὶ Hero
- Ἡρόδικος ὁ Κνίδιος, γιατρός, 168
βλ. ἐπίσης Ἡρόδικος ὁ Μεγαρεὺς, Ἡρόδικος ὁ Σηλυμβριανὸς καὶ Herodicus
- Ἡρόδικος ὁ Μεγαρεὺς, γιατρός, 168
βλ. ἐπίσης Ἡρόδικος ὁ Κνίδιος, Ἡρόδικος ὁ Σηλυμβριανὸς καὶ Herodicus
- Ἡρόδικος ὁ Σηλυμβριανὸς, γιατρός, 168, 526, 535
βλ. ἐπίσης Ἡρόδικος ὁ Κνίδιος, Ἡρόδικος ὁ Μεγαρεὺς καὶ Herodicus
- Ἡρόδοτος, Πνευματικὸς γιατρός, 471, 588
βλ. καὶ Herodotus
- Ἡρόδοτος (Ἀλικαρνασσεύς), ἱστορικός, 210
- Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος, γιατρός, 183, 185(145), 189, 189(157), 190, 242, 243, 254(329), 256, 257, 264, 281, 281(359), 282, 289, 337, 434, 492, 492(4), 493, 494(13), 498, 523, 523(105), 546, 547
βλ. ἐπίσης Erofilus, Erophilus καὶ Herophilus
- Ἡρωδιανός, Αἴλιος, Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικός, 145(51), 147(61), 149(72)
- Ἡρώιδης Νέωνος (Ἄνδρος), γιατρός, 328
- Ἡρων (Ἀλεξάνδρεια), γιατρός, 492(2)
- Ἡσίοδος, ἐπικός ποιητής, 540
- Ἡσύχιος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικὸς καὶ λεξικογράφος, 149(72)
- Ἡσύχιος ὁ Μιλήσιος (Ἰλλούστριος), 169, 191, 598, 600
- Ἡφαιστίων, στρατηγὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, 88, 93, 93(30), 205, 205(209), 206, 207, 208, 209
- Ἡφαιστος, θεός, 144, 149, 409
- Θειοχάρης Νικέα (Ἀμφίπολη) 101, 101(80)
- Θεμίσιων ὁ Λαοδικεὺς, Μεθοδικὸς γιατρός, 146(56), 186(156), 408, 409, 546, 548
βλ. καὶ Themison
- Θέογνις ὁ Μεγαρεὺς, ἐλεγειακὸς ποιητής, 339
- Θεοδᾶς, σκεπτικὸς φιλόσοφος καὶ γιατρός, 224
- Θεόδωρος [sic] (Κιλικία), διάκονος καὶ γιατρός, 346
- Θεοδόσιος, γιατρός (hiera logadiu), 484(277)
- Θεοδόσιος Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικὸς, 145, 145(50)
- Θεόδοτος, γιατρός, 176, 404, 406, 480
βλ. καὶ Theodotus
- Θεόδοτος ὁ Αἰτωλός, φονεὸς τοῦ γιατροῦ Ἀνδρέα, 494, 495
- Θεόδοτος, ἐπίσκοπος Λαοδικείας καὶ γιατρός, 346
- Θεοδώρητος, γιατρός, 480
- Θεόδωρος (Ἀμφίπολη) 100, 100(77)
- Θεόδωρος, γιατρός (hiera logadiu), 484, 484(277)
βλ. καὶ Theodorus (hiera logadiu)
- Θεόδωρος *ἱητρός* (Κάτω Κλεινές, Φλώρινα) 90, 119, 210
- Θεόδωρος ὁ Μακεδών, γιατρός, 89, 119, 190, 210-238
- Θεόδωρος Μοσχίων (ὄνομα γιατροῦ κατὰ τὸν V. Rose) 222(240), 224 (ταυτίζεται μὲ τὸν Muschion)
βλ. καὶ Muschion
- Θεόδωρος Πολέμωνος (Ἀμφίπολη) 101, 101(80)
- Θεόδωρος Πρισκιανός, γιατρός, 222(240), 224

- Θεόκριτος, βουκολικός ποιητής, 150, 151, 151(78), 620, 621
- Θεοφάνης Νόννος (Χρυσοβαλάντης), βυζ. γιατρός, 335
- Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος, φιλόσοφος, 173, 187, 271, 402, 464, 496, 595, 597
Βλ. καὶ Theophrastus
- Θεσσαλὸς ὁ Κῶος, γιὸς τοῦ Ἱπποκράτη, γιατρός, 88, 90, 521, 522, 551-552, 555, 559
Βλ. καὶ Thessalos
- Θέων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, γυμναστής, 535
- Θηβαῖος, γιατρός, 319, 319(398, 409), 435. Βλ. καὶ Ἰέραξ Θηβαῖος
- Θουκυδίδης ὁ Ἀθηναῖος, ἱστορικός, 375, 569
- Θρασέας (= Θαρσέας = Θαρρίας), γιατρός, 205(209)
- Θράσων (Ἄμφισσα) 326
Βλ. καὶ Μνάσων (διαφορετικὴ δυνατότητα συμπληρώσεως τοῦ ὀνόματος σὲ ἐπιγραφή)
- Ἰάραξ (Ἀμφίπολη), *θεαροδόκος*, 102
- Ἰασώ, κόρη τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 111
- Ἰδιώτης, εὐρέτης φαρμάκου, γιατρός, 146(56)
- Ἰέραξ Θηβαῖος, γιατρός, 319, 319(406), 478
Βλ. καὶ Θηβαῖος
- Ἰεροκλῆς, ἵπποιατρός, 516(89)
- Ἰερώνυμος, ἐκκλησιαστικὸς Πατέρας καὶ ἱστορικός, 147, 346
- Ἰησοῦς 362(29)
- Ἰκέσιος, Ἐρασιστράτειος γιατρός, 233, 234, 237, 289, 501
- Ἴκκος ὁ Ταραντῖνος, γυμναστής, 535
- Ἰκκότας Γύρτου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Ἰννοκέντιος Ζ', πάπας, 339(432)
- Ἰορδάνης (Ἐδεσσα), ἵπποιατρός, 628
Βλ. καὶ Ἰουστίνος (διαφορ. ἀνάγνωση)
- Ἰούβας, βασιλιὰς Μαυριτανίας, 146(55)
- Ἰουλιανός, βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, 525, 534, 539, 540, 543
- Ἰουλιανός, διάκονος καὶ γιατρός, 346
- Ἰούλιος Νεικήτης, Κ. (Ἅγιος Ἀχίλλειος), γιατρός, 238-239
- Ἰουστίνος (Ἐδεσσα), ἵπποιατρός, 628 (διαφορ. ἀνάγνωση ἀντὶ Ἰορδάνης)
- Ἰουστίνος, Λατῖνος ἱστορικός, 369, 397
- Ἰούστος, γιατρός εὐρέτης *ιέρᾶς*, 409
[Ἱπποκράτης], 556, 557, 558
- Ἱπποκράτης ὁ Κῶος [Β'], γιατρός, 87(1), 88, 89(10), 90, 147(63), 164, 186(156), 187, 189, 197, 199(182), 208, 213, 228, 244, 244(280), 245, 250, 252, 252(310), 254(322, 329), 256, 257, 258, 259, 260, 281, 282, 282(362), 283, 284, 284(363), 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 300(371), 304, 306, 307, 308, 309, 310, 310(386), 311, 312, 313, 314, 316, 339, 375, 383, 396, 434, 484, 491, 516(89), 521, 522, 525, 526, 526(111), 536, 537, 544, 548, 549, 551, 552, 552-558, 559, 562, 563, 599, 600
Βλ. ἐπίσης Hippocrates, Hyocrates, Iprocras καὶ Υἱ(ρ)ocrates
- Ἱπποκράτης [Δ'], γιατρός, 88, 90, 521, 522, 558-559
- Ἱπποκράτης [Ε'], γιατρός, 521, 522
- Ἱπποκράτης «νεότερος» [= Διοκλῆς ὁ Καρῦστιος] 515
- Ἰσίδωρος, Αὐρήλιος· βλ. Αὐρήλιος Ἰσίδωρος
- Ἰσις, θεά, 112(146), 331
Βλ. καὶ Isis
- Ἰσμαήλ, ραββῖνος, 432, 433
- Ἰωάννης Ζωναράς, βυζαντινὸς ἱστορικός, 363, 369, 373
- Ἰωάννης Καλοειδᾶς, βυζαντινὸς γιατρός, 517(93)
- Ἰωάννης Ντεζοάλδιος, *podestà* τῆς Χίου, 517(93)
- Ἰωάννης Σκυνέλλης, ἱερέας, λογοθέτης τῆς Μητροπόλεως Χίου, 517(93)
- Ἰωάννης Τζέτζης, γραμματικὸς, 145(51)
- Ἰωάννης Χρυσόστομος, ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, 347
- Ἴων, τραγικὸς ποιητής, 376
- Ἰώσηπος, Φλάβιος, Ἑβραῖος ἱστορικός, 347(445)
- Ἰωσίας, βασιλιὰς τῶν Ἑβραίων, 347(445)
- Κάβειροι, θεότητες, 204
- Καῖσαρ, Γάιος Ἰούλιος, Ρωμαῖος στρατηγὸς καὶ πολιτικὸς, 586, 590, 591, 591(221)
Βλ. καὶ Caesar, Gaius Iulius
- Καῖσαρ [= Νέρων] 360(24)

- Βλ. επίσης Νέρων και Nero
 Καισαρίων, γιός τῆς Κλεοπάτρας Ζ' καὶ τοῦ Ἰ. Καίσαρα, 586
 Βλ. καὶ Πτολεμαῖος ΙΕ'
- Καλιγούλας, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 463
 Καλλίας Ἀπολλωνίου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
 Καλλιγένης (Πέλλα), γιατρός, 89, 120, 239-240
 Βλ. καὶ Calligenes
- Καλλιγόνη (Θάσος), μητέρα τοῦ γιατροῦ Ἀντιόχου, 160, 161
- Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος, ποιητῆς καὶ λόγιος, 617
- Καλλισθένης ὁ Ὀλύνθιος, ἱστορικός καὶ γιατρός, 89, 120, 188, 208, 241-243, 497, 575
 Βλ. ἐπίσης Callisthene καὶ Callisthenes
- Κάλλιστος, βυζαντινὸς γιατρός, 193, 193(161)
 Καλπούρνιος Κολλῆγας Μακεδῶν, Γάιος (Ἀντιόχεια Πισιδείας), ἀρχίατρος καὶ βουλευτῆς, 120, 243-245, 245(281), 246, 247
- Καλπούρνιος Μακεδῶν, Γάιος, πατέρας τοῦ Γ. Καλπ. Κολλῆγα Μακεδόνα, 243, 244, 245, 246
- Κάνουν Ἄσσα[-]μικου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Καπίτων· βλ. Ἀρτεμίδωρος Καπίτων
- Καρύστιος ὁ Περγαμηνός, ἱστορικός, 589
- Κάσσανδρος, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 88(5), 188, 515, 558
- Κάστωρ, ἀπελεύθερος τοῦ γιατροῦ Ποπλικίου Ἑρμεία, 349
- Καφισοφῶν Φιλίππου Κῶος, γιατρός, 330, 559-561, 616, 616(268, 269)
- Κέλσος· βλ. Κορνήλιος Κέλσος, Αὔλος
- Κερτίμμας Κρίθωνος (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Κηφισόδωρος ὁ Θηβαῖος, ἱστορικός, 589
- Κικέρων, Μάρκος Τύλλιος, Ρωμαῖος πολιτικὸς καὶ συγγραφέας, 369
- Κλαύδιος, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 211(220), 331, 519
 Βλ. ἐπίσης Caesar [= Κλαύδιος] καὶ Claudius
- Κλαύδιος Ἀσκληπιόδωρος (Ἔδεσσα), ἐπιμελητῆς, 332
- Κλείσοφος 570
- Κλείταρχος ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια, ἱστορικός, 208, 370
- Κλείτος, στρατηγὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, 497
- Κλεόδαμος (Ἀμφίπολη) 100(77)
- Κλεόδημος (Ἀμφίπολη) 101(79) [ἴσως ταυτίζεται μὲ τὸν προηγούμενο]
- Κλεόμβροτος, γιατρός, πατέρας τοῦ Ἑρασιστράτου, 523(106), 526, 545, 561-563, 625
 Βλ. καὶ Cleombrotus
- Κλεοπάτρα Ζ', βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου, 90, 357, 421, 430-462, 514, 514(81), 519, 585, 586, 590, 591
 Βλ. ἐπίσης Cleopatra regina, Cleopatra, Kleopatra (regina) καὶ Qulubatra
- Κλεοπάτρα Θεά, σύζυγος τοῦ Ἀντιόχου Ζ', 564, 565
- Κλεόφαντος, γιατρός, ἀδελφὸς τοῦ Ἑρασιστράτου, 414, 432, 492(2), 561
- Κλέων Ἡρακλείδου (Θεσσαλονίκη) 104
- Κλήμης Σερτώριος, ἀσθενής, 177, 361(28)
- Κόδαμος, βασιλιάς, 359(17)
- Κοῖντος, ἱπποκρατικὸς γιατρός, 249, 250, 250(299), 251, 251(300), 252, 254(322, 323, 326), 255, 257, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 277, 278, 282, 283, 286, 287, 293, 294, 298, 300, 301, 302, 308, 309
- Κοῖντος Ἰούλιος Νεικήτης· βλ. Ἰούλιος Νεικήτης, Κοῖντος
- Κοῖντος Φλάβιος Ἑρμαδίων· βλ. Φλάβιος Ἑρμαδίων, Κοῖντος, ἀγωνοθέτης τῶν Μεγάλων Ἀσκληπιείων
- Κοῖντος Φλάβιος Ἑρμαδίων· βλ. Φλάβιος Ἑρμαδίων, Κοῖντος, γυμνασιάρχος καὶ ἀρχιερέας
- Κολλῆγας, γιατρός, 245-247
 Βλ. καὶ Ἀμβρόσιος
- Κολλῆγας [= Γ. Καλπούρνιος Μακεδῶν], πατέρας τῶν γιατρῶν Γ. Καλπουρνίου Κολλῆγα Μακεδόνας καὶ Κολλῆγα], 246
 Βλ. καὶ Καλπούρνιος Μακεδῶν, Γάιος
- Κόμων ὁ φιλόσοφος, ἀσθενής, 361(28)
- Κόνων, Ἀθηναῖος ναύαρχος, 347, 348
- Κορνήλιος Κέλσος, Αὔλος, Λατίνος ἱατρικὸς συγγραφέας, 176, 402(133), 406, 486, 497, 498, 499, 523, 524, 549, 615
 Βλ. καὶ Cornelius Celsus, Aulus

- Κρατερός, στρατηγός του Μ. Ἀλεξάνδρου, 88, 363, 367, 370(71), 373, 587, 588
- Κράτερος Κρατέρου Ἀντιοχεύς, γιατρός, 91, 204, 505, 506, 564-565
- Κρατεύας ὁ ριζοτόμος 144
- Κράτης, γιατρός, εὐρετής *κυνοθηκτικῆς ἀντιδότης*, 214
- Κράτης, γιατρός (Παλατ. Ἀνθολ.), 214
- Κράτιππος Εὐρυτίου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ), 105(103)
- Κρητοξένη, μητέρα τοῦ γιατροῦ Ἐρασιστράτου, 526, 545
- Κριτόβουλος ὁ Κῶος, γιατρός, 88, 88(6), 90, 366(47), 566-575, 576(196), 614
Βλ. ἐπίσης Critobulus καὶ Kritobulos· πρβ. καὶ Κριτόδημος
- Κριτόβουλος Πλάτωνος Κῶος, τριῆραρχος, 567(187)
- Κριτόδημος ὁ Κῶος, γιατρός, 88(6), 90, 366(47), 566, 567, 567(182, 187), 568, 568(188), 576-577
Βλ. ἐπίσης Critodemos, Kritodamos καὶ Kritodemos· πρβ. καὶ Κριτόβουλος
- Κρίτων, Γάιος Στατίλιος, ἀρχίατρος τοῦ Τραϊανοῦ καὶ ἱστορικός, 89(10), 147(63), 204, 221, 237, 387(108), 390, 430, 430(171, 172), 435, 436, 438, 442, 442(193, 194, 196), 443, 447
- Κρόκος, ὑπάλληλος ἀρχιατροῦ Ἀθηναγόρα, 624
- Κτησίας ὁ Κνίδιος, γιατρός καὶ ἱστορικός, 147(63), 347, 348, 349, 588
- Κυβέλη, θεά, 563
- Κῦρος ὁ Μέγας, βασιλιάς τῶν Περσῶν, 125, 327
- Κωνσταντῖνος, Μέγας, βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, 117(193), 359(14)
Βλ. καὶ Constantinus
- Λάλος (Ποπίλλιος;) [Βέροια], γιατρός, 89, 248
- Λαμπρίας Αἰσχρίωνος (Θάσος) 97
- Λαμπρίας, *πάππος* τοῦ Πλουτάρχου, 514(81)
- Λαοδίκη, ἀδελφή καὶ πρώτη σύζυγος Ἀντιόχου Β', 509, 510
- Λαόδικος, βασιλιάς, 359, 359(16)
- Λάργος, Σκριβώνιος· βλ. Σκριβώνιος Λάργος
- Λειβεράλις, Σερβεῖλιος· βλ. Σερβεῖλιος Λειβεράλις
- Λειψιώτης, βυζαντινὸς γιατρός, 147, 147(61)
- Λεοννάτος, ἀξιωματικὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, 574
- Λεπτίνης, μαθηματικὸς στὴν Αὐλὴ τοῦ Σελεύκου Α', 524, 526
- Λεσχίδης, ἐπικός ποιητὴς στὴν Αὐλὴ τοῦ Εὐμένη Β', 577, 578
- Λευκανδούσης, ἀδελφὸς τοῦ Βρυονούση, 614
- Λεύκιος, γιατρός, 435
- Λεύκιος Φλάβιος Ἀρριανός· βλ. Ἀρριανός
- Λεωνίδα, παιδαγωγὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, 364, 364(39)
- Λεωνίδα (-ης) ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Πνευματικὸς γιατρός, 152(83), 414
- Ληναῖος, ἰδιοκτῆτης ἀλόγου ποῦ θεραπεύθηκε ἀπὸ τὸν Σάραπη, 362(30)
- Λητοίδης [= Ἀπόλλων] 103(92)
- Λητῶ 564, 619
- Λιβία, ἀσθενής, 361
Βλ. ἐπίσης Livia Augusta καὶ Lybia Augusta
- Λιβία, σύζυγος τοῦ Δρούσου τοῦ νεότερου, 384(96)
- Λίβιος, Τίτος· βλ. Τίτος Λίβιος
- Λιμναῖος, ἀξιωματικὸς τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, 573, 574, 575
- Λογάδιος, γιατρός, 483, 483(274), 484
- Λολλιανὸς Αὐτίτος (Στύβερρα), ὑπάτος 115
- Λουκανός, Μάρκος Ἀνναῖος, Λατῖνος ποιητὴς, 590
- Λουκιανὸς ἀπὸ τὰ Σαμόσατα, σοφιστὴς καὶ σατιρικός συγγραφέας, 525, 534, 535, 553
- Λύκα, Φλαουῖα· βλ. Φλαουῖα Λύκα
- Λυκίσκος (Ἀθήνα), ἄρχων, παραλήπτης ἰατρικῆς ἐπιστολῆς, 517, 517(93)
- Λύκος, Αὐρήλιος (Πύδνα; Δῖον;), ἵπποϊατρός, 629
- Λύκος ὁ Μακεδῶν, γιατρός, 89, 90, 90(11), 119, 248-318
Βλ. ἐπίσης Iurio, Lurus, Lycos, Lycus καὶ Lykos aus Makedonien· πρβ. καὶ Lurus Pelopis
- Λύκος ὁ Νεαπολίτης, Ἐμπειρικός γιατρός, 291, 292
Βλ. καὶ Lykos aus Neapel
- Λυκοῦργος Νικάνορος (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)

- Λυσίμαχος, βασιλιάς Θράκης, 90, 357(5, 7), 402, 462-468, 520, 520(102), 521, 534, 535
 Βλ. επίσης Lysimachus και Lysimaque
- Λυσίμαχος, γιός του Πτολεμαίου Β', 620
- Λυσίμαχος (Αμφίπολη), επώνυμος ιερέας του Ασκληπιού, 102(86)
- Λυσίμαχος Τιμησίου (Κασσάνδρεια), επώνυμος ιερέας του Ασκληπιού, 108, 108(121)
- Λυσίμαχος ο Κώος, γιατρός, 464(245)
- Λυσίστρατος Αΐσχωρονος (Θάσος), ἄρχων, 95(40)
- Mā (= Μητέρα), θεά, 332, 333
- Μάγνα, μητέρα του γιατροῦ Κολλήγα, 245, 245(283), 246, 247
- Μάγνος ὁ Ἐφέσιος, Πνευματικός γιατρός, 89(10), 513(78)
- Μακαρεὺς Ἀράτου (Κώος), θεωρός, 99, 99(67), 102(86), 106(109), 108(122)
- Μακεδονικός (-δόνιος) Ἀμφιπολίτης, συγγραφέας παιᾶνα στὸν Ασκληπιό, 103, 103(92)
- Μακεδών, γιατρός, 318-324
 Βλ. καὶ Macedo
- Μανέθων, Αἰγύπτιος ιερέας καὶ ἱστορικός, 432
 Βλ. καὶ Manetho
- Μανουήλ Χρυσολωρᾶς, βυζαντινὸς λόγιος, 339(432)
- Μαντίας ὁ Ἡροφίλειος, γιατρός, 171, 289, 397, 397(127), 408, 408(140), 410
- Μαρθίνη, γυνὴ θύμα φαρμακείας, 161
- Μαρῖνος, γιατρός, 253, 255, 263, 264, 265, 268, 276, 304, 308, 309, 317, 318
- Μαρκελλίνος, γιατρός, 372, 525, 553, 554
- Μαρκελλίνος, συγγραφέας ὑπομνήματος εἰς Ἑρμογ., *Π. στάσ.*, 500(31)
- Μάρκελλος ὁ Ἐμπειρικός, *magister officiorum*, 358(12), 360, 468, 468(253), 469, 469(258), 472, 472(261), 476
- Μαρκιανός, γιατρός, 427
 Βλ. καὶ Marcianus
- Μάρκος Αὐρήλιος, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας, 286, 294, 315, 360, 360(25)
- Μάρκος Ἰούνιος Σιλανός, Ρωμαῖος ὑπάτος, 514
 Βλ. καὶ Marcus Iunius Silanus
- Μάρσος, παραλήπτης ἰατρικῆς ἐπιστολῆς, 203
- Μαρσύας Δημητρίου (Βέροια) 113, 113(157)
- Μασσαλιώτης, γιατρός, 319, 319(399)
 Βλ. καὶ Δημοσθένης ὁ Μασσαλιώτης
- Μαχαιρίων, γιατρός, 146(56)
- Μαχάων, γιός του Ασκληπιού, γιατρός, 111, 187, 333, 333(429), 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340
 Βλ. καὶ Machaon
- Μέκκιος Αἰλιανός· βλ. Αἰλιανός, Μέκκιος
- Μελέαγρος, στρατηγός, 329, 330
- Μελέτιος, μοναχὸς καὶ γιατρός, 145, 145(51), 464
- Μελέτ(ι)ος, πηγὴ του Πλινίου, γιατρός (:), 464
 Βλ. καὶ Melet(i)us
- Μένανδρος, γιατρός, 175
 Βλ. καὶ Menandrus
- Μένανδρος, κωμικὸς ποιητής, 402
 Βλ. καὶ Menander comoedus
- Μένανδρος, πατέρας του γιατροῦ Σωρανοῦ, 168
- Μένανδρος Ὀλωΐχου (Μόρρυλος), ἄρχων, 106(113)
- Μένανδρος ὁ Περγαμηνός, γιατρός στὴν Αὐλὴ του Εὐμένη Β', 330, 577-578
- Μενεκράτης ὁ Ζεοφλήτης, γιατρός, 578(201)
- Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος (Ζεὺς), γιατρός, 578-583
 Βλ. καὶ Ζεὺς [= Μενεκράτης ὁ Συρακούσιος]
- Μενεκράτης, Τιβέριος Κλαύδιος, γιατρός, 387(108), 578(201)
- Μενέλαος (Αμφίπολη) 101(79)
- Μενέλαος Ἀρραβαίου Πελαγών, Ἀθηναῖος, πρόξενος, 168(127)
- Μενέλαος Μενάνδρου (Καλίνδοια), επώνυμος ιερέας του Ασκληπιού, 105(103)
- Μενεσθεὺς, γιατρός (μνημονευόμενος ἀπὸ τὸν Ασκληπιάδη Φαρμακίωνα), 354, 354(473)
 Πρβ. καὶ Μενεσθεὺς ὁ Στρατονικεὺς
- Μενεσθεὺς ὁ Στρατονικεὺς, ὑπομνηματιστὴς του Ἴπποκράτη, 354-355
- Μεννέας Ἀσάνδρου (Αμφίπολη) 101(80)
- Μένων, γιατρός μαθητὴς του Ἀριστοτέλη, 186, 191, 192, 498(25)
- Μένων (γιατρός στὴν Αὐλὴ του Ἀντιγόνου Γονατά;), 492, 498, 615(267)
 Βλ. καὶ Ἀνώνυμος (Ζήνων;), γιατρός στὴν Αὐλὴ του Ἀντιγόνου Γονατά(;), Menon (γιατρός στὴν Αὐλὴ του Ἀντιγόνου Γο-

- νατά;)- πρβ. και Ζήνων/Zenon (γιατρός στην Αύλη του Αντιγόνου Γονατά;)
- Μεσούε, Άραβας γιατρός, 378
- Μεσσαλίνα, άσθενής, 361
Βλ. και Messalina
- Μέστριος Φλώρος, Λεύκιος, φίλος του Πλουτάρχου, 122, 123, 124, 126, 129, 131, 131(29, 30)
Βλ. και Mestrius Florus, Lucius
- Μέτυλος Μητροδώρου (Άμφίπολη), πολιτάρχης, 103(91)
- Μήδ(ε)ιος, γιατρός, 180, 181, 182, 182(141), 183, 526, 545
- Μήδιος ό Θεσσαλός, Αλευάδης, *δυναστής* της Λάρισσας, 615
- Μηνόδωρος (Φρυγία), γιατρός και ιερέας του Άσκληπιού, 204
- Μηνόφαντος Αρτεμιδώρου Μακεδών Υρκάνιος, γιατρός, 89, 90, 120, 324-328, 330, 514(81)
- Μητρόδωρος, γιατρός μαθητής του Σαβίνου, 283
- Μητρόδωρος, γιατρός μαθητής του Χρυσίπου, Έρασιστράτειος, 181, 329(418)
- Μητρόδωρος Τιμοκλέους Άμφιπολίτης, γιατρός, 89, 90, 119, 120, 329-330, 561, 578
- Μητρόδωρος, επικούρειος φιλόσοφος, 499
- Μιθριδάτης ΣΤ' Εύπάτωρ, βασιλιάς του Πόντου, 238, 357, 360, 372, 384(93), 387(108), 399, 400, 463, 549, 549(135)
Βλ. και Mitridatis
- Μικίων, ριζοτόμος, 144
- Μιχαήλ Ιταλικός, διδάσκαλος ιατρικής, μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως κτλ., 147
- Μναςέας, γιατρός, 146(56)
- Μνάσων (Άμφισσα) 326
Βλ. και Θράσων (διαφορετική δυνατότητα συμπληρώσεως του ονόματος σε επιγραφή)
- Μνησαρέτη 244
- Μνησίδημος, γιατρός, 136
- Μνησίδης, γιατρός (;) 402
Βλ. και Mnesides.
- Μνησίθεος ό Άθηναίος, γιατρός, 182, 183, 184, 291, 517, 588
- Μοσχίων (Άμφίπολη) 100(76)
- Μοσχίων ό διορθωτής, γιατρός, 223, 224, 225, 299, 496(21)
Βλ. και Moschion
- Μοσχίων, Λατίνος γιατρός, συγγραφέας (= μεταφραστής) του σωράνειου *Π. γυν. παθ.*, 224
Βλ. επίσης Θεόδωρος Μοσχίων, Muschion, Muscio και Mustio
- Μόσχος, γιατρός, 435
- Μούσας, Άντώνιος βλ. Άντώνιος Μούσας
- Μόφιος Εύήμερος, Κόιντος (Φίλιπποι), γιατρός, 331
Βλ. και Mofius Euhemerus, Quintus
- Μύας Φιλίσκου (Καλίνδοια), επώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Ναυκρατίτης, γιατρός, 146(56), 319, 319(400)
- Ναυμάχιος, δάσκαλος του γιατρού Φιλαγρίου, 598, 599, 600
- Ναυμάχιος, συγγραφέας παραινετικού ποιήματος, 599, 600
- Νεαπολίτης, γιατρός, 146(56), 319, 319(401)
Βλ. και Γάϊος Νεαπολίτης
- Νέαρχος, ναύαρχος Μ. Αλεξάνδρου, 492(7)
- Νεικόλαος, Αίλιος, Έδεσσαίος, γιατρός, 89, 332-333
- Νείλος, γιατρός, 146(56), 386(104). Βλ. και Νηλέας
- Νέρων, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 238, 331, 360, 360(24), 400, 418, 519
Βλ. επίσης Nero και Καίσαρ [= Νέρων]
- Νεχαῦς, ό τών Αιγυπτίων βασιλεύς, 347(445)
- Νεχεψώ, βασιλιάς της Αιγύπτου, προφήτης, 359, 359(15), 432, 479, 480
Βλ. και Nechepso
- Νέων, γιατρός του Πτολεμαίου Γ', 584
- Νηλέας (= Νειλέας), γιατρός, 205(209)
- Νίκαιος (Άμφίπολη) 101(79)
- Νίκανδρος ό Κολοφώνιος, ποιητής και γιατρός(;), 149(71)
- Νικάνωρ (Μίεζα), επώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 114
- Νικάνωρ Έπικράτους (Άμφίπολη) 101(80)
- Νικάνωρ Νίκωνος (Καλίνδοια), επώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Νικάνωρ Παραμόνου (Μόρρυλος) 106(113)

- Νικάνωρ Σώσου (Καλίνδοια), επώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Νικίας, υπάλληλος του αρχιάτρου Άθηνάγορα, 624
- Νικόλαος Μελαντάδου (Άμφίπολη) 101, 101(79)
- Νικόλαος Μυρεψός, βυζαντινός γιατρός, 171, 358(13), 378, 378(82)
- Νικόλαος Πausανίου (Θεσσαλονίκη), επώνυμος ιερέας (του Άσκληπιού;), 104
- Νικόλεως (= αος) (Πελαγονία) 115
- Νικόμαχος Μαχάονος ο Σταγειρίτης, γιατρός, 89, 109, 109(130), 119, 187, 333-334, 335, 336, 337· πρβ. και 339, 340
- Νικόμαχος ο Σταγειρίτης, γιατρός, 88, 89, 90, 109, 109(130), 119, 120, 184, 187, 333, 334-340, 559· πρβ. και 339, 340
Βλ. και Nicomachus
- Νικομήδης ο βασιλεύς (αταύτιστος), 218, 359(17) [: -ους: corr. e Νικοδήμου]
Πρβ. και Νικομήδης Β' και Γ'
- Νικομήδης Β' Έπιφανής, βασιλιάς της Βιθυνίας, 218
- Νικομήδης Γ' Φιλοπάτωρ, βασιλιάς της Βιθυνίας, 218
- Νικομήδης (Ρώμη), γιατρός, 161
- Νικόστρατος Άργείοις, ασθενής, 579, 580
- Νουμισιανός, γιατρός, 255, 257, 264, 282, 283, 308, 314
Βλ. και Numisianus
- Νυμφόδοτος (= Νυμφόδωρος), γιατρός, 205(209)
- Ξάνθιππος (Κώς) 561
- Ξάνθιππος, γιατρός, 585 (συμπλήρωση αντί Ξενόφαντος)
- Ξένιος ο Όργεως (Άμφίπολη), επιστάτης, 102(86)
- Ξενοκράτης ο Άφροδισειεύς, γιατρός, 174, 175, 223(241), 400, 402
Βλ. και Xenocrates
- Ξενοκρίτος 585 (συμπλήρωση αντί Ξενόφαντος)
- Ξενόφαντος Σωσικράτους Ήρακλείος, γιατρός του Πτολεμαίου Γ', 585
- Ξενοφών ο Άθηναίος, φιλόσοφος και ιστορικός, 168
- Ξέρξης Α', βασιλιάς της Περσίας, 93(31)
- Όβριμος (Κιλικία), γιατρός, 159
- Όθων ο Σικελός, γιατρός, 435
Βλ. και Όρθων
- Όκταβία, αδελφή του Αύγουστου, ασθενής, 361
Βλ. και Octavia
- Όκταβιανός· βλ. Αύγουστος
- Όλυμπιάδα, μητέρα του Μ. Αλεξάνδρου, 230, 369
Βλ. επίσης Olimpia και Olympias
- Όλυμπιονίκης, εύρετής φαρμάκου, γιατρός (:)
146(56)
- Όλυμπος, γιατρός της Κλεοπάτρας Ζ' και ιστορικός, 514, 585-586
- Όμηρος, έπικός ποιητής, 464, 538, 539, 540
Βλ. και Homerus
- Όρειβάσιος Περγαμηνός, βυζαντινός γιατρός, 152, 152(87), 156, 158, 176, 203, 212(225), 291, 292, 343, 344, 372, 459, 462, 588
- Όρεστίνος, γιατρός, 435
- Όρθων ο Σικελός, γιατρός, 420, 435
Βλ. και Όθων
- Ουαλεριανός (Πύδνα; Δίον;), ιπποίατρος, 629
- Ουέλμος Τρύφωνος Θεσσαλονικεύς, γιατρός, 89, 120, 142(40), 340-345, 627, 630, 630(11)
- Παγκρατίδης, Αίλιος· βλ. Αίλιος Παγκρατίδης
- Παιήων, θεός, 109(133)
- Πάκκιος Αντίοχος, γιατρός, 146(56), 385(103), 409
- Πάμφιλος, γραμματικός και γιατρός, 145, 146, 146(53, 54), 419, 419(160), 420
- Πανάκεια, κόρη του Άσκληπιού, 111, 117
- Παράμονος Σαμαγόρου (Μόρρυλος) 106, 106(113)
- Πάρις ο όρχηστής, 435
- Παρμενίδης ο Έλεάτης, φυσικός φιλόσοφος, 125, 126, 127
- Παρμενίων Άλ[...] (Καλίνδοια), επώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Παρμενίων, στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613
Βλ. και Parmenion

- Παρυσάτις, μητέρα του Ἀριστοτέλη (ἐσφαλμένο ὄνομα), 336, 339
 Βλ. ἐπίσης Φαιστιὰς καὶ Φαιστίς
- Πάσων Σκύθου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας του Ἀσκληπιού, 105(103)
- Παῦλος ὁ Αἰγινήτης, βυζαντινὸς γιατρός, 203, 211(218), 217, 230, 292, 336, 358(10), 359(14), 459, 497(22), 515-516, 614
- Παῦλος (Φίλιπποι), πρεσβύτερος καὶ γιατρός, 90, 119, 345-347, 353
- Παυσανίας, γιατρός του Κρατεροῦ, 88, 363, 363(35), 367, 367(54), 370(71), 373, 398, 439, 491, 587-589
- Παυσανίας, γιατρός (Παλατ. Ἀνθολ.), 161
- Παυσανίας (Καλίνδοια), *θεαροδόκος*, 105
- Παυσανίας, περιηγητής, 93, 347(445)
- Πέλοπας, Δογματικὸς γιατρός, 248, 249, 249(292), 256, 257, 258, 260, 263, 264, 265, 268, 276, 281, 282, 282(362), 283
 Βλ. ἐπίσης Pelops καὶ pilurio [= Pelops;]· πρβ. καὶ Lupus Peloris
- Περδίκκας Ἀμαδίσκου (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας του Ἀσκληπιού, 105(103)
- Περδίκκας Β', βασιλιάς Μακεδονίας, 88, 92, 434, 491, 525, 535, 536, 548, 552, 553, 554, 555
- Περδίκκας, σωματοφύλακας Μ. Ἀλεξάνδρου, 576, 577
- Περσέας, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, 103, 103(91), 120, 239, 240, 535, 536
 Βλ. καὶ Perseus
- Πευκέστας, ἀξιωματικὸς του Μ. Ἀλεξάνδρου, 88, 142, 143, 143(41), 144, 363, 573, 575
- Πλάτων ὁ Ἀθηναῖος, φιλόσοφος, 145(51), 185, 198, 244, 247, 339
- Πλείσταρχος, γιὸς του Ἀντιπάτρου, 515, 516, 517, 518, 518(97)
 Βλ. καὶ Pleistarchos
- Πλειστόνικος, γιατρός, 182, 183, 184
- Πλίνιος Σεκοῦνδος, Γάιος, Λατίνος φυσιογνώστης, 174, 175, 176, 177, 222, 224, 377, 385, 385(103), 386, 388, 389, 390, 393, 396, 400, 401, 402, 429, 464, 466, 489, 495, 495(16), 496, 496(21), 500, 501, 503, 512, 526, 527, 532, 562, 563, 566, 592(225)
- Πλούταρχος, φιλόσοφος, βιογράφος, 121, 121(11), 122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 129(27), 131, 131(29), 133, 137, 138, 142, 142(40), 143, 144, 205(209), 206, 207, 347, 348(448), 363, 363(34), 364(42), 365, 366, 366(48), 368, 368(60), 369, 372, 373, 375, 385, 386, 388, 389, 398, 497, 514(81), 525, 558, 581, 585, 587, 588, 600, 606, 622
- Ποδαλείριος, γιατρός, γιὸς του Ἀσκληπιού, 111, 145
- Πολέμων, βασιλιάς τῆς Καππαδοκίας, 463
- Πόλλης, γιατρός, 177
- Πολύαινος (συμμετέχων στοὺς *Συμπόσιον* του Ἐπικούρου) 133
- Πολύαινος ὁ Μακεδών, ρητοροδιδάσκαλος, 509
- Πολύαρχος, γιατρός, 386(104)
- Πολύβιος, ἱστορικός, 503(43), 504, 505, 508
- Πόλυβ(ι)ος, γιατρός, γαμβρὸς του Ἴπποκράτη, 551, 552
- Πολύδωρος ὁ Τήϊος, γιατρός, 91, 491, 589
- Πολυκράτης (Ἀμφίπολη) 100, 100(76)
- Πολυκράτης (Ἀμφίπολη), ἐπώνυμος ἱερέας του Ἀσκληπιού, 101(81)
- Πολύκριτος Μενδαῖος, γιατρός, 89, 90, 347-349
 Πρβ. καὶ τὸ ἐπόμενο λ.
- Πολύκριτος ὁ Μενδαῖος, ἱστορικός; 348(448)
 Πρβ. καὶ τὸ προηγούμενο λ.
- Πομπειανός, Αὐρήλιος· βλ. Αὐρήλιος Πομπειανός.
- Πομπήϊος Σαβίνος, γιατρός, 361(28)
- Πομπήϊος Τρόγος, Λατίνος ἱστορικός, 369, 397
- Ποπλικία Σεμπρώνιλλα (Βέροια), κόρη του γιατροῦ Ποπλικίου Ἑρμεία, 349
- Ποπλικίος Ἑρμείας (Βέροια), γιατρός, 89, 349
- Ποπλικίος Ροῦφος (Βέροια), γιὸς του γιατροῦ Ποπλικίου Ἑρμεία, 349
- Πόπλιος (Παλατ. Ἀνθολ.) 163
- Ποσειδῶν, θεός, 98, 98(56), 141
- Ποσειδώνιος, γιατρός, 414, 508, 588
 Πρβ. καὶ Ποσειδώνιος ὁ Ἀπαμεύς
- Ποσειδώνιος, γιατρός ἐπὶ Οὐάλη, 598(247)
- Ποσειδώνιος ὁ Ἀπαμεύς, στωϊκὸς φιλόσοφος, 190
 Πρβ. καὶ Ποσειδώνιος, γιατρός
- Ποσθίων Συάγρου (Ἀμφίπολη) 100(76)
 Πραξαγόρας ὁ Κῶος, γιατρός, 182, 183, 189, 189(157), 337, 523, 546, 547
 Βλ. ἐπίσης Praxagoras καὶ Prossagoras

- Πρόδικος (έσφαλμένη γραφή αντί Ἡρόδικος) 526(111)
- Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης, σοφιστής, 129, 131, 134
- Πρωτόκτητος (Θάσος), γιὸς τοῦ γιатρῶ Ἀντιόχου, 160, 161
- Πτολεμαῖος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, παραλήπτης ἱατρικῶν ἔργων 359, 360(19), 362(30), 484, 500, 501, 516(89), 556, 557, 557(147, 155), 558, 558(157)
- Βλ. ἐπίσης Ptolem(a)eus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, παραλήπτης ἱατρικῶν ἔργων· πρβ. καὶ Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
- Πτολεμαῖος βασιλεύς, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, χρήστης φαρμάκων 477 (: ἀρμάτιον), 479, 480 (: κολλύριον), 483 (: ἱερά)
- Βλ. ἐπίσης Ptolemeus imperator, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, χρήστης φαρμάκου, Tholomeus, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, εὐρετής φαρμάκου, καὶ Tolomeus, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, εὐρετής φαρμάκου· πρβ. καὶ Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
- Πτολεμαῖος Α' ὁ Λάγου, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 208, 369, 369(64), 370, 371(73), 490, 501, 502, 573, 574, 576, 587
- Βλ. καὶ Ptolemaeus [I] Lagi
- Πτολεμαῖος Β' ὁ Φιλάδελφος, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 117-118, 120, 150, 151(78), 169, 434, 472(261), 491, 492, 492(4), 501, 509, 510, 523, 534, 535, 545, 546, 547, 559, 559(161), 560, 563, 585, 593, 595, 596, 597, 598, 617, 620, 621, 625, 627
- Βλ. καὶ Ptolemaeus [II]
- Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 90, 118, 468-484, 509, 547, 559, 559(161), 560, 584, 585, 616, 617
- Βλ. καὶ Ptolemaeus [III] Evergetes
- Πτολεμαῖος Δ' ὁ Φιλοπάτωρ, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 88, 491, 494, 495, 503(43), 508, 509, 559, 560, 561, 584
- Πτολεμαῖος Ε' ὁ Ἐπιφανής, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 93, 118
- Πτολεμαῖος ΣΤ' ὁ Φιλομήτωρ, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 565, 618, 618(279, 280), 619
- Πτολεμαῖος ΙΒ' ὁ Νέος Διόνυσος (Αὐλητής), βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 372, 430, 469(257), 518, 549, 550, 590, 591, 591(222)
- Πτολεμαῖος ΙΓ', βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 519, 519(100), 590, 590(216), 591
- Βλ. καὶ Ptolemaeus [XIII]
- Πτολεμαῖος ΙΕ', βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, 586
- Βλ. καὶ Καισαρίων
- Πτολεμαῖος, βασιλιάς τῆς Κύπρου, 372, 469(257)
- Πτολεμαῖος, γιὸς (!) τοῦ Ἀντιόχου Α', 526, 527, 562
- Βλ. καὶ Ptolemaeus rex
- Πτολεμαῖος ὁ Ἐρασιστράτειος, γιатρῶς, 469(257)
- Πτολεμαῖος, φιλόσοφος, 191
- Πτολέμας Μ[...] (Καλίνδοια), ἐπώνυμος ἱερέας τοῦ Ἀσκληπιοῦ, 105(103)
- Πυθιάς, κόρη τοῦ Ἀριστοτέλη, 181, 329(418), 526
- Πυθιάς, συγγραφέας στὴν Αὐλὴ τοῦ Εὐμένη Β', 577, 578
- Πυθίων (Θάσος), ἀσθενής, 287, 293, 294, 295, 298, 298(368), 301
- Πυθόδωρος (Νεάπολις), *θεαροδόκος*, 94
- Πυλάδης, χορευτής τοῦ θεάτρου, 536
- Πύρρων, φιλόσοφος, 129, 131, 134
- Πῶρος, βασιλιάς τῶν Ἰνδῶν, 572
- Ρίπαλος, γιатρῶς (:), 486
- Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος, γιатρῶς, 256, 257, 282, 282(362), 283, 305, 314, 372, 409, 414, 421, 429, 435, 502(40)
- Βλ. καὶ Rufus (Ephesius)
- Ροῦφος, Ποπλίκιος· βλ. Ποπλίκιος Ροῦφος
- Ρωξάνη, σύζυγος Μ. Ἀλεξάνδρου, 88, 491, 521, 522, 558, 558(158)
- Βλ. καὶ Rhoxane
- Σαβῖνος, γιатρῶς, 250, 273, 282, 283, 300, 301, 305, 314
- Σαβῖνος, Πομπήϊος· βλ. Πομπήϊος Σαβῖνος
- Σαλλούστιος (πηγὴ τοῦ Πλινίου) 402
- Βλ. καὶ Sallustius

- Σάμβος, βασιλιάς λαού της Ασίας, 369(63), 370(66)
 Βλ. επίσης Sambus και Ambis
- Σαπφώ, ποιήτρια, 145(51), 527, 528, 529
- Σάραπης, θεός, 361, 362, 362(30), 479, 480
- Σάτυρος, γιατρός, 255, 264, 265, 278, 282, 283, 284, 314
- Σεβήρος, γιατρός, 228, 404, 480
- Σέλευκος Α' Νικάτωρ, βασιλιάς της Συρίας, 202, 202(202), 491, 504, 509, 523, 523(106), 524, 525, 527, 528, 528-529, 530, 531, 532, 534, 535, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 561, 561(164), 563, 591, 592
 Βλ. και Seleucus [I]
- Σέλευκος Β' Καλλίνικος, βασιλιάς της Συρίας, 88, 503, 506
- Σέλευκος Γ' Σωτήρ, βασιλιάς της Συρίας, 503, 506
- Σέλευκος, πρεσβύτερος γιός του Αντιόχου Α' και συμβασιλέας του, 120, 329, 330
- Σεμπρώνιλλα, Ποπλικία' βλ. Ποπλικία Σεμπρώνιλλα
- Σεξιτίλιος Ανταίος, γιατρός (;) 464
 Βλ. και Sextilius Antaeus
- Σεπτίμιος Σεβήρος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 360, 360(25)
- Σεραπίων, γιατρός των Πτολεμαίων ΙΒ' και ΙΓ', 519(98, 99, 100), 520, 590-591
 Βλ. και Serapion
- Σεραπίων ο Άλεξανδρεύς, Έμπειρικός γιατρός, 233, 234, 237, 289
- Σερβεία (Θεσσαλονίκη), *ιατρείνη*, 90, 349-350
- Σερβείλιος Λειβεράλις (Βάργαλα) 116
- Σέρβειος, Τίτος (Θεσσαλονίκη), γιατρός, 90, 349, 350
- Σίβρας Ήροδώρου (Καλίνδοια), έπώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Σίμος ο Κώος, γιατρός, 592, 592(225)
 Βλ. επίσης Σίμων· πρβ. και Simos
- Σίμων, γιατρός του Σελεύκου Α', 591-592
 Βλ. επίσης Σίμος· πρβ. και Simos
- Σιμωνίδης ο μελοποιός (Κεΐος), 545
- Σκριβώνιος Λάργος, Λατίνος γιατρός, 176, 358(12), 360, 409
 Βλ. και Scribonius Largus
- Σουητώνιος (G. Suetonius Tranquillus) Λατίνος ιστορικός-βιογράφος, 361
- Σοφία (Έδεσσα), σύζυγος του γιατρού Άνθεμίου, 159
- Σοφοκλής, τραγικός ποιητής, 145
- Σπάργης (Άμφίπολη), επιστάτης, 100(76, 77), 101(78, 79)
- Στατίλιος Στέφανος· βλ. Στέφανος, Στατίλιος Στέφανος ο Αθηναίος, ύπομνηματιστής του Ίπποκράτη, 168
 Βλ. και Στέφανος ο Άλεξανδρεύς
- Στέφανος ο Άλεξανδρεύς, ύπομνηματιστής του Ίπποκράτη, 168, 537, 540, 543, 544
 Βλ. και Στέφανος ο Αθηναίος
- Στέφανος ο Βυζάντιος, λεξικογράφος, 355
- Στέφανος, Στατίλιος, γιατρός, 341(440)
- Στέφανος, τραγουδιστής, 622, 623
- Στησίλειος Όργεως (Άμφίπολη) 101(80)
- Στράβων, γεωγράφος, 355, 371, 371(72), 592(225)
- Στράτιος, γιατρός στην Αύλη του Εύμένη Β', 492(5), 592-593
 Βλ. και Stratius
- Στρατονίκη, σύζυγος του Σελεύκου Α' και ύστερα του Αντιόχου Α', 355(478), 434, 523, 524, 525, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 540, 543, 545, 553, 554, 563
 Βλ. επίσης Stratonice και Εύρυδική
- Στρατόνικος, γιατρός, 283
- Στράτων ο Βηρύτιος, γιατρός, 319, 319(403)
 Βλ. και Βηρύτιος
- Στράτων ο Έρασιστράτειος, γιατρός, 289, 594, 594(231, 232, 240, 241)
- Στράτων ο θηριακός, γιατρός, 343
- Στράτων ο Λαμψακηνός, φυσικός και γιατρός (;), 91, 593-598
- Στράτων ο Περιπατητικός, φιλόσοφος [ταυτίζεται με τον όμώνυμο Λαμψακηνό]
- Στράτων ο φυσικός, φιλόσοφος [ταυτίζεται με τον όμώνυμο Λαμψακηνό]
- Σύλλας (συμμετέχων στα Συμποσιακά του Πλουτάρχου) 122, 123, 125
- Συνέρως, εύρετής κολλυρίου, 478
- Συριανός, ρητοροδιδάσκαλος, 500(31)
- Σφαΐρος ο Βοσποριανός, στωϊκός φιλόσοφος, 173
- Σχολιαστής Θεοκρίτου (*Ειδυλ.*) 150, 151, 151(80), 620, 621
- Σχολιαστής R Γαληνού 543

- Σώβιος 494(13)
 Βλ. επίσης Σωσίβιος και Sosibios
- Σωκράτης (μνημονεύεται από τον μοναχό Μελέτιο) 145(51) (διορθώθηκε σε Σωρανός)
- Σωκράτης ο Αθηναίος, φιλόσοφος, 244
- Σωκράτης ο Ρόδιος, ιστορικός, 586
- Σωκρατίων, γιατρός, 386(104)
- Σώπατρος, ρητοροδιδάσκαλος, 500(31)
- Σωρανός ο Έφέσιος, Μεθοδικός γιατρός, 145, 145(51), 152, 152(87), 166(117), 168, 173, 186(156), 220, 224, 397(126), 430(172), 431(173), 435, 459, 547, 548, 552, 555, 596
- Σωσίας Σωσιπόλεως Ίώριος 107
- Σωσίβιος, αξιωματούχος της πτολεμαϊκής Αύλης, 494, 494(13), 584
 Βλ. επίσης Σώβιος και Sosibios
- Σωσίστρατος Σωσιστράτου Σάμιος 564, 565
- Σώστρατος (Αμφίπολη) 100, 100(76)
- Σώστρατος, γιατρός, 173
- Σωτήριν = Σωτήριον, σύζυγος του γιατρού Λάλου, 248
- Τείσων (Αμφίπολη), επώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 100, 100(76, 77)
- Τελέσφορος, γιός του Άσκληπιού, 98, 99, 103, 111, 115, 116, 117
- Τερτία (Έδεσσα), δούλη του γιατρού Αιλίου Νεικολάου, 332
- Τιβέριος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 211(220), 357, 358, 358(8), 360, 384(96), 409, 463
 Βλ. και Tiberius
- Τιβέριος Κλαύδιος Μενεκράτης, γιατρός· βλ. Μενεκράτης, Τιβέριος Κλαύδιος
- Τίμανδρος (Δάτος), *θεαροδόκος*, 98
- Τιμαρχίδας Πυθίωνος (Θάσος) 96, 97
- Τιμοκλείδης Διφίλου (Θάσος), γιατρός, 89, 90, 119, 350-351
- Τιμοκλής, πατέρας του γιατρού Μητροδώρου από την Αμφίπολη, 329, 330
- Τιμοκράτης, γιατρός, 236
- Τιμόλαος Μακεδών η Λαρισσαίος, συγγραφέας *Τρωϊκών*, 168(127)
- Τιμοσθένης Κρίτωνος (Κασσάνδρεια), *θεαροδόκος*, 108
- Τιμωνίδης Άσκληπιάδου (Αμφίπολη), πολιτάρχης, 103, 103(91)
- Τίτος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 357, 358, 358(10), 516(89)
- Τίτος Αυφίδιος Σικελός, γιατρός, 242(272)
- Τίτος Λίβιος, Ρωμαίος ιστορικός, 120, 239, 240, 592
- Τίτος Σέρβειος· βλ. Σέρβειος, Τίτος
- Τραϊανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, 116, 147(63), 166(117), 168, 397, 430, 430(171), 516(89)
- Τρόγος, Πομπήιος· βλ. Πομπήιος Τρόγος
- Τρύφων, γραμματικός, 147(61)
- Τρύφων ο νεώτερος, γιατρός, 358(12)
 Βλ. και Thifon.
- Τρύφων, πατέρας του γιατρού Ουέλμου, 341
- Τρωΐλος Άντιγόνου (Καλίνδοια), επώνυμος ιερέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Τύχη, θεά, 573(194)
- Υγία 104, 117
 Βλ. και Υγεία
- Υγεία, κόρη του Άσκληπιού, 103, 104, 105, 105(108), 107, 108, 110, 111, 112, 113, 113(157), 114, 115, 116, 117, 118
 Βλ. και Υγία
- Υγιεινός, γιατρός, 435
- Υστάνης, Πέρσης *υπαρχος* του Έλλησπόντου, 554
- Φαιστιάς, μητέρα του Άριστοτέλη, 336, 339
 Βλ. επίσης Φαιστις και Festie· πρβ. και Παρυσάτις
- Φαιστις, μητέρα του Άριστοτέλη, 109, 335, 336, 337, 338, 340
 Βλ. και Φαιστιάς και Festie· πρβ. και Παρυσάτις
- Φαναγόρα 244
- Φαρνάβαζος, Πέρσης στρατηγός, 348
- Φαρνάκης ο ριζοτόμος 145
- Φερσεφόνη, θεά, 161
- Φίλα, παλλακίδα του Αλεξάνδρου, πατέρα του Περδίκκα Β', 434, 549, 553
- Φίλα, σύζυγος Δημητρίου Πολιορκητή, 525
- Φιλάγριος, βυζαντινός γιατρός, 90, 483, 483(273), 491, 598-600
 Βλ. επίσης Philagrius, Falgaricus και Falgorices
- Φιλάγριος, γιατρός επί Ουάλη, 598(247)

- Φίλαγρος Μενάνδρου (Καλίνδοια), επώνυμος
ιερέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Φιλέταιρος, βασιλιάς του Πόντου, 463
- Φιλήμων, παραλήπτης ιατρικής επιστολής, 598,
599
- Φιλίνος ο Κώος, γιατρός, 237, 289
- Φίλιππος Β', βασιλιάς της Μακεδονίας, 88, 91,
92, 94(33), 98, 101, 202(201), 336, 337, 338,
339, 340, 485, 491, 500(31), 566, 567, 569,
570, 578, 579, 580, 581, 582, 582(206, 207),
583, 600, 611, 612
Βλ. και Philirrus [II]
- Φίλιππος Δ', βασιλιάς της Μακεδονίας, 88(5)
- Φίλιππος Ε', βασιλιάς της Μακεδονίας,
103(91), 120, 239, 240, 485, 485(281)
Βλ. επίσης Philirrus [V]· πρβ. και Φίλιππος
ο Μακεδών (Ε', βασιλιάς της Μακε-
δονίας; γιατρός μακεδονικής καταγωγής;)
- Φίλιππος, γιατρός (άταύτιστος) 256, 257
Βλ. και Philirrus, γιατρός (άταύτιστος)
- Φίλιππος, γιατρός, πατέρας του Αρχιγένη, 202,
202(204), 257, 351-352, 484, 484(279)
- Φίλιππος, συγγραφέας του *Περί μαρασμού*,
351, 484
- Φίλιππος, φαρμακολόγος, 351, 351(460), 352,
484
- Φίλιππος ο Άκαρνάν, γιατρός, 88, 88(7), 90,
208, 368, 368(57), 491, 492, 493, 600-615
Βλ. και Philirrus Acarnan
- Φίλιππος ο Έμπειρικός, γιατρός, 256, 257, 260
- Φίλιππος ο Ήπειρώτης, γιατρός στην Αύλη του
Γονατά (;), 90, 497(22), 499, 500, 615-616
Βλ. και Philirrus Epirotes
- Φίλιππος ο Κώος, γιατρός, πατέρας του για-
τρού Καφισοφώντα, 559, 560, 561, 616-
617
Βλ. και Philirrus Cous
- Φίλιππος Φιλίππου Κώος, γιατρός, 617(276)
- Φίλιππος ο Μακεδών (Ε', βασιλιάς της Μακε-
δονίας; γιατρός μακεδονικής καταγωγής;),
257, 351, 352, 352(461), 484-490, 513,
549(134), 550
Πρβ. και Φίλιππος Ε', βασιλιάς της Μακε-
δονίας
- Φίλιππος Μαρεινιανός, ιερέας του θεού Φούλ-
βου, 204
- Φιλοκράτεια, Φλαβιανή· βλ. Φλαβιανή Φιλο-
κράτεια
- Φιλόξενος Ε[...] (Καλίνδοια), επώνυμος ιερέ-
ας του Άσκληπιού, 105(103)
- Φιλόξενος ο Άλεξανδρέυς, γιατρός, 146(57)
- Φιλόξενος ο Άλεξανδρέυς, γραμματικός,
145(51), 146, 146(57)
- Φιλότεχνος Ήρώδου Σάμιος 564
- Φι(υ)λότιμος, γιατρός, 182, 183
- Φιλούμενος, γιατρός, 138, 173, 182, 203,
211(218), 212, 212(226), 213, 214,
215(233), 216, 217, 224, 228, 502(41), 513,
594(240, 241), 598(249)
Βλ. και Philumenos
- Φίλων 616 (269)
- Φιλωνίδης Δυρραχηνός, γιατρός, 168, 242(272),
335
Βλ. επίσης Φιλωνίδης από την Κατάνη,
Φιλωνίδης ο Σικελός, Φιλωνίδης ο Σι-
κελός ο από Έννης και Philonidis Cati-
nensis
- Φιλωνίδης από την Κατάνη, γιατρός, 168, 360
Βλ. επίσης Φιλωνίδης Δυρραχηνός, Φιλω-
νίδης ο Σικελός, Φιλωνίδης ο Σικελός ο
από Έννης και Philonidis Catinensis
- Φιλωνίδης ο Σικελός, γιατρός, 168
Βλ. επίσης Φιλωνίδης Δυρραχηνός, Φιλω-
νίδης από την Κατάνη, Φιλωνίδης ο Σι-
κελός ο από Έννης και Philonidis Cati-
nensis.
- Φιλωνίδης ο Σικελός ο από Έννης, γιατρός,
168
Βλ. επίσης Φιλωνίδης Δυρραχηνός, Φιλω-
νίδης από την Κατάνη, Φιλωνίδης ο Σικε-
λός και Philonidis Catinensis
- Φιλώτας, γιατρός εύρετης *λειχηνικοῦ* φαρμά-
κου, 390
- Φιλώτας Νίκωνος Ἀμφισσεύς, γιατρός, 328,
514(81)
- Φιλώτας Λεωνίδου (Καλίνδοια), επώνυμος ιε-
ρέας του Άσκληπιού, 105(103)
- Φιλωτέρα, Αύρηλία· βλ. Αύρηλία Φιλωτέρα
- Φλαβιανή Φιλοκράτεια (Παροικόπολη) 117
- Φλάβιος, γραμματικός, 147
- Φλάβιος Ἀρριανός, Λεύκιος· βλ. Ἀρριανός
- Φλάβιος Βοηθός, ἕπατος, φίλος του Γαληνοῦ,
266

- Φλάβιος Έρμαδίων, Κόϊντος (Φίλιπποι), γιός του προηγούμενου, αγωνοθέτης των Μεγάλων Άσκληπιείων, 99, 99(67)
- Φλάβιος Έρμαδίων, Κόϊντος (Φίλιπποι), γυμνασιάρχος και άρχιερέας, 99(67)
- Φλαουία Λύκα (Στύβερρα) 115
- Φλώρος· βλ. Μέστριος Φλώρος, Λεύκιος
- Φλώρος, γιατρός (;) 361(27)
- Φοίβη, μητέρα του γιατρού Σωρανοῦ, 168
- Φοίνιξ Άσκληπιοδώρου (Άφυτις), 109
- Φουλβία, σύζυγος του Άντωνίου, 514(81)
- Φούλβος, θεός, 204
- Φροντίνος, άσθενής, 361(28)
- Φώτιος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, 172, 353, 354
- Χαλκιδεύς, γιατρός, 319, 319(402)
- Χαρίξενος, γιατρός, 386(104)
- Χαρητίδης ο Πάριος, συγγραφέας *περί γεωργίας*, 501(39)
- Χαρίτων, Σέξτος Ίούλιος (Άμφίπολη), γιατρός, 90, 352-353
- Χάρμης, γιατρός, 360(20)
- Χάρτας Νικάνορος (Βέροια), κυνηγός, 113(156)
- Χρήστος (Θάσος) 98
- Χρῦσερμος, Ήροφίλειος γιατρός, 289, 618, 618(277)
- Χρῦσερμος Ήρακλείτου Άλεξανδρεῦς, γιατρός, 618-620
- Χρῦσιππος, Έρασιστράτειος γιατρός, 289
- Χρῦσιππος ο Κνίδιος, γιατρός, δάσκαλος του Έρασιστράτου, 169, 180, 181, 182, 183, 329(418), 497, 498, 498(25), 499, 526, 616, 620, 621, 625
- βλ. και Chrysippus Cnidius
- Χρῦσιππος ο Ρόδιος (Κνίδιος), γιατρός του Πτολεμαίου Β΄, 90, 150, 150(74, 75), 151, 151(76, 80), 167, 167(123), 169, 181, 620-621, 625(293)
- Χρῦσιππος, στωϊκός φιλόσοφος, 169
- Χρυσοχός, εύρετής φαρμάκου, γιατρός (;) 358(11)
- βλ. και Άχιλλᾶς, στρατηγός του Πτολεμαίου ΙΕ΄
- Adham ibn Mhuriz al-Bahili, Άραβας λόγιος, 383· πρβ. και 383(92)
- Adrianus 358, 358(12)
- βλ. και Άδριανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, και Hadrianus, Atrianus
- Aesculapius 388(111), 393, 394, 395
- βλ. επίσης Άσκληπιός, Άσκληπιός, θεός της ιατρικής, Escolarius και Escularius
- Agathinus 189
- βλ. και Άγαθίνος ο Λακεδαιμόνιος, Πνευματικός γιατρός
- Alcmaeo Crotoniensis 241, 242
- βλ. και Άλκμαίων ο Κροτωνιάτης, φυσικός φιλόσοφος και γιατρός
- Alexander, amator veritatis 173
- βλ. και Άλέξανδρος ο Φιλαλήθης, Ήροφίλειος γιατρός
- Alexander Magnus (imperator, Macedo, Macedon(ic)us, rex) 88(7, 8), 188, 199, 199(182), 200, 201, 367, 371(74), 375(79), 377, 378, 382, 382(90), 493, 496, 500, 522, 555(141), 556, 567(186), 568(188), 572, 601, 606, 613
- βλ. και Άλέξανδρος Γ΄, βασιλιάς της Μακεδονίας
- Ambis 370
- βλ. επίσης Σάμβος, βασιλιάς λαού της Ασίας, και Sambus
- Ambrosios 247
- βλ. και Άμβρόσιος
- Amintus (γεν. Aminti) 338
- βλ. και Άμύντας Γ΄, βασιλιάς της Μακεδονίας, Amyntas
- Amyntas 339
- βλ. και Άμύντας Γ΄, βασιλιάς της Μακεδονίας, Amyntus
- Andreas 175, 407
- βλ. επίσης Άνδρέας ο Καρύστιος, γιατρός, Άνδρέας ο Ήροφίλειος, Άνδρέας ο του Χρυσάρου και Andria
- Andria 498
- βλ. επίσης Άνδρέας ο Καρύστιος, γιατρός, Άνδρέας ο Ήροφίλειος, Άνδρέας ο του Χρυσάρου και Andreas
- Androcydes 496, 496(20)
- βλ. και Άνδροκύδης, γιατρός
- Achil(l)as 590, 591

- Andronicus Rhodius 191
 Βλ. και Ανδρόνικος ὁ Ρόδιος, φιλόσοφος
- Anonymus Londinensis (ἀνώνυμο ἰατρ. ἔργο) 186
- Antigonus 239, 239(264), 240
 Βλ. και Ἀντίγονος, γιὸς τοῦ Ἐχεκράτη
- Antigonos (Gonatas) 500, 517(91)
 Βλ. ἐπίσης Ἀντίγονος Γονατᾶς, Antigonos (Gonatas)· πρβ. και Antigonus rex (ἀταύτιστος), παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων
- Antigonus (Gonatas) 499, 615
 Βλ. ἐπίσης Ἀντίγονος Γονατᾶς, Antigonos (Gonatas)· πρβ. και Ἀντίγονος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων, και Antigonus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων
- Antigonus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων, 516(89)
 Βλ. ἐπίσης Ἀντίγονος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Μακεδονίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων· πρβ. Ἀντίγονος Γονατᾶς, Antigonos (Gonatas) και Antigonus (Gonatas)
- Antiochos [III] 393
 Βλ. και Antiochus [III] Magnus
- Antiochos Philometor [VIII] 385(99)
 Βλ. και Antiochus [VIII] Philometor
- Antiochus [I] 524, 525, 526, 562, 563
 Βλ. και Ἀντίοχος Α', βασιλιάς τῆς Συρίας
- Antiochus [III] Magnus 385, 393, 394, 395(124), 396
 Βλ. και Ἀντίοχος Γ', βασιλιάς τῆς Συρίας
- Antiochus [VIII] Philometor 390, 395, 396, 489
 Βλ. ἐπίσης Ἀντίοχος Η', βασιλιάς τῆς Συρίας, Antiochus magnus [= Ἀντίοχος Η';] και Antiochus rex [= Ἀντίοχος Η';]
- Antiochus magnus [= Ἀντίοχος Η';] 394, 395, 396· πρβ. 385
 Βλ. και Antiochus [VIII] Philometor
- Antiochus rex [= Ἀντίοχος Η';] 394, 395
 Βλ. και Antiochus [VIII] Philometor
- Antiochus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Συρίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων, 396, 513, 516(89), 556
 Βλ. και Ἀντίοχος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Συρίας, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων
- Antipater 188, 515(85)
 Βλ. και Ἀντίπατρος, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας
- Antonia 361(27)
 Βλ. και Ἀντωνία
- Antoninus [Pius] 358(13)
 Βλ. και Ἀντωνίνος ὁ Πίος, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας
- Antyllus 189
 Βλ. και Ἄντυλλος, Πνευματικὸς γιατρός
- Apollodorus 174, 175, 501, 502
 Βλ. και Ἀπολλόδωρος ὁ ἰολόγος, γιατρός· πρβ. και Ἀπολλόδωρος, γιατρός (τοῦ Πτολεμαίου Α' ἢ Β')
- Apollonatus Syrus, γιατρός, 358(13)
- Apollonius, γιατρός (ἀταύτιστος), 256, 257, 281, 281(359)
 Βλ. και Ἀπολλώνιος, γιατρός (ἀταύτιστος)
- Apollonius Mys 464, 498
 Βλ. και Ἀπολλώνιος Μύς, Ἡροφίλειος γιατρός
- Archedemus 174, 175, 176
 Βλ. και Ἀρχέδημος, γιατρός
- Archelaus 489
 Βλ. και Ἀρχέλαος, βασιλιάς τῆς Μακεδονίας
- Archibius 513
 Βλ. και Ἀρχίβιος, γιατρός στὴν Αὐλὴ τῶν Σελευκιδῶν
- Archigenes 189, 483(273)
 Βλ. και Ἀρχιγένης ὁ Ἀπαμεύς, Πνευματικὸς γιατρός
- Aretinus, Leonardus Brunnus, λόγιος, 339(432)
- Aristogenes 174, 175, 176, 177
 Βλ. ἐπίσης Ἀριστογένης ὁ Θάσιος, Ἀριστογένης ὁ Κνίδιος, Aristogène de Cnide και Aristogenes aus/von Knidos
- Aristogène de Cnide 167(21)
 Βλ. ἐπίσης Ἀριστογένης ὁ Κνίδιος, γιατρός, Aristogenes, Aristogenes aus/von Knidos και Ἀριστογένης ὁ Θάσιος
- Aristogenes aus/von Knidos 167(120, 121)
 Βλ. ἐπίσης Ἀριστογένης ὁ Κνίδιος, γιατρός, Aristogenes, Aristogène de Cnide και Ἀριστογένης ὁ Θάσιος

- Ariston, γιατρός, 189
- Aristoteles (Aristotelis, Aristothelis, Aristotiles, Aristotilis) 185(144), 186(155, 156), 188, 189, 191, 193, 193(159), 198, 198(178), 199, 199(182), 200, 200(184, 189), 201, 201(194), 202, 241, 337, 338, 339, 382(90), 489, 526, 556, 596
 Βλ. και Άριστοτέλης ο Σταγειρίτης
- Aristotelis (όνομ.)· βλ. Aristoteles
- Aristothelis (όνομ.)· βλ. Aristoteles
- Aristotiles· βλ. Aristoteles
- Aristotilis (όνομ.)· βλ. Aristoteles
- Aristotle 185(147)
- Arrianos 568(188)
 Βλ. και Άρριανός
- Artemon 464
 Βλ. και Άρτέμων, γιατρός(ς)
- Asclepiades (Bithynus) 173, 189, 190, 546, 548
 Βλ. και Άσκληπιάδης ο Βιθυνός, γιατρός
- Asklepios 92(18)
 Βλ. επίσης Άσκληπιός, Άσκληπιός, Escularius και Escularius
- Athenaeus (Attaleus) 189, 190
 Βλ. επίσης Αθήναιος ο Άτταλεύς, Πνευματικός γιατρός, και Athenaios
- Athenaios, 211(218)
 Βλ. επίσης Αθήναιος ο Άτταλεύς, Πνευματικός γιατρός και Athenaeus (Attaleus)
- Atrianus 358(12)
 Βλ. επίσης Άδριανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, Adrianus και Hadrianus
- Attalus [II] 592
 Βλ. και Άτταλος Β', βασιλιάς της Περγάμου, αδελφός του Εύμένη Β'
- Attalus [III] 396, 401, 402, 407, 426, 429, 464, 489
 Βλ. και Άτταλος Γ', βασιλιάς της Περγάμου
- Attalus, T. J., *όφθαλμικός* γιατρός, 397(126)
- Augusta (άταύτιστη) 361(27)
- Augustus [Gaius Octavius] 357(6), 360(20)· πρβ. και 358(12)
 Βλ. επίσης Αύγουστος (Όκταβιανός), Ρωμαίος αυτοκράτορας
- Aulus Cornelius Celsus· βλ. Cornelius Celsus, Aulus
- Aurelianus 361(26)
 Βλ. και Αύρηλιανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας
- abu-Bakr ibn Zusuf al As'ari, Άραβας λόγιος, 383
- Bartholomaeus, rex Persarum, 359(17)
- Bauhinus, Caspar, 460, 460(227)
- Betis 614
 Βλ. και Βήτις
- al-Biruni, Άραβας γιατρός, 461
- Botrys 174, 175, 176
 Βλ. και Βότρυς, γιατρός
- Caius (Φίλιπποι) 205
 Βλ. και Γάιος, πατέρας του γιατρού C. Velleius Plato
- Caspar Bauhinus· βλ. Bauhinus, Caspar
- Caelius Aurelianus, γιατρός, 547, 548
- Caesar [= Κλαύδιος] 361(27)
 Βλ. επίσης Κλαύδιος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, και Claudius
- Caesar Augustus (άταύτιστος) 358(12)
- Caesar, Gaius Iulius, Ρωμαίος στρατηγός και πολιτικός, 591
 Βλ. και Καίσαρ, Γάιος Ιούλιος
- Calligenes 239
 Βλ. και Καλλιγένης, γιατρός
- Callisthene 241(269)
 Βλ. επίσης Καλισθένης ο Όλύνθιος, ιστορικός και γιατρός, και Callisthenes
- Callisthenes 241
 Βλ. επίσης Καλισθένης ο Όλύνθιος, ιστορικός και γιατρός, και Callisthene
- Celsus, Aulus Cornelius· βλ. Cornelius Celsus, Aulus
- Chrysippus Cnidius 169, 499, 526, 615.
 Βλ. και Χρύσιππος ο Κνίδιος, γιατρός
- Claudius 211(219)
 Βλ. επίσης Κλαύδιος, Ρωμαίος αυτοκράτορας, και Caesar [= Κλαύδιος]
- Cleombrotus 562, 563
 Βλ. και Κλεόμβροτος, γιατρός, πατέρας του Έρασιστράτου
- Cleopatra (regina) 432, 434, 436(186), 457, 458, 461, 462(235)
 Βλ. επίσης Κλεοπάτρα Ζ', Cleopatra, Kleopatra (regina) και Qulubatra

- Cleopatra 458
 Βλ. επίσης Κλεοπάτρα Ζ', Cleopatra (regina), Kleopatra (regina) και Qulubatra
- Constantinus 359(14)
 Βλ. και Κωνσταντίνος, Βυζαντινός αυτοκράτορας
- Cornelius Celsus, Aulus, 497(23)
 Βλ. και Κορνήλιος Κέλσος, Αύλος
- Critobulus 567(183), 568, 570
 Βλ. επίσης Κριτόβουλος ο Κώος, γιατρός, και Kritobulos
- Critodemus, 567(183)
 Βλ. επίσης Κριτόδημος ο Κώος, γιατρός, Kritodamos και Kritodemos
- Curtius Rufus, Quintus, 88(7), 367, 369, 566, 567(187), 568, 568(188), 600, 600(252), 606
- Damianos 204(207)
 Βλ. και Δαμιανός, άγιος
- Dareus [III] 601
 Βλ. επίσης Δαρείος Γ', βασιλιάς της Περσίας, και Darius [III]
- Darius [III] 606
 Βλ. επίσης Δαρείος Γ', βασιλιάς της Περσίας, και Dareus [III]
- Dellius, Quintus 515
 Βλ. και Δέλλιος, Κόϊντος
- Democles 175, 176
 Βλ. και Δημοκλής, γιατρός
- Democritus 464
 Βλ. και Δημόκριτος ο Άβδηρίτης, άτομικός φιλόσοφος
- Diagoras 175
 Βλ. και Διαγόρας ο Κύπριος, γιατρός
- Dindimus rex Bracmanorum 382(90)
- Diocles 189, 213, 545, 546
 Βλ. επίσης Διοκλής ο Καρύστιος, γιατρός, Dioclesis και Diokles
- Dioclesis, γιατρός, 189
 Βλ. επίσης Διοκλής ο Καρύστιος, Diocles και Diokles
- Diokles 516(89)
 Βλ. επίσης Διοκλής ο Καρύστιος, γιατρός, Diocles και Dioclesis
- Diokles, γιατρός (έγγονός του προηγούμενου/μή μαρτυρημένο πρόσωπο [πρόταση του Wellmann]), 516(90)
 Βλ. και Διοκλής, γιατρός (έγγονός του προηγούμενου ...)
- Dionysius 175, 176
 Βλ. και Διονύσιος ο Άλεξανδρεύς, γιατρός
- Dionysos 351(455)
 Βλ. και Διόνυσος, θεός
- Dioscurides 590, 591
 Βλ. και Διοσκουρίδης ο Φακάς, γιατρός
- Diphile de Siphnos 520(102)
 Βλ. και Δίφιλος ο Σίφνιος
- D.(rakon) II 522, 522(104)
 Βλ. και Δράκων [Β'], γιατρός
- Drakon III 522, 522(104)
 Βλ. και Δράκων [Γ'], γιατρός
- Erasistratus 189, 249(291), 256, 257, 281, 281(359), 282, 461, 466, 498, 524, 526, 545, 546, 547, 548, 563
 Βλ. επίσης Έρασίστρατος ο Ίουλιήτης (Κεϊός), γιατρός· πρβ. και Έρασίστρατος ο Σικυώνιος
- Erofilus 189, 257, 258, 281, 282
 Βλ. επίσης Έρόφιλος ο Χαλκηδόνιος, γιατρός, και Erophilus
- Erophilus 256, 257
 Βλ. επίσης Έρόφιλος ο Χαλκηδόνιος, γιατρός, και Erofilus
- Escolarius 389, 432
 Βλ. επίσης Άσκληπιός, Άσκληπιός, θεός της Ιατρικής, Aescularius και Escularius
- Escularius 338, 339
 Βλ. επίσης Άσκληπιός, Άσκληπιός, θεός της Ιατρικής, Aescularius και Escolarius
- Eudemus 387, 387(107), 390
 Βλ. και Εϋδημος, Μεθοδικός γιατρός
- Euhemerus, Quintus Mofius· βλ. Mofius Euhemerus, Quintus
- Eumenes [II] 593
 Βλ. και Εϋμένης Β', βασιλιάς της Περγάμου
- Falgaricus [= Filagrius] 483(273)
 Βλ. επίσης Φιλάγριος, βυζαντινός γιατρός, Falgorices και Filagrius
- Falgorices [= Filagrius], γιατρός, 483(273)

- Βλ. επίσης Φιλάγριος, βυζαντινός γιατρός, Falgaricus και Filagrius
Festie 338
Βλ. επίσης Φαιστιάς, μητέρα του Άριστοτέλη, και Φαιστις· πρβ. και Παρυσάτις
Filagrius 483(273)
Βλ. επίσης Φιλάγριος, βυζαντινός γιατρός, Falgaricus και Falgorices
- Gaius Iulius Caesar· βλ. Caesar, Gaius Iulius
Galen 385(99)
Βλ. επίσης Γαληνός ο Περγαμηνός, γιατρός, και Gallienus
Gallienus 358(12)
Βλ. επίσης Γαληνός ο Περγαμηνός, γιατρός, και Galen
Gargilius Martialis, Quintus, συγγραφέας γεωπονικού έργου, 387
ibn al-Gazzar, Άραβας γιατρός, 462
al-Gitrif ibn Qudama al-Gassani, Άραβας εκπαιδευτής γερακιών, 383· πρβ. και 383(92)
- Hadrianus 358, 358(12)
Βλ. επίσης Άδριανός, Ρωμαίος αυτοκράτορας, Adrianus και Atrianus
Hadschi Khalfa, Άραβας λόγιος, 191
al-Haggag ibn Haitama, Άραβας λόγιος, 383
Harum ar-Rasid, χαλίφης, 383
Heraclides (Tarentinus) 175, 546, 548
Βλ. και Ήρακλείδης ο Ταραντίνος, Έμπειρικός γιατρός
Hercules 562
Βλ. και Ήρακλής.
Hermes Trismegistus, 432
Βλ. και Έρμη Trismegistos
Hero [= Ήρᾶς] 392(117)
Βλ. και Ήρᾶς ὁ Καππαδόκης, γιατρός
Herodicus (γραφή ἀπὸ διόρθωση) 526
Βλ. και Ήρόδικος ὁ Κνίδιος, γιατρός
Herodotus 189
Βλ. και Ήρόδοτος, Πνευματικός γιατρός
Herophilus 189, 241, 243, 281(359), 498, 546, 547
Βλ. επίσης Ήρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος, γιατρός, Erofilus και Erophilus
Hieron rex 489
- Hippocrates 213, 258, 258(333), 281(359), 516(89), 526, 557, 562, 563
Βλ. επίσης Ίπποκράτης ὁ Κῶος, γιατρός, Hyocrates, Irocras και Υρ(ρ)ocrates
Hippocrates iunior [= Διοκλῆς ὁ Καρύστιος] 515
Hippokrates (ἀταύτιστος: Berve) 522
Hippokrates [IV] 522(104)
Βλ. και Ίπποκράτης [Δ'], γιατρός τῆς Ρωξάνης
Hisan, χαλίφης, 383
Homerus 464
Βλ. και Όμηρος
Hunain ibn Ishaq (Johannitius), Άραβας γιατρός και μεταφραστής, 315, 316
Hyocrates 256, 556, 557
Βλ. επίσης Ίπποκράτης ὁ Κῶος, γιατρός, Hippocrates, Irocras και Υρ(ρ)ocrates
- Imhotep, Αἰγύπτιος θεός, 118
Irocras 556
Βλ. επίσης Ίπποκράτης ὁ Κῶος, γιατρός, Hippocrates, Hyocrates και Υρ(ρ)ocrates
Isis, θεά, 331
Βλ. και Ίσις
- Kleopatra (regina) 457(212), 461
Βλ. επίσης Κλεοπάτρα Ζ', Cleopatra (regina), Cleupatra και Qulubatra
Kollega 247
Βλ. και Κολληγας, γιατρός
Kosmas, ἅγιος, 204(207)
Kritobulos 566(177), 567(186), 568(188)
Βλ. επίσης Κριτόβουλος ὁ Κῶος, γιατρός, και Critobulus· πρβ. και Κριτόδημος ὁ Κῶος, γιατρός
Kritodamos 567(186)
Βλ. επίσης Κριτόδημος ὁ Κῶος, γιατρός, Critodemus και Kritodemos· πρβ. και Κριτόβουλος ὁ Κῶος, γιατρός
Kritodemos 566(177), 568(188)
Βλ. επίσης Κριτόδημος ὁ Κῶος, γιατρός, Critodemus και Kritodamos· πρβ. και Κριτόβουλος ὁ Κῶος, γιατρός
- Largus, Scribonius· βλ. Scribonius Largus.
Leonardus Brunnus Aretinus· βλ. Aretinus

- Leptines 524, 526
 Βλ. και Λεπτίνης, μαθηματικός
- Livia Augusta 361(27)
 Βλ. επίσης Λιβία και Lybia Augusta
- locadio 483
 Βλ. επίσης Λογάδιος, γιατρός, logadion, logadion, logadium memfitu, logodion και luccadium filii Rofort di memfito
- logadion 483
 Βλ. επίσης Λογάδιος, γιατρός, locadio, logadium memfitu, logodion και luccadium filii Rofort di memfito
- logadium memfitu 484
 Βλ. επίσης Λογάδιος, γιατρός, locadio, logadion, logodion και luccadium filii Rofort di memfito
- logodion 483(273)
 Βλ. επίσης Λογάδιος, γιατρός, locadio, logadion, logadium memfitu και luccadium filii Rofort di memfito
- luccadium filii Rofort di memfito 484
 Βλ. επίσης Λογάδιος, γιατρός, locadio, logadion, logadium memfitu και logodion
- lupio (= Lycus?) 249(291)
 Βλ. επίσης Λύκος ο Μακεδών, γιατρός, Lupus, Lycos, Lycus· πρβ. και Lupus Pelopis
- Lupus 249(291), 256, 281
 Βλ. επίσης Λύκος ο Μακεδών, γιατρός, lupio, Lycos, Lycus και Lykos aus Makedonien· πρβ. και Lupus Pelopis
- Lupus Pelopis 248
 Πρβ. επίσης Λύκος ο Μακεδών, γιατρός
- Lybia Augusta 361(27)
 Βλ. επίσης Λιβία και Livia Augusta
- Lycos 281(359)
 Βλ. επίσης Λύκος ο Μακεδών, γιατρός, lupio, Lupus, Lycus και Lykos aus Makedonien· πρβ. και Lupus Pelopis
- Lycus 249(291), 257, 258
 Βλ. επίσης Λύκος ο Μακεδών, γιατρός, lupio, Lupus, Lycos και Lykos aus Makedonien· πρβ. και Lupus Pelopis
- Lykos aus Makedonien 291, 316
 Βλ. και Λύκος ο Μακεδών
- Lykos aus Neapel 291
 Βλ. και Λύκος ο Νεαπολίτης
- Lysimachus 402, 464, 466, 520(102)
 Βλ. επίσης Λυσίμαχος, βασιλιάς της Θράκης, και Lysimaque
- Lysimaque 520(102)
 Βλ. επίσης Λυσίμαχος, βασιλιάς της Θράκης, και Lysimachus
- Macedo 320(412)
 Βλ. και Μακεδών, γιατρός
- Machaon 338, 339
 Βλ. και Μαχάων, γιός του Ασκληπιού, γιατρός
- al-Mahdi, χαλίφης, 383
- Manetho, 432
 Βλ. και Μανέθων, Αιγύπτιος ιερέας και ιστορικός
- Marcianus 360(20)
 Βλ. και Μαρκιανός, γιατρός
- Marcus Antonius Antyllus, γιός του Άντωνίου, 514(81)
- Marcus Iunius Silanus, ύπατος, 514
 Βλ. και Μάρκος Ίούνιος Σιλανός
- Mater Magna, θεά, 563
 Βλ. και Κυβέλη
- Melet(i)us 464
 Βλ. και Μελέτ(ι)ος (πηγή του Πλινίου), γιατρός
- Menandrus 175
 Βλ. και Μένανδρος, γιατρός
- Menandrus comoedus 402
 Βλ. και Μένανδρος, κωμικός ποιητής
- Menon (γιατρός στην Αύλη του Γονατᾶ;) 498(25)
 Βλ. επίσης Μένων (γιατρός στην Αύλη του Γονατᾶ;)· πρβ. και Zenon (γιατρός στην Αύλη του Γονατᾶ;)
- Messalina, 361(27)
 Βλ. και Μεσαλίνα
- Mestrius Florus, Lucius, 126, 131(29)
 Βλ. και Φλώρος, φίλος του Πλουτάρχου
- Mitridatis 477(266)
 Βλ. και Μιθριδάτης ΣΤ΄ Ευπάτωρ, βασιλιάς του Πόντου
- Mnesides 402
 Βλ. και Μνησίδης, γιατρός (;
- Mofius Euhemerus, Quintus (Φίλιπποι), γιατρός, 89, 90, 120, 331
 Βλ. και Μόφιος Εϋήμερος, Κόιντος

- Moschion 496(21)
 Βλ. και Μοσχίων ο διορθωτής, γιατρός
- Moschion 224
 Βλ. επίσης Μοσχίων, Λατίνος γιατρός, μεταφραστής του σωράνειου *Π. γυν. παθ.*, επίσης Θεόδωρος Μοσχίων, Muschion, Muscio και Mustio
- ibn al-Mubâarak, al-Husain ibn abi Ta'lab, Άραβας λόγιος, 193(159), 201(194)
- al-Mubashir, abu l-Wafa', Άραβας λόγιος, 340
- Muschion, γιατρός, 224
 Βλ. επίσης Θεόδωρος Μοσχίων, Μοσχίων, Λατίνος γιατρός, μεταφραστής του σωράνειου *Π. γυν. παθ.*, Λατίνος γιατρός, Muscio και Mustio
- Muscio, γιατρός, 224
 Βλ. επίσης Μοσχίων, Λατίνος γιατρός, μεταφραστής του σωράνειου *Π. γυν. παθ.*, Muschion και Mustio
- Mustio, γιατρός, 224
 Βλ. επίσης Μοσχίων, Λατίνος γιατρός, μεταφραστής του σωράνειου *Π. γυν. παθ.*, Muschion και Muscio
- ibn an-Nadim, Άραβας λόγιος, 190
- Nechepso 432
 Βλ. και Νεχεψώ
- Nero 360(23)
 Βλ. επίσης Νέρων, Ρωμαίος αυτοκράτορας, και Καίσαρ [= Νέρων]
- Nicolaus, μεταφραστής στα Λατινικά έργου του Άριστοτέλη, 200
- Nicomachus 338, 339
 Βλ. και Νικόμαχος ο Σταγειρίτης, γιατρός
- Numisianus 282(362)
 Βλ. και Νουμισιανός, γιατρός
- Octavia, αδελφή του Αυγούστου, 361(27)
 Βλ. και Όκταβία
- Olimpia 382
 Βλ. επίσης Όλυμπιάδα και Olympias
- Olympias 369
 Βλ. επίσης Όλυμπιάδα, μητέρα του Μ. Αλεξάνδρου, και Olimpia
- Parmenion 601, 602, 606
 Βλ. και Παρμενίων, στρατηγός του Μ. Αλεξάνδρου
- Pelops 249, 249(291), 256, 257, 281, 281(359), 282, 282(362)
 Βλ. επίσης Πέλοπας, γιατρός, και pilupio [= Pelops;]· πρβ. και Lupus Pelopis
- Perseus 239, 240
 Βλ. και Περσέας, βασιλιάς της Μακεδονίας
- Philippus [II] 338, 339, 568, 569
 Βλ. και Φίλιππος Β', βασιλιάς της Μακεδονίας
- Philippus [V] 239
 Βλ. και Φίλιππος Ε', βασιλιάς της Μακεδονίας
- Philippus, γιατρός αταύτιστος, 256, 257
- Philippus Acarnan 493, 601, 602, 606, 613
 Βλ. και Φίλιππος ο Άκαρνάν, γιατρός
- Philippus Cous 617(274)
 Βλ. και Φίλιππος ο Κώος, γιατρός
- Philippus Epirotas 615
 Βλ. και Φίλιππος ο Ήπειρώτης, γιατρός
- Philonidis Catinensis, γιατρός, 168, 360(21)
 Βλ. επίσης Φιλωνίδης Δυρραχηνός, Φιλωνίδης από την Κατάνη, Φιλωνίδης ο Σικελός και Φιλωνίδης ο Σικελός ο από Έννης
- Philumenus 189
 Βλ. και Φιλούμενος, γιατρός
- pilupio [= Pelops;], 249(291)
 Βλ. επίσης Πέλοπας, γιατρός, και Pelops
- Pleistarchos 515(85)
 Βλ. και Πλείσταρχος, γιός του Αντιπάτρου
- Praxagoras 189, 545, 546
 Βλ. επίσης Πραξαγόρας ο Κώος, γιατρός, και Prossagoras
- Prodicus, έσφαλμένη γραφή αντί Herodicus, 526
- Prossagoras 189
 Βλ. επίσης Πραξαγόρας ο Κώος, γιατρός, και Praxagoras
- Ptolemaeus [I] Lagi 490, 502
 Βλ. και Πτολεμαίος Α' ο Λάγου, βασιλιάς της Αιγύπτου
- Ptolemaeus [II] 545, 547
 Βλ. και Πτολεμαίος Β' ο Φιλάδελφος, βασιλιάς της Αιγύπτου
- Ptolemaeus [III] Evergetes 469, 469(258), 472, 477(268)

- Βλ. και Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
 Ptolemaeus [XIII] 550, 590
 Βλ. και Πτολεμαῖος ΙΒ', βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
 Ptolemaeus rex 526, 527, 562, 563
 Βλ. και Πτολεμαῖος, γιός (!) τοῦ Ἀντιόχου Α'
 Ptolémée III 616(268)
 Ptolem(a)eus (rex), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων, 557, 558, 558(157)
 Βλ. ἐπίσης Πτολεμαῖος (βασιλεύς), ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, παραλήπτης ἰατρικῶν ἔργων· πρβ. και Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
 Ptolomeus, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, σύγχρονος τοῦ Μιθριδάτη 477(266)
 Ptolomeus imperator, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, χρήστης φαρμάκου, 483 (: antidotum gera)
 Πρβ. και Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
 Ptolomeus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, παραλήπτης ἰατρικῆς ἐπιστολῆς, 557
- ibn al-Qifti, Djamal al-Din ..., Ἀραβας λόγιος, 190, 191
 Qulubatra 461
 Βλ. ἐπίσης Κλεοπάτρα Ζ', Cleopatra (regina), Kleopatra (regina) και Qulubatra
 Qusta ibn Luqua, Ἀραβας γιατρός, 462
- Reuchlin, J., μεταφραστής ψευδο-ἱπποκρατικῆς ἐπιστολῆς στὰ Λατινικά, 558(157)
 Rhoxane 522, 522(104)
 Βλ. και Ρωξάνη, σύζυγος Μ. Ἀλεξάνδρου
 Rofot di memfito, πατέρας τοῦ γιατροῦ Λογαδίου, 484
 Rufus (Ephesius) 256, 257, 282(362)
 Βλ. και Ροῦφος ὁ Ἐφέσιος, γιατρός
 Rufus, Quintus Curtius· βλ. Curtius Rufus, Quintus
- Sallustius 402
 Βλ. και Σαλλούστιος (πηγή τοῦ Πλινίου)
- Sambus 369(63)
 Βλ. ἐπίσης Σάμβος, βασιλιάς λαοῦ τῆς Ἀσίας, και Ambis
 Scribonius Largus 358(12)
 Βλ. και Σκριβόνιος Λάργος, γιατρός
 Seleucus [I] 524, 525, 591
 Βλ. και Σέλευκος Α', βασιλιάς Συρίας
 Serapion 590, 591
 Βλ. και Σεραπίων, γιατρός τοῦ Πτολεμαίου ΙΓ'
- Sextilius Antaeus 464
 Βλ. και Σεξιτίλιος Ἄνταῖος
 Sextus Placitus Papiriensis, γιατρός, 400
 Simon, γιατρός, 591(223)
 Βλ. ἐπίσης Σίμων και Σίμος· πρβ. Simos
 Simos, γιατρός, 592(225)
 Πρβ. ἐπίσης Σίμος, Σίμων και Simon
 Sosibios 494(13)
 Βλ. ἐπίσης Σώβιος και Σωσιβίος
- Stratius 593
 Βλ. και Στράτιος, γιατρός στήν Αὐλή τοῦ Εὐμένη Β'
- Stratonice 524, 525
 Βλ. ἐπίσης Στρατονίκη, σύζυγος τοῦ Σελεύκου Α' και ὕστερα τοῦ Ἀντιόχου Α', και Εὐρυδίκη
- Tarsenoe (Arsinoe?) 457
 Themison 546, 548
 Βλ. και Θεμίσιων ὁ Λαοδικεύς, Μεθοδικός γιατρός
 Theoctistus, γιατρός, 484
 Theodoros 211(218)
 Βλ. και Θεόδωρος ὁ Μακεδών, γιατρός
 Theodorus, γιατρός (hiera logadiu), 484
 Theodosius, γιατρός (hiera logadiu), 484
 Theodota (-e) 457, 461
 Theodotus 404, 406
 Βλ. και Θεόδοτος, γιατρός
 Theophrastus 402, 464
 Βλ. και Θεόφραστος ὁ Ἐρέσιος, φιλόσοφος
- Thessalos 522
 Βλ. και Θεσσαλός ὁ Κῶος, γιός τοῦ Ἴπποκράτη, γιατρός
 Thifon [= Tryfon?] 358(12)
 Βλ. και Τρύφων ὁ νεώτερος, γιατρός

- Tholomeus rex, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, εὐρετής φαρμάκου (ἐμπλάστρου), 477
 Βλ. καὶ Πτολεμαῖος Γ' ὁ Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
- Tiberius 360(21)
 Βλ. καὶ Τιβέριος, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας
- Tolomeus, ἀταύτιστος βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, εὐρετής φαρμάκου, 477 (: confectio)
 Πρβ. καὶ Πτολεμαῖος Γ' Εὐεργέτης, βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου
- ibn abi Usaibija, Ἀραβας γιατρός, 191, 192, 193, 316, 340
- Yahya an-Nahwi, Ἀραβας γιατρός, 461
- Υρ(ρ)ocrates 257, 281, 516(89), 555(141), 556, 557(154)
 Βλ. καὶ Ἴπποκράτης ὁ Κῶος, γιατρός, Hippocrates, Hyrocrates καὶ Iprocras
- ibn Wahs Chijjah, Ἀραβας γιατρός, 461
- al-Walid, χαλίφης, 383
- Valerius [= Valerianus] 359(14)
 Βλ. καὶ Βαλεριανός, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας
- Valerius Maximus, Λατῖνος ιστορικός, 525, 526, 534, 543
- Velleius Plato, Caius, decurio, 205
 Βλ. καὶ Βελλήϊος Πλάτων, Γάϊος (Φίλιπποι), βουλευτής
- Velleius Plato, Caius, medicus, 120, 205
 Βλ. καὶ Βελλήϊος Πλάτων, Γάϊος (Φίλιπποι), γιατρός
- Vespasianus 358(9), 362(29)
 Βλ. καὶ Βεσπασιανός, Ρωμαῖος αὐτοκράτορας
- Vindicianus Afer, γιατρός, 193(159), 249, 253, 281(358, 359, 361)
- Xenocrates 174, 175, 402
 Βλ. καὶ Ξενοκράτης ὁ Ἀφροδισιεὺς, γιατρός
- Zenon (γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ;) 498(25), 499, 615
 Βλ. καὶ Ἀνώνυμος (Ζήνων;), γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ(:); καὶ Ζήνων (γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ); πρβ. ἐπίσης Μένων/Menon (γιατρός στὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ); βλ. καὶ τὸ ἐπόμενο λ.
- Zenon 498
 Βλ. ἐπίσης Ζήνων, γιατρός (μνημονευόμενος ἀπὸ τὸν Κέλσο), καὶ τὸ προηγούμενο λ.
- Zenon 617(274)
 Βλ. καὶ Ζήνων ἀπὸ τὴν Καῦνο τῆς Καρίας
- Zorygus 550
 Βλ. καὶ Ζώπυρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, Ἐμπειρικός γιατρός

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΤΟΥ ΑΙΜΙΛΙΟΥ ΔΗΜ. ΜΑΥΡΟΥΔΗ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΝ ΝΟΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2010
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΙΔΕΑ & ΤΥΠΟΣ - ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΣΠ. ΛΕΝΗΣ»

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΙΩΑΝΝΑΝ